Sözlük Dizisi

OSMANLI
TARİH DEYİMLERİ VE TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ
II

Mehmet Zeki Pakalın

İSTANBUL, 1993

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI : 2506
BİLİM ve KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 647
Sözlük Dizisi : 2

Kitabın adı
OSMANLI TARİH DEYİMLERİ VE
TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ II
Yayın Kodu
93.34.Y.0002.1105
ISBN 975.11.0730.X (Tk.No.)
ISBN 975.11.0732.6 (2.Cilt)
Baskı yılı
1993
Baskı adedi
20.000
Dizgi, baskı, cilt
MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın 14.10.1991 tarih ve 9411 sayılı yazıları ile 20.000 adet basılması uygun görülmüş, Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın 27.10.1992 tarih ve 8996 sayılı yazıları ile dördüncü defa birinci parti olarak 10.000 adet basılmıştır.

I

IFLIK (افلق) [*Mus.*] Eski çalgılardan birinin adıdır. Kemençe gibi üç telli küçük bir sazdı. Evliya Çelebi seyahatnamesinde (C. I, S. 640) Mısır'da Mansur Reşidi'nin icadettiği bu saz Arabistan'da ve Türkistan'da çok ise de Rumelinde bulunmadığını, Dördüncü Murad'ın alayı için getirttiğini, perdesi çok tiz olduğundan değme hanendelerin ona peyrev olmadığını yazar. Bunu çalanların 100 nefer olduğu da orada yazılıdır. «Tarama Dergisi»nde (s 136) ıklık suretinde yazılıdır. (Bak; ıklığı).

IHVE-İ MÜTEFERRİKÎN (اخوۀ متفرقین) [*Fer.*] Ana baba bir, yalnız baba bir ve yalnız ana bir erkek kerdeşler mânasına gelir bir tâbirdir. Müennesine «Ahavat-ı müteferrikat» denir.

IKLIĞI (اقلیغی) [*Mus.*] Eski çalgılardan birinin adıdır. Kemençeye benzer, iki telli olup yayla çalınırdı. Tası isbidrodan, sapı abanoz, badem, ceviz gibi sert ağaçtan yapılır, gene sert ağaçtan yapılan yaya at kılı takılırdı. Kılın sayısı en az otuz tane idi. Kırka kadar konulduğu da olurdu. Kırktan fazla olamazdı Ahmet oğlu Şükrullah tarafından hicrî dokuzuncu asır başlarında (Milâdî on beşinci asır) yazılıp Yıldırım Bayazid'in şehzadelerinden İsa Çelebiye ithaf olunan Türk sazlarına ait kıymetli eserde (Millî tetebbüler mecmuası, C. 2, S. 199) bu çalgı hakkında aynen şu malûmat vardır.

«Bu fasıl, ıklığı düzmek kaidesini bildürür ve âlâtın nice itmek gerektir ani bildürür. İmdi şöyle malûm olsun ki Ikluğunun tası (İsbidro) dan gerektir ki o tasın kalınlığı iken dahi kalın gerekmezdir ve yukalığı iken dahi yoka gerekmezdir ve ululukta iken ulu gerekmezdir ve geçilikte dahi geçi gerekmezdir. Orta gerektir ve değirmi gerektir ve ol tasın iki yanı dahi delük gerektir ve ol iki deligün birisi dar ve birisi kik gerektir ve ol iki kik delüğe ıklığun destesin bergideler, ve ol tasın yüzüne bir pare rıkkî yani giyik derisin yapıştıralar ve ol rıkkî bukacık ola ve yüzü düz ola yani bir yeri yuka ve bir yeri kalın olmıya ve bir sıhçe düzeler yanı bir mıh düzeler pulattan. Şöyle ki ol mıhın uzunu bir buçuk karış ola, ve ol mıhın yarusu ince ola yarusu yuğun ola, ve şol yerdeki yarısu ince ola ve yarusu yuğun ola, ol ortalıkta iki çengel ola kiriş perkitmek için. Ve ıklığun destesi gayet katı ağaçtan gerektir. Badem ağacı gibi ve koz ağacı gibi, ve eğer abanoz ağacı olursa cemisünden eyüdür. Ve iki kıllıdur. Ol iki kılın birbirinden yoğun gerektir ve bu ıklığun hareketi tasın ortasında komak gerektir ve beraberlikte şöyle gerektir ki (bam) üzerine serçe parmağı koyıcak avazı parmak koyulmaz kiriş avazıyla beraber ola ve ol ıklığı çalacak nesne bir yay gerektir. Gayet berk ağaçtan ve ol yaya at kılını yay kirişi gibi takmak gerektir, ol kılların sayısı otuz gerektir ve eğer otuzdan artuk olursa revadır amma kırktan artuk gerekmez. Herkim bu tertibe ıklığıda riayet eyliye gayet kâmil ola.»

Eseri kıymetli haşiyelerle neşreden rahmetli Rauf Yekta Bey (ölümü 1935) şimdiye kadar ismine bile bir yerde tesadüf etmediğini yazarken «tarife nazaran bir nevi kemançe şeklinde olduğu anlaşılan ıklığının telleri şimdiki kemançeler gibi aralarında zülhums budi (İntervalle de quinte) olmak üzere ıstıhap (Accorder) edildiği anlaşılıyor diyor.

Lehçe-i Osmani'de Iklık (اقلیق) çengin Türkçe ismi olduğu yazılı olduğu gibi «ayaklu nev'inden aletler, berbat, santur, ıklar alât. Sahibi ıklık (اقلیق), ıklamak» izahatı da vardır.

IKTA' (اقطاع) [*Mal.*] Mülkiyyeti devlete ait arazinin rakabesinin veya menfaatinin hazinede istihkakı bulunan kimseye ülülemr tarafından verilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Iktaı «Emir-ül-Mü'minîn tarafından, hükümranlığı altında bulunan bir miktar yerin rakabe veya menafii kesime verilmesine ıtlak olunur» suretinde tarif edenler de vardır.

İktaı «Beyt-ül-male ait erazinin rakabesi

yahut menfaati beyt-ül-malde hakkı bulunan kimseye taraf-ı sultaniden ita olunmaktır» suretinde tarif eden Ali Haydar efendi (Tertip-us-sunuf fi ahkâm-ül vukuf, Şirket-i müretttibiyye matbaası, 1337, sayfa 76) şu izahatı da veriyor:

«Sultan, Beyt-ül-malden hakkı bulunan kimseye beyt-ül-malden şehriyye ya seneviyye olmak üzere miktar-ı kifaye nukut ita edebileceği gibi Beyt-ül-male ait bulunan araziyi rakabesini temlik suretiyle dahi o kimseye hakkı miktarı verebilir. Nitekim arazi-i haraciyyenin rakabesi ve mülkiyyeti beyt-ül-male kalmak üzere o arzın haracı taraf-ı sultaniden beyt-ül-malden hakkı bulunan kimseye ita olunabilir. Bunlara ıkta' ıtlak olunur.»

«Defter-i muktesit» te (c. 2, s. 57) deniliyor ki: «İktaın lûgat mânası bir malı mukataaya yani kesime vermek demek ise de, bizim muamelât-ı maliyemizde mukataa âm, ikta' has olarak istimal olunur. Zira ikta' denildiği gibi herkes bir şey anlıyamayıp fakat mukataa denildiği gibi rüsumat murat olunduğu anlaşılır.»

Iktaın meşruiyyeti edille-i erbaadan sünnet ve icma-ı ümmetle sabittir. Buna delil de Hazret-i Peygamberin (Medine) civarında bulunan (Naki) adlı yerin mevat olan arazisinden bir miktarını ashaptan Zübeyr İbn-i Avvam'a ikta' etmesi ve (Hazret-i Ömer) in muharebede maktul düşen veya firar eden bazı kimselerin İran'daki yerlerini, (Hazret-i Osman) ın da ashaptan iki zata bazı mahalleri ikta' eylemiş olmasıdır.

Ikta' iki kısma ayrılır. Birine (Ikta-ı temlik), diğerine «ıkta-ı istiğlâl» denilir. Arza ıkta', istiğlâl mala, vazolunp evvelkiler «arz-ı mukatta» sonrakiler «mal-i maktu» tâbirleriyle birbirlerinden fark ve temyiz olunur. Arz-ı mukatta' cem' sıygasiyle «arazi-i mukattaa» da ıtlak edilir.

Temliken ıkta'; bir yerin rakabe ve mülkiyyeti ile tasarruf haklarını bir kimseye ıkta' etmektir.

Temlik suretiyle ıkta edilen arazi: I - «arazi-î mevat», II - (âmir), III - (rikâz) namiyle üç nev'e ayrılır.

1 — Arazi-i mevat; temliken ıkta' edilen arazi-i mevat da iki kısımdır:

a) Çok eski zamandan beri imaret görmemiş olan yerler.

b) Mamur araziden iken sonradan üzerinde imaret eseri kalmamış olan mahaller.

Birinci kısmın meşruiyyeti Hazret-i Peygamber'in o nevi araziyi bizzat ıkta' eylemiş olmasiyle, ikinci kısmın meşruiyyeti de «من احيا ارضاً ميتاً فهى له» hadisiyle sabittir.

Arazi-i mevatın ikinci kısmı için fukahanın bazısı ıkta' ahkâmı cereyan etmesi lâzım geleceği reyinde bulunmuşlardır. Binaenaleyh onlara göre sahibi zuhûr ettikte kendisine iade olunmak şartiyle âhara ikta' olunur.

Ikta-ı temlikte arzın imar ve ihyası şarttı. Bu sebeple üç sene bu şarta riayet olunmaz ve arz-ı mukatta' imar edilmez ise beytülmal namına tekrar zaptolunur ve başkasına verilirdi. Bu husus Hazret-i Ömer'in içtihadiyle sabittir. Hazret-i Ömer Cenab-ı Peygamber tarafından (Cuheyne) ve (Muzeyne) kabîlelerine arazi-i mevattan ıkta' olunan yerlerin ihya edilmediğini görünce fiil-i Nebeviyi nakızdan içtinaben bu araziyi kabail yedinde ibka etmiş ise de «ليس لمحجر بعد ثلاث سنين حق» yani arazi-i mevatı tahaccür eden kimse için tahcir tarihinden itibaren üç sene sonra hakk-ı ihya yoktur kavliyle fimaba'd ihya-i arazi hususunun üç sene zarfında icra edilmesini usul ittihaz etmiştir. Bu türlü arza eski kanunnamelerde (arzhan-ı memleket) ıtlak edilirdi.

2 — Âmir; külfetsizce ziraati kabil olan yerlere denir. Bu nevi arazi iki nevi'e ayrılır:

1) Müslim ahaliye muzaf olan ziraati kabil yerler. Bu türlü arazinin ıktaı caiz olmayıp onlar üzerinde beytülmalin hakkı yalnız öşür ve haraç gibi rüsumun istihsalinden ibarettir.

2) Muayyen maliki, ekilip biçilmesi kabil olmıyan mahaller. Bu nevi arazi de üç nevidir:

I - Fetih zamanında hums mukabili olarak seçilip tevkif olunan yerler.

II - Gânimin irza olunarak terkettirilen arazi ile muharebede şehit olanların veya firar edenlerin hisselerine isabet eyliyen yerler. Hazret-i Ömer; gayrin hakkı taalluk etmiş olması itibariyle bu nevi araziyi ıkta' etmiyerek âhara icar tarikıyle vermiş ise de mürur-ı zamanla mümasili arazinin isticarına talip mevcut olmadığını gören Hazret-i Osman o kabilden olan araziyi az bir bedel ile âhara temliken ıkta' eylemiştir.

III - Arazi-i öşriyye veya arazi-i haraciyyeden iken sahiplerinin bilâvaris vefat etmeleri üzerine beytülmale kalmış olan yerler. Bu gibi yerler o sırada ekilip biçilemezlerse ıkta' olunabilirlerse de ekilip biçilebilirlerse ıkta' edilemezdi.

Arazi-i öşriyyenin muayyen maliki olduğu cihetle o çeşit arazinin temliken iktaı caiz olmadığı gibi arazi-i haraciyyenin tasarruf itibariyle birinci nev'i de muayyen eşhasa muzaf olduğundan onların da temliken ıktaı caiz değildi.

3 — Rikâz; mutlaka tahtel'arz (yer altında) mevcut olan mala ıtlak olunur. Rikâz'a

diğer tâbirle maadin dahi denilir. Bu baptaki ahkâmın meşruiyeti (وفی الرکاز خمس ...) hadisiyle sabittir.

Rikâz; tabiî ve gayr-i tabiî olmak üzere ikiye ayrılır :

Rikâz-ı tabiî; insan elinin sun' ve medhali olmaksızın tabiaten arazinin satıh ve gavrında (üstünde, içinde) mevcut olan madenlerdir.

Rikâz-ı gayr-i tabiî; insanlar tarafından bilfiil defnolunmuş olan meskûkât ve saire gibi zîkymet eşyadır.

Rikâz'ın her iki nev'inin ıktaı caiz olup olmaması meselesinde fukaha ihtilâf etmişlerdir. Bir takımı bütün bütün adem-i cevazına kail oldukları halde bazıları Hazret-i Ömer'in (maadin-i kublî) den bir miktar mahallin ce'lis ve gavrını ashaptan bir zata ıkta' ettiklerini istişhat makamında irat ederek maadinin ikta-ının meşruiyyeti reyinde bulunmuşlardır. Müfta bih olan kavil de budur. Ancak bunun temliken ıkta' veya istiglâlen ıkta' olup olmadığında yine ihtilâf-ı ârâ vukua gelmiştir. Bir kavle göre mukatta-un-leh kendisine temliken ıkta' olunan arazinin rakabesine malik olacağı ve binaenaleyh bâdelvefat veresesine intikal edeceği reyinde bulundukları halde diğer kısmı rikâzın temliken ıktaı caiz olmayıp yalnız istiglâlen ıktaı mücazdır kavlini serd ve ityan ediyorlar. Mamafih müfta bih olan diğer bir kavle göre rikâzın gerek temliken ve gerek istiglâlen ıktaı caiz olup her ikisinin meşruiyyeti yukarda söylendiği gibi fiil-i Nebevi ile sabittir.

Temliken ıkta' olunan arazi sahiplerinin sarih mülkü olduğundan bey', hibe, vakıf ve vasıyet gibi tasarrufat caizdi.

İstiglâlen ıkta'; arazinin rakabe ve mülkiyeti dâhil olmadığı halde yalnız öşür ve haraç gibi menafiini ıkta' etmektir.

Öşür; zekât demek olduğu ve zekâtta ise kabz vâkı olmadıkça temlik sahih olamıyacağı için öşrün ıktaı tecviz olunmamıştır.

Haracın ıktaı kabil olup olmaması hususunda da fukaha ihtilâf etmişlerse de bir beldenin muhafazasına memur olan askere haracın ıkta' olunabileceğine fukahanın çoğu kail olmuşlardır.

İstiglâlen ıkta' olunan arazi mukatta-un-ileyhin anın temellükü altına giremiyeceğinden bunlarda bey', hibe, vakıf ve vasıyyet gibi tasarrufat caiz olamazdı.

Iktaa dair ulema canibinden başlıbaşına eserler de yazılmıştır. (İbn-i Nüceym) in «Risalet-ül-ıktaat)ı bu kabildendir.

IKTAAT (اقطاعات) [*Mal.*] Arazi-i mevattan olan veya sahibi bulunmıyan ve üzerinde imaret eseri olmıyan yerlerden olup ülülemr tarafından müstahakkına ihya ve imar etmesi için tahsis olunan arazi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar arazi-i haraciyyeden ise haraca, arazi-i öşriyye dâhilinde ise öşre tâbi olur. Mamafih rakabesi beytülmale ait olmakla beraber yalnız haracı bir müstahakkına tevcih ve temlik olunan araziye ıktaat denilmesi daha şayi'dir.

IKTAAT-I MEVKUFE (اقطاعات موقوفه) [*Vak.*] Ülülemr tarafından beytülmalde istihkakı olan birine temlik suretiyle ita veya beytülmalden müsevvigat-ı şer'iyyesi dairesinde iştira, yahut ülülemrin müsaadesi ile berveçh-i mülkiyyet ihya edilmiş olup maliki canibinden bir cihete vakfedilen arazi hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ILGAR (ایلغار) [*Ask.*] Hücum, akın yerinde kullanılır bir tâbirdir. Başıboş atı sürmek mânasına olan ılgamak masdarından meydana gelen bu kelime için Hüseyin Kâzım Beyin «Türk Lügati» nde Çağatay ve Azerî lehçelerine mahsus olarak: 1 - Çağatay lehçesi olmak üzere «akın, taraç; başıboş atın dörtleme koşması, ılgar; hafif süvari ile düşmanı vurup taraç etme.», 2 - Azerî lehçesi olmak üzere de «at sürüp koşturma, ılgar, tek ü taz, akın, çapul» izahatı vardır.

Gün serasime ser-i gûyuna ılgar eyler
Nice bir kol kt durup dergeh-i sultane gelür
Zâkir

ILGARCI (ایلغارچی) [*Ask.*] Çapoleu, düşman memleketini çapula giden hafif suvari, akıncı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ilgar; başıboş atın koşması, dörtleme; çapul, akın, hücum, saldırma demektir.

ILGAR ETMEK (ایلغار ایتمك) [*Ask.*] Atı salıp koşturmak; atla hücum etmek, akın ve çapul etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir, Bunu yapana «ılgarcı» denilir.

ILGIDIR (ایلغیدر) [*Öl.*] Bir metre kadar uzunluğunda uçlarına bir karış kadar birer çivi sokulmuş ağaçtan yapılma bir ölçü âletinin adıdır.

Çile iplikleri geçirilip bir taraftan masurada bulunan ipliği buna alarak çileler bunu bir aşağı bir yukarıya sallamak suretiyle ipler ölçüye ve çileye alınır.

Lûgat mânasını bilmediğini kaydeden Nureddin Rüştü Büngül (Eski Eserler Ansiklopedisi, *ılgıdır maddesi*) dilcilere bir hizmet olur ümidiyle şu tekerlemeyi yazmıştır.

«Ilgıt ılgıt ılgıdır, eşek kuyruk kalgıtır, şuradaki duran komşudur, kanatları gümüşidir,

allı gelin, pullu gelin, merdivenden in gelin; yönünü bana dön gelin, boynundaki top incinin birini bana ver gelin.»

Konya'da, ılgıda gördüm ılgıdır
Bilginin da belki aslı bılgıdır
Lâ

IRDA' (ارضاع) [*Hak.*] Emzirerek süt vermek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça Irda' emzirmek, emzirilmek demektir.

IRGAT (ارغاد) [*Bah.*] Gemi demirlerini almada ve ağır şeyleri kaldırıp çekmede kullanılan ağaç veya demirden yapılma üstüvane biçimindeki âletin adıdır.

Manivelâları vasıtasiyle merkezdeki mil üzerinde elektrik, buhar veya el kuvvetiyle döndürülenleri vardır. Bunlardan münbasıran elle döndürülenlerine el ırgatı denilir.

§ [*Mim.*] Her türlü inşaatta ve yapılarda ağır şeyleri kaldıran ve kereste, taş, demir ve toprak gibi malzemeyi taşıyan amele demektir. Bunların başlarına «ırgat başı» tâbîr olunur.

Ne bu tertib-i hükm cümle beni âdem iken
Birisi hane yapar birisi olmuş ırgat
Nabi

IRGAT BAŞI (ارغاد باشی) [*Mim.*] Her türlü inşaatta ve yapılarda ağır şeyleri kaldıran ve kereste, taş, demir ve toprak gibi malzemeyi taşıyan amelenin başlarına verilen addır.

IRGAT FIRDÖNDÜSÜ (ارغاد فیر دوندیسی) [*Bah.*] Irgata dolaşan zincirin gidişini tanzim etmek üzere ırgat etrafında ve yatağı üzerinde bulunan muharrik babalara verilen addır. Son sistem ırgatlar da yoktur.

IRGAT KASTANYOLASI (ارغاد قاستانیولاسی) [*Bah.*] Irgat çalıştırılmakta iken aybece (tersine dönme) olmaması için ırgat yatağı içinde bulunan yuvalar üzerinde dönebilecek veçhile ırgatın alt kenarına bağlanmış bir nevi emniyet damaklarına verilen addır.

İRGAT MANİVELÂSI (ارغاد مانیوه‌لاسی) [*Bah.*] El ile çevrilmesi icabettiği vakitlerde ırgatların üst kenarlarında bulunan yuvalara geçirilen ve üstlerine abanaraktan ırgatı döndürmiye vasıta olan ağaç veya demirden yapılmış manivelâların adıdır.

İRGAT MİHVERİ (ارغاد محوری) [*Bah.*] Irgatın etrafında çevrildiği kalın şakulî çubuğun adıdır.

IRMIK HALATI (ارمیق حلاطی) [*Bah.*] Yelken gemilerinin hava kaldığı zamanlarda kendilerini çektirmek üzere filikalarına verdikleri yedek halatlara verilen addır.

ISBU' (اصبع) [*Öl.*] Karınları biribirine bitişik altı arpaya müsavi ölçü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Usbu' suretinde de kullanılan Isbu': Arapça parmak demektir. Cem'i esabi'dir. Hüseyin Kâzım Bey'in «Türk Lügati»nde Arapça hemze ve «b» nin üç harekesiyle telâffuz olunduğu yazılı bulunan bu kelime için şu tafsilât ta vardır: «Güneşin veya ayın zahirî kuturlarının on iki kısmından biri, ki husûf ve küsûfun genişliğini takdir için kullanılır.»

ISKALARİYA (اسکالاریا) [*Bah.*] Geminin üst kısmına çıkmak için iskele yani merdiven teşkil etmek üzere çarmıhlara aykırı ve kazık bağı ile merbut ince halatlara verilen addır.

ISKARLAT (اسکرلاط) [*Gly.*] Parlak Venedik çuhasının adıdır Eski vesikalarda çuha-i iskarlat suretinde geçer. İtalyanca Scarlato'dan alınmadır. Kırmızı, beyaz, yeşil renkleri vardır. Fakat en çok kırmızı renkte olanı kullanıldığı için bu kelime parlak kırmızı mânasına kullanılmıştır.

ISKAT AKÇASI (اسقاط اقچه‌سی) [*Fık.*] Ölünün farz, vacip ve sair kalmış olan borçları için verilen sadaka hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ISKATÇI (اسقاطچی) [*Hal.*] Cenaze kollıyan ve ıskat akçasiyle geçinen kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ISKAT-I CENİN (اسقاط جنین) [*Tıp.*] Cenîn'in hayat kabiliyetine malik olmazdan evvel ana rahminden çıkması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Türkçesi çocuk düşürmedir.

ISKAT-I SALAT (اسقاط صلات) [*Fık.*] Ölünün farz ve vacipten olarak borçlu kaldığı namazlardan berî kılınması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Iskat-ı salât, farz ve vacip olarak ölünün borçlu kaldığı namazlara taalluk eder ki gün ve gece farzlarında her borç namazı ve bir de salât-ı vitir için olur. Günde altı namazdır. Mükellef bunları ima ile olsun edaya kadir iken eda etmediği gibi kaza dahi etmiyerek ömrü sona ererse ona bunların ıskatını vasıyyet etmek lâzım gelir.

Bedenî ibadetler niyabet kabul etmediğinden kimsenin namazını kimse kılamaz. Hadis-i şerifte: «Bir kimsenin orucunu başka bir kimse tutamaz ve namazını kılamaz velâkin tarafından tasadduk eder» buyurulmuştur.

Ölünün kalan malının sülüsü (üçte biri), kusurlarının telâfisine medar olmak üzere kendine ait olduğundan ondan ıskat ı salâtı vasıyyet ederse verilecek fidye yüzünden fakirlerin kalplerinde husule gelecek sevinç sebebiyle Allah'ın fazl u keremiyle onun affı umulur. Ölü vasıyyet etmediği halde velî veya bir yabancı onun tarafından ıskatı teberru' ederse Allah'ın izniyle caiz olur.

Gerçi namaz için fidye verilmesi mansus degildir ve mansus olan oruç fidyesine onu kıyas etmek dahi makis-ün aley hüküm makul olmadığı için sahih değildir. Hattâ maraz halinde oruç için fidye verildiği halde namaz için verilmez. Lâkin ibadatta bu, bir ihtiyattır. Bunun için namaz fidyesinin kifayeti «İnşallah Taalâ» denilerek meşiyyete talik olunmuştur. kıyas meseleleri meşiyyete bırakılmaz. Namaz oruçtan daha mühim olduğu için bu istihsanda fukahanın büyükleri bunda müttefik olup aralarındaki ihtilâf ancak bir günün namazı dahi bir günün orucu gibi ve yahut her namaz bir oruç gibi ıskat olunmasındadır. Mutemet olan ikincidir. Namazın ıskatı yoktur diyenler cehalet etmektedirler.

Ölünün velisi yani veraset veya vesayete mebni malının kendinden sonra mutasarrıfı onun vasiyyeti üzerine metrukâtının sülüsünden hergünün altı namazından her biri için bir fakirin akşamlı sabahlı yiyeceğini verir. Onu ya aynen veya kıymeten verir. Fakirin ihtiyaçlarının tenevvüüne mebni ayin yerine bedel verilmesi efdaldır. Bunda mansus adet olmadığı için fidyenin müteaaddit fakire verilmesi caiz olduğu gibi hepsini bir fakire vermek daha caizdir.

Ölünün vasiyyeti olmazsa vârise ıskat yapmak lâzım olmaz. Onlar olbapta müteberri olabilirler. Sadaka-i fıtır, nafaka-i vacibe, kefarat, hac ile vasiyyet, nezr edilmiş sadaka, farz olan oruç gibi sair vacip olan haklar için de ıskat yapılır.

Ölünün vasiyyet ettiği mal, üzerinde olan hakkullaha kâfi gelmediği yahut malının sülüsü ıskatına kâfi olmadığı veyahut kendisi vasiyyet etmemiş olmakla bir kimse onun tarafından az bir malla teberrü etmek isteyib mal yetişmediği takdirde ölünün zimmeti üzerinden olan hakkullahın hepsinden ibra için çare, devir üsülüdür ki namazından, orucundan ve sair hakkullahından mevcut malın karşılaşabileceği miktar takdir olunduktan sonra o mal, o miktarın ölüden ıskatı kastiyle fakire verilir. Fakir onu alıp kabul ettikten sonra verene hibe eder. Hibe tamam olmak için fakirden alınıp tekrar fakire verilir. Bu suretle o mal ölünün üzerinden namazdan oruçtan ve sair vacip haklardan zan ve tahmin olunan miktara karşılık teşkil edinceye kadar arada alınıp verilir ve her devirde mal miktarı hak ıskat edilmiş olur.

Ölünün ömrü boyunca ıskat yapılmak istenirse ömrünü hesap edip erkekte on iki senesi, kadında dokuz senesi çocokluk müddeti olmak üzere düşürülür, bakiyesi için ıskat olunur. Parası yetcrse tamamı verilir, yetmezse devir yapılır.

ISKAT YAPMAK (اسقاط یاپمق) [*Fık*] Ölünün bıraktığı malının sülüsünü (üçte birini) ayırarak dinî tekliflerinden fevt olan (yapılmıyan) şeylere karşılık fidye verilmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Verilen paraya «ıskat akçası», alana «ıskatçı» denilir.

ISLAHHANE (اصلاحخانه) [*Mit*] Sanat mekteplerine önce, verilen addır. Sonraları sanatın Arap kaidesince cem'i olan «sanayi» den alınarak «sanayi mektebi» denilen bu mekteplerin ilki Mithat Paşa tarafından Tuna vilâyetinde açılmıştır. (Niş) de açılan ilk mektep sonra (Rusçuk) da ve (Halep) de yenileri kurulmuştur. (Selânik) te ve (İstanbul) daki bu neviden mektepleri açan da Mithat Paşadır

Sanat mekteplerine verilen «Islahhane» ismi bilahra başka vilâyetlerde de açılan o türlü mekteplere alem olmuştur.

Mekteplerin bu ismi almasının sebebini Osman Ergin (Mecelle-i Umur-u Belediye c.I, s. 745) şu suretle kaydediyor.

«Türkçenin Rumeli şivesinde «ıslah» iyi ve «pek ıslah» pek güzel, pek iyi mânasına olduğundan memlekette ilk defa bu güzel ve iyi müessesenin ahalinin istinas ettiği bir isimle tevsimi cihetine gidilmiş olduğu zannedilmektedir. Mamafih Ahmet Mithat Efeni merhumdan naklen riyaz-i şehîr Mehmet İzzet Beyefendinin «Dairet-ül-Maarif» in beyanına bakılırsa Niş'de ilk ıslahhane tesis olunacağı zaman ne isim ile tesmiye edilmesi lâzımgeleceği düşünüldüğü sıradr hafız-ı kelâm olan vezir-i müşarünileyh ramazan-ı şerifte Kur'anın « یسئلونك عن الیتامی قل اصلاح خیر لهم » âyet-i kerimesine tesadüf edince hüsn-ü tefe'ül ederek küşadı tasmim edilen me'vay-ı eytama «ıslahhane» namı verilmiştir.

«Nış ıslahhanesinde çocuklara kıraet ve kitabetten ve biraz da ülûmun mebadisinden maada bilâhara geçim vasıtası olmak için terzilik ve kunduracılık öğretilirdi. Rusçuk ıslahhanesinde bunlara zamimeten mürettiplik ile marangozluk ve demircilik dahi programa idhal olunmuş ve daha sonra diğer vilâyetlerde açılan ıslahhanelerde de dersler ve sanatlar mahallinin ihtiyacına göre tertip edilmiştir.

«İstanbul'da açılması takarrür eden sanayi mektebinin vilâyetlerdekilerine faikiyetinin temini tabiiydi. İstanbul'da sanayi mektebi küşadı tasmim edildiği zaman Mithat Paşa Şuray-ı Devlet riyasetinde bulunuyordu. Tuna vilâyetindeki tecrübesinin bu yeni mektepte çok faidesi görüldüğü şüphesizdir.»

Kıymetli müdekkikin isim hakkındaki mütalâasına Mihat Paşa Tuna vilâyetinda ilk açtırdığı mektebe kimsesiz ve yardıma muhtaç çocukları aldırdığı ve düşkün yahut düşmiye mahkûm olan bu çocukların hal ve istikballerinin düzeltilmesi düşünülmüş bulunduğu için ıslah evi mânasına gelen tâbirdeki ıslah kelimesinin lügat mânası olan bir şeyin ayıp ve kusurunu giderip iyi hale getirmek, beğenilecek hale koymak, düzeltmek demek olduğunu ilâve etmek pek aykırı bir mülâhaza olmasa gerektir.

Takvim-i Vekayiin neşriyatına bakılırsa (Takvim-i Vekayi 13 haziran ve 22 sefer 1284 No: 884) açılacak mektebe bidayeten «ıslah-ı sanayi mektebi» adı verilmek istenilmiş ise de bilâhara «mekteb-i sanayi» terkibi bu müesseye alem olmuştur.

Takvim-i Vekayide bu münasebetle deniliyor ki: «bir müddettenberi gerek Dersaadet ve gerek umumen memalik-i mahruse-i şahanede hiref ve sanayi bir hal-i tedenniye gelerek ahalinin ihtiyat-ı âdiyelerinden olan eşyanın imali bile yed-i ahara geçmiş olduğundan ve veliy-yi nimet-i biminnetimiz padişahımızın maksatları terakki-i vesail-i servet-i ahali ve teb'a kaziyye-i nafiası idüğünden müteaddit sanathaneleri ve bazı sanayi-i cedide destgâhlarını işletmek için bir adet vapur makinesini havi olmak üzere «ıslah-ı sanayi mektebi» ismiyle müsemma bir mektep küşadiyle dokuzu demir ve eşyay-ı madeniye-i saireye ve dördü ahşap işine ve altısı dahi mamûlât-ı mütenevvia-i saireye müteallik olarak on dokuz sanatın celp ve tâyin olunacak maharetli ustalar ve muavinleri vasıtalariyle tâlim ettirilmesi ve lâzımgelen nümuneler derun-ı mektepte bulunacak ise de bunlardan kiremit ve tuğlacıların sanatları için iktiza eden âlatın vaz'iyle Karaagaç cıvarında bulunan kiremit ve tuğla fabrikalarının ve boyacılık ve debbağlık sanatları için dahi Beykoz tabakhanesiyle Veli Efendi'deki bez fabrikasının nümune sanaathanesi ittihazı ve her sanat için beher sene mektebe seksen sekiz nefer şakirt alınacağı gibi esnaf şakirtlerinden ikmal-i noksan etmek üzere bilâ ücret devamı arzu edeceklerin dahi usul-ü idare-i mütesaviyeye tâbi olmak üzere mektebin vüs'atine göre abz-u kabul kılınması ve yalnız gündüzleri devam ile akşamları hanelerine avdet edeceklerinden şimdilik mevaki-i leyliyye tedarikine lüzüm görünmeyip ancak ileride mesafe-i baideden gelip gidemiyecek olan ve sokaklarda tese'ül eyliyen çocuklar için yatacak mahal dahi tedarik olunması ve şimdiden alınacak şakirdanın mektepten çıktıkları vakit malûmat-ı müktesebeleri bilimtihan sabit oldukta yedlerine kalfa şehadetnameleri ita olunup işbu şehadetname ile kur'ası çıkanların derece ve suret-i tahsillerine göre asakir-i berriye, bahriye ve tophaneye ait bulunan imalât sınıflarında ifay-ı hizmet-i askeriyye eylemeleri ve bilmünakasa hükûmet tarafından iştira olunacak ve yaptırılacak eşya hususunda bunların sairlerine müreccah tutulması ve bir sanat şakirdanı ehliyyet ve istihkakca kâfi ad ve itibar olunur ise mezkûr şahadetnameden başka on senede patent yani esnaf rüsumundan muaf tutulmak ve alât yahut akça ita olunmak gibi muavenet ve taltifat dahi icrası ve alınacak şakirdanın beher sene birer kuruş zam olunmak üzere evvelki senelerde yevmî altışar kuruş itibariyle müdett-i mütenavibe-i tahsiliyenin nihayeti olan birinci seneye kadar yevmî on üçer kuruş itası ve atîk Kılıçhane mahallinin mektep ittihazı ile ana göre tesviyesi keyfiyyatı Meclis-i Valâ ve encümen-i mahsus-ı vükâlâda tensip olunarak bunların o suretle icrası ve mahall-i mezburun mektebe tahvili hususlarına irade-i seniyye-i cenab-ı padişahî müteallik ve şerefsudur buyrulmuş ve ifay-ı muktaziyatı icabeden devaire bildirilmiş olmakla ve işbu karar hakikaten muhassenat-ı asriyye-i padişahî asar-ı nafiasından olarak şayan-ı teşekkür bulunmakla ilân-ı keyfiyete iptidar olundu.»

Gene sayın Osman ergin şu malûmatı ilâve ediyor:

«Mektep için tahsis olunan eski Kılıçhane binası kifayet etmediğinden yanında bulunan ve şunun bunun eline geçen cami, imaret ile arsaları ve üç ev istimlâk olunarak mektebe kalb ve ilâve edilmiştir.

«Mektebin tamiri ve ilâveleri için Maliyeden üç yüz elli bin ve harik ianesinden kalan yüz yirmi beş bin kuruş alınıp sarfedilmiş ve «cisr-i atik» denilen Unkapanı köprüsünün hasılatı da daimî masrafına karşılık tutulmuştur. O zamana yani mektebin açıldığı 1283 senesine kadar köprüden yaya geçenlerden ücret alınmazken o tarihten itibaren ücret alınmıya başlanarak bidayet-i tahsili olan seksen üç senesi mayısı ibtisindan seksen dört senesi temmuzu gayesine kadar teraküm eden hasılattan tahsildar ve asker maaşı olarak seksan altı bin ve

köprünün tâmir masrafı olmak üzere yüz bin küsür kuruş çıktıktan sonra kusurundan elli bin kuruş mektebin tamiratı masrafına mahsuben ve nakden verilerek maadası olan sekiz yüz doksan bin yetmiş altı kuruş tersane-i âmire tahsisatına mahsup olunma üzere hazine-i maliyeden Bahriye Nezaretine havale edilmiştir.

«Sanayi mektebi için bidayeten maliyeden senevi bin kese akçadan başka eski köprü hasılatı da tahsis olunmuş ise de bu varidat evvelce açılmış olan esham karşılığı olduğundan ve mektep ise memleketçe ve halkça istifade olunacak eserlerden olması hasebiyle tahsisatının vakt ü zamaniyle lâzım geldiğinden işbu varidat ve tahsisata mukabil altıncı daireden hazineye intikal eden Karaköy hanının (eski borsa hanı) rehinden kurtarılıp kirasının mektebe tahsisi kararlaştırılmıştır. Borsa hanı o sırada Lorando bezirgândan alınmış olan kırk bin liraya mukabil terhin edilmişti. Bu para ödenerek rehin fekedilmiş ve üstüne de bir kat ilâve olunarak sanayi mektebine akar ittihaz olunmuştur.»

Taşralardaki mektepler halkın ianesi ve yapılan şeylerin temin ettiği hâsılat ile yaşıyordu.

ISTABL-I ÂMİRE (اصطبل عامره) [*Sar.*] Saray ahırı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Istabl-i Hümayun», «Istabl-ı Şehinşahi», «Istabl-ı has» da kullanılırdı. Istabl: Arapça ahır demektir. Sarayın ahır işlerine bakan teşekkülün başındaki memurun unvanı ilkin «Mirahur» du.

Istabl-ı Âmire büyük ve küçük olmak üzere iki kısımdı.

Has ahırda her sınıfın müteaddit bölükleri ve bölük başılarından başka derece itibariyle birbirinden farklı büyük âmir ve zâbitleri vardı. Istabl-i âmire halkının en büyük mesul âmiri büyük veya birinci mirahur'du. Bundan sonra ikinci mirahur, mirahurlardan sonra birinci ve ikinci kethüda gelirdi. Küçük Istabl-ı Âmiredeki ikinci kethüda ikinci mirahurun muavini idi.

Birinci ve ikinci mirahur dairelerinin ayrı ayrı kâtipleri vardı. Bunlar ahırlara mahsus defterleri tutarlardı. Istabl-ı Âmirenin varidat ve mesarifiyle maaş defterleri bunlar ve maliyeden verilen kâtipler vasıtasiyle tertip ve kontrol edilirdi.

Mirahur sonradan Istabl-ı Âmire Müdürü adını almış ve bu ad Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.

Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey «Saray-ı Hümayun'da eskiden beri rükûb-ı şahane ve saray halkı için birçok hayvan beslenirdi» dedikten sonra (on üçüncü asr-ı hicrîde İstanbul Hayatı, Saray Âdetleri, Peyam-ı Sabah, 3 kânunusani 1338) binleri aşan Istabl-ı Âmire hayvanlariyle hususi çayırlar hakkında şu tafsilâtı veriyor :

«Bu hayvanların idaresi için İstanbul civarında birçok çayırlar Istabl-ı Âmireye terk ve tahsis edilmişti. Evvelâ Kâğıthane ve Alibey köyü çayırı, Veliefendi, Çırpıcı çayırları, Çatalca sancağı dâhilinde Büyük Çekmece gölünün şimalinden bed' ile Kestanelik köyü sahasına kadar mümtet olan Dolap çayırı (Çatalca İstasyonu bu Dolap çayırının orta yerine tesadüf eder.) Dolap çayırının Büyükçekmece gölüne müntehi mahallinden bed' ile Hadımköyü'ne mümtet (yani Hadımköyü ve Çatalca istasyonlarının Marmara sahili cihetine tesadüf eyliyen) Muha çayırı ve Küçükçekmece gölünün müntehasından bed' ile şimal-i şarkiye imtidat eden ve Şamlar köyü altından geçerek ilerilere mütevassıl olan Sazlıdere çayırı, Büyükdere ve Paşabahçesi ve civarındaki çayırlar; saniyen Beykoz, Sultaniye. Çubuklu, Haydarpaşa Yoğurtçu çayırları, Kurbağalıdere'nin Yoğurtçu karşısına tesadüf eden ve Papazın bağı denilen mahalle kadar mümtet olan diğer çayır ve Göksu çayırı hâsılatı Saray-ı Hümayun hayvanlarına metrük idi.

«Bunların hangi tarihlerde ve kimler tarafından hangilerinin daha evvel, hangilerinin daha sonra beyliğe tahsis edildiği malûmumuz olmadığı gibi bunlar meyanında hangilerinin hangi kızlar ağası yahut harem ağası tarafından harem-i hümayun ağaları hayvanlarına vakfedilmiş olduğunu da bilememekteyiz Fakat Abdülhamit devrinde harem ağaları hayvanlarına mevkuf çayırlar Agop Paşa ıslahatı sırasında Istabl-ı Âmire'ce vakfedilmiştir.

«Selim-i Salis devrinden sonra İstanbul Haraları tesis edilerek Saray-ı Hümayuna cins hayvan yetiştirmek üzere Gökau, Kandilli, Anadolu hisarı arkasından bed' ile Alemdağı'na müntehi olan Hekimpaşa ve Çavuşbaşı çiftlikleri istimlâk edilmiş olduğu gibi Beykoz çayırı arkasında vâkı Tokat çiftliği harasında yetiştirilip Sultan Aziz devrinde Istabl-ı Âmirece renginin güzelliği, tenasüb-ü endamı ve irtifaı ile pek meşhur ve Hakan-ı Müşarünileyhin rağbet-i mahsusasına mazhar olan Tokat alı namındaki hayvan Abdülhamit devri iptidasına kadar yaşamıştır.»

Yine Istabl-ı Şehinşah-ı cihan ârada
Ki ne atlar bulunur biribirinden âlâ
Nef'i

ISTABL-I ÂMİRE MÜDÜRLÜĞÜ (اصطبل عامره مدیرلگی) [*Sar.*] Padişahların atlarına ait işlerle meşgul olan teşekkülün adı idi. Bunun yerine «Istabl-ı Hümayun Müdürlüğü» de kullanılırdı. Müdürden başka memurlar, seyisler, hademeler vardı. Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.

ISTABL-I ÂMİRE MÜDÜRÜ (اصطبل عامره مدیری) [*Sar.*] Padişahların at ve ahır işlerine bakan memurun unvanı idi. Bunun yerine «Istabl-ı Hümayun Müdürü» tâbiri de kullanılırdı. Istabl; Arapça ahır'dır. Şu halde ıstabl-ı âmire müdürü, saray ahırı müdürü demektir Bu vazife sahibine daha evvel ahır beyi mânasına gelen «mirahur» denilirdi. Mirahur Hüseyin Beyin hicrî 1253 (1837) de ölümü üzerine mirahur unvanı ıstabl-ı âmire müdürlüğüne tahvil olunmuştur.

Istabl-ı Âmire Müdürlüğü Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.

İSTABL-I ÂMİRE MÜDÜRLÜĞÜ PAYESİ (اصطبل عامره مدیرلگی پایه‌سی) [*İda.*] Saniye ile sâlise arasında bir rütbenin adı idi. Sivillere tevcih olunurdu. Bu rütbe sahipleri resmî günlerde hicrî 1283 (1866) senesine kadar mîrimiranlarla saniye rütbesini haiz olanlar gibi resmî günlerde yaka ve kol kapakları pembe çuha üzerine sırma işlemeli koyu lâcivert setre giyerler, sırmalı kılıç da takarlardı. O seneden itibaren setrelerinin rengindeki yaka ve kol kapaklarına sırma işleniyor ve sırmalı kılıç takıyorlardı.

ISTABL-I HAS (اصطبل خاص) [*Sar.*] Padişahın atlarına mahsus ahır yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «ıstabl-ı âmire», «ıstabl-ı hümayun», «ıstabl-ı şehinşahî» de kullanılırdı.

Şehinşah-ı cihanın mir iken ıstabl-ı hâsında
Rikâbından çıkap üç tağ ile kaimmakam oldu
Nedim

ISTABL-I HÜMAYUN (اصطبل همایون) [*Sar.*] Padişahın atlarına mahsus ahır yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerinde «ıstabl-ı âmire», «ıstabl-ı şehinşahî», «ıstabl-ı hâs» da kullanılırdı.

ISTABL-I ŞEHİNŞAHÎ (اصطبل شهنشاهی) [*Sar.*] Padişahın atlarına mahsus ahır yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «ıstabl-ı âmire», «ıstabl-ı hümayun», «ıstabl-ı has» da kullanılırdı.

Yalnız ma'şer-i insana değildir gıptam
Bazı hayvana dahi etmedeyim reşk temam
Meselâ cennet'i ıstabl-ı şehinşahîde
Bnndan âlâ geçinir Mısır eşeği ester-i Şam
Yenişehirli Avni

ISTABUR (استبور) [*Ask.*] Tabur yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tabur, tapkur, depkur; arabaların biribirine zincirle kuşatılıp dört yüzlü kale şekline getirilmiş istihkâm, dizili asker, kale gibi murabba' şeklinde duran asker, kalevari saf ve top, biribirine arkasını vermiş dört diz'den mürekkep murabba' şeklinde asker ve top ve saireye denilirdi.

ISTAVROZ (استاوروز) [*Mim.*] İki direk veya çiviyi biribirini katedecek surette haç şeklinde raptedilmesine verilen addır.

Istavroz; haç, put demektir.

ISTAVROZ KEMER (استاوروز کمر) [*Mim.*] Dört adet müselles keridonun veyahut iki tonozun biribirini amuden katetmesinden hâsıl olan kemere verilen addır.

ISTAVROZ SA"AYI (استاوروز سرایی) [*Sar.*] Beylerbeyi'nde bugün adıyle anılan yerdeki sarayın adıdır. Burası bahçe iken Birinci Ahmed'in çok sevdiği ve devam ettiği bir yer olduğundan iç ve kapı oğlanları için binalar yaptırıldığı gibi yine onun tarafından bahçenin civarındaki geniş saha çepçevre çevirilip şimal kısmına büyük oda ve seferli denilen gılmana mahsus, garp tarafına da hâs odalılara ve iki dıl'ı olan çenup kısmının bir tarafına hazine, diğer tarafına biri kuşçulara, öteki kapı oğlanlarına mahsus koğuşlar yaptırmış ve bu kısımda girilecek kapının üzerine de kapı ağasına bir oda inşa ettirmiştir. Dördüncü Murad'ın da bazan devam ettiği bu saray sonraki tarihlerde tamamen terkedilmiştir.

ISTILAH (اصطلاح) [*Huk.*] Bir ilimde, bir fende, bir sanatta asıl mevzunundan başka hususi bir mâna ile kullanılan kelime veya terkip demektir. Cem'i ıstılahattır. İttifak mânasına geldiği kaydedilen «Türk Hukuk Lûgatî, Istılah Maddesi» bu tâbir için şu tafsilât verilmiştir: «İlim ve fen erbabının bir lâfzı mânay-i aslîsinin gayri bir mânada istimalde ittifaklarıdır. Meselâ: lûgatte takdim mânasına olup ivazlardan birisi müeccel, diğeri muaccel olan akidde istimal olunan «selem» lâfzı fukahanın peşin para ile veresiye mal almak mânasına vaz' ve tahsiste ittifakları gibi.

«Kelimelerin lûgat mânalariyle ıstılah mânaları arasında münasebetin vücudu şart değildir Bazan münasebet bulunur, bazan da bulunmaz.

«Bir kelimenin mânay-i lûgavisi ile ıstılahisi arasında münasebet olduğu takdirde bu lâfza «menkul», olmadığı takdirde «mürtecel» denir.»

Tanınmış âlim Ömer Nasuhi Bilmen (Huk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu) nun «Usul-i Fıkha Dair Istılahlar» başlıklı kısmında (İstanbul, Matbaacılık T. A O. 1949, c. 1, s. 5-6) «ıstılâh» ın izahı şöyledir: «Lûgatte ittifak mânasınadır. İlim lisanında «muayyen bir cemaatin, bir meslek erbabının bir lâfzı mânay-i lûgavîsinden çıkararak başka bir mânada müttefikan istimal etmeleri» demektir Meselâ «ilim» lâfzı, lûgatte mutlaka bilmek mânasınadır. Sonra: «bir mevzua dair birtakım müdevven mesail ve kavaidin heyet-i mecmuası» mânasında kullanılmıştır. Binaenaleyh bu ikinci mâna, bir ıstılah-ı mahsustan ibaret bulunmuştur.

«Bir lâfzın lûgavî mânasiyle ıstılahî mânası arasında ya münasebet bulunur veya bulunmaz. Münasebet bulunursa bu ıstılahî tâbire «menkul» denir, bulunmazsa «mürtecel» adı verilirdi.

«Maahaza birkaç mânada müstamel olup bilâhare ilk mânalarında istimali metrûk bulunan lâfızlara da «menkul» denır. Bu halde nâkil, ya şer-i şerif olur, ya örf-i âm olur veya örf-i hâs olur. Birincisine «menkul-i şer'î» denir. Nitekim «salât» lâfzı lûgatte dua mânasına iken bilâhare şer-i şerif tarafından duayı câmi olan «erkân-ı malûme ve ef al-i mahsusa» mânasına nakledilmiştir. İkincisine: «menkul-i örfi» denir. Nitekim «dabbe» lâfzı, esasen yeryüzünde yürüyen her zîhayata ıtlak olunurken bilâhare âmme tarafından dört ayaklı zîhayat mahlûkata ıtlak olunmuştur. Üçüncüsüne de: «menkul-i ıstılahî» denir. İşte fukahanın, üdebanın ve sair ulûm ve fünun veya sanayi erbabının kullandıkları birtakım tâbirler bu menkul-i ıstılahî cümlesindendir.»

Istılah yerine şimdi terim kullanılır.

Ta geçmeyince medrese-i kil ü kalden
Anlanmaz ıstılahı kitab-ı muhabbetin
Nabi

Sarir-i hâme sanma ıstılahta boğulmakla
İder biçare dâim şive-i küttaptan feryat
Koca Ragıp Paşa

Her kimin var ise zatında şeraret küfrü
Istılahat-ı ulûm ile müsülman olmaz
Fuzuli

ISTILAH PARALAMAK (اصطلاح پارلامق) [*Hal.*] Tumturaklı, tekellüflü söz söylemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ISTILAH PERDAZ (اصطلاح پرداز) [*Hal.*] Tekellüflü, herkesin anlıyamıyacağı surette söz söyliyen yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Istılah Perver» de denilirdi.

Istılah üzere tekellüm eyler
Bakup etrafa tebessüm eyler
Vehbi

IKTILAH PERVER (اصطلاح پرور) [*Huk.*] Herkesin anlıyamıyacağı yolda söz söyliyen yerinde kullanılan bir tâbirdir. Bunun yerine «Istılah Perdaz» da denilirdi.

Ietılah üzra tekellüm eyler
Bakıp etrafa tebessüm eyler
Vehbi

ISTUFA (استوفا) [*San*] Daha ziyade döşemede kullanılan ipek ve sırma ile nakışlı kumaş adıdır. Bunun âlâ cinslerine «sündüs» ve «dibaç» denilirdi.

ISTULCE (استولجه) [*Coğ.*] Hersek sancağında Istulce, maa' gable ve Puçitel kazasının merkezi olan kasabanın adıdır.

§ [*San*] Üç ayaklı tahta iskemleye de bu ad verilir.

IŞIK (اشيق) [*Sof.*] Türklerde dervişler hakkında kullanılan bir tâbirdir. Âşık kelimesinden bozmadır. Bursa'daki Işıklar mevkii orada veli sayılan bazı kimselerin oturmuş, yahut gömülmüş olmasındandır. Şair Yahya Beyin:

Ben erenler sancağıyım o ışıklar teberi
Ben savaş günü çeriyim o hemen cerde ceri

beytinde olduğu gibi.

IŞKIRLAK (ايشقيرلاق) [*Kıy.*] Karagöz'ün başına giydirilen iki tarafı yüksekce sarık şeklindeki külahlı başlığın adıdır. Son zamanlarde Malatya'da yapılan arkeoloji araştırmaları sırasında elde edilen Eti Kabartmalarındaki ilâh ve kıral başlıklarına benzemesi dikkati çekmiştir

ITK (عتق) [*Fık*] Mevlânın memlûkû üzerinde olan mülkiyyet hakkının vech-i mahsus ile sukut etmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. memlûk bu sayede azad olarak hürriyetine kavuşur.

Itk; azatetmek, edilmek demek olan Itak mânasına da müstameldir.

ITK-I ALELCUUL (عتق علىالجعل) [*Fık.*] Cinsi ve miktarı malûm, mütekavvim bir mal üzerine yapılan I'tak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Memlûk bunu duyup bildiği mecliste o malı filhal ödememiş olsa bile azad olur.

ITK-I BAAZ (عتق بعض) [*Fık.*] Memlûkûn kısmen azadedilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mevlânın kölesine «senin nısfını azadettim»

demesi bu kabildendir. Bu suretle azadedilen kölenin bir kavle göre yarısı azadedildiği için diğer yarısını ödiyerek esaretten kurtulur. Diğer kavle göre ise derhal azadolur.

ITK-I KÜL (عتق کل) [*Fık.*] Memlûkû tamamen azadetme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mevlânın müstakillen mâlik olduğu kölesine «seni azadettim» demesi bu kabildendir.

ITK-ı MUALLÂK (عتق معلق) [*Fık.*] Bir şarta bağlama suretiyle vuku bulan ıtk hakkında kullanılan bir tâbirdir. «Şu işi yaparsan hürsün» demesi bu kabildendir. Memlûk o işi yapınca azadolur

İTK-I MÜPHEM (عتق مبهم) [*Fık*] Müteaddit memlûklerden tâyin edilmeksizin bir veya bir kaçının azadedilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir Mevlânın iki kölesine hitaben «sizden biriniz hürsünüz», demesi bu kabildendir. Bu halde Mevlâ azadettiği köleyi sarahaten veya zımnen tâyin ve beyana mecbur olur.

ITK-I MÜNCEZ (عتق منجز) [*Fık.*] Bir şarta muallâk bir zamana muzaf olmıyan ıtk yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Sen hürsün seni azadettim» diye yapılan ıtıktır. Bu halde köle veya cariye derhal azadolmuş olur.

ITK-I MÜŞTEREK (عتق مشترك) [*Fık*] İki veya daha ziyade kimsenin mâlik oldukları bir köle veya cariyeyi birlikte azadetmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ITK-I MUZAF (عتق مضاف) [*Fık*] Bir zamana izafe edilmiş olan ıtk yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Sen şu ayın sonunda hürsün» denmesi bu kabildendir. O ay nihayet bulunca ıtk vukua gelir.

ITKNAME (عتقنامه) [*Fık.*] Azadedilen köle ve cariyelere sahipleri tarafından azat edildiklerine dair verilen kâğıdın ismidir. Bu ıtknameleri ekseriya sahipleri nüsha yapıp boyunlarına takarlardı.

Eski ıtknamelerden birinin sureti:

«Bâis i tastîr-i huruf oldur ki

Cenab-ı Gaffar-uz-zünup Taalâ ve Tekaddes Hazretleri kâffe-i umur-ı hayriyyeyi zühur-ı ahiret kılmış ve ittisal-i rizay-i âlisine nice vesail ızhar ve ıyan etmiş olmak hasebiyle bu bapta şerefpira-yı sahaif-i beyan olan âyât-ı celile ve ehadis-i nebeviyye mezamin-i münifesi üzere işbu esbab ı hayriyyeye teşebbüs dareynde haiz-i necat-ı münife ve faiz-i inayet-i Süphaniyye olmaklığı müntiç olacağı bi iştibahtir. Binaenalazalik hasbetenlillâh ve taleben limerdatihi beste-i silk-i temlikim olan gulâmımız Gürci-yül-asl orta boylu şâb-ı emred Ali nam kölemiz azat ve ıtak ile havza-i temlikimizden ihraç olmağla badezîn sair ahrar-ı müslimin misillu keyfe mayeşa' ve yahtar, emval ve emlâke mutasarrıf ve fâil-i muhtar olduğunu mübeyyin işbu ıtkname tahrir ve ita olundu.

Şuhud İmza

Köle ve cariyelerden azat edilmeksizin vefatı vukubulanların kefeni altına ve göğüs üzerine bu ıtıknameyi koyup öyle gömerlerdi. «Ölmüş köle azat etti» darbımeseli de hundan kinayedir.

ITK-UN-NESEME (عتق النسمه) [*Fık.*] Azadedilmek üzere alınmış olan kölenin azadedilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vasinin ölü musi namına bir köle alıp azadedilmesi bu kabildendir.

ITRI (عطری) [*San.*]Tezhip ıstılahlarındandır. Bir nevi yaprak şekliydi. Bu şekil ıtır yaprağına benzediği için o is i almıştır.

IYAL (عیال) [*Fık.*] Bir adamın üzerine nafakası vacip olan, yani kendilerini besleyip geçindiren kimseler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında ayâl suretinde kullanılır.

IZBANDUT (ایزباندود) [*Bah.*] Eskiden Rum korsanlarına verilen addı.

§ [*Hal.*] İri yarı adam hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İ

İANE-İ ASKERİYYE (اعانهٔ عسکریه) [*Mal.*] Tanzimat'tan sonra cizye yerine Hıristiyanlardan alınan verginin adıdır. Miktarı 15 000 kuruştu. Bu vergi sonradan «bedel-i askerî» adını almış ve 1908 Temmuz inkılâbına kadar devam etmişiir.

İANE-İ CİHADİYYE (اعانهٔ جهاديه) [*Mal.*] Muharebe zamanında harbin icabettirdiği fazla masrafları karşılamak ve yardım olmak için halktan alınan paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Miktarı her mahallin iktidarı derecesine göre kaza ve liva üzerine merkezden tertip ve «tevzi defterleri»ne maktu miktar olarak konulurdu. Seferler için alınan vergiler vardı ki bunlara da «İmdadiye-i seferiyye» ıtlak olunuyordu. İane-i cihadiyye ile imdad-ı seferiyyenin farkı, iane i cihadiyyenin doğrudan doğruya merkeze gönderilmesinden ibaretti. İmdadiye-i seferiyye ise bazan merkeze gönderilir ve alelekser mahallerindeki alâkadarlara verilerek onlar tarafından harb ihtiyaçlarına sarfedilirdi.

Bir mahalde hem imdadiye-i seferiyy ve hazariyye, hem de iane-i cihadiyye tevzi edildiğine çok defa resmî kayıtlarda tesadüf olunmuştur. Hattâ bu da muvakkat iken dâhilî ve haricî muharebelerin tevalisi sebebiyle birçok yerlerde daimîlik şeklini almıştır.

Diğerleriyle beraber bu da Tanzimat'tan sonra tarihe karışmıştır.

İANE-İ HÜKKÂMİYYE (اعانهٔ حكاميه) [*İlm.*] Mahkemelerde hâkimlerin, kadıların, naiplerin verdikleri hüccetlerden, arzlardan ve sicillâtta yazılan kazayadan ve mahkemeye ait sair işlerden hâkimler için alınan hissenin adıdır. Muayyen işler üzerine olmıyarak kadılarla mübaşir, muhzir, hademe gibi müstahdemînin maişet ve masraflarına mukabil halktan iane namiyle para da alınıyordu. Memurlara ait olarak mahallerinin tevzi defterlerine ithal edilmek suretiyle ahaliden tarh ve tahsil ediliyordu.

Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

İBADETGÂH (عبادتگاه) [*Hal.*] Kanunlarla tanınmış bir dine, bir mezhebe ait âyinin icrasına tahsis olunan yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. İbadet yeri demek olan bu tâbirin yerine «ibadethane» de kullanılır.

İBADETHANE (عبادتخانه) [*Hal.*] Kanunlarla tanınmış bir dine, bir mezhebe ait âyinin icrasına tahsis olunan yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. İbadet yeri demek olan bu tâbirin yerine «ibadetgâh» da kullanılır. İbadet; kulluk etmek, tapmak, tanımak demektir.

İBADİYYE (اباضيه) [*Kel.*] Havariç taifesi fırkalarından birinin adıdır. İbadiyyun suretinde de kullanılır. Trablus Garp'lı Abdullah Bin *İbad-üt-Temimî tarafından hicrî 140 (757) s*enesinde ortaya atıldığı için onun adını almıştır.

«Arâ-ül-milel» de (müellifi Giritli Sırrı Paşa) (ölümü 1895) şu izahat vardır: «Bunlar kıble ehlinden muhalif mezhepleri olanlara «kâfir» derlerse de «müşrik» demezler. Muhaliflerinin münakehalarını terviç ederler. Yalnız harb zamanında silâh ve hayvan gibi mallarının iğtinamını helâl sayarlarsa da harbden başka vakit mallarını almayı haram itikat ederler. Yine İslâm olan muhaliflerinin memleketlerini *dârülislâm* addeyleyler. Yalnız padişahlarının kendi aleyhlerine şahadetlerini kabul ederler. Kebire işliyen gerçi muvahhittir, fakat mümin değildir. Zira: amâl imanın hakikatte dâhildir sanırlar. Istıtaat fiilden evveldir. Kulun fiili Hüdanın mahlûkudur. Teklif ehli kâmilen fenapezir oldukta dünya da fena bulsa gerektir. Kebire mürtekibi kâfir-i nimettir, kâfir-i millet değildir derler. Aşağıdaki meselelerde de tevakkuf ederler: 1) Küffarın küçük çocukları da kâfir midirler? 2) Nifak şirk midir? 3) Mucizesiz peygamber ba'si caiz midir? 4) Mucizesi olmıyan Peygambere vahy olunan umur caiz-ül-ittiba mıdır?

«Bir de Hazret-i Ali ile ashabın çoğunu tekfire cür'et ederler. Bununla beraber bunlar da mezheplerinde fırkalara ayrılmışlardır.»

İbadiyyun; Hafsiyye, Yezidiyye, Hârisiyye,

Rabia adlariyle dört fırkaya ayrılırlar. Hayli kuvvetli idiler. Hicrî 153 (770) senesinde Abbasî halifelerinin valisini mağlûp ve perişan etmişlerdir. Bunların reislerinden Ebu Kurre hilâfet iddiasında dahi bulunmuştur.

Yezidîler; Allah'ın İranilerden bir peygamber göndereceğine, o peygamberin kitabı gökte yazılıp birdenbire yere düşeceğine itikat ederler. Sencar dağında sakin olanlar Melik Tavus namiyle şeytana hürmet ve perestiş ederek «şeytan bir gün semaya çıkıp bütün melaikeye yine reis olacak» derler. Bu taifenin bazı yerlerde hâlâ bakıyeleri vardır ve «Yezidî» namiyle maruftur.

İbadiyye'yi ehl-i bid'atten sayan rahmetli İsmail Hakkı İzmirli (Yeni İlm-i Kelâm, Birinci Kitap, s. 215) «usulde icma' ve kıyası inkâr ederler, ashab-ı Cemel hakkında sü-i itikatta bulunurlar. İbadî fıkhı Şafiî fıkhına yakındır» diyor.

İBAHA (اباحه) [*Fik.*] Bir şeyden, ister aynın bakasiyle isterse istihlâki suretiyle olsun ivazsız intifaa izin ve ruhsat vermek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Caiz görmek, beis görmemek, helâl kılmak, izin ve ruhsat vermek, mübah kılınmak mânalarına gelen ibaha kelimesi «Kamus» da şöyle izah olunmuştur: «Bir nesneyi bir kimseye helâl kılmak yani tenavül ve istimalinde murahhas ve muhayyer eylemek mânasınadır. Pes bunun mercii bir adam kendi mülkü olan nesneyi ahze izin ve destur vermek olur ki hazer ve men' mukabilidir. Zira ihlâl ve tahrim, şâri' tarafına mütaalliktir ve bu izhar mânasından mehuzdur. Nitekim helâl hill-i ukdeden mehuzdur.»

İBAHÎ (اباحی) [*Fık*] Muharrematın mübah olduğuna itikat eden yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu itikatta bulunanlar zındık hükmündedir

İBAHİYYUN (اباحیون) [*Kel.*] Her şeyi mübah itikat eden mezhep taraftarları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu bâtıl fikri iltizam edenlerin başı Nuşirevan tarafından idam ettirilen Mezdek adlı bir İrani idi. Hicrî 430 (1038) senesinde doğmuş olan Hasan Sabbah İslâmiyetten sonra bu mezhebi kurmuş, Irak, İran ve Suriye taraflarında yayılmıştır. İbahiyyun emirlerin, nehiylerin, beşerin kudreti üstünde olduğunu zu'm ederler, insanın yeryüzünde bir şeye malik olmasını caiz görmemek suretiyle iştirakiyyuna yakın bir mesleği terviç eylerler.

İBKA (ابقا) [*İda.*] Tâyinleri her sene, bir sene müddetle yapılan memurlardan bu müddet bitmeden evvel hizmetleri beğenilenlerin yeniden bir sene için yerlerinde kalmalarına müsaade edilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Mukarrer» de denilen bu muamele ya memurun müracaatı veyahut sadrazamın doğrudan doğruya tasvibi ile olurdu.

İbka; Arapça baki kılmak, halini bozmayıp yerinde bırakmak demektir. Yerlerinde bırakılanlara ibka edildiklerine dair ferman, hüküm gönderilir ve bu fermanlara «ibka fermanı», «mukarrer fermanı», «ibka hükmü», «mukarrer hükmü» denilirdi.

İBKA FERMANI (ابقا فرمانی) [*İda*] Tâyinleri bir sene müddetle yapılan memurların vazifelerinde ibka olunduklarına dair gönderilen ferman hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «mukarrer fermanı» da denilirdi. Münavebe menasıbına tâbi olanlardan müddet bitmeden evvel hizmetleri beğenilerek yeniden birer sene için yerlerinde bırakılanlar hakkında «ibka» ve «mukarrer» tâbirleri kullanılırdı.

İBKA HİL'ATİ (ابقا خلعتی) [*Kıy*] Yeni tevcihatta bulunduğu vazifede bırakılanlara giydirilen hil'at hakkında kullanılır bir tâbirdir. İbka; yerinde bırakmak demektir.

İBKA HÜKMÜ (ابقا حکمی) [*İda.*] Tâyinleri bir veya iki sene gibi müddetle mukayyet olan memurlardan gördükleri hizmetten dolayı müddetlerinin uzatıldığına dair yazılan hükümler hakkında kullanılır bir tâbirdir Bu münasebetle «ibka fermanı», «mukarrer fermanı» da denilirdi.

İBKA-İ MAKÂN ALÂ MAKÂN (ابقاء ماکان علی ماکان) [*Huk.*] Bir şeyi olduğu gibi bırakmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna fıkıh'da «istishap» denir.

İbka; Arapça baki, daim kılmak yerinde, eski alinde bırakmak demektir.

İBKA KÜRKÜ (ابقا کورکی) [*Kıy*] Tâyinleri müddetle mukayyet olan memurlardan gördükleri hizmetten dolayı müddetleri uzatılanlara bu münasebetle giydirilen kürkler hakkında kullanılır bir tâbirdir Kürkün cinsi, memurun kadir ve haysiyetine göre değişirdi.

İBLİS (ابلیس) [*Hal.*] Mecaz yoliyle hilekâr, dekçi, muğfil yerinde kullanılır bir tâbirdir. İblis; Arapça şeytan demektir.

Etsin diye halkı böyle ifsad
İblis'i de biz mi ettik icad?
Tokadî zade Şekip

İBN-İL-VAKT (ابن الوقت) [*Hal.*] Zamanın uyarına giden, vaktin icaplarına göre hareket

eden, mizaç ve tabiate göre söz söyliyen, hoş ayendelik eden yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zaman adamı demektir. İbn-i vakit suretinde de kullanılırdı.

Harabat ehline dûzah azabın anma ey zâhit
Ki bunlar ibn-i vakt olmaş gam-ı ferdayı bilmezler.
Haynî

İBN-İL-YEVM (ابن اليوم) [*Hal.*] Yarını düşünmiyen, kayıtsız, kaygısız yerinde kullanılır bir tâbirdir. İbn-i yevm suretinde de kullanılırdı.

İBN-İS-SEBİL (ابن السبيل) [*Fık.*] Yoleu, uzak bir yere yolculuk eden kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir. «İbn-i sebil» suretinde de kullanılır. Cem'i ebna-is-sebil'dir.

İBNİYYE (ابنيه) [*Fer.*] Ölünün kızı veya oğlunun oğlunun kızı yerinde kullanılır bir tâbirdir Araya kadın girmemek şartiyle ölüye derecesi yakın veya uzak olması farklı değildir.

İBRA' (ابراء) [*Fık.*] Bir kimsenin zimmetini haktan berî kılmak, yahut diğer bir tarifle alıp verecek kalmadığını mübeyyin muamele yapmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Arapça ibra'; beraet hükmünü hâsıl etmek, hâsıl edilmek, berî kılmak, hastayı iyi etmek, alacaklılara karşı alacak vereceği tesviye etmek mânalarına gelir. İbra', iki kısımdır: İbra-i ıskat, ibra-i istifa. İbra-i ıskat; alacaktan vazgeçmek, ibra-i istifa ise alacak alınmak suretiyle alacaktan berî kılmaktır.

İBRAHİM PAŞA SARAYI (ابراهيم پاشا سرايى) [*Sar.*] Kanunî Sultan Süleyman'ın vezir ve sadrazamı İbrahim Paşa'nın Sultan Ahmet'deki sarayının adıdır. (At meydanı sarayı) adını taşıyan saray, Sultan Süleyman tarafından kızkardeşi ile evlendirilmesi münasebetiyle ona verilmişti. Bu saray son zamanlarda hapishane iken yıkılan kısımla maliye mahzeninin, tapu dairesinin ve askerî dikimhanenin işgal ettiği saha üzerinde idi. Şimdiki Maliye mahzeni Paşa'nın para hazinesi idi. İbrahim Paşa'nın öldürülmesinden sonra burası Edirne ve Galatasarayı gibi Enderun'a iç oğlanı ve kapıkulu süvari ocağına adam yetiştirmek üzere mektep ve kışla haline konulmuştur

Öteki iki sarayda olduğu gibi acemiler burada da iyice terbiye edilir, okuyup yazdırıldıktan sonra zamanı gelince içlerinden kabiliyetlileri Enderun-ı Hümayun'a alınır, ötekiler de kapıkulu süvari ocaklarına çıkarılırdı.

İbrahim Paşa sarayındaki bu iç oğlanlarından başka buranın hizmetlerini gören devşirmelerden baltacı, aşçı, çamaşırcı, ekmekçi bölükleri efradı on yedinci asır ortalarına kadar çıkmalarda yeniçeri ocağına verilirlerdi.

Dördüncü Mehmet zamanında 1086 (1675) senesinde devşirmenin azalmasına mebni Edirne ve Galatasarayı gibi burası da lâğvedilip burada mevcut iç oğlanlarından saray hizmetine lâyık olanları oraya, diğerleri de süvari bölüklerine verilmişlerdir.

İBRAHİM PAŞA SARAYI GILMANI (ابراهيم پاشا سرايى غلمانى) [*Sar.*] Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı İbrahim Paşa'ya tahsis olunup ölümünden sonra mektep ve kışla haline konulan saraydaki gençler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hem ders, hem de sanat öğrenen bu talebeler genç oldukları için bu ad verilmiştri.

Hammer'in beyanına göre bu saraya Bosna ve Arnavutluk'tan alınan devşirmelerden acemi oğlanı verilirdi. Fakat icabında esir olarak elde edilen asilzade çocukları da alınırdı. Buradan çıkma zamanında çıkanlar Edirne ve Galatasarayı gılmanları gibi yeni sarayla kapıkulu süvari ocağına verilirlerdi.

İBRAHİM PAŞA SARAYI MEDRESE-İ EVVEL MÜDERRİSLİĞİ (ابراهيم پاشا سرايى مدرسهٔ اول مدرسلگى) [*Sar.*] Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı İbrahim Paşa tarafından yaptırılıp ölümünden sonra iki kısımdan mürekkep olmak üzera medrese (mektep) ittihaz olunan sarayın ilk kısmının müderrisi (hocası) hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İkinci kısmın müderrisine «İbrahim Paşa sarayı medrese-i sani müderrisliği» adı verilmişti. Hem ders okutulur, hem de sanat öğretilirdi. Burada okuyanların kabiliyetlileri saray hizmetlerinde, ötekiler de kapıkulu süvari ocaklarında kullanılırlardı.

İBRAHİM PAŞA SARAYI MEDRESE-İ SANİ MÜDERRİSLİĞİ (ابراهيم پاشا سرايى مدرسهٔ ثانى مدرسلگى) [*Sar.*] Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı İbrahim Paşa tarafından yaptırılıp ölümünden sonra iki kısımdan mürekkep olmak üzere medrese (mektep) ittihaz olunan sarayın ikinci kısmının müderrisi hakkında kullanılır bir tâbirdir. İlk kısmın müderrisine «İbrahim Paşa sarayı medrese-i evvel müderrisliği» adı verilmişti. Hem ders okutulur, hem de sanat öğretilirdi. Burada okuyanların kabiliyetlileri saray hizmetlerinde, ötekiler de kapıkulu süvari ocaklarında kullanılırlardı.

İBRA-İ ÂM (ابراء عام) [*Fık.*] Bir kimseyi her türlü dâva ve alacaktan ibra etmek ye-

rinde kullanılır bir tâbirdir. Dâva ve alacakların bir kısmından yapılan ibraya «ibra-i hâs» deniiir.

İBRA-İ HAS (ابراء خاص) [*Fık.*] Bazı hak ve dâvalardan bir kimseyi ibra etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dâvaların ve alacakların hepsinden yapılan ibra, «ibra-i âm» olur.

İBRAİL KİLESİ (ابراثیل کیلەسی) [*Öl.*] Hububat ölçülerinden birinin adıdır. Romanya şehirlerinden biri olan İbrail'e nispet edilen bu ölçek dört İstanbul kilesi ve aşağı yukarı yüz kilo tutarında idi.

İBRA-İ ISKAT (ابراء اسقاط) [*Fık.*] Bir kimse diğer kimsedeki hakkını kâmilen veya kısmen terketmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bağışlamak demektir.

Alacağını aldığına dair olan ikrara «ibra-i iskat» denir.

İBRA-İ İSTİFA (ابراء استیفا) [*Fık.*] Bir kimse diğer kimsedeki hakkını aldığına dair olan ikrar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir kimsedeki hakkını kısmen veya kâmilen terketmek suretindeki ibraya «ibra-i iskat» denir.

İBRANAME (ابرانامه) [*Fık*] Alacaklı tarafından alacak ve verecek kalmadığına dair verilen kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. İbra kâğıdı demektir.

İBRİK (ابریق) [*San.*] Emzikli su kabının adıdır. El, yüz ve ayak yıkamada yalnız olarak kullanıldığı gibi leğenle birlikte de istimâl olunur. Topraktan, tenekeden, bakırdan hattâ gümüşten, altından yapılanları ve mine işlemelileri de vardır. «Kamus-ı Osmani» de Farsça su dökücü, su döken mânasına gelen «âbriz» den muarrep olduğu yani Arap diline geçtiği yazılıdır.

Sebug-i meyle ibrik-i vaza bir hâktendir amma
Ne hikmettir bilinmez biri salih, biri fasiktir.
Lâ

İBRİKDAR (ابریقدار) [*Sar., Hal.*] Sarayla büyük devlet adamlarının konaklarında su döken ve leğen ibrik işlerine bakana verilen addır. Padişah saraylarında ibrikdarlar mütaadditti. Padişahın doğrudan doğruya leğen ibrik işine bakana «ibrikdar başı», «ser ibrikî» denilirdi. Buna sadece ibrikdar, hattâ ibrikdar gulâmı denildiği zamanlar da vardı. İbrikdar, leğen ibrik hizmetine bakıp bükümdarın eline su döker ve içeceği zaman su veren ve bir yere gidişlerde abdest ve su kaplarını taşırdı. İbrikdar, büyük adamların konaklarında aynı işi görürdü.

İBRİKDAR USTA (ابریقدار اوسته) [*Sar.*] Sarayın harem dairesindeki kalfalardan birinin adı idi. Vazifesi leğen ibrik hizmetiydi, Harem dairesinde bundan başka daha altı kalfa vardı. Adları şunlardı: Hazinedar usta, kilerci usta, çeşniyar usta, çamaşırcı usta. kahveci usta, kutucu usta. Bu yedi ustanın yedişer yamağı ve bir o kadar da acemileri vardı. Öteki ustalar gibi ibrikdar ustanın da yüksek aylığı ve hususi odası vardı. Yine öbürleri gibi bunun da ilkbaharda nevruziyyesi, kurban bayramlarında da ayrıca kurbanı gelirdi.

İBRİK GULAMI (ابریق غلامی) [*Sar.*] Sarayda leğen ibrik işlerine bakana verilen addır. Eski zamanda şimdiki gibi terkos teşkilâtı bulunmadığı için el yüz yıkama, abdest alma işinde leğen ibrik kullanılırdı. Sarayda ibrikdar dahi denilen ibrik gulâmı mütaadditti. Başlarına «ibrikdar başı», «ser ibikî» denilirdi.

İBTİDA (ابتدا) [*Ask.*] Yeniçeri ocağında yazılı olanların hüviyet varakalarına verilen addı. Bu kâğıtlarda ocaklının künyesi, yüzünün eşkâli ve ulûfesinin miktarı yazılıydi.

İBTİDAİ (ابتدائی) [*Mek.*] İlk tahsil veren mektep yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ondan evvel bunun yerinde «sıbyan mektebi» tâbiri kullanılırdı. Eskiden tahsil dereceleri sıbyan, rüştiye ve dâr-ül fünun adlariyle üç dereceye ayrılmıştı. Sonradan rüştiye ile dâr-ül-fünun'un arasına idadî de ilâve edilerek tahsil derecesi dörde çıkarıldı 1908 temmuzundan sonra idadî'lere sultanî adı verildi. Son zamanlarda bu dereceler şu adları taşırlar: İlk, orta, yüksek.

İBTİDA-İ ALTMIŞLI (ابتداء آلتمشلی) [*İlm.*] Kanunî zamanında Süleymaniye medresesinin binasından sonra on ikiye çıkarılan tarik-ı tedris silsilesinin yedinci mertebesindeki müderrislerin unvaniydi. Ondan evvelki altı mertebeyi ibtida-i hariç, hareket-i hariç, ibtida-i dâhil, hareket-i dâhil, musıle-i sahn, musıle-i sahn-i seman, ondan sonraki beş mertebeyi de hareket-i altmışlı, musıle-i Süleymaniye, havamis-i Sülemaniye, Süleymaniye, dâr-ül-hadis teşkil ediyordu. Dâr-ül-hadis müderrisliğin en yüksek mertebesiydi.

İBTİDA-İ DAHİL (ابتداء داخل) [*İlm.*] Medreselerden orta tahsili verenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. İlk tahsili «ibtida-i hariç» medresesinde gören talebe buraya gelir, ikmalden sonra âli kısmı ihtiva eden «sahn medresesi» ne girerdi. Sahn medresesini bitirenler «müderris», içlerinden müderrislik yapmak iste-

miyenler veyahut ona ait imtihanı veremiyenler «tarik-ı kaza» ya intisap ile «kadı» olurlardı.

Bu medreseye «ibtida-i dâhil» denildiği gibi «dâhil medresesi» de ıtlak olunurdu.

Kanunî tarafından Süleymaniye medresesinin binasından sonra on iki mertebeye çıkarılan müderrisliğin ibtida-i dâhil müderrisliği üçüncü mertebesini teşkil ediyordu.

İBTİDA-İ HARİÇ (ابتداء خارج) [*İlm.*] Medreselerdeki üç tahsil derecesinden ilk mertebenin unvaniydi Buna «hariç medresesi» de denilirdi. İdadi tahsili gösteren ikinci derecedekilere ibtida-i dâhil ve üçüncü mertebedekilere de musıle-i sahn denilirdi. Musıle-i sahn âli tahsil verirdi.

Medrese tahsilini bitirenler «mülâzim» olur, isimleri «ruzname-i hümayun» a kaydolunurdu. Bu mülâzimlerden yedi sene mülâzemet müddetini bitirenler imtihana girerler, muvaffak olanlar «ruus» a nail olurlardı. İmtihanda muvaffakıyet kazananlar ruusla beraber «ibtida-i hariç» medreselerine müderris tâyin olundukları için bu ruusa «ibtida-i hariç ruusu» da denilirdi. İbtida-i hariç ruusuna nail olanlar sıraları geldikçe terakki ile dâhil ve sahn medreseleri müderrisliklerine geçerlerdi.

Medrese tahsili görmek istiyen bir talebe de ilk evvel ibtida-i hariç medresesindeki derslere devam eder, ondan sonra sırasiyle dâhil ve sahn'e geçerek tahsilini bitirirdi

İBTİDA-İ HARİÇ RUUSU (ابتداء خارج رؤسی) [*İlm.*] Medrese tahsilini bitirip mülâzim olan ve ruzname-i hümayun'a kaydedilerek yedi sene mülâzemet müddetini bitirdikten sonra imtihana girip muvaffak olanlardan ruus alanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İmtihanda kazananlar ruusla beraber ibtida-i hariç medreselerine müderris tâyin olundukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

İBTİDA RUUS DEFTERİ (ابتدا رؤس دفتری) [*İda.*] Dirlik verilmesi için tutulan ruus defteri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu defterdeki kayıt mucebince alâkalılara berat veya ruus verilirdi.

İBTİDA ŞÜDEGÂN (ابتدا شدگان) [*Sar.*] Mülazim (stajier) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Münhaller kayıtlı bulunan bu mülâzimlerle doldurulurdu.

İBZA' (ایضاع) [*Fık.*] Bir kimsenin kârı tamamen kendisine ait olmak üzere diğer kimseye sermaye vermesi yerinde kullanılır bir tâbirdir Bu sermayeye bidaa, verene «mübdi», alana da «müstebdi» denilir.

İCAB-I VAKF (ایجاب وقف) [*Vak.*] Vâkıftan vakfı inşa için sudur eden ve mahallî örfe göre inşayı vakfa delâlet eden söz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İCAP (ایجاب) [*Fık.*] İnşayı tasarruf için iptida söylenilen söz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tasarruf onunla ispat olunur. Diğer bir tâbir ile mukaveleye girişmek için yapılan irade beyanına da icap denilir. Bunda mukabil tarafın muvafakati de lâzımdır ki ona da «kabul» denir. Bu makamda «icap ve kabul» kullanılır.

İCARE (اجاره) [*Vak.*] Vakfa veya mirîye ait kira yerinde kullanılır bir tâbirdir. Istılah olarak icare «menfaat-i malûmeyi ıvaz-ı malûm mukabilinde bey' ve temlik etmek» demektir. Türkçede kiraya vermek denilir.

İcarede maksud-ün-aleyh menfaattir. Menfaat ise mâdûmdür. Bu sebeple kıyas olan adem-i cevaz iken nâsın ihtiyacına binaan tecviz edilmiş ve bunun meşruiyeti kitap, sünnet ve icma' ile sabit olmuştur. Ivazsız vukubulan icare fasittir.

İcare; icap ve kabul, mükâtebe, işaret ve teati tarikıyle de mün akit olur. İcarede sükût rıza ve kabul addolunur.

Maksud-ün-aleyh itibariyle icare-i akar, icare-i uruz, icare-i hayvan namiyle üç kısımdır. İcarenin in'ikat şartı, âkitlerin âkil, mümeyyiz olması, icap ve kabule muvafakati, akit meclisinin birleşmesi, mucirin icar edeceği şeyin mutasarrıf veya vekili veyahut vasisi olmasıdır.

İcare için «Mecelle» de «Kitab-ül-icare» adı altında hükümler bulunduğu gibi sonraları «İcare-i Akar Nizamnamesi» namı altında ayrıca bir nizamname de yapılmıştır. «Kanun-ı Medeni» de de buna ait ahkâm vardır.

İCARE-İ URUZ (اجارهٔ عروض) [*Fık.*] Malûm müddet için malûm bedel mukabilinde elbise ve emsali menkul eşyanın kiralanması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir kimse kiraladığı bir elbiseyi hiç giymese bile kira lâzım geldiği gibi kendisinin giymesi için kiraladığı elbiseyi başkasına giydiremezdi.

İCARE-İ FASİDE (اجارهٔ فاسده) [*Fık.*] İcarenin in'ikat şartları bulunup da sıhhat şartlarından biri bulunmıyan icare hakkında kullanılır bir tâbirdir. İcare-i fasidede ücret şart olduğu gibi bilerek ve rıza ile eer-i misilden ziyade verilen ücret ger alınamaz. Yine bunda bilfiil intifa' şarttır. Yalnız vakıflar bundan müstesnadır.

Vakfın icarında vâkıfın şartına ittiba' vaciptir.

İCARE-İ GAYR-İ LAZİME (اجارهٔ غیر لازمه) [*Fık.*] Kendisinde hiyarattan (muhayyerlik) birisi bulunan icare hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İCARE-İ GAYR-İ MÜN'AKİDE (اجارهٔ غیر منعقده) [*Fık.*] İn'ikat şartlarından biri bulunmıyan icare yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bâtıl icare demektir.

İCARE-İ LAZİME (اجارهٔ لازمه) [*Fık.*] Âkitlerden birinin özürsüz feshedemiyeceği sahih icare yerinde kullanlır bir tâbirdir. Bozabilmek için hıyar-ı şart, hıyar-ı rüyet, hıyar-ı ayp bulunmak lâzımdır.

İCARE-İ MEVKUFE (اجارهٔ موقوفه) [*Fık.*] Gayrın hakkı taalluk eden icare hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İCARE-İ MUZAFE (اجارهٔ مضافه) [*Fık.*] Gelecek muayyen (belli) bir vakitten itibaren yapılan icare hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kira müddetinin sonunda kiralanan şeyin tahliye edilmemesi halinde geçecek her gün için ayrıca bedel tâyini suretiyle kira mukavelesine konulan şart «icare-i muzafe» dir.

İCARE-İ MÜECCELE (اجارهٔ مؤجله) [*Fık.*] Sonradan alınacak kira demek olan bu tâbir (Türk Hukuk Lûgati) nde (icare-i müecele) maddesi şöyle izah olunmuştur: «Arz-ı memleket ile tedavül kabiliyetini haiz vakıf mahallerde kullanılan bir tâbirdir. Arz-ı memleketin ziraat suretiyle intifa' olunanlarından humus ve öşür nispetinde alınan hâsılat hissesini ve ziraat olunmıyanların da kıymet üzerinden «icare-i zemin», «bedel-i öşür», «mukataat», «bedel-i öşür mukataası» namlariyle alınan senevi muayyen bir miktar meblâğı ifade eder. Peşin değil, hâsılatta veya sene sonunda alındığından dolayı «müeccele» denmektedir. Vaktiyle bu müeceel ücret muvazzaf haraca benzetilerek «çift akçası» ve «mukaseme» vergisine mümasil olmak üzere de «öşür» namiyle istifa kılınırdı. Tedavül kabiliyetini haiz vakıf mahallerde ise kıymet üzerinden senevî cüz'î miktarda akça veya kuruş hesabiyle alınan meblâğa itlak olunurdu.»

İCARE-İ MÜCEZE (اجارهٔ موجزه) [*Fık.*] Akdi mütaakip hükmü icra olunan ve akitten muteber olan icare hakkında kullanılır bir tâbirdir. Diğer tarifle bir şarta muallâk ve bir vakte muzaf olmıyan icaredir.

İCARE-İ MÜN'AKİDE (اجارهٔ منعقده) [*Fık.*] İn'ikat eden yani in'ikat şartlarını câmi olan icare yerinde kullanılır bir tâbirdir Mün'akit; akdolunan, bağlanan, karar verilip iki taraftan kabul olunan demektir.

İCARE-I MÜSANEHE (اجارهٔ مسانهه) [*Fık.*] Yıllık yapılan kira akdi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kira aylık olursa ona «icare-i müşahere» denilir.

İCARE-İ MÜŞAHERE (اجارهٔ مشاهره) [*Fık.*] Aylık olarak yapılan icare akdi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kira yıllık olursa ona «icare-i müsanehe» denilir.

İCARE-İ NAFİZE (اجارهٔ نافذه) [*Fık.*] Gayrın hakkı taalluk etmiyen icare hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İCARE-İ SAHİHA (اجارهٔ صحیحه) [*Fık.*] Zaten ve vasfen meşru olan, yani in'ikat şartlarını ve sıhhati câmi bulunan icare yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İCARE-İ TAVİLE (اجارهٔ طویله) [*Fık.*] Uzun bir müddetle yapılan kiralama yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir maslahata veya şart-ı vâkıfa dayanmadıkça bir vakıf akar bir seneden, bir vakıf arazi de üç seneden ziyade müddetle kiraya verilemez.

Yetim Malları hakkındaki hüküm de böyledir.

§ [*Vak.*] İcare-i vahideli bir vakıf akarın fıkhan muayyen sebeplerden biriyle üç seneden fazla bir müddeti istihdaf eder surette icarına da «icare-i tavile» denilir. Bu müddet ister üç seneden fazla muayyen bir müddet olsun ister «hikr» de olduğu gibi bu müddetin malûm bir nihayeti bulunmasın

İCARE-İ ZEMİN (اجارهٔ زمین) [*Mal., Vka.*] Yeri arazi-i emîriyye veya vakıf olup üzerinde eşhas tarafından çiftlik binası, değirmen, ahır, samanlık, ağıl, mandıra ve emsali ziraate müteallik binalarla bağ ve bahçe tesis olunan araziden alınan kira hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Öşre muadil ödenen bu paraya «mukataa» denilir. İcare miktarı arazinin büyüklüğüne, mevkiinin şerefine göre değişir.

İCARE-İ VAHİDE (اجارهٔ واحده) [*Vak.*] Vakıf olan müsakkafat ve müstagallâtın ay ve sene gibi kısa müttetle icarı hakkında kullanılır bir tâbirdir. İcare-i vahideli evkaf çiftlik ve arazi ise üç, sair akarattan ise bir seneden ziyade müddetle icar olunamazdı. Yalnız taamül olan yerlerde buna mesağ vardı. Cami, medrese, mektep, imaret, çeşme, sebil, zaviye, kütüphane, hastahane, kuyu, misafirhane, köprü gibi tesis ve inşa edilen eserlerin mevcut ve mamuriyetlerinin idamesi bunların masraflarını koruyacak varidatın bulunmasına bağlı olduğunu nazar-ı dikkate alan hayır ve hasenat

sahipleri aylık veya senelik varıdatları yaptıkları hayır yerlerine karşılık olmak üzere ev, dükkân, tarlâ gibi şeyleri vakfederlerdi. İşte vakfedilmiş olan bu nevi gayr-i menkullerin kiralanmasına «icare-i vahide» denilirdi.

İcare-i vahideli evkafta ferağ ve intikal caiz değildi. Bu nevi icareli evkafın mahlûliyeti de yoktu. Mütevellisi çocuk bırakmaksızın ölse bile yine mahlûl olmazdı. Köy mer'aları, imam ve müezzinlerle türbedarlara meşrut olan ev ve emlâk bu nevi evkaftandır.

İcare-i vahideli emlâk ve arazinin icareteyne tahviliyle diğer emlâk gibi alım ve satıma tâbiiyeti mahlûliyetini mucip olurdu. Eğer vâkıf tevliyetnamede bu tahvili sarahaten men' etmiş ise icra olunamazdı.

İcare-i vahideli bir vakfın icareteyne tahvil olunabilmesi harap olup imarına vakıfta kudret olmamakla beraber icare-i vahide ile dahi talip bulunmamasına ve kadının reyi ile sultanın izninin inzimam etmesine mütevakkıf idi.

İCARE-İ VAHİDELİ AKARAT-I MEVKUFE (اجارهٔ واحدهلی عقارات موقوفه) [*Fık., Vak.*] İcareteynli evkaf tâbirinin müradifidir. Bir icareli demektir. Muaccel ve müeccel ücretlerle icar olunan müsakkafat ve müstagallât-ı mevkufedir.

İCARELİLER (اجارهلیلر) [*Ask.*] Yeniçerilik zamanındaki askerlik teşkilâtında yerli kulu piyadesinin mürekkep olduğu beş sınıftan birini teşkil edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir İcareliler münhasıran serhatlerde bulunan şehir ve kalelerde müstahdem yerli topçulardan ibaretti. Bunlara topçuluğu ve buna müteferri' sair vazifeleri öğretmek üzere merkezden topçuluğa vâkıf zâbitler gönderilirdi. Bunlara «topçu» yahut «topçu ağası» namı verilirdi. Topçu ağaları eyalet paşalarının maiyetinde bulunurlardı. Topçular ücretle istihdam oldukları cihetle kenilerine bu ad verilmiştir.

İCARETEYN (اجارتین) [*Vak.*] Vakıf olan bir kısım gayr-i menkuller hakkında kullanılır bir tâbirdir. İki kiralı demektir. Bunun biri «icare-i muaccele», diğeri «icare-i müeccele» idi. Gayr-i menkullerin vâkıf tarafından hakikî kıymetine müsavi muaccel ve sene ve ay beyan olunmaksızın senelik veya aylık müeccel icare ile icar edilmeleri o gibi vakıflar hakkında bu tâbirin meydana çıkmasına sebep olmuştur.

İcareteyn iptida Osmanlılarda tatbik edilmiştir. Ondan evvel böyle bir usul yoktu. Yalnız icare-i vahide usulü câridi . Hicrî 1000 tarihlerinde İstanbul'da biribirini mütaakıp vukubulan büyük yangınlarda yanan vakıf binaları vakıflarında yeniden yaptıracak galle ve kudret kalmadığı gibi icarına mahsuben bina yaptırmak üzere icare-i vahide ile isticare de talip zuhûr etmemiş olduğundan harabezare dönen memleketin imariyle beraber hayır müesseselerinin idamesi için alâ hilâf-il-kiyas uzun müddetle kiralanmak demek olan icareteyn usulü ihdas edilmiştir.

Binaenaleyh mevkuf müsakkafatın harap ve muhterik olan evler ile dükkânların imarına mensup oldukları vakıfların gallesi kâfi olmadığı ve icareteyn suretiyle taliplerine tefvizi vakıfları hakkında enfa' olacağı düşünülerek icareteyne tahvile izn-i şer'î lâhik olduktan ve ledel'arz irade-i seniyye sâdır olduktan sonra musakkafat-ı vakfiyyeden harap olanları veya arsaları icare-i muaccele namiyle bedelât-ı misliyyeleri olan mebaliğ mukabilinde ve her sene nihayetinde taraf-ı vakfa icare-i müeccele namiyle az bir miktar verilmek üzere vakıfları tarafından âhara tefviz edilmiştir.

Muaccele namiyle alınan bir mahalle icare-i müeccele namiyle aylık veya senelik bir miktar meblâğın tahsis olunması üç sebebe müstenit olsa gerektir:

Birincisi; her sene sonunda müstecirlerden icare tahsisiyle mecurun vakfolduğu beynennas (halk arasında) mütevatir olmasıdır. Bilicareteyn mutasarrıflarının mürur-ı zaman ile mülkiyet dâvasına kıyam etmelerine mahal bırakılmamasıdır.

İkincisi; şer'an tecviz edilmiyen vakıf malın uzun müddetle icarına müsaade vermek ve her sene müstecir müeccel icareyi mütevelliye vermekle iki taraf arasındaki icare akdini yenilemektir.

Üçüncüsü; bir mal gerek kısa ve gerek uzun müddetle icar ve isticar olunacağı sırada icare miktarı neden ibaret ise âkitlerin icareyi teslim ve tesellüm etmesi akdin yenilenmesini tazammun edeceğinden mecur ömrü oldukça müstecirin kirası altında kalması lâzım gelirken bu yolda icar ve tefviz edilen gayr-i menkulün malın mutasarrıfı olan müstecirin vefatiyle tasarrufun inkıtaı iltizam olunamayıp evlâdına intikal etmek menfaati bahşedilmiş olduğu cihetle bu zayiata karşılrk olmak üzere icare-i müeccele namiyle başkaca cüz'î bir icare tahsis edilmiştir.

Bu esasların mahfuziyetini temin için icare-i müeccele edadan imtina olunduğu takdirde mütevellinin icareyi feshe salâhiyeti vardı. Arazi Kanununun 82 nci maddesinin son fıkrası da bu esasa müsteniden vazolunmuştu. İcareteyn usulünün ihdasından sonra vâkıfların vakfetmiş

oldukları musakkafat ve müstagallâtın icareteyn veçhile icar olunmasını şart etmişler ve ona göre vakfiyelerine dercetmişlerdir.

Yukarıdan beri verilen tafsilâttan anlaşıldığı veçhile zaruret sevkiyle tecviz edilmiş olan icareteyn usulü birtakım şartlarla mukayyet olarak bizzarure ihtiyar ve kabul olunmuş bir muameleden ibaret olduğu halde zamanın mürurü ile mütevelliler tarafından birçok süiistimale uğratılarak Evkafın hukukunun zıyaını ve birçok vakıfların indirasını mucip olmuştur. Ezcümle vâkıfların yaptırdıkları hal üzere bulunan kârgir hanlar, hamamlar gibi mamur yerler mütevellilerin şahsî menfaatleri saikasiyle şer'î ahkâma muhalif olarak icareteyne tahvil olunmuştur. Vâkıflar tarafından icare-i vâhide ile vakfedilen birçok musakkafatın şer'î mesağ aranılmaksızın mütevelliler tarafından hodbehod icare-i tavile ile şuna buna tefviz ve fakat mütevellilerin zu'munca «شرط الواقف كنص لشارع = vakfın şartı şariin nassı gibidir» hükmüne münafi hareket edilmemiş olmak üzere icare-i vâhideli olduğu tasrih edilerek temessükleri verilmiştir. İcare-i vâhideli olarak tedavülleri icra kılınan ve icareteyn hükmünü iktisap etmiş olan bu makule musakkafatın icare-i tavile ile olunan icar ve isticarın müstenidi olması lâzım gelen hâkimin reyi ve sultanın izni hakkında vakıflarının musakkafat defterlerindeki esas kayıtlarında izahata ve temessüklere raptı tarihlerinde evkaf hazinesi kuyud-ı kadîme kaleminde de bir malûmata tesadüf edilemez.

19 cumadelâhire 1280 tarihli Evkaf nizamnamesinin 38 inci maddesinde şer'î mesağ ve irade olmaksızın icare-i vâhideli vakıflı akarın icareteyne tahvili her kimin mühür ve reyi ile vukubulursa kabul olunmayıp mütecasirinin hapis ve nefy ile mücazat olunacağı gösterilmiş ise de iş işten geçmiştir.

İCARETEYNLİ (اجارتينلى) [*Vak.*] Muaccel ve müeccel icareye tâbi arazi ve musakkafat hakkında kullanılır bir tâbirdir. İki icareli yani kiralı vakıf demektir.

İCARETEYNLİ EVKAF (اجارتينلى اوقاف) [*Vak.*] Hem muaccel, hem müeccel icareli olan vakıf musakkafat ve müstagallât hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu makamda «icareteynli müsakkafat ve müstagallât-ı mevkufe» ıstılahı da kullanılırdı. Bu nevi gayr-i menkuller rakabesi vakfa ait olmak ve iptida icare-i muaccele namiyle kıymetine yakın bir meblâğ verilmek ve her sene sonunda dahi icare-i müeccele adıyle cüz'î bir para ödenmek ve iptidaen ve ilâveten her sene bina ve inşa veyahut ağaç garsı (ekilmek) edilirse vakfa teberru' edilmek şartiyle tefviz kılınmış bir nevi vakıf akardır. Bunların rakabesi vakıf tarafına, tasarruf hakkı bilicareteyn müstecirine aitti. Bunlar alım satım suretiyle elden geçerse de hükmen icar gibi idiler. Mutasarrıfları bunların yalnız menafiine malik olup rakabesine malik değillerdi.

Mutasarrıflarının evlât bırakılmaksızın vefatları halinde «mahlûl» olur ve vakfa rücu ederdi. Ancak vâkıf icareteynli musakkafat ve müstagallâtın mülk gibi mutasarrıflarının veresesine intikal etmesini şart eylemiş ise mutasarrıflarının vefatı üzerine vârislerine intikal eder, vakfa rücu etmezdi. Tevsi-i intikalli olanlar altı batna kadar olan akrabaya intikal eyliyebilirdi.

Vakıf olan akarların icareteyne tahvili caiz değildi. Ancak bir akar harap olup imarına vakıfta kudret olmadığı gibi icar-i vâhide ile dahi talip bulunmadığı surette mütevelli kadının reyi ve sultanın izni ile o akarı icareteyne tahvil edebilirdi. Böyle yapılmamış olan vakıf akarların icareteyni Evkaf hazinesince kabul olunmaz, buna ait evrak tanzim eylemiş olanlar da tecziye edilirdi.

İcareteynli bir vakıf hastahane ve mektep gibi umumi bir müessese ittihaz olunmak istenilirse mütevellinin reyi ve sultanın izni ile «mukataa» ya raptolunurdu. Çünkü umumi müesseselerde ferağ ve intikal ve mahlûliyet cereyan etmediğinden bu mukataa vakfın zayiatına mukabil sayılırdı. Umumi müessese ittihaz olunan mahallin vergi defterinde kıymeti kaç kuruş ise binde onu, mukataa bedeli ittihaz olunurdu. Bu muamele 16 ramazan 1299 (1882) tarihli iradeye müstenitti.

İCARETEYNLİ MÜSAKKAFAT VE MÜSTAGALLAT-I MEVKUFE (اجارتينلى مسقفات ومستغلات موقوفه) [*Vak.*] Muaccel ve müeccel icareye tâbi olan vakıf bina ve yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara «icareteynli evkaf» da denilir.

İCAZ (ايجاز) [*Ede.*] Az sözle çok mâna ifade olunması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Öyle sözlere «muciz», «veciz», «vecize» denilir. İcaz, ifadenin pek makbul bir tarzıdır. Fakat anlaşılır derecede olması şarttır. Maksadı anlatamıyan icazlar makbul sayılamazlar.

İcazın; icaz-ı makbul, icaz-ı muhil, icaz-ı hazf, icaz-ı kasr, icaz-ı bittazammun, icaz-ı bittakdir olmak üzere muhtelif nevileri vardır.

İcaz-ı makbul; bittazammun ve bilhazf olan icazdır.

İcaz-ı muhil; sözün istenilen mânayı ifa-

deye kifayet etmemesi yüzünden mânanın bozulması halidir.

İcaz-ı hazf; mânaya halel gelmemek şartiyle ve lâfzı veya aklî karine delâletiyle cümleyi tamamlıyanlardan birinin hazfidir

İcaz-ı kasr; lâfzan hiçbir hazf olmadığı halde ibarenin mânaca zengin olmasıdır.

İcaz-ı bittazammun; icaz-ı bittakdir ile icaz-ı bilkasrın heyet-i mecmuasıdır.

İcaz-ı bittakdir; maksadı az sözle ifade etmekle beraber fazla olarak etraflı mânaların zuhûrudur.

İCAZENAME (اجازتنامه) [*Sof.*] Bir tarikate intisap ve zikrullaha muvazabet ile menzilleri katederek irşat mertebesine vâsıl olanlara, şeyhlerinden gördükleri irşat ve terbiye dairesinde, taliplerin (isteklilerin) irşat ve terbiyesine ruhsat ve mezuniyeti mutazammın şeyhleri tarafından verilen vesikanın adıdır. Mühürlü olan bu vesikaya aynı zamanda «hilâfetname» de denilir.

İcazename alanlara şeyh tarafından merasimle «tac» giydirilirdi. Tarikatlerin bazılarında «tac» yerine «hırka» giydirmek tâbiri kullanılırdı.

İCAZET (اجازت) [*San.*] İlimde ve yazıda tahsilini bitirenlere verilen şahadetname yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça icazet; izin, müsaade demektir.

§ [*Huk.*] Borç altına girmeye ehil olmıyan ve fakat temyiz kudretini haiz bir kimse tarafından yapılmış olan hukukî muameleye kanunî mümessilin sonradan muvafakat eylemesidir.

Bir kimsenin temsil kudretini haiz olmaksızın diğeri namına muameleye girişmesi halinde yapılan muameleye o diğerin sonradan muvafakatine de icazet denir.

İcazet; bir taraflı hukukî muameledir ve makabline şamildir.

§ [*Ede.*] Harf-i reviden sonra gelen harfin hareketlerinin muhtelif olması demektir.

İCAZET ALMAK (اجازت آلق) [*Mek.*] Medrese usulüne göre okuduğu dersi bitiren talebenin hocasından izin alması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunu tasdik mahiyetinde alınan kâğıda «icazetname», icazetname almış olana da «mücaz» denilirdi.

İCAZET-İ FİİLİYYE (اجازت فعليه) [*Fık.*] Bir kimseden izin ve ruhsata delâlet eden bir fiil ve hareketin sudûru yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İCAZET-İ KAVLİYYE (اجازت قوليه) [*Fik.*] Bir kimsenin bir şey hakkında izin verdim demesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İCAZET-İ KÜLLİ (اجازت كلى) [*İda.*] Vaktiyle Osmanlı serdarlarına ve sefirlerine musalâha, muahede akdi ve sair işler hakkında verilen mezuniyet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tam salâhiyet demektir. Bu salâhiyeti alan kumandan veya sefir üzerine aldığı işi merkezden sormaya hacet kalmaksızın maslahatın icabettirdiği ve kendi aklının erdiği veçhile yapıp bitirirdi,

İCAZET-İ LAHİKA (اجازت لاحقه) [*Fık.*] Bir kimsenin evvelce izni olmadığı halde yapıldıktan sonra o şeyi kabul ve tasdik eylemesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Fıkıh kaidesine göre «icazet-i hakîka vekâlet-i sabıka» hükmündedir.

(Türk Hukuk Lûgati) nde şöyle izah olunmuştur: «Mevkuf bir akde lâhik bir icazettir. Meselâ: Bir kimse fuzulî olarak âharın malını sattıktan sonra mal sahibine haber verip o da icazet ederse bu icazet icazet-i lâhikadir.

İCAZETNAME (اجازتنامه) [*Mek.*] Okuduğu dersi veya sanati bitirenlere hoca ve üstadları tarafından verilen ehliyet vesikası yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Vaktiyle medrese tahsilini bitirenlerin aldıkları mezuniyet ruusuna verilen bu ada mukabil mektebi bitirenlere verilen bitirme vesikasına «şahadetname» denilmiştir.

Arapça mezuniyet; ruhsat mânalarına gelen icazet ile Farsça mektup, kitap demek olan name'nin birleşmesinden meydana gelen bu tâbirin mânası izin kâğıdı demek olur.

İcazetname vermenin milâdî altıncı asırda başlanmış iyi bir şey olduğunu kaydeden Manastırlı Rifat Bey bunu « Kamus-ül-Bedayi » Malûmat (Mecmua, sayı 35-36) şöyle tarif etmiştir:

«Ulûm ve sanayide hususi bir mesleğe salik olanların lüzumu olan fünun ve usulleri görüp artık kendi kendine mutalâa ve tetebbula mesleğinde ilerlemeye istidat kesbedenlere hoca ve müneyyizlerin tasdikiyle hükûmet veya cemiyet tarafından verilen ve içinde tahsil ettiği mevad ayrı ayrı yazılı bulunan kâğıda denir.»

Medrese tahsilini bitirenlere hocaları tarafından verilen icazetnamede okunan dersi İslâmın zuhûrundan icazetname alanın zamanına kadar kimler okutmuşsa onların isimleri yazılırdı. Bu itibarla icazetname aynı zamanda bir silsilenamè idi.

İcazetnameler son mektep şahadetnameleri gibi medreselerde okutulan bütün ilim ve fenleri ihtiva etmez ve heyet-i umumiye namına ita edilmezdi. Bir talebe muhtelif ulûm ve fünunu başka başka hocalardan tahsil ettiği için ikmal-i nüsah ettikçe herbirinden ayrı ayrı icazetname alırdı. Maamafih bu; hadis, tıp, riyaziye gibi ilim ve fenlere mahsustu. Yoksa bir talip tahsile başladığından bitirinciye kadar tahsili meşrut ulûm ve fünunu tâkip etmesi mecburiydi. İcazetname de bu itibarla mürettep ilimlerin tahsil ve ikmal edildiğini gösterir bir ehliyet beratı makamındaydı.

Yazı meşk edenlerin hocalarından aldıkları ehliyetnamelere de «icazetname» denilirdi. Hattat icazetnamelerine son asırda «ketebe kıt'ası» adı da verilmişti. İcazetnameden kıt'anın farkı vardı. İcazetnamede alettafsil silsileler gösterilir, kimin kimden yazı öğrenmiş olduğu, başlangıca kadar sayılırdı. Buna «anane» tâbir edilirdi. Kıt'alarda ise yalnız şakirdin ve muallimin ismi ve bir de dua maddeleri yazılırdı. Meselâ bazıları âyet veya hadisi havi sülüs ve nesih yazılariyle yazılmış iki satırdan ibaretti. Bir takımı da *hilye-i şerifeyi şekl-i* mahsus üzere yazdıktan sonra altına yukarıda geçen maddelerden ve yazanın imzasını havi bir tasdikname yazar, bunu icazetname itibar ederlerdi.

İcazetname alan bir hattat yazacağı yazılara «ketebe» koymak salâhiyetini kazanırdı.

İCAZET VERMEK (اجازت ویرمك) [*Mek.*] Medrese usulüne göre okuttuğu dersi bitiren talebeye hocası tarafından izin verilme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunu tasdikan verilen mühürlü kâğıda «icazetname», icazet vermiş olan müderrise de «müciz» denilirdi.

İCMA' (اجماع) [*Fık.*] Lûgatta ittifak, kast, azm mânalarına gelen icma' ıstılah olarak bir asırda bulunan İslâm müçtehitlerinin şer'î bir hüküm üzerine ittifak etmeleri demektir. Buna «icma-i ümmet» de denir. Aklî bir hüküm üzerine ittifaka ve bilinmesi yalnız sarih nakle müstenit olan şeyler hakkındaki ittifaka icma adı verilmez. Avamın bir şey hakkındaki ittifakları da icma' sayılmaz.

Büyük âlim Ömer Nasuhî Bilmen «Hukuk-ı Islâmi ye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu»nda (İstanbul, Matbaacılık T. A. O. 1949, c. 1, s. 164 ve müteakıp) icmaa dair şu tafsilâtı veriyor:

«İcma'; lûgatte azm, kast, ittifak mânasınadır. Istılahta: «Ümmet-i Muhammedden olan müçtehitlerin bir asırda, bir hükm-i şer'î üzerine ittifak etmeleri» dir.

«Demek ki icma', bir kere bu ümmeti-merhumeye hâs bir hüccettir, bir tekrim-i ilâhî eseridir. Sonra bu icma' salâhiyyeti, müçtehitlerin hasaisinden olup avam-ı nâsın ittifakları icma' sayılmaz. Çünkü avam-ı nâs, icmaın istinat edeceği delillere muttali değildir. Zaten onların bir meselede ittifakları âdeten kabil olamaz, kabil olsa da ona bizim ıttılaımız mümkün değildir.

«İcma', yalnız bir kısım şer'î hükümlerde, yani dinî umurda caridir. İbadetlerde ve hukukî *meselelere ait hususlarda icma' cereyan eder.* Vücud-i Bari, sıhhat-i Risalet gibi itikada ait olan esaslar, mücerret icma' ile sabit olamaz ve şer'î delillerden istinbatı mümkün olmıyan şâri-i mübinin tasrihine mütevakkıf bulunan âhiret ahvali, eşrat-ı saat gibi şeyler de icma' ile bilinemez. Bunlar, şâri'inin nususuna mütevakkıftır ve illâ devir lâzım gelir. Yani bu hususdaki nususun icmaa, icmaın da bu nususa tevakkufu lâzım gelir ki, bu bâtıl olan bir devirdir.

«Kezalik; âlemin hudusu gibi aklî hükümlerde veya bir ilâcın bir hastalığa nafi' olması *gibi gayr-i dinî hükümlerde veya vaktiyle görülmüş veya* ileride görüleeek tarihî hâdiselerde de insanların ittifak etmeleri icma-ı ümmetten madut olamaz.

«İcmaın ehli, şartı ve istinadgâhı:

«Ehl-i icma'; fâsik, müptedi olmıyan ve içtihat kudratini haiz bulunan zatlardır.

«İcmaın şartı da bir asırda; yani *bir* zamanda bulunan ve bu evsafı haiz olan müçtehitlerin ittifak etmeleridir. Binaenaleyh bir mesele hakkında bir asırdaki müçtehitlerdea yalnız bir kısmının ittifak etmeleri, bir icma' mahiyetinde olamaz.

«Bazı zevata göre müçtehitlerden bir iki zatın muhalefeti, icmaın in'ikadını mâni değildir. Bir hadis-i şerifte (عليكم بالسواد الاعظم = en büyük cemaate tâbi olanuz) buyurulmuştur. Ekser için hükm-i kül vardır

«Yalnız ehl-i beyt-i Nübüvvetin, yalnız Hülefa-i Râşidînin veya yalnız Medine-i Münevvere ehlinin ittifakları bir icma' sayılmaz. Yalnız İmam-ı Malik'e göre Medine-i Münevvere ehlinin ittifakları icma'dan maduttur.

«Zeydiyye ile İmayye'ye göre Resul-i Ekremin itretinden = mübarek neslinden başkalarının icmaı sahih değildir,

«Zahiriyye'ye ve imam-ı Ahmed'den bir rivayete göre de ashab-ı kiramdan olmıyan müçtehitlerin icmaı muteber değildir. Bunlara göre (لاتجتمع امتي على الضلالة = ümmetim dalâlet üzerine toplanmaz) hadis-i şerifi ashab-ı kirama hâstır.

«İcmaın in'ikadı için, İmam-ı Ahmed ibn-i Hambel'e ve İmam-ı Şafii'den bir kavle göre asrın inkırazı şarttır. Müttefik olan müçtehitler, vefat etmedikçe icma' tahakkuk etmiş olmaz. Çünkü içlerinden bazılarının rücuu, tebdil-i kanaat etmesi caizdir, melhuzdur.

«Demek ki bu zatlara göre müçtehitlerden bazılarının bilâhara ittifaktan ayrılmaları, sabık icmaı ihlâl eder.

«Cumhur-ı fukahaya nazaran bir meselede ittifak eden müçtehitlerin yalnız ashab-ı kiramdan veya ehl-i beyt-i Nübüvvetten olmaları veya tevatür adedine baliğ bulunmaları ve bunların ittifakları üzerinden bir asır geçmesi şart değildir. Belki herhangi bir asırdaki müçtehitlerin ittifakı da - usulü dairesinde - icma'dan maduttur, Bir asırda bulunan müçtehitler, bir mesele hakkında bir kere ittifak ettiler *mi*, artık o mesele icma' ile sabit olmuş olur. Ondan sonra yetişecek müçtehitlerin varlığı ve tevali edecek senelerin asırların mevcudiyeti bu icmaı ihlâl edemez. Hattâ bu icmaı vücuda getirmiş olan müçtehitlerden bir kaçının bilâhara reyinden dönmesi de mün'akit bulunan bir icmaı izale edemez. Çünkü müçtehitlerin bu icmaı, bir teemmül ve tefekkür devresinden sonra vukubulmuş olacağından artık sonraki fikirleri, evvelce tam kanaatleri dairesinde tecelli etmiş olan bir ittifaka muzahir olamaz.

«Bir mesele hakkındaki sabık ihtilâf, o mesele hakkındaki lâhik icmaın tahakkukuna mâni olamaz. şöyle ki; bir mesele hakkında bir asrın müçtehitleri ittifak edemeyip meselâ iki veya üç reyde bulunmuş oldukları halde onlardan sonra gelen müçtehitler, bu reylerin birinde ittifak etseler, artık icma' vukua gelmiş olur. Fakat bu iki veya üç reyden başka bir reyde ittifak etse bu icma' sayılmaz. Çünkü evvelki müçtehitlerin bu hususta yalnız iki veya üç reyde ittifakları vardır. Bunun haricinde bir reye mahal bulunmadığına âdeda ittifak etmiş demektirler. O halde muahhar asırdaki müçtehitlerin buna muhalefeti sevap görülmez. Meselâ; vaktiyle müçtehitler, bir ölünün sahih ceddi var iken kardeşine hisse verilip verilmemesi hususunda ihtilâf edip bir kısmı ceddin müstakillen vâris olacağına, bir kısmı da mukaseme yoliyle vâris olacağına kail olmuştur. Artık sonraki müçtehitlerin bir üçüncü kavl olmak üzere ceddin mahrumiyetine kail olmaları caiz olamaz. Böyle bir kavi, evvlce müttefik-un-aleyh olan bir reyi nefy edeceğinden muteber değildir. Kezalik; ribevî mallardaki illet-i riba hakkında müçtehitler kısmen ittifak ve kısmen ihtilâf etmişlerdir. Şöyle ki; bu illet, Hanefilerce keyl maalcinstir, Şafiîlerce tam maalcinstir, Malikîlerce de iddihar maalcinstir. Demek ki bu illetin bir cüz'ünde ihtilâf, diğer bir cüz'ü olan cinste de ittifak etmişlerdir Binaenaleyh sonradan gelen müçtehitlerin illet-i ribanın bidunilcins hangi bir şey olduğunda ittifak etmeleri muteber olmaz.

«Müçtehitlerin bir hâdise hakkında ittifak etmeleri, şüphe yok ki mücerret reylerine müstenit olmayıp yine şer'i bir delile mütenit bulunur. Bu delil haber-i vâhit veya kıyas olabilir. İcma' ile bu deliller kuvvet bulur, artık asıl delil, icma' olmuş olur, hüküm icmaa izafe edilir.

«İcmaın aenedi, istinatgâhı bir katî delil de olabilir. Fakat bu halde icma', hüccet olmakta müstakil olamaz. Belki hüküm esasen o katî delil ile sabit olmuş, icma' da buna munzam bulunmuş, o katî delilin te'vile, takyide muhtemil olmadığını göstermiş olur. Meselâ; beş vakitteki namazların farziyyeti, kitap ile ve sünnet ile sabit olduğu gibi icma-i ümmet ile de sabit bulunmuştur. Zekât, oruç, hac hakkında da böyledir.

«İcmaın tarikleri ve hükmü:

«Müçtehitlerin ittifakında iki tarik vardır: Biri azimet, diğeri de ruhsat tarikidir. Şöyle ki; bir mesele hakkında bir asırdaki müçtehitlerin birden hüküm verip onunla hepsinin ayni veçhile amel etmeleri, azimet tarikiyle olan bir icma'dır. Bununla o mesele hakkında «icm-i kavlî», «icma-i amelî» vücude gelmiş olur. Bilâkis bir mesele hakkında bu müçtehitlerden bir kısmı hüküm verdiği halde veya onunla amel ettiği halde diğer bir kısmının ona vâkıf olduğu ve teemmül zamanı geçtiği halde sükût etmesi de ruhsat yoliyle bir icma'dır. Buna da «icma-i sükûtî» denir.

«İcma', bir hüccettir. İcmaın hükmü yakın ifade etmektir. Bir meselenin hükmü icma' ile sabit oldu mu artık o hüküm, katîdir. Buna muhalif görülen herhangi bir delil mutlaka müevvel, mukayyet veya mensuh demektir, icmaa munzam olamaz.

«Bir kere esasen icmaın hüccetini inkâr Hanefî fukahasınca muhtar olan kavle göre ikfarı müstelzimdir. Sonra sübuti katî, yani tevatür ile sabit olan herhangi bir muayyen gayr-i sukûtî icmaı adem-i kabul de ikfarı istilzam eder. Çünkü ümmeti dalâlete isnat şâri-i mübinin tezkiyesini inkâra müeddi olur. İcma-i sükûtî ise edille-i tak'iyyeden olmakla beraber münkiri tekfir olunmaz. Hattâ Şafiîlerce icma-i sükûtî, icma sayılmaz. Çünkü bu sükût, rizaya delâlet etmez, bir mehabet ve

hürmetten veya fitne havfinden dolayı sükût edilmiş olabilir. Buna cevaben deniliyor ki: hakka karşı sükût etmek haramdır. Ashab-ı kiram ile sair müçtehidîn ise böyle bir haram ile itham edilemez. (الساکت عن الحق شیطان اخرس = Hakdan susan, yani bâtılı gördüğü halde susup hakkı söylemiyen dilsiz bir şeytandır) buyurulduğu malûmdur. O halde vâkı olan bir ittifaka karşı sükût eden bir müçtehit, onun hak olduğunu kabul ettiğinden dolayı sükût etmiştir ve illâ sükût etmesi kabil olmazdı. Şüphe yok ki eazım-ı ümmet kanaatlerini söylemekten asla çekinmemişlerdir. Onların tarih-i hayatı malûmdur.

«Bir hâdise hakkında icma' bulunduğu ya tevatür ile veya şöhret tariki ile veya haber-i ahad ile malûm olur. Tevatür tarikiyle sabit olan icmaın en kuvvetlisi ise ashab-ı kiramın icmaıdır. Tevatür ile sabit olmıyan bir icmaı kabul etmemek bir bid'attir, münkiri dalâlete nisbet olunur, fakat ikfar olunmaz.

«Bazı zevata göre icma' ile sabit olan hüküm, bilinmesinde hassa ile âmme müşterek olan bir hüküm ise inkârı küfrü icabeder. Namazların adetleri, rükünleri ve hac ile orucun farzları ve zamanları, zinanın, sirkatin, ribanın tahrimi gibi. Bunları inkâr, Resulullahın katiyyen dininden olan şeyleri inkâr etmektir. Fakat mücmeunaleyh olan hüküm, yalnız hassanın muttali olacağı bir hüküm ise inkârı küfrü mucip olmaz. Bir kadını ammesinin veya halasının üzerine almanın tahrimi, Arafatta vukuftan evvel vukubulacak bir cinsî mukarenetle haccın fesadı, ceddenin altıda bir tevrisi ve katilin maktule varis olmadan meni gibi. Bunların hakkındaki icmaı inkâr edenin dalâletine hükmedilirse de küfrüne hükmedilemez Çünkü müevvildir Ona göre icma' ehli olan ümmetten maksat, bütün müminlerdir, yalnız müçtehitler değildir. Böyle bir hükümde bütün müminler müttefik, buna hepsi muttali olmayınca icma' vücude gelmiş olamaz.

«İşte bu, bir te'vildir, Te'vil ise ikfara mânidir. Bunun içindir ki katî nasları tevil eden bir kısım ehl-i hava, tekfir edilmemektedir. Mutezile gibi.

«Bir cemaate göre de icma' ancak zan ifade eder. Razî ve Amidî bunlardandır.

«İcmaın hadd-i zatında kabul ve vâkı olmaması:

«Bir asırda bulunan müçtehitlerin bir hâdisede ittifakları ve bu ittifaktan ümmet-i merhumenin haberdar olması aklen mümkün ve bilfiil vâkidir. Nitekim ashab-ı kiramın bazı meselelerde ittifak etmiş oldukları katiyyen, sabit, bizce tevatüren malûmdur. Teati tarikiyle satış muamelesi ve hammam ücretleri hakkındaki icma' da böyledir.

«Nezzam ile Şiadan bazı taifeler, icmaın adem-i imkânına kail olmuşlardır. Mutezileden olan İbrahim Nezzam ile Kaşanî ve Rafızîlerin ekserisi, icmaın bir hüccet veya bir hüccet-i kat'iyye olduğunu inkâr etmişlerdir Bunlara göre müçtehitlerin adedi ziyade. reyleri muhtelif, işnat edecekleri deliller, gayr-i katî olacağından bir hükümde ittifak etmeleri müstebattır ve herbirinin içtihadında hata etmesi caiz olduğundan mecmuunun da hata etmeleri caizdir.

«Fakat bu iddiaları, kitaba, sünnete, edille-i akliyyeye muhaliftir. Vâki-i hal de kendilerini tekzip etmektedir. Bu bapta Cumhur-ı ümmetin aşağıdaki vecihledir.

«Şer'î delillerin esası, Kitabullah ile sünnet-i Nebeviyyedir. Dinimizin başlıca hükümleri, bu iki menbadan iktibas olunmuştur. Mamafih hâdisat gayr-i mütenahidir. Birçok hâdiselerin hükmü Kur'an-ı Mübinde veya sünnet-i Nebeviyyede sarih bir surette görülemez. Halbuki din-i İslâm, ekmeliyyet mertebesini haizdir. (الیوم اکملت لکم دینکم... = bugünkü gün size dininizi ikmal ettim ..) âyet-i kerimesi, bunu nâtıktır. O halde vakit vakit yüz gösteren birtakım hukukî, içtimaî hadiselerin hükümleri de - yine Kitabullah ile sünnnet-i Nebeviyye aslından münşaip olan - icma-ı ümmet ile, kıyas-ı fukaha ile hal ve tâyin edilmek lâzım gelir. Bunlar da şer'î deliller cümlesinden olup âmme-i ümmet tarafından kabul edilmiş birer esastır ve illâ din-i İslâmın ekmeliyyetini iddia, itirazdan salim olamaz.

«Ümmet-i merhumenin en nezih, en kudretli mümessilleri olan müçtehidîn-i izamın bir meselede ittifak etmeleri bir hüccettir. Böyle bir ittifakın şer'an bir hüccet sayılması, bu ümmet hakkında bir tekrim-i Sübhanîdir. Çünkü bu ümmet, dalâlet üzerine ittifak etmez. Nitekim bir hadis-i şerifde (لا تجمع امتی علی الضلالة) buyurulmuştur. Diğer bir hadis-i şerifde de (ما رآه المسلمون حسنا فهو عندالله حسن = Müslümanların güzel gördüğü şey, Allahü Taalâ nezdinde de güzeldir) buyurulmuştur.

«Binaenaleyh icma' ile kıyas da yine Şâri-i mübin tarafından kabul ve ümmete tavsiye buyurulmuş birer şer'î delilden başka değildir. Artık bunların kabul edilmesi, din-i İslâmın ekmeliyyeti hakkındaki nass-ı Kur'ana münafi görülemez. Çünkü din-i islâm. arzettiğimiz üzere icma-ı ümmet ile kıyas-ı fukahayı da ulvî dairesinde eem' etmiştir.

«Demek oluyor ki (... اليوم اكملت) nazm-ı Kerimi Kitabullah ile sünnet-i Nebeviyyeyi icma' ile kıyası ihtiva eden, bunlar ile bütün ahkâmı sâbit bulunan bir din-i Celilin ikmeliyyetini bizlere tebşir etmiş bulunuyor. Eğer böyle olmasaydı din-i İslâmın her asırda binlerce, yüz binlerce eazımı tarafından icma' ile kıyasın birer hüccet olması kabul edilir miydi?

«Artık ümmet-i merhumenin bu hususdaki kanaat ve ittifakı hilâfına olacak bir iddianın ne kıymeti olabilir?.

«İcmaın bir hüccet-i şer'iyye olduğuna birçok âyetler, hadisler delâlet etmektedir. Bunlardan bir kaçını kaydedeceğiz.

«(1) (ومن يشاقق الرسول من بعد ماتبين له الهدى ويتبع غير سبيل المؤمنين نوله ماتولى..) âyet-i Kerimesi müminlerin yollarının yakın derecede hak olduğunu göstermektedir. Bu âyet-i kerimede görülmüş oluyor ki her kim kendisine hak zâhir olduktan sonra Peygambere muhalif bir vaziyet alır ve müminlerin yollarından başkasını takip ederse biz onu kendi haline bırakır ve Cehenneme atarız. O ne fena gidiştir.»

«Müminlerin yollarından murat, onların kavlen ve amelen ihtiyar etmiş oldukları şeylerden ibarettir. Artık bu gibi hususlarda kendilerine muhalefet caiz olmayınca bunun bir hüccet olduğu anlaşılmış olur.

«(2) (كنتم خير امة اخرجت للناس تأمرون بالمعروف وتنهون عن المنكر..) âyet-i Celilesi bu ümmetin hayriyyetini beyan ediyor. «Sizler insanlar için meydana çıkarılmış, maruf ile emir, münkirden nehy eden ümmetlerin hayırlısı bulunmaktasınız» mealinde bulunmaktadır. Bu hayriyyet ise içtima ve ittifak ettikleri şeylerin hakikiyyetini iktiza eder. Eğer onlar bir münker üzerine ittifak edecek olsalardı münker ile âmir bulunmuş ve binaenaleyh böyle hayriyyet ile tavsif edilmeleri caiz olmamış olurdu.

«(3) (وكذلك جعلناكم امة وسطا لتكونوا شهداء..) âyet-i Kerimesi ve ümmet-i merhumenin adaletle şahadetle ittisafını gösteriyor. «İşte sizi böylece âdil, mutedil bir ümmet kıldık, ta ki nâs üzerine şahitler olasınız» buyurulmuş oluyor. Binaenaleyh bu ümmetin ittifak ettikleri bir şeyin hak olması lâzım gelir ve illâ adaletle şahadete selâhiyyetle ittisafları doğru olmamak iktiza ederdi. Haktaalâ Hazretleri ise kullarını haiz olmadıkları bir vasıf ile tavsif buyurmaz. O halde bu ümmet-i merhumenin ittifakı ittibaa ehak olmak icap eder.

«(4) Resul-i Ekrem Efendimiz de (لاتجتمع امتى على الضلالة = ümmetim dalâlet üzerine toplanamaz) buyurmuştur. Demek ki ümmetin ve heyet-i mecmuası, hatadan ismette bulunmuş olur. Nitekim diğer bir hadis-i şerifde de (سألت ربى ان لاتجتمع امتى على الضلالة فاعطانيه = Rabbimden ümmetimin dalâlet üzerine toplanmamasını istedim, onu bana ihsan buyurdu) diye buyurulmuştur.

«Bütün bunlar gösteriyor ki ümmet-i merhumeyi temsil eden müçtehitlerin bir hükm-ü şer-îde ittifak etmeleri hatadan berî, bakka mukarin, ittibaı vacip bir hüccet-i diniyyeden başka değildir.

«İcmaın bir hüccet olması, aklî deliller ile de sabittir. Şöyle ki, bir kere düşünmeli ki Resul-i Ekrem Efendimiz hâtem-ül-enbiyadır Şeriati de kıyamete kadar bakidir. Şimdi bir hâdise tasavvur olunsun ki onun hakkında kitaptan ve sünnetten sarih bir nas bulunmuyor, onun hakkında ümmetin ittifakı da bir hüccet sayılmıyor, kıyasa da imkân yok, artık o hâdise hakkında şeriat-i garra, munkati olmuş, kıyamete kadar devam etmesi gayr-i kabil bulunmuş olmaz mı? Bu da şeriat-i mübinin ihbarında hulfi müstelzim bulunmaz mı? Böyle bir mahzura asla mahal kalmaz.

«Bu bapta ittifakları muteber olan ümmetten murat ise - evvelce de işaret olunduğu üzere - havaya, bid'ate sarılmıyan, ilim ile, diyanet ile muttasıf bulunan, şer'î delilleri tetkika muvaffak olan müçtehidîn-i kiramdan başka değildir. Çünkü mutlak surette zikredilen ümmetten murat, ümmet-i icabet, ümmet-i mütabaattır, yoksa ümmeti davet ve ümmet-i bid'at değildir

«İslâm milletinin mebadi-i itilâsını, muhteşem tarih-i ilmîsini nazara alanlar, icmaın imkânını, vukuunu itirafa mecbur olurlar. Bir kere bir zamandaki müçtehitlerin bir mesele hakkında ayni kanaate varıp ittifak etmeleri asla istib'ad olunamaz. Çünkü o hususta yalnız kendi fikirlerine değil, kendilerine vâsıl olan şer'î emmarelere, delillere istinat edecekleri cihetle aralarında reylerin ihtilâfına mahal kalmıyacağı pek ziyade mümkündür Sonra bu müçtehitlerin bu ittifakına ümmet-i merhumenin muttali olması da asla müsteb'ad değildir. Bir hadis-i şerifi râvisinden telâkki etmek için şehir şehir, iklim iklim, gezip uzun boylu yolculuk zahmetine katlanmış binlerce, yüz binlerce muhaddislerin, ilim adamlarının İslâm muhitinde yaşamış olduğunu ilim tarihimiz tesbit etmiş bulunuyor.

«Mamafih her asırda İslâm âleminin alelekser başlıca merkezlerinde zuhûr eden ve adetleri binnisbe mahdut bulunacak olan müçtehitlerin bir mesele hakkındaki kanaatlerine ıttıla', hakikatleri araştırıp duran bir ümmet için hiç de muhal görülemez.

«Vâkıa bugün İslâm memleketleri çoğalmış, biribirinden ayrıca yaşamakta bulunmuştur. Fakat yine güzel bir teşkilât sayesinde İslâm yüksek âlimlerinin biribirinin içtihadından haberdar olmaları, güç değildir. Belki bu cihet pek ziyade kolaylık kesbetmiştir

«Filhakika bugünkü gündeki muhtelif muhabere vasıtalarının mükemmeliyyeti bu cihetı pek mükemmel bir hale getirmiştir. Telgraflardan, radyolardan, ilmî ceridelerden ne kadar istifade olunabilir. Elverir ki müslümanlar arasında hakikati araştıran bir ilmî heyet mevcut bulunsun.

«Şunu da ilâve edelim ki bugün icma-ı ümmet, artık vücuda gelmiyebilir Vaktiyle müçtehidîn-i ızam, mütehaddis ve melhuz yüz binlerce meseleyi dermeyan ederek hükümlerini beyan etmiş, hangi meselelerde ittifakta ve hangi meselelerde ihtilâfta bulunmuş oldukları kitaplarımızda kayıt ve tesbit edilmiş olduğundan artık bunların hakkında yeniden içtihada lüzum kalmamıştır. Son asırlarda içtihat kuvvetini, şeraitini haiz âlimlerin yetişmez olması da içtihat vukuunu sekteye uğratmıştır. Bazı müçtehitler bulunsa bile bunların reylerine ümmet-i merhumenin bugün ıttılaı, İslâm âleminde matlup teşkilât vücuda getirilmediğinden bu lâubalilikten dolayı kabil görülmiyebilir. Fakat bizim maksadımız, esasen icmaın bir hüccet-i şer'iyye olduğunu ve bunun vaktiyle tahakkuk etmiş bulunduğunu söylemekten ibarettir. Bir şeyin bir zamanda adem-i vukuu ise o şeyin hadd-i zatında cevazına, imkânına ve vaktiyle vukubulmuş olmasına münafi bulunamaz. Bilhassa âmme-i müslimînin kabul etmiş olduğu bir esası artık kimsenin inkâr etmesine mahal kalmamıştır.»

İCMA-I ÜMMET (اجماع امت) [*Fık.*] Müçtehitlerin şer'î bir hüküm üzerinde birleşmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Sadece «icma'» da denirse de şayi olanı «icma-ı ümmet»tir.

İCMAL (اجمال) [*Mal.*] Tutulan hesapları toplu bir halde ve kısaltarak gösteren defter veya cetvel yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hülâsa yerinde de kullanılırdı.

Fethi müteakip yapılan arazi tahririnde havass-ı hümayun ile vüzera ve ümera haslarını ve arpalıklarla zeamet ve timarı köy itibâriyle gösteren defterin adıydi. Buna «defter-i icmal» de denilirdi. Bütün tevcihata bu defterdeki «hisse-i yazu» esastı.

Her köyün reayası ile öşür resmi ve rüsuma tâbi sair mahsulâtı yazılı olan deftere de «mefasıl» ıtlak olunurdu.

Hikmet-i san'ana her zerrede kılmış tafsil
O tefasili de insanda buyurmuş icmal
Muallim Naci

İCMAL DEFTERİ (اجمال دفتری) [*Mal.*] Para işlerine ait hesapların toplu olarak kaydedildikleri defere verilen addır. İcmal; Arapça toplamak, kısaltmak demektir.

O ne tafsil-i mükemmel, bu ne icmal-i bedi'
Muallim Naci

İCMAL HÜLASASI (اجمال خلاصه‌سی) [*Mal.*] Tutulan defter ve hesaplardan kısaltma suretiyle çıkarılan cetvel yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu hülâsalar hesapları toplu bir surette göstermeye yarardı.

İCMAL-İ SENEVÎ (اجمال سنوی) [*Mal.*] Senelik varidat ve sarfiyatı yahut yalnız sarfiyatı toplu ve kısaltılmış olarak gösteren cetveller hakkında kullanılır bir tâbirdir. Aylık sarfiyatı gösterenlere «icmal-i şehrî» denilir.

İCMAL-İ ŞEHRÎ (اجمال شهری) [*Mal.*] Aylık varidat ve sarfiyatı yahut yalnız sarfiyatı toplu ve kısaltılmış olarak gösteren cetveller hakkında kullanılır bir tâbirdir. Senelik sarfiyatı gösterenlere «icmal-i senevî» denilir.

İCMAL KALEMİ (اجمال قلمی) [*Mal.*] Maliyedeki kalemlerden birine verilen addı. Hesaplar bu kalemde toplu bir halde tutulduğu ve onlardan hülâsalar da çıkarıldığı için bu ad verilmiştir.

İCMALLÛ ZEAMET (اجمالو زعامت) [*Mal.*] «İcmal» de yirmi bin veya ondan ziyade akça yazılı timarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü zeametlere «kılıç zeamet» denildiği gibi ayni zamanda «icmallû kılıç zeamet» de denilirdi. «İcmallû zeamet» le «kılıç zeamet» tâbirleri ıstılah itibariyle birdi. Timar mutasarrıfının gösterdiği yararlık dolayısiyle arta arta yirmi bin akçaya yükseldiği surette buna da «zeamet» ismi verilirdi. Ancak «icmallû zeamet» denilemezdi. Çünkü tahrirde zeamet yazılmamış. «icmal» e zeamet olarak geçmemişti. «İcmallû zeamet» mahlûl olduğu surette başkasına zeametin asgarî haddi olan yirmi bin akçadan noksan verilemezdi. Yani zeamet bozulamazdı. Halbuki timardan zeamete inkılâp eden ve bu itibarla icmallû zeamet olamayıp yalnız zeamet sayılan zeamet mahlûl olduğu takdirde bozulur, âhara eksiğine timar olarak tevcih olunurdu. İcmallû zeametle beriki zeamet arasındaki fark evvelkisinin zeametliğinin bozulamamasından, ikincisinin ise bozulabilmesinden ibaretti. Zâhiren ehemmiyetsiz gibi görünen bu fark mü-

himdi. Çünkü zeamet ve timarlar mahlûlden verilirken «kılıç hakkı» itibar olunan kısım verilir, «hisse» sayılan kısım verilmezdi.

İCRA RESMİ (اجرا رسمی) [*İda.*] Bâb-ı âlide eskiden yapılan merasimden biri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «icraat merasimi» de denilirdi.

Resmî tevcihler eskidenberi sadrazamlar huzurunda icra kılınır, uhdelerine memuriyyet veya rütbe tevcih olunanlara derecelerine göre kürkler ve hil'atler giydirilir ve hediye edilirdi. Zaman ile kıyafet değiştiği halde giydirilmesi usulü muhafaza olunmuştu. Bu sebeple teşrifat dairesinde mütaaddit hil'at bulundurulur, vali ve mutasarrıf gibi taşranın büyük memurlarına sadrazam huzurunda muvakkaten giydirilir ve çıkınca geri alınırdı. Bu resme «icra resmi» denilirdi.

Uhdelerine iradeli memuriyet tevcih olunan kimseler teşrifat dairesinden resmî tezkire ile davet olunarak ve teşrifatçı bizzat önlerine düşerek sadrazamın huzuruna götürülür, sadrazam ayakta olduğu halde irade-i seniyye yüksek sesle okunduktan sonra «filân memuriyet falan paşaya veya efendi uhdesine tevcih» diye bağırılırdı Memur, taşra memurlarından ise hil'atı teşrifat yamağı tarafından giydirilirdi.

Valilik ve mutasarrıflık tevcih olunan zat merkezde bulunmayıp da dışarda ise onun yerine hükümet merkezindeki kapı kethüdasına giydirilirdi.

Hil'at giydirildikten sonra hil'at giyen memur sadrazama teşekkür eder ve teşrifatçı öne düşerek meclis-i valâ reisi, hariciye nâzırı, sadaret müsteşarı gib Bâb-ı âli erkânının nezdine götürürdü.

Muvakkat hil'at giydirilmesi usulü Sultan Mecit devrinden sonra terkedildi. İcra resmi ise Abdülhamid'in ilk zamanlarına tesadüf eden Küçük Sait Paşa'nın ilk sadaretine kadar idame edilip onun tarafından kaldırıldı.

Resmî tevcihatın teşrifat dairesinden tezkire ile ihbar edilmesi de bilâhara vazgeçilip Bâb-ı âli haricinde bulunan kimseler, uhdelerine tevcih olunan memuriyet ve rütbelere ya gazetelerin neşriyatiyle veya mehterlerin tebşirleriyle ıttılaʿ hâsıl eylerlerdi.

Nâzırlık, müsteşarlık ile ikinci derecedeki nezaretler ve emanetler, devair riyasetleri ve saire gibi büyük memuriyetler ve balâ ve ûlâ gibi yüksek rütbeler tevcihinde Divan kaleminden fermanlar, madûnu rütbe ve memuriyetler için de beratlar tastir edilirdi, bunlar için teşrifat dairesinden resmî pusla yazılmak suretiyle muayyen miktarda avait istenilirdi. «Teşrifat harcı» denilen bu avait, teşrifat harcını vermez olduklarından ferman da yazılmaz oldu.

Nişan harçları dahi bilâhara Hicaz demir yolu inşasına tahsis kılındı. Fakat uhdelerine vezirlik ve müşirlik rütbesi tevcih olunanların menşurlarının merasim-i mahsusa ile okunması usulü 1908 İnkılâbına kadar davam etti.

Merasim cümlesinden olarak vaktiyle bir usul daha vardı, O da uhdelerine Rumeli beylerbeyiliği, mîrimiran ve mîr-ül-ümera payeleri tevcihiyle paşalık unvanını ihraz edenler, icra muamelesi akabinde teşrifat dairesince gaşiyeli at hazırlanır ve derecesine göre dört, sekiz ve on iki nefer kavas terfiki suretiyle ikametgâhlarına kadar alayla gönderilirdi.

İÇ (اِچ) [*San.*] Eski Arap harflerinin karınlı yahut tekneli olanlarının o kısımlarına verilen addır. Hattatlar arasında (c = ج) nin, yahut (t = ت) nin içi dendiği zaman birincinin karnı, ikincinin do teknesi anlaşılırdı. Nitekim harfin başlangıç kısmına «Başı», bükülme yerine de «teknesi» denilirdi.

İÇ AĞALARI (اچ آغالری) [*Sar.*] Osmanlı padişahları sarayında ve hizmetinde bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Enderun ağaları» tâbiri de bu makamda istimal olunurdu.

İç ağaları esas itibariyle dört sınıftı. Enderun ağalarının başı, saray-ı hümayun nâzırı demek olan kapı ağasıydı. Kapı ağası sarayın en büyük zâbiti idi. İlk zamanlarda ak ağalardan intihap olunurdu. Maiyetinde «kapı oğlanı» namiyle otuz kırk kişi bulunurdu. Dört kapı oğlanı baş ağanın doğrudan doğruya maiyetindeydi ki bunlar da miftah ağası, peşkir ağası, şerbet ağası, ibrik ağası adiyle anılırdı. Bunlar diğerlerinden rütbece büyük ve kapı ağasının erkân-ı mahsusasından idiler. Kapı ağası her vakit padişaha refakat ederdi. Yalnız padişah ava gittikçe beraber bulunmadığı gibi saraydan uzak bir mahalle deniz yoliyle yapılan gidişlerde sarayın muhafazası hizmetinde kalırdı. Kapı ağalığı Üçüncü Murat zamanında siyahî hadım ağalarının kazandıkları tefevvuk dolayısiyle mevkiini kaybetmiştir.

Kapı ağası gibi ak ağalardan intihap olunan, onun gibi padişahın zatî hizmetine memur bulunan hazinedarbaşı enderun ağalarının ikincisiydi. Hazinedarbaşı padişahın destarını takdim eder ve seccadesini yayardı. Seccadeyi yaymadan evvel döşiyeceği mahalli güzelce muayene ederdi. Bu muayeneden maksat padişahı zehirliyecek bir şeyin konulması ihtimalini bertaraf etmekti. Hazinedarbaşı aynı zamanda hazine-i hümayun hademesinin reisiydi.

Enderun ağalarının üçüncüsü kilercibaşıydı. Padişah yemek yerken her tabak konulunciya kadar tabağın önüsıra gider, şerbet, tatlı yapar, sofra edevatını muhafaza eder, kilercilere nezaret eylerdi.

Dördüncüsü de saray ağasıydı. Saray ağası Enderun-ı hümayun namını alan has, büyük ve küçük odaların muhafazasına nezaret ederdi. Maiyetinde kırk nefer ağa bulunurdu.

Ağalar beynindeki terakki aşağıda yazılı şekilde vukubulurdu: Saray ağalığından kilercibaşılığa, o hizmetten hazinedarbaşılığa ondan da kapı ağalığına geçilirdi. Bu terakkiler de kilercilik kapı hizmeti kapı oğlan kethüdasına verilirdi.

Padişahı giydiren ve soyduran «has odabaşı» idi. Kılıcını muhafaza eden «silâhdar», kaftanı götüren «çuhadar», ata binerken özengi tutana «rikâbdar» denilirdi.

Has oda hademesi büyük odanın ve büyük oda hademesi küçük odanın hademesi meyanından intihap olunurdu.

Cüce ve dilsizler, muganni ve mızıkacılar hizmetine, sınıfına taksim olunmuştu.

Bütün enderun ağaları muayyen maaşlarından başka kavuk ve kuşak bahası namiyle senelik tahsisat alırlardı. Bu akça bîrun ağalarının arpalığına muadildi.

Padişah sarayında «kapıcılar» ve «bostancılar» diye iki sınıf daha vardı. Kapıcılar; kapılara, bostancılar; bahçelere bakarlardı. Bunların kapıcıbaşı. kapıcılar kethüdası, bostancıbaşı, bostancılar kethüdası namlariyle dört zâbiti vardı. Bu dört zâbit de «çavuşbaşı» nın idaresi altında idi

Harem-i hümayun, kızlar ağasının nezareti altında idi.

İÇ CEBEHANE (اچ جبه خانه) [*Ask.*] Şimdiki askerî müzesine eskiden verilen addır. Cebehane evailde silâh ve harb levazımının hıfzına mahsus yere denilirdi. İç cebehane tâbiri bilâhara «hazine i esliha», Üçüncü Sultan Ahmet devrinde «dâr-ül-esliha» ve daha sonraları da «harbiye ambarı» na tahvil olunmuş en nihayet «askerî müze» şeklini almıştır.

İÇ İL MÜDERRİSLERİ (اچ ایل مدرسلری) [*Ilm.*] İstanbul, Edirne, Bursa ve mülhakatında 150 şer akça ve daha ziyade yevmiyeleri olan medreselrin müderrisleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İÇERİDEN ÇIKMA (اچریدن چیقمه) [*Sar.*] Enderundan çırağ olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saray hizmetlerinde iç, enderun demek olduğu için oradan ayrılanlar hakkında bu tâbir meydana gelmiştir.

İÇERİ MEYDANCISI (اچری میدانجیسی) [*Sof.*] Konya Mevlevîhanesiyle diğer büyük mevlevî dergâhlarındaki meydancılardan birinin adı idi. Ötekine «dışarı meydancısı» denilirdi. Meydancılar vazifeleri en çok ve en teferruatlı olanlardandı. Dervişleri az olan dergâhlarda ve tekkelerde her iki vazife bir zat tarafından görülürdü.

Meydancı dedeler, doğrudan doğruya şeyh efendilerin emri altında idiler. İç meydancısının vazifesi sabahleyin erken kalkmak, dedeleri agâh (uyandırmak) etmekti. Her dedenin hücre kapısını hafifçe vurur, destur, agâh ol yahu, diye seslenirdi. «Meydan-ı şerif» denilen ve mutfağın yanında olup dedegânın murakabe mahallini ve çilekeşlerin yatıp kalktıkları yeri silip süpürmek, her gün meydanın mangalını yakmak, haftada iki gün dedelerin kahvelerini kavurup çekmek gibi hizmetler ona aitti.

Dergahla dervişlerin dışardaki işlerine de «dışarı meydancısı» bakardı.

Şeyh efendi resmen bir yere ziyarete gittiği zaman ona refakat eylemek de meydancıların vazifesi idi. Bu sebeple meydancı dedeler şeyh efendilerin yaverleri ve emir zâbitleri gibi telâkki edilebilirler.

İÇ EZAN (اچ اذان) [*Fık.*] Cuma günleri hatip minberde iken müezzin tarafından mahfilde okunan ezan demektir. Öteki namazlarda yalnız minarede ezan okunurken cuma günleri öğle vaktinde hem minarede, hem de camiin içinde müezzin mahfilinde ezan okunur. İkinci ezan camiin içinde okunduğu için buna «iç ezan» denir. Kur'anda mânası «Ey Müslümanlar; cuma günü namaz için nida olunduğu zaman derhal Allahı zikr ve tesbihe, salâta koşunuz ve alışverişi bırakınız» demek olan «یاایها الذین آمنوا اذا نودی للصلاة من یوم الجمعة فاسعوا الی ذکرالله وذر البیع» âyetinde beyan buyurulan ezan budur.

Ezan; Müslüman cemaatini namaza davet ve namaz vaktini ilân için maruf vecih üzere mahsus elfaz ile müezzin tarafından edilen nidadır. Ezan; lûgatta bildirmek, şer'î ıstılahta ise mahsus vech üzere ilân demek olup Cenab-ı Peygamber'in müekked emri cümlesindendir. Sabah ezanlarında «namaz uykudan iyidir» demek olan (الصلاة خیر من النوم) ilâve olunur.

Ezan okumaya «te'zin» denildiği gibi okuyana «müezzin», okunan yere de «mizene» tâbir olunur.

Ezan, namaz vaktinin girdiğini ilân için okunduğu cihetle vakit girmeden evvel okunmaz. Müezzinin güzel sesli ve dik sadalı olması, yüksekçe bir yere çıkıp fasılalı ve uzunca bir surette okuması, sesin yükselmesine yardım

edeceği cihetle şahadet parmaklarının uçlarını kulaklarına sokması, yahut ellerini kulaklarının üstüne koyması, dâvet mahalli olan (حي على الصلاة = haydin namaza) nidasında yüzünü sağa, (حي على الفلاح = haydin felâha) nidasında sola çevirmesi, bulunduğu yüksek yerden nâsın harimini görebilmesi ihtimaline binaen müezzinin müttaki ve emîn olması, namaz vakitlerini bilip ezan okurken abdestli bulunması müstahaptır.

Müezzinin ezan esnasında lâkırdı etmesi hattâ selâm alması, sarhoşun, fasıkın, kadının, kaim olmıyanın ezan okuması mekruh olup delinin, bunağın, mümeyyiz olmıyan sabinin ve gayr-i müslimin ezanı sahih değildir

Ezan, farz olan namazların eda ve kazası için okunur. Bayram, cenaze, vitir, teravih, istiska ve emsali farz olmıyan namazlar için okunmaz.

Vaktinde okunan ezanı işiten kimsenin - velev ki Kur'an okumakta bulunsun - dinlemesi sünnettir.

Namaz, İslâmın bi'ayetinde farzolmuş ve Mekke'de bazan cemaatle ve ekseriya münferiden kılındığı halde onun davet nidası olan ezan, müşriklerden çekindiği için okunamadı, hicretin ilk yahut ikinci senesinde Medine'de okunmaya başladı. Daha evvel (الصلاة الصلاة = namaza, namaza) yahut (الصلاة جامعة = cemaatle namaza) denilerek Müslümanlar mescide davet olunurlardı.

Halbuki bazıları, bu daveti işitemedikleri için cemaate yetişemiyorlardı. Buna çare bulunmak için Resulullah'ın huzurunda bir meşveret meclisi akdedildi Eshaptan bazıları nâkusu, bir takımları şebbur çalalım, bazıları da ateş yakalım, yahut mescidin damına bayrak takalım teklifinde bulundularsa da nâkus ile şebbur çalmak Nasara ile Yahud'un, ateş yakmak ise Mecus'un âdetlerinden olduğu için Cenab-ı Peygamber tarafından kerih görüldü, bayrak asmak da makul olmadı.

Bunun üzerine asbaptan Abdullah İbn-i Zeyd'in rüyasında işittiğini söyleyip Resul-i Ekrem'in münasip gördüğü kelimeleri Bilâl-i Habeşi'ye öğretti. Bilâl de mescit civarında bir kadının uhdesinde bulunan yükseksçe bir evin damına çıkıp ilk defa olarak sabah ezanını okudu. Sonradan mescidin arka tarafına, ezan okumak için yer yapıldı.

Ezanın sübutu kitap ve sünnet iledir. Ezanların okunma yeri olan minare ise ilk defa olarak 58 (678) de ve Muaviye tarafından vali bulunan «Mesleme» zamanında Amr İbn-il-As camiine ilâveten inşa edildi ve minare üzerine iptida sahabeden Şureyh ezan okudu.

Minarelerde tesbih ve tekbir getirilmesi ve zühd ü sa'ta müteallik kasideler okunması 254 senesinde ve (Ahmet Tulun) un Mısır hükümdarlığı zamanındadır.

Cuma günleri namazdan evvel ezan okunmak Peygamberle Şeyheyn adı verilen Ebubekir ve Ömer zamanlarında câri değildi. Gerek Resul-i Ekrem, gerek Ebubekir ve Ömer Hazeratı minbere çıktıkları vakit okunurdu. Medine'nin nüfusu pek ziyade arttığından namaz vaktinin yaklaştığı halka ilân ve ihbar edilmek için dışarıda da ir ezan okunması Hazret-i Osman zamanında başlamıştır.

El'an Arabistan'da mutad olduğu üzere üç dört kişinin bir ağızdan ezan okuması da Emeviler zamanından kalmadır.

Yeni doğan bir çocuğa ad takılacağı sırada sağ kulağına ezan okuyup sol kulağına kamet getirmenin mendup (işlenmesi şer'an müstahsen) olduğu da din kitaplarında yazılıdır.

İÇ HALKI (اچ خلق) [*Sar.*] Saray mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saraya girmek üzere ayrılan acemi oğlanları Edirne sarayı, Galatasarayı ve İbrahim Paşa sarayı'nda tahsil ve terbiye görüp, içlerinden kabiliyetlileri Topkapı sarayı ağasının padişaha arzı üzerine, saray hizmetine geçerler ve iç halkı denilen saray acemilerinin en aşağı koğuşu olan küçük oda ve büyük odaya kaydolunurlardı. Sonra münhal vuku buldukça, bunların kıdemlileri bir yukarı odaya verilmek suretiyle, silsile yürütülürdü. İç halkının hizmet ettikleri odalar küçük ve büyük odalardan sonra aşağıdan başlıyarak yukarıya doğru sıra ile şunlardı: Seferli, kiler, hazine, hâs oda.

İÇ HAZİNE (اچ خزينه) [*Sar.*] Sarayda muhafaza olunan bir kısım paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sarayda üç hazine vardı. Biri hazinedar başının, ikincisi hazine kethüdasının nezaretindeki, üçüncüsü de hâs odadaki hazine idi.

Hazine kethüdası emrindeki hazine-i hümayun üç oda olup içinde pek çok nefîs eşya da vardı. Hazine-i hümayun son zamana kadar Yavuz Sultan Selim'in mührü ile mühürlenirdi. Yavuz:

«Benim altınla doldurduğum hazineyi ahlâfımdan her kim mangırla doldurursa onun mührüyle mühürlensün ve illâ benim mührümle mühürlenmekte devam olunsun»

diye vasiyyet eylediği anane olarak devam ettiğinden bu vasiyyete riayet edilmiştir. Hazine-i hümayun merasimle açılırdı. Hazine kethüdası

anahtarı bizzat getirip hazine kapısındaki Yavuz'un mühürü muayene olunduktan sonra kilit açılır, bu esnada hazine ile seferli koğuşları hademeleri kapının iki tarafına dizilirdi. Hazineye yirmi otuz kişi birden girerdi.

Muharebe gibi devletin ihtiyaçlı zamanlarında, yahut fevkalâde ballerda devletin âdi masrafı için paraya lüzum görüldüğü surette sadrazam ile defterdarın muayyen bir zamanda iade edilmek kayıt ve şartiyle padişaha müşterek verdikleri senet mukabilinde para çıkarılabilirdi. Başka suretle iç hazineden para çıkarılmasına imkân yoktu.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı devlet hazinelerinden bahsederken (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 362) iç hazine ile saraydaki diğer hazineler için şu tafsilâtı vermektedir: İç hazine denilen Enderun hazinesi, hazine vekili adındaki bir akhadım saray memurunun nezareti altında idi. Her sene sonunda dış hazine yani maliye hazinesinde kalan fazla para - tabiî varidatın fazla olduğu tarihlerde - iç hazineye konulurdu. Kanuni Sultan Süleyman zamanında iç hazine, mevcut parayı almadığından dolayı vezir-i âzam Rüstem Paşa zamanında iç hazinenin bir şubesi olarak Yedikule'de de yeni bir hazine ihdas edilmişti. Dış hazinenin parası yetişmezse vezir-i âzamın arzı üzerine iç hazineden ödünç para alınırdı. Bu para iki kazasker'in huzurunda vezir-i âzam ve baş defterdar tarafından mühürlenen senet mukabilinde çıkarılırdı.

«İç hazineden alınan bu paralar çok zaman kapanmamıştır. Çünkü muharebeler sebebiyle dış hazinede para kalmadığı ve varidat kifayet etmediği gibi iç hazine'de bilhassa on sekizinci asrın sonlarında boşalmıştı. Vak'anüvis Raşit parasızlık sebebiyle yeni saraydaki bodrum hazinesiyle ihraz hazinesinden çıkarılan ve istimale yaramıyan gömüş evanîden para kesildiğini yazmaktadır. 1768 ve 1787 seferleri bu iç hazinede hiçbir şey bırakmadığından bazı kıymetli gümüş tezyinat eşyası ve İstabl-ı Âmire'deki eğer takımları Darphaneye verilerek para kestirilmişti.

«D'Ohsson'un da kaydına göre on sekizinci asrın sonlarında dış hazinenin iç hazineye iki milyondan fazla borcu vardı. Bundan başka yine dış hazine, Dârüssaade ağasının nezareti altındaki dolap âmindeki Haremeyn evkafı hazinesine de bir buçuk milyon borçlu idi.

«İki iç hazineden başka yine saraya ait haremeyn-i hümayun veya ceb-i hümayun hazinesi denilen bir hazine daha vardı.

«Bunun nâzırı Sırkâtibi idi. Buranın varidatı, irsaliye hazinesi ismiyle her sene Mısırdan gelen ve padişahların cep harçlığı olan para idi.»

Devrinde padişah-ı gamın iç hazineden
Hûnab-ı dilde âşıka şerbet, baheva-yı id
Sâbit

İÇ KALE (اچ قلعه) [*Mim.*] Kale duvarlariyle (*sûr*) çevrilmiş şehir ve kasabaların bazılarının ortasında ve en yüksek yerinde yapılan küçük kaleler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «bâlâ hisar» da denir. Bu iç kaleler düşmanın surları geçmesi halinde veya şehirde bir isyan zuhûrunda hükümdar veya kumandanın çekilip müdafaa etmesi için yapılırdı. Bunlara öz Türkçede erek denir.

İÇGÜVEYSİNDEN HALLİCE (اچ گوگیسندن حالیجه) [*Hal.*] Mecaz yoliyle kaynata veya kaynanasının evinde yatıp kalkan, sofrasında karnını doyuran damadın haline benzer vaziyette olduğunu anlatma yerinde kullanılır bir tâbirdir. İçgüveysi hiçbir isteğini yerine getiremediği, yine bir halk tâbiriyle evde borusu ötmediği için herhangi bir sebepten dolayı bu vaziyette olanlara halleri soruldukları zaman bunu kullanmakla durumlarını muhataplarına anlatmış olurlardı.

İÇ MEHTERİ (اچ مهترى) [*Sar.*] Saray mehterlerinin bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişahla temasları ötekilerden fazla olduğu için mehterlerin emniyetlileri bu kısma seçilir, ondan dolayı kendilerine bu ad veri irdi.

Tutmakla sora perde-i hâsında makam
İç mehteridir şah-ı gülün bülbül-i zar
Sâbit

İÇ MUAYEDE (اچ معايده) [*Sar.*] Padişahın bayram münasebetiyle saray kadınlariyle yaptığı muayede hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişahlar bayram namazını kılmazdan evvel kimseyle bayramlaşmazlardı. Bayram namazı kılındıktan sonra padişah Dolmabahçe sarayına gelir, muayede resmini açardı.

Teşrifata dâhil mülkî, askerî, ilmî ricalin tebriklerini kabul ettikten sonra Yıldız sarayına döndüğü zaman sarayda ne kadar kadın varsa birer birer gelip padişahın elini, eteğini öperler ve ayrı ayrı iltifata mazhar olurlardı. İşte bunun ismi «iç muayede» idi.

İÇ OĞLANI (اچ اوغلانى) [*Sar.*] Saray hizmetine alınıp devletin muhtelif makamlarına namzet olarak yetiştirilen gençler hakkında kullanılır bir tâbirdir. İç oğlanı Yıldırım Bayezit zamanında yeni teşekküle başlıyan saray hiz-

metlerinde bulunmak üzere yeniçerilik için toplanan devşirmelerden ayrılmak suretiyle meydana getirilmiş ve usul sonradan yapılan kanunla devam edip gitmiştir.

Devşirmeler devlet merkezine getirildikten sonra iptida dıvan-ı hümayuna sevkolunarak padişah arz odasında iken birer birer gördükten sonra kapı ağası, her sürünün münasiplerini padişahın emriyle seçerek bunları Edirne sarayı, Galatasarayı ve Sultanahmet'deki İbrahim Paşa sarayı'na verilmek üzere ayırıp, ötekileri acemi ocağı için yeniçeri ağasına gönderirdi.

Saray için ayrılanların muayeneleri saray ağasına aitti. Bu muayene yapılırken ağanın yanında saray-ı âmire hocası da bulunurdu. Kıyafet ilmine vâkıf olan bu hoca çocuğun simasiyle haricî ahvalini tetkik ederken hassaten alnındaki çizgilere ve diğer alâmetlere bakarak uygun olanları seçerdi.

Seçilenlerin mütenasip endama malik ve güzel olmaları birinci şarttı. Saray hizmetine namzet olarak ayrılan bu çocuklardan başka Bosna'dan devşirilen ve potur oğlanları denilen Müslüman Boşnak çocukları da saray için alınırlardı.

Bu suretle ayrılan çocuklar Edirne, Galata, İbrahim Paşa ve bir aralık İskender Çelebi saraylarında yetişir, terbiye ve tahsil görürler ve kabiliyet gösterenler çıkmalarda yeni saray hizmetine ayrılarak ötekiler derecelerine göre kapı kulu süvari bölüklerine verilirlerdi.

İç oğlanlarının bedenî terbiyelerine de ehemmiyet verildiği için ok atmak, mızrak kullanmak, cirit ve tomak oynamak ve binicilik gibi şeyler de o arada öğretilirdi. Bundan dolayı kuvvetli, çevik ve mütehammil olurlardı. Bunlar mensup oldukları odalardaki işlere göre hizmet ve sanat da öğrenirlerdi. Çamaşır yıkamak, musiki meşketmek, sarık sarmak, elbise katlamak ve saire bunlar arasındadır.

İç oğlanların oda denilen koğuşları muntazamdı. Yiyecekleri de boldu. Her oda efradının isim ve künyesiyle yevmiyeleri miktarını gösteren maaş defterleri vardı. Maaşları diğer ulûfeler gibi üç ayda bir verilirdi. Elbise, ayakkabı, iç çamaşırı ve sair ihtiyaçları hep saray tarafından temin edilirdi. Pek sıkı bir inzibat ve kontrol altında yetiştirilen bu çocuklar tam bir itaat ve terbiyeye malik idiler.

Hammer (c. 1, s. 273) tâbire bakarak bunların menfur hizmetlerde kullanıldığını yazmakta ve bu usulü kuran Bayezit ile Sadrazam Ali Paşa'yı şiddetle takbih etmektedir. Hammer mütercimi Atâ Bey'in de dediği gibi oğlan kelimesinde terzil mânası yoktur. Oğlan; delikanlı, yahut ona yakın erkek demektir. Hattâ Almanların bir sınıf süvari askerine verdikleri «ohlan» unvanı bundan alınmadır. Binaenaleyh bu tâbir dolayısiyle pek fazla ileri gitmeye mahal yoktur. Nitekim Moğollarda «oğlan» bir nevi prens demektir.

Vezirlerle diğer ekâbirin de muhafaza hizmetinde kullandıkları adamların bir kısmı «iç oğlanı» adını taşırdı.

İÇ OMURGASI «اچ اومورغاسی» [*Bah.*] Döşekleri zaptetmek üzere geminin içinde ana omurgası hizasında iskarmozların alt başları üzerinden baştan kıça kadar geçen ağacın adıdır.

İÇTİHAT (اجتهاد) [*Fik*] Şer'î bir hükme zan hâsıl etmek için fakih olan zatın kitap ve sünnetten hüküm çıkarmak suretiyle din emrinde şerayi' (şeriat hükümleri) koyması yerinde kullanılır bir tâbirdir. İçtihat; Arapça gücü yettiği kadar çalışmak, bir şeyin künhüne vararak ondan hüküm ve mâna çıkarmak demektir.

«Türk Hukuk Lûgati»nde (İçtihad Maddesi) şöyle izah edilmiştir:

«Lûgatte, zor ve külfetli bir iş vücuda getirmek için bütün kudret ve gayretini sarfetmek suretiyle çalışmak demektir.

«Istılahta, ahkâm-ı zanniyeyi, yani haklarında katî sarahat bulunmıyan meseleleri edille-i tafsiliyyesinden istinbata bütün kudretini sarfetmekten ibarettir.

«İçtihat edene müçtehit, içtihad olunan hükme müçtehed-ün-fih denir.

«2 - İçtihad-ı örfi, hükmü örf ile sabit hukukî bir asla (esasa) istinat suretiyle vukubulan içtihattır.

«Bazı idare âmirlerinin ve bilhassa muhtesip denilen zabıta-i ahlâkıyye ve idare memurlarının örfe nazaren bazı tedbirler ittihaz etmeleri bu kabildendir.

«Bunun mukabili içtihad-ı şer'îdir ki, bunda hükmü şer-i şerif ile sabit olan bir asıl bir esas nazar-ı itibara alınır.»

İçtihat; aşağıdaki şartlar dairesinde muteber olabilir:

1 - Bir müçtehit Kur'an hükümleriyle Peygamberin sünnetlerinin muhkem ve mansusunu, nâsih ve mensuhunu, sahih ve mevzuunu, merfu' ve maktuunu, müdles ve gayr-i müdlesini, nâdir ve meşhurunu, hasen ve garibini cerhen ve tadilen ve tarihen zaptetmesi.

2 - Âli ilimlerle fenlerde kâmil bir kudret ve tam bir ihata sahibi olması.

3 - Müçtehit, şeriat hükümlerinee yapıl-

masına müsaade verilmiş bulunan ticaretten başka hiçbir işle uğraşmaması.

4 - Hali, sözü, ahlâkı mazide ve halde itiraza uğramamış ve bu sayede ümmetin itimadını kazanmış bulunması.

5 - Kendisinden münkirata dair ve hassaten büyük günahların suduruyle iştihar etmemiş olması.

Din âlimlerinden böyle meseleler içtihadına kadir olanlara müçtehit denir. Müçtehit, her hususta tam bir ceht ile vüs ü kudretini sarfettikten sonra reyi ve galip zannı her neye müncer olursa gerek onun ve gerek ona tâbi olanların o veçhile amel etmeleri vaçip olur. Müçtehit, bir meselede hata etmiş olsa bile günahkâr olmaz, belki musap olur. Zira insan kendi vüs ü miktariyle memur ve mükelleftir.

Tanınmış âlim Ömer Nasuhi Bilmen «Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu»nda (İstanbul, Matbaacılık T. A. O. 1949, c. 1, s. 247 ve mütaakıp) içtihad'ın mahiyyeti ve şartları hakkında şu tafsilâtı veriyor:

«İçtihat, lûgatte meşakkate - tahammül etmek demektir. Istılahda: Fer'î olan bir hükm-i şer'îyi delilinden istinbat hususunda meçhudi bezl, yani tamam takati sarf eylemekten ibarettır. Bu suretle bütün kuvvetini sarfeden zata «müçtehit», istinbat edilen hükm-i şer'îye de «müçtehid-ün-fih» denilir.

«İçtihat, kolay bir şey olmadığı cihetle şer'î delillerden hükümleri çıkarmaya «istinbat» denilmiştir. Çünkü istinbat, esasen kuyudan güçlükle su çıkarmak demektir.

«İçtihadın tarifinde «fer'i» kaydiyle itikadiyata ve sarih, kat'î naslar ile sabit ibadetlere ve saireye mütaallik hükümler, hariç kalmıştır. Çünkü bu gibi ahkâm-ı asliyye, katîdir, sabittir, içtihada mahal değildir.

«(Şer'î) kaydiyle de aklî ve hissî olan hükümlerden ihtiraz edilmiştir. Zira onları anlamak hususundaki mesai, bir içtihad-ı fıkhî değildir.

«Fer'iyyattan olan şer'î meselelerin hepsinde içtihada muktedir olan bir zata «müçtehid-i mutlak»; bu meselelerin yalnız bir kısmı hakkında içtihada kadir olan bir zata da «müçtehid-i mukayyet» denilir. Bu müçtehid-i mutlak itibariyle içtihadın şartı, içtihadın ehlinden sâdır, mahalline masruf olmaktır. Bu hususta ehliyet, Kitabullaha, sünnet-i Nebeviyyeye, mevarid-i icma' ile vucuh-i kıyasa vukuf ile hâsıl olur. Şöyle ki herhangi bir mesele-i feriyye hakkında kendi usul ve kavaidi dairesinde içtihatta bulunacak bir zat için lâzımdır ki, ahkâma mütaallik âyât-i Kur'aniyyenin lûgat ve şeriat bakımından mânalarını ve bunlara ait ilimleri ve bunların hâs, âm, mücmel, müfesser, nâsih, mensuh gibi aksamını lâyıkiyle bilsin. Kezalik: Ahkâma mütaallik sünnet-i seniyyenin metinlerine, senetlerine, yani bunların lûgavî ve şer'î mânalarına, kısımlarına ve bizlere ne suretle rivayet edilegelmiş olduklarına bihakkin muttali bulunsun.

«Kezalik: İcmaın mevarid ve mevakiini, yani nerelerde icma' vâkı olmuş bulunduğunu güzelce anlamış olsun. Tâ ki icmaa muhalif içtihada kıyam etmesin.

«Kezalik: Kıyasın vecihlerine bütün şeraitiyle, ahkâm ve aksamiyle, makbul ve merdud delile vâkıf olsun. Ta ki yanlış kıyaslara meydan verilmesin.

«İşte İmam-ı Âzam ile diğer eimme-i selâse hazaratı, birer müçtehid-i mutlak olduğundan bu şeraiti câmi bulunmuşlardır.

«Bazı meselelerde içtihada kadir olan ve bu cihetle içtihad-ı mukayyet ashabından sayılan zatlar hakkında ise taklit ettikleri müçtehid-i mutlakın usulüne, delillerine vâkıf olmak kâfidir. Meselâ, böyle bir zat, İmam-ı Âzam'a tâbi olduğu takdirde onun içtihat sahasındaki usul ve deliline muttali olunca bazı meselelerde içtihatta bulunabilir. Onun bu içtihadı, İmam-ı Âzamın usul ve delâiline muvafık olacağından kendisi «müçtehid-i mukayyet» bulunmuş olur.

«İçtihad'ın hükmü, galebe-i zandır. Yani içtihat ile sabit bir mesele hakkındaki kanaat, hata ihtimali ile beraber galebe-i zandır. Bir müçtehit; kendisinin hakka isabet ettiğini katî surette iddia edemez. Belki isabet ettiğine zann-ı galip ile kani bulunur. Bu cihetle içtihat, katiyyattan olan usul ve füru'da câri olmaz. Çünkü bunlarda galebe-i zan, kâfi değildir, bunlarda cezm lâzımdır.

«Bir müçtehid'in daima isabet etmesi icap etmez. Bir müçtehit bir meselede musip olacağı gibi diğer bir meselede de muhti olabilir. Çünkü her hâdisenin hükmü; indallah birdir. Bu hüküm müçtehid'in içtihadına tâbi değildir. Bu hükmü keşfeden bir müçtehit musiptir, keşf edemiyen bir müçtehit de muhtîdir.

«Mutezile taifesi ise her müçtehid'in musip olduğuna kail bulunmuştur. Bunlara göre hüküm, indallah müçtehid'in içtihadına tâbidir. Böyle olmazsa teklif-i malâyutak lâzım gelir.

«Buna cevaben deniliyor ki: Bir müçtehit, hükm-i şer'îsi müsarrah olmıyan bir hâdise hakkında mücerret içtihat etmekle mükelleftir, yoksa herhalde hakka isabetle mükellef değildir ki teklifi muhal lâzım gelsin. Maamafih her müçtehit musip olsa çok kere iki nakizin

içtiması lâzım gelir ki, bu muhaldir. Vücutten çıkacak bir kan ile abdestin bozulması ve bozulmaması hakkındaki iki içtihat gibi. Bir şeyin ayni zamanda hem helâl, hem de haram olması da bu kabildendir.

«Bir müçtehit hata etse de indallah mesul olmaz, belki meeür olur. Çünkü bir hakkın zuhûru için kendi kudretini sarfetmiştir. Şu kadar var ki, bir müçtehit kendi içtihadını lâyıkiyle sarfetmeyip doğru yol vâzıh olduğu halde hilâfına içtihatta bulunursa bundan dolayı mesul olur.

«Bir de âlemin hudusü, kıdemi gibi akliyyatta, Haktaalâ'nın zat ve sıfatı gibi ilâhiyyat da ve Nebeviyyatta hak, bilittifak bir olduğundan bunlardaki hata ma'füv değildir. Ancak Mutezileden bir taife bunlarda da hükmün içtihada tâbi olacağına kail bulunmuştur ki, asla doğru olamaz.

«Hata eden bir müçtehit; hükme isabet edemediği cihetle intihaen muhtî ise de kendi kudretini bezl edip delilleri tetkik eylediği cihetle iptidaen musiptir. Bundan dolayıdır ki, içtihadına herhalde hasene (sevap) terettüp eder. Nitekim Aleyhisselâtü Vesselâm Efendimiz, Amr Ibn-il-As Radıyallahü Anh'e hitaben (احكم على انك اذا اصبت فلك عشر حسنات واذا اخطات فلك حسنة = hükm et, şöyle ki; isabet eder isen senin için on sevap, hata eder isen bir sevap vardır) buyurmuştur.

«Maamafih bazı zatlara göre hata eden müçtehit, hem iptidaen hem de intihaen muhtî bulunmuş olur.

«İçtihat, cumhur-ı ulemaya göre tecezzi kabul etmez. Yani yalnız birkaç meselenin menatını; edille ve esbabını bilen bir âlim için yalnız o meselede içtihada kıyam etmek caiz olmaz. Çünkü diğer meselelerin de hükümlerini ilel ve esbabını anlıyabilmek melekesini haiz olmayınca içtihadına güvenemez, kendisine galebe-i zan hâsıl olamaz. Zira hükmünü keşfettiğine zahip olacağı mesele, diğer meseleler ile alâkadar olabilir. Onlar bilinmedikçe müayyen meselenin hükmü taayyün etmiş olamaz.

«Deniliyor ki, içtihat için bir fekahet melekesine ihtiyaç vardır. Bu öyle mahud meselelere vukuf ile elde edilmiş olamaz. Meselâ; bir kimse her sözü muktezay-ı hale, belâgat ve fesahat kavaidine tatbika kadir olmalıdır ki belâgat melekesini haiz sayılsın. Yoksa yalnız bir iki sözü belâgat vecibelerinden bir ikisine tatbika kadir olmakla belâgat melekesini haiz, bülegadan mâdut olamaz. İşte bir din âliminde de her hükm-i şer'îyi delillerinden istinbat edecek bir meleke i fıkhiyye bulunmalıdır ki müçtehit sayılabilsin, içtihadına mesağ bulunsun.

«Bir müçtehid'in bazı meseleler kakkında (lâedrî = bilmiyorum) demesi, kendisinde içtihat melekesinin bulunmamasına delâlet etmez. Çünkü böyle bir meleke bulunduğu halde istimale vakit bulamamış olabilir. Veyahut o meseleler hususunda kemâl-i ittikasından dolayı hemen cevap vermeyi ihtiyata muhalif görmüş olabilir.

«Rivayete nazaran İmam-ı Mâlik Hazretlerinden kırk mesele sorulmuş, otuz altısı hakkında (lâedrî) demiştir.

«Meşahirden Şa bi merhum demiştir ki (لاادری نصف العلم = bilmiyorum demek, ilmin yarısıdır). Vâkıa bir zatın bilmediğini bilmesi de bir ilimdir, bir hünerdir.

«İmam Şa'bî bir mesele hakkında (lâedrî) demiş, sâil olan şahıs, «Sen Irak'ın fakihi olduğun halde bilmiyorum demekten utanmıyor musun?» demekle Şa'bî merhum: fakat melekler Allahü Taalâ'ya (لاعلم لنا الا ماعلمتنا = Yarabbi! senin bize bildirdiğinden başka bizim bilgimiz yoktur) demekten istihya etmemişlerdir, diye mukabelede bulunmuştur.

«Velhâsıl, bir müçtehit için her meselenin hükmünü hemen bilmek icap etmez. Elverir ki kendisinde matlup olan fekahet mevcut bulunsun.

«İçtihad'ın mahalli, yukarıda da işaret olunduğu veçhile füruattan olan mesail-i şeriyyedir. Ehli de içtihat salâhiyyetini haiz olan zatlardır.

«Binaenaleyh din-i İslâmın ulvî mahiyyeti hakkında, sarih, katî naslar ile veya icma' ile sâbit olan mukaddes hükümleri hakkında, meselâ namazın, orucun rükünleri, adetleri, vakitleri hususunda içtihada asla mahal yoktur. Bunların hakkındaki içtihat, bunların dînen sâbit olan mahiyyetlerini tebdil ve tagyir demektir ki, bu, asla caiz görülemez. Böyle bir cüret, mukaddesata karşı bir sü-i kast demektir. Böyle bir hareket, bir kötü maksada müstenit değilse büyük bir cehalet eseri sayılır.

«İçtihat için pek büyük bir kabiliyyet, pek geniş malûmat lâzımdır. Bundan başka da pek büyük bir diyanet, pek azîm bir seciyye-i ahlâkıyye iktiza eder. Hâfızalarını bütün âyat-ı celile ile, yüz binlerce ahadis-i şerife ile tezyin etmiş; birçok dinî ilimlerde teferrüt eylemiş olan bir nice yüksek zatlar bile içtihad'a cesaret edememiş, kendilerinde içtihad'a salâhiyyet bulunduğunu iddiada bulunmamışlardır. Çünkü bu salâhiyyeti lâyıkı veçhile haiz olmıyanların içtihad'a kıyamı, teşehhiyattan ibaret olarak haklarında pek büyük mânevî mesuliyyeti davet eder. Binaenaleyh bu salâhiyyeti haiz olmıyan-

lar için İslâm âleminee kabul edilmiş olan bir müçtehid-i muazzama taklitte bulunmaktan başka yol yoktur ve illâ din'in kudsî ahkâmını muhafaza ve idame kabîl olamaz.

«Taklit, lûgatte bir kimsenin boynuna gerdanlık takmak mânasınadır. Takallüt de gerdanlık takınmaktır. Istılahta taklit; başkasının kavlini hüccet, delile bakmaksızın kabul etmekten ibarettir. Başka bir tarif ile taklit; bir insanın başka bir zata söylediğ sözde veya yaptığı işde hakkıyyetine mutekit olup delile bakmaksızın tâbi olmaktır. Sanki bu insan, o zatın sözünü veya işini kendi boynuna bir gerdanlık yaparak takmıştır. Kılâde ise gerdanlık demektir.

«İşte bir müçtehide bir hüsn-i itikat'tan dolayı tâbi olmak da bir taklit meselesidir ki, bunun sahibine «mukallit» denilir.

«Maamafih içtihat derecesini haiz olmıyan fukahadan her birine de mukallid-i mahz denilerek şu veçhile tarif edilmiştir: «Şer'î hükümleri, delillerinden istinbata, bu hükümlerin aralarını tefrik ve temyize ve rivayetlerin bazılarını bazılarına tercihe muktedir olmayıp yalnız bir mezhebe mensup hükümlerin, meselelerin ve rivayetlerin büyük bir kısmını hıfzetmiş, bunları eserlerine derceylemiş olan bilgili zattır. Böyle bir zat şer'î delilleri lâyıkiyle tetkik ve itkan etmiş bulunmaz, tereih veya temyiz asbabının tercih ve tashihlerini, tefrik ve temyizlerini eserlerinde nakil ile iktifa eder. Bir rivayetin kuvvet ve sıhhat derecesini kendi reyiyle tâyine kalkışmaz.

« Bir vazifeyi, bir memuriyyeti bir zata tefviz ve tahmil etmeğe de taklit. denilmiştir. Böyle bir şeyi kabul ve tahammül etmeğe de «takallüt» denilir. Taklid-i kaza, takallüd-i kaza tâbirleri gibi.»

Rahmetli âlim İskilipli Mehmet Âtıf Efendi de içtihat için (Mahfil, adet 7) şunları yazıyor:

« (İçtihat) lûgatte mutlaka bir emri tahkik ve tetkik için mesai sarfetmektir. Şu kadar ki yalnız külfet ve meşakkatli olan şeylerde kullanılır. Onun içindir ki (اجتهد فی حمل الرحی) denir de (اجتهد فی حمل نواة) denilemez.

«Usulüyyun Istılahında içtihat; ahkâm-ı şer'iyye-i fer'iyye'ye ilm-i zan istihsali için fakihin tamamen takat ve kudretini bezl ile son derece mesai sarfetmesinden ibarettir. Binaenaleyh aklî, hissî, azmî ahkâma vukuf için mesai sarfına içtihat denilemediği gibi bir hâdisenin hükmünü idrâk etmek üzere şer'î nas talep ve taharri ederek muzaffer olmak hususundaki sarf-ı mesaiye ve mütekellim, hâkim, tabip, nahvi ve saire gibi fıkıh ilmine ihtisası bulunmıyan bütün ulemanın şer'î hükümler istinbatı için iktidarlarını sarfetmelerine de içtihat denilemez.

«İçtihad'ın yukardaki tefsirinden müçtehit ile müçtehid ün-fih bilinmiş oluyor ki:

«Müçtehit: İçtihat sıfatı ile muttasıf olan zat demektir. Müçtehid-ün-fih hakkında şer'î nas bulunmıyan şer'î hüküm demektir. Binaenaleyh aklî hükümler ve kelâm meseleleriyle erkân-ı şer'iyye ve hakkında ümmetin ittifakı vâkı olan şer'i hükümler içtihadın tarifinden hariçtir.

«Zira bu hükümler her ne kadar şer'î ve dinî hükümler cümlesinden ise de katî deliller ve şer'î naslar ile sâbit olduğundan içtihad'ın hududunda dâhil bulunamaz.

« Esasen İslâm dini, kâinatta tahaddüs eyliyen vak'aları ahkâm itibariyle ikiye ayırmıştır. Bir kısım vak'aların hükümleri Kur'an âyetleri ve sahih hadisler ile tansis ve tasrih edilerek beyan buyurulmuştur ki Şâri-i Âzam Hazretleri (یا ایها الذین آمنوا اطیعوا الله واطیعوا الرسول) âyetiyle bu kabilden olan İslâm usullerine ve şerait hükümlerine kayıtsız ve şartsız itaat ve inkıyat etmelerini mükelleflerin hepsine emir ve ferman buyurmuştur. Onun için bu usul ve hükümleri doğrudan doğruya kabul ve ona itaat zaruri olup bu b pta içtihada mesağ yoktur.

«Binaenaleyh bu nevi İslâmî usuller ve şer'î hükümler müstemir ve kıyamete kadar baki olup her asırda, her muhitte muta'dır. Bunun hakkında beşerin tasarruf ve içtihat hakkı yoktur. Zamanın ihtilâfiyle tagayyür eyliyen hükümler ancak örf ve âdete müstenit olan şer'î hükümlerden ibaret olup bu da hakkında içtihat câri olan fer'î hükümlere münhasırdır.

«Şu halde bu usul ve hükümler hakkında ıslahat yapıp asrileştirmek, yani her asır insanlarının keyif ve zevkine uygun kavait ve mevada tahvil etmek imkân dairesinin haricindedir. Buna cür'et etmek, Şâri-i Âzam'ın Kur'an ile çizdiği dinin esas hatlarına ve İslâm hududunun dışına çıkmak demek olmakla bu tarz ile tesis olunan meslek, İslâm dinine mugayir ve zıt, yani bâtıl ve merdut bir mezhep olduğu gibi müessisleri de İslâmiyyet dairesinden çıkıp küfür ve dalâl erbabından olmuş olurlar.

«Vakayiin ikinci kısmına gelince; bu da ahkâm-ı âyet ve hadisle tansis ve tasrih olunmıyan vakayidir ki Hallâk-ı Âlem Taalâ ve Takaddes Hazretleri (فان تنازعتم فی شیء فردوه الی الله والرسول) âyetiyle vakayıden bu kısmının ahkâmını kitap ile sünnetten istinbat ve içtihat etmelerini zikr ve ilim ehline emir buyurmuş-

tur. Çünkü (فردوه الی الله والرسول) kavl-i Keriminin mânası (Kur'an ve hadis ile ahkâmı mansus ve musarrah olmıyan bir vak'ayı suret ve sıfatta benzeri ve mümasili olan - ve ahkâmı musarrah ve mansus bulunan - diğer bir vak'aya red ve kıyasla onun ahkâmını istinbat ve içtihat ediniz) demektir.

«İşte bu âyette ancak şer'î nas ile mansus bulunmıyan vak'aların ahkâmı hakkında içtihat câri olduğu beyan buyurulmaktadır.

«Binaenaleyh bu âyet hükmünce dünyada kıyamete kadar tahaddüs eyliyen vakayi ve havadisten bir kısmının ahkâmını marifet, nas ile diğer kısmının ahkâmı marifet de kıyas ve içtihat yoliyle olduğu beyan buyurulduğundan İslâm dininde bütün vak'aların ahkâmı müdemiç olmakla Cenab-ı Hak (الیوم اکملت لکم دینکم) nazm-ı Celili ile İslâm dinini ikmal etmiş olduğunu bildirmiştir. Binaenaleyh din-i celil-i Muhammedî bütün mütaakıp hâdiselerin ahkâmını muhit bulunmakla şeriat-i kâmile olduğundan kıyamete kadar bekasiyle hükmolunmuştur. Onun için katî surette hükmolunur ki İslâm dini (yukarda beyan olunan mânaca) asrî değil (aşağıda gösterilen mânaca) asâridir, yani her asırda insanların tekemmül ve saadetlerini kâfil bilcümle medenî ve nâfi' kaideleri muhtevidir.

«Şu halde Şâri-i Âzam Kur'an-i Kerimi ile her asırda, her muhitte ikinci kısımdan vukua gelen havadis ve vakayie ait şer'î hükümlerin usulü dairesinde içtihat ve istinbatı hususunda içtihat şartlarını câmi müçtehitlere tam salâhiyyet vererek bâb-ı içtihadı açmıştır.

«Elverir ki içtihadın evsaf ve şeraitini câmi ve bu hususta kabiliyyet ve istidadı haiz evsat yetişmiş olsun. Bu kabiliyyette bulunan her yerde, her asırda Kur'an ile sahih hadislerden ahkâm çıkarabilir ve bu veçhile yeni vak'a ve hâdiselerin ahkâmı halledilmiş olur. Fakat bu şerait ve kabiliyyeti haiz olmıyanlar için her zaman bâb-ı içtihat mesduttur. Onların bu bapta salâhiyyeti, haz ve nasibi yoktur. Onun için bunlar ancak büyük müçtehitlerin kavilleri ile amel etmek mecburiyetindedirler.»

İÇTİMA (اجتماع) [*Ask.*] Bir yere gelmek, toplanmak, birleşmek mânalarına gelen bu kelime askerlik ıstılahı olarak askerlerin silâhlariyle toplanması demektir.

§ [*Ast.*] İki ve daha ziyade yıldızın merkezleriyle husuf dairesi sathına amut bir müstevi dâhilinde bulunması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yıldızların ilk görünüşü buradan başlar. İçtima; hakikî veya zâhirî olduğu gibi râsıdın arzın merkezinde ve merkez-i şemste bulunduğuna göre de arzî veya şemsî içtima namlariyle ikiye ayrılır. Bütün seyyarelerin içtima merkezleri de ulvî ve süflî olmak üzere de ikiye ayrılır.

İÇTİMA-I ÂZAM (اجتماع اعظم) [*Hey.*] Müteaddit seyyarelerin burç mıntakalarının aynı noktasına müsadif gibi görünmeleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu hal ne kadar takribî olursa olsun pek nâdir görülür.

«Kamus-ı Riyaziyyat» da (İçtima-ı Âzam Maddesi) verilen malûmata göre şimdiye kadar zaptolunan içtimaat-ı uzma'nın birincisi Milâdî 1524 senesi şubatında görülendir. Bu içtimada Zühre, Merih, Müşteri, Zuhal hemen bir istikamette ve biribirlerine pek yakın bir vaziyette görünüyor ve Utarit ise bunlardan ancak 16 derece uzakta bulunuyordu. İkincisi 1725 senesi martının on yedisinde vukubulmuş olan içtimadır. Bunda Utarit, Zühre, Merih, Müşteri biribirlerine yakın bulunuyor idi ki hepsi bir teleskop dâhilinde bir anda rüyet olunuyordu.

«Çinlilerin tarihî kayıtlarına dayanılarak Milâttan 2514 sene evvel beş seyyarenin İçtima-ı Âzam halinde bulunmuş olduğunu rivayet etmekte ve bununla nesillerinin pek eski bulunduğunu iddia eylemektedirler. Sonradan yapılan hesaplar neticesinde bu hâdisenin Milâttan önce 2461 senesi şubatının sekizinci günü vukua gelmiş olduğu anlaşılmıştır.»

İÇTİMA-I HAKİKİ (اجتماع حقیقی) [*Ast.*] Yıldızların arz ve tulleri (genişlik ve uzunluk) yekdiğerine müsavi olduğu zamanda vukubulan içtima hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arz ve tulleri değişik olan yıldızların birleşmelerine «içtima-ı zâhirî» denilir.

İÇTİMA-I KÜLLİ (اجتماع کلی) [*Ast.*] Bütün seyyarelerin hakikî içtima halinde bulunmaları yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İÇTİMA-I NEYYİREYN (اجتماع نیرین) [*Hey.*] Güneşle ayın birleşmelerine şarklılar tarafından verilen addır. Bir senede on iki defa vukua geldiği için her biri kameri ayın biri mebde ittihaz olunmuştur.

İçtima-ı Neyyireyn tam yani hakikî olduğu, diğer tâbirle husûf dairesinin ukdelerinde veya ona karip noktalarında vukua geldiği zaman «küsûf = güneş tutulması» hâsıl olur. Çünkü bu esnada güneş, ay, arz sırasiyle tamamen veya takriben bir istikamete tesadüf eder. Eğer ay husûf dairesi dâhilinde kalmış olsaydı her içtima-ı neyyireynde küsuf hâdisesi vukua gelmek icabederdi. Ayın mahreki merkezden

ayrıldığından dolayı işbu küsûflar cüz'î, halkavî ve küllî şekillerinde zâhir olmaktadır. Küllî husûf hâdiseleri pek nâdir vukubulur.

Bir senede yedi husûf (ayın tutulması) ve küsûf olur. Bunun beş veya dördü küsûftur. İkiden az olmaz ve bunlar da küsûf olur.

§ [*Tak.*] İçtima-ı neyyireyn takvimlerde gurre (ayın birinci günü) tâyininde esas olur. Bunun vukuu zamanında ay güneşe nispeten cenubî olursa içinde bulunulan ay otuz gün itibar edilir. Çünkü içtima vukubulduğu günün akşamı rüyet-i hilâl (ayın görülmesi) kabil olmadığından ertesi gün gurre olamaz.

İçtima-ı neyyireyn zamanında ayın meyli güneşe nispeten şimalî olursa o günün akşamı rüyet-i hilâl kabil olduğu için Arabî ay 29 gün olur. Hattâ içtima zevalde vukubulmuş olsa ayın meyli güneşe nazaran gayet şimalî olduğu takdirde akşamı rüyet-i hilâl mümkün ve binaenaleyh ertesi gün gurre olur.

İslâm müneccimlerince içtima-ı neyyireyn zevalden evvel vukubulduğu günün akşamı rüyet-i hilâl mümkün olacağı kabul olunarak bu imkâna kat'iyyet vermek için ay ile güneşin gurupları mukayese edilir. Eğer ayın gurubu güneşten yarım saati aşarsa ertesi gün gurre itibar edilir ve takvimlerde Arabî ayların gurreleri hep bu usul üzere tâyin olunur.

İÇTİMA-I NİZAMÎ (اجتماع نظامی) [*Ask.*] Yoklama yapılmak veya emir verilmek üzere muhtelif askerî sınıfların toplu bir halde bulunmaları için aldıkları nizam hali hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İÇTİMA-I SAKİNEYN (اجتماع ساکنین) [*Tecvid*] İki sakin harfin (harekesiz harf) bir araya gelmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kalp gibi. Arap sarfında (gramer) iki sakin harfin bir kelimedeki birleşmesi demektir ki ca'iz olmadığı gibi birincisi ya kalp veyahut harekelendirilir.

İÇTİMA-I UMUMÎ (اجتماع عمومی) [*İda.*] Bir meclis veya cemiyyetin senede bir veya iki ve icadında daha ziyade defa bütün âzası hazır bulunmak üzere yapılan toplantı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tâbirin mânası umumi toplantıdır.

İÇTİMA-I ZÂHİRÎ (اجتماع ظاهری) [*Ast.*] Yalnız tulleri (uzunlukları) müsavi ve arzları (genişlikleri) değişik olan yıldızların içtimaı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arz ve tulleri biribirine müsavi olduğu zamandaki birleşmelere «içtima-ı hakikî» denir.

İÇTİMA MINTAKASI (اجتماع منطقه‌سی) [*Ask.*] Seferber halinde bulunan askerî kıt'aların memleket içinden muhtelif nakil vasıtalariyle sevk olunarak hudut civarında toplandıkları yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Toplantı yeri demektir.

İÇTİMA NOKTASI (اجتماع نقطه‌سی) [*Ask.*] Seferberlik haline konulan askerin cem' ve (tahşit) toplandığı yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Toplantı yeri demektir.

İDA' (ایداع) [*Fık.*] Bir şahsın diğer kimse tarafından verilen şeyi kabul ve onu emin bir yerde saklamayı taahhüt etmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir

İda'; Arapça emanet bırakmak, bırakılmak; emaneti kabul etmek, edilmek demektir. Ücret şart edilmedikçe veya ahval icabettirmedikçe müstevda (saklıyacak şahıs) ücret istiyemez.

İDADÎ (اعدادی) [*Mek.*] Orta tahsili veren mektepler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «idadiye» de denilirdi. Eskiden tahsil dereceleri sıbyan, rüşdiye ve dâr-ül-fünun adlariyle üç derece iken Saffet Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında çıkarılan 1286 (1869) tarihli nizamname ile rüşdiyenin üstünde olmak üzere idadi mektepleri de vücuda getirilmiştir. Bununla beraber bu tâbirin ondan evvel de mevcut olduğu Osman Ergin'in (Türkiye Maarif tarihi, c. 2, s. 412-413) aşağıya geçirilen izahatından anlaşılıyor:

«İdadi'nin lûgat mânası; hazırlamaktır. Kendisinden üstün bulunan herhangi bir mektebe talebe hazırlıyan ve yetiştiren mekteplere denilmiştir. Meselâ 1254 (1838) de ilk defa rüşdiye mektebi açılmak istenildiği zaman onlara talebe yetiştirecek olan sıbyan mekteplerine idadi adı verilmiş olduğu gibi 1266 (1849) da açılan Dâr-ül-maarif için de o civardaki Yeşil mektebin idadi ittihaz olunduğuna arşiv kayıtlarında rastlıyoruz.

«Rüşdiyeler çoğaldıkça ve talebe rüşdiyelere rağbet ettikçe bazı kalabalık semtlerdeki rüşdiyeler için de yakınlarındaki ipdidai mekteplerinin bir kısmı onların idadi yani hazırlayıcı yahut ihtiyat sınıfları olmuştur.

«Meselâ 1290 tarihinde Fatih rüşdiyesine yanındaki iki mektebin idadi olarak verildiğini görüyoruz. Fakat bu memlekette ilk defa yüksek meslek tahsiline askerlik dolayısiyle mecburiyyet görülmüş ve bu tahsili vermek için de talebeyi hazırlıyacak mekteplere veya sınıflara lüzum hâsıl olmuş olduğu için ilk idadiler veya

ihtiyat sınıfları bu mekteplerde talebe yetiştirmek için açılmıştır. Hattâ daha sonra bu idadilere rüşdiye vazifesini gören sınıflar da eklenmiş olduğu için rüşdiye yani ilk mektep idadiye, yani lise ve harbiye, bahriye, tıbbıyye... Yani yüksek tahsil dereceleri ilk defa askerî mekteplerde ayrılmıştır diyebiliriz.

«1286 (1869) tarihine gelinciye kadar hükûmet dairelerine memur; yüksek tahsil, meslek ve ihtisas mekteplerine talebe hazırlıyan müesseseler ancak mekteb-i maarif-i adliye ve mekteb-i ulum-ı edebiyye ile dâr-ül-maarif ve mahrec-i aklâm idi. Ayrıca idadi mektebi yoktu.

«1286 Maarif Nizamnamesi tahsil derecelerinin tabiî icabı olmak üzere «köylerde ve mahallelerde sıbyan, beş yüz evli kasabalarda rüşdiye, bin evli kasabalarda da idadiye ve vilâyet merkezlerinde sultaniye mektepleri» yapılmasına lüzum gösterildiğinden bu tarihten sonra maarif hayatında idadi adına sık sık raslıyoruz.

«Nizamnamenin o tarihlerde mektepleri şu tarzda taksim ve izah edişi bugünkü ana, ilk, orta ve lise taksimine benzer.

«Şu kadar var ki Nizamnamenin esbab-ı mucibesinde «tahsisat meseleleri hal, programlar ıslah edilinciye kadar yalnız rüşdiye mekteplerinin sayıları artırılıp idadi ve sultani mekteplerinin açılması hususlarının bu işlerin sonuna bırakılması» lüzumu ileri sürülmüştü.

Bir de bahsolunan nizamnamenin esbab-ı mucibe mazbatasında idadi mekteplerinin tesisi lüzumu izah edilirken rüşdiyenin üstünde ve sultanilerin altında idadi yani hazırlayıcı mekteplere ihtiyaç olduğu gösterilmiş olmak için deniliyor ki :

«Maarif-i umumiyyenin memalik-i devlet-i aliyyece kemaliyle intişarı hakkında olan temenniyatın fiile gelebilmesi lâyiha-i mezkûrede ittihaz olunan esasların tamamiyle kabul ve derecat-ı mephuseye tevfikan iktiza eden mekâtibin küşat ve tesisine mütevakkıf olup ıslahat-ı esasiyye için bundan başka bir tarik ve çare bulunmıyacağı ve meratib-i tahsiliyyenin bir derece daha mazbutiyyeti kabil olmayıp ileride ulûm-ı âliye mekâtibinin teksiri iktiza eyliyeceği ve şunda olsa olsa rüşdiye mekteplerinin fevkında ve mekâtib-i sultaniyenin madununda idadiye mekteplerinin küşadı muhtac-ı bahis olabilirse de mekâtib-i rüşdiyede her sınıf teb'a etfalinin mebadi-i ulûm-ı diniyyesi tedris olunmak lâzım gelmesinden dolayı bu nevi mekteplerin her cemaat için başka başka teşkili muktazi olmasına ve mekâtib-i sultaniyenin def'aten tâmim-i küşadı kabil olmamasına mebni hem mekâtib-i sultaniyenin ekseri tedrisatına mahall-i tâlim olmak ve hem de sunuf-ı teb'a etfalini muhtelitan tahsil-i maarif tarikına sevk ve o cihetle beyinlerinde itilâf ve muhadenetin tahkimi kaziyyesi istihsal olunmak için mekâtib-i idadiyenin elzem olduğu mülâhazasiyle lâyiha-i maruzanın kabul-i ahkâmı tensip ve tasvip olunduktan sonra...»

«Sultaniler bugünkü liseler olduğuna göre burada bahsolunan idadileri de bugünku orta mektepler derecesinde saymak lâzım geliyor. Bununla beraber 1300 (1882) tarihinde vilâyet merkezlerinde açılan sultanilere yedi senelik idadi ve sancaklardakilere beş senelik idadi denilmek suretiyle yine lise ve orta tahsil dereceleri arasında bir fark gözetilmiştir.»

Vilâyet merkezlerinde sultani adlı orta mekteplerin açılışı 1908 temmuz inkılâbından sonradır. Ondan evvel idadi adlı mektepler yedi sınıf olduğu gibi buralara ilk mektebi bitirenler alındığı için eski idadiler bu sebeple bugünkü orta mektepler değil liseler derecesinde idi. Nitekim Millî Eğitim Bakanlığınca da o suretle kabul edilmiştir.

Sultaniler, Cumhuriyetin kurulması üzerine liseye çevrilmiştir.

İDANE SANDIĞI (اداته صندیغی) [*Mal.*] Dairelerde memurlara maaşlarından taksitle kesilmek suretiyle ödenmek üzere borç para vermeğe mahsus sandık yerinde kullanılır bir tâbirdir. İdane; Arapça ödünç vermek demektir.

İDARE BEZİ (اداره بزی) [*Giy.*] İki pamuk bir ipek olarak dokunulan telli bir nevi bezin adıdır. Buna «hilâlî» de denilirdi.

İDARE FİTİLİ (اداره فتیلی) [*Lâm.*] Geceleri yatak odalarını aydınlatmak için zeytin yağı konmuş küçük bir tabağın içinde yakılan bir nevi fitilin adıdır. Küçük petrol lâmbalarına da idare denildiği için bunların fitillerine de bu ad verilir.

İDARE-İ AKDAH (ادارهٔ اقداح) [*Hal.*] Resmî veya hususî ziyafetlerde bir şahsın yeya mânevi bir şahsiyetin meziyyetlerini sayarak umumun birden onun şerefine içmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kadeh kaldırmak demektir.

İDARE-İ ÖRFİYYE (ادارهٔ عرفیه) [*İda*] İcabında devletin bir yerde mülkî idareye ait nizamları tatil ile kanunen kurduğu askerî idare hakkında kullanılır bir tâbirdir. Örfî idare demektir. Âdet demek olan örf ayni zamanda ulülemrin hükmü mânasına da gelir.

İDARE KANDİLİ (اداره قندیلی) [*San.*] Yatak odalarını aydınlatmaya ve elde gezdirilmeye mahsus küçük, zıyası az lâmbanın adıdır.

Bizim hesap ile milyonlar oynuyor arada
İdare kandili mikyası pek güdük burada
Mehmet Âkif

İDARE REİSİ (اداره رئیسی) [*Ask.*] Ordu kumandanından alacağı emre göre ordunun maaş ve iaşesine ait işleri tanzim ve idare ve iddihar (biriktirme) edilen zahireleri sevke memur ve menzil hizmetindeki zâbitlerle efradın mercii bulunan yüksek rütbeli bir zata verilen unvandır.

İDARE ŞAMDANI (اداره شمعدانی) [*San.*] Artık mum parçalarını yakmaya mahsus bir nevi şamdanın adıdır.

İDARESİ MAZBUT EVKAF (اداره‌سی مضبوط اوقاف) [*Vak.*] Tevliyetin meşrut-un lehi zürriyyet ve vakıfın müteallikatı gibi kimseler iken bunlar münkariz olarak tevliyetleri Evkaftan zapt ve idare olunan vakıflar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Üç kısımdan ibaret olan Evkaf-ı mazbuta'nın ikinci kısmını bu türlü vakıflar teşkil ederdi.

İDARE YILI (اداره یلی) [*Hal.*] Mecaz yoliyle züğürtlük ve pahalılık yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İDBAR (ادبار) [*Ast.*] Bir seyyarenin on iki bureun tabiî tertibine aykırı olarak hareketi hali hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Tabiî tertip dâhilinde hareket haline de «ikbal» denir. Sonradan bunların yerine «burcun aksi tertibi», «burcun tertib-i tabiîsi» denilmeğe başlanmıştır.

İDDET (عدت) [*Fık.*] Kadının boşanma veya ölüm sebebiyle muayyen bir müddet zarfında evlenememesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ölümde dört ay on gün (yüz otuz gün), boşanmada üç ay on gün (yüz gün) beklenir.

İDDET-İ EŞHÜR (عدت اشهر) [*Fık.*] Ay hesabiyle iddet beklemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Boşanma tarihinden itibaren hür ise üç ay, cariye ise bir buçuk ay bekler. Eşhür; şehrin cem'idir. Şehir; Arapça ay demektir.

İDDET-İ HAML (عدت حمل) [*Fık.*] Çocuk doğurmakla biten iddet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kocası ölen veya boşanan gebe kadının, çocuğun doğmasını beklemesi demektir.

İDDET-İ HAYZ (عدت حیض) [*Fık.*] Hayz ile ikmal olunan müddet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Talâk veya zat-ı hayz olan hür kadınlar tam üç hayz ile, cariyeler de tam iki hayz ile bu iddeti bitirmiş olurlar. Hayz; kadının âdet görmesidir.

İDDET-İ VEFAT (عدت وفات) [*Fık.*] Ölüm ile lâzım gelen iddet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kocası ölen kadın hür ise dört ay on gün, cariye ise iki ay beş gün iddet bekler.

İDDİANAME (ادعانامه) [*Huk.*] Ceza işlerinde yapılan hazırlık tahkikatının âmme dâvasının ikamesi için müddei-i umumi (savcı) tarafından ya ilk tahkikatın açılması hakkında müstantiğe (sorgu hâkimi) veya doğrudan doğruya mahkemeye verilen talepname yerinde kullanılır bir tâbirdir. Diğer bir târifle müddei-i umuminin âmme dâvasını açtığını bildiren yazısına denir.

İDRİSİYYE (ادریسیه) [*Sof.*] Seydî Ahmet Bin İdris-il-Fasî'nin kurduğu tarikat kolunun adıdır. Seydî Ahmet 1253 (1837) de Zübeyde'de ölmüştür. Bu tarikatın esası, ahlâk-ı Muhammediyye ile tahakkuk ve «Lâilâhe illâllah muhammedün Resulüllah» zikrine ve güeünün yettiği mertebede muvazabetten ibarettir.

Seydî Ahmet tarikati Hüseyn-ül-Mısrî'den almıştı.

İDRARAT (ادرارات) [*Mal.*] Varidat ve tahsisat yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça derr maddesinden müştaktır. Derr, süt mânasına isim, hayvanın memesinde süt çok olmak ve hayvan sütünü verip akıtmak, vücuttan ter durmayıp akmak mânalarında mastardır. İdrar da davar sütünü gereği gidi akıtmak ve buluttan süt sağılır gibi sağnak halinde yağmur yağmak demektir. Bu kelime Farsçada olduğu gibi Türkçede varidat ve tahsisat yerinde kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim Nizamî «Riyazuş-şuara» adlı eserinde (gubari maddesi) «Gubari» ona Medine'de oturması için hükümet tarafından tahsisat bağlandığını «kırk para idrar-ı Hüsrevanî ve bir nice erdep ciraye ile Medine-i Münevvere'de ikamet etmişti» ibaresiyle anlatmıştır.

İdrar'ın cem'i olan idrarat da idrar gibi varidat ve tahsisat yerinde kullanıldığına (Âşık Çelebi) nin «Meşair-üş-şuara, Fuzulî Maddesi» nde Şaire Bağdat Evkafı hâsılatından günde 9 akça tahsis edilmiş olduğunu anlatan aşağıdaki ibare delâlet eder: «İdrarat-ı padişahiden sedd-i ramak, belki seat-ı maişet olacak ratibe-i mürettebe tâyin olunmuştur.»

İdrarat tâbirine eski vesikalarda da raslanır.

İFRAZ (افراز) [*Mal.*] Timarın kılıç itibar olunan kısmından fazla olan geliri hakkında-

kullanılır bir tâbirdir. Timarın aitı bin akçası kılıç, fazlasına da ifraz denilirdi. İfraz; Arapça ayırmak, ayrılmak demektir. Timarın altı bin akçası timar sahibinin ekmekliği sayıldığı için bundan birşey ayrılamazdı. Fakat fazlası sonradan gösterilen yararlık üzerine ilâve edildiği için ifraz itibar edilmesi bundandı.

İFRAZCİYAN (افرازجیان) [*Mal.*] Darphanede sikke (para) kesenlere mahsus bir tâbirdir. Altın, gümüş ve bakır madenlerini para haline getirdikleri için bu tâbir meydana gelmiştir. Lûgat mânası ayırıcılardır.

İFRAZ HAZİNESİ (افراز خزینه‌سی) [*Sar.*] Kullanılmıyan kıymetli şeylerin muhafaza olunduğu yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu gibi kıymetli şeylerden ikinci derecede olanların muhafaza olunduğu yere de «bodrum hazinesi» denilirdi. Vak'anüvis Raşit (Raşit Tarihi, c. 4, s. 381) parasızlık sebeplerinden bahsederken bodrum hazinesiyle ifraz hazinesinden çıkarılan ve istimale yaramıyan gümüş evaniden para kesildiğini yazar.

İFTA' (افتاء) [*Fık.*] Fetva vermek, müşkül halletmek mânasına gelen bu kelime ıstılah olarak sorulan bir meselenin hükmünü beyan etmek demektir. Sorana «müstefti», cevap verene «müfti», verilen cevaba da «fetva» denir.

İFTAR (افطار) [*Fık.*] Oruçlunun oruç açması yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Kamus» da oruçlu oruç açmak, oruçluya orucunu açtırmak, oruç açacak vakit gelip çatmak ve iftar vaktine girmek suretinde izah olunmuştur.

İftar vakti; güneşin gurubiyle hulûl eder. Onun için müslüman evlerinde gurubdan birkaç dakika evvel sofraya oturulup dua ve sena ile vaktin gelmesi beklenir. Bu bekleme zamanı hakikaten başka bir andır. Vaktine göre on sekiz saat kadar aç kalmış bir insanın önünde tuzlusiyle, tatlısiyle birkaç türlü yiyeceğin süslediği sofra dururken ve elini uzatıp yemeğe maddi hiçbir mâni yokken, saatler kadar uzun gelen birkaç dakikanın geçmesini beklemesi, itaatın kemalini ve ubudiyyetin son haddini gösterir. Binaenaleyh (ان لکل صائم دعوة مادا اراد ان تقبل فلیقل فی کل لیلة عند فطر یا واسع المغفرة اغفرلی) yani «hakikaten her oruç tutanın makbul olacak bir duası vardır. Oruçlu, o duanın kabulünü isterse iftar ettiği zaman (یا واسع المغفرة اغفرلی) «ey mağfireti çok olan, bana mağfiret et» diye mağfirette bulunsun» hadis-i şerifi muktezasınca bu itaat ve ubudiyyetin mükâfatı olmak üzere oruçlunun o anda edeceği dua Allah indinde müstecap olur.

Hakikate aşina olanlar, o icabet anını, kalbi ve lisanı, münacat ile geçirdikleri gibi mükeyyefata müptelâ yahut açlık yüzünden tab'i tüvanları kesilmiş bulunanlar da okunacak ezana ve atılacak topa kulak vermekle geçirirler.

Etrafına keyf ehli nola göz kulak olsa
Güş-i nigeh-i vakf-ı minarat-ı ezandır
Enderunlu Vâsıf

Gurubun tahakkuku ile iftarı tacil eylemek müstahap olduğundan İslâm memleketlerinde iftar, akşam namazına takdim edilir ve top atılır atılmaz ya zemzem, ya hurma, yahut zeytin ve su ile oruç bozulur.

Peygamber Hazretlerinin yazın su ile, kışın hurma ile iftar ettikleri fıkıh kitaplarında yazılıdır.

Oruçlular arasında orucunu bozduktan sonra güzelce yemeğini yiyerek ve akşam namazını kılarak kahvesini, sigarasını, nargilesini içenler bulunduğu gibi ağzına bir yudum su, yahut bir lokma atar atmaz sigara yahut enfiye kutusua ve yahut da kahve fincanına sarılan tiryakiler de vardır.

Vâsıf bunu:

Afyon har ağırlanmak ehaftır ki gıdası
Bir fincan ağır kahve ve bir lüle duhandır

beytiyle anlatır.

Sâbit'in:

Bu da bu şehr-i azîmin harekâtındandır
Fıkarasında da âraste han-ı elvan

beytinde gösterildiği veçhile fıkara evlerine varıncıya kadar ramazan içinde bilhassa akşam yemeklerine itina edilir ve başka vakitlerden fazla yemek bulundurmağa gayret olunur. Bu gibi fazla masrafların acısı bayram ertesi çıkacağını Refî Kâlâyı şu beytiyle hatırlatır:

Fikr-i bakkal ile hep rişini ger bâdel-îd
Tel kadatfle veren sofraya her şey zignet

İftarların bir de cami ve türbelerde yapılanları vardı ki akaşm ezanından evvel Ayasofya camiine, yahut Eyüp'te Hazret-i Halid in türbesine gidilir, oralarda iftar edilerek teravih namazı da kılındıktan sonra dönülürdü.

1908 temmuz inkılâbına kadar vükelâ ve ricalin konaklarında iftar yabılması, her akşam gelecek misafirlerin yedirilip içirilmesi ve fazla olarak «diş kirası» namiyle biraz para verilmesi de âdetti Memurların âmirlerinin iftarına gitmesi de zaruri idi. Âdeta yarı resmî bir mahiyet almış olan bu ziyaretlerin yapılmaması adem-i tenezzül sayılıp âmirlerin tevecciihünü

kaybetmeye sebep olurdu. Pisboğazların çoğu da bundan istifade ederek sahibini tanıdığı tanımadığı konağın kapısını çalıp sellemehüsselâm sofra başına çökerdi.

İFTAR KÖŞKÜ (افطار کوشکی) [*Sar*] Dolmabahçe üstündeki kasr'a verilen addır. Birinci Mahmut (1741) de Dolmabahçe'de sayeban mahalli olan eski kasırların bulunduğu yer üzerinde ve aşağı serviler arasında iki kasır yaptırdı. Yirmi iki sütünlu olan büyük kasır sayeban mahallinde, küçük köşk de selviler arasında idi. Büyük kasır iki katlı idi. Alt ve üst katlarda olmak üzere iki büyük divanhane vardı Alt kattaki odalarda çifte dolaplar bulunuyordu. Pencereleri, kapıları sanatkârane olduğu gibi duvarlarına altın ve elvan boyalarla nakışlar işlenmişti. Birinci Mahmut yaz günleri bu kasr'a gelip istirahat eyler, ramazanlarda da burada iftar ederdi. Köşke, iftar köşkü adı bundan dolayı verilmiştir.

İFTARİYYE (افطاریه) [*Hal*] Ramazanda akşamları tertip olunan çeşit makulesi nevale (yiyecek şey) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «iftarlık» da denilir Bunlar oruç bozulduktan sonra yemek yenmeden evvel yenildiği için bu ad verilmiştir.

İFTİHAR MADALYASI (افتخار مدالیه‌سی) [*Ida.*] 24 teşrinisani 1304 (1887) senesinde ihdas olunan madalyanın adıdır. Bir tarafında arma, öbür tarafında defne dalı arasında madalya sahibinin ismi ve tarihi vardı. Bu madalya hükümdara sadakat gösterenlerle ziraat, sınaat ve hirfetin terakkisine hizmet eden ve yangınlarda, sari hastalıklar zamanında hizmeti görülenlere verilirdi. Altın ve gümüş olmak üzere iki nevi idi. Altını 8,5 dirhem ağırlığında, 30 milimetre kutrunda, 916 2/3 ayarında, gümüşü de 4,5 dirhem ağırlığında, 30 milimetre kutrunda ve 830 ayarında olup kırmızı renkli kordelâ ile göğüsün sol tarafına takılırdı.

Sinemi aşkıyle yarın dağ berdağ eyledim.
Sayesinde ol şehin aldım nişan-ı iftihar
Memduh Paşa

İĞNEDAN (ایگنه‌دان) [*San.*] İğne konulan kılıf, iğnelik yerinde kullanılır bir tâbirdir. iğnelik demektir.

İĞNELİ FIÇI (ایگنه‌لی فیچی) [*Hal.*] Mecaz yoliyle eziyetli ve müz'iç iş, insanı tazip eden yer hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İĞNE PERDAHTI DEMİRİ (ایگنه پردلغق تیوری) [*San.*] Mücellit tâbirlerindendir. İğne perdahtı yapmıya mahsus âletin adıdır.

İHAM (ایهام) [*Ede.*] Birkaç mânası olan bir kelimenin uzak mânasını kastetmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «*tevriye*» de denilir.

Vak'anüvis Es'at Efendi şeyhülislâm olacağını umarken Ârif Hikmet Bey o makama getirilince yazdığı:

Bu beytim şadigâr olsun cihana
Tehalufle derunum gamla dolda
Bana lâyık iken câh-ı meşihat
Hüdanın hikmeti Ârif Bey olda

kıt'asındaki «Hüdanın hikmeti» terkibiyle bir îham yapmıştır. Çünkü bununla Ârif Hikmet'i muradetmiştir.

Miyan-ı güftügûde bedmeniş îham eder kubhun
Şecaat arzederken merd-i kıpti sirkatin söyler
Ragıb Paşa

İHATA ORDUSU (احاطه اردوسی) [*Ask.*] Muhasara olunacak bir kalenin ilkin ordu süvarisiyle iera edilecek olan ihatavî (sarma) harekâtı icraya memur edilen büyük askerî kıt'a hakkında kullanır bir tâbirdir.

İHDAD (احداد) [*Fık.*] Kocası ölen kadının iddet müddetinde süslenmemesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna (hidad) da denir. Gerek talâk arasında, gerek kocanın ölümünde ihdad vaciptir. Mümine bir kadın için üç günden ziyade ihdad caiz değildir. Ancak kocasının ölümü üzerine dört ay on gün ihdad helâl olur.

İHKAK-I HAK (احقاق حق) [*Fık.*] Bir hakkı usulü dairesinde yerine getirmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İHLÂS (اخلاص) [*Soy.*] Kalbi, safasına keder veren şeyden kurtarmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Arapça bir kelime olan ihlâs; «Kamus-ı Osmani» de «saffet-i kalb, istikamet-i fikir, garezden âri muhabbet, kalb-i pâk ve sadakat-i kâmile ile dostluk ve kulluk» suretine izah olunmuştur.

«Istılahat-ı Meşayih»in izahı şöyledir: «Lûgatte taat'de terk-i riya mânasına. Istılahatta kalbi safasına keder veren şeyden tahlis etmek. İhlâsın tahakkuku şöyledir ki, tasavvur olununca anlanır ki bir şeyi gayri bir şey meşup eder, yani karıştırır bozar. Pes şuyetten safi ve halis olursa ana halis tesmiye olunur ve (ihlâs) amel için Allahü Taalâ'dan gayri şahit talep etmemeğe dahi denilir ve denildi ki (ihlâs) abd ile Allahü Taalâ'nın beyninde bir sırdır. Melek anı bilmez ki ketbede ve şeytan da bilmez ki ifsadeyliye ve hava da tatarrık

etmez ki ani taciz ede. Sıdk ile ihlâs beyninde fark şudur ki sıdk; asıl ve evveldir. İhlâs ferî - dir. Ve bir farz dahi ihlâsın amel'e duhulden sonra olmasıdır.»

Kaside bir bahane, hem gazel efsanedir ancak
Garaz ihlâsımı sıdk ile hâk-i paye inhadır.
Nef'î

İHRACAT GÜMRÜĞÜ (اخراجات گمرگی) [*Mal.*] Memleket dâhilinde yetişip harice çıkarılan maddelerden vergi alan gümrükler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hariçten memlekete sokulan mallardan vergi alan gümrüklere «İthalât gümrüğü» denir.

İHRACAT RESMİ (اخراجات رسمی) [*Mal.*] Dâhilde istihsal olunan bir malın veya maddenin harice satışı sırasında alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hariçten gelen bir mal veya maddeden alınan vergiye de «İthalât resmi» denir. Gerek ihraç ve gerek ithal olunan mallardan gümrüklerde resim alınır.

İHRAM (احرام) [*Fık.*] Hacıların Mekke'ye girmek ve Hac ve umre etmek için yün, pamuk ve ketenden dikişsiz olarak giydikleri elbisenin adıdır.

İhram; niyyet ve telbiyeden ibarettir ki hacı veyahut umreyi veya her ikisini niyyet ederek harame dâhil olmaktır.

İhram; hacın sihhat şartıdır.

İhramdan evvel kendisine helâl olan kadın ve av gibi şeyler haram olmak üzere dikişli elbiselerden çıkıp kefenlenmiş ölü gibi ve fakat baş ve ayaklarının üzeri açık olarak örtü içinde bulunur.

İhramda olana «muhrem» denildiği gibi «haram» dahi denir. Cem'i hurûm'dür.

İhram için muayyen mevkiler vardır ki onların herbirine mikat denir. Bu mevkiler beştir: Zülhuleyfe, Zât-ı ırk, Cuhfe, Karn, Yelemlem.

Medine'liler Zülhuleyfe'den, Irak'lılar, Zât-ı ırk'tan, Şam'lılar, Cuhfe'den, Necit'liler, Karn'-dan, Yemen'liler de Yelemlem'den ihram ederler. Süveyş'ten gelen hacılar Babığ hizasında ihrama girerler.

Bu mevkiler Beyt-i Muazzam'ın harimi demek olduğu için Mekke'ye gidenler bu yerleri ihramsız geçemezler.

Sefa-t kalb ile sagım bu ey düstur-i Sâib nam
Mürettep âsitanın eyleyem takbil ü istilâm
Harim-i Kâbe-i kûyun tavafa eyledim niyyte
Misal-i hacı uryanım, inayet eyle bir ihram
Müverrih Naima

İHSAN (احسان) [*Sof.*] Basiret nuriyle Hazret-i Rebubiyyeti müşahede şeklinde olarak ubudiyyetle tahakkuktan ibarettir. Yani Hakkı sıfatiyle mevsuf olarak hakikat gözüyle görmektir. Sofiye ıstılahlarına ait eserlerde bunun için şu tafsilât vardır: Bu rüiyete yakinen rüiyet mütehakkak olup hakikaten rüiyet muhakkak değildir. Onun için Hazret-i Peygamber ihsanı tarifte (ان تعبد الله تعالی کانك تراه فان لم یکن تراه فانه یراك) buyurmuştur. Yani Cenab-ı Hakka onu görür gibi ibadet etmeklik ihsandır. Sen onu görmezsen o seni görür mânasında olan bu hadise nazaran huceb-i sıfatın verasından rüiyettir. Hakikati hakikatle rüiyet değildir. Bu rüiyet makam-ı ruhtaki müşahedenin dûnundadır.

«İhsan; tecelli-i sıfat kabilinden olup Hakkın sıfatiyle sıfatını rüiyetle tahakkuk-ı ubudiyyetten ibarettir. Tevlid-i sıfat tecelliyatından bir nevi demek olan bu tecellideki şuhutda şuhud-ı zâtî ve zevk-ı zâtî yoktur. Zevk-ı zâti bunun fevkinde olup mertebeten daha âlidir.»

İHSANNAME (احساننامه) [*Ede.*] İltifat ve tahsini havi yazılan mektup hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İHTİLÂF-I DÂR (اختلاف دار) [*Fer.*] Muris ile vâristen herbirinin başka başka ülkeler ahalisinden olması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İHTİLÂF-I DİN (اختلاف دین) [*Fer.*] Biri müslim, diğeri gayr-i müslim olmak gibi ayrı dinde bulunmak mânasına gelir. Din ayrılığı irse mânidir. Binaenaleyh gayr-i müslim; müslimin, müslim de gayr-i müslimin mirasına nail olmaz. Amma müslim olmıyan milletler arasında ihtilâf-ı din irse mâni değildir.

İHTİLÂS (اختلاس) [*Ok.*] Ok atış tavırlarından birine verilen addır. Kavsi süratle çekerek yay dolup şest küşat mahalline gelince hemen küşat vermektir.

İHTİMAN (اهتمان) [*Coğ.*] Şarkî Rumeli'nin Tatarpazarcığı sancağına bağlı kaza merkezinin adıdır. Tatarpazarcığı'nın 50 ve Filibe'nin 85 kilometre garb-i şimalîsindedir. Osmanlılar zamanında 5000 kadar nüfusu vardı. Yakınında (Trajan) nın yaptırdığı «Kapılı derbent» adlı 1836 da yıkılan meşhur kale vardı.

İHTİRA BERATI (اختراع براتی) [*Huk.*] Bir şey ihtira edenlere ondan istifade hakkını teminen merciinden verilen imtiyaz kâğıdı hakkında kullanılır bir tâbirdir. İhtira; sanayice yeniden bir netice ve eser vücuda getirmek ve bunların husulü için yeni vesait ihdas veya malûm olan vasıtaları yeni bir şekilde kullanmaktır. Osmanlılarda ihtira beratı hakkındaki

muameleler 11 rebiülâhır 1297 (1880) tarihli kanunla tâyin edilmiştir.

İHTİRAK (احتراق) [*Tak.*] Yıldızlardan birinin güneşe yaklaşması yerinde kullanılır bir tâbirdir. «İktiran» ile müteradiftir.

İhtirak-ı necm-i bahtı bilmeziz eflâkten
Ah kim yandık tutuştuk şule-i idrâkten
Sami

İHTİSAP (احتساب) [*Fık.*] Terk edildiği zâhir olan mâruf ile emreylemek, irtikâp edildiği görülen münkerden nehy eylemek vazifesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu vazife uhdesine tevdi edilene «muhtesip» denir. Osmanlılarda bu vazife sahibine «ihtisap ağası», «ihtisap emini», «ihtisap nazırı», en sonra da bazı değişikliklerle «şehremini» denilmiştir.

İHTİSAP AĞASI (احتساب آغاسی) [*Ida.*] İhtisap işleriyle meşgul memurun unvaniydi. «İhtisap ağası», daha sonraları «ihtisap nazırı» denilen bu vazife sahibine İslâm devletleri teşkilâtında «muhtesip» namı verilirdi. Bu tâbire de Osmanlı tarihine ait eserlerle vesikalarde tesadüf olunmaktadır.

Muhtesip veya ihtisap ağası Belediye işleriyle meşgul bir memurdur. Yalnız aralarında şu fark vardır: Kadı bir dâvada ancak beyyine ile hükmettiği halde muhtesip delil ve ispat istemeksizin örfî ve idarî surette de hükmedebilirdi. Bir de kadı, mülkiye ve belediye işlerinin hemen hepsiyle beraber asayiş ve inzıbata da baktığı halde muhtesip, bilhassa Osmanlı teşkilâtında, yalnız belediye zabıtası ile meşgul olurdu. İhtisap ağası bu gibi hususatta âdeta kadı'nın icra memuru sayılırdı.

Muhtesiplerin Osmanlı teşkilâtında o kadar hürmete şayan olmadıkları Halep ve Adana taraflarındaki ihtilâf dolayısiyle 863 (1458) tarihinde Mısır meliki tarafından Fâtih nezdine elçi sıfatiyle gönderilen muhtesibin Sultan Mehmet tarafından bunun bir hakaret telâkki olunmasiyle anlaşılmaktadır. Âşık Paşa zade (s. 213) bu münasebetle diyor ki: «Bir muhtesip gelmesi padişaha hoş gelmedi, anınçün kim bu muhtesip ehl-i sükûn ulusudur, imdi bunun ulu padişahlara anı elçi göndermek hiffettir.»

Muhtesiplik asr-ı Saadette de vardı. Canib-i Nebeviden (Hazret-i Ömer) Medine'nin, (Sa'd Bin-il-As) Mekke'nin muhtesibiydi.

Hazret-i Ömer Hilâfet makamına geçince (Abdullah İbn-i Utbe) yi çarşı ve pazarı tefişe memur etti. Bu zat sokakları gezer, yollarda halkın geçmesine mâni olacak şeyleri kaldırtır, 'çüleri muayene ederek esnafın noksan tartması imkânını ortadan kaldırırdı. Bizzat Hazret-i Ömer bile ihtisap işleri ile meşgul olmaktan hâlî kalmazdı. Meselâ deveye takat getiremiyecek derecede yük yüklediği için bir deveciyi dövmüş, sokağa tecavüz suretiyle inşa olunan bir dükkânı yıktırmıştır.

Hulefay-i Râşidîn devrinden sonra teşekkül eden İslâm hükümetlerinde muhtesip teşkilâtı tevessü ve tenevvü etmiştir. «Medeniyyet-i İslâmiyye Tarihi» müellifinin beyanına göre (c. 1, s. 225) hasebe kaza kabîlinden bir dinî vazifedir. Muhtesip münkeratı tahkik ederek ashabını cürmüne göre tâzir veya tedip ettiği gibi yollarda gelip geçenlerin mürur ve uburuna mâni halleri izale, hammalları ve sefaini tahammülleri fevkinde hamule almaktan men, mail-i inhidam binaların sahiplerine o binaları yıkmalarını emr ile bu yüzden yolcular için vukuu melhuz tehlikeyi def, mekteplerde ve sair tâlim mehallerinde muallimlerin şâkirdanı şiddetle darp eylemelerini men ile beraber haklarında ceza tertip eylerdi. Bundan maada muhtesip erzak, mekûlât ve meşrubata da hile karışmamasını, nâkıs evzan ve ekyal istimal olunmasını men etmek gibi bugünkü belediyelerin vazifelerinden olan hususata da bakardı. Bu vazifeler fil'asıl kadılara mütaallik vezaif cümlesindendi. Fakat kadı'nın makamını bu gibi işler peşinde dolaşmaktan daha âli tuttukları için bu işlere bakmak üzere ayrıca bir memuriyet ihdas edilmiştir. Maamafih gerek Mısırdaki Fatımîler, gerek Endülüs'teki Emeviler zamanında bu vazifeler alelekser kadılara tevdi olunurdu. Bilâhara saltanat makamı Hilâfetten ayrılınca hasebe vezaifi valilere mütaallik vezaif meyanına girdi.

Endülüs'te ihtisap vazifesine «hittat-ül-ihtisap» denilirdi. Orada bu vazifeyi kadılar görür ve yukarda sayılan hususattan başka bunlar eşyaya narh da koyarlardı. Erzak ve mekûlât satan esnafın narhtan fazla fiyatla satamaması veya eksik bir tartı kullanamaması için lüzumunda muhtesip tarafından çocuklar veya cariyeler gönderilir, bunların aldıkları şeyler kontrol edilerek fazla fiyatla veya eksik olarak bir şey veren olursa şiddetle cezalandırılırdı.

İhtisabın esası olan emir bilmaruf ve nehy an-il-münker hakkında birçok kitaplar yazılmıştır: El-hasebe fil-islâm gibi.

İhtisap hakkında Türkçede en kıymetli malûmat Hayderî zade İbrahim Efendi tarafından (Sebil-ür-reşat) da neşrolunan makalelerle Osman Nuri Beyin (Osman Ergin) (Mecelle-i Umur-ı Belediye) de (c. 1, s. 309) yazılı tafsilâttır.

Osmanlı Devleti idarî ve şer-î teşkilâtında kendisinden evvel gelen İslâm hükümetlerini taklit ettiği için ihtisap umurunda da kendinden evvelki İslâm hükümetlerine iktida etmiştir. Binaenaleyh hükümet tarafından her nereye kadı gönderilmişse orada bir «muhtesip» de bulundurulmuştur.

Hasebe vazifesini görenlere «muhtesip» veya «ihtisap ağası» denildiği gibi bu makamda «ihtisap emini» unvanı da kullanılmış ve bu unvan en sonra «ihtisap nazırı» na tahvil olunmuştur.

Evliya Çelebi (c. 1, s 45) ihtisap ağalarının «bilcümle ehl-i sanat erbabına hükmedip tâzir ve siyasete ve bey' ve sırasında hilâf edenin tekdir ve tevbihine memur» olduklarını beyan ediyorsa da Osmanlılarda bu vazifenin yalnız bunlardan ibaret olmadığı yaptıkları işlerle anlaşılmaktadır.

İstanbul ve bilâd-ı selâsenin kadıları ayrı olduğu gibi muhtesipleri de başka başkaydı. Bunlardan maada her kadı'nın memur bulunduğu hudud dâhilindeki kasaba ve köylerde birer muhtesip istihdam edilirdi.

İhtisap umuru iltizam usuliyle ve bir sene müddetle tâlibine ihale olunur ve tâlip olandan (bedel-i mukataa) namiyle bir para tahsil edilip yedine berat ita kılınırdı.

İhtisap ağalariyle eminlerinin maiyyetinde «kul oğlanları» namiyle birtakım memurlar istihdam edilirdi. Bunların vazifesi dükkânlardan ve sair muayyen mahallerden ihtisap resmini tahsil ve ağaya teslim etmekten ibaretti. Bu husus için on beş nefer «gedikli kul oğlanı» ve on altı nefer «senetli mülâzim» müstahdem olup münhal vukuunda gediklinin erkek evlâdına, evlâdı yok ise bu mülâzimlerden birine verilmek ve hariçten kimse alınmamak usuldendi.

Sadrazam, İstanbul kadısı, ihtisap ağası veya ayak naibi kola çıktığı zaman bunlardan birisi terazi taşırdı. Kul oğlanları kol gezer ve zabıta-i belediye vazifesini ifa eder bir nevi askerdi. Kul oğlanlarının adedi mürur-ı zamanla elli altıya baliğ olmuş ve 1242 (1826) de ihtisap nezareti teşkil olunduğu sırada bunların vazifelerine nihayet verilerek bu defa «ihtisap neferi» namiyle yeniden kaydolunan memurlara bu vazife gördürülmüştür.

İhtisap umurunun iltizam usuliyle idaresi ve ihtisap rüsumunun kul oğlanları marifetiyle tahsili yüzünden birçok mezalim vukua geliyordu. Ahali, esnaf ve emlâk sahiplerinin divan-ı hümayuna ve kadılığa verdikleri şikâyetnameler bu mezalimin envaı hakkında bir fikir vermektedir. Yalnız bir misal vermiş olmak için şunu kaydedelim: 1108 (1696) senesinde Galata ihtisap mukataası emini Mehmet Ağa o sene Hasköy, Galata ve tevabii iskelelerinde kışlağa raptolunan kebir sefinelerden de altmış akça resm-i kışlak ve altmışar akça resm-i dümen tahsiline kıyam etmiş, gemiciler kethüdasiyle esnafın muteberlerinin İstanbul kadılığına müracaatle açtıkları dâva üzerine resmin alınmamasına hüküm sâdır olduğundan gemiciler o sayede yakayı kurtarmışlardır.

Kul oğlanları esnaftan ramazaniyye, îdiyye veya paskalyalık namlariyle rüşvet ve aidat da alırlardı.

İhtisap umuru 1242 (1826) de «ihtisap ağası» unvanının «ihtisap nazırı» na tahvili suretiyle unvanca bir yenilik gösterildiği gibi neşrolunan nizamname ile vazifesi de arttırılmıştır.

Bu münasebetle İstanbul kadısına ısdar olunan hüküm kıymetli bir vesika teşkil eder. Hüküm aynen şöyledir:

«İstanbul kadısına hüküm ki

«نستعيذ بالله اطيعوالله واطيعوا الرسول واولى الامرمنكم»

âyet-i kerimesi muktezasınca kâffe-i mümin-i muvahhit olanlar emr-i ülülemre itaat ve inkıyat ile memur olup bir müddetten beri yeniçeri namına olan eşkıya makulesi hilâf-ı şer-i şerif daire-i itaatten huruç ederek fürce bulması cihetiyle gerek memalik-i mahrusada ve gerek dâr-üs-saltanat-ı seniyyede her bir şey çığırından çıkmış ve o makule eşrar-ı nâsın garazları olan mel'aneti iera zımnında her bir şeye müdahale daiyesine düşmelerinden naşi ümmet-i Muhammed'in mal ve canlarından emniyyetleri kalmayıp rahatlarına halel gelerek bayağı alışverişlerine varınca fesada varmış ve reaya makulesi bile tavr-ı edep ve raiyete mugayir kıyafetlerle uygunsuz harekete başlamış olduğu derkâr ve hattâ ibadullahın muhtaç oldukları erzak ve eşyaya ve başıboş serseri makulelerine nezaret ve dikkat etmek üzere taraf-ı ülülemirden muhtesip tâyini hususu Hazret-i Ömerül-Faruk رضى الله عنه zaman-ı saadet nişanlarından beru câri olarak işbu devlet-i aliyye-i Muhammediyyenin hîn-i zuhûrundan ahidlerine gelinciye değin mahsusan ihtisap ağası tâyiniyle nizam-ı memleket ve asayiş-i ibad maddesine ikdam olunmuşken gürûh-i mahzulenin herbir alışverişe dahi el uzatmaları ve türlü türlü muhtekirliğe tasaddileri takribiyle işbu usul-i müstahsene-i kadîmeye dahi lâyıkıyle bakılmadığından ibadullah havayic-i zaruriyyelerinden olan eşyayı dahi noksan vezin ve gali baha ile mübayaaya mecbur ve mağdur oldukları aşikâr olup leh-ül-hamd vel minne elhaleti hazihi o makule müfsitlerin def ve terbiyeleri müyesser oldu-

gundan inşaallhü Taalâ bundan böyle herbir husus şer-i şerif ve kanun-ı münife tatbik ile ümmet-i Muhammed'in günden güne saye-i adaletvaye-i şahanede rahat ve asayişleri tezayüt bulmasına dikkat olunması şevketlû kerametlû padişah-ı İslâm halledallahu mülkehu ilâ yevmilkıyam Efendimiz hazretlerinin emr ü ferman-ı şahaneleri muktezasından olmak mülâbesesiyle mücerret asayiş-i bilâd ve ibad zımnında devlet-i aliyyenin elhaleti hazihi icra etmiş ve etmekte olduğu her bir madde muktezay-i şer-i şerife tatbik ve kimesne hakkında bilâ mucip gadir vukua gelmemesine ihtimam ve dikkat ile görülmekte ve leyl ü nehar ancak din-i mübin hizmeti ve ibadullahın asayiş ve rahati iltizam olunmakta olduğu misillû bu defa dahi mücerret ibadullahın refah-ı hal ve asayiş-i balleri zımnında mekûlât ve es'ara dikkat ve erbab-ı ihtikârın ref'ine ve bağıboş ve serseri makulesinin şiraze-i nizamlarına ve reaya taifesinin tavr-ı raiyetten hariç hareketlerinin men'ine mübaderet etmek üzere kaide-i müstahsene-i kadîme-i şer'iyye üzere bairade-i seniyye dergâh-ı âli kapıcı başılarından mahsusan ihtisap ağası tâyinine ve daima pazar ve esvakta kol ile gezerek ümmet-i Muhammed'in alacakları eşyanın narh ve terazüsine ve sair havayic-i zaruriyyelerine dikkat ve itina ve memuriyyeti muktezasını icra eylemesi tenbih kılınmış olmakla imdi sıgar ve kibar ve iman ve insafı olan cümle ümmet-i Muhammd devlet-i aliyyenin herhalde murad-ı hayriyet mutadı ancak izaz-ı din-i mübin ve vikaye-i asayiş-i ibad-ı müslimîne masruf ve münhasır idüğünü ve işbu icra olunan ihtisap ağalığı nizamı dahi kendi haklarında nimet-i uzma olduğunu bilip şükür ve hamde mübaderet ve ehl-i islâm güruhundan olanlar (کل مؤمن اخوه) muktezasınca biribirlerini din karındaşı bilerek ve gönül birliğini elden bırakmıyarak herhalde emir bilmâruf nehy-i an-il-münker ile amel ve hareket ve evkat hamseyi edaya müdavemet ve mahallelerine ve içlerine yaramaz müfsit ve müzevvir makulesini uğratmayıp kendi hal ve maslahatlariyle iştigal birle ehl-i İslâma yakışmıyan hâlât-ı kabihadan ve vazifesinden umur-ı devlete dair lâkırdılardan ziyade tevakki ve mübaadet ve hemen cümleye farz olan daavat-ı hayriyye-i hazret-i padişahiye muvazabet eylemelerini ahali-i mahallâta ve sair iktiza edenlere tefhim eylemelerini, eimme-i mahallâta ve esnaf kethüdalarına tenbih eyliyesiz deyu evail-i s, 1242.»

İhtisap ağalığı teşrifatta dâhil değildi. Ancak 1242 (1826) tarihli nizamname ile İstanbul'da bir ihtisap nezareti teşkil olunduğu zaman ihtisap nazırı olacak zatın teşrifatta bir mevkii olması da tensip edilmişti. Bu husus için yazılan arz tezkiresinde «malûm-ı hümayun-ı mülûkâneleri buyurulduğu üzere ihtisap ağalığı mukaddemlerde tevcihat-ı hümayun defterlerinde mukayyet değilse de elhaleti hazihi ağalık-ı mezkûrun şimdiki usul ve nizamına göre memur bulunan kullarının bir nevi kadr ü itibarını müstelzim olmak üzere ağalık-ı mezkûrun dahi tevcihat-ı hümayunları defterinde küçük mirahurluk ile başbaki kulluğu beynine kaydolunması hususları muvafık-ı irade-i seniyye-i mülûkâneleri buyurulur ise emr ü ferman» denilmiş ve padişah tarafından hatt-ı hümayunda ise işin farkına varılmıyarak «bundan böyle tevcihat-ı hümayunumuz defterlerine dahi .... ihtisap ağalığı dahi kaydettirilmiş» denilmiştir.

Daha sonra ihtisap nazırları rical-i devlet sırasına geçmiş ve en nihayet 1271 (1854) senesinde lâğvolunarak unvanı «şehremini» ne tebdil olunmuştur.

İhtisap nazırlarının alelhusus İstanbul'da nasıl vazife gördüklerini gösteren şu fıkralar kayde değer: İhtisap ağalarının en namlısı olup bu unvan şehreminliğine tahavvül ettikten sonra da o memuriyette bulunmuş olan Valide Sultan (Abdülâziz'in validesi) kethüdalığını da deruhte eyliyen Hüseyin Bey'dir ki halk arasında (ihtisap ağası Hüseyin Bey) diye meşhurdu. Müşarünileyhin sıytı (şöhreti) o derecede imiş ki hadem ve haşemiyle sokağa çıktığında dükkân önü temizliyenlerin, delik deşik küfe ve tabla saklıyanların, eksik okka ekmek gizliyenlerin hadd ü hesabı olmazmış. Bununla beraber bu takayyüt bu korku mutlaka Hüseyin Beyin sokağa çıkmasına da mütevakkıf değilmiş. Onun gölgesinden, isminden ürkmiyen esnaf yok gibi bir şeydi,

Bir gün Hüseyin Bey Eyüb'e gitmiş, bir merkebe yüklü iki kûfe ekmek görmüş, tarttırmış, ekmeklerin bazısı noksan çıkmış, Hemen küfeleri ekmekçiye yüklettirmiş ve merkebin önüne bir okka saman koydurup merkep o samanı yiyineiye kadar herifi de küfelerin altında bıraktırmış.

Hüseyin Beyin ne suretle vazife gördüğünü Mehmet Galîp Bey (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası c, 2, s. 57) şu suretle anlatmaktadır: Hüseyin Beyi görmüş olan bir zattan işittiğime göre müşarünileyh, arkasında birçok kavaslarla ve kemal-i debdebe ile kapıdan içeriye girerek havliye mevzu bir sandalyeye otururmuş. Başta kavasbaşı İzzet Ağa bulunduğu halde bütün kavaslar elpençe divan durup yirmi dört saatlik

vukuat defteri okunurmuş. Defteri okuyan kâtip meselâ (Tavukpazarında yorgancı Ahmet meyhane kapısından girerken çevrilmiş) deyince Hüseyin Bey kaba ve mahuf bir seda ile, on beş gün... (Kumkapıda Palabıyık Serkis, raconcu Mıgır ile iskambil oynarken hâdis olan kavgadan münfail olarak Mıgır'ın bir gece evvel fenersiz balığa çıktığını haber veriyor) bir ay... (Firuzağa'da Kırık Salih'in kahvesinde İskete Hakkı tezkeresiz karpuz satarken yakalanmış) on gün ilh... işte bir divan ki karakuşa gıpta resan.»

İHTİSAP EMİNİ (احتساب امینی) [*İda.*] Osmanlılarda bir kısım belediye ve zabıta vazifeleri gören ve devlete ait bazı vergileri toplıyan teşkilâtın başında bulunan büyük bir memurun unvanı idi.

İHTİSAP NAZIRI (احتساب ناظری) [*İda.*] İhtisap işlerine bakan İhtisap Nezaretinin başındaki memurun unvanı idi. 1242 (1826) senesinde ihtisap ağası unvanı kaldırılmak suretiyle meydana gelmiştir.

Devlet ricali sırasında bulunun İhtisap Nazırı unvanı 1271 (1854) de «şehremini» adını almıştır.

İHTİSAP NEZARETİ (احتساب نظارتی) [*İda.*] Belediye zabıtasına, kısmen valiye ve Emniyet Müdürlüğüne ait vazifeleri görmek ve bilhassa esnaf işlerine ve esnafın mürakabesine bakmakla mükellef olmak üzere vaktiyle kurulmuş olan nezaretin adı idi.

Bu nezaret bundan maada devlet varidatını da toplıyan müstakil bir idare idi. Başında bulunan memura «İhtisap Nazırı» denilirdi. Bu nezaretin vazifesi sonraları Zaptiye Müşirliği, Şehremaneti, Maliye Nezareti gibi muhtelif teşkilâta verilmiş ve nezaret lâğvolunmuştur.

İHTİSAP RESMİ (احتساب رسمی) [*Mal.*] Eskiden alınan vergilerden birinin adıdır. İhtisap; bir kimsenin yaptığı fena bir işi beğenmeyip nehy ve muahaze eylemek, bir adamın halini, ya meşrep ve tavrını nazar-ı dikkatte tutarak onunla meşgul olmak mânasınadır. Alışveriş işlerine bakılmak mânasına ıstılah olarak da kullanılmıştır. Bu vazifenin ifasından dolayı bir resim alınır, buna da «ihtisap resmi» denilirdi. Bu resim damga, mizan, evzan ve ekyal resimleri ve «yevmiye-i dekkâkin», «bac-pazar» gibi unvanlarla şehir ve kasabalarda ve pazar ve panayır yerlerinde alınırdı.

İlk zamanlarda kırkta bir esası üzerine müesses idiyse de sonraları nispetleri bozulmuş, miktarca her yerde bir başkalık hâsıl olmuştur.

İhtisap resmi; ikinci halife Hazret-i Ömer zamanındanberi bütün İslâm hükümetlerinde câri olmuştur. Vaz-ı şer'îsi «emir bilmaruf ve nehy-i an-il-münker» maksadıyledir. Şimdiki Belediye varidatının esası budur.

Osmanlılarda hicrî 1242 (1826) senesine kadar pek muhtelif şekillerde câri olmuş ve ilk defa «asakir-i mânsure» masarifine karşılık olmak üzere o tarihte yeni konulan kanun ile tarh ve cibayeti tanzim olunmuştur.

İhtisap resminin muhtelif devirlerdeki miktarları Osman Nuri Bey (Osman Ergin) tarafından «Mecelle-i Umur-ı Belediyye» de (c. 1, s. 362-392) yazılıdır.

İhtisap resmi miktarca mühim bir yekûn tutan devlet varidatındandı. İlk zamanlarda cibayeti «ihtisap ağası», «ihtisap emini», sonraları «ihtisap nazırı» denilen memurlara mevdu idi.

Bu meyandaki damga resmi yerli mâmulât ve mensucat destgâhlarından çıkarılıp satıldığı sırada topları ve parçaları üzerine ve altın, gümüş, bakır evaninin ayarlarını tevki için muayyen vakitlerde evani üzerine ve at nallariyle terazi ve kantarlara ve kile ve ölçeklere vurulurdu.

İhtisap resmi bidayeten devlet hazinesi namına emaneten, daha sonra iltizam suretiyle istifa edilmekte olduğu halde Belediye ve vilâyet teşkilâtı sırasında belediyelere terk edilmiştir.

Bir aralık devletin malî darlığı sebebiyle bütçenin tevazününe medar olabilmek üzere düşünülen birçok tedbirler arasında «rüsum-ı erbaa» namı verilen kantar, kile, hayvan ve zebhiye resimlerinin sâfi hâsılatlarının hazine ile belediyelerce yarı yarıya istifası malî 1304 (1888) senesi iptidasından itibaren kararlaştırılmış ve bir müddet bu suretle idare olunmuş ise de bilâhara hazine rüsumun yarısını almaktan vazgeçerek yine tamamını belediyelere terketmiştir. Bu muamele temmuz 1908 inkılâbından sonra cereyan etmiştir.

İHTİYARAT (اختیارات) [*Ask.*] İlm-i Ahkâm-ı Nüeum'un (yıldızlar ilmi) bir şubesi olup seb'a-i seyyarenin (yedi seyyarenin) ufuk üzerindeki muhtelif vaziyetlerine göre herhangi bir işin icra edileceği ve teşebbüsünden çekinileceği zamanı tâyin imkânını belirtme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir işin yapılması lâzım gelen zamana «vakt-i saad», çekinilmesi icap eden zamana da «vakt-i nahs» denilir.

Bir işin saad yahut nahs şartları seb'a-i seyyyarenin gerek ufka ve gerek birbirlerine nazaran vaziyetlerine göre tebeddül eder. Meselâ Zühre yıldızı «Beyt-i sâbi'» adı verilen batı sahasında bulunursa yıldız hükmü kaide-

leri dairesinde beytinde ve saadinde bulunup nahstan salim ise nikâh akdi için mesud bir zamandır denilir ve bu şartlara uyacak yıldızların vaziyet zamanı aranır. İşte bu gibi muharebe, seyahat ve saire için birtakım muhtelif şartlar altında mesud ve menhus zamanlar aranır ve bu zamanların heyet-i mecmuasına «ihtiyarat» adı verilir.

Rahmetli Ahmet Mithat Efendi ölümünden birkaç saat evvel Dâr-üş-şefaka'da verdiği bir konferansta bunun için şunları söylemişti:

«İhtiyarat: zunun-ı bâtıladan olup Şark alelûmum muharebe, seyahat ve saire gibi harekât-ı umumiyye ve hususiyyeyi bir vakt-i muhtara tâbi kılardı. Bu ilim Avrupa'da dahi münteşir ise de İslâm bunu meneder. Mebdeini bulmak için Keldan'a kadar çıkmak icap eder. Çünkü Mısırlılar astronomide ve Keldaniler ise astrolojide ileri gitmişlerdi. Keldan'da salnameler, aemanameler, mahnameler yazılır ve bunların içinde tnlû' ve gurub-ı kamer ve ahval-i havaiyye gösterilirdi. Her günün ahkâm-ı nüeumu kaydedilir ve hangisinin icarsında hayır var ise «El-ihtiyarat» diye iş'ar olunurdu.

«Her sene koca koca levhalar tertip olunarak padişaha ve vüzeraya takdim edilir ve bu sene şu olacak diye bildirilirdi. Şayet olacağı bildirilen şeylerden bir veya bir kaçı olmazsa bizde olmadı amma filân ve falan yerde oldu derlerdi. Hülâsa Keldaniler bâtıl sanlara pek itikat ederlerdi. Tılsımlara, vefklere, çizgilere itikat ve bunlardan tefe'ül ederlerdi ki aglebi menhus idi. Bu tefe'ül min cihetin bizim bakla falına benzerdi. Bunlar Arab'a intikal eylemiş ve remil dahi böyle olmuştur. Bilâhare bu, acemlere intikal etmiştir. Acemler tesbih ile tefe'ül eder ve çift olarak çektikleri tesbihin sonu çift geldiği halde hüsn-i tefe'ül ederek onu yaparlar. Resmen müneccimlik bize İran'dan gelmiştir. Takvimlerimizde de ihtiyarat gösterilmektedir. Hattâ Mısır'la olan Nizip muharebesini, muharebeye başlamak için Müneccim başının iş'ar ettiği eşref zamanı beklemek yüzünden kaybettiğimizi Ceneral Moltke hâtıratında yazmıştır.»

«İhtiyarat; muhtar sayılan fiiller, vakitler demektir» diyen ve nitekim dilimizde «takvimin ihtiyaratiyle amel eden akıllılardandır denilir.» Atalar sözünü de ilâve eden Osman Ergin (Türkiyede Maarif Tarihi, c. 1, s. 161) şu izahatı veriyor:

«İhtiyarat; ilm-i ahkâm-ı nüeumun bir şube-i mahsusu olup yedi yıldızın ufuk üzerindeki muhtelif vaziyetlerine göre herhangi bir işin yapılması yahut sakınılması lâzım gelecegi zamanı tâyinden ibarettir. Bir iyi görülerek yapılması lâzım gelen zaman vakt-i saad yahut vakt-i muhtar veya eşref saat ve uğursuz görülerek yapılması icap eden zamana vakt-i nahs denilir.

«İşte böylece eskiden muharebe, seyahat, akt-i nikâh için ahkâm-ı nüeuma muvafık birtakım şartlar altında mesud ve menhus saatler aranır ve bu zamanların heyet-i mecmuasına ihtiyarat denilirdi. Fakat bu ilim hakkındaki telâkkilerde ittifak görülemiyor.

«Hazret-i Muhammed'in esas itibariyle uğursuzluğu kabul etmediğini 151 inci sayfadaki hâşiyede bir münasebetle söylemiştim. Araplardan bize de intikal ettiği gibi safer ayını hâlâ uğursuz sayanlar vardır. Bir yıldızın görünmesiyle ölüm ve harb çıkacağına ve daha birçok bâtıl şeylere inananlar bulunuyor.

«Mehmet Ârif Beyin (Bin bir Hadis-i Şerif» adlı eserinde 28, 211, 258, 204, 358, 545, 569, 687, 690, 698, 821, 979 numaralı hadisler dolayısiyle nüeum, sihir, tılsım, efsun kayıptan haber vermek ve saire gibi küçük ve kötü inanışları bu büyük zatın ne suretle red ettiğine dair doyurucu izahat vardır. Bununla beraber bir kısım mutasavvıflar arasında bile hâlâ bunlara inananlar vardır.

«Onlara göre uğurluluk ve uğursuzluk yani yıldızların yeryüzündeki insanlara tesiri yıldızlarda değil onların sekenesindedir. Şu halde mutasavvıflar yıldızların meskûn olduğunu kabul ediyorlar demektir. Gerek mutasavvıflar, gerek nücum ve felekiyat ile uğraşanlar - kâinatta sayısız yıldızlar olduğu halde - ancak arzın da aralarında bulunduğu şems manzumesiyle alâkadar oluyorlar. Bu yıldızlar eski heyete göre:

«Şems, Kamer, Zühre, Utarit, Zuhal, Müşteri, Merih'ten ibarettir.

«Bu yedi yıldızın güneş doğtuktan batıncıya ve güneş battıktan tekrar doğuncıya kadar bir hafta içinde gece ve gündüz hangi zamanlarının uğurlu veya uğursuz oldukları bu ilme göre tesbit edilmiş, birçok cetveller yapılmıştır.

«Musa Peygambere atfolunan bir söze göre her ayda iki gün vardır. O gün, erkek dünyaya gelse ömrü az olur. Bir binaya başlansa tamamlanamaz, bir yola çıkılsa geri dönülmez, nikâh yapılsa sonu iyi gelmez. İşte bu esaslardan gidilerek Arabî aylarının uğursuz günleri şu suretle tesbit olunmuştur:

«Muharrem 4—15, safer 1—3, rebiülevvel 10—20, rebiülâhır 1—15, cemadiyelevvel 12—14, cemadiyelâhır 1—15, recep 4—20, şaban 4—20,

ramazan 6—8, şevval 6—18, zilka'de 3—8, zilhiçce 6—20.

«Yine bu ilme göre Arabî aylarının birinden onuna kadar iyi, on birinden yirmisine kadar fena, yirmi birinden otuzuna kadar çok fena sayılır.

«Yedi yıldızın her birinden başka başka hayırlar ve zararlar beklenir. Meselâ:

«Güneş; saadı ortadır. Saatinde rütbeye, şana ve devlete konulur, büyük adamlardan başkalarına hayır gelir, bir işe başlanırsa sonu iyi çıkar.

«Kamer; saadı ortadır. Saatinde gaipten haber alınır, iki kişi arasında muhabbet temin olunur, sihir iptal edilir, belâlar kaldırılır.

«Zühre; saadı azcadır. Saatinde fesat görülür.

«Utarit; saade mukarenetle saad, nahsa mukarenetle nahstır Saatinde ayrılık ve bozgunluk olur.

«Merih; nahsı hem az hem çoktur. Saatinde adam öldürülür, düşman helâk edilir ve şer işlenir. (Şu halde uğursuzluk bir taraf için az, diğer taraf için çok demek olur.)

«Zühal; nahsı büyüktür. Saatinde hastalık çıkar, adam bağlanır, mamureler harap ve mesudlar menkûp olurlar.

«Bu inanışların ve bu ilimlerin doğru ve makul olup olmadığını münakaşa yeri burası değildir. Kısaca; eskiden böyle bir ilim şubesi vardı. Böyle şeylere herkes inanır, kıymet verir ve bu ilim öğretilir ve öğrenilirdi demekle iktifa edeceğim.»

İHTİYAR ELDEN GİTMEK (اختيار الدن گيتمك) [*Hal.*] Kendini zaptedememek, hiddet ve gazaba gelmek, iradeyi kaybetmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Nevcivan sevmekte ben piranı tâyip eylemem
Hüsn olur kim. bir bâkışta ihtiyar elden gider
Lâ

İHTİYAT HAZİNESİ (احتياط خزينه‌سى) [*Sar.*] Harb ve sair fevkalâde masraflara karşılık olmak üzere sarayda biriktirilen paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Varidatı havass-ı hümayun hâsılatı, ganaim humsu ve hükümdarlardan alınan hediyelerle saireden teşekkül eden bu hazinaye «İç Hazine» ve «Enderun Hazinesi» de denilirdi.

İHVAN (اخوان) [*Sof.*] Aynı tarikata mensup olanların birbirleri hakkında kullandıkları bir tâbirdir. İhvan, arapça kardeş demek olan ehin cem'idir. Bu sebeple ihvan kardeşler demektir. Yine tarikat ehli arasında bu makamda «İhvan-ı basafa» da kullanılırdı.

Yusuf gibi enva-ı mihen çekmeye muhtaç
Asan değil ihvana veliyy-ün-niam olmak

İHVAN-I BASEFA (اخوان باصفا) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir.

Saf yani kalbinde gıll-ü giş bulunmıyan kardeşler manâsınadır ki «ihvan-ı tarikat = tarikat kardeşleri» demektir.

İHYA GECESİ (احيا گيجه‌سى) [*Sof.-Hal.*] Cuma ve pazartesi geceleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şarkta, gece gündüzden evvel itibar edildiği için cuma gecesi perşembe günü akşamına, pazartesi gecesi de pazar günü akşamına denilir. Garpta ise bunun aksine olarak perşembe günü akşamına perşembe gecesi, pazar günü akşamına da pazar gecesi denilmektedir.

Arapların geceyi ibadetle geçirmek yerinde kullandıkları «ihya-yı leyl» den alınmadır. Cuma ve pazartesi geceleri Kur'an okumak, nafile namaz kılmak, tarik sahipleri de zikr ü fikirde bulundukları için bu iki geceye «ihya gecesi» denilir.

Tekkelerde bu gecelerde âyin yapılırdı.

İHZARİYE (احضاريه) [*Mal.*] Aleyhine açılan dava münasebetiyle getirtilen şahıslardan karşılığı gönderilen mübaşir veya muhzırın masrafı karşılığı olarak tahsil edilen para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «muhzıriye» de kullanılırdı. İhzariyeye mübaşir ve muhzırin at ve araba masrafından başka yemek, içmek gibi şahsi masraflar da idhal olunurdu.

§ [*Huk.*] «Gönderilen celpname veya davetiye üzerine icabet etmiyen maznun veya şahitlerin cebren mahkeme huzuruna çıkarılmaları için tanzim olunan veraka hakkında da bu tâbir kullanılırdı. İhzar; hazır kılmak, kılınmak, huzura getirmek, getirilmek demektir.

İHZARİYE HARCI (احضاريه خرجى) [*İda.-Huk.*] Devletçe görülen lüzum üzerine çağırılanların dâveti için gönderilen muhzır veya mubaşire verilen yol masrafına karşılık olarak alınan para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mahkemelerde bu harc davâcıdan, idari dâvetlerde ise çağrılandan alınırdı.

İHZARİYE HİZMETİ (احضاريه خدمتى) [*İlm.*] Şer'iyye mahkemelerinde müdde-i aleyh (dâvâ olunan) ve şahit sıfatiyle bulunmaları lâzım gelenleri çağırma işi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu vazifeyi görenlere «muhzır» denilirdi. Arapça ihzar, hazır etmek, huzura getirmek demektir,

İHZAR MÜZEKKERESİ (احضار مذكره‌سى) [*İda.-Huk*] Devlet dairelerinin lüzum gördükleri kimseleri hazır bulundurmak için zabıtaya yazdıkları kağıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan ihzar; hazır kılmak, kılınmak, huzura getirmek, getirilmek demektir. Mahkemeleree celpname adı verilen çağırma kâğıdı ile gelmiyenlerin getirilmeleri için zabıtaya yazdıkları kâğıda da «ihzariye» denilirdi.

İKA' (ايقاع) [*Mus.*] Ezginin hayatı amillerinden olan düzüm güzel nisbetli zamanlardan müteşekkil takımlar ve tevalisi mânasına gelir bir tâbirdir. İkaı bu suretle tarif eden ve Türkçesi olmak üzere «düzüm» diye kaydeyleyen doktor Suphi Ezgi Mathıs Lüsy'nin onu şöyle tarif ettiğini söylüyor: «Düzüm muayyen bir nizama göre sıralanmış zamanların bir mecmuasıdır. Bu zamanlar adet ve uzunlukça mahdutturlar ve düzümlerin beyinlerinde tenazur mevcut olur. Düzüm birbirini mütaakiben kuvvetli ve zayıf sesleri tanzim etmekten ibarettir ki, muntazam, gayrı muntazam mesafelerden bir nota, bir vakfe veya az çok bir istirahat hissi vermiş olsun. İşte iki vakfe veya iki istirahat arasındaki notalar bir ikaı gösterirler. Vakfe son demektir. Bu vakfe hissi bir mesafeden diğer mesafeyedek görünen ya sükûtlar, ya uzun kıymetteki notalar ve yahut notaların başlarındaki en kuvvetli seslerden anlaşılır. Elhasıl düzüm, vakfe notaları, istirahatler devrevi sükûtlar arzeder.»

İKALE (اقاله) [*Fık.*] Bir hukuku muamelenin vücut verdiği bir vaziyeti, ikinci bir hukuku muamele ile eski haline getirmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Diğer bir tarifle bey' akdini refetmek yani taraflar arasında kavlî pazarlığı bozmak demektir.

İKAMETE MEMUR (اقامته مأمور) [*İda.*] Devlet adamlarından birinin, görülen lüzum üzerine tâyin olunan mahalde oturmıya mecbur tutulması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu gibiler herhangi bir suçtan ve daha ziyade siyasi sebeplerden dolayı mahkeme hükmü alınmaksızın çıkan irade ile tâyin olunan yerde müddet belli edilmeksizin oturtulurdu. İçlerinde ikamete memur edildikleri yerde bir memuriyetle kayırılanlar, yahut maaş bağlananlar da vardı.

İKBAL (اقبال) [*Sar*] Lûgat mânası baht, talih, yıldız barışıklığı olan bu kelime saray ıstılahında mukbil (ikballi, talihli) cariye, gözde manasına gelen bir tâbirdi. Bunlara «has odalık» da denilirdi. Şarkın alelumum padişah saraylarında olduğu gibi Osmanlı sarayında da cariyeler mühim bir yekûn teşkil ediyordu. Cariyeler istilâ devirlerinde zaptolunan memleketlerin en güzel kızlarından ve devlet erkânının yine bu vesilelerle takdim ettikleri emsali nadir güzellerden terekküp eyliyordu. Bunların çoğunu da Kafkaslılar teşkil ediyordu. Cariyeler islâm terbiyesiyle yetiştirilir, saray usuliyle büyütülürdü. İstilâ devirleri geçince yine Kafkas taraflarından ve oralardan nakledilip İzmit ve Canik cihetlerine yerleştirilen Çerkeslerden tedarik olunurdu. O tarafların çerkes aileleri saraya güzel kız vermekle ve sonra da kızların saraylarda nail oldukları en yüksek mevkileriyle, ikbal ve saadetleriyle iftıhar ederlerdi.

Bununla beraber bu gibilerin saraya intisapları, bir çoklarının zan ve tahmini gibi, yalnız padişahların ihtiraslarına yarıyan güzellikleri, câzibeleri için değildi. Bunun başka sebepleri, payitaht ailelerini sarayla sıkı fıkı temasta bulundurmamak, sarayın her türlü mahremiyetini muhafaza etmek, bir aile kızından yetişecek evlâdın günün birinde taht vârisi olmaktan doğacak mahzurları bertaraf eylemek fikirleri idi.

Halbuki satın alınmış cariyelerin şehirle hiç temas ve bir aile rabıtası olmadığı gibi bütün emellerini, ikballerini meydana getiren saraya muti, her emre amade olarak yetiştirildikleri için de hanedan ailesine karşı doğacak çocukların taht vârisi olmaları, yahut bir aile rekabeti gibi tehlikeler teşkil edebileceğinden de vareste kalmaları sarayın hanedan lehine saik olduğu başlıca düşüncelerdendi.

Çerkes aileleri içinde kız alım satımı, bahusus günün birinde ikbal kademelerinin en yükseğine çıkmaları müsteb'at olmıyan bu güzellerin saraya peşkeş edilmeleri o aileler arasında hiç de ayıp sayılmıyan şeylerdendi.

Saray cariyeliğinden evvel de zaten çerkes kızları kendi erkekleri yanınd hakları daima bir derece aşağı sayılırdı. Çerkes kadınları evlendikten sonra bile, kocaları, babaları yanında yemek yiyemezlerdi. O havalide erkeklere hizmet, hürmet etmek mecburiyetiyle yetiştirildikleri için saraya girer girmez vaziyetlerini hiç de yadırgamazlardı. Daha köylerinde, küçüktenberi anneleri tarafından anlatılan saray hayatiyle kulakları dolmuştu.

Cariyelikle saraya giren kızlardan güzellikleri ve cazibelerile temayüz edenler «ikballiğe» ve bunun neticesi olarak «kadın» lık, «baş kadın» lığa, çocukları olunca saltanat makamını işgallerinde de «valide sultan» lığa kadar

yükselme ümidi onları bil'âkis neşeli ve sıkıcı vaziyetlere karşı tahammüllü bulundururdu.

Yeni kızlar evvelâ «hazinedar usta» nın intihap edeceği yine kendi maiyetlerinden birinin yanına verilir, terbiye edilirdi. Onların ilk kayt oldukları yer «yeni bina» idi. Bu yer onların ilk terbiye mektebi mesabesindeydi.

Saray hayatı meşrutiyet devrinde de az çok devam etmiş ise de bu hayatın temeli meşrutiyet idaresinin teessüs ve daha doğrusu İkinci Abdülhamid'in hal'i ile yıkılmıştır.

Daha evvelki padişahlar zamanında (Topkapı Sarayı) nın harem dairesi cidden esrarengiz bir yerdi. O korkunç, dolambaçlı sofalarda, odalarda, karanlık dehlizlerde âdeta bir cemiyet halinde yaşıyan ve içinde sık sık hazin âkıbetlere, kadın rekabet ve desiseleriyle birçok kanlı vak'alar yüzünden hayatları bir anda memata tahavvül eden bu Çerkes saraylıların sayısı o zamanlarda akıllara hayret verecek derecede çoktu. Evvelce binlere bâliğ olan bu a etler son padişahlar zamanında bir hayli tenakus etmişti.

Saraylılar sıkı bir inzıbat altında, harem usulüne tâbi olmak mecburiyetinde olduklarından yaşmak ferace ile harice çıktıkları vakit yanlarında daima «harem ağası» bulunurdu.

Yeni binadaki cariyeler kalfaların nezareti altında saray usullerini, haremin âdap ve erkânını öğrenerek tâlim ve terbiye edilirlerdi. Her kalfanın birçok cariyeleri vardı. Bu tâlim ve terbiyeden sonra içlerinden padişahların beğendikleri «gözde» likle padişah dairesinin hizmetlerine tâyin olunurlardı.

Gözdelikten « ikbal » liğe yükselenler, padişahın meşru haremlerinden başka, zevceliğe namzet yani padişahların «müstefrişe» leri idi.

Cariyeler için «ikbal» olmak sarayın haremi hayatında hatırı sayılır bir payeye ermek demekti.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey «On üçüncü Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı, Saray Âdetleri» nde bunun için şu tafsilâtı veriyor :

«Gözdelerden hamile kalanlar veya marzi-i âliye muvafık hizmetleri görülenler ikbal sınıfına terfi olunurlar. İkballer şehir halkınca resmen tanınmış olan odalıklar kabîlindendir. Bu sınıfa terfi edilmekle beraber Hanım unvanını alırlar ve artık azad edilip saraydan ihraç edilmekten masun kalırlar. Fakat tebeddül-i Saltanat vukuunda hakan-ı sabık zevcelerinden evlâdı olmıyanların Saray-ı hümayunda ikametleri âdet-i kadîmeye mugayir olduğundan o gibilere hariçte ikametgâh tedarik olunarak oraya nakledilirler ve artık kimse ile izdivaç edemeyip tahsis olunan müstevfa maaşla kendilerini idare ederler. Zevci vefatında evlâdı berhayat olanlara gelince bunların evlâdı şehzade ise onun dairesinde, kız ise izdivacına değin kerimesiyle bir dairede ve izdivacından sonra da kezalik kerimesiyle Sultan Sarayında ikamet ederler. Bunlara da emsali veçhile müstevfa maaşlar tahsis olunur. »

§ [*Koz.*] Bir seyyarenin on iki bureun tabiî tertibi üzere hareket hali hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tertibe aykırı hareket haline de «idbar» denir. Sonradan bunların yerine «burucun tertib-i tabiîsi», «burucun aksi tertibi» denilmiye başlanmıştır.

İKİ DİRHEM BİR ÇEKİRDEK (ایکی درهم بر چکردك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle pek süslü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı altını iki dirhem bir çekirdek ağırlığında olduğu için bu tâbir meydana gelmiştir.

İKİ ELİ YAKASINDA OLMAK (ایکی الی یاقاسنده اولق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle ahret gününde birinden hakkını aramak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İKİLİK (ایکیلیك) [*Mes.*] Bir aralık tedavül etmiş olan paralardan birinin adıdır. Gümüş ve bakırla karışık olarak basılmış bir para idi. Hicrî 1202 (1787) senesinde o vakitki malî muzayakayı gidermek için kesilmişti. İki kuruş mukabilinde tedavüle çıkarıldığı için bu ismi almıştı. Sırf gümüş olmak ve iki kuruş mukabilinde tedavül etmek üzere Sultan Abdülmecit zamanında da ikilik basılmıştır. Kıt'ası küçük olan bu gümüş ikilikler sonraları da basılmış ve Birinci Cihan Harbine kadar tedavül eylemiştir.

§ [*Öl.*] Su ölçülerinden birinin adı idi. İki «çuvaldız» bir ikilik itibar edilmişti. Dört çuvaldız bir «masura» sayıldığı için bir ikilik yarım masura demekti. Tasarruf kayıtlarında bu tâbir yazılmazdı. Nâdiren «hilâl», alelekser «masura» tâbiri kullanılırdı.

İKİNDİ DİVANI (ایکندی دیوانی) [*İda.*] Tanzimat'tan evvel sadrazamların konaklarında yaptıkları divan hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu divan ikindi namazından sonra toplandığı için bu adı almıştı. Bâb-ı Âli teşkilâtının ilk şekli olarak Divan-ı Hümayun muayyen günlerde toplandığı zaman vezir-i âzamlar da divanda bitirilemiyen veya arza lüzum görülmiyen işleri kendi konaklarında salı ve perşembeden başka günlerde hallederlerdi. Sadrazamdan başka hiçbir vezir ikindi divanı aktedemezdi.

İkindi divanında müzakere başlamadan evvel mehterhane çalınırdı. İlk zamanlarda bu divanlarda sadrazam başına mücevveze daha sonraki devirlerde Selimî denilen kavuğu giyip divana çıkar, dâva dinler ve akşama kadar bu işlerle meşgul olurdu. Divanın yaz ve kış saatleri mevsime göre değişirdi. Müzakere olunacak kâğıtları tezkireciler okurlardı. Divan-ı Hümayunda reis-ül-küttab'ın ilk zamanlardaki vazifesi ne ise tezkireciler de vezir-i âzam divanında aynı işi görürlerdi.

Türkçe bilmiyenlerin söylediklerini Türkçeye çevirmek üzere tercümanlar da bulunurdu. Dâvacıların sıra ile girmelerini temin için kapıda ellerinde kamıştan âsa bulunan kapıcılarla muhafız yeniçeriler vardı. Eğer dâva sadrazamın halledeği bir işe taalluk ediyorsa derhal yaptırır veya emrini verirdi. Değilse veya arza muhtaç ise Divan-ı Hümayuna havale eder ve eğer şer'î ve hukukî ise kazaskerlere ve İstanbul kadısına bırakırdı. Bunlar şeran ve hukuken ne yapmak lâzım geldiğini arzıhalde yazılı olarak gösterirlerdi. Sadrazam bunu kabul ederse bir tarafına ilâm şeklinde yazılarak sadrazam tarafından da buyuruldu ile tasdik olunurdu. Vezir-i âzam serdar-ı ekrem sıfatiyle sefere memur olduğu vakit ikindi ezanı okununca nöbet vurulur, bir tarafta çavuşlar, karşı tarafta da kapıcılar kethüdası ile kapıcılar dizilip nöbet tamam olunca dua edilir, sonra sadrazam kendi otağında divan aktederdi.

İKİNDÎ MEYDANI (ایکندی میدانی) [*Sof.*] Mevlevi tâbirlerindendir. Sabah namazı kılındıktan güneş doğuncıya ve ikindi namazından sonra güneş batıncıya kadar tefekkür ile meşgul olan bir müslümanın indallah mesab olacağına dair bir hadise istinat eden bir usuldür. Sabah meydanının aynı olup hemen Yenikapı Mevlevihanesine mahsus gibiydi.

İKLİL (اکلیل) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Mushaflarla yazmaların başlıklarına verilen isimdir. Buna «sersure», «serlevha», «başlık» da denilirdi. İklil; Arapça taç, hükümdarların resmî günlerde başlarına giydikleri murassa' serpuş (başlık) demektir.

İKRAH (اکراه) [*Fık.*] Bir kimseyi yapmak istediği şeyi işlemeğe zorlamak mânasına gelen bu tâbir ıstılah olarak bir kimseyi tehdit ve ihafe ile rızası olmaksızın bir iş işlemek üzere bigayr-i hakkin icbar etmektir.

Biri mülci, diğeri gayr-i mülci olmak üzere iki kısımdır.

1 — İkrah-ı mülci; ölüm veya kat-ı uzuv yahut bunlardan birine müeddi olan şiddetli dövme ile olan ikrahtır.

2 — İkrah-ı gayr-i mülci; dövme ve hapis gibi yalnız gam ve elemi mucip olan şeylerle vukubulan ikrahtır.

İKRAR ALMAK (اقرار آلمق) [*Sof.*] Tarikate girdiğine dair verilen söz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tarikate intisap edilirken mürşit ittihaz olunan şeyhe tarikat erkân ve âdabına riayet edileceğine dair söz verildiği için bu tâbir meydana gelmiştir. İkrar almak, ikrar vermek daha ziyade Bektaşiler tarafından kullanılan tâbirlerdendir.

İKRAR BİLKİTABE (اقرار بالکتابه) [*Fık.*] Bir adamın diğer kimseye olan borcunu kitabetle yani yazı ile tasdik etmesi mânasına gelir bir tâbirdir. Tâbirin mânası yazı ile ikrardır.

İKRAR POSTU (اقرار پوستی) [*Sof.*] Konya Mevlevihanesinin «Meydan-ı şerif» denilen büyük meydan odası kapısının sağ tarafındaki postun adı idi. Kapıya nazaran karşiya gelen sağ köşedeki «şeyh postu» kırmızı, dedegâna mahsus postlar beyaz olduğu halde ikrar postu siyahtı. Halk dilinde posteki denilen post şilte gibi üstünde oturulan koyun derisi demektir.

İKRAR VERMEK (اقرار ویرمك) [*Sof.*] Sâlikin takarrup ilâllah niyetiyle rakabesini kâmil bir mürşide teslim etmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Başka bir târifle bir şeyhe derviş olduğunu onun huzurunda söylemek ve ahdinden dönmiyeceğine söz vermek demektir. Mevlevi şeyhi rahmetli Remzi Efendi «Tâbirat-ı Mevleviyye»sinde «hususî kütüphanemde yazma nüsha» mevlevi ikrarını şu suretle izah etmiştir: «Terk ve tecrit ile çile-i merdane ragıp ve tahsil-i saadet-i sermediye tâlip olan âkil ve bâliğ mükellef evvelemirde silsile ve ecdadı ve tarz ve etvarı tahkik olunup sahib-i evlât ve iyal olmadığı ve kâffe-i ilel-i sâriyeden salim olduğu bilmuayene zâhir olduktan sonra o kimseye keyfiyet-i çile ve ahval-i mücahede kemaliyle ifade ve tefhim edilir. Cümlesine inkıyad-ı tam ile eyvallahgû olduğu surette heyet-i asliyesiyle yani lâbis bulunduğu elbise ve kıyafetle üç gün saka yerine ik'at olunur. Bu üç gün zarfında gerek ihvanından gerek saireden hiçbir kimse ile musahabe ve mükâlemede bulunmaz Hasbelicap yalnız içeri meydancısına ifade-i hal ve bir haceti var ise andan sual eder. Evkat-ı sairede samt ve sükût üzere bulunur. Bu üslûp üzere üç gün tamam olduktan sonra ol sâlik şehzade olsun gedazade olsun siyyan ve yeksan muamele edileceğinden iptida ayakçılık hizmeti verilir. On sekiz gün sonra kisve-i asliyesi alınıp hıfzedilerek sikke-i şerife

ve tennure ilbas olunur ve icabında liyakat ve istidadına göre hizmeti değiştirilir. O sâlike artık «can», «nevniyaz», «matbah canı» tâbir olunur. Her ne hizmet teklif edilirse cümlesini eyvallahgûyî ve serfüruyî ile kabul ve hüsn-i rıza ve teslim-i tam ile eda ve ifaya sâi olup hiçbir veçhile red gûne muamelede bulunmaz, ve kendinden ileride bulunan ihvanın cümlesine hürmet ve bahusus kazancısı bulunan zâbitine (mürebbisine) itaat ve riayet üzere olup rızasına muhalif hareket etmez. Ondan destur ve izin almadıkça çarşı ve pazara dahi gitmez. Beş vakti ihvaniyle eda ve her sabah namazı akabindeki «İsm-i Celâl»i ve meydan sünnet-i seniyyesini beraberce ifa eder. Hâlî vakitlerde Kur'an okur, büyüklerin menakibini dinler, ehlullahın sohbetiyle meşgul olur. Ancak memur olduğu hizmeti feyz-i ilâhiyi mucip bilip bütün nafile ibadetler üzerine tercih eder. Meselâ Kur'an okurken hizmetinin vakti gelse derhal terk ile hizmetiyle meşgul olur. Nasıl ki gulâm ve cariyenin mevlâsı hizmeti varken ibadat-ı nevafile mesağ-ı şer'î yoktur. Rakabesini mürşide teslim eden sâlikin hali de öyledir. Feraiz bittabi müstesnadır.»

Sözünden cayanlara ve dervişlikten çıkanlara « peyman şiken » yani ahdini bozan denilirdi.

Değerli müdekkik Ziya Şâkir Bey de «Mevlevilik Nedir?» adlı eserinde Mevlevi tarikatının ikrar verme hakkındaki usulünü şöyle izah etmiştir: «Tarikate girmek istiyen bir kimsenin, tarikat mensupları tarafından az çok tanınmış olması, ahlâkı temiz ve mazbut olmakla beraber kalbinde de Mevleviliğin mânevî ve ruhanî feyzine dair bir aşk ve şevk bulunması lâzım gelirdi. Bu şartları haiz olan bir kimse tarikate girmeğe karar verdikten sonra, doğruca «matbah-ı şerif» e gider, oradaki «can» lardan, «kazancı», «dolapçı», «bulaşıkçı» ve saire birine veyahut «hüerenişin» dedelerden bir bildiğine müracatla:

Ben tarikata dahil olmak istiyorum. Bana rehberlik etmeni rica ediyorum, derdi.

«Eğer tâlip, matlup olan şartları haiz ise, bu rica hiçbir zaman reddedilemezdi. Rehberliği kabul eden zat, talibi peşine takarak doğruca «Aşcı Dede» ye götürür, takdim ederdi.

«Aşcı başı, tâlibi kısa bir isticvaptan geçirirdi. Eğer muvafık görürse mutfakta kalmasına emir verirdi.»

«Tâlip misafir sıfatiyle üç gün orada kalırdı. Fakat bu kalışta dikkate şayan bir vaziyet vardı.»

« Bu üç gün zarfında bu misafire hiç kimse ehemmiyet vermezdi. Hattâ ona, en küçük bir aşınalık bile gösterilmezdi. Orada; bir köşeye atılmış lüzumsuz bir eşya gibi eski bir post üzerinde boynunu büküp oturan bu misafir, okadar büyük bir alâkasızlık karşısında kalırdı ki ekseriya derin bir hüzün ve teessüre kapılırdı. Fakat bütün bunlara, ve hattâ ekseriya kasden yapılan tahkir ve tezlillere katlanmak lâzımdı. Çünkü orada geçen bu üç gün nefsin gurur ve kibrini kırmak için geçirilen ilk büyük imtihandı.»

«Bazıları bu imtihana tahammül edemezlerdi. Matbah-ı şerifte hizmet eden okadar insan içinde, böyle hor ve hakir sürünmeyi nefislerine yediremiyerek, tarikata girmekten vazgeçenler, derhal dergâhı terkederlerdi.

«Fakat kalbinde aşk ve şevkin feyiz eserleri bulunanlar bütün o zelilâne vaziyete metanetle göğüs gererler, bu üç günlük imtihan devresini muvaffakiyetle geçirirlerdi. Böylece, tarikate girmek için namzetlik hakkını ihraz ederlerdi.

«Aşcı başı,» bu muvaffakiyeti kazanan kimseyi huzuruna celbeder:

— Oğlum!.. İşte üç gündenberidir ki mevlevî tarikatının namaz, niyaz, hizmet, mihnet ve meşakkatini gözlerinle gördün ve nefsinde tecrübe ettin. Halbuki, bunlar hiçbir şey değildir. Daha birçok çileler çekmek, mihnet ve meşakkatlere tahammül etmek gerektir. Bütün bunlara, sabır ve tahammül edeceksin. Seni herkim döver ve söverse onlara zinhar, mukabele göstermiyeceksin... Hiçbir ferde, el kaldırmıyacaksın. Hiç kimseye dil uzatmıyacaksın. Her şeye (Ey vallâh..) diyeceksin. Herkimden gelirse gelsin, her türlü kaza, belâ ve cefaya boyun eğeceksin. Herkese tevazu göstereceksin. Namaz, niyaz ve sair hizmetlerini erinmeden, üşenmeden, büyük bir şevk ve memnuniyetle ifa edeceksin. Eğer bunları yapabileceksen tarikatımıza girebilirsin. Üç gündenberi biz seni gördük. Sen de, bizi gördün. Biz seni, bütün zünup ve uyubunla kabul edeceğiz. Biz de insan olduğumuz için, belki bizim de zünup ve uyubumuz vardır. Sen de bizi, öylece kabul edeceksin.. Eğer bunlara razi isen «ikrar» ını alırız.

«Diye tarikın disiplinine ait vaziyeti izah ederdi.

«Tarika girmek istiyen kimse eğer bütün bunlara rıza gösterirse, onun «ikrar»ı alınmış olur ve artık Matbah-ı Şerifde hizmete kabul olunurdu.

«İkrar vermek; derviş olmak için lâzımgelen «Çile» ye başlamak demekti. Bu suretle

mevlevî tarikine ilk adım atanlara «nev niyaz» denilirdi.»

Bektaşilikteki ikrar âyini de (Bektaşilik ve edebiyatı, Besim Atalay, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1340) şöyle idi:

«El alacak yani inabe edecek bir can pir evinde (dergâhta) iae tanınmış bir bektaşiye başvurur. O adam bir müddet tecrübe edilir. Nihayet bir gün Pir evinde toplanılır. İkrar verecek cana daha evvelce bir «rehber», bir de «sahip ve müsahip» tâyin edilir. Buna «nasip almak» dahi derler.

«Rehber o cana bir tarikat abdesti aldırır. Bu abdestte dört uzuv yıkanır: el, yüz, baş, ayak. İki rekât namaz da kılınır. Daha sonra ölmüş gibi kefene sarılır. Kendisine telkin verilir. Sonra boynuna tiğ-i bend namiyle beyaz bir mendil takılarak-kurbanlık koyun gibi-meydana, ortaya getirilir.

Meydanda on iki imamın postu temsil edilmiştir. Her postta bir baba oturur. Tâlip içeriye girer girmez dört kapıya (şeriat, tarikat, hakikat, marifet kapılarına) selâm verir, «Esselâm-ün-aleyküm şeriat erenleri» dendikten ve mukabilinde «Aleykümüsselâm...» cevabı verildikten sonra ayakta durur. Fakat el göğüste, sağ ayağın baş parmağını sol ayağın baş parmağı üzerine koyarak durur. Her selâmda bir adım ilerler, bu suretle her kapıdan girmiş olur.

«Nihayet mürşidin önüne getirilir. Mürşit sağ elini ikrar verecek tâlibin iki omuzu arasına koy, (...انما يبايعون الله...) âyetini okur ve bu elin «pençe-î âl-i abâ olduğunu söyler. (Dersim havalisinde alevilerin ikrar merasiminde Baba elindeki çubukla üç defa tâlibin sırtına vurur; bu çubuk mukddes sayılır.) Ondan sonra boynundaki Tig-i bend alınır. Kulağına «girme, girme... dönme!.. eline, beline, diline sağ ol, mürşidin Muhammed, rehberin Ali» der. Kefenler sökülür, can yeni hayata kavuşur.

«Bu merasim sırasında (zeytin yağından ibaret) kör bir kandil (çerağ) yanar. Ortalık yarı karanlık, esrarla dolu bir haldedir. Merasim biter bitmez öbür çerağlar da uyandırılır. Her taraf ışık içerisinde kalır. Tâlip mürşitten başlıyarak erkân-ı mahsusa ile her imamın postunun önünde durur; eğilir postunu öper. Sonra postta oturan babanın elini öper. Bektaşilerde el öpmek dahi ayrıdır. Elin dış tarafı değil avucun iç tarafı öpülür.

«Tâlip el öperken bir taraftan kurbanı tığlanır ve ufak bir âyin-i cem hazırlanır, meydanda demler alınır, gülbankler çekilir, nefesler okunur. Daha sonra meclis dağılır, Tâlip de sahip ve musahibiyle rehberinin hücresine çekilir. Artık bu suretle ikrar verilmiş, el ve nasip alınıp yola girilmiş olur.»

Bektaşilikte ikrar zamanındaki telkin şöyledir:

«Erenler meydanında pir huzurunda mürşitliğe teslim-i rızada oldun mu? Yalan söyleme, haram yeme, livata ve zina etme, elinle koymadığın bir şeyi alma, gözünel her gördüğünü söyleme, gelme, gelme.. dönme, dönme.. Gelenin başı, dönenin malı.. Allah, Muhammed, Ali, On iki imam, Hanedan-ı ehl-i beyte iman ettin mi, kaza ve kadere bel bağladın mı?

Bunun ikisini bir bilip gece ve gündüz gönlünde Allah Muhammed Ali'yi mürşidin vasıtasiyle bir bildin mi? Hak dediğimizi hak, batıl dediğimizi batıl bildin mi, tarikat-ı nâciyeden olup Cafer Sadık'ın mezhebini hak tanıdın mı? Tevella ve teberrayı kıldın mı? Bu ikrardan dönersen mahşer huzurunda yüzün kara olsun mu? Allah, Muhammed Ali, hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli ikrarında sahib kadem eyliye hûl....»

Öteki tarikatlarda ikrar âyini daha sade, tarikatın usul ve erkânını tebliğden ibaretti.

Üstüvar it verdiğim ikrarın üstünde beni
Olmayım meydân-ı ehllullahta peyman şiken
Lâ

İKSİR (اكسير) [*Hal.*] Eski zamanlarda bazı madenleri altın veya gümüşe kalbetmek ve birçok hastalıkları iyileştirmek hassasına malik olduğu zannedilen cevher yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mecaz yoliyle müessir ve fevkalâde sebep yerinde de kullanılırdı.

Olma zinhar bu sevdaya esir
Olacak hal değildir iksir
Nabi

İKTİBAS (اقتباس) [*Ede.*] Ayetten, hadisten, kibarın kelâmlarından (büyük adamların sözlerinden) alınan bir parçayı aynen veya mealen söze ilâve etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça iktibas nakil ve istiare etmek; istifade için almak, alınmak demektir. Ziya Paşa'nın:

Zalimlere birgün dedirir kudret-i mevlâ
Tallah-i lekad âserekâllâh-ü aleyna

beytinde âyetten, Emin Hümayî'nin:

Bukadar cürm-ü seyyiatımla
Rahmet ümmidimin budur sebebi
Ki buyurmuş hadaş-ı azze ve cel
Sebakat rahmet-i âlâ gadabi

Kıt'asında hadîsten iktibaa vardır.

Ben sönük bir zerreyim sen afitabımsın benim
İktibas-ı nureder gönlüm cemalinden senin
Lâ

İKTİRAN-I KEVAKİP (اقتران کواکب) [*Ast.*] İki seyyarenin zâhiren birbirine yakın bir mevzie gelmeleri, aynı burçda bulunmaları yerinde kullanılır bir tâbirdir. İktiran; arapça yanına gelmek, yaklaşmak demek olduğu için tâbir yıldızların yaklaşması mânasını ifade eder. «Zühre» ile «Müşteri»nin iktiranına «sa'deyn» denilir.

Bu iktiran-ı kevakip bu hükm-i nahs-u sa'd
Bu içtima-ı furuğ-ı sevabit-ü seyyar
Ziya Paşa

İLÂ HAZİNE (الی خزینه) [*Mal.*] Devlet kasasına girecek para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mânası hazineyedir. Devlet kasasından çıkan para hakkında da «An hazine» tâbiri kullanılırdı.

İLÂHÎ (الهی) [*Ede.*] Tasavvufî şairler tarafından dinî ve ilâhî fikirleri havi olmak üzere yazılmış olan şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. İlâhi arapça Allah'a mensup, Tanrıya ait demektir. İlâhinin «Âyin», «Durak», «Cumhur», «Tâbuğ», «Nefes» gibi nevileri vardır

Âyinler: Mevlevî tekkelerinde, Tapuğlar: Gülşenî tekkelerinde, nefesler: Bektaşî tekkelerinde, Duraklar: ekseriya Halvetî tekkelerinde terennüm edilirdi. Cumhurlar ise Mevlevî ve Bektaşî dergâhlarından başka tekkelerde bir ağızdan okunurdu.

Neyliyeyim dünyayı
Bana Allahım gerek
Gerekmez maeivayi
Bana saltanım gerek

Ehl-i dünya dünyada
Ehl-i ukba ukbada
Herbiri bir sevdada
Bana Allahım gerek

Dertli dermanın ister
Kullar sultanın ister
Âşık cananın ister
Bana subhanım gerek

Fâni devlet gerekmez
Türlü ziynet gerekmez
Haksız Cennet gerekmez
Bana Allahım gerek

Mecnun ister Leylâ'yı
Vamık özler Azrâ'yı
Nidem gayri sevdayı
Bana Allahım gerek

Bülbül güle karşı zar
Pervaneyi yakmış nâr
Her kulun bir derdi var
Bana Allahım gerek

Beyhade havayı ka
Hakkı bulagör gaha
Hüdayi'nin sözü ba
Bana Allahım gerek

Bu ilâhi; uşşak, bayati ve acemaşiran makamlarından bestelenmiştir.

İLÂHİYYE (الهیه) [*Sof.*] Herşeyin Allah'ın birliğinde mündemiç olduğu mânasına gelir bir tâbirdir. Vahdet-i vucudu andıran bu tâbirin sofiye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir:

«Hakayık-ı vücudiyenin kâffesinin birliğidir. Hazret-i Âdem suver-i beşeriyyenin kâffesinin birliği olduğu gibi. Çünkü cemiyyet-i kemaliyye ehadiyetinin iki mertebesi olup birisi tafsilden mukaddemdir. Zira her kesret kendisini bilkuvve câmi' olan vahdetle mesbuktur. Baksana! Rabbın ezel-de henüz saha arây-ı tekevvün olmıyan beni beşerin eslâb-ı müstakbelerindeki zerrat-ı vücudiyyelerini alarak ve onlara hitap ederek onları kendilerine şahit yaptı da (الست بربکم) dedi mânasında olan âyet-i kerime mücmelde mufassalı mufassalan şuhut ifadelerinden bir ifadedir.

«Âlem-i hakkaninin hurma çekirdeğinde bilkuvve mündemiç olan şecereyi çekirdekte rüyeti böyle değildir. Buradaki rüyet, mufassalı mücmelde mücmilen rüiyettir. Mufassalı mücmelde mufassalan rüyet, hakka yahut inayet-i mahsusa-i hakka nail olan kâmile mahsustur. O kâmil de hâtem-ül-enbiya ve hatem-ülevliya'dır.»

İLÂM (اعلام) [*Huk.*] Bir mahkemeden sâdır olan hüküm ve kararı havi verilen resmî kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cem'i ilâmattır. İlâm; bildirmek, bildirilmek demektir.

İLÂMAT-I ŞER'İYYE MÜMEYYİZİ (اعلامات شرعیه ممیزی) [*İlm.*] Şeyh-ül-islâm kapısındaki fetvahanenin üç kaleminden biri olan «İlâmat odası»nın başındaki memurun unvanı idi. Kadılar tarafından verilen ilâmları tetkik vazifesiyle mükellef olduğu için bu memnriyyete ulemadan tanınmış bulunanlar tâyin edilirdi. Fetva emini her üç kalemin âmiri idi.

İLÂMAT ODASI (اعلامات اوطه سی) [*İlim.*] Meşihat dairesindeki fetvahanenin üç kaleminden birinin adı idi. Vazifesi kadıların verdikleri ilâmları temyiz yoluyle tetkik etmekti. Bu kalemin başındaki memurun unvanı «İlâmat-ı şer'iyye mümeyyizi» idi. Fetva emini her üç kalemin âmiri idi.

İLBAS-İ HİL'AT (الباس خلعت) [*İda.*] Hil'at giydirmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Üst elbisesi demek olan hil'at; padişahlar ile sadrazam ve vezirler tarafından memurlarla âyan ve eşrafa, taltif makamında, giydirilirdi. Sonradan bunun yerine rütbe ve nişan verilmeğe başlanmıştır.

İLBAS-I HIRKA (الباس خرقه) [*Sof.*] Bir tarikata intisap ile mutad olan menzilleri geçerek irşat mertebesine yükselenlere şeyhlerinden gördükleri yolda başkalarını irşat ile izin verme salâhiyetini ihtiva eden «icazename - hilâfetname» verme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hırka giydirmek demektir. Son zamanlarda buna «taç giydirmek» denilirdi. Taç merasimle giydirilirdi. Vaktiyle hırka da giydirildiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Hırkanın her tarikata mahsus nevileri vardır.

İLHAM (الهام) [*Sof.*] İlâhi feyz yoliyle kalbe ilka olunan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyeden bunu «kalpte vâkı olan şeydir. Bir suretle ki hüccete nazar ve delil ile istidlâl etmeksizin amele sebebiyet verir» suretinde izah edenler de vardır. İlham; ulema-i rüsum indinde hüccet değildir. Bunu yalnız sofiye delil ittihaz etmiştir. İlham ile ilâm arasında umum ve husus-ı mutlak vardır. İlham; ilâma nisbetle ehasdır. Çünkü ilâm; kesp ve tenbih suretiyle de olabilir.

İLHAT (الحاد) [*Kel.*] Allahı inkâr etme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu gibilere «mülhit» denir. Bu Arapça kelime «Kamus-ı Osmani» de «Tarik-ı Hak'tan îraz ile mezheb-i bâtıla sülûk etmek, şirki kabul eylemek. Arabide olduğu gibi mezara lâhit yapmak mânasında hiç kullanılmaz: (Meşhur Hasan Sabbah ilhat erbabının pişüvası idi) suretinde izah olunmuştur.

Pek değerli profesör rahmetli Ferit Kam (Dinî ve Felsefî Eserler. s. 34-35) ilhad'a düşen zavallılar hakkında şunları yazmıştır:

«İlhat buhranına düşenlerin gözüne siyah bir gözlük takılır. Dünya onların nazarında bir belâ zindanı kesilir. Bütün mevcudatı simsiyah görmeğe başlarlar. Âfak ateşin bir kement gibi boğazına geçmek için dakika bedakika darlaşır. Küfür ve ilhat buhranı bütün eczay-ı bedeniyyesine sereyan eder. Nevmi (uykusu) azap, yakazası (uyanıklığı) hesapsız endişe olur. Kuşların negamat-ı canfezası griv-i matem, ezhar-ı nevbaharın hande-i inkişafı girye-i derd ü elem gibidir. Bütün mevcudatın kendisine diş gıcırdatmakta olduğuna hükmeder.

«İlletsiz, gayesiz, sahipsiz, mânasız gördüğü bu âlem, nazarında bir levha-i matem, bir reng-i belâ kesilir. Onun için fazilet bir lâfz-ı bimâna, vicdan kayd-i tahzir-i büleha (abdalların sakındığı bağ), muhabbet bir maraz, şefkat ukul-i kasîre mahsusatından vehmî bir arızadır.

«Din gidince bünyan-ı fazilet yıkılır, hissiyyat-ı mübeccele namına kalpte, dimağda ne varsa hepsi birer birer çekilir. Saha-i kalp bomboş, tamtakır kalır. O salâhiyyeti tenvir eden ne kadar şûle varsa hepsi söner. Onun yerine payanı olmıyan bir meydan, göz gözü görmiyen bir zindan kaim olur. O zindanın her tarafından müphem, muhiş, müthiş sadalar aksetmiye başlar. İşte buna zulmet âbad-ı küfür ve ilhat derler ki ayniyle cehennemdir. Orada insanın dimağını istilâ eden efkâr-ı müthişe ve muzlime de o cehennemin ateşîn taziyaneli zebanileridir. Cenab-ı Hak dinsizlere azab-ı ekberin nümunesini burada bu suretle gösterir.»

Vagedar olsa eğer âtıfet-i feyzinden
Olur âraşiş-i seccade cebin-i ilhat
Nabi

Ârif ol, ehl-i dil ol, rind ü kalender meşrep ol
Ne müsülman-ı kavi, ne mülhid-i bimezhep ol
Nef'î

İLİKMENT (ایلیکمند) [*San.*] Bir nevi iptidai toprak kandilin adıdır. İçine konulan beziryağı fitil vasıtasiyle yakılır, etrafına zayıf bir ışık verirdi.

İLİM POSTU (علم پوستی) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. «Meydan» da bulunan makamlardan bir makamdı. Burada da diğer makamlarda olduğu gibi niyaz olunurdu. Nasip alan yeni talip rehberinin delâletiyle buraya geldiği zaman rehber kendisine şöyle derdi: «Buna ilim postu derler. Cümle müşkül bunda hallolur. Şeriatin, hakikatin, marifetin, tarikatın babı budur. Dünyada ve ahirette necat bundan olur.»

İLM-İ İLÂHİ (علم الٰهی) [*Sof.*] Vücutta maddeye muhtaç olmıyan mevcudatın ahvalinden bâhis olan ilim mânasına gelir bir tâbirdir. Türkçesi Allahın ilmi demektir.

İLK GÖZ AĞRISI (ایلك گوز آغریسی) [*Hal.*] İlk evlenilen kadın veya erkek, ilk çocuk, ilk görülmüş şey, sevgili yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İLMİYYE (علمیه) [*İlm.*] İlme mensup mânasına gelen bu kelime ıstılah olarak ulema tarafından ihtiyar olunan kıyafette bulunanlar

demektir. Bu tarzda giyinişlere «ilmiye kıyafeti» denildiği gibi bu türlü giyinenlere «ilmiye mensubu», bu mensubînin yüksek tabakasına «ilmiye ricali» denilirdi. Bu kıyafeti ihtiyar eden imam ve hatip gibilerden medrese tahsili görmiyenler ilmiye mensubu sayılmadıkları halde Meşihatte herhangi bir memuriyet alan ve başına sarık sarıp arkasına cüppe giyen ilmiye mensubu addolunurdu.

İlmiyye kıyafeti sarık, cüppe ve şalvardı. Orta derecedeki ilmiye mensupları cüppe ile sokağa çıktıkları halde ilmiyye ricali lata yahut biniş giyerlerdi. Üst tarafı alaturka setre biçiminde, kolları da setre kolu tarzında olan latayı ilmiye mensubînînin gençleri giyerler, daha yaşlıları ise kolları daha geniş olan ve babayani adını alan lataları iktisa ederlerdi. Yine bu gençler pantalon biçimindeki «elifî şalvar» giydikleri halde yaşlıları daha geniş olan alelâde şalvar giyerlerdi. Ricalin bir kısmı mintan üstüne ve cüppe altına kolsuz «hayderiye», kışın kürk giyerlerdi. Eski zamanlarda gençler ve ihtiyarlar mest pabuç giydikleri halde son zamanlarda ihtiyarları mest kundura, gençleri potin kundura giyerlerdi. İlmiyyenin hususi kıyafeti olduğu gibi ayrıca rütbesi de vardı. Bu rütbe müderrislikten başlar, Rumeli kazaskerliğinde nihayet bulurdu. İlmiyeden mülkiyeye tahvil edenler, vezaret rütbesini ihraz ederek «paşa» unvanını alanlar vardı.

Yüksek bilgili ve pek değerli bir âlim olarak tanınmış ve Dâr-ül hikmet-ül-İslâmiye âzalığında da bulunmuş olan rahmetli Sadrettin Efendi ricam üzerine «Devlet-i Osmaniyede İlmiye sınıfı» başlığı ile aşağıdaki malûmatı lütfetmiştir: «Süleyman-ı Kanunî zamanından beri bir takım merasime tâbi tutulmuş, tedricen mevali ve kuzat tarikleri yekdiğerinden ayrıldığı gibi pay-i taht medreselerinde müderrislik mevali için menşe ittihaz olunup bunlar bilâd-ı saire müderrislerinden ve vâizlerden temyiz olunmuş ve vâizler miyanından da selâtin camilerinde evkat-ı muayyenede âmmeye va'za memur edilen kürsü şeyhleri imtihanlı bir sınıf haline konularak maaşı en az olanından bed, ile münhal vukubuldukça sırasiyle cami değiştirip terakki etmeleri temin edilmiş ve isimleri Bâb-ı Meşihatte tutulmakta olan ilmiye sicilinin sonuna kaydedilir olmasından münbais olarak bunlara «zeyl meşayih» namı da verilmiş ve adetleri Abdülhamid-i Sani zamanında otuza bâliğ olmuş ve minelkadîm Ayasofya kürsüsü münteha ittihaz kılınmıştır.

«Menşe-i mevali olan Pay-i taht müderrislikleri de birincisi İstanbul, ikincisi Bursa ve Edirne müderrislikleri olmak üzere iki tarika inkisam etmiştir. Müderris demek bu makamda tedris eden zat demek olmayıp bilâd-ı mezkûredeki medreselerin müdürlüğü mânasınadır. Vaktiyle müdür olanların medreselerinde ders okutmaları da usulden ise de sonradan dersler camilere kaldırılıp müderrislerin medreselere taalluku yalnız oralarda talebenin iva ve iskânlarına bakmak ve aralarında vukubulacak mesken münazaalarını fasletmek gibi idare cihetinde kalmıştır. Kezalik evvelleri müderrisler medreseler adedince bulunurlar iken medaris-i mevcudenin ez'af-ı ez'afına bâliğ olmuş ve mecmu-ı müderrisîn on iki mertebe itibar olunmuşlardır ve bunların münhal vukubuldukça medrese değiştirerek sırasiyle terakkileri usulden olmakla bu hareketlerine «silsile» ve bazan vav tarafta vâki olmakla sırası gelmeden yukarı atlayıvermiye de «tafra» namı verilmiştir.

«Meratib-i mezkûrenin ednası iptida-i hariç, ikincisi hareket-i hariç, üçüncüsü iptida-i dâhil, dördüncüsü hareket-i dâhil mertebeleri olup bu mertebelerde bulunan müderrisînin adetleri çok, Salise-i Rüstem Paşa yahut Rabia-i Mahmut Efendi gibi namlarla tevsim olunan medreselerinin ekserisinin ve belki hiç birisinin vücudu yoktu. Bunlardan sonra musile-i sahn derecesi gelir ki Fâtih'in tetümmeleri gibi İstanbul'un birçok medarisi bu dereceye ait idi ve erbabının adetleri evvelki üç dereceden daha ziyade olup hoca efendiler burada ekseriya altı yedi sene kaldıklarından «batak» tesmiye ederler ve hakikaten bir çoğunun ömrü de vefa etmeyip içinden çıkamazlardı. Bundan sonra sahn-ı seman gelir ki Fâtih Camiinin sahnını ihata eden sekiz medreseden ibaret olup bu mertebede (meselâ makam-ı valây-ı Meşihat-i ulyaca daha ileri gitmesi arzu buyurulmıyan bir zatın terfiine irade-i kat'iyye sâdır olmak gibi) bir zaruret olmadıkça hayalî medrese bulunmazdı. Bundan sonra iptida-i altmışlı, daha sonra hareket-i altmışlı gelir ki vaktiyle altmış akça tahsisatlı olan Sultan Selim'deki medreselerle lonara muzaf olan haliyata mütaallik olup her ikisinde bulunan müderrisînin adetleri yirmişeri pek geçmezdi. Bunların mafevkı kibar-ı müderrisîn dereceleri olup ednası musile-i Süleymaniye, ikincisi hâmise-i Süleymaniye dereceleri idi. Her birinde otuz kişi bulunabilirdi. Üçüncüsü sahn-ı Fâtih gibi adetleri sekizi tecavüz etmiyen Süleymaniye, dördüncüsü Dâr-ül-hadis mertebesidir ki o da Sultan Süleyman'ın binakerdesi olan bir medreseden ibaret olup meratib-i müderrisînin

müntehası ve en âlâsı idi. Bunun mafevkı mahreç mevleviyyetleri denilen âti-yüz - zikir bilâd-ı aşere kadılıkları olup halbuki derecat-ı mezkûrede müciz hoca efendilerin oralara çıkıncıya kadar rüus maaşı denilen müderrislik muhassesatları tedricen artmış ve Bâb-ı Meşihatta ve bazı cevamide Buharihanlık yani kitabı kendi kendilerine okumak gibi birtakım paralı vazifeleri de ihraz eylemiş ve ihtiyarlamış olacaklarından (içlerinde eli kalem tutanları ve fıkıh ve feraize âşina olanları bilfarz bulunsa bile) mevleviyyet kabul ettikleri surette maaş ve vazifelerinden cemian fariğ olmak kaide-i müttehizeden olmakla kazaya rıza ile terakki istemezler, oldukları yerlerde kalırlar ve meratib-i âliyeyi Bâb-ı fetva ricalinin arzularına tevfikan sınıf-ı zâdegâna bırakırlar idi. Şurası da bilinmelidir ki zâdekân sakallanmış olsalar da medreselere yanaştırılmayıp uhdelerine tevecciih eden müderrisliklerinin mühürleri ders vekâleti tarafından hoca efendilere verilir ve fodla ile sair cihet-i vakıftan olan meşrutaları anlara sarfolunurdu.

«Mahreç denilen bilâd-ı aşere mevleviyyetleri İzmir, Selânik, Yenişehir Fener, Hanya, Kudüs-i Şerif, Halep, Trabzon, Sofya, Galata, Havass-ı Refia (Eyüp ve mülhakatı) kadılıklarından ibarettir ki birer sene müddetle tevcih olunur ve binaenaleyh her sene kibar-ı müderrisînden en kişi bu mansıplara irtika eder ve kendilerine sıra ile teklif olunursa da balâda gösterildiği üzere en yüksek derecelerdeki hoca efendiler kabul etmiyeceklerinden kimi hâmise, kimi musile-i Süleymaniye ricaline verilirdi ve hep mahallerinde hâsılatiyle ifay-i vazifeye memur ve mükellef olup hitam-ı müddette mahreç payesini ihraz ederler yani mafevkindeki bilâd-ı hamse mevleviyyetlerinin mülâzimîni sırasına girerlerdi. Meşihatpenah Hazretlerinin avatıf-ı veliyy-ün-niamilerinden olarak bazan payenin mevleviyyetle beraber yevm-i zaptından ve bazan yevm-i tevcihinden itibar edilerek fermanında da şu cihetin tasrih ettirildiği olur.

«Müderrislerin arasıra tafra ile kayrıldıkları gibi mevleviyyete müstahak olmıyanlara da payesi verilmek kesir-ül-vuku olup lââlettâyin mahreç payesi yahut hudüs payesi diyerek tevcih olnr ve gûya mevleviyyetinde bulunup da müddetini ikmal etmiş gibi mafevkine mülâzim olanların sırasına geçirilirlerdi. Bunları mafevkı olan bilâd-ı hamse mevleviyyetleri Mısır, Şam-ı Şerif, Bursa, Edirne, Filibe kadılıklarından ibaret olup kezalik birer sene müddetle tevcih olunur ve binaberin mahreç payelûlerinden el'akdem fel'akdem kaidesi üzere beş kişi bu mansıplara irtika ederler ve mahallerinde ifay-i vazife ile hitam-ı müddette payesini tabiatiyle iktisap eylerlerdi. Payenin yevm-i zapt veyahut tarih-i tevcihten itibarı bunlarda mümkün olduğu gibi mevleviyyetsiz verildiği de kesir-ül-vuku' olup bilâd-ı hamse payesi demek mafevkında haremeyn mevleviyyetlerinin mülâzimîni rütbesinden kinaye idi. Haremeyn-i muhteremeyn mevleviyyetleri Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere kadılıkları demek olup kezalik birer sene müddetle bilâd-ı hamse payelûlerinin en kıdemlilerine bazan payesiyle beraber tevcih olunur ve kuru payeye nail olanlar da bu kadılıklarda bulunarak müddetlerini ikmal edenlerle beraber mafevkındeki rütbenin mülâzimîni idadına dâhil olurlardı.

«Gerek haremeyn ve gerekse Bilâd-ı Hamse ve mahreç mevalisinden ikmal-i müddetle mâzûl halinde bulunanlar ve kuru paye alanlar fetva emaneti, ders vekâleti, kazaskerliklerin kassamlıkları, İstanbul kadısının şer'iyyatçılığı, Hekim başılık, Müneccim başılık gibi bir memuriyet ve yahut berveçh-i arpalık yani naip irsaliyle idare etmek üzere bilâ müddet hâsılatiyle geçinsin için tevcih olunur. Bir kaza mansıbıyle taltif olunmadıkları surette terakki sırası gelinceye kadar bulunmuş oldukları mevleviyyette iddihar ettikleri mal ile taayüş etmek zaruretinde kalırlar ve hoca efendilerden yanılıp ta mevleviyyet kabul etmiş olandan çoğu nedamet ederler idi.

«Haremeyn payelerinin fevkinde bulunanlara mevali denilmez artık rical-i devlet ve ehl-i divan sıralarına geçmiş olacaklarından ulemay-ı devlet denilir ve bazı merasimde ulema ismi hassatan bunlardan kinaye olarak istimâl olunur idi. Bunlar da üç rütbe üzerine münkasım olup ednası İstanbul kadılığı, ikincisi Anadolu, üçüncüsü de Rumeli Sadaretleri yani kazaskerlikleri payelerinden ibaret idi ve bunların mansıplarından evvel payeleri tevcih olunmak usul-i müttehizedendi. Binaenaleyh her sene Haremeyn payelilerinden el akdem fel'akdem kaidesince lâakal bir zat İstanbul payesine terfi yani İstanbul kadılığı mülâzimleri idadına ithâl olunur ve bazan sırası gelmeden bu payeye de nail olanlar bulunur idi.

«İstanbul payelilere birer de arpalık verilmek kaide-i kadimeden olup sırasıyle birer sene İstanbul kadılığını ihraz ederler ve yine sırasıyle ve bazan sırasız Anadolu sadareti payesine irtikâ eylerler yani Anadolu kazaskerliği mansıbına namzet olurlar idi. Bu mansıbı da kıdem itibariyle kezalik birer sene ihraz eyleyüp sıraları gelince yahut gelmezden

evvel müntehay-ı tarik olan Rumeli sadareti payesini alır, kazaskerliği mülâzimini sırasına getirilirler idi. Bu mansıbı da icra ile birer sene zaptetmeleri usulden ise de bir kere zaptedenlerin ondan sonra daima mazuliyet halinde bırakılmaları lâyık görülmeyip bir sene bunların ve bir sene henüz zaptetmiş olan paye erbabının en kıdemlilerine tevcih olunur idi. Sudur yani Rumeli ve Anadolu payelerinin berveçh-i arpalık uhdelerinde bulunar arpalıklar ancak daha değerlisi ile ve kendi rızalarıyle tebdil olunabilirdi.

«Makam-ı Meşihata irtikâ edenlerin (Şeyhül-islâm olanların) arpalıkları artık değişmez idi. Kazaskerler iptidalarda rikâb-ı Hümayun orduları kadıları demek olup her hangisinin mensup olduğu cihete padişah sefer ederse maiyetinde giderler idi. Padişahlar seferden feragat edeli onlar da İstanbul'da yerleşmişler olup vüzera ile beraber divana devam eder ve meham-ı umuru rical-i devlet ve sunuf-ı askeriyeye ait olan büyük dâvaları orada rü'yet ve fasl eylerler idi. Kavaklara kadar Anadolu sevahili birisinin, Rumeli yakası diğerinin mahall-i kazası olup Anadolu kazaskeri Üsküdar'da bir naib bulundurur idi. Üsküdar'ın evvelce bilâd-ı aşere derecesinde mevleviyyetle idare edilmiş ve sonra kazaskerliğe ilhak edilmiş olduğu da mervidir. Rumeli kazaskerleri Mahmutpaşa, Davutpaşa, Ahı Çelebi, Tophane, Beşiktaş, Yeniköy, Kasımpaşa mahkemelerini birer naible idare ettikleri gibi vaktiyle Balatta da böyle bir mahkeme mevcut olup muahharen lâğvedilmiştir. Bu mahkemelerdeki nüvvabın vazifeleri ufak dâvâları rü'yete mahsur olduğu misillü İstanbul ve Havass-ı Refia ve Galata kadıları da hudutları dahilindeki dâvâlarla ekmekçiler gibi beş sınıfın terekelerini tahrire maksur idi. Ağniya sınıfının terekelerine yalnız kazaskerler karışır ve resm-i kısmet kırkta bir ise de murislerin kesreti hasebiyle emval-i azimeye vâris olurlar idi. Muhtesip vazifesi de İstanbul kadılarında olup çarşı umuruna ve narh hususuna da onlar bakarlardı.

«Yukarda işaret olunan bu meratip ve menasıp ehil ve nacihline verilir olmakla beraber İstanbul Müderrisliği rüusu ders üzerinde bulunan hocalarla tarikın en yüksek derecelerinde bulunanlarının evlâtlarına meşrut gibi olup başkalarına verilmez, imsâk olunur idi. Ancak kurra ve hutaba miyanından ve bazan müezzinlikte bulunan güzel sesli hafızlardan intihap olunan hünkâr imamları bu kaideden müstesna tutulurlar ve bunlar birbirini takibeden tafralar ve payelerle az bir zaman içinde âlâ meratibe kadar irtika ederler idi. Terfileri hakkında bir irade sudur eder, yahut taraf-ı zi şeref-i veliyyünniamiden tensip buyurulursa mahdumlarını da İstanbul yahut Mekke payesine kadar anlara terdif etmek meşrû addolunur ve bu meşruiyyet bazan Haremeyn payesine kadar mektubîlerine ve bilâd-i hamse ve mahreç payelerine kadar arzuhalcilerine de teşmil buyurulur idi.

«Rütbelerin, arpalıkların, mevleviyyetlerin, müderrislik ruusunun tevcihatını kayt ve zapt eylemek vezaifi mektubculara muhavvel olup kuzat sınıfının işlerine memur olan zata «arzuhalci» denilir idi.

«Bursa ve Edirne müderrislikleri de İstanbul Müderrisliği gibi derecat üzerine mürettep olup terfi ve terakkileri de fil'asl aynı kaideye merbut ise de bu medreselerin hayalileri daha çok olup taşra rüusu denilerek onu vesile ve ufak bir iltimas üzerine bâb-ı meşihat müstahdemininden ve mevali evlâdından ve Bilâd-ı saire ulema ve eşrafından ve saireden her istenilene verilmekle giderek haddini aşmış ve tafralar da imsâk olunmayıp şu müsamaha usulüne gidilmiş olmakla derecat-ı sâfilesinde silsile ile hareket artık müyesser olamayıp sahn yahut musile-i Süleymaniye ve mafevkine münhasır olmuştur. Bu mertebelerin de nihayetlerine varanlardan oralarda kalmak zaruretinde bulunan hoca efendilerden maadaları sıra ile devriye mevleviyyetlerine irtika ederlerdi. Bu mevleviyyetler Bağdat, Antep, Bosna, Erzurum, Maraş, Trablusgarp, Beyrut, Rusçuk, Sivas, Edirne, Çankırı kadılıkları demek olup devriye tesmiyesi münteha-i tarik olmakla bunlardan birisini zapt ile bir sene müddetini ikmal eyleyip infisal edenler diğerinin mülâzimleri miyanına geçer ve bu beldelerin kadılıklarında dolaşır olmalarından neşet eylemiştir. Bu mevleviyyetlere nail olmak münhal vukuuna vabeste olup devriyede paye usulü câri değildi.

«Meşihat mektubiliğinde yahut arzıhalciliğinde bulunmak üzere büyük bir vesile yahut ağır bir iltimas ile mahreç payesi alarak İstanbul tarikına atlamak arasıra vâkı olmakta ise de başka türlü içinden çıkmak da mümkün değildi. Devriye müderrislerinden aynı derecede İstanbul müderrisliğine intikal etmek de pek ender olurdu.

«Gelelim tarik-i kuzata; bunlar menasıb-ı âliye ricalinin mutasarrıf oldukları Karahisar-ı Sahip gibi arpalıklarından ve mevalinin bulundukları ve naibleriyle idare eyledikleri mahal-

lerden hariç kalan beldelerin kadılıklarının mülkleri demek olup tahsil ehlinden ders okutmak istemeyip imtihan verenlerle mahakim-i şer'iyye ketebesinden ve bilâd-ı saire ulemasından ehil ve naehil olanlar ithal olunur ve birinde müddetini ikmal edenler diğerine mülâzim olarak devriyede olduğu gibi kazadan kazaya dolaşırlar ve bulundukları menasıb-ı sitteye reside olunca eşraf-ı kuzat unvanını alırlar; mertebeleri yükselip ona göre kazaların büyüklerinde bulunurlardı.

«İlmiyyenin bu usulü Tanzimat zamanına kadar devam eylemiş olup mektep açılarak başlıca kuzata rakîp olmak üzere bir de nüvvap mesleği ihdas, mektebe medrese nişîn olan talebe fünun-ı şettadan ve zadegân-ı ilmiyye ufak bir imtihan ile kabul olunarak iki sene fıkıhtan Molla Hüsrev'in Dürer'i, ibadet kısımlarından maada, tedris olunur ve fevaiz mesailiyle usul-i sak tâlim olunurdu.

«Birinci senenin hitamında imtihanla sınıf geçmeleri ve yine imtihanla mektepten çıkmaları usul ittihaz olundu. Çıkanlar imtihanlarına göre üç derece itibar olundular. Kuzat sınıfı da imtihana tâbi tutularak muvaffak olamıyanlar mansıplarını nüvvaba bırakmaları mecburiyetinde bulundular. 1282 (1866) senesinde mecalis namiyle kavanîn ile amel edecek mahakim teşkil edilmiş ve hükümlerin infazı kuzattan nez' olunarak vülât ve mütesellimîne verilmiş olmakla artık ellerinde her şeye mezuniyetlerini nâtık fermanlarla kadılar gönderilmek uymıyacağından kuzat ve mevali mansıplarına gitmekten umumen mâni olunarak makam-ı Meşihatin tâyin edeceği nüvvaba deaviyi rü'yet ve terekâtı tahrir hakkında mürasele vermeleri usul ittihaz edilmiş ve aidatları hazineye zaptolunarak her kazanın hâsılatının vasati-i şehrisi her kaç kuruş takdir olunmuş ise mevleviyyetlerde çoğu, saire bir miktarı erbab-ı menasıba bırakılıp bakisi nüvvaba tahsis edildi. Yalnız İstanbul mansıbı ile Haremeyn ve Mısır mevleviyyetleri bundan müstesna tutuldu. Sair her beldenin bir kadı, bir naibi bulunur olup kadıların sair mahallerde niyabet ve diğer memuriyyetlerde bulunmaları da tecviz olundu. İstanbul'da sudurdan birisinin riyaseti altında bulunacak bir meclis-i intihab-ı hükkâm ile kezalik sudurdan bir zatın riyasetinde olarak bir de meclis-i tetkikat-ı şer'iyye ve vilâyet merkezinde bir müfettiş-i hükkâmlık teşkil olundu. Bu müfettişlikler ile diğer büyük mahallerin niyabetleri mevaliye bırakılıp üçüncü sınıf ve madununda kalan bilâd imtihana tâbi tutulan eşraf-ı kuzat ve kuzat ile mektepten sunuf-ı selâse ile neşet edenlere kaldı. Bir müddet sonra müfettişlikler lâğvolunarak vazifeleri merkez-i vilâyet naiblerine ihale kılındı. 1290 (1873) senesinde nüvvap nizamnamesi tadil olunarak maaşı beş bin ve daha ziyade olan bilâdın niyabetleri mertebe-i ûlâ addolunarak Haremeyn payelileriyle bilâd-ı hamse ve mahreç payelilerinin mütehayyizanına ve maaşı dört binden beş bine kadar olanları saniye itibar olunup sair bilâd-ı hamse ve mahreç payelilerine ve üç binden dört bine kadar olanları da devriye havalisi ve kibar-ı müderrisîn ile mekteplilerden ve eşraf-ı kuzat ve saireden mertebe-i sâliseyi ihraz etmiş olanlara, iki binden üç bin kuruşa kadar olanları da mekteplilerden ve eşraf-ı kuzat ve kuzattan râbiayı kazanmış bulunanlara, binden iki bine kadarı da mektepten hâmise derecesinde çıkanlar ve sınıf-ı kuzattan o mertebeyi bil'imtihan iktisap etmiş bulunanlara tahsis olunup madunu sair mesbuk-ul-hizme olan kuzatla onların da kabul etmedikleri mahalle ufak bir imtihanla tâyinleri zaruri olan müstahdimîn ve nevhevesan denilen güruha kaldı ve naiblere kuzat ve mevali ve arpalık sahiplerinin mürasele vermeleri usulü kaldırılıp Rumeli bilâdının müraselelerini Rumeli, Anadolu'nun Anadolu kazaskerleri vermek usul ittihaz olundu. Menasıb-ı kuzatın tevcihi de anlara ihale olundu. Bu sırada Mısır kadılığının hâsılatını da Hidiv hazinesine almak hususuna mezun olup her sene bir kadı gönderilişini de istemediğinden orası da niyabete tahvil olunarak hâsılat-ı mukadderenin diğer mevleviyyetler gibi çoğu mansıp sahibine ve bakıyesi orada bulunan naibe tahsis kılındı. Yine bu sıralarda mücerret kıdem itibariyle ehil ve naehil haremeyn-i muhteremeyne kadı gönderilmeleri lâyık görülmeyip kemakân bilâd-ı hamse payelerinden ehil olanların en kıdemlisine verilmek usul ittihaz olundu ve çok geçmeden Haremeyn ve İstanbul payelilerine verilmiye başlandı. Bir aralık meclis-i intihapta âzay-i tabiiyyeden olan arzıhalcilerin unvanı başkâtipliğe tahvil olundu. Rus harbinde bilâd-ı hamseden olan Filibe ve mütaakiben bilâd-ı aşereden olan Yenişehir Fener elden çıktığından mevleviyyetleri de lâğvolundu ve tensikatta mevleviyyet maaşları da tenkihata uğrayıp hele kuzat tarikin maaşları çok kırılıp sitte mansıpları beş yüz kuruşa kadar tenezzül eyledi. İlân-ı Hürriyyetten sonra zadegâna rüus verilmek usulü lâğvolunduğu gibi İstanbul'dakilerle Haremeyn ve Mısır'dan maada mevleviyyetler ve tarik kadılıkları da lâğvedilmiş ve Umumi Harb'de oraları da elden çıkmakla mevleviyyet olarak Galata ile Eyüp kazaları kalmış ve

muahharen sair menasıb-ı ilmiyye ile beraber onlar da tarihe karışmıştır.

«İlmiyyenin resmî elbiseleri; Zat-ı haşmetpenahi için; yakası ve bir dal suretinde arkası ve gayet geniş olarak önleri sırmalı beyaz ferace yani kolları çok geniş cüppe.

Meşihat mazulleri için; Şeyh-ül-islâm'ınki gibi sırmalı ceviziçi ferace.

Sudur yani Rumeli ve Anadolu kazaskerleri için; yine Şeyh-ül-islâm'ınki gibi boz ferace (önleri darca idi).

Haremeyn payeliler için; yakası ve bir kaç parmak vüsatinde önleri sırmalı mor ferace.

Bilâd-ı hamse payeliler için; yalnız yakası sırmalı mor ferace.

Mahreç payeliler için; yalnız yakası sırmalı mor ferace.

Devriye mevalisi için; mahreç mevalisi gibi yalnız yakası mor ferace.

Bunların umumen başlarında sarıkların üzerini devren ihata eder dört parmak genişliğinde teller bulunur ve böyle telli bir sarık parçası taylesan namiyle sarığın üstüne iliştirilip enselerine sarkıtırlardı.

Kibar-ı müderrisîn ve müderrisîn için yakası sırmalı mavi ferace ve sarıklarının yalnız ön ve yanlarının üzerinde iki buçuk parmak genişliğinde tel şerit.»

§ [*Sof.*] Şazelî tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Ebi Muhammet Mevlây-i Abdullahüş-Şerif Bin İbrahim-ül-İlmî tarafından tesis olunmuştu. Kurucusuna nispetle bu adı almıştı. İmam Abdullah Bin Meşiş sülâlesindendir.

İLMİYYE KIYAFETİ (علمیه قیافتی) [*İlm.*] İlmiyye mensuplarının giyiniş tarzları hakkında kullanılır bir tâbirdir. İlmiyye kıyafeti şalvar, cüppe ve sarıktı. Bununla beraber ilmiyye mensuplarının kıyafetlerinde bazı değişiklikler de vardı. Orta derecedekiler cüppe ile sokağa çıktıkları halde üst tabakayı teşkil eden ricâl kısmı lata yahut biniş giyerlerdi.

Eski zamanlarda gençler ve ihtiyarlar mest pabuç giydikleri halde son zamanlarda ihtiyarlar mest kundura, gençler ise potin kundura giyerlerdi. İlmiyyenin, «İlmiyye» maddesinde yazılı, resmî günlere mahsus kıyafetleri de vardı.

İLMİYYE RİCALİ (علمیه رجالی) [*İlm.*] İlmiyye tarikının yüksek tabakasına verilen addır. Bunun yerine terkipli olarak «rical-i ilmiyye» de kullanılırdı. İlmiyye mensupları cüppe ile sokağa çıktıkları halde ilmiyye ricali lata yahut biniş giyerlerdi. Ricalin bir kısmı mintan üstüne ve cüppe altına kolsuz haydariye, kışın kürk giyerlerdi. Mülkiyeye tahvil edenler vezirlik rütbesini ihraz ederek paşa unvanını alırlardı.

İLMİYYE RÜTBELERİ (علمیه رتبلری) [*İlm.*] İlmiyye denilen ülema sınıfına mahsus rütbeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Askerlerle sivillerin olduğu gibi ilmiyyenin de rütbeleri vardır Rütbeler aşağıdan yukarıya şöyle idi: Müderrislik, kibar-ı müderrisîn, mahreç mevleviyeti, bilâd-ı hamse mevleviyeti, Haremeyn-iş-şerifeyn mevleviyeti, İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği. Bunlardan müderrisler askerîden alay eminliğine; kibar-ı müderrisin; askerîden binbaşı, mülkiyeden sâlise, mahreç mevleviyeti; askerîden kaymakamlığa, mülkiyeden sâniye sınıf-ı sânisine, bilâd-ı hamse mevleviyeti; askerîden miralaylığa, mülkiyeden mütemayize, haremeyn mevleviyeti; askerîden mirlivalığa, mülkiyeden ûlâ sâniliğine, İstanbul kadılığı; askerîden ferikliğe, mülkiyeden ûlâ evvelliği ve Rumeli beylerbeyiliğine, kazaskerlik; askerîden müşirliğe, mülkiyeden vezirliğe muadildi.

İLM Ü HABER (علم وخبر) [*İda.*] Resmî dairelerden birinin alâkalı herhangi bir iş münasebetiyle diğer daireye malûmatı havi yazdığı kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sonraları bunun yerine «müzekkere» tâbiri kullanılırdı.

İLTİZAM (التزام) [*Mal.*] Devlete ait emvalden bazılarının tahsili kefil gösterilmek ve bedeli muayyen taksitlerde ödenmek üzere alınması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i iltizamattır. Bu türlü taahhüde girişmiş olanlara «mültezim» denilirdi. 1272 (18 şubat 1856) tarihli hatt-ı hümayun ile iltizam usulünün kaldırılarak vergilerin doğrudan doğruya tahsili kararlaşmış ise de bu hatt-ı hümayuna rağmen iltizam usulü tamamen kaldırılamamış, âşar ve bir kısım rusumun iltizam suretiyle idaresine devam olunmuştur. Bak: iltizamat.

Kesmezse iltifatını gamzen derandan
Alsun gönül mukataasın iltizam ile
Sâbit

İLTİZAMAT (التزامات) [*Mal.*] Devlete ait varidatın kesime bağlanmasına verilen addır. İltizamat, iltizam'ın cem'idir. İltizam; devlet varidatını, birisini, bedelini taksitle ödeyeceğine, kefil göstererek deruhte etmek demektir.

Osmanlı devletinin teessüsü sıralarında zaptolunan yerlerin arazisi tahrir edilerek varidat-ı timar ve has namiyle sipahilerle zaimlere, eminlere, vezirlere «arpalık» unvaniyle

sancak beylerine, kale dizdarlariyle muhafızlarına, «tahsisat» adıyle kadirleri müsellem bulunan eizze evkafına ve «malikâne» namiyle yararlıkları görülen gazilere tahsis edilen, bir kısmı da «hass-ı hümayun» adıyle devlet uhdesinde alıkonulurdu.

Havass-ı hümayun namına yazılı yerlerin varidat-ı öşriyye ve rüsnmiyyesi ve madenleriyle sairesi kethüdalar ve eminler marifetiyle ta'şir ve tahsil ettirilirdi. Sonraları müzayaka baş-göstererek paraya şiddetle ihtiyaç hâsıl olmakla timar ve zeamet mahlûllerinin erbabına tevcihi hakkındaki usullere riayet edilmiyerek havass-ı hümayunların bir veya birkaç seneliği «iltizamat» ve timar ve zeamet mahlûlâtının da iki seneliği «mukataat» namiyle mültezimlere ihale edilmek ve bedelleri sarraflar vasıtasiyle hazineye alınmak usulü tatbik edilmiştir. Hattâ zaruret fazlalaştıkça daha ileri varılarak bunların mukayyet bedellerinin birkaç seneliğine bir muaccele tâyin olunarak toptan alınmış ve bunlar «malikâne» suretiyle tâliplerine satılmıştır.

İltizam usulünün başlangıcını Hammer (c. 3, s. 109) Fâtih zamanında Rum Mehmet Paşa'nın sadareti zamanı olarak kaydeder: «Bu tarihte zikri geçecek olan mukataa yani kurada iltizam usulünün ihdası yine onun (Mehmet Paşa'nın) idaresi zamanında olmuştur.»

İltizam usulü bidayeten birkaç kalem hâsılata mahsus olarak başlamışken az zamanda âşar ve ağnam gibi her nevi varidat ve gümrük ve ihtisap misillû başlıca rüsumat ve imdadiyye ve cihadiyye gibi tekâlif ve ianat kâmilen iltizam suretiyle ihale olunmak kaide halini almıştır.

Mültezimler bir aralık taahhütlerini ifa etmediklerinden hazine haklarının ziya'dan kurtarılması için müzayedeye konulan bir varidata pey sürmek istiyen mültezimlerin evvel beevvel hazinece taahhüdü câri ve muteber bir sarraf göstermesi nizam altına alındı. Birtakım kimselere «kuyruklu» denilen imtiyazlı senetler verilerek «hazine sarrafları» vücuda getirildi. Bunlara «kuyruklu sarraflar» adı verildi.

Hazinece kefil olarak kabul olunabilecek sarraf mutlaka bu kuyruklu sarraflar zümresinden olmak ve bu zümreye girecek sarraf iki bin beş yüz kuruştan on bin kuruşa kadar berat harcı vermek ve taahhüdünü ifa ettikten sonra senedi kendisine iade edileceği zaman «reddiyye-i temessük» unvaniyle bir harç daha tediye eylemek lâzım gelirdi. İltizama verilmekte olan bütün varidat-ı öşriyye ve rüsumiyye ve saire munhasıran bunların kefaletiyle veriliyordu. Hazine taksitlerinin hulûlünde mültezimler aranmaz, sarraflara müracaatla talep ve tahsil olunurdu.

Mültezimler kendilerine ihale olunan varidat-ı öşriyye ve rüsumiyyenin tahsil ve tâkibinde ileri gide gide hükümet içinde hükümet şeklini almışlar ve devlet ve memlekete ve ahaliye pek çok fenalıklar yapmışlardır.

Nihayet iltizamat usulünün fenalığı her tarafça anlaşılmış ve Tanzimat-ı hayriyye ile beraber kâmilen lâğvedilmek suretiyle ona da nihayet verilmiştir. Gülhane hattında bundan bahsedilirken «alât-ı tahribiyyeden olup hiçbir vakitte semere-i nafiası görülmiyen iltizamat usul-i muzirresi câri olarak bu ise bir memleketin mesalih-i siyasiyye ve umur-ı maliyyesini bir adamın yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i kahrına teslim demek olarak o dahi eğer zaten iyice bir adam değilse hemen kendi çıkarına bakıp cemi-i harekât ve sekenatı gadir ve zulümden ibaret olmasiyle badezin ahali-i memalikten her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergi-yi münasip tâyin olunarak kimseden ziyade bir şey alınamaması» denilmiştir ki iltizam usulünün mahzurları hakkında bundan müessir bir söz olamaz. Bununla beraber bu memnuiyyet devam edememiş, ondan sonra tekrar iltizam usulünün tatbikına başlanarak Osmanlı saltanatının sonuna kadar bu usule devam olunmuştur.

İMADİYE KASRI (عمادیه قصری) [*Sar.*] Edirne'deki Saraylardan birinin adı idi.

İMALÂT-I SIBYAN TABURU (اعمالات صبیان طابوری) [*Bah*] Denizciliğe ait sanatların ilerletilmesi maksadiyle «Sanayi-i Sıbyan Taburu» namiyle teşkil olunan taburdan fayda görülmesi üzerine buna ilâveten teşkil edilen tabura verilen addır. Gençleri sanata alıştırmak için teşkil edildiğinden bu adı almıştır.

İMALE (امالة) [*Ede.*] Aruzda bir heceyi iki hece sayılacak derecede uzun okumak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Âh eg zâlim; dilinde hiss-i şefkat yok mudur?

Mısraındaki (Âh)ın çekilişi gibi.

Bu mısraın taktii şöyle olmak lâzım gelir:

Âah eg zâ - lim dilinde hiss-i şefkat yok mudur?
Failâtün failâtün failâtün failün

İmaleli heceler inşad sırasında uzunca okunur, takti' eylerken iki hece sayılır.

İmalenin zıddı «zihaf» dır ki uzunca okunması lâzım gelen bir hecenin kısa kesilmesi demektir.

Bir de «istihlâf» vardır ki imlâ harfini med harfi gibi kullanmak, meselâ (a) ile oku-

nan bir harfi (â) ile okunan bir harf kadar uzatmak demektir.

İMAM (امام) [*Fık*] Önde bulunan ve kendisine iktida olunan mânasına gelen bu tâbir ıstılah olarak Hazret-i Peygamber'e niyabeten âmme'nin reisliğini haiz olan zat demektir. Bu zata «İmam-ül-Müslimîn» denir.

§ [*Ask.*] Yeniçeri ocağı mensuplarından dinî vazifelerle mükellef olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri ocağına mahsus olmak üzere «imam-ı hazret-i ağa» unvanını haiz bir imam bulunduğu gibi ortaların her birinde de birer (imam) vardı. Ortalardaki imamların vazifesi efrada dinî ahkâmı öğretmek, namaz kıldırmak, ölüleri yıkamak ve tekfin vazifesi ifa eylemekti. Ocak teşkilâtının zâbitler arasında vâeib-ür-reaye olanlardan birinin ismine nispetle yâdedilmesi âdet olduğu için Yeniçeri ortalarından seksen dördüncü cemaat ortasına da «imam-ı hazret-i ağa» namına nispetle «imam» denirdi.

İmam; başına yeşil çuhadan müdevver şekilde kalafat üzerine beyaz sarık sarar, arkasına dar kollu kırmızı cüppe, bunun altına sevayi entari, bacağına dövme şalvar, ayağına da mavi mest pabuç giyerdi. Mushaf-ı şerif koymağa mahsus cüz kesesini de boynuna asardı.

İMAME ETEKLİĞİ (امامه التکگی) [*San.*] Çubuk takımının alt parçasına verilen addır.

İMAMAN (امامان) [*Sof.*] Gavsin yani kutbun, birisi sağında, diğeri solunda olan iki şahsiyyet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Gavsin sağında olanın nazarı melekûtadır. Merkez-i kutbîden âlem-i ruhanîdeki madde-i vücut ve beka olan imdadata tecelligâh bu zat-ı âli kutbun mir'atıdır. Gavsin solunda olanın nazarı ise feleğedir. Bu da madde-i hayatiyyeden ibaret bulunan bütün mahsusatın tecelligâhı olması nokta-i nazarından kutbun mir'atıdır. Bu gavsin sağındakine nazaran makam itibariyle daha âlidir. Binaenaleyh kutbun vefatında halifesi olur.

İMAME (عمامه) [*İlm., Sof.*] Fes, arakıyye, taç üzerine sarılan sarığın adıdır. İmame; Arapça sarık demektir. Halk tarafından yanlış olarak amame denilirdi. İlmiye sınıfının bir alâmeti olan sarığı hâfızlar, şeyhler hattâ yaşlıca kimseler sararlardı.

Ulema beyaz sarık sardıkları halde şeyhlerin bir kısmı beyaz, bir kısmı da yeşil, siyah ve hattâ kırmızı sarık sararlardı. Avam (halk tabakasından olanlar) daha ziyade âbâni sarık sarardı.

Hususi kütüphanemdeki müellifi meçhul yazma bir «Taç risalesi»nde bunun için şu tafsilât vardır: «Taç üzerine tekvir olunan destarına imame dinür. Beyaz olması nur-ı beka'ya ve siyah olması nur-ı fena'ya ve sebz renk (yeşil) olmak nur-ı mecruha dâl ve anınla sadat iclâl olunurdu. Lâkin beyaz cümleden evlâ ve miktarı dahi hîn-i iktizada kefen kılınmağa kâfi olmak içindir didiler. Abdest ile ve kıbleye teveccüh üzere bulunup sarmak ve her devrinde bir kere selât ü selam eylemek ve mümkün ise kaimen başta sarılmak ve hor ve nakzı def'aten olmayıp birer birer bozulmak ve badellelf yani sardıkta aynaya veya suya bakıp güzel oldu deyu tahsin eylemek gibi şerait-i lâzimesi vardır. Hattâ kaiden yani bilâzaruretin oturup sarmak muris-i fakrdır.»

Sarık sarmak epeyce bir bilgiye ihtiyaç gösterdiği için tanınmış sarıkçılar bulunduğu gibi padişahların sarıkçı başıları vardı

§ [*San.*] Tesbihin ucuna geçirilen ağaçtan, kıymetli taştan, altın ve gümüşten uzunca başlığın adıdır. Tesbih tanelerinin geçirildiği iplik veya ibrişimin iki ucu bir araya getirilerek geçirilir, bunun ucuna da püskül veya «kamçı» takılır.

Tütün içmeğe mahsus çubukların üst ucuna takılan kehribadan veya sair maddeden mamul ağızlığa da bu ad verilir. İmame kehribadan yapılır, gümüş, altın, mineli, elmaslı, zümrütlü zarif bileziklerle de süslenirdi. Bu imamelerin ağza gelen kısmına «başparç» denirdi.

İmama söyledim aldım imame
Şükür kim tespihim erdi temame
Lâ

İMAM-I CAMİ-İ MİYANE (امام جامع میانه) [*Ask.*] Yeniçeri odalarındaki orta cami imamı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Miyan; Farsça orta demektir. Bu itibarla tâbirin Türkçesi orta cami imamı demek olur.

İMAM-I HAZRET-İ AĞA (امام حضرت آغا) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının imamı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ağa imamı yahut sadece ocak imamı denilen imam yeniçeriler arasından medrese dersi görmüş olanlardan tâyin olunurdu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın verdiği malûmata göre (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, c. 1, s. 232-233) cemaat ortalarından bir orta, imam ortası olup muayyen bir ortası yoktu. İmam hangi ortaya tâyin edilirse orası imam ortası ve imam da onun kumandanı sayılırdı. İmamlığa orta camideki müderrislerden ders görüp ocaktan yetişen ve ağa kapısında

müezzinlik eden beş müezzinin en âlimi tâyin olunurdu.

«Ocak imamı, resmî zamanlarda ve ordu alaylarında başına yayabaşı keçesi giymiyerek ulemaya mahsus örf giyer ve fakat kazasker ve İstanbul kadısı gibi saçaklı çuha abayı değil seraser abayı giyerdi. Beş vakit namazda ağa kapısındaki yeniçeri ağasına imamlık eder ve ağa sefere gitmeyince bu da sefere gitmezdi. İmamın mutlaka cemaat ortalarından olması lâzımdı. Ağa bölükbaşıları içinde yüksek âlim de olsa ağa imamı olamazdı. Eğer mutlak imam yapılmak lâzım gelirse o bölükbaşı yayabaşılığa naklolunmak suretiyle imam olabilirdi.

«Ağa imamı azlolunamazdı. Kendi arzusiyle devecilik isterse yani deveciler ortasına yayabaşı olmasını arzu ederse o zaman ayrılmasına müsaade edilirdi İmam; yeniçeri ağasının yakini olduğundan ortasının efradı fazla idi. 1035 tarihindeki ulûfe defterinin yirmi sekizinci imam ortası mevcudu 327 ve 1074 senesindeki defterde ise 94 üncü imam ortası mevcudu da 261 dir.

«Yeniçeri teşrifat defterinde (on altıncı asır) ocak imamı başçavuş ve haseki ağalar arasında görülmektedir. Her ayda bir defa yeniçeri ağasının, alayla vezir-i âzama gidip ziyaret ettiği vakit ocak imamı da beraber gider ve el öptükten sonra diğer bazı ağalar gibi dışarı çıkmıyarak yeniçeri ağasiyle beraber sadrazamın odasında otururdu. Bayram merasiminde de imam aynı teşrifata tâbi idi. Bayramlarda padişahla bayramlaşmada ocak imamı (başçavuşun henüz derecesinin yüksek olmadığı on altıncı asrın sonlarında) başçavuş ile baş devecinin arasında bulunarak tebrik edip el öperdi.»

İMAMET (امامت) [*Fık.*] İmamlık yerinde kullanılır bir tâbirdir. İki kısma ayrılır: İmamet-i suğrə, imamet-i kübra.

1 — İmamet-i suğra; namazda cemaate muktedabih olmaktır.

2 — İmamet-i kübra; Emir ül-müminîn olmak, yani Müslümanlar arasında riyaset-i âmmeyi haiz bulunmaktır. Hilâfetin müradifidir.

Bu iki kısımdan birincisi alelâde imam, ikincisi ise hükümdardır.

Yani olup enbiya cemaat
Fahr-i Rüsül eyledi imamet
Nâbi

İMAM EVİ (امام اوی) [*İda.*] Kadın hapishanesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden kadınlar için ayrı hapishane olmadığından hapsi lâzım gelen kadınlar imamın evine gönderilir, orada mahpus bulundurulurdu. Tâbirin meydana gelişi bundandır.

İMAMECİ (امامه جی) [*San.*] Tütün içmiye mahsus çubukların baş tarafına takılan ve imame denilen ağızlık kısmını yapanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İMAM FENERİ (امام فنارى) [*Hal.*] Mahalle imamlarının geceleri camiye giderken ellerinde taşıdıkları fenerin adıdır. Tenekeden cam takılmak ve içinde mum yakılmak suretiyle yapılmış olan bu feneri imamlar, mahallenin muhtarı, bekçisi ve polisten mürekkep olmak üzere teşkil olunan baskınlarda da taşıdıkları için daha ziyade ondan dolayı kullanılırdı. Baskın; bir kadının yabancı bir erkeği kabul ettiği yolundaki ihbar üzerine yapılırdı. İmamın elinde fener muhtar, bekçi, ve polisle geçtiğini görenler peşlerine takılır, basılan evde yabancı erkek bulunursa kalabalığın gürültü ve patırtıları arasında karakola götürülerek haklarında kanunî takibat yapılırdı.

İMAM KIRKI (امام قرق) [*Hal.*] Erbainin ilk günü hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İMAM-ÜL-MÜSLİMİN (امام المسلمين) [*Fık.*] Müslümanların önderi mânasına gelen bu tâbir ıstılah olarak Hazret-i peygamber'e niyabeten âmmenin reisliğini haiz olan zat demektir. Yalnız «imam» da ıstılah olarak bu mânaya gelir.

Hak sebep halk eyledi zatın Nizam-ı âleme
Sendedir halkın ümmidi ey imam-ül-müslimîn
Ziya Paşa

İMAN (ايمان) [*Fık.*] İnanmak mânasına gelen bu kelime şer'î ıstılah olarak «kalp ile tasdik lisan ile ikrar» demektir. Şer'an iman-ı mukallit (taklidi iman) makbul, iman-ı yeis (yeis halinde iman) merduttur.

§ [*Sof.*] Sofiye ıstılahında iman bakadan ibarettir. Birkaç nev'e ayrılır. İlmî istidlâl ile hâsıl olân imana «iman-ı istidlâlî», mümine yakin hâsıl olursa «iman-ı yakinî», hakkı zevkan şuhud ederse «iman-ı şuhudî», hak ile tahakkuk ederse «iman-ı huzurî» denilir. Son üç iman, ancak sülûk ile elde edilir.

Din ü imanına hayr eylemiyen
Hayr eder mi vatan u milletine?
Kâzım Paşa

Yüce sultanlar sultanı
Senin bana din ü iman
Kaygusuz

İMANI YOK (ایمانی یوق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle tariz ve muaheze yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Sana derler hût-i çin zülfüne zünnar söylerler
Zehi imanı yoklar küfr söylerler hatu derler
Fuzuli

İMARET (عمارت) [*Vak.*] Medrese talebesiyle fakirlere yemek pişirilip yedirilen yerlere verilen addır. Türkçesi «aşhane», «aşevi» demek olan bu Arapça kelime «Kamus-ı Osmanî» de şöyle tarif edilmiştir: «harab» ın zıddı, şen ve âbâd olmak, mamurluk, (İmaret-i Bilâd) talebe-i ulûma, fukaraya tabh ve tevzi edilen mahall-i mahsus: (Hamidiye imareti, Ayasofya imareti, imaret zerdesi.)»

Müslümanlıkta yoksullara yardım pek makbul sayıldığı için vakt ü hali yerinde olanlar daima yemek yedirmeyi isterler, zenginler ise birçok faydalı işler arasında imaretler yaptırıp fakirlerin karınlarını doyurmayı kendileri için birer âhiret zahiresi sayarlar. Türkler dindarlıkta öteki kavimlerden ileri gittiklerinden bulundukları yerlerde birçok imaretler yaptırmışlar ve onların idamesi için vakıflar vücude getirmişlerdir. Vaktiyle yalnız İstanbul'da yirmi tane imaretin bulunduğunu söylemek yapılması ve devam ettirilmesi büyük bir para sarfına bağlı olan bu hayır müesseselerine Osmanlı Türklerinin ne kadar ehemmiyet verdiklerini ispata kifayet eder. Günde en az dört beş bin kişi öğle ve akşam olmak üzere iki defa yemek yiyen bu müesseselerden dört sınıf halk istifade ederdi:

1 — Medrese talebesi
2 — Cami ve hayrat hademesi
3 — Memleket fukarası
4 — Misafirler (ayende ve revende)

1908 Temmuz İnkılâbına kadar devam eden imaretler 6 nisan 1327 (1911) tarihli kanunla, yalnız iki tanesi bırakılmak suretiyle kapatılmış, binaları başka başka işlerde kullanılmıya başlanmıştır. Bunlardan Süleymaniye imareti Türk İslâm müzesi, Nur-ı Osmaniye imareti, çini fabrikası olarak kullanılmaktadır Yıkılanlar, ambar gibi hasis işlerde kullanılanlar da vardır.

Bu hayırlı kurumların kapatılmasındaki yanlışlık sonradan başgösteren ihtiyaçlarla meydana çıkmış, eski adıyle Hilâl-i Ahmer, şimdiki adıyle Kızılay, şiddetle duyulan bu ihtiyacı karşılamağa koyulmuş ise de malî vaziyetinin müsaadesizliği yüzünden eskisi gibi büyük mikyasta yardıma imkân bulamamıştır.

Şehirciliğe ve Belediye'ye ait kıymetli tetkikleriyle tanınmış olan Osman Ergin «Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası 1939» yanlış anlaşıldığını ileri sürdüğü bu tâbir için şu tafsilâtı variyor:

«Dilimizde kullanılan fakat mânası da, medlûlü de yanlış anlaşılarak tarihçilerimizi bile yanıltmış olan imaret tâbiri hakkında kısa bir tetkik neşrini lüzumlu gördüm ve bunu 1 - İmaret mefhumu, 2 - Sıhhî, içtimaî ve iktisadî bakımlardan imaret, 3 - Turizm bakımından imaret 4 - Bir şehir kuruluşu bakımından imaret olmak üzere dört parçaya ayırıp öyle tetkik etmek istedim:

«1 — İmaret mefhumu: Türklerin imar hususunda olduğu kadar ilim, sanat, içtimaî yardım ve dinî müesseseler yapış sahalarında da yüzlerini ağartacak, kendilerinden evvel gelmiş ve geçmiş milletlere üstünlüklerini gösterecek olan bu sistemin hukuk, medeniyyet ve imar bakımından tarifini biraz sonraya bırakarak ilk önce atalarımızın hangi türlü müesseselere imaret dediklerini araştırmak lâzım geliyor.

«Kestirme olarak söyliyeyim ki: Türkler cami, medrese, hastahane, aşhane, misafirhane, hanikah hattâ türbe, hattâ kale, hattâ minare binalarına kader teker teker olduğu gibi hepsi bir arada olarak da imaret adını vermektedirler.

«Anadolu ve Rumeli'nin birçok şehir ve kasabalarında bu türlü binalar üzerinde hâlâ duran kitabeler bu iddianın taş kesilmiş birer şahitleridir.

«Bu kitabeler son zamanlarda büyük himmet sahibi bazı ilim adamlarımız tarafından toplanarak kitap halinde neşredilmiş olduğu için bu kısa tetkik dolayısiyle ve yorucu zahmetlere de ihtiyaç kalmamıştır. Adları, muharrirleri ve sayısı bu türlü işlerle uğraşanlara malûm olan bahsettiğim eserlerden gelişigüzel birçok misal alıyorum:

1 — Sivas'ta Dâr-üs-sıhha kitabesi امر بعمارة هذا الدار الصحه لرضاء الله تعالى.

2 — Sivas'ta Gök medrese kitabesi امر بعمارة هذه المدرسة فى ايام دولته.

Müellif eserine cami, mescit, türbe, hamam gibi şeylere ait kitabeler de koyduktan sonra diyor ki:

«İşte bu misaller gösteriyor ki yalnız aşevine imaret demek doğru olmadığı gibi eski eserlerde, halk ağzında nerede ve ne zaman imaret tâbiri görülür ve işitilirse «orada önceleri birer aşevi varmış da onun için oraya bu ad verilmiştir» demek doğru değildir. Halbuki

hep böyle denildiği, işitildiği ve yazıldığı için bu nokta üzerinde biraz durmak icabeder.

«Anadolu'nun ve Rumeli'nin birçok şehir ve kasabalarında hattâ İstanbul'da imaret camii, imaret mahallesi, yeni imaret, eski imaret gibi tâbirlere rastgelinir.»

Sayın Osman Ergin, eserinde bu misalleri çoğalttığı gibi «Hadikat-ül-cevami» müellifinin Fâtih'in tesisinden bahsederken «Sultan-ı mezbûrun cami-i şerifinin sekiz medresesini binasından sonra imaret binasına dek bu mesçit imaret olmakla böyle şöhret bulmuştur» demesini doğru bulmuyor, bu ibarede «imaret binasına dek «kaydından anlıyoruz ki Hüseyin Efendi imaret mefhumunu anlıyamamış, imaretten yalnız aşevini kasdetmiştir ve bu kilisenin cami ve medrese değil aşevi ittihaz edildiğini sanmıştır. Halbuki bu kiliselerin etrafında birçok papas odaları ve ufak bir çarşı bulunması yüzünden bunlar bulundukları semtte birer umran eseri sayılmış, gerek Selçuk oğulları, gerek Osmanlılar bu türlü umran eserlerine imaret dedikleri için ele geçirdikleri Bizans eserlerine de imaret adını vermişlerdir. Bunda hiç şüphe yoktur.»

Evliya Çelebi'nin Fâtih'in yapmış olduğu imaret parçalarından bahsederken yazdığı:

«.. ile âraste olmuş bir camidir ki mürtefi bir mahalden cevanib-i erbaasında olan imaretlere nazar-ı im'an ile nazar etsek safi ressas-ı hastan gömgök bir imarethanedir ki berk urup durur. Bu âsardan gayri koca Fâtih'in nice imaret ile şehr-i İstanbul'un enderun ve birun'unda vücude getirdiği âsar-ı azîme ile şehr-i cedit mamur ve âbadândır.» Ve Süleymaniye'yi uzun uzadıya tarif ettikten sonra kaydettiği «Galata canibinden bu Süleymaniye imaretine nazar eden gûya gömgök kurşun ile puşide bir sıvad-ı muazzam nümayan görür» cümlelerini ele alan Osman Ergin «Bu sözlerle imaret mefhumunu hakkıyle kavradığını gösterirse de başka bir yerinde aşevlerinden bahsederken onlara munhasıran imaret deyişi onun da yanıldığını gösterir» diyor.

Bundan sonra da diğer bir kısım müelliflerin ve tarihçilerin imaret tâbirini münhasıran yemek pişirilen ve yedirilen yer olarak göstermek suretiyle yanıldıklarını örnekler vererek belirtiyor.

Değerli müellifin uzun uzadıya üzerinde durduğu bu tâbirin lûğat mânasına bakmakla hem kendisinin hem de yalnız yemek pişirilen ve yenilen yer diyenlerin haklı oldukları anlaşılır. Çünkü kamustan naklen yukarıya kaydedilen imaret kelimesinin hem mamurluk, hem de yemek yenilen yer mânasına gelmesi her iki nokta-i nazarın bu suretle telifini mümkün kılar. Kaldı ki bizler gibi imaretlerin faal devirlerini idrâk etmiş ve bu tâbirin o makamda kullanıldığını görmüş olanların ikinci mânaya da geldiğinde şüpheleri yoktur.

Din müesseseleri hakkındaki tetkikleriyle tanınmış olan Müftüzade Esat Bey İstanbul'daki imaretlere tahsis eitiği iki kıymetli yazısında (Sebil-ür-reşat, c. 21, s. 189 - 191, 210 - 212) İstanbul'daki yirmi imaretin ilân-ı meşrutiyete, hattâ 19 rebiülevvel 1329 ve 6 nisan 1327 tarihli kanunun neşrine kadar mamur ve muntazam olduğunu yazdıktan sonra şu tafsilâtı veriyor:

«Bu kanun ile; işbu yirmi imaretten on sekizi lâğvolunarak yalnız fukaraya mahsus olmak üzere biri Lâleli'de, diğeri Üsküdar'da iki tanesi ipka, talebe muayyenat ve muhassesatı nakde tahvil ve bilâhara 10 zilkade 1332 ve 18 eylûl 1330 (1914) tarihli nizamname ile (mâdde 12) yine talebeye mahsus olarak Fâtih, Şehzade, Nur-ı Osmani ve Valide-i Atik imaretleri iade ve ihya edilmiş, duagû fodlaları - bedelleri tediye olunmak suretiyle kayıtları terkin, hademe-i hayrat fodla ve muayyenatı - bedeli sahiplerinin vazife ve maaşlarına zam suretiyle - kezalik kayıtları terkin kılınmak, âyende ve revende fukara idadına ithâl olunmuştur.

«İmaretlerin hepsinde talebe-i ulûm işçe edilirdi. Talebe tevziatı hitam bulduktan sonra fakirlere ve misafirlere tevziat başlardı. Fukaranın en ziyade toplandıkları imaretler; Lâleli, Şehzade ile Üsküdar'da Valide-i Atik ve Mihrimah, Eyüp'te Mihr-i Şah imaretleri idi.

«Talebelere; fodla, çorba, pilâv, aşûre, bazan da zirbaç tevzi olunurdu. Bir fodla doksan dirhem miktarında ekmektir. Bir takım imaretlerde kırk beş dirhemlik fodlalar da yapılırdı. Askerlerin tam ve nısıf tayın ekmekleri gibi.

«Herhangi bir medreseye müceddeden dâhil olan bir talebeye (çömez) mülâzim istihkakı olan bir tam fodla verilir, bilâhara hücre sahibi olunca bir misli zam alır. Herhangi bir vakıftan ayrıca meşrutası var ise üç, dört fodlaya kadar sahip ve müstahak olur. Sabahları imaretler; sabah namazı vakti açılır, Sabah derslerinden evvel fodlalar verilerek talebeye buğday ve arpa unundan veya kırmasından yapılan çorba dağıtılır. Bu çorba imaret dâhilindeki «me'kel» de her talebeye büyük ve muayyen bir kepçe olmak üzere verilir ve orada taslarla içilir. Dersten çıktıktan sonra yağlı pirinç çorbası alınır, buna bazan nohut da konur. Bu çorbayı

arzu edenler imarette içebildiği gibi birçok medreselerin çorbasını talebeden seçilen ve «kemer» namiyle anılan birer adam ve refikleri vasıtasıyle - bir sırık ucuna iki iple merbut teneke veya güğümlerle - medreseye getirilir, fodlalarla birlikte orada talebeye tevzi edilir. Perşembe günleri de her imarette zerde, pilâv ve Hamidiye ile Lâleli imaretlerinde pazartesi, perşembe günleri zerde ve etli pilâv yapılır ve bolca verilir. Bir iki imarette, bilhassa Beşirağa'da ayrıca zirbaç pişirilir.

«İmaretlerdeki vazife sahiplerinin nevi ve miktarları vakıfnamelerin çoğunda tesbit olunmuştur. Ezcümle Fâtih'in imaret kadrosu şudur:

« 1 - Nazır-ı imaret (taambane müdürü), 2 - Kâtip, 3 - Emin-i hazine, 4 - Emin-i sarf, 5 - Kilâri (ambar memuru), 6 - Müstakbil-i misafir (buyurun efendim) ci, 7 - Nakip (4 müvezzi), 8 - Nakkad-ı kendüm (2 kalburcu), 9 - Nakkad-ı Erz (2 pirincin taşlarını ayıklıyan),, 10 - Seraci (2 kandilci), 11 - Ferraş, 12 - Hâdim-i me'kel-i suhtegân, 13 - Hâdim-i me'kel-i misafirîn ve fukara, 14 - Bevvap (2), 15 - Çarubi (süpürgeci), 16 - Kâse şû (bulaşıkçı), 17 - Hafız-ı tas (2), 18 - Seyis, 19 - Hamal-ı hatap, 20 - Hamal-ı lâhım, 21 - Hamal-ı zehair, 22 - Sertabbah (aşçıbaşı), 23 - Tabbah (4), 24 - Serhabbaz (ekmekçibaşı), 25 - Habbaz (5), 26 - Mahiy - ün - nükuş (münasebetsiz yazıları ve resimleri silen),27 - Vezzan-ı imaret (kantarcı).»

Esat Bey ikinci yazısında bırakılan iki imaretle talebe için yeniden açılan dört imaret ve bu münasebetle verilen bedeller hakkında izahat vermektedir.

İşler miydi ta ahd-ı safi'delek bu imaret
Evlâdına meşruta eğer tevliyet olsa.
Sabit

İMARET KEMERİ (عمارت کمری) [*Mek.*] Medresenin en güçlü, kuvvetli, kıdemli ve sözü dinlenen talebesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu tâbir medrese talebesinden iaşe işlerine nezaret etmek üzere bir sene müddetle intihap olunanlar hakkında da istimal olunurdu. Beline kemer taktığı için bu isim verilmiştir.

Eskiden medreselerde çıkan uygunsuz işlere polis müdahale etmez, kabahat işliyenleri ders vekâleti cezalandırırdı.

İMDADİYYE (امدادیه) [*Mal.*] Muharebe zamanlarında harb masrafını karşılamak, sulh vaktinde de bütçe açığını kapatmak için halktan alınan örfi vergiye verilen addır. İmdat, yardım demektir. Harb için alınana «imdadiyye-i seferiyye», açığı kapatmak maksadiyle istifa olunana da «imdadiyye-i hazariyye» denildiği gibi her ikisine birden «imdadiyye» de ıtlak olunurdu.

İmdadiyye namiyle tahsil olunan vergi bazan hazineye gönderilir, bazan da ordu kumandanına verilirdi. Verginin miktarı ihtiyaca göre değişirdi. Esas fermanla tâyin olunur ve tevzi defterine ithal edilirdi.

Harb masrafını karşılamak için bir vergi suretinde tarh ve tevzi olunandan hariç olmak üzere yine harb masrafını kapatmak maksadiyle şehir ve kasabalardaki âyan ve tüccarla zenginlerden istikraz suretiyle tedarik edilen paralara da eski maliye ıstılahında «imdadiyye» denilirdi.

İMDADİYYE-İ HAZARİYYE (امدادیهٔ حضریه) [*Mal.*] Muharebe olmadığı zamanlarda bütçe açığını kapatmak için ahaliye tarh ve tahsil olunan vergilere verilen addır.

Tarh ve tahsil itibariyle «imdadiyye-i seferiyye» nin ayniydi. Bu da imdadiyye-i seferiyye gibi «ruz-ı kasım» ve «ruz-ı hızır» itibariyle ikiye ayrılır ve alâkadar memurlarla halkın ileri gelenlerinin huzuriyle şer'iyye mahkemelerince tesbit olunan «tevzi defteri» ne ithal edilirdi.

İmdadiyye-i hazariyye ve imdadiyye-i seferiyye hükmen birdi. Hattâ bazı vilâyet defterlerinde «imdadiyye-i hazariyye» veya «imdadiyye-i seferiyye» olup olmadığı tefrik edilmiyerek sadece «ruz-ı hızır tevzii», «ruz-ı kasım tevzii» veyahut «ruz-ı hızır taksiti», «ruz-ı kasım taksiti» adlariyle ve bazılarında da yalnız «imdadiyye» namiyle yazılıydı.

İMDADİYYE-İ SEFERİYYE (امدادیهٔ سفریه) [*Mal,*] Muharebe masrafına karşılık olmak üzere halktan alınan örfî vergiye verilen addır. Osmanlılarda tekâlif-i örfiyyenin ilki bu vergidir.

Beytülmalde genişlik olmadığı zaman seferber olan askerin teçhizi için asker olmiyanlardan vergi almak şer'an caizdir. Buna şeriat lisanında «caal» denilir. Peygamber zamanında ve Ömer ahdında harbe gitmiyenlerin zırhını, atını alıp gidenlere vermek ve malen iane ettirilmek suretiyle defaatle tatbik olunmuştur.

Osmanlılarda «imdadiyye-i seferiyye» teklifi hazinede askerî masarifi temin edecek vüs'at bulunmadığı zamandan başlamıştır. Tahsil olunan imdadiyye-i seferiyye bazan hazineye gönderilir ve çok kere doğrudan doğruya orduya memur olan serdarlara verilirdi. Miktarı; bazan fermanlarla tezyit ve tenkis edilir ve her paşaya verilecek imdadiyye-i seferiyye fermanında

tasrih edilerek ferman mucebince «tevzi defteri» ne ithal kılınırdı. Tevzi sırasında sâdat, imamlar, hatipler, papaslar, nâsın sadakası ile geçinen fakirler müstesna tutulur, bunlara tekâliften hisse tarholunmazdı. Bunlardan başka yine bir nevi askerlik demek olan köprücülük ve derbentçilik ve suyolculnk hizmetleriyle muvazzaf bulunan ve miriye kereste ve zahire gibi ayniyat itasiyle mükellef tutulan köylüler de bu defterlere ithal edilmezdi. Şu kadar ki bazı yerler ahalisine yazılan imdadiyye-i seferiyye teklifi hafif ve bazı yerlerde ağırdı. Sonraları buna türlü türlü adlarla birçok teklifler ilâve edilmişti. Nihayet Tanzimat-ı hayriyyenin ilânında vergiye kalbedildi.

İMLÂSIZ (املاسز) [*Hal.*] İmlâ yanlışları olan yazı hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İMLÂSI YOK (املاسی یوق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle doğru yazmayı bilmiyen yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İMLÂYA GELMEK (املایه کلمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle söz tutmak, söz dinleyip iyi halde bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İMLÂYA GELMEZ (املایه کلز) Mecaz yoluyle salah kabul etmez, nasihat dinlemez yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Bin nasihat eylesem gelmez yine imlâya o Lâ

İMLÂYA GETİRMEK (املایه گتیرمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle ıslah etmek, adam etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İMSAK (امساك) [*Fık.*] Sahurdan sonra su içip oruca niyet verilecek zaman; orucun şer'î başlangıcı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İmsak; Arapça nefsini men' ve zaptetmek; perhizkâr olmak, alıkoymak, hasislik mânalarına gelir. Bu vakti göstermek üzere tertip edilen takvimli kâğıda «İmsakiyye» denilir.

Bir gâne idi Keremde çalâk
Savm olmasa eylemezdi imsak
Nabi

İMSAKİYYE (امساکیه) [*Tak.*] Ramazanda imsak vaktini göstermek üzere bir aylık olarak tertip olunup bastırılan takvimli kâğıda verilen addır. Bunda ramazanın birinden sonuna kadar namaz vakitleriyle beraber imsak vakti de gösterilir. İmsak; yiyip içmenin son ve orucun başlangıc zamanı demektir.

Eyleyüp şi'ri varakpare-i imsakiyye
Ramazanda dağıtır halka hedayay-ı sahan
Vehbi

İMTİHAN ATIŞI (امتحان آتیشی) [*Ask.*] Ders ve muharebe atışlarını muayene için âmirin huzuriyle yapılan atış hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İMTİYAZ MADALYASI (امتیاز مدالیه‌سی) [*İda.*] 11 Eylül 1299 (1883) senesinde ihdas olunan madalyanın adıdır. Devlet ve memlekete sadakat, şecaat, istikamet gösterenlerle mülk ü millete faydalı bir şey ihtirâ edenlere ve devlet tarafından memuriyetle gönderildikleri yerlerde iktidar ve ehliyet gösterenlere verilmek üzere ihdas olunan bu madalyanın yüzünde arma, arkasında üstünde Arap tarzında ince nakışlarla çevrili kat-ı nakıs içinde «Devlet-i Osmaniye umurunda fevkalâde ibraz-ı sadakat ve şecaat edenlere mahsus madalyadır» ibaresi altında sahibinin adı ve 1300 rakamı yazılı idi. Altın ve gümüş olmak üzere iki nevidi. Altını 11 dirhem, 4 kırat ağırlığında, 37 milimetre kutrunda ve 916,5 ayarında, gümüşü de 7 dirhem, 8 kırat ağırlığında 37 milimetre kutrunda ve 830 ayarında idi. Altına nâil olana gümüşü de birlikte verilirdi. Muharebeye mahsus olmak üzere kordelânın üzerine altın veya gümüşten çifte kılıç, üstünde de 1332 tarihi yazılı bir plâka ilâve olunmuştu.

1302 (1886) senesinde aynı şekilde o yazı ve nakışları hâvi olarak 24 milimetre kutrunda küçük kıtada bir imtiyaz madalyası daha yapılmıştır. Mülkiye memurları nişanlar gibi resmî elbiselerinin üzerine resmî günlerde ve selâmlık resm-i âlilerinde, askerler de her vakit takarlardı.

İMTİYAZ NİŞANI (امتیاز نشانی) [*İda*] Devletin ilmî, mülkî ve askerî menfaatlarına fevkalâde olarak hizmette bulunanlara verilmek üzere 22 Zilhicce 1295 (1878) tarihinde ihdas olunan nişanın adıdır. Bu nişanı alabilmek nişanda mine işlemeli ve murassa' olarak yazılı hamiyyet, gayret, şecaat ve sadakatın fi'lî eserlerinin sabit olmasına bağlı idi. Beratlarında hizmet ve liyakatin sebepleri yazıldığı gibi isim yerleri hatt-ı hümayun ile tevşih ve müstehaklarına İstanbul'da iseler padişahın huzurunda ve kendi eliyle, taşrada iseler resmî elbise giymiş olduğu halde valî tarafından talik olunurdu. İmtiyaz nişanı icabında ecnebi hükümdarlarla hanedanları erkânına ve hayırhahane fikirlerinden devletçe istifade edilmiş olan ecnebilerin muteberlerine de verilirdi. 2 parça olan bu nişan birer tane şemseden müteşekkil idi. Nişanlar altından mamul ve murassa' idi. Her hiri beşer şualı sekiz parçadan

müteşekkil ve göbeği yüksek bir güneş şeklinde idi. Şualar birbirine fasılasız olarak bitişik ve *merkezden muhite doğru mail* olarak konulmuş birer balık sırtı teşkil etmekte ve beş şuadan ortadaki en uzun ve bunun iki yanındakiler ondan biraz kısa ve bundan sonra iki kenara gelen şualar daha kısa olup orta şuanın ancak üçte biri kadar uzunlukta idi. İki mücavir şulenin birbirine bitişik olan kısa şuâları diğerlerinden münhat olduğundan üzerleri bir oluk teşkil ederdi. Kenarı ipekli olan şuaların üzerlerine kezalik altından defne dalları işlenmişti. Şulelerin birbirine bitişik olmıyan dördünün üzerinde ve göbeğin bitişiğinde yeşil mineli birer kordelâ üzerine yazı yazılı olup bu kordelâların uçları her iki şulenin arasında kalan diğer şulenin üzerine raptolunmuştu. Göbek çemberi murassa' olup ortasında kezalik yeşil mineli ve bombeli tuğra evi vardı. Nişanın üst tarafında asılma yerinde yeşil mineli ve mafsallı ve yıldızı sağa müteveccih bir ay yıldız vardı. Bunun üstünde de kordelâ geçmek üzere mafsallı ve üzeri şualardaki gibi defne dalı işlenmiş bir uzun halka vardı.

İmtiyaz şemsesi nişandan büyük ise de şekli itibariyle tamamen onun ayni idi. Yalnız asılma yerindeki ay yıldız ve halka yerine arka tarafında bir uzun mandallı iğne ve iki ufak kanca vardı. Bir de 4 şule üzerindeki yazılar ince kordelâ şeklinde olmayup kezalik yeşil mineli dilileri münhani bir şibih münharif şeklinde olduğu gibi arada kalan şuleler üzerine dahi göbek çemberine muttasıl olarak kezalik yeşil mineli birer ufak yarımay oturtulmuş ve şuleler arasına dahi kısa şuleler üzerine üç yaprak ve bir tohumdan müteşekkil birer *murassa'* ufak dal konulmuştu.

İmtiyaz nişanı şemse göbeğinin çemberinde her biri birer kıratlık 14 tane taş vardı. Şemselerin etrafındaki 8 tane çiçeğin her birinde birer buçuk buğdaylık birer tane ve yarımşar buğdaylık 3 tane ve birer 23 lik 12 tane ve bu suretle tekmil şulede cem'an 23 kırat vezninde 142 taş vardı. Gerdana ve kordona takılan imtiyaz nişanı göbek çemberlerinin her birinde beheri yarımşar kıratlık 14 tane taş bulunduğundan bu suretle 3 parçadan müteşekkil imtiyaz nişanlarında cem'an 37 kırat vezninde 170 taş bulunurdu.

Nişan ve şemselerin ortasında yeşil mine üzerine Sultan Abdülhamîd'in «gazi» unvanlı tuğrası ve altında 1295 tarihi yazılı idi. Göbek çemberinin etrafında birer çerçeve içinde (hamiyyet, gayret, şecaat, sadakat) kelimeleri vardı. Gayret kelimesi nişanın yukarı tarafında asılma yerinin, sadakat kelimesi de onun kutur cihetiyle karşılığında olarak tuğranın altına hamiyyet kelimesinin h'harfi aşağıdan başlamak üzere sağda, şecaat kelimesinin ş harfi yukardan başlıyarak sol tarafına gelmek üzere tertip edilmişti. İmtiyaz şemsesi 100 ve nişanlar 65 milimetre kutrunda idi.

İmtiyaz nişanının 10 santimetre genişliğindeki kordonu ve imtiyaz madalyasının 3 1/2 santimetre genişliğindeki kordelâsı ortadan yarı yarıya bir tarafı yeşil ve bir tarafı kırmızı idi. Yeşil tarafı talik edenin (takanın) sağ tarafında, kırmızı cihet sol tarafına gelmesi lâzımdı.

Sahibinin ölümiyle geri alınmaz, talik hakkı olmamak üzere vârislerin ekber ve erşedine (büyük ve reşit olanına) bırakılırdı.

İMZA-İ KAZA (امضاء قضا) (*Fık.*) Kısas hükmünü icra ve infaz yerinde kullanılır bir tâbirdir: Sair maddelerde hüküm başka, tenfiz yine başka şey olarak telâkki olunur

İMZAY-I PADİŞAHİ (امضای پادشاهی) [*İda.*] Padişahın imzası mânasına gelir bir tâbirdir. Osmanlı padişahları tarafından vaktiyle hükümdarlara yazılan «name-i hümayun»ların kenarlarına altın yaldızla imza konurdu. Bunlara «imzay-ı padişahî» denilirdi. İmzalar şöyle yazılırdı:

1 — Elmütevekkil alellah-ül-melik-ül-müstean Essultan Ahmet Han Bin Mehmet Han

2 — Elmüeyyed Bi-teyidilillâh-ül-melik-ülmennan Essultan-el-Gazi Murat Han Bin Ahmet Han

Bunlara mühür basılmazdı. Yalnız musaleha akdinde temessük olmak için yazılan ahidnamelere siyah mürekkeple mühür basılır ve «çatma» denilen kadifesi alâ bir kumaş kese içine konurdu. Bu kese altın kozalak ile bağlanır, üzeri balmumu ile mühürlenirdi. Hükümdarın ehemmiyet ve azametine göre keselerin rengi tebeddül ettiği gibi kozalak da murassa veya altın olmak üzere değişirdi.

İNABE (انابه) [*Sof.*] Lûgat mânası nedamet etme, tövbe etme demek olan bu kelime sofiye ıstılahı olarak bir mürşide mürit olmıya denilir. Tarikate girmek için behemehal bir mürşide, bir şeyhe inabe etmek, el almak, teslim olmak, onun huzurunda günahlarından tövbe etmek, bir daha yalan söylemiyeceğine, kimsenin malını çalmıyacağına, zina etmiyeceğine, hulâsa hiçbir fenalıkta bulunmıyacağına, Allah ve Resulü ve o tarikatin pîri namına söz vermek lâzımdı. Buna «biat», «mübayaa», «mu-

ahede» de denilir. Şeyh tarafından yapılan vazifeye göre «telkin» de ıtlak olunur.

İnabenin tahakkuku için müridin on şarta riayet edeceğine dair söz vermesi icabeder. On şart şunlar:

1) Yalan söylememek, 2) kimsenin arkasından söz söylememek ve kimseye iftira etmemek, 3) kimsenin aleyhinde gezmemek, 4) namazı vaktinde kılmak, 5) kılınmamış namaz, tutulmamış oruç varsa kaza etmek, 6) ahbaptan ve ülfetten vaz geçip erbain ve halvete devam etmek, 8) riyazete devam eylemek, 9) daima nefsin istediğinin hilâfını işlemek, 10) kendini ölü görmek.

Mürit tarafından şeyh huzurunda yapılan bu taahhütler insaniyyetin hayrına, selâmetine matuf şeylerdir. Ancak bu taahhüde ait merasim şekil itibariyle her tarikte az çok değişiyordu. (Tasavvuf Tarihi) nde (s. 223) misal olarak Kadirîlerle Nakşilere ait merasim gösteriliyor, ve şu suretle tarif olunuyor:

Kadirîlerde evvelâ şeyh ve mürit büyük abdest alırlar. Ondan sonra mürit kendi kalbinden başka düşünceleri atıp Cenab-ı Hakka teveccüh ve Fahrülmürselin efendimize tevessül ederek şeyhin emrine amade olur. Şeyh elinin ayesini müridin elinin ayesine koyar ve müridin baş parmağını parmaklariyle kabzedip şu duayı mürit ile birlikte okurlar:

«اعوذبالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين استغفرالله العظيم الذى لااله الا
هو الحى القيوم واتوب اليه وصلى الله على سيدنا محمد
وعلى آله وسلم . اللهم انى اشهدك واشهد ملائكتك
وانبيائك ومرسلك واوليائك انى قد قبلت ولدا فى الله
فاقبله واقبل عليه وكن له ولا تكن عليه وثبة وايده»

«Ondan sonra şeyh müride şöyle hitap ede: oğlum bundan sonra büyük ve küçük günah işleme. Allah'ın kitabı ve resulünün şeriatiyle amel et. Şeriat ile hakikat beynini cemetmek üzere sana inabe eyledim. Mürit cevaben o minval üzere kabul ettiğini söyler. Şeyhin duasiyle merasim biter.

«Kadirî şeyhlerinin ekserisi bu inabeti cumartesi günü güneş doğmadan yaparlar. Nakşibendilerdeki merasim:

«Eğer bir talib-i tarik, Cenab-ı Hak taalâya sülûk murat etse ana lâzımdır ki evvelâ bir şeyh-i kâmil bulup andan ahz-ı tarik ede. Andan sonra anı rehber ve pişva edinip tarikate anın refakatiyle sülûk ede. Zira tarik-i Cenab-ı Hak gayet hatarnâk ve mahall-i helâktir. Sâlik anda bir refik-i müşfika ve bir ârif-i rüsum-i tarikate mukarin olmadıkça, Hak Taalânın vusalına hidayet bulmaz. Belki ol sâlik dalâlete düşüp helâk olur. Anın için: «الرفيق ثم الطريق — من لم تأخذ الطريق من الرجال فينتقل من محال الى محال — من لم يكن له الشيخ فشيخه الشيطان» denilmiştir. İmdi malûm ola ki sâlik bir şeyh-i kâmil buldukta andan ahz-ı tarik eyliye ve telkin zikrin sünnet üzere keyfiyyeti budur ki: şeyh olan kimse sâlike istihare emreder ve kendi dahi istihare eder. Eğer istihareleri muvafık olursa sâlike gusl ile emreder. Nitekim Resulüllah Sallâllahu aleyhi vesellem tövbe eden kimselere öyle emir buyururlardı. Gusülden sonra sâlik ile iki rekât namaz kılalar ve bu namazdan sonra yetmiş kere «Estağfürullah-ül-azim» ve yüz kere dahi «Subhanallahi ve bihamdihi» diye ve Hak Taalânın rızası için bir şey dahi tasadduk ede. Sonra şeyhin huzuruna gide. Şeyh dahi muvacehesinde diz üzerine iclâs ede. Sonra şeyh müride cemi' measinin kebir ve sagirlerinden ve cemi' gafelâtından ve ahlâk-ı zemimelerinden tövbe-i nasuh ettire. Zira bir kimsenin yüz masiyati olsa doksan dokuzundan tövbe edip birinden tövbe etmese ol kimseye taip denilmez. İmdi nakir ve kitmir ma'siyyetlerinden sâlike tövbe etmek lâzımdır. Andan sonra şeyh ol salikin zimmetinde hukuk-u ibat varsa hukuku ashabına redde ve yahut istihlâle andan ahd ala. Ondan sonra müridin sağ elini musafaha ader gibi eliyle tuta. Andan sonra sâlikin üzerine farz ve lâzımdır ki cemi' ahkâm-ı şer-i şerifin ve cemi' sünnet ve meratip ve nevafilin işlemesine dahi ahd ahz ede ve azîmet ile amel etmiye ve ruhsatları terk eylemiye ve cemi' bid'atlardan ihtiraz etmiye dahi ahd ahz ede. Andan sonra bu âyet-i kerimeyi teberrüken kıraat ede: (ان الذين يبايعونك انما يبايعون الله) andan sonra şeyh ve mürit bu istigfarı üç kere okuya: «استغفرالله العظيم الذى لااله الا هوالحى القيوم ، غفارالذنوب واتوب اليه واسئلة التوبة عبد ظالم لنفسه لايملك لنفسه ضراً ولا نفعاً ولا موتاً ولا حيوة ولانشورا» Sonra şeyh ve mürit ellerini dizleri üzerine vazedip gözlerini yumarlar. Andan sonra şeyh İsm-i Celâl'i kalbiyle müridin kalbine telkin tariki üzerine üç kere zikr ede. Andan sonra mürit dahi üç kere kalbi ile telkin tariki üzere zikr ede. Andan zonra şeyh ve mürit mean ellerini kaldırıp şeyh dua ede ve mürit amin diye. Duanın tamamında ellerini yüzlerine süreler.»

Kelime-i tevhidin keyfiyyet-i telkini dahi İsm-i Celâl'in keyfiyyeti gibi ise de kelime-i tevhidi telkinde şeyh ve mürit haps-i nefs ederler. Andan sonra müride lâzımdır ki tövbesi üzerine sabit kadem olup şeyhiyle ettiği

aht ve misakı hıfz ede. Eğer etmezse nakz-ı aht edip « الذين ينقضون عهدالله من بعد ميثاقه » âyet-i kerimesinin tabtında dahil ve şeyh canibinden dahi ana olan tarik-i feyz-ü fütuh münsed olup bir dahi ol mürit tecdid-i ahda muhtaç olur. Zira feyz-i tarikat hıfz-ı aht ile cari ve sari olur.»

Dikkatle bak üstadın olan hane haraba
Ehlinden al ister isen eğer almak inabe
İhsan Hamamî zade

İNABE ALMAK (انابه آلمق) [*Sof.*] Bir şeyhe intisap ile derviş olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunuu yerine « el almak » da denilir.

İNABE VERMEK (انابه ویرمك) [*Sof.*] Bir mürşidin istekliye mensup olduğu tarikati telkin etmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir

İN'AM (انعام) [*Ask.*] Yeniçerilerin aylıklarına yapılan zam yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bahşiş yerinde kullanıldığı da olurdu. İn'am; Arapça nimet vermek demektir. Yeniçeriler hükümdarların tahta çıkışlarında verilmesi kanun olan cülûs terakkileri ile muharebelerde gördükleri fevkalâde hizmetler sebebiyle verilen fazla yevmiyeler hariç olmak üzere üç tertip üzerinden yevmiye zammına nail olurlardı. Bunlardan biri «mukarrer» di. Odalarının tayini idi. İkincisi «mahlûl» dü. Ölen yoldaşın yevmiyelerinin yedi akçadan yukarısının efrad arasında taksimi sebebiyleydi. Üçüncüsü de «in'am» ismini alan re'sen veya Yeniçeri ağasının arzı üzerine hükümdar tarafından ocağa verilen bahşişti. İn'amlar buçuk yani yarımşar akça olarak yevmiyelere zammedilirdi.

Cerrar deyu vermez olur Tanrı selâmın
Şermende ider eylese bir habbece in'am
Ruhî

İNAS ÇELEBİ (اناث چلبی) [*Sof.*] Mevlâna nesline mensup erkek çelebinin kızları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Erkek çelebiye «zükûr çelebi» de denilir. İnas çelebi kızlardan gelen erkek evlâtlarla yine bu erkek evlâtlardan doğan erkek çocuklar inas çelebi sayılır. İnas çelebilik sonradan doğan kızlara intikal etmez.

İNAT TUĞLASI (عناد طوغلاسی) [*San.*] Eskiden ateş tuğlasına verilen addır. Bu tuğlalar o vakit «Tophane-i Âmire» kârhanesindeki top fırınında ve onun gibi demirin eritildiği yerlerde kullanılırdı « Başbakanlık Arşivi »nde mevcut bir vesikaya nazaran (Askerî fiş, No. 2265, tarihi 27. s. 1211) o tarihlerde bu tuğlanın 2856 tanesi dokuz yüz on buçuk kuruşa mal oluyordu.

İNCE DONANMA (ایجه دونما) [*Bah.*] Hafif gemilerden mürekkep donanma hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «hafif donanma» da denilir. Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı» adlı kıymetli eserinde (s. 455 ve mütaakip) ince donanma gemilerinin meşhurları olarak şunları göstermiş ve her biri hakkında kısaca izahat da vermiştir. Uçurma Varna beş çifteleri, Karamürsel, Aktarma, Üstüaçık, Çifte kayığı, Brolik, Celiyye, Çamlıca, kütük, At kayığı, kancabaş, âsayka, ışkampaviya, şahtur, çekelve, kırlangıç, firkate, kalite, pergandi, mavna, gırap, Kadırga, baştarde, baştarde-i hümayun.»

Buharın icadından ve zırhlı harb gemileri yapıldıktan sonra hafif kruvazör ve gambotlardan müteşekkil bahrî kuvvete (deniz kuvveti) «ince donanma» denmiye başlanmıştır. Filotillâ'ya da «ince donanma» denir.

İNCİLİ KÖŞK (ایجیلی کوشك) [*Sar.*] Gülhane'de ve Marmara denizi sahilindeki köşkün adı idi. Yemen Fâtihi diye maruf Sadrazam Sinan Paşa tarafından Üçüncü Murat için yaptırılmıştır.

İNCİRAR KUVVETİ (انجرار قوتی) [*Bah.*] Bir cismin iki tarafından veya bir halatın her iki çımasından çekilmek suretiyle fardî eczalar arasındaki mesafelerin açılmasına sâik olan kuvvet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan incirar çekilmek demektir.

İNEBOLU KÜTÜĞÜ (اینه بولی کوتوگی) [*Bah.*] Karadeniz kıyılarında kereste naklinde kullanılır bir nevi küçük yelkenlinin adıdır.

İNHA (انها) [*İda.*] Bir memurun mafevkindeki memura yani âmirine bir maddeyi havi yazdığı kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bildirmek mânasına da gelir. İnha; Arapça bir maddeyi birine tebliğ etmek, sözü veyahut haberi yetiştirmek demektir. Bu tâbir son zamanlarda bir memurun tâyin veya terfii hakkında yazılan kâğıt hakkında kullanılmaktadır.

Beni bir semt-i muhalifte mi gördün âya?
Ne suçum varsa efendim kerem et kıl inha
Vasfi

İNHİTAT DOLABI (انحطاط دولابی) [*Top.*] Top moylusunun moylu mihveri etrafında istenildiği kadar indirmek üzere tertip edilmiş olan kollu tekerleğin adıdır. «İrtifa dolabı» da aynı tertibattan ibarettir.

İNKILÂBEYN NOKTALARI (انقلابین نقطه‌لری) [*Tak.*] Yaz ve kış inkılâp noktaları yerinde kullanılır bir tâbirdir. İnkılâp; Arapça değişmek, dönmek demektir.

İNKILÂB-I SAYFÎ (انقلاب صیفی) [*Tak.*] İlkbaharın bitip yazın başlayışı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Gün dönümü demektir. Haziranın yirmi ikisine tesadüf eder.

İNKILÂB-I ŞİTEVÎ (انقلاب شتوی) [*Tak.*] Sonbaharın bitip kışın başlayışı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kânunuevvel (aralık) ayının yirmi ikisine raslar.

İNSAN-I KÂMİL (انسان کامل) [*Sof.*] Güzel haslet ve yüksek fazilet ile muttasıf adam demek olan bu mürekkep sıfat sofiye ıstılahı olarak avalim-i ilâhiyyeyi ve küllî ve cüz'î olarak avalim-i kevniyyeyi muhit olan zat yerinde kullanılır.

«Istılah-ı meşayih» de şöyle izah olunmuştur: «Şol bir kimseye derler ki avalim-i ilâhiyye ve kevniyyenin küllî ve cüz'î cümlesini câmi ola. İnsan-ı kâmil bir kitaptır ki kütüb-i ilâhiyye ve kevniyyeyi câmidir. Bu meziyyeti haiz olan insanın ruhu ve aklı kitap, aklı ve kalbi kitap levh-i mahfuz ve nefsi kitab-ül-mahve vel-isbat olmak haysiyetinden «ümm-ül-kitap» tesmiye olunur. Seyyid Şerif insan-ı kâmili takdis edip diyor ki « فهو الصحف المکرمه المرفوعه المطهره الق لایمسها ولایدرك اسرارها الاالمطهرون من الحجب الظلمانیه» Yani insan-ı kâmil ıtlakını ihraz eden merd-i kâmyab öyle bir kitaptır ki kadri derecat-ı âliyeye merfudur ve hakayık-i ilâhiyye ve kevniyyeyi câmi olmakla mukaddes ve mutahhardır. Hücüb-i zulmaniyyeden mutahhar olanlardan başka ana kimse akıl erdiremez ve câmi olduğu esrarı idrâk edemez. Pes akl-ı evvelin âlem-i kebire ve âlem-i kebirin hakayıkına nisbeti ruh-u insaninin bedene ve bedenin havasına olan nisbeti gibidir. Ve nefs-i külliyye âlem-i kebirin kalbidir. Nefs-i natıka insanın kalbi olduğu gibi. Şu hakikatten dolayı insana âlem-i kebir tesmiye olunmuştur.»

Hususi kütüphanemdeki müellifi meçhul yazma bir « insan-ı kâmil » risalesinde aynen şu tafsilât vardır: «Hak Suphanehu ve Taalâ gayb-ı hüviyyet-i Hazret-i ehadiyyete kendi zatını müşahede ederdi. Bigayr-ı vasıtatin ve cemi-i hakayık-ı mekâniyye ve suver-i kevniyye ve esma ve sıfat-ı ilâhiyye ve nisbetiyye ehadiyyet-i cemiyyet-i ilâhiyye-i zatiyye kabzasında gark ve müstehlike idi ve onları müstehlike müşahede edip şol nevatte şecer ve esmar gibi. Zira hariçte ve zahirde zuhur edecek bunların ağyarı yoğidi.

كان الله لم یکن بشیٔ آخر

«Zâtında müstehlike olan esmanın ağyarı hasebiyle yani zuhuruyle kendi zatını ve aynını ve sıfat-ı kemalâtını bir kevn-i câmi'de yani insan-ı kâmilde emr-i vücudu hazırdır yani muhittir yani insan-ı kâmilde müşahede etmek murad eyledi. Pes evvelâ âlemi rahman sureti üzerine halk eyledi. Yani cemî' esma ve sıfatiyle âlemin suverinde zuhur edip suver-i alemde ancak esmanın âyanını müşahede eyledi. Zira zat-ı ehadiyyeye mazhar olmıya âlemde kuvvet ve istidat yoğidi. Sureti cemiyyete ilâhiyyesi üzere zuhura getürdü. Ve iki yüzlü bir âyine kıldı ve iki yüzlü halkeyledi. Bir yüzü zahir ve bir yüzü batındır. Batın yüzü zata ve zahir yüzü esma ve sıfata mastar vâki oldu ve zahir yüzü tamam âlemdir. Ve suver-i âlemde zuhur eden esma-i ilâhiyye suretidir. Öyle olsa insan-ı kâmilin batınî vahdet ve zahirî kesret oldu ve batını hak ve zahiri halk oldu. Pes insan-ı kâmilin mazhariyyeti ayinesinde kendi zatını ve aynını ve zatında müstehliki olan esma-i hüsna ayanını tafsilen müşahede eyledi ve zuhur izhar-i cemâl ve celâl ve tecelli-i zat ve sıfat alâ veçhilkemâl hasıl oldu. Zira bir şeyin kendi nefsini kendüsünde görmesi şey-i ahar gibi olan şeye tecelli edip anda kendi suretin müşahede edip görmesi değildir, âyine gibidir. Meselâ ehadiyyet müşahede olunan yine zat-i ilâhiyyedir. Amma insan-ı kâmilde olan müşahede zat ve sıfatın ve esma-i ilâhiyyenin cemiyyetin müşahedesidir.

«Pes insan-ı kâmilde olan müşahede ecma' ve ekmel ve etem ve esmeldir ve zuhur ve izhar-ı cemâl tecelli-i zat ve sıfat alâ veçhilkemal hâsıl oldu.

«Pes insan-ı kâmil mazhar-ı zat-ı Hak ve âyine-i vücud-u mutlaktır. Esma ve sıfat-ı İlâhiyye ve nisbetiyye şuunat-ı zatiyyeden bir şey yoktur ki bâtınında mevcut ve mestur olmıya ve sahife-i vücutte hakayik-ı kevniyye huruf-u imkâniyyeden bir harf yoktur ki anın zahirinde meşhud ve mestur olmıya. Pes anın dairesinde hariç bir şey müteayyin olmamağın zat-ı Hak anda zuhur-i külli ve tafsili zuhur edip tecelli eyledi ve ol yüzden zatı güneşi işrak etti ve esrar-ı ilâhiyye-i gaybiyye anınla yani insan-ı kâmil ile aşikâre oldu ve ibadet-i zatiyye ve marifet-i ilâhiyye anınla kâmil hâsıl oldu.

«Ve dahi insan-ı kâmil hakkın aynıdır yani gözüdür. Yani insan-ı kâmil hakkın mazhar-ı tammıdır. Âleme nazar edip rahmet ve şefkat eder. İnsan-ı kâmil âlem cesedinin ruhudur. Âlem bir nefes ansız kaim olmaz. Be-

den eansız kaim olmadığı gibi. Âlem daima anın vücuduyle mahfuzdur, hazine-i mülk-i hatem ile mahfuz olduğu gibi. Ve dahi vücuh-i Hakka âyine olan mazahir-i kevniyyenin cilâsıdır; rahmeti eemi' eşyaya vasıl belki esma-i ilâhiyyeye dahi şamildir. Anın adı rahmeten lil âlemîndir. Zira eemi' eşyanın kıyamı ve zuhuru ve hitamı insan-ı kâmilin vücudu aebebiyle meventtur. Kezalik esma-i ilâhiyyenin zat-ı ehadiyyette olan istihlâkinin zuhuru ve ıstırabından tahlisiyle teneffüsleri dahi anınla zuhurlarında ve cümlesi andan yani kevnden zâhir olması insan-ı kâmil sebebiyledir. Cümlesi anda zahir oldular. İnsan-ı kâmil Hakla halkın kıblesidir. Zira cemi' eşyanın teveccühü anadır. Ve esma-i ilâhiyyenin batın gaybından zahir aynı zuhuru anınladır. İmdi Hak suphanehu ve taalâ kendi aynını müşahedet müşahede-i kelime-i tafsiliyye ile müşahedesi suret-i cem'iyyeti ilâhiyye ile zatiyye-i ehliyye insan-ı kâmilin mazharında zuhuruna mevkuftur. Mertebe-i kemale tâlip olan kabilin marifet-i ilâhiyye tahsil etmesi ve Hakka vasıl olup müşahede kılması dahi insan-ı kâmil mazharına: يوم لاينفع مال ولا بنون الامن اتى الله بقلب سليم mısdakınca kalb-i selim ile teveccüh etmiye mevkuftur. Zira Hak mevad ve mezahirden mücerret idrak olunup müşahede olunmaz, illâ mazharda zuhur edip ol mazharın cemiyyeti ve ihata ettiği kadar müşahede olunur. Ancak insan-ı kâmil dahi mazhar-ı etem ve esmel ve mücellâ-yı ecma' ve ekmel olmakla anda olan zuhur zuhur-ı küllidir ve anda olan müşahede müşahede-i zatiyyedir, İnsan ı kâmilsiz Hak bilinmez ve müşahede olunmaz.

«Pes insan-ı kâmile vasıl olan hakka vasıldır ve insan-ı kâmili müşahede eden hakkı müşahede eder. Bunnn masadakı «من راني فقد رأى الحق» ve ana yani insan-ı kâmile muhabbet eden Hakka muhabbet eder. (قل ان كنتم تحبون الله فاتبعوني يحببكم الله » şahittir. Ve ana muti' olan Hakka muti' olur. « من يطع الرسول فقد اطاع الله » ana işarettir ve ana âsi olan Hakka âsi olur ve anın makbulü olan Hakkın makbulüdür ve ana münkir olan hakka münkir olur ve anın merdudu olan hakkın merdududur ve ana hain olan Hakka haindir ve ana eza eden Hakka eza eder. Bu cümlesi hadis-i kudsinin mânasıdır. Bu insan-ı kâmil hakkın kemal-i muhabbetindendir. Ve insan-ı kâmilden murat « رسول الله صلى الله عليه وسلم» zira anın hakikatı hakikat-i cemi-i cemi-i zuhurattır. Dahi anın zatından kâmil olan insan-ı kâmildir. Verese-i enbiyadır. Her devirde bir ferd-i muayyendir. سلمه الله Zira insan-ı kâmilin zatı Hakkın âyinesidir ve zat-ı Hak ve takaddes insan-ı kâmil üzerine veçh-i külli ve icmali ile mütecellidir. Hak anınla zahirdir. İnsan-ı kâmilin ilmi dahi Hakkın ilmi âyinesidir. Belki insan-ı kâmilin zatı Hakkın zatı ve vücudu Hakkın vücudu ve ilmi Hakkın ilmidir. Nitekim hadis-i kudside buyurur: الانسان سرى وانا سره. Zira Hakkın varlığından gayrı insan-ı kâmilin ne zatı vardır ve ne de vücudu ile ilmi vardır, وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى buna daldir ve bu vahdet ikilikten hasıl olur vahdet değildir ve hulûl ve ittihattân beridir galata düşmiyeler. Belki kâmilin maduma olan ayn-ı sabitesi âyinesinin kemaliyle Hakkın zuhurudur ve suret-i ehadiyye-i ilâhiyye ile ol mazhardan ışrak ve buruzdur. İmdi çünkim bu âlem-i şahadet müşahede âlemidir ve bunda müşahede eden ahretde dahi müşahede eder ve bunda âmâ olan ahretde dahi âmâ olur. Pes Hakka talip olup mazhar-i kül olmıya ragıp olan ıhvan-ı müstaidine lâzım olan budur ki mehbit-i envar-ı izzet ve mahall-i kudsi ve ulûhiyyet olan dilhanesini âlem-i imkân kazuratından pâk ve musaffa eyliye ve kalp âyinesi meclây-ı tecelliyyat-ı Rabbanî ve mir'at-ı cemal-i rahmanıdır. Alâyık-ı batını olan her mahbubun gubarından ve her matlubun asarından mücellâ eyliye. Badehu ان الذين يبايعونك انما يبايعون الله muktezasınca beyt-i Hak ve mazhar-ı vücud-i mutlâk olan insan-ı kâmilin kalbine teveccüh edip kalbini insan-ı kâmilin kalbine ulaştırakim müstevi hak olan insan-ı kâmil kalbinde zuhur eden envar-ı ilâhiyye ve şumusat-ı rabbaniyye ol talibin kalbine ışrak edip ve bekaya-yı sıfatını dahi ifna edip bilkülliyye kalbi anın kalbinde zuhur eden zat-ı akdese âyine edip zuhur-i küllî ile kalbinde zuhur edinceyedek muhabbet-i ilâhiyye ile teveccühten halî olmıya ve bir nefes andan ırak etmiye ta kim zatı insan-ı kâmilin zatı ile ve sıfatı anın sıfatı ile ve ef'ali anın ef'alinde fâni olup mazhar-ı kül ola ve insan-ı kâmil ile şey-i vahit ola ve anın mazharında hakla vuslat bula ta ki gören ve işiten ve söyliyen ve yapışan Hak ola. Hakkın varlığından gayrı varlık kalmıya. Pes vahdet iklimine sefer etmiye ve hakla vuslat bulmıya insan-ı kâmilin kalbine ve kalbin ittisalinden ve muhabbet-i ilâhiyye ile ana teveccüh ol mazhar-ı feyz-i akdes olan kalb-i mukaddesten münbasıt olan nur-u ilâhiyyenin kalbine inbisatından ve ol tarik ile kalbin canib-i Hakka incizabından gayrı tarik yoktur. Hiç insanın haktan gayrı bir mahbubu mu vardır ki ana muhabbet eyliye ve hiç âşık-ı sadıkın mâşukundan gayrı bir dostu mu vardır ki ana gönül verip rağbet

eyliye. Bu takdirce insan-ı kâmilden gayrı hakka kapı yoktur. Zira zat ve sıfâtıyle ve cemi' esmasıyle Hak taalâ insan-ı kâmilin kalbinde istiva etmiştir.

«Hakkı istiyen kendi varlığından geçip ve Haktan gayrı kalpte olan havatırı çıkarsın ve Hakk-ı kalpte misafir ve nâzır müşahede etsin. Yahut kalbini insan-ı kâmilin kalbine ulaştırsın. Ta kim cümle müşkülâtı âsân ola. Baki şeyleri Allah ana ihsan eyliye.

وهو يهدى السبيل الرشاد والموفق المعين

«Fusus» da insan-ı kâmil için şu izahat vardır:

«Fasl-ı Hamis: Hazarat-ı Hamsin beyanındadır. Şöyle malûm ola ki Hazarat-ı ilâhiyyeye nihayet yoktur. Lâkin avalim-i hams itibariyle beş hazrettir. Biri Hazret-i Gayb-ı Mutlaktır ki âyân-ı sabite ve hakayık-i ilmiyye hazretidir. Mukabili ise hazret-i hüsün ve şehadettir. Âlem-i mülk ve âlem-i kevn ve fesaddırlar. Bunların beyninde hazret-i misal-i mutlaktır. Misal-i mutlak hazretiyle gayb-ı mutlak hazreti beyninde ervah-ı Ceberutiyye hazretidir. Yani ukul ve nüfus-u mücerretdedir. Ve hazret-i misal-i mutlak ile hazret-i şahadet beyninde misal-i mukayyed hazrettir ki âlem-i menamdır. Bu hazarat-ı hamsin küllisini hazret-i imamiyye-i kemaliyye cümle camidir. Ve cami' hazaratın neticesidir ve insan-ı kâmil mertebesinin hazreti altıncı hazret olmuş olur, Emir-il-müminin Hazret-i Ali kerrem-allahu veçhe buyurur: دواؤك منك وما تشعر ◦ وهواؤك منك وما تبصر ◦ وانت الكتاب المبين الذى ◦ باحرفه يظهر المضمر ◦ وتزعم انك جرم صغير ◦ وفيك انطوى العالم الاكبر ◦ فلا حاجته لك من خارج وفكرك منك وتفكر ◦ وتنظر فى الكتب كى تستفيد ◦ ومنك مصنفها يغير ◦ İnsan-ı kâmil âlemi cemi' avalimin ecmai ve cem'i hazeratın eşmeli ve evsaidir. Şöyle mâlûm ola ki; vücut vahittir. Anınçün zuhur vardır ve ol âlemdir. Butun vardır ve ol esmadır. Berzah-ı câmi' vardır ki âlem ile esma beynini fâsıldır. Ta kim anınla zuhur ve butundan ve butun zuhurdan mütemeyyiz ola. İşte ol berzah insan-ı kâmildir. Zuhur butuna butun, zuhura mir'attır. Bunların beynindeki şey ise cem'an ve tafsilen zuhur ve butun için mir'attır. Zât-ı Hak kitab-ı cümeli ve ümm-i camidir. Kezalik insan-ı kâmil de kitab-ı cümeli ve ümm-i camidir. Hakkın kendi zatına ilmi kendi zâtına âyinedir. Zâtı o âyinede zahirdir. Anınla müteayyindir, İnsan-ı kâmilin kendi nefsine ilmi de kendisine âyinedir. Anda zâhirdir, anınla müteayyindir. Şu hal zât-ı Hakla insan-ı kâmil beyninde külliyye ve icmaliyye cihetiyle ve zât-ı Hakta eşyanın kühuf cihetiyle benzeyiş vardır. İlm-i Hakla ilm-i insan-ı kâmil beyninde müşabehet vardır. Şu halde insan-ı kâmil zat-ı Hakka mir'attır, İnsan-ı kâmilin ilmi de Hakkın ilmine mir'attır Hakkın ilmi anınla tezahür eder. Netice Hakkın ilmi insân-ı kâmilin ilmi demektir. Ve zatı da insan-ı kâmilin zatı demektir ittihad ve hulûlsüz. Zira ittihad ve hulûl iki şeyden hâsıl olur. Vücutta ise vahitden başka yoktur. Eşyanın vücudu hakkın vücuduyledir. Bizatihi vücutları yoktur. Binaberin Hakkın vücuduyle mevcut olan hakla müttehid olmıyacağı pek tabiîdir.

«Kalem-i âlâ ile insan-ı kâmilin ruhu beyninde levh-i mahfuz ile kalem-i arş-ı âlâ ile cisim kürsi ile nefis beyninde benzerlik vardır. Ayniyyet-i kâinattır ve insan-ı kâmil eşyanın hüviyyetidir. (من عرف نفسه فقد عرف ربه) Muhiddin-i Arabi Hazretleri buyurur: انا القرآن والسبع المثانى وروح الروح لا روح الاوانى Hak Taala azze ve (اقرأ كتابك كفى بنفسك اليوم عليك حسيبا) (وسنريهم ايانا شتا فى الامان وفى انفسهم حتى يتبين لهم انه الحق اولم يكف بربك ve (انه على كل شئ شهيد. (الم ذلك الكتاب لا ريب فيه) ve Hak taalâ ilim ve insan-ı Kâmil kitab-ı lâ reybe fihtir. Kevn câmi-i insan-ı kâmildir. İnsan-ı kâmilin mertebesi bahr-i vücup olan esma-ı ilâhiyyeyi hakayık-ı rabbaniyye ile bahr-i imkân olan suver-i kevniyye ve hakayık-i imkâniyye beyninde berzaheyndedir. Tarafeyne aiesseviye nâzırdır. Bu mertebeye bâliğ olmıyan kimse surette insandır, hakikatte insan değildir. Hilâfet ile zuhur bu mertebeye hastır. Bunun fevki mertebe-i evednadır. Mertebe-i ekmeliyyettir, ve hazret-i ehadiyyettir ki istihlâki Muhammed'i makamıdır. Bu makam asaleten Muhammed Sallâllahu aleyhi ve sellem efendimizin makamıdır»

(Abdülkerim-i Ceylî) nin Arapça yazıp (Abdulâziz Mecdi Tolun) (ölümü: 1941) tarafından Türkçeye çevrilip henüz basılmamış bulunan «İnsan-ı kâmil» adlı eserin altmışıncı babı da insan-ı kâmil hakkındadır. Orada bunun için şunlar yazılıdır:

«İnsan-ı kâmil Hazret-i Muhammed Sallâllahu aleyhi ve sellem'den ibarettir. İnsan-ı kâmil hakka ve halka mukabildir. Şurasını bil ki bu bab bu kitapta mevcut olan babların kâffesinin hulâsasıdır. Belki kitabın evvelinden ahirine kadar ne kadar izahat varsa bunların kâffesi bu babın şerhidir. Bu kitabı anla Şunu da bil ki nev'i insanî efradından her fert bütün kemaliyle diğer ferd-i insaninin nüshasıdır. Birisinde bulunan şey diğerinde de bulunmak zaruridir. Eli ayağı kesilmek veya rahm-i maderde bir ârizadan dolayı âmâ olmak gibi ârizalar bulunmadıkça düstur-u mezkûre mu-

halif insan olmaz. Berveçhi meşruh ârıza bulunmadığı takdirde efrad-ı insandan iki ferd-i insani yekdiğere mukabil birer ebniyedir. Birinci ebniyede bulunan ötekinde de bulunur. Şu kadar var ki eşya yani mevcudat bazı insanlarda bilkuvve bazılarında bilfiil mevcuttur. Eşya kendilerinde bilfiil bulunan zevat enbiya ve evliyadan kâmil olanlardır. Bunlardaki kemalde de tefavüt vardır. Bazıları kâmil, bazıları ekmeldir. Âlem-i vücutte Hazret-i Muhammed kadar kemali ile taayyün eden başka bir kimse zuhûr etmemiştir.

«Hazret-i Muhammed'in kemalindeki infiradiyyete ahlâkı, ahvali, ef'ali, akvali şahid ve bürhandır. Hazret-i Muhammed insan-ı kâmildir. Hazret-i Muhammed'den maada kâmil olan enbiya ve evliya-i kâmilin ekmele ve fadılın efdala lühuku gibi Hazret-i Muhammed'e mülhaktır. Ben müellefatımda insan-ı kâmil lâfzını söylediğim vakit muradım Hazret-i Muhammed'dir; onun makam-ı âlâ, mahall-i ekmel esasına öyle riayet etmek farzolduğundan maksadımın bu olacağında şüphe yoktur. Maamafih benim insan-ı kâmil lâfzı ile tesmiyemde mutlak insan-ı kâmil makamına işaratım ve tenbihatım da vardır. O işaret ve tenbihata ait ibarelerimin de Hazret-i Muhammed'den başkasına nispet olunması caiz değildir. Çünkü bil'ittfak insan-ı kâmildir.»

«Maksad-ı Aksa» adlı eserde de insan-ı kâmil için şu tafsilât vardır:

«İnsan-ı kâmil; şeriat, tarikat ve hakikatte tamam olandır. Eğer bu anlatış uygun gelmediyse başka türlü anlatayım: İnsan-ı kâmilde dört şey tamam olmalıdır İyi sözler, iyi işler, iyi huylar, iyi bilgiler. Bütün sâlikler bu dört şeyde kemal bulmıya çalışırlar ve uğraşırlar. Bu dört şeyi kemale erdirmiye muvaffak olan sâlik kendi kemaline ermiştir. İnsan-ı kâmile birçok isimler verilmiştir: Şeyh, pişva, hâdi, mehdi, dâna-i kâmil, mükemmil, bâliğ, cam-ı cihannüma, ebniye-i kitinüma, tiryak-ı ekber, iksir-i âzam, İsa, Hazret-i Süleyman da denilmiştir.

«Ey derviş mevcudatın yanı varlığın hepsini bir şahsa benzetirsek kâmil o şahsın gönlüdür. Bazıları varlığı bir ağaca benzetirler. İnsan bu ağacın meyvalarıdır. Kâmil de insanların zübde ve hülâsasıdır. Kâmil bilgi cihetinden bu ağacın tamamını kavramıştır. Ey derviş insan-ı kâmilden gizli ve örtülü bir şey yoktur.

«Çünkü kâmil Allah'a erişmiştir ve Allah'ı anlamıştır ve Allah-ı anladıktan sonra eşyanın tamamını ve cevherlerini ve cevherlerinin hikmetlerini oldukları gibi bilmiş ve görmüştür. İnsan-ı kâmil halkı kemale eriştirmekten ve halka dünya ve âhirette fayda görecekleri söz ve işleri öğretmekten daha iyi bir iş ve daha iyi bir ibadet göremedi. Kâmilin bu işi rahmetin de kendisidir. Bundan dolayı Peygambere (Rahmeten lil'âlemîn) denildi. Söz uzamasın ve maksadımızdan uzaklaşmıyalım. Kâmil âlemi terbiye etmekle ve kemale eriştirmekle meşgul olduğunden tabiatiyle (Rahmeten lil'âlemîn) olmuştur.»

(Fusus-ul-hikem) mütercimi ve şârihi rahmetli Ahmet Avni Konuk'un bu esere yazmış ve henüz basılmamış olan mukaddimede, insan-ı kâmi için şunları söylüyor:

«İnsan-ı kâmil: Nefes-i rahmaninin tenfisinden maksat (ن کیزلی بر خزینه ایدم . ایستەدمکه بیلنەیم ؛ خلق پارادمکه بیلنەیم دیمك اولان تاجیت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف hadis-i kutsisi mucebince zuhur ve marifet sevgisi bulunduğundan ve zuhur ve marifetin kemali ise ilâhı sureti kabule müsait bir endam aynasiyle mümkün olduğundan zat-ı ulûhiyyet lâtif vücudunu bu ilâhî suretin intibaını kabul edebilecek kesif bir mertebeye tenzil etti ki bu kesif mertebe dahi şahadet âlemidir. Şahadet âlemi her ne kadar esma-i ilâhiyyenin ahkâm ve asarının, zuhuruna müsait isede, tamamiyle mücellâ bir ayna olmadığından ilâhi suret onda kemaliyle zahir olmaz. Binaenaleyh şahadet âleminden âdemin halk ve zuhuru onun cilâsı mesabesinde vaki' oldu.

«İmdi âlem, ademin vücudiyle mücellâ bir mir'at olduğundan mutlak olan Hak onda ilâhi suretini kemaliyle müşahede buyurur. Fakat bu müşahedede uzaktan ve kendi vücudunun haricinde vaki olan bir şeye nazar ile mutahassıl temaşa kabilinden degildir; Belki zerrelerin eem'inde bizzat zuhur ve huzur ile zevkî müşahededir. Bu hâle işâretle kur'an-ı kerimde (لایدرکه الابصاروهویدرك الابصار وهو اللطیف الخبیر) buyuruluyor. Zira lâtif olan zat eşya suretleriyle mütekâsif olunca onlarda kesafet hasebiyle zahir olan ahvaî ve şuunat lâtif zatın şuhudî ve huzurî zevkiyle malûmu olur. Onun için âyet-i kerimede «lâtif ve habir» buyruldu. Hibret zevka ait bir ilimdir. Nitekim diğer âyet-i kerimede dahi (الا یعلم ماخلق وهواللطیف الخبیر) buyruluyor. Bu teayyünâtte yâni «Teayyun»lere Hak, can gibidir ve teayyünler ise ceset hükmündedir ve melekler semavata, eflâk ile anasır ve mevalid-i azaya benzerler ve âdem bunların zübdesi ve hülâsası olduğundan semavat ile arzın hilkatinin sebebi âdem olması olur.

ای نسخهٔ نامهٔ الهی که توئی
وی آینهٔ جمال شاهی که توئی

بیرون زتو نیست هرچه درعالم هست
درخود مطلب هر آنچه خواهی که توئی

Ey âdem! ilâhi nâmenin nüshası sensin, ve Şahın cemalinin aynası sensin âlemde ne varsa senden hariçte değildir. Her ne istersen kendinden iste ki hep sensin. Ve nitekim «sen olmasaydın eflâki halk etmezdim demek olan» (لولاك لما خلقت الافلاك) buyrulmuştur.

«(Esmâ) nın yâni isimlerin cemiyyetinden ibaret olan ilâhi sureti ve samedanî emaneti kabul ve hamle semavatta ve arzdakilerin «teayyün» leri müsait olmayup ancak âdemin «teayyün» ü müsait oldu. Bu hakikati müdrik olmıyan maddiyûn tefekkürün, ancak insan dimağının azot, karbon ve fosfor gibi birtakım maddelerin zerrelerinin hususi surette taazzuvundan mütevellit olduğunu beyan ile mânayı inkârları, Azot ve Karbonun ve hakiki vücudun «teayyün-ü mahsus» undan ibaret olan bu hususî «taazzuv» un ne demek olduğunu bilmemelerinden mütevellittir. İşte vücudun bu hususî «teayyün» üdür ki ulûhiyyetin küllî mefhumundan ibaret olan ilâhi emanetleri «haml» e müsait olduğu. Nitekim Hak taalâ buyurdu. (انا عرضنا الامانة على السموات والارض والجبال فابين ان يحملنها واشفقن منها وحملها الانسان) Kalbimi güneş ve diğer seyyareleri âza olmak üzere Allahu taalâ hazretleri bizim şems manzumemizi «insan-i kebir» olarak halk buyurdu.

«Ardun de hemal-i cilâ ve isticlâ» husulü için onların misli bir «mirat-ı tam» olan «insan» ı yarattı. Bunu Allah-u taalânın her şeye kadir olduğunu bilmemiz için böyle yaptı. Zira insanda zahir olan hakikat-i ilmin derecesi başka mahlûkta yoktur. Nitekim âyeti kerimede beyan buyruluyor. (الله الذى خلق سبع سموات ومن الارض مثلهن يتنزل الامر بينهن لتعلموا ان الله على كل شئ قدير)

«Biliniz ki insandan maksut, ancak insan-ı kâmildir. Onun kemali yalnız ilmen değildir. Belki bilcümle ilâhî esmâ ve sıfâtın ahkâmı kendisinde fiilen zâhir olur Meselâ kendisinde Halk sıfatı zâhir olmayan yâni kendisinde mertebelerin hepsini halk kudreti bulunmayup da sair sıfatların ahkâmı zâhir olan insan-ı kâmil değildir. İnsan-ı nakıstır. İnsan-ı kâmilde ihya ve imate, icat ve idam ve men' ve itâ gibi merkez-i ilâhî sıfatlar fiilen zâhir olur. Nitekim İsa Aleyhisselâmdan naklen kur'an-ı kerimde buyruluyor: (واذ تخلق من الطين كهيئة الطير باذنى)

«Vücudun ıtlak mertebesinde sıfat ve sıfatın asarı olan esmâ ve esmânın asarı olan ef'al yoktur. Vücut, ulûhiyyet mertebesine tenezzülünde sıfat ve esmâ sahibidir. Fakat ef'al yoktur. Vaktaki meratib-i kevniyyeye tenezzül eder ef'al zahir olur, ve şahadet mertebesinde «kesif teayyün» ler libasına büründüğü vakit sıfat, esma ve ef'al zahir olur. Binaenaleyh (Allah) ism-i camii, evvel, ahır, zahir ve batının heyet-i mecmuasının ismi olur. Ve mutlak vücudun hüküm, tayır ve mertebelerinin «meclâ» sı âlem ve onun «zübde» si (hülâsası) âdem olmuş olur. Âlemsiz ve âdemsiz Allahı görmek kabil değildir, Böyle olunca «insan-ı kâmil» de zat, sıfat, esmâ ve ef'al müçtemildir, ve bu mertebe vücudun birinci mertebesi olup vücudun tam ve mükemmel tenezzülü «İnsan-ı kâmil» de nihayet bulur. Ve mutlak vücudun insan-ı kâmil mertebesindeki kemalâtı hiçbir mertebe ve etvarında müşahit değildir. Hak, insan-ı kâmil ile görür, işitir, bilir, bilcümle kevnî sıfatlarla muttasıf olur ve her bir mevzi ve mertebenin lezzetleriyle mütelezziz ve elemleriyle müteellim olur. Hakkın zevkleri, insan-ı kâmilin zevkleri veya aksi olarak insan-ı kâmilin zevkleri hakkın zevkleridir. İmdi kevn, âlemin vücududur, ve kevn-i cami'de «insan-ı kâmil» dir. Nitekim

ما خدای عالم آدم یافتیم این چنین آدم ولی کم یافتیم

denilmiştir.

«Biliniz ki âlem ve âdemin iki itibarı vardır. Birisi zat cihetindendir, ve onların zatı evvelce yok idi; sonradan var oldu. Ötekisi mutlak vücut cihetindendir ki «kül» de sarıdır, ve onun herkes ile ve her şey ile nisbeti vardır. Bu itibarla «insan» üns'den müştaktır derler. «insan-ı kâmil» bil'asale Hazret-i Muhammed'dir. Zira onun hakikati bütün hakikatları cami' olan ulûhiyyet mertebesidir. (Allah) ismi onun «Rabb-ı hassı» dır ve bu ismin altında mündemiç olan bütün esmada itidal vardır Yani birinin diğerine galebesi yoktur. Fakat onun tâbii olan peygamberler ile evliyâ hazaratı da (Allah) isminin mazharı olmakla beraber onun altında bulunan isimlerdir. Bir ismin (mergub) u olup o isimler onların «Rabb-ı has» ları bulunduğundan esmaya mazhariyyet hususunda onlarda itidal yoktur. Nitekim Hazret-i Salih «Fettah» isminin mazharı bulunduğundan mucizeleri Futnh suretinde zâhir oldu.

«İmdi «insan-ı kâmil» ve Hakkı tenzihde teşbih ve teşbihde tenzih eder. Tenzihde (من رانى فقد راى الحق) ve teşbihde (انما انا بشر مثلكم) ve (هذا يدالله) buyurur. Zîra hîn-i tenzih-i ilâhî marifetin yani tanımanın yarısıdır ve harf-i teşbih dahi vücudun hakikatinde cehildir. Buna itikat zındıkadır. Harf-i tenzih tahdittir. Zîra/ bir şey bir şeyden münezzehtir denildiği vakit onlara birer hat tâyin edilmiş

ve birinin hududu bittikten sonra ötekinin hududu başlar demek olur. Harf-i teşbihde mutlak vücudun bir kayıt ve suretle tâyin etmek mânasına gelir. Bu derecelerden kurtulmak için Hak minhayis-iz-zat eşyadan münezzehtir ve minhays-üt-taayyün münezzeh değildir. Diğer bir tâbirle Hak, minhays-ül-eşyanın gayridir deriz. Zira (ان الله لغنی عن العالمین) buyurur ve minhays-üt-taayyün aynıdır. Zira (هو الاول والظاهر والباطن) buyurur.»

İnsan-ı kâmil için; «Bâtınıyye» fırkaları gibi, mütesavvife gulâtı da, nâsların zuhurların ve zâhirlerinin tatbikatını cevizin dış kabuğuna, kendilerinin bâtınî tevil ve tefsirlerini içindeki meyvaya benzetirler. Kabuk atılmayınca içinin lezzet ve zevkine ulaşılmıyacağı gibi âyet ve hadislerin avama hitap eyliyen zâhirleri atılmadıkça ve ancak havas tarafından bilinen bâtınlarına ve bunu açıkça veya remz ve işaret ile bildiren muallime körükörüne bağlanmadıkça feyze erişilmez ve istidadı olmıyanlar da erişemez derler. Bu mefhumun izahî şekilleri değişir. Fakat hepsi de bir kapıya çıkar... Mürşit; bâtınıyye fırkasında olduğu gibi muallim-i masum; yahut tasavvuf tarifine göre insan-ı kâmildir» diyen ve «Mezhep fırkalarının ehl-i Hak olanları karşısında Gâliye ve Dâlle fırkaları bulunduğu gibi, tasavvuf tarikının da ehl-i marifet ve irşat kısmına mukabil gulâtı vardır. Böyle olunca teşmil mânası çıkarılmıyarak alel'itlak bütün ahyar-ı sofiyeyi red eylediğim mânası anlaşılmamalıdır» kaydını da ilâve eden tanınmış İslâmî ilimler bilgini M. Raif Ogan (Yeni Sabah, 19 kasım 1949) «insan-ı kâmil» nazariyyesi çok süiistimale uğramıştır» dedikten ve «Bâbiye» ile «Behaiye» ve diğerleri hakkında izahat verdikten sonra sözü mutasavvifeye intikal ettirerek şu tafsilâtı veriyor:

«Bâtıniyye mezhep fırkalariyle mütasavvife gulâtı; nususun zâhirlerini ve malûm erkânını ihmal ve tatilde biribirinden kolay ayırt edilemezler. Hakikatte (muallim-i masum) ile (insan-ı kâmil) ayni şeydir. İkisinde de hakikate varış tâlim ve telkine bağlanmıştır.

«Kemalin son rütbesine vusul müyesser olunca; artık zâhirî ef'al-i malûme ve erkân-ı mahsusaya bağlı kalınmamış da olsa dil uzatılamaz. Halunn'aleyn kitabının müellifi Ebülkasım:

«Hazret-i Musa'ya Allahü Taalâ ilk hitabında: Bulunduğum yer; mukaddes vadidir. Ayakkaplarını çıkar» buyurdu.

«Dünya ve âhireti terkeden kâmiller de bu hitaba nail olurlar; yani huzura girerler diyor. Batıniyye-i tâlimiyye de; ayaktan çıkarılan nalınlar, yılan kendi derisinden sıyrılır gibi nâsların zâhirî kayıt ve şartlarından uzaklaşılmadıkça Hakka vusul mümkün olmaz, diyorlar. Bâtınileree iş kemale ulaşmak ve insan-ı kâmile yahut Muallim-i masume yapışmaktır. Ulaştın mı, iş bitti. Haram, helâl, teklifat, dünya, ahret bunların hepsi avam içindir. Havas; huzurdadır. Allah ile bir ve beraberdir, onlarda böyle şeyler aranır mı?

«Ibn-is-seb'in yanında Şuayb bin Medyen'den bahsolununca:

— O, diyor, Abdülâmel (yani, ibadetin esiridir), biz; Âbid-ül-huzur (yani daima Allah huzurunda) bulacağız.

«Bir kere de, sâlihlerden birini ziyarete giden tanıdığına:

— Cenneti istiyorsan sen bilirsin. İster ona, ister başka yere git... Fakat cennetin Rabbini istiyorsan bize gel. (Artık biz cennetin sahibiyiz mi diyor, cennet ve saire bizim öğrettiğimiz gibidir mi demek istiyor. Orasını kestirmek okuyucuların bileceği iştir.)»

Yine M. Raif Ogan bundan sonraki yazılarından birinde (Yeni Sabah, 6 aralık 1949) tsavvuf erbabının gâh münhasıran Hazret-i Muhammed gâh peygamberler ve çok kerre de başlı başına bir mevcudiyyet telâkkki ettikleri ve hassaten her zaman için mevcudiyyetini ileri sürdükleri «insan-ı kâmil» için pek doğru olarak şu mütalâada bulunuyor:

«Peygamber ve ashabının harekât ve âmâli ise taklide en lâyık yoldur. Hiçbiri de takvadan başka bir tariki ne tutmuştur, ne de tavsiye eylemişlerdir. Hattâ batının tefsirine uzanmağı bile çok kerre bid'at ve dalâlet saymışlardır. Artık doğru yolu ve gerçeğin sırrını bulmak üzere kimsenin dizi öpülerek; ilim olarak öğrenilen ve bilinenlerden vazgeçmeğe, rumuzlu, nükteli letaif ve zaraiften hayır beklemeğe lüzum da kalmamıştır. Çünkü yirminci medeniyyet asrında (insan-ı kâmil) i aramak Diyojen'in yaptığı gibi gündüz, aydınlıkta elde fenerle adam aramağa benzer, hem ne yazık ki, bulmak kadar ondan feyzalmak dahi mümteni' «ve muhal olmasa bile bâid ez ihtimaldir. (Hayatta en büyük mürşit ilimdir). Şeriatın ilim yolu ise müsbet kat'i, emin yoldur. Tarik-i kat'i varken, zannî ve sırrînın tercihinde lüzum ve zaruret yoktur.»

Dilâ insan-ı kâmilden işit tertib-i tekmilât
Müretteptir mürekkeptir odur filâsl-ı mevcudat
Lâ

İNŞA (انشا) *[Ed.]* İyi yazmak usulü yerinde kullanılır bir tâbirdir. İyi yazılmış yazı ör-

neklerini ihtiva eden eserlere de bu ad verilirdi.

Kim şimdi nazm-ü nesre eder Vasıf itibar
İnşa vü şiire rağbet o da bir zaman imiş
Enderunlu Vâsıf

İNŞAİYE (انشائیه) [*Bah.*] Bahriye inşaatında (yapım) çalışan mühendislerle işbaşları ve işcileri hakkında kullanılır bir tâbirdir. İnşa Arapça yapmak, yapılmak demektir.

İNŞAİYE MÜHENDİSİ (انشائیه مهندسی) [*Bah.*] Gemi ve sair deniz vasıtalarının yapılışına esas teşkil eden hesaplarla bunlarda kullanılacak levazımla ve kıymetlerine dair keşif evrakını yapan ve yapılışlarına nezaret eden mühendisler hakkında kullanılır bir tâbirdir. İnşa; Arapça yapmak, yapılmak demektir.

İNŞAİYE ZABİTİ (انشائیه ضابطی) [*Bah.*] Gemi inşaat işlerinde istihdam edilen zâbitler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar sanayi-i bahriye (bahriye sanatları) denilen bir sınıf dahilinde idiler.

İNŞAT (انشاد) [*Ede.*] Manzum bir sözü yüksek sesle okunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir manzume hem mevzun, hem mânaya uygun bir tarzda okunmıyacak olursa dinliyenlerin zevkını kaçırır ve canını sıkar.

Dîdesi olunca hâbe mutad
Bu şi'ri îderdi dage inşad
Şeyh Galip

İnşad; manzum yazmak mânasına da kullanılır.

Tâhir; gine bir sihr-i halâl eyledim inşad
Bu nev gazelim eylesin âşıkları tefric
Tahir Olgun

İNTİHAL (انتحال) [*Ede.*] Başkasına ait bir şiiri kendisinin imiş gibi göstermek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça intihal başkasının malı olan bir şeyi benimdir diye iddia etmek, benimsemek demektir.

Sirkat-ı şiir edene kat-ı zeban lâzımdır
Böyledir şer'-i belâgatte fetâva-yı suhan
Sümbülzade Vehbi

İPEKLİ KEŞMİR (ایپکلی کشمیر) [*Gig.*] Yün ve ipek karışık bir nevi kumaşın adıdır. Dayanıklı bir kumaştı. Ferace ve kürk kabı yapılırdı.

İPHAM (ایهام) [*Ede.*] Sözün kolayca anlaşılmıyacak derecede kapalı bulunması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kolaylıkla anlaşılır yerinde kullanılan «vuzuh» un zıttıdır. Arapça bir kelime olan ipham belli etmemek, kapalı bırakmak, anlaşılmaz surette olmak, müphem ve anlaşılmaz tarza koymak ve konulmak demektir. İphamın daha açık olarak izahı şöyledir: ifadesi düzgün olan bir sözün mânasındaki ince bir hissin, yahut yüksek bir hayalin birdenbire anlaşılmamasıdır. Hâmid'in;

Çıktım semavata hâk berser
İndim semavat ile beraber

Meşhur beytindeki kapalılık gibi.

Bu beytin edası tamam, lâkin müeddası makbûl bir iphamdır.

Böyle makbûl olabilecek iphamları «takid» den ayırmak için «ipham-ı makbûl» demek doğru olabilir.

İPİ PALLAH SİVRİ KÜLLAH (ایی پالاه سیوری کلاه) [*Hal.*] Mecaz yoluyla Yersiz, yurtsuz, parasız, işsiz, serseri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İPLİĞİ PAZARA ÇIKMAK (ایپلکی پازاره چیقمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyla mahiyeti anlaşılmak, itibarını kaybetmek, kıymetten düşmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İPLİK (ایپك) [*San*] Tezhip ıstılahlarındandır. Kitabın satırları arasına yapılan ve «beyn-es-sutur» denilen tezyinattan iplik suretiyle resmedilen altın çizgiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Satırların arasına iplik çekmek tâbiri bu makamda istimal olunur.

§ [*Öl.*] Parmağın on ikide birine müsavi uzunluk ölçüsüne verilen addır.

İPLİKHANE (ایپلکخانه) [*İda.*] Eskiden kabahatlıların hapsedilip çalıştırıldıkları yere verilen addır.

§ [*Bah.*] Gemilere lüzumlu olan halatlarla yelken bezini yapan eski bir deniz müessesesinin adı idi.

İP PARASI (ایپ پاره‌سی) [*Hal.*] Mecaz yoluyla belâyı savmak için verilen şey, her hangi bir sıkıntıdan kurtulmak için yapılan fedakârlık yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İPTA' (ایطاء) [*Ede.*] Kafiyenin bir mânada olarak aynen tekrarı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İPTİZAL (ابتذال) [*Ede.*] Umumileşmiş, ağızdan ağıza düşerek müptezel olmuş sözlerin kullanılması yerinde istimal olunur bir tâbirdir. Böyle sözlere hayide yani çiğnenmiş, çiğnenmek

haline getirilmiş denilir. İptizalin zıddı «mümtaziyyet» tir. Arapça iptizal; bir şeyi çok kullanıp yıpratmak, bir şeyi daimî surette kullanmak; hor ve hakir oluş, şeref ve itibardan mahrum kalış demektir. Bunun edebiyat noktasından değil ahlâk cihetinden de iyi olmadığı şairin şu beytinden anlaşılır:

Arifleri mesemmet eder ehl-i iptizal
Âlî

İP UCU (ایپ اوجی) [*Hal.*] Mecaz yoluyla emare, işaret, alâmet yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İRADE (ارادہ) [*Kel.*] Dilemek, arzu etmek, meram etmek mânalarına gelir bir tâbirdir. Şer'iyyatta makdurattan bir şeyi vaktinde icat ve ifnaya tahsisi icabeden bir sıfattır. «Külliyyat-i eb-il-Beka» da beyan olunduğuna göre irade aslında şehvet, hacet, emelden mürekkep bir kuvvettir. Sonra bir şey işlemenin veya işlememenin lâyık olduğunu hükm ile nefsin o şeye meyletmesine isim olmuştur. «Musavver Dairet-ül-Maarif» te (İrade Maddesi) buna dair şu tafsilât vardır: İrade iki mânada kullanılır. Biri nefsî fiili ikaa (fiili icat etmek) müteveccih kılacak veçhile nefsin fiile meylinden ibarettir. Diğeri meylin başlangıcı olan kuvvettir.

«Birinci mânaya göre irade fiil ile beraberdir, irade ile fiil arasına zaman haylûlet etmez. Yalnız irade fiilden zatî takaddüm ile mukaddemdir. İkinci mânaya göre irade fiilden zaman itibariyle evveldir.

«Bazı kerre irade örfen kasıt mânasına gelir. Nitekim bir lâfızdan bir mânayı irade etmek, o noktadan bir mâna kastetmek demektir. Murat olunan mâna, kastolunan mâna mânasınadır.

«Bazı ulemaya göre iradeyi tarife hacet yoktur. Zîra irade zaruridir. İnsan kendi iradesiyle, kendi ilmi, kendi kudreti, kendi elemi, kendi lezzeti arasındaki farkı bilbedahe idrâk eder. Mütekellimîne göre irade bir sıfattır ki fiilin ikaında (fiili icat hususunda) caizin (mümkün olan, olabilen şey) tarafından (vücut ve adem veya fiil ve terk) birinin âhir tarafa rüçhanını iktiza eder.

«İtizal ehlinin çoğuna göre irade: nefi' itikat veya nefi' zannetmektir Çünkü kudretin fiilin taraflarına (fiilin vücudu ve fiilin ademi) nisbeti müsavidir. Taraflardan birinde nafi' itikadı veya nefi' zannı hâsıl olur ise o taraf kadir indinde öbür tarafa müreccah olur.

«Bazı itizal kavline göre nefi' itikat ve zanna «dâiye» tesmiye olunur. İrade bu dâiyeye tâbi olan meyildir. Nitekim itikadın kerahati veya zannı zarara tâbi olan nefrettir: Biz bir şeyde zararın def'i ve menfaatin celbi bulunduğunu itikat eder isek nefsimizde bu itikada mürettep olarak bir meyil buluruz. İşte irade bu meyilden ibarettir.

«Eş'arîlere göre irade bir sıfattır ki makdurun (kudret sıfatının taalluk ettiği ey ki mümkün demektir) ehad-ı tarafeyni muayyen vakitte vukua tahsis eder. Bu meyil irade değildir. Çünkü irade bil'ittifak ehad-ı makdureyni (vücut ve adem) vukua tahsis eden bir sıfattır. İrade nefi' itikadî veya nefi' zannî ile veya bu itikat ve zanna tâbi olan meyl ile meşrut değildir. Nitekim yırtıcı hayvandan kaçan bir kimse yolda iki kurtuluş yolu bulsa birini bilâihtiyar irade eder. Bu itikadı ne nefi' itikada ve ne de nefi' itikada tâbi olan meyle tavakkuf etmez.

«Mütekellimlere göre irade ihtiyardan eamdır. İhtiyar tafdil ile tercihtir Yani taraflarından birini diğer tarafa tafdili ile beraber tercihidir. İrade yalnız tercihtir. Gûya mürit olan zat yalnız irade ettiği tarafa nazar ediyor da birini diğerine tafdil ediyor. Bazı kere mütekellimler ihtiyarî irade mânasında kullanılır. Nitekim fail-i muhtar, fail-i bil'ihtiyar derler.

«İradenin zıddı kerahet, ihtiyarın zıddı icap ve ıztırardır. İrade hakikatte daima ma'dume taallûk eder. Çünkü bir emrin husul ve vücudu için anı tahsis eder.

«Mütekellimlerin çoğuna göre meşiyyet iradeye müsavidir. Yalnız lûgat itibariyle aralarında ihtilâf vardır: Meşiyyet vücuda getirmek, irade ise dilemek demektir.

«İrade tasavvufî eserlerde (Abdülhakim, Erriyaz-üs - Sofiyye, cüz-i evvel sahife 31) sofiye ıstılahı olarak şöyle izah olunmaktadır:

«Bidayet-i tarik-ı sâlikîndir ki (قاصد الی اللہ) olanların evvel menzilidir. Mürit; sahib-i iradedir derler. İradet terk-i âdettir demişler Şöyle ki: Ağleb-i ahvalde nâsı evtân-ı gaflette sükûn ve istinas ile meyil ve ittiba-ı şehvet ettiği halde mürit bu libaslardan münselih ve âridir. Bu cihetle daire-i âdattan huruc etmesi iradetin sıhhatine alâmet olmasıyle bu halet iradetle tesmiye edilmiştir. Hakikatte iradet Hak Süphanehu ve Taalayı taleote kalbin nuhuzi ve kıyamıdır. (ارادۃ لرعۃ تہوذ کل روعۃ) Yani irade hurkad-ı derun ve sûziş-i dildir ki her bir saab-ı mahlûku tehvin ve âsan eyler denilmiştir.»

Olmaz müfid maksadıyyatı fetanetin
Câri olur iradesi ancak meşiyyetin
Celâl Paşa

İRADE-İ ALİYYE (ارادهٔ علیه) [*İda.*] Sadrazam tarafından verilen emir yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu emir yazılı olduğu gibi şifahî de olurdu. Yazılı olana «iş'arat-ı aliyye» de denilirdi.

İRADE-İ CÜZ'İYYE (ارادهٔ جزئیه) [*Kel.*] İbadın tâat ve mesaiye taalluk etmeğe kaabil olan mahdut ihtiyarı, iradesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. İrade-i cüz'iyyenin (Musavver Dairet-ül-Maarif, c. 1, s. 886 ve mütaakip) deki izahı şöyledir: Cenab-ı Hak küllî iradeyi bir muayyen fiilin tercihinde ve külli kudreti bir muayyen fiilin husulünde sarf olunmasını insanlara tefviz eylemiştir. Küllî iradenin muayyen ve mahsus bir fiile tevcih ve sarf olunmasına «azm-i musammem» kesp, irade-i cüz'iyye, ihtiyar-ı cüz'î denilir.

«İrade-i cüz'iyye hariçte mevcut değildir. Belki nesep ve izafat kabîlindendir ki nesep ve izafet haddizatında mevcuttur. Fakat hariçte bir zamanda vücut ile muttasıf değildir.

«İrade-i külliyyenin sarf ve istimaline halk taallnk etmediğinden ırade-i cüz'iyye Hüdanın mahlûku değildir, ibadın da mahlûku değildir. İbad onu sarf ve istimalde mnhtardır, mecbur değildir. İbadın bu ihtiyarları vasıtasiyle Cenab-ı Hakkın fiillerini icat etmesi ilâhî âdetin cereyanına mebnidir. İbadın kesp ve ihtiyarları ve sarf ve istimalleri Cenab-ı Bâri'nin ibadın fiillerini halk etmesine âdi sebep ve vasıtalardır. İrade-i cüz'iyye veya ihtiyar-ı cüz'î veya kesp haddizatında mevcut ise de mevcut olmıyan nesep ve izafet kabîlinden yahut ne mevcut, ne mâdum olmayıp «hal» kabîlinden olmakla tesiri zayıf oluyor. Buna mebni Kadı Ebu Bekr-ül-Bakilânî'ye göre harici mevcut olan asıl fiilde tesiri yoktur. Belki kendisi gibi nesep ve izafet kabîlinden olan fiilin vasfında tesiri vardır. Meselâ darp fiili fiilin aslıdır. İrade-i cüz'iyye fiilin aslından müessir değildir. Fakat darp fiilinin tedip için olması veya eza için olması gibi birtakım vasıfları vardır. İrade-i cüz'iyye bu vasıfların birinde müessir olur.

«Ebu İshak İsferainî'ye göre irade-i cüz'iyye fiilin aslında bizzat tesir edemiyor. Belki ilâhî iane ile kadîr olan ilâhî kudretin tesiri ile tesir ediyor.

«Ebu Mansur Matüridî'nin irade-i cüz'iyye hakkındaki sözü pek mücmeldir. Çünkü zamanında cebir ve kader gürültüleri kalmamış, nâs ulemaya müracaattan vazgeçmiştir.

«Cebriyye; tamamiyle insanda irade ve kudreti selbediyor. İnsanın kendi fiilinde hiçbir dahli yoktur. Ne kudreti vardır, ne irade vardır, insanın bütün ef'ali kadîm olan ilâhî kudretle husul buluyor. Bütün insanlar harekât ve sekenatında mecbur ve muztardır diyor.

«Mu'tezile'ye göre insanın fiilinde Cenab-ı Hakkın asla methali yoktur. Beşerin ef'ali ancak beşerin hâdis olan kudreti ile husul bulur, insan mutlak-ul-inandır (serbesttir).

«Ebu Hasan-ül-Eş'ariye göre insanların fiilleri filvaki kadîm olan ilâhî kudretle husul bulur. Fakat beşerin hâdis olan kudreti o fiile mukarin olur. Müteveccih olur. Kadîm olan ilâhî kudret sebk ve galebe ile ef'ali halkeder.

«Eş'arı ibadın ef'alinde cebirden kurtulamıyor. Cebr-i mutavassıta kail oluyor. İrade-i cüz'iyye Eş'ari'ye göre Hüdanın mahlûku oluyor.»

Rahmetli İsmail Hakkı İzmirli'nin «kader ve kaza-i Bariden bahsederken (Yeni ilm-i kelâm, ikinci kitap, sahife 200) kadere imânın iki derecesi olduğunu söyledikten ve Cenab-ı Hakkın ezelî ilmiyle halkın amelini, tâat ve maasisini, erzak ve ecellerin bütün hallerini bildiğine dair olan birinci derece hakkında izahat verdikten sonra ikinci dereceye geçiyor ve şunları yazıyor: «Cenab-ı Hak mevcudat ve ma'dumattan her şeye kadirdir. Hiçbir hareket ve sükûn yoktur ki meşiyyet (iradet, istek) ile olmasın. İbadın bütün fiilleri Sani' Taalâ'nın halkı ile, iradesi ile, hükmiyle kaza ve takdiri iledir, Cenab-ı Hak'kın irade ve kudreti şâmildir. Ancak beşerin ihtiyarı münselip (gidderilmş) değildir. Saadet ve şakavet yoluna insan kendi ihtiyariyle sülûk (yola girmek) eder. «Her şey Allah'tan» demek kader halkan ve takdiren Allah'a mensuptur demektir. «Bizden demek de kesben ve ihtiyaren bizdedir demektir.

«İnsanın gerek kasd ve ihtiyara makrun olmıyan tabiî, gerek kasd ve ihtiyara makrun olan ihtiyarî fiillerinin hepsi Allah'ın mahlûkudur. Bârinin kader ve kazası ile vücut bulur. Çünkü bir şey'i kudret ve ihtiyar ile yaratmak mutlaka o şey'in tefasilini (tafsillerini) bilmeğe bağlıdır. Bizim harekât ve sekenatımızın tefasiline şuurumuz lâhik değildir. Biz de hem kudret vardır, hem de irade vardır.

«Evvelâ — Kudret müessirdir. Fakat hâlik değildir Hâlik ancak Allah'tır. Bizde kudret-i külliyye yani mümkün olan fiilerin husul ve vücudünde tesir etmek şanından olan bir kudret vardır.

«Saniyen — Bizde irade de vardır. İrade-i külliyye yani mümkün olan bütün fiil veya terkten birini tercih etmek şanından olan irade Allah tarafından mevhubdur (bağışlanmıştır).

«İrade-i cüz'iyye yani irade-i külliyyenin

muayyen ve mahsus bir canibine, bir fiille tevcihinden ve sarf ve istimalinden «azm-ı musammem»den ibaret olan irade bizdendir; emir itibarîdir. İrade-i ilâhiyye ile beşerin irade-i cüz'iyyesine tâbidir. Tâbir-i aharla abdin iradesi Hakkın iradesine vesile ve sebeptir.»

Cebriyye kulun fiil ve kudreti, kasd ve ihtiyarı olmadığına kail oldukları gibi vahdet-i vücut taraftarları da insanda irade-i cüz'iyyenin bulunduğunu kabul etmezler. Halbuki mesuliyyetin tahakkuku için abdin fiil ve hareketinde tesiri bulunması, aksi takdirde ef'al ve hareketâtından mes'ul olmaması lâzım gelir.

İkinci şıkkın yani mes'ul sayılmamasının yolu olmadığı için irade-i cüz'iyyenin kabulü zarurî olur.

İslâmî ilimlere ait tetkikleriyle tanınmış olan M. Raif Ogan «insanda irade ve ihtiyar var mıdır?» başlığı altındaki kıymetli seri yazılarının sonlarında (Yeni Sabah, 12 ocak 1950, seri No: IX) dikkate değen şunları yazıyor:

«Seyyid Nurularab'ın irade-i cüz'iyye hakkındaki tevilâtı şayi' olunca ulema arasında dedikodu çoğalıyor, mes'ele zamanın hükümdarı Sultan Mecid'in dikkatini çekiyor. Padişah; ulema ile Seyyidi tartıştırmak üzere bir ziyafet veriyor, kendisi de kafes arkasından konuşmaları dinliyor, şeyh şöyle diyor:

— Allahın bütün kemal sıfatları; insanda zayıf, cüz'î ve mahdut dahi olsa yine vardır. Böyle olunca zayıf ve cüz'î bir iradenin elbette insanda bulunması lâzım gelir. Fakat huzurda bulunanlarda irade olmaz. Bakınız: Biz huzur-u şahanedeyîz. Şahsî irademize malik değiliz, İrade padişahımızındır. Gelin buyururlar, geliriz. Çıkın gidin buyururlar, çıkar gideriz. Binaenaleyh şurada ve şu dakikada biz irademize malik değiliz. Ne vakit ki huzur-u şahaneden çıkarız, o vakit irademize malik oluruz. Ehl-ul Allah ise her an huzurda, huzur-u ilâhîdedirler. Bundan dolayı onlar; iradelerine hiçbir zaman malik değildirler. Daima Allah iradesi ile hareket ederler. Huzurdan fâriğ olmazlar ki iradelerine sahip olsunlar!

«Ben de derim ki: Bu ifadeler yalnız batıl, gayr-ı makul ve batını bir tevilin şaheseri olmakla kalmaz, ayni zamanda hürmetsizce mukayeselerle süslenmiş bir fasit kaziyyedir. Bir kere; Allah her zaman ve mekânda hâzır ve nâzır olduğuna göre, kâmiller huzurdadır da Rabb-i Taalâ avamı huzurundan uzaklaştırmış ve tart mı etmiştir, böyle bir iddiayı hangi akıl kabul, hangi nakil teyit eyler.

«Hikâyeye gelince: İnsan; (Doğruyu söylemek) ile (hoşa gideceği söylemek) arasında muhayyer kalınca bunlardan birine irade-i cüz'iyyesini sarfeylemek elindedir. Nitekim; irade ve ihtiyarın olduğunu veya olmadığını düşünmeğe ve fiilini o yolda idareye insanı sevkeden de irade ve ihtiyarıdır. O biçim konuşmayı uygun bulan Şeyh efendinin hükümdarı; ne iradesini selbeylemiş, ne de ağzını tıkatmış idi. Öyle de söyler, başka türlü de der idi. Ama, hoşa gideceği söylemezse muatep olurmuş, bu düşünceye saplanarak irade-i cüz'iyyesini oraya sevketmek, yahut medenî cesaret gösterip avakıptan korkmıyarak hakikatı söylemeğe yine irade ve ihtiyarını sarfeylemek elinde değil mi idi?

«Demek ki; huzurda irade yoktur derken, fiilen huzurda iken iradesini kullanmıştır. Kaldı ki irade ile onun sevkı neticesindeki kisbi ayırmak lâzım geldiği bu ifadeden anlaşılmakta ve irade-i külliyye ile irade-i cüz'iyyenin birbirlerinin ayni olmadığı sabit olmaktadır. Şeyh Efendi öyle söylemese netice ne olurdu?

«İşte fiilde tahakkuk eden (hayır ve şer) vasıflarına göre mutlak mükâfat ve mutlak ceza, nasıl Allah'a vâcip değilse Şeyh öyle söyleyince hoşlanmak, böyle söylerse hoşlanmamak da padişahın bileceği ve takdir edebileceği bir iş idi. Ters ve münasebetsiz sözü terbiyesizlik ve tecavüz sayarsa adalet eylmiş olur, af ve müsamaha eylerse lûtuf ve ihsanda bulunmuş olurdu. Kaldı ki; fiilin âkıbetini düşünmek dahi, iradeyi idrâke sarftır, düşünceye göre söylemek ve yapmak da fiildeki vasfı kisbtir

«Görülüyor ki; bu fıkra Melâmiyye mürşidinin irade-i cüz'iyyeyi havas hakkında inkâr edeyim derken, her fert hakkında isbat eylemiş bulunduğunun resmidir ve intak-ı haktır.

«Şeyh Efendinin sözlerinde bir mugalâta daha var: Allah'ın kemal sıfatları aynen, fakat zayıf olarak kulda vardır diyor. Hiç de öyle değildir. İkisi arasında ne ayniyyet, ne zaaf ve kuvvet bakımından mümaselet ve müşabehet yoktur. Allahın kemal vasıfları kadîmdir, zatîdir. Kulun sıfatları hâdis ve ârizdir.

«Allah'ın kemal sıfatlarına noksan tareyan eylemez, kuldakilere noksan ve nâkisa taaddi eyler. Aradaki benzerlik, bazan isim benzerliğinden ibarettir. Meselâ: Allah'ın hayat sıfatı ile kulun hayat sıfatının müşabehet ve mümaseleti nerededir?

«Allah'ın kıyamı nefsinden, kulun varlığı mahdis ihdasındandır. Kulun görmesi; göz cihazının ve ziyanın varlığı ve faaliyyeti iledir, Allah'ın görme sıfatının esbab ve alât ile ilgisi

yoktur. Ayniyyet nerede, zaaf ve kuvvet ne demek?

«Hâlık ile mahlûkun ne zatlarında, ne sıfatlarında ayniyyet, arada zaaf ve kuvvet farkı ile de olsa, vârit görülemez. Hattâ; müşabehet, mümaselet, nazirlik dahi yoktur. Kaldı ki; mertebesi ister mütegerri, ister şeyb ve mütesavvif olsun Seyyit Efendinin; müstebit bir padişahın vücudunu Allah'a ve onun huzurunu Huzur-u İlâhiye benzetmesi de onda varlığına inanılan irşat vasfına yakıştırılamaz. İnsanın her ferdinde olduğu gibi Şeyh Efendi dahi her zaman ve mekânda irade ve ihtiyarına sahip idi. Bu irade ve ihtiyarın Sultanın huzurunda onun memnun bırakacak bir fiilin istitaat ve kisbine sevkte kullanıldığı da görülmektedir. Ama fiilin vasfı (hayır) mı, (şer) midir işte orası ilim ve takdir-i ilâhiye raci olduğundan hüküm sadedinde bana söz düşmüyor!

«Netice şudur: Her türlü cebirden sâlim bir irade ve ihtiyar; nâkısta olduğu kadar kâmilde dahi vardır. Onu evleviyyetle (rıza) ve (hayr) a, yahut ihtiraslarına ve havay-ı nefsaniyyesine mağlûp olarak (şer) ve (adem-i rıza) ya sarf ve sevketmek suretiyle kemal sahipleriyle noksan ehlinin meksubatındaki farklarla irade-i cüz'iyyenin alâkası yoktur.

«Vacibatı iskat veya tahfif, yahut halktan bir cemaat üzerinde maddî ve manevî nüfuz sağlamak veya başka gayeler ile «kemal» sıfatının tefevvuk gölgesine sığınmağı akıl ve nakil kabul etmez. Allah'ın kullarına teklifatı istinasız- hepsinedir. Mes'uliyyet, irade ve ihtiyar, esbap ve vesaitte selâmete bağlıdır. Kulların mertebece farkları; takvâ'dan ibarettir. Bu takvânın varlığında ise hüküm; zahiredir, kavl-i mücerretten ibaret batine değildir. İslâmiyyetin insanlık dini, âkıl ve mes'uliyyet şeriatı ve ahiret kadar dünyayı da gözetmiş olduğunun en kesin delâlet ve beşareti de buradadır.»

İRADE-İ İLAHİYYE (ارادهٔ الهیه) [*Sof.*] Cenab-ı Hakkın isteği mânasına gelir bir tâbirdir. İrade Cenab-ı Bari'ye izafe olunursa mebde olan meyl-i nefis'te değil, münteha olan «hüküm» de kullanılır. Çünkü Cenab-ı Hak nefs meylinden müberradır.

İrade sıfatının vücudunde ittifak olduğu halde târifinde ihtilâf vardır.

Eski islâm hükemasına göre irade ezelden ebede kadar bütün mahlûkatı vücut nizamının ekmel-i vecih üzere olması için nasıl lâyık olacağını, uygun ve en iyi nizam üzere olmak için Zat-ı Ecel ve âlâsından nasıl sadır olacağını kasıtsız olarak Cenab-ı Barî'nin bilmesidir. Bu ilme «inayet» denilir.

Bazıları daha muhtasar olarak şöyle tarif etmişlerdir: (نظام اکملی).

Mezzam, Câhiz, Allaf, Mamud-ul-Harzemî gibi mutezile reislerine göre irade-i ilâhiyye: Cenab-ı Hakkın fiilde menfaat olduğunu bilmesidir.

Ehl-i sünnete göre irade-i ilâhiyye: Bir sıfattır ki ahad-ı mağdurunu (vücut ve adem veya fiil ve terk) ahad-ı evkatta (üç zamanın birinde) vukua tahsisi icabeder, irade-i ilâhiyye kadimdir. Zat-ı Bârî ile kaimdir. İbadda olduğu gibi Zat-ı Bârî üzerine zait bir sıfat değildir.

İrade kudretten başkadır, Zira kudretin tarafeyne nisbeti müsavi değildir. Bazı ezdadı bazı evkatta vukua tahsis etmek iradenin şanındandır. İrade muhassıstır.

Cibaiyyeye göre irade-i ilâhiyye: Başlıbaşına kaim ve Zat-ı Bârî üzerine zait bir sıfattır.

Kiramiyyeye göre irade-i ilâhiyye: Zat-i Bari ile kaim hâdis bir sıfattır.

Kâbî'ye göre Cenab-ı Hakkın kendi fiilini irade etmesi: Fiilini bilişi, gayr-ın fiilini irade etmesi o fiil ile emreyleyişidir

İRADE-İ SENİYYE (ارادهٔ سنیه) [*İda.*] Padişahın bir işin yapılması veya yapılmaması hakkında verdiği emir yerinde kullanılır bir tâbirdir. İrade eskiden şifahî yani ağızdan emir vermek, yahut kendi el yazısı ile yazmak suretiyle verilirdi. Sonradan iradeler Mabeyn baş kâtibinin imzasını taşıyan yazılı kâğıtla bildirilmeye başlanmıştır.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı devletinin saray teşkilâtı, sayfa 68 haşiyesi) irade-i seniyye denilen padişahın mütalâasını bilvasıta vermiye başlaması keyfiyyetini şöyle yazıyor: «1248 Cemaziyelevvelinde (1832 birinci teşrin) Kastamonu'da Tahmisçi oğlu isyanında padişah bir kısım evraka kendi el yazısıyle mütalâasını yazmış ve bazı evraka da başkâtip vasıtasiyle cevap vermiştir. İşte bu tarihten itibaren irade-i seniyye denilen padişahın mütalâalarının bilvasıta Sadrazama bildirilmesi âdet olmuş ve bu tarz saltanatın sonuna kadar devam etmiştir. (Dolap 7, sandık 215) Sadrazamın başkâtibe yazdırıp gönderdiği telhis ve sonraki ismi tezkire-i maruza olan tezkireyi, başkâtip padişaha okur ve şifahen iradesini alarak derkenar suretiyle sadrazama bildirirdi. Padişahın, sadrazamın arzı üzerine yazdığı derkenardan şimdiye kadar istisna teşkil etmek üzere bir tane gördüm ki o da Kayseri'li Ahmet Paşa'nın İstanbul'a gelmesi hakkında Sadrazam Saffet Paşa'nın arizasına II. Abdülhamid'in yazdığı

cevaptır. (Bakınız: Belleten, sayı 28, sene 1943, sayfa 523).»

İradeler iki türlü olurdu. Birincisi, kendisine sunulan bir kâğıt üzerine reyini bildirmekten, diğeri her hangi bir iş hakkında arzusunu bir kâğıt üzerine yazmaktan veya yazdırmaktan ibaretti. Tanzimattan evvel sadrazamlar tarafından padişaha takdim olunan telhislerin baş tarafına hünkâr kendi kalemiyle mütalâasını yazar, iade ederdi. Gerek bu mütalâaya ve gerek «beyaz üzerine yazılan hatt-ı hümayun» denilen ikinci iradeye padişah tarafından imza konulmazdı. Esasen sadrazamlar tarafından yazılan telhisler de imzalanmazdı. Tanzimattan sonra maruzat doğrudan doğruya padişaha gönderilmeyip mâbeyn başkâtibine hitaben yazılan istizan tezkireleri adı verilen tezkire ile gönderilir. Bu tezkirelere sadrazamlar tarafından imza makamında (m) işareti konulmağa başlanmış, Mithat Paşa zamanından itibaren maruzat (m) yerine sadrazam tarafından imzalanmak usulu ikame olunmuştur. İlk zamanlarda başkâtip tarafından irade ile yazılan hâmişlere imza konurdu. Bir arizanın arkasına hükümdarın tasdikını müş'ir attığı tarihten veya altında padişah tarafından «vükelânın tensibi veçhile bunun böyle olmasını veya böyle olmamasını irade ettim» ibaresinden ibaretti. İkincisi her hangi bir iş hakkında padişah tarafından arzusunu bir kâğıt üzerine yazıp göndermesinden ibaretti. Bu ikincisine «beyaz üzerine hatt-ı hümayun» denilirdi. İradeler yalnız sadrazamlara değil, diğer nâzırlara da tebliğ olunurdu. 1908 İnkılâbına gelinciye kadar nâzırlar da resmî veya hususi surette maruzatta bulunur ve irade-i seniyye tebellüg ederlerdi. Temmuz İnkılâbından sonra maruzat münhasıran sadrazam tarafından yapılırdı. İrade-i seniyyeye iktiran eden tezkireler de ya sadrazam ile beraber o işin taalluk eylediği nezaret nâzırının veya tekmil vükelâ heyetinin mühür ve imzaları bulunurdu.

İRADE-İ ŞAHANE (ارادهٔ شاهانه) [*İda.*] Padişahın emri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan irade; buyurmak, buyurulmak demektir.

İRAD-I CEDİT HAZİNESİ (ایراد جدید خزینه سی) [*Mal.*] Nizam-ı cedit teşkilâtına karşılık olan gelirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Üçüncü Sultan Selim, yeniçerilerin intizamsızlığını görerek askerliği esasından ıslah için «Nizam-ı cedit» teşkilâtı vücude getirdiği sırada bu askerin îaşe ve sairesi masarifine karşılık olmak üzere bir de müstakil hazine teşkil ettirdi ve buna «İrad-ı cedit hazinesi» namı verildi.

İrad-ı cedit hazinesine karşılık olan varidat irad-ı cedit nizamnamesinde şu suretle gösterilmişti: «Kablennizam Darphanede olan haremeyn mukataalarından maada şimdiye kadar Darphaneden zaptolunan gerek Tersane masarifine merbut ve muhtas ve gerek gayr-ı mukataat ve derya zeamet ve timarları her ne ise ve hâlâ taraf-ı mirîden idare olunmakta olan rüsum-ı penbe ve sair mukataat iki yüz senesinden ve esham mahlûlâtı işbu nizam tarihinden itibar ile mecmuu ve kezalik kanun-ı cedit muktezasınca faizi on keseden ziyade olup zaptolunacak mirî ve haremeyn mukataaları ve esham ve humbaracı timarları bicümletiha nâzır-ı mumaileyh marifetiyle ilzam ve idare oluna».

İrad-ı cedit hazinesine karşılık olan varidatın diğer devlet varidatı ile karıştırılmaması ve hatt-ı hümayun olmadıkça bir akçasının bile sarfedilmemesi yine o nizam icabındandı. Yine nizamnamede alâkadarlardan tekâsülü görüleceklerin şiddetle cezalandırılması da tasrih olunmuş idi.

İrad-ı cedit hazinesinin idaresine «talimli askerî nezareti» unvanını haiz olan nizam-ı cedidin en büyük âmiri memur edilmişti. Şıkk-ı sani defterdarlığı da lâğvedilerek bununla birleştirilmişti. Bu memuriyetin tevcihat-ı hümayun defterinde unvanı «şıkk-ı sanilik ve irad-ı cedit defterdarlığı inzimamiyle talimli asker nazırı» idi. Nazırlık «mansıb-ı celil itibar» olunmuş ve kendisine «talimli asker nazırı izzetlû efendi» yazılması kararlaştırılmıştı.

İrad-ı cedit hazinesinin muhafazasına olduğu gibi kaydına da pek ziyade ehemmiyet verilmişti. Varidat ve masarifin günlük puslalarının nazıra ve baş defterdara verilmesi kanun icabındandı. Hattâ kanuna göre her ay başında defterdar ve nâzırın bir araya gelerek yevmiye puslalarını tatbik eyledikten sonra üç kıt'a aylık defteri yazdırılır ve nâzırın imza edeceği bu deftere defterdar sah çektikten sonra biri bâb-ı âliye takdim edilirdi. Nushanın biri baş muhasebeye verilir ve ruznamçe-i hümayuna da o suretle kayıt olunurdu. Sene nihayetinde on iki aylık hesap birleştirilir, mutabakat temin olunduktan sonra baş defterdarla nâzır sadrazamın nezdine gelerek senelik icmal kendisine gösterilirdi. Bu icmal sadrazam tarafından rikâb-ı hümayuna arzedilirdi. İrattan masraf çıktıktan sonra artan fazlası kapı arâsı hazinesinden kaldırılıp darphane-i âmirede hazırlanan kârgir irad ı cedit hazinesine nakledilecek, hazinenin kapısı da baş defterdar, nâzır ve bir de darphane nazırı tara-

fından mühürlenecekti. Artan paranın bu suretle muhafaza olunmasındaki sebep kanunda şu suretle yazılıdır: «Bu hazinenin böylece başkaca ifrazı düşman üzerine sefer vukuunda lâakal yüz elli bin ve belki daha ziyade akça cemolup sefer vukuunda hazine fikri külliyen bertaraf olup ordu hazinesinde ve burada baligan ma belâğ akça bulunmak ve sefer her nekadar müstemir ve mütemadi olursa dahi yoktur deyu askere ve erbab-ı sefere fütur gelmemek irade-i aliyyesine mebni olmakla bunun bir akçası mahall-i ahara sarf ve telef olunmaması hususuna her asrın vükelâsı itina ve dikkat eyliyeler.»

İrad-ı cedit hazinesinin senelik varidatı yetmiş bin keseye kadar çıkarıldı. Yetmiş bin kese altın para ile dört buçuk milyon demek olduğundan hayli mühim bir meblâğ teşkil eder. Ancak Sultan Selim'in şahadetiyle nizam-ı cedit bozulduğu gibi irad-ı cedit hazinesi de kaldırılmış ve varidatının bir kısmı lâğvolunarak kusuru iç hazine şubesi olan darphane hazinesine nakledilmiştir.

İRAD-I CEDİT NAZIRI (ایراد جدید ناظری) [*Mal.*] Üçüncü Selim zamanında Nizam-ı Cedit adıyle teşkil olunan askerî sınıfın masrafına karşılık olmak üzere ayrılan gelir dolayısıyle teşkil edilen hazinenin başındaki memurun unvanıdır. Bu memuriyetin tevcihat defterindeki unvanı «şıkk-ı sanilik ve irad-ı cedit defterdarlığı inzimamiyle talimli asker nazırı» idi. Sultan Selim'in şahadetiyle Nizam-ı Cedit lâğvedildiği için bu vazife de tarihe karıştı.

İRAD-I MESEL (ایراد مثل) [*Ede*] Bir fikri ispat için misal getirmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ragıp Paşa'nın Saip'ten tercüme ile benimsediği:

Ragıb'a; düşmanın aldanma tevasılarına
Sel, divârın ayağın öperek hedmeyler

beytinde olduğu gibi. Bu beyitte asıl fikir düşmanın yaltaklanmasına aldanmamak lâzım geldiğini anlatmaktır. Duvar dibinden akan selin ayak öpercesine sürünerek geçtiği halde duvarı temelinden yıkmasının söylenmesi ise o fikrin isbatı için bir misal getirilmesidir.

Buna «irsal-i mesel» de denir.

İRFAN (عرفان) [*Sof.*] Bilmek, fıtrî istidat eseri olarak zarafetle tefekkür edip bilmek mânasına gelen bu kelime sofiye ıstılahı olarak tevhit ilmini zevkedinmek demektir. Bunun yerine «ilm-i ledün», «ilm-i Rabbanî» de denilir.

Bu ilim «şuhut, zevk ve tahakkuk» tan ibarettir. Tahsil ile elde edilemez, vehbi'dir ve bir mürşide mütabaatla elde edilir.

Savm ü salât ü haccile zâhid biter sanma işin
İnsan-ı kâmil olmağa lâzım olan irfân imiş
Niyazi

İRHA-YI İNAN (ارخای عنان) [*Eda.*] Sonradan muhalifin aleyhinde bir netice elde etmek üzere onun iddiasını muvakkaten teslim etmek yerinde kullanılan bir tâbirdir. Münâbaselerde *iyi kullanılırsa pek müessir düşer.* Çünkü bu halde hasım kendi silâhıyle vurulmuş olur.

Kul hata etse nola afv-ı şehinşahi kanı
Tutalım iki elim kanda imiş kanı kerem
Ahmet Paşa

İRS (ارث) [*Fra.*] Ölen bir kimsenin evlât ve akrabasından sağ kalanlara bedelsiz intikal eden emlâk, emvâl ve eşyası hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İrsin şartları: Murisin hakikaten veya hükmen veya takdir suretiyle ölmüş bulunması, murisin ölümü zamanında vârisin hakikaten veya hükmen sağ olması, vârisin veraset cihetinin malûm bulunmasıdır.

İrsin mucip sebepleri: 1 — Varisle muris beyninde nisbî karabet bulunmak, 2 — Sahih nikâh mevcut olmak, 3 — Velâ bulunmaktır.

İrsin mani sebepleri: 1 — Azatsız köle olmak, 2 — Vâris murisin hatadan maada katili olmak, 3 — Vârisle muris arasında din ihtilâfı bulunmak, 4 — Vârisle muris beyninde ihtilâfı dâr bulunmaktır,

İRSAD (ارصاد) [*Mal.*] Beytülmale ait bir mülkün rakabesi kemakân beytülmalin olmak üzere menfaatin sultan tarafından bir cihete tahsis olunması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu kabilden olan mülke ism-i mef'ul bünyesiyle «mirsat» ve «tahsisat kabîlinden vakıf», yahut sadece «tahsisat» *denilirdi. Sahih ve gayr-i sahih olmak* üzere iki kısımdı: İrad-ı sahih; şer'an beytülmalde hakkı bulunan bir cihete tahsis edilene, irsad-ı gayr-i sahih de beytülmalde hakkı olmıyan bir yere tahsis olunana verilen addı. İrsad-ı sahihin iptali caiz olmazdı. Ancak taraf-ı sultaniden, ya sultanın izniyle diğeri canibinden şurutunun tezyit ve tenkisi gibi tasarrufatta bulunmak caizdi. İrsad-ı gayr-i sahihin iptalı caizdi.

İrsat; gözetilmek demektir.

İRSAD-I GAYR-I SAHİH (ارصاد غیر صحیح) [*Mal.*] Hazineye ait bir kısım varidatın hazine *masraflarından olmıyan bir cihete tahsis olunması* yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tahsis-i gayr-i sahinin müradifidir. İrsad-ı gayr-i sahihin iptalı caizdir.

İRSAD-I SAHİH (ارصاد صحیح) [*Mal.*] Hazineye ait bir kısım varidatın hazine masraflarına dahil bir cihete tahsis olunması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tahsis-i sahihin müradifidir. İrsad-ı sahihin iptali caiz değildir. Ancak sultan tarafından, ya sultanın izniyle diğeri canibinden şartlarının teyît ve tenkisi gibi tasarrufatta bulunmak caizdir.

İRSAD-I VAKF (ارصاد وقف) [*Vak.*] Rakabesi beyt-ül-male ait bir mülkün menfaatını ülülemrin, hazineden istihkakı olan kimseye tayin ve tahsisi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «mürsad», «tahsisat kabilinden vakıf» veyabut sadece «tahsisat» da denilir.

İRSAL-İ LİHYE (ارسال لحیه) [*Hal.*] Sakalı salıvermek mânasına gelir bir tâbirdir. Sakal islâmiyyette sünnet-i seniyyeden olduğu için dindarlar sakal salıverirler ve sakallılar fazla hürmet görürlerdi. Eski zamanda sakalın büyük bir ehemmiyet ve haysiyeti, dinî ve içtimaî bir kıymeti vardı. Hele eski rical, eski ulema sakala lüzumundan çok fazla ehemmiyet verirlerdi.

Sakal merasimle bırakılır, dualar, ziyafetler tertip edilirdi. Hele devlet dairelerinde, şeyhülislâm kapısında memuriyeti yüksek dereceyi bulanlar, ihraz ettikleri makamın şerefini, haysiyyetini muhafaza etmek için mutlaka sakal koyvermek mecburiyyetini hissederlerdi. Böyle mevkide bulunanlar için sakal bırakmak dinî bir vecibe, feragat ve ihmali gayr-i caiz bir içtimaî âdetti.

Yaşı ilerlemiş, mevki sahibi olmuş kimseler her fırsattan istifade ederek gençleri teşvikkâr sözleriyle sakal bırakmıya âdeta icbar ederlerdi.

Hattâ sakalın şekline göre bir takım mânaları, remizleri vardır: sakalı olduğu gibi bırakmak, hiç makas veya ustura vurdurmamak derviş nihat bir tabiatın, kalenderane bir mizacın alâmetlerinden sayılırdı.

Sakal başları inceden başlıyarak çene üzerinde nihayet bulan kısmını sivri bırakmak şıklığa delâlet ederdi.

Sakalı çene ortasından iki kısma ayırarak taramak o zamanların münevverleri içinde bir nevi alafrangalık, firenkperestane bir usul, bir taklitti.

Yanakları üzerindeki kılları yolmak suretiyle yanakta öpülecek küçük, boş bir saha bırakmak zendostların kâriydi.

Sakallı zevata hürmet ve itaat göstermek, onların sözüyle hareket etmek, nasihatlerini dinlemek gençlerin içtimaî terbiyeleri iktizasındandı. Ata sözleri arasında geçen «sakalım yok ki sözüm dinlensin» cümlesi, sakala o zamanlarda verilen kıymet ve ehemmiyetin derecesini göstermeğe kâfidir.

Sakalı merasimle bıraktıktan sonra, artık onu istediği vakit tıraş etmek, şekilden şekle sokmak çok ayıp sayılırdı. Hattâ mevcut sakalını yok ettiği için cezaya uğrıyanlar bile görülmüştür. Nitekim (Şinasi) böyle bir cür'et gösterdiği için memuriyyetinden azledilmişti. Abdülhamid'in son Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa'nın sakalsızlara memuriyyet vermediği de meşhurdur.

Tarih-i irsal-i lihiye-i Halid Molla, hemşire zade-i fakir:

Mahdum-a pür maarif Hâmit Efendi zade
Arûgiş-i Cemalin lihyegle itti ikmal
Tarih-i haledari ba vechile yazıldı
Halid Efendi kıldı şabanda lihye ireal
1222 *İzzet Molla*

IRSAL-İ MESEL (ارسال مثل) [*Ede.*] Meşhur bir fıkranın veya darb-ı mesellerden birinin iradıyle bir fikri kuvvetlendirmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İrsal-i meselde misli yoktur
Bu şivede söz eğerçi çoktur
Ziya Paşa

İRSALİYE (ارسالیه) [*Mal.*] Mukataa bedelleriyle hükümet merkezine gönderilen diğer paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Başbakanlık arşîvindeki bir vesikada (Maliye, tarihi 1202, numarası 2151) şöyle deniliyor: «Bir iki seneden beri Irak'ta kaht-ü galâ olduktan başka isyan eden Müntefik şeyhinin tenkili için masarif-i külliyyeye muhtaç olduğundan ve Mardin taraflarında dahi kaht-ü galâ hüküm sürdüğünden bahisle Basra ve Mardin mukataalarının üç senelik irsaliyelerinin kendisine terki Bağdat valisi Süleyman Paşa tarafından istida olunmuş ise de işbu takrir üzerine yazılan buyrulduda devletin halen içinde bulunduğu sefer dolayısiyle akçaya şiddetle ihtiyaç bulunduğu bir sırada irsaliyenin terki mümkün olamıyacağından vakt-i münasipte müşarünileyhe mükâfat edileceğinin cevaben iş'arı»

İrsaliye hâlen bir paranın gönderildiğine veye bir tahsildarın tahsil ettiği parayı vezneyi yatıracağına dair yazılan kâğıda denir.

İRSALİYE HAZİNESİ (ارسالیه خزینه‌سی) [*Mal.*] Taşralardan merkeze gönderilen paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İrsal; Arapça göndermek demektir. İrsaliye hazinelerinin bir

kısmı devlet, bir takımı da padişah namına gönderilirdi. Meselâ Yemen Beylerbeyisinin her sene gönderdiği yüz bin filori hükûmete, Mısır'dan gelen ise cep harçlığı olmak üzere padişaha aitti.

İRŞAD (ارشاد) [*Sof.*] Manen tenvir eyleme, gafletten uyandırma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tarikatta Hak yolunu gösterene «mürşit», «sahib-i irşat» denilir. İrşat; Arapça doğru yol göstermek demektir.

Şeyhimiz kendisini bilmede kalmış âciz
Nerede kaldı ki keyfiyyet-i irşadı bile
Üsküdarlı Sâlim Süleyman

Gör zahidi kim sahib-i irşad olayım der
Dün mektebe gitti bugün üstad olayım der
Ruhi-i Bağdadî

İRTİBAT HİZMETİ (ارتباط خدمتی) [*Ask.*] Muhtelif kıt'aların muhtelif fennî vasıtalarla haber almak için birbirine bağlanma işi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bağlanmış, taalluk, münasebet mânalarına gelen irtibat-ı askerî bir tâbir olarak başka başka birliklerin birbirinin vaziyyet ve maksatlarından haber almaları ve bu maksatla birbirine bağlı olmaları demektir.

İRTİBAT KEŞİF KOLU (ارتباط کشف قولی) [*Ask.*] Bir kıt'ayı arayıp bulmak ve kendisiyle her hangi bir surette irtibatı tesis etmekle mükellef olarak çıkarılan keşif kolu yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İRTİBAT KIT'ASI (ارتباط قطعه سی) [*Ask.*] Kendisiyle irtibat tesis edilen kıt'a hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İRTİBAT ZİNCİRİ (ارتباط زنجیری) [*Ask.*] Geceleyin veya orman ve arızalı arazide göz ve ses irtibatı vücude getirmek üzere bir irtibat kıt'asının alacağı zincirleme tertibatı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

IRTİCAL (ارتجال) [*Ede.*] Sözü düşünmeden söylemek, hazır cevaplık tarzında söz söyleyiş yerinde kullanılır bir tâbirdir. Düşünmeden şiir söylemekte bilbedahe, tâbiri daha ziyade kullanılır.

İşte bu sebepledir ki el'an
Türkide yok irticale imkân
Ziya Paşa

İRTİDAD (ارتداد) [*Fık.*] İslâm dininden dönmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hangi dine dönerse dönsün, isterse dinsiz olsun, dönen erkek ise «mürted» kadın ise «mürtedde» denir.

Mürteddin hükmü katl, mürteddenin hükmü ise islâma gelinciye kadar hapsolunmak ve mürted mütezevviç (zevceli yani evli ise) ve mürtedde zat-üz-zevç (zevcli yani kocalı ise) beyinlerindeki nikâh filhal batıl olmaktır.

İRTİFA' ALMAK (ارتفاع آلتی) [*Tak.*] Güneşin zevâl vaktinde yüksekliğini aletle ölçüp derecesini hisap ve tâyin etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. İrtifa' almakla saat tashih edilir.

İrtifaın almağa olmaş mühendis çarh ana
Mihri astırlap idüp kılmış şuaın risman
Nef'î

İRTİFA' DAİRESİ (ارتفاع دائره سی) [*Tak.*] Yıldızların irtifalarını tâyine mahsus olan şakulî dairelere verilen addır.

İRTİFA' DOLABI (ارتفاع دولابی) [*Bah.*] Top moylusunun moylu mihveri etrafında istenildiği kadar kaldırmak üzere tertip edilmiş dişli donanımına bağlı kollu tekerleğin adıdır. «İnhitat dolabı» da aynı tertibattan ibarettir.

İRTİFA'-I BAHRİ (ارتفاع بحری) [*Bah.*] Arzın sathı üzerindeki mevkilerle dağlar veyahut sair noktaların deniz sathına nazaran olan irtifaı yerinde kullanılır bir tâbirdir. İrtifa'; Arapça yükseklik demektir. Mevkilerle dağların denizden olan yüksekliklerini tâyin için daha başka âletlerle beraber ekseriyetle barometre kullanılır.

İRTİFA'-I MATAR (ارتفاع مطر) [*Koz.*] Bir mevkide bir sene zarfında bir metre murabbaı mahal üzerine yağan yağmurun yüksekliği yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir memleketin suya olan ihtiyacının derecesini tâyin hususunda bu irtifaın bilinmesinin pek büyük dahl ve tesiri vardır. İstanbul'da yağmurun vasatî (ortalama) irtifaı 76 santimetredir.

İRTİFA' TAHTASI (ارتفاع تخته سی) [*Tak.*] Saatin tâyini için kullanılan âlete verilen addır. Muhtelif şekilleri bulunan bu âlete müneccimler «rubu' tahtası» derler.

İSEVİYYE (عیسویه) Kadirî tarikatı kollarından birinin adıdır. Kurucusu şeyh İsa'ya nispetle bu adı almıştır. (Sadık Şehbani) nin «Menakıb-ı Geylâniyye» sinden naklen rahmetli (Sadık Vicdani) nin haber verdiğine göre (Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Kadiriyye Silsilenamesi, sayfa 42-43) Abdülkadir Geylâni zamanında Irak taraflarında gayet âlim bir papaz onun zuhûrunu işiderek gelenden geçenden hakkında yaptığı soruşturma ile hayli malûmat

edindikten sonra garba doğru sefer ihtiyariyle: Ben Şeyh Abdülkadir'in halifesiyim demeye başladığından etrafına epeyce mürit toplamış, bunları onun terbiye ve sülûkü hakkında edindiği malûmat dairesinde terbiye etmiş. Zâhiren bir kadirî şeyhi, hakikatte ise mukallidi olmakla beraber hıristiyanlığına sadık olan bu papazın taklidi tahkik semeresi vermiye başlamış. Başına topladığı kırk kadar müridi ile bir gün teferrüç maksadiyle mesireye giderek bir çay kenarına varmışlar. Çayın öbür keçesi daha lâtif olduğundan o cihete geçmek arzusunu gösteren müritlerine şeyh «peki; geçelim ama, vasıtamız yok» deyince müritler: emrederseniz biz yürüyerek geçeriz demeleri üzerine şeyh taaccüple: Buyurun geçin bakalım müsaadesini vermiş. Müritler şose üzerinde yürür gibi suyu geçmişler. Sıra kendisine gelmiş. Çayın kenarına gelip bir tecrübe yapmış. Bakmış ki ayağı suya batıyor. Mevkii müşkilleşmiş. Ancak müritlerin geçişi basiretini açmış olduğundan hemen o dakikada Ya Abdülkadir; şimdiye kadar seni taklit ediyordum. Şu dakikada anladım ki dinin hak imiş. Can ü gönülden şahadet getirmekle beraber medet ve inayetine sığınmış. Allahın takdir buyurduğu dakika da hulûl etmiş bulunduğundan papaz o anda velâyete yükselerek müritlerine der ki: Evlâtlar; ben çayın öbür keçesine kadar papazdım. Şimdi imana geldim, pirin himmetiyle veli oldum. İster beni kabul edin, ister başka bir şeyhe gidin. Müritler: Biz, senin irşad ve terbiyen sayesinde bu mertebeye eriştik, senden ayrılmayız, demişler. Bunun üzerine şeyh:

— O halde bana bir isim bulun deyince müritleri:

— Şimdiye kadar dinin İsevî imiş. Bundan sonra da adın İsa olsun demeleri üzerine o adı almış ve böylece Kadirî tarikatının bir kolu meydana gelmiş.

Şazeliyye tarikatının da «İseviyye» adlı bir şubesi vardır. Bunun kurucusu da şeyh Seyyid Muhammed bin İselmektas-üs-Sebai'dir.

İSFAR (اسفار) [*Fık.*] Sabah namazının aydınlıkta kılınması, yani ortalığın açılmasına tehir edilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sabah namazını Gales vaktinde yani daha karanlık iken kılmak demek olan tağlisin zıttıdır.

«Sabah namazını ortalığın açılmasına tehir ediniz. Çünkü bu, mânevî ecir itibariyle daha büyüktür.» mânasına gelen «اسفروا بالفجر فانه اعظم للاجر» hadisi bunu teyit eder. İsfarda cemaatın çokluğu fazileti olduğu için kılanların namaza yetişmeleri maksadiyle camilerde sabah namazı geciktirilir. Cemaatin çokluğuna sebep olan hal azlığını icabettirenden elbette efdaldır. Yalnız Müzdelife'de bulunan hacılar Kurban Bayramının ilk günü, fecirden sonra vacip olan Müzdelife vakfesinden dolayı onlara o gün sabah namazını tağlis etmek efdaldır.

İSHAKİYYE (اسحاقیه) [*Sof.*] Hafifiyye tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Ebi İshak İbrahim bin Şehriyar-ül-Mürşid-ül-Kâzrunî tarafından tesis olunmuştur. Buna «Mürşidiyye», «Kâzruniyye» de denilir.

Kâzrun İran şehirlerinden birinin ismidir. Ebi İshak Acem'di. İran hükümdarı babasını müslüman yapmıştı. Ebi İshak ile diğer kardeşleri babalarının islâmiyyeti kabulden sonra doğmuşlardı. Şeyh Ebu Ali Hüseyin Muhammed-ül-Fiyruzabadî'den feyzalmıştı. O maksatla memleketinde, Şiraz'da, Basra, Mekke ve Medine'de dolaştı. Hadis de rivayet ve cemetmiştir.

İSHAKİYYE KÖŞKÜ (اسحاقیه کوشکی) [*Sur.*] Sadrâzam İshak Paşa tarafından İkinci Bayezıt için Topkapı surları dahilinde yaptırılan köşkün adıdır. Bânisinin ismine nispetle bu adı almıştır.

İSİMLİK (اسملك) [*Sar.*] Saraylılar tarafından gönderilen hediyelik şeylerin kimin tarafından gönderildiğini belirten adres pusulası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Maaşlarından başka şahıslarına mahsus olarak sabun, şeker ve ispermeçet (mum) gibi şeylerden ibaret olan tâyinlerini kalfalâr biriktirir, bunları saray tâbirince «cevap» denilen hediye suretiyle azatlı kapı yoldaşlarına ve sair tanıdıklarına gönderirler ve bu cevaplara saray fırıncalası ve tatlılarını da ilâve ederlerdi.

Bu hediyeler, üzerine beyaz astar sarılı çamaşır sepetine konularak mühürlenir, mühürün altına da adres pusulası eklenirdi. İşte bu adres pusulasına «isimlik» denilirdi. Bu suretle hazırlanan hediye sepeti harem ağaları tarafından çıkarılıp yamakları vasıtasiyle yerlerine gönderilmek üzere baltacılara teslim edilirdi.

Bu hediyelere karşı matbah-ı âmirede pişirilmiyen zeytin yağlı yaprak veya patlıcan dolması gibi pişmiş yemekler gönderilmek suretiyle mukabele olunurdu.

İSKÂFİYYE (اسکافیه) [*Kel.*] Mutezileden bir fırkanın adıdır. Kurucusu Ebu Cafer-ül-İskâf'a nispetle bu adı almıştır. Bunlar; Allah'ın ukalâya zulmetmiye kudreti olmayıp ancak çocuklarla delilere zulmedebilir gibi bâtıl bir itikatda bulunurlardı.

İSKARMOZ (اسکارموز) [*Bah.*] Gemilerin kaburgalarını «postalarını» teşkil eden eğri

ağaçların adıdır. Kayıklarda kürek takılıp çekilen ağaç çiviye de bu ad verilir. Eski harp gemilerinde iskarmozlar sekiz parça olarak yapılır ve parçalar omurgadan itibaren yukarıya doğru şu isimleri alırdı: Döşek, yarım döşek, *döşek başı*, *döşek kapağı*, *ege göve*, iskarmoz, bir voltalı, iki voltalı.

Filikalarda küpeşte üzerinde küreklere mesnetlik eden ağaç veya çeliklere de iskarmoz denilir. Bunların da (âdi iskarmoz No: 1 yarım ay iskarmoz No: 2) denen iki şekli vardır.

Yelkeni eski çuval, belki kamıştan direği
Bağlı ıskarmoza iplik ile, ekli küreği
Mehmet Âkif

İSKELE (اسکله) [*Bah.*] Omurgadan geçen amud sathı üzerinde ayakta provaya bakan birinin sol kol tarafına verilen isimdir. Buna «iskele tarafı» da denilir. Bu vaziyetteki adamın sağ kol tarafına «sancak» yahut «sancak tarafı» adı verilir.

İSKELE BAŞI (اسکله باشی) [*Bâh*] Kumandan iskelesi denilen geminin bordasına merbut iskeleler vasıtasiyle güverte hizasına çıkıldıkta gemiye girilmek üzere güvçrte alabandasında ambar ağızlarına nâzır sancak ve iskele açılır küpeştesiz lumbar yani kapı ile civarına verilen addır.

İSKELE MADDESİ (اسکله مادهسی) [*Hal,*] Heyecanlı ve fakat esbabı bilinmiyen şeyler hakkında kullanılan bir tâbirdir.

İSKELE RESMİ (اسکله رسمی) [*Mal.*] Bazı limanlarda ayak bastı parası namiyle yolculardan ve eşyadan alınan resim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu resim muayyen olmayıp iskelelere göre değişirdi. 1908 temmuz inkılâbından sonra kaldırılmıştır.

İSKEMLE (اسکمله) [*San.*] Üzerine sini, tepsi, şamdan, gaz lâmbası ve saire konulan üç veya dört ayaklı âletin adıdır. Kullanışa göre ad da alırdı. Yemek *iskemlesi*, mum *iskemlesi*, sigara iskemlesi gibi. Tahtadan, demirden olanları olduğu gibi açılır kapanırları da vardı. Üstüne oturulan dört ayaklı şeylere de bu ad verilir. Üzerine oturmak için kullanılan kenarsız, bazan arkasız üzeri hasırla örtülü bir nevi sandalyaya da bu ad verilir.

İSKEMLECİBAŞI (اسکمله‌جی باشی) [*Sar*] Gidiş zamanında padişahın ata binmesi işinde kullanılan iskemleyi taşıyan saray memurunun unvanı idi. İskemlecibaşı hünkâr dışarıya çıkarken arkasından gümüş levhalarla müzeyyen (süslü) sedefli iskemleyi taşırdı. Padişah ata biner ve inerken bu iskemleye basıp attan iner ve binerdi. Bu gümüşlü sedefkârî iskemlenin tâmiri için her sene yirmi beş kuruş verilirdi. Edirne şehrinin muhzır başılığı da bunun iltizamında idi. Vaktiyle padişaha verilip is'af edilmiyen (istek yerine getirilmiyen) arzıhalleri, maruzatı da kapıcı eskisi olan bu memur sahiplerine geri verirdi.

İSKEMLE TEKAÜTLÜĞÜ (اسکمله تقاعدلکی) [*Mal.*] Devlet hizmetinde bulunanlardan ihtiyarlarla malûllere verilen tekaüdiyye yerinde kullanılır bir tâbirdir. Başbakanlık Arşivindeki bir vesikada (Askerî, Tarihi 1184, sıra No. 36) bunun için şu tafsilât vardır: «Sipahi ocağı çavuşlarından ihtiyar ve alil üç neferin aldıkları yevmiyelerin kendilerine iskemle tekaütlüğü olmak üzere inayet olunması bildirilmiş ve bu iş'ar tasvip olunarak 60, 97 ve 99 akça olan *yevmiyelerinin kemakân verilmesi münasip görülmüştür.*»

İSKONA (اسقونا) [*Bah.*] Buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan ve prova direği kabasortu ve grandisi sübye donanım olan iki direkli yelken harb gemilerine verilen addır. İngilizce «iskonir» den alınmadır. Mistikalar ile birlikte sekizinci sınıf harb gemilerinden madut idiler. Bu gemilere aynı zamanda «mistiki» denilirdi.

İSKOPOMAR (اسقوپومار) [*Bah.*] Geminin sancak ve iskelesinde serenlerin dışında miyamaları kendi serenlerine altabaşoları bastonlara bağlanarak açılan conda yelkenlerinin küpeşte ile ana seren arasında bulunanının adıdır.

İSKOPOMAR AMORASI (اسقوپومار آمورامسی) [*Bah.*] İskopomar yelkeninin amoray yakasını yan mataforasının condasından çekmek üzere o yakaya bağlanan halatın adıdır.

İSKOPOMAR ALAVİRESİ (اسقوپومار آلاویرهسی) [*Bah.*] İskopomar sereninin iç condasındaki tornodan ve yelkenin ortasındaki radansadan donandıktan sonra amora yakasına bağlanan selviçenin adıdır. Buna «iskopomar gargarisi» de denir.

İSKOPOMAR BASTONU (اسقوپومار باستونی) [*Bah.*] Tirinket ve mayıstıra serenlerinin condalarından dışarıya sürülen bastonların adıdır.

İSKOPOMAR GARGARİSİ (اسقوپومار غارغاریسی) [*Bah.*] İskopomar sereninin iç condasındaki tornodan ve yelkenin ortasındaki radansadan donandıktan sonra amora yakasına bağlanan selviçenin adıdır. Buna «iskopomar alaviresi» de denir.

İSKOPOMAR MATAFORASI (اسقوپومار ماتافوراسی) [*Bah.*] İskopomar yelkeninin altabaşosunu geren bombanın adıdır. Buna «Yan mataforası» veya «borda mataforası» da denir.

İSKOPOMAR SERENİ (اسقوپومار سرەنی) [*Bah.*] İskopomar yelkeninin üstüste yakasına bağlanan serenin adıdır.

İSKOPOMAR SİLONGOSU (اسقوپومار سیلونغوسی) [*Bah.*] Kordelisa bastonunun condasındaki silongo tornosundan donandıktan sonra iskopomar serenine bağlanarak sereni asan kandilsanın adıdır.

İSKORÇİNE (اسقورچنه) [*San.*] Yaprak ve taze filizleriyle kökünden salata, şurup ve reçel yapılan bir ot adıdır. «Lehçe-i Osmani» de iskorçune suretinde yazılıp «İtalyancada sert kara kök mânasına gelen kök. İskorçune reçeli» izahatı verilen bu kelime için «Musavver Dairet-ül-Maarif» de (c. 2, s. 1404) iskorçına şeklinde yazılarak şu tafsilât verilmiştir: «(İtalyancası scorzonera'dır) Hindibaiyye fasilesinden kumeleri sarı veya erguvani renkte, meyvaları bir sorguç ile müntehi tüylü bir nebattır. Yenilebilir gayet iri bir kökü vardır. Bu kök çok miktarda inolin denilen maddeyi havi güzel bir gıdadır.

«Yaprak ve taze filizleri salata gibi yenir. Yaprakları ipekböceğinin beslenmesinde dahi kullanılır. Vaktiyle bu otta engerek yılanının sokmakla açtığı yaraları iyileştirmek hassası bulunduğu itikadı vardı. İskorçina bazan göğüs nezlesinin tedavisinde kullanılır. Şurup ve reçelini yaparlar.»

Saray için Sakız'dan getirildiği Arşivdeki (Başbakanlık Arşivi, Saray, Tarihi 1230, No. 6) şu vesikadan anlaşılıyor:

«Nefs-i nefîs-i eihandâri için Sakız canibinden enderun-ı hümayun kilerine teslimi muktezi olan iskorçine, çiçek suyu ve levazımat-ı sairenin istihzariyle Helvahane-i Âmire'ye vazolunması için takrir.»

İSKOTA (اسقوطه) [*Bah.*] Yelkenlilerin iskota yakalarını idare etmek üzere tertip edilmiş sübye veya kabasorta donanımlara verilen addır. Seren yelkenlerinde iskota yakalarından yelkenin altındaki serenin eondalarına, tirinket ve mayıstra yelkenlerinde iskota yakalarından geminin bordasına, flok ve velena yelkenlerinde iki tane oldığu halde iskota yakasından geminin her iki tarafına (sancak - iskele) veleistralya ve pokruva ve renda yelkenlerinde iskorta yakalarından kıç tarafına doğru alınır.

İSKOTA LÂVRASI (اسقوطه لاوراسی) [*Bah.*] Yelken gemilerinde tirinket ve mayıstra yelkenlerinin iskotalarını donatarak içeriden lâva etmek üzere küpeştelerde açılmış deliklere dil geçirilerek teşkil edilmiş sabit bastikalara verilen addır.

İSKOTA MATAFORASI (اسقوطه ماتافوراسی) [*Bah.*] Kabasursa armalı gemilerde baş omuzluklarından ufkî olarak dışarı doğru çıkan ağaç veya demirden yapılmış mataforalara verilen addır. Buna «kontra mataforası» da denir.

İSKOTA PATASI (اسقوطه پاتاسی) [*Bah.*] İskotaların bağlanması için iskota yakalarına gradin halatiyle çevrilmiş radansalara verilen addır.

ISKOTA YAKASI (اسقوطه یاقاسی) [*Bah.*] Seren yelkenlerin alt köşelerine ve yan yelkenlerinin kıça kalan alt köşelerine verilen addır,

ISLAHAT FERMANI (اصلاحات فرمانی) [*Ida.*] Hicrî 1272 (18. şubat. 1856) de neşrolunan hatt-ı hümayun hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bâb-ı âlide vükelâ, şeyhülislâm, büyük memurlar, patrikler, bahambaşı kaymakamı ve muhtelif cemaatlerin erkân ve muteberleri hazır oldukları halde mektubi-i sadr-i âli (sadaret mektupçusu) tarafından okunan hatt-ı hümayun yirmi fıkradan mürekkep olup münderecatı şöyle hülâsa edilebilir.

Umumun mal, can, ırz ve namusunun mahfuziyyeti, umumun kanun huzurunda müsavatı, şahs ve müşterek haklara riayet, umumî hizmetlerle askerliğe bütün tebaanın kabulü, idarî bazı tedbirlere tabi olmak şartiyle mezhep ve maarif hürriyeti, vergi hususunda müsavat, iltizam usulünün ilgası ve verginin doğrudan doğruya tahsili, mahkemelerde şahadetin müsavi surette kabulü, tebaanın mahkemelerde mahkûmiyyetlerinden sonra idam veya afları hususunun padişahın hakları cümlesinden olması, mahkemelerin aleni olması ve ilâmların neşredilmesi, cürüm sahiplerinin mallarının zapt ve müsaderesi usulünün kaldırılması, işkencenin ve cismanî mücazat hakkındaki nizamların lâğvı, hapishane usul ve nizamlarının insaniyyet kaidelerine uygun bir surette tanzimi, cezai ve ticari davalar için muhtelit mahkemeler kurulması ve bu mahkemelerde tatbik olunacak hukuk ve ceza kanunlariyle mahkeme usullerinin tanzim edilmesi, gayr-i müslim cemaatlerin yalnız mezhep muafiyyet ve imtiyazları muhafaza edilerek ötekilerin tadili patrikhane ve gayr-i müslim cemaat meclisle-

rinin hudut dâvalarındaki zorlukları selâhiyyetlerin teyidi, gayr-i müslim cemaatlerden vilâyet, kaza ve nahiye idare meclisleriyle mahkemelerde aza bulundurulması, resmî evrakta hıristiyanlar hakkında hakareti mutazammın tâbirlerin kullanılmaması, rüşvetin ilgası ve rüşvet, irtikâp ve ihtilâsın men'i hakkındaki kanunî hükümlerin şiddetle tatbiki.

Bu yeni meşrutiyyet beratı, henüz iptidaî halde olmakla beraber, başlıca hükümlerini teyit ve tekrar eylediği Gülhane hatt-ı hümayununa nispetle çok genişti. İçtimaî ve siyasî ehemmiyyeti muhtelif suretlerle takdir ve tefsir edildi. Memlekette büyük bir tesir husule getirdi. Devletçe mühim ıslahata girişildiği umumiyyetle tasdik olunuyor ve bu yenilikler münasebetiyle ecnebi devletlerin muhabbet ve tevecciihlerinin kazanılacağı ümit ediliyordu.

Bununla beraber müslümanların ileriyi gören kısmı arasında bazı itirazlar da iştildi. Nitekim ıslahat fikrinin müşahhas timsali sayılan büyük Reşit Paşa bunu tenkit edenler arasında idi. O sırada ma'zul bulunan Reşit Paşa bunun «hâinler tarafından Avrupaya verilen memleket yıkıcı bir vasıta» olduğunu söyledi. Bu «hâinler» kendi yetiştirmesi olan Âli ve Fuat Paşa'lardı. Ulema arasında da bazı itirazlar ileri sürüldü. Maamafih en ziyade itiraz edenler, hıristiyan hükümetlerin doğrudan doğruya dahilî işlere müdahale etmek suretiyle himaye etmek istedikleri aşağı sınıf halk arasından zuhur etti. Gerek reaya, gerek müslümanlar içinde muhafazakâr bir fırka var idi ki temelleri yıkılan eski idare tarzını hoş görüyordu. Rum ruhban heyeti, ruhanî reisleri, Ermeni sarrafları, içtimaî hallerinin tebdiline hiçbir suretle ihtiyaç duymıyorlardı. Bunlar, galip milletle beraber, avamı da kendi hisaplarına işletiyorlar, adeta soyuyorlardı. Arasıra fena muamelelere hedef olan, fakat neticede pek hafif vergi veren, askerlik hizmetinden muaf olan halk ise kendileri için yapılmak istenilen iyiliği anlıyacak derecede zekâ ve dirayet sahibi değildi,

Bununla beraber, Ruhban heyetlerine verilen câize ve âidatların tamamen kaldırılması Fener patrikhanesince fena görülmekle beraber, köylerde halkın memnuniyyetini mucip olması lâzım gelirdi. Patrikhanenin Sinot meclisini teşkil eden Patrik ile metropolitler hoşnutsuzluklarını âdeta saklamıyorlardı. Ruhban heyetlerine mahsus gelirlerin ilgası hakkındaki fıkra da o kadar telâşa düşmüşler idi ki hatt-ı hümayunun diğer maddelerinin kıymet ve ehemmiyyetini anlıyamamışlardı. Hattâ hatt-ı hümayunun okunma merasiminde hazır bulunmuş olan Nikomedi metropolidinin hatt-ı hümayunun okunduktan sonra atlas keseye konulduğunu görünce «bir daha bu keseden çıkmamasını Allah'tan temenni edelim» dediği rivayet olunur. Metropolitlerin bu temennisi birçok noktalarda doğru çıktı. Ve hatt-ı hümayunun hükümleri tamamen icra mevkiine konulamadı.

Müttefik devletlerin arzularına uyularak Sultan Mecit tarafından çıkarılan hatt-ı hümayunun neşrinden 7 gün sonra Paris'te bulunan büyük devletler murahhasları kongre halinde toplandılar. Sulh muahedesinde hatt-ı hümayundan iyma yoliyle bahsedilmesi fikri galebe çalınca Âli Paşa şiddelle itiraz etti. Fransız sefirlerinden Engelhard «Türkiye ve Tanzimat, devlet-i Osmaniyenin tarih-i ıslahatı, 1826-1882, Ali Reşat tercemesi» adlı eserinde (sayfa 126 ve müteakip) bunun için şu tafsilâtı veriyor ve buna dair olan mütalâalarını da ilâve ediyor; «hatt-ı hümayunun, her ne suretle olursa olsun sulh muahedesinde zikredilmesine esasen muhalif olan Âli Paşa, devletlerin hatt-ı hümayun münderecatını resmî surette «senet ittihaz etmeleri» tâbirine şiddetle itiraz etti. İstanbul'da lûgat kitaplarına müracaat edilerek «senet ittihaz etmek» mânasına olan «Prendre acte» kelimelerinin «senet almak» suretinde terceme olunduğu görülmüş yani bu tâbir sulh muahedesine konulursa Bâb-ı âlide, 1853 senesinde Prens Mençikof'un istediği ve reddolunmasından dolayı muharebenin çıktığı resmî taahhüt hüküm ve kuvvetinde olmak üzere bir senet veya beyanname alınacağı fikri hâsıl olmuştu.

«Osmanlı vükelâsı, «Türkiyeye» yeni bir yedinci madde «tahmil etmekten ise istifayı tercih ediyorlar ve nihayet şu mealde bir fıkra kabul edebiliyorlardı:

«Devletler, kariha-i padişahiden sadır olan ferman-ı hümayunun neşrini nazar-ı memnuniyyetle görürler, yahut . . . ferman-ı hümayunun tasdirini intaç eden âmal-ı terakki perveraneyi takdir ederler».

«Bu mesele konferanslar haricinde dahi uzun uzadiye müzakere edildi. Ve 13 üncü ve 14 üncü celselerinde şu iki fıkra hakkında itilâf hâsıl oldu.

« . . . düvel-i muahide tebligat-ı vakıanın kıymet-i azimesini kabul ve tasdik ederler.

«Şurası muhakkaktır ki bu tebligat düvel-i mezkûreye, ne zat-ı hazret-i padişahinin tebaası ile olan münasebatına, ne de saltanat-ı seniyyenin dâhilî idaresine müştereken veya

ayrı ayrı müdahale etmek hakkını hiç bir suretle veremez.»

«Zâhiren telifi kaabil gibi görünen bu iki fıkra arasındaki tenakuzu izaha hâcet görmiyorum. Bu hususlaki ihtimamat ve takyidatı pek tabiî olan Devlet-i Osmaniye için ikinci fıkranın hakikî mânası bir müddet sonra kemal-i vuzuh ile zâhire çıkacaktır.

«Muahedenamenin imza edilmesi haberi İstanbul'da büyük bir memnuniyyetle telâkki edildi. Büyük devletler diplomatlariyle ordularının Devlet-i Osmaniyeyi kurtardıkları tehlikeleri lâyıkiyle takdir edemiyen vilâyetlerde halk efkârını Paris muahedesinden sonra hatt-ı hümayun işgal etmekte idi.

«Resmî tâbirler sırasına geçen «ittihat» ve «müsavat» kelimeleri müslümanların hoşuna gitmediği gibi galip milletlere karşı daimi adem-i emniyyet ve husumet gösteren reaya tarafından da hüsn-ü telâkki edilmiyordu. Bâb-ı âlî'nin Avrupa tarafından ilk defa olarak kabul edildiği mevkie liyakat kesbetmiye çalışırken umumî efkâr da bir istinat noktası bulmak şöyle dursun bilâkis buna karşı uğraşmıya mecbur olacağı aşikâr idi.

«Sadrazam Âli Paşa ile muktedir arkadaşı Fuat Paşa bu bapta hayallere kapılmıyorlar, fakat Reşit Paşa'nın vaktiyle kendilerini nümune gösterdiği, fart-ı gayret ile çalışmıyorlardı. Her ikisi ve bilhassa birincisi menfaat hissinden daha ziyade ari bir vatanperverlik ile memleketin ıslahına mesai sarfediyordu.

«Tanzimattan evvelki devrede olduğu gibi bu defaki Osmanlı vâzi-i kanunları memleketin ıslahı için lâzım gelen kavait ve anasır-ı esasiyyeyi Fransa'dan ahz ve iktibas ettiler. Bab-ı âli hazine-i evrakı pek az zaman sonra ecnebi memleketler kanun ve nizamlarından alınmış birçok kolleksiyonlarla doldu.»

İSLÂMBOL (اسلامبول) [*Coğ.*] İstanbul yerinde kullanılır bir tâbirdir. İstanbul hakkında bundan başka şunlar da kullanılmıştır: Âsitane, Belde-tüt-tayyibe, Dar-ül-mülk, Dar-üs-saltana, Deraliyye, Dergâh-ı salâtin, Derseadet, Dar-ülhilâfe, Pay-ı Taht-ı Saltanat, Südde-i saltanat, Kostantiniyye, Mahruse-i Kostantiniyye, Çarıgrat. Ulema takımı yakın vakitlere kadar zarfların üzerine İstanbul yerine İslâmbol yazarlardı. Üçüncü Ahmet zamanında basılan paralarda İstanbul bu imlâda yazılmış, Üçüncü Selim devrine kadar sikkelerin bir kısmına ve onun zamanında ise paraların hepsine İslâmbol basılmıştır. Anlaşılıyor ki İstanbul imlâsının İslâmbol şeklinde yazılması en ziyade o devirlerde taammüm etmiş idi.

Uçar halâ gâzâmde hâk-i müşk asây-ı İslambol
Lâ

İSLEMEK (اسلمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle söz dinlemek, itaat etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kıldı şebnem giru cevherdar tig-i saseni
Jaleler aldı havayı toplariyle gülşeni
Ger temaşa ise muksadun beni isle beni
Ayş u nuş, iş kim geçer kalmaz bu eyyam-ı bahar
Mesihî

İSM-İ ÂZÂM (اسم اعظم) [*Sof.*] En büyük ad mânasına gelen bu mürekkep kelime sofiye ıstılahı olarak cemi' esmayı câmi' olan isimdir. Ulemadan bazısı ism-i âzam «Allah» lâfzıdır demişlerdir. Çünkü Allah cemi' sıfat ile yani cemi' esma ile mevsuf ve müsemma olan zâtın ismidir. Hazret-i ilâhiyyeyi cemi' esma ile mevsuf ve müsemma olan zâtın ismidir. Hazert-i ilâhiyyeyi cemi' esma ile beraber Hazret-i zâta da ıtlak ederler. Seyyid Şerif Cürcanî'ye göre Allah min hays-ü hiye hiye Zât-ı İlâhiyyenin ismidir. Min hays-ü hiye hiye demek esmanın ister hepsine, isterse bazısına, isterse esmadan hiç birine mutlak surette sadık olarak tasavvur olunan Zât-ı ilâhiyyedir. «Huvallah-ü ehad» de olduğu gibi. Abdülbaki Gölpınarlı «Kaygusuz, lûgatçe, sayfa 138) İsm-i âzam için «Hakkın bütün esmasını câmi' olan isimdir» dedikten sonra şu tafsilâtı veriyor: «(Kur'an) da bütün esma, Allah ismine izafe edilmiş olduğundan ekseriyyete göre «Ism-i âzam», «Allah» ismidir. Buna «İsm-i zât» da derler. Diğer isimlerden bir kısmı (حی، کلیم، سمیع، بصیر کبی) sıfat isimleri, bir kısmı da (رحیم، معطی، محفی ... کبی) ef'al isimleridir.

«Bazıları (هوالله الذی لااله الا هو ...) âyetiyle diğer bazı âyetlerde «Allah» ismi de «Hû» ismine izafe edildiğinden bu ismi «ism-i âzam» addetmişlerdir. Hakikatte « İsm-i âzam », «İnsan-ı kâmil» yani «kutup» dur.»

Huda var eyleyüp yoktan keramet verdi insana
Bilürsen, ilm-ül-esma okursan ism-i âzamdır.
Lâ

Şeyhine eylemiş müridi suâl
İsm-i âzamdan ala ta ki haber
Şeyh-i Kâmil demiş ki Mevlânın
Bilmem hangi isimdir asgar
İzzet molla

İSMAİLİYYE (اسماعیلیه) [*Sof.*] Kadirî tarikatı kollarından birinin adıdır. «Rumiyye» de denilir. Buna kurucu İsmail-i Rûmi'nin adı

sebep olmuştur. Makamat ve keramatiyle şöhret bulan İsmail-i Rûmi Tosya'lıdır. Babası Ali adlı bir çobandı. Tosya'ya gelip okumıya başlamış ve oradaki Halvetî şeyhi Ahmet Efendiden inabe almıştır. Seyr ve sülûkte ilerliyerek irşat makamına geldiği sırada Abdülkâdir Geylân'nin mânevî irşadiyle Bağdad'a giderek Kadirî tarikatından biatını yeniledi. İlmî kemalât sahibi olan ve bu yeni nispetle pek az vakit içinde bâtınen de takemmül eden İsmail Efendi yine Gavs'in: Ruma git. Tarikatımızı yay emir ve ruhsatiyle ve «pir-i sani» künyesiyle Anadolu ve Rumeli'de irşada memur olarak geçtiği yerlerin kırkında namına mensup tekkeler kurdu. Nihayet İstanbul'a gelmiş ve burada da Tophane sırtındaki Kadirihaneyi yaptırarak İstanbul'da en evvel Kadirî tarikatı üzere irşada koyulmuştur. 1041 (1631) de ölmekle Kadirihane dergâhına gömüldü.

İSMETLÛ (عصمتلو) [*Sar.*] Padişahların kadınlariyle kızları hakkında elkap olarak kullanılan bir tâbirdir. Arapça menetmak, saklamak demek olan ismet ıstılah olarak nefsi ırz ve namusu yok edecek fuhuş, şenaat fezahattan men ile pâk tutmak mânasınadır ki ırz pâkliği, günahsızlık demektir.

ISM-İ CELÂL (اسم جلال) [*Sof.*] Allah yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Lâfza-i Celâl» de denilir. Arapça celâl son derece azamet, fevkalgaye ululuk demektir. Cenab-ı Hakkın kahr ile tecellisine Celâl, lûtf ile tecellisine de Cemâl denir.

İSNAT (اسناد) [*Ede,*] *Sözlerin cüzlerinden* birinin - sübutiye veya selbiye sebepleri ile - diğerine nispet olunması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunlardan nispeti mutazammın olan kelimeye «müsnet», kendisi için nispet mânası sâbit veya meslup olan şeye «müsned-ün-ileyh» denir. Hakikî, haberi, mecazi olmak üzere üç türlüdür

1—Hakikî isnat; müsnedi doğrudan doğruya müsned ün-ileyhe isnat etmektir.

2—Haberî isnat; bir kelimenin diğer bir kelimeye raptından meydana gelen terkipte o kelimenin diğeri için sübut veya selp hükmünü müfit olan isnat demektir.

3 — Mecazî isnat; müsnedi müsned-ün-ileyhin gayrına isnat etmektir.

Arapça bir kelime olan isnat; nispet etmek, edilmek, bir şeyi bir adama atmak yani o şey o adamın demek mânalarına gelir.

Şairiyyet ana isnad-ı mecaziye çıkar
Bilmiye ol ki hakikatle müeddâ-yı suhan
Sümbülzade Vehbi

İSPENÇ (اسپنج) [*Mal.*] Bir nevi şahsî verginin adıdır. Müslümanlardan 22, gayr-i müslimlerden 25 akça olmak üzere evlisinden, bekârından, topraklısından, topraksızından alesseviyye alınırdı. Kanunnamelerle vesikalarda, «Resm-i ispenç» suretinde geçer. Ekseriyyetle Rumeli'de tatbik edilmiş, Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

İSPENÇİK (اسپنجك) [*Mal.*] Ecnebi memleketlerden Osmanlı ülkesine getirilen esirlerin kıymetinden hums-ı şer'î olarak hazine menfaatine tahsil olunan paraya mukabil sahibi yedine verilen eda tezkeresine «ödeme kâğıdı» verilen addır. Eski zamanlarda bir işte çalışmak, yahut ticaret etmek üzere taşradan İstanbul'a gelenlerden alınan resme de bu isim verilirdi. Bu resmin miktarı çok azdı.

İSPENÇ KÂĞIDI (اسپنج كاغدى) [*Mal.*] Sefirler, tercümanlar, konsoloslar maiyyetindeki hademenin ispenç resminden muafiyyetlerini belirtmek *üzere verilen vesikanın adıdır. Osmanlı* teb'asından olan ecnebi sefaret ve konsolos kâtipleriyle kavasları da sonradan bundan ve diğer rusumdan muaf tutulmuşlardı.

İSPENÇ RESMİ (اسپنج رسمى) [*Mal.*] Harac-ı muvazzaf namı altında cibayet olunan rüsuma Maliye'ce ve hassaten hıristiyanlar arasında verilen addır. Türkler beyninde ise bu rüsuma «çift hakkı» veya «boyunduruk hakkı» denilirdi.

Haraç; biri muvazzaf, diğeri mukasim olmak üzere ikiye ayrılırdı Harac-ı muvazzaf; çift akçası namına alınan rüsuma, harac-ı mukasim de öşür namiyle istifa kılınan resme ıtlak olunurdu.

Çift akçası namiyle alınan resme, resm-i zemin, resm-i küvare, basma akçası, pulluk akçası boyunduruk hakkı, ispenç resmi dahi denilirdi ve bunların hepsi bir mânaya gelirdi.

İspenç resmi; rüus (baş) üzerinden istifa olunurdu. Bu resim; evli olsun, bekâr olsun, toprak sahibi olsun veya arazisi bulunmasın her hıristiyandan alınırdı. Mükellefiyyet bulûğ ile başlardı. Binaenaleyh henüz bulûğa ermiyenlerden bu namla bir şey alınmazdı.

Kanunname (Millî Tetebbular Mecmuası c. 1, s. 109) bunun miktarını yirmi beş akça olmak üzere göstermektedir. Aynı kanunnamede «müslüman ve kâfir oğullarından müstakil kâr ve kesbe kaadir» olmıyanlardan bu resmin istifa olunmıyacağı zikir ve tasrih olunduğu gibi bu hususun vilâyet-i Rumon kanunnamesinde mukayyet olduğu da ilâve olunmuştur. Yine o kanunnamede müslümanlardan bu namla yirmi

iki akça alınacağı musarrahtır. Demek oluyor ki hıristiyanlar müslümanlardan üç akça fazla resim verirlerdi. Kanunnamede şöyle bir kayıt daha vardır: «Bir sipahinin reayası zimmi iken ispençe verirlerken sonra şeref-i İslâmla müşerref oldukta sipahi mukaddema zimmi iken ispençe verir idiniz ispençe alırım deyu dahleyledikte müslüman olmağla resm-i bennâk alınır ispençe alınmaz deyu hükm-i şerif verilmiştir, kanundur (sene 1014).»

Kanunun bu ibaresinden ispenç resmiyle resm-i bennâkin ayrı ayrı şeyler olduğu ve ispenç resminin yalnız hıristiyanlara mahsus bir vergi bulunduğu anlaşılıyor. Halbuki yukarıda da kaydolunduğu veçhile aynı kanunnamede İslâmlardan yirmi iki, hıristiyanlardan yirmi beş akça ispenç resmi alınacağı musarrahtır. Binaenaleyh aşağı taraflarda yazılı olan yukarki kayıt ile müslümanların tediyesiyle mükellef olmadıkları gösterilen ispenç resminin yukarda münderiç ve yirmi iki akça tediyesiyle mükellefiyyeti âmir sarahat ile telife imkân yoktur. Esasen ispenç çift akçası, bennâk ise kazanç vergisi olduğuna göre İslâm ile hıristiyanın tefrikine mahal olmamak icabeder. Maamafih kanun ibaresindeki sarahat ve katiyyet her türlü mutalâayı bertaraf edecek bir şekildedir. Bu sebeple elde edilecek yeni vesikalara kadar katî bir şey söylenemez.

«Defter-i Muktasit» müellifi (c. 2, s. 65) ispenç resminin resm-i mücerretten vaziyyetçe hiçbir farkı olmamak lâzım gibi görünüyorsa da resm-i ispenç yalnız Rumeli vilâyetlerine munhasır tutulduğunu ve miktarlarının da biribirlerine uymadığını söylüyor.

Yine Süleyman Sûdi Efendi (Defter-i muktasit, c. 1, s. 78) bu resmin tarh ve tahsil şekli ile en son olarak vergiye kalb keyfiyyeti hakkında şu izahatı vermektedir: «İspenç resminin suret-i tarh ve tevziine dair Anadolu ve Arabistan kanunlarında bir gûne işaret olmayıp pek kadîm olarak Rumeli kazalariyle adalarda mer'î ve câri ve anların da bazı kazalarında mutat ve bazı kazalarında gayr-i mutad olduğuna ve mutad olan kazalarda suret-i ahz ü tahsili ise siyak-ı vahid üzere olmayıp yirmi beşer paradan üçer kuruşa kadar olmak üzere kâh cizye, kâh âşar-ı şer'iyye ile birlikte alındığına ve hazine-i Maliye bundan hakkiyle istifade edemediğine binaen resm-i mezkûrun vergiye kalbiyle her kaza hissesine isabet eden akçanın bin iki yüz altmış beş senesinden itibaren yine kendi ehalisinin vergi-yi mukayyedine ilâveten istihsali hususları kararlaştırılmış ve işte vergi icmali defterlerinde mukayyet olan ispenç resmi zamaimi bu hallerden neş'et eylemiştir.»

Kezalik aynı müellifin beyanına göre ispenç resminin vergiye kalbi esnasında tahakkuk ettirilen miktarı üç yüz bin ile dört yüz bin kuruş arasında idi.

«Defter-i Muktasit« müellifinin dediği gibi ispenç resmi 1265 (1849) senesinden itibaren kaldırılmıştır. Bu bapta yazılan istizan tezkiresinde (Başbakanlık Arşivi, Maliye, Fiş No. 3283 tarihi 7, s 1265) «bermucib-i irade-i seniyye ispenç lâfzı külliyyen terkolunarak bâdema efrad-ı reayadan resm-i ispenç namiyle bir akça talep olunmaması» yazılıdır.

İSPİR (اسپر) [*Hal.*] Arabacı yerinde kullanılır bir tâbirdir Zabıta memuru yerinde de kullanılmıştır. «Lehce-i Osmani» de «Boşnak ve Hırvattan müsellâh ve mülebbes ve koçaç gibi» suretinde izah olunmuştur. İtalyanca sbirro kelimesinden gelir.

Hayratımın altı boştar
Üstünden geçmesi hoştar
Aman ispir yavaş koştur
Küçük hanım oruçludur!
Lâ

İSRAİLİYYAT (اسرائیلیات) [*Hal.*] İsimleri Kur'an'da geçmiyen Beni İsrail peygamberlerine ait vak'alar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İsrailiyyat Beni İsrail peygamberleriyle kabîlelerî arasında znhura gelen ahkâm ve vakayiden ibaret olduğu halde bunlardan bazı hikâyeleri, esaslarını araştırmıyarak bir takım hikâyecilerin yazması ve bu yüzden bunların yayılması âlimlerle bir takım dikkat sahipleri arasında hurafat telâkki edilmiş olduğu gibi hahikat-ı halde de birçokları böyledir. Şem'un Gazi hikâyeleri gibi ki bizdeki Battal Gazi hikâyeleri de hemen hemen bunların aynı gibidir, Zaman geçtikçe İsrailiyyatın hepsi hurafat zannedilmiş ve bu sebeple Musa, Yakûp ve sair peygamberler zamanında vukua gelen ibret verici şeylerle geçmiş zamanlarda vâkı olan hikâyelerden dinliyenlere bir ibret verebilmek üzere lüzumlu lüzumsuz bazı mev'iza kitaplarına geçirildikleri için birçoklarınca bunlar da o yolda hurafelerden zannedilerek bütün bu yoldaki hurafatın hepsine birden İsrailiyyat adı verilmiştir.

İSTANBUL ACEMİ OCAĞI (استانبول عجمی اوجاغی) [*Ask.*] İstanbul'un zaptından sonra Gelibolu ocağından ayrı olarak kurulan ocağın adıdır. Fâtih zamanında kurulan bu ocağın efradına Torba oğlanları ve Şadiler de denilen bu ocak için «Osmanlı devleti teşkilâtından

Kapukulu ocakları» adlı kıymetli eserde (cilt 1, sayfa 37 ve müteakip) şu tafsilât vardır:

«Bunların oda denilen kışlaları Şehzadebaşı ile Vezneciler arasında ve yeniçerilerin eski odalar ismi verilen kışlaları yanında idi. Acemi odaları, karşılıklı iki sıra olup bir sırasına Kethüda ve öteki sırasına Çavuş dairesi derlerdi. Kethüda kısmı Aga odasiyle beraber on altı ve Çavuş daireleri de on beş oda yani koğuş idi. İşte bu suretle acemi ocağı otuz bir odaya ayrılmıştı.

«Birinci oda cemaati İstanbul ağası bölüğü olup sonradan efradın fazlalığına mebni dokuz bölüğe taksim edilmişti. Bu birinci ağa bölüğünün bulunduğu mahal kethüda dairesi denilen birinci sıra bulunmakta idi. İstanbul ağası bölüğüne Ağa bölüğü derlerdi. Fakat umumiyet itibariyle otuz bir acemi odasının hepsi cemaat ismiyle anılmaktadır. Otuz birinci odanın çorbacısı yani bölük kumandanı acemi ocağı kâtibidir. Diğer odaların da çorbacı veya yaya başı denilen kumandanları vardı.

«Acemi ocağına girecekler, on yedinci asrın başlarına kadar, mutlak surette Türklerin hizmetine verilmiş olanlardan olmak lâzımdı. Devşirmelerden saraya ayrılanlardan maadası Türke verilirler, ihtiyaca göre en az üç, en çok sekiz sene çiftçilerin yanında hizmet edip Türkçeyi, Türk âdet ve an'anelerini ve müslümanlığı öğrenmiş olurlardı.

«Hükûmetçe acemi ocağına efrat lâzım olduğu zaman keyfiyet divandan bir hükümle Yeniçeri ağasına bildirilirdi. Bunun üzerine Anadolu ve Rumeli ağaları vasıtasiyle Anadolu ve Rumeli'deki acemilerin en eskilerinden, istenilen miktar acemi oğlanı alınarak İstanbul'a sevkedilir ve bunlar Anadolu ve Rumeli ağalarının huzuruyle eldeki elkap defterine bakılarak Ağa kapısında ince bir tetkikten geçirildikten ve aralarına saplama denilen yabancıların karışmadığı tahakkuk ettikten sonra muvafık olanların isimleri okunarak birer akça yevmiye ile torbaya yazılmak ibaresiyle acemi ocağının ana kütüğüne kaydedilirler ve içlerinden kuvvetli olanları ihtiyaca göre Bostancı ocağına ayrılırlardı.

«Acemi ocağına alınacakların kayıtlarına Ağa kethüdası, bostana ve bahçeye verilecek olanlarına da Bostancı başı nezaret ederlerdi.

«İsimleri okunarak acemi ocağı defterine kaydolunacak efrat, yaş sırasiyle birbirlerinin eteklerinden tutup bir dizi teşkil ederlerdi. Bunlar, isimleri yazıldıktan sonra uzakta duran Oda başıya doğru koşarlar ve onun önünden geçerlerdi. Bu sırada Odabaşı her neferin kulağı arkasına itaate mecburiyyeti göstermek için bir fiske vururdu. İşte bu suretle acemilerin birer akça yevmiye ile ocağa kaydedilmelerine torba yazısı ve kendilerine de torba acemileri yâni ulûfeye kayıtlı acemi oğlanları denirdi. Bunlara Şadi ismi de verilirdi.

«Torbaya yazılmış olan otuz bir oda efradı muhtelif hizmetlerde kullanılır ve küçükleri ise oda hizmeti yaparlardı. Bundan dolayı her odanın lüzumu kadar acemi oğlanı, imalâthanelerle mirî gemilerde odun ambariyle hasta odalarında, taşrada Sultan hanımlar dairelerinde ve sair yerlerde hizmet görürlerdi.

«Saray, câmi', çeşme, köprü, hastahane, medrese ve saire gibi hükümdar ve hanedana ait yaptırılan binalarla Yeniçeri ağası ve vezirlerin inşaatında ve yeniçeri ağasiyle yeniçeri kâtibi ve kul kethüdasının gemilerinde de bunlar hizmet ederlerdi. Sarayın ve saray matbahının odununu bunlar çekerlerdi. Mudanya ile İstanbul arasında işliyen buz kayıklarında Dil iskelesi ve Üsküdar'la İstanbul arasındaki asker nakleden at gemilerinde de hizmetleri vardı. Vezir-i âzamın sarayında acemi efrattan teberdar denilen baltacılar bulunurdu. Devlet merkezindeki vezir ve devlet ricaline de yetiştirilmek üzere devşirme efrat verilirdi.

«Acemilerden muayyen hizmete tayin edilenler, sabahları çorbacıları marifetiyle işlerinin başlarına sevkedilir ve akşam üzeri yine beraberce kışlalarına gelirlerdi. Pek genç acemi oğlanları başlarında ihtiyar yeniçeriler olmadıkça harice çıkmazlardı.

«Acemiler İstanbul haricinde bir yerde hizmet edip kışlalarından uzak kalınca bunlara yevmiyelerinden başka ayrıca yemeklik olarak para verilirdi. Bir akçadan fazla yevmiyesi olanlara bir ve iki akça yevmiyelilere ikişer akça verilmek kanundu.

«Acemi ocağı efradının ulûfe denilen maaş muamelesi kapukulu piyadesi yani yeniçeriler gibi Piyade mukabelecisi tarafından tetkik edilirdi. Bunun için ulûfeye kayıtlı aceminin Yeniçeri ağası mühriyle mühürlü esami puslası piyade kalemine gönderilerek oraya işaret edilirdi. Maaş zamanında bu defterin bir sureti de mukabele kalemine gönderilip fazla veya noksan olmamak için kontrol edilirdi.

«Her üç ayda bir maaş çıktıkça bunların maaşları Acemi oğlanı kışlası meydanında verilirdi. Bütün çorbacılar yani bölük kumandanları ve dokuz kısım olan ağa bölüğü bölük başıları, çorbacı keçelerini giyerek meydana gelirler ve birinciden itibaren tekmil ortaların ulûfeleri verilmiye başlanırdı. Evvelâ gemiler-

de çalışanların daha sonra odadakilerin ve en sonra köçek denilen yaşları küçük hizmet efradının maaşları dağıtılır ve bu tevzi işi üç gün sürerdi. Maaşı, acemi ocağı kâtibi tevzi eder ve sonunda resid ibaresiyle maaşın verilerek hesabın kapatıldığına işaret eylerdi.

«Acemilerin yevmiyeleri bir ile iki ve iki buçuk akça arasında iken sonradan arttırılmış, on sekizinci asrın ilk yarısında ulûfelerinin en yükseği yedi buçuk akçaya kadar çıkmıştır.

«Birer akça yevmiyeli acemilerin maaşlarından başka bir de âdet-i zer-pul'dan ayrıca pabuç akçaları vardı. Rivayete göre kanunî Sultan Süleyman zamanında ihdas edilmişti. 950 şaban 1543 ikinci teşrinde ölen Şezade Mehmet için meşhur Şehzade camii yapılırken Şehzadenin annesi camiyi görmiye gelmiş ve orada yalın ayak başı açık çalışmakta olan acemi oğlanlarını rençberlik ve amelelik ederken görmüş ve saraya dönüşünde acemilerin birer akça yevmiyelisine ayda beşer akça pabuç veya tıraş akçası verilmesini hükümdardan rica eylediğinden o tarihten itibaren birer akça yevmiyeli acemilere âdet-i zer-pul adiyle ayda beşer akçadan üç ayda onbeş akça zer-pul verilmesi kanun olmuştur

«Acemi ocağının künye ve maaş defterleri, Efendi kapısı denilen Yeniçeri kâtibi dairesinde yazılır ve hıfzedilirdi. Her ulûfeye ait ayrı defter tutulurdu. Yeniçeri ağası sefere gidince Yeniçeri kâtibi ve kalem heyeti de beraber gittiklerinden acemilerin maaş defterlerini yazmak için İstanbul'da birkaç kalem şakirdi kalırdı. Maaş defterleri üç nüsha olup asıl ismi verilen defter Efendi kapısında ve mükerrer denilen defter Ağa kapısındaki yeniçeri ağası kaleminde durur ve bundan başka hazine denilen üçüncü defter de yeniçerilerin maaş defterleri gibi tetkik için hükümdara takdim edilirdi.»

« Acemi oğlanlarına senede iki kat elbise verilirdi. Bunlara elbiselik çuha verilmesi Fatih Sultan Mehmet zamanında başlamıştı. Her sene acemi odalarının her birindeki kıdemli acemilere yedişer endaze yağmurluk çuha ve mütebaki oda efradına mirahurî veya en tâbir edilen altışar endaze kaputluk çuha ile bitlenmemeleri için sarı veya kırmızı renkte bir iki çift gömlek ve bunlardan başka kaba mavi renkte Selânik çuhasından şalvarlık verilirdi. Bundan başka çuhaya dikilmek üzere iç astarı ve on bir akça yaka akçası, başlarına sarılmak üzere sarıklık bir bez ve otuzar akça keman beha denilen yay akçası da verilirdi. Keman behalar her sene sonunda lezez mevacibinde dağıtılırdı.

«Acemiler başlarına mahrutî şekilde sivri uçlu sarı serpuş giyerlerdi. Acemi ocağına yazılı ulufeli acemiler ile Türklerin hizmetine verilmiş olan ulufesiz acemilerin elbise ve kıyafetleri arasında biraz fark vardı. Acemi ocağı efradının üzerlerinde kaputun altında mavi renkte dolamaları vardı. Bunun uzunluğu diz kapağını geçmekte idi. Ön tarafından iki ucu yürümelerine mâni olmamak için bele sokulurdu. Bu, dolama denilen cübbenin üst kısmı bele kadar düğmeli, alt kısmı ise genişti. Kollar bileklere kadar kıvrımlı, geniş ve tam bilek yerinde ise dar mintan gibi idi. Bellerinde krep veya çizgili kumaştan kuşakları vardı. Kuşak sol kolun altından bağlanırdı. Bellerinde ve ön taraflarında bir şerit ile bağlı küçük hançerleri asılı idi. Sarı renkteki serpuşün etrafında krepten ince şarık vardı. Kulaklarına bazı esnafın koydukları kalem gibi birkaç çiçek takılı idi. Şalvarlarının üst kısmı yani baldırları dar ve kıvrımlı olup ayakkabıları bağsız ve arkasızdı.

«Acemi oğlanların Yeniçeri ocağına çıkma müddetleri yedi sekiz sene olarak tâyin edilmiş idiyse de her vakit buna riayet edilmiyordu. Yeniçeri ocağının asker ihtiyacını yeniçeri ağası bir takrirle Diva'na arzeder, bunun üzerine kanunen nerelerden acemi alınması icabediyorsa ona dair bir hükümle keyfiyet Yeniçeri ağasına bildirilirdi.

«Acemiler kapıya çıkarlarken ilk zamanlarda ikişer akça ile ulufe defterine kaydedilirlerdi Bu yevmiye miktarı daha sonra üç akçaya çıkarılmıştı. Acemi oğlanlardan kapıya yeni çıkmış olanlara düzen akçası ismiyle ikişer altın verilirdi.

«Acemi oğlanların içinde kötürüm, hastalıklı ve deli olanların birer miktar para ile tekaüt edilmeleri İkinci Bayezit zamanında kanun olmuştu.

«Acemi ocağı esas itibariyle yeniçeri ağasının nezareti altında idi ve bütün muamelât o vasıta ile cereyan ederdi. Fakat ağanın işinin çokluğu sebebiyle daimi surette burada uğraşmasına imkân olmadığından bu ocağın idare ve inzibatından acemi ocağı ağası olan İstanbul ağası mes'uldü. Ondan sonra gelen zabitlerden yayabaşı veya bölük kumandanlarının azil ve tâyinlerine İstanbul ağası karışırdı. Bundan başka acemilerin gidecekleri ve görecekleri hizmetleri İstanbul ağası tâyin eder ve acemilerin terbiyelerine nezaret ederdi. İstanbul ağasından sonra ocağın idare ve inzibatiyle alâkadar zabiti Kethüda ve sonra Çavuş'tu.

«Acemi Ocağında efradın cezâ işleri meydan kethüdası veya meydan başı denilen bir za-

bit marifetiyle olurdu. Cezaya müstahak olanları bu döver veya zindana kordu. Fakat bu hususta aceminin yayabaşı veya oda başısının müsaadesi lâzımdı.

«Ocağın çavuştan sonraki zabitleri sırasiyle Aşçıbaşı ve Çavuş vekili idi.

«Acemi ocağında bir de paye olarak acemi yayabaşılığı rütbesi vardı ki bu rütbeyi haiz olanlar merasim esnasında Yeniçeri yaya başılarına takaddüm ederdi.

«Acemi ocağının büyük ağalarından başka bir de her bir bölüğün Çorbacı denilen kumandanı vardı. Acemi ocağının birinci ağa bölüğü efradının çokluğundan dolayı burası dokuz bölüğe ayrıldığından bu dokuz kısmın her bölüğündeki en kıdemli acemiye bölükbaşı denilirdi. Bundan başka dokuz bölüğün hepsine birden kumanda eden bir de baş bölükbaşı vardı. İkinci bölükten itibaren otuz birinci bölüge kadar her bölüğün âmirine yayabaşı denilirdi. Bu yayabaşıların içinden en kıdemlisi baş yaya başı adını alırdı.

«Acemi ocağının otuz birinci bölük çorbacısı *aynı zamanda ocağın* kâtibi idi.

«Acemiler taşrada bulundukları zaman kazalardaki yeniçeri serdarlarına tâbi idiler, yolsuz hareketleri olursa kendilerini serdar tedip ederdi.»

İSTANBUL AĞASI (استانبول آغاسی) [*Ask.*] Yeniçeri zâbitanının büyüklerinden birinin unvanıdır. Ağa; aynı zamanda yeniçeri divanının tabiî âzasındandı. Divandaki mevkii (sekbanbaşı) dan sonra geliyor ve (zagarcıbaşı) ile diğer ocak ağalarına takaddüm ediyordu. Yeniçeri ağası alay ile divana giderken İstanbul ağası rikâbında giderdi.

İstanbul ağasının asıl vazifesi «acemi oğlanları» nın kumandanlığıydı. Maiyyetinde «Rumeli ağası» ve «Anadolu ağası» namiyle iki muavini vardı. Rumeli ağa Rumeli, Anadolu ağa Anadolu acemi oğlanlarının âmiriydi.

İstanbul ağası sekbanbaşı gibi kadife cüppe giyer, başına taktığı külâhın üstündeki siyah tüyden mâmul sorguç ve ayağına giydiği sarı mest pabuç ile sekbanbaşıdan fark edilirdi.

İstanbul ağasının bir vazifesi de paytahtın merkez kumandanlığı olduğu gibi diğer vazifesi de saray-ı hümayun ile matbah-ı âmirenin yaz kış muhtaç olduğu odunu civar ormanlardan kestirmek, esnaf ve tüccarın gemilerle getirdikleri odunun bir kısmını narh mucebince alıp mütebakisini ehaliye tevzi ettirmekti. Ağanın bu işte kullandığı askerlerden bir kısmı eski odalarda, diğer kısmı *saray-ı hümayunda yalı* köşkü ile sepetçiler kasrında ve üçüncü bir kısmı da Karaköydeki binada idi. Topkapı sarayındakiler ağanın gerek celbettirdiği, gerek tüccardan narh mucebince aldığı odunların naklinde istihdam edilirdi. Karaköy'dekilerin vazifesi de odun yüklü gemileri Boğazda karşılayıp içlerine atlıyarak Karaköy'e getirmek ve orada saraya ve matbaba lüzumu olan odunu tefrik ettirmekten ibaretti.

Evliya Çelebi; (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. 1, s. 433) İstanbul ağasının maiyetini şu suretle tarif etmektedir:

«İstanbul ağası ocağı: Karaköy kapısı haricindedir. Cümle acemiyan bundan mîriye odun taşımağa mecburdurlar. Odabaşıları fes üzerinde bir gûna turfe destar sarıp neftî dolama geyip ayaklarına siyah tombak ve kırmızı pabuç giyerler. Kol kayıklarına süvar olup ta Karadeniz boğazına varınca odun gemilerini cem'edip cümle gemilerden kol akçası alıp kayıklarında beyaz gömlekler giyerek ayak üzere kürek çekerler.»

Yeniçeri ocağının kaldırılmasını müteakip, hicrî 1241 (1825), «İstanbul ağası» unvanı da «Hatap Emini» ne çevrildi. Vak'a nüvis (Cevdet Tarihi c. 12, s. 200) bu tahvil keyfiyyetini şöyle yazar: «Şehzade Cami-i şerifi civarında kışlaları olan acemi oğlanlarla yeniçerilerin bir şubesi olup tavaif-i askeriyyenin odun maslahatına memur idiler. Bu sırada anlardan ref' ve ilga ile zâbitleri olan İstanbul ağası unvanı Hatap emini unvanına tahvil kılındı.»

İstanbul ağasının vazifesi yeniçeriliğin lâğviyle İhtisap Nezaretinin teşkilinde ihtisap nâzırlarına intikal etmiştir.

İSTANBUL BOSTANCI BAŞISI (استانبول بوستانجی باشیسی) [*Sar.*] Saray bostancılarının başlarına verilen addır. Buna yalnız Bostancı başı da denilirdi. Bostancı başı tâbirinde izah edilmiş olduğu veçhiyle saray bostanlarından başka saray civarının asayişiyle de alâkalı idi. Bundan başka padişah kayıkla bir yere giderken dümende bulunurdu. Sadrazam gibi büyük memurlardan azlolunanlar Bostancı başıya teslim edilir. Öldürülmek lâzım gelenler de bunun marifetiyle öldürülürdü.

İSTANBUL'DAN MAZUL (استانبولدن معزول) [*Ilm.*] İstanbul kadılığından açıkta kalmış olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. *Bunun yerine «İstanbul mazulü» de denilirdi.* Diğer kadılar gibi İstanbul kadıları da muayyen müddetle tayin edilirler, müddetleri bitince tabiî infisale uğrarlardı.

İSTANBUL EFENDİSİ (استانبول افندیسی) [*Ilm.*] İstanbul kadıları hakkında kullanılan

bir tâbirdir. Hicrî bin tariblerinden sonra kullanılmıya başlanmış ve bilâhara terkolunmuştur.

İSTANBUL KADILIĞI (استانبول قاضیلغی) [*İlm.*] İstanbul'un hukuk ve ceza dâvalarına bakan memurun unvanı idi. Bu vazife sahibine «İstanbul Kadısı» denilirdi. İstanbul Kadılığının Tanzimattan evvel vazifesi çok mühimdi. Dâvâ işlerinden başka şehrin ihtisap işlerine de bakardı. Tanzimattan sonra bir kısım işler yeniden teşkil olunan memurlara verildiği gibi nizamî mahkemelerin kuruluşundan sonra yalnız şer'i işlerle meşgul olmuştur.

İSTANBUL KADILIĞI VAKAYİ KÂTİBİ (استانبول قاضیلغی وقایع کاتبی) [*İlm.*] İstanbul kadılığı kâtiplerinden birinin adı idi. Vazifesi dâvacıların dâvalarını kâğıda geçirerek meydana getirdiği zaptı kadıya vermek olduğu için bu adı almıştı. Vakayi; Arapça vak'alar, hâdiseler demektir,

İSTANBUL KADISI (استانبول قاضیسی) [*İlm.*] İstanbul'daki şer'iyye mahkemesinin başında bulunan memurun unvaniydi. İstanbul kadılığı Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethinden sonra ihdas edilmiştir.

Paytaht; İstanbul ve bilâd-ı selâse namiyle dört daireye taksim olunmuş ve bu daireler birer kadının hükmü altına konulmuştu. İstanbul saltanat merkezinin surlar dahilinde bulunan müsellese benziyen kısmına tesmiye olunur ve İstanbul kadısının idaresi altında bulunurdu. Üsküdar, Galata ve Eyüp'ten ibaret olan bilâd-ı selâsede ise ayrı ayrı birer kadı vardı.

Resmî muharreratta Eyüb'e haslar yahut Havass-ı Refia, Galata'ya Mahruse-i Galata, Üsküdar'a da Medine-i Üsküdar tâbirleri kullanılırdı.

Bin tariblerinden sonra İstanbul kadılarına «İstanbul Efendisi» denilmiye başlanmıştı. Daha sonra kadı tâbiri takarrür etmiştir.

İstanbul kadısı ile Bilâd-ı Selâse kadıları arasında müsavat kaidesi cariydi. Her biri doğrudan doğruya sadaret makamına merbuttu Bununla beraber derece ve memuriyyet itibariyle İstanbul kadısı Bilâd-ı Selâse kadılarına faikti. Esnafın mercii de İstanbul kadısıydı.

İstanbul kadısı divan-ı hümayuna dahil ilmiyye ricalindendi. Fatih asrında bilâhara şeyhülislâmlığa ait bir iş olan fetva hizmeti dahi İstanbul kadılığının vazifesi cümlesindendi. İstanbul kadılığı sonraları Rumelî ve Anadolu kazaskerliklerinin madununda ve Haremeyn mevleviyetlerinin fevkinde bir ilmî mansıp olmuştur.

Kadılık için muayyen bir daire yoktu. Her kim kadı olursa evini mahkeme ittihaz ederdi. Bu hal 1252 (1836) senesine kadar devam etmiştir. O tarihte Rumeli ve Anadolu kazaskerleriyle İstanbul kadılığı bâb-ı meşihata naklolundu.

İstanbul kadıları esnaf işleriyle 1273 (1857) senesine kadar meşgul olmuşlardır. Esnafın bütün işlerine onlar bakarlar, narhı onlar tayin ederlerdi.

Esnaf işlerine bakmak üzere çıktığı zamanda önünde kavaslar gider, kadı tedip işlerini onlara gördürürdü.

1242 (1826) tarihli ihtisap ağalığı nizamnamesinde: «Daire-i sadrı ali kavaslarından İstanbul kadısı efendi konağında yevmiye nöbetle dört kavas bekleyip efendi-i mumaileyh kola çıkacak olduğu gün Bâb-ı âliye ihbar ile sekiz kavas dahi gönderilip eem'an on iki nefer gümüş değnekli kavaslar efendi-i mumaileyhin önünce yürüyerek iktizasına göre ahz-u girift ve darp ve tedip misillü hizmetlerde istihdam» kılındığı yazılıdır.

Son zamanlarda İstanbul kadısının esnafın mürakabesi işini ne suretle yaptığını Ahmet Cevat Paşa (Tarih-i Askeri-i Osmani c. I, s. 100) şu suretle kaydetmektedir:

«Ekmeğe verilen narhtan noksan çıkaran ekmekçiler enva-ı cezaya müstehak olup bazı kere sadrazam tebdil gezerken eksik ekmek gördüklerinde fırının önünde ekmekçiyi kulağından duvara mıhladığı gibi İstanbul kadısı dahi arada kola çıkıp ve kırmızı çuhadan puşide içinde falaka ve değnekleri omuzunda hâmil mahsus adamlar ile gezerek terazi tutan esnafla ekmekçilerden günde beş on adamı alâmeleinnas sokakta toprak ve çamurlar üzerine yatırıp tabanlarını darbetmek kaide-i beldeydi. Ancak emîr olan yani yeşil sarık saran manav ve sair esnaftan cezay-ı darba düçar olacakların sarıkları çıkarıldıktan sonra yere yatırılıp darp olunurdu.»

İstanbul kadılığı hasılatı çok bir memuriyyet olduğu ve ilmiyyeden bu payeyi ihraz salâhiyyeti haiz hayli zevat bulunduğu için İstanbul kadıları birer sene müddetle nasbolunurlar, memuriyetlerinin hitamında işten el çekerlerdi.

1908 temmuz inkılâbından sonra İstanbul kadılığı diğer vilâyetlerdeki kadılıklardan farksız bir hale getirilmiştir. İstanbul kadıları ötekiler gibi şer'î mahkemeye ait işlere bakarlar, vilâyet idare meclisinde aza sıfatiyle bulunurlardı.

Daha sonra meşihatle alâkası kesilerek

adliyeye naklolundu. Mahkemelerin tevhidi sırasında da İstanbul kadılığı unvanı kaldırıldı.

İSTANBUL KÂDISI NAİBİ (استانبول قاضیسی نائبی) [*İlm.*] İstanbul kadısı tarafından ufak mikyastaki dâvalara bakmak üzere tayin olunan memurun unvanı idi. Naip; vekîl demektir. Tanzimattan sonra kazalarla sancaklardaki kadılara da naip unvanı verilmiştı. 1908 temmuz inkılâbından sonra lâğvedilmiştir.

İSTANBUL KAYMAKAMI (استانبول قائمقامی) [*İda.*] Padişahların sefere veyahut bazılarının yaptıkları gibi Edirne'ye gittikleri sırada tayin olunan sadrazam vekili hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «sadaret kaymakamı» da denilirdi. Sadrazam serdar sıfatiyle sefere gittiği zamanda da vezirlerden biri İstanbul'da sadaret kaymakamı sıfatiyle kendine vekâlet ederdi. Kaymakam divan akdile dava dinler ve buna göre hükümler de verirdi. Bunlara icabında kullanılmak üzere beyaz tuğralı kağıtlar da verilirdi.

İSTANBUL KEMHASI (استانبول کمخاسی) [*Gîy.*] Bir nevi ipekli kumaş, havsız kadife demek olan kemhanın İstanbul'da yapılanına verilen addır. Avrupadan getirilenlere «kemha-i frengi» denilirdi.

İSTANBUL KULLUĞU (استانبول قولغی) [*Ask.*] İstanbul'un inzibat işlerine ait daire hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kulluk; bulunduğu mevkiin, semtin inzibatiyle alâkalı bulunan zabıta dairesi, karakol demektir. Bunun başında bulunan memura «kullukçu» denilirdi. Zaptiye teşkilâtına kadar bu vazife sahiplerini yeniçeri ocağı zabitlerinden olan kul kethüdası tayin ederdi. Kulluklar İstanbul ve taşra kullukları adiyle iki kısım idi. İstanbul kullukları üç ay, taşra kullukları ise dokuz ay müddetle verilirdi. On yedinci asrın başlarında İstanbul'daki kulluklardan her hangi birinin tevcihinden seksen beş akça tevcih vergisi alınırdı. Bu paranın yetmiş akçası kethüdanın, on akçası kethüda saracının ve beşi de kulluk kâtibinin idi.

Kullukçuluk yeniçeri ocağının tecrübe görmüş ihtiyarlarına verilirdi. İstanbul kullukları yer yer olup muhtelif semtlerde bulunurdu. Her mıntaka ve semt halkı kendilerini muhafaza eden kullukçuya muayyen bir para verirlerdi.

İSTANBUL MÂZULÜ (استانبول معزولی) [*İlm.*] İstanbul kadılığından açıkta kalanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «İstanbuldan mâzul» de denilirdi. 1908 temmuz inkılâbına kadar diğer kadılar gibi İstanbul kadıları da muayyen bir müddetle tâyin olunurlar, müddetleri bitenler açılacak başka bir yere tâyin olunmak üzere mâzul sayılırlardı.

İSTANBUL MUKATAACISI (استانبول مقاطعه جیسی) [*Mal.*] İstanbul'da mukataa namı altında tahsil olunan varidatın hesaplarına bakmakla mükellef olan memurun unvanı idi. Fazla olarak ipek âmillerinden alınan «mizan resmi» ni ve altın ve gümüş evani üzerine mevzu «damga resmi» ni de tahsil ile mükellefti. Selânik, Yenişehir, Tırhala mukataalarından gerek İstanbul ve gerek Edirne şehirlerinin ihtiyaçları için aynen zahire de tedarik ederdi. Bu vazife 1249 (1833) da «Aklâm-ı erbaa hocalığı» unvanı altında «küçük evkaf muhasebeciliği» ile birleştirildi.

İSTANBUL PAYESİ (استانبول پایه‌سی) [*İlm.*] İlmiyye rütbelerinden birinin adıdır. Askerlerden feriklere, mülkiyeden ûlâ evveli ile Rumeli beylerbeyiliğine muadildi. Haremeynden İstanbul payesine, İstanbul payesinden de Anadolu kazaskerliğine terfi edilirlerdi. Kendilerine elkap olarak faziletlû kullanılırdı. Hicrî 1334 (1915) senesinde neşrolunan «İlmiyye Salnamesi» nde İstanbul payeli 35 kişinin ismi yazılıdır.

İSTANBUL ZER-İ MAHBUBU (استانبول زر محبوبی) [*Mes.*] Eski paralardan birinin adıdır. Altın olan bu paraya meskûkâtın ziyade ve noksan alınıp verilmemesi hakkındaki 8 L. 1142 (1729) tarihli fermanla sekiz kuruş kıymet konulmuş idi.

İSTAR (استار) [*Ol.*] Altı buçuk dirhem ağırlığındaki ölçünün adıdır. İstar; aynı zamanda rıtlın yirmide birine müsavidir. Dört buçuk miskale de bu ad verilir. Cem'i esatir'dir.

İSTAVROZ (استاوروز) [*Mim.*] İki direk veya çeliğin biribirini katedecek surette mailen haç şeklinde raptedilmesine verilen addır. Haça benzediği için bu ad verilmiştir.

İSTAVROZ KEMERİ (استاوروز کمری) [*Mim.*] Dört adet müselles keridun veya iki tolozun biribirini amuden katetmesinden hâsıl olan kemere verilen addır. Haça benzediği için bu ad verilmiştir.

İSTİARE (استعاره) [*Ede.*] Bir lâfzın delâlet ettiği hakikî mânayı bırakarak ona münasebet ve müşabeheti olan diğer bir mânayı vermek, başka bir târifle bir mahiyeti daha açık ve daha parlak göstermek için kendisine başka bir lâfızdaki mânayı âriyet almak yerinde kul-

lanılır bir tâbirdir. Bir kelimenin mânasını muvakkaten diğer bir kelime hakkında kullanmaktır da denilebilir. İstiare; Arapça iğreti olarak almak, iğreti verilen şeyi geri istemek mânalarına gelir.

Birinci târife göre istiare kendi mânasında kullanılmıyan bir lâfızdır. Mevzu mânasında kullanılmasına mâni olacak «karine» yani delâlet vardır. O halde mecazdır. Alâkası da «teşbih» tir. Meselâ bir askere «arslanım» denilir. Bu hitapta «arslan» kelimesi, hakikat değildir. Çünkü bir asker arslan kadar cesaretli olabilir, fakat arslan gibi dört ayaklı ve yırtıcı tırnaklı değildir. İşte öyle almamak, o hitapta bir arslanın hakikat mânasında kullanılmak «karine-i mania» dır.

Üstat Tahir Olgun «Edebiyat Lûgati» nde bunun için şu tafsilâtı veriyor :

«Bir kelimenin başka bir mânada kullanılması, yani hakikatin mecaz mânası için bir «alâka» yani bir münasebet lâzımdır. O alâka ya «teşbih» yahut «teşbihten» başka bir şey olur. *Alâkası teşbih olan mecazlar «istiare»*, başka alâkası bulunanlar «mecaz-ı mürsel» dir.

«Bir askere «arslan» deyişimiz, onu - cesaretinden dolayı - arslana benzettiğimiz itibariyledir. O hitabımızdaki mecaz alâkası «teşbih» tir ve askere «arslan» dememiz «istiare» dir. Böyle demekle arslan kelimesindeki cesaret mânasını muvakkaten almış ve hazır elbise gibi askere giydirmiş oluruz.

«Istiare, teşbihten daha kuvvetlidir. Çünkü bir askere «arslan gibisin» demek «arslana benzersin» demektir. «Arslanım» demek ise «Arslanın ta kendisi» mânasınadır.

«İstiare; teşbihten ve « tarafeyn » denilen «müşebbeh» ve «müşebbehün bih» ten birinin atılması ile yapılır.

«Erkân-ı istiare; istiare de - teşbih gibi - dört «rükn» itibar edilir : Müstear, müstearün bih, müstearün leh cami'. Meselâ bir taburun geçişini tasvir eden :

Sine cuşan-ı hamiyyet bir yanar dağdır gelen

mısraında bir istiare vardır. O tabur, göğsünden hamiyyet ateşleri kaynıyan bir yanar dağa benzetilmiştir. Burada tabur (müşebbeh), yanar dağ (müşebbehün bih), göğüsteki coşkunluk (vech i şebeh) tir. Fakat müşebbeh olan yanardağ zikredildiği asılda (müşebbehün bih) bulunan tabur gösterilmiştir. (Tarafeyn) den biri zikredilmediği için mısra'da bir istiare vardır.

«Bunlardan yanardağ kelimesi «müstear» onun mânası olan mehabet (müstearün minh), mahzuf bir müşebbeh olan taburun mânası, yani onu teşkil eden efrad (müstearün leh) efrad ile yanardağ arasındaki ateşin coşkunluğu da (cami') dir.»

«İstiarenin nev'i pek çoktur :

1 — İstiare-i asliyye; müstear lâfzın bir sanat ile müşteher olarak am-ı isim hükmüne girmiş olmasından meydana gelen istiaredir. Buna «istiare-i müfrede» de denir. Hîlekâr bir adama tilki denilmesi gibi.

2 — İstiare-i tebaiyye ; müstear lâfzın fiilin zati ve fer'i ile müphem edatlardan ibaret olmasıdır. Yorgun bir adamın kendisine aman öldüm demesi gibi.

3 — İstiare-i tahyiliyye; müşebbehün bih levazımını müşebbehe isnat ve izafeden ibaret istiaredir ki birtakım istiarelerin taakup ve tevalisinden hâsıl olur, buna «mecaz-ı mürekkep» de denir.

4 — İstiare-i tasrihiyye; karine ile beraber müşebbeh dahi zikredilen istiaredir. Buna «istiare-i tahkikiyye» de denilir.

5 — İstiare-i terşihiyye; müşebbehün bih'in mülâyimini ispat için *levazım-ı teşbihi müşebbehe* isnattan ibaret istiaredir.

6 — İstiare-i temsiliyye; muhtelif maddelerin suretlerini alıp teşbih yoliyle başka surete istiare etmekten ibaret istiaredir. Buna «istiare-i mürekkebe» dahi denir.

7 — İstiare-i temlihiyye ; lâtife yahut istihzayı havi olan istiarelerdir. Buna «istiare-i tehekkümiyye» de denilir. Cahil bir adama alîme, fâsık bir herife sofu, kalın kafalı bir talebeye zeki tâbir edilmesi gibi.

Şinasi'nin (Lâfonten) den tercüme ettiği «eşek ile tilki» hikâyesinde eşeğe hitaben tilkiye söylettiği :

Gelsen olmaz mı huzura a benim arslanım
Ta yakından bakayım veçhinize hayranım
Daim olsun beyimin saye-i lütf-ü keremi
Gül biter bastığı yerlerde mübarek kademi
Eder irfanını îma o suhangû gözler
Yakışır ağzına mevzunu mukaffa sözler.

beytindeki istiareler de o kabildendir.

8 — İstiare-i mücerrede; müstearün leh mülâyim bir şeye mukarin olan istiaredir.

9 — İstiare-i mutlaka ; müstearün leh ve müstearün minhe mülâyim bir şeye mukarin olmıyan istiaredir.

10 — İstiare-i mekniyye; bir teşbihten müşebbehün bihin hazfedilip yalnız müşebbehin zikrolunmasıdır. Bununla beraber bunda müşebbehün bihin levazımından birinin zikrolunması şarttır.

Mehmet Akif'in

Şu karşımızdaki mahşer kudursa, çıldırsa
Denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa,
Değil mi ortada bir sine çarpıyor, yılmaz,
Cihan yıkılsa emin ol, bu cephe sarsılmaz.

Kıtasında olduğu gibi düşman kalabalığı, evvelâ mahşere benzetilerek (musarrah bir istiare) yapılmış, sonra o mahşerde bir köpeğe teşbih edilerek fakat (müşebbehün bih) i zikredilmeyip onun levazımından olan «çıldırsa» ve «kudursa» kelimeleri iradolunarak bir «istiare-i mekniyye» tertip edilmiştir.

11 — Istiare-i garibe, 12—İstiare-i müptezele makbûl sayılmıyan istiarelerdir.

İSTİBDAL. (استبدال) [*Vak.*] Vakfı mülk ile mübadele etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vâkıf istibdali nefsine veyahut mütevelli veya gayrısına şart ve tefviz eylese şartına itibar olunup istibdali kendisi ve tefviz eylediği kimse icra edebilir.

Vâkıf istibdali nefsine veyahut mütevellisine veya gayrısına şart ve tefviz edip taraflarından istibdal bir defa icra olunduktan sonra tekrar istibdal edemezlerdi. Fakat herbar istibdali kendisinin veya mütevelli ve gayrısının yed ve meşiyetine tefviz eder ise şartı veçhiyle tekrar istibdal edebilirler. Vâkıf vakfı hane veya arsa veya filân belde ve mahallede vâki' akar ile istibdalini şart eylese şartı üzere istibdal olunur.

Vâkıf vakfının istibdali hakkında bir şart zikretmese yahut istibdal olunmamasını şart eylese gerek kendisi ve gerek mütevellisi hodbehod istibdal edemezler. Fakat vakf için istibdale hacet messeder, yani istibdal şartları mevcut olur ise mütevelli hâkimin rey ve sultanın izni ile istibdal edebilirdi.

İstibdal şartları, vakıf bilkülliye intifa'dan çıkmaktır. Bu da vakıf harap olup imarına vakıfta ribh (ticarette hâsıl olan nef', kazanç) ve galle (zahire, mahsûl) bulunmaması, yahut vakıftan asla galle hâsıl olmaması veya hâsılı masrafına kifayet etmemesi halleridir.

Vakıf şer'i vecihle istibdal olundukta sanie(değiştirilenin yerine alınan), evvel (değişen) gibi vakıf olur.

Bir vakfın mülk ile istibdali şeyh-ül-islâm Ebussuut Efendinin arzı üzerine çıkan padişah iradesi ile usûl ittihaz olunmuştur.

§ [*Ask.*) Askerlerin muvazzaflık müddetini bitirip ihtiyat sınıfına naklolunması yerinde kullanılır bir tâbirdir Bazan müstebdel mânasında da kullanılır.

İSTİBDAL EFRADI (استبدال افرادی) [*Ask.*] Askerlik hizmetini bitirip terhis olunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «istibdal neferatı» da denilirdi. Arapça değiştirilmek demek olan istibdal askerlik ıstılahı olarak muvazzaflık müddetlerini bitirip memleketlerine gönderilmeleri lâzım gelen neferlerin askerlik silkinden çıkarılıp yerlerine yeni efrat konulmasına denir.

İSTİBDAL NEFERATI (استبدال نفراتی) [*Ask.*] Askerliğin muvazzaf müddetini bitirip terhis olunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «İstibdal efradı» da denilirdi.

İSTİBDAL TEZKERESİ (استبدال تذکره‌سی) [*Ask.*] Muvazzaflık müddetini bitirip terhis olunan askerlere verilen vesika hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden askerlik hizmetini bitirip bu tezkereyi alaplar tenekeden yapılan mahfazalara koyarak boyunlarına takarlar, memleketlerine öyle giderlerdi.

İSTİDA (استدعا) [*Ida.*] Bir şeyin yapılması, verilmesi için resmî dairelerden birine verilen kâğıt yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «istidaname» dendiği gibi «arzuhâl» da denir. İstida; Arapça bir şeyi reca ve tevazu ile istemek, resmî makamlara müracat ve arz-ı hâl (arzuhal) ile talebetmek demektir.

Arzuhal ister mi eltafın kabul-i hacete
Makteza-gı himmetin muhtac-ı istid'a mıdır.
Avni

İSTİDANAME (استدعانامه) [*Ida.*] Arzuhal yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «istida» da kullanılır. İstida; resmî makamlara müracaat ve arzıhal (arzuhal) istemek demek olduğu için istidaname isteğe dair yazılmış kâğıt mânasına gelmiş olur,

İSTİDLÂL (استدلال) [*Fık,*] Arapça delil getirmek demek olan istidlâl ıstılah olarak delile nazar etmektir. Eserden müessire veya bil'akis müessirden esere zihnin intikaline de istidlâl denir.

Söz tamam oldu ko laf a suhani eg Nef'i
Ehl-i dil tab'ımı şir'imden ider istidlâl.
Nef'i

İSTİDRACİ UYGUN (استدراجی اویغون) [*Haj.*] Mecaz yoluyle talihi yaver yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «istidracı açık» da denir.

İstidraç; derece derece yükselmek, imane, sâlih amele mukarin olmıyarak harikulâde şeylerin zuhuru, tâlihi baht mânalarına gelir.

İSTİDRAK (استدراك) [*Ede.*] İlk görünüşte zem gibi görünen lâfızlarla medhetmek veya

medih zannolunan kelimelerle zemmeylemek sanatı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Birincisine «Medih bima yüşbih-üz-zem», ikincisine «zem bima yüşbih-ül-medih» dahi denir.

Birinciye örnek;

Fazıl âlimsin amma faiz yok
Gevher-i cansın ve lâkin rası yok

İkinciye örnek:

Dehrde anlamagüp bilmediği varsa meğer
Tama' u bu'z u nifak u hased u gadr u sitem Lâ

İSTİF (استيف) [*San*] Bir şeyi birbiri üzerine ve sıra ile dizip yığmak demek olan bu kelime eski yazıda kelimeleri satır intizamı dışında birbirinin üzerine çıkarmak yerinde kullanılır hat (yazı) tâbirlerindendir. İstif yazıyı daha süslü ve insicamlı bir hale getireceği için güzelleştirir. Bazı kısımları satır dışına çıkmış olacağından kısa yahut toplu olmasına yardım eder. Hattatlık nokta-i nazarından en uygun ve makbul istifler ne kadar kesif (kalın) olursa olsun okunmağı ve harf şekilleri için kabul olunan ölçüleri işkâl ve ihlâl etmiyen istiflerdir. İstifte bir hattatın en evvel göz önünde bulunduracağı şey yazıya zeminden irtifaiyle mütenasip vereceği dolgunluktur.

Eski hattatlar içinde meşhur kazasker Râkim efendi sülüs istifde infirad etmiştir; Yakın zamandakilerden Vahdetî bu hususta şöhret kazananlardandır. Reis-ül-hattatîn Muhsin Zade Abdullah Bey yazacağı yazıyı ilk evvel kurşun kalemle istif eder, sonra maiyyetinde kullandığı az okuma bilir bir çocuğa gösterip yazıyı müşkülatsız okursa onu intihap eylerdi. Çocuk okumakta müşkülât çeker. yahut okuyamazsa onu değiştirir, başkasını yazardı. Meşhur hattat Kazasker İzzet efendinin:

Hüsn-ü hattı okumak lâleyi kokmak gibidir

sözü yerindedir.

İSTİFTA (استفتا) [*Fık.*] Müftü'ye yahut şer'i ilimlerde bilgili birine müracatla rey danışmak, fetva istemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Fetva vermeğe «ifta» denilir.

Ceza terttibine şayan den özge bir cevap olmaz
Eğer kim eylese müfti-i insafından istifta

İSTİFANAME (استعفانامه) [*İda.*] Bir memurun bulunduğu hizmetten affedilmesine dair verdiği resmî kağıt hakkında kullanılır dir tâbirdir. istifanamei af edilmek, kusur ve kabahatının affını istemek, bulunduğu hizmetten, memuriyetten, işten çekilmek istemek mânalarına gelir.

İSTİFE YOKLAMASI (استيفه يوقلمه سى) [*Ask.*] Mahlûllerin anlaşılması için ihbar üzerine yapılan yoklama hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadrazam Damat Ali Paşa kendisine bir mahlûlü haber verecek olana bir terakki vaadında bulunması üzerine yapılan istife yoklamasında birçok mahlûller meydana çıkmış ve toptan tevzi usulünü kaldırarak her esame sahibine ayrı ayrı tediyatta bulunulmak usulünü koymuş idi.

İSTİFRAŞ (استفراش) [*Fık.*] Yatak mânasına olan (fraş) a almak demek olup bu münasebetle odalık câriye almak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü cariyeye «Müstefreşe» denilir.

Şer'i hükümlere göre bir erkeğin kadınla zevciyyet muamelesinin helallığı yalnız nikâh ile olmaz, istifraş ile de olur. Bir cariyeyi para ile satın almakta verilen para cariyeyi alana temlik eder ve bu temellük istifraşı helâl kılmış olur.

İSTİFRAŞ ETMEK (استفراش ايتمك) [*Fık.*] Odalık cariye tutmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Para ile alınan bu türlü cariyeye «Müstefreşe» denilir.

İSTİĞLÂL (استغلال) [*Huk.*] Emlâk ve akarı borcun ödenmesine kadar alacaklıya bırakmak yahut gayr-ı menkulün iradını borca karşı terk ve tahsis eylemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İSTİĞLÂL-İ BEY' VE FERAĞ (استغلال بيع وفراغ) [*Huk.*] Bâyi' veya fâriğ gayr-i menkul malını müşteri veya mefruğun lehden isticar üzere bedel veya semen-i makbuzun iadesinde istirdat olunmak şartiyle yapılan bey' veya ferağ yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İSTİĞLÂL-İ SEFİNE (استغلال سفينه) [*Saf.*] Bir istikraza karşılık olarak geminin veya navlunundan hasıl olacak temettüünün muayyen vaade ile terhin edilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. İstiğlâl-i emlâk ve akarı borcun ödenmesine kadar alacaklıya bırakmak, yahut gayr-ı menkulün iradını borca karşı tahsis etmek demektir.

İSTİĞRAK (استغراق) [*Sar.*] Kalbi dünya gailelerinden temizleyip Hakka bağlamak ve binnetice vecde gelerek kendini bilmiyecek mertebede dalgın bulunmak yerinde kullanır bir ıstılahtır. İstiğrak; Arapça kaplamak, kendini bilmiyecek derecede hayrete dalmak, son derece dalgın demektir. Bu ıstılah «minhac-ül-fukara» da şöyle izah olunmuştur: Mertebe-i velâyete vusulden sonra hâsıl olur. Kâh hulvet ve muhabbet-i ilâhiye istilâ kıldıkta müşahede-i mahbube müstağrak olur, kâh cezbe-i Hüda anı kendinden fâni kaldıkta bahr-i vahdete gark olur, çün üçcra, nan ü ma'dan kurtululur. Eğer ziyade mustağrak olur ise bilkulliye fark kılmaz.

kendini ve halk-ı âlemi bilmez, bahr-ı Ehadiyyete gark olur ve kenduyi ayn-ı bahır bulur.»

Sofiye arasında böyle durup dururken müstağrak olanlara, kendiliginden cezbeye tutulanlara «üveysi meşreb» denilir.

Bak ne istiğraka sevkettin beni
Gözyaşı zennegliyor çeşmim seni
Muallim Naci

İSTİHARE (استخاره) [*Hal.*] Birşeyin hayırlı mı değil mi niyetiyle rüya görmek üzere uykuya yatmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan istihare ya «Hiyere» den veyahut «hire» den muştaktır. Hiyere «اختارالله» (o işi Allah ihtiyar etsin) kavlinden isim olup istihare hayir istemek demek olur. Hire «خارالله لك» (Cenab-ı Hak sana senin için hayırlı olanı versin) kavlinden isim olup istihare hayır istemek demek olur.

Buharî'de beyan olunduğu üzere Cenab-ı Peygamber her bir işte istihareyi talim ederlerdi.

İstihare şöyle yapılır: insan bir işi kastettiği zaman ilk önce iki rek'at namaz kılar. Sonra aşagıdaki duayı okur:

«اللهم انى استخيرك بعلمك واستقدرك بقدرتك واسألك من فضلك العظيم فانك تقدر ولا اقدر وتعلم ولا اعلم وانت علام الغيوب.

«اللهم ان كنت تعلم ان هذا الامر خير لى فى دينى ومعاشى وعاقبة امرى فاقدره لى ويسره لى ثم بارك لى فيه؛ وان كنت تعلم ان هذا الامر شر لى فى دينى ومعاشى وعاقبة امرى فاصرفه عنى واصرفنى عنه فاقدر لى الخير حيث كان ثم ارضنى به.»

Mânası: Yarabbi; ilminle istihare eder ve ezelî kudretinle makderet talep eyler ve ulu fazlından matlubunu istiyorum. Çünkü sen her şeye vâkıf ve her şeye muktedirsin. Ben ise âcizim ve bir şey bilmiyorum.

Yarabbi bu işin bana, maişetime ve âkibetime hayırlı olduğunu biliyor isen bunu bana nasip ve teshil et Sonra da hakkımda bereketli kıl. Eğer böyle değilse bu işi benden ve beni bu işe girişmekten vazgeçir de nerede olursa olsun hakkımda hayırlı bir şey takdir et ve beni o şeyden memnun ve razı kıl.»

Müslim'in beyan ve tahricine göre Nebiyy-i Zişanın duâlarında şu kayıt da görülmüştür: «واصلح لى دنياى التى فيها معاشى = hayatım içerisinde geçen dünyamı da ıslah et.»

İstihare edecek olan kimse duayı okuduktan sonra hacetini zikir, ondan sonra kalbine her ne doğarsa onu işler.

İstihare duasını istihare namazına ulaştırmak lâzım değildir. Arasına biraz aralık girebilirse de pek uzamamalıdır.

İstihare namazı ve istihare duası müstahaptır.

Hayır olduğu bilinen husus içip istihareye lüzum yoktur. Nitekim ibadet için, münker olmıyan sanatlar için istihare lâzım değildir. Yalnız vaktinde ibadeti ifa için istihare edilir. Meselâ yollar emin olmadığından nâşi o sene hac için istihare eder.

Nehiy an-il-münker hakkında da istihare olunur.

İstihare namazında birinci rek'atte (قل يا ايها) suresi, ikinci rek'atte (اخلاص) suresini okumak müstahaptır. Selefin bazılarından menkul olduğuna göre ilk rek'atte «وربك يخلق مايشاء ويختار - الآية» ikinci rek'atte de «وماكان لمؤمن ولامؤمنة» âyeti okunur. Duayı yedi kere tekrar etmek de müstahaptır.

İşte istihare iki rek'at namaz kılmak, namazdan sonra yukardaki duayı okumak, sonra kalbine doğan şeyi hayır tanımaktır.

İstiharede rüyaya yatmak yoktur. Eski mûteber kitaplarda buna dair bir tenbih görülmemiştir. Yalnız «Şerh-i Şira'» da beyan olunduğuna göre rüyaya yatmak büyüklerin bazısından duyulmuştur.

İstihare niyetiyle kıbleye karşı uykuya yatan eğer rüyasında aklık, yeşillik görürse, o iş onun için hayra ve eğer karalık, kırmızılık görürse onun için şerre alâmet olur. Birincisini yapmak, ikincisinden kaçınmak icabeder.

Namaza mâni şer'î özrü bulunan kimse yalnız duayı okur.

İSTİHDAM (استخدام) [*Ede.*] Bir lâfzın delâlet ettiği mânayı birlikte, irad ile herbirini münasip olan cihete sarfetmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan istihdam; işde kullanmak, kullanılmak demektir.

Behar erdi açıldı sevdiğim hem fasl-ı dey hem gül
Biri sahn-i gülüstandan, biri sahn-i gülüstanda Lâ

İSTİHKAK (استحقاق) [*Fık.*] Hak kazanmak, haklı olmak, bir sebeple ve bir suretle liyakatlı bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Bir hakkın talep edilmesi ve bir şeyin bir şahsa ait bir hak olduğunun zuhuru mânasına gelir» suretinde tarif eden değerli âlim Ömer Nasuhî bilmen (Hukuki islâmiyye ve ıstılahatı fıkhiyye kamusu, İstanbul, matbaacılık, M. A. 0-1949, sayfa 7-8) şu tafsilâtı da veriyor: «istihkak, iki kısımdır. Biri, «istihkaki mubtil»

dir ki, mülkü bilkülliyye iptal eder. Bir şahsın hürriyyetine nailiyeti gibi ki, onun üzerinde başkalarının malikiyyet hakkını mukbil bulunur. Diğeri, «istihkakı nâkil» dir ki, bir mülkü bir şahstan diğer bir şahsa nakleder. Alım satım muamelesi neticesindeki istihkak gibi.»

İSTİHKAK HÜCCETİ (استحقاق حجتی) [*Fık.*] Bey' ve hibe gibi tasarrufları tevsik ve takviye için tanzim olunan hüccetler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Gayr-ı menkûl olan mülk, vâkıf veya müstegallatın temlik ve feragında istimali şayidi.

İSTİHKÂR (استحکار) [*Fık.*] Bir yer üzerinde bina yapmak veya ağaç dikmek üzere senevî bir meblâğ mukabîlinde hakk-ı bekası olmak üzere isticar etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «ihtikâr» da denir. Bu usûl alelekser vakıflarda caridir.

İSTİHLÂF (استخلاف) [*Sof.*] Lûgat mânası halef olmak, yerine geçmek demek olan bu kelime sofiyece bir şeyhin kemale gelmiş dervişini irşada mezun kılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu gibiler ekseriya şeyhin yerine geçerler.

İSTİHSAN (استحسان) [*Fık.*] Celi (açık) kıyasa taaruz ve tekabül eden delil, hafi (kapalı) kıyas yerinde kullanılır bir tâbirdir. İstihsan; Arapça güzel görmek, görülmek; beğenmek, beğenilmek demektir.

İstihsan; Hanefî fukahasının edillelerindendir. Buna kail olan Ebu Hanife'dir. Fakat istihsanın tefsirinde Hanefiyye eimmesi (imamları) ihtilâf etmişlerdir. Bazılarına göre istihsan kıyasın mucibinden daha kavîsine udul etmektir. Bir takımlarına göre ise kıyası daha kavi olan delil ile tahsis etmektir.

Ebu Hasan-ül-Kerhî'ye göre istihsan racih delil ile ameldir. Serhasî «kıyası terkedip nasa evfak olanı almaktır» ve nihayet «ترك العسر اليسر - «kolaylık için güçlüğü bırakmaktır bu ise islâm dininde bir asıldır,» der.

İbn-i Hacib'in fikri şudur: «İstihsan vacip ve evlâ fiil mânasına ise bu mânaca istihsanda asla muhalefet yoktur. Bu mâna eimme beyninde müttefekun aleyhtir. Nitekim «فيتبعون احسنه» buyurmuştur. İstihsan da ahsenini almaktır.»

Hulâsa Hanefi sadatınca istihsan eimme beyninde müttefik-ün aleyh olan şer'i bir delildir. Şu kadar ki bu şer'i delil celi kıyası mukabilindedir. İndet taaruz kavi olduğu surette mamul-ün-bih'tir. Bu mâna aslâ münker değildir. Belki makbuldür.

Amel filasıl istihsana racidir. Râcih delil ile amel mânasınadır. İbn-i Hâcib'in «Münteha» da beyanına göre Hanbeliler de Hanefiler gibi istihsana kail olmuşlardır

Bir şehid-i dem huruşanım ki gûş-i canıma
Ruh-ı Yahya'dan gelir avaz-ı istihsan henüz
Muallim Naci

İSTİKAMET (استقامت) [*Sof.*] Doğruluk demek olan bu kelime tasavvufî eserlerde (Abdülhakim, Erriyaz-us-sofiyye, eüz'ü evvel, sayfa 32) şöyle izah olunmaktadır: «Kâffe-i uhudda hususa uhud-i ilâhiyye ve Muhammediyyede taam, şarap, libas gibi umur-u diniyye ve dünyeviyyede tavassuta riayetle sırat-ı müstakime mülâzimet ve itinadır. (ان الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا..) âyet-i kerimesiyle Allahın rububiyyetini itiraf ve vahdaniyyetini tasdik ederek Rabbimiz Hak Subhanehu ve Taalâdır diye ikrar edüp badehu iyman ve amellerinde ve farzların edasında istikamet eden ibat üzerine dar-ı ahirette melâike-i kiram nâzil olarak havf ve hüzünden sâlim ve emin ve vesatat-ı rüsül-i izam ile vaadolundukları dar-ı naim ile mübeşşer ve mesrur olmalarını tebliğ ve tebşir edeceklerini vaad buyurulmuşlardır.

«Halinde istikamet olmıyan sâlikin gayret ve mesaisi heder olduğu gibi o uğurda sarfettiği himmet de fayda vermez.

«Mürid-i müstenif için bidayette istikamet şart ve belki elzemdir. Nihayette istikamet ârifin hakkıdır. Bidayet ehlinin muamelâtı: fetret şaibesinden azâde olması ve vesait ehlinin menzillerinde tevakkufu istishap etmemesi ve nihayet ehlinin muvasaletlerine hicap tedahül eylememesi istikamet alâmetlerindendir.

«İstikamet için üç yol vardır. İptidası takvim yani izale-i i'vicac badehu ikamet ve sükûn ve badehu istikamettir ki: Takvim tedib-i nüfus, ikamet ise tehzib-i kulüp cihetlerinden olup istikamet de tağrib-i esrar hayasiyettendir. Ebu Ali buyurur ki:

«İstikamet sahibi ol, keramete talip olma. Zira nefsin keramet talebe meyil ve hareket eyler. Hak Taalâ ise seni istikametle mütalebe eder.» İstikamete büyüklerden başkaları muktedir olamaz. Zira istikamet insanlar arasında mahut ve maruf olan umur ve adattan hurûç ve rüsum-u muamelâttan iftirak ile yeduliah beyninde kadem-i sıdk üzere kıyamdır. Kerametin idamesini muciptir. (وان لو استقاموا على الطريقة لاسقيناكم ماءً غدقا) nazm-ı Celilindeki sekayna yerinde iskayna buyurulması devame işarettir.

Mâi gadak bol sudur. İstikametteki sin talep için olup muradı tevhit üzere taleb-i ikamet ve uhuda riayetle hıfz-ı hudut üzerine müdavemettir'»

İstikamette gerektir reviş-i sıdk-u sebat
Kademin merkeze koy devr ide perkârın uca
Es'ad Mahlis Paşa

İSTİKBALİYYE (استقبالیه) [*Ede.*] Yeni gelen birinin karşılânması vesilesiyle yazılan şiir hakkında kullanılır bir tâbirdir. Büyüklerden birinin gelmesi münasebetiyle yazılan manzumelere de «kudumiyye» denilir. Her ikisi Kaside nevilerinden sayılır. İstikbal; karşılamak, karşılanmak; karşı cıkmak, çıkılmak demektir.

Şeyh-ül-islâm Feyzullah Efendinin oğlu Mustafa Efendinin Mekke kadılığından İstanbul'a dönüşü münasebetiyle (Sabit) in yazdığı istikbaliyeden birkaç beyit:

Kâbe'den müjde res-i şevk şitaban geliyor
Neş'a-i daru-yi tebşir ile raksan geliyor
Kıbleden döktü yine feyz-i nesim-i kudsî
Nefesinden eser-i nefha-i rahman geliyor
Habbeza neş'e-i kudsiyye ki tâbir edemem
Eserinden gönüle hâlet-i vecdan geliyor
Gidiyor kafile salâr-ı keder hatırdan
Kird-i şehbender-i şevk oldu nümayân geliyor
Hagliden gitmişidi rahile-i rahat-ı can
Haliya nâka-ı mahmel gibi nâzân geliyor
Şüpürülsün harem-i sine gubar-ı gamdan
Şevk derler dile bir tağralı mihman geliyor
Daru-yı himmet-i tiryak-ı inayet dirler
Zahm-i ef'i-i gamın derdine derman geliyor
Çıksun erbab-ı maarif reh-i istikbale
İzz-ü ikbâl ile serdefter-i irfan geliyor

. . . . . .

Kıymeti cevhere benzer kafes-i zergerde
Nazenin tahtı revan içre hıraman geliyor
Fer-ü ielâl yemininde, yesarında şükûh
Ferah-ü müptehiç-ü hürrem-ü handan geliyor
İktibas eyliyelim pertev-i efdâlinden
Neşr-i envar ederek mihr-i dirahşan geliyor
O hudavend-i kerem menkibeden dur olalı
Kasr-ı eyvan-ı Sitanbul bize zindan geliyor
Müptelâ-yi gerekan olmuş idik billâhi
Bu neşât ile biraz benzimize kan geliyor

. . . . . .

Lîk hengâm-ı dua geldi cunud-ı ervah
Mevc-i derya gibi âmine haruşan geliyor
Nitekim Kâbe'ye eşraf-ı Mevali her sâl
Şa'd-ü mesrurgidüp, hurrem-ü handan geliyor
Hane-i muhteremi ola metaf-ı ulema
Bu temenna dilime cümleden âsan geliyor

İSTİKŞAF (استکشاف) [*Ask.*] Düşmanın haline, mevziine, tertibatına ve araziye dair tetkikatta bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Keşfetmiye çalışmak mânasına gelen bu kelimenin cem'i istikşafat'tır. Askerliğe ait eserlerde bu da geçer.

İSTİKŞAFAT-I TAARUZİYYE (استکشافات تعرضیه) [*Ask.*] Düşmanın ahvâl ve meveudiyle niyyetini anlamak için üzerine gönderilen kuvvetli bir müfrezenin hareketleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «Keşf-i taarruzî» da denilir.

İSTİKŞAF HARİTASI (استکشاف خریطه‌سی) [*Coğ.*] Araziyi görerek âdi usul ve âletle, gerek yaya olarak ve gerek atlı bulunarak mufassal mikyasta tanzim ve tersim olunan kroki hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İSTİKŞAF KOLU (استکشاف قولی) [*Ask.*] Düşman kıt'a ve ordusunun ahvâl ve mevkilerini ve harb, hareket ve vaziyetlerini tetkik ve tahkika memur askerî kollar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İSTİKŞAF LAYİHÂSI (استکشاف لایحه‌سی) Haritası alınan bir arazinin coğrafî ve askerî ahvaline dair tafsilâtı havi olup o haritaya eklenen rapor hakkında kullanılır bir tâbirdir. Her nevi istikşafların neticelerini mübeyyin kaleme alınan takrire de bu ad verilirdi. Keşfetmiye çalışmak mânasına gelen istikşaf askerlik tâbiri olarak düşman ordusunun ahvâl ve mevkilerini ve harp hareketleriyle kuvvetini keşfetmek, askerî hareketler yapılacak arazinin ahvalini gezerek tayin ve sevkulceyş nokta-i nazarından tetkik eylemek yerinde kullanılır.

İSTİKRAZ-I BAHRÎ (استقراض بحری) [*Huk.*] Bir geminin kendi veya hamulesi yahut kendisiyle birlikte hamulesi terhin edilmek suretiyle yapılan istikraz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İSTİKTAP (استکتاب) [*Huk.*] Münazaalı hususu ispat için mahkemeye ibraz ve kendisine nisbet olunan yazı veya imzayı inkâr eden veya tanımadığını bildiren kimseye o yazı ve imzanın tatbik ve tahkikine esas olmak üzere hâkim tarafından yazı yazdırılması ve imza attırılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yazılmış ve yazdırılacak yazının ehl-i vukuf (bilir kişi) marifetiyle tetkik ettirilmesine de istiktap denilir.

İSTİLÂ ORDUSU (استیلا اردوسی) [*Ask.*] Düşman memleketlerini istilâya memur edilen

büyük askerî kıt'a hakkında kullanılır bir tâbirdir. İstilâ; Arapça hüküm ve tesir altına almak, bir yeri, bir memleketi basıp zorla zaptetmek mânalarına gelir.

İSTİNAF MAHKEMESİ (استيناف محكمه‌سى) [*Hak.*] Bidayet mahkemelerinin istinafı kabil olarak verdikleri hükümleri tetkik ve o dâvâları rü'yet eden mahkemeler hakkındda kullanılır bir tâbirdir. Bir şeye yeniden başlamak demek olan istinaf hukuk ıstılahı olarak bidayet mahkemesinden verilen hükmün üst mahkemeye müracaatla bozulmasını istemek demektir. Şimdi iki dereceden ibaret olan mahkemeler eskiden bidayet, istinaf ve temyiz olmak üzere üç derece idi. İstinaf mahkemeleri dört âzâ ile bir reisten terekküp eylerdi.

İSTİNGA (استنغه) [*Bah.*] Yelkenleri toplamakta kullanılan selviçelerin (halat) adıdır. Seren yelkenlerinin istiringaları mezogargafondo, salaburun ve kontra iskota adlariyle biribirlerinden ayrılırlar. Yan yelkenlerinin istingaları da «cunda, çatal, bel ve etek» istingaları diye ayrılır.

İSTİNGA ETMEK (استنغه ايتمك) [*Bah.*] Bir yelkeni istingaları (halat) vasıtasiyle boğup toplamak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İSTİNTAK DAİRESİ (استنطاق دائره‌سى) [*İda.*] Müstantik'in (sorgu hâkimi) vazife gördüğü daire veya kalem hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bir adamı söyletmek demek olan istintak hukuk ıstılahı olarak kanunen mücrim veya maznun (sanık) olan adamı sual sormak suretiyle söyletmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İSTİNTAK ETMEK (استنطاق ايتمك) [*İda.*] Bir cürümden dolayı maznun olanları hâdiseyi meydana çıkaracak yolda söyletmek ve söylediklerini kâğıda geçirmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunu yapana «İstintak memuru», «Müstantik» denilir.

İSTİNTAK MEMURU (استنطاق مأمورى) [*İda.*] Maznunları (sanık) söyletip hükme medar olacak ilk tahkikatı hazırlıyan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Müstantik» de denir.

İSTİNTAKNAME (استنطاقنامه) [*İda.*] Maznunun (sanık) ifadesini havi resmî kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İSTİRAHAT ODASI (استراحت اوطه‌سى) [*Mim.*] Saraylarda padişahın, nezaret binalarında nâzırların teneffüs ve istirahatlerine tahsis edilen yere, bekleme yerine verilen addır. İstirahat; dinlenmek, rahat etmek demektir.

İSTİSHAB (استصحاب) [*Fık.*] Adem-i maznun olmıyan muhakkak bir emrin bekasiyle hükmetmek yerinde kullanılır bir ıstılahtır. «Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu» ndaki (s. 12) izahı şöyledir: «Mazide sabit, baki olan bir şeyin - tebeddül ettiği bilinmemekle - halen de sâbit, baki olduğuna kail olmaktan ibarettir. Meselâ 10 sene evvel hayatta olduğunu bildiğimiz bir kimsenin vefatı hakkında bir bilgi bulunmayınca bugün de hayatta olduğuna kail oluruz ki, bu bir istishap meselesidir.»

İstishap iki kısımdır: Birinci kısım geçmişte sabit olan bir şeyin hilâfına delil olmadıkça halde dahi sabit olmasıdır. İkinci kısım halde sabit olen bir şeyin geçmişte de sübutuna hükmolunmasıdır.

İSTİSKA (استسقاء) [*Fık.*] Yağmur duası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dua ve istiğfardan ibaret ise de duadan evvel müfta-bih olan Ebu Hanife'nin kavli mucebince cemaatsiz, imameyn kavlince cemaatle iki rek'at namaz kılmak dahi caizdir.

İçecek, kullanacak, hayvanlariyle tarlalarını sulayacak akar suları olmıyan, yahut olup da kifayet etmiyen yerler ahalisi hacet vaktinde istiska etmek caiz ve sünnet-i seniyyede vâkidir.

İstiskadan müstahap olan üç gün birbiri ardınca kıra çıkıp dua etmek ve evvelce sadakalar vermek ve maasiye tövbe etmek ve tevbeye tetimme (ek) olarak haksız alınmış şeyler varsa sahiplerine geri vermek ve çıkış sırasında yaya yürünmekle beraber temiz, eski ve hattâ yamalı elbiseler giyilmek ve boyunlar bükülerek zillet ve huşu' üzere olmak ve hayvanları da yavrulariyle çıkarıp onları yavrularından ayırmak ve çocuklar ve pek yaşlı ihtiyarlar dahi duaya çıkmaktır.

Kıbleye karşı durulup imam ayakta el kaldırarak dua ader, cemaat de otırarak âmin der. Bu suretle yapılan duaların akibinde çok kerre yağmur yağdığı görülmüştür.

Sehab-ı rahmet-i Hak gevher efşan olmasa
gekçend
Olurdu halk-ı âlem kâse gerd-i dest-i istiska
Nabi

İSTİŞHAD (استشهاد) [*Fık.*] Şer'î bir hükme me'haz ve istinat medarı olmak için bir âyet veya hadisi şahit olarak göstermek, yerinde kullanılır bir tâbirdir.

§ [*Ede.*] Bir kelime veya cümlenin doğruluğunu, kullanma yerini, vaz'ını, ispat eyle-

mak üzere bir edibin eserinden misal getirmek mânasına gelir bir tâbirdir.

Acep kimden alup kılmakta arz-ı müjde-i vuslat
Baharı sevgilim senden mi istişhad eder bir kaş
Lâ

İSTİVA (استوا) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Giyildiği vakit - iki kaş arasına tesadüf eden - tam orta yerinden ilkin tepeden aşmak ve arka tarafına yani ense çukuruna muvazi olarak imtidat etmek üzere sikkeye (Mevlevî başlığı) dikilen yeşil şeride verilen addır.

«Külâh-ı istivadar» denilen bu türlü sikkeleri giyebilmek tarikat mertebelerinde kemal kesbetmiş, «itidal» makamına yükselmiş ürefanın ekâbirine mahsustu.

- Mevlevî ricalinden Sakip Dede «Sefine-i Mevleviyyan» de (Mısır, matbaa-i Vehbiyye, 1283, c. 1, s. 51) buna dair malûmat verdiği sırada; «.... (Li maallah-ı vakt) amini ve memân-ı ayn «mak'ad-ı sıdkın mekini olanlar şayan-ı alâmet-i mahude olup maadâ fi-i zeval mertebesi dahi bakıyye-i vucud-ı zilli emaret-i adem-i istiva olmakla bihaseb-i kanun-ul-haki ka mani-i talim-i merkum olmak sebebiyle mahrum olmak mukarrerdir. Kable hulûl-ülvakt) velmakam suret-i mühmile-i taklidiyye iddiaiyye olduğu zahir ve ser-i mağz-ı hâmile sevday-ı gurur aver olduğundan gaybi belây-i gayr-eti yar bâhirdir» diyor.

Yine Mevlevî müntesiplerinin giydikleri «hırka» ve «tenunre» lerin yakasına dikilen kaytanlara da «istiva» tâbir edilir. Kuvvetli olmıyan bir rivayete göre Risaletpenahın meclisinde kakikî aşka dair okunan bir şiir-i ilâhî neva üzerine Resulullah vecde gelerek omuzlarındaki riday-i saadet yere düşmüş, ve bilâhara parça parça edilerek o mecliste bulunanlara taksim edilmiş. O âli şerefe nâil olanlarda o parçaları teberrüken elbiselerine dikmişler. İşte hırka ve tenünrelere dikilen kaytanlar bu vakanın bir hatırası imiş. Yahut eskiden kölelerin hürlerden tefriki için kendilerine bazı işaretler konulduğu gibi boyunlarına «tavk» denilen bir «lâle» asıldığı cihetle «abdiyyet-i mahza» makamına vusul amelinde bulunan dervişler için de rık (kölelik) alâmeti olan tavkın nazikçe bir şekil olmak üzere kaytan istiva kabul edilmiş. Bedeviyye tarikında «Tavk» denilen ve pirinçten yapılup boyunlara takılan halka da buna işaret olmak üzere kullanılırdı.

Esrar Dede'nin Mevlana vasfında «İstiva» redifli bir kasidesi vardır. Aşağıdaki beyt o kasideden alınmadır :

Âşik ki nur-i Şems'te mahv-ı vacut ide
Şayestedir külâhına peyda-yı istiva
Lâ

§ [*Ast.*] Hakikî zeval ile şer'î zeval yani zuhur beyninde geçen müddete istiva denilir. Buna vakt-i kerahet (Kerahcat vakti) denilmektedir. Günlere ve arza göre de 20-25 dakika sürer. Bu vakitteki gölgeye «fey-i zaval» denilir.

İSTİVASINI SÖKMEK (استواسنی سوکمك) [*Saf.*] Mevlevi tâbirlerindedir. Büyükçe bir kabahat işlediğinden dolayı sikkesi başından alınan, hususî tâbirle «serpa» edilen bir dervişin tennuresinin yakasındaki şeritleri sökmek demektir. Bu muamele askerlikten tardedilen bir zabitin apuletlerinini sökülmesi gibidir.

İSTİZAN TEZKİRESİ (استیذان تذکره‌سی) [*Ida.*] Padişahtan sorulması lâzimgelen işler hakkında sadrazam tarafından mabeyin baş kitabetine hitaben yazılan tezkireler kakkında kullanılır bir tâbirdir. İstizan tezkiresi yazılmak usulü Tanzimattan ve mabeyin baş kâtipliğinin ihdasından sonradır. Evvelleri sadrazamlar tarafından doğrudan doğruya ve padişaha hitaben kâğıt yazılır, ve buna «takrir-i âli» ismi verilirdi. Padişahlar bu takrirlere kendi kalemleriyle iradelerini yazarlar, sadrazama iade ederlerdi. Bazen Baş Defterdar gibi devlet erkânından biri tarafından yazılan kâğıdın sureti çıkarılarak üst tarafının bir kenarına hulasası ve mütalâası yazılarak padişaha gönderilir, hünkâr da iradesini kâğıdının yukarısına kendi eliyle yazardı. Bu kağıtlara tarih konulmadığı gibi imza da atılmazdı. Padişahın gördüklerine işaret olmak üzere tezkirenin arkasının üst ve sağ köşesine tarih atarlardı. Padişah tarafından bazı vesaya yapılacak ise tarihin yanına yine padişah (c) işareti koyardı. Sonraları işler çoğaldığı, padışahın her birine kendi kalemiyle cevap vermesi müşkülatı başgöstermekle beraber Avrupadaki usulün Osmanlı ülkesinde de tatbikına kalkışıldığı için istizan tezkiresi ihdas olundu. Mabeyn baş kâtibine hitaben yazılan tezkirelere ilk zamanlarda sadrazam tarafından imza konulmaz «malûm» makamına kaim olmak üzere yalnız «m» harfi yazılırdı. Mithat Paşa sadrazam olunca tarih ve imza usulünü koydu. Baş kitabet tarafından yazılan hamişlere de evvelce imza konulmazdı. Ondan sonra onlara da tarih ve imza konulması usul ittihaz edilmiştir.

Sarayda baş kitabet dairesi tarafından tezkirelerin bir hulâsası yapılır, en çok sekiz on tanesi bir arada padişaha arz olunurdu. Sa-

dir olan irade-i seniyye istizan tezkiresinin altına hamiş suretinde yazılır, baş kâtip tarafından tmzalanarak sadrazama iade edilirdi.

İSTRALYE (استرالیه) [*Bah.*] Her hangi bir direğe pruva veya ön tarafından bağlanıp ona mukavemet eden halatın adıdır.

İSTUFE (استوفه) [*Giy.*] Sırma veya sırma taklidi tel işlenmiş tokça bir kumaşın adıdır. Muhtelif renkleri olan bu kumaşın eni kırk beş santimetreydi. Sırma taklidi tellilerine «telli istufe» denilirdi. Bundan şarkî Anadolu'nun bir çok yerlerinde gelin elbisesi, papas elbisesi yapılır, mefruşat makamında da istimal olunurdu. Hakiki sırma tel üzerine işlenmiş olanları ağır cinsi teşkil ederdi.

İŞARET HOCALARI (اشارت خواجه‌لری) [*Bah.*] Karadeniz Boğazın'daki kalelerde gemilere işaret vazifesini görmek üzere tâyin olunan memurlara verilen addır. Karadeniz Boğazı nazırı tarafından 1228 (1813) senesi zilhiccesine *mahsus* mahiye (aylık) hakkında yazılan arz takririnden (Başbakanlık arşivi, askeri liş No: 265) işaret hocalarının on nefer olduğu ve her birine mahiye ve taamiye olarak altmışar kuruş verilmekte bulunduğu anlaşılıyor. Yine o takrirden bu memurların tersane-i âmire tarafından memur edildikleri anlaşılmaktadır.

İŞARET-İ ALİYYE (اشارت علیه) [*Ida.*] Şeyül-islâm, Defterdar ve Yeniçeri ağası gibi maiyyet memurlarından biri tarafından yazılan takrir veya ilâm üzerine sadrazamın tasvip veya red şeklinde yazdığı buyruldu hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadaret makamından çıkan emirlere de «irade-i Aliyye» denilirdi.

İŞGAL ORDUSU (اشغال اردوسی) [*Ask.*] Muvakkat veya gayr-ı muvakkat bir surette düşman memleketlerinden bir kısmını işgalı altına alan ordu hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İŞKAMPAVİYA (اشقامپاویا) [*Bak.*] Harp gemilerinden asker naklinde kullanılan en büyük filikanın adıdır. İtalyancadan alınmadır. İşkampaviyalar sandal büyüklüğünde, yalnız ondan daha geniş veya yüksekti. Bunlar on veyahut on iki çifte olmak üzere donatılırlardı. Şimdiki harb gemisinde kullanılan en büyük filikalara da bu isim verilir. Karaya asker sevkiyatında, gemiye erzak ve levazım alınmasında kullanıldığı gibi eskiden donanmaya su alınacağı zamanda dahi sahrınç gibi su doldurulur, diğer bir filika yedeğinde geminin bordasına götürülerek geminin tulumbasiyle içindeki su geminin sahrınçlarına nakledilirdi. Hayrettin Paşa hakkında yazılmış olan yazma bir eserde (Üniversite kütüphanesi, Halis Efendiden alınan kitaplar arasında No: 3381) Preveze harbinden bahsolunurken diniliyor ki: «Hayrettin Paşa'nın bir iskampaviyası vardı. Kara kulluk olmak üzere onu daima yanından ayırmazdı. Şöyle ki uçar kuşa hükmederdi. Dokuz oturaktı. Safi kerestesi incir ağacındandı.»

İŞKEMBE FENER (اشکمبه فنار) [*San.*] Eskiden muşamba fenerlere verilen addır. İstanbul sokaklarına petrol daha sonra hava gazı lâmbaları konuluncıya kadar bunların âdilerinden, en zarif ve sanatkârane, ufaklarından büyüklerine varıncıya kadar envai görülürdü. Altı üstü pirinç, ortası muşamba olanlarından başka kâğıttan muhtelif şekillerde ve üzerlerine rengârenk nakışlar yapılmış olanları da vardı. Uşaklar elinde bu fenerler olduğu halde önde gider, basacakları yerler bu suretle aydınlanan ekâbir onları takip eylerdi.

Elde işkembe fener arkada zenbil-i sahur
Gece fasılında şikemha'elerindir seyran
Sabit

İŞKODRA MADALYASI (اشقودره مدالیه‌سی) [*Ida.*] İkinci Sultan Mahmut devrinde ve 1247 (1831) senesinde ihdas olunan madalyanın adıdır. Gümüşten yapılmıştı.

İŞLEMELİ TAÇ (ایشلهمه‌لی تاج) [*Sof.*] Kadirî tarikına mensup olanlar tarafından giyilen taçlardan birinin adıdır. Muhtelif renkteki çuha üzerine ve birbirine dikilmiş dört terkolarak yapılır, üzeri ibrişimle işlenirdi. Tacın tepesine ufak kıtada «Bağdat gülü» adı verilen bir alâmet konurdu. Diğer taclar gibi bu taca da yeşil şemle, yahut tülbentten sarık sarılırdı.

İŞRAK (اشراق) [*Ast.*] Güneşin doğuşundan ufuk üstünde bir veya iki mızrak boyu yükselinciye kadar geçen müddet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Güneşin zahiren ufuk üstünde bir mızrak boyu yükselmesi, hey'etcilere göre, beş derece yükselmesi demektir. İmam-ı Âzam indinde bu müddet zarfında namaz kılmakta kerahet vardır.

İŞRAK NAMAZI (اشراق نمازی) [*Sof.*] Sabah namazından sonra nafile niyetiyle kılınan namaz hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halvetiyye tarikatı mensupları iki yahut dört rek'ât olarak kıldıkları gibi diğer tarikat mensuplarından ve tarikat mensubu olmamakla beraber sofilikte ileri gidenlerden diğer nafile namazlar gibi işrak namazı kılanlar da vardır.

İŞTİBÂK-ÜN-NÜCUM (اشتباك النجوم) [*Ast.*] Güneş battıktan sonra gökte yıldızların kum

gibi biribirine girmiş bir surette görünmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. İştibâk; Arapça balık ağı, pencere kafesi gibi bir maddenin eczasının biribirine geçmesi, âdeta bir şebeke teşkil eylemesi mânasına gelir. Bu hâdise güneşin ufkun altında 10 derece inhitat etmiş bulunmasına bağlıdır. Fakat güneşin bir yerde bu miktar dereceyi kat' için senenin her gününde sarfedeceği zaman bir değildir. Bu sebeple iştibâk-ün-nücum hâdisesi her yerde aynı zamanda vâkı olmaz.

Akşam namazının vakti şer'î guruptan İmam-ı âzam kavlince şafak (ebyaz) hâdisesinin zuhûruna kadar olmakla bundan iştibâk-ün-nücum hâdisesinin husulüne kadar geçen müddette kılınması kerahet-i tenzihiyye ve iştibâk-ün-nücumdan yatsı vaktinin girmesine kadar geçen müddette edasına da kerahet-i tahrimiyye ile mekruhtur.

İŞTİRA ZAHİRESİ (اشترا ذخیره‌سی) [*Ask.*] Harb zamanlarında askerin iaşesi için alınan zahire hakkında kullanılır bir tâbirdir. İştira; Arapça satın almak, alınmak demektir. Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem olanlar sefere çıktıkları günden hududa varıncıya kadar her menzilde arpa, et, ekmek, yağ ve ballarını sürsattan alırlardı. Harb sahasına girilince artık sürsat zahiresi temin edilemiyeceğinden bundan sonraki ihtiyaç halktan satın alınan zahireden temin olunurdu. İşte satın alınan bu zahireye ştira zahiresi adı verilirdi.

İTHAF (اتحاف) [*Eds.*] Birinin namına eser yazmak, yahut yazılmış bir eseri - baş tarafında adını söylemek suretiyle - birine hediyye etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Fransızca dedier'in karşılığıdır. Arapça ithaf; hediyye, armağan vermek, ve göndermek, gönderilmek demektir.

Eskiden ilim adamları, yazdıkları kitapları büyük bir adama ithaf ederler, eserin baş tarafında onun adını hürmetle anarlardı. Bundan maksat da hem o adamın bir kaç parasını almak, hem de onun himmetiyle kitabın nüshalarını çoğaltmaktı.

Meclis-i pâke ider bilikrâm
Fart-ı tevkir ile ithaf-ı selâm
Hâmi

İTHALÂT GÜMRÜĞÜ (ادخالات گمرکی) [*Mal.*] Hariçten memlekete sokulan mallardan vergi alan gümrükler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Harice satılan maddelerden vergi alan gümrüklere «İhracat gümrüğü» denir.

İTHALÂT RESMİ (ادخالات رسمی) [*Mal.*] Hariçten memlekete sokulan mallardan alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Memleket içinde istihsal olunup harice satılan bir mal veya maddeden alınan vergiye «ihracat resmi» denir Bu vergiler gümrüklerde alınır,

İTHAMNAME (اتهامنامه) [*Huk.*] Cinayet evrakını heyet-i ittihamiyeye tevdi ederken müdde-i umuminin tanzim ettiği iddianame yerinde kullanılır bir tâbirdir. İttihamname suretinde de söylenen bu tâbir itham kâğıdı demektir.

İTİDAL-İ HARİFİ (اعتدال خریفی) [*Ast.*] Güneşin eylülün yirmisiyle yirmi dördü arasında husuf ve istiva-yı semavi dairelerinin birleştikleri noktaya gelmesi münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Bundan gündüzle gecenin müsavatı hâsıl olur. Aynı zamanda güz mevsimi de başlar. İtidal; iki dairenin birleşme noktalarının her biri demek olduğu gibi barif de güz demektir. Güneşin martın yirmisiyle yirmi ikisi arasındaki birleşme noktasına gelişine de «itidal-i rebiî» denilir. Bu da baharın başlangıcını teşkil eder.

İTİDAL-İ REBİÎ (اعتدال ربیعی) [*Ast.*] Güneşin martın yirmisiyle yirmi ikisi arasında husuf ve üstüva-yı semavî dairelerinin birleştikleri noktaya gelmesi münasebetiyle kullanılır bir tabirdir. İtidâl; iki dairenin birleşme noktalarının her biri demek olduğu gibi rebi' de bahar demektir. Bu zamanda gündüzle gece müsavi olur. Güneşin eylûlün yirmisiyle yirmi dördü arasındaki birleşme noktasına gelişine de «itidâl-i harifi» denilir. Bu da güzün başlangıcını tpşkil eder.

İT DAMARI (ایت داماری) [*Hal.*] Mecaz yoluyle inat, ısrar yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Bu "her giren„ le, tabli, tutunca it damarı
Mukaddesata kadar saldıran beş on çomarı
Mehmet Akif

İT DERNEĞİ (ایت دونگی) [*Hal.*] Mecaz yoluyle çok gürültü olan yer, haşerat topluluğu yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İT KADAR (ایت قادار) [*Hal.*] Mecaz yoluyla pek çok yerimde kullanılır bir tâbirdir

İstemem devlet aleyhinde evimde kıyl ü kal
Korkarım carnal ederler herkesin namusu var;
Askerlden, şeyhten, kaslsden, küttabdan
Hazret-i şâh-ı cihanın it kadar casusu var
Üsküdarlı Tal'at

İTİKÂF (اعتکاف) [*Fık,*] Ramazanlarda erkeklerin camilerin son cemaat yerlerinin par-

de ile ayrılan kısmında, kadınların da evlerinin bir köşesinde ibadetle meşgul olmaları hakkında kullanılır bir tâbirdir,

Ülfet ve ihtilâtı terk ile bir yerde nefsi hapsetmek, bir yere kapanıp ibadetle meşgul olmak demek olan bu Arapça kelime şer'î ıstılah olarak ramazanda nefsini taat kastiyle mescide hasretmek mânasına gelir. Bunu yapana «mutekif» yahut «âkif» denir.

Bakare süresinde (وعهدنا الى ابراهيم واسمعيل ان طهرا بيتى للطائفين والعاكفين والركع السجود) âyet-i kerimesi vardır ki meali «tavaf edenler, itikâfa girenler, rüku' ve sücut ile namaz kılanlar için beytimi yani Kâbe'yi temizleyin. demektir.

Bu âyetten İbrahim ve İsmail Aleyhimesselâm zamanında mâbetlerde itikâf edenler bulunduğu anlaşıldığı gibi Beni İsrail'in Hazret-i Musa ile Bahr-i Ahmer'i (Kızıl deniz) geçtiğinde bunlara ibadet ve puthanelerde itikâf edenlere tesadüf edildiği, hattâ onları gören Beni İsrail'in «Ya Musa bize de onlarınki gibi mabutlar yap» dediği ve Cenab-ı Musa tarafından «siz; hakikaten cahil bir kavimsiniz» cevabı verildiği Âraf suresindeki (وجاوزنا ببنى اسرائيل البحر فأتوا على قوم يعكفون على اصنام لهم قالوا يا موسى اجعل لنا الها كما لهم آلهة قال انكم قوم تجهلون) âyeti kerimesinden anlaşılmaktadır.

Dünyanın kuruluşundan itibaren her kavim içinde halktan ayrılanlar ve tenha bir yere çekilip Hak ile olmak istiyenler bulunmuş olduğu gibi hâlâ da bulunmaktadır ki halvetler, çileler, erbainler; hep bu maksada mehnidir.

Hazret-i Mevlâna:

قصر چه بکزید هرکو عاقلست
زانکه در خلوت صفاهای دلست

Der ki «Âkil olan velevki kuyu dibi olsun tenha bir yere çekilir. Çünkü: Halvette kalbe safa gelir.» demektir.

İtikâf; müslümanlıkta meşru' bir emirdir, Erkeğin, cemaatla namaz kılınır bir mescit içinde, kadının evinde bir oda veya köşesinde itikâf niyyetiyle oturmasından ibarettir. İtikâfın aksamı, şartları, sebebi, rüknü, hükmü, sıfatı, adâp ve mehasini ve müfsidat ve mahzuratı vardır. Aksamı vacip, sünnet, müstahap olmak üzere üçtür.

Vâcip; nezir ile yapılan itikâftır ki nezrine göre her vakit yapılır. Bunda mu'tekifin sâim (oruçlu) olması meşruttur.

Sünnet; ramazanın aşr-ı ahirinde yani yirmisinden sonuna kadar olan müddet içinde yapılır. Çünkü Cenab-ı Peygamber o vakit itikâfa girerlerdi. Bunda da mu'tekif sâim bulunur.

Müstahap olan itikâf ise ramazanın son on gününden başka vakitlerin hepsinde yapılır. Müddeti, vakti muayyen değildir.

Hattâ camiye giren kimse gece dahi olsa çıkıncıya kadar itikâfa niyyet ederse orada kaldığı müddet nafile suretiyle mu'tekif olur ve camiden çıkmakla itikâfı nihayet bulur. İki cihete kapıları olan camilerin içlerini yol edinmek caiz olmadığı halde taharet üzere gelip geçmek için şer'î çare budur, yani itikâfı niyyet eylemektir.

Şu hükme binaen Müslüman cemaatinin itikâf sevabından da istifade etmeleri için kendilerine bir muhtıra olmak üzere Mekke ve Medine Harem-i Şeriflerinin kapılara yakın bulunan direkleri üzerine «نويت سنة الاعتكاف» ibaresi yazılı levhalar asılmıştır.

İtikâfın hükümlerini uzun uzadıya yazan Rahmetli Hacı Zihni Efendi (Kitab-üs-savm, s. 98-110) sayısız olan iyiliği için şunu söylüyor:

«Mu'tekif kalbini dünyadan ayırmak ve nefsini Mevlâya teslim eylemekle Kerim olan Allah'ın kapısına mülâzim olmuş, düşman şerrinden onun kalesine sığınmış, hâl diliyle Rabbim beni mağfiret etmedikçe ben bu kapıdan ayrılmam demiş olur.»

İTİKÂFA GİRMEK (اعتكاف كيرمك) [*Fık.*] Ramazanlarda camilerin son cemaat yerlerinin perde ile ayrılan kısmında dünya alâkasından el çekip bir yere kapanarak ibadetle meşgûl olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İtikâf; Arapça bir yere kapanıp ibadetle meşgûl olmak demektir. İtikâfa girene «mutekif» yahut «âkif» denir. İtikâfa girenin diğer ibadetlerde olduğu gibi niyyet etmesi lâzımdır.

İtikâf; nezirse vâcip, ramazanın son on gününde olursa sünnet, bunlardan başka hallerde ise müstehap olduğu için şartları da ona göre değişir. Vâcip ve müstahap olan itikâfta zaman muayyen olmadığı için ne vakit olsa istenildiği kadar yapılabilir. Ramazandaki itikâf yirmisinden sonuna kadar olduğundan onun vakit ve müddeti muayyendir. Birinci ve üçüncü kısımlar arasında bir fark daha vardır ki o da vâcip olan itikâfın bir günden eksik olamamasıdır. Müstahap olan itikâf ise ramazanın son on günü olmamak üzere her vakit olabildiği gibi istenildiği kadar durulabileceği için vakti de, müddeti de muayyen değildir. Hattâ camiye giren kimse çıkıncıya kadar itikâfa niyyet ederse orada kaldığı müddet nâfile olarak mutekif olur ve camiden çıkınca itikâfı nihayet bulur.

Aralarındaki başka bir fark da sünnet olan itikâf ramazanda olduğu için mutekifin

oruçlu olması tabii olduğu gibi vâcip olan itikâfta da oruç şarttır.

İtikâfta hasıl olan gece ile gündüzün itikâfı olduğundan itikâfa giren muayyen olan zamanda gece ile gündüzü itikâf halinde geçirir. Ancak sünnet olan itikâf dışında yalnız gündüzleri itikâf etmek üzere nezretmek sahihtir. Yalnız gecelerin itikâfını nezretmek gece oruç tutulamadığı için sahih değildir.

Sıhhat halinde itikâfı nezredip de ifa etmiyerek ölen kimse her gün için bir sadaka-i fitir vasiyyet etmek lâzımgelir. Hasta olduğu halde itikâfı nezredip iyi olmadan ölen kimseye bir şey lâzımgelmez.

Kadının kocası varsa onun ve banımının veya efendisinin izniyle köle veya cariyenin itikâfları sahihtir,

Kadının ve kölenin itikâf için nezirde bulunmaları sahih ise de nezri yerine getirmeleri izne bağlı olduğundan izin almıyarak itikâfı nezreden kadını kocası menedebilir. Memlûkün de nezrine mâliki mâni' olabilir.

İtikâfa girenin yiyeceği, içeceği ve muhtaç olduğu diğer şeylerin alımı camide olur. Eğer bunlar için çıkarsa itikâfı kalmayıp bozulur. Mutekif bulunduğu meclisten şer'î veya tabii veyahut zarurî hacetlerden gayrı sebeble çıkamaz.

İTİLÂF-I MÜSELLES (اتلاق مثلث) [*İda.*] İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerinin Asya ve Avrupaya müteallik vücuda getirdikleri anlaşma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mânası üçlü anlaşma demektir.

İtilâf-ı Müselles 1904 senesinde Fransa ve İngiltere arasında Fas ve Mısır meselelerinde vukua gelen fikir birliği ile başlamış ve 1907 senesinde Rusya ile İngiltere'nin İran meselesindeki anlaşmaları bu *birleşmenin* ehemmiyyetini artırmıştır,

Avrupa'nın büyük devletlerinden Almanya, Avusturya *ve* İtalya'da «İttifak-ı müselles» *adiyle bir anlaşma vücuda getirdiği için bu iki* üçlü anlaşmanın menfaat cihetinden olan çarpışmaları *neticesi olarak Birinci Cihan Harbi* meydana gelmiştir.

İTNAP (اطناب) [*Edeb.*] Çok sözle az mâna ifade etmek yahut diğer bir ifade ile sözü fazla kelimelerle boğup uzatmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. «İcaz» ın zıddıdır. İtnap; makbûl ve mümil olmak üzere ikiye ayrılır. Bahsi iyice anlatmak gibi bir fayda düşünülerek yapılana «itnab-ı makbul» denir. Hiçbir *fayda gözetilmiyerek* okuyana usanç verecek derecede olan tinap da «itnâb-ı mümil» dir.

« Haşv-ı kabih » ve « tekrar » lar itnab-ı mümil, «haşv-i melih» ve «tekrir» ler itnab-ı *makbûl kabilindenir.*

Dürr-i maknun ise de nazmın eğer ey Nef'i
Düşürür gine kesade ani zîb-i itnap
Nef'i

İT TAŞLİYAN (ایت طاشلیان) [*Hal.*] Mecaz yoliyle işsiz güçsüz, âvâre, serseri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Miyân-ı çarsu-yı marifette kârımız yoktur
Kenar-ı şehrde raz u şeb it taşlıyanız biz
Sürurî

İTTİFAK-I DÜVEL-İ SELÂSE MADALYASI (اتفاق دول ثلاثه مدالیه‌سی) [*İda.*] Rusya aleyhine Osmanlı, Fransa ve İngiltere arasında akdolunan *ittifak münasebetiyle* 1271 (1854) senesinde ihdas olunan madalyanın adıdır. Bu ittifak Kırım harbi münasebetiyle yapılmıştı.

İTTİFAK-I MÜSELLES (اتفاق مثلث) [*İda.*] Üçlü ittifak mânasına gelen bu tâbir *iki* anlaşma yerinde kullanılır.

1 — 1668 senesinde Fransa kıralı On dördüncü Louis'ye karşı İngiltere, Hollanda ve İsveç devletleri *arasında* yapılan *ittifaktır.*

2 — 1870-1871 senesinde vukua gelen Almanya - Fransa muharebesinden sonra 1872 *tarihinde Bismark'ın teşebbüs ve tertibiyle* Almanya, Avusturya ve Rusya devletleri arasında akdolunan tedafüi ittifaktır. 1886 da Rusya hükümeti bu ittifaktan çekilmiş, onun yerine 1887 de İtalya dâhil olmuştur.

Bu ittifaka karşı İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri de «İtilâf-ı Müselles» adıyle bir anlaşma vücuda getirdikleri için bu iki üçlü anlaşmanın menfaat cihetinden olan çarpışmaları neticesi olarak *Birinci Cihan Harbi* meydana gelmiştir.

İTTİHAT (اتحاد) [*Sof.*] Hak olan vücud-ı vahid-i mutlakı şuhut yerinde kullanılır bir tâbirdir. Çünkü sofiyeye göre, her mevcut hak ile mevcut olup binefsihi mâdum olduğundan bu şuhutta ittihad- küllî tahakkuk eder. Yoksa ittihat her mevcudun vücud-ı hassı olup Hak ile ittihat etmiş demek değildir. Çünkü bu muhaldir. Sofiyeden ittihat iki şeyin şey-i vahit olmasını mucip olacak surette imtizaç ve ihtilâtı demektir diyenler olduğu gibi rüyet ve tefekkürsüz söz söylemektir diyenler de vardır.

İYAZEN BİLLÂH (عیاذاً باللّٰه) [*Hal.*] Allah'a sığınmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. «باللّٰه العیاذ» *suretinde de kullanılır. İyaz; Arapça* sığınmak demektir.

Kizb ile tâcir-i endişe iyazen billâh
Kârına hiyle katıp malını eyler mi haram
Sâbit

İYDGÂH (عیدگاه) [*Hal.*] Bayram günleri çocukların ve bu vesile ile büyüklerin toplanıp eğlendikleri yere verilen addır. İydgeh suretinde de kullanılırdı. Bayram yeri demektir. Oralara gelen çocuklar asma salıncaklarda sallanırlar, dönme dolaplarda yükselip alçalırlar, mihveri etrafında dönen atlı karaca, yahut karıncalarda dönerler. Atla, eşekle, hattâ deve ile meydanda gezerler, çadırlar altında teşhir edilen sağ ve canlı bazı mahlûkları, yine çadır içinde sanatlarını icra eden seyyar tiyatroları seyrederlerdi.

Üstünde beşlik költe pişirilen, fasulye piyazı, ciğer kebabı, baş suyuna pilâv, şerbet diye renkli su, dondurma yerine soğuk un ezmesi satılan tablalardan yerler, içerler ve kâsesi onluğa (on para) verilen aşure kâselerini çevirmek suretiyle küçükten kumara alıştırılırlardı. Meydanlarda matamı satan esnafın bağırışmalariyle salıncakları çocukların çaldıkları darbuka ve zilli maşalardan, küçüklerin öttürdükleri dilli ve kursak düdüklerden, on paralık macun alınca hafif bir gezinen macuncuların klarnetlerden, başı tilki kuyruklu zencilerin kabaklarından, ayı ve maymun oynatan çingenelerin pulsuz deflerinden, oyuncakçıların trampeti ile kaynana zırıltılarından ve saireden çıkan seslerin katılmasından mahşer halini alırdı.

İydgâhlar; pek eskidenberi nazar-ı dikkati çekmiş ki şairlerden çoğunun eserlerinde göze çarpar. Meselâ Bâki:

İydgehte varalım dolaba dilber seyrine
Görelim âyine-i devran ne sûret gösterir

demiştir. Kezalik o büyük şairi lütuflariyle yetiştiren Kanunî Sultan Süleyman da:

İydgehte yâre verdim gönlümü elma deyu
Ol gül-i ter baktı didi yüzüme ayva satar

Beytini söylemiş ve bizim elma dediğimiz meyveye vaktiyle «alma» denilmesinden istifade ile bir de tevriye yapmıştır,

İYD-İ EDHA (عید اضحی) [*Hal.*] Kurban bayramı demektir. İyd; Arapça bayram, edha da kurbanlar demektir. Kamerî aylardan zilhiccenin onuna tesadüf eden günde kudreti olanlar kurban kestikleri için bu adı almıştır.

İyd-i edhadır ki dil cânâneye can gösterir
Her kişiye kasabı bu demde kurban gösterir.
Fehim

İYD-İ FITIR (عید فطر) [*Hal.*] Ramazan bayramı hakkında kullanılır bir tâbirdir. İyd; Arapça bayram, fıtır da oruç açmak demek olduğu için iyd-i fıtır orucun açıldığı bayram, yemeğe izin verildiği gün demektir. Oruç ayının sonunda Allaha şükr için verilen sadakaya da «fitre» denilir.

İYD-İ EKBER (عید اکبر) [*Hal.*] Muvaffakıyyetli hâdiseler münasebetiyle yapılan şenlikler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Büyük bayram demektir. İlk günü cumaya rast gelen kurban bayramları hakkında da kullanılır. Cuma günü Müslümanlarca bayram sayıldığı için bayramın da o güne tesadüfü iki bayramın bir güne rastlaması şerefini bir kat daha arttırdığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

Ahdinin bir günüdür mevsim-i iyd-i ekber
Gününün bir gecesidir şeb-i kadr-i ramazan
Sâbit

İYD-İ ESTER (عید استر) [*Tak.*] Azarın on dördüncü gününe tesadüf eden ve Musevilerce Beni İsrail'in Babil'de esir bulunduğu sırada doğan güzelliğiyle meşhur Ester adlı bir kıza ait vak'ayı hatırlatan gün hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna Musevilerin şeker bayramı da denir. Takvimlerde o suretle gösterilirdi.

İYDİYYE (عیدیه) [*Ede.*] Bayram münasebetiyle yazılan şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. İyd; bayram demektir. Divan şairleri muhtelif vesilelerle şiirler yazarlar, bunları o vesilelere göre adlandırırlardı. Hattâ bu türlü şiirler yalnız ramazan ve bayram gibi dinî, yahut padişahların tahta çıktıkları gün münasebetiyle yazılan «Cülûsiyye»ler gibi resmî günlere de inhisar etmezdi. Nitekim ilkbahar münasebetiyle yazılana da «Bahariyye» denilirdi. Ev yaptırana yazılan «Dâriyye», nevruz vesilesiyle yazılana «Nevruziyye» yaz dolayısiyle yazılana «Temmuziyye» kış münasebetiyle yazılana «Şitaiyye», bir yerden geliş münasebetiyle yazılana da «Kudumiyye» denilir, velhâsıl câize koparmak maksadiyle bir vesile bulunarak şiir yazmak divan şâirleri için tabiî hallerden sayılırdı. İşte iydiyye de o türlü şiirlerden biridir. Ötekilerde olduğu gibi iydiyelerde de yazılan adam göklere çıkarılırdı.

Nedim'in Damat İbrahim Paşa için yazdığı bir iydiyye:

Sabah-ı iyd ufukta gine bedîd oldu
İzar-ı şahîd-i baht-ı cihan said oldu
Zihî neşat ki esbab-ı ayş-ı bay ü geda
Misal-i came-i kadd-i bütan safîd oldu

Kem olda encüm-i tabende asmânda sipihr
O dem ki cilvegeh-i âfitab-ı iyd olda
Zaman-ı habbe-i hubb-i mürevvek olda tamam
Revac-ı gerdişi câm-ı Cemin mezid olda
Açıldı kufl-i der-i arzay-ı razekeşan
Hilâl-i iyd ana simden kilid olda
Olup atasına mazhar o sadr-ı zişanın
Bu iyd herkese şevk aver ü saîd olda
Zaman-ı devlet ü adlinde ol keremkârın
Kulub-ı halk-ı cihan gussadan baîd olda
Hüda vücudunu hıfzeylesün hatalardan
Ki zatı âleme sermaye-i ümid olda

Yine Nedim'in Üçüncü Sultan Ahmet için bir iydiyyesi vardır ki onunla o zaman sarayda yapılan muayede (bayramlaşma) resmini de tarif etmiştir. Bunda sarayda kurulan taht'a Üçüncü Ahmed'in oturuşunu, tahtın solunda dört şehzadenin, sağında İbrahim ve Kaptan Paşalarla diğer üç damadın arka tarafta ise bütün saray ağalarının duruşunu, Şeyhülislâm ile ulemanın, onlar arasında kendisinin de etek öpüşünü söyler. Bunları anlattıktan sonra padişahın medhine girişir, daha sonra İstanbul'un bayramını kendi görüşüyle ve şu suretle tarif eder:

Binüp sad izz ü naz ile semend-i şah reftare
Güzeller Âtmeydanında âlur şimdi meydanı
Hususa Hazret-i Eyyüp'le meydân-ı Tophane
Birer takrip ile elbette cezbeyler cevananı
Firaz-ı Üsküdar'ın bu'du vardır gerçi amma kim
Yine inkâr olunmaz hak bu kim ânın da seyranı
Ya Sâdabâd-ı dilcanun efendim sorma hiç vasfın
Kulan bir veçhile tâbire kaadir olmazam ânı
Müferrih gamze da, hatır küşa, dilcu ve ruh efza
Temaşası muhakkak mest ü hayran eyler insanı
Biçinmiş bağlar idiyye cümle fıstıkî atlas
Sarınmış başa nefti şâl her serv-i hiramanî
Gümüş renginde bir diba biçinmiş cedvel-i simîn
Veliykin hâre gibi mevci var şeffaf ü nuranî
O diba âbşarın dahi anınkinden hemen farkî
Bunun mevci biraz sık ânın ise kaddi talânî
Yine idiyye bahşişler verüp fevvare-i dilcû
Demadem etmede etraf-ı havza sîm efşanı
Şehinşaha bu iyd aygamı cümle kulların çünkim
Şerefyab olda pa basanla bulda izzet ü şânı
Ya Sadabad dahi çekse de hasret o pabuse
Anın hakkında icra kıl sen ol lûtf-i firavanî
Buyur ol cây-i dilcuyu ser efraz eyle lûtfanla
Hemişe hem rikab olsun sana teyid-i Rabbanî
Huda hemvare mahfaz eyleyüp zât-i hümayunun
Musahhar eylesün fermanına İran ü Turanı

§ [*Hal.*] Bayram münasebetiyle verilen hediyyeler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Osmanlıların ihtişâm ve azamet devrinde küçüklerin büyüklere hediyye takdimi âdet hükmüne girmiş ve giderek suiistimal bile edilip rüşvet halini almıştı. Serdarlıkla bir tarafa gönderilen vüzera ve ümera fütuhatları ganaimindan zamanın padişahına hediyye takdimi kaideydi. Hattâ Kaptan-ı derya Hayrettin Paşa bir defa sefer dönüşünde, omuzlarında birer kese akça ile iki yüz ve ellerinda gümüş tepsi içinde biner altını muhtevi atlas keseleri hamil yüz gulâm ve yine ellerinde altın tepsiler içinde inci ve mercan tespihler ve gerdanlıklar ve altın kadehler ve sair kıymetli şeyleri taşıyan iki yüz cariye takdim eylemişti. Daha sonraları sefer avdeti ve emval-i ganaim kaydı bertaraf olup İstanbul'a gelen vezirlerle beylerbeyilerin hediyye takdim etmeleri usulü meydana geldi. Hattâ silâhdarlıktan Mısır valisi olan İbrahim Paşa kubbe vezirliği ile İstanbul'a davdet olununca takdim eylediği hediyyelere yirmi kere yüz bin altın kıymet takdir olunmuştu. Bir milyon altın lira demek olan bu hediyyeler seksen bin miskal altından murassa bir taht ve altın ve mücevherat ile müzeyyen esliha ve at takımları ve sair eşya ve birkaç yüz hayvandan ibaretti.

Asrının zengin vezirlerinden olan sadrazam Sinan Paşa'da Üçüncü Murat için Gülhane'de halâ asarı baki olan (İncili Köşk) ü yaptırmış ve bu münasebetle büyük bir ziyafet tertip ettiği gibi külliyetli murassaat dahi takdim eylemiştir.

İşte bu asırlarda hediyye takdimi için muhtelif vesileler aranırken bayramlarda hediyye takdimi de hatıra gelmiş ve tatbikine başlanmıştır. Bu hal aşağı yukarı Tanzimata kadar sürmüştür.

İZALE-İ BÜZAK (ازالهٔ بزاق) [*Vak.*] Tükrüğün temizlenmesi mânasına gelir bir tâbirdir. Arapça büzak; tükrük, salya demektir. Fâtih kanunnamesinde yollardaki tükrükleri temizlemek için kullanılacak adama vazife (aylık) gösterilmiştir.

Eskiden tükrük ve salyalar üstlerine bu işle mükellef tutulan adam tarafından beraberinde taşıdığı kül dökülmek suretiyle mide bulandıran ve bir takım hastalıkların geçmesine sebep olan kötü manzara ve tehlikesi bertaraf edilirdi.

İZBANDUT (ایزبانـدود) [*Hal.*] Şaki, haramî, korsan, iri yapılı, haydut kıyafetli adam yerinde kullanılır bir tâbirdir. İtalyanca (Bandito) kelimesinden bozmadır.

İZBARÇO BAĞI (ایزبارچو باغی) [*Bah.*] Gemicilerin armaya çıkması, armadan arıya olma-

sı, istralya veya terislerde kalan bir şeyin aşağıya alınması gibi işlerde kullanılan bağın adıdır. Çekildikçe sıkışacak surette yapılan bağa «müteharrik izbarço bağı» veya «sügelî» denilir, Armada sakatlananları arıya etmek için yapılan bağa «çifte izbarço bağı» veya »düblen» adı verilir.

İZİNNAME (اذننامه) [*İlm.*] Nikâh için verilen izin kâğıdı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Medenî kanunun kabulünden evvel evlenecekler manileri olmadığına dair mahallelerinin ihtiyar heyetlerinden aldıkları ilmühaber üzerine kadıya müracaat ederler, oradan nikâhın kıyılmasına dair mahallenin imamına hitaben yazılan ve izinname denilen izin kâğıdı üzerine imama nikâhlarını kıydırırlardı. İzinnamenin arkasına kararlaşan mihr-i muaccel ile mihr-i müeccel yazılarak imamla iki tarafın da şahitleri tarafından imza edilir, bundan sonra saklanırdı.

§ [*İda.*] Yapılması Izne bağlı olan işler hakkında resmî daireden alınan kâğıtlara da denilirdi. İzinname; izin kâğıdı demektir.

İZLATKO (ايزلاتقو) [*Hal.*] Celeplik edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir, Rumelî'ye ait vesikalarda geçer.

İZMİR BİÇİMİ (ازمير بيچيسى) [*Kıg*] Fes kalıplarından birinin adı idi. Kalıplar sıfır denilen bir numaradan on altı numaraya kadardı. Sonraları kullanılmıyan «Dar Beyoğlu» iki numaralı olup nevileri arasında Aziziyye, Hamidiyye, Büyük Hamidiyye, Efendi biçimi, tam zuhaf namlarında şekilleri vardı.

İZMİR PAYE-İ MÜCERREDİ (ازمير پايهٔ مجردى) [*İlm.*] İlmiye rütbelerinden birinin adıdır. Müderris payesinden büyük Haremeynden küçüktü. Elkap olarak bu rütbe sahiplerine faziletlû kullanılırdı.

İZN-İ ÂM (اذن عام) [*İda.*] Herkese şâmil ruhsat, hareket mânasına gelen bu terkibi ıstılah olarak «cuma kılınan cami kapısının kayıtsız ve şartsız herkese açık olması» suretinde izah eden Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi, cilt I, sayfa 186 haşiyesi) şu tafsilâtı da veriyor:

«Kışlaların, mekteplerin ve sarayların içine dışarıdan herkes serbest giremediği için oralarda cami' de bulunsa cuma namazı kılınmaz. Nitekim birçok kışlaların ve mekteplerin büyükçe camileri olduğu ve oralarda beş vakit namaz kılındığı halde cuma namazı kılınmaz. Hattâ Yıldız Sarayı'nın içinde bir tiyatro bile yapılmış iken câmii dışarda bırakılmıştır. Yoksa bu dînî mahzur olmasaydı halktan o kadar korkan Abdülhamit II câmii de sarayın içinde yaptırır ve hiç dışarı çıkmazdı.»

Burada düzeltilecek ufak bir nokta, bunun dinî değil, idarî mahzur teşkil ettiğidir. Çünkü nerede olursa olsun cami yapılabilir ve cuma da kılınabilir. Hattâ Topkapı sarayı içinde camî bulunduğu ve cuma namazı kılındığı gibi Nezaret binaları içinde câmi ittihaz olunan yerlerde de mimberler vardı ve oralarda devletçe cumanın tatil günü olarak kabulünden evvel cuma namazı da kılınırdı. Nitekim Adliye ve Maliye nezaretleri binalarında birincisi yanıncıya, ikincisi de tıp talebe yurdu ittihaz olununcaya kadar cami' ittihaz edilmiş olan yerlerde mimberler de vardı. Burada ilâve olunacak bir nokta kalır ki o da bir şehir ve kasabada câmî tâbirinin medlûlüne uygun olarak yalnız bir yerde cuma namazı kılınmak asıl iken sonradan müslümanların çoğalması ve bütün müslümanların bir câmide namaz kılmalarına maddeten imkân kalmaması üzerine iki ve daha ziyade câmide cuma namazının kılınmasına cevaz verildiğidir.

İzn-i ümdür deya gitmemek içün degme yere
Zürefa körfezi bahş egledi zenperelere
Sevahilname - Fenni

İZN-İ SEFİNE (اذن سفينه) [*Mal.*] İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçmek için gemilerine verilen fermanlara mukabil alınan harç (resim, vergi) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılarda ilk sefine harcı Fâtih tarafından (Anadolu Hisarı) nın tamir ve karşısında (Rumeli Hisarı) nın inşa edildiği hicrî 856 (1452) tarihinden itibaren başlanmıştır. Hisarlar yapılarak içlerine muhafızlar konulmuş ve kendilerine istisnasız bütün ecnebi gemilerinin muayenesiyle kendilerinden bir hakk-ı mürur (geçme hakkı) istifasından sonra geçmelerine müsaade edilmesi emrolunmuştur.

1060 (1650 ve 1080 (1669) senelerinde tecdiden ve tevsian yapılan muahedelerde bunun miktarı her gemiden 300 akça olmak üzere tasrih olunmuştu.

İzn-i sefine fermanları divan-ı hümayun kaleminde isim yerleri açık bırakılarak ve balâsı tuğray-i hümayun ile tevşih olunarak hazırlanır, lüzumunda isim yerleri doldurularak liman idareleri vasıtasiyle verilirdi. Bu ferman harcı bir nevi ücret-i kalemiyye (yazı parası) olduğu için evvelleri divan-ı hümayun kalemi, sonraları liman idaresinde tesis olunan ferman kalemi hulefası miyanında taksim olunur, devletin umumî varidatı meyanına ithal olunamazdı.

Bu harç, sonraları, her devletin gemisine göre değişmiş olduğu gibi paranın tebeddülüne tabe'an bir hayli tahavvülâta da uğramıştır. Bazı devletler gemileri buharlı ve yelkenli olmaları noktasından resimce farklı idiler.

En son alınan harçlar şöyleydi:

Beher sefainden

Vapur	Yelken	Seferinin tâbi olduğu devletler
22	13	İngiltere
14	14	Fransa
17	17	Almanya
13	13	Rusya
13	13	Avusturya
15	15	İtalya
15	15	Yunan
18	18	İsveç
18	18	Danimarka
16	16	Belçika
18	18	Felemenk
18	18	İspanya
16	16	Amerika
16	16	Romanya
16	16	Karadağ

Bu hâsılatın senelik yekûnu vasatî hesapla 2500 lira derecesindeydi. Son zamanlarda birkaç defa devletin umumi varidatı meyanına alınması düşünülmüşse de her birinde bir suretle geri kalmış ve nihayet 1326 (1910) senesinden itibaren divan-ı hümayun ve liman ferman kalemlerinde bu âidatı almakta olan hulefaya maaş bağlanarak varidat 1326 (1910) senesi bütçesine ithal edilmiştir.

İZZETTÛ (عزتلو) [*İda.*] Miralaylara, saniye rütbelilerine, mir-ül-ümeraya, kaymakamlara ve İstabl-ı Âmire müdürlerine yazılan elkaptı. Miralaylarla saniye mütemayizlerine izzetlû efendim, diğerlerine izzetlû efendi denilirdi.

J

JENDE (ژنده) [*Sof.*] Melâmete sülûk eden dervişler tarafından halkın istihzasını celbetmek, bu suretle kibir ve gururu kırmak için giyilen yamalı cüppe demektir. Buna «murakka» da denilirdi. Böyle cüppe giyenlere «jende pûş», «murakka pûş» ıtlak olunurdu.

JENDEPÛŞ (ژنده‌پوش) [*Sof.*] Yamalı hırka giyenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Jende; Farsça yamalı elbise, hırka, gene Farsça giymek, örtmek demek olan puşiden mastarından puş da giyen demektir. Bunun yerine gene o mânaya gelen «murakka pûş» da denilirdi. Dervişler kibir ve gururlarını kırmak için yamalı hırka giyerlerdi.

JENGÂRÎ (ژنگاری) [*Sun'*] Bakır renginde olan yeşilimsi maddeye verilen addır. «Cengârî» tâbiri de aynı makamda kullanılırdı. Hassaten çadırlar hakkında istimal olunur, Cengârî veya jengarî çadır denilirdi. Türk çadırlarında bu renk makbuldü. Farsça bir kelime olan jeng, pas demektir.

K

KAA (قاعه) [*Mim.*] Divanhane, yazlık sofa yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Lehce-i Osmani» de «hanelerde tarz-ı mahsus divanhane, yazlık sofa» suretinde izah olunmuştur. «Şam evlerinde yüksek tavanlı ve zemini mermer döşeli büyük salon nevinden müzeyyen oda» demek olduğu yazılı bulunan «Sanat Ansiklopedisi»nde (kaa maddesi) şu izahat da verilmiştir: «Ekserisinin ortasında bir havuz vardır. Oturulan kısım eyvan şeklinde olup zeminden biraz yüksektir. Alçak olan kısma atebe tâbir olunur. Bu kısmın tavanı ekseriya daha yüksekçedir. Kaaların pencereleri umumiyetle yukarıya ve tavana yakın olarak açılır. Kaaların dört tarafı duvarla kapalı olup evin diğer kısımları ile kaa nın irtibatını temin için bu duvarlara kapı açılmıştır. Kaa'ları eyvan'la karıştırmamalıdır. Eyvanların önü bahçeye açık olur.»

KABA (قبا) [*Rıg,*] Üste giyilen kaftan nevinden elbisenin adıdır. «Kamus-u Osmani» de «kaftan, libas, ruba» suretinde izah olunmuştur. Mevlevilerin giydikleri bu üstlük için İsmail Hakkı merhum (Ruh-ul-Mesnevi, sayfa 394) şu tafsilâtı veriyor: «Mâna-yı aslisi itibariyle melbus ve mefruştan eamdır. Melbuse tencame derler. Aslı cami-i ten'dir. Amma kesret-i istimalle melbusta alâm-ı galibeden olmuştur. Itlak üzerine zikrolunursa murat arkaya giyecek olur. Bir libasın önü tutuk olsun açık olsun came derler. Kaba önü açık kaftana mahsustur. Nitekim ekser-i bilâtta mütearefitir.»

Bu riya-yı fakr ile bestir sıfal-ı gûy-a yâr
Mahrem-i bezm-i fena taç ü kabayı neylesun
Nev-i

KABADAYI (قبادایی) [*Hal.*] Mecaz yoluyle cesur, kahraman, cengâver, harp ve darp adamı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yersiz ve lüzumsuz yerlerde kabadayılığa kalkanlara yahut kabadayılık taslıyanlara «kaldırım kabadayısı» denilir. Kabadayılar ağır başlı, fenalıktan kaçınır, iyiliği sever insanlar oldukları için muhitlerinde hürmet görürlerdi. Eski adetleri çok iyi bilen değerli muharrir Ulunay bir yazısında (kabadayılar, külhanbeyleri, zorbalar, Yeni Sabah, 8. Ekim. 1949) kabadayıları şöyle anlatır:

«Kabadayı evvelâ ırz düşmanı değildi. Hattâ mahallesindeki genç kızları Kalpakçı başı zamparalarından korur, daha kahveye çıkamıyacak yaştaki delikanlıları da kötü yerlere dadanmamaları için nezareti altında bulundurdu. Ekseriya mahalle tulumbasında ya reis yahut ağalık ederdi. Onu da semtin nüfuzlu adamları, ileri gelenleri muhafaza ederlerdi. İnsanlık hali bu ya: bazan yedi mahalle ötede bir dost gecesinde vukuat çıkabilirdi. «İstanbul'un böyle sayılı fırtınaları vardı: Kel Eşref, Yenibahçeli Reşit, Çeşme Meydanlı Arap Reyhan, Yeşiltulumbalı Kahraman bey, Yeniköylü Suphi, Saraf Niyazi, Acem Şevki gibi.

«Bunların bazılarının elinden kaza da çıkmıştır. Fakat hiçbir zaman kendilerini bozmamışlardır. Bunlar bir nevi eski İstanbul şövalyeleri idi. Meselâ sandalcı Arap Reyhan Galata'da Kefalonyalılarla dövüşmüş... Eline geçirdiği iskemle ile bunları çil yavrusu gibi dağıtmış. Arkadaşları iki ay Reyhan'a selâm vermemiştir: Sabep? «Senin tokatın kâfi değil mi idi? İskemleye ne lüzum vardı? diyorlardı. Gelin de bu zihniyeti bu zamana sığdırın bakalım.

«Bu adamları sokaklarda ötekine berikine tecavüz eden it alayı ile mukayese etmek doğru değildir.»

1908 Temmuz inkilâbından sonra bu türlü kabadayılar ortadan kaybolmuştur.

KABADAYILIK TASLAMAK (قبادایلق طاسلامق) [*Hal.*] Hiçbir şeyden korkmadığını, cesur olduğunu lafları ve hareketleriyle göstermiye kalkanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü harekette bulunanlara «kaldırım kabadayısı» denilir.

KABAK MEYDAN (قباق میدان) [*Ok.*] Ok atılan meydan hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KABAK MELTEMİ (قباق ملتمی) [*Hal.*] Mayısın son haftasında esen mevsim rüzgârına verilen addır.

KABARA (قبارا) [*San.*] Gelin çeyizi kadife kaplı çekmeceler, mum iskemleleri, nalınlar, el aynaları ve emsali üzerine altın veya gümüşten kabartma suretiyle yapılan oyma çiçeklere verilen addır. Bunları işliyenlere «kabaracı» denilirdi.

Kadife ve çuha üzerine sedir örtülerine, perdelere, yastıklara kayık ve araba döşemelerine bu suretle kabaralar yapılır, gelin odaları, zenginlerin salonları bu işlerle süslenirdi.

KABARACI (قباراجی) [*San.*] Kadife ve çuha üzerine altın veya gümüşten kabartma suretiyle oyma işi yapanlara verilen addır. Bu türlü işlere «kabara» denilirdi.

KABARTMA KADİFE (قبارتمه قطیفه) Üzerinde kabartma tezyinatı bulunan kadife hakkında kullanılır bir tâbirdir. Çatmalar gibi nakışları kabartma olarak dokunan kumaşlara «kabartma nakışlı kumaş» denilir.

KABARTMA NAKIŞLI KUMAŞ (قبارتمه نقشلی قماش) [*Gig.*] Nakışları kabartma olarak dokunan kumaşlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Çatmalar bu nevidendi. Kadifelerin de bu türlüleri vardır. Onlara da «kabartma kadife» denir.

KABARTMA ŞEMSE (قبارتمه شمسه) [*San.*] Eski ciltlerde süs makamında yapılan şemselerin kabartmalı olanlarına verilen addır. Kabartma şemse şimdiki mühürlerle emsali şeylerin soğuk damga ile yapılan kabartmalarına benzerdi. Şemsenin kabartma olmıyanlarına «yazma şemse» denilirdi.

KABA SOFU (قبا صوفی) [*Hal.*] Taassup ve züht-ü bârit (soğuk gösterişli) erbabı hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KABA SORTO (قبا صورتو) [*Bah.*] Direklerinde ufkî serenler bulunan gemiler hakkında kullanılır bir tâbirdir

KABA SORTO DONANIM (قبا صورتو دوناتم) [*Bah.*] İki dilden donanan halat hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KABA ZURNA (قبا زورنا) [*San.*] Alelâde zurna hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski zamanın orkestrası olan mehterhanede zurna ile beraber tabl, nakkare, kös, nefir, sanc da çalınırdı Evliya Çelebi seyahatnamesinde (cilt I, sayfa 641) Osmanlı padişahlarının ve Tatar Hanlarının alaylarında çalınan zurnanın kaba zurna olduğunu yazdığı gibi zurnanın diğer nevileri de şu suretle kaydedilmiştir :

«Cura zurna, Asafî zurna, Arabî zurna, Acemî zurna, Şahabî zurna. Yine Evliya Çelebi zamanında İstanbul da kaba zurna çalanların sayısını 100 olarak gösteriyor.

KABE KAVSEYN (قاب قوسین) [*Sof.*] Daire-i vücutta ibdâ', iade, nüzûl, uruc, failiyyet, kabiliyyet gibi beynelesma mevcut olan tekabül itibariyle esma ve sıfata ait bulunan kurb-i esmai'den ibarettir. Sofiye ıstılahına ait eserlerde bu suretle târif olunan bu tâbir için şu tafsilât ta veriliyor : «Bu kurb, kurb-i sıfatî olup kurb-ı zâtî değildir. İttisal denilen temyizin bekasiyle beraber Hak ile ittihattan ibarettir. Bu makamın fevkinde yalnız «ev edna» makamı vardır. Bu son mertebe, ayn-ı cem'deki ehadiyyet-i zâtiyyeden ibarettir. Fena-i mahz ve tams-ı küllî ile abdle Hak arasındaki temeyyüz ve itibarî olan ikilik zail olduğundan bu makama «ev edna» tâbir olunmuştur ve ehadiyyetle ehadiyyetin ittihad-ı zâtisi makamıdır. Bu Makam kurb-i zâtidır.»

Rahmetli Elmalı'lı Hamdi Yazır «فكان قاب قوسین او ادنی» âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 1, s 4576) şu tafsilâtı vermiştir :

«Kavs; yay demektir. Kab de yayın kabzasiyle kiriş mahalli olan iki köşe aralığına denir ki bir yayda iki kab bulunur. Bu mâna ile bazıları burada kalb tarikıyle bir kavsin iki kabı demek olabileceğini söylemişlerdir. Yayın kabzasiyle kirişi arasına da denilebildiği söylenmiştir. Mızrak (rumh), değnek (sevt), arşın (zira', kol), boy, kulaç (ba'), adım (hatve), karış (şibr), serre (fitr), parmak (ısbı') tul ölçüsü olarak kullanılmış olduğu gibi kavs da öyle bir tul mikyası olarak kullanılmıştır. Hicaz Lûgati'nde kavs: zira' mânasına geldiği ve İbn-i Abbas'tan burada bu mânaya olduğu da söylenmiştir. Buna göre «قاب قوسین» iki arşın kadar demek gibi olmuş oluyor. Lâkin burada daha güzel bir mâna nakledilmiştir. Şöyle ki: Araplar cahiliyyetde bir ittifak için andlaşacakları zaman iki yay çıkarır, birini diğerinin üzerine koyarak ikisinin kabını birleştirir, sonra ikisini beraber çekip onlarla bir ok atarlar. Bu onların herbirinin rızası diğerinin rızası, gadabı diğerinin gadabı olup hilâfı mümkün olmıyacak veçhile ahitleştiklerine işaret olurdu. Bu mânada kab, miktar mânasına değil, iki kavsin birlik manzarasını gösteren kabza ile kiriş arası demek oluyor. Görülüyor ki bu mâna hem öbürlerinden daha ziyade bir yakınlık tasvir ediyor, hem de mânevî bir kurbe işaret eyliyor. «او ادنی» daki «او», hattâ daha yakın mânasına bir terakki ifade eder. Böyle mûhatapların bakımından terdid suretinde anlatılması

da ifadenin temsilî olduğunu ihtar içindir. Bunun için müfessirîn derler ki kemal-i kurbu tasvir eden bu ifade meleke-i ittisali temsil ve bu'd-i mülebbisi nefyile Peygamberin vahyi istimaını tahkiktir.»

Matlab-ı âlây-ı evedanda cây itsek nola
Tir veş ittik makam-ı kab-ı kavseynî güzar
Nadiri

KABINA SIĞMAMAK (قابنه صيغمامق) [*Hal.*] Sabırsızlık, acelecilik, şişmanlamak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KABİLE (قابله) [*Tıp.*] Ebe kadın yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan kabil'in müennesidir. Kabil; anlayışlı, istidatlı demektir. Kabul edici, mümkün mânalarına da gelen kabil «tabib-i müvellid» dahi denilen erkek ebe doktor demek olduğu gibi aynı zamanda Âdem Aleyhisselâm'ın oğlunun da adıdır.

KABİR (قبر) [*Hal.*] Mezar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça kabir mezar demektir. Bunun yerine yine Arapça bir kelime olan «makbere» de denir. Makbere; aynı zamanda mezarlık mânasına da gelir.

Büyük âlim rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır « الهيكم التكاثر حتى زرتم المقابر » âyetini tefsir ederken (Türkçe tefsir, c 8, s 6049) müfessirlerin mütalâalarını uzun uzadıya yazdıktan ve «kabir ziyaretinin meşru' olan ciheti' yokmuş ve bu âyette ondan bahis münasebet almazmış gibi zannetmek doğru değildir» dedikten sonra kabir ziyaretiyle ölülerden yardım talebi için şu izahatı veriyor:

«Kütüb-i fıkhiyyede kabir ziyaretlerinin meşruiyyeti ve âdabı hakkında bahis vardır. Ezcümle: Dürr-i Muhtar da ziyaret-i kuburda beis yoktur, velev kadınlar için olsun. Çünkü «كنت نهيتكم عن زيارة القبور الا فزوروها» hadisi vardır. İmdad, Mücteba, Bahir ve Redd-i Muhtar'da: Her hafta ziyaret olunur, efdal olan cuma, cumartesi, pazar, pazartesi, perşembe günleridir. İlâh..., Feth-ül kadîr'de: Sünnet, kaimen duadır. Nitekim Aleyh-is-salât-ü ves-selâm Bekî'a çıktığında öyle yapıyordu ve diyordu ki السلام عليكم دار قوم مؤمنين وانا ان شاءالله بكم لاحقون yani selâm sizlere müminler kavminin yurdu, biz de inşaallah sizlere lâhik olacağız. Şerh-i lübab'ta ziyaretin adabındandır: Zair, müteveffanın baş ucundan değil ayak ucundan gelir. Lâkin bu mümkün olduğu takdirdedir. Yoksa Aleyhis Salâtü Ves-selâm bir meyyitin başı ucunda Sure-i Bekare'nin evvelini, diğer bir meyyitin ayak ucunda da ahirini okumuş olduğu sabittir. Âdabından biri de sahib olan (Es-selâm-ü aleyküm) lâfzıyle selâm vermektir. Aleyküm-üs selâm değil. Zira şöyle varid olmuştur: السلام عليكم دار قوم مؤمنين وانا ان شاءالله بكم لاحقون، نسأل الله لنا ولكم العافية sonra kaimen dua eder, otururşa hâl-i hayatındaki mertebesine göre uzak veya yakın oturur ve Kur'an'dan kolayına geleni okur. Ezcümle: Fatiha ve Sure-i Bekare'nin evvelini «مفلحون» e kadar ve Ayet-ül Kürsi ve Amen-er-Resûl ve Sure-i Yasin ve Tebarekel Mülk ve Sure-i Tekâsür ve on iki yahut on bir yahut yedi yahut üç kere İhlâs, okuyabildiğini okur. Sonra اللهم اوصل ثواب ماقرأناه الى فلان اواليهم = Allahım okuduğumuzun sevabını filâna (yahut onlara) iysâl eyle der. Gerek kıraet ve gerek sair amellerden meyyite sevap ihdası hakkında İbn-i Abidin'de tafsilât vardır. Hülâsası: Hac an-il-gayr bahsinde ulemamız tasrih etmişlerdir ki insan, salât veya savm veya sadaka veya diğer amelinin sevabını başkasına yapabilir (Hidaye). Hattâ Muhit'ten naklen Tatar Haniyye'nin zekâtında: Tasadduk eden için efdal olan cemi-i müminin ve müminat için niyyet etmektir. Çünkü o onlara vâsıl olur. Kendi ecrinden de bir şey eksilmez. Bahir'da: Bir kimse namaz kılsa veya oruç tutsa veya sadaka verse de sevabını gerek ahyadan ve gerek emvattan başkasına *yapsa caiz olur ve* sevabı ehl-i sünnet velcemaa indinde onlara *vâsıl olur (Bedayi'). Hâfız İbn-i Teymiyye,* kıraet savabının Peygamber Sallallahü Aleyhi *Vesellem* Hazretlerine ihdasını menetmek istemiş, Çünkü onun Cenab-ı refiine ancak izniyle cür'et olunabilir. O ise ona salevat getirmek ve onun için vesile istemektir demiş. Sübki ve daha diğerleri ise bu gibi hususata izn-i hassa ihtiyaç olmadığını İbn-i Ömer'den ve daha başkalarından misal iraesiyle beyan ederek onu reddetmiştir ilâh.

«İmam-ı Âzam, İmam-ı Ebu Yusuf'a vasiyyetnamesinde şöyle demiştir: Sultanından ilme muvafık olmıyan bir şey gördüğün vakit onu kendisine itaatinle beraber an, çünkü onun eli senin elinden kuvvetlidir. Ona «Ben senin sultan olduğun, başkaları üzerinde sultayı haiz bulunduğun şeyde sana mutiim ancak siretinde ilme muvafık olmıyan bir şey arzedeceğim» dersin. Bunu sultanın yanında bir kere yaparsan kâfidir. Zira muvazabet ve devam edersen belki sana kahrederler. Bunda da dinin kal'ı olur. Şayet senin dinde ciddiyyetini ve emr bilmarufe hırsını anlamak için onu bir iki kere yaparsa bir kere daha yaptığı zaman yanına sen yalnızca gir ve dinde nasihat et, eğer ehl-i bid'at ise sultan olsa da münazara et. Allah'ın kitabında ve Resulüllahın sünnetinden mahazarını söyle, kabul ederse ne âlâ, etmezse artık seni ondan hıfzetmesini

Allah-ü Taalâdan dile ve ölümü an, üstadın ve kendilerinden ilim ahzettiğin kimseler için istiğfar eyle ve tilâvete devam et, kuburu ve meşayihi ve mevazı-i mübarekeyi çok ziyaret eyle.

«Hep bunlar ziyaret-i kuburun da meşruiyyetini, hikmetini, zamanını, usul ve âdabını göstermektedir. Şayan-ı dikkattir ki bunlarda ölülerden bir şey istemek, yetiş ya fülân gibi istimdat yoktur. Ancak selâm vermek «نسأالله لنا ولكم العافيه» gibi gerek diriler ve gerek ölüler hakkında selâmet ve muafiyyet için Allah'a dua etmek ve Kur'an okuyup sevabını hediyye etmek ve bilhassa geridekilerin de onlara iltihak edeceğini düşünerek iyman-ı kâmil ile gitmek için hazırlanmak üzere inşaallah diye meşiyyet-i İlâhiyyeye sığınmak vardır ki bunun hâsılı ölülerden bir şey dilenmeksizin onlara sade ruhlarını şadedecek, inşallah mertebelerini yükseltecek sevap hediyye edip her ne dileyecekse Allah'tan dilemek ve bütün kalbiyle âhireti, sonunda o kabirlere gidileceği ve o kabirlerin değileceği ve gönüllerdekinin derileceği, insanların feraş-ı mebus ve dağların ihn-i menfus gibi olacağı ve amellerin tartılıp mizanları ağır basanların işe-i raziyeye ve hafif gelenlerin nâr-ı hamiyeye ayrılacağı günü düşünüp Allaha iman-ı kâmil ve amel-i sâlih ile ermek azmini takviye ederek insanları aldatan tefahür ve tekâsür hırsından sıyrılıp mizanda ağır basacak hayır işlerle hayatın feyz ve semeresini iktitafa çalışmaktır. Ölenler, inşallah mertebelerine göre ya işe-i raziyeye veya nâr-ı hamiyeye gitmek üzere Allah'a rücu etmiş veya irca' olunmuşlardır. Berhayat olanlar da «المرء مع من احب» sevdikleriyle haşrolacaklarından, iyileri sevenler iyilerle, kötüleri sevenler de kötülerle haşrolunacaklardır. Sevginin kıymeti de «والذين آمنوا اشد حباً لله» Allah için olmak ve «قل ان كنتم تحبون الله فاتبعونى يحببكم الله» emri mucebince Allah için ittiba' bulunmak haysiyyetiyledir. Yoksa ölenler inşallah nekadar iyi olurlarsa olsunlar «تلك امة قد خلت لها ما كسبت ولكم ما كسبتم ولا تسئلون عما كانوا يعملون» hükmünce geçmişlerdir. Onların kazancı kendilerine, sizin kazancınız sizedir. Siz onların amellerinden mesul olacak değilsinizdir. Onun için onlarla tefahur tekâsürün mânası yoktur. «اياك نعبد واياك نستعين» misakı mucebince ibadet ve istiane ise ancak Allah'adır. Allah için halka iane memduh ve memurun-bih ise de halktan tese'ül mezmumdur. Dirilerden istenmesi caiz olmıyan şeyleri ölülerden istemenin hiç yakışmıyacağı da bedihidir. Onlardan istifade onların ahval ve siretlerini düşünerek ilmî, amelî eserlerinden ve güzel siretlerini yaşatmak suretiyle ruhaniyyetlerinden istifadedir. Onun için İbn-i Abidin Rahimehullah-ı aleyh Redd-i Muhtar'da der ki: Evliya, Allah'a yakınlıkta mütefavittirler. Ziyaret edenlerin menfaatleri de marifetleri ve sırları nisbetindedir. Bir insanın bir kitaptan bir müşkülünü halletmesi geçmişlerden bir istifadesi olduğu gibi bir kabri ziyaretle bir kitap okur gibi tefekkürün uyandıracağı hâtıralara göre bir tesir alması da tabiîdir. Bunun en güzeli de husule gelen rikkat-i kalp ile âhiret hissini duyup o intibah ile hayata dönmek ve gaflet perdesini sıyırıp kalan ömrünü hayır ve hasenat ile hakka kavuşturanlara iltihak etmek üzere Hak yolunda sâlih amellerle geçirmek azmini beslemektir ki Hadis-i şerifte buna «çünkü o size ahreti tezekkür ettirir» diye tenbih buyurulmuştur. Böyle intibah ile ibret alınması lâzım gelen kabir ziyaretini zıddına olarak tefahur suretiyle tekâsür için yapmak, kasvetin, gafletin son derecesi olduğundan dolayı öyle yapanlara «الهيكم التكاثر حتى زرتم المقابر» hitabiyle tevbih buyurulmuştur. Bu izah, kabir ziyareti hakikat mânasına olduğu takdirdedir. Buna «tekâsür sizi ta kabirleri ziyaret edişinize kadar ilhâ etti. Yani kabirleri ziyaret ettiğiniz zaman o tekâsür ve ilhâ kalmadı veya kalmaz» mânası verildiği takdirde gaye mugayyadan hariç olacağından kabir ziyaretlerinin dünya hırsına tekâsür ve ilhâya nihayet vereceğine de işaret edilmiş olur. Lâkin yukarda beyan olunduğu üzere müfessirîn bu takdirde kabir ziyareti hakikat mânasına olmayıp ölümden kinaye olacağını söylemişlerdir. Çünkü tekâsüre suret-i kat'iyyede nihayet veren ölümdür. Gerçi bir ölü başında bulunmak ve bir cenazeyi kabre götürüp defnetmek veya sonra kabrini ziyaret eylemek hallerinde de izah olunduğu veçhile kalbi olanlara bu intibah ve tezkir hükmü inkişaf etmez değil ise de bu, umumi ve katî olmadığı gibi bunlar hakikatte hep ölümün fer'î ve lâzımıdırlar. Bir de bunlar murad olunduğu takdirde memnu' ve mezmum değil, kelâmın sevk gayeye müteveccih olarak vâcip veya mendup olmak iktiza eder. Yani asıl maksad-ı İlâhiyi beyan ile zecr ü tevbihten ziyade ziyaret-i kubure sevk demek olur. Fakat bu hadd-i zatında güzel bir mâna olmakla beraber, bundan sonraki «كلا» ile zecre muvafık olmaz. Çünkü sevk icabınca kelâmın memnu zecri doğrudan doğruya ziyarete müteveccih olmak lâzım gelir. Bu ise tenafi ve tenakuz olur. Bundan anlaşılır ki kelâmın mâsîka lehi ziyareti kubur değil ilhâ ve tekâsür ile tevbihtir. Kelâmın memnu zecri de ona müteveccihtir.

Evvelki vecihlerde ise tekâsür icin olan mezmum ziyaret-i kubur mevzu-ı bahis olarak gaye, mugayyada dâhil olduğu için bu mahzur vârid olmadığı gibi gaye, mugayyadan, mâsîka lehten hariç olmak üzere mevt mânasına olduğu takdirde de varit olmaz ve meal şu olur: Tekâsür sizleri öyle iğfal etti ki ta canlarınız çıkıncıya, tenleriniz kabirlere girinciye kadar. « ✕ » iş öyle değil, sakın öyle kabir ziyaretine varıncıya kadar tekâsür ve tefahur ile oyalanmayın, sonu kabre varan, dünyada ehem olan vazifeyi unutup da boş, fâni şeylerle eğlenip oynamak, tekâsürle mağrurlanmak, akıllı olanlara yakışmaz. »

Gel ser-i kabrimde dur bir lâhza ey simin beden
Nurden bir serv dikmişler kıyas etsün gören
Avni

KABL-EZ-ZEVAL (قبل‌الزوال) [*Ast.*] Gece yarısından başlayıp ve gece yarısından zevale 12 ve zevaldan gece yarısına 12 saat olarak hasap edilen günün gece yarısından zevale kadar olan yarısı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zevalden evvel demektir. Zeval; güneşin guruba meyli demek olduğu için kabl-ez-zeval güneşin guruba meyletmeden evvelki zaman demek olur.

KABZA (قبضه) [*Ok.*] Yayın arka kısmının sol elin ayasiyle tutulan yerine verilen addır. Arapça kabz pençe ile tutmak, kabza da elle tutulan yer demektir. Yayın tutulma usulü vardır. Hattâ bu usul elin ve parmakların büyüklük ve küçüklüğüne göre değişir. Avuç içi büyük, parmakları uzun olanların kavsin ortasını avuçla parmaklar arasına, avuç içi küçük, parmakları kısa olanlar da parmak uçlarına yakın olan yerlerine koyarlar, ne büyük ne küçük olanlar ise parmakların ilk boğumun ortasına yerleştirirlerdi. Okçuluğa ait eserlerde şu tarif vardır: «Avucunun vasatına baş parmakla salâvat parmağın beyninde olan boş yerin gevşekçe olan derisini avucu tarafına toplayıp yayın kabzası vasatına kavsi dayayıp ve orta parmağı kabza ardından muşamba üstünden yayın kabzasiyle baş parmağın ikinci boğumu arasına sıkıştırıp ve baş parmağın tırnağiyle evvelki boğumunu muşamba üstüne kavice basıp dördüncü parmakla orta parmak yine muşambayı kabza zahrından alıp dördüncü parmağı kabzaya indirip küçük parmakla beraber alâ kaderittaka (kuvvet yettiği kadar) muşamba altından onlarla dahi kabzayı kavice tutup salâvat parmağı da orta parmak üstüne çevirip kavice tutula. Bir surette kavis tutula ki kabza üstünden su dökülse âye-i deste (elin ayasına) sirayet etmiye ve orta parmağın ucu bir surette kabza ile baş parmağın beynine vaz oluna ki tir güzar ederken ucuna isabet etmiye.»

Yine okçuluğa ait eserlerdeki izahata nazaran tutuşu başka başka şekillerde tarif edenler ve yayı tutanlar vardır. Hattâ yaz ve kış mevsimlerine göre farklı olması lâzım geldiğini ileri sürenler mevcuttur, Kabzaya bu kadar ehemmiyyet verilmesi tutuşun atış üzerindeki tesirinden ileri gelmektedir. «Kabza beş parmakla her ne kadar kavi tutulursa kuvvetini eline sarfa mecburiyyetle şeste dahi kuvvet gelip kesb-i şiddetle küşad-ı tehayyüz ve şedit olup tirin menzil-i maksude vusulünü mucip olur. Zira kavs kabzadan tarif olunan veçhile kavi tutuldukta çile cevanib-i erbaaya (dört tarafa) meyletmeyip şöyle müstakim olur ki mimar şakulü ile bakılsa bir tarafa inhiraf hissolunmaz ve çilenin inhirafına ve istikametine yumruk tutmak sebeptir. Çile münharif olunca fesad-ı tîre sebep olur. Tarif olunan veçhile muşamba altından parmaklarla kavi tutulmazsa yay cepheye meyilli olup tir siperde dikilir. Yumruk meyilli olması memduh ise de pek zemine meyilli olunca tîr sipere pek yatıp sürünmekle menzile mâni olur. Sol tarafa yani kabza tarafına yumruk ile siperin meyillemesi lâzım iken onun da ziyade meyilli olması tîrin kabzaya sıkılmasına sebep olur ve yakın kestirmenin alâmeti olan tîrin siperde şeset tarafına pertavı sırasında meyillemesi memduhça ise de ziyadesi mezmum olur ki tîrin tarik-ı müstekimden inhirafiyle mâni-i menzil olur. Zira kabzaya sürünmiyerek her ne kadar yakın güzer ederse (geçerse) makbuldür.»

KABZA ALMAK (قبضه آلق) [*Ok.*] Ok atmak, marıf tâbiri ile kemankeş olmak istiyenlerin iyice bilgi edindikten sonra hocasından okçuluk müsaadesi alması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Okçuluk öğrenmek istiyen okçulukta bilgili birini kendine hoca seçer, ondan okçuluğu öğrenirdi. Okçuluğa birtakım merasimle başlanırdı. Bu merasim dinî bir şekilde yapılırdı. Kur'anlar okunur, salevatlar getirilir, tîrendazların hâtıraları taziz edilirdi. Bunlardan sonra «bu deme gelince vukuu üzere üstadân ve üstadından mesmu ve meşhudum cümlesini dahi bu tarika kabul edip meşk ve talimime iptida ettim» demek suretiyle üstad sol eliyle tuttuğu yayı şâkirde teslim eder, şâkirt de öptükten sonra üstadın tarifi veçhile tutmak suretiyle üç kere çekerdi.

Okçuluğun icabettirdiği vukuf ve malûmatı elde ettikten, attığını vurmak, okunu dokuz

yüz keze kondurmak iktidarını kazandıktan sonra şâkirde üstadı tarafından kabza verilirdi.

Kabza almak denilen bu müsaade merasimle icra olunurdu. Kabza alacak olan kimse «Şeyh-ül - Meydan» (Şimdiki tâbirle kulüp reisi) ın izniyle yanında üstadı ve kendisinin ok attığına ve attığını hedefe isabet ettirdiğine şahadet edeceklerle birlikte ok meydanına çıkar, orada attığı oklarla rüsuh ve meleke sahibi olduğunun ispat ederdi. Kabza alacaklar çok ise hepsi ayni suretle ok atarlardı. Ok atma işi bittikten sonra yemek yenirdi, Yemek bitince meydan odasına geçilir, odada şeyhten başka tîrendazlar da kıdemlerine göre yer işgal ederlerdi. Kabza tâlipleri şeyhin yanında hazırlanmış olan ehramlara sırasiyle otururlardı. Bunun üzerine vekilharç tâlipleri sırasiyle ehramdan kaldırır, şeyhin önüne götürürdü. Karşısında ayakta duran tâlibe meydan şeyhi «Sen tâlib-i kabza mısın?» sualini sorardı. Tâlip cevap makamında temenna ederdi. Bunun üzerine yine şeyh «Ayağa durdum ve mahallinden aşırı ok attım diye dâva edersin ayak şahidin var mı?» der ve bunun üzerine vekilharç «ayak şahitleril» diye nida ederdi (bağırırdı). Daveti işiten iki kemankeş meydana gelerek şeyhin önünde dururdn. Şeyh bunlara «Bu tâlip kademin câyı (ok atarken ayak basılan yer, hiza) kademe düz bastı mı?» sualini irad ve bastı cevabını alınca «Destar bozulduğun gördünüz mü?» sualini sorar, buna da gördük cevabını alması üzerine «Şahit misiniz?» der, onlar da «şahidiz!» cevabını verirlerdi. Bunun üzerine vekilharç «Hava şahitleri» diye çağırır, bu davete de havacılar icabet ederdi. Gelenlere şeyh «Mahallinden aşırı okun kondurdunuz mu?» sualini sorar, onlar da «mahallinden aşırı okun kondurdnk ve destar bozduk» derlerdi. Bunun üzerine «Böyle şahit misiniz?» der, onlar da «şahidiz!» cevabını verirlerdi. Dört şahitle iktidarı tasdik olunan tâlip şeyhin huzurunda kabzası havada duran kavse karşı diz çöker, merasimle yayı ve ondan sonra da şeyhin elini öperdi. Yay'ın Arapça «kab», Türkçe «çelik» tâbir olunan yeri öpülürdü. Bunun üzerine «Götürün üstadına kabza virsün» şeklinde izin verir ve ayakta duran vekilharç tâlibi alarak üstadın önüne götürürdü. Tâlip üstadın önünda diz çöküp elini öperdi. Bunun üzerine üstad sağ eliyle tâlibin sağ elini tutar, kulağına «kemankeşlik sırrı» nı söylemek suretiyle kabza kullanmak salâhiyetini verirdi. Bu sırrı telâkki ile kabza sahibi olan tâlip teşekkür makamında tekrar üstadın elini öptükten sonra kalkar, orada hazır bulunan kemankeşlerin sırasiyle ellerini öperdi. Nihayet bir dua ile merasime son verilirdi.

KABZA AŞIRMASI (قبضه آشیرماسی) [*San.*] Kılıç kabzalarında eli düşman silâhından korumak için sapın üstüne köprü şeklinde yapılmış ve elin üzerinden aşırma bir şekilde konulmuş olan sipere verilen addır.

Buna «kabza siperi» de denilir.

KABZA ATMAK (قبضه آتمق) [*Ok.*] Ana-taşın soluna doğru atılıp dışarıya düşen ok hakkında kullanılır bir tâbirdir. Okun ana-taşa doğru atılmasına «urasıya attı», ana-taşın sağına doğrn atılıp okun dışarıya düşmesi haline de «şest attı» denilirdi.

KABZA BOĞAZI (قبضه بوغازی) [*Ok.*] Yayın sal ile kabzanın birleştiği yere verilen addır. Buna «tîr geçimi» de denilir.

KABZADAŞ (قبضه داش) [*Ok.*] Aynı meydan gününde kabza alanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kabza alma arkadaşı demektir.

KABZA SİPERİ (قبضه سپری) [*San.*] Kılıç kabzalarında eli düşman kılıcından korumak için sapın üstüne köprü şeklinde yapılmış ve elin üzerinden aşırma bir şekilde konulmuş olan sipere verilen addır. Buna «kabza aşırması» da denilir.

KABZIMAL (قبضیال) [*Mal.*] Ağnamın sayımına ve resmin tahsiline memur olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Para tahsil eden mânasına gelen kabz-ı mal'dan bozmadır. Bunların masraflarının karşılığı olarak hâsılattan verilen paraya da «başkalık» denilirdi.

«Türk Hukuk Lûgati»nde (Kabzımal Maddesi) «Eskiden tahsildar karşılığı olarak kullanılır» suretinde izah olunan bu tâbir için şu izahat da vardır: «Şimdi bilhassa İstanbulda balıkçı veya bağ, bahçe sahibi gibi müstahsile, istihsal masraflarına karşılık olarak avans veren, müstahsilin mallarını celp ve nezdinde muhafaza ederek satan ve satış bedelinden, verdiği avansı ve komisyonunu ve satış masraflarını alarak gerisini müstahsile veren yaş meyva ve yaş sebze ve taze balık üzerine iş yapan komisyonculardır.»

KABZ U BAST (قبض و بسط) [*Sof.*] Havf ve recadan tevakki ettikten sonra sâlikte hâsıl olan iki haldir. Kabz; ârifin emin olduğu şeyden havf etmesi yani korkmasıdır. Kabz u bast ile havf ve reca arasındaki fark şöyledir: Havf ve reca iyi olsun kötü olsun istikbalde vukuu melhuz bir işe mütaalliktir. Kabz u bast ise

istikbale değil vakte aittir ve ârifin kalbine galebe çalar

KAÇAMAK (قاچمق) [*Mim.*] Tehlike ve baskın zamanlarında kale ve saraylardan gizlice kaçabilmek için yapılan kapılara verilen addır. Yangın ve sair tehlike zamanlarında kaçmıya mahsus yol ve kapılara da kaçamak denir. Bunun yerine o mânaya gelen Arapça «Fürce» de kullanılır. Vesikalarda ve eski eserlerde fürce geçer

§ [*San.*] Çobanların hayvanlarını güttükleri yerde yemeleri için mısır unundan yapılan pişmiş bir hamura verilen addır. Rumeli'de çobanlar bunu «tağarcık» adı verilen deriden kaba koyarlardı. Mısır unundan suda pişirilmesi suretiyle meydana gelen bu madde halk tarafından da, bir kap içine sade yağ veyahut bal şerbeti konulmak ve onlara batırılmak suretiyle yenilirdi.

KAÇAN (قچن) [*Hal.*] Ne vakit, ne zaman yerinde kullanılır bir tâbirdir. O zaman ki, vakta ki yerinde kaçan ki, kaçankim suretlerinde de kullanılırdı.

Belâ bal olur cümle yârân ile
Kaçankim gele emr-i Süphan ile
Lâ

KAÇKUN RESMİ (قاچقون رسمی) [*Mal.*] Başıboş olarak tutulan hayvanların sahiplerinden alınan ceza hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlardan sahibinin çıkmaması üzerine satılanların satış bedellerine de bu ad verilirdi. Vesikalarda «resm-i kaçkun» suretinde de geçer.

KADEM (قدم) [*Öl.*] Yarım arşın yahut diğer bir tâbirle oniki parmak uzunluğundaki ölçünün adıdır. Aşağı yukarı 37,5 santimetreye müsavidir. Bunun yerine Türkçesi olan «ayak» da kullanılır.

KADEMHANE (قدمخانه) [*Mim.*] Abdeshane yerinde kullanılır bir tâbirdir. Abdeshaneler eskiden binadan dışarda olduğu için ayakyolu mânasına gelen bu tâbir meydana gelmiştir.

Kadın gaptı kademhane
Kaza-yı haceti bunde
Kodu tarihini Fehmi
Sı... hagratına ben de
Fehmi

KADEMİ YARAMAK (قدمی یارامق) [*Hal.*] Uğurlu gelmek, hayrı dokunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kadem; Arapça ayak demektir. Kademli, uğurlu, yümünlü yerinde kullanılır.

KADEMİYYE (قدمیه) [*İda.*] Hükümete ait bir emri yahut dâvetiyyeyi tebliğ etmek üzere gönderilen memura masraf karşılığı olarak verilen ücret hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kadem; Arapça ayak demektir. Halk arasında buna «ayak teri» denilirdi. Birini çağırmak için gönderilen memure verilen paraya «Mübaşiriyye» de denilmekte idi.

KADER (قدر) [*Kel.*] Takdir-i ilâhî (ilâhî takdir) alın yazısı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kaderin ıstılah olarak târifi şöyledir: Ezelden ebede kadar câri olan ahvâl ve şuunun levh-i mahfuzda sübut sureti üzere âyân-ı mevcudatta âdetullah ile vukua gelen hükm-i küll-i ilâhîdir.

Büyük âlim rahmetli Elmalı'lı Hamdi Yazır (انا کل شیء خلقناه بقدر) âyetini tefsir ederken (Türkçe tefsir, cilt 6, sayfa 4654-4655) kaderi izah ettiği gibi irade-i cüz'iyyeye münafi olmadığını şöyle anlatıyor:

«Çünkü biz (Allah-u Tâalâ) her şeyi bir kader ile halketmişizdir. - Her şeyin vukuundan evvel ezelde ilm-i ilâhîde mukadder olan bir kaderi, yani haysiyyet-i ilmiyyesi vardır ki kazasının cereyanı, filen yaratılışı o kadere göre vaki olur. Onu başkası istediği gibi icap ve tâyin (Determire) edemez. Onun için müerrim, kendi keyf ve iradesine göre cürmün mahiyyet ve mukadderatını değiştiremez. Kaderde akibeti bedbahtlık, mes'uliyyet, mahkûmiyyet ile Cehenneme götürmek olan cürm-ü measi sevap ve saadet vesilesi yapılamaz. Onun için mücrimler mücrim oldukları haysiyyetten dalâl ve niran içindedirler.

«Kader, abdin irade-i cüziyyesine münafi de değildir. Çünkü ihtiyarî fiillerin vukuu için irade-i cüz'iyye dahi kader cümlesindendir. O halk ve fiilin nasıl olduğuna yani kaderin kaza ile icrasına gelince (وما امرنا) bizim emrimiz de - yani işimiz yahut herhangi bir şeyi halk için buyurultumuz da - başka değil (الا واحده) ancak birdir. Bir kelimeden veya bir lemhadan ibarettir, (کلمح بالبصر) basarla bir lemha gibi. Gözle bir bakış lahzası, yani bir şuur ânı gibi ki (انما امره اذا اراد شیئاً ان یقول له کن فیکون) buyurulduğu üzere bir «kün» emrinden ibarettir.»

Muhtelif surette tarif ve tefsir olunan kaza ile kader beynini hükemanın bir kısmı bir hadis-i şeriften istidlâlen ayırarak kader; Cenab-ı Hakkın ezelden ebede kadar halkedeceği bütün şuun ve mevcudatı meydana getirmeden evvel levh-i mahfuza olacağı veçhile takdiri, kaza da; o mukadderatı infaz ile ademden hadd-i fiile ihracı demektir demişlerdir.

Ne sendendir, ne bendendir, ne çarh-ı kine verdendir
Bu derd-i ser humar-ı neşve-i câmı kaderdendir.
Nabi

KADI (قاضی) [*İlm.*] Kaza işlerine bakan memura verilen unvandır.

Halk arasında çıkan ihtilâfların faslına mahsus memuriyyet demek olan kaza pek eskidir. Çünkü insan tâ ilk varlığından itibaren kendisiyle hemcinsi arasında vuku bulan ihtilâfları fasledecek diğer bir adama daima muhtaç olmıştur. Bu ihtiyaç eski ve yeni dünya halkı için aynı şekilde hissedilmiş ve tatmin edilmiş olduğunda şüphe yoktur. Avrupalıların olduğu gibi Asya ve Afrikalıların hattâ bütün dünya sâkinlerinin ve şehir halkı ile kabîlelerin kadıları onların okumuş veya tecrübe sahibi olanları, büyükleri ve aynı zamanda hükümdar ve âmirleri idiler. Bir insan akıl ve kuvvetçe mümtaz olunca kabîlesinin hâkimi ve kadısı kesilerek kabîle arasında çıkan dâvaları hall-ü fasl ederlerdi. Bedevîlik devrinde bulunan bütün insanların da hali böyle idi. Araplar dahi o halde idiler. Akıl ve nüfuz ile teferrüt edenlere dâvalarını arzederler, onların verdikleri hükümleri kabul eylerlerdi. Bilâhara hükümet teşkil ettiklerinde kaza işlerini görecek memurlar tâyin olunmuş, hukuk ve ceza işleri onlar tarafından görülmüştür.

İslâmiyyette kaza işlerini ilk deruhde eden zat binnefis (şahsan) Hazret-i Peygamber idi. Daha sonra Hulefay-ı Raşidin bu vazifeyi gördüler. Çünkü «kaza» hilâfete dahil vazifeler cümlesindendir. Bu sebepten dolayı sadr-ı islâmda (islâmiyetin ilk zamanlarında) hilâfet makamını ihraz eden zevat bizzat bu vazifeyi deruhde ederler, başkasına havale etmezlerdi. Daha sonraları islâm devleti büyüyüp işler de çoğalınca halifeler gerek hilâfet merkezinde, gerek vilâyetlerde kendi taraflarından binniyabe (vekillerle) nâsın dâvalarını görmek için mahsus memurlar kullanmıya mecbur oldular. İslâmiyyette bu yolda ilk defa memur tayin eden zat (Hazret-i Ömer) dir. İkinci Halife (Eb-üd-Derda) yı kendisi ile beraber Medine'ye, sahabeden (Şüreyh) i Basra'ya, (Ebu Musel-Eş'ari)-yi Kûfe'ye Kadı tâyin eyledi. Mısır kadılığını (Kâab-Ibn-i Yesar) kabul etmediği için Hazret-i Ömer tarafından oraya kadı tâyini valiye bırakıldı,

Bir zamanlar her iklime bir kadı tâyin olunurdu. Daha sonra memleket mamuriyyet ve cesamet kesbedince her yere bir kadı tâyin edilmiye ve hattâ büyük şehirlerde mütaaddit kadılar bulundurulmıya başlandı,

Abbasîlerden (Harun-ur-Reşit) zamanında Bağdat şehri pek ziyade büyümüş ve umran kazanmıştı. O sırada (Ebu Yusuf) büyük bir şöhret kazandığı için (Harun-ur-Reşit) ona (Kad-ıl-Kuzat) unvanını verdi. Bu namla ilk telkip olunan (lakaplandırılan) zat (Ebu Yusuf) tur. Ulemaya ayrı ve hususi bir elbise tâyin ile kendilerini sair halktan farklı bir kıyafete sokan da yine (Ebu Yusuf) tur. (Ebu Yusuf) tan sonra gelen Kad-ıl-Kuzat'lar Bağdat, daha sonra da bütün memleket kadılarını tâyin etmiye başladılar.

(Endülüs) te ve (Mısır) da Abbasilere muasır olan veya daha sonra gelen hükümdarlar bu bapta Abbasîlerin isrini takip ederek kendileri Kad-ıl-kuzatları, kadı-il-kuzatlar da sair kadıları tâyin ederlerdi.

Sadr-ı İslâmda kadının vazifesi hasımlar arasında cıkan dâvaları fasl ve rüyetten ibaret idi. Daha sonra halifelerin daha başka işlerle uğrâşmıya başlamaları üzerine icabına, hâl ve mevki mükellefiyyetine göre kadılar sair bir takım işlerle de uğraşmıya başladılar. Kadıların vazifelerine mecnunlar, yetimler, müflislerden ve sefahet erbabından mahcur olanlara ait mallara ve islâmların vasiyyetnameleri, vakıfları, velilerin yokluğu halinde dul kadınların evlendirilmesi hususatına nezaret gibi müslümanların hukuk-u umumiyyesinin iyi bir halde cereyan etmesini temin etmek vazifeleri ilâve edildi. Daha sonra yollar, bina işleri, şahitlerin tezkiyesi, vukuf erbabının, naiplerin hallerinin tahkiki de kadıların vazifeleri cümlesine dahil oldu. Halifelerin bazıları kadılara tevdi' olunan vazifeleri genişletmekte pek ileri giderek gazaya gönderilen askerî kuvvetlerin kumandanlığını da kadıya tevcih etmişlerdir. (Yahya bin Ektem) o kabilden olan kadılardandı.

Fatımîlerden Aziz Billâh kadı (Ali bin Numan) a Mısır kadılığını tevcih ettiği zaman Şam, Haremeyn, Mağrip ve memleketin diğer cihetleri kadılıklarını, hatipliklerini ve imamlıklarını memuriyyetine ilâve olarak kendisine tevdi ettiği gibi altın ve gümüşün ayarına ve tartıların doğruluğuna bakmak vazifesini dahi kendisine tefviz eylemişti.

Yine Fatımîlerden Mustansır kadılık mansıbını (Ebu Muhammed-ül-Bayurî) nin uhdesine tefviz etmiş ve vezaret mansıbını dahi memuriyyetine ilâve olarak kendisine tevdi' eylemiştir. Kadılıkla vezirliği ilk cemeden bu zattır

Yukarıdaki malûmattan ve tarihî şahadetlerden (Kaza) mansıbının vazife itibariyle son derece geniş olduğu ve her asırda ve her

devlette aynı derecede kalmayıp değişikliğe uğramış bulunduğu anlaşılmıştır. Sadr-ı islâmda yetişen halifeler ehlî asabiyyetlerinden olan Araplardan, yahut (halef) veya (rık) veyahut (ıstına') ile kendilerine mevali olan sair islâmlardan olarak iktidar ve kifayetine ve aldığı maaş ile kanaat edeceğine itimat ettiklerinden başka kimseyi kaza mansıbına tâyin etmezlerdi. Daha sonraları hilâfet saltanata intikal edince bu şarta dikkatle bakılmamıya başlandı.

Hükümet Arap olmıyanlara intikal eyleyince kadının vazifesi tedricen hasımlar arasında tahaddüs eden dâvaların faslına ve şahsî hususlar hakkında hüküm ifasına inhisar etti. Nihayet son zamanlardaki Şer'î mahkemelerde olduğu gibi şahsî işlere münhasır kaldı.

İlk zamanlarda kadılar halk arasındaki dâvaları câmilerde görürlerdi. Dâvacılar kadıların yanına gelerek dâvalarını söylerler ve faslettirirlerdi.

Kadılık mansıbı bir zata tevcih olunduğu zaman o zat alayla câmie götürülür ve orada tâyini hakkında sadır olan (sicil) - berat - ın okunma merasimi icra olunurdu.

Kaza vazifesi diyanet noktasından gayet meşekkatli ve muhataralı sayılırdı. Bunun içindir ki birçok zevat ve o meyanda (Ebu Hanife) kadılığı kabulden imtina' etmişlerdir.

Kadılara verilen maaşa gelince bu maaş zamanın ve devletlerin hal ve şanlarına göre değişirdi. Hazret-i Ömer (Şureyh) i Basra kadılığına tayin ettiği zaman kendisine her ay yüzer dirhem nakit ile idaresine kâfi bir miktar buğday tahsis eylemiş idi. Hülefayı Râşidin zamanında kadıların aylıkları bu miktarda devam etti. Emevîler bütün maaşlar gibi kadıların aylıklarını da artırdılar. Abbasîler devrinde ise Mısır kadısının aylığı şehrî otuz dinara çıkarıldı Hassaten (Me'mun) zamanında kadıların maaşı çok arttırılmıştır. O sırada Mısır'da kadı bulunan (İsel-Münkeder) e ayda dört bin dirhem yani iki yüz seksen dinar maaş verilirdi. Fâtımîler devrinde Mısır kadısının maaşı senede bin iki yüz dinardı.

Kadılık bir zamanlar halifeye veyahut ümeraya ödemesini deruhde ettikleri bir bedel mukabilinde ilzam edilmiştir. Kazayı iltizam ile ilk deruhde eden zat hicrî 350 (961) senesinde (Âl-i Büveyh) den (Muizz-üd-Devle) zamanında (Abdullah bin Hasan üş-Şevarib) dir. Mumaileyh senede iki yüz bin dirhem ödemek şartiyle Bağdat Kad-ıl-Kuzat'ı olmuş idi. Daha sonra kadılık mansıbının iltizam suretiyle tevcihi bir âdet hükmüne girdi

Osmanlılar da kadı tâyininde ilk İslâm devletlerindeki usule tebaiyyet etmişler, tanınmış zatları kadılığa tâyin eylemişlerdir. İslâm diyarının maruf aileleri bir taraftan Anadolu'ya geliyor, diğer taraftan da açılan medreseler kaza tarikını ihtiyar edecekleri yetiştiriyordu. Hattâ kaza işinin İslâm an'anesine tevfikan camilerde görülmesi için Bursa'daki Yeşil ve Yıldırım Camilerini dâva görülebilecek bir şekilde yaptırmışlardı.

Kadılığa Osmanlıların ilk zamanlarında çokluk rağbet olunmadığı halde sonraları pek ziyade arzu gösterenler olmuş, bunun neticesi olarak da rüşvet vermeyi ve almayı meydana çıkarmıştır.

Kanunî'ye sadrazamlık etmiş olan Lûtfü Paşa'nın şu ifadesi (Lûtfü Paşa Tarihi, sayfa 46) dikkate değer:

«Evvel zamanda kadılığa yarar Danişmendi müderrislerden talep ederlerdi. Bir kadılık nice zaman mahlûl dururdu ve kimse kadılığa razı olmazdı. Zira kadılık cehennemden bir hasır yeridir derlerdi, kadılıktan kaçarlardı. Bu acep tir ki şimdiki zamanda kadılık için rüşvetler verirler ve şefi'ler tutunurlar, dilek ettürürler. Beyler ve kazasker kapısında her ve zelil olup mülazimet etmezlerdi.»

Osmanlılarda ilk kadılığa kimin tâyin edilunduğunu tarihler yazmıyor. Hattâ kadılığın Osmanlı padişahlarından hangisi zamanında ihdas olunduğu da meskût geçiliyor. Yalnız Kâtip Çelebi (Takvim-üt-Tevarih) de (sayfa 88) 689 (1920) vak'aları arasında Osman Bey tarafından daha 688 senesinde kadı nasbedildiğini haber veriyor: «İptida-i Devlet-i Âl-i Osman bu tarihten itibar olunmak mücerret Âl-i Selçuk inkırazına binaendir ve illâ altı yüz seksen sekiz Karahisar'da kadı nasbolunup hutbe okunmuştur.»

Bu böyle ise kadılık daha ilk Osmanlı padişahından itibaren teessüs etmiş demektir. Şahıslar beyninde münazaalı işlerin eksik olmıyacağı ve bunların salâhiyyetli biri tarafından hâl ve faslı lâzım geleceği düşünülürse kadılığın mebdeini Osman Beyin zamanına kadar çıkarmıya hem imkân ve hem de zaruret vardır.

Yıldırım Bayezit zamanında kadılığın çoğalmış, hem de bunlar arasında bazı uygunsuzluklar başgöstermiş olduğuna meşhur kadılar kıssası delâlet etmektedir. Hattâ kadıların bu münasebetle resim almaları takarrür etmiş ve alacakları rüsum miktarı tâyin ve tesbit olunmuştur. Kadılarla müderrislerin meratip silsilesini tâyin ve tesis eyliyen (Fâtih) tir.

Kadıların esas vazifeleri «Kanunname-i Osmani» de (Millet Kütüphanesi Yazmaları,

Kavanin Kısmı, No. 37, s. 53) şu suretle gösterilmektedir: «Kadı; hâkim olup icra-yı ahkâm-ı şerayi-i Nebeviyyede Sallâllahü Aleyhi vesellem alâ şariiha ürve-i vüska ve evamir ve nevahiye, mütemessik olup istima-i deavi ve fasl-ı husumette şer-i kavimden inhiraf göstermiye ve derahim ve denanir-i evkaf tescilinden maada eimme-i Hanefiyyeden muhtelef-ün-fiha olan mesail-i kema yenbagi tetebbu' edip asahh-ı akvali bulup anınla amel eyliye ve kütüb ve sukûk ve sicillât ve tezvic-i sigar ve segair ve kısmet-i mevaris-i reaya ve zapt-ı emval-i eytam ve mal-ı gaip ve azl ü nasb-ı vasî ve naibe ve akd-i enkiha, tenfiz-i vesaya ve sair kaza-i şer'iyyede bittemam velkemal mutasarrıf ve mübaşir olup ol yerin mecmu-ı ahalisi mevlâna-yı mezburu kendulere kadı ve hükmünü nâfiz ve câri bilip kazaya-yı şer'iyyelerinde rücuu mezbure eyleyip emrinden tecavüz eylemiyeler.»

Kadıların vazifeleri yalnız bunlardan ibaret değildi. İstanbul ve taşrada aynı zamanda mülkiye ve belediye işleri ile de meşgul idiler. Bilhassa belediye işleri hemen tamamiyle kadılara aitti. Bu itibarla esnafın resmî mercii kadılar demekti Açıkçası kadılar bulundukları yerin belediye reisi idiler. Esnaf beyninde niza' vukuunda halli, kethüda ve yiğit başı intihabı ve icabında bunların azli veya tebdili, narhın artırılıp eksiltilmesi, mevcut gediklerin çoğaltılıp kaldırılması, gedik alım ve satımının takrir muamelelerinin ifasiyle şer'î sicillerin kaydi, esnaf arasında mer'î teamül ve eski nizamın muhafazası hep kadının veya vekili bulunan naibin vazifeleri cümlesinden idi. Esnaf bir müşkilâta uğradıkça (Meclis-i şer-i enver) e müracaatle meseleyi hallettirirdi. Bir kimse mevcut ve muayyen dükkândan fazla olarak aynı çarşıda veya esnafın toplu bulunmadığı diğer bir yerde bir dükkân açsa veya muayyen olan ölçü, vezin ve biçime aykırı bir şey yapmağa kalkışsa başlarında kethüda ve yiğit başıları olduğu halde esnafın bütün (müsin ve ihtiyar ve söz sahipleri) yani müntahap ve yaşlı ileri gelenleri ve söz anlıyan ve söz bilenler (Meclis-i şer-i lâzim-üt-tevkir) e gelerek (kadîm-ül-eyyamdan beru olagelene muhalif) ve (nizam-ı kadîm) e mugayir surette harekete cür'et ile (ibadullahı izrara içtisar) etmiş olan kimse ve kimseler hakkında şikâyet dermiyan ederler ve müşteki-anhi (dâva olunanı) dahi meclise celbettirerek (şer-i şerife muvafık ve arzularına mutabık) surette meseleyi halletmeden gitmezlerdi. Kadıların bilhassa esnaf üzerindeki nüfuzu hem kat'î hem de şer'î ve cezalar ise gayet şedit idi En hafifi aylarca hapisten ibaretti. Kadılar kanunen memnu olmasına rağmen sonraları bozulmuş olmak dolayısiyle yapmağa başladıkları esnaflıktan dolayı yeniçeriler hakkında bir parça müşkilâta uğrarlar idiyse de temerrüt edenleri yeniçeri ağasına danışmak şartiyle hafif cezalarda Rumelihisarında ve ağır cezalarda Kilid-ül-bahir kalesinde hapis ettirmek kadı'nın salâhiyyeti cümlesindendi. Bu hal 1253 (1837) senesine kadar devam etmiştir. (İhtisap Nezareti) nin ihdası üzerine kadıların belediye işlerine mütaallik vazife ve salâhiyyetlerinin çoğu kaldırılmıştır.

Kadıların vazifesi belediye işlerine de münhasır değildi. Dinî, dünyevî bütün işlere şâmildi. Ahlâk zabıtasına kadılar bakar, hattâ memleketin asayişiyle onlar alâkadar olurdu.

Ahlâk zabıtası cümlesinden olarak kadınların tesettüre riayetlerini kadılar temin ederler, yolsuzluğa sapmış olanları onlar cezalandırırlardı.

Saltanat makamından buna dair kadılara doğrudan doğruya ahkâm yazılırdı. İşte bunlardan *iki tanesi: «İyd-i şerif-i* behcet *redif* eyyamında nisa tâifesinin esvak ve bazar ve mahallât aralarında keşt ü güzarları ba ferman-ı âli memnuattan olmakla imdi mahallât imamları meclis-i şer'a dâvet ve bimennihi taalâ işbu iyd-i fıtrın iptidası gününden hitamı hengâmına dek nisa taifesi esvak ve bazara çıkmayıp ve mahallât aralarında gezmeyip buyutunda (evlerinde) ikamet ettirilmesi hususunda tenbih ve eğer iyd-i şerif eyyamında mugayir-i ferman-ı âli harekete cesaret ve esvak ve mahallât aralarında keşt-ü güzar edeni olur ise tedip olunacakları muhakkak olduğu mahalleleri ehalilerine imamları marifetiyle alâ vech-it-tehdit ifade ve ifhama mübaderet eyliyesiz diyu sene 1179 (1765).

İkincisi: Tahtgâh-ı saltanat-ı seniyye-i cihanbanı olan dar-ül-aliyye nuhbe-i memalik-i islâmiyy'den olduğuna binaen nisvan taifesinin ırz ve edebe riayetleri lâzime-i hâl ve muktezay-ı ırz ve şanları iken bu esnada ekserisi ehl-i islâma şayan olmıyan u'cube başlar ve rengârenk yaka feraceler ihdas ve yüzleri ve göğsü ve gözleri açık bî edebane etvar ile lâübali keşt-ü güzar eyledikleri rey-el-ayn manzur ve meşhud-u cihandari olduğuna binaen fimabaad bu makule heyet-i gayr-ı meşrua men'-i küllî ile men' ve yasağ ve hilâfına cesaret eder olur ise ibreten lilgayr tedip olunup istikrar-ı nizamına iptidar olunmak babında emr-i hümayun-i şehriyarî şeref efzay-ı sudur olmakla imdi bilcümle mahallât eimmelerin

huzurunuza getürüp hitam-ı donanmay-ı hümayundan sonra esvak ve pazarda keşt ü güzar edecek nisvan tayfası ırz ve edebe ve muvafık-ı şeriat heyete riayet edüp taşraya yemenilerinin nakış ve rengi malûm olan bir kat yaşmak ile büyük baş bağlamaktan ve rengârenk ve büyük yakalı ferace giymekten memnu' olup eslâfta menzur ve meşhut olduğu üzere küçük yakalı ferace ve iki kat yaşmaklı sagir başlar ve ehl-i islâma şayan ırz ve heyetler ile keşt-ü güzar eylemelerini şimdiden cümlesine ifade ve mütenebbih olmıyanları zabita marifetleriyle men' ve te'dip olunmak üzere tenbih olunduğu dahi mahalleleri ahalilerine tenbih eylemeleri tekit birle heyet-i gayr-ı maraziyyenin ref-ü izalesine ihtimam ve icray-ı emr-i hümayuna sa'yi tam eyleyesüz diyu.

10 Recep 1190 (1776)

Ahlâkî fenalıkların vuknuna meydan kalmamak için meskenler hakkında bile kadılara müdahale hakkı veriliyordu:

«Fil-asıl Âsitane-i Saadet'de vâkı mahallât aralarında biribirlerine namahrem olanlar, mesken-i şer'î olmıyan hanelere mahallât eimmeleri tama-ı hamlarına binaen ikişer kimsenin sâkin olmalarına ruhsat vermeleri memnu' ve nâmeşru' iken bir müddettenberu bu hususa ihtimam olunmamaktan naşi eimmelerden bazıları tama-ı hama tebeiyyet ile ol makule nâmahrem mesken-i şer'î olmıyan hanelere ikişer müstecir vaz'ına ruhsat ile maazallah-i taalâ hilâf-ı şer-i şerif nice fezahat vukuuna illet oldukları sahihan tahkik olunduğuna binaen emr-i münker ve nâmeşruun men' ve def'i ile muhafaza-i ırz-ı ibadullaha ihtimam olunmak derece-i vücupta olmakla imdi bilcümle mahallât imamlarını huzur-ı şer'a ihzar ve fimaba'd iki kapısı olmayıp nâmahrem ve mesken-i şer'î olmıyan hanelere iki adam vaz' olunmasına ruhsat vermekten mücanebet ve elyevm mahallelerinde ol makule hanelerin ikişer müstecirleri var ise ihraçlarına mübaderet eylemelerini ve bundan sonra bu hususa ihtimam etmeyip hilâf-ı ferman-ı âli hareket ederi olur ise imametliği ref' ve kendüsü nefy ve tağrip olunmak katî tenbih olduğu herbirine başka başka ifade ve tefhim ile daima bu emr-i lâzim-ül-itinaya dikkat ve nezaret olunarak eimmeden hilâf-ı emr ü ferman harekete rıza ve ruhsat gösterir olur ise derakap keyfiyyeti ilâm ve ifade birle mazmun-ı ferman-ı aliyyenin aleddevam infaz ve icrasına sa'y ü gayret eyliyesüz deyu 7 ca. 1194 (1780).

Halkı eğlenceden menetmek de kadıların vazifesi idi:

«Bundan akdem devletlû ve saadetlû Sadrazam hazretleri avrat ve er çengileri evlerde ve cemiyetlerde lehv ü lâab etmeden men' ve def' buyurmuşlar iken haliya mahallelerde, evlerde gerek nisa ve gerek rical düğün edip cemiyyet ettikleiinde çengiler getirüp malâyani lehv ü lâab edüp ferman-ı şerife muhalif hareket olunduğu istima' olunmakla gerektir ki cümle mahallâtın imamların çağırup muhkem tenbih ve te'kit eyleyüp minbaad bir mahallede bir fert cemiyyet ettikte çengi getürmiyeler ve saz ve söz ve lâab ü lehve mütaallik fuhşiyyattan bir şey ile cemiyyet eylemiyeler. İmamlar dahi mahallelerinde vaki ahali-i mahalliyyeyi bu makule şeylerden men' ve def' eyliyeler şöyle ki bir mahallede bir ferdin menzilinde bir saz ve söz çeng ü çegâne ola, çengiler lehv ü lâab edeler imamların cihetleri ahara verilmekle kurtulmaz bilmiş ola, takayyüt üzere olup men' ve def'ile mukayyet olup memnu olmıyanları huzurumuza ilâm eyliyeler deyu (1664/1665).»

Kadıların bu vazifeleri Tanzimat'a kadar bu suretle devam etmiş, ondan sonra yeni teşkil olunan memurlara verilmek suretiyle bu vazifeler kendilerinden alınmıştır.

Fâtih kanunnamesinde (sayfa 13) kadıların teşrifatça olan mertebeleri gösterilmiştir:

«Beylerbeyiler vüzeradan bir tabaka aşağıdır ve taht kadılarına tasaddur ederler, Dâr-üs-saltanatım kadısından gayrisi defterdarlarımdan aşağa otururlar.»

Yine kanunnamede (sayfa 20) İstanbul kadısının beylerbeyilerle müsavi olduğu gösterilmiştir.

«Dâr-üs-saltanatım kadısı beylerbeyiler ile beraberdir.»

Diğer kadıların teşrifatça mertebeleri şöyle idi: «Sair yüz elli akça kadılar defter kethüdalarının ve alay beylerinin üstüne otururlar.»

Muayedede kadılardan hangilerinin el öpecekleri de kanunname ile (sayfa 25) muayyendi: «Altmış akçadan yukarı ve yetmiş akça kadılar el öpmek kanunumdur.»

Kadıların beylerbeyi olmalarına da kanunname (sayfa 14) cevaz vermektedir: «Beylerbeyilik dört kimsenin yoludur. Mal defterdarlarının ve beylik ile nişancı olanın ve beş yüz akça kadıların ve dört yüz bin akçaya varmış sancak beylerinin yoludur.»

Kadılar defterdar da olabilirlerdi: «Büyük üç yüz akça kadı defterdar olmak kanunumdur ve üç yüz akça kadı beş yüz akça mertebesindedir (sayfa 17).

Yine kanunnameden (sayfa 17) Fâtih zamanında üç yüz akçalı bir tek kadının bulunduğunu anlıyoruz: «Halâ üç yüz akça kadı bir kimesne vardır.»

Kanunnamede mevcut diğer bir fıkradan (sayfa 20) sahn ile beraber dâhil mollalarına da defterdarlık verildiği ve bu müderrislerin nişancı dahi olabilecekleri anlaşılıyor.

Kadılığa kimlerin geçecekleri de kanunnamede (sayfa 20) tasrih olunmuştur: «Sahndan beş yüz akça ile kadılığa vusul bulur ve Ayasofya medresesinden dahi kezalik böyle vusul bulur.»

İstanbul kadılarının evlâtlarına, hürmeten, ulûfe verilirdi: «Taht kadı oğulları otuz akça ulûfeye mutasarrıf olalar (sayfa 21).

Kadılara yazılacak elkabı da kanunname (sayfa 31) tâyin etmiş idi. Beşer yüz akça taht kadılarına: «اقضى قضاة المسلمين اولا ولاقالموحدين معدن الفضل واليقين وارث علوم الانبياء والمرسلين حجة الحق على الخلق اجمعين المختص بمزيد عناية الملك المعين».

Yüz elli akça kadılara: «قدوة القضاة الاسلام عمدة ولاة الانام منجر الخلال عن الحرام».

Bundan daha dûn mertebedekilere le: «bir fıkra eksik» yazılırdı.

Kadıların iş sahiplerinden alacakları resmin ilkevvel Yıldırım tarafından tâyin olunduğunu yukarda kaydetmiştik. Bu resmin miktarı ilk Osmanlı tarihlerinde biribirinden farklı olarak yazılıdır. Nitekim Aşık Paşa Zade (sayfa 70) Yıldırım'ın, kadıları öldürmek istediğine dair olan hâdiseyi kaydettikten sonra Ali Paşa'nın tavsiyesiyle «binde yirmi akça resim» alınması kararlaşmış olduğunu yazmakta, Lûtfi Paşa da (Lûtfi Paşa Tarihi, sayfa 48) kadılar kıssasını ötekinden bir parça daha tafsilâtlı yazmakla beraber bin akçadan yirmi akça ve her mektuptan iki akça resim alınması takarrür ettiğini ve kazaskerlerin dahi aynı resmi almalarının kararlaştırıldığını ilâve eylemektedir. Lûtfi Paşa sadrazam olmak itibariyle onunki daha doğru olmak lâzım gelir.

Fâtih Kanunnamesinde (sayfa 29) «Kuzat bir sicilden yedi akça ve hüccetten otuz iki akça ve imzadan on iki akça alalar ve kısmet-i emvalden binde yirmi akça ve nikâhtan bikr (kız) ise otuz iki akça, seyyibe (dul) ise on beş akça alalar» diye yazılıdır.

«Merhum ve mağfur-un-leh Sultan Süleyman Hân aleyh-ir-rahmetü ver-ridvan hazretlerinin zaman-ı baamanlarında merhum Şeyh-ül-islâm Ebus-suud Efendi Hazretlerinin asrında olan Kanunname-i Sultanidir ki şer-i şerife muvafakatı mukarrer olup hâlâ muteber olan kavanin ve mesaildir» başlığını taşıyan ve «Osmanlı Kanunnameleri» adıyle intişar eden kanunnamede (Millî Tetebbu'lar Mecmuası, c. 1, sayı 20, s 327) «991 senesinde (1583) Kanun-ı mukarrerdir» ibaresini dahi muhtevi olduğu halde kadıların aldıkları rüsum hakkında şu izahat mevcuttur: «Kısmet hususunda ve gayride emr-i şerifim bunun üzerinedir ki her müteveffanın vârisleri mademki kısmet talep etmiyeler kadılar varıp cebr ile kısmet eylemiyeler şöyle ki veresenin bazı sagir olsa kıbel-i şer'iden vasi tâyin olup sagirlere ait olan mirası hüccet idüp resm-i kısmet talep eylemiyeler ve verese talebiyle kısmet olundukta binde on beş akçadan ziyade alınmıya ve kısmet eylediği uruz ve akardan resim alınmıya ve resm-i kısmet ziyade almak içün müteveffanın metrukâtını ziyadeye tutmaktan hazer idüp ehl-i hibre ile göre ve sicillât ve hüccet akçaların ifrat eylemeyip kanun-ı kadîm üzere sicile yedişer ve suret-i sicile on dörder ve hüccete otuzar ve ümena ve mütevelliler muhasebesini ve haraççı ve resm-i ağnamcı defterlerin imza için de on ikişer akça alup ziyada alanlara sebeb-i azl ola ve mirî mültezimlerinin kefillerin kendü bizzat göre ve kefelânın biz filânız dedikleri gibi midir ehl-i vukuftan tamam malûm etmeyince hemen takrirleriyle yazmıya, sonra hilâfı zuhûr eder ise kadıya tazmin ettirile ve emr-i şerif veya dâvacılar talepleriyle lâzım gelmeyince naiplerin kura ve nevahiye salıvermiye ve kefere nikâhından resim almıya ve beylerbeyi ve sancak beyi mektuplariyle ve kul gönderileriyle hariç kazada kaziyye istima' etmiyeler ve kadîmden vaaz ve nasihat edenleri ideler anlardan maada kütüb-i tefasir ve ehadis istihracına kaadir va vaaz ve nasihata lâyık olduğuna yedinde temessükü olanlara ittirtüp maadayı men' ideler ve südde-i saadetime hâkimler irsal eylediği arzlarına tarih yazalar.»

Bu kanunî ibare kadıların vazifeleri hakkında da bazı tafsilâtı muhtevi olduğu gibi bazı şeylerden kendileri menedildiğine nazaran kadılar tarafından bir kısım yolsuz muameleler yapıldığını da göstermek itibariyle hususi bir ehemmiyyeti vardır.

Aynı kanunnamede (sayfa 326) resimlerin Yıldırım zamanında konulduğu söylenmekte ve tarih de gösterilmektedir: «(Kanun) Yıldırım Bayezit Hân zaman-ı şeriflerinde vilâyet kadılarına hüccet akçası ve resm-i kısmet akçası ve sicil akçası alınmak tâyin buyurulup kanun olmuştur. Yedi yüz doksan altı tarihinde bu minval üzere kanun olmuştur.»

Pek eski zamanlarda kadıların menfaat

temini için nelere karıştıklarını gösteren ve bahis mevzuu ettiğimiz kanunnameye de girmiş olan (Millî Tetebbular Mecmuası, c. 1, sayı 2, s. 326) aşağıdaki fetvanın dahi ehemmiyyeti vardır: «(Mesele) Tecdid-i iman ve tecdid-i nikâh lâzım gelen Zeyd zevcesi ile tenhada bâd-el-iman tecdid-i nikâh eyledikte hükm-i şeriat iznimiz ve tezkiremiz ile olmıyan nikâh sahih değildir deyu Zeynebi tefrika kaadir olur mu? Elcevap olmaz. İzn-i kadı sıhhat-i nikâha şart değildir. Bunun zararı tecahül olduktadır. Hind münkire olursa nihâyet hâkim Zeydin dâvasın istima' eylemiye ve illâ mücerret akçasiçün dahi meşru değildir. Kadıya verdikleri nikâh akçası teberru' olunursa helâl olur.

(Ketebehu Pîr-i Mehmet)

Kadıların alacakları resimler sonradan birçok değişikliğe uğramıştır.

Kadılık meratip silsilesi de terakki itibariyle şöyle iki dereceye ayrılabilir:

1 — Mevleviyyet

2 — Kuzat

1 — Mevleviyyet derece derece idi.

Evvelâ; mahreç denilen bilâd-ı aşere mevleviyyetleri gelirdi. Bunlar İzmir, Selânik, Yenişehir Fener, Hanya, Kudüs-i Şerif, Halep, Trabzon, Sofya, Galata, Havass-ı Refia (Eyüp ve mülhakatı) kadılıkları.

Mahreç mevleviyeti; her sene kibar-ı müderrisînden bu mansıplara irtika eder ve sıra ile kendilerine teklif olunurdu. Ancak müderrisler tarikleri itibariyle daha ziyade maddî istifadeye mazhar olmuş oldukları cihetle bunu ekseriya kabul etmek istemediklerinden mahreç mevleviyyeti (Hâmise) veya (Mısıle-i Süleymaniye) ricaline verilirdi. Bunlar mahallerine gider, hâsılatlı olan bu vazifeleri yaptıktan sonra (bilâd-ı hâmise mevleviyyetleri) nin mülâzimleri sırasına geçerlerdi.

II — Bilâd-ı Hâmise Mevleviyyetleri şunlardır: Mısır, Şam, Bursa, edirne, Filibe kadılıkları.

Mahreç mevleviyyetlerini ihraz eden ve bilâd-ı hâmise mevleviyyetlerine mülâzim bulunanlar (El'akdem Fel'akdem) kaidesine riayet edilerek buralara tâyin edilirlerdi. Bu mevleviyyetler de birer sene müddetle kendilerine tevcih olunurdu. Bunu ikmal edenler (Haremeyn) kadılıklarına namzet olurlardı

Haremeyn, (Mekke) ile (Medine) kadılıkları idi. Bunlar da birer sene müddetle bilâd-ı hâmise payelilerinin en kıdemlilerine tevcih olunurdu. Mahreç gibi Haremeyn kadılıkları da bilfiil ifa edilirdi.

2 = Kuzat; İlmiyye mansıpları ricalinin mutasarrıf oldukları (Karahisar) gibi arpalıklarından ve mevalinin bulundukları ve naiplerle idare ettikleri mahallerden hariç kalan beldeler kadılıkları demekti.

Tahsil ehlinden ders okutmayıp imtihan verenlerle şer'î mahkemeler kâtiplerinden ve sair beldeler ulemasından ehil ve nâehil olanlar (naip) unvaniyle kadılık vazifesine tâyin olunur ve müddetlerini ikmal eyliyenler diğerine tâyin edilerek bu suretle kazadan kazaya dolaşırlardı. Bulundukları menasıb-ı sitteye yükselince «eşraf-ı kuzat» unvanını alırlardı. Bunların bu suretle mertebeleri yükseldiği için o gibilere kazaların büyükleri ve nispeten ehemmiyyetlileri kendilerine tevcih olunurdu. Ancak bunlar mevleviyyetleri ihraz edenler gibi mafevk dereceye mülâzim olamayıp ve binaenaleyh daha ziyade terakki edemeyip muayyen olan bu kazalar dahilinde devreder. giderlerdi.

Bir noktayı bilhassa kaydetmek lâzım gelir ki Osmanlılarda vezirler, valiler hukuki mevada (işlere) müdahale etmezlerdi. Kadılar bu hususta müstakillen, yalnız vicdanlarına danışarak, vazife görürlerdi. Yalnız sonradan usullerin bozulması ve birtakım ehliyyetsizlerin kadılığa getirilmesi o kutsî vazifenin şerefini ihlâl etmiş ve binnetice memlekete de zararı dokunmuştur.

Kadılıkların bir zamanlar ne halde olduğunu (Netayic-ül-Vukuat) dan (c. 3, s. 10) alınan aşağıdaki satırlar açık bir surette gösterir:

«Devlet-i Aliyyenin hasais-i cemilesinden olduğu üzere vüzera ve ümera mevadd-i hukukıyyeye vaz-ı yed-i istilâdan memnu' olduğundan emr-i hükümeti icra içün hükkâm-ı şer'iyye tarikı tertip ve teşkil kılınmış olduğu halde vaz-ı aslisi tagayyür etmesiyle ve bahusus nâehil olan kazaskerler kadılık mansıplarını çıraklık suretiyle daireleri emekdarınına tevcih edegelmeleriyle sınıf-ı mevalîde nâehiller hâdis ve tarik-ı kaza cühelâ-yı ağavat ile malâmal oldu. Gerek mansıp gerek arpalık deruhde eden naipler ise mültezim nev'inden bulundukların-dan bittabi tezyid-i varidattan başka şeye atf-ı nazar eylemezler idi. Binaenaleyh Memalik-i Mahrusada icra-yi hükümet eden kadı ve naiplerin ilim ve maarif ile mütehalli ve ahlâk-ı memduha ile muttasıf bulunanları nevadir hükmüne girdi ve bu cihetlerle hükkâm ı şer'iyyenin eski revnak ve itibarı ve haklarında devletin ve halkın vusuk ve itimadı kalmadı. Vüzera ve ümera ve mütesellimin ve voyvodalar o misillû câhil ve zâlim kadı ve naipleri ya hediye ve

para itasiyle veyahut hükümet-i zulmiyyelerinden iğmaz-ı ayn ile mahcup ederek istedikleri gibi ilâmlar alırlar ve kendi uygunsuzluklarının setrine ve menfaatlerinin celbine âlet ederler îdi. Kadıların taaddiyatı hakkında pekçok hikâyat mütedavil olup eğerçi bazıları mudhikât cümlesinden ise de merhum Salih Paşa Drama mütesellimi iken bir hâkim gelüp iptida-yı mülâkatında size İstanbul'dan hediye getirmek lâzım idi. Lâkin ben mührümü hediye getirdim deyu çıkarıp önüne vazeylediğini yani nasıl ilâm ister iseniz itasında tereddüt etmem mealini işrab ettiğini merkum-ı müşarünileyh hikâye eder idi.»

Kadılara ait gülünç şeyler bahis mevzuu olurken Hakkı Paşa'yı ve onun Silivri naibine yazdığı mektubu hatırlamamak mümkün değildir. İkinci Sultan Mahmut'un saltanatı zamanında Edirne valisi olan Vezir Hakkı Paşa Silivri naibine çok dikkate değen şu mektubu yazmıştı:

«Silivri Naibi şeriat haini. İlâmını gördüm. Kahkaha ile güldüm. Mealî hezeyan, hükm-i hilâf-ı Kur'andır. Mühr-i müeyyedimi basarım. Seni mahkeme kapısına asarım »

Kadıların yaptıkları şeyler düşünülürse asılacak yalnız Silivri naibi olmadığı pek kolay anlaşılır.

Beldelerin kadılar tarafından idaresi Tanzimat'ın ilânına kadar devam etmiştir. Tanzimat-ı Hayriye ile konulmuş olan esasların tatbiki sırasında kanun ve nizamlar peyderpey vaz' ve nizamî mahkemeler tesis olundukça büsbütün vazifesiz kalmış olan kadılara nizamî mahkemelerin reisliği de teveih olunmağa başlandı. 1255 (1839) da devletin idare şekli tebdil ve merkeziyyet usulü tatbik edildiği sırada eyaletlere valiler, livalara kaymakamlar, kazalara müdürler tayin edilmiye başlandı. Memleketi idare edeceklerin o asırda az çok revaç bulan ilim ve fenlere vâkıf olanlar arasından intihabı takarrür ettiği için mülkî ve beledî hizmetler kadıların uhdesinden nez'olundu.

Kadılar ihdasından itibaren kazaskerlere ve kazaskerler de vekil-i mutlak olan sadrazamlara bağlı idiler. Bunlar Tanzimattan sonra Meşihat makamına raptolunmuşlardır.

Kazaskerlerle İstanbul kadıları bakmağa mezun oldukları dâvaları evlerinde rüyet ederlerdi. Bu memuriyyetler için o vakitler ayrıca binalar yoktu. Onun içindir ki mahkemelerin yerleri her sene değişirdi. Bir gün meselâ Ayasofya'da olan İstanbul kadılığı ertesi gün yeni kadının bilfarz Fâtih'te oturması hasebiyle Fâtih'te bulunurdu.

Bâb-ı Meşihatin mevkiinin münasebeti ile beraber mahkemeleri istiaba elverişli olduğu görülmesi üzerine 1253 (1837) tarihinde Rumeli kazaskerlikleri mahkemeleriyle İstanbul kadılığı oraya naklolundu. Galata, Kasımpaşa, Eyüp, Mahmutpaşa, Üsküdar da da birer mahkeme binası yaptırıldı.

1908 Temmuz inkılâbından bir müddet sonra da bu şekilde devam eden ve şer'î ve nizamî namı altında ayrı ayrı olarak iş gören mahkemelerin tevhidi kararlaştırılarak mahakim-i şer'iyye Meşihatten Adliyeye naklolundu ve 12 mart 1333 (1917) tarihinde bir de kanun neşrolunarak şer'î mahkemelerin usulü intizama sokulmak istenildi. Bu tebeddüller vuku bulduğu zaman hükümet (İttihat ve terakki) fırkasının elinde idi. Hükümetin bu kararını muvafık bulanlar olduğu gibi bu teşebbüse muhalefet edenler hattâ aksini ispat sadedinde yazı yazanlar da bulundu. Harbin hitamiyle mütareke ilân olunduğu sırada iktidar mevkiine geçen muhalif fırkanın ilk işlerinden biri de şer'iyye mahkemelerinin irtibatını Meşihate bağlamak oldu.

Nihayet Cumhuriyet devrinde şer'î mahkemeler lâğvedilerek kadılar Adliyede birer hizmetle kayrıldılar. «Kadı» unvanı bu suretle tarihe karıştı.

Hababını üfürür câmı hoş görür kadı
Sağır malını nâzırdan eyler istihsâl
Sabit

Kadı ola dâvacı ve mahzır dahi şahit
Ol mahkemenin hükmüne derler mi adalet
Ziya Paşa

KADI BERATI (قاضی براتی) [*İlm.*] Kadılık tevcihine dair yazılan kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Rumeli tarafındaki kadılıkların beratları Rumeli kazaskeri, Anadolu tarafındaki kadılıkların beratları da Anadolu kazaskeri tarafından verilirdi.

Kazaskerlerin bu beratlardan aldıkları harçların yarısı kendilerine yarısı da hazineye aitti Sonraları tevcihler Şeyhülislâm tarafından yapılır, verilen kâğıda «mürasele» denirdi.

KADI KASSAMLARI (قاضی قساملری) [*İlm.*] Kadıların yanında kısmet işleriyle meşgul olan memurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'tan evvel Rumeli ve Adalar'daki kassamlıkları Rumeli kazaskeri, Anadolu ve Arabistan'daki kassamlıkları Anadolu kazaskeri tevcih ederdi. Tanzimattan sonra kassamlık yalnız İstanbul'a münhasır kalmış, diğer yerlerdeki kısmet işi kadılar tarafından görülmüştür.

KADIKÖYÜ USTASI (قاضی کوی اوستهسی) [*Sar.*] Saraya ait Kadıköy cihetindeki bahçenin

bostancı zabitine verilen addır. Bebek ve daha başka yerlerde de bulunan bu ustalar bulundukları yerin inzıbatiyle de alâkadar olurlardı.

KADILIK BERATI (قاضیلق برآتی) [*İlm.*] Kadılığın tevcih edildiğine dair kazasker tarafından yazılan beratlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. 1908 temmuzundan sonra kaldırılmıştır.

KADI LEŞKER (قاضی لشکر) [*İlm.*] Asker kadısı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Selçukların kullandıkları bu tâbire Osmanlıların ilk zamanlarında tesadüf olunur. Ondan sonra bunun yerine «kazasker» tâbiri kaim olmuştur.

KADI NAİBİ (قاضی نائبی) [*İlm*] Kadıların gitmedikleri yerlere gönderdikleri vekiller hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar kadılığa ait işleri görürler ve hâsılatlarından vekâletini yaptıkları Kadılara hisse verirlerdi. 1908 Temmuz inkılâbından sonra kaldırılmıştır.

KADIN (قادین) [*Hal.*] Eskiden odalıklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey (On Üçüncü Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı, Sabah, 25 kânunuevvel 1337, tefrika no. 2) şu tafsilâtı veriyor:

«İstanbul rical ve kibarından, ağniyasından yüzde doksanı müteehhil oldukları kalde bazıları haremdeki kalfalardan (gizli odalık) da intihap ederler ve bu odalıkların çocuğu olur veya zaman mürur ederse ikinci haremi makamında resmen tanılıp fakat (kul cinsi) tâbir ettikleri veçhile cariyelikten alınmış olduklarından hanım unvanı verilmeyüp kadın ıtlak edilirdi. Çünkü eskiden şehrimiz âdeti iktizasınca (hanım) unvanı (kadın) namına müraccah tutulurdu. (Kadın ve kadın efendilik) namı bittedriç ortadan kalktı, haremlerin umumuna hanım efendi ve hanım denilir oldu»

KADIN EFENDİ (قادین افندی) [*Sar.*] Padişahların zevceleri (karıları) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kadın; eski Türkçe'de emretmek demek olan kadman'dan gelmedir. Âmir ve hâkim dişi demektir. Bu öz Türkçe kelimeyi Araplar kendi selikalarına uydurarak hatun şekline sokmuşlardır.

Bütün eski Türkler gibi Osmanlılarda da «hatun» kibar kadın mevkiinde kullanılıyordu. Birinci Osman'ın zevcesi (Mal Hatun), Yıldırım Bayezit'in nikâhlısı (Devlet Hatun), Fâtih Sultan Mehmet'in karısı (Setti Hatun), Çelebi Sultan Mehmet'in kızı (Selçuk Hatun) saray kadınlarının bu unvanı takındıklarını gösterdiği gibi Timur'un haremleri de aynı tâbir ile anılırlardı.

Bununla beraber Osmanlı sarayında «hatun» tâbiri uzun müddet yüksek mefhumunu muhafaza edememiştir. Çünkü ilk padişahların Türk kızları ile evlenmeleri Fâtih'ten itibaren kaldırıldı. Zaten daha evvel halayık almak yoluna gidilir olmuştu. Yüz elli sene kadar da Türk hatunlarının gönül haklarına Bizans, Sırp ve Ulah prenseslerinin ortaklık etmelerine müsaade edilmişti. Fâtih; Osmanlı padişahlarının Tür kızı almalarını âdeta memnu hale koydu. Sarayını her millete mensup halayıklarla doldurdu. Bu sebeple hatunluk padişah karılarına unvan olmaktan çıktı ve alelâde saray kadınlarına takılır bir ad oldu: (Cenfeda kadın) gibi.

Hatunluğun unutulması veya hatırlıca hizmetçilere tahsis edilmesi üzerine Osmanlı sarayında kıymet bulan unvan «haseki» oldu. Bu tâbir «has eski» den bozmadır ve sırf Osmanlı sarayına mahsus tâbirlerdendir.

Saraya alınan halayıklar ilkin «acemi», sonra «kalfa», daha sonra «hazinedar» olurlar ve bu mertebeleri geçme sırasında padişahın gözüne girip «odalık» mevkiine yükselenlere «gözde», «ikbal» derlerdi. «Kadın» işbu gözde ve ikballerin üstünde bir mevkidi ve çocuk doğurmuş olanlara mahsustu. Bunların sayısı ilkin yedi idi. Sekiz olamazdı. İçlerinden ölenler olursa teselsül kaidesine tevfikan baş ikbal yedinci kadınlık mevkiine yükselirdi. İkinci Sultan Mahmut'un altıncı kadını (Ebr-i Reftar) Kadın efendinin 1241 (1825) de ölümü üzerine Atiyye ve Hatice Sultanların annesi Yedinci Kadın (Perviz-i Felek) teselsül kaidesince altıncı kadınlığa ve açılan yedinci kadınlığa da baş ikbal (Hüsn-i Melek) in geçirilmeleri lâzım gelirken evlâdı olmadığından bu haktan mahrum edilmiş ve bu suretle yedinci kadınlık lâğvedildiği gibi Sultan Mecit de altıncı kadın olan (Bezmi Kadın Efendi) yi boşamasiyle altıncı kadınlık da tarihe karışmıştır. Gözde ve ikballer kadınlık sınıfına çıkarıldıkları tarihten itibaren kendilerine ayrı daire tahsis olunduğu gibi tabları, harem ağaları, baltacıları tâyin olunurdu.

Asıl ve nesilleri ekseriya belirsiz veya milliyyetleri muhtelif kadınlara padişah karılığı şerefini vermek saray gururuna uygun düşmediğinden - evlât yetiştirmelerine ve bir çoğu bu münasebetle valide sultanlık mevkiine yükselmelerine rağmen - bunların nikâhlanması âdet değildi. Fâtih Sultan Mehmet'ten sonra nikâhla kadın almayı düşünen İkinci Sultan Osman'la Sultan İbrahim'dir.

Bunlardan birincisi Şeyh-ül-islâm'ın kızını

alarak sarayda bir yenilik vücude getirmek, padişah neslini nikahsız kadınlardan teselsül ettirmek âdetini kaldırmak istemişti. Deli İbrahim ise Hasekilerden birini, ancak düğün yapıp eğlenmek düşüncesiyle, nikâlamıştı. Fakat her iki hareket bir an'ane mahiyyetini alamadı. Abdülhamit zamanına kadar Osmanlı padişahlarının karılarına haseki denilmek âdeti devam etti.

Saraya halayıklıkla giren kızlar umumiyetle yabancı idiler. Bunlar ilk zamanlarda yeni fethedilen memleketlerin en güzellerini teşkil ederlerdi. Fâtihler, serdarlar onları seçerler, saraya takdim ederlerdi. Fütuhat devri kapandıktan sonra Gürcüler, Çerkesler o makama kaim oldu. İstanbul kızlarının saraya sokulmaması sarayın halk ile temastan uzak kalmasının temini arzusundan ileri geliyordu. Şehirli bir kızın ise âilesi ile rabıtasını kesmek bittabi kabil olamazdı. İstanbul'lu bir kızın halayıklıkla da olsun saraya girmemesi bu gibilerin hasekilik gibi bir mevkie çıkamamalarını mucip olmuştur.

Abdülmecit devri bir taraftan zenci esaretinin yeryüzünden kaldırılması için Avrupa'da resmî teşebbüsler yapıldığı tarihe, bir taraftan da Osmanlılığa garp muaşeret kaidelerinin sokulması için çalışılmak istenildiği devreye tesadüf eder. Böyle bir zamanda beyaz kadın ticaretine Osmanlı sarayında revaç verilmesi çok çirkindi. Bunun kaldırılması ise padişahları bol kadından mahrum edeceği cihetle imkânsızdı. Binaenaleyh göz boyama kabîlinden bir şey yapılmak düşünüldü. Padişahların nikâhlı kadın almaları usulü ortaya konuldu. Yalnız hür ve âile sahibi kadın almak yine saraya kabul ettirilmemişti. Nikâhlanacak kadınlar eskisi gibi halayıklar arasından seçilecekti.

İşte bu usulün kurulması üzerine saray, nikâhlı halayıklar için yeni bir ad aramak mecburiyetinde kaldı. Halayıkların hizmetlerine ve ehliyyetlerine göre derece derece yükselmeleri karar altına alındı ve bunlardan padişahlara nikâhlanmak nimetine erenlere «Kadın Efendi» denildi

Kadın efendiler daima dört tane olurdu ve nikâhlandıkları tarih sırasiyle birinci, ikinci üçüncü dördüncü diye numara alırlardı. Bunların mutlaka çocuk doğurmuş ve padişahın muhabbetini muhafaza edebilmiş halayıklar arasından seçilmesi âdetti. O sebep de çoğu, sırası gelince, yani erkek çocuklarından biri tahta çıkınca «Valide Sultan» unvanını takınırdı.

Şurasını kaydetmek lâzımdır: Kadın efendi tâbiri, tahta çıkmış padişahların nikâhlılarına münhasırdı. Veliahtlerin ve sair şehzadelerin gözdelerine, çocuk sahibi olsalar, yahut nikâhlı da bulunsalar bu unvan verilmezdi.

KADIN EFENDİ HASLARI (قادين افندى خاصلرى) [*Sar.*] Padişahların karılarına tevcih edilen haslar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bir zamanlar vezirler, beylerbeyiler ve sancak beyleri gibi kadın efendilere de has verilirdi. Has; timarın zeametten büyüğüdür.

KADINLAR HAMAMI (قادينلر حمامى) [*Hal.*] Kadınların yıkanmalarına mahsus hamam demek olan bu tâbir aynı zamanda cinas yoluyle biribirinin dediğini dinlemeden konuşanlar hakkında da kullanılır. Kadınlar hamamı eski zamanlarda kadınlar için bir eğlence yeri idi. Sabahleyin erkenden çoluk çocuğuyle hamama giren kadın akşam karanlığında oradan çıkardı. Öğleyin yemek üzere dolmasını, helvasını beraber götürür, çalgı çalmasını bilenlerden çalgısını beraber alıp götürenler de olurdu. Hele gelin hamamları bir âlemdi. Bugün de kadınlara mahsus hamamlar, yahut kadınlar için ayrı gün tahsis olunmuş bulunanlar varsa da içtimaî değişiklik dolayısiyle eski hal kalmamış, şimdi hamama gidenler daha ziyade aşağı tabaka halkına münhasır olmakla beraber o gibilerde bile büyük âdet değişikliği meydana geldiği için evvelki zamanın âlemleri unutulup gitmiştir.

Eski âdetleri pek iyi bilen ve anlatmakta da büyük bir kudret gösteren Ercüment Ekrem Talu «Dünden hatıralar» da kadınlar hamamını şöyle anlatıyor:

«Çoğunu, fetihten sonra, Bizanslılardan kendimize mal etmiş olduğumuz birtakım bâtıl an'anelerin zebunu olarak hemen her türlü hak ve hürriyetten mahrum yaşıyan Osmanlı kadınının en büyük eğlencelerinden biri hamam âlemi idi.

«Kendi evinin dört duvarı arasında bir nevi esir hayatı yaşıyan, kocasının karısı ve evlâdının anası olmaktan ziyade onlara hizmetkârlık eden o devrin kadını işten ve eğlencesizlikten bunaldığı zaman soluğu çarşı hamamında alırdı.

«Bu, sade halk kadınına mahsus değil, konaklarında ve yalılarında bir kaç kurnalı, kubbeli ve tepe camlı, külhanla ısınır hususi hamamları bulunan kibar hanımefendiler de bu eğlentilere çok rağbet gösterirlerdi.

«İstanbul'un semt semt, kimi suyu, kimi temizliği ve ferahlığı, kimi «ana» ve «nâtır»larının, «usta» larının terbiyesi, neşesi, teerübesi, türlü türlü marifetleri ile ün salmış birçok hamamları vardı. Ekserisi gündüzün kadınlara

hasr ve tahsis edilir, bazıları ise erkekler için ayrı, kadınlar için de yine ayrı kısımları ihtiva eder «çifte hamam» şeklinde idi. Bu çifte hamamların kadınlara mahsus kısmının kapısı mutlaka yan bir sokağa açılır, müşteriler oraya çekinmeden, sıkılmadan girip çıkabilirlerdi.

«Az çok kibar, içtimaî mevki sahibi bir âile çarşı hamamına gitmeğe karar verdi mi, iki üç gün evvelinden, teklifsiz bir kaç ahbaba haber gönderir, o gün için konağa davet edilirdi.

«Sabahleyin erkenden kalfalar, bohçaları hazırlarlardı. Herbirinin içine birer ipekli futa, Bursa işi bir peştemal, birer silecek, birer tane baş, yüz ve ayak havlusu, birer lif ve hamam kesesi, kenarları oyalı birer yemeni, saçlar, avuçlar ve tırnaklar için kına, kaşlar için rastık, birer kalıp kuru Girit sabunu, tarak, ayna ve bir de gümüş, yahut ki, fakfon tas konurdu. Sedefli, çuhalı nalınların ise ayrı torbası vardı. Yine başka bir bohçaya temiz birer kat çamaşır da yerleştirildikten sonra bunlar konağın ayvaz tâbir edilen ve mutlaka Vanlı, Erzurumlu, Haçinli birer Ermeni olması icabeden adama verilir, önden hamama gönderilirdi.

«Ayvazın hangi kapıya mensup bulunduğunu bilen usta derhal emirler verir, birazdan teşrif buyuracak hanımefendiler için üst kattaki camekânda bir soyunma yeri, hamamın içinde de bir halvet hazırlatırdı.

«Yıkandıktan sonra belki canları isterse diye, hamam Vefa'da, Şehzade başı'nda, Vezneciler veya civarında bulunuyor, mevsim de kışa rastlıyorsa boza, Aksaray'da, Divanyolu'nda, Firuzağa'da, Ağahamamı'nda ise turşu ısmarlar, hazır bulundururdu.

«Hamama alelâde yıkanmak, aynı zamanda vakit geçirmek maksadiyle gidildiği gibi, hamam hayatın muayyen safhaları ile de alâkadar bulunurdu.

«Bir kız kucaya varacağı zaman, düğünden bir iki gün evvel gelin hamamına götürülürdü. Kezalik lohusalar için merasimle (kırk hamamı) yapılırdı.

«Bu hamamlar bilhassa pek eğlenceli olurdu. Gelin hamamı, düğünden iki gün evveline, yani salıya rast getirilirdi. Bu âleme güvey tarafının hemen hemen bütün kadın akrabası ve hatırlı ahbapları davet olunurdu. Kız hamama onların hepsinden önce gider, gelenleri birer birer karşılar, izaz ve ikram ederdi.

«Herkes tamam olunca, içeriye sıcağa gitmeden evvel dış avluda, soğuklukta toplanılır, kızın başına bir çarşaf tutulur, kendisine avlu tavaf (etrafını dolaşmak) ettirildikten sonra hep birlikte içeriye girilirdi.

«Burada türküler «alaalabeyl» ler, kahkahalar kubbeyi çınlatırken kız türlü türlü takdir sözleri, «Maşallahl Tebarekâllahl» lar arasında yıkanır. Mütaakiben kurnanın içine elmalar, çil paralar, çöreotu, üzerlik atılır, nâtıra, ana kadına münasip bahşişler verilir, meclisi şenlendirmek için celbolunan çengilere paralar yapıştırılırdı.

«Kırk hamamı da aynı suretle birer eğlence vesilesi idi. Burada da çeng ü çegane ile kınalar yakılır, rastıklar çekilir, türküler, maniler söylenir, şen kahkahalar atılırdı.

«Lohusa yıkandıktan sonra, kendisini doğurtan ve davetliler arasında bulunan ebe hanım onun belini geniş bir kuşakla sıkar, hamamdan çıkardığı sırada da sağ elini kırk defa içine batırarak, kırkladığı bir tas suyu lohusanın başından dökmeyi ihmal etmezdi.

«Ergen erkek evlât sahibi bazı kadınlar çarşı hamamına kendilerine gelin seçmek için de giderlerdi. Orada, kurna başında gözlerine kestirdikleri herhangi bir tazeyi yanındakilerden sorar, eğer sahipsiz ise Allahın emriyle kendisine talip olurlardı.

«Hamamda, çırıl çıplak görülüp te beğenilen kızın, artık evlendikten sonra meydana çıkacak herhangi bir kusuru olamazdı.

— Boy, bos, endam, billûr gibi vücut, asma kabağı gibi kollar, sürahi gibi bilekler, bir ten, bir ten ki, hanım, sorma. Teleme peyniri, lokum şekeri sanırsın. Ya o renk? Hokka gülü gibi; kırk bir kere maşallah!... «diye methü sena ettiği bir kızı kaynana beğendikten sonra, mahdum ne haddine itiraz etsin? Gözü kapalı alırdı.

«Mahalle karıları için hamam daha geniş ölçüde bir cünbüş yeri idi. Onlar oraya sanki Hıdırellez'de Kâğıthane'ye gider gibi dolmalar, söğüşler, helvalar götürürlür, göbek taşının üstüne bağdaş kurup tepe camlarından kapların içine damlıyan kirli buhar suyundan tiksinmiyerek boyuna atıştırırlardı.

«Bir yandan da şunun bunun hakkında yaptıkları dedikodu yüzünden bazan aralarında kavga çıktığı ve biribirlerinin kafasına takunya, nalın, tas fırlattıkları olurdu

«O zaman güçlü kuvvetli hamam anaları müdahale eder, onları bellerinden kavradıkları gibi dışarıya, soğukluğa atarlardı.»

KADI RUUSLARI (قاضی رؤسلری) [*İlm.*] Kadıların verdikleri beratlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. *Ruus; küçük memuriyyet, vazife* veya mültezimlere o işin tevcihini gösteren *tâyin ve tavsif vesikasıdır. Bu sebeple* küçük berat demektir.

KADIRGA (قادرغه) [*Bak.*] Buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan harb gemilerinden birinin adıdır. Çektiri idadında dâhil olup kürek ve yelkenle kullanılırdı. Kadırgalar yirmi beş oturaklı idi ve her küreği dörder adam tarafından çekilirdi. Osmanlıların kadırga tâbir ettikleri harb sefineleri İtalyan ve Fransızların «Galer», İngilizlerin «Galles», İspanyolların «Galera» namiyle yad ettikleri gemilerin şeklen hemen aynı idiler. Bilhassa Venediklilerin kullandıkları kadırgalar büyüklük cihetiyle Osmanlı ve sair milletlerin istimal eyledikleri kadırgaların fevkinde idi. Bu sebeple fark ve temyiz olunmalarında kolaylık vardı. Bunlar gayet hafif, uzun, dar ve hemen su ile beraber denilecek derecede alçak ve gayet korozlu teknelerdi, Osmanlıların kullandığı kadırgaların kaimeden kaimeye tulleri (uzunlukları) (165 ilâ 168), arzları (genişlikleri) (21 ilâ 22), kıç irtifaları (yükseklikleri) (17 ilâ 18), baş irtifaları (10 ilâ 11) kadem-i Osmani, Kemere irtifaları (5 kadem 1 parmak ilâ 6 kadem 1 parmak) idi. Kıçları zaten aynalıklı olarak inşa kılına geldiği halde sonraları denize daha ziyade dayanmak için nısıf küre şeklinde müdevver olarak yapılmağa başlanılmış idi.

Kadırgaların kıçları başlarına nispeten daha yüksek ve baş bodoslamaları omurgalarına amut gibi bir vaziyyette olduğu için talımarlarından sarfınazar edildiği surette pruva cihetleri görünüşte «baltabaş» tâbir olunan vapurlara benzerdi. Baş ve kıçlarında birer kasaraları vardı. Kıç kasaralarından iki üç ayak bir iskele ile aşağıya inildiği surette baş kasaralarına kadar geminin güvertesinden ibaret olmak üzere uzunluğuna imtidat eden dar ve uzun bir salona girilirdi. Kıç kasaralarının etrafı vardavele, galariya ve şapkalarla muhafaza olunurdu. Üzerinde de kaptanlarla silâhendazlar bulunur ve kumanda maslahatı bu mevkilerde icra edilirdi. Osmanlı kadırgalarında kasaralar Venediklilerinki kadar büyük değildi. Çünkü Osmanlılarda cengâverler mangalara, yani kürek aralarına taksim edilegeldiği halde Venedikliler muhariplerini kasaralar üzerinde bulundurmayı itiyat eylemiş olduklarından işbu askerî istiaba kâfi gelebilecek surette kasaraları da gemilerin uzunluğuna doğru ziyadece yer tutmak üzere yaparlardı. Kadırgaların bordalarında baştan kıça kadar mümted «kanad» tâbir olunur birer şehnişinleri vardı. Venedik galilerini Osmanlı kadırgalarından farkettiren diğer bir cihet de eski zamanlarda cari usule uygun bir surette başlarının mozorlu ve gayet keskin olmaları, teknelerinin de siyaha boyalı bulunmaları idi. Bu cihetle mağripliler Venedik galilerini «gurap» namiyle yadederlerdi. Bununla beraber Osmanlılar tarafından «Şat» nebrinde kullanılan kadırgalar diğerlerinin aynı değillerdi. Bunlar bazı mertebe farklı olarak yapılırlardı. Bu gemilerin bordalarında «şehnişin» tâbir olunan çıkmalar bulunmadığı gibi içlerindeki efradı düşman mermilerinden muhafaza için küpeşteleri dahi gayet yüksek olarak inşa kılınır ve sıravari mazgal şeklinde lombezlar küşat olunup kürekler buralardan işletilirdi. Bu yolda inşa kılınan gemilere dahi gurap namı verilip olveçhile zebanzed olmuşlardır.

Bir kadırganın iki sâbit ve kısa direği vardı. Bunlara gayet uzun bir seren takılırdı. Havasına göre 800 ilâ 1400 zira' genişliğinde üç köşeli bir yelken açılırdı. Ön direkte tirinket denilen dört köşeli bir yelken daha bulunurdu. Bu gemilerin genişlikleri az olduğu için sert havalarda yelken kullanamazlardı. Bu sebeple öyle zamanlarda direkleri aşağı almağa ve kürekle hareket etmeye, mecbur olurlardı. Böyle yapmadıkları takdirde genişlikleriyle uzunlukları mütenasip olmadığından dalgaların çarpmasiyle bellerinin kırılarak batmaları muhakkak idi.

Bununla beraber uzunluklarının ziyadeliğinden iyi havalarda çok sür'atle hareket ederler ve su kesimlerinin azlığı sebebiyle sert havalarda istedikleri limanlara ve koylara girerek barınabilirlerdi. Barınacakları yerlerde direklerini aşağı alıp öyle yatarlar, bu vaziyette dışarıdan görülemedikleri cihetle sığındıkları yer düşman sahili ise ateşe vererek yakıp yağma ederlerdi.

Her kadırganın yedi ilâ on kantar ağırlığında altı lengeri olurdu. Bu lengerler umumiyyetle demirden yapılır ve zincir yerine balat kullanılırdı.

Kadırgaların baş taraflarında on iki okkalık gülle atan bir ve bunun yanlarında biraz daha küçük kolon borna denilen iki top bulunurdu. Mürettebatı; arma ve yelkenlerin arasına memur bir forsun ile maiyetinde 19 armador, iki serdümen, bir muallim yelkenci ile iki nefer vardiyan, iki kürek yapıcı, iki kalafatçı, iki marangoz ve saire ile beraber 35 gemici, 25 oturağın bir kürek yeri mutbağa bırakılarak kalan 49 küreğe dörder payzenden 196 kürekçi, 100 nefer cenkçi, (silâhendaz) olmak üzere bir kadırganın mevcudu 330 nefere bâliğ olurdu.

Bir kadırganın direkleri ve kürekleri dâhil olmak üzere ahşap kısmının masrafı - Girit harbi esnasındaki rayice göre - 56,000, seksen ilâ yüz kantar çivi bedeli de 49280 akça idi.

KADIRGA REİSİ (قادرغه رئیسی) [*Bak.*] Gemi kaptanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. On altıncı asırda bunlara gemi reisi ve kadırga reisi denilerek diğer azap reislerinden tefrik olunurlardı. On yedinci asırdan itibaren bunlara kaptan denilmiştir. Kaptanların birer feneri vardı. Kaptan olabilmek için azap reisi olmak ve bir düşman gemisi zaptetmek kanundu.

KADİRİYYE (قادریه) [*Sof.*] Sofiyenin büyüklerinden Abdülkaadir Geylânî tarafından tesis olunan tarikatın adıdır. Abdülkaadir'in babası Ebu Salih Bin Abdullah-ül-Ceylî, künyesi Ebu Muhammet'dir. Baba tarafından Ebu Abdullah Sumaî'nin torunudur. Anası Ümm-ül-Hayr, Ümm-ül-Cebbar Fatıme bint-i Abdullah-üs-Susî'dır. Aşk lâfzının ebced hisabiyle gösterdiği Hicrî 470 (1077) senesinde Bağdat'ın bir köyü olan Geylân'da doğdu.

«Kemal-i aşk» terkibine müsavi olan 561 (1165) senesinde öldü. Kabri Bağdat'ın şark tarafındadır ve ziyaretgâhtır.

İlk tahsilini Geylân'da yaptıktan sonra Bağdat'a gelerek Muhyiddin Abdülkadir, Kadı Ebu Sait Mahzumî, Ebu Zekeriyya-üt-Tebrizî ve Ebu Bekr-ül-Muzaffer'den okudu. Az zamanda ilim ve irfan ile şöhret buldu. Bir aralık ders okutmayı ve vaaz etmeyi bırakıp halvete çekilerek riyazete koyuldu. Sonra sahralarda tek-ü tenha dolaşmıya başladı. Bu esnada meşayihin büyüklerinden Hammad Bin Müslim-üd-Debbaş ile sohbet etmiş, kendisine damat da olmuştur. Tarikatı kadı Ebu Sait Mahzumî'den aldı. Bununla beraber başlı başına tarikat tesis edenlerden ve daha sağlığında kazandığı büyük şöhreti muhafaza eyleyenlerdendir.

«Kamus-u Âlâm» daki tercüme-i hali şöyledir: (Gavs-ı Âzam Muhyiddin Ebu Muhammed Bin Ebu Salih Bin Cengi Dost) Evliyaullahın büyüklerinden ve tarikat pirlerinden olup, tarikat-ı aliyye-i kadiriyye bu zata mensuptur. Neseb-i şerifleri Hazret-i İmam Hasan Bin Ali Bin Ebu Talip (Rad..) efendimize vasıl olur.

«470 (yanlıştır 491) tarihinde İran'ın Geylân hıttasında dünyaya gelüp mebadi-i ulumu tahsilden sonra gençliğinde Bağdat'a gelerek Kadı Ebu Sait Mahzumî'den fıkıh, Ebu Bekir Bin El-Muzaffer ile sair muhaddislerden hadis okuduktan sonra vaaz ve tedrise başladı. Şöhreti âlemi tuttu. Zamanının imamı olmuştu. Hanbelî mezhebine tâbi olup Hanabile'nin şeyhi idi. Edebî ilimleri de Ebu Zekeriyya-et-Tebrizî'den ahzetmişti. Tahsil zamanında kendi kedd-i yemini (el emeği) ile taayyüş ederdi. Kendilerinden Ebu Sait Semanî gibi şöhretli âlimler ders okumuşlar ve okutmuşlardır. Bir hayli vakit Bağdat'da vaızla meşgul olup vaız meclisi hâs ve âmın mercii olduktan sonra, halvete çekilip riyazetle yaşamıya başlamış sonra seyahate çıkıp nefis mücahedesine ve sahralarda ikametle zühd-ü ibadete koyulmuş, Şeyh Ahmet Debbas'la sohbet idüp, kendisinden tarikat almış idi. 521 de yeniden vaaza başlayıp, lisan-ı irfan ve beyanından nice hikem-i ilâhiyye sâdır olmakla uzak memleketlerden ziyaretine gelinmiye başlanmıştı. 528 de Ebu Saad Medresesinde tedris ve iftaya başlayıp, furu' ve usul-i fıkıh ve tasavvufta birkaç kitap telif etmiştir. Takva ve tasavvufa müteallik ârifane sözleri çok olup «Melfuzat-ı Geylânî» ve «Melfuzat-ı kadiriyye» unvaniyle toplanmıştır. «Futuh-ul-gayb», «Gunye-tüt-Talibin» ve «Behcet-ül-Esrar» unvanlı kitapların da kendisine ait olduğu rivayet olunur. «Divan-ı gavs-ül-Âzam» unvaniyle dahi tasavvuf ve hakikat ve marifete müteallik bir şiir mecmuası vardır. Eserlerinin hepsi Arapça olup Araplar tarafından (Ceylî ve Ceylânî) lakabiyle mâruf olduklarından, Bağdat kurbünde (Ceyl) isminde bir köyde doğmuş olduklarına zahip olanlar da vardır. Tercümei- haline ve keramat ve menakibine dair muhtelif dillerde müstakil kitaplar yazılmıştır. 561 de Bağdat'da irtihal edip türbesi elyevm ziyaretgâh-ı enam ve ziyadesiyle mamur ve müzeyyendir. Tarikati İslâm memleketlerinin her tarafında ve hususiyle Hindistan'da pek münteşirdir.»

Ebced hisabiyle «Aşk» ile doğmuş, «Kemâl» ile ömür sürmüş, «Kemal-i Aşk» ile Allahına kavuşmuş olduğunu yazan Rahmetli Sadık Vicdanî (tomar-ı Turuk-u Aliyyeden Kadiriyye silsilenamesi, Matbaa-i Âmire, 1338-1340) Tercüme-i halini kısaca yazdıktan sonra «Riyazet ve mücahedat» ı için şunları kaydediyor:

«Bağdat ve Kerh harabelerinde mücahedatı tam 25 sene sürmüş, pek takatfersa sulûkler ihtiyariyle dünya alâkalarından uzaklaşarak tur-ı nur-ı tecelliyat olduğu son halvette tam (40) gün hiçbir şey yemediği gibi bir ferd-i beşer tarafından yedirilinciye kadar bir şey yememiye de azim ve ahd etmiştir.

«Büyük mücahidin bu uzun mücahede ile vâsıl olduğu büyük mertebeyi bizim gibi kal ve makal erbabının lisan-ı ebkemi takrir, rakik-ül ifade kalemi tasvir edemez. Onu ehl-i hal anlar. Bunun için o kısma ait tafsilâta girişmeğe cüret edemiyerek yalnız şurasını ehl-i basiretin pîş-i enzarına arz ile iktifa eyleriz:

«Bir ferd-i beşer tarafından yedirilinciye kadar ihtiyar ile bir şey yememiye ahdettiği son halvetin son günlerinde rical-ül-gayptan birisi yemek getirmişti. Hazret, ahdine sâdık kalarak buna da el sürmemiş, fakat derunlarından (içlerinden) (elcu', eleu') (açlık, açlık) feryad-ı bâtınisi zuhûr etmiştir.

«Zaman, Irak'ın, bilhassa Bağdat'ın birçok evliya ile feyizli olduğu bir kemal devri olduğu için Bağdat ehl-i hal ile dolu idi. Geylân'ın içinden gelen «elcu'» nalesinden Şeyh-ül-muazzam Kad-ıl-kuzat (Ebu Sait Mübarek Mahzumî) mülhem olarak hemen gidip Seyyit Abdülkaadir'i aradı ve halvetgâhında bulup nasibi olmıyanların anlıyamıyacağı bir eda ile:

— Ya Abdülkaadir: Bu Elcu' naliği nedir? diye sordu ve:

— Ne olacak, nefesimin açlıktan feryadı. Fakat ruhum Rabbimin kutsî huzurunda nurlara müstağraktır.

cevabını aldı. Cenab-ı Ebu sait reşadethanesinde taama (yemeğe) davet ettiyse de Hazret icabeti tehir eylemişti.

«Cenab-ı Hızır'ın zuhûr ve tenbihi ile gitti. Ebu Said'i kapıda muntazır buldu. Cenab-ı Rabb-ül-Erbab feyzinin itmamını yed-i Ebu Said'le takdir buyurmuştu. Müşarünileyh eliyle dehen-i pâk-i Geylâni'ye (Geylâni'nin temiz ağzına) lokma lokma yemek verip yedirmek suretiyle it'am etti. Sonra da tarikat hırkasını giydirdi.

«Bu, itmam-ı feyzin sûrisidir. Mâneviyyeti Hazret-i Ali'nin vesatetiyle Cenab-ı Peygamberdir.

«Eş-şeyh Es-Seyyid Abdülkaadir Geylâni, bu maddî ve mânevî tekemmülden sonra Bağdat'a dönerek yeni baştan akd-i meclis-i vaaz ve nasihat ve aşk u irfan erbabına tâlim-i hakikat ve marifet etmeğe iptidar buyurmuş ve tarikat-i aliyye-i Kaadiriyye işte bu uzun mücahede ve ondan sonra yarım asır kadar süren irşat ile kemalini bulmuş ve İslâm cihanını feyz ve nura müstağrak etmiştir.»

Kaadiriyye tarikatının şubeleri şunlardır:

Esediyye, Ekberiyye, Makdesiyye, Garibiyye, Eşrefiyye, Rumiyye, Yafiiye, Hammadiyye, Hilâliyye, Hindiyye.

Sâlikân-ı Kaadirî

Sâlik-i mülk-i bekadır sâlikân ı Kaadirî
Târik-ı kûy-i fenadır sâdıkan-ı Kaadirî
Ceht edip ilm-i İlâhiden sebakhan oldular
Vârisan-ı enbiyâdır sâlikân-ı Kaadirî
Câme-i irfan ile tezyin-i bâtın ettiler
Zâhir-i ehl-i kabadır sâlikân-ı Kaadirî
Meclis-i işrakiyandır halka-i ezkârları
Sırr-ı Kalbe âşinadır sâlikân-ı Kaadiri
Eylemişler dillerin gencine-i gayb-ül-guyap
Mahzen-i sırr-ı Hüdadır sâlikân-ı Kaadiri
Çün fenafillâhtan sayr-i ilâllah etmeğe
Rehrevan-ı Kibriyadır sâlikân-ı Kaadiri
Feyz-i irşadiyle teshir etmede tâliplerî
Gâyiya muciz nümadır sâlikân-ı Kaadiri
Basitân-ı zikr-i cehri içredir nalişleri
Bülbül-i bağ-i (Rıza) dır sâlikân-ı Kaadiri
Şeyh Rıza-yı Tâlibanî

KADİLHACAT (قاضی الحاجات) [*Sof.*] Herkesin hacetlerini veren ve bitiren Allah yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kadi-i hacat suretinde de kullanılır.

Bil Kadi-i Hâcâtı
Kıl ana münâcâtı
Terkeyle mürâdâtı
Allah görelim neyler
Neyleree güzel eyler
İbrahim Hakkı

KADİR ALAYI (قدر الایی) [*Sar.*] Kadir gecesi padişahların saraydan çıkıp civardaki camilerden birinde namaz kılmaları münasebetiyle yapılan alay hakkında kullanılır bir tâbirdir.

«Ata Tarihi» müellifi zamanında yapılan kadir alayı'nı şöyle tarif ediyor:

«Kadir gecesinde âlây-ı valâ ile Ayasofya Cami-i şerifine azimet buyurulması kaideden olmakla eğer mevkib-i hümayun sayfiyede ise padişah o gece yeni sarayda iftar ettikten sonra nöbetçi has odalılardan başka cuma selâmlığı teşrifatında bulunan menasıp erbabı maiyyet-i hümayunda bulundukları ve rida-i şerif dairesi pişgâhından tâ Ayasofya Cami-i şerifinin selâmlık kapısına kadar yollar meşalelerle aydınlatılmakla beraber akkâmların taşıdıkları yirmi kadar meşale has ağaların ellerinde tuttukları muşambaları kırmızı ve yeşil boyalı kırk tane büyük feneri takiben camiye gidilir ve nöbetçi olan imam-ı sultaniye uyulmak suretiyle kadir namazı cemaatle kılındıktan sonra aynı usulle geri dönülürdü.»

KADİR GECESİ (قدر یجه سی) [*Hal.*] Ramazanın 27 nci gecesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kur'anın bu gecede nâzil olmağa başlaması ve «انا انزلناه» sûresinde bu gecenin bin aydan hayırlı olduğunun belirtilmiş olması münasebetiyle Müslümanlar arasında bu geceye fazla kıymet verilmekte ve ibadat ve taat ile ihya edilmektedir.

Değerli âlim rehmetli Elmalılı Hamdi Efendi Kadir sûresini tefsir ederken (Türkçe Kur'n Tefsiri, c. 8, s. 5970) kadir için şu izahatı veriyor:

«Kadir, (kadere yuadirü) fiilinin mastarı olarak esası güç yetirmek demek olup hükm-i kaza, takdir, şeref ü azamet ve tazyik mânalarına gelir Râzi der ki kadr ü kader birdir. Ancak sükûn ile mastar, feth ile isimdir. Leyle-i Kadir denilmesine de müfessirler bu mânalardan herbirine göre birkaç vecih beyan etmişlerdir.»

Yine Elmalılı Hamdi Efendi Türkçe Tefsirinde (c. 5, s. 4293) «Biz onu mübarek bir gecede indirdik demek olan (انا انزلناه فی لیلة مبارکة) deki leyle-i mübarekenin müfessirlerin ekserisinin kavline göre kadir gecesi olduğunu» yazdıktan sonra şunları ilâve ediyor:

«İkrime ve daha bazıları ise şabanın yarı gecesi demektir. Keşşaf Tefsirinde der ki: Leyle-i mübareke de leyle-i kadirdir. Bir de denildi ki şabanın yarısı gecesidir.»

Kadir gecesi, mağfiret denizinin çağlayıp taştığı mübarek bir gecedir. Böyle oluşu Kur'an-ı Kerim'in bu gecede nâzil olmasındandır. Nitekim Kadir sûresinde Cenab-ı Hakkın biz Kur'anı bin aydan hayırlı olan Leyle-i Kadir'de indirdik buyurmuş olması kıymetinin, nekadar büyük olduğunu gösterir. Fakat o geceye tesadüf emeliyle sair geceler de boş geçirilmesin diye Leyle-i Kadir, öteki geceler arasında gizlenmiştir. Buna binaen urefadan biri:

ای خواجه چه جوئی زشب قدر نشانی
هر شب شب قدوست اگر قدر بدانی

demiştir ki «Efendi; Kadir gecesinin alâmetini niçin arayıp duruyorsun? Kadrini bilirsen her gece Leyle-i Kadirdir» mealindedir.

Muhyiddin-i Arabî Kadir gecesini rebiülevvelde, şabanda ve alelekser ramazanda idrâk eylediğini « Fütuhat » ında yazıyor. Bununla beraber ekseriyetin kavline uyularak ramazanın yirmi yedinci gecesi Leyle-i Kadir itibar olunmuştur,

Kadir gecesini ramazanın aşr-ı ahirinde (son on gününde) arayınız» hadisi de müttefekun aleyhtir.

Kadri pek âli olan bu geceyi Müslümanlar ibadet ve taat ile geçirirler. Eskiden o gece oyun yerleri tatil edilir, İstanbul'un Ayasofya ve Eyüp'teki Hazret-i Halit gibi bazı camileri sabaha kadar cemaatle dolup boşalırdı. Ayasofya camiinde bazı şeyhler ve dervişler tarafından tarikat âyini icra olundığu gibi tekkelerde de mukabele yapılırdı. Camilerde hâfızların okudukları mukabelelerin hatim duaları eskiden olduğu gibi şimdi de ramazanın yirmi altıncı günü ve akşamı yapılır. «Bu mübarek gecede duanın mesnun» olduğunu, diğer âlimler gibi, söyliyen Elmalılı Hamdi Efendi Türkçe Kur'an Tefsirinde (c. 8, s. 5982) bunun için şu tafsilâtı da veriyor:

«O icabet vakitlerinden birisidir. İmam Ahmet ve sahih diyerek Tirmizi ve Nesei ve İbn-i Mace ve daha diğerleri Hazret-i Ayişe'den şöyle rivayet etmişlerdir demiştir ki: Ya Resulâllah! Dedim; Kadir gecesine rastlarsam ne diyeyim? Buyurdu ki: اللهم انك عفو تحب العفو فاعف عنی = Allahım sen afüvsün benden afiv buyur, de!»

«Kezalik namaz ve sair enva-ı ibadat ile cehtederek çalışmak da mesnundur. Süfyan-ı Sevri demiştir ki, o gece dua namazdan daha ehabtır. Kur'an okuyup da dua ederse güzel olur. Resul-i Ekrem Sallâllahü Aleyhi Vesellem Hazretleri ramazan geceleri cehd ile çalışır ve tertil ile Kur'an okurdu. Rahmet âyeti geçtikçe ister, azap âyeti geçtikçe taavvuz ederdi. İbn-i Recep de demiştir ki: Ekmel olan namaz, kıraet, dua, tefekkür beynini cemetmektir. Aleyh-is-salât ü vesellem bunların hepsini yapardı. Bahusus aşr-ı ahirde daha ziyade yapardı. Bazıları demişlerdir ki teravih ile kıyam husule gelir. Beyhaki Enes İbn-i Malik Radıyallahü anhten şöyle rivayet etmiştir: Resulâllah buyurdu ki her kim şehr-i ramazan çıkıncıya kadar akşam ve yatsı namazlarını cemaat ile kılarsa kadir gecesinden çok bir haz alır. Malik ve İbn-i Ebi Şeybe ve İbn-i Zencuye ve Beyhaki Sait İbn-i Müseyyeb'den rivayet eylemişlerdir ki Kadir gecesi yatsı namazında cemaatte hazır bulunan ondan nasibini almış olur. İbn-i Hacer-i Heytemî rahmetullahi aleyh Tuhfet-ül-Muhtaç'da der ki: Kadir gecesini görene ketmetmesi mesnundur. Onun kemaliyle fadlına ancak Allahü Taalâ'nın muttali' kıldığı kimseler nail olur.»

Kadır gecesini görmek ne demek olduğu hakkında da ulemanın hayli bahisler ettiğini yazan rahmetli Hamdi Efendi bunun için de şunları kaydediyor:

«Alûsi'nin beyanı veçhile zâhir olan budur ki: Onu görmek demek ona mahsus olan envar ile melâikenin nüzulü gibi hasaise ilmi ifade eden alâmetleri görmek yahut öyle bir ilmi ifade eden ve hakikati ancak ehline malûm olan bir keşfe ermek demektir,»

Osmanlı padişahları Kadir gecesi alayla saraydan çıkarlar, civardaki camilerden birinde namaz kılarlardı. Bu alaya « Kadir alayı » denilirdi.

Her gece kadr olsa kadrin kadri olmazdı şeha
Her hacer cevher olaydı cevher etmezdi beha
Lâ

KADİR GECESİ DOĞMUŞ (قدر گیجه سی دوغمش) [*Hal.*] Uğurlu, talihli, bahtı açık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kadir gecesi gecelerin hayırlılarından biri olduğu için o gece doğanlar mesut sayılır.

KAFADAR (قفادار) [*Hal.*] Arkadaş, birinin tarafını tutan, gayretkeş yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kafadar oldular şîr ü pelenk ahuya sahrada
Ederler şol kadar şimdi riayet hakk-ı ciyrana
Baki

KAFA VERGİSİ (قفا ویرگیسی) [*Mal.*] Cizye yerinde kullanılır bir tâbirdir. Verginin matrahı hıristiyanların erkek nüfusu olduğu için bu tâbir meydana gelmiş idi.

KAFES (قفس) [*Mîm*] Eski Türk evleri odalarının dıştan görülmemesi için ağaçtan örme şeklinde konulan siper hakkında kullanılır bir tâbirdir. Evlerin bir kısmının ve camilerle tekkelerde kadınlara mahsus yerlerin hariçten görülmemesi için bu şekilde yapılan siperlere de bu ad verilirdi.

«Parmaktan daha ince ve bir tarafı yuvarlak veya iki yüzü de düz ince tahta çubukların aralıklı olarak dizilip bunlara amut veya çapraz vaziyette diğer çubukların yine aralıklı olarak mıhlanmasından vücude gelen müşebbek göz siperi» suretinde tarif olunan kafes için «Sanat Ansiklopedisi»nde (Kafes Maddesi) şu tafsilât da veriliyor:

«Kafesler dışardan içerdekilerin görünmesine mâni olur, fakat içerden bakıldığı vakit dışarısını görmek kabil olurdu. Bunlar bir tahta çerçeveye tesbit olunur ve bu çerçeveler istenildiği zaman pencerenin söğeleri arasında yukarıya aşağıya doğru sürülerek kaldırılabilir ve indirilebilirdi. Bu çerçeveye kafes çatması denir. Evlerde selâmlık pencerelerine konulan kafeslerin delikleri bir parmak girecek seyreklikte yapılırdı. Bunlara selâmlık kafesi ve hareminkilere harem kafesi denilirdi.

«Bazı harem kafeslerinin arkasından sokağa bakan kadınların dışardakiler tarafından hayal meyal bile görülmemeleri için sokak tarafındaki yüzlerine boya ile ağaç ve çiçek rerimleri de yapılırdı.

«Bazı kafeslerin ortasında da göz büyüklüğünde yuvarlak bir delik açılarak oraya içi boş bir tahta halka konurdu ki göz bu deliğe tatbik olunarak dışarıya bakılırdı. Buna göz deliği denir. Bazı kafeslerde kafesi kaldırmaksızın dışarıya baş çıkarabilmek veya bir şey atmak için açılır küçük bir kafes daha takılırdı ki buna da yavru kafes denirdi.

«Kafeslerin bir paravana gibi, insan boyunda ve birkaç parçadan ibaret olanları da vardı ki bunlar evlerin içinde bazı kısımları ayırmak için kullanılırdı. Bu nevi kafeslerin her levhası kenarlarından menteşe ile biribirine merbut olup istenildiği zaman açılan ve toplanıp kaldırılanları da vardı.

«Bazı evlerin harem kısımlarını ayırmak için kafes bölmeler yapılırdı. Anadolu evlerinin önü açık sofalarında avlu ve bahçedeki erkeklerin veya komşuların bu sofadakileri görmemesi için o kısmın korkulukları üzerine insan boyunda kafesler konulurdu.

«Tekke ve camilerde kadınlara mahsus olan kısımlara de böyle kafesler konurdu.»

§ [*Bah.*] Ambar ağızlarını kapamak için kullanılan delikli ahşap örtülerin adıdır.

KAFES ÇATMASI (قفس چاتمه سی) [*Mim.*] Eski Türk evlerinin odalarındaki pencere kafeslerinin çerçevesine verilen addır. Bir parmak kalınlığındaki ağaç çubuklardan yapılıp dışarıdan bakılınca içeridekilerin görünmesine mâni olan ve içeriden bakıldığı vakit dışarısını görmek kabil olan kafes bir tahta çerçeveye tesbit olunur ve bu çeaçeveler istenildiği zaman pencerenin söğeleri arasında yukarıya aşağıya doğru sürülerek kaldırılabilir ve indirilebilirdi. İşte bu tahta çerçeveye kafes çatması denilirdi.

KAFES HAYATI (قفس حیاتی) [*Sar.*] Saray'da aşağı yukarı hapis hayatı yaşıyan Şehzadelerin vaziyyeti hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kafes hayatı yaşıyan şehzadelerin hizmetindeki cariyelerden doğan çocuklar öldürülürdü.

§ [*Hal.*] Eski evlerin pencerelerinde içlerinin dışardan görülmemesi için kafes kullanıldığından bu türlü evlerde yaşıyanların yaşayışları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mecaz yoluyla, esaret hayatı kastedilrdî.

KAFESİ (قفسی) [*Kıy.*] Vezirlerin giydikleri serpuşlardan (başlık) birinin adıdır. Çuhadan yapılır, içine bir kilodan fazla pamuk konulup alt trafına kafes tarzında beyaz tülbent sarılırdı. Kafes tarzında tülbendin sarılması bu adın verilmesine sebeb olmuştur.

Misal-i mürg-i dam üftade bâşım uğradı derde
Kafesi oldu ser-i âzademe gûya horasani
Sünbülzade Vehbi

KAFESİ DESTAR (قفسی دستار) [*Kıy*] Başa giyilen takke, fes ve emsali şeyler üzerine sarılan sarık nevilerinden birine verilen addır. Kafesî destar; hacegân kavuklarında görüldü-

gü gibi katmerleri kafes teşkil eden kordelâ inceliğinde bir sarıktı. Sarılış şekli kafese benzediği için bu ad verilmiştir.

KAFES OYMA (قفس اویمه) [*San.*] Bir şeyin üzerine bir tarafından öbür tarafı görünecek surette oyularak yapılmış tezyini şekiller hakkında kullanılır bir tâbirdir. Taş veya tahta oymalarda yaprak veyahut sair tezyini şekillerin bazı kısımlarını tamamiyle oyup çıkarılır, dantel gibi delikli yapılır. Bazı taş korkuluklar da kafes olarak yapılmaktadır. Minare şerefelerinde bu türlü korkuluklar görülür. Buna «müşebbek» de denir.

KAFİLESALAR (قافله سالار) [*Hal*] Kervan başı demek olan bu kelime mecaz yoluyle reis, sergerde yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ol kafilesalâr-ı kiram-i hüner enduz
Erbab-ı dil ü daniş ana hayl a haşemdir
Nef'i

KÂFİRİSTAN (کافرستان) [*Hal.*] Kâfirlerin, müslüman olmıyanların diyarı (oturdukları yer) yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Hele teshir-i mülke başlasın ikbali seyreylen
Ne Türkistan'ı kor fethetmedik ne kâfiristanı
Nef'i

KAFTAN (قافتان - خفتان) [*Kıy.*] Eskiden giyilen üst elbiselerinden birinin adıdır. Arapça hil'atın Türkçesidir.

« Lehçe-i Osmani » de « Türkide kaftan Farisîye nakille haftan yazılır. Kaba, üste giyilen astarsız entari, bir nevi ak sade hil'at-i teşrifat. Kaftan, kılıç göndermek, kaftan giydirmek; tahsin, bir şey üstüne pesent alâmeti vazetmek, tâlim yazısı üstüne pesent hattı çekmek. Sabıkta mansıp tevcihinde giydirilen hil'at, serçeşmelik kaftanı ilbas olunmak» suretinde izah olunmuştur.

«Lehcet-ül-Lûgat» da (sayfa 6-8) kaftan kelimesi için şu izahat vardır: «Arabîsi ha-i mucemenin kesri, lâmın sükûnu, ayn-ı mühmelenin fethi, ahirde ha-i vakf ile «hil'a» dır ve sad-ı mühmelenin zammı, ta-i fevkaniyenin kesir ve med ve teşdidi, yine ta-i fevkaniyenin fethi, ahirde ha-i vakf ile «sutiyye» üst kaftanıdır, kafın kesri, dal-ı mühmelenin sükûnu, ayn-ı mühmelenin fethi, ahirde ha-i vakf ile «kıd'a» kısacık kaftandır. Mimin fethi, ra-i mühmelenin feth ve meddi, za-i mucemenin fethi, ahirde ha-i vakf ile «meraze» kaftandır. Farisî ta-i fevkaniyenin fethi, şın-ı mucemenin sükûnu, ra-i mühmelenin kesir ve meddi, ahirde fa ile «teşrif» padişahlar mustahika giydirdikleri kaftandır. Sin-i mühmelenin feth ve meddi, vav'ın kesri, ahirde sin-i mühmele ile « savis » veya bir tahtaniyye ziyasiyle « savs » nekendelû kaftandır. Şın-ı mucemenin feth ve meddi, dal-ı mühmelenin kesir ve meddi, cim-i Farisiyyenin fethi, ahirde ha ile «şadice» üst kaftanıdır. Kaf'ın fethi, ba-i mucidenin feth ve meddi ile «kaba» mutlak kaftandır. Kâf'ın fethi, za-i muceme-i Farisiyyenin feth ve meddi, gayn-ı mucemenin fethi, nun'un sükûnu, ahirde dal-ı mühmele ile «kejagand» ve gayn-ı mucemenin yerine kâf'la «kejakend» zırh altına giydikleri kaftandır ki ekser harirden olur.»

Kaftanlar cins ve nevilerine göre murabba kaftan, keçe kaftan, çuha kaftan gibi isimler alırlardı. Kaftanların renklerine, şeritlerine ve düğmelerine göre dereceleri anlaşılırdı. Yeniçeriler entariler üzerine giydikleri kaftanların uçlarını, yürürken ayaklarına dolaşmamak için, toplıyarak bellerine sararlardı. Bu sebeple bunlara «dolama» denilirdi.

Vezirlerin giydikleri kaftan altın düğmeli, sırma şeritli idi ve kadifeden yapılırdı. Kışın bunlara samur kürk kaplanırdı.

Sümbül benefşedir yakışan bağ-ı hüsnüne
Kaftanın âdeümanisi feracenin moru
Sâbit

KAFTAN AĞASI (قافتان آغاسی - خفتان آغاسی) [*İda.*] Tanzimat'tan evvel Sadrazamların maiyyet memurlarından birinin adı idi. Teşrifat işleriyle meşguldü.

Sürre Emini maiyyetinde giden memurlardan birinin de adı idi. Vazifesi padişah tarafından Mekke Şerifi ile başkalarına ihsan olunan hil'atları giydirmekti.

KAFTAN BEHA (قافتان بها - خفتان بها) [*Mal.*] Kaftan parası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sadrazam, vezir gibi büyük memurlara kaftan, ikinci derecedekilere de bedeli verilirdi. Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

KAFTAN GİYDİRMEK (قافتان گیدرمك - خفتان گیدرمك) [*İda.*] Büyük hizmet görenlere taltif maksadiyle kaftan denilen entari biçimindeki üstlük giydirilmesi münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Süslü ve kıymetli kumaştan yapılan kaftanı padişahlar giydirdikleri gibi sadrazamlar, vezirler de giydirirlerdi. Buna «ilbas-ı hil'at» denilirdi.

§ [*San.*] Yazı meşkedenlerin yazıları hattat olan hocaları tarafından beğenildiği vakit yazının üstüne pesent (beğenme) alâmeti çekilerek taltif edilmesine de kaftan giydirmek denilirdi.

KAFTANLI (قافتانلی-خفتانلی) [*Sar.*] «Gılmanan-ı *Enderun*» denilen yeni saray içoğlanlarından seferli, kiler, hazine ve has oda gılmanları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar kaftan giydikleri için bu adı almışlardı. Öteki odaları teşkil eden büyük ve küçük odalılar dolama giydikleri için onlara da «dolamalı» denilirdi. Bu altı odadaki iç oğlanlarının derece ve mevkileri birbirinden farklı olduğu gibi hizmetleri ve maaşlarının miktarı da muhtelifti. Hepsi Enderun-u Hümayun denilen ve sarayın Bâb-üs-Saade'den içerde bulunan kısmında hizmet ederlerdi. Bunların maaşlarından başka bütün yiyecek ve giyecekleri ve tekmil ihtiyaçları saray tarafından temin edilir ve sarayın Enderun kısmına ait iç ve dış tayînleri padişah tarafından yapılırdı.

KAFİYE (قافیه) [*Ede*] Lâfız ve mâna yahut yalnız lâfız ve yalnız mâna cihetiyle muhtelif oldukları halde mısraların, ya beyitlerin sonlarında veyahut bunların sonları mesabesinde bulunan yerlerde tekerrür eden kelimelere verilen addır.

Üstat Tahir Olgun «Edebiyat Lûgati»nde şu kıymetli tafsilâtı veriyor: «Son harfleri ve onların okunuşu biribirine uygun olan ve (Mısra') yahut (beyit) sonunda bulunan kelimelerdir.

Pek eski zamanlardan beri Türklerin
Bilgisi, duygusu derin mi derin

Beytinin mısra' sonlarındaki (Türklerin) ve (derin) kelimelerinin son harfi (n) dir. Onların okunuşu da (i) harfi vasıtasile olduğu için birdir. O halde bunlar (kafiye) dir.

«Kafiyenin asıl son harfine (revi) derler ki biribirine uygun olması lâzım gelen bu harftir. Yukarki beyitteki (n) harfleri gibi.

«Reviden evvelki okunan harf, aynı cinsten ise ona (kayıt) ve kayıtlı kafiyeye (mukayyet) denilir.

Düşünen bir kafa, duyan bir yürek
Fikrini, hissini söylemek gerek

Beytinin kafiyeleri mukayyet bir kafiyedir. Çünkü revi harfi olan (k) tan evvel okunan harf (r) lerde aynı cinsten olduğu için (kayıt) dır.

«Bazı harf-i reviden sonra harf ve kelime tekrarlandığı olur ki onlara (redif) ve redifli beyitlere (müreddef) tâbir edilir.

Geçip kemâl-i belâgat kelâlı kalmıştır
Medâl-i şi'r unutulmuş, melâlı kalmıştır

Beytinin asıl kafiyeleri (kelâl), (melâl) lâfızlarıdır ki harf-i revileri (l) dir. Ondan sonra tekrarlanan (ı) ve (kalmıştır) ise (redif) dir.

«Revi harfleriyle onların harekeleri, yani okunuşları biribirine uygun kelimelerden yapılmış kafiyeler (tam) dır. Bir de (yarım kafiye) vardır ki frenklerin Assonant dedikleri zayıf benzeyiştir, Faruk Nâfiz'in:

Birden bire sıyrıldı gözümden çözülen bağ
Bir hâtıranın dağdaki yâdıydı ba menba'

Beytinde (bağ) ve (menbâ) kelimelerinden kafiye yapılması gibi.

«Eskiden yarım kafiyeler, mâni, koşma ve saire gibi halk manzumelerinde bulunurdu.

Akşam olda ikindi • Mum şamdana dikildi
Her kesin yari geldi • Benim boynum büküldü

Parçasında görüldüğü gibi. Yarım kafiye kullanmak, divan şairlerince ayıp sayılırdı. Sonra Recai Zade Ekrem Bey «kafiye göz için değil, kulak içindir» dedi. Onun üzerine aruz ile yazanlar da kafiye hududunu genişlettikçe genişlettiler.

«Bazı manzumelerde kafiyeler birden ziyade olur. İki kafiyeli olanlara (zülkafiyeteyn), ikiden fazla kafiyeli olanlara (zülkavâfi) vasfı verilir. Muallim Naci'nin:

Hangi âkil der ki ancak (râh)-ı (gülşen) den geçin
Bir de gâfiller; şa (nalişgâh)-ı (şiven) den geçin

Beyti (zulkafiyateyne), Yenişehirli Avni'nin:

(Erbâb)-ı (kalem) terbiyet âmuz-ı (ümem) dir
(Âdâb)-ı (ümem) mâhasal-ı feyz-i (kalem) dir

beyti (zülkavafi) dir.

«Kafiye-i şeygân: (Şairan), (edîban), (giryan), (handan) gibi Farisîde cem ve (sıfat-ı müşebbehe) edatı olan (an) ile yapılmış kafiyelerdir. Eskilerce böyle kafiyeler makbul sayılmazdı.»

Kafiye şekillerine göre muhtelif ad alırdı. Nevileri şunlardır:

Kafiye-i asliye-zülkafiyeteyn ile zülkavafideki kafiye-i ahireye denilir.

Kafiye-i şaygân alelıtlak ita-i celiyi muhtevi bulunan kafiyedir.

Kafiye-i mütedarike - Takti' hasebiyle sonunda olan sâkin harf ile ona takaddüm eden diğer sakin harf arasında iki müteharrik harf bulunan kafiyeye denilir.

Her gören aybetti âb-ı dide-i girganımı
Eyledim tahkik görmüş kimse yok cananımı
Fuzuli

Kafiye-i müteradife - takti' hasebiyle sonunda fasılasız iki sâkin harf bulunan kafiyeye denir.

Olunca perde berendaz nazara çeşm-i şuhut
Gürûndü âyine-i dilde çehre-i maksut
Sâmi

Kafiye-i müterakibe - takti' hasebiyle ahirinde olan sâkin harf ile ona takaddüm eden diğer sâkin harf arasında üç müteharrik harf bulunan kafiye demektir.

Can verir âdeme endişe-i sahba-yı adem
Cevher-i can mı acep cevher-i mina-yı adem
Âkif Paşa

Kafiye-i mütekâvise - takti' hasebiyle sonunda olan sâkin harf ile ona takaddüm eden diğer sâkin harf arasında dört müteharrik harf bulunan kafiye demektir.

Kafiye-i mütevatire - takti' hasebiyle sonunda olan sâkin harf ile ona takaddüm eden diğer bir sâkin harf arasında müteharrik bir harften başkası bulunmıyan kafiyedir,

Zehi semend-i mülâyim ki: Hüsn-i reftarı
Unuttarur dil-i uşşaka cilve-i yarı

Kafiye-i mücerrede - yalnız bir harfe müpteni olan kafiyeye denilir.

Ey zâir-i itibâr perver
Seyret ne güzel durur şu makber

Kafiye-i mürdefe - kafiye-i mürekkebede revi'den evvel huruf-i imladan biri bulunan kafiyedir.

Dost bi perva, felek bi rahm, devran bi-sükûn
Dert çok, hemdert yok, düşman kavi, tâli' zebûn

Kafiye-i mürekkebe - revi harfinden evvel mütecanis ve harekât ve sekenatca müttehit harfli bulunan kafiyedir.

Kafiye-i ma'mule - iki lâfzı terkip veya bir lâfzı teczie ile kafiye olmıya yarıyan kelimeler demektir.

Aks-i nakş-i kârgâh-ı âlem-i bâlâ nedir
Lâf ü dâva ber-taraf şimdi dua hengâmidir

Kafiye-i mülhaka - kafiye-i asliyeden mâdâ olan kafiyelere denilir.

Kafiye-i mukayyede - kafiye-i mürekkebede huruf-ı revi'den evvel huruf-ı îmlâdan gayrı bir harf bulunan kafiyedir.

Kilk idüp beratını der dest
Gonca timarın eyledi serbest

Kafiye-i müessese - redif ile revi arasına diğer bir harf giren kafiyeye denilir.

Geldimse nola ben şuara devrine ahır
Âdet budur ahirde gelir bezme ekâbir

Kafiye harfleri şu dokuz şeydir; revi, tesis, dahil, ridf, kayt, vasıl, huruç, mezid naire.

Belâ-yı şairi bi-vayedir zaruret-i vezn
Dahi belâsı anın ıstırabı kâfiyedir
Lâ

KÂĞIDA ÇEKMEK (كاغده چكمك) [*San.*] Müzehhiplerin ve yaldız işliyenlerin altın varakaları deste kâğıdına çekme ameliyesi hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KÂĞID-I BİRUN EMİNİ (كاغد بيرون امينى) [*Mal.*] Maliyenin maruzatına ait evrak işleriyle uğraşan memurun unvanı idi. Kırtasiyye eşyası da bunun nezareti altında bulunur, ve senet mukabilinde verirdi 1249 (1833) da «aklâm-ı seb'a hocalığı» namiyle vücude getirilen kalem ile birleştirilmiştir.

KÂĞID-I ENDERUN EMİNİ (كاغد اندرون امينى) Malıye maruzatına ait evrak işleriyle muvazzaf memurun unvanı idi. Defterdarlık dairesinde münavebeye tabi kalem mansıplarındandı. 1249 (1833) senesinde «aklâm-ı seb'a hocalığı» namiyle müstakil bir memuriyet ihdas edilmesi üzerine münavebeye tâbi' ve paye nev'inden sayılan diğer altı kalem mansıbı ile birleştiriimiştir.

KÂĞITÇI BAŞI (كاغدجى باشى) [*İda.*] Devletin kâğıt ihtiyacını temin vazifesiyle mükellef bulunan kâğıtcı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda, o mânaya gelen, «ser kırtasi-i miri» suretinde de geçer (Baş Vekâlet arşivi) ndeki bir vesikaya göre (Dahiliye, 19 C 1236, sıra numarası 2448) kâğıtcı başı esnafı arasından seçildiği gibi diğer bir vesikaya göre de (dahiliye, 27 ca 1217, sıra numarası1982) kâğıt, kalem ihtiyacını temin eden kâğıtcı başıya ocaklık da verilirdi. Bu vesikalardan kâğıtcı başının müteahhit vaziyetinde olduğu ve kalem, kâğıt ve sair kırtasiyyeye ait levazımı tesbit olunan fiyatlar üzerinden vermekte bulunduğu da anlaşılmaktadır.

KÂĞIT EMİNİ (كاغد امينى) [*Mal*] Ahkâm-ı maliyeye ve saray ile muhabere işleriyle meşgul olan memurun unvanı idi. Yeniden berat alan veya beratını yeniliyenlerin beratları bunun tarafından verilir ve berat harcı da onun tarafından tahsil edilirdi.

KÂĞIT FENER (كاغد فنار) [*San.*] Elde taşınan ve katlanan üstüvani şekilde körüklü

ve altiyle üstü madenî iki yuvarlak parçadan ibaret fener adıdır. Kâğıt yerine muşamba konulmuş bulunanlara «muşamba fener» denilirdi. Sokakların karanlık olduğu ve fenersiz sokağa çıkmak yasak bulunduğu eski zamanlarda elde taşınarak kullanıldıkları gibi donanmalarda şenlik maksadiyle evlerin kapı ve pencerelerine asılırlardı. Üzerlerinde resimler yapılmış olanlar da vardı

KÂĞITHANE SAFASI (كاغدخانه صفاسى) [*Hal.*] Yakın vakitlere kadar Hıdırellez ile kasım arasında Kâğıthane'de kadınlı erkekli yapılan eğlenceler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Eski âdetleri bir fotoğraf adesesi sadakati ve bütün incelikleriyle anlatan Ercüment Ekrem Talu bunu (Yedigün Neşriyatı) arasında çıkan (Dünden Hatıralar) da şöyle anlatıyor:

«Eski İstanbul baharın zevkini, payitahtın birtakım seyir yerlerinde felekten birer gün kapmak suretiyle çıkarırdı. Her devir, şehre yeni bir mesire vermiş, her mesirenin de bir ikbal ve bir idbar devri olmuştur.

«(Kâğıthane) bu kaidenin nâdir istisnalarından biri idi. Padişah Üçüncü Ahmet'le onun damadı vezir Nevşehirli İbruhim Paşa burasını Sâdabât telâkki etmişler, Osmanlı edebiyatının en lirik ve en kuvvetli şairi Nedim bu cennet gibi yere kasideler söylemişti.

«Saltanat tarihinde milleti ezmekten, ağlatmaktan ise ona neşve ve neşat esbabı vermekten haz duyan yegâne tacidarın hâtırası kalplerde minnetle yaşıyordu. Bu sebepten, hıdırellezden kasıma kadar halk Kâğıthane'ye taşınmakla Üçüncü Ahmet'in de, damadının da, şairinin de âdeta ruhlarını şadetmek gaysini güdüyordu.

«Bayağı günler Kâğıthane pek o kadar kalabalık değil, âdeta tenha idi. Hafta içerisinde kendi kendilerine «mahfice» eğlenmek istiyenlerden başka kimse bulunmazdı.

«Lâkin cuma, pazar ve bazan da niçin bilmem - çarşamba günleri sâdabât, Evliya Çelebi'nin dediği gibi, «Ruz-ı mahşerden nümune» verirdi.

«Halkın bir kısmı karadan, Şişli, Hürriyet-i Ebediye tepesi, Poligon yolundan akar, bir kısmı da deniz yolunu tercih ederdi. En son yol diğerine nazaran hakikaten tercihe değerdi. Halic'in durgun suları üzerinde birer deniz sülünü gibi kayarak, süzülerek giden, zarif, narin, yirminci asır kadınının endamını sanki mübeşşir olan bir tenasübe malik piyade kayıklarının içinde toza dumana boğulmadan, güneşin seyrine göre renkten renge giren, Türk sanatının ebedî âbidelerini seyr ede ede Kâğıthane'ye ulaşmak şüphesiz ki, bir zevkti.

«Hususiyle ki, yolda gözü, kulağı ve gönlü oyalıyan başka manzaralara da rast gelinirdi. Duygularını gizlemeyi, coşkunluklarını frenlemeyi bilmiyen avam kısmı cümbüşe başlamak için maksut mahalle varmayı beklemez, ârifane ile kiralanmış ateş kayıklarının, iri gövdeli barkaların içinde bir yandan demlenir, davul, zurna, dümbelek çaldırır, oynar, türlü maskaralıklar ederdi. Diğer taraftan mahdut fakat mutena ince saz heyetleriyle seyr eden kibar heyetler de bulunurdu.

«Herhangi bir sebepten dolayı bunlara katılmıyan, bunları takibedemiyen fasık-ı mahrumlar, Fener'de, Kılburnu gazinosunda. Eyüp'te Bostan iskelesinde, Sütlüce'de, Hasköy'de deniz kenarındaki kahvelerde veyahut ki, Halic'in iki sahilindeki eski yalıların cumbalarında oturur «gidiş ve dönüş»ü kollarlardı.

«Ve sabahtan geceye kadar, bezgin Halicin çamurlu suları arkası kesilmeden gelip geçen kayıkların, futaların, sandalların kürek darbeleriyle dövülür dururdu.

«Kâğıthane deresinin ağzı, bugün kuru kahveci dükkânlarının önü ne ise, tıpkı onun gibi idi. Bir aralık bulup da dışardan içeriye veyahut da içerden dışarıya sokulabilene aşkolsun: Buna rağmen ne bir küfür işitilir, ne de bir kavga çıktığı görülürdü. Herkes mütevekkil, herkes neşeli ve sabırlı sıra bekler, kayıkçının atikliğine, açık gözlülüğüne, cüretkârlığına güvenirdi.

«Zaten derenin ağzına kadar gelindi mi, mesireye varılmış demekti. Bir kenarda karaya atlanır, nevale sepetleri dışarıya çıkarılır, henüz işgal edilmemiş bir ağacın altına ihramlar, seccadeler, battaniyeler, hasırlar serilir, çilingir sofrası hazırlanır, semaverler yakılır, nargileler doldurulur, potinler çıkarılır, grupta küçük çocuklar varsa onlara salıncak kurulur, keyif çatmak için ne lâzımsa eksiksiz yapılırdı.

«İkindi üstü karadan ve dereden piyasa başlardı. Esendur'da, besili Orlof katanaları koşulmuş bender kupaları, narin paytonlar, mirasyedilerin ve paşa zadelerin bizzat koştukları brekler numarasız kira arabaları, külüstür paytonlar... İçindekilerin içtimaî seviyesini ve zenginlik derecesini belli eden harem ağası, ekipajlar... Feraceli, çarşaflı, yeldirmeli yaşlı, taze hanımlar, halayıklar, saraylılar, çayırı çevreliyen yoldan boyuna bir gelip, bir geçerlerdi.

«Derede de bu aynen böyle idi: Arka güvertelerini örten sırmalı ehramların uçları suda süzüle süzüle geçen tek, iki, üç çifteli

piyadelerde kâh altın gözlüklü, burma bıyıklı bir Bey, kâh billûr yaşmaklı, pembe, mavi, tirşe, kavun içi, yavru ağzı, eflâtun ho'ozlu, ağır gron feraceli bir veya birkaç, abu bakışlı Hanım sahayı dolduran kalabalığın nazarlarını beraberlerinde sürükliyerek geçerlerdi.

«İmrahor köşkünden köyün küçük ahşap köprüsüne kadar «Kâğıthane» damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın «Sâdabâd» ı neşe ile saatlerce çalkanırdı.

«O vaktin radyosu da, gramofonu da, hér seyir günü tâ Lonca'dan, Sulukule'den buraya yaya gelip dönen erkek ve kadın kıptilerdi. Kaba zurna, klârnet, ut veya keman çalar, oğlu incecik ve kapkara parmakları ile dümbeleğe, darbukaya vurur, ana türkü söyler, kız da oynardı.

«Bunların repertuvarını, her yeni mevsimde meçhûl birer şairle sanatkârın müştereken yaptıkları halk türküleri teşkil ederdi. Ahali, bu türkülerin basit güftelerini ve kıvrak bestelerini kolayca belleyip tekrar edebildigi için üstat bestekârların ağır şarkılarına tercih eder, onları hususi âlemlerini konaklarda, yalılarda tertip eden, yahut ki, boğazın mehtaplarını şenlendiren kibar takımına bırakırdı.

«Çılgınca eğlenerek geçirilen bu tatil gününün akşamın da, kendine mahsus ayrıca bir zevki olan dönüş başlardı. Arabacıların yanında, kayıkların baş güvertesinde, dere kenarından topladıkları sazlardan başlarına birer külâh örüp geçirmiş çocuklar, bazan fazla cûşa gelip de peylenmiş zırnacılar, akın halinde şehire avdet edilirdi.

«Ve gecenin karanlığı ile ıssızlığı Kâğıthane'nin üzerine çökerken, muhakkak ki, Nedîm'in ruhu, bulunduğu âlem-i gayptan buraya kadâr her seferinde gizli gizli gelir, ölü ağaçların altında, incecik derenin kenarında gezinir, yaşadığı devri ve onun âlemlerini melûl melûl yadederek:

Bak Stanbul'un şu Sâdabad-ı nev bünganına
Âdemin canlar katar âb ü havası cânına
Ey felek, insâf: ey mihr-i cihânâra aman.
Bir nazîri var ise söylen: Konalsun ganına

diye söylenirdi.»

KÂĞIT UÇURMAK (كاغد اوچورمق) [*Hal.*] Muhasara edilen bir kaledeki kumandana veya istenilen her hangi bir işin yaptırılması için alâkalılardan birine yazılan kâğıdın sür'atle veya gizlice gönderilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İspat-ı sıgama olunan hücceti saklar
Kâğıt uçurur menzil ile golda ulaklar
Nabi

Demem ki kâğıt uçursun peyam göndersin
Kebuter-i dil ile bir selâm göndersin
Nihat Bey

KÂHİ (كاهى) [*San.*] Eskiden yapılan simit nevilerinden birinin adıdır. «Lehce-i Osmani» de üç köşe kuru buğaça nev'inden çarşı böreği. Zengin olan kâhi yer, durur durur dahi yer» suretinde izah olunmuştur. Yeniçeri ocağının bir kısım mensupları için kâhi menfaat vasıtası olmuştu. Segirdim ustaları arasında aşçı bulunanların altı ayda ikisi sakal bırakarak çırağ olurlar ve kendilerine sermaye olmak üzere bazı yerlere buğaça ve kâhi tevziiyle birer miktar para toplarlardı. Ocak mensupları işi azıttıkları zamanlarda bunların esnafa ve halka kâhi dağıtmıya ve önüne gelenlerden zorla para toplamıya başlamaları birçok şikâyeti mucip olduğu için Üçüncü Selim zamanında, halke ve esnafa kâhi tevzii usulü kaldırıldı (1206/1791). Bunun yerine kâhi tevzii vaktinde padişaha, Enderun ricalinden Dar-üssaade ağasına, silâhdara. Birun ricalinden de sadrazam, kethüda bey, defterdar, reis-ülküttap, çavuş başı ve ocağın ileri gelenlerine birer tava kâhi takdim ile hünkârın bin beş yüz kuruş, ötekilerin de birer miktar şey vermesi nizamı konuldu.

«Başbakanlık Arşiv» inde meveut bir vesikada (maliye, 6 za 1228, fiş numarası 126, beyaz üzerine emir) verilen bahşişin miktarı yazılıdır: «İzzetlü Defterdar Efendi. Segirdim aşcılarının altı ayda bir Bâb-ı âliye Kâhi takdim etmeleri kaideden olmak hasebiyle kâhi takdim eylemelerinin vakti hulûl etmekten nâşi mumaileyhime ifası mutat olan dört bin kuruşun bugün tamamen Bab-ı âli'ye irsaliyle badehu telhis eyleyesün» denildiğine bakılırsa sonraları yalnız sarayla hükümetten birer miktar para verilmekle iktifa olunduğu anlaşılıyor. Yeniçeri ocağının kaldırılması üzerine bu da tarihe karışmıştır.

Rumeli'de nohut mayasiyle yapılan simitlere kâhi denilir.

KÂHİN (كاهن) [*Hal.*] Kayıptan haber veren adam, falcı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça olan bu tâbirin cem'i kehene'dir.

KAHİRE SEYAHAT-İ HAVAİYESİNE MAHSUS MADALYA (قاهره سياحت هوائيه سنه مخصوص مدالیه) [*İda.*] İstanbul - Kahire arasında yapılan hava seyahatının hatırasını yaşatmak maksadiyle ihdas olunan madalyanın adıdır. 24 mart 1330 (1914) tarihli nizamnamenin ikinci maddesinde madalyanın üç santimetre kutrunda üçü altın, ikisi gümüş ve ikisi de tunç

olmak üzere yedi kıt'adan ibaret olduğu, altın madalyaların seyahatta kazaya uğrıyan yüzbaşı Fethi ve Nuri ve mülâzim Sadık Efendilerin askerî müzeye konulacak elbiselerine talik olunacağı, gümüş madalyaların birinci, tunç madalyaların da ikinci olarak seyahatı bitirenlere verileceği, üçüncü maddesinde de madalyanın kenarları beyaz ve ortası kırmızı renkte ipek bir kordelâ ile göğüse tâlîk olunacağı ve altından maadasının takmak hakkı olmamak üzere evlât ve aileye intikal edeceği yazılıdır. Dört maddeden ibaret olan bu nizamnamenin dördüncü maddesinde de nizamnamenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur denilmektedir.

KAHFE (قحبه) [*Hal.*] Oruspu, mecaz yoluyle dönek, vefasız yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Gel behey kahbe felek gönlümü incitme benim
Taş mı sandın yüreğim kal'a mı sandın bedenim?
Lâ

KAHT-I RİCAL (قحط رجال) [*İda.*] Bir memlekette büyük devlet ve siyaset adamlarının bulunmaması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Adim iken o, ve mevcut iken bu kaht-ı rical
Sizinle istedim etmek makamını ibcâl
Abdülhak Hâmit

KAHVECİ BAŞI (قهوه‌جی باشی) [*Sar.*] Saray hizmetlerinden birinin adıdır. Tüfekçi, sarıkçı başılıklar gibi kahveci başılık da sarayın muteber mansıplarındandı. Hane-i hassa agavatından sayılan kahveci başılar ahyanen mabeyincilikle beraber ve bazan yalnız mansıp olarak hâs odalıların müstaitlerine tevcih olunurdu.

Hırka-i Saadet dairesi civarındaki «Revan, Sünnet» odalariyle «Bağdat köşkü», sonraları «Mustafa Paşa kasrı» ve dördüncü Mehmed'in üçüncü yerindeki «Çadır kasr-ı Hümayunu»daireleri iken sabah namazından sonra bu mahalleri teşrif-i hümayun vukuunda ve kuşluk ve akşam taamlarını (yemek) mütaakıp irade buyuruldukça kahvecibaşılar kahve ihzar ve takdim ettikleri gibi saltanat binişleriyle rikâp resimlerinde bulunacak sadrazam, şeyh-ül-islâm, vüzera ve sair erkâna rikâp hizmerinde bulunmaları mutad agavat vasıtasiyle tatlı ve kahve ikramı vazifesi cümlesindendi. Topkapı'dan nakilden sonra kahvecibaşılar mabeynci olmadıkları surette yalnız resmî günlerde hizmet görürlerdi.

Kahve takımına müteallik murassa' zarflar, hokka, ibrik, sitil ve her zaman kullanılan altın evani, cevahirli örtüler hazine-i hümayuna verdiği senet mukabilinde kahveci başılara teslim olunur ve ziyalarından bizzat mes'ul tutulurlardı.

Kahvecibaşılık padişahlarla sıkı münasebetlerinden dolayı mutena ve muteber hizmetlerden sayılırdı. Bunlar imkân bulunca rikâptar, çuhadar olurlardı. İçlerinden bunu beklemak istemiyenler, ikinci derecede olan nanpareler ihsaniyle çerağ edilirler ve Birunda istihdam kabiliyeti olanları da kapıcıbaşılık, silâhşorluk, divan-ı hümayun hocalığı ile taltif olunurlardı.

Kahvecibaşılık mansıbı saltanatın ilgasına kadar devam etmiştir.

KAHVECİ USTA (قهوه‌جی اوسطه) [*Sar.*] Sarayın harem dairesinde hizmet eden kalfalardan birine verilen addır. Kalfalar biri umumî diğeri hususi olmak üzere iki kısımdı. Kahve hizmetini gören kahveci usta umumî hizmete memurdu. Yedi tane oian bu kalfaların ötekileri şunlardı: hazinedar usta, ibrikdar usta, kilerci usta, çamaşırcı usta, çeşniyar usta, kutucu usta. Bu yedi ustanın yedişer yamağı ve bir o kadar da acemileri vardı. Bu ustalıklar saray teşkilâtınca başta hazinedar usta olmak üzere birbirine takaddüm eden mansıplardandı. Her birinin müstevfa maaşları, kendilerine tahsis olunmuş odaları vardı. Her sene ilk baharında devletliler gibi nevruziyyeleri, kurban bayramında da kurbanları vardı.

KAHAE İBRİĞİ (قهوه ابریقی) [*San*] Kahve ocaklarında ve evlerde kahve pişirmek için su koymıya mahsus bakırdan küçük su kabının adıdır. Daima sıcak su bulundurmak için mangal kenarında dururdu.

KAHVE NAKİBİ (قهوه نقیبی) [*Sof.*] Tekkelerde kahve pişirene verilen addır. Zâhiren ehemmiyyetsiz bir iş gibi görünürse de bu vazife her dervişe verilmezdi Dergâhın kıdemli ve tarikatta ilerliyen dervişlerine tevdi edilirdi

KAHVE OCAĞI (قهوه اوجاغی) [*Hal,*] Saray ve konaklarla han, tekke ve kahvehane gibi gelip gideni çok olan yerlerde kahve pişirmiye mahsus yerin adıdır. Burası aynı zamanda kahve pişiren kahvecinin, yahut hizmetkârın oturup dinlenmesine yarıyacak şekilde idi. Orada kahve pişirmiye mahsus bir ocak ve üstünde daima kaynıyan bir su güğümü ve kahve takımları bulunurdu. Kahve ocağının muhtelif şekilleri ve çinilerle süslenmiş olanları vardı. Duvara bitişik peykelileri ve el yıkamıya mahsus çeşmelileri de olurdu Misafir gelen büyüklerin uşak ve maiyyetleri de burada oturur-

lardı. Bu itibarla kahve ocağı aynı zamanda intizar (bekleme) odası demekti.

KÂHYA (كهيا - كتخدا) [*İda.* Büyük konaklarda ev işlerini idare edenlerle sanat ve ticaret sahiplerinin işlerine bakmak üzere hükûmet tarafından seçilenlere verilen addır. Aslı (kethüda - كدخدا) ve bunun esası da (hüd-yiket) tir. Mânası ev sahibi demektir.

Kâhyalık; esnaf teşkilâtının bidayetinden 1324 (1908) *senesine kadar devam etmiş* yarı resmi bir memuriyyetti. Şeyh, nakip, duacı, çavuş gibi esnaf âmirleri mürur-u zamanla esnaf teşkilâtından çıkarılmış, bunların hukuk ve salâhiyyeti de kethüdalara intikal etmiştir.

Kâhyalık esnafla hükûmet arasında tek vasıta olduğundan hükûmet nezdinde dahi itibarı haiz ve kethüda intihabı meselesi, bu itibarla, gayet mühim idi. Binaenaleyh kâhyaların intihap ve nasbı ve icabında azli epeyce münakaşa ve dağdağayı mucip oluyordu.

Kâhyalar esas itibariyle ve ekseriyyetle esnaf tarafından intihap ve memuriyyetinin tasdiki kadılıktan istenilir ve bazı meselelerde divan-ı hümayuna müracaat edildiği de vâki olur idi. Bazan da devletçe tekaüt edilmiş birisi almakta olduğu maaşı hazineye terkederek mukabilinde kâhyalık istihsal ederdi.

Kadılar intihapları esnaf tarafından arzolunan zata hüccet vermek suretiyle memurivetini tasdik ederlerdi.

Abdülhamit devrinde bazı mühim ve varidatlı kâhyalıklar Mabeyn erkânından ve hattâ hademesinden bazılarına verilirdi. Meselâ Celepler kâhyalığı mabeynci Faik Bey uhdesinde olduğu gibi Kuşçu başı gibi müstahdemîn dahi birer esnafa kâhya nasbedilmişlerdi. Bazan da esnaf meramlarının tervici için bu gibi nüfuzlu zevatın kâhyalığını isterlerdi.

1908 İnkılâbını müteakip eski tesislerden bir haylisi sebepli sebepsiz ortadan kaldırıldığı sırada evvelâ muvakkat sonra 24 nisan 1328 (1912) tarihinde kat'i olarak bir talimatname neşriyle kâhyalık lâğvedilmiş ve 1331 (1915) senesine kadar bu hâl devam etmiş ise de (İttihat ve Terakki Cemiyyeti) esnafın kuvvet ve servetinden istifade mümkün olduğunu anladığı için icabında kendisine müzaheret etmek üzere talimatnameyi tadil ettirerek esnafın başına «kâtîb-i mes'ûl» namı altında birer kâhya nasbettirmişti.

Şehremaneti o idarenin sukutundan sonra kanunî hakkını istimâl ederek kâhyalığı yeniden ihdas etmiş ise de bu defa da hükûmeti ele geçirmiş olan (Hürriyet ve İtilâf fırkası) kendi adamlarını kâtib-i mes'ûl namiyle nasbettirmiye başlamıştır.

KÂHYA KADIN (كهيا قادين) [*Sar.*] Saraydaki kalfaların âmirinin hünkâr defterinde yazılı resmî unvanı olup saraylılar arasında adı «saray ustası» idi. Kâhya kadınlık harem-i hümauyndaki kalfaların en büyük mansıbıydı. Kâhya kadın yahut saraylılar arasındaki adiyle saray ustası acemilik, küçük kalfalık, oda kalfalığı ettikten sonra bu mansıba yükselirdi. Aylığı, tayini, tablası, harem ağaları, baltacıları devletlilerin kapısı halkıyle birdi.

Padişahın huzuruna çıkarken ve resmî günlerde giymek üzere hünkâr tarafından kendisine kadife veyahut ipekli kumaş üzerine kenarı sırma ile işlenmiş salta verildiği gibi mensıbı tebşir olunurken kabak çiçeğine benziyen beş yapraktan müteşekkil beş tane mücevher iğne de verilirdi.

Âmirlik alâmeti olarak elinde gümüş kaplı bir değnek ile hünkâr dairesindeki muhtelif eşyayı mühürlemek için yanında mühr-i hümayun vardı. Padişahın kadınları bile ona riayet gösterirlerdi. Muavinine «Hazinedar Usta» denilirdi.

Sadrazamlarla vezirlerin ve diğer erkânın konaklarında da kâhya kadınlar vardı. Onlar da konağın harem kısmının âmiri idiler.

KAİME (قائمه) [*İda.*] Eskiden büyüklerden küçüklere yazılan resmî kâğıtlardan birinin adı idi. Küçüklerden büyüklere yazılanlara «arîza» denilirdi Kaimeler uzun kâğıtlara yazılırdı. «Lehçe-i Osmani» de sabıkta uzun kâğıtlara yazılan emirname, resmî yazılar, hazine kavaimi, evrak-ı kavaim-i nakdiye» izahatı vardır.

§ [*Mal.*] Şimdi banknot denilen kâğıt paralara eskiden « kaime » denilirdi. Bu ad kâğıtlar para yerine geçtiği için verilmişti.

KAİME-İ MÜTEBERE-İ OSMANİYE (قائمهٔ معتبرهٔ عثمانیه) [*Mal.*] Sultan Abdülmecit'in saltanatı zamanında çıkarılan ilk Osmanlı kâğıt paranın adıdır. Seri şeklinde ve büyücek kıtada olan bu kâğıt paralar el ile yazılmış idi. Az zamanda pek çok taklitleri zuhûr ettiğinden halkın zarardan korunması için yeni şekiller vücude getirildi. Bu yeni kaimelerin başındaki tuğra kuru damga kabartma ve diğer yazıları da basma idi. Fakat bunların da taklitleri ortaya çıkarıldığından yeni yeni örnekler tab' edilmeğe başlandı. Fakat sahtelerinin bir türlü önü alınamadı. Yabancı memleketlerden hattâ Amerika'dan taklit Türk kaimelerinin piyasaya sürüldüğü görüldü.

KAİME KESESİ (قائمه کیسه‌سی) [*San.*] Kaime adı verilen kâğıtların konuldukları keseler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski devirlerde resmî kâğıtlar evvelâ kese ve torbalara, sonra da sandıklara konulurdu.

KAİMMAKAM DİVANI (قائممقام دیوانی) [*İda.*] Sadrazamın seferde bulunması hasebiyle vekâlet eden vezirin divanı (meclis) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadrazama vekâlet eden vezire «Kaymakam paşa» denilirdi.

KAİMMAKAM-I ÂSİTANE-İ SAADET (قائممقام آستانهٔ سعادت) [*İda.*] Sefere memur olan veya diğer bir sebeple payitahtta bulunmıyan sadrazamların devlet merkezindeki işleri görmek için bıraktıkları vekil hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Kaimmakam-ı rikâb-ı hümayun» denildiği gibi «Kaymakam Paşa» da denilirdi. Ekseriya ikinci vezir olan vekil tam salâhiyetle hareket eder, sadrazam gibi gerek Kubbe altında ve gerek Paşakapısında divan akteylerdi.

KAİMMAKAM-I MÜTEVELLİ (قائممقام متولی) [*Vak.*] Mütevelli makamına kaim olmak üzere hâkim tarafından nasbolunan vekil hakkında kullanılır bir tâbirdir. Meşrut-ün-leh mütevellisi sagir (küçük) olursa hâkim onun bülûğuna kadar bir vekil nasbeder ve vâkıf işleri onun vasıtasiyle idare olunurdu.

KAİMMAKAM-I RİKÂB-I HÜMAYUN (قائممقام رکاب همایون) [*İda.*] Sefere memur olan veya diğer sebeple payitahtta bulunmıyan sadrazamların devlet merkezindeki işleri görmek için bıraktıkları vekil hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Kaimmakam ı Âsitane-i Saadet» denildiği gibi «Kaymakam Paşa» da denilirdi. Ekseriya ikinci vezir olan vekil tam salâhiyyetle hareket eder, sadrazam gibi gerek Kubbe altında ve gerek Paşakapısında divan akteylerdi.

KANUN-I MUHAMMEDİ (قانون محمدی) [*İda.*] Fâtih Sultan Mehmet zamanında yapılmış olan kanunnameye verilen addır. Bu kanunname «Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası» nın ilâvesi olarak neşredilmiştir.

KÂK LOKMASI (کاک لقمه‌سی) [*San.*] Saraya mahsus lokma nevilerinden birini adıdır.

«Lehçe-i Osmani» de kâkin izahı şöyledir: «Bir nevi çörek, târibi kaâk, gevrek ekmek kurusu. Şam kâki, çörek.» Kâk, zamanımızda kek suretinde telâffuz olunmaktadır.

KAKMA (قاقمه) [*San.*] Tahta, taş veya madenin bazı kısımlarını oyarak daha kıymetli başka bir maddeden o yuvalar şeklinde parçalar gömmek suretiyle yapılan tezyinat işleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara, işlerine göre, gümüş kakmalı, altın kakmalı, sedef veya fildişi kakmalı denilir. Pirinç veye gümüş üstüne açılan yuvalara altın veya gümüş tel çubuklar kakarak gömme suretiyle yapılan tezyinat işlerine tel kakma tâbir olunur. Eskiden Türklerde bıçak, kılıç, kama, kalkan ve tüfek gibi silâhların üzerine altın kakma ile süsler yapılır ve yazılar yazılırdı. Bütün Müslüman milletlerde bu iş çok rağbet bulmuştur. (Sanat Ansiklopedisi) nde «Kakma Maddesi» şu tafsilât da vardır: «Kakma tâbiri halk arasında dürtmek ve kakarak kabartmak mânasına da alınarak madenî bir levhanın arkasına bir mil veya bir kalıpla vurularak yüz tarafına kabartma motifler ve süsler hâkketmek suretiyle yapılan işlere de kakma denilmekte ise de bu iki iş biribirinden büsbütün ayrı olduğundan kakma tâbirinin yalnız oyuklar içine sıkıca yerleştirilen ve kakarak yapılan işlere tahsisi ve arka taraftan vurularak kabartılan işlere eskiden denildiği gibi çarpma denilmesi lâzımdır. Bir maddenin sathına açılan yuvalara eritilmiş bir madde dökülmek suretiyle yapılan kakma tarzına da «savat» denir.»

KAKUM (قاقم) [*Kıy.*] Sincap nev'inden kediye benzer kakum adlı hayvanın kürküne verilen addır. «Sansar ve gelincik denilen hayvanlara benzer boz ve siyah kuyruklu, şimale mahsus bir küçük hayvanın kürkü» suretinde tarif olunan kakum için (Sanat Ansiklopedisi. Kakum Maddesi) nde şu tafsilât veriliyor; «Bu hayvanın tüyleri kışın kar gibi beyaz olduğundan Ortaçağda pek makbül idi. Avrupada bundan kral ve hâkimlere mahsus kürkler yapılır ve bu kürklerin üstüne siyah kuyruklar ilâve edilirdi ki beyazlığı hasebiyle saffet ve temizliğe işaret olmak üzere bekâret ve safiyyetin bir remzi sayılırdı. Krallar armalarında da daima bunu bir alâmet-i mahsusa olarak kullanırlardı.

«Britanya Kraliçesi Anne de Bretagne bu kürkü bir remz ve alâmet olarak kabul etmiş ve ondan sonra Britanya armasına resmen girmiştir.»

Siyeh zincab-ı şebte kakum-ı ruph-i sefit âsâ
O mahı açmış ol sırtındaki semmur göstermiş
Sabit

§ [*San.*] Hattatların yazı yazarken elleriyle kâğıdı yağlandırmamak ve elin hareketlerine mâni olmamak için ellerinin altında tuttukları, altı ince tüylü, üstü çuha kaplı deri parçasının adı idi.

KAKUM KÜRK (قاقم كورك) [*Kıy.*] Padişahlarla kibarların giydikleri kakum derisinden kürkün adıdır. Kediye benzer bir hayvan olan kakumun derisi beyaz olup yalnız kuyruğu siyahtır.

KAKUM SERHATLI (قاقم سرحدلی) [*Kıy.*] Büyük devlet adamlarının giydikleri bir nevi kürklü seyahat elbisesinin adıdır. Kakum yerine samur konulmuş olanlara «samur serhatlı» denilirdi.

KÂKÜL (كاكل) [*Hal*] Başın tepesinde bırakılan saç, perçem; yanaklara doğru sarkan saç, zülüf yerlerinde alınır bir tâbirdir.

Nerde mestolmuş gine ol şuh bilmem neşveden
Dideler mahmur, kâküller perişandır bütün
Üsküdarlı Tal'at

Çektir çiçekli entariye telli bir şerit
Akranlarına paça günü giy de görlük it
Kâkküllerini bağla saçı düğününe git
Alır seni de belki bugünlerde bir yiğit
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol
Enderunlu Vâsıf

KALACUŞ (قالاجوش) [*San.*] Bir yemek adıdır. Farsça kalacuş'tan bozmadır. «Fıkara makulesi yemeğidir» diye yazılı olan «Burhan-ı Kaatı» daki tarifi şöyledir: «Bir kaç ekmeği doğrayıp bir çömleğe korlar ve üzerine ezilmiş kesen (torba yoğurdu) ve bir miktar sadeyağ ve biber, kimyon ve ceviz döküp hafifçe ateş üzere cüz'ice kaynatıp indirirler.»

KALAFAT (قلفات) [*Kıy.*] Vezirlerle devlet ricalinin giydikleri, serpuşlardan (başlık) birinin adıdır. Aşağısı dar, yukarısı genişti. Dışına birbirine müvazi dilimler dikilirdi. Kalafatın çatal sarıklı olanına «çatal kalafat» denilirdi.

Daha sonra topçu zabitleri de «kalafat» ismi verilen serpuşu giyerlerdi. 1241 (1826) senesinde yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra kıyafet hususunda değişiklikler yapılırken kalafat da kaldırılarak zâbitan kaş kenarına enlice puşi sarmağa başladılar.

Vak'anüvis Cevdet Paşa (Cevdet Tarihi, c. 12, s. 200) bu münasebetle şu izahatı veriyor: «Bu kere Tophane için yine tüfenk endaz tahririne başlandı ve bunlara kaş kenarına puşi sarmak üzere kısa humbaracı kalpağına müşabih kalpak iksa olundu. Zabitan kaş kenarına enlice puşi sarmak emrolunmakla kalafat bar-ı giranından kurtuldular.»

§ [*Bah.*] Geminin içine suyun geçmemesi için kaplama ve güverte tahtalarının armoz ve suğrelerine üstüpü sürülüp sıkıştırıldıktan sonra üzerine zift denilen kaynamış katran veya reçine ile doldurulma ameliyesine verilen addır.

Her nevi kaplama ve güverte tahtalarının yanyana konulmaları münasebetiyle hâsıl olan aralıkların herbirine «armoz», başlar arasındaki aralıkların herbirine de «suğre» denilir.

KALAFATÇI BAŞI (قلفاتجی باشی) [*Bah.*] Yelkenli harb gemilerinin kullanıldığı devirlerde Tersane kalafatçılarının başları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar kalafat işlerini bütün teferruatiyle başarmak ve bitirmekle mükellef idiler.

KALAFATÇI KÖPEĞİ (قلفاتجی كوپكی) [*Hal.*] Mecaz yoluyle ıslak, kirli, yüzü gözü pis yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KALAFAT YERİ (قلفات يری) [*Bah.*] Gemilerin karine edilerek kalafat edildikleri çekek yerleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KALANTOR (قالانطور) [*Hal.*] Çok zengin yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu gibiler aynı zamanda şişman oldukları için kalantor denilince zengin ve şişman anlaşılır. «Burhan-ı Kaatı'» da «kalender» vezninde iri ve yakışıksız ve martalos kimseye denir ve ol iri ve kalın ve nâtıraşide (yontulmamış) dayağa denir ki kapu açılmasın için ardına korlar ve kâhi delüp zindanda mücrim ayağını geçirirler. Türkçe tomruk derler Kalender bunun muarrebidir» *suretinde izah olunan (kalender — قلندر)* den bozmadır.

Osman Ergin İran ve Azerbaycan Türkleriyle meskûn şehirlerinde belediye ve zabıta memurlarına mukabil kullanılan (kelenter) münasebetiyle yazdığı haşiyede (Mecelle-i Umur-ı Belediyye, c. 1, s. 1657) şu tafsilâtı veriyor: «Kelenter, kelanterin muhaffefidir. Kelan; büyük, âli; yüksek ve muhterem mânasına nazaran kelanter, daha büyük, pek yüksek, pek muhterem demek olur. Kelenterin ahaliye karşı vaziyeti ve içtimaî mevkii düşünülerek bu suretle tesmiye edilmiş olması muhtemeldir. Osmanlı Türkçesinde avamın bilhassa çok zengin kimseler hakkında söylemekte oldukları (kalantor) tâbiri (kelenter) den muharref zannedilmektedir. Bu zan doğru ise kalantor İran ve Azerbaycan Türkleri vasıtasiyle lisanımıza geçmiş demektir.»

Hüseyin Kâzım Beyin «Türk Lügati»nde kalanton kelimesinin izahı da şöyledir: «Garp, İtalyanca: Galantuomo - sıfat - kibar, zengin; tavr-ı asilâne sahibi.»

Yukarıya geçirilen izahlardan kalantorun dilimize İtalyanca *kalanton* ile Farsça kalender kelimelerinin birleşmesi ve değişikliğe uğraması suretiyle geçmiş olduğu anlaşılıyor.

KALAVRAHANE (قالاورخانه - قالاورهخانه) [*San.*] Eskiden asker için ayakkabı, eğer

takımı, hayvan koşumu gib saraçlığa ait şeyler yapılan yerin adıdır. Kalavra; deriden yapılan şey demektir.

«Kamus-ı Türki» de kalavra «yamalı pabuç ve sair meşin şeyler; kalavrahanede «eskici dükkânı, mahalli» suretinde izah olunmuştur. Vaktiyle ehemmiyyetli olan bu müesseseyi idare edene «Kalavrahane Nazırı» denilirdi.

KALAVRAHANE NAZIRI (قالاورەخانه ناظری - قلورەخانه ناظری) [*İda.*] Asker için ayakkabı, hayvan koşumu gibi saraçlığa ait şeyler yapılan yerin başındaki memurun unvanı idi. Müessesenin adı «kalavrahane» olduğu için işin başındaki memura bu ad verilmiştir.

KALB (قلب) [*Sof.*] Rabbani lâtife mânasına gelir bir tâbirdir. Sofiyeye ait eserlerdeki izahı şöyledir: «Sadrın sol tarafına mevzu olup sanevberiy-üş-şekil olan kalb-i cismaniye o lâtifei Rabbaniyyenin taallûku vardır. Bu lâtife-i Rabbaniyye, hakikat-i insaniyyeden ibarettir. Hekim buna «nefs-i nâtıka» demiştir. Ruh, bunun batını, ruh-ı hayvanî merkeptir. İnsanda müdrik ve âlim olan bu lâtifedir. Muhatap, mütalep, muatep olan da budur.»

Fukara kalbine her kim dokuna
Dokuna sinesi Allah okuna
Lâ

§ [*Ede.*] Bir cümle veya kelimeyi başından sonuna kadar aynı harflerle tersine okumak, yani altını üstüne çevirmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Damad, buna bir misal teşkil eder.

§ [*Ask.*] İki cenah (kanad) ortası, merkezi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KALÇIN (قالچين) [*Kıy.*] Kalçaya kadar çıkan uzun çorap adıdır. Çizme içine giyilen ve kalçaya kadar çıkan avcı çoraplarına da bu ad verilir. Abadan veya çuhadan siyah kaytanlı tozluğa da bu ad verilirdi.

KALDIRIM ÇİĞNEMİŞ (قالدیرم چیگنەمش) [*Hal.*] Görmüş, geçirmiş, medenî yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KALDIRIM KABADAYISI (قالدیرم قبادایسی) [*Hal.*] Yersiz ve lüzumsuz yerlerde kabadayılık edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü kabadayılığa «kaldırım kabadayılığı» denilir.

KALDIRIM KABADAYILIĞI (قالدیرم قبادایلغی) [*Hal.*] Yersiz ve lüzumsuz yerlerde yiğitlik taslanması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu gibilere «kaldırım kabadayısı» denilir.

KALDIRIM MÜHENDİSİ (قالدیرم مهندسی) [*Hal.*] İşsiz, güçsüz, serseri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KALE (قلعه) [*Mim.*] Gerek bir memleketi korumak için etrafına ve gerek içine asker konulmak üzere muhtelif yerlerde muhkem ve metîn bir surette yapılan etrafı kalın duvarla çevrili binalar bakkında kullanılır bir tâbirdir. «Sanat Ansiklopedisi» nde «Düşmandan korunmak ve onun tecavüzüne mâni olmak için kalın ve metîn duvarlarla yapılmış olup düşmana ok ve mermi atmağa mahsus siper ve mazgalları bulunan inşaat» suretinde tarif olunan kale için şu tafsilât vardır: «Kale tâbiri, askerin ve müdafilerin sığınmasına mahsus olan münferid ve hariçten tecrid olunmuş müdafaalı inşaat hakkında kullanılır. İçinde iskân edilen binaları olan kalelere ve müdafaalı hükümdar ve kumandan binalarına hisar (Fr. Chateau-fort) tâbir olunur. Rumeli Hisarı, Anadolu Hisarı gibi. Bir şehrin etrafına çevrilen duvarların heyet-i meemuasına sur (Fr. Muraille) denir. İstanbul'un auru gibi.

«Ortaçağ kalelerinin askerî mimari bakımından büyük ehemmiyetleri vardır. Kaleler, duvarlar ve bunlara bitişik fâsılalı olarak yapılmış kulelerden (Fr. Tours) teşekkül eder. Duvar ve kulelerin üzerinde dış duvar kısımları vardır ki bunlar düşmana ok ve mermi atanları korur. Bu siperlere mazgal siperleri ve aralarındaki açıklıklara mazgal denir. Bunların arkasında askerlerin dolaşması ve durması için yapılmış düzlüklere sekirdim yeri tâbir olunur. Bu sekirdim yerlerine kalenin avlusundan taş merdivenlerle çıkılır. Oralara kalelerden de küçük kapılarla geçilebilir.

«Duvarlara yaklaşan veya tırmanmak istiyen düşmanı yandan vurmak ve kalenin üstüne çıkmasına mâni olmak için fasılalı ve duvardan taşkın olarak köşeli veya yuvarlak kuleler yapılmıştır. Bu kulelerin üstü külâh şeklinde bir ahşap çatı ile örtülmüş olup üzeri kurşun kaplıdır. Kulelerin içinde katlar yapılmıştır. Bu katlar askerlere koğuşluk vazifesini görür. Bu koğuşlara kulenin duvar kalınlığı içine yapılmış olan dolambaçlı taş merdivenlerle çıkılır. Kulelerin üstünde fırdolayı siperler olduğu gibi duvarlarında da hem hava ve ziya almak, hem de düşmana ok atmak için yarık şeklinde mazgal delikleri bulunur

«Bazı kale duvarları üzerinde ileriye doğru taşkın olarak inşa olunmuş gözcü kuleleri vardır. Kalelerin bir de baş kulesi (Fr. Donjon) olur ki buradan her tarafı kollamak ve en son müdafaa yeri olarak oraya çekilmek için yapılmıştır

«Kalelerin duvarları önünde ekseriya su doldurulan geniş hendekler açılmıştır. Bu hen-

deklerin müdafaası için kale önünde ikinci bir kale duvarı daha bulunur ki bunlar da mazgallı ve siperli iseler de daha alçak ve ehemmiyetsizdir. Bunlara hisar peçe (Fr. Barbacane) denir. Kale kapıları çift olarak kalın ağaçlardan yapılır ve üzerlerine bakır ve tunç veya demir levhalar çivilenerek kaplamak suretiyle tahkim edlir. Her kapının iki tarafında onu müdafaaya mahsus çıkıntı teşkil eden iki kule bulunur. Kapıların bir topuk üzerinde dönerek açılan kanatları olduğu gibi duvar içindeki oyuklar arasında yukarıdan aşağıya inerek kapanan ve istenildiği vakit zincirlerle kaldırılan asma kapı şeklinde olanları da vardır.

«Kale duvarlariyle çevrilmiş şehir ve kasabalarda bazan şehrin orta ında ve en yüksek yerinde yapılmış daha küçük kaleler vardır ki bunlara iç kale veya balâ hisar derler. Türkçede buna erek (Fr. Citadelle) tâbir olunur.»

KALE BEDENİ (قلعه بدنی) [*Mim.*] Kale duvarı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Siperlerin alt kısımlarını teşkil eden bu bedenler çok kalın ve metîn yapılırdı. Kulelerle beraber heyet-i mecmuasına burc-ı baru ve kale duvarı denilir.

KALE DİBİ (قلعه دیبی) [*Hâl.*] Kale duvarlarının altına gelen arazi hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KALE DİZDARI (قلعه دیزداری) [*Ask.*] Kale muhafızı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sonraları bunun yerine «kale muhafızı» denilmiştir.

KALE GÜP (قلعه گوپ) [*Tap.*] Kale dövmeğe mahsus toplar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Güp; Farsça vurmak, dövmek demek olan güften mastarından emir sigasıdır. Terkip ile vurucu, vuran mânasında kullanılır.

KALE İÇİ (قلعه ایچی) [*Mim.*] Kale ile çevrilmiş şehir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KALE-İ SULTANİYE (قلعهٔ سلطانیه) [*Coğ.*] Çanakkale'nin eski adıdır. Bir zamanlar müstakil liva (sancak) halinde idare olunurdu.

KALE KALKANI (قلعه قالقانی) [*Mim.*] Kalelerin duvarları üstünde diş diş fasılalı duvar kısımları ve bunların aralarındaki mazgalları havi duvar kısımlarının adıdır. Bunlara «kale siperi» de denir.

KALE KAPISI (قلعه قپوسی) [*Mim.*] Kalelerle kale duvarlariyle (sur) çevrilmiş olan bir şehire girip çıkmak için yapılan kapılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu kapılar, muharebe zamanında askerin dışarıya saldırış yapmasına yarar ve tehlike vaktinde kapatılırdı. Kale kapıları çift olarak kalın ağaçlardan yapılır ve üzerlerine bakır ve tunç veya demir levhalar çivilenerek kaplamak suretiyle tahkim edilirdi. Her kapının iki tarafında onu müdafaaya mahsus çıkıntı teşkil eden iki kule yapılırdı. Kapıların bir topuk üzerinde dönerek açılan kanatları olduğu gibi duvar içindeki oyuklar arasından yukarıdan aşağıya inerek kapanan ve istenildiği vakit zincirlerle kaldırılan asma kapı şeklinde olanları da vardı

KALE MEYDANI (قلعه میدانی) [*Mim.*] Kalelerin ortasında askerlerin toplanmasına ve tâlim etmesine mahsus meydanın adıdır.

KALE MUHAFIZI (قلعه محافظی) [*Ask.*] Kale kumandanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'tan evvel bunun yerine «kale dizdarı» tâbiri kullanılırdı.

KALE ÖNÜ (قلعه اوکی) [*Mim.*] Kalelerin önünde boş bırakılan ve bina yapılması yasak olan kısım hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KALE SİPERİ (قلعه سپری) [*Mim.*] Kalelerin duvarları üstünde diş diş fasılalı duvar kısımları ile bunların aralarındaki mazgalları havi duvar kısımlarının adıdır. Bunlara «kale kalkanı» da denir.

KALEM (قلم) [*Sof.*] Sofiye ıstılahlarındaki tarife göre suver-i kelimatı ayn-ı cemiden ihraca vasıta olan ruh; ilm-i tafsili yerinde kullanılır bir tâbirdir. İlm-i tafsil-i İlâhinin mevcudata taalluku mülâhaza olunarak teşbih yoluyle kullanılan kalem için sofiyeye ait eserlerdeki izahı şöyledir: «İlm-i tafsil-i İlâhidir. Çünkü mezabir-i tafsil olan huruf devattaki mürekkepte mücmel olup orada oldukça tafsili kabul etmez. Mürekkep divitten kaleme intikal ve levha temas ettikçe huruf tafsil şeklini alır. Bu suretle ilim de matluba göre tafsil edilmiş olur. Kezalik insanın madde-i hayatiyyesinden ibaret olan nutfe de suret-i insaniyyede mücmel olup zahr-ı âdemde durdukça tafsili kabul etmez. Kalem-i insani ile levh-i rahme intikal edince tafsili kabil olur»

Lisan-ı gayp olar esrar-ı gayp iş'arına kâfi
Ne gam olsa nazardan levh-i mahfaz-ı kalem nâbûd

Osman Şems Efendi

KALEM AÇMAK (قلم آچق) [*San.*] Arap harflerinin yazıldığı kamış kalemlerin yazı yazılabilecek bir şekle konulması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kalem açmak oldukça melekeye muhtaç bir işti. Çocuklar yazıya baş-

ladıkları vakit ilkönce kalem açmayı öğrenirlerdi. Bunu beceremiyenler kalemlerini hocalarına açtırır ve onları ihtimamla saklardı. Kamış kalemler şöyle açılırdı: Evvelâ kamış iki boğum yerlerinin üstünden kesilir ve sol avucun içine yatırılarak başparmağın ayasına dayanmak suretiyle tutulup kalemtraşla mailen kesilir. Kesilen kalem yine kalemtraşla tanzim edilip alttaki sivrice kısmın eti iyice traş edilerek inceltildikten sonra bu yassı ve dil gibi olan incelmiş kısmın kenarları alınarak yazılacak yazının kalınlığına göre yontulur. Bundan sonra kalem, maktaın üstüne konularak kalemin inceltilmiş olan yassı sathı ortasına kalemtraşın ucu ile bir yarık yapılır ve maktaın yuvasına oturmuş olan kalemin üstüne sol elin başparmağiyle sıkıca basılarak o inceltilmiş kısmın ucu biraz mailce olarak kesilir.

Hattatlar kalemi yazacakları yazının nevine göre keserlerdi.

KALEM ÂMİRİ (قلم آمری) [*İda.*] Kalemin mümeyyiz ve başkâtibi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «kalem zâbiti» de kullanılırdı.

KALEM BUYURULTUSU (قلم بیورولدیسی) [*İda.*] Eskiden müsvedde yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halîfe denilen kâtip tarafından yazılan müsvedde kalem reisi ve Bâb-ı âli'de ise Reisül-küttap tarafından görülüp icabeden tashih (düzeltme) yapıldıktan sonra tebyiz edilir ve imzalanırdı. Daire reislerinin yapılmasını lüzumlu gördükleri işlere dair yazdırıp maiyyet memurlarına imzalattıkları kâğıtlara da bu ad verilirdi.

KALEM ÇEKMEK (قلم چکمك) [*San.*] Tezhip işlerinde motiflerin etrafına çizgi ile çerçeve yapmak veya kitap sayfalarının etrafına tüykalem denilen fırça ile muhtelif kalınlıklarda çizgiler çekmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «cetvel çekmek» de denir. Bu işi yapanlara «cetvel keşan» tâbir olunur.

KALEMDAN (قلمدان) [*San.*] Kalem koymağa mahsus mahfazanın (kutunun) adıdır. Arapçası olan «mikleme» de hattatlar arasında kullanılırdı. Sahibinin yazı yazmaktaki behresine ve kullandığı kalemlerin az veya çokluğuna göre büyük veya küçük olurdu. Kullananın zenginlik derecesine nazaran sarı tenekeden, gümüşten ve altından yapılırdı. Tahtadan veya mukavvadan yapılmışları da vardı. Kalemdanların beyzileri olduğu gibi mahrutî şekilde olanları dahi vardı. Bunlara «kubur» da denilirdi. Kalemlerin biribirine veyahut cidarına (kenarına) çarparak bozulmamaları için kalemdanların içine «mifreşe» adı verilen çuha puşide (örtü) konulurdu.

KALEME ALMAK (قلمه آلمق) [*İda.*] Yazmak, tesvit etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KALEM EFENDİSİ (قلم افندیسی) [*İda.*] Bir kalemde iş gören memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «kâtip» de denir.

KALEME GELMEMEK (قلمه گلمامك) [*Edb.*] Mecaz yoliyle tasvir ve ifadsi mümkün olmamak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kendî bazan gelir amma sözü gelmez kaleme
Muallim Nacî

KALEM ERKÂNI (قلم ارکانی) [*İda.*] Kalemin başkâtip, mümeyyiz gibi yazıcı sınıfının büyükleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Erkân; direk, sütun demek olan rük'nün cem'idir.

KALEMGİR (قلمگیر) [*San.*] Yazı yazılırken kalemin kâğıda takılmaksızın kolaylıkla yürümesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yazıya elverişli demektir. Pirinçli ahar bu hassaya malikti. Kalemin kaymaması için hattatlar kâğıda üzerinden tebeşir sürülmüş çuha gezdirirlerdi.

Yufkadır kâğıd-ı dil eşkile aharlayup
Mühre-i dagile şeffaf u kalemgir ideltim
Sabit

KALEMKÂR (قلمکار) [*San.*] Kalem ile iş işliyen sanatkâr hakkında kullanılır bir tâbirdir. Boyacılığın bir nev'idir. Bu türlü boya işlerine «kalemkârî» denilir.

Yürekte bin kalemkârane işlenmiş elemler var
Onu bir sanat aşkıyle sever divanedir gönlüm
Lâ

KALEMKÂRÎ (قلمکاری) [*San*] Kalemle yapılan boya işleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü iş yapan sanatkârlara «kalemkâr» denilir.

KALEMİNDEN KAN DAMLAMAK (قلمندن قان داملامق) [*Hal.*] Düzeltilmeğe lüzum görülmiyecek kadar düzgün ve güzel yazı yazanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Biçare Leh'in şimdi aleyhinde lehinde
Halkın nice sözler olunur güş feminden
En doğrusu ama bu ki kan damlıyor elhak
Rasun kılıcı Avrupalının kaleminden!
Kâzım Paşa

KALEMİYYE (قلمیه) [*Mal.*] Yazı parası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden memur-

ların hazineden muayyen maaşları olmadığı için iş sahiplerinden bu namla para alırlardı. Sadrazamlara bu adla haslar verilirdi.

KALEMİYYE DAİRESİ (قلميه دائرەسى) [*Mal.*] Maliyede kayd-ı hayat şartiyle iltizama verilen çifliklerden alınan yüzde on kalemiyyenin tahsiliyle meşgul olan dairenin adıdır. Tanzimat'tan sonra diğer birçok vergiler gibi bu da kaldırılmıştır.

KALEMİYYE RİCALİ (قلميه رجالى) [*İda.*] Osmanlı teşkilâtında mevcut dört tarikten (sınıf) üçüncüsünü teşkil edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu dört tarik şunlardı: Mülkiyye, ilmiyye, kalemiyye, seyfiyye.

Kalemiyye ricali hâeegânlık tâbir olunan kalem zâbitliklerine ve diğer kalem mansıplarına memur olanlardı. Bunların son mertebeleri nışancılık, defterdarlık, reislik, defter eminliği ıkk-ı sani ve sâlis defterdarlıkları idi. Bu altı memuriyete «menasıb-ı sitte» denilirdi.

İlk zamanlarda kalem ricali için son had bu menasıb-ı sitte iken bilâhare diğerleri gibi bu da değiştirilmiş, bu gibilere beylerbeyilik ve vezaret de tevcih olunmağa ve menasıb-ı sitte erbabından seraskerler ve sadrazamlar yetişmeğe başlamıştır.

KALEMLİ (قلملى) [*San.*] Cirit nevilerinden birine verilen addır. Bunun ötekinden farkı hedefe isabet edecek tarafın altı köşeli ve üçte birinden aşağısının ayniyle eski yazı kalemi gibi tastih (satıhlandırmak) olunmasından ibaretti. Tastih edilmiş tarafı ok yelesi hizmetini görür, menzile varmasını kolaylaştırırdı. Başının altı köşeli olması hedefe isabetinde saplanması mümkün olamaz gibi zannolunursa da meleke ve mahareti olanların selvi ağacının gövdesine sapladıkları tarihlere kadar geçmiştir. Cirit gibi bu da süvariler tarafından kullanılır, dört nal veya kücum yürüyüşüyle giden bir hayvanın süvariye verdiği bir nevi muharrik kuvvet sayesinde uzak mesafeye kadar sevk edilirdi.

KALEM ODASI (قلم اوطەسى) [*İda.*] Resmî dairelerde yazı işlerinin görüldüğü yer hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KALEM REİSİ (قلم رئيسى) [*İda.*] Yazı işleriyle meşgul olan kalemin başındaki başkâtip veya mümeyyiz hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kalem reisi kalemde otururdu. Divan-ı Hümayunda kalem reislerinin ayrıca daireleri vardı.

KALEMREV (قلمرو) [*İda.*] Bir hükümdarın idaresinde bulunan ve emr ü nehyi cari olan memleket yerinde kullanılır bir tâbirdir.

O şehriyarı serir-i baka ki yoktur anın
Kalemrevinde sınır u memalikinde hudud
Sabit

KALEM ŞAKİRTLERİ (قلم شاكردلرى) [*İda.*] Resmî dairelerde yazı işlerine yeni başlıyanlar, stajiyerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sonraları şakirt yerine «mülâzim» denilmeğe başlanmıştır. Mülâzimler gibi şakirtler de bir müddet maaşsız olarak çalışırlardı.

KALEM TEPSİSİ (قلم تپسيسى) [*San.*] Kalemleri koymağa mahsus dar ve uzunca tepsiye verilen addır. Bunların ağaçtan yapılanları olduğu gibi gümüşten, altından olanları da vardı.

KALEMTRAŞ (قلمتراش) [*San.*] Kamış yazı kalemlerini açmağa mahsus uzunca saplı ve demiri sabit olup çakı gibi açılıp kapanmıyan küçük bıçak nev'inden âletin adıdır. Kalem ucunun icadından evvel yazı yazanlar, ondan evvel ve sonra hattatlar kamış kalem kullandıkları için kalemtraş, kalemlerini açmak için en çok muhtaç oldukları bir âletti. Kalemtraşların çeliklerine çok ihtimam edildiği gibi sapları da ağaç, kemik, sedef, mercan, akik, ödağacı, hünnap, pelesenk ve abanozdan yapılırdı. Zenginler kalemtraşlarının saklarını altından yaptırırlar, yahut altın kakmalarla süslerlerdi.

Kalemtraşın Arapçası mibree, Farsçası da gezlik'tir. Hattatlar arasında Türkçesi gibi Arapça ve Acemcesi de kullanılırdı. Hâk (kazıma) işinde kullanılan diğer nev'inin Arapça adı mihfere, kalemlerin yalnız yarılması işini gören üçüncü bir kalemtraşın ismi de mifrezdir. Bu üç türlü kalemtraşı hattatlar ve yazı meraklıları kullanırlardı. Alelâde yazıcılar üç işi bir tek kalemtraşa gördürürlerdi. Nefes Zade İbrahim (Gülzar-ı Savap, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, 1939, s. 102-103) «Kâtibin kalemtraşı mütaaddit olması lâzımdır. Bari hiç olmazsa iki gerektir. Biri traşe-i kalem (kalem açmak) için istimal ederler. Biri dahi ancak kat-ı kalem (kalem kesmek) için hıfzederler» diyor. Gülzar-ı Savab'ı tashih ve tertip etmekle beraber kıymetli haşiyeler de yazmış olan Kilisli Muallim Rifat (s. 102 haşiyesi) kalemtraşlar hakkında şu tafsilâtı veriyor:

«Kalemtraşların birçok nevileri vardır. Bunlardan ucu dönük olarak yapılanlara kâtibî kalemtraş, söğüt yaprağı biçiminde olanlara katı', tashih için ufak boyda ve yine küçük söğüt yaprağı biçiminde olanlara tashih kalemtraşı derler. Bunlardan başka burunları mukavves olmayıp müselles şekilde; büyük yazıları düzeltmek için yapılmış tashih kalemtraşları da

vardır. Meşrutiyetin ilânına kadar İstanbul'da kalemtraş yapanlar vardı. Sıtkı, Ruhi, Zeki, Şeref ve Muhyi gibi zatlar bu sanatın son adamlarıdır. Elyevm kalemtraş yapmak iktidarını haiz olan Kadıköy Osmanağa Camii imam ve hatibi Abdülkadir ile Ankara Caddesinde Hattat Halit vardır.

«Her sanatkâr kendi eseri olan kalemtraşa pirinçten, gümüş ve altından olmak üzere parazvanaya yakın (parazvana; kalemtraşın madenî kısmı ile sap kısmının birleştiği yerde madenî kısmı sapa tespit etmek için iki tarafına konulan madenî parçacıklar) bir yere damgasını kor.»

Kalemtraşı Acemler icadetmişlerdir. Buna isminin bir cüz'ü ile terkibi şahittir. İran kalemtraşları sap ve tezyinat cihetiyle bedîî masnuattan madut ise de çelikleri istenilen güzellik ve mükemmeliyyeti haiz değildir.

Osmanlılar kalemtraşı Acemlerden almışlardır. Yavuz Sultan Selim'in İran'dan getirdiği ve ganimetlerin en kıymetlisi addeylediği Tebriz sanatkârları miyanında kalemtraşçılar da vardı. Fakat Osmanlı kalemtraşlariyle İran'ınkiler mukayese edilirse Osmanlı kalemtraşlarının daha zarif ve mükemmel olduğu bir bakışta belli olur.

Osmanlılarda kalemtraşçılık vaktiyle bedîî sanatlardan sayılır ve her devirde sanatında mahir birkaç kalemtraşçı sayılırdı. Kalemtraşçıların en meşhuru «Baba» damgalı kalemtraşları yapan usta ile on yedinci asırda yaşamış olan Galata'lı ve İstanbul'lu iki Recai idi. Bu Recai'lerden İstanbullusu yalnız çeliğe dikkat sarfeder, sapına ehemmiyyet vermiyerek bir hindi bacağına veya kaşık sapına uydurup teslim ederdi. Son asırda adları hürmetle anılan Fennî ve Yümnî, Recai'lerden sonra gelen ustalardandırlar. On dokuzuncu asır başlarında Sâfî, Kemalî, Sıtkı, Bursa'lı Hüsnü gibi meşhur kalemtraşçılar yetişmiş ve hele Sâfî Kâtibi denilen şekildeki kalemtraşiyle adını ebedileştirmiştir. Yarım asır kadar evvel Hacı Resmî isminde bir derviş türemiş ve eserlerinde eski kalemtraşçıları unutturacak bir kabiliyyet göstermişse de ömrü vefa etmemiştir. Ondan sonra meydana çıkan Azmî ismindeki bir sanatkâr Hacı Resmî derecesinde meharet gösterememekle beraber oldukça hüner ehli olduğunu ispat etmiştir. Bunun da ölümü ile kalemtraşçılık zeval bulmuştur. Son zamanın kalemtraşçısı Horhor'da oturan Muhyi ile Zeki, Sıtkı ve Rıza idi.

«Türk kudret ve zekâsının yarattığı eserlerden biri de kalemtraş» oldnğunu kaydeden Musahip Zade Celâl (Eski İstanbul Yaşayışı, Türkiye Yayınevi, 1946, s. 52) kalemtraş demirlerindeki meneviş içi- şu tafsilâtı vermiştir:

«Kalemtraşlar evvelâ kösele bileyisinden geçirilir. Saniyen üzerinde hâsıl olan ince çizgiler, ince zımpara tozu ile oğularak düzeltilir ve çelik mazgala sürülür. Üzerinde kalan yağ lekeleri sodalı su ile yıkanır. İspirto veya eterle temizlenir. Zağ toprağı içindeki iri taneli parçalar havanda dövülüp ince elekten geçirilir ve biraz su ile bir kap içerisinde kaynatılır. Bulamaç hale gelince, bir süngerle kalemtraş çeliği üzerine yavaş yavaş sürülür. Cilâlandıkça çelikte menevişler peyda olduğu görülür. Bisulfat dö sud çeliğe siyah cilâ verirse de, bilâhare karıncalanmasına sebep olduğu rivayet edilmektedir.»

Matbaanın ve son zamanlarda çelik kalem ucunun icadı, en nihayet yeni yazının kabulü hattatlığın olduğu gibi kalemtraşın da zevalinin en büyük âmillerindendir.

O hüsn-i hatla yakut leblerindir
Kalemtraş-ı gama ustühanımı makta'
Musallu Gani

KALEMTRAŞ KINI (قلمتراش قینی) [*San.*] Kalemtraş mahfazası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kalemtraş kınları meşinden, bazan da ağaçtan yapılırdı.

KALEM ZÂBİTİ (قلم ضابطی) [*İda.*] Kalemin mümeyyiz ve başkâtibi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «kalem âmiri» de kullanılırdı.

KALEM ZEAMETLERİ (قلم زعامتلری) [*Mal.*] Eskiden yazı işleriyle meşgul olan halifelere (kâtiplere) verilen zeamet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden memurların hazineden ödenen maaşları olmadığı için kendilerine zeamet verilirdi.

KALENDER (قلندر) [*Sof.*] Dünya ile alâkasını kesen, Allah yolunda giden yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça bir kelime olan kalender'in «Kamus-ı Osmani» deki izahı şöyledir: «Alâik-ı dünyeviyyeden (dünya işlerinden) tarik-ı Hakka müteveccih, lâubali meşrep, lâkayt, mücerret fakir, derviş. Bu kelime lisanımızda aslî manasından çıkıp süiistimale uğramıştır.»

Rind-i kalender'in goktur bunda şek,
Nazını çekemem; anlasın felek,
Cehennemde yanmak minnet çekerek
Cennete girmekten âsandır bana
Tokadî Zade Şekip

Girüp bin âleme her âlemi bir âlem-i zevk et,
Kalender ol, hakîm ol, âlemin her âleminden geç
Celâl Paşa

KALENDERHANE (قلندرخانه) [*Vak.*] Fakir dervişlerin barınmaları için yapılan zaviyeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kalender; dünya alâkalarından feragatle hakaik-ı mâneviyyeden (mânevi hakikatler) zevk duyan filozof, derviş demektir. Fâtih devrinde açılan kalenderhanelerde Mesnevî okutulduğu bazı eserlerde yazılıdır.

KALENDERÎ (قلندری) [*Ede.*] Aruzun mef'ulü, mefailü, mefailü, feulün vezninde yazılan şiirlere verilen addır. Halk şairlerince (kalenderî) denildiğini, âşıkların hususî bir ahenkle okuduklarını, adı bu ahenk ve vezinden almış olduğunu yazan ve ahenklerin tenevvü ettiğini, bu cihetle «Acem kalenderîsi» ve saire gibi namlar alırsa da bunların şekle taalluku olmadığını da ilâve eden Çankırı'lı Ahmet Tal'at Bey (Halk Şiirlerinin şekil ve nev'i, İstanbul, Devlet Matbaası, 1928, s. 83) şu tafsilâtı da veriyor:

«Kalenderîler de gazel tarzında yazılır; murabba, muhammes, müseddes olabilir:

Bülbüller öter şevkile ezhar küşade,
Peymane bekef olsa nola yâr küşade!
Gör lütfuna saki-i safa bahş-i beharın,
Bir câm ile olmaş gül ü gülzar küşade!
Segret beden-i nâzikini çâk-i kabaden,
Mestane o meh, düğme-i zertar küşade!
Çöz! bend-i ser-i zülfünü ey şane ki olsun,
Dillerde olan ukde-i efkâr küşade!
Olsa garaşur bülbül-i pür şevk u Neşatî,
Olmakta gine gül gibi dildâr küşade.

«Son senelerde bazı rindane şiirlere de «kalenderî» sernamesi verildiği görülmektedir. Bu ismin mâna itibariyle verilmiş olduğunu ve son zamana ait bulunduğunu zannediyorum.

«Saz fasılları arasında kalenderî okunurken her beytin ikinci mısraının son beş hecesi umumun iştirakiyle taganni olunur.

«Kalenderî kelimesinin (Ahilik, Babaîlik, Alevîlik, Abdallık, Haydarilik... gibi) mezhep ismi olduğunu tarihlerden anlıyoruz. Süflî, rint meşrep, indinde nik ü bet siyyan olan kimselere (kalender denilmesi (kalender) taifesinin hiç olmazsa harici şekilleri hakkında bir fikir vermektedir. Bu tarzdaki şiirlere bu ismin verilmesi ihtimal, şiirin kalenderlere mahsus âyinlerde okunan nefes veya nutukların ahengiyle okunmasından ileri gelmiştir.»

KALENDERÎ ÇADIR (قلندری چادر) [*San.*] Eskiden alaylarda kullanılan çadırlardan birinin adıdır.

KALENDERİYYE (قلندریه) [*Sof.*] Nakşibendiyye sadâtından Seyyit Celâl-i Buhari'nin tarikatına mensup olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Farsça kalender; dünya ile alâkayı kesmiş, Allah yoluna dönmüş, lâübali, kayıtsız, rint, derviş mânalarına gelir. «Burhan-ı kaatı'» da şöyle izah edilmiştir: «Kalender asıl o zattır ki nukuş ve eşkâl ve âmâl kayıtlarından müberra ve ruhaniyyet derecesine irtika etmekle güneşin şuâları gibi musaffa olup elhâsıl tekellüfat-ı resmiyye ve tasarrufat-ı ismiyyeden münezzeh ve masivadan munkatı' ve taleb-i cemâl ve celâl-i Hak ve vâsıl-ı füyuzat-ı seniyye-i Ehadiyyet-i mutlak ola. Zerre miktarı dünyaya meyil halinde ashab-ı gururdan mâdut ve silsile-i kalenderaneden hariç ve mâtrut olur. Bunların hulâsası tecrit ve tefritte kemâl ve tahrib-i âdât ve ibadâtta kasit ve kasir-i îmâldir.»

Kalenderîliğin menşeini «Ebu Hafs-ül-Haddâd», «Hamdûn-ı Kassar» ve «Ebu Said Eb-ül-Hayr» gibi büyük Melâmetî sofilerinden olan ve «Şeyh Cemaleddin-i Sıvasî» (ölümü 463) den sonra Suriye, Mısır, Irak, İran, Hindistan ve Ortaasya sahalarında intişar edip «Şeyh Bahaeddin Zekeriyya-yı Moltanî», «Fahrüddin-i Irakî» ve «Kalendername» müellifi «Seyyid Hüseynî» gibi büyük sofîlerde yüksek va hususî bir felsefe şeklinde tecelli ettiğini söyliyen Abdülbaki Gölpınarlı (Kaygusuz, Vize'li Alâeddin, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1932, Lûgatçe) şu tafsilâtı da veriyor:

«Kalenderîler'de müfrit bir Alevîlik vardır. «تبيان وسائل الخلق» ın verdiğ malûmata göre zikirleri bile «Hüseyin, Hasan, Muhammed, Fatıme, Ali» dir. Kalenderiler def, kudüm ve alemleriyle takım takım, yer yer gezerler, meseleklerini neşrederlerdi. Sakal, bıyık ve kaşlarını ustura ile kazıtarak «çâr-darb» olmayı kendilerine şiar ittihaz etmişlerdi. İşten güçten feragatle «tese'ül ve tecerrüd» ü ihtiyar eden bu taife, «abdâlan, taife-i cevalika-i kalenderiyye namını almışlar va zâhire riayetkâr sofuların ta'nına uğramışlardır. «نور الهدى لمن اهتدى» ya mehaz olan ve «Vâhidî» tarafından «Kanunî Süleyman» zamanında yazılan «Menakıb-ı Hace-i Cihan ve Netice-i Can» isimli kitapta Abdallar çar-darb olmalarının sebebini şöyle anlatıyorlar:

Anınçün bu sakal u saç a kaşı
Tıraş ettik bu güzden kola nâşi
Şu nesne kim cihanda âriyettir
Anı tıraş etmemek akbah sıfattır
Bu kullar âriyettir mülk-i tende
Gider var ise aklın anı sen de
Tıraş eyle bu güzden sen sakalın
Ki tâ raşen ola çün meh cemalin

«Kalenderîler de ayni mesele hakkında şöyle diyorlar:

Sakalı vü kaşı bu güzden tıraş
Kılıraz ki edem sana anı faş
Gider anı ârızdan ol râsdaş
Ki ol ârızıdır kıl anı tıraş
Hicab olsa bir mâha ebr-i siyah
Münevver eder mi cihanı o mah
. . . . . .
. . . . . .
Yüzümüz görenler zıgâ kespeder
Sözümüz işiden, safa kespeder

«Halbuki işin doğrusu yüzün zâta, yüzdeki hutûtun sıfata teşbihinden doğan bir telâkkidir. Kalenderîler çar-darb olarak zâta mazhar olduklarını izhar ediyorlardı. Bunda «mahbubperestî» nin de herhalde dahli vardır.

«Haydarî, Şemsî, Bektaşi gibi bazı tarikatlar da çar-darb olmak hususunda kalenderîlere uymuşlar, yalnız bıyıklarını ve kaşlarını bırakmışlardır. Kalenderîler diğer tarikatlara da nüfuz etmişlerdir. Eflâkî Tezkiresinden Mevlâna'nın bir gün tıraş olurken berbere, sakal ve bıyığını ancak sakalı vermiş denecek derecede dipten kesmesini söyleyip kalenderîleri methettiğini anlıyoruz. Mevlevîlerden «Sultan Divanî» lâkabiyle meşhur olan «Simaî Divane Mehmet Ef.» (936) tamamiyle bir kalenderîdir. Kendisi çar-darb olduğu gibi dervişlerini de umumiyyetle tıraş ettirirdi. Hattâ bu yüzden «Tibyan» sabibi, kalenderliği, Mevlevîlikten bir şube zannetmiş ve müessisliğini bu zâta atfetmiştir. «Tibyan», Yavuz Selim'i bile «kalenderî» göstermektedir. 953 te İstanbul'da vefat eden Mevlevî Yusuf-u Sine-çâk ve kardeşi Gülşenî Hayretî Baba da çar-darb idiler. Kalenderîlik bilhassa Bayramî Melâmîliğiyle çok mütedahildir. Duhanî Zade Ahmet B., «Oğlan Şeyh, Oğlan Dede, Çelebi Şeyh lâkaplariyle anılan İsmail Mâşukî» nin çar-darb olduğunu:

Tekyegâh-ı aşk içinde pa-bürehne çar-darb
Sırr-ı Hak ta ser tıraş u vâlih ü hayran Dede

beytiyle haber verdiğine göre, bu zâtın ve 12 dervişinin, «Nişancı Tarihi» nde Kanunî Süleyman zamanında «Men-i Taife-i Kalenderiyan-ı Hafızıyan» başlığı altında Osmanlı ülkesinden sürülen ve «hadid-i mezellette zâr ü zâr, ka'r-ı zemin-i nekbette merkez-i hâk gibi hakir ü bimiktar» oldukları haber verilen kalenderilerin tehcir ve imhası sıralarında katledildiğini zannediyorum.»

Secdeler eğlen gelin abdallar kim bunda bir
Tekye-i Hak'ta tıraş olmuş kalender var imiş
Usulî

KALENSÜVE (قلنسوه) [*Kıy.*] Eskiden başa giyilen kavuğun Arapça adıdır. «Lehcet-ül-Lûgat» de kavuğun Arapçası «kalensüve», Acemcesi de «kelûte» olduğu yazılıdır. «Kalanis» suretinde cemilendirilirdi. Yine «Lehcet-ül-Lûgat» a nazaran takke, külâh, mücevveze, örf ve saire gibi başa giyilecek şeylerin hepsine «kalensüve» denildiği gibi «kalensiye» de denilirdi. Ulema üstüne sarık sarardı.

«Taç Risalesi» nde şu tafsilât vardır: «Kalensüve-i tavîleyi (uzun kalensüve) icadeden Emevî padişahlarından Hişam'dır ki Zehebi 153 tarihinde yazmıştır. Müstakim Zade Ashab-ı kiramın kalensüveleri yassı idi. Rikâne rivayetiyle buyrulmuştur ki bizlerle müşrikler miyanında fark imame alel-kalensüvedir ki kefere yalnız giyerler, bizler kalensüve üzerine sararız.

«Taç tâbir olunan kalensüveyi bazıları Bahr-i Vahdet-i Mutlaka imaen bir terk ile terkeylediler. Niceleri dahi telkin-i tevhid burcuna teslis olduğuna işaret olmak üzere üç terk ihtiyar eylediler. Ame-i imame ki tarik dahi dinür. Tasnif edenler ulûm ve avalim ve nüfus ve tabayi' ve anasır itibariyle ve humasiyül-ecza (beş cüzlü) edenler hamse-i mübarek-i salevat ve mebna-yi islâm ki şart tâbir-i nârevasiyle şehîrdir ve havas emsali muhammesler mülahazasiyle ve südasi (altılı) kılanlar şeş ciheti şeşte mecaz-ı fenada zar u zebun olmamak için emaret terk eylediler. Yedi terk ihtiyar edenler kelimat-i tevhid ve seb-ul-mesani gibi ve sekiz kılanlar cinan ve hamele-i arş-ı mecid mülâhazasiyle vaz' ve on iki târik üzere taçlarını târik olanlar dahi kelime-i tevhidin hurufn adedi ile teberrük veya usul ve furu-i esma adedi murad eylediler ve on dört olmak dahi Seyyid Seyfullah Agâh risalesinde imlâ ve yirmi dört olduğu âsar-ı Şeyh Vefa'da serd ü ityan olunmuş. Lâkin sair işarat-ı gaybiyye garibesi keşf ve şuhudunda bül-hevesandan bihuş olan nâşefte gûş için kuvvet-i tefehhüm bitap ve belki ekser sofiyan sadeler canibinde dahi tahammül nâyaptır ve lihaza terk olundu.»

KALE YAMAĞI (قلعه یاغی) [*Ask.*] Kale muhafazasında bulunan bir kısım askerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yamaklar eşkincilerden olmadıkları için sefere gitmezler, bulundukları kaleyi muhafaza ederlerdi.

KALFA (قالفه - قالفا) [*Sar., Hal.*] Sarayla konaklardaki cariyeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Konaklarda bu tâbir daha ziyade bunların eskileri ve yaşlıları hakkında kullanılırdı. Gençlerine «kız» denilir ve adlariyle çağırılırlardı.

Leylâ Hanım hâtıralarında (Harem ve Saray Adat-ı Kadîmesi) saraydaki kalfalara dair «Kalfalar» beşlığı altında şu tafsilâtı veriyor:

«Saray-ı Hümayunda olsun Sultan saraylarında olsun kalfaların mevkileri eskilik (kıdem) itibariyle taayyün eder. Yedi usta, yedi ikinciden daye, dadı yoksa baş halayık hazinedar usta olur. Hazinedar ustalık vazifesi cariyelerin hepsine kumanda etmek, eyyam-ı resmiyyede (resmî günlerde) ser-i kârda (işin başında) bulunmak, hazineyi muhafaza etmektir. Çamaşır usta, çamaşır ve yatak takımlarına, çaşnigir usta sofra takımlarına, ibriktar usta leğen, ibrik takımına, kahveci ustası kahve takımına, kutucu usta Sultan Efendinin hamam ve baş nizamı hizmetine, kilarcı usta da kiler işlerine ve meyva takımına bakar. Bu kalfalar vazife saatlerinde hizmetlerinin başlarında bulunur. İş bitince takımları toplar, hıfzederler. İkinciler muavinleridir; bunların üçüncüleri de olur.

«Bunların mevkileri tebşir olunurken taraf-ı şahaneden herbirine beşer mücevher iğne ihsan buyurulmak âdettir. İğneler kabak çiçeğine benzer beş yapraktan müteşekkildir. Hazine ustasınınkiler daha büyük ve pırlantadır. Diğer ustaların sim mecidiye büyüklüğünde Felemenk, ikincilerin daha küçük ve Roza taşları ile yapılmıştır Bu iğnelerden Sultan Efendilerin ustalarına da ihsan olunur. Çırak olursa götürmeğe mezundur.

«Huzur ı şahaneye çıkarken ve resmî günlerde giyilmek için zât-ı şahanenin yedi ustası ile kâhya kadına baş ve ikinci kâtibeye verilen kadife veya diğer ipekli kumaş üzerine kenarı sırma ile işlenmiş saltalardan Sultan Efendilerin hazinedar ustalarına birer salta verilirdi.

«Zât ı şahanenin ustalarının ikincilerin mevkileri cülûs ı hümayunda Sultan Efendilere ait olanların evlenmeleri sırasında taayyün eder, mücevherat ve saltalar da o vakit verilir.

«Hünkârın ustaları Harem-i hümayun dairelerı kalfalığı ile de muvazzaftırlar. Kadın Efendilerin ve ikballerin dairelerinde ikamet ederler, nedimeleri gibidirler. Taraf-ı şahaneden tâyin olundukları cihetle daima hürmet ve meveddet görürler. Hizmet olarak yalnız yirmi dört saat hünkâr nöbetçilikleri vardır. Mütaaddit maiyyetleri ile beraber hünkâr sofasının altında beklerler. Bazan huzur-ı şahaneye çağırılıp iltifat ve ihsana mazhar olurlar. Huzur-ı şahanedeki hizmetleri hünkârın kendi intihap ettikleri hazinedarlar ifa ederler. Daima hizmet-i şahanede bulunanlar ki ekseriya ikinci, üçüncü hazinedarlardır. Onlar her vakit huzura çıkarlar. Diğerleri çağırıldıkça ve nöbetçi oldukça çıkarlar. Hazinedarlar içinde hüsün ve cemalce nazarı pek de tatyip etmiyenler bulunurlar; lâkin hepsi pek terbiyeli zarifelerdir. Sade ve güzel giyinirler. Huzur-ı şahaneye çıkarken entarinin üzerine Avrupa giyerler (bu kısa etekli bedene kadar darca hırkacık Avrupalıların bask dedikleri biçimde olduğundan ismine Avrupa demişler). Bu Avrupaların rengi, süsü *sahibelerinin hüsn-i tabiatına göredir.* Başlarına yemeni, gaz her ne bağlarlarsa sağ veya sol tarafına uzunca ibrişim püsküllü düz küçücük bir fesi iğnelerler (fes Sultan Aziz devrinde terkedilmiştir). Huzur-ı şahaneye çıkarken arkada iki, üç, dört saç bulunmak da âdettir (saç taranışı değişince örgüler de kaldırıldı).

«Hazinedarlar yumuşak deriden, ya kumaştan ökçesiz terlik giyerler. Bu pabuç daire-i şahaneye mahsustur. Aşağı inerken, başka daireye giderken üzerine başka pabuç giyerler. Hazinedarlar hünkâr dairesinin altında, hazinedar acemileri zemin odalarında ikamet ederler. Dairelerin ve hazinedarların hizmetlerini acemileri görürler. Sofraları da ayrıdır.»

§ [*Mek.*] Mekteplerde hoca yardımcılarına da kalfa denilirdi. Bu tâbir «halife» den bozmadır.

KALGAY (قالغای) [*Ida.*] Osmanlı tarihlerinde sık sık tesadüf olunan kalgay; Kırım'da bir mansıbın unvanıdır. Kırım hanı olan her yeni han kendisine bir kalgay tâyin ederdi.

Tarih; bu unvanın ibdasını şöyle yazıyor: Fâtih Sultan Mehmet'e sığınarak Kırım'ın Osmanlı himayesine geçmesine sebep olan (Mengeli Giray) bir gün akına giderken:

— Kırım'a kimi kaymakam bırakıyorsunuz? diye sormuşlar. O da:

— Oğlum Mehmet Giray kalsun, diyecek yerde Tatar şivesiyle:

— Oğlum Mehmet Giray Kalgay demiş. Mehmet Giray babasının akından avdetine kadar Kırım'da hükümet işlerine bakmış ve dönüşünde memleha ve Gümrüklerden muayyen bir irad

ayrılmak suretiyle ve (Kalgay Sultan) unvaniyle (Akmeseit) de bulunmuştur.

Ondan sonra Kalgay'lık Kırım'da bir mansıp olarak kaldı.

KALGAY SULTAN (قالغای سلطان) [*İda.*] Kırım hanının veliahdi hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KALHANE (قالخانه) [*San.*] Altın, gümüş ve sair madenleri ve sırmaları eritip külçe haline getirmeğe ve döküme hazırlamağa mahsus ocaklı yere verilen addır. Türkçesi dökümhanedir.

KALIBA ÇEKMEK (قالبه چکمك) [*San.*] Bir şeye istenilen şekli vermek veya bozulmuş olan şeklini düzeltmek için kalıba koymak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden fesler kalıba çekilirdi.

KALIBI DİNLENDİRMEK (قالبی دینکلندیرمك) [*Sof.*] Ölmek, göçmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KALIP (قالب) [*San.*] Hattatlar arasında celî yazıların müsveddeleri hakkında kullanılır bir tâbirdir Kalıplar muhtelif vasıtalarla vücuda getirilirdi. Bazıları sulu mürekkeple kaba kâğıtlar üzerine yazarlar ve sonra tashih ederlerdi. Kendilerine güvenen bir kısım büyük hattatlar garip vasıtalara baş vurmuşlardır. Recai Mehmet Şakir Efendi kalıplarını makasın iki ucunu açmak suretiyle kâğıt üzerinde yürüterek yazar ve makasın iki ucunun bıraktığı çizgileri kalemle çizmek suretiyle istediği yazının kalıbını hazırlardı. Şefik Bey de Beyazıt'da şimdiki Üniversite'nin dış kapısı üzerindeki «Daire-i Umur-ı Askeriyye» yazısını iki kurşun kalemini biribirine bağlıyarak bir günde çizmişti.

Hattat kalıbı yaptıktan sonra istenilen yere nakli kalırdı. Bu işi mücellit yapardı. Bunun başka başka usulleri varsa da en ziyade kabul edileni iğne vurmak usulü idi.

İğnelemek büyük dikkat istiyen bir işti. İşte mücellitler böyle iğneledikleri kalıplardan mahsus vasıtalarla aynı aslın mütaaddit kopyasını vücuda getirerek hattatların eserlerini çoğaltırdı.

KALIP BASMAK (قالب باصمق) [*Hal.*] Tasdik, şahadet yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KALIP BASKISI (قالب باصقیسی) [*San.*] Mücellitlerin kitap ciltlerine bastıkları tezyinî şekillerin kalıpları üstüne tazyik yapmak için kullandıkları baskı âletinin adıdır.

KALIP DEMİRİ (قالب دموری) [*San.*] Mücellitlerin ciltlerin kitap kapları üzerine kabartmalı olarak tezyinî şekiller, şemseler ve cetveller yapmak için kullandıkları demir veya bronz kalıpların adıdır.

KALİÇE (قالیچه) [*Saa.*] Küçük halı, seccade yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KALİTE (قالیته) [*Bah.*] Buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan harb gemilerinden birinin adıdır. Bu gemiler yirmiden yirmi dörde kadar oturaklı idiler.

İtalyanlar bu sınıf gemilere galita, Fransızlar galiote, İngilizler galyot derlerdi. Osmanlılar bunu kalite suretine tahvil etmişler ve o suretle kullanmışlardır.

Felemenkliler dört yüzden beş yüz tonilâtoya kadar yük istiabına kâfi ve grandi ve mizane sütunlariyle bir de cesim pekruva yelkenini hâmil ve gayet muhkem yapılmış ipleri düz gemilere de galliot suretinde olmak üzere az değişiklikle bu adı vermişlerdi. Bu gemiler eskiden havan tekneleri makamında istimal olunurlardı.

Kaliteler hassaten takip hizmetinde kullanılırlardı.

KALKAN (قالقان) [*San.*] Silâhın icadından evvel eski muharipler gibi Osmanlı askerlerinin de kullandıkları müdafaa (korunma) âletinin adıdır. Kalkan; kılıç, gürz, harbe veya silâhın icadından evvel kullanılan bunlar gibi şeylerin tesirinden korunmak için sol kola takılırdı. Meşinden veya dayanıcı bir maddeden imal olunurdu. Bakırdan ve çelikten de yapılanları vardı.

«Eski zamanlarda ok, kargı ve mızrak gibi silâhlara karşı korunmak için elde tutularak siper makamında kullanılan deriden veya madenden yapılmış dört köşe veya yuvarlak levha» suretinde târif olunan kalkan için «Sanat Ansiklopedisi, Kalkan Maddesi»nde şu izahat vardır :

«Kalkanlar umumiyyetle müzeyyen olarak yapılırdı. Kalkanların müstatil, beyzî veya yuvarlak olmak üzere muhtelif şekilleri vardır. Eski muharebelerde düşmanın attığı ok ve kargıdan ve vurduğu kılıçtan vücudu ve zırhı korumak için elde tutulurdu. Bunlar çelikten, kalın gergedan ve fil derisinden, jütten (ipten) veya ağaçtan yapılırdı. Muharipler bunu sol ellerinde tutar ve sağ elleriyle silâhlarını kullanırlardı.»

Güzel Sanatlar Akademisi Mimarî Tarihi ve Şehircilik Profesörü Celâl Esat Arseven eski Yunan kalkanları, Roma kalkanları hakkında izahat verdikten sonra Türk kalkanlarına geçiyor ve şu tafsilâtı veriyor :

«Türkler çok eski zamanlardan beri kalkan kullanmışlardır. Kılıç ve kalkan kullanmakta büyük mahareti olan eski Türkler, muharebelerdeki zaferlerini biraz da kalkana medyundurlar. Türklerde ok, yay gibi kılıç kalkan da millî bir spor haline gelmiştir. Yakın vakitlere kadar bayramlarda ve düğünlerde kılıç kullanma oyunları oynanırdı.

«Eski Türklerde kalkan kèlimesi kalkang şeklinde yazıldığına göre sert ve dayanıklı mânasına olan kal (kalın) ile tekerlek mânasına kang (tang) sözlerinden gelmiş olması muhtemeldir. Bu itibarla, Türklerin ilk kullandığı kalkanların yuvarlak olduğu düşünülebilir.

«Türkler kalkanları, demirden, bakırdan, fil ve gergedan derisinden, kaplumbağa kabuğundan, hasırdan, söğüt dalından, kamıştan, ipten ve ağaç kabuğu ok ve kılıç işlemiyen sert ve elâstikî maddelerden yaparlardı. Bunların şekilleri de görecekleri hizmete göre yuvarlak, müstatil, göbekli veya musattah olurdu.

«Sırf demirden olanlara Arapça tâbir ile hacefe ve sepet üstüne deri gerilmiş olanlarına deraka veya matrak denirdi.

«Demir ve çelikten olan yuvarlak kalkanlara da yaleb tâbir olunurdu. Bunların şişkin olanlarına kubbeli kalkan ismi verilirdi ki bu biçim kalkanlar umumiyyetle kılıç ve mızrak darbelerini kaydırmak içindi.

«Osmanlı Türkleri başlıca iki nevi kalkan kullanırlardı. Diğerleri ise demir ve çelikten olup daha ağır idiler.

«İncir dallarından mamul ve iki tarafı dar deri kaplı kalkanlarla bükülmüş ipten mamul gayet hafif kalkanlar da kullanılırdı.

«Türkler kalkanları çok kullanırlardı. Bunlar küçük ve hafif ve yuvarlak, demirden veya üstüne ibrişim sarılmış sazlardan yapılmıştır. Kalkanların tâlime mahsus sepetten örülmüş ve üstüne ibrişim veya posteki sarılmış nevileri de vardı ki bunlara matrak (mutrak) denirdi. Kalkanların uzunca müstatil şeklinde silâhşor kalkanı denilen bir nev'i de vardı.

«İstanbul Askerî Müzesinde bunların her nev'inden gayet güzel nümuneler mevcuttur. Bunlar miyanında padişahlar ve kumandanlara mahsus altın kakma ve zîkıymet taşlarla tezyinatlı ve yazılı birçok nadide kalkanlar görülmektedir. Bunlar Türk süsleme sanatlarının birer şaheseridir.

«Avrupa'da XVI. asrın ilk yarısından sonra kalkan taşımak âdeti kalkmıştı. Yalnız alay ve törenlerde seyis ve uşaklar tarafından süs olarak sahiplerinin önlerinde taşınırdı. Bunlar umumiyyetle, üzerine kakma veya batırma olarak tezyinat ve muharebe resimleri yapılmış madenî siperlerdi ki bugün müzelerde görülmektedir. Bizim silâh müzesinde de Türklere ait böyle birçok eski ve müzeyyen kalkanlar vardır.»

Marcıglı'ya atfen Cevat Paşa'nın beyanına göre (Tarih-i Askerî-i Osmani, kitab-ı evvel, s. 159) «Marcıglı'nın bulunduğu asırda Osmanlılar iki cins kalkan kullanıp bunun birisi incir ağacından mamul olarak dâhil ve harici bir deri ile mestur ve diğeri bükme ve kavi ip ile muhat ve kolun takılması için dâhilinde bir kolluk mevcut bulunmuştur. İncir ağacından imal olunmasının sebebi incir ağacı hafif olduktan fazla pek ziyade bükülmediğinden neşet etmiştir.»

Silâhın icadından sonra kalkan, tarihe karışmıştır.

KALLÂVÎ (قلاوی) [*Kıy.*] Eskiden sadrazamlarla vezirlerin başlarına giydikleri tersine çevrilmiş ehramî bir kule şeklindeki kavuğun adıdır. Kırk santim kadar uzunlukta olup üstüne gayet ince Hint tülbendi sarıldıktan sonra sağdan sola doğru dört parmak kalınlığında sırma barç ile süslenirdi. «Kalâvî» de denilirdi. Çadıra da benziyen kavuğun içi sepetli idi. Vezirlere mahsus mezar taşlarında örneği görülür.

KALLÂVÎ FİNCAN (قلاوی فنجان) [*San.*] Büyük fincan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kulpsuz büyük fincanlara bu ad verilirdi.

KALLÂŞ (قلاش) [*Hal.*] Dessas, hilekâr, derbeder, harabati, sefil, müflis, mendebur, baldırı çıplak, çapkın mânalarında kullanılır bir tâbirdir.

Esir-i dane-i zerk oldu zahid-i kallâş
Elinde dam-ı rıyadır çevirdiği tesbih
Rahi

KALOŞ (قالوش، غالوش) [*Kıy.*] Eskiden potinleri çamurdan korumak için sokakta potin üstüne giyilen yarım kundura hakkında kullanılır bir tâbirdir. Potinle birlikte giyildiği için kaloş potin de denilirdi. Ekâbir ve hassaten Devlet memurlarının giydikleri ayakkabı kaloş potindi. Kaloş arkasındaki yay vasıtasiyle potinle kenetlenirdi.

Lâstiğin taammümü kaloşun istimalden kalkmasına sebep olmuştur.

KALPAK (قالپاق) [*Kıy.*] Postekiden yapılan başlık hakkında kullanılır bir tâbirdir. Muhtelif şekilleri vardır. Post kalpak, Çerkes kalpağı, Tatar kalpağı, Rus kalpağı, kalpak nevilerini teşkil eder,

Kalıplı olanlarına «şubara» denir. Şubarayı yeniçeriler zamanında topçu askerleri giyerlerdi.

KALP AKÇA (قالب آقچه) [*Mes.*] Akçanın taklidi olarak yapılan para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Akça; vaktiyle tedavül eden küçük gümüş paranın adıdır. Sonradan madenî paraların her türlüsünün kalpına da bu ad verilirdi.

Kalpazanlıkla eder çok bihaş
Kalp akça gibi kalbin mağşuş
Sümbülzade Vehbi

KALPAZAN (قالپازان) [*Mes.*] Kalp para yapan hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yalancı, güvenilmez yerinde de kullanılır. Kalpzen'den bozmadır. Kalpzen «Kamus-ı Türkî» de şöyle izah olunmuştur: « (Kalp = değiştirip bozma, zeden = vurmak, zebanzedi: kalpazan) 1 — Yalandan taklit akça yapan, sahtekâr. 2 — Yalancı, her hali sahte, güvenilmiyecek: o kalpazan bir adamdır.»

KALTABAN (قالتبان) [*Hal.*] Tembel, âtıl; deyyus, pezevenk yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Baba! En sevgilisi annem o senin öz vatanın
Olacak mıydı feda hırsına üç kaltabanın
Mehmet Âkif

KALTAK (قالتاق) [*San.*] Hayvan üzerinde oturmağa mahsus eğerin tahta kısımları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna eğer kaltağı veya eğer ağacı da denir. Çerkes kaltağı, Tatar kaltağı gibi nevileri vardır. Bazı yerlerde eğere de kaltak denilir.

§ [*Hal.*] Kötü kadın yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Sar bir aylak güzele gönlünü at
Eski kaltak da ise üstüne yat
Yenişehirli avni

KALTAK KAŞI (قالتاق قاشی) [*San.*] Eğer ağacının ön ve arka taraflarındaki çıkıntılı yüksekçe kısımlara verilen addır.

KALVA (قالوه) [*Ok.*] Tâlim (öğrenme) okunun adıdır. Tahta çubuk şeklinde olup ucunda temreni yoktur.

KALYON (قالیون) [*Bah.*] Buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan yelkenli ve kürekli harb gemilerinden birinin adıdır. İki ve üç ambarlı ahşap büyük harb gemileri bu ismi alırlardı. Kalyon tâbiri sonradan üç ambarlı'arla iki ambarlı olan «kapak»lara tahsis kılınmış olmakla beraber birden ziyade güvertesi olup yelkenle kullanılan gemilere de alelıtlak «kalyon» denilirdi. Bunların karaka, barça, karavelâ, burton gibi muhtelif nevileri vardı.

Osmanlı bahriyesinde kalyon nev'inden harb gemileri ilk defa olarak İkinci Bayezit devrinde kullanılmıştır. Bunlar o vakit (göge) adını taşıyorlardı. Kanunî devrinde de bin beş yüzden iki bin tonilâtoya kadar yük taşımağa müsait ve «karaka» envaından büyük gemiler kullanılmıştır. Bu gemiler her nekadar kürekle sevk olunur ise de hareketleri başlıca yelken ve direğe yani rüzgâra mütevakkıf olduğundan harb sırasında rüzgâr esmediği zamanlarda pek okadar işe yaramazlardı. Bu cihetle bu gemilere karşı hafil kadırgalarla harbetmek mümkün olduğu gibi ekseriya zafer ve galebe de temin olunurdu. Binaenaleyh Osmanlılar tarafından bu türlü gemiler başlıca nakliyat işlerinde kullanılmıştır.

Sultan Süleyman devrinden sonra bir müddet bu gibi büyük gemilerin kullanılmasından vazgeçilmiş ise de yine hâsıl olan ihtiyaca mebni 1054 (1644) tarihlerine doğru «burton» tâbir olunan kırk ve kırk beş adet topçeker kalyonlar istimal edilmiş ve nihayet 1061 (1650) tarihinden itibaren bu ve sair nevi kalyonların istimal ve çoğaltılmalarına devam olunarak 1093 (1682) tarihinde dahi seksen bir pare topçeker kapaklarla yüz onar pare topları hâmil olan üç ambarlı kalyonlar inşasına başlanmıştır. Bunlardan (Mahmudiye) ve (Selimiye) adlarında olanları son zamanlara kadar mevcut idi. Hattâ bundan kinaye olarak umum bahriyelilere «kalyoncu» denilmiştir.

Eski zamanlarda donanmanın ilkbaharda denize çıkması, sonbaharda Tersaneye dönmesi usulden idi. Yine o vakitlerde bahriye askerlerine böyle seferber olduklarında yemek pişirtilmezdi. Altı aylık erzakları olmak üzere verilen pirinç, mercimek ve zeytinyağını evli olanlar evlerine bırakırlar, bekâr olanlar da yemek pişirmek için icabeden levazımı tedarik edemedikleri için tayınlarını satarlardı. Bu sebeple gerek evlerinde bırakanlar ve gerek satanlar sefer vaktini kuru peksimet ile geçirdikleri için birçoğu hastalanır, içlerinden mühim bir kısmı da ölürdü. Zengin olup da altı aylık komanyalarını yanlarına alanlar köşe ve bucakta maltız ocaklarında yemek pişirirlerdi.

Bir gemide böyle otuz kırk yerde ateş yanmakta büyük mahzur olduktan başka güverte ve top ambarları hep su varilleri, kumanya sandıkları ve öteberi ile dolduğu için icabında bunların tahliyesiyle top atılması bir iki saatlik vakte ihtiyaç gösterirdi. Üçüncü Selim zamanında Tersanede yapılan diğer isla-

hat arasında buna da bir rabıta verilmesi düşünüldü. Ancak evvelemirde yemek pişirilmesi maddesine bir karar verilmek lâzımgeleceği cihetle tayınların kendilerine verilmeyip seferber olduklarında akşam yemeği olmak üzere cuma ve pazartesi geceleri pilâv, sair akşamlarda çorba pişirilip dağıtılmak ve kuşluk yemeği olarak da zeytin salatası verilmesi hususunun nizam ittihazı ve bunun bir iki gemide tecrübesinin icrasiyle masarifin miktarı bilindikten sonra kabulü düşünülerek 1208 (1793-1794) senesinde seferber olan yedi yüz nefer takımlı Bahr-i Zafer kalyonu ile yeni inşa olunan Huma-yı Zafer fırkateynınde etrafı demir mahfazalı birer müstahkem ocak yaptırılarak tecrübesi icra edildi. Yapılan tecrübe muvafık görüldüğü için ondan sonra yapılan gemilerle eski gemilere ocaklar ilâve edilerek gemilerde çok geç olsa bile efradın iaşesi de temin olundu.

Evliye Çelebi meşhur geçit resminden bahsederken (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. 1, s. 552) «Esnaf-ı Reisan-ı Bahr-i Sefid» başlığı altında kalyon için şunları yazmıştır:

«Bunlar pek tantanalı alay etmişlerdir. Akdeniz kaptanlarından Bursalı Bali kaptan Bodur Gürcü Cafer kaptan, Karamanlı Ali Kaptan, Sarı Veli, Sarı Solak, Topal Muharrem, Çavuş oğlu, Kartıloğlu, Katran oğlu, Kara Hoca, Cennetî, Turalı, Dimitraki, Kemeraki nam kaptanlar ile cümle on yedi karavane kaptanlı kalyonlardır ki her biri dörder beşer kat ambarlı, ikişer kat yatırmalı toplu, beşer kat palavra kıçlı ve kıçında bahçeli hamamlı el değirmenli karavanelerdir. Herbiri beşer ayda dolar boşalır. Bunlar Sarayburnu'nda üç yaylım toplar atarak sekiz bin kadar dal silâh Cezair tüfeği, kırmızı kaşlıkçı, yelkenci, dölekci çördekçi, ilci, kaclıcı, istenkacı, gomanacı, kımanyacı sanatlarında müdebbir dayılar Allah Allah diye ubur ederler.

«Bunlar Alay Köşkü dibinden mürur ederken on adet düşman gemisine tesadüf edip top tüfek atarak bir ceng-i azim ederler ki ruy-i deryayı düd-i siyah (kara duman) kaplar. Guzzat ı Müslimîn düşman gemilerinden ganimetler alıp tayfasını kayt ve bent ederler. Kaptan (3.000) ve kalyon (600), şayka ve Karamürsel, (2.000), teferrüat (27.000) dir.»

Buharlı gemilerin icadından sonra diğer yelkenli harb gemileri gibi kalyonlar da ortadan kalkmıştır.

Ne olurdu ah, altı asır önce balansaydım;
Kendimi sallar kayan Marmara denizinde.
Ne olurdu ah, düşüp boğulsaydım,
Saya seccade salan Süleymanın izinde.

Fâtih, Akşemseddin'le konuşurken, o gece,
Otağın yırtmacından dinleseydim onları.
Dolmabahçe önünden ben çekseydim halic'e,
Kızaklara bindirip Kalyonları!

Yusuf Ziya Ortaç

KALYONCU (قالیونجی) [*Buh.*] Eskiden bahriyeli karşılığı kullanılan bir tâbirdir. Yelkenli büyük harb gemilerine kalyon denildiği için denizcilere bu ad verilmiştir. Osmanlı Devletinin teşekkülünden pek az zaman sonra hudutları denize dayandığı ve çok geçmeden aşarak öte yakaya geçilmiş bulunduğu için gemiler yapmak ve denizleri kendilerine râmedecek kaptanlar yetiştirmek mecburiyyetinde kaldılar. Bidayeten hafif tertipte yapılan gemiler zamanla büyütülmüş, en nihayet «kalyon» adı verilen büyük gemiler yapılmıştır. Bu gemilerde gemicilik yapan askerlere, tekneye nisbetle, «kalyoncu» denildiği gibi bunlara mahsus olmak üzere Kasımpaşa meydanında yaptırılan kışlaya da «Kalyoncu kışlası» adı verilmiştir.

Kalyoncu sınıfı Hicrî 1093 (1682) de teşkil edilmiş, buharlı gemilerin icadına kadar devam etmiştir.

Kalyoncular başlarında bir büyük zâbit olmak üzere gerek mukannen tahsisat, gerek idare tarzınca bahriyenin diğer sınıflarından tamamen ayrı idiler. Bu sebeple kalyoncular başlı başına bir ocak sayılırlardı. Kalyoncuların elbisesi de gözleri okşıyacak tarzda idi. Başlarına külâh üstüne giyilen bir festen ve fesin üzerine sarılan nen saçaklı bir puşiden ibaret olan «makdem» adlı serpuş takarlardı. Arkalarına «fermene» tâbir olunan kolsuz kısa bir «salta», bacaklarına şalvar giyerler, bellerine kuşak sararlardı. Bu kuşağın başlarındaki puşi nev'inden olması meşruttu. Kuşaklarında bir çift tabanca ile biri kısa, diğeri uzun iki bıçak taşırlardı. Gerek tabanca ve gerek bıçaklar gümüş kaplı ve altın yaldızlı idi. Yağmurlukları da vardı. Bu yağmurluklar gayet güzel çuhadan «bornoz» biçiminde idi ve harçla müzeyyendi Bu bornozlar yakadan bir düğme ile iliklenir ve ekseriya sağ eteği sol omuz üzerine atılırdı.

Kalyoncu tâbiri sonraları bütün bahriyelilere teşmil edilmiştir.

KALYONCU BEDELİYYESİ (قالیونجی بدلیه سی) [*Mal.*] Tanzimat'tan önce ve yelkencilik devrinde gemilerde kürek çekmek ve yelken kullanmak üzere alınanlara verilen gündeliğin karşılığı olarak halktan alınan para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yerine göre dört, yedi, sekiz, dokuz ve on eve bir kürekçi itibariyle tarh ve tevzi edilirdi.

KALYONCU KULLUĞU (قالیونجی قولانی) [*İda.*] Eskiden bahriyelilerin idaresinde bulunan karakolhanelere verilen addır. Asıl vazifesinden başka Kasımpaşa ile Galata ve civarının zabıta işleri de «Kaptan paşa» lara muhavvel olduğu için vaktiyle Kaptan paşalar o semtlerin icabeden yerlerinde karakolhaneler tesis ettirerek içlerine «kalyoncu» tâbir olunan bahriye askerlerini oturturlardı. Bu münasebetle bu karakolhanelere «kalyoncu kulluğu» adı verilmişti. Kulluk; kul yeri demek olduğu için kalyoncu kulluğu, kalyoncuların yeri demektir. Şimdi Beyoğlu'nda Kalyoncu Kulluğu denilen semt bu ismi vaktiyle orada bulunan karakoldan almıştır.

Kaptan paşalar Kasımpaşa ile Galata ve civarının zabıta işlerine baktıkları zamanlarda saray civarlarından başka İstanbul zabıtası yeniçeri ağalarına, Ayasofya, Hocapaşa, Ahırkapı taraflarının inzıbat işleri cebecibaşılara, Tophane tarafı ile Beyoğlu semtlerinin zabıtası topçubaşılara, Üsküdar, Eyüp, Kâğıthane, Boğaziçinin iki tarafı, Ayastafanos, Adalar, Kadıköy, Bostancı köprüsüne kadar Anadolu cihetinin zabıta işleri de bostancıbaşılara aitti.

Mıntakalarının genişliği dolayısiyle yeniçeri ağaları İstanbul'un muhtelif yerlerinde «kulluk» lar, bostancıbaşılar da «bostancı ocağı» namiyle karakollar vücuda getirmişlerdi. Galata'daki Kalyoncu Kulluğunun başına «Galata Baş ağası» deniliyor, kalyoncu kulluklarındaki kalyonculara da «kalyoncu çavuşları» ismi veriliyordu. Kalyoncu çavuşları kullukçular gibi yapmadıkları fenalık bırakmadıklarından yeniçeri ocağının ilgasında bellibaşlıları atıldı, yerlerine Tersane tüfekçi neferleri ikame olundu. Daha sonra Hicrî 1243 (1827) senesinde kalyoncu kulluklarında kalmış olan kalyoncu çavuşlarının çavuşluk vesilesiyle etmedikleri fezahat kalmadığı cihetle çavuşluk namının bütün bütün ortadan kaldırılması ve karakolhanelerin tamamiyle Tersane askerleriyle idaresi kararlaştı.

Kalyoncu çavuşlarının bir kulaç kadar uzun yatağan bıçakları, kendilerine mahsus çifte tabancaları vardı. Başlarına, bellerine lâbut şallar takarlar, omuzlarına mevsime münasip bornozlar atarlardı. Bazan başlarına sırmalı puşî tâbir olunur ipekli sarıklar sararlar, sırma ve düz kaytandan işlemeli Cezairkârî fermene ve şalvar giyerlerdi. Ayakkapları kalyoncu ve Galata biçimi, burunları kesikti, üstünden ayak parmaklarının dipleri görünürdü.

KALYON ÇARHÇISI (قالیون چرخچیسی) [*Bah.*] Çarhçı miralayının (albay) eski unvanı idi. Kalyon; zamanının en büyük harb gemisi olduğu için bu geminin çarhçı başısı o sınıfın en yüksek rütbelisi itibar olunurdu.

KALYON KÂPTANI (قالیون قپودانی) [*Bah.*] Güverte miralayının (albay) eski unvanı idi.

KALYON KÂTİBİ (قالیون کاتبی) [*Bah.*] Kalyon denilen harb gemilerindeki efratla, bunların iaşe ve aylıklarını ve kalyonların levazım hesaplarını tutan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kendisine muavin olarak kalyonlar halifesi denilen bir memur ile bir de kalem heyeti vardı. Bu vazife has odalılara verilirdi. Pek kârlı bir memuriyetti. «Raşit Tarihi» ndeki (c 2, s. 582 ve c. 4, s. 129) «Kalyonlarda ulûfe ve mühimmat defterlerini zapteden kalyon defterdarı Hasan Hoca» tâbiri bu defterdarın kalyon hocaları denilen ve her kalyonda ayrı ayrı bulunan başka bir memuriyet olduğunu gösteriyor. Kalyonlar kâtibi derece itibariyle riyale kaptanından sonra gelirdi.

KALYON KÂTİBİ HALİFESİ (قالیون کاتبی خلیفه‌سی) [*Bah.*] Tersane memuriyetlerinden birinin adıdır. Kalyon denilen harb gemilerine ait işlerle meşgul olan «kalyon kâtibi» nin muavini idi.

KALYONLAR NAKKAŞ BAŞISI (قالیونلر نقاش باشیسی) [*Bah.*] Kalyon denilen eski harb gemilerinin boya işlerini yapanların başlarına verilen addır. Ahşap (tahta) olan kalyonlar boyandığı gibi resimler de yapıldığı için bu ad verilmişti.

KALYON TABİBİ (قالیون طبیبی) [*Bah.*] Bahriyedeki doktor miralaylarının (albay) eski unvanı idi.

KAMA (ق) [*Top.*] Topların kuyruklarında mermi ve hartuşların sürüldükleri yeri kapamak ve gazın kaçmasını menetmek için ufkî veya şakulî olarak açılıp kapanabilecek surette yapılmış kapaklar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

§ [*San.*] İki tarafı keskin, ucu sivri enlice bıçak şeklindeki delme ve kesmiye yarar âletin adıdır. Kın içinde bele takılır. Küçüklerine ve kavis şeklinde kıvrık olanlarına «hançer» denir.

§ [*Sar.*] Akran olan saraylıların buluştuklarında biribirlerine yeni bir havadis vermek istiyenlerin, söylemeden evvel müsaade makamında, kullandıkları bir tâbirdir. Karşısındaki aynı kelîmeyi tekrar edersе havadisi söylerdi. Muhatap «kama» demedikçe söylemek saray âdabına muhalifti.

KAMA YUVASI (قا یوواسی) [*Top.*] Topların kuyruk kısımlarında, kamaların içerlerinde hareket ettikleri yuvalara verilen addır.

KAMÇI (قامچی) [*San.*] Yarım metre uzunluğunda demir bir çubuğun ucuna raptedilmiş bir zincire bağlı mütaaddit dikenli güllecikli eski bir harb âletinin adıdır. Ağaç bir sapa takılı olan bu âletin zırhlı ve miğferli düşmanla göğüs göğüse gelindiği sırada kullanılırdı. Buna «kamçı topuz» da denilirdi.

Teşci' için hayvanlara, tedip için insanlara vurulan bir değneğe bağlı ip örgü veya sırıma da bu ad verilir.

Kanıyan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim
Ona dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim
Mehmet Âkif

Tespihin ucuna, püskül yerine, takılan ince uzun süse de kamçı denilir. Gümüşten, altından olanları vardı. Tesbih kamçılarının gayet ince çekilen altın, gümüş tellerden yapıldığını söyliyen Eski eserler mütehassısı Nureddin Rüştü Büngül (Eski Eserler Ansiklopedisi, sayfa 119) şu tafsilâtı da veriyor: «Başlıca İstanbul'da, Halep ve Şam'da da örülürse de Trabzon'da örülen yuvarlak kısmı gayet zarif ve daha sanatlıdır. Bunlar on santim kadar uzun çift, tek, uçlu örme zincir uçlarına yine yuvarlak düğmeler ve düğmelerin ucuna da bir ufak inci veya mercan konularak yapılırdı. Bunlar halis 24 ayar altından mamul olup dirhemleri altın para bir liraya kadar satılırdı. Gümüşleri de tam yüz ayar gümüşten yapılıp dirhemleri otuz kuruşa satılırdı. Bunların tellerinin inceliği ve yapılışlarının zarafeti itibariyle fiatça biraz farkederdi. Bu sanat vaktiyle Türk ve bazan Yahudiler tarafından işlenirdi. En son zamanda tamir için kalan işe yarıyan son ustası Yahudi de birkaç sene evvel öldüğü için artık şimdi onun da yaptırılmak imkânı kalmamıştır. Şimdi eskilerine tesadüf edilirse kullanılabilir.»

KAMÇI BAĞI (قامچی باغی) [*Bah.*] Küçük bir halatı büyük bir halatın bedenine bağlamakta, kamçılı bir palangaının kamçısını partisa veya partisa gibi donanımlar üzerine düğümlemekte kullanılan bağın adıdır. Buna «beden bağı» da denilir.

KAMÇI KILIÇ (قامچی قیلیچ) [*San.*] Kamçı gibi ince ve ensiz şekilde bir nevi düz ve ucu sivri kılıcın adıdır. Buna «meç» de denir.

KAMÇI KUYRUK (قامچی قویروق) [*Hal.*] Tüyleri kesilmiş ayı kuyruğuna verilen addır.

KAMÇUR (قمچور) [*Mal.*] Tanzimat'tan evvel şark vilâyetlerinde kesilen hayvanlardan ihtisap namı altında alınan resmin adıdır. Ağnamın herbirinden onar, kara davardan iki kuruş on ikişer para alınırdı. Palu kasabası İslâm ve reayası tarafından sunulan arz-ı mahzarda (Başbakanlık Arşivi, fiş numarası 368, tarihsiz) Harput eyaleti ile başka yerlerde ihtisap namı altında konulan vergiler diğer kazalardan kaldırıldığı halde kendi kazalarında buna devam olunmakta olduğu ve bu yüzden etin fiyatlanarak halkın sıkıntı çekmekte bulunduğu beyaniyle bu resmin kaldırılması istenilmiştir. İhtisap resimleri hakkında çıkan nizam ile bu resimler tadile uğramış ve zephiyye rusumu namiyle alınmağa başlanan yeni resimlerin yarısı mahallî belediyelerine terkolunmuştu. 1908 temmuz inkılâbından sonra hazinece alınmakta olan resmin yarısı da belediyelere bırakılmıştı.

KAMERÎ SENE (قمری سنه) [*Tak.*] Aya nisbetle kullanılan takvimin adıdır. Hazret-i Ömer zamanında Hicret esasına göre kabul olunan ve (Hicri-i kamerî) adını alan kamerî sene hakkında Ahmet Rasim Bey (Menakib-i İslâm, s. 181) müdevven umumi ve tarihî malûmattan mükemmel bir hülâsa olduğunu beyanla şu tafsilâtı veriyor: «Araplar İbrahim Aleyhisselâm zamanındanberi Arabi aylar kullanmışlardır. Cahiliyyet zamanında ulûm ve maarif Araplar nazarında tamamiyle meçhul olduğundan şems (güneş) ile içtimaı mütaakip kamerin (ayın) hilâl suretinde göründüğü geceyi ay başı olarak kabul ve diğer rüyete (ayın tekrar görünüşü) kadar geçen müddet bir ay, on iki ay da bir sene itibar olunur veyahut kolaylık maksadiyle tek aylar çift, çift aylar tek yürütülür ve başka surete riayet edilmezdi. Fakat kamer, arzın havlinde takriben yirmi yedi buçuk günde devrini tamamlamakta ise de arzın günlük hareketi cihetine göre devrinden naşi iki rüyet arasında geçen müddet takriben yirmi dokuz buçuk gün kadar olmasiyle on iki kamerî ayın yekûnu bittabi bir sene-i şemsiyyeden on bir gün miktarı noksan olup Arabî seneler ve fasılları her sene bu miktar takaddüm edegeldiğinden hac mevsimi ve «eşhür-i hurum» fasıldan fasıla intikal ve bu ise ekip biçme ve alışveriş mevsimini ihlâl ederek muamelâtı güçleştirmekle Yahudi kavmine takliden senelerden bazısını on üç ay itibar etmeği ve mevsimleri eski hal ve vaz'a çekmeğe başlamışlar idi.

«(Hacçet-ül-veda) senesi Fahr-i Kâinat bizzat haccedip arifede irad ettiği hutbede bir senenin on iki aydan ibaret olmasını ve nesî ve kebise gibi cahiliyyet zamanında icat olunan bidatların kaldırılmasını emretti. Hicretin on yedinci senesinde yani hutbenin iradından yedi sene sonra Ömer'in Hilâfeti zamanında Basra âmili Ebu Musel-Eş'ari'nin şaban tarihli gelen

mektubunda vâki iştibah üzerine bir tarih ittihazı takarrür etmekle kibar-ı ashaptan mürekkep bir meclis teşkil ve Halife huzurunda müzakere olunarak nihayet Hicretin vuku bulduğu sene birinci sene olmak ve Araplar arasında müteamil olan muharrem ayı yılbaşı kalmak üzere bir tarih ittihaz olundu. İşte «Tarih-i Hicri-i Kamerî» bu tarihtir.»

Bir kamerî sene ile bir şemsî sene arasında on gün, yirmi bir saat sıfır dakika on üç saniyelik bir fark vardır.

KAMERİYYE (قمریه) [*San.*] Altında oturmak için etrafı açık ve üstü örtülü çardak şeklinde ahşap veya demirden kafesli olarak yapılan yerin adıdır. Gül ve hanımeli, sarmaşık gibi çiçekler sardırılır. Eskiden yazın mehtap gecelerinde bunlarda oturulduğu için aya nisbet edilmek suretiyle bu ad verilmiştir.

KAMIŞ (قامش) [*Öl.*] Su ölçülerinden birinin adıdır. İki «masura» bir «kamış» itibar edilirdi. Bu tâbir su yolcularca müstamel tâbirlerdendi. Tasarruf kayıtlarında nâdiren «hilâl», alelekser «masura» geçer.

KAMIŞ KALEM (قامش قلم) [*San.*] Eskiden yazı yazmağa mahsus bir nevi ince ve esmer kamıştan yapılan kalemin adıdır. Çelik uçların icadından sonra kamış kalemin kullanılması azalmış ise de hattatlar ve yazı meraklıları kamış kalemi demir kaleme tercih ederlerdi.

KÂMİL KIT'ASI (کامل قطعه‌سی) [*San.*] Büyük kıt'adaki kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Dörde bölünmesi suretiyle vücude getirilen yazma kitaplara «rubu'» denilirdi.

KÂMİL SAZ (کامل‌ساز) [*Mus.*] Tam sayılan sazlara verilen addır. Hicrî dokuzuncu (milâdî on beşinci) asırda yaşamış olan Ahmet oğlu Şükrullah eski Türk sazları hakkında yazdığı eser de (Millî tetebbular Mecmuası, c. 2, s. 4-5) o zamanki sazlardan ut, ıklığı, rebap, mizmar ve pişeyi kâmil sazlardan sayar.

KÂMKÂR (کامکار) [*Hal.*] Devlet ve ikbal sahibi, mes'ut, bahtiyar yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

Eblâk süvar-ı rüzgâr âşub-ı Rum u Zengibar
Leşker şikâr-ı kâmkâr Behram-ı Efridun olem
Nef'î

KAMUS (قاموس) [*San.*] İzahlı lûgat kitabına verilen addır. Dış deniz, Okyanus yerinde de kullanılır.

Mahşer gibi âfakını sarmış zulematın
Teşrihine, kamusun getişmez kelimatın
Mehmet Âkif

KAN AĞLAMAK (قان آغلامق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle fazla teessürle âh u zar etmek, şiddetle ağlamak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Yâd eylesün hünerlerini kanlar ağlasun
Tigin boyunca kareye batsun kıraptan
Bakî

KANARİYA (قناریا) [*Bah.*] Geminin kıçındaki parmaklıklı şehnişinin adıdır.

KANA SUSAMIŞ (قانه صوصامش) [*Hal.*] Mecaz yoluyle kavga ve dövüş arıyan, azgın, müteaviz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KANAT (قنات) [*San.*] Toprak altında su geçirilecek külünk ve geriz mânasına gelir bir tâbirdir. Cem'i kanavattır.

KANBER ALİ (قنبر علی) [*Sof.*] Bektaşilerin kullandıkları kemerin adıdır. Yuvarlak şerit veya örme kaytandan yapılan bu kemer armut biçiminde taşla biribirine bağlanırdı. Bağ vazifesini gören taş Hacı Bektaş taşından yapılırdı.

KANCA BAŞ (قانجه باش) [*Bah.*] Eski gemi nevilerinden birine verilen addır. Hafif filodan olup şayka gibi sahillere kadar sokulur ve nehirlere de girerdi. Başı kancaya benzediği için bu ad verilmişti. Padişahların bindikleri bu türlü kayıkların kıç tarafı kırmızı çuhadan sırma saçaklı bir sâyeban (gölgelik) yahut tâk ile örtülürdü. On üç çifte idi. Hükümdarın ön tarafında Hâs odanın üç birinci ağası, ortasında iki çuhadar ağa, dümende bostancıbaşı, baş tarafında da bostancı haseki ağası bulunurdu. Hükümdarın kayığının yanındaki «Kırlangıç» denilen diğer bir saltanat kayığında sarayın imamı ile bir kısım saray ağaları mevki alırlardı. Padişah tenezzühten dönerken bazan Kırlangıç'a da binerdi.

KANCACI (قانجه‌جی) [*Bah.*] Filikalarda bir yere yanaşıldığı veya bir yerden avara edildiği zamanlarda filikaları sıkmak veya açmak için baştan veya kıçtan kanca kullananlara verilen addır. Bunu yanaşılan tarafın hamlacıları ile provacıları kullanır.

KAN DÂVASI (قان دعواسی) [*Hal.*] Kısas icrası için açılan dâva hakkında kullanılır bir tâbirdir. Baba, ana, kardeş ve sair akraba ve müteallikatından birini öldüreni öldürme yerinde kullanılır. Vahşet devrinden kalmış olan bu âdete dayanarak yalnız kaatil değil onun soyundan olanlar da öldürülürdü. Bu kötü âdet bazı yerlerde maatteessüf hâlâ câridir.

İhtiraz et Haktan ey kaatili teemmül eyle ki
Âhirette ruhuman ruhunla kan dâvası var!
Kemal Zade Ekrem

KANDİL (قنديل) [*San.*] İçinde fitil ile zeytinyağı yakılan ışık vermeğe mahsus kabın adıdır. Eski zamanlarda topraktan yapılan kandiller kullanılırdı. Camdan yapılıp içine su ve yağ konulan kandiller camilerde de yakılırdı.

Kandilin ilk çağlardan başlıyarak geçirdiği safhalar hakkında (Sanat Ansiklopedisi, Kandil Maddesi) şu tafsilât verilmiştir: «Kandilin elde taşınması çok eski zamanlarda câri idi. Mısırlılar, Fenikeliler, İbraniler böyle elde taşınan kandiller kullanırlardı.

«Yunanistanda yapılan hafriyat neticesinden anlaşıldığına göre prehelenik devirlerde böyle kandiller vardı. Atina Müzesinde Mikene Akropolu mezarlarından çıkan büyük taş kandiller vardır.

«Doruyalıların Yunanistan istilâsında Homerik kahramanları ışık için bilhassa çıra ve meş'ale kullanırlardı. Fakat Milâttan önce beşinci asır sonlarına doğru yine kandil taammüm etmiştir.

«Roma'da en eski kandiller Esquilin üzerinde bulunmuştur. Bunlar Milâttan önce üçüncü asra aittir. Anlaşıldığına göre kandil kullanmak, Romalılara Cenubî İtalya'daki Yunan şehirlerinden gelmiş ve ilk çağın sonuna kadar devam etmiştir. Kandiller dinî hususlarda da kullanılmıştır.

«Evlerde duvara merbut raflara veya hücreler içine konur veya bir çiviye asılırdı. Bazan da müzeyyen bir ayak üstüne vazolunurdu.

«Mâbetlerde gece gündüz mütemadiyen kandil yakılırdı. Yusuf'a göre mâbetlerde kandil yakmayı diğer milletlere Yahudiler öğretmiştir. Atina Akropolünde Athena Polias'ın ibadetgâhında daimî surette bir kandil yakılırdı. Yunanlılarda bu âdet çok yayılmıştı. Bu sebepledir ki mâbetlerin hafriyatında o kadar çok kandil bulunmuştur.

«Kırlarda bazı mukaddes ağaçların dallarına kandiller asılırdı. Keza mezarlarda da kandiller yakılırdı. Birçok kimselerin vasiyetnamelerinde hergün veya iki günde bir veya muayyen günlerde mezarlarında kandil yakılması istenirdi. Bununla beraber bu mezarlarda hiç yakılmamış kandiller de bulunmuştur. Katakomblarda ise kandiller daimî surette yanardı. Umumî yerlerin nasıl tenvir olunduğu bir meseledir. Anfiteatrlar da kandillerle tenvir olunduğu tahmin edilirse de metinlerden anlaşıldığına göre sokaklar ve meydanların ışıklandırılması için kullanılan vasıtalar kandillere tevafuk etmemektedir. Ammien Marcellin'in ifadesine göre Antâkya şehri geceleri o derece tenvir olunurmuş ki gündüzden farkı olmazmış. Bu hususta meş'aleler ve mumlar kullanılmış olması muhtemeldir.

«Kandillerin imali, antik kandiller; kurşun, cam, taş, pişmiş toprak, altın ve saireden yapılırdı. Fakat en çok kullanılanları bronz ve pişmiş topraktan olanlardır.

«Bunlar iki kısımdan ibaret olup biri yağ koymıya mahsus olan ve Romalılarca İnfudibulum denilen hazine ile fitil konan ve rostrun tâbir edilen emzik kısmı idi. Hazine kısmı ekseriya yuvarlak ve yassıca olup bazısının üstü açık ve bazısının kapalı idi. Bu kapaklarda da bir veya birkaç delik bulunurdu. Her kandilde kulp olmazdı. Emzikleri de çift olanlar vardı. Tek emzikli yani tek fitilli olanlar çift fitilliler kadar ışık vermediğinden bu fitilleri çoğaltmışlar ve 3, 4 ve hattâ 20 fitilli kandiller yapmışlardır.

«Fitiller kükürtlenmiş üstüpüden veya papirus yapraklarından yapılırdı. Fitili düzeltmek için kandile bir zencirle bağlı ufak bir maşa bulundurulurdu. Kandillerde umumiyyetle zeytinyağı yakılır ve bazan buna tuz katılırdı.

«Kandillerin üzerindeki tezyinat onun mahall-i istimaline uyan şekillerde olurdu.

«Hayvan şeklinde yapılmış kandiller de vardı. Bunlara bir tılsım mahiyyeti de verilirdi. İnsan vücudunun bir kısmı ayak, kol ve kayık biçiminde kandiller de vardı. Bu kayık şeklindeki kandiller İsis mâbudesinin kayıkla seyahatine bir misal idi.

«Bazı kandillerin kapakları üzerinde de insan suretleri görülür. Kandillerin tezyinatında mitolojik mevzular ve erotik sahneler resmolunmuştur. Bazı kandillerin tezyinatı sırf hendesî süslerden ibarettir. Eski hıristiyan kandillerinde de İncil'e ait sahneler bulunur.

«Kandillerin fitili daima yukardaki yağ tabakası üstünde durarak suya dokunmaması için yağın üstüne şamandıra denilen ve mantar parçalarından yapılmış ıskara gibi küçük âlet konurdu. Bu şamandıra yağın yüzünde durarak yağ azaldıkça onunla beraber azalır ve nihayet yağ bitince suya dokunarak fitilin ıslanması suretiyle şu'lenin sönmesini mucip olur ve bu suretle kandil şişenin hararet tesiriyle çatlamamasını temin eder. Eskiden camiler için çiniden ve mineli camdan yapılmış gayet güzel nakışlı büyük kandiller vardı. Bunlardan kalanlar bugün müze eşyası arasına girmiştir.

«2 — Cami ve kiliselerde kubbeye asılan ve birçok kandillerle donatılmış olan avize. Kandillik de denir.

«3 — [*Tez.*] Camilerdeki kandiller gibi altalta sıralanarak sarkan tezyinat motiflerine denir. Sümbül gibi çiçekleri kandil kandil olan şekiller. Kandilli salkım çiçeği gibi taneleri sarkan çiçek ve tezyinat.

«Gece kandili [*Eşya*] Yatak odalarında kullanılan kandiller ki bir bardak içine su ve zeytinyağı konarak üstüne şamandıralı veya şamandırasız pamuk fitili konup yakılan kandillerdir. Bu fitillerin mumlu olanları da vardır. Zamanımızda elektrik gece kandilleri kullanılmaktadır.

«Topkandil — Camilerin ortasına asılan büyük kandil. (Bak. Asma kandil),»

§ [*Hal.*] Dinî gün ve gecelere alem (has isim) olarak kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «kandil-i şerif» de denilir. Bu gecelerde minarelerde kandil yakıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Kandiller Kadir, Miraç, Berat, Regaip geceleridir. Bu gecelere, gece demek olan leyle'nin ilâvesiyle «Leyle-i Kadir», «Leyle-i Miraç», «Leyle-i Berat», «Leyle-i Regaip» denilir.

§ [*Ok.*] Okların konulmasına mahsus ağaçtan ağzı müstatil şekilde üstü geniş, altı dar olarak yapılan âletin adıdır. Şekil itibariyle tabanca mahfazasına benzerdi. On santim kadar içerisine ok yeleklerinin bozulmaması için muntazam delikli bir kafesi vardı. Oklar bu kafeslerdeki deliklerden geçirilmek suretiyle muhafaza edilirdi.

İki kandil gibi mihr ü mehi
Raz u şep bâd-ı âh ile ognatıyor
Âdemi bunda akça, pul yerine
Koneviler külâh ognatıyor
Sâbit

KANDİLCİ (قندیلجی) [*Sof.*] Cami, mescit ve tekkelerdeki kandillerin yağlarını, fitillerini koyup hazırlıyan ve geceleri yakan cami hademesi ve derviş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tekkelerde bunun yerine «çerağcı» da denilirdi.

KANDİL DİBİ (قندیل دیبی) [*San.*] Asılı bir kandilin meme gibi olan alt kısmına varilen addır. Asma lâmbanın alt tarafına da bu ad verilir.

Tezyinatta bir kandilin alt kısmına benziyen süslere de kandil dibi denir.

Kitaplarda fasıl sonlarına yapılan siveisi aşağıda bir müselles şaklindeki tezyinata da bu ad verilir.

KANDİL GECESİ (قندیل گیجه‌سی) [*Sof.*] Mübarek sayılan geceler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar Kadir, Miraç, Berat, Regaip ve Mevlit geceleridir.

Ulemanın ekseriyyetince kabul edilmiş olan Ramazanın yirmi yedinci gecesi Kadir, Recep'in yirmi yedinci gecesi Miraç, Şaban'ın on beşinci gecesi Berat, Recep'in ilk cuma gecesine (perşembe günü akşamı) Regaip, Rebiülevvel'in on ikinci gecesi Mevlit geceleridir.

Bu gecelerde minarelerde kandil yakıldığı için bunlara kandil geceleri denilir, iman sahipleri ibadetle bu geceleri ihyâ ettikleri gibi tekkelerde de zikir yapılırdı.

Kandil geceleri hakkında Arapça gece demek olan leyl kullanılır. Leyle-i Mi'raç, Leyle-i Regaip, Leyle-i Berat, Leyle-i Kadir denilir.

KANDİLLİ TEMENNA (قندیللی تمنا) [*Hal.*] Eğilip yerden verilen selâm hakkında kullanılır bir tâbirdir. Temenna sağ elin çeneden alına götürülmesi suretiyle yapılırdı.

KANDİLLİK (قندیللك) [*San.*] Mineareleri donatmak için kullanılan kandilleri taşıyan ve şerefelerin dış tarafındaki çengel ve halkalara geçirilen halkalı demir çubuklara verilen addır. Buna «kandil demiri» de denir. Kandil konulan yerlere de bu ad verilirdi.

KANDİLİSA (قندیلیسا) [*Bah.*] Ufkî ve mail serenlerle yan yelkenlerini kaldırmakta kullanılan halatların adıdır. Bunlar çubuğun kapelesinden gelerek yelken veya serene bağlanırlar. Gabye yelkeninin kandilisasına müstesna olarak «mantı», flok yelkenin kandilisasına «çördek», cunda yelkenlerinin kandilisalarına «solongo» denilir. Kandilisaların ortalarına vurulan palangaya da «çördek» adı verilir.

KANDİLİSA BAĞI (قندیلیسا باغی) [*Bah.*] Serenleri makara veya bastıkalara diğer bağlardan daha yakın bulundurmak için babafingo serenlerin kandilisaları ile cunda serenlerin solongoların bağlandığı bağın adıdır.

KANDİLİSA PALANGASI (قندیلیسا پالانغه‌سی) [*Bah.*] Alt tornosu güvertede bulunan mapaya takılan ve üst tornosu babafingo sereninin kandilisası üzerine çeliklenen palanganın adıdır. Buna «babafingo çördeği» de denir.

KANDİLİSA PUNYA (قندیلیسا پونیه) [*Bah.*] Tirinket ve mayıstra yelkenleri istinga edilirken iskota yakalarını baş taraftan seren üzerine kaldırmakta kullanılan selvisenin adıdır.

KANDİLİSA SAPANI (قندیلیسا سپانی) [*Bah.*] Babafingo ve kontra serenlerinin kandilisaları bağlanmak üzere kapele olunan randasalı sapanların adıdır.

KANDİL UÇURMAK (قندیل اوچورمق) [*Hal.*] Ramazanlarda mahya kurulan büyük camilerin minarelerinden avluya kandil indirilmesi münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Kandil uçurtulacak ipin bir ucu minarenin şerefesine, öteki ucu da cami avlusunun şerefe hizasına gelen bir iki metre yüksekliğinde bir yere bağlanırdı. Uçurtmacı teravih namazından sonra kandil uçurtmağa başlardı. Kutu içinde ipe iliştirilerek minareden salıverilen kandil aşağıya doğru iner, kandillerin biribirini takiben bu inişlerinin hâsıl ettiği hoş manzarayı seyretmek için halk cami avlusunda toplanırdı. Fâtih minaresinden Fâtih meydanındaki sıra kahvelerden birine gündüzden uzatılan ipe de bu suretle kandil bağlanarak salıverilirdi. Kahveleri dolduran halk kandillerin inişini seyrederdi. Seyircilerden kandil kutusunun bir tarafına şeker veya kurabiye gibi şeyler koyarak uçurtmacıya hediye gönderenler de olurdu. Kandillerin minareden yere inişi yıldız uçuşunu andırdığı için bu adı almıştı. Mahyacılar arasında lâtife makamında oruç yemeye de kandil uçurmak denilirdi. Bunu gören ve taklit hevesine düşen çocuklar da ya karşılarındaki evin penceresine, yahut bahçedeki ağaçlardan birinin dalına bağladıkları sicimler vasıtasiyle kandilli mahyalar kurarlar, geceleri yaktıkları o dandili çekip salıvermekle masumane eğlenirlerdi.

Yıldızı düştü siyehkâre-i minanuşun
Sanma kandil uçarur kaygım-i seggarefeşan
Sabit

KAND-İ MÜKERRER (قند مکرر) [*San.*] Eskiden fevkalâde dikkat ve ihtimam ile yapılan «kelle şekeri» ne verilen addır. Bu tâbir halis şeker, mükerreren tasfiye olunmuş şeker mânalarına da gelir. Kand; Arapça şeker demektir. Kand'ı Araplar yine o mânaya gelen Farsça «kend» den almışlardır.

Şarkılılar arasında evvelleri malûm olan şeker nevilerinin mahdut oldığunu söyliyen Ahmet Rasim Bey (ölümü 1932) «Menakib-i İslâm» adlı eserinde (İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1926, Kısm-ı sani, sahife 392) kand-i mükerrerin de dâhil bulunduğu eski şeker nevileri için şu tafsilâtı veriyor:

«Kamıştan ihraç edilmek için hususi ocağında tabh edilen (pişirilen) usareye (sükker-i ahmer), tencere içinde tabh ve tasfiye edilerek izabe edilen (eritilen) nev'ine (Süleymanî), tabh edildikten sonra mahruti kalıplara ifrağ olunanlara (dökülenlere) fâniz (kelle şekeri), bunun fevkalâde ihtimam ve dikkatle yapılmış olanına (kand-i mükerrer), kand-i mükerrerin tarafeyni müsavi, müstatil kalıba ifrağ edilen şekline (kalem şekeri), tabh ve tasfiyeden sonra şişeye dökülenlere (nebat-i kazzaz), bu türlü tabh esnasında içine su ilâve edilip akidelenince kepçe ile ziyade vurularak uzun iplik şekline ifrağ edilenlerine (fâniz-i hazai) derlerdi. (Teberzed) yani salâbetinden naşi (balta ile kırılır) namiyle maruf olan kelle şekeri tabh esnasında içinde onda biri kadar hâlis ve taze süt ilâvesiyle istihsal olunurdu. Bu nevilerden bugünkü gün yalnız kelle şekeri kalmıştır ki bunun dahi tabh ve tasfiye usulü sınaî terakkıyat ile büsbütün değişmiştir.»

§ [*Ede.*] Mecaz yoluyle dilberin iki dudağı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ağzına almaz eğer kand-i mükerrer olsa
Lâfz-ı hayidegi tati-i şekerha-yi sühan
Sümbülzade Vehbi

KANE (قانه) [*Öl.*] Tersane ziraının yirmi dörtte birine müsavi ölçünün adıdır. Tersane zirai mimarî ziradan üç parmak uzun olduğu için kane bu itibarla mimari ziraın yirmi dörtte birini teşkil eden «parmak» dan bir parça uzundur.

KAN ETMEK (قان ایتمك) [*Hal.*] Katil ve ihlâk etmek, öldürmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Dişledimse la'lin ey kanım döken kahregleme
Tut ki kan ettim adâlet eyle kanı kana tut
Fuzuli

KANEVAT (قنوات) [*San.*] Arapça yeraltı su yolu, mecra demek olan kanat'ın cem'idir. Su yolları, mecralar demektir. Vakfiyelerde geçer.

KANGALCI (قانغالجی) [*San.*] İstanbul'da Bedestan civarında sırma satan esnafa verilen addı. Bunların on iki gediği vardı.

KAN GÜTME (قان گوتمه) [*Hal.*] Hısımlarından birini öldüren bir şahsı veya o şahsın hısımlarından birini - öldürülenin kanına bedel olmak üzere - öldürmesi veya öldürtmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «kan dâvası» da kullanılır. Eski zamanlardan kalma bu kötü âdet bazı yerlerde hâlâ caridir.

KANINA EKMEK DOĞRAMAK (قانینه اکمك دوغرامق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle gayz ve düşmanlıkta ifrat etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kurs u dağı-temine şerhalar açar dilber
Benim ol kan içici kanıma ekmek doğrar
Nev'i

KAN İÇMKK (قان ایچمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle kan dökmeğe haris olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Can lâlin eyler arza, gâr içmek ister kanımı
Yarab ne vâdidir bu kim can teşne, canan teşnedir
Bâki

KAN KARDEŞİ (قان قردەشی) [*Hal.*] Biribirinin kanını içmek, yalamak suretiyle yabancı iki kişi arasında kurulan kardeşlik hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osman Ergin «Fütüvvet» hakkında izahat verirken (Mecelle-i Umur-ı Belediye, c. 1, s. 531 Haşiyesi) bunun için şu tafsilâtı veriyor: «Türklerde yol ve yol kardeşi tâbirleri yoktur. Ancak yoldaş ve arkadaş vardır. Necip Âsım Beyin (Türk Tarihi) nde yazdığı veçhile Türk bir anadan ve bir babadan doğan bir refikine karındaş dediği gibi kendisiyle hemrah (aynı yolun yolcusu) olana yoldaş, hemhallerine (halleri uygun olanlara) arkadaş diyerek asıl biraderi ile rüfekası hakkında kullandığı tâbirleri bir tarzda iştikak ettirir. İşte bu suretle Türklerde kurdet-i hakikiyyeden (hakiki akrabalık) başka karabet-i refakat ve intihap dahi vardır. İki Türk ve iki Mogol bir oymak ve hattâ bir ulustan olmadıkları halde biribirini takdir ederek (and) tarikiyle (yoluyle) kardeş olurlar. Bunlar birtakım şahitler önünde kollarından bir damar yararak kanlarını bir fincan içine akıtır ve bunu süt ve kımıza karıştırarak herbirisi o mahlûtun yarısını içer. İkisi de Türk ve Mogolca bir mânaya gelen (anda) olurlar. Hususi merasimle yapılan bu hal her ikisini tabiî kardeş ederek bunlar kavim ve kabîleleri ve hısım ve akrabaları arasında sair evlâttan fark olunmıyarak aynı imtiyaz ve haklara mazhar olur ve yaşlarına göre biribiriyle muameleleri de iki kardeşten ayırt edilmez. Bu suretle kankardeşi olmak zamanımızda garp Türklerinde yok ise de çocuklar arasında iğne ile kolunu kanatarak içmek hâlâ mevcut ve meşhut olduğu gibi dilimizde Arabın (Yemini) mânasına olarak kullandığımız (and içmek) tâbiri de bu eski âdetimizin bekayasındandır.

«Kan yalaşup kardeş olmak yalnız çocuklara ait eski bir hâtıra olmakla kalmıyarak edebî eserlerimizde bile muhafaza edilmiştir. «Kanı sıcak» ve «kanım kaynadı» gibi sözler de bu eski âdetin bekayasındandır.»

Kıymetli müdekkik'in memleketimizde mevcudiyetinden bahsettiği çocukların kankardeşi olmaları son zamanlarda tamamiyle terk edilmiştir.

KAN KAYNAMAK (قان قاينامق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle ruhan temayül hissetmek, sevmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Rez dahteri olunca pes-i eâmdan iyan
Sakiyle kanı kaynaşıp olda bedenle can
Seyyid Vehbi

KANLI KUYU (قانلی قویو) [*Hal.*] Osmanl. tarihinde meşhur işkence kuyusu hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Nice kanlar döküp ol bî-namaz
Yattı Kanlı kayada çok mahpus
Sümbülzade Vehbi

KANTAR (قنطار) [*Öl.*] Ağır şeyleri tartmaya mahsus âletin adıdır. Uzun bir kol üzerinde ileri geri hareket edecek surette o kola geçirilmiş ve asılı bir topla tartılan şeyi kaldırmak için ucu çengelli zincirlerden ibarettir. Bir yere asılmak veya bir sırığa geçirilmek suretiyle iki kişi tarafından kaldırılır. El kantarı, kol kantarı, baskül kantar, kefeli kantar denilen nevileri vardır.

Kırk dört eski okkadan (56, 41 kilo) ibaret olan ağırlık ölçüsüne «kantar» denilir. Bazı yerlerde bu miktar değişirdi.

KANTARA (قنطره) [*Mim.*] Taştan yapılmış kemerli büyük köprü yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Kamus» da köprü demek olan cisri izah ederken mütercim Âsım Efendi «Kantara» için «gerçi müellif kantarayı dahi cisr ile tarif eylemiştir. Lâkin cisr istimalde mutlaktır, gerek taştan ve tahtadan, gerek düz ve gerek yüksek olsun. Kantara'nın mefhumunda ihkâm ve irtifa (sağlamlık ve yükseklik) muteber olmakla taştan kemerli ve yüksek olanına mahsustur» izahatını vermiştir.

Bir kemer veya tonozun iç tarafındaki muhaddeplik ve mukavvesliğe de «kantara» denilir.

KANTARİYYE (قنطاريه) [*Mal.*] Gümrüklere gelip tartılan mallardan alınan resim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden baskül olmadığı için gelen mallar «kantar» denilen tartı âletiyle tartıldığı için alınan resme bu ad verilmişti. «İhtisap», «baç» gibi «kantariyye» de dahilî resimlerdendi. Asıl gümrük resmi «âmediyye», «reftiyye», «mastariyye» veya «mürûriyye» namlariyle alınırdı. Sonradan bu resim belediyelere bırakılmıştır.

KANTARİYYE ESTİMATÖRÜ (قنطاريه استيماطوری) [*Mal.*] Gümrüklerde kahve, şeker, ve umumiyyetle demir emtiası gibi sıklet ile münasebeti olan şeylere kıymet koyan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Estimatör, gümrük beyannamelerinde yazılı eşyanın fiyatını orijinal fatura ve diğer vesikaları tetkik ve eşyanın kıymetini tahmin eden memur demektir.

KANTARİYYE EŞYASI (قنطاريه اشياسى) [*Tic.*] Pirinç, şeker, kahve, fasulye gibi toptancı tüccarlar tarafından kantarla satılan şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Baskülün bulunmadığı eski zamanlarda bu gibi maddeler toptancılar tarafından kantarla tartılıp satıldıkları için bu tâbir meydana gelmiştir.

KANTAR KULU (قنطار قولى) [*Ask.*] Yeniçerilere mahsus eski odalardaki seğirdim usta ve çavuşu hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ocaklıya mahsus etlerin tartısı ile meşgul olduğu için bu ad verilmiştir.

KANTAR LEDRESİ (قنطار لدرەسى) [*Öl.*] Yüz dirhem (320 gram) ağırlığındaki ölçünün adıdır. «Kantar» kırk dört okkadan ve okka da dört ledreden mürekkep olduğu için bir kantar 176 «ledre» demekti. Bir de «vezne ledresi» vardı. O da 120 dirhemdi.

KANTAR TOPU (قنطار طوپى) [*San.*] Kantarın kolu üzerinde sürülerek muvazenet bulduğu noktadaki rakamla tartılan şeyin sıkletini (ağırlığını) gösteren topun adıdır.

KAN TUTMAK (قان طوتمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle kan görünce bayılmak; yaptığı cinayetin cezasını görmek, ayağına dolaşmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

O han aşama etmiş maeera-yı aşkını işrab
Yine ey dil meğer bu dide-i giryanı kan tutmuş
Nedim

KANUN (قانون) [*Aek.*] Eskiden askerî inzibat memuru yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunların boyunlarında «kanun» yazılı ay şeklinde sarı pirinçten levha asıldığı için bu adı almışlardı.

KANUNÎ (قانونى) [*San.*] Kanun çalan sanatkârlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

«Kanunî Kanunnamesi» adı verilen kanunname zamanında yapıldığı için Sultan Süleyman'a «Kanunî» denilmiştir.

KANUN-I ESASİ MADALYASI (قانون اساسى مدالياسى) [*İda.*] Kanun-ı Esasinin hâtırasını yaşatmak için ihdas olunan madalyanın adıdır. Madalyanın bir tarafına Kanun-ı Esasi ibaresi, üstünde tuğra, altında da 10 temmuz 1324 tarihi, öbür tarafına da Hükümet-i Meşruta-i Osmaniyye ibaresiyle bunun altına 24 cumadelâhire 1326 tarihiyle beraber kenarına da hürriyyet, adalet ve müsavat kelimeleri yazılı idi. Beyzi'ye yakındı. Altın, gümüş ve nikel olmak üzere üç nevi olan madalyanın kordelâsı 3 santimetre genişliğinde olup uzunlamasına altı kırmızı yol arasında beyaz çizgili idi. 23 haziran 1325 tarihli İrade-i seniyye ile ihdas olunmuştur. Bu madalya vereseye intikal ederdi.

KANUN-I NEVMÜSLİM (قانون نو مسلم) [*İda.*] Hıristiyan veya başka din sahiplerinden müslüman olanlar hakkındaki kanuna verilen addır. Müslüman olacak olan divana gelip arzusunu Sadrazama söyler ve heyet huzurunda kendisine Kelime-i Şehadet telkin edildiği gibi Sadrazam bir avuç akça ihsan verir ve kanun hükmüne göre elbise ve merhem parasının verilmesini Defterdar'a emrederdi. Verilen paranın miktarı elli akça idi. Telkinden sonra divan çavuşlarından biri kendisini alır, Cerrahbaşıya götürerek sünnet ettirirdi.

KANUN-I TAYCIYAN-I HÂSSA (قانون طايجيان خاصه) [*Sar.*] Istabl-ı Âmire ve Has ahır için yetiştirilen taylara bakanlara ait kanunun adıdır. Taycılar hizmetleri mukabilinde vergiden af olunurlardı. Ağalarının timarı vardı. Sultan önü yani Eskişehir ve Karahisar livasındaki taycılara dair olan 1034 (1624) tarihli kanunda (Osmanlı Devletinin Saray teşkilâtı, s. 500-501) vazife ve hizmetleri hakkında şu tafsilât vardır: «Her çiflikte iki tay beslenir; rahtı (eğeri) ve nalı taycı yanındadır (yani taycıya aittir) ve hassa çayırların biçmesi ve taşıması ve arkın çıkarması ve yuntlara (kısraklara) tokat düzmesi ve hassa aygırlar yunda çekilecek vakit hıfzolunması ve hassa ahırların meremmatı harcı (tamir masrafı) ve Bursa'ya tay yedüp iletmesi taycı üzerindedir. Bu hizmetlerden gayri Hazine-i Âmireye yılda veregeldikleri on sekiz bin akça mukataaları avatıf-ı hüarevane ve merahim-i şahaneden itâ olunduğu mukayyettir ve merkum taycılar Trabzon'dan ve Mısır'dan gelen hassalar tavileleri yuntları çayıra çakup kılnneular (yeni doğan yavrular) doğururken her sene iki ay bekleyeler.»

KANUNNAME (قانونامه) [*Huk.*] Bir hükümet tarafından idare usulüne ve ammenin umur ve mesalihine dair tanzim olunup umum tarafından icrası mecburi tutulmak üzere vaz' ve ilân olunan hükümleri havi kitap yerinde kullanılır bir tâbirdir. Türkçesi «kanun kitabı» demektir. Bu tâbir «Türk Hukuk Lügati»nde şöyle izah olunmuştur:

«Bir taraftan İslâmiyyetin sûr'atle inkişaf ederek eski bir medeniyyet ve hukukî kaidelere malik muhtelif kavimleri kendi içine alması, diğer taraftan muhtelif sahalarda kurulan İslâm devletlerinin daima değişen içtimaî ve iktisadî hayat şartlarına göre yeni siyasî, idarî, malî müesseseler vücude getirmek mecburiyyetinde

kalmaları daha ilk asırlardan başlıyarak hükümdarları şeriat hükümlerinin dar çerçevesinden dışarı çıkmak ve yeni nizamlar kurmak zaruretinde bıraktı.

«İslâm hukukunun nazarî bir surette tedvininden yani fıkhın ve muhtelif fıkıh mekteplerinin (mezhep) teşekkülünden sonra hükümdarların idaresinden doğan ve menşei itibariyle şer'î olmıyan bu nizamlara - Yunancadan alınıp ilim ve felsefe ıstılâhı olarak kullanılan - «kanun» adı verilmeğe başlandı. XI. asırda daha Selçukîler zamanında artık bu mânada yapılmış olan kanun kelimesinin, bütün İslâm ve Türk devletlerinde, meslâ Müslüman Moğollarda, Osmanlılarda, Safevî'lerde mevcudiyyeti görülmektedir. İslâm hukukçuları, örf ve âdete ve maslabata (yani kamu faydasına) dayanan ve Emîr-ül-mü'minîn'in (yani İslâm ümmetinin başı, âmiri olan hükümdar) tarafından bu sıfatla vazedilen bu kanunları, içtimaî bir zaruretin ifadesi olmak bakımından caiz görmüşlerse de, onları şer'î hükümlerden daima ayırmışlardır. İşte bu suretle İslâm devletlerinde hukuk kaynağı olarak şer'î hükümlerin yanında kanunî hükümler de yer almıştır ki, buna «örfî hükümler» de denir. Sonraları «kanun» kelimesi bilhassa Osmanlılarda büyük bir ehemmiyyet kazanarak mânasını, şümulünü artırmış, hattâ kavanin-i şer'iyye (şer'î kanunlar) ve kavanin-i örfiyye (örfî kanunlar) gibi tâbirler kullanılmağa başlanmıştır.

«Bugün şimalî Afrika'da «Berber» kabîleleri kendilerine mahsus örfî statülerine ve bunları tesbit eden mecellelere «kanun» adını verirler.

«Osmanlı İmparatorluğunda gerek amme hukukuna, gerek hususî hukuka ait kanunları bir araya toplıyan mecellelere «Kanunname» veya «Kanunname-i Osmanî» adı verilir. Fâtih Kanunnamesi, Kanunî Sultan Süleyman Kanunnamesi gibi.»

KANUN ZÂBİTİ (قانون ضابطی) [*Ask.*] Eskiden askerî inzibat işlerine bakan zâbitlerin (subayların) unvanı idi. Kanun ve nizamın muhafazası ve hilâfına hareket edenleri cezalandırmak üzere hazırlık tahkikatını yaptığı için bu ad verilmiştir.

KAN YUTMAK (قان یوتمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle elem ve ıstıraba tahammül etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Devadır kan yutma dertli özüme
Cilâdır ağlamak gaşlı gözüme
Bir nazar eyliyen solak yüzüme
Der ki âşıkların bî-riyasıdır
Pertev Paşa

KAP. (قاب) [*Ok.*] Yayın kabzasının iç tarafının ortası ki iki tarafın kemiğinin uçlarının birleştiği ve yarım santim kadar kalınlıkta çelik tâbir olunan beyaz kemiğin konulduğu aralığın adıdır. Çelik konulunca yayın iki tarafının kemikleri çeliğe iki taraftan birleşince gûya kap ikileşir, bir aralığın ortasına bir şey konulmuş gibi biri yukarı, öteki aşağı olmak üzere iki olur. Kemankeşlik izni alınırken izin alan bu yeri öperdi.

KAPAĞI ATMAK (قپاغی آتمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle kaçmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ermeni kızlarına çatmış idi
Duyulunca kapağı atmış idi
Sümbülzade Vehbi

KAPAK (قپاق) [*Bah.*] Ahşap harb gemilerinden birinin adıdır. Bunlara «Karaka» da denilirdi. İkinci sınıftan sayılan bu gemiler iki ambarlı idi. Bordaların herbirinde güvertesinden başka iki batarya top bulunurdu. 80—101 top konulmuş kapaklar vardı. Üç ambarlılar gibi kapaklar da «Kalyon» sınıfından sayılırlardı. Güvertesine fazla top konarak güverte bordası bir kapağın yalave bataryası gibi beyaza boyanan «Firkateyn»lere «Meze kapak» ismi verilirdi.

§ [*Ok.*] Boynuzun, hayvanın başında durduğu vaziyete göre, dış tarafına verilen addır. İç tarafına «karın» denilirdi. Bunlardan yay kemiği yapılır, ortası atılırdı. Kapak karına nisbeten sert olduğu için makbuldü.

KAPAKLI (قپاقلی) [*San.*] Eski tüfeklerden birinin adıdır. Kurşun konan yerin kapağı olduğu için bu adı almıştır.

KAPAK SÜSLEMESİ (قپاق سوسلەمەسی) [*San.*] Eski el yazması veya basma kitaplarda ilk sayfaya kapak olarak yapılan tezyinat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kapağı süslediği için bu ad verilmiştir.

KAPALI ÇARŞI (قپالی چارشو) [*Mim.*] İçinde dükkanlar bulunan üstü örtülü çarşılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu gibi yerlere «örtülü çarşı» denildiği gibi «bedesten» de denir. Bu türlü yerlerin dükkânlarının ve arasındaki yolların üzeri tonozlarla örtülmüş veya ahşap bir çatı ile kapatılmış olduğu için içinde yağmur ve güneşten mahfuz olarak alışveriş mümkündür. Kapalı çarşıların içindeki dükkânların stor ve kepenkleri yoktur. Yalnız camekânları ve yine camlı birer kapıları vardır. Bu çarşıların

cümle kapıları muayyen saatlerde açılıp kapandığı gibi gece bekçileri de vardır. Hemen umumiyyetle kârgir yapıldıkları için yangına karşı da mahfuz bulunurlar.

KAPAMA (قپاما) [*Kıy.*] Elbise takımı yerinde kullanılır bir tâbirdir. - Vaktiyle medrese talebesiyle yeniçerilere verilen elbiselere denilirdi. Kapama tâbiri üstlük yani cüppe gibi üste giyilen bir nevi elbisenin de adı idi.

§ [*Mek.*] Eskiden yapılan mektep seyirleri (gezintileri) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu seyirlerin vakfedilen ve tatil zamanına isabet eden paraların bir kısmının bu işe sarfedilmesi bu tâbirin meydana gelmesine sebep olmuştur.

KAPAMA BEDELİ (قپاما بدلی) [*Mal.*] Medrese talebesiyle yeniçerilere verilen kapama adlı üstlük elbise parası yerinde kullanılır bir tâbirdir,

KAPAMACI (قپاماجی) [*San.*] Hazır elbise satan esnaf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vaktiyle İstanbul'da ve «Kapalı çarşı» da bu adla anılan esnaf vardı.

KAPAN (قپان) [*San.*] Yiyecek ve giyecek şeylerin toptan satıldığı yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Balkapanı», «Unkapanı», «Yağkapanı» gibi satılan şeylerin isimleriyle birlikte de kullanılırdı. Kapan; tuzak, mengene, mizan ve çardak mânalarına gelir. Doğrusu kabban'dır.

«Kamus» da bu kelime: «Şeddat vezninde büyük teraziye denir ki lisanımızda kaban tâbir olunur tahfifle. Mütercim der ki Bürhan'ın beyanına göre kepan Farisî muarrebidir ve emîn ve mutemed-ün-aleyh adama ıtlak olunur.»

«Bürhan-ı Katı'» da «Keppan: kabban vezninde ve müradifi Farisî ki Türkîde dahi kabban derler, maruf mizan dır, Arabî'de kıstas denir.» deniliyor. «Lûgat-i Naci» de Arapça bir kelime olarak gösterilen kabban için «büyük terazi, Farisî kabban kelimesinden muarreptir. (Unkapanı), (Yağkapanı) tâbirlerindeki (kapan) lâfzı bundan muharreftir» izahatı mevcut olduğu gibi Reşat ve Ali Nazima Beylerin «Mükemmel Osmanlı *Lûgati*»nde «*kabban*; kebban muarrebi büyük terazi: kapan, kantar, «Unkapanı», «Yağkapanı» tâbirlerindeki «kapan» bunun muharrefidir. Evailde hariçten getirilen zahireler evvelemirde toptan münasip mahallere çıkarılarak oralarda canib-i mirîden tartılır ve narh vazolunur idi. Bu münasebetle o yerlere «kaban» muharrefi «kapan» namı verilmiştir» tafsilâtı vardır.

«Lehçet ül-lûgat» kapan kelimesini «meşhurdur. Kuşları ve bazı hayvanları onunla tutarlar» «Eser-i Şevket»te de «Arabî'de büyük mizan mânasına «kapan» Türkî'dir, tuzak mânasına» izahatı verilmiştir.

Mengene; sıkacak, mizan; tartacak âlet demektir. Çardak; «çartak»ın değişik şeklidir. Çartak; dört kenar mânasına gelir. Dilimizde etrafı açık, ekseriya dört ayak üzerine kurulmuş yüksekçe yere çardak denilir. Çardak; ilk zamanlarda gümrük mânasına kullanılmıştır. Hâlâ Yemiş'te «Çardak iskelesi» adlı bir yer vardır. Fâtih zamanında Unkapanı'nda «Ehl-i Hiref divanhanesi» namiyle esnafa merkez olmak üzere bir bina yapıldığı gibi Yemiş iskelesinde de «çardak» namiyle yine esnafa ve bunların merci ve âmirleri olan muhtesiplerle naiplere mahsus olmak üzere bir daire yaptırılmıştır. Sonra başka yerlerde de çardaklar vücude getirilmiştir.

Vaktiyle yağ, bal, un, erzak, hububat, kahve, tütün, enfiye, ipek, pamuk ve mensucat kapan, mizan, mengene ve çardaklara getirilir, oralardaki emin ve naipler tarafından bunlardan *ihtisap*, *imaliyye*, *ruhsatiyye* ve *resm-i munzam* gibi adlarla devlet namına vergi tahsil olunduğu gibi narh da tâyin olunurdu.

Kapanların İstanbul'da fetihten beri mevcudiyyeti anlaşılmaktadır. Bilhassa İstanbul'a hariçten ithal edilen emtia, eşya evvelâ kapanlara getirilir, herbirinde naip namiyle İstanbul kadısının bir vekili bulundurularak muamele onun nezareti altında yapıldığı gibi tevzi sırasında kapan kâtibi ile beraber esnafın kethüda, yiğitbaşıları ve ihtiyarları da hazır bulunurdu. Sonradan tüccarların içinden ve muteberlerinden biri nâzır nasbedilmiştir.

Kapanların ihdasından maksat vergi ve rusumun istifasiyle beraber şehir halkının muhtaç oldukları şeyleri ihtikâra mahal bırakılmıyacak ve birtakımının istediklerini alebilmelerine mukabil bir kısmının mahrum kalmalarına meydan verilmiyecek şekilde tevziini temin etmekti. O arada saray ihtiyaçları da esnafa dağıtılmadan evvel «narh-ı ruzi üzere» (o günkü narh) tedarik olunurdu. Bununla beraber mevcut vesikalardan kapanların İstanbul'un fethinden evvel de mevcut olduğunu, hattâ Bursa'da daha Orhan zamanında tartı işlerini görmek üzere «Emirhanı» namiyle bir hanın bulunduğunu biliyoruz. Yine Bursa'da Ulucami'nin batısında, bugün ancak izleri kalan bir hanın «Kapan hanı» adıyle anıldığını vesikalar bize ispat ediyor. Yine mevcut vesikalardan vaktiyle bunların ilk Osmanlı padişahları tarafından

kurulmuş olan cami, mescit, medrese ve imaret gibi vakıf müesseselerin masraflarına karşılık olarak vakfedilmiş olduklarını da öğreniyoruz. Bu vesikalardan anlaşılıyor ki Osmanlı devletinin kuruluş zamanlarında tartılan şeylerden alınan para devlete verilen bir «amme hizmeti» karşılığı değildi. Belki yapılan hizmete karşılık bir gelirden ibaretti. Bununla beraber buralarda emtia tartıdan başka satılıncıya kadar muhafaza edildiğinden ardıye namiyle bir ücret de alınırdı. Sonraları devlet malı olan kapanlarda bunların hepsi devlete, vakıf olan kapanlarda ise vergi ve resimler devlete, ardıye ücretleri vakfa aitti.

Kapanlar ilk zamanlarda havass ı hümayun, madenler, memlehalar ve saire gibi varidat membaları kethüda ve ümena marifetleriyle idare edilrken sonraları başgösteren malî muzayakalar yüzünden «iltizamat» ve «mukataat» namlariyle seneden seneye mültezimlere ihale edilmek ve bedelleri sarraflar vasıtâsiyle hazineye alınmak usulü meydana çıkmıştır. Sonra bu varidatın bir kısmı rüsumat namiyle devlet hesabına alınarak bir kısmı Şehremanetine (Belediye) terkolunmuştur. Belediyenin şimdi de almakta bulunduğu kantar resmi bunun adı değişik şeklidir.

Yukardan beri verilen izahattan anlaşılacağı üzere kapan İstanbul ile diğer büyük şehirlerde belediyelerin tesisine uğraşıp da çoğunun hâlâ kurmağa muvaffak olamadığı umumî pazar yahut tâbir-i mahsusiyle «Hâl» den başka bir şey değildir.

KAPAN HACILARI (كپان حاجيلرى) [*Tic.*] Kapan tüccarları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunu «Evvelleri miktarı pek mahdut olan ve gemilerle İstanbul'a erzak ve saire getiren tacirlere sefain rüesası» (gemi kaptanları, kapan hacıları denilirdi) suretinde tarif eden değerli müdekkik Osman Ergin (İstanbul Şehremineleri, İstanbul Şehremaneti Matbaası, 1927, sayfa 84 haşiyesi) bu münasebetle şu tafsilâtı veriyor: «1189 tarihinde ticaret işleri bir nizama raptolunmakla beraber 1206 da bir kat daha zapt altına alınarak Osmanlı memleketi dâhilinde ticaret yapanlara «hayriye tüccarı» ve Avrupa ile ticaret yapanlara «Avrupa tüccarı» denildi. Gerek hayriye, gerek Avrupa tüccarının diğer esnafa ve tüccara nazaran bazı imtiyazı vardı.

«1255 de Tanzimat-ı Hayriye'nin ilâniyle teb'a arasında müsavat esası kabul olunduktan ve gedik ile alışveriş inhisarı kaldırılarak gayr-i müslimlerle beraber ecnebilerin de Türk ve Müslüman teb'a gibi istediği yerde ve arzu ettiği şekil ve tarzda ticaret yapabilmesine müsaade daha doğrusu müsamaha edildikten sonra «hayriye tüccarı» eski imtiyaz ve itibarlarını tedricen kaybettiler. Ekseriyetle gayr-i müslim olan «Avrupa Tüccarı» ise bil'akis daima ihtilât ettikleri ecnebileri taklit ederek oğullarını okutmak ve lisan öğretmek suretiyle ticaretlerini genişletmek hususunda eskisinden daha iyi bir mevkie sahip oldular.»

KAPANİCE (كپانيچه) [*Kıy.*] Padişahların giydikleri serasere kaplı kürkün adıdır. Buna «kapaniça», «kapanitse» de denilirdi. Hükümdarın şahsına mahsus olan bu kürk fevkalâde iltifat olmak üzere Kırım Hanı'na da ihsan olunurdu. Ender olarak Eflak ve Buğdan Voyvodalarına da padişah huzurunda giydirilirdi. Ancak Voyvodaların kapaniçaları kadifeye kaplı olurdu. Ulûfe tevziindeki muvaffakıyyet dolayısiyle bazan Sadrazamlara da arza girerken muvakkaten padişahın şahsına mahsus olan kapaniçalardan giydirilmek âdetti.

Kapaniçe; kollu ve kolsuz olup siyah tilki derisindendi. Önünde çaprastvari kaytanlar vardı. Enli olup omuza kadar gelir ve omuzun dışarısına da biraz kürk konulurdu. Bütün kürklerin en makbulü olan siyah tilki kürkü padişaha mahsustu

Kapaniçenin daha aşağı olan bir nev'ine de Macarca «kontuş» denilirdi. Kontuş'un, çuhaya dikilmiş paça samur, kobur samur, sırt samur, sincap, kakum gibi nevileri de vardı.

Padişaha mahsus olan kapaniçenin, caprazvari mücevherleri, kürkü tilki kürkünden, kabı atlas, düğmeleri murassa' olanına «ferve-i murabba» adı verilmişti. Bu işleme, güneş resminde olduğundan dolayı «mücevher şemseli» tâbir edilirdi. Bu kapaniçe alaylarda ve merasimde giyilirdi.

Kapaniçeler içinde, her bir çift çaprazı yüz otuzar ve her bir düğmesi üçer elmas ile murassa' yedi çift çaprazlı serasere kaplı kapaniçe ve her bir çift çaprazı yirmi altışar elmas ve her bir düğmesi altışar elmas ile murassa' kırmızı ve fengâri (limon küfü) minakâri dokuz çift altın çaprazlı serasere kaplı kapanice ve sade sırma çaprazlı ve her bir düğmesi müşebbek (kafesli) beyaz mine üzerine üçer firuze yakut ve birer elmas ile murassa' yedi çift çaprazlı çuhaya kaplı samur kapaniçe ve bundan maada müşebbek yani kafesli olup amber ile dolu bir küçük elmaslı, altın düğmeli, dokuz çift sade sırma çaprazlı sof'a kaplı kakum kapaniça gibi pek müzeyyen nevileri vardı.

Devlet erkâniyle büyükler de kapaniçe adı verilen kürklü üstlük giyerlerdi. Fakat

onlar padişahların giydikleriyle kıyas olunamıyacak kadar basitti.

KAPANİÇECİ (قپانچه‌جی) [*Sar.*] Kapaniçe adı verilen elbiseleri muhafaza ile mükellef olan memurun adı idi. Kapaniçeei diğer hazine hademeleriyle beraber elbiseleri - ilâhiler okuyarak sarısabırla tütsülemeden padişaha takdim edemezlerdi.

KAPANİÇE YAKALI FERACE (قپانچه یقالی فراجه) [*Kıy.*] Yakası kapaniçe yakasına benziyen üstlüğün adıdır. Yeniçeri ağası merasim haricinde günlük olarak giyerdi.

KAPAN NÂİBİ (قپان نائبی) [*İlm.*] Zahire ve eşya alım ve satımına nezaret etmek üzere taraf-ı şer'îden (kadı tarafından) tâyin olunan memurun adıdır.

Vaktiyle İstanbul halkıyle pay-i tahttaki resmî daireler için lâzım olan zahireler (zahire nezareti) marifetiyle tedarik edilir ve mirî ihtiyacları temin olunduktan sonra fazlası ekmek yapılıp halka satılmak üzere fırıncılara satılırdı. Bunun için Unkapanında (Kapan Naibi) namiyle taraf-ı şer'îden bir memur bulunurdu. Bu naibin maiyyetinde bir de veznedar vardı. Ambarlarda bulunan zahireler yeniler eskiler sırasiyle her ay çeşni tutularak ekmekçilere tevzi olunur ve ekmek kesilen fiyatla tâyin olunan narh ile satılırdı. Kapan naibi aynı zamanda tüccarların halka satmak üzere getirdikleri yiyeceğe mütaallik mevâda bakardı. Bugün İstanbul'da Unkapanı, Yağkapanı gibi isimlerle anılan yerler hep bu naipler tarafından kontrol edilir ve satış onların nezareti altında yapılırdı.

KAPAN TACİRİ (قپان تاجری) [*San.*] Yağ ve bal kapanındaki büyük tüccarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir Toptancı tüccar demektir. Kapan tüccarlarının hepsi ilkin Müslüman iken sonraları Müslümanlarla ortak olmak suretiyle Hıristiyanlar da bu işlere girişmişler, daha sonra onlar da kendi başlarına iş görmeğe başlamışlardır.

Kapan tacirleri Rumeli ve Anadolu şehirleriyle beraber Eflak ile de büyük mikyasta ticaret yaparlar, İstanbul'a yağ va sair mütenevvi erzak celbederlerdi.

KAPATMA (قپاتمه) [*Kıy.*] Fesin başa giyilen kısmının kenarlarının saçlarla çevrilmesi haline verilen addır. Baştaki duruş tarzından kinaye olarak buna «sümbül saksısı» da denilirdi. Eski âdetleri pek güzel anlatan rahmetli Ahmet Rasim (ölümü 1932) fes hakkındaki yazısında şöyle diyor:

«Fes; perçem, kâkül, halka, kıvırcık saçlar üzerinde vaz' ve edaya ve şekl-i simaya göre açar, yakışır. Geçme fes kapar, bönlük verir. Kondurma zarafet müptelâlarında bazan nâkıs bir iklil-i mahrutî manzarasını gösterir. Kenarı geysular ile pür çin-i letafet olursa ehl-i hâl lisanında buna kapatma (sümbül saksısı) tâbir olunur.»

§ [*Hal.*] Eskiden metres yerinde kullanılır bir tâbirdir. Fahişe sayılan kadın bir evde kapatılıp başkaları ile ihtilâttan menedildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

KAPÇAK (قپچق = قاپچاق) [*San.*] Kale muhasaralarında duvarlara takılan uzun sırık saplı ve ucu çengelli büyük kancalara verilen addır. İtfaiyenin bina yıkmak için kullandığı kancalara da bu ad verilir.

KAPELE (قپله) [*Bah.*] Çarmıh istiralya gibi sabit arma kasalarının direklerde ve çubuklarda geçtiği, bağlandığı yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir,

KAPI (قپو) [*İda.*] Hükümet dairesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında «kapu» suretinde de söylenirdi.

Mesalihin (halkın işlerinin) en eski zamanlardan beri hükümdar saraylarının kapılarında görülmesi bu tâbirin Osmanlılarda da o makamda bir ıstılah yerine geçmesini mucip olmuştur. Bu sebeple 1324 (1908) İnkılâbına gelinciye kadar memurlarla halk hükümet devairine bilâistisna kapı derlerdi. Kapıya gittim, kapıdan geliyorum sözleri o kabîldendir.

Kapı müdafaasına memur askerle muhafaza olunduğu cihetle yalnız hükümete (Bâb-ı Devlet, Bâb-ı Hümayun) delâlet için istimal edilmiyerek asker için de kullanılmıştır. Ordunun vaktiyle on dörde bâliğ olan şubelerine «kapı» denilmiştir.

Bu kelimenin bir üçüncü mecaz mânası da umumiyet üzere devlete, yahut hükümete ait olmayıp hususiyet üzere saray ve harem halkını göstermesi idi. Hükümet kapısına Bâb-ı Saltanat, Bâb-ı Devlet tâbir olunduğu halde saray ve harem için «Dâr-üs-Saade» denilirdi.

KAPI AĞASI (قپو آغاسی) [*Sar.*] Enderun ricalinin büyüklerinden birinin adıdır. «Bâb-üs-Saade ağası» da denilirdi. Saraydaki hadım ağalarının zâbiti, Enderun memuriyetlerinin âmiri olduğu gibi daire-i hümayunun zabt u raptına da memurdu.

Enderun Tarihi müellifi Atâ Beyin verdiği malûmata göre (Atâ Tarihi, c. 1, s. 34) ak ağalar tedarik ve istihdamı ve bunlardan

«kapı ağası» tâyini ilkevvel İkinci Sultan Murat zamanında ihdas olunmuştur.

«Fâtih Kanunnamesi»nde (sayfa 13) Kapı ağasının, diğer bazı zevat miyanında arz sahibi olduğu yazılıdır: «Bizzat rikâb-ı hümayunuma sahib-i arz olanlar kazaskerlerim ve defterdarlarımdır ve iç kapı halkından kapı ağası ve oda başı ve hazinedarbaşı ve kilercibaşı ve saray-ı âmiremin ağası sahib-i arzdır.»

Aynı Kanunnamede (sayfa 14) kapı ağasının diğerlerine rüchan hakkı olduğu da musarrahtır: «Amma kapı ağası olan ihtiyar baştır. Ekseriya oda başı ve kapı ağası arzetmek gerektir.»

Yine «Atâ Tarihi»nde mevcut malûmata göre (c. 1, s. 159) «Enderun-ı Hümayun manasıp ve memuriyetlerinin kâffesinin .mafevki itibar olunan (kapı ağalığı) memuriyeti yüz elli seneye yakın cümlesinin âmiri ve zâbiti, rıtk-ı fıtk-ı mesalihin mercii ve (Murad-ı Salis) asrında olan dokuz yüz doksan tarihine değin Dâr-üs-saade ağalığı da bu memuriyetle ak ağalardan olan hazinedarbaşı ve saray ağasının ilâve-i memuriyet-i mabih-il-iftiharı iken (Tavaşi Mehmet Ağa) Dâr-üs-saade ağalığını Bâb-üs-saade takımından ayırtarak uhdesine tevcih ettirmiştir.»

Dâr-üs-saade ağalığının bu tarihte ihdası sırasında kapı ağasının nezareti altında bulunan Harem-i hümayun evkafı ile Evkaf muhasebeciliği ve Evkaf-ı hümayun müfettişliği de kendilerinden alınarak Dâr-üs-saade ağalığına bağlanmış ve bu suretle Bâb-üs-saade ağalığının sıfat ve salâhiyyeti küçülürken Dâr-üs-saade ağalığı temayüz edip sarayın birinci zâbit ve âmiri olmuştur.

Bir zaman sonra Bâb-üs-saade ağalığı dahi Dâr-üs-saade ağalığının emri altına girerek ehemmiyetini tamamen kaybetmiş ve vazifesi kapı ağası unvaniyle iç kapının muhafazasına münhasır kalmıştır.

Valilikle eyaletlerde bulunan şehzadelerin de diğer maiyyet halkı gibi kapı ağaları vardı.

KAPI ALTI HÂSİLATI (قپو آلتی حاصلاتی) [*Mal.*] Tanzimattan evvel eyalet valileriyle sancak beylerinin aldıkları hâsılatın bazılarına verilen addır. «Tayyarat» dahi denilen bu hâsılat, tahsiliyye, cinayet erbabından alınan ecreme, voyvodalarla Kürt aşiretleri ümerasının verdikleri maktu vergi ve mutad hediyyelerden ve müteferrik rüsumdan ibaret idi.

KAPI ARASI (قپو آراسی) [*Sar.*] Topkapı sarayında Bâb-üs-selâm dahi denilen orta kapının iki tarafında kapıcılara mahsus olan odalardan birinin adı idi. Vaktiyle vezirlerle büyük adamlar burada hapis ve tevkif olunurdu.

KAPICIBAŞI (قپوجی باشی) [*Sar.*] Saray kapıcılarının âmiri ve büyük zâbiti hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saray kapıcıları biri Dergâh-ı Âli, diğeri Bâb-ı Hümayun olmak üzere iki kısımdı. Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı»nda kapıcıların sayısı için şu tafsilâtı veriyor: «On altıncı asır sonlarında Halkendil zeylindeki teşkilât kısmına göre, Dergâh-ı Âli ve Bâb-ı Hümayun kapıcılarının meemnu beş yüz kadardı. «Ayn-i Ali Risalesi»nde ise 1925 i orta kapı ve 417 si Bâb-ı Hümayunda olmak üzere kapıcıların mevcutları 2342 kadardı. 1070 Hicri tarihli ve 793 numaralı bir deftere göre kırk bölük olan bevvabin-i Dergâh-ı Âli mevcudu 1830 ve beş bölük olan Bevvabin-i Bâb-ı Hümayun ise 177 dir. İki sene sonra evvelkisi 1315, Bâb-ı Hümayun kapıcıları ise 109 nefer idi. Koçi Bey Mecmuasında orta kapıda iki bine yakın ve Bâb-ı Hümayunda da dört yüz kapıcı bulunduğu görülüyor ki aşağı yukarı Ayn-i Ali Risalesindeki miktarın aynıdır. On yedinci asrın son yarısı içinde orta ve Bâb-ı Hümayundaki kapıcıların mevcutları ise 1962 idi. 1127 Hicrî, 1715 Milâdî senesinde yani on sekizinci asrın ilk yarısında, Dergâh-ı Âli, Bâb-ı Hümayun, sofiyan-ı kule ve Galatasaray kapıcılarının mevcutları 589 kişiye inmişti.»

Osmanlı tarihlerinde kapıcıbaşılığın ihdası tarihi görülmemekte ise de «Fâtih Kanunnamesi»nde yazılı olduğuna göre eski olduğu anlaşılıyor. Kanunname (Fâtih Kanunnamesi, s. 10) mevkiini şöyle tâyin eder: «Bir cemiyet-i âli ve bir mecma-i ehali olsa ehl-i divana hariçten adam karışmasun, evvelâ vüzera anlardan sonra kazaskerler andan sonra defterdarlar andan sona yeniçeri ağası ve sair özengi ağaları mir-i alem ve kapıcıbaşı otorur.»

Yine Kanunnameye nazaran (sayfa 15) kapıcıbaşılar bir husus için divana dâhil olsalar otarmak hakkını haiz değildiler: «Ağalardan mir-i âlem ve kapıcıbaşı gelmek lâzım gelse anlar dahi oturmazlar.»

Kanunnamenin yekdiğerini nâkız görünen şu iki ifadesini evvelkisinin umumi mahiyette olan toplanmalar, ikincisinin de «Divan-ı Hümayun» olduğunu kaydetmek suretiyle telif mümkündür. Demek oluyor ki kapıcıbaşılar umumi toplantılara iştirâk edebilirler, devletin işlerini müzakere ve karara bağlıyan divana iştirâk edemezlerdi.

Hammer; Fâtih zamanındaki devlet müesseselerini tetkik ederken (c. 3, s. 230) kapıcıbaşıların mabeyinci olduklarını söylüyor. Hammer'in ifadesi şöyledir:

«Kapıcıların zâbitleri yani kapıcıbaşılar hemen hemen Avrupa saraylarının mabeyincilerine muadildir Bunların reisi kapıcılar kâhyası yani büyük kapıcıdır ki onun büsbütün harici olan vazifesi dahildeki baş hazinedar hizmetiyle karıştırılmamak lâzım gelir.»

«Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı»nda kapıcıbaşılar hakkında şu tafsilât veriliyor:

«Sarayın dış yani Bâb-ı Hümayun denilen kapısiyle "orta kapısını bekliyen kapıcıların büyük zâbiti olarak Fâtih zamanında bir ve on altıncı asrın ortalarında dört ve aynı asrın sonlarında on ve on yedinci asır başlarında on üç ve yirmi bir ve yine o asır ortalarında on iki kapıcıbaşı vardı. Daha sonra on sekizinci asrın ilk yarısında altmış seraser kaplı samur kürklü, gümüş asâlı kapıcıbaşılar görülmektedir. Yine bu asrın sonlarında ise bu miktar yüz elliyi bulmuştu. Sarayın orta kapısında bunlardan biri her gece nöbetle kalırdı. Bundan başka her divan günü kapıcıbaşılardan ikisi divan kapısında gümüşlü asâ ile dururlardı.

«Devlet merkezine herhangi bir devletin elçisi geldiği zaman bunun saraya gelişinde, kapıcıbaşılardan ikisi onu evvelâ divana götürürler ve sonra da kollarına girip kendisini arz odasında padişahın huzuruna çıkarırlardı.

«Eyalet valisi olan beylerbeyi veya vezirlere mühim ve gizli bir tebliğ yapılacağı zaman bunlardan biri vasıtasiyle yapılırdı. Bazı vali vezir ve sair devlet adamlarının öldürülmelerine bunlar memur edilir ve çok zaman hiçbir şüphbeye meydan vermeden eldeki ferman mucebince istenilen şahsı öldürürlerdi. On sekizinci asrın son yarısından itibaren kapıcıbaşıların sayısı artıp bir kısmı vazifeleri dolayısiyle İstanbul'da bulunmadıklarından dolayı bunların devlet merkezinde mevcut bulunanlarına dair 1193 zilhicce (M. 1779) tarihli bir tâmim neşredilmiştir. Osmanlı memleketlerindeki bir kısım muhzır başılıkların (şer'i mahkeme mübaşirlikleri) aidatı bunlara aitti. Kapıcıbaşılar bunu iltizama verirler ve onu iltizam eden adam iltizam müddetince mahkeme-i şer'iyyenin muhzır başılığını yapardı. Eflâk, Buğdan ve Erdel beylıklerinden birinde değişiklik olup yeni bey veya voyvoda tâyin edildiği zaman yeni voyvoda ve beyi kendi hükümet merkezine kadar götürmek vazifesi bunlardan birisine verilirdi. Böyle bir hizmete tâyin edilen kapıcıbaşı çok para ve hediyye alırdı.

«Bundan başka Eflak ve Buğdan voyvodaları İstanbul'a vergilerini gönderdikleri sırada hediyye verilmesi kanun olan sadrazam ve diğer rical arasında dört kapıcıbaşı da vardı ve bunlardan herbirisine ikişer at hediyye edilirdi.

«Kapıcıbaşılar bayram tebriklerinde ellerinde gümüşlü asâ ile padişahın tahtının karşısında dururlardı.

«Kapıcıbaşılar devşirme teşkilâtı kalkıp Enderundan bu vazifeye yapılan tâyinlerden sonra on sekizinci asırda paşaların evlâtlarından veya birinci derecedeki ümeranın oğulları arasından tâyin edilirlerdi. Padişahın camiye çıkışında bunların bir kısmı hükümdarın maiyyetinde bulunurlardı. Padişah alayda ata bindiği zaman dış rikâbı, baş kapıcıbaşı tutar ve diğer kapıcıbaşılar etrafında dururlardı. Tuğ ihracı, Mevlût alayı ve sair merasimde de kapıcıbaşılar bulunurlardı.

«Kapıcıbaşılardan dört evvelkisi derece itibariyle büyük olup bunların içlerinden en kıdemlisine baş kapıcıbaşı denilirdi. Kapıcıbaşıların yevmiyeleri on yedinci asır ortalarında yüz ellişer akça idi. Orta kapı arasındaki sekide oturan ve seraser denilen kumaştan üst elbisesi giyen kapıcıbaşıların ellerinde, Hint kamışından murassa' asâları vardı.

«Baş kapıcıbaşıların adedi evvelce iki ve sonra dört iken, Üçüncü Mehmet zamanında altı olmuştu. Fakat Koçi Bey Mecmuasında beş kapıcıbaşı iki olarak görülüyor ve bundan başka kapıcıbaşılardan bir kâtip ile dokuz kapıcıbaşı gösteriliyor. Bu dokuz kapıcıbaşının üçü vezir oğullarıdır.

«Divan-ı Hümayunda yemekten sonra el yıkamak için vezir-i âzam önüne leğen ve ibrik koymak baş kapıcıbaşıların vazifesi idi. On altıncı asrın son yarısında kapıcıbaşılar dört bin akça ile sancak beyi olurlardı. Sonraki asırlarda vezir olanlar da vardı. Yine on altıncı asrın sonlarında kapıcıbaşıların on dokuz bin akçalık arpalık timarları da vardı.

«Kapıcıbaşılık sonradan daimî surette taşra hizmetinde bulunanlara da verilmiştir. Bilhassa on sekizinci asırdan itibaren miktarları günden güne artan kapıcıbaşı rütbesinde bir hayli şahıs görülüyor. Bu asrın son yarısından itibaren kapıcıbaşılık bilfiil değil de rütbe olarak âyanlara verilmiştir. Bundan başka bazı mühim hizmetlere tâyin edilen şahısların da nüfuz ve itibarını artırmak için kendilerine kapıcıbaşı rütbesi verildiği görülüyor. Rikâb-ı hümayun kapıcıbaşılığı on dokuzuncu asır başlarında imrahorluğa bağlanıp yeni bir şekil alınca rütbe halinde vezirliğin mahreci olmuştur ki eski salnamelerde gördüğümüz askerî ve mülkî rütbeler arasında bu da mühim bir dereceyi teşkil etmezdi.

«Yeniçeri ocağı kalkıp devlette yeni bir teşkilât vücude getirildiği sırada kapıcıbaşı

ismiyle rikâpta ve sair hizmetlerde istihdam edilen memurların yaşlıları ayda üçer yüz kuruş maaşla tekaüt edilmişler ve mütebakisinden İstanbul'da bulunan otuz kişi ayrılmış ve bunların resmî elbise ile selâmlıkta bulunmaları takarrür etmiş ve taşradakilerin de taşra hizmetlerinde bulunmak üzere adetleri tahdit olunmuştu. Daha sonra yani 1255 senesinde (1839) rikâptaki yani padişah hizmetindeki kapıcıbaşıların miktarı kırka çıkarılmış ve «Ser Bevvabîn-i Rikâb-ı Hümayun-ı Mülûkâne» ismiyle rikâb-ı Hümayun kapıcıbaşılığı imrahorluğa bağlanmış ve bir rütbe halinde meşrutiyetin ilânına kadar (1908) devam eylemiştir.»

İkinci Sultan Mahmut zamanında ve Hicrî 1244 (1828) senesinde çıkarılan «Elbise Nizamnamesi»nde kapıcıbaşıların resmî günlerde adi fes, al çuhadan hırvanî giyecekleri, lehkârı gaşiye ve ona göre raht takımlı atlara bineceklerı gösterilmiştir.

Hicrî 1247 (1831) senesinde çoğalmış olan kapıcıbaşıların nizam altına alınmaları münasip görülerek ihtiyarları üçer yüz kuruş maaşla tekaüt edildi.

Taşra hizmetlerinde eskisi gibi istihdam olunmak ve İstanbul'da bulunanların mutad merasimde tahsis olunan resmî elbiselerle selâmlık avlusunda bulunmak üzere otuz tanesi seçilerek rikâb-ı şahaneye memur edilmiş, ötekiler işbu merasimde bulunmaktan affolunmuştur.

Vak'anüvis (Lûtfi Tarihi, c. 3, s. 165) bunu yazdıktan sonra diyor ki:

«İşte olvakit rikâb-ı şahane ve dergâh-ı âli unvaniyle kapıcıbaşılık ikiye bölünmüştür.»

Yine Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, c. 5, s. 32) de buna dair şunları yazar:

«Meratib-i mu'tebereden ve vezaret rütbesinin mahreci olan kapıcıbaşılık hizmeti bâb-ı padişahi ve rikâb-ı hümayunda kemerbeste hieabet olmak vazifesinden ibaret olup bu rütbede bulunanların bazıları o hizmette ve ekserisi taşralarda umur-ı mülkiyyede istihdam olunmakta ise de bunların bir usul-i haseneye raptı zımnında İstanbul'da bulunan kapıcıbaşılardan kırk kişi intihap ile bilmünavebe cuma selâmlıklarında ve sair eyyam-ı resmiyyede rikâb-ı hümayunda bulunmak ve mercileri İmrahor olmak ve imtiyaz için bunlara rikâp kapıcıbaşıları itlak ile diğerlerine kemafissabık dergâh-ı âli kapıcıbaşılığı namı ipka edilmek ve birer nişan-ı iftihar ile birer resim setresi verilmek ve imtiyaz ve itibarlarına yakışmaz hafif haraketlerde bulunmamak üzere müceddeden intihap olunan zevatın isimleridir.»

Sayılan isimler arasında Zahire Nâzırı Veli Ağa gibi nisbeten yüksek memurlar bulunduğu gibi vezirlerden bazılarının oğulları da vardır.

İşte bu son tarihî kayıt da gösteriyor ki kapıcıbaşılık sonradan bir rütbe halini almış ve böylece devam edip gitmiştir.

«Başbakanlık Arşivi»ndeki tarihsiz bir defterde (Saray, sıra No. 4840) kapıcıbaşılık rütbesini haiz 330 zatın isim ve vazifesi yazılıdır.

KAPICI BÖLÜKLERİ (قپوجی بلوکلری) [*Sar.*] Saray kapıcılarının mensup oldukları teşekkül hakkında kullanılır bir tâbirdir. Âmirleri kapıcıbeşi ile kapıcılar kethüdası idi. Bu bölüklere saraydaki aşçı, helvacı, ekmekçi cemaatleriyle bostancı ocağından terfi etmek suretiyle efrat verilirdi. Bâb-ı Hümayun ve eski saray kapıcılarından terfi ettirilenlerin bazıları da buraya alınırlardı.

On altıncı asrın sonlarında kanun üzere timara çıkmak lâzım gelse senevi on beş bin akça verilmek suretiyle timarlı sipahi olurlardı.

Kapıcıların derece ve kidemlerine göre yevmiyeleri ve her sene muayyen elbise ve aidatları vardı. Taşra ihtisap hizmetleri evvelâ bunlara verilirdi. Bundan başka mevleviyyet olan mahallerde i ihzariyye hizmeti yani muhzır başılık dergâh-ı âli kapıcılarının olup başkalarına verilmezdi. Bu hizmet ve aidat için baş kapıcıbaşının arziyle kendilerine berat verilirdi.

Kapıcıların bazı tevcihat ve tâyinlerde aidatları vardı. Bunların bir kısmı nöbette bulunurken aidat alırlar, bazıları da hizmetleri sebebiyle buna nail olurlardı.

Ramazan ve kurban bayramlarında vezirler ve kazaskerler tarafından divan hademelerine verilen ve iydiyye denilen bahşişler arasında iç kapıcılara 120, kule sofilerine 40, meş'alecilere 30, Bâb-ı Hümayun kapıcılarına 60, mataracıya 60, pişkeşçiye 60 ve iskem'eciye 60 akça vermeleri kanundu.

Vezirlik, beylerbeyilik alanlarla defterdarlar ve beş yüz akça yevmiyeli mevali denilen eyalet kadıları padişaha teşekküre geldikleri zaman nöbetçi kapıcılarla pişkeşçi, meş'aleci, mataracı ve iskemleciye kanunen muayyen aidatlarını verirlerdi. Erdel elçisi de vergisini getirdiği zaman kapıcıbaşılarla nöbetçi çavuşlara, pişkeşçi, mataracı, iskemleciye ve Bâb-ı Hümayun bölüklerine kanunen muayyen olan bahşişleri tesviye ederlerdi.

On yedinci asır ortalarında beş bölük olup mevcudu 177, on sekizinci asırda ise dört

bölükte mevcutları 57 kadar olan Bâb-ı Hümayun kapıcılarının günde ikişer gerdan et istihkakları vardı. Bunların arasından altı aydan altı aya bir kapıcı taşra kapı arasında aşçılık edip divan günlerinde kapıcıların yemeklerini pişirirdi. Yine bunların arasından altışar ay nöbetle birkaçı, taşra kapı arasını (Bâb-ı Hümayun aralığını) süpürürdü. Bâb-ı Hümayun bevvapları, terfi ederlerse dergâ-ı âli kapıcılığına geçerlerdi.

Kapıcıların baş bölük başları, başlarına perişani serpuş giyip divan günlerinde kapı arasında beklerlerdi. Diğer kapıcılar üsküf giyerlerdi.

«Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» adlı eserde (sayfa 403) kapıcıların sayısı hakkında şu tafsilât vardır: «On altıncı asır sonlarında Halkondil zeylindeki teşkilât kısmına göre, Dergâh-ı Âli ve Bâb-ı Hümayun kapıcılarının mecmuu beş yüz kadardı. Ayn-i Ali Risalesinde ise 1925 i orta kapı ve 417 si Bâb-ı Hümayunda olmak üzere kapıcıların mevcutları 2342 ye kadardı.

«1070 Hicrî tarihli ve 793 numaralı bir deftere göre kırk bölük olan Bevvabîn-i Dergâh-ı Âli mevcudu 1830 ve beş bölük olan Bevvabîn-i Bâb-ı Hümayun ise 177 dir. İki sene sonra evvelkisi 1315, Bâb-ı Hümayun kapıcıları ise 109 nefer idi.

«Koçi Bey Mecmuasında, orta kapıda iki bine yakın ve Bâb-ı Hümayunda da dört yüz kapıcı bulunduğu görülüyor ki aşağı yukarı Ayn-i Ali Risalesindeki miktarın aynıdır. On yedinci asrın son yarısı içinde orta kapı ve Beb-ı Hümayundaki kapıcıların mevcutları ise 1962 idi. Hicrî 1127, M. 1715 senesinde yani on sekizinci asrın ilk yarısında, Dergâh-ı Âli, Bâb-ı Hümayun, Sofiyan-ı Kule ve Galatasaray kapıcılarının mevcutları 589 kişiye inmişti.»

KAPICILAR KETHÜDASI (قپوجیلر کتخدامی) [*Sar.*] Sarayın Bâb-üs-saade'den başka bütün kapılarını bekliyen ve kapıcı denilen ocağa mensup bulunan bevvabîn-i dergâh-ı âli ve bevvabîn-i bâb-ı Hümayun diye ikiye ayrılan saray kapıcılarının âmiri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «kethüda-yi bevvabîn» de denilirdi. Kapıcı demek olan bevvaplardan birinci sınıf olan dergâh-ı âli bevvapları veya ortakapı kapıcılarının sayısı on altıncı asır sonlarında 1925, beş bölüğe ayrılmış olan bâb-ı Hümayun kapıcılarının ise 417 idi. Dergâh-ı âli kapıcıları on yedinci asır sonlarında kırk beş bölüktü. On sekizinci asrın ilk yarısında ise bölükler on beşe inmişti. Ulûfeleri bin altı yüz üç akça idi ve üç ayda bir alırlardı.

Kapıcılar kethüdalığının ihdası tarihini Osmanlı tarihleri göstermiyorlarsa da «Fâtih Kanunnamesi»nde yazılı olduğuna nazaran eski vazifelerden olduğu anlaşılıyor. Osmanlılarda saray ilkevvel Yıldırım Bayezit ve daha sonra da İkinci Murat zamanında genişletilerek kurulduğuna göre kapıcılar kethüdalığı vazifesinin bunlardan birinin, yahut Fâtih tarafından İstanbul'da tesis olunan saray münasebetiyle Mehmet Sani'nin zamanında ihdas edilmiş olduğunda şüphe yoktur.

Kapıcılar kethüdası ağalardan sayılırdı ve ağalar arasındaki mevkii çavuşbaşıdan sonra idi. «Fâtih Kanunnamesi»nde (sayfa 11) buna dair şu tafsilât vardır: «Ağalardan yeniçeri ağası sair ağaların büyüğüdür. Baş yeniçeri ağası anın altına, mîr-i alem anın altına, kapıcıbaşı anın altına mirahur, mirahur altına çakırcıbaşı, anın altına sair bölük ağaları, anların altına çavuşbaşı, anın altına kapıcılar kethüdası, anın altına cebecibaşı, anın altına topçubaşı oturur.»

Yine aynı kanunnamede (sayfa 15) kapıcılar kethüdası «hizmetkâr» olarak gösteriliyor ve divanda oturmak salâhiyyeti olmadığı tasrih olunuyor: «Çavuşbaşı ve reis-ül-küttap ve kapıcılar kethüdası hizmetkârdır. Divanda oturmazlar.»

Vezirler, divana dâhil olan kazaskerler, defterdarlar ve nişancılar divan günlerinde saray mutfağından yemek yerlerdi. «Fâtih Kanunnamesi»nde kimlerin kimlerle yemek yiyeceği gösterildiği gibi artıklarının da kimlere yedirileceği tasrih olunmuştur. Bu sarahate göre (s. 15) kapıcılar kethüdası kazaskerlerin artıklariyle karnını doyorurdu: «Kazaskerler önünden kalkan taam kapıcılar kethüdasına verilaün.»

Ecnebilerin yazdıkları eserlerle seyahatnamelerde saray müşiri veya saray nâzırı olarak gösterilen memur, bu kapıcılar kethüdası idi.

Ordinaryüs profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» adlı eserinde (s. 392 ve müteakip) şu tafsilâtı veriyor:

«Kapıcılar kethüdası sarayın bâb-ı Hümayun ve orta kapısını bekliyen bütün kapıcıların âmiri idi. Divan-ı hümayunda bulunarak ayakta hizmet eden ve padişahla sadrazam arasında ağızdan ve tahrirî görüşmelerde vasıta olurdu. Ecnebi eserlerle seyahatnamelerde saray müşiri veya saray nazırı olarak zikredilen memur, bu kapıcılar kethüdâsıdır. Kapıcılar kethüdası hakkında Kanunname-i Âl-i Osmani'de şöyle denilmektedir:

«Çavuşbaşı ve reis-ül-küttab ve kapıcılar kethüdası hizmetkârdır. Divanda oturmazlar.

Divana her gün vüzeram ve kazaskerlerim ve defterdarlarım geldikçe çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası, önlerine düşüp istikbal etsünler ve bazı mesalih için benden taşra haberi kapı ağası, kapıcılar kethüdasına söylesün ve ol dahi vüzerama ve kazaskerlerime ve defterdarlarıma söylesünler.....

«Kapıcılar kethüdası olanlar ilk ve orta devirlerde Enderun erkânı arasından çıkarlardı. Kapıcılar kethüdası divanda hizmet ederken çavuşbaşı gibi elinde gümüşlü âsa bulunurdu. Kanunnamede yazıldığı üzere, hükümdar herhangi bir emrini divan erkânına bildireceği zaman onu kapı ağasına söyler, o da kapıcılar kethüdasını çağırarak tebliğ ederdi. Yine Kanunname-i Âl-i Osman ile beraber sadr-ı âzam ile vezirleri, kazasker ve defterdarı divana geldikleri zaman orta kapıdan başlıyarak önlerine düşüp divanhane önündeki muayyen yere kadar götürüp selâmlamak kapıcılar kethüdasının vazifelerindendi.

«Divan-ı Hümayun müzakereleri için gelen divan erkânı bâb-ı hümayun açıldıktaa sonra derhal içeri girmeyip iptida kapıcılar kethüdasiyle reis-ül-küttap girerlerdi.

«Azlolunan vezir-i âzam'dan divanda padişahın mührünü almağa ve yeni sadr-ı âzama padişahın mührünü vermeğe veya götürmeğe bir zamanlar kapıcılar kethüdaları memur edilirlerdi. Eğer kapıcılar kethüdası padışahın mührünü eyaletlerde vali bulunan ve sadr-ı âzam tâyin edilen zâta götürüyorsa maiyyetine bir miktar kapıcı alır ve öyle giderdi. Beraberinde götürdüğü kapıcıların miktarı her zaman muayyen olmayıp on ile kırk arasında bulunduğu görülüyor. On yedinci asrın son yarısından itibaren vezir-i âzamlığa tâyin edilecekler İstanbul'a getirilerek huzura kabul olunup padişah, mührünü kendi eliyle yeni sadr-ı âzama verdiğinden dolayı kapıcılar kethüdasının bu cihetten vazifesi kalmamıştı.

«Padişahlar cuma ve bayram namazlarına gitmek üzere saraydan dışarı çıktıkları zaman halk tarafından kendisine takdim edilen arzıhalleri kapıcılar kethüdası alırdı. Gerek alelâde divanlarda yeniçeriye çorba verildiği zaman ve gerek galebe divanında yani ulûfe verildiği vakit yeniçerileri çorba veya pilâv zerdeye davet etmek, kapıcılar kethüdasının vazifesi idi. Bu sırada kapıcılar kethüdası divanhaneden çıkıp divana gelmiş olan nöbetli yeniçerileri buyurun diye selâmlayınce bunlar derhal koşarak kendileri için hazırlanmış olan ekmek ile çorbayı kaparlardı.

«Divan içtimaını mütaakip olan arz günlerinde yeniçeri ağasiyle kazaskerin arzdan çıktıklarını gören kapıcılar kethüdası ve çavuş başı, ellerinde, divan teşrifatçılığı icabı, gümüşlü âsaları olduğu halde hemen divan mahalline gelip haber verirler ve sonra sadr-ı âzamın önüne düşüp divanhaneye girerek heyeti selâmladıktan sonra kendileri de yemek yemeğe giderlerdi. Kapıcılar kethüdasına kazaskerlerin önünden kalkan sofra gelirdi. Kapıcılar kethüdası eski divanhane önündeki seki üzerine oturup kâtibi ile beraber yemeğini yerdi.

«Divan günlerinde padışaha arzedilecek telhisi kapıcılar kethüdası götürürdü. Kapıkulu askerlerine maaş veileceği zaman reis-ül-küttabın maaş verilmesine müsaadeyi havi yazdığı telhisi sadr-ı âzam bir el peşkiri içinde kapıcılar kethüdasına teslim eder ve o vasıta ile padişaha arzolunarak cevabı yine kendisiyle gönderilirdi.

«Kapıcılar kethüdasının yevmiyesi on yedinci asrın son yarısında altmış akça olup bu miktar tabii sonraki zamanlarda artmıştı. Kapıcılar kethüdasına maaştan başka senevî Şam avarızı varidatından yedi bin kuruş ta veriliyordu.

«Divan günlerinden hariç zamanlarda kapıcılar kethüdası rikâb-ı hümayun hizmetinde bulunurdu. Fakat arkadaşı olan çavuşbaşı sadr-ı âzamın yanında ve anın emrinde kalırdı.

«Kapıcılar kethüdası resmî günlerde çavuşbaşı ile beraber başına Selimî denilen uzunca sespuşu giyerdi.. Üzerinde erkân denilen yenli kürk vardı.»

KAPICI ODASI (قپوجی اوطه‌سی) [*Mim.*] Kapıcıların kapıyı beklemek üzere oturdukları odanın adıdır. Bunların küçüklerine «kapıcı kulübesi» denilir.

KAPI ÇUHADARI (قپوچوخداری=قپوچوقداری) [*İda.*] Ayak hizmetlerinde, hassaten kâğıt getirip götürmek gibi posta işlerinde kullanılan adamlara verilen addır.

«Lehçe-i Osmani» de «Ayak hizmetinde çuha mülebbes (giyinmiş) hizmetkâr, iç ağası, zıddı hane hizmetkârı. Kapı çukadarı» suretinde izah olunmuştur.

Eskiden valilerle mutasarrıfların hükümet merkezinde kapı kethüdası ve çuhadar namiyle memurları bulunduğu gibi resmî dairelerin de kapı çuhadarları mevcuttu. 1908 Temmuz inkılâbına kadar devairde kapı çuhadarı vardı. Vazifeleri ayak hizmeti ve postacılıktı.

KAPIDAN GEÇMEK (قپودن کچمك) [*Sof.*] Mevlevi tâbirlerindendir. Muraka be meydanına girebilmek salâhiyyetini kazanmak demektir. Bu, çilesini bitirenlerin veya başka bir dergâhtan gelip hücreye çıkacakların veyahut çilekeş

olmayıp da fazl u kemali yahut şeyh vârisi olması dolayısiyle kendisine dedelik payesi verileceklerin murakabe meydanına kabulüdür. Şeyh tâyini münasebetiyle *ziyafet* çekmek de âdettir. Ziyafetin masrafı yeni şeyhe aitti. Akşam üzeri yeni şeyh hariç olmak üzere meydanda yemek yenir, kahve içilirdi. Meydancı yeni şeyhi meydana alırdı. Başta tarikatçı olduğu halde sağdaki ve soldaki dedelerle çifte elle musafaha ederdi. Ayakta niyaz vaziyetinde bulunan mutbak canları ile de görüştükten sonra niyaza dururdu. Tarikatçı o sırada şu gülbanki okurdu: «Vakt-i şerif hayrola, hayırlar fethola, şerler defola, derviş kardeşimizin meşihat hizmeti mübarek ola, niyazı kabul ola, demler safalar ziyade ola, dem-i Hazret-i Mevlâna hû diyelim hû.»

Yeni şeyh o akşam Hazret-i Şema'te yatardı. İsterse orada bir iki gün kalırdı. İstemezse sabahleyin yola çıkardı.

KAPI GİBİ (قپو گبی) [*Hal.*] Mecaz yoliyle geniş, iri, endamlı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KAPI HALKASI (قپو حلقه‌سی) [*Mim.*] Kapı kanadlarını kapamak ve açmak için üzerlerine ve el yetişecek yerlerine takılan halkaların adıdır. Türk mimarisinde oldukça mühim bir yer tutan bu halkaların pulları gayet güzel ve oymalı şekillerle süslü olarak bronzdan yapılırdı. Bu nevi halka pulları Türk tezyini sanatının maden işlerinde ehemmiyyetli bir yer alırlar. Bu halkalar bazan kapı çalmak için de kullanılır Bu maksatla yapılanların alt kısımlarına bir kabartma yapıldığı gibi kabartmanın çarpmasiyle ses çıkarmak için onun mukabiline yuvarlak başlı kapıya çakılmış bir çivi de bulunurdu.

KAPI HALKI (قپو خلقی) [*İda.*] Vezirlerle beylerbeyilerin memuriyyet yerlerinde ve seferlerde bulundukları zamanlar maiyyetlerinde bulunan zâbit, asker ve hademe yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunların miktarı timar ve hasların hâsılat derecesine göre değişirdi *Timar* ve *hassı* çok olanın kapı halkı çok, az olanın az olurdu.

Maiyyet ağaları iki sınıftı: Gedikli ağalar, sakallı ağalar.

1 — Gedikli ağalar şunlardı: 1 - Hazinedar ağa, 2 - Silâhtar iç çuhadarı, 3 - Mühürdar ağa. 4 - Divittar ağa, 5 - Kaftan ağa, 6 - Peşkircibaşı, 7 - Miftah ağası 8 - Hazine baş yamağı, 9 - Tütüncübaşı, 10 - Kahvecibaşı, 11 - Sofracıbaşı, 12 - Makramacıbaşı, 13 - Buhurdanbaşı, 14 - Kilercibaşı, 15 - macun ağası, 16 - Seccadecibaşı, 17 - Müezzinbaşı, 18 - Enderun başçavuşu, 19 - Gükrek bayraktar, 20 - Cündibaşı, 21 - İç mehterbaşı, 22 - Başçuhadar, 23 - Ser destari, 24 - Ehram ağası

2 — Sakallı ağalar şunlardı: 1 - Kethüda bey, 2 - Kapıcılar kethüdası, 3 - Selâm ağası, 4 - Humbaracılar bölükbaşısı, 5 - Vekilharç ağa, 6 - İmrahurbaşı ağa, 7 - Mehterbaşı ağa, 8 - Başsilâhşor, 9 - Arpa emini, 10 - Kethüda kâtibi, 11 - Masraf kâtibi, 12 - Kiler kâtibi, 13 - Et kâtibi, 14 - Yemeklik ağası, 15 - Alay başçavuşu ve sekiz nefer alay çavuşları, 16 - Mataracıbaşı, 17 - Tüfekçibaşı, 18 - Şâtırbaşı ve şatırlar.

Bu sayılanlar vezirlerle beylerbeyilerin maiyyetindeki memur ve zâbitlerdir. Bunların memur oldukları vilâyet ve sancakların hâsılat ve varidatlarına göre maiyyetlerinde binlerce asker bulunur ve sefere bu askerle giderlerdi Bulundukları vilâyet ve sancaklarda başkaca zabıta memurları olmayıp emniyyet ve asayiş kapı halkıyle temin olunurdu.

KAPI HASEKİ AĞASI (قپو خصکی آغاسی) [*Sar.*] Eski saray baltacılarından kızlar ağasının sadrazam nezdindeki işlerini takibe memur olana verilen addır. Yine eski bir tâbirle kızlar ağasının kapı çuhadarı demekti

KAPI KETHÜDASI (قپو کتخداسی) [*İda.*] Valilerle sancak beylerinin, dairelerin ve Patrikhanenin Bâb-ı Âli ve resmî dairelerdeki işlerini takibetmek üzere tâyin eyledikleri memura verilen addır. Eyalet kapı kethüdaları valilerin tam salâhiyyetli vekilleri makamında olup onlar namına müstediyat ve taahhüdatta bulunurlardı. Bunlar memur oldukları yere göre de isim alırlardı. .... eyaleti kapı kethüdası, ... daire kapı kethüdası, Patrikhane kapı kethüdası gibi. Kapı ketbüdaları ilkin vali ve sancak beyleri tarafından seçilir, vazifeleri onların memuriyyetlerinin devamı müddetince sürerdi. Bu hizmetin şahsa bağlı kalması mahzurlu görülerek 1280 (1863) senesinde kapı kethüdalarının tâyin ve azil şekilleri değiştirilmiş, devletçe tâyin ve azilleri esası kabul olunmuştur.

Vak'anüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazması nüsha, c. 10, S. 71-72) bunun için şu izahatı veriyor: «O vakte kadar taşra vüzera ve valileri ile sair memurların İstanbul'da kapı kethüda ve kapı çuhadarları vasıtasiyle muhaberat-ı merkeziyye icra ve memleket mesalihini evrak ve muharrerat-ı âzimesiyle ecvibe-i mersule ve me'huze (yazdıkları yazılar ve aldıkları cevaplar) mumaileyhim tarafından tesviye ettirilmekte idi. İşbu usulde ıttırat olmayıp çünkü bunlar

memleketler namına olmayıp zate mahsus idiler. Yani bir vali ve mutasarrıf ve sair taşra memurları bir mahalle memur ve tâyin olunduğu vakit kapı kethüdası dahi beraberce tâyin olunur ve bunların çoğu o memurun müteallikat (akrabalarından) ve müntehibatından (seçkinlerinden) bulunurdu. Azil ve nasp vukuunda bunlar dahi değiştiğinden umur ve mesalih-i memalik ve ibada dair derdest olan evrak seleften halefe devr ile teamül olunup bunların muktaziyyat-ı icraiyyesi mühimsenmez idi. Memleket ve milletin menafiini mucip ıslahat-ı lâzimenin icrası sırasında işbu kapı kethüdalık vazifesinin dahi bir esas-ı sahiha istinadı (sağlam bir temele dayanması) icab-ı hal ve maslahattan bulunduğu Bâb-ı Âlice ledelmütalâa bademe kapı kethüdaları eyalet ve elviye namiyle memur olup azil ve nasp vukuunda bunların tebeddülü icap etmiyerek daimî surette mensup olduğu memalik işiyle iştigal edilmesi ve memurin maaşlarından münasip miktarının ifraziyle bu husus için intihap ve tâyin olunacaklara verilecek maaşlara karşılık tutulması ve bunun için Bâb-ı Âli derununda bir daire tahsis olunarak posta günleri mevcut bulunarak gelip gidecek evrakın oradan kaydiyle ve taatisinin usul ittihaziyle rical ve bendegân-ı devletten zevat-ı müntahabe (seçilmiş adamlar) eyalet ve elviye kapı kethüdalarına tâyin kılındılar. Bu usulün tesisi olvakit sadaret müsteşarı bulunan Muhtar Efendi merhumun semere-i himmet-i mahsusasıdır. Bu sırada ordular için dahi Bâb-ı Askerîde müstakil kapı kethüdaları ve kapı çuhadarları nasp ve tâyin kılındı.»

Patrikhane hariç olmak üzere vilâyet ve livaların kapı kethüdaları 1908 Temmuz inkılâbından evvel kaldırılmıştır.

KAPİ KOLU (قپو قولی) [*Mim.*] Kapının açılmaması için arkasına konulan kalın ağâcın adıdır. Bu ağaç çekildiği zaman tam kapının arkasına gelecek surette kapının iç tarafının sağ ve sol kısmındaki duvarın içine açılan birer deliğe girer ve kapının açılmaması için arkasına getirilmek istenildiği zaman duvarın içinden çekilerek mukabilindeki deliğe bir miktar girecek vaziyyete getirilirdi. Duvarın bir kısmı ağacı tamamen içine alacak şurette oluklu olduğu halde diğer kısmı bir karış kadarını alacak tarzda idi.

KAPI KULESİ (قپو قولەسی) [*Mim.*] Kale, saray ve mabet kapılarının iki tarafına kule şeklinde yapılan kısımlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar kale veya sarayın müdafaası işine yarardı.

KAPI KULU (قپو قولی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağını teşkil eden efradın heyet-i mecmuasına verilen addır. Kapı kulu denilen devlet askerinin piyadesi yeniçeri olduğu gibi süvarisi de sipah ve silâhdar ile dört bölük dahi denilen ulûfeciyan-ı yemin ve yesar ve gurabay-ı yemin ve yesardı. Bunların hepsi muvazzaftı.

Cevad Paşa (Tarih-i Askeri-i Osmani, kitab-ı evvel, s. 2) kapı kuluna hassa askeri denilebileceğini söylüyor ve bap ve kapı lâfızlarının hükümdarların oturdukları yerlere alem olması dolayısiyle bu tâbirin yakışık aldığını söylüyor.

Yine Cevad Paşa, (sayfa 3) kapı kullarını yedi kısma taksim etmiştir:

1 - Yeniçeri, 2 - Acemi oğlanlar, 3 - Topçu, 4 - Cebeci, 5 - Top arabacısı, 6 - Humbaracı, 7 - Saka.

Bir zamanlar Viyana'yı muhasara edebilecek askerî kudret gösteren kapı kulunun zamanla iler tutar yeri kalmıyacak derecede bozulmuş olmasından dolayı İkinci Sultan Mahmut devrinde 1241 (1825) ortadan kaldırılmıştır.

KAPI KULU ASKERİ (قپو قولی عسکری) [*Ask.*]] Merkezdeki askerî teşkilât hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yeniçerilerle sipahi bölükleri kapı kulu askerini teşkil ederlerdi.

KAPIKULU SİPAH BÖLÜĞÜ (قپو قولی سپاه بولوکی) [*Ask.*] Kapıkulu sipahisinin ayrılmış bulunduğu altı bölükten birinci bölüğün adı idi, Bu bölüğe «kırmızı bayrak» da denilirdi. Bu bölüğün vazifesi harb sahasında hükümdarın sol tarafında durup onu ve sancağını muhafaza etmekti. Bölüğün ağası «sipah ağası» adını taşırdı. Bu bölükler kırmızı başlık giyerlerdi.

KAPIKULU SÜVARİSİ (قپو قولی سواریسی) [*Ask.*] Hükümet merkezinde devlet hazinesinden ulûfe ve yevmî tâyinat alan daimî süvari askeri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar sipah, silâhtar, ulûfeciyan-ı yemin ve yesar, gureba-i yemin ve yesar adlı bölüklere ayrılmışlardı. Hazineden doğrudan doğruya maaş olmayıp kendilerine dirlik olarak tahsis olunan «timar»lar dolayısiyle sefere atlı olarak iştirak edenlere «sipahi» denilirdi. Müsellemler de ilk zamanlarda seferlerde atlı olarak bulunurlar ve süvari vazifesini görürlerdi.

Kapıkulu süvari teşkilâtı Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın tavsiyesiyle Birinci Murat zamanında yapılmış idi. Daha sonra «ulûfeciyan-ı yesar», «ulûfeciyan-ı yemin», «gureba-i yemin» ve «gureba-i yesar» adlariyle dört kısım kapıkulu süvarisi daha ihdas edilerek

süvariler bu suretle altı bölüğe çıkarıldı. Bu son dört bölüğün teşkil tarihi katî olarak bilinmiyorsa da on beşinci asrın ilk yarısı içinde olduğu kuvvetle tahmin edilebilir.

Bu altı Bölük baştan sıra ile ikişer ikişer «baş bölüklüler», «orta bölüklüler», «aşağı bölüklüler» ismiyle de anılırlardı.

Kapıkulu süvarisinden ilk teşkil edilen sipah ve silâhtar bölüklerinin birincisine «kırmızı bayrak», ikincisine «sarı bayrak» isimleri verildiği gibi son teşkil olunan dört bölüğe de «bölükât-ı erbaa» veya «alaca bayrak» denilirdi.

Kapıkulu süvarisi altı bölükten teşekkül ettiği için bunlar «altı bölük» ismiyle de anılırlardı.

Bu altı bölükten her birinin ayrı ayrı bölük ağası, kethüda, kethüda yeri, kâtip, kalfa isimleriyle büyük ve başçavuş namlarında küçük zâbitleri vardı. Kanunnamedeki sarahate göre (Fâtih Kanunnamesi, s. 11) Altı bölük kumandanları özengi ağalarından mâdut olup teşrifattaki dereceleri de kanunuame ile tesbit edilmiş idi.

Kapıkulu süvarisinden her bölüğün vazifesi ayrı ayrı idi. Bunlardan silâhtar bölüğünün kumandanı «Silâhtar Ağa» idi. Bu; hükümdarın sancağını taşırdı. Bu bölük, başlarına sarı serpuş giyerlerdi. Harb zamanlarında padişah sancağının sağ tarafında dururlar, hükümdarı ve otağını muhafaza ederlerdi.

Sipah bölüğünün vazifesi harb sahasında hükümdarın sol tarafında durup onu ve sancağını muhafaza etmek idi. Bölük ağaları «Sipah Ağası» ismini taşırdı. Bu bölüklüler kırmızı başlık giyerlerdi.

Ulûfeciyan-ı yemin; harbde vezir-i âzam ve devlet erkânının muhafazası ile mükellef idiler. Bayrakları yeşildi.

Ulûfeciyan-ı yesar, harbde hükümdarın sancağının muhafızlığında ve vezir-i âzamın maiyetinde bulunurdu. Bunların bölük bayrakları kırmızı ve ak renkli idi.

Gureba-i yemin; harbde merkezdeki saff-ı harbin sağında ve ordunun sağ cenahının muhafızlığında bulunurdu.

Gureba-i yesarın vazifesi sancak muhafızlığı idi. Bunlar aynı zamanda vezir-i âzamın maiyetinde bulunurlardı. Harbde saff-ı harbin solunda ve ihtiyatta beklerlerdi. Garipler; Anadolu, Mısır ve Afrika'dan gelmiş yabancı efrattan mürekkep idiler.

Bu kayıtlardan kapıkulu süvarisinin harbde hükümdarın kendisini, otağ ve sancağını, hazine ile vezir-i âzam ve devlet erkânını muhafaza ile mükellef oldukları anlaşılır.

Hükümdar harbe giderken sipah bölüğü sağ, silâhtar bölüğü solda yürür ve yeniçeriler de hükümdarın önünde giderlerdi.

Kapıkulu süvarisinin silahları bir pala, bir mızrakla eğerinin başına asılı olan ve «gaddare» ismi verilen bir kılıç idi. Bunlar; zahmete katlanan ve atik olan Anadolu atlarına binerlerdi. Harbde iki derin hat üzerinde nizam alarak münavebe ile düşmana hücum yaparlardı.

Altı bölük efradından «mülâzım» namiyle üç yüz süvari ayrılarak sefer zamanında sözlü ve yazılı emirlerin tebliğ ve irasiyle tavzif olunurlardı. Bu itibarla o gibilerin vazifeleri yaverlik ve emirberlik mahiyetini alırdı. Bunlar hazar zamanında mirî mukataalar idaresiyle cizye cibayeti misillû işlerde istihdam olunurlardı.

Kapıkulu süvarisinin sipah kâtibi unvanını taşıyan bir kâtibi vardı. Bu kâtip bölüklerin kaytlarını tutardı. Kapıkulu süvarilerinin maaşları yeniçeriler gibi divanda merasimle verilmezdi. Bunların memur-ı mahsusu ulûfe zamanında divana gelerek kendi ocaklarına ait keseleri alır, sonra bu keseler vezir-i âzam huzuriyle efrada tevzi olunurdu. Bunlar maaşlarını alırlarken yeniçerilerin esami cüzdanları gibi «iptida» denilen askerî hüviyyet varakalarını gösterirlerdi.

Kapıkulu süvarilerinin hükümet merkezinde yeniçeriler gibi müstakil kışlaları yoktu. Bunlar ilk zamanlarda İstaabul'da bulundurulmuşlar ise de sonraları at beslemek hususunda kolaylık olmak için İstanbul, Bursa, Çorlu ve Edirne civarındaki köy ve kasabalarda yerleştirilmişlerdi. Daha sonraları bütün vilâyetlere dağıtıldılar. İstanbul'da bulunanlardan evli olanlar evlerinde, olmıyanlar da hanlarda ve bilhassa «Kurşun Han»da iskân edilirlerdi.

Sipahi ağalarından sipahi ağası sancağa çıkacak olsa üç yüz bin ve silâhtarla ulûfeciyan-ı yemin ağaları iki yüz bin akça has ile sancak beyi olurlardı. Ulûfeciyan-ı yesar ile gureba-i yemin ve gureba-i yesar ağaları harice çıktıkları vakit sancak beyliği ile çıkmayıp defter kethüdası olurlardı.

Kapıkulu süvarisi mutlaka hükümdar ile sefere giderlerdi.

Kapıkulu süvarileri «devşirme»lerden teşkil olunurdu. Yeniçeri ocağına mahreç olan acemi oğlanları talim ve terbiye edildikten sonra piyade veya süvariliğe ayrılırlardı. Bostancılarla iç oğlanı denilen saray çıkmaları da kapıkulu süvariliğine alınırlardı.

Yeniçerilerden de kapıkulu süvarisi olanlar varbı. Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı

Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtı Kapıkulu Ocakları, c. 1, s. 349-350) bunun için şu tafsilâtı veriyor: «Yeniçerilerden uzakta uzun müddet hizmet edenlere ve muharebelerde yararlık gösterenlere kapıkulu süvariliği verilirdi. Asgari yevmiye on altıncı asrın ilk yarısından on yedinci asır ortalarına kadar on üç akça idi. Fevkalâde hizmeti görülenler olursa onlar Solak payesiyle ve on beş akça ile süvari olurlardı. Kapıkulu süvarisi olmağa «bölüğe çıkma» denilirdi. Zagarcılar ile sekbanların on sekiz ve yayabaşıların yirmi beşer ve yeniçerilerin ise en son yevmiyelerine göre bölüğe kaydedilmeleri kanundu.

«Yeniçeri ocağından bölüğe geçen yani süvari olan efrada hükümet tarafından üç yüz akça okluk (tirkeş) ile hayvan ve eğer bedeli verilirdi. Bölüğe geçen yeniçerilerin tezkireleri ocak muhzırı tarafından divandan alınarak kendilerine verilir ve yeniçeri ocağiyle alâkaları kesilirdi. Yeniçerilerin bölüğe çıkmaları için ya re'sen hükümdarın iradesi veyahut yeniçeri ağasının müstahik olanları arzetmesi veya terfi için bir sebep bulunması lâzımdı.

«Yeniçeri ağası değişince yeni gelen ağa kanun üzere kendisine verilen salâhiyyet dairesinde terfi ve terakkiler yapar ve bu miyanda yeniçerilerin kıdemli ve müstahiklerinden bazılarının bölüğe çıkmalarını yani kapıkulu süvarisi olmalarını arz ile müsaadesini alırdı. Bölüğe tâyin edilenlerin sipahi ve bir kısmı silâhtara naklolunurdu.

On yedinci asrın son yarısından sonra süvarilerin gözden düşüp itibarlarının kalmaması ve yeniçerilerin nüfuzlarının artması üzerine bunların süvari sınıfına nakilleri usulü ehemmiyetten düşmüştür.

Ağa bölükleri efradının yekûnu Kanunî Sultan Süleyman zamanında yedi bin kişi raddesinde idi. Sonraları miktarı yirmi bini tecavüz etmiştir.

Kapıkulu süvarisinin ulûfeleri hizmet ettikleri senelere göre değişirdi. En aşağı ulûfe altı, en yüksek de doksan akça idi. Altı bölükten baş bölüklüler yevmiye on üç, orta bölüklüler on bir, aşağı bölüklüler de doksan akça yevmiye alırlardı.

Sipahiler Dördüncü Murat'la Köprülü Mehmet Paşa'dan yedikleri darbe üzerine kadir ve itibarları kalmamış idi.

KAPIKULU ULÛFESİ (قپو قولی علوفه‌سی) [*Ask.*] Yeniçeri ağalariyle devlet ricali tevabiinin (ağaları, adamları) ocaktan aldıkları ulûfe yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri ocağı zamanla eski intizamlarını kaybettikleri gibi ulûfe de birçok suiistimale uğramış ve en nihayet Hicrî 1153 (1740) senesinde ocağın intizamını kökünden sarsan ulûfenin satılması işi meydana çıkmıştır. O tarihten sonra ulûfe bir nevi sehim kâğıdı makamına geçti ve askerle ulûfeye tasarruf edenler ayrı ayrı şahıslar halini aldı. Kütükte yazılı oldukları halde efendilerinin daireleri hizmetiyle meşgul olarak kışlaya ayak basmadıkları, muharebelere iştirak etmedikleri halde oturdukları yerde geçim vasıtası gibi ulûfelerini alanlar peyda oldu. İşte yeniçeri ağalarının kendi adamlariyle enderun ve bîrun ricalinin tevabiinin bu suretle askerlik hizmeti karşılığı olmaksızın aldıkları paralar için bu tâbir meydana gelmiştir. Yeniçeri ocağının 1241 (1825) de ilgası üzerine bu da ulûfe ile birlikte tarihe karıştı.

KAPILANMAK (قپولانق) [*Hal.*] Bir daireye veya konağa intisabetmek, iş ve hizmet bulmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KAPILI ULÛFESİ (قپولی علوفه‌سی) [*Mal.*] Yeniçeri ocağı kütüğünde yazılı oldukları halde efendilerinin daireleri hizmetiyle meşgul bulunan ve kışlaya ayak basmıyanların aldıkları ulûfe hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vak'anüvis Lûtfi Efendi Hicrî on ikinci (Milâdî on sekizinci) asır sonlarındaki askerlik işlerini ve o miyanda ulûfe alanları tetkik ederken (Lûtfi Tarihi, c. 8, s. 357) şöyle diyor:

«Ulûfe alan efradı üç sınıfa taksim edebiliriz. Birinci sınıf paşaların agavatı olup bunlar kütükte mukayyet iseler de efendilerinin daireleri hizmetiyle meşgul olarak kışlaya ve muharebeye ayak basmazlar ve oturdukları yerde cihet-i taayyüş (geçim yofu) gibi ulûfelerini alırlardı. Beyn-en-neferat (yeniçeriler arasında) bu ulûfeye «kapılı ulûfesi» denilirdi. İkinci sınıf müftharan idi. Şöyle ki 1150 tarihlerinden sonra ulûfe beratlarının bey' ve şirasına (alınıp satılmasına) izin verildiğinden vakt ü hali düzgün olan adamlar ve hususiyle bedesten hacegileri irat alır gibi yeniçeri beratlarını sahiplerinden satın alıp mevacip çıktıkça hisselerini alırlar ve içlerinde meteaddit ulûfeyi uhdesinde cem etmişler dahi bulunur idi. Binaberin «müftharan ulûfesi» hizmet mukabili askerî tahsisattan olmayıp âdeta esham taksiti hükmünde idi. Üçüncü sınıf dahi bilfiil (filen) askerî hizmet ifa eden yeniçerilerdi.»

KAPI OĞLANI (قپو اوغلانی) [*Sar.*] Eskiden ak ağalardan intihap edilen ve Bâb-ı Hümayunun en büyük zâbiti olan kapı kethüdasının maiyetinde bulunanlara verilen addır. Bunlar otüz kırk kişi kadardı.

§ [*Ida.*] Eskiden patrikhanelere ve sefaretlere ait işleri Bâb ı Âli dairelerinde takip eden memura bu ad verilirdi.

KAPI OĞLANI KETHÜDASI (قپو اوغلانی کتخداسی) [*Sar.*] Saraydaki kapı oğlanlarının âmirinin adıdır. Kırk akça yevmiyesi vardı.

KAPI OĞLANLARI (قپو اوغلانلری) [*Sar.*] Kapı hizmetinde bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bir zaman sayıları on altı iken sonraları otuza çıkarılan kapı oğlanları ak hadımlardı. Büyük ve küçük odalardaki oğlanlara nezaret etmek de bunların vazifesi idi. Geceleri bu oğlanların aralarında yatarlardı. Bayağı günlerde başlarına Selimî, divan günlerinde mücevveze giyerlerdi. On altıncı asırda yevmiyeleri onar akça olup yıllıkları sarık ve elbiselik kumaşları vardı. Bunların münhallerine öteki odalardaki zülüflü tavaşiler geçirilirdi.

KAPI OLMAK (قپو اولق) [*Ask.*] Yeniçeri devrinde her yedi senede bir kere ocak askeri esamesi tevcih olunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KAPI PERDESİ (قپو پردەسی) [*San.*] Soğuk girmemesi ve kapı kanadı hizmeti görmesi için kapıların iç taraflarına asılan perdeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunların alt ve üst taraflarında uçkur gibi kısımlara geçmiş ağaçlar, perdenin düz ve daima kapalı durmasını temin ederdi.

Cami kapılarına konan büyük meşin perdelerin daima açılıp kapanmaması ve girenlerin kolaylığı için yalnız bir kişi girecek kadar kapı gibi küçük bir parçası vardır. Bu perdeler üzerinde yazı ve süsler işlenmiş kısımlar da bulunur. Eski Türk evleriyle konaklarında kapı perdeleri çok kullanılırdı. Bunlar içi pamuklu ve dikişli olur ve kumaştan yapılmış olanların elle tutulacak yerlerine, kirlenmemek için meşin kaplanırdı.

KAPISI MÜKEMMEL VEZİR (قپوسی مکمل وزیر) [*Ida.*] Kapı halkı çok olan vezirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunların maiyetleri en aşağı üç yüz kişi idi.

KAPI TACİ (قپو تاجی) [*Mim.*] Kapıların üstüne tezyinî mahiyette yapılan ve bir taç teşkil eden yüksekçe kısmın adıdır. Buna «kapı tepeliği» de denir.

KAPI TOKMAĞI (قپو طوقاغی) [*Mim.*] Eski evlerin kapılarını çalmak için kapı kanadları üzerine ve el yetişecek yükseklige tesbit edilen madenî bir levha ve buna merbut olup elle tahrik edilerek levhaya vurulan ve bu suretle ses çıkaran tokmağın adıdır. Bunların çok süslüleri yapılırdı. Eski Türk evlerinde bu tokmaklar yerine halkalar da kullanılır ve bunlara «kapı halkası» denilirdi.

KAPI TOPU (قپو طوپی) [*Mim.*] Kapıların zenbereklerini açmak için kilide takılan top şeklindeki yuvarlakların adıdır. Bunlara «kapı elması» da denir.

KAPIYA ÇIKMA (قپویه چیقمه) [*Ask.-Sar.*] Saray ağalariyle kapıcı, bostancı gibi hademenin dış hizmetlere kayırılmaları ve acemi oğlanları kışlalarındaki devşirmelerin muayyen zamanlarda, yahut lüzum görüldükçe yeniçeri ocağiyle diğer askerî hizmetlere geçirilmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Çıkma; biri büyük, diğeri küçük olmak üzere iki türlü idi. Büyük çıkma saltanat değişikliğinde, küçük çıkma da alelâde zamanlarda olurdu. Bundan başka hanedan mensuplarının sünnet veya nikâhı gibi vesilelerle de çıkma olurdu. Bunlar da küçük çıkmadan sayılırdı.

Devşirme usulü kaldırılıp acemi oğlanları kanunu ile ocak dışındaki cemaatlerin vaziyetlerinde tebeddül vuku bulduktan sonra bu tâbir yalnız saraydan memuriyetlerle çıkanlar hekkında kullanılırdı.

KAPIYA ÇIKMAK (قپویه چیقمق) [*Ask.*] Acemi oğlanlardan yeniçeri ocağına geçirilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «ocağa çıkma» tâbiri de kullanılırdı. Acemi oğlanların ulûfeleri iki, iki buçuktan ziyade olamazdı. Ziyade ile kapıya çıkarılırlardı.

§ [*Sar.*] Saray hizmetinde bulunanlardan dış hizmete çıkanlar hakkında da kapıya çıkma tâbiri kullanılırdı.

KAPI YAYABAŞILARI (قپو یایا باشیلری) [*Ask.*] Yeniçeri zâbitlerinden birinin unvanı idi. On altıncı asrın son yarısında yirmi beşer bin, daha sonraları yirmi altışar bin akça dirlik verilirdi. Yayabaşılardan haseki olanlara ise otuz akça zeamet verilmesi emrolunmuştu. Fevkalâde hizmetleri görülenlere bazan Anadolu Beylerbeyliği dahilinde bulunan on dört yaya beyliğinden birinin verildiği de olurdu.

KAPIYI BÜYÜK AÇMAK (قپویی بیوك آچمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle çok masraf etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KAPIYI SIR ETMEK (قپویی سر ایتمك) [*Sof.*] Kapıyı kapatmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tekkelerde dervişler kapıyı kapat demezler, kapıyı sır et derler.

Şeyhim; var ise söyle erenler kelimatı
Dinletme bana tekkedeki mustalahatı
(Şem'in külün al) (kapıyı sır eyle) demekle
Haşa bulasın nar-ı dil ü bab-ı necatı
Allah için olmazsa eğer çekdiğin evrat
Nutkun tutulunca şaşırırsın salâvatı

İzzet Molla

KAPI YOLDAŞI (قپو يولداشی) [*Hal.*] Bir kapıda hizmet eden iki uşağın her biri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KAPİTÜLÂSYON (قابيتولاسيون) [*İda.*] Doğu ve Yakın Doğu memleketlerinin yalnız bir taraflı olarak Avrupa ve Amerika devletlerine tanıdıkları birtakım imtiyazlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kapitülâsyon (Capitulation) lûgat mânası itibariyle, müdafaa eylediği mevkii ve emri altında olan askeri düşmana teslim eyliyen bir kumandanın teslim şartlarını havi akdeylediği mukavele demek olduğu halde bu mâna tevsi ve teşmil olunarak anlaşmazlığa uğramış olan iki taraf arasında hâsıl olan anlaşmaya da «kapitülsyon» denilmiştir.

Tarihî mânasiyle kapitülâsyon ise bir devlet tebeasının diğer bir devlet memleketinde temin ettiği haklar demektir. Eski zamanlarda İsviçre askerinin hizmetinde bulundukları hükümetle münasebetlerini tâyin ve tanzim eden mukaveleye de «kapitülâsyon» veya kısaca «kapitülâ» denilirdi.

Devletler hukuku ıstılahlarından olmak haysiyetiyle kapitülâsyonun tarifi de şöyledir: Lâtince'nin «kapitülâsyo» kelimesinden muştak olan kapitülâsyon, fusul ve ebvap veya maddeleri «kapitüla» şamil olan bir tahrirat veya senet mâuasındadır. (Charlemagne) zamanında neşrolunan emirnamelere «kapitülarya» derlerdi. Mecmua-i ahkâm demektir.

Osmanlılarda kapitülâsyonlar muahededen ziyade fermana benzer; o vadide yazılır ve mütekabil ahkâmı ihtiva etmezdi. Devlet ecnebilerle muahede akdetmez, tebeanın mesalihine müteallik katî taahhütler altına girmeyi istemezdi. Ecnebi imtiyazlarını veren padişahların fikrince kapitülâsyonlar her ne vakit istenirse istirdat (geri almak) ve lâğvolunabilirdi. XVIII. asra kadar bu yolda muahede yapılmamış, yalnız ferman yazılmıştır. İşte Osmanlılarda «kapitülâsyon» namını alan bu vesikalardır.

Ecnebi imtiyazlarının temellerini kuran, maglûbiyyeti üzerine Türklere sığınan ve yardım istiyen Fransa Kralı (Birinci Francois) veren de (Kanunî Sultan Süleyman) dır. Kanuni'nin merhametinden çıkan maraz Osmanlılığın vücudünü uzun zaman kemirmiş, terakkiden ve hattâ bir zamanlar hakkiyle hükümet icrasından kendisini alıkoymuştur. Meşhur (Charles-Quint) ile muharebeye girişen (Birinci Francois) esir düşünce annesi hükümet namına Sultan Süleyman'ın merhametine sığınmış olmasiyle Kanunî bir uluvv-i cenap göstermek için Macaristan üzerine sefer açtığı gibi Francois'nın Charles-Quint ile akdettiği (Madrit Muahedesi) üzerine Francois serbest kalınca Fransa kralı ile Osmanlı padişahı arasında iki memleketin ticaret ve dostluk münasebetlerini tanzim ve tekid eden bir vesika da imzalanmıştır. Fakat 1535 tarihli olan bu vesika tetkik olunursa bundan Osmanlılardan ziyade Fransızların işine yarıyacak mahiyyette olduğu anlaşılır.

Kapitülâsyanların sebep ve menşei ile uzun bir zaman devam etmesinin sebep ve hikmeti (kapitülâsyonlar, mütercimleri Ali Reşat ve Macar İskender, Mukaddime) şu suretle kayıt ve izah olunmaktadır:

«Şarkta mütemekkin (oturan) hıristiyanların pek çok zaman İslâm ahali arasında tecerrüt halinde yaşadıkları ve her türlü zulüm ve teaddilere mâruz kaldıkları malûmdur. Şeriat hükümlerinin ecnebilere tatbiki kabil olmamasına mebni Türkiye tarihinde birçok emsaline tesadüf olunan taassup galeyanına karşı onlara ahdî teminat vermek ve kendilerini büsbütün ayrı ve müstakil birtakım kanunlara tâbi bulundurmak icabediyordu. İşte bu lüzuma mebnidir ki İslâm diyarında mütemekkin ecnebilerin mensup oldukları konsolosların himayeleri altında yaşamaları, can ve mallarının taarruzdan masuniyyetini, kendi memleketleri dahilinde cari kanunlara tabaiyyetlerini temin ve imkân altına alan kapitülâsyonlar usulü meydana çıkmıştır. Avrupa'nın dört asırdan beri Şark iskelelerinde devletler hukuku nokta-i nazarından cidden hayrete değen birtakım imtiyazlara ve müstesna bir mevkie nail olduğu şüpheden varestedir. Lâkin bu fevkalâde mevkii zaruri ve mazur kılan şey şarktaki İslâm ve Hıristiyan unsurları arasında efkâr ve hissiyyat, âdat ve adâp, mevzuat ve müessesat-ı milliyye, diniyye ve içtimaiyyece de büyük zıdlar ve ayrılıklar ile islâmlık ve hıristiyanlık âlemini ayıran nefret hissidir. Bu mübayenet ve tezadın şiddet ve kuvvet kesbetmesiyle bu müstesna mevkii bizzarure temadi eylemiş ve nihayet çarnaçar değişmez bir hal almıştır. İşte bu mevkiin bunca müddet devam etmesinin hikmeti budur.»

İslâm-Hıristiyan rekabetinin eski bir şey olduğu ve bu yüzden bir hayli hâdiselerin cereyan etmiş bulunduğu şüpheden azâde bir keyfiyettir. Fakat kapitülâsyonların idamesini mecburi kılan ve temadi ettiren keyfiyyet bu iki din sâliklerinin aralarındaki ihtilâftan ileri gelmediği de şüphesizdir. Bunu böyle yapan kapitülâsyonların Avrupalıların lehlerine olması ve Türklerde vaktiyle kendileri tarafından bir âtıfet şeklinde verilen bu fermanları yırtıp atacak bir kuvvetin bulunmaması keyfiyyetiydi. Nitekim bu kudret hâsıl olur olmaz Avrupalıların kendiliklerinden kaldırmalarını beklemeksizin bu çok haksız şeyleri kaldırmış, o dakikalarda zaafa düşmüş olan o kudretli Avrupa bunu tanımak mecburiyyetinde kalmıştır. Binaenaleyh kapitülâsyonlar müellifinin mütalâasını bu suretle tashih eylemek icabeder.

Yine aynı müellif «Kapitülâsyonların Menşei» serlevhalı birinci kısımda (sahife 10) kapitülâsyonu «Osmanlı memleketinde daimî veya muvakkat surette mukim hıristiyan devletlerin tebeasına bahşolunan müsaade ve imtiyazları muhtevi olan, Osmanlı Devletinin en ziyade şevket ve nüfuz sahibi olduğu, bütün hükümranlık haklarına mâlik bulunduğu bir zamanda Bâb-ı Âli'nin rıza ve muvafakatiyle akdolunan muahedeler» suretinde tarif ettikten sonra dikkate değen şu satırları yazıyor:

«Umumi hakların malûm usul ve kaideleri arasında bir istisna teşkil eden bu muahedelerin bahş ve temin ettiği imtiyazlar cümlesinden olmak üzere şunu zikredebiliriz ki Osmanlı memleketinde mukim Avrupalılar mahallî hükümetlerin kaza ve icra haklarından geniş bir mikyasta azâde kalmak ve diplomasi memurlariyle konsolosların temsil ettirdikleri kendi hükümetlerine tâbi bulunmak hakkını haizdirler. Böyle bir imtiyazın ehemmiyyetini lâyıkiyle takdir edebilmek için Avrupa memleketlerinde mütemekkin ecnebilerin âdi haklar nokta-i nazarından mahallî hükümetlere ve orada mer'i kanunların tesir ve nüfuzuna tamamiyle tâbi olduklarını ve hiçbir hususi hak iddiasında bulunamadıklarını nazar-ı itibara almak kâfidir. Ecnebiler hakkında gösterilen muamele mahallî ve aslî ahali hakkındaki muamelenin aynıdır. Millî hâkimiyyetin tabiî bir neticesi olan bu hal bilhassa verginin tevzi ve cibayeti emrinde zabıta memurlarının icraatında ve hukuk ve ceza kanunlarının icra ve tatbikinde açıkça görülür. Avrupa'daki konsoloslar bazı vazifelerle mükellef iseler de hâkimlik vazifesini icra edemezler. Türkiyedeki ecnebilerin hali ve vaziyyeti ise büsbütün başkadır. Bunlar orada (haric-i ez memleket) tâbir olunan imtiyaza maliktirler. Diğer tâbirle kendilerine Osmanlı topraklarının, haricinde mütemekkin nazariyle bakılır. Bu, öyle müfrit ve hadden efzun bir imtiyazdır ki esbabını anlamak, menşeini aramak mühim bir meseledir.»

Kapitülâsyonlar muhtelif namlarla anılır, muahedat-ı atika, uhud-ı atika, imtiyazat-ı atîka da denilirdi.

«Muahede kelimesinin kapitülâsyonlar için kullanılması doğru olamaz. Çünkü muahedename, lûgat mânası dahi delâlet ettiği veçhile karşılıklı teahhütleri şamil bir vesikadır. Kapitülasyonlar ise bu unvanın şamil olduğu nadir istisnalardan sarf-ı nazarla, taraflardan birine haklar, imtiyazlar ve türlü müsaadeler bahşeylemiş ve yalnız veren taraf taahhüdata girmiştir. Şu halde «uhud-ı atika» tâbiri daha muvafıktır.

«Kapitülâsyonlar, dahilî bir nizamı andırır; ecnebilerin Osmanlı memleketinde hal ve mevkilerini tâyin ve tanzim ederdi. Mamafih ecnebi bir devlete karşı taahhüdü havi olarak verilmiş olmalarına göre bir ahitti ve ferman şeklinde olmasına nazaran şahsî muahede olmak icabederdi.

«Devletlerin yaptıkları muahedeler bir nokta-i nazardan ikiye taksim olunur. Bir kısmına muahedat-ı şahsiyye, diğer kısmına muahedat-ı hakikiyye ve tarihiyye denir.

«Muahedat-ı hakikiyye veya ayniyye bunları müzakere edenlerin şahısları nazar-ı itibara alınmıyarak mevzuları olan mevaddı veya maddeyi istimal eder. Muahedat-ı ayniyye müddetleri muayyen değilse hükümet şekli değişse bile mer'iyyetleri mecburi olur.

«Muahedat-ı şahsiyye ise âkitleri olan hükümdarların şahıslariyle kaim ve ölümleriyle hükmü itibardan sakıt olur. İşte ilk kapıtülâsyonlar şahsî muahedeler sırasına dâhil ve devlete ait vesikalardan madud oldukları için bu kaideyi nazar-ı dikkate alan Fransa hükümeti saltanat tebeddül ettikçe selefinin vermiş olduğu kapitülâsyonu yenilettirir ve yeni ahitname ile yeni imtiyazlar istihsal ederdi. Bu suretledir ki kapitülâsyonlar yirmi beş otuz maddeden başlayıp seksen maddeyi tecavüz etmiştir. Son kapitülâsyonlara teyidi gösteren bazı lâfızlar derç ve ilâve olunduğundan bunların artık yenilenmesine lüzum görülmemiştir.»

Osmanlı devletinin en parlak devrinde ve hâkimiyyetini cihana tanıttırmış olduğu bir zamanda Kanunî Sultan Süleyman'ın verdiği müsaadeler şunlardır:

Denizde ve karada seyahat serbestisi alışveriş serbestisi, vasiyyet serbestisi, va-

siyyetsiz ölenlerin vesatatiyle veresesine isâl ve teslimi, kaçak borçlu için konsolosun veya vatandaşlarından birinin mes'ul olmaması, tüccar gemilerine devletçe el konulamaması, vicdan ve âyin hürriyyeti, esirlerin iadesi, Fransızlar arasında tekevvün eden dâvaların rüyetinin konsoloslara terk ve ihalesi, konsolosların verdikleri hükümlerin mahallî zabıta ile tenfizi, Fransızlarla Osmanlılar arasında çıkan dâvalarda dâvacının yazılı beyyine olmadıkça hâkimin huzuruna gidememesi, tercüman hazır olmadıkça muhakeme yapılamaması, ceza işlerinde Fransızların ancak sadrazam huzurunda mahkûm edilmesi.

Bunlardan bir kısmı hükümranlık haklariyle o derece alâkadar sayılamaz ve âtıfet kabilinden olarak bahşında büyük mahzurlar görülemez ise de dâvalara ve hükümlerin icrasına taallûk eden hükümler o haklarla kat'iyyen telif olunamamak lâzım gelir. Mamafih o zamanlarda bunlar o kadar nazar-ı ehemmiyyete alınmaz, belki de Avrupalıların işlerine karışmanın lüzumsuz ve faydasızlığına hükmedilirdi. Avrupalıların memlekete celbiyle onlardan istifadenin de bu bapta âmil olduğuna şüphe edilmemek lâzım gelir.

Fransızlar yedi kapitülâsyon almışlardır. Elinde en çok kapitülâsyon olan devlet Fransa idi.

İlk kapitülâsyon milâdın 1535 ve hicretin 941 inci senesinde verilmiştir. Bu tarihe kadar Fransa muvakkat sefaret heyeti göndermekte iken ondan sonra daimî sefir tâyin ve izam eylemiştir.

Kapitülâsyonların ikincisi 977 (1569) de ve Fransa kralı Dokuzuncu Charles zamanında İkinci Selim tarafından verilmiştir. Bu kapitülâsyonda yeni bir imtiyaz yazılıdır ki bundan bilistifade Fransız bayrağı altında seyr ü sefer eden gemilere serbesti verildiği gibi Osmanlı devleti ile muahit olmıyan başka devletler gemileri de ancak Fransız bandırasını hâmil olmak şartiyle Osmanlı kara sularında sefer ve ticaret yapabilmeleri idi. Bu imtiyaz Fransa'nın nüfuzunu artırmıştır. Bu imtiyaz İnebahtı'da Osmanlı donanmasının mahvından sonra verilmiştir. Fransa ile Osmanlı devleti arasında Lehistan politikasından dolayı soğukluk hâsıl olması üzerine İngilizler fırsatı ganimet bilerek İstanbul'a sefir gönderip İngiliz bandırası için serbestlik hakkını istihsâl eylemişlerdir. Mamafih bundan telâşe düşen Fransa, aşağıda görüleceği veçhile İngilizlerin bu imtiyazını feshettirmiştir.

Üçüncü kapitülâsyonu 989 (1581) senesinde Üçüncü Sultan Murat Fransa kralı Üçüncü Henri'ye vermiştir. İngiliz bayrağına verilen imtiyaz bu kapitülâsyonla lâğvedilmiştir. Bundan böyle İngiliz gemileri Cenova, Venedik, Sicilyateyn gemileri gibi ancak Fransız bayrağını çektikleri halde Osmanlı sularında seyredebileceklerdi.

Üçüncü Henri bu muvaffakıyyetten başka teşrifat işlerinde Fransız elçilerinin diğer elçilere takaddüm eylemesini de ihraz ve temin etmiştir. Osmanlı devleti Fransa'ya imparatorluk nazariyle baktığı için sefirlerinin benzerlerine takaddümü kaidesini koymuştur. Halbuki Fransa bir krallık olup bil'umum devletler da böyle tanınmakta idi. Mamafih Viyana Kongresi devletler arasındaki teşrifat kaide ve usullerini koymuş ve Fransız elçilerinin imtiyazı kalmamıştır.

Dördüncü kapitülâsyonu veren Üçüncü Sultan Mehmet ve alan Dördüncü Henri'dir. Bunun verilme tarihi Milâdın 1597 ve Hicretin 1005 senesine musadiftir. Eski ahitleri teyiden verilmiştir.

Beşinci kapitülâsyon 1013 (1604) de Birinci Sultan Ahmet tarafından yine Dördüncü Henri zamanında verilmiştir. Bunda eski imtiyazların teyidinden başka Kudüs'e gidecek papazların Fransa tarafından himaye olunacağı ve sefirlere mahsus eşyadan gümrük resmi alınmıyacağı beyan olunmuştur. Fransızların katolikleri himaye etmeleri asıl bu tarihten başlar. İşbu mezhep himayesi bundan sonra verilen kapitülâsoynlarla tekit edilmiş ve nihayet Berlin muahedesine dahi geçirilmiştir 1614 senesinden sonra Osmanlı devletinin Fransa ile arası açıldıktan başka Fransa'da çıkan dahilî iğtişaşlar ve alelhusus Protestanlık gaileleri Fransa'yı kuvvetten düşürmüş ve şarkta nüfuz ve itibarını kırmıştır. Bundan bilistifade İngilizler, Venedikliler, Felemenkliler Osmanlı devletiyle muahede akdine müsaraat ettiler ve Osmanlı denizlerinde gemilerinin kendi bayraklariyle sefer ve ticaretlerine müsaade aldılar.

Altıncı kapitülâsyon 1084 (1673) senesinde Dördüncü Sultan Mehmed ve On dördüncü Lonis'nin hükümdarlıkları devrinde verilmiştir. Eğerçi bu ahitnamede ecnebi gemilerinin Fransız bandırası altında seyr ü sefer etmeleri kaydı iade olunmadı, fakat buna mukabil gümrük resmi yüzde beşten dörde indirildi ve Fransanın kendi milletinden olan papazlar üzerinde himaye hakkı teyit olundu. Kudüs'e giden papazların himayesi meselesi Fransa tarafından genişletilmek suretiyle tefsir edilmiştir. Bu da «millet» tâbi-

rinin «mezhep» mânasında tefsir olunması ve bundan da mezheplerinin himayesinin çıkarılması neticesine varılmıştır. Bu kapitülâsyon istihsal olunduğu zaman bütün devletler Fransa'yı tebrik eylemişlerdir. Marsilya'da ticaret bu zamandan başlamış ve Fransa'nın ticareti pek ziyade terakki etmiştir. Bu terakkide kapitülâsyonun tesiri pek büyüktür.

Yedinci kapitülâsyon 1153 (1740) tarihlidir. On beşinci Louis devrinde Birinci Mahmut tarafından verilmiştir. Bu kapitülâsyon sonuncudur. Bunda diğerlerine nisbeten muahede şekli ve hali daha ziyade vardır. Resmen Fransa sefaretine tebliğ olunduğu gibi «İlâ maşaallahu Taalâ ahkâmına riayet oluna» cümlesiyle hem muahede şeklini almış, hem de hükmü ebedileştirilmiştir. Bu ferman şekli itibariyle uhud-ı şahsiyyeden sayılamaz. O tarihte Fransa ile Osmanlıların arası gayet iyi idi. Fransa elçisi Rusya muharebesi esnasında ilkin tavassut, sonra harbe iştirâk eden Avusturya'ya karşı açılan muharebenin bitmesinden ve sulh muahedesinin akdine vesatat ve gayret etmiş olmasından dolayı işbu kapitülâsyon verilmiştir.

1740 tan sonra Fransa ile başka kapitülâsyon yoktur. Bir buçuk asır sonra yapılan muahedelerde hep bu kapitülâsyonlardan bahsolunmuştur.

Birinci Sultan Ahmet, Dördüncü Sultan Murat, Sultan İbrahim ve Dördüncü Sultan Mehmet zamanlarında 1604, 1633, 1640 ve 1649 tarihlerinde teyit olunan kapitülâsyonlar sayılarak ve o mahiyette olmıyan 1802 muahedesi dahi ilâve olunarak eski ahitler bazı müellifler tarafından on ikiye çıkarılmakta ise de asıl kapitülâsyonlar yukarda gösterilen yedi taneden ibarettir.

Bu kapitülâsyonların bir kısmı sonradan akdolunan ticarî muahedelerle ve sair suretlerle hükümden sâkıt kalmış idi. Mamafih diğer hükümetlerle de akdolunan muahedeler ile onlara da imtiyaz bahşolunmuş ve bu muahedelerin umumi heyeti Osmanlıların bilhassa zaaf ve aciz zamanında devletin elini kolunu bağlamıştır.

Çünkü kapitülâsyonlar mucebince devlet gümrük resmini en son olarak takarrür eden yüzde on birden fazla artıramaz, büyük devletler tebaasından emlâk vergisi ile onun mütemmimi olan tanzifat vergisinden başka vergi alamazdı. Bu vergi alamamak keyfiyyeti Osmanlı tebaasının rekabetini imkânsız kılıyordu. Çünkü rekabet edebilmek için iki tüccar arasında müsavi şartlar bulunmak lâzım gelir. Ecnebi tüccarları ile Osmanlı tüccarları arasında ise bu müsavi şartlar mevcut değildi.

Memlekette adalet de hiçbir suretle tecelli edemiyordu. Çünkü ecnebi tebaası mahkemeye ihzar olunamıyor, birçok müşkülât çekilerek getirilebilenler ve aleyhlerinde hüküm sâdır olanlar hakkında ise verilen hükümler infaz olunamıyordu.

En ufak ve zaruri olan Belediye hizmetlerinde bile ecnebiler müstesna idi. Onlar hakkında bir şey yapabilmek ya hiç kabil olamıyor veyahut pek güçlükle elde edilebilen semere hiçbir şeye değmiyordu.

Bunu en açık bir surette anlatmak için Avrupa görmüş, Avrupalılarla sıkı temasta bulunmuş olan münevver bir zatın memlekette gazetecilikle tanınmış Ahmet İhsan Beyin Meşrutiyet devrinde pek kısa süren Beyoğlu Belediye Müdürlüğünde maruz kaldığı müşkülâtı kendi ağzından nakletmek bu bapta uzun uzadıya tafsilât vermekten daha faydalı görülmüştür:

Ahmet İhsan Bey hâtıratında (Matbuat Hâtıralarım. İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası Limited Şirketi, 1931, c. 2, s. 137-138) diyor ki: «Müfettişlerim geldikten sonra ecnebi tabiiyyetinde olanların serkeşliğinden biraz kurtulmağa çare aramak üzere bir gün ecnebi konsoloslarını davet eyledim. Vaziyeti anlattım. Kapitülâsyonlardan kurtulmak mümkün değildi. Hiç olmazsa bunun geniş mikyasta tefsirinden vazgeçilmesini ve birtakım tatlı su frenklerinin Belediyeye karşı gelmelerine müsamaha olunmamasını rica eyledim. Zaten bu konsoloslar veya tercümanları tebaalarının işlerini takip için hemen her gün daireye gelirlerdi. Bana o zamanen insaflı davranan Fransız konsolosu olmuştu. Tercümanların bir de ricası vardı. Galatasaray'ın yanından Tophane'ye inen Yeniçarşı sokağındaki bazı uygunsuz evlerin kapatılmasını istiyorlardı. Orası sefaretlere yakın idi. Ecnebi elçilerinin Tophane'den vapura bindikleri iskelenin yolu idi. Ben de muvafık buldum. Evleri boşaltmaya başladık. Fakat en başta pasajın arkasında bir Amerikan oteli vardı. Sahibi de Fransız tebaası idi. Fakat otelin nasıl şey olduğunu herkes biliyordu. Bu Amerikan oteli çok tuhaf ve acıklı bir vak'aya sahne olmuştur. Hikâyeye değer. Fransız konsolosu ile konuştuk. Otel sahibi randevu kabul ederken cürm-ü meşhut halinde yakalamak lâzım geliyordu. İşi İsviçreli müfettişlerime havale ettim. Dairenin Fransızca kâtibi ihtiyar Ermeni vardı. Ondan rica eyledik. Doğruyol'da akşam dolaşıp arkasına takacağı bir kızla Amerikan oteline gidecek, cürm-ü meşhut bizim müfettiş ile bir sivil Fransız konsolosu kavası tarafından tesbit olunacak idi.

«Tertibatımız aynen yapıldı. Zavallı ihityar Ermeni bir Romanyalı kızla yakalandı. Ama yine iş bitmemiş idi. Ertesi sabah daireye geldiğim zaman İsviçreli müfettişim bana şöyle demişti:

— Müdür Efendi; başımdaki saçlarım dimdiktir, belki siz bile görüyorsunuz.

— Ne oldu?

— Ne olacak? Otelci Fransız idi. İş Fransız memuriyle tesbit olunduktan sonrâ cebinden bir Amerikan pasaportu çıkardı.

«Ben bu maskaralıkların envaını müdür olmadan biliyordum. Beyoğlu halkının çoğunun her cebinde bir başka pasaportla gezdikleri malûm idi ve gülmeye başladım. Müfettiş Efendi İsviçreli kafasiyle coşmuş idi ve söylüyordu:

— Kapitülâsyon belâsı kaldıkça hiçbir iş görülmez.»

«Türk Hukuk Lûgati»nde «Kapitülâsyon Maddesi» Osmanlı devletinde kapitülâsyonun başlangıcı ile geçirdiği safhalar kısaca yazıldıktan ve «kapitülâsyonları, adlî. malî ve İdarî kısımlara ayırmak mümkündür» denildikten sonra şu tafsilât verilmiştir:

«Adlî imtiyazlar; aynı devlet tabiiyetinde bulunan ecnebiler arasındaki hukuk ve ceza dâvalarının kendi konsoloshanelerinde görülmesini ifade eder. Ecnebi iki devlet tebaası arâsındaki suçların muhakemesi de Osmanlı mahkemelerine ait değildi. Yalnız Osmanlılarla ecnebiler arasındaki suçlara, mahkemede ecnebinin konsoloshanesinden bir tercüman hazır bulunmak şartiyle Osmanlı mahkemeleri bakabilirdi. Bir ecnebinin suçundan dolayı hapis ve tevkifi kabil olmaz ve meşhut suçlarda ecnebiler kendi konsoloshanelerine teslim edilmek şartiyle tevkif edilirdi. Osmanlı mahkemelerinin bakabileceği bu nevi dâva'arda tercüman huzuru şart idi. Osmanlı hukuk mahkemelerinden verilen ilâmların icrasını bazı devletler kendi üzerine almış, bazısı da Osmanlı devletine bırakmıştı. İlâmın icrası için ecnebiye ait eve, hattâ otel ve matbaa gibi umuma açık yerlere girmek tercümanın huzuruna bağlı idi.

«İdarî imtiyazlar; Osmanlı karasularında ve hattâ limanlarında bulunan ticaret gemilerine, içlerinde suç vâki olsa bile girememek, bunlara iltica eden suçluları alamamak, memleketteki ecnebileri idareten haricine çıkaramıyarak bu salâhiyeti bile ecnebi sefir ve konsoloslarına bırakmak gibi muameleler idi.

«Malî imtiyazlar; kapitülâsyona sahip devletlerin tebaası emlâk vergisinden ve değiştirilemiyen bir nisbetteki gümrük vergisinden ve köprü müruriyesi ile tenzifat resminden başka bir vergi ve resim vermezlerdi. Gümrük vergisinin arttırılmasına, inhisarlar tesisine muhalefet eylerdi.

«Kapitülâsyonların ilgası - 1856 Paris muahedesiyle Osmanlı devletinin Avrupa Hukuk-ı Umumiyesi ve Cemiyeti menafiinden hissedar olması kabul edildikten sonra Âli Paşa kapitülâsyonların ilgası için teşebbüsatta bulunmuş ise de muvaffak olamamıştır. İkinci Meşrutiyetin ilânını müteakıp Bosna-Hersek'in ilhakı üzerine aktedilen muahede ile Avusturya devleti ve Uşi muahedesiyle İtalya devleti diğer devletler razı oldukları halde kapitülâsyonların ilgasına muhalefet etmiyeceklerini taahhüt etmişlerdi. Osmanlı devleti kapitülâsyonları 26 ağustos 1914 (1330) tarihinde ilga etmiş ise de buna diğer devletler itiraz etmiş, İstanbul hükümetine kabul ettirilen Sevr muahedesinin 261 inci maddesinde ise kapitülâsyonları, onlardan doğrudan doğruya veya dolayısiyle istifade eden devletler menfaatine yeniden tesis edileceği ve 1 ağustos 1914 tarihinden evvel istifade etmiyen müttefik devletlere de kapitülâsyonların teşmil edileceği hükmü konulmuştur.

«Yeni Türk devleti kapitülâsyon rejimini kabul etmediğini Misak-ı Millî Beyannamesiyle (6) ilân ettiğinden Rusya Şuralar Federatif Cumhuriyetleri hükümeti yeni Türk devleti ile akdetmiş olduğu Moskova muahedesinin yirminci maddesinde kapitülâsyonların hükümsüz ve lâğvolunduğunu kabul eylemiştir.

Nihayet Lozan Sulh muahedesinin 25 inci maddesinde, kapitülâsyonların ilgası her devletin kendisine taallûku cihetinden kabul ettiği beyan olunmuştur.»

Osmanlı hükümeti, Birinci Cihan Harbi girince kapitülâsyonları ilga etmiş ise de başta müttefiki olan Almanya hükümeti bile bunu tanımamış ve Türkler bu beliyyeden ancak Lozan muahedesi sayesinde kurtulmuştur.

KAPLAMA (ﻛﺒﻠﻤﻪ) [*Sar.*] Zenci hadım ağalarından kabahat işliyenler hakkında tatbik olunan dövme cezasına verilen addır' Bu ceza ensede tatbik olunurdu.

Harem ağalarından biri nizama aykırı bir harekete cür'et edip de hakkında bu cezanın tatbiki lâzım geldiği surette kabahatliyi musandıracıbaşı yeni saraydaki ocaklarında «Kandil Altı» na ve sayfiyede bulunulduğu zamanda tenha bir mahalle götürerek kendisinden eski ve binaenaleyh rütbe itibariyle yüksek olmakla beraber dövmekte melekesi malûm olan birisi çağırılır, cezanın tatbiki ona havale olunurdu. İşte bu cezanın adı «kaplama» idi.

Enderun Tarihinde (Âta Tarihi, c. 1, s. 261) bu münasebetle deniliyor ki:

«Kaplama tâbir olunur meharet-i darb-ı deat ile birer kere ensesini kaplamaya çekip terbiye ederler. Mndanekerde bunların içlerinde demirli vurmuş keskin ve meharetli cündiler tesadüf eder ise artık kaplamaya çekilen ağaya Rabbim selâmet versin duasından başka hatıra bir şey elden gelmez.»

Kaplama cezası hasıllılardan aşağı olan ağalar hakkında tatbik olunurdu. Hasıllılarla onların mafevkinde bulunanlar bulundukları derecelere göre baş kapı gulâmı, hazine vekili, hazinedar ağalar veyahut bizzat Dâr-üs-saade ağası tarafından tenbih ve tekdir ile iktifa olunup onlardan serkeşlik edenler yahut kabahatleri tekerrür eyliyenler sarayla alâkası kesilerek Hicaz'a gönderilirlerdi.

KAPSOLLU TÜFEK (قاپسولی تفنك) [*San*] İlk silâhlardan birinin adıdır. Buna «fitilli tüfek» de denilirdi. Kapsollu denilmesinin sebebi aynı einsten tüfekteki çakmak ve taşa mukabil bunda horoz ve kapsol bulunmasından ileri geliyordu. Kapsol, vurma veya sürtme ile barutu ateşliyen maddenin adıdır. Ağızdan dolan bu tüfekler şimdiki çifteler gibi horozun kapsola çarpmasiyle ateş alırdı.

KAPTAN-I DERYA (قپودان دریا) [*Bah.*] Deniz kuvvetleri umum kumandanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı devletinin teşekkülünden az zaman sonra hudutları denize dayanmış, çok geçmeden denizleri de aşarak öte taraflardaki yerler zaptedilmiş olduğundan gemiler yapmak ve bunları kullanacak kaptanlar yetiştirmek mecburiyyeti hâsıl oldu. İlk gemiler yapılınca her gemi bir «reis»in kumandasına tevdi ve hey'et-i mecmuasına da «Derya beyi» namiyle bir başbuğ nasp ve tâyin olundu.

Tersane Gelibolu şehrinde vücuda getirildiği için Derya beyi Gelibolu sancağına mutasarrıf bulunmak da usul ittihaz edilmiş idi

Teşkilât büyüdükçe unvanların da değiştirilmesi zarureti hâsıl olmakla «reis» yerine İtalyancadan «kaptan», «derya beyi» tâbirine mukabil de «kaptan-ı derya» unvanları kullanılmağa başlandı.

Daha sonraları denize büyük donanma çıkarıldıkça kaptanlık mesnedi bazan vezirlerden birine tevcih kılındığı cihetle bu türlü hallerde kaptanlığa paşalık unvanı da ilâve olunarak «kaptan-ı derya» yerine «kaptan paşa» denilmeye başlanmıştır. Tanzimat'tan sonra «Bahriye nâzırı» unvanı kullanılmağe başlandı ve bu unvan Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etti.

KAPTAN-I TERSANE-İ ÂMİRE (قپودان ترسانهٔ عامره) [*Bah.*] Harb gemileri kaptanları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tâbirin mânası tersane-i âmire kaptanıdır. Bahriye Nezaretinin eski ismi «Tersane-i Âmire» idi

KAPTAN PAŞA (قپودان پاشا) [*Bah.*] Deniz kuvvetleri umum kumandanlığını ve Bahriye nazırlığını yapanlara verilmiş olan unvandır.

Osmanlı devletinin teşekkülünden az zaman sonra hudutları denize dayanmış ve çok geçmeden denizleri de aşarak öte taraflardaki yerler zaptedilmiş olduğundan gemiler yapmak ve denizleri de karalar gibi kendilerine râm edecek kaptanlar yetiştirmek mecburiyyetinde kaldılar. İlk gemiler yapılınca her gemi bir «reis»in kumandasına tevdi ve heyet-i mecmuasına da «derya beyi» namiyle bir başbuğ nasp ve tâyin olundu. Tersane (Gelibolu) şehrinde vücude getirildiği için Derya Beyi Gelibolu sancağına mutasarrıf bulunmak da usûl ittihaz edildi.

Bahriye teşkilâtı büyüdükçe unvanların da değiştirilmesi zarureti hâsıl oldu «Reis» yerine İtalyanca'dan «kaptan», derya beyi tâbirine mukabil de «kaptan-ı derya» unvanları kullanılmağa başlandı.

Daha sonraları denize büyük donanma çıkarıldıkça kaptanlık mesnedi bazan vezirlerden birine tevcih kılındığı cihetle bu türlü hallerde kaptanlığa paşalık unvanı dahi ilâve olunarak «kaptan-ı derya» yerine «kaptan paşa» denilmeğe, yahut ikisi birden kullanılmağa başlanmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında Cezayir Emiri (Hayreddin Paşa) kaptanlık makamını ihraz etmek suretiyle hem Cezayir Osmanlı devletinin bir eyaleti sırasına geçmiş ve hem de kaptan paşalık pek ziyade şeref ve ehemmiyyet kesbetmiştir. Karada Türk orduları herkesi titretirken denizde de gemiler etrafa dehşet salıyordu.

Hayreddin Paşa'nın ölümünden sonra kaptan olan (Piyale Paşa) her nekadar ilkin eski usûl veçhile Gelibolu Sancağı beyliğiyle bu makama gelmiş ise de sonradan, hizmetine mükâfat olarak, ona da Cezayir beylerbeyiliği ihsan olunmak suretiyle kadri yükseltilmiştir. Daha sonraları Gelibolu livası merkez olmak üzere denize yakınlık ve münasebeti bulunan müteaddit sancaklardan ibaret bir eyalet teşkil olunup işbu eyalet paşalığı kaptan paşalara tevcih olunmağa ve sancak beyleri de «derya beyi» unvaniyle deniz hizmetlerinde kullanılmağa başlandı.

İşte bu suretle donanma arttırılarak fırkalara taksim olunduğu ve bu fırkalardan mütaaddit filolar teşkil edildiği zamanlar fırkalara kumanda etmek üzere Cezayir, Tunus, Trablus ve saire gibi bazı eyaletler beylerbeyine de kaptanlık unvanı verilmiş ve filo kumandanlıkları ise derya beylerine ihale kılınmıştır. Ancak donanmanın umumuna kumanda etmek hakkı evvelki gibi kaptan paşalara ait olduğundan «ferik» ve «liva» gibi askerî mertebeler demek olan beylerbeyi ve sancak beyi de kaptan paşanın kumandası altında bulunurlardı.

Kaptan paşalar uhdelerinde bulunan eyalet işlerini bir vekil vasıtasiyle gördürüyor, kendileri İstanbul'da oturarak tersane işlerine nezaretle beraber donanmanın noksanlarının ikmaline ve zapt u raptının teminine çalışıyorlardı.

Kaptan paşa vezaret rütbesini haiz ise teşrifatta vüzera-yı izam silkine dâhil olurdu. Arz günlerinde Divan-ı hümayuna gelir, kubbe altında yolu ile otururdu. Tersane-i Âmireye vardıkça o semte mütaallik dâvaları dinler, yahut kadıya yazdığı buyuruldu ile ona dinletirdi.

Tevkif Abdurrahman Paşa tarafından vücude getirilen kanunnamedeki (Millî tetebbüler Mecmuası, c. 1, s. 536) sarahate göre kaptan paşa «Deryaya mütaallik umur-ı külliyye ve cüz'iyyeyi görüp bazı umur-ı mu'zamatı vekil-i saltanat olan Sadr-ı âli menzilet hazretlerine arzeder, deryaya mütaallik ve kaptanlığa mahsus olan umur için ahkâm verip tuğra çekerdi.»

Yine aynı kanunnameye nazaran «Deryaya mütaallik olan timar ve zeameti ve sair menasıbı tevcih eder, bazısını kendi buyurup bazısını vekil-i saltanata arz eylerdi.»

Sadrazam bütün işlerin âmiri ve saltanat makamının mutlak vekili olduğu için, diğer devlet müesseseleri gibi, Tersaneyi de teftiş hakkını haizdi. Kendisi bu maksatla Tersaneye geldiği zaman Kaptan Paşa, iskele başında karşılar, elinde olan sadefkârî asâyı eline verip kendisi öne düşerdi.

Donanma ile denize çıkacağı vakit beylerbeyleri ve sancak beyleri tarafından çıkarılması kanun icabından olan gemilerin icabeden sularda hazır bulunmasına dair evvelce lâzım gelen emir verilir ve tâyin olunan noktada birleşilerek gidilecek yere gidilirdi.

Sefere giden gemilere piyade askeri irkâbı da (konulması) o vakitki harb usulü icabından olduğu cihetle donanma denize çıkacağı zaman berrî kuvvetlere kumanda etmek üzere bir de «serdar» tâyin ve kaptan paşa ile birlikte izam olunur idi. Sefer devam ettiği müddetce kaptan paşa serdarın maiyyetinde bulunurdu.

Kaptan paşa donanma ile hareket edeceği gün sadrazam bazı devlet ricaliyle birlikte Tersaneye giderek gemilerin noksanlarının ikmal edilip edilmediğini tetkik eder ve gemi kaptanlariyle kaptan paşadan lâzım gelen izahatı aldıktan sonra herbirerlerine rütbelerine göre hil'atler verirdi. Sadrazam sonra kaptan paşa ile birlikte saraya giderek keyfiyeti padişaha arzeder ve kaptan paşa huzura kabul olunarak iltifata mazhar olurdu. Bu esnada donanmayı terkip eden gemiler Tersaneden hareketle her gemi Topkapı Sarayı pişgâhına geldikçe top ve tüfek atmak suretiyle selâm resmini ifa eyledikten sonra Beşiktaş cihetine müteveccih olur ve donanmanın arkası alınınca kaptan paşa saraydan ayrılıp yirmi dört kürekli kayığa binerek donanmaya iltihak eylerdi.

Tevkiî Kanunnamesinde (sayfa 536) Tersanedeki yoklama muamelesi bu suretle yazılmakta ve gemiye girildiği sırada kaptan paşanın «Sancak dibinde Selimî ile ayak üzre durup iskelelerde yığılıp duran halka selâm» verdiği kaydedildiği gibi Yalı köşkünde şevketlû âlempenah hazretlerine vezir-i âzam arzedip kaptan paşaya serasere kaplı kürk ve sair beylere ve donanma ağasına ve çorbacılara ve gemi kaptanlarına hil'atler» giydirildiği de zikr ve tasrih olunmaktadır.

Donanma yelkenli olduğu sıralarda müsait rüzgâr zuhûruna intizaren Beşiktaş önünde lengerendaz olur (demir atmak) ve kaptan paşa tarafından sadrazamla devlet ricaline mükemmel ziyafet verilirdi.

Kaptan paşa donanma ile her nereye giderse oradaki dâvaları dinler ve «ahkâm-ı şeriat ve umur-ı siyaseti icra eylerdi.» Yanında «Donanma-yı Hümayun kadısı namına bir kadı götürürdü.»

Kaptan paşaların hususi kayığı vardı. Kayık kadırga burunlu ve trabzonlu idi.

Kaptan paşa başına yalnız sağ tarafı sırmalı şerit ile müzeyyen kallâvi ve arkasına yeşil atlas üzerine samur kaplı, dört yenli kürk giyer, beline de mücevherli hançer takardı. Bütün alay ve rikâblarda hazır bulunup padişah tarafından sadrazama yapılan taltifkârane muamele kaptan paşa hakkında da icra edilir ve huzurda ve teşrifatta diğer vezirlerin üstünde yer alırdı.

Hicrî 1248 (Milâdî 1832) senesine gelinciye kadar kaptan paşalar yalnız donanmanın sevk ve kumandasiyle iştigal ederler, Tersane

işleriyle meşgul olmazlardı. Tersanenin malî ve idarî işlerine Tersane eminleri bakarlardı. Tersane eminlerinin denizcilikten anlamamaları hasebiyle işlerin yolunda gitmediği anlaşılarak 1248 (1832) senesinde Tersane işi de kaptan paşaların uhdesine tevcih olundu.

Kaptan paşaların memuriyetleri icabınca ellerine epeyce para geçtiği «Netayic-ül-Vukuat» daki (c. 3, s. 77) şu izahattan anlaşılıyor: «Kaptanlık manasına Gelibolu sancağıyle Bozca ada ve Limni cezireleri munzam olduğu misillû kaptan paşaların bilcümle adalara ve Tunus ve Trablus ve Cezayir ocaklarına bir nevi nezareti bulunduğundan mukataat-ı mîriyye fazlasından ve avaid ve hedaya-yı resmiyyesinden haylice mebaliğ hâsıl olur ve masarifat-ı zaruriyyesine belegan mabelâğ (fazlasiyle) kifayet ederdi.»

Değerli profesör Fuat Köprülü «Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar» başlıklı kıymetli yazısında (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası. c. 1, s. 205) kaptan paşalık için şunları söylüyor:

«A. Rambaud ve muakkiplerinin sırf bir Bizans taklidi olarak ve «megaduc» mukabili gösterdikleri kaptan paşalık hakkında Fâtih Kanunnamesinde hiçbir kayıt yoktur ve bu da gayet tabiîdir. Çünkü Fâtih zamanında, Osmanlı devletinin küçük bir bahrî kuvveti olmakla beraber, «kaptan paşalık» diye bir memuriyyet mevcut değildi. Donanma, bilhassa Geliholu üss-i bahrîsine istinat ettiği ve Tersane orada bulunduğu için, Gelibolu sancak beyinin emri altında bulunurdu. Harb esnasında, hükümdar, yahut sadrazam, yahut bunlar harbe iştirâk etmedikleri takdirde serdar tâyin edilen vezir, donanmaya da kumanda ederdi. Muahharan Osmanlı devletinin Mısır ve Suriye'yi zaptiyle bir Akdeniz imparatorluğu halini alması ve Karadeniz sahillerinin de tamamen Osmanlı nüfuzu altına düşmesi üzerine, donanmanın ehemmiyyeti arttı. Bazı vakit, azledilen vezirlerin Gelibolu sancak beyliği ve kaptanlıkla merkezden uzaklaştırıldığı olurdu. Nihayet «Barbaros»tan sonra, kaptanlara Cezayir beylerbeyi payesi ve daha sonra da vezaret verilmeğe başlandı ve bilhassa XVII nci asırdan itibaren, kaptan paşalık, merkezî idarenin en mühim ve nüfuzlu mevkilerinden biri halini aldı. İşte bu kısa izahat, Rambaud ve muakkiplerinin; bu hususta kurmak istedikleri müşabehetde de tamamiyle aldandıklarını meydana çıkarıyor.

«Osmanlı Bahriyesinin ve denizcilik teşkilâtının Fâtih zamanına kadar geçirdiği safhalar hakkındaki malûmat, yok denecek kadar az ve dağınıktır. Ancak, bu dağınık malûmat cem ve telfik edilince görülüyor ki, daha XIV üncü asır sonlarında Gelibolu'da teşekküle başlıyan Osmanlı bahriyesi, Menteşe ve bilhassa Aydın ve Saruhan oğulları gibi, mühim deniz kuvvetlerine mâlik Anadolu beylerinin bu hususdaki an'anelerine varis olmuştur. Nitekim onlar da XIII üncü asırda Alâiye, Antalya gibi mühim üss-ü bahrilere istinaden Akdeniz'de ve «Sinop»a istinaden de Karadeniz'da donanma yapmağa çalışan Selçukîlerin an'anelerine devam etmiştir. Anadolu Selçukîleri teşkilâtında XIII üncü asrın ilk nısfı sonlarında «reis-ül-bahr» unvanlı büyük bir memur bulunup Selçukîlerin Karadeniz'de en mühim üss-ü bahrisi olan Sinop'ta oturduğunu ve bu memuriyette bulunan «Şücauddin»in bir aralık niyabet vazifesi gibi devletin en mühim vazifelerinden birine tâyin olunduğunu biliyoruz. Yine bu asrın ikinci nısfında, Selçukî ümerası arasında pek mühim bir mevki olan «Emîr-üs-sevahil Hoca Yunus» ile «Melik-üs-sevahil Bahaeddin» malûmdur. Acaba «reis-ül-bahr», «emîr-üs-sevahil» ve «melik-üs-sevahil» unvanları, aynı memuriyetin üç muhtelif ismi midir? Yoksa, ikisi Akdeniz kıyısını ve «reis-ül-bahr» unvanı da Karadeniz kıyılarının muhafazasına memur bulunan iki ayrı memuriyyetin isimleri midir? Öyle tahmin ediyorum ki, Anadolu'da Mogol tahakkümünden sonra, eski «reis-ül-bahr» unvanı iptida «emîr-üs-sevahil»e ve daha sonra da «melik-üs-sevahil»e tebdil edilmiştir. Bu unvan Akdeniz sahillerinde teessüs eden - meselâ Antalya'daki Teke beyliği gibi - emaretlerde de bazı tabavvüllerle, yani «emîr» ve «melik» kelimeleri tam bir istiklâl ifade eden «sultan» kelimesine tahvil edilerek, devam etmiştir. Eski «reis» unvanının, Mogol hâkimiyyeti altında Konya Selçukî sultanlarının nüfuzları azaldıkça, iptida «emîr» ve daha sonra da «melik» unvanlarına tahavvül etmesi pek tabiîdir. Muahharan Osmanlılardaki gemi kaptanlarına «reis» unvanı verilmesi de görülüyor ki Anadolu Selçukîleri zamanına çıkan bir an'aneye istinat etmektedir. Bizans'ın, Anadolu Türklerinin Bahriye teşkilâtında bir örnek vazifesi gördüğü gayet tabiîdir, fakat, bu tesiri İstanbul fethinden sonra aramak ve bilhassa kaptan paşalık müessesesinin teşkilinde görmek, tamamiyle yanlıştır; daha XIV üncü asırda Gelibolu Tersanesi Osmanlılar eline geçtiği zaman, bu tesirin mevcudiyyeti kabul olunabilir. Daha ileri giderek, Anadolu Selçukîlerinde

ve hattâ Akdeniz kıyılarındaki sair İslâm memleketlerinde bu tesiri aramak, elbette daha doğrudur.»

Ordinaryüs profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı da kaptan paşalık için (Osmanlı Dëvlëtinin Mërkez ve Bahriye Tëşkilâtı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1948, sayfa 414 vë müteakıp) şu kıymetli izahatı veriyor:

«Kaptan paşa veya kaptan-ı derya, Osmanlı bahriyesinin en büyük âmiri ve donanmanın baş kumandanıdır. Kaptanlık ëskiden Gelibolu sancak beyi olana verilirdi; bazı vezir-i âzam, vezir vë beylerbeyiler menkûben kaptan paşalığa tâyin edilmişlerdi. Fakat Hayreddin paşa'dan itibaren kaptan paşalık beylerbeyi rütbesindeki ümëraya verilmiştir. Bundan sonraki tarihlerde yani on altıncı asrın son yarısiyle on yedinci asırdan itibaren vezirliğe veirlmeğe başlanmış ve böyle devam etmiştir. Her nekadar bazan beylërbeyilik ile kaptan paşa olanlar da görülmüş ise dë bunlar da tâyinlerinden bir müddet sonra vezir olmuşlardır.

«Rivayete göre Kaptan Piyale Paşa (Kaptan paşalığı tarihi 960 ila 974 H.) Cerbe ile Sakız'ı alıp İstanbul'a gelincë këndisine ilk defa vezirlik verilmişti; fakat kaptanların vëzir rütbësindë olmaları o tarihe kadar âdet olmadığından diğer vezirler buna hasët ëtmişlerdi; lâkin bundan sonra kaptan paşalık fâsıla ile beylerbëyilik ve vëzirlik arasında on yedinci asır başlarına kadar dëvam etti. Eğer kaptan paşa vezir dëğilse payesi Cezayir beylërbëyiliğidir; bazan Cëzayir beylërbëyiliğinden yüksek payë dë vërilirdi. Umumiyyët itibariylë kaptan paşaların mutlaka dënizcilikten yetişmeleri şart dëğildi; eyalët valilerinden ve kubbe vezirlerinden herhangi bir vezir kaptan paşa olurdu; fakat bu usulden çok zaman zarar görülmüş ve hattâ bu hâl anlaşılmakla bëraber kaptan paşalığın dëvamlı surette denizcilikten yetişmiş olanlara vërilmesi bazı kanunlara rağmën yine mümkün olmamıştır.

«Kaptan paşalığa bahriyeden yetişmiş birinin tâyininde dë muttarit bir kaide ve kanun yoktu; bazan, kaptan paşadan sonra en büyük donanma kumandanı olan Kapudane-i Hümayun denilen amiral'den ve bazan da kaptan paşa eyaletine merbut sancak beylerinden ve bazı kere de Tersane reisi ile Tersane kethüdasından tâyin olunuyordu.

«Kaptan paşa tâyininde bunların makamlarına oturdukları zâmnan rütbelerine yani beylerbeyi ve vëzir oluşlarına göre top atılması kanundu.

«Kaptan paşanın elinde hâkimiyyet alâmeti olarak sadefkârî asâsı olup Tersanedë onunla gezerdi; kaptan paşanın vezirliği varsa arz günlerinde Divan-ı Hümayuna gelip derecesine göre vezirlerin yanında otururdu; bahrî işlere mütaallik olup Divan-ı Hümayuna gelmiş olan dâvalar kendisine havale olunarak divanda muayyen bir yerde oturup onlara bakar ve icabeden kararları verirdi. Tersaneye geldiği zaman orada da dâva dinler ve dâva işi nereye ait ise oranın kadısına buyurultu gönderir ve lüzum hâsıl olursa dâvayı kadıya da havale ederdi.

«Bahriyeye ait büyük, küçük bütün tâyinlerden kaptan paşa mes'üldü; bazı mühim işleri sadrazama arzederdi; denize taalluk eden yani kendisine ait olan işler için hüküm yazmağa ve tuğra çekmeğe mezundu; yani padişah namına ferman yazar ve tuğra çekerdi. Derya kalemine ait olan zeamet ve timarların tevcihi ve bahriye tâyinleri de kaptan paşaya aitti. Yalnız iptidadan yani ilk defa verilecek timar için sadrazama telhis takdim ederdi. Zeamet ve timarların kayıtlarının tashihi için de sadaret makamına telhis gönderirdi; buna da sebep Defterhanedeki esas kayıtların tashihi ile bir yanlışlığa meydan verilmemekti.

«Padişahların Tersaneyi teftiş veya denize gemi inmesi münasebetiyle buraya gelişlerinde hükümdarın, sadrazamın takdim ettiği ata binerek Tersaneyi dolaşması ve sadrazam ile kaptan paşanın sadefli asâ ile padişahın önünde yürümeleri kanun icabındandı.

«Vekil-i saltanat denilen sadrazamın da zaman zaman Tersaneyi gezmesi ve bahriye işlerini gözden geçirmesi kanundu. Sadrazamın gelişinde kaptan paşa kendisini iskele üzerinde karşılayıp kendisinin taşıdığı sadef asâsını sadrazama verir ve önüne düşüp Tersaneyi gezdirir ve işler hakkında lâzım gelen izahatı verirdi.

«Kaptan paşalar İstanbul'da bulunurlarken ister vezir, ister mirimîran olsunlar, cuma namazından sonra Paşakapısına gelip arz odasında sadrazamla, sadrazam seferde ise sadaret kaymakamı ile görüşürler ve arzuya göre bazan iki haftada bir defa sadaret kethüdasının odasına da uğrarlardı. Bunların sadaret kethüdalarının odalarına uğramaları sadaret kethüdalığının devlet hizmetinden sayıldığı tarihlerden itibarendir.

«Kaptan paşaların on yedinci asırda senevî hasları miktarı sekiz yüz seksen sekiz bin beş yüz akça idi. Bundan başka kaptan paşa eyaletindeki adalardan otuz üç küçük adayı voy-

vodalara iltizama verirler ve onlardan (on yedinci asrın son yarısında) yetmiş bin kuruş (bu tarihte seksen akça bir kuruştu) vardiat alırlardı. Bu miktar ada iltizamı on sekizinci asır sonlarında üç yüz bin kuruşa çıkmıştı; bunun seksen bini iltizam bedeli olarak Maliye hazinesine girer, gerisi kaptan paşaya kalırdı. Bu gelirlerden başka vazife başında bulunan ve kaptan paşadan sonra ikinci amiral olan kapudane'den tutunuz da küçük kaptanlara ve Tersaneye tâyin edilen memurlara kadar câize ismiyle her sene hepsinden para alırdı. Fakat bu kadar gelire mukabil kendisinin de fazla masrafı vardı; padişaha, valide sultana, kadın efendilere her seferden avdette ağır hediyyeler verirlerdi.

«Kaptan paşa sefere giderken ve avdette Yalı Köşkünde padişahın huzuruna kabulünde Yalı Köşkünün döşeme bahası olarak padişah hazinesine (iç hazineye) döşeme bahası ismiyle yirmi bin kuruş (on sekizinci asır sonları) para vermesi usuldendi. Has usulü devam ettiği tarihlerde kaptan paşaların hasları nisbetinde sefere cebeli asker götürmeleri kanundu. On yedinci asırda bin kadar cebeli yani techizatı mükemmel maiyyet askerini sefere götürürlerdi.

«Kaptan paşa donanma ile sefere çıkıtğı vakit kendi huzuruyle hukuk ve çezaya ait dâvaları dinler ve icabederse hükm-i siyaseti (idam kararını) infaz ederdi. Donanmada bir de kadı bulunur ve şer'î hükümleri o verirdi.

«Kaptan paşaların maiyyetlerinde derya tercümanı veya donanma tercümanı olarak bir zaman İslâmlardan, sonra Rumlardan bir tercüman bulunur ve adalara mütaallik işleri görürdü.

«Kaptan paşaların kayıkları yedi çifte ve kadırga burunlu olup diğer vezirlerin kayıkları ise kanca burunlu idi. Vezir-i âzam kayığının kıçı yeşil çuha ile örtülürdü.

«Kaptan paşa tâyini hakkındaki merasim Divan-ı Hümayun içtimalarının kaldırılması ve bunun yalnız üç ayda bir kapukulu ocaklarına maaş verilmesi gününe inhisar ettirilmesi sebebiyle tadilâta uğramıştı. On sekizinci asrın son yarısiyle on dokuzuncu asır başlarında kaptan paşalığa tâyin edilecek zat Bâb-ı Âli'ye davet olunup kendisine sadrazam huzurunda kaptan paşalığa tâyinine dair olan ferman okunup bunun arkasından kürk gidirilir ve sonra alayla Tersaneye gidip orada da merasim yapılırdı.

«Kaptan paşaların Tersanedeki ikametgâhlarına «Divanhane» denilirdi. Padişahlar herhangi bir suretle Tersaneye geldikleri zaman bazan burada otururlardı.

«Kaptan-ı derya unvanı 1283 zilhiççe (1867 nisan) tarihine kadar devam etmiş ve bu tarihte donanma kumandanlığı kaptan-ı deryaya bırakılarak bahriyenin nezaret-i maliyyesi kaptan-ı derya üzerinden alınıp Bahriye Nezareti namiyle ayrıca bir daire tesis edilmişti. O sırada kaptan-ı derya olan Mehmet Ali Paşa bu halden müteessir olarak istifa eylemiş ve bu istifadan bir hafta sonra da kaptan-ı derya unvanı kaldırılıp bunlara Bahriye Nazırı denilmiştir. Kaptan-ı derya olanların tâyinlerinde rütbelerine göre top atılması ve paşa gemisi tâbir olunan gemiye bayrak çekilmesi ve paşanın bindiği filikaya başlı kıçlı bayrak asılması âdetleri de kaptan paşalıkla beraber kaldırılmıştır. Kaptan-ı deryalık 1293 cemaziyelevvelinde (1876 haziran) ve Kayserili Ahmet Paşanın ikinci defaki bahriye nazırlığında tekrar ihdas edilmiş ise de aynı sene zilhiççesinde yine Bahriye Nezaretine çevrilmiştir.»

Osmanlı hükümetinin tarihe karışmasiyle Bahriye Nezareti de ortadan kalkmıştır.

KAPTAN PAŞA BAYRAĞI (قپودان پاشا بایراغی) [*Bah.*] Kaptan paşanın bindiği gemiye çekilen bayrak bakkında kullanılır bir tâbirdir Kaptan paşa Baştarda adlı gemiye binerdi. Kaptan paşanın bindiği gemiye asılan bayrak zaman zaman değişmiştir. On sekizinci asırda kaptan paşaların bindikleri gemiye padişahın tuğrası işlenmiş bayrak çekilirdi.

KAPTAN PAŞA BAŞTARDASI (قپودان پاشا باشتاردەسی) [*Bah.*] Kadırgaların gösterişli, süslü olanlarına verilen addır. Buna «Baştarda-i Hümayun» da denilirdi. İkinci ad padişahlar bindikleri için verilirdi.

KAPTAN PAŞA EYALETİ (قپودان پاشا ایالتی) [*İda.*] Efradı donanmada kullanmak ve merkezi Gelibolu olmak üzere teşkil olunan eyaletin adıdır. Buna «Cezayir Eyaleti» de denilirdi. Çünkü Cezayir sultanı olan Barbaros Hayreddin Paşa Osmanlı devleti hizmetine girdikten sonra kendisine ait olan Cezayir kıt'ası yine üzerinde bırakılmış ve bir zamanlar kaptan paşalık bu eyaletle beraber tevcih olunmuştur. Donanmada kullanılan bu âskerlere «levend» adı verilirdi. Bunlar donanmanın silâhlı askeri makamına kaim olmuşlardı. Bu sınıf asker daima silâh altında bulundurulmazdı. Lüzum görüldükçe toplanırdı. Ancak bunları toplamak vakte muhtaç olduğu için o zaman donanmaya yeniçeri, azab ve cebeci gibi daima silâh altında bulundurulan muvazzaf sınıflardan lüzumu kadar tâyin olunur ve icabeden tarafa gönderilir idi. Bazı kere de denize çıkacak donanma birçok

gemilerden ibaret olup da eyalet askeri kâfi gelmezse yeniçeri, azab ve cebecilerden başka «yaya ve müsellem» ocaklarından da muavin kuvvetler ilâve olunurdu. Donanmanın kürekçi takımları ise kısmen mücrimlerden ve kısmen harb esirlerinden tertip edilirdi.

Kaptan paşa eyaletinin ihtiva ettiği sancaklar şunlardır: Gelibolu (eyalet merkezi itibar olunurdu), Eğriboz, İnebahtı, Midilli, Sığacık, Kocaeli, Karlıili (Mora'da), Rodos, Medestre (Mora'da), Sakız, Nakşe, Mehdiye (Trablusgarp sahilinde). Kıbrıs eyaletinin Lefkoşe, Baf, Kerpe sancakları da donanmaya aitti.

Bu sancakların ümera, zuama ve timar erbabı bahriye işlerinde istihdam olunurlardı. Bunların mevcudu her zaman bir değildi. Bazan çoğalır, bazan da azalırdı. Kaptan-ı derya kalemindeki kayde göre hicrî 1017 (1608) senesinde miktarları şöyle idi: 138 zeamet, 1434 timar. Her ikisinin mecmuu 1572 kılıçtan ibaretti. Sefer vaktinde bunların getirdikleri cebelilerin miktarı da 2928 neferdi. Askerin yekûnu bu suretle (4500)e çıkardı. Bu miktara mevcudu 1893 olan azaplar da ilâve edilince bahrî askerinin miktarı (6300)e baliğ olduğu anlaşılır. Trablusgarp, Tunus, Cezayir, Kefe eyaletleri askeri de donanmaya mensup olduklarından lüzum görüldüğü surette bunlar da üç dört bin askerle iltihak ederlerdi. Şu halde bahriye askerinin yekûnu on bin nefere kadar çıkardı. Bu yekûnda kürekçilerle muavin makamında kullanılan yeniçeri, azab ve cebeciler dâhil değildir. İhtiyaç nisbetinde istihdam olunan bu kuvvetler de ilâve olununca yukardaki yekûn bir iki misli daha kabarır. Bu kuvvet donanmanın asıl devlete ait olan kısmını teşkil ediyordu. Bunlardan başka kaptan paşa eyaletinin sancak beyleri tarafından tedarik ve teçhiz olunan gemiler de vardı. Harbde donanma refakatinde bulunan bu gemilere «Bey gemileri» denilirdi. Sayıları yirmi beşe kadar çıkardı. Bu iki sınıfa bir üçüncü kısmın daha ilâvesi lâzım gelir. O da korsan filosudur. Korsanlığın Paris muahedesiyle lâğvına kadar bütün devletler gibi Osmanlıların korsan gemileri de büyük iş görmüşlerdir. Hele kaptan paşaların nam kazananları hep korsanlıktan yetişmedir.

Kaptan kaşa eyaleti isminin de delâlet ettiği veçhile kaptan paşaya tevcih olunurdu. Kaptan paşa aynı zamanda bu eyaletin valisi bulunurdu. Eyaleti teşkil eden sancak mutasarrıflarına da «derya beyleri» namı verilirdi.

KAPTAN PAŞA HASLARI (قپودان پاشا خاصلری) [*Mal.*] Kaptan paşalara verilen haslar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kaptan paşaların on yedinci asırdaki haslarının temin ettikleri gelir sekiz yüz seksen sekiz bin beş yüz akça idi.

KAPTAN PAŞA KADIRGASI (قپودان پاشا قدیرغه‌سی) [*Bah.*] Kadırgaların gösterişli, süslü olanlarına verilen addır. Buna «kaptan paşa baştardası» da denilirdi. Kaptan paşalar bindikleri için bu ad verilmiştir.

KAPUDANE (قپودانه) [*Bah.*] Osmanlı donanmasının amirallerinden birinin unvanı idi. Rütbesi birinci ferikliğe muadildi. Kaptanlık alâmeti olarak yeşil renkli asâsı vardı. Bindiği geminin adı «Kapudane-i Hümayun» idi. Bu tâbir 1093 (1682) tarihinden itibaren taammüm etmiştir. On sekizinci asrın son yarısında Kapudanenin saliyanesi dört bin beş yüz kuruştu. Sonraları « Şûra-yi Bahriye Reisliği » unvanını almıştır.

«Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyyesi» adlı eserin « Umur-ı Bahriyye » kısmında (Müellifi Mahmut Şevket Paşa, Mekteb-i Bahriyye Matbaası, 1325, kısm-ı sani, sayfa 33) şu tafsilât vardır:

«1271 sene-i hicriyyesine (1854) kadar bahriye erkânının rütbe-i kadime-i asliyyesi dûçar-ı tebeddül ve tagayyür olmamış idi. Donanma-yı Hümayunun umum kumandanı olan kaptan paşa'dan sonra kapudana, patrone, riyale namiyle üç amiral rütbeli daha mevcut olup Tersanenin umur-ı inzibatiyyesi patrona rütbesinde olan reis paşaların uhdesine muhavvel idi. Tersane eminleri de Tersanenin ve mevcut sefainin tamir ve tecdidine ve ikmal-i noksanına nezaret edüp kaptan paşaların gaybubetleri esnasında makam-ı vekâlete geçerler idi.

«Tersane kethüdası, kalyoncular kâtibi, ambar emini ve sergi emini namlarında birtakım rütbe sahipleri daha mevcut olup Cezayir Bahr-i Sefit eyaleti timarlariyle zeametlerinin kayıt ve zaptı ve tayfa ve efradın tahriri ve erzak ve levazımın tedarik ve itası memurîn-i mumaileyhimin vazifeleri cümlesinden idi.

«Tarih-i mezkûrdan sonra meratib-i askeriyye-i bahriyye, rütbe-i berriyye tatbik olunup kapudan-i hümayun payesine reis paşa, patrona'lara ferik paşa, riyale'lere liva paşa unvanları verilmiştir. Paşa gemisi süvarilerine «üç ambarlı süvarisi» unvanı verilir idi. Kapak süvarilerine miralay, firkateyn süvarilerine kaymakam, korvet süvarilerine binbaşı rütbeleri teveih olunup sefain-i sagire-i saireye dahi «buyuruldu kaptan» namiyle yüzbaşılar süvari tâyin olunmuştur.»

KAPUDANE BAŞREİSLİĞİ (قپودانه باش رئیسلکی) [*Bah.*] Kapudane-i Hümayun adlı geminin kaptanı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu kaptanlığa patrona başreisi terfi suretiyle tâyin olunurdu. bunun biri mülâzim-i evvel, diğeri mülâzim-i sani isimli birer muavini vardı.

KAPUDANE-İ HÜMAYUN (قپودانهٔ همایون) [*Bah.*] Kapudane unvanını taşıyan amiralin bindiği geminin adıdır. Kapudane gemisi flâmasını sancağın altına rekzederdi. Gemide biri yeşil, diğeri kırmızı iki bayrak vardı. Yeşil bayrağın ortasında Zülfikar (kılıç) resmi ve kırmızı bayrakta da bir hilâl ile bir yıldız bulunurdu. Geminin bir kaptanı ile mülâzim-i evvel ve mülâzim-i sani isimlerinde birer muavini vardı.

KAPU FERMAN OLMAK (قپو فرمان اولق) [*Ask.*] Yeniçeri ocağına acemi oğlanı verilmesi hakkında padişah tarafından emir verilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KÂR (کار) [*Mus.*] Lâdinî söz musikisinin en büyük musanna' eserleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. (Nazarî, amelî Türk Musikisi) adlı kıymetli eserde (yazan; Doktor Suphi, İstanbul Bankalar Basımevi, Galata Çınar sokak e. 1, s. 143) bunun için şu tafsilât vardır: «Kârların teşekkül sahası geniştir; hane veya bent tesmiye olunan iki veya üç, dört, beş, musiki parçalarından mürekkep olur ve her hane muhtelif musiki cümlelerini havidir. Kârların güfteleri dörtlü, altılı, sekizli şiir kıt'alarıdır. Her haneyi teşkil eden musiki, cümle ve devreleri bazan mürettep bir terennüme ve bazan şiirin mısralarına terfik edilen lâhinlerdir.

«Kârların güftesi olan şiir mısralarının veya bir kısmının bazan evvellerine ve bazan sonlarına, tene, ten, tina, tenen, tâni, tennen, tenenenen, lel lel, yel, yelelâli, yalâ yele lel, tânâ dir ney ilâh. gibi herhangi bir ikaı güzelce temsil eden, fakat mânasız hecelerden ibaret ikaî lâfızlar konulur ki onlara terennüm adı verilmiştir. Bu terennüm bazan da şiirin müfadiyle uygun olarak ah, vay, ahha, canım, canimen, rûhi revânım, mihr-i tâbânım, seni pek sevdim ilâh. gibi mânalı ufak terkiplerden ibaret olur. Hususiyle ikaî terennümler şirin sözleriyle yapılamıyacak olan güzel ikaları vücude getirmeye yarar ve eseri nakş u tasrî' eder. Bu ikaî terennümler bağlanan nağme gruplarına nakş denilir. İşte terennümler, ya ikaî veya güftevî olurlar. Bunların her ikisi de kârlarda istimal edilmiştir. Kârların lâhınleri ya temli veya temsiz olarak inşa edilmiş olurlar.

«Kârlar düyek, devr-i revan, devr-i kebir, muhammes, evsat, hafif, nimsakil, türkî darb vesair usûlleriyle ölçülmüştürler. Kârların miyan hanelerinde bazan usûl geçkileri yapılmıştır. Usûllerde hareketler yürük, yürükçe, orta, ağırca olur. Her makamda kârlar bestelenmiştir. Kârların bazan ilk haneler nd>, ekser miyan-hanelerinde yakın makamlara geçkiler yapılmıştır. Kârlar ya âşıkane veya zemîmane ve yahut meddahane ve zâhidâne şiirleri havi olup o ruhlarla bestelenirler »

§ [*Bah.*] Dicle ve Fırat nehirlerinde kullanılan ve müheyle denilen yelkenlilerin kafile halinde kalkış ve gidişleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Deniz inşaatında bilhassa makara ve bogaita imalinde kullanılır bir cins ağacın da adıdır.

KARABALI BOSTANCILARI (قرهبالی بوستانجیلری) [*Sar.*] Saraya ait Kabataş civarındaki bahçenin bostancıları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Birinci Sultan Ahmet zamanında denizin doldurulması suretiyle Dolmabahçe vücuda getirildikten sonra bazan Dolmabahçe bostancılarına Karabalı bostancıları ve ocaklarına da Karabalı ocağı denildiği kabul olunabileceğini yazan değerli Profesör M. Cavit Bavsun (Beşiktaş'a dair, Akademi fikir hareketleri, 15 temmuz 1946, sayı 6) bu münasebetle şu tafsilâtı da veriyor: «Karabalı, daha doğrusu Kara Abanî Mehmet Baba, Kanunî Sultan Süleyman devrinde o civarda yaşıyan ve Bektaşi tarikatına mensup bulunan bir zattı. Anlaşıldığına göre henüz Dolmabahçe mevcut değilken bu semtin Kabataş cihetinde olup ihtimal Mehmet Baba tarafından tesis edilen bahçe Karabani bahçesi adını taşıyordu.»

KARABAŞİYYE-İ HALVETİYYE (قرهباشیهٔ خلوتیه) [*Sof.*] Halveti tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Atvel ve Karabaş-ı Veli lâkaplariyle tanınmış olan Ali Alâaddin bin-eş-şeyh Muhammed-ün-Nakşibendîy-ül-Hüseynî tarafından tesis olunmuştur.

Şeyh Ali Alâaddin Karabaş-ı Veli 1020 (1611) senesinde Arapkir'de doğdu. Memleketinde okuduktan sonra tahsilini tamamlamak için İstanbul'a gelerek Fâtih medresesinde derse devam etti. Bir müddet sonra cezbeye tutulduğundan dersi bıraktı. Kastamonu'ya gidip Şabanî Asitanesinde seccadenişin olan İsmail Çorumî'ye intisap etti. Seyr ü sülûkteki menzilleri katettikten ve hilâfet de aldıktan sonra o sırada dervişler arasında çıkan bazı ihtilâfların halli için şeyhin emriyle Çankırı'ya

gitti. Anlaşmazlıkları halledip Kastamonu'ya döndükten biraz sonra İsmail Çorumî öldüğünden yerine geçen oğlu Şeyh Muslihuddin Efendiden feyz aldı. 1080 (1669) de Üsküdar'a gelerek Mehmet Paşa Camiinde münzevi bir halde yaşamağa başladı. Daha sonra «Mihrimah Sultan Zaviyesi» ne şeyh oldu Bir aralık Limni'ye sürüldü. Affa uğrayıp Üsküdar'a döndükten sonra Hacc'a gitti. Dönüşte Mısır'da hastalanarak 1097 (1685) de vefatı vuku bulmuş ve Kahire yakınındaki Gaylan köyünde mazanneden (Şeyh-ül-Gazali) nin kızı yanına gömülmüştür. «Mir'at-üt-Turuk» ta ölümü münesebetiyle şunlar yazılıdır:

«Hacc-i şeriften avdetinde Mısır'a üç konak mesafede (40) bin hüccacın çadır kurdukları mahalle - hava gayet açık olduğu halde - sel geleceğini keşfederek derhal hüccacı oradan kaldırtması akabinde sel gelip oraları basmış, şeyh-i müşarünileyh birkaç gün sonra o civarda vâki Nahl kalesinde 1097 (1685) de vefat etmiştir. (485) halifesi vardı.»

Nasuhiyye ve Bekriyye adlariyle iki kolu vardır. Bunlardan Üsküdar'lı Şeyh Nasuhi Efendi tarafından kurulan Nasuhiyye kolu hususi bir ehemmiyyeti haizdir.

Rahmetli Bursalı Tahir Beyin «Kibar-ı Meşayih-i Ulemadan 12 zatın Teracüm-i Ahvali» adlı eserinde bu iki koldan başka «Şeyh Ömer Arifi-i İstanbulî ve Şeyh Hüseyn-i Kastamonî» taraflarından kurulmuş diğer iki kolunun da yazılmış bulunması hasebiyle Sadık Vicdanî (Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Halvetiyye Silsilenamesi, Evkaf Matbaası, 1338-1341, sayfa 67) de şunları bildiriyor:

«Şeyh Ömer-i Arifî ve Şeyh Hüseyn-i Kastamonî namlarına muzaf şube-i Halvetiyye bulunduğuna dair başka haber ve malûmata destres olamadım.

«On beş seneden beri temadi ve tevali eden tetebbuat ve tetkikat semere-i münevveresi olarak (Sefine-tül-Evliya) namiyle muazzam bir eser vücude getirmiş, elyevm tetebbu ve tahririni takibetmekte bulunmuş olan urefa-yı mensubîn-i Bekriyye ve Uşşakıyyeden İstanbul Rüsumat Başmüdir-i fâzılı Hacı Hüseyin Vessaf Bey - ki bilhassa tarikat-ı aliyye-i Halvetiyye ve şuubatı hakkında sia-i vukuf ve malûmatı haizdir - de bu iki şubenin mevcudiyyetinden adem-i malûmat serdetmiştir. Tahir Bey (Osmanlı müellifleri) nde de diyor ki: «Hazret-i Şeyh-i Ekber'in (Fütuhat-ı Müsliyye) ismindeki eser-i âlilerinde «يعد النبي المصطفى الاعظم العلي الاطول الا جسم غشم ختم وهو بختم الزمان» ibaresinde zuhûr-ı âlilerinde (Karabaş-ı Veli'nin zuhûruna) işaret vardır ki; hatm: (1040-1080 olacak) hilâfet tarihine, ganem: (1090) nefy tarihine, el'atvel: (77) müddet-i ömürlerine, elkerem: (685) hulefasına dâldir.»

«Şeyh-ül-Ekber'in Fütuhat-i Musliyyesinden başka olarak (Anka-i Magrip) adlı eserinde de Karabaş-ı Veli'nin zuhûruna remz ve işaret olduğu Şeyh (Mustafa El'ekberi) nin Virdi Seher şerhinde de muharrerdir.

«Her halde manevî kâ'bı pek münevver ve âli olan Karabaş-ı Veli (Kâşif-i esrar-ı Fusus), bunun muhtasarı (Cami-i Esrar - ul-Fusus), (Şerh-i Akaid-i Nesefiyye Bilisan-it-tahkik), (Miyar-üt-Tarika), (Tarikatname), (Şerh-i Kaside-i Aşkıyye liş-Şeyh-ül-Ekber), (Risal-i Usul-i Erbain), (Tefsir-i Sure-i Taha), (Tâbirname) gibi pek kıymettar Asar-ı kalemiyye bırakmış, bilhassa Şerh-i Akaid-i Nesefiyyeyi beynel'ulema maruf olan şerhlere müracaat etmeksizin yazmak ilmî kudretini göstermiş bir fâzıl idi.»

KARABATAK (قره بطاق) [*San.*] Mehter usullerinden birinin adıdır. Üniversite kütüphanesinde Hâlis Efendi kitapları arasındaki 1184 numaralı mecmuada (Usulât-ı Mehteran-ı Alem) başlığiyle mehterlerin usul ve makamları şöyle gösterilmiştir:

Ahlatî, Halilevî, kalenderî, peşrev, türkü, sakil, çember, küçük hafif, büyük hafif, nakş, saf, revanî, def usulü, yarım ahlatî, perişan, değişme, kısm-ı sakil, ezgi, karabatak, devr-i kindi, çeng-i harbî, semai, sofyan.

§ [*Ok.*] Ok nevilerinden birinin adıdır.

KARABİNA (قره بنا) [*Ask.*] Son sistem silâhların icadından evvel Osmanlı ordusunda kullanılmış olan ateşli silâhlardan birinin adıdır. Boyu gayet kısa ve çapı ağız tarafında olduktan başka iç tarafı da yine ilk silâhlardan olan «Meteris tüfeği» nden farklı, namlusunun ucu genişti.

Bahr ü berri görmez ol bağrı kara binâ iken
Bir ağız oduyle göz açtı karabina gibi
Fâzıl

KARA CAHİL (قره جاهل) [*Hal.*] Mezaz yoliyle okuyup yazması olmıyan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Bunun yerine bilmediğini bilmiyen mânasına da gelen cehl-i mürekkep de denilir.

Zülfünle hatın ilm-i vefa bahsin eder hep
Biri kara cahil birisi cehl-i mürekkep
Enverî

KARA CÜMLE (قره جمله) *[Ari.]* Hesapta cem ameliyesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cem ameliyesinde yanlışlık yapan ve iyi hesap bilmiyenlere «kara cümlesi eksik» denilirdi.

Kara cümle gibi rub'u meskûn
Olmaş amma o rakam bunda yekûn
Enderunî Fâzıl

KARA ÇULLU AT (قره چوللو آت) *[Sar.]* Saray atları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Çullarının kara olması bu adın verilmesine sebep olmuş idi. Atların diğer bir nev'ine de «şeriki at» denilirdi.

KARADAĞ MADALYASI (قره طاغ مدالیه‌سی) *[Ida.]* 1279 (1862) senesinde ihdas olunan madalyanın adıdır. Gümüşten yapılmıştır.

KARA DÜZEN (قره دوزن) *[Mus.]* Telli çalgılardan birinin adıdır. Tanbura biçiminde üç kirişli, merahi gövdeli, perdeli bir sazdır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde (cilt 1, sayfa 639) Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Bayezid'in adamlarından (Kuduz Ferhat)ın şehzade ile İran'a kaçtığı sırada İsfahan'da icadettiğini, bu çalgıyı ekseriya papuççu bekârlarının çaldığını söylüyor. Kara Düzen'i Rumeli'de de çalanlar vardı.

KARAGÖZ (قره‌گوز) *[San.]* Renkli bir perdenin adam boyunda ve orta yerinde ince beyaz bezden yapılma küçük bir pencere biçimindeki yerinin arkasından, yirmi yirmi beş santim boyunda deriden kesilmiş ve boyanmış resimlerin, karşısında yer alan seyircilere gösterilmesi suretiyle oynanan oyun hakkında kullanılır bir tâbirdir. Oyun, seyircilere birtakım hayallerin gösterilmesinden ibaret olduğu için buna «hayal oyunu» da denilir.

Perdeyi «bir metre kadar genişlikte ve ondan biraz daha yükseklikte mustatilî beyaz bir bezden ibaret olup bunun etrafına kalın bir kumaş dikilmiştir» suretinde tarif eden Celâl Esat Arseven (Sanat Ansiklopedisi. Karagöz Maddesi) diğer tertibat ile oyunun oynanış tarzı için şu tafsilâtı veriyor:

«Bu perde iki duvara geçirilerek arkasına ve beyaz perdenin altına iplerle ensiz bir tahta raf asılır. Bu tahtanın üzerine konan bir çanak içinde de mum parçalarından büyücek bir meş'ale yakılır. Karagözcü veya Hayalî tâbir olunan ve bunları oynatan adam perdenin arkasındaki bu meş'alenin önünde ayakta durarak iki eliyle tuttuğu değnekler vasıtasiyle bu şekillere hareket verir.

«Eşhasın baş ve kollarında ve elbiselerinde biçimlerini gösterir bir şekilde deriye açılmış delikler vardır. Değnek takılan deliklerin kolay aşınmaması için etraflarına yine deriden birer halka yapıştırılarak takviye olunmuştur. Hayalî veya karagözcü bunları oynatacağı vakit bu deliklere ince değnekler geçirerek elinde tutmak ve perdeye tamamiyle tatbik etmek suretiyle oynatır.

«Resimler renkleri şeffaf olduğundan meşalenin zıyası arkadan vurdukça perdenin öbür tarafında oturan seyirciler yalnız bu suretleri görür ve değnekleri görmezler. Karagözcünün sesini de işiterek seyrederler. Oyun başlamadan evvel oynanacak oyunun mevzuuna göre perdeye bir şekil iğnelenir ki buna göstermelik denir. Oyun başlayıncıya kadar bu göstermelik perdede durur. Oyun başlıyacağı vakit karagözcüye refakat eden ve tef çalan bir hanende tarafından bir şarkı okunur ve bunu müteakıp acayip acayip bir hırıltı ile bu göstermelik sallana sallana kaldırılır. Perdeye evvelâ şarkı okuyarak Hacivat gelir. Sonra da Karagöz gelerek her ikisi komik bir muhavereye başlarlar. Buna Karagöz'le Hacivat'ın muhaveresi denir. Karagözün başına giydiği başlığa ışkırlak denilir. Alt kısmında boynuz gibi uçları kıvrık iki şekil görülen bu başlık tamamiyle eski Hatilerde görülen başlıkların aynıdır. Buna bakılırsa karagöz oyunlarının Anadolu'da birçok asırlar yaşamış olan Hati (Etî) lerden beri devam etmekte olduğu düşünülebilir. Herhalde Karagözün menşeini arıyanların bu külâh müşabehetini nazar-ı dikkate alarak bu yoldan araştırmalarda bulunmaları lâzım gelir. Her oyun hep böyle başlar ve sonra sırasiyle diğer eşhas perdeye çıkar ve Karagöz ile muhaverelerini yaparlar. Karagöz Türklerin en eski bir temsil tarzıdır ki hayatın sahnelerini ve zamanın vakayiini tasvir ve tenkid eder.»

Tamaşa hakkında kıymetli tetkikler yapmış olan rahmetli Selim Nüzhet Gerçek Karagöz için (Türk Temaşası. İstanbul, Matbaa-i Ebuzziya, 1930) şu tafsilâtı veriyor:

«(Her şeyin bidayetini araştıracak olursan muhakkak Çin'i bulursun) diye Fransızca bir söz vardır. Başka şeylerini bilmem ama hayalin başlangıcını araştıranlar derhal «Çin gölgeleri» ni bulurlar.

«Parmaklarımızın gölgelerini bir duvara inʻikâs ettirerek bazı hayvan şekillerini hiç taklide teşebbüs ettiniz mi? İşte Çin kadar eski olan gölge oyununun en iptidai şekli budur.

«Bizde ne suretle intişar etmiş olduğu cihetine gelince hayal hakkında en evvel tet-

kikata başlıyanlardan biri olan ve pek vâkıfane eser neşreden doktor Yakop, Karagözün Çinlilerden Mogollara geçtiğini ve on üçüncü asır Türklerinin gölge oyunu için «Kolkorçak» gibi hususi bir kelimeye malik olduklarını ve kelimenin bugün bile Türkistan'da mevcut olduğunu kaydederek gölge oyununun bize intikal suretinin menbalarını araştırıyor ve bunu Asya'nın bu köşesinde bulmak istiyor.

«Vaktiyle tevsikına imkân bulamadığım bu faraziyeyi kabul ile beraber gölge oyununun bize bu yol ile geçmesi ihtimali yanında Arap ve Acem memleketlerine intişar ederek oralardan bize geçmesi ihtimalini de hatırdan çıkarmamak lüzumunu hissediyorum. Hattâ bu ikinci ihtimal bana daha mülâyim görünüyor. Biz, gölge oyununa gelinciye kadar Arap ve Acem memleketlerinden aldığımız birçok şeyler vardır. Bugün bu oyuna ait elimizde mevcut olan malûmat da şarkın bu kısımlarından toplanmış malûmattır. Onları sırasiyle kayıt ve mümkün olduğu kadar bitarafî ile muhakeme edebilirsem gölge oyununun bize Arap ve Acem memleketlerinden intikal ettiği faraziyesinin bana niçin daha makûl göründüğünü de izah etmiş olurum.

«Türkistan'da hayal hakkında ilk faraziyeyi müdafaa eden doktor Yakop'un oyunun isminden başka bellibaşlı bir delil yok.

«Halk Bilgisi Derneği azasından Abdülkadir Beyin Rus müsteşriklerinden Samayloviçten tercüme ettiği «Türkistan Sanatkârları Loncasının Risalesi»nde de Kolkorçan'ın oralarda başlangıcına dair malûmat yok.

«Çin'de gölge oyunları mevzuları itibariyle tarihî fakat mubahase sureti itibariyle, tıpkı bizde olduğu gibi, tamamiyle remzî olduğunu biliyoruz. Hayal, iptida Arap ve Acem memleketlerinde ve sonra da bizde işte bu meziyyeti sayesinde revaç buluyor.

«Esasen gölge oyunu, âdeta meddahlığın tekâmül etmiş bir şeklidir. Hattâ belki gittikçe yeknasak görülen ve biraz rağbetten düşen meddahlığın yerine geçmesi için, yine meddahtan ve Çin gölgelerinden mülhem olarak icat edilmiştir ve temaşa vasfına tamamiyle lâyık bir oyundur. Bütün Şarkta da hayal-i zıl, tayf-ül-hayal, lüub-i sitare, şebbazî, hayal bazî gibi isimlerle yâdolunmaktadır. Kolkorçak ismini de buraya ilâve edelim.

«Hayalin küçük bir sahnesi daha doğrusu küçük bir perdesi vardır. Burada da yalnız bir kişi bütün eşhası temsil eder. Fakat bütün bir heyet-i temsiliyyeye maliktir. Onları tecsim eden eşkâlin in'ikâsatını göstermek kabil olur. Yüzlerinin hatları hareket etmezse de sesleri ihtizaz eder. Bazıları ellerini ve ayaklarını oynatırlar. Bu suretle bu gölgelerde zayıf bir hayal vardır. Ondan alınan hisse-i mürur ve teessür vak'anın şahıslarını canlı zannetmemizden ileri gelir. Beğenilmesinin, küçük büyük herkesin hoşuna gitmesinin başlıca sebeplerinden biri de budur.

«Hayal hakkında mevcut en eski kayıt Salâhaddin Eyubî'ye takriben 580 tarihlerine aittir.

«(Matali-ül-budur fi Menazil-üs-sürur) namındaki eserde mevcut olan bu kaydın aynen tercümesi budur:

«Salâhaddin Kadı Fâzıl'ın temaşa etmesi için hayal-i zıl ile iştigal eden sanatkârın icra-yı sanat etmesini emretti

«Kadı Fazıl meclisi terketmek için kalktı. Hükümdar kendisine: «Eğer bunu temaşa haram ise biz de temaşa etmiyelim» dedi.

«Kadı Fâzılın bu hükümdara intisabı yeni olmakla kendisi hakkında bir sü-i fikir edinmemesi için meclisi terketmekten vazgeçti ve oyunun sonuna kadar oturdu.

«Hükümdar bu oyunu nasıl bulduğunu sorması üzerine cevaben:

«Büyük ibretlerle dolu olduğunu ve hayallerin hakikati tamamiyle temsil ettiğini ve aradan perde kalkınca bir sanatkârdan başka kimse olmadığını gördük» diyerek bu oyundan bir ciddiyyet bir hakikat çıkardı.»

«Hayale dair ve bundan biraz sonralara ait bir kayıt da 600 tarihinde, Şeyh Muhiddin-i Arabî'de buluyoruz. Şeyh tasavvufî bir fikri izah için gölge oyununu, hayal-ı zıllı kale alıyor.

«(Fütuhat-ı Mekkiyye)nin üç yüz on yedinci babında aynen tercüme edilen şu satırlar mevcuttur:

«Cenab-ı Hakkın eemî avalimî müdebbir olması meselesindeki işaretimizin hakikatini bilmek istiyen (hayal-i sitare)ye yani perde hayaline ve suretlerine ve perdeden uzakta bulunup asıl o suretleri oynatan ve onların lisanından konuşan zat ile aralarında perde hayalûlet eden küçük çocuklar indinde o suretlerde kim tekellüm ettiğine nazar ve tefekkür eylesün.

«İşte suver-i âlemde de iş tıpkı böyledir. İnsanların ekserisi farzettiğimiz o küçük çocuklar hükmündedir. Bu veçhile ne yüzden hicap ve gaflet tari olduğunu anlarsın. Küçükler bu mecliste ferahlanırlar ve sevinirler. Gafiller de onu lehv ve lüup ittihaz ederler. Ulema ise ondan ibret alırlar ve bilirler ki Allah-ü Taalâ

Hazretleri bunu bir misal olarak vaz ve icad etmiştir.

«Binaenaleyh iptida perdeye «Vassaf» tâbir edilen şahıs çıkar ve Cenab-ı Hakkı tâzim ve temcidi havi bir hutbe irat eder. Sonra kendisini mütaakıp perde arkasından perdeye gelen her türlü suretlerle tekellüm eder. Sonra hazır bulunan cemaatle ilâm ve ifham eder ki Cenab-ı Hak bu hayal-i sitareyi kullarına bir ibret misali olmak üzere nasb ü icat buyurmuştur. Tâ ki ibret alsınlar.

«Şu âlem Cenab-ı Hakka nisbetle bu suretle onların muharrik-i misalidir ve bu sitare mahlûkat ve kâinat üzerinde câri ve hâkim olan sırr-ı kader-i İlâhî perdesidir. Bu böyle olmakla beraber gafiller bu ibretle dolu misali lehv ü lünb kabîlinden ad ve ittihaz ederler. Nitekim taraf-ı İlâhiden (Dinlerini lehv ü lüub edenler....) buyurulmuştur.

«Sonra bu Vassaf perdeden kaybolur. Bu Vassaf biz insanlar arasında ilk mevcut olan Hazret-i Adem mesabesindedir. Bizden gaybubeti de sitare ve hicab-ı gayb-i İlâhî arkasında ind-i rububiyyette gaybubeti olmuş olur, Allah-ü Taalâ hakkı söyler ve sebil-i müstakime hidayet eyler.»

«Bu sözlerden «Fütuhat-ı Mekkiyye» nin telif tarihi olan 600 de hayal-i zıllın, bizdeki şekline benziyen bir tarzda, mevcut olduğu tezahür eder.

«Musullu olup 710 tarihinde vefat eden üdebadan Muhammed Şemseddin ebu Abdullah bin Danyal, hayal oyununda hayaliler tarafından iradedilmek üzere edebî muhaveratı havi, «Tayf-ül-hayal» isminde bir eser yazmıştır ki Arap edebiyatında da hayalin bir mevkii olduğunu gösterir. Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesindeki nüsha 828 tarihinde Mısır ümerasından Taş Boğa için yazılmış olduğundan pek kıymetdardır. Eserin mukaddimesinde müellif bir hayal oyuncusuna hitaben:

«Mâhir oyuncu: Bana mektup yazıyorsun, diyorsun ki (hayal-i zıl) pek çok oynandığı için tabiatlara bıkkınlık veriyor. Kulaklar ondan iğreniyor. İstiyorsun ki sana bu yolda hoşa gidecek yeni bir şey tasnif edeyim. Böyle bir şey yazmak; benim eserim olmak üzere senin tarafından rivayet edilmek, pek de hoşuma gitmiyor. Bu arzunu meydana getirmek istemiyorum. Mamafih böyle bir şey yazmayışıma da karihamın, hayalimin böyle bir eser vücude getirmekten aczine verilecek diye korkuyorum da onun için çaresiz istediğin şeyi meydana getirmeye mecbur oluyarum. Derhal fikrimi bu vadide oynatarak hemen şu eseri yazıverdim. Şu kadar var ki bu eserim her nekadar eğlence kabîlinden ise de Arap edebiyatının en yüksek bir tabakasındandır. Şimdi sen bunu oynatacak olursan o eski hayale faik olacağına hiç şüphem yoktur» diyerek yazdığı eserin gayesi ve kıymeti hakkında bir fikir veriyor.

«Oyuna başlanırken okunan bir şiir var ki hemen bizim oyun girizgâhları makamındadır. Bu şiirin hulâsatan tercümesi:

«Bizim bu hayalimiz faziletli, edepli, terbiyeli zatlara mahsustur. Biz burada şaka içinde ciddiyyet göstereceğiz» diyor.

«Oyunun sonunda da tıpkı bizde olduğu gibi ibretâmiz birkaç söz sarfolunur:

«Selâm size efendiler. Nimetiniz daim olsun. Biliniz ki her şeyin bir misali vardır. Hayal deyip de geçmeyiniz. Sokağa atılan süprüntüler içinde bile neler bulunur. Her halde bir hakikat gizlidir. Her şey ciddi söylenecek olursa zihinlere yorgunluk gelir. Söz eğlence şekline dökülürse gönüller açılır» Bu tarzın bizim hayal oyunu ile müşabeheti cidden dikkate şayandır.

«Fakat hayal herhalde bu tarihlerden, ilk tarih olarak kaydettiğimizden de daha evvel tanılmış idi. Bu zamanın nereden geldiğini de kaydedeyim. Eflâtun on asır mukaddem, Muhiddin-i Arabî'nin teşbihini, hemen aynı tasavvufî mânayı ihdas etmek üzere istimal etmiştir. (Devlet, Cumhuriyet) namındaki eserinin yedinci kitabında bu meşhur filozof bir mağara tasvir eder.

«Birçok insan, çocukluklarından beri bu mağarada kapalı olarak yaşamaktadırlar; bunlar yerlerden kımıldanamıyacak, başlarını çeviremiyecek surette zincirlerle bağlıdırlar; arkalarından bir nur huzmesi inşiâ etmekte ve onlar bunun ancak in'ikâslarını müşahede edebilmekte ve önlerinden geçen gölgeleri hakiki varlık telâkki eylemektedirler.

«Tasvir edilen mağara üzerinde yaşadığımız arzdır, insanları bağlı tutan zincirler ihtirasları ve bâtıl itikatları; gelip geçen gölgeler bizleriz, yani suver-i kâinat ki biz onları hakikat telâkki ediyoruz. Filhakika hislerinin mahpusu olan insan vâhi bir hayalden başka bir şey değildir. O derecede ki mevcut bile değil denilebilir. Uzun ve meşakkatli himmetlerden sonra zincirlerini kırarak zulmet gayyasından kurtulabilmiş olanlar ancak mevcut olabilirler. Bu suretle, nurun muvacehesinde, ruhu inkişaf ederek kendilerini bir zıl olmaktan kurtulurlar ve İlâh-ı Müteale kadar yükselerek lâyemut olurlar.»

«Görülüyor ki hayal oyununun übüvveti Eflâtuni İlâhiye bihakkin atf u isnat olunabilir.

En parlak devrinde hayal oyununun bir tasavvufî mânayı haiz olarak kayıt ve itibar edilmesi de buna kâfi bir burhandır.

«Hayyam'ın «nim» redifli bir rubaisinde de bu temsil mevcuttur.

«Bütün bu kayıtlara *rağmen*, hayal-i zıllın mebdei yine mazinin karanlıklarında kalıyor. 976 tarihinde vefat eden İmam-ı Şaarânî de «El Yevakit vel Cevahir» adlı eserinde «Fütuhat-ı Mekkiyye» nin yukarıya dercettiğimiz fıkrasını tekrar ederek hayalin temsil-i vahdet nokta-i nazarından icat edildiğini tekit ediyor.

«Şimdi Türk menabiine, hayalin karagöz ismiyle intişarı senelerine geçelim.

«Evliya Çelebi diyor ki: «İstanbul Tekfuri Kostantin'in saisi idi. Edirne kurbundeki (Kırk-kilise) den bir mîr-i sahib-i kelâm, ayyar-ı cihan kıpti idi. Adına (Sofyozlu Karagöz Balı Çelebi) derlerdi. Tekfur Kostantin'i yılda bir kere (Alâeddin-i Selçuki) ye gönderdikte Hacivat ile Karagözün birbiriyle mübahase ve mücadelelerini o zamanın pehlivanları hayal-i zılle koyup oynatırlardı.

«Hacivat ki Bursalı (Hacı Ivaz) dır. Selçukiler zamanında (Yorkça Halil) ismiyle müsemma peyk-i Resulüllah idi. Efe oğulları namiyle ecdatları şöhret bulmuştu.»

«*Hayali hakikate mezcetmeyi âdet edinmiş* olan Evliya Çelebi'nin bu sözlerini takdirden âcizim. Emin olduğum bir cihet varsa o da Karagözün bir Bizanslı Kıpti olmadığıdır. Onu aşağıda ispata çalışacağım.

«Karagöz hakkında bir rivayet daha vardır ki nerden çıktığı belli olmamasına rağmen pek çok zikredilmektedir. Sözde:

«Yıldırım Bayezit inşasına başlattığı camiin altı ay zarfında ikmal olunmasını mimara emir ve tenbih eylemiş olduğu halde amele meyanında bulunan Karagöz ile Hacivat'ın yekdiğeriyle bitmek tükenmek bilmiyen münakaşaları, mücadeleleri ve mülâtafaları cami-i şerifin matlup olan müddet zarfında ikmaline mâni olmuştur. Padişah bu suretle inşaatın teahhur etmesi esbabını sormuş, Karagözle Hacivat'ın bunda zimethal oldukları cevaben arzedilmiş olmakla her ikisi de şiddetle cezalandırılmışlar. Karagöz'le Hacivat'ın vefatından sonra Şeyh Mahmut Küşteri bunların küçük mikyasta tasvirlerini yapıp perde arkasında oynatmağa başlamıştır. Zaten Karagözle Hacivat zamanının nükte perdazlarından olduklarından hayal-i zıl perdesinde bu sözler söylenip kıssadan hisse alınıyordu»

«Bu rivayeti ciddiyyetle telâkkiye imkân göremiyorum. Belki doğru bir şeyin yanlış bir şeklidir.

«Burada ismi geçen karagözcülerin pîri addolunan Şeyh Küşteri'den bahis münasip olacak.

«Şeyh Küşteri'nin kabri olarak Bursa'da Belediye bahçesinin karşısında sıra dükkânlar arasında bir evin harimine sığınmış pencere gibi bir yer gösterilir. Orada üç taş vardır. Ortadakinin üstünde «Kutb-ül-ârifîn Gavs-ülvâsılîn cennetmekân firdevs âşiyan sahib-i hayal Şeyh Mahmut Küşteri» ibaresi ve (802) tarihi mevcuttur.

«Gerek «Şakayık-ı Numaniyye» gerek «Mir'at-ı Kâinat», gerek «Güldeste-i Riyaz-ı İrfan» bize şeyhin İran'da Şüşter yahut Küşter nam kasabada tevellüt edip seyahat tarikiyle Bursa'ya gelmiş olduğunu öğretiyor. Mustakim Zade Süleyman Sadettin Efendi «Mecellet-ünnisap» da Küşteri'nin yanlış olup doğrusunun «Tüster» olduğunu kaydediyor ve Huzistan'da bir beldeye, aynı zamanda Bağdat'da bir mahalleye nisbettir, diyor. (Mücmel-ül-Büldan) da da: «Bağdat'da bir mahalde idi ki Diele ile Basra kapısı arasında idi. Burada Tüsterliler otururdu» kaydı var.

«Bu suretle Şeyh Tüsteri olsa olsa Arap ve Acem memleketlerinde görmüş olduğu hayal-i zıllin bizde nâşiri olabilir. Sahib-i hayal tabirinden hayal mucidi mânasını çıkarmak doğru olmaz.

«Esasen bunu bize gösteren taş yazısından da anlaşıldığı veçhile, sekiz yüz tarihlerine ait değil yenidir.

«Aynı pencere içinde ise, sağ ve solda, iki taş daha vardır. Bunlarda da «Muhammet Bin Ali» diye okunan bir yazı ve Arapça olarak cumadelâhire 919 tarihi mevcuttur. Şeyh Tüsteri'nin isminin böyle olduğunu farzetsek bile bu tarihi izah edemeyiz. Baldır Zade de «Ravza-i Evliya» sında şeyhten bahseder, fakat vefatı tarihini yazmaz.

«Bu suretle şeyh Tüsteri'nin taşının kaybolduğunu ve orada diğer bir zatın medfun olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Karagözün Bursa nüshasında da bu hususa nazar-ı dikkati celbetmektedir.

«(Yeni Mecmua)nın Bursa nüshasında ise İhtifalci Ziya Bey merhume atfen daha fazla tafsilât verilmektedir:

«Şeyh Küşteri yakın zamana kadar üzeri demir ve tel örgülü müstakil bir türbede medfundu. Bilâhara bir boşnağın yaptırdığı evle türbeye tecavüz ederek harîmi dâhiline almıştır. Hattâ 1335 senesi eylûlü zarfında ev sahibesi şeyhin taşlarını, seng-i mezarını kal' ederek asırlardan beri medfun olduğu mezarından

dûr etmeye teşebbüs etmesi üzerine bir komisyon kuyudat-ı kadime-i vakfiyyeyi tetkik ederek filhakika türbenin bir türbedarı bulunduğunu, bazı leyali-i mübarekede kandil yakılmak üzere cihet-i Vakıftan zeytinyağı verildiğini meydana çıkarmış ve tanzim eylediği rapor Meclis-i idarece bittasdik kadîm kıdemi üzerine terk olunur kaide-i esasiyyesine binaen şeyhin birkaç asırdide mezarı ipka ve sökülen taşları yerlerine irca edilmiştir» denilmektedir. Halbuki biraz evvel söylediğimiz veçhile oradaki eski taş Şeyh Küşteri'ye ait değildir. Şeyhe ait olanı da yenidir. Bir mesele daha var. Şeyhin vefatı tarihi taşta 802 olduğu halde «Güldeste-i Riyaz-ı İrfan» sâhibi Beliğ de kitabının metnine bunu kaydetmiyor, yalnız şeyhin vefatı tarihinin 807 olduğu hakkındaki bir rivayeti haşiye olarak ilâve ediyor.

«Doktor Yakop da Ziya Bey merhum gibi şeyhin 768 de vefat ettiğini kaydediyor. Menbaı zikredilmiyen bu malûmat herhalde kayde şayan bir yerden alınmış olsa gerek. Ziya Bey merhumun bu mevzu ile alâkasını evvelce de gördük.

«Bütün bunlardan şeyh hakkında mevcut malûmatın da tetkike muhtaç olduğu tezahür ediyor.

«Aynı zamanda Ayasofya kütüphanesinde Mehmet Tüsteri isminde bir müellifin el yazısiyle yazılı, 710 tarihini havi bir eseri mevcut olduğundan bu meseleyi biraz daha tâmik icabedecek.

«Kitabın yazılış tarihi 710 olması itibariyle ihtimal Mehmet Tüsteri bizi meşgul eden ve Küşteri diye anılan zat değildır. Fakat gayet âlim ve fâzıl olarak tanılan ve «Gülşen» isminde tasavvufî bir eseri de olduğundan bahsedilen şeyh Tüsteri'nin bu eserin müellifi olması müsteb'at değildir. Maatteessüf Gülşen'i bulmak kaabil olmadı Ümit edelim ki ele geçecek yeni vesikalar bu hususları tevsik ve tesbit eder.

«Evliya Çelebi'de Şeyh Tüsterî'nin ismi yalnız sazendeler faslında geçiyor.

«Sazende-i kamış-ı mizmar, bunu Şeyh Tüsteri hayal-i zıl için icat etmiştir, Kamıştan dilim dilim yarılmış bir sazdır.»

«Hazır Bursa'da iken Karagöz'ün kabrinden de bahsedelim. Eskidenberi Bursa'da halk arasında Karagöz'ün mezarının Çekirge'ye giden yol üstündeki mezaristanda olduğu rivayeti mevcut imiş. Hayalî Mustafa Tevfik Efendi isminde bir zat ile Bahrî dergâhı şeyhi bu rivayetten başka ellerinde müsbet hiçbir delil olmadığı halde 1310 tarihlerinde Karagöz namına bir taş dikmeye teşebbüs etmişler ve teşebbüslerinde de muvaffak olmuşlar. Bunun bize kazandırdığı yegâne şey muzika-i hümayundan mütekaiden 1312 tarihlerinde Üsküdar'da irtihal eden ve şiirde mahlâsı Kemteri olan Raşit Ali Efendi'nin, taşa hâk olunan, Karagöz'ün tasavvufî mânasını izah eden güzel bir şiiri olmuştur.

Aynen derç ediyoruz:

Nakş-ı sun'un remzeder hüsnünde rayet perdesi
Hace-i hükm-ü ezeldendir hakikat perdesi
Sireti surette mümkündür temaşa eylemek
Hail olmaz ayn-ı irfana basiret perdesi
Her neye im'an ile baksan olur iş aşikâr
Etmiş istilâ cihanı hab-ı gaflet perdesi
Bu hayal-i âlemi gözden geçirmektir hüner
Nice kare gözleri mahvetti suret perdesi
Şem-i aşka gandırıp tasvir-i cismidir geçen
Ademi âmet şüt etmekte azimet perdesi
Hangi zille iltica etsen fena bulmaz acep
Oynatan üstadı gör kurmuş mahabbet perdesi
Dergeh-i Âl-i Abada Müstakim ol (Kemteri)
Gösterir vahdet ilin kalktıkta kesret perdesi

«Yunanlılar ise kendilerine lâyık bir hâtıra bırakmak için olacak bu taşı tahrip etmişler.

«Görülüyor ki hayalin Karagöz ismiyle bizde intişar ettiği zamana dair de müsbet ve tarihî bir hakikat meydana çıkarmak kaabil değil. Tarihlerimiz ekseriya Karagözün ismini zikrettikleri halde oyunun kendi ve eşhası hakkında sükûtu muhafaza ediyorlar Eski müverrihler bir oyundan uzun uzadıya bahsetmeyi galiba ciddiyyetle telif edemiyorlardı. Bu tafsilâtsızlığa başka mâna vermek ihtimali yok.

«Evliya Çelebi'de ise meddah Kör Hasan zade Mehmet Çelebi'nin «Şeyh Şazeli» den sonra hayal-i zılle şöhret veren budur gibi bir kayda ve aşağıdaki tafsiâta tesadüf ediyoruz:

«Hayal-i zıl perdesi içinde bir küçük perde daha kurup gayet hurde tasvirlerle hayal-i zıl oynatmak onun icadı idi. Gayet zendost olduğundan hayal-i zılde civan Nigâr taklidi, huviyya taklidi, dilsizler taklidi, dilenci Arap ve Arnavut taklidi, dilenci kör Arap ile Bekri Mustafa taklidi, mirasyedi taklidi, Havva ibn-i Nigâr hamama girip Gazi Boşnak hamamda civan Nigârı basıp Karagözü geri yandan üryan bağlayıp hamamdan çıkarmasının, Hacı İvat Şerbetçi zadenin taklidi velhasıl kayal-i zılde üç yüz pare taklitleri vardır ki bir mukallit ona nazire bir taklit vücude getirmek mümkün değildir. Bir kere dinliyen mahabbet edip elbette şâdolması mukarrer idi. Zira cemi' taklidi hakikî olmak üzere nice kelâmları vardı ki netice ilm-i ta-

savvuf id. Yine böyle iken adam gülmeden bayılıyordu.»

«Maatteessüf bu sözlerden de büyük bir hakikat istihraç etmek kaabil değil. Yalnız o zamanki eşhas ile bugünküler arasında ve o zamanki oyun ile bugünkü oyun arasında bir mukarenet olduğu meydana çıkıyor.

«Hele Şeyh Şazeli'yi Karagöz'le alâkadar göstermek şeyhi hiç tanımamak demektir. Yahut bu, asıl şeyh ile alâkası olmıyan bir şeyh Şazeli'dir.

«Bizde umumiyyetle pek meşhur adamların bile iki asırlık ecdadı kolaylıkla tâyin edilemediği halde Evliya Çelebi Birinci Ahmet devrine yetişen ve Dördüncü Murat devrinde yaşıyan Mehmet Çelebi'yi iki asır[evve vefat eden Kör Hasan'ın oğlu olduğunu nasıl kestiriyor. Bunu da bir türlü anlıyamadım.

«Biz yine hayalden bahseden tarihlere avdet edelim.

« Müverrih İbn-i İyaz «Bedi-uz-zuhur fi vakayi-ud-duhur» adlı Mısır tarihinin 923 senesi cumadelûlâ vak'aları meyanında Birinci Selim'in Cize'de ikameti esnasında bazı geceleri huzurunda hayal oynattırdığını ve bundan mahzuz olarak hayalîye ihsanlar verdiğini kaydetmekte ve Selim'in «İstanbul'a avdet ettiğim zaman bunu beraber götüreyim» dediğini ilâve etmektedir.

«Bu noktayı profesör Kahale'nin « Der İslâm» Mecmuasında neşrettiği makale ile biraz tenvir etmek kaabil olacak zannederim. Profesör Kahale büyük bir tali' eseri olarak elde ettiği kıymetli bir hayal takımını bu devre atfediyor ve bunu makalesinde izah ediyor. Bir sayfa evvel naklettiğim tasvirlerin Karagöz ve Hacivat'a olan müşabehetleri bizde hayal oyunu için olduğu gibi eşkâli için de Arap memleketlerinden büyük bir istifade edildiği zannını takviye ediyor. Bu cihetin ayrıca tetkiki pek faydalı olabilir.

«Hayal tasavvufî bir kıymeti haiz olması itibariyle mutaassıp muhitlerde müsamaha ile karşılanmıştır. Meselâ Ebussuut'un bu mevzua dair bir fetvası vardır.

«Mukaddimesi Müverrih Âli tarafından 996 da yazılmış ve «Risail-ül-mesail» adı verilmiş olan Ebussuut fetvalarında aşağıdaki istifta mevcuttur:

«Mesele: Bir [gece bir mecliste hayal-i zıl oyunu getirilip imam ve hatip olan Zeyt ol mecliste bile olup oyunu aharine değin seyreylese şer'an imametinde ve hitabetinde azle müstahak olur mu? Elcevap: Eğer ibret için nazar edip ehl-i hal fikri ile tefekkür etti ise olmaz.»

« Bu fetvadan sonra kitaba aşağıdaki Arapça kıt'a ilâve ed lmiş. Aynen naklediyorum

رايت خيال الظل اكبر عبرة
لمن هو فى علم الحقيقه راق
شخوصى واشباح تمر وتنقيضى
وتفنى سريعاً والمحرك باق

«Bazı yerlerde ikinci ve dördüncü beyitler bu surette kaydedilmiştir:

لمن هو فى طرق الحقيقه راق
ثلث و مثنى والمحرك باق

«Bursalı Tahir Bey'e ait bir not defterinde bu mevzua dair Molla Fenari'nin de bir fetvası olduğu ve bu kıt'anın ona aidiyyeti mukayyet ise de bulmak mümkün olmadı.

[Not: Hususi kütüphanemde mevcut bir yazma mecmuada Ebussuud Efendi'nin yukarıya geçirilen fetvası Fenari'ye ait olarak gösterilmektedir. M. Z. P.]

«Balıkesirli Rasih Efendi «Bülgat-ül-ahbap» adlı eserinde bu kıt'ayı İmam-ı Şafiî'ye atfediyorsa da buna ihtimal verilemez.—Bu kıt'ayı Muhittin-i Arabî'ye atfedenler de var, fakat me'haz zikredilmemiştir.

«Naima ve Raşit tarihlerinde ve daha muahhar bazı tarihlerde hayalin ismi geçerse de oyun hakkında tafsilât olmadığından isimlerini sıralamağa lüzum görmüyorum. Bazı vekayinamelerde de böyle. İşte iki misal:

«Hebetullah sultanın vilâdetini tes'it için 1143 te yapılan yedi gün ve yedi gecelik bir şehrâyin için Şair Haşmet'in yazdığı «Surname» lerde, bu kabil bütün eserlerde olduğu gibi, hiç tafsilât vermeden hayâl oynandığından bahsedilmektedir.

«İkinci Mahmut tarafından 1252 de Abdülhamit ve Abdülâziz'in Kâğıthane'de yapılan sünnet düğünlerinden bâhis olan ayak sahafı Güranlı Hızır Efendi'nin «Surname-i Hitan» adlı manzum eserinde de hayalin zikri geçer

Kimi oldu perde-i lü b u hayale perde ki
Bezle ile eyledi halkı serasser dilküşa
Etti Karagöz'le Hacı Evhadi tasvir ile
Sünnet olan gûdegân ü nâzıranı pür safa

«Ahmet Rasim Bey iptida «Tarih ve Muharrir» sonra da «Muharrir Buya» adlı eserlerinde bize hayale dair kıymetli malûmat vermektedir.

/ «Ali Riza Bey Merhum «İstanbul eğlenceleri» başlıklı yazılarında hayalden ve yetiştiği meşhur hayâlcilerden bahseder.

«Tevfik Rüştü Bey de bu mevzuu tetkik etmişler ve bilhassa İbn-i Danyal'in Tayf-ülhayaline ait «Hâkimiyyet-i Milliyye» gazetesinde iki makale neşretmişlerdir.

«Son zamanlarda intişar eden, Refik Ahmet Bey'in, « İstanbul Nasıl Eğleniyor » adlı eserinde bu mevzua dair bazı yazı vardır. Muhit ve Resimli Ay Mecmualarında da Karagöz hakkında birer makale intişar etmiştir. Bunlarda yeni malûmat yoktur.

«Hayali en ehemmiyyetle ve merak ile tetkik eden Almanlardır. Doktor Yakop'un bidayette bahsettiğim vâkıfane eserini doktor Ritter'in hayalin tarihçesi hakkında bir hulâsa ile hayalî Nazif Efendi'nin üç oyundan ibaret olan nefîs kitabı âdeta itmam etmiştir.

«Macarlı Doktor Konoş da, hattâ biraz daha evvel, İstanbul'a kadar gelerek bu mevzuu tetkika uğraşmış ve Macarca birçok neşriyatta bulunmuştur. Bakınız «Türk Halk Edebiyatı» adlı eserinde doktor Konoş Karagöz dolayısiyle ne diyor:

«Türk Edebiyat Tarihinde Karagöz oyunlarının hiç tesiri görülmüyor. Halbuki Türk komedisinin vücude gelmesine bunların çok hizmeti olacaktır. Türk müellifleri saçma Fransız komedilerine bakacaklarına Karagöz oyununa dikkat etmiş olsalar millî oyunlar çıkarırlardı.

«Bunu takdir eden bir sanatkârımız, Nâşit Bey, hayali canlı olarak sahneye çıkarmak istemiş ve kendisi Hacivat rolünü oynadığı bir komedi tertip eylemiş ise de muhatap bir Karagöz bulamadığından bu eseri yüzüstü kalmıştır.

«Halk tiyatrosu olan Karagözü canlandırmalıdır diyen Ziya Kökâlp'da bu millî oyundan istifade temenni ediyordu. İnşallah bundan böyle bu kıymettar nasihatlarla âmil olanlarımız yetişir.

«Fransız seyyah ve muharrirleri de Karagözü unutmamışlardır. İlk defa Thevenot Seyahatnamesinde Karaköz'den bahseder. Bundan başka bellibaşlı muharrirlerden Gerard de Nerval de « Şarkta Seyahat » unvanlı eserinde seyrettiği bir oyunu uzun uzadıya nakleder. Teophil Gautier de İstanbul'a dair eserinde görmüş olduğu Karagöz'den bahseder. Adolphe Thalarro temaşaya ait bir mecmuanın Türk tiyatrosuna hasrettiği bir nüsha-i fevkalâdede biraz da Karagözden bahsi unutmamıştır. Louis Roussel Yunanistan'da Karagöz unvanlı bir doktora tezi yapmıştır.

« Eski Fransız sefirlerinden biri olan Marquis de Nointel sefaretnamesinde bir başkasını tekiden « Şarkta temaşanın yegâne enmuzeci son derece gayr-i ahlâkî olan Karagöz'dür» tarzında bir cümle görürüz.

«Kragöz'e atfedilen bu gayr-i ahlâkîliğin nerden çıktığını ayrıca merak ettiğimden mümkün olduğu kadar araştırdım. Bu şöhretini izah edecek bir cevap bulamadım. Karagözü yalnız gayr-i ahlâkî telâkki edenler aldatılmış olsalar gerek Onlar herhalde Karagöz'le isminden başka bir alâkası olmıyan bir temsilde hazır bulunmuş olacaklardır. Karagözün bugün mevcut otuz küsur oyunu hiç gayr-i ahlâkî değildir. Bu su-i şöhrete lâyık bir iki oyunu varsa onlar da hiç şüphesiz mevcut rağbeti tezyit gayretkeşliğinden ileri gelmiştir. Rağbet gören her şeyin taklit edildiği ve taklidîn hiçbir zaman nezih bir şey olmıyacağı aşikârdır. Tekrar edeyim, umumiyyetle Karagöz'e gayr-i ahlâkîlik isnat edilemez.

« Şimdi birlikte Karagöz'ün şahsiyyetini tahlil edelim. Evliya Çelebi'nin söylediği gibi Karagöz'ün kıyafeti, hayat tarzı, menfaatperestliği bize onun çehre serbestliği ile şehir hayat kaydını ruhunda mezcedenlerden biri olduğu hissini verebilir. Fakat dikkat edilecek olursa görülür ki Karagöz kafası, suratı, hareketleri, düşünüşü ve söyleyişi itibariyle tamamiyle Türktür. Hem de başka harslerden büsbütün uzak kalmış, Bizans mağlûbiyyetiyle asla bulaşmamış hâlis muhlis bir Türk'tür. İşte bundan dolayıdır ki Evliya Çelebi'nin sözlerine itimat edemem. Karagöz'de Türk milletinin halk tabakasına has bir mâneviyyatın her türlü tecelliyatı görülür. O, Türkün bütün nakîse ve faziletlerini yüklenmiş bir örnektir.

«Evvelâ bir Türk gibi saf ve sadedildir. Dost bildiği herkese evinin kapısı gibi ruhunun her köşesini açar. Bütün düşünceleri, bütün dertleri alenîdir. Evinde olan biteni sokakta gelen geçen herkes bilir. Hem kendine muhasım; hiç olmazsa kendine muhalif birçok anasırla muhattır. Sabahtan akşama kadar karşısına çıkanlara meram anlatmakla meşgûl ve yorgundur. Evinde karısından azar işitmek, dışarda ise tanıdıklarından bazan dayak yemek nasibidir. Her oyunda bin türlü entrika döner. O, zengin olur, öteki bahtiyar. Karagöz ise daima açıkta kalır. Bir deli gelir bir cemiyyeti dağıtır, herkes kaçar. Yalnız Karagöz onun eline düşer ve bütün kaçanların hesabını öder. Zira o, her Türk gibi civanmert ve desisesizdir ve ruhunda Türklüğü için, temiz ve tükenmez bir gurur vardır. İşte bu gururu sayesindedir ki daima en ûlvi hislerin müdafii kalır ve gülünç bir vaziyete düşmez.

«Hacivat'a gelince o da Türk milletinin diğer bir cephesini teşkil eder. O başka harsler temessül etmiş sun'ileşmiş kimselerin nümunesidir. Onun için konuştuğu lisanı Karagöz bir türlü anlıyamaz. Hacivat ağır başlı tavırlarına rağmen hoppa ve gülünç bir adamdır. Hayatta söz söylemekten ve tumturaklı cümleler yapmaktan başka bir şeye yaramadığını bilir. Tam bir Osmanlı tipidir. Karagöz'ün amelî ve sade ruhu onun nazarî ve ivicaclı benliğini çekemez.

«Her ikisi de o kadar kat'i ve canlı birer şahsiyettir ki insan onlara baktıkca kendini düşünmeden alamaz.

«Karagöz ve Hacivat'dan maada diğer eşhasın bir iki müstesnadan başka hepsi muhtelif şark ırklarına mensupturlar. Arap, Acem, Arnavut ilâh. hepsi ortaya kavmiyyetlerine mahsus kıyafetleriyle millî şarkılarından birini terennüm ederek gelirler ve vak'aya iştirak ederler. Sebeb-i mevcudiyetleri ise güldürmiye vesile teşkil etmekten başka birşey değildir. Zira Karagöz en büyük meziyyetinin güldürmek olduğunu pek takdir eder ve güldürmek için hiçbir fırsatı kaçırmaz ve kaçırtmaz».

Eski adetleri pek iyi bilen Ulunay Karagöz'e dair ramazanda yazdığı bir fıkra münasebetiyle yine o zamanı yaşamış ve yazılariyle tanınmış olan Salih Sâim Bey'den aldığı bir mektup üzerine yazdığı «Yine Karagöz» başlıklı yazıda (Yeni Sabah, 4 Ağustos. 1950) Salih Sâim Bey'in mektubundan şu satırları aynen nakletmiştir:

«Sıraladığınız karagözcülerin başında «Arap Ömer» gelir. Merhum bizim Üsküdar'ın Aykapı sakinlerinden bir habeşî idi. «Karagöz'ün ölümü» onun vefatiledir diyebilirim. Arap Ömer için oyuna başlasın diye tepinirdik. Fakat mümkün mü? O teravihi kılmadan perdenin arkasına geçmezdi. Şöhreti saraya aksetti ve Kol ağalık rütbesiyle muzıkaya alındı.

«Böyle sanatkârlar arasında İsmet efendiyi, Süruri'yi, Harbiye Nezareti kâtiplerinden Ali Münir'i de unutmamalı. Sonra muzıka-i hümayunda Palabıyık Fuat Beyler, Uzun ve Sıska İsmetler, Mülâzim Cemal Beyler,. Askerî Müzede mehterhaneye memur hokkabaz Cemal Beyler, Garip İhsanlar, Miralay Mehmet Şah Bey Zade Halim Beyler kalbur üstüne gelen meşahirdendir. Bunların kodamanları Mehmet Şah Bey, Miralay Mehmet Ali Bey, Miralay Neş'et Bey, Gözü güzel Hacı Hakkı Beyler, sonra Zâti Bey.

«Bunların arasında sonra Paşalığa terfî eden Nes'et Bey Gayet vakur, ağırbaşlı bir şahsiyyetti.

«Kabataşlı topal Sadık'ı da daima yad ederiz.»

Karagöz'ün tarihi hakkında kısaca malûmat veren ve zamanındaki tanınmış Karagözcülerin adlarını da yazan Ercüment Ekrem Talu (Dünden Hatıralar) da «Karagöz» oyununu şöyle anlatıyor:

«Hayâl perdesi, ekseriya ramazanlarda, içerileri nisbeten genişce olan mahalle kahvelerinde kurulurdu. Lâkin ramazandan gayri vakitde de, İstanbul'un birçok yerlerinde, haftanın muayyen geceleri Karagöz oynattıran kahvehaneler yok değildi ve buralarda mahalle halkı, hatta civar mahallerde oturanlar bile can atarak gelirlerdi.

«Lâkin perdenin karşısında ön sıraları işgal eden çocukların neş'esi, sevinci görülecek şeydi: Perdenin arkasında, hayâlci, titrek ve donuk bir ışık veren, bezir yağına batırılmış istopaları tutuşturur, fakat «Göstermelik» denilen ve perdede sabit duran tasviri bir türlü kımıldatmaz, afacanların da sabrı tükenirdi. O zaman, el çırparak, hep bir ağızdan tuttururlardı:

Başlar mısın başlıyalım mı?
Karagözün evini taşlıyalım mı?

«Bu tekerlemeden bir kaç defa terennüm edildikten sonra, göstermelik, yerinden ağır ağır kalkar, perdenin arkasında bir def gürültüsü başlar. Derinden derinden Hacivat'ın ağdalı, boğuk sesi duyulurdu:

Nakş-ı sun'un remzeder hününde rayet perdesi
Hace-i hükm-ü ezeldendir hakikat perdesi
Bu hayal-i âlemi gözden geçirmektir hüner
Nice kara gözleri mahvetti suret perdesi
Of; heg hak! perdemi sanmayın bezden
Hisse alın siz bu sözden
Of; bir yâr-ı vefâkâr olsa.. Ol söylese ben dinlesem...

«Ve hemen arkasından, Karagöz'ün munis, şirin yüzü görünür, köftehor, cinaslariyle, tavırlarıyle, Hacivat'a ettiği şakalarla ortalığı gülmeden katıltır, kırar geçirirdi.

«O lâubali kahvehane muhitinin, tütün dumanlarına, kırık pencerelerden içeriye zehir gibi giren soğuk, iskemlelerin biçimsizliğine ve rahatsızlığına rağmen, kendine göre bir sevimliliği vardı. Ve şüphesiz ki, bu havayı, seyircileri bol bol güldürerek, gönüllerdeki pası dağıtan, neş'e ve neşat saçan, yüzlerce yıllık Karagöz'le onun kafadarları yaratıyordu.

«Kendi çocukluğumun, hayâl perdesine borçlu kaldığı eşsiz neş'e gecelerini yadettikçe,

sinemadan aynı zevki elbette duyamıyan bu günün çocuklarına, zamanın birer öksüzü gibi acıyasım geliyor.

«Biz Karagözü öldürmiyecektik. Ona pek yazık oldu. Hayal perdesi bize atalarımızdan kalma mirasa dahildi. Bilhassa halkın mütevazi tabakası hayatın üzüntülerini, kış gecelerinin bitip tükenme bilmiyen uzun saatlerini onunla oyalıyordu.

«Aynı zamanda, hayâl perdesinin repertuvarı İstanbul'un âdetlerinin ve an'anelerinin küçük ölçüde birer tarihi demekti. Gelmiş geçmiş devirlerin kıyafetlerini, tâbirlerini, içtimaî hususiyyetlerini geçirdikleri istihalelerle orada bulurduk.

«Sonra Karagöz, hal esprisinin, halk edebiyatının biricik belirme ve gelişme sahası idi. Besliyemedik, öldü. Her oyunun sonunda Hacivat'ın tekrarladığı gibi:»

Yıktık perdeyi, eyledik viran:

«Fakat, gidip te bunu haber verecek ortada, yazık ki bir «Sahip» bulamıyoruz.»

KARA GÜNLERE KALMAK (قره گونلره قالمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle felâket ve musibete uğramak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Bu gece şe'mine cemolmuş idim ol mahın
Ne kara günlere kaldım nelerden ayrıldım
Yahya

KARA HABER (قره خبر) [*Hal*] Mecaz yoliyle ölüm, felâket haberi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Hat geldi ruh-ı yâre deya eyledim ihbar
Ey bâd-i saba kara haberden daha nen var?
Nâzım

KARA HABIT (قره حابط) [*Coğ.*] Aydın şehrinin eski adıdır.

KARAKA (قاراقا) [*Bah.*] Ahşap harb gemilerinden birinin adıdır. Bunlara «Kapak» da denilirdi. İkinci sınıftan sayılan bu gemiler iki anbarlı idi. En üst güvertesinden başka birbiri altında iki batarya top bulunurdu. Üç anbarlılar gibi bunlar da «Kalyon» sınıfından sayılırlardı

KARA KONCOLOS (قره قونجلوس) [*Hal.*] Cadı, umacı ve gulyabani gibi çocukları korkutmak için icat olunmuş korkunç bir şahsiyyet adıdır.

KARAKULAK (قره قولاق) [*İda.*] Emir çavuşu, haberci yerinde kullanılır bir tâbirdir. Karakulak çakala benziyen bir hayvandır. Vaktiyle vezirlerin, yeniçeri ağasiyle, bostancıbaşı'nın hizmetlerinde bulunan karakulaklar önde gidip yol açtığı ve yasakçı yerinde kullanıldığı gibi muhabere işlerinde de istihdam olunurlardı. Bostancıbaşı karakulağı daimî surette sadrazamın yanında bulunur, Bâb-ı âli ile saray arasında iş görürdü.

Menzil atları sürücülerine de karakulak denilirdi. Bunlar ulakların yani postacıların önlerinde giderler ve kasabaya girerken yüksek sesle ve muayyen bir kaide ile bağırarak postanın *geldiğinden halkı haberdar ederlerdi.*

KARAKULLUKÇU (قره قولقجی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı bölük ve ortalarındaki küçük çavuşlara verilen addır. Bunlar çorbacıların ve zâbitlerin emir çavuşları idiler.

Acemi oğlanlarından yeniçeri ocağına yeni kaydedilenlerden oda hizmetlerinde istihdam olunanlara da bu ad verilirdi. «Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, c. 1, s 64) de bunların gördükleri hizmetler hakkında şu tafsilât verilmektedir: «Acemi oğlanlarından kapıya yeni çıkmış olanlara yani yeniçeri ocağına kaydedilenlere düzen akçası ismiyle ikişer altın verilirdi. Bu yeni efrat mensup oldukları odalarda karakullukçuluk ederler, yani oda hizmetine bakarlardı. Vazifeleri odalarını süpürmek, silmek, ihtiyar yoldaşların ve odaya gelen misafirlerin ayakkaplarını temizlemek, yemek kaplarını yıkamak, odanın odununu yarmak, kandillerini yakmak, pazardan odanın levazımını tedarik etmek gibi şeylerdi. Her odada odanın kalabalık ve tenha oluşuna göre bir ve iki karakullukçu vardı. Ortaları kalabalık olan, kul kethüdasının odasında beş ve çavuş odasında dört karakullukçu bulunurdu. Kethüda ve çavuş karakullukçularının en yenisine karakullukçu onun alt yanında olanına pazara giden derlerdi. Yine bu iki bölükte papuççu ve kandilci isimleriyle de karakullukçular vardı. Kethüda ve çavuş karakullukçularına aşçıbaşı nezaret ederdi. Bunlardan maada ocağa verilen acemilerden bir iki nefer de çorbacıların seyislik ve hasekilik gibi hizmetlerine bakarlardı.»

Kapusunda karakullukçu iken zengi-i Şam
Her seher zir-i serinde bir kızıl altun balar
Sâbit

KARA KURUŞ (قره غروش) [*Mes.*] Osmanlı memleketlerinde tedavül eden ecnebi paralardan birinin adıdır. Ayarları has olan bu kuruşlar Alman talarileriyle İspanya'nın riyal ve ekûleri idi.

1138 rebiulevvel 1725 ikinci teşrin senesindeki para tarifesine göre dokuz dirhem gelen kara kuruş 181 akçaya geçerdi.

Üç sülüse bir kara kuruşa bozda rüzgâr
Birisi kalp biri kızıl birisi züyuf
Sarraf-ı dehr aldı görünce bu haleti
Üç sülüs kem'ayarına lânet kuruşa yuf
Nâbi

Sevad-ı vechini arzeyleyüp gece âşik
O sim pareye gandırdı iki kara kuruş
Sâbit

KARALAMA (قره‌لامه) [*San*] Yazı öğrenmek için yazılan yazılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mektep çocukları gibi hattatlığa çalışanlar da bir harfi veya bir kelime ve satırı otuz kırk defa bir kâğıda alt alta yazdıkları ve bu türlü yazılar kâğıdı karartma mahiyetinde oldukları için bu ad verilmiştir. Hattatlığa çalışanlardan yazıyı oldukça ilerletenler hocalarının tashihlerini havi olan meşkler gibi bu karalamaları da saklarlardı.

KARAMAN (قره‌مان) [*San*] Eskiden cıvataları yerlerine yerleştirmek ve oturtmak için balyoz sıkleti kâfi gelmediği zamanlarda kullanılan, demirden mahrut şeklinde yapılmış, bir nevi el şahmerdanın adıdır.

KARAMAN HALATI (قره‌مان خلاطی) [*Bah.*] Karaya oturmuş gemilere, bağlayıp çekecek gemiler tarafından karamanlamak için verilen yedek halatın adıdır.

KARAMUK (قاراموق) [*Coğ.*] Bolvadin kasabasının eski adı idi.

KARAMÜRSEL (قره‌مرسل) [*Bah.*] Marmara sahillerinde işliyen küçük gemilere verilen addır. Osmanlılar ilk defa denizde bu türlü kayıklarla görülmüşlerdir.

KARAMÜRSEL SEPETİ (قره‌مرسل سپتی) [*Hal.*] Mecaz yoliyle ufak tefek, gösterişsiz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KARA NAMLU (قره‌ناملو) [*Ask.*] Eski çakmaklı tüfeklerden birinin adıdır. İsakçı'da bunlarla «Cevherdar» adını taşıyan o neviden tüfeğin bulunduğu «Başbakanlık Arşivi»ndeki bir vesikadan anlaşılmaktadır. (Askerî fiş numarası 2669, tarihi 10 zi. 1183) olan ve Silistre kadısı ile mütesellim, âyan, zâbitan ve mübaşire hitaben sadır olmuş bulunan hüküm müsveddesinde paslanmış ve bazılarının çakmakları kırılmış olan bu tüfeklerin silinmeleri ve tamirleri için cebeci ocağı tüfekçi esnafından on nefer gönderildiği bildirilmiştir. Yine o vesikaya nazaran bu tüfekler biri büyük, diğeri küçük olmak üzere iki nevi idi.

KARANTİNEHANE (قرانتنه خانه) [*İda.*] Bulaşık ve salgın hastalık olan bir yerden gelen yolcularda hastalığın bulunup bulunmadığı anlaşılmak üzere şehir halkından ayrı olarak bir müddet nezaret altında bulundurulmak üzere yaptırılan yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hastalıklı yerlerden gelenler geldikleri yerlerdeki hastalığın cins ve nev'ine göre burada kalırlar ve sonra şehire girerlerdi.

KARAR (قرار) [*Mus.*] Muhtelif perdeler üzerinde gezindikten sonra, çalınacak fasla ait perde üzerinde durmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KARARDÂDE ÇEKİLMEK (قراردادە چکیلمك) [*İda.*] Artırmağa konulmuş olan şeye son talibi tarafından teklif olunan bedelin uygun görüldüğüne dair verilen karar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Karardâde; karar verilmiş, neticelenmiş demektir.

KARARGÂH (قرارگاه) [*Ask.*] Herhangi bir askerî kuvvetin kumandanının, kuvvetini sevk ve idare etmek üzere seçtiği ve kumandanlık heyetiyle birlikte yerleştiği yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Karargâh; karar edilen, oturulan yer demektir.

KARARGÂH-I UMUMİ (قرارگاه عمومی) [*Ask.*] Bir memleketin her sınıf askerî kuvveti kumandanının (Başkumandan) bütün kuvvetlerini sevk ve idare etmek üzere erkân-ı harbiye-i umumiyye ve sair maiyyetiyle birlikte yerleştiği yer hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KARAR-I İDADİ (قرار اعدادی) [*Huk.*] Dâvanın tahkik ve rüyetini teshil (kolaylaştırmak) ile katî neticeyi hazırlıyan hüküm hakkında kullanılır bir tâbirdir. İdadi; Arapça hazırlama demektir.

KARAR-I KARİNE (قرار قرینه) [*Huk.*] Dâvanın görülmesini kolaylaştırmak ve neticesini hazırlamakla beraber bunun mahiyyetini ihsas ettiren hüküm yerinde kullanılır bir tâbirdir. Karine; Arapça sözün kastolunan mânaya delâlet eden siyak ve sibakı, bir şeyin hakikate yakin husulüne delil olan şey demektir.

KARA SAÇAK (قره ساچاق) [*Mim.*] Saçak merteklerinin altı kaplamasız kirişli âdi saçağa verilen addır.

KARA SANDIK (قره صندیق) [*Ask.*] Yeniçeri ocağını teşkil eden ortalardaki, şimdiki tâbirle, kasa adıdır. Bu sandığa «orta sandığı» da denilirdi. Her ortanın bir sandığı vardı.

Sandığın sermayesi; «tas parası» namiyle ulûfe tevziinde alınan paralarla zengin yoldaşların vakfettikleri mebaliğden ve ölen yeniçerilerin satılan eşyalarının bedellerinden meydana geliyordu. İkraz faizleri de sermayeye ilâve edilirdi.

Sandık işleriyle «ocak beytülmalcısı» adını alan bölükbaşı veya çorbacı meşguldü. Sandık işleri orta veya bölük halkının murakabesi altında bulunduğu için su-i istimal yapılamazdı.

Orta efradından harbde esir düşenler bu sandıktan fidye-i necat verilmek suretiyle esaretten kurtarılırlardı. «Kara sandık» ismini de bu işten dolayı almış idi. Ölenlerden vârisleri çıkanların paraları da buradan verilirdi.

KARASİ (قره‌سی) [*Coğ.*] Balıkesir vilâyetinin eski adıdır. Uzun zamanlar Hüdavendigâr (Bursa) vilâyetine bağlı bir liva (sancak) halinde idare edilmiş iken sonradan müstakil liva haline konulmuştur.

KARASU (قره‌صو) [*Tıp.*] Bir nevi göz hastalığına verilen addır.

İsterim olsun tecelliyab-ı rüyet her basar
İnmesün hiç bir göze âlemde Yarab karasu
Abdülâziz Mecdi

KARAVAS (قاراوش = قره‌وش) [*Hal.*] Köle, kul yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Kanunî Kanunnamesi»nde kul karabaş suretinde geçer. Çankırılı Ahmet Talât Bey halk şiirlerindeki «taşlama - hiciviye»leri tetkik ederken (Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i, sahife 145 haşiyesi) «(Karabaş) olması da kabul edilebilir Çünkü alaca siyah köpeklere «karabaş» demek Anadolu'da âdettir. Kapıda bekliyen köpek olacağına nazaran bu tevilin kabuliyle bir zarar gelmez» diyor.

Elin kapısında karavaş olan
Burna sümüklü, hem gözü yaş olan
Bayramdan bayrama bir traş olan
Berber dükkânında oğlan beğenmez
Gazak Abdal

Rahat etmez senden ötrü gendüzün
Kul karavaş eylemiştir kendi özün
Âşık beşe

KARAVELE (قاراوله) [*Bah.*] Eskiden Türk denizcilerinin büyük teknelere verdikleri addır. İspanyol'ların «Taravela», İtalyan'ların «Taravello», İngilizler'in «Garavela», Fransızların «Caravelle» tâbir ettikleri kalyon nevi'inden gemiler başlıca nakliye işlerinde istimal edilmekte ve İspanyollar'la beraber Fransız'lar ve diğer bazı milletler tarafından da kullanılmakta idi.

Son zamanlarda bu tâbir gemilerde nizamsız ve denizcilik kaidelerine riayetsiz olarak vukua getirilen hallere denir. Her hangi bir şeyin nizamsız bir halde bulunmasına «Karavele halinde» denilir.

KARAVUL (قره‌ول) [*İda.*] Eskiden karakol yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmani» de bu tâbir «Karagol, karakol galattır. Aslı Heravul, dolaşıcı asker kolu, ketibe, karavulhane, müfrez askerin meskeni, ufak kışla - Herk» suretinde izah olunmuştur.

Osman Ergin Karakollardan bahsederken (Mecelle-i Umur-u Belediye, cilt - 1, sayfa 927 haşiyesi) diyor ki: Türkçe'nin Acemce'ye faikiyyetini isbat için Çağatay şuarasından Ali Şirnevaî'nin yazmış olduğu «Muhakeme - tül - lugateyn»de (Bazı elfaza «vul» ilâve edip selâtinin rezim ve bezim esbabından bazılarına sıfat-ı muayyene kılarlar. Karavul = Asker bekcisi, cundavul = dümdar, yasavul = yasakcı ve emsali gibi) denilmektedir.

«Bu kelime Osmanlı Türkçesinde karagol şeklinde müstamel olup (K) ile (G) aradaki kurb-ı mahreç dolayısıyle bilâhere imlâsı «Karakol»a inkılâp etmiş ve bu suretle aslından tebaüt edilmekle bu kelime hakkında bazı tefsirat baş göstermiştir.

«Ezcümle berri ve bahrî asakir-i padişahın kulu (bendesi) ad edildiğinden padişah uğrunda harbedenlere (Kara kulu),, denizde harbedenlere de (Kalyoncu kulu) demek lâzım gelir zannedilmiş ve bu zanna binaen kara kulhane, kullukçu ve kalyoncu kulluğu tâbirleri ihdas olunmuştur.

«Hâlbuki esasen İstanbul'daki askerlere (Kapı kulu) yani Pay-ı Taht askeri, vilâyetlerdeki askerlere de (Yerli kulu) denilirdi. Bazı kere (Yerli kulu) neferatına asker ilâve olunur, bunlara da (kul oğlu) derlerdi.

«Kara kulu asakir-i berriyye hakkında yakışık alsa bile bahriye askerleri hakkında yalnız kalyon istimâl edilmediği için bunlara muhtasaran (Kalyoncu kulu) demiye lüzum olmayıp buna da faraza deniz kulu demek iktiza ederdi.»

Bahriye askerlerine «Kalyoncu», onların karakollarına da «Kalyoncu kulluğu», denilmesi o zamanın en büyük harp gemisi olan «Kalyon»un bahriyeliler için umumî bir tâbir olarak kullanılmasından ileri gelmiştir.

§ [*Ask.*] Düşmanın âni tecavüzlerinden emin olmak için ordunun etrafını muhafazaya memur edilen piyade ve suvari askerlerine de evvelleri Karavul denilirdi. Bu da sonraları «Karakol» olmuştur.

KARAVULHANE (قره‌ولخانه) [*İda.*] Şehir ve kasabalarda asayiş ve emniyyetin muhafazası maksadiyle içine asker ve zaptiyye oturtulmak için yapılan binalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ahmet Vefik Paşa «Lehçe-i osmani» de Karavulu «Karagol, Karakol galattır aslı Heravul (dolaşıcı) asker kolu ketibe - karavulhane müfrez askerin meskeni ufak kışla-herk» suretinde izah ermiştir.

Muhtelif vesilelerle pek çok manzum tarih yazmış olan Ziver Paşa'nın divanında (Asar-ı Ziver Paşa, divan ve münşeat, Bursa Vilâyet Matbaası, 1313) Karavulhane için ilki 1254 (1838), sonuncusu da 1264 (1847) olmak üzere sekiz tane manzum tarih vardır. Bu sekiz tarihten yedisinin 1254 tarihli oluşu Karavulhane yapılışının o sene başlamış olduğuna hükmedilebilir.

Karavul sonradan karakol olduğu gibi Karavulhane de karakol olmuştur.

Ziver paşanın 1254 tarihli manzum tarihlerinden bir tanesi :

Şah-ı nusrat menkibet Sultan Mahmad'un mādam
Cānd-i mansurun muzaffer ide hayrunnasırîn
Bu karavulhane ile bak Samatya semtini
Kıldı ihya lütfedüp ol nur-ı çeşm-i müslimiyn
İntizam-ı askerin gördükçe ol Şâhinşehin
Dediler şahan-ı âlem tārik Allah âferin
Ziver'a tarih-i itmamın mücevher söyledi
Bu karavulhaneyi âbat kıldı şah-ı din

KARAYA GİTMEK (قره‌یه گیتمك) [*Bah.*] Kapalı ve puslu havalarda mevki tayininde hata ederek yanlış rota takibetme veya her hangi bir idaresizlik ve hata neticesi bir geminin çektiği sudan az suya kadar karaya sokulması ve alttan ka'rı bulması hakkında kullanılır b-r tâbirdir. Buna «Karaya oturmak»da denir.

KARAYA UĞRATMAK (قره‌یه اوغراتمق) [*Bah.*] Sahile yakın bulunup da fırtına ve denizlere karşı kalkınamama ve sair sebep ve avamil tesiriyle idare edilememe neticesi bir geminin karaya bindirmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KARA YAZI (قره یازی) [*Hal.*] Mecaz yoliyle Talihsizlik, bahtsızlık yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Yazılmış sanmanaz levh-i cebinim üzre ebrudur
Benim baht-ı siyahım bildirir bir kara yazıdur
Âni

KARAYIM (قرایم) [*Hal.*] Hazarlardan Musevîlikte kalan kavme verilen addır. Kırım'da tavattun etmiş olan bu kavim Tevratı İbranî harfleriyle Türkçe yazıp okurlar ve takvimlerini sâl-i Türkâni (Türk senesi) kullanırlar.

KARCAŞMAK (قره‌چشمق = قارجاشمق) [*Hal.*] Altüst olmak, karışmak; huzur ve âsayiş muhtel olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Naima gibi eski tarihlerde geçer.

KÂRDGERAN (کاردگران) [*Sar.*] Saray bıçakçıları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kârd; Farsça bıçak demektir.

KARGA (قارغه) [*San.*] Eski kitaplarda hassaten yazmalarda ciltlerin mütemmimi ve mülâsıkı olarak yapılan kısma verilen addır. Türkçe olan bu tâbirden ziyade Arapçası bulunan (maklâp = miklâp) kullanılırdı. Maklâp kitabın üst kapağının arasına konulmak suretiyle kitabı her tarafı kapanmış bir vaziyete koyması noktasından muhafazasına hizmet ettiği gibi okunan sayfa arasına vazedilmek suretiyle kitap açıldığı zaman bırakılan yeri kolaylıkla bulmıya da yarardı. Miklâp kabın arasına konulduğu zaman meydanda kalan kısmına «sertap» denilir. Kıymetli ciltlerin sertaplarına ya bir âyet yahut münasip bir beyit veya fıkra yazılırdı.

KARGACIK (قارغه‌جق) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Arap harflerinin sonuna ve yazıda bazı boş kalan yerlere konulan süs nevilerinden birinin adıdır. Yazıya yeni başlamış olanların harfleri biribirine karıştırmak suretiyle yazdıkları yazıya «kargacık burgacık» denilirdi.

KARGA DERNEĞİ (قارغه درنگی) [*Hal.*] Mecaz yoliyle kuru kalabalık yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Kamus-ı Türki» de aşağılık insan topluluğu demek olan «mecma-i esâfil» suretinde izah olunmuştur.

KARGI (قارغی) [*San.*] Ucu sivri demiri olan gönder şeklindeki uzun mızrağın adıdır. Deşmek ve sokmak mânasına gelen karmak'tan gelir. Eski milletlerin askerleri de ellerinde kargı taşırlardı.

KARGILIK (قارغیلق) [*San.*] Fişeklik, fişek kaşlarının merbut bulundukları meşin kuşak adıdır.

KARHANE (قارخانه) [*San.*] Kar kuyusu yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Makine ile buz yapma usluünün icadından evvel yazda kullanılmak üzere kışın yağan karlar evvelden hazırlanmış olan kuyulara doldurulur, kolayca erimemek için sıkı surette bastırıldıktan sonra üstleri örtülürdü. Yaz gelince açılarak çıkarılan

de müddet-i zamanın kendisine denir ki asır gibi ekseriyyetle yüz sene takdir edilmiştir. «Burada murat evvlkidir.»

KARNEN BÂDE KARNİN (قرناً بعد قرنٍ) [*Vak*] Devir devir, asır asır mânasına gelir bir tâbirdir. Te'bit (sonsuzluk) ilade eder. Tertibe delâlet etmez. Meselâ vâkıf vakfın gallesi (varidatı) karnen bâde karnin evlât evlâdıma ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdıma verile diye şart etse karnen bâde karn tâbiri tertip ifade etmediğinden mukaddem ve muahhar batındaki evlât galleye iştirâk ederler.

KÂRNÜMA (کارنما) [*San.*] Eskiden esnafın ustalık almak için imtihanlık olarak yaptıkları iş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yanlış olarak kârname de denilir.

KARUÇA (قاروچه) [*San.*] Dingilleri üzerine yaylarla asılmış olan arabanın adıdır. Avrupa'da XVII nci ve XVIII inci asırlarda bunların çok süslüleri yapılmıştır. Osmanlılar zamanında da bu arabalar kullanılmıştır. Eski saltanat arabaları bu şekilde yapılırdı. Bunların öküzle çekilen ve seyir yerlerine gitmeğe mahsus olanlarına «koçu» denilirdi.

KÂR PERDAZ (کارپرداز) [*İda.*] Acem şehbenderi, konsolosu yerinde kullanılır bir tâbirdir. İş döndürücü, iş düzen mânasına gelir.

KARPUZ FENER (قارپوز فنار) [*San.*] İçine mum konulan ve elde taşınan fener nevilerinden birinin adıdır. Karpuz şeklinde olduğu için bu ad verilmiştir.

KARSAK (قارساق) [*Gig.*] Derisinden kürk yapılan, karnı beyaz tüylü, tilkiye benzer hayvanın adıdır.

KARS MADALYASI (قارس مدالیه‌سی) [*İda.*] 1272 (1855) senesinde ihdas olunan madalyanın adıdır. Altın ve gümüş olmak üzere iki nev'i vardır.

KARŞI OKUNMAK (قارشی اوقونمق) [*Sar.*] Sabah namazından evvel, yahut yatsıdan sonra Kur'an okunduğunun saraylılar tarafından birbirine haber verilmesi sırasında kullanılır bir tâbirdir. Kur'an yahut aşr-ı şerif okunuyor, yahut okundu denilmez «karşı okunuyor», «karşı okundu» denilirdi.

KARTAL KANAT (قارتال قناد) [*Hal.*] Eskiden sefiller ve kopuklar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KARTALOZ (قارتالوز) [*Hal.*] Kart, yaşlı, acûze yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KARTUÇ (قارتوچ) [*San.*] Tüfeğin, tabancanın bir atımlık barutunu havi mukavva veya mâden zarf adıdır. Kartuş, hartuç suretinde de kullanılır. Fransızca Cartouche'tan alınmadır.

KARULA (قارولا) [*Bah.*] Karula yakasını direğe veya direğe yakın münasip bir yere bağlamak üzere tertip edilmiş olan kamçılar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KARUTA KANDİLİSASI (قارولا قندیلیساسی) [*Bah.*] Karula yakasını yukarı kaldırmak için giz çatılı ile karula yakası arasına vurulan palanganın adıdır.

KARULA PALANGASI (قارولا پالانغه‌سی) [*Bah.*] Randa yelkeninin karula yakasından güverteye mütehharrik bir çelikle vurulan palanganın adıdır.

KARULA YAKASI (قارولا یقاسی) [*Bah.*] Yan yelkenlerinin baş tarafa kalan alt yakaları hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KÂR ZAR (کارزار) [*Hal.*] Cenk, cidal, muharebe, savaş yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Sensin o icaznüma-yi zafer
Kim ki seni çekse dem-i kârzar
Düşmenin ol dem görünür çeşmine
Kendisi Hayder kılıcı Zülfikar
Sabri-i Şakir

KARZ-I HASEN (قرض حسن) [*Fık.*] Faizsiz ödünç para verme mânasına gelir bir tâbirdir. Karz; Arapça ödünç vermek, almak; ödünç verilen ve alınan şey, para demektir.

Rahmetli Elmalılı Hamdi yazır (ان تقرض الله قرضاً حسناً) âyetini tefsir ederken (Türkçe Tefsir, c. 6, s. 5039) şu tafsilâtı veriyor:

«Bazıları bundan murat, farz olan zekâttır, bazıları mendub olan infaktır demişler, bazıları da küllisinden âam olduğunu söylemişlerdir ki makam-ı tergibe en muvafık olanı da budur. Yani Allah'tan güzel ecir istemekten başka bir garez beslemiyerek hulus-ı niyyetle verilen ödünçler gibi (الفقراء الذین ilâh.) buyurulduğu veçhile Allah yolunda çalışan ve çalışacak olanların havaiç ve levazımından ve bu kabilden iktiza eyliyen sair vücuh-i birr ü hayre Allah rizası için mal veya emek sarfederek infak ve teberruatta bulunursanız, bu suretle sarfedilen şeyler sandıklarda para saklamaktan, dünya garezleri için sarfiyat veya ikrazat yapmaktan, murabahacılık, ribacılık şöyle dursun meşru ticaretlerden dahi daha kârlıdır. Çünkü (یضاعفه لکم) Allah onu size kat kat ecriyle verir.»

KASA (قاسا) [*Bah.*] Yan yelkenlerinin açılması için verilen kümanda hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Halatların çıkmalarına veya bedenlerinin herhangi bir kısmına çözülmiyecek veçhile yayık veya değirmi olarak yapılan çevirintilere de kasa denir.

KASA DİKİŞİ (قاصا دیکیشی) [*Bah.*] Tek halatların çımalarına kasa yapmak için kullanılan dikişin adıdır.

KASA ETMEK (قاصا ایتمك) [*Bah.*] Yan yelkenlerinin iskolatalarının lava edilerekten yerlerine toka edilmesi yerinde kullanılır bir tabirdir.

KASÂME (قسامه) [*Fık.*] Katili meçhûl olan ve üzerinde katil eseri bulunan bir ölünün bulunduğu yer halkından elli kimsenin veçh-i mahsus üzere yemin ettirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Katili bulunamıyan bir maktulün bulunduğu mahâl ahalisinden elli kimseye yemin ettirmek için şer'an vücudu lâzım olan şartlar üçtü. Birincisi maktulün cesedinin yarısından ziyadesi veya cesedinin yarısıyle beraber başının tamamı bulunmak şarttır. Binaenaleyh başsız olarak vücudunun yarısı bulunan ve yahut başı ile beraber cesedinin yarısından azı bulunan ve yahut maktûl boylu boyuna yarılmış olduğu halde baş ve vücudunun ancak yarıları bulunan maktûl için kasâme olmaz. Bu da vücudunun öteki yarısının başka mahalde bulunup da iki yerde kasâme icra olunamaması içindir. İkincisi katilin malûm olmaması şarttır. Binaenaleyh beyyine veya ikrar ile sâbit ve yahut katilin kim olduğu halk arasında mâruf olursa kasâme lâzım gelmez. Üçüncüsü veliyyi katlin (maktulün velisi) dâvası şarttır. Meselâ bir köyde kimsenin mülkü olmıyan yerde bir ölü bulundukta kasâmenin icrasında veliyyi katlin murisimi siz öldürdünüz diye halkından dâvâ ve kasâme istemesi lâzımdır.

Maktulün velisinin seçtiği elli kişi «Onu ben öldürmedim ve öldüreni de ben bilmiyorum» diye yemin ederdi.

Bunun üzerine maktulün demini (ölünün kanını) hederden sıyanet (koruma) ve o mahâl ahalisinin alâka ve dikkatsizliğine bir nevi ceza olmak için üzerlerine diyet ile hükmolunur.

KASAN (قصان) [*Ok.*] Yayın baş tarafının bir karış kadar altına gele ve balık sırtı şeklinde olan kısmına verilen addır.

KASAN BAŞI (قصان باشی) [*Ok.*] Yayın kasanla salın birleştiği noktaya verilen addır. Bunun yerine «Kasan gözü» de kullanılır.

KASAN GÖZÜ (قصان گوزی) [*Ok.*] Yayın kasanla salın birleştiği noktaya verilen addır. Bunun yerine «Kasan başı» da kullanılır.

KÂSÂNİYYE (کاسانیه) [*Sof.*] Nakşibendiyye tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Şemseddin Ahmed-ül-Kâsânî tarafından kurulmuştur. Adını kurucusundan almıştır. Ölümü 911 (1505) dir.

KÂSE (کاسه) [*San.*] Arap harfiyle yazılan yazılardaki harflerin alt taraflarındaki boşlukların adıdır. Bu boşluklar kâseye benzediği için bu ad verilmiştir.

KÂSELİS (کاسه‌لیس) [*Hal.*] Mecaz yoluyle müdahin, dalkavuk, tufeyli yerinde kullanılır bir tâbirdir. Manâsı kâse yalayıcıdır.

Köftehoru, kâselîsi sofradan kovmak muhâl
Bitmeyince aş elinden ahz-ı kap etmekte güç
Sururî

KASEM ETMEK (قسم ایتمك) [*Hal.*] Yemin etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Öptürmemeğe ağzını and içtim eğerçi
Hiç yok yere Allaha efendim kasem ettim
Hilmi

KASE ŞUY (کاسه شوی) [*Vak.*] Bulaşıkçı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KASIM (قاسم) [*Tak.*] İkinci teşrin (kasım) ayının sekizinci (rumi 26 teşrin-i evvel) günü hakkında kullanılır bir tâbirdir. Takvimlerde kasım günü demek olan «ruz-ı kasım» yazılıdır. Kasım aynı zamanda kışın başlangıcı sayılır. Eskiler seneyi Hıdırellez ve Kasım olmak üzere ikiye ayırırlar ve 6 mayıs (rumî 23 nisan) ile başlıyan Hıdırellez kasımın başlangıcı olan 8 kasım arasında geçen günleri Hıdırellezin devamı suretinde saydıkları gibi Kasım ile Hıdırellez arasındaki günleri de kasımın devamı şeklinde sayarlardı. Bu suretle Hıdırellezle kasım arasında 186, Kasımla Hıdırellez arasında da 179 gün bulunur. «Denizci dili» nde yazılı olduğuna göre (Lütfü Gürçay, İstanbul deniz matbaası, 1943) eski gemiciler; kasımın yüzü olmadan denize çıkmanın hayırlı ve kârlı olmadığını ve kırkına kadar denize açılmada pek beis olmadığını aşağıdaki darb-ı meselle ifade ederlerdi. (Altmışında yat, yetmişinde kalafat, sekseninde suya at, doksanında donat, yüzde yüz, kasım yüzelli, yaz belli.)

KASIM BEYGİ (قاسم بیگی) [*San.*] Eskiden kullanılan kâğıtlardan birinin adıdır. Diğer kâğıt isimleri de şunlardır: Âbâdî, Devlet âbâdî, Âdil şahî, Hatâî, Hariri Semerandî, Sultanî Semerkandî, Hindî, Hariri Hindî, Nizam şahı, Lui Tebrizi, Muhayyer.

KASIMİYYE (قاسمیه) [*Sof.*] Şazeliyye tarikatı şubelerindon Raşidiyye'nin kollarından

birinin adıdır. 981 (1573) senesinde ölen kurucusu Seydi Eb-ül Kasım-ül-Gazi-yüs-Selmas'a nisbetle bu adı almıştır. Buna yine kurucusunun adlarından biri olan Gazi'ye nisbetle «Gaziyye» de denilirdi. Eb-ül-Kasım şeyh Eb-ül-Âli bin Abdullah-üs-Selması o da Seyyid-Ahmet bin Yusuf-ür-Raşidi'den inabe almıştır.

KASIM PAŞA CİBAYETİ (قاسم پاشا جبایتی) [*Vak.*] Bayezid-i Veli vakfı müştemilâtından Kasımpaşa cihetindeki yerler münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Bayezid'in vakfı münasebetiyle kullanılan cibayet tâbiri vakıf yerlerin bulundukları semtlere göre isimlendirildiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Nitekim Galata tarafında bulunanlara «Galata cibayeti» Beşiktaş'tan Rumeli Feneri'ne kadar olan yerlerdekilerine de «Uskumru Cibayeti» adı verilirdi. Bu üç cibayetteki icareler her üç kısmın kâtip ve câbileri tarafından tahsil olunur ve vazifeler de evlâda intikal ederdi. Evkaf Nezaretinin teşekkülü üzerine kâtip ve câbilerinin ölümlerinden sonra evlâtlarına tevcih edilmiyerek vazifeleri Evkafca zaptedilmiş, bu tâbir ortadan kalkmıştır.

KASINTI (قاصینق) [*San.*] Elbiseyi darlatmak için yapılan dikişin adıdır.

Kastır kasıntı terzige ver al canfese
Bez verme sakın arşınına göre herkese
Gâh türkü ula, gâhi nakış işle, geh kese
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol;
Vasıf

KASINTI İBRİŞİMİ (قاصینق ابریشیمی) [*San*] Kalın ibrişimden saç örülmüş ibrişime verilen addır. İplik yerinde kullanılırdı.

KASIP KAVURMAK (قاصوب قاوورمق) [*Hal*] Mecaz yoluyle cebir ve zulmetmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İslâmı, evet, tefrikalar kastı kavurda.
Kardeş, bilerek bilmiyerek, kardeşi vurda
Mehmet Akif

KASIR (قصر) [*Mim.*] İçerisine girilmesi müşkil muhafazalı köşk demek olan bu tâbir padişahlara mahsus müzeyyen binalar hakkında da kullanılırdı. «Kamus-u Osmani» de köşk, kaşâne demek olduğu yazılıdır.

«Hükümdarlar ve bir ülkeye hâkim olanların gerek düşman ve gerek yerli ahali tarafından vuku bulacak tecavüzlerine karşı kendilerini ve maiyyetini korumak için surlar ve kalelerle müdafaa olunan mesken binaları» suretinde izah olunan kasır için «Sanat Ansiklopedisi, Kasır maddesi»nde şu izahat da vardır:

«Orta çağda Avrupa (Feodal) beyliklerin böyle kasırları vardır ki bunlara önce kale manâsına Castellum sözünden alınarak Castel (Kastel) ve sonraları (Chateau) Şato denilmiştir. Bunlar, etrafı surlar ve hendeklerle çevrilmiş kuleli taş binalardır.

«Şatolar umumiyetle şehir ortasında veya şehire yakın bir arazinin en yüksek yerine ve ekseriya kayalıklar üstüne yapılmış birer kartal yuvasına benzerler.

«Türkler bu gibi kale şeklinde müdafaalı meskenlere Kasır kelimesinden alarak hisar demişlerdir. Rumeli Hisarı, Anadolu Hisarı gibi. Bu suretle hisar kelimesi iç kale ve erk manâsına da gelmiştir. Yani içinde hükümdarın ve maiyyeti ile askerlerin sığındığı kale manâsını almıştır. Türkler kasır kelimesini de almışlar, fakat bunu padişahların saraydan daha küçük olarak civarda yaptıkları ve mevsim geçirmek veya tenezzüh maksadıyle gidip birkaç gün oturmak için inşa ettirdikleri köşklere ve küçük saraylara tahsis etmişlerdir. Kâğıthane kasrı, Göksu Kasrı, Bağdat kasrı ve saire gibi. Bu hale göre kasır kelimesi, Fransızların sonradan bu gibi hükümdar ve prenslerin ikametine mahsus müdafaalı veya müdafaasız meskenlerine verilen şato isminin mukabili olmuştur. Bununla beraber Avrupa'daki gerek kale evsafında olan hisarlara ve gerek müdafaasız olanlarına şato demek ve bunların birincilerine Fransızların tabiriyle müstahkem şato (Chateau fort) yani hisar tâbir etmek ve ikincilerine sadece şato demek daha vazıh olur. Şato tâbirini behemhâl tercüme ederek Türkçeye çevirmek istersek evvelkilerine hisar ve sonrakilerine kasır demek lâzım gelir.»

Böyle bir kasr-ı zerender zer-i pür san'at kim
Reşkeder hane-i nakkaşına suretger-i Çin
Nef'i

KASİDE (قصیده) [*Ede.*] Matlaı musarrâ müteaddid beyitten ve aynı kafiyede söylenilen manzumenin adıdır. Kaside en az on beş, en çok doksan dokuz beyit olurdu. «Kamus» da şöyle izah olunmuştur. «Kasit» şol şiire ıtlak olunur ki satr-ı ebyatı tam ve kâmil olup ve üç beyit ve andan ziyade ola. Alâ kavlin onaltı beyit ve dahi ziyade ola. Hala beyn-eş-şuara-ha-i ismiyyetle kaside tâbir ettikleridir. Lâkin Cevheri kavli üzere kasit kasidenin cem-i cinsidir, süfün ve sefine gibi. Mütercim der ki; şair şi'r-i mezbur ile bir maksut kasdeder olmakla kaside ıtlak olunmuştur. Zikrolunan muvasala-i ebyat mânasi dahi ol maksada mebnidir. Nitekim sahib-i Miyar bu resme beyan eylemiştir.

Kaldı ki tab'ı mustakim ve ilm - i aruz - kavim içtimaından hasıl olan eser-i mevzune şiir derler ki ilim manâsınadır.

«Şuurdan olmakla tab'ın kemâli medhali olmasına delildir ve şiirin envai vardır. Beyit rubai, kıt'a, müfret, mesnevî, nazire, tahmia, tarih gibi. Fenn'i bedi'de olan muhassenat mâruftur. Bunların biri kasidedir ki kasd-i âzim ile nazm olunandır. Ekseri üdeba indinde yedi beyitten ziyade ıtlak olunur, ve bazan matlaında, yahut evahire karip hilâlinde tegazzül olunur, ve girizgeh-i merame intikal eylemiye münasebet peyda eden manayı müfit bir beyittir. Andan sonra tac ki şair mahlası anda iradeder, sonra dua eyler. Eğer tarihi var ise esnasında yahut ahirinde iradeder. En ahir beytine makta denir ve bey-ül-kasid mebna aleyh olan beyittir ki ebyat-ı saireden rengin ve cevdet-i tab'a tesadüfle dilnişin olur.»

Bugün terkedilmiş olan kasidecilik Osmanlılara Acemler vasıtasıyle Araplardan gelmiştir. Hicretten bir buçuk asır evveline kadar Araplar, birkaç beyitlik manzumeler söyliyebilmişlerdir.

İlk defa uzun manzume yani kaside tanzim eden (Muhelhel) namındaki şair olduğu rivayet edilir. Torunu (İmrülkays) ise kasidesi kâbe duvarına asılan ve «Muallekat-ı seb'a» denilen yedi manzumenin en üstünde dururdu.

Çenab-ı Peygamber ve Hulefay-ı Raşidîn devirlerinde kasideciliğe pek ehemmiyet verilmedi. Emevîler ile Abbasîler kendilerini methettirmiye düşkündüler. Kasidecilere bol bol para verirlerdi. Halifelerinin bu temayülü, devlet erkânına sirayet etti. Sonra (Tavaif-i mülûk)e yayıldı. Binaenaleyh Arap, Acem ve Türk memleketlerindeki şairler, nazım sanatını adeta dilencilik derekesine düşürdüler.

Bir Türk hakanı olan (Mahmut Gaznevî) nin sarayında aylıklı dörtyüz şair vardı. Bunlar, Mahmut'un vasfında kasideler yazarlar, «Sultan-uş şuara» unvanıyle reisleri bulunan (Unsurî) vasıtasıyle hakana sunarlardı.

Şairler kasidelerine mükâfat olarak «câize» namiyle ihsanlar alırlardı. Bu yüzden çok zengin olanlar vardı Gazneli Mahmut'un baş şairi olan Unsurî, meddahlığı sayesinde tenceresini gümüşten, sofra takımını altından yaptıracak kadar zenginleşmişti. Bir kasidesi üzerine kendisine bir memleketin vergisi verilir, yahut uhdesine birkaç köy temlik olunurdu.

(Nef'i)nin kasidesine câize olmak üzere vezir İlyas Paşa tarafından bir köle, birçok kıymetli eşya ve bin altın verilmiştir.

(Nedim) kasidelerini okurken Damat İbrahim Paşa neşelenir, şairin ağzına mücevherler doldururdu.

Germiyan beyi kendini metheden (Şeyhi) nin ne dediğini anlamadığı halde âdet diye dinler, ve câize verirdi. Birgün huzurunda bir halk şairi:

Benim devletlû saltanım akibatin hayîr olsun
Yidüğün bâl ile kaymak, gezdüğün çayîr olsun

Beytini okudu. Bu sözü anlıyan Bey pek çok hoşlandı: Söz dediğin böyle olur, Şeyhi gelir söylenir durur, meth mi eder, zem mi eder anlıyamadığım halde dinlerim dedi.

Lâyık olmıyanları mahza verecekleri câize için - methetmek, o gibileri vehme düşürmek ve müstebidane hareketlere sevk elyemekten başka bir şey değildir. Yazık ki eski şairler bu küçüklüğü yapmışlardır.

Tanzimat edebiyatının müessisi diye tanınmış olan (Şinasi) ile o edebiyatın değerli üstadlarından (Ziya Paşa) da kaside yazmaktan kalemlerini tenzih edemediler.

Kasidenin asıl mevzuu medihtir. Eski şairler ihsanını umdukları kimseleri göklere çıkarırcasına medhederler, mukabilinde bol bol para ve hediyeler alırlardı.

Esasen âşıkane sözlerden ibaret olması lâzım gelen (Gazel)in sonradan her türlü fikre beyan vasıtası olduğu gibi kasideler de sonradan her vâdide yazılmıya başlamış, meselâ (Namık Kemal)in «Hürriyet Kasidesi» gibi vatanperverane duygulara ifade zemini olmuştur.

Kasideye musarra bir beyit ile başlanır. Başlangıçta ya doğrudan doğruya meth ü senaya girilir, yahut âfakî veya âşıkane bir mukaddime yapılır. Mukaddime âfakî ise yani bahardan, hazandan ve saireden bahsediyorsa «Teşbib», âşıkane duyguları ihtiva ediyorsa «Nesib» namını alır.

Bazı şairler kasidelerinin ya başlangıcında, ya ortasında, bir gazel yazarlar. Buna «Tegazzül» namı verilir.

Nedim, gelir Redif'li kasidesine:

Nâz u şiveyle ki âğuşuma cânâne gelir
Sîneyi kalbi geçüp tâ hurem-i câne gelir

diye bir gazel ile başlamıştır.

Nef'i:

Şükür kim bir bargâh-ı lütfe kıldım intisap

Mısraiyle başlıyan kasidesinin sonlarına doğru:

Göz ucuyla âşika geh lütfeder kâhi itap
Bir suale yer komaz ol gamze-i hazır cevap

matla'lı gazeli söylemiştir.

Kasidede maksada intikal için münasebet peyda eden beyte «Giriz» yahut «Girizgâh» denilir. Nedim'in meşhur kaside-i Raiyesindeki:

Dedi ki bir iki beyt-ül-kaside kim olmaş
Anınla hasret-i sadr-ı güzine midhat-kâr

beyti gibi. Bunu müteakip maksadı olan İbrahim Paşa vasfına - (Muallim Naci) nin dediği gibi - (Cenab)ı yahut (Hazret)i fazla görünen:

Cenâb-ı Hazret-i destûr-ı âsman mesnet
Ki mehr-i zâtına bir gerd-i bâliş-i zertar

beytiyle girişmiştir.

Kaside de ekseriya girizgâhtan sonra gelip şairin mahlası bulunan beyite (Taç) adı verilir. Ondan sonra dua gelir. Nef'i nin Sultan Osman vasfındaki kasidesinin aşağıdaki son beyitleri gibi:

Başla şimden sonra ey Nef'i dua-yi devlete
Bir dua et kim ola hüsn-ü kabulân mazharı
Eyliye ta hüsrev-i sahipkıran-ı şark u garp
Eşheb-i zer palheng-i suph ile cevlangeri
Hak serefraz eylesun rayat-ı din ü devletin
Kande azmeylerse olsun feth ü nasret rehberi
Eyledikçe azm-i meydan-ı gaza ol kadem
Payimâl oleun yolunda düşmen-i dinin seri

Kaside: Arap, Acem ve Türk şairleri tarafından çok kullanılmış, adeta su-i istimal edilmiş bir edebî şekildir. Câizelerin çoğu bu vasıtaya müracaat edilerek keparılırdı.

Osmanlı Türklerinde en parlak kaside söyliyen Nef'i dir. Sonradan bu vadide ona yetişmiş, hatta yaklaşmış bir şair yoktur. Son zamanlarda Nef'i ile en ziyade uğraşanlardan, manâdan ziyade parlak lafızlarla kaside vücude getirenlerden İsmail Paşa Zade Hakkı bey idi. Bununla beraber ufak bir mukayese ikisi arasındaki mesafenin ne kadar geniş olduğunu göstermiye kifayet eder.

İkinci Abdulhamit devri kasideciliğin en coşkun bir zamanı idi. Padişahın velâdet ve cülusuna tesadüf eden günlerde gazete sayfaları manâlı manâsız methiyelerle dolardı.

Bu devr içinde benim padişah-ı mülk-i cihan
Bana sunulda kaside bana verildi gazel
Bâki

KASİDE İ TEBRİKİYYE (قصيدهٔ تبريكيه) [*Ede.*] Bir memuriyyete tayin olunmak, rütbesi terfi edilmek, vazife ile gönderildiği yerden dönmek gibi vesilelerle yazılan şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. O türlü şiirler kaside şeklinde yazıldığı için bu ad verilmiştir.

Reisülküttab Mehmet Galip Efendi'nin ordudan dönüşü münasebetiyle Enderunin Fazıl'ın yazdığı kasîde-i tebrikiyye:

Ey şerefdade-i ashab-ı rakam hoş geldin
Kerem âmuhte-i ehl-i kerem hoş geldin
Hayr-i makdemle mübarek ola bu teşrifin
Tali-i Devlete ferhunde kadem hoş geldin
Mesned ârâ-yı riyâset şeref endûz-i kibar
Sebak âmûz-i edîban-ı kalem hoş geldin
Mazhar-ı ism-i şerefbahş Muhammet Galip
Ser ber efrahte-i ehl-i himem hoş geldin
Geldi tebrik-i mülâkata Utarit diyerek
Ey felek himmet ü eeyyare haşem hoş geldin
Buyurun mesned-i ikbale efendim sağ ol
Ola peyveste fuyuzat-ı niam hoş geldin
Salimen hamdola tevfik ile gittin geldin
Kulların istediği işte bu dem hoş geldin
Gerçi kaadir değilim hizmet-i istikbale
Ne ecep ben de firaş içre desem hoş geldin
Taze can verdi kuduman dil-i bimarımıza
Ey cenab-ı kerem ârâ-yı hadem hoş geldin
Kıldı ebyat ile tebrik-i kudaman Fâzıl
Ey kerem pişe-i pâkize şiyem hoş geldin
Makdemin kevkebe-i devlet ile sultanım
Müteyemmen ede Hallâk-ı ümem hoş geldin

KASİDE-İ TEVDİİYYE (قصيدهٔ توديعيه) [*Ede.*] Hürmetkârlardan yahut sevdiklerden birinden ayrılma münasebetiyle yazılan şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. O türlü şiirler kaside şeklinde yazıldığı için bu ad verilmiştir.

Kaside-i tevdiiyye der sitayiş-i Mehmet Beyefendi

Eyleeem Hazret-i Zişane veda'
Sanuram kıldı beden cane veda'
Ol Muhammet Beyefendi ki anın
Rütbesi eyledi akrane veda'
Ekrem-üd-dayf hadisi üzre
Hoş mülâkat ü kerimane veda'
Hane-i devleti mihmanhane
Kıldım ol haneyi Rahmane veda'
Yerine güzü gelür ide selâm
Haneden eylese bir dane veda'
Vere Hak nimetine bin bir bereket
Daima eylege mihmane veda'
Bu muhabbet var iken hazretine
Nice eyler dil-i divane veda'
Nûr-ı firkat ile bu tevdiim
Âşık eyler gibi canane veda'
Sanki pervane-i dilsûhtedir
Ki eder şem-i fürazane veda'
Semt-i hicrana rıza mümkün mü
Bülbül eyler mi gülistane veda'
Dilde kalsın o muhabbet bâki
Edelim resm ile yârâne veda'

Yalnız belde-i Şehbâye değil
Eyledim hep Arabistan'e veda'
Gidelim semt-i bilâd-ı Rum'e
Edelim hıtta-i Urban'e veda'
Sizi ısmarladık Allah'a Begim
Eyledim Hazret-i Yezdan'e veda'
Kimseye eylememiştir Fâzıl
Sıdkile böyle muhıbbane veda'

Enderun'lu Fâzıl

KASNAK (قاصناق) [*San.*] Üstüne işleme yapılacak bez ve kumaşların gerilmesine mahsus enlice çemberin adıdır. Böyle çembere gerilmiş bezler üzerine ucu çengelli tığla işlenen tarza «Suzenî» ve «Kasnak işi» de denilir. Kasnak çenberleri ince kutu tahtasından daire şeklinde kıvrılmış olup ele yumuşak gelmek ve çalışıldığı zaman dayanan yerlerden kaymamak ve bezi bağlıyan kayışı iyice tutmak için üzerine şerit şeklinde çuha parçaları sarılarak kaplanır. Bunun üstüne gerilecek bez konulduktan sonra bir kayışla bağlanıp sıkıştırılır ve bez davul gibi ses verinceye kadar gerilerek bir tarafı duvar veya sedire, bir tarafı da göğse dayanıp, elin biri iğneyi, öteki de bu iğneye sarılacak ipliği tutmak üzere bezin ön ve arka taraflarında bulundurularak işlenir. Bu yolda işlenecek işlerde tığ *sağ* elle batırılırken bu tığ veya kasnak iğnesinin arkadan iplik iliştirilerek ön tarafa çekilmek suretiyle işlenir.

KASNAK İŞİ (قاصناق ایشی) [*San.*] Kasnak adı verilen alete geçirilmek suretiyle işlenen el işleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. İşlenecek bez veya kumaş daire şeklinde olan kasnağa gergin bir şekilde geçirilir, sonra tığla işlenir. Bu el işi kasnakla işlendiği için bu adı almıştır.

KASR-I ADIL (قصر عدل) [*Sar.*] Topkapı Sarayında divan yerinde vezir-i âazamla vezirlerin oturdukları yerin üstündeki demir parmaklıklı ve siyah perdeli penceresi olan köşkün adıdır. Divan yerine bakan bu yere Harem-i Hümayun'dan girilirdi. Enderun halkı buna (Adil köşkü) derlerdi. Halkondil zeylinde teşkilât kısmındaki kayda göre buna «Tehlikeli pencere» de denilirdi. Padişahlar divan içtimalarını buradan dinlerlerdi. Pencerede oturan dışardan görülmediği için padişah dinler diye müzakerelerde lâübalilik olmazdı.

Padişahlar bizzat idareyi bıraktıktan sonra burada, kendilerini göstermeden bazan divan müzakerelerini dinlerlerdi. Bundan dolayı divan heyeti müzakere esnasında lâkaydi gösteremezdi.

D'Ohsson kendi zamanındaki Kasr-ı adlin penceresinin altın yaldızlı parmaklıklı olduğunu ve bu pencerenin etrafının adaleti tasvir eden âyetlerle süslü olup iki tarafında padişahın altın yazı tuğrası bulunduğunu söyler.

KASR-I YED (قصر ید) [*Vak.*] Mütevellilik, imamlık gibi babasından kendisine intikal eden bir haktan vaz geçmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kasr-ı yed; Arapça el çekmek, demektir.

KASSAM (قسام) [*İlm*] Ölülerin metrukâtını (bıraktıkları şeyleri) taksim işiyle uğraşan şer'î memurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan Kassam; «Kamus-u Osmanî»de «Terekeyi taksim eden şer'î memur; (Kassam-ı askeri, kassam kâtibi). Kısım kısım ayıran, veren» diye izah edilmiştir. Bu tâbiri «Eski teşkilâtta ölen bir şahsın askerî veya beratlı sınıftan ve yahut reayâ veya halktan oluşuna göre terekeyi Kassam denilen ve her bir sınıfa ait memurlar tarafından taksim edilirdi; bu kassamlardan bir sınıfa kassam-ı askeri denilip diğer sınıf ta vilâyet ve sancak kadılarının kassamları idiler.» suretinde izah eden Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, sayfa 230 haşiyesi) şu tafsilâtı da veriyor: Askerî sınıfın ve beratlı olanların hüccet, berat ve vakıfname ile hasbî tevliyet ve nezarete mutasarrıf olan müteveffanın terekesi Anadolu'da ise Anadolu kazaskeri'ne ve Rumeli'de ise Rumeli kazaskeri'ne ait olup bu da Kassam-ı askerî ismindeki memurlar tarafından yapılırdı; mütebakisi mahallin kadıları tarafından yapılıp vârisler arasında taksim olunurdu. Bu hususa dair fermanlar vardır. (Kanunname, Veliyyüddin efendi kütüphanesi, numara 1970, S 124-125). Kazaskerlere ait terekenin tahriri için orada kazaskerin memuru yoksa resm-i kısmeti mahallin kadısı tarafından alınıp bilâhare kazaskerin kassamına verilirdi. (Mühimme defteri 35, S 18, sene 976 ca). Kısmet-i askeriyye hakkında kanunnamede uzun bahis vardır. (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası ilâvesi, S. 39). On sekizinci asır sonuyla on dokuzuncu asır başlarında Anadolu ve Rumeli tarafından beşbin kuruştan ziyade vukû bulan tereke mahallerine kadılar tarafından el konmıyarak kazasker tarafından emr-i âli ile gönderilen memurlar vasıtasiyle tahsil olunurdu. (Lütfü tarihi, c. 4, s. 103). Kazaskerlerin nerelerden resm-i kısmet-i askerî alacakları hakkında 1015 tarihli hükümde gösterilmiştir.»

İstanbul'da bu işlerle meşgûl «Kassam mahkemesi» adlı bir mahkeme vardı.

Şer'iyye mahkemelerinin ilgasından sonra 1340 (1924) adliye teşkilâtında tesis olunan Asliye mahkemesi Altıncı Hukuk Dairesi bu mahkeme makamına kaim olmuştur.

KASSAM-I ASKERÎ (قسام عسکری) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı efrat ve zabitanından ölenlerin metrûkâtına ait işlerle meşgûl olan hey'et arasındaki şer'î memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ocak mensuplarından ölenlerin muhallefatı beyt-ül-malci ile bir kâtip, bir müfettiş ve bir de şer'î memur olan Kassam-ı askerî tarafından mühürlenir, paralarla satılan eşyanın bedeli deftere kaydedilerek ocakta «Kara Sandık» denilen sandıkta muhafaza edilir, sonradan çıkan varislerine verilirdi.

KASSARİYYE (قصاریه) [*Sof.*] İlk devre melâmiliği hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ebu Salih Hamdun Bin Ahmet Bin Ammar-ül-Kassar-ül-Nişaburi'ye nisbetle bu adı almıştır. Hamdun-ül-Kassar tarikatı (Eşşeyh eb-ül-Hüseyin Selim bin Hüseyin - ül - Barusî) dan, o da Eşşeyh Feth Bin Ali El - Musli'den, bu da Fazıl bin Ayyaz El - Kûfî'den almıştır. Hamdun El - Kassar'ın ölümü 271 (884) dır.

Yüzü geçen tarikatların en evvel teessüs edenleri arasında kaydettiği Kassariyye için rahmetli İsmail Hakkı İzmirli (Yeni İlm-i Kelâm birinci kitap, sahife 156) şunları yazıyor:

«Kassariyye tarîki «melâmetiyye» piri Hamdun Kassare mensuptur. Melâmetiyye» fünun-u muamelâtta melâmet neşretmek tarîkidir. «Melâmetiyye»ye mukabil bırde «Kalenderiyye» vardır ki bunlar halkın nazarlarına iltifat etmezler. A'mali izhar veya ihfa hususunda halkın nazarı ile mukayyet olmazlar. «Melâmetiyye» feraiz ve nevafilin hepsine mütemessiktir. Şu kadar ki anı riya korkusundan naşi, halk nazarından gizler. «Kassariyye» hem Sıddık'a hem Ali-yül- Mürteza'ya mensuptur. Evvelkisi meşhurdur.»

«İlk devre melâmiliği «Melâmetiyye» unvanıyle mâruf olduğunu ve «Ali İbn-i Osman Ebu Ali El - Gazuevî'nin «Keşf - ül - Mahcup» ismindeki eserinde tasrih edildiği veçhile birinci tabaka ricalinden Nişaburlu «Ebu Salih Hamdun ibn-i Ahmet ibn-i Ammar- ül- Kassar» tarafından bir meslek olarak neşredilmiş bulunduğunu yazan değerli müdekkik Abdulbaki Gölpınarlı (Melâmilik ve Melâmiler, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s 3 - 4) şunları da ilâve ediyor:

«Ebul Kasım Kuşeyrî, risalesinde Hamdun-ı Kassar'ı anlatırken» Nişabur Melâmileri ondan intişar etmiştir. Sâlim - ül Barûseî v Ebu Turab-ı Nahşebî ile sohbet etti. 271 senesinde öldü diyor. Keşf-ül-Mahcup sahibi de kitabında Melâmilik hakkında bazı malûmat verdikten sonra Ebu Salih Hamdun-ı Kassar hakkında «Kıdve-i ehl-i melâmet ve dâde-i belâ vü selâmet Ebu Salih Hamdun bin Ahmet Bin Ammar-ül - Kassar Rahmet - ullah - t Aleyh» sözleriyle başlıyarak şu malûmatı veriyor:

«Meşayihin kudema ve müteverriasındandı; fıkıh ve ilimde yüksek derecede idi. Süfyan-ı Sevrî mezhebine sâlik ve tarikatte Ebu Turab Nişabûrî müridi idi.»

Yine aynı kitabın 14 üncü babında «Kassariyye» den bahsedilirken «bu tarikın Ebu Salih Hamdun Kassar'a mensup bulunduğu ve Hamdun'un büyük âlimlerinden ve bu tarikın (Melâmetîlik) sâdâtından olduğu ve tarikının melâmeti neşr ü izahdan ibaret bulunduğu» tasrih edilmektedir.

« Şeyh Feridüddin-i Attar'ın Tezkire-i Uleması da Hamdun Kassar hakkında malûmat verirken Kuşeyrî ve Keşf-ül-Mahcup'un beyanatını teyit ve tekit etmektedir.

«Nefehat-ül-Üns'de bu zat hakkında daha fazla malûmat vardır. Nefehat'a göre Melâmetîlik, tabaka-i ûlâ ricalinden ehl-i Melâmetin şeyh ve imamı olan Ebu Salih Hamdun Kassar tarafından neşredilmiştir. Câmi, Hamdun Kassar'ın nam ve şöhretinin Irak'a kadar gittiğini Sehl-i Testeri (vefatı 283) Cüneyd'in (297) onu methettirdiklerini; hattâ «Eğer Ahmed-i Mürsel'den sonra peygamber gelecek olsaydı onlardan (Melâmetîlerden) olurdu» dediklerini kaydediyor. Bundan başka Hamdun'un vefatından sonra şakirtlerinden «Abdullah İbn-i Menazil'in tarik-ı Melâmeti neşretmeğe devam eylediğini de söylüyor.

«Bütün bunlardan anlıyoruz ki Melâmetîlik, Hamdun'dan evvel de mevcut imiş. Fakat herhalde bugün de bütün tarikatler erbabının kabul ettiği gibi bir sülûk hali ve bir irfan neşesinden ibaretmiş. Melâmeti Nişabur'da bir meslek halinde neşreden Hamdun Kassar'dır.

«Hamdun Kassar, zamanının çok büyük ve nâfiz şeyhlerinden olduğu gibi şöhreti de her tarafa yayılmış ve hattâ Cüneyd gibi «Seyyid-üt-taife» addedilen ve umumi bir hürmete mazhar olan bir zat bile kendisini en yüksek ve tazimkâr kelimelerle methetmiştir. Hamdun'un zamanında iktisap ettiği bu şöhret, uzun muddet devam etmiştir. Hattâ Câmi bile Nefehat'ında şeyhin melâmet hakkında ve meviza tarzında söylediği sözleri yazıyor.»

Değerli müellif Hamdun Kassar için şu hükmü veriyor:

«Hamdun Kassar'ı melâmetin ilk nâşir ve mümessili addetmek tamamiyle yanlıştır. Melâmîlik Hamdun'dan evvel de mevcuttu. Hamdun, ancak zamanında Melâmîliği neşretmiş ve Nişabur melâmilerinin reisi ve mümessili olmuş; bu suretle melâmetin intişarında mühim bir vazife görmüştür. Fakat Hamdun'dan evvel ve sonra daha birçok melâmet nâşir ve mümessillerini görmekteyiz.»

Hamdun-ül-Kassar'ın tuttuğu yol «Tarikat-i Aliyye-i Sıddıkıyye'de kat-ı menazil ve ihraz-ı makamat için ihtiyar ettiği meslek» olduğunu Rical-ül-lâhın en refii ve en âlisi bulunan zevat da onunla peyrevleri bulunduğunu yazan rahmetli Sadık Vicdanî (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye, cüz 1, Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası 1340, sayfa 32) şunları da söylüyor·

«Şehrah-ı tarikatte hakayık-ül-hakayika Makam-ı ahadiyyete vusul ve terakki için nefs-i emmaresiyle yapacağı cihad-ı ekbere ahval ve ef'al ve etvar ve akval-i zâhiresince pek sade bir suret ihtiyar ile ucb-ı riyadan son derecede kaçınmış ve mahiyyet-i hakikiyyesini sezdirmiyerek hak ile hak olduğu cihetle Rical-ül-lâhın erfa-ı derecat ve ilâ-yı makamatına vâsıl olmuştur. İşte Melâmîlik bundan ibarettir.»

KASUMAT (قسومات) [*Mal.*] Suriye ve hassaten Sayda eyaletinde sahiplerinin münkariz olması dolayısiyle mahlûlen hazineye intikal eden arazinin icarı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü arazi kiraya verildiği gibi kiracının mahsulünden öşür de alınırdı Bu gibi yerlerden alınan kiralar ve araziyi kiralıyacak kiracının bulunmaması halinde hükümetçe idaresi münasebetiyle elde edilen hâsılat Maliye kayıtlarında «kısım min-el-humus», «kısım min-er-rub'» namile geçirilirdi.

Kasumat «kısem» in cem'idir. Bu gibi yerlerden alınan şeyler Maliye kayıtlarında «kısım min humus», «kısım min rubu» namiyle geçirilirdi.

KÂŞANE (کاشانه) [*Mim.*] Mükellef ve müzeyyen konak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça bir kelime olan kâşane «Burhan-ı Katı'» da «muhakkar ve muhtasar odaya dinür ve kış mevsimine mahsus odaya ve kuş yuvasına dinür», «Kamus-ı Osmani» de de «Kışlık ve şehnişinli hane, sohbete mahsus mahal, harem hücresi, yatak odası, yuva mânasınadır. Lisanımızda mükellef, müzeyyen hane mânasında kullanılır» suretinde izah olunmuştur.

Kurardım bu sahraya çok haneler
Ne âli binalar ve kâşaneler
İzzet Molla

KAŞAN VERMEK (قاشان ویرمك) [*Hal.*] Atı işemek için yürürken durdurmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Tatar şitap ile memur iken konak yerine
Ulaşmayınca durup atına kaşan mı veriy?
Sururi

KAŞ BASTI (قاش باصدی) [*Kıy.*] Kordelâ makamında alın hizasında başa bağlanan enli şeritin adıdır. Bürümcük üzerine sırma ipekle işlenirdi. Hisap işi yapılmış kıymetli ve nadide oalnları vardır.

KAŞ ÇATMAK (قاش چاتمق) [*Hal.*] Yüz göz buruşturmak, infial izhar etmek, teabbüs etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir,

kurulmuş durmak ol müşkin kemana çok ziyan verir
Çatıp ebrunu Nevî'ye yeter hışmeyledin canâ
Nev'î

KŞIK (قاشیق) [*Ask.*] Büyük üniformalarda setrenin omuzlarına takılan sırma saçaklı apoletlere verilen addır.

KAŞIK DÜŞMANI (قاشیق دوشمانی) [*Hal.*] Mecaz yoluyla zevce, karı, ıyâl, aile yerinde kullanılır bir tâbirdir. Avam takımından olan erkekler karılarından bahsettikleri zaman refikam, karım demezler, bizim kaşık düşmanı derler.

Dost ola ana kaşık düşmeni
Anlamıya fikr-i zen-i rehzeni
Taşlıcalı Yahya

KAŞIKLIK (قاشیقلیق) [*Kıy.*] Yenıçerilerin başlarına giydikleri börkün üzerinde kaşık sokulan yere verilen addır.

KAŞIYACAK (قاشیه جق) [*San.*] Arka kaşımak için kullanılan uzunca saplı ve ucunda beş parmak veya el ayası şeklinde sathı tırtıllı ve kürek gibi kısmı olan aletin adıdır. Daha ziyade tekkelerde dervişlerin kullandıkları kaşıyacağın fil dişinden, abanozdan oymalı ve sanatkârane yapılmışları da vardı.

KÂŞİ (کاشی) [*San*] Beyaz topraktan yapılıp fırında pişirilen ve üzeri sırlanan cilâlı mamulâta varilen addır. «Burhan-ı Katı'» de «sırlı çanak ve tabak makulesidir. Çinî vaz'ında olur» suretinde izah olunmuştur.

Celâl Esat bey «Sanat Kamusu»nda (Sayfa 134) faïence (fayans) kelimesi mukabili kullanıldığını söylüyor ve şu izahatı veriyor: «Duvarlara kaplanan faïencelara biz yanlış olarak çini diyoruz; ve porselen ile kâşi'nin

her ikisine de çini tâbir ediyoruz. Porselen (porcelaine fağfurî) başka faïence başkadır. En eski zamanlarda bile kullanmışlardır. Porcelaine ise beyaz ve hususi bir nevi topraktan imâl olunur. Çini deyince beyaz Çin işi fağfurî mamûlât anlaşılmalıdır. Câmilerin ve sair mebaninin duvarlarına konulan sırlı toprak levhalar fağfurî ve çini değildir. Mamafih çini tâbiri o kadar taammüm etmiştir ki bugün terkedemiyoruz. Binaenaleyh bu tâbiri yalnız duvarlara kaplanan faïence levhalar hakkında kullanmak zaruridir. Yemek yediğimiz tabakların da kâşi faïence ve fağfurî porcelaine olanları vardır.»

KÂŞİF (كاشف) [*İda.*] Mısır'da mutasarrıflık derecesindeki memuriyetin unvanı idi. Padişahların cep harçlığı olarak gönderilen hazine ile beraber «Mal-i keşufiyye» denilen ve mansıp almak için kâşifler tarafından valilere verilen para da cep harçlığı olarak İstanbul'a gönderilirdi.

KAŞKAVAL (قاشقوال) [*Bak.*] Gabye ve babafingo çubuklarını aşağıya bırakmamak için çubukların kaşkaval deliklerinden magunalar cihetine doğru amuden geçen ve magunalara dayanan ağaç veya demirden kolun adıdır.

KAŞKAVAL DELİĞİ (قاشقوال دلیکی) [*Bah.*] Gabya ve babafingo çubuklarının topuk taraflarında kaşkavalın geçirilmesi için açılan deliklerin adıdır.

KAŞKAVAL TOKMAĞI (قاشقوال طوقاغی) [*Bah.*] Kaşkavalı yerine sokmak ve icabında çıkarmak için kullanılan tokmak ve ufak balyozun adıdır. Yelken devrinde bunlar saplarına birer salvo bağlı olduğu halde daima çanaklıklarda bulundurulurdu.

KAŞMER (قشمر) [*Hal.*] Mecaz yoluyle soytarı, mukallit, maskara yerinde kullanılır. bir tâbirdir.

Güldürür ehl-i nazmı Havayi gibi bir er
Hoş lehce şair idi bu yıl kaşmer olda ol
Sürurî

KATAR AĞALARI (قطار آغالری) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının büyük rütbeli zâbitleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KAATI' (قاطع) [*San.*] Kalemtraş nevilerinden birinin adıdır. Ötekilerden farkı söğüt yaprağı biçiminde olmasıdır. Kaatı' denilen sanat eseri bu kalemtraşla yapıldığı için bu adı almıştır.

KAT' (قطع) [*San.*] Bir yazı veya şekli kesmek için yapılmış olan küçük ve sivri bir kalemtraşla, kesip çıkararak diğer bir kâğıt veya başka bir şey üzerine yapıştırmak suretiyle meydana getirilen işler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «katıa» da denir. Kat' Arapça kesmek demektir. Çıkarılan kısma erkek, yeri oyuk kalan kısma da dişi adı verilir. Yazıları kesip erkek ve dişi parçaları ayrı ayrı yapıştırıp levha haline getirmek işi ondördüncü asırda İran'da başlamış ve bir asır kadar sonra Osmanlı ülkesinde taammüm etmiştir. Türk sanatkârları üstadlarını geçmişlerdir. «Sanat ansiklopedisi Kat' maddesi»nde «Bir kâğıt veya deri üzerindeki yazı veya şekli bir kalemtraşla kesip çıkararak içi oyulmuş olan parçayı veya çıkan parçayı diğer bir kâğıt, bir deri veya bir cam üzerine yapıştırmak suretiyle vücude getirilen işler» suretinde tarif olunan kat' için şu tafsilât verilmiştir: «Bu şekil kesilip çıkarıldığı vakit içleri boş kalan kâğıt kısmına dişi ve çıkan yazı veya şekle erkek denir ki bu erkek veya dişi şekiller ayrı ayrı bir satha yapıştırılarak muhtelif iki levha vücude getirilebilir. Deriden yapılan katı' işleri de vardır. Gerek deri ve gerek kâğıttan yapılan işlere mukatta' denildiği gibi bunu yapanlara müfret olarak katta' (kesmeci) ve cemi' olarak kattanan denir. Bu sanatkârların meşhuru Bursa'lı Fahri'dir ki eserleri Fahrî oyması diye meşhurdur. Diğer başlıca sanatkârlar: Resmî, Cevrî, Fikri Reşit, Vahyî ve Süleymandır.»

KAT'I KÂMİL (قطع كامل) [*San.*] Kâğıdın, olduğu gibi aynı hacimde istismali suretiyle vücude getirilen eski yazma kitaplara verilen addır. Büyük mushaflar o kabildendir.

KATIK BEHA (قاتیق بها) [*Mal.*] Kara ve Deniz askerleriyle zabitlerin ve memurların bir yerde ikamet, beytutet ve istirahatları zamanında verilmek üzere tertip ve ihdas olunmuş bir nevi muvakkat vergi adıdır. Memurların bir kısmına katık masrafı olarak verilen paralara da bu isim verilirdi. «Zahire beha», «Ulûfe beha», «Komanya beha», «Nan beha,» «Nevale beha» da o gibi şeylerdi.

KATIK B HASI (قاتیق بهاسی) [*Mal.*] Katık alınacak para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Katık; ekmeğe katıp yenilecek şey demektir.

KATINDA (قاتنده) [*Hal*] Yanında, indinde, zan ve itikadına göre yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Cahilin âlim katında sözünün miktarı yok
Kendi eşşek, giydiği çul, başının yuları yok.
Baki

KATIR (قاطر) [*Kıy.*] Ökçesi tahta ve büyük nalçalı ayak kabına verilen addır.

KATIR BONCUĞU (قاطر بونجوغی) [*San.*] Nazardan (kötü gözden) korur itikadiyle bir nevi deniz kabuğundan tesbih gibi bir ipe dizilerek ve yahut sıra ile bir kayışa dikilerek hayvanların boyunlarına asılan nazarlık hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KÂTİBAN-I KÜTÜB (کاتبان کتب) [*Sar.*] Sarayda kitap istinsah (Kopya) etmekle meşgûl olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kâtiban; kâtibin, kütüp de kitabın cem'idir.

KÂTİB-İ ADL (کاتب عدل) [*Huk.*] Eskiden Noter yerinde kullanılır bir tâbirdir. 1908 Temmuz inkılâbından sonra hususi bir kanunla kabul olunan kâtib-i adilden evvel vilâyetlerle merkezleri büyük olan sancaklarda o işleri aidatlı «mukavelât muharrir» leri, merkezleri küçük olan sancaklarla kazalarda da mahkeme başkâtipleri görürdü.

KÂTİB-İ AGA-İ EVVEL (کاتب آغای اول) [*Sar*] Mirahur Ağasının kâtibi (yazıcısı) hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KÂTİB-İ BEYT-ÜL-MAL (کاتب بیت المال) [*Ask*] Yeniçeri ocağı efrat ve zâbitanından ölenlerin muhallefatına (kalan şeyler) ait işlerle meşgul olan yazıcının adıdır. Ocak mensuplarından ölenlerin eşyası beyt-ül-malcı ile bir kâtip, bir müfettiş ve bir de şer'î memur olan kassam-ı askerî tarafından mühürlenir, paralarla satılan eşyanın bedeli kâtip tarafından deftere kaydedilerek veresesine verilmek üzere ocakta «Kara sandık» denilen sandıkta muhafaza edilirdi.

Yeniçeri ocağı cemaatlerinin altmış beşinci ortası olup bir süvari ve otuz dört piyade sekban bölüğüne ayrılmış olan sekbanların süvari kısmında da bu adla bir yazıcı vardı.

KÂTİBÎ DESTAR (کاتبی دستار) [*Kıy.*] Eskiden kâtip sınıfının yani yazı işleriyle meşgul bulunanların sardıkları sarığın adıdır. Beyaz tülbentten düz olarak sarılırdı.

KÂTİB-İ HAFIZ-I KÜTÜP (کاتب حافظ کتب) [*Vak.*] Kütüphanedeki kitapların isim ve sayılarını kütüphane defterine kayıt ve hafız-ı kütüp emriyle istenilen kitapları istiyenlere veren ve harice (dışarıya) verilmek caiz olan kütüphanelerde her kime herhangi kitap verilmiş ise bunun için tutulan deftere işaret işlerini yapan memurun unvanıdır.

KÂTİBÎ KALEMTRAŞ (کاتبی قلمتراش) [*San.*] Kalemtraş nevilerinden birinin adıdır. Kalemtraşların keskin kısmı çakı gibi düz olduğu halde kâtibî kalemtraşın ucu dönüktü. Sâfi adlı sanatkâr bu türlü kalemtraşlar yapmakla şöhret bulmuştur,

KÂTİB-İ SEKBAN (کاتب سکبان) [*Ask.*] Sekban bölüklerinin on sekizincisi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bölüğün âmiri sekban kâtibi olduğu için bu adı almıştı. Her sekban bölüğünde olduğu gibi bu bölükte de bölükbaşı, odabaşı ve diğer küçük zâbitler vardı.

KÂTİBÎ YEN (کاتبی یك) [*Kıy.*] Ferace ve binişinkilere nisbetle dar olan yenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü dar kollu şeyleri son zamanlarda sarıklıların genç takımı giyerlerdi.

KÂTİB-İ YENİÇERİYAN (کاتب یکیچریان) [*Ask.*] Yeniçeri kâtibi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Resmî kayıtlarla vesikalarda bu tâbir geçer. Ocağın büyük zâbitlerindendi. Ocağın «Asıl» denilen «Yeniçeri kütüğü» adiyle de anılan ulûfe defteri üzerine yazılması lâzım gelen şerhleri ve tashihleri bizzat kendisi yapar, verilen terfileri ve korucu kayıtlarını, hizmete memur olanları kendi kalemiyle yazardı. Yeniçeri kâtibinin muayyen maaşı yoktu. Her üç ayda bir yeniçerilere verilen ulûfeden nefer başına birer akça alırlardı Bu para hesap edilerek «Şakirtler halifesi» denilen yeniçeri kâtibi dairesi halifesi vasıtasiyle odabaşılardan toplanırdı. Bundan başka yeniçeri kâtibine ait vakıf nakliye gemilerinden de istifadesi vardı.

Fâtih zamanında tertip edilmiş olan kanunnamede (Kanunname-i Âl-i Osman) yeniçeri kâtibinin derecesi reis-ül-küttaptan sonra geldiği yazılıdır. Ocak teşrifatında ise sekbanbaşı ile kethüdanın arasında bulunurdu.

Yeniçeri kâtibi terfi ederse «Kenar defterdarı» olurdu. On yedinci asırda yüz elli akça ile tekaüt edilirlerdi.

KATİL-İ GAYR-İ MÜTEAMMİD (قاتل غیرمتعمد) [*Huk.*] Münazaa (kavga) esnasında hiddetle bir kimseyi öldüren hakkında kullanılır bir tâbirdir. Taammüt yani kasıt olmıyan ölüm hâdisesi demektir. Evvelce öldürmeyi zihninde kurarak birini öldürene «katil-i mütaammid» denilir.

KATİL-İ MA'FUV (قاتل معفو) [*Huk.*] Can ve ırzını korumak için tecavüze kalkanı öldüren hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kısas ve diyetten muaftı.

KATİL-İ MA'ZUR (قاتل معذور) [*Huk.*] Katil kastiyle üzerine hücum ile tüfek, tabanca ve sair cerh aletlerinden biri ile saldıran ve

yaralıyanı, yahut meharimiden birini bir kimse ile fi l-i şenii icra ederken gördüğünü öldüren hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ma'zur kaatil demektir.

KATİL-İ MUHTİ (قاتل مخطی) [*Huk.*] Kasıt ve tasavvurla beraber münazaa-gibi bir sebep de olmaksızın bir kimsenin hataen ölümüne sebebolan kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hata yoliyle ölüme sebep olmuş kaatil demektir.

KATİL-İ MÜTEAMMİD (قاتل متعمد) [*Huk.*] Her ne sebebe mebni olursa birini öldürmeyi evvelce zihninde tasavvur ederek öldüren hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kavga esnasında öldürene «kaatil-i gayr-i müteammid» denir.

KÂTİP (کاتب) [*Sar.*] Sarayın harem dairesi yazı işlerini gören kalfa hakkında kullanılır bir tâbirdir. Aynı zamanda harem dairesinin masraf hesabını tutar, kalfaların maaşlarını ve masraflarını idare ederdi. Kâtip; hazinedar ustanın maiyyeti idi. Ayrıca kesedarlar da vardı. Kesedarlar; veznedar mesabesinde idi.

KÂTİP KALFA (کاتب قالفه) [*Sar.*] Padişah tarafından saray içinde ve dışındaki sultanlarla sair harem erkânına yazılan yazıları yazan kalfa hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Birkaç tane olan bu kalfalar nöbet tutarlar, padişahın çağırıp emrettiği yazıları yazarlardı.

KÂTİB ODASI (کاتب اوطه سی) [*San.*] Araba nevilerinden birinin adıdır. Lândo, fayton ve kupaların taammümünden evvel halkın kibar kısmı bunu kullanırdı.

KATNANİYYE (قطنانیه) [*Sof.*] Sofiyenin büyüklerinden Ahmed-ür-Rufai tarafından tesis olunan Rufai tarikati kollarından birinin adıdır. Kurucusu Seyyid Hasan-ül-Katnani'ye nisbetle bu adı almıştır. Rufai tarikinin öteki kolları şunlardır: Nuriyye, İzziyye, Fenariyye, Bürhaniyye, Cündeliyye, Cemiliyye, Diriniyye, Atâiyye, Sebsebiyye, İmadiyye, Keyyaliyye.

KATRANCILAR ORTASI (قطرانجیلر اورتهسی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı cemaatlerinden elli ikinci orte hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ocağın eşya ve levazımını taşıyan arabalarla bunlar için lüzumlu olan katrana da baktıklarından dolayı bu adı almışlardır.

KAV (قاو) [*San.*] Kibritin icadından evvel ateş meydana getirmek için kullanılan maddenin adıdır. Ağaçların gövdelerinde hâsıl olup kolaylıkla yanmağa müsait olan bu madde çelikten yapılan ve «çakmak» adı verilen âletin çakmak taşına çarpılması suretiyle hâsıl olan kıvılcımdan yanar, çalı çırpının arasına konulmak suretiyle ateş meydana getirildiği gibi sigara da yakılırdı. Kolaylıkla yanabilecek ağaçlara bundan dolayı kav gibi, kav haline gelmiş denilir.

KAVAF (قواف) [*San.*] Kundura ve terlik gibi ayakkaplarını hazır olarak satanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü işlere «kavaf işi» denilir.

KAVAF İŞİ (قواف ایشی) [*San.*] Hazır satılmak üzere yapılan kundura ve terlik gibi ayakkaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü şeyler yapanlara «kavaf» denir. Kavaf işi; gelişi güzel yapılmış mânasına da gelir.

KAVAİD-İ KÜLLİYYE (قواعد کلیه) [*Fık.*] Şer'î delillerden alınarak şer'î hükümlerin temelini teşkil eden umumî kaideler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mecellenin başındaki yüz madde o kabildendir. Bunlardan birkaçı şunlardır:

1 — Bir iş deraldıkta genişletilir. 2 — Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir. 3 — Zaruretler memnu olan şeyleri mübah kılar. 4 — Iztırar başkasının hakkını iptal etmez. 5 — Mefsedetin def'i, maslahatın celbinden evlâdır. 6 — Âdete bina olunan hükümler zamanın ihtilâfiyle muhtelif olabilir.

KAVAK USTASI (قواق اوستهسی) [*Sar.*] Rumeli ve Anadolu Kavağı'nda çalışan bostancıların zâbiti hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vazifesi aynı zamanda bulunduğu yerin zabıta işlerini görmekti. Yeniçeri ocağının kaldırılmasını müteakip lâğvolunan bostancı ocağı meyanında bu vazife de tarihe karışmıştır.

KAVAK VURMASI (قواق ووردمهسی) [*San.*] Cirit oyununda oyuncunun ellerini atın eğerine koyup ayaklarını havaya kaldırmak suretiyle kaçması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Pek usta olan oyuncuların bazıları kavaklarken, elindekini yere vurur, yaylanıp fırlıyan ciridi kaparak hasmına atardı.

KAVAL TOPU (قاوال طوپی) [*Top.*] Ağızdan dolma, mücefi dümdüz, ilk devir icadı topun adıdır. Yuvarlak gülle atan bu top muhasara ve kale cenkleriyle harb gemilerinde kullanılırdı. Bunlara «ağızdan dolma» da denilirdi.

KAVALYA (قاوالیه) [*Buh.*] Bir halatın çıması açılıp dağılmamak ve donadılırken bü-

külmeksizin kolaylıkla donatmak için çımasına mahrut şeklinde yapılan örgünün adıdır.

KAVALYA VURMAK (قارالیه وورمق) [*Bah.*] Bir halatın dikiş veya kasa yapılan kısmının kolları arasını açmak icabeden yerlerinden kavalya sürmeğe denilir.

KAVAS (قواص) [*İda.*] Eskiden vezirlerin maiyetlerinde kullandıkları silâhlı adamlara verilen addır. Dört beş kavası bulunan vezirler vardı. Kavaslar eski şeklini Osmanlı hükümetinin sonuna kadar ecnebi sefaret ve konsoloshanelerinde muhafaza etmişlerdi. Buna «yasakçı» da denilirdi.

Kavas'ın asıl imlâsı «ق = s» ile «قواص = Kavvas» tır. Kavvas Okcu demektir. İnsanların biricik silâhı oktan ibaret olduğu devirlerden kalma bir tâbirdir. Eski zamanlarda ok atmak ve yay taşımak mutad idi. Büyüklerin önlerinde giden birisi ona ait yay ve okları taşırdı. İşte bu vazifeyi gören adama Kavvas denilirdi. Kavas tâbiri bundan kalmıştır.

Kavvas kelimesinin «Kamus-u Osmanî» deki izahı şöyledir: «Okcu demektir. Evailde ok atmak ve ok takımı taşımak üzere büyüklerin yanında bulundurulan hizmetkâra ıtlak olunurdu. Muahharen çavuşların madununda olarak maiyyette kullanılan müsellah efrada ıtlak olunmuştur. Elyevm bazı resmî dairelerde mübaşir ve sufera ve konsolos gibi ecnebi memurlar maiyyetinde istihdam olunan efrada tahrif ve tahfif ile (Kavas) deniliyor. Böyle yanlış yazmamalı. Cem'i kavvasan'dır.»

Yeniçeri ocağının lağvından sonra «muhzır ağalığı»nın kaldırılarak onun yerine «Tomruk ağalığı»nın ihdası sırasında mühzır ağanın maiyyetinde Tomruk hizmetini gören ve «habereci» adı verilenlerin ünvanı «kavas»lığa tahvil olunmuştur.

Değerli müdekkik Osman Ergin «zabıta-i Belediye Memurları Mektebi'nden bahsederken (Türkiye Maarif Tarihi, cilt 5, sayfa 1776 haşiyesi) kavas için şu tafsilâtı veriyor:

«Kavas: Kavasın asıl Arapça imlâsı kavvastır, ve okcu demektir. İnsanların biricik silâhının ondan ibaret olduğu devirlerden kalma bir tâbirdir. Ateşli silâhlar icadedilmeden önce ok atmak ve ok, yay taşımak âdetti. Fakat bu oklarla yayları büyük adam taşımayıp uşaklardan biri taşırdı, ve onun önü sıra yürürdü. İşte bu işi görenlere kavas denilirdi.

«Sonraları Osmanlı Teşkilâtında padişahlardan aşağı rütbede bulunan Devlet adamlarının maiyyetlerinde çalışan memurlara da Kavas denilmiştir. Kavaslar eski şekillerini yani silâh taşıyarak sefirlerin ve konsolosların önlerinde gitmeyi yakın zamanlara 1908 İnkılâbına kadar muhafaza etmişlerdir. Meselâ sefirler Bab-ı Âli'yi ziyaret ettikleri ezcümle sadrazamın yanına gittikleri zaman önlerinde kılıçlı ve tabancalı bir kavas yürür, ona kalabalıkta yol açar ve yol gösterirdi.

«Belediye kavasları da zabıta-i belediye polise devredildiği tarihe kadar beyaz kayışlı bir pala taşırlardı ve bu zamanlarda Belediye Çavuşu adını taşırlardı.»

Belediyelerin zabıta vazifesinin polise devri tarihine kadar bu namla memurları vardı. Bunlara «Belediye Çavuşu» da denilirdi.

Belediye tarihi ve işleri hakkında kıymetli eserler yazmış olan Osman Ergin Hasan beyin (İhtisap Ağası) tereüme-i halinden bahsederken (İstanbul Şehreminleri, S 73 haşiyesi) Şehremanetinin silâhlı memurlarına kavas denilmesinin büyüklerin oklarını taşıyanlar hakkında kullanılan kavvas tâbirinin müsellâh adamlara kavas denilmiye başlamasından ileri geldiğini yazdıktan sonra şu malûmatı vermiştir: «Kavaslar eski şekillerini sefaret ve konsoloshanelerde yakın zamana kadar muhafaza etmekte idiler. Yani sefirlerin maiyyetlerinde müsellâh adamlar bulunur ve resmî daireleri ziyaretlerinde bunlar sefirlerin önlerinde giderek rehberlik ederlerdi. Belediye kavaslarının isimleri bilâhare komisyon çavuşuna tahvil edilmiş ve en sonra zabıta-i belediye memuru namını almıştır. Kavas veya çavuşların ünıformasız ve sivil gezenlerine (Tebdil) ve tebdillerin en büyüğüne (Baş tebdil) veya (Tebdil eskisi) denilirdi.»

KAVATA (قاراطه) [*San.*] Yekpare ağaçtan oyulmuş çanak şeklindeki kabın adıdır. Muhtelif büyüklüklerde yapılanları vardır.

KAVEZA (قاوزا) [*San.*] Hokkabaz yardakcısının başına giydikleri başlığın adıdır. Siyah çuhadan yapılan bu kavezanın tepesinde büyücek kırmızı renkte yuvarlak bir tepelik vardı. Yardak arkasına da allı güllü döşemelik basmadan, geçme uzunca bir mintan, ayağına şalvarımsı bir pantolon giyer, elinde de vurmak ta kullandığı «Şak şak» tutardı.

KAVL-İ MÜCERRED (قول مجرد) [*Huk.*] Delilsiz söylenen söz manâsına gelir bir tâbirdir. Arapça kavil; söz, mücerred de çıplak demektir.

KAVM-I GAYR-I MAHSUR (قوم غیر محصور) [*Vak.*] Yüz veya daha ziyade sayıda olan kimseler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yüzden eksik olursa «Kavm-i Mahsur» denilir. Bunun yerine «kavm-ı gayr-ı madut» denilebileceğini söyleyen Ali Haydar efendi (Tertib-is-sunuf-i

ahkâm-ül vukuf, İstanbul, Şirket-i Mürettibiye matbaası, 1337, S. 75) şu tafsilâtı da veriyor: «Hakkında ihtilâf olunup fakat Ebi Yusuf'tan rivayet edildiğine göre Yüz ya daha ziyade olan miktara itlak olunur ki Mecelle 1646 maddesinde bu rivayeti kabul eylemiştir.»

KAVM-I MAHSUR (قوم محصور) [*Vak.*] Yüzden aşağı miktarda olan kimseler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yüzden yukarı olursa «Kavm-ı gayr-ı mahsur» denilir.

KAVS (قوس) [*Ok.*] Yay demektir. Kavsin ortasına «Kabza» denilir.

Çekmedi kimse bu heycada teab manend-i tir
Âdeti olmakla kavsın kaameti olda dûtâ
Lâmiî

§. [*Ast.*] Mıntaka-tül buruç (burç mıntakaları) üzerinde «Akreb» ile «Cedi» arasındaki dokuzuncu burcun adıdır. Güneş bu burca 22 teşrinsani (kasım) da girer, 20 Kânun-ı evvel (aralık)ayında çıkar.

«İlm-i Nücum» adlı eserde (Ragıp Rıfkı, İstanbul, Cihan Biraderler matbaası, 1341) bu ayda doğanların tâli' ve siyretleri için şu tafsilât vardır:

«Güneş bu burçta iken dünyaya gelenler ümitle dolu, şanlı ve kehanete meyyal olmakla beraber seri-üt-teessür olurlar. Faal, işgüzar, vefakâr, muhabbette coşkun olmıya meyyâldirler. Hürriyet ve serbesti severler. Kavs burcunda doğanlar kadar hiç bir kimse, diğerlerinin müdafaa vasıtalarındaki noksanı görmiye, bulmıya kaadir değildirler. Serbest, müstakil, feylesof, fikren ve esasen müttaki olurlar.

«Teşrin-i saninin (kasım) 21-30 uncu gününe kadar doğanlar, hiçbir kuvvet ve nüfuza, cebir ve tazyika baş eğmek istemiyerek boşboğaz olurlar ve çok pot kırarlar; teferruata ve işlerin müfredatına ziyadê ehemmiyet vererek fennî ve hayatın ameliyat cihetini severler.

«Kânun-u evvelin (Aralık) 1 - 10 uncu gününe kadar doğanlar münakaşayı, âlî ve serbest bir zekâyı sevdikleri ve felsefî ve dinî mütalaalara muhabbetleri olduğu için düşkün, âlicenap şen ve hür olurlar. Kânun-u evvelin 10-20 nci gününe kadar doğanlar, kendi arzu ve iradeleriyle hareket etmeyi pek severler ve bazan pek müstakil ve soğuk kanlı olurlar, kavgacıdırlar. Pek zeki ve nafiz fikirlidirler. Hayatın zekâya müteallik cihetî, az çok feylesofluğa meyyâl ve sevimli olduğundan kavs burcunda dünyaya gelenleri pek müstefit eder.

«Bünye, umumiyyet itibariyle sağlamdır. Fakat, göğüs hastalıklarından muzdarip olmıya bir meyil ve istidat vardır. Lâkin sıhhat mutedil olursa bu hâl, faaliyetin fazlalığından veya büyük yeisten ileri gelir. Kavs burcunda doğanların hepsi az çok açıkta yürümeyi, idmanı sevdiklerinden bu idmanlar sıhhatlerinin idamesine yardım eder.

«Bu burçta muvaffakiyyet; muallim, vâiz, ressam olmak ve diğerlerininkine teması mucip olacak her türlü meşgalelerde bulunmakla mukadderdir.

«Cüneş hamel burcunda iken doğanlarla evlenenlere saadet ve refah mukadderdir.»

«Bunlar siyasette müceddit ve terakkiperver iseler de biraz kararsız ve sathi fikirlidirler.

«Bu burçta doğanlar iri, endamı düzgün, boyları ve kalçaları iyice neşvünüma bulmuş, uzun ve beyaz simalı, yüksek alınlı açık mavi veya elâ gözlü, pembe renkli, serbet tavırlı, geriden ileriye şakaklara doğru çıkan ve vaktinden evvel tepeden dökülerek boşluk husule getiren kumral saçlı olurlar.

«Bunlar pek bahtlı adamlar olup birçok muvakffakiyyet sebeplerine maliktirler. Kendilerine pek parlak bir istikbâl temin edebilirler. Düşseler bile kalkmayı bilirler. Bunların onda yedisi 36 yaşlarında ticarete başlarlar. 36 - 48 yaşları arasında hayrete şayan bir surette mes'ut olurlar. Artık bu devirden sonra, istikballeri ya tamamiyle teessüs etmiye veya baht ve tâlihleri zevale başlar.

«Hayatın en mühim devirleri 36 ve 40 yaşları arasındadır.»

KAVS-I KUZAH (قوس قزح) [*Koz.*] Yağmur katreleri arasından geçen güneş şuaının mürekkep bulunduğu renklerin görünüşü için kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında bunun yerine «Alâim-i sema» kullanılır. Kavs; yay, kuzah da renk renk çizgi demektir. Görünüş tarzı yaya benzediği için bu tâbir meydana gelmiştir.

Yadımda, leyalimde, melâlimde gülümser
Ezhar-ı emelden dökülen kavs-ı kuzahtır
Faik Âli

KAVS-I NÜZUL (قوس نزول) [*Sof.*] İlâhi vücutdan ayrılan nurun anasır-ı erbaaya intikali keyfiyyeti hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Mebde» de denilir. Sofiyyeye göre «Sudur ve tecelli» nazariyesinden «İnsan-ı kâmil» telâkkisi doğduğu gibi bir de onunla alâkalı «devir» telâkkisi meydana gelmiştir. Mevcut avalimin en süflisi olan bu maddî âleme düşen bir varlık, iptida cemad (Hayatsız olan taş, toprak gibi cisimler), sonra nebat, sonra hayvan, sonra insan şekillerinde tecelli eyliyerek

ondan da «İnsan-ı kâmil» şekline girer ve hakka dahil olur. Yani nasıl «Vücud-u mutlaktan çıkıp bu hâkidane (dünya, yer) indiyse, tekrar ondan çıkarak aslına rücu' (dönmek) eder ki: «منه بدأ الامر واليه يعود» sırrı işte budur. Bu devrî hareket bir daireye benzetilerek bundan biri «Kavs-ı nuzul,» diğeri «Kavs-ı uruç» olmak üzere biri iniş, öteki çıkış olmak üzere iki hareket tasavvur olunmuştur. İşte «Kavs-ı nüzul» bu birinci harekettir.

« Mutasavvıflar bunu «وبدأ خلق الانسان من طين ثم جعل نسله من سلالة من ماء مهين ثم سواه ونفخ فيه من روحه» âyetiyle teyit ederler.

KAVS-İ URUÇ (قوس عروج) [*Sof.*] Vücud-i İlâhîden ayrılan nurun dört unsurdan geçtikten sonra tekrar aslına dönmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Kavs-i sund» denildiği gibi «Mead» da denilir. Bu dört unsur; cemad (canısız olan taş, toprak gibi cisimler) nebat (otlar), hayvan, insandır. «Sudur ve tecelli» nazariyyesinden doğan ve «devr» denilen bu keyfiyetin birinci kısmı «Kavs-ı nüzul» dur.

KAVİS LAMBA (قوس لامبه) [*San.*] İki kömür parçası arasına yerleştirilen Kavs ile ziya hasıl eden lâmbalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şimdi elektrik cereyanı ile çalışan bu lambalar vaktiyle İstanbul'da da yakılırdı. Kömürleri değiştirmek için daima hizmete ve malzemeye muhtaç oldukları için mısraflı idiler.

KAVİSNAME (قوسنامه) [*Ok.*] Okçuluk ve okçular hakkında yazılan eserler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça kavs, yay demektir. Bosnalı Kemankeş Mustafa efendinin bu adla bir eseri vardır.

KAVUK (قاووق) [*Ktg.*] Eskiden kullanılan serpuşlardan (başlık) biri hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Lehce - tül - Lügat» de (Müellifi Şeyh - ül - İslâm Esat efendi. Matba - i Âmire, İstanbul, 1216, sayfa 618) «Arabîsî Kalensüve' dir. Cem'i Kalavis gelir. Kalansiye, kalansüve gibidir. Kavuktan gayrı takke ve külâh ve mücevveze ve örf ve sair başa giyecek nesnelerin cümlesine ıtlak olunur suretinde izah olunmuştur. Eni ziyade, uzunluğu az olup etrafına birkaç parmak genişliğinde sarık sarılırdı.

Yeniçeri ocağının kaldırılmasını müteakip yapılan bir çok yenilikler arasında halkın başlarına kavuk yerine şal sarması da vardı. Bu tenbih üzerine bazıları başlarına lahur şallar sarmıya, tekellüflü şalvar, salta ve tozluk giymiye başladılar. Fazla masrafı mucip olan bu giyinme tarzından vazgeçilerek âdi elbise giyilmesi, başa da Ahmediye ve âbânî gibi şeyler sarılması icabedenlere bildirildi. Yine o sıralarda askere fes giydirildiği için halk da fes giymiye başladı. Bununla beraber halk şöyle dursun, memurlar arasında bile bir ittıratsızlık hâsıl oldığından hicrî 1244 senesi şevvalinde (1828) mer'iyyat mevkiine konulan elbise nizamnamesi ile feste karar kılınmak suretiyle serpuş meselesi halledildi. Vak'a nüvis Lütfi efendi (Lütfi Tarihi, c. 2, s. 148) bunu şöyle yazıyor: «Kavukların yerine başlıca bir kisve konulamadığından herkes başlı başına başlarına birer türlü şey sarmıya başladılar. İçlerinde kavuktan büyük koca başlar belirmişti. Birbirine benzemez kıyafetlerle memurlar arasında temayüz hasıl olmadığından bendegân ve daiyane alâmet-i fârika olmak için tahsis olunmak üzere kaleme alınan nizamname kırkdört senesi şevvalinde tevcihat-ı umumiyye esnasında ilân olunmuştur.»

Fes, takke ve onlara benzer diğer birşey üzerine sarık sarmak suretiyle ilmiyenin giydikleri serpuşa da kavuk denilirdi.

«(İçi boş manasına kof ve kav kelimelerinden) vaktiyle başa giyilen bir baş kisbeti idi ki muhtelif şekil ve nevileri vardır.» suretinde izah olunan kavuk için «Sanat Ansiklopedisi» nde «Kavuk maddesi» şu tafsilât da veriliyor: «İçi pamuk doldurulmuş çuha ve bezden dikilirdi. Fesin kabulünden evvel Osmanlılar kavuk ve külâh üzerine sarık sararlardı. Bu kisvenin iç kısmına kavuk ve üstüne sarılana sarık denirse de kavuk tâbiri umumiyetle üstüne sarık sarılmış bir kavuktan ibaret olan baş kisvesi manasına taammüm etmiştir.

«Yeniçerilerin muhtelif şekilde kavukları vardı. Vezirlerin giydikleri kavuklara Kallâvî, derlerdi.

«Molla kavuğu, tepeli kavuk, telli kavuk, Horasânî kavuk, Işkırlak, Kallâvî, Mücevveze murabbaı, mücevveze gibi nevileri vardır.

«Eskiden hükümdarlar ve ricâl örf denilen kürevî şekilde bir kavuk giyerlerdi Çelebi Sultan Mehmet hükümdarlık tacı mesabesinde Martogan örf denilen bir kavuk şekli ihdas eylemiştir. Sultan Bayezid Mücevveze denilen kavuğu icadetmişti. Birinci Sultan Selim tac şeklinde bir kavuk giyerdi ki buna Selimî tâbir olunmuştur. Sultan Süleyman, tac olarak kırmızı tepeli bir kavuk giyerdi ki buna Yusufî denirdi Sultan Süleyman zamanında vezirler Kallâvî denilen yüksek kavuklar giyerlerdi. O zaman ulemanın büyüklerine örf ve divan erkânına mücevveze, saray halkına Selimî tâbir olunan kavuklar tahsis edilmişti. Ümera börk üzerine sarık, asker ağaları kuka, zabitan kalafat, neferler keçe ve hartavî kavuklar giyer-

lerdi. Ülema tepeli kavuk, kâtipler kâtibî denilen şekilde kavuk ve hâcegân Horasanî kavuk giyerlerdi. Sonraları askerlere, örtü manâsına Farsca Pûşîden alınarak puşî tâbir olunan bir baş kisvesi tahsis olunmuştu. Daha sonraları kavuk yerine kalpak ve fes giyilmiş ve Cumhuriyeti müteakip beynelmilel baş kisvesi olan şapka giyilmekte bulunmuştur.»

KAVUKÇU (قاووقجی) [*Hal.*] Mecaz yoluyle müdahin, mütebasbıs, riyakâr, yüze gülüeü, dalkavuk yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KAVUK GEYDİRMEK (قاووق گیدیرمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle aldatmak, kandırmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KAVUKLU (قاووقلی) [*San.*] Orta oyununun mühim eşhasından (elemanlarından) birine verilen addır. Kavuklu başına büyük ve dilimli bir kavuk, sırtına uçları bele sokulmuş kırmızı bir biniş, Şam kumaşı bir entari ve şal kuşak, cüppenin aynı bir çakşır, ayağına da çedik papuç giyerdi. Kavuklu denmesi başındaki kavuğun mühim bir mevkii (rolü) olmasından ötürüdür. Onu yere düşürmeden yalnız bir baş hareketiyle devirmek çok güldüren ve yapması güç bir harekettir. Binişin eteklerini bele sokmak, arka eteklerini kaldırmak, papuç sektirmek, sendelemek, düşer gibi görünerek birdenbire toplanıvermek, kavukluların an'anevî hareketlerindendir.

Orta oyununun en mühim şahsiyetlerinden biri olan pişekâr elindeki şakşağı ve esbabının şekli ile tam bir akıl hocası, kavuklu ise kılık ve kıyafeti ile tam bir haşarı tipini temsil ederdi.

Kavuklu rölünde şöhret kazanan sanatkârlar şunlardır: Agâh Efendi, İmam hakkı Efendi, Hamdi Efendi, Kanbur Rıza Efendi, Abdürrezzak Efendi, Meddah İsmet Efendi, Ali Bey.

§ [*İlm.*] Medreselerdeki inzibat memurları ile Şeyh-ül-İslâm kapısındaki hademeye de bu ad verilirdi.

KAVUKLUK (قاووقلق) [*San.*] Evlerde kavuk denilen başlığı koymak için duvarlara asılan oymalı ve müzeyyen tahta raflar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden sokakta giyilen elbiseler eve gelindiği vakit değiştirildiği ve daha hafif giyinildiği için başta taşınan büyük ve ağır kavuklar çıkarılarak başa takke giyilirdi. Serpuşlar başta taşınmaları münasebetiyle saygı değer sayıldığından aşağı yerlere konulmıyarak ihtiramla yüksekçe bir rafa konulurdu. Kavukluk denilen bu raflar birer sanat eseri sayılacak kadar güzel şekilde oyma tezyinatlı olup ekseriya boyalı ve yaldızlı olur ve odanın en kıymetli bir mobilyası mahiyetinde bulunurdu.

Kavuğun evvlâ sûzenî bir bohçaya sarıldıktan sonra kavukluğa konulduğunu yazan Nurettin Rüştü Büngül (Eski Eserler Ansiklopedisi, sayfa 134) bunun için şu tafsilâtı da veriyor: «Bunlar Edirne'nin mülevven ve müzehhep ağaç mâmulâtından hemen hemen bir metre kadar uzunluğunda gayet musanna' ve çift olarak yapılırdı ki içlerinde yazılı ve güzel işi olanları 200 liraya kadar alınmaktadır. Bir de fildişi, bağa ve sedefle işlenerek yapılanları vardır. Onların da çifti 60 lira kadar eder. Abanoz oyma ve som yaldızlı ağaçtan mamul olanlardan 10 liradan 30 liraya kadar satılanlar da görülmüştür.»

KAVUK SALLAMAK (قاووق صاللامق) [*Hâl.*] Mecaz yoluyla müdahene etmek, dalkavukluk etmek, tasdik etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Beni çıplak bırakan kahpe felek
Paltoyu altı yerinden yamadım
Kırk sene baş açık gezdim de
Yine devrana kavuk sallamadım
Lâ

KAVUN BAKLAVASI (قاوون بقلواسی) [*San.*] Eskiden yapılan baklava nevilerinden birinin adıdır. «Tarihte 50 Türk Yemeği» adlı eserde yayınlayan «Tıp Tarihi Enstitüsü Müdürü Profesör Doktor A. Süheyl Ünver, İstadbul, Akgün Matbaası, sayfa 20» ceviz, badem; yahut kaymak yerine kavun konulan bu baklava için şu tafsilâtı veriyor:

«Bir nevi tavr olup baklava resminde tabh olunur. Sanatı: Evvelâ bir münasip kenarlı tepsiyi cüz'ice yağlayıp dahi on tane ince açılmış yufka koduktan sonra gayet tatlı kavundan kaşık ile alıp ol yufkaların üzeri bir hoşca örtülünce koyup bir adet yufka dahi üzerine koyup cüz'î üzerine yağ serperler. Badehu furunda gereği gibi kızarınca pişirip istimal buyuralar. Üzerine hiç konmayıp öylece pişse dahi güzel olmak mülâhaza olunur. Badehu furundan geldikte üzerine şekeri çokca ekip tenavül olunsa lezzeti hoş olduğundan maada dafi-i safra olmakla dahi güzel olur.

«Üzerine bir ince yufkadan sonra bir yufka dahi kalınca koyup pekce pişirip ol kalın yufkayı kaldırıp incesi kaldıkta gayet münasip olur.»

KAVUŞMA YAPRAK (قاووشمه یاپراق) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Biribirinden geçme

ve kırma olarak yaprak şekillerine verilen addır. Bu gibi kırma yapraklar ekseriya «lâke» işlerde kullanılırdı.

KAVVAL (قوال) [*Hal.*] Mecaz yoluyla çok söz söyliyen, geveze, çalçene yerinde kullanılır bir tâbirdir. Doğru sözlü yerinde de kavval bilhak kullanılır.

O makule mütecasir kavval
Münkarız oldu deyu cümle rical
Sümbül zade Vehbi

KAYA BAŞI (قایا باشی) [*Ede.*] Çobanların, dağlarda dolaşanların söyledikleri türküler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mâna itibariyle basit, lisan cihetiyle iptidaî ve kaba olan şiirlere de bu ad verilir.

KAYD-İ HAYAT (قید حیات) [*Mal.*] Hayatta oldukça, yaşadıkça yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Hahişker olma rahata kayd-ı hayat ile
Ta akd-ı sulh etmiyecek kâinat ile
Şanizade

KAYGAN (قایغان) [*Ok.*] Yaya konulan kemiğin pul pul kabararak kalkmasına verilen addır. Bu hal yayın bozulmasına sebep olduğu için o gibi kemikler makbul sayılmazdı. Manda boynuzundan yapılanlar, sağlamlığı dolayısiyle, daha makbuldü.

KAYGANLI (قایغانلی) [*Ok.*] Yaya vurulan kemiğin iyice temizlenmesi sebebiyle pul şeklinde kalkan parçalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kalkan parçalar sivri olursa ona da «kuş dilli» denilirdi. Kemiğin kayganlı yahut kuş dilli oluşu yayın az zamanda bozulmasına sebep olurdu.

KAYIKHANE (قایقخانه) [*Mim.*] Kayıkları çekmeğe ve yağmurla güneşten muhafaza eylemeğe mahsus üstü örtülü yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski yalıların altında böyle birer kayıkhane bulunurdu.

KAYIKHANE OCAĞI (قایقخانه اوجاغی) [*Sar.*] Saraya ait kayıkların hizmetlerinde bulunanlara ait teşekkül hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden saray kayıkhaneleri Topkapı sarayının Yalı köşkü kenarında idi. Saltanat kayıklarına mahsus meşhur kayıkhane Sepetçiler köşkü'nün bitişiğinde idi. Sultan Aziz'in saltanatının sonuna kadar devam eden bu ocak İkinci Abdülhamit devrinde lâğvedilmiş, kayıkhanedeki saltanat kayıkları da sonradan Bahriye müzesi'ne konulmuştur.

KAYIK HOTOZ (قایق خطوز) [*Kıy.*] Eskiden kadınların başlarına giydikleri hotoz nevilerinden birinin adıdır. Kayığa benzediği için bu ad verilmiştir. Fes biçimi hotoz, çimdik hotoz, Kürdî hotoz, felek tabancası hotoz, Zeyrek yokuşu hotoz, küpkapağı hotuz, Dudu burnu hotoz, gelin sorguçlu hotozu, hotoz nevilerindendi.

KAYIK SAHAN (قایق صحن) [*San.*] Kayık biçiminde oznnca sahanlara verilen addır. Enine nazaran uzun olan tabaklara da «Kayık tabak» denilir.

KAYLÛLE (قیلوله) [*Sof.*] Zahiren uyku ve mânen işrak-ı tecelli ile kesretin vahdette ve vahdetin kesrette müşahedesi ve gayriyyetin ve kesretin zevali yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça kaylûle öğle uykusu demektir.

KAYMAKAM (قائمقام) [*İda.*] Eski idare teşkilâtında kazanın idare âmirine verilen addır. Osmanlıların son devirlerinde idarî teşkilât vilâyet, sancak, kaza, nahiye olmak üzere dört derece idi. Kazanın bu günkü karşılığı ilçedir..

§ [*Ask.*] Osmanlı askerî teşkilâtında şimdiki yarbay karşılığı bir tâbirdir.

KAYMAKAM DİVANI (قائمقام دیوانی) [*İda.*] Sefere memur olan veya diğer bir sebeple Pay-ı Tahtta bulunmıyan sadrazamların devlet merkezindeki kaymakam unvanıyle bıraktıkları vekilin yaptığı divan hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kaymakam veya «Kaymakam-ı Rikâb-ı Hümayûn», «Kaymakam-ı Asistane-i saadet» dahi denilen kaymakam tam selâhiyyetle hareket eder, sadrazam gibi gerek kubbe altında ve gerek paşa kapısında divan akdeylerdi.

KAYMAKAMLIK FERMANI (قائمقاملق فرمانی) [*İda*] Sefere memur olan veya diğer bir sebeple devlet merkezinde bulunmıyan sadrazamların Payıtahtta kaymakam unvaniyle bıraktıkları vekilin memuriyetine dair padişah tarafından yazılan ferman hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu ferman ilk divan toplantısında okunur ve «kaymakam-ı rikâb-ı hümayun», «kaymakam-ı Asitane-i Saadet» dahi denilen kaymakam paşa tam salâhiyyetle hareket eder ve sadrazam gibi gerek kubbe altında ve gerek paşa kapısında divan akdeylerdi.

KAYMAKAM PAŞA (قائمقام پاشا) [*İda.*] Sadrazamın serdar-ı ekremlikle veyahut diğer herhangi bir sebeple hükümet merkezinden ayrılması halinde kubbe vezirlerinden «vezir-i sani» vekâlet eder, bu vekâleti müddetince «kaymakam paşa» veyahut sadece «kaymakam» denildiği gibi «kaymakam-ı rikâb-ı hümayun», «kaymakam-ı Asitane-i Saadet» de denilirdi.

Kaymakam; (Arapça kaimmakam) makamına kaim yani vekil demektir.

Kaymakam, vekâleti müddetince, asîl gibi hareket eder, sadrazamın salâhiyyetlerini kullanırdı.

Fâtih ve Sultan Süleyman Kanunnamelerinde kaymakamlarla bunların vazifelerine dair ahkâm mevcut değildir. Fakat Tevkiî Abdürrahman Paşa tarafından 1087 (1676) senesinde cem' ve telfik olunan kanunnamede buna dair tafsilât verilmiş, kaymakamın vazife ve salâhiyyeti gösterilmiştir. Evvelki kanunnamelerde bundan bahsolunmaması on birinci asrın iptidalarına kadar padişahların sadrazamlarla birlikte bizzat seferlere iştirâk etmeleri ve Payıtahtta o sıfat ve salâhiyyeti haiz kimseyi bırakmamaları idi. Çünkü padişahların bizzat sefere çıktıkları müddetçe bütün devlet erkânı birlikte bulunuyor ve her nevi tevcihat ve muamelât padişahın bulunduğu yerden ve bizzat sadrazam tarafından yapılıyordu. Binaenaleyh bu nokta-i nazardan salâhiyyetli bir memurun merkezde kalmasına ve tarafından sadrazamlığa mütaallik vazifelerin yapılmasına lüzum yoktu. Sonradan ahval değişip de padişahlar seferlere gitmekten vazgeçince Payıtahtta sadrazamı temsil edecek ve padişahla olan irtibatı temin eyliyecek bir memura ihtiyaç hâsıl olmuştur. İşte bu ihtiyaç kaymakam unvaniyle vezirlerden birinin İstanbul'da kalmasını ve erkânın sefere gitmeleri dolayısiyle işlerin Payıtahtta kalan vekilleriyle görülmesini icabettirmiştir.

Tevkiî Kanunnamesine nazaran (Millî Tetebbular Mecmuası, c. 1, s. 523) «İstanbul'da sadaret-i uzma kaymakamı olan vekil-i mutlak cemi' memalik-i mahruseye şer' ve kanun üzere tuğralı ahkâm-ı şerife verip iktiza ederse mevlâ ve ihzar-ı husama edip icra-yı hükümet-i şer'iyye ve örfiyye ve tevcihatta dahi kadîmden» mezundu. Yalnız seferin bulunduğu tarafta ve ordu-yı hümayun civarındaki yerlere ahkâm göndermezdi. Çünkü oralara ait işleri sadrazam bizzat kendisi görür ve ahkâm gönderirdi.

Kaymakam, menasıp ve tevcihattan kaydı bulunanları tevcih eder ve beratlarını dahi sadrazam gibi verirdi. Runsla verilecek aklâm ve tevcihatı da tevcih ederdi. Kaydı bulunmıyan mansıplar ve cihetler hiçbir yerde kaydı olmıyan ve kadı, mütevelli ve nâzır arzı ile yapılan şeyleri ise tevcih eder, tevcih edilecek yer İstanbul'da ve etrafta olan menasıp ve kazadan ise bilvekâle tuğralı emr-i şerifle tevcih ederek sonradan arzeylerdi.

Tevkiî Kanunnamesinde (sayfa 523) bu keyfiyyetin kanunî bir maddeye müstenit olmayıp emsâl delâletiyle takarrür etmiş bir keyfiyyet olduğu anlaşılmaktadır. «Merhum Sultan murat Han Bağdat seferinde iken Âsitane'de kaymakam olan Musa Paşa Rumeli canibinde bazı mevleviyyet ve kazalara fevtten tuğralı emr-i şerifle bilvekâle tevcih edip badehu arzeylemiştir.»

Kaymakamlar; sadrazamlar gibi divan günlerinde divana gelirler, çarşamba ve cuma günleri de ikindi vakitlerinde evlerinde, bermutad, divan akdederlerdi. Divana dâhil olan vezirlerle, kazaskerler, şıkk-ı evvel defterdarı, nişancı ve reis-ül-küttap ordu ile birlikte gitmiş olduğundan kaymakamın akdettiği divana İstanbul kadısı, şıkk-ı sani ve salis defterdarları, nişancı ve reis-ül-küttap vekilleri iştirâk ederdi. Çarşamba divanına ise İstanbul kadısı'ndan başka Galata, Üsküdar ve havass-ı Kostantiniyye kadıları ile sekbanbaşı gelir, fakat yeniçeri ağasının vekili olan sekbanbaşı çok eğlenmeyip avdet eylerdi. Cuma divanına zikrolunan zevat gelir, yalnız sekbanbaşı gelmezdi.

Tevkiî Kanunnamesi'ndeki sarahate nazaran (sayfa: 523) kadîm kanun bu divanlara yalnız İstanbul kadı'sının gelmesi iken bilâhara diğerlerinin bulunması usul ittihaz olunmuştur:

«Ama kanun-ı kadîm ol günlerde yalnız İstanbul kadısı gelmektir.»

Yine bu kanunnameye göre (sayfa 524) müste'men taifesine ait ahkâm ve berevatı (beratları) kaymakamlar veremezlerdi. Bunların verilmesi rikâb-ı hümayuna mahsustu. Yalnız madde tasrih etmeksizin toptan mektup vermeğe kaymakam salâhiyyetli idi. «Meselâ balyoslar kaymakamdan mektup isteseler (Ahidname-i Hümayun muecbince teaddi olunmıyalar) deyu etrafa mektup veregelmişlerdir. Bundan anlaşılıyor ki ecnebilere mütaallik hususlar bizzat sadrazamlar tarafından rüyet olunuyordu.

Kaymakamlar izn-i sefine için ahkâm verirler, şer'î, siyasî, örfî işleri tenfiz ve icra ettikleri gibi ulak hükmü de verirlerdi.

Kaymakamın diğer vezirlerden mümtaz olduğu İkinci Sultan Mahmut zamanında ve 1244 senesi şevvalinin altısında (1828) neşrolunan (Elbise Nizamnamesi) nde de tasrih edilmiş ve resmî günlerde kaymakamların giyecekleri elbise de diğer vezirlerden farklı olarak gösterilmiştir. Buna nazaran kaymakamlar sadrazama mahsus olan fes gibi sırma işlemeli fes, yakası sırmalı göğsü çuha hırvani giyerler ve mesned-i kaymakamiye mahsus ata binerdi.

Kaymakamlık Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiş, sadrazamların gaybubetinde vükelâdan biri kedisine vekâlet eylemiştir.

Nitekim İkinci Abdülhamit zamanında hastalanan (Halil Rifat Paşa) ya «kaymakam-ı sadaret» unvaniyle Adliye Nâzırı (Abdürrahman Paşa), 1908 den sonraki Meşrutiyet devrinde de Sadrazama Şeyh-ül-islâm ve Harbiye Nâzırı vekâlet eylemiş idi.

Sadrazamlar sefere memur oldukları zaman devlet merkezindeki işleri görmeleri için vekil olarak bir veziri kaymakam bıraktıklarını ve buna kaymakam-ı rikâb-ı hümayun veya kaymakam-ı Âsitane-i Saadet denildiğini kaydeden ordinaryüs profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin merkez ve Bahriye teşkilâtı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948, sayfa: 180 ve mütaakip) şu tafsilâtı veriyor: «Sadaret kaymakamı da gerek divan-ı hümayunda ve gerek Paşakapısı'nda divan akdettiği zaman görülen işleri teamül üzere müstakil defterlere yazdırır ve bu defterlerin adına Rikâp defteri ismi verilirdi; çünkü vezir-i âzam veya sadrazam muamelâtı ordudan yürütmek için esas defterlerin bir kısmını beraber götürdüğünden kaymakamın ayrı defter tutması bundan ileri geliyordu. Rikâp mühimmesi, rikâp şikâyet defteri ve saire gibi defterler bunlardı.

«Sadaret veya rikâp kaymakamı tamamen sadrazamın salâhiyyetini haiz olup defterleri kendisine bırakılmış olan bütün memleket işleri hakkkında kanun dairesinde tuğralı ahkâm yani ferman gönderir, mahdut işlerde tevcihat yapar, dâvâ dinler, şer'i ve örfî yani hukukî, kanunî ve cezrî kararlar verirdi. Yalnız salâhiyyetini sefer-i hümayun yani muharebe ne tarafta ise orduya yakın olmıyan yerlerde kullanır ve orduya yakın olan mıntaka ve vilâyetlerin işleriyle ordu işleri ve tayinleri sadrazam tarafından görülürdü.

«Rikâb-ı hümayun kaymakamı tevcihat işlerinde kendi yanında kaydı bulunan mansıp ve cihetlerden imamlık, hatiplik, tevliyet, kitabet, cibayet ve saireyi ve rüûs-u hümayun ile verilecek kâtiplikleri tevcih ederdi. Vezirlik, Beylerbeyilik, sancak beyliği menşurları ile ordudaki sair askerî tevcihat vezir-i âzama aitti. Yanında kaydı olmıyan ve orduda bulunan cihetleri serdar-ı ekrem tevcih ettiğinden dolayı sadaret kaymakamı onlara karışmazdı. Fakat gerek orduda ve gerek kendi yanında olmıyan ve müeerret kadı veya vakıf nazırı arzıyle olan mansıp ve kadılıkları tuğralı emriyle tevcih eder ve sonra arzeylerdi. Nitekim Dördüncü Murad Bağdat seferinde iken sadaret kaymakamı Musa Paşa, vefat sebebiyle açılan Rumeli tarafındaki bazı mevleviyyet ve kazaların tuğralı emr-i şerif ile bilvekâle tevcih edip sonra arzeylemişti.

«Sadaret kaymakamı yukarıda söylediğimiz gibi divan günleri, divan-ı hümayuna giderek dâvâ dinler ve kendi konağında dahi çarşamba ve cuma günleri ve ikindi vakitlerinde Sadrazam gibi o da iş görür ve icabederse kadılara da dâvâ dinletirdi. Kazaskerler seferde bulunduklarından dolayı divan-ı hümayun müzakerelerine İstanbul kadısı ile defterdar vekili, nişancı vekili ve divan hocaları gelirlerdi. Kazaskerler seferde bulunmadıkları tarihlerde ve içtima zamanlarında onlar da divan içtimaına gelirlerdi.

«Kaymakamın konağında akdedilen çarşamba divanına İstanbul kadısından başka, Galata, Üsküdar, Eyüp kadıları gelirlerdi. Bu divana yeniçeri ağası vekili olan sekbanbaşı da gelirse de eğlenmeyip giderdi. Fakat cuma divanına sekbanbaşı gelmezdi.

«Kaymakamlar, sadrazamlar gibi zaman zaman gezip eşya fiyatlarını tetkik ile narha riayet edilip edilmediğine bakarlar ve yine sadrazam gibi tersaneye gidip bahriye işlerini teftiş eylerlerdi.

«Müste'men tayfası denilen ecnebî tüccara ait hüküm ve beratlara kaymakam karışmaz ve onlara berat veremezdi. Çünkü bu iş padişaha ve dolayısile sadrazama aitti. Ecnebi sefirlerden herhangi biri kendi tacirleri hakkında kaymakamdan mektup istiyecek olursa «Ahidname-i hümayun mucebince teaddi olunmıya» diye Türk kadılarına, gümrük eminlerine ve saireye hitaben mektup yazmakla iktifa edilirdi. Kara deniz ve Akdeniz boğazlarından çıkan tüccar gemilerine izn-i sefine ismiyle mezuniyyeti havi hükümlerin ıstarı da kaymakamın salâhiyyeti cümlesindendi.

«On altıncı asır sonlarına kadar sadr-ı ekremlikle sefere giden sadrazamların padişahın vekili olduklarına dair mühr-ü hümayunu taşıdıkları gibi sadaret kaymakamı da, sadrazamın vekili olmasından dolayı onun mühürünü taşırdı. Bu usûlün bundan sonraki tarihlerde tatbik edilip edilmediğini bilmiyorum. Yalnız üçüncü Murat'ın bir hatt-ı hümayununda «Lâzım değil mühür verilmek şimden gerü, kimseye mühür verilmez» kaydi bu usulün bu tarihten sonra devam etmediğini zannettirir.

«Sadaret kaymakamlığına sadrazamın arzu ettiği ve itimat gösterdiği zevatın tâyin edilmesi usûldendi. Çünkü seferde bulunan sadrazamın itimadını haiz olmıyan bir kaymakamın onun aleyhinde hareket edip elinden mühürü aldığı vaki olduğundan sadrazamlar kendi adamlarını sadaret kaymakamı tayin ettirirler ve hatta bu adamları arasında vezir olmıyanlar

varsa yeniden vezir yaptırarak tayinlerini temin ederlerdi. Bu kaide padişahların bizzat sefer işini terk etmelerinden itibaren başlamıştı. Bazan müstesna olarak sadrazamın intihap ettiği kaymakamın yerine onun istemediği veya sevmediği bir vezirin kasten getirildiği de vâkidir. Meselâ Birinci Sutlan Ahmet zamanında vezir-i âzam Yavuz Ali Paşa'nın kaymakam olarak intihap ettiği Sofu Sinan Paşa'nın yerine sadrazamın sevmeyip kaymakamlıktan uzaklaştırdığı Hadim Hafız Paşa kaymakam yapılmıştı. Hattâ bu zat kanun üzere Davut Paşa'dan ordu ile Çatalca'ya doğru hareket eden Serdar-ı âzamı teşyi esnasında kendisinin sadrazam tarafından idamından (Çünkü sadrazam ve serdar-ı Ekrem Padişah namına bütün salâhiyyeti haizdi) korktuğundan kendisine bir şey yapılmaması için padişahın kendi el yazısıyle bir hatt-ı hümayun istemiş, o da bunu yazarak Kıllı dilsiz denilen bir musahip ile sadrazama göndermiş ve þunda, kaymakam bir kazaya uğrarsa kendisinin de başının kesileceğini bildirmişti.

«Sadaret kaymakamlığına intihap edilen vezir, Serdar-ı Ekremle beraber Padişah tarafından kabûl olunarak kendisine samur kürk giydirilip memuriyyeti ilân olunur ve bir zamanlar divan-ı hümayuna ve daha sonraları da Paşa kapısı'na kaymakamlık hatt-ı hümayunu gönderilerek okunurdu. Rikâb-ı hümayun veya sadaret kaymakamının, serdar-ı ekremin Davut Paşa'dan veya Üsküdar'dan sefere hareketinden bir gün evvel İstanbul'da kalan divan heyeti ve Paşakapısı ricaliyle ordugâha gelerek vedâ eylemeleri usûldendi.

«Sadrazam azledilip yerine eyalet vâlilerinden biri sadrazam intihap edilip İstanbul'a dâvet edilecek olursa yeni sadrazam gelinceye kadar hükümdar bir sadaret kaymakamı tâyin eyler ve asîli gelinceye kadar işleri o idare ederdi. Birinci Sultan Mahmut sefer olmadığı zamanlarda sadrazam azletmiye karar verir ise yeni tâyin edeceği sadrazamı vilâyette ise gizlice İstanbul'a getirir ve hemen evvelkinden mühürü alıp diğerine verirdi.

«Bazı padişahlar ya harp sahasına mümkün mertebe yakın olmak arzusuyle, yahut da hoşlarına gittiğinden dolayı Edirne'de oturmuşlardı. Eğer padişah Edirne'de oturup sadrazamı serdar-ı ekremlikle sefere memur ettiyse Edirne'de bir sadaret kaymakamı bıraktığı gibi sefer olsun olmasın Edirne'de oturan hükümdar İstanbul'da da bir muhafız veya bir kaymakam bırakırdı. Bu İstanbul kaymakamı da, divan akdiyle dâvâ dinler ve buna göre hükümler verirdi. İstanbul muhafız ve kaymakamlarına icabında kullanmak üzere (Onaltıncı asrın son yarısında) beyaz tuğralı kâğıtlar verilir ve İstanbul kaymakamı lüzumu halinde bu tuğralı kâğıtları doldururdu. Tuğralı kâğıtların İstanbul kaymakamları tarafından sonradan kullanılıp kullanılmadığına dair bir kayıt göremedim. Yalnız bunların dâvâ dinlemek salâhiyyetini haiz oldukları Selâniki'nin kaydından anlaşılıyor.»

(1908) Temmuz inkilâbı üzerine teessüs eden Meşrutiyet devrinde İstanbul'dan ayrılan sadrazamlara yine kaymakam unvanıyle vükelâdan biri ve ekseriya Şeyh - ül İslâm vekâlet eylemiştir.

KAYMAKLI SARAY EKMEĞİ (قایماقلی سرای اکمکی) [*Sar.*] Padişahlara mahsus olmak üzere has furunda yapılan ekmek nevilerinden birinin adıdır. «Tarihte 50 Türk yemeği» adlı eserde (yayınlıyan Tıp Tarihi Enstitüsü Müdürü Profesör doktor A. Süheyl Ünver, İstanbul, Akgün matbaası, sayfa 15 - 16) bunun için şu tafsilât verilmiştir.

«Saray-ı hümayunda nefs-i nefis-i hümayun için has furunda tabholunan has ekmek ki Enderun ağaları ana fodla tâbir ederler. Eğerki fodla dedikleri ekmek dahi üç türlüdür. Fodla üç nevi dediği harcı fodla, harem fodlası, divan fodlasıdır.

«Hünkâr için tabh olunan ekmek birkaç nevidir. Bir nevine dahi Mirahor ekmeği derler ki dışarıda Tophane somunu dedikleri ekmeğe müşabihtir. Ama gayet - ül - gaye hastır ve mezkûr ekmek dışarıda tabholunmak mümkün değildir. Zira buğdayın gayet-ül-gaye âlâsından ve kemal mertebe tathir eylediklerinden gayri bir nev'i mahsus unlaştırıp getirirler. Ve bir nevi' dahi Beykoz'da su değirmeninde hassatan öğüdürler ve buğdayın dahi envai olmakla birkaç türlüsünü itidâl üzere birbirine halt edip öylece öğüdürler ve yoğurmakta dahi gayet dikkat etmeleriyle binaenaleyh tabh olundukta gayet kabarıp sünger gibi göz göz olur. Velhasıl ol ekmekten bir tane alıp ortasından iki şak eyledikten sonra iki tarafında bulunan içlerini alıp hemen kabukları kaldıktan sonra her birini başka başka bir tavada kadaif kızartır gibi bol yağda kızartıp badehu sıcak su ile bir miktar yıkayup suyu yitirüldükten sonra bir tanesini yine kenarlı tepsiye koyup kestirilüp tasfiye olunmuş şekerden üzeri örtülünceye koyup temam ol şekeri içtikten halis kaymaktan miktar-ı kifaye de üzerine koduktan sonra şıkk-ı saniye dahi başka tepside dahi şekerini içirdikten sonra anı dahi anın üzerine koyup bir kepçe dahi şeker cülenin üzerine

koyup bir miktar ateşte durduktan sonra gerek sıcak yahut soğuk istimâl ederler.

«Vakıa saraya mahsus bir nâzik ve lâtif gıdadır ama bu esnada bazı reşit ve zarif çelebiler balâda mezkûr olan tavır vucuh ile tekellüf bilüp ve herhalde tabh ve yenilmesinde zahmet ve ağırlık olduğu teemmül ve mülahaza edüp evvelkinden âlâ ve nâzik olup kat'a tabh ve istimalinde mihnet ve sıklet olmayıp devr üzere bir nâzik tavırda tabheylediler ki filhakika andan lâtif ve ter olduğunu eshab-ı zâika imza eylediler ve her nevi' ekmekten imâl eylediler. Meselâ furunculardan ve mezkûr has ekmekten ve sair her nevi' ekmekten ekmeği iki şak edip içini çıkardıktan sonra bir kenarlı tepsiye birbirini koyup iptida tasfiye olunmuş şekerden bir kepçe koyup ol ekmeğe içirdikten sonra yine bir kepçe dahi böyle temam kenarlı tepsi miktarı ol bir ekmek kabuğu yapılur ve şekerini temam içer. Badehu birini dahi olveçhile yani birer kepçe şeker koyup içirdikte bir dahi koyup tamam nisabını buldukta matlup olursa ikisi beynine kaymak koyarlar, değil ise ikisi bir yere götürüp şekeri az ise bir miktar dahi koyup istimâl oluna.»

KAYTAN (قيطان) [*San.*] Bükülmüş iplikle rin tekrar bir arada bükülmesinden hasıl olan ve kumaşlarla döşeme ve perdelerin kenarlarına süs olarak dikilen ip şeklindeki kordonlara verilen addır. Buna Gaytan da denilir. Eskiden elbiselere de dikilirdi.

KAYTAZ (قايتاز) [*Kıg.*] Hotoz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kuşların başındaki tepelik, sorguç'a da kaytaz denilir.

KAYYIM (قيم) [*Vak.*] Mütevelli yerinde kullanılır bir tâbirdir. Camiin temizlik işlerini yapan hademesine de bu ad verilir. Eski Adliye Nazırı Ali Haydar efendi (Tertib - üssunuf fi ahkâm - ül-vukuf, s. 79) «Bazı fukahanın beyanına atfen «Kayyım ve mütevelli ve nâzır ekseriya bir manâda istimâl olunur» dediği gibi «Bazı fukahaya göre kayyım, hıfz ve cem' ve tefrik kendisine tefviz olunan kimsedir ki bu mânaca kayyım mütevellinin taht-ı nezaret ve emrinde bulunur» izahatını da veriyor.

Mıknese düşmez elinden daim
Süpürür vakf-i şerifi kayyım
Sabit

KAYYUM (قيوم) [*Sof.*] Esma-i ilâhiyye' dendir. Bizzat baki ve kaim olan, ebedî, ezelî manâsına gelir bir tâbirdir.

Kereminden o kaadir-i Kayyam
Eylemez hiç kimseyi mahrum
Fazalt

§ [*Fık.*] Nas (insanlar) arasında vuku bulan dâvâ ve mubasamayı şer'î hükümler dairesinde fasletmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. İfta ile kaza şer'i vazifelerin en mühimleridir. Ecirleri pek ziyadedir. Bu nisbette hatarları da vardır. Bu iki vazife arasında zahirde bir fark görünür. İfta vazifesi vaktin sultanı tarafından taklid olunmaz. Fakat kaza vazifesi zamanın sultanı canibinden taklid olunur. Kısaca müftü mansup değildir, kadı mansuptur.

KAZA (قضا) [*Kel.*] Allah'ın ezeldeki küllî ve icmalî hükmü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Allahın hüküm ve takdiri yerinde kullanılan «kader» ile birlikte «kaza ve kader» suretinde de kullanılır. Tanınmış âlim Kâmil Miras: «her şeyin ezeldeki hükm-i ilâhi ile lâyezal denilen dünyada vücut bulduğuna dair Hadisleri muhtevi» bulunan «kitab-ı kader» tercemesine başlarken (Sahih-i Buharî muhtasarı Tecrid-i sarih tercemesi ve şerhi, C. 12. S. 241 ve müteakip) şunları yazıyor: «Kader, Lügaten Allahın hüküm ve takdiridir. Istılahan kaza ile kader arasında şöyle bir fark vardır: Kaza Allahın ezeldeki küllî ve icmalî hükmüdür. Kader de ezeldeki küllî hükmün lâyezelde (dünyada) ki cüz'iyyatından ve ezeldeki hükmün lâyezeldeki tafsilinden ibarettir. Diğer bir tâbir ile kaza, bütün mevcudatın ezelde levh-i mahfuzda toplu bir halde vücududur. Kader de mümkinatın kazaya mutabık olarak birer birer ve ayrı ayrı ademden vücude çıkması ve yoktan var olmasıdır. Kısa bir tâbir ile kaza Allahın ezelî hükmüdür. Kader de lâyezelde teceilisidir. Hicr sûresininin şu mealdeki 19 uncu âyetindeki: hiç birşey yoktur onun hazineleri bizim yanımızda (Levh-i mahfuzumuzda) bulunmasın, ancak biz onu malûm olan miktar ile (Levhimizden) indiririz. Kavl-i şerifi ile kaza ve kaderin ezelî ve lâyezâlî hükm ve takdirlerine işaret buyrulmuştur (Umde - tül - karî ve Tarifat-ı Seyyid).

«Şârih Kastalânî de Ragıb'tan nakilederek kaderle kaza arasındaki farkı - yukarıdakinin makûsu olarak- şöyle izah ediyor: Kader takdir, kaza da tafsil etmek ve kesin surette hükm eylemektir. Bu suretle kaza, kaderden ehastır. Bu teşbihe göre kader, ölçmek için hazırlanan şeydir, kaza da fi'len ölçmekten ibarettir. Bu cihetle Hazret-i Ömer Şam'a gittiğinde, orada Taun bulunduğunu işidince oraya girmeyip geri dönmüştü. Bunun üzerine Ebû Übeyd bin Elcerrah:

— Ya Ömer Allahın kazasından mı kaçıyorsun? demişti. Hazret-i Ömer de:

— Allahın kazasından Allahın kaderine kaçıyor ve iltica ediyorum! diye cevap vermişti ki kader, kaza suretini bulmadıkça Allah taalânın refetmesi umulur, fakat Allah kaza edince de mukadderatı kazıyye-i muhkeme halini alır ve def' olunmaz demek olur. Nasıl ki Meryem sûresindeki: (وكان على ربك حتما مقضيا) ve (وكان امرا مقضيا) kavl-i şerifleriyle kaza halini iktisap eden mukadderatın telâfi imkânı olmadığı tebliğ buyrulmuştur.

«Kader bir şeyin esası, kaza da onun tafsili olduğu tezini bazıları şöyle temsil etmişlerdir: Kader bir devletin divanındaki icmal defteri, kaza da deftere göre vazife sahiplerine beytülmalin tevzi ve taksimidir.

«Rahman sûresinin şu mealdeki bir âyetinde: Allah her an ve her saat bir emirde bir iştedir. Buyrulmuştur ki kaza-i ilâhî ile yeni yeni şüûn ve ahvale vücut verir, demiştir. Raad sûresinin şu mealdeki 38 inci âyetinde «Allah dilediğini mahveder, dilediğini isbat eder. (tağyire uğramıyan birşey ancak) kendi yanındaki ana kitaptır» buyrulmuştur ki levh-i mahfuz, kader ve ezelî ilm-i ilâhidir. Mahv ve isbat suretiyle tağyire uğrayan ise kazadır, Bir Hadiside Resul-ü ekrem bu âyeti tefsir ederek: Allah bir kavmi aziz, bir kavmi zelil kılar, birinin menfaatını kaldırır, öbürüsünün arttırır, buyrulmuştur.

«Şarih Kastalanî'nin nakline göre halife Me'mun'un Horasan emîri Abdullah bin Tahir Hüseyin bin Fazl'a, Rahman sûresinin bu âyetiyle (على علم الله جف القلم) = bir şeye Allah'ın ilmi, (iradesi, kudreti) taallûk edince artık kalem kurur (Allahın ezelî hükmü değişmez olur) hadisi bana müşkül görünüyor, sen ne dersin? diye bir sual sorduğunda İbn-i Fazl (هي شؤن يبديها لا شؤن) diye cevap vermiştir ki meali: âyetteki Allahın heran izhar etmekte ve yaratmakta olduğu şuunattır, yoksa ezelde ilk takdir ve fiilde takdim ettiği şuunat değildir, demektir. Bu âlimane ve edibane cevap üzerine Emir kalkıp İbn-i Fazl'ın alnını öpmüştür.

«İbn-i Esir Nihaye'sinde kaderin takdir, kazanın da halk manâsına olduğunu bildirdikten sonra kaza ve kaderin mütelâzım yani biribirinden ayrılmaz iki emir olduklarını ve kaderin esas' kazanın da bina mesabesinde bulunduklarını bildirdikten sonra: bunların aralarını her kim ayırmak isterse kaza ve kader binasını yıkmış olur, diyor ki İbn-i Esir'e göre kaza ve kader ikisi bir manâyadır, sözünün esası budur.

«Kaza ve kader hakkında dilcilerin ve diğer bilginlerin lûgavî ve ıstılâhî mefhumlarını mütalâa ettikten sonra deriz ki: Ehl-i sünnet mezhebinin kaza ve kader hakkındaki tezi şöyle hülâsa olunur: Cenab-ı Hak eşyayı yaratmazdan önce eşyanın miktarlarını; ahvalini, zaman-ı icatlarını takdir edip bilir, sonra sebkeden bu ilmi icabı da icad eder. Binaenaleyh iyman, küfr, hayır, şer, menfaat, mazarrat gibi bütün şüûnat Cenab-ı Hakkın ezelî ilmiyle, irade ve kudretiyle vücud bulmuştur. Onun mülkünde, onun hüküm ve takdirinden başka halkın ve hiçbir kuvvetin hüküm ve nüfuzu yoktur. Cenab-ı Hak bu ezelî ilmî icabı lâyezalde eşyaya vücut verir.»

Rahmetli İsmail Hakkı İzmirli de «Kaza» için: (Yeni ilm-i kelâm, ikinci kitap, İstanbul, Matbaa-i âmire 1343 — 1340 s. 210) şu tafsilâtı veriyor:

«Kaza zeval kabul etmiyen, ahkâm ve itkan-ı tam ile (Külliyyen halelden masun olmak ile) beraber fiilden ibarettir, icad demektir ki sıfat fiile, tekvin sıfatına racidir, kadîmdir. Eş'ariyye indinde Allahın eşyayı lâyezalde nasıl olacak ise öylece ezelde irade etmesidir ki sıfat zate racidir, kadîmdir.

«Gumhur-i Matüridiyye'ce «kader ve kaza», cumhur-ı Eş'ariyye'ce «kaza ve kader» denir.

«Kaza ile kaderin emr-i mütelâzım olması müttefekkun aleyh ise de hangisinin mebni olduğu muhtelefün fihtir. Matüridiyye mezhebi kader ve kazanın vaz-ı lûgavîsine münasiptir. Yine Sıhah'ın beyanına göre kaza (fiil maal ittifak) tır. Buna mebni kazaya rıza vaciptir.

«Bazı ehl-i tahkik indinde kader ile kaza hükümden münşeaptır. Kader hükm-i icmalî, kaza hükmü-tafsilidir.

«Kader bâb-ı hükümetteki defter-i icmal, kaza anın tevzi ve taksimi mesabesindedir. Kader hükmüne muvafık olarak takdir, miktarını ihata ve tahdid etmek, kaza hükmüne muvafık olarak işlemektir. Hüküm emri küllî tedbir-i evvel; kader esbab-ı külliyyeye vaz-ı küllî; kaza esbab-ı külliyyenin harekât-ı mukadderesiyle müsebbebat-ı mahdudesine tevcihidir. Bazı felâsıfe-i İslâmiyye indinde inayet ehas, kaza eam ise de cumhur-ı felâsıfe-i İslâmiyyece inayeti ezeliyye ile kaza birdir, kaza ilme racidir. Bütün mevcudatın âlem-i aklîde mücmel ve müctemi' bulunmasıdır. Kader ise bütün mevcudatın mufassal, vahiden bâde vahid olarak mevadd-ı hariciyyesinde bulunmasıdır. Diğer bir tâbirle kaza mevcudatın mücmel olarak ahsen-i nizam, ekmel-i intizam üzere feyezanının mebdeidir, yahut vücudun ahsen ve ekmel-i vucuh üzere olması için nasıl olmak lâyık ise öyle bilmektir. Kader mevcu-

datın, kaza da takarrür ettiği veçhile esbabı ile vücud-ı hariciyye hurucudur. Bazıları indinde kaza ilm-i icmalî, kader ilm-i tafsilidir. Mevcudatın âlem-i aklide bulunması ibda' tariki iledir.

«Sofiye mezhebi Eş'ariyye mezhebine muvafıktır. Çünkü kaza feyz-i akdes, kader feyz-i mukaddestir. Feyz-ı akdes ile âlem-i ezelîde ayan-ı sâbite (mahiyyat), ayan-ı sâbitenin istidadat-ı asliyyeleri hasıl olur. Feyz-i mukaddes ile şu ayan-ı sâbite hariçte levazımı ile, levahıkı ile hasıl olur. Zât-ı ilâhiyye olması itibariyle istiğna-i tamda olmakla hiçbir şeye taallûk etmez. Fakat esma-i ilâhiyye böyle değildir. Kendisi için ihtiyar ettiği esma-i ilâhiyye, hay gibi ism-i ilâhî hiçbir şeye taallûk etmez. Fakat diğerleri eşyaya taallûk eder.

«Mutasavvıfeden bir tâife kaza ve kaderi isbat edip kaderi müşahede eden kimseden emir ve nefiy sakıt olur diyorlar. Emir ve nehyi mahcubine yani kaderi, hakikat-ı kevniyyeyi müşahede etmiyenlere hasrediyorlar. (وعبد ربك حتى يأتيك اليقين) Nazm-ı celilindeki yakini (hakikatı marifet) kılıyorlar. Bu ise dinden hurucu müstelzimdir. Yakîn ölüm demektir ki her âkile ölünciye kadar emir ve nehiy lâzım olur. Emir ve nehiy ne şuhut ile, ne saire ile asla mürtefi' olmaz. Seyyiddüt-taife Cüneyd-i Bağdadî böylelerin hâlini zına ve sirkat edenlerin hâlinden daha kötü bulmuştur. Yalnız bir kısmı şu yolda izahatta bulunuyor: Ârif Hakkı müşahede derse şevk-ı hak ile meczub olur da rüsum ile iştigal edemez, ifakat zamanına kadar zâhir rüsum sakıt olur. Fakat ifakat zamanında ölünciye kadar ibadet vaciptir.

«Kemalât-ı ilmiyyenin gayesi marifet-ul Allah, kemalât-ı iradiyyenin gayesi mahabbetullah ve ibâdetullah'dır.»

Vefa eder bizi memur-u girye-i hasret
Eğerçi çare yok emindir kaza ve kader
Recaizade Ekrem

§ [*Fık.*] Nâs arasında vuku' bulan dâva ve muhasameyi şer'î hükümler dairesinde fasletmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İfta ile kaza arasında başlıca beş mühim fark olduğunu söyliyen rahmetli İsmail Hakkı İzmirli (ölümü 1944) bunun için «Kitab-ül-ifta vel-kaza, Evkaf Matbaası, 1336-1338, sayfa 5 ve müteakip» bunları şöyle sıralıyor:

«A — Fetva mülzim değildir. Kaza mülzimdir. Gerek ifta eden müfti, gerek kaza eden kadı her ikisi de hükm-i İlâhî'yi, hükm-i Peygamberi'yi ihbar ederler. Şukadar ki mahkûmünleh ve mahkûmünaleyh kadının hükmünü kabule mecburdur. Fakat müstefti müftinin hükmünü kabule mecbur değildir. Buna mebni kadıdaki hatar müftideki hatardan daha ziyadedir. Kadılık müftilikten daha güçtür. Müfti hakkında varid olmıyan vâd-î Bâri, tahvif-i İlâhî, terhib-i Süphanî kadı hakkında varid olmuştur. Eshab-ı Sünnetin müttefikan tahric ettikleri bir Hadis-i şerifte kadılık üç nev'e ayrılıyor. Bir nev'i mucib-i necat, diğer iki nev'i müstelzim-i ıkap oluyor. Âlim ve âdil olan kadı Dâr-ı Naim'e, cahil kadı ile câir kadı Dâr-ı Cahim'e müstahak olur. Bigayr-i hakkin kaza edüp cehliyle veya hava ve hevesiyle nâsın hukukunu izaa eden kimseden ziyade nâre lâyık olur.

«Huffaz-ı Hadis'ten Beyhakî'nin tahric ettiği bir Hadis-i şerifte de Cenab-ı Hakkın câir olan kadıdan müteberri olduğu beyan buyuruluyor. Kadı cevrederse dünyada rüsvay olduğu gibi Ahiretde de ukubet-i Bâriye müstahak olur. İmam Ahmet ile Eshab-ı Sünnetin tahric ettikleri bir Hadis-i şerifte de kadı olan kimsenin bıçaksız zebhedilmiş olduğu beyan buyuruluyor.

«B — Fetva mahza ihbar, kaza ihbar ile inşa (infaz ve imza) dır. Fetva mahza «İhbar-ı anillâh» tır. Kaza «İhbar-ı anillâh» ile beraber «İnşa min kibelillâh» tır. Müfti mahza muhbir, hâkim muhbir-i münfizdir. Müfti Cenab-ı Hakka karşı bir kadı'nın mütercimi gibidir ki mütercim kadıdan ne anlamış ise; kadının işaretinden, ibaresinden, fiilinden, kavlinden, takririnden ne istifade etmiş ise anı nakleder. Müfti mücerret nâkil, mahza muhbirdir. Kadı Cenab-ı Hakka karşı bir kadının nâibi gibidir ki nâip hasımlar beyninde inşa (infaz ve imza) eder. Nâip bu ahkâmı müstenibi olan kadıdan nakletmez, müstenib nâibe «Kavait üzere ne hükmeder isen anı benim hükmüm kılmış olursun» demiştir.

«Hükm-i İlâhî ve Peypamberî dört lisan ile zahir olur. Lisan-ı müfti ile, lisan-ı kadı ile, lisan-ı râvi ile, lisan-ı şahit ile. Müfti lisaniyle hükm-i İlâhî ve Peypamberî'nin mânası, o hükmün lâfzından istinbat olunan şey; kadı lisaniyle bu hükmü ihbar ve tenfiz; râvi lisaniyle bu hükmün lâfzı; şahit lisaniyle sebeb-i hükmü ihbar zâhir olur. Kizb ve ketm bu dört lisanın âfetidir. Bu dört kimsenin kizb ve ketmi en büyük âfettir.

«C — Fetva da, kaza da şer'dir, şer'î müevveldir. Fakat fetva şeriat-i âmmedir: Hem müstefti'ye, hem müstefti'nin gayrisine taalluk eder. Kaza şeriat-i hassadır. Ancak mahkûmunlehe taalluk eder, bunlardan maadasına tecavüz etmez. Fetvâ bir hükm-i âm-ı küllî'dir. Müfti

«Şöyle işleyene böyle bir şey lâzım gelir» demek ister. Kaza hükm-i hâstır: Muayyen bir şahıs için muayyen bir hükümdür.

«D — Fetva ahkâm-ı şer'iyyenin kâffesine taalluk eder. Kaza ancak bir kısmına taalluk eder. Fetvanın müteallikı eam, kazanın müteallikı ehas'tır. Fetva gerek âdat, gerek muamelât, gerek ukubat olsun; gerek emr-i uhrevî, gerek emr-i dünyevî olsun; ef'al-i mükellefinin kâffesine taalluk eder. Kaza ibadata, emr-i uhrevî'ye taalluk etmez; yalnız muamelât ve ukubata taalluk eder. İbadat kâffeten yalnız taht-ı fetvaya dâhil olur, taht-ı kazaya dâhil olmaz. Binaenaleyh kaza «Bu hâlât sahihtir, şu hâlât bâtıldır; bu su iki testi miktarı değildir, anın için necistir, Şafiî'ye haram olur» diye hükmedemez. Kadı'nın bu baptaki sözleri fetvadır, kaza değildir. Eğer samiin mezhebi ise anınla amel eder; yoksa anı terkedip kendi mezhebi ile amel eder. Burada, içtihat, içtihat ile menkuz olmaz, dâvası yürümez. Taht-ı kazaya dâhil olmayıp taht-ı fetvaya dâhil olan ahkâm-ı şer'iyyenin diğer müfti veya kadı tarafından nakzolunması caizdir.

«Esbab-ı ibadat da ibadata mütaallik olup taht-ı kazaya dâhil olmaz. Nitekim hilâl-i ramazanı şahid-i vâhit rüyet edip şahadet etse, hâkim-i Şafiî de anı ispat ile şehirde savmı ilân eylese Malikî'ye oruç lâzım gelmez. Çünkü bu hâl fetvadır, kaza değildir.

«Muamelât ve ukubat hem taht-ı fetvaya, hem taht-ı kazaya dâhil olur. Taht-ı fetva ve kazaya dâhil olan ahkâm-ı şer'iyyeye hükm-i kadı lâhik olunca artık diğer bir kadı tarafından nakzolunmaz. İçtihat, içtihat ile nakzolunmaz, dâvası işte bu gibi ahkâm-ı şer'iyyede câri olur

«İbadatda, esbab-ı ibadatda müfti olsun, kadı olsun kavilleri, hükümleri fetvadır, kaza değildir. Ahkâm-ı şer'iyye-i sairede müftinin kavli fetvadır, kadı'nın hükmü kazadır.

«E — Fetva kazadan daha vâsidir. Fetva bâb-ı rivayetten, kaza bâb-ı şahadettendir. Şerait-i rivayeti haiz olan zat müfti olabilir: Binaenaleyh köle, kadın, garip, ecnebi, ahres (yazması ile) müfti olabilir. Bunlar kadı olabilmek için şerait-i şahadeti haiz olmalıdırlar. Binaenaleyh şerait i rivayeti haiz olup da şerait-i şahadeti haiz olmıyanlar müfti olabilirler, fakat kadı olamazlar. Eimme-i Erbaa indinde köle, kadın kadı olmaz. Fakat bilittifak müfti olabilir. Zeydiyye indinde köle, kadı da olabilir. İmam-ı âzama göre: Kdın ancak emvalde kadı olabilir. Ahres müfti olabildiği halde kadı olamaz. Çünkü kadıda selâmet-i havas şarttır.»

Rahmetli üstad ifta ile kazanın bir zatta cem' olunabileceğini kayıt ve izah ettikten sonra «Bunun gibi bir fakihte kaza ile iftanın da cem' olunabilecegini (sayfa 12) yazarak bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Kadı olmanın şeraiti, yani şahadet ve velâyet şartları dar; bilâkis müfti olmanın şeraiti, yani rivayet şartları geniş olmakla her kadı olmakla beraber iftaya salih ise her müfti kazaya ehil olmaz. Kadı şerait-i rivayeti de cemetmiş bulunacağı cihetle ifta edebilir. Kadı iftadan men' olunamaz.

«Selefin kazadan çekinmelerine gelince fetva ile kazanın ecirleri nisbetinde hatarları da bulunduğundan sadr-ı İslâmda fukaha-i İslâmiyye, selef-i ümmet-i Muhammediyye fetvaya koşmayı da, kazaya talip olmayı da ağır görürler idi. Bu mühim vazife-i şer'iyyeleri başkasının görmesini arzu ederler idi. Fakat fetva ve kaza kendileri için taayyün edince daire-i münciyye-i şeriatte bezl-i makderet ederler idi.

«Malikî fukahasının büyüklerinden meşhur Sahnun «ما شق القضا والحاكم = müfti ile hâkim ne bedbaht kimselerdir» diyor.

«Eslâf-ı ümmet vazife-i ifta ile vazife-i kazanın hangilerinde daha ziyade hatar bulunduğunda ihtilâf etmişlerdir: Bazıları fetvanın şeriat-i âmme olmasından dolayı menfaattaki hatarı daha ziyada bazıları ise kazanın ilzam ve infazına nazar ederek kadıdaki hatarı daha büyük buluyorlar. Bizce kadıdaki hatar müftideki hatardan daha ziyadedir. İşte buna mebni İmam-ı hümam Ebu Hanıfe Hazretleri kazadan istinkâf etmiş idi. Ebu Cafer-ül-Mansur imam-ı müşarünileyhin kazadan istinkâfını bildiği halde takibettiği siyasetten dolayı yine kazayı teklif eylemekten, hazret-i imam gibi evra' ve efkah ehl-i ırza işkence etmekten çekinmemiş idi.

«Vazife-i kaza ile vazife-i iftanın aynı zatta içtimaı nasıl caiz olmasın ki Peygamberimiz fetva ile kazayı cem' ettiler ve cem'ini men' buyurmadılar. Bunun gibi, asr-ı hümayunlarında, huzur-ı pâk-i saadetlerinde fetva ile kazayı cem' edenler de var idi. Ebu Bekr-is-Sıddîk Hazretleri huzur-ı Risalette ifta ile kazayı cem' etmiş idi. Ömer-ül-Faruk, Aliyy-ül-Mürtaza, Zeyd İbn-i Sâbit, Maaz Bin Cebel, Ebu Mus-el-Eş'ari Hazaratı da Asr-ı Celil-i Saadette ifta ile kazayı cem' etmişler idi.

«Hülefa-i Raşidîn, Muaviye ve Ömer ibn-i Abdülâziz gibi Emeviyye halifeleri zamanında hem halife, hem müfti, hem kadı idiler.

«Kurun-ı selâsede kadı olanlar kaza ile fetvayı cem' etmişler idi. Meşhur Şureyh, Talha bin Ayas, Abdullah bin Utbe bin Mes'ut,

İbn-i Ebi Leylâ, Şüreyh, Müslime bin Abdülâziz, Mutref, Esed bin-ül-Furat ilh... fetva ile kazayı cem' eden fukaha-i dinden idiler.

«Kazilkuzat Ebu Yusuf, Raka kadısı Muhammed bin-il-Hasan, kadı Hasan bin Zeyyad, Kadı Âfiye, Kadı Nuh bin Derrac, Ebu İsme Nuh bin Ebi Meryem, Kadı Yahya bin Zekeriyya kaza ile fetvayı cem' eden ashab-ı Ebi Hanife'den idiler.

«Sadr-ı İslâmda böyle devam ettiği gibi daha sonra da böyle devam etti.

«Kuzat-ı müşarünileyhim makam-ı kazada bulundukları zaman kendilerinden istifta edenleri asla reddetmemişler idi. İftadan memnu değiller idi.

«Aynı zatta ifta ile kazanın içtimaına en büyük şahit Tarih-i İslâm'dır, Tarih-i Fıkıhtır. Hülâsa aynı zatta ifta ile kazanın içtimaı hakkan ve fi'len sâbittir; hem câizdir, hem vâkidir. Hilâfını iddia etmek asla ve kat'a doğru değildir.»

Hulefa-i Raşidîn zamanında kaza, kaza-i istişarî idi. İzmirli merhum bunun için de (sayfa 13) şöyle diyor:

«Hulefa-i Râşidîn zamanında kaza, kaza-i istişari idi. Çünkü şâri'den vârit olan ahkâm mahfuz değil idi. Sahabenin çoğu bir şeyi hıfz eder idi. Marifet-i hüküm hususunda istiftaları, taharrileri zaruri idi. Asr-ı evvelde kaza şûra ile kaim bir kaza idi. Bu nevi kaza adl ü hakkı taharri etmekle kaza-i gayr-i istişarîden daha iyidir.

«Asr-ı evvelde kazanın mercii nusus-ı şer'iyye ve nas bulunmıyan yerde sahabe ve tâbiînin içtihadatı idi. Şâri'den vârit olan ahkâm bir kişinin hıfzında bulunamadığından kazada huffaz-ı ahkâm ile istişareye ihtiyaç hâsıl olmuş idi. Hükümde teferrüt bir rey yok idi. Ehl-i ilm ve hadis ile istişare olunarak hükmolunur idi.

« Fütuhat-ı İslâmiyyenin tevessüü üzerine huffaz-ı şeriat etrafa dağıldı. Daire-i kaza genişledi. İfta ve kazaya teşettüt girmemek için bizzarure iki cihete ihtimam edildi: 1 — Tefri-i mesail için kavait vazetmek, 2 — Şeriati kitapta tedvin eylemek. Daha sonra taklit başladı. Artık devr-i evvelden sonra kaza-i istişarî yerine kaza-i gayr-i istişarî kaim oldu.»

Kaza ve taklidin farz olduğuna dair eserde (sayfa 17) şu tafsilât vardır:

« Şeriat-i celilemizin emreylediği kaza-i bilhak, iman-ı bilhaktan sonra akvay-ı feraizden biridir. Kaza velâyet-i diniyyedir. Kadı birçok ahkâm-ı diniyyede velisi olmıyanların velisidir. Cenab-ı Ahkem-ül-Hâkımîn kaza sebebiyle Hazret-i Âdem'e «Hilâfet» ismini vererek hakkında «انی جاعل فی الارض خلیفه» buyurduğu gibi Hazret-i Davu'da da kaza isbat eylemiş ve bu bapta «یا داود انا جعلناك خلیفة فی الارض فاحکم بین الناس بالحق ولاتتبع الهوی فیضلك عن سبیل الله» nazm-ı celilini inzal buyurmuştur.

«Enbiya-î Zişan, hususa Nebiy-yi ahir zaman hazeratı kaza ile emrolunmuşlardır. Niteki «انا انزلنا التوراة فیها هدی و نور وان احکم بینهم بما انزل الله بحکم بها النبیون ,ولاتتبع اهوائهم » nazm-ı celilleri Enbiya-i Zişanın mansıb-ı kaza ile mansup olduklarını sarahaten beyan ediyor.

«Kaza-i bilhak adli izhar eyler. Adl ile intizam-ı âlem kaim, zulüm mürtefi' olur. Hak müstahakkına isâl olunur. Madde-i fesat olan münazaat kat'edilir. Mâruf emr, münker nehy olunur ki enbiya bunlar için meb'us olmuşlardır.

«Kaza Hazret-i Peygamber'in mesnun kıldığı bir hükm-i dinîdir, sünnet-i Peygamberidir. Kazayı terketmek dalâlet, terketmemek hidayettir.

«Kadı hem şâhit, hem müfti, hem sultan hükmündedir. Kadı hükm-ü şer'iyi isbat etmesi hasebiyle şâhit, emir ve nehy etması hasebiyle müfti, hükm-ü şer'iyi ilzam ve icbar eylemesi cihetiyle sultandır.

«Kaza nasıl bir farz ise taklid-i kaza da öyle farzdır. Çünkü taklid-i kaza bir emr-i mefruz yani kaza ikame olunuyor. فاحکم بین الناس بالحق nazm-ı celili ile kaza farz olunca zarureten taklid-i kaza da farz olur. Enbiya-ı zişan bizzat kaza ettikleri gibi diğerlerini de kadı nasbettiler. Hulefa-i Raşidîn de bizzat kazada bulundukları gibi diğerlerine de kazayı «taklit eylediler. Böylece her iki farzı ifa buyurdular.

«Taklid-i kaza bâbı pek vâsidir. Kaza beynennas vuku' bulan dâva ve muhasamayı ahkâm-ı şer'iyye dairesinde fasıldan ibaret olmakla sultan-ı zaman tarafından taklit olunur. Sultanda hiçbir şart aranmaz. Şekl-i hükûmet nasıl olursa olsun, reis-i hükûmet tarafından kadı nasbolunur, mansup olan kadının hükmü nâfiz olur.

«Sultan kazayı takyid ve tâlik de edebilir. «Şu beldeye vardığın vakit ânın kadısısın, bu ayın iptidasından itibaren seni kadı nasp kıldım.» diyebilir.

«İşte üzerinden onbeş sene mürûr eden bazı dâvaların istimâ' olunmaması bundan neş' et etmiştir.

«Şu kadar ki emr-i sultanî ancak şer-i celile muvafık olduğu vakit nâfiz olur. İşbah'ta beyan olunduğu üzere Sultan Kuzata tahlif-i şuhut ile emretse ulemaya, sultana nasihat edip

«Kadılarına böyle bir emri teklif etme» demek vâcib olur. Çünkü sultanın amme-i müsliminde tasarrufu maslahat-ı âmmeye müstenittir? Emr-i sultanîde maslahat-ı âmme bulunursa tasarrufu sahih olur. Bilâkis mazarret-i âmme bulunursa tasarrufu asla sahih olmaz. Meselâ sultan beyt-ül mâlden bir şeyin istihlâkine, yahut bir şahsın malını istihlâke izin verse izni sahih olmaz.

«Sultan, kazayı takyit ve tâlik edebildiği gibi kaza ile emiri de bir zatta cemedebilir. Çünkü kadı sultanın umur-u diniyyede, emir umur u dünyeviyyede naibidir. Sultan her iki hususu bir zata tevdi edebilir.

«Aynı zat hem emir, hem kadı olabildiği gibi kaza ile iftanın cem'i caiz olacağı cihetle aynı zat hem emir, hem müfti, hem kadı olabilir.»

Üstad, sultanın kadıyı murakabe etmesi için (sayfa 27) şunları yazmıştır:

«Tevliye-i kazayı sultan-ı zamana inha eden makamın kadıyı murakabe etmesi, hatardan muhafaza eylemesi lâzımdır.

«Kadıyı murakabe lâzımdır. Sonra hükm-ü şer'iyi infaz eden kadı mutlak-ul-inan, serbest değildir. Keyfe mayeşa hükmedemez. Belki kitabullah ile, sünnet-i Resulullah ile ashab-ı güzinin kazaları ile hükmeder Bunlarda hâdiseye taallûk eder bir hüküm bulamaz ise sâhib-i rey olduğu surette kendi reyi ile, sahib-i rey olmadığı surette müftinin fetvasıyle hükmeder. Kadı yer yüzünde Allahın eminidir. Hak ile, adl ile; Allahın inzâl ettiği, şer'in getirdiği şey ile hükmeder. Kadının keyfiyyet-i kazasını murakabe edebilmek için ait olduğu makamın şerait-i kazayı, şerait-i kuzatı, evamir ve nevahi-i şer'iyyeyi bilmesi, fakîh olan kadı ile sahib-i rey olmıyan kadıyı, hangi hükmün nâfiz, hangi hükmün gayr-ı nâfiz olduğunu, kadı olabilecek zevattan ekmel ve efdal ve ercah olanı ile ekmel ve efdal ve ercah olmıyanı tefrik eylemesi zaruri olur.»

Olma Allahı seversen kat'a
Tâlib-i râh-ı kaza vü fetva
Nabi

§ [*İda.*] Mülkî taksimattan kaymakam idaresinde bulunan yer hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Sancak, kaza değil bu,
Bir mülktür giden kiml
Kendi gazaya gitse,
Mümkün değil kazası.
Namık Kemâl

KAZA-İ ERBAA (قضاء اربعه) [*Coğ.*] Çatalca kazası yerinde kullanılır bir tabirdir.

KAZAK (قازاق) [*İda.*] İslavcada keçi mânasına olan (koza) kelimesinden meydana gelmiş bir ıstılahtır. Tatarca olduğunu iddia edenler de vardır. Memleket hududunun her tarafında muhtelif düşmanlarla muharebeye mecbur kalan Lehistan kralı (Sikizmond) ecnebî ordularının ilk hücumlarına mukavemet etmek üzere milâdî 1516 senesinde teşkil ettiği suvari alaylarına (Kosaque Zaporagees) namını vermiş ve bunları (Dnyiepr) suyunun çağlıyanlarına yakın sahil üzerine yerleştirmiş idi. Ruslar da bu namla suvari alayları teşkil etmişlerdi.

KAZA KADILARI (قضا قاضیلری) [*İlm.*] Kaza merkezlerindeki kadılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sonraları kaza merkezlerindeki kadılara Naip denilirdi.

KAZANCI DEDE (قزغانجی دده) [*Sof.*] Mevlevî tekkelerinde aynı zamanda ilk terbiye yeri sayılan matbahın (mutbak) ileri gelen bir uzvunun adıdır. Matbahın asıl âmiri olan sertabbahın muavini yerinde idi. Kazancı dede çilesini ikmâl etmiş canların müstaitlerinden seçilirdi.

Mevlevîliğe intisap etmek istiyenler kazancıya müracaat ederler, tarikata intisap etmek manâsında kullanılan «Soyunacağım» derlerdi. Kazancı dede istekliye «dervişlik zordur, çileyi kırmak iyi değildir. Dervişlik ateşten gömlek, demirden leblebidir. Aç kalmak, döğülmek, haksız yere söz işitmek vardır. Dervişlik ölmezden evvel ölmek demektir. Bunlara tahammül edersen gir» derdi. Bütün bu zorluklariyle beraber girmek istediğini söyliyen isteklinin ikrarını, şeyhin iznini almak suretiyle, alırdı.

Kazancı dedenin ayrı postu vardı. Canlara nasihat ederdi. Matbahta yalnız gündüzleri bulunurdu.

Kazancı dede terakki ile sertabbah olur, ondan sonra gösterdiği kabiliyyet mertebesinde derecesi yükselirdi.

KAZANCI POSTU (قزغانجی پوستی) [*Sof.*] Mevlevî tarikatı mensuplarının büyüklerinden olan kazancı dedenin oturmasına mahsus postun adıdır. Post; oturmıya mahsus tüylü hayvan derisi demektir. Beyaz renkli olan bu post matbah-ı şerif kapısının tam karşısına tesadüf eden yerde serili idi.

KAZAN-I ŞERİF (قزغان شریف) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı mensuplarınca kutsî bir kıymet verilen kazan (Kazgan) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu kazanın mukaddes sayılması Haci Bektaş-ı Veli'nin bununla çorba pişirdiğine

ocaklılarca itikat edilmesinden ileri gelmiştir. O kadar ki kazanı bulunduğu yerden kaldırıp yerine bir kova su dökülse dünya altüst olurdu. Bu kazana sığınan cânîler ocağın himayesini kazanmış demek olduğu gibi fetret vakitlerinde de ocaklılar etrafına toplanarak meşveret ederlerdi.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin, zannolunduğu gibi, yeniçerilikle münasebeti olmadığı için ocaklıların kazanı ona nisbet etmeleri kendilerinin nisbetleri hakkındaki zan ve hayâl gibi bâtıldır.

Yeniçeriler ihtilâllerde onun timsali olan yemeklerinin pişirildiği kazanı omuzlarlar, çokluk ihtilâl sahnesi olan «At meydanı» na getirirlerdi. Onun için bunların ihtilâline «kazan kaldırmak» denilirdi.

Koyup kaldırmadan ikide birde
Kazan devrildi söndürdü ocağı
İzzet Molla

KAZAN KALDIRMAK (قازان قالدیرمق) [*Ask.*] Yeniçerilerin isyanı münasebetiyle kullanılan bir tâbirdir Yeniçeriler isyan ettikleri zaman yemek pişirilen kazanlarını da toplandıkları «At meydanı» na getirdikleri için bu tâbir meydana gelmiştir. Sonradan da devlete karşı koymağa kalkanlar hakkında kullanılırdı.

Koyup kaldırmadan ikide birde
Kazan devrildi söndürdü ocağı
İzzet Molla

KAZANLIĞA KAPATMAK (قازانلغه قاپاتمق) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Küstahlık eden bir canın hapsedilmesi yerinde kullanılırdı. Kabahat işliyen can lokma kazanının bulunduğu bodrumda hapsedildiği için bu tâbir maydana gelmiştir.

KAZANLIK (قازانلق) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir Matbahın altında lokma kazanının bulunduğu bodruma verilen addır. Bu yer bazan küstahlık eden canlara kapishanelik vazifesini de görürdü.

KAZAN YATAĞI (قازان یاتاغی) [*Sof.*] Mevlevî dergâhlarında matbah edevatının muhafaza olunduğu yer hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KAZASKER (قاضیعسکر) [*İlm.*] İlmiyye mesleğinin en yüksek mertebelerinden birinin adıdır. Lûgat mânası asker kadısı, ordu kadısı demektir. Kazaskerlik çok eski mansıplardandır. Abbasîlerde görülen bu mansıp Harzemşahlarda, Anadolu Selçukîlerinde, Eyyubîlerde, Memlûklerde, hattâ Karamanîlerde mevcuttu. Nitekim hicrî 362 (972) senesinde ölen fuzalâdan (Muhammed bin Abdürrahman bin Ebu Bekr - ül - Bağdadî) kazaskerdi. 641 (1243) de vefat eden (Mevlâna Necmeddin Halil bin Hüseyin bin Aliyy-ül-Hamevî) de Eyyubîlerden (Melik-ül-Âdil) in kazaskeri idi.

Osmanlılarda kazaskerliğin ihdası Birinci Murat zamanındadır. İlk kazasker de (Çandarlı Kara Halil) dir.

Kazaskerliğin Birinci Murat zamanında ihdas edildiğinde Osmanlı tarihleri müttefik ise de senesinde ihtilâf etmektedirler. Âşık Paşa Zade (sayfa 52) ile Tevarih-i Âl-i Osman» Oruç Bey tarihi (sayfa 20) hicrî 761 (1359) de ihdas edildiğini yazdıkları halde (Tac-üt-tevarih, c. 1, s. 69), (Müneccimbaşı, c 3, s 292), (Solakzade, s. 28) 763 (1361) de ihdas olunduğunu yazmaktadırlar. (Netayic-ül-vukuat) da da (c. 1, s. 16) bunlara istinaden Birinci Murad'ın ilk senelerinde kazaskerliğin ihdas edildiği mukayyettir. D'Ohsson'un (Tablean général de l'Empire Ottoman, Paris 1791, tom IV, p. 530 et suite) kazaskerliğin 1362 de ihdas edildiği hakkındaki ifadesi katî sayılamıyacağı gibi Kâtip Çelebi'nin (Takvim - üt - Tevarih, sayfa 186 187) bu hususta verdiği malûmat da itimada lâyık değildir. Kazaskerlik Osmanlılarda hicrî 886 (1481) senesine kadar bir tane idi. O sene kazasker olan «Mevlâna Mustafa Kastalânî» nin salâbetinden ve doğruyu söyler olmasından vezir-i âzam «Karamanî Mehmet Paşa» kuşkulanmış, kadrini eksiltmek için Fâtih'e, dört vezir olduğu gibi, kazaskerlerin de mütaaddit olmasını ilka ederek biri Rumeli, diğeri Anadolu namlariyle ikiye ayrılmasına sebep olmuştur. Kazaskerliğin ikiye tefrikı hakkında Solakzade'de (265-266) ve ondan naklen Hammer'de (cilt 3, sayfa 224) malûmat vardır. Yavuz'un zamanına kadar o suretle devam edegelen kazaskerlik 920 (1514) de Diyarıbekir, müteakıben Halep ile havalisinin fethi üzerine merkezi Diyarıbekir olmak üzere «Arap ve Acem kazaskerliği» namiyle üçüncü bir kazaskerlik daha ihdas ve bu yeni vazifeye meşhur müverrih «İdris-i Bitlisî» tâyin olundu İdris-i Bitlisî'den sonra Diyarıbekir kadısı Müeyyed zade «Mevlâna Abdülbay Çelebi» Arap ve Acem kazaskerliğine getirilmiş ve 923 (1517) de Mısır'ın fethini müteakıp divanın bir kat daha debdebe kesbetmesi için her üç kazaskerliğin merkezde bulunması tensip edilerek bu vazife İstanbul kadısı «Mehmet Şah-ı Fenarî» ye tevcih olunmuştur. Mehmet Şah-ı Fenarî'nin infisalinden sonra «Pirî Mehmet Paşa» ya ve onun çekilmesi üzerine ilâveten Anadolu kazaskeri «Kadri Efendi» ye tevcih olunan bu üçüncü kazaskerlik

Pirî Paşa'nın sadaretini müteakıp - zaten diğerinin tâyin olunmaması hasebiyle münhal demek olduğundan - külliyyen ilga olundu.

Yavuz Sultan Selim saltanatının sonlarına doğru Edirne'ye giderek orada Rumeli ve Anadolu kazaskerliklerini Şeyhulislâm meşhur «Zenbilli Ali Cemalî»ye tevcih eylemiş ise de itizar etmiş, bu sebeple o vazifeler yine eskisi gibi kalmıştır.

Osmanlılardaki bir kısım vazife ve müesseselerin (Bizans) lılardan alınmış olduğu yolundaki müsteşriklerin iddialarına karşı Profesör Fuat Köprülü «Bizans'ın Osmanlı Müesseselerine Tesiri» başlığı altındaki kıymetli etüdünde (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. 1, s. 195) «kazaskerlik» hakkında Fâtih Kanunnamesindeki malûmatı hulâsa ettikten ve kanunnamede kazaskerliğin Anadolu ve Rumeli kazaskerliği diye ikiye ayrıldığına dair bir kayıt olmadığını söyledikten sonra şu izahatı veriyor:

«Yalnız Osmanlı Vakayinamelerînde, kazaskerliğin Birinci Murat tarafından - ulema silsilesinin en yüksek mertebesi olârak - ihdas edildiği ve muahharen Fâtih'in (885-1480) de sadrazam Karamanî Mehmet Paşa'nın bazı şahsî sebeplere müstenit teşvikı üzerine, bunu Anadolu ve Rumeli kazaskerliği diye ikiye ayrıldığı mukayyettir. Bazı edebi menbalarda ve vakayinamelerde İkinci Murat devrinde bazı kazaskerler hakkında kayıtlar bulunması ve daha İstanbul fethinden evvel bazı kazaskerlerin terfian vezarete geçmeleri bir taraftan bu memuriyyetin eskiliği gösterdiği gibi, diğer taraftan da Fâtih Kanunnamesinin vezirlerden sonra teşrifat sırasında kazaskerleri göstermek suretiyle, sadece, eski bir an'aneyi tesbit etmiş olduğunu da anlatıyor. Birinci Murat devrine ait bir vesikada tesadüf edilen «Rumeli şeyhülislâmı» unvanına şimdiye kadak diğer vesikalarda tesadüf edilememiştir.

«XV. asır başlarında Karaman Oğulları'nda da mevcut olduğu Âşık Paşa Zade'nin bir kaydından da anlaşılan «kazaskerlik» Osmanlılardan evvel Anadolu Selçukîlerinde, Memlûkler devletinde daha evvel Eyyubîlerde mevcut idi. «İbn-ı Bibi» de ve «Aksarayî» de tesadüf edilen «kadi-i leşker» herhalde «kazasker» den başka bir şey değildir. Mısır menbalarında mevcut bir kayde nazaran «Salâhaddin-i Eyyubî» zamanında kazasker bulunuyordu. Eyyubîler devletinin bir devamı demek olan ve onun birçok müesseselerini iktibas eden Memlûkler devletinde bu memuriyyetin mahiyyeti hakkında oldukça mebzûl malûmata malikiz. «Melik-üz-Zahir Baybars» zamanında dört mezhebe mahsus olmak üzere adetleri dörde çıkarılan dört «kazilkuzat» dan sonra, kazasker gelirdi. Şâfiî, Hanefî ve Mâlikî mezheplerinde üç kazasker daima hükümdarın maiyyetinde bulunurlar, sarayda ve hükümdarın maiyyetindeki askerî kuvvetler arasında çıkan meseleleri hallederlerdi. Kahire'deki merkez-i idareden hemen farksız teşkilâta malik olan Şam niyabetinde de dört kazilkuzat'dan sonra biri Şâfiî, diğeri Hanefî olmak üzere iki kazasker bulunurdu. Halep ve Trablus Şam niyabetlerinde de aynı suretle biri Şâfiî, diğeri Hanbelî iki kazasker vardı. Hama niyabetinde yalnız bir Hanefî kazasker mevcuttu.

«Anadolu Selçukîlerinde «kazaskerlik» memuriyyetinin mevcudiyyetini, Memlûkler devrinin - bilhassa Anadolu'da Mogol tahakkümünden sonra - bu saha ile daimî münasebetlerde bulunduğunu ve Yakın Şarkın o zamanki en kuvvetli İslâm saltanatı olduğunu, Anadolu'da yetişen birçok âlimlerin Mısır ve Suriye'de tahsil ettiklerini düşünürsek Karamanlıların ve Osmanlıların bu kazaskerlik müessesesini ya Anadolu Selçukilerinden veya Mısır memlûklerinden almış olmalarını tahmin edebiliriz. Mamafih birinci ihtimâl çok daha kuvvetlidir. Eğer Harzemşahlar devletinde kazaskerlik vazifesi ve unvanı bulunmasaydı, Anadolu Selçukilerinin de bunu Eyyubîlerden veya memlûklerden almış olduklarını kolayca tahmin edebilirdik. Hâlbuki Guriler'de ve Harzemşahlarda bu ünvanın mevcut oldığunu her kim olursa olsun bu verdiğimiz izahattan sonra «Kazaskerlik» memuriyyetinin Bizanslılardaki «Juze de camp»ları takliden ihdas edilmiş olmıyacağı kat'iyyetle anlaşılıyor»

Kazaskerler divanın tabiî azasından idiler. Şeyh-ül-İslâmların divanda ve meclis-i vükelâda bulunmaları çok sonra olduğu için Divanda dinî mes'eleler kazaskerler tarafından hal olunurdu. Kazaskerlerin divandaki mevkileri de yüksekti. Vüzeradan sonra gelirlerdi. «Fâtih Kanunnamesi» nde (sayfa 10) buna dair şu kayıt vardır: «Bir Cemiyyet-i âli ve bir mecma-i ehali olsa ehl-i divana aharden âdem karışmasun evvelâ vüzera anlardan sonra kazaskerler andan sonra defterdar andan sonra yeniçeri ağası ve sair üzengi ağaları mir-i alem ve kapıcıbaşı ve imrahur oturur.»

Bir zaman sonra beylerbeyiler kazaskerlere takaddüm etmişlerdi. Şeyh-ül-İslâm Kadı Zade (Ahmet Şemseddin efendi) ilmî meseklerine hürmeten kazaskerlerin yine beyler beyilerine takaddüm etmelerini usûl ittihaz ettirmiştir.

Kazaskerler, divan-ı hümayunda sadırda oturmak hakkını (Fatih Kanunnamesi, sayfa 13) haiz idiler: «Divan-ı hümayunda sadırda oturmak vüzeranın ve kazaskerin ve defterdarların ve nişancıların yoludur. Evvelâ vüzera oturup bir cânibe kazaskerler, anların altına defterdarlar otururlar ve ol bir canibe nişancı oturur.»

Yine «Fatih Kanunnamesi»ne nazaran (sayfa 13) kazaskerler bizzat sahib-i arz idiler: «Bizzat rikâb-ı hümayunuma sahib-i arz olanlar kazaskerlerim ve defterdarlarımdır.»

Divan günleriyle sair resmî eyyamda vezirle devlet erkânı sarayda yemek yedikleri zamaa kazaskerler onlarla birlikte oturmazlar, ayrıca hazırlanan sofrada yerlerdi: «Divan-ı Hümayunda taamda vezir-i âzâm ile baş defterdar ve sair vüzera ile defterdarlar ve nişancı yiyeler ve kazaskerler başka yerler.»

Yine kanunnameye nazaran (sayfa 15) bunların artıklarını kimlerin yiyecekleri bile malûm idi: «Kazaskerler önünden kalkan taam kapıcılar kethüdasına verilsün.»

Kanun (sayfa 16) kazaskerlere dâvâ hükümlerinde tuğra çekmek salâhiyyetini bile bahşetmişti: «Tuğray-ı şerifim ile ahkâm buyurulmak üç canibe mufevvezdir: Umur-u âleme müteallik ahkâmı vezir-i âzam buyruldusu ile yazıla ve malıma müteallik olan ahkâm defterdarlarım buyruldusu ile yazalar ve şer'i şerif üzere dâvâ hükmün kazaskerlerim buyruldusu ile yazalar.»

Kazaskerler n şehzadelerden ölenlerin cenazelerinde bulunmaları da kanun (sayfa 16) icabındandı: «Evladımdan vefat edenlerin meyyitine vüzeram ve kazaskerlerim ve defterdarlarım hazır olalar.»

Selâtin hariç olmak üzere bilâ arz cihat tevcihine de kanunname (sayfa 22) kazaskerlere salâhiyyet vermektedir: «Kazaskerlerim selâtine müteallik olmıyan cihatın iki akçaların bilâ arz vermeği memur olsun.»

Kazaskerler divana geldikçe vezirler gibi istikbâl olunurlardı: «Divana hergün vüzeram ve kazaskerlerim ve defterdarlarım geldikte çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası önlerine düşüp istikbâl etsünler.» (sayfa 25)

Haftada dört gün vezirler gibi kazaskerler de arza girerlerdi: «Evvelâ bir arz odası yapılsun cenab-ı şerifim pes perdede oturup haftada dört gün vüzeram ve kazaskerlerim ve defterdarlarım ile rikâb-ı hümayunuma girsünler.» (sayfa 23)

Kazaskerler padişahtan bilvasıta emirleri kapıcılar kethüdasından tebelluğ ederlerdi: «Bazı mesalih içün benden taşra haberi kapı ağası kapıcılar kethüdasına söylesün ve ol dahi vüzerama ve kazaskerlerime ve defterdarlarıma söylesünler.» (sayfa 23)

Bayramlarda yapılan merasimde kazaskerlerin vaziyyetlerini de kanun (sayfa 25) tayin etmişti: «Bayramlarda meydan-ı divana taht kurulup çıkmak emrim olmuştur. El öpüldükte vüzeram ve kazaskerlerim ve defterdarlarım kafadarım olup duralar.»

Padişahların muayedelerde kazaskerlere kıyam etmeleri de kanun (sayfa 25) icabındandı: «Vüzerama ve kazaskerlerime ve baş defterdarıma ve nişancıya kendim kalkmak kanunumdur.»

Kazaskerlere seferlerde padişahlar huzuruna davetsiz girmek salâhiyyetini de kanun (sayfa 26) vermektedir: «Cenab-ı şerifim sefer-i zafer rehbere müteveccih olsa yanaşmak vüzeramın ve kazaskerlerimin ve defterdarlarımın kanundur. Mâzûl beylerbeyiler ve beyler dahi dâvet edersem yanaşmak kanunumdur.»

Kazaskerlere ulûfe de verilirdi: «Kazaskerlerime hazineden günde beşyüz akça ulûfe verile.» (sayfa 29)

«Risale-i vazifeharan ve meratib-i bendegân-ı Âl-i Osman'da (sayfa 99) Birinci Sultan Ahmet zamanında Rumeli kazaskerlerinin yevmiye 572, Anadolu kazaskerlerinin 563, her iki kazaskerlikten mütekait olanların 250 akça yevmiyeleri olduğu yazılıdır.

Kazaskerlerin oğullarına ulûfe tayini de kanun (sayfa 21) iktizasından idi: «Kazasker oğulları kırkbeş akça ulûfeye mutasarrıf olalar.»

Hizmetkârlarına vezirler, defterdarlar gibi kazaskerler de mücevveze giydirmek hakkını haizdiler: «Hizmetkârlarına mücevveze giydirmek vüzeranın ve kazaskerlerin ve defterdarların yoludur. Ve sancak beğiler üsküfleri yürütmek gerektir.» (sayfa 16)

Kazaskerlere yazılacak elkabı da kanun (sayfa 30) tayin etmiştir:

«اعلم العلماء المتبحرين افضل الفضلاء المتورعين
ينبوع الفضل واليقين وارث علوم الانبياء والمرسلين
كشاف المشكلات دينيه وصحاح متعلقات يقينيه كشاف
رموز الدقايق حلال مشكلات الحقايق شيخ الاسلام
والمسلمين مفتى الانام المؤمنين المستغنى عن التوصيف
والتبين خواجهم مولانا محمد ادام الله فضائله وخدمت
فتواده اولان مولانا بدرالدين ادام‌الله تعالى فضائله.»

Elkap yazılışında müfti ile muallim-i sultanî karıştırılmaktadır. Esasen kanunda bu elkabın müfti, kazasker ve muallimi yazılacağına dair şu sarahat vardır: «Müfti efendiye

ve hoca efendiye ve kazaskerlere böyle yazıla» şu halde ibarenin sonu icabına göre değişiyordu demektir.

Kazaskerler asker veya asker hükmünde olanlara ait muameleleri ifa ederler ve icabeden harç ve rüsûmu istifa eylerlerdi.

Sultan Süleyman Kanunnamesinde (sayfa 39) kimlerin asker veya asker hükmünde olduğu tasrih olunmaktadır: «Sefer-i Sultaniye eşen sipahi eşerliğin tekaüt ettikten şonra mademki mezkûr mütekaid âhire raiyyet yazılmış olmaya askerîdir. Ve Hazret-i Hüdavendigâr kulları ve cariyeleri madem ki askerînin taht-ı nikâhında olalar bad-el-i'tak anlar dahi askerîdir Ve kaza ve tedris ve meşihat ve tevliyet ve nezaret ve sair anların emsali menasıptan şolki atebe-i ulyaya mülazemet ile verilir anların ehli askerîdir. Ve askerînin evlâdından şolki bir derecede ve kimesneye raiyyet yazılmamış ola ve zevcatı ki bilfiil taht-ı nikâhında ola ve askerînin kulları ki bad-el-itak ehli askerî hizmetinde ola ve maişetleri ehl-i askerden ola ve kimseneye raiyyet yazılmış olmıya ve şol raiyyet kızı ki sipahiye nikâh olup madem ki sipahinin taht-ı nikâhında ola askerî hükmündedir. Bu zikrolunan kimesnelerin rüsum-u kısmetleri kazaskerliktir, kazasker kassamı kısmet edüp resm-i kısmeti kazasker için ala.»

Bir zamanlar askerlerin nikâh, ıtıkname ve hüccetlerini kadılarla kazasker kassamlarından her hangisine müracaatla yaptırabilmeleri câiz ve binaenaleyh kanun iken sonradan bunların da kazaskerlerin salâhiyyetleri dairesine ithâl edildiği Sultan Süleyman kanunnamesinde tasrîh edilmiş ve kazasker kassamlarının bulunmaması dolayısıyle vilâyet kadılarına müracaatla yapılan bu işlere ait resimlerin kadılar tarafından kazaskerler nam ve hisabına cibayet edilerek bilâhere kassama gönderileceği beyan olunmuştur. Mamafih Sultan Süleyman'ın tertip ettirdiği kanunnamede hüccetler istisna edilmiş ve askerlere istediklerine hüccetlerini yaptırmak salâhiyyetini verdiği gibi resmin de yapana ait olduğu tasrih olunmuştur. Binaenaleyh kadıların yaptıkları askere ve asker hükmünde olanlara ait hüccetlerin hasılatı kendilerine ait olurdu. Mamafih yine bu kanunnameden asker itibar olunan doğancılarla yaya, müsellem, canbaz, yürük ve voynuk tayfasının zenginlerinden yüz veya yüzden ziyade alınacak resmin kazaskerlere ve fakirlerinden ve binaberin yüzden az alınacak resimlerin de vilâyet kadılarına ait olduğu anlaşılıyor.

Sipahilerden sipahilikten çekilip ticarete koyulanların kızlarından raiyyet tayfasına nikâh olunanların askerlik sıfatları kalmadığı için bunlardan alınacak resimler kazaskerlere değil kadılara ait olurdu.

Menasıptan yevmî üç akça veya daha ziyade olanlar kezalik asker itibar edilmiş ve rüsumu kazaskerlere tahsis olunmuştur. Ne nevî işlerden ne miktar resim alınacağı kanunnamede musarrahtır.

Tevkii Abdurrahman Paşa tarafından 1087 (1676) senesinde cem' ve telfik olunmuş olan kanunnamede (Millî Tetebbüler mecmuası, cilt 1, sayı 3, sayfa 540) kazaskerlerin neleri tevcih etmek salâhiyyetinde bulundukları gösterilmiştir: «Bilfiil Rumeli kazaskeri olan efendi Rumeli'de ve Adalar'da vâki kazaları ve kısmeti askeriyyeleri tevcih eder. Ve bilfiil Anadolu kazaskeri olan efendi Anadolu'da vâki kazaları ve kısmet-i askeriyyeleri tevcih eder.»

Yine bu kanunnamede (sayfa 540) kazaskerlerin daha bazı salâhiyyetleri yazılıdır:

«Ve yirmi ve yirmi beş ve otuz ve kırk medreselerin ve kendi taraflarına mütaallik olan bazı mahallin cihet ve tevliyet makulesin tevcih edegelmişlerdir.»

Kanunnameye nazaran (sayfa 540) divanda dâva dinlenmesi salâhiyyeti Rumeli kazaskerlerine aitti. Anadolu kazaskeri sadrazam tarafından memur edilmedikçe işe müdahale ile dâva dinliyemezdi: «Dâva istimaı lâzım gelse Rumeli Kazaskeri istima' edüp Anadolu Kazaskeri kendi halinde oturur. Meğer vekil-i saltanat tarafından mezun ve memur ola.»

Kazaskerlerin arpalıkları da vardı. Bu sebeple arpalıklarından ve kendilerine mahsus harçlardan ellerine külliyyetli para geçerdi. «Netayic-ül-Vukuat» da (c. 3, s. 77) mevcut malûmata göre bu miktar Rumeli kazaskeri için senevî üç dört bin ve Anadolu kazaskeri için de bin beş yüz, iki bin keşe raddesinde idi.

Kazaskerlerin kıyafetleri ilmiyye kıyafeti idi. Uzun binişler ve kıymetli kürklerle boy gösterirlerdi. Eski kanunnamelerde bunların giyecekleri elbise hakkında bir malûmat yok ise de İkinci Sultan Mahmut tarafından 1244 senesi şevvalinin altısında (1828) neşrolunan (Elbise Nizamnamesi) nde kazaskerlerin resmî günlerde giyecekleri elbise şöyle tarif olunmuştur: «Vezaret-i ilmiyyeyi muhriz olduklarından minelkadîm vüzeraya mahsus olan (yeşil üstlük) yerine olveçhile (açık yeşil çuhadan ferace) ve (çuhadan elbise) giyecek, başlarına şeyhülislâm gibi yeşil veya beyaz tülbent saracaklardır.» Ayni nizamnamede binecekleri at hakkında da şu tafsilât vardır: «Bundan

böyle (saçaklu) kullanılmıyacağından bindikleri atlara (sarmaluca Benaloka gaşiye) üzerine saçaklu (kalayıs) ve gümüş olmıyarak hilâlî (sinebent) ve (başlık) takılacaktır »

Kazaskerlik son zamana kadar devletin en büyük memuriyyetlerinden sayılırdı. Bu sebeple teşrifatta vezir ve müşirlerden sonra ve ûlâ evvelleri ile feriklerden evvel gelirlerdi. Bununla beraber hicrî 1200 (1785) senesinden sonra kazaskerlik aslî vasfından çıkmış, bir paye hükmünde kalmıştı. Bu sebeple ordudaki bu vazife tarikin haricinde itibar olunan devriyye mevalisinden birine gördürülüyordu. Tanzimattan sonra ordu teşkilâtı değiştiği ve kazasker gibi bir memurun bulunmasına ihtiyaç kalmadığı için mevaliden olarak bulunan zatın vücudundan da bittabi istiğna gösterildi.

Kazaskerlik için «Osmanlı devletinde esas olan askerî sınıfa ait dâva, veraset ve sair şer'î ve hukukî muamelât kazaskerler vasıtasiyle görülürdü. Osmanlılar bunu da muasır İslâm devletlerindeki usule göre tatbik eylemişlerdi.» diyen Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 228 ve müteakıp) şu tafsilâtı da veriyor :

« Kazaskerlerin vazifeleri yalnız askerî hukuka ait işlere bakmak olmayıp on yedinci asır başlarına kadar kendi mıntakalarındaki yüz elli akçalık kadılıklarla kırkar akçalık İçel müderrisliklerine kadar olanlarını bizzat kendileri tâyin edip ondan daha yukarı olan üç yüz elli ve beş yüz akça mevleviyyetleri ve kırk akçadan fazla müderrislikleri, sadrazamla görüşüp tâyin ederlerdi. On yedinci asır sonlarına doğru ve on sekizinci asırda mıntakalarına ait kaza kadıları ve yirmi, yirmi beş, otuz, kırk medreseleriyle kendi mıntakalarına mütaallik bazı mahalsiz cihet ve tevliyet gibi şeyleri de tevcih ettiklerine göre bu hususiaki eski kanunun kısmen devam ettiği ve kırktan yukarı medreselerle yüz elliden yukarı kadılıkların, artık şeyhülislâmın arzıyle yapıldığı görülüyor. On yedinci asırdan beri nüfuzları azalan kazaskerlerin tâyinleri de şeyhülislâma verilmiş olup şeyhülislâm bunları bir telhis ile sadrazama bildirir, o da padişaha arzederdi

«Anadolu kazaskeri, paye ve derece itibariyle Rumeli kazaskerinden sonra gelir ise de bunun geliri daha çoktu ve divanda rumeli kazaskerinin alt yanında otururdu. Gerek Divan-ı Hümayun ve gerek sadrazam divanında şer'î ve hukukî dâvaları Rumeli kazaskeri dinler, Anadolu kazaskeri kendi halinde oturur, iş çok olursa sadrazamın müsaadesiyle Anadolu kazaskeri de dâva dinlerdi.

«Kazaskerler divan içtimaı ve yemekten sonra evvelleri her içtimada ve sonraları haftada iki ve daha muahhar tarihlerde de ulûfeden ulûfeye vezirlerden evvel huzura kabul olunurlar ve yaptıkları işlere dair mutalâalarını söyleyip ve akdiye defterleri dönilen kadı defterlerini okuyup bunda tâyin edecekleri kadıların *isimlerini ve nereye tâyin edileceklerini arzederlerdi.* Bunun üzerine padişah bu tâyin edilecek kadıların ehil olup olmadıklarını sorar ve yaptıkları tâyinleri kabul ederdi. Fakat kazaskerlerin bilhassa on yedinci asırda bu tâyinler dolayısiyle külliyyetli rüşvet alıp iş gördükleri vâkidi. Bundan başka himaye, iltimas ve rüşvet ile birtakım ehliyyetsizleri müderrislik ile tâyin ederlerdi. Hattâ Kanunî Sultan Süleyman böyle bir muameleden dolayı bir kazaskeri tekdir etmişti.

«Rumeli kazaskerleri dersten mücaz yani diplomalı olup mansıp almak için kazaskerlerin dairelerine mülâzimet eden müderris ve kadı namzetlerinin defterlerini tutarlar ve sıraları geldikçe bunları tâyin ederlerdi. Zapt-ı mülâzimet ismiyle mülâzimlere dair muntazam defter tutulması usul ve ulemadan her payedekilerin tâyin ve tahdidi Eb-üs-Suut Efendinin (vefatı 1575 ağustos) Rumeli kazaskerliği zamanında olup ondan evvel bu hususa itina olunmamıştı ve bu işleri daha sonraları da Rumeli kazaskerleri görürlerdi.

« Padişahların bizzat seferi bıraktıktan sonra kanunen onlarla beraber sefere giden kazaskerler de sefere gitmez olmuşlardı. Yine on altıncı asır başlarından itibaren de kazaskerlerin ehemmiyyeti azalıp azil ve tâyinleri mevkileri yükselen şeyhülislâmlar vasıtasiyle olmağa başlamıştı. Kazaskerlerin müddetleri on yedinci asra kadar iki sene olup sonra bir seneye inmişti. Bunun hitamında ya eski kazaskerlerden birisi yahut kazasker payesinde olan birisi tâyin olunurdu. Eğer böyle birisi yoksa İstanbul kadısı Anadolu kazaskerliğine getirilirdi.

«Kazaskerler Divan-ı Hümayuna geldikçe Fâtih Kanunnamesi mucibince çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası taraflarından karşılanırlardı. Yine aynı kanunnameye göre divanda kazaskerlere ayrı bir sofra yemek çıkardı. H. 923 M. 1517 senesinden itibaren seferlerde de müstakil sini ile kazaskerlere yemek verilmesi kanun olmuştu. Divanda kazasker Şemseddin Ahmet Efendinin kazaskerliğine kadar yemekten sonra kazaskerlere el silmek için ucu ıslatılmış peşkir verilirken bu kazaskerin talebi üzerine kazaskerlere de leğen ibrik tutulması âdet olmuştu.

«Kazaskerler divan-ı hümayundaki vazifelerinden başka salı ve çarşamba günleri müsteana olmak üzere konaklarında her gün divan kurup kendi salâhiyyetleri dahilindeki veya havale edilen işleri görürlerdi. Bunların yazı işlerinde de, vezirlerde olduğu gibi tezkireci denilen divan kâtipleri vardı. Kazaskerlerin her birinin müddei ve müdde-i aleyhi ihzar hizmetinde istihdam etmek üzere kanunen yirmişer muhzırleri vardı. Bunların bir aralık adetlerinin azaltılmasına mebni yirmiden fazla muhzır istihdam eylememeleri kendilerine emrolunmuştu. Muhzırlerin muayyen paraları olmadığından kadılara ve müderrislere memuriyyet verilince bunlardan müjde parası olarak muayyen birer bahşiş alırlardı. Muhzırlik hizmeti dergâh-ı âli kapıcı başılarındı.

«Padişahlar Edirne'ye gittikleri zaman onlar da beraber giderler ve orada divan akdedilirse iştirak eylerlerdi. Sefer esnasında kazaskerler gitmedikleri vakit onların namına şer'î muamelâtı görmek üzere Ordu kadısı tâyin edilmesi âdet ve kanun olmuştur.

«Divan-ı hümayun işleri Paşakapısına (Bâb-ı Âli)ye intikal eyleyince kazaskerler artık ulûfe tevzii gününden başka divana gelmezlerdi. Ocağın ilgasına kadar üç ayda bir maaş verildiği zaman bu suretle divana gelmişlerdi.

«Kazaskerler haftada bir gün yani cuma günleri Paşakapısına giderek Sadrazamın riyasetinde huzur mürafaası denilen bir toplantıda bulunup bazı dâvaları tetkik ile hüküm verirlerdi. Bundan başka İstanbul, Üsküdar, Galata, Eyüp kadıları da çarşamba günü sadrazamın yanında toplanıp dâvaları tetkik ederlerdi. Bu şer'î ve hukukî huzur mürafaaları böylece H. 1250. M. 1834 senesine kadar haftada iki gün olarak devam etti. Bu tarihten itibaren cuma günleri, namaza yetişmek için vakit az olduğundan dolayı bademâ mürafaanın pazartesi ve perşembe günleri yapılması münasip görüldü. Fakat 1252 tarihinde (1836 m.) perşembe günü Bâb-âli'nin tatil günü olarak kabûl edildiğinden bugün salıya tebdil olundu ve 1254 H. (1838 m) senesinde sadaret unvanının vekâlete çevrilmesi üzerine arz odası mürafaası da denilen bu huzur mürafaasının bundan sonra Şeyh-ül-İslâm kapısında yine kazaskerler ve İstanbul kadısının iştirâki ile Şeyh-ül-İslâm'ın riyasetinde görülmesi takarrür etti. Daha sonra H. 1300, M. 1883 tarihinde Mecelle Cemiyeti tarafından kaleme alınan nizamname ile her dâvaya, ait olduğu mahkemede evvelâ bidayeten ve sonra istinafen bakılması tesbit edilmiş olduğundan bittabi huzur mahkemelerine de lüzum kalmamıştı.

«Sonra sadrazamlar icabında kazaskerlerin muamelâtını teftiş ettirirlerdi. Herhangi bir dâva münasebetiyle kazaskerin divanda bîtaraf olmıyacağından şikâyet edilirse dâvayı kazaskerlikten mütekait veya mazul birisi görebilirdi. Yine bir dâvada haksızlık iddia edilirse kararı veren kazaaker veya müftünün vereceği hüküm doğru olup olmadığı diğer bir hâkim tarafından tetkik olunup karar verilirdi. Hattâ bir değirmen meselesinden dolayı Ebussuut Efendinin verdiği bir karar, Malûlzade tarafından iptâl olunmuştu.

«Gerek bilfiil kazaskerlikte bulunup mazul olanların ve gerek kazaaker payesinde (rütbesinde) bulunanların onaltıncı asırdan sonra adetleri arttığından dolayı bunların işlerinde sırası gelenlerin birer sene müddetle bilfiil kazaskerlik etmeleri takarrür etmişti. Kazaskerler içinde müteaddit defalar tâyin edilenler de olurdu.

«Kazaskerliğe kadar çıkabilmek için on altıncı asır ortalarına ve Ebussuut efendi zamanına kadar sarih bir silsile yoktu. Fakat daha sonraları İstanbul ve Edirne kadılarından veya Anadolu kazaskeri payesi olan İstanbul kadısı mazullerinden birinin bilfiil Anadolu kazaskeri olması kanun olmuştu. Rumeli kazaskerliğine de Anadolu kazaskerliğinden veya bunun payeli veya mazullerinden biri gelirdi. Lâkin bazan bu kaidelere riayet edilmediği de vâkidi. Şeyh-ül-İslâmlık ehemmiyyet kesbedince bu makama Rumeli kazaskerliği yapanlardan birinin getirilmesi takarrür etti. Fakat bazan Anadolu kazaskerliğinden de Şeyh-ül-İslâm tâyini görülmüşse de azdı. Kazaskerliğe tâyin edilenlerin sadrazam huzurunda hil'at giymeleri kanundu.

«Kazaskerlere mazuliyyetleri zamanında bazan arpalık ve bazan da on altıncı asır sonlarında yüzelli akça tekaüdiyye verilmekte idi. Fakat sonraları bunlara tamamen arpalık suretiyle birer kaza ve bir kaç kazanın kadılık ismi olmıyarak şer'î ve hukukî muamelâtının verilmesi kanun oldu. Bunlar verilen kazaya bizzat gitmeyip kendi taraflarından bir naip göndermek suretiyle ve o vasıta ile kadılığa müteallik işleri gördürürlerdi.

«On altıncı asır sonlariyle onyedinci asır ortalarında nadir olarak bazı kazaskerlerin derecesi kendilerinden birkaç derece aşağı olan Mısır kadılığına tâyin edildikleri görülmektedir.»

Kazaskerlik, Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiş ve Osmanlı hükûmetiyle birlikte kazaskerlik de tarihe karışmıştır.

Bunlardan dahi azlemdir efendim kazaskerler
Cihanı şimdi rüşvetle haraba verdiler, Allah:
Veysi

KAZASKER DİVİTTARI (قاضیعسکر دیویتداری) [*İlm.*] Kazaskerlerin hizmetlerinde bulunanlardan birinin adıdır. Divitcisi demektir. Yazı takımlarına ve kırtasiye işlerine bakardı.

KAZASKER KASSAMLARI (قاضیعسکر قساملری) [*İlm.*] Kazaskerlerin maiyyet memurlarından birinin adıdır Feraiz meseleleriyle hesap işlerine bakar, ve alınması lâzım gelen harçları hesaplayıp tahsil ederdi.

KAZASKER KÂTİBİ (قاضیعسکر کاتبی) [*İlm.*] Kazaskerlerin yazı işlerini gören memurun adıdır. Kazaskerlerin müteaddit kâtibi vardı.

KAZASKER İKİNDİ DİVANI (قاضیعسکر ایکندی دیوانی) [*İlm.*] Kazaskerlerin baktıkları dâvalar münasebetiyle yaptıkları toplantı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Toplantı ikindi vakti yapıldığı için bu ad verilmiştir.

KAZASKER MUHZIRI (قاضیعسکر محضری) [*İlm*] Kazaskerlerin hizmetlerinde bulunanlardan birinin adıdır. Baktıkları dâvalar münasebetiyle çağrılması lâzımgelenleri getirmek vazifesiyle mükellefti. Sayıları epeyce olan muhzırların başlarına «Muhzır başı» denilirdi.

KAZASKER MUHZIR BAŞISI (قاضیعسکر محضر باشیسی) [*İlm.*] Kazaskerlerin gördükleri dâvalar münasebetiyle çağrılması lâzım gelenleri getiren muhzırların başı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kazaskerlerin muhzırları çok olduğu için bir tanesi baş mevkiinde idi.

KAZASKER TEVCİHİ (قاضیعسکر توجیهی) [*İlm.*] Kazaskerlerin yaptıkları tâyinler münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Tanzimattan evvel kazaskerler kadılıkları müderrislikleri tevcih ederlerdi.

KAZAYAĞI (قازایاغی) [*Mim.*] Tepesinde üç destek ve kolu olan ahşap direk başlığın adıdır.

§ [*Bah.*] Gız veya yarım serenler üzerinde görülen ve bunların kaldırılıp indirilmesini teraziliyen çatal şeklinde askı tertibatın adıdır. Asılan veya indirilen baş ve kıçlarından ve aynı zamanda alabandalarından palanganın alt makarasına sikleti denkleştirmek üzere tutulan tarakalara da Kazayağı denilmektedir. Bunlar lif veya tel halattan yapıldığı gibi zincirden de yapılanları vardır.

KAZA-Yİ HÂCET (قضای حاجت) [*Hal.*] Mecaz yoluyla def'i tabiî, büyük abdest bozmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kadın yaptı kademhâne
Kaza-yi haceti bunde
Koda tarihini Fehmi
Sı. . hayratına ben de
Fehmi

KAZEVİ (قزوی) [*San.*] Saz hasırından yapılan kabın adıdır. Mısır'dan pirinç, Bağdat' dan hurma bu türlü kaplar içinde İstanbul'a ve memleketin diğer yerlerine gelirdi.

KAZF (قذف) [*Huk.*] Bir kimseye zina isnat etmek yarinde kullanılır bir tâbirdir. Muhtelif nevilere ayrılırdı: Kazf-ı muallâk, Kazf-ı munzaf, Kazf-ı sarih, kazf bi tarik-il kinaye.

KAZF BİTARİK-İL-KİNAYE (قذف بطریق الکنایه) [*Huk.*] Bir kimseye kinayeli bir tâbir ile zina isnadı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Haddi icabetmez.

Tariz yoluyla olan kazfler de böyledir.

KAZF-I MUALLÂK (قذف معلق) [*Huk.*] Bir şarta tâlik suretiyle vuku bulan kazf hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Filân şu yere giderse zânidir.» denilmesi gibi. Haddi icabetmez.

KAZF-I MUZAF (قذف مضاف) [*Huk.*] Bir vakte izafe suretiyle vuku bulan kazf hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Filân şu eve gireceği gün zânidir.» denilmesi gibi. O vakit tahakkuk etse bile haddi mucip olmaz.

KAZF-I SARİH (قذف صریح) [*Huk.*] Sarahaten zemanı müş'ir lafız yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Filân zânidir» denilmesi gibi. Nesebî nef' etmek suretiyle olan kazf sarih bir kazf sayılır.

KAZIK BAĞI (قازیق باغی) [*Bah.*] lskalarıya ve emsali şeylerde kullanılan bağın adıdır. Bir yelkenin miyama trenlerini vardevleye bağlamak için kullanılan bağa «Çifte kazık bağı» denilir.

KAZIK KAKMAK (قازیق قاقق) [*Hal.*] Mecaz yoluyla bir yerde uzun boylu oturmak, bakı ve müstakar olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kimseler kakmadı bu hane-i virana kazık
Gitti kâşanelere mal-ı firavan gazık
İzzet

KAZİLEŞKER (قاضی لشکر) [*Ask.*] Eskiden kazasker yerinde kullanılır bir tâbirdir. Asker kadısı demektir.

KAZİLKUZAT (قاضی القضاة) [*İlm.*] Hukuk dâvalariyle şer'i ahkâmı hal ve fasl, velileri, vasileri nasb, evkaf işlerini rü'yet (görmek)

kendi yerine nâibler tâyin etmeğe ülülemr (halife, hükümdar) tarafından salâhiyyet sahibi olan hâkim yerinde kullanılır bir tâbirdir. Lûgat mânası kadılar dadısı demektir. «Lehce-i Osmanî» de «hükkâm-i şer'in büyüğü, kazasker» suretinde izah olunmuştur.

Kazilkuzatlık Emevilerden başlıyarak Selçuklara kadar bütün islâm hükûmetlerinde mevcut idi. Bunlardan bazılarında yalnız bir kazilkuzat varken bir takımlarında dört mezhebin usulleriyle hükmetmek salâhiyyetini haiz Hânefî, Şafiî, Malikî ve Hanbeli kazilkuzatları bulunurdu. Osmanlılar bunun yerine kazasker tâbirini kullanmışlardır.

KAZİYYE (قضیه) [*Man.*] Doğru ve eğriye ihtimali olan söz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir kaç nevidir.

KAZİYYE-İ HÜKMİYYE (قضیهٔ حکمیه) [*Huk.*] Muhasamanın mevzunun teşkil eden hâdise hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KAZİYYE-İ KÜLLİYE (قضیهٔ کلیه) [*Man.*] Hükmî mevzunun bütün efradına şamil olan madde yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KAZİYYE-İ MUHKEME (قضیهٔ محکمه) [*Man.*] Kaza mercileriyle hâkimlerin niza' üzerine verecekleri ve bu nizaın hallini tazammun eden kararlarla münferit hâdiselerin hukukî neticeleri üzerindeki tesir noktasından kanunun atfettiği nüfuzu ifade yerinde kullanılır bir tâbirdir. Başka bir târifle bir mahkemeden sadır olup kanunen değişmez hale gelen hüküm demektir. Mevzunu teşkil eden hâdise hakkında katî bir karine ve delil mahiyyetini haizdir.

KAZMUK (قازموق) [*Coğ.*] Bolvadin kasabasının eski adıdır.

KEBE (کبه) [*Kıy.*] En ziyade çobanların giydikleri gocuğun yapıldığı kalın keçenin adıdır. Gocuğa da kebe denir.

KEBİKEÇ (کبیکچ) [*Mit.*] Eskiden yazma kitaplara yazılan bir tılsımdır. Bu tılsım kitaplara güve dokunmamak için yazılırdı. «Bürhan-ı Katı'» da bunun için şu izahat vardır: «Feth-i kâf ile bir nebat adıdır. Arabîde kef-üs-sebi' ve şecer-üd-dafadı' ve Şiraz'da kes-i viran ve Türkî'de mastava çiçeği ve düğün çiçeği ve kurbağa otu ve düğün otu derler. Nebat-ı mezbure sümum-ı kıtaledendir derler. Sirke ile tıla da-üs-sa'lep illetine nâfi'dir ve bir kavilde kebikeç Süryani lûgatinde bir melek ismidir. Haşarat üzere mükkeldir. Zâhiren kitaplara güve dokunmasun deyu kebikeç yazdıkları buna mebnidir»

KEBİSE (کبیسه) [*Tak.*] Şubat ayı yirmi dokuz olan seneler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça kebise; doldurulmuş şey demektir. Şubatın yirmi dokuz olduğu senede diğer senelere nisbetle bir gün fazla olduğu ve dört senede bir vâki olan bu hâl öteki senelerin kesirlerinin toplanması suretiyle meydana gelmiş bulunduğu için kelimenin Arapça mânasına uygun olarak bu tâbir meydana gelmiştir.

KEÇE (کچه) [*San.*] Yünden dövme suretiyle yapılan kumaş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kalını kebe adı verilerek çobanlarla soğuğa karşı fazla mukavemet ihtiyacında bulunanlar tarafından üstlük yapıldığı gibi evlerde döşemelik olarak da kullanılır. Çadırların üstünü örtmekte de istimâl olunur.

KEÇE KÜLÂH (کچه کلاه) [*Kıy.*] Keçeden külâh giyenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Sanat Ansiklopedisi»nde keç külâhtan bozma ve keç külâhın da Farsça keç; eğri mânasından eğri külâh giyenlere ve umumiyyetle çapkınlara verilen bir tâbir olduğu yazılıdır. Yine orada tahrif edilerek keçekülâh denildiği, keçeden külâh mânasına olmamakla beraber keçeden külâh giyenler hakkında da kullanılmakta bulunduğu kaydedilmiştir.

KEÇELİ (کچه لی) [*Ask.*] Yeniçerilerden keçekülâh giyenler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KEÇİ AYAKLI (کچه آیاقلی) [*Ok.*] Tatar oklarından bir nev'ine verilen addır. Bunu süvariler kullanırdı. Yayı germek için bir manivelâsı vardı. Manivelânın çatal kolundaki iki tane çengel yayın kundağındaki muylularına sokulur ve diğer iki tane çengel de yayın kirişine iliştirilirdi Manivelânın ucu zemine müteveccih olmak üzere ileriye doğru itildikte yayın kirişe iliştirilen çengellerle tirkeş çekilip «ceviz» denilen yere kadar getirilir, sonra nişan alınarak tetiği çekilirdi. Kirişleri çelikti.

KEFAET (کفائت) [*Fık.*] Nikâh yapıldığı zaman nesep, diyanet, hürriyyet, mal hususlarında erkeğin kadına müsavi veya ondan şerefli olması yerinde kullanılır bir ıstılahtır. Kefaet Arapça benzerlik demektir. Küf bundan gelir.

KEFALET-İ MALİYLE (کفالت مالیه) [*Huk.*] Muayyen bir paranın ödenmesine kefil olma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Malî kefalet demektir.

KEFALET-İ MÜTESELSİLE (کفالت متسلسله) [*Huk.*] Biribirine karşı zâmin ve müteahhit olmak üzere girişilen kefalet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Müteselsil kefalet demektir.

KEFALET-İ NEFSİYYE (كفالت نفسيه) [*Huk.*] Bir adamın nefsine yani o adamın istenildiği zaman getirilmesine kefil olma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nefsî kefalet demektir.

KEFÇE (كفچه) [*Hal.*] Darphane ıstılahlarındandır. Basılmamış altın ve gümüş külçe veznesinin adıdır. Farsça kefçe; kepçe demektir,

KEFÇEGİR (كفچه گير) [*San.*] Top dökülmek üzere eritilen demiri bir yerden diğer yere nakleden işçiye verilen addır. Farsça kefçe; kepçe demektir. İşçi erimiş demiri eskiden kepçe ile naklettiği için kepçeci demek olan bu tâbir meydana gelmiştir.

KEFE MUKATAASI (كفه مقاطعه سی) [*Mal.*] Kefe'de öşür ve ağnam gibi kesime bağlanan gelirler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rusların Kefe'yi işgalleri üzerine bu mukataa tarihe karışmıştır.

KEFE MUKATAASI KALEMİ (كفه مقاطعه سی قلمی) [*Mal.*] Kefe'ye ait mukataa işlerine bakan kalemin adıdır. Kefe'nin elden çıkması üzerine Anadolu'daki birçok kazaların mukataa muameleleri bu kalemde takip olunurdu.

KEFİLLEME (كفيللمه) [*Mal.*] Hıristiyanlardan cizye ile beraber alınan bir resim yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cizye cemaat namına tarh edildiği için bunun ödeneceğine dair mahalle ve köylerin muhtar ve kocabaşıları ile âzaları kefil olur ve kendilerinden bundan dolayı muayyen bir para alınırdı. İşte kefaletten ötürü alınan bu paraya «kefilleme» denilirdi. Tahsildariyye, mübaşiriyye, kolcu hakkı gibi alınan diğer resimler meyanında kefilleme de 1246 (1830) senesinde çıkarılan bir kararname ile kaldırılmıştır.

KEFİYE (كفيه) [*Kıy.*] Başa sarılan ve omuzların üzerine kadar gelen, uçları püsküllü ince ipek örtülü kumaş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Araplar sararlar.

KEHLECİ (كهلهجى) [*Mal.*] Darphanedeki bir kısım işçiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yaptıkları iş çekilmiş telleri parça parça kesmektir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde kehlecilerin zamanında yüz kişi olduğunu söylüyor.

KEHHAL (كحال) [*Tıp.*] Göz hekimi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kehhal; Arapça aynı zamanda ziyade sürme çeken mânasına da gelir. Kâhl, göze sürme çekmek demektir. Sarayda göz hekimlerinin başına «kehhalbaşı» denilirdi.

Didem olsa aded-i cem'i kadar gırbalın
Birini tecrübesine veremem kehhalın
Sâbit

KEHHALBAŞI (كحالباشى) [*Sar.*] Saraydaki göz kekimlerinin başına verilen addır. Kehhal; Arapça göz hekimi demektir.

KELÂM (كلام) [*Sof.*] Taayyün mânasına gelir bir tâbirdir. Taayyün; Arabça ayan olmak, meydana çıkmak demektir. Kelâm sıfatı yalnız insanda mevcut olduğundan söze de büyük bir ehemmiyyet verirler. Bilhassa hurufîler söz ve sözün müfredatı olan harflere daha yüksek bir mevki vermişlerdir.

Sıfatında senin zâtın sözüdür kim kelâmullah
Sıfatında sözün söyler sözün dinler olur güya
Oğlan Şeyh İbrahim

KELÂM-I KADÎM (كلام قديم) [*Hal.*] Mushaf gibi Kur'an yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kelâm Arapça söz, kadîm de eski demektir.

KELB-ÜL-ASGAR (كلب الاصغر) [*Ast.*] Saray-ı Yemanî, menkebe-i Yemanî, Cebbar yıldızlariyle bir müselles-i mütesavi-yül-adla' (dılı'ları müsavi müselles = üçken) teşkil eden suver-i şimaliyyeden (kuzeyde görünen) bir manzumenin adıdır.

KELB-ÜL-EKBER (كلب الاكبر) [*Ast.*] Saray-ı Yemanî, recül-i Yesarî, Cevza, fahte-i Nuh yıldızlariyle bir müselles-i mütesavi-yüssakayn (sakları müsavi müselles = üçken) teşkil eden suver-i kevkebiyyeden (yıldız kümesi) bir manzumenin adıdır.

KELİMAT-I İLÂHİYYE (كلمات الٰهيه) [*Sof.*] Hakikat-i cevheriyyenin taayyün ederek mevcut şekle girmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kelimat; Arapça kelimenin cem'idir. Bu itibarla tâbirin mânası İlâhî kelimeler demektir.

KELKÂHYA (كل كهيا) [*Hal.*] Vazifesi olmıyan şeylere burnunu sokan; her şeye karışanlar hakkında tezyif makamında kullanılır bir tâbirdir.

Neye cebren ayırırsın kocasından kadını
Komşular, bakseana «kelkâhya» komuşlar adını
Mehmet Âkif

KELİME-İ TEVHİD (كلمهٔ توحيد) [*Sof.*] Allahın birliği mânasına gelen «لااله الاالله» hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun üç mânaya geldiği sofiyece kabul olunmuştur. 1 - لامعبود الاالله (Allahdan başka Mabud yoktur), 2 - لامقصود الاالله (Allahdan başka istenilecek şey yoktur), 3 - لاموجود الاالله (Allahdan başka varlık yoktur).

«لامعبود الاالله» demek hak olan mabudu isbat, bâtıl olan mabudu nefy etmektir. Buna «tevhid-i avam» (avamın tevhidi) denilir.

Mabud-i Hak; Haktaalâ ve Tekaddes Hazretleridir.

Mabud-i Bâtıl; vaktiyle insanların yapıp taptıkları putlar ve onlar gibi şeylerdir.

«لامقصود الاالله»; Her şeyde, her hal ve kârda maksud ancak Allah demektir. Buna «tevhid-i havas» (havassın tevhidi) denilir.

«لاموجود الاالله»; Allahdan başka hakikî mevcut yoktur. Mevcudatın hepsi adem aynasında vücud-i zıllî (gölgeden vücut) ile mevcut demektir.

Rahmetli Sadık Vicdani «Tevhid ve Akaam-ı Tevhid» i izah ederken: (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye, cüz 1, Melâmilik, sayfa 60) «Kelime-i Tevhit لااله الاالله kelimat-i mübarekesidir» dedikten sonra şunları söylüyor:

«İslâm dini Risaletpenah tarafından bir hısn-i hasine (muhkem kale) teşbih buyurulmuştur. Onun dört duvarı (namaz, oruç, zekât, hac) dan teşekkül ediyor. Sakf-ı âlisi de (çatısı) kelime-i mübareke-i Tevhiddir.

«O dört duvarın hangisinde vehn ve rahne (çöküntü ve yarık) hâsıl olursa oradan Şeytan-ı racim kaleye sokulmağa fürce (aralık); sakf ile kalbin arasına bir perde-i gaflet çekmeğe fırsat bulur.

«Namaz kılmıyarak, oruç tutmıyarak veyahut nisaba mâlik iken zekât vermiyerek, haccı eda kudret ve imkânı mevcut iken bunu yapmıyarak yalnız kelime-i Tevhidin tertili ile (okumak, tekrarlamak) zikrullahdan hiçbir faide hâsıl olmıyacağını, çünkü Cenab-ı Hak namaz ve orucu terk eden zâkirin kelime-i Tevhidinden mânayı selbedeceğini beyen ederken Hazret-i Gazali Risale-i Tevhidi'inde diyor ki:

«Bu kabîl ezkârın (zikirlerin): «Ya nâr!, ya ma'!, ya hubz!» diye akşamdan sabaha kadar bağırmaktan hiçbir faide yoktur. Öyle bağırıp çağırmakla ne bir ateş gelip seni yakar, ne bir su seyelân ederek irva eyler, ne de bir ekmek gelip karnını doyurur.

(Abdestsiz, namazsız, oruçsuz tekkelere koşanların veya bu mübalâtsızlıkları ile beraber dervişlik taslıyanların nazar-ı dikkatleri celbolunurdu.)»

«Sofiye büyükleri zikrin efdalı nefiy ve isbatı bildiren «Lâilâhe İllâllah» olduğunu söylemişler ve için tasfiyesine bunu «rükn-i âzam» kılmışlardır. Yine onların birtakımı da «Lâfza-i Celâl» (Allah) ile iktifa etmişler ve Cenab-ı Hakkı «Allah, Allah» diye zikreylemişlerdir.

«İsmail Hakkı merhum (Şerh-ı Usul-ül-Aşere) de kelime-i Tevhidi maenn ve şerbete benzetiyor. «Hasta bir adamın evvelâ içini temizlemek için kendisine münasip bir müshil içirirler. Sonra hastalığına göre başka ilâçlar verirler. Bunun gibi mânevî ve ruhanî hastalıklardan şifayap olmak için evvelâ insanın kalbini nefsi fesada uğratan maddelerden temizlemek lâzımdır. Bunun da şerbeti devam üzere zikirdir. Zikr-i dâim insanın içini ağraz, ednas ve emrazdan tathir edip masivaya mütaallik eser komaz. Zira masiva zulmet, zikrullah nurdur. Güneşin doğmasiyle gecenin karanlığı bilkülliyye zâil olduğu gibi zikrin nuriyle de beşerî zulmet muzmahil olur ve ona sabah-ı tecelli derler»

Tarikatların hemen hepsinde kelime-i Tevhid olarak Lâilâhe İllâllah'tır. Allah'ı kelime-i Tevhit ittihaz edenler Mevlevilerdir. Mevleviler bu tevhide ism-i Celâl derler.

KELLE GERM (کله گرم) [*Hal.*] Kafası kızgın mânasına gelen bu tâbir mecaz yoliyle sarhoş yerinde kullanılır.

Hâne tenha, elde sahba, kelle germ ü yâr nerm,
Âh ey sabr u tahammül bâdezen gahu sizi!
Nedim

KELLE GÖTÜRMEK (کله کوتورمك) [*Hal.*] Önüne gelene çarpıp düşürecek derecede hızlı yürüyen ve koşanlarla bindikleri at ve arabaları son süratle sürenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kelle; baş demektir. Eskiden devletce görülen lüzum üzerine öldürülen büyük adamlarla âsilerin başları kesilerek devlet merkezine getirilirken bu vazifeyi üzerine alanların bindikleri atları çatlatırcasına süratle sürdüttükleri için bu tâbir meydana gelmiştir.

KELLE KULAK YERİNDE (کله قولاق یرنده) [*Hal.*] Mecaz yoluyla gösterişli yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Râşdü idrak gerek insana
Yaraşur kelle kulak hayvana
Fâzıl

KELLEPUŞ (کله پوش) [*Kıy.*] Takke yerinde kullanılır bir tâbirdir. Başı örttüğü için bu tâbir meydana gelmiştir. Kavuğun altına giyilirdi.

§ [*Ask.*] Muharebelerde başı muhafaza için giyilen zırh başlığa da bu ad verilirdi. Bunun yerine miğfer, tulga da kullanılırdı. Bu başlık kafanın her tarafını örter, yalnız gözler açık kalırdı.

KELLESİNİ KOLTUĞUNUN ALTINA ALMAK (كلەسنى قولتوغنك آلتنه آلمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyla canını tehlikeye koymak, ölümü gözüne almak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KELLESİNİ UÇURMAK (كلەسنى اوچورمق) [*Hal.*] Başını kesmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KELLE ŞEKERİ (كلە شكرى) [*San.*] Dibi yuvarlak, tepesi sivri büyük parça şekere verilen addır. Baş büyüklüğünde olduğu için bu ad verilmişti. Şarklılar arasında evvelleri malûm olan şekerlerden bahseden Ahmet Rasim bey (ölümü 1932) «Menakib-i İslâm» adlı eserinde (İstanbul, Mahmut bey Matbaası, 1326, Kısm-ı sani, sahife 392) kelle şekerinin de dahil bulunduğu eski şeker nevileri için şu tafsilâtı veriyor:

«Kamıştan ihraç edilmek için hususi ocağında tabh edilen (pişirilen) usareye (Sukker-i ahmer), tencere içinde tabh ve tasfiye edilerek izabe edilen (eritilen) nevine (Süleymani), tabh edildikten sonra mahruti kalıplara ifrağ olunanlara (dökülenlere) faniz (Kelle şekeri), bunun fevkalâde ihtimam ve dikkatle yapılmış olanına (kand-i mükerrer), kand-i mükerrerrin tarafeyni müsavi müstatil kalıba ifrağ edilen şekline (kalem şekeri), tabh ve tasfiyeden sonra şişeye dökülenlere (nebat-i kazaz), bu türlü tabh esnasında içine su ilâve edilip akideleninee kepçe ile ziyade vurarak üzeri iplik şekline ifrağ edilenlerine (Faniz-i hazai) derlerdi. (Taberzet) yani selabetinden naşi (balta ile kırılır) namiyle maruf olan kelle şekeri tabh esnasında içinde onda biri kadar halis ve taze süt ilâvesiyle istihsal olunurdu. Bu nevilerde bu günkü gün yalnız kelle şekeri kalmıştır ki bunun dahi tabh ve tasfiye usulü sınaî terakkiyat ile büsbütün değişmiştir.»

KELÖRTEN(كل اورتن) [*Kıy.*] Fesin büyük ve kulakları örten nev'i hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlüsüne «ayıp kapıyan» adı da verilirdi.

KEMÂL (كمال) [*Sof*] Sıfat ve sıfatı âsarında Hakkı tenzih yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Gülşen-i raz» şârihi bir şeyin bütün eczasının yerli yerinde ve tam olması mânasına gelen Kâmil için sofiye ıstılahı olarak şunları söylüyor: «İlim yoluyla olmıyarak mücerret bir mürşid-i kâmilin irşadıyle ve tasfiye, tecliye ve şühut tarikiyle mertebelerin geçilmesi ve serhadd-ı mahsus ve makbûlden tecavüz edip enyar-ı tecelliyyat-ı ilâhiye varılması ve nur u tecelli-i zât-ı ehadı pertevinde mahv ve fâni olması ve baka-yı ehadiyyetle âki ve cem'i esma' ve sıfat-ı ilâhi ile mütehakkak olmasıdır. Kemâl-i hakiki fi nefs-el-emir oldur ki mertebe-i ıtlak ve sekirden makam-ı takyit ve mahve tenezzül ederek müsterşit ve müstaitleri irşat eyliye.»

KEMALİYYE-İ HALVETİYYE (كمالية خلوتيه) [*Sof.*] Halvetiyye şubesinin Bekriyye kolundan meydana gelen üçüncü kolun adıdır. Kurucusu Şeyh Muhammed Kemaleddin'dir. Muhammed Kemaleddin Bekriyye kolunun müessisi Şemseddin Mustafa ül-Bekri'nin oğludur. 1140 (1727) de Kudüs'te doğdu. Zamanındaki âlimlerden ders okuduğu gibi tarikata da babasından inabe alarak girdi. Hilâfeti de babasındandır. Bâtın ilminde büyük bir şöhret kazanmıştır. Aynı zamanda şairdi. 1199 (1784) da Gazze'de ölmüş oradaki türbesine gömülmüştür. Eserleri olduğu gibi divanı da vardır.

KEMAN (كمان) [*Ok.*] Yay demektir. Bunun yerine «Kavis» de kullanılır. Okcu, ok atmakta mehareti olanlara «Kemankeş denilirdi.

Kemân-ı cevrini çekmek ümidin itme gönül
Kemân-ı sahttır ol gördüğün kepade değil
Nabi

KEMAN BEHA (كمان بها) [*Mal.*] Yeniçeri ocağı nefer ve zabitleriyle acemi oğlanlarına, bostancılara, cebecilere senede bir defa yay bedeli olarak verilen paranın adıdır. Bu para silâhın icadından evvel yay yaptırmak için verildiğinden bu adı almıştır. Miktarı nefer ve zabit başına otuz akça idi. Her sene «lezez» denilen şevval, zilkade ve zilhicce mevacibiyle beraber verilirdi.

Aynî Ali efendi'nin «Risale-i vazife haran ve meratib-i bendegân-ı Âl-i Osman» adlı eserinde 1018 (1609) senesinde 37627 kişi olan ocak heyetine 1128810, 9406 nefer olan acemi oğlanlariyle bostancılara 282180, 5730 neferden ibaret bulunan cebecilere de 171900 akça keman beha verildiği yazılıdır.

KEMANDAR (كماندار) [*Hal.*] Eskiden büyüklerin oklarını taşıyanlara verilen addır.

KEMAN FURUŞAN [*Ok.*] (كمان فروشان) Ok yapıp satanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski vesikalarda geçer.

KEMANİ (كمانى) [*San.*] Keman çalan sanatkârlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KEMANKEŞ (كمانكش) [*Ok.*] Okçulukta mehareti olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Silâhın icadından evvel bir harb âleti olarak kullanıldığı müddetce ok atmayı öğrenenler olduğu gibi sonraları bir spor, bir zevk ve

eğlence âleti olmak üzere ok istimâl olunmuştur. Afrika vahşileri oku hâlâ bir müdafaa âleti olarak kullanıyorlar. Şimdi heveslisi kalmıyan okçuluk bundan seksen yüz sene evvel epeyce müteammim bir halde idi. Hele silâhın icadından evvel bir harb âleti olarak kullanıldığı müddetce Osmanlılar arasında bir çok kemankeşler yetişmiş, içlerinden vezirliğe ve sadrazamlığa kadar yükselenler bile olmuştur. Adını Galata'daki mahalleye koyduran «Kemankeş Kara Mustafa Paşa» o cümledendir.

İyi ok atabilmek kolay bir şey değildi. Epeyce mümareseye mütevakkıftı. Karşılarındaki düşmanlar da aynı silâhla mücehhez olduklarından düşmana galebe ancak bunda büyük bir maharete tevakkuf ediyordu. Onun için uzun talimler, mümareseler yapılır, okla her attığını vuran okçular yetiştirilirdi. Ok harb âleti olduğu müddetce kışlalarda mevcut tanınmış kemankeşler tarafından öğretilirdi. Askerlikle alâkası olmayıpta ok atmayı öğrenmek istiyenler bir okçuya çıraklık etmek suretiyle öğrenirlerdi.

Osmanlılarda ok bir harb âleti olmak üzere hierî bin tarihlerine (milâdî on altıncı asır) kadar kullanılmıştır. Bununla beraber sonraları bir spor âleti mahiyyetinde kalan okçuluğa heves edenler arasında padişahlar da vardı. Osmanlı padişahlarından oka merak eden son padişah Sultan Abdülhamit'di. Kemankeş elan Sultan Aziz ok meydanına çıkar, diğer okçularla birlikte ok atardı. Ok meydanı tâ Fatih zamanından itibaren okçuluğa tahsis edilmiş idi. Padişahlar ve diğer hayır sahipleri buraya câmi, tekke (şimdiki tâbirle kulûp) yaptırmışlar, okçularla gelen misafirlere yedirilmek üzere taamiyye de bağlamışlardı. İçtimalardan hoşlanmıyan İkinci Abdülhamit devrinde ok meydanı eski şerefini kaybetmiye başladı, git gide söndü.

Okçu olmak istiyen kemankeşlerden birinden ok atmayı öğrenirdi. Öğrendiğini bir heyet huzurunda isbat etmek lâzım gelirdi. Ok atışında hazır bulunanlar sonradan «Şeyh-ül-meydan» (kulüp reisi) ın huzurunda ok attığını isbat ederlerdi. Bu; hususi merasimle yapılırdı. Dört şahidin şehadetiyle ehliyyeti tebeyyün eden ok atıcısına şeyh-ül-meydan'ın izniyle üstadı tarafından «Kemankeş sırrı» söylenir, ve ondan itibaren kendisi kemankeş sayılırdı.

Bu merasime «Kabza almak» denilirdi. Kabza alan okçu ok meydanında bulunmıya, müsabakalara girmiye salâhiyyet kazanırdı.

Kemankeşler için eserler de yazılmıştır. Üniversite kütüphanesinde yazmalar arasındaki 2694 numaralı İbrahim'in «Türk kemankeşleri» adlı eseri bunlardan biridir.

Tazelikte hem kemankeş hem tüfenk endâzdır.
Hazret-i Sultan Marat kahreman manzer gibi.
Sabit

KEMANKEŞ SIRRI (کمانکش سری) [*Ok.*] Ok atmayı öğrenmek, mâruf tâbiri ile kemankeş olmak istiyene kabza alırken üstadı tarafından kendisine tevdî olunan sır hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu sır üstad tarafından tâlibin kulağına söylenirdi Ne olduğu açıklanmadığı için «Sır» denilen bu vasiyyetin neden ibaret olduğunu bazıları tahkik etmek istemişler, açıkça ortaya koyamadıkları bu keyfiyyet için bazı tahminlerde bulunmuşlardır. Bunlara nazaran sır okçuluğa müteallik âyetlerden ibarettir. Kur'anda okçuluk hakkında iki âyet vardır. Onlardan biri «قاب قوسین او ادنی» diğeri de, «ومارمیت اذرمیت ولکن‌الله رمی» âyetleridir. Üstad bu âyetleri okçuluk kabzasını alanın kulağına okur, ve bu iki âyet kemankeş için bir sır olurdu.

KEMAYAR (کمیار) .[*Mes*] Mağşuş, ayarı eksik paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kem; farsça aslından eksik, noksan, ayar da Arapça altın ve gümüşün safiyetini bildiren mikyas demektir. Ayar Araplarca uyar suretinde kullanılmakta ise de dilimizde ayar denilir.

Üç sülüse bir kara kuruşa bozdu rüzgâr
Birisi kalp, biri kızıl, birisi zayıf
Sarraf-ı dehr dedi görünce bu hâleti
Üç sülüs kem' ayarına lânet, kuruşa yüf
Nabi

KEMEND (کمند) [*San*] Öldürülmek istenilen adamın boynuna atılıp sıkılmak suretiyle canına kıyılma işinde kullanılan ilmikli ip adıdır. Kemend; Farsça ilmik, bağ, düğümlü ip demektir. Kement başı sert atları tutmak için şimdi bile kullanılır.

Tuttular o iki derd mendi
Taktılar ayağına kemendi
Galip Dede

§ [*Ok.*] Yaya mukavves (kavs şeklinde) şekil vermekte kullanılan âletin adıdır. Üç parmağa yakın ende kuvvetli şerit veya kayışın iki başına birer demir halka geçirilmekten ibaretti. Yayın birer ucu bu halkalara geçirilerek bükülür, o vaziyyette kalmak için bir müddet bırakılarak tamamiyle mukavves hal alınca kement çıkarılırdı.

KEMER (کمر) [*Sof.*] Kadirî tarikine mensup olanların bellerine sardıkları bir nevi

kuşağın adıdır. Bu kemer sekiz on santim genişliğinde çuhadan yapılır ve ön tarafına parça parça dikilmiş meşinin üzerine üç sıra halka takılırdı. Kemerin öteki ucuna çengel konulur ve bu çengeller halkalara takılıdır.

Bu kemeri şeyhlerle biy'at almış dervişler bellerine kuşanırlardı.

§ [*İlm.*] Medreselerde talebe arasından işlere bakmak üzere seçilen birine verilen addır. Kemer adı verilen bu talebe medresedekilerin çorbalarını imaretten alıp medreseye getirdiği gibi diğer işlere de bakar, müderrisle talebe arasında murahhaslık vazifesini de görürdü.

KEMER BAŞI (کمر باشی) [*İlm.*] Medresedeki talebenin ele başısı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Talebenin şikâyetleri sırasında önlerine düşer, çok defa talebeyi ayaklandırdığı da olurdu. Onlardan birisi için söylenen manzume:

Fadulsun ey kemer başı fodlayı beğenmezsin
İmarette pişen zerdeyle zırvayı beğenmezsin
Baban kelp oynatırken bir zamanlar balmayıp mayman
Sen ey çingâne oğlan ayda bir âyı beğenmezsin
-Lâ-

KEMER BESTE (کمر بسته) [*Sof.*] Bektaşilere mahsus tâbirlerdendir. Nasip alıp tig-i bentle beli bağlanan demektir. Elden, dilden, belden bağlılık alâmetidir. Hazret-i Ali'den kemer kuşandıklarına tarikat an'anasince inanılan onyedi kişi hakkında da kullanılır.

KEMERE ASTARI (کمره آستاری) [*Bah.*] Üzerine kemere başlarını bindirmek için geminin etrafını saran kuşağın adıdır.

KEMERE ÇELİKLERİ (کمره چلیکلری) Bite ve ırgat ve direklerin ağırlık ve tazyikini bütün kemerlere dağıtmak için kullanılan ve baştan kıça doğru bir kemereyi diğerine bağlıyan kısa ağaç kıt'alarının adıdır.

KEMERELER (کمرلر) [*Bah.*] Geminin yanlarını biribirine bağlamak ve güverteyi sağlamak için geminin uzunluğuna amuden ufkî olarak konulan ağaç veya demirlerin adıdır.

KEMHA (کمخا) [*San.*] Bir nevi ipekli kumaş, havsız kadife adıdır. Leylâ hanım hatıratında (Harem ve saray âdat-ı kadimesi) bunun için şu izahatı vermiştir: «Ya yekrenk yahut başka zemin üzerine büyük yapraklar, dallar dokunmuş nakışları atlas gibi kalın ipekli yerli döşemelik kumaştır»

Dokundukları yere göre isim alırdı. İstanbul kemhası, Bursa kemhası gibi. Avrupa'dan getirilenlere «Kemha-i frengî» denilirdi.

Libasında değildir nakş-ı kemha pençe resminde
Benim dest-i ümidimdir ki damanında kalmıştır
Lisanî

KEMHA BAFAN (کمخا بافان) [*San.*] Bir nevi ipekli kumaş, havsız kadife olan kemha dokuyanlara verilen addır. Bafan; dokumak manâsına gelen Farsça Baften mastarından gelir.

KEMHACI (کمخاجی) [*San.*] İpekli kumaş yapanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Kadifeci», «Sandalcı», «Dibacı» olmak üzere üç kısma ayrılırlardı. Her birinin «Kemhacılar Kethüdası»na tâbi birer bölük başısı vardı. Bunların yaptıkları şeyler Avrupa'da yapılan benzerlerinden aşağı kalmazdı. Hattâ bunlar daha sağlam ve daha hoştu.

KEMHACILAR KETHÜDASI (کمخاجیلر کتخداسی) [*San.*] Kemha denilen ipekli kumaş yapan esnafın kâhyası hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kemhacı esnafı «Kadifeci,» «Sandalcı,» «Dibacı» olmak üzere üç kısımdı. Bunların her birinin birer bölük başısı olduğu gibi hepsinin de «Kemhacılar Kethüdası» adlı bir kâhyası vardı. Kemhacılar kethüdası esnaf tarafından intihap edilir, hükümet tarafından tasdik edilirdi. Esnaf arasındaki anlaşamamazlık onun reisliği altında bölük başılardan mürekkep olmak üzere yapılan toplantıda halledildiği gibi hükümetle esnaf arasında da bir vasıta idi.

KEMİK CİLÂSI (کیمك جلاسی) [*Mim.*] Taş ve mermerler üzerine perdah yapıldıktan sonra parlatmak için paça kemiği yakılarak hasıl olan tozla yapılan cilânın adıdır. Fennî cilâların keşfinden sonra kullanılmaz olmuştur.

KEM MAYE (کم مایه) [*Hal.*] Yaratılışı kötü, mayası bozuk, alçak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Nadir bulunur tıynet-i kâmilde kusur
Kem mayeden eyler ne ki eylerse zuhur
-Lâ-

KEMTER (کمتر) [*Hal*]. Âciz, hakir manâsına gelir bir tâbirdir. Kemter; Farsça pek nakıs, ziyade eksik demektir. Büyüklere yazılan kağıtlarda kullanılırdı.

KENAR MAHKEMELER (کنار محکمه لر) [*İda.*] Şimdiki Sulh mahkemeleri gibi ufak tefek dâvâlara bakan mahkemeler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu mahkemeler yalnız İstanbul'da vardı.

KENAR MAHKEMESİ (کنار محکمه‌سی)[*İlm.*] Kadılıklara bağlı bulunan ve nâib marifetiyle idare olunan, mahkemeler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Çıksam ba gavtagâh-ı kazadan selâmete
Tövbe kenar mahkemesinde niyabete
Seygid Vehbi

KENDEKÂRAN (کندەکاران) [*Sar.*] Kalemkâr nanâsına gelir bir tâbirdir. Kènde; Faraça hendek demektir. Hassa sanatkârları arasında bunların da adı geçer.

KENDÜM KÖFTE (کندم کوفته) [*San.*] Dövülmüş buğdayla kıymanın karıştırılması suretiyle yapılan bir nevi köftenin adıdır. Kendüm; Farsça buğday demektir. Türkçesi «Çiğ köfte» dir. Bu köftenin sarayda padişah için yapıldığı «Başbakanlık arşivi»ndeki (Saray numara 72, tarihi 1235) vesikadan anlaşılmaktadır.

KENDÜM KÛP (کندم کوپ) [*Vak.*] İmaret ve hastahane gibi hayır müesseselerinde sarfolunan buğdayları döğüp hazırlıyana verilen addır. Vakfiyelerde geçer.

KENNAS (کناس) [*Sof.*] Mevlevî tekkelerinde abdesthana temizleyicilere verilen addır. Bunun yerine (Âbrizci) de kullanılırdı.

Arapça bir kelime olan «Kennas»ın lügat manâsı süpürücüdür. «Mükemmel Osmanlı lügati»nde «Süpürücü, ferraş kenise hâdimi» suretinde târif olunmuştur. «Kamus-u Türkî» de: «Kens»den süpürücü, süprüntücü, çöpçü» izahatı vardır.

«Kamus»da «Elkünnase» kelimesi için şöyle deniliyor: «Elkünnase kâfın zammiyle süprüntüye denir. Şârih der ki gariptir ki müellif künnaseyi zikredip me'hazından müsamaha eyledi. Me'hazı kensdir ki kâfın fethi ve nun'un sükûnuyledir. Süpürmek manâsına. Yukalü Kens-ül beyt ve Kennase Kûfe'de bir mevzi adıdır ve Araplar bununla bazı kimselere tesmiye eylediler.»

Yine «Kamus»da «kenise» kelimesi şöyle izah olunmuştur: «Elkenise sefine vezninde Yehud kavminin yahut Nasara'nın yahut küffarın yani müşrik taifesinin ibadetgâhına dinür ki mescid-i İslâm menzilindedir Mütercim der ki keneşt farisî muarrebidir ve kilise kenise muharrefidir ve kenise Arabî olmak dahi muhtemeldir.»

Bu izahlara göre «Kennas» süpürücü, temizleyici demektir. Vakfiyelerdê geçer.

KENZ-I MAHFÎ (کنز مخفی) [*Sof.*] Gayb-ı mutlakta meknûn olan hüviyyet-i Ehadiyye yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu; gizlilerin en gizlisidir. Tâbirin lügat manâsı gizli hazinedir.

KEPADE (کپاده) [*Ok.*] Kolay çekilir, kirişi gevşek tâlim okunun adıdır. Bunu okçuluğa yeni başlıyanlar kullanırlardı.

Elinde kavs-ı kaside kepâde olmuştur
Kepâdemi çekmez lik değme bir kavvas
Ruhi

Kepaze suretinde de kullanılır.

Kaab-ı kavseynde kimdir ki kepâzekeş ola
Enbiya ol çile-i sahte değildir erbap
Fazıl

KEPÂDE KEŞ (کپاده کش) [*Ok.*] Okçuluğa yeni başlıyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kepâde; kolay çekilir tâlim oku, keş dê, Farsça çekmek manâsına gelen keşiden mastarından çekici olduğu için tâbirin manâsı kepâde çeken, kullanan demek olur.

KERAHET-İ TAHRİMİYYE (کراهت تحریمیه) [*Fık.*] Faili (yapanı) azaba lâyık olmasa da itaba müstahak ve şefaattan mahrum olan fiile râci kerahet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça kerahêt; hoşa gitmemek, iğrenmek demektir.

KERAHET-İ TENZİHİYYE (کراهت تنزیهیه) [*Fık.*] İşlenmesinde azap ve kerahet-i tahrimiyye kadar itap olmıyan fiile râci kerahet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kerahet; Arapça hoşa gitmemek, iğrenmek demektir.

KERAMET (کرامت) [*Sof.*] Evliya-ul-lahtan sâdır olan hârikulâde haller ve sözler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Peygamberlerden zuhûr eden bu türlü şeylere «mucize» denilir. Eğer o hârikulâde şey imana ve salih amele mukarin olmazsa «istidraç» adı verilir.

Hususi kütüphanemde sofiye ıstılahlarına ait yazma bir mecmuada «dâva-yı nübüvvete mukarin olarak zuhûr eden hâlâta lisan-ı şeriatte «mucize», şeriatin birine münkat olan nüfus-ı zekiyye ashabından zuhûr edene de «keramet» denir» suretinde izah olunmuştur.

Değerli müdekkik Abdülbaki Gölpınarlı «Kâmilden zuhûr eden hârikulâde şeyler» suretinde tarif ettiği keramet için (Kaygusuz; İstanbul, Bürhaneddin Matbaası, sayfa 140) şu tafsilâtı vermiştir:

«Keramet, ikiye ayrılır: «Keramât-ı kevniyye» tabiî kanunlara (Âdet-ul-lah) muhalif şeyler. «Keramât-ı ilmiyye»; insanların kalbine tasarruf ve irfana ait eserler. Birinci kısma «keramât-i faniye», ikinci kısma «eser ve ke-

ramât-ı tabiiyye» derler. Sofiyeye, bilhassa Melâmî - Hamzavîlere göre birinci kısım merduttur ve «hayz-i rical» diye anılır. «Sohbetname» de «Hasan-ı Kabaduz»a sûal eylemişler ki keşf ve keramet-i suriyyeye mütaallik Husam-ı Mükemmil'den ne gördünüz ve ne işittiniz? Buyurmuşlar ki ol evfak-ı akl-ı hasdan akl-ı hasın hilâfı bir nesne görmedim ve işitmedim» ve «keramet, mertebe-i hayvaniyyeden naşidir. Ama dânâdan (âlim, ârif) suduru dânânın sair kemalâtına nispet fazladır. Cemi' hayvan uruş-ı ilâhiyyelerinde keramete mazhardırlar. Havada uçmak, deryada yüzmek ve gecelerde görmek gibi» sözleri nazara şayandır.»

Eylemez keşf-i kerâmet ilm-i ihfâdan kaçar
Mahrem-i Hak olan eyler sırrını pinhan Dede
D. Z. Ahmet B.

KEREMSUT (كرمسود) [*Kıy.*] Bir nevi ipekli kumaşın adıdır. Alaca gibi bu da Halepte dokunurdu.

KEREVET (كروت) [*San.*] Tahtadan yapılan ve üstüne minder ve şilte konularak oturulan veya yatılan az yükseklikteki seki adıdır. Rumca κραβατ'es den alınmadır. Bunların taşdan olanlarına «mastaba» da denilir. Üstünde minderi olanlara «sedir» tâbir olunur.

KERKEÇ (كركچ) [*Mim.*] Eskiden muhasara olunan kaleleri tazyik etmek ve top ve tüfekle dövmek için dışarısına yapılan kule ve tabyalara verilen addır.

KERMANÎ (كرمانى) [*San.*] Eskiden Kerman'da yapılan demir işleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KERRAT CETVELİ (كرات جدولى) [*Arit.*] Birden ona kadar adetlerin kendi aralarında hâsıl-ı zarplarını bildiren cetvelin adıdır.

KERRÂKE (كراكه) [*Kıy.*] Yünden ve softan ince cübbe adıdır. Padişahlarınkiler samure kaplı, cevahir çaprastlı idi. Bunun üzerine de ya kapanice denilen kolsuz ve önü çaprastvâri, kaytanlı, yakası enli, veya mücevher şemseli, büyük yakalı kürk giymek âdetdi. Kadınlar umumiyyetle çitariden, sevaiden, geziden entari giydikleri halde ona kerrâke ismini vermezler, yapılışına göre iki etekli, üç etekli gibi adlar verirlerdi. Ahmet Vefik Paşa «Lehçe-i Osmanî» nin ilk tab'ında «dar cübbe, Kadın cübbesi» ikinci tab'ında da «Sof kumaştan üstlük-büyük örtü-Vehbi'nin kerrâkesi, müstâmel fersûde» suretinde izah etmiştir. Halil Nihat beyin «Nedim Divanı'nın lügatcesindeki tarifi de şöyledir: «İnce softan hafif ve dar üstlük libası ki vaktiyle tarik-i ilmi kıyafetinde giyilirdi.»

Bir cüvankaşî sarık sarmış efendim başına
Sürme çekmiş ıtr-ı şâhîler sürünmüş kaşına
Şimdi girmiş dahi tahmînimde onbeş yaşına
Gül ganaklı gülgülü kerrâkeli mor hâreli
Nedim

KERRENAY (كرنای) [*Mus.*] Eski çalgılardan birinin adıdır. Tunç yahut gümüş bir borudan ibaretti. Evliya Çelebi seyahatnamesinde (cilt-1, sayfa 641) çıkardığı sesin himar sadasına (eşek sesi) benzediğini, (Dördüncü Murat)ın Revan hanıyle (Revan)dan getirdiğini yazar. Eski zamanlarda mehterhanelerle mevlevî tekkelerinde çalınırdı. Ziya Şakir «Mevlevîlik» hakkındaki eserinde şunları yazmıştır: «Bu terennümlerde ekseriya diğer saz ve ahenk âletleri de refakat ediyordu. (Şeştar) ve (nây) dan sonra (kerrenay) geliyordu. Kerrenay, tok sesli bir musiki âleti idi. Bugün adı bile unutulmuş olan bu ağız sazı, bildiğimiz (zurna) ve yahut (klarnet)e benziyordu. O devrin (Mehter) denilen resmî hükûmet (bando) larında kullanılan bu âlet de Hazret-i Mevlâna'nın tertibettiği saz âlemine girmişti. Bu sazlara (kudum), (nakkare) ve (Halile)de iştirâk ediyordu.»

Gâlip penâh-ı fakre gir, abdal meşrep ol
Al kerrenayı destine çal, rüzgâra yaf
Şeyh Galip

KERTE (كرته) [*Öl.*] «Ayak»ın küsuratından birinin adıdır. Altı kerte bir «Hat», on iki hat bir «Parmak,» on iki parmak da bir «Ayak» tır.

KERTENKELE TORNOSU (كرتنكله تورنوسى) [*Bah.*] Eskiden harp gemilerinde filika mataforalarının dik ventoralarının donattığı çanaklık altlarındaki kamçılı tornolara verilen addır.

KERVAN (كاروان) [*Hal.*] Eskiden kara nakliyatını yapan katar, kafile yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça kârban, kârvan'dan alınmadır. Bu nakliyat deve, at, katırlarla ve daha ziyade develerle yapılırdı.

Kervanlar iki nevi idi: Ağır kervanlar, hafif kervanlar.

Ağır kervanları teşkil eden develerin her biri beşer altışar kantar yük kaldırırdı. Hafif kervanların develeri ise üçer kantar yük taşırlardı. Bir kantar 44 okka, 57 kilodur.

Ağır kervanların en büyükleri senede bir kere Şam'dan ve Mısır'dan eşya ve hacı götüren Hicaz kervanları idi. Şam kervanı mal ve eşya ile beraber altmış yetmiş bin kişi, Mısır kervanı kırk elli bin kişi taşırdı.

Bu kervanlar kışın yalnız gündüzleri yürürler, geceleri dinlenirlerdi. Yazları öğleden beş saat sonra kalkıp geceleri giderler, güneş çıktıktan iki saat sonra dururlardı.

Kervanlar Şam'dan Mekke'ye altmış bir günde varırlardı. Bunlar hac mevsimi geçince hacılarla beraber Arabistan'dan mal alarak dönerlerdi.

Bu iki kervandan başka yalnız mal taşıyan Hind ve İran kervanları vardı. Hind kervanları Efganistan ve İsfahan yolunu takip ederek Bağdat'a ve Bağdat'tan Halep'e gelirlerdi.

İran kervanları Isfahan'dan Tahran'a, Tiflis ve Erzurum'a uğrayıp Trabzon'a inerlerdi. Böylece Trabzon'a gelen tüccar eşyasını gemiler alıp İstanbul'a nakliederlerdi. Bu kervanlar Halep'ten, Trabzon'dan Türkiye ve Avrupa mallarını alıp geldikleri yollardan dönerlerdi.

Şarkın Tokat, Ankara taraflarının mallarını taşıyan hafif kervanlar Üsküdar'a, Sinop'a, Samsun ve Anadolu'nun sair iç mıntakalarının nakliyatını yapan hafif kervanlar İzmir'e, Bursa ve civarındaki kasabaların kervanları da İzmit, Bandırma ve Gemlik'e inerlerdi.

Rumeli'de Bulgaristan ve Sırbistan malları en ziyade Tuna yoluyle Karadeniz'e, Balkanların gerisindeki Filibe, Sofya, İslimye, Edirne gibi sancakların malları kısmen Meriç yoluyle nehren ve kısmen manda arabalarıyle, kervanlarla Burgaz'a, Tekirdağı'na ve İstanbul'a inerlerdi. Gümüleine, Serez ve Drama'nınkiler, Makedonya'nın Üsküp, Pirzren ve Kosovanınkiler Selânik'e, Arnavutluk ve Yanya'nınkiler Preveze'ye, Golosa ve Avlonya'ya, Bosna ve Hersek sancaklarınınkiler kısmen Sava ve Belgrat'dan itibaren Tuna yoluyle Karadeniz'e ve kısmen kervanlarla Ragoza'ya, İşkodranınkiler katırlarla ve gölden kayıklarla iskelelere indirilirdi.

Kervanlar temmuz ve ağustostan başka aylarda, muayyen vakit ve zamanlarda gidip gelirlerdi.

Bütün bu kervanlar için senede yüz, yüzelli bin kadar deve kullanılırdı. Kervanlar günde 32-33 mil giderlerdi. Nakliye ücreti mevsime ve eşyanın az ve çokluğuna göre her batman (6 okka, 8 kilo) için günde doksan para ile üç kuruş arasında iner, çıkardı.

Fransız elçisi Tavernier, seyahatnamesinde kervansarayları anlatırken bunlar arasında yolculuk yapanların nasıl seyahat ettiklerini uzun uzadıya anlatıyor: «Bunlar ya kervanla, ya on on iki kişilik kafilelerle, yahut yalnız tek bir rehberle yola çıkarlar. Bunlardan en emini bir kervana katılmaktır. Fakat kervanla seyahat daha uzun sürer, çünkü katırlar, hele deve çok ağır gider. Küçük kafilelerde ise at, bir kervanın iki günde alacağı yolu bir günde alır. Kervanlar, geçilmesi lâzım gelen boş arazide çetelere karşı korunmak için muayyen yerlerde toplanan birçok tüccardan mürekkep büyük silâhlı kafilelerdir. Bu geçilen yerlerden bir kısmı tamamen boştur. Tüccarlar aralarından birini «kervanbaşı» seçerler. Yolculuğu düzenliyen, konakları ve merhaleleri tâyin eden odur. Kervanın ileri gelenleriyle beraber, yolda çıkacak herhangi bir çekişmede hakem olur.

«Kervanlar iki türlüdür. Bir kısmında esası develer teşkil eder. Arabalar oldukça masraflı olduğu için en ucuz taşıt develerdir. Bunlardan bazıları üç, bazıları beş beygir yükü taşıyabilir. Fakat bu deve kervanlarında tüccarın kendileri için satın aldıkları atlar ve katırlar da vardır. Eğer tüccarlar yol için binek hayvanı satin almamışsa, bu kervanlarda onların binmesine mahsus kira beygirleri de vardır. Uşaklar en az yüklü olan yük atlarına binerler. Devecîler - çok kere - küstah adamlardır. Kendilerini cezalandırmak imkânı yoksa son derecede aksilik ederler. Fakat şehirlere gelince kadıya şikâyet edince haklarında takibat yapılmaktadır.

«İki kervansaray arasında yol uzunsa kervanlar açık havada konaklarlar. Bunlar çok kere su kenarları veya kaynak yerleridir. Kervan her zaman geceleyin daha çok yol alır, gün doğarken konağa ulaşılır. Çünkü karanlıkta çadırları kurmak, atlara bakmak, yemek pişirmek çok güçtür. Yürüyüş sırasında deve katarlarının iki tarafından silâhlı atlılar giderler Bu suretle kervan, gerek yolda gerek karargâh kurduğu zaman âdeta bir ordu manzarasını alır ve çok büyük bir saha kaplar. Türkiye'den İran'a giden kervanlarda develer yedişer yedişer kafile halinde giderler. Onlar küçük parmak kalınlığında bir iple biribirlerine bağlanmışlardır. Bu ipin bir ucu önden giden devenin sağrısına bağlıdır. Öteki ucu ardından gelen devenin burun deliklerinden geçirilir. Bu ipin düğümlerini çözmek çok kolaydır. Çünkü önden giden deve ürker veya kapaklanırsa arkadaki devenin rahatsız olmaması için bu düğüm hemen çözülebilir. Düğüm sıkı olsaydı böyle bir hâdise arkadaki develeri de sürükler ve düşürebilirdi Yedi develik katarın başında yürüyen deveci birinci deveyi ipinden tutmak ve ipi omuzundan geçirmek suretiyle kendi katarını idare eder ve ötekilerin ardından geldiklerini

öğrenebilir. Bunun için de sonuncu devenin boynunda bir çıngırak asılıdır. Deveci çıngırak sesini işitmiyecek olursa ipin, boğumunun çözüldüğüne hükmederek katarını kontrol eder. Yedinci deve zahireyi taşır. Eğer bu tüccarın kervanda altı develik yükü varsa ona mutlaka yol eşyası, mutfak takımları için bir deve verilir. Yükü üç develik ise yarım deve yükü eşyası alınır. On on iki deve yükü eşyası varsa, fazla yükü için kira alınmadan bir kısmı diğer develere konur. Tüccarlar uşaklariyle beraber, hele karanlık gecelerde develerinin yanısıra yürürler veya atlariyle giderler. Çünkü bazan öyle kurnaz hırsızlar olur ki, hareket halindeki bir katarın iplerini keserek develerden birini aşırırlar. Gerek deveciler, gerek tüccar, gerek uşakları bundan dolayı gece seferde uyumamalıdır. Bunun için de şarkı söyliyerek, tütün içerek ve işlerinden bahsederek uykularını kaçırırlar. Hırsızlardan korkulmıyan yerlerde kervan sahipleri küçük bir kafile halinde önden giderler ve sıra ile hepsi birer birer uyur.

«Kervan, en temiz ve düzlük yerlerde, su kenarlarında konaklar. Güneş doğuncıya kadar bekçiler eşyayı gözetler. Hareket zamanı yaklaşınca kervanbaşına haber verirler, o da herkesin atlarını eğerlemesi için bağırmalarını emreder. Yarım saat sonra kervan yola koyulur. Herkes daha akşamdan hazırlanır. Çünkü geride kalmak - hele emniyetsiz yerlerde - çok tehlikelidir. Yolcular omuzlarına iki çanta biçimindeki heybelerini alır. Ata bindikleri zaman bunları atın sağrısından iki tarafa doğru sallandırırlar. Kahvaltı edecek bir konağa gelince, yere büyük bir halı sererler. Ortaya herkes kendi yiyeceğini koyar, bu suretle yemek birlikte neş'e ile yenir. Yolcular kervanın hareketinden önce birtakım yol levazımını hazırlamak zorundadırlar. Su veya içki kabları, mataralar bunlardandır. Herkes matarasını eğerinin yanına asar. Kervan, duracağı yere yaklaşınca, herkes yerini almak için koşuşur. Yağmurlu havalarda çadır kurulurken su basmaması için çukurlar açılıp etrafına taşlar konur. Eşyanın üzerine kilimler atılır. Uşaklar çadır etrafındaki çukuru hazırlar, hava iyi ise çadır yemekten sonra ağır ağır kurulur.»

KERVAN BAŞI (كاروان باشى) [*San.*] Kervanı sevk ve idare edenlerin başına verilen addır. Kervanın hayvanlarını süren ve kervana rehberlik edenlere «kervancı» denilir.

KERVANCI (كاروانجى) [*San.*] Kervanın hayvanlarını süren ve kervana rehberlik edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunların başlarına «kervan başı» denilir.

KERVANSARAY (كاروانسراى) [*Mim.*] İşlek caddelerde, konak yerlerinde, ticaretgâh şehirlerde yolcuları barındırmak, kervanları dinlendirmek, malları sahiplerine ve tüccara teslim edinceye kadar muhafaza eylemek için som kârgir olarak yapılan binalara verilen addır. Yine bu işi görmek için hanlar vardı. Yalnız İstanbul'daki hanlar büyük küçük kırk kadardı. Meşhurları Valide hanı, Vezir hanı, Çuhacılar hanı idi. Hanlarda tüccarların, sarrafların odaları vardı. Bekârlar ve yolcular da bu hanlarda oda tutup kalırlardı. İstanbul hanlarında 2500-3000 kişilik yer bulunurdu.

Hanlara gece olsun, gündüz olsun kadınlar yalnız başlarına gidemezlerdi. Ya han kâhyası veya oda başısı refakat ederek kadınları istedikleri kimselerle görüştürürler ve konuştuklarını dinlerlerdi.

Kervansaraylar çok metin bir surette yapılırlardı. Şekilleri mustatil, ortaları geniş bir havlu idi. Bu saha malların, yüklerin, develerin indirilip yıkılmasına mahsustu. Binanın iç duvarlarına bitişik takriben üç kadem yüksekliğinde ve dört kadem eninde bir sed vardı. Kervancılar bu sedlere geceleri hayvanlarının örtülerini sererler, eğerlerine yastık gibi dayanırlar, yağmurluklarına sarılarak uyurlardı. Ana duvarlarında, sedler hizasında ocaklar vardı. Kervancılar oturdukları yerde bu ocaklarda yemeklerini pişirirlerdi. Develeri sedlerin halkalarına bağlarlardı. Hayvanların başları ile develerin başları hemen bir hizada bulunurdu.

«Eski Türk cemiyyetinin en mühim kurumlarından biri ve Türk mimarlığının en sağlam yapısı olan kervansaray için değerli profesör Himi Ziya Ülken «Kervan ve Kervansaray» başlıklı kıymetli yazıda (Yeni Sabah, 14 mart 1949) şu tafsilâtı veriyor :

«Ortaçağ'da şehirler arasında gidip gelme şimdiki gibi kolay değildi. Yer yer ferman okuyan göçebeler, başkente baş kaldıran Beyler eksik olmazdı. Doğunun derebeyleri Batınınkilerden çok farklı olmakla beraber, yine de zaman zaman merkezin emirlerine karşı koyarlardı. Böyle bir durumda, yine de memleketi baştan başa geçen kervanlar eksik olmazdı.

«Alış veriş, göç veya elçilik için gidip gelen kervanları yolları üstünde konaklamak, korumak işlerini üzerine alan kervansaraylar yalnız otel, han, auberge değil, aynı zamanda birer kale idi. İçlerinde uzun müddet barınılabilir, ansızın gelen baskınlara karşı korunulabilir, şayet haydutlar kuşatmayı uzatırlarsa istif edilmiş erzakla beslenilebilirdi. Memleketin dört bucağını biribirine bağlıyan bu ker-

vansaraylar Batıda olduğu gibi derebeylerinin kafa tutması için olmayıp halkın korunması için yapılmış âdeta birer şato idi. Timarların, eşkincilerin, kadı hükümlerinin set çektiği derebeyi zorbalığını kervansaraylar büsbütün imkânsız bir hale getirirdi.

«Bu yapıların en güzelleri Selçuk devrinde yapılanları idi. Bunlar Anadolu'nun her yanında ve İran - Suriye yolu üzerinde taştan, çok sağlam binalardı. Barınmak, korunmak için yapıldıkları halde çok güzel ve süslü olmaları da unutulmazdı. Cümle kapıları, camilere taş çıkartacak kadar heybetli olurdu. İç duvarlarını zengin dekorlarla süslerlerdi. Avlularının ortasına yaptıkları mesçitleri bazan hiçbir yerde raslanamıyacak kadar zarifti. Bununla beraber dış duvarlarında, mazgalları ve burçlariyle, dümdüz taş yüzleriyle tam bir kale manzarası vardı. Bu bakımdan da Batı'nın Donjon ve şatolarını çok hatırlatmaktadırlar.

«Beylikler devrinde (Selçuk devleti parçalandıktan sonra) yine güzel kervansaraylar yapıldı. Fakat son yüz yıllara doğru bunlar küçülmeğe, sanat değerini kaybetmeğe başladı. O heybetli taş yapıların yerine kireç sıvalı kerpiç hanlar geçti. Cümle kapılarının güzelliği kayboldu. Yollar eminleştikçe, şehirler büyüdükçe onlara lüzum kalmadı ve kervansaray denen âbideler tarihe maloldu. Bununla beraber yakın zamanlara kadar bu eski binalardan faydalananlar oluyordu. Çoğunun harap olmaması devir devir az çok tamir görmesindendir. Bazıları son zamanlarda sürülere ağıl vazifesini gördüğü için yatıp kalkacak yerlerinden eser kalmamış ve içleri mezbele haline gelmiştir. Geçen yaz Antalya yakınında bunlardan Kırkgöz ve Susuz hanlarını gördük. Şimdi gübreyle dolu olan bu binaları temizlemek, yolcu yataklarının bulunduğu revaklarının altına ahşap kerevetler kurmak, köyleri biribirine bağlıyan bu binaları pazar ve panayır yerleri haline getirmek kabildir. Hem bu güzel eserler canlanmış, hem de onlar işe yarıyacak bir hale konmuş olur.

«Kervansaraylar türlü biçimlerde yapılırdı. En çok kare ve dikdörtgen (mustatil) plânlı olurdu. Bazan da İran - Türk devletinde görüldüğü gibi sekiz veya on iki köşeli bir plân üzerine kurulanları da vardı. Çoğu bir kattan ibaretti; nâdir olarak ikinci katları da vardı. Büyük bir cümle kapısından avluya girilir, öteki üç kenarından her birinin ortasında birer salon, yahut yolculardan ilerigelenlerin oturması için birer büyük oda vardı. Bu salonların her iki yanında birçok küçük odalar sıralanırdı. Her oda tek bir yolcuya mahsustu. Bu odacıklar avlu hizasından iki veya üç ayak yüksekteydiler ve ahırları arka taraflarında, bazan da odaların içindeydi. Oldukça sıcak olduğu için birçokları kışın büyük bir zamanını bu odalarda geçirirlerdi. Odalar, ahırlar ve salonların üstü tonozluydu. Salonlarda bu tonozlar süslü kubbeler halini alırdı. Ahırlarda her atın önünde bir duvar oyuğu (niş) ile içinde küçük bir pencere vardı ki, buradan kiracının kendi odasından ahıra bakması ve atlarına bakıldığını görmesi mümkündü. Bu oyuklarda kiracıların seyisleri ve hizmetçileri oturabilir ve burasını mutfak gibi kullanabilirlerdi.

«Kervansaraylar idare bakımından iki tipe ayrılıyordu. Bir kısmı vakıflı idi ki bunlara yolcular parasız olarak alınıyordu. Şifahane, maristan, bîmaristan, misafirhane tipinde olan bu binalar Batı'da hiçbir zaman raslanmıyan yardım ve şefkat müesseseleriydi. Bir kısmının vakfı yoktu. Onlarda yatıp kalkmak için mutlaka bir ücret verilirdi. Birincileri Budin'den İstanbul'a kadar yol üzerinde pek çok olduğu gibi, İran yolu üzerinde de vardı. Bunlar padişahın anası, kızkardeşleri, vezirler ve bazan «ulema» tarafından yaptırılır; bu nevi kervansaraylarda yolculara eşyalı odalar ve bedava yemek verilir ve işlerine bakılırdı. İstanbul'dan İran'a kadar kervansarayların bir kısmı yine böyle vakıflı ise de çoğu değildi. Burada yolculara yalnız boş odalar verilirdi. Yatacak eşyasını, mutfak takımlarını getirmek yolcuya aitti. Yolcu ucuzca fiatla kapıcıdan veya civar köylerden gelen köylülerden kendisi için yiyecek, atları için yulaf ve arpa, iki konak arasındaki yol için de ayrıca ihtiyat yiyecek alırdı. Köylerde kervansaray odaları için kira verilmez, yalnız şehirlerde verilirdi. Fakat bu verilen para da çok az bir şeydi.

«Kervanlar, tehlike olmıyan zamanlarda içeri girmezlerdi. Avlu ve odalar bu kadar insanı, arabayı ve eşyayı alamazdı. Tam tertibatlı olanlar ancak yüz atlı alabilirdi. Kervan gelince, zengin veya fakir, herkes kendi odasını seçerdi. Çünkü bu binalarda insanların mertebe ve kalite farkı asla göz önüne alınmazdı. Bazan nezaketen veya menfaat düşüncesiyle küçük bir satıcı büyük bir tüccara yerini bırakırdı. Fakat kim olursa olsun bir defa yerleşti mi odasından kimse onu çıkaramazdı. Geceleyin kervansaray kapıcısı cümle kapısını kapatırdı. Her şeyden mes'ul oydu. Kervansarayın etrafında daima bekçiler bulunurdu. Bu malûmatı veren Fransız elçisi Tavernier, büyük seyahatnamesinde, Anadolu ve İran kervansaraylarını anlatırken ikincilerin daha büyük ve

zengin olduklarını söylüyor ve şu satırları ilâve ediyor:

«Bu binalar zenginler için Avrupa'daki otellerimiz kadar elverişli değillerse de, fakirler için - bilâkis - bizimkilerden çok elverişlidirler. Çünkü bu binalara fakirler daima kabul edilir, onlardan para alınmaz, herkes gücü yettiği derecede yiyecek masrafı yapar.»

«Kervan ve kervansaray Ortaçağın en mühim müesseselerinden biridir. Anadolu'nun hayatında o kadar büyük yeri vardır ki halk şairlerinin çoğunda kervana dair zengin şiirler vardır:

Köroğlu, Dadaloğlu, Âşık Garip, Kerem, Âşık Ömer, Karacaoğlan, Dertli ve başkalarında kervan, epik ve lirik şiirlerden bir çoğunun esaslı mevzuunu teşkil etmektedir. Burada onlardan parçalar nakletmeğe makalenin hacmi elverişli değildir. Buna ayrı bir yazıda tekrar döneceğim. Hayatın büyük bir kısmını işgal eden ve bazan maceralarla dolu olan kervan hayatının kahramanlığa, aşka, hasret ve melankoli duygularına mevzu olacak zenginliği vardı.

« Burada kervansaraylar dolayısiyle şu noktayı işaret edeyim ki, Anadolu baştan başa bu âbidelerle doludur. Onları tamir ve restore etmek vazifemizdir. Çoğu kale kadar sağlam olan bu binalardan yalnız hâtıra olarak değil, tekrar han, panayır, pazar olarak faydalanmak kabildir. Geçenlere onların maceralarını nakleden resimli risaleler satmak suretiyle bu binalar dile getirilebilir. Yeni şoseler terk edilmiş kervansaraylardan geçirilmek suretiyle tarihle doğrudan doğruya temasa girilebilir. Bin yıl önce bu topraklara yerleştiğimiz ve göçebeliği yeni bıraktığımız zaman kurulan bu âbideler belediye ve münakalât işlerimize ibret olabilir.»

Değerli müdekkik İbrahim Hakkı Konyalı kervansaraylar için (İstanbul sarayları, İstanbul Burhaneddin matbaası, 1943. sayfa 294-296) şu tâfsilâtı veriyor:

«Kervansaraylar yalnız yollarda kervanların konup geçtikleri yerlerde değil, o kervansarayların asıl maksut menzilleri, hedefleri ve transit merkezleri olan şehirlerde de bulunur.

Kervansarayların mahiyyetini ve bulundukları yerler hakkındaki geniş bir tetkikimizi 27 haziran 1938 tarihli Yeni Sabah gazetesinde neşretmiştik. Orada ezcümle diyorduk ki: «Osmanlı imparatorluğunun sınırları Atlas Okyanusundan Basra Körfezine ve Kızıl Denizden Avrupanın göbeğine kadar dayandığı zaman İstanbul hükümet merkezi idi. Yurdun her tarafından kervanlar İstanbul'a akın ederlerdi. Bunları konaklamak için saray ve hükümet dairelerinin, çarşıların civarları hanlarla, kervansaraylarla dolmuştu. Ayasofya, Atmeydanı ve Beyazıt civarı devlet erkânı saraylariyle, devlet müesseseleriyle, çarşı ve pazarlarla dolu olduğu için hanlar ve kervansaraylar burada teşkil edilmişti.

« Osmanlı hükümdarları kervansaraylara büyük bir ehemmiyyet verirlerdi. Kanunî'nin Kanunnamesinde kervansaraylar hakkında mühim hükümler vardır. Fâtih'in Topkapı sarayında Hazine Kütüphanesinde 16/1141 numarada kayıtlı Arapça vakfiyesinin 125-126 ncı sayfasında İkinci Mehmet'in Fâtih'te yaptırdığı Istabl-ı Âmire, kervansaray ve misafirhanesi için çok kıymetli malûmat vardır. Topkapı sarayında bulunan 6549 numarada kayıtlı Yavuz Sultan Selim devrine ait 916 tarihli bir fermandan Beyazıt'daki Ali Paşa sarayının kervansaraya tahviline müsaade edildiğini öğreniyorız. Dikkat buyurulsun saray kervansaraya çevriliyor. Hem de İstanbul'un göbeğinde. Bu vesika kervansarayların tek katlı olmadığını da bize gösterir.

«Matbu ve gayr-ı matbu Tezkiret-ül-Bünyan'larda Mimar Sinan'ın İstanbul'un göbeğinde şu kervansarayları yaptığını öğreniyoruz: 1 - Kanunî'nin Süleymaniye tabhanesinin arkasındaki kervansarayı, 2 - Rüstem Paşa'nın Kapalıçarşıdaki Cebeciler kervansarayı, 3 - Rüstem Paşa'nın Galata'daki - şimdi Kurşunlu adıyla anılan - kervansarayı, 4 - Ali Paşa'nın Bitpazarındaki kervansarayı, 5 - Vefa'da Pertev Paşa kervansarayı.

«Evliya Çelebi İstanbul'un tam göbeğinde 12, Üsküdar'da 11 kervansaray yazmıştır. Bunlardan Ahmet Han, Kuyucular, Kara Mehmet Paşa kervansarayları Ayasofya ve Atmeydanı civarındadır.

«1638 yılında Dördüncü Murat'ın yaptırdığı bina tahririnde İstanbul'da 979 kervansaray vardı. Kanunî'nin Ankara Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivinde 140 numarada kayıtlı orijinal vakfiyesinde kendi kervansarayı için şu cümle kullanılmıştır:

«Ve ziyafethane-i bîadîl ve caygâh-ı misafirîn ve ibn-is-sebil.»

KESE (كيسه) [*Mal.*] Altın ve gümüş paraların muhafazası için mahfaza makamında kullanılan torba demek olan bu tâbir aynı zamanda muayyen bir miktar parayı tazammun eden (bildiren) bir ıstılahtır. Kise yazılır, *kese* denilirdi. Eski zamanlarda altın ve gümüşe göre kıymeti başka başka idi. Yine eski zamanlarda akça için «kese», altın için de «surre» tâbiri kullanılırdı. Altın ve gümüşe göre kıy-

meti değişen kese zaman itibariyle de farklar göstermiştir. Fâtih ve İkinci Bayazıt zamanlarında kese denildi mi otuz bin akça veya onbin altın anlaşılırdı. Daha sonraları Trablus, Tunus ve Cezayir darphanelerinde basılan «Sultanî altını» keselerinin her biri bin adetlik olduğu gibi 944 (1537) tarihlerinde yirmî bin, 1071 (1660-61) senelerinde kırk bin ve 1100 (1688) den sonraki senelerde elli bin akça bir kese itibar olunmuştur. Keseye « İstanbul kesesi », «Kise-i Rûmi», «Kise-i Divanî» ve «Kise-i Mısırî» diye isimler de verilmiştir. Hâl ve zamana ve paranın rayicine göre değişen kese nihayet beş yüz kuruşta karar kılmıştır.

Osmanlıların malî muameleleri yüz yıllarca hep «akça» ve «yük» üzerine cereyan etmiş ve ilk bütçelerdeki hesaplar da kese hesabiyle yürütülmüştür. Nitekim 1064 (1653) tarihinde tanzim edilen ilk bütçe kese hesabiyle yapıldığı gibi bu usul tâ 1293 (1876) senesinde birinci Meclis-i meb'usana verilen bütçeye kadar böylece devam eylemiş ve 1294 (1877) tarihinden sonra hesaplarla malî muamelelerde ve bütçelerde kuruş vahid-i kıyasi ittihaz kılınmıştır.

Yine eskiden resmî muameleler gibi hususî işler de kese üzerine cereyan eder, alış verişlerde kese kullanılırdı. Yüz keseye aldım, beşyüz keseye sattım tâbiri seksen yüz yıldanberi işitilmez olmuştur Mâhaza birtakım yerlerde kese tâbirinin yakın vakitlere kadar istimal olunduğu duyuluyordu.

İkinci Sultan Mahmut zamanında altılıklar ile beşlikler, yüzlükler, ellilikler sayılıp verilir, yirmilikler, onluklar ise sayılmaktaki zorluktan dolayı yirmilikten bin ve onluktan iki bin adedi bir keseye konulup öylece beş yüz kuruş üzerinden alınıp verilirdi.

Keseyi arap harfindeki imlâya göre (kise) suretinde yazıp «Osmanlılar zamanında miktarı muayyen olan altın ve gümüş paranın konulduğu meşin torbadır.» diye tarif ettikten sonra «Bu devlette kese miktarı zaman zaman değişmiştir.» izahatını ilâve eden İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı devletinin Merkez ve Bahriye teşkilâtı, sayfa 354-355 haşiyesi) şu tafsilâtı veriyor:

«Fâtih zamanında bir kese otuz bin akça ve on altıncı asır ortalarına doğru (944 H 1537 m. tarihinde) bir kese yirmi bin akça ve 1071 H. 1660-61 m. de Eyyubî efendi bütçesinde bir kese kırk bin akça veya her bir kese beş yüz kuruş ve 1100 H. 1688 m. tarihinden sonra yani 1132 H. 1719 m. senesinde ise 3/416 kuruş (Divanî kese) yani ellibin akça, bir kese itibar edilmiş ve bir kuruş yüz yirmi akçaya muadil tutulmuştur. Nihayet Rumî kese olarak da bir kese akça beş yüz kuruş olarak kabul ve taammüm etmiştir.

«Osmanlı maliyesi hesapları ilk devirlerde akça ve yük üzerine, daha sonraki tarihlerde ise akça, kuruş ve yük olarak yürütülmüştür. On sekizinci asrın ilk yarısında (1133 H. 1720 m.) elli bin akça bir kese hesabiyle bir kuruş yüz akça (Raşit c. 5, s. 313) ve aynı asır sonlarında ise bir kuruş yüz yirmi akça idi. (D'Ohsson) ve yine Eyyubî bütçesinde bir yük iki buçuk kese ve yüzelli kuruş ediyordu ki bir kese bin akça üzerine hesap edilmiştir. Virgebére'e göre sultanî altınların bini bir torba yani kese addedilmişti. Bir kese altın, bin duka altından ibaretti.

«Selânikî tarihi ise on altıncı asır sonlarında on bin altını bir kese diye kaydetmiştir. Yine aynı asır sonlarında bin akça yirmi duka veya sultanî altını muadili idi.

«Osmanlı maliyesinde üç türlü kese vardı: Kise-i Rumî denilen ve miktarı beş yüz kuruş olan kese 2 — Mevcudu dört yüz on altı kuruş olan Divanî kese. 3 — Yalnız Mısır'da kullanılıp mevcudu altı yüz kuruş olan Mısır kesesi. Yine Maliye'de kullanılan bir yük, yüz bin akça yahut sekiz yüz otuz üç kuruş ve bir kuruşun üçte biri idi. Belen, yükün bir hayvan yükü ve daha doğrusu bir deve yükü akça olduğunun ve İbn-i Zünbül'ün bunu Mısır'dan ilk defa gönderilen verginin mikyas-ı nispeti olarak gösterdiği ve yükün o vakitler yüz bin akça itibar olunup sonradan yüzbin kuruşa tahavvül ettiğini yazmaktadır. Kese usulü 1279 H. 1862 M. senesine kadar devam etmişti. 1279 H. 1862 M. senesinde Fuat Paşa sadaretindeki bütçe ile 1293 meclis-i meb'usanındaki bütçe kese üzerine tertip edilmişlerdi.»

Deran-i kise-i dilde nihan idüp dağın
Rıyal-ı derd-ü gamı iddihar kabildir
Sabit

Kadeh-i ayşe komuş gibi olanca nakdin
Mal püskülle tehi kiseyi silker sünbül
Sabit

§ [*San.*] Eskiden zarf makamında kullanılan kabın ismi idi. Kise yazılır, kese telâffuz olunurdu.

Mazrufun içine konulan şeyin ehemmiyetine göre kâğıttan, sakankurdan, atlastan yapılırdı. Keseler içine konulacak şeyin şekline nazaran murabbâ', mustatil yahut mahrutî olurdu.

«Başbakanlık Arşivi»ndeki bir vesikada (Dahiliye, fiş numarası 683, tarihi gurre m. 1178) keselerin envaı yazılıdır:

«Hazinedarbaşı ağa; umur-u mühimme lâzimesiyçün mühürdarımıza mu'tad-ı kadim üzere yirmi deste kise-i mektup ve altmış deste kise-i ferman ve on deste kise-i kubur ve on deste kise-i telhis ve on deste kise-i han ve yirmi deste destimal ve on deste ipli torba ve yirmi zira' atlas veresiz.»

Bu vesikadan keselerin veznedarlar tarafından muhafaza altında bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Vaktiyle mektep çocukları tarafından elifba, amme ve saire gibi kitaplarını koydukları mahfazalara «Cüz kesesi» denilirdi. Bu keseler bezden, meşinden, atlastan yapılır, kendinden bir şeritle boyundan takılarak kese sol koltuğun altına getirilirdi Atlastan olanlar alelekser tel işlemeli olurdu.

II — Cüz kesesi; Kur'an cüzlerini koymağa mahsus keseye verilen addır. Bez, kadife yahut meşinden yapılırdı. Süslüleri üzerine tel işi işlemelileri olurdu. Mektep çocukları okudukları Kur'an cüzlerini ve kitaplarını böyle keseler içinde taşırlardı.

III — Hamam kesesi; hamamda vücudun kirini çıkarmak için yünden yahut kıldan yapılan, ağzı el girecek kadar olan küçük torbaya verilen addır.

IV — Kömür kesesi; silkme usulü ile bir kâğıda geçirilecek olan resimlerin çizgileri üzerine açılan delikler üstünden gezdirilip altına siyah toz geçirerek bir iz hâsıl etmek için kullanılan içi kömür dolu, ağzı kapalı keseciğe verilen addır. Buna «silkme kesesi» de denir.

V — Para kesesi; para koymağa mahsus bezden, ibrişimden yahut meşinden yapılan küçük torba adıdır.

KESE CEBİ (كيسه جبى) [*Kıy.*] Elbiselerde para kesesi koymağa mahsus cebe verilen addır.

KESEDÂR (كيسه‌دار) [*İda*] Kalem Amirinin yamağı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Resmî kâğıtları kese içinde amirine götürüp getirdiği için bu ad verilmiştir.

§ [*Tic*] Esnafa ait hâsılatı toplayıp saklayan adama da bu ad verilir.

Dili ne mâil-i vâdi-î kisb ü kâr idebildik
Ne sâil-i der-i nabeste-i kibâr idebildik
Büyük sarık ile şakirdimiz bu bâbe getirdik
Ne bir efendi dedirdik ne kesedâr idebildik
Lâ

KESİM (قسم) [*Mal.*] Tuna nehrinin öte tarafında olan yerlerin halkı ile Irak, Basra ahalisinin bütün vergiler karşılığı maktû olarak verdikleri ve bazı bağ, bahçe, hurmalık ve saireden kesim suretinde her sene alınan öşür mukabili verginin adıdır.

KESKİNLER (كسكينلر) [*Sar.*] Cündilikte büyük bir kudret ve liyakat gösterenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ata binmek, kılıç ve mızrak kullanmak demek olan cündilik uzun mümareselerle elde edilebilirdi. Türklerin en eski ve esaslı marifetlerinden, hünerlerinden olan cündiliği tamim için sarayda bile talimler yaptırılırdı. Bu talimler sonunda binicilik, cirit, kılıç kullanma, ok ve tüfek atmada malûmat ve mümareseyi tamamlıyanlar bütün cündi ağaların tasdikiyle acemilikten çıkar, üstad cündilerin keskinler sınıfına geçerdi.

Müfti oğlu Ahmet Hikmet Bey keskinler sınıfına geçmek için takibedilen usul hakkında (Mihrap (mecmua), sayfa 839) şu tafsilâtı veriyor:

«At üstünde silâh kullanmakta mümarese için bir buçuk arşın uzunluğunda, üç parmak kalınlığında mahrutî ve ucu sivri bir demiri günde ondan iki yüz defaya kadar bilâinkıta' at üstünde toprağa saplamak ve ok ve tüfek endahtında (atmak) hedefe isabet ettirmek, genç ve harun atlara binmekte meleke tahsil eylemek ve altı köşeli ve musattah perdahlı ve üst tarafı kalemvarî yontulmuş cirit değneklerini uzağa atmak ve köşeli musattah tarafından ağaca saplamak süvari idmanlarından mâdut idi. Bu suretle meleke kesp olunarak üstadların tasdiknameleri ihraz edildikten sonra «keskinler» denilen üstad sınıfına geçirilirdi.»

Enderun Tarihi müellifi Atâ Bey de keskin cündilikten bahsederken (Atâ Tarihi, c. 1, s. 178) Bu gibilerin elde ettikleri hüner ve marifete dair şunları yazmıştır:

«Beş, on, otuz kata kadar demir tel üzerine sarılmış, ıslatılmış kar keçesini, atı yavaş yavaş hızlatarak tam hizasına gelince dört nala sürerek bir kılıç darbesinde ikiye ayırmak, at son süratle giderken birdenbire durdurmak, bir anda bir nokta üzerinde hayvanı döndürmek, harman tâbir olunur devre sokmak, çabukluk ile hasma galebe etmeyi öğrenmek idi.»

Keskinler sınıfına girenler saltanat binişinde ve bazı kere de padişahların huzuriyle saray meydanlarında hüner gösterirler ve meharetleriyle herkesi hayrete düşürürlerdi.

KESME (كسمه) [*San.*] At eğerlerinin üstüne örtülen örtü adıdır. Bunun yerine gaşiye de kullanılır.

§ [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Şemse ciltlerin köşeler dışına tekmil cilt devredilmek ve fakat birbirine bitişmemek

suretiyle yapılan motiflere verilen addır. Buna «Parça Su» da denilir, motifler birbirine bitişik olduğu surette «Yekpare su» adını alırdı.

KESMELİ AT (کسمه‌لی آت) [*San.*] Eğeri kesme denilen motiflerle süslü-at hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sarayda bu türlü eyerler vardı ve ilerigelenlerin bindikleri atlara konurdu. Elçilerin ikinci derecedeki maiyyet halkına da bu türlü eyerli at çekilirdi.

KESKİN YAZI (کسکین یازی) [*San.*] Usulüne ve kaidesine uygun yazı hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KESRET (کثرت) [*Sof.*] Çokluk demek olan kesret sofiye ıstılahı olarak «vahdet» taayyünüdür. Sofiyeye ve «vahdet-i vücud»a kail olanlara göre hakikatte kesret, vahdetten başka bir şey değildir. (Zât-i Mutlak)ın cisim suretleri ile zuhûrundan ibarettir. Bu suretler, bir taraftan peyda, diğer taraftan mahvolduğu için hepsine birden «kevn ve fesat âlemi» denilir. Bu itibarladır ki vahdeti idrâk etmiyenler için kesret yol vurucudur. İzzettin Mahmut Kâşi bir manzumesinde bu fikri şöyle izah etmiştir: «Dikkatle bakarsan kesret, ayn-ı vahdettir. Eğer bunda senin şüphen varsa bizim şüphemiz yoktur. Nitekim herhangi adede bakarsan onu iki (çok) görürsün. Halbuki onun esası birdir.»

Abdülbaki Gölpınarlı'nın (Kaygusuz) lûgatçesinde kesret hakkındaki izahatı şöyledir: «Çokluk, âlemdeki taahhüt, hakikatte zâhir, bir iken mezahirin taahhüdü, kesreti meydana getirmiştir. Denizin tezahüratı; köpükler, dalgalar, su kabarcıkları olduğu ve bunların denizden ayrı olarak mülâhazası, kesreti mucip olacağı meydandadır. Fakat bunların hepsinin hakikati, denizden ibarettir. Kâinattaki kesret de aynı bunun gibi vahdete râci, bir kesrettir. Şu halde «kesret», vahdetin zuhurundan başka bir şey değildir.»

Ol sana senden yakındır sen ona olma yırak
Kesreti ko vahdeti bul ma'ni-i irfanı gör
Kaygusuz

KESR-İ MUNZAM (کسر منظم) [*Mal.*] Vergi veya resme muayyen bir nispet dairesinde yapılan ilâve hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden Maliye Nazırı demek olan defterdarlar iltizam veya emanet suretiyle ihale edilen haslar kaç yük ise her yük başına imza hakkı olarak bin akça ve hazineye para tesliminde bin akçada yirmi akça olarak aidat alırlardı. İşte her yük başına ilâve olunan bin ve bin akçaya eklenen yirmi akçaya kesr-i munzam denilirdi. Sonradan Belediye hissesi yahut diğer bir müessese için vergilere yapılan zamlara da bu ad verilmiştir.

KESRİYE (کسریه) [*Coğ.*] Manastır vilâyeti dahilinde ve kendi adiyle anılan gölün kenarında kaza merkezi kasabanın adıdır. Balıkesirden, ayrılmak için Gölü kesre de denilirdi.

KEŞFİYYE (کشفیه) [*Kel.*] İsna aşeriyye'den «Usûliyye»ye muhalif mezhep adıdır. Kurucusu (Seyyid Kâzım-ül-Hüseynî-yür-Reştî»ye nispetle «Reştiyye» de denir. «Şeyhiyye» mezhebinin müessisi (Ahmed-ül-Ahsaî) nin tilmizi olan Seyyid Kâzım bazı meselelerde ona muhalefet ederek daha ileriye gitmiştir. İsmail Hakkı İzmirli'nin bildirdiğine göre (Yeni İlm-i Kelâm, birinci kitap, sayfa 175) «Seyyid Kâzım-ür-Reştî tasavvuf ve felsefeyi şerait ile mezeetmiş İmamiyye şiasının itikadı ile felsefe usulünü yeni bir tarzda cem'eylemiştir. Binaberin «Mehdi-i Galib-i Muntazır» ruhanî âlemin sakinlerindendir. Cismanî âlemin sakinlerinden değildir. Ruhanî âlemin sakin oldukları şehir (Cabelka, Cabersa) dır. Ruhanî âlem sakinleri «cin ve melâike» gibidir. İsna aşeriyye keşfiyyeyi cnlâttan sayar, tekfir eder.»

KEŞİDE (کشیده) [*San.*] Arap harfiyle yazılan yazılarda harflerin çekilişleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Keşide Farsça çekmiş, çekilmiş demektir.

KEŞİŞ (کشیش) [*Hal.*] Manastırlarda ibadetle meşgul bulunan papazlara verilen addır. Arapçası Kaşis'tir.

Gazigan saldıkça herdem sine-i küffara şiş
Mürdegânın davet eylerdi cehennemden keşiş
Sürurî

KEŞİŞDAĞI (کشیش طاغی) [*Coğ.*] Bursa'daki Uludağ'ın eski adıdır.

Soğuklukta, girancanlıkta, kâfirlikte, her şeyde
Füzanterdir Keşişdağ'la zâhit denk gelmezse
Galip Lede

KEŞİŞHANE (کشیشخانه) [*Hal.*] Papazların ibadetle iştigal etmek üzere oturup kalkmalarına mahsus yerlere verilen addır. Bunun yerine «manastır» da denilir İbadetle meşgul bulunan papazlara «keşiş» denildiği için yerlerine de «keşişhane» adı verilirdi.

KEŞİŞLEME (کشیشلمه) [*Tak.*] Karayel yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KEŞKEK (کشکك) [*San.*] Buğdayla etten yapılan bir nevi yemeğin adıdır. Buğdayla et ezilerek hamur haline getirilir, üzerine de te-

reyağı gezdirilir Eskiden düğünlerde mutlak surette yapılırdı. Lezzetli ve gıdalı bir yemektir.

KEŞKÜL (كشكول) [*San.*] Hindistancevizi kabuğundan yahut ağaçtan yapılmış, tese'ül (dilenme) esnasında tas makamında kullanılır kayık şeklindeki kabın adıdır. «Dilenci çanağı» da denilir. İki ucundan bir zincirle bağlanırdı. Bu zincirden tutulur «şey'en lillâh» veyahut buna benzer sözlerle sadaka istenilen kimseye uzatılırdı. «Kamus-ı Osmani» de «Dilenci çanağı bazı dervişlerin ellerinde taşıdıkları ağaçtan ve sair şeylerden yapılmış kayık şeklindeki kab» suretinde tarif edilmşitir. Dervişlerden seyahat edenler bundan bir tane taşırlar, seyahat esnasında o vasıta ile geçinmeğe çalışırlardı. Sofiyece keşkül ilé dolaşmağa «Selmane çıkmak» denilirdi.

«Eski Eserler Ansiklopedisinde (sayfa: 136) bunun için şu tafsilât vardır: «Bir nevi Hindistancevizinin üzeri âyetle ve hakîmane ve mütesavvifane sözlerle işlenmiş ve çiçeklerle süslenmiş keşküller vardır ki vaktiyle lisebebin terk-i tac ve taht etmiş küçük hükümdarların demir asâ, demir çarık yola çıktıkları zaman hüviyetlerini saklamak için ellerinde bir de böyle mükemmel keşkülleri bulunurdu. Bunların o kadar zarif ve sanatkârane işlemelileri vardır ki yüzlerce liraya satılanları görülmüştür. 30-50 liralıkları ise hâlâ antikacılarda bulunur. Merhum Reşat Fuat Beyde Fahrî oyması bir keşkül vardı. Kandisi bin lira kıymet koymuştu.»

Dâde-i Hakka kanaat edici dervîş isen;
Kim Dedi keşkül-i cerî bahşiş-i sultana tut
Sürûrî

Terkeylemiş cihanı gönül yahut etmemiş
Bâr-ı giran olar mu hiç abdala keşkülü
Mehmet Rûkım Paşa

KEŞMİR DİKOSU (كشمير ديقوسى) [*Gly.*] Lâhurakiden daha ince ve daha parlak yünlü kumaşlardan birinin adıdır. Elbise ve çarşaf yapılırdı.

KEŞUFİYYE AKÇASI (كشوفيه آقچه‌سى) [*Mal.*] Mısır'dan gelen para nevilerinden birinin adıdır. Vesikalarda «Mal-ı keşufiyye» suretinde de geçen ve Tanzimat'tan sonra da devam ettiği Başbakanlık Arşivindeki (Maliye, No. 1616) vesikadan anlaşılan bu para «Kâşif» adı verilen Mısır'da Mutasarrıf'lık derecesindeki memurlar tarafından memuriyet almak için verilirdi. Mısır hazinesi arasında İstanbul'a gelen keşufiyye akçası padişahın «cep harçlığı»nı teşkil ederdi.

KETEBE (كتب) [*San.*] Hat (yazı) ıstılahlarındandır. Bir hattatın yazdığı yazıya ismini koyması yerinde kullanılır. İmza demektir. Yazı meşkedenler hocalarından ehliyetlerini gösteren «İcazetname» aldıktan sonra yazdıkları yazılara «Ketebe» koyarlardı. Aslı o yazdı demek olan ketebehu'dur. Hattatlardan isimlerinin önüne «Ketebe» işaretini kullananlar olduğu gibi yalnız ismini yazanlar da vardı. Hattatlar ketebeden sonra üstadının (hocasının) adını da «min telâmiz-i filân» demek suretiyle yazarlardı. Kendisi üstadı derecesine yükselen, yahut hocasını geçenler filânın talebesi demek olan «min telâmiz-i filân»ı kullanmazlar, onun yerine «رضى عنه مولاه حامداً لله تعالى ومصلياً على نبيه» ibaresini yazarlardı.

Onüç yaşında idim aldığım zaman ketebe
Geçende «sen ne bilirsin» demez mi bir zübbe
Mehmet Âkif

§ [*İda*] Resmî dairelerde yazı işleriyle meşgul olan memurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça yazıcı demek olan kâtibin cem'idir.

KETEBE-İ AKLÂM (كتبهٔ اقلام) [*İda.*] Resmî dairelerdeki küçük memurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ketebe kâtibin, aklâm da kalemin cem'i olduğu için tâbirin mânası kalem kâtipleridir.

KETHÜDA (كتخدا) [*Hal.*] Büyük devlet adamlariyle zenginlerin işlerini gören adam hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında «kâhya» denilirdi.

Kethüda kendisi, naip kendi
Kimseyi kullanmaz umurunda vekil
Sürûrî

KETHÜDA BEY (كتخدا بك) [*İda.*] Sadrazamın muavini (yardımcısı) yerinde demek olan memurun unvanıdır. Buna «Kethüda-yı Sadr-ı Âlî»de denilirdi. Kethüdalar ilkin sadrazamların hususi adamları iken sonraları devlet ricalinden seçilmeleri münasebetiyle mevkileri yükselerek devlet hizmetine geçirilmeleriyle «Kethüda bey» namını almışlar ve Üçüncü Ahmet zamanında sadrazamın muavini gibi bir vaziyet hâsıl olduğundan Dahiliye Nazırı makamında tutulmuşlardır. Bu suretle Bâb-ı Âli ricalinden olan Kethüda beyin kalemi, kâtipleri vardı.

İkinci Sultan Mahmut zamanında neşrolunan 1244 (1828) tarihli elbise nizamnamesinde Beylerbeyi rütbesinde gösterilen Kethüdalık 1251 (1835) de lağvedilmiş, Mülkiye Nezareti ihdas olunmuştur.

§ [*Ask.*] Yeniçeri ocağının büyük zabitlerinden birinin unvanı idi. Buna «Kul Kethüdası»,

«ocak kethüdası» da denilirdi. Kethüdabey yeniçeri ağasının muavini yerinde idi. Kethüdalar ocaktan yetiştikleri için bir zamanlar ocakta ağadan ziyade nüfuz sahibi olmuşlardı Bütün ocaklılar kendisinden çekinirlerdi. Kethüda bey Ağa Divanı'nın âzasından idi.

KETHÜDA BÖLÜĞÜ (كتخدا بلوكى) [*Ask*] Yeniçeri ocağındaki ağa bölüklerinden birinci bölüğe verilen addır. Başında «Kul Kethüdası»nın bulunduğu bu bölüğün mevcudu diğer bölüklere nispeten çoktu. Sayısı yedi sekiz yüzü geçiyordu. Bu da kethüdanın yüksek mevki ve nüfuzundan ileri geliyordu.

KETHÜDA DAİRESİ (كتخدا دائره‌سى) [*Ask.*] Yeniçeri ağası kethüdasının (kâhyasının) dairesine verilen addır. Fâtih'in; Acemi Oğlanları için yaptırdığı karşılıklı iki odadan (kışla) biri kethüda dairesi, öteki çavuş dairesi idi. Kethüda kısmı ağa odası ile beraber on altı, çavuş dairesi de on beş oda yani koğuştu. Bu suretle acemi ocağı otuz bir odaya ayrılmıştı.

Birinci oda cemaatı İstanbul ağası bölüğü idi. Sonradan efradın fazlalığına mebni dokuz bölüğe taksim edilmişti. Bu Birinci Ağa bölüğünün bulunduğu yer kethüda dairesi denilen birinci sırada idi. İstanbul ağası bölüğüne «ağa bölüğü» denilirdi. Fakat umumiyet itibariyle otuz bir acemi odanın hepsi «Cemaat» ismiyle anılırdı. Diğer odaların da «Çorbacı» ve «yaya başı» denilen kumandanları vardı.

KETHÜDALILAR (كتخدالىلر) [*Ask.*] Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 33 üncü orta hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KETHÜDA YERİ (كتخدا يرى) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı zabitlerinden birine verilen addır. Kul Kethüdasının vekili ve yeniçeri ağasının yanında tekmil ocağın «kapı çuhadarı» idi. Asıl vazifesi muharebede ağanın muhafazasına memur olan 33 üncü ortanın âmirliğiydi. Daima ağa kapısında oturur, ağanın emirlerini, kâtip vasıtasiyle, dizdar ve serdara tebliğ eylerdi. Yeniçerilerin bulunduğu yerlerde mahallî hükümet ile ocağın işlerini tesviye eden de kethüda yeri idi.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı Kulu Ocakları, C I, sayfa 211 - 212) Kethüda yeri için şu tâfsilâtı veriyor:

«Bu vazifede, muhzır ağalık gibi ağa bölüklerinin ihdasından sonra meydana çıkmıştır. Kavanin-i yeniçeriyanın da yazdığı gibi bunun da muayyen bir bölüğü yoktu. Elimizdeki üç ulûfe defterinde bazan otuz üçüncü ve bazan yedinci ve otuzuncu ve bazan da elli birinci ve kırkıncı bölük kumandanı olarak görülmektedir. Maaş defterlerinde bu vazife sahibine Cây-ı Kethüda denilmektedir.

«Kul Kethüdası seferden avdet ettikten sonra kethüdayerlik kaldırılmayıp kul veya ocak kethüdasına muavin bir makam olarak ocağın ilgasına kadar devam etti. Kethüdanın meşguliyetine mebni ağa divanı günleri haricinde her gün sabahtan akşama kadar yeniçeri ağasiyle görüşmek istiyenler bunun vasıtasiyle ağa ile görüşebilirlerdi. Ocakta dâvası olanları davet edip dinlerdi. Bundan dolayı daimî surette ağa kapısında bulunurdu.

«Ağa kapısında çalışan sanat erbabının ve imalâthanesinin (Ağa Kârhanesi) kullukçularının ve seraser kuşaklı ağa gediklilerinin zapt ve idaresi de kethüda yerine aitti.

«Kethüda yerinin maiyyetinde bir kâtip vardı. Bu kâtip yeniçeri ağası tarafından Divan-ı Hümayuna ve taşradaki icabeden mahallere yazılacak arîza ve mektupları yazar ve ağa tarafından görülüp mühürlenen bu muharreratı yerlerine gönderirdi. Yine bu kâtip kethüda yerinin vazifesine ait defterleri tutmakla da mükellefti. Kulluk ve yeniçeri serdarlığı tevcih edildiği zaman yazdığı ağa mektupları dolayısile bir miktar kalem ücreti alırdı. On yedinci asırda kethüda yerinin yevmiyeleri yirmi akça idi.

«Yeniçeri ağası Divan-ı hümayuna giderken ağayı atına bindirmek kethüda yerinin vazifesi idi. Divana gidişte ağanın sağ tarafında atla yürür, ağanın yanında ise baş bölükbaşı giderdi. Yeniçeri ağası Topkapı sarayına yaklaştıkta kethüda yeri hemen atından inerek saraya kedar ağanın yanında yaya yürürdü. Divandan avdette de vazifesi aynı surette idi.

«Kethüda yeri terfi ederse ya muhzır ağa veya yayabaşı olurdu. Fakat bazan iltimas ile haseki veya deveci olduğu da vâkidi. Lâkin muhzır olması esastı. Baş bölükbaşı yani ağa bölüklerinin en kıdemli bölük başısı terfi ederse kethüda yeri olurdu.

«Kethüda yeri başına yeniçeri çorbacıları gibi keçe giyip balıkçıl sorguç takardı. On altıncı asır sonlarında timara çıkarılan kethüda yerlerine on bin akça dirlik verilirdi. Fakat sonraları bu dirlik verme usulü kalkmıştır. Kethüda yerleri on sekizinci asırdan itibaren ocak ağalarının sonuncusu olarak katar ağalarına dâhil olmuştur.»

KETHÜDA YERİ KÂTİBİ (كتخدا يرى كاتبى) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı zâbitlerinden olan kethüda yerinin kâtibi hakkında kullanılır bir

tâbirdir. Vazifesi kul kethüdasının vekili ve yeniçeri ağasının kapı çuhadarı makamında olan kethüda yerinin yeniçeri ağasından aldığı emirleri yazmaktı. Kâtibin yazıp ketküda yerinin gördüğü ariza ve mektuplar ağa tarafından mühürlendikten sonra yerlerine gönderilirdi. Kâtibin bir vazifesi de kethüda yerinin işlerine ait defterleri tutmaktı.

KETHÜDA-YI ATTARAN (كتخداى عطاران) [*San.*] Attarların kâhyası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk dilinde aktar suretinde talâffuz olunan attar, eczacılığın taammümünden evvel o türlü iş gören esnafın adıdır. Şimdi bile ötede beride döküntüleri bulunan attarlar otları, çiçekleri, kökleri kurutarak ve bazıları da biribirine karıştırarak ilâç diye halka satarlardı. Merhem, yakı gibi şeyler de yapmak suretiyle bayağı hekimlik yapanlar da vardı Kethüdalara «Berat» da verilirdi. «Başbakanlık Arşivi»nde bu beratların örneklerine raslanmaktadır.

Attarlar son zamanlarda ufak tefek şeylerle çocuk oyuncakları da satmaktadırlar.

KETHÜDA-YI BEVVABÎN (كتخداى بوابين) [*Sar.*] Sarayın Bâb-ı Hümayun ve orta kapısını bekliyen kapıcıların âmiri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bevvap; Arapça kapıcı demektir. Bu sebeple buna «kapıcılar kethüdası» da denilirdi. Kapıcılar kethüdası tâbiri Fâtih Kanunnamesinde de (sayfa 11) geçer. Divan-ı hümayunda bulunarak ayakta hizmet eder ve Padişahla Sadrazam arasında ve yazılı görüşmelerde vasıta olurdu. Ecnebilerin yazdıkları eserlerle seyahatnamelerde saray müşürü veya saray nazırı olarak gösterilen memur bu kethüda-yı bevvabîn yahut daha sade tâbirle kapıcılar kethüdası idi.

KETHÜDA-YI SADR-I ÂLÎ (كتخداى صدر عالى) [*İda.*] Sadrazamın muavini (yardımcısı) yerinde olan memura verilen addır. Buna «kethüda bey» de denilirdi. Sadrazamlar ilkin hususi adamlarının başı olarak sadece «Kethüda» denilen birini kullanırlar, liyakatli insanlardan seçilen kethüdalara hususi işlerini gördürmekle beraber devlet işleri hakkında da fikirlerinden istifade ederlerdi. Bunların resmî bir sıfat ve salâhiyetleri olmamakla beraber tabiatiyle devlet işleri üzerinde de tesirleri görülenler olmuş ve çok kere yanlarından uzaklaştırılmaları için emir alan sadrazam ve vezirler bile görülmüştür.

Mustafa Paşa erkân-ı devletin ahvalinden bahsederken (Netayic-ül-vukuat, c. 3, s. 74) Kethüda-yı sadr-ı âlî için diyor ki: «Fil-asıl vezir kethüdaları makam-ı sadarette bulunan zevatın hademe-i mahsusalarından idiyse de sonraları uzemayı rical-i devletten intihap oluna gelmesiyle bilcümle menasıb-ı hâeegân ve ağavatın mafevkinde tutulmuştur. Mamafih Divan-ı hümayun menasıbında mâdnt olmamakla bazı merasim ve teşrifata ve tevkiîlik ve defterdarlıklar ve riyaset ve defter emanetinden ibaret olan menasıb-ı sitteye dahil olduğu halde Şey-ül-İslâmlara Veliyyünniam alem olduğu misillû alelitlak ağa efendimiz tâbiri dahi vezir kethüdası demek idi.»

Sonraları devlet hizmeti sırasına girerek «Kethüda bey» namını almış ve Üçüncü Ahmet zamanında ehemmiyeti arttırılmakla giderek bütün ricalin fevkinde sadrazam muavini gibi bir vaziyet hâsıl olmuştur. Kâtibi, kalemi vardı. Dahiliye nazırı makamında tutulmuştur.

İkinci Sultan Mahmut zamanında neşrolunan 1244 (1828) tarihli «Elbise Nizamnamesi»nde kethüdanın Rumeli Beylerbeyi rütbesinde olduğu gösterilmiş ve resmî günlerdeki kıyafeti de tesbit olunmuştur. Ona nazaran yeşil üstlük yerine açık yeşil harvani ve âdi fes, ekâbir-i rical ve mirmirandan farklı olarak harvaninin yakası sırmalıca, at takımı vüzeranınki gibi Lehkârî gayşiye ve raht idi.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı sadrazam kethüdası için (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, sayfa 256 ve müteakıp) şu tafsilâtı veriyor:

«Kethüda-yı Sadr-ı Âli de denilen sadrazam kethüdası evvelce sadrazamların doğrudan doğruya maiyyeti memurlarından olup resmî hiçbir sıfatı yoktu. Fakat on sekizinci asırdan itibaren ve bilhassa Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadaretinden başlıyarak bunların da hükümet kadrosuna girmek suretiyle resmî memur olmaları kabul edildi ve azil ve tâyinleri hususu hükümete verildi. İşte bundan sonra bilhassa on sekizinci asrın ilk yarısından itibaren sadrazam kethüdaları bütün Divan-ı hümayun şeflerinin ve hattâ Reis-ül-Küttab'ın üstüne çıkarılarak birinci derecede mühim bir mevki ve merci sahibi oldular ve bu mevkiden sadrazam olan bir hayli kethüda görüldü. On sekizinci asırdaki sadrazam kethüdası hakkında bir me'hazımız şöyle diyor:

«Kâhya bey aslında vezirin yardımcısıdır; bütün işler vezire varmadan evvel anın elinden geçer ve Bâb-ı Âli'den çıkan bütün emirler Kâhya beyin tavsiyesine göre tatbik olunur. Kâhya veya kethüda bey vezir-i âzamın inhası üzerine padişah tarafından tâyin olunur; vezir-i âzam gözden düşerse çok zaman o da düşer.

Kethüdanın hiçbir askerî rütbesi yok ise de işlerinin ehemmiyeti ve tenevvüü yüzünden imparatorlukta ikinci idare âmirliği mevkiini işgal ettiği söylenebilir.

«Kethüda bey yani Kethüda-yı sadr-ı âli on sekizinci asırdan itibaren bütün dahilî işlerden mesuldü; bu hususa dair her şey onun mütalâasiyle olurdu. Paşa kapısının en nüfuzlu memuru Kethüda beydi. Sadaret makamından çıkan siyasi, askerî, malî ve idarî bütün işler ayrı ayrı makamlara ait olsa da bunun elinden geçerdi.

«Sadaret makamına takdim edilen evrak üzerine sadrazamın «Pençe» de denilen işaretini ve «Buyurultu» şifresini yazmak sadrazam kethüdasına ait olup sadrazam bunu gördüğü zaman bu konulan alâmetin sıhhatine delâlet etmek üzere yazılan derkenarın sah yani doğrudur işaretini ya bizzat koyar veya huzurunda koydururdu. İkinci şık vesikalarda daha çok görülmektedir. Sadrazam kethüdaları takriben on sekizinci asra kadar sadrazamın kendi dairesinden gelen ve sonradan resmen tanınmış memurlardan oldukları için merasim ve teşrifata dahil olmadıklarından, bu kaide resmî memur oldukları zamanda da devam etmiştir. Bunun için Divan-ı hümayuna gitmezler ve hiçbir merasime iştirak eylemezlerdi. Sadrazam saraya, Divan-ı hümayuna giderken kethüda bey onunla beraber sarayın kapısına kadar gelip sonra tekrar Bâb-ı Âli'ye dönerdi.

« Derece ve mevkiinin ehemmiyetine binaen her cuma günleri vezir, Kaptan Paşa, Yeniçeri ağası ve sair üzengi ağalarının sadrazamı ziyaretlerinden sonra bunu ziyaret etmeleri (vezirler ara sıra) usûldendi. Hammer'in beyanına göre kethüda bey derece itibariyle üç tuğlu paşa yani vezir derecesinde idi.

«Sadrâzam kethüdalarının müstakil daireleri vardı: Kethüda kaleminin işlerini kethüda kalemi kâtibi denilen memur ile maiyetindeki kâtip ve şakirtler görürlerdi. Kethüda kâtibi, Dahiliye Nazırı demek olan sadrazam kethüdası dairesine ait bütün işlere bakmak, resmî, hususi tahriratların hepsini intaç etmek ile mükellefti. Maiyetinde (on sekizinci asır sonlarında) otuz kâtip çalışırdı. Kethüda kâtibinin bir vazifesi de gerek sadrazama ve gerek kethüda beye ait rüsumu ve varidatı tahsil ve her ay bunların hesabını tanzim etmekti. Kethüda kâtibi aynı zamanda defterdarlığın onuncu kalemi olan maliye kaleminin şefi idi. Bunun için Paşakapısı dahilinde ve bazan da (herhalde Paşakapısına yakın olarak) ayrı binada bulunurdu. Fakat on dokuzuncu asır başlarında dairesi Bâb-ı Âli binası dahilinde ve Alay köşkü karşısındaki büyük kapının üstünde idi.

«Sadrazam kethüdaları başlarına sadrazam divanında mücevveze ve arkalarına yeşil atlas kürk giyerlerdi. Sadaret kethüdalığına tâyin edilen zata sadrazam huzurunda ferace samur kürk giydirilirdi. Yüksek memuriyete tâyin edilenler, sadrazama verdikleri câizeden kethüdaya da para ve hediye verirlerdi. İki tuğlu beylerbeyiler on sekizinci asrın son yarısında 2500 ve vezirliğe tâyin edilenler ise 7500 kuruş verirlerdi. Bundan başka sadrazamın hassı olan Kıbrıs muhasıllığı hasılatının safi miktarından yüzde onu kethüdanındı.

«Sadrazam kethüdası dahilî işlerle meşgul olur, vilâyetlere yazılan ve onlardan gelen tahrirat ve evrak bunun dairesinde hulâsa edilir ve sadrazamın emriyle valilere yazılan tamimlerin kimler vasıtasiyle ne zaman gönderildiği defterlere kaydolunup hıfzedilirdi. Hulâsa, dahilî işlerin bütün mercii burası idi ve icabeden cevaplar hep kethüda dairesinden çıkardı. Kethüdayı-Sadr-ı Âli kaleminden vilâyetlere yazılan tahriratlara ait Baş Vekâlet arşivinde 1150 H. 1737 m. den itibaren tutulmuş olan ve hepsi de dahilî işlere taallûk eden defterler bulunmaktadır.

«Kethüda kalemî şefi olan kethüda kâtibinden başka, Hammer'in kaydına göre, teşrifatçı da sadrazam kethüdasına tâbi idi. Kethüda bey kaftancısı, kethüda bey mehterleri, kethüda bey karakulluğu denilen mübaşir kethüdanın maiyeti hademelerindendi.

«Sadrazam kethüdalığı 1251 H. 1835 m. senesinde ve Pertev efendinin kethüda bulunduğu sırada mülkiye nezaretine yani Dahiliye Vekâletine (İç İşleri Bakanlığı) tebdil edilip Pertev efendi de müşir rütbesiyle fakat erbab-ı seyfe mahsus olup paşa tâbiri kullanamıyarak umur-u mülkiye nazırı olmuştur. 1253 H. 1837 m. senesinde Mülkiye Nezaretinin adı Dahiliye Nezaretine çevrilmişti.»

KETHÜDA-YI SADR-I ÂLİ ÇUHADARI (کتخدای صدر عالی چوخه‌داری) [*İda.*] Sadrazamın muavini olan ve Dahiliye Nazırı vaziyetinde bulunan sadaret kethüdasının işlerini takip ve kethüda kaleminden yazılan kâğıtları alâkalılara tevdi vazifesiyle mükellef olan memurun unvanı idi. Buna başka dairelerde olduğu gibi halk arasında çuhadar denilirdi.

KETHÜDA-YI SADR-I ÂLİ HAZİNEDARI (کتخدای صدر عالی خزینه‌داری) [*İda.*] Sadrazamın muavini olan ve Dahiliye Nazırı hükmünde bulunan sadaret kethüdasının para

işleriyle meşgul memurunun adıdır. Şimdiki tâbirle mutemed demektir.

KETHÜDA-YI SADR-I ÂLİ KAFTANCISI (كتخداى صدر عالى قفطانجيسى) [*İda.*] Sadrazamın muavini olan ve Dahiliye Nazırı vaziyetinde bulunan sadaret kethüdasının giyim eşyasının muhafaza ve tanzimi işleriyle meşgul olan memurunun adıdır.

KETHÜDA-YI SADR-I ALİ KÂTİBİ (كتخداى صدر عالى كاتبى) [*İda.*] Sadrazamın muavini olan ve Dahiliye Nazırı hükmünde bulunan sadaret kethüdasının yazı işleriyle meşgul bulunan memurunun unvanıdır. On sekizinci asır sonlarında maiyyetinde otuz kâtip vardı. Kethüda dairesine ait bütün işlere bakmak, resmî, hususi tahriratların hepsini neticelendirmek vazifesinden başka kethüda beye ait rüsum ve varidatı tahsil ve her ay bunların hesabını tanzim etmekti.

KETHÜDA-YI SADR-I ÂLİ MÜHÜRDARI (كتخداى صدر عالى مهردارى) [*İda.*] Sadrazamın muavini olan ve Dahiliye Nazırı vaziyetinde bulunan sadaret kethüdasının yazı işlerine bakmak, gelen kâğıtları okumak, mühürlenmesi lâzım gelenleri mühürlemek vazifeleriyle mükellef memuruna verilen addır.

KETİBE (كتيبه) [*Ask.*] Asker bölüğü, ordudan ayrılmış toplu alay, düşmana çapul eden yüzden bin nefere kadar süvari kolu mânalarına gelir bir tâbirdir.

Vatan azimetinde milletin delil-i rahıgım
Gaza galanda bir ketibenin ümitgâhıyım
Abdülhak Hâmit

KEVN (كون) [*Sof.*] Hades, vücut mânasınadır ki var olmak, bir şeyin varlığı, mevcudatın heyet-i mecmuası demektir. Adbülbaki Gölpınarlı «Kaygusuz» Lûgatçesinde bunu şöyle izah etmiştir: «Bir şeyin diğer bir şeye inkılâbı; suyun hava olması gibi. Bu, birden olursa «kevn», yavaş yavaş olursa «hareket» derler. «Madde» de suretin husulüne de «kevn» demişlerdir. Hakikat ehline göre; Hak olmak itibariyle değil de âlem olmak itibariyle düşünülürse «Âlem»in vücuduna «kevn» denir. Fakat, «mükevvin» mânasınadır. (Tarifat, sayfa 80). Kevn, ikiye ayrılır. Kevn-i lâtif (mücerredat, sıfat ve meani gibi). Kevn-i kesif (mahsus ve unsurî mevcudat). Kevn; cami-i insanî, bütün ekvanı muhittir.»

Göz ucuyle eğer bir gez
Bakup kevne nazar kılsa
Hemen bir demde okuya
Cihanın fasla bâbını
Kaygusuz

KEVSER (كوثر) [*Sof.*] Cennetteki bir ırmağın adıdır. Bundan başka daha birçok mânası olan bu tâbiri Abdülbaki Gölpınarlı Kaygusuz Lûgatçesinde şöyle izah etmiştir: «Cennette uzunluğu Mekke ile Yemen, genişliği San'a ile Aden kadar olan ve etrafında gökün yıldızları kadar sayısız kadehler bulunan bir havuzdur ki suyu kardan soğuk, baldan tatlıdır. İçen bir daha susamaz. Kıyamet gününde havuzun sâkisi «Ali İbn-i Ebu Talip» olacaktır. Tasavvufta, Ali'den zuhûr eden «İrfan-ı Muhammedî» den kinayedir.»

Rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır (الاستاذ الياس مطياق) (الكوثر) suresini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 8, s. 6180) Kevser için şu tafsilâtı vermiştir:

«Kevser; asıl lûgatte çokluk demek olan kesretten cevher gibi fev'al vezninde vasıf veya bir isim olup Razî'nin ve Ebu Hayyan'ın ifadeleri veçhile kesreti ifrat derecesinde olan, yani çok pek çok, gayet çok şey demektir. Oğlu seferden gelen bir A'rabiyye'ye «بم آب ابنك» = oğlun ne ile geldi?» denildiğinde «Âb-ı Kevser» = Kevserle geldi» dediğini ve bunun çok şeyle geldi demek olduğunu nakledeler. (Kamus) da da şöyle der: Kevser; «الكثير من كل شى» = her şeyin çoğu, «والكثير الملتف من البنار» = biribirine sarılıp kurulmuş olan çok toz ve İslâm ve Nübüvvet ve Taif'de bir mektebin adı ve saykal vezninde kevser gibi, «hayyir mi'ta» yani çok hayırlı, çok vergili adam ve Seyyid: yani Efendi adam, ve nehir mânasınadır ve Cennette mahsus bir nehir adıdır ki Cennetin bütün ırmakları ondan teşa'up eder, sure-i Kevser bunu işrap eder. Şu halde kelimenin yalnız iştikakına nazaran lûgatteki esas mefhumunu mülâhaza olunur ve i'ta ile ihsan edildiği haber verilen şeyin de hayırlı güzel bir şey olması lâzım geleceği, bahusus i'ta edenin Allahü Taalâ olması ve bunun i'tası şan-ı azametle beyan buyurulması Kelâm-ı Rabbanî'de Kevser namiyle yadolunmasından da bunun hakikaten Allahü Taalâ indinde sâbit, yani ebedî ve namütenahi bir kesret ifade ettiği de düşünülürse bundan ilk anlaşılacak açık mefhum «hayr-ı kesir» yani çok pek çok hayır demek olacağında şüphe edilmez. Ancak bunun mâsadak itibariyle ne olduğuna ve lisan-ı dinde daha hususi bir mânası olup olmadığına gelince bu hususta müfessirlerin türlü beyanatına tesadüf olunur ki Tahrir'de yirmi altı kavle kadar sayılmıştır.»

Bunlardan bir kısmını ayrı ayrı izah eden değerli âlimin Cennetteki ırmağa ait kısmı şöyledir:

«Birçok tefsirlerde selef ve halefçe meşhur ve müstefiz olan mâna Kevser, Cennette

bir nehrin ism-i mahsusu olmasıdır. Zira yukarda da geçtiği üzere bu mâna Hazret-i Peygamber'den sahih olarak rivayet edilmiştir Kevser; Rabbimin Cennette bana verdiği bir nehir - bazı rivayetlerde bir havuz - dur ki hayr-ı kesîr ondadır. Ümmetim kıyamet günü varup ondan içecekler, Evanisi (kapları) yıldızlar adedincedir. İçlerinden kul olur, helecan ile çekilir atılır, yarabbi, o benim ümmetimdendir derim, bilmezsin senin ardından o neler yaptı buyurulur, mealinde olan hadiste hayr-ı kesîr mefhumu da tasrih olunarak Cennette bir nehir veya havuz olduğu bilhassa beyan buyurulmuştur. İmam Ahmet İbn-i Hanbel, Buharî ve Müslim ve İbn-i Mace ve Neseî ve İbn-i Cerir ve daha diğerleri bu nehirin tarifi hakkında «kenarları mücevvef inci kubbeleri, inciden misk-i ezfer çıkar, sütten daha beyaz, baldan daha tatlı, arz ve tulü Maşrik ve Mağrip arası kadar, derinliği yetmiş bin yıllık, ondan içen bir daha susamaz, ondan abdes alan ebeden perişan olmaz, benim ahdimi bozan, benim ehl-i beytimi katleden ondan içmez» gibi vasıflarla Enes'ten Hazret-i Aişe'den, İbn-i Ömer'den, İbn-i Abbas'tan mütaaddit hadisler rivayet eylemişlerdir, birçok hadislerde de havuz varid olduğu malûmdur. Bundan dolayı ikisinden murad bir midir? Havuz; nehirin membaı veya munsabbı gibi midir? Yoksa ayrı mıdır? Diye bahsedilmiştir. Meşhuru havuz, mahşerdedir. Bazıları Mîzandan ve Sırattan evveldir demişler, diğer bazıları da onlardan sonra Cennetin kapısına yakın ve ümmet-i Muhammet'den ehl-i Cennetin aralarındaki hukuku helâllaşmak için hapsolunacakları yerde olduğunu söylemişlerdir. Alûsî der ki buna göre havuz, tebdil olunacak arzda demek olur. Kazî Zekeriyya, Peygamber sallallahü aleyhi vesellem Hazretlerinin biri Sırattan evvel, biri de Sırattan sonra olmak üzere iki havuzu olup ikisine de kevser denildiğini nakleylemekle beraber sahibi havuzun Sırattan sonra ve Kevserin Cennette olduğunu ve onun munsabbı olduğu için havuza da Kevser denilmiş bulunduğunu söylemiştir. Ve yine Alûsî'nin beyanına göre denilmiştir ki: Bu havuz mânasına kevser, Aleyh-is-selâtü vesslâm'ın zıkrolunan nehir gibi havvasînden değildir. Belki sair Enbiya Aleyhimüssalâtü vesselâm hazaratının da havuzları vardır. Ümmetlerinin müminleri ona vürut edeceklerdir. Nitekim Tirmizi Hadisinde «ان لكل نبي حوضاً وانهم يتباهون ايهم اكثر واردة وانى ارجو ان اكون اكثرهم واردة == her Peygamberin bir havuzu vardır ve hep onlar hangisinin varidesi daha çok diye tebahi ederler ve ben muhakkak onların en çok varidelisi olacağımı umarım» buyurulmuştur ki bu hadis, Tirmizi'nin dediği gibi Hasen, gariptir. Onun için bu havuzlara iman ve itikat vacip değildir. Fakat Aleyh-is-selâtü vesselâm'ın havuzuna dair olan hadisler tevatüre yakın derecede meşhur olduğu için ehl-i sünnet indinde ona iman vacip olduğu akait kitaplarında mezkûrdur. Mamafih Mu'tezile'den ona imanın vücuduna kail olmıyanlar vardır. Şüphesiz ki bu sure mucebince Resulullah'a Kevserin i'ta edilmiş olduğuna imanın bilittifak vacip olduğunda söz yoksa da onun bir nehir veya havuz olmasına itikat sahih olmakla beraber vaciptir denemez Zira daha diğer kaviller de vardır.»

Dûzeh-i firkatte yakma yandım imanım Ali
Kevserin sakisisin kandır beni cânım Ali
Hatayi

KEYYALİYYE (كيالية) [*Sof.*] Sofiyenin büyüklerinden Ahmed-ür-Rufai tarafından tesis olunan Rufai tarikati kollarından birinin adıdır. Keyyal-ür-Rufai namiyle meşhur Şeyh İsmail Keyyalî tarafından kurulmuştur. Kol kurucusuna nisbetle bu adı almıştır. Rufai tarikatinin öteki kolları şunlardır: Nuriyye, İzziyye, Fenariyye, Bürhaniyye, Fazliyye, Cündeliyye, Cemiliyye, Diriniyye, Ataiyye, Sebsebiyye, İmadiyye Katnaniyye.

§ [*Mal.*] Kile ücreti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça keyyal; kileci demektir. Kile; buğday ve sair hububata mahsus ölçü adıdır.

KIBAB-ÜL-AKTAP (قباب الاقطاب) [*Sof.*] Mevlevi tâbirlerindendir. Mevlâna'nın türbesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sultan-ül-ulema ile neslinden gelenler ve çelebî adını alanlar bu kubbe altında gömülüdürler Arapça kıbab; kubbenin, aktab da sahîb, seyyid, aziz, ulu mânalarına gelen kutbun cem'idir.

KIBLENÜMA (قبلهنما) [*San.*] Kıble cihetini gösteren âletin adıdır. Halk arasında kıblenâme denilen bu âlet dairevî (yuvarlak) bir kutu içinde ve saat şeklinde olup yelkovana benziyen ibre kıbleyi gösterir. Bunların basit olanları, hatta saat kordonuna takılacak kadar küçükleri bulunduğu gibi daha büyükleri, müzehhep çiçeklerle müzeyyen ve minyatürlü olanları da vardır.

Fikretmededir heybetini Beyt-i Hudanın
Beyhude midir titrediği kıblenümanın
Münip

Erbab-ı kemal pişüvayı neyler
Şehrahı balan rehnümayı neyler
Esbâb-ı gakın delile muhtaç olmaz
Sükkân-ı harem kıblenümayı neyler
Seyyid Vehbi

KIBRIS DİVAN TERCEMANLIĞI (قبرس ديوان ترجمانلغی) [*İda.*] Kıbrıs eyalet divanı tercemanlığı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Divan-ı Hümayun tercemanından başka Tersanede ve Mora ile Kıbrıs'ta birer eyalet tercemanı vardı.

KIÇ (قیچ) [*Bah.*] Geminin geri tarafının en son kısmına verilen addır.

KIÇ BODOSLAMASI (قیچ بودوسلامه سی) [*Bah.*] Geminin kıçını teşkil ve kendisine dümen takılmak üzere omurganın kıç tarafından kaldırılan yekpare demir veya ağacın adıdır. Buna «dümen bodoslaması» da denilir.

KIDVE (قدوه) [*Hal.*] Kendisine uyup ardınca gidilecek kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda kıdvet-ül-ulema, kıdvet-ül-ümera, kıdvet-ül-hükema suretlerinde geçer.

KILA-I ERBAA (قلاع اربعه) [*Ask.*] Eskiden Anadolu ve Rumeli Kavaklariyle Yûşa' ve Telli Tabya hakkında kullanılır bir tâbirdir. Dört kale demektir.

KILAVUZ (قلاغوز) [*Hal.*] Eskiden evlenme işlerine vasıtalık eden kadınlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bir ailenin oğul veya kızının evlendirilmek istendiğini duyan ve bu türlü işi geçim vasıtası yapmış olan kadın kılavuzlar tanının günü evlendirilmek istenen gençlerin evlerinin kapılarını aşındırırlar, tanıdıkları kızları öve öve bitiremezlerdi. Gittikleri yerlerde filânın kızı, falanın baldızı var, rabbim nazardan saklasın! bir içim su. Lepiska saçlar topuklarında, lâciverde bakar uzun, kıvırcık kirpikli gözler, çekme kaşlar, ağız burun hokka, boy bos endam yerinde. Penbe beyaz ten, balık etinden az kabaca teleme peyniri gibi alimallah! Köşede bucakta az çok paracığı da var. Kızcağız aktan karayı seçecek kadar okur, kanun tıngırdatır, güzel nakış işler, biçer diker. Elhasıl, size kısmet olur inşallah! Eteği belinde tirendaz, yosma bir tazedir.

Bu tafsilât şayet delikanlının arzusuna uyarsa kalkılır, sağlık verilen eve görücü gidilirdi.

§. [*Ask.*] Düşman hakkında malûmat edinmek için ordu hizmetinde kullanılanlara da bu ad verilir.

§ [*Ok.*] Okçuluk müsabakalarında ilk atılan ok hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Çavuş» adı verilen ve haylice muteber olan bu ok rüzgârın tesiriyle giderken ses çıkardığı için haberci vazifesini görürdü.

§ [*San.*] Çilenin katlarının düzlüğünü gösteren başka renkteki ipeğe de bu ad verilir.

KILAVUZ ÇAVUŞ (قلاغوز چاوش) [*Sar - İda.*] Padişahla sadrazama alaylarda yol açan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kılavuz yamağı adı verilen bir yamağı vardı. Yamak; cuma namazı alaylarında kılavuz çavuşun vazifesini görürdü.

KIL ÇADIR (قیل چادر) [*San.*] Keçi kılından yapılan çadır adıdır.

KILICİ TAÇ (قیلیجی تاج) [*Sof.*] Mevlevi tâbirlerindendir. Sikkelerden (başlık) birinin adı idi. Buna (Külâh-ı Seyfî) de denilirdi. Mevlâna'nın metrukâtı içinde bundan da vardı. Mecazip bunu giyerlerdi. Başa geçecek yeri yuvarlak, üstü ikiye bükülmüş yassı ve iki yollu idi. Bazan o iki yola sırr-ı istiva denilen siyah hat çekilirdi.

KILIÇ (قیلیچ) [*San. - Ask.*] Silâhın icadından evvel kullanılan en mühim harp âletinin adıdır. Eskiden kılıçtan başka, yine o işi görmek üzere, «Hançer» ve «Kama» da kullanılırdı. Hançer; kılıcın küçüğü bıçağın büyüğü, kama da; onun ufağı ve iki yüzü keskinidir. Bu üç âlet şimdi de mevcutsa da harp âleti olmaktan çıkmışlardır.

Osmanlı Türklerinin harp âleti olarak kullandıkları kılıçların çoğu eğri idi. Daha sonraları zabitlerle suvari ve topcu neferleri kılıç kullanırlar ve Arabistan'da olduğu gibi boğazlarına iki kaytan veya kayışla takarlardı.

Cevat Paşa'nın (Tarih-i Askerî-i Osmanî, kitab-ı evvel, sayfa 162) kılıç hakkında iki ecnebî müelliften naklettiği satırlar aynen şöyledir: «Kılıca su vermek fenni Osmanlılarda elyevm mahv olduğundan en güzel ve fiyatları yüksek olan kılıçlar eskiden yapılmış olanlardır. Herhalde Türk kılıçları şekil ve manzara ve hiffet (hafiflik) cihetiyle bizimkilerden daha alâdır. Avrupa suvarilerindeki en büyük fenalık kılıçlarının ağır olmasındadır. Almanya ihtiyar suvarilerinden kılıçlarının ağırlığından nâşi çok kere şikâyetler işittim ki bu maddeye dair ömrünün kısm-ı âzamını kılıç kullanmakta geçirmiş olan bir ihtiyarın hükmü kabule şayandır. Herkes istimâl edeceği kılıcı kendi intihap etmek Osmanlılarda âdettir. Türkler kolaylıkla kullanmak için en hafif kılıç intihap ederler. Osmanlı kılıçlarının zağları iyi olmakla gerek

keskinlik ve gerekse hafif bir silâha kolun verdiği çabukluk sikletin azlığından dolayı husulü tabii olan fenalığı mahveder. Yüzlerce senelerden beri Osmanlılar enzar-ı dikkatlerini kullandıkları kılıcın islâh ve ikmaline hasretmiş olduklarından Osmanlı kılıçlarını herhalde nazar-ı itibara almalıyız. Bu kılıçların bir faydası da şudur ki doğru tutulursa inhina derecesine göre bir yara açar. Kol ufkan kılıç ise elde doğru tutulursa bileğin hafif bir hareketiyle ağzı sola ve sağa çevrildikte eğriliği sayesinde vücut setroluur ki bu madde dahi Osmanlı kılıçlarının gayet âlâ tedafüî vasıtalardan biri olduğunu tasdik ettirir. Mukaddema yeniçerilere eğri kılıç kullanmak öğretilirdi. Osmanlı kılıçları narin olmakla beraber istimalinde meleke kesbeden bir adam elinde olursa ağızları körlenmez ve namluları kırılmaz ve parmak kalınlığında olan bir demir çiviyi kesebilir. Fakat az bir dikkatsizlik ile kırılan bir kadeh gibi kırılmıya müsaittir. Osmanlı suvarilerinin kılıçları nadiren kırılır. Lâkin kılıç istimalinde mâhir olmıyan piyadelerin pek çok kılıç kırdıkları görülmektedir. Hatta gönüllü olarak Rusya muharebesine giden ve Karadeniz donanmasına mensup olan İngiliz Mülâzim mösyö Foks Okzatov zaptında iki yüz neferden ibaret bir Rusya granadiyesine kumanda etmekte ve elinde yalnız bir Osmanlı kılıcı olduğu halde müfrezesinin başında bulunmakta idi. Mumaileyh kendisine hücum eden Türklere bu kılıçla mukavemet ederken istimâlini iyi bilmediğinden kılıcını kırmış ve derhal maiyyetindekilerin harp meydanından eline geçirdiği diğer Osmanlı kılıcını eline alarak müdafaaya devam eylemiş ise de onu da kırmış ve bu suretle bir hayli Osmanlı kılıçlarını kesretmiştir. Bir Türk kuvvetiyle mütenasip ve hafif olan kısa kılıcı ile uzun ve ağır kılıcı hâmil olan bir Avrupalı gibi çabuk yorulmaz. Ancak şu mütalaamız suvari hakkında olup piyadede süngü icat olunalı kılıç fena bir silâh yerine geçtiğinden onun hakkında câri değildir.

«Türklerin silâh istimalinde tefevvuk ve rüçhaniyyeti maddesine sebep kılıçlarının iyi olması ve bir de suret-i istimalinin hemen Türk milletine mahsus gibi taammüm eylemesidir. Gürbüz ve kuvvetli bir Avrupa köylüsü elinde ince çelikten mamûl olan Türk kılıcı sırça gibi birinci vuruşta kırılır. Hâlbuki yine bu kılıç bir Türk elinde olsa vurduğunu ikiye böler. Bu kılıç düşmanın zırhını, miğferini ve sair bilcümle eslihasını kestiği gibi bir anda başını, veya sair insan azâsını da bedenden ayırır. Osmanlı ile olan suvari muharebelerinde ufak tefek yaralardan nâdiren bahsolunmasına sebep bu maddedir. Hattâ bir Rus koloneli alayının önünde iken bağteten (birdenbire) sipahilerin üzerine hücum eylediğini görür görmez elini kılıcına götürerek askerinin de onlara hücum eylemesinin onlara emreylemek üzere kumanda edeceği ilk kelime ağzından çıkarken bir Türk kılıcı başını bedeninden ayırarak kumandayı yarım bıraktığı Rusya ordusunda meşhurdur. Bu kılıçlar iyice işlenmiş olursa esbab-ı tezyiniyyeden kıymetli bir maden ile müzeyyen olmadıkları halde yine ondan yüz dukaya kadar satılır. Lâkin İskender beyin ifadesi veçhile şurasını unutmıyalım ki böyle kılıç onu kullanacak kol sayesinde bir tesir hâsıl eder. Bu kıymetli kılıçlar taban denilen şeyden mamûl olup ve bir kılıcın taban olup olmadığı bir duka yahut sair iyi bir altınla üstüne yazı yazılmak mümkün olup olmadığıyle fark olunur.»

Kılıç Osmanlılar tarafından icadedilmiş birşey değildir. Tedafüi ve taarruzî bir âlet olarak çok eski zamanlardan beri kullanılmıştır. Kılıcın şekil ve tarzı bir çok defalar değişmiştir. Golovalların kılıcı uzun ve geniş, aynı zamanda bakırdan mamûldü. Romalılarınki demirden olup kısa, ortası kalın, ucu sivri ve her iki tarafı keskin idi. Acemler, Cermenler, Golvalılar kılıcı her zaman, Romalılar ile Yunanlılar ise muharebe esnasında taşırlardı. Frankların kılıcı kısa, ağır, ucsuz ve iki tarafı kesmiye elverişli surette idi. Ehl-i Salip (Haçlılar) sıfatiyle müslümanlarla harbe girişenlerin kılıç kabzaları haç şeklinde, şarklıların ise orak biçiminde idi. Kılıç onbeşinci asra kadar yalnız muharebe zamanlarında bele asılırken o asırdan itibaren alelâde zamanlarda da taşınmıya başlanmıştır.

Osmanlılarda kılıç çalmak pek meşhurdu. Mümarese usulü için daima talimler icra edilirdi. Enderun tarihinde (Atâ tarihi, cilt 1, sayfa 179) buna dair şu malûmat vardır:

«Osmanlılarda kılıç çalmak eskiden fevkalâde meşhur olup hattâ keskin cündiler beş ondan otuz kata kadar demir tel üzerine tekvir (sarılmak) olunup ıslatılmış olan kar keçesini kesmek için ihtizaz esnasında kolun hareket ve reftarını şimşirin üstadane darp ve tesadümiyle uydurarak espin (atın) hurde reftarından kinaye olan nal tabirat-ı cündiyanesiyle muntazam bir halde ve iptida ahesteden bed' ile yavaş yavaş hızlandırılıp keçe hizasına gelir iken dört nal tâbir olunur muntazam seyr-i seriyle keçenin yanına varıldığı esnada şimşir keçeye darbolundukta keçeyi iki parça etmek gibi maharetler icrâ eylemekte idiler.»

Eğri kılıç; hicrî 1221 (1806) senesinde ordudan çıkarılmıştır.

KILIÇ ALAYI (قلیچ آلایی) [*Sar.*] Osmanlı padişahlarının kılıç kuşanmaları münasebetiyle yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kılıç kuşanma resmî vesikalarda ve tarihlerde gene o mânaya gelen «taklid-i seyf» suretinde geçer. Her memlekette hükümdarların cülusu münasebetiyle birçok merasim yapılır ve bunlar daima o memleketin âdet ve an'aneleri dairesinde icra edilir. İşte Osmanlı padişahlarına biattan sonra yapılan merasim o kabildendir. Kılıç alayı İstanbul'da Eyyüp'ta hazret-i Hâlid'in türbesinde yapılırdı.

Kılıç kuşanma resminin icrası için muayyen bir müddet yoktu. Bu, padişahın isteğine ve daha doğrusu maslahata tâbiydi. Çünkü son zaman hükümdarlarından beşinci Mehmet'in (Sultan Reşat) kılıç kuşanma merasimi tahta çıkışının on dördüncü günü icra edildiği gibi ikinci Sultan Abdülhamit cülûsunun sekizinci, sultan Mecit tahta çıkışının on birinci ve ikinci Ahmet de yirmi birinci günü kılıç kuşanmıştır. Saltanat müddeti yalnız üç ay süren beşinci Murat ise hastalandığından dolayı kılıç alayı yapamamış, bu sebeple usulen kılıç kuşanamamıştır.

Sultan Reşad'ın Cülûsunu müteakip bu resmin biattan kırk gün sonra icra edileceği ve bu kadar beklenilmesi de Konya'dan Çelebi Efendinin celbinden ileri geleceği matbuat sahifelerine geçmiş ise de bu haber tarihin kat'i sarahati karşısında bir kıymet kazanamamış daha o vakit doğru çıkmamıştır.

Çünkü kılıç kuşatma işi Çelebilere münhasır değildi. Bu şerefli hizmeti görenler arasında Çelebiler de varsa da daha ziyade Nakıb-ül-eşraf olan zat kılıcı padişahın beline takmış ve bazan da zamanın Şeyh-ül-islâm'ı bu vazifeyi görmüştür.

Rahmetli Ahmet Rasim bey «Tarih ve Muharrir» adlı eserinde Konya da Çelebi efendi nezdinde rastladığı bir mecmuada bu husus için bir hayli malûmat bulunduğunu söylüyor. Bu mecmuanın Çelebilerden (Celâleddin efendi) nin babası (Vahit Çelebi) den, ona Sertabbah merhum (Ziya efendi) den ve ona da postnişin (Hemdem Çelebi) den miras kalmış olduğunu beyan ettikten sonra «biibaretiha» istinsah etmişlerdir. Kopya aynen şöyledir:

«Saltanat-ı Selçukiyyenin sultan-ı ahiri bulunan (Alâeddin) tarafından (Ertuğrul)a tabl ve alem verilip Söğüt ve Eskişehir şehirleri ile Domaniç yaylağı ihsan ve ita edilmiştir. O havali ahalisinden alınan vergilerin ve arazilerden aldığı mukataalardan matlub-u muayyenini Sultan Alaeddin'e irsal mutad olduğundan böyle bir akçenin Alaeddin'e teslimi zımnında heyet'i mahsusa ile mahdumu (Osmancık) dahî Konyaya gelmiş. Hal-i inkirazda bulunan Selçuk devletinin eyadi-i ehle geçerek şuküh-i hükümetin sıyanet edilmesi ehalice güftü-güyü bâdi ve esasen ehliyyetleri herkesçe malûm olan (Sultan Veled) e teveccüh-ü umumi olduğundan keyfiyyet-i mephuseyi teklif ve bütün Karaman ve havalisi muşarünileyhe inkiyat ve biat etmişlerdir. (Sultan Veled)e Sultan namının telkib olunması şu hâdiseden inbias etmiştir. Müşarünileyh on sekiz gün kadar icra-yi saltanat etmiş ise de gerek idareten ve gerek mesleğen saltanat-ı sûrîye ile saltanat-ı maneviyyenin bir arada içtimaî uyamıyacağını piş-i teemmüle alarak o vakit tevsi-i daire-i hükümetle uğraşan ve Konya'ya gelmiş bulunan (Osman bey)e dua ederek kılıç kuşatmış ve bu suretle terk-i saltanat etmiştir. İşte o tarihten itibaren selâtin-i Osmaniyyenin bu hanedana karşı mahabbet ve samimiyyetleri olduğundan her tecedditte ecdadının isrine tebean hanedan-ı Hazret-i Mevlâna tarafından ed'iyye-i hayriyye kıraetiyle kılıç kuşatılmak usulü meriyül icra olmuştur.»

Bu mecmuayı Ahmet Rasim beye vermiş olan Çelebizadenin bunun altına şöyle bir haşiye de yazmış olduğunu oradan öğreniyoruz:

«Kudema-yi çelebiyan ve dedegân dahi malûmat-ı mezkûreyi rivayet eylemektedirler. Ancak ezmine-i ahiremizde Hükümet-i Osmaniyyenin teşekkül-i Siyasisinin sehâb-i kesif-i istibdat setrederek türlü tevehhümat yol aldığından bu usul-i müttehazenin dahi terkiyle füyüzat-i maneviyye-i Hazret-i Mevlâna'dan istifaza hususundan feregat edilmiştir»

Vesikanın yazılış tarzı gösteriyor ki pek eski değildir. Hattâ bir asırlık hayata malikiyyeti bile şüphelidir. Çünkü ziyadesiyle evhamlı olarak tanınmış olan İkinci Abdülhamit'e Şeyh-ül-İslâm (Hayrullah efendi)nin kılıç kuşatma keyfiyyeti böyle tevil edilse bile Sultan Aziz'e yine Şeyh-ül-İslâm (Sadettin efendi)nin, Abdülmecid'e de Nakib-ül-Eşraf sudurdan (Abdurrahim efendi) nin, İkinci Sultan Mahmut'a kezalik Nakib-ül-Eşraf olan zatın, Üçüncü Selim'e Şeyh-ül-İslâm'ın, Sultan Osman'a Nakib-ül-Eşraf'ın kılıç kuşatmaları ve daha ileriye 1102 (1690) tarihlerine doğru giderek İkinci Sultan Ahmet'e Nakib-ül-Eşraf efendinin kılıç kuşatmış olması bu fikrin doğru olmadığını açık bir surette isbat eder.

Sultan Reşat'a Çelebi efendinin kılıç kuşatması Beşinci Sultan Mehmet'in mevlevî

olmasından ve Çelebilerin vaktiyle bu hizmeti gördüklerini bildiği için kıymetlerini bir derece daha yükseltmek istemesinden ileri gelmiştir. Onun bu merasimi Hazret-i Hâlid'in türbesinde yaptırması seleflerinden çoğu gibi sahabeden olan bu zatın mâneviyatından hayır isticlâbı maksadına müstenittir. Bununla beraber Osmanlı padişahlarının bazıları başka yerlerde de kılıç kuşanmışlar, bu suretle bu merasimin Eyyüp'ta yapılması mecburiyeti bulunmadığını göstermişlerdir. İkinci Ahmet bunlardan biridir. O, hem Edirne'de tahta çıkmış, hem de orada Eski câmi adiyle mâruf camie alayla giderek orada kılıç kuşanmıştır.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı'da Osmanlı devrinde saray teşkilâtı, sayfa 190 . 192) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Ebu Eyyüp Ensari türbesinde padişahlara kılıç kuşatan zevat her zaman muayyen değildi. Çok defa bu vazifeyi şeyh-ül İslâmlar yapmışlardır. 1012 H. 1603 M. de Birinci Ahmet'in cülûsunda kendisine şeyh-ül-İslâm Eb-ül-Meyamin Mustafa efendi kılıç kuşatmıştı. Padişah deniz yoliyle Eyyüb'e gitmiş, kara yoliyle sarayına dönmüştü. Birinci Mustafa ile İkinci Osman'a da Şeyhülislâm kılıç kuşatmıştı. Ravza-tül-ebrar'ın kaydına göre - ki müellif o tarihte yaşamıştır - Dördüncü Murat'a asrının büyük şeyhlerinden Celvetiyye tarikatı ulularından Üsküdarî Aziz Mahmut Hüdaî efendi kılıç kuşatmıştır. Dördüncü Mehmet'e de Şeyh-ül-İslâm tarafından kılıç kuşatılmıştı. İkinci Süleyman'a da Şeyh-ül-İslâm Debbağ Zade Mehmet efendi ile Yeniçeri ağası Mustafa ağa kılıç kuşatmışlardı. Üçüncü Ahmet'e de Nakib-ül-eşraf tarafından yeniçeri ağası ve silâhtar ağanın yardımlariyle kılıç kuşatılmıştı. 1143 H. 1730 M. de kükümdar olan Birinci Mahmut'a Nakib-ül-eşraf İmad zade Seyyid Mehmet Efendi, Hazret-i Peygamber'e ait kılıcı kuşatmış, padişah kara yoliyle Eyyüb'e gitmiş ve aynı yoldan avdet etmişti. Üçüncü Mustafa'ya, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile Nakib-ül-eşraf ve Birinci Abdülbamit'e Şeyhülislâm Mehmet Efendi kılıç kuşatmışlardı, Birinci Abdülhamit, Hazret-i Peygamber'in kılıcını kuşanmış, kara yoluyle gidip ceddi Fatih'in türbesini ziyaret eylemiş, avdette de deniz yoluyle sarayına gelmişti.

«Üçüncü Sultan Selim, cülusunun yedinci günü kılıç alayı yaparak kara tarikiyle ve Edirne Kapı yoluyle Eyyup'a gidip ziyaretten sonra kendisine şeyh-ül-İslâm tarafından kılıç kuşatılmış, Nakib-ül-eşraf dua etmiş ve her kılıç alayında âdet olduğu üzere Hassa Kasap Başısı tarafından kurbanlar kesilmişti. Yeni Hükümdar deniz yoluyla avdet etmişti. Dördüncü Mustafa'nın kılıç alayında Şeyh-ül-İslâm dua edip Nakib-ül-eşraf kılıç kuşatmıştır.

«İkinci Mahmut'un kılıç alayında padişah daha sarayda iken Peygambere nisbet edilen kılıcı, silâhtar ağa vasıtasıyle mahallinden alıp Sancağ-ı Şerif ihracı gibi merasimle hareket olunmuştu. Alayın önünde Enderun müezzinleri tekbir getirerek yürümüşler, silâhtar ağa kılıç omuzunda olarak iki sıra dizilen Enderun ağalarının arasından geçerek Bab-üs-seade'ye kadar getirilmiş ve orada Nakib-ül-eşraf tarafından karşılanarak seyf-i Peygamberî Nakib'e teslim edilmiş ve o da Eyyup'a gidinceye kadar omuzu üzerinde götürmüştür.

«İkinci Mahmut kılıç alayında karadan gidip ceddi Fatih'in türbesini ziyaret ile doğru Eyyup'a inmiş ve öğle namazını camiin hünkâr mahfilinde kıldıktan sonra türbe tarafına geçerek bir taraftan Kur'an okunup diğer taraftan birinci imamın tekbir aldığı sırada ayağa kalkıp kıbleye teveccüh ile evvelâ sağ tarafına Hazret-i Peygamber'in kılıcını takip üç beş dakika dua ettikten sonra çıkarıp sol tarafına büyük ceddi Osman'ın kılıcını takmış ve sonra merasim nihayet bulup sandal ile ve deniz yoluyle sarayına dönmüştür. İkinci Sultan Mahmut'un oğlu Abdülmecit'e de Nakib-ül-eşraf Kazasker Abdurrahim efendi kılıç kuşatmıştır. İkinci Abdülhamit'e Şeyh-ül-İslâm Hayrullah efendi tarafından Hazret-i Ömer'in kılıcı bağlanmıştır. Son Osmanlı hükümdarı Mehmet Vahdettin'e Sunûsi şeyhi Seyyid Ahmed-üş- Şerif tarafından Hazret-i Ömer'in kılıcı kuşatılmıştır.

«İkinci Ahmet ile İkinci Mustafa Edirne'de hükümdarlığa geçtikleri için bunlar Edirne'nin Eski Camisinde kılıç kuşanmışlardır.

«İkinci Ahmet kılıç kuşanmak için İstanbul'a girmek istediyse de hal' olunan Dördüncü Mehmet'in taraftarları fırsat beklediklerinden bunların ortalığı müsait bulup taklib-i hükümet yapmaları ihtimali göz önünde tutularak İkinci Murat'ın Edirne'de kılıç kuşandığı padişah tarafından hatırlanarak Edirne'deki Eski Cami mahfilinde kılıç kuşanma merasimi yapılmıştır. Burada evvelâ Nakib-ül-eşraf dua etmiş ve sonra Şeyh-ül-İslâm ile Nakib-ül-eşraf beraberce padişaha kılıç kuşatmışlardır. İkinci Mustafa da amcası gibi Edirne'nin yine Eski Camisinde kılıç kuşanmıştı.»

İşte bu kayıtlar bize İkinci Abdülhamit'in cülûsuna kadar padişahlara kılıç kuşatma merasiminin ötedenberi söylendiği gibi Konya çelebileri tarafından yapılmayıp Şeyh-ül-İslam

veya Nakib-ül-eşraf tarafından yapıldığını pek açık olarak göstermektedir.»

Padişahların beline kuşatılan kılıç da her zaman aynı kılıç değildi. Topkapı sarayında bulunan Cenâb-ı Peygambere ait kılıcı kuşananlar olduğu gibi yine oradaki İkinci Halife hazret-i Ömer'e, Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'ye ve kendisiyle baraber sonrakilere Halife unvanını kazandıran Yavuz Sultan Selim'in kılıcını kuşananlar da olmuştur.

(Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 193-194) ında bunun için şu tafsilât vardır:

«Padişahın beline kuşatılan kılıç kimlere aitti? Bu hususta mutlak surette yalnız bir kılıcın kuşatıldığı vâki olmayıp padişahın arzusuna göre saraydaki emanetler arasında bulunan kılıçlardan birisinin kuşatıldığı görülmektedir. Takılan kılıçlar arasında Hazret-i Peygamber'e ait kılıç ile eshaptan Halit İbn-i Velid, Hazret-i Ömer, Osman Gazi, Yavuz Sultan Selim'in kılıçları vardı. Dördüncü Murat cülûsunun ertesi günü kılıç alayı münasebetiyle Eyyüb'e gidip Cuma namazından sonra biri Hazret-i Peygamber'in diğeri ceddi Yavuz Sultan Selim'in kılıçlarını kuşanmıştı. Üçüncü Mustafa ile Birinci Abdülhamit'den evvelkisine Şeyh-ül-İslâm tarafından Hazret-i Ömer'in ve Birinci Abdülhamit'e Cenab-ı Peygamber'in kılıçları bağlanmıştı. İkinci Mahmut hem Hazreti Peygamber'in hem de büyük ceddi Birinci Osman'ın kılıcını takınmıştı. Nimeti efendi kanunnamesinde eshaptan Hâlit İbn-i Velid'in kılıcının da kuşatıldığı yazılıyorsa da bunun hangi hükümdara bağlandığına dair bir işaret yoktur.»

Padişahların saltanat makamına oturmaları üzerine hükümdarlık şiarından olarak kılıç kuşanmaları bir kısım islâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da kanun olduğunu, bu âdet ve an'anenin saltanatın sonuna kadar devam etmiş bulunduğunu yazan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı devletinin Saray Teşkilâtı, S. 189 ve müteakip) şu tafsilâtı da veriyor:

«Kılıç kuşanma âdetinin Osmanlılarda resmî şekilde olarak - Bazı indî mütalâalardan sarf-ı nazar edilecek olursa - hangi tarihte ihdas edilmiş olduğunu sarih surette bilemiyoruz. İkinci Murat (1421 - 1451) Bursa'da Emîr Sultan denilen Emîr Şemsettin Mehmet Buharî'den (vefatı 833 H. 1429 M.) kılıç kuşanmış olduğu söylenmektedir. Rivayete göre Eyyüp'te kılıç kuşanma merasimini Fatih Sultan Mehmet ihdas ederek Ak Şemseddin tarafından kendisine kılıç kuşatılmıştır. Yine rivayete göre İkinci Bayezid'e Eyyüp'te Nakib-ül-eşraf kılıç kuşatmış.

«Osmanlı padişahlarının İstanbul'un fethinden sonra Eyyüp semtinde Ashaptan Mihmandar-ı Peygamberi Halid-ibn-i Zeyd Ebu Eyyub-i Ensari'nin türbesinde kılıç kuşanmaları bir kanun ve kaide haline girmiştir.

«Tahta çıkan her yeni hükümdar cülûsundan birkaç gün sonra büyük bir alayla bazan karadan bazan da deniz yoliyle Eyyüb'e gider ve orada türbede kılıç kuşandıktan sonra kara yoliyle gitmişse denizden ve deniz yoliyle gitmişse karadan sarayına avdet eder ve yolda ecdadının türbelerini de ziyaret eylerdi. Kılıç alayı bazan fakat nadiren karadan gidilip gene karadan avdet ederek de olurdu.

«Padişahların Eyyubu ve ecdadının kabirlerini ziyaretine on altıncı asrın soniyle on yedinci asrın ilk yarısında türbeler ziyareti denilirdi. Daha sonraki tarihlerde Eyyüb ziyareti ve kılıç kuşanma merasimi münasebetiyle yapılan alayda türbeler ziyareti yalnız Fatih Sultan Mehmed'in ziyaretine hasredilmiştir.»

Kılıç kuşanma merasiminin ne suretle yapılmakta, alayın ne tarzda tertip olunmakta olduğunu vak'anüvis tarihlerinden öğrenmek kabil olamıyor. Çünkü hemen hepsi bu merasim için üçer dörder satır tahsis ediyorlar ve padişaha Hazret-i Eba Eyyub-ül-Ensari'nin türbesinde kılıç kuşatıldığını yazmakla iktifa ediyorlar. En mufassal ve bir parça izahatlı olanı Vak'anüvis Lütfi Efendi'nin Sultan Mecit için yazdığı satırlardır. «Lütfi Tarihi»nin (c. 6, s. 51) deki ağdalı yazısı da on satırı geçmez. Teşrifat defterlerine dahi müracaat suretiyle İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın verdiği izahat buna dair kıymetli tafsilâtı ihtiva etmektedir.

Kılıç alayını «çok zaman, padişahlar tahta oturduklarının ikinci ilâ yedinci günü arasında teberrüken Eyyüp'de Hazret-i Hâlit İbn-i Zeyd'in türbesinde kılıç kuşanmaları kanun olğundan buraya hareket ve avdet esnasında alay yapılır ve buna kılıç alayı denilirdi» suretinde izah eden Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray teşkilâtı, sayfa 194-196) alayın yapılışını şöyle izah ediyor: «Bunun için gönderilen tezkireler üzerine davetliler sabahleyin erkenden resmî serpuş ve elbiseleriyle saraya gelirler ve bu arada kapıkulu ocaklarının gelmeleri de emrolunurdu. Evvelâ top arabacıları, anı tâkiben sırasiyle topçu, cebeci ve yeniçeri ocakları, iki keçeli dizilip padişahın geçmesine intizar ederlerdi. Alay şöyle yürürdü:

«İptida Asesbaşı, subaşı maiyyetleriyle sonra divan-ı hümayun çavuşları, onların arkalarından müteferrikalar ve çaşnigirler, altı

bölük ağaları, çikâr ağaları, kapıcı başılar, Enderundaki rikâp ağalarında mîr-i alem, birinci mirahur, çaşnigirbaşı, daha sonra ulama ve şeyhler, onları tâkiben defterdarlar, reis-ül-küttab, çavuş başı, kapıcılar kethüdası, daha arkadan Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, diğer kadılar, ulema, onları mütaakıp vezirler, sadrazam karadan alayla Eyyüp camiine gidip deniz yoliyle gelecek olan padişahı beklerler, gelince selâmlarlardı.

«Deniz yoliyle gelecek olan padişah sabah namazından sonra Harem-i hümayundan çıkıp ata binerek deniz kenarındaki Sinan Paşa köşküne gelir, buradan üç fenerli saltanat kayığına binip maiyyetinde başlıca silâhdar, çuhadar, rikâptar ve sair musahip ağalar olduğu halde kayığın dümenini bostancıbaşı tutarak yürür ve arkasındaki kayıklara da Dâr-üs-saade ağası kapı ağası binerek Eyyup'ta Bostan İskelesine gelirdi.

«Padişah iskeleye geldiği zaman orada kendisine intizar etmekte olan sadrazam, şeyh-ül-islâm, kazaskerler, yeniçeri ağası, rikâp ağaları, kapıcıbaşılar, vezirler, defterdarlar ve saire tarafından karşılanır, iskeleye çıkarken padişahın sağ koltuğuna sadrazam, sol koltuğuna kendi kayığından hükümdarın kayığına geçmiş olan dâr-üs-saade ağası girip oradan kendisini alarak yemek yenmesi için geceden oralardaki konaklardan birinde hazırlanan yemeği yemek için oraya götürülür. Bir miktar istirahatden ve öğle namazı kılınıp yemek yendikten sonra padişah ata binerek önünde vezir-i âzam, vezirler ve diğer devlet erkânı olduğu halde buçukçu denilen kapıkulu süvarilerinden memurlar etrafa para saçarak Hazret-i Hâlid'in türbesine gidilirdi.

«Padişah türbeye girdikten sonra sadrazam ile şeyh-ül-islâm ve yeniçeri ağasını oraya davet eder, Şeyh-ül-islâm iptida dua eder, sonra padişah iki rek'at namaz kılar ve bunu mütaakıp duasını yapar ve şeyh-ül-islâm tarafından kılıç kuşatılırdı.

«Padişahın avdeti kara yoliyle olurdu. Edirnekapı, Fâtih, Divanyolu'ndan geçilerek saraya gelinirdi. Atla Bâb-üs-saade'ye kadar giden padişah oradan yeniçeri ağası tarafından atından indirilerek içeri girer ve merasim de sona ererdi.

«Kılıç alayı bazan doğrudan doğruya kara yoliyle yapılır, padişah ceddi Fâtih'in türbesini ziyaret ettikten sonra Eyyüb'a gidip kılıç kuşanırdı. Gidiş veya dönüşte mutlak surette eski odalar önünde şerbet içilir ve Fâtih'in türbesi ziyaret olunurdu.

«Kanunname ve Teşrifat Kayıtlarına göre çok defa kırk iki ve elli arasında kurban kesildiği görülüyor. Bu kurbanlar cami ve türbe hademeleriyle fukaraya dağıtılırdı. Yine kanun üzere bu kılıç alayında kapıcılar kethüdasiyle mirahur ağa kara yoliyle avdette türbe kapısından saray kapısına kadar yaya yürüyerek halkın padişaha verilmek üzere takdim ettikleri istidaları alırlardı. Saraya gelince bu istidaları kapı ağası mühürleyip padişah namına görülüp muameleleri yapılmak üzere ve kapıcılar kethüdası vasıtasiyle sadrazama gönderirdi.

«Kılıç kuşanma merasimi nihayet bulup padişah sarayına döndükten sonra bostancı ocağı kayıkçılarına ve teşrifatçı, peşkeşçi, mataracı, kürsidar-ı sim denilen iskemleci, orta kapı ve Bâb-ı Hümayun nöbetçi kapıcıları, seccadeci başı, bevvabîn-i dergâh-ı âli bölükbaşıları denilen orta kapı kapıcılarının bölük başılarına muayyen miktar hasene (altın) ihsan olunması da kanundu.»

Değerli profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılının kaydettiği bu merasim Tanzimat'tan ve yeniçeri Ocağının lâğvından evvel yapılan alaydı. Sonraları yine sadrazam, şeyh-ül-islâm, vezirler, devlet erkânı davet olunmak ve saraydan çıkış ve dönüşle Eyyüb'e varış ve ayrılış sıralarında polis ve asker tarafından selâmlanmak suretiyle alay tertip olunmakla beraber bu alay eskisi kadar debdebeli olmazdı.

Vak'anüvis Lütfi Efendi (Lütfi Tarihi, c. 6. s. 51) Sultan Meeit'in kılıç alayını şöyle anlatıyor: «Cevher bend-i silaile-i Osmani ve tırazende-i evreng-i cihanbanî olan padişah-ı celil-üş-şan'ın cülûs-ı feyz me'nusları vukuunu mütaakıp bazine-i hümayunda pirayebend-i gilâf-ı taazim olan emanat-ı cihankıymetten Halife-i sani Cenab-ı Resul-i Rabb-ül-enam Ömer-ül-Faruk Radiyallahü anh Hazretlerinin seyf-i mübareklerini teyemmünen Hazret-i Eba Eyyüb-i Ensari türbe-i şerifesinde takallüt eylemeleri de'b-i dirin-i saltanat-ı seniyyeden oldığından cülûs-i hümayunlarının on birinci perşembe günü bilcümle vükelâ ve ümera ve âyan ve bendegân türbe-i şerife civarında bittecemmu teşrif-i padişahiye muntazır oldukları halde zât-ı şahane bahren bitteşrif nakip-ül-eşraf sudurdan Abdürrahman Efendi seyf-i şerif-i salif-üt-tarifi miyan-ı padişahiye tâlik eyledikten sonra tertip olunan alay ile Edirnekapı caddesinden avdet ve Fâtih Sultan Mehmet Han Gazi Hazretlerinin türbe-i lâtifelerini ziyaret ve oradan Atpazarı ve Beyazıt ve Divanyolu tarikleriyle Topkapı sarayına azimet olundu.»

Son zamanlardaki merasimin yapılış tarzını Sultan Reşat'ın kılıç kuşanması münasebe-

tiyle yapılıp «Taklid-i Seyf» başlıklı yazı ile (Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası, 13 temmuz 1918, No. 76) tarihe mal ettiğim ve bu kere mümkün olduğu kadar sadeleştirerek aşağıya geçirdiğim tafsilât alayı bütün safhaları ile anlatır:

Sultan Reşat 27 nisan 1325 pazartesi (1909)Dolmabahçe rıhtımından Söğütlü vapuriyle Halice doğru hareket etmiş, vapur rıhtımdan ayrılırken grandi direğine zât-i şahanelerine mahsus sancak çekilmiş ve geminin hareketi üzerine sarayın önünde bulunan ve alay sancaklariyle donanan Mes'udiye, Âsarıtevfik, Peykişevket, Fethibülent zırhlıları tarafından yirmi birer tane top atılmıştır. Söğütlü ihtiramlar ve sürekli alkışlar arasında köprülerden geçerek Halice girince Tersane önündeki harb gemileri tarafından bahrî merasim ifa olunmakla beraber yirmi birer tane top dahi atılmıştır, Eyyüp camii ile türbe-i şerife bu münasebetle bayraklar, halılarla süslenmiş ve ruhaniyeti bu suretle bir kat daha artmıştı. Türbenin içindeki sandukanın sağ cihetine üzeri seraser denilen ve üçüncü Ahmet'ten yadigâr kalan çok kıymetli kumaşla örtülü bir taht kurulmuş, karşısındaki zinetli sehpa üzerinde Hazret-i Ömerin kılıcı konulmuştu. Türbenin dışında yine seraser kumaşla süslü bir yer hazırlanmış, buraya da İkinci Mahmut'tan kalma sırmalı bir seccade, gözler kamaştıran bir bohça içinde olduğu halde, bir köşeye yerleştirilmişti.

Alaturka saat dört sularında vükelâ, teşrifata dâhil erkân, refakatinde Bahariyye şeyhi Hasan, Karahisar şeyhi Celâl, Yenikapı şeyhi Bâki, Kulekapı şeyh vekili Veled Çelebi, Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Şemseddin, Üsküdar şeyhi Ahmet Efendiler bulunduğu halde Çelebi Efendi gelmişti. Sultan Reşat, saat beşi beş geçe refakatinde Gazi Muhtar Paşa ile Ertuğrul süvarisi Tahir Beyin delâleti ile iskeleye çıkarken orada bulunan Ertuğrul mızıkası yeni bestelenen Sultan Reşat marşını çalıyordu. Sultan Reşat kendisini alkışlıyan asker ve halka iltifat ederekten baş türbedar Hafız Cemil Efendi ile ikinci türbedar Hafız Ahmet ve diğer yedi türbedar efendiler tarafından tutulan buhurdanlardan yayılan güzel kokular arasında ilkin camiye, sonra hacet penceresi yanındaki koltuk kapıdan türbeye girmiş, hazırlanan yere oturmuştu. Bu sırada birinci imam hafız Hayri Efendi tarafından Fetih suresi okunmakta idi. Türbe içinde şehzadelerden Ziyaeddin, Necmeddin, Hilmi Efendiler, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Âyandan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Hareket ordusu kumandanı Mahmut Şevket Paşa, Ali Rıza Paşa, Şeyhülislâm Sahip Molla Bey ile ilmiyye, mülkiyye, askeriyye ricali bulunmakta idi Hafız Hayri Efendiden sonra ikinci ve üçüncü imam da Fetih suresini okuyup bitirince Sultan Reşat türbeye girdi. Burada Çelebi Efendi, Seyh-ül-islâm Efendi, Şerif Ali Haydar Bey, Âyan reisi Sait Paşa, Meb'usan reisi Ahmet Rıza Bey, Divan-ı Hümayun Tercümanı ve Teşrifat-ı Umumiyye Nâzırı Galip Paşa ile baş imam Hayri, ikinci imam İzzet ve üçüncü imam Sâkıp efendiler bulunuyordu. Sultan Reşat, sehpa üzerinde bulunan Hazret-i Ömer'in kılıcını alıp hürmetle öptükten sonra Abdülhalim Çelebiye vermis, o da hürmetle aldığı kılıcı Fatiha ile duadan sonra padişahın Belîne bağladı. Bunu mütaakıp Sultan Reşat iki rek'at namaz kılmış, namaz bitince de Meclis-i meşayih reisi Elifî Efendi tarafından sakal duası okunmuştur.

Merasim böylece bitince Sultan Reşat türbeden ayrıldı. Rikâbında Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa Şeyh-ül-islâm Efendi, Âyan reisi Sait Paşa, Meb'usan reisi Ahmet Rıza Bey, Dahiliye Nazırı Ferit Paşa ile sair vükelâ bulunduğu halde iki saf teşkil eden devlet ricali ile ihtiram vaziyeti alan askerin ve padişahım çok yaşa sesleri arasında cami kapısı önünde hazır bulunan arabaya binmiş. Şehzadelerle vükelânın bindikleri arabalar ve mızraklı süvari askerinin teşkil ettiği alayla şehre doğru hareket etmiştir.

Edirnekapıyı takip eden alay Fâtih camiine gelince Sultan Reşat arabadan inerek Fâtih'in türbesini ziyaret ettikten sonra arabaya binerek yoluna devam etmiştir. Padişahın geçtiği yollar üzerinde biriken halk kendisini hararetle alkışladıkları halde saraya döndü.

Çocuk iken Sultan Hamid'in kılıç alayını uzaktan ve Mabeyn başkâtibi sıfatiyle Beşinci Sultan Mehmed'in kılıç alayını da içinden görmüş olan büyük edip Halit Ziya Uşaklıgil (ölümü 1945) hâtıralarında (Saray ve ötesi, c. 11, s. 123 ve mütaakıp) kılıç alayı için şunları yazıyor:

«Henüz çocuktum, Fâtih Rüşdiye-i askeriyesinde idim, bizleri mektebe mahsus güzel resmî elbiselerimizle Saraçhane caddesine dizmişlerdi, Abdülhamid'in kılıç alayı yapılacaktı. Bu alay ne demektir, hünkârın Eyyüp'de türbe-i Hâlit'de kılıç kuşanacağını söylemişlerdi. Fakat bunun mânaai nedir, bilmiyorduk. Bizim için alay, biribirinin arkasından gelen, yaldızlı sırmalı adamlarla dolu arabalar, atlarının üzerinde alayın önünden yanından koşan yaldızlara müs-

tağrak zâbitler, dört atla koşulmuş arabasında, göğsü nişanlarla, elbisesi sırmalarla örtülü Padişah, sonra, hepsinden güzel, başlarında kalpakları sorguçlu dizi dizi hademe demekti ve bu manzara, çocukluk ihtisasımızda, öyle gözleri taltif eden, zihinleri uyuşturan bir ihtişam levhası idi ki saatlerce küçücük bacaklarımızın üzerinde beklemekten gelen yorgunluğun, fazlasiyle, bir mükâfatı idi.

«Fakat o zamandan sonra, yaş ilerlemiş, yaşla beraber görgü ve duygu da ilerlemişti. Sultan Reşad'ın kılıç alayında alayı dışından mahdut bir çerçeve arasından değil, ta Eyyüp camiinden başlıyarak surların toz kasırgaları içinde bulanmış, dış caddesini takip ederek sonra İstanbulun fakir ve sefil iç mahallelerinden Divanyolu'nu - ohl bu Divanyolu! İsmi ne büyük bir yalan söyliyen bir yoldu bu!.. - daha sonra köprüyü, oradan ta dolmabahçeya kadar hep biribirinden harap, fakir sokaklardan geçerek ta içinden görüyordum; alayı dışından değil içinden, geçilen yerleri görerek ve muhteşem olmak dâiyesinde bulunan - bu alayla sefaleti insana ağlamak hisleri veren çerçeve arasındaki tezaddan üzülerek, arabamda, sırmalı elbisemin içinde sarsıla sarsıla, şaşkın ve yorgun gidiyordum.

«Bu kılıç kuşanma râsimesi neydi? Konya'dan Celâlüddin-i Rumî'nin postnişini Çelebi Efendi suret-i mahsusada İstanbul'a gelmişti ve Eyyüb-ı Ensarî türbesinde Türk saltanatının yeni padişahına bir remzî mânası olarak kılıcı kuşatmıştı. Bu pek iyi, pek güzel bir an'ane idi. Fakat bu alaya keşki hiç lüzum görülmeseydi, alayın ihtişamiyle etrafın ziyneti, mâmuriyyeti arasında bir ahenk olmayınca, mevcut tezat öyle çirkin bir ifade almış oluyordu ki bunu görmemek, anlamamak mümkün değildi. Avrupa hükümdarları için yapılan dinî tetviç ve takdis merasimine dair - sacre - tarihlerde türlü tafsilât, okumuş, türlü resimler görmüştüm. On beşinci Louiş'nin Reims büyük kilisesinde Napoleon'un Paris'in Notre Dame katedralinde, ne mutantan merasimle taç giydiklerini bilirdim, aynı mealde, aynı remzde olan kılıç alayı da az çok böyle olmalıydı olmayınca hazfedilmeliydi. İşte bu mütalâalarla odamda tozlara müstağrak elbisemi atıp yıkandıktan sonra sarayın alayları için böyle bir menfi hisle uyudum ve bütün saray hayatında alaylara karşı hep böyle başlıyan his devam etti,»

KILIÇ ATLAMAK (قیلیچ آتلامق) [*Ask.*] Yeniçeriler arasında câri âdete göre yemin ve ahd ü misak etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Vermeğe sözlerine istihkâm
Kılıç atlarlar öperler En'am
Sümbülzade Vehbi

KILIÇ ÇALMAK (قیلیچ چالمق) [*Ask.*] Kılıçla düşmana saldırmak, kılıçla kesip öldürmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski Türkler gibi Osmanlılarda da kılıç çalmak pek meşhurdur. Uzun talimlerle bu mahareti elde edenler yalnız karşılaştıkları insanları değil, demir telleri bile bir vuruşta parçalarlardı.

KILIÇ ÇEKMEK (قیلیچ چکمك) [*Ask.*] Kılıcı kınından çekip çıkarmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KILIÇ HAKKI (قیلیچ حق) [*Ask.*] Timarların başlangıcı olan ilk üç veya altı bin akçası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sadece kılıç da denilirdi. Timarlar yirmi bin akçaya kadar çıkar idiyse de hepsine kılıç hakkı denmez, üç veya altı bin akçasına (kılıç hakkı), üst tarafına da (terakki) denilirdi. Kılıç hakkı Rumeli ve Anadolu vilâyetlerinde olduğu gibi Anadolu'nun bazı vilâyetlerinde de değişiyordu. İlk defa kılıç hakkı ile işe başlıyan sipahi harblerde gösterdiği liyakat nispetinde kendisine terakki verilir, bu suretle timarı yirmi bin akçaya kadar yükselirdi. Fazlasına «zeamet» ve sahibine de «zaim» denilirdi. Yüz bin akçadan fazla olan timarlar hakkında ise «has» tâbiri kullanılırdı. Has padişahlarla vezirlere ve büyük devlet adamlarına verilirdi. Haslarda kılıç hakkı yoktu.

KILIÇHANE (قیلیچ خانه) [*San.*] Kılıç, balta ve bu gibi keskin harb silâhı yapılan askerî imalâthaneye verilen addır. Kılıcın toptan tüfekten ve bunlara benzer harb levazımından çok önce kullanılmaya başlanmış olan harb âletlerinden olduğunu, Osmanlıların ilk yayılış ve ilerleyiş devirlerinde en ziyade bu silâhtan istifade ettikleri için bu kadar lüzumlu ve faydalı olan be harb âletinin en iyi ve keskin bir şekilde hükümetçe ordu ihtiyacını bol miktarda yapılmak maksadiyle hükümetin bir dârüssınaası olacağı şüphesiz bulunduğunu yazan Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi, c.1, s. 40) kılıç ve kılıçhane için şu tafsilâtı veriyor:

«Sanat tarihleri kılıcın kılıç yumurtası denilen çelikten yapıldığını ve en iyi kılıcın Şam çeliğinden yapılabildiğini yazarlar. Dımışkî yahut Şamî ve İranî adlarındaki kılıçlar çok meşhurdur. Kılıç nümuneleri itibariyle dünyanın en zengin müzesi Türkiyededir ve İstanbul'da Topkapı sarayı müzesi içindedir. Kılıcın en

büyük kıymeti ona verilen suda ve çeliğindedir. Osmanlılar ise her ikisinde de mâhir idiler.

«Fakat bu kadar lüzumlu ve hünerli bir silâh hangi fabrikada, hangi sanayi müessesesinde ve ne şekilde kimler tarafından yapılırdı? Esefle söyliyelim ki tarihlerimiz bunlar hakkında bir satır yazı yazmıyorlar. Demiri çelik yapmak, çeliğe su ve kılıca şekil vermek, onların üzerine savat, yazı ve nakış yapmak ve nihayet kabzalarını ve hamâilini ve kınlarını imal etmek oldukça hünere ve sanata ve binnetice ilme ve tahsile lüzum gösteriyordu. Binaenaleyh bu sanat herhalde bir mektepte, bir müessese de ustalar ve mütahassıslar tarafından birtakım adamlara öğretiliyor, onlar da kendilerinden sonrakilere öğretiyorlar ve böylece bu sanat teselsül edip gidiyordu. Bunda şüphe yok. Fakat ne yazık ki bunun nasıl deveran ettiğini de bilemiyoruz.

«Tarihlerimiz kılıçhanenin yeri hakkında bir şey yazmıyorlar, yalnız Evliya Çelebi her şeyde olduğu gibi bunda da bizi tenvir etmek lütfunda bulunuyor ve diyor ki:

«Fakirin âlem-i sabavetimizde Sultan Osman-ı Şehit asrında kurşunlu mahzen ile Topkapı mabeyninde Dımışkîhane kârhanesi var idi. Ebülfetih Mehmet han binası idi. Mezkûr mâdenden hadit cevheri istihraç ettirip bu Dımışkîhanede üstad şimşirkârlara Ticanî, Mağribî, Zivzikî, Tirazî seyf-i müzimler inşa ettirirdi, hattâ fakirin manzuru olduğu üzere Sultan Muard-ı Râbi'in kılıççıbaşısı Davut usta mezkûr Dımışkîhanede işlerdi. Kale haricinde sahil-i bahirde bir kârhane-i azîm idi. Badehu Sultan İbrahim'in cülusunda Kara Mustafa Paşa'yı şehit ettikleri sene idare-i devlete rehavet gelmekle Gümrük Emini Ali Ağa mezkûr Dımışkîhaneyi mirîden alıp kat ender kat Yahudihaneler yapıp Dımışkîhanenin ve mâdeninin dahi nam ve nişanı mün'adim oldu

«Kılıçhaneye Dımışkîhane denilmiş olması; en iyi kılıç Dımışk denilen Şam'da yapılmasından ve o türlü kılıçların şöhreti olmasından ilerigelir. Topkapı sarayı müzesinde bu kılıçlardan çok nümuneler vardır.

«Bu fıkrada bir de «mâden» kaydı görülür, onu da Evliya Çelebi şu tarzda anlatır:

«Galatasarayı altında Eski İslâmbol namiyle muttasıf mâdenden hadid hâsıl olur ki cemi-i dünyada Eski İslâmbol diye meşhur olmuştur, Ama mekânından bir ferdin haberi yoktur.

«O civarda demir mâdeni olmadığı bugün bile anlaşılıyor. Şu halde orada Bizanslılar zamanındanberi kılıç ve saire için bir'ktirilmiş demir varmış demek olur.» Mekânından (yani) mâdeninden bir ferdin haberi yoktur» demesi de bunu göstermez mi?

« Dımışkîhanenin terkedilmiş bir bina olduğu ve hükümetçe satılığa çıkarılarak Ali Ağa tarafından satın alındığı anlaşılıyor. Terkedilmiş olmasının sebebi başka yerde bir kılıçhanenin açılmış bulunmasıdır. Yoksa kılıçtan istiğna hâsıl olmu değildi. Bunu da tesadüfen öğreniyoruz. Henüz tarihlerde, arşivdeki vesikalarda bir kayda rasgelmedik. Fakat 1284 - 1867 de İstanbul'da Sanayi Mektebi açıldığı zaman bunun Sultanahmet'de Atîk Kılıçhane binasında açılmış olduğunu o mektep hakkındaki resmî tebliğde münderiç «Atîk Kılıçhane mahallinin mektep ittihazı ile ona göre tesviyesi» fıkrasından öğreniyoruz.

«İşte bu kayda göre Osmanlı İmparatorluğunun kılıç fabrikası, Kılıç Sanat Mektebi Atmeydanı'nda ve şimdiki İktisat Fakültesinin arkasına düşen bugünkü Sanatlar Mektebinin olduğu yerde imiş.

«1284-1867 de bir Sanat mektebi açılması düşünüldüğü zaman orada demir dökecek, eritecek ve işliyecek tesisat mevcut olması hatıra getirilerek yine mektep halinde ihya edilmiş demek olur.

«Kılıcı en çok kullanan yeniçeriler olması ve bu ocağın 1241 (1825-1826) de kaldırılarak yerine Garp tarzında ordu teşkil edilmesi ve bu yeni ordunun elbiseleriyle birlikte silâhının da garptan getirilmesi ve nihayet garp sanayiinin Türkiye piyasasını felce uğratması gibi sebeplerle kılıççılık da inkıraz bulmuştur diyebiliriz.

«Fakat biraz sonra top, tüfek, humbara gibi harb levazımının Tophane ile Zeytinburnu ve başka yerlerde imalât-ı harbiye fabrikalarında yapılmağa başladıktan sonra lüzumu olan kılıçların da yine bu fabrikalarda kısmen yapılmış olduğu şüphesizdir.

«Hülâsa kılıç yapılması ve kılıçhane hakkında doyurucu ve aydınlatıcı malûmat elde edemedim. Arşivin tasnifi bittikten sonra aranan malûmat herhalde oradan çıkacaktır.»

KILICINI SALLAMAK (قیلیجنی صاللامق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle gayretini göstermek, tarafgirlik etmek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

KILIÇ KABZASI (قیلیچ قبضه‌سی) [*San.*] Kılıcın tutulacak yeri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Yemin idüp kılıcım kabzasına nezrettim
Bulup Nedimi iki bûse eyleyim îsâr
Nedim

KILICI UZUN OLMAK (قیلیجی اوزون اولق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle kahr ü tenkili her yere ve herkese şamil olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KILIÇ KAYIŞI (قیلیچ قایشی) [*San.*] Kılıcı bele veya omuza asmak için kullanılan tokalı kayışın adıdır. Kayışların sadeleri olduğu gibi sırma-işlemelileri de vardır.

KILIÇ KILIFI (قیلیچ قیلیفی) [*San.*] Kılıçları kınlariyle beraber koymağa mahsus torbaya verilen addır. Torba kılıcın boyuna göre orta yahut uzun olurdu.

KILIÇ KINI (قیلیچ قینی) [*San.*] Kılıcın namlı adı verilen keskin kısmını muhafaza etmek üzere ortası kılıç şeklinde oyuk tahtadan yahut madenden yapılan kılıfın adıdır. Kılıçlar daima kınlariyle taşınır.

KILIÇ KUŞANMA (قیلیچ قوشانمه) [*San.*] Padişahlara biatden sonra yapılan merasim münasebetiyle kullanılan bir tâbirdir. Bu merasime «Kılıç alayı» denilirdi. Padişahların kılıç kuşanmaları eski vesika ve eserlerde yine o mânaya gelen «taklid-i seyf» suretinde geçer. Osmanlılardaki kılıç kuşanma usulü Avrupa hükümdarlarının taç giyme merasimine muadildir.

«Kılıç kuşanma âdetinin Osmanlılarda resmî şekilde olarak - bazı indî mütalâalardan sarf-ı nazar edilecek olursa - hangi tarihte ihdas edilmiş olduğunu sarih surette bilemiyoruz» diyen Ordinarvüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 189) şu tafsilâtı veriyor:

«İkinci Murat Beyin (1421-1451) Bursa'da Emîr Sultan denilen Emîr Şemseddin Mehmet Bubari'den (vefatı 833 H., 1429 M.) kılıç kuşanmış olduğu söylenmektedir. Rivayete göre Eyyup'ta kılıç kuşanma merasimini Fâtih Sultan Mehmet ihdas ederek Ak Şemseddin tarafından kendisine kılıç kuşatılmıştır Yine rivayete göre İkinci Bayezit'e Eyyup'ta Nakib-ül-Eşraf kılıç kuşatmış.

«Osmanlı padişahlarının İstanbul fethinden sonra Eyyup semtinde ashaptan Mihmandar-ı Peygamberî Hâlid İbn-i Zeyd Ebu Eyyub-i Ensarî'nin türbelerinde kılıç kuşanmaları bir kanun ve kaide haline girmiştir.

«Tahta çıkan her yeni hükümdar cülûsundan birkaç gün sonra büyük bir alayla bazan karadan ve bazan da deniz yoliyle Eyyüb'e gider ve orada türbede kılıç kuşandıktan sonra kara yoliyle gitmişse denizden ve deniz yoliyle gitmişse karadan sarayına avdet eder ve yolda ecdadının türbelerini de ziyaret eylerdi. Kılıç alayı bazan fakat nadiren karadan gelip yine karadan avdet ederek de olurdu.

«Padişahların Eyyub'u ve ecdadının kabirlerini ziyaretine on altıncı asrın soniyle on yedinci asrın ilk yarısında türbeler ziyareti denilirdi. Daha sonraki tarihlerde Eyyup ziyareti ve kılıç kuşanma merasimi münasebetiyle yapılan alayda türbeler ziyareti yalnız Fâtih Sultan Mehmet'in ziyaretine hasredilmiştir.»

KILIÇ KUŞANMAK (قیلیچ قوشانمق) [*Ask.*, *Hal*] Kılıcı beline bağlamak, mecaz yoliyle birini şiddetle müdafaa etmek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

KIÇ OMUZLUĞU (قیچ اوموزلغی) [*Bah.*] Geminin grandi palasertesinin kıç kenarından itibaren morfidar bidayetine kadar olan kısma verilen addır.

KIÇ YATIRMALARI (قیچ یاتیرمه‌لری) [*Bah.*] Geminin yanlarını kıç bodoslamasına bağlıyan kuşaklara verilen addır.

KILIÇ ZEAMET (قیلیچ زعامت) [*Ask.*] «İcmal» de yirmi bin ve ondan ziyade akça yazılı olan timarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü zeametlere «İcmallû zeamet» denildiği gibi aynı zamanda «İcmallû kılıç zeamet» de denilirdi. «Kılıç zeamet» le «İcmallû zeamet» tâbirleri ıstılah itibariyle birdi.

Timar mutasarrıfının gösterdiği yararlık dolayısiyle arta arta yirmi bin akçaya yükseldiği surette buna da «zeamet» ismi verilirdi. Ancak kılıç zeamet denilemezdi. Çünkü tahrirde «zeamet» yazılmamış, «icmal» e zeamet olarak geçmemişti.

Kılıç zeametle beriki zeamet arasındaki fark mahlûl kaldıkları surette evvelkisinin zeametliği muhafaza etmesinden, ikincisinin ise tekrar timara inkılâp eylemesinden ibaretti. Bununla beraber bu fark mühimdi. Çünkü timar ve zeametler mahlûlden verilirken «Kılıç hakkı» itibar olunan kısım tevcih edilir, «Hisse» sayılan fark tevcih edilmezdi.

KIL KALEM (قیل قلم) [*San.*] Eski Türk ressam ve müzehhiplerinin minyatür yapmak ve ince çizgiler çizmek için kullandıkları fırçanın adıdır. Fırçalar tek kıldan yapılırdı.

KIN (قین) [*San.*] Bıçak, kılıç, balta, kama, yatağan gibi keskin âletlerin mahfazaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Alete göre isim

alır: Bıçak kını, kılıç kını, yatağan kını gibi. Kılıç kınlarının ortasında kayış halkalarını tutan ve bilenik adı verilen yere geçirilen kayış veya kaytanla asılır. Kılıç kından çıktığı vakit kın belde asılı kalır.

KINA GECESİ (قنا كجه‌سى) [*Hal.*] Geline kına yakılması münasebetiyle yapılan şenlik hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kadınlara mahsus olan ve gelinin ailesinin zenginliği nisbetinde parlak olarak yapılan bu eğlence yalnız İstanbul'a mahsus olmayıp, kına yakmak, gözlere sürme çekmek zaman-ı Saadete kadar dayanan en eski İslâm âdetlerinden olduğu için memduhattan sayıldığını, bu sebeple Türk yurdunun hemen her tarafında kadınlar, kızlar, mübarek günlerde bunları tatbik ettiklerini söyliyen Ercüment Ekrem Talu «Dünden Hâtıralar» da yapılış tarzını şöyle anlatıyor:

«Evlenmek de bir kadının hayatında mübarek günlerden mâdut değil midir? İşte bu itibarla, gelin olacak genç kıza, gerdeğe girmezden önce kına yaktırılır, bu vesile ile de şenlik yapılırdı.

«(Kına gecesi) tâbir olunan bu şenlikli âlem kız evinde tertip edilirdi.

«Çarşamba günü - yani düğünden bir gün evvel - güveyin akrabasından bir kaç kişi, gümüş bir tepsinin üzerine, iki üç topak kına koyarlar ve iki de mum dikerek gelinin evine götürürlerdi.

«Bunları merasimle karşılıyan kız tarafı fevkalâde izzet ve ikram göstererek cümlesini yemeğe ve yatıya alıkoyar, önceden tertip edilmiş ziyafet ve eğlentiye iştirâk etmelerini dilerdi.

«Hususi surette getirtilen sazende ve hanende kadınlar meclisi şenlendirirler, gelini öven maniler söylenir, çengiler oynatılırdı.

«Kına gecesinde, kızın bütün arkadaşları orada bulunur ve ona yakılan kınadan kendileri de - onun gibi talii ve kısmeti açık olsun diye - tutunurlardı.

«Bütün gece saz, cünbüş, raks devam eder, sabaha karşı gelini merasimle ortaya getirip avuçlarına, parmak uçlarına ve ayağının yalnız başparmağına kına koyarlardı. Kına çamur halinde o dediğim yerlere sıvanır, üzeri tülbentlerle bağlanarak birkaç saat öylece bırakılırdı. Bu iş bittikten sonra da herkes yatağına çekilirdi. Fakat çekilmezden önce her kadın, kına tepsisinin içine, kudretine göre bir para bırakır, bu para ile de geline bir hediye alınır, yahut ki, o gecenin masrafı ödenirdi.

«Kına gecesi sade kadınlar için değil, erkekler için de cünbüş vesilesi olurdu. Onlar da ya güvey evinde, yahut gelin evinin selâmlık cihetinde toplanırlar, tâbesabah âlem yaparlardı.

«Bu, Frenklerin «Bekarlığı gömme» merasiminin daha nezih, daha sâde ve basit bir nev'i idi. Orada da güveyin bütün yakın arkadaşları, akran kısımları bir yanda, yaşlılar öbür yanda sofra kurarlar, sofrada, ekseriya eşten dosttan vücuda gelmiş bir saztakımı çalar, türlü şakalar, lâtifelerle hoşça vakit geçirilirdi.

«İstanbul'un bu eski kına geceleri pek keyifli idi ve çok defa asıl düğünden kat kat revnaklı olurdu.

«Bilhassa büyük konaklarda, Çamlıca, Göztepe, Kızıltoprak ve emsali sayfiyelerde, Boğazın mavi suları ile etek eteğe gelmiş ferah, geniş yalılarında, kibar denilen sınıfın kendi oğulları ve kızları için tertip eyledikleri kına geceleri, efsanevî birer hikâye gibi günlerce ve aylarca dillere destandı.

«Mükellef ziyafetlerde yedirilen çeşit çeşit yemeklerin nefaseti, her biri millî musiki tarzımızda mevki tutmuş sazendelerin, hanendelerin şöhreti, meclise neşe ve nişat veren nekrelerin, mukallitlerin iktidarı ve mahareti methedile edile bitirilemezdi.

«Kadınlar tarafı - yani harem - o geceki eğlence hususunda selâmlıktan geri kalmazdı. Hele o «manici» kadınlar zemin ve zamana uygun buluşları ile pekçok muvaffakıyet kazanırlardı

«Gelin tombul mu?

«Elinde utu bir iki tıngırdattıktan sonra manici başlar:

Ben şaşırdım yoluma
Bilmem sağım, solumu
Hakka şükür övердim
Ben gosma tombuluma.

«Pek mi körpe? O zaman da şöyle bir mani yakıştırılırdı:

Bir körpecik kazasın,
Gönüller gıldızısın,
Sen o mutlu kocanın
Alnındaki gazısın.

«Lâkin bu manilerden hissedar olan yalnız gelin değildi. Kaynanalar, görümceler, eltiler, sair misafir hanımlara da pay çıkar ve uydurulan mani nekadar hoşa giderse, mukabilindeki bahşiş de o nispette önemli olur. Meselâ:

Cevahirin hasıgım,
Has oda elmasıyım,
Övünsem de yeri var;
Gelinin anasıyım.

«Dayince, çıkarıp da, bir altın da mı verilmez?

«Çengiler de, bu toplantılarda gelin ve güvey taraflarının vergileri sayesinde epey para toplarlardı.

«Ekseri Ayvansaraylı çingene, yahut da Balatlı Yahudi kızlarından mürekkep olan çengi kolları zaten böyle tanınmış, zenginlikleri ve sahavetleriyle şöhret almış kimselerin düğünlerine giderken, asla nazlanmazlar, pazarlık etmezlerdi. Zira bilirlerdi ki, oralarda hazır bulunanlardan alacakları bahşiş yekûnu, önceden kararlaştırılacak ücret her ne olursa olsun, onu kat kat aşacaktı.

«O çengilerin içerisinde oyunu, adım atışları, göğüs titretişleri, gerdan kırışları, yüz ve endam güzellikleriyle tamamen mütenasip olanları da vardı ki, bilhassa bunlar bir gecede bazan kırk, elli, yüz sarı liraya para demezlerdi.

«Hele erkekler tarafında da oyun gösterecek olurlarsa, meclis azıcık hararetlendiği zaman, en ağırbaşlı tanınmış efendilerin, beylerin, paşaların, ceplerindeki parayı kesesi ile beraber çenginin ayaklarına fırlatıp attıkları olurdu.

«Sazendeler de - eğer sanatları bu ise - o geceki umumi neşenin galeyana getirdiği cömertlikten istifade ederlerdi.

«Saat gece yarılarına yaklaştıkça, ağır, klâsik şarkılara nihayet verilir, köçekçe faslına, oyun havalarına, çifte tellilere girişilirdi. Hep bir ağızdan, mânalı mânalı tekrar edilen, zemin ve zamana muvafık türküler... Meselâ:

Geline bir sözüm var, güvey girdiğim gece

Yahut ki:

İndim yarin bahçesine gülleri fincan gibi,
Yanağında üç beni var, herbiri mercan gibi,
Sarılalım yatalım ikimiz bir can gibi...

Nev'inden şeyler, dinliyenleri coşturdukça coşturur, ihtiyarlar kendi güveyliklerini yâdeder, henüz dünya evine girmemiş genç kızlarla delikanlılar da yeni gelinle yeni güveyin eşiğine ayak bastıkları Cenneti düşünerek için için haset duyarlardı.»

KIN AĞIZLIĞI (قين آغزلغی) [*San.*] Kının kılıç veya bıçak giren ağız tarafını aşındırmamak ve iki parçadan ibaret olan kının açılmasını menetmek için konan halka şeklinde ve ekseriya altın ve gümüşten kabartma tezyinatla süslü parçalara verilen addır.

KINA YAKMAK (قنا (حنا) یاقق) [*Hal.*] Kadınların Parmaklariyle avuçlarının kına ile boyanması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Gelinlere kına yakılması eğlenceli olurdu

KIR AĞASI (قیرآغاسی) [*İda.*] Zabıta memuru yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «kır serdarı» da denilirdi.

Oruç sıcaklara gelmiş, Kırağası bakmış ki
Sabahlar akşam olur şey değil, bu tiryaki
Bütün gün esnemeden, hiddet etmeden bıkmış
Al atla bağdaşarak «ya sefer» demiş çıkmış.
Mehmet Âkif

KIRÂN (قران) [*Ast.*] İki ve daha ziyade seyyarenin bir burcun herhangi bir derecesinde buluşması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yıldız demek olan kevkebin cem'i kevakib ile birleştirilerek «Kırân-ı Kevakip» suretinde de kullanılırdı. Cem'i kıranat'tır.

Zühre ile Müşteri'nin yaklaşmış olması iyiliğe alâmet sayılır ve bu hale «Kırân-ı sa'deyn», Merih ile Zuhal'in buluşması da uğursuzluk sayılarak buna da «Kırân-ı Nahseyn» denilirdi,

Kubbesinde levha-i simin ile gülmih-i zer
Müşteridir kim felekten mah ile etmiş kırân
Nef'i

KIRÂN-I KEVAKİP (قران کواکب) [*Ast.*] İki yıldızın aynı burcun aynı derecesinde bulunması haline verilen addır. Zühre ile Müşteri'nin birleşmiş olması iyilik, Merih ile Zuhal'in birleşmiş olması da uğursuzluk alâmeti sayılır.

Bindi bir zevraka Dâmâdı ile Hazret-i Şah
Burc-ı abîde kırân eyledi sun mihr ile mah
Nedîm

KIRÂN-I NAHSEYN (قران نحسین) [*Ast.*] Merih ile Zuhal'in aynı burcun herhangi bir derecesinde bulunması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu iki seyyarenin bu şekilde birleşmesi uğursuzluk alâmeti sayılır. Bundan dolayı eskiler bu zamanda yapılan şeyleri uğursuz sayarak yapmazlardı.

KIRÂN-I SA'DEYN (قران سعدین) [*Ast*] Zühre ile Müşteri'nin aynı burcun herhangi bir derecesinde buluşması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu iki seyyarenin bu şekilde birleşmesi iyilik alâmeti sayılır, bundan dolayı buna o mânaya gelen «Kırân-ı sa'deyn» denilir. Böyle mutlu bir dakikada doğan her veçhile saadete namzet olarak doğmuş sayılırdı.

Ba meclis-i pür meymenetin verdiği feyzi
Bahşeylegemez âdeme sa'deyn-i kırân
Nedim

KIRAT (قراط) [*Öl.*] Ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. Elmas ve cevahir gibi kıymetli şeyler tartısında kullanılır. Miskalin dörtte birine «denk», dörde taksim edilen dengin herbirine «kırat», yine dörde ayrılan kıratın beher kısmına «buğday», kezalik dörde ayrılan buğdayın herbirine «fitil», ikiye ayrılan fitilin herbir kısmına «nakir», yine ikiye bölünen nakirin beherine «kıtmir», kezalik ikiye ayrılan kıtmirin herbirine «zerre» denilirdi. Bir buçuk dirheme «miskal», dört yüz dirheme «okka», kırk dört okkaya «kantar», dört kantara «çeki» adı verilir.

Kıymet-i vuslatı kırat bekırat bilür
Öyle bir hoca simsar ile bazar olmaz
Sâbit

KIRAT-I ÖRFÎ (قراط عرفی) [*Öl.*] Bazı fukahanın beyanına göre dört, bazısının beyanına göre de beş mutavassıt (orta) arpa ağırlığı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu fark beldelere (kasabalara) veya örfün tebeddülüne müstenittir.

Darphane usulünce bir kırat, dört buğday itibar edilmiştir. Bu dört buğday ise fukahanın beş arpa itibar ettikleri kırat-ı şer'îye ağırlıkça müsavi görülmüştür.

KIRAT-I ŞER'Î (قراط شرعی) [*Öl.*] Beş mutavassıt (orta) arpa ağırlığı yerinde kullanılır bir tâbirdir

KIRBA (قیربه) [*San.*] Bir nevi su kabının adıdır. Köseleden yapılırdı. Kösele altı dört köşe olan bir tahtanın üzerine demir çemberle eklenirdi. Gittikçe darlaşmak üzere bir metre kadar yükseklikte idi. Ağzı on santim kadardı. İçine su doldurulduktan sonra ağızlık ikiye bükülür, bir halkalı meşin ile bağlanırdı. Omuza takmak için ağızdan dibe kadar kösele bir kolu vardı. Sakaların su taşıdıkları kırbalar bu şekilde idi. Bir de sebilcilerin kırbaları vardı. Bunların ağız tarafları meşin değildi. Ağız yuvarlak bir tahtaya geçirilir ve bu tahtaya da musluk ilâve edilirdi. Diğer kısımları saka kırbalarına benzemekle beraber hacmi ötekilerden küçüktü,

Ayrıca at kırbaları da vardı. Bunlar atların iki yanına asılırdı. Bunları sakalar meşin kovalarla doldururlar, suyunu boşaltmak istedikleri zaman hortum gibi olan ve ucu suyun seviyesinden yukarıya kaldırılmış bulunan hortumu indirirlerdi. Atla su taşıyan sakalara «atlı saka» tâbir olunurdu. Bu tarzda mahalleler arasında su taşındığı gibi askerî nakliyatda da bunlardan istifade olunurdu.

KİRBACI (قیربه جی) [*Ask.*] Kırba denilen saka tulumu ile su taşıyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KIRBAÇ (قیرباج) [*San.*] Deriden yapılan yekpare kamçıya verilen addır. Binek ve araba hayvanlarına vurmak için yapılan uzunca değneklilerine «kamçı» denir.

KIRIP GEÇİRMEK (قیروب گچیرمك) [*Hal*] Mecaz yoliyle mahv ve harap etmek, hal ve takat bırakmamak, birdenbire düşürmek, alan talân etmek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

Pür tegafül geçüp etti dil-i uşşakı şikest
Âlemi kırdı geçirdi yine o dilber-i mest
Nahifi

KIRK BİN KUL AĞASI (قرق بیك قول آغاسی) [*Ask.*] Yeniçeri ağası hakkında kullanılır bir tâbirdir. Dördüncü Murat zamanında yeniçerilerin kırk bin oluşu bu tâbirin meydane gelmesine sebep olmuş idi.

KIRK BUDAK (قرق بوداق) [*San.*] Bektaşilerin erenler meydanına koydukları büyük bronz şamdana verilen addır. Camilerde kubbenin tam altına tesadüf eden asılı top kandil gibi bir şeydir. kırk mum konulacak şekilde kollu olduğu için bu ad verilmişti. Muharremin onuncu gecesiyle Nevruz gecesinde yakılırdı.

KIRK HAMAMI (قرق حمامی) [*Hal.*] Çocuk doğuran kadının çocuğun doğduğunun kırkıncı günü yapılan hamam münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Buna «lohusa hamamı» da denilirdi. «Gelin hamamı» gibi kırk hamamı da çarşı hamamında yapılırdı. Eski zamanda pek eğlenceli olan kadın hamamları bu münasebetle bir kat daha parlak olurdu. Gelin hamamı gibi lohusa hamamına da akraba ile ahbaplar davet edilir, çalgı ve çengiler tutulur, sabahtan akşama kadar eğlenilirdi. Türküler, maniler söylenir, kahkahalar kubbeyi çınlatırken kınalar yakılır, rastıklar çekilirdi. Lohusa yıkandıktan sonra kendisini doğurtan ve davetliler arasında bulunan ebe hanım onun belini geniş bir kuşakla sıkar, hamamdan çıkardığı sırada da sağ elini kırk defa içine batırarak, kırkladığı bir tas suyu lohusanın başından dökmeyi ihmal etmezdi.

KIRKKİLİSE (قرق کلیسا) [*Coğ.*] Kırklarelinin eski adıdır. Kilisenin çokluğundan dolayı bu adı almıştır.

KIRKLAMAK (قرقلامق) [*Hal.*] Birtakım hastalıkların iyileştirilmesi fikriyle yapılan şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar kırk

sayılarak yapıldıkları için bu ad verilmiştir. Üç türlü olduğunu yazan kıymetli müdekkik Mehmet Halit Bayrı (İstanbul Folkloru, 1947) şu tafsilâtı vermiştir:

«Gözkapaklarının kenarlarında nohut kadar veya daha büyük şiş halinde tezahür eden ve «arpacık» yahut «it dirseği» denilen hastalığın giderilmesi için «kırklama» adı verilen bir tedavi tarzı tatbik olunur. «Kırklama» İstanbul'da o kadar yayılmıştır ki, icabında bu tedbire başvurmıyan aile yok gibidir. Kırklamak için ocaklı ve izinli olmak şart değildir. Bu işi temiz ve abdesli olmak kaydiyle herkes yapabilir. Kırklama aşağıda gösterilen üç şekilde tatbik olunur:

1 — Tespihböceği bulunarak, bununla arpacığın üzerine kırk defa «geri, geri» diye vurulur. Kırklamaya besmele ile başlanır ve sonunda «Allah şifalar versin» denilir

2 — Arpacıdan alınan kırk temiz arpanın herbiriyle bir defa arpacık çıkan yere vurulur. Kırklama bitince arpalar bir kâğıda sarılarak bir kuyuya atılır.

«Arpacık kırklamasından başka bir de sağlık dileği mahiyetinde başka bir kırklama vardır ki, bu, çocuklar için anneleri tarafından tatbik olunur. Hamama götürülen çocuklar yıkanıp temizlendikten sonra kurna boşaltılır. Sıcak ve soğuk muslukların her ikisi birden açılarak kurnaya su akıtılırken çocuğun annesi sağ elini suyun içine sokar. Bir de kırka kadar saymak suretiyle suyu el'yle dalgalandırır. Sonra bu suyu çocuğun başından aşağı bütün vücuduna döker. Bu tarz kırklamada bazı anneler çocuğun üzerine kırk tas su dökülmüş olmasına da dikkat ederler.

«Bu iki kırklamanın dışında bir de gözlere inen perdenin giderilmesi için yapılan kırklama vardır: Ya doğrudan doğruya hasta, yahut hastanın yakınlarından biri, yedi yabancı kapıdan (evden) «misafir geldi» diye ekmek ister. Verilen ekmekleri kırk parçaya ayırır. Bunun herbir parçası «kefareti budur» diye besme'e çekildikten sonra göz üzerine temas ettirilir. Kırklama bitince ekmek parçaları dört yol ağzında köpeklere yedirilir. Bu tedavi tarzının gözlere inen perdenin giderilmesinde çok tesirli olacağına inanılmaktadır.»

Yeni doğan çocuğun doğuşunun kırkıncı günü hamama götürüp yıkama yerinde de kullanılırdı. Kayın valide, anne, hala gibi akraba ve yakın dostlar hazır oldukları halde lohusanın da yıkandığı bu hamama «kırk hamamı» da denilirdi.

KIRKLARA KARIŞMAK (قرقلره قاريشمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle ortadan kaybolmak, görünmemek, sırra kadem basmak yerinde Kullanılır bir tâbirdir.

KIRKLAR MEYDANI (قرقلر ميدانی) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. Hacı Bektaş'taki tekkede iki parmaklık içindeki yere verilen addı. Sağdaki parmaklık boyunca hesapsız şamdan sıralanırdı. Bu şamdanların ortasında «kırk budak» adı verilen şamdan vardı.

KIRKLAR ŞERBETİ (قرقلر شربتی) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. Nasip gecesi içilen şerbetin adıdır. Beyaz bir kâse içinde hazırlanan şerbetten (*şekerli su*) evvelâ baba bir yudum içer, sonra kıdem sırasiyle mevcut dervişler içerlerdi. Şerbet Cennet'teki kevser'in timsali idi.

KIRK MAKAM (قرق مقام) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. Erenler meydanı demekti. Dört kapının herbirinde on makam mevcut olduğu için bu ismi almış idi.

«Mir'at-ül mekasid fi def-il-mefasid» de (sayfa 208) şu malûmat vardır: «Kapı dörttür, makam kırk, erkân on yedi, menzil üç yüz altmış altı, velâyet tabakası on iki, velâyet dairesi yedi, velâyet bölüğü dörttür.»

KIRLANGIÇ (قيرلانغيچ) [*Bah.*] Buharlı gemilerin icadından evvel harb gemisi olarak kullanılmış olan gemilerden birinin adıdır. Bu gemi «Karamürsel» adındaki çektirmeler nev'inin en küçüğü idi. Kürekleri iki yahut üç kişi tarafından çekilirdi. Daima donanma maiyetinde bulunarak karakol hizmetini görürler, aynı zamanda keşif ve muhabere işinde kullanılırlardı. Yolln idiler.

KIRLANGIÇ FIRTINASI (قيرلانغيچ فورطنه‌سی) [*Tak.*] Martın yirmisine doğru esen bir fırtınanın adıdır. Kırlangıçların geldikleri zamana tesadüf ettiği için bu ad verilmiştir.

KIRLANGIÇ REİSLERİ (قيرلانغيچ رئيسلری) [*Bah.*] Kırlangıç adı verilen kayıkların kaptanları hakkında kullanılır bir tâbirdir.

§ [*Sar.*] (Asakir-i mansure) teşkilâtından sonra Bostancı ocağı için yapılan yeni nizam mucibince çavuşlardan yedi tanesine verilen unvandır. Bu nizam gereğince kethüda lâfzı kaldırılarak kethüdaya «baş reis», yedi çavuşa «kırlangıç reisleri» ve on altı bölükbaşıya «yedek reisleri» unvanı verilmiştir. Bu nizam mucibince açılan baş reisliğe kırlangıç reislerinin en eskisi getirilir, istemezse çırağ edilirdi

KIRMA (قیرمه) [*San.*] Yazı tarzları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yazı sülüs ise «sülüs kırması», nesih ise «nesih kırması» denilirdi. Hattat icazetnameleri bu türlü yazı ile yazıldığı için buna «hatt-ı icazet» adı da verilirdi. Dua kitapları da bu yazı ile yazılırdı. Buna «Reyhanî» diyenler olmuş ise de asıl reyhanî bu değildir. Kırmaların en mühim alâmeti şekillerinin toplanmaya, kıvrılmıya olan istidadıdır.

KIRNA (قیرنه) [*Bah.*] Şayka nev'inden kayık adıdır. «Başbakanlık Arşivi» nde mevcut vesikalarda Tuna'da halkın ve mirî ağnam ve zahirenin karşıdan karşıya naklinde kullanıldığı yazılıdır.

KIRNAK (قیرناق) [*Hal*] Câriye, müstefrişe yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Kamus-ı Türki» de «kart cariye, geçkince halayık» suretinde izah olunmuştur.

KIRNİL RESMİ (قرنیل رسمی) [*Mal.*] Otlakiye demektir. Bu tâbir münhasıran Trabzon vilâyetinde kullanılırdı. Mirîye ait otlaklarda gezdirilen hayvanların herbirinden vilâyet idare meclisi kararıyle tâyin olunan miktar ve nispette alınırdı. Vesikalarda «resm-i kırnil» suretinde geçer.

KIRPACI (قیرپه جی) [*Hal.*] Hazımsızlık neticesi olarak barsak ufunetine tutulan çocukları tedavi edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kırpa adı verilen bu rahatsızlığı kırpacı kadınların tedavi ettiklerini söyliyen Leylâ Hanım (Harem ve Saray âdat-ı kadîmesi) başlıklı hâtıralarında bunu ve tedavi tarzını şöyle anlatır:

«Kırpa, hazımsızlık neticesi olarak çocukların barsakları ufunetlenip karınları şişince kırpa oldu derler, hemen kırpacıyı çağırırlardı. Kırpacı kadın çocuğu arka üstü yatırıp baş ve ikinci parmağiyle mangaldan aldığı ılık külü çocuğun karnını fiskeliye fiskeliye (benim elim değil Ayşe, Fatma anamızın elidir) diyerek, yeri kara saplı bıçağının tersi ile de (kefareti budur, kefareti budur) diyerek haçvari keser gibi geçirirdi.»

KIRPIK AKÇA (قیرپیق آقچه) [*Mes.*] Gümüş Paralardan fazla kullanılma yüzünden etrafının aşınması yahut gümüşünün bir kısmının çalınması yüzünden kıymetini kaybetmesi münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü paralarla ayarı bozulmuş olanların ulûfeye verilmesinden yeniçeriler arasında birçok memnuniyetsizlikler hattâ isyanlar zuhûr etmiştir.

KIRPIK BIYIK (قیرپیق بیق) [*Kıy.*] Uzatılmayıp kesilmiş olan bıyıklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kulaklara kadar uzanan bıyıklara «palabıyık», fazla kıllı olanlara «posbıyık», ağıza girecek şekildekilere «pisbıyık», çenenin bir kısım kılları uzatılıp bıyıkla karışmış şekil alanlara «yastıklı bıyık» denilirdi.

KIR SERDARI (قیرسرداری) [*İda.*] Kırlarda ve yollarda eşkıyanın takibine ve emniyet ve asayişin muhafazasına memur olan zabıta memurlarının başına verilen addır. Serdar; Farsça başbuğ demektir «Kır Ağası» da kullanılırdı.

KIR SEKBANI (قیر سکبانی) [*İda.*] Yaz mevsiminde mahsulün muhafazası için kullanılan bekçilere verilen addır. Halk arasında bunlara «kır seymeni» denilirdi.

KIR SEYMENİ (قیر سیمنی) [*Hal*] Yaz mevsiminde mahsulün korunması için kullanılan bekçilere verilen addır. Resmî vesikalarda «kır sekbanı» suretinde geçer.

KISAS (قصاص) [*Fık.*] Kaatili maktul mukabilinde yahut diğer bir tâbirle öldüreni öldürme karşılığında katletmek, öldürmek veyahut yaralının yaralanan uzvuna karşılık olarak yaralıyanın ona benziyen uzvunu, meşru usulüne tevfikan, yok etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kısas'ın (Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu) ndaki (c. 3, s. 19) izahı şöyledir:

«Esasen müsavat mânasını müş'ir olup bir şey'in izine tâbi olmak, onun mislini ityan etmek demektir. Cürm ile ceza arasında mümaselet (benzerlik) matlup olduğundan bu cihetle ceza-yi mahsus'a kısas denilmiştir. Şöyle ki: Kısas; şer'an kaatili maktul mukabilinde öldürmek veya mecruh veya maktu olan bir uzuv mukabilinde cârih ile kaatil'in ona mümasil olan uzvunu cerh veya kat' etmektir.»

(ولکم فی القصاص حیوة) âyetiyle nefsin katli için korkutucu bir ceza tâyin olunurken hayatı yok etmekten ibaret olan kısas zıddı bulunan hayata zarf kılınmış ve kısas içinde hayat bulunduğu beyan olunmuştur. Filhakika bir kimse diğerini öldürdüğü takdirde kısasen kendisinin öldürüleceğini düşününce katilden vazgeçer. Bu cihetle kısas, kaatil ile maktulden ber ikisinin hayatını muhafaza eyler. Kaatil öldürülenin velî ve akrabalarının kendisini öldüreceklerini düşünerek nefsini korumak fikriyle onları da öldürmeğe kalkacağından kısas edilince onların hayatları muhafaza edilmiş olduğu gibi katilin kısasen idamından diğerleri ibret alacağı cihetle bu yüzden birçok katillerin de önü alınmış olur. Binaenaleyh kısasta hayat-ı azim vardır.

Büyük âlim Elmalılı Hamdi Yazır (كتب عليكم القصاص فى القتلى) âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 1, s. 601 ve mütaakıp) şunları söylüyor :

«(كتب عليكم القصاص) mânasından dahi müstefad olduğu üzere katl-i nefste asıl hak ve mucib-i aslî kısastır. Kaatil bilmek lâzım gelir ki öldürdüğü insanın hür veya abid, erkek veya dişi kim olursa olsun o da kendi gibi bir can ve muhterem bir hakk-ı hayat sahibi bir bina-i ilâhî idi. Hem Hakkullah ve hem hakk-ı abid olan bu muhterem ve mâsum bir hakk-ı hayata tecavüz ve bu binayı katledip yıkmak kanunî adl ü muvazenenin muktezası olan «وجزاء سيئة سيئة مثلها» hükmünce kendini de hakk-ı hayattan mahrum etmektir. Hakk-ı hayata tecavüz hayat-ı hakka tecavüzdür. Bu ise tecavüzden masun bulunduğu için bunun ilk eseri tecavüzün kendinde zuhûr etmek lâzım gelir. Binaenaleyh katl-i nefsin bihakkın hükm-i aslîsi kısasen katl-i nefistir ve öldürülen öldürülmeğe müstahaktır. Azimet üzere düşünüldüğü zaman katl-i nefisin bundan başka hükmü ve mucibi olmamak iktiza eder. Nitekim iptida Tevrat'da da yalnız kısas meşru kılınmış idi. Fakat asl-ı hayat, sırf atiyye-i İlâhiyye olduğu ve kısasta hakk-ı abidden başka bir de hakk-ı İlâhî bulunduğu cihetle Cenab-ı Allah ümmet-i Muhammed'e *kısası yazarken bir tahfif ve rahmet* olmak üzere afiv ve diyeti de meşru kılmış ve bu afvi sahib-i hak olan maktulün vârisi ve *halefi yedine vermiştir*. Kısasa nazaran bu meşruiyyetin katil hakkında nekadar bir tahfif ve rahmet olduğu şüpheden âzadedir. Çünkü ondan kısası affetmek, hakk-ı hayatını iade ederek yeniden ihya eylemek demektir. Bu ayn-ı zamanda veliyy-i katil hakkında da bir tahfif ve rahmettir. Zira her ne olursa olsun bir insan öldürmek her gönlün ve alelhusus ehl-i imanın arzu edeceği, seve seve yapacağı bir şey değildir ve kısas bizatihi düşünüldüğü zaman nefsinde ağır bir hükümdür. Mamafih alelıtlak afiv ve mecburiyeti de ekseriya bu taraf hakkında kısastan daha ağır bir teklif olur. Ve kısasın bir hakk-ı asli olduğunu bilmedikçe afvin mânası olmaz. Binaenaleyh ne Tevrat'ta olduğu gibi yalnız kısasta ve ne İncil'de olduğu gibi yalnız afivde ısrar edilmiyerek icab-ı hal ü maslahata göre ikisinden birinin tatbikine imkân bırakılmak için veliyy-i kaatile bir hakk-ı hıyar verilmesi ve bundan başka afiv mukabili diyet ve saire gibi maruf veçhile bir ıvaz-ı malî ahzine de mesağ gösterilmiş bulunması her iki taraf hakkında da bir tahfif ve ayn-ı zamanda dünyevî ve uhrevî birçok menafii tazammun eden bir rahmet-i İlâhiyye olduğunda da şüphe yoktur. Afvin efdal ve evlâ olması kısasın mucib-i aslî olmasına mâni olmıyacağı gibi bu bapta veliyy-i kaatile verilen hakk-ı hıyar dahi mucib-i aslînin kısası ile diyet beyninde müterreddit vacib-i muhayyer olmasını iktiza etmez. Çünkü evvelâ «كتب عليكم القصاص» buyurulmuş, saniyen afiv «فمن عفى له» diye fa-i ta'kibiyye ile irad edilmiş ve diyet bunun bir tahfif ü rahmet olduğu da tezyil kılınmıştır. O halde kabl-el-afiv kısasa mukabil diyetin hükmî sübutu yoktur ve alelıtlak afivden varisin, Şafiî'nin dediği gibi, diyetin talep etmeyi hakkı kalmaz. Ancak affetmiyen diğer vârisler var ise onlar diyet alabilirler. Kezalik diyet veya diğer bir ıvaz mukabili afivden vâris de bunu alabilir. Hâsılı kısas bir hakk-ı aslî ve bir vecibe-i evveliyye, afiv ise bunun üzerine terettüp edebilecek bir fazilettir. Bu fazilet ya kâmil olarak alelıtlak ve bilâ ıvaz veyahut nâkıs olarak diyet ü ıvaz mukabilinde yapılır. Bu suretle kısas vacib-i aslî olarak meşru olmasa idi afiv bir fazilet değil, katl-i nüfus cinayetini mübah bırakacak olan bir ihmal olurdu. Daha doğrusu kısas meşru olmasa idi söylediğimiz veçhile afvin hiçbir mânası kalmazdı. Binaenaleyh Tevrat'taki vecibe-i kısas mer'iyyül-iera bulunmasa idi İncil'deki afvin hiçbir mânası kalmazdı. Bu afvin katl-i nüfus mübah telâkki ettirecek bir saika-i cinaiyye halini almaması için hükm-i İncil'in hükm-i Tevrat ile beraber mülâhaza edilmek şartiyle meşru telâkki edilmesi lâzım gelir ki bu da afvin Nasaranın zannettiği gibi bir vecibe olmıyacağını isbat eder ve işte Kur'an bu hakikati tesbit ederek kısası maktul için bir hak ve umum için bir vazife-i asliyye, afvi de veliyy-i maktul için bir fazilet, «بالمعروف و اداء» kelimeleri altında ahz-i diyetide bir ruhsat olmak üzere teşri etmiştir. Şu halde anlaşılır ki afiv ve diyetin bir tahfif, bir rahmet olabilmesi kısasın vacibe-i aslî olarak bakay-i meşruiyyetine mütevakkıftır. Binaenaleyh «Madem ki afiv bir rahmet ü fazilettir o halde kısasın büsbütün nesh u ref' ile yalnız afvin vacip kılınması daha ziyade bir rahmet olurdu» gibi bir sual mümkün değildir ve böyle bir hâtıra ile hükm-i İncil'in hükm-i Kur'andan daha ahlâkî olduğu zannedilmemelidir. Zira afvin ahlâkıyyeti kısasın hakk-ı aslî olarak bakay-i meşrutiyyetine mütevakkıftır. Bunun için mehasin-i kısası beyan hakkında buyuruluyar ki : Size kısas yazıldı. (ولكم فى القصاص حيوة ياأولى الالباب) ve sizin için kısasta büyük bir hayat vardır, ey ülül-elbab, ey akıl sahipleri, binaenaleyh kısası adl ü merhamet-i İlâhiyyeye yaraımaz fena

bir şey zannetmeyiniz de «فی القصاص حیوة» vecîze-i bâligasını düstur-ı aslî tanıyınız. Bunu böyle tanıdıktan sonra afivle amel ederseniz çok büyük bir fazilet olur. Aksi halde Arabın yaptığı gibi hadd-i kısastan fazlaya tecavüzle mukabele bilkatil ve diğer işkence ve azap, nasıl bir zulüm ve cinayet ise katl-i nefse karşı hükm-i İlâhi yalnız afivdir demek dahi beşeriyyetten hakk-ı hayatı selbedecek büyük bir cinayet olur. Kısas hakkı hayatın ve ismet-i nefsin muktezasıdır. Meşrutiyyet-i kısasta zevil'ûkul olan beşer için büyük bir hayat vardır. Ve afvin kıymeti buna müteferridir. Gerçi nefs-i kısas izale-i hayattır. Ve izale-i hayatın ayn-ı hayat olması mütenakız görünüyor. Lâkin ayn-ı zamanda bigayr-i hakkin izale-i hayata karşı zıdd-ı hayat olan kısasın meşruiyyeti de hayatın en büyük müeyyidesidir Evvelâ, bu hem kaatil olmak istiyecek kimse, hem de katledilmek istenilen kimse hakkında hıfz ı hayata bir sâik-ı kavildir. Çünkü kaatil olmak istiyen öldürülürse öldürülmeğe müstahak olacağını bilmiş olursa, bermukteza-yı akıl katilden vazgeçer ve binaenaleyh hem kendisi zîhayat kalır, hem de karşısındaki. Sâniyen, bunda bu ikisinden başka umumun hakk-ı hayatını da bir temin vardır. Çünkü bu suretle katlin önüne geçilmesi bu ikisinden başka bunlarla uzaktan yakından alâkadar olması melhuz bulunan insanların dahi baka-yı hayatına ve ehemmiyetine bir zamandır. Zira bir kaatil ile maktulün alâkadarları beyninde husumet ve fitneye ve bu da büyük muharebelere sebep olabilir. Erbab-ı ukul için bu katle mâni olacak olan bihakkın kısasın meşruiyyeti, bütün bu fitnelerin, heyecanların önüne geçeceği için umumun hayatına sebep ve hakk-ı hayatına zaman olur. Bu faide ise bihakkın kısas suretiyle olmıyan mütecavizane katillerde ve afvin mecburiyeti takdirinde mevcut değildir.»

Katil beş kısımdır ve şer'an cümlesi de haramdır.

1 — Amden katildir. Bir adamı tüfek, bıçak gibi bir cerh aletiyle kasden vurup öldürmektir.

2 — Şibih amiddir. Tüfek ve bıçak gibi bir cerh aletinden başka - sopa ve taş gibi - bir şeyle birini öldürmektir. İmam-ı Âzam'la İmam Muhammet amden katli insan vücudünün tahammül edemiyeceği bir şeyle vurup öldürmektir diye tarif ettiklerinden şibih amid onlara göre amden katildir.

3 — Hataen katildir. Bir adamı kasta makrun olmaksızın yanlışlıkla öldürmektir. Bu hata iki nevidir: Biri failin zannında hatadır. Av zanniyle birine kurşun sıkıp öldürmek gibi. Öteki fâilin fiilinde hatadır Ava atılan kurşunun birine isabetle öldürülmesi gibi.

4 — Hata mecrasına giren katildir. Failden icapsız zuhûr eden ölüm, yüksek bir yerden kazaen birinin üzerine düşüp onu öldürmek gibi.

5 — Ölüme sebep olmaktır. Malı olmıyan bir yerde kazdığı kuyuya bilmiyerek birinin düşüp ölmesi gibi.

Bunlardan amden katlin mucibi (کتب علیکم القصاص فی القتلی) âyeti veçhiyle kısastır. Çünkü amden katil kâmil bir cinayet olduğundan ona terettüp eden ukubetin de tam ve kâmil olması lâzımdır. Ancak Cenab-ı Peygamber (ادرؤا الحدود بالشبهات) buyurduklarından ve hudut'da kısas da dâhil bulunduğundan ölümde şüphe kaim oldukça kısas icra edilmiyerek tazir ile iktifa olunur.

Amden katilden maada katillerin mucibi diyettir. Ancak şibih amidda bir kimse diğerini sopa ile vurup o vurmadan vurulanın bir uzvu müteessir olsa kısas lâzım olur.

Ölüme sebebolma halinde diyetin lüzumu sebebolanın sebebiyyet verdiği fiili haksız olarak işlemesiyle meşruttur. Sebebiyyet veren haklı olursa ona diyet lâzım gelmez. Meselâ bir kimse kendi mülkünde bir kuyu kazıp ona biri düşerek telef olsa sebebolan kendi mülkünde tasarruftan ileri gelme bir fiilin neticesi olmak ve ölümde müteaddi olmamak hasebiyle diyet icabetmez.

Tesebbüben katilden maada ölümlerde öldüren ölenin miras ve vasiyyetinden mahrum olmasını mucip olur.

Amdın katilde hadis muktezasınca şüphe bulunursa katilden kısas sakıt olmakla beraber ölüm gibi büyük bir musibete sebep olduğundan kaatil tazire müstahak olduğu gibi şibih amidda dahi diyetin lüzumiyle beraber kaatile tazir lâzım gelir.

Kısasın yedi şartı vardır:

1 — Ölünün veresesinin kısası istemesi.

2 — Kaatilin mükellef yani akilbaliğ olması.

3 — Maktul kaatilin fer'i yani kaatilin evlât ve ahfadından biri olmaması.

4 — Maktulün veresesi içinde kaatilin fer'i olmaması.

5 — Ölü, öldürenin memlûkü olmaması.

6 — Kaatilin ikrah (zorlanma yüzünden isteği olmıyarak) ile mükreh olmaması.

7 — Kısas sırasında maktulün bütün veresesinin hazır bulunması.

Eski İslâm hükümetleri gibi Osmanlılar da bir zamanlar şer'ın tâyin ettiği cezaları

tatbik ettikleri halde sonradan kabul olunan ceza kanunlariyle ceza usullerini değiştirmişler ve idam cezasını da birtakım kayıt ve şartlara tâbi tuttukları gibi diyet usulünü kaldırmışlardır.

KISMET (قسمت) [*Fık.*] Şâyi' hisselerin ayrılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Taksim etmek demektir. Kısmet, «kısmet-i cem'» ve «kısmet-i tefrik» namlariyle ikiye ayrıldığı gibi bunlardan herbiri de «kısmet-i rıza» ve «kısmet-i kaza» adlariyle yine ikiye ayrılır.

KISMET-İ ASKERÎ (قسمت عسکری) [*İda.*] Yeniçerilerle askerî mensuplarından ölenlerin terekeleriyle hüccet ve sair evrakının tanzimi münasebetiyle kazaskerlerle onlar tarafından emr-i âli ile gönderilen memurlar vasıtasiyle tahsil olunan paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Terekelerin paralarının taksimi işiyle meşgul olan memura «Kassam» denilirdi.

KISMET-İ GANAİM (قسمت غنائم) [*Fık.*] Ganimet mallarının mücahitler arasında taksimi yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Kısmet-i haml ve nakil», «kısmet-i mülk» olmak üzere iki nev'e ayrılır:

1 — Kısmet-i haml ve nakil; dâr-ı harbde elde edilen ganimetleri nakledecek vasıtaların azlığına mebni hisseleri nispetinde askerlere muvakkaten tevzi ve tahmil etmekten ibarettir. Dâr-ı İslâm'a avdet edince ellerinden alınarak aralarında kısmet-i mülk ile taksim olunur.

2 — Kısmet-i mülk; Dâr-ı İslâm'a getirilen ganimet mallarının beşte biri Beyt-ül-mal'e alındıktan sonra kalanının mücahitler arasında hisselerine göre tevzi edilmesidir.

KİSMET-İ KAZA (قسمت قضا) [*Huk.*] Müşterek mülk sahiplerinin bazısının isteği üzerine hâkimin cebren ve hükmen taksimi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KISMET-İ RİZA (قسمت رضا) [*Huk.*] Müşterek mülk sahiplerinin istekleriyle yapılan taksim yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KISMET-İ TEFRİK (قسمت تفریق) [*Huk.*] Her cüz'ünde şâyi' olan hisselerin şuyuunun izalesi suretiyle ayrılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. İki kişiye ait olan bir arsanın ikiye taksim edilerek herbirine birer kısmın verilmesi bu kabildendir.

KISSADAN HİSSE (قصه‌دن حصه) [*Hal.*] Mecaz yoliyle ders alma yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Çün hisse imiş kıssadan ehl-i dile maksud
Maksat nedir anla bil ey ârif ü dâna
Rahi

KISSAHAN (قصه‌خوان) [*San.*] Hikâye, masal söyliyen sanatkâr hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sonraları bunun yerine «meddah» tâbiri kaim olmuştur. Kıssahan'ın menşeiyle mahiyeti hakkında tetkikat yapan kıymetli müdekkik Refik Ahmet Sevengil (İstanbul Nasıl Eğleniyordu, Ahmet Kâmil Matbaası, 1927) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Eski Türkler arasında millî menkıbeleri, kahramanlık hikâyelerini manzum olarak terennüm eden ve aynı zamanda sazlarını çalarak halkı eğlendiren «Ozan» lar vardı. Araplar arasında İslâmiyetten evvel başlayıp sonraları da devam eden ve ayn-ı şekilde hurafelerle karışık kıssalar nakleden adamlar vardı ki (kassas) tesmiye edilirler, gerek halk, gerek sultanlar arasında rağbet görürlerdi. İranlılar arasında da aynı işi yapanlar «kıssahan» diye yâdedilirlerdi. Bunlar İran an'anesini canlandıran (Şehname) yi de ezberden bildikleri, icap ettikçe okudukları için aynı zamanda (Şehnamehan) ismini almışlardı.

«Türkler Anadolu'da kasabalar, şehirler tesis edip yerleştikten sonra aşiret hayatına ait olan (Ozan) lar da yavaş yavaş hayattan silinmiş, İslâmiyetin tesiriyle kıssahanlık Türkler arasında da taammüme başlamıştır.

«Türkler arasındaki bu ilk kıssahanların naklettikleri hikâyeler de bittabi İslâmî mevzulara aitti ve bu meyanda bilhassa İslâm kahramanlarının hayat ve menkıbeleri anlatılır, o zamanki dinî hayat tesiriyle halk bunları büyük bir zevk ile dinlerdi.

«Dinî membalardan aldıkları mevzularını dinî içtimalarda anlatan ekseriya bu kabil manzum naatlar, münacaatlar ve hükümdarlar hakkında methiyeler okuyan bu ilk kıssahanlara «muarrif» denilir, hükümdar saraylarında Peygamberin ve eshabının hayatından, gazvelerinden ve muahhar devirlerdeki İslâmî fütuhattan, siyer-i nebevîden bahsetmeyi meslek ittihaz edinen kimseler «siyerci» unvaniyle yâdedilirdi. Bunlar gitgide mevzularını gayr-ı dinî sahalardan almıya ve «kıssahan» ismiyle yâdedilmeğe başlamışlardır. Daha Timur devrinde de sarayda kıssahanların mevcut olduğuna dair kayıtlara tesadüf edilmiştir.

«Kıssahanlar, gayr-ı dinî mevzuları nakle başladıkları zaman halkın fazla alâkasını temin için hikâyelerinde bahsi geçen hayvanat ve sairenin seslerini taklit ve türlü mudhik fıkralar intihap etmeğe başlamışlar, iş bu sahaya dökülünce açık saçık, hattâ müstehcen hikâyeler, fıkralar, kıssalar kıssahanların en fazla rağbet gören mevzuları arasına girmiştir.

«Bazı kıssahanlar, peygamber ailesini, din imamlarını ve hükümdarları medih ve sitayiş eden fıkralar da naklettikleri için gitgide «meddah» namını almışlar, bilâhara bu nam umumileşmiş; kıssahan, neden bahsederse etsin «meddah» namiyle zikredilegelmiştir.

«İlk zamanlarda Türkler arasında «kıssahan», «Şehnamehan», «meddah» tâbirleri müteradif kelimeler halinde kullanılmış, bilhassa on birinci asırdan itibaren «meddah» daha ziyade şüyu' bulmuştur.

«Kıssahanlar, meddahlar muntazam bir tahsil görmemiş olmakla beraber az çok edebî terbiye almış, zeki ve istidatlı kimselerdi. Ekseriya yerinde bilbedahe zarif sözler düşürdükleri de olurdu. Hele kübera konaklarına, saraylara dâhil olanlar içinde hayli tahsil ve terbiye görmüş, fikrî seviyesi yüksek kimseler de vardı ve bunlar padişahlara, vezirlere musahiplik, nedimlik gibi vazifeler ifa ederler, kendilerini sevdirdikleri ve aynı zamanda zeki ve zarif kimseler oldukları için efendilerinin en gazaplı zamanlarında münasebet getirip hoş bir söz, güzel bir nükte ile hem onların hiddetlerini tâdil ederler, hem ihsana mazhar, hem de arada gerek kendilerinin, gerek sair birçok kimselerin matlaplarını temine muvaffak olurlardı.

«Selçuk hükümdarlarının saraylarında Ozanlar, kıssahanlar, meddahlar bulunduğu eski eserlerde mukayyettir. Osman oğulları hanedanı da bu an'aneyi Selçuklardan almışlardır. Yıldırım Bayezit'in bilhassa (Kör Hasan) adlı bir Arap mudhik'i, o zaman bütün sarıklıların kellelerini satırdan kurtaran bir tek sözüyle tarihe geçmiştir.

«Yıldırım Bayezit bir defa kadıların suiistimallerine kızmış ve hepsinin birden idamını emretmişti. Vaziyet vahimdi. Hocaları telâş almıştı. Aynı zamanda bütün kadıların birden idamı bir mesele tahaddüsüne de meydan verebilirdi. Bu sırada (Kör Hasan) kadıların yerine Bizanstan keşiş getirtilmesini tavsiye edip padişahı güldürmüş, bu suretle Yıldırım Bayezit'in hiddeti geçince de kadıların afvını temin etmek kabil olmuştur.

«İkinci Sultan Murat'ın sarayında kıssahanlardan başka ozanlar da vardı. (883) de Fâtih Sultan Mehmet'in sarayında (Mustafa) adlı bir kıssahan ile (Balaban Lâl) ve (Ömer) adlı iki nedim mevcut idi. İkinci Selim zamanında şöhret bulan ve saraya kadar dâhil olan (Nakkaş Hasan) ve (Çok yedi Reis), letafet ve şirinkârlıkta taklit ile mevtayı güldürür acayip mudhikler idiler ki istima eden giran can ukalâ dahi güle güle ölürlerdi.

«Bunlara muadil nice mukallit mudhikler İkinci Selim'in meclislerine neşat verirler, ihsan ve atıyye alırlardı. Onuncu asır sonlarında ve on birinci asırda bilhassa kıssahan ve meddahlar müfrit bir rağbet görmüşlerdi. Bunlar tahtırevanlar üzerinde ellerinde çevkân, bellerinde mecmualar olduğu halde fesahat ve belâgat üzere kıssa okurlardı. Kahvehanelerde mutripler ve hanendeler gûnagûn fasıl yaparlar, gazelhanlar insanı mestederlerdi.

«Fasıl aralarında meddahlar hikâyeler nakline, taklitler yapmağa başlarlar, dinliyenlerde can bırakmazlardı.

O zamanki kahvehanelerin bugünkü barlardan farkı yoktu. Halk muhtelif numaralar görüyor, «Mahbub-i cihan rakkaslar»ın oyunlarını seyrediyor, müzellef köçekler işveye, ahali haz ve neşveye geliyordu.»

KISSAPERDAZ (قصه پرداز) [*Hal.*] Hikâye, masal söyliyen mânasına gelir bir tâbirdir Bunu sanat edinenlere «kıssahan» denilir.

Feyzbahş olsa eğer tâb'ı suhangûgum olur
Kıssaperdaz-ı maani suver-i perde-i râz
Nef'i

KISSİS (قسیس) [*Hal.*] Papaz, rahip yerinde kullanılır bir tâbirdir. Keşişin Arapça şeklidir.

Turfa kıssisi sanemhane-i aşk-ı ezeliz
Bank-i Hakkı fem-i nakustan ıega ederis.
Üsküdarlı Hakkı Bey

KISTELYEVM (قسط الیوم) [*İda.*] Bir güne isabet eden kısım, bir günün hissesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kıstelyevm icra etmek, devamsızlık yahut herhangi bir kabahattan dolayı gün hesabiyle maaş kesmek demektir.

KISTEYN MEVACİBİ (قسطین مواجبی) [*Mal*] İki kıst ulûfe yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'tan evvel maaşlar üçer aylık olmak üzere senede dört defada verilirdi. Bunların herbirine kıst mevacibi denildiği gibi iki kısta da yani altı aylığa da kısteyn mevacibi denilirdi. Kıst; hisse, parça; taksit demektir.

KIST MEVACİPLERİ (قسط مواجبلری) [*Mal.*] Üç aylık ulûfe yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'tan evvel maaşlar üçer aylık olmak üzere senede dört defada verilirdi. İşte bunların herbirine kıst mevacibi denilirdi. Arapça kıst; hisse, parça; taksit demektir

KIŞLAK (قشلاق) [*Mal.*] Kışın otundan ve suyundan istifade olunan arazi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yaylak gibi

kışlak da biri Defterhane-i Âmirede bir veya birkaç kasaba ahalisine terk ve tahsis olunan kışlaklardır ki otundan, suyundan ancak kendilerine mahsus olan mahaller halkı istifade edip başkaları istifade edemez. İstifade edenlerden tahammüllerine göre mirî için kışlakıyye namiyle resim (vergi) alınırdı. Bu gibi kışlaklar alınıp satılmaz ve tapu ile kimseye tasarruf ettirilmez. Ahalinin rızası olmadıkça ziraat da olunamaz.

İkinci kısım; bir veya birkaç şahsın tapu ile tasarruflarında olan yerlerdir ki bu türlü kışlaklar bütün hükümlerde ekilen araziden farklı değildir. Yalnız bundan kışın çıkılarak otundan ve suyundan istifade olunur. Bu türlü kışlaklardan istifade hakkı yalnız tapu ile müatakillen veya müştereken mutasarrıf olanlara mahsustur.

KIŞR (قشر) [*Sof.*] Bâtın ilmini fesattan muhafaza ve ona nigehbanlık eden zâhir ilmi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kışr; kabuk demektir. «Istılahat-ı Meşayih» de (Osman Erkin'in hususi kütüphanesinde müellifin el yazması nüsha, Mevlevi Hâlit) bunun için şu tafsilât vardır: «Erbab-ı ahval ve ashab-ı mükâşifatın reviş-i hâsından ibaret olan tarikate nispetle kışr mesabesinde olduğu gibi tarikatta tevhid-i hakikatin zuhûrundan ibaret olaa hakikate nispetle kışr'dır. Hakikat lübül-lübtür. Şeriat ve tarikat hakikatin husulü için vesile ve sebeptir ve hakikatle bizzat maksut olan icad-ı marifettir. Şeriat ve tarikat husul-i marifet için alet ve vesiledir. Bu halde şeriat tarikatin, tarikat hakikatin kışrı ve hakikat magz (özü, içi) mesabesindedir. Nitekim Gülşen-i Raz'da buyurulmuştur (nazm).

شریعت نوست منز آمد حقیقت
میان این وان باشد طریقت

KIT'A (قطعه) [*Ede.*] İki beyitten ibaret nazım parçasına verilen addır. Ekseriya birinci ve üçüncü mısraları serbest, ikinci ve dördüncü mısraları kafiyeli olur. Kıt'aların iki beyitten fazla olanlarına «kıt'a-yı kebire» denilir. Başlı başına bir mâna ifade eder. Bir kıt'a ile güzel bir şiir yazmak mümkündür. Kıt'alarda en ziyade hakîmane, ârifane sözlere tesadüf olunur. Tehzil ve tenkit vâdilerinde de olanları vardır.

Sana ey nur-ı mücessem nice teşbih edeyim?
Yok iken vech-i şebeh taze nihal-i çemeni.
O bular came-i sebzin-i varakla revnak,
Sen ise ahsen olursun çıkarıp pireheni.
İbn-i Kemal

Yâ Rab ne eksilirdi derya-yı izzetinden,
Peymane-i vücude zehrap dolmasaydı?
Azâdeser olardım asib-i derd ü gamdan,
Ya dehre gelmeseydim ya aklım olmasaydı.
Ziya Paşa

Mukteza-yı hükm-ü konun-i tabiat böyledir:
Düşmek üzre yıldırım ekser muallâ tak arar.
Çok mu namerdin felâketten selâmet bulması,
Herkese gelmez belâ erbab-ı istihkak arar.
Eşref

---

§ [*San.*] Güzel yazı ile yazılmış küçük levhalara da kıt'a denilir.

§ [*Ask.*] Ordu veya fırkayı teşkil eden cüz-ü tamların herbirine verilen addır.

§ [*Öl.*] Bir dönümden eksik olan arazi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski kanun hükümlerine göre âlâdan 70-80, ortadan 100, ednadan 130 dönüm kadar olan araziye de «çiftlik» denilirdi.

KITMİR (قطمير) [*Öl.*] Ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. İkiye bölünen «nakir» in bir bölümüne kıtmir denilir. «Miskal» in dörtte birine «denk», dörde taksim edilen deng'in herbirine «kırat», dörde ayrılan kırat'ın herbir kısmına «buğday», dörde ayrılan buğday'ın herbirine «fitil», ikiye ayrılan fitil'in herbirine «nakir», ikiye ayrılan nakir'in beherine «kıtmir», yine ikiye bölünen kıtmir'in herbirine «zerre» denilir.

KIYAFETNAME (قیافتنامه) [*San.*] Bir insanın el, ayak, burun gibi âzasiyle simasından ahlâkını anlamak ilmine dair yazılan kitaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna (İlm-i sima) da denir.

§ [*Kıy*] Muhtelif devir ve milletlere ait elbise biçimlerini gösterir Kitap ve albüm hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KIYAM BİLLÂH (قیام بالله) [*Sof.*] Rüsumdan bilkülliyye feragat ve seyr-i anillâh, billâh, fillâh suretiyle mânevi menzillerin hepsini geçtikten sonra hâsıl olan baka billâh mertebesindeki istikamet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Muhyiddin-i Arabî Allah lâfzındaki ha mertebelerin sonu gayb-ı mutlak olduğuna delildir demiştir.

KIYAM LİLLÂH (قیام لله) [*Sof.*] Gaflet uykusundan uyanık olmak ve seyr-i ilâllah'da gaflet halinden berî bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KIYAS (قياس) [*Fık.*] Lûgatte bir şeyi diğer bir şeyle ölçmek demek olan kıyas, ıstılah olarak bir meselenin hükmünü o meseleye mümasil ve müşabih olan diğer bir meselede izhar etmek yerinde kullanılır. Birinci meseleye «mâkis-ün-aleyh» veya «asıl», ikinci meseleye «mâkis» veya «feri'» ve bu iki mesele arasında mevcut olan veçh i müşabehet ve mümaselete de «menat-ı hüküm» denir.

Kıyas; vecih itibariyle iki kısımdır: Kıyas-ı celi, kıyas-ı hafi.

Kıyas-ı celi — Asıldaki illeti ferde vücudu zâhir ve zihne mütebadir olan kıyastır.

Kıyas-ı hafi — Sebebi gizli olan ve zihne birden gelmiyen kıyastır.

Hukukî ve kanunî kıyaslar da yapılır. Yalnız ceza hukukunda kıyas caiz değildir. Çünkü kıyas yoliyle cürüm ve ceza ihdas etmek kanunsuz, cürüm ve ceza olmaz, kaidesine uygun düşmez.

Gark eder âlemleri bir kotra âb-ı mağfiret
Var kıyas et vüs'ati derya-yı rahmet nidügün
Baki

KIYASA MUHALEFET (قياسه مخالفت) [*Ede.*] Lisanı (dili) doğru söyleyip doğru yazanların usulüne uymamak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Üstad Tahir Olgun (öl. 1951) (Edebiyat Lûgati)nde başlıca üç şeyden hâsıl olduğunu söyliyerek şu tafsilâtı veriyor:

«1 — Nazımda vezne uydurmak için bir kelimenin telâffuzunu değiştirmek, meselâ harfini hazfetmek, yahut hecesini uzatmak ve kısaltmak. yahut teşditli bir heceyi teşdidsiz, teşdidsiz bir heceyi teşditli okumak.

«2 — Sarf ve nahve ait kavait hatası yapmak.

Tevfik Fikret'in:

Davaklı bir gelin sütü verirdi karşı sahile
Gubar-ı nura benzeyen hafif ü sâf bir nikab

Beytindeki (karşı sahil) tâbiri kıyasa muhaliftir. Çünkü o makamda (karşıki sahil) denilir.

Nabi'nin:

Zen merde, civân pire, keman tirine muhtaç
Ecza-yi cihan cümle biri birine muhtaç

Beytindeki (bir) kelimesinin hecesi uzatılmış. Namık Kemal Zade Ali Ekrem'in:

Târihtir âlemde nice ilmin esâsı
Tarihtir i'lâ eden azmayiş-i nâsı

Beytinde (âzmayiş) kelimesinin meddi kısaltılmıştır.

Ziya Paşa'nın:

Her şahsı harim-i Hakka muhrem mi sanırsın

Mısraındaki (hakka) kelimesi şeddeli olmak lâzım iken şeddesiz.

Sadhezar terbiyye etsen bledeb olmaz edib

Mısra-ı meşhurundaki terbiye lâfzı da şeddesiz olmak icabederken şeddeli olarak kullanılabilmiştir.

«Bir vakit çıkan (İkdam) gazetesinin bir nüshasında gördüğüm «Beş senelik bir emekten sonra tramvaylarımızı, o da kısmen kehrüba ile işletebildik» fıkrasındaki (kehrüba) elektrik mânasına kullanılmıştır. Araplar, elektriğe (kehrüba) diyorlarsa da biz, o lâfzı malûm mâden mânasında kullanırız.

Amid'li Hâmi'nin:

Giyip esvab-ı kemali, takın âdapların

Mısraındaki âdaplar da kaidesine uygun değildir.

«İşte bu gibi şeylerden kıyasa muhalefet denilen kusur hâsıl olur.»

KIYAS-I FUKAHA (قياس فقها) [*Fık*] Fakihlerin fıkıh meselelerine dair kıyas yoliyle verdikleri hükümler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Fakihlerin kıyası demektir.

KIZIL ABA (قزل عبا) [*Kıy.*] Lokma dikişli kırmızı üst dolamanın adıdır. Devşirme suretiyle alınan hıristiyan çocuklarına giydirilirdi.

KIZIL AKÇA (قزل آقچه) [*Mes.*] Bakır paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Mangır» da denilirdi Rengi yüzünden bu tâbir meydana gelmişti.

Üç sülüse bir kara kuruşu bozda rüzgâr
Birisi kalp, biri kızıl, birisi zuçuf
Sarraf-ı dehr dedi görünce bu haleti
Üç sülüs kem'ayarına, kuruşa yuf
Nâbi

KIZIL ALTIN (قزل آلتون) [*Mes.*] Darphaneden tedavüle yeni çıkarılmış, çil altın yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kapuanda karakullukcu iken zengi-i Şâm
Her seher zir-i serinde bir kızıl altın bulur
Sâbit

KIZILBAŞ (قزلباش) [*Hal.*] Rafizi; mecaz yoliyle dinsiz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Gül leşker çekti sahra-yı çemende lâleye
Rum şahıdır ki azm kıldı kızılbaş, üstüne
İshak Çelebi

KIZILCA MÜSELLİM (قزلجه مسلم) [*Ask.*] Rumeli'deki teşekküllerden birinin adıdır.

Anadolu'dakilere yalnız «müsellim» denilirdi. Müsellim; Osmanlı devletinin teşekkülü sıralarında teşkil edilen süvarı askerine verilen addır.

Rumeli'deki müsellimlerin otuz neferi bir ocak itibar olunmuştu. Sefer vukuunda bunların beş neferi gider, yirmi beşi «yamak» namiyle kalırdı. Sefere gidenler yamaklardan harçlık namiyle elliser akça alırlardı. Sefer olmadığı zamanlarda harçlık namiyle bir şey verilmezdi. Müsellimlere birer çiftlik miktarı yer verilirdi. Çiftlikte hâsıl olan zahirenin öşür resmi timar namiyle kayıtlı idi. Nöbeti münasebetiyle sefere giden fazla olarak timar sahiplerinin reayadan aldıkları gibi yamaklardan da öşür ve resim alırlardı. O sene gidenleri ağnam resmi de vermezlerdi.

Bir zamanlar harbe iştirak eden müsellimler yeniçeri teşkilâtındaki sipahi bölüklerinin maksadı temin etmeleri üzerine sonraları top çeken manda ve öküzlerin ve topların alât ve edevatının muhafazası, kale muhasarası esnasında metris yollarında ve pusularda topların saklanması, askerin geçeceği yerlerdeki yolların yapılması, köprülerin tamir edilmesi ve zahire nakliyatının temin olunması gibi ordunun geri hizmetleri ile tavzif olundular.

Müsellimler; ordunun önünde balta ve kürek ile sefere giderlerdi.

Rumeli'deki müsellimlerin arasına epey zaman sonra kıptilerle hıristiyanlar da karıştı. Hattâ bunlar ekseriyeti teşkil etti. Bu devir artık müsellimlerin ordu atlı hizmetlerinden ayrılarak amele taburları hizmetini gördükleri zamandır.

Müsellimler bin tarihinden sonra lâğvedilmiş, çiftlikleri timar ve zeamet haline kalbolunmuştur.

KIZIL ELMA (الما احمر) [*Hal.*] Osmanlı Türkleri tarafından Roma'ya verilen addır. Bununla beraber zafer sonuçunun da gösterirdi. Üçüncü Selim zamanına kadar kızıl elma'dan anlaşılan mâna bu idi. Hattâ bu sebebe mebni Nizam-ı Cedid'in ihdasına karşı isyan eden yoldaşlar, böyle bir nizama ihtiyaç olmadığını ispat için galeyana gelmişler, «Hemen bize düşman göstersünler, dalkılıç olup düşman ordusuna dalarız, harabederiz ve kralın tahtını başına geçirip Kızıl Elma'yadek gideriz» demişlerdi.

Daha evvelki zamanlarda da Kızıl Elma yeniçerilerin bir türlü ağzından düşmezdi. Bu sözün aslı şu idi: «Ehl-i İslâm Kızıl Elma'ya değin fethedecektir.»

Kızıl elma halk lisanında da dolaşırdı. Fakat aslını ve esasını bilen yoktu. Peçevî (c. 1, s. 115) diyor ki: «Ehl-i İslâm Kızıl Elma'ye değin fethetseler gerektir deyu lisan-ı halkta şâyi'dir. Lâkin bu kelâmın me'hazi ve sebebi malûm değil idi.» Kendi bile bunun menşeini «Sultan süleyman Han-ı Gazi merhumun gazevatın kefere tarihinden tercüme esnasında» anladı. Peçevî'nin tercüme ettiği kısım şudur:

«Bu dahi malûm ola ki Büyük Kurone varuşunda yılda bir muayyen günde bütün varoşun ve etraf ve cevanibinin sagir ve kebiri ve civan ve piri taşra sahraya çıkaralar ve ol sahrada olan Kızıl Kurone de oğlancıklar ve papaslar bir eski türkü ırlarlar. Kızıl Kurone dediği kızıl elmadır, sınır taşı gibi bir alâmet için vaz' olunmuştur. Irladıkları türkünün meali ve neticesi:

«Türk padişahı cümle kuvvet ve azametiyle bu mahalle değin gelse gerektir. Ve bunda Allahü Taalâ emriyle fevt olsa gerektir. Ve Allaha itimat olunsun ki Türk padişahı olkadar yukarıya gide tâ ki (Kurone) ye vara. Nemçe memleketinde çok şenlik kalmaz. Zira Kurone şehri uzak yerde vâki olmuştur. Şöyle ki yeryüzünün aşağı tarafına düşmüştür. (Rod) suyu yanındadır ki ol andan deryaya dâhil olur.»

Bu malûmattan anlaşılıyor ki Kızıl Elma hayalî bir şey değildir. Peçevî'nin tâbiri veçhile «sınır taşı gibi bir alâmet için vaz' olunmuştur.»

«Evliya Çelebi'nin de (c. 6, s. 235) Kızıl Elma'ya dair verdiği malûmat hayalî olmaktan ziyade maddîdir. Evliya Çelebi (Budin) de bir «Kızıl Elma Sarayı», (Estergon) da da bir «Kızıl Elma Camii» tasvir ediyor.

Kızıl Elma'yı bizzat görenlerin verdikleri bu malûmattan anlaşılıyor ki, Kızıl Elma, eski devirlerde Türkün zafer gayesi, fütuhatın aerhaddidir. Macaristan'da idi. Turan'da değildi. Kızıl Elma denildiği zaman, şairane ve hayalperverane bir gaye mevzu-ı bahis olamazdı. Kızıl Elma maddeten mevcuttu. Bu Peçevî'nin verdiği malûmata göre «Kızıl Kurone» idi. Bu tâbiri Enkürüs seferlerinden dönen gaziler bütün halk beynine yaymışlardı. Hattâ yeniçeriler Macaristan seferlerinin menkıbelerini ancak eski gaza destanlarında okudukları devirlerde bile Kızıl Elma'nın hâtırasını zihinlerinden çıkaramamışlardı. O suretle ki Kızıl Elma, Türk lisanında, saltanatlar yıktıktan sonra erişilecek bir zafer müntehası gibi kullanılmağa başlamıştı. Türkün anladığı en son ve en uzak coğrafî nokta, Kızıl Elma idi.

Kızıl Elma adının Roma'nın en meşhur binası olan St. Pierre kilisesinin üzeri kurşun

yerine kırmızı bakır kaplanmış bulunmasından ve yuvarlak olmasından verilmiş olduğunu söyliyenler de vardır. Roma İmparatorluğunu Atti'â'nın kumandasında Asya'dan gelen Türkler parçalamış olduğu gibi Attilâ'dan bin sene sonra gelen Osmanlı Türkleri de bu yolu takip ederek Roma'yı almayı kendileri için millî ve siyasi bir gaye yapmışlardı. Osmanlı Türkleri Viyana'yı aldıktan sonra Roma üzerine yürüyeceklerdi. Gedik Ahmet Paşa dahi İtalya'nın cenup kapısına bu maksatla geçmişti.

Ziya Gökâlp'in «Kızıl Elma» adındaki manzum eseri bu ideali yaşatır ve okunmağa değer.

Hele nuş etsün imrudi kadehten âb-ı rummanı
Kızıl Elmayedek hükmeyler ol tuffaha-i gabgab
Sâbit

KIZIL ERİK FIRTINASI (قزل اریك فورطنه سی) [*Tak.*] Haziranın ilk haftası içinde süreksiz bir fırtınanın adıdır. Eriklerin kızarmağa başladığı zamanda estiği için bu ad verilmiştir.

KIZIL EŞİK (قزل اشیك) [*Sof*] Bektaşi tâbirlerindendir. «Meydan» da Hazret-i Pir postunun yanında bir makamdı Buna «Niyaz taşı», «Mürüvvet taşı» da denilirdi. Burada niyaz edilirdi: Yeni talib ikrar verdikten ve meydan kapısı eşiğinde niyaz ettikten sonra rehberinin delâletiyle buraya gelir, niyaz ederdi. Rehber o sırada kendisine: «Bu makama bâb-ı mürüvvet derler. Meydan içerisine girildikte erenler cemali müşahede olunup ve maksada erileceği vakit erenler huzuruna varılıp niyazı kabul olunduğu mahaldir» derdi.

KIZIL KÂFİR (قزل كافر) [*Hal*] Küfrünü izhar eden, koyu dinsiz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ah efendim, o herif yok mu, kızıl kâfirdi
Çünkü bir şey tanımaz, her nedenee münkirdi
Mehmet Âkif

KIZIL KIRPIK AKÇA (قزل قیرپیق آقچه) [*Mesk.*] Bakır paralardan etrafı kırpık olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KIZIL KURUŞ (قزل غروش) [*Mus.*] Yabancı devletlerin altın paraları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı kuruşu kesilmeden evvel memleketler içinde ecnebi kuruşlar da tedavül etmekte idi. İki nevi ecnebi kuruş vardı. Birine kızıl kuruş denilip altın ecnebi sikkesine alem olmuştu. Hattâ Yıldırım Bayezit zamanında Eflak Voyvodası Mirçe vergiye bağlandığı zaman senede üç bin kızıl kuruş yani altın vermeyi taahhüt ediyordu. Eğer bu sikke kuruş diye yalnız olarak zikredilirse o zaman gümüş sikke demekti.

KIZIL MANGIR [*Mes*] (قزل مانغیر) Prinçten kesilmiş olan mangırlar hakkında kullanılır bir tâbirdir Bakır paralara «mangır» denilirdi.

KIZLARAĞASI (قزلر آغاسی) [*Sar.*] Saray memurlarının büyüklerinden birinin unvanıdır. «Dâr-üs saade Ağası» da denirdi. En eski zamanlarda şarkta, Roma'da ve orta çağlarda Abbasîlerde, Memlûk saraylarındaki siyah hadım ağaları Osmanlı saraylarında da vardı. Kızlarağası işte bu siyah hadım ağalarındandı. Ağa sarayın enderun kısmının en büyüğü idi. Mevkii kapı ağası ve daha sonraları mevkileri yükselen silâhtarağadan yüksek olup derecesi sadrazam ve şeyhülislâmdan sonra gelirdi. Asıl vazifesi sarayın kadınlara ait olan harem-i hümayun kısmına nezaretti. Emri altında harem-i hümayun hizmetinde diğer siyah harem ağaları da vardı.

XVI ncı asır sonuna kadar kızlar ağalığı hadım ak ağaların büyük âmiri olan kapı ağasına verilmiş ise de hicrî 995 (1587) senesinde Habeşî Mehmet Ağa Dâr-üs-saade ağalığını ak ağalardan ayırmağa muvaffak oldu. Ölümü üzerine yerine tâyin olunan eski saray ağası Server Ağa saray takımı ile taşra halkının ülfet ve ihtilâtını ihlâl eylediğinden azledilerek kapı ağası Bosnalı Mehmet Ağaya ilâve-i memuriyet olarak verilmek suretiyle kızlar ağalığı tekrar ak ağalara geçti. Hicrî 1003 (1594) senesine kadar böyle devam ettikten sonra bu vazife yine siyah hadım ağalarına intikal ederek saltanatın devam müddetince onlarda kaldı. Mabeyin başkâtibi Tahsin Paşa hâtıratında (Abdülhamit, Yıldız Hâtıraları, Milliyet Matbaası, 1931, s. 101) son devirlerdeki kızlar ağalığını şöyle anlatır:

«Yıldız sarayında elkab-ı resmîsi (Dâr-üs-saade ağası) olan bir kızlarağası vardı. Bütün Araplar bunun maiyetinde ve buna merbuttu. Dâr-üs-saade ağalığı Kanunî Sultan Süleyman zamanında ihdas edilmiş eski saray usulünde en mühim makamlardan biri idi. Osmanlı İmparatorlarının sarayında silâhtar ağalığı ile Dâr-üs-saade ağalığı sarayın bütün erkân ve müstahdeminin fevkinde olduğu gibi devlet teşrifatında da sadrazam ve şeyhülislâmdan sonra gelen bir memuriyet idi. Kızlarağası harem-i hümayuna ait hususatın kâffesine nezaret ederdi. Gerek Sultanlar dairelerinin, gerek baltacı ve teberdarların âmiri kızlarağası idi. Yavuz Sultan Selim zamanında Haremeyn'e ait vakıflara bakmak vazifesi de kızlarağasına verilmişti.

«Eskiden kızlarağasına (Büyük Ağa) derlerdi. Bunların kendilerine mahsus üniforması, Selimî amâme ve kenarı sırmalı hil'at, bir de sincabî kürkten ibaretti. Bellerinde mücevherli ve altın zincirli bir hançer bulunurdu. Her sene Hicaza giden sürre-i hümayunun tertibine hizmet etmek vazifesi de kızlarağasına mevdu idi. Sürre hazırlanıp hareket edeceği gün Kızlarağası üniformasını giyer, eline Dârüs saade ağalığına mahsus uzun asâyı alır ve sürrenin önüde giderdi. Bu asâ haremağalarının terbiyesine memuriyetlerinin alâmeti olmak üzere ihdas olunmuştur. Kızlarağası bu asâyı yalnız sürrenin hareketi günü taşıyabilirdi. Sultan Mahmut'tan sonra kızlarağasının kıyafeti değişmiş ve gitgide azaltılarak nihayet alelâde bir süs haline getirilmişti.

«Sultan Hamit, cülûsunda hemşiresi Cemile Sultan'ın başağası Behram Ağa'yı Dâr-üssaade ağalığına tâyin etmişti. Sultan Hamit şehzadeliği zamanında hemşiresi Cemile Sultan'ın dairesine pek çok gittiği ve bu hemşiresini pek sevdiği için taht'a cülûsunda bu daire müstahdemlerinden bazılarını hizmetine almış ve kendilerine mâdâmelhayat büyük mevki ve nimetler vermişti.

«Cemile Sultan sarayından ilk kızlarağası olarak Sultan Hamidin sarayına gelen Behram Ağa emsaline nâdir tesadüf olunur bir nüfuz ve şöhret kazanmıştı. Behram Ağa'nın dairesi bir aralık vüzera, ekâbir ve ricalin ziyaretgâhı olmuştu. Derviş Paşa, Rasim Paşa, Mazhar Paşa gibi tanınmış devlet adamları bu dairenin müdavimlerinden idi. Behram Ağa'nın devlet işlerine de müdahale ettiği ve ehemmiyetli azil ve nasıplara parmağını soktuğu işitiliyordu. Herhalde bir aralık Sultan Hamit sarayının en nüfuzlu adamı bu Behram Ağa idi.

«Bu tarihten sonra Sultan Hamit kızlarağasının nüfuzunu o derece kırmıştı ki haremağalarına merci olmaktan başka hiçbir vazifesi ve ehemmiyetleri kalmamıştı.

«Yalnız en son kızlarağası olan Abdülgani Ağa jurnalcılıkla temin-i mevki ve nüfuza çalıştığından bir faaliyyet-i mahsusa ibraz eder olmuştu. Birçok jurnalcılar kâğıtları Abdülgani Ağa'ya getirirler, onun vasıtasiyle takdime muvaffak olurlardı. Sultan Hamid'in jurnalcılığa verdiği itibar ve şebeke-i istihbaratın tekâmülünde gösterdiği itina dolayısiyle Abdülgani Ağa bir aralık hayli mergup olmuştu.

«Yıldız haricindeki hanedan saraylarının haremağaları hasbelicap Yıldıza geldikçe kızlarağasına müracaat ederlerdi. Yalnız Veliaht Reşat Efendinin haremağaları gelmezdi. Esasen Veliaht dairesi mensubîninden hiç kimsenin Yıldız'a gelmesine müsaade olunmazdı. En çok hazer edilen temas ve münasebet bu idi. Bunlarla hariçte bilmiyerek temas etmek bile korkunç avakıbı mü telzim bir keyfiyet sayılırken o daire mensubîninin Yıldız'a gelip herhangi bir kimse ile görüşmelerine müsaade olunmıyacağı pek aşikâr idi Veliaht Reşat Efendi'nin müstahdemi ve mensubîni şöyle dursun, bizzat Reşat Efendi bile saraya gelemezdi. İki kardeşin yegâne münasebetleri her ay iptidasında Reşat Efendinin adamlarından birinin baş mabeyinci Hacı Ali Paşaya gelip taraf-ı şahaneden verilen bin beş yüz lira hususi maaşı almasından ve Reşat Efendi'nin başka bir arzusu varsa bunu gene Hacı Ali Paşa vasıtasiyle arzettirmekten ibaretti.

«Veliaht Reşat Efendi'den maada hanedan azası gerek bir istirhamda bulunmak ve gerek eyyam-ı mahsusada arz-ı tebrikât etmek için saraya geldiklerinde doğruca Çit Köşküne giderlerdi. Sultan Hamit bunları bazan kabul eder, bazan bilvasıta selâm gönderirdi. Yalnız ramazan münasebetiyle geldikleri zaman iftardan sonra kendilerini kabul eder ve herbirine ayrı ayrı atiyye verirdi.»

Namert isen görürsün elbette ray-ı ikbâl
Kızlarağasının bak binlerce mâh elinde
Üsküdarlı Talât

KIZ OĞLAN (قز اوغلان) [*Hal.*] Genç erkek, bekâr, evlenmemiş kız yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kızlara (kız oğlan kız) da denilir.

Kız oğlan nazı nazın şehlevent avazı avazın
Belâsın ben de bilmem kız mısın oğlanmısın kâfir
Nedim

KİBAR-I MÜDERRİSİN (کبار مدرسین) [*İlm.*] «Musıle-i Süleymaniye» ile üst tarafındaki medreselerde müderrislik edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar «mevleviyyet» e namzet idiler.

KİBREVİYYE (کبرویه) [*Sof.*] Ahmet Necmeddin-ül-Kibrî tarafından kurulan tarikatin adıdır. Lâkabı kibrî, künyesi Eb-ül-Habab'tır. Ömer-ül-Hoyuki'nin oğludur. Hicrî 618 (1221) de Cengiz istilâsında şehiden irtihal eylemiştir. Kibrî'nin «Kayseri» de olduğu Ankara Salnamesinde yazılıdır.

Rüşt, fazilet, marifet ve kerametle şöhret bulmuştu. «Fevatih-ül-Cemâl» adlı bir kitap yazmıştır.

Tarikat silsilesi şöyledir: Ammar Yasir, İsmail Kasrî, Ruzbaha Baklî, Ebu Necip Abdülkahir Ziyaeddin Sühreverdi.

«Mir'at-it-Turuk» un beyanına göre şeyhi Ammar Yasir ise de Mısır'da Şeyh Ruzbahardan tarikati tekmil etmiş idi.

Bahaiyye, Halvetiyye, Firdevsiyye, Nuriyye, Rükniyye, Hemedaniyye, Nurbahşiyye, Berzenciyye adlı sekiz şubesi vardır.

KİK YAKADAN (کیك یقه‌دن) [*Hal*] Mecaz yoliyle can alacak noktadan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Yâr ü agyar ile deryaya çıkar seyrane
Ehl-i dil âşık olan olta vurur kik yakadan
Lâ

KİLÂRDAR (کیلاردار) [*Vak.*] Yiyecek ve içecek şeyleri muhafaza ve lüzumlu yerlere vermek suretiyle sarfeden memurun unvanıdır. Kilerci demektir.

KİLÂR-I ÂMİRE (کیلار عامره) [*Sar.*] Başta padişah olmak üzere saray takımının yiyip içmesi için alınan eşyanın sarf ve istihlâk olununcıya kadar muhafaza olunduğu yere verilen addır. Saray kileri demektir. Para ile tedarik olunan veya hediyye suretiyle gelen mevad ve eşya Kilâr-ı Âmireye teslim edilir, kilercibaşı tarafından defterlere kaydettirildiği gibi muhafaza altına da aldırılırdı.

Osmanlılarda sarayın büyümesi Yıldırım ile başlamış, Edirne'de yaptırılan sarayla İkinci Murat zamanında bir kat daha genişlemiştir. Fakat asıl büyük saray İstanbul'un fethinden sonra Fâtih zamanında başlar. Kanunî vaktinde en yüksek mertebesini bulmuştur. O zamanlar sarayda binlerce adam bulunur, iaşeleri hep kilâr-ı Âmire'den temin olunurdu.

Bir vesikaya müsteniden Ahmet Rasim Bey tarafından on birinci asırda kilâr-ı âmire'ye dair verilen malûmat (Osmanlı Tarihi. c. 2, s. 804) dikkate değer. (Eyyubî Kanunnamesi)ne dayanan bu malûmata göre hicrî 1071 (1660) senesinde saraya 36,000 kile Mısır pirinci, 42,600 kıyye Mısır şekeri, 15,000 okka bal, 19,900 adet tavuk, 324 kıyye darçın, 180 okka zencefil girmiş olduğu nazar-ı dikkate alınırsa diğer mevad ve eşyanın miktarı ne olduğu kolaylıkla anlaşılır. Yine o kanunnamedeki izahata nazaran senede yedi yüz seksen deve yükü kar alınıyordu.

İkinci Abdülhamit zamanında bile kilâr-ı Âmire'nin ehemmiyeti büyüktü. Sarayda yüzlerce aşçının bulunuşu bunun bâriz bir delilidir.

Kilâr-ı Âmire ve kilercibaşılık halifeliğin ilgasına kadar devam etmiş ise de 1908 Temmuz İnkılâbı ve daha sonra saltanatın kaldırılması ile ehemmiyetini kaybetmiş, alelâde bir hal almış idi.

KİLE (کیله) [*Öl.*] Hububat ölçeği olarak kullanılır bir tâbirdir. Muhtelif nevileri vardı. İstanbul kilesi, İbrail kilesi ve saire o kabildendir. Kilelerin miktarları da biribirlerinden farklı idi. İstanbul kilesi zahirenin cinsine göre 18-20 okka, ortalama 25 kilo, İbrail kilesi ise 70-80 okka, ortalama 100 kilo idi. Kilenin küsuratı «kutu» dur. Sekiz kutu bir İstanbul kilesi teşkil ederdi.

Yelkenicilik devrinde gemi mikyası olarak da kullanılmıştır. Bugünkü gemilerde tonilato ne ise eski gemilerde kile o idi. Otuzaltı kile bir tonilato sayılırdı.

KİLERCİ BAŞI (کیلارجی باشی) [*Sar.*] Osmanlı sarayındaki iç ağalarının büyüklerinden birinin ünvanıdır. Enderun tarihindeki malûmata göre (Atâ Tarihi, cilt-I, sayfa 34) kilerci başılık, hazinedar başılık, kapı ağalığı ve saray ağalığı ile birlikte İkinci Murat devrinde ihdas olunmuştur. Osmanlılarda ilk sarayın Yıldırım Bayezit devrinde kurularak İkinci Murat zamanında genişlediğine; Fatih tarafından da kemâl mertebesine çıkarıldığına dair olan malûmata nazaran Âtâ beyin bu ifadesi doğrudur. Zaten Fatih kanunnamesinde kilerci başılıktan bahsolunması da bu vazifenin ozamanlarda mevcudiyyetine şüphe bırakmaz.

Fatih kanunnamesine nazaran (Sayfa 14) padişah huzuruna çıkıp devlet işleri hakkında söz söylemek salâhiyyeti olan enderun ağaları arasında kilerci başı da vardı:

«İç halkından kapı ağası ve Odabaşı ve hazinedar başı ve kilerci başı ve saray-ı âmire'nin ağası sahib-i arzdır.»

Bununla beraber yine aynı kanunnameden kapı ağası ile odabaşının bu husûsta rüçhan hakları bulunduğu anlaşılıyor:

«Ekseriya Odabaşı ve kapı ağası arzetmek gerektir»

Kilercibaşı has kiler hademesinin âmiri idi. Sarayın yiyecek ve içecek şeylerinin bulunduğu kilerin tarihî tâbiri ile «Kilâr-ı Âmire»'nin de âmir ve muhafızı idi. Kiler harcı île beraber matbah işine de nezaret eder, şorbet ve tatlı işlerini dahi idare eylerdi.

Padişahların Yemeklerini bizzat kilerci başılar verirlerdi. Fatih kanunnamesinde (sayfa 24) bu cihet suret-i mahsusada tasrih edilmiştir:

«Taamı huzur-u âlişana kilercibaşı koya.»

Sarayda zaman ile husûle gelen değişiklik hasebiyle saltanatın sonlarına kadar imtidat etmiş olan kilercibaşının vazifesi kiler işlerine bakmak ve padişah için hususî surette hazırlanan yemeğin kabını mühürlemek idi, mühürleme işi padişahı zehirleme korkusundan muhafaza içindi.

Kilercibaşılık Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.

KİLERCİ BAŞI BALTACISI (كيلارجى باشى بالطه جيسى) [*Sar.*] Sarayın yiyecek ve içecek işlerine bakan kilerci başının maiyyeti halkından birinin adıdır. Hademe nev'indendi.

KİLERCİ DEFTERİ (كيلارجى دفترى) [*Sar.*] Sarayın yiyecek ve içeceğine ait şeylerin kaydına mahsus deftere verilen addır. Bu defter kilerci başının maiyyetinde bulunan kâtipler tarafından tutulurdu.

KİLERCİ USTA (كيلارجى اوستە) [*Sar.*] Sarayın harem dairesinde hizmet eden kalfalardan birine verilen addır. Buna «Kilerci Kalfa» da denilirdi. Kalfalar biri umumî, diğeri hususî olmak üzere iki kısımdı. Kilerci usta umumî hizmete memurdu. Yedi tane olan bu kalfaların ötekileri şunlardı: Hazinedar usta, ibriktar usta, çeşniyar usta, çamaşırcı usta, kahveci usta, kutucu usta. Bu yedi ustanın yediğer yamağı ve bir o kadar da acemileri vardı. Bu ustalıklar saray teşrifatınca başta hazinedar usta olmak üzere birbirine takaddüm eden mansıplardandı. Her birinin müstevfa (dolgun) maaşları, kendilerine tahsis olunan odaları vardı. Her sene ilk baharda devletliler gibi nevruziyyeleri, kurban bayramlarında da ayrıca kurbanları gelirdi.

Kilercî usta, çeşniyar usta ile birlikte yemek hizmetlerine bakardı. Sofrayı kilerciler hazırlar, salata ve meyve gibi şeyleri çeşniyar ustalar yerli yerine koyarlardı. Yemeğin başından sonuna kadar çeşniyar usta'lar divan dururlardı.

KİLER EVİ (كيلار اوى) [*Sof.*] Bektaşilere mahsus tâbirlerdendir. Hacı Bektaş tekkesindeki evlerden birinin adı idi. Kiler evinin babası da vardı. Meydan evi babalığı lağvedilince tekkenin reisliği kiler evi babasına geçmişti. Son babası (Salih Baba) idi.

KİLER GILMANI (كيلار غلمانى) [*Sar.*] Sarayın yiyecek ve içeceğine ait işlerle meşgul olan kiler koğuşundaki gençler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Gılman, delikanlı demek olan «gulâm» ın cem'idir.

KİLER KOĞUŞU (كيلار قوشى) [*Sar.*] Sarayın yiyecek ve içeceğine ait işlere bakan teşekkül hakkında kullanılır bir tâbirdir. Başı «Kilerci başı» olan bu kurumun kethüdaları, kâtipleri, gılmanları, iç oğlanları vardır. Yüzlerce müstahdemi ihtiva eden bu koğuş sarayın mühim teşekküllerinden biri idi.

KİLER OĞLANLARI (كيلار اوغلانلرى) [*Sar.*] Sarayın yiyecek ve içeceğine ait işlere bakan kiler koğuşu mensuplarının bir kısmı hakkında kullanılan bir tâbirdir. Sarayın mühim teşekküllerinden biri olan kiler koğuşunda oğlanlardan başka gılmanlar, kâtipler de vardı. Vesikalarda kiler gılmanı suretinde geçer.

KİL Ü KAL (قيل وقال) [*Hak.*] Dedi kodu yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kerem eyleyüp dem bedem/ ehl-i hal
Bizimle ederler hafi kil ü kal
İzzet Molla

KİMDİR O PENCERESİ (كيمدر او پنجره سى) [*Mim*] Geleni görüp kapıyı açmak veya açmaksızın yanlız görüşmek ve öteberi alıp vermek için kapı kenarlarına göz irtifaında (yüksekliğ nde) açılan pencerelere verilen addır. Nakil vasıtaları merkezleriyle tiyatro ve sair bu gibi bilet vermeğe mahsus yapılanlarına gişe veya bilet penceresi denilir.

KİMYA (كيميا) [*Sof.*] Mevcut olana kanaat, mefkut olana teşevvük ve arzuyu terketmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KİMYA-YI AVÂM (كيميای عوام) [*Sof*] Dünyanın kıymetsiz ve fâni olan şeylerini ahret metalarına feda etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KİMYA-YI HAVAS (كيميای خواص) [*Sof.*] Mükevvini ihtiyar ile kevnden tahlis (kurtarma) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mükevvin; arapça vareden, vücude getiren, kevin; de varlık demektir. Bu itibarla tâbirin mânası kendinden geç Allaha dön demek olur

KİMYA-YI SAADET (كيميای سعادت) [*Sof.*] Rezailden sakınıp nefsi tehzip ve tezkiye ve fezail iktisabı suretiyle nefsi tahliye etmek yerinde kullanılır bir tabirdir.

KİNAYE (كنايه) [*Ede.*] Hem hakikat hem mecaz ifade eden lâfız (kelime) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Muhalif mefhumu kasdederek söz söylemek, telmih yoluyla serzeniş etmek ve bu yolda söylenilen söz de kinayedir.

Rakibe şetmini tasrih idüp o şûh-ı zarif
Bana dokundurıyor nüktesi kinayesidir.
Sâbit

KİRAH (كراه ـ كراخ) [*Öl.*] Arşının onaltıda birine verilen adtır. Farsça (كراغ = kirağ) dan bozmadır.

KİRDAR (كردار) [*Hak.*] Bir kimsenin uhdesine ziraatte bulunması için ülülemrin müsa-

adesiyle tefviz edilmiş olan arazi üzerinde yaptığı binayı, diktiği ağaçları ve kendi mülkünden naklederek tarla haline getirmek üzere arazinin çukurlarına, yarık yerlerine doldurduğu topraklar hakkında kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine bazı yerlerde «Hakk-ı karar» da denilir. Bir kimse kirdar namiyle vücude getirdiği şeyleri başkasına satabilir. Bazı vakıf arazide de bu muamele caridir. Ancak kirdarın vakfa mazarratı tahakkuk eder ve eer-i misil verilmezse şer'an kal' olunur.

KİRİŞHANE (كيريشخانه) [*San.*] Kiriş imalâthanelerine verilen addır. Kiriş; sinir ve bağırsaktan yapılan ve okla, çalgıların bir kısmında kullanılan tellerdir.

KİRPAS (كرپاس) [*Sar.*] Ham bez, pamuk ve ketenbezi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça bir kelime olan Kirpas'ın cinsine göre Kirpas-ı penbe, kirpas-ı keten denildiği gibi yapıldığı yere göre de (kirpas-ı Tuzla) şeklinde ad alırdı. Astar olarak kullanılırdı.

Nolaydı ben de cihanda misal-i kirpası
Tedarük etmiş olaydım bir iki tap astar
Lâ

KİRPAS EMİNİ (كرپاس أمينى) [*Ask.*] Astarlık olarak kullanılan kirpas'ı satın almaya memur edilenler hakkında kullanılır bir tabirdir. Kapıoğlu süvari bölüğüyle sair münasip görülenlerden seçilirlerdi

KİRPAS-I KETEN (كرپاس كتن) [*San.*] Keten bezi demektir. Yeniçerilere gömlek ve elbiselik olarak verilirdi. Bunlar Tırhala'da dokunur ve hükûmetçe satın alınırdı.

KİRPAS-I PENBE (كرپاس پنبه) [*San.*] Astarlık olarak kullanılan pamuktan yapılma bezin adıdır. Kızılca Tuzla ile Edremit ve Bergama'da dokunnrdu. Bârâni denilen kaputlarla acemi oğlanlarına ve nan hurdegâna ve mirahuri denilen çuhalara konurdu.

KİRPAS-I TUZLA (كرپاس طوزله) [*San.*] Elbiselerde astar olarak kullanılan pamuk bezin adıdır. Kızılca Tuzla ile Edremit ve Bergama'da dokunurdu.

Bârâni denilen kaputlara konan bu beze Kirpas-ı penbe, yani pamuklu dokuma da denilirdi.

KİRPİ (كيرپى) [*Ask.*] Yuvarlak ve çivili harp âletinin adıdır. Büyük ve küçük olmak üzere iki türlü idi. Küçüklerine «kirpiçe» denilirdi. Kirpiye benzedikleri için bu ad verilmişti. Ağaçtan karpuz şeklinde yapılan ve üstüne keskin ve sert çiviler çakılan bu harb âletleri düşman süvarilerinin geçecekleri yerlere konulurdu. Dar geçitlerden, dağ yollarından geçen düşman süvarilerinin atlarının ayaklarına batarak yürümelerine, hattâ yuvarlanıp yere serilmelerine sebebolurdu. Bu ârıza yüzünden uğraşmaya koyulanları yetişen askerler ok ve ateş altına alarak imha ederlerdi.

KİRPİÇE (كيرپيجه) [*Ask.*] Yuvarlak ve çivili harb âletinin adıdır. Büyüklerine «kirpi» denilirdi. Ağaçtan küçük karpuz şeklinde yapılan ve üstüne keskin ve sert çiviler çakılarak hazırlanan bu harb âletleri düşman süvarilerinin geçecekleri yerlere konulurdu. Atlarının ayaklarına batarak yürümelerine, hattâ yuvarlanıp yere serilmelerine sebebolurdu

KİRPİ SAÇAK (كيرپى ساچاق) [*Mim.*] Çaprazvâri olarak tezyinat gibi konulmuş birkaç sıra tuğladan ibaret saçağın adıdır. Bu türlü saçak eski kârgir binalara yapılırdı.

KİYSÂNİYYE (كيسانية) [*Kel.*] Şia'nın dört şubesinden birinin adıdır. Kurucusu (Kiysan) a nisbetle bu adı almıştır, Kiysan için ihtilâf olunduğunu, Hazret-i Ali'nin azatlı kölelerinden, Muhammet bin-il-Hanifenin tilmizi Muhtar-ı Sekafî'nin kendisi, Hazret-i Hasan'ın lalası olduğunu söyliyen İsmail Hakkı İzmirli (Yeni İlm i Kelâm, birinci kitap, S. 121) şu tafsilatı da veriyor:

«Kiysâniyye'nin mümeyyiz vasfı Muhammed bin-il-Hanife'nin İmam olmasıdır. Ancak Muhammet bin-il-Hanife'nin kardeşleri Hasan ile Hüseyin'den evvel İmam olması ihtilâflıdır.

«Muhammet bin-il-Hanife Kiysâniyye'den müteberri idi. Meşhur Muhtar-ı Sekafi Kiysânî idi.

«Muhammet bin-il-Hanife'nin ölümünden sonra Kiysâniyyeden bir kısmı kendisinin (Radavi) dağında saklanarak hay ve bâki Mehdi-i muntazır olduğuna kail olmakla şia arasında Mehdi'nin ihtifası meselesi zuhur etti.

«Zeydiyye'nin zuhuruna kadar cumhur-u şia kiysâniyye idi. Kiysâniyye Sâbbe idi. Kisâniyye ile diğer Sâbbe arasındaki fark ancak İmamet meselesinde idi. Kiysâniyye Muhammet bin-il Hanife, daha sonra Âl-i Abbaa taraftarları idi. Diğer Sâbbe ise Âl-i Fâtime taraftarıydı.

«Kiysâniyye iki noktada ittifak etmiştir: 1 — İmam Muhammet bin-il-Hanifedir. 2 — Beda câizdir.

«Kiysâniyye'nin fıkhı müdevven değildir. Kiysâniyye mürur-u zamanla zeydiyye ile İmamiyye arasında karışımış, gitmiştir.»

KİSE (كيسه) [*Mal.*] Lûgat mânası alelitlak para konulan kap demek olan kise Maliye ıstilahı olarak mikdarı muayyen olan altın ve gümüş paranın konulduğu meşin torba yerinde kullanılmıştır. Halk dilinde «kese» denilir. Tafsilât için bak: «kese»

Nola âlemde tehi kise isek ey Galip
Geldi ihvan ile hep tab'a gına-yı iflâs
Leskofçalı Galip

KİSEDAR (كيسه‌دار) [*Sar.*] Saraylıların paralarının hesabını tutan ve saklıyan kalfalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Keseci demektir. Kisedar suretinde yazılır, kesedar diye söylenirdi. Hatıratında eski kalfalar olduğunu yazan Leyla hanım (Harem ve saray âdat-ı kadimesi, Vakit) şu tafsilâtı da veriyor: «Odalarında gümüş kakmalı varil şeklindeki sandıkta hıfzolunan paralar sahibelerinin isimleri yazılı torbalarda dururdu.»

§ [*İda.*] Resmî dairelerde evrak memuru yerinde kullanılırdı. Vesikalarda «Kisedar Efendi» suretinde de geçer.

KİSEDAR EFENDİ (كيسه‌دار افندى) [*İda.*] Resmî dairelerde evrak memuru yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında Kesed Efendi denilirdi.

KİSE DÛZ (كيسه دوز) [*San.*] Saray sanatkârlarından keseciler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Dûz; Farsça dikmek demek olan duhten mastarından gelir. Dikici, diken demektir. Kese eskiden çanta yerinde kullanıldığı için gerek sarayda ve gerek resmî dairelerde çok lüzumlu bir şeydi. Bunun için saraydaki sanatkârlar arasında bu işle uğraşanlar da vardı.

KİSE-İ DİVANÎ (كيسهٔ ديوانى) [*Mal.*] Mevcudu 416 - 450 kuruş arasındaki kise «kese» hakkında kullanılır bir tabirdir.

KİSE-İ MISRÎ (كيسهٔ مصرى) Miktarı 600 kuruş olan kise «kese» hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KİSE-İ RUMÎ (كيسهٔ رومى) Miktarı 500 kuruş olan kise «kese» hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KİSPET (كسبت) [*Kıy.*] Alaturka güreş sırasında pehlivanların giydikleri meşinden kısa donun adıdır

KİSVE BEHA (كسوه بها) [*Mal.*] Elbise parası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kisve; Arapça elbise, ruba demektir.

KİTÂBE (كتابه) [*San.*] Binaların kemerlerine, kapı üzerlerine, çeşme ve sebil gibi şeylerin cephelerine konulan yazılı levha; böyle bir levhanın yazısı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mezar taşlarındaki yazılara da kitâbe denir.

Suzişli bir kitabe okur inlerim .. şehab
Ağuş açar karanlığa, ben inlerim harab
Tevfik Fıkret

KİTABCI BAŞI (كتابجى باشى) [*Sar.*] Padişahın kitap işleriyle meşgul memura verilen unvandır. Saraylarda çok kıymetli kütüphaneler vardı, kitapcılar kütüphanenin «Hafız ı kütüp» lûğünü yaparlardı.

§ [*İda.*] Eskiden vezirlerin kütüphane memurlarının başlarına verilen addır. Osmanlı vezirleri arasında kıymetli kütüphaneleri olanlar çoktur.

KİTABE-İ SENG-İ MEZAR (كتابهٔ سنك مزار) [*Hal.*] Mezar taşlarına yazılan yazılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tâbirin mânası mezar taşı kitabesi, yazısı demektir.

KİTABE LEVHASI (كتابه لوحه‌سى) [*San.*] Üzerine yazı yazılmak yahut resim çizilmek üzere binaların cephelerinde bulunan taş veya madeni levhalara verilen addır.

KİTABET (كتابت) [*Fık.*] Mevlâ ile memlûku arasında muvazaa tarikiyle (yoluyle) cari olan akit yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna "Mükâtebe" de denir. Bu akitten dolayı Mevlâ ile memlûku arasında yazılı bir vesika teatisi mûtattı Bundan dolayı bu akde kitabet veya mükâtebe denilmiştir.

§ [*Ede.*] Yazı yazmak, bir maddeyi usulüne uygun olarak kaleme almağa kitabet denir.

KİTABET-İ BÂTILE (كتابت باطله) [*Fık.*] Mevlâ ile memlûk arasında in'ikat şartlarını câmi olmıyan mükâtebe hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bununla kitabet ahkâmı sâbit olmaz.

KİTABET-İ FÂSİDE (كتابت فاسده) [*Fık.*] Mevlâ ile memlûk arasında fâsit şarta mukarin olan mükâtebe yerinde kullanılır bir tâbirdir. Fâsiden mün akit olur Bu türlü mükâtebeyi mevlâ ile memlûkten her biri diğerinin rızasına bakmaksızın feshedebilir

KİTABET-İ RESMİYE (كتابت رسميه) [*Ede.*] Resmî dairelerde yazı yazma usulü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden resmî yazılarla hususi yazılar arasında fark vardı Resmî yazılar uzun ve birbirine bağlı, hususî yazılar ise nispeten kısa cümlelerle yazılırdı. Kitabet-i resmiye mekteplerde ayrıca bir ders halinde okutulurdu.

KİTABET-İ SAHİHA (كتابت صحيحه) [*Fık.*] Mevlâ ile memlûk arasında şeraiti câmi olan mükâtebe yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şartlar cinsin, miktarın muayyen olmak ve kat'i bir bedel üzerine yapılmış bulunmaktır. Bu halde memlûk, bedel-i kitabeti tediyeden âciz olmadıkça mevlâ bunu feshedemez. Fakat memlûk dilerse feshedebilir.

KİTABÎ (كتابى) [*Fık.*] Semavî bir dine, münzel bir kitaba mü'tekit bulunan (inanan), ehl-i kitap yerinde kullanılır bir tâbirdir. Müennesi kitabiyedir.

§ [*Sar.*] Padişaha mahsus kütüphane memurları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tazim maksadiyle "Kitabî-i şehriyârî" de denilirdi Baş memura "Ser kitabî", "ser kitabi-î şehriyârî", ikinciye "Kitabi-î sani", "Kitabi-î sani-i şehriyâri" adı verilirdi. Kitabî; Arapça kitap alıp satan demektir.

§ [*San.*] İri satrançlı ipek kumaş adıdır. Çarşaf yapılırdı. Hint ve Şam'da dokunan eski bir cins yollu nakışlı kumaşa da bu ad verilir, yapıldığı yere göre Hint kitabisi, Şam kitabisi denilirdi.

KİTABİYAT (كتابيات) [*Ede.*] Bir ilme veya san'ate müteallik eserlerin isim ve müellifleri ve telif tarihleri ve kısaca münderecatları hakkında tertip edilen fihrist, bibliyoğrafya yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KİTABSIZ (كتابسز) [*Hal.*] Mecaz yoliyle dinsiz, Allahı inkâr eden yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KİZİR (كزير) [*İda.*] Köy muhtarının kâhyası yerindeki yanaşmaya verilen addır. Osman Ergin (Mecelle-i Umur-ı Belediye, c. 1, s. 1657) küçük köylerde hükümetle halk arasında vasıta olan küçük bir memur olduğunu ve muhtarın eski adı bulunduğunu yazar.

KILABTAN (قلابدان) [*San.*] Kılab denilen eğirme çarkiyle pamuk ipliği üzerine bükülüp sarılan gümüş veya altın veyahut ipek veya pamuk karışık tellere verilen addır. Muhtelif süs işlemelerde kullanılırdı.

KOCABAŞI (قوجه باشى) [*İda.*] Rumeli'de Hıristiyanlarla meskûn köy ihtiyar heyetinin başına verilen unvandır. Bunun yerine «Millet başı» tâbiri de kullanılırdı. Bu unvan Anadolu ile Rumeli'deki Müslüman köylerinde «muhtar» dır. Tanzimat'tan sonra kocabaşı unvanı kaldırılarak umumiyetle muhtar unvanı verilmiş ise de Hıristiyanlarca bu tâbir terkedilememiş ve muhtar tâbiri oralarda taammüm etmemiştir. Kocabaşılar devletin emirlerini halka tebliğe, halkın hükümetle olan işlerini görmeğe memur oldukları gibi bir zamanlar tarhedilen vergilerin tahsiliyle de alâkalı idiler. Tahsildarların tâyini üzerine o vazife kendilerinden alınmıştır.

KOCA KAVUKLU (قوجه قاووقلى) [*İlm.*] Eskiden ilmiyye sınıfının inzıbat işleri ile alâkalı memuruna verilen addır. Sarığı büyük olduğu için bu ad verilmiştir.

Öyle çok koca kavuklu cühelâ
Başına sadr-ı taazzumla belâ
Sümbülzade Vehbi

KOCA REİS (قوجه رئيس) [*Bah.*] Yelken gemicileri arasında büyük yelkenlilerde ikinci kaptanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KOCUK (قوجوق) [*Kıy.*] Dövme yünden kolsuz üstlük adıdır. Kışın kırlarda iş gören köylüler, daha ziyade çobanlar tarafından giyilir.

KOÇAÇ (قوچاچ) [*San.*] Koçu kullanan, arabacı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sırpça olan bu tâbir «Lehçe-i Osmani» de «Arabacı, at koşmasını bilen» suretinde izah olunmuştur. Vesikalarda «koçaç» suretinde de geçer.

KOÇAN (قوچان) [*Mal.*] Defter şeklinde pusula, makbuz ve biletlerin bir kısmı koparıldıktan sonra cildine merbut olarak kalan kısım hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KOÇAŞ (قوچاش) [*San.*] Koçu kullanan, arabacı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sırpça olan bu tâbir vesikalarda «koçaç» suretinde de geçer.

Ya olurdu Karagümrük koçaşı
Deselerdi bizi gel seyre taşı
Sümbülzade Vehbi

KOÇ BAŞI (قوچ باشى) [*San.*] Muhasara olunan kaleleri düşürmek için kullanılan harb aletlerinden birinin adıdır. Ucunda koç başına benzer bir demir topuz bulunduğu için bu ad verilmiştir. «Sanat Ansiklopedisi»ndeki (Koçbaşı Maddesi) izahı şöyledir:

«Eskiden muhasara olunan kalelerin duvar ve kapılarında gedik açmak için kullanılan gayet kuvvetli, kalın ve uzun bir kütük olup ucunda Koç başı şeklinde demirden bir topuzu bulunan bir harb aletidir. Bu ağaç ilkönceleri beş on kişi tarafından elde taşınarak kale kapılarına götürülür ve oraya vurularak kapı kırılırdı. Sonraları ortasından bir iple müteharrik bir iskeleye asılarak birçok kişi tara-

fından ileri geri hareket ettirilmek ve karşıdaki duvar veya kapıya mütemadiyen vurulmak suretiyle orada bir gedik açmak için kullanılırdı. Bunu sallıyanların kaleden atılacak ok ve ağır cisimlerden muhafazası için de bu iskelelerin üstü tekerlekler üzerine inşa edilmiş ahşap bir çatı ile örtülürdü. İçine adamlar sığınan bu çatılı iskele, tekerlekler üstünde sürülerek kapı ve duvarlara yaklaşılırdı.»

KOÇ BAŞINA (قوچ باشنه) [*Hal.*] Güç ve kuvvet; sağlık ve selâmet isteği yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kendi her Fıtra, her Adhada selâmette ola
Düşmanı var ise koç başına olsun kurban
Sâbit

KOÇ BOYNUZU (قوچ بوینوزی) [*Top.*] Eski top kundaklarında topları hareket ettirmek için halat takılan çengelin adıdır.

§ [*Bah.*] Gemilerin küpeştelerinde veya direklerinde halat bağlamak için sert ağaçtan veya demirden yapılmış iki tarafı kulaklı çengel biçimi parçaya verilen addır. Bu âletin alabandaya cıvatalandığı da olur.

§ [*Mim.*] Koç boynuzu gibi olan kıvrımlı tezyinata verilen addır.

KOÇ KATIMI FIRTINASI (قوچ قاچمی فورطنه‌سی) [*Tak.*] Birinci teşrinin (ekim) ilk haftası içinde esen fırtınanın adıdır. Koç katımı sırasında estiği için bu ad verilmiştir.

KOÇU (قوچی) [*Son.*] Eskiden kullanılan arabalardan birinin adıdır. Aslı (Koçi) dir. Oda biçiminde dışı sade, süssüz dört tekerlekten ibaretti. Üzeri oğri tâbir olunan çenberlerle mahfuz, pencereleri kafesli idi. Bunlarda şimdiki arabalardaki gibi yay ve makas yoktu. Kapıları arkadan açılır, içlerine üç dört basamaklı bir merdivenle girilirdi. Merdiven kullanıldıktan sonra kaldırılıp kapının bir tarafına çivi ile asılırdı.

Koçunun cevizden olan iç kaplamaları çiçekli, oymalı, boyalı ve altın yaldızlı idi. Minderleri sırma püsküllü ve sırma şeritli ihramlar ile örtülü, yastıkları kadifeli veya damaskolu idi. Kapıları yaldızlı kafesli ve iç yüzlerinin iki tarafı aynalıydı. Koçuları iki beygir çekerdi.

Koçuya yalnız kadınlar binerdi. Erkekler ise ata binerlerdi. Araba ile gezmek, dolaşmak erkekler için zül sayılırdı. «Arabalar miskinler, nazlılar içindir, biz karı değiliz» derlerdi.

Büyüklerden yalnız Şeyh-ül-islâm ile kazaskerler koçuya binerlerdi. Bu koçular ötekilerden farklı idi. Şeyh-ül-islâm koçuları dıştan kırmızı, kazasker koçuları yeşil çuha ile kaplı idi.

Saraylıların, sadrazam dairelerinin, vezirlerin, kibarların hususî harem koçuları vardı. Onlardan gayrı aile kadınları kira koçularına binerlerdi.

Kadınlar seyir yerlerine, civardaki sayfiyelere tenteli, ihram örtülü öküz arabalarıyle de giderlerdi. Öküz arabaları şimdiki öküz arabalarından farksızdı. Yalnız örtüleri vardı.

Öküz arabalarının biraz küçükleri, kapalı oldukları için koçulara benziyenleri de vardı

Hanımlar koçulardan ve öküz arabalarından başka taht-ı revanlara da binerlerdi. Taht-ı revan, tekerleksiz bir nevi koçu idi. Ön ve arka taraflarında kolları vardı. Bu kollara birer katır koşulurdu. Seyisler öndeki katırın yularından çekerek tahtırevanı yedekte götürürdü.

Koçular, şehirler arası nakliyyatta da kullanılırdı. Kara yolu ile gelen elçilere Edirne'den arabalar tahsis olunurdu. «Başbakanlık Arşivi»ndeki bir vesikaya göre (Hariciye, 4777) 1690 yılında Edirne'den İstanbul'a gelmekte olan İngiliz elçisine eşyalarını nakletmek için onaltı serem arabasıyle iki koçu ve beş beygir verilmişti.

Yaylı arabaların kullanılmıya başlanılmasından sonra koçulara rağbet azaldı ve gitgide ortadan kalktı.

Koçular semtin ederdi devran
San tekerlek idi ol sergerdan
Sünbülzâde Vehbi

§ [*Mim.*] Hububat koymağa mahsus altı boş araba şeklindeki ambara da bu ad verilir.

KOÇ YİĞİT (قوچ یکیت) [*Hal.*] Güçlü kuvvetli, babadır, yeçe'; gözünü budaktan sakınmaz, cengâver yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

İğne, boncuk, yakalık, tasma, yular hepsi tamam
Koç yiğit sanki bunak
— Sen de mi şairdin imam
Mehmet Akif

KOĞUŞ (قوش) [*Ok.*] Okları perdahlt için kullanılan âletin adıdır. Buna «koğuş ağacı» da denir.

KOĞUŞ AĞACI (قوش آغاجی) [*Ok.*] Okları perdahlt etmek için kullanılan âletin adıdır. Buna sadece «koğuş» da denir.

KOĞUŞ HOCALARI (قوش خواجه‌لری) [*Sar.*] Sarayda koğuş adı verilen yerlerde muallimlik vazifesini görenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar mensup oldukları koğuş efradına okuyup yazma öğrettikleri gibi din dersleri de verirlerdi. Onaltıncı asırda Galatasaray'da yedişer akça yevmiyeli olan hocalar

Yeni Saraydaki koğuş hocalığına terfi edilirlerdi.

KOKA (قوقا) [*Kıy.*] Yeniçeri ümerasının ve Eflak beylerinin giydikleri tulga şeklindeki serpuşun (başlık) adıdır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı bunu (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 61) kuka şeklinde yazmıştır. Dört türlü olan bu başlığın diğer üçünün adları; yünlüklü keçe, yünlüksüz keçe, üsküftü. Koka *yaya* başı keçesi gibi ise de üsküfü ve süpürge sorgucu yoktu. Tüylüğüne turna tüyü takılırdı.

KOKA SÜPÜRGESİ (قوقا سپورگه‌سی) [*Kıy.*] Koka denilen serpuşun (başlık) üzerine takılan yelpaze şeklindeki tuğun adıdır.

KOKONA [*Hal.*] (قوقونا) Eskiden Avrupalı kadınlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Rumca Madam demektir.

Tutalım ismine dinar kokone
Ya o saçındaki hoşba kokune
Fâzıl

KOKONİÇA (قوقونیچه) [*İda.*] Eflak, Buğdan eyaletlerine tâyin olunan Fener beylerinin «Beyzâde» adını alan erkek çocuklarıyle, «Domniça» ismi verilen kızlarından doğan kız çocuklar hakkında kullanılır bir râbirdir. Prens ünvanını alan beylerin karılarına «Domna» denilirdi.

KOKONOS (قوقونوس) [*Ask.*] Yeniçeriler arasında hatırı sayılanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KOL (قول) [*İda.*] Bir yol ve güzergâh üzerinde bulunan şehirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Posta ve telgrafın icadından evvel memleket bir takım kollere taksim edilmiş idi. Hattâ bu kollar bazan sağ kol ve sol kol gibi tâbirlerle de birbirlerinden ayrılırlardı. Devlete âit emirler bu kolları takiben gönderilen memurlar vasıtasıyle mahallî hükûmetlere tebliğ olunurdu. Fermanı hamil olan (taşıyan, götüren) çavuş takibettiği güzergâhtaki şehirlere uğrar ve fermanın örneğini mahkemenin sicilline kaydettirdikten sonra mukannen ve muayyen olan âidatını alıp oradan diğer şehre ve nihayet bu suretle o kolun nihayet bulacağı memleketin son hududuna kadar giderdi.

Ahmet Vefik Paşa kol kelimesini izah ederken «Lehce-i Osmanî, kol kelimesi» memleketin kol taksimatı için şu tafsilâtı veriyor:

Rumeli'nin sağ kolu; İslimye, Varna, Tırnova, Rusçuk, Tolça, orta kolu; Çatalca, Edirne, Filibe, Sofya, Vidin, Niş, Üsküp, Pizren, tarafları, sol kolu; Tekirdağı, Gelibolu, Drama, Serez, Selânik, Manastır, İşkodra, Hersek, sol kol şubesi, Tırhala, Yanya, Preveze, Ergiri, Berat, Debre; Anadolu'nun sağ kolu Kocaeli, Hüdavendigar, Biga, Karasi, Saruhan, Suğla, Aydın Menteşe, Teke, içel livaları, Ortakolu; Kütahya, Karahisar, Hamit, Konya, Niğde, Maraş, Adana, Payas, Halep, Trablus, Beyrut, Şam, Akkâ, Kudüs, Nablus, orta kol şubesi; Ankara, Kırşehir, Bozöyük, Kayseri livaları, sol kol; Bolu Sinop, Kastamonu, Çankırı, Amasya, Canik, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbekir, Mardin, Musul, Süleymaniye, Şehr-i Zor, Bağdat, Basra, Necit ve saire, Sol kol şubesi Karahisar, Erzurum, Gümüşhane, Trabzon, Lâzistan, Beyazıt, Van, Muş, ve saire livaları."

§ [*San.*] Oyun kumpanyası, oyun takımı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Muhtelif meslek ve maharet sahiplerinden teşekkül eden bu kollar «kolbaşı»nın adiyle anılırdı. Samurkaş kolu, Yanaki kolu, Ahmet kolu gibi isimler o türlü adlardı. Sanatkârların sayısı yüzü geçen bir kol içinde çalgıcılar, hanendeler, rakkaslar, karagözcüler, mukallit ve muthikler olduğu gibi şubedebaz adı verilen bu sanatkârlar arasında canbazlar, hokkabazlar, kuvvet oyunları gösteren zorbazlar adı verilenler de vardı.

Kadınlardan mürekkep çengi kumpanyalarına da kol denilirdi. Bir çengi kolu «kolbaşı» dan mumâyinden ve on iki oyuncu kadından müteşekkil idi. Bunlardan başka bir de çengilerin dört kişilik bir saz heyeti vardı. Bu çalgıcılardan biri keman, biri çiftenâre, ikisi de daire (def) çalarlardı.

§ [*San.*] Tuğranın dört kısmından bir kısmının adıdır. Bu kısım beyzanın devamı olan ve muzaffer kelimesine mümas olarak geçip tuğranın sağına doğru imtidat eden çift çizgidir.

§ [*Bah.*] Demir bedeninin alt başında birbirine karşı iki tane kanca teşkil eden kolların adıdır. Demir denizin dibine indiği anda bu kollardan biri toprağa takılır ve bu sayede gemi olduğu yerde durur.

KOL AÇMAK (قول آچمق) [*Sof.*] Mevlevi tâbirlerindendir. Sema' esnasında sema' edenin iki kolunu açmasına denilir. Bu yolda sema' etmek tennure giymiş bulunmakla olurdu. Tennuresiz sema' edilirken kol açılmaz, sağ el ile cübbenin yakası, sol el ile de etekleri tutulmak suretiyle sema edilirdi.

KOLA BİNMEK (قوله بینمك) [*Ask.*] Şehir etraf ve civarlarında asayişin muhafazası için

zabıta kuvvetlerinin atla yaptıkları gezintiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zabıta kuvvetlerinin toplu ve yaya olarak şehirler içindeki dolaşmalarına "Kola çıkmak", "Kol gezmek" denilirdi.

KOLA ÇIKMAK (قوله چيقمق) [*Ask*.] Hırsız, uğursuz takımının kötülüklerine mahal bırakmamak, asayişi korumak maksadiyle zabıta kuvvetlerinin şehir içinde dolaşmaları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ocağın kaldırılmasına kadar kola Yeniçeriler, Zabtiye teşkilatının yapılmasından sonra zabtiyyeler, en nihayet jandarmalar kola çıkarlardı. Bu makamda, "Kol gezmek", kola atla çıkılır. ve bu çıkış şehir dışına ait olursa ona da "kola binmek" denilirdi.

KOL AĞASI (قول آغاسی) [*Ask*.] Yüzbaşılıkla binbaşılık arasındaki rütbenin adıdır. Sol kol ağası, Sağ kol ağası olmak üzere iki derece idi. Kollarına alâmet olarak üçer şerit dikerlerdi. Sol kol ağasının altta kalan ikisi sarı, üatteki beyazdı. Sağ kol ağasının ortadaki beyaz, alt ve üsttekiler sarı idi. Sol kol ağası sağ kol ağalığına, ondan sonra binbaşılığa terfi ederdi.

KOLAN (قولان) [*San*.] Çadır bezlerinin yırtılmaması için kenarlarına dikilen enli ip veya şerit adıdır.

§ Müeellît ıstılahlar.ndandır. Şiraze yapılmadan evvel baştan ve dipten formaların arasına atılan ipliğin adıdır.

KOLAN SALINCAKLARI (قولان صالينجاقلری) [*San*.] Eskiden bayram yerlerinde kurulan salıncak nevilerinden birinin adıdır. Eski şeyler hakkındaki bilgisiyle tanınmış olan Musahip Zade Celâl "Eski İstanbul yaşayışı" adlı eserinde (S. 97) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Uzun seren direklerinin tepesine bağlanan kuvvetli halat ipleriyle kurulduktan sonra aşağısına ayak basacak bir tahta bağlanır. Ekseriya delikanlılar bu kolan salıncaklarına karşılıklı ayak üstü binerek kolan vururlar, öyle havalanırlar ki yamarındaki seren direklerinin tepesine kadar yükselirlerdi."

KOLBASTI DİKİŞİ (قولباصدی دیکیشی) [*Bah*.] Sâbit arma ve makara sapanları gibi bir makara veya bastikadan donanılmayan halatların çımalarını yekdiğerine bağlamakta kullanılan dikişin adıdır. Buna "Çima dikişi" veya sadece "Kol bastırmak" da denir.

KOLBAŞI (قولباشی) [*San*.] Oyun kumpanyası, oyun takımı demek olan «Kol»un başı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kollar türlü türlü sanat ve hüner sahiplerinden olmak üzere kalabalık birer takım teşkil ederlerdi.

Kolbaşı bu heyetin ustası, patronu, her şeyi idi.

İnşaat işlerinde toprak kazmak, malzeme taşımak veya harç yapmak gibi işlerle uğraşan amele guruplarının başına verilen addır. Ağır işleri kaldıran veya kazık çakmak için şahmerdan kullanan rençberlerin birlikte iş görmeleri için her dört, sekiz veya on kişiye baş olmak üzere tâyin olunana da bu ad verilir.

§ [*Mal*.] Zenciyelerin reisesi (arap kadınlarının başı) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arap kadınları kendilerine birini reis seçerler ve ona hürmette kusur etmezlerdi.

KOLBAŞI KÖÇEĞİ (قولباشی کوچکی) [*San*.] Oyun takımının kolbaşı adı verilen başlarının yanlarında çalışan ve oyunda ikinci derecede rolü olmakla beraber kolbaşının hususî hizmetini de gören genç sanatkârlara verilen addır.

Sanki allarla gelincik çiçeği
Zenne kolbaşısının kız köçeği
Sümbülzade Vehbi

KOLCU (قولجی) [*Mal*.] Gümrük, orman ve tütün rejisi gibi varidat temin eden müesseselerde muhafaza memuru yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kaçakçıları takip için kol gezdiklerinden bu ad verilmiştir. Tanzimattan evvel gümrük muhafaza memurlarına gözcü mânasına gelen «Dideban» denilirdi. Muhafaza memurunun kullanılışı sonradır.

§ [*Hal*.] Kadın hizmetci idarehanesi işletenlere de kolcu denilirdi.

KOLCU HAKKI (قولجی حق) [*Mal*.] Hıristiyan köylerinin muhafazası maksadıyle istihdam olunan kolcuların aylıklarına karşılık olmak üzere alınan resim (vergi) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kolcu; bekçi demektir. Tahsildariyye, mübaşiriyye, kefilleme gibi bu da cizye ile beraber alınırdı. Ötekilerle beraber kolcu hakkı da hicrî 1246 (1830) senesinde çıkarılan bir kararname ile kaldırılmıştır.

KOLCU SANDALI (قولجی صندالی) [*Bah*.] Deniz muhafaza memurları tarafından kullanılan sandalın adıdır

KOLÇAK (قولچق) [*San*.] Zırhın kola geçirilen parçasının adıdır. Zırh gibi demir telden yapılmış olan kolçağın altın çakmalıları da olurdu

Kılıcın salmağa meydan bulacak
Dinlemem doğrusu kolçak molçak
- Lâ -

§ [*Kıy.*] Eskiden gelin elbiselerinin kollarına yapılan süsün adıdır.

KOLERA MADALYASI (قولرا مدالیه‌سی) [*İda.*] Hicrî 1282 (1865) senesindeki kolera hadisesi münasebetiyle ihdas olunan madalyanın adıdır. Gümüşten olan bu madalya hastalığın önüne geçilmesinde hizmeti görülenlere verilmek üzere yapılmış idi.

KOL GEZMEK (قول گزمك) [*İda.*] Şehir ve kasabaların asayişini muhafaza kastiyle zabıta memurlarının dolaşması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Kola çıkmak» da denilirdi. Tanzimattan evvel sadrazamlar, yeniçeri ağaları, kaptan paşalar bile kola çıkarlar, yolsuz hareketi görülenleri te'dip ederlerdi. Tanzimattan sonra ihdas olunan zaptiyyelerin ve daha sonra teşkil olunan polislerle jandarmaların gece veya gündüz inzibat ve asayişin temini maksadiyle çarşı ve pazarlarla mahalle aralarında dolaşmalarına da «Kol gezmek» denilirdi. Yine bu makamda «Devriye gezmek» tâbiri de kullanılırdı. Ancak devriye gezmek tâbiri Tanzimattan sonra taammüm etmiştir.

Kabahatleri hapsi icabettirecek derecede olmayıp da yalnız gece vakti sokakta fenersiz gezmesinden dolayı şekil ve kıyafeti de kendisinden şüpheyi davet ettiren kimseler de kol gezenler tarafından çevrilir, fakat bu gibiler karakollara ve zindanlara gönderilmeyip sabaha kadar çalıştırılmak suretiyle cezalandırılmak üzere külhanlarda hapsedilirlerdi. İstanbul'un hemen her mahallesinde bir hamam mevcut ve hamamların sabah namazından bir iki saat evvel hazır ve açık bulundurulması âdet olduğundan fenersiz gezen hüviyyeti meçhul adamların bu suretle hamamcılara teslim edilmesi hem onların karakollara kadar sevki zahmetinden kurtulmak, hem de bir daha fenersiz gezmemelerini temin için bunları hamam külhanlarında çalıştırarak izzet-i nefislerini kırmak maksadına mebni idi.

Oldukça ağır ve hasis işlerden sayılan külhancılık eskiden ekseriyyetle Ermeniler tarafından görülürdü. Külhancılar devriye tarafından yakalanıp kendilerine teslim olunanları sabaha kadar odun taşımak, külhan ocaklarını temizlemek gibi işlerde çalıştırırlar ve sabahleyin üstleri başları kurum ve kir içinde olduğu halde salıverirlerdi. Bu gibilerin üst ve başlarının pisliği, elbiseleriyle ve şahsiyyetleriyle mütenasip olmadığından külhandan çıkıp evine giderken görenler geceleyin bir yerde yakalanıp kol tarafından çevrilerek külhanda hapsedilmiş olduğunu anlarlar ve bunlara alay tarikiyle «Külhanbeyi» derlerdi. Türkçede serseri, çapkın makulesi kimselere «Külhan beyi» veya «Külhanî» denilmesi bundandır. Şunu da ilâve etmek lâzım gelir ki kol gezenlerin tatbik ettikleri cezalar kanunî olmaktan ziyade örfî idi.

KOLLU FENER (قوللی فنار) [*San.*] Bir duvar veya binaya bir kolla tutturulmuş olan fenerin adıdır. Bunların içinde petrol lambası yakılırdı.

KOLLU GÖNYE (قوللی گونیه) [*Mim.*] İnşaat resimlerinde yekdiğerine muvazi çizgiler çizmek ve küçük gönyenin ufkî bir hat üzerinde sağa sola hareketini temin etmek üzere kullanılan gönyenin adıdır. T şeklinde olan bu gönyenin bugünkü adı T gönyesidir.

KOLLU ŞAMDAN (قوللی شمعدان) [*San.*] Birkaç kolu olan şamdanın adıdır. Şamdana mum dikilip yakılırdı.

KOLOMBİR (قولومبر) [*Bah.*] Ana ve gabya aramasını vaz ve kapele olunduğu yerden dibek veya çubuğun üst başına kadar olan kısmın adıdır. Ana direğindekine «Ana kolombiri» gabya çubuğundakine «Gabya kolombiri», babalingo çubuğundakine «Babalingo kolombiri» denir.

KOLONBORNE (قولونبورنه) [*Top*] Eskiden kullanılan top nevinden birinin adıdır. Vesikalarda « kolomborno » suretinde de yazılıdır. İtalyanca Colimbina'dan bozmadır. «Başbakanlık arşivi» ndeki bir vesikada (Askerî, fiş numarası 3572, tarihi 10 ca. 1196) Balyemez büyük fırında döküldüğü halde şâhi ile kolonbornenin Küçük fırında döküldüğü yazılıdır. Bundan kolonbornenin küçük kıt'ada bir top olduğu anlaşılmaktadır.

KOLTUĞA GELMEK (قولتوغه گلمك) [*Hal*] Mecaz yoluyla tabaabus ve müdaheneden hoşlanmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KOLTUK (قولتوق) [*Hal.*] Damadın gelini arabadan alıp odasına kadar götürme merasimi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Birbirini ilk defa gören gelinle güveyin düğünde hazır olanların aralarından yanyana, adım adım geçtikleri için seyircilerin iki tarafı yakından görmelerine vesile teşkil ettiğinden koltuk düğünün mühim bir kısmını teşkil ederdi.

«Koltuk, eski zaman düğünlerinin en mühim hâdisesi, temaşası, atraksiyon'u olduğunu, düğünü bir eğlence vesilesi addedenlerin koltuğu dört gözle beklediklerini» yazan değerli muharrir Ercümend Ekrem Talu (Dünden Hatıralar) da bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Gelin sabahtan tellenip duvaklanarak yüzünün yapıştırmalarıyle köşeye oturur, ken-

dini erkenden damlıyan bildik, yabancı, bil'umun kadın seyircilere teşhir ederdi.

«Fakat halkın sabırsızlıkla beklediği şey koltuktu. Bu da güveyin gelin evine gelmesine bağlı idi.

«Koltuğun yapılacağı saati ailenin en hatırlı rüknüne veya dostuna danışıp ona göre tayin ederlerdi. Hattâ muayyen saatte o zat bulunmaz, geç gelirse, bir ikinci defa yapılması batırnüvazlık icaplarındandı.

«O sabah güveylik traşını merasimle berberde olan damat yeni urbalarını giyer, babasının, kardeşinin en yakın akraba veya arkadaşlarının refakatinde bir paytona biner, hangi saatte bekleniyorsa o vakit düğün evine giderdi. Bu hususta istical göstermeyip kendini biraz bekletmek, naza çekmek, erkeklik vakar ve haysiyyetinin lâzımlarından sayılırdı.

«Damat beyi pencereden gözetlemiye memur kadınlar:

— Güvey geliyor!

Diye hemen yukarıya seyirtirler, geline ve odalarla sofaları dolduran kalabalığa haber verirlerdi.

Bunun üzerine gelin hanım aşağıya iner, merdiven ayaklarına, alt kata, avluya yığılmış üst üste binmiş kadınların arasından zorlukla geçer, kocasını karşılardı. Her ikisinin birbirleriyle ilk defa karşılaşmaları bu suretle vuku bulurdu. Lâkin, güvey bu esnada bile gelinin duvaklı yüzünü görmez, ancak boyunu bosunu, endamını müşahede edebilirdi

«Birer karşılıklı temenna... Müteakiben güvey geline sol kolunu uzatır, o da bu uzatılan kola girer, birlikte medivenlerden çıkmıya başlarlardı.

«O sırada, düğün evi bir ana-baba günü manzarası alırdı. Tuvaletli başlarının üzerine laf olsun diye birer incecik ve ufacık ipekli mendil örtmek suretiyle damada karşı güya tesettür eden kadınlar, hep bir ağızdan:

— Allahını seven maşallah desin! Tuh tuh.. Kırkbir kere maşallah.. Tebarekâllah. Rabbim nazardan saklasın! Dirlik, düzenlik versin. Bir yastıkta kocayın inşallah!

«Diye bağrışırlar, bir yandan da güveyin, kaynanaların, kaynataların avuç avuç gelinin başı üzerinden savurdukları çil paraları kapışmak için yerlere, merdiven basamaklarına, sofalara, taşlığa kapanırlardı.

«Bu hengâmede ezilenlerin, üstü başı yırtılanların, kafası gözü berelenen, kolu, bacağı incinen çoluk çocuğun da çığlıkları ayyuka çıkar, bir kıyamettir kopardı.

«Bazan hatırlı birisinin ricası rèddedilmez, bu koltuk merasimi, yani bu kol kola merdivenlerden çıkış bir, hattâ iki defa daha tekrarlanırdı.

"Güveyle gelin yukarı kata çıkınca doğru gelin odasına giderler, gelin hanım kendi tahtına geçer, oturur, yanı başında önceden hazırlanmış sandalyeye de damat bey ilişirdi.

"Aralarındaki ilk hakiki mülâkat işte burada olurdu.

"Güvey, zevcesinin duvağını açar, siftah yüzünü görürdü. Artık, tarafeynin heyecanını tasavvur edin;

"Acaba, güvey gerçekten, resminde göründüğü gibi mi? Yoksa, konuşunca alımından kayıp mı ediyor?

"Orada, dakikalarca ağız açmadan, göz ucu ile birbirlerini tecessüs ederler, edindikleri intibaı kendi içlerine sindirmeye çalışırlardı.

"Gelin de, güvey de bu ilk mülâkatın doğurduğu tabiî sıkılganlıkla ezilir, büzülür, ter dökerler ve onların bu mâcubiyyeti, tıpkı kapı aralığından gözetlenmekte olmak *hissi* daha da arttırırdı.

"Nihayet, zâhir erkek olduğu için daha cesaretli olan güvey cebinden (Yüz görümlüğü) tâbir edilen hediyesini çıkarır, verir ve havaî bir konuşma zemini hazırlardı.

"Birbirini ilk defa gören ve o günden itibaren düşünen insanlar ne konuşabilirler? Fazla olarak heyecanı, yorgunluğu da hesaba katın

"Bittabi' malâyâni...

— Afiyettesiniz inşallah?

— Teşekkür ederim efendim;

— Hava da oldukça sıcak... Yağmur sıkıntısı var.

— ...

— Yetişemiyeceğim diye korktum.

— (İstifhamlı bir bakış...)

— Paşa babama uğradım, beni alıkoydu.

— Öyle mi efendim?

"Bu kadarcık kâfi. Dışarda sabırsızlanıyorlar. Kadın kalabalığı ve bilhassa sonradan gelenler damat beyi görmek istiyorlar. Hele koltuk esnasında para serpintisinden pay alamıyanlar...

"Güvey, karısına veda ettikten sonra odadan, bu defa yalnız olarak çıkardı. Dışarda adım atmak ne mümkün? Yaşlı, taze, çoluk çocuk. O mahşer gibi kalabalık bütün geçitleri tutmuş, kimi arsız, kimi hasut, mütecessis nazarlar hep güveyin üstünde.

"Onun bir tebessümünden, işmi'zazından çehresinin aydın veya somurtkan oluşundan

zevcesini beğenip beğenmediğini, memnun olup olmadığı hakkında ahkâm çıkaracak ve ona göre, gelecek mahalle toplantılarında dedikodu yapacaklar.

"Biçare güvey hem kendine yol açmak, hem de bu rahatsız edici bakışları üzerinden uzaklaştırmak kaygısı ile elini ceplerine bir daha sokar, ihtiyaten saklamış olduğu paraları da serperdi.

— Şarrr;...

Tekrardan yerlere kapanan kapanana;.. Feryatlar.

— Kız, vallahi hepsini sen topladın.

— A. A, üstüme iyilik sağlık; İki taneden ziyade aldımsa, gözüme, dizime dursun;

— Hey; Yepyeni entarim gitti... Ayağın kırılsın;

— Çenen tutulsun, ne vardı üstüme abanacak?

— Elbette abanırım. Gelin parası. Bereket parası, ta Dizdariyeden geldim, bir tanecik olsun alıp da kesemin dibine dikmiyeyim mi?

"Bu hem gülünç, hem de çirkin münakaşalar ediledursun, fırsattan istifade eden güvey, sokak kapısından dışarıya kapağı atar ve temiz havaya, tenhalığa kavuşur kavuşmaz kendine gelir.

" Düğün evinde, zavallı gelin, ağır elbiselerin içinde, muhtelif duygularla kendisine bakan sayısız nazarların karşısında, teşhir cezasına çarpılmış bir eski zaman auçlusu gibi akşamı ve akşamla beraber halâsını bekliye dursun;..."

§ [*San.*] Murakka'ların ilk satırını teşkil eden aülüs yazıdan sonra nesih hat ile o satırdan kısa olarak yazılan satırların iki tarafında kalan boş kısımlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara tezhip, yahut altın tozundan süs yapılırdı.

§ [*Tic.*] Esnafın muayyen ve mahdut olan dükkânlarından başka köşede bucakta açılan dükkânlara verilen addır. O yerlerde çalışanlara "Koltukçu' denilirdi. Gedik usulünün cari olduğu zamanlarda bu, memnuattandı.

§ [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Sahifelerin ve «kıta'» ların köşelerine verilen addır Buralara süsler yapılırdı.

KOLTUK DERSİ (قولتوق درسی) [*Mek.*] Medreselerde program dışında okutulan yardımcı dersler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu dersler medreselerin tatil günü olan salı günleri okutulurdu. Salı günü tatil yapılmasındaki gaye talebenin o gün kütüphanelere gidip hafta içinde okuyacağı dersleri kitaplardan takip etmesi, hususî işlerini görmesi ve o mayanda çamaşırlarını yıkaması için vakit bırakmak içindi.

KOLTUK KAPI (قولتوق قپو) [*Mim.*] Sarayda kapıcılarla nöbetçi askerlerin bulundukları noktaya verilen addır. Sarayla büyük konakların cümle kapılarından başka olarak meveut küçük çaptaki kapılarına bu ad verilirdi Saraylarda akşam ezanından sonra cümle kapıları kapandığı için ondan sonra girmek çıkmak istiyenler bu kapıdan girer çıkarlardı.

KOLTUKLU SEDİR (قولتوقلی سدیر) [*San.*] Arka dayanacak yeri düz olan ve tahta kısımları görülen kanape şeklindeki sedirin adıdır.

KOLTUK MEYHANE (قولتوق میخانه) [*San*] Kenar, köşedeki meyhaneler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buralarda oturulmaz, ayakta çakıştırılırdı.

KOLTUK VERMEK (قولتوق ویرمك) [*Hal*] Mecaz yoluyla alkışlamak, yaranmak için medhetmek, büyüklere temellûk ve müdahenede bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KOMİSYON ÇAVUŞU (قومیسیون چاوشی) [*İda.*] Belediyenin zabıta işlerini gören üniformalı memurları hakkında kullanılır bir tâbirdir. İlk zamanlarda bu işi görenlere «Kavas» denilirdi. Sonradan komisyon çavuşu adı verilmiştir Bunun yerine «Belediye çavuşu» da kullanılırdı. Kavas ve çavuşların üniformasız ve sivil gezenlerine «Tebdil», tebdillerin en büyüğüne «Baş tebdil» veya «Tebdil eskisi» denilirdi.

KONAKÇI (قوناقچی) [*İda.*] Geceleneeek yeri tâyin edip hazırlamakla vazifeli memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Askerî tâbir olarak buna «Nüzül emini» denirdi.

Dedim siz konakcı gibi gitseniz
Mukaddemce ihzar-ı cây etseniz
İzzet Molla

KONAKÇI BAŞI (قوناقچی باشی) [*Sar.*] Sefere giden padişahların tuğlariyle otağ-ı hümayununu nakletmek ve konaklıyacakları yani geceliyecekleri yeri hazırlamak vazifesiyle mükellef olan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sefer esnasında padişahın tuğları düşman hududuna kadar önde gider, hududa gelince ileri gitmesi tabii mümkün olmadığından ordu ile beraber bulunurdu. Gerek memleket içinde, gerek ordu ile beraber giderken tuğla-

rın nakli için dört otakçı tayin olunurdu. Bunların ikisine «Kondurucu», öteki ikisine de «Göçürücü» denilir ve bunların içlerinden birisi «Konakçı başı» olurdu.

Konakçı başı bazan beylerbeyi, sancak beyi ve çok defa kapıcıbaşı rütbesinde olurdu.

KONAK GÖSTERMEK (قوناق كوسترمك) [*Hal.*] Yolcuya ve misafire yatacak yeri gösterme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KONAK YERİ (قوناق يرى) [*Hal.*] Vazife ile bir yerden bir yere giden memurlarla yolcuların geceledikleri yer hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Tatar şitap ile memur iken konak yerine
Ulaşmagınca durup atına kaşan mı verir?
Sururi

KONDURMA (قوندورمه) [*Kıy*] Fesin başa giymekten ziyade iliştirilme hissini verecek şekilde giyilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Fesin perçem, kâkül, halka, kıvırcık saçlar üzerindeki duruşuna göre simayı açıp kapadığını kaydeden rahmetli Ahmet Rasim bey bu türlü giyiniş için «zarafet müptelâlarında bazan nakış bir iklil-i mahrutî manzarası gösterir» diyor Fesin giyiliş tarzı için bundan başka geçme, kapatma tâbirleri de kullanılır.

KONDURUCU (قوندوروجى) [*Sar.*] Sefere giden padişahların tuğlarıyle otağ-ı hümayununu nakledenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sefer esnasında padişahın tuğlarıyle otağı düşman hududuna kadar önde gider, hududa gelince ileri gitmesi tabii mümkün olmadığından ordu ile beraber bulunurdu. Gerek memleket içinde, gerek ordu ile beraber giderken tuğlarla otağın nakli için dört otakçı tâyin olunurdu. Bunların ikisine «Kondurucu», öteki ikisine de «Göçürücü» denilirdi. Bu dörtten biri «Konakçı başı» olurdu.

KONDÜKTÖR (قوندوكتور) [*Ida.*] Fen memuru yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nafıa ve hassaten yol işlerinde kullanılan kondüktörler ilkin bu unvanla ameli şekilde yetişenlerden Nafıa Nezaretince imtihanla tâyin olunurlarken 9 Mayıs 1327 (1911) senesinde Nafıa Nezareti tarafından açılan «Kondüktör Mektebi» mezunlarına hasredilmişti. Cumhuriyet devrinde Kondüktör Mektebi «Teknik Okul» adını almış ve mezunlarına «Fen memuru» denilmiştir.

KONDÜKTÖR MEKTEBİ (قوندوكتور مكتبى) [*Mek.*] Fen memuru yetiştirilmek üzere kurulan mektebin adıdır. Mühendislere yardımcı unsurlar yetiştirilmek için Nafıa Nezareti tarafından 9 Mayıs 1327 (1911) tarihinde Divanyolunda şimdiki Hıfzıssıhha müzesi binasında açılmış olan bu mektep hakkında Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi) nde (c. 4, s. 1258) ve mütaakip) şu malûmatı veriyor:

«Paristeki Ecole de conducteur'ün programı ufak bir değişiklikle alınıp tatbik edilmiştir. İlk program bugünkü programla karşılaştırılırsa arada bayli bir fark olduğu görülür. İlk zamanlarda talebeye nafıa işleri hakkında umumî malûmat verilir ve asıl tatbikî malûmat mektepten çıktıktan sonraya bırakılırdı. Mektebin ilk müdürü aynı zamanda hesap ve cebir muallimliğini de yapan Hazımdır. Tedris heyeti o zamanki Nafıa Nezareti fen heyeti arasından seçilmişti. Mektebin kuruluşunda okutulan dersler şunlardı:

«İnşaat-ı miyahiyye, usul-i umumî-i inşaat, turuk-ı âdiye ve demiryolları, topografya, hendese-i tersimiyye ve malzeme-i inşaiyye, mimarî ve resim, resm-i hattî, usul-i mesaha, kitabet, köprücülük, mihanik, hisap, cebir, müsellesat.

«Mektebe en az beş senelik idadî mezunları alınırdı. 1329 (1913) senesi tatilinde ve Balkan harbi esnasında mektebin bulunduğu bina hastahane yapılmak üzere boşaltıldığından mektep Sultanahmed'de bir aralık İran hastahanesi olan binaya nakledilmiştir. 1330 (1914) senesi Ağustosuna kadar bu binada kalındıktan sonra umumî harbin çıkması üzerine bu binayı da bırakarak Çenberlitaşt'a Karababa sokağında tahta yapılı bir konağa ve umumî harbin sonunda donanma cemiyyetinin dağılması üzerine Divanyolunda'ki binaya taşınmış ve mütareke içinde bu bina da itilâf devletleri askeri için kulüp yapılmakla oradan Kadırgada Dişçi Mektebi binasına nakledilmiştir. Fakat bu bina müsait olmadığı için eşyasının ve ders levazımının bir kısmı Kadırga meydanında açıkta kalmış ve bir kısmı da Nafıa Nezareti binasına getirilerek Nezaretin iki odasında tedrisata devam olunmuştur.

«1923 senesi eylûlünde Nafıa Vekâletinin emriyle Gümüşsuyu kışlasının bir kısmına naklolunarak orada esaslı surette ve Mühendis Mektebiyle birlikte yerleşmiştir.

«1924 eylûlünden itibaren yatılı bir mektep haline getirildi ve adı Nafıa Fen Mektebi'ne çevrildi. 1926 da mektebin okutma müddeti iki buçuk seneye çıkarıldı ve bir ders senesi ikiye bölünerek biri martta ötekisi temmuzda olmak üzere bir senede iki defa talebe çıkartılmak usulü kabul edildi. 1930 da fen memuru ihtiyacı bir dereceye kadar temin edilmiş olduğundan o tarihten sonra tabii çalışma yoluna

girilmek üzere Yüksek Mühendis Mektebiyle bu mektebin tedris heyetlerinden mürekkep bir komisyon teşkil olunarak programı tetkik olundu ve Yüksek Mühendis Mektebinin topoğrafya ve resim şubesinin bu mektebe verilmesine, okutma müddetinin üç seneye çıkarılmasına ve senede iki defa *diploma* verilmesi usulünün terkine karar verilerek hemen tatbikına geçildi.

«Bu komisyonun kararıyle okutulan derslerin müfredatı tensik olunduğu gibi yeniden betonarme, şehircilik, iktisat ve kanunlar gibi bazı dersler de programa eklendi. Fakat bu tedbirler de ihtiyaçları karşılıyamıyordu. Fen Mektebi mezunlariyle mühendisler arasında bir sınıfa daha ihtiyaç olduğu görülmeğe başlamıştı. Çünkü fen memurları selâhiyyetlerini yüksek işlerde kullandıkları yahut mühendisler daha teknik işlere sarfı icabeden kıymetli zamanlarını ehemmiyetsiz işlere hasrettikleri görülmesi üzerine mektep binası Yıldıza nakledilerek ve 308 sayılı kanunla adı teknik okul'a çevrilerek mühendis ve fen memuru yetiştirmek üzere ikiye ayrıldı.»

KONSOLİT (قونسولید) [*Mal.*] Hükümetin çıkardığı faizli esham ve tahvilât hakkında kullanılır bir tâbirdir. Fransızça Consolidé'den alınmadır.

KONSOLİT HANI (قونسولید خانی) [*Mal.*] Eski Galata borsasının adı idi. Hükümetin çıkardığı esham ve tahvilât burada satıldığı için o adı almıştır.

KONTOŞ (قونطوش) [*Kıy.*] Büyük Devlet adamlarının giydikleri üstlüğün adıdır. Kontoz da denilirdi. «Lehçe-i Osmani» de «Kontayş, Tatar han ve beylerinin yüzü harç işlemelü üstlüğü tarzında dar yenlü kapaniçenin diğer nev'i» suretinde izah edilmiştir Ahmet Vefik Paşa'nın bu izahatından kontoş'a aynı zamanda «kontayş» denildiği de anlaşılıyor. Macarcadan geçme bir tâbir olan kontoş'un çuhaya dikilmiş parça samur, kubur samur, sırt samur, sincap, kakum gibi nevileri vardı.

Samur kontuşunda o billûr düğmesi
Benzer şu necme kim çıkar zir-i sehâptan
Sâbit

KONTOZ (قونطوز) [*Kıy.*] Büyük devlet adamlarının giydiği dar yenli bir nevi üstlüğün adıdır. Buna (kontoş) da denilirdi. Kontoz'un yenleri kürklü olanlara «samur kontoz» adı verilirdi.

KONUR KAZASI (قوجور قضاسی) [*Coğ.*] Kırşehir sancağındaki kazalardan birinin eski adı idi.

KOPUK (قوپوق) [*Hal.*] İşsiz, gücsüz, serseri yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Eski külhanbeylerine mukabil sonraları (kopuk) namı verilen bir sürü evbaş takımı» türediğini ve «bunların ahvali kayda şayan» olduğunu yazan Bahkhane Nâzırı Ali Rıza Bey (Peyam-ı Sabah, On üçüncü Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı, İstanbul sefilleri ve kopuklar) şu tafsilâtı veriyor:

«Kopukların çoğu on beş, on altı yaşlarında iken kendilerince nüfuzlu addolunan ve biraz yaşını almış olan eşirranın taht-ı himayesine sığınırlar ve onların zir-i cenahında yaşarlar. Bu gençlere beyinlerinde (filânın kırığı) ıtlak olunur. Onlara merbutiyyetlerinin derecesi takdir olunamaz ve bu eşirra da kırıklarının mürebbisi sıfatını takınmışlardır. Bu sinde kopukluğa insilâk edenlerden müneferiden yaşıyanlar nadirdir.

«Züppe, hoppa, zırzop, zorba gibi mizaç ve terbiyece birtakım sınıflara münkasim haşarat da kopuklardan addolunabilir.

«Kopuklar meyanında her mezhepten, her milletten adam bulunur Çoğu âdiyliği, ahlaksızlığı hasebiyle mekteplerden tardedilmiş, ailesinden şunu bunu çaldığı için evden koğulmuş takımdandır. Bazıları da kibar evlâdı veya irat ve akar sahibi mirasyedilerden oldukları halde sefahet uğurunda bu mesleğe düşmüşlerdir. İçlerinde şiddetli zekâya ve şayan-ı gıpta bir iş adamı olacak kadar akıl ve fetanete malik olanları da vardır.

«Kopukların kıyafetleri kendilerine mahsus modaya tâbidir. Birinci tabakada olanların başlarında dar Beyoğlu siyah fes yaz ve kış siyah caket, siyah pantolon, siyah yelek giyerler, ipek Trablus kuşağı yeleğin kenarından görünmek şarttır. Yakalık ve kravat istimal etmezler. Kapamacı işi veya aba kostüm giymek ve Trablus kuşağına bedel beyaz yün kuşak sarmak daha aşağı tabakaya mahsustur. Kuşaksız gezilemez. Caketin kollarını giymeyüp (kartal kanat) tâbir olunan omuza almak da bunlarca kabul olunan sistemlerdendir Çoğu iskarpini veya yemeniyi ökçesi basık istimal ederler. Çekme potin istimali de caizdir. İçlerinde ip kuşaklı keçekülâhlıları da vardır. Bunlar kendilerine bir tarz-ı reftar (yürüyüş şekli) icadetmişlerdir. Adımlarını açık atarlar, kollarını serbest sallarlar, kuvvetli ve azametli bir çalımla yürürler.

«Kopuklar mesleklerince adlı sanlı zatlardır. Herbiri bir lâkapla yâdolunurlar: «Kavanoz Mehmet», «Kampana Ahmet», «Seyrekbasan Osman», «İskete Hakkı», «Morta Hüseyin», «Çiroz İzzet», «Kırık Salih», «Palabıyık Serkiz»,

«Dertli Şevket», «Raconcu Mığır», «Çaylak İstirati», «Parmaksız Yorgi», «Kılefteci İlya», «Kabakoz Dimitri» ve saire gibi şeyler.

«Kopukların esnay-i meşy ve hareketlerinde sağ omuzları sola nispetle daima kalkık durur, bu da caketlerinin sol tarafında kama ve bıçak gibi şeylerin ihfa (saklanmak) edilmesindendir. Kopuklarca silâh taşımak mecburi gibidir. Silâhları «altıpatlar», «bıçak», «kama», «kurşunlu baston», «lobut», «usturpa» gibi eslehadır. Kırbaç, hasır iskemle, soba odunu, yumruk da ledelhace silâh vazifesini ifa eder.

«Biribirlerine mülâki oldukları zaman daha evvel tanışmamış da olsalar derhal tanışırlar, ahbab olurlar. Çünkü cümlesi serseriyane bir muhit içinde perverişyap (yetişmiş) olduklarından kâffesi ahlâkça bir seviyyede gibidir. Yekdiğerine hürmet ve mahabbet gösterirler. Fakat zabıtaya daima düşmandırlar, hiç sevmezler. Şayet içlerinden biri zabıtaya karşı müşkül bir mevkide kalırsa diğerleri anı derhal himaye ve müdafaaya kıyam ederler.

«Aralarında cesur ve gözünü daldan budaktan sakınmaz, hiçbir tehlikeden gözü yılmamış ve bilâkis herkesi yıldırmış, bütün kerhaneleri kasıp kavurmuş olan hazerengiz kahramanları mer'iyülhâtırdır. Bu gibiler umumhanelerde dostlarını irat ittihaz etmişler ve onlara belâlı olmuşlardır. Karılar kazanır, onlar yer. Bu karılar da paralı birtakım avanakları dost tutar, güzelce yolarlar. Belâlısı bazan karının üftadesi tavrını takınır, rakip gibi caka eder. Bu misillû tutkunculuğun envaını yakaladıkları avı tamamiyle yolmadıkça salıvermemek için istimal ederler.

«Kopuklarca mutlaka bir fahişe sevmeli ve fahişe de onları sevmeli ve hırs ve arzularına müheyya olmalıdır. Aksi takdirde dünyayi altüst etmek isterler.

«Meyhanelerde masasını terkedip bir başkasının yanına giden kırığının bu gitmesinden veya kendisinin şan ve şöhretine nakisa getirecek surette diğer birinin laf atmasından veyahut (aftosunun başka bir hampayı dost tutmasından) dolayı hır çıkarırlar, muaraza ederler, vuruşurlar, bıçaklaşırlar. Bu gibi muarazalar, vuruşmalar daimülvukudur. Kolaylıkla uzlaşmazlar. İçlerinde öyleleri vardır ki bin türlü belâya uğradıkları halde kafalarının dikliğinden mütenebbih olmazlar. Hasımlarına karşı buğz ve adavetleri kin ve garazları sükûn bulmaz. Kaba kaba tâbirat ve ıstılahat ile şetm ve tahkirde bulunurlar. Vakit olur ki gözlerinde vahşiyane bir parıltı, çehrelerinde müthiş bir ihtilâç peyda olur. Dişlerini gıcırdatarak hücum etmek isterler.

«Biddefeat hapishanelere girmiş çıkmış olan sabıkalıları aveneleri nezdinde mümtaz bir mevki ihraz etmişlerdir. Onların üzerine hüküm ve nüfuzları caridir. Çünkü icad-ı mekr ve şeytanat hususundaki vukuf ve maharetleri cihetiyle onları irşat ve fikirlerini tenvir ederler. Tarih dersi veren muallimler gibi vekayi-i maziyelerini takrir ve tefhim ederler. Genç kafalarda bu takrirler sonuna kadar yer tutar ve bu avene muallimlerinin her keyif ve emrine mutavaate kendilerini mecbur addederler.

««Bu takım eşirra avenelerini iş peşinde koştururlar, köle gibi kullanırlar, ledelhace ortalığı altüst ettirirler. Kumar kahvelerinde kahvecilerin aldıkları (mano) ya hissedar olurlar. Kerhanecilerden aldıkları paraya mukabil kerhaneleri taht-ı himayelerine almışlardır. Bu kısımdan olanların eşhas-ı muzırre taharrisinde polise muavenetleri olduğu için polis te bunların bu gibi vurgunculuklarını görmemezliğe geliverir.

«Bazıları saray hafiyelerinin maiyyetlerinde bulunurdu. Bu gibiler vazifelerinin ifası sırasında muhalif-i kanun ahvalde bulunsalar bile verdikleri işaret üzerine zabıta bunları tevkif ve isticvap edemezdi. Hattâ kendi nefislerine mütaallik âlemlerine bile nazar-ı müsamaha ile bakardı. Bu takım kopuklar meyhanecilere, kerhanecilere ve meslektaşlarına karşı da gayet mütaazzımane bir tavır gösterirlerdi.

«Kopuklardan güreş etmek, koç ve horoz döğüştürmek merakında olanlar da vardır. Gönlünü eğlendirmek için en edna mahallere dalıp çıkarlar. En ziyade devam ettikleri yerler kumar kahveleri, meyhaneler, balozlardır. İçkiye meftundurlar, fakat incelmiş sefaheti tatsız bulurlar, hattâ ince sazı bile sevmezler, oynak havalardan mütelezzizdirler. Şair kahvelerinde semai okurlar, tosun ağzı mani söylerler. Balozlarda raks edenleri kesretlidir. Ezcümle zeybek ve çiftetelli oyunlarında temaşa edenlerin takdirini celbederler, çalgıcılara bol bahşiş verirler.

«Tiyatrolarda perdecilik eden ve perde aralarında kabak çekirdeği, fındık kebabı gibi şeyler satan kopuklar malen ve bedenen bîkudret olanlardır. Tenasüb-ü endamı veya kuvve-i bedeniyyesi veyahut cerbeze-i lisaniyesi müsait olanlara umumhanelerde birer mevki-i ihtiram ifraz olunur.

«Kopuklar indinde sarhoşluk, kumarbazlık, yalancılık, sahtekârlık, dolandırıcılık, dalaverecilik, karmanyolacılık gibi ef'al-i zemimenin

kâffesi mubah addolunur. Kopukların bir kısmı kendi evlerinde ve hususi ikametgâhlarında, bir kısmı alçak fiatla otellerde, birkaçı bir odada ve parasız kaldıkları zamanlarda sabahçı kahvelerinde hasır iskemleler üzerinde uyuklıyanları da çoktur. Bugün paraları yokmuş varsın olmasın, yarın gelecektir derler.

«Bu gençleri sefalet pek çabuk ihtiyarlatır. Bir erkek kırkına geldiğinde kemale erer denilir. Halbuki bunlar işrete münhemiktirler, geceleri gezer uykusuz kalırlar, gündüz uykuları da uyku değil bir helecandır. Açgözlü, pisboğaz olduklarından ne bulurlarsa hemen mideye indirirler, hevesat-ı nefsaniyyelerini teskinde ifrata düşerler, had tâyini kaabil değildir, vücutları daima bir yorgunluk içinde yuvarlanır. Hayat cereyan-ı tabiisini şaşırmıştır. Hastalığa ehemmiyet vermezler, tedavi ettirmezler. Elhasıl kopuklar sınıfına mensup olanlar içinde ahval-i sıhhiyesi, adliye vesikası temiz adam bulmak güçtür.»

KOPUZ (قوپوز) [*Mus.*] Eski sazlardan birinin adıdır. Üç telliydi. Evliya Çelebi (Cilt I, sayfa 638) «levendane bir sazdır ki hemen şeşhanenin yavrusu zannolunur» diyor. Yine Çelebi'nin ifadesine göre Anadolu'da mislini görmediği bu saz Bosna, Budin, Eğri, Tameşvar gibi serhat ahalisine mahsustu.

Şükrullah'ın eserindeki tarifi şöyledir: «Kâsesi bütün telli sazların kâselerinden daha uzundur. Yüzünün yarısına deri gererler. Üzerine üç tane tel bağlarlar. Bu sazla manzum ve mensur Türkçe hikâye söylenir. Mızrabı tahtadandır. Düzeni şöyledir: En aşağıdaki tel ortadakine nispetle dörtlü, ortadaki tel en yukardakine nispetle tanini aralığında olur.»

Bu sazı çalanlara «Kopuzcu» denilir.

Götürüp mihr-i felek bezm-i cihandan kopuzu
Başladı çalmıya şeştar yine halk-ı âlem
Lâ

KORU AĞASI (قورى آغاسى) [*Sar.*] Saraya ait çayırlarla koruların muhafazasına memur olanların âmirleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bekçi demek olan korucular yer yer ve ayrı ayrı ocak halinde bulundukları için her koru mıntakasının bir âmiri vardı. Bu âmire korucu ağası denilirdi. Büyük koru ağalıklariyle küçük korulara istabl-ı âmire hamlacısı veya hassa saraçlarından itimada lâyık veya aynı yerden bir münasibi tâyin edilirdi.

KORDELENA (قوردەلنا) [*Bah.*] Gizi cundasından kaldırılıp indirilen donanımın adıdır.

KORDELİÇİN (قوردەلچين) [*Bah.*] Babafingo sereninin cundasında açılan cunda yelkeninin adıdır.

KORDELİSA (قوردەليسا) [*Bah.*] Gabye sereninin cundasından açılan cunda yelkeninin adıdır.

KORDELİSA BASTONU (قوردەليسا باستونى) [*Bah.*] Kordelisa yelkeninin altabaşosunu germek üzere tirinket sereninin cundasından sürülen bastonun adıdır

KORKU BASMAK (قورقو باصمق) [*Hal.*] Krokudan ileri *ge diğine* inanılan hastalıklarla bunların geçirilmesi için yapılan şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Folklor hakkındaki tetkikleriyle tanınmış olan Mehmet Halit Bayrı «Halk hekimliği» ni izahederken (İstanbul Folkloru, 1947) korkunun iki türlü bastırıldığını söylüyor ve bu iki usulü şöyle izah ediyor:

«1 — Korkuyu basacak kimse, korkusu basılacak olanın ağzına şahadet parmağını sokarak üst çeneyi üç defa yukarıya doğru kaldırır. Sonra kulak deliklerini avuçlarıyle kapıyacak surette korkusu basılacak olanın başını iki tarafından iki eliyle tutar ve üç defa yukarıya doğru kaldırır. Bu iş bitince korkusu basılana limonata, bulunmazsa su vermek âdettir.

2 — Korkusu basılacak olanın karnı açılır. Her iki taraf kasıkları parmakla uğuştırulur. Bundan maksat kasık damarlarını kaldırmaktır. Korku basılırken bilinen her hangi dua okunmakla beraber, korkusu basılana sorulur:

— Falanın korkusunu basıyorum, basayım mı, ne dersin?

Buna korkusu basılan cevap verir:

— Bas gitsin!

Korku basıldıktan sonra korkuyu basanın «Benim elim değil, Ayşe, Fatma anamızın eli» demesi ve hastaya şifa dilemesi âdettir.

«Şiddetli korkularda korku basıldıktan başka, karasaplı bir bıçak, sivri uclu bir bardak veya başka bir kap içine gelecek surette, dik tutulur, sap tarafından bıçağın üzerine su dökülür. Bardakta toplanan bu su korkusu basılan kimseye içirilir.»

KORNE KÂTİBİ (قورنه كاتبى) [*Mal.*] Salhanede (mezbaha) mirî (resmî) memuruna verilen addır. Bu memur kesilen hayvanlardan zephiyye resmini almakla mükellefti. Sonraları zephiyye resmi mültezime ihale edilmiye başlandığından bu memuriyyet lağvolunmuştur. Bir zamanlar zephiyye resminin yarısı hükümete diğer yarısı da belediyelere ait iken temmuz 1324 (1908) İnkılâbından sonra tamamen belediyelere terkedilmiştir.

KORNO (قورنو) [*Top.*] Eskiden ağızlık barutlariyle hafif esliha cephanelerinin muha-

faza edildikleri köşele veya boynuzdan yapılmış mahfazalara verilen addır.

KORSAN (اورصان) [*Bah.*] Muharebe vaktinde efrat tarafından teçhiz olunan ve taşıdığı bayrağın mensup olduğu devlet tarafından düşman gemilerinin takip ve zaptına mezun kılınan gemiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yahut diğer bir tarifle muharip devlet tarafından silâhlandırılarak düşman devlete, yahut teb'asına ait malları zapteden ticaret gemilerinin fiil ve hareketlerine denir. Korsanlık vaktiyle meşru bir harp vasıtası idi. Yine eski zamanlarda harp olmadığı vakitlerde bir gemiyi zapt ile içinde bulunan malları alıp götüren, adamlarını esir eden deniz hırsızlarına da bu ad verilirdi. Hâlâ deniz hırsızlık ve soygunculuklarına korsanlık denir. «Kamus-u bahri»de İtalyanca (Korsaro) «Gemicilik fenni»nde ise Lâtince «Kersal»dan geldiği yazılıdır.

Korsanlık eski zamanlarda yabancı devlet gemilerine karşı hemen daimî ve tabii ahvalden idi. Bu hal pek çok fenalıklara sebep olduğundan önüne geçilmek için devletler korsan gemileri hakkında nizamlar koymak zorunda kalmışlar ve muahedeler de yapmışlardı. Korsanlığın umumiyyetle meşru sayıldığı bir zamanda hukuk âlimlerinden (Grotius), daha sonra (Malbi) ve (Galliyani) bunun mazarratı hakkında birçok şeyler yazmışlardı. (Galliyani) ilmî neşriyatla iktifa etmiyerek Rusya İmparatoriçesi (Katerina) ya bir mektup göndererek ticarete büyük zarar veren korsanlığın kaldırılması için Avrupa devletleri nezdinde teşebbüste bulunmasını bile rica etmişti. Korsanlık aleyhindeki fikirler umumileştiğinden on sekizinci asır sonlarında semeresi görülmeğe başlamış ve 1785 senesinde Birleşik Amerika Devletleri ile Prusya arasında yapılan muahedeye aralarında muharebe vukuunda hiç biri tarafından korsanlık ruhsatnamesi verilmemek ve her iki tarafın tüccar gemileri serbest olmak şartı ilâve olunmuş idi.

1792 ve 1823 senelerinde Fransa tarafından bu madde hakkında bir teşebbüs vuku bulmuş ise de devletlerin ekserisi tarafından kabul edilmediği gibi ondan sonra devletlerin bazısı tarafından birkaç defa korsanlığın kaldırılması hakkında çalışıldığı halde mesaileri semere vermemişti. Nihayet 1854 senesinde ve Kırım harbi esnasında muharip devletler korsan gemileri teçhiz etmemeğe karar vermişler, öteki devletlere de tebliğ olunan bu karar onlar tarafından da memnuniyyetle kabul edildiği gibi harb eden devletlerden biri tarafından korsan sefineleri çıkarıldığı surette bunları limanlarına kabul etmiyeceklerini de ilân eylemişlerdi. Kırım muharebesinin sonunda 1856 senesinde Paris'te akdolunan kongrede muallâk olan bazı meselelerin halli hakkında verilen kararla beraber korsanlığın ilgası dahi kararlaştırılmıştır.

Freng-i zülfe esir oldum işte ey dil
Senin ne kârın idi bahr-ı gamde korsanlık
Sâbit

KORSAN GEMİSİ (قورصان گمیسی) [*Bah.*] Deniz hırsızlığı ve soygunculuğu yapan gemiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski zamanlarda muharip devlet tarafından silâhlandırılarak düşman devlete yahut teb'asına ait malları zapteden ticaret gemilerine de bu ad verilirdi. Korsanlığın sebep olduğu fenalıkların önüne geçmek için devletlerce 1856 senesinde Paris'te toplanan kongrede korsanlığın kaldırılması kararlaştırıldığı gibi harb gemileri kumandanlarına hangi millete mensup olursa olsun tesadüf edecekleri korsan gemilerini batırmak salâhiyyeti de verilmiştir.

KORUCU (قوروجی) [*İda.*] Bekçi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Aslı korumak mastarından koruyucu olduğu halde korucu şeklini almıştır.

Saraya ait çayırlarla koruların muhafazası işinde kullanılan bekçilere de bu ad verilirdi. Saray korucularının bir kısmı maaşlı, bir takımı da bu hizmetlerine karşılık avarız-ı divaniyye, bedel-i nüzül, imdadiyye-i seferiyye gibi vergilerden ve bir kısım tekliflerden muaf idiler. Maaşlı olanlar acemi oğlanları arasından seçilirlerdi.

§ [*Ask.*] Yeniçeri ocağını teşkil eden cemaat, bölük ve sekbandan seçilme bir sınıf askere verilen addır. Bunların vazifesi İstanbul etrafındaki ormanları korumak ve su yollarına bakmaktı. Bu adı da ondan dolayı almışlardı. Koçi Bey'in evailde kırk kişi olduğunu söylediği korucuları Marsığli dokuz yüze çıkarıyor ve İstanbul'dan başka Bursa ve Edirne'deki sarayların muhafazasına memur olduklarını söyleyiyor. Korularla su yollarını ve sarayları muhafaza edenlerin hepsi mevzuubahis edildiği surette Marsığli'nin gösterdiği rakamı kabul etmek bittabi daha doğru olur.

KORUCUBAŞI (قوروجی باشی) [*İda.*] Bekçibaşı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Muhtelif devlet teşekküllerinde muhafazası lâzımgelen yerler için korucu kullanılır ve korucu sayısı çok olan yerlerde de bunların başlarına bu ad verilirdi.

KOSTANİÇE (قوستانچه) [*San.*] Silâhın icadından evvel kullanılan harb aletlerinden

birinin adıdır. Osmanlı serhat kulu süvarilerinin kullandıkları bir nevi mızraktı. Uzunluğu ne bir kısım mızraklar gibi çok uzun ve ne de bir takımları misillû pek kısa olmayıp mutedil idi. Bunu diğer mızraklardan ayırt eden bir alâmet de sapın ucuna yakın bir yerinde şiddetle vurulduğu zaman kurtulmak ve elden düşmeğe mahal kalmamak için bir de yuvarlak düğmenin bulunması idi.

KOSTANTİNİYYE (قسطنطينيه) [*Coğ.*] İstanbul'un zaptından evvelki adı olan (Kostantinopolis) in Araplarca değiştirilen adıdır. İstanbul'a; İstanbul, İslâmbol, Dârülhilâfe, Dârüssaltana, Der'aliyye, Dersaadet, Âsitane, Dârülmülk, Beldetüttayyibe, Payitaht-ı saltanat, Süddə-i saltanat, Dergâh-ı selâtin. Kostantiniyye ve İslâvcası olan Çarıgrat da denilirdi

Kostantiniyye kelimesi fetihten iki üç sene sonraya kadar bir ya ile (Kostantiniye) ve Dördüncü Sultan Mehmet ile Üçüncü Sultan Süleyman zamanlarında iki ya ile (Kostantiniyye) şeklinde olarak paralarda kullanılmıştır. Bu kelime meskûkâtta Arapça bir cümle halinde kullanılırdı. Duribe fi Kostantiniyye. Kostantiniyye imlâsı bazıları tarafından posta müraselâtında da istimal olunmuştur. 10 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra Osmanlı Pay-i tahtının imlâsı Dârülhilâfe müstesna olmak üzere İstanbul şeklinde yazılır, diğerleri istimal olunmazdı. Dârülhilâfe bilhassa matbaalar tarafından kitapların üzerine yazılırdı.

KOŞMA (قوشمه) [*Ede.*] Âşıklar arasında bir ağızla okunan ve kendine mahsus bestesi olan nazım şeklinin adıdır. 6+5 veya 4+4+3 heceleriyle yazılır.

Eski Türklerde (koşuk) ve (koşmak) şekillerinde kullanılmıştır. «Çağatay Lûgati»nde ilhak (zam), ilâve, terfik, tertip, tanzim ve inşadetmek mânalarına geldiği kaydedildikten sonra «raks havası aksamından bir nevi taganni» mânasında kullanıldığı da ilâve olunmuştur

Üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) «Edebiyat Lûgati»nde Halk edebiyatı nazım şekillerindendir. On bir heceli ve dörder mısralı bentlerden teşekkül eder. Hususi ahenk ile okunur» izahatını verdikten sonra örnek olarak kendisinin yazdığı aşağıdaki manzumeyi koymuştur:

Segrine daldığın şu coşkun dere
Gözümden çağliyan hicran gaşıdır
Dikkat et bastığın, esdiğin yere
Yüzümden ibaret pınar başıdır.

Süzülüp geçerken o gamlı dere
Sıçrar da bir damla durduğun yere
Gelirse o şayet sana bir kere
Ağlıyan rahuman sitem taşıdır.

Cevrinle kanayan yüreğim dağlı
İradem zülfünün teline bağlı
Gönlümü doğrıyan kılıcı zağlı
Sevdanın tükenmez bir savaşıdır.

Felek de benimle olmuş kavgacı
Serpiyor üstüme belâdan saçı
Ölüm dedikleri olsa da acı
Daydığum acının en yavaşıdır.

Alnımın yazısı bezdirir beni
Kalbinden garalı gezdirir beni
Ayaklar altında ezdirir beni
Belki toprağımı başta taşıtır.

Koşmalar; karcığar ve uşşak makamlarında okunur ve her iki mısra arasında «Leylâm leylâm yârim ey bülbül ey yâr» gibi terennümler yapılır.

§ [*Bah.*] Bir halata fazla kuvvet bindirmek için halat yanına veyahut değiştirmek için halat yerine tutulan diğer bir halata verilen addır.

KOŞU (قوشی) [*Ok.*] Okçular arasında yapılan ok müsabakası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Koşularda her kemankeş yayını, okunu kendi vücuduna uydururdu. Yalnız «Sala koşusu» denilen koşuda kemankeşlerin seçilip üstü yazılarak dergâha konulan bir yaya uymaları icabederdi. Bu koşuya girenler eski atıcılardan ihtiyarlardı. Bunda artık dokuz yüzüncü, binci, bin yüzcü farkı aranmazdı.

Cemiyetli meşklerde koşu sahipleri bir yayla mı, yoksa kendi yaylariyle mi ve kaçar ok atacaklarını kararlaştırırlardı. Kaçar ok atacaklarsa bunlardan başka başka demetler yapılırdı. Atacakların zehgirlerini bunların kimlere ait olduğunu bilmiyen birine verirlerdi. O adam zehgirleri birer birer bu demetler üzerine bırakırdı. Buna «kur'a» denilirdi. Kemankeşlerden hangisinin zehgiri hangi demete isabet etmiş ise onu alması ve o demetteki okları atması şart idi.

Ok atılmağa başlandıktan sonra hava değişirse ittifak ile ayak yerinin değiştirilmesi caizdi.

Hava yerinde ok yere düşüp kırılır ve okun bedeni ileri fırlayıp konarsa ayağı meydanda ise ayağına, değilse bedene itibar edilirdi. Ok havada giderken iki parça olup parçalar başka başka yerlere inse ayağın düştüğü yere itibar olunurdu. Yelek tarafı ileride olsa bile ona bakılmazdı.

KOŞU ARABASI (قوشی عربه‌سی) [*San.*] Yarışlarda kullanılan iki veya dört tekerlekli hafif arabalara verilen addır.

KOŞU YOLU (قوشی یولی) [*San.*] At ve araba koşusu tertip olunan yol hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KOTRA (قوطرا) [*Hal.*] İstanbul Belediyesinin Karaağaç mezbahasını kurmasından önce Anadolu yakası için (Uzunçayır)da, Rumeli yakası için (Okmeydanı)nda, (Sinanpaşa)daki ağıllara celep ve kasap esnafı arasında verilen addır. *Her celebin malı ötekilerine karışmaması* için, ayrı ayrı kotralarda muhafaza edilirdi.

Satış yapılacağı vakit kasaplar kotraya giderler, hayvanların cinsine, besisine göre malın sahibi ile çekişe çekişe pazarlık ederek hayırlaşırlardı. Bu pazarlık sâfi etin okkası üzerinden yapılırdı.

Pazarlık bittikten sonra kotraya girilir, çobanlar tarafından sürü ürkütülerek hayvanlar biribirine karıştırılırdı. Bu *kargaşalık* sırasında beş koyun yakalanıp kotradan çıkarılırdı. Çıkarılan hayvanlar *kesilir*, yüzülür, sakatatı ayıklanır ve beşi birden tartılarak tartı yekûnunun beşte *biri* hayvanların üstüste ortalama ağırlığı sayılırdı. Bu ameliyyenin ismi «çeçni» *idi*. Bu et satılmaz, orada hizmet eden esnafa dağıtılırdı.

Pay namını verdikleri bu merasime iştirâk eden kasaplar ihtiyaçlarını tesbit ederler, ihtiyaçlarına göra aldıkları hayvanları dükkânlarının arkasında bulunan hususi mezbahalarda kesip satarlardı.

KOVAN (قوان) [*Bah.*] Çubukların aşağı alınmış vaziyyetlerinde armalariyle birlikte yapacakları tazyiki kapeleyi *zedelememesi* için kontra babafingo ve gabye kapelelerine kaplanmış bakır takviye levhalarının adıdır.

KOYUN SAATİ (قویون ساعتی) [*San.*] Cebe konulan saat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine sonraları «cep saati» denilmeğe başlanmıştır.

KOZAHANE (قوزه‌خانه) [*San.*] İpekböceği yetiştirilen yer hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KOZAK (قوزاق) [*San.*] Muahedelerle Name-i Hümayunlar ve mühim emirlerin konulduğu mahfazanın adıdır. Kemikten, gümüş ve altından yapılanları vardı. Kordonlar bunlara raptolunurdu. İçerisine ahitnamenin, Name-i Hümayunun ve emrin tasdikini havi olan ve kordonların iki ucuna bağlı bulunan üzerine basılmış kırmızı mum mühür ve imzalar konularak üzeri balmumu ile kapatılırdı. Kozakları; yazı takımı, kalem, kâğıt gibi kırtasiye levazımı tedarik eden Sır kâtibi hazırlatırdı. Başbakanlık Arşivindeki vesikalarda altın kozak, som kozak, kemik kozak gibi tâbirler geçer. (Başbakanlık Arşivi)ndeki bir vesikada (Hariciye, 25 ş. 1206) «Padişah tarafından Frânçe (Fransa) padişahına yazılacak cevapname için bir adet altın kozak verilmesine dair kuyumcubaşıya» diye yazılı olduğuna göre altın kozakların kuyumcubaşılar tarafından yapıldığı ve hükümdarlara mahsus olduğu anlaşılmaktadır.

KOZBEKÇİLERİ (قوز بکجیلری) [*San.*] Topkapı sarayı bahçesinde Darphane kapısı yanındaki ocağın adı idi. Aslı «Kızbekçileri» olan bu ocağın sebep ve suret-i ihdası ile isminin kozbekçi'ye tahvili Enderun Tarihinde şöyle yazılıdır: Fâtih Sultan Mehmet zamanında haremdeki cariyelerden biri duvardan aşarak aşağıya atlamış ve kaçarken saray içinde Darphane tarafındaki çınar ağacı civarında bir adama tesadüf etmiş. Bu adam kızı çınarın kovuğuna saklamış ve Bâb-üs-saade ağasına haber vermiş. Bunun üzerine o adam huzura çıkarılarak padişah tarafından ne mükâfat istediği sorulmuş. Çınara civar Darphane kapısına muttasıl bir yerde bir ocak ihdasını ve oraya bir hizmet tahsisini istemiş, Arzusu veçhile oraya (kızbekçileri) namiyle bir yer yaptırılmış. Dairenin yani o zamanın tâbirince ocağın inşası bitince (Boyabat), (Kargı) ve (Elâs) kazaları halkından kırk nefer bekçi kaydolunmuş. İşte bu suretle teşekkül eden ocağın bilâhare adı uygun görülmiyerek, daha iyi bir tâbir imiş gibi, «kozbekçi» denilmişti. Başlarına «kozbekçi başısı» denilirdi.

Kozbekçileri tepesi sivri, ehram şeklinde, zülflü deve tüyü renginde külâh giyerlerdi.

İlk zamanlarda saray bekçiliği yaptıkları anlatılan kozbekçilerinin son zamanlardaki vazifelerini vak'anüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, *c. 4, s. 69*) şu suretle kaydetmiştir: «Selâmlık günleri ve bazı tenezzühgâha teşrif olunduğu vakitlerde Zat-ı Şahane ile Dâr-üs-saade ağası ve Hazinedar ağanın melbusat ve mefruşat misillû eşyalarının nakil ve hıfzına memur edilir.»

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra eski teşekküller birer birer tasfiye olunurken hicrî 1246 senesinde (1830-1831) işleri kalmıyan ve bir zâbit ile elli altmış kişiden ibaret olan kozbekçilerinin de, münasip aylıklar bağlanmak suretiyle, vazifelerine son verilmiştir.

Lûtfedüp o padişah-ı yekta
Kozbekçi başısı olda Cevza
Şeyh Galip

KOZ KABUĞUNA GİRMEK (قوز قبوغنه کیرمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle korkudan delik delik kaçmak, şuraya buraya sokulmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KÖÇEK (کوچك) [*San.*] Çengiler gibi oynıyan erkek oyunculara verilen addır. Oyuna raks denildiği için bunlara «rakkas» da tâbir edilirdi. Köçekler erkek kıyafetlerinden başka kadın elbisesi de giyer ve çengiler gibi raksederlerdi. Genç ve yakışıklı delikanlılar meşkhanelerde, yahut oyunlariyle şöhret bulan köçeklerin yanında uzun zaman çalışmak suretiyle yetişirlerdi.

Raksın kendine göre birtakım usul ve kaideleri vardı. Kafa tutmalar, omuz titretmeler, bel kırmalar, topuk çarpmalar, tırnak üstünde uçar gibi koşmalar o cümledendi. Bu vaziyetler hep sazın usulüne göre yapılırdı. Eskiden içki ziyafetlerinde bile köçek oynatılırdı.

«Köçeklerin, eski oyun kollarının en mühim uzuvları miyanında olduğunu söyliyen değerli muharrir Refik Ahmet Sevengil (İstanbul Nasıl Eğleniyordu?, Ahmet Kâmil Matbaası, 1927, s. 88-89) şu tafsilâtı veriyor:

«Bu kolların hazır bulunduğu - umumi, hususi - herhangi bir eğlencede hemen hemen ilk numara musiki ve raks idi.

«Rakkaslar, hüsn ü âin sahibi erkek çocuklardan seçilir, bunlara suret-i mahsusada meşkhanelerde musiki tedris edilir, makamlar ve lâhinlerle ülfetleri temin olunur, kendilerine ayrıca da raksın usul ve âdabı öğretilirdi.

«Rakkaslar iki kısımdı: (köçekler) ve (tavşan oğlanları).

« (Köçekler), oyun esnasında kadife üstüne sırma işlemeli mintan, canfesten, dibâdan, sırmalı ustufeden dört kubbe denilen şekilde sırma saçlı eteklik giyerler, bellerine sırma kemer takarlardı. Başları açık, saçları uzun, kırma, kıvırcık bükülü, kokulu ve bittabi dağınık idi. Parmaklarına pirinç zil takarlar ve raks esnasında bunları musiki ile hemahenk bir surette şıkırdatırlardı.

« (Tavşan oğlanları) siyah çuhadan topuklara kadar şalvar, çuhadan gayet dar, vücutlarının hatlarını belli edecek şekilde bir camadan giyerler, bellerine rengârenk şallar sararlardı. Bunların başları açık değildi. Gayet ufak bir nevi müzeyyen külâh giyerlerdi.

« Raks, vücudu her şekle sokan muharrik hareketlerle, kıvırmalar, göbek atmalar, arkaya doğru yatıp saçlarını sarkıtmalar, tekrar doğrulup öne arkaya kıvrılıp bükülmelerle dolu idi. Rakkaslar bazan seri', bazan aheste adımlarla meydanı dolaşırlar, gamzeleri, cilveleri, naz ve edaları rakslarına terfik ederlerdi.

«Köçeklerin bazan şehvetengiz kadın elbiseleri giydikleri de olurdu. Raks, seyircileri çıldırtan bir temaşa idi. Musiki ile gerilen sinirler, güzel yüzlü, kadın kıyafetli, kadın edalı yosmaların muharrik oyunlarından tahammülsüz bir hale gelirdi. Evliya Çelebi rakkaslardan bahsederken « âfitap misal », « kesim biçim yerinde», «nerkis gözlü», «nice canları esir etmiş» gibi sıfatlar kullandıktan sonra seyircilerin tahammülünü kıran bu raks sahnelerinden birini şöyle tarif ediyor:

«Tavus-ı bağ-ı irem gibi cevelân ve reftar ettiklerinde âdem dembeste olup ol dem meftun olur. Gören üftadeler vâlih ve hayran kalarak her köşeden sada-yı «hûl» ile hane-i sûr pürsürûr olur.»

«Bu heyecanlı, hararetli, ra'şeli raks esnasında ne kadehlerin kırıldığını, ne muhacemelerin vuku bulduğunu söylemeğe hacet yoktur.

«Rakkasların herbiri şimdiki sinema yıldızları gibi arkalarında bir sürü vurgun sürüklerlerdi. Hüsn ü ânları itibariyle şöhret kazanırlar, görüp meftun olanlar meftuniyyetini telezzüz derecesine getirmek isterler ve bu yüzden para sarfederlerdi. Tamamen umumi kadınlara tutulup da servetini bu uğurda heba eden adamlar gibi eskiden de mal ve menalini rakkaslara yediren ve mâşukunun bir nim iltifatına mazhar olmak için nakdine-i canını veren şürideciller görüldüğü tarih sayfalarında mukayyettir.

«Bu suret ve siyretlerinden dolayıdır ki rakkasların birçoğu, ya kendi isimleri büsbütün unutularak (Zâlim şah), (Fitne şah), (Nazlı şah) gibi isimlerle şöhret bulmuşlar, yahut da hüsn ü edalarına ve cevr ü cefalarına uygun birer sıfat isimlerine ilâve olunarak (Saçlı Ramazan şah), (Can şah), (Küpeli Ayvaz şah) gibi lâkaplarla yâdolunmuşlardır.

«Her unsurun «kesim biçimi yerinde» çocuklarından rakkas çıkmıştır. Aralarında müslimler de bulunmakla beraber bilhassa Rumlar, Yahudiler ve Kıptiler teferrüt etmişlerdir.

«Rakkaslar, umumi eğlencelerde oynadıkları gibi evlerdeki, cemiyyetlerdeki hususi davetlere de heyet halinde giderler ve ayş u nûş arasında meclisin şadmanisini artırırlardı. Aynı zamanda İstanbul'un muhtelif yerlerinde ve bazı kahvehanelerinde de daimî köçekler bulunur ve raks seyrini arzuliyanlar buralara da gidebilirlerdi.

«Mamafih kışın bazı rakkaslar işsiz kalırlar ve bu zamanlarda sâkilik yapmak suretiyle

geçinirler, kimi müşteriyi bir kadeh, kimisi bir meze, kimisi bir işve ile tatyip ederlerdi.

«Şair Nedim» devrinin kıyamet - hız raks meclislerinden birinde sarhoşluktan başı dönerek, sinirleri ra'şan mızrap darbeleri altında heyecandan heyecana geçip tahammül edemeyip kopan kanun telleri gibi muzmahil bir hal alarak divanının en güzel parçalarından biri olan şu rubaiyi söylemişti:

Rakkas, bu halet senin oyununda mıdır
Âşıklarının günahı boynunda mıdır
Doymadım şeb-i vaslıne şeb-i râze gibi
Ey sîm beden, sabah koynunda mıdır

1274 (1857) tarihli kanun ile köçeklik men edilmiştir.

§ [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Şeyhin yahut aşcı dedenin ve yahut kıdemli ve ihtiyar bir dedenin hizmetinde bulunan kıdemsiz derviş demektir. Medrese talebesi arasında bu gibilere «Çömez» denilirdi.

§ [*Ask.*] Ocağa yeni girmiş yeniçeri demektir. Bu tâbir Hacı Bektaş köçekleri suretinde kullanıldığı zaman nisbet ifade ederdi.

KÖFTEHOR (کوفته خور) [*Hal.*] Mecaz yoluyla şuna buna kadın götüren adam, lafazan, geveze yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kanunî Sultan Süleyman Kanunnamesinde (Kanunname-i Âl-i Osman, Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuasının ilâvesi, sayfa 2) «bunun gibi (zina eden) avratı eri kabul eylese köftehor ergenliği yüz akça alına, eğer yoksul olursa elli akça alına ve gayetle fakir olsa kırk ya otuz akça cerime alına» diye yazılıdır. Ergenlik dul kadının henüz evlenmemiş genç adama vardıkta bekârlık hakkı olarak hediyye suretinde verilen para demektir.

KÖKLÜ EBE [*Hal.*] (کوکلی ایه) Devamlı surette ailenin ebeliğini yapan ebeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden ebelik; mal mülk gibi hemen daima anadan, teyzeden, haladan miras kalır ve çalışamıyacak hale gelmedikçe veya ölmedikçe değiştirilmezdi. Bu türlü ebeler ailenin yakınlarından sayılır ve ailenin büyük küçük bütün efradından hürmet ve itibar görürlerdi.

KÖLE [*Hal*] (کوله) Eski zaman muharebelerinde esir edilen yahut bir suretle ele geçip satın alınan erkekler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kölelik; kavinin zebuna hükmetmesinden doğmuştur. Zaten insanların karşılıklı hak ve vazifeleri hakkında beşeriyyetin tam bir fikri bulunmadığı, kanunun ya bir şahsın, yahut bir taifenin hüküm ve iradesinden ibaret olduğu, kavilerin iradesi hayata hakim olan kaideleri tanzim ve herkesin hareket hattını tâyin ettiği zaman, tabiatın beşer fıtretinde beslediği içtimaî, bedenî, fikrî müsavatsızlık, kölelik şeklini alır ve mafevkleri mâdunların mutlak hâkimi yapan bir nizam kurulur.

İnsanlar ilk devirlerde düşmanlarını mağlup ve esir edince köle ittihaz etmeyip bilâkis idam eylerlerdi. Bu itibarla kölelik insaniyyetin bir parça daha terakki etmesinden sonra meydana gelmiştir.

(Meine) «Kanun-u Kadim» unvanlı eserinde der ki: «Kendi zevkini tatmin için başkalarının bedenî kuvvetlerinden istifade etmek, hiç şüphesiz, köleliğin esasıdır. Kölelik beşer fıtreti kadar eskidir.»

Filhakika kölelik insanla beraber başlamıştır Tarihen köleliğin eserleri her devir ve her millette görülür. İçtimaî hayatın vahşet devrinde kölelik âdeti inkişaf ve maddî medeniyyetin terakkisi zamanında bile devam etmiştir.

Yahudiler, Yunanlılar, Romalılar, Araplar elhasıl asrî âdet ve an'aneleri en ziyade emniyyet altında bulunduran kavimler köleliğin biri ağır hizmetlerde, diğeri ev işlerinde istihdam suretinde olmak üzere iki nev'ini tanırlardı.

İbranîlerin bir millet olarak meydana çıktıkları günden itibaren aralarında bu iki nevi kölelik vardı. Bir cürmü irtikâp ettiğinden, yahut borcunu veremediğinden dolayı esir olan Benî İsrail'in mevkii, ecnebilerden alınan esirlerin mevkiinden daha yüksekti. Ecnebî köleler, ister harben Benî İsrail'in hâkimiyyeti altına geçmiş bulunan kavimlere mensup, ister yapılan baskınlar esnasında ele geçen esirlerden, yahut para ile satın alınmış efrattan olsun her türlü hak ve menfaatlardan mahrum edilirdi. Bu esir kadın ve erkeklerin nasipleri felâket ve ıstıraptı. Ev işlerinde istihdam olunan köleler her türlü nefret ve hakaretle karşılanır, insafsız efendilerin elinde daimî tazyik ve azap içinde yaşarlardı.

Romalılar arasında kölelik edvar-ı kadime denilen çok eski zamanlardan beri şayîdi. İster para ile alınsın, ister harp esnasında esir edilsin, kölelerin hepsi de aynı muameleye tâbi idi. Bilâhare (On iki levha) kanunu ile Hadrıyan'ın kanunu kölelerin vaziyyetini bir parça islâh etmişti. Fakat imparatorların insaniyyetperverliği, yahut kiyaseti sayesinde, kanunlarda yapılan değişikliklere rağmen köleler kat'î surette efendilerin iradesine münkat olmakta

devam etmişlerdir. Büyük devlet adamlarının her biri binlerce esire malikti. Köleler en ehemmiyyetsiz hatalar yüzünden en şiddetli işkencelere duçar olur, kırbaçların altında inler dururlardı. Romalılardaki kölelerin çoğu harp esirlerinden, veya çocuklarından müteşekkil idi. Esirlere mahsus pazarlar vardı, orada satılırlardı.

Başka yerlerde de hal böyle idi. Ezcümle İranlılar muharebelerde Türklerden esir aldıkça bir birine hediyye ederlerdi. Bazan bu esir hediyyesi ümera zadelerden müteşekkil bulunurdu. Tarihin bu kabilden zikrettiği malûmattan olmak üzere (Hüsrev Perviz) in Rum imparatoru (Moris)e gönderdiği hediyyeler cümlesinden olarak Türk beylerinin oğullarından kulaklarında inci ile müzeyyen altın küpeli yüz gulâm vardı. Buna mukabil Rum imparatorunun hediyyeleri arasında (Kent) memalikine komşu olan Bercan, Celâlika, Sekalibe ve Şekensi mulûkû kızlarından başları cevahir ile murassâ taçlı yirmi cariye mevcut idi.

Araplar dahi harp esirlerinden, yahut Habeş memleketi ile etrafında bulunan vahşi kavimlerden satın aldıklarını köle diye istihdam ederlerdi. Esir tüccarları bunları Cezire-tül-Arab'a getirerek kurulan pazar ve panayırlarda satarlardı. Kureyş halkı ticaret malı gibi köle ticaretiyle meşgûl olurdu. Biri pazardan köle satın alınca boynuna bir ip takarak hayvan nasıl götürülürse öyle yederek evine götürürdü. Köle harp esiri ise kâkülünü keserek fidye-i necat verilinceye kadar kâkülü ok kuburuna koyarlardı. Köle satın alarak biribirine hediyye etmek âdet idi. Köleler emtia gibi irs tarikiyle intikal ederdi. Fakat köle sahibi köleyi ölümünden sonra azadederse hür olurdu. Köleler bazan gelin mihri meyanına ithal edilirdi.

Araplarda köle çoktu. Hele hükümdarlarla ümeranın nezdinde binlerce köle bulunurdu. Himyeri hükümdarlarından (Zülkela') Hazret-i (Ebu Bekir) in nezdine geldiği zaman yanında kendi aşireti ricalinden maada bin köle vardı.

Kölelerin sadakatına çokluk itimat olunmazdı. Haklarında tatbik olunan muamele esasen ona imkân bırakamazdı. Mamafih içlerinde çok sadıkları zuhur etmiş. efendilerine mühim hizmetler edenler olmuştur. Araplarda kölenin cezası hürrün cezasının yarısı idi. Köleler muharebelerde istihdam olunurlardı. Fakat ganimetlerden alamazlardı. Onların payı efendilerine aitti.

Araplarda (Kan) namiyle bir nevi köleler daha vardı. Bunlar Romalılardaki (Serf) kabilinden olarak ziraatla iştigal ederler ve arazi ile beraber satılırlardı. Araplar da cariyeler ile evlendirilenlerin çocukları esir sayılırdı. Ancak içlerinden necip ve zeki çıkarsa onları neseplerine ilhak eylerlerdi.

Hıristiyanlık bir din olmak haysiyetiyle köleliğe karşı hiç bir itiraz sesi yükseltmemiş, hiç bir kaide koymadığı gibi şiddetini hafifletmek için hiç bir esası ihtiva etmemiştir. İsevîlik, kölelerin itaatsizliği hakkında bir kaç mülâhazadan, efendilerin hizmetkârlarına haklarını vermeleri icabettiğinden başka esareti iyi karşılamadığını ifade edecek hiç bir şey söylememiştir. Bilâkis hıristiyanlık erkek, kadın bütün kölelerin sahiplerine mutlak inkiyatlarını emretmiştir. Hıristiyanlık köleliği Roma İmparatorluğunun müesseselerinden biri olarak bulmuş, fakat onun işkence ile dolu mahiyyetini tebdile, hiç olmazsa kölelerin vaziyyetini islaha teşebbüs etmemiştir.

Yalnız ruhban mesleğine giren köleler, üç sene zarfında sahiplerinden istenilmemek şartiyle azad edilirdi. Bu sahanın haricinde kölelik eskisi gibi idi. Bir hıristiyan imparatorunun zamanında toplanan «Diyet» köleliği tabii kanunlar icaplarından olarak göstermiş idi. Kanun aynı zamanda köleler arasındaki evlilik-rabıtasını gayr-ı meşru' saymıştı. Köleler ile azatlılar arasında da izdivaç gayet ağır cezalarla menolunmuştu. Binnetice, ruhban sınıfının dahi kabul ve icra ettiği istifraş âdeti şayi' oldu.

Bizzat kilise köleler kullanıyor, köle kullanmanın meşruiyyetini kat'i bir surette kabul ediyordu. Kilisenin tesiri altında Avrupa'da bütün rical köleliği himaye etmişler, dilencilikle hırsızlığın intişarına mâni teşkil ettiğini ileri sürerek köleliğin faydalı olduğunda ısrar etmişlerdi.

İslâmiyyetten sonra, bahusus fütuhat esnasında, istirkak alelekser harp ile vuku bulurdu. Çünkü fütuhat esnasında İslâmların eline pek çok esir düşerdi. Bir ordu mağlûp, yahut bir şehir fethedilince erkekleri, kadınları, çocukları esir addolunur ve bunlar ganimet malları ile beraber aralarında taksim edilirdi. Hattâ esirlerin çok olduğu zamanlarda boyunlarına mühür basılarak hisse hisse taksim olunurlardı. Bazan bir Arap süvarisinin hissesine yalnız bir muharebede yüz esir ve cariye düştüğü olurdu. Bu sayede bir adamın nezdinde mürur-u zaman ile yüzlerce köle içtima ederdi. Ümeranın yanında tabiatiyle daha ziyade köle bulunurdu. Köleler bilhassa Hulefa-yı Raşidin devrinden sonra çoğalmıştır.

Muharebelerde ele geçen esirlerin miktarı pek çok olduğu zaman alelekser ganimet malları hisselere taksim ve müstahaklarına dağıtılmadan evvel esirler toptan satılırdı. Bazan esirlerin çokluğuna binaen muharebe esirlerinin satışı bir kaç ay sürerdi.

Esirleri ve ganimet malları en çok olan fütuhat Endülüs fütuhatıdır. Rivayete göre orada kazanılan bir muzafferiyyet neticesinde ele geçen esirler ile ganimet mallarının satışı ancak altı ayda tamamlanabilmişti.

Esirler çalışır ve kazançlarını efendilerine getirirlerdi. Bununla beraber İslâm askerlerinin neferler kısmı ganimet mallarından hisse kabilinden aldıkları esirleri beslemekten alelekser âciz bulunduklarından satar, esmanını alırlardı. Harp esirleri fidye ile akrabaları tarafından kurtarıldığı surette bu para ganimet mallları arasında tevzi olunurdu.

Bazı valilerin, bilhassa Afrika, Türkistan ve Mısır valilerinin bulundukları vilâyetlerin haracından bir kısmını esir ile tediye eylemeleri harp esaretinden başka bir esaret membaı da teşkil etmiştir. Berberi'lerden bazı gayr-ı müslimler cizyeye bedel kendi evlâtlarından esirler veriyorlardı.

Harp esareti veya mubayaa ve yahut sair suretle köleye malik olan kimse o köleyi kendi hizmetinde ipka etmek, satmak ve yahut azat etmek haklarına malik idi. Her kim köle azadederse kölenin «Velâsı» olurdu.

İslâmiyyette köle azadetmek için en mühim sebep kölelerin salâh ve takva sahibi olmaları ve din hükümlerini muhafazaya gayret göstermeleri idi. Bir köle İslâmiyyeti kabul ile salâh-ı hâl ve takva eseri gösterir ise efendisi onu azadederdi.

Müslümanlıkta köle azadı bazı günahlardan kurtulmaya da hizmet ederdi. İşlenilen bir kusura karşı zengin ise köle azat etmek, fakir ise oruç tutmak İslâmiyyetin ahkâmı cümlesindendir.

Eski zamanlara nispet edilirse İslâmiyyet köleler için büyük bir nimet idi. Çünkü Hazret-i Peygamber «Köleleri takatleri üstünde şeylerle mükellef kılmayınız. Siz ne yiyorsanız kölelerinize de o yemekten yediriniz» diyerek köleler hakkında şefkat ve merhameti ve iyi muameleyi tavsiye etmiştir. Kölelerin serbestisini temin için Beyt-ül-mâlden onlara ikrazatta, yahut muavenette bulunulmasını emreden de bizzat Cenab-ı Peygamberdir.

İslâmiyyette de kölenin cezası, hür'ün cezasının yarısı idi. Mükâfatta ise hür ile köle arasında fark yoktu.

Köleler muhtelif hizmetlerde kullanılırlardı. Ev işleri görürler, deve veya mevaşi ra'y ederler, velhâsıl her türlü hizmetleri ifa eylerlerdi. Bir kölenin kıymeti, bildiği sanat ve haiz olduğu maharete göre artar veya eksilirdi. Hiçbir sanat bilmiyen köle yüz dinardan fazla değmezdi. Deve ra'yine muktedir ve bu sanatta mahir köle iki yüz dinar kıymetinde idi. Ok, yay yapmak, maharetle ok atmak bilen köle dört yüz dinar değerdi. Şiir hafız ve ravisi ise altı yüz dinara satılırdı.

Osmanlı'larda kölelik aynı şekilde cereyan etmiştir. Fütuhat sıralarında pek çok esir ele geçmiş, bunlar köle ve cariye olarak satılmıştır. Fütuhat devri kapandıktan sonra Sudan ve saireden siyahiler (Zenciler) esir olarak alınır, satılır ve bir parça zengincenin evinde mutlaka köle veya cariye veyahut her ikisi birden bulunurdu.

İngilizlerin teklifi ile akdolunan muahedeye rağmen köle alım ve satımı son zamanlara kadar devam etmiştir. Ancak muahededen sonra esir pazarları kaldırılmış ve evvelki gibi esircilerin muamele yapmalarına meydan bırakılmamıştır. Köle alım ve satımı bir parça ihtiyatla yapılırdı. Esasen eski servet ve debdebe kalmadığı için ahval ve vaziyet tabiatiyle bu ticareti kaldırmıştır. Esirpazarı, Avratpazarı gibi isimler hep eskiden ve bu muamele yüzünden kalma isimlerdir. Bu isimler İstanbul'da mevcut olduğu gibi taşralarda da vardı.

Osmanlı'larda kölelerden birçok büyük adamlar yetişmiştir. Ricalin bazısı da köle alıp yetiştirmeyi kendileri için bir zevk, bir şeref addederlerdi. En son olarak Sultan Mecid'in sadrazamı meşhur Hüsrev Paşa yüzlerce kölesini yetiştirmiş, bunlardan bir kısmı vezaret gibi büyük rütbeler kazanarak devlet ricali sırasına geçmiştir.

KÖLEMEN (كولمن) [*Ask.*] Çerkes kölelerinden ve bunların neslinden bir aralık Mısır'da ve Trablus Garp'ta teşkil edilen asker hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tarihlerde kölemenler, memlûk diye geçer.

Ebü ceddin dememiş Ebced ü Hevvez, Kelemen
Ey bahasın kef-i mizanda görmüş kölemen
Lâ

KÖPRÜCÜ (كوپريجى) [*Ask.*] Köprü kurma işinde çalışanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mühendishanede köprücülük ayrıca bir ders halinde okutulurdu.

KÖPRÜLÜ KONAK (كوپريلى قوناق) [*Mim.*] Harem ve selâmlık daireleri ayrı ayrı binalardan ibaret olan ve bu iki daireyi üst kattan

üstü kapalı bir kısımla biribirine birleştirilen konak adıdır. Eskiden çok olan bu konaklardan Sultan Aziz'in baş mabeyincisi Mehmet Bey'e ait olanı Üsküdarda Harem'le Salacak iskelelerinin arasında ve set üzerindedir.

KÖR BASTON (کور باستون) [*Bah.*] Kontra ve büyük baston köstekleriyle bastonlar arasında oldukça açık zaviye hâsıl etmek için civadirenin altına konulan serenin adıdır. Buna «sakal» da denir.

KÖR BOĞAZ (کور بوغاز) [*Coğ.*] Gayet münhat bulunan ve serbest geçit manzarası arzeden berzahlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Denizciler için tehlikeli yerlerdendir.

KÖR KANDİL (کور قندیل) [*Hal.*] Mecaz yoluyla fazla, yürüyemiyecek, önünü göremiyecek derecede sarhoş yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden ziyası az olan kandil ve petrol lâmbaları hakkında da bu tâbir kullanılırdı.

KÖRLÜK ETMEK (کورلك ایتمك) [*Hal*] Mecaz yoluyla inadına yapmak, çalım satmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Çektir çiçekli entarine telli bir şerit
Akranlarına paça günü git de körlük it
Vâsıf

KÖRÜK (کوروك) [*San.*] Kitap koymağa mahsus mahfazanın açılıp kapanan kısmına verilen addır. Körüğe benzediği için bu ad verilmiştir.

KÖS (کوس) [*San.*] Eskiden nöbet zamanları ve cenge gidildiği vakit çalınan bir taraflı büyük davulun adıdır. Padişahlara mahsus «Mehterhane» de de çalınırdı. Kösler at üzerinde götürülürdü.

KÖS DİNLEMİŞ (کوس دیکلمش) [*Hal.*] Mecaz yoluyla vurdum duymaz, değme kürültüye ehemmiyyet vermez, patırdılara aldırmaz, soğukkanlı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kös; eskiden Mehterhanede çalınan davulun birkaç misli büyüğünün adıdır. *Kösün sesini işiten*, kulak zarları ona tahammül edene davulun sesi hafif geleceği gibi büyük hâdiseler gören, mühim vak'alar geçirene de herhangi ufak bir hâdise tesir etmez demek olur.

KÖŞE (کوشه) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Şemse ciltlerin dört köşesine yapılan motiflere verilen addır.

§ Tezhip ıstılahlarındandır. Levhaların kenar uçlarına yapılan süsler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KÖŞE BAŞI (کوشه باشی) [*San.*] Ak ağalaların eskiden beş tanesine verilen unvandı. Koğuşun baş köşesinde oturmak hakkını haiz oldukları için bu adı almışlardı. Köşe başılık kapı ağası, has oda başı, hazinedar başı, kilerci başı, saray ağası ve saray kethüdasından küçük, baş eski ile iki nefer özengi ağasından büyüktü. Bu iribarla orta derece sayılırdı.

KÖŞE DOLABI (کوشه دولابی) [*San.*] Oda köşelerine konulmak üzere köşeye uyar şekilde yapılan dolap adıdır. İki tarafı köşenin duvarlarına intibak eder ve önü iki duvara eyri bir vaziyet alırdı. Eski Türk evlerinde bunların nakışlar ve oymalarla süslü çok güzel çeşitleri vardı. Açık olanlarına «köşe höcresi» denir.

KÖŞE HÖCRESİ (کوشه حجره‌سی) [*Mim.*] Bina ve oda köşelerine çaprazlama olarak yapılan ve tezyinî mahiyette olan höcrelere verilen addır. Ekseriya medrese odalarında bulunurdu. Kapalı olanlarına «köşe dolabı» denir.

KÖŞE KADISI (کوشه قاضیسی) [*Hal.*] Mecaz yoluyla kocasına hükmünü yürüten kadın yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KÖŞE KOLTUĞU (کوشه قولتوغی) [*San.*] Köşelere konan koltuklara verilen addır.

KÖŞELİ ŞEMSE (کوشه‌لی شمسه) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Kitap ciltlerine yapılan şemselerden köşeli olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cildin dört köşesi şemseli olanlara da bu ad verilirdi.

KÖŞE MİNDERİ (کوشه مندرسی) [*San.*] Odaların köşelerine konan minderlere verilen addır.

KÖŞE PENCERESİ (کوشه پنجره‌سی) [*Mim.*] Şehnişin veya cumbanın yan taraflarına gelen ve sokağı boydan boya gören pencere adıdır.

KÖŞE RAFI (کوشه رافی) [*Mim.*] Odaların köşelerine yapılan raflara verilen addır. Asma veya ayaklı olarak yapılırlardı. Ayaklı olanlar önü açık bir dolap şeklinde olup yere oturur ve köşeye girer. İçleri birkaç raflı olur ve her rafın önünde müzeyyen bir çerçeve bulunduğundan höcre şeklini alırdı. Ekseriya höcrelerin ve ocakların iki tarafına yapılan bu raflardan eski Türk evlerinde çok vardı. «Sanat Ansiklopedisi»nde (Köşe rafı Maddesi) verilen malûmata göre bunların alçıdan oymalı olanları bulunduğu gibi tahtadan oymalı, nakışlı ve yaldızlı olanları da vardır. Köşe raflariyle düz raflara bardak, testi, çini kaplar gibi el altında bulunması lâzım gelen şeyler konurdu.

KÖŞK (كوشك) [*Mim.*] Kırlarda, açıklık yerlerde yapılan yazlık binalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bağ ve bahçeler içinde yapıldıkları gibi saray veya konak avlusunda da yapılırlardı. Kırlarda, bağ ve bahçeler içinde yapılanlar şekillerine ve üslûplarına göre köşk, villâ, şale adlarını alırlar. Saray veya konak bahçelerindekilerden de ayrı isim alanlar vardır. Topkapı Sarayı içindeki Bağdat Köşkü, Revan Köşkü, Sünnet Köşkü, Kara Mustafapaşa Köşkü bu kabildendir.

Köşklerin yapılış vaziyetlerine göre aldıkları isimlerle bunların tarzları hakkında «Sanat Ansiklopedisi» nde (Köşk Maddesi) şu izahat da vardır:

Camlı Köşk — Etrafı ve üstü camla örtülmüş köşk. Terası kış bahçesi olarak kullanılır.

İlân Köşkü — Sokaklarda üzerine ilânlar yapıştırılan ve içinde gazete satılan zarif şekildeki kulübe.

Muzıka köşkü — Umumi parklar ve bahçelerde halka müzik dinletmek için çalgıcılara mahsus yüksekçe yapılmış üstü örtülü, etrafı açık süslü ve zarif kameriye şeklinde yapılan bina.

Tepe Köşkü — Binaların tepesine yapılan güzel manzaralı küçük köşkler. Bunlara cihannüma da denir.

Yangın Köşkü — Yangın kulesi üstünde etrafı kollamak ve şehrin en uzak kısmındaki yangını görerek haber vermek için yapılan etrafı pencereli kısım.

§ [*Bah.*] Buharın icadından evvel kullanılan ahşap harb gemilerinin kıç taraflarına ve üst güverteler üzerine yapılan kamaralara da köşk adı verilirdi.

KÖŞKLÜ (كوشكلى) [*İda.*] Vaktiyle İstanbul'daki yangınları haber vermek için yangın kuleleri ile bazı yerlerde bulundurulan adamlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Köşklüler arasında sürüp gelen rivayete ve Beyazıt kulesinde mevcut fakat muharref hattâ kısmen vezinsiz bir manzumeye nazaran daha Osmanlı pây-ı tahtı (hükümet merkezi) Bursa'da iken (Hasan Alp) adında birisi harik memuru (yangın memuru) tâyin edilmiş ve Rumeli'nin fethiyle pây-ı taht Edirne'ye naklolunduğu zaman «Muradiye de uzun bir diraht (ağaç) nazargâh» yani tarassut mahalli ittihaz olunmuştur.

Köşklülerin muayyen bir ölçü dahilinde müşekkel (gösterişli) adamlar olmasına vaktiyle pek itina edilir ve en ziyade iri vücutlu olan Alâiye'li ve Bozkır'lı kimseler bu hizmette istihdam olunurlardı 10 temmuz 1324 (1908) İnkılâbına kadar Beyazıt kulesinde yirmi, Galata'da Onsekiz, İcadiye'de üç, Üsküdar karakolunda altı ve Eyüp'te beş köşklü bulunmakta idi. Bunlar arasında biri baş, öteki ikinci unvanını haiz olup mütebakisi çavuş ve nefer idi. Yeniçerilik lağvedilmekle beraber bunlar sâye ocağındakiler gibi yeniçerilik evsafını uzun müddet muhafaza etmişlerdir.

Başlarına sıfır kalıp fes, sırtlarına kırmızı bir caket ve şalvar, yahut pantolon, ayaklarına hafif yemeni giyerler, ellerinde harbi taşırlardı. Uğradıkları yerlerde Niiiyâân diye acı bir nâra attıktan sonra meselâ «Aksaray, Sinekli bakkal» deyip fırlarlardı. Evvelce kulede nöbet bekliyenler ayaklarına dört beş okka ağırlığında birer katır giyerlerdi. Bunlar kulenin sahanlığında dolaşırlarken katırın altındaki nalça ve çivilerin sesleri uzaktan duyulurdu. Bu katırlardan bir ikisi tarihî bir bergüzar olmak üzere 1310 senesi zelzelesine kadar muhafaza edilebilmiş ise de tamir sırasında ortadan kaybolmuştur.

Köşklülere evvelâ Bâb-ı Seraskerî ve sonra Zaptıyye Nezareti tarafından senede bir kat elbise, baş ağaya altı, ikinci ağaya dört, üçüncüye üç çift, çavuşlara üç adet, neferlere de birer çift nefer tayını verilirdi.

Köşklüler evvelce asker gibi kılıç taşırlar, bellerine toka takarlar ve ellerinde harbe tutarlardı. Bunlara Merkez Kumandanlığı altında bir koğuş tahsis edilmişti. Evi olmıyanlar, evleri olup da nöbetci bulunanlar orada yatardı. Ramazanda her akşam onbeş yirmi sofra yemek yaptırarak otuz gün herkese ziyafet çekerlerdi.

Köşklülerin daha bazı imtiyaz ve muafiyetleri vardı. Hemen hepsi sanat ve ticaretle maişetlerini temin etmekte idiler. Ancak yangın vukuunda elindeki işini bırakıp derhal kulede isbat-ı vücut ile oradan tâyin olunan mıntakaya giderek yangını haber vermek vazifesiyle mükellef olduklarından yol üstünde tramvay, vapur gibi şeylere bindikleri takdirde kendilerinden para alınmadığı gibi sanat icra ettikleri müddetce de tezkire resmi vermezlerdi.

Köşklüler kuleleri ziyaret edenlerden birer ücret almakla beraber yangın haberi verdikleri resmî dairelerle bazı rical ve meraklı zatlardan da birer aidat alırlardı. Bu aidatın bir kısmı peşin ve bir kısmı da maktu olup ayda veya senede tahsil olunurdu. Kule Şehremaneti'ne devrolunduktan sonra köşklülerin maaş ve masrafları da belediyece verilmiye başlanmıştır.

Köşklüler gündüzleri yalnız resmî dairelere ve karakollara giderler, oraya varınca tiz ve imaleli bir sesle yangın yerini

haber verirlerdi. Geceleri ise yine karakollarla mahalle bekçilerinin ikametgâhlarına uğrarlar, aynı eda ile yangını bildirirlerdi. Bunun üzerine bekçiler kaba ve çirkin sesleriyle yangını halka ilân eylerlerdi.

Belediye yangın teşkilâtını ıslah edince ve bahusus telefonlar vaktiyle bunların en az bir saatte verebilecekleri haberi bir dakikada iblâğ imkânını temin edince bekçilerin yangını haber vermeleri âdeti gibi köşklülerin mevcudiyyetini de ortadan kaldırmıştır.

KÖY KETHÜDASI (کوی کتخداسی) [*Ida.*] Köylerde hükûmetle halk arasında vasıta olan memura verilen addır. Sonradan muhtar denilmiştir. Halk arasında Köy Kâhyası yahut sadece Kâhya denirdi.

KROPİ (قروپی) [*Bah.*] Selviçe veya her hangi bir makara ve yahut bastikadan donanan halatın sıyrılıp çıkmaması için cımasına vurulan düğümün adıdır.

KUBAB - UL - KUTTAB (قباب الاقطاب) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Konya Mevlevihanesinde Mevlevi kutuplarından yedi zatın metfun (gömülü) bulunduğu kubbe altına verilen addır. Kutuplar kubbesi demektir.

KUBBE (قبه) [*Mim.*] Tepesi yuvarlak bina, yarım küre şeklinde tavan yerinde kullanılır bir tâbirdir. (Sanat Ansiklopedisi') ndeki tarifi şöyledir: «Aşağıya çevrilmiş bir yarım küre şeklinde tonoz. Bir binanın üstünü örten yarım küre şeklinde üstü yuvarlak veya çok satıhlı bir mahrut biçiminde örtü. Kubbelerin dahile gelen kısmına iç kubbe, dış tarafına dış kubbe denir. Bunların muhtelif şekilleri olur. Türkistan ve Anadolu'da kubbeli mezar binalarına yani türbelere künbet tâbir olunur. Künbet tâbiri de kubbe mânasına gelirse de bu tâbir kubbelerin dış şekillerini ifade eder ve kubbelerin iç tarafı mânasına gelmez.»

Baki kalan bu kubbede bir hoş seda imiş
Baki

KUBBE ALTI (قبه آلتی) [*Sar.*] Topkapı sarayında başta sadrazam olmak üzere devlet adamlarının toplanıp devlet işlerini görüştükleri yere verilen addır. Burası Topkapı sarayının ikinci yeri ve yahut Dar - üs - selâm denilen kısmında, orta kapı ile Bab - üs - saâde arasındaki meydanın solunda ve sarayın her yerden görünen dört köşeli büyük kulesinin önündedir. Orta kapı denilen yerden girilir. Buraya «Kubbe altı» denildiği gibi «Divan yeri» de denilir.

Son zamanlarda iyi şekilde restore edilen Kubbe altı yan yana üç salondan mürekkeptir. Bina, gayet geniş ve güzel bir saçak altındadır. Önündeki taşlığın üstünü de örtmekte olan saçak, beyaz mermer ve yeşil porfirden gayet güzel sütunlar üzerine atılmış kemerlere istinat etmektedir. Binanın geniş pencerelerinde altın yaldızlı tunç parmaklıklar bulunmaktadır. Son tamirde meydana çıkarılan dış ve iç tezyinatı devrinin en üstün eserlerindendir. Burada evvelce Fâtih devrinde yapılmış bir divan yeri mevcuttu. Şimdiki kubbe altı binası Üçüncü Selim ile İkinci Mahmut zamanında tamirleri gösterir iki kitabeyi taşımaktadır.

Soldaki salon, divanın toplandığı yerdir. Etrafındaki sedirler divan âzasının, ortadaki makam da Sadrazamın otnrduğu yerdir. Sadrazamın oturduğu yerin üzerindeki duvarda kafesli bir pencere vardır. «Kasr-ı Adil» adını taşıyan bu yer padişahın divan müzakerelerini takibettiği yerdir.

İkinci salon divan-ı hümayun kalemi idi. Divan kararları burada, hacegân-ı divan-ı hümayun tarafından tescil edilirdi.

Büyük salonun etrafında sadrazamın divit odası, vezirlere mahsus teneffüs odası, kahve ocağı ve saire gibi daireler de vardı. Kubbe altı'nın arkasındaki dört köşeli yüksek kule, saray dışında sık sık zuhur eden vak'aları tarassut etmiye yarardı. Kubbe altı'nın yanındaki demir kapı sarayla muvasalayı temin ederdi.

Tanzimattan sonra «Meclis-i Hass-ı Vükelâ» namını alan meclis eskiden «Divan» ismini taşıyor ve divana dâhil olan rical bu yerde toplanarak devletin ve halkın işlerini görüyordu. Divanı vezirler, kazaskerler, defterdarlar, nişancılar teşkil ederdi. Fâtih Sultan Mehmet Topkapı sarayını yaptırdıktan ve Kubbe Altı'nı divan yeri olarak tahsis ettikten sonra uzun bir zaman kendisi divana riyaset etmişti. Devletin ve halkın işleri bu suretle padişahın huzuriyle görülüyordu. Gedik Ahmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında bir gün Anadolu'dan işi için gelen bir köylünün kapıda bekliyen çavuşların elinden kurtulup içeriye girerek: «Saadetlû Hünkâr hanginizdir, diyeceğim var» demesi kendisinin tanılmamasından dolayı Fâtih'in canını sıktı. Bunu hisseden sadrazam «Padişahımızın içimizde bulunmaması, bir kafes arkasından meclis müzakeresini dinlemesi daha münasip olur» mütalâasında bulunmasiyle kendisine yaptığı işlerden gurur gelmiş olan Sultan Mehmet bu teklifi muvafık gördü. O andan itibaren padişahların divanda hazır bulunmamaları, meclis müzakerelerini kafes arka-

sından dinlemeleri takarrür etti. Sonraları padişahlar meclis müzakerelerini kafes arkasından da dinlememeğe başlamışlar, Kubbe altı müzakerelerine lâkayt kalmışlardır.

Kubbe altı dairesinin önünde Şark üslûbunda uzun saçaklı ve sakfı (damı) çok süslü bir gezinti yeri vardır. Buranın etrafı demirden yapılma zarif parmaklıklarla çevrilidir. Oradan geçilince duvarları ve kubbesi göz kamaştıracak kadar süslü olan salona girilir. Bugün büyük bir kısmı bozulan o süsler, o altın yaldızlar Türk sanatkârlığının parlak örneklerindendir. Kubbenin ortasında demirden bir âvize asılıdır. Salona kafesli bir pencerenin hâkim olduğu görülür. İşte bu, Fâtih'in divandan çekilmesiyle vücut bulan Hünkâr mahfilidir.

Kubbe altı'ndaki salona girilmezden evvelki gezinti yerinde ve Divanhanenin çatısının iki tarafında biri yirmi bir, biri de yirmi iki beyitlik kitabeler vardır. Bunlara nazaran Kubbe altı dairesinin Üçüncü Selim'le İkinci Mahmut taraflarından tamir olunduğu anlaşılmaktadır.

Kubbe altı'ndaki büyük salonun etrafında sadrazamın divit odası, vezirlerin teneffüs odaları, kahve ocağı ve saire gibi birtakım daireler vardır. İç hazine yeri de o meyanda idi. İç hazine sonraları «Hazine-i Hassa» namını alan padişahlara mahsus kasalar demekti. Kubbe altı'nda sıralanan sekiz kubbeden altısı iç hazine kısmını teşkil ederdi. Vaktiyle para konulmak için kullanılan küplerin çoğu bugün dahi orada görülmektedir.

Osmanlı devletini idareye memur olan heyet, işte bu kubbe altında toplanırdı. Devlet işlerini ve halkın mühim dâvalarını görürlerdi. Bu toplanış cumartesi, pazar, pazartesi ve salı günleri olur ve değişmez merasime tâbi bulunurdu. Divan günleri sadrazam, kallâvî tâbir olunan telli kavukla ağır kıymette eyer vurulu bir at üstünde Kubbe altı'na gelirdi. Divanda bulunacak heyet âzası, ondan evvel ve sabah namazı kılındıktan sonra gelirler, kendisini beklerlerdi. Sadrazam çok debdebeli bir alayla gelince sakabaşı «buyur» diye bağırarak içerdekileri baş vezirin gelişinden haberdar ederdi. Herkes onu karşılamağa koşardı.

Sadrazam; Kubbe altı'nın önünde iken «Bâb-üs-saâde» yi sonra kendini karşılıyan vezirleri ve saireyi selâmlıyarak salona girerdi. Arkasından vezirler, kazaskerler, defterdarlar, nişancı girip yerlerine otururlardı. Sadrazam evvelâ sağda duran vezirlerle nişancıya, sonra solda yer alan kazaskerlerle defterdarlara yüzünü cevirirdi. Bu hareket «sabahlar hayrolsun» demekti ve ayağa kalkmak suretiyle mukabele görürdü. Bu muamele bittikten sonra Reis Efendi büyük bir ihtiram ile ve yavaş yavaş Divanhaneye girerdi. Sadrazamın eteğini öpüp sol tarafına telhis kesesini koyar ve bir kere daha etek öpüp arka arkaya yürüyerek geri dönerdi.

Telhis kesesi demek padişaha sunulacak kâğıtların mahfazası demekti.

Reis Efendinin arkasından divitçi efendi salona girerdi. Etek öperek sadrazamın divitini önüne bırakırdı. Bu zat, divitle beraber sadrazamın önüne bir kumaş kese içinde çil para da kordu. Bu para, fıkara ve müslüman olmuş kimseler varsa onlara dağıtılmak içindi.

Divitçinin işi bitince çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası, tezkireciler, selâm çavuşu arzuhal ve dâva sahiplerinin önüne düşüp salona girerler, iki sıra dizilirlerdi. O andan itibaren iş başlardı. Divan işleri sağlı, sollu tevzi edildiğinden arzuhaller ve evrak nöbetle okunur, icabeden hükümler ve emirler verilirdi. Bazan orada dayak attırılır, mahkûmların kafaları kestirilirdi. Siyasi müzakereler ve münakaşalar yalnız heyet âzasının huzuruyla yapılırdı. Çavuşlar ve saire bu sırada hazır bulunmazdı.

İşler görülüp bittikten sonra Kubbe altı'nda yemek yenilirdi. Bunun için de biri sadrazamın, biri vezirlerin ve biri de kazaskerlerin önünde olmak üzere üç sofra kurulurdu. Yemekten sonra sadrazam arza girerdi. Arza girmek, padişahın huzuruna çıkıp işler hakkında mâruzatta bulunmak ve emir telâkki etmek demek idi.

Ecnebi elçilerin huzura kabulü sırasında yapılan ve «Galebe divanı» denilen merasimle asker aylıklarının üç ayda bir verilmesi münasebetiyle cereyan eden ve ücret ihracı rasimesi de Kubbe altı'nda vuku bulurdu. Ordunun harbe gidişinde ve gelişinde, bayramlarda, saltanatta, tebeddül vukuunda dahi devlet erkânı Kubbe altı'nda toplanırdı.

KUBBE DESTAR (قبه دستار) [*Kıy.*] Sarık sarma nevilerinden birine verilen addır. Sarık başlığın üzerine kubbe şeklini alacak surette sarılmış olduğu için bu adı almıştır.

Uçtu eflâke ilm, fazl ü kerem
Kalmadı itibar ilm ehline hem
Kaldı ortada itibar ü vekar
Bir büyük cübbe vü bir kubbe destar
Ali Ufkî

KUBBE FENERİ (قبه فانری) [*Mim.*] İçi hava ve ışık almak için kubbelerin tepesinde bırakılan yuvarlak ve büyücek delikten soğuk

ve yağmurun girmesini önlemek maksadiyle üzerleriue yapılan yüksekçe ve üstü örtülü pencereli kısının adıdır. Selçuk medreselerinin kubbeleri ortasında umumiyetle böyle yuvarlak bir hava ve ışık deliği olduğu gibi bazısında kubbe feneri vardı.

KUBBE KANDİLLERİ (قبه قندیلری) [*San.*] Camilerin kubbelerinin etrafındaki kandiller hakkında kullanılır bir tâbirdir. Elektriğin icadından evvel camiler kandillerle aydınlatıldığı için kubbeden indirilen zincirlere bağlanan kandillerden başka kubbenin etrafına takılan demir çubuklara geçirilen kandillerle de tenvir edilirdi.

Kubbe kandilleri daire-i hankâri
Zu'i kâşane-i taate zerend u tüvan
Sâbit

KUBBE LEVHA (قبه لوحه) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Kitap başlıklarının kubbe şeklinde yapılmış olanlarına verilen addır. Sade olanlarına «düz levha» denilirdi.

KUBBELİ (قبه لی) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Müzehhep kitapların ilk sahifelerinde «kubbeli levha» bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tezhibin kubbe tarzında, cami ve minareleri andırır şekilde yapılmış olması bu tâbirin meydana gelmesine sebeb olmuştur.

KUBBENİŞİN (قبه نشین) [*İda.*] İkinci, üçüncü ve dördüncü vezir hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar Topkapı Sarayında kubbe altında toplanan divana iştirak ettiği ve divanın toplandığı yer kubbeli olduğu için bu tâbir meydana gelmiştir.

KUBBET-ÜL-İSLÂM (قبة الاسلام) [*Coğ.*] Basra şehri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KUBBE VEZİRLERİ (قبه وزیرلری) [*İda.*] Topkapı Sarayında «Kubbe altı» denilen yerde toplanıp delvet işlerini gören heyet (Bakanlar kurulu) içinde vezir rütbesinde bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara «kubbenişin» (kubbe altında oturan) denildiği gibi «kubbe altı vezirleri» de denilirdi. Toplandıkları yere nispetle bu ad verilmiştir. Osmanlılarda ilkin vezir yalnız bir tane idi. Sonra ikiye, üçe ve nihayet beşe çıkarılmış ve daha sonraları bu sayı daha ziyade artmıştır. Kubbe vezirleri ikinci vezir demek olan «vezir-i sani», sonra sırasiyle «vezir-i sâlis», «vezir-i râbi», «vezir-i hâmis» suretinde anılırlardı. Beşinci vezire «küçük vezir» de denilirdi. Vezirler çoğalınca birinci vezir yerinde olana «vezir-i âzam» denilmeğe başlandı. Vezir-i sâni, vezir-i âzamdan sonra geliyor, diğerleri de sırasiyle biribirini takibediyordu. Binaenaleyh vaktiyle bir «mesned» şeklinde olan vezirlik sonraları «paye» şekline ve kubbenişinlik de «mansıp» haline konulmuştur.

Kubbe vezirlerinin divan âzalığından başka vazifeleri yoktu, Bunlar Avrupa'nın son zamanlarındaki (Ministre sans port feuil) Nezaretsiz Nazırları, vükelâ meclisine memur olanları gibi idi.

Padişahlar harbe gittikleri zamanlarda vezir-i âzam da beraber gittiği için vezir-i sâni kaymakam sıfatiyle kalıyor, diğerleri harbe iştirak ediyordu. Sonraları bunlardan da «serasker» unvaniyle harbe gidenler olmuştur.

İlk zamanlarda defterdar, nişancı, yeniçeri ağası ve kaptanlar vezir olmazlarken sonraları onlara da vezaret (vezirlik) tevcihine başlanmış, bu sebeple divandaki vezirlerin sayısı çoğalmıştır.

Fâtih Kanunnamesinde kubbe vezirlerinin sayısı tesbit edilmemiştir. Yanlız «evvelâ vüzera, anlardan sonra kazaskerler ilâh» tarzında bir silsile yürütülmüştür. Üçüncü Murat zamanında kubbe vezirlerinin sayısı altı, Dördüncü Murat ahdinde sekiz, Evliya Çelebinin yaşadığı zamanlarda (1611-1665) ise yedi idi. Yine Fâtih Kanunnamesinde divan erkânının oturma yerleri de tâyin olunmuştur: «Divan-ı Hümayunda sadra oturmak vüzeranın ve kazaskerlerin ve defterdarların ve nişancıların yoludur. Evvelâ vüzera oturup bir canibinde kazaskerler, anların altına defterdarlar oturalar ve ol bir canibe nişancı oturur.» Divanda ilk zamanlar Şeyh-ülislâm bulunmazdı. Sonradan tertip edilmiş yazma bir kanunnamede (Hususi kütüphanemde) şu tafsilât vardır: «Vezir-i âzam ortada, sağında baki vüzera, solunda evvelâ Rumeli badehu Anadolu kazaskerleri oturur ve sağ canibinde olan rükünde nişancı yalnız oturur. Sol canibinde anın mukabili olan rükünde üç defterdar oturur. Anların ardında olan kubbe altında divan hocaları otururlar. Halifeler ve şakirtleri ile.» Divana Nişancı, defterdarlar, kazaskerler, vezirler geldikten sonra vezir-i âzam gelir, ondan sonra işlere bakılırdı.

Bir zamanlar vezir-i âzamlar kubbenişin vezirler arasından sıra tertibi ile seçilirlerken sonraları bu usûl de terkedilerek valilerden sadrazam nasbına başlandığı gibi defterdarlardan, nişancılardan ve yeniçeri ağalarından da sadrazam yapılmıştır. Bu suretle kubbe vezirleri evvelleri senelerce beylerbeyiliklerde veya defterdarlık ve emsali büyük memuriyetlerde bulunarak tecrübe görmüş olanlardan

intihap olunurken kubbenişinliğe de öteden beriden hattâ Enderun-ı Hümayundan çıkanlar getirilmek suretiyle kubbe vezirlerinin eski haysiyyet ve şerefi kalmamıştı. Köprülü Mehmet Paşa'nin sadareti ihraz etmesi ve müstakillen hareket salâhiyyetini alması üzerine kubbe vezirleri eski ehemmiyyetlerini tamamen kaybetmiş ve sonradan büsbütün lâğvolunmuştur.

Fâtih devrine kadar vezir-i âzamlardan başka vezirlerin yani kubbe vezirlerinin adedi belli olmadığını, bundan dolayı tarihlerin vezirlerle beylerbeyileri biribirlerine karıştırdıklarını kaydeden İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 186) «Sarih olarak vezirlerden bulabildiklerinin isimlerini» yazdıktan ve «Divan-ı Hümayunda işler çok olduğu zaman kubbe vezirleri sadrazamın müsaadesiyle tuğra çekip nişancıya yardım ederlerdi. Vezir tâyin edilenlerin tuğra çekmeyi meşk eylemeleri usûldendir» dedikten sonra şu tafsilâtı veriyor:

«Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre on altıncı asrın son yarısından itibaren mahdut miktarda olan vezirlerin adedi arta arta yalnız devlet merkzindeki vezirlerin on, on bire kadar çıkmış olup bundan başka eyaletlerde de vezirler çoğalmıştı.

«Köprülü Mehmet Paşa sadrazam olduktan sonra kubbe vezirlerinin adedi azaltılmış ve kendisinden sonra da tedricen kaldırılmıştır. On yedinci asır sonlarına doğru divanda mevcut vezirlerin bir kaçı kubbe veziri olup diğerleri vazife sahibi defterdar, kaptanpaşa gibi zevat idiler.

«Kubbe vezirleri, on sekizinci asrın başlarında yine iki ile üç arasında olup daha sonra da bire inmiş ve 1731 den sonra artık kubbe veziri olarak kimse tâyin edilmemiştir. Zaten divan içtimaları kapıkulu ocaklarına maaş vermeğe inhisar edip bütün divan işleri Paşakapısına intikal eylemiş olduğundan kubbe vezirlerine de tabiatiyle lüzum kalmamıştır.

«Kubbe vezirlerinin herhangi birisi serasker veya serdar unvaniyle sefere memur edildiği zaman kendisinin maiyyetine kapıkulu askerinden münasip miktar yeniçeri, cebeci, topçu ve süvari askeri verilirdi. Bu, serdar olan vazirin padişah tarafından kabulünde sadrazamın serdar-ı ekremliğinde olduğu gibi başına sorguç takılmaz ve kendisine bazan saltanat sancaklarından verilir ve sair vezirlere giydirilen bir samur kürk giydirilirdi. Serdarlara icabında kullanmak ve doldurmak üzere üstüne padişahın tuğrası çekilmiş beyaz yani boş ve yazısız ahkâm kâğıtları verilirdi. İcabında serdarların kendileri de verilen müsaade üzerine 1050 H., 1640 M. senesine kadar tuğra çekerler, fakat çok zaman almış oldukları tuğralı kâğıtları kullanırlardı.

«Serdar olan vezirin maiyyetinde malî işleri görmek üzere ya bir defterdar veya defderdar makamında bir hazine kâtibi bulunur ve kendi tezkirecisi de reis-ül-küttap vazifesini görürdü. Serdar vezir, hareketinden itibaren divan kurar, dâva dinlerdi. Maiyyetindeki vazife sahipleriyle gideceği mıntakalardaki azil ve tâyin hususunda salâhiyyeti vardı. Fakat seferden avdetten sonra bunların hesabını verir ve sadrazamla arası iyi ise verdiği memuriyyetler kabul olunurdu.

«Serdar olan vezirlere serdarlık fermanı verilirdi. Bunların şevk ve gayretlerini artırmak için kendilerine iltifat olmak üzere kürk, sorguç, kılıç veya hançer gönderilirdi. Gerek mansıba çıkan ve gerek serdar olan bir vezirin silâhtar ile çuhadarı alayda kırmızı zerduz üsküf ve kırmızı kadife şalvar giyerdi. Şatırlarının başlarında zerrin taçlar vardı. Serdar olan vezir alayında yedi baş yedek at yedilirdi.

«Vezirlere vezaret şiarından olarak tıla edilmiş zincir verilirdi. Kendisine ilk defa vezirlik verilen zat divana gelip el öpmek için padişahın yanına arza girdiği zaman kendisine sade has ül has hil'at giydirilip kürk giydirilmezdi.

«Vezarete tâyin edilen zevattan kubbe vezirliğine gelenlerin padişaha hediyye olarak on iki kat (birer düzüne) pişkeş çekmeleri kanundu.

Harp zamanında devlet merkezindeki bir vezir sefere memur edildiği zaman kendisine sefer hil'atı ismiyle serasere kaplı samur kürk giydirilir ve padişah ahırlarından at verilirdi.»

KUBUR (قبور) [*San.*] Üstünde kalem koymıya mahsus yeri, altında da hokkayı havi yazı âletinin adıdır. Yalnız kalem koymıya mahsus olanları da vardı. Alelekser üstüvane (boru) şeklinde ve yirmi yirmibeş santim boyunda olurdu. Dört, altı ve sekiz köşelileri de vardı. Mukavva, fildişi, bağa fildişinden yapılırdı. Üzerleri fevkalâde tezhipli nakışlı ve beyitler yazılı olanları vardı. Kullanılmaktan, ıslanmaktan kolaylıkla bozulmamak için üzerine vernik çekilirdi. Bir ucuna tunçtan yahut gümüşten bir hokka geçirilir, diğer ucu geçme kapağıyle kapanırdı İçerisine kalem, kalemtraş, mikatta (makta), kâğıt makası konurdu.

Kubur için «Kamus-ı Türki»de şu izahat vardır: «I — İçi boş, dar ve uzun ustüvanî kap veya zarf ki bir tarafı kapalı veya iki tarafı açık olur: Kalem kuburu: eyer kuburu = Eyere merbut piştov kılıfı; Ok kuburu = tirkeş. 2 — Abdesane deliğinden lâğıma inen amudî mevzu künkler: Kubur tıkanmış; kubura dökmek. Pek dar olan üstüvanî şeylere vasfolur: Kubur pantolon. «Üstüvani şekilde içi boş kaplara denir.» suretinde tarif olunan «kubur» için (Sanat Ansiklopedisi) nde «kubur maddesi» nevileri kalem kuburu, fırça kubru, eyer kuburu, ok kuburu, lâğım kuburu, beşik kuburu gibi dar olan elbisenin kol ve bacak kısımları hakkında kullanılır kubur gibi kol tâbiri dar bir kol mânasını ifade eder» suretinde gösterildikten sonra bunlardan fırça kuburu, kalem kuburu, ok kuburu için ayrı ayrı olarak şu tafsilât veriliyor:

«Fırça kuburu — İçine resim fırçaları konan üstüvanî şekilde tenekeden veya kartondan yapılmış kapalı kutu.

«Kalem kuburu — Türklerde eskiden yazı kalemleriui koyup taşımak ve muhafaza etmek için kullanılan üstüvanî şekilde boru gibi pirinç veya mukavvadan yapılmış uzunca kutu. Bu mukavva kutuların, üzerleri gayet güzel renkli ve lâkli nakışlarla bezenmiş olanları vardı. Bunlara kalemdan da denir. Edirnekâri, Eski kalem kuburları meşhurdur Bunlar umumiyyetle kalın mukavvadan yapılmış ve üzerlerine lâkli nakışlar işlenmiştir. Divitlerin kalem konacak kapaklı uzun kutu şeklindeki madeni kısımlarına da divit kuburu denir.

«Ok kuburu — Okları koymağa mahsus olarak boyuna asılan kutu.

§ [*San.*] Ruvelverin icadından evvel kullanılan silâhlardan birinin adıdır.

§ [*Hal*] Türbelerdeki sandukalara da halk tarafından «Kubur» denilirdi. Bu tâbir «Kabir» kelimesinin cem'i olan «Kubur» dan başka bir şey olmamak lâzım gelir.

KUBUR KAKUM (قبور قالم) [*Kıy.*] Dar kollu kakum kürkler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KUBURLUK (قبورلق) [*San.*] Binek hayvanlarına vurulan eyerlerin iki tarafına tabanca kuburlarını koymıya mahsus uzunca deri çantalara verilen addır. Bunların gene deriden açılır kapanır kapakları da olurdu. Bunlar eyere merbuttur.

KUDDİSE SIRRE (قدس سره) [*Sof.*] Mukaddes olsun, eylesün mânalarında olarak dua yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rical - ul - Allah hakkında kullanılan bu tâbir kaddese sırre suretinde istimâl olunduğu gibi Kaddes - Allah - ü - sırre, Kaddes - Allah - ü - esrarehüm suretlerinde de kullanılır.

KUDDUS (قدوس) [*Sof.*] Allah-u Zülcelâl'in İlâhî isimlerinden biridir. Ayıp ve noksandan münezzeh ve pâk olan demektir.

Rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır (هوالله الذی لااله الا هو) âyet - i kerimesini tefsir ederken (Türkçe tefsir, C 6, S 4871 - 4872) bunu şöyle izah etmiştir: «Kuddus, gayet mukaddes, her şeyden münezzeh, her vasıfta ekmel, tahdit ve tasvire sığmaz, hiç bir leke kabul etmez, ter temiz, pam pâk, öyle ki (السلام) Selâm - her selâmetin menbâ ve mastarı: Kendisi ayıptan, kusurdan, eksiklikten, fena ve zevalden hasılı her muhataradan sâlim olduğu gibi selâmet arıyanları selâmete erdirecek olan da O.»

Kibriya mertebe matlubu azim-i Kuddus

Lâmekân kevkebe mahbub-u kerim-u kayyum
Yenişehirli Avni

KUDRET-İ KÜLLİYE (قدرت کلیه) [*Sof.*] Allah yerinde kullanılır bir tâbirdir. Herşeyi yapmıya muktedir olan Allah demektir. Kudret; Arapça iktidar, tâkat, güç mânasına gelir.

KUDUM (قدوم) [*Sof*] Mevlevî tekkelerindeki mutriphanede âyin okunduğu sırada âhengin usûl ve seyrini göstermek için çalınan çifte nakkareye verilen addır. Halk tarafından buna «çifte Nâra», «Dümbelek» denilir. Mevlevîler tazim kasdiyle «Kudum-u şerif» ismini de verirlerdi. Bakırdan büyücek kâse şeklinde yapılıp yüzüne deri, etrafına da meşin kaplatılır, «Simit» denilen ve yine meşinden yapılıp içerisine ot doldurulan bir kaide üstüne oturtulurdu. Mızrabına «Zahme», çalana «Kudumzen», Kudum çalanların başına «Ser kudumî», denilirdi.

Kudumlerin bir de elde çalınanları vardı. Bunlar diğer tarikatlerin bazılarına ait tekkelerde çalınırdı. Sahan kapağı şeklinde bakırdan yapılmış bir kabın üzerine deri kaplamak suretiyle imâl edilirler ve uzunca bir kösele parçasıyle çalınırlardı.

Kudum münasebetiyle Yenikapı mevlevîhanesi şeyhi Osman Salâhaddin efendiye atfolunan şu fıkra ne kadar hoştur: Yenikapı mevlevîhanesinin yakınındaki bir köşkte düğün münasebetiyle hazır bulunan takımın çifte nârası patlar. Bunu çalan çingene tekkede bulunduğunu hatırlıyarak tekkeye gidip kudumzen başıdan ister. Ancak inceliği kadar yaman çalgıcının isterken «Kudum - u şerif» demeyip çifte nâra deyişi dedenin canını sıkar. Ona

«Çifte nâra demezler, Kudum-u şerif derler» der ve bu küstahlığından dolayı çingeneyi defeder. Sonra gidip şeyhe de şikâyet eyler. Rind bir zat olan Oaman Salâhaddin Efendi: «Neş'elerini kaçırmıyaydın, vereydin» deyince Kudumzen başı:

— Ama efendim Kudum-u Şerif'e bu çingene çifte nâra diyor, cevabını verir. Şeyh efendi de şu mukabelede bulunur: «Zararı yok, o; çingene eline düşerse çifte nâra, tekkeye gelirse yine kudum-u şerif olur»

KUDUMİYYE (قدومیه) [*Ede.*] Padişahlarla büyük adamların muharebe veya herhangi bir vesile ile gittikleri yerlerden dönmeleri veya memuriyyet ve saire ile bir yere gelmeleri münasebetiyle yazılan şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «İstikbaliyye» de kullanılırsa da kudumiyyeye daha ziyade rastlanır. Esasen ikisinin arasında mâna itibariyle de fark vardır. Divan şairleri ramazan, bayram, culus gibi muhtelif vesilelerle olduğu gibi bu münasebetle de şiirler yazarlar, büyüklerden «câize» koparırlardı, Baki'nin Sultan Süleyman'ın gazadan dönüşü münasebetiyle yazdığı uzun kudumiyyeden seçme birkaç beyit.

İtti şehri şeref-i makdem-i sultanı cihan
Reşk-i bâg-ı irem ü gayret-i gülzar-ı cinan
Şadıman aldu ba gün devr-i kühen- sâl yine
Vuslat-ı Yusuf ile niteki pir-i Ken'an
Ruşen oldu açılup dide-i Yakub-i emel
Demidir menzil-i işret ola beyt - ül - ahzan

. . . . . .

Nice dem derd ile dembeete kalap gonca sıfat
Bağrımız delmiş idi mihnet-i hâr-i hicran
Hamd-ü-lillah ki visal-i Şeh-i ferhande hisal
Kalbimiz açtı yine niteki verd-i handan

. . . . . .

Daver-i devr-i zaman Şah Süleyman ol kim
Yüz sürer pây-i semendine mülûk-i devran

. . . . . .

Eyledi leşker-i mansuran o bayraklar ile
Vâdi-i nusrat ü deşt-i zaferi lâle sitan
Gaziler pây-i semendin yine hınnaladılar
Hun-i adayı o dem keylediler seyl-i revan

. . . . . .

Bârek Allah zehi padişeh-i âdil kim
Şarktan garbe değin buldu cihan emn ü eman

KUDUMZEN (قدومزن) [*Mus.*] Kudum adlı çalgıyı çalanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kuduma halk arasında «çife nâra» denir.

KUDUMZEN BAŞI (قدومزن باشی) [*Sof.*] Mevlevî tekkelerinde «sema'» esnasında ve mutriphanenin terennümlerini idare eden dedenin unvanıdır. Şimdiki tâbirle orkestra şefi demektir. Zahme adı verilip uzunca ve ucu topuzlu çifte değnekle önündeki kuduma vurup terennüm edilen bestelerin usulünü gösterdiği için bu unvan verilmiş idi.

Neyzen, kudumzen, halilezen ve âyinhan olmak üzere zamanına göre on, on beş kişinin usulünde ve perdesinde okuyup çalmalarını idare eden kudumzen başının musikide üstad olması, neyzen ve âyinhanların aksaklık ve âhenksizliğini derhal fark ederek ikaz etmesi ve yapılanı düzeltmesi gerekti.

Yakın zamanlarda Galata Mevlevîhanesinde Raif Dede, Kasımpaşa Mevlevîhanesinde Hâkkâk Nazif Efendi, Yenikapı Mevlevîhanesinde Zekâi zade Hafız Ahmet Efendi, Bahariye Mevlevîhanesinde Zekâi Dede, Üsküdar Mevlevîhanesinde de Aktar Kamber Dede kudumzen başılık etmiş, zamanımız musikişinasları arasında üstad-ı kül olan Zekâi zade Eyüp'te Kaşgarî Tekkesi yolunun sol tarafında medfun bulunan babasının kabri yanına gömülmüştür. Ölümüne üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) aşağıdaki tarihi söylemiştir:

Eyledi ruh-ı Zekâi Zade
Rahmet ü mağfiret-i hakk-ı penah
Müjde-i afv-i İlâhî gibidir
Oku tarihini mağfur-i İlâh
12 şaban 1362-14 ağustos 1943

KÛFÎ (کوفی) [*San.*] En eski İslâm yazılarından birinin adıdır Kûfî yazısının Hulefa-yı Raşidîn zamanında «Kûfe» şehrinde icat olunduğu ve şehrin ismine izafetle «Kûfî» denildiği hakkında bir rivayet vardır. Hazret-i Ali tarafından icat olunduğu hakkında da diğer bir rivayet mevcuttur. Halbuki Avrupa âlimleri tarafından Arabistan'da yapılan tetkikat bu rivayetlerin doğru olmadığını meydana çıkarmıştır. Hicretten yarım asır kadar evvel yazılmış bir kitap bulunmuş, onun üzerinde Rumca bir ibare ve tamamiyle Kûfî'ye benzer bir yazı ile yazılmış Arapça bir ibare görülmüştür. Bundan, Kûfî yazısının İslâmiyyetten evvel İsevîlar ve Araplar tarafından kullanıldığı anlaşılmıştır.

«Hat ve Hattatan» müellifi Habip Efendi (sayfa 19) «İbn-i İshak kavlince hatt-ı Arabiye evvel «Mekkî», badehû «Medenî», badehû «Basrî» ve sonraları «Kûfî» denilmiştir. Bîatten evvel Arap miyanında mütedavil olan hatta «hatt-ı muallâki» tesmiye olunur imiş» diyor.

Kûfî heyet-i umumiyyesiyle Süryanîlerin «İstrankelo» yazısına benziyor. Bu sebepten Kûfî yazısının Süryanî yazısından teşa'up etmiş olduğu umumiyyetle kabul edilmişidi. Halbuki Cezîret-ül-Arab'ın şimal cihetinde sakin bulunmuş olan Nebatî kavmine ait birtakım âsar-ı atika üzerinde görülen Nebatî yazısının bazı harfleri Kûfî yazısına pek ziyade benziyor: Nebatî yazısının - Milâd-ı İsa'ya yakın bir tarihte - Araplar tarafından kullanılmış olması Kûfî'nin zuhûrunda Nebatî yazısının da tesir bırakmasına sebep olmuştur.

Bu malûmattan Kûfî'nin Süryanî ve Nebatî yazılarının müşterek tesiri altında zuhûr eylediği neticesi çıkarılabilir.

Kûfî'nin Hazret-i Peygamber zamanında kullanılan şekli ile İslâmiyyetten evvelki şekli arasında fark yok gibidir. Ancak İslâmiyyetin zuhûrunu mütaakip bu yazı çok tekemmül etmiştir.

Hazret-i Osman'ın yazısı olmak üzere tanılan Kelâm-ı Kadimdeki Kûfî'nin intizamı insanı hayret içinde bırakıyor. Harfler tasavvur edilebildiği kadar keskin, pürüzsüz, metîn ve mevzun, cereyanları üzerinde demirden bir elin dolaştığını zannettiriyor.

Kûfî'nin noktası yoktu. (ع = ayın) ile (غ = gayın), (ب=b) lle (ت=t) gibi şekilleri benzeyip de sesleri ayrı olan harfler yalnız karine ile ayırt edilebilirdi. Bu hal okumayı güçleştiriyordu. O derecede ki Araplarda okuma yazma bilmek bir maharet sayılıyordu. Hicretin 123 üncü (740 M.) senesi (Haccac bin Yusuf) un emriyle Kûfe'de yazının ıslahı meselesi ortaya konuldu. Yazıya nokta, hareke ilâve edildi. Adına da şehrin ismine nisbetle Kûfî denildi. Noktalar, biribirine iltibas eden harfler arasında bir fark olmak üzere kabul edilmişti. Halbuki o zaman için hayırlı sayılabilecek olan bu ıslahat sonraları Arap elifbası (alfabesi) için bir mahzur teşkil etmiştir.

Kûfî bu halde Hicretin dördüncü asrına kadar (Milâdî onuncu) bir yazı olarak kullanılmış, sonra bunun yerine daha kolay, daha çabuk yazılabilen «Nesih» yazısı geçmiştir Fakat nesih gibi ihtiyaca muvafık bir yazının kabul edilmesi Kûfiyi itibardan düşürmemiş, bilâkis ona müstakil bir sanat mevkii kazandırmıştır. Araplar bu yazı ile camilerini, saraylarını, evlerini, lâhidlerini, bütün mimarî eserlerini sürahi, fânus, tabak gibi evanîlerini, kitaplarını, silâhlarını süslemişlerdir. Daha doğrusu bu yazıdan okunmaktan ziyade şekle ait bir güzellik, bir sanat eserinden beklenecek zevki beklemişlerdir. Hususiyle Arap mimarlığında Kûfî, hususi bir alâmet yerine geçmiştir. Arap sanatının tesiriyle Acemler, Selçukîler, Osmanlılar da bu yazıyı mimarî eserlerine tatbik etmişlerdir. Daha garibi şu ki Arap medeniyetinin İtalya'da nüfuzunu hisseden Hıristiyan mimarları bile Kûfî kitabelerini tezyinat gibi kullanmışlardır.

Kûfî, asırlarca devam eden şekil hayatında birtakım istihale ve tekâmül devirleri geçirmiştir. Bu yazının tekâmülü hemen hemen mimarî devrelerin tekâmülüne bağlı kalmıştır.

Kûfî, eski Arap binalarında pek basit, pek iptidaî bir halde iken meselâ Endülüs'te Arap mimarîsinin tealî devrine ait «Elhamra» sarayında tasvir edilmez bir ihtişam kazanmıştır. Kûfînüvisler harfleri tezyinatın nev'ine göre tersim etmişler, yazının bünyesiyle zemini ve mimarî eseri arasında bir münasebet aramışlardır. Bazan elif, lâm gibi şakulî, uzun kısımlar, dolaşmalar, düğümler, kenetlerle tezyin ederek heyet-i umumiyyesini müzeyyen bir kapıya benzetmişler, bazan da taş kümeçleri salkım tarzında sarkan minareleriyle bir cami şeklini vermişlerdir.

Şark nefîs esrlerini tetkik ile uğraşan ecnebiler Kûfî yazısının nevilerini kendi nokta-i nazarlarına göre tasnif ediyorlar. En makbul tasnif, temeli bünyenin teşkilâtına dayanandır. Yoksa büyüklük, küçüklük, incelik gibi kemiyyet farkları yazı için sâbit bir vasıf olamaz.

Başlıca me'hazımızı teşkil eden yazılarında İsmail Hakkı Bey (Baltacı) (Tedrisat-ı İptidaiyye Mecmuası, sene 2, Numara 17) Kûfî'nin bütün nevilerini şu dört esasta toplamaktadır:

1 — Son nesih yazısına benziyen şekli, yani Hazret-i Peygamber zamanında kullanılmış en iptidai hali: Basit, tezyinsiz, eğri çizgileri galiptir. Kalemle yazılır. Bu nevi Kûfî el yazısı olarak kullanılmıştır.

2 — Son sülüs yazısına tekabül eden şekli: Biraz daha mükellef, doğru çizgileri galiptir. Bünyesine az çok tezyinat dercedilmiş, ekseriya zemini de çizgilerle donatılmıştır. Kûfî'nin bu nevi Kelâm-ı Kadimlerde sûre isimleri, orta mikyasta yazılar yazmak, evaniyi tezyin etmek için kullanılmıştır. Bünyesinde tenazur yoktur.

3 — Son celî yazısına tekabül eden şekli: son derece mükellef, doğru çizgileri galip, harfleri büsbütün tezyinat mahiyyetini almış, elif, lâm gibi şakulî kısımları dolaşmalar, kilitlerle tezyin edilmiş, bünyesi mütenazırdır, Bu nevi yalnız mimarî eserleri tezyin için kullanılmıştır.

4 — Santrançlı Kûfî : En ehemmiyyetsiz, en hakir şeyleri bile bir kıymet, bir sanat ruhu veren Arap dehası Kûfîde gayet basit, büsbütün hendesî bir tenevvü' daha göstermiştir. Bu nevi Kûfî'nin çizgileri düz, zaviyeleri kaimedir. Araplar, düz çizgi ile zaviye-i kaimeyi terkip ederek bütün harfler için hususî birer şekil bulmuşlardır. Filvaki bu yazıyı yazmak için büyük bir maharet lâzım değildir. Fakat düşünmelidir ki bir cümleyi yalnız harflerin basit ve muayyen şekilleriyle doldurmıya mecbur olan bir sanatkâr, kusursuz bir terkip vücude getirebilmek için nekadar çalışıyor, nekadar üzülüyordu. Sanatkâr bu imkânı elde etmek için harflere bin türlü vaziyyet veriyor, bin türlü tertipler yapıyor, zaviye-i kaimeleri aşağı yukarı, sağa sola kırarak yeni yeni vaziyyetler bulmıya çalışıyordu.

KUGU FIRTINASI (قوغو فورطنه‌سی) [*Tak.*] Nisanın beşinde esen sürekli ve şiddetli yaz fırtınasının adıdır.

KUKA (قوقا) [*Kıy.*] Dört türlü olan (Börk) nevilerinden birinin adı idi. Diğer üçünün adları; Yünlüklü keçe, yünlüksüz keçe, Üsküf'tü. Kuka baba başı keçesi gibi ise de üsküfü ve süpürge sorgucu yoktu. Tüylüğüne turna teli takılırdı.

§ [*Bah.*] Yelkenli harp gemilerinden birinin adıdır. Alt katları mavna, üst katları kalyon biçiminde idi. Boyları yetmiş, enleri otuz, direklerinin muhiti dört zirâdı. Mürettebatı bini bulıyordu.

§ [*San.*] Narçıl kökünden yapılan mamûlât hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bundan tesbih, zarf, fincan, kâse yapılırdı. Kuka tesbih makbul tesbihlerden sayılırdı.

KUKLA (قوقله) [*San.*] Elle veya iplerle hareket ettirilerek oynatılan küçük tipler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kukla oyunu küçük çocukların en büyük eğlencelerini teşkil ettiği gibi bu sanatta şöhret kazanmış oyuncular da vardır. Nadir olmakla beraber Karagöz gibi kukla oynatanlara şimdi de rastlanmaktadır. Kuklayı diğer sanat eserleri gibi esaslı bir surette tetkik etmiş, resimlerle de canlandırmış olan Celâl Esat Arseven (Sanat Ansiklopedisi, kukla maddesi) Osmanlılar zamanındaki kukla için «Türkiyede kukla» başlığı ile şu tafsilatı veriyor :

«Türkler dinen pek iyi görülmiyen mücessem suretler yerine perde üzerinde hayal göstermeyi ve deriden kesilmiş resimlerle oyunlar temsil etmeyi tercih eylediğinden Türkiyede hayli zaman kukla taammüm edememiştir.

«Türkiyede kukla oynatılması XVIII inci asırdan sonra olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar el kuklalarıdır. İtalya'dan gelen bu tarz kukla oyunları sokaklarda oynatılırdı. Arkasında katlanmış bir bezli paravana ve boynunda kayışlarla asılı bir küçük sandık olduğu halde mahalleleri dolaşan kuklacılar ağızlarında sakladıkları bir dilli düdükle çatlak bir ses çıkararak sokaktan geçerler ve evlerden çağırılınca bir iki dakika içinde bu paravanayı kurar ve ağızındaki düdükle şarkılarına devam ederek sandıktan kuklaları çıkarıp paravananın üst kenarından göstererek maskaralıklara başlardı.

«Büyük burunlu, koca başlı, iri gözlü olan ve İtalyanların Polliçinellosunu taklit eden bu kuklaya «Karagöz» veya «İbiş» derlerdi. Bunun bir adı da Baba Nuh veya Baba Ruhi' dir ki sonradan Bebe Ruhî denmiştir. Bu İbiş Fransızların polişineline muadildir, fakat onun gibi arkasında ve önünde kanburu yoktur; yalnız burnu büyüktür ve başında uzun püsküllü bir uzun fesi vardır ki hareket ettikçe bu püskül fırıl fırıl döner. O da Garp polişineli gibi eline aldığı uzunca bir sopa ile herkesi döğer. Meselâ karşısına çıkan zorba bir Arnavut'la aralarında şöyle bir sahne geçer:

«Arnavut «Tunada çırpar bezini. Ha mori, mori» diye bağırdıkça İbiş korkusundan titrer birrrrrrrr diye bağırır ve arnavudu taklid eder. Arnavut derdini dökerek İbişin efendisinin kızını sevdiğini ve onu almağa geldiğini anlatır. İbiş, olmaz falan derse de anlatamaz, dur gideyim getireyim der ve içeri girer. Sonra yavaşça sopasiyle gelerek al sana kız diye yapıştırır ve arnavudu öldürür. Yanına yaklaşarak ölüp ölmediğini sorar; cevab alamayınca öldüğünü anlayarak korkup kaçar, Arnavut perdenin kenarına asılı kalır. O esnada papazlar gelir başlarını birbirine vurarak dualar ederler ve ölüyü kaldırırlar. (Bu fistanlı her halde bir Yunanlı olacak). Sonra İbişi yakalamak üzere zaptiye gelir İbiş onları da bir temiz pataklar, o esnada adaleti temsil eden canavar gelip İbişi burnundan yakalar ve bağırta bağırta götürür. Bu canavar kıllı ve boynuzlu yuvarlak bir mahlûktur. Rumlar bu İbişe Fasuli derler. O vakit kuklacıların ekserisi Rum olduğu için bazı Rum mahallelerinde Rumca olarak da oynatılırdı.

«Düğünlerde hokkabazlık hünerleri gösteren Yahudi hokkabazlar da sabaha karşı ateş bazı oyunları yapmadan evvel kukla oynatılırdı. Bu kuklalar karagöz oyunlarının bir taklidinden başka bir şey değildi.

«Sonraları ipli kuklalar oynatılmağa başlandı. Hokkabazlar hemen renkli bezlerle bir sahne kurup içine perde gererek arkasına geçer ve ipe bağlı kuklaları odanın zemini üzerinde hareket ettirmek suretiyle oyunlar gösterirlerdi. Fakat bu kuklalar tabiî olmayıp yalnız sözlerinin tuhaflığıyle alâka uyandıran kaba ve nispetsiz bebeklerden ibaretti. El kuklalarında olduğu gibi bunlarda da Karagöz veya İbiş orta oyunlarındaki kavuklu rolünü yapar muhtelif ırkdan insanlarla görüşür onlarla alay eder ve elindeki sopasiyle rast geleni döğerek halkı güldürürdü.

«Oyunlar umumiyyetle İbişin dayak atarak öldürdüğü bir şahsiyyetin iki papaz tarafından dua okunarak kaldırılması ve bu esnada alelâcaip bir umacının gelip İbişi yakalaması ve bağırta bağırta götürmesiyle biterdi.

«Yahudi hokkabazlarının oynattıkları ipli kuklalarda da eşek, deve gibi şekiller ve rakkaseler gösterilir ve içeriden def çalınarak şarkı söylenir ve zillerle bu çengiler oynatılırdı.

«Bunlardan başka Kağıdhane ve Göksuyu gibi mesire yerlerinde de çingenelerin oynattıkları kuklalar vardı. Bunlar dört köşe bir tahta iskemle üstüne dizilmiş iki veya dört bebeğin dönerek ve zıplayarak oynamasından ibaretti. Bu kuklacıya ekseriya bir kemancı refakat eder ve o keman çalarken kuklacı da parmaklarına taktığı ipleri çekmek suretiyle birer amud mil üstüne geçirilmiş olan bebekleri çevirerek ve şarkı söyliyerek zıplatırdı.

« Bu kuklalar biri erkek diğeri kadın olmak üzere iki çift idi ki kadınların ismi İzmirli Katingo ve Rabia; erkeklerin ismi de Dalyancı Yâni ile Hergeleci Panayotdu. Bunlara böyle Rum isimleri verilmesi ve kadının çingene ismi olması kuklacının bir isim benzerliği dolayısiyle halktan biri tarafından dayak yememesi için olduğu düşünülebilir.

«Kuklacı parmaklarına bağladığı ipleri çektikçe bunlar çubuklarla beraber hem döner ve hem de zıplardı. Kuklacı aynı zamanda elinde de bir def çalar ve şarkıyı söylerken yanında da keman veya kemençe ile bir diğeri çalgı çalardı.

Söylediği şarkılardan en meşhuru şu idi:

Sürü sürü cezveler kaynasın
Rabiyemin göbeği oynasın
Yarın da çarsıya varayım
Rabiyeme bir hotoz alayım.

«Bu kuklalar yarım asırdan beri rağbeti kaybederek ortadan kalkmış ve yerini sokak kuklacılarına bırakmıştı.

«Türkiyede kukla yarım asır evveline kadar bu nevilerden ibaretti. O esnalarda İngiliz kuklacılarından Thomas Holden isminde biri İstanbul'a gelmiş ve meşhur olan kuklalarını ilk defa Beyoğlunda Tokatlıyan oteli yerinde (şimdiki Konak oteli) olup yanmış olan Fransız tiyatrosunda temsiller vermişti.

«Bu kuklalar ondan evvelki ipli kuklalarla kıyas kabul etmiyecek derecede tekâmül ettirilmiş ve çok sanatkârane yapılmış şeylerdi.

«Büyük Tiyatro sahnesi içine kurulan daha küçük bir sahnede oynatılan ve elli altmış santimetre kadar boyunda olan bu kuklalar tabiî insan gibi hareket ediyor, yürüyor, koşuyor, muzika çalıyor, canbazlıklar yapıyor ve pandomimler oynuyordu, Fakat bunlarda söz hemen yok gibi idi. Bütün ehemmiyyet kuklaların hareketlerine verilmişti.

«O vakit daha elektrik bulunmadığından sahnenin karşıdan ışıkları hava gaziyle temin ediliyor ve karşıdan ziya vermek için oksijenle yakılan kömürlü reflektörler kullanılıyordu. Böyle bir şeyi görmemiş olan İstanbul halkı bu kukla sahnesine hayran oldu. Ben o zaman 10, 12 yaşlarında idim. Kendimi bir rûya âleminde sanıyordum. Bahusus temsilin sonunda gösterilen bir cennet manzarası büyükleri bile o derece hayret ve heyecan içinde bırakıyordu ki bu sahneyi tekrar tekrar görmek için gelenler pek çoktu. Bu sahne şöyle geçiyordu.

«Güzel musiki ile ön perde açılmasiyle hemen arkasında bir tül perde görünür ve bunun arkasından üstüne pullar ve renkli parlak madenî kâğıtlarla yapılmış garip garip çiçekler ve tezyinatlı yirmi otuz kadar tül perde kat kat açıldıkça çıplak kızların ve kanadlı meleklerin oldukları yerde yavaş yayaş döndükleri ve bu esnada sahnenin arkasından bir güneş zuhûr ederek altından sular akmağa başladığı ve çağlayan şeklinde sahnenin önüne kadar şarıldaya şarıldaya köpükler içinde geldiği görülür ve böylece temsile nihayet verilirdi.

«Bu kuklalar İstanbul'da bir temaşa hâdisesi olmuştu. Herkes bunun nasıl oynatıldığını merak ediyor ve piyano gibi makineleri olduğunu zannediyordu.

«Holden esrarının anlaşılmaması için hiç kimseyi sahneye sokmuyor ve oyundan sonra tekmil bebekleri kaldırıp sandıklarına koyduğu gibi içeride de daimî bir bekçi bekletiyordu.

«Holden'den bir müddet sonra muzika-i hümayun denilen ve şimdi Dolmabahçe üstündeki Teknik üniversite binasında bulunan bir müessese vardı ki bir konservatuar halinde olan bu müessesenin vazifesi padişaha orkestra,

bando, tiyatro, orta oyunu, karagöz gibi eğlenceleri tertip etmek ve saray ziyafetlerinde muzıka çalmaktı. Burada çalışanlar aynı zamanda asker telâkki edilir ve Harbiye Nezaretine bağlı olup muzıka-i hümayun reisi namiyle bir de askerî paşanın idaresi altında bulunurdu. Çoğu zâbit rütbesinde bulunan bu sanatkârlar orkestra, bando, tiyatro ve saire şubelerine ayrılmış olup herkes kendi ihtisası dâhilinde çalışırdı. Hattâ bunların terbiyesiyle meşgul olmak üzere ecnebi memleketlerden büyük mütahassıslar da getirilmişti. Meşhur musikişinas Donizetti de vaktiyle burada muallimlik etmiş ve kendisine Paşa rütbesi verilmişti.

«Bu heyete dâhil olan Halim Bey isimindeki bir muzıkalı, saray tiyatrosunda huzur-ı hümayunda komik Naşit'le beraber temsiller verirdi.

«Halim Bey'in kışlada bir odası vardı. O, bu odada bir kukla sahnesi kurarak yaptığı bebekleri uzun müddet prova etmiş ve Holden gibi oynatmağa muvaffak olmuştur.

«Halim Bey bir gece Yıldızdaki saray tiyatrosunda sahnesini kurarak Abdülhamid'in huzurunda bu kuklaları oynattı.

«Numaraları arasında Holden'de olduğu gibi bir iskelet oyunu vardı. Sahneye bir iskelet çıkıyor, dans ediyor ve kemikleri dağılarak yine toplanıyordu. Bu esnada mühim bir hâdise oldu. Bunu seyreden küçük sultanlardan biri iskeletten korkarak bayıldı. Bunun üzerine telâş eden Abdülhamit tiyatroyu paydos ettirdi ve bir daha Halim Bey'i sarayına çağırmadı.

«Artık kukla oyunu afaroz edilmişti. Böyle bir inkisar-i hayale uğrıyan ve ümit ettiği mükâfat ve terakkiye mazhar olamıyan Halim Bey de odasına çekilerek kendi kendine çalışmağa başladı. Nihayet muzıka-i hümayundan istifa edip bu kuklalarla dışarıda halka temaşalar göstermek hevesine döştü. İşte Türkiyde ilk defa bu tarz ipli kukla da bu suretle zuhûr etti.

«İlk zamanlarda Halim Bey'in kuklaları büyük bir rağbet gördü. Fakat sonraları hep aynı şeyleri gösterdiği ve bir yenilik yapmadığı cihetle masraflarını koruyacak kadar bir varidat temin edememişti. Aynı zamanda Oseb Sıvacıyan isminde birisi de el kuklaları oynatıyor ve tulûat piyeslerini ve bazı dramları temsil ebiyorlardı ki ipli kuklalara nispeten daha az masraflı oluyordu. Bu kuklalara halk çok rağbet ediyordu. İpli kuklalara rakabet eden bu nevi kuklalar gittikçe taammüm etti ve Türkiyenin her tarafında gösterilmeğe başlandı.

«Sinemanın zuhuru ve intişariyle bu kuklalar da öbürleri gibi müşteri bulamamağa başladı. Fakat yine düğünlerde ve bazı kahvelerde nadiren gösterilmeğe devam edildi.»

KUL, (قول) [*Hal.*] Hürriyetine malik olmıyan, başkasının hüküm ve tasarrufu altında bulunan, para ile satın alınan erkek, köle yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri yerinde de kullanılırdı.

Ben kulun da işte mülk-i Rumda vasfeyleyüp
Bir senin gibi şehinşah-ı Feridun efseri
Nedim

KULAÇ (قولاچ) [*Öl.*] Denizlerin, kuyuların ve alelitlak suların derinlikleri ile bez ve halat gibi şeylerin uzunluklarını ölçmekte kullanılan ölçü mikyasına verilen addır. Kulaç; açılan iki kolun bir elinin ucundan öbürünün ucuna kadar olan uzunluk olup iki mimar arşını itibar olunur. Paris kulacı denilen eski bir Fransız ölçüsü altı kadem olup 1 metre 95 santimdi.

KUL AĞASI (قول آغاسی) [*Ask.*] Yeniçeri ağası hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yeniçerilere kul denildiği için başları olan ağaya da kul ağası denilirdi.

KULAK (قولاق) [*İda.*] Resmî mektupların alındığına dair alanın imzasının alınması için hazırlanan makbuz mahiyyetindeki kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Dar ve uzun bir şekilde hazırlanan bu kâğıt bükülerek zarfın yapıştırılan parçasının üst kısmına sokulur, mektup sahibine teslim edilirken mektubu getiren tarafından çıkarılıp sahibinden imza alınır ve makbuz mahiyyetinde olan bu kâğıt mektubu gönderen tarafından saklanırdı. Defter üzerine imza almak usulü sonradan kabul edilmiştir.

§ [*Ok.*] Zehkire takılan meşinin adıdır, Çile zehkirin iskitiyle bu kulağın arasına konulurdu.

KULAKÇIN (قولاقچین) [*Kıg.*] Takke ve külâhlarda kulakları örtmek için yan taraflarda bırakılan devrik kısımlara verilen addır. İstenildiği vakit bükülerek külâhın üstüne kaldırılır.

KULAKLI TEZKİRE (قولاقلی تذکره) [*İda.*] Hükümet dairelerinden yazılan tezkirelerden mürselünileyhlerden tezkirenin alındığına dair imza alınması lâzım gelenlerin imzaya mahsus hazırlanan makbuzu (resüyü) havi olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Makbuza resmî ıstılahta «kulak» denilirdi. İmzaya mahsus olan ve bir kısmı dışarda kalmak üzere bükülerek

zarfın kapatılan kısmına, taahhütlü mektuplardaki taahhüt makbuzu gibi, yerleştirilen makbuza . . . . . daireden yazılan . . . . . tarihli ve . . . . . numaralı tezkireyi aldım, ibaresi yazılı idi. Tezkireyi alan kulağın altındaki tarih yerine aldığı günü yazar, imza yerini de imzalardı.

KULAK TUTMAK (قولاق طوتمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyla dinlemek; kabul etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ger sana efganını bihude dərse müddeî
Ol söze tutma kulak ben çektiğim efgane tut.
Fuzulî

KUL CİNSİ (قول جنسی) [*Hal.*] Cariyelikten gelme kadınlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. 1908 Temmuz İnkılâbı'ndan evvel büyük devlet adamlariyle zenginlerin bazısı evli oldukları halde haremdeki kalfalardan birini gizli odalık seçerler ve bu odalıklardan çoeuğu olanları yahut yolu bulunanları ikinci haremi yerinde nikâhlarlardı. Fakat kul cinsi tâbir olunan cariyelikten yetişme bu gibilere hanım denilmez, kadın denilirdi. Çünkü eskiden «Hanım» unvanı «kadın»a müreccah tutulurdu. Kadın ve kadın efendinin zamanla bırakılarak sonraları hepsine hanım veya hanımefendi denilir olmuştu.

KUL ÇAVUŞU (قول چاوشی) [*Ask.*] Yeniçerilerin küçük zâbitleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Divan-ı Hümayun ve Tersane çavuşlarından ayırmak için kendilerine bu ad verilmiştir.

KULE (قله — قوله) [*Mim.*] Dairevî, murabba ve çok köşeli olup eninden ziyade yüksek olarak yapılan kârgir veya ahşap binalara verilen addır. Kalelerin duvarlarına bitişik ve fasılalı olarak yapılan ve surları düşman hücumundan korumak için dışarıya çıkıntılı şekilde inşa olunan kısımlara da bu ad verilir. Kuleler kullanış şekline göre ad da alır. Gemilere gece yol göstermek için deniz kenarlarında yapılanlara fener kulesi, şehirlerde yangını görmek ve yerini tâyin etmek için yapılanlara yangın kulesi, kale surları üzerine yapılan ve dışardan gelen düşmanı gözetlemeğe mahsus olanlara gözcü kulesi denir. Kiliselerde çanın bulunduğu kuleye de çan kulesi adı verilir. Arnavutlukta taştan yapılan binalara bu ad verilir ve isyan hâdiselerinde asiler kapıyı kapayarak içeriden kendilerini müdafaa ederdi.

KULE-İ ZEMİN (قلهٔ زمین) [*İda.*] Kale duvarlarının yıkılmasından meydana çıkan arsalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tâbir yanlış olup doğrusu kule yeri demek olan (zemin-i kule) yahut terkipsiz olarak (kule zemini) olmak lâzım gelir. Fakat kanunlara kadar geçen şekil kule-i zemindir Şehremanetine (İstanbul belediyesi) bırakılan bu arsalar müzayede (artırma) ile satılır, alanlar ya bitişiğindeki arsalara ilâve, yahut üzerlerine bina yaparlardı.

Vak'anüvis Lûtfi Efendi ilk defa Hicrî 1276 (1859) senesinde başlıyan bu hâdiseyi (Lütfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazısı nüsha, c. 9, sayfa 131) dikkate değen aşağıdaki satırlarla belirtiyor: «Galata'da Bayezit mahallesi civarında surdan bir kale kapısı açıldığı halde şehir ve halkça menfaat ve sühuleti mucip olacağı Altıncı Daire-i Belediye Meclisinden istizan olundu. Mucebince ruhsat verildi. (Muteriza) «Aceba bunun nik ü bedi düşünüldü mü? O vakte kadar orası öyle kullanılıp da muahharen oradan bir rahne (delik) açılması ilerüsüne fürce bulmak garazi olsa gerektir. İptida bu kapıdan girilip sonraları az bir zamanda Galata ve Beyoğlu taraflarında kale ve sur duvarlariyle mekabir-i İslâmiyyenin ne hallere tahavvül etmiş olduğu ashab-ı hamiyyetin kalplerini incitecek bir keyfiyettir. Mezkûr dairenin hin-i teşkilinde tecemmu eden memur ve âzaları miyanında ahali-i Müslimeden kimse yok gibi idi. Şimdilere kadar hisap ve kitabı sürünmekte olan kule-i zemin meselesi dahi açılan bu kapıdan zuhur etmiştir. Devair-i belediyeden ahalice olunan istifade mahduttur. Kaldırımların tanzimi gibi şeyler ise devairin teşkilinden evvel yapılan yerlerin tamir ve tevsii demektir. Tanzifat ise o da halkın parasıyle gözönünde olan sokakların tathirinden ibarettir. Tanzifat kaidesi icra olunalıdan beri kenar yerler pislikten hâli değildir. Mukaddema sokağa süprüntü dökmek âdeti yok idi. Şimdi her hane süprüntüsünü sokağa atıyor. Hele yaz günleri kokudan geçilmiyor. Süprüntü arabası hiç geçmiyen yerlerden de alınıyor. Elhasıl devair-i belediye bir çok hademe ve memurların geçinmesi için yapılmış ve hazinenin bir takım varidatını da alıp hükûmet hükûmet içinde bulunmuştur.»

İstanbul ile Galata ciheti vaktiyle metîn bir sur ile çevrili idi. Şimdi bile harabeleri görülen bu surların Marmara'ya ve Halic'e karşı olan tarafları yalnız birer kat ve karaya rastlıyan kısımları üç kat bedenden ve kısmen kuru, kısmen sulu birer hendekten müteşekkil idi. Fâtih zamanına gelinceye kadar İstanbul surlarının metaneti sayesinde müteaddit istilâlardan kurtulmuş ve Osmanlıların eline geçtik-

ten sonra hariçten bir tehlike melhuz olmadığı için tahkim ve takviyesine o kadar ehemmiyyet verilmemişti. Yalnız şehrin inzibatı ve kaçakçılık nokta-i nazarından faydası olduğu için tamirat büsbütün ihmâl edilmeyip hattâ fethi müteakip Subaşı Süleyman bey tarafından muharebeden yıkılan yerler tamir ettirildiği gibi sonraları da tamirlerine ve hattâ Çanakkale Boğazı'na kadar gelen düşmanı korkutmak için Eğriboyun Mehmet Paşa'nın sadareti zamanında badana bile ettirilmiştir.

Osman Ergin'in verdiği malûmata göre (Mecelle-i Umur-u Belediye, ikinci cilt, sayfa 204) bu tamirlerin en mühim ve esaslıları 1045 (1635) de Dördüncü Murat ve 1135 (1722) de Üçüncü Ahmet zamanlarında yapılmış, bazı kısımların da en son tamiratı Sultan Mecit zamanında yapılıp ondan sonra haliyle terkedilmiştir.

Silâhların tekemmülü hasebiyle surların harp kıymeti kalmaması ve Tanzimat - ı Hayriyye'nin ilânından ve bir de Kırım muharebesinden sonra ecnebîlerle ihtilatın artması neticesi olarak idare usulüyle ticarî muamelelerde mühim bir değişiklik hasıl olmakla beraber şehrin büyümesi yüzünden kalelerin yıkılıp yerlerinin isteklilerine satılması mecburiyyeti hasıl olduğunu yazan değerli müdekkik 1280 (1864) de ebniye idaresinin mercii olmak dolayısıyle Ticaret ve Nafıa nezaretine aşağıdaki iradenin tebliğ olunduğunu kaydetmiştir:

«Nafıa Nazırı Devletlû Paşa hazretleri

«Kule-i zemin arazisinden ve kale duvarından şunun bunun hedm ve gasp ile hane ve mağazalarına ilâve etmiş oldukları mahallerin kıymet i hakikiyyesi bâ irade-i seniyye teşkil olunan komisyonu mârifetiyle ahz-u tahsil kılınmakta ise de kale duvarlarının ekser ciheti haricen ve dahilen bir takım emakin ve ebniyeler ile muhat olmasından nâşi hiç işe yaramıyarak metrûk ve muattal bulunmasına ve eshab-ı emlâk işbu kale duvarından kendilerine lüzumu miktarı mahallin füruht olunmasını (satılmasını) ve kapı küşadına ruhsat verilmesini ve yahut bilmubayea hedm olunarak kendi binalarına ilâve kılınmasını istida eylemekte olmasına mebni işbu duvarların muattal bırakılmasından ise muaccele-i münasibe ile füruhtu ve bazı sık sokakların dahi şu sırada tevsii mezkûr komisyonda tezekkür olunup vakıa Galata kalesi duvarının kat'a hükmü kalmıyarak bahusus zikrolunan duvardan vaktiyle açılmış olan ve üzerine ebniye yapılan bir çok yerlerin esmanı ber minval-i muharrer şimdi tahsil olunduktan sonra eshabının hukuk-ı tasarrufiyyesi te'kit ve tekarrür etmiş olacağı cihetle bundan fazla kalacak duvarın etrafı bina içinde olarak bırakılması refte refte anların dahi bir takım eshab-ı emlâk caniplerinden gasbını intaç edeceğinden ve işbu surun hedmiyle arazisinin umumen tâliplerine füruhtu takdirinde muaccelâtından ve taşından pek çok akça husulüyle menafi-i hazine tevessü eyliyeceği ve bu yüzden hazinenin fâide-i külliyye göreceği derkâr olduğu misillû meydana çıkacak yerlere bina yapılarak oraların mamuiryyeti ve sokakların vüs'ati dahi istihsâl kılınacağından mezkûr komisyon marifetiyle icra - yı icabı zımnında keyfiyyetin savb-ı vâlâlarına havalesi hususuna taraf-ı sâmilerinden bâ tezkire vûku' bulan iş'ar ve meclis-i vâlâda verilen karar mucebince bilistizan irade-i seniyye-i Hazret-i Padişahi müteallik ve şerefsudur buyurulmuş olmakla mantuk-ı âlisi veçhile iktizasının icrasına himmet buyurulmak babında» 29 zilhicce 1280 ve 23 mayıs 1280 (1864)

Galata'daki kule-i zemin yerleri bedellerinin Altıncı Daire'ye (Beyoğlu Dairesi) aidiyyeti hakkında 28 zilhicce 1280 tarihinde başkaca bir irade-i seniyye sadır olmuştur ki buna ait buyrultunun sureti şudur:

«Nafıa Nazırı Devletlû Paşa Hazretleri

«Cennetmekân Sultan Mehmet Han Hazretlerinin Evkaf-ı şerifelerinden kule-i zemin musakkafatı için vâkıf-ı celil-i müşarünileyh tarafından mukaddema birçok temessükât îta kılındığı sırada vakıf dahilinde olmayan arazi-i haliyeye ve kale duvarlarına bir takım desais ile senetler verilmiş olduğundan bu muamelât-ı fâside ve müteşettitenin ıslahı zımnında kule-i zemin ıtlak olunan mahallerin tahriri icra kılınarak andan hasıl olan netice üzerine Galata'da kâin o makûle hâli mahallerden memûl olan yirmi, yirmi beş bin kese fâidenin istihsaliyle Altıncı Daire mesalihinin ıslahı ve sair mevadı Nafıa-ı Belediyenin fiile getirilmesi için bir komisyon-ı mahsus mârifetiyle füruhtu geçende isabet efza - yı - sünuh ve sudur buyrulan emr-ü ferman-ı Hazret-i Padişahi iktiza-yı âlisince Nezaret-i Celilerine havale edilmiş idi.

«Öyle bir komisyon yapılarak cereyan eden müzakeratı havi tanzim kılınan ve komisyon marifetiyle satılacak yerlere verilecek senedat hakkında memurin-i hazine tarafından yapılmış olan mazbatalar üzerine meclis-i vâlâdan kaleme alınan ve ledel arz icra-yı ahkâmına irade-i seniyye-i Cenab-ı Padişahi müteallik ve şerefsudur buyurulan mazbatanın fihrist-i malûmat ve muamelât olmak için bir kıt'a sureti leffen irsâl kılındı. Suret-i mersulede muharrer karar

icabınca kule-i zemin arazisinden mukaddema Fâtih-i Müşarünileyh hazretlerinin vakf-ı celillerine tashih edilen musakkafat yine ifa olunarak muaccelatı Altıncı Dairenin ıslahına ve sair menafi-i umumiyyeye sarfedilmek üzere satılacak araziyi yeniden açılacak mahaller olduğundan ve bu yerleri tefevvüz edenlerin verecekleri icareler ve ileride vuku' bulacak ferağ ve intikâl harçları ve mahlûlâtı dahi mehd-i ülya-yı saltanat-ı seniyye Devletlû İsmetlû Sultan-ı aliyyetüşşan efendi hazretlerinin vakf ı celillerine rapt ve ve tashih olunacağından hem müşarünileyh Fâtih Hazretlerinin vakf-ı celillerine hiç bir suretle dokunulmıyacağı ve hem de menafi-i sâirenin husuliyle beraber ileride Sultan ı müşarünileyha hazretlerinin vakıfları için bir hayli iradın husule geleceği cihetlerle müzakerat-ı vakıa muvafık-ı maslahat görünerek suret-i mersulede gösterildiği veçhile icabatı icra edilmiş olmağın bu icraatten sayb-ı valâlarına ait olan mevadın dahi hüsn-ü ifasıyle kararının Bâb-ı Âli'ye iş' arına himmet buyurula diyu.»

1300 (1884) senesine kadar bu irade-i seniyye mucebince satış yapılmıştır.

28 mart 1300 (1884) de çıkan bir irade ile surların zabıtaca ve gümrükce dergâr olan lüzum ve faidesinden başka asar-ı atikadan sayılmaları hasebiyle yıkılıp satılmalarından vaz geçilerek eski hallerinde ipka ve muhafazası emrolunmuştur. 1908 Temmuz İnkilâbı'na kadar bu mesele Şehremanetin'de müteşekkil kule-i zemin komisyonu marifetiyle karışık bir surette idare olunmuş ve inkilâbı müteakip komisyon büsbütün lağvolunarak 1327 (1911) senesine gelinceye kadar kule-i zemin muamelâtı yüzüstü bırakılmıştır. O sene Şehr Emaneti'nce teşkil olunan komisyonca mufassal bir rapor hazırlanmıştır. Emanet meclisi âzasından İsmet ve Heyet-i fenniyye Umur-u Merkeziyye Müdürü Celâl Esat imzalarını taşıyan ve mecelle-i umur-u belediyenin ikinci cildinin 209 - 212 sayfalarında aynen yazılı bulunan 19 temmuz 1328 (1912) tarihli raporda başlangıcından bu tarihe kadar yapılan şeyler gösterildiği gibi yapılması lâzım gelen muameleler de gösterilmiştir. Bunun üzerine Şehr Emaneti'nde teşkil olunan komisyonun kararıyle 26 teşrinsani 1329 (1913) tarihli iki maddelik muvakkat kanun çıkarılmıştır. Kanunun birinci maddesi aynen şöyledir: «Muhafaza-i âbîdat nizamnamesi mucebince hedmine müsaade olunan kıla' ve esvardan belediyesi müteşekkil yerlerdekiler mahallî belediyelerine ve belediyesi gayr-i müteşekkil yerlerdekiler ile belediyelerin hududu haricinde olanları bulundukları vilâyata nizamname-i mezkûr ahkâmına riayet edilmek şartıyle arsalarıyle beraber terk olunacaktır.»

Kule-i zemin işleri belediyenin en karışık işlerinden biri olarak devam edip gitmiştir.

KUL KARDEŞİ (قول قردشلغی) [*Ask.*] On altıncı asrın sonlarına doğru askere olan ihtiyaç sebebiyle acemi ocağı dışında olarak hariçten Yeniçeri ocağına alınanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar kalelerde ve hudutlarda muayyen bir zaman hizmet ettirildikten sonra ocağa alınırlardı. On altıncı asır sonlarındaki Yemen, İran ve daha sonra Avusturya seferleri esnasında seferlerin uzun sürmesi kul kardeşleri diye bir sınıf asker meydana gelmesine sebep olmuştu. Lala Mustafa Paşaya 975 (1567) senesinde Yemen için altıyüzü İstanbul'dan, dörtyüzü Mısır'dan tedarik edilmek üzere bin nefer kuloğlu ve kul kardeşi yazması emrolunmuştu.

Hicrî bin tarihinden az evvel İran'dan zaptolunan yerlerde üç sene hizmet etmek şartıyle kuloğlu, kul kardeşi diye asker yazılmıştı. Daha sonra sık sık tatbik edilen bu toplama askerin hizmetleri birer seneye indirilmiş ve bundan sonra kapı kulu suvari veya yeniçeri ocağına alınmışlardı.

KUL KETHÜDASI (قول کتخداسی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının büyük zâbitlerinden birinin unvanı idi. «Ocak kethüdası», «kethüda bey» de denilirdi. Yeniçeri ağasiyle Sekban başıdan sonra gelen kul kethüdası aynı zamanda ağanın muavini idi. Daha sonra Sekban başıdan fazla bir itibar kazanmış ve tamamiyle yeniçeri ağasının muavini yerine geçmiştir.

Kul kethüdası mutlaka ocaktan yetişir ve sırasiyle meratibi katetmiş bulunmak lâzımgelirdi. Bu sebeple kethüdalar ocağın usul ve kaidelerini iyiden iyiye bilirlerdi. Yeniçeri ağaları ocak dışından da seçildikleri ve bu gibilerin ise ocak nizamlarını bilemiyecekleri için kul kethüdasının ocaktan yetişmiş olmasının meşrut bulunması ağanın noksanını tamamlamış olmak itibariyle iyi bir tedbir sayılabilir.

Avrupalı müelliflerden «Jusero» ya nazaran kethüdalık makamı yeniçerinin erkân ı harbiyye reisliği idi. Hammer'in ifadesi de şudur: «Kethüdanın imtiyazlarından biri de yeniçeri ocağının rızası olmadıkça padişahın bile kethüdayı azledememesidir. Her ne kadar yeniçeri ağasının azli sair yüksek memurlarınki gibi kolay olmamakla beraber, ağa bu imtiyazdan mahrum idi. Kethüda, yeniçeri ağasının maiyyetinde ise de ocakta nüfuzu ağadan daha ziyade idi.

Yeniçerilerin bütün işleri ağa ile kethüda arasında kararlaştırılıyordu. Kethüda, çorbacıların mâdununda olan rütbelerin azil ve nasbına muktedir ve fakat yeniçeri ağasının da rızasını tahsile mecbur idi. Muharebe ve muhasaralarda hücum ve müdafaa tertibatını yapar ve hudut muhafızlığında bulunan ortalara icâp eden emirleri verirdi.»

Bu malûmatı eserine geçiren Cevat Paşa (Tarih-i Askeri-i Osmani, Kiatb-ı evvel, sayfa 21) ilâveten diyor ki: «Asıl doğrusu yeniçeri ağalığı taraf-ı Şehriyarîden emniyyete mazhar olanlara verilegeldiğinden ağa padişah tarafından ocağın zabt-ü raptına memur olduğu gibi mutlaka ocaktan yetişme ve sırasiyle gelmiş ve zorbalıklar vukuunda bazan askerî tarafından intihap ve arzolunmuş olduğundan o da yeniçeri olmasına mukabil ocağın bir kulu demek idi.»

Yine Cevat Paşa (Sayfa 25) Kul Kethüdalığını bu günkü teşkilâta göre «Ağalığa mülâzim» en büyük general addeder.

Kul kethüdasının başlıca vazifesi ocağın idaresine bakmaktı. Bu itibarla bir nevi «Levazımat-ı umumiyye reisi» demekti. Ocağın zabıta vazifesi ve kanunlarla nizamların tatbikine nezaret de kendisine muhavveldi. Harpte hücum ve müdafaa tertibatını icra ve hudut taki ortalara emir vermek itibariyle de ocağın bir nevi «Erkân-ı Harbiyye Reisi» idi. Kul Kethüdası ağa divanında âza idi. Ağa ile görüşmek istiyenleri görüştürür, ocak dâvalarını da görürdü. Bütün ocak zabitleri Kul Kethüdasından çekinirlerdi. Ocağın en nüfuzlu zâbiti olan Kul Kethüdasının nüfuzu hattâ yeniçeri ağasından ziyade idi.

Kul kethüdasının diğer zâbitler gibi muayyen ulûfesi olduktan başka vâris bırakmaksızın ölenlerin metrukâtından da hissesi vardı. Avrupalı müellifler, bu hususu yeniçeri beyt-ül-malinin üçte biri yeniçeri ağasına ait olduğu gibi bölüklerin âmiri olmak itibariyle ortalar efradından bilâvaris vefat edenlerin mirasına Kul Kethüdasının konduğu suretinde yazmaktadırlar.

Kul Kethüdası başına yeniçerilerin resmî günlerde giydikleri keçe külâh cinsinden olmakla beraber onlarınki gibi çok arkaya sarkmıyan ve altına gelen tarafı dairen madar dört parmak sırma ile işlenmiş olan bir serpuş giyerdi. Mahrut şeklinde, çorbacı *keçesi* yani orta kumandanı üsküfü olan bu başlık arkaya kıvrık ve sola mâil idi. Bunun sırma işlemeli yere sokulan kısmının üst tarafı kırmızı çuhaya kaplı ve daha üstünde ise yarısı ön ve diğer yarısı arka tarafa sarkan yelpaze şeklinde balıkçıl kuşu tüyünden bir sorguç takılı idi. Sağa mâil olarak kezalik önden ikinci bir sorguç daha bulunurdu. Kethüdanın kürkü, kaftanı, entarisi, kuşağı yeniçeri ağasının giydiklerinin aynı idi. Yalnız yeniçeri ağasının kürkünün kol atlası beyaz olduğu halde kethüdanın ki yeşildi. Ayağına da, ağa gibi mest pabuç değil sarı çizme giyerdi.

Kul Kethüdasının hükümdara karşı ocağın vekil-i umuru, ağa divanında âza olduğunu, on altıncı asır sonuyle on yedinci asır başlarında ağa divanında ayak üzerinde durup vazife gördüğünü yazan İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı Kulu ocakları, cilt I, S 195 ve müteakip) şu tafsilâtı da veriyor:

«Ağa bölüklerinin teşkiline kadar yeniçeri kethüdalarının muayyen bir odası yoktu. Kethüda, baş yayabaşının odasında bulunurdu. Fakat ağa bölüklerinin teşkilinden sonra Birinci Ağa Bölüğü kethüdaya oda olarak verilirdi. Badema ocağa kethüda olanlar birinci bölük odasında oturmuşlardı. Kul Kethüdası terfi ederse Sekban Başı olurdu. Sekban başılık itibardan düştükten sonra Kul kethüdalarının yeniçeri ağalığına tâyin edilmeleri kanun oldu ve bu şekil ocağın ilgasına kadar devam etti.

«Kul Kethüdası, ağa kapısındaki dairesinden evine giderken baş çavuş ile sair çavuşlardan mevcut olanlar kendisini evine kadar götürürlerdi.

«Ağa bölüklerinden kethüdaya ait olan birinci odanın mevcudu diğer odalara nispetle daha çok olup yedi, sekiz yüzü geçiyordu. Bu da kethüdanın yüksek mevki ve nüfuzu icabı idi. Burada bulunanlar kethüda bölüğüne intisapla iftihar ederlerdi. Birinci bölük odasından bilâvaris vefat edenlerin beyt-ül-mali kethüdaya ait idi.

«Kul Kethüdasının yevmiyesi Kanunî Sultan Süleyman zamanında otuz beş akça idi. Elimizdeki ulûfe yani maaş defterlerine göre on yedinci asırda yevmiye miktarı kırk ve kırkbir akçaya çıkmıştı. Halbuki Kavanin-i Yeniçeryan isimli me'hazımızda kethüdanın yevmiyesinin altmış akça olduğu gösterilmiştir. Tabiî eldeki maaş defterlerinin kayıtları tercih olunur.

«Kethüda Beyin yevmiyesinden başka İstadbul'da ve bir kısım vilâyet ve kaza merkezlerinde bulunan kullukları yani karakolların kulluk istiyen (karakol zâbitliği) yeniçerilere tevcihi ve bunların kulluğa tâyini dolayısiyle

verecekleri para kethüda beyin tahsisatı cümlesindendi. Adedi epey bir yekûn tutan bu kullukların muamelâtı ve paralarının tahsili kethüdanın bir kâtibi ile kethüda beyin bir saracı tarafından temin edilirdi.

«Kethüdanın saracı kullukların tevcihinde mutavassıt olup ocaklılardan kim kulluk isterse anı Kethüda beyle Kethüda sefere gidecek olursa kethüdanın mührünü alarak ona vekâleten kulluk tevcih eder ve bu tevcih mektubunu kethüdanın mühürüyle mühürlerdi.

«Kulluklar İstanbul ve Taşra kulluk'ları ismiyle iki kısım olup İstanbul kullukları üç ay ve Taşra kullukları ise dokuz ay müddetle verilirdi. On yedinci asır başlarında İstanbul'daki kulluklardan herhangi birinin tevcihinden seksenbeş akça tevcih vergisi alınırdı. Bu paranın yetmiş akçası kethüdanın, on akçası kethüda saracının ve beşi de kulluk kâtibinin idi. Taşra kulluklarının her birinden dokuz ay için üç kuruş ile on beş akça alınmıştı. Bunun da on beş akçası kâtibin ve geri kalanı da kethüda beyin idi.

«İkinci Bayezit zamanına kadar Padişah sefere gittikçe kul kethüdaları da giderlerdi. Fakat bunun zamanında kul kethüdasının donanma ile muharebeye sevkedilen yeniçerilere serdar tâyin edilmesi üzerine bundan sonra lüzumu halinde padişah sefere gitmese bile kul kethüdarının gitmeleri kanun oldu. Kanunî Sultan Süleyman zamanında ve H. 949, M. 1542 tarihinde sefere memur edilen Kul Kethüdasının gitmemekte ısrar etmesi üzerine katli emrolunmuş ve vezirler padişahtan rica ile kurtarmışlardı. Daha sonraki tarihlerde padişah sefere gitmediği halde yeniçeri ağalarının ve bütün yeniçerilerin sefere gitmeleri takarrür eylediğinden kethüdalar da tabiî olarak gitmişlerdi.

«Yeniçeri kul kethüdası mâzûl olunca kendisine kırk beş bin akçalık zeamet verilirdi. Bazılarının sancak beyliğine de tâyin edildikleri görülmektedir. Ocak kethüdasına da ağa ve sekban başı gibi üç senede bir istabl-ı âmireden at verilir ve buna «Devir atı» denilirdi Kethüda bey olanların mutlak surette sakal salıvermeleri kanundu. Ağa kapısında kethüdaya mahsus bir daire vardı.»

Hicrî 1241 (1825) de ocakla beraber kethüdalık da lağvolunmuştur.

KUL KURBAN OLMAK (قول قربان اولمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyla nefsini feda edercesine bağlı olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Demiş her kim kulum olursa kurban
İşittim bir sözünü oldum anın kulu kurbanı
Zâti

KULLUK (قوللق) [*Ask.* - *İda.*] Eskiden karakol yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kul; köle, bende mânasına geldiği gibi ıstılah olarak yeniçeri mânasına da gelirdi. Kul yeri demek olan Kulluk; bulunduğu mevkiin, semtin ve taşrada ise şehir ve kasabanın inzibatiyle alâkadar olup o şehir ve kasaba halkının emniyyeti için konak, karakol, zabıta dairesi demekti. Kulluğun koldan geldiği zanniyle kolluk denilmesi yanlıştır.

Ahmed Vefik Paşa «Lehçe-i Osmanî» de Kulluğu «Asker mahalli, nöbetçi meskeni, karavulhane» suretinde izah etmiştir.

Yeniçeri ocağının lağvından evvel kulluklarda zâbit kumandasında yeniçeri efradı bulunur, asayiş onlar tarafından muhafaza olunurdu. Bu itibarla kulluk, kulun, yeniçerinin bulunduğu yer demekti. Ocağın kaldırılmasından ve «Zaptiyye» adlı teşkilâtın kurulmasından sonra bu vazife onlara, daha sonra da zaptiyye yerine teşkil olunan jandarmalara verilmiştir.

Yeniçerilik devrinde kulluk tevcihi yeniçeri ocağının tecrübe görmüş ihtiyarlarına verilirdi. Gençlere verildiği zaman halkı muhafaza edecek yerde halkın başına belâ olurlardı.

Kulluk tevcihleri yeniçeri ocağının büyük zâbitlerinden Kul kethüdası tarafından yapılırdı. Kulluklar İstanbul ve Taşra kullukları adiyle iki kısımdı. İstanbul kullukları üç ay ve Taşra kullukları ise dokuz ay müddetle verilirdi. Kulluk tevcihlerinde kul kethüdesının hissesi vardı. Sayısı epey bir yekûn teşkil eden kullukların muameleleri ve paralarının tahsili kethüdanın bir kâtibi ile saracı tarafından temin edilirdi. Onyedinci asır başlarında İstanbul'daki kulluklardan herhangi birinin tevcihinden seksen beş akça tevcih vergisi alınırdı. Bu paranın yetmiş akçası kethüda beyin, on akçası kethüda saracının, beşi de kulluk kâtibinin idi. Taşra kulluklarının her birinden dokuz ay için üç kuruş ile onbeş akça alınırdı. Bunun da onbeş akçası kâtibin, geri kalanı da kethüda beyin idi.

Kulluk bulunduğu mevkiin, semtin, taşrada ise şehir ve kasabanın inzibatıyle alâkadardı. O şehir ve kasaba halkının emniyyetini temin için konak, karakol, zabıta dairesi demekti. İstanbul kullukları yer yer olup muhtelif semtlerde bulunurdu. Her mıntaka ve semtin halkı kendilerini muhafaza eden kullukçuya muayyen bir para verirlerdi. Keza taşra kulluklarının halkı da «Yasakcı» denilen kullukçulara para

vererek kendilerini muhafaza ettirirlerdi. Her kaza ve şehirde yasakcı yoktu. Herhangi kaza halkı kendilerini muhafaza eden yasakcı isterlerse o zaman kethüdanın mektubuyle oraya yasakcı tâyin olunur ve yine onun mektubuyle yasakcılık ref olunurdu. Yasakcıya «Değnek» de denilirdi.

Yeniçerilerden kulluklara memur edilenlere gördükleri işe nispetle, kullukçu denilirdi. Kullukçuların iaşeleri ocaktan temin olunurdu. Kulluk hizmetinde bulunanlardan her sabah bunların orta ve bölüklerinde pişen çorba orta kazanlarından biriyle kendilerine dağıtılırdı. Ortasına bir sırık geçirilmiş olan kazanı iki kullukçu nefer omuzlarına alarak taşırlar ve baş karakullukçu olan bir kepçeci de bu çorbayı kulluk neferlerine dağıtırdı.

İstanbul'da Ayasofya, Hocapaşa, Ahırkapı taraflarının inzibat işleri Cebecibaşılara, Kasımpaşa ile Galata'nın zapt-u raptı Kaptan paşalara, Tophane tarafı ile Beyoğlu semtlerinin asayişi Topçubaşılara, Üsküdar, Eyüp, Kâğıthane, Boğaziçi'nin iki tarafı, Ayastafanos «Yeşilköy», Adalar, Kadıköy ve Bostancı köprüsüne kadar Anadolu cihetinin zabıtası Bostancı başılara ait olduğu gibi saray civarlarından başka İstanbul'un zabıta işleri de yeniçeri ağalarına aittî. Bu sebeple mıntakaları geniş olan kaptan paşalar «Kalyoncu Kulluğu», Bostancı Başılar «Bostancı Ocağı» tesis ettikleri gibi yeniçeri ağaları da «Kulluk»lar vücude getirmişlerdi.

Kulluk yerine evvelleri Karavul tâbiri kullanılmış, Tanzimat'tan sonra ise her ikisinin yerine Karakol denilmiye başlanmıştır.

KULLUKÇU (قوللقجی) [*Ask.*] Eskiden kulluk denilen karakolhanelere ikame olunan yeniçeri efradına verilen addır. Şimdi olduğu gibi vaktiylede şehirin muhtelif yerlerinde karakollar yapılmış, ve buralara yeniçerilerden lüzumu kadar efrat ikame olunduğu gibi icabı kadar da zâbit ve çavuş tâyin olunmuştu. O zamanlarda karakollara (Kulluk) denildiği için kulluklarda bulunan yeniçerilere de «Kullukçu» unvanı verilmiş idi. Kulluklara memur olan zâbitler âdi günlerde başlarına kalafat nev'inden astarsız kavuk, arkalarına dar kollu ve açık önlü kaftan, kaftanın altına mintan, bacaklarına şalvar giyer, bellerine kuşak sardıkları gibi kuşaklarına ince bir bıçak da sokarlardı. Resmî günlerde ise mensup oldukları ocağın elbiselerini giyerlerdi. Kullukçu çavuşlar başlarına zâbitler gibi kavuk, arkalarına dolama, bunun altına entari ve şalvar giyer, kuşaklarını kaftan üstünden bağlarlardı. Vazifeleri aynı zamanda karşılaşılan hâdiselerin jurnallarını yazmak olduğu için yazıcılığın levazımından olan «divit»i de kuşaklarına sokarlardı. Kullukçu efradın kıyafetleri daha basit bir şekilde idi.

§ [*Sar.*] Silâhtar ağa ile sarayda ileri gelen ağaların hizmetlerine bakan oğlanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunların her biri yaptığı hizmetin adiyle anılırdı.

KULLUK KÂTİBİ (قوللق کاتبی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının büyük zâbitlerinden Kul Kethüdasının kulluk tevcihi işleriyle meşgul olan kâtibi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kullukçuluk tevcihi kethüda beyin vazifesi cümlesinden olduğu gibi tevcih olunanlardan para almıya da kanunen salâhiyyetli idi. İstanbul'daki kullukların tevcihinden alınan seksen beş akçanın beşi taşradakilerin de on beş akçası kulluk kâtibine aitti.

KULLUK HAKKI (قوللق حقی) [*Mal.*] Tımarlılarla sipahilere tahsis edilmiş olan yerlerde oturanlardan ziraat ettikleri arazinin dönümü nispetinde maktuan alınan resmin adıdır. Nispeti şöyle idi: Âlâ yerin iki, orta yerin üç, fena yerin beş dönümünden bir akça. Tımarların lağvı üzerine bu da kalkmıştır.

KULLUK YENİÇERİLİĞİ (قوللق یکیچریلری) [*Ask.*] İstanbul'un muhtelif yerlerinde kulluk denilen karakollarda bulunup memur oldukları yerlerin asayişini temin ile mükellef bulunan yeniçeriler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar yeniçeri ocağı mensuplarından oldukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

KULOĞLU (قول اوغلی) [*Ask.*] Yeniçerilerden herhangi birinin ocaklarda babaları gibi askerlik eden oğulları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Takriben onaltıncı asır ortalarına yakın bir zamana kadar nefer olan yeniçerilerin evlenemediklerini, ve Yavuz Sultan Selim zamanında ancak hükümdarın müsaadesiyle ocak çorbacılarıyle yeniçerilerin evlenmiye başlayıp sonraları evlenmenin tedricen arttığını yazan İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, C I, S. 31 ve müteakip) Kuloğulları için şu tafsilâtı veriyor:

«Yeniçerilerin evlenmelerine müsaade edilince vefatında bunların (Kuloğlu) denilen çocuklarını da himaye etmek lâzım geldi. Babaları vefat etmiş olan kul oğullarından daha küçük yaşta iken yetişinceye kadar kendilerine üç ayda bir sekbanlar fırınından ikişer buçuk kile un ve yahut bunun bedeli verilirdi. Bundan başka yine üç ayda bir her yetime bedeli hazineden tesviye olunmak suretiyle üç ayda bir

âdet-i nân horegân denilen onbeş akça verilmesi kanundu. Kuloğlunun babası hangi bölük veya orta efradından ise yenicerilerle beraber babasının orta veya bölüğünden maaşını alırdı. Üçüncü Mehmet'in kanunuyle kuloğullarına yılda bir kere de altı endaze donluk çuha ve onbeşer arşın bez ve astar ve sekizer akça elbise masrafı parası verilirdi.

«Yeniçeri hayatta olup ocaktan ayrılmamış ve yetişmiş oğlu da var ise onlar da acemi ocağına kaydolunurlar, fakat bunlar tâyinat almazlardı. Yeniçeri yetimlerine verilen zahire veya bedeli ile ocaktan aldıkları para için «Defter-i nânhor» ismi verilen bir defter tutulurdu. Yeniçerilerin maaş defterlerinde her orta veya bölük isimlerinin sonundaki «nân horegân» başlığı altındaki isimler yeniçeri yetimleridir. Her bir ismin altında siyakat rakamile (Kırk beş) rakamı yazılmıştır ki bu, yetimlerin her birinin üç ayda bir aldıkları maaştır. Bu kırk beş akçanın dokuz akçası her ay için yetimlere verilmesi kanun olan üç şinik unun üç aylık bedeli olup geri kalan on beş akça da her yetime hazineden verilen paradır.

«Kuloğlu olan yetim çocuk, sekbanlar kâtibinin verdiği pusla üzerine kendisine verilecek unu o fırının yani sekbanlar fırınının anbarından alırdı. Fakat sonradan un yerine bunun bedeli verilmesi âdet olmuştu. Onaltıncı asır sonlarında kul yetimlerinin mevcudu yediyüz kadardı. Bir münhal vukuunda kul oğullarının acemi ocağına alınmaları ve ulûfeye kaydedilmeleri zamanı gelince yeniçeri ağaları bir ariza ile divana müracaat eder ve müracaatı kabul edilecek olursa kendisine mahlûl acemilikler için şu kadar akçaya kadar kuloğullarını ulûfeye yazdır diye emredilir, o da para miktarına göre ne kadar kuloğlu yazmak lâzım gelirse o kadarını yazardı.

«Kuloğulları yetişip hizmet çağına gelince hüviyyetleri yeniçeri ağası ve babalarının odabaşıları huzurunda odasındaki eski ihtiyar yoldaşlardan tahkik olunarak birer akça yevmiye ile münhal vukuunda acemi ocağı defterine kaydedilirlerdi Bunların verildikleri yerler muayyendi. Ya gemi hizmetine ve Gelibolu'daki acemi ocağına veyahut daha sonra ihdas edilen bir kanunla Galatasaray'ı, İbrahim Paşa sarayı, Eski saray ocaklarına ve Sekban fırını hizmetine verilerek burada yetişirlerdi. Babalarının ortalarına verilip orada da acemilik derecesini geçirenler vardı. Fakat sonradan bu kullukları kanun hilâfı olarak yeniçeri ocağındaki Zağarcı, Sekban, Solak ve saire tarafından köçek adıyle bunların hizmetlerinde de istihdam olunmuşlardı. Bu gibi, yeniçeri ocağında hizmet eden kuloğullarının kabahatları olursa onu kendi odasının odabaşısı, vekilharcı cezalandırmayıp acemi ocağındaki Meydan kethüdası tarafından ceza görmesi kanundu. Dayak cezası verilen bir kuloğluna vurulacak değnek en çok otuzdan fazla olamazdı. Bu kuloğulları odada bulunurken akşamları yatsı namazından sonra oda kethüdası onları birer odaya koyup kilitler ve sabahleyin yine çıkarıp hizmete gönderirdi. Kuloğulları yirmi üç yaşına girmeyince Bedergâh olamazlar, yani yeniçeri ocağına kaydedilemezlerdi.

«Kuloğullarının babaları ocaktan ayrılıp timarlı sipahi, kapıkulu suvarisi, divan-ı hümayun çavuşu veya eyaletlerdeki beylerbeyi divanında çavuş olmuşlar ise bu gibilerin çocukları İkinci Selim zamanına kadar acemi ocağına kaydedilmezler, babalarının vazifelerine göre kayrılırlardı. Yani yeniçeriden terfi edip timarlı sipahi olanların çocukları, dokuz akça yevmiye ile kalelerde muhafızlık ederlerdi. Fakat bu yolun terakkisi yoktu. Bundan dolayı bu gibilerin badema kale hizmetinde bulunmıyarak birer akçe ile acemi ocağına kaydedilmeleri kanun oldu. İkinci Selim tahdit etmek suretiyle bu yeni usulü kabul etmiş, badema bu kabil kuloğullarının içinden gemi hizmetinde çalışabilecek olanlarının birer akça ile acemi ocağına kayıtlarına müsaade etmiştir. Bu gibi yeniçerilerin timarlı sipahi olanlarla çavuşların acemi ocağına kayıtlı oğullarına yeniçeri kâtibi Aksaraylı Mehmet efendi zamanında «Ferzend-i Sipahi», «Ferzend-i çavuş» denilmiştir.

«Bu Ferzend-i Sipahi ve Ferzend-i Çavuş kanununa, az daha sonra Ferzend-i Bevvap, Ferzend-i Çaşnili isimleri altında kapıcı ve sofracıların da çocukları ilâve edildi. Onyedinci asır başlarında ve Birinci Ahmet zamanında Ferzend-i Sipahi ve Ferzend-i çavuş ve diğerlerinin acemi ocağına kaydedilmeleri kaldırılmış ise de bir müddet sonra (1030) H. 1621 M.) tarihinde yeniçeri ağası olan Mustafa Ağa «Becayiş» namıyle ocağa hariçten efrat kaydeylemeyi usul yapmıştı.»

Yeniçeri ocağıyle beraber bu tâbir de tarihe karışmıştır.

Kuloğlu dediğin âfet ne şûh serkeş olur
Ki bir tüfengini meydana atsa âteş olur
Sabit

KULP TAKMAK (قولب طاقق) [*Hal.*] Mecaz yoluyla târiz için sebep ve bahane bulmak; sözü fenaya yorup ilâveler yapmak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

Bulmadık kulpuna kolayını biz
Herkese kalpa kolag taktı felek
İzzet Molla

KUL TAİFESİ (قول طائفه‌سی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ocak efradı padişahın kulu sayıldığı için yeniçerilere kul taifesi denilirdi.

KULÜBE (قولبه - قولوبه) [*Mim.*] Tek oda ve kattan ibaret bina yerinde kullanılır bir tâbirdir. Duvara bitişik olarak yapılan barakaya, mecaz yoluyla bir veya iki odalı dar ve karanlıkça evlere de farsça külbe den bozma kulübe denir. Kullanılış tarzına göre de ad alır: Bekçi kulübesi, polis kulübesi gibi.

Sen idin külbe-i ahzane koyan Yakub'u
Ayırıp hazret-i Yusuf gibi göz nurundan
Halet

KUL YETİMLERİ (قول یتیملری) [*Ask.*] Yeniçerilerden ölenlerin çocukları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeriler eskiden evlenemezken sonraları buna müsaade edilmiş ve erkek çocukları «Kuloğlu» adıyle ocağa alındıkları gibi kızlarına da ocaktan yardım edilirdi.

KUMANDA KÖPRÜSÜ (قوماندا کوپریسی) [*Bah.*] Harp gemilerinde süvarinin bulunduğu yerin adıdır.

KUMANDAR (قوماندار) [*Ask.*] Orduyu, bir askerî müfrezesini, müstahkem veya açık bir mevkii idare eden büyük rütbeli zâbit, serdar yerinde kullanılır bir tâbirdir. İngilizce Commander'den alınmadır.

Halk tarafından kullanılan ve bazı vesikalara da geçen bu tâbirin doğrusu «kumandan» dır.

KUMBARACI (خمبره‌جی) [*Ask.*] Humbaracı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kumbaracı bazı vesikalara geçmiş olmakla beraber daha ziyade halk dilinde kullanılırdı Talsilât için Bak: Humbaracı.

KUMKUMA (لقمه) [*San.*] Yazı hokkası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mecaz yoluyla fitne ve fesatla meşgul olan insanlara fesat kumkuması, fitne kumkuması denir. «Başbakanlık Arşivi»ndeki vesikalardan birinde (Saray, 8 N 1156, numara 762) şöyle geçer: «Nefs-i hümayuna mahsus maşraba ve kumkuma pûşidesi (örtü) için beher sene verilmesi mûtad olan beş zirâ İskorlat çuha ve dört zirâ Londra çuhası bahası olan yirmibir onaltı para hakkında.»

Cümcümeden bozma olan bu tâbir aynı zamanda kafatası, yuvarlak madeni sürahi, ufak desti hakkında da kullanılır.

KUMLU EBRU (قوملی ابرو) [*San.*] Serpiştirilmiş kum tanelerini andıran şekildeki ebrulere verilen addır. Ebrû; kendine mahsus levazımıyle boyanan kâğıtlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Resimler bulutu andırdıkları için bu adı almıştır.

KUMRU YAKA (قومرو یقا) [*Kıy.*] Kumrunun boynundaki çizgiyi andırır şekildeki yaka biçimi hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Kumru yakalı bir hub seraser giydi
Ola tâ bezm-i hüdavende felek hizmetkâr
Lâ

KUM SAATİ (قوم ساعتی) [*San.*] Eskiden zamanın anlaşılması için kullanılan iptidai bir âletin adıdır. Bu, bir birine bitişik birinin içi kum dolu, öteki boş iki küreden ibaret olup kumun bir yuvarlaktan öbürüne ne kadar zamanda akacağı hesabedilmek suretiyle yapılırdı. Meselâ yumurta pişirileceği zaman kum dolu yuvarlak üste çevrilir, kum öteki yuvarlağa tamamen akınca yumurtanın piştiği anlaşılırdı.

Yapılmış mı acaba kum saatından gayrı devrenda
Bu güne dur-i dâimle döner sir-ü zeber saat
Sümbül Zade Vehbi

KUNDAK (قونداق) [*Top.*] Moylular vasıtasiyle mecefe irtifa ve istikamet veren, namlıya yataklık eden silâhın gövde kısmına verilen addır. Diğer bir tarifle top namlısının üzerine bindirildiği yerin adıdır.

Kırda, bayırda hareket kabiliyeti olanına «Sahra», düz arazide yürüyüşler yapabilen sehpalısına, «Kale» bulunduğu yerde yalnız sağa, sola ve ileri geri hareket kabiliyeti olanına da «Sahil Kundağı» adı verilir.

Tüfek namlusunun merbut olduğu ağacın alt kısmına da «Kundak» denilir.

Haylice namlı nişanlı yetişüp kundaktan
Ateşendâz-ı derun oldu tüfenkci zade
Sürûri

§ [*Hal.*] Bir yeri yakmak fikriyle konulan yağlı paçavra yahut ateş alan herhangi bir maddeye de bu ad verilir.

KUNDAK BAĞLAMAK (قونداق باغلامق) [*Kıy.*] Eskiden kadınların başlarını bir yemeni ile sarma suretinde bağlama şekline verilen addır. Kundağa benzediği için bu ad verilmiştir.

KUNDAKÇI (قوندقجی) [*Hal.*] Mecaz yoluyla fitne ve fesat ile ortalığı velveleye veren yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kasten yangın çıkaranlara da bu ad verilir.

Neden beş altı vatansız, beş altı kundakçı
Alay alay bulayor, arkasında yardakçı?
Mehmet Âkif

KUNDAKLI FİLİNTA (قوندقلی فلنطه) [*San.*] Eskiden kullanılan tüfeklerden birinin adıdır. Eşkinci neferleri kullanırlardı.

KUNDAKLI KAVAL (قوندقلی قاوال) [*San.*] Eskiden kullanılan tüfeklerden birinin adıdır. Kundaklı filinta gibi bunu da eşkinci neferleri kullanırlardı.

KUNTRA (قونطره) [*Bah.*] Trinket ve mayıstra yelkenlerinin rüzgâr üstü iskota yakasını mapasına veya kuntra mataforasına bağlamakta kullanılan selviçelerin adıdır. Yedek mânasını ifade için de kullanılır.

KUNTRA BABAFİNGO (قونطره بابا فینغو) [*Bah*]. Babafingo çubuklarının üzerlerine sürülen çubuklarla babafingo sereninin üstünde bulunan serenler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KUNTRA FLOK (قونطره فلوق) [*Bah.*] Pruva babafingo kapelesinden kuntra baston nihayetine gelen halat vasıtasıyle bastonun üzerinde açılan yelkenin adıdır. Buna «Kuntra Flok Larmosu» da denir.

KUNTRA İSKOTA (قونطره اسقوتا) [*Bah.*] Gabye ve Babafingo ve kuntra yelkenlerinin iskota yakalarını direğin kıç tarafından seren altına kaldırmak için kullanılan donanımın adıdır. Trinket ve mayıstra yelkenlerinin kuntra iskotalarına «Punya» denir.

KUNTRA MATOFORASI (قونطره ماطوفوراسی) [*Bah.*] Kendisine trinketin rüzgâr üstü iskota yakası alınmak üzere sancak veya iskele baş omuzluğunda bulunan bastonun adıdır.

KUNTRA PAYI (قونطره پای) [*Bah.*] Babafingo cubuğunun, babafingo kapelesinden şapkaya kadar olan kısmı olup kuntra sereni bu kısmın üzerine kaldırılır.

KUNTRA SERENİ (قونطره سرنی) [*Bah.*] Kuntra payında bulunan ve üzerine kuntra yelkeni bağlanan serenin adıdır.

KUNTRA YELKENİ (قونطره یلکنی) [*Bah.*] Kabasorta armalı gemilerde kuntra yelkeninin üstüne ve babafingo çubuğu sürülen ve kuntra çubuğu denilen ayrı bir çubuk üzerine açılan hafif yelkenin adıdır.

KUPA (قوپا) [*San*] Araba nevilerinden birinin adıdır. Kapalı ve pencereli olup bir iki kişinin binmesine müsaitti. Açık olanına payton denir.

KÛPAL (کوپال) [*San.*] Gürz nevinden demir topuz adıdır. Tüfeğin icadından evvel harb âleti olarak kullanılırdı.

Urup tığ u kûpali ol şehlevend
İp olda eşirrâ misâl-i kemend
Sabit

KUR'A (قرعه) [*Ask.*] Tesadüf ve talia bağlı bir ayırma yapmak için kapalı kağıt çekmek, zar atmak gibi baş vurulan her türlü vasıta demek olan kur'a askerî ıstılah olarak doğumları itibariyle askerlik hizmetine alınacakların «Tertib-i evvel» ve «Tertib-i sani» olmak üzere mevcud iki tertibden hangisine ayrılacaklarının tâyini için bunlar arasında, numara çekmek suretiyle, yapılan askerlik muamelesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Tertib-i evvel» ve «Tertib-i sani» yazılı ve numaralı torba içindeki kâğıtlardan bir tanesi hizmete çağrılana çektirilir ve bu tertiblerden hangisini çekerse o tertib üzerinden askerlik muamelesi görürdü. Askerlik aynı zamanda dinî bir vazife sayıldığı için buna «Kur'a-i şer'iyye» de denilirdi.

§ [*Ok.*] Cemiyetli meşklerde kemankeşlerin atacakları okların tâyini münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Koşu denilen müsabakaya gireceklerin ne türlü yay kullanacaklarını ve kaçar ok atacaklarını kararlaştırırlardı. Kaçar ok atacaklarsa bunlardan başka başka demetler yapılırdı. Atacakların zehgirlerini bunların kimlere ait olduğunu bilmiyen birine verirlerdi. O adam zehgirleri birer birer bu demetler üzerine bırakırdı. İşte onların bu ayrılışına kur'a denilirdi. Kemankeşler zehgirlerinin bulunduğu demeti alır ve o demetteki oklarla müsabakaya iştirâk ederlerdi.

KUR'A ÇEKİLMEK (قرعه چکیلمك) [*Ask.*] Doğumları itibariyle askere alınacakların kur'a heyeti huzurunda kur'a çekmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerinde aynı mânaya gelen «kur'a keşidesi» tâbiri de kullanılırdı. Askere alınacaklar kur'a çektikleri için bu tâbir meydana gelmiştir.

KUR'A ÇEKMEK (قرعه چکمك) [*Ask.*] Askerlik çağına gelmiş olanların kur'a numaralarını çekmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Birer masura içinde bulunan kur'a numaraları «Tertib-i evvel» ve «Tertib-i sani» olmak üzere iki nevi idi. Tertib-i evvel yazılı olanı çekenler hemen

tertib-i sani yazılı olanı çekenler de sonradan lüzum görüldüğü zaman askere sevkedilirlerdi.

KUR'A EFRADI (قرعه افرادی) [*Ask.*] İlk askerlik hizmetine alınanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden askerlik çağına gelenler kur'a çektikleri için bu tâbir meydana gelmiştir.

KUR'A FERMANI (قرعه فرمانی) [*Ask.*] Askerlik yaşı gelenlerin hizmete çağrılmaları hakkında padişah tarafından her sene vilâyetlerle askere alınma muamelesi yapılan sancaklara gönderilen ferman hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunda hangi sene doğumluların alınacağı gösterildiği gibi kimlerin alınmıyacağı ve muamelenin ne suretle yapılacağı da izah olunurdu.

KUR'A-İ ŞER'İYYE (قرعهٔ شرعیه) [*Ask.*] İlk askerlik hizmetine alınma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden askerliğe kur'a ile alınma usulü mevcut olduğu, askerlikte vatan hudutlarıyle birlikte dinin muhafazası hizmeti de bulunduğu için bu tâbir meydana gelmiştir.

KUR'A KEŞİDESİ (قرعه کشیدهسی) [*Ask.*] Doğumları itibariyle askere alınacaklar tarafından kur'a heyeti huzurunda kur'a çekmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine aynı mânaya gelen «kur'a çekmek» te denilirdi. Askere alınanlar kur'a çektikleri için bu tâbir meydana gelmiştir.

KUR'A MECLİSİ (قرعه مجلسی) [*Ask.*] İlk askerlik hizmeti çağına gelenlerin askerliğe ait muamelelerinin görüldüğü meclis hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu meclis vali yahut mutasarrıfın reisliği altında kadı, askerlik şubesi reisi, idare meclisi âzası, nüfus müdür veya memuru ve doktordan terekküp ederdi. Hizmet çağı gelenler bu meclisin huzuruna çıkarılarak kur'a çektirildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

KUR'ASI ÇIKMAK (قرعهسی چیقمق) [*Ask.*] Askerliğe alınma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Askerlik çağına gelenler kur'a çektikleri için bu tâbir meydana gelmiştir.

KURB (قرب) [*Sof.*] Ezelde yani ervah âleminde Cenab-ı Hak ile abd arasında sebkat eden ahde vefa yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kab-ı kavseynin hakikate ıtlak olunduğu da vardır.

Seyyid-i Şerif'in tarifatındaki izahı şöyledir: «Kurp abde verilen saadetlerin delâletiyle abdin hakka kurbiyetine denir.»

Kurb; Arapca yakın, yakınlık demektir.

Senin lütf-i valânı gözler ümidim
Senin kurb-ı a'lânı özler hayalim
Muallim Naci

KURB-I DERECE (قرب درجه) [*fer.*] Ölen kimseye derece ve vasıta itibariyle yakınlık yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KURENA (قرنا) [*Sar.*] Padişahlara yakın olan ve hizmetlerinde bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Mabeyinci» de kullanılırdı. Kurena; «Karin»in cem'dir.

KURNA KÂTİBİ (قورنه کاتبی) [*Mal.*] Salhane (mezbaha) kâtibi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KURRÂ (قراء) [*San.*] Hafızlardan kıraat ilmini tamamlamış olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu ilmi öğrenmek üzere açılan dershanelere «Dara-ül-kurrâ» denilirdi. Kıraat ilmini hususi surette okuyup bu unvanı ihraz edenler de vardır.

KURRETİYYE (قرتیه) [*Kel.*] Bâbilerden «Zerrintaç» adında güzelliği ve ilm ü fazlı ile tanınmış bir kadının etbaı (taraftarları) hakkında kullanılır bir tâbirdir. İran müçtehitlerinden birinin kızı olan Zerrintaç ilk zamanlarında Arşa «kalb-i Nebi», Cebrail'e «Akl-i Nebi» deyen Reştiyye reisi Kâzım-ül-Hüseyni'nin ashabından iken onun ölümü üzerine «Bâb»ı imam edinmişti. Mektuplaştığı Bâb kendisine «Kurre-ül-ayn» dediğinden sonradan o lakabı aldı.

İsmail Hakkı İzmirli'nin verdiği malûmata göre (Yeni ilm-i Kelâm, birinci kitap, sayfa 178) Kurretülayn kadınlardan nikabı (örtüyü) ref, tekâlifi ilga, bir kadının dokuz erkek ile izdivacı gibi bazı ahkâm koymuş, şeriat-ı Muhammediyye'nin (haşa) mensuh, Bâb şeriatının hak olduğunu iddia edecek kadar küstahlığa kalkışmış idi.

«Bâbiyye (Kurretülayn) e «Bedr-üd-düca, Şems-üt-düha» diyorlar. Kurretülayn ile beraber taraftarlarının çoğu öldürülmüş, ancak pek azı İsnaaşeriyye olmuştur.»

KURS-İ ZER (قرص زر) [*Mes.*] Altın para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça kurs daire, yuvarlak şey demektir.

Alâyiş-i mezak-ı cihan güne gûnedir
Kîmine zerde kîmine kurs-i zer leziz
Hatem

KURŞUN DÖKMEK (قورشون دوکمك) [*Hal.*] Nazarla büyüden ileri geldiği zannolunan hastalıklarla ruh rahatsızlıklarının giderilmesi için halk tabakasının baş vurduğu çarelerden

birinin adıdır. Halk edebiyatındaki tetkikleriyle tanınmış olan Mehmet Halit Bayrı bu gülünç âdet için (İstanbul folkloru, 1947, S 91 - 92) şu tafsilâtı veriyor:

«Büyüye ve nazara uğramaktan ileri geldiği sanılan hastalıklarla, sebebi cin ve perileri gücendirmekten ibaret telâkki edilen dimağ, sinir ve ruh hastalıklarının giderilmesi için hekimin ve ilâcın tesiri olmıyacağı inancı, halk arasında ötedenberi yerleşmiş olduğu cihetle, bu türlü hastalıkları tedavi ettirmek maksadiyle Kurşuncu Hoca'ya başvurmak ve kurşun döktürmek, İstanbul'da (yalnız İstanbul'da değil memleketin her tarafında) tatbik olunan eski bir usuldür.

«Kurşun, bu işte denenmiş ocaklı ve izinli ihtiyar kadınlar tarafından dökülür. Ocaklı demek, kurşun dökücünün daima bu işle uğraşmış bir aileye mensup olması, izinli demek de, bu aileden kendisinden önce kurşun dökücülük yapan kimseden kurşun dökmek için (destur-el) almış olmasıdır. Ocaklı ve izinli olmıyanlar kurşun dökücülük yapamıyacakları gibi, yaptıkları farzedilse bile, bu gibilerin kurşun dökmesinden fayda umulmaz.

«Kurşun dökmenin kendine mahsus yolu ve geleneği bu hususta kullanılan bazı malzeme vardır. Kurşun dökmek için gereken âletler: Kurşun eritecek madenî çukur bir kepçe, su koymıya mahsus madenî geniş ve derince bir tas, hastanın başına örtülecek kalınca bir peştamal, 250 - 300 gram ağırlığında kurşun külçesinden veya parçalarından ibarettir. Bu malzemeyi bir sepet, veya bir torba, yahut çanta içinde kurşuncu kadın beraberinde getirir ve işini bitirdikten sonra bunları toplar ve tekrar götürür.

«Kurşun şu suretle dökülür: Külçe veya parçalar halindeki kurşun madeni çukur kepçeye, kepçe de ateş üzerine konur, kurşun eridikten sonra, hastanın başı ve vücudu peştamalla örtülür, madenî tasa su konur, kurşuncu kadın erimiş kurşunu havi kepçeyi sağ eline, su tasını sol eline alır. Erimiş kurşun önce hastanın başı üstünde su dolu tasa birdenbire döküllür. Kurşun dökülürken dökücünün Besmele çekmesi, «Benim elim değil, Ayşe, Fatma Anamızın eli» demesi usuldendir, Bundan sonra kurşun kepçede tekrar eritilir. Bu defa hastanın göbeği üstünde tastaki suya dökülür. Bu da bitince bir daha eritilmiş kurşun hastanın ayakları üzerinde tasa dökülür. Nihayet hastanın yattığı odanın sağ köşesiyle oda veya sokak kapısının eşiği üzerinde de kurşun dökülmesi tekrar edilir. Bu iş tamam olunca kurşun dökülen tastaki sudan birkaç yudum hastaya içirilir. Aynı sudan hastanın alnına, bileklerine, avuçlarına ve ayaklarının altına sürülmesi de âdettir. Bazı kurşuncu kadınların kurşun döktükten sonra hastayı üç defa oda kapısı eşiğinden atlattıkları görülmüştür. En sonunda kurşun dökülen suya bir miktar ekmek doğranır. Bu ekmek dört yol ağzında köpeklere verildiği gibi, tastaki su da cin ve perilere ikram olmak üzere bir köşeye serpilir.

«Erimiş bir halde su tasına dökülen kurşun tasta ve su içinde sertleştikten sonra tekrar eritilmeden önce kurşuncu kadın tarafından tetkik olunur. Kurşun külçesi fazla kirli ise nazarın veya büyünün şiddetine, yahut cin ve perilerin çok gücendirilmiş olduğuna hükmedilir. Külçe üzerindeki kirlilikler arasında parlak ve temiz bir parçaya tesadüf edilirse, hastanın yüreği temiz olduğuna ve hastalığın çabuk geçeceğine inanılır.

«Kurşun dökücü kadına hizmetine karşı para verilmesi lâzımdır. Şu kadar ki bu paranın miktarı hastanın mâli durumuna göre az veya çok olabilir. Bazı hastalar için bir kere kurşun dökülmek kâfi görüldüğü halde bazıları için bunun üç defa tekrarında fayda düşünülür. Bu takdirde her defası için kurşuncu kadına başkaca ücret verilmesi şarttır. Kurşuncu kadınlar hastanın evinden ayrılırken «Allah şifalar versin», «Allah bir daha göstermesin», «Hiç görmemişe dönsün» tarzında dileklerde bulunurlar. Hastanın ailesi de bunlara «Eksik olmayın», «Allah razı olsun» gibi sözlerle mukabele eder.»

KURŞUNLU (قورشونلی) [*Mim.*] Üstü kiremit yerine kurşun örtülü binalar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KURŞUN VURMAK (قورشون وورمق) [*Mal.*] Gümrükçe muayene edilmiş veya deftere kaydolunmuş olan eşyanın değiştirilmemesi için bağlanan bir tel veya ipin ucuna kurşun damga koymak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «kurşunlamak» da denir.

KURT (قورت) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Levhaların kenarlarına yapıştırılan ve «Pervaz» ismi verilen kâğıtlara yapılan tezyinat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar kurta benzediği için bn ad verilmiştir.

KURT KAPANI (قورت قپانی) [*Ask.*] İçine sivri kazıklar yerleştirilmek ve üstleri örtülmek suretiyle hazırlanan çukurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hücum sırasında bunların içine düşen düşman askerleri kazıklara saplandıklarından kurtulmak imkânını bulamazlardı.

KURU DİREK GİTMEK (قورو دیرك كیتمك) [*Bah.*] Fırtınalı havalarda yelken yapmak mümkün olmadığı ahvalde rüzgârın sevkine tâbi olarak hareket etme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KURUN-U AHİRE (قرون اخیره) [*Tak.*] İstanbul'un Fâtih tarafından zaptından sonraki zaman hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KURUN-U ÛLÂ (قرون اولی) [*Tak.*] Roma devletinin ikiye ayrılması zamanına kadar olan eski zaman hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KURUN-U VUSTA (قرون وسطی) [*Tak.*] Roma devletinin ikiye ayrılmasından İstanbul'un zaptına kadar olan orta zaman hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KURU SIKI (قورو صیق) [*Hal.*] Boşuna gürültü etmek, tehdit eylemek, göz korkutmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KURUŞ (غروش) [*Mes.*] Osmanlılar zamanında kesilen paralardan birinin adıdır.

Osmanlılarda Avrupa'nın *geniş* kıtasındaki sikkelerini (paralarını) takliden büyük sikkelerin basılması ilk evvel Üçüncü Sultan Süleyman zamanında başlanılmış ve bunlara yabancı bir tâbir olan «Kuruş» adı verilmiştir. Bu sikkeler 833 ayarında, 40 milimetre kutrunda ve 6 dirhem ağırlığında idi.

Osmanlı müverrihleri kuruşun darbı hakkında malûmat vermiyorlar. Yalnız vak'anüvis Raşit efendi 1108 (1697) senesinde ecnebî kuruşları ilga ve yerine tuğralı kuruşlar ihraç olunduğunu ilk defa olarak söylemiş ise de elde bulunan Osmanlı kuruşları Raşit'in haber verdiği tarihten evvel yani 1099 (1688) senesinde kesilmiş ve bundan evvel Osmanlı kuruşu görülmediği için meskûkât kataloklarına geçmemiştir. Binaenaleyh Osmanlı (kuruş) unun iptida meydana çıkışını bu zaman olarak kabul etmek zaruridir.

Cevdet Paşa da (Cevdet Tarihi, cilt 5, sayfa 303) «Sultan Süleyman'ı Sani asrında altı dirhem vezninde kuruş kesildi» demiştir ki vak'anüvis'in bu rivayeti eski müverrihlerin sözlerine müstenit olmasa bile meskûkât erbabı tarafından bu suretin teyit olunması sıhhatine şüphe bırakmamaktadır.

Raşit'in memalik-i Osmaniye'de mütedavil iken 1108 (1697) senesinde ilga edildiğini haber verdiği ecnebî kuruşu hakkında İsmail Galip bey (Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye, sayfa 232) diyor ki: «Ecnebîden me'huz olduğu isminden malûm olan (kuruş) evail-i saltanat-ı seniyyede beyaz ve kızıl namlarıyle iki nevi' olarak istimal olunur idi. Kızıl kuruş altın sikkeye ıtlak olunup bu tâbir İslav ve sair bazı ecnebî lisanlarında müstamel olduğu halde aynıyle Osmanlılarca dahi zebanzet olmuştur. Nitekim 795 senesi rebiyülevveli tarihiyle Sultan Bayazıt-ı evvel tarafından Eflak Prensi (Petro Mirci) ye hitaben sadır olan berat-ı âlide «Prens her sene hazine-i hassamıza memleketi akçasiyle (3000 kızıl kuruş) eda etmesi meşruttur.» diye muharrer olmasına göre kuruş namının daha o zamanlar Avrupa'dan Şark'a gelmiş olduğu ve bu isim ile müsemma nakudun memalikte mevcut ve resmen câri idüği zâhir olur.

«Kuruş kelimesi o zamanlarda dahi yalnız alındığı vakit daima gümüş sikke mânasını ifade ederdi. Türkçede böyle olduğu gibi elsine-i ecnebiyyede dahi suret-i istimali bunun aynı idi.

«(Kuruş) lâfzı aslında milâdî onüçüncü asır evailinden beri kalmış ve sonradan taammüm etmiş bir tâbirdir. Fransa kırallarından (Saint Louis) zamanında meskûkâtın ıslahıyle yeni usulde ve yüksek ayarda ihraç olunan gümüş sikkelere (Gros tournois), (Tournus grossus) tesmiye olundu. İşbu yeni sikkeler bütün Avrupa'da intişar ederek artık milâdî ondördüncü asırda peyderpey (Bohemya), (Lehistan) ve (Macaristan) ve daha sonra (İngiltere) ve memalik-i saire kuruşları tedavül âleminde görülmeğe başladı. İşbu sikkeyi kabul eden akvam-ı muhtelife (Grossus) kelimesini kendi lisanlarının şekl-i aslisini tamamiyle muhafaza eder şekilde ahz ve nakletmekle beraber az çok lâfız değişikliğine uğratmışlardır. Meselâ İtalyanca (Grosso) İslavca (grosz), Macarca (grache) ve Almanca (grecheu) ve Türkçede «Kuruş», Mısır dahi takrip edilerek (Kurş) ve hatta esm'i «Kuruş» olmuştur. Krosos kelimesinin Osmanlı lisaniyle Alman ve İslav lisanındaki şekil ve telâffuzları pek müşabih olmasına bakılırsa Hüdavendigâr Gazi Sultan Murat-ı Evvel'in Bosna ve Sırbistan'daki seferleri hengâmında oralarda câri olan İslav ve Alman sikkeleri ve şark memleketlerine nakil ve ithaliyle beraber isminin dahi mezkûr milletlerin telâffuzları gibi kabul olunmuş olduğu kuvvetli ihtimallerindendir. Sultan Yıldırım Bayazıt'ın yukarda yazılan Berat-ı Âliisinde (Kuruş) namının öylece zikredilmesi dahi buna kâfi delildir. Her ne kadar Ehl-i Salip tarafından Arz-ı Filistin'de kestirilmiş olan grosoa'ların memalik-i Osmaniye'de en evvel meydan-ı tedavülde intişar ettiği bazı müellifler tarafından beyan edilmiş ise de bu rivayet pek zayıf olup çünkü bida-

yet-i zuhûr-i Devlet-i Aliyye'de o taraflara hiç gidilmemiş ve tüccarî münasebetlerde dahi bulunulmamış idi.

«Kadimde Memalik-i Şahanede tedavül eden kuruşların bir cinsten ibaret olduğu bazı müverrihlerin ifadelerinden anlaşılıyor. Sultan Selim-i Evvel asrında birinci defa olarak kuruş rayicini söyliyen Solak zade (Sayfa 346) «Ol tarihte kuruş 40 ve Arslanlı 35 akçaya geçerdi.» demesine göre biri yalnız (kuruş) ve diğeri (Arslanlı namiyle iki nevi kuruş mütedavil olduğu ve birincisi ikincisinden kıymetli bulundığu istidlâl olunuyor.

«Yalnız kuruş namiyle yadolunan sikkeler ekseriyetle Alman talerileri olup bunlar dokuz dirhem veznindé idi. Hattâ 1047 senesi vukuatı sırasında müverrih Naima (cilt 3, sayfa 307) beher kuruşun dokuz dirhem halis gümuş olduğunu bilmünasebe söylemiştir. İşbu kuruşlara bazan sadece (Riyal) ve kâh (Riyal kuruş) dahi ıtlak etmişlerdir. Bundan başka vaktiyle halis-ül-âyar dirhemlere Araplar tarafından (dirhem-i sevda) dendiği gibi mezkûr kuruşların tam ayarda bulunduğuna delâlet etmek üzere «Kara kuruş» namiyle dahi yadolunduğu vardır. Hattâ Macar krallığına nasbolunan sabık Kurs kralı (Tükeli İmre) ile 1093 tarihinde yapılan âhidnamede verginin kırk bin (kara kuruş) olacağı tasrih kılınmıştır. Seyyah mösyö (Tavernier) der ki: «Memalik-i mahrusede (kara kuruş) (Richdale d'Almagne) Almanya talerilerine ve yalnız İspanya'nın Riyal yahut Ekülerine ve (Arslanî) dahi (Lion d'Holande) üzerinde Arslan resmi bulunan Felemenk dolarlarına ıtlak ediliyordu. Rubu ve nısf ve çifte riyaller dahi mütedavil idi.

«Son zamanlarda bu namla tedavülde görülen diğer paralar da olmuştur. Fransa kralларından Onbirinci (Lonis)'nin üzerinde (Güneş) resmi bulunan riyalleri aslî isimleriyle yani (Sülya riyal kuruş) yahut sadece (Sülya kuruş) namiyle yâd ve istimal olunduğu gibi Cenubî İtalya memalikinden olup mukaddemleri bilddefat devlet-i Osmaniyye tarafından istilâ olunan (Pulya) riyalleri dahi isimlerine yine kuruş kelimesi ilâvesiyle (Pulya kuruş) diye tedavül eder idi.

«İşte ecnebî kuruşlarından memalik-i Osmaniyye'de kadimen câri olan başlıcaları işbu tâdat olunan sikkeler olup kuruşun akça ile olan rayici ise altın'a nisbetle bidayeten sülüs ve sonraları nısıf derecesinde noksan idi. Esedî kuruş dahi riyal kuruşa nisbeten sekizde bir dûn kıymette idi. Meselâ altın 60 akça ise kuruş 40 ve esedî 35 akça ve sonraları altın 160 akçaya olduğu vakit kuruş 80, esedî 70 akçaya olur idi.»

Yine İsmail Galip Bey (Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye, sayfa 236) Osmanlı kuruşlarının zuhuru sebebiyle me'hazı hakkında aşağıdaki malûmatı veriyor:

«Ecnebî kuruşlarının kesriyeti yani yerli nukuttan kıymet mukabelesini teşkil etmek için altınlarda olduğu misillû bidayeten akça istimal olunurdu. Bir kuruş için iktiza eden akçanın adedi piyasaya ve daha doğrusu akça ayarının ahval ve kifayetine göre tahalüf etmekte idi. Evailde oldukça iyi haldé giden akçalar pek az zaman mürüriyle ayarca olmasa bile hacim ve kıt'aca tedricen küçülmiye başlayıp bu suretle kıymet-i hakikiyyesine ârız olan noksan sebebiyle bazı tedabir ittihaz yani onluk akçalar ve para gibi sikkeler ihraç olunmuş ise de bunlar dahi dûçar-ı iğtişaş olarak ihtiyacat vakit ve zamana kifayet edemediğinden dahil-i memalikte câri tahallüfattan âri olarak haricî ve dahilî muamelât-ı ticariye esas ittihaz olunmak ve bu suretle nisbet-i nukut tâyin kılınmak üzere ecnebî bir sikkenin taharri ve intihabına lüzum görülmüştür.

«Vaktiyle bu hizmeti ifa eden en ziyade Almanya talerileriyle Esedi kuruşlar olup fakat 1015 tarihlerinde Devlet-i Aliyye ile akd-ı musaleha ve külliyyetli tekâlif-i nakdiyye tediye etmiş olan Almanya imparatoru Birinci (Matyas) namına ihraç olunan talerilerin bilâhare Memalik-i Osmaniye'de tedavülü diğer meskûkât-ı ecnebiyyeye galebe ederek Sultan Süleyman-ı Sani asrında ise pek ziyade tekessür etmiş idi. Bunların vezinleri Almanya'nın eski talerilerinden ve riyal ve esedi kuruşlardan iki buçuk ve üç dirhem yani noksan yani altı dirhem ve bazan 6 dirhem 4 kırat (19,24 - 20,04 gram) sikletinde olup Osmanlı kuruşları için bidayeten nümune ve esas olarak bunların kabul ve intihabı münasip görülmüş ve buna sebep ise vezin ve hacimlerindeki itidâl keyfiyyeti olmak lâzım gelip vakıa mevazin ve mekadiri o dérece tedenni ve tenakus etmiş olan sikkelerden vehleten en büyük ve ağır meskûkâta tahvil ve tebdil-i usul etmek müşkül görüneceği cihetle bu babta mıkyas-ı mutedil taharrisi ahval-i tabiiyyeden bulunmuştu. Maahaza sekiz on sene sonra altı dirhemlik işbu yeni kuruşlardan daha ağırlarının kat' ve ihracı icâb-ı vakıt ve hale muvafık görülmüş ve (kuruş) namı onlara verilip eski kuruşların isimleri (zolata) ya tahvil olunarak paranın ez'afından olmak üzere ipka vé kuruşun daha sair aksam ve küsüratı tertip ve ihraç kılınmıştır.

«İkinci Sultan Mustafa zamanında Sultan Süleyman ahdinde ittihaz olunan vezin ve usulde kesilen kuruşlar darb olunduğu gibi nısfiye ve rub'iyeleri de kat' edilmiştir.

«Edirne ve İzmir'de altın kesilmek üzere küşat olunan darphanelerde gümüşler dahi kat-ettirildiği gibi Erzurum şehrinde kezalik bir darphane açılıp orada da kuruş ve aksamı kestirilmiştir. Mezkûr şehirlerde kadimden mevcut olup epeyce zamandanberi metrûk bulunan eski usuldeki darphaneler bu münasebetle islâh edilmiş idi.

«Bu devirde gerek pay-ı tahtta ve gerek vilâyatta meskûkât-ı ecnebiyye'de mütedavil idi. Tedavül eden ecnebi paralar ekseriyyetle (Esedî) yani arslanlı riyaller ile Osmanlı kuruşlarının me'hazi olan (Matyas) talerilerine münhasırdı. Esediler talerilerden daha ağır vezinde olduklarından bu iki cinsin yekdiğerinden tefriki için birincisine sabıkta olduğu gibi (esedî kuruş), ikincisine de (zolata) tâbir olunmuştur. Binaenaleyh talerler vezninde bulunan eski Osmanlı kuruşlarına dahi (zolata) namı verilip daha ağır yani riyaller vezninde olarak ahiren darbolunan gümüşlere (kuruş) ıtlak olunumuştur.

«Üçüncü Sultan Mustafa zamanında gerek kuruşlar ile aksamından ve gerek zolatalardan veznen rubu derecede bir tenzilât icra kılınmıştır. Evvelleri sekiz buçuk dirhem itibar olunan kuruşlar zolata raddesinde yani altı dirhem bir denge ve zolatalar dört dirhem veya altı kırata tenzil kılınmış ve zolatanın nısfiyle kuruşun aksamından olan yirmilik, onluk ve beşlikler de kezalik o nisbette veznen tedenni ettirilmiştir. Kuruş ve zolataların vezinleri tedenni edince daha kıymetli bir sikkeye lüzum görünüp binaenaleyh eski kuruşlar vezninde ve zolataların iki misli ağırlığında altmışlıklar çıkarılmıştır.

«Üçüncü Selim zamanında da kuruşlar bir buçuk dirhem kadar eksiltilmiş ve ayarları eski halinde bırakılmıştır.

«1236 (1820) tarihinde gümüşün fiatı terakki etmesiyle meskûkât rayicinin buna kıyasen tezayüt ve erbab-ı ihtikâr dahi bunları ketm ve iddihar ederek ve bir taraftan kat' olunan beşlik kuruş ve rubu (on paralık) ve sair para cinsler taşra ve ecnebi tüccarına ziyadesiyle sürerek bu haller paranın azalmasını ve muamelâtın tedviri için paranın çoğaltılmasını mucip olduğunu ve fakat beher adedi üç dirhem olarak mukaddema katedilmiş olan kuruşun her birinde on para fark mevcut olmasiyle bu husus Darphane-i Âmire'ye küllî hasaratı mucip olduğundan ve gümüşün revacına nispetle eski ayarına halel gelmeksizin itidâl haddine tensik olunarak iki dirhemden kuruş, dört dirhemden ikilik ve bunlara kıyasen nısıf ve rubu kuruşlar ve paralar darp ve kat'ına hükümetçe karar verilmiş olduğunu Şani Zade (c. 4, s. 51) nakil ve hikâye ettikten sonra «karar-ı mezkûr az vakitte eşyanın galâsına bâis ve masarifin tezayüdünü müeddi olarak Darphan-i Âmire'ye binde bir mübayea olunabilen eski akça fazlasından başka bir nef'i zâhiri müşahede olunamadı. Ve ekser kesan eski nukudu dirhem hesabiyle tüccara maa ziyadetin vermeğe ve nukud-ı cedidenin de rayici artmağa başladı» diyor.»

Kuruşlar nihayet Sultan Mecit zamanında bir kuruş halis gümüşten olmak üzere yarım dirhemden noksan yani altı kırat vezninde tekarrür etmiştir. Bunların ikilikleri olduğu gibi yarımı olan yirmi paralıkları da vardır.

Üç sülüse bir kara kuruşu bozdu rüzgâr
Birisi kalp, biri kızıl, birisi zuyûf.
Sarraf-ı dehr dedi görünce bu haleti
Üç sülüs kem'ayarına lânet kuruşa yuf
Nabi

KURVET (قروت) [*Bah.*] Buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan ahşap harb sefinelerinden dördüncü sınıfı teşkil eden bir geminin adı idi. Bu gibilerin güvertesi düzdü. Baş ve kıç kamaraları bulunmıyan güverte batarya heyetine konulurdu. Bir de kurvetlerin mizane sütununda serenleri vardı. Serenleri olmıyanlar «Navı» yahut «Mize kurvet» adını alırlardı.

KURVET ÇARKÇISI (قروت چرخچیسی) [*Bah.*] Makine binbaşılarının eski unvanı idi.

KURVET KAPTANI (قورت قپودانی) [*Bah.*] Eskiden güverte binbaşılarına verilen unvandı.

KÛS (کوس) [*Mas.*] Davulun sekiz on misli büyüklüğündeki çalgının adıdır. Kûs'ün Hüseyin Kâzım Beyin «Türk Lügati»ndeki izahı şöyledir: «(Kûs) - Farisi - isim - Eski zaman muharebelerinde ve eyyam-ı mahsusada çalınan büyük davul. Garp Türkçesinde (kös) talâffuz edilir.»

Deve sırtında taşınır ve Kûs-i Hakanî denilirdi. Harb meydanlarında zaferler bununla ilân olunurdu.

Askerî Müzesinde birkaç tane vardır. Dilimizde «kös dinlemiş» darb-ı meseli vardır ki ufak tefek şeylere ehemmiyyet vermiyen kimseler hakkında söylenir.

Tutup âfakı serteser fürûgu âfitab âsâ
Cihanı kıldı pür sıyt ü sada kûs-i şevketle
Nedim

KUSARE (قصاره) [*Mim.*] Hususi surette ayrılmış hücrelere verilen addır,

KÛSÎ (کوسی) [*San.*] «Kûs» (kös) adı verilen büyük davulu çalanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Köscü demektir.

KÛS-İ HAKANÎ (کوس خاقانی) [*Mus.*] Padişahlara mahsus Mehterhanedeki büyük davul hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk dilinde kös denilen kûs Farsça büyük davul demektir. Kûs-i Hakanî hayvan sırtında taşınırdı.

KÛS-İ RAHİL (کوس رحل) [*Hal.*] Göç davulu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden bir ordunun veya yazlık, yahut kışlakta bulunan bir kabilenin bulunduğu yerden kalkılacağı davulla haber verildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

Canhıraş olmaktadır âvaze-i kûs-i rahil
Bir tehidest yolcuyum azmettiğim rah-i tavil
Lâ

KUSKUN (قوسقون) [*San.*] Atın kuyruğundan geçirilip arkasına bağlanan kayışın adıdır.

Kuskunum doğrulacakken reh-i hizmette bana
Zahm-ı mehmuzu cefa kösteği kırdırdı tamam
Yenişehirli Avni

KUSUDİYYE (قصودیه) [*Sof.*] Kasdı, iradesi İrade-i Bârîde fâni olmak tarikında bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sofiyece kusvanın gayesi tevhiddir. Tevhid; masivadan geçmek demek olan fena ile hâsıl olur. Fena; üç vecihle olur: Fena filkusud, fena fihşühud, fena filvüeud. Bu itibarla sofiye üç kısma ayrılır Kusudiyye, şühudiyye, vücudiyye. Peygamberlerle sahabelerin ve kâmil evliyaların tarikı budur. Bu mertebede sâlikin kastı ancak Allaha taalluk eder. Maksudu ancak Allahtır. Yalnız Allahın irade ettiğini irade eder, İslâm dininin zâhiri ve bâtını budur.

KUŞAK (قوشاق) [*Bah.*] Yelkene kuvvet vermek için dördüncü kat camadanın altında ve camadan astarına muvazi gradinden gradine kadar uzanıp metafiyonları olmıyan astarın adıdır.

KUŞBAZ (قوش باز) [*Sar.*] Padişahların avlandıkları kuşları yetiştirenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Baz; Farsça oynamak mânasına gelen baziden mastarından gelir, oynayıcı, oynıyan demektir. Kuşbaz; halk arasında da kullanılırdı.

KUŞÇU (قوشچی) [*Sar.*] Saray mensubu hasekilerin zâbitlerinden birinin adıdır. Kabahatinden dolayı Bostancıbaşı yerinde hapis ve terbiye olunacak hasekiyi terbiye ve tekdir etmek bunun vazifesi idi.

KUŞ DİLİ (قوش دیلی) [*Ok.*] Yaya konulan kemiğin pul şeklinde kalkan pürüzleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kemiğin iyice temizlenmemesi yüzünden hâsıl olan bu pürüzlerden dolayı az vakitte bozulacağı için o türlü yaylar makbul sayılmazdı.

§ [*Hal.*] Kuşların ötüşü taklit edilmek suretiyle söylenen sözler yerinde de kullanılır.

KUŞ DİLLİ (قوش دیللی) [*Ok.*] Yaya konulan kemiğin iyice temizlenmemesi sebebiyle kalkan parçalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu parçalar kuş diline benzer şekilde sivri oldukları için bu ad verilmiştir. Kalkan parçalar pul şeklinde olursa ona da «kayganlı» denilirdi. Kemiğin kuş dilli yahut kayganlı oluşu yayın az zamanda bozulmasına sebep olurdu.

KUŞ GEÇİMİ FIRTINASI (قوش کچیسی فورطنه سی) [*Tak.*] İkinciteşrinin (kasım) ilk haftası içinde esen bir fırtınanın adıdır. Sıcak iklimlere giden kuşlar o sıralarda göç ettikleri için bu ad verilmiştir.

KUŞHANE (قوشانه-قوشخانه) [*San.*] Bir sahan dolduracak kadar yemek alan tencerelere verilen addır. Dibi dar ve yuvarlak olan, ağzına doğru gittikçe genişliyen tencerelerin büyüklerine de sonraları kuşhane denmeğe başlanmıştır. Eskiden saray ve konaklarda mu'tena yemekler birer sahanlık olan küçük kuşhanelerde pişirilir, içindeki yemeğin istifi buzulmamak için kuşhaneler yavaşça sahanlara çevrilirdi. Vaktiyle kuşlar bu türlü tencerelerde pişirildiği için bu adı aldığını söyliyenler vardır.

§ [*Sar.*] «Matbah-ı Âmire», «Matbah-ı Hümayun» denilen saray matbahında (mutfağında) padişahlar için yemek pişirilen yere verilen addır. Padişaha mahsus yemekler kuşhanelerde pişirildiği için o adı almıştır.

§ [*Hal.*] Kuşlara mahsus yer hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Kuşhaneden vazife-i bîmtinan alup
Bostancı itmekle çerag olsun Andelip
Sâbit

KUŞHANE MATBAHI (قوشخانه مطبخی) [*Sar.*] Sarayda padişah için hususi surette yemek pişirilen yere verilen addır. saray matbahlarına «Matbah-ı Âmire», «Matbah-ı Hümaynn» da denilirdi. Kuşhane; dibi dar olup gittikçe

genişliyen ve bir sahan doldıracak kadar yemek alan tencere adıdır. Saray ve konaklarda mu'tena yemekler bunlarda pişirilir, içindeki yemeklerin istifi bozulmamak için kuşhaneler yavaşca sahanlara çevrilirdi.

Kuşhane matbahı hakkında (Atâ Tarihi)nde şu mulûmat vardır: «Kuşhane, Matbah-ı Hümayun'un «zülüflü baltacılar»dan müstait ve mücerrep, yemek tabhında (pişirmekte) mâhir iki nefer memuru vardır. Bunların birisine «kuşçubaşı» ve diğerine «ikinci» tâbir olunur. Sair neferatı helvahaneden ve «aşağı matbah»tan intihap olunan adamlardır. İçlerinden birisi «ocakbaşı» lıkla temayüz eder. Bu matbahta nefs-i hümayun için at'ime-i nefise tabh olunur. Erbab-ı servetten olan «Enderun ağaları»nın ikişer üçer neferi ittifak ederek kuşçubaşılara mahiye ikişer, üçer yüz kuruş ita etmek mukavelesi ile tatlısiyle beraber kuşhaneden dört, beş nihayet altı türlüye kadar nefis taam tâyinine o vaktin usulü müsait olduğundan bu suretle nefis taam tenavüliyle telezzüz olunur idi.»

1908 Temmuz İnkılâbı'na takaddüm eden İkinci Abdülhamit zamanında saray tablakârları ile uyuşanlar da böyle nefis yemeklerden ucuzca istifade ederlerdi. Hattâ Beşiktaş'ta et, sebze, pilâv gibi yemeklerin sahanını kırk paraya, tatlıların tabağını iki kuruşa satan dükkânlar bile açılmıştı.

KUŞLUK NAMAZI (قوشلق نمازی) [*Sof.*] Celvetiyye tarikati mensuplarının beş vakit dışında kıldıkları nâfile namazlardan birinin adıdır. Altı rek'at olan bu namaz ondan evvel ve güneş 1-2 mızrak boyu yükseldikten sonra kılınan İşrak namazından sonra kılınırdı. Celvetîler bu ikiden başka akşam namazından sonra da altı rek'at olarak Evvabin namazı kılarlardı.

KUŞLUK TAAMI (قوشلق طعامی) [*Sar.*] Sarayda yenilen iki övün yemeğin ilki hakkında kullanılır bir tâbirdir. İkincisine «akşam taamı» denilirdi. Kuşluk yemeği sabahleyin erkenden, akşam yemeği ise ikindi namazını müteakip çıkardı. Akşam yemeğinin ikindi namazını müteakip yenmesi Osman Gazi zamanından kalmıştır. Osmanlıların ilk padışahı ikindi namazından sonra dairesinde ne kadar adam varsa hepsini birlikte alır, akşam yemeğini beraber yerdi.

§ [*Hal.*] Rumeli'de öğle yemeğine kuşluk denilir.

KUŞ YUVASI (قوش یوواسی) [*Kıy.*] Fesin ön tarafında hâsıl olan çukur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «yâr tekmesi» de denilirdi. Fesin eğri, kaş üstüne kadar eğik, yan, arkaya doğru vaziyyetlerle giyildiğini, bazan ön tarafta çukur hâsıl olduğunu yazan rahmetli Ahmet Rasim Bey şunu da ilâve ediyor: «Lisan-ı zarafetin (yâr tekmesi) dediği bu çukurun namı ıstılahat-ı garibede (kuş yuvası) dır. Bu kuş yuvası feslerin püskülleri dikili olmaz ve bu cihetle (seyyar) tâbir olunur ki ekseriya sol taraftaki şah fesi (şehnişin-i galati) kâkül üzerine yıkılan tarafın mukabiline getirilir; yani sol kulak ile sol şakak arasında muhayyer bırakılır. Arkasını kıranlar, kalıba vurdurmayıp bir tarafı bir hatt-ı muka'ar ve bir tarafı münessem duran fes giyenler dahi vardı ki bu son feslerin vaz' ve şekline (fabrika kalıbı) denir. Püskülü ağır bastırarak yan taraftan kıranlar Mora ve Cezayir-i Bahr-i Sefit biçimini kıyafetlerine göre tâdil edenlerdir. Maahaza yan kırmalar daimî surette sağ taraftadır.»

KUTB (قطب) [*Sof.*] Mânevi derecelerin en yüksek mertebesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kendisine vuku bulan iltica itibariyle «gavs» de denir. Mücerred olarak kullanıldığı zaman «kutup» suretinde telâffuz olunan bu tâbir terkip halinde «kutb» şeklini alır.

Sofiyeye ait eserlerde kutb'un izahı şöyledir:

Her zamanda nazargâh-ı has-ı İlâhi olan vâhid-i zamandan ibarettir. Cenab-ı Hakkın tılsım-ı a'zamı ihsan ettiği zattır. Bu zatın sırrı bütün kâinata ve a'yan-ı zâhire ve bâtıneye, ruhun cesede sirayeti gibi, sirayet eder. Feyz-i a'zam mizanı anın yedd-i kudretindedir. Tasarrufu ilmine, ilmi ilm-i Hakka, ilm-i Hak da mahiyyat-ı gayr-i meçhuleye tâbidir. Kevn-i âlâ ve kevn-i esfele ruh-ı hayatı ifaza eden bu zattır. Madde-i hayatı ve madde-i ihsası hâmil olan hisse-i melekiyyesiyle kalb-i İsrafil mahiyyetindedir. İnsaniyyeti itibariyle böyle değildir. Cebrail ona nispetle neş'et-i insaniyyede olan nefs-i nâtıka gibidir. Mikâil de ona nispetle neş'et-i insaniyyedeki kuvve-i câzibe gibidir. Azrail ise yine o neş'ette olan kuvve-i dâfia hükmündedir.

Tasavvufî ve edebî tetkikleriyle tanınmış olan Abdülbaki Gölpınarlı kutb için (Kaygusuz, Vizeli Alâeddin, İstadbul, Bürhaneddin Matbaası, 1932, Lügatçe) şöyle diyor:

«Velâyette ilerilemiş kâmillere denir. Velâyet ehlinin birçok kısımları ve her kısmın bir kutb'u vardır. Reislerine «kutb-ül-aktab» denir. Kutb lâfzı, mutlak zikredilince «kutb-ülaktab» anlaşılır. Sofiyeye göre, Adem, Hakkın «cem'iyyet-i esasiyye»sine mazhar olmakla

beraber her zamanda, Hakkın, âlemde bir «halifesi» vardır. Âlemin kalbi gibi olan bu zat, «kutb-ül-aktab» dır. Kendisinden istimdat edildiği zaman «gavs» adını alır. Feyz, ondan taksim edildiği için «Ebül kasım» dır. «Ehadiyyet-ül-ayn» makamı, ancak onundur. «Hakikat-i Muhammediyye» mazharıdır. Muhammetten evvelki peygamberlerin hepsi, o hakikatten feyz aldıkları gibi Muhammet'ten sonra da veli'den veli'ye intikal eden o sırdır, «Yunus» bu nazariyyeyi:

Muhammed bir denizdir — Cümle âlemi tutmaş
Evliyalarördeği — Gölünde Muhammedin

Çalhalar dokumadı — Terziler dikmedi
Kimseler eskitmedi — Donunu Muhammed'in

kıt'alariyle anlatıyor. Şu halde Muhammed, ölmüyor, don değiştiriyor. Yalnız bu «tenasuh» değildir. Sırrın intikali cihetiyle bir «ayniyye»-dir. Kutb, vefat edince o sırra mukarreplerinden biri mazhar olur. Kâinata kutb'un neş'esi hâkimdir. Herkes, ona, o, «varidat» ına tâbidir. Bu zat, «Nübüvvet-i teşriiyye» ile «Nebi» değilse de «Nübüvvet-i tarifiyye» ile «Nebi» dir. Fakat, «Edeb-i Muhammedi», gözetilerek kendisine «Nebi» denmez. Bu sırra, Muhammed'ten sonra «Ali» tevarüs etmiştir. Bunu - pek azı müstesna - bütün sofiyye, kabul ettiği cihetle hepsi «şia-i ûlâ mufaddile» denir. «İsna aşeriyye» ye göre «kutb - gavs» On birinci İmam Hasan-ül-Askeri'nin oğlu «İmam Mehdi» dir. Sofiyyeden bu akideyi kabul edenlere göre «kutb», «kutb-ül-aktab» olan «Mehdi» nin naibidir. Şah Nimet-ullah-i Veli, Attar, Şa'rani ve Şa'raniyye göre Muhyiddin-i Arabi bu zümredendir.

«Kutb hakkında Kaşani'nin «Istılahat-il-Sofiyye» sinde şöyle deniyor:

« القطب هو الواحد الذی موضع نظر الله تعالی وهو علی قطب امیرائیل علیه السلام »

Kutb; hususi kütüphanemdeki yazma bir mecmuada kimin tarafından yazıldığı gösterilmeksizin «vasat-ı dairedeki nokta merkezine kutub denildiği gibi kemalât-ı insaniyye dairesinin nokta-i mihveri olan Zât-i âlikadre - yani vücudü âlem-i ruhanî ve cismanînin medarı olup zâhiriyle âlem-i zâhiri ve bâtıniyle âlem-i bâtını idareye memur bulunan - insan-ı kâmile « kutb » ıtlak olunur» suretinde tarif olunduktan sonra şu izahat verilmektedir:

«Kutbiyyet mertebesi iki kısımdır Bir kısmına; kutb-ül-irşad, diğer kısmına; Kutb-ül-aktab ve kutb-ül-vücut denir. Kısm-ı evvelin mertebesi bâtın-ı Nübüvvet (kutbiyyet-i kübra) ve kısm-ı sanînin derecesi bâtın-ı hatem-i Nübüvvet olan (hâtem-il-evliya) dır.

«Kısm-ı sani mertebesini haiz olan kâmil-i derya dile (gavs-i âzam) dahi ıtlak olunur' Kısm-ı evvel ashabı kısm-ı evvel ehlinden dûn ve kısm-ı sani derecesinde bulunanların kemal ve kudreti kısm-ı evvel dairesinde olanlardan efzundur.

«Kutb-ül-irşadın taaddüt ve tekâsürü caiz, kutb-ül-vücut ise her asırda derece-i vahidiyyeti haizdir. Kutbun ism-i ilâhisi «Abdullah ve Abd-ül-Câmi'» olup ubudiyyet-i hakikiyyeyi sâik ve istikmal-i esma cihetiyle kâffe-i ricalullaha fâiktir. Her bir kutp felek-i râbi'de kürsi nişin-i hayat olan (İdris) Aleyh-is-selâma nâib ve Nebiyy-i müşarünileyhin ruh-i mukaddesesi Kutb-ül-Enbiya Aleyh-i Efdal-üt-tahaya Efendimizin meded-i ruhaniyyetini tâliptir. Zira Habib-i Cenab-ı Kibriya minelevvel ilelâhır kutb-ül-aktab-ı Enbiyadır. Ulem-yı mutasavvıfa devr-i Âdem'den zaman-ı sa'd nişin-i Nebeviyye aleyh-it-tahiyyeye gelinciye kadar güzeran eden müddet-i medide zarfında isimleri âtide muharrer (24) kadar kutb-ül-vücudun saye bahş-ı âlem-i zuhûr olduğunu rivayet ve bu isimlerin lisan-ı Süryani'de tarif edildiğini beyan ve hikâyet ediyorlar:

«Esami-i sâmi-i aktab-ı kiram; Elmüferrik müdavilkülûm, Elbikkâr, Elmürtefi', Eşşifa, Elmahak, El'akıp, Elmenhûr, Şeceret-ül-ma', Unsur-ul-hayat, Eşşerbet, Elmeraci', Essami', Ettayyâr, Essâlim, Elhalife, Elmaksum, Elhay, Errâmi, Elvâsi', Elbahr, Elmüsak, Elhâdi, Elmushih-ul-baki».

Ricâlullah mertebelerinin en yüksek mertebesi kutbiyyet olduğunu kayd eden rahmetli Sadık Vicdanî (Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Kadiriyye silsilenamesi, sayfa 13) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Kutbiyyet, mânen bir mertebe-i ulya ve gavsiyyet, bir saltanat-ı evliyadır ki; ona istihkak, o dereceye itilâ yalnız kesret-i ibadet ve fart-ı riyazat gibi mücahedat ile değil. mahz-ı atâ-i Kibriya olarak tevcih-i Hüdadır.

«Nice Evliya-ı İzam, mânen o mertebeye kadar yükselmişler, fakat mazhar.ı teveccüh-ü Hüda olamamışlardır. Bizim gibi maddiyyatı bile lâyıkıyle görebilmekte duçar-ı hata olanlara göre avam-ı nâstan sayılan öyleleri de sebketmiştir ki, makam-ı kutbiyyete min kıbel - ir - Rahman is'at buyurulmuştur. Bunlar miyanında mazhariyyet-i mâneviyyesinden - bidayet-i halinde - habîr olmıyanları bile olmuştur.

« Sultan-ül-Ârifin (Bayezid-i Bestâmi) buyurmuştur ki: Benim zamanımda bin-

lerce veliyyullah vardı. Hepsi ibadet ve riyazat, keşif ve keramet sahibi idi Fakat kutbiyyet-i asriyye bir demirciye tevecciih etmişti. Ben bunun sır ve hikmetine agâh olamadığımdan taaccüp ve hayret içinde idim.

«Bir gün, çoluğunun çocuğunun, nafakasını tedarik için geceli gündüzlü sanʿatiyle meşgul olan o demircinin dükkânına gittim. Selâm verdim. Beni görünce pek sevindi. Hemen elime sarıldı, öptü ve benden dua rica etti. Aramızda şu muhavere geçti:

— Ben senin ellerini öpeyim, sen bana dua et.

— Ben sana dua etmekle içerimdeki dert sükûnet bulmaz ki.

— Derdin ne? Söyle de ona çare arıyalım?

— Acaba kıyamet gününde bu kadar ibadullahın hali nice olur? İşte benim derdim bu.

Dedi ve ağlamıya başladı. Beni de ağlattı. O vakit sırrıma nida olundu ki; «Bunlar, nefs-i nefsî diye hod-endişlerden değil, ümmetî, ümmetî diyenlerdendir.» Artık tevcih-i kutbiyyete karşı bende olan hayret zâil oldu. Anladım ki: bunlar kalb-i Muhammed üzere vâki ve mazhar-ı hakikat-ı Muhammediyyelerdir. Bizim demirci de onlardan. Fakat henüz mükâşefeye mazhar olmadığı cihetle kendisinin kutbiyyetinden agâh değil. Binaenaleyh kendisine cevaben dedim ki:

— Halkın muazzep olmasından sana ne?

— Bana ne mi? Benim fıtret mayam şefkat suyuyle yuğrulmuştur. Ehl-i cehennemin bütün azabını bana yükletip onlar af olunsa ben memnun ve derdimden halâs olurum.

«Cenab-ı Bayezid, muhaverenin bu noktasında demiş ki:

«Demircinin dükkânında hayli oturup sohbet ettim. Namazda okumak için kifayet eden miktarından fazla bilmediği kur'an sûrelerini öğrettim. Fakat ben, evet ben, işte o sohbette kırk senedir tahsil ve idrâk edemediğim dereceye yükseldim. Bâtınım feyz-i Rabbani ile doldu. O vakit büsbütün anladım ki, sırr-ı Kutbiyyet başka bir mâradır. Tevcih-i Hüdadır.

«Kutbiyyet-i Kübraya yani gavsiyyete has bazı evsaf var ki; o, bize şöyle dursun eazım-ı sofiyeye bile ayân değildir. Çünkü asıl kutub mazhar-i hakikat-ı Muhammediyye ve câmiʿ-i esma-ı İlâhiyye olur.»

Lâʾlî Zade Abdülbaki «Meslek-ül-Uşşak» kasidesine yazdığı zeyilde Kutup için şu beyitler vardır:

Avâlim çün meraya-gı kemalât-ı İlahîdir
Kutabtur cümleyi eâmiʿ ki zât-ı Hakka surettir
Eğer bir kimse kutb-a vakti bulmayıp vefat etse
Muhakkak bil âni kim meyte-i vakt-ı cehalettir
Bu katbiyyet emanettir ki, birdenbire naklegler
Aceptir iktisap olmaz ezelden bir inayettir
Rida vü hırka vü tac ve teksir-i ibadatı
Delil olmaz kemâl-i zate bunlar hüsn-i surettir
Nişan-ı kutb-i vakt-ı dilde bul, halka suâl itme
Eğer makbul olursen, rehberin candan mahabbettir.»

Kutb hakkında bir fetva: «Zeyd-i Sufi filân kimse Kutb-u âlemdir. Kutb ana derlerki dilediği kimseyi cezbesiyle sâlih eder. Dilediği kimseyi padişah eder. Cemiʿ tasarruf anın elindedir dese zeyde bu kavlinden ve itikadından Şer'an ne lâzım gelir. Kutbun vücudu var mıdır beyan buyrula?

«El cevap: küfürdür. Tecdid-i iyman ve nikâh lâzım olur ve kutbun vücudi fukaha katında sâbit değildir Şeyhülislâm Sadi

KUTB-I NAYI (قطب نایی) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlâna zamanında neyzenlik yapmış olan (Hamza Dede) hakkında kullanılırdı.

KUTBİYYET-İ KÜBRA (قطبیت کبری) [*Sof.*] Mânevî mertebelerin en yükseği yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Kutb-ül-aktab», «Gavs» da kullanılır. Sofiyeye göre Hazret-i Muhammed'in nübüvvetinin batını olan bu mertebe ancak ekmeliyyet cihetiyle ihtisas kesbederek nübüvvet-i Muhammediyyeye veraset ile ihraz olunur. Hatem-i velâyet ve kutb-ül-aktab müeerred hatem-i nübüvvetin batını üzerine mahsustur.

Rahmetli Sadık Vicdanî Rical-ül-gaybten bahsederken (Tomar-ı turuk-ı aliyyeden Kadiriyye silsilenamesi, Matbaa-i Âmire, 1338-1340, sayfa 13-15) diyor ki:

«Rical-i müşarünileyhim (rical-ül-gayp), in indillâh mânevî idareye memur olup bir birini bilmiyen ve görmiyenleri, mânevî idarede birbirinin emir ve iznine merbut ve tâbi bulunanları, halktan mestur olanları, halk ile beraber bulundukları halde tanılmıyan, bilinmiyenleri biribirine nisbetle derece itibariyle yüksek ve vazi'leri vardır. Bu mânevî derecelerin en yüksek mertebesi (Kutbiyyet), onun da fevki (Kutbiyy-i Kübra: Gavsiyyet) dir ki; hilâfet-i mâneviyye-i Muhammediyyedir. Her asırda bir tane bulunur. Ehl-i iymanın imam-ı batınıdır.»

Kutbiyyetin bir evliya saltanatı olduğunu, ona istihkak, o dereceye itilâ yalnız ibadetin çokluğu ve riyazatın fazlalığı gibi mücahedelerle değil Allahın bir atiyyesi bulunduğunu yazan müellif şu tafsilâtı da ilâve ediyor:

«Nice Evliya-i İzam o mertebeye kadar yükselmişler, fakat Allahın tevecciihüne mazhar olamamışlardır. Bizim gibi maddiyyatı bile lâyıkıyle görebilmekte hataya düşenlere göre avamdan sayılan öyleleri de sepketmiştir ki kutbiyyet makamına min kibel-ir-Rahman İs'ad buyrulmuştur. Bunlar arasında mânevî mazhariyyetten - bidayet-i halinde - haberleri olmıyanları bile olmuştur.

«Kutbiyyet-i Kübraya yani gavsiyyete has bazı evsaf vardır ki, o, bize şöyle dursun sofiyenin ekzımına bile ayân değildir. Çünkü asıl kutbiyyet hakikat-ı Muhammedi'nin mazharı ve esma-ı İlâhiyyenin camiidir.»

KUTNİ (قطنی) [*Giy.*] İpekli, kalın, eni dar kumaş nevilerinden birinin adıdır. Ekserisi fes rengi zemin üzerine sarı çubuklu idi. Kadınlar önü açık, yanları yırtmaçlı ve içi astarlı entari yaparlardı. Entarilerin gerek önlerine, gerek yan yırtmaçlarına siyah gaytan harç dikerlerdi. Sonra döşemelikte kullanılmağa başlanmıştır. İstanbul'da döşemelikte kullanılırken Anadolu'da entari yapılırdı.

Hint'ten gelen kutnilere «Kutni-i Hint», «Hint kutnisi» ismi verilirdi Hint kutnileri Avrupa kutnilerinden sağlam oldukları için daha makbul tutulurlardı.

KUTTA-I TARİK (قطاع طریق) [*Huk.*] Halkın mallarını zorla ellerinden almak üzere yol kesenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yine o mânaya gelen ve müfredi olan kat'-ı tarikin cem'idir. Bu veçhile yolları kesilen kimselerin her birine maktu-un-aleyh, alınan mala maktu-un-ileyh, bu hâdisenin cereyan ettiği yere maktu-un-fih denir.

Ne demek! dağdaki kutta'-ı tarik
Kader eyler mi o halkı teşvik
Abdülhak Hâmit

KUTU (قوطی) [*Öl.*] Hububat ölçmekte kullanılan ölçek adıdır. Bir kutu 2,5 okka (3,21 kilo), sekiz kutu bir kile teşkil ederdi.

KUTUCU USTA (قوطوجی اوستہ) [*Sar.*] Sarayın harem dairesinde hizmet eden kalfalardan birinin adıdır. Harem dairesi kalfaları biri umumî, diğeri hususi olmak üzere iki kısımdı. Kutucu usta umumî hizmete memurdu. Yedi tane olan bu kalfaların ötekileri şunlardı: Hainedar usta, ibrikdar usta, kilerci usta, çeşniyar usta, çamaşırcı usta, kahveci usta. Bu yedi ustanın yedişer yamağı ve bir o kadar da acemileri vardı. Bu ustalıklar saray teşrifatında başta hazinedar usta olmak üzere biribirlerine takaddüm eden mansıplardandı. Her birinin dolgun maaşları, kendilerine tahsis olunmuş odaları vardı. Her senenin ilkbaharında devletliler gibi nevruziyyeleri, kurban bayramlarında da ayrıca kurbanları gelirdi.

Kutucu usta sultanlarla kadın ve ikballerin giyimine ve süslenmelerine bakardı. Dame d'honneur mesabesinde idi.

Sonraları sultanlarla kadınların ayrı ayrı kutucu ustaları vardı.

KUTUP (قطب) [*Koz.*] Arz mihverinin nihayet noktaları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hatt-ı üstüvanın yukarısındakine «kutb-i şimalî», aşağısındakine «kutb-i cenubî» denir.

KUTUP YILDIZI (قطب یلدیزی) [*Ast.*] Dübb-i Ekber suretinin Mirfak-üd-düp ve Zahr-üd-düp yıldızları arasına vaslolunan hattın üzerinde ve Dübb-i Asgar suretinin kuyruğu nihayetinde bulunan en meşhur bir yıldızın adıdır. Kutb-i şimalî'den hemen 15 derece kadar açık bulunan bu yıldız rasada pek elverişlidir. Buna «Demir kazık» da denilir.

KUYRUK (قویروق) [*Top.*] Topun kabza şeklinde olan baş tarafına verilen addır. Bu yer, namlının geri kısmı olduğu için bu ismi almıştır.

KUYRUK KAMÇISI (قویروق قامچیسی) [*Top.*] Eski toplarda topların kundakları gerisine kuyruk palangası yerine bağlanan parça halatların adıdır.

KUYRUKLU BUYRULTU (قویروقلی بیورلدی) [*Mal.*] Defterdarların imzaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ocaklara maaş verilmeden bir hafta evvel başbaki kulu elinde defterdarın beş altı kıt'a kuyruklu buyrultusu ile Paşakapısı'na gelir, Sadaret kethüdasının odasında bu buyrultular Sadrazam namına kethüda tarafından pençelenir ve sonra Sadrazam'a götürülüp onun tarafından sah çekilirdi.

KUYRUKSUZ İMZA (قویروقسز امضا) [*İda.*] Defterdar gibi devlet erkânının sah yerinde attıkları imza hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunların pençe yerine attıkları imzalara «kuyruklu buyrurltu» denilirdi.

KUYRUKTAN DOLMA (قویروقدن طولمہ) [*Top.*] Arka tarafından doldurulup atılan eski ve iptidai toplar. hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KUYUD-I HAKANÎ (قيود خاقانى) [*Ida.*] Defterhane kayıtları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu defterler muhafaza altında bulundurulduğu ve defter eminlerinden başkaları tarafından kalem karıştırılmadığı için her türlü tezvirden sâlim sayılır ve bunlarla hüküm verilirdi.

KUYUMCUBAŞI (قيوجى باشى) [*Sar.*] Sarayın elmas ve emsali hulliyyata mütaallik levazımını imal ve tedarik edenlere verilen addır. Eskiden Türklerin de yaptıkları bu işi son zamanlarda Ermeni sanatkârları görürlerdi. Meşhur seyyah (Evliya Çelebi) nin babası padişahın kuyumcu başısı idi. Kuyumcu başılar; bu unvanı yaldızlı ve büyük harflerle camekânlarına yazdırırlar ve bu sayede pek çok para kazanırlardı.

KUZU (قوزى) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Muhaflarla yazma kitaplarda yazı ile kenarı biribirinden ayırt etmek için yeşil altınla sarı altından bir arada çekilmek ve araları mürekkeple ve ince cetvelle ayırt edilmek suretiyle yapılan cetvellere verilen addır. Cetvel yalnız dışa çekilirse «tek kuzu», dış ve ince çekilirse «çif kuzu» denilir.

KUZULUK (قوزولق) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Yemekhanenin duvarındaki hücrenin adıdır. Canların kullandıkları su tası, peşkir gibi sofra takımı bu hücrede muhafaza edilirdi.

KÜÇÜK BERAT (كوچوك برات) [*Ida.*] Rüus, küçük memuriyet, vazife veya mültezimlere o işin tevcihini gösteren tâyin ve tavzif vesikaları hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KÜÇÜK ÇIKMA (كوچوك چيقمه) [*Sar.*] Padişahların cülûsları münasebetiyle yapılanlar dışındaki nakil ve terfiler münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Cülûs münasebetiyle yapılanlara «büyük çıkma» denilir. Acemi oğlanlarının yakışıklıları ayrılarak Edirne Sarayı ve İstanbul'da Galatasaray'ı ve Atmeydanı'nda İbrahim Paşa sarayında tahsil ve terbiye gördükten sonra içlerinden kabiliyyetlileri Topkapı sarayı ağasının arzı üzerine saray hizmetine getirilir ve iç halkı denilen saray acemilerinin en aşağı koğuşu olan küçük odaya kaydedilirdi. Sonra münhal vukn buldukça bunların kıdemlileri bir yukarı odaya verilmek suretiyle silsile yürütülürdü. İşte bu silsilenin alelâde ihtiyaç üzerine yapılan nakil ve terfilere «kücük çıkma» denilirdi.

§ [*Ask.*] Acemi oğlanlarından kanunî hizmet müddetlerini bitirenlerin yeniçeri ocağına geçirilmelerine de «küçük çıkma» denilirdi.

KÜÇÜK DEFTERDAR (كوچوك دفتردار) [*Mal.*] «Şıkk-ı sani defterdarı», «Anadolu defterdarı» dahi denilen ikinci defterdar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Şıkk-ı evvel defterdarı» na büyük defterdar denilmez «Baş defterdar» denilirdi.

KÜÇÜK EFENDİ (كوچوك افندى) [*Ida.*] «Tezkire-i sani», «küçük tezkireci» dahi denilen tezkireci hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KÜÇÜK KALFA (كوچوك قالفه) [*Sar.*] Kıdemli kalfaların muavinine verilen addır. Acemilik devrini bitirip terfie lâyık görülenler bu mansıba yükselirlerdi. Küçük kalfaların vazifeleri acemileri hamama koymak, çamaşırlarını yıkamak, elbiselerini giydirip saklamaktı. Şehzadelerin ve sultanların dairelerindeki papağanlara yem ve su vermek hizmeti de küçük kalfalara aitti. Bunlar kalfalarının odasında bulunan ve «musandıra» adı verilen yerde yatarlardı. Eskimekle beraber hizmetinde muvaffakıyyet gösterenler «oda kalfası», ondan sonra da saray kalfalarının en büyük adı olan «saray ustası» oldukları gibi güzellikleriyie hünkârın gözüne girenler «gözde», «ikbal» ve «kadın» olurlardı.

KÜÇÜK MEVLÛT (كوچوك مولد) [*Hal.*] Eskiden kadınlar tarafından Arabi ayların dördüncüsü olan rebiülâhir yerine kullanılan bir tâbirdir. Kadınlar Arabi aylarını - muharremden başlamak üzere - şöyle sayarlardı:

Aşûre, safer, büyük mevlût, küçük mevlût, büyük tövbe, küçük tövbe, recep, şaban, ramazan, şeker bayramı, aralık, kurban bayramı.

KÜÇÜK MİRAHUR (كوچوك ميراخور) [*Ida.*] «Mirahur-ı sani» yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KÜÇÜK RUZNAMÇECİ (كوچوك روزنامچه جى) [*Ida.*] «Ruznamçe-i sani» yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KÜÇÜK SAH (كوچوك صح) [*Ida*] Kuyruksuz imza yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sadrazam ve vezirlerin «Pençe» ve «Tuğra» larına mukabil defterdar gibi büyük memurların çektikleri imzalara «kuyruklu buyrultu» denilirdi.

KÜÇÜKSU KASRI (كوچوك صو قصرى) [*Mim*] Boğaziçinin Anadolu tarafında Küçüksu çayırı denilen yerin deniz kenarındaki kasrın adıdır. Millî saraylar arasında muhafaza edilmekte olan bu kasır diğer emsaline nisbeten ufak ise de mimarî tezyinatiyle beraber Boğaziçi'nin dar yerinde bulunuşunun verdiği ayrı güzellik ehemmiyyetini artırmaktadır.

Kasrın şimal tarafındaki çeşme de çok kıymetli bir san'at eseridir. Küçüksu mesiresinde ve şimdiki kasırla civarında ahşap bir iki kasır varken Birinci Sultan Mahmud'un (ölümü 1168 H, 1754 M.) buraya fazla rağbetini gören sadrazam Dividdar Mehmet Paşa yeni bir kasrın yapılmasını Padişaha arzetmiş ve bunun üzerine hicrî 1165 (1751) senesinde güzel bir kasır yapılmıştır. Birkaç defa tamir olunan bu kasır da Sultan Meeit devrinde ve hicrî 1273 (1856) senesinde yıktırılarak şimdiki kasır yaptırılmıştır.

Birinci Sultan Mahmud'un buraya binişler yaptığını, eğlendiğini, avlandığını, nişan attığını, salıncaklarda maskaraların oyunlarını seyrettiğini, pehlivanlar güreştirdiğini, cüceleri şakalaştırdığını, hanende ve sazende cariyelerle güzel âlemler tertibettiğini yazan İbrahim Hakkı Konyalı (Tarih Hazinesi, sayı 10) şimdiki kasır için şu kıymetli malûmatı veriyor:

«1273 H. 1856 M. yılında saray Abdülmecit tarafından bugünkü şeklinde yenilenmiştir. Sultan Abdülaziz ve İkinci Abdülhamit tarafından da onarımlar yapılmıştır.

«Sarayın merdiven başı duvarlarının sıvaları patlamış, ikinci kattaki odaların ve bilhassa şimal tarafındaki büyük salonun döşemesi belvermiş, tavanlarındaki tezhipli alçı parçaları yer yer patlamış ve dökülmüştü. Geçen sene yazın Millî Saraylar mimarı Mazhar Ata'nın nezareti altında bazı kısımları tamir edilmiştir. Yine de tamire muhtaç birçok yerleri vardır.

«Miralay Ârif bey tarafından çekilerek büyütülüp Abdülhamid'e takdim olunan ve Millî Saraylar Müdürlüğü tarafından geçen sene buraya gönderilen bir resimden öğrendiğimize göre daha sonra yapılan tamirlerden sarayın dış kısmında bazı tâdiller yapılmıştır. Sarayın balkonunda da şimdi avlu parmaklıkları arasında bulunan üstleri çiçekli sütunlar vardı. Bunlar kaldırılmıştır. Bu, bize Sarayın Meşrutiyet devrinde de ehemmiyyetli bir tamir gördüğünü göstermektedir Saray kâğirdir, yalnız deniz taraflarındaki duvarların ikinci katı batı duvarının bir kısmının iç tarafları tahta kaplamadır. Bu da denize doğru herhangi bir kaymayı önlemek için ağırlığı hafifletmek maksadile yapılmıştır.

«Mimarı hakkında henüz bir vesika elimize geçmiş değildir. Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı tarafından yapılmış olması çok muhtemeldir.

«Sarayın mimarî tarzı, renkli taşları, döşemesi itibariyle devrinin muvaffak olmuş bir eseridir. Üç katlıdır. Zemin katında mutbağı, kileri, uşak ve hademe odaları vardır. Birinci ve ikinci katları birer sofa ve dörder odadan müteşekkildir. Deniz ve kara tarafında birer kapısı vardır. Zemin katın doğuya ve batıya birer kapısı da mevcuttur. Avlusundan dört tarafa birer kapı açılır.

«Sarayın aynaları, avizeleri, masaları ve döşemelvri çok güzeldir.

«Ayna çerçevelerinin üstlerinde, salon ve oda tezyinatında Abdülmecid'in tuğraları görülürdü. Bunların mühim bir kısmı Cumhuriyet inkilâbından sonra alçılarla kapatılmıştır.

«Her odanın şöminesinin somakileri ve işleme tarzları ayrıdır. Oda takımları ve perdeler de somakilerin renklerine uydurulmuştur. Her odanın zeminine tahtadan başka başka desenli mozayikler döşenmiştir. İkinci dünya harbi dolayısiyle mobilyesi başka tarafa nakledilmişti. Bu yersiz, lüzumsuz ve hattâ mânasız nakilden sonra kıymetli masaların ve bazı değerli eserlerin kırıldığı, kaplamalarının ve süslerinin bozulduğu, patladığı görülmüştür. Mozayik döşemeleri kurtlar bırgulamıştır. Güneş kıymetli oda takımlarının yüzlerinin rengini çalmaya ve eritmeye başlamıştır. Kasır konup göçmek için yaptırıldığından yatak odaları yoktur. Abdeshanelerinden birisi alafranga abdeshane haline getirilmiş, birisi de banyo şekline sokulmak suretiyle asıl hüviyetleri değiştirilmiştir. Gönül eski hallerine getirilmesini ister.

«Saraya kalorifer tesişatı da konmuştur. Atatürk sarayı çok severdi. Buraya uğradığında üst katın çayır tarafındaki odasında otururdu. Karşısındaki Bostancılar camiinin minaresi Atatürk'ün emrile yıktırılmıştır.

«Saray bir aralık Atatürk'ün hemşiresi Makbule'ye tahsis edilmiş, göç denkleri de gelmiş ve açılmıştı. Bir gün sonra Atatürk'ün emriyle tekrar denkler bağlanmış ve götürülmüştür. Geçen sene Cumhurbaşkanı Celâl Bayar gezmiş ve yazın İstanbul'a geldikçe bu mütevazi kasırda oturmayı istemişti. Derhal noksanları tamamlanmış, ufak tefek tamirleri de yapılmıştı. Celâl Bayar sarayı çok beğenmiş ve sevmişti. Üçüncü Selimin muhteşem çeşmesinin önündeki gazinoda halk arasında oturmuş, mısır yemişti.

«Sarayda maiyet erkânına ve misafirlere yeter derecede oda bulunmaması, bahçesinin küçük ve parmaklıklı olması dolayısiyle halkın Celâl Bayara karşı olan derin saygısını izhar etmeğe kolayca imkân bulması ve bu suretle de rahatsızlık vermesi ve daha bazı inzibatî mahzurlar dolayısile halkçı başkanın arzusu is'af edilememiştir.»

Saraya Göksu kasrı, Küçük Göksu kasrı da denilirdi.

KÜÇÜK TEPELİ (كوچوك تپه‌لى) [*Kıy.*] Divan-ı hümayun Paşa'larının giydikleri kavuğun adıdır. Tepesinin küçük oluşu bu adın verilmesine sebep olmuştur.

KÜÇÜK TEZKİRECİ (كوچوك تذكره‌جى) [*İda*] Bâb-ı âli'de yazı işleriyle meşgûl olan büyükçe memuriyetlerden birinin adı idi. Bunun fevkinde «Tezkire-i evvel» de denilen «Büyük tezkireci» vardı.

KÜÇÜK TONOZ (كوچوك طونوز) [*Bah.*] Limanda gemiyi bir yerden diğer yere naklet-mek ve akıntılı olan yerlerde gemiyi demirinden açık bulundurup zincir ile volta aldırmamak gibi hafif hizmetlerde kullanılan demirin adıdır.

KÜÇÜK TÖVBE (كوچوك توبه) [*Hal.*] Eskiden kadınlar tarafından Arabî aylarının altıncısı olan cumadelahır yerinde kullanılan bir tâbirdir. Kadınlar Arabî aylarını -Muharrem'den başlamak üzere- şöyle sayarlardı:

Aşure, Safer, Büyük Mevlût, Küçük Mevlût, Büyük Tövbe, Küçük Tövbe, Recep, Şaban, Ramazan, Şeker bayramı, Aralık, Kurban Bayramı.

KÜFELİK (كوفه‌لك) [*Hal,*] Kendini kaybedecek derecede sarhoş olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden bu gibilerin meyhane kapılarında bekliyen küfecilerin küfeleriyle evlerine götürülmesi bu tâbirin meydana gelmesine sebep olmuştur.

KÜFÜR (كفر) [*Fık.*] Allahın varlığını veya birliğini veyahut nübüvvet ve şeriati inkâr eylemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Küfrün lügat mânası setir (örtme) ve ihfa (gizleme) dir. Hakkı setrettiği için din ve şeriatin inkârı yerinde kullanılmıştır.

Rahmetli Elmalı'lı Hamdi Yazır (ان الذين كفروا سواء عليهم الخ) âyetini tefsir ederken (Türkçe Tefsir, c. 1, s. 207 - 209) küfrü şöyle izah etmiştir:

«Küfür, zamm-ı kâf ile aslı lügatte küfran gibi setr-i nimet yani nankörlüktür. Bunun aslı da feth-i kâf ile kefir'dir ki alelıtlak setr demektir. Feth ile olan bu mânadadır ki tohum eken ziraatçiye, kezalik geceye kâfir, meyva tomurcuğuna kâfur, kalça etlerine kâfire denilmiştir. Binaenaleyh feth ile kefr, setr-i mutlak cam, zam ile küfür setr-i nimet ehastır. Şer'an küfür ise imanın mukabilidir, imansızlık demektir. Yani bir kimsenin iman şanından olduğu halde iman etmemesidir ki tekzip ve inkâra ve terk-i tasdika ve ıztırar ve mâni bulunmadığı zaman terk-i ikrara da şâmildir. İmandaki tasdik gibi küfür de tekzip dahi, kalbî, kavlî veya fi'li olur. Tekzib-i kalbî nasıl küfür ise bilâ itizar tekzib-i kavlî dahi öyledir. Hattâ öyle bir tekzib-i kavlî daha eşna' bir izhar-ı adavet olur. Kezalik tekzib-i fi'lî de böyledir. İmanı matlup olan mukaddesatı fi'len tahkir, tezyif, tehzil ve istihfaf, iptale sâyetmek eşna-ı küfür olduğunda şüphe yoktur. Yalnız kalpte gizlenen küfre küfür denip te kavlen veya fi'len izhar ve ilân olunan küfre küfür denmemek nasıl mümkün olur. Meğer ki o izhar-ı kavlî veya fi'lî «الا من اكره وقلبه مطمئن بالايمان» istisna-yi şer'îsi mucebince zarurî bir ikraha müpteni olsun. Tekzib-i fi'lî iman ile içtimaı mümkün olmıyan fi'li yapmaktır. Ancak tekzib-i fi'lî ile adem-i fi'lî arasında büyük fark vardır. Meselâ namaz kılmamak başka, haça tapmak yine başkadır. Namaz kılmamak küfür değilse bile haça tapmak herhalde küfür olur. Bu nokta-i nazardan terk-i amelin tekzib-i fi'lî olup olmadığı cây-i nazar olduğundan mucib-i küfür olup olmadığında ihtilâf edilmiştir. Halbuki tahkir ve istihfaf ifade eden kezalik Mushafı çirkefe atmak, güneşe secde etmek, zünnar bağlamak, küfür neşretmek, istihlâl-i ma'siyet, tahlil-i haram, tahrim-i helâl gibi bizzat eser-i küfür, delil-i küfür olduğunu belli bulunan ef'al-i mükezzibenin zaruret-i ikrah yoksa küfür olduğunda hiç ihtilâf edilmemiştir. Biz balâda beyan olunduğu üzere terk-i amelin ve her ma'siyetin mucib-i küfr olmadığına kailiz. Fakat bu meselede pek süiistimal edilmiştir. Burada dikkat edilecek bir nokta vardır ki o teemmül olunursa Havariç ve Mu'tezile'den sarf-ı nazarla hakikatte ihtilâf bulunmadığı tebeyyün eder. Terk-i amel iki türlüdür. Birisi terk-i cüz'î, diğeri terk-i küllî'dir. Yani biri terk, biri de terki itiyat etmektir. Meselâ bazan namaz kılmıyan ile terk-i salâtı itiyat eden arasında büyük fark vardır. Namaza imanı olan, onu vazife tanıyan kimsenin hasb-el-beşeriyye ara sıra bazı tekâsülü bulunabilmek makuldür. Binaenaleyh terk-i cüz'î küfür olmıyabilir. Lâkin terki itiyat eden, kılmayı hiç hatırına getirmiyen, ömründe hiç kılmıyan ve hattâ kılmamağa azmetmiş bulunanların ehl-i kıble olduklarına, Allaha, Peygambere ve Peygamberlere, Kur'an ve Ahirete, fariza-i vazifeye imanı bulunduğuna nasıl hükmedilebilir? Hulâsa iman nesak-ı tevhit ile bir cümle-i mu'tekadata nâkabil-i tecezzi bir inkıyad-ı tâbiiyyet, küfür de onlardan velev birinin olsun bulunmamasıdır. Yani küfür için iman edilecek şeylerin hiç birine inanmamak şrat değildir. Birine yeya bir kısmına inanmamak da küfürdür. İman bir mucibe-i külliyyedir. Küfür ise onun nakizi olduğundan salibei cüz'-

iyye ile vâki olur. Salibe-i külliyyeye mütevakkıf olmaz. İman ile küfür sade zıt değil, mütenakızdırlar. Ne içtima ederler, ne irtifa. Arada vasıta, menzile beyn-el-menzileteyn yoktur. Bir insan ya kâfirdir, ya mü'min. Fâsık da fıskına göre bunlardan biridir. İman ile küfür, iki nokta-i nazarla mülâhaza olunur. Birisi insanın yalnız Allah Taalâya karşı vaziyyeti, diğeri de mü'minlere karşı vaziyyetidir. Evvelkinde mü'min yalnız Allah Taalânın ilmini düşünerek imanını ve kendini ona göre murakabe ve teftiş eder. Bu noktada hem bâtınından ve hem zâhirinden mes'üldür. İkincisinde insanların ilmini ve onlara kendini ve ne suretle tanıttığını ve ne gibi muamele izhar ettiğini ve onların ilmine karşı kendisinin ne gibi bir muameleye maruz olması lâzım geldiğini teemmül ederek imanını ve kendini ona göre murakabe ve teftiş eder. Çünkü iman-ı İslâmînin bir hukukullah, bir de hukuk-ı ibad cihati, bir infirat, bir de içtima haysiyyeti vardır. Allaha, Peygambere kalbinde imanım var deyip de ibadullaha karşı hep küfür muamelesi yapmak iman-ı İslâmînin şiarı değildir. Din ve imana muhtaç olan, Allah değil insanlardır. Küfretmek lisanımızda sebb-i galiz ile sebbetmek mânasına da örf olmuştur ki Arapçada yoktur. Fakat daha ziyade İstanbul lisanında beynelavam mütearef olan bu mâna esasen mâna-yi şer'îden me'huzdur. İptida dine sövmek, imana sövmek, ağzına bilmem ne yapmak gibi muoib-i küfür olan seblere ıtlak edilirken biraz tamim edilmiştir. Bunun için küfretmek tâbiriyle kâfir olmak tâbiri beyninde bir fark sezilir.»

Küfür dört nevidir: Küfr-i inkârî, küfr-i cehudî, küfr-i inadî, küfr-i nifakî.

Küfr-i inkârî; Allahı asla bilmeyip ikrar ve itiraf etmemektir.

Küfr-i cehudî; Allahın mevcudiyyetini kalben bilip dil ile ikrar eylememektir.

Küfr-i inadî; Allahın varlığını kalb ile bildiği, lisan ile de ikrar ettiği halde İslâm dini ile mütedeyyin olmamaktır. Buna «küfr-i ârî» da denilir.

Küfr-i nifakî; Lisan (dil) ile ikrar edip kalb ile mu'tekid olmamaktır.

Küfür; söğüp saymak yerinde de kullanılır.

Küfrü, kıymetli müdekkik Abdülbaki Gölpınarlı (Kaygusuz) Lûgatçesinde - sofiye edebiyat ıstılahı olarak - şöyle izah etmiştir:

«Lûgatte örtmek mânasına gelir. Ekin ekene (sâtir) makamında «kâfir» de denir. Şeriatte küfür, dinî «zaruriyyat» tan birini inkâr etmektir. Tasavvufta «Mutlak küfr»ün imkânı yoktur. Çünkü her neye olursa olsun «Allah» deyip ibadet eden kimse hakikatte doğrn söylemiş ve Allah'a ibadet etmiş olur. Çünkü o taptığı şey Hakk'ın mezahirinden ve ondan da Hak zâhirdir. «Saneme tapan da hakikatte Samed'e tapar» sözü meşhürdur. Yalnız, Hakk'ı bir şey ile takyit ettiği için «Vücud-ı Mutlak»ın ıtlakını örtmüş ve bu suretle «kâfir» olmuş olur. Aynı zamanda Allah'ın sıfatı, zâtının hicabı bulunduğundan ve zâtın sıfatsız idraki mümkün olmadığı gibi sıfat, zâtın zuhûrundan ibaret olduğundan «iman», «küfr»ün aynıdır. Küfr'ün hakikatine ermiyen, yani sıfatın ayn-ı zat olduğunu bilmiyen «iman»ı bulamaz.

«Klasik edebiyatta tasavvuf tesiriyle saç, sakal ve bıyık, yüzü örttüğü için «Sıfât»a, yüz «Zât»a benzetilmiş ve bu suretle «Küfr-i zülf», hatt-ı kâfir gibi mazmunlar ibda' edilmiştir.»

Kaygusuz elfakr-ı fahri çün bugurdu ol
Resûl
Fakr ile fahr edüben gel küfrü ko imanı gör
Kaygusuz

Küfr-i zülfün salalı rahneler iymanımıza
Kâfir ağlar bizim ahval-i perişanımıza
Fuzuli

KÜFÜV (كفو) [*Fık.*] Evlenecek erkekle kadının kadr ve mertebece bir olması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk dilinde küfv suretinde telâffuz olunan küfüv Arapça misil, manend, eş demektir. Küfüv, kefaetten gelir. Kefaet'in «Hukuk-i İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye kamusu» undaki tarifi şöyledir

«Lûgatta müsavat ve münasebet demektir. Nazîr ve kefaeti haiz olan kimseye (küfüv) denilir. Cem'i «ekfa»dır Fıkıh lisanında kefaet, zevç ile zevcenin birbirine bazı hususlarda müsavi ve mümasil olmaları veya zevcenin şerefçe zevcinden dun bulunmamasıdır.»

Elmalılı Hamdı Yazır içtimaî hayat nokta-i nazarından büyük ehemmiyyeti olan ve bu lâzımeye riayet olunmaması yüzünden meydana gelen elim hadiselerle her zaman karşılaşılan küfüv için (Türkçe tefsir, C: 8, S 6335) şu izahatı veriyor:

Gerek «و = vav», gerek «ء = hemze» ile küfüv ve kufû' ayni mânada olup (Kamus-) ta dahi mezkûr olduğu üzere: Birşeye kadr-i menzilette beraber yani müsavi olan şeye denir ki misil ve nazîr demektir.»

Büyük âlim bundan sonra küfvün iki vecihle ıtlak olunduğunu ve aslolan birincisinin herbiri diğerinin haiz olduğu ayni hüküm ve kıymeti müstakillen haiz olmakla yekdiğerinden

müstağni olarak bir birinin makamına tamamen kaim olacak haysiyyette kâfi, muadil olması demek olduğunu yazdıktan ve bunun için tafsilât da verdikten sonra mertebece müsavat mânasına gelen ikincisine geçiyor ve bunun için de şu tafsilâtı veriyor:

«Her biri aynı kıymeti değil, mukabil bir kıymeti haiz olmakla birinin diğerinde istiğnası ve makamına ikamesi kabil olmayıp maksadın husulü için ikisinin de tam kıymetleriyle içtimaî, izdivacı şart olmaktır ki birine diğerinin çifti tam yarısı denilir, bu mânaca bir erkekle bir dişi küfüv olabilir. Lisanımızda meşhur olduğu üzere nikâhta küfüv bu mânadandır. Ragıp der ki: «Kefa = كفاء, küfüv = كفو» kadr-ü menzilettedir, biri diğerine yamanıp da odanın gerisine perde yapılan parçaya كفاء = «Kefa» denilmesi de bundandır. Münakâhada veya muharebede ve daha bunlar gibiler de fülân fülana küfüvdür denilir. (مكافأة) mükâfaat da bundandır ki fi'ilde mukabele ve müsavat demektir.

«Hasılı küfüv, bizim beraber, müsavî, muadil, denk, eş, hemta, hemiyar, kafadar, akran, yâr dediğimiz mânalara şâmil olarak misil ve nazîr demektir. Kamus mütercimi Türkçede buna «bektaş» tâbir edildiğini de söylemiştir. Fakat biz bunu bu mânada kullanmaz olmuşuz. Sade isim-i has olarak kullanıyoruz, mefhumunu bilmiyoruz. Denk, kafadar mânasını anlamıyoruz, ancak azerîlerin «Dadaş» tâbirlerini duyuyoruz.»

«Kefaet kadının erkekte arıyacağı şey» olduğunu ve «nikâhın lüzumu için muteber bulunduğunu» yazan tanınmış âlim Hacı Zihni efendi (ölümü 1913) (Ni'met-i İslâm» üçüncü kısım, Münakâhat ve müfarekat, S 58 ve müteakip) şu tafsilâtı da veriyor:

Erkek dilediği kadını kendisine eş edinebilir ve bundan dolayı onun şerefine halel gelmez. Halbuki şerefli bir kadın kendisinin kadr ve kıymetiyle mütenasip olmayan bir erkekle evlenmekten soycak arlanabilir. Binaenaleyh karı ile koca arasında altı hususta müsavat aranır. Onlar da şunlardır: Neseb (soy), islâm, hürriyet (esir yani köle olmamak), hirfet (sanat), diyanet (dindarlık), mal (zenginlik, fakirlik). Bu altı şeyin dışında kefaet aranmaz.

Kefaetin itibarı akdin (nikâhın) iptidasındadır. Fakir düşen kimsenin sonradan hâsıl olan fakirliği sebebiyle karısı kendisinden ayrılmadığı gibi evlenme sırasında küfüv olupta sonradan fucura erenin (dinde mübalatsızlık, günahkârlık) nikâhı da fesholunmaz.»

Kefaet dâvası ve nikâha itiraz hakkı asabeden olan velilerindir.

Ömer Nasuhi Bilmen (Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılabat-ı Fıkhiyye kamusu, C, 2 S. 67 ve müteakip) «nikâhta erkek tarafından kefaet aranır» dedikten ve yukarda işaret olunan altı yerde arandığını kayd ile herbiri hakkında uzun uzadıya izahat verdikten sonra şunu ilâve ediyor: «Şehirli olmak veya genç' hüsün ve cemale malik bulunmak gibi hususlarda kefaet aranılmaz. Binaenaleyh köylü veya ihtiyar bir erkek şehirli veya genç, güzel bir kadına küfüv olabilir. Şu kadar var ki zevç ile zevce arasında hüsün ve cemal itibariyle bir mümaselet bulunmasına müraat (gözetme) muvafıktır.»

Büyük âlim mezhepler arasındaki noktai nazarları kaydettikten sonra (kefaetin şart olup olmaması hakkındaki mütalâalar) başlığı altında mühim tafsilât vermektedir.

KÜHEYLÂN (كهيلان) [*Hal.*] Cins ve makbul at hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Yarın enf-i hümayunun kazara bir eşek tepse
Bu da hayvan diye itlâf eder birçok küheylanı
Eşref

KÜLÂH (كلاه) [*Kıy.*] Başa giyilen şeylerden birinin adıdır. Muhtelif şekilleri olmakla beraber en tanınmışı beyaz keçeden ucu sivri olanıdır. Kullanış şekline göre de ad alır: keçe külâh, arnavut külâhı, mevlevî külâhı, dede külâhı, tatar külâhı gibi. Külâh sade olarak kullanıldığı gibi üzerine sarık sarmak suretile de kullanılırdı.

§ [*Mim.*] Minare ve kule gibi inşaatın üstünü örtmek için mahrutî veya ehramî şekilde yapılan külâha benzer ucu sivri çatılara da külâh denir. Bu da kullanıldığı yere göre ad alır: Mimber külâhı, minare külâhı, kule külâhı, baca külâhı, şadırvan külâhı gibi.

Bu külâhlar taştan veya tahtadan yapıldığına göre kâgir külâh veya ahşap külâh denir. Ahşap külâhlar üzerine kurşun veya kayağan kaplanır.

«Sanat Ansiklopedisi»nde (külâh maddesi) külâh nevileriyle bunlar hakkında şu tafsilât vardır:

«Kandil külâhı- camilerde veya sair bir yerde yanan kandilleri söndürmeğe mahsus uzunca bir sapa takılır. Bazan kandiller uzun saplı yelpazelerle de söndürülürse de bu yolda söndürülen kandillerin isleri cami duvarlarını karartır. Külâh ile söndürüldüğü vakit bu isler o madeni külâhın içinde kalır ve bunlar toplanarak mürekkep yapılırki bu nevi mürekkeplere dua siamiş telâkki olunurdu.

«Mum külâhı — Eskiden şamdanların mumlarını söndürmek ve is kokmamasını temin

etmek için yanan mum şulesinin üzerine kapatılan madenî sivri külâhcıklar. Yüksek yerlerdeki mumları söndürmek için bunların uzun bir sırığa takılmış veya üflemeye mahsus uzun ve ince boru halinde yapılmış olanları vardır.

Lâlenin bâd-ı saba kaptı külâhın dedi kel
Kelle sağ olsun cihanda bir külh eksik değil
Lâ

KÜLÂHÇI (کلاهچی) [*Hal.*] Mecaz yoliyle hilekâr yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KÜLÂH ETMEK (کلاه ایتمك) [*Hal*] Mecaz yoliyle aldatmak, hile ile kandırmak, iğfal etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Buseler ikrar eder durmaz sözünde hulfeder
Mevlevidir sevdiğim her dem külâh eyler bana
Lâ

KÜLÂH GEYDİRMEK (کلاه گیدیرمك) [*İda.*] Rütbesi ref' olunan (elinden alınan) devlet adamlarının haiz olduğu rütbeye mahsus serpuşu (kavuğu) çıkarılarak halkın giydiği basit külâhın giydirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

§ [*Hal.*] Mecaz yoliyle aldatmak, hile, kandırmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Giydirdim enbiyaya seraser külâhlar
Ra'şan güzergâhimde sanemler ilâhlar
Abdülhak Hâmit

KÜLÂHI GÖĞE ATMAK (کلاهی گوگه آتمق) [*Hal*] Mecaz yoliyle pek ziyade sevinmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KÜLÂH-I İSTİVADAR (کلاه استوادار) [*Sof.*] İstiva denilen yeşil şerit dikilmiş bulunan Mevlevî sikkeleri (başlık) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü sikkeleri giyebilmek için tarikat mertebelerinde yükselmiş, kemal bulmuş olmak lâzımdır.

KÜLÂH-I MEVLEVÎ (کلاه مولوی) [*Kıy.*] Mevlevîlerin giydikleri başlığın adıdır. Keçeden deve tüyü renginde ve otuz, otuz beş santim uzunluğunda olan bu başlığa «sikke» adı verilir. Mevlâna'nın giydiği serpuş ucu sivri ve kalıpsız keçe bir arakıye şeklinde idi. Sonraları Osmanlılarda kavukların hacmi büyüdükçe sikkelerin boyu da uzadı. Hele sanduka sikkeleri daha büyük ve sandukanın cesameti ile mütenasip olurdu.

Sikkeler deve tüyü renginde, yahut daha açık, nadiren de beyaz olurdu. Bunlar Konya ve Bursa'da yapılırdı. Katmerli olurdu, yani içinden tutup da çekilecek olursa üstüvanî şekil alırdı.

yoluyla bize kadar intikal etmiştir. Bu hamam, fetihten sonra Türkler tarafından yapılan ilk hamamdır. Hamamı ısıtmak için içinde ateş yakılan külhanının inşaat ve tertibatı etrafında bir çok kimselerin barınabilmesi kabil olabilecek bir tarzda olduğundan yersiz yurtsuz, serseriler bilhassa kış mevsiminde burada barınıyorlardı. Sonradan diğer bazı hamamların külhanları da serserilere sığınak olmuştur. külhanlarda yatmakta olan serseriler gündüzleri ekseriyyetle karınlarını doyurarak geceleri de sokaklarda rasgeldiklerini soyarlardı.

Külhaniler, esnaftan aldıkları yiyeceklerin parasını vermezler, parasız birşey vermemekte ısrar eden esnafın başına üşüşerek malını yağma ve tahrip eylerlerdi. Bazan da kendilerine parasız erzak vermekte müşkülât gösteren bakkalların dükkânlarına doğranmış ekmek atar, sonra azılı köpekleri musallat ederek kendilerini ızrar ederlerdi.

Bu suretle halkı bizar eden külhanbeyleri memurlar tarafından yakalanır, te'dip olunurlardı. Bu gibilerin ölümü de ekseriya bıçaktan, kurşundan olurdu. Hapishanelerde sefaletle can verenler de az değildi. Mamafih muzur otlar gibi bir taraftan yine çıkar, eksilmez artarlardı.

Külhanbeyleri kıyafetleriyle diğerlerinden kolaylıkla farkolunurlardı Bu gibiler başlarına uzun ve sıfır numara fes giyer, bellerine gayrı muntazam bir surette kuşak sarar, bacaklarına geniş pantolon geçirir, ayaklarına da ökçeleri basık yemeni giyerlerdi. Konuşmaları da diğer halk konuşmasından farklı idi. Kullandıkları kelimeler bir argo lügati yapılacak kadar çok ve mütenevvi idi.

Tanzimattan evvel gece vakti sokaklarda fenersiz görülenlerden kılık ve kıyafetleri itibariyle şüphe edilenlerle kendilerini bilemiyecek kadar sarhoş olanlar kol gezen zabıta memurları veyahut şehirin asayişini kontrol için dolaşan Sadrazam, Yeniçeri ağası ve Kaptan paşa tarafından çevrilir, fakat bu gibiler kulluklara ve zindanlara gönderilmeyip külhanlarda hapsedilirlerdi. Külhanlar tezlu, topraklı yer olduğu için orada sabahlıyanların üstleri başları kir içinde kalırdı. O kıyafetle çıkıp evlerine giderlerken görenler, kol tarafından çevrilerek külhanda hapsedilmiş olduklarını anlarlar ve bu gibilere de alay yoluyla «Külhanbeyi» derlerdi.

KÜLHANBEYİ SEMAİSİ (كلخان بكى سماعيسى) [*Hal.*] Eskiden külhanbeyi kahvelerinde saz çalanın terennümünden sonra, gençler tarafından, kendilerine mahsus tavırla okunan manzume hakkında kullanılır bir tâbirdir. Okunan manzumelerden bir örnek:

Garip gönlüm yeni baştan bu gün bir ateşe yaktım
Gönül gitti figan ile ben ardından bakakaldım
Bilirdim ben bu sevdayı bile bile satın aldım
Hayâl-i saret-i yarı derandan gizlice çaldım.
Lâ

KÜLHANCI (كلخانجى) [*Sar.*] Saray hamamlarını ısıtmakla vazifelendirilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Balıkhane nazırı Ali Rıza bey «Saray-ı Hümayunun teshini'ni (ısıtılmasını) anlatırken (Peyam-ı Sabah, On üçüncü asr-ı hicrîde İstanbul hayatı, Saray âdetleri, sıra numarası 10) Sarayların eskiden odunla ısıtıldığını ve İkinci Mahmut devrine kadar Saraylara kömür girmeyip büyük büyük meşe kütüklerinin külhancılar tarafından külhanlarda yakılıp kor haline gelince mangallara alınarak icabeden yerlere konulduğunu yazıyor.

§ [*San.*] Hamam külhanlarını (ateş ocaklarını) yakanlara da külhancı denir.

KÜLLİYYE (كليه) [*Mek*] Arap memleketlerinde Üniversite yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda geçer.

KÜLÜNG (كولنك) [*San.*] Taş kırmıya mahsus âletin adıdır. Demirden yapılan bu âlete halk dilinde «Kazma» denir. Vesikalarda harp âletleri arasında geçer.

Urup sevşene ağzını bozdu gez
Külüngün de burna kırıldı biraz
Sabit

KÜME FASLI (كومه فصلى) [*Mus.*] Kalabalık bir musiki heyeti tarafından birlikte çalınıp okunan saz eserleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kendisi musikişinas ve bestekâr olan Üçüncü Selim zamanının en tanınmış mutriplerini, hanendelerini, bestekârlarını sarayına topladığı gibi aynı zamanda muayyen günlerde memleketin tanınmış musikişinaslarını da saraya çağırır, huzurunda elli altmış kişilik bir musiki heyeti tarafından fasıllar yaptırırdı.

Çalan ve okuyanların çokluğu münasebetiyle küme faalı tâbiri o zamandan itibaren bu türlü çalış ve okunuşlar hakkında kullanılmıya başlanmıştır.

KÜMMÎ (كمى) [*San.*] Eski yazma kitap çeşitlerinden birinin adıdır. Tûlânî (uzunlamasına) ve küçük olan bu kitapları âlimler vaktiyle yenlerinde taşımak üzere yaptırdıkları için bu ad verilmiştir. «Kümmî-i Celâlî» adlı, Hacı

Paşa'nın tıptan bir eseri vardır. Bu kitabın diğer ismi de «Künase - tül - Celâl» dır.

KÜNBED (كنبد) [*Mim.*] Kubbeli, tepesi yuvarlak şekilde olan bina yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Kubbelerinin şişkin ve kabarık olan haricî şekillerine denir» suretinde tarif olunan bu tâbir için (Sanat Ansiklopedisi, Künbed Maddesi) şu tafsilât ta vardır:

«Eski türbelerin üzerleri umumiyyetle kubbeli olduğu için künbed tâbiri umumiyyetle mezar binalarına tahsis edilmiştir. Kayseri'deki Döner Künbed gibi. Cami ve kilise kubbelerinin haricî şekline de künbed denir. Fakat bir camiin künbeti denmez kubbesi denir. Künbed ise kubbesinin dış şekli demektir. Künbed tâbirinin türbe mânasına alınması kubbelerin iç ve dış şekilleri için aynı kubbe tâbirinin kullanılmasını ve bunlara iç kubbe veya dış kubbe denilmesini icap ettirmektedir.

«Sanat ansiklopedisi» inde künbetlerin nevileri olmak üzere basık künbed, karınlı künbed, veciblı künbed, yüksek künbed başlıkları altında izahat ta vardır.

Sebz-ü hürrem bir faza mı her kenar-ı cuybar
Ya miyan-ı cûde akse-i künbed-i hadra mıdır
Nef'i

KÜNBED LÂLE (لاله كنبد) [*Top.*] Topun ağzına yakın olan bilezikten feme kadar olup lâle denilen kısmın en yüksek yerine verilen addır.

KÜNDEYE GETİRMEK (كندويه كتيرمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyla hile ile aldatmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Künde ayağa bağlanan köstek demektir. Eskiden av avlamağa mahsus kuşların ayaklarına bağlanan şeye de bu ad verilirdi. Pehlivanların hasımlarına kollarını geçirerek çevirme oyununa getirmelerine «kündeden almak» denir.

KÜNYE (كنيه) [*Hal.*] Lâkap yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir adamın adına Eb, Üm, İbn, Bint kelimelerinin birini ekliyerek kullanılırdı. İbn-i Kemâl, Eb-ül-Vefâ o kabildendir.

Emma ki Arapta başka âdet
Geh künye geh ism bulda şöhret
Ziya Paşa

§ [*Ask.*] Adıyle baba adı, memleketi, hizmete giriş tarihi gibi malûmat yerinde kullanılır bir tabirdir. Bu bilgiyi ihtiva eden kâğıda «künye puslası» denildiği gibi askerlerin adlarının yazılı bulunduğu deftere de «Künye defteri» denilirdi.

KÜNYE DEFTERİ (كنيه دفترى) [*Ask.*] Yeniçerilerle daha sonraları askerlerin adları, baba adları, memleketleri, eşkâli ve yeniçerilikle askerliğe alınış, terfi' halinde terfi ediş tarihlerini göstermek üzere tutulan defter hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Kütük Defteri» de denilirdi.

Görülen hizmetlerle işlenilen kabahatler münasebetiyle verilen cezalar da isminin karşılığına yazılırdı. Daha umumî bir tâbirle künye defteri son zamanlardaki sicil defteri mahiyyetinde idi.

KÜNYE MİMLEMEK (كنيه ميملمك) [*Ask.*] Ordu seferde iken yapılan yoklamada bulunamıyanların mevcut bulunmadıklarına dair künyelerine yapılan işaret hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu işaret (mim) suretinde telâffuz olunan «م = M» den ibaret olduğu için bu tâbir meydana gelmiş idi Bu suretle künyeleri mimlenenlerin isimleri çalınarak ocakla alâkaları kesilirdi.

KÜNYE PUSLASI (كنيه پوصله‌سى) [*Ask.*] Adıyle, baba adını, memleketi, hizmete girdiği tarih gibi malûmatı ihtiva eden kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu bilgilerin yazılı bulunduğu deftere «Künye defteri» denilirdi.

KÜPEŞTE (كوپشته) [*Bah.*] Güverte hizasından iskarmoz başlarına mıhlanan dikmelerin dış yüzlerine kaplanan kaplamaların teşkil ettiği siperlere, borda kaplamalarının en üst güverteden yukarı kalan kısımlarına verilen addır Bunların üzerine boydan boya konan kalın ve iki tarafı çıkıntılı ağaca da «küpeşte tirizi» denir.

KÜP KAPAĞI HOTOZ (كوپ قپاغى خطوز) [*Kıy.*] Eskiden kadınların başlarına taktıkları hotoz nevilerinden birinin adıdır. Küp kapağına benzediği için bu ad verilmiştir.

Hotozun öteki nevileri de şunlardı: Saraylı hotozu, Fes biçimi hotoz, Çimdik hotoz, Kürdî hotoz, Felek tabancası hotoz, Zeyrek yokuşu hotoz, Kayık hotoz, Dudubumu hotoz, Gelin sorguçlu hotoz.

KÜPLERE BİNMEK (كوپلره بينمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyla hiddetlenmek, gazaba gelmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

KÜPLÜ (كوپلى) [*San.*] Eskiden Galata'nın izbe bir yerindeki meyhanenin adıdır. Rakı, küpte muhafaza olunduğu için bu adı almıştır. Batakhane şeklini alan, içinde birkaç kırık iskemle ile ayakları kıvrılmış, üzeri murdar bir masa bulunan bu meyhaneye sarhoşluğu çok

ileriye vardırmış oldukları için «küplü güruhu» adı verilen ayyaşlar gelirler, küpün dibinde sızıncaya kadar içerlerdi.

KÜPLÜ GÜRUHU (کوپلی گروهی) [*Hal.*] Sarhoşluğu çok ileriye vardırmış, bu yüzden çalışamaz hale gelmiş olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Rakı küpünün dibinden ayrılmaz demektir. Eski İstanbul âdetleri bilgini Balıkhane Nazırı Ali Rıza bey «Peyam-ı sabah» gazetesinde çıkan (Onüçüncü asr-ı hicrîde İstanbul hayatı, tulumbacılar, köşklüler, küplü güruhu) başlıklı yazısında bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Kopuklardan daha sefil bir san'at vardır ki o da küplü takımıdır. Sarhoşlukta son dereceye vasıl olan ve sarhoşluğu yüyünden hiçbir işe eli varmıyan ayyaş takımının rakısı su küpünde durduğu için küplü nâmı verilmiş olan meyhaneye düşerler. Bu küplü meyhanesi Galata'nın en izbe bir mahallinde olup âdeta batakhane şeklini andırır. Dışardan içerisi görünmez. Dükkân kapalı zannolunur. İçerde iki adet kırık iskemle ile ayakları kıvrılmış, üzeri pis murdar bir masa bulunmaktadır. Meyhanecinin yüzü gözü berbattır. Tezgâh namına sedir üzerinde birkaç şişe ile paslı bir teneke maşrapa mevcuttur. Bu maşrapa elli dirhemliktir. Müşteri on para verir bu maşrapadaki rakıyı içer. Bu rakının lezzeti sulu gazdan az farklıdır. Buranın müdavimleri içip içip meyhanenin bir köşesine kıvrılır yatar. Bu yatanlar meyhanenin kadim müşterileridir. Bunlardan bazıları da küplüde içip Karaköy hamamının külhanında gecelerler. Beytutet ücreti on paradır. Mamafih gök tavanı altında yatıp yıldızları sayanları da vardır.

«Küplü müdavimleri gündüzleri eski tanıdıklarından bazı zevatın önlerine çıkıp (Mevlâna bizi unutma dem parası nûş et) gibi mânasız sözlerle para isterler. Aldıkları parayı doğruca küplü meyhanesine götürürler. Bu haller yakın zamana kadar berdevam idi. Bundan 10, 12 sene evveline gelinciye kadar bu hallerin cereyanı işitilirdi.»

KÜRDİ HOTOZ (کردی خطوز) [*Kıy.*] Eskiden kadınların başlarına takdıkları hotoz nevilerinden birinin adıdır. Kürt kadınlarının başlarına sardıkları sargılara benzediği için bu ad verilmiştir. Hotozların diğer nevilerinin adları da şunlardı: Saraylı hotozu, Felek tabancası hotoz, Zeyrek yokuşu hotoz, Dudubumu hotoz, Gelin sorguçlu hotoz, Küpkapağı hotoz, Kayık hotoz, Fes biçimi hotoz, Çimdik hotoz.

KÜRDİSTAN MADALYASI (کردستان مدالیه‌سی) [*San.*] Sultan Mecit devrinde başlarında Bedirhan bey olmak üzere Kürtlerin çıkardıkları isyan münasebetiyle yapılan askerî harekette hizmeti görülenlere verilmek üzere hicrî 1263 (1846) senesinde ihdas olunan madalyanın adıdır. Murassa', altın ve gümüş olmak üzere üç nevi idi. Göğse takılırdı.

KÜRE (کوره) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. «Meydan» daki ocağın adı idi ve oradaki diğer makamlar gibi bir makamdı. Burada da ötekilerde olduğu gibi niyaz olunurdu. Nasip alan yeni talip rehberinin delâletiyle buraya geldiği zaman bu makamı rehber kendisine şöyle târif ederdi: «Buna küre derler. Bunda çiğ olan nesneler pişüp, Hakkın inayet eylediği ni'met bunda tabh olunup Allahın dostları intifa'lanıp şükrün ederler. Cümle nâsın faydalandığı mahaldir.»

KÜREK CEZASI (کورك جزاسی) [*Bah.*] Tanzimattan önce ve yelkencilik devrinde işledikleri ağır cürümden dolayı harb gemilerinde kürek çekmek üzere gemi hizmetine verilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu gibiler gemilerde kürek çektikleri için bu tâbir meydana gelmiştir.

§ [*Huk.*] 1274 (1857) tarihli ceza kanununun 19-21 inci maddelerinde yazılı olup devletçe, memleketin münasip yerlerinde tesis edilecek umumi hapishanelerde, ayaklarına demir vurularak hidemat-ı şakka (Meşekkatli hizmetler) de kullanılmak suretiyle infaz olunan ceza yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Milyonla çalan mesned-i izzette serefraz
Bir kaç kuruşun mürtekibi eğ-ı kürektir.
Ziya Paşa

KÜREKÇİ AVARIZI (کورکجی عوارضی) [*Mal.*] Tanzimattan önce ve yelkencilik devrinde harb gemilerinde kürek çekmek ve yelken açıp toplamak üzere alınanların masraflarına karşılık olarak alınan para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu para köylerinden kürekçi alınmış olan hıristiyanlardan alınırdı.

KÜREKÇİ BEDELİYESİ (کورکجی بدلیه‌سی) Tanzimattan önce ve yelkencilik devrinde harb gemilerinde kürek çekmek ve yelken açıp toplamak üzere alınanların aylıklarına karşılık olarak halktan alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yerine göre dört, yedi, sekiz, dokuz ve on eve bir kürekçi itibariyle alınırdı. Bu para kürekçi alınmıyan evlerden tahsil edilirdi.

KÜREKÇİYAN AVARIZI (کورکجیان عوارضی) [*Hal.*] Yelkenli harb gemilerinde kullanılan kürekçilerin masraflarına karşılık halktan alınan verginin adıdır. Gemilerde kürek çekmiye, yel-

ken açıp toplamıya kadir olanları hükûmet onar akça yevmiye ile istihdam ederek bunların masrafını yerine göre dört, yedi, sekiz, dokuz ve on eve bir kürekçi itibariyle tarh ve tahsil ederdi.

KÜRK (كورك) [*Kıg.*] Eskiden resmî üniforma makamında giyilen üstlüğün adıdır. Memurlar derecelerine göre kürk giyerlerdi. Devlet ricaline Padişah'lar huzurunda kürk giydirilmek kanundu. Sadrazam ve vezirler «Erkân kürkü» adı verilen kürkü giydikleri gibi Şeyhül-islâmlar da «Ferve-i beyza» ismini taşıyan beyaz, ulema ile müderrisler «muvahhidi» tarzında kürk giyerlerdi.

İnsanlar soğuktan korunmayı düşündükleri ilk zamanlarda hayvanların sırtından çekerek arkalarına geçirdikleri kürkün tarihi pek eskidir. İnsanların elbise giymek ihtiyacını duydukları sırada en evvel hatırlarına avladıkları hayvanların derilerini o işte kullanmak fikrinin geldiğine, etini yedikleri hayvanın kemiklerini âlet ve edevat makamında kullandıkları gibi derilerini de elbise olmak üzere istimal eylediklerine şüphe yoktur. Tarih, kürkü (Fenikeliler)in soğuk yerlerden hayvan postları getirerek (Yunanlılar)a sattıklarını kaydediyor. Bu kayıt bile kürke milâttan evvel yirmi otuz asırlık bir kıdem vermektedir. Yunan mabutlarından (Herkül) ün «Nene» arslanının postunu giydiği o zamanın itikadiyatına dahil idi. Yunan medeniyyeti sonradan bunu çirkin görmüş ve fakat onlarla münasebette bulunan (İranlılar)ın hoşuna giderek bunlar tarafından şerefli bir elbise makamında kabul edilmiştir.

Kostantiniyye (İstanbul) bir zamanlar kürk ve kürk ticaretiyle meşhurdu. Avrupa'da Cermenlerin, Frankların, Gotların istilâları kürkün yayılmasını temin ederek hatta Roma imparatorluğunun sonlarına doğru âdeta en mühim ticaret eşyası sırasına girmiş olduğundan ticaret erbabı bir taraftan (İskandinavya) ve (Baltık denizi) sahillerinden Zerdeva, Samur ve diğer taraftan dahi Kostantiniyye'de kurulmuş ticaretgâhlar Fırat ve Dicle'nin hâlî yerleriyle Elcezire ve İran'da muhtelif hayvanların postlarını celbetmiye başladılar. Kırım'da, (Kapadokya) denilen Sivas, Maraş, Kayseri, Niğde, Kırşehir ve Yozgat taraflarında kurulmuş, bir takım ticarethaneler her sene Bizans payitahtına ve bütün imparatorluk dahiline yine bu kürklerden olduğu halde Trabzon veya Karadeniz, Babilonya faresi adıyle gönderirlerdi. Fakat bu hayvanlar arasında en mühim olanı «Kakum» idi. Kakum, Bitlis, Erzurum, ve Erzincan taraflarından alınarak Cenevizliler ve Venediklîler marifetiyle İtalya'ya sevkolunurdu.

Kürkün Avrupa'da taammümü Asya ile münasebetlerde bulunulduğu zamanlardan sonradır. Ehl-i Salip (Haçlılar) bu modanın en birinci mürevviçleri sırasında gösterilebilir. Hattâ bir aralık o derece idi ki kürkçüler, diğer esnaftan daha fazlalaşmışlardı. Sibirya, İran ve Erzurum ile Anadolu ve civarından ithal edilen kürkleri alamıyanlar Tilki, Kuzu, Tavşan, Kedi, Köpek postları giymişlerdi.

İstanbul, fetihten sonra bile kürk ticaretini muhafaza etmişti. Hattâ hicrî bin tarihlerinde (On altıncı asır sonları) Osmanlıların payitahtında beşyüz kürkçü dükkânı vardı. Örtülü çarşının hâlâ kürkçüler kapısı namiyle anılması bunun şahididir.

Şarktaki zanna göre ilk kürk giyen İran' da Pişdadiyan tabakasının ikinci hükümdarı ve meşhur (Giyomers)in hafidi (Huşenk)tir. Bu zan tarihin kürk istimalinin Yunanlılardan İranlılara geçtiği rivayetinin doğruluğunu göstermektedir.

İstanbul'da, rahmetli Ahmet Rasim Beyin söylediğine göre (Tarih ve Muharrir, sayfa 178), vaktiyle meşhur olan kürkler; Samur, sarı samur, misk, vaşak, zerdeva, sansar, sincap, elma, kakum, ördek boğazı, kuğu boğazı, saka boğazı, tilki boğazı, Bahr-ı Göksu porsuk, Tiyon, şenşilla, sıçan, tavşan, karakulak, kuzu, kunduz, koyun, kedi, alaca geyik, gökçen, kırın, kaplan, arslan, kurt, ayı, çakal ve emsali hayvan postları idi.

Kürk Osmanlılarda «Hilâl-i fahire-i Saltanat-ı Seniyyeden» idi. Sadrazamlar, vezirler, devlet erkânı hep resmî elbise olarak kürk giyerlerdi. Kürk kabının cinsine ve üstünün renk ve şekline göre rütbe ve imtiyaz ifade ederdi. Enderun tarihinde «Atâ Tarihi» ile Esat Efendi'nin «Teşrifat risalesi»nde yazılı olduğu üzere Tıraz-ı firvede; sarı çuhaya duhte (dikilmiş, kaplanmış,) erkân sırf samur, şaliye duhte kubur kakum, çuhaya duhte paça samur, kontoş, sırf samur serasere kaplı erkân sırf samur, turuncu çuhaya duhte samur, bol yenli kürk, kontoş kürk, serhatlı ve sairedir.

«Teşrifat-ı Kadime Risalesi»nde-ki izahattan Osmanlı padişahları tarafından sefirlere ve yabancı devletler memurlarına kürk ihsan olunduğu da anlaşılmaktadır. Ezcümle 1211 (1796) tarihinde Rusya'nın orta elçisine «Sarı çuhaya kaplı erkân sırf samur» ve sefaret tercümanı ile ser kâtibine «Şaliye duhte kubur kakum», 1208 (1793) senesinde Nemçe devletinin orta elçisine «Sarı çuhaya kaplı erkân sırf samur», 1216 (1801) senesinde İspanya sefirine yine «Sarı çuhaya kaplı erkân samur» verilmiş

ve diğer devletler sefirleriyle memurlarına da kürk ita kılınmıştır.

Kürk, bilhassa Sultan İbrahim zamanında ve onun tarafından su-i istimale uğratılmıştır. Aklî muvazenesinin bozukluğu ile tanınmış olan Sultan İbrahim herkesten, vezir ve saireden kürk istiyor, kendisini ve etrafındakileri kürke boğmakla da iktifa etmiyerek sarayın duvarlarını bile kürkle kaplatıyordu. İşin ne derekeye düşürüldüğünü anlamak için Naimâ nın şu canlı tasvirine bakmak kâfidir: «Eyüp'te sakin «Voyvoda» kızı derler falcı bir avrat vardı. Muntazam söze kadire ve yeniden hikâye düzüp söylemekte mahire idi. Hasekilere duhul ederek hikâyesinden haz olunmakla padişah hazretlerine (Sultan İbrahim) takarrüp (yanaşmak) edip her gece hikâye ile eğlendirirdi. Bir gece esna-yı neşatlarında zaman-ı evailde şöyle bir padişah var imiş, libası (elbise) ve sarayı ferşi (döşeme) ve yastıkları ve perdeleri cümle samurdan imiş diye sena ederek tab'ı hümayunu pürşevk edüp, padişah hazretleri de meyledüp cem'ine ihtimam-ı tam buyurdular. Tekrar vüzera ve ulemanın ma'zûl ve mansuplarından ve Şey-ül İslâm ve Kazaskerlerin her birisinden samurdan masnu' (yapılma) ol libas-ı şahanenin (Sultan İbrahim içi dışı samurdan murassâ düğmeli bir nevî elbise yaptırmıştı.) birisi rikâb-ı hümayuna ihda olunmak ferman buyurulmuştu. Adem-i kudret izhar edenlere divan çavuşları tâyin olunup cebren tahsil ettirildi. Galata Kadısı Şevh-ül-İslâm Zade (Mehmet Çelebi) âlim, mutasavvıf bir ârif idi. Bir bohçaya bir aba hırka ve bir mevlevî külâhı koyup vezir sarayına vardı. İptida Tezkire-i evvel Şamî Zade'ye buluşup:

— Efendi ben kürk vermiye kadir değilim, şu hırka ile külahı giyip mansıptan vaz geçerim dedi.

Şâmi Zade haberi iblâğ ettikte Vezir-i Âzam Çelebiy'i huzuruna getirip:

— Efendi, niçin böyle hugunet edersin, padişahı bilmez misin? Baban verdi, sen niçin inadedersin dedikte:

— Babam mansıbı havfından (korkusundan) vermiş, ben bugün Galata'ya naip göndermedim. Benim sultanımdan ricam budur ki beni padişah huzuruna götüresiniz. Ona dahi cevap vereyim ki bu tarikle müsadere-i ulema, ulülemre münasip değildir. Gayeti bana üç halin biri isabet eder: Eğer katlederse şahadet canıma minnettir. Eğer nefyederse, iki aya kariptir. İstanbul zelzeleden hâli değildir, bu üslûp ile bir gün yere geçer, bu şehirde bulunmamak ganimettir. Eğer azlederse bugün ben Naip göndermedim ve şu hırka ve külâhı giyerim, cevabını verdi.»

(Başbakanlık Arşivi) nde mevcut bir vesikadan anlaşıldığına göre padişah tarafından giydirilen kürklerin geri verilerek bedeli (parası) alınıyordu. Vesika (Maliye 62 S. 1244, numara 1298 takrir) aynen şöyledir: «Hazinede mevcut kürklerden bir adet erkân samur kürk Ordu kadısı Mehmet Sait efendiye ilbas olunmuş ise de mumaileyh ikibin beşyüz kuruş mukabilinde mezkûr kürkü yine hazineye iade eylediğinden meblâğ-ı mezburun verilmesi.»

Avrupa'lılarla münasebet çoğalınca onların kıyafeti taammüm etmiye başlamış ve giderek resmî kıyafet ittihaz edildiğinden bu cihetle kürk resmiyyetten çıkarıldığı gibi halkın da buna olan rağbeti azalması hasebiyle kürk giyenlerin sayısı da azaldıkça azalarak hiç denecek mertebeye inmiştir Bununla beraber Avrupa modası memlekette pek ziyade revaç bulduğundan erkeklerin sırtlarından attıkları kürk hanımların omuzlarına intikal etmiş bulunuyor

§ [*San.*] Hat tâbirlerindendir. Yazı yazılırken elin neminin kâğıda geçmemesi ve elin kâğıt üzerinde kolaylıkla kayması için el altına konulan kürk parçasının adıdır. El ayası büyüklüğünde kakum derisinden yapılır, atlas, kadife, şal, yahut yünlü kumaşa kaplanırdı. Hattatların müteaddit kürkleri bulunurdu. Nadir olarak da çuha ile birlikte altlıklara bir iple bağlanırdı. Bu kürkler aynı zamanda hâkkedilen (kazılan) yerlerde kalan pürüz ve tozların silinmesinde de kullanılırdı.

KÜRSÜ (كرسى) [*San.*] Camilerde, medreselerde vâiz ve müderrislerin oturmasına mahsus, üstüne birkaç basamaklı merdivenle çıkılır, yerli veya işgreti sedirin adıdır. Bunların üstü oymalarla süslü ağaçtan taht gibi yapılmış olan yerlerine minder konulur ve önlerinde kitap koymağa mahsus rahleleri de bulunur. Bunlar umumiyyetle tahtadan oymalı ve sedefli olarak gayet süslü olup bir sanat eseri mahiyetindedir. Bazı camilerde mermerden yapılmış olanları da vardır.

Tuğranın dört kısımdan ilkini teşkil eden metin yani padişahın ve babasının adları yazılı olan kısmın adıdır. Buna «sere» de denilirdi.

§ [*İda.*] Merkez, makam yerinde de kullanılmış, kürsi-i hükümet, kürsi-i idare denilmiştir.

§ [*Sar.*] Padişahların ata binecekleri sırada ayaklarının altına konulan kırmızı çuha

ve kadife kaplı iskemlenin adıdır. Bununla vazifeli memura «kürsüdar» denilirdi.

KÜRSÜDAR (کرسی‌دار) [*Sar.*] Istabl-ı Âmire'de hükümdara mahsus kırmızı çuha ve kırmızı kadife kaplı olaa kürsi-i hümayunun memuru hakkında kullanılır bir tâbirdir. Türkçesi iskemle'dir. Padişah atla bir yere gittiği zaman ata kolaylıkla binmek için iskemleci kürsü adı verilen iskemleyi taşırdı. Kürsüdar terfi edince Rahtvan-ı sani olurdu.

KÜRSÜ ŞEYHLERİ (کرسی شیخلری) [*Ilm.*] Cuma günleri cuma namazından sonra va'z edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara «cuma vâizleri» de denilir. Gördükleri vazife itibariyle vâizler idadına (hesabına, sayısına) dâhil olduklarından «zeyil meşayihi»nde dâhil bulunurlardı. Zeyil meşayihi diğer ilmiyye şubelerinden ayrı ve müstakil bir tarikti. Tarikın müntehası (en son derecesi) Ayasofya camii vâizliği idi.

Kürsü şeyhliği cuma günü Arapça okunan hutbeyi namazdan sonra lisan bilmiyen ve hatibin ne dediğini anlamıyan cemaate izah maksadiyle ihdas olunmuştu. İlkin Eyüp camiine ulemadan birinin tâyini ile başlıyan cuma vâizliği sonradan yediye çıkarılmıştır. Bunlar aşağıdan başlıyarak mertebe itibariyle şöyle idi:

Eyüp, Sultan Sellim, Sultan Mehmet (Fâtih), Sultan Bayezit, Süleymaniye, Sultan Ahmet, Ayasofya.

Bunlardan biri münhal olunca hariçten ilk kademe olan Eyüp camiine ulemadan biri tâyin olunur ve ötekiler sırasiyle Eyüp Sultan vâizi Sultan Selime, Sultan Selim vâizi Sultan Mehmed'e, Fâtih vâizi Sultan Bayezit'e, Sultan Bayezit vâizi Süleymaniye'ye, Süleymaniye vâizi Sultan Ahmed'e, Sultan Ahmet vâizi de Ayasofya'ya nakil ve terfi ettirilirdi.

1139 (1726) da cuma vâizlerine «Salâtin şeyhliği» unvanı verilmek suretiyle kademeleri bir derece daha yükseltildi. Yine o sene ramazanının onuncu günü Üçüncü Sultan Ahmed'in hayrat sahibi olan annesinin Galata ile Üsküdar'da yaptırdığı ve büyük annesinin Bahçekapısı'nda ihya ettiği camilerle Şehzade camii için de birer cuma vâizi tâyin olunmak suretiyle kürsü şeyhlerinin sayısı yediden on bire çıkarıldı ve bu sayı böylece devam edip gitti.

Cuma vâizleri ilk zamanlarda altmışar kuruş maaş alırlarken 1255 senesi muharreminden itibaren (1839) mevcut silsileye göre maaş verilmeğe başlanmıştır.

Kürsü şeyhliğini, zamanlarının meşhur birer şeyhi olan Hüdai ile Nasuhi yaptıkları gibi son zamanlarda Manastırlı İsmail Hakkı Efendi de Ayasofya kürsü şeyhliğini ifa etmiştir.

KÜSTAH (کستاخ) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Kabahatli yerinde kullanılırdı. Küstahlık eden yani kabahat işliyen bir can kabahatinin derecesine göre cezalandırılırdı. Can çilede ise kazancı, dede ise aşçı dede yahut şeyh tarafından tenbih, tekdir, hapsedilmek, hattâ çeliklenmek (deynekle dövülmek) suretiyle cezalandırılırdı. Çilede bulunanlar için gayet ağır sayılan ceza da onun hizmetini almak ve kendisini saka postuna oturtmak idi.

KÜSUF (کسوف) [*Ast.*] Güneş tutulması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Küsuf; ayın güneşle arzın arasına girmesinden ileri gelir. Ay'ın güneşin yüzünü tamamen kaplayışına «küsuf-i küllî», bir kısmını kaplayışına «küsuf-i cüz'î» denilir.

Küsuf içinde kalan âfitaba benzettim
Dönünce pertevini mahitap hüsnünüze
Abdülhak Hâmit

KÜŞAT (کشاد) [*Ok.*] Yayın çekilerek okun atılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «ıtlak» de denilir. Küşadın üç nev'i vardır: İhtilâs, sâkin, mefrük.

İhtilâs; kavsi süratle çekerek yay dolup şet küşat mahalline gelince hemen küşat vermektir.

Sâkin; kavsi yavaşça çekerek küşat mahalline gelince sukûnetle düz küşat vermektir.

Mefrük; kavsi yavaşça çekerek ok siperde küşat yerine yanaşınca durup kalan oku süratle çekerek küşat vermektir. Buna «hareke» de denilir.

KÜŞTİGERAN (کشتی گران) [*Sar.*] Saraydaki marangoz sanatkârları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Küştiger Farsça marangoz demektir.

KÜTEL (کتل) [*Hal.*] Büyüklerin önüne çekilen yedek at yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Râyız-ı bahtın olup rahş-ı marad üzre süvar
Eşheb ü ehdemi râz u şeb ola ana kütel
Nef'î

KÜTTAB (کتاب) [*İda.*] Devlet dairelerindeki kâtipler (yazıcılar) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'tan evvel Hariciye Nazırlığı yerinde «Reis-ül-küttab» tâbiri kullanılırdı.

KÜTTAB-I ASKERİYYE (کتاب عسکریه) [*Ask.*] Askerlik dairelerinde yazı işleriyle meşgul olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Askerî kâtipler demektir.

KÜTTAB-I BAHRİYYE (كتاب بحريه) [*Bah.*] Tersanede yazı işleriyle meşgul olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Gemilerdeki kâtiplere de «küttab-ı bahriyye» denilirdi.

KÜTTAB-I DİVAN-I HÜMAYUN (كتاب ديوان همايون) [*İda.*] «Divan-ı Hümayun» un yazı işlerini görenler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

KÜTÜK (كوتوك) [*Ask.*] Yeniçeri ocağına alınan efradın isimleri, künyeleri ve eşkâli ile yevmiyeleri miktarı yazılı defter hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «ulûfe defteri», «künye defteri» de denilirdi.

Tapu gibi, nüfus gibi dairelerdeki esas defterlerine de «kütük» denilirdi.

KÜTÜPHANE (كتبخانه) [*Hal*] Tasnif edilmiş yazma ve basma kitapların bulunduğu yere verilen addır.

Ola vasfınla müzeyyen safahat-ı eyyam
Dola methinle kütüphane-i edyan ü milel
Bâki

§ [*San.*] Kitapların sıra sıra dizildiği mütaaddit rafları havi dolabın adıdır.

L

LÂDEN (لادن) [*San.*] Eskiden kadınlar tarafından yüzlerine ben taklidi yaptıkları maddenin adıdır. Lâden; bir cins çamlarda hâsıl olan kırmızımtırak siyah ve hoş kokulu bir nevi zamktır. Tababette ilâç olarak da kullanılan lâden için «Kamus-ı Tıbbî» de (Müellifi; Şerafeddin Magmumi, Mısır'da Osmanlı Matbaası, 1329, c. 2, s. 643, Lâbenum Maddesi) münebbih ve mukaşşa (balgam söktürücü) hassalıdır. Nezle ve dizanteride dâhilen tethin (tütsü) ve luka (yakı) suretinde kullanılır) izahatı vardır.

LÂEDRÎ (لاادری) [*Ede.*] Faili yani kimin olduğu bilinmiyen şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Beytin veya mısraın altına ekseriya kısaltılarak (Lâ) suretinde yazılır.

LÂEDRİYYE (لاادریه) [*Kel.*] Eşyanın hakayıkında tevakkufla hüküm veremiyen taife-i dâlle hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu mezhep sâlikleri marifetin hiss-i idrâkten ileri gitmesini muhal addederler, aklın hâdisat ve şüuna intikal edemiyeceğine kail bulunurlar. Bunlar harici mahsusattan olan şeylerin mevcudiyyeti hakkında şüphe izhar ettikleri için sorulduğu vakit bilmem demek olan « Lâedri » dediklerinden bu adı almışlardır.

LÂF Ü GÜZAF (لاف وگزاف) [*Hal.*] Boş ve mânasız sözler, kuru söz, hezeyan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Şâirim amma ki etmem bîhude lâf ü güzaf
Ehl-i tab' u dânişe mahiyyetim günden iyan
Ziya Paşa

LÂFZI MURAT (لفظی مراد) [*Hal.*] Belli belirsiz, ismi var cismi yok, ehemmiyyetsiz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

LÂĞIM (لغم) [*Ask.*] Kaleleri düşürmek için gedik açmak veya düşman ordugâhına zarar yapmak maksadiyle açılan ve barut konulup atılan yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu işi yapanlara «lâğımcı» denilirdi. Sonradan bu türlü işlere istihkâm denilmiş ve o ad altında askerî teşkilât yapılmıştır.

LÂĞIM ATMAK (لغم آتمق) [*Ask.*] Muhasara edilen kaleyi düşürmek yahut düşman ordugâhına zarar vermek maksadiyle yer altından açılan yola barut yerleştirip ateşlemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Lâğım; yer altından tünel şeklinde açılan yoldur. Bu yolun icabına göre son kısmına veya muhtelif yerine konulan barut ateşlenir, bu suretle düşürülmesi istenilen kaleye gedik açılması veyahut düşman kuvvetlerinin bir kısmının yok edilmesi temin edilirdi.

LÂĞIM BAĞLAYICI (لغم باغلایجی) [*Ask.*] Muhasara edilen kaleleri düşürmek için gedik açmak veya düşman ordugâhına zarar yapmak maksadiyle lâğım açma vazifesiyle mükellef olan lâğımcılardan lâğım açma tertibatını idare edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Lâğım bağlayıcılar lâğımcılara nazaran fen memuru, mühendis vaziyetinde idiler.

LÂĞIMCI (لغمجی) [*Ask.*] Kaleleri düşürmek veya düşman ordugâhına zarar vermek maksadiyle lâğım yapanlar ve bu maksatla düşman tarafından yapılan şeyleri körletmek vazifesiyle mükellef bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Lâğımcılar aynı zamanda ordunun muhafazası için istihkâmlar da yaptıkları için sonradan bunun yerine yapılan teşkilâta «istihkâm» adı verilmiştir. Bu işleri görmek üzere «Lâğımcı ocağı» adlı bir teşekkül vardı. Başlarına «Lâğımcıbaşı» denilirdi.

LÂĞIMCIBAŞI (لغمجی باشی) [*Ask.*] Lâğımcı ocağının başı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Lâğımcı ocağı ordunun ağırlıklariyle geçmesi için mevcut köprüleri tamir veya yeniden köprü yapmak, kaleleri barutla atmak için lâğım denilen yeraltı yolları açmak, düşman tarafından yapılan lâğımları körletmek vazifeleriyle mükellef idi. Lâğımcıbaşılık ; topçubaşılık, humbaracıbaşılık gibi mühim vazifelerdendi.

LÂĞIMCI DİRLİĞİ (لغمجی دیرلگی) [*Mal.*] Muhasara edilen kaleleri düşürmek için veya düşman ordugâhına zarar yapmak maksadiyle lâğım açmak vazifesiyle mükellef olan lâğımcı-

ların geçim vasıtaları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Lâğımcıların bir kısmına dirlik olarak timar ve zeamet, bir takımına da aylık verilirdi.

LÂĞIMCI MÜLÂZİMLERİ (لغمجی ملازملری) [*Ask.*] Muhasara edilen kaleleri düşürmek için gedik açmak veya düşman ordugâhına zarar yapmak maksadiyle lâğım açma vazifesiyle mükellef olan lâğımcı yetiştirilmek üzere şimdiki tâbirle stajiyer sıfatiyle çalıştırılanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Elli kişiden ibaret olan mülâzimlere yevmiye verilir ve lâğım bağlamakta ihtisas kesbedenler münhallere tâyin edilirlerdi.

LÂĞIMCI OCAĞI (لغمجی اوجاغی) [*Ask.*] Ordunun ağırlıklariyle geçirilmesi için mevcut köprüleri tamir veya yeniden köprü yapmak, kaleleri barutla atmak için lâğım denilen yeraltı yolları açmak, düşman tarafından yapılan lâğımları körletmek vazifesiyle mükellef olan teşkilâtın adıdır. Çelebi Sultan Mehmet'le İkinci Bayezit'in cülûsuna kadar olan yetmiş sene zarfındaki humbaracı, arabacı gibi teşkilât arasında lâğımcı teşkilâtı da vardı. Ocağın «Lâğımcıbaşı» adlı bir âmiri bulunduğu gibi diğer zâbitleri de vardı. Lâğımcı adı verilen teşkilât mensupları bu işleri öğrenirler ve tatbikat yapmak suretiyle bilgilerini artırırlardı. Nitekim bunların bilgilerinden büyük istifadeler temin edilmiş, zaptı kabil olmadığı zannolunan kaleler çok defa bunların açtıkları lâğımlar sayesinde ele geçirilmiştir. Ancak diğer teşekküller gibi bu ocak ta zamanla bozulduğundan 1207 (1792) senesinde yeniden yapılan nizamla düzeltilmeğe teşebbüs olundu. «Başbakanlık Arşivi»ndeki vesikada (Askerî, 3875) nizam hükümleri ile beraber ocağın vazife ve salâhiyyeti de anlaşılıyor. Ehemmiyyetli olan bu vesika aynen şöyledir:

«Lâğımcı neferatı ötedenberu fenn-i hendese ve sair sanayi-i mimariyyeyi talim ve taallüm ile lâğım bağlamak ve buna müteferri' fununda mahir olmak şerait-i nizamlarından iken ve fil'asıl iki yüz kayda münhasır olup talim ve taallüm ile fenn-i mezkûru tahsile istidat ve istihkakı olmıyan ecnebiye mahlûlleri arzolunmak şurut-ı nizamlarının mugayiri iken lâğımcı zeamet ve timarları mahlûl oldukça rica ve şefaat ve tamaa tebaiyyet ile ekseriya nasble tevcih olunarak elhaleti hazihi lâğımcı neferatı tertib-i kadimlerini tecavüz eylediğinden başka hin-i hacette lâğım bağlıyacak ve fenn-i mezkûre dair sanayii icra edecek içlerinde erbab-ı istidat kalmayıp ve mevcutları dahi talim ve taallüm ile fenlerini tahsile meyil ve rağbet etmeyip bu veçhile ocağ-ı mezburun hin-i ihdasında raptolunan şerait-i nizamiyyesine küllî halel tatarruk eylediğinden fîmabe'd lâğımcı ocağının bir tabt-ı nizama ithaliyle müceddeden ihyası emrine irade-i katıa-i hüsrevane taalluk etmekle imdi humbaracı ocağına bu defa raptolunan şerait-i cedidenin icrası içün uzema-yi rical-i devlet-i aliyyeden mutemet ve sadakatkâr birisi nazır nasp ve tâyin olunacağına binaen ol nazır işbu lâğımcı ocağına dahi nezaret etmek üzere memur ola ve lâğımcı neferatının Defterhane-i Âmireden kayıtları ihraç ile defteri Nazır-ı mumaileyhe teslim olunup lâğımcı neferatı her kaç kaytlı ise işbu bin iki yüz yedi senesi ruz-ı Hızırınadek müddet-i muayyene tahsis birle ruz-ı Hızırda yoklama olacağı şimdiden ihbar olunup müddet-i mezkûre tekmilinde yegân yegân İstanbul'da Nazır-ı mumaileyh ve ağaları marifetiyle yoklanıp namevcutların nanpareleri terk-i hizmetten ref' ve zapt oluna ve mevcut olanlar imtihan olunup istidat ve mahareti olanların dirlikleri ipka ve istidat ve istihkakı olmıyanların ref' olunmak lâzım iken bundan böyle talim ve taallüm ile kesb-i maharet eylemeleri memulüne mebni o makulelerin şimdilik nanpareleri ref'i tecviz olunmayıp ancak fîmabe'd lâğımcı neferatı zâbitleriyle maan daimî kışlalarında mukim olmak ve vilâyetlerine gitmemek ve ahar kâr ve kesbe meşgul olmamak şartiyle aleddevam talim ve taallüm eylemeleri kanun kılınmakla o makule fenlerinde mahareti olmıyanlar daimî İstanbul'da kışlalarında ikamet ve talim ve taallüme rağbet ile kesb-i hüner eylemeğe sa'y ederlerse üzerlerinde bulunan nanpareleri nihayet iki seneyedek iktisab-ı maharet edinciyedek kemakân istihkakları ipka kılına ve bu müddet tekmilinde tekrar umumen yoklanıp ledelimtihan tahsil-i fen edemiyenlerin nanpareleri ref' oluna ve bunlar hin-i yoklamada isim ve şöhretleri ve vilâyetleri ve ne mahalde mütevellit ve kimin oğlu kim idügi tasrih olunarak şöhret-i şayialariyle eşkâlleri tahrir olunarak defter oluna ve defter-i mezkûre nazır ile ağa biliştirak temhir idüp mahalline kayt ile yedlerine istihkâmen başka başka ipka beratları verile ve lâğımcı neferatının fîmabe'd aleddevam İstanbul'da mevcut bulunup talim ve taallüm ile kesb-i maharet eylemeleri esas nizamdan olmağla humbaracı neferatı için inşa olunacak kışla civarında bunlara dahi yüz yirmi beşer nefere vafi başka başka iki kıt'a kışla inşa olunup lâğımcı neferatı ba'dezin iki sınıfa taksim ile bir sınıfı lâğım bağlamak fenne dair sanayii meşk ve taallüm eylemek ve diğer sınıfı

köprü ve tabya ve kale yapmak ve metris almak misillû sanayi-i mimariyyeyi ve fenn-i hendeseyi tahsil eylemek üzere zikrolunan kışlalar işbu iki sınıfa tahsis oluna ve bu iki sınıfın her ne kadar kışlaları başka başka tahsis olunmuş ise de talim ve taallüm edecekleri fünun ve sanayi tev'em olup cümlesi kadimden bir ocak itibar olunmakla kadimi üzere içlerinden veyahut fenn-i mezkürde mahir hariçten müstakim ve dindar ve zapt ü rapt-ı neferata sahib-i iktidar biri evvelemirde lâğımcıbaşı olmak üzere ağa nasp ve intihap oluna ve şimdiyedek lâğımcıbaşı olan meçhul-ül-ahval eşhasın birisi fimaba'd lâğımcı başılığa iltizam olunmak değil ocağa dahi takripleri tecviz olunmıya ve bunların üzerlerinde zeamet ve timar var ise kayıtları açılıp sancağında sakin olmak şartiyle eşkinci olalar, vakten minelevkat lâğımcı başılardan câize ve hediye namı ve sair veçhile bir akça ve bir habbe alınmayıp mademki şuruta mugayir bir hareketi zuhûr etmiye ağalıktan azl olmamak üzere daimî ve müsmir ola ve eğer hilâf-ı şurut lâğımcıbaşı olanların edna bir harekete cesaretleri zâhir olur ise Nazır tarafından taharri ve tetkik ile ihbar olundukta azliyle iktifa olunmayıp tertib-i ceza ile saire ibret kılına ve yerine yine fünun-ı mezkûrede keab-i kemal idüp maharet ve hüneri cümle indinde nümayan olan erbab-ı istihkaktan lâğımcı başılığa ehak ve elyakı her kim se içlerinden veyahut hariçten Nazır marifetiyle sadettaharri imtihan ile ağa nasboluna ve kezalik erbab-ı istihkaktan dirayetlû ve amal-i neferata kadir nüfuz eshabından biri ocak kethüdası ve biri çavuş ve biri alemdar nasp ve intihap oluna ve kethüda ve çavuş ve alemdar içlerinden olmak lâzım olup ancak işbu zâbitan nasbında dikkat ve taharri birle erbab-ı istihkaktan olmıyanları bir türlü zâbitliğe tecviz olunmayıp ehak ve elyakı nasboluna ve humbaracı ocağına kâtip tâyin olunan kimse lâğımcı ocağının dahi iktiza eden kitabeti hizmetinde bulunmak için lâğımcıya dahi kâtip tahsis oluna ve bunun için başka maaş verilmiye ve timarlıdan maada otuzar akça yevmiye ile müeeddeden rağbet eden müstaidinden Nazır ve ağa marifetiyle elli nefer mülâzim tahrir olunup yedlerine verilecek senede herbirinin eşkâlleri ve isim ve şöhretleri ve kimin oğlu kim ve ne mahalde mütevellit olduğu ve hidemat-ı lâzimeleri derç ve tahrir oluna ve işbu mülâzimler hangi sınıfa meyl ve rağbet ederler ise yirmi beşer neferi ol iki sınıfa ithal ile anlar dahi talim ve taallüm eyliyeler ve timarlı lâğımcılardan fevt olanların ve bermucib-i şurut daimî İstanbul'da kışlalarında ispat-ı vücut etmeyüp terk-i hizmet edenlerin ve iki seneyedek tahsil-i fen edemiyenlerin nanpareleri mahlûlden ve ref'ten ahara verilmeyüp timarlılar iki yüz kayde tenzil olununcıyadek hassa zaptoluna ve timarlu iki yüz kayda tenzil olundukta mahlûl olan lâğımcı timarının hâsılı bilinüp zikrolunan iki yüz timarlıdan kadim timarı hâsıl olanlar tâlip olur ise ledelimtihan fende mahareti zâhir oldukta mahlûl-i mezkûr ol kadim timarluya tevcih oluna ve anın bihâsıl olan nanparesi zikrolunan elli mülâzimden kezalik imtihan ile istidadı zâhir olan mülâzime verilip ol mülâzimin yerine müceddeden rağbet edenlerden ithal ile yevmiyesi ana verile. Lâğımcı dirliği mahlûl oldukta evlâda verilmek kanun olmıya, müteveffanın evlâdı tüvana olup mülâzimete rağbet eder ise ocaklarında silsile vukuunda mülâzimete ithal caiz ola ve vuku bulan tevcihatı kaide-i kadime üzere ağalar arzına merbut olup Nazır ile biliştirak arzeyliyeler ve arz akçası ve sair veçhile bir nesne mutalebe olunmıya ve fimaba'd Nazır olanlar taharri idüp rica ve şefaat ve intisap ve iltica ile ecnebiye ve naehle arz verilmemesi hususuna dikkat eyliye ve defterdar-ı asr olanların lâğımcı ocağına nezaret-i şamileleri kaide-i kadime olmakla yine defterdar olanların telhis olmadıkça sade arz üzerine tevcihleri buyrulmıya ve elyevm defterhane-i âmirede mukayyet olan lâğımcı timarları işbu bin iki yüz yedi senesi muharreminden itibar ile fimaba'd birisi kasr-ı yed geçmemek ve bir takrib lağımcılığı ref' olmamak üzere mahalline kaydolunmakla lağımcı zeamet ve timarları bundan böyle kat'a kasr-ı yed olmaya ve timarlı lağımcılardan sefere eşmeye talip olanlar zümrelerinden ihraç ile yerlerine eşkinci timar sahibi lağımcı zümresine ithal olunmak min küll-ül-vucuh memnu' olup bir türlü müsaade olunmıya ve lâğımcı başı nasbolunacak ağaya senevî beşbin kuruş basıllı bir zeamet tahsis oluna kadimden uhdesinde olan nanparesi bilinüp ona göre nameveut ve mahlûlattan biriktirilip ol miktar basıllı zeamet tanzim olununcayadek mirîden el miktar cihet maaşı verile ve bundan böyle ağalara senevî bin iki yüz kuruş bedel-i tâyinat verile ve zâbit olan kethüda ve çavuş ve alemdarın dahi timarları bihâsıl olduğu surette âlâ meratibihim iktizasına göre ilhak olunarak timarları hasılatı derece-i kifayeye iblağ oluna. Ve yevmiyelü mülazimlere bâis-i şevk olmak için yevmiye yüzer dirhemden ikişer ekmek ile beşer para katık baha mirîden tahsis olunup beher mah mevacipleriyle maan katık bahaları ve ağanın

bedel-i tâyinatı nazır tarafından bilistida mîrîden nazıra ita olunup nazır dahi kışlada sergi idüp ağanın bedel-i tâyinatını ağaya verdikten sonra ulûfeli neferatın mevacipleriyle katık bahalarını deftere tatbik ederek her birinin yedlerine teslim eyliye ve siparîş ve havale diyerek bir neferin ulûfesini bir nefere vermiye ve mevacip vaktinde hastalık veya özr-i şer'î ile bulunmazı olur ise mevacipleri nazır yedinde emaneten hıfzolunup o makulelerin hin-i mevacipte bulunmadıkları hastalığa ve özr-ü şer' iye mebni olup hizmet-i lâzimesinde aleddevam tekâsülü olmadığı nazır indinde muhakkak olur ise sahiplerine teslim oluna ve hizmet-i lâzimelerinde devam ve sebatları olmayup hemen mevacip vaktinde ulûfelerini almak için isbat-ı vücut ederi olur ise nazır olanlar taharri ve tetkik idüp bu misillûlerin yevmiyeleri ref'iyle yerlerine bermucib-i şurut müceddeden rağbeti olanlardan mülâzim tahrir oluna ve talim ve taallümde tekâsül idüp hizmet-i lâzimesinde devam ve sebatları olmıyan neferatı lağımcıbaşı olanlar dahi her bâr taharrî ile nazıra ihbar eylemek lâzım iken dikkat eylemediği için lâğımcıbaşı dahi tedip oluna ve sefer ve hazarda neferat-ı merkumeden firar ederi olur ise bulundukları mahalde ahz-u tedipleri hususuna dikkat olunup bir veçhile ihmal ve tekâsül olunmıya ve mukaddem mülazim yazılıp bir müddet sonra rızasiyle yevmiyesinden tefrid ve hizmet-i lâzimesini terk muradederi olur ise yevmiye-i merkumenin hin-i tevcihinden beri aldığı ulûfe tamamen o makulelerden istirdat ve hazine-i âmireye teslim oluna. Gerek timarlu ve gerek yevmiyelilerden bâdelyevm ta'lim ve taallümde ve hizmet-i lâzimesinde sebat ve devam etmeyüp mütemadi bilâ özür bir mah terk ider ise o makulelerin timarları ve yevmiyeleri ref' ve bermucib-i şurut tanzim oluna ve bu misillûlar ipka ricasında olurlar ise fimaba'd ipka kabul etmiye ve hengâm-ı seferde gerek timarlu ve gerek yevmiyelû lağımcı neferatının mecmuu seferde ağaları bayrağıyle mevcut bulunup iktiza eder ise hasbelvakt irade-i aliyye buyurulduğu miktarı ahar mahalle memuriyyet mülahazasına binaen Âsitane'de kışlalarında kalmaları câiz ola ve bunlar Âsitane'de oldukça yine talim ve taallümlerini terk etmeyüp kemakân tahsil-i fenlerine sa'yeyliyeler ve beher mah mevacip itasında ulûfeli mülazimler yoklandığı misillû timarlılar dahi nazır ve ağa marifetleriyle her ayda bir kere yoklanıp ağa ve sair zâbitan etbaına lâğımcı dirliği verilmemek ve zâbit olanlar neferattan etba istihdam etmemek ve ağa ve zâbitan etbaında lâğımcı dirliği bulunur ise ref' olunmak ve timarlû ötedenberû suvari olmakla ulûfeli mülâzimler piyade olmak hususlarına nazır ve ağa sair zâbıtan dikkat eyliyeler ve bazı mahallerde iktiza idüp lâğımcı ve mühendis irsali lâzım geldikte içlerinden irade-i seniyye vürudu miktarı baemr-i âlî memur kılınup irsal oluna o makule memurların nizam-ı sabıkı üzere kayıtlarına şerh verilmesi için nazır ile ağa biliştirak memhur defterini takdim eyliyeyüp mahalline kaydettirile ve elhaleti hazihi tersanede olan mühendishane gibi humbaracı ve lâğımcı kışlalarının civarında bir mühendishane dahi inşa olunup sanayi-i mezkûre ta'lim ve taallümüne iktiza eden alât ve edevatı nazır marifetiyle mirîden tanzim birle ol mühendishaneye bir hoca ve dört halife tahsis oluna ve senevî mirîden hocaya ikibin ve baş halifeye bin beş yüz kuruş ve halife-i saniye bin iki yüz elli kuruş ve halife-i saliseye bin kuruş ve halife-i rabiaya yedi yüz elli kuruş cihet-i maaş tâyin ve lâğımcı timar ve zeametlerinden olmak üzere na mevcut ve terk-i hizmet ve mahlûlden bu maaşlara muadil olanlara başka başka zeamet ve yahut timar bıriktirilip tertib-i mezkûr üzere tanzim olunarak ol vakit maaşları ref' oluna ve bunlardan biri fevt oldukta tariki itibar olunmayup hariçten ve dahilden hüner ve kemali ledelimtihan zahir olanlara tevcih oluna ve işbu hoca ve halifeler fünun-u mezkûrenin amelisine ve ilmisine vakıf olmak şart kılınmakla ilmisine vakıf olub amelisine vukufu olmıyanlar amelisini tahsil etmedikçe hoca ve halife olmıyalar. İktiza eder ise ahar mahallerde fenlerinde mahir üstad humbaracı ve lâğım bağlayıcı ve mühendisler celbiyle amelisini anlardan tahsil eyliyeler ve işbu hoca ve halifeler humbara atmak ve ana dair sanayi-i ateşbâzi ve fünun-u harbiyyeyi humbaracı neferatına ve lağım bağlamak ve ana dair sanayiin amelisini ve ilmisini lağımcı neferatına ve fenn-i hendese üzere metris hafrettirmek ve tabya inşa ettirmek ve kaleye tabya yaptırmak ve ordu mahallini tahsis etmek ve top kundağı ve tekerlek ve humbara kundağı ve cisr (köprü) tombazı yaptırmak ve ana dair sanayii lâğımcılardan fenn-i hendeseyi tahsil edecek mühendislere aleddevam meşk ve tâlim eyliyeler ve zikrolunan dört halife kifayet etmeyip işbu tertip ve nizamlara şurudan sonra halifelerin ziyade olması iktiza eder ise bir kaç dahi halife tâyiniyle her birinin iktizasına göre senevî mirîden maaşları tanzim oluna ve kezalik maaşlarına muadil zeamet ve timar verildikte maaşları refoluna ve elyevm tersanede ta'lim ve taallüm üzere

olan mühendisler işbu mühendishaneye nakl-olunup ledelimtihan berveçh-i şüruh fünun-u mezkûrede kesb-i hüner ve kemâl edenlerden halifeliğe şayeste olanlar halifeliğe tahsis olunup müstait olanları yevmiye ile tahrir olunacak mülâzimiyne ithal ile yevmiyelû mülâzime mahlûl timar verilmek lâzım geldikte anlar baş mülazim itibar olunmak üzere yedlerine mülazemet emri verile ve lâğım bağlayıcı ve mühendislere iktiza eden alât ve edevat-ı hendesiyye ve mimariyye ve boya ve kâğıt ve kitap ve ta'lim ve taallümde sair malzemeleri ve amele her bar nazır marifetiyle iktizasına göre mirîden tedarik oluna ve neferat-ı merkume kışlalarında iykad (yakmak) edecekleri kandil ve şem' baha (mum) ve çerub (süpürge) ve hatap (odun) ve kömür ve sair lâzimeleri için inaete muhtaç olduğundan senevî ikibin kuruş bu makule masraflar için mirîden tahsis olunup kışlaları inşasında kaç oda tanzim olunur ise meblağ-ı mezbur nazır marifetiyle her odaya tertip ve taksim oluna ve işbu lâğımcı ve mühendislerden ve gerek seferde ve gerek hazarda mecruh ve amel-i mande olanların humbaracı şurutuna tatbik ile tekaüt olmaları câiz ola. Ancak berveçh-i meşruh tekaütlüğü iktiza edenler timarludan ise münasibi veçhile ahar mahalden cihet-i maaş ve yevmiyelûdan ise ahar mukataattan hazarda yevmiyeleri miktarı ve seferde yevmiyelerinin zı'fı miktarı vazife teveih oluna. Sefer ve hazarda minval-i meşruh üzere tekaütlüğü lâzım gelenler huzur-u asafide isbat-ı vücut birle ledelmuayene bilkülliyye amel-i mande oldukları zâhir ve tahakkuk olmadıkca tekaütlüğü itibar olunmıya. İttifak-ı âra ile karardâde olan işbu nizam-ı müstahsen ilâ maşaallah-ı taalâ düstur-ul-amel tutulmak üzere iktiza eden mahallere kaydile fimabaat vükela-yı devlet-i aliyye taraflarından şerâit-i lâzimesine kemal-i riayet ve devam ve istikrarına say' ve dikkat olunup hilâfına bir türlü hareket olunmıya.

«(Balâsına) İşbu şurut düstur-ul- amel tutulmak üzere kanun-u cedide ilhak olunup hilâfına hareket bir vakitte caiz olmıya. Cesaret eder olur ise haklarından geline.

«İzzetlû defterdar efendi:

«İşbu kanunname-i cedidin balâsı hatt-ı hümayun-i şevketmakrun ile muanven olup mazmun-u münifi-i ile müvaşşah olduğundan düstur-ul-amel tutulmak üzere yine divan-ı hümayun tarafına ve sureti defterhane-i âmireye kayıt ve hıfz olunmuş olmakla bundan mukaddem muteber ve câri olan şurut ve kuyudun bi temâmiha nususu ilga olunmaktan naşi fimaba'd işbu balâsı hatt-ı hümayun ile müvaşşah kanunname-i cedide amel ve itibar olunup vakten minelevkat hilâfı hareket tecviz olunamamak ve herkâr iktiza ettikte gerek dikkat ve taharri mütalaa olunarak şuruta muvafık ve gayr-ı muvafık ne veçhile icabeder ise cevab-ı savab tahrir olunmak için işbu aynî suretin bir harfı noksan olmıyarak bilbaretiha baş muhasebeye sebt ve kaydettiresin safer 207.»

Yine «Başbakanlık Arşivi»nde diğer bir vesikada (askerî, 3698) ocak mensuplarının maaşları hakkında alınan kararı ihtiva etmektedir. Bu vesika da aynen şöyledir:

«Bâis-i arâyiş-i cihan ve sebeb-i âramiş-i cihaniyan olan zât-ı şevket âyât-ı hazret-i hilâfetpenahinin aleddevam hüsn-ü nizam ve zavâbite ve intizama masruf olan inayât-ı aliyye-i bigâye ve mekârim-i seniyye-i malâniha-yeleri âsar-ı celilelerinden olarak bundan akdem müceddeden kanunname-i mehasin allâme-i şahane vaz'ı ve kışlak ve levazım-ı saire tahsis ve tertibi ile rabıta-i müstahsene tahtına ithaline irade-i keramet ifade-i cihandari müteallik olup yümn-ü tevecüh-i âli ile karin-i nizam olan humbaracı ve lâğımcı zâbitan ve neferatının muayyen olan maaş ve yevmiyeleri şehriyyeye mürettep ve mahsus olup ancak işbu humbaracı ve lâğımcı sınıfları devlet-i aliyye-i ebedi-yyüd-devamın sair ocakları misillû başka başka ocak itibariyle kendu ocaklarında iktizasına göre lâzım gelen mevadda ve hususa evkat-ı rüsumda kavait ve erkânları ocakca muktazi âdaba tatbik ve olveçhile bunlar dahi ocak-ı âmire idadından madut olmak üzere diğerine tevfik buyurulmuş olmaktan naşi yevmiyelerinin dahi sair ocaklar mevacibi misillu verilmeyüp aylık olarak itası hususunun diğerlere adem-i tevafuku neferat-ı merkumenin tezayüd-ü şevk ve gayretlerine mâni' olduğu münfehim ve aşikâr ve zikrolunan maaş ve yevmiyelerin mah bemah itası sair mevacibler misillu tertibi olmaması ve tahsis-i mesarif-i mirîyyenin kesret ve vefreti ciherleriyle bazan karin-i imkan olamıyacağı dahi bedidar ve bu takdirce nazır ve ağaları ve kâtip ve humbaracı ve mühendishane hulefasının maaşları ve oda aylıkları ve yevmiyelû neferatın ulûfeleri sair ocaklar misillu mevacibe tertip ile divân-ı mualla erkân-ı hüsrevanede topçu ve arabacı ocakları gibi yevmiye alup kışlalarında zâbitan muvacehesinde sergi ferşile nazır ve ağa kâtipleri marifetiyle tevzi ve taksim oluna bu veçhile dahi ahar ocaklara zeyl olmakta muvafakat husulüyle haklarında tekrar bu yüzden cilveger-i mansıbe-i zuhur olan âsar-ı inayet ve itibardan

müftehir ve minnettar olarak gerek mukaddem vaz' ve tanzim gerek muahharen tebdil ve terkim buyurulan kanunname-i hümayunda münderiç şurut-u nizâmiyyenin ber vefk-ı matlub-u âli herbar kâmilen icrasına dahi bir nevi' sühuleti müstelzim olacağından başka sair mevaciblere kıyasen bunların dahi maaş ve yevmiyeleri tertibatı tanzim ve vaktiyle hazine-i âmirede cem' ve tetmim birle bermutad mevacip ihracında sairleriyle beraber divan-i rasih-ülerkân-i mülûkânede ita olunmaması cânib-i mirîye dahi sehl-ü âsan olacağı nümudar olup lâkin bu husus ancak vakıf-ı hakayık-ı umur olan, zât-ı maali sıfat-ı veliyy-ün-niaminin rey-i rezin-i isabettakrirlerine vabeste olmak hasebiyle mücerret bir ihtar olarak iş'a a içtisar olunmakla ne vechile irade-i seniyye sünuh eder ise ol bapta ve herhalde emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emerindir.

İrade teslimdir

«İzzetlû defterdar efendi

«Takrir-i âli mucebince tanzim oluna deyu şerefsafte-i sudur olan hatt-ı hümayun-i şevketmakrun mucebince kuyud'a bademüracaa iktiza-yı nizamı telhis eyliyesin.

22 şevval 1212 »

LÂĞIMCI TİMARLARI (لغمجی تیمارلری) [*Mal.*] Muhasara edilen kaleleri düşürmek için gedik açmak veya düşman ordugâhına zarar yapmak üzere lâğım açma vazifesiyle mükellef olan lâğımcılara dirlik (geçim vasıtası) olarak verilen timarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Timarlı lâğımcılar aipahiler gibi seferlere atlı olarak iştirak ederlerdi.

LÂĞIMCI ZEAMETLERİ (لغمجی زعامتلری) [*Mal.*] Muhasara edilen kaleleri düşürmek için gedik açmak veya düşman ordugâhına zarar yapmak üzere lâğım açma vazifesiyle mükellef olan lâğımcıların zâbitlerine dirlik (geçim vasıtası) olarak verilen zeamet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zeametli lâğımcılar seferlere atlı olarak iştirak ederlerdi.

LÂĞV (لغو) [*Fık.*] Söylenip söylenmemesi itibara lâyık olmıyan söz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Lâğv; Arapça boş, beyhude demektir. «Kamus-ı Osmani» de şöyle izah edilmiştir: «Boş, bâtıl, beyhude: (Lâğv ve lehv) = boş eğlence, boş oyun (Lâğvî) = lâğva menaup, mütaallik: (Lâğviyyat) = beyhude, boş sözler, işler demektir. (Lâğv) = beyhudeliği itibariyle ortadan kaldırmak, kaldırılmak mânasında kullanılır. (Yemin-i lâğv) = Esna-yı kelâmda min gayr-i fikir ve lârüyet lisandan sâdır olan yemin.»

LÂĞ YELKENİ (لاغ یلکنی) [*Bah.*] Âdi murabba' yelkenler gibi serenlere bağlanan dört köşe yelken adıdır. Kandilisaları serenlerinin üçte bir kısmından bağlanarak basılır ve her tramolada aşağı alınarak aşırılır.

LÂHİD (لحد) [*San.*] Harç ile yapılan mezar, ölüleri koymağa mahsus sanduka yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. «Sanat Ansiklopedisi»ndeki (Lâhid Maddesi) izahı şöyledir:

«Ölüleri koymak için taştan tabut şeklinde yapılmış sanduka. Türklerde lâhidler toprak içine taşla veya tuğla ile örülerek yapılır. Bunların üstü ya tonozla veya kapak taşlariyle örtülür. Putperestler ve Hıristiyanların lâhidleri üzerine kabartma resimler ve şekiller yapılırdı. İstanbul'da Arkeoloji Müzesinde İskender'in lâhdi, mermerden, gayet sanatkârane bir lâhid olup üzerinde kabartma heykeller vardır. Bu lâhid dünyadaki eski lâhidlerin en güzellerindendir.»

Lâhid; Arapça mezar, çukur demektir. İlmi beşikten mezara kadar isteyiniz (tahsil ediniz) demek olan «اطلبوا العلم من المهد الی اللحد» hadisi Müslümanları ilme teşvik eden pek güzel bir emirdir.

Bu ıztırabına-pâyan verip dil-i rencûr
Olunca cism-i nizarın lâhd güzîn-i huzûr
Lâ

LAHN (لحن) [*Mus.*] Nağme demek olan lâhn musiki ıstılahı olarak makam, ika', şiddet bakımlarından bir sürü musiki seslerinin teşkil ettikleri cümle mânasına gelir bir tâbirdir. Lâhinle tem arasında umum husus farkı vardır. Temi, «mütekerrir bir veya birkaç unsurdan veya muhtelif cins unsurlu zümrelerden müteşekkil bir ezgi» olarak tarif eden doktor Suphi Ezgi (Nazari, Amelî Türk Musikisi, c. 3, s 2) «Lâhin'de umum mânası vardır» dedikten sonra şunları ilâve ediyor: «Temli veya temsiz olur; temde ise hususi mânası: Muayyen motif ve motifli zümrelerden teşekkül etmiş olur.

«Bir lâhinde üç mühim âmil vardır: 1 - İka', 2 - Makam, 3 - Şiddet yahut vurgu.

«İka'; ezginin hayatî âmillerinden birisi olan düzüm güzel nisbetli zamanlarından müteşekkil takımlar ve tevalisidir.

«Makam; sekiz sesten müteşekkil takımlar bir dizide durak ve ikinci derecede durak olan güçlü nağmeler ile diğer seslerin münasebettar olmasıdır.

«Şiddet yahut vurgu veya diğer bir tâbirle teşdit veya vurgulan bir eserde mevcut seslerin bazılarını şiddetli bir surette icra etmektir.

«Lâhinler geçgili veya geçkisiz olmak üzere ikiye ayrılabilir.

«Geçgi bir makamdan diğer bir makama geçmek demektir.»

LÂHURİ ŞAL (لاهوری شال) [*San.*] Hindistan'daki Lâhur şehrinde dokunan şalların adıdır. Keşmir şalları gibi Lâhuri şallar da pek kıymetli idi.

Gördüm ol meh duşuna bir şal atap Lâhur'dan
Al yanaklar üstüne yaşmak tutanmaş nûrdan
Yahya Kemal

LÂKE (لاکه) [*San.*] Eski ciltlerin vernikli gibi olanlarına verilen addır. Ciltlerin üzerine altın ve boya ile çiçek ve saire resimler yapılır, üzerine rugan dahi denilen vernik çekilirdi. İran ve Edirne işi olanlar vardı. En iyisi Edirne'de yapıldığı için bunlara «Edirnekârî» de denilirdi. Kâğıt ve mukavva üzerine yapıldığı gibi tahta üzerine de yapılırdı. Edirne'de bu işle en ziyade şöhret bulan Ârif adlı bir sanatkârdır. Diyarbakır'da, Bursa'da da yapıldığını söyliyen eski eserler mütehassısı Nurettin Rüştü Büngül (Eski Eserler Ansiklopedisi, sayfa 156) şu tafsilâtı da veriyor: «Resûl-i Âmidî isminde bir Diyarbakırlının eserini gördüm. Güzel ve Edirne ustaları derecesindedir. Bunların fevkalâde yapılanları vardır. 300 lira değerinde olanları bulunur. Derece derece yapılmış olup üç beş liradan yüzlerce liraya satılanları vardır.»

LÂKİBİ RESMİ (لاکبی رسمی) [*Mal.*] Hurma ağaçlarının kesilmesi suretiyle çıkarılan bir nevi içkiden alınan resmin adıdır. Bu resim bir vergiden ziyade bir nevi ceza idi. Çünkü kesilen ağaçların senelerce mahsul vermemesi, hattâ çok defa kuruması böyle bir cezanın konulmasına sebep olmuştu. Kesilen ağacın herbirine mukabil en az bir lira alınırdı. Ağacın yaşı ziyade oldukça resmin nisbeti de artardı. Bu resim Arabistanla Trablusgarp ve Bingazi'ye mahsustu.

LAKİT (لقیط) [*Fık.*] Arapça yerden kaldırılıp alınan şey demek olan bu kelime ıstılah olarak köşe başına, öteye beriye veyahut cami, kilise kapılarına bırakılan çocuk yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Hukuk Lügati» ndeki (Lakit Maddesi) izahı şöyledir: «İnfaktan âciz bulunmak veya töhmet altında kalmak gibi bir sebeple ehli tarafından öteye beriye bırakılan çocuk demektir. Müennesi lakita'dır. Eğer bırakılan çocuğun helâkini mucip olacak ise onu oradan kaldırmak gören kimseye vâcip olur. Bu gibi bulunmuş çocukların nüfusa kayıtlarına dair 14 ağustos 1330 (1914) tarihli nüfus kanununda (20, 21) hükümler vardır.»

LÂ'L (لعل) [*Ede.*] Yakut gibi kırmızı renkli kıymetli bir taşın adıdır. Makbul olanı Bedahşan'da çıktığı için «Lâ'l-i Bedahşanî» diye şöhret bulmuştur. Şark edebiyatında dilberlerin dudağı daima lâ'l'e teşbih olunur. Bunu dudak yerinde kullananlar bile vardı.

Canfedagı lâ'liyim bir dilber-i canperverin
İstemem ben Hızrın olsun çeşme-i âb-ı hayat
Avni

§ [*San.*] Kırmızı boya mânasına da gelir bir tâbirdir. Hattatlarla müzehhiplerin yazı ve tezhipte kullandıkları bu boya kırmız böceğinden çıkarılır. Kırmız böceğinin mahlûlü şap ile muamele edilirse lâ'l renkte bir boya teşkil eden bir rüsup (tortu) teşkil eder.

«Boya, Mürekkep, Ahar, Ebru Mecmuası»nda (*Millet Kütüphanesinde yazma nüsha*, No. 809) üç türlü yapılış şekli gösterilmiştir:

«1 — Üç vakiyye (okka, bir okka, 1280 gram) suyu bir çömleğe koyup buçuk (yarım) dirhem çöveni sahk (dövmek) ve bir bez ile çömleğe vazedip, suyun nısfı (yarısı) kalınca kaynıya, badehu bez ile çöveni çıkarıp bir dirhem lotoru (bir nevi boya) sahk edip suyun içine koya. Yirmi, yirmi beş dakika miktarı kaynıya. Badehu beş dirhem kırmızı muhkem sahkedip çömleğe koya. Badehu bir lüle duhan (tütün) içecek miktarı kaynayup badehu çömleği indirip bir bezden süzüp içine bir çekirdek şapı sahkedip karıştıra. Badehu çanaklar derununa vaz' ile gereği gibi rüsup (tortu) edince üzerinden suyun alıp rüsup edeni kurutup badessahk istimal oluna.

«Kâse ve çanaktan süzülen suyu bir başka kâseye vaz' ile tekrar rüsup edeni alıp kelevvel sahk ve istimal olunur. Amma evvelki âlâ olur.

«2 — Kırmız 5 dirhem, çöven 1 dirhem, lotor yarım dirhem, âb-ı safi (iyi su) 3 kıyye (okka), suyu tencereye koyup çöveni dahi badessahk su içine koyaler. Bez ile kaynıya. Ve lotoru dahi badessahk su içine koyalar. Yirmi dakika miktarı kaynıya. Badehu kırmızı dahi koyup bir çubuk ile karıştıralar, tırnak üzerinde duracak kadar. Badehu ateşten indirip içine bir miktar dövülmüş şap koyalar.

«3 — Kırmız 5 dirhem, çöven 1 dirhem, lotor 2 dirhem, âb-ı has (iyi su) 2 kıyye (okka), bir midye çömleği içine iki vakıyye su koyup badehu iki dirhem çöveni koyup ateşte iki taşım kaynatıp badehu ateşten indirip bir miktar durdukta ol suyu bir sıkıca bezden süzüp badehu yine ateşe koyup üç taşım miktarı kaynatıp badehu indirip derakap kırmızı az az biber gibi çömleğe koyup karıştıra. Badehu

ateşe koyup kara köpüğü kesilince kaynatıp badehu indirip bir miktar durdukta, soğumıya, sahkolmuş lotoru az az ekip karıştıra. Bir miktar durdukta bir kebir kâseye süzüp durulduktа yine bir ahar kâseye süzüp kâse dibinde süzüleni alıp kurutup mürekkebi lâl olur.»

LÂLA (لالا) [*Sar.*] Eskiden sadrazamlar hakkında (Atabek) karşılığı olarak kullanılan bir tâbir olduğu gibi şehzadelerin mürebbilerine de bu ad verilirdi. Yeni doğan şehzadenin hizmetine «usta» denilen yirmi kadar kız tâyin edildiği gibi bir yaşında sütten kesildiği zaman maiyyet halkı da tâyin olunurdu, Bu maiyyetin «Ağa» adını taşıyan üç tanesi has odalılardan intihap edilir, şehzadenin başmürebbisi olan en yaşlısına «başlâla» denildiği gibi bunun emri altındaki diğer üç hadım ağası da lâla unvanını taşırdı, Tecrübeli adamlardan seçilen lâlaların şehzadelerin hareketleri üzerinde büyük tesirleri bulunurdu. Şehzadelerin valiliklerde bulundukları zamanlarda da işlerini idare eden Lâla adlı mutemet adamları vardı.

Saraya alınan acemilerin terbiyesine memur edilenlere de «lâla» denildiği gibi saraylılar tarafından riayet edilmesi lâzım gelen eskilere ve akrandan riayeti murat olunanlara, hitap sırasında, «lâla» ıtlak olunurdu. Acemi, her hususta lâla'sının emrine tâbidi. Dışarı çıkmak, hastalığını haber vermek gibi hallerde bile lâla'ya müracaat mecburiyyetinde idi. Lâla terbiyesine memur olduğu acemide gördüğü kusuru nasihatla, olmadığı surette tekdirle ıslah ederdi. Lâla'ların bir kusuruna karşı acemiye edeceği nasihata «Lâla nizam etti», aceminin bilmediği bir şeyi öğretmek için yaptığı tenbihe de «Lâla divan etti» denilirdi. Üç dört aceminin bir lâla'nın terbiyesine verildiği de olurdu. Bu acemiler biribirlerine kardeş mânasına olarak «Lâladaş» diye hitap ederlerdi.

§ [*Hal.*] Eskiden büyük memurlarla zenginler de çocuklarının terbiyesine bakmak üzere «lâla» istihdam ederlerdi. Lâla; zâhiren hizmetkâr vaziyyetinde idiyse de terbiyesi kendisine havale olunan çocuğa karşı âmir yerinde bulunur, esasen yaşlı başlı ve kâmil insanlardan seçildikleri için çocuklar da kendisine bir mürebbi, bir hoca gibi tâzim ve hürmet ederlerdi.

Nasihat eyledikçe ana lâla
Kabul etmezdi sözü derdi: lâ lâ
Zâti

LÂLADAŞ (لالاداش) [*Sar.*] Saray acemilerinin biribirine kardeş yerinde kullandıkları bir tâbirdir. Saraya alınan acemiler, saray adap ve usulünü öğrenmek üzere, birer lâlanın idaresine verilir ve aceminin her hal ve hareketi lâlanın kontrolü altında bulunurdu.

Acemilerin herbirine birer lâla tâyin edildiği gibi bazan birkaç acemi, bir lâlanın idaresine verilirdi. İşte bu suretle üç, dört, elhasıl bir lâlanın terbiyesi altında kaç acemi bulunursa bunlar biribirlerini «Lâladaş» diye çağırırlardı.

LÂLA DESTUR (لالا دستور) [*Sar.*] Saray mensuplarının dar yerlerde biribirlerine rastladıkları zaman geçme müsaadesi yerinde kullandıkları bir tâbirdir. Lâla destur demeyip itip kakarak geçmek saray âdap ve usulüne muhalif olduğu gibi izin isteyene karşı diğerlerinin çekilerek yol açmaması da aynı suretle edebe muhalif bir hareketti.

LÂLA DİVAN ETTİ (لالا دیوان ایتدی) [*Sar.*] Terbiyesine memur olduğu aceminin bilmediği yeni bir şeyi öğretmek için lâlanın tenbihi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Aceminin kusurunu düzeltmek maksadiyle lâlanın nasihatine de «Lâla nizam etti» denilirdi.

LÂLA NİZAM ETTİ (لالا نظام ایتدی) [*Sar.*] Terbiyesine memur olduğu aceminin kusurunu düzeltmek maksadiyle lâlanın ettiği nasihat yerinde kullanılır bir tâbirdir. Aceminin bilmediği yeni bir şeyi öğretmek için lâlanın tenbihine de «Lâla divan etti» denilirdi.

LÂLA PAŞA OYUNUNA ÇIKMAK (لالا پاشا اویونه چیقمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyla hoppalık, yaramazlık, delilik yerinde kullanılır bir tâbirdir.

LÂLA YÖRGÜÇ AKÇASI (لالا یورگچ آقچه‌سی) [*Mal.*] İkinci Murat'ın vezirlerinden Lâla Yörgüç Paşa tarafından padişahın müsaadesiyle Anadolu'da kestirdiği paraların adıdır.

LÂLE (لاله) [*Ida.*] Eski zamanlarda esirlerle mücrimlerin boyunlarına takılan bir nevi demir halkanın adıdır.

Üç bıçak soysuzun ardında zağarlık yapamam;
Hele hak namına haksızlığa ölsem tapamam.
Doğduğumdan beridir âşığım istiklâle,
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle.
Mehmet Âkif

§ [*Top.*] Topun ağzına yakın olan bilezikten feme kadar olan kısmın adıdır. Lâlenin en yüksek olan yerine «Künbet-i lâle» ve bu künbet-i lâle ile zırh arasındaki kavse de «Lâle kavsi» denilir.

LÂLE DEVRİ (لاله دوری) [*Hal.*] Üçüncü Sultan Ahmet (1703 - 1730) devrinde damadı

Nevşehirli İbrahim Paşa'nın teşvikiyle lâle bahçeleri vücude getirilmesi ve bu bahçelerde eğlenceler tertib edilmesi münasebetiyle meydana gelen bir tâbirdir. Türkler ötedenberi çiçek meraklısı oldukları halde lâleye o zaman fazla ehemmiyyet vermiye başlamışlar, lâle bahçeleri vücude getirmişlerdir.

Tezyinatta da kullanılmış olan lâle için «Sanat Ansiklopedisi»nde (Lâle Maddesi) şu tafsilât vardır:

«Lâle zambak fasilesinden olup soğandan yetişen iri yapraklı bir çiçektir ki muhtelif renk ve şekilde cinsleri vardır.

«Türk tezyinatında kullanılan bu çiçeğin menşei İran olduğu zannedilmektedir. Çok eski zamanlardan beri Türkiyede mevcut olan bu çiçek Hollanda'da yetiştirilmiştir. Bazı müverrihler Türkiyeye lâlenin XVII nci asırda Üçüncü Sultan Mehmet zamanında Nemçe sefiri Schmith Horn vasıtasıyla Hollanda'dan getirildiğini zikretmekte iseler de bazı tarih kitapları da XVII nci asırda Hollanda'dan Türkiyeye getirilen lâlelerin orada terbiye ve ıslah edilerek yetiştirilmiş olduğunu yazmaktadır.

«XVIII inci asırda ve III üncü Sultan Ahmed zamanında bu çiçeğe Türkiyede çok ehemmiyyet verilmişti. O zamanları bütün bahçelerde bin türlü lâle yetiştiriliyordu.

«Lâle meraklıları arasında büyük bir rekabet hüküm sürer ve herkes başkalarında bulunmıyan nadir bir cins lâle yetiştirmekle iftihar etmek isterdi.

«O devrin lâle meraklısı büyük adamları arasında Üçüncü Sultan Ahmed'in damadı ve sadrazamı vezir İbrahim Paşa da vardır.

«İstanbul'daki bir çok sarayların bahçeleri lâlelerle dolu olup bazı geceler bu lâlelerden her çiçeğin altında çerağlar ve kandiller yakılarak şenlikler yapılırdı ki Beşiktaştaki Çırağan sarayına verilen isim de bundan olsa gerektir.

«Şehirde yeni ve hiç görülmemiş bir cins lâle yetiştirenlere bu hususta teşkil edilmiş olan Meclis-i şükûfe tarafından mükâfatlar verilirdi. Her yeni lâleye de yeni bir isim takılırdı. Bir zamanlar bu isimler o kadar çoğalmıştıki hepsini burada zikre imkân yoktur. Belli başlı üç yüzden fazla lâle nev'i vardı. Bir el yazması kitabda (Ahmet Kâmil: Risale-i lâle, İstanbul Üniversite Kütüphanesi, No. 2707) 558 kadarının ismi yazılıdır. Bunlardan başlıcalarını aşağıya dercediyoruz.

«Niyze-i rümmânî, muhayyir-ül-ukul, gülriz, sahibkıran, pençe, mir'at, zevkbahş, behapirayî, İsmail, revnakbahş, hüseynî, ferahfezâ, subh-i bahar, gülreng-i feyz, işvebâz, âlîkadr, turuncu-siyah, hâletefza, nur-u cenan, zîşan, şevkbahş, âlîşân, cüce moru, mor yusufî, turuncu, uşşak zade, fürûzende, niyze-i şinan, niyze-i gülgûn-u yekrenk, İbrahim bey alı, dilsûz, nazdar, nazende al, ferahengiz, bezmfeza, Ahmet efendi, nahl-i erguvan, gülruhsar, fürug-u âsafî, muattar v.s.

«Kütüphanelerimizde bu lâle cinslerinin şekil ve renklerini gösteren resimli el yazmaları da vardır. O zamanlar lâleye o kadar kıymet verilirdi ki eşi olmayan nâdir bir lâle soğanının beş yüz altına kadar satıldığı olmuştur.

«Lâleye verilen ehemmiyyetin bir sebebi de onun eski harflerle (لاي) şeklinde (الله) Allah ismindeki harflerin mevcut olması idi. Bundan dolayı cami, çeşme, mezar gibi dinî binalarda tezyinat olarak çok kullanılmıştı. Türk bezemelerinde lâlenin mühim bir rolü vardır. Türk tezyinatında yüzlerce üslûplanmış şekilleri görülmektedir.

«Edirne'de Selimiye Camii'nin müezzin mahfilini tutan mermer sütunlardan biri üzerinde kabartma olarak baş aşağı yapılmış bir lâle şekli görülmektedir. Bir â'mâ sanatkâr tarafından oyulduğu söylenen bu lâlenin böyle başaşağı çevrik olarak yapılmasına bir mâna atfedilmektedir ki o da eski harflerle lâle (لاي) kelimesi ters okunduğu vakit hilâl (هلال) olur ve bu da Osmanlı devletinin alâmetidir. Bir rivayete göre hilâl yere düştüğü, yani Türk devlèti battığı vakit kıyamet kopacakmış ki bundan çıkarılan mâna da hilâlin sukûtu Türk dünyasının sonu olacağı ve bu sebeple cami'in yıkılmamasına ve hilâlin sukut etmemesine dikkat edilmesi lâzım geldiğini ihtar imiş.

«Türklerce lâleye verilen bu ehemmiyyet, Barok uslûbunun Türkiyeye girmesine kadar devam etmiştir. O vakitten itibaren lâle, şeklini değiştirerek baroklaşmış ve büsbütün başka bir şekil almıştır.»

Gene «Sanat Ansiklopedisi»nde bu devir için (Lâle devri maddesi) şu tafsilât vardır: Üçüncü Sultan Ahmet zamanında gerek yaşayışta ve gerek sanatta husule gelen değişiklik o devre bir hususiyet vermişti. Bu hareketin başında padişahın veziri ve damadı olan İbrahim Paşa bulunuyordu. İbrahim Paşa memlekette yeni bir sanat zevki uyandırmak ve Avrupa ile teması kuvvetlendirerek bir rönesans vücuda getirmek istiyordu. Fakat bu hareketle İstanbul'da bir zevk u sefâ havası yarattı ve bu da 1143 isyaniyle nihayet buldu. İşte hicrî 1130 dan 1143 e kadar süren (M. 1718 — 1730) bu sefahat devrine, o zamanları lâleye verilen

ehemmiyyet dolayısiyle lâle devri denilmiştir. Sanatta bu devir, her tezyinata lâlenin mebzulen girdiği bir devirdir ki barok'a takaddüm eder. Bu devir mimarisinde de klâsikten ayrılmağa başlandığı görülür.»

LÂL EFŞAN (لعل افشان) [*San.*] Divan-ı eelisinde harekelerden sonra gayet ince olmak üzere toz halinde serpilen lâl'in adıdır. Bu serpmeler fırça ile yapılırdı Altınla yapılana «Zer efşan» denilirdi. Çivitle yapılanlar da vardı. Lâl; kırmızı boya, efşan da Farsça saçıcı, serpici demektir.

LÂLE HALATI (لاله خلاطی) [*Bah.*] Filika dümenlerinin dalgalı havalarda iğneciklerden fırlaması ihtimaline karşı denizlere kaptırılmaması için dümen yelpazeleri üzerine açılmış deliklerden geçirilen ve çıpaları kıç omuzluklarından içeri alınarak alabandalara bağlanan savlolara verilen addır.

LÂLE KAVSİ (لاله قوسی) [*Top*] Topun künbed-i lâle (lâlenin yüksek yeri) ile zırh arasındaki kavse verilen addır.

LÂLELİK (لاله لك) [*San.*] Lâle koymıya mahsus gülâpdan şeklinde ağzı genişçe kabın adıdır. Altından, gümüşten başka saksunya, billûr, Beykoz, çeşm-i bülbülden olanları da vardı.

LÂMBESA (لامبه سا) [*Bah.*] Anaserenlerin aşağı yukarı hareketleri esnasında direklerde bulunan demir çemberlerin serenleri zedelememesi için direklerin prova tarafına ve çemberler üzerine vurulan tirizlere verilen addır. Buna «Seren tirizi» de denir.

LÂMELİF ÇEVİRMEK (لام الیف چویرمك) [*Hal*] Mecaz yoluyla dönüp dolaşmak, gezmek, devretmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski yazıda bu harfin şeklinden dolayı bu tâbir meydana gelmiştir.

LÂMİ CİMİ YOK (لامی جیمی یوق) [*Hal.*] Mecaz yoluyla kat'î, değişmez, itiraz olunmaz, kabulü icabeder yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

LANDO (لاندو) [*San.*] Üstü önden ve arkadan açılıp kapanır, körüklü geniş araba nevilerinden birinin adıdır. Fransızca Landeau' dan alınmadır. Halk arasında landon şeklinde kullanılan bu araba fayton ve kupalara nazaran daha ağır ve gösterişli idi.

LAPÇİN (لاچین) [*Kıy.*] Ayağa geçirildikten sonra gaytanla bağlanan mest adıdır.

LAS MEMLEKETİ (لاس مملکتی) [*Coğ.*] Eskiden Sırbistan hakkında kullanılır bir tâbirdir.

LATA (لاطه) [*Kıy.*] İlmiyye ricalinin cübbe üzerine giydikleri üstlüğün adıdır. Pardesü makamında kullanılırdı. Yalnız çuhadan barutî, siyah ve koyu renkli olurdu. Üst tarafı alaturka setreye benzerdi. Setre gibi bunun da iki santim kadar yakası vardı. Kolları da setre kolu biçiminde idi. Daha geniş kollu olanları da vardı. Bunlara «Babayâni» adı verilirdi. Setre kollu biçimindekileri gençler, babayâni olanları da yaşları nisbeten ilerlemiş olanlar giyerlerdi. Üst tarafı kabarık durmak için göğüs kısmına telâ konurdu. Topukların hizasına gelecek kadar uzundu. Giyildiği vakit etekler hafifce birbiri üzerine binerdi.

Rütbelerinin müsadesizliği hasebiyle «Biniş» giymek salâhiyyeti olmıyanlar şeyh - ül - islâmın huzuruna lata ile girerlerdi.

Hususî bir yere gidildiği zaman çıkarılır, cübbe ile oturulurdu. Resmî yerlerde ise lata ile oturulurdu.

LÂTİFE-İ İNSANİYYE (لطیفهٔ انسانیه) [*Sof.*] Kalp tesmiye edilen nefs-i natıkadan ibarettir. Hakikatte ruhun nefse karip bir mertebeye tenezzülüdür. O tenezzülde nefs, bir cihetle kendisine diğer bir veçhile ruha münasebet peyda eder. Veçh-i evvele sadır, veçh-i saniye fuad tesmiye olunur.

LÂÜBALİ (لاابالی) [*Sof.*] İlişiksiz, kayıtsız, çekinmez demek olan bu kelime sofiye ıstılahı olarak (Istılahat-ı Meşayih) de şöyle izah edilmiştir :

«Lâübali ve rind deyu ol sâlik-i âşıka derler ki temayüz-i ef'al ve sıfat kaydından ve vâcip ve mümkün rüyetinden halâs bulmuştur ve eşyanın ef'al ve safahatını hakkın ef'al ve sıfatı bilmiştir. Ve hiçbir sıfatı kendine ve gayriye mensup tanımaz. Bu makamın nihayeti makam-ı fenadır. Bu göne lâübaliye harabatî lâübali dahi derler. Ve zâhiri melâm ve bâtını selim kimseye de lâübali derler ki melâmiyye taifesinin sıfatıdır. Bundan murad sıfat-ı zâhiriyye ile mukayyet olmayup sıfat-ı kalbiyye levazımını istihzara çalışandır.»

Lâübali idi ahbap ile sarette veli
Mahrem-i encümen-i sohbet idi mânada
Lâmi'

LAZ KALPAĞI (لاز قالپاغی) [*Ede.*] Eskiden giyilen serpuşlardan (başlık) birinin adıdır. Eşkinciler yeşil renkli laz kalpağı giyerlerdi.

LEB DEĞMEZ (لب دکمز) [*Ede.*] Huruf-ı şefeviyye (dudak harfleri) denilen sesli harflerden sonra okunmaları dudakların değmesi ile kabil olan «b, p, i, m, v» harfleri bulunmıyan manzumeye verilen addır. Leb; Farsça dudak demektir. Mevlevî şeyhi rahmetli Remzi Dedenin aşağıdaki gazeli buna örnek teşkil eder;

Tarik-i aşka gir ehl-i Hüda ol
Gönül; gel lâyık-ı her itilâ ol
Dilersen dehrde âzâdeserlik
Garar a câhı terkeyle geda ol
Sakın izhardan ağyâre hâlin
Yine sen derdine çâre resa ol
Cidal-i kal ü kile yok nihayet
Rical-üllah ile hâl âşina ol
Çekil gayretle uzlet köşesine
Aziz ol, derd-i şöhretten cüdâ ol
Dokunmaz leb lebe Remzi okurken
Dehan-ı dilbere nükte nüma ol

Leb değmez manzume söylemeğe asıl saz şairleri arasında ehemmiyyet verilirdi.

LEB-İ DERYA (لب دریا) [*Hal.*] Deniz kenarı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski tapu kayıtları ile vesikalarda geçer.

LEDÜN (لدن) [*Sof.*] Gayb ilmi, İlâhî esrara ıttıla' kesbettiren ilim yerinde kullanılır bir tâbirdir. Elmalı'lı Hamdi Yazır «وماعلمناه من لدنا علما» âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 4, s. 3261) hassaten sofiyenin üzerinde çok durdukları bu tâbir için şu tafsilâtı veriyor:

«Ledün, «inde» gibi bir zarftır. «من لدنا» lisanımızda nezdimizden veya tarafımızdan demek gibidir. Ve görülüyor ki «من لدنا» ilmin değil talimin kaydıdır. Mamafih talimin ledünniyyeti ilmin de ledünniyyetini müstelzim olmaz değildir. Şüphe yok ki bütün Enbiyanın ilmi taraf-ı İlâhiden vahy ü talim olmak itibariyle ledünnîdir. Fakat burada dikkate şayandır ki «وماعلمناه من لدنا علما» kaydiyle Hızır'a talim e 'ilmiş olan ilim, Musa'nınkinden bambaşka bir ilim, yani ulûm-i ledünniyyeden bir ilm-i mahsus olduğu anlatılmıştır ki âyetteki kıssalar karinesiyle müfessirîn bunu «ilm-ül-guyub ve esrar-ı ulûm-i hafiyye» diye tefsir etmişlerdir. Tâbir-i ahar ile demişlerdir ki: Musa'nın ilm-i marifeti ahkâm ve zâhir ile ifta, Hızır'ın ilmi ise, bevatîn-i umura marifet idi. Sahih-i Buharî'de mervidir ki Hızır «ya Musa demiş, ben Allahın ilminden bana talim ettiği bir ilim üzereyim ki sen onu bilmezsin, sen de Allahın ilminden sana talim ettiği bir ilim üzeresin ki ben onu bilmem». Bu suretle ilm-i ledünî tâbiri bu ilm-i mahsusta bir mâna-yi ehas ile ıstılah olmuştur ki buna ilm-i hakikat ve ilmi-bâtın dahi denilmiş ve sofiyye, bu kıssaya bir hüccet olarak tutunmuştur. Hâsılı ilm-i ledünnî cehd-i fikrî ile istihsâl olunamayıp taraf-ı Haktan mevhibe i mahza olan bir kuvve-i kntsiyyenin tecellisdir. Eserden müessire, vicdandan vücuda doğru giden bir ilim değil, müessirden esere, vücuttan vicdana gelen bir ilimdir. Nefsin vâkıa geçişi değil, vakıın nefiste tasyyünüdür. Doğrudan doğruya bir keşiftir. Fakat ledünnî tâbiri bunun bilhassa esrar-ı Hakka ait olanında daha ziyade ıstılah olmuştur. Lisanımızda da bir işin ledünniyyatı demek bâtınındak, gavamız ve esrarı mânasında mütearreftir. Bu kıssada ilim için taharri ve sefere bir tertip delili ve mamafih ilm-i ledünnînin cehd ü taleple kesbi kabil olmadığını ifham vardır»

LEFF Ü NEŞR (لف ونشر) [*Ede.*] Evvelce söylenenleri tamamlıyacak surette sonradan söylenen şeyler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Evvelki ve sonraki lâfızlar sırasiyle getirilip getirilmemesine göre «müretteb» ve «gayr-i müretteb» olarak ikiye ayrılır.

Bir tabil levha-i garrada görmek istigen
Şâirane hüsn ile aşkın niyaz ü nâzını
Dille dildarın temaşa eylesin mehtâpta
Nazra-i âmâlini, çeşm-i tegafülsazını

Kıt'asının birinci beytinde gayr-i müretteb bir leff ü neşr vardır. Çünkü evvelâ (hüsn ü aşk) zikredilmiş, sonra (niyaz ü naz) kelimeleri iradolunmuştur. Maksat ise «aşkın niyazı» ve «hüsnün nazı» dır. Eğer:

Şâirane aşk ile hüsnün niyaz ü nâzını

denilmiş olsaydı müretteb olurdu.

İkinci beyitte ise müretteb bir leff ü neşr vardır. Çünkü: Evvelâ (dil) ve (dildar) kelimeleri söylenmiş, sonra (nazra-i âmâl) ve (çeşm-i tegafülsaz) terkipleri getirilmiştir:

Yenişehirli Avni Beyin:

Bâran değil, şafak değil, ebr-i seher değil
Göz yaşıdır, ciğer kanıdır, dûd-i âhtır

beytinde güzel ve müretteb leff ü neşr vardır.

LEĞEN İBRİK (لگن ابریق) [*San.*] El ve yüz yıkamağa, abdest almağa mahsus leğenli ibrik hakkında kullanılır bir tâbirdir. Leğenin çamaşır yıkamağa ve saireye mahsus olanından başka bir de el ve yüz yıkamakta kullanılan nev'i vardır ki buna «el leğeni» adı verilir. Geniş kenarlı büyücek ve çukurca, aynı zamanda kapaklı olan el leğeninin muhtelif madenlerden, hattâ gümüş ve altından yapılanları da

vardır. İbrik de ayni madenden yapılmak suretiyle bir kül teşkil ederdi. Eski ailelerde ve müzelerde bulunan bu türlü leğen ibriklerin işlemeli ve çok kıymetlileri vardır.

LENGER (لنگر) [*Bah.*] Gemilerin limana girdikleri vakit bir yerde durmak için denize a ttıkları demir hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Mevc-i tig-i lücce-i nusrat ki oldu rûnûmun
Daldı derya-yı muhit-i hayrete lenger gibi
Sâbit

§ [*San.*] Kenarı yayvan, büyük sahana da lenger denilir. Farsça'da lenger-i imaret; tekke, hânikah yerinde de kullanıldığı için örtülü yerlerde fukaralarla dervişlere yedirilen yemeklerin konulduğu kaplara lengerî denilir. Türkçe'de nisbet ya'sı kaldırılarak yalnız lenger denilmektedir.

LEŞ (لش) [*Tal.*] Koşarken yolda şişen, şişerek yolda kalan tulumbacılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Leş; ölmüş hayvan yerinde kullanılan Farsça lâşenin hafifletilmişidir.

§ [*Bah.*] Batmış gemiye leş denir.

LEŞ BAĞI (لش باغی) [*Bah.*] Erişilmesi kabil olmıyan veya su üzerinde bulunan eşyanın üzerine atıp çekmekte kullanılan ve çekildikçe sıkılacak vechile tertip olunan bağın adıdır.

LEVAMİ' (لوامع) [*Sof.*] Parıldıyan, parlak şey mânasına gelen lâmia'nın cem'i olan bu Arapça kelime sofiye ıstılahı olarak zayıf olmakla beraber temiz nefs sahiplerinden ilkin beliren parlak alâmetler demektir. Hayalî olarak his olunan bu parlaklıklar müşterek hisse aksetmek suretiyle vuku bulduğu için âdeta zâhirî havas ile müşahede şeklini alır. Güneşin, ayın, yıldızların etrafı aydınlatan nurlarına benziyen bu parlaklıklar yeni müntesibin de etrafını aydınlatır. Levami' ya kahr ve vaid nurlarının galebesiyle vuku bulur, humrete mâni olur, yahut lütf u va'd nurlarının galebesiyle hâsıl olarak nur-ı İlâhî'nin parlaklığına meylettirir.

LEVENDANE (لوندانه) [*Hal.*] Levende yakışacak surette, kabadayıvâri, gösterişli eda yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Çık levendane dolaş köşelerin gülzarın
Medet ey serv-i revan bozma medet reftarın
Paymal olmada ümmidi Nedim-i zarın
Ayagın sakınarak basma aman saltanım!
Ndim

LEVEND-İ RUMİ (لوند رومی) [*Bah.*] Yelkencilik devrindeki donanmada çalıştırılan hıristiyan silâhlı neferler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Gayr-i müslimlerin bu işte kullanılmaları nâdirdir. Onlar daha ziyade kürek çekme hizmetini görürlerdi.

LEVENT (لوند) [*Ask.*] Eskiden bahriyede kullanılan askerlerin bir nevine verilen addır.

Venediklilerin şark ehalisinden istihdam ettikleri askere İtalyanca şark mânasına olarak verdikleri (Levantino) dan alınmadır. Farsça nefsin havasına tâbi olup serbest tavr u hareketle geçinen tenbel, işsiz, zendost, ayyaş, kabadayı mânalarına gelir.

«Bürhan-ı Kaatı'» da «Levent; Bikâr, kâhil, tenbel, zâni, ayyaş mânasınadır. Fahişe ve midihet ve mef'ule derler. Pişekâr mânasınadır ki şakirt ve hizmetkâr, saraydar, ırgat makulesi kimselerdir. Istılahta ol serheng-i bî ferhenge dinür ki derununda havf-ı Hüdadan ve hayadan eser olmayup bî bâk ve bî perva halka itâle-i dest-i taaddi ve emvallerin indinde mübah addiyle beğendiği gibi alup kat'a insaf ve mübalât eylemiye» suretinde tarif olunuyor. «Kamus-u bahri» de «Levent: Âsar-ı sâlifede Araplardan sonra Osmanlı gemicilerine «Levent» ve yahut «Levendat-ı Bahriyye» denilmişti ki Venediklilerden me'huz) idi. «ifadesi görülüyor.

« Müze-i Askeri Rehberi »nde (numara - 2, sayfa 54)» «Leventler: Sevahildeki bazı sancaklardan teşkil kılınmış olan Kaptan Paşa eyaleti yerli kulu asakiri kabilinden ve sancak beyleri tarafından istihdam olunan efrat idi. İnzibat ve asayiş-i mahalliyi temin ve icabında sefâin-i harbiyyeye de muharip asker olarak terfik edilirlerdi. Rum milletine mensup olan leventlere «levend-i Rumî» denilirdi.» izahatı vardır.

Levent tâbiri Kanunî Kanunnamesinde (sayfa 9) serbaz, yaramaz, hırsız yerinde kullanılmıştır: «Eğer her söz malûm olup ol dahi bir kimesne için şerikimdir dese ve ol kimesne levent ve müttehem ise işkence ideler eğer müttehem değil ise mücerret hırsız söziyle işkence etmiyeler.»

Hammer (Atâ Bey Tercümesi, cilt 1, sayfa 212 haşiyesi) nde Levent kelimesinin (Levées asker tahriri kelimesinden mehuz) olduğunu, Müverrih Âlî'nin bu kelimeyi Biga'yı ele geçirenler hakkında istihkara şayan bir takım makamında olarak kullandığını ve Katalanlıların o zaman bu halde bulunduğunu beyan ediyor. Bunu kaydeden Âtâ bey yine o sayfa haşiyesinde diyor ki: «Levent kelimesi - Eski Osmanlı şairlerinin (Şehlevent) gibi tevecübe delâlet eden tâbirler hilâfına olarak - iyi bir mânaya

gelmediği, hali'-ül-izar demek olduğu Bürhan' dan anlaşılır. Fakat Farisiye Avrupa lisanlarından mı, yoksa o lisanlara Farisiden mi intikal etti. İkinci suret akva gürünüyor ve bu halde (Levées) kelimesinden alınmış olması doğru addolunamaz.»

«Lütfi paşa tarihi» nin tab'ına bakmış ve kıymetli haşiyeler ilâve etmiş olan Âlî bey (sayfa 415 haşiyesi) bu münasebetle şu satırları yazmıştır: «Esfar-ı bahriyye-i Osmaniye, cilt - I, sayfa 151 kadimen süfün-i hümayunda müstahdem tüfekci neferatına alem olan «Levent» lafzı dahi «Levanti» den muharref olup, yine İtalyan lisanından ahzedilmiş ve halkımız beyninde istimali şüyû bulmuştur. «Levant» İtalyan lisanında şark mânasına olup, Venedikliler kendilerine nisbetle şark tarafında bulunan Hırvatlık ve Arnavutluk sahillerini zaptederek ol havali ahalisinden gemilerine tahrir ve tedarik eyledikleri cenkçilerine yine «Levanti» tâbir eylemişlerdir ki, şarklı demektir. (Muahharen Devlet-i Aliyyede donanma umuru muhtel olarak mar-üz-zikir levent namiyle bahriye hizmetinde müstahdem olan sancaklar asakirinin ekserisi bir işe yaramaz olduklarından başka Anadolu içlerine yayılarak pek çok hasarata ve türlü edepsizliklere de cesaret etmiye başladıklarından bunlar bir aralık ayrıca bir ocak şekline konulup, bazı askerî hizmetlerde istihdamlarına çare aranılmış ise de bir veçhile rabıta ve intizam tahtına girmedikleri cihetle uzun müddet şer ve şûrlerinden ahali rencide ve hasardide olmuşlardır. İşte Asya'nın bazı taraflarında Levent namının arsız ve namussuz ve bâği makamında istimali yukarıda izah edildiği gibi leventlerin şöhret-i şakavetleri bütün Asya'ya münteşir olmuş idüğünden naşidir). «Deniliyor ki muterize dahilinde (parantez içinde) bulunan kısım Cevdet Paşa'nın tarihinde (cilt 5, sayfa 111) den alınmıştır.»

Bu tâbir eski tarihlerde de (Lütfi paşa tarihi, sayfa 615) aynı makamda kullanılmıştır: «Budin'e gelindikten sonra Osturgun'a sabıkta Budin'e tâbî iken Budin'den yüz çevirip Beç kıralı Ferend Nanuş nam mel'une tâbi olup Ferend Nanuş dahi ol hisara hayli âdem gönderüp zaptettirdi ve Beç dolaylarından ve sair yerlerde kande haramzade ve levent kâfir var ise gelüp Osturgon'da durak olunup gâh-ü bigâh Budin'e seğirdüp ve dolayında olan müslümanlardan buldukların mecal vermeyüp öldürüp ve espabın ve davarın alup giderlerdi.»

Leventler «Kaptan paşa eyaleti» denilen eyaletin Beylerbeyi ve Sancak beyi tevabiinden olup donanma denize çıktıkça icabeden harp sınıfı efradı bunlarla ikmal olunurdu.

Bundan başka sahillerdeki beylerbeyilerle sancak beyleri de bu namla adamlar istihdam etmişler ve bunlardan kapısız kalanlar dâhilde bulunan eyalet ve sancaklara gidip oralarda kapulanarak süvarilikte istihdan olundukları cihetle «Levent süvarisi» namını almışlardır.

Gerek sahillerde ve gerek dâhilde istihdam olunan leventlerin mürur-i zamanla intizamları muhtel olarak işe yaramamıya başladıklarından rağbetten düşmüş ve kapı değiştirmiye alışanların kapısız kalanları çapula koyuldukları cihetle memlekete zararları dokunmuştur.

Bir aralık Ruslara karşı Karadeniz sahilinin muhafazaya alınması lüzumu hasıl olunca hem halkı bunların şerrinden kurtarmak ve hem de bu suretle bir fayda temin edilmiş olmak üzere kapısız kalanlar toplanarak Beyoğlunda Şişli'nin ilerisindeki «Levent çiftliği» denilen yere yerleştirilmişlerdir. Burada kışla yapılmış ve kendileri daimî asker gibi kullanılmak istenilmişti. Bu çiftlik bundan dolayı o namı aldı.

1186 (1772) de büsbütün lağvlarına karar verilerek İstanbul civarındakiler başka hizmetlere alındıkları gibi Levent namıyle adam istihdam etmemeleri hususu da eyaletlere tebliğ olundu. Bu suretle devlet teşkilâtından bu tâbir kaldırılmış ve fakat onların cür'et ve cesaretinden ve daha ziyade de endamlarının tenasübünden dolayı «Levent gibi delikanlı» tâbiri halk dilinde kalmıştır.

Leventler arkalarına sarı harçlı yeşil renkte bir yelek, bacaklarına kısa şalvar giyer, külâhlarına yemeni sararlardı. Bellerine kuşak sardıkları gibi kuşaklarına birer bıçak da sokarlardı. Dikiş yerleri kırmızı harç ile tezyin edilen yağmurlukları kırmızıya boyanmış keçeçeden ve başlıklı idi.

Butane gamzesi serceşmedir o hunrizin
Silâh-ı gam kuşanup biz dahi levent olaruz.
Sâbit

LEVENT GİBİ DELİKANLI (لوند كبي دلقانلي) [*Hal.*] Endamları mütenasip (düzgün vücutlu) olan gençler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden levent adıyle kullanılan asker takımının bu türlü adamlar olmaları bu tâbirin meydana gelmesine sebep olmuştur.

LEVENT KÜLÂHI (لوند كلاهي) [*Kıy.*] Leventleriu giydikleri başlığın adıdır. İtalyan baratalarına benziyen bu külah kırmızı, ortası geniş, tepesi düğmeli, üzeri dilimli idi. Üstüne yemeni sarılırdı. Eskiden giyilen diğer külahlar şunlardı: Hasahur külahı, çavuş şep külahı, zülüflü külahı, helvacı külahı, aşçı külahı, rençber külahı, softa külahı, hırsız gece külahı, çıngıraklı külah.

LEVENT PALANGASI (لونت پالانغه‌سی) [*Bah.*] Lumbar kapaklarını kaldırıp indirmek için yapılan donanıma verilen addır.

LEVENT SÜVARİSİ (لونت سواریسی) [*Ask.*] Sahillerdeki beylerbeyilerle sancak beylerinin gemilerde levent adıyle kullandıkları askerlerin kapısız kalanlarından iç eyaletlere gidip orada süvarilikle kapılananlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sonraları bütün bütün bozularak kapısız kalanların çapulculuğa koyulmaları 1186 (1772) de temamen ortadan kaldırılmalarına sebep olmuştur.

LEVH (لوح) [*Sof.*] Düz sayfa, üzerine yazı yazılan düz şey demek olan levh sofiye ıstılahı olarak kitab-ı mübin ve nefs-i külliye yerinde kullanılır. Levh dörttür. 1 — Levh-i kaza, 2 — Levh-i kader, 3 — Levh-i nüfus-u cüz'iyye-i semaviyye, 4 — Levh-i heyûlâdır. Bunların sofiye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahları şöyledir:

«Levh-i kaza; mahv ü isbata takaddüm eden levh-i akl-ı evveldir. Levh-i kader; akl-ı evvel küllüyyatını tafsil ve külliyyat esbabına taalluk eden nefs-i natıka-i külliyye levhidir. Buna «Levh-i mahfuz» dahi denir. Nefs-i cüziyye-i semaviyye levhinde ise bu âlemde mevcut olan her şey şekliyle, heyetleriyle miktariyle nakş olunmuştur.

Buna «semâ-i dünya» dahi denir. Bu levh, hayal-i âlem mesabesindedir. Levh-i evvel, ruhu âlem, levh-i sâni; kalb-i âlem mesabesinde olduğu gibi. Levh-i heyûla; âlem-i şehadette mevcut sûveri kabil olan levhtir.»

LEVHA (لوحه) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Kitap başlıklarına verilen addır. Buna «Başlık», «Serlevha» da denilir. Kitap başlıklarının sade yapılmışlarına «düz levha», kubbe şeklinde olanlara «Kubbe levha» ismi verilir.

Hüsn-ü hatla (güzel yazı) yazılan ve çerçevelenerek duvara asılan yazılara da «levha» adı verilir. Bu yazıların küçüklerine «kıt'a» tâbir olunur.

LEVHA ARKASI (لوحه آرقه‌سی) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Yazma kitapların ilk sayfalarında daire şeklinde yapılan tezyinat hakkında kullanılır bir tâbirdir.

LEV HAŞALLAH (لو حشالله) [*Hal.*] Tâzim ve âferin yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Aslı Allah ırak eylemesin vahşet vermesin demek olan (lâ evhaşallah) ise de divan edebiyatı şairleri tarafından hafifletilmişi olan lev haallah suretinde kullanılırdı.

Bârik Allah zehi devlet-i feth ü nusret
Lev haşallah zehi âtifet-i Hay-gi Kadir
Nef'î

LEVHATEYN (لوحتين) [*San.*] Bir kitap kabı gibi ortasından menteşeli ve açılıp kapanır iki kanat şeklinde çift safihalara verilen addır. Buna «Deffeteyn» de denilir. Bunların üzerine dinî ve timsalî resimler yapılırdı. Fildişinden olanları da vardı. Bazıları büyük kitaplara kap hizmetini görürdü.

LEVH-İ MAHFUZ (لوح محفوظ) [*Fık.*] Âlem-i ulvîde (ulvî âlem) olmuş ve olacak şeyleri havi bulunan levh-i lâhûtî yerinde kullanılır bir ıstılahtır. Hüseyin Kâzım Beyin «Türk Lügati»nde izahı şöyledir: «Yedinci kat göğün fevkinde bulunan bir cisim ki üzerinde bugüne kadar olan ve bundan sonra vukuu muhakkak bulunan şüûn ve havadis yazılıdır; üzerinde Kur'anın yazılı olduğu levha.» Sofiye ıstılahı olarak da Kitab-ı Mübin ve nefs-i külliyye demek olan levhin dört kısmından ikinci kısmını teşkil eden levh-i kaderdir ki bunda levhin birinci kısmı olan levh-i kaza'nın külliyyatı tafsil üzere bulunur ve esbabına taalluk eder.

Böyle zaptetmiş görüp evsaf-ı âlîşanını
Levh-i mahfuz-i Hüdadu hâme-i mu'ciz beyan
Kâzım Paşa

LEVS-ÜL-KATL (لوث القتل) [*Fık.*] Katille müttehem olan şahısta katlin nişanesi yahut maktul ile aralarında zâhir bir adavet (âşikâr düşmanlık) bulunması gibi alâmet ve karine yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu hale beyyine-i zaife denir. Levs; pislik, murdarlık demektir.

LEYLE-İ BERAT (ليلهٔ براءت) [*Fık.*] Arabi aylarından şabanın on beşinci gecesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır (انا انزلناه فی لیلة مبارکة) âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 5, s. 4296) müfessirlerin çoğunun kavlince bu mübarek gece Kadir gecesidir dedikten sonra şunları ilâve ediyor:

«İkrime ve daha bazıları ise şabanın yarısı gecesi demişlerdir. Keşşaf tefsirinde der ki: Leyle-i mübareke leyle-i Kadir'dir. Bir de denildi ki şabanın yarısı gecesidir ki bunun dört adı vardır. Leyle-i mübareke, leyle-i berat, leyle-i sakk, leyle-i rahmet ve denildi ki bununla leyle-i kadir arasında kırk gün vardır. Leyle-i berae ve sakk tesmiye olunması hakkında da denilmiştir ki haraç tamamen alındığı vakit onlara beraetlerini nâtık bir sakk (bir senet, makbuz) yazıldığı gibi Allah ü Taâlâ da bu gece mâmin kullarına beraet yazar.

Hamdi Yazır buna yazdığı haşiyede diyor ki:

«Bunun için lisanımızda berat gecesi diye mâruf olmuştur ki hem beraet muhaffefidir, hem sakk mânasına gelir.»

Rahmetli Hacı Zihni Efendi «Kitab-üs-salât» da (sayfa 387) şabanın on beşinci gecesini yazdıktan sonra şöyle diyor:

«O mübarek gece senelik, cuma gecesi haftalık, kadir gecesi de ömürlük günahı mükeffir (yok edici) dir. Bu gece ertesi senenin acâl, ihya, erzak, i'zaz gibi umurunun takdir olunduğu gecedir. Hak Celle ve alâ onun hakkında (فيها يفرق كل امر حكيم) buyurmuştur. O mübarek gecede Cenab-ı Hak hayri sab eder yani yağmur gibi yağdırır.

«Beş gece vardır ki onlarda dua merdut olmaz (geri çevrilmez): Cuma gecesi, recebin ilk gecesi, şabanın yarısının gecesi, ramazan bayramı gecesi, kurban bayramı gecesi.

«Bir hadis-i şerifte «beş geceyi ihya edene Cennet vâcip olur: Terviye gecesi, (Arabi aylarından zilhiccenin sekizinci gecesi), arife gecesi, ramazan bayramı gecesi, kurban bayramı gecesi, şabanın yarısının gecesi» buyurulmuştur. Yine Peygamberimiz Efendimiz buyurmuşlardır ki şabanın nısfı olduğunda gecesini kaaim ve gündüzünü sâim olun. Zira o gecenin güneş batarken Hakkın emri nâzil olup güneş doğuncıya kadar «müstagfir yok mu ki mağfiret edeyim. Müsterzik yok mu ki merzuk edeyim» diye nida vâki olur. Kezalik Cenab-ı Peygamber şabanın yarısı gecesi ve iki bayram gecesi kaaim olanın kalbi kulûbün meyyit (ölü) olduğu gün meyyit olmaz, buyurmuşlardır.

«Kıyamın mânası gecenin kısm-ı âzamında (büyük kısmında) alâ kavlin bir saatinde taatla müştegil olmaktır; Kur'an yahut Hadis okur, yahut bunları dinler veya tesbih eder veyahut salât ü selâm çeker.

«İbn-i Abbas'tan mervidir ki kıyam-ı leyl iki bayram gecesini ihya etmekte olduğu gibi yatsı namazını cemaatle kılmak ve sabah namazında dahi cemaat azminde olmaktır. Peygamber Efendimiz buyurmuşlardır ki «Yatsıyı cemaatle kılan gûya ki nısf-ı leyli kaaim olmuştur ve subhı cemaatle kılan gûya ki bütün geceyi kaaim olmuştur.» Bunu İmam-ı Müslim rivayet etmiştir.»

Elektrik tesisatı yapılmadan evvel geceleri yakılmak üzere şabanın on dördüncü günü camilere mum götürülürdü. «Berat mumu» denilen bu mumların ufakları olduğu gibi birer kilolukları, hattâ şamdanlarda yanan daha büyükleri vardı. Ağaçtan sehpalar üzerinde beşer ve daha ziyade kiloluklari da olurdu.

LEYLE-İ KADİR (ليلة قدر) [*Fık.*] Kadir gecesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Leyl; Arapça gece, leyle-i kadir de şeref gecesi demektir. Bak. Kadir gecesi.

Kadir gècesi

Ne ülvî kadretin var ey mukaddes leyle-i nevvar
Senin nurunla bâb-ı Hakkı bulmuş âlem-i devvar.
Senin nurun ki Haktan en muallâ bir inayettir,
Saadetler saçan bir mihr-i tâbân-ı hidayettir.
İner gökten melekler, ruhlar ba ruhsat-ı Mevlâ,
Ulüvv-i kadrinin bürhanıdır tebcil-i «تنزل».
Muhammed Mustafa şâdolda Allahın kelâmiyle,
Cihan tâbân olurken leyle-i kadrin selâmiyle.
Yanıp Peygamberin ruhunda bir mehpare-i iman
Bütün ezlâmı pür nur etti nur-i lem'a-i Kur'an.
Bu akşam leyle-i inzalidir ferman-i Yezdanın,
Ne mümkün vasf-ı şanı leyle-i kadr-i muallânın.
Bu akşam cezbe-i vahdetle ruh-ı âsüman ağlar,
Bu akşam ra'şe-i tevhid ile lerzân olur dağlar,
Bu akşam lûtf-i Bâri sine-i nalânı şad eyler,
Seraser mağfiret ebvabını Mevlâ küşad eyler.
Hazarından niyaz-ı afve geldim bin günahımla,
Kerem kıl, kurtar Allahım boğuldum zehr-i âhımla
İlâhî kalb-i zârımadan taşan feryad için rahm et,
Gözüm dergâh-ı ihsanında, gönlüm sail-i rahmet,
İnayet kıl dil-i biçare artık kâmran olsun,
Cemal-i izzetin ruhumda nur-ı cavidan olsun.

Dr. Ali Ridvan Unar

§ [*Sof.*] Sâlikin tecelli-i hassaya nâil olduğu gece yerinde kullanılır bir ıstılahtır. Sâlik mahbubuna olan nisbeti sebebiyle kendinin kadrini, rütbesini anlar. Yine sofiyeye göre sâlikin bu suretle mazhariyyeti ayn-ı cem makamına vusûlünün iptidasıdır ve bu makam marifetullaha vâsıl olanlara mahsustur.

Her gece kadr olsa kadrin kadri olmazdı şeha
Her hacer cevher olaydı cevher etmezdi beha

Lâ

LEYLE-İ MİʻRAÇ (ليلة معراج) [*Fık.*] Miʻraç gecesi mânasına gelir bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan miʻraç; merdiven, çıkacak yer demektir. Miʻrac-ün-Nebi ise Cenab-ı Peygamberin Arabi aylarından recep ayının bir gecesinde ulvî âleme uruç (göğe çıkmak) buyurmaları suretiyle vâki ve zâhir olan mucizelerinden biridir. Rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır İsra sûresini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 4, s. 3145) şu tafsilâtı vermiştir:

«Buharî ve sairede sahih rivayetlerle rivayet olunduğu üzere Aleyh-is-salât ü vesselâm Bürak ile Beyt-ül-Makdis'e vardıktan sonra sahradan semaya uruç ettirildi, herbirinde en-

biyadan biriyle görüştü, nice nice melekler gördü. Cennet ve Cehennem'in ahvaline muttali' oldu, Sidre-i müntehayı geçti, Melekût-i İlâhiyyeden birçok acaibat müşahede etti Nihayet beş vakit namazın farziyyeti emriyle aynı gecede avdet eyledi (Bundan önce farz olarak yatsı ve sabah namazlarını kılıyorlardı). Sabahleyin meacide çıkıp Kureyşe haber verdi. Taaccüp ve inkârdan kimi el çırpıyor, kimi elini başına koyuyordu. İman etmiş olanlardan bazıları dönüp irtidat etti, birtakım rical Ebubekir'e koştular «Eğer o, bunu söylediyse şüphesiz doğrudur» dedi. «Onu buna karşı da mı tasdik ediyorsun?» dediler. O da «Ben onu bundan eb'adında tasdik ediyorum, sabah akşam sema haberini yani Nübüvvetini tasdik ediyorum» dedi. Bunun üzerine Sıddik tesmiye edildi. Kavmin içinde Beyt-ül-Makdisi o zamanki haliyle bilenler vardı. Bunlar evsaf ü ahvaline mütaallik sualler sordular, tarifini istediler. Derhal Resulüllaha Beyt-ül-Makdis tecelli ettirildi. Ona bakıp tavsif ediyordu. Gerçi tavsifinde isabet etti dediler, sonra haydi bakalım bizim kervanı haber ver, o, bizce daha mühimdir, onlardan bir şeye rastgeldin mi? dediler. «Evet, filânların kervanına rastgeldim, « Rehva » da idi, bir deve yitirmişler, arıyorlardı, yüklerinde bir su kadehi vardı. Susadım. Onu alıp su içtim ve yine yerine koydum, geldiklerinde sorun bakalım kadehte suyu bulmuşlar mı?» buyurdu. Bu da diğer bir âyettir dediler, sonra adetlerini, yüklerini, hey'etlerini sordular. Bu kerre de kervan temessül ettirildi ve sorduklarının hepsini haber verdi ve buyurdu ki: «İçlerinde falan ve filân, önlerinde bir cemel-i evrak yani karamtık beyaz bir deve üzerinde dikilmiş iki harar olduğu halde filân günü tulu-ı şems ile beraber gelirler». Binaenaleyh bu da diğer bir âyettir dediler ve o gün bir hızla Seniyye'ye doğru çıktılar, güneş ne zaman doğacak da onu yalan çıkaracağız diye bakıyorlardı. Derken içlerinden birisi güneş doğdu diye haykırdı. Diğer birisi de işte kervan geliyor, önünde bir cemel-i evrak ve içlerinde falan ve filân var, tıpkı dediği gibi» dedi. Böyle iken yine iman etmediler de «هذا سحر مبين» dediler.»

Değerli âlim Mi'racın tafsilâtı için hadis kitaplarına müracaat olunması lâzım geldiğini kaydettikten sonra sözü Bürak meselesine intikal ettiriyor ve şu tafsilâtı veriyor:

«Bazıları Uruc'un da «Bürak» üzerinde cereyan ettiğini söylemişler ise de tahkiki Mescid-i Aksa'ya kadar isra Bürak ile olmuş, badehu Miraç-asansör- kurulmuştur. Ebi Said-i Hudrî'den rivayet olunduğu üzere Resulüllah buyurmuştur ki: «Beyt-ül-Makdis'de olandan fâriğ olduğumda Mi'raç getirildi ki ben ondan güzel bir şey görmedim ve o, odur ki Meyyitiniz ihtizar vaktinde gözlerini ona diker. Sahibim beni onun içinde tâ kapılardan bir kapıya müntehi olunciya kadar çıkardı ki «Bâb-ül-Hafaza» denilir.»

Mi'rac'ın Bürak vasıtasiyle oluşunun hikmeti hakkında da diyor ki:

«Gerçi Kudret-i İlâhiyye'ye nazaran bu vasıtaya lüzum yoktur. Allah ü Taalâ, dilediğini bir anda herhangi bir mevzia isal etmeğe kadirdir. Fakat bütün bunlar irae-i âyat ile izharı tekrim cümlesindendir. Çünkü «لنريه من آياتنا» mucebince hikmet-i isra irae-i âyattır. Müfessirlerden bazıları ecram-ı semaviyye harekâtının sür'atlerinden fennî misaller getirerek isra ve mi'raçtaki sür'at-i seyri ukule takrip etmeğe çalışmışlardır. Fakat doğrudan doğruya âyat-ı İlâhiyye'den olan bir harika, tabiî bir nokta-i nazarla izah olunabilmekten uzaktır. Tabiî bir tasavvur, emsal ile tasavvur demektir. Halbuki misli görülmemiş bir hadiseyi emsal ile tasavvura kalkışmak tenakuz olur. O, ancak müşahede veya haber ile bilinir. Gerçi isra'yi mülâhaza edebilmek için Bürak hadisi bize bir mebde i tasavvur vermiyor değildir. Zira zâhir ki Bürak lâfzı berk maddesinden müştaktır. Hadis-i Nebevî'de tarifi de şu mealdedir: «Merkepten büyük, katırdan küçük hacimde bir dabbe ki ayağını gözünün müntehasına basar» bu ise bir berk yani şimşek ve elektrik süratini anlatır. Biz bu mebde ile isranın süratini bir dereceye kadar mülâhaza ve böyle bir nakil vasıtası üzerinde râkibin cereyandan müteessir olmıyarak hiç sarsılmaksızın kemal-i sükûn ve huzur içinde tayy-i mesafe edebileceğini tasavvur da edebiliriz ve bu suretle Bürak ve Mi'raç vasıtalarının bir veçh-i hikmet de düşünebiliriz. Fakat bütün bunlar nihayet akl-ı nâkıstan kâmile takrip edecek iman delilleri olabilir. Yoksa keyfiyyet-i mekân, zaman, hareket, ruh meselelerinin künhiyle alâkadar bulunan ve kudret-i Rabbaniyye'nin âyat-ı kübrasından olan Mi'raç hârikası fikri, aklın mikyas-ı idrakinden çok yüksektir. Onun için demişlerdir ki o Mi'raç, tekyif olunabilmekten eceldir. Bu bapta şundan başka ne söyliyebiliriz? O muhibb-i kadir lâyu'cizühu şeydir. Nurundan halkettiği Habibini ziyaretine davet etmiş, melâikenin havassından gönderdiklerini göndermiş, Cibril bindiğinin rikâbını, Mikâil de zimamını tutmuş, tâ bir hadde kadar varmış, sonra da Süphanehu ve Taalâ emrine dilediği veçhile kendisi tevellî etmiş. İmdi o Habib-i Rabbanîye

uzun gelecek hangi mesafe ve o cesed-i nuraniye mümanaat edecek hangi cisim tasavvur olunabilir?»

İmam-ı Gazali «İhya-yi Ulûm» unun senelerin tekerrürüyle tekerrür eden nevafil kısmında recep, şaban aylarındaki namazlar yazılı olduğu gibi «Leyal-i ve Eyyam-ı Fâzıla beyanını havi olan fasıl» da recebin ilk ve ön beş ve yirmi yedinci geceleri ve mi'raç gecesi namazları da yazılıdır. Mi'raç gecesinde nâfile olarak on iki rek'at namaz kılınır.

Mi'raç için «Miraciye» adıyle manzumeler yazılmıştır. Galata mevlevihanesi şeyhlerinden meşhur Nayî Osman Dede'nin miraciyesi bestelenmiştir. Türk musiki ve edebiyatı cihetiyle de hususî kıymeti olan bu manzume basılmıştır. Nayi Osman dede (Ölümü 1164 - 1751) Galata Mevlevihanesinde gömülüdür. Mevlût münasebetiyle cemaata şeker ve şerbet dağıtıldığı gibi Miraciye münasebetiyle de süt dağıtılır.

Muhammed'den diğer yok dahil olmuş kab-e kavseyne
Kiram-ı enbiyadan girmedi bir fert o mabeyne
Haremgâh-ı visale Ahmed'i tenha alıp Mevlâ
O halvet oldu mahsus hazret-i Sultan-ı kevneyne

LEYLE-İ REGAİP (ليلة رغائب) [*Fık.*] Arabî aylarından recebin ilk perşembe günü akşamı cuma gecesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu gece ister birinci gecesine, ister bir haftaya kadar diğer gecelerine rastlasın aynı hükümdedir. Regaip; regibe'nin cem'idir. «Kamus» taki izahı şöyledir:

«Rağbet olunan şeye denir ve çok vergiye ıtlak olunur. Cem'i Regaip: Leyle-i Regaib bundandır ki ataya-yı cezile ve mevahib-i celile gecesidir. Hazret-i Peygamber'in mâderi (annesi) Âmine hazretleri pederi (babası) Cenab-ı Abdullah ile o gece vuku bulan zifafta (gerdeğe girmek) ana rahmine düştüğü recebin ilk cuma gecesidir.»

Rahmetli Ahmet Rasim bey recep ayından bahsederken (Menakıb-ı İslâm, kısım 2, sayfa 501 ve müteakip) Hazret-i Muhammed'in ana rahmine düşüşü hakkında birçok rivayetler olduğunu yazdıktan sonra şu tafsilâtı veriyor:

«(Ravza-tül-ahbab): «Ehl-i siyere (tarihcilere) göre hac günlerinde teşrik günleri ortasında ve bir rivayette cuma gecesi ve arife gecesinde nur-u Muhammed'i annenin batnında (karnında) istikrar etmiştir» diyorsa da bu rivayet makbul olamaz. Çünkü Araplar eşhür-ü hurumu takdim veya tehir ederek muharebeleri bu takdim ve tehire göre tafdil veya tavik ederler ve bu cihetle hacları zilhicce ayından maada aylarda da ifa eylerlerdi. Hatta (Mir'at-ı Mekke) ehl-i Nes'eden bahsettiği sırada diyor ki:

«Cahiliyyet zamanında araplar hac mevsimini mûtedil ve meyveli bir zamana düşürmek ve Mekke etrafında kurulan pazarlara, panayırlara kolaylıkla gidip gelerek lâyıkı veçhile alış veriş etmek fikriyle kabile efradına bir ayı unutturmak için bu sene aylarına bir ay ilâve eder, ve üç senede bir kere bu usule riayet eyler isek hac mevsimi her sene her nevi mahsulâtın yetiştiği zamana düşer ve binaenaleyh halk mahsulâtiyle beraber gelip hem hac ve ziyaret ve hem de ticaret eder diyerek ayları şemsî sene üzerine tertip ettiler ve şems senenin kameriyeden biraz farkı olduğu cihetle kebise ihdasına muhtaç olarak bundan hasıl olan tefavütü (farkı) cemle bazı senelere birer ay ilâvesiyle o seneleri on üç ay itibar eylediler ki bu tertipten sonra bazı senelerin haccı zilhicce ayına ve bazı yılların haccı muharreme tesadüf etti. Yani Arapların haccı zilhicce ayından başlayıp aydan aya nakil ve devir eyledi.

«(Cenab-ı Peygamber fevr-i nes'i tamam olduğu senenin (Hacc-ı vedâ senesi) zilhiccesinde hac edip eşhür-ü hurumun yine eski mevziine ric'at ettirdiğini bildirdiler.)

«Bu kavle göre Hazret-i Peygamberin velâdetinin (doğuşunun) sübutu üzerine hüküm bina etmek icabeder ki rebiyülevvel ayının on ikisine tesadüfü itibariyle recebin ilk cuma gecesi hesabı buna mebni olsa gerektir. Halbuki diğer taraftan (Nîmet-i İslâm)ın ikinci kısmını teşkil eden (Kitab-üs-Salât) da leyle-i Regaib'in veçh-i tesmiyesi hakkında Kamus'un tarifini nâkız olarak şöyle bir fıkra-i izahiyye mevcuttur:

«O gecenin Leyle-i Regaip olması hakkında efvah-ı avamda (halk dilinde) dâir ve sâir olan söz ki Seyyid-ül-kâinat Hazretlerinin baba sulbünden ana rahmine o gece nüzûl buyurmuş olmalarıdır. Aklen ve naklen asılsızdır. Erbain-i (Nevevi)nin beşinci hadisi şerhinin sonunda şeyh İsmail Hakkı Kuddise Sirruhu demiştir ki ol gecede hususi üzere tecelli-i ef'âl vâkî olup Cenab-ı Nübüvvet garka-i nur-u ef'al olmakla şükren lillah-ı taalâ on iki rek'at salât-ı Regaip kılınmıştır ve ol geceye leyle-tül-regaip denilmiştir. Nitekim İmam-ı Nesefi'in «Yakute» nam kitabında musarrahtır.»

Recep ayının ilk cuma gecesi olan leyle-i regaib'in İslâm âleminde kullanılmasının sebep ve hikmeti hakkında suallere cevap olmak üzere değerli âlim Profesör Kâmil Miras tarafından «Leyle-i Regaib» başlığıyle yazılan kıymetli

bir yazıda (Sebil-ür-Reşat, nisan 1949, cilt 2, No: 41) şu tafsilât vardır:

«Leyle-i Regaib demek, mümin kullarına Allah'ın rahmeti, lûtuf ve inayeti bol bol verildiği gece demektir.

«Yoksa umumî bir telâkkiye göre Peygamberimizin baba sulbünden ana rahmine intikâl ettiği gece demek değildir. Çünkü bu yolda recep ayından Resulüll h'ın doğum ayı olan rebiyülevvel ayının on iki'sine kadar hisap edildiğinde sekiz ay küsûr gün eder ki tabii hamil müddetinden eksiktir. Memleketimizin yüksek ilim ve fen adamlarından Rahmetli General Abdurrahman Aygün'de bu umumî telâkkiye göre hesabın yanlışlığını anlıyarak bu gecenin bir intikal gecesi olarak değil, belki hamlin tahakkuk etttiği gece olarak tes'it edilmesinin doğru olup olmıyacağını muharrir-i âcizden sormuştu. Bu gecenin aşağıda izah edeceğimiz ilmî durumunu bildirerek doğru olmıyacağı cevabını vermiştim.

«Resul-ü Ekrem'in rahm-i madere bu gece intikali suretiyle leyle-i regaib itlakı hakkında ne bir sahih hadis, ne de seleften nakledilmiş bir haber yoktur. Yalnız füyûzat-ı İlâhiyyenin bol bol tecelli ettiği ve yapılan dua ve ibadetlerin kabul edildiği bir gece olarak tes'it edilmiştir. Bu da İbn-i Emir-il hacc'ın Medhal'inde beyanına göre o geceye mahsus bir namaz olarak Regaip namazı kılmak suretiyle tes'it edilmesi hicretin 480 tarihinde ihdas edilmiştir, ve ulema tarafından red ve inkârı hakkında kitaplar yazılmıştır. Bahır namındaki fıkıh kitabında da regaib namazının yalnız cemaatle kılınmasında kerahet bulunduğu, çünkü bid'at olduğu bildirilmiştir. (İbn-i Abidin: C. I. S. 717-742).

«Regaib namazını tecviz edenler de vardır. Fzcümle Gazali İhya-ül-ülûm'un Nevafil faslında: «Recep namazı, recep ayının ilk cuma gecesine ait namazdır» diyor. Ve on iki rek'at olduğunu ve ne suretle kılındığını bildiriyor.

Müteehhir ulemadan Seyyid Ali Zade «bu namazın kılınmasında beis yoktur.» diyor. (Şerait-ül-İslâm şerhi; s. 133).

«Görülüyor ki bu geceye mahsus bir namaz kılmanın cevazını veya kerahetini, bunun cemaatle kılınmasını tetkik ederken fıkıh âlimleri, bu gecenin bir intikal gecesi olup olmadığından hiç bahsetmemişlerdir. Belki Sürünbülali' nin bil irdiği üzere yalnız dua ve namazlarımızın red olunmıyacağı bir gece olduğunu ve bu suretle tes'it edilmesini kabul etmişlerdir.

«Regaib kelimesinin lügat mânası da bunu teyit etmektedir: Regaib, regibe'nin cem'idir. Regibe'de çok atâ ve ihsana ıtlak olunur. (Mısbah). Leyle-i Regaib bundan alınmıştır ki: Ataya-yı cezile ve mevahib-i celile demektir. (Tac-ül-Arus). Resul-ü Ekrem Efendimiz sabah namazının iki rek'at sünnetinin terkedilmemesini emredip sonra: «Bu iki rek'atte regaib vardır.» buyurmuşlardır ki kendisine reğbet olunan büyük sevap vardır, demekti. (Nihaye: c 2, s. 94).

«Recebin ilk perşembe günü oruç tutmanın fazileti hakkında da bir hadis rivayet olunmuştur. Fakat hepsinin senetleri zayiftir.

«Gerek fıkıhcıların, gerek lisan âlimlerinin receb'in ilk cuma gecesini İlâhî mevhibe ve ihsan gecesi olarak kabul ettiklerine göre son asrın güzide İslâm ve Türk âlimlerinden rahmetli Hacı Zihni efendi aynen: « Bu gecenin leyle-i regaib olması hakkında efvah-ı avamda dâir ve sâir olan (yani halk dilinde dolaşan) söz ki Seyyid-ül-Kâinat Aleyhi Ezkettehiyyat Efendimiz Hazretlerinin sulb-ü pederden rahm -i pâk-i madere o gece nüzûl buyurmuş olmalarıdır. Aklen ve naklen asılsızdır;» diyor. (Nîmet - ül - İslâm, Kitab - üs - salât: c. I, s. 310).

«Şimdi bir de bu meselede müsbet fikir ve içtihad sahiplerinin mütalaalarını görelim. Bunlardan Kamus mütercimi Asım Molla aynen şöyle diyor: «Mader-i Nebi Aleyh-is selâm Âmine Cenapları peder-i vâlâ güheri olan Abdullah ile o gece zifaf ve rahm-i mâder-i mumaileyha sadef-i dürre-i nebâlet ittisaf olmuştur ki evvel-i şeb-i receb-i şeriftir.»

«Görülüyor ki, hacı Zihni efendi ile Asım Molla birbirine tamamiyle aykırı iki vecheye takibetmişlerdir. Hacı Zihni efendi merhumun fıkıh ve rivayet âlimlerinin istidlâllerine istinat ettiğini mütâlaa ettik. Asım Molla'da Siyer ve İslâm tarihcilerinin rivayetlerine istinat etmiştir. Şöyle ki: Siyer müellifleri Abdullah ile Âminenin: 1. Zifafını (gerdek gecesi), 2. Âmine'nin hamlini (gebelik müddetini), 3. doğum zamanını inceleyip tesbit ederken bunlardan ikinci-ki gebelik müddetidir - bunun dokuz ay on gün olduğunda ittifak etmişlerdir. Sonra üçüncü-ki doğum zamanıdır - bunun da rebiyülevvel ayı içinde olduğunda ittifak edilmiştir. Yalnız gününü tâyinde ihtilâf edilmiş ise de ilk müellifilerin de çoğu rebiyülevvelin on ikisine tesadüf eden pazartesi günü olduğunu kabul etmişlerdir.

«Bu cihet yani hamlin dokuz ay on gün devamı müddeti ile hamlin sonu ve doğum zamanı ilmen tesbit edildikten sonra riyazî bir muadele ve kahkarî bir ric'atle hamlin meb'-deine intikal eden Siyer uleması cumadelâhire ayının iptidasını hamlin başlangıcı olarak kabul etmişlerdir. Şu kadar ki cahiliyyet arapları o

sene Nes'i usulüyle eşhür-i hurum'dan sayılan recep ayının hürmetini cumadelâhire naklet-mişlerdi de cumadelâhire recep itibar edilmişti. Bilâhare islâm devrinde eşhür-i hurum yerlerini bulmuş ve recep ayı da kendi mevkiini almış ise de zifaf tarihi recep olarak alınıp kalmıştır. Bu sebeble de müddet-i hamlin eksikliği vahimesi ortaya çıkmıştır.

«Bütün bu incelemelerden sonra leyle-i Regaib'in İslâm âleminde kutlulanmasının sebep ve hikmeti nedir? Şeklindeki sorguya dönerek deriz ki: Bu mubarek gece dualarımız kabul olunduğu ve Allah'ın mü'min kullarına ihsan ve inayeti çok olduğu için bu gece dua ve istiğfar edilerek, kaza ve nâfile namazları kılmak suretiyle tes'it edilir. Bu geceye mahsus olmak üzere namaz kılınmaz. Çünkü Peygamber Efendimizin bu geceye mahsus olmak üzere bir namaz kıldığı sâbit değildir.

«Şunu da ilâve edelim ki: Hicretin on ikinci asrında tekkelerde Regaib ve Mi'raç geceleri için pek mükellef ihtifâller tertip dilmiştir ve her iki gece için manzumeler yazılmıştır. Miraciyye manzumesi Galata Mevlevîhanesi meşeyihinden meşhur Nayî Osman Dede tarafından nazmedilip bestelenmiştir ve tekkelerde okunmıya başlanmıştır. Türk musiki ve edebiyatı cihetiyle de hususî kıymeti olan bu manzume basılmıştır. Nayî Osman Dede Galata mevlevîhanesinde medfundur. Regaibiyye manzumesi de Osman Dede'nin muasırlarından ve Uşşakî tarikatı şeyhlerinde Abdullah Salâhi efendinindir. 1122 tarihinden vefat eden Salâhi efendi Fâtih civarında Tahir Ağa tekkesi hatırasına defnedilmiştir.»

«Regaip gecesinin minarelerimizi kandil, elektrik ziyalariyle tenvir ederek ve o güne mahsus kandil simitleri ve şekerlemeleri yapmak suretiyle kutlulanması ise millî ve müstahsen âdetlerimizdendir.»

«Yine rahmetli Haei Zihni efendi aynı eserin (İhya-yı Leyali)ye ait kısmında (sayfa 387) duaların behemehâl kabul olunduğu beş gece yazılıdır. O beş gece şunlardır: Cuma gecesi, Recebin ilk gecesi, Şabanın onbeşinci gecesi, Ramazan ve kurban bayramlarının gecesi.

«İhya-yı Ûlûm» un nâfile namazları kısmında recep ve şaban aylarındaki namazlar yazılı olduğu gibi faziletli geceler hakkındaki fasılda da recebin ilk on beşinci ve yirmi yedinci geceleriyle mi'raç gecesi kılınan namaz gösterilmiştir. Bunlardan nâfile namazlardaki alât-ı recep, recep ayının ilk cumasına aittir ki «Leyle-i regaib» dır. «Leyle-i Mi'raç» da kılınan namaz gibi regaip namazı da on iki rek' attır.»

Ey leyle-i maali ey mefhar-ül-leyali
Ey nar-i lâyezal-i Mahmud-i kün fekânsın
Ey leyl-i pür mauli ey bedr-i hâkdanı
Ey feyz-i âsmani mahsud-ı ins-ü cansın
Recep Vahyi

Leyle-i Regaib

Düştü sadef-i rahme bu şeb ol Dür-i Yekta
Cibril nida eyledi « الليلة حبلى »
Ümmid-i talü'a bürüdü kevn ü mekânı
A'yân-ı cihan muntazırı olda serapa
Hak eyledi ol Nüsha-i Kübraya riayet
Kondu bu gece mahfazaya Âyet-i rahmet

*

Olsun bu gece şu'leşeşan gökte sitare
Dönsun bu gece meş'aleye yerde minare
Zira ba mübarek gece olmaz müteşabih
Sâir geceye belki umumiyyetle nihare
Geldi ba gece müjde-i ikbal ü saadet
Olda bu gece mebde-i sa'd fecr-i selâmet

*

Kimdi? olacak ziver-i gehvare-i maksûd
Kimdi? olacak devlet ü ikbal ile meşhûd
Ol zat-i mükerremdi ki elkab-ı güzini
Serdar-ı kirami-i Rüsül Ahmed ü Mahmûd
Müstevcibi tekvini bütün arz a semanın
En sevgili Peygamber-i zişanı, Hüdanın

*

Vasfetti kitabında anı Hazret-i Sübhân
Vasfeyliyemez hakkı ile olsa da Suhbân
Meydanda hakikat duruyor gün gibi işte
Şairle Huda nerde kalır, şir ile Kurân
Sâfi ederiz cümlece eltafını me'mal
Zira olur eltafı Anın cümleye mebzul
Üsküdarlı Sâfi

LEYLEK ÇADIRI (ليلك چادر) [*San.*] Karargâhın ortasında cellatların oturdukları çadırın adıdır. Muharebe zamanında kaçan yeniçerilerden yakalananlar bu çadırda boğulurlardı.

LEYLE-TÜL-ARUS (ليلة العروس) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Hazret-i Mevlâna'nın ahirete intikali günü hatırası olarak yapılan merasime denilir. O gün hassaten ikindiden sonra zikredilmek ve kur'an okunmak suretiyle ayn-il-cem yapılırdı. O geceye «şeb-i Arus» da denilir. Şeb; Farsça, leyl Arapça gece mânasına gelen kelimeler olmak itibariyle tâbirlerin ikisi de bir mânaya delâlet etmektedir.

Bu gecenin gülbanki dahi vardı. Şöyle idi:

بشتر آ پیشتر آ جان من پیاله دوحضرت سلطان من

Vakt-ı şerif hayrola hayırlar fethola Şerler defola Leyle-i arus-ı Rabbanî vuslat-ı halvet seray-ı Sūphani hakk-ı akdes-i Hüdavendigâride ân be ân vesile-i i'tilâ-yı makam ve füyûzat-ı ruhaniyyet-i aliyyeleri cümle peyrevanı hakkında şamil ve âm ola dem-i Hazret-i Mevlâna hû diyelim hû.

LEZ (لز) [*Mal.*] Trablus ve Bingazi' de alınan iki nevi' vergiden birinin adıdır. Hurma ve zeytin ağaçlarıyle kuyulardan alınırdı. Ağaçlarla kuyular başka başka sayılır, ağaçlar birer, kuyular onar hesabedilerek ona göre tarholunan vergi şeyh ve muhtarlar marifetiyle tahsil olunurdu.

LEZEZ (لذذ) [*Mal.*] Askere verilen mevacibin (maaş) dördüncü üç aylığını (şevval, zilki'de, zilhicce) belirten bir tâbirdir. Vaktiyle kamerî aylar kullanıldığı için bu tâbirler de onlara birer remiz olmak üzere ilk harflerinden vücuda getirilmiş idi. Ancak on iki aya ait dört tâbirden ilk ikisi delâlet ettikleri ayların ilk harflerinden teşekkül ettikleri halde üçüncüsü birinci ve ikinci ayların ilk ve üçüncü ayın son, dördüncüsü de birinci ayın son, ikinci üçüncü ayların ilk harflerinden meydana gelmiş idi. Şevval zilki'de, zilhicce aylarına delâlet etmek üzere «Şezez» yerine «Lezez», recep, şaban ve ramazan aylarının remzi olarak da «Reşer» yerine «Reşen» tâbiri vücuda getirilmişti. «Lezez mevacibi verildi» «Reşen ulûfesi dağıtıldı» suretinde kullanılırdı.

LİAN (لعن) [*Fık.*] Arapça lânetleşmek demek olan bu kelime ıstılah olarak zina isnat veya çocuğunu inkâr ederek karısına kazfeden kimse ile karısının hâkim huzurunda usulüne uygun olarak dörder defa şehadet ettikten sonra nefislerine lânet ve yalan şehadetleri takdirinde Allah'ın gazabını üstlerine dâvet etmek yerinde kullanılır.

LİEB (لاب) [*Vak.*, *Fer.*] Baba bir demektir. Lieb kardeş babaları bir, anaları ayrı kardeş demek olur. Anaları bir olan kardeşlere «Liüm», ana ve babaları bir olanlara da «Liebeveyn» denir. Eb; baba, üm: ana demektir.

LİEBEVEYN (لابوين) [*Vak.*, *Fer.*] Ana baba bir kardeş demektir. Ebeveyn; ana baba mânasına gelir. Anaları bir babaları başka olanlara «Liüm», babaları bir anaları başka olanlara da «Lieb» denir.

LİF (ليف) [*San.*] Kamış kalemin lüzumundan fazla mürekkeb almaması ve devrilen «hokka» nın icindeki mürekkebin dökülmemesi için eskiden yazı hokkalarına konulan ham ipek ve bürümcük hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında lif denilen bu maddeye hattatlar beyninde «lika» denilirdi. Kendir, hurma ağacı kabuğu gibi elyaflı nebatlardan çıkarılan ipliğe benzer uzunca ve ayrı ayrı olan kısma da lif denir. Bununla zembil, halat ve ip gibi şeyler yapılır. Hamamlarda sabunu köpürtmek için kullanılanlarına «hamam lifi» denir.

LİGA (ليغا) [*Bah.*] Üç deniz millik veya bir fersahlık mesafe hakkında kullanılır bir tâbirdir. Çamadana vur yerinde de kullanılır.

LİHYE-İ ŞERİF (لحية شريف) [*Ha.l*] Hazret-i Muhammed'in kestirdiği saç ve sakalından biriktirilip ziyaret edilmek üzere saklanan kıllar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk dilinde «Sakal-ı şerif» denir. Lihye; Arapça sakal demektir.

« Osmanlı gramerine pek de uygun olmamakla beraber halk dilinde «Sakal-ı Şerif» denilen şey olduğunu söyliyen Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi, Cilt I, sayfa 172 haşiyesi) şu tafsilâtı veriyor:

«İlk müslümanlar Muhammed'in traş olurken kesilen saçlarını alırlar ve teberrüken saklarlardı. Sonra bu saçlar elden ele geçerek islâm diyarının hemen her câmiinde, saraylarında ve hatta büyük ve zengin konaklarında bulundurulur, bayram ve kandil günlerinde halka ziyaret ettirilirdi.

«Câmilerde lihye-i şerifler minberlerin son basamağından sonraki sahanlıkta yüksek bir iskemle üzerine, bir kutuya konulmuş şişe içinde ve üstü yeşil örtülü olarak bulundurulur. Halen yerlerinde durmaktadır.»

Lihye-i şerifin bulunduğu şişe kırk bohçaya sarıldıktan sonra kutuya konulur ve sakal-ı şerifin bulunduğu kutu câmilerde minberin en üst sahanlığında, konaklarda da konağın en hürmetli bir yerinde bulundurulur. Ziyaret sırasında selât-u selâm ile yerinden alınarak mihrabın önü adam boyunca bir sehpa üzerine konularak câmiin imamı tarafından cemaata ziyaret ettirilir. Ziyaret bittikten sonra tekrar bohçalara sarılıp kutuya, kutu da eski yerine konulur.

LİKA (لِقا) [*San.*] Mürekkep hokkalarına konulan ham ipeğin adıdır. Arapçası milka'dır. Lika'nın bürümcük olduğunu söyliyen «Tuhfe-i hattatin» müellifi buna «Peşm», «Peşence», «Lası», «Gersef», «zevane», «Penag» dahi denildiğini ilâve ediyor.

Mürekkep tortusundan katılaşan lika çıkarılıp yıkanır, çürüyünce atılarak yenisi konulurdu.

Lika aynı zamanda mücellitlik ıstılahlarındandır. Lâk de denir. Yaldız altına sürülen maddenin adıdır. Zamk nevinden olan bu madde evvelce yerli olarak yapılırken sonraları Avrupa'dan gelmiye başlamıştır.

LİKATÖR (ليقاتور) [*Ask.*] Voynuk teşkilâtındaki küçük zâbitlerden birinin adıdır.

Voynuk teşkilâtı mıntaka mıntaka Çeribaşı'ların emri altında bulunduğu gibi her mıntakada bir Çeribaşı ile Pirimkür ve Likatör denilen birer küçük zâbit vardı. Çeribaşı müslüman ve Pirimkür ile likatörler ise hıristiyandı.

LİMANLIK (ليمانلق) [*Bah.*] Denizin sâkin hali yerinde kullanılır bir tâbirdir. Limanlarda dalga olmadığı için bu tâbir ondan alınmadır.

LİÜM (لاء) [*Vak., Fer.*] Ana bir kardeş yerinde kullanılır bir tâbirdir. Liüm kardeş; anaları bir, babaları ayrı kardeş demek olur. Babaları bir olan kardeşlere lieb, ana ve babaları bir olanlara da liebeveyn denilir. Üm; ana, eb; baba demektir.

LİVA (لوا) [*Ask.*] İki alaydan mürekkep askerî teşekküle ve bu teşekkülün kumandanına verilen addır. Livanın resmî kayıtlarda adı «Miriliva» suretinde de geçer. Miralay terfi edince Liva, Liva terfi edince «Ferik» olurdu. Liva'lara «Paşa» denilir, elkap olarak da «Seadetlû» kullanılırdı.

§ [*Coğ.*] Mülkiye taksimatında mutasarrıf idaresinde bulunan memleket parçasına verilen addır. Bunun yerine «Sancak» da denilirdi. Eskiden memleketin mülkî taksimatı şöyle idi: Nahiye, kaza, liva (sancak), vilâyet.

§ [*San.*] Bayrak, sancak mânasına gelir bir tâbirdir. Liva-i şerif; Cenab-ı Peygamberin bayrağı, Liva-i Osmani; Osmanlı sancağı, Liva-i zafer; zafer bayrağı suretinde kullanılırdı.

Serfiraz ettin liva-ül-hamd-i din-i Ahmedi
Kâfire gösterdin elhak destberd-i Hayderi
Nef'i

LİVA AMİRAL (لوا اميرال) [*Bah.*] Miralaylıktan üst rütbedeki deniz zabitleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bahriye talimatına göre dördüncü derecede sancak zâbitidir.

LİVA-İ SAADET (لواء سعادت) [*San.*] Cenab-ı Peygamberin bayrağı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Liva-i Şerif, Sancağ-ı Şerif» de denilir. Liva; Arapça bayrak demektir. Sarayda «Emanat-ı Mubareke» arasında muhafaza olunan bu bayrak muharebe zamanında ve bazı ihtilâller sırasında merasimle çıkarılır, harb ve isyan bitince tekrar yerine konulurdu.

LİVA-İ ŞERİF (لواء شريف) [*San.*] Cenab-ı Peygamberin bayrağı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Liva-i Saadet, Sancağ-ı Şerif» de denilir Liva; Arapça bayrak demektir. Sarayda «Emanat-ı Mübareke» arasında muhafaza olunan bu bayrak muharebe zamanında ve bazı isyanlar sırasında merasimle çıkarılır, harb ve ihtilâller bitince tekrar yerine konulurdu.

LİVA-İ ŞERİF TAKIMI (لواء شريف طاقمي) [*Ask.*] Cenab-ı Peygamberin «Liva-i Şerif, Liva-i Saadet, Sancağ-ı Şerif» adı verilen sancağı (bayrak) ordu ile harb sahasına gittiği vakit hizmet ve muhafazasına memur olan askerî kuvvet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu kuvvet «Mir-i alem»in idaresi altında bulunurdu.

LİYAKAT MADALYASI (لياقت مدالياسى) [*İda.*] Sadakat ve şecaat gösterenlerin bu iyi hareketlerini takdir ve emsalini teşvik maksadiyle çıkarılmış olan madalyanın adıdır. Bu madalya 25 ramazan 1308 (1890) tarihinde ihdas olunmuştur. Madalya iki kısımdı. Birinci kısmı bir yüzlük Osmanlı altını ağırlığında ve gümüş mecidiye çeyreğinden büyücek kıt'ada altından, ikinci kısmı da gümüş mecidiye çeyreği ağırlığında ve kezalik mecidiye çeyreğinden büyücek kıt'ada olup gümüştən mamûldü. Bir tarafında tuğra ile arma, öbür tarafında «Sadakat ve şecaat ibraz edenlere mahsus liyakat madalyası» ibaresiyle tesis tarihi yazılı idi.

Altın nev'i 2 dirhem 6 kırat ağırlığında, 25 milimetre kutrunda ve 916,66, gümüşü 2 dirhem 2 kırat ağırlığında 25 milimetre kutrunda ve 830 ayarında idi. Malî 1321 (1905) senesinde yapılan altın ve gümüş madalyalar binde 500 ayarındaydı. Muharebeye mahsus olanlarda kurdelâsının üzerine çifte kılıç üstünde 1332 tarihi basılı bir plâka ilâve edilmişti.

Madalya Osmanlı tebaasından her hangi sınıftan olursa olsun sadakat ve şecaat gösterenlere bazan Padişah huzurunda doğrudan doğruya ve bazı kere Padişah tarafından bilvasıta verildiği gibi bu vasıfları haiz olup da icabına göre bununla taltifleri münasip görülenler olduğu halde Bâb-ı Âli ile Meşihatten ve Seraskerlik makamiyle Bahriye Nezaretinden vuku bulacak arz ve istizan üzerine de Osmanlı tebaası ile ecnebilere de verilirdi.

Madalya teberrüken saklanmak üzere evlâda intikal ettiği gibi bu evsafı haiz olan evlâtlardan takmak ruhsatını istiyenlere bu hak da verilirdi.

Madalya beratla verilir, beratta madalyaya nail olan zâtın isim ve şöhreti, hizmeti ve madalyanın verilmesi sebebi yazılırdı.

27 muharrem 1323 ve 21 mart 1321 (1905) tarihli ek nizamla madalya verilmek hakkı kadınlara da teşmil edildiği gibi istihkak sebebi olarak memlekette cami ve mektep gibi din ve hayır müesseseleri yaptıranlar ve askeri cihetine ait hususlarda mesaisi görülenler, yaralı ve hastalıklı askerlere bakan veya yardım edenlerle başka suretlerle iyi hizmet gören ve doktorluk, kaabilelik ve muallimlik mesleklerinde insanî hizmetlerde bulunanlar olduğu gösterilmiştir. Kadınların hizmetlerine mukabil ilk defa gümüş, bu hizmetleri tekerrür ederse altın verilirdi. Büyük hizmet gösterenlere yeniden altın da verilebilirdi.

LOBUT (لبود = لوبوط) [*San.*] Cündilerin kullandıkları yetmiş seksen santim uzunluğunda dört parmak kalınlığında ağaç adıdır. Hüseyin Kâzım Bey'in «Türk Lûgati»ndeki tarifi şöyledir: «Kısa ve kalın sopa; bir arşından uzunca ve dört parmak kalınlığında cirit gibi kullanılan ağaç». Hayvan üstünde cirit yerinde düz olarak atıldığı gibi havaya doğru dikine de fırlatılırdı. Usta cündiler lobutu yirmi otuz metreye kadar atarlardı. Lobut; kola kuvvet vermek, cirit atmayı ilerletmek gibi faydaları olduğu gibi topun icadından evvel yüksek duvarlı kalelerin içine aşırarak içindekileri yaralama işinde de kullanılırdı. Sonraları cündiler için bir mümarese ve hüner vasıtası olmuş idi.

LODRE (لدره=لودره) [*Öl.*] Ölçü mikyaslarından birinin adıdır. Hüseyin Kâzım Beyin «Türk Lûgati» deki izahı şöyledir: «Aslı Arapça ritl, İtalyanca rottolo, rumca λίτρα - isim - litrenin eski adı.» Biri kantar, diğeri «vezne» olmak üzere iki türlü lodre vardır. Kantar lodresi yüz dirhem (128 gram) dır. Kantar kırk dört okkadan, okka da dört lodreden murekkep olduğu için bir kantar yüz yetmiş altı lodre eder.

Vezne lodresi yüz yirmi dirhem (153,60 gram) dır. Otuz vezne lodresi bir vezne eder. Vezne; üç bin altı yüz dirhemsir. Vezne lodresi ipek gibi pahalı şeylerin tartılmasında kullanılırdı.

LOĞUSA ŞERBETİ (لوغه شربتی) [*San.*] Doğum münasebetiyle yapılan şerbetin adıdır. Kırmızı boyalı ve tarçınlı, fazla şekerli olan bu şerbet gözaydına gelenlere çay bardağı ile sıcak olarak verilir, akraba ve ahbap evlerine sürahi ile gönderilirdi. Çocuk erkekse kırmızı sakangor gazboyması sürahinin boğazına, kız ise kapağın üstüne bağlanırdı. Şerbeti müjdeciler dağıtır, götürdükleri yerlerden bahşiş alırlardı.

Komşumuzda loğusa var imiş oğlan doğmuş
Niçin ibrik ile ondan bize şerbet gelmez
Süruri

LOĞUSA YATAĞI (لوغه یتاغی) [*Hal.*] Çocuk doğumu münasebetiyle loğusa için yapılan yatak hakkında kullanılır bir tâbirdir. Çocuk ailenin saadet kaynağı olduğu için doğum münasebetiyle şenlikler yapılması pek eskiden kalma âdetlerdendir. Osmanlılar zamanında bu münasebetle türlü eğlenceler yapılırdı. Eski âdetleri pek iyi bilen Musahip Zade Celâl Bey loğusa yatağı için (Eski İstanbul Yaşayışı) adlı eserinde (sayfa 21-22) şu tafsilâtı veriyor:

«Alafranga karyolalar olmadığı devirlerde her Türk evinde, kendi haline göre (yataklık) denilen ve bugünkü karyola yerine kullanılan (sedirler) vardı. Bu sedirlerin som cevizden sedef işlemeleri ve daha kıymetlileri olduğu gibi âdi tahtadan yapılanları da vardı. Loğusa yatağı bu sedirlerin üzerine döşenir, alelekser gelinlik yataklar konurdu. Bunlar, atlas, kadife, hâre gibi üzerleri sırma veya altın, gümüş pullarla veyahut (sûzeni) denilen ipek ve sırma işlemelerle bezenmiş yatak takımları idi. Kenarları dantel gibi ipek oyalarla süslenmiş bürümcük çarşaflar, o sedirlerin üzerinden yere kadar sarkıtılır ve kıymetli yorganlar güzel bir şekilde yatağa örtülürdü. Yan ve arka yastıkları da bu yorganların aynı idi. Yatağın yukarısına ve duvara sırmalı kese içinde mutlaka Kelâm-ı Kadim asılır, onun aşağısına da bir şiş üzerine soğan saplanıp üstü kırmızı (Sakangor) la sarılır, sarmısak ve nazar boncuklariyle süslenirdi. Şişe saplanmış olan bu soğan, loğusa hamama giderken evden çıktığı sırada, kapının eşiğinde loğusanın ayağı ile ezilir ve bu suretle gûya o evin acı görmemesi ve acıların defedilmesi temin edilmiş olurdu. Loğusa, yatağında tıpkı bir gelin kadar süslü ve mücevherler içinde başında nazar takımiyle otururdu.

«Hazırlanan loğusa şerbetleri toprak sürahilere doldurulur, çocuk erkekse kırmızı (sakangor = gazboyaması) sürahinin boğazına, kız ise kapağın üstüne bağlanır, hısım, akraba ve ahbap evlerine şerbet dağıtan müjdeciler koşuşur ve götürdükleri yerden bahşiş alırlardı. Ertesi gün komşu ve hısım, akraba gözaydına gelmeğe başlarlardı.

«O ailenin reisi olan erkek, çocuğun göbeği kesilirken kommuş olan göbek adından başka, mahlâsını koymak için çocuğu kıbleye karşı tutar ve ayakta olduğu halde sağ kulağına ezan, kelime-i şahadet okur ve sol kulağına da Euzü besmele ile üç defa isim ve mahlâsını söyler. (Ezan makamsız ve orta bir sesle okunur).

«Eğer loğusa cemiyeti yapılırsa, yedinci günü ya Mevlid-i Şerif okutulur veyahut çalğılı çağanaklı bir çengi kolu getirilir, o gün loğusanın yatağı da kalkardı.»

LOKMA (لقمه) [*Sof.*] Tekkelerde yemek yemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yemek yedim denilmez, lokma ettim, birlikte lokma ettik denilirdi. Halk arasında da kullananlar vardı. Lokma; Arapça bir ağız, bir yudum, bir parça taam (yemek) demektir.

Mevlevî tekkelerinde pirinç, et, soğan, nohut, kişniş ve fıstıktan mürekkep olmak üzere cuma ve bazan pazartesi geceleri merasimle pişirilen bir nevi pilâvın ad da «lokma» idi. Lokma; iki matbahı (mutbak) olan büyük tekkelerde dervişlerin terbiyesine mahsus olan matbahta pişirilirdi. Bunun için ayrı ve içinde başka hiçbir şey pişmiyen bir kazan vardı. Gümüş gibi parlak olan bu kazan beze sarılı olduğu halde ona mahsus olan dolapta muhafaza edilirdi. Matbahta bunun için mevcut ocağa «Ateşbâz-ı Veli Ocağı» denilirdi. Tek matbahı olan küçük tekkelerde baştaki ocak «Ateşbâz-ı Veli Ocağı» itibar edilir, lokma o ocakta pişirilirdi. Lokma piştiği esnada kapı sırrolunurdu. Matbahta kazancı dede ile matbah canlarından başkası bulunamazdı.

Lokmanın harcı, yiyeceklerin sayısı göz önüne alınarak kazancı dede tarafından tâyin olunurdu. Suyunu ve harcını canların hepsi koymak lâzım geldiği için nispeti kazancı dedenin koyduğu miktar ile kazancı dede tâyin eylerdi. Lokma piştiği müddetçe matbahta hazır bulunanlar niyaz vaziyetinde dururlardı. Lokma pişirmeğe «lokma basmak» da denilirdi.

Sulu hamurdan tavaya dökülmek ve sonra şekerlenmek suretiyle yapılan mâruf tatlının adı da «lokma» dır. Lokma; eskiden ölülerin ruhları şadedilmek, bir dua ile anılmağa vesile olmak üzere ölünün gömüldüğü gece yapılır, camiye, tekkeye, konuya, komşuya gönderilirdi.

§ [*San.*] Su künklerinin birleştiği ağızlara sarılan ve üstüpü ile bezir yağından yapılarak içine pamuk karıştırılan su kaçırmaz bir nevi macuna da bu ad verilir. Eskiden su boruları ve künkleri bununla sarıldığı gibi hamamların suya temas eden döşeme taşları aralıklarından ve künklerin birleştiği kısımlardan su sızmamak için bu madde kullanılırdı. Bunun pamuksuz ve kendirsiz olan nev'ine «lökün» denir.

§ [*Bah.*] Zincir baklalarının kuvvetlendirilmesi için konulan damaklara verilen addır.

LOKMA BASMAK (لقمه باصمق) [*Sof.*] Mevlevî tekkelerinde lokma adı verilen pilavın pişirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Canlar arasında lokma pişirilmek denilmez, lokma basmak denilirdi.

LOKMA HAK VERE (لقمه حق ویره) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Yiyecek bir şey yok yerinde kulluanılırdı.

LOKMALI (لقمه لی) [*San.*] Lokma şeklindeki dikişler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Pamuklu şeyler bu türlü dikişli olurdu.

LOKMALI BAKLA (لقمه لی بقله) [*Bah.*] Zincir baklalarının ortaları damaklı olanlarına verilen addır.

LOKMASIZ BAKLA (لقمه سز بقله) [*Bah.*] Zincir baklalarının ortaları damaksız olanları hakkında kullanılır bir tâbirdir.

LOKMAYA SALÂ (لقمه یه صلا) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Yemeğe buyurun yerinde kullanılırdı. Salâ; Arapça ilâm etmek, bildirmek, dua mânalarına gelir.

LONCA (لونجه) [*Tic.*] Esnafın toplanıp işlerini görüştükleri yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Süleyman Sudi efendi (Defter-i muktesit, cilt 3, sayfa 161) bunun için şu izahatı veriyor: «Lonca: İtalyan lisanından me'huz (alınma) Lociye Loggiya lafzıdır ki Fransızça Loge deyu zebanzed (söz arasında kullanılmak) olmuş ve höcre yani oda mânasına olup, beynelesnaf tüccar ve sanatkârların muamele ve münazaalarına mütaallik müzakerelerin icrasına memur olan erkân-ı müntehabenin (seçilen heyetin) yani esnaf ustalarının içtimaına mahsus odaya alem olmuştur. Tiyatrolardaki höcrelere ve farmasonların cemiyyetgâhlarına da (Loj = Loge) ıtlak olunur.»

Eskiden lonca denilen bu toplantı yerlerinde İslâm ve Hıristiyan esnaftan seçilenler ve o zamanki tâbirlerle (müsin ve ihtiyar iş erleri, söz sahipleri) toplanırlar, kethüda ve yiğit başılarının idare ve reislikleri altında meclis kurarak esnafın işlerini görmekle beraber ufak tefek anlaşmazlıklarını kadıya aksetmeden halli-fasl, usûl, nizam ve teamülün muhafazası esbabını tezekkür ettikleri gibi esnafın orta sandığı hesaplarını da tetkik ederek gelirin artmasına gayret eylerlerdi.

Loncalara yalnız usta ve ihtiyarlar girebilirlerdi. Genç çıraklarla kalfalar çağırılmadıkça kendiliklerinden gelemezlerdi. Lonca'da müzakere esnasında yaşlılar minder üstünde, gençler yerde diz çökerek otururlardı

Kethüda; lonca heyetinin kararıyle esnaftan yolsuzluğu sâbit olanı dövdürmek salâhiyyetini hâiz olduğu için o işi görmek üzere falaka ve deyneği duvarda ve herkesin görebileceği bir yerde asılı dururdu.

İslâm ve Hıristiyan esnafın aynı loncaya mensubiyyetleri uzun zaman devamı edememiş, 1182 (1768) tarihinden itibaren ayrı ayrı loncalar vücude getirilmiştir.

Lonca heyeti her arabî ayının birinci ve üçüncü cuma günleri lonca dairesinde «mütevellî» nin reisliğinde toplanırdı.

Mütevellî, esnafa âit onbeş günlük hadiseleri izah ve verilmiş olan kararların tatbik suretleriyle neticeleri hakkında lâzımgelen tafsilâtı verir, müzakereye muhtaç gördüğü meseleleri müzakere mevkiine koyardı.

Sandıktan borç para almak istiyenler hakkında tahkikat yapılmasını heyetten iki kişiye havale ederdi.

Âzaların her biri on beş gün içinde gördükleri ve duydukları şeyleri hikâye ile esnafa tembih ve ihtarını münasip gördükleri şeylere mütevellinin dikkat nazarını çekerlerdi.

LÖKÜN (لوكون) [*San.*] Su künklerinin birleştiği ağızlardan suyun sızmaması için kireçle zeytin yağının karıştırılıp dövülmesi suretiyle yapılan macun nevinden maddenin adıdır. Gene o işi görmek ve aynı zamanda sarılmak suretiyle künkler bir kat daha sağlamlaştırılmak üzere üstüpü ile bezir yağından yapılan ve içine pamuk ta karıştırılan macun nevinden maddeye «lokma» denir.

«Kireç ve zeytin yağı ile birlikte dövülerek yapılan bir nevi su yolcu macunudur ki çeşme musluklarının takılmasında ve su künklerinin birbirine kaynaştırılarak aralarındaki deliklerin kapatılmasında kullanılır.» şeklinde tarif olunan lökün için (Sanat Ansiklopedisi) nde şu tafsilât da vardır:

«Bu macun üstüpü ve lif üzerine sürülerek künklerin etrafına ve ağızlarına sarılarak suyun sızmasına mani olur. Buna «yedirme» de derler. Lökünün pamukla karıştırılanına «lokma» denir.

«Yedirme şu surette yapılır:

«Evvelâ sönmemiş kireçten bir miktar alınıp toz haline getirildikten sonra ince bir elekten geçirilir. Bunun ortasına bir çukur yapılır ve kâfi miktarda pamuk dirilerek işbu çukura konur. Sonra üzerine beziryağı dökülerek karıştırılır, Suluca bir hamur haline getirildikten sonra bırakılarak pamuk çürütülür. Badehu kireç, yağı kusuncaya kadar uvulanarak bu hamur bir taş üzerine konup katı bir macun haline getirilinceye kadar tokmaklanır. Konulacak maddelerin nisbeti şudur: (1 Eski okka) çiğ bezir, (2 okka) sönmemiş kireç, (5 dirhem) kadar iyi cinsten atılmış pamuk. Bu suretle hazırlanan lökünün içine (150 dirhem) ketene yedirilirse buna yedirme derler ki künklerin lökünleri üzerine sarılır ve bu suretle aralık ve çatlaklardan su sızmaz.»

LUBİYYAT KUMPANYALARI (لعبيات قومپانيه‌لرى) [*San.*] Eskiden tiyatro ve emsali oyun kumpanyaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Lu'ub; Arapça oyun, lu'biyyat; oyuna müteallik şeyler, oyunlar demektir.

LÛGAZ (لغز) [*Ede.*] Bilmece yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski divanların çoğunda bunlardan birkaç tane bulunduğu gibi halk dilinde de hece vezni ile tertip edilmiş olanları vardır. Limon ve çivi demek olan:

Bir küçücük fıçıcık
İçindedir turşucak

———

Bir küçücük arapcık
Başındadır tablacık

bilmeceleri gibi.

Divan şâirleri, her şey hakkında lugaz yaparlar, onu bir takım teşbihler, îyhamlar, hatta harflerinin ebcet hesabındaki sayıları ile anlatırlardı.

Basit Çelebî'nin nokta hakkında bir lûgazı:
Ol nedir kim ikidir insanda
Üçten artuk olmadı hayvanda.
Şende var, hem bende var âdemde yok.
Cümlede vardır desem âlemde yok.
Kimsede olmaz, veli herşeyde var;
Olur onun ile âlemde vekar.
On beş olmaştur anın menzilleri,
Birine kaabil değil, varmak biri.
Bir iki üçten ziyade olmadı.
Dördünü bir kimse yerde görmedi

Bunun bir de muamma denilen kısmı vardır ki o, insan isimlerine dair bilmecedir.

Halletmediler bu lûgazın sırrını kimse
Bin kaafile geçti hükemadan ulemadan
Ziya Paşa

LUİ TEBRİZİ (لوئى تبريزى) [*San.*] Eskiden kullanılan yazı kâğıtlarından birinin adıdır. «Muhayyer gibi bu da şeker renkti.

LUKATA (لقطة) [*Mal.*, *Fık.*] Sokakta bulunup alınan ve sahibi malûm olmıyan şey demek olan Lukata, ıstılah olarak başkasının kaybettiği birşeyi muhafaza için almaktır. Bu itibarla lukata emanet hükmündedir. Mültekitin (iltikat edenin, alanın) taaddisi olarak lukata elinde telef olsa zaman lâzım gelmez.

Lukatayı bulan ve sahibi çıktığı zaman vermek üzere saklamak için alan kimse «Ben böyle bir mal buldum, arayan olursa bana gönderiniz» diye bulunduğu yerde bir kaç kişiye söylemesi ve bulduğu şeyi biraz tarif eylemesi lâzımdır. Böyle yapmazsa o mal elinde lukata olmaz. Bu takdirde şayet zâyi' olur ve sahibi de çıkarsa tazmin etmesi icabeder.

Lukata hayvanattan ise bulan kimse hâkimin (Kadı) izni olmadan yem ve yiyecek verirse bedelini bilâhare sahibinden alamaz. Hâkimin izni ile verirse alabilir. Haitâ bu masrafı vermeden malı sahibine teslim etmese hakkı vardır.

Hâkim ve mal memuru lukatayı başkasına icar eder ve satar. İşte bu gibi muhafazası masrafa bağlı olan lukatalar hâkimin izni olmadıkça infak, iaşe ve bey' ve icar edilemiyeceğinden bunların her nevinin muhafazası hükümete alınmıştı. Hâkim ilân eder, sahibi çıkmadığı suretle artırma ile satarak bedelini, bu hususta ihtiyar edilmiş masraf varsa düştükten sonra, hazineye teslim ederdi.

LUMBAR (لومبار) [*Bah.*] Gemilerin bordalarına ve küpeştelerine açılan dört köşe menfez ve methallerle mahreçlere verilen addır. Bu delikler gemideki topların ekallî derece irtifa, 7 derece inhitat ve 45 derece dirisa zaviyelerini hasıl ederek ateş etmelerini temin eder. Toplar bu deliklerden içeri alınır, dışarı çıkarılır.

LUMBAR AĞZI (لومبار آغزی) [*Bah.*] Yan iskelelerinin asılı bulundukları lumbarların güverte ile irtibat peyda ettikleri yerlere verilen addır.

LUMBAR KAPAĞI (لومبار قپاغی) [*Bah.*] Lumbarları icabında kapamak üzere yapılan kapaklara verilen addır.

LUMBAR LUMBUZU (لومبار لومبوزی) [*Bah.*] Lumbarların üst kapakları üzerinde lumbar kapalı bulunduğu vakitlerde içerisini aydınlatmak üzere açılan lumbuzlara verilen addır.

LUMBAR SAÇAĞI (لومبار صچاغی) [*Bah.*] Lumbarlardan içeri su sızmaması için bordalarda lumbarların üst kenarlarına mukavves veya müselles şekilde bağlanan tirizlere verilen addır.

LUMBUZ (لومبوز) [*Bah.*] Geminin içine aydınlık ve hava vermek için borda, batarya ve güvertelerde müdevver şekilde açılan deliklerin adıdır. Bu delikler açılan yerin isimleriyle bir birlerinden ayrılırlar.

LUMBUZ CAMI (لومبوز جامی) [*Bah.*] Lumbuz kapaklarının üzerine geçirilen birer yüzleri muhaddep kalın camların adıdır.

LUMBUZ KAPAĞI (لومبوز قپاغی) [*Bah.*] Lumbuzları icabında kapamak üzere yapılan kapakların adıdır.

LUMBUZ KELEBEĞİ (لومبوز کلبکی) [*Bah.*] Lumbuz kapaklarını kapandıktan sonra iyice sıkıştırmak için yapılan bir nevi baskı tertibatının adıdır.

LUMBUZ SOLUĞU (لومبوز صولوغی) [*Bah.*] Lumbuzlardan içeri sızan suların birikmesi için lumbuzların iç ve alt kenarlarına icabında kolayca çıkarılıp takılabilecek veçhile bağlanan matraların adıdır.

LUMBUZ YARIM AYI (لومبوز یارم آیی) [*Bah.*] Bordalarda lumbuzların üstlerine, yukarıdan sızacak suların lumbuzlardan içeri sızmayıp aşağı doğru sızmaları için perçinlenen mukavves olukların adıdır.

LÜBS (لبس) [*Sof.*] Giymek demek olan lübs sofiye ıstılahı olarak (Istılahat-ı Meşayih, Osman Ergin'in hususi kütüphanesinde müellifin el yazısı nüsha) da şöyle izah olunmuştur :

«Hakayık-ı ruhaniyyenin suver-i unsuriyye ile telebbüs etmesi. Kalâllah-ü Taalâ «ولو جعلناه ملكاً لجعلناه رجلاً وللبسنا عليهم مايلبسون» deyu hakikat-i hakkaniyyenin suver-i insaniyye ile telebbüs etmesi. Nitekim bu hadis-i kudsî anı müş'irdir (اوليائى تحت قبابى لايعرفهم غيرى) ve lübs eşyanın bir ân-ı lâyetecezza zarfında ademe gidip yine vücude gelmesine derler. Malûm ola ki mümkinat fi hadd-i zatiha lâmi'-i mucide âdemdir ve âdemiyyette müstemirdir ve mümkınatın vücudü Hakkın anların suretinde zuhûrundan ibarettir Pes cemi eşya iktiza-yi zâtisi hasebiyle lâhza lâhza ma'dum olur. Ve nefs-i Rahmanîden meded-i vücudün ittisalîyle yine vücude gelir. Vasıta-i şüunat nefs-i Rahmanîden eşyaya vücudun feyezanı tetabu' ve tevali eder. Yani biribirini mütaakiptir, ol gayetedek ki (بلهم فى لبس من خلق جديد) hükmünce mümkünat her an ve zaman bir libas-ı taze ile mülebbes olur. Bu itibar ile efrad-ı mümkinattan her ferd heyet-i içtimai vücut ve taayyün vasıtasiyle her anda adem ve her anda vücut üzeredir Ve eşyanın adem ve vücudü meyanında zaman mütemlelil olmaz.»

LÜLE (لوله) [*San.*] Çubuklarla nargilelerde tütün ve tömbeki koymağa mahsus âletin adıdır. Lüleci çamurundan yapılırdı.

«Sanat Ansiklopedisi»ndeki (Lüle Maddesi) tarifi şöyledir·

«Çubuk ve nargilelerin ucuna takılan ve içine tütün veya tömbeki doldurulmağa mahsus olup pişmiş topraktan yapılmış ve fincan gibi ağzı açık ve dibinde bir deliği bulunan küçük kab. Bunların oyma ve kabartma tezyinat ile süslenmiş olanları vardır. Toprak fincanlar gibi bunların bazılarının üstünde de yapan ustanın ismi ve yapıldığı tarih yazılmış bulunur.»

Sofi bu hurûdetle eğer dûzaha varsan
Bir lüle duhan yakmağa âteş bulamazsın
Lâ

§ [*Öl.*] Su ölçülerinden birinin adıdır. Dört «masura» bir lüle sayılırdı. Tapu kayıtlarında lüle yazılmaz, «masura», nadir olarak da «hilâl» yazılırdı.

«Sanat Ansiklopedisi»nde bunun için şu izahat vardır:

«Bendlerde toplanan ve şehre isale edilen suların evler, çeşmeler, hamamlar ve saireye muayyen miktarlarda verilmesi için suyu maksimlerde ölçmeğe mahsus üstüvani şekilde küçük ve ince bir boru parçasıdır ki su akan boruların ucuna veya maslak teknelerinin kenarındaki deliklere takılır. Lüle tâbir olunan bu ölçü yuvarlak bir küre şeklinde ve otuz dirhem sikletinde bir kurşunun girebileceği kadar bir delikten akan su miktarıdır. Bir lüle 4 masura ve her masura da 4 çuvaldız itibar edilir. Çuvaldız tâbiri bu deliğin çuvaldız kalınlığında olmasındandır. Bir çuvaldız su, bir masuranın dörtte biri ve lülenin on altıda biridir.

«Vaktiyle hamam ve konaklara gelen sular bunların sahipleri tarafından bir meblâğ (para) mukabilinde satın alındığı cihetle senetlerinde (tapularında) mukayyet miktara göre su almak hakları vardı. Filân konağın veya hamamın bir lüle, iki masura suyu var denirdi. Bu su hakkı emlâk gibi senetle (tapu ile) alınır satılırdı.»

Cevr ile çeşmimi pür âb ederek cananım
Döndü maksimde akan lülelere müjgânım
Seni eşkin görene surete koydu diyerek
Dest-i müjgânıma âyine verir damanım
Nabi

Çeşme, musluk ve emsaline takılan küçük boruya da Lüle denilir.

Tarihi Sultan Ahmed'in câri zeban-ı lüleden
Aç besmele-yle iç suyu Han Ahmed'e eyle dua
Seyyid Vehbi

§ [*Kıy.*] Boru şeklinde konulan devirme saça verilen addır. Bir zamanlar uzun bırakılan saçların kat kat lüle yapılarak tepeden arkaya salıverilmesi moda idi.

LÜLECİ (لوله‌جی) [*San.*] Çubuklarla nargilelerde kullanılan ve lüle denilen âleti yapan sanatkârın adıdır. Lüleciler lüleden başka lüleci çamuru denilen topraktan yazı hokkası, fincan, kahve şeker kutusu, tütün kâsesi gibi şeyler de yaparlardı.

LÜLECİ ÇAMURU (لوله‌جی چاموری) [*San.*] Lüle yapılan özlü ve süzülmüş balçık çamurunun adıdır. Muhtelif renkte olan bu çamurdan toprak evani yapıldığı gibi heykeltraş ve kabartmacılar tarafından da heykel ve kabartma işlerinde kullanılır.

LÜLECİLER (لوله‌جیلر) [*San.*] Çubuklarla nargilelerde kullanılan ve lüle denilen âleti yapan sanatkârın adıdır. Bunları yapan sanatkârlara Lüleci denilirdi. Lülecilerin Tophane'de imalâthaneleri vardı Çarşıya «Lüleciler Çarşısı» denilirdi.

İstanbul'un eski halini ve halkının âdetlerini pek iyi bilen Musahip Zade Celâl Bey Lüleciler için (*Eski İstanbul yaşayışı*, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1946, sayfa 159) şu tafsilâtı veriyor:

«Tophane'de Kılıç Ali Camii'ni geçip Kapı içine giderken sağ tarafta Lüleciler çarşısı başlar ve Hendek denilen mahalle, yani Kumbaracılar Yokuşu'nun alt başına kadar devam ederdi. Dükkâncıların bodrumunda kireç kuyusu gibi çukurlar içinde mercan gibi kırmızı bir nevi lüle çamuru yoğurularak döğülür, tebrid edilir, ve sakız gibi bir hale geldikten sonra işlenirdi. Çeşit çeşit her boyda çubuk ve nargile lüleleri yapıldığı gibi devetüyü denilen tiryaki fincanları büyüklüğünde fincanlar da yapılırdı.

«Mürekkep ve Gülbeşeker hokkaları, kahve, şeker kutuları, küçük tepsiler, tütün tasları, kenditerine mahsus fırınlarda pişirilerek üzerlerine zarif nakışlar işlenir, al yaldızlarla bezenirdi.

«Bunlar memleketin her tarafında satıldığı gibi sâir memleketlerde de satılırdı. Elli sene evveline kadar mevcut olan bu çarşıda yirmi beş sene evvel yalnız bir dükkân kalmıştı.»

LÜPCÜ (لوپچی) [*Hal.*] Bedava mala konan, zahmetsiz muvaffak olan, hazır bulan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

LÜZUM-I VAKF (لزوم وقف) [*Vak.*] Vakfın rücuu kabil olmıyacak surette kat'i bir hale gelmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

M

MAADİN MUKATAASI (معادن مقاطعه‌سی) [*Mal.*] İltizam suretiyle idare edilen madenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Maadin Mukataası Mîrî mukataalardandı. Bu sebeple bunlar seneden seneye iltizama verilirdi. Bu hesapları tutmak için maliye işlerinin görüldüğü Defterdarlık dairesinde ayrıca bir kalem vardı.

MAARİF MADALYASI (معارف مدالیه‌سی) [*İda.*] Mülkî ve askerî mekteplerden birinci ve ikinci çıkanlara verilmek üzere 9 cumadelâhire 1319 (1901) tarihinde ihdas olunan madalyanın adıdır. Altın ve gümüş olmak üzere iki nevi' idi. Altını birinci, gümüşü de ikinci çıkanlara verilirdi. Bir tarafına sahibinin hangi mektepten, hangi tarihte çıktığı, öteki tarafına da «İkdamatı taraf-ı Padişahiden lütfen takdir ile ihsan buyurulmuştur» ibaresi yazılı idi. Berat harcı yoktu. Kopça ile sağ tarafa takılan bu madalya sahibinin ölümünden sonra takmak hakkı olmamak ve bir hatıra olarak saklanmak üzere vereseye intikal ederdi.

12 ramazan 1327 ve 14 eylül 1325 (1909) tarihli irade ile verilmesinden vaz geçilmiştir.

MAARİF NİŞANI (معارف نشانی) [*İda.*] Muallimlerle ilm ü mârifet ve san'ata müteallik hizmeti görülenlere verilmek üzere 3 mayıs 1326 (1910) ihdas olunan nişanın adıdır. Birinci, ikinci ve üçüncü olmak üzere üç rütbesi vardı. Her üç rütbesi gümüşten yapılmış olup üzerinde «Ulûm ve fünun ve Sanayi-i Nefise» ibaresi yazılı beyaz mineli bir hilâl, ortasında kırmızı mineli bir tuğra ve hilâlin dışında yeşil mineli defne ve meşe dalları vardı. Hilâlin yukarıya gelen iki ucu arasında da kezalik beyaz mineli ve beş köşeli bir ufak yıldız bulunmakta idi.

Tuğralar gümüş üstüne altın kaplama idi. Birinci rütbesinde meşe dalı sağ, defne dalı sol tarafında hilâli kâmilen ihata etmekte ve dalların sapları hilâlin aşağı tarafında birbiri üzerine çaprast olarak konulmuş kırmızı mineli bir kordela ile yekdiğerine bağlanmıştı. Nişanın başında meşe dalı sol tarafta, defne dalı sağ tarafta olarak devam edip biribirine bir halka teşkil edecek surette birleşirdi. Birleştiği noktada kordela halkası merbuttu. İkinci rütbe birinci rütbenin aynı ise de yalnız nişanın alt kısmında dalların sapları ve mineli kordela bağı yoktu. Hilâlin dış kısmı boş bırakılmış olduğu gibi üst kısmında da dallar hilâle bitişik olmayıp beyaz mineli yıldız ile üstünde dalların teşkil ettiği halka mabeyni aralıklı bırakılmıştı. Bir de birinci rütbede yapraklar aşağıdan yukarıya müteveccih olduğu halde ikinci rütbelerde yukarıdan aşağıya dönük olup defne dalı hilâlin sağ tarafında, meşe dalı sol tarafında idi. Üçüncü rütbede dallar hilâli sarmış olmayıp nişanın üst kısmında diğer rütbedekiler gibi bir halka teşkil etmezlerdi. Nişanın asma halkasından itibaren defne dalı sağda, meşe dalı solda olarak hilâle kadar geldikten sonra altından devam ile hilâl içinde ve tuğranın altında çaprast olarak birleşip yine hilâlin altından devam ile defne dalının ucu solda ve meşe dalının ucu sağda birer yaprak olarak gözükürdü.

Her üç rütbenin de tuğraları gümüş üstüne kaplama altın üzerine basılmış olup üzerinde (Darphane-i Âmire) yazılı olan altın kapaklarından gayri minesiz yerleri altın yaldızlı idi.

Birinci rütbenin kutru 40X60, ikincinin kutru 30X37, üçüncünün kutru 30X25 milimetre idi.

Birinci rütbesi kenarları beyaz, ortası kırmızı kordela ile gerdana, ikinci ve üçüncü rütbeleri aynı renkte kordela ile göğsün sol tarafına takılırdı. Birinci rütbenin berat harcı beş yüz, ikincinin yüz, üçüncünün elli kuruştu.

Her üç rütbeye ait nişan kayd-ı hayat şartıyle verilirdi. Bu nişan bir suretle Maarife hizmeti görülen ecnebilere de verilirdi.

MAAŞ BUYURTMAK (معاش بویورتمق) Memurlar tarafından birikmiş maaşlarından bir kısmının verilmesi için mensub oldukları dairenin âmir veya muhasebecisinin müsaadesini almak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

1908 Temmuz inkılâbından evvel memurların maaşları muntazam verilmezdi. Ellerine «maaş sergisi» adı verilen mühürlü bir hesap kâğıdı verilirdi. Memurlar ellerindeki bu kâğıtla âmir veya muhasebecilere müracaatla alacaklarına mahsuben ödeme müsaadesi koparırlardı. Bu müsaade memurun kendisi tarafından alındığı gibi araya hatırlı biri konulmak suretiyle de alınırdı. İşte bu ödeme müsaadesine «maaş buyurtmak» denilirdi.

MAAŞ KIRDIRMAK (معاش قیردیرمق) [*Mal.*] Memurların birikmiş maaşlarını sarraflara kırdırmaları yerinde kullanılır bir tâbirdir. 1908 Temmuz inkılâbına gelinceye kadar memurların maaşları muntazam verilmediği için ihtiyaç sahipleri aylıklarını bu işle meşgul olan sarraflara ödeme vaziyetine göre yüzde on, yirmi hattâ elli eksiğine kırdırırlardı. Yine bu sebeple memurlardan bazıları odacılardan faizle para alırlardı.

MAAŞLI MÜTEFERRİKALAR (معاشلی متفرقه) [*Sar.*] Saray hizmetlerinde bulunan müteferrikalardan maaşlı yani yevmiyeli olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara «Ulûfeli Müteferrikalar» da denilirdi. Müteferrikaların bir kısmı da gedikli yani zeamet ve timarlı idi. Yevmiyeli müteferrikalar zeamet ve timarlılardan daha itibarlı idiler. Ulûfeli yani yevmiyeli müteferrikalar ulûfelerini maliyenin «Küçük Ruznamçe» sinden alırlardı. Terfi edenler timar defterdarı olurlardı. Bunlar hasbelicap Vezir-i âzamın ziyaretine gittikleri zaman Sadrazam, emektarlıklarına riayeten ayağa kalkar ve tâzim ederdi.

Müteferrika; hademe demektir. Hükümdarın maiyyetinde bu adla adamlar bulunduğu gibi vezirlerin ve diğer hizmet sahiplerinin de müteferrikaları vardı. Hükümdar dışarı çıktığı ve cuma namazına gittiği zaman müteferrikalar önde giderlerdi. Padişah sefere giderse bunlar da beraberinde bulunur, gitmezse bunlar da gitmezdi. Padişahla beraber seferde bulundukları zaman «Enderun Hazinesi» nin muhafazası, müteferrikalara aitti.

Saray hizmetinde bulunan müteferrikaların sayısı muayyen değildi. Artar eksilirdi.

«Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» nda yazılı olduğuna göre (sayfa 430) ulûfeli müteferrikaların miktarı onaltıncı asrın ilk yarısında da kırk kadardı. Aynı asır sonlarında bütün müteferrikaların sayısı 433 dü. Daha sonraki tarihlerde beş, altı yüzü bulmuştu. Hicrî 1036 milâdî 1626 da vezir evlâdı olan müteferrika adedi 9, Beylerbeyi çocukları 5, ümera evlâdı 22, defterdarzâde 4, rikâp ağaları evlâdı olarak 20 idi. Maaşlı müteferrikaların mevcudu onyedinci asır sonlarında 631 di. Dört kıst yani senelik mevacipleri altmış altı yük ve onbin kırk akça tutuyordu.»

Padişaha bayram tebriki yapılırken müteferrikalar etek öperlerdi.

Müteferrikalar merasim ve alaylarda başlarına mücevveze, arkalarına atlas üst veya erkân kürkü giyerlerdi. Seferde Padişah'la beraber bulunurlarken bazan emir-i âleme tevdi edilmiş olan saltanat sancaklarının muhafazası bunlara bırakılırdı.

Padişahlar sefere hareket ettikleri zaman rikâb-ı hümayundaki padişah tuğlarının muhafızı olarak müteferrikalar giderlerdi.

Müteferrikalar seferde zırh, toğulga, sorguç ve kolçak da kullanırlardı.

MAAŞ SERGİSİ (معاش صرکیسی) [*Mal.*] Memurların aylıklarını gösteren mühürlü hesap kâğıdı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vaktiyle aylıklar muntazam verilmediği için memurlara aylıklarını gösteren mühürlü bir kâğıt verilir ve bu alacağına karşılık olarak para verildikçe altından düşülürdü. Bu suretle maaş buyurtmak için müracaat edenlere verilmesi münasip görülen mikdar ödenir ve ödenen para sergiden tenzil olunurdu.

MÂBED (معبد) [*Mim.*] İbadet edilecek yer, ibadethane, meseid camiʿ, kilise, havra yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Meabid suretinde cemilendirilir.

«Toplu olarak ibadet etmeğe mahsus veya Putperestlikte bir ilâhın namına inşa olunan bina» suretinde tarif olunan mâbet için «Sanat Ansiklopedisi» nde (Mâbed maddesi) şu tafsilât vardır: «Müslümanlar böyle cemaatle namaz kılmak ve ibadet etmeğe mahsus olan binalara da mâbed derlerse de bu tâbir daha ziyade İslâmiyyetten gayri dinlerin ve bilhassa Putperestlerin ibadetgâhları hakkında kullanılmakta olup İslâmlar kendi mâbedlerine toplayan yer mânasına (camiʿ) derler. Türkler Hıristiyan mâbedlerine kilise ve Yahudi mâbedlerine de Havra ismini verirler. Bu suretle mâbed tâbiri daha ziyade Putperest ibadethaneleri mânasına ve Fransızcadaki temple kelimesi karşılığı olarak kullanılır. Nitekim Hıristiyanlar da temple kelimesini umûmiyyetle hıristiyanlığın gayri olan din ve mezheplere ait ibadethaneler hakkında kullanırlar. Bununla beraber Avrupalılar İslâm ibadethanelerine de (temple) demeyip mescit kelimesinden muharref olarak mosquée ismini vermişlerdir». Ansiklopedide bundan sonra Mısır, Sumer, Asur ve Fenike, Etrüsk, Roma mâbet-

leri hakkında uzun uzadıya izahat verilmekte ve plânları da ko ulmak suretiyle tetkik etmek isteyenleri bir kat daha faidelendirmektedir.

Üflüyor mâbedinde meş'alini
Kırıyor elleriyle heykelini
Tevfik Fikret

MABEYN (مابين) [*Sar*] Padişah sarayının selâmlık dairesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Mabeyn-i Hümayun», «Mabeyn-i Hümayun-u Cenab-ı Mülûkâne» suretinde de kullanılırdı. Bununla beraber mabeyn denilince saray anlaşılırdı.

§ [*Mim.*] Konaklarda Haremle selâmlık dairelerini biribirine bitiştiren daire, sofa veya odaya verilen addır. Buna «Zülveçheyn» de denilirdi.

Mabeyn; Arapça iki şeyin arası demektir.

MABEYN BAŞKÂTİBİ (مابين باش كاتبى) [*Sar.*] Sarayın yazı işlerini idare eden teşekkülün (kurum) başındaki memurun unvanı idi. Yahut diğer bir tarifle Osmanlı hükümdarı ile hükûmet teşkilâtının başında bulunan Sadrazam arasındaki muhabereyi idare eden yazı işlerinin başındaki memurun adı idi. Osmanlı imparatorluğunun garp kılığına girmesiyle kat'î şeklini alan bu vazife sahibinin eski adı «Sır kâtibi» idi. Sarayın yazı işleriyle meşgul olanlara «Mabeyn kâtibi», bunların başına da «Mabeyn Başkâtibi» denilirdi. Mabeyn Başkâtibleri içinde devletin en büyük mülkî rütbesi olan vezirliğe yükselmiş olanlar, büyük devlet memuriyetlerinde bulunanlar olduğu gibi Sait paşa gibi sadrazam olanlar da vardır.

Saltanatla beraber bu da tarihe karışmıştır.

MABEYNCİ (مابينجى) [*Sar.*] Padişahların hariçle münasebet ve irtibatını temin vazifesiyle mükellef olan saray memurları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine yakın mânasına gelen «Karin» ve cem'i olan «Kurena» da kullanılırdı. Resmi sâlnamelerde bunlar yazılıdır. Zamanla sayıları çoğalmış olan mabeyncilerin başına «Baş Mabeynci» denilirdi. Baş Mabeyncilik başkâtiplik gibi sarayın büyük ve ehemmiyyetli vazifelerindendi.

Mabeyncilik tarihi saltanat tarihiyle müvazidir denilebilir. En eski zamanlardan başlıyarak hükümdarlıkla idare olunan zamanımızdaki devletlere varıncaya kadar bütün devletlerde mabeyncilik ve mabeyn mânalarını ifâde eden kelimelere mukabil islâm devletlerinde «Hicabet» ve «Hâcib» unvanları kullanılırdı. Hâcib; padişahın veya emîrin huzuruna çıkacaklara rehberlik (öncü) işini görürdü. Herkesin, sultanın veya emîrin yanına izinsiz girmemesi gibi büyüklüğe dokunan hale mahal kalmamak için öyle bir memurun bulunması zarurî görülmüş idi. Devletlerde ihtişam ve debdebe arttıkça hükümdarlarla tebea arasında ara hizmetini gören bu türlü memurların sayısı da o nisbette çoğalmıştır.

Hulefa-yi Raşidîn denilen ilk İslâm halifeleri kapılarını herkes için açık bulundururlardı. Her kim isterse yanlarına girebilir; söyliyeceklerini söyliyebilirdi. Zengin, fakir, âmir, memur gözetilmezdi. Fakat sonradan hilâfet padişahlık şekline girince hâcibler kullanılmasına ve halifelerin huzurına çıkacaklar için birtakım merasim tertibine lüzum görüldü. Bu lüzumu ilk hisseden Emevî Devletinin kurucusu (Muaviye) dir. Muaviye'nin bu hususa nazar-ı dikkatini celbeden de (Zeyyad bin Ebih) olmuştur. Halifenin huzuruna girmek için teşrifatta nesep sahipleri (aşîller) takaddüm ederdi. Nesep müsayi gelirse yaşlılar, yaşça da müsavat görülürse âlimler ileri geçmek hakkını haizdi. Mamafih dört kişi vardı ki bunlar ne vakit olursa olsun, izin alınmaksızın, huzura sokulurdu. Namaza kaldıran müezzin, gece haber getiren sâi (postacı), huduttan gelen memur ve bir de yemek getiren adam. Buna ait emir şöyle idi; «Seni teşrifatçılığa tâyin eyledim. Dört kişiye hükmün yoktur: Namaz için davet eden müezzin, ona ilişemezsin. Geceleyin gelen sâi. Bunu huzuruma gelmekten menetme. Çünkü o, bir kara haber getirmiştir. İyi bir haber getirmiş olsa gece gelmez. Huduttan gelen memur. Onu derhal yanıma getir. Zira bir saat gecikmeden hâsıl olacak mazarrat bir senede telâfi edilemez. Yatakta olsam bile onu huzuruma sok. Yemek getiren adamı da bırak girsün. Çünkü yemek tekrar ısıtılırsa tadı bozulur.»

Daha sonra hilâfet Abbasîlere geçerek meşhur olan ihtişam başlayınca mühim işlerden başka şey için halkın halife huzuruna girmeleri güçleştirildi. (İbn-i Haldun) buna «İkinci teşrifat devri» adını veriyor. Bu devirde biri havassın (büyüklerin, zenginlerin), diğeri avamın (halkın) kabulüne mahsus iki daire kurulmuştu. Halife bu dairelerde teşrifatçıların tertipleri dairesinde havassı ve avamı ayrı ayrı kabul ederdi.

Abbasî Devleti inhitat devrine girince teşrifat daha sıkı bir safhaya girdi. Hükümdarın huzuruna çıkmak için bu gibi zorlukların bulunması onun bir tazyik altına düştüğü zamanlarda olur. O sıralarda devlet adamları

hükümdarlık tahtına oturan şehzadelere hükümet işlerinde istedikleri gibi söz geçirebilmek için onları maiyyet memurları ve saire ile çokluk ihtilâttan men'eder ve bu gibi ihtilâtların heybet ve hükümdarlık âdabına uygun olmadığı itikadını zihinlerine yerleştirirlerdi.

Teşrifat meselesi ondan sonraki devletlerde de aynı suretle devam etmiştir. Araplarda ve İslâm hükümetlerinde bu suretle cereyan eden bu işler vaktiyle Yunanlılar, Romalılar, İranîlerde sonraları Hıristiyan hükümetlerinde de ayniyle cereyan etmiş, hükümdarlar huzuruna hep mabeyncilerin tavassutuyle çıkılmıştır.

Osmanlı saltanatı ilk kuruluşunda sâdelik hüküm sürdüğü için ilk padişahlar herkesle, teşrifat ve meresime hacet kalmaksızın görüşürlerdi. Saray hayatı Yıldırım zamanında gelişmeğe başladığı, İkinci Murat Edirne'de saraylar kurmakla bunu bir parça artırdığı gibi Fâtih de İstanbul'un fethini mütaakip saray hayatını iyiden iyiye kurup büyüttü. Hattâ o vakte kadar padişahlar divan müzakerelerine iştirak ederken bir teşhis yanlışlığı eseri olarak meclise giren bir köylünün padişahı tanıyamaması, kim olduğunu bilememesi Sultan Mehmed'in perde arkasına çekilmesine sebep oldu. Fâtih Kanunnamesinde buna dair hüküm bile vardır: «Evvelâ bir arz odası yapılsın cenab-ı şerifim pes perdede oturup haftada dört gün vüzeram ve kazaskerlerim ve defterdarlarım rikâb-ı hümayunuma arza girsünler.»

Kanunnamedeki bu sarahat gösteriyor ki İkinci Sultan Mehmet büyük devlet adamlarını bile, bittabi' acele bir lüzum hariç, o dört günde kabul ediyor başka zamanlarda yanına almıyordu.

Hattâ yine Kanunnamedeki (sayfa 23) «Bazı mesalih için benden taşra haberini kapı ağası kapıcılar kethüdasına söylesün ve ol dahi vüzerama ve kazaskerlerime ve defterdarlarıma söylesünler» kaydı kapı ağası tarafından görülen bu vazifenin mabeyncilikten başka bir şey olmadığını gösterir.

Hammerde (cilt 3, sayfa 230) kapıcıbaşıların mabeynci olduklarını söylüyor. Müverrihin ifadesi şöyledir: «Kapıcıların zâbitleri yani kapıcıbaşılar hemen hemen Avrupa saraylarının mabeyncilerine muadildir. Bunların reisi kapıcılar kâhyası yani büyük mabeyncidir ki onun büsbütün harice olan vazifesi dahildeki baş hazinedar hizmetiyle karıştırılmamak lâzım gelir.»

Kanunnamedeki diğer bir fıkra da (sayfa 14) bunu teyit eder mahiyyettedir: «İç halkından kapı ağası ve odabaşı ve hazinedar başı ve kilercibaşı ve Saray-ı Âmirenin ağası sahib-i arzdır amına kapı ağası olan baştır. Ekseriya odabaşı ve kapı ağası arzetmek gerektir.»

İkinci Sultan Mustafa tarafından Ali Ağa (Çorlulu Ali Paşa) silâhtarlığa getirilirken Ali Ağanın, maruzatın silâhtarlara hasrı şartiyle bu vazifeyi kabul edeceğine dair olan ifadesi padişah tarafından kabul ve o yolda hatt-ı hümayun isdar edildiğinden silâhtarlığın aynı zamanda mabeyncilik vazifesini de gördüğünü anlatır. Çuhadar ve rikâptarların her zaman huzura girip çıkmaları itibariyle bunlar da mabeynci sayılabilirler.

Osmanlılarda ilk defa «Mabeynci» unvaniyle memur istihdamı Üçüncü Selim zamanında vâkı olmuştur. Ondan sonra o nam ile memurlar tâyin olunmuş ve ehemmiyyetleri de artmıştır.

1908 Temmuz İnkılâbına takaddüm eden zamanlarda ve Abdülhamid'in saltanatının sonlarında mabeyncilğin hususi ehemmiyyeti vardı. O zamanda mabeyncilerin vazife ve salâhiyyetleri şu suretle hulâsa edilebilir: Sarayda bir mabeynci dairesi vardı. Bu daire bir baş mabeynci, bir ikinci mabeynci ile mütaaddit mabeyncilerden mürekkepti. Sultan Hamit mabeyncileri kendisi intihap ederdi. Bunların vazifeleri mabeyne gelen vükelâ, vüzera, devlet erkâniyle sair zevatın maruzatını padişaha arz ve aldıkları iradeleri lâzım gelen mahallere tepliğ etmekten ibaretti. Saraya gidip gelenler resmî veya hususî işler için padişaha maruzatta bulunmak istiyenler o kadar çoktu ki mabeynciler fasılasız meşgul olurlardı.

Yıldız sarayında merasim dairesi denilen binanın üst katında biri baş mabeynci, diğeri ikinci mabeynciye mahsus olmak üzere iki oda vardı. Öteki mabeyncilerin odaları ikinci katta idi.

Mabeynciler münavebe suretiyle (nöbetleşe) sarayda kalırlar ve nöbetçi oldukları günün gecesi odalarında yatarlardı.

Yine bu merasim dairesinde vezir odası denilen ve Sadrazam ile vükelâya mahsus olan bir oda vardı. Acele hâllerde meclis-i vükelâ ve bazan Sadrazam'ın reisliğinde kurulan encümen-i vükelâ burada toplanırdı. Vükelâdan olmıyan büyük devlet adamları baş mabeyncinin yahut ikinci mabeyncinin odasına giderlerdi. Bunlar öğleden evvel geldikleri vakit orada yemek yerlerdi.

1908 Temmuz inkılâbından sonra mabeyncilerin nüfuzları azalmakla beraber saltanatın sonuna kadar mabeyncilik devam etmiştir.

MABEYN ÇAVUŞU (مابین چاوشی) [*Sar.*] Saray memuriyyetlerinden birinin adıdır. Bunun yerine daha ziyade Hünkâr çavuşu kullanılırdı. Asker mensuplarından olan çavuşlar muhafaza hizmetinde bulundukları gibi devlet adamlarından çağırılması lâzımgelenler bunlar marifetiyle dâvet olunurdu. Çavuşlar bu işi atla görürlerdi.

MABEYN ERKÂNI (مابین ارکانی) [*Sar.*] Sarayın ileri gelenleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Başkâtip, baş mabeynci, mabeyn müşiri, dar-üs-saade ağası, baş imam, hazine-i hassa nâzırı, İstabl-ı âmire müdürü ve emsali o kabildendir.

MABEYN FERİKİ (مابین فریق) [*Ask.*] Sarayda Padişah maiyyetindeki askerî mümessil hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ferik yerine müşirin bulundurulduğu zamanlar da vardır. İkinci Abdülhamit'in ilk zamanlarında bulunmuş olan İngiliz Sait Paşa mabeyn feriklerinin en tanınmış simasıdır.

MABEYN MÜŞİRİ (مابین مشیری) [*Ask.*] Sarayda Padişah maiyyetindeki askerî mümessil hakkında kullanılır bir tâbirdir. Plevne Kahramanı Osman Paşa Mabeyn müşirlerinin en tanınmış simasıdır.

MABEYN ODASI (مابین اوطه‌سی) [*Mim.*] Saray ve konaklarda haremle selâmlık arasındaki odaya verilen addır. Bu odalar arada olduğu ve iki tarafa kapı da bulunduğu için bu adı almıştır.

Zâhid püsere mâil ü hem duhtere âşık
Mabeyn odası gibi iki yüzlü munafık
Lâ

MABEYN SENEDİ (مابین سندی) [*Mal.*] Gayr-ı menkulün tasarrufuna taallûk etmek üzere satışa dair şahıslar arasında tanzim edilen senetler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Memuru huzurunda yapılmamış olmaları itibariyle 1317 (1901) tarihinden itibaren bu türlü senetlerle hak iddiası usulü ortadan kaldırılmıştır.

MABEYN TERLİĞİ (مابین ترلکی) [*San.*] Evin içinde giyilen bir nevi terliğin adıdır. Erkekler tarafından giyilen ve orta kısmının iki tarafı daire şeklinde oyuk, alçak topuklu, rengi de siyah olan bu türlü terliği nadir olmakla beraber şimdi de giyenler vardır.

MACARİSTAN DEFTERDARLIĞI (مجارستان دفتردارلغی) [*Mal.*] XVI ncı asırda ve Üçüncü Mehmet zamanında Tuna nehri havzasındaki haslara bakmak üzere teşkil olunan defterdarlık hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yüz yirmi bin akça maaşla ve «Şıkk-ı sâlis defterdarı» unvanıyle kurulan bu defterdarlık» çok geçmeden kaldırılmıştır.

MAÇUKA KAZASI (ماچوقه قضاسی) [*Coğ.*] Trabzon vilâyetindeki kazalardan birinin adı idi. Şimdi bunun yerine Maçka kullanılır.

MACUN (معجون) [*San.*] Bazı hastalıkların tedavisi maksadiyle beraber daha ziyade şehvanî hisleri çoğaltmak maksadiyle yapılan baharlı ve şekerli maddelere verilen addır. Şekerden başka baldan ve türlü türlü şeylerden yapılanları vardı. «Macunluk» adı verilen hususî kaplar içinde muhafaza edilir, sarayın helvahanesinde yapılanlar devlet adamlarına hediye olarak gönderilirdi. Vaktiyle arabın birinin yaptığı macun şöhret bulduğu için «Hacı Babanın macunu» diye söylenir dururdu.

Ehl-i mâtem girye de, küttab-ı kısmet handede;
Cansitanın verdiği macun dü hasiyyetlidir.
Nabi

MACUNLUK (معجوناق) [*San.*] Şehvanî hisleri çoğaltmak maksadiyle yapılan baharlı maddenin konulduğu kabın adıdır. Çini ve billûr olanları olduğu gibi gümüş ve altından yapılanları da vardı.

MADALYA (مدالیه) [*San.*] Bir muharebenin veya mühim bir hâdisenin hatırası olmak üzere madenden yapılan nişan adıdır. Müsabakalarda mükâfat, yahut sanat eserleri için takdir nişanesi olarak verilen alâmetlere de bu ad verilir. İtalyanca medaglia dan alınmadır.

«Üzerine bir kafa sureti ve tarihî bir vak'a veyahut remzî bir şekil ve alâmet, bir şekil basılmış veya kazılmış yuvarlak madeni küçük pul levha» suretinde tarif olunan madalya için «Sanat Ansiklopedisi»nde (Madalya maddesi) şu tafsilât verilmiştir:

«Vaktiyle Yunanlılar ve Romalılar da bir madeni paraya denirdi. Şimdi madalya ile sikke (madeni para)nın farkı, madalyaların sikke gibi bir mübadele vasıtası ve para mahiyetinde olmamasıdır.

«XVI ncı asırda para mahiyetinde olmıyan ve sırf tezyinî olmak üzere zevk ve zinet için yapılan yuvarlak ve resimli madeni levhalara denilmiştir. İçi som gümüş ve altın olmıyan ve yalnız dış satıhları böyle kıymetli madenlerden yapılmış olanlarına kaplama (Fr. Foure) madalya ve yalnız bir tarafı kazma resimli olanlarına tek yüzlü (Fr. İncuse) denir. Yazısı olmıyan ve yalnız resmi havi olanlara yazısız madalya denir.

«Resim salonlarında eserleri teşhir olunan ressam ve sanatkârlara takdir mahiyetinde ve-

rilen nişanlara da madalya denir. Bunlar göğüse asılmaz ve kutu veya çerçeve içinde saklanırlar. Bu madalyaların birer de beratı olur.

« Bazı muharebelerde ve vatana yararlıklarda bulunanlara verilen madalyalar da vardır ki bunlar nişan gibi göğüse de takılır. İmtiyaz, İftihar, Plevne, Yunan, Girit muharebe madalyaları gibi (Fr. Medaille).»

Madalya Osmanlılarda nişandan evvel ihdas olunmuştur. İlk madalyanın ihdası 1143 (1730) senesindedir.

«Ferahi» adı verilen bu madalya altundu. Sonra sırasıyle 1168 (1754) de «Sikke-i Cedit», 1216 (1801) de «Vak'a-i Mısriyye», 1240 (1824) de «Hilâl-i Osmani», 1247 (1831) de «İşkodra.» 1249 (1833) de «Hünkâr İskelesi», 1255 1839) da «İftihar» madalyaları basılmıştır. Sonradan «İftihar» adlı ikinci bir madalya yapıldığı için buna «Atik iftihar» denilmiştir.

Sultan Abdülmecit zamanında tarih sırasıyle şu madalyalar ihdas olunmuştur:

1 — İftihar madalyası - 1256 (1840) altın.

2 — Beriye-tüş-Şam Vak'a-i Akkâ madalyası - 1256 (1840) gümüş.

3 — Tashih-i ayar madalyası - 1260 (1844) altın ve gümüş.

4 — Kürdistan madalyası - 1263 (1846) murassâ, altın, gümüş.

5 — Yemen madalyası - 1263 (1846) altın gümüş.

6 — Tâmir-i Ayasofya madalyası - 1265 (1848) altın, gümüş, bakır.

7 — Bosna madalyası - 1266 (1849) altın, gümüş.

8 — Tanzimat-ı Hayriyye - 1267 (1850) tunç.

9 — İftihar - 1270 (1853) altın, gümüş

10 — Sinop - 1270 (1853) tunç

11 — Silistre - (Saneaklı) 1271 (1854) altın, gümüş

12 — Silistre - 1271 (1854) altın ve gümüş

13 — Kırım-1271 (1854) gümüş.

14 — İttifak-1271 (1854) tunç.

15 — Bahr-i Siyah ve Tuna-1271 (1854) tunç.

16 — Sivastopol-1271 (1854) altın.

17 — Kars-1271 (1854) altın ve gümüş.

18 — Nişan-ı iftihar-1275 (1858) altın ve gümüş.

19 — Tahlis-i can-1276 (1859) gümüş.

20 — Tahsin-i hüner ve marifet-1276 (1859) altın, gümüş, bakır.

21 — Zaptiye çavuşları-1277 (1860) gümüş.

Sultan Abdülâziz zamanında ihdas olunan madalyalar şunlardır:

1 — Karadağ-1279 (1862) Gümüş.

2 — Sergi-i Umumî-i Osmanî-1279 (1862) altın, gümüş, bakır.

3 — Nişan-ı endaht-1280 (1863) gümüş.

4 — Kolera-1282 (1865) gümüş.

5 — Atik Girit-1285 (1868) gümüş.

İkinci Sultan Abdülhamit zamanında ihdas olunan madalyalar şunlardır:

1 — Bosna muharebesi-1294 (1877) gümüş.

2 — Plevne-1294 (1877) gümüş.

3 — Tarz-ı atik imtiyaz-1296 (1878) altın.

4 — Tarz-ı cedid büyük imtiyaz-1300 (1882) altın, gümüş.

5 — İftihar - 1302 (1884) altın, gümüş.

6 — Küçük imtiyaz - 1302 (1884) altın gümüş.

7 — Tarz-ı cedit Girit-1307 (1889) altın, gümüş.

8 — Alman Mülâkat-1307 (1889) altın, gümüş, bakır.

9 — Liyakat-1308 (1890) altın, gümüş.

10 — Tarz-ı cedit Yemen-1310 (1892) altın, gümüş.

11 — Hareket-i arz-1312 (1894) altın, gümüş, bakır.

12 — Anadolu musabinine iane ile ibraz-ı uhuvvet edenlere mahsus madalya - 1313 (1895) gümüş.

13 — Tesisat-ı askeriye ianesi-1314 (1896) altın, gümüş alüminyum.

14 — Yunan Muharebesi-1314 (1896) gümüş.

15 — Evlâd-ı şüheda ve malûliyn-i guzzat-ı asakir-i şâhâne iane sergisi-1315 (1897) yaldızlı gümüş, gümüş, bakırlı nikel.

16 — Maarif-1317 (1899) altın, gümüş.

17 — Hamidiye Hicaz Demir yolu 1318 (1900) altın, gümüş, bakırlı nikel.

18 — Hamidiye Hicaz Demiryolu-1322 (1904) altın, gümüş, bakır.

19 — Harir müsabakası-1322 (1904) altın yaldızlı gümüş, gümüş, bakır.

Bu madalyaların bir kısmı isimlerinden anlaşıldığı gibi çıkan harplerde liyakat gösterenlere verilmek üzere ihdas edilmiştir. Plevne madalyası, Yunan muharebesi, Girit muharebesi gibi. Bunlar yalnız o muharebede bulunanlara verilmiş ve ondan sonra kimseye verilmemiştir. Diğer kısmı ise bir işte yararlık gösterenlere, yahut emsali arasında tevfevvuk ibraz edenlere verilmek üzere ihdas edilmiştir. Tahlisiye, ziraat madalyaları gibi.

10 Temmuz 1324 (1908) inkılâbı üzerine kurulan Meşrutiyet idaresinde de bir takım madalyalar ihdas olunmuştur. İlk Meşrutiyet

madalyası «Kanun-u Esasinin hatıra-i fâhiresini teyit için» ihdas olunan madalyadır. Gümüş olması kabul olunan bu madalya için meclis-i vükelâca tanzim kılınan mazbatada diğer emsali madalyalar gibi kuyut ve şuruta tâbi tutulmıyarak bedeli olan beş kuruş mukabilinde satılması ve arzu edenlerin alıp takabilmesi kabul olunmuştur. Binaenaleyh bu bir madalyadan ziyade «Rozet» mahiyetindedir.

Diğer madalyalar da şunlardır:

1 — Donanma iane madalyası-1330 (1911-1912) fevkalâde altın, altın, gümüş, nikel, tunç olmak üzere beş nevidi.

2 — Osmanlı Hilâl-i Ahmer cemiyeti madalyası- 1330 (1911-1912) altın, gümüş, tunç.

3 — İane-i harbiye madalyası-altın, gümüş, tunç olmak üzere ihdas edilmiş ise de imâl edilmemiştir.

4 — Hamidiye Kruvazörü madalyası-1329 (1911) bu madalya Hamidiyenin gösterdiği kahramanlığın bir hatırası olarak ihdas olunmuş ve zâbitan ve efradı ile bu hususta hizmeti görülenlere verilmek üzere üç yüz doksan üç adet olarak imâl edilip kendilerine hasredilmiştir.

5 — Kahire seyahat-ı havaiyesine mahsus madalya-1329 (1911) bu madalya İstanbul-Kahire arasında ilk defa yapılan ve içindekilerin şehadetiyle neticelenen hava seyahatinin hatırasını teyiden ihdas olunmuştur. İşbu madalya üçü altın, ikisi gümüş ve ikisi tunç olmak üzere yedi kıt'adan ibaret olmak üzere imâl edilmiştir. Altın madalyalar seyahatta kazaya uğrıyan yüzbaşı Fethi, Nuri ve mülâzim Sadık efendilerin askerî müzeye konulan elbiselerine vaz ve gümüş madalyalar birinci ve tunç madalyalar da ikinci olarak seyahatı ikmâl edenlere verilmesi nizamı iktizasındandı.

6 — Tayyare madalyası-altın, gümüş, tunç

7 — Harp madalyası-1333 (1914) Umumî Harp'te (Birinci Cihan Harbi) şecaat ve yararlık gösterenlere verilmek üzere tunçtan yapılmıştır.

Madalyaların şekilleri nasıl olduğu, kimlere verileceği, ne suretle takılacağı gibi hususlar her birerlerine mahsus nizamnamelerde kayıt ve tasrih olunmuştur. Bu baptaki nizamnameler düsturlarda ve kavanin külliyatında münderiç bulunduğu gibi meskûkât müdürlüğünce tanzim olunan raporlarda da yazılıdır. İşbu raporlarda madalyaların evsaf ve eşkâli ile intikal hakları hakkında da malûmat vardır.

MADEN MUKATAASI (معدن مقاطعه‌سی) [*Mal.*] Darphanenin ihtiyacı olan altın, gümüş ve bakır gibi madenlerden darphene için müteahhitlere ihale olunan madenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Darphanenin ihtiyacı olan madenler bir zaman emanet ve sonraları iltizam olarak memur ve mültezimlere verilmek suretiyle temin edilirdi. Mültezimler çıkardıkları madenleri satamazlar, olduğu gibi darphaneye teslim ederlerdi. İstanbul darphanesine Ergani, Keban, Gümüşhane ve Kastamonu'nun Küre madenlerinden altın, gümüş ve bakır gelirdi. Memleket içinde çıkan bütün madenlerin muamelesi teşkilâtı arasındaki maden kalemi vasıtasıyle darphane eminliği tarafından idare edilirdi.

Evvelden İstanbul'dan başka Anadolu ve Rumeli'deki darphanelerde de para basılırken Birinci Sultan Mahmut zamanından itibaren para basma işi yalnız İstanbul darphanesine hasredilmiş, taşralardaki darphaneler kaldırılmıştır.

MADER ŞAHİLİK (مادر شاهیلك) [*Huk.*] Ailede ana hâkimiyyeti sistemi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Baba hâkimiyyeti sistemine de «Peder şahîlik» denilir. Mader; Farsça ana, peder de; baba demektir.

MADİYAN-I HASSA (مادیان خاصه) [*Sar.*] Saraydaki kısraklara bakanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Madiyan; Farsça kısrak demektir. Hasahır teşkilâtı arasında bulunan bu hizmet erbabı aynı zamanda «Yund oğlanları» ndan idiler. Istabl-ı Âmire'ye bağlı Yund ocaklarında hizmet eden mâdiyan-ı hassa kısraklara bakarlar, tayları yetiştirirlerdi.

MADRABAZ (مطرابار) [*Hal.*] Mecaz yoluyla hilekâr, ucuz alıp pahalı satan, muhtekir yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MADRABAZ KAYIĞI (مطرابار قایغی) [*Bah.*] Iğrıpları ve dalyanları dolaşıp balık toplıyan muhtekirin bindiği kayık hakkında kullanılır bir tâbirdir. Alelâde kayıktan farkı olmadığı halde bu adı alışı kullanılış tarzından ötürü idi.

MADUN (مادون) [*İda*] Birinin emri ve nüfuzu, rütbe ve derecesi itibariyle altında bulunan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Madun; arapça alt, aşağı demektir. Üst derecede olana «Mafevk» denilir.

Lâf-ı dâva-yı enaniyet ne lâzım âkile
Herkesin âlemde bin mafevki, bin madunu var
Es'at Muhlis Paşa

MAFEVK (مافوق) [*İda.*] Birinin memuriyet ve derece itibariyle üstünde bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mafevk; Arapça üst taraf, üst tarafta bulunan demektir. Altta bulunmağa «madun» denilir.

Lâf-ı dâva-yı enanigyet ne lâzım âkile
Herkesin âlemde bin mafevki bin madunu var
Es'at Muhlis Paşa

MAFİLBÂL (مافی‌البال) [*Hal.*] Gönülde olan, maksat, meram yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «mafizzamir» de denilir.

MAFİLYED (مافی‌الید) [*Fık.*] Münasabadaki ilk meselelerde vârislerden her birine isabet eden ve o murisin veresesine taksimi lâzım gelen miktar yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MAFİŞ (مافیش) [*San.*] Yumurta akı ile yapılan hafif bir nevi tatlı adıdır. Ağıza alınınca eridiği için bu adı almıştır.

§ [*Hal.*] Yeni anlamağa başlıyan çocuğun istediği şeyin kalmadığı, bittiği yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MAFİZZAMİR (مافی‌الضمیر) [*Hal.*] Gönülde olan, maksat, meram yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «mafilbâl» de denilir.

Keşf eyleyince sonra bu mafizzamirini
Gördük nedir vezir-i sadakat semirini
Abdülhak Hâmit

MAĞARA (مغاره) [*San.*] Dağlarda, kayalarda hücre tarzında bulunan oyuk ve yarık yer, in yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunların tabiî olanları olduğu gibi sun'î olanları da vardır. Tarihten önceki devirlerde insanlar bu türlü yerlerde yaşarlardı.

XVIII inci asrın sonlarına kadar bahçelerde mağara yapılması moda olduğu yazılı bulunan (Sanat ansiklopedisi, Mağara Maddesi) bunun için şu tafsilât vardır:

«Bunlar tabiî kaya parçalarından inşa olunur ve ekserisinin üzerine deniz ve sedef kabukları veya süngerî taşları kaplanarak aralarından sular akıtılmak suretiyle tabiî mağaralara benzetilirdi.

MAGBUN (مغبون) [*Fık.*] Muamelede, alış verişte aldanmış adam hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Arapça magbun; gabne uğramış demektir Gabn; muamelâtta aldatmadır.

MAGSUP (مغصوب) [*Fık.*] Gasbolunan mal yerinde kullanılır bir tâbirdir. Gasbolunan malın sahibine «magsub-ün-minh» denilir.

MAĞZ-I KUR'AN (مغز قرآن) [*Eds.*] Kur'anın içi, sırrı, bâtını yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Mesnevi» hakkında da bu tâbir kullanılır.

Gaybî senin sözlerin
Hak nurudur bilene
Her demde her kelâmın
Mağz-ı Kur'andır dediler
Gaybî

MAHALÂKALLAH (ماخلق‌الله) [*Hal.*] Mecaz yoluyla kalabalık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «mahaşerallah» da denilir.

Oldu bu hâdise nagâh ana
Üştüler mahaşerallah ana
Yahya

MAHALLE BASKINI (محله باصقینی) [*Hal.*] Yabancı erkek kabul eden evlerde yapılan arama hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yabancı erkek kabul ettiği haber alınan ev polislerle beraber mahalle imamı, muhtar veya âzadan biri, bekçi ve bunların peşlerine takılan kalabalık halk tarafından büyük bir gürültü ile aranır, tutulanlar karakola götürülerek sorgu suale çekilirlerdi. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra bu türlü baskınlardan vazgeçilmiş, evlerini randevu yeri haline koyanlar mahkemeye verilmeğe başlanmıştır.

Bir kıyamet kopar ol esnâda
Özge bir fitne çıkar ol câda
Semt ahalisi gelür meydane
Ak sakal kara sakal eingâne
Bir telâş ile kapı çat çat eder
Halkalar birbirine çâk çâk eder
Kapının halkasını tutmuş imam
Habtan şimdi uyanmış sersam
Belde misvâk ü fener elde asâ
Şekl-i destârı perişan amma
Diye tecvid ile süphanallah
Semtimiz böyle değildi eyvah
Der ki çık hey dîni yok hâtun
Hey gidi zâni habîs ü mel'un
Alayım mahkemeden i'lâmın.
Kalmasun hiç bu mahallede nâmın
Ehl-i keyfin biri der hey cânım
Havfın ancak ki badur sultânım
Bize yarın bu reviş câri olur
Hâneden hâneye hep sâri olur
Bir çuvala koyalım yarın anı
Bahre bâri atalım lâşesini
(Zenanname) Enderunlu Fazıl

MAHALLE MEKTEBİ (محله مکتبی) [*Mek.*] Eskiden ilk mektep yerinde kullanılır bir tâbirdir. Her mahallede bu türlü mektep bulunduğu için o adı almıştır. Bu mektepler daha ziyade cami avlularında taş merdivenle çıkılır, kârgir büyücek birer odadan ibaretti.

Kıymetli bir muallim ve edip olan rahmetli Ali Kâmi Akyüz bir yazısında «Çocuk ve terbiye, Cumhuriyet, 17 nisan 1939» kendisinin okuduğu mahalle mektebini şöyle anlatıyor: «Benim gittiğim mahalle mektebi ufacık taş bir binanın daracık taş merdiveninden çıkılan büyücek tek bir odadan ibaretti. Biz bu odanın çepçevre etrafında, evden getirdiğimiz, yer minderlerine oturur, önümüzdeki uzun sıraya cüz'lerimizi korduk. Evet, kitaplarımızı değil, cüz'lerimizi çünkü o zaman kitap yok, çüz vardı. Elifbeden sonra Amme'den arapça lektüre başlanırdı. Sondan ikinci olan Tebareke'ye geçmek nev'-umma sınıf terfi etmek demektir. Tebareke'den sonra Kadsemi'e geçilirdi. Bunu bitirenlerin itibarı ziyade olurdu. Çünkü onlar Kur'an'a geçmiş olurdu.

«Kur'an okuyanlar son sınıf demektiler. Fakat, bütün bu sınıflar, terfiler hep o tek odanın içinde olurdu. Hatim indirmek yani Kur'an'ı başından sonuna kadar okumak besbelli şahadetname almak demekti. Hakikatte verilip alınan bir şahadetname yoktu. Ancak hatim indirenlerin merasimle hatim duası yapılırdı. Mahalle mekteplerinin vazifesi bundan ibaretti. Ben hatim indirmeden askerî rüşdiyesine kaydolundum. Ozaman askerî rüşdiyesi şimdiki modern ilk mekteplerimizden üstün tedrisat yapardı.

«Mahalle mekteplerinde hocaefendinin oturduğu yer minderi üzerinde istediği çocuğu döğmek için bir kolayı vardı: Uzun bir sırık. Odanın her köşesine yetişecek kadar uzun olan bu sırık onun eli ayağı demekti. Yaramazlık eden çocukları yerinden kalkmadan bu sırıkla döğerdi. Döğmek değil, işte bir kere sırığı kaldırır, hafifce neresine rast gelirse indirirdi. Nev'umma oçocuğa bir ihtar cezası verirdi. İhtar cezasına kulak asmıyan çocuklar için sırık biraz daha yükseğe kalkar, ağırlığıyle yüksekten inerdi. Çocuk başını koruduğu için kollarına, omuzlarına gelir; bazı yanındakine rastladığı da olurdu. Bu da bir tekdir cezası demekti. Tekdirle de uslanmıyanın hakkı kötekti: Ozaman falaka yerinden inerdi.

«Falaka kalınca bir sopa ile kalınca bir ipten mürekkep çok basit bir işkence âletidir. İşkence şu suretle tatbik olunurdu: Dayak yiyecek çocuk arka üstü yere yatırılır, gürbüz iki çocuk falakayı ellerinde tutarak ayak ucunda dururlardı.

«Çok geçmeden çocuğun ayakları kaldırılarak sopa ile ipin arasına geçirilir, sonra karşılıklı, sopa bükülür ve ayak bileklerinden iple sopa arasında sıkışıp kalan ayakların tabanları havaya dikilirdi. Ondan sonra hocaefendi elindeki ince bir değnekle çocuğun çıplak tabanlarına kızılcık değneğini yapıştırmıya başlar. O, böyle öfkesini alırken dayak yiyen çocuğun da feryadı ayyuka çıkar. Zaten anası babası onu mektebe verirlerke hocaefendiye: «Eti senin kemiği benim;» dememişler miydi; Kemiğini kırmamak şartiyle çocuklar istenildiği kadar dövülebilirdi.

«Mahalle mekteplerindeki falaka dayağı rüşdiyelerde ve idadilerde daha pratik bir şekil almıştı. Artık işkence âleti kuru bir değnekten ibaretti. Bu mekteplerde dayak yiyecek çocukları yüzbaşının emri üzerine hademe belinden kavrayıp ayaklarını yerden keser, sallandırırdı. Elindeki değneğiyle bekliyen yüzbaşı veya başka bir zâbit de şimdi çocuğun tabanlarına değil, kabaetlerine vurarak onu bağırtır, sıçratırdı.

«Bundan başka bir de meydan dayağı vardı ki saf saf dizilmiş olan bütün mektep talebesinin huzurunda atılırdı Neler olduklarını şimdi pek hatırlıyamadığım ağır suçlardan dolayı genç mektepli meydana yüzü-koyun yatırılır, başının ucuna ve ayaklarının üstüne kuvvetli birer çizmeli oturtulur. Yine kuvvetli kollar yoruldukça nöbet değiştirilerek rastgele bacaklarına, kabaetlerine elindeki sopayı indirirdi.»

MAHALSİZ CİHET (محلسز جهت) [*İlm.*] Yer gösterilmeksizin yapılan cihet tevcihleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. On yedinci asır sonlarına doğru bu türlü tevcihlere raslanmaktadır.

MAHAŞERALLAH (ماحشرالله) [*Hal,*] Mecaz yoluyla kalabalık yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ya Rab ne müessir, ne selâsetli beyandır
Kevserleri mi Cennetinin pür galeyandır?
Emvat kıyam eylemede mahaşerallah
Gayya-yı gadup ateş-i duzahta ayandır
İsmail Safa

MAHAT (محط) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Kap ile dip arasındaki açıklığa verilen addır. Bu kısma meşin veya bez kaplanır.

MAHBUBİYYE KASRI (محبوبیه قصری) [*Sar.*] Topkapı Sarayındaki kasırlardan birinin adıdır. Üçüncü Selim zamanına ait vesikalarda geçer.

MAHÇE (ماهچه) [*San.*] Sancakların, minarelerin, kubbelerin tepelerine altın, gümüş ve saireden üç günlük ay şeklinde yapılan şeye verilen addır. Ay'ın küçüğüne benzediği için küçük ay demek olan bu isim verilmiştir.

MAHCUR (محجور) [*Fık.*] Hacrolunan şahıs hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hacr; malında tasarruftan men' demektir. Hacr sebepleri üçtür: Sağır, rık, cünun. Sağır; küçüklük. rık; kölelik, cünun da deliliktir: Sefihler de hâkimin kararı ile hacr olunurlar.

MAHFE (محفه) [*San.*] Bir veya iki deve, at ve katır üzerine konulan iki taraflı üstü kumaşla örtülü oda gibi kafesli sepetin adıdır. Hindistan'da fil üzerine konulur. İçine karşılıklı iki adam binen bu nakil vasıtasının insan omuzlarında taşınanları da vardı. Suriye ve Irak'ta kullanılan mahfe'ye Araplar tarafından mahaffe denilir. Eskiden Padişahlarla büyük adamlar bunlarla bir yerden diğer yere nakledilir, bazı hafif yükler de bunlar vasıtasiyle taşınırdı. Tahtadan küçük, uzunca bir odadan ibaret olan «tahtırevan» mahfe'nin bir nev'idir.

MAHFİL (محفل) [*San.*] Camilerde etrafı parmaklıkla çevrilmiş yahut yerden yüksek yapılmış olan yerin adıdır. Padişahlar için yapılmış olanlara «Mahfil-i hümayun», «Hünkâr mahfili», müezzinlere mahsus olanına da «Müezzin mahfili» denir.

Döner bir hafız-ı mahfil nişin-i nağme perdaze
Seragaz eyledikçe andeliban âşiyan üzre
Nef'î

§ [*Hal.*] Cemiyyetgâh, toplanacak yere de mahfil denir. Halk arasında mahfel denilirse de doğrusu mahfildir.

Müezzinlerin son cemaat yerlerinde namaz kılan halka imamın tekbirlerini tekrar etmek üzere bulundukları çıkıntılı balkonlara «mükebbire» veya «mi'zene» adı verilir.

Mahfil-i adni makar etsün Bilâl
Sürûri

MAHFİL-İ HÜMAYUN (محفل همايون) [*Mim.*] Padişahlar tarafından yaptırılmış ve selâtin adı verilmiş olan camilerde padişahların namaz kılmaları için ayrılmış olan yerin adıdır. Cami'in yüksek yerine yapılır ve cemaat tarafından görülmemesi için kafesle de kapatılırdı. Süleymaniye, Sultan Ahmet gibi büyük camilerde mahfil-i hümayun vardır.

MAHFİL-İ ŞER'İYYAT (محفل شرعيات) [*İlm.*] İstanbul'un zaptını mütaakip Fâtih'in teşkil ettiği mahkemenin adıdır. Bu mahkemeye memur olanlara «Şer'iyyat-ı mahfil» denilirdi. Mahkemenin naibi, naibin muavini ve kalem heyeti vardı. Bu vazife Rumeli Kazaskerlerinin naibi makamında idi. Mahkeme karı koca dâvalarına, alış veriş işlerine bakardı. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra yapılan tevhid-i mahakime (mahkemelerin birleştirilmesi) kadar devam etmiştir

MAHFUZ LİMAN (محفوظ ليمان) [*Coğ.*] Bütün rüzgârlara kapalı olan ve türlü hallerde selâmet ve emniyyet ile barınmağa müsait bulunan limanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mahfuz; Arapça hıfzolunmuş, saklanmış demektir.

MAH-I NEV (ماه نو) [*Sof.*] Seyr ü sülûk yoluna giren müptedilerden kinaye olarak kullanılır bir tâbirdir. Farsça bir terkip olan tâbirin lûgat mânası yeni ay demektir. Bu mânaya göre sofiye birinin tarikate intisabını yeni bir ayın doğuşu saymaktadır.

MAH-İN-NÜKUŞ (ماحى النقوش) [*Vak.*] Abdeshanelerin, binaların iç ve dış duvarlarına münasebetsiz kimseler tarafından tebeşir, kömür, boya gibi şeylerlë yazılan yazılarla resimleri silme işini gören memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mahî; yok etmek mânasına olan «mahv» maddesindendir. Nükuş; nakş'ın cem'idir. Nakış; yazı, resim gibi şeylerdir. Mah-in-nükuş; yazı ve emsali şeyleri silen, kaldıran kimse demektir. Yazı ve resimler, yerine göre, badana edilmek veya boya sürülmek suretiyle temizlenirdi. Bunun yerine o mânaya gelen «mâni-in-nükuş» da kullanılırdı.

Fâtih'in vakfiyyesinde böyle bir vazife bulunduğu gibi bu işe tâyin edilecek adam hakkında izahat da vardır: «Bir merd-i âkil ve her hizmete kabil kimesne (kimse, adam) vakf-ı şerifin mah-in-nükuşu olup her an ve her zaman etraf-ı bika'-ı şerifeye (bika' toprak parçası demek olan buk'anın cem'idir) nigeran olup eğer cami'-i şeriftir; eğer medaris ve tetimmatıdır, eğer dâr-üt-tâlim ve imarettir duvarlarını bazı herzegerdelerin nakış ve tesvit ve telvislerinden hıfz hizmeti ile mukayyet olup her gün iki akça vazifeye mutasarrıf ola.»

Vakfiyyedeki bu kayda göre mah-in-nükuş'un vazifesi Fâtih'in vakfına dâhil olan cami, medrese, imaret ve emsali yerleri o türlü şeylerden temizlemekti.

MAHK (محق) [*Sof.*] Abdin vücudünün zatı hakkında fenası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Abdin ef'alinin (fiillerinin) fi'l-i Hakta fenasına «Mahv», abdin sıfatlarının sıfat-ı Hakta fenasına «tams» denilir.

MAHKEME DUVARI (محكمه ديوارى) [*Hal.*] Mecaz yoluyla utanmaz kızarmaz yüz yerinde

kullanılır bir tâbirdir. Yüz, surat mahkeme duvarı şeklinde kullanılır.

MAHKEME-İ EVKAF (محكمهٔ اوقاف) [*Vak.*] Vakfiyyet, tevliyet, icareteynle tasarruf gibi dâvalarla gayr-i menkul mutasarrıflarının mefkudiyyetlerinin tahakkuku ile icare-i müeccelenin feshi, mütevelli muhasebeleri ve vakfiyye tanzimi ve tevcih-i cihata müteallik ilâmlara mukteza beyanı gibi vakfa âit bazı hususları görmek üzere Evkaf Nezareti nezdinde teşkil olunan mahkemenin adıdır. 1273 (1856) senesinde teşkil olunan bu mahkeme 1908 Temmuz inkılâbından sonra «Mahkeme-i teftiş-i evkaf» adını almış ve Cumhuriyet devrinde lâğvolunmuştur.

MAHKEME-İ MALİYE (محكمهٔ مالیه) [*Mal.*] Maliyeyi temsil eden defterdarlık ile halk arasındaki ihtilâfları halletmekle vazifeli dairenin adıdır. Buna «Maliye Mahkemesi» de denilirdi. Hâkiminin unvanı «Mîrî Kâtibi» idi. «Baş baki kulu» maliye namına dâvacı sıfatıyle bulunurdu. Verilen hükmün hakkaniyyet üzere olup olmadığına Rumeli Kazaskeri bakardı.

Buradaki dâvalar ölen mukataat ve iltizam sahiplerinin para işleriyle alâkalı bulunanlarla musadere sebebiyle mallarından mahrum kalanların iddialarından doğan hâdiselerdi. Mahkemenin rüsum namıyle aldığı paralar epey bir yekûn tutardı. Bu resmin beşte biri hâkime, artanı da kazaskere âitti.

MAHKEME-İ ŞER'İYYE SİCİLLERİ (محكمهٔ شرعیه سجلری) [*İlm.*] Kadılar tarafından verilen ilâmların suretlerinin (kopyalarının) geçirildiği defterler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden kadılar kaza işlerinden başka idare işleriyle de meşgul oldukları için merkezden kendilerine gelen emirleri bu maksatla hazırlanan defterlere aynen geçirdikleri gibi kendileri de her ne münasebetle olursa olsun yazdıkları yazıları da bu işe mahsus deftere geçirirlerdi. İşte bu defterlerin hepsine birden Mahkeme-i Şer'iyye sicillatı denilirdi.

MAHKEME-İ TEFTİŞ-İ EVKAF (محكمهٔ تفتیش اوقاف) [*Vak.*] Evkafın leh ve aleyhindeki dâvalara bakmak ve imamlık, hatiplik ve vâizlik gibi ilmî cihetlere talip olanların imtihanlarını yapıp tevcihatını tasdik etmekle vazifeli bulunan mahkemenin adıdır. 1273 (1856) tarihinde teşkil olunan «Mahkeme-i Evkaf» a 1908 Temmuz inkılâbından sonra bu ad verilmiş ve Cumhuriyet devrinde lâğvedilmiştir.

MAHKÛM-UD-DEM (محكوم الدم) [*Fık.*] Katli memnû, hayatı mahfuz olan kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dâr-ı harpte (muharebe yerinde) İslâmiyyeti kabul eden bir şahıs mahkûm-ud-dem olmuş olur. Bu sebeple o şahıs öldürülmez, hayatı sağlanır.

MAHKÛM-UN-LEH (محكوم له) [*Fık.*] Bir dâvada lehine hükmolunan, yahut diğer bir ifade ile, dâvayı kazanan kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kaybedene «Mahkûm-un-aleyh» denilir.

MAHKÛM-UN-ALEYH (محكوم علیه) [*Fık.*] Bir dâvada aleyhine hükmolunan, yahut diğer bir ifade ile, dâvayı kaybeden kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Dâvayı kazanana «Mahkûm-un-leh» denilir.

MAHKÛM-UN-BİH (محكوم به) [*Fık.*] Dâva neticesinde hüküm altına alınan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dâvayı kazanana «Mahkûm-un-leh», kaybedene «Mahkûm-un-aleyh» denir.

MAHLÂS (مخلص) [*Ede.*] Asıl addan başka kullanılan ikinci ada verilen isimdir. Şairler şiire başladıkları vakit böyle ikinci bir ad alırlar, onu şiirlerinde kullanırlardı. Devlet Memuriyyetine girenlerin bazılarına da âmirleri tarafından mahlâs verilirdi. Nitekim Mithat Paşa'nın asıl adı Şefik iken kaleme devama başladığı sırada âmiri tarafından kendisine Mithat mahlâsı verilmiş ve ondan sonra adı unutularak bununla şöhret bulmuştur.

Neş'et dedi piran zebanından idâp gûş
Mahlâs ana Es'ad ne saadet ba ne şandır
Hoca Neş'et

MAHLÂS BEYTİ (مخلص بیتی) [*Ede.*] Gazellerde şairin adı bulunan beyit hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mahlâs; asıl addan başka kullanılan ikinci addır.

Beri oldam Fazali gayrden ol dilrâba ancak;
Enisim, munisim, gûrim, nigâr-ı nâzeninimdir.
Fazulî

MAHLÂSNAME (مخلصنامه) [*Ede.*] Şiire yeni başlıyana tanınmış şairlerden biri tarafından mahlâs verildiğine dair yazılan manzûme hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mahlâs; asıl addan başka kullanılan ikinci addır. Namık Kemâl'in Namık mahlası için Şair Eşref Paşa'nın «Kıt'a-i tahlisiyye» başlığıyle yazdığı mahlâsname:

Hafid-i ekremi Abdüllâtif Paşa'nın
Kemâl Beg ki mücessem kemâldir tahkik
Zehi ki kesb-i kemalâta bezl-i himmet edâp
Lebid-i tab'ına yâr oldu bikr-i fikr-i dakik

Okur Kemâl-i Hücendi kemaline tahsin
İder tabiatını ruh-ı Enveri tasdik
Dehan-ı kilkinin avazesi Siyakat-ı feyz
Devat-ı fikrinin âşüftesi hat-ı Talik
Cemal-i tab'ına meftun arayiş-i ilham
Kemâl-i nazmına merhun nefayis-i tevfik
Uluvv u kadrına Allah'ü ekber oldu İmad
Devam-ı ömrüdür eyyam-ı ömre vü teşrik
Sabah-ı feyzini kılsa ihale-i iksir
Sabuh-ı fikrine mizab-ı vahy olur inbik
Metin selâset-i endişesi taalallah
Ki şi'rini ider icaz u vahyile tatbik
Muhibb-i Al-i Abadır o safder-i irfan
Hemişe feyz-i Âli'dir ana suhande refik
Güzide mersiye gûdar ki Kerbelâ kerbin
Yazar sahife-i feryâdda ariz ü amik
Kabul kıldı tevazu'le nutk-u nâçizim
İdince zatına Namık tahallûsun teşvik
Zehi tilmiz i mergub u habbeza üstat
Biri meal-ı tevazu' biri müfad-ı şefik
Senası havsala-i zapta sığmaz ey Eşref
Daa-yı mahlâsını eyle badezin tensik
Hemişe mahlâs-ı pakiyle mısra'-i-ömrün
Kıla nemîka-i te'bitte Hüda tenmik.

MAHLÛL (محلول) [*İda.*] İntikal edecek vâris bırakmaksızın ölen kimsedan kalan arazi, emlâk ve cihet hakkında kullanılır bir tâbirdir Cem'i mahlûlâttır.

Arazide mahlûl iki kısımdır: 1 — Mahlûl-ı sırf. 2 — Müstehakk-ı tapu.

1 — Mahlûl-i sırf; bir sebeple mutasarrıfsız ve tasarrufa müstehak kimsesiz kalan arazi-i emiriyye ve arazi-i mevkufe-i gayr-i sahihanın memuru tarafından müzayede (artırma) ile talibine ihale ve tefviz olunabilecek bir hal iktisabına denilir.

Mahlûl arazi-i emiriyye ve arazi-i mevkufe-i gayr-i sahihaya ve bir de müsekkafat ve müstegallat-ı mevkufeye mahsustu. Emlâk-i sırfede ve masivada câri değildi.

Mahlûliyyet-i sırfenin tahakkuku için arazinin hem mutasarrıfsız ve hem de tasarrufa müstahak kimsesiz kalması lâzımdı. Aksi takdirde mahlûl addolunamazdı. Mamafih eshab-ı tapu bulunmakla beraber tefevvüzden istinkâf ederlerse tefevvüze müstahak yok demek olacağından kezalik sırf mahlûl olurdu. Tâtil gibi esbab ile arazi tasarruftan çıkıp müstahakk-ı tapu olursa da sırf mahlûl olmazdı. Çünkü mutasarrıfı yeniden tefevvüze müstahaktı. Bununla beraber mutasarrıfı yeniden tefevvüzden istinkâf ederse artık tefevvüze müstahak kimse kalmamış olacağından kezalik sırf mahlûl olurdu.

2 — Müstahikk-ı tapu: Bir sebeple mutasarrıfsız (sahibsiz) kalan arazi-i emiriyye ve arazi-i mevkufe-i gayr-i sahihanın sahib-i arz ihale ve tefviz olunabilmek istihkakını kesbetmesi demektir. Buna başka bir tâbirle «İstihkak-ı tapu» da denilirdi.

Arazi-i emiriyye ve mevkufe hem mutasarrıfın ölümü sebebiyle ve hem de arazinin ziraattan tâtili gibi diğer bir sebeple müstahakk-ı tapu olurdu.

Müstahikk-ı tapu olan arazinin tasarruf hakkı yalnız eshab-ı tapuya mahsus olmayıp tâtil halinde bizzat mutasarrıfına ve eshab-ı tapudan sayılmıyan ve fakat üzerindeki ebniye ve eşcara (bina ve ağaç) mâlik bulunan eshab-ı istihkaka dahi şâmildi.

Cihet; imamet, hitabet gibi vazife, hizmet demektir. Cihet sahibinin yani imam ve hatip ve emsalinin ölümüyle mahlûl kalır. Bu türlü cihetlerin tefvizi nizamnamesi dairesinde yapılırdı.

Kalup Nef'i-i mucizdemden evreng-i suhan mahlûl
Suhan sencan-ı Rum olmuş idi her bir asırda talip
Galip

MAHLÛL-İ MUFASSAL (محلول مفصل) [*Mal.*] Defterhane (Tapu) usulüne ait bir ıstılahtır. İki kısımdı. Biri defter-i mufassalda kayıtlı olup da icmâl defterinde kayıtlı olmıyan köyler ve mezrealar timarı olup her kime berat ile verilmiş ise ona aitti. Diğeri ise icmâl defterinde noksan ve defter-i mufassalda fazla olarak kayıt olunandı. Buna da vilâyetleri yazan tahrir memurlarının hilekârlıkları sebep oluyordu.

MAHMİL (محمل) [*San.*] Mahfe gibi deve üstüne çatılıp her birine bir adam oturmak için iki taraflı, tepesi mahrutî nakil vasıtasının adıdır. İnsan omuzunda götürülenleri de olurdu. «Taht-ı revan» denilen bu vasıta ile padişahlarla büyük adamlar bir yerden bir yere nakledilirdi. İçindeki yüke bu ad verilir. XIX cu asırda resimlerinden biri Millî Eğitim Bakanlığı tarafından neşredilmekte olan «Güzel Sanatlar Mecmuası»nın dördüncü sayısında (sayfa 33) vardır.

Yürüdü mahmil-i meh kevkebesi
Tuttu âlemleri bank-ı ceresi
Hakani

MAHMİL-İ ŞERİF (محمل شريف) [*İda.*] Haremeyne «Surre» adıyle gönderilen para ve hediyelerin yükletildiği vasıta münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Mahmil, deveye yükletilirdi. Surre birkaç deve ile gönderildiği gibi süslü olan bu develerin önünde «Akkâm» de-

nilen arap kavmine mensup kalabalık, kalkan oyunları oynardı. Alay, «Mahmil-i şerif»i Üsküdar'a kadar teşyi' ederdi.

Surre alayı şaban ortalarında yapılırdı. Mahmil-i şerif'in son zamanlardaki (19 uncu asır) resimlerinden biri Millî Eğitim Bakanlığı tarafından neşredilmekte olan «Güzel Sanatlar Mecmuası»nın dördüncü sayısında (sayfa 33) vardır.

MAHMUDİYE (محمودیه) [*Mes.*] Birinci Mahmut devrinde basılan altın paranın adıdır. Yirmi üç ayarında ve bir buçuk dirhem ağırlığında idi. Nısfiye denilen yarımlığı da vardı. İkinci Mahmut'un yirmi altıncı saltanat senesinde basılan para da bu adı almakla beraber «Yirmilik altın» diye de şöhret bulmuştu. Bunların kenarlarında çiçekli su vardı. Bu yirmilik altın, yabancılarla yapılan alış verişlere ait muamelelere esas ittihaz olunmuş idi.

MAHMUZ (ماهوز = مهموز) [*San.*] Binilen hayvanın yürüyüşünü artırmak maksadıyla dürtme için potin yahut çizmenin ökçesine takılan demirden aletin adıdır. Ucu bir santim kadar uzun olan demirin dürtmesiyle canı yanan hayvan yürüyüşünü arttırır. Horoz ve diğer bazı hayvanların ayaklarında parmak biçimindeki çıkıntılara da mahmuz denir. Hayvan yaşlandıkça mahmuz büyür.

MAHMUZLAMAK (ماهوزلامق) [*Hal.*] Yürüyüşünü artırmak için potin veya çizmenin ökçesine takılan demirden aletle hayvanın karnına vurma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hayvanın karnına gelen demir parçasına mahmuz denildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

MAHREÇ (مخرج) [*Fer.*] Terekenin kaç kısma taksim edileceğini gösteren adet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mahreç veresesinin sehimlerine göre tâyin olunurdu. Bir meselede mütaaddit sehimler bulunursa her biri için mahreç teşkil edebilecek olan en küçük adet meselenin mahreci olurdu.

§ [*İlm.*] İlmiyye rütbelerinden birinin adı idi. «Mahreç mevleviyyeti» suretinde de kullanılırdı. Mahreç mevleviyyeti «kibar-ı müderrisîn»den büyük, «bilâd-ı hamse mevleviyyeti»nden küçüktü. Mahreç mülkiye rütbelerinden «Saniye sınıf-ı sanisi» ile «Mir-i-lümeralık»a, askerîden de «kaymakamlık»a muadildir.

§ [*Mek.*] Askerî rüşdiyelerdeki leylî (yatılı) talebe hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar Harbiye Mektebi için yetiştirildiklerinden bu ad verilmiştir.

MAHREC-İ AKLÂM (مخرج اقلام) [*Mek.*] Rüşdiye tahsilinden üstün bilgili memur yetiştirilmek üzere açılan mektebin adıdır. 23 muharrem 1279 ve 8 temmuz 1278 (1862) tarihinde Maarif Nazırı Kemal Efendi'nin (Paşa) teşebbüsüyle açılan «Mekteb-i Aklâm» sonraları bu adı almıştı.

Açılışına dair olan tezkirede deniliyor ki (Türkiye'de Maarif Tarihi, c. 2, s. 397) «Mekâtib-i rüşdiyeden Aklâm-ı Şahaneye çıkarılacak sınıf-ı evvel şakirdanına mahreç olmak üzere ba irade-i seniyye Mekteb-i Maarif-i Adliyye vaz'-ı kadimi veçhile Mekteb-i Aklâm ittihaz olunarak saye-i maarifvaye-i Hazret-i Padişahide şakirdan-ı mumaileyhim emr-i tahsile mübaşeret etmiş ve mekteb-i mezkûrda (Maarif-i Adliyyede) kalan şakirdanın dahi (Rüşdiye) nam ve itibariyle diğer münasip mahalle yerleştirilmeleri ıktiza-yı halden bulunmuş.. ilh.»

Hükûmet dairelerine okur ve bilhassa yazar memur yetiştirilmek için bu mektebe o sırada büyük bir ehemmiyyet veriliyordu. O devrin icabınca imtihanları Meclis-i Maarif'te yapılıyor, kâfi derecede yazı yazamıyanlara şahadetname verilmiyordu.

Osman Ergin «Mekteb-i Aklâm»ın imtihan usulü hakkında izahat verdikten ve 23 muharrem 1279 tarihli vesikada imtihanda muvaffakıyyet görülmemesi üzerine sınıf sayısının üçe çıkarıldığını yazdıktan sonra «Kuvvetle tahmin ediyorum ki Mekteb-i Aklâm'ın adı da bu sırada «Mahrec-i Aklâm»a çevrilmiştir» diyor ve şu tafsilâtı ilâve ediyor:

3 recep 1280 (1864) tarihli ve askerî mekteplere alınacak rüşdiye mezunlarından bâhis olan bir tezkire-i sâmiye bu mektep hakkında daha ziyade tafsilât verdiği ve sınıfların üçe çıkarıldığını gösterdiği için olduğu gibi aşağıya konulmuştur:

«Dersaadet'te kâin Mekteb-i İdadi-i Hazret-i Şahaneden beher sene Mekteb-i Harbiyye'ye ne miktar şakirt veriliyor ise de bunların yerine nizamına tevfikan mekâtib-i rüşdiyeden ve zâbitan evlâtlarından ol miktar şakirt alınması muktaza-yı usul olduğu halde beher sene verilen şakirdanın bir buçuk iki misli alınarak elhaleti hazihi mevcudu iki yüz altmış iki nefer olup bu suretle tezayüd-i şakirdan bizzarure teksir-i masarifi müstelzim olduktan başka mekâtib-i rüşdiyeden gönderilmekte olan şakirdanın ekseri dahi vücutça ve gerek tahsilce matluba muvafık olmayıp bunlar için sarfolunan himmet ve edilen masarif beyhude olmakta bulunduğundan bademe mekteb i mezkûr şakir-

danının bir nisbet-i sahihada bulundurulması ve masarif-i mukannenesinin tezeyüt ettirilmemesi esbabının istihsali ve mekâtib-i rüşdiyeden beher sene Mekteb-i İdadiye girmek arzusunda olanların tefrikiyle kâffesi Dâr-ı Şûraya irsal olunarak muayene-i tıbbiyelerinin ve Mekâtib-i Askeriyye Nezareti marifetiyle imtihanlarının biliera içlerinden mekteb-i mezkûra şayan olanların kabul ve kayd olunmaları usulünün usul ittihazı ve mekteb-i mezkûr mevcudunun dahi bittedriç iki yüze tenziliyle vakten minel evkat hadd-i mezkûrun tecavüz ettirilmemesi hakkında Dar-ı Şûra-yı Askerîden kaleme alınan mazbata Devletlû kaymakam paşa hazretlerinin tezkiresiyle beraber arz ve takdim kılındı.

«Mülâhazat-ı mezkûre yolunda ve icab-ı maslahata muvafık görünüyorsa ve olbapta her ne veçhile emr-ü ferman-ı cenab-ı cihanbânî şeref*sunuh* ve sudur buyrulur ise ana göre hareket olunacağı ve zikrolunan mekâtib-i rüşdiye şakirdanından beher sene bilimtihan şahadetname alan müstei'dan mukaddemleri kalemlere alına gelür iken fenn-i hat ve inşada henüz kesb-i malûmat edemedikleri cihetle istih*dama gayr-i muktedir* bulunduklarından burası kendülerinee bâis-i yeis ve fütur olduğu gibi aklâmca dahi devamlarından istifade kılınamadığına mebni bir sene daha tahsil-i resim ve imlây-ı hat eylemeleri için *e*ğerçi muahharen mahrec-i aklâm teşkil ve mahsus yazı hocası tâyin olunmuş ve geçen sene ol suret ihtiyar ve icra ve imtihan edilen şakirdan kalemlere ita kılınmış ise de yine matlup tamamiyle hâsıl olamamasından naşi saye-i muvaffakıyyet vâye-i hazret-ı *Padişahide bunun dahi ahsen usule* vaz'ı için işbu Mahrec-i aklâmda mevcut olan ve mekâtib-i rüşdiyeden bilimtihan çıkıp oraya alınacak olan şakirdan daima üç sınıf üzerine mürettep olup bunu sene tekmilinde yalnız birinci sınıfın sahiban imtihan verenleri aklâma alınmak, veremiyenleri tevkif ile orada kalmak ve ikinci sınıfı bilimtiham birinciye alınıp bir sene yine tahsil-i melekeye çalışmak ve üçüncü sınıfı kezalik ikinciye bilimtihan naklettirilmek ve işbu üçüncü sınıftan ikinciye geçecek şakirdanın adedi ne kadar ise mekâtib-i rüşdiyeden imtihan vermeye muktedir olanlardan ol miktar şakirt mezkûr üçüncü sınıfa alınmak ve istidat-i zâtisi sınıf-ı kâttaba mail olmıyanlar mekâtib-i askeriyyeye verilmek ve Mahrec-i aklâmdan devair kalemlerine çıkarılacakların kâtip zâdeleri hakk-ı takaddüme mazhar olmak yolunda temdid-i müddet-i tahsiliye ile tezyid-i mesai ve gayret-i tabiiyyeye bir tarih-i cedit açılması... İlh.

«Şu suretle üç sınıf üzerine kurulmuş olan Mahrec-i aklâm'ın Takvim-i Vekayi'in yazdığına göre 1281 (1864) de ilk mezunları olan 27 talebe meclis-i maarife getirilerek orada «kendilerine def'aten dikte suretiyle yazı yazdırılmış ve sair tahsil etmiş oldukları mütenevvi fenlerden dahi imtihanları yapılmış ve beğenilmiş olduğundan istedikleri dairelere memur tâyin edilmiş» lerdir.

«Yine o sene içinde bu talebelerden on ikisi «Fransızca tercüme ve inşaya kesb-i liyakat eylemelerine mebni dolgun aylıklarla Bâb-ı Âli kalemlerine memur edilmişlerdir.»

«Türkiye'de Maarif Tarihi» nde mektebin ders programı şöyle gösterilmiştir:

« Birinci sınıf: Arabî, Farisî, kıraat, Türkçe imlâ ve inşa, Fransızca lisan ve hat, cebr-i âdi, coğrafya, tarih-i umumi, resim, hatt-ı rik'a.

«İkinci sınıf: Arabî, Farisî tercüme ameliyatı, Türkçe inşa, Fransızca lisan ve imlâ, hendese-i sathiye, coğrafya, tarih-i umumî, resim, hatt-ı rik'a.

«Üçüncü sınıf: Arabî, Farisî tercüme ameliyatı, Türkçe inşa, Fransızca inşa ve tercüme ameliyatı, coğrafya, tarih-i umumî, hikmet, tabiiyye, kimya, resim.»

1293 (1876) da daha yüksek tahsilli memur yetiştirmek maksadıyle Mekteb-i Fünun-u Mülkiyyenin açılması Mahrec-i aklâmın kapanmasına sebep olmuştur.

MAHREC-İ MEKÂTİB-İ ASKERİYYE (مخرج مكاتب عسكريه) [*Mek.*] Askerî İdadî Mekteplerine talebe yetiştirmek üzere açılmış olan Rüşdiye mektebinin adıdır. 1281 (1864) senesinde açılan bu mektep için «Türkiye'de Maarif tarihi» nde (C 2, S 400) şu tafsilât verilmektedir:

«Yüksek ve askerî meslek tahsili vermek üzere sıra ile açılmış olan Bahriye ve Berriye Mühendis mektepleriyle Tıbbiye ve Harbiye mektepleri kendilerine lüzumu olan talebeyi yetiştirmek ve hazırlamak için idadî sınıfları açmışlar ve idadî sınıflarına talebe vermek için Mahreç adı altında ihtiyat sınıfları teşkil etmişlerdi

«1281 (1864) de bütün bu mekteplerin idâdî sınıfları Galatasaray'da İdadi-i Umumi adı altında birleştiği zaman Mühendis mektebinde idadî talebesinden boşalan yere de bu idadîlerin ihtiyat sınıfları nakledilerek orada Mahrec-i Mekâtib-i Askeriyye adında bir umumi rüşdiye açılmıştır.

«1284 (1867) da İdadi-i Umumi Galatasaray'dan kaldırılarak her mektebin idadisi yerli yerine gitmekle bilhassa Kuleli'de toplanmakla bera-

ber Mahrec-i Mekâtib-i Askeriyye 1292 (1875) senesine yani askerî rüşdiyelerin açıldığı tarihe kadar devam etmiştir.

«Mektep dört sınıf üzerine mürettepti ve şu dersler gösterilmekte idi: Mantık ve tatbikat, kavaid-i Arabiyye, hesap, bendese-i hattiyye, coğrafya-yı umumi, mevalid-i selâse, kavaid-i Osmaniye, Fransızca, resim, hüsn-i hat.»

MAHREÇ MEVALİSİ (مخرج موالیسی) [*İlm.*] Mazul kadılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara açıkta bulundukları müddetçe «Arpalık» adıyle maaş verilirdi.

MAHREK (محرك) [*Top.*] Mermilerin sıklet merkezinin havada çizdiği yol hakkında kullanılır bir tâbirdir.

§ [*Ast.*] Seyyarelerin fezada devretmek suretiyle resmettikleri iz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MAHRUSE-İ KOSTANTİNİYYE (محروسۀ قسطنطنیه) [*Coğ.*] İstanbul yerine kullanılan tâbirlerdendi. Şunlar da o makamda kullanılırdı: İslâmbol, Dersaadet, Deraliyye, Âsitane, Dâr-ül-hilâfe, Belde-tüt-tayyibe, Dergâh-ı Selâtin, Kostantiniyye, İslavca Çarigrad.

MAHSUL-İ HÜMAYUN (محصول همایون) [*Sar.*] Saray bahçe ve bostanlarından meydana gelen hasılat hakkında kullanılır bir tâbirdir. İstanbul dışındaki saray bahçe ve bostanlarından elde edilen mahsullerden İstanbul'a gönderilmeleri kabil olmıyanlar bulundukları yerlerde satılır, bedelleri de Bostancı başının tertip ettiği defterle ve bir usta vasıtasıyle İstanbul'a getirilerek saray hazinesine teslim edildiği gibi defter üstüne hatt-ı hümayun çekilirdi. Bu defter Sadrazam tarafından Defterdarlığa havale edilir, mahalline kaydedildikten sonra bir sureti tertip olunarak gelen memura verilirdi.

MAHSUL PARASI (محصول پاره‌سی) [*Sar.*] Saray bahçe ve bostanlarından meydana gelip satılan şeylerin bedeli (parası) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bahçe ve bostanlardan meydana gelen mahsule «Mahsul-ü Hümayun» denildiği için bunlardan satılanların bedellerine de bundan dolayı «Mahsul parası» tâbiri kullanılırdı.

MAHTABA ALMAK (مهتابه آلمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyla eğlenmek, istihza etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Mahtap etmek» suretinde de kullanılır.

MAHV-İ AYN-İ ABD (محو عین عبد) [*Sof.*] Âyana vücut izafesini iskat yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Mahv-ı ubudiyyet» de denilir.

MAHV-İ UBUDİYYET (محو عبودیت) [*Sof.*] Âyana vücut izafesini iskat yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Mahv-i ayn-i abd» de denilir.

MAHYA (ماهیه) [*Vak.*] Ramazanlarda çifte minareli olan camilerde iki minare arasına gerilen ipe asılmak suretiyle kandillerle yazılan yazı ve yapılan resimlere verilen addır. «Lehçe-i Osmani» deki tarifi şöyledir: «Çifte minarelû camilerde ramazan ayında âvizan olan resimlû kandil.»

Sakf kirişlerini tutturmak için binanın en üstüne ve boylu boyuna konulan direğe de «Mahya» denir. Her halde Ramazan mahyasiyle sakf mahyasından biri ötekine teşbih tarikiyle tesmiye edilmiş olacaktır.

Rahmetli Ahmet Rasim Bey «Menakıb ı İslâm» adlı eserinde (İkinci kısım, sayfa 413) mahya hakkında şu malûmatı vermiştir:

«Mübarek gecelerde minareler arasına kurulan mahyaların Birinci Sultan Ahmet devrinde icadedildiği mütevatirdir. Hattâ rivayete göre Fâtih camii müezzinlerinden «Hattat Hafız Kefevî» namında bir zat çok sanatlı bir çevre işlemiş ve takdim ettiği bu çevre Sultan Ahmet'in hoşuna giderek bu işleme gibi dinî hükümlere uygun olmak şartıyle, Ramazan gecelerinde minareler arasında yazılar ve resimler yapılması irade edilmiştir.

«Mahyacılarımızın bildiklerine göre mahyacılığı ıslah eden ve ona sanatkârane bir eda veren bir zamanlar Süleymaniye camii mahyacı başılığında bulunmuş olan Abdüllâtif Efendi namında biridir.

«Usulden olduğu üzere mahya halatıyle yedeklerin ipleri ve kandillerin tertip ve tanziminde methali olduğu söylenen mahya minaresindeki «Boncuk» denilen kıvrık ipler, elhasıl bucurgat takımı şaban'ın on beşinde gerilir.

«İstanbul'da ilk mahya Sultan Ahmet caminde kurulmuş olduğu rivayetine göre de camiin yapılışının bittiği hicrî 1026 (1617) mahya için başlangıç ittihaz edilebilir

Yine «Menakıb-ı İslâm»ın diğer bir yerinde (sayfa 140) şöyle deniliyor:

«Ramazan gecelerinde büyük camilerin minareleri aralarında kurulan mahyaya dair elde ettiğimiz tarihî malûmatı da Eyüp camii tarifatı münasebetiyle «Hadika-tül-Cevamî» den aşağıya naklediyoruz:

«1136 (1723) tarihinde bütün Selâtin Camilerine ramazanlarda mahyalar yapılmak üzere padişahın iradesi çıktığı esnada Eyüp camii minarelerinin boylarının kısalığı mahya yapılmasına müsait olmadığı cihetle ikişer şere-

feli yeniden iki minare bina olunmak ferman olunup 1136 da tamam olmuştur.

Ahmet Rasim Beyin ilk mahyanın 1026 (1617) tarihinde ve Sultan Ahmet camiinde kurulmuş olduğu yolundaki ifadesi ancak bir rivayet derecesinde kalıyor. Hele çevre işlemesiyle mahya kurulması arasında bir münasebet de görülemiyor. Yalnız müezzin olan Hafız Kefevî yaptığı ileri sürülen çevre padişaha takdim olunurken bu türlü örneğin kandillerle cami minareleri arasına yapılmasına müsaade istenilmiş ve bunun üzerine irade çıkmış ise bu rivayetin o zaman bir mânası olur. Mülâyim olan bu hal bir ihtimal olarak ileri sürülebilir. Yoksa başka suretle mânası olmamak icabeder.

Vakaa «Hadika-tül-Cevamî»in Sultan Ahmet camii tarifatına dair olan kısmında «Minarede ve cami içinde mahyaları kendi vakf-ı hadimimdir» deniliyor. Lâkin o eserde Ayasofya camiinin tarifinde:

«Damat İbrahim Paşa sadaretinde mahyası olmıyan çifte minareli camilerde alesseviyye mahyalar yapılmak üzere emr-i hümayun sâdır olup her camiin mahyasının masrafı kendi vakfından görülüp ancak bu cami-i şerifin mahya harcı Ahmet Han-ı Sâlis'in vakfından verilegelmiştir» deniliyor ki bu ifadenin sarahatına karşı Sultan Ahmet camiindeki mahya masrafının, hususî evkafından verilmesi iptida orada mahya kurulmuş olduğuna kâfi bir delil teşkil edemez.

Değerli tarihçi Efdalüddin bey (İslâm-Türk Ansiklopedisi, Âyin maddesi) şunları yazıyor:

«Osmanlı devletinin devamı müddetince de vakit vakit şehrâyinler yapılmıştır. Bu şehrâyinlerin dinî kısmı da Osmanlı Türkleri tarafından kurulmuştur, denilebilir XV inci asırda dinî şehrâyinlere dair tarihî bir kayıt henüz görülmemiştir. Ancak XVI ncı asır sonunda bazı malûmat vardır. Koca Mustafa Paşa dergâhı şeyhi olan Hasan Necmettin efendi namında bir zat rebiyülevvelin on ikinci geceleri Mevlid-i Şerif-i risaletpenahiyi tebcilen dergâhın kapısını donatarak ve minarelerde kandil yakmak usulünü koyup devam eylediği ve Birinci Sultan Ahmet'in bunu görüp mütehassis olarak camilerde de kandil yakılmasını emreylediği hakkında tarih kitaplarında yazılı malûmat vardır. Bu suretle camilerde ve minarelerde kandil yakmak âdeti teessüs ve taammüm etmiştir.

«Bu itiyat taammüm ederek Mevlit, Regaip, Berat ve Kadir gecelerinde, Ramazan-ı Şerifte, iki bayram'da minarelerin kandil ile donatılması, zaviye ve hankahlarda bu gecelerde mutadın fevkinde tenvirat yapılması âdet edinildiği gibi bilâhare mahyacılık dahi ihdas edilmiştir. Ancak mahyacılığın ihdas tarihi kat'iyyen belli olmamakla beraber evkaf kuyudatındaki esasata göre mahya kurmak suretiyle minarelerin tezyini XVII nci asır sonlarından XVIII inci asır ortalarına kadar gayr-i muttarit ve müteferrik surette yapılırken XVIII inci asır sonlarında tedavül görmeye başlamış ve ilk defa 1188 (1774) senesinde, Üçüncü Ahmet tarafından Topkapı Sarayında yapılmış kütüphane vakfından 9.000 akça tahsisiyle Ayasofya mahyacılığının tesisine dair emr-i şerif sâdır olmuştur. Diğer camilerde de XIX uncu asır içinde mütaaddit tedavüller kaydedilmiştir. 1206 tarihinde Fâtih, 1220 de Lâleli, 1245 de Selimiye, 1263 de Nur-u Osmaniye, 1264 de Süleymaniye, 1272 de Sultan Selim, 1275 de Sultan Ahmet, 1279 da Bayazıt camileri mahyacılıkları tedavül görmüşlerdir. Şu kuyudata nazaran evvelce mevcut olan bu işin salifüzzikir tarihlerde kuyudata geçerek tedavül ettikleri bedihîdir.»

«Atâ Tarihi» müellifinin: «On birinci Padişah İkinci Selim'in mevlit okunmasına kemaliyle riayetinden başka Mevlid-i Nebevî ile Miraç, Berat ve Bayramlarda cami minarelerinin kandillerle tezyinini ve Birinci Sultan Ahmet'in de birtakım ilâvelerle bu usulün devamını irade» ettiği denilmek suretiyle Birinci Sultan Ahmet'in minarelerin donatılması husûsuna bazı ilâvesinden bahsetmesi ve yine «Hadika-tül-Cevamî» in Koca Mustafa Paşa Camiinin tarifinde Sünbüliyye tarikatı meşayihinden Necmettin Hasan Efendinin (ölümü 1019/1610) «Mevlit geceleri minarede kandil yakmak âdet olmakla Sultan Ahmed-i evvel görüp haz ederek cümle camilerde kandil yanmak ferman olunmuştur» demesi, mahyanın onun zamanında ihdasına dair bir zan verebilirse de kat'i bir hüküm ifade edemez. Çünkü Şeyh Hasan efendinin mevlit gecelerinde Koca Mustafa Paşa camiinin minaresinde kandil yaktırdığını gören Birinci Sultan Ahmet'in bütün minarelerin tenvirini irade ettiğini «Hadika-tül-Cevamî» yazarken «Atâ Tarihi» bu usulün İkinci Selim tarafından konulduğunu bildiriyor Sonra mahyası olmıyan çifte minareli camilerde alesseviye mahya kurulmasının Üçüncü Ahmet devrinde ve Damat İbrahim Paşa'nın sadaretinde tamim kılındığını yine «Hadika-tül-Cevamî» de yazılı bulunuyor. Bu ifadeden de o vakte kadar mahya kurulan camilerin mevcudiyyeti anlaşılmaktadır.

İhtifâlei Ziya bey «İstanbul ve Boğaziçi» nde (cilt-I, sayfa 426) mahya hakkında şunları söylüyor:

«Esma Sultan 1138 (1725) de doğmuştu. Bayram geceleri minarelerde kandil yakmanın emir ve âdet edilmesi o sene vakayiindendir Selâtin camileri minarelerine mahya vaz'ı ise 1134 (1721) de başlamış idi. Hattâ «Takvim-üt-Teverih» in bu husus hakkında «minarelerde kandil yakılmağa başlandıktan ve Saadabad'ın binasından sonra selâtin camilerin hepsinde mahya kurulması» demek olan وضع ماهيه هادر بجموع جوامع شريف سلاطين | بعد از ايقاد مناره وبناء سعد آباد «deniliyor.»

Güzel sanatlara dair kıymetli tetkikleriyle tanınmış olan Prof. Dr. Süheyl Ünver (Mahya ve Mahyacılık, İstanbul Belediye Matbaası, 1932) mahyanın başlangıç tarihinin kat'iyyetle bilinmediğini ve Üçüncü Ahmet devrinde damadı İbrahim Paşa'nın sadareti esnasında Selâtin camilerinde ramazanlarda mahya kurulması emredildiğini yazdıktan ve sonradan tek minareli camilerde de minare ile kubbe alemi arasına gerilen ip üzerinde de mahya kurulduğunu kaydettikten sonra şu tafsilâtı veriyor:

«İstanbul dışında ve Türkiye'nin sair yerlerindeki mahyacılık hakkında da sabık Mebani-i Hayriyye Müdürü Ea'at beyin verdiği izahata göre; mahya Türkiye'den başka yerde yoktur. Edirne, İstanbul ve Bursa'da ve bir ramazana mahsus olmak üzere Konya'da kurulmuştur. Rumeli'de Serez'de de kurulmuştur. 1327 de vuku bulan talep üzerine Mısır'a da Süleymaniye kayyum ve mahyacısı gitmiş lâkin minare araları açık ve kâfi derecede olmadığından iyi mahya kurulamamıştır. Edirne mahyalarından ayrıca bahsedeceğim. Tâ eski tarihlerde Mahyacı saraydan gönderilen inci ile kırmızı veya yeşil atlas üzerine mahyayı yazar, bu yazılmış nümune saraya gönderilir, beğenilirse çevre iade olunur ve minareler arasında kurulurmuş. Abdülhamit devrine kadar mahyacılar bir gün evvel çevreyi verirlermiş muvafıktır denirse o mahyayı kurar ve ertesi akşam saraya giderlermiş. Mahyaların mühim bir kısmı 1327 kadar resimdir. Ondan sonrası vecîzedir.

«Tarihte eski mahyacılar hakkında malûmata henüz tesadüf etmedim. Lâkin Süleymaniye mahyacısı Abdüllâtif Efendiden bahsederler. Bu zat şimdi Süleymaniye camii mahyacısı ve en büyük mahya üstadlarından biri olan Ahmet Efendinin babasıdır. Abdüllâtif Efendi bu millî sanatı ıslah ve tensik etmiş ve maharetli bir şekle koymuştur. Hâlâ bu adamın koyduğu yeni eserler carîdir ve buna tevfikan mahya kurulmaktadır. Abdüllâtif Efendi mahyacılığın müceddidi bir sanatkârdır.

«Abdüllâtif Efendi genç yaşında mahyacılığa başlamıştır. 82 yaşında (1293) tarihinde ölmüştür. Bu zatın hocasının da ismi Lâtifî'dir. Lâkin meşhur Lâtif Efendi bu değildir. Yukarıda bahsettiğim Ahmet efendinin anlattığına göre kendisi her ramazanın onbeşinde mahya olarak hünkâr kayığı yaparmış. Bunu çaldırmış, ilk eseri imiş. Mahyacılar arasında böyl e rekabetler de olur. Hocası Lâtif şakirdi, Abdüllâtif'i yetiştirince yerini ona bırakmıştır. Abdüllâtif Efendi de hakikaten yeni usuller icadetmiştir Bu Abdüllâtif Efendinin mahyacılığı (1241) Sultan Mahmut zamanına tesadüf eder. Lâtif Efendi yalnız mahyacı değil, millî bir sanatımız olan gümüş divit yapan bir sanatkârdır.

«Nur-u Osmaniye Camiinin müezzin başılığını yapmıştır. İmarette aşçı başılığı da varmış. Gençliğinde çok kuvvetli olduğundan pehlivanlık da yaparmış. Gayet nâtıkalı bir adam olarak da mâruf muş Abdüllâtif Efendi, benim üstadım şeyh Kefevî'dir dermiş. Kendisinde onun modellerinden de varmış. Lâkin bunlar Hocapaşa yangınında yanmış. O tarihlerde mahya modelleri bilhassa modelcilere yaptırılan kâğıtlara çizilmiştir.

«Abdüllâtif Efendi Abdülaziz zamanında Hidiv İsmail Paşa İstanbul'a geldiğinde Emirgân'da yalının önünde ve deniz üstünde karşılıklı vaziyyetlerde konan demirli iki mavna üzerindeki direklere çekilen ipler üzerine de mahya kurmuştur. Keza İran Şahı İstanbul'a geldiğinde Valide Hanı'nın meydanında da kurmuştur. Abdülaziz Avrupa'dan dönüşte Merkez kumandanı'nın emriyle Abdüllâtif efendi üç gece Beşiktaş sarayından görülebilecek bir şekilde Harbiye'nin arkasındaki misafirhaneye direk dikerek bir gece «Padişahım Çok Yaşa» mahyasını kurmuş. Merkez kumandanına ikinci gece ne kuracağız diye soran Abdüllâtif efendiye yüz gece kurulsa yine Padişahım çok yaaş cevabı verilmiş. O tarihlerde minareler arasında teamül hükmüne giren bu şekiller de hariçte tezyinî bir şekilde kurulmuştur. Sonra fener direklerine zemin mahyası da kurulurmuş, bunn şimdiki mahyacılar görmemişlerdir.

«Lâtif Efendi gezdirme mahya yapmakla da mâruftur. Kurduğu mahya hareket eder. Bunun için en müsait olan Süleymaniye minareleri arasına üç halat çeker. Esası ortadaki halata Unkapanı köprüsünü ve Azaplar camiini kandillerle resmeder, üst halata araba resmeder ve dip sarkaya gerilen üçüncü ipe de balıklar ve kayıklar yaparmış. Mahya tamam olunca arabayı ip üzerinde harekete getirir ve yavaş yavaş sağ minareye götürür, sonra tekrar geri alırmış. Yalnız köprü sâbit, direkleri müteharrik imiş. Balıklar ve kayıklar da hare-

ket edermiş. Bu mahyanın her ramazanın onbeşinden sonra kurulması mutad imiş. Yaptığı şeylerde kandiller vakitsiz sönmezmiş. Zira bunları muayyen bir zaman yakmak için muayyen tedbirleri varmış. Lâkin bugün bu takımlar çalınmıştır.

«Bu müteharrik mahya bitince minarelerden kandiller uçurturlarmış. Kandil ipi kaç yere bağlandı ise oralara gidermiş. Bu iplerden biri minarelerin şerefelerine, diğer ucu cami avlusunun şerefeye muvazi mahallinde 2-3 zira' yüksekliğinde bağlanıp uçurtmacı adı verilen adam teravihten sonra uçurtmıya başlar, seyirciler cami avlusunda birikir. Uçurtmacı da kandil ipini bağlı olduğu yere kadar salıverir. Seyirciler de kandil kutusunun bir tarafına şeker veya kurabiye gibi şeyler koyup uçurtmacıya hediye gönderirler Eski zaman çocukları da bu kandil uçurtmalarını taklit etmişlerdir. Ekseriya bunlar ramazanda komşunun penceresine ip gerip makaralar üzerinde müteharrik mumlu fener uçururlarmış

«Bu fener uçurması büyük cami minareleriyle mescit minareleri arasında da olurdu. Nitekim ben bundan yirmibeş sene evvel Lâleli camii minaresinden ozaman karşısında olan Kızıltaş cami'i minaresine kandil uçurduklarını görmüştüm. Gayet hoş birşey olurdu.

«Bu kandillerde balmumu yanar. Kutu etrafına çabuk insin diye beş altı kilo ağırlığında kurşun konulurdu. Kandil uçuracak eldiven giyer. Zira ip elleri yakar. Eğer kandiller orta yere koyuverilecekse hepsi birden koyuverin derler. Herkes uçurur. Bir kandil nereye bağlı ise oraya gider. Kandildeki ip kumanda edenin elindedir.

«Kandiller bazan ramazanın ilânında da kullanılmıştır.

«Nitekim 1296 senesi ramazanında Süleymaniye cami'i baş mahyacısı Şeyh-ül-İslâm kapısında alıkonularak hilâlin sübutu hakkında mahkeme ilâmı üzerine kapalı kapı açılınca baş mahyacı tarafından tahta kutu içinde bulunan kandil ile dairenin binek taşından Süleymaniye minaresinde bekliyen kandilcilere işaret verilmiştir.

«Süleymaniye cami'i kandilcileri aldıkları işaret üzerine minareleri tenvir etmiş ve onu gören diğer minarelerde kandiller yanmıştır. Bekçiler davullarını çalarak ramazan bu suretle ilân edilmiştir.

«Minarelere kandillerden kaftan geçirmek âdeti de vardır. Çocukluğumda gayet iyi hatırladığıma göre İstanbul'un yedinci tepesi üzerindeki Bekir Paşa, Davut paşa ve Koca Mustafa Paşa camileri minarelerini kandillerle yalnız Kadir gecelerinde kaftan giydirerek donatırlardı.

«Bu tepe üzerinde çift minareli cami olmadığından Hekimoğlu Ali Paşa ve Davut Paşa camileri gibi tek minareli camilerde de şerefesi ile kubbe alemi arasına gerilen ip üzerinde de kısa mahyalar kurulmuştur. Davut Paşa camiinde mahya 1297-1298 tarihlerine tesadüf eder.

«Mahya biraz mail olur. Lâkin halat gevşetilince düzeltilirdi. Sonra mahyaya çok çalışmış olan Hekimoğlu Ali Paşa cami'i müezzini eski maliye memurlarından Hacı Hüseyin efendi de cami içine mahya kurardı. Minare ile şerefe arasına kurulan mahyalar Ya Gani, Ya li gibi kısa olurmuş. Çok eski tarihlerde tek minareli olan Edirne'de Muradiye camiinde şerefe üzerinden direk konarak bunun üzerine de mahya kurarlarmış.»

Mahyalar ramazanın onbeşine kadar yazı, ondan sonra resim olmak üzere kurulurdu. Yazılan yazılar şunlardı: İnna Fetahnaleke Fethan Mübina, Ya Gani, Ya Mâbut, Ya Kâfi, Ya Şafi, Ya Kerim, Maşaallah, Tebarekâllah, Bismillâh, son geceler Elfirak, Birinci Umumî Harp zamanında Hilâl-i Ahmeri unutma, Hübül Vatan min-el-iman, Muhacirlere yardım ediniz, Muhacirleri unutma. İstiklâl mücadelesini mütaakip Yaşasın İstiklâl, Tayyareyi unutma, Yaşasın Gazimiz, Hakimiyet milletindir.

«Şu resimler yapılırdı: Boru çiçeği, Kız Kulesi, kayık, vapur, köşk ve fıskiye, köprü, iki minareli cami ve bunlara benzer şeyler.

«Kadir geceleri minarelere kaftan giydirildiği gibi bayram geceleri de mahya yerine bir sıra kandil çekilir, ve bu nuranî çizgi ile ramazanın yolcu olduğuna ima edilirdi.

«Mahya ve Mahyacılık» adlı eserde mahyanın kuruluşu şöyle anlatılıyor:

«Her sene ramazandan on beş gün evvel (şaban 15) minareden minareye kalın bir halat gerilir. Germek için evvelâ bağlı taraf yani sol taraf çekilir. Sol minareye makara bağlanır, iki ucunu aşağıya koyverirler. Uçkur bağı gibi bağlanır, takılır, halat geçince sıkışır. Mukabil ucunu bucurgat deliğinden sokarak bucurgata bağlarlar. İplerin sağlam olması lâzımdır. Çünkü kopmak tehlikesi vardır. Sol minareye kuvvetli demir çengel boncuğun önündeki demir halkaya takılır. Bu mahya yapılınca mahyayı ileri götürmiye yarar ve sağ minareye sürükler. Yedek makara yarım arşın kadar ileride bağlıdır. Bunların hepsi minarededir. Bu halatın üzerine şimşirden halkalar geçirilmiştir. Halatın altında ucu birbirine bağlanmış ve karşı minarede demir-

den bir halkaya geçirilip iyi geçirilmiş iki halat daha vardır. Buna yedek ip derler. Bu mukavves ipler yekparedir. İki ucunun bağlandığı yere bir kanca raptedilmiştir. Bu kanca en öndeki halkaya bağlıdır. Bu sayede yedek ipi çektikçe bağlı olan uç ileri gider.

«Kandiller evvelden hazırlanır. Donmamak için kışın kandillere su konmaz, 3 saat yanarsa 12 dirhem yağ gider. Kapalı yerde yanışla havalı yerde yanış arasında fark vardır. Fitil fıstık çöpüyle yapılır. Parlak yanmak için tatlı su sazı kavrulur, çatlatılır, yapılır. Üzerine pamuk sarılır. Şamandıra kandilin dibine oturur. Minarenin içinde hususî tellere asılır. Kandiller yuvarlak, büyükçe bir kutunun içine oturtulur. Kutunun kapağı kapanır. Bu sayede hem kandillerin kırılmasına, hem de sönmesine mâni olunur.

«Mahya kurabilmek için evvelâ yazısı satrançlı bir kâğıt üzerine yazılır. Yazının üzerinde kandillerin yerleri murabbalar sayesinde kolaylıkla belli olur. Sonra yukardan aşağı bir istikamete düşen kandillere göre sıra sıra ipler hazırlanır. Meselâ (Elif) harfinde on kandil yukardan aşağı bir istikametedir. Binaenaleyh bu kandilleri bir ip üzerine koymak lâzımdır. Kandiller arasında mesafe düğümlerle ip üzerinde tesbit edilir. Düğüm yerlerine kandiller asılabilmek için birer meşin parçası konur ve o gece yazılacak yazı için lâzım olan bütün ipler hazırlandıktan sonra mahya da sol taraftan yazılmıya başlanır. Bu iplerin düğüm yerlerine birer kandil asılarak halkalara rapt olunur. Yedek ipi çekilir, halkalar ve bu sayede yazı ilerler.

«Bir mahyaya beş okka yağ gider. Süleymaniye'nin mahya yağı 857 okkadır.

«Mahya ipleri bilek kalınlığında halatlarla yapılır. Sultan Ahmet Camiinde bir aralık çelik tel kullanılmıştır.»

Baron de Tott Türkiye hakkındaki hatıralarında (Memoires sur les Tures et les Tartares, Amsterdam, 1785, V I. P. 147-148) On sekizinci asırda Üçüncü Sultan Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu münasebetiyle yapılan eğlencelerden bahsederken Kazasker Damat Zade Mehmet Murat Molla'nın Büyük Dere çayırında tertip ettirdiği tenvirattan bahsederken şunları yazıyor:

«Bir birinden kırk kadem ara ile dikilmiş iki uzun direğin iki ucuna bir ip geçirilmişti. Bu ipe takılan sicimlere de tenvir edilecek eşya ile mütenasip mesafelerde olmak üzere sırça kandiller asılmıştı. Padişahın isminin baş harfi gemisinin resmi ve hâdiseyle alâkalı Kur'an âyetleri tam üç gün süren şenliklerin devamınca bu çatıyı tezyin etti.»

Başka zamanlarda da yapıldığına şüphe olmıyan bu türlü tenviratı da mahya katagorisine sokmak yanlış olmasa gerektir.

Sonradan Şeyh-ül-İslâm olan Hayri beyin Evkaf Nazırlığı zamanında ve camilerin bazılarının elektrikle aydınlatıldığı sırada mahyaların da elektrikle yapılması düşünülmüş, hatta Ayasofya minarelerine sâbit bir (Ya Muin) levhası asılmış ise de bunda kandille yapılan mahyadaki sanat inceliği olmadığı için elektrikli mahya tasammüm etmemiştir.

MAHYACI (ماهیه‌جی) [*Vak.*] Ramazanlarda çifte minareli camilerde iki minare arasındaki «Mahya»yı kuranlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mahyacılığı camiin müezzin veya kayyumlarından bu işi bilenler yaparlardı.

MAHYA FENERİ (ماهیه فناری) [*San.*] Çatılarda tam mahya üzerine inşa olunan aydınlık kulesine verilen addır.

MAHYA KURMAK (ماهیه قورمق) [*Vak.*] Ramazanlarda çifte minareli camilerde iki minare arasındaki «Mahya»nın yapılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mahya kuranlara «Mahyacı» denir.

MAHZAR (محضر) [*İda.*] Mütaaddit imzayı havi olarak bir madde hakkında yazılıp resmî makamlardan birine verilen kâğıt, arzuhal hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça huzur yeri mânasına gelen mahzar mahkeme sicilli, defter yerinde de kullanılmıştır.

Dâvâya geter şâhid-i âdil bu kaside
İspata eğer lâzım ise mahzar-ı âlem
Nef'i

MAHZEN-İ CÛP (مخزن چوب) [*Bah.*] Tersanedeki kereste ambarı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cûp; Farsça ağaç, odun, sopa demektir. Eski harp gemileri ağaçtan yapıldığı için kerestenin ehemmiyyeti büyüktü. Tersane eminliğine bağlı olan bu kereste deposunun Mahzen Emini adlı bir depo memuru olduğu gibi defter ve hisapları tutmak vazifesiyle mükellef halifesi ve kâtibi de vardı. Sadrazamlar tersaneyi teftişleri sırasında «Mahzen-i Çûp»u da yoklarlardı. O sırada hazır bulunan Tersane Emini ambarda mevcut kerestelerı birer birer saymak suretiyle Sadrazam'a izahat verirdi.

Tersanede bir de «Mahzen-i Sürb» adlı bir depo vardı. Orada da diğer bütün levazım bulunurdu. Onun da Mahzen-i Çûp gibi emini halifesi ve kâtipleri vardı.

MAHZEN-İ CÛP EMİNİ (مخزن چوب امینی) [*Bah.*] Tersanedeki kereste deposunun memuruna verilen addır. Vazifesi depoya gelen kereste leri tesellüm etmek ve gereği yapılmak üzere depodan çıkarılanların da kaydını tutturmakla beraber kereste leri iyi bir halde muhafaza ettirmekten ibaretti. Tersane Eminliğine bağlı olan bu memurun maiyyetinde kâtipler de vardı

MAHZEN-İ CÛP KÂTİBİ (مخزن چوب کاتبی) [*Bah.*] Tersanedeki kereste deposunun yazı ve hesap işlerini gören memura verilen addır. Tersane Eminliğine bağlı olan deponun ayrıca Emin adıyle memuru da vardı.

MAHZEN-İ SÜRB (مخزن صرب) [*Bah.*] Tersanedeki levazım ambarı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sürb; Farsça kurşun demek olduğu için halk buna Türkçe karşılığı olan kurşunlu mahzen derdi. Tersane eminliğine bağlı olan bu deponun Emin adıyle bir depo memuru olduğu gibi defter ve hesaplarını tutmak vazifesiyle mükellef halifesi ve kâtipleri de vardı.

Tersanede bir de «Mahzen-i Çûp» adlı bir depo vardı. Orada da kereste bulunurdu.

MAHZEN-İ SÜRB EMİNİ (مخزن صرب امینی) [*Bah.*] Tersanede halk tarafından kurşunlu mahzen denilen levazım deposu memuruna verilen addır Vazifesi depoya konulan levazım ve mübimmatı tesellüm etmek ve çıkarılanların da kaydını tutturmakla beraber iyi bir halde muhafazalarını temin eylemekti. Tersane Eminliğine bağlı olan bu memurun maiyyetinde kâtipler de vardı.

MAHZENİ-İ SÜRB KÂTİBİ (مخزن صرب کاتبی) [*Bah.*] Tersanedeki levazım ve mühimmat deposunun yazı işlerini gören memurun adıdır. Tersane eminliğine bağlı olan deponun ayrıca Emin adıyla memuru da vardı.

MÂİDE (مائده) [*San.*] Üzerinde yemekler olan sofra mânasına gelir bir tâbirdir. Kur'an 'da beşinci sûrenin adıdır.

Çünkü yok ev sahibinden fâide
Rabbena enzil aleyna mâide
Lâ

MA-İ HARACİYYE (ماء خراجیه) [*Mal.*] Arap toprakları dışındaki sular, Dicle ve Fırat gibi büyük nehirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arap toprakları hududu içindeki sulara «Ma-i Öşriyye» denilir

MA-İ ÖŞRİYYE (ماء عشریه) [*Mal.*] Arap toprakları hududu içindeki sular hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arap toprakları dışındaki sulara «Ma-i haraciyye» denilir.

MAİYYET-İ SENİYYE (معیت سنیه) [*San.*] Padişahın yanında bulunanlar, maiyyeti halkı hakkında kullanılır bir tâbirdir. İlk devirlerde sade olan Osmanlı saray teşkilâtı sonraları pek genişlemiş, bu tâbirin içine girenlerin sayısı binleri bulmuştur. Baş kâtip, baş mabeynci dar-üs-saade ağası, mabeyn müşiri gibi büyük rütbeli ve nüfuzlulardan başka ikinci, üçüncü ve daha aşağı derecelerde pek çok adamlar vardı. İkinci Abdülhamit devrinde bile saray adamları ürkütmeden sayılamayacak kadar çoktu. 1908 Temmuz inkılâbından ve Sultan Reşad'ın cülûsundan sonra daha ziyade malî güçlük yüzünden maiyyet halkı asgarî bir hadde indirilmişti.

Değerli edib Halit Ziya Uşaklıgil hatıralarında (Saray ve Ötesi, cilt I, sayfa 102-103) Sultan Reşad'ın maiyyeti halkı için şunları yazıyor:

«Maiyyet-i seniyye tâbiri kullanılırken Al-i Osman'ın debdebe ve dârat devirlerinde saraylarını dolduran binlerce adamlarından müteşekkil, her biri ayrı ayrı birer kudret ve haşmet kutbu olan karinlerden mürekkep tantana ordusunu düşünmemek tarihin bize irae ederken gözleri kamaştıran ihtişam levhalarını görmemek lâzımdır. Hattâ bugünün İngiliz kıraliyetini, günün Habsburg imparatorluğunu ihata eden saray çerçevesiyle mukayeseye kalkışmamak ve meşrutiyetin ilk hükümdarının maiyyeti hakkında sahih bir fikir alabilmek için biraderi Abdülhamit'in Yıldız teşkilâtını bile unutmak icabeder. Sarayın resmî bir maiyyeti haiz erkân ve memurini ile müstahdemlerinden başka Hünkârın şahsî hizmetiyle mükellef olan ve bendegân-ı şahâne unvaniyle tanılıp kendilerine şehzadegân maiyyetlerinde bulunanlar içinde olduğu gibi Beyler denilen zevat ancak, pek geçmiş zamanlara fikri irca etmeksizin yalnız kapanmış olan son saltanat devrinden misâl almak suretiyle, iktidar mevkiinde bir vezirin konak hademesinden fazla miktarda değildir.»

MAKAM (مقام) [*Mus.*] Sekiz sesten müteşekkil bir dizide durak ve ikinci derecede durak olan güçlü nağmeler ile seslerin münasebettar olması mânasına gelir bir tâbirdir. Makamı bu suretle tarif eden Doktor Suphi Ezgi (Nazarî ve amelî Türk Musikisi, cilt 3, sayfa 4) şu tafsilâtı da veriyor: «Diziler ya bir cinsten veyahut muhtelif cinsten bir dörtlü ile bir beşlinin birbirine katılmasından husul bulmuşlardır. Dizilerin pest tarafları bir dörtlü olurlarsa güçlü dördüncü ses olur. Beşli olurlarsa güçlü beşinci derece olur. Nadiren dizide

üçüncü ses güçlü olur. Yedinci nağme yedendir ki ekseriya durağa kuvvetli bir karar hazırlar. Her derecenin durak ve güçlüye ve bir birine göre vazifeleri vardır. Dizileri sâit veya nâzil olduklarına göre makamlar da çıkıcı, inici olurlar.»

§ [*Sof.*] Evliyaullahın mezarları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mevlâna'nın türbesinin kapısında âşıkların kâbesi olan bu makama noksan gelen tamamlanır demek olan şu beyit yazılıdır:

کعبهٔ العشاق باشد این مقام
هرکه ناقص آمد اینجا شد تمام

MAKAT (معقد) [*San.*] Arapça oturacak yer mânasına gelen mak'attan bozma olan bu tâbir minder üzerine örtülen çuha ve sair kumaştan yapılma ön kenarı saçaklı örtü adıdır. «Umumiyyetle üstüne oturulacak yerlere serilen ve kaplanan halı ve kumaşlara denir. Oda minderleri üzerine yayılan çuha veya dokuma örtüler gibi» suretinde tarif olunan makat için «Sanat Ansiklopedisi» nde (Makat maddesi) şu tafsilât vardır:

«Bunlar ekseriya şaldan, kadifeden, yünden ve dokumadan olur. Çiçekli ve işlemeli olanlar da vardır. Bilecik çatması makat, Bursa ipeklisi makat gibi. Makatların, halı ve ehram gibi serilenleri de varsa da bunlar umumiyyetle örtüler gibi olmayıp mindere katlanır. Saçaklı, sayvanlı ve fitilli olanları da vardır. Makatların bozulmaması için üzerlerine örtülen bez veya keten örtülere makat örtüsü denir. Sedir ve minder gibi oturulacak yerlere makat demek yanlıştır. Bununla beraber odalarda sedir gibi boydan boya gitmeyen ve yer minderleri gibi alçak olmayıp biraz yüksekçe olan küçük sedirlere de makat (Fr. Sofa) denilmektedir. Bu tâbirin aynı zamanda insanın oturacağı dibi mânasına gelmesi ifadede bir çirkinlik ifade ettiğinden eski kelimeyi hiç kullanmıyarak ilk mânada minder kumaşı veya kaplaması ve ikinci mânada küçük sedir demek daha münasip olur.»

MAKBUZAT (مقبوضات) [*Mal.*] Kabzolunan, kasaya giren paralar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sarfolunan, kasadan çıkarılan paralar hakkında da «Medfuat» tâbiri kullanılır. Makbuzat; Arapça kabzolunan, alınan demek olan makbuzun cem'idir.

MAKDEM (مقدم) [*Kiy.*] Kalyoncuların başlarına giydikleri «Serpuş» (Başlık) adıdır. Makdem üzerine ucu saçaklı bir pûşî (Sargı) sarılı festi.

MAKDESİYYE (مقدسیه) [*Sof.*] Kadiri tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Kurucusu Abdüllâtif Makdesî'ye nisbetle bu adı almıştır. Makdes; Kudüs'ün asıl ismidir.

Rahmetli Sadık Vicdanî (Tomar ı Turuk-u Aliyeden Kadirî Silsilenâmesi) nde (Sayfa 66-67) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Mehazlarımın üçünde Kadiriyye'nin (Makdesiyye) namiyle de bir şubesi olduğu görülmüştür. Bu şube (Abdüllâtif Makdesî) ye ve müşarünileyh de (Zeyniyye) tarikatı pir-i muhteremi (Zeyneddin Hafi) ye mensup, pir-i müşarünileyhin silsilesi de Hazret-i Gavs'e müntehi olduğunu rivayet edenlere tesadüf ettim ise de bu rivayette isabet göremedim. Çünkü müstakil bir tarikat silsilesi olan (Zeyneddin Hafi) nin «Nefehat-ül-üns» de yazılı bulunan silsilesi Kadiri silsilesinde mevcut olmıyan Ahmed-ül-Gazali kolu vasıtasıyle Şah-ı velâyet hazretlerine müntehidir.

«Kadiriyye'de hakikaten (Makdesiyye) namiyle bir şube varsa ve Abdüllâtif Makdesî'nin Kadiriyye'ye nisbet ve icazeti yok ise hulefa bahsinde isimleri yazılı: İmam Abdülgani Bin Abdullah El-Vahid-ül-Makdesî, İmam Ebu Ömer Muhammed Bin Kudamet-ül-Makdesî, İmam Ebu İshak ül Makdesî, İmam Muvafakaddin-ün-Makdesî gibi meşayihin büyüklerinden birisine veya (Makdesî) li diğer bir Kadirî şeyhin mensup olması daha vecih ve sahih olup mamafih Tibyan'da da Makdesiyye namiyle tarikat ve tarikat şubesi ismine müsadif olamadım.»

MAKİRİYYE (ماکریه) [*Mal.*] İskelelerin bazılarında alınan resimlerden birinin adı idi. Nikbolu iskelesi kanunnamesine nazaran (Başbakanlık arşivi, maliye 2027, tarihi 1224) «Varlavdan bir gemi tuz tahmil olunup iskele-i mezkûreye gelse her gemiden bir hibal tuz makiriye için alınır» dı Beş koyundan birer akça, yüzden bin iki yüze kadar yirmişer akça, sığır ve yunttan birer akça alındığı gibi hınzır'dan, balık'tan kezalik resim istifa edilirdi. Yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya inen ve çıkan yüklü gemilerden makiriyye namiyle sekiz akça alınırdı. Kokut donlu olanlardan dört akça, sallardan yarımşar akça resim istifa olunurdu.

Makiriyye resmi alınmıyan iskelelerle göller de vardı.

MAKRAMA (مقرمه) [*San.*] Kenarı işlemeli baş örtüsü, işlemeli destmal, havlu, peşkir yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Doğrusu (Mikrama) dır. Vesiklarda mikrama suretinde geçen bu tâbir halk arasında mahrama suretinde kullanılır. «Bazı lûgatler uzun mânasına Yunanca

makrese'ten geldiğini yazarlarsa da kadınların tesettür için başlarına örttükleri uzunca örtü mânasına mibremeden muharref olması daha muhtemeldir» denilen makrcme ve nevileri için «Sanat Ansiklopedisi» nde (Makrama maddesi) şu tafsilât vardır:

«I — Kalınca bükülmüş iplikten dokunmuş gayet uzun sofra havlusu ki eskiden yerde yemek yenildiği vakit yuvarlak sinilerin etrafına oturup yemek yiyenlerin dizleri üzerine aldıkları yemek havlularına denirdi. Makramaların umumiyyetle işlemeli ve sırmalı olanları da vardı ki bu gün Türk işlemeciliğinin nadir müze eşyası olmuştur.

«II — Dokumaların kenarlarında bırakılan çözgü iplerinin örülmesi suretiyle yapılan püskül ve saçaklara ve kadın elbiseleri ile eski biçim peşli entarilerin kenarlarına süs olarak konan harç, uzun püskül.

«III — Tesbihlerin uçlarına takılan uzun püskül.

«IV — Köylü kadınların başlarına kalın şeritlerle yaptıkları uzun saç örgüler.

«V — Hayvan eğerleri ve palânlarına süs olarak konulan ucu püsküllü uzunca kolan ve şeritler.

«Döşek makraması, döşeklerin etrafına konulan işlemeli, uzun ve darca örtü.»

MAKRAMA-İ DEST (مقرمهٔ دست) [*San.*] El havlusu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Makrama halk dilinde mahrama, havlu, peşkir, dest de Farsça el demektir. Saray vesikaları arasında geçer.

MAKROLUK (ماقرولق) [*Hal.*] Herkesin selâmı, sabahı kesecek surette sâdır olan kötü hareketler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kabadayılık, hovardalık, külhanbeyliği taslıyanlar bu türlü hareketlerden daima kaçınırlar, hürmetsizliği mucip olacak en ufak şeyin kendilerinden sudurunu meydan vermezlerdi.

MAKSİM (ماقسیم) [*San.*] Bentlerden künklerle şehre gelen suları çeşmelere, evlere, hamamlara taksim etmek için lüleli havuz ve tekneleri olan üstü örtülü su hazinesine verilen addır. Halk arasında yanlış olarak maksem denir. Suların her semte isali için maksimlerin içinde muhtelif havuz ve tekneler yapılmış olup bu mermer teknelerin kenarlarına pirinç lüleler takılır ve bunların açılıp kapanmasiyle ayarlanan suyun daha alçaktaki teknelere ve oradan gideceği semte akması temin olunurdu. Kezalik her semtte de ayrıca maslaklar, savak hazneleri yapılarak bunlar vasıtasiyle çeşmelere, evlere, hamamlara su verilirdi.

Hayır görülmelidir ayrı ayrı maksimler
Bakınca hayret edersin, ne ince, ne hüner
Mehmet Âkif

MAKSÛRE (مقصوره) [*Mim.*] Camilerin kenar ve köşelerine yapılan etrafı parmaklıklı zeminden bir parça yüksekçe yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ziyade yüksek olursa «Mahfil» denir.

MAKTA' (مقطع) [*Ede.*] «Gazel» in son beytine verilen addır. Bunda yazanın «Mahlas» ı da bulunurdu.

MAKTUA MERBUT EYALETLER (مقطوعه مربوط ایالتلر) [*Mal.*] Her sene hükûmet merkezine «İrsaliye» namiyle muayyen para ve zahire gönderen eyaletler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Mirilû eyaletler» de denilirdi. Mısır, Bağdat, Basra gibi uzak eyaletler bu türlü eyaletlerdendi.

MAKTU' CİZYE (مقطوع جزیه) [*Mal.*] Fetih sırasında ahalisi müslüman olmıyan yerler halkından sulh yoluyla tâyin olunan maktu' bedel, vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cizye; gayr-ı müslimlerden askerlik hizmetine karşılık alınan bir vergi idi. Sonradan «Bedel-i askerî» adını almış, 1908 Temmuz İnkılâbı'nı mütaakıp müslüman olmıyanların da askerlik hizmetini yapmaları kararlaştırıldığından o da kaldırılmıştır.

MAKUD-UN-ALEYH (معقود علیه) [*Fık.*] Akıt kendisi üzerine vâki olan şey hakkında kullanılır bir tâbirdirdir. Satılan bir evin aynı, kirsya verildiğinde kirası makud-un-aleyhtir.

MALABOSA GABYE (مالابوصا غابیه) [*Bah.*] Sarılı bir halde bulunan gabye yelkenlerini fora edip iskotalarını almak için verilen kumanda yerine kullanılır bir tâbirdir.

MALABOSA KAMÇISI (مالابوصا قامچیسی) [*Bah.*] Sarılan gabye yelkenlerinin hamaylısını çubuğa çıkmak için kullanılan parça halatın adıdır.

MÂLÂYANI (مالایعنی) [*Hal.*] Mecaz yoluyla mânasız, boş, abes yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mâlâyaniyat suretinde cemlendirilir.

Egleme ehl-i salâha tan'i
Söyleme cehl ile mâlâyani
Taşlıcalı Yahya

MAL DEFTERDARI (مال دفتر داری) [*Mal.*] Eyaletlerde devlete ait gelirlerin tahsili ve hesaplarının tanzimi ile mükellef mal memurlarına verilen addır. Buna «Hazine Defterdarı» da

denilirdi. Timar teşkilâtı olan yerlerde bir de «Timar defterdarı» vardı. Bunun vazifesi timarlıların «Hisse-i yazu» larını ve sair muamelât ve vukuatını tutmaktı.

MALECEMA (مالجما) [*Bah.*] Yelkenli harp gemilerinde fırtınalı zamanlarda bütün armanın ve geminin selâmeti için açılan küçük yelkenin adıdır. Bu yelken kıç direğe açılırdı.

MAL-İ CİZYE (مال جزیه) [*Mal.*] Araziden alınan haraç, zimmîlerden alınan çizye, müste' menlerden ve harbî timardan alınan gümrük, sulh mukabilinde küffardan alınan emvâl hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu varidat düşmanla muharebe ve mukatele eden askerin mevacibine, silâh ve sair sefer levazımına, ordu kumandanlarına, zâbitlere, valilere ve bunların hizmetinde bulunan askere, kadılara, müftilere, hafızlara, muallimlere, müslümanların işlerine mütaallik hizmetlerde bulunanlara, hudut muhafızlarına, kale, köprü, mesçit gibi tesisata, faydası şâmil olan işlere sarfedilirdi.

MAL-I GANAİM (مال غنائم) [*Mal.*] Ganaimden (harpte düşmandan alınan mallar) alınan hums (beşte bir) ile madenler ve definelerden elde edilen varidat yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu varidat yetimlere, kimsesiz miskinlere, ebna-i sebile (yolculara), fukara-i zevil-kurba'ya verilirdi.

MAL - I GAYR - I MÜTEKAVVİM (مال غیر متقوم) [*Fık.*] İntifaı mübah olmıyan veya mübah olup da ihraz edilmemiş olan mal hakkında kullanılır bir tâbirdir. Meselâ: şarap mal ise de müslümanlara göre onunla intifa' mübah olmadığından mütekavvim değildir. Lâkin dinlerinde istimali mübah olanlara nazaran mütekavvimdir. Kezalik toplanmıyan hüdâ-i nâbit otlar, tutulmıyan balıklar mübah mallardan olmakla beraber muhrez olmadıkları cihetle mütekavvim değildir.

MALİHÜLYA (مالیخولیا) [*Hal.*] Ham, batıl, hayalden ibaret olan düşünce yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mélancolie'nin karşılığı olarak karasevdaya da bu ad verilir.

Yeter geçti bu güne malihülyalarla evkatım
Aman bir gün makaddem âh fasl-ı nevbahar olsa
Nedim

MÂLİKÂNE (مالکانه) [*Mal.*] Yararlıkları görülen kumandanlara, memurlara ve sair emektarlara, mülk gibi tasarruf etmek üzere, temlik suretiyle verilen arazi ve çiftlikler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu arazi ve çiftlikleri temellük için sahiplerinin ellerine verilen beratlara «Temlikname» veya «Mülkname» denilirdi. «Kamus-u Osmani» de «Arazi-i emiriyyeden muayyen şartlarla mülkiyyet üzere bir şahsa temlik olunan arazi demektir. Terkibin aslî mânası «Mâlikcesine» demek olup şahs-ı mezkûrun kendisine olsuretle temlik olunan araziyi mülk sahibi gibi idare edeceği kastiyle ıtlak olunmuştur.»

Osmanlılarda mâlikâne usulü hicrî 788 (1386) senesinde Birinci Murat'ın Evrenos beye sancak verdiği zaman ita olunan berat ile başlar.

Bu usul bazı farklarla «Mukataa» namı altında Avrupalılarla İslâm hükûmetlerinde de vardı. Avrupa' daki kumandanlar hükümdardan aldıkları araziyi maiyyetlerinde bulunan zâbitlere, askerlere yahut asker makamına kaim olan şahıslara taksim ederlerdi. Hükümdarlar kumandanlara arazi verirken gerek harb zamanında, gerek sulh vaktinde kendisine sadık kalmalarını şart ittihaz ederlerdi. Bunlardan hiyanette bulunanların elindeki arazi asker ise zâbitine, zâbit ise kumandanının uhdesine geçerdi. Kumandana ait arazi de hükümdara intikal ederdi. İşte bunun neticesi olarak arazi aşağı yukarı hemen daima hükümdarın elinde bulunurdu. Bu usul tâ eskilerde Avrupada intişar ederek halkın kendi memleketlerinden Romalıları tard ve defetmelerine yardım etmiştir.

İslâmlar tarafından zaptolunan memleketlerde tatbik olunan muamele Avrupalılarınkinden farklıdır. İslâmların hâkimiyyetleri altına giren arazinin bir kısmı fetih sırasında istihlâf ettikleri hükûmetin ve hükümdarın malı olması veya mutasarrıflarının harpte maktül düşmüş veyahut yerlerini bırakarak kaçmış olmaları sebebiyle sahipsiz bulunması gibi sebepler dolayısıyle sahipsiz olarak geçtiğinden Halifeler bu araziyi öşrü veyahut daha az veya çoğu verilmek üzere dilediklerine vermişlerdir. Sahipleri kaçmamış olan araziye ilişilmemiş, sahipleri haraç ile mükellef tutulmuştur.

Osmanlı Devletinin kuruluşu sıralarında arazi, timar ve has namiyle iki sınıfa ayrılırdı. Meselâ 500 köylü bir sancağın 200 ve 300 köyü ikişer üçer köy olarak 80-90 timara bağlanır ve istihkak kazanan askerlere tevziz edilirdi. Kalanı has itibar edilerek bundan vezirlerle beylerbeyi, sancakbeyi ve sair ümeraya hisse ifraz edildikten sonra bakıyesi «Has-ı Hümayun» namiyle Devlet hazinesine bırakılırdı.

Bu timarlar ve haslar çiftlik demek değildi. Arazi yine halkın tasarrufu altında idi.

Onlar eker biçerdi. Yalnız âşarını, ferağ ve intikalinde harçlarını, timar ve has sahiplerine verirlerdi. Sipahi ve zaim namını alan bu timar sahipleri ile haslara mutasarrıf olanlar arazinin öşrüyle ferağ ve intikal harcından başka arı kovanlarından, değirmenlerden, evlenenlerden ve daha başka şeylerden, kanunun tâyin ettiği nispet dairesinde resim de alırlardı.

Eski kanunlarda hükümete ait haklar kendilerine tefviz edilmiş olan timar ve has sahiplerine «sahib-i arz», araziyi ekip biçenlere de «mutasarrıf» denilirdi. Fakat birtakım arazinin bu sahib-i arzlık hakları, Evrenos Bey'e verilen beratta (Feridun Bey Münşeatı, c. 1, s. 78) yazıldığı gibi fatihleri olan vezirlerle ümeraya padişahlar tarafından temlik olunur ve bunlar arazinin hasılatını alırlar ve yaptıkları hayrat ve meberrata vakf veya başka cihetlere sarfederlerdi.

Mâlikânenin başlangıcı memleketler fetheden kumandanları, hizmetlerinin büyüklüğüne göre, mükâfatlandırmak suretinde olmuş ve bunların tefviz ve tesciline ait muamelât ve intikalât ve mahsulât ile sair vukuatı merkezce kayt ve tescil olunmuştur. Sonra genişliyen bu muamelelere bakmak üzere bir de «Mâlikâne Müdürlüğü» teşkil edilmiştir.

İptidaları temlik ve mâlikâne böyle teessüs etmişdi. Fakat sonraları, malî muzayakalar sebebiyle bu mâlikânelerin münhalâtı da mukataalar gibi satılmıştır.

Osmanlı Maliye Tarihi'nde mukataat devri, musaderat devrini takibeder. Musadere devrinin başlangıcı 941 (1534) de Defterdar İskender Çelebi vak'asiyledir. Mukataat devrinin başlangıç tarihi kat'î olarak tâyin olunamıyorsa da onun mebdei de pek az sonra olacağı malî hâdiselerdeki karinelerden istidlâl olunmaktadir. Hammer (cilt 3, sayfa 109) «Mukataa yani kurada (köylerde) iltizam usulünün» ilk def'a Fâtih zamanında ve Rum Mehmet Paşa'nın sadaretinde başladığını yazar.

Şiddetli para ihtiyaçlarına karşı gûya malî bir tedbir olmak üzere devlet hazinesine ait varidat ile havass ı hümayun arazisi hasılatının memurları vasıtasiyle tahsili kaidesi terkedilerek bir veya birkaç seneliği mültezimlere ihale edilmek ve bedelleri taraflar vasıtasiyle alınmak usulü icat edilmesinden Maliye Tarihinde iltizamat devri açıldığı gibi timarlılara ait arazinin mahlûlâtı, kanunun kat'iyyetine rağmen, istihkak sahiplerine tevfiz olunmayıp hazine hisabına mültezimlere ihalesi yolu tutulmasından da mukataat devri açılmıştır. Bu ikinci şekilde daha ileri gidilerek bazı mukataaların ve bir kısım varidat ve rüsumatın mukayyet bedellerinin birkaç seneliğine birer muaccele takdir olunarak bu muaccele mukabilinde «Mâlikâne» suretiyle taliplerine satılmıştır.

Vak'a nüvis Raşit Efendi 1127 (1715) senesi vak'alarını yazarken (Raşit Tarihi, cilt 4, sayfa 167-177) mâlikâne usulünün kaldırılmasına karar verildiğini kaydediyor ve buna ait tafsilât da veriyor. Dikkate değen ve mâlikâne hakkında tarihî malûmatı da ihtiva eden bu tafsilât aynen şöyledir:

«Sadrazam hazretleri mâlikânelerin ref'i hususunu istihsan ve Defterdar efendiye hücnetin (mahzuru) beyan ederek telhis etmek üzere ferman etmeğin Defterdar-ı şıkk ı evvel Elhac Mehmet Efendinin hulâsa-i telhisi budur ki Hüdavendigâr-ı Sabık Sultan Mustafa Han Hazretlerinin zaman-ı saltanatlarında Köseç Halil Paşa defterdar iken Şam va Halep ve Diyar-ı Bekir ve sair ol etraflarda vâki mukataata şurut bağlayıp mâlikâne verilmek üzere telhis ve bu halet mukataat-ı merkumeye tahsis olunmuştu. Badehu giderek etrafa sâri ve mecmu-u mukataat-ı miriyyede câri olup memalik-i mahrusede vâkı ağır mukataalar değil kat'a miri olmıyan hammallar ve kayıkçılar ve esnaf kethüdalıklarına varınca mâlikâne verilmekle bazı kuvve-i maliyesi olanlar bulduğu şeyi mâlikâne almıya başlayıp ve kendi mülkü gibi mutasarrıf ve ahare deruhde olunmak mütehammil değildir deyu mal-i mirisini vaktiyle edadan tahallüf etmiye başladılar. Defterdarlar kapısından mukataat deruhde edüp beher sene mültezimler beyninde nöbet ile deruhte ve faiziyle taayyüş olunan mukataalar beş on kadar zî mal adamlara münhasır olduğundan saye-i devlet-i aliyyede iltizam ile geçinen ağalar fakir-ül-hâl olup ve mâlikâne mutasarrıfları dahi faiz ile bir ahare vermekle mukataat elden ele geçüp zapt eden dahi bu denlû faizler ile malâmâl olan mukataadan hem verdiği akçeyi çıkarup ve hem kendü dahi intifa' etmek sevdasıyle reaya fukarasına güeü yettikçe zulüm ve taaddî şikâyet sadedinde olduklarında bu mâlikânedir serbest üzere tasarruf olunur diyu vali ve hakimleri müdahaleden men'e tasaddi etmeleriyle âlemi harap ve mâlikâne olmak takribiyle her vilâyetten valilerin iradına küllî halel ve noksan terettüp ettiğinden bir taraftan anlar dahi sair reayanın bağırların kebap etmeğin iptida mâlikâne verilen Şam ve Halep ve Diyar-i Bekir ve sair muzafatlarında olan mukataat yine şurut'u mâlikâne üzere tasarruf olunup lâkin sonradan memalik-i mahrusede ihdas olunan mâlikâneler ref' ve terkin ve evailde olduğu

gibi yine mültezimlere mirî tarafından deruhte olunmak üzere tâyin olundu. Lâkin verdiği peşinini henüz faizden istifa etmiyen mâlikâne eshabı a yine uhdesinde olan mukataa üç seneye değin mîrî tarafından kendüye deruhde ve iltizam ve mukataata yine evvelki minvâl üzere nizam verilmek babında ihtimam olunmak üzere mufassal ve meşrû azim şurut ve kuyudu müştemil ferman-ı âli isdar olundu.»

Mukataat-ı emiriyyeye malikâne veçhile mutasarrıf olanların hisapları görülerek hazineye ait hisseler kendilerinden alınır, vermiyenler hakkında takibat yapılırdı. «Başbakanlık Arşivi»ndeki aşağıya konulan vesikalar bunu gösterir:

1 — «Mâlikâne veçhile verilmiş olan mukataatın mal-i mirilerinin sene be sene hisapları verilmek lâzım gelir iken evlâd-ı fâtihan mukataası mültezimi olan Kavala dizdarına mezkûr mukataa hisabını vermesi için tenbihat icrasına dair Rumeli valisi Mehmet Paşa'ya ve İnoz memlehası mukataası hisabını birkaç seneden beri vermemiş olan mukataa eminine tenbihatta bulunması için İnoz kadısına hüküm.»

(Maliye, 2126, 26 S 1174)

2 — «Malikâne veçhile mukataat-ı emiriyyeye mutasarrıf olanların sene sonunda hisaplarını vermeleri şurutu ve emr-i âli icabından olduğu halde 1177 senesine mahsuben uhdesine Aydın muhassıllığı mukataatının hisabını vermemiş olan *Silistre* valisi *Mehmet* Paşa'nın mezkûr mukataalar hisabını vermesi için müşarünileyhe hitaben hüküm.»

(Maliye, 1746, 11, 1179)

3 — «Sabık Mirahor-ı Sani Mehmet Bey'in mâlikâne veçhile uhdesinde bulunan Kars pirinç mukataasının evvelki senelerde olan bakayasından miriye zimmeti ve buna mukabil mumaileyhin reaya zimmetinde matlubu olduğundan matlubat-ı vakıanın mumaileyhin zimmetine mukabil mirî için tahsili için tahsi-i hüküm.»

(Maliye, 1704, 2 za 1181)

Halka zulmeden mâlikâne sahiplerinin mâlikânelerinin alındığı da yine arşivdeki şu vesikadan anlaşılıyor:

«Niksar ve tevabii mukataaları silâhtarlık hizmetinde bulunanlara has tâyin edilmiş olduğu halde mâlikâne veçhile Selâtîn-i Cengiziyyeye tevcih edilmiş ve anlar tarafından halka zulüm ve taaddi edilmekte bulunmuş olduğundan bu mukataaların mâlikâne kaydının terkin ve evvelce olduğu gibi silâhtar ağaya has tâyin olunmasına dair telhis.»

(Maliye, 1890, 7 ca 1189)

İşte mâlikâne işleri, iltizamat ve mukataat işleriyle böyle tenasuh halinde karıştığından 1254 (1838) senesinde «Mâlikâne Müdürlüğü» «Mukataat Muhasebeciliği» ne ilhak edilmiştir. 1255 (1839) senesinde de mukataalar maliye hazinesince zaptedilerek sahiplerine adel tahsis edilmiştir ki «Mâlikâne» muamelesinin sonu demek olur.

Habub-ı encüm ile çarh mâlikânesidir
Ki baht-ı keyl-i meh bedr ile eder ta'şir
Sâbit

MÂLİKÂNE BERATI (مالکانه برآتی) [*Ida.*] Mâlikânenin verildiğine dair mâlikâne sahiplerine verilen berat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tasarruf vesikası mahiyyetini haizdi.

MÂLİKÂNE HALİFESİ (مالکانه خلیفه‌سی) [*Mal.*] Mâlikânelerin kayıtlarını tutmak ve bunlara ait işleri görmekle vazifelendirilen memurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Baş muhasebeye bağlı olan mâlikâne kaleminde vazife gören bu kâtipler devlete ait diğer gelirlerle de meşgul olurlardı.

MALİKÂNE SURETİYLE MUKATAA (مالکانه صورتیله مقاطعه) [*Mal.*] Hazinede mukataa kayıtlı yerlerden mâlikâne suretiyle tefviz olunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü yerlerin hazinece mukataa olarak yazılı olan kısmı verildikten sonra artanı mâlikâne sahibine ait olurdu.

MALİKÂNE TİMARI (مالکانه تیماری) [*Mal.*] Sefer vukuunda kendi gitmeyip cebeli gönderen timarlara verilen addır. Bunlara «Mülk-i Timar» da denilirdi. Bu nevi' timarlar yalnız Anadolu eyaletinde vardı. Mâlikâne timarlarının diğer timarlardan bir farkı da timar mutasarrıfının cebeli göndermediği zaman timar başkasına verilmez, yalnız cebeli göndermediği senenin mahsulü hazine tarafından cezaen alınırdı. Bu türlü timarlar sahiplerinin erkek olsun, kadın olsun vârislerine intikal ederdi.

MAL-İ KARUN (مال قارون) [*Hal.*] Mecaz yoluyla çok zengin yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Böyle sarf ile olur mu zengin
Yere geçsün hele mal-i karun
Sünbülzâde Vehbi

MAL-İ KEŞUFİYYE (مال کشوفیه) [*Sar.*] Mısır'da mansıp almak için kâşifler tarafından valilere verilip Mısır hazinesi arasında, cep harçlığı olarak, Padişaha gönderilen paralar hakkında kullanılır tâbirdir. Kâşiflerin verdikleri paralara (Keşufiyye) denildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

MALİKİ (مالكى) [*Kelâm*] Ebu Abdullah Mâlik Bin Enes-ül Asbahî tarafından tesis olunan mezhebin adıdır. İslâmda sayıları pek çok olan mezheplerden en çok şöhret bulan dört mezhebin üçüncüsüdür. Diğer mezhepler sırasıyle şunlardır. Hanefî, Şafiî, Hanbelî'dir.

İmam Mâlik, Enes-ül-Medenî'nin oğludur. Hicrî 95 (713) senesinde Medine'de doğmuştur. Teba-ı Tâbiin'in kibarlarındandı. Sahabeden Sehl İbn-i Saad'a yetiştiğini ve bu sebeple tâbiinden olduğunu söyliyenler de vardır. Nafi' İbn-i Ebi Naim, Abdullah İbn-i Ömer'in azatlılarından Zührî'den de hadis istima' etmiştir. Başlıca üstadı Rebia'dır. İmam-ı Şafiî, Mâlik ile Süfyan İbn-i Uyeyne olmasaydı Hicaz'ın ilmi zayi olurdu demiştir. İmam-ı Âzam ve İmam-ı Ebu Yusuf'un kendisiyle mülâkatları olduğu gibi İmam-ı Muhammed'in kendisinden rivayeti de vardır. İmam-ı Şafiî de İmam-ı Mâlik'ten telemmüz etmiştir. Fıkıh, Hadis ve Tefsirde o kadar yükselmiş idi ki hocaları bile kendisinden istifâya mecbur olmuşlardı. Hadis nakledeceği vakit abdest alır, hürmet ve vakarla diz çökerdi. Medine içinde ömründe hayvana binmemiş, daima yaya yürümüştür. Talâk-ı mükrih meselesinden dolayı Medine valisi ve Elmansur'un amcası Cafer tarafından kırbaçla dövülmüştür.

Ebu Hanife ile ayrıldığı usul meseleleri yirmi kadardır. Hicrî 179 (795) senesinde Medine'de ölmüş, Bukay'de gömülmüştür. Hadise dair «Mevtâ» adlı eseri meşhurdur. (İmam-ı Dâr-ül-Hicre) lakabiyle dahi şöhreti vardır.

Üstad İrmail Hakkı İzmirli (Yeni İlm-i Kelâm, Birinci kitap, sayfa 196) mezhebin usulü hakkında şu tafsilâtı vermiştir: «İmam-ı Mâlik'in temayüz ettiği asl-ı sünnet ismini tevsi' ederek Amel-i ehl-i Medine ile ihticaçtır. İmam-ı Mâlik Hülefa-i selase (Ebubekir, Ömer Osman) zamanından sonraki hali ona kıyas ederek Medine'de sebkeden hükmü mi'yar ve hücet addediyor da ona muhalif olan ahbar-ı sahihayı (doğru haberler), diğer beldelerde ma' mulünbih olsa da terkediyor; Medine halkının din umuruna (işlerine) dair bir iş işlemek istediklerinde seleflerine taklit ve tebaiyyet ettiklerini görüyor ve bu veçhile «Nebiy yi Zişan Efendimizin fiilini bilmüşahede ana iktida ve ittiba' etmiş olan Ashab-ı Kirama varıncıya kadar elbette halef selefe taklit edegelmiştir; diyerek Medinelilerin bir amelde ittifaklarını ayrı şer'î bir delil addediyor.

«İmam-ı dar-ül-Hicre» «Amel-i Medine» den sonra kıyas ile amel eder idi. Def'i mefasit (fesatların def'i) maksud-u şer'i muhafaza demek olan ıstılah veya mesalih-i mürsile ile madde-i vesail-i fesadı def' demek olan sedez-i rayi' İmam-ı Mâlik mezhebine mahsus delil zannolunuyor, fakat tahkikata göre bu iki delil diğer mezheplerde de vardır. Bundan başka İmam-ı Mâlik istihabı da hüccet-i dafi'a ve müsbite addediyor.»

Rahmetli Üstad (aynı eser, sayfa 197) Mâliki mezhebinin intişarı için de şu tafsilâtı vermektedir: «Mâlikî mezhebi Medine'de zuhur etmiş, Mağrip'te, Endülüs'te münteşir olarak Evzaî mezhebi yerine kaim olmuştur Çünkü bura ahalisi hac için Hicaz'a gelirler idi. Sadr-ı İslâmda Medine dar-ül-ilm olub Irak'a da oradan münteşir (yayılmış) idi. Her ne kadar Irak fukahası tahkik ve tetkik ile şöhret bulmuş iseler de Mağrip ve Endülüs ahalisinin güzergâhı değil idi Ovakitler Medine'de reis-i ülema Mâlik ile tilmizleri olmakla onun mezhebini naklettiler. Sair müçtehitlerin usul ve meseklerine muttalı' olmadıklarından onlara ittiba' etmemişler idi. Buna mebni bura ahalisi kâffaten Mâlikî oldu. Bundan maada halkın mizaçlarında bedeviyyet (bedevîlik) galip olmakla Irak'a mehaus olan medeniyyet usulü ile melûf (alışkın) değillerdi. Bedavet sebebiyle Hicaz ehline Irak ehlinden ziyade mütemayil oluyorlardı. Sair mezheplerde olduğu gibi tehzibat-ı medeniyyeye (tehzip; bir şeyin fazlalarını giderip ıslah etmek demektir) düşmediler. Çünkü re'sen içtihada mahal kalmamakla yeni vak'alarda tâbi oldukları imamın indinde mukarrer olan usule dayanarak meseleleri tanzir yoluyle (benzetiş) hallederdi. Yalnız imamın usulünden harice çıkmıyarak tanzir ve tefri'-i mesaile iktidara getirecek bir meleke-i rasiha tahsiline muhtaç olurlardı.

«Hanefî imamlarının vazettikleri İlm-i Hilâf iki Endülüslü «Ebubekir Bin-il-Arabi» ile «Eb-ül-Velid-ül-Bacı» vasıtasiyle Mağrib'e geçti ki bu iki zat Hilâf ilmini Irak'ta tahsil etmişlerdi. Mâlikî mezhebi Hicaz'da, Basra'da; Mısır'da, Afrika'da, Endülüs'te, Sicilya'da, Sûdan'da galip geldi. Bağdat'da da pek ziyade şuyû bulmuş ise de dört yüz tarihinden sonra Bağdat'da, beş yüz tarihinden sonra da Basra'da za'fa uğradı. Nişabur'da da zuhur edip Kazvin'de, Ebher'de galebe etti. Faris'e de girdi. Şam beldelerinin çoğunda intişar etti. Afrika'da Ebu Hanife mezhebi zahir ve galip iken 454 (1062) de vefat eden Afrikiye sahibi «Maaz» bütün Mağrıplıları temessük ettirdi. Bu hal böylece devam etti.

«Endülüs'te Mâlikî mezhedinin yayılmasına sultan nezdinde pek ziyade itibarı olan

Yahya Bin Yahya-ül-Leysi sebep olmuştur. Elyevm Afrika'da Mâlikî mezhebi hâkimdir. Gerek Ebu Hanife mezhebi, gerek Mâlikî mezhebi bidayette riyaset ile intişar etmişti. Halk dünyaya pek ziyade ragıptı. Kaza mesleği için o mezhebi ihtiyar ederdi

Mâlikî'nin tanınmış ashabı Şafiî, İbn-i Kasım, Eşhep, Yahya, İbn-i Vehip, Abdülaziz Bin Ebi Hazım, Osman Bin Kenane, büyük ve şöhretli feylesof İbn-i Rüşt. Mâlikî mezhebinde idi.

Mâlikî mezhebi evvelce üç mesleğe ayrılmıştı: 1 - Kayrevanîler mesleki ki reisleri Sahnun idi. Sahnun'un kitabı «Müdevvene» dir. 2 - Kurtubîler mesleki ki reisleri İbn-i Habib idi. Bunun kitabı da «Vazıha» idi. Endülüs ahalisi bununla beraber «Üteybe» ye itina eder idi. 3 - Irakîler mesleki ki reisleri kadı İsmail idi. Mısrîler, Irakîlere tâbi idi. Sonraları üç meslek birleşti.»

MAL-I MİRÎ (مال میرى) [*Mal.*] Devlete ait varidat, gelir yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mirî malı, devlet malı demektir.

MAL-I MUGTENEMAT (مال مغتنمات) [*Mal.*] Vurulan Urbandan ele geçen hayvan ve sairenin bedeli hakkında kullanılır bir tâbirdir. İğtinam olunan, ganimet suretiyle alınan demektir. Hükümet vergi tahsili için gönderdiği askerle vergi vermeğe yanaşmıyan Urbanı vurdurur, bunlardan musadere ettiği hayvan ve eşyayı satarak bedelini Malsandığına tealim ettirirdi. Bu yüzden pek çok süiistimaller olurdu.

Suphi Paşa, Suriye valisi iken 6 n 1288 (1871) tarihiyle yazdığı bir lâyihada şöyle diyor:

«Urbanı urup da aldıkları hayvan vesairenin bahası olup burada mal-ı mugtenemat denilen akçadan pek çok sirkatler olduğu rivayat-ı mevsukadan bulunduğu cihetle muhasebe-i vilâyetten hisabını istedim. Bilmeyiz dediler. Mal-ı mugtenimat derler, birşey vardır. Anın hisabı kimdedir dedim. Hana derler bir kâtipte olmalı dediler. O kâtibi çağırdım. Helvacı kâğıdı gibi bir hisap verdi. Bu olmadı dedim. Merkez sandıkkârı bilir dediler. Onu celbettim. O sandığa da bu maldan biraz para girmiş imiş. O da bir hisap verdi. Sonra muhasebede eski defterdarın ki şimdi Akkâ mutasarrıfı olan yadikâr'dır, bir takım perişan kâğıtlar, senetler kalmıştır dediler. Onlardan hisap toplayınız dedim. Bir hisap da onlar verdiler. Birbirine muhalif üç hisap oldu. Mülhak sancaklara siz nekadar şey tahsil ettiniz. Dımışk'a (Şam) ne gönderdiniz, hesabını gönderin diye telgraflar yazdım. Bazıları muhatale ettiler. Sıkıştırdım. Kimisi hisap gönderdi. Mahallevinde dahi bir çok zimmetler görüldü. Kimisi de muhasebecileri ittihama ederek hisap vermedi.»

MAL-İ MUKABELE (مال مقابله) [*Mal.*] Timarlardan hasıl olan gelirler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sipahilerle zaimler kendilerine tahsis olunan timarlar dahilinde bulunan reayanın yetiştirdiği şeylerden hisse aldıkları gibi kanun ile tâyin olunan bir takım rüsum da istifa eylerlerdi. İşte bunlar o timarın mahsulü sayılırdı. Timar sahipleri buna mukabil kendileri harbe iştirak ettikleri gibi fazla olarak hasılatına göre «Cebelû» ve «Gulâm» götürürlerdi. İşte sipahi ve zaimler aldıkları mahsul münasebetiyle harbe gidip orada düşmanla karşılaştıkları için buna mukabele malı denmişti. Mukabelenin lügat mânalarından biri de karşı gelmedir. Bu itibarla tâbir lügat mânasına da uygundur.

Aynı Ali Efendi «Kavanin-i Âl-i Osman der hulâsa-i mezamin-i defter-i divan» da (sayfa 61) timar ve zeametten bahsed-erken «Hasıl olan mahsulâtına mal-i mukabele ıtlak olunur, a'da ile cenk etmek mukabelesinde tâyin olunmuştur.» diyor.

MAL-İ MUKAYYET (مال مقيد) [*Mal.*] Mukataalarla mâlikânelerin defterlerde yazılı gelirleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kayıtta yazılı varidat demektir.

MAL-İ MÜTEKAVVİM (مال متقوم) [*Fık.*] İntifa'ı mübah olan şey ile mal-i muhrez yerinde kullanılır bir tâbirdir. Meselâ şıra ile intifa' mübah olduğundan mal-i mütekavvimdir. Kezalik denizde iken mal-i gayr-i mütekavvim olan balık tutulunca yani ihraz olununca mal-i mütekavvim olur.

MALÎ SENE (مالى سنه) [*Tak.*] Osmanlılarca hicrî 1205 (1790) senesinden itibaren kullanılmıya başlanmış olan tarihin adıdır. Resmî vesikalarda «Sene-i Maliye» suretinde geçer. Şemsî aylar hisabı yürütüldüğü ve mart sene başı itibar edildiği için «Rumî tarih» de denilirdi. Milâdî sene ile malî sene arasında 584 senelik bir eksiklik olduğu gibi aylar arasında da onüç günlük fark vardı. Bundan başka milâdî sene kânun-ı sani (Ocak) başından başladığı halde malî sene mart iptidasından başlardı. Bu sebeple meselâ 1300 senesinin başlangıcı olan martın birinci günü milâdî 1884 senesi martının ondördüncü gününe rastladığı gibi 1885 senesi kânun-ı sani (ocak) ayı da yine 1300 senesinin kânun-i sani (Ocak) ayına tesa-

düf eylerdi. Her otuz üç senede bir kere «Sıvış senesi» adıyle bir seneyi atlamak gibi mevcut karışıklığın düzeltilmesi için Cevdet Paşa'nın reisliğinde Müneccim başı ile diğer mütehassıslardan mürekkep olarak hicrî 1288 (1871) senesinde kurulan komisyon münasebetiyle yazdığı «Takvim-ül-edvar» adlı eserde (sayfa 52) Cevdet Paşa malî sene için şunları yazıyor:

«Osmanlı devletinin ilk zamanlarında Şemsi aylar itibarına itina olunmazdı. Zira öşür ve bedel-i öşür ve «resm-i koru» gibi varidatı «Zeamet ve Timar» sahipleri bizzat ahz ve kabz eder olduklarından hazinenin muvazenesine dokunmaksızın iki yüz bu kadar bin asker idare olunurdu. Vezirlerle mirmiranların daire halkı dahi başlıca bir askerî kuvvet olduğu halde irat ve masrafları maliye hazinesinin muvazenesinden hariç idi. Elhasıl askerî ve mülkî masrafların ekseri yerli yerince muhassas olan varidat ile idare edilirdi. «Kapı kulu» denilen mürettep muvazzaf askerlerin mevacibine karşılık olan varidatın dahi ekseri Kamerî aylar itibariyle istifa kılınırdı. Binaenaleyh müstakillen Şemsî bir tarih itibarına hacet yoktu. Fakat Şemsî aylar itibariyle istifa olunan bazı mukataat bedeli olmakla «Tefavüt i hasene» namıyle birer miktar şey zammolunurdu. Mamafih Kamerî aylarla Şemsî ayların yekdiğerine nisbetle birtakım kesirlerin birikmesinden ve sikke (para) ahvalinin tebeddülünden naşi hazinenin zarara uğradığı anlaşılarak sonraları bu hususa ehemmiyyet verilmiye başlandı. Hatta 1205 senesinde (Esham-ı gümrük hakkında Kamerî aylar Şemsî aylara tahvil olundu. Bununla beraber mukataaların bazısına zam olunan tefavüt-i hasene hissbında hazinenin zarar görmekte olduğunu 1209 (1794) senesinde defterdar (Maliye Nazırı) bulunan (Moralı Osman Efendi) tahkik ve isbat ederek bu bapta olan hatayı düzeltti.

«Daha sonra zeamet ve timar usulünün ilgasıyle öşür varidatiyle saire doğrudan doğruya hazineden istifa edilmiye ve maaşlarla tâyinler hep hazineden verilmiye başlanınca hazinece Şemsî aylar itibariyle ifa olunur oldu. Yukarıda yazıldığı veçhile Suriye taraflarında mâruf ve müteamil olduğu üzere Rumî tarih kaidesi üzere Süryanî ayları adları kullanılıp fakat mart, mayıs ve ağustos isimleri Rumî tarihten alınarak (azer), (iayr) ve (ab) makamında istimal olunageldi. O vakit hazinenin en başlı işi mukataa işlerinden ibaret olmasiyle bu Şemsî senenin iptidası mukataaların ilzam ve ihale mevsimi olan mart itibar edildi.

«Fakat Şemsî aylar şemsî senenin aksamı olduğu halde hazinece itibar olunan Şemsi aylar kameri tarihe nisbet olunarak filân hicrî senenin martı, ya nisanı denilir oldu.

«Halbuki eski milletlerin bazılarının seneleri Şemsî. ayları Kamerî itibar edip bu dahi arşını ondan küçük olan endazenin akaam ve küsuriyle takdir ve tâyin kabilinden olduğu cihetle mâkul görünürse de mahreç kesirleri mütebayin olduğundan hisapca büyük güçlüğe sebep olmuştur. Amma seneleri Kamerî, ayları Şemsî olmak üzere bir tarih ittihazı endazeyi ondan büyük olan arşının aksam ve kesirleriyle takdir ve tâyine benzer gayr-ı makul bir iş olduğu cihetle şimdiye kadar eski milletler tarafından böyle bir tarih tutulmamıştır

«Bu ince hesaplar düşünülmiyerek her nasılsa böyle emsali mesbuk olmıyan bir tarih vücude geldi.

«Tarihten maksat zamanın tâyini ve şüphelerin def'i iken bu yüzden bir çok karışıklıklar meydana geldi.

«Ezcümle işbu 1287 senesi martı zilhiccesinin yirmi birinde dahil olacağı cihetle yalnız (dokuz günü) o sene içinde vâkı olarak öteki günleriyle geri kalan ayları kâmilen (1288) senesine kalacağından meselâ seksen yedi sensi nisanı denildikte acaba meram seksen yedi senesinde vâkı olan nisan mıdır? Yoksa dokuz günü seksen yedide vâkı olup da bakisi seksen sekize kalan senenin nisanı mıdır? Burasını beyan için bir uzun şer'ha muhtaç olur ve 1255 senesinde olduğu gibi gelecek 1288 senesinde dahi asla mart duhulü vâkı olmıyacağından seksen sekiz senesi martı diye yazılan senedin hiç hükmü olmamak lâzım gelir ve mart iptidası bir Kamerî sene zilhiccesinin otuzuna tesadüf ettikte yalnız bir günü itibariyle bu mart o Kamerî seneye nisbet olunurken başka bir memlekette muharremin hilâli bir gün evvel isbat olunduğu bir müddet sonra tebeyyün edince o martın yeni Kamerî seneye nisbet olunması lâzım gelir. Böyle tebeddül ve iştibahı mucip olan itibarların tarih ittihazına şayan olamıyacağı beyandan müstağnidir.

«Ne garip şeydir ki bir sene olsun da onun başlangıcı olan martı yahut nisanı ya diğer ayları olmasın ve 1287 Hicrî senesi martı tâbiri hicrette o kadar mart geçmiş demek olmalı iken 1249 mart geçmiş olması dahi bir garip mânadır.»

Malî tarihin karşılaştığı milâdi tarihi bulmak için malî tarihe 584 adedi ilâve edilir, milâdi tarihten 584 adedi çıkarılırdı.

Cumhuriyet devrinde, başka memleketlerde olduğu gibi takvim senesinden ayrı olarak bir de malî sene kabul edilmiştir. İlkin haziran başından başlıyan malî sene sonra bir aralık

kaldırılmış ise de büdçenin meclisce tetkikinden doğan zorluk yüzünden marttan başlamak üzere tekrar kabul edilmiş ve bu usul devam etmekte bulunmuştur. Böylelikle devletin malî senesi marttan başlamakta, şubat sonunda bitmektedir.

MALİYE AHKÂM DEFTERİ [*Mal.*] (مالیه احکام دفتری) Maliye Nezaretinin teşekkülünden evvel defterdarlıkta, nezaretin teşekkülünden sonra da nezarette kanun ve nizam mahiyetinde olan emirlerin kaydına mahsus tutulan defterin adıdır. Ahkâm defterleri dairelerin hepsinde tutulurdu.

MALİYE HAZİNESİ [*Mal.*] (مالیه خزینه‌سی) Maliye veznesi, kasası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Hazine-i Maliye» de kullanılırdı. Osmanlı devletinin kuruluşunda «Beyt-ül-Mal» adı verilen ve defterdar unvanlı bir memurun idaresinde bulunan para işleri, yine aynı mânaları ifade etmek üzere «Hazine-i Devlet», «Hazine-i Emiriyye», «Hazine-i Padişahî» gibi isimler kullanılmış, harb gibi fevkalâde masraflara karşı bir ihtiyat hazinesi olmak ve varidatı havass-ı hümayun hasılâtı, ganaim humsu, hükümdarlardan gelen hediyyeler ve saireden teşekkül etmek üzere «İç hazine» ve «Enderun hazinesi» adlariyle tesisat da vücude getirilmiştir. Daha sonra varidat ve hasılatın nev'ine ve bunların sarf ve istimal tarzlarına göre hazineler arttırılarak «Hazine-i Âmire», «Mukataat hazinesi», «Haremeyn hazinesi», «Baruthane-i Âmire hazinesi» namlariyle teşekküller meydana gelmiştir.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Birun hazinesi»de denilen maliye hazinesi için (Osmanlı devletinin merkez teşkilâtı ve bahriye teşkilâtı, sayfa 364) şu tafsilâtı veriyor:

«Birun hazinesi denilen mîri veya dış hazine devletin şer'î ve örfî olarak tahsil ettiği vergilerden tedarik suretiyle elde edilirdi. Maliye hazinesi yeni sarayın (Topkapı Sarayı) içinde ve birinci yer olan Bab-ı Hümayun'dan girilince sağ tarafta bulunurdu. Fakat dış hazinenin burada bulunması eskiden beri devam etmiştir; çünkü Halkondil zeylindeki maliye teşkilâtı kısmında maliye hazinesinin divan-ı Hümayun yanında bulunduğu yazıldığından dış hazinenin sonradan Bab-ı Hümayun yakınına nakledilmiş olduğu anlaşılıyor. Nitekim divanın muntazam surette aktedildiği zamanlarda Defterdarın maliye hazinesini açıp kapaması da hazinenin divan-ı hümayun yanında bulunduğunu gösterir. Beiki de bu hazine sonradan D'Ohsson'un bahsettiği hil'at hazinesi olmuştur. Maliye hazinesi divan-ı hümayun içtimalarından sonra Sadrazamdaki mühr-ü hümayun ile mühürlenir ve içtima günlerinde ise mühür kaldırılarak açılırdı Bu dış hazine Defterdarın mes'uliyyeti ve Sadrazamın nezareti altında bulunuyordu.

«Dış hazineden para çıkmasının usulü vardı. Çıkacak para nereye verilecekse Defterdarın imzasıyle Sadrazama arzolunur ve onun tarafından mutlaka pençe denilen buyrultu ve bunun üzerine Sadrazamın «Sah» işaretiyle sarfına müsaade edilir ve Defterdar tarafından küçük sah (kuyruksuz imza) işareti konduktan sonra sergi halifesi olan veznedar tarafından tediye olunurdu; yani yalnız Sadrazamın buyrultusu veyahut yalnız Defterdarın imza etmesiyle para verilemezdi.

«Mîri hazineden hergün hazine tezkiresi ile çıkan paranın sergi puslasını sergi halifesi her akşam üzeri iradıyle beraber getirip Defterdara verir; o da masrafın müfredatiyle hazine tezkirelerini tatbik ederek hazine tezkirelerine mahsup çekip ruznamedeki battalda hıfzedilmek üzere oraya gönderirdi.»

«Başbakanlık Arşivi»nde mevcut olup aşağıya konulan vesika (Maliye, numara 154, 15 zilkide 1215) onsekizinci asrın başlarında maliye hazinesine paranın ne suretle girip çıktığını gösterir:

«Kaziyye oldur ki feth-i hakanîden beru hazine-i âmirelerine bir akça irad olsa, herhangi kalemden ise ol kalemden tahvil alınıp ruznamçeci kulları kendi hattıyle resîd idip ve resîd tahvili küçük ruznameye ve küçük ruznameden varidata geçip badehu giru hangi kalemden ise varidatçı kulları kendüsi teslim edüp ol dahi kendü tahvilâtına geçirüp ve resîd tahvilini hıfzederlerdi. Ve meblâğ-ı mezbur ne makule masrafa sarfolunur ise ayniyle masraf ruznamesine kaydolunup badehu küçük ruznameye andan varidat defterlerine kaydolunup ruznamelere bir veçhile hile ve hüd'a olmayup mahfuz iken bin senesinden bin on senesine değin mabeyinde bazı akçalar ruznamede yekûn mahallinde olan ahar tahvili hâkkolunup sonradan gayri hatla bir günde dörder, beşer yük akçalar ruznamelere sahte geçüp ve ekseri küçük ruznamede bulunmayup ve resîd tahvili dahi olmayup ve masraf ruznamelerinde ekserinin masrafı olmayup ve masrafı olanların müzevver ve kimi mükerrer ve bazısı merfuattan olup bu makule akçalar mali kelâm, beş, altı yüz yüke karip mal-i mîri mabeyninde zayi ve telef olmakla

yerli yerinden görünüp ve muhasebesi okunmayup makbul olmıyan hile ile ziyade zam olunan ümena tezkiresiyle sahte geçen akçalar ve mahallinde tezkiresi olmıyan akçalar ve ruznameci hattıyle olmayup ahar kimsenin hattiyle resîd ve mahsup yapılan akçalar mahallinden ihraç olunup talep ve tahsil olunması için mükekked ve müşeddet buyrultu-i şerif verilip ve rüus-ı hümayuna kaydolunup suret-i rüus inayet buyrulur ise inşaallah bu makulelerden küllî akçalar tahsil ve dahil-i hazine olmak mukarrerdir. Fi. 15 za sene 1115)»

MALİYE KALEMİ (مالیه قلمی) [*Mal.*] Maliye işlerine ait emirlerin yazıldığı kalemin adıdır. Bu emirler Defterdarın imzasını Padişahın tuğrasını havi olan işlere ait hükümler ve fermanlardı. İlmiyyenin, evkafı idare edenlerin, vakıflardan para alanların beratları da bu kalemde tanzim ve tertip olunurdu.

MALİYE KALEMİ ŞAKİRTLERİ (مالیه قلمی شاگردلری) [*Mal.*] Maliye nezaretinin teşekkülünden evvel defterdarlığın ve nezaretin teşekkülünden sonra 1908 Temmuz inkılâbına kadar maliye nezaretinin maliye kalemi adıyla anılan kalemindeki stajyerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şakirtler bir müddet maaşsız olarak çalışırlar, gösterdikleri kabiliyet ve ehliyete göre sonraları maaşa geçirilirlerdi.

MALİYE NAZIRI (مالیه ناظری) [*Mal.*] Devletin para işleriyle meşgul olan idaresinin başındaki memurun unvanıydı. İdarenin adı «Maliye Nezareti» idi. Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra bütün devlet işlerinde ıslahat yapılan İkinci Sultan Mahmut zamanında Maliye teşkilâtı değiştirilerek «Hazine-i âmire», «Mansure hazinesi» ve «Darphane hazinesi» haline konulmuş ise de aralarında çıkan ihtilâflar yüzünden bunun devam edemiyeceği anlaşılması üzerine 1253 senesi zilhiccesinde (1838) «Darphane nezareti» yine müstakil olarak Mansure defterdarlığıyle birleştirilmek suretiyle bütün malî işlerin bir elden idaresi takarrür etmiş ve defterdarlık unvanı terkedilerek «Maliye Nezareti» ismiyle bir nezart teşkil edilip malî işlerdeki bilgisine binaen Mansure defterdarı bulunan Nafiz Efendi (Paşa) vezaret rütbesiyle Maliye Nazırı olmuştur.

1255 (1839) da ve Sultan Abdülmecid'in cülûsunda Nafiz Paşa'nın azli üzerine Maliye nazırı unvanı kaldırılarak «Hazine-i Âmire» ve «Hazine-i mukataat defterdarı» ismiyle yeniden iki defterdarlık tesis edilmiş ise de devam etmiyerek yine o sene içinde «Mukataat defterdarlığı»na «Maliye Nezareti» unvanı verilmek suretiyle 1257 (1841) de tekrar nazırlık ihdas olunarak Saip Paşa Maliye Nazırı olmuştur. Maliye Nazırı unvanı Osmanlı saltanatının sonuna kadar davam etmiştir.

MALİYE NEZARETİ (مالیه نظارتی) [*Mal.*] Devletin para işleriyle meşgul bulunan idaresinin unvanı idi. Başındaki memura «Maliye Nazırı» denilirdi. Osmanlı devletinin teşekkülünden bir müddet sonra maliye işleri «Defterdar» adı verilen bir memurun uhdesine verilmiş ve maliye işlerine bakan idareye de «Bâb-ı defterî» denilmiştir. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra bütün devlet işlerinde ıslahat yapan İkinci Sultan Mahmut zamanında bir aralık maliye teşkilâtı değiştirilerek «Şıkk-ı evvel deferdarı» nın idaresinde Hazine-i Âmire ve ayrı bir defterdar idaresinde de Mansure hazinesi ve bir de bir Nazır idaresinde Darphane hazinesi olmak üzere üçe ayrılmıştı. Bu üçler arasında çıkan ihtilâf yüzünden para işlerinin ayrı ayrı olarak üç elden idaresi kabil olamıyacağı anlaşıldığından 1251 cumadelûlâsının sonunda (1835 eylûl) «Şıkk-ı evvel defterdarlığı» kaldırılarak «Hazine-i Âmire», «Darphane Nezareti» ile birleştirilmiş ve bu yeni nezarete «Darphane-i Âmire defterdarlığı» ismi verilmiştir. Bundan maksat para yüzünden defterdar ile nazır arasındaki anlaşamamazlığa son vermekti. Fakat bu da arzu edilen neticeyi temin etmedi. Bunun üzerine 1253 Zilhiccesinde (1838) Darphane nezareti yine müstakil olarak «Mansure defterdarlığı» yle birleştirilmek suretiyle bütün malî işlerin bir elden idaresi takarrür etmiş ve defterdarlık unvanı terkolunarak «Maliye Nezareti» ismiyle bir nezaret teşkil edilmiştir.

1255 (1839) da ve Sultan Abdülmecid'in cülûsunda Maliye nezareti unvanı kaldırılarak maliye işleri «Hazine-i Âmire defterdarlığı» ve «Hazine-i mukataat defterdarlığı» ismiyle yine ikiye ayrılıp bu suretle maliye nazırlığı yerine yeniden defterdarlık vücuda getirilmiş ise de devam edemiyerek yine o sene sonunda Mukataat defterdarlığına «Maliye nezareti» denilmiş ve daha sonra da Hazine-i Âmire defterdarlığının maliyeye ilhak olunması suretiyle 1257 de maliye nezareti unvanı altında bir teşekkül vücut bulmuştur.

1328 sâlnamesindeki (1912) maliye nezaretinin teşkilâtı şöyle idi. Kalem-i Mahsus Müdürlüğü, Hukuk Müşavirliği, Memurin Müdiriyeti, Muhasebe-i Maliye Müdiriyeti, Muhasebe-i Umumiye Müdiriyet-i Umumiyesi, Düyun-ı Umu-

miye ve Muamelât-ı Nakdiyye Müdiriyeti, Varidat Müdiriyet-i Umumiyesi, Emlâk-i Emiriye Müdiriyeti, Vezne-i Umumi Müdürlüğü, Muhassesat-ı Zatiye Müdiriyeti, Evrak-ı Nakdiye ve Matbua ve levazım Müdiriyeti, Hey'et-i Teftişiye Müdiriyet-i Umumiyesi, Islahat-ı Maliye Komisyonu, Müdürlüklerle Umum Müdürlüklerin ayrı ayrı kalemleri vardı.

Maliye Nezareti Osmanlı Saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.

MAL-İ SADAKAT (مال صدقات) [*Fık.*] Zekât-ı sevâim, müslüman tüccarlardan alınan gümrük resmi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadaka malı demektir.

« انما الصدقات للفقراء والمساكين والعاملين عليها والمولفة قلوبهم وفی الرقاب والغارمين فی سبیل الله وابن السبیل فریضة من الله »

ayetinde beyan olunduğu veçhile fukara ve mesâkine, beyt-ül-mal hizmetinde bulunan âmillere, müellefe-i kulûbe, müslüman esirlerle mükâtip kullarına, fisebilillâh gazada bedenî ve malî garamete uğrıyanlara, muhtaç misafirlere, islâm ile küffar arasında telif-i kulûbe vasıta olanlara verilirdi.

MALİSOR (مالیسور) [*Hal.*] Şimalî Arnavutlukta Arnavutların bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arnavutça Dağlı demektir.

MAL KALEMİ (مال قلمی) [*Mal.*] Kaza merkezlerinde Maliye memurlarının bulundukları kalem ve daireye verilen addır. Sancaklarla vilâyet merkezlerindeki bu kalem ve dairelere «Muhasebe Kalemi» denir.

MALKOÇ (مالقوچ) [*Hal.*] Akıncılar ocağı başbuğlarından meşhur aile hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmani» de Koç kelimesinin kuvvetli mânasına geldiği yazılıdır. Rahmetli Âli bey (Lütfü Paşa Tarihi, sayfa 53 haşiyesi) malına cömert mânasına geldiğini ve «Malına Koç» tan terhim olunmuş olduğunu yazar. Koç; halk arasında cesur mânasına olarak kabadayılar hakkında kullanıldığına nazaran Malkoçun yiğit mânasına gelmesi daha uygun görünür. Malkoç eskiden ad olarak da kullanılmıştır.

MAL SANDIĞI (مال صندیغی) [*Mal.*] Devlete ait gelirlerle pul ve kıymetli evrakın ve emanet mahiyyetinde olarak tevdi edilen para ve ayniyyatın saklandığı ve hesaplarının tutulduğu mal daireleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden devlete ait paralar, şahıslarınkiler gibi sandık içinde muhafaza edildikleri için Mal Sandığı şimdiki tâbirle devlet kasası demekti. Bu sebeple Mal Sandığı denilince kasa, vezne anlaşılırdı.

MALÛMİYYE (معلومیه) [*Mal.*] Her sene Mekke ve Medine halkına dağıtılmak üzere gönderilen «Surre» arasında geçen bir tâbirdir. Bilinen mânasına gelir.

MAMELEK (مامالك) [*Mal.*] Bir şahsın sahip veya mükellef olabileceği, para ile ölçülebilen mal, hak ve borçlarının tamamı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Verirdi mamelekin bezl için kerime leim
Ederdi hizmet-i rindanı şevk ile zühhat
Nef'i

MANASIB-I İLMİYYE (مناصب علمیه) [*İda.*] İlmiyye hizmetleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Manasıp; mansıbın cem'i olup devlet hizmeti demektir. Tanzimattan evvel Osmanlı devleti teşkilâtında mansıplar üçe ayrılmıştı: manasıb-ı ilmiyye, manasıb-ı seyfiyye, manasıb-ı kalemiyye. Sarıklılar; ilmiyye, Askerler; Seyfiyye, diğer devlet memuriyetleri de kalemiyye manasıbından sayılırlardı. Şeyh-ül-İslâm, kazaskerler, İstanbul kadıları ve daha bazıları manasıb-ı ilmiyyenin ricalinden idiler.

MANASIB-I KALEMİYYE (مناصب قلمیه) [*İda.*] Mülkî ve malî hizmetler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mansıbın cem'i olup devlet hizmeti demektir. Bu işler kalemle görüldüğü için bu ad verilmiştir. Tanzimattan evvel Osmanlı devleti teşkilâtında mansıplar üçe ayrılmıştı: Manasıb-ı ilmiyye, manasıb-ı seyfiyye manasıb-ı kalemiyye. Sarıklılar ilmiyye, askerler seyfiyye, diğer devlet memuriyetleri de kalemiyye manasıbından sayılırlardı.

Defterdar, nişancı, defter emini ve daha bazıları manasıb-ı kalemiyye ricalinden idiler.

MANASIB-I SEYFİYYE (مناصب سیفیه) [*İda.*] Askerlik hizmetleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Manasıp; mansıbın cem'i olup devlet hizmeti demektir. Seyf de kılınçtır. Tanzimattan evvel Osmanlı Devleti teşkilâtında mansıplar üçe ayrılmıştı: Manasıb-ı ilmiyye, manasıb-ı seyfiyye, manasıb-ı kalemiyye. Sarıklılar; ilmiyye, askerler; seyfiyye, diğer devlet memuriyyetleri de kalemiyye manasıbından sayılırlardı. Müşirler, Birinci Ferikler, Ferikler, livalar manasıb-ı askeriyyenin ricalinden sayılırlardı.

MANASIP TEVCİHİ (مناصب توجیهی) [*İda.*] Devlet hizmetine tâyin yerinde kullanılır bir tâbirdir. Manasıp; memuriyyet, devlet hizmeti mânasına gelen mansıbın cem'idir. Tevcih te tâyin demektir. Tanzimattan evvel her sene Şevval ayında devlet hizmetleri tevcih edilirdi.

MANASTIR (مناستر) [*Mim.*] Keşişlerin oturdukları binaya verilen addır. Şehirlerden uzakça yerlerde olan bu binalarda dış âlemden çekilmiş bir vaziyyette yaşadıkları için bunlara «Târik-i Dünya» denilir.

MANAVRA (مانورا) [*Hal.*] Mecaz yoluyla hile, oyun, el çabukluğu yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MANCANA (مانجانا) [*San.*] Damacana denilen su kabının eski adıdır. Küçüklerine «Kartek» denir.

MANCANA YELKENİ (مانجانا یلکنی) [*Bah.*] Fırtınalı havalarda randa yelkeni yerine açılan nfak yelkenlerin adıdır.

MANCINIK (مانجنیق) [*San.*] Topun icadından evvel kullanılan iptidaî harb aletlerinden birinin adıdır. Sapandan başka bir şey olmıyan bu alete «katapült» de denilir. Bununla taş gülleler, büyük oklar uzak mesafelere atılır, şimdi topun gördüğü vazife pek basit bir şekilde buna yaptırılırdı. İlkin Fenikelilerin kullandıkları bu alet onlardan Yunanlılara ve İsrailîlere geçmiştir. «Tevrat» ın birkaç yerinde adı geçer. Mancınık Yunanlılar vasıtasiyle dünyaya yayılmıştır. Araplar İslâmiyyetten sonra İranlılardan almışlardır. Rivayete göre Araplar bu aleti Rumlar ve İranlılarla vuku bulan ihtilâtlarından sonra ancak hicrî birinci asır (Milâdî yedinci asır) ortalarında kullanmışlardı. Halbuki (Essiret-ül.celiyye) de mancınığın Hazret-i Peygamber zamanında (Taif) muhasarasında kullanıldığı zikrolunuyor. Bu baptaki malûmata göre (Selman-ı Farisî) nin İranîlerde cari usul ve harb aletlerini Araplara öğrettiği şeyler cümlesinden olarak mancınık da yapılmış ve kullanılmıştır. Hattâ rivayete göre (Selman-ı Farisî) mancınığı bizzat kendisi yapmıştı. Kezalik aynı eser müellifinin rivayetine nazaran İslâmlar Hayber'de (Saap) kalesini fethettikleri zaman kalede birkaç mancınık da bulmuşlardı.

Mancınığın esası elâstikî bir kirişin bir ucu bir yere iliştirilmek ve diğer ucu bir bucurgata merbut olan iple aşağı doğru çekilip bırakılmaktan ibarettir. Kiriş şiddetle evvelki haline gelirken önüne konulan cismi istenilen istikamette defeylerdi. Bununla hem ok ve hem de taş atılırdı. Attığı okun boyu beş buçuk metreye yakın ve ucu büyük ve keskin olduğundan bir sıra üstünde duran iki üç kişiyi birden deler geçerdi.

Mancınığın türlüsü, büyüğü, küçüğü vardı. Ona benzer ve fakat mancınıktan küçük bir alet daha vardı. Buna da (arrade) denilirdi. Mancınık arrade'nin İstanbul muhasarasında kullanıldığı «Tac-üt-Tevarih» in aşağıdaki fıkrasından anlaşılmaktadır:

«Mancınık ve arrade remy-i ahcarı iade etmekle pasban-ı burc-u bârû olan birunları aletta'cil masduka-i «ترمیهم بحجارة من سجیل» idüp kadı-i mahkeme-i kaza ve kader makarları kasr-ı sekar olduğun tescil eder idi.»

«Evrak-ı Perişan» daki «Hazret-i Padişahın fetanet ve ihtiyatı İstanbul'un fethi gibi bir emr-i azimi daha tecrübesi görülmemiş bir vasıtanın tesirine hasretmediği cihetle muhasaraya birçok mancınıklar dahi getirmiş ve içine oklu ve tüfekli asker ve düştüğü yerde ateş alarak etrafı ihrak eder bir nevi ecza ile memlû şişeler vaz'ı ile kale üzerine sevk olunmak üzere tekerlekle yürür dört kale yaptırmıştı» fıkrası da mancınığın Osmanlılarda kullanıldığına şahadet eder.

Fâtih devrinde vuku bulan Rodos muhasarasında kalenin mancınıkla atılan büyük taşlarla dövüldüğü gibi kaledekiler tarafından da böyle mancınıklar kullanıldığını Hammer de (cilt 3. sayfa 209) yazmaktadır.

Cevat Paşa; (Baron de Tot) a atfen (Tarih-i Askerî-i Osmanî, Kitab-ı evvel, sayfa 139) şöyle bir fıkra kaydetmektedir: «Sultan Mustafa Han-ı Salis devrinde Devlet-i Osmaniyye hizmetinde bulunan Baron de Tot hazine-i eslihayı ziyaret eylediği zaman bunun bir tanesini toz ve topraklara mülemma' olarak gördüğünü ve Osmanlıların buna itibar etmeyip süprüntü içinde bıraktıklarını ve ezmine i atika eslihalarından şöyle bir kıymetli yadigârın bu halde kalması acınacak bir hal idüğini rivayet eder.»

Kanda varsa bir Halil-i Akdes'in derhal anı
Mancınık-ı aşk ile nirane ilka eyledin
Yenişehirli Avni

MANDA ARABASI (مانڈا آرابه‌سی) [*San.*] Mandalarla çekilen yük arabalarına verilen addır. Öküzle çekilenlere «öküz arabası» denir. Manda arabalarının eşya konulan yerleri uzun sırıklardan yapıldığı için icabında arka tekerlekler geriye çekilerek uzatılır. Eskiden umumiyyetle taş, odun ve hassaten havaleli şeyler bunlarla taşınırdı. Motorlu vesaitin icadı üzerine bu türlü arabalar şehirlerden tamamiyle çekilmiş gibidir.

MANDACI (مانداجی) [*Bah.*] Tersane muhafızı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tersanede kıçtan kara yatan gemileri bunlar muhafaza ederlerdi. Bunların on sekizinci asır sonlarındaki mevcudu altı yüz kadardı. İçlerinden yüz

ellisi her gece Tersane rıhtımını baştan başa dolaşırlardı. Aralarından üç tanesi limanın ucunda bulunan her geminin içinde nöbet beklerlerdi.

MANDA GÖZÜ (ماندا گوزی) [*Hal.*] Gümüş mecidiye ile bir zamanlar tedavüle çıkarılmış ve sonradan kaldırılmış olan mecidiye büyüklüğündeki nikel yirmi beş kuruşluklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunların öteki paralara nisbetle büyük olmaları bu tâbirin meydana çıkmasına sebep olmuştu

MANDE (ماندہ) [*Ask.*] Sefere iştirak etmemiş, geri kalmış yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sefer sıralarında orduya iştirak etmiyen yeniçeriler münasebetiyle vesikalarda geçer. Efradı mande yani kalmış diye sefere iştirak ettirmemek, mandeye bırakmak büyük suçtu ve bunu yapan zâbit derhal öldürülürdü.

MANDE MEVACİB (ماندہ مواجب) [*Mal.*] Yeniçerilere üçer aylık hesabiyle senede dört defada ödenen aylıklardan sahibinin ölümü veya başka bir sebeple ödenmiyenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ödenmemiş mevacip demektir.

MANDEYE KALMAK (ماندہیہ قالق) [*Mal.*] Vaktinde alınamayıp tedahüle (geriye kalan) kalan alacaklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mande; farsça kalmış demektir. «Başbakanlık Arşivi»ndeki bir vesikada (Saray, Tarihi 1227, fiş numarası 63) «Gediklilerden Numan Ağa'nın mandeye kalan tayinat bedeli» nin ödenmesi emrolunmaktadır. Tanzimattan sonra bu tâbir terkolunarak yerine «Güzeşte» tâbiri kaim olmuş, «Güzeşte maaş», «Güzeşte alacak» denilmiye başlanmıştır. 1908 Temmuz İnkılâbını takibeden zamanlarda «Mütedahil» ve «Düyun» tâbirleri meydana çıkmıştır.

MANDIRACİ (ماندراجی) [*Ask.*] Mandıralarda hizmet edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mandıra; hayvanların barındıkları yerlere verilen addır. Mandıralar daha ziyade yaylalarda kurulur, orada hayvanların sütlerinden yağ ve peynir yapılır. Acemi oğlanların bu işlerde kullanılmış olmaları münasebetiyle vesikalarda geçer.

MANGIR (مانغر) [*Mes.*] Bakır paranın adıdır. Akçanın birinci kesri olan «pul» un aynı olup kataloklarda geçen ilk bakır paralar Birinci Sultan Murat devrine aittir. Bakır sikkenin en evvel Orhan zamanında kesildiği «Cevdet Tarihi»nde (Cilt 5, sayfa 301) yazılmış ve daha bazı tarihî eserlerde kaydedilmiş ise de bunlar ele geçmemiş, bu sebeple meskûkâtçılar Osmanlılar devrinde ilk bakır para olarak Murad-ı Evvel'in sikkelerini kabul etmiştir.

Mangır, Mogol dilinde nakid (altın ve gümüş para) mânasına gelen möngun'dan bozmadır.

Mangır pek çok devam etmiş, İkinci Sultan Mustafa ile ondan sonraki padişahlardan bazıları zamanında pirinçten kesilen sikkelere de «Kızıl mangır» denilmiştir.

Bir zamanlar bir okka bakırdan sekiz yüz mangır kesilmiş, ilkin üçüne, sonra ikisine bir akça rayiç konulmuştur. Bununla beraber mangırlar için bilhassa ilk zamanlarda muttarit bir usul ve kaide konulmamıştır. Cisim ve kuturları, kıt'aları pek muhtelif olduğu gibi vezin ve sikletleri (ağırlıkları) da bir birine uygun değildi. Hicrî on ikinci (miladî onsekizinci) asır ortalarından sonra bu tâbir nadiren kullanılmakla beraber bakır meskûkât hakkında «Bakır para», «Nuhas akça» ve «Sikke-i nuhasiyye» tâbirlerine de tesadüf olunur. Hattâ o asır sonlarıyle on üçüncü asır (milâdî on dokuzuncu) başlarında bakır paralar alış verişte «Çürük akça ile» denildiği vakit bakır meskûkât ifade edilmiş olurdu.

Hicrî 1043 (1633) senesinde İran seferi için Mısır valisi Mirahur Ahmet Paşa'dan asker ve harp mühimmatı istenilmesi üzerine Ahmet Paşa Mısır hazinesinin müzayakasını bildirdiğinden para basılmak üzere İstanbul'dan Mısır'a on ikibin kantar bakır gönderilmiş ve bu bakırla Mısır darphanesinde «Fülûs» adlı bakır para basılmıştır.

§ [*Sof.*] Dervişler ve bilhassa Mevlevî ve Bektaşiler arasında «para» yerinde kullanılırdı.

Genç-i Hüsrev kef-i cudunde bir avuç mangır
Tâc-i Cem dide-i kadrında külah-i fincan
Sâbit

MANİ (مانی) [*Ede.*] Halk edebiyatı nazım şekillerinden birinin adıdır. 4 heceli ve 4 mısralı yahut 7 + 7 heceli ve iki mısralı olur. 1,2 ve 4 üncü mısraları kafiyeli, 3 üncü mısraları serbesttir. Manilerde ekseriya yarım kafiye kullanılır. Asıl gözetilen mâna 3 üncü ve 4 üncü mısralardadır. Üst tarafları «ayak uydurmak» içindir. Maniler daha ziyade kadınlar tarafından irticalen (düşünmeden, hazırlanmadan) söylenir; fakat ağızdan ağıza dolaşır, nesillerden nesillere devrolunur ve kimin tarafından söylenildiği de bilinmez.

Eskiden uzun kış gecelerinde evlerde toplantı yapan kadınların en çok kıymet verdikleri bir eğlence şekli idi. Herkes içinden bir dilek tutar, dileğinin yerine gelip gelmiyeceğini

söylenen mâni ile anlardı. Hususiyle Hıdırellez sabahları kadınların bir araya toplanmaları ve niyyet çekerken mani söylemeleri yakın vakte kadar âdetti. Hâlâ da buna rastlanır.

Manilerle aynı zamanda terennüm de edilir. Bir kısmında ayaklar cinaslı olur ve terennüme aman mukaddemesiyle başlanır. Manilerin okundukları yerler «Semaî kahvekeri» idi. Maniler; mani atmak ve semai okumakta mahareti olanlar tarafından terennüm edilirdi. Zurna, darbuka, zilli maşadan ibaret bir takım da bu *terennüme iştirak ederdi.*

İstanbul konservatuvarı müdürü Yusuf Ziya Demirci Türk musikisine dair bir yazısında (Türk musiki folklorunun maşerî değerleri, Musiki ansiklopedisi, sayı 17) mâni için şunları yazmıştır :

«Bize en eski örneklerini veren Evliya Çelebi bir tesadüfünü şöyle anlatıyor: «Bir savt-ı hazin ile şu maniyi söyledi:

Öylemi halim Felek
Dil bilmez zalim Felek
Kestin can bahçesinden
İki nihalim Felek

«Çelebi başka örnekler de verdikten sonra sözünü şöyle bitiriyor: «Bunları öyle garibâne, mutasavvıfane ve ciğersûz bir sada ile okuyup ağladı ki.»

«Musiki usulsüz olan maninin türkücükler halinde olanlarını kızlar söylerlerdi. Usulsüz olanların adem aman, veya yar aman, yahut da amanı (Safranbolu'da böyleleri hâlâ vardır) gibi nidalarla başlanırdı Safranbolu'da amanı adlı bir oyun bile vardır. Bunlar dillerinde okudukları (yani bizim manileri takliden benimsedikleri) tarza amanedesi derler ki, kelime bizim «aman» nidamızdan bozmadır. Şu halde mani kelimesinin şimdiye kadar açıklanmıyan etimoloji-arapça mâna veya maanî ile hiç bir ilgisi bulunmıyacak surette — «Aman» nidasile açıklanıyor demektir: Amani sözünün baş «A» sı düşerek mani kısmı kalmış. — Manilerde her kıt'anın okunması tamam olunca usullü bir saz nağmesi yapılırdı : O kısımlarda galiba raks bile caizdi, ve kıt'alara okunurken saz ve ziller her halde tremololar yapılırdı.

«Çağataylarda bu tarz beyitçiliğe galiba «Arundak» veya «Aşula ağzı» derlermiş.»

Son zamanın şairleri de mani şeklinde güzel manzumeler yazmışlardır. Orhan Seyfi onların başında gelir.

Bahçelerde saz olur
Gül açılır yaz olur
Ben yarime gül demem
Gülün ömrü az olur.

MANİFATURA İSTİMATORU (مانيفاطوره استيماطورى) Gümrüklerde alelûmum ipekli, yünlü ve pamuklu kumaşlarla bunların mahlûtlarından imal edilen her nevi eşyanın fiyatını tahmine memur olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İstimator; muhammin demektir. Teneke, demir, kalay, tutya, alpaka ve buna benzer maddelerle bunlardan yapılan sair eşyanın fiyatını tahmin edenlere «Hırdavat istimatoru», eczaların fiyatını takdir edenlere «Ecza İstimatoru», kahve, pirinç şeker ve bunun gibi şeylerin muhamminlerine de «Kantariyye İstimatoru» denilirdi.

MÂNİ-İ İRS (مانع ارث) [*Fer.*] İrse mâni olan hal yerinde kullanılır bir tâbirdir. İrse yani mirasa dört şey mânidir: Rık (kölelik); katil, ihtilâf-ı din (din ayrılığı), ihtilâf-ı dar (tabiiyet ayrılığı).

MÂNİ-UN - NUKUŞ (مانع النقوش) [*Vak.*] Cami, medrese, türbe, helâ'ların duvarlarına yazı yazılmasını, resim yapılmasını önlemek hizmetiyle mükellef olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar yazılmış yazı, yapılmış resimleri de badana yapmak veya boya sürmek suretiyle ortadan kaldırırlardı. Bunun yerine «Mahi-i nukuş» ta denilirdi. Vakfiyyelerde bu hizmet için «vazife» yani maaş vardır.

MANSIP (منصب) [*İda.*] Devlet hizmeti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i manasıp gelir. Arapça bir kelime olan mansıbın «Kamus-u Osmani» deki izahı şöyledir: «Asıl, bünyad, merci, bir şeyin nasbolunduğu mahal. Bu mâna münasebetiyle ileri gelen devlet memuriyyeti, hizmeti, mesnedi makamında istimal olunmuştur. «Şârih-i Kamus» işbu cab, memuriyyet mânasına müvelled bulunduğunu beyan ediyor.»

Mir'at-i Devletin bu da bir sırr-ı müphemi
Manıpta aşinaları bigâne gösterir
Lâ

MANSURE DEFTERDARI (منصوره دفترداری) [*Mal.*] İkinci Sultan Mahmut tarafından Yeniçeriler ortadan kaldırıldıktan ve timar usulü de lağvedildikten sonra Şıkk-ı evvel defterdarlığı ikiye ayrılmak suretiyle yeniden vücude getirilen defterdarlıklardan biridir. Ötekine «Hazine-i âmire defterdarı» denilmişti. *1250* (1834) senesinde yapılan bu teşkilât çok devam etmiyerek 3 zilhicce 1253 (1838) tarihinde defterdarlık tâbiri kaldırılıp «Maliye Nezareti» ihdas edilmiştir.

MANSURE HAZİNESİ (منصوره خزينه‌سی) [*Mal.*] İkinci Sultan Mahmut'un Yeniçeri ocağını kaldırdığı hicrî 1241 (1826) senesinde «Asa-

kir i Mansure-i Muhammediyye» adıyle kurulan askerî teşkilâtın masrafına karşılık olarak ayrılan devlet varidatı (gelirleri) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı devletinin kuruluşunda «Beyt-ül-mal» adı verilen ve bir defterdar idaresinde toplanan para işleri yine aynı mânayı ifade etmek üzere «Hazine-i Devlet», «Hazine-i Emîriyye», «Hazine-i Padişahî» gibi muhtelif unvanlar almış, sonraları harp masrafları gibi fevkalâde masraflara karşı bir ihtiyat hazinesi olmak ve varidatı havass-ı hümayun hasılatı, *ganaim humsu*, hükümdarlardan gelen hediyyeler ve saireden teşekkül etmek üzere «İç hazine» ve «Enderun hazinesi» adlarıyle tesisat vücude getirilmiştir ve sonra varidat ve hasılatın artan nevilerine ve bunların sarf ve istimal tarzlarına göre hazineler arttırılarak «Mukataat hazinesi», «Tersane-i âmire hazinesi», «Baruthane-i âmire hazinesi», «Haremeyn hazinesi», «Evkaf-ı hümayun hazinesi» namlariyle teşekküller meydana getirilmiştir. Mansure hazinesi de bu türlü hazinelerden biridir.

MANTI (مانطی) [*Bah.*] Gabye yelkeninin kandilisasına verilen addır.

§ [*San*.] Börek nevilerinden birinin adıdır. Küçük bohça şeklinde tepsiye dizilerek fırında pişirildikten sonra üzerine sarmısaklı bol yoğurt dökülerek sıcak sıcak yenir.

MANTI KAPAN (مانطی قپان) [*Bah.*] Cer kuvvetini arttırmak için çıması üzerine vurulan ve tek dilli bir makaradan donanmış olan ufak palanganın adıdır. Diğer bir tarif ile çıması palanga takılmak üzere radansalı yapılmış olan bir çımanın mütaharrik bir tornadan donatılmış haline denir.

MANTİLYA (مانتلیا) [*Bah.*] Serenlerin cundalarını tutmak için kaplamalardan serenlerin cundalarına gelen halatların adıdır. Başka bir tarifle serenleri direk ve çubuklara asmak için cundalarından direklere alınan halatlardır. Terinket, mayıstra ve gabye serenlerinde kabasorta babafingo ile sair serenlerde sübye olarak donatılır. Yelken açılmadığı zamanlarda serenlerin mantilyaları vasıtasiyle güverteye muvazi vaziyyette tutulmaları usuldür.

MANTİN (مانتین) [*Gig.*] Canfese benziyen ipekli kumaşlardan birinin adıdır. Elbise ve ferace yapılırdı. Dayanıksız olmakla beraber su damlaları leke yaptığı için makbul sayılmazdı.

MANTİNATO (مانتیناتو) [*Hal.*] Eskiden metres yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şimdiki metresle bunun arasındaki fark onunla namusluların görüşmemesinden ve çok gizli tutulmasından ibaretti.

MANYALUKA (مانیالوقه) [*San.*] Küçük küçük parça kumaşların bir kadife zemin üzerine dikilmek ve her parçanın etrafı ipek ve ince sırma tellerle işlenmek suretiyle meydana getirilen seccadelere verilen addır. Keçe üzerine işlenenleri de vardır.

MARAZ-I MEVT (مرض موت) [*Fık.*] Ölüme sebep olan hastalık mânasına gelen bu tâbir ıstılah olarak erkeği evin dışında, kadını evin içinde iş görmekten meneden ve başladığı tarihten itibaren en az bir yıl zarfında ölümle neticelenen hastalık demektir. Bu halde iken ikrar olunan borçlar muteber değildir.

MARGARİTA BAĞI (مارغاریتا باغی) [*Bah.*] Babafingo ve lansa patrisaları gibi muvakkaten kısaltılıp tekrar uzaltılması icabeden halatları kısaltmak veya bir yumanın zayıf görülen kısmından tazyiki hafifletmek için yapılan *bağın* adıdır.

MARİFET (معرفت) [*Sof.*] Dörde ayrılan mertebelerden sonuncusu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan marifet'in mânası bilmektir. İlim ile marifet arasındaki fark «Besair» de şöyle gösterilmiştir: «Marifet; bir şeyi tefekkür ve eserini tedebbür (hakikati göz önüne getirip haline göre çare düşünmek) ile bilmekten ibaret olmakla ilmin mefhumundan ehastır. Bunun mukabili (*inkâr*) ve ilmin mukabili (cehil) dir (İlim) veçh-i küllî ile, (marifet) veçh-i cüz'î ile bilmektir. Bu cihetle Cenab-ı Hakka marifet isnat olunmaz.»

Dört mertebe şunlardır: Şeriat, tarikat, hakikat, marifet. Sofiyeye göre bu dört mertebenin birincisi avama, ikincisi havassa, üçüncüsü havass-ül-havassa, dördüncüsü de ehass-ı havass-ül-havassa mahsustur.

Şaban-ı Veli bu dört yolu şöyle tarif etmiştir: Şeriat; beden için, tarikat; kalp için, hakikat; ruh için, marifet; Hak içindir.

MARİFET-İ NEFS (معرفت نفس) [*Sof.*] Nefsin bilinmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Allahı bilmek demek olan «Marifetullah» marifet-i nefs ile mümkündür. Nefsini bilen Allahı bilmiş olur. Bunun için o mânaya gelen (من عرف نفسه فقد عرف ربه) denilmiştir. İnsan yalnız etle kemikten ibaret değildir. Bir de ruh denilen mânevi kuvvet ve kudrete de maliktir. Beden; yemeğe, içmeğe muhtaç olduğu gibi ruh da birtakım bilgilere muhtaçtır. Bunun için başta kendini bil; emri gelir. Kendini bilen

Halik-ı lem yezâl olan Allahla beraber her şeyi bilmiş olur. Bilince de artık onun için dünyada da ahirette de korku kalmaz.

MARİFETULLAH (معرفةالله) [*Sof.*] Allahın vücut ve vahdaniyyetinin (birliğinin) bilinmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Marifetullah için (marifet-i nefs) lâzımdır. Nefsini bilen Allahı bilmiş olur. Bunun için o mânaya gelen (من عرف نفسه فقد عرف ربه) denilmiştir. Tanınmış ilim adamı rahmetli Bereketzade İsmail Hakkı Bey (ölümü 1918) «Marifetullaha dair birkaç söz» başlığı altında (Yâd-ı Mazi, İstanbul, Tevsi-i tıbaat Matbaası, 1332, a, 124 ve müteakip) şunları yazmıştır:

«Âlem hâdistir. Yer, gök ve mafiha bütün eczasiyle muhdestir. Ma'dum ile icat Rabb-il-Âlemin ile mevcut olmuşlardır ve cümlesi kabil-i fena ve helâktir, Âli ve sâfil bunca mükevvenatın cümlesi hâdis ve hâlik olup hiç biri ezelî ve ebedî değil, hepsinin iptidası ve müntehası vardır. Fakat âlemin evvel ve ahirinin müddet ve zamanı, hakiki veçhile Halik Taalâ'dan başka *kimsenin* malûmu *değil.* Hüccet-ül-İslâm İmam-ı Gazali «İhya» sında dedi ki hadd-i zatında mümkün olan şey daima hâliktir. «Mişkât ül-Envar» ında da şu arifane cümle ile irfan ehlinin kalplerini aydınlatır:

«Ârifler hadid-i mecazdan hakikatin zirvesine çıkıp ayan görüşle gördüler ki vücutta ancak Allah var ve Veçhullahtan ba ka her şey hâlik, fakat vakten min-el-evkat hâlik olur mânasınca değil, belki her şey ezelen ve ebeden hâlik.

Beka fenaya mukabil, adem vücude redif
Cihan gok olmada mânend-i şem' var olalı

«Tabakat-ül-arz (kozmografya) uleması diyorlar ki gerek kürenin içinde gerek dışında hâdis olan bunca taayyünat tagayyürat-ı müteakıbe açık olarak delâlet ediyorlar ki bu âlem ezelî ve ebedî değildir ve iptidası olduğu gibi intihası *dahi şüphesizdir. Ancak bu iptida ve* intihanın müddet ve zamanını hakikati veçhile Halik Taalâ'dan başka kimse bilmez.

«Arzın ikinci devresindeki mevcudatın kevn ve fesadını beyan ettikleri mebhasta dahi şöyle söylüyorlar:

«Bu devrin ekser mükevvenatı ki nebatlarla hayvanlardır, onlar tabiat ve mizaçları, tekevvün ettikleri zamanda mevcut olan toprak ve havanın tabiatiyle alışmış ve cevvî mevad kendilerinin gıda maddeleri ve teneffüs aletleri mesabesinde bulunmuş olduğundan tekevvün zamanlarında buldukları sathî haller ve havaî keyfiyyetler tedriçle yenileşip eski eczadan hiçbir şey kalmadıkta fenaya giden eski maddeler içinde onların dahi fena bulması lâzım gelir. Zira yeni tavırla zatî ülfetleri olmadığından yenileşen maddeler onların tabiatlerine muhalif düşerek ölüm maddeleri olur ve binaenaleyh onların helâk ve telef olmalariyle yeni devrin maddelerine münasip başka nebatlar ve hayvanlar onlara halef ve kevnî tabiatlerin değişikliklerinden tecelli eden hikmet-i aliyye iktizasınca onlar da zamanın teakubuyle halefl erine selef olurlar. Lâkin yeni mevcutlar için tahsis olunan mütevalî tekevvünlerin hakikat ve keyfiyyetlerini ancak Halik Taalâ Hazretleri bilir, buraye beşer bilgisi yetişmemiştir.

« Marifetullah'ta nazar şer'an vâcibtir. Binaenaleyh Cenab-ı Hakk'ın vücudunu ve kemal sıfatlarının sübut ve selbiyyesini beşerin takati miktarınca tasdik için tefekkür ve istidlâl etmek lâzımdır. Fakat Cenab-ı Hakk'ı künhiyle marifet muhakkıkîne göre vâkı değildir. Hüccet-ül-İslâm ve İmam-ül-Haremeyn gibi bazı muhakkıkîn Cenab-ı Hakkı künhiyle marifet mümteni' olduğuna kaail olmuşlardır. Zât-ı Risaletpenah Efendimiz kemal-i Kibriya-yı ülûhiyyeti müşahede ile hayrete müstagrak oldukta «سبحانك ماعرفناك حق معرفتك» diye hitab etti. Diğer bir hadis-i şerifte de «تفكروا فى الاءالله ولاتفكروا فى ذاته تعالى فانكم لن تقدروا قدره» varidolmuştur. Sıddik-ı Ekber (العجز عن درك الادراك ادراك) demiş ve Aliyy-il-Mürteza dahi Hazret-i Siddik'ın bu kavlini

« العجز عن درك الادراك ادراك »
« والبحث عن سر ذات الله اشراك »

beyti ile tazmin eylemiş. Kitab-ı Azizin (Kur 'an) bir yerinde» «فانظر الى آثار رحمةالله كيف يحيى الارض بعد موتها»، « قل انظر واماذا فى السموات والارض» hallinde de şeref vürud eylediği gibi «ان فى خلق السموات والارض واختلاف الليل والنهار لآيات لاولى الالباب» Âyet-i kerimesi nazil olduğu zaman Aleyh-is-Salât ü Vesselâm Efendimiz dahi ويل لاركها بين فكيه ولم يتفكر فيها Yazık o adama ki bu ayeti iki çenesinin arasında geveledi de onun mâna ve esrarında düşünüp taşınmadı.» buyrulmuştur. Marifetullah'ın delâilinde nazar ve tefekkürü terkedenler Risaletmaâp tarafından *bu suretle vaid ve tehdit edilmiş olup hal*buki vâcib olmıyan şeylerin terkinden dolayı vaid ve tehdit cereyan eylemediğine mebni bu iki ayet-i kerimedeki emirler vücup içindir.

«İrfan ve iykan sahipleri cihan levhasını mutalaa ve tetkik eylediler. Kimi burhanlar, kimi müşahede ve tecrübeler, kimi varidat-ı kalbiyye ile cezm ve teyekkun ettiler ki âlemin bu sonsuz değişikliklerin bu hayreti arttırmıya

değen kanunların kadim, lem yezel ve lâyezâl bir sânii vardır. Onun vücudu lizâtihi vâcib ve zâtına nazarla ademi mümtenidir. Yani varlığı zâtı muktazasıdır ve varlığın zâtından infikâki muhaldir. Mümkinat ve hâdisat silsilesi işte bu kadîm Vâcib-ül-Vücude müntehidır dediler.»

«Cümle mevcudattan» «وحده لاشريك له» nidasını işiten asfiya-yı ibad rububiyyetin azamet ve celâletini hayretle temaşaya daldılar. Cemal-i ba Kemal-i İlâhi'ye müştak oldular. Onlar nazarında herşey Hakkın bürhanı olduğundan ehl-i nazar yoluyle istidlâle muhtaç olmadılar. Onların kalplerinde Marifet-ul Allah'ın nurları bârika endaz oldu. Ehl-i istidlâl ise düşündüler ki bu âlem muhdestir. Her muhdes için bizzarure bir muhdis ve mucit lâzımdır. Çünkü hâdiselerin silsilesi vücud-ı zâtinin muktazası olan kadim bir mebdee müntehi olmasa hâdiseler birbirine terettüp ede ede ezele doğru gelir ki ezele doğru ilel ve malûlatın teselsül etmesi lâzım gelir ki ezele doğru ilâ gayr-ün-nihaye durmayup giden esbap silsilelerinin bir mebdei bulunamıyacağından illet ve sebep yok demek olacağı cihetle bu teselsül muhaldir. Yok eğer bu hâdiseler biribirinin ilel ve malûlâtıdır farzolunursa bu bir devr-i takaddümî olup malûlün vücudu illetinin vücuduna tevakkuf eylediği halde o malûl dönüp te kendi illetine illet olursa illet farzolunan şeyin vücudu o malûlün vücuduna tevakkuf edeceğinden her biri sebeb-i vücudu olan diğer şeye ve bil'âbare kendi nefsine takaddüm etmek gibi bilbedahe fesadı müstelzim olmakla bu da batıldır dediler. Bir de madde ile kuvveti düşündüler. Madde sakin oldukça bir şeyde tesir edemez, bir şey ihdas ve icat edemez. Hareket ise cisimlerin mahiyyetlerinde zâtî olmadığından ferdî eczayı ilk iptida harekete getirmek için onlardan hariç ve onlara faik galip bir kuvvetin vücudu zarnridir. Ecza-yı ferdenin kendi hareketleriyle nice tahavvüllerden sonra mütenasip olan şu bedî masnuatı icat eylemiş olmalarını kabul dahi beşerin aklına yakışmaz bâtıl bir hayaldir. Mâkul olmıyan bir eser, müdrik olmıyandan sâdır olmaz ve müdrik olmıyan ecza-yı ferdeden idrak-i beşer zuhure gelmez yolundaki nazariyyelerini kendilerine irfan rehberi ittihaz ederek madde ve kuvvet âlemin aslı olmayıp hâkim bir sâni', âlim bir üstad lâzımdır neticesini iykan eylediler.»

«İmam-ı Âzam şöyle demiştir: Yerlerle göklerin halikını ve nefsini ve sair mahlûkatı gördüğü için Züleelâl'i bilmemekle hiç bir kimsenin özrü makbul değildir. Yine o büyük zat diyor ki Canab-ı Hak insanlara Peygamber göndermese de Hazret i Halik'i akıllarıyla bilmek onlara vâcibtir. Cumhur-i Matüridiyye de şöyle demişlerdir: «Dağ başında yetişip kendine davet vasıl olmıyan kimseye, bil'istidlâl Sâni-i Âlemin vücut ve vahdetine iman etmek vâcib olur.

«Hulâsa: Selim akıllar, ilm ve fenler, tabiatın temaşası, kevnî şeinler, günlük hâdiseler, en naçiz dereden en büyük ecsam ve ecrama kadar her şey bilhassa kendi nefislerimiz, bunlar hep Bâri'nin vücuduuna vazıhan delâlet ediyor.»

Kitab-ı Kâinat esrar-ı Hakkı bidehen söyler
Sıvad-ı mümkinat âsâr-ı san'u bi suhen söyler
Senin gûşunde istidat yok idraktne yaksa
Leb-i cûde kemal-i san u her berk-i çemen söyler
Lâ

MARMARİNE (مارمارينه) [*San.*] Eski zaman yemeklerinden birinin adıdır. «Tarihte 50 Türk vemeği» adlı eserde (İstanbul, İsmail Akgün matbaası, 1948, S. 27) «Cezire-i Mora taamlarından» (Yunanistan'ın cenubundaki Mora yarımadası yemeklerindendir) diye işaret olunan bu yemeğin yapılışı şöyle anlatılmıştır: «Ispanağı temizleyip suyunu süzdükten sonra ince kıyıp badehu bir tepsiyi cüz'i yağlayıp bir iki yufka koyduktan sonra Ispanağı yufka üzerine yayalar. Badehu taze peyniri iki üç yumurta ile karıştırıp Ispanağın üzerine parça parça kaşık ile koyup fırında pişireler. Gayet hoş olur.»

MARSİPET (مارسيپت) [*Bah.*] Seren veya bastonların altlarında bulunan doblin halatlara verilen addır. Bunların bir çımaları serenin cundasına, bir çımaları hamalyasına bağlanır. Marsipetleri tutmak için ana ve gabye serenlerinden sarkıtılan kısa halatlara «Marsipet ayakları» denilir. Ana ve gabye serenlerinin cundaları altında sarkan kısa marsipete «Cunda marsipeti» adını taşır. Marsipetler efradın üzerlerine basıp tutunabilmeleri, kolayca yelken sarabilmeleri, camadan bağlıyabilmeleri ve rahat çalışabilmeleri için yapılmıştır.

MARTAVAL OKUMAK (مارطوال اوقومق) [*Hal.*] Yalan dolanla kandırmıya çalışmak, hezeyan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Martaval; saçma sapan sözler demektir.

MARTULOS (مارتولوس) [*Ask.*] Osmanlı devletinin teşekkülü sıralarında ve Yeniçeri teşkilâtı yapılmadan evvel hıristiyanlardan ordunun geri hizmetlerinde çalışmış olan teşekküllerden birinin adıdır.

Martulos yahut Martuloz; müsellâh mânasına gelir rumca bir kelimedir. «Lehce-i

Osmanî» de «Sabıkta Tuna gemicileri korsanı» suretinde izah olunmuştur.

Osmanlılar Bizans topraklarından yer almıya başladıklarından itibaren yerlilerden bazılarını hizmetlerinde kullanmışlar ve bunların silâh taşımalarına da müsaade etmişler idi. Bu suretle rumca olan Martuloz kelimesi Türkçeye geçmiş ve devletin resmî kayıtlarında «Martulos» suretinde yazılmıştır.

Bu adla istihdam olunanların sayısı iptidalarda pek mahduttu. Sonraları artırılarak henüz ele geçen Trakya, Makedonya ve Tesalya kıt'alarının yollarında ve bazı sarp geçitlerde asayişi muhafaza vazifesi uhdelerine tevdi olundu. İşte bu suretle devletin hıristiyanlardan istihdam eylediği askerlerin bir sınıfını dahi bunlar teşkil etmiş oldu. Daha sonraları Avrupada'ki yerlerin ve bilhassa Bosna ve Macaristan kıt'alarının hudutta yakın kalelerine ikame olunan muhafız askerlerin bir kısmını da martuloslar teşkil ediyor, ve resmî kayıtlarda, cem' sigasiyle, «Martulosan = مارتولوسان» suretinde yazılı bulunur idi.

Bunların teşkilâtı Osmanlılarca kullanılan diğer muhafız askerlere benzerdi. Martulozların bölük kumandanları ve bir kalede bulunan mütaaddit bölüklerin de ağası vardı. Yalnız tamamen hıristiyan olan martulosların zâbitleri ve bilhassa kalelerdeki başkumandan makamında olan ağaları müslümandı.

Martulosluk bir zamanlar yalnız rumlara mahsus iken sonraları aralarına diğer hıristiyan kavimler de karışmıştır. Bosna hudut kalelerindeki martulos bölükleri efradı bilâhare tamamen İslâm oldukları halde «Martulosan» adını muhafaza etmişlerdir. Martulosların teşkilât, teçhizat ve dirlik gibi hususatı muayyen idi.

«Başbakanlık Arşivi»nde mevcut bir vesikada (Askerî, fiş numarası: 1471, tarihi: 25 r 1192) «Hersek sancağı dahilinde Çomolink palankasında otuzbeş nefer martulos cemaatının iki yüz doksan beş akça yevmiye-i kadimelerine 1148 tarihinde 115 akça terakki zam olunduğundan iktiza eden mevaciblerinin Bosna hazinesi aklâmından tediyesi» yazılıdır. Bu vesika bunların da maaşlı olduklarını gösterdiği gibi her birinin son zam ile beraber on iki akça kadar yevmiye aldıklarını da bildirmektedir.

Diğer teşkilâtlar gibi bunlar da Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

MARUZAT (معروضات) [*İda.*] Küçükler tarafından büyüklere karşı vukubulan şifahî (ağızdan) ve tahriri (yazılı) ifade yerinde kullanılan bu tâbir Sadrazamlar tarafından Mabeyne yazılan arizalar (kâğıtlar) hakkında alem olmuş idi. Mabeyn Başkâtipliğine hitaben yazılan bu arizalar zarflandıktan sonra sakenkur denilen tüle sarılır, o suretle takdim olunurdu.

Maruzat; arz olunmuş mânasına gelen mâruzun cem'idir.

Tanzimattan sonra başlanılan bu muameleden evvel Saraya gönderilen Sadrazam telhislerini padişah okur, icaplarını da kendisi yazardı. Son zamanlarda Sadrazamdan gayri makam sahipleriyle muhtelif adamlar tarafından herhangi bir şey hakkında Padişaha yazılan kâğıtlar hakkında da bu tâbir kullanılırdı. Bunlar Başkâtip vasıtasıyle takdim olundu gibi sarayın diğer memurları ve meselâ Dar-üs-Saade ağası vasıtasıyle de takdim olunurdu.

1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra Sultan Reşat'ın Başkâtipliğine tâyin olunan Halit Ziya Uşaklıgil (Saray ve Ötesi, cilt I, Sayfa 124 ve mütaakip) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Yeni vazifemin hemen ilk gününde önüme küçük bir çekmece şeklinde, şark işlerine mahsus bir üslûpla işlenmiş bir çanta getirdiler. Hiç bir mâruf şeye benzemiyen bu nesne nereden geliyordu? Belki Yıldız'dan, belki Hazine-i Hassanın unutulmuş bir kovuğundan... Abdülhamit'e maruzatın nasıl takdim edildiğine pek vakıf değildim. Galiba evrak, Bâb-ı âli'den, hattâ diğer makamattan Baş kitabete türlü takayyütlerle bağlanmış, mühürlenmiş torbalarla, zarflarla gelir; oradan da daire-i hususiyeye gönderilirmiş Bunlardan bir kısmı kitabet dairesinde açılabilirken hususi mahiyyette olan diğer bir kısmının açılması ancak Hünkar'ın kendi eliyle, yahut gözü önünde, mümkün olabilirmiş. Padişahla mahrem münasebetleri olanların arizaları ise muhtelif yollardan geçer, muhtelif ellerde dolaşarak Padişahın ıttılaı dairesine girermiş. Bunları bir rivayet şeklinde işitirdim.

«Yeni Hünkâr'a takdim olunacak maruzat için önüme konulan çekmeceyi hiç muvafık bulmadım, hele her mânasiyle zarafetten mahrum olan bu acaip nesneyi yüklenip sarayın içinde dolaşmak pek gülünç olacaktı. Zaten sarayla resmî muhaberesi olan ancak iki daire vardı: Sadaret ve Hazine. Sadaretten ilk defa, maruzat da içi bezli arkası kırmızı mühürlü büyük zarfla gelmişti. Bu derece sade bir şekilde gelen kâğıtları yine öyle karşılamak ve huzura da öylece çıkarmak münasip olacaktı. Hemen Pazar alman'dan irili ufaklı beş tane güzel cüzdan getirttim ve arz olunacak kâğıtları sırasına göre bunlara taksim ederek iradeleri istihsal edilmiye müheyya bir hale koymak usulünü kabul ettim. O çekmece makulesi nesne de tekrar ve bu defa müebbet uykusuna terkedilmek üzere ortadan kaldırıldı.»

Değerli edip sarayda yazı işlerinde yaptığı yenilikleri ve Başkâtib'in vazifeleri hakkında izahat verdikten sonra Padişahın maruzat işleriyle meşguliyyeti bahsine geçiyor ve bunun için de şu tafsilâtı veriyor:

«Hünkâr harem dairesinden çıkıp yemeği yedikten sonra maruzata bakmak için bendegândan *biri marifetiyle* Başkâtib'i davet ederdi. O dakikaya kadar geçirilen, hele canı tez bir adam için «Bir an evvel iş bitse de evrakı sevkedebilsek...» üzüntüsü içinde âdeta ağır gelen bir intizar müddetinin hitamını *sevinçle gören* Başkâtip cüzdanlarını yüklenir, ya sarayın büyük merdiveninden yahut odasının yanında döne döne tırmanan gizli merdivenden seğirtir, huzura girerdi.

«Hünkâr fesini çıkarmış, beyaz takkesiyle, ilikleri çözülmüş *redingotuyle* muntazır bulunurdu. Merasime pek ziyade itinakâr olduğundan beni görünce telâşla fesini giymiye, önünü iliklemiye teşebbüs ederek ayağa kalkardı. Buna karşı «Aman, rica ederim; rahatınızı bozmayınız....» denemezdi elbette, görmemezliğe gelmek en basit bir terbiye muktazasıydı. Fakat o telâşı Hünkâr'ın kapı nöbetini tutan bendesi görmüş olur, ondan ziyade bana işittirecek bir sesle: «Efendimiz, yabancı değil, Baş kâtip *bey*..» *diyerek* Hünkârın teşebbüsünde devam etmesine mâni' olurdu. Hünkâr'ın: Baş kâtip bizdendir, mazur görün...» kabilinden bir mukabelesiyle bu mürettep oyuna nihayet verilirdi. Mürettep olsun olmasın, bu pek nazikâne oyun birkaç defa tekerrür etmekle beraber iyi bir tesir yapmaktan hâli kalmazdı. Daha sonraları Hünkâr bizlerle bir dereceye kadar lâûbali olunca artık bendegânadn birinin müdahalesine hacet kalmaksızın, yine davranır, fakat yine kendiliğinden vaz geçmek suretiyle zarafet vecibesini yapmış olurdu.

«O zaman Hünkâr'ın mutaden vakit geçirdiği mabeynin iç tarafında deniz cihetinde büyük salonun yanındaki küçük yazı odasına geçilirdi. Bu odanın yazıya mahsus olduğunun yegâne alâmeti ortasındaki küçük yuvarlak masa ile bunun üzerindeki hokka ve kalemden ibaretti. Ozaman karşı karşıya oturulur, Baş kâtip küçük bir el uzatmasından ibaret bir işaret üzerine evvelâ resmî kâğıtlardan başlıyarak bunları birer birer hulâsatan söyler, Hünkâr da cari işlere dair olan kâğıtların arkasına bir tarih kordu. Bu tarih «*görülmüştür*» makamına kaim olurdu. Eğer kâğıdın muhteviyatı bir ehemmiyyet-i mahsusayı haizse, meselâ Meclis-i Meb'usan'dan çıkan kanunlar, yahut heyet-i vükelâ kararları, bunlara birer «Mucebince» yazıldıktan sonra imza olunurdu. Başkâtip için en müşkil iş de bunları, Hünkâra yormıyacak, sıkmıyacak bir şekilde mümkün mertebe kısa ve çabuk bir surette hulâsa edebilmekti.

«Hünkâr dinler ve hemen mucebince diyerek imza ederdi. Başkâtip bu külfete lüzum görmeseydi olur muydu, bunu denemedim. Bu daha ziyade onun için bir vicdan itmi'nanı idi. Mamafih öyle şeyler oldu ki bunu ne Hünkâr anlıyabilirdi, ne Başkâtip tetkike lüzum hissederdi. Hattâ... Evet, hattâ vazifedar olanlar bile gözden geçirmek lüzumunu hissetmemişlerdi.

«Bu neviden bir misal zikretmek lâzım gelirse, Maliye teşkilâtını ıslah için Fransa'dan celbedilen meşhur mütehassıs Laurent'in raporu üzerine Meclis-i Mebusan'dan geçen evrak ne Maliye erkânınca, ne Meclis-i Meb'usan'ın Maliye Encümeninee, ne de heyet-i vükelâca tetkik edilmeksizin saraya sevkolunmuş ve böylece Fransızların mâruf kırtasiyecilik meraklarına tam bir nümune olan kanun, içinden çıkılamıyacak çapraşıklıklarla umur-u maliyeyi eskisinden fena bir tezebzübe uğratmıştı.

«Resmî işler bitince ve Hazine-i Hassa maruzatıyle hususî evrak gelince Hünkâr bir nefes almıya lüzum görür ve bu sırada uzun, ekseriyet üzere hoş ve tuhaf hasbıhâllere başlar, *gençliğine, biraderlerine, daha ziyade* babasına ait hatıralar, harem kadınlarının garabetlerine, meraklarına dair hikâyeler naklederdi. Bu cümleden olarak Abdülhamit'e, Sultan Murat'a Abdülaziz'e mütaallik hikâyeler dinledim *ve dikkat ederdim*, bunları *söylerken* hattâ okadar zulmüne uğradığı ve ancak kızınca Hakan-ı mahlû' diye yadettiği biraderi için ağır çekecek bir zem ve kadih mânası koymazdı.

«Bu suretle bir yandan maruzat işi yürürken bir yandan da Hünkâr'ın zihninde birikmiş siparişleri olurdu. Ben bunları yavaşça bir kâğıda işaret ederdim.

«Nihayet uzun müddet, bazan belki iki saat sigara içememek mahrumiyyetine katlanan Başkâtip huzurdan çıkınca evrakı getirip kitabet dairesine teslim eder ve burada derhal kayıtları, tahşiyeleri yapılarak Başkâtip tarafından imza da edildikten sonra hemen ogün mutlaka mahallerine isal olunurdu. Hiç bir zaman evrakın yine ogün içinde iade edilmemiş olduğuna vakıf değilim. Bunda Hünkâr'ın da ihmalden ve teseyyüpten çekinen hüsn-ü niyyetinin dahli büyüktür. Hattâ geç yaşında garaipten olarak tekrar kızamığa tutulan bu ihtiyar adam harem i hümayunda yatağının içinde ateşlerle kavrulurken yine beni celp etmiş, yine maruzata tarih veya imza koymuştu.

«İtiraf etmeli ki ben de bir saniaya müraeaat ederek Sadaretten ve Hazineden tehiri mümkün olan kâğıtların gönderilmemesini rica ettim.

«Hünkâr bir gidişe çıkmak için maruzat işinin bitmiş olmasını isterdi. Yine böyle bir gün hafta ortasında, gelen kâğıtların muamelesi bitip iadesi esbabı da ihzar edildikten sonra Zincirlikuyu köşküne gidiş olacağı haber verildi. Artık yapılacak bir iş kalmadığı için istirahat-ı kalple gidilebilirdi. Oraya henüz vasıl olmuştuk, birdenbire köşkün bahçesinde bir at gürültüsü oldu ve bir dakika sonra haber verdiler; «Sadaretten bir yaver gelmiş, müstacel ve mühim bir kâğıt varmış; dediler, bunun da hemen orada icabı ifa edildi.»

Maruzat, saltanatın sonuna kadar devam etmiştir.

MARUZAT-I DAHİLİYE ODASI (معروضات داخلیه اوطه‌سی) [*İda.*] Bâb-ı Âlide sadarete merbut Ametçi'lik kalemlerinden birinin adıdır. Haricî işlerin ehemmiyyet kesbetmesine mebni Hicrî 1253 (1837) senesinde Ametçilik biri «Maruzat-ı dahiliye odası», öbürü «Maruzat-ı hariciye odası» olmak üzere ikiye bölünmüştür. Maruzat-ı dahiliye odası iç, maruzat-ı hariciye odası dış işlerle meşgul olurdu.

MARUZAT-I HARİCİYE ODASI (معروضات خارجیه اوطه‌سی) [*İda.*] Bâb-ı Âlide sadarete merbut Ametçi'lik kalemlerinden birinin adıdır. Haricî işlerin ehemmiyyet kesbetmesine mebni hicrî 1253 (1837) senesinde Ametçi'lik biri «maruzat-ı hariciye odası», öbürü «maruzat-ı dahiliye odası» olmak üzere ikiye bölünmüştü. Maruzat-ı harieiye odası dış, maruzat-ı dahiliye odası iç işlerle meşgul olurdu.

MARUZAT MEMURU (معروضات مأموری) [*İda.*] Bâb-ı Âli'de Padişaha takdim olunan maruzat işleriyle meşgul bulunan memurun unvanı idi. Bu memur Amedî odasın'da vazife görürdü.

MARUZ-İ BENDELERİDİR (معروض بنده لریدر) [*İda.*] Ulemanın dışında bulunanlar tarafından şeyhülislâm'lıkta bulunmuş olanlara hitaben yazılan kâğıtlarda resmî elkap olarak kullanılır bir tâbirdir. Ulema tarafından bunun yerine «Maruz-i dâileridir» denilirdi. İbare arasında da gıyaben «Devletlû Faziletlû hazretleri» kullanılırdı.

MARUZ-İ BENDE-İ DİRİNELERİDİR (معروض بندهٔ دیرینه‌لریدر) [*İda.*] Ulemanın dışında bulunanlar tarafından Şeyhülislâm'a hitaben yazılan kâğıtlarda resmi elkap olarak kullanılır bir tâbirdir. Ulema tarafından bunun yerine «Maruz-i dâi-i dirineleridir» denilirdi İbare arasında da gıyaben «Devletlû Semahatlû hazretleri» kulanılırdı.

MARUZ-İ ÇÂKER-İ KEMİNELERİDİR (معروض چاکر کمینه‌لریدر) [*İde.*] Ulemanın dışında bulunanlar tarafından Sadrazam'a hitaben yazılan kâğıtlarda resmî elkap olarak kullanılır bir tâbirdir. Ulema tarafından «Maruz-i dâi-i kemineleridir» denilirdi. İbare arasında gıyaben «Fahametlû devletlû hazretleri» kullanılırdı.

MARUZ-İ DÂİLERİDİR (معروض داعیلریدر) [*İda.*] Ulema tarafından Şeyhülislâm'lıkta bulunmuş olanlara hitaben yazılan kâğıtlarda resmî elkap olarak kullanılır bir tâbirdir. Ulemanın dışında bulunanlar tarafından bunun yerine «Maruz-i bendeleridir» denilirdi. İbare arasında gıyaben «Devletlû Faziletlû hazretleri» kullanılırdı.

MARUZ-İ DÂİ-İ DİRİNELERİDİR (معروض داعیٔ دیرینه‌لریدر) [*İda.*] Ulema tarafından Şeyhülislâm'a hitaben yazılan kâğıtlarda resmî elkap olarak kullanılır bir tâbirdir. Başkaları tarafından bunun yerine «Maruz-i bende-i dirineleridir» denilirdi İbare arasında da gıyaben «Devletlû Faziletlû hazretleri» kullanılırdı.

MARUZ-İ DÂİ-İ KEMİNELERİDİR (معروض داعیٔ کمینه‌لریدر) [*İda.*] Ulema tarafından Sadrazam'a hitaben yazılan kâğıtlarda resmî elkap olarak kullanılır bir tâbirdir. Başkaları tarafından bunun yerine «Maruz-i çâker-i kemineleridir.» denilirdi. İbare arasında gıyaben «Fahametlû Devletlû hazretleri» denilirdi.

MASAR (مصر) [*Mal.*] Yeniçeri mevacibinin (aylık, ulûfe) ilk üç aylığına delâlet etmek üzere kısaltılmış bir tâbirdir. Vaktiyle kamerî aylar kullanıldığı için bu tâbir muharrem, safer ve rebiyülevvel aylarının ilk harflerinden vücude getirilmiş idi. İkinci üç aya ait kısaltılmış tâbir «Recec», üçüncü üç aya ait «reşen», dördüncü üç aya ait kısaltılmış tâbir de «lezez»di. «Masar mevacibi verildi», «recec ulûfesi dağıtıldı» suretinde kullanılırdı. Yalnız on iki aya dört tâbirden iki evvelkisi delâlet ettikleri ayların ilk harlerinden meydana gelmiş olduğu halde üçüncüsü birinci ve ikinci ayların yani receple şaban ayının ilk ve üçüncü yani ramazan ayının son, dördüncüsü de birinci ayın yani şevval ayının son, ikinci ve üçüncü yani zilkide ve zilhicce aylarının ilk harflerinden meydana gelmiş idi. Buna da aynı harflerin tekerrür etmemesi sebep olmuştu.

MÂSİVÂ (ماسوا) [*Sof.*] Allahtan başka herşey, alâik, mahlûkat ve mevcudat-ı dünyeviyye yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Nümayiş-i suver-i kâinatı sorma bana,
Hüdayı bir bilirim, mâsiva nedir bilmem
Hersekli Ârif Hikmet

MASKALA (مصقلة) [*San.*] Kılıç, ayna, cam gibi şeylerin kirini temizlemek ve cilâlamakta kullanılan aletin adıdır. Halk arasında tahrif ile maskala denilen bu aletin doğrusu Mıskala'dır. Hattatlar taralından yazı kâğıtlarını parlatmakta kullanılanları da vardır. Bunlara «Mühre» denilir.

MASLAK (ماصلاق) [*San.*] Su yollariyle gelen suların ayrıldığı yerlerdeki hazinelere verilen addır. «Bentler ve menbalardan künklerle şehre gelen suların geçtiği ve muhtelif kollara ayrıldığı yerlerde, suyu kontrol etmek ve icabeden yola vermek üzere bırakılan bacalar ve üstüne yapılan mahzenlere denir» suretinde tarif olunan maslak için (Sanat Ansiklopedisi, maslak maddesi) nde şu izahat ta vardır: «Bu hususta savak, maksem, taksim tâbirleri de kullanılırsa da bunların mânası ayrıdır. Maslak diye bilhassa şehir haricinde su yollarının geçtiği ve ayrıldığı yerlerdeki baca ve su hazinelerine ve savak diye su toplanan havuz ve teknelere denir. Maksem ve taksim tâbirleri ise şehre giren suları muhtelif semtler ve binalara tevzi için yapılan taksim hazinelerini ifade eder. Musluk tâbiri de bu kelimeden gelse gerektir. Bentlerde toplanan sular künkler içinde bu maslaklara kadar gelerek oradan muhtelif cihetlere ayrılır.

MASRAF-I ŞEHRİYARİ KÂTİBİ (مصرف شهريارى كاتبى) [*Sar.*] Saray memurları arasındaki yazıcılardan birinin adıdır. Vazifesi matbah-ı âmire'ye bağlı on iki ocağın ve matbah emininin masraf hesaplarını tutmaktı. Tanzimattan sonra saray teşkilâtında yapılan değişiklik sırasında adı değişmiştir.

MASTABA (مصطبه) [*San.*] Büyük kapılar arasında ve kahvehane ve meyhane gibi yerlerde üstüne oturulan sedler hakkında kullanılır bir tâbirdir Eski zamanlarda kullanılan peykelere ve hususiyle kadim feylesofların oturdukları yeri andıran yarım daire şeklinde oturulacak yerlere mastaba denildiği gibi saray kapıları yanında kapıcıların oturması için taştan yapılan peykelere de bu ad verilirdi. Arapça olan bu tâbirin aslı mistabe'dir.

Eg Naili terane-i kilkimden oldular
Ruhaniyan-ı mastabe-i intibah mest
Naili-i Kadim

«Sanat Ansiklepedisi» nde biri mimarî öbürü arkeoloji tâbiri olarak iki noktadan izah olunan «mastaba» için şu tafsilât verilmiştir:

«1 — [*Mim.*] cami, medrese, han, saray ve konak gibi büyük binalardaki giriş kapılarının iki tarafında oturmaya mahsus taş veya tahtadan sandık şeklinde som duvardan yapılmış setlere denir. Bunların tahtadan altı boş olanlarına peyke ve sedir tâbir olunur.

«2 — [*Mrt.*] Eski Mısır mimarisinde üstü kesik bir ehram şeklinde mezar binalarıdır ki hükümdar ailesi efradına, ricala, memleketin büyüklerine ve zenginlerine mahsus bu mastabalar taştan örülmüş olup umumiyyetle biri toprak altında ve diğeri toprak üstünde olmak üzere iki kısmı muhtevidir. Yer altındaki kısmında ölünün lahti konulan bir oda ile ölüye lâzım olur itikadiyle bazı eşya ve erzak konan mahzenler vardır. Bu kısımlar zemin seviyesinden beş altı metre aşağıdadır.

«Toprak üstündeki kısım ise kütle halinde ve set şeklinde som duvar olarak yapılmış içi toprak veya kum dolu bir binadır. Eski Tümülüsler gibi. Bunların bazılarında üst kısım ibadet için odalara ayrılmıştır. İç duvarlara ölünün ismi yazılmış ve hayatına ait resimler yapılmıştır. Türbe mahiyetinde olan bu binalar ölünün uhrevî hayatını yaşadığı bir ev telâkki edilir. Bu mastabalar âdeta küçük birer ehramdır»

MASTARİYYE (مصدريه) [*Mal.*] Eskiden gümrüklerde alınan vergilerden biri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mastar; Arapça bir şeyin çıktığı yer demektir. «Lehçe-i Osmani»deki tarifi şöyledir: «Bazı mahallerden gelen emvalin resm-i munzam gümrüğü amediyyesi aslı (mastariyye) şarap şirası resmi.» Süleyman Sndi efendi (Defter-i muktesit, cilt 2, sayfa 25) bunu şöyle izah etmiştir: «Mastariyye tâbiri munzam resim demek olan «Mastariyye» lâfzından galat-ı meşhur olarak mübeddel olup resm-i mezbur amediyye ve reftiyye resimlerine nisbetle hâdis ise de mürıuriyye resmine nazarla pek kadimdir.

«Mastariyye resmi şimdiki malûmata tatbik olunacak olur ise «Sarfiyat-İstihlâk» resmî demek olur. Lâkin bu tâbir gümrükler muamelâtından çıkartılıp yalnız İstanbul balıkhanesinde kalmıştır.»

Bu izahata göre mastariyye oktruva ve istihlâk resimlerine benzetilebilir.

Ecnebî devletlerle ticaret muahedeleri yapıldıktan sonra reftiyye ve mürıuriyye ile birlikte kaldırılmış ve bu üçünün yerine ithalât, ihracat, transit tâbirleri kabul edilmiştir.

§ [*San.*] Ağaçtan veya madenden yapılan fıçı musluğuna da mastariyye denilir.

MASTCI ŞAKİRDİ [*Sar.*] (ماستجی شاکردی) Saray için yoğurt, kaymak ve tereyağı yapan Mastgeran-ı Hassanın yardımcıları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mastgeran-ı hassa ocağına bağlı idiler.

MASTGERAN-I HASSA (ماستگران خاصه) [*Sar.*] Matbah-ı Âmire'de (saray mutfağı) yoğurt yapanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mastgeran-ı Hassa Ocağı adlı bir teşekküle bağlı idiler. Mast; Farsça yoğurt demektir. Ger; yine Farsça fail edatı olup sonuna konuldukları isimlere failiyyet (yapıcılık) mânası verir. Sarayın «Yoğurtçu kârhanesi» ismi verilen yoğurt imalâthanesi Ahırkapı'da fenerin yanında harabesi görülen mescidin yanında idi. Meaçit de onlar için yapılmıştı. Mastçı denilen ustaların «Mastçı şakirdi» adı verilen yardımcıları da vardı. Hicrî 1169 (1755) tarihli maaş defterinde 23 yoğurtçu ve sütçü yazılıdır. «Başbakanlık Arşivi» nde mevcut bir vesikada (Saray, fiş numarası 755, 3 L 1222) «Nefs-i Hümayun ve Saray tayinatı için yoğurtçubaşı tarafından saraya süt, yoğurt» verildiği yazılı olduğuna nazaran evvelleri hususi adamlar vasıtasiyle yaptırılan yoğurdun sonradan bir mütaahhit vaziyyetinde olan yoğurtçubaşı tarafından yaptırılıp parasının her ay alınmakta olduğu anlaşılmaktadır.

MASTGERAN-I HASSA OCAĞI (ماستگران خاصه اوجاغی) [*Sar.*] Saray için yoğurt, kaymak ve tereyağı yapanların mensup oldukları teşekkülün adıdır. Ocakta ustalar olduğu gibi yardımcıları da vardı. Ustalara « Mastgeran-ı Hassa », yardımcılara da «Mastçı şakirdi» denilirdi. Hicrî 1169 (1755) tarihli maaş defterinde 23 yoğurtçu ve sütçü yazılıdır.

MASTORİ (ماستوری) [*San.*] Sanat ustası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bazan «Efendi» yerinde de kullanılır. İtalyınca mastro'dan alınmadır.

MASUM-ÜD-DEM (معصوم الدم) [*Fık.*] Kısası müstelzim bir cinayette bulunmamış olan her hangi bir müslim veya zimmî demektir.

MASURA (ماصورا) [*Öl.*] Akar su ölçüsünde kullanılan vahid-i kıyasinin adıdır. «Lehçe-i Osmani» de «Masura; zebanzedi masra, kısa ve ince kamış kalem, pamuk masurası, çıkrıkta penbe (pamuk) sarılıp mekik'e takılan kalem. Akar suların ziyanesi. Resmî su ölçüsü. Lüle'nin rub'u, çuvaldız'ın dördü» suretinde izah olunmuştur. Masura'nın hem eczası, hem de ez'afı vardı. Bir masura dört «çuvaldız», bir çuvaldız iki «hilâl», iki çuvaldız bir «ikilik», iki masura bir «kamış», sekiz masura bir «lüle», üç lüle bir «salma» itibar edilmiş idi.

Yuvarlak şemsiye teli kalınlığında bir ucu sivri, diğer ucu kürek şeklinde diş ve kulak karıştırmağa mahsus olup evvelce herkesin kullandığı hilâl kalınlığında akan su «hilâl» itibar edilmiştir. İki hilâl birleşince çuval, tente ve yelken bezi dikmeğe mahsus çuvaldız kalınlığı meydana geleceği farz edilerek bu da ölçülerden biri olmak üzere kabul olunmuştu. Suların temellük ve tasarrufatında «hilâl» miktarına nadiren tesadüf olunur. Alelekser «masura» itibariyle sulara tasarruf edilirdi. «Salma» ve «kamış» tâbirleri su yolcularca müstamel tâbirlerdendi. Bu tâbirlerle sulara tasarruf olunmazdı.

Yarım masuradan az miktarda tasarruf olunan su bir evin ihtiyacını temin edemiyeceği cihetle öteden beri yarım masuradan noksan olan su akıtılmazdı.

İstanbul'daki suların kıymetleri muayyendi. Taksim, Halkalı, ve Turunçlu suların birer masurasının kıymeti on beş bin kuruştu. Boğaziçi'nin Anadolu ve Rumeli cihetlerinde tatlı ve acı suların her bir masurasının kıymeti ise on bin kuruştu. Sularda vakıf da cari idi. Satış sırasında kıymetleri üzerinden harç alındığı gibi Evkaf namına başka harç da istifa olunurdu.

Evkaf Nizamnamesine müzeyyel madde-i nizamiyye mucebince suların her masurasına senevî otuz kuruş icare-i müeccele tahsis edilirdi. Suların kanavatı gayr-i menkul mallardan ma'dut olduğu cihetle intikal kararnamesinden evvelki tarihlerde tasarruf edilen bir masura suya kararname tarihine kadar senevî otuz kuruş, kararname tarihinden sonra da kıymetinden binde iki buçuk nispetinde icare hesap edilir ve bu nispet dairesinde icare miktarı da tapuya geçirilirdi.

Dâr-üs-Saade ağası Gazanfer Ağa'nın Bergos köyünde Bakraç deresi denilen ve kimsenin tasarrufu altında olmıyan hâli arazide on beş baca açtırmak ve kanal yaptırmak suretiyle İstanbul'a getirttiği su mülkiyyet suretiyle tasarruf olunduğu için bu ve emsalinin satışlarında Halkalı ve Turunçlu havalisine mahsus suların kıymetleri üzerinden yalnız harç alınırdı, İcare namiyle bir şey alınmazdı.

Taşralarda alınıp satılan suların satışı sırasında idare meclislerince kıymetleri tâyin ettirilir, tâyin olunan kıymet üzerinden harç alınırdı.

MAŞALLAH (ماشاءالله) [*San.*] Nazar değmemek için çocukların üzerlerine ve evlerin cephelerine takılan ve ortasında (ماشاءالله = Maşaallah) yazılı bulunan müzeyyenat ve levhalara verilen addır. Maşaallah; Arapça Allahın istediği şey demektir. Nida olarak: oh aferin! maşallah sana! suretinde kullanıldığı gibi kinaye ve inkârı istifham yerinde: öyle mi? gerçek mi?, öyle hal mânasına olarak da kullanılır. Minelileri, yeşim, akik, zümürt gibi taşlar üzerine hâkkolunmuşları da vardır

Maşallah; evlere levha halinde takıldığı gibi boya ile de yazılırdı. Sivil mimarî de çok kullanılır ve tezyinî bir mahiyyet taşırdı.

MAŞLAH (مشلح) [*Kıy.*] Eskiden şehir kadınlarının giydikleri üstlüklerden birinin adıdır. Kadınlar bunu sabahlık olarak giydikleri gibi köylerde de ferace ve çarşaf makamında kullanırlardı. Maşlahların sadeleri olduğu gibi gümüş sırmalıları da vardı. Bağdat'ın sırma işlemeli ve Arabistan ümerasının kezalik sırmalı maşlahları hem zarif ve hem de kıymetliydi. Maşlah, kadınlara pek yakışır bir örtü idi.

Kırmızı renk o vücuda ne kadr uygundur
Ne yaraşmış, şu kızın maşlahı maşallah
Lâ

MAŞRABA (مشربا = ماشربا) [*San.*] Bardaktan büyük kulplu bir nevi su kabının adıdır. Bakır ve gümüş olanı vardır. Arapça su içmek için kullanılan kap demek olan mişrebe'den bozmadır.

MATA (ماتا) [*Bah.*] Yelkenin kulağında kasup açmak için olan makaranın adıdır. İtalyancadan alınmadır.

MATAFYON (متافيون) [*Bah.*] Miyama kalçeteleriyle camadan halatlar; ve mezo çelikleri raptedilmek üzere yelkenlerin diraveçe beziyle camadan astarları üzerlerine ve umumiyyetle yelken ve tentelerin bağlanacak olan yakalarına açılan deliklerin adıdır.

MATAFYON BAĞI (متافيون باغى) [*Bah.*] Bir yelkenin miyama tirnelerini bağlamakta kullanılan bağın adıdır. Buna «Çifte kazık bağı» da denir.

MATAFYON YAKASI [متافيون ياقاسى] [*Bah.*] Yelkenlerin serene bağlanan kenarına verilen addır. Buna «Seren yakası» da denir.

MATARA (مطره) [*San.*] Eskiden yolculukta kullanılan bir nevi su kabının adıdır. Doğrusu matradır. Vahid efendi galatatında (Eddürer-ül-müntahabat-ül-mensure fi ıslah-ii galatat-il meşhure, sahife 426) halk arasında matara suretinde kullanılan ve köseleden yapılan mataranın «Arabi'de mutlaka kendi ile taharet olunan kap mânasına kesr veya fethi mim il mıthere, mathere'den galat» olduğu yazılıdır.

Askerlere mahsus olan mataralar alüminyumdan yapılmakta ve suyu serin tutmak için üstlerine aba sarılmaktadır.

MATARACI-İ ŞEHRİYÂRİ (مطره جى شهريارى) [*Sar.*] Padişah saray dışında iken içeceği suyun bulunduğu kırmızı kadifeli altın matarayı taşıyan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Matra-i Şehriyari» de denilirdi. Matara askerlerin ve bir kısım yolcuların kullandıkları su kabının adıdır. Mataracı-i şehriyari onbirinci kapıcılar bölüğü bölük başısı idi. Ramazan ve Kurban Bayramlarında vezirler, defterdar ve kazaskerler tarafından divan hademeleri meysnında matara-i şehriyâriye de 60 akça îdiyye vermeleri kanundu.

MATBAAİ ÂMİRE (مطبعهٔ عامره) [*İda.*] Devletçe kurulan matbaanın adıdır. 1280 (1863) senesinde Topkapı Sarayı'nın Bâb-ı Hümayun denilen kısmının içinde tesis olunan ve Cumhuriyetin ilânından sonra Devlet Matbaası ve daha sonra Maarif ve en nihayet şimdiki adı olan Millî Eğitim Basımevi adını alan bu binadan evvel de devletçe kurulmuş matbaa vardı. 1280 (1863) senesinde bu bina tadil edilmek ve öteki matbaadaki alât ve edevat buraya taşınmak suretiyle burası Devlet Matbaası ittihaz edilmiş ve Matbaa-i Âmire adı verilmiştir. Matbaanın kuruluşu sırasında orada vazifesi bulunan Vak'a nüvis Lütfi Efendi (Lütfi Tarihi, hususî kütüphanemde müellifin elyazısı nüsha, c 10, sayfa 78-79) Osmanlılar zamanında kurulan matbaalarla Matbaa-i Âmire'nin tesisi hakkında şu tafailâtı veriyor:

«Nakl-i takvim ve Matbaa-i Âmire be Seray-ı Cedit; Mukaddemleri İstanbul'da Matbuat-ı Osmaniye için iki daire var idi. Bunların biriaine (Dar-üt-tibaat-ül-âmire), diğerine (Takvimhane) denilir idi. Mevkileri Bâb-ı Seraskeri'nin arka cihetinde kaptan İbrahim Paşa Cami-i Şerifi'nin iki canibinde idiler. Matbaa-i Âmire Cennetmekân Sultan Selim Salis zamanında Üsküdar'da tesis olunmuştu. Olvakit meşhur hattat Hafız Osman Resmî ve Arapoğlu adlı mühendis bir ermeni imaliyle çelikten ihdas olunan ana kalıplardan alınan bakırlar ile elhalet-i hazihi istimal olunan basma harflerle Üsküdar'da bir çok âsar-ı müellefe tab ve temsil olundu. Muahharen Firdevs aşiyan Sultan Mahmut Sani zamanında Vak'a-i Hayriyye'den mu-

kaddem balâda mezkûr cami-i şerif ittisâlinde Kaptan Paşa Hamamı namiyle mâruf mesdut hamam matbaa heyetine konularak Üsküdar matbaası edevatı oraya nakl ile Dar-üt-tibaat-ül-âmire ittihaz kılındı. Badehu bin ikiyüz kırk yedi tarihinde Vak'a Nüvis Es'at Efendi merhumun nezaret ve marifetiyle müceddeden ihdas olunan Takvim gazetesi için cami-i mezkûrun yanında köşe başında Kapıcı başılardan meşhur Musa Ağa'nın konağı canib-i mirîden beşyüz keseye bilmubayaa (Takvimhane) ittihaz ve nezareti berveçh-i muharrer Es'at Efendiye ihale olundu. İşte ol vakitten işbu seksen senesine kadar şu iki dairede nice yüzbinlerce kütüp ve resail vesair evrak tab'ıyle teksir ve teshil-i esbab-ı maarife himmet olunmuştu. İntişar-ı maarif ve ulûmun esbab-ı mühimmesi olan teksir-i kütüp ve resâil ve husûsiyle devair-i resmiyede sarf ve istimal olunan defatir ve evrak-ı resmiyye ve kavaim-i nakdiyyenin günbegün ihtiyacat-ı zamaniyyeye göre teksir-i enva' ve a'dadı her bir levazımiyle beraber bir büyücek matbaanın vücudunun lâbüt olduğunu taayyün eyledi. Bu cihetle Bâb ı hümayun dahilinde muhterik eski Maliye dairesinin arkasıada katı vafir masraflarla bina ve inşa ve derununa vapur makinesi, müteaddit presler ve alât ve edevat-ı mütaaddide vaz'ıyle natamam durmakta bulunan Kavaim-i nakdiyye fabrikasının heyet-i hazırası emr-i tıbaat için münasip olduğu anlaşılmasiyle matbaa-i atika ile Takvimhanenin alât ve edevat-ı mevcudesi memurlariyle beraber zikrolunan fabrikaya nakl ve isal ve nevakısı ikmal olunarak o âna kadar İstanbul'da misli görülmedik surette gayet muntazam ve her bir levazımı mükemmel bir tıbaat fabrikası küşat olundu. Buna Maarif Nazırı bulunan Ethem Paşa fevkalgaye himmet eyledi. Yevm-i küşadında sadr-ı vakit Fuat Paşa ile ahkâm-ı adliye reisi Kâmil Paşa ve sair bazı erkân ve memurin i devlet davetle huzzar-ı mevcude huzurlarında kütüp ve evrak-ı lâzimenin tab ve temsili için destgâhların mecmuu vapur kuvvetiyle imalâta bed'ettiler. Tezgâhların birisinde muharrir-i fakirin işbu:

Huda tahtında daim eylesün Abdülâziz hanı
Bu dar-üt-tab'ı ol hakan ı zişan eyledi te'sis
O şahın himmeti neşr-i ulûma olmada masraf
Ulûm-u san'ata kıldı ahali sınıfını te'nis

Kıt'a-i bediiyyesi muntabi' olur idi. Bu kıt'anın varaka-i matbualarından birer tanesi esna-yi seyr ve temaşada matbaa memuru yediyle zevat-ı hazıraya i'ta olunmuştur. Fabrikanın her cihetle mükemmeliyyetiyle beraber hüsn ü intizamı ve Nazır-ı Müşarünileyhin sa'y ü himmeti ile memurlarının gayreti huzzar-ı mevcude tarafından rehin-i tahsin olarak avdet olundu. İdaresine Takvim-i Vakayi' mukabelecisi maiyyet-i fakiranemde bulunan müderrisinden Müneccim-i Sani Tahir Efendi memur oldu. Eski matbaa dairesi Maarif idaresine verilerek mektep ittihaz olundu ve Takvimhane Konağı taraf-ı Mîri'den Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'ya satıldı. Abd-i fakir ol vakit rütbe-i salise esbabından Takvim-i Vakayi' muharrirliğiyle Matbaa-i Âmire şermusahhihi idim. Tahir Efendinin rekabet ve sü-i siayeti tesiriyle müşarünileyh Ethem Paşa'nın hüsn ü teveccühünden mehcur olmuştum. Müşarünileyh himmetiyle Tahir Efendi sonraları rütbe ve memuriyyetçe pek çok terakkıyata mazhar ve müddet-i medide Maarif meclisi riyaseti ve Evkaf müfettişliği ve Müneccimbaşılık gibi memuriyetlere nail ve bu sayde güruh-ı Sudur ve heyet-i A'yana dâhil oldu. Ethem Paşa ile araları bozularak daima mezemmetinde bulunur idi. Limuharririhi:

Eyleme na ehle sakın itibar
Sonra sana Elhazeri söyletir
Mani-i hayr olmağı zilhimmete
Doğrucası böyleleri öğretir

MATBAH CANI (مطبخ جانی) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Çileye girip matbahta bulunan ve henüz dede olmıyan derviş hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MATBAH-I ÂMİRE (مطبخ عامره) [*Sar.*] Saray mutfağı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Matbah-ı Hümayun» da denilirdi. Padişahlar Topkapı sarayında otururlarken «Ortakapı» ile «Bab-üs-Saade» arasındaki «Alay meydanı» denilen sahanın sağ tarafını kâmilen Matbah-ı Âmire kaplamıştı. Matbahın meydana üç kapısı vardı. Kapıdan girilince sıra ile ikişer ikişer yirmi bacalı büyük matbahlar görülürdü. Matbahların pişgâhında da (önünde) Matbah-ı Âmire memurlarının daireleriyle aşçı ve tablakâr koğuşları vardı.

Matbah-ı Âmirede her gün kadın erkek dört beş bin kişiyi doyuracak yemek hazırlanırdı Hele resmî günlerde meselâ «ulûfe tevzii» günleri on bin ile on beş bin arasında olan askerlere çorba, pilâv, zerde ramazanın on beşinci gecesi de bütün yeniçeri nefer ve zâbitlerine baklava pişirilirdi.

Matbah-ı Âmirenin bir kısmına «Helvahane» adı verilirdi. Burada her türlü tatlılarla reçeller, şuruplar ve macunlar hazırlanırdı. Kokulu sabunlar da halvahanede yapılırdı.

Padişahların yedikleri yemekler Matbah-ı Âmirenin ayrı bir yerinde hazırlanırdı. Bu yere «Kuşhane Matbahı», «Matbah-ı Has» adı verilirdi.

Padişahlar Dolmabahçe sarayına ve sonra da Yıldız'a naklettikleri zamanlarda da matbah teşkilâtı mevcudu ve oralarda da yemek yiyenlerin sayısı binleri buluyordu.

Aşçılar, ekmekçiler, helvacılar hattâ «Mastgeran ı Hassa» adını taşıyan yoğurtçular bile bulunan ve şakirt adı verilen yardımcıları ile birlikte sayıları bini aşan Matbah-ı Âmire hakkında «Osmanlı Devrinde Saray teşkilâtı» nda (sayfa 379 ve mütaakip) şu tafsilâtı veriyor:

«Her gün yüzlerce kap yemek pişiren matbah-ı âmire veya saray matbahının geniş bir teşkilâtı vardı. Bütün saray erkânının yani Enderun ve Birun kısımlarının, divan-ı hümayun erkânının ve divan günlerinde oraya gelen kapı kulu efradının, din ve mezhep farkı gözetilmiyere divana gelen dâvacı ve şahitlerin hulâsa dört beş bin kişinin yemekleri her gün saray matbahında pişirilirdi. Bu matbahlar sarayın ikinci yerinde yani Orta kapıdan içeri girilince Alay meydanı denilen geniş meydanın sağ tarafındaki mahalde olup mütaaddit ocakları havi idi. Bu matbahlar ilk devirlerde mahdut iken ihtiyaca göre sonradan genişletilmişti.

«Matbah-ı Âmirenin umum levazım müdürüne Matbah emini denilirdi. Bundan başka matbah kâhyası veya matbah emini muavini ile biri büyük masraf kâtibi, diğeri küçük masraf kâtibî olmak üzere iki kâtip ve matbah-ı âmire kilercisi ile maiyyeti usta ve kalfalar da vardı. Sarfedilen bütün zahire ve mutfak malzemesinin tedariki Matbah eminine aitti. Bu zat hacegân rütbesinde idi. Koçi Bey, Matbah emini hakkında:

«Kilar-ı âmire'ye zahire tedarik eder, matbah harcını ol görür» diyor. Matbah kâhyası matbaha girip çıkan erzakı tedarik eder ve matbah efradı arasında çıkan ihtilafları hallederdi. Matbah kilercisi bir ay zarfında kilerden çıkan erzakın ve matbah sarfiyyatının defterini tutmakla beraber gerek padişahın ve gerek harem ve saray erkânının yiyeceklerini tertip ve pişmesini temin ederdi. Masraf kâtipleri ise saray matbahı için hariçten yapılan mübayaaların defterlerini tutarlardı. Bu defterler muhtelif kısımları havi idi. Yeni saray, Eski saray, Galatasaray mutfaklarına lâzım olan zahireleri buralara tâyin edilen ve Pazar başı ismi verilen memur tedarik ederdi. Bu erzakın masarifi herhangi bir mahallin mukataası varidatından temin edilirdi. Bütün alış veriş Matbah emininin tetkikiyle cereyan ederdi. Pazar başının, her ay saraya verdiği erzakın muntazam bir defteri vardı.

Saray matbahı zamanla adedi artarak biri diğerinden ayrı üstü kurşun kaplı sekiz kısımdan mürekkep olup her kısımdaki aşçı başının ayrı bir ocağı, bir fırını ve maiyyeti vardı. On altıncı asrın son yarısında bu matbahlarda altmış aşçı ile iki yüz hizmetkâr bulunmakta idi. Aşçı başılar münavebe ve birer gün fasıla ile çalışırlardı.

«Saray aşçıları ve maiyyetindeki yamakların maaşları diğerleri gibi üç ayda bir verilirdi. Bundan başka hepsinin derecelerine göre birer kat senelik elbiseleri vardı. Bütün bu saray aşçılarının başı en kıdemlisi olan Baş aşçı başı olup, bu; matbahta her işin hakkıyle görülmesine dikkat eder, maaş ve elbiseleri tevzi eylerdi. Bu büyük aşçı başının yevmiyesi on altıncı asrın son yarısında altmış akça idi ve senede iki kat elbisesi vardı.

«Aşçılarla yamaklarının yevmiyelerinden başka daha kârlı kazançları da vardı. O da, kesilen koyun başlarıyle ayaklarının kendilerine bırakılması idi. Bunlar hariçte satılarak kendilerine mühim bir gelir temin eder ve bunu aralarında taksim eylerlerdi. Yine bu on altıncı asrın son yarısında Yeni saray için günde dört beş sığır ve elli koyun kesilirdi. Erkeç denilen keçiler (burma keçi) bu yekûnden hariçti.

Matbah-ı Âmirede nefs-i hümayun yani Padişahın zâtına mahsus pişen yemek için on iki aşçı ile Serçinî denilen baş pişirici de vardır. Hükümdarın yemeği kuşhane denilen matbahta pişerdi.

«Masarifi Matbah emini'ne bağlı, fakat azl ve tâyinleri enderun Kilerci başısı'nın emrinde olan matbah-ı âmireden başka saraya ait matbah-ı âmire Saka başısı has furun, harcı furun hademeleri, Şemi'giran-ı hassa denilen mumcular, helvacılar, ekmekçiler, simitçiler, sebzeciler, yoğurtçular, tavukcular, kasaplar, bozacılar ve saire gibi hassa esnaf cemiyyetleri de Kilerci başı'nın arzıyle tâyin edilirlerdi. Bu hassa esnaflarından her biri ayrı bir cemaat olup kendilerine mahsus teşkilât ve vazifeleri vardı. Devşirme zamanında buralarda hizmet eden efrat acemi oğlanlarıydı. On altıncı asırda aşçıların bir kısmı yeniçeri ocağına ve yüksek dereceli aşçılar da suvari bölüklerine çıkarılırlardı. Daha sonraki tarihlerde bunların sırası geldikçe tamamen suvari bölüklerine verildikleri görülüyor.

«On yedinci asır ortalarında Matbah-ı Âmire aşçı ve hademeleri 1370 kişi idi. Bun-

larına senevî maaşları yirmi beş yük ve 36056 yani 2.536.056 akça tutmakta idi.

«Matbah-ı âmire masarifi on altıncı asırdan itibaren tedrici surette artmıştı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Matbah masrafı kırk sekiz yük akça idi. Bu miktar İkinci Selim devrinde altmış üç yüke çıkmış ve Üçüncü Murat zamanında ise üç dört misli artmıştı. Yani bu sonuncusunun ilk zamanlarında 156 yük olan matbah masrafı daha sonraki zamanda ve aynı hükümdar devrinde iki yüz on yükü bulmuştu. Bu para hazineden verilen miktar olup bunun haricinde her sene Mısır'dan yalnız elli bin altınlık mal ve Rumeli ve Anadolu'daki mukataalardan da elli yük akçelik me'kûlât havalesi gelirdi. Eflak voyvodalığından da her yıl Matbah-ı Âmire için yirmi bin koyun getirilirdi.

«Mısır'dan ve sair muayyen mahallerden mürettep olan matbah levazımından başka on yedinci asrın yarısında ocaklık olarak her sene Matbah eminine hazineden elli dokuz bin akça verilirdi. 1071 H. 1660 M. senesinde saray matbahının et, un, şeker, pirinç ve sair zahire param olarak Matbah eminine 443 yük 41756 akça ki kese hisabı üzere 1109 kese veriliyordu. On sekizinci asrın son yarısında dokuz yüz bin kuruş yani 1800 kese verilmekte idi.

«Matbah-ı Âmireye lâzım olan suyu Sakayan-ı matbah-ı âmire denilen saray matbahı sakaları taşırlardı.

«Matbah-ı Âmire anbarının her sene muhasebesi yapılarak erzak ve saire devredilir ve bu devir münasebetiyle anbar ve matbah memurlarına devriye namıyle ikramiye verilirdi. Matbah-ı âmirenin başlıca mubayaa, masraf, kiler, maaş, ihracat defterleri olup bunlardan başka her cins eşyanın ayrı ayrı kayıtları, günlük, aylık ve senelik mubayaat defterleri de vardı. Matbah eminlerine ait varidat ve masarifat ve muhasebeleriyle mutfak masraf defterleri bunlardan hariçtir. Saray matbahına giren her cins eşyanın defterleri tutulurdu. Bunlar arasında saray pazar başısının defterleri de vardı. Matbah emini vazifesinden ayrıldığı zaman yerine gelen yeni emine işleri devreyler ve hesabını kapatırdı.

«Matbah emaneti masarifinin on sekizinci asır sonunda bir aralık İrad-ı cedit hazinesinden tesviyesi emrolunmuştu. Matbah eminliği İkinci Mahmut'un son senelerinde Gümrük eminliğine ilhak olunarak Matbah-ı Âmire idaresi ismini almış ve 1254 H. 1838 M. tarihinde de darphane nezaretine bağlanmıştır.»

MATBAH-I ÂMİRE EMİNİ (مطبخ عامره امینی) [*Sar.*] Sarayda mutfak işlerine bakan memurun unvanı idi. Saray hizmetinde bundan başka Şehremini, Darphane emini ve Arpa emini adlı üç emin vardı. «Matbah-ı âmire» denilen saray mutfağında ekmekçiler, aşçılar, helvacılar hattâ «Mastgeran-ı hassa» adını taşıyan yoğurtçular bile vardı. Şakirt adı verilen yardımcıları ile birlikte sayıları yüzleri aşıyordu.

Hacegân rütbesinde olan Matbah-ı Âmire Emini'nin muavini bulunduğu gibi yazı işlerine bakan biri büyük, diğeri küçük masraf kâtibi adlı kâtipleri de vardı.

Müdür unvanını da aldığı zamanlar olmuş ve saltanatın sonuna kadar devam etmiştir.

MATBAH-I ÂMİRE ESNAFI (مطبخ عامره اصناف) [*Sar.*] Saray mutfağı ile alâkalı esnaf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Matbah-ı Âmireye bağlı ve enderun kilerci başısına tâbi olan bu esnaf «Osmanlı devletinin saray teşkilâtında (Sayfa 460) şöyle gösteriliyor: Kasap ustalarıyle şakirtleri, mastgeran-ı hassa yani yoğurtçu ve sütcüler, sebzeci, tavukcu, simitci, buzcu ve karcı, kalaycı, mumcu, kendümküban denilen buğday dövücüler, matbah-ı âmire sakaları da bunlar arasında idi. Hicrî 1169 (1755) deki maaş defterine göre sayıları da şöyledir: «17 kasap ile kasap şakirdi, 23 yoğurtçu ve sütçü, 31 sebzeci, 17 tavukcu, 23 simitci, 6 buzcu ve karcı, 15 kalaycı, 27 mumcu, 25 saka ile buyday dövücü.»

MATBAH-I ÂMİRE USTALARI (مطبخ عامره اوستالری) [*Sar.*] Saray mutfağındaki aşçı, ekmekçi gibi sanatkârlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yardımcıları olan şakirtleri gibi bunların sayıları da zaman zaman değişmiştir.

MATBAH-I ÂMİRE ŞAKİRTLERİ (مطبخ عامره شاکردلری) [*Sar.*] Saray mutfağında çalışan aşçı, ekmekçi gibi sanatkârların yardımcıları hakkında kllanılır bir tâbirdir. Ustaları gibi şakırtlerin de sayısı zaman ile değişmiştir.

MATBAH-I HAS (مطبخ خاص) [*Sar.*] Sarayda nefs-i Hümayun (Padişahın şahsı) için yemek pişirilen mutfak hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sanattaki maharetleri ve sadakatleri ile tanınmış olan sanatkârlar Padişahın hususi yemeğini pişirirlerdi.

MATBAH-I HAS ŞAKİRTLERİ (مطبخ خاص شاکردلری) [*Sar.*] Sarayda Padişahın kendisi için yemek pişirilen mutfaktaki ustaların yamakları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Aşçı ustaları gibi bu şakirtler de sadakatlerine güvenilir kimselerden seçilirlerdi.

MATBAH-I HÜMAYUN (مطبخ همایون) [*Sar.*] Saray mutfağı yerinde kullanılır bir

tâbirdir. Bunun yerine «Matbah-ı Âmire» de denilirdi. Padişahlar Topkapı Sarayında otururlarken «Ortakapı» ile «Bab-üs-Saade» arasındaki «Alay meydanı» denilen sahanın sağ tarafını kâmilen Matbah-ı Hümayun kaplamıştı. Matbahın, Padişahın şahsı için yemek pişirilen kısmına eskiden «Kuşhane Matbahı», «Matbah-ı has» denilirdi. Son zamanlarda Matbah-ı Hümayun denilince padişaha mahsus mutfak anlaşılırdı.

Başkâtip Halit Ziya Uşaklıgil hâtıralarında (Saray ve Ötesi, e. 1, s. 84) Matbah-ı Hümayun için şunları yazıyor:

«Matbah-ı Hümayun, Matbah-ı Âmire'den ayrı bir teşekküldü ve Mabeynde hususi mahallinde kâindi Buradan yalnız Hünkârın şahsına mahsus yiyecek ihzar edilirdi. Kendisinden arta kalanla da bendegândan bazıları müstefit olurdu. Hakikaten sanatinde pek mahir olan aşçıbaşı ile muavinlerinin maharetini bazan bizler de tecrübe ile takdir etmek fırsatını bulurduk. Matbah ı Âmirede yapılan tasarruf tedbirlerini Matbah-ı Hümayunda tatbik etmek muvafık olamazdı. Hattâ bu siyaseti bize bir gün hasbihal arasında Tal'at da ihtar etti: «Bütün delikleri tıkamayınız» dedi.»

Matbah-ı Hümayun saltanatın sonuna kadar devam etmiştir.

MATBAH-I ŞERİF (مطبخ شريف) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Yemek pişirilen bu yer Melevî tekkelerinin aynı zamanda dervişin ilk terbiye yeri idi. Mevlevîliğin en büyük makamı sofiye ıstılahınca « Âsitane » si olan Konya Mevlevîhanesi'nin en mühim iki kısmından biri «Matbah-ı şerif», öteki de «Semahane» idi. « Matbah-ı şerif » denilen binaya, tam ortasında kapıdan giriliyordu. Burada binanın uzunluğunca devam eden genişce bir koridor bulunurdu. Bu koridorun sağ tarafını, binanın o cephesini vücude getiren, büyük bir oda teşkil ediyordu. Sol tarafı da, asıl matbah dairesini ihtiva eyliyordu.

Sağ taraftaki o büyük odaya «Meydan Odası» yahut «Meydan-ı Şerif» denilirdi.

«Matbah-ı Şerif» e de büyük bir kapıdan girilirdi. Burada, en büyük kazanları bile içine alacak derecede cesim bir ocak vardı ki buna «Âteşbaz-ı Veli Ocağı» denilirdi. Bu ocak mukaddesti.

Matbahın sağ tarafında iki oda vardı Bunun biri «Can Odası» denilen büyük bir oda, diğeri de matbah takımlarının bulunduğu «Kazanlık» dı.

Matbah-ı şerif, mevlevî dergâhlarının en ehemmiyyetli mevkilerinden biridir. Çünkü Mevlevî tarikine girmek istiyenlerin ilk girdikleri kapı ve tarikata kabul olunmak için bir müddet beklemiye mecbur oldukları ilk merhaledir.

(Seyyid Salih Ahmed Dede) nin «Mecmuatüt-tevarih-i Mevleviyye» adlı eserine nazaran «Matbah-ı şerif» in esası, Hazret-i Mevlâna'nın sağlığında kurulmuştur. Buna da şöyle bir sebep vesile olmuştur.

654 (1236) senesinde (Sultan Veled) otuz iki yaşına bastığı ayda, Hazret-i Mevlâna'nın emir ve işaretiyle «Erbain» çıkarmak için «halvethane» ye girmiştir. O tarihte henüz sağ olan (Salâhaddin Zerkûb) da, halvethanenin kapısını beklemiye memur edilmiştir.

«Halvet» müddeti bitip de (Sultan Veled) çilehaneden çıktıktan sonra, şükran nişanesi olmak üzere bütün ashap, muhibban ve müridana bir ziyafet verilmek lâzım gelmiş, Hazret-i Mevlâna'nın en has müritlerinden olup tam otuz seneden beri «İbrikdar» lık hizmetini gören «Şeyh Mehmed Hadim»e de bazı imtiyazlarla altı nefer yardımcı verilerek « atbah» işleri, bu zatın uhdesine tevdi edilmiş ve kendisine de «Âteşbaz» unvanı verilmiştir.

Başta Konya'daki «Dergâh-ı Mevlâna» olmak üzere bütün mevlevî dergâhlarının matbahlarında, bu zatın iki postu vardı. Birisinde «Ser tabbah dede» ötekinde de «Kazancı dede» otururdu.

«Ser tabbah dede» matbah-ı şerifin en büyük zâbiti, «Kazancı dede» de onun vekili idi.

Konya'daki dergâhın «Matbah-ı şerif» kapısının sağ tarafına bitişik bir hücre vardı. Buna «Ser tabbah köçeği» hücresi denilirdi.

Büyük mevlevîhanelerde matbah iki idi. Küçüklerle zaviyelerde ise iki matbah birleştirilmişti.

İki matbahı olan tekkelerden birisi «Matbah-ı Mevlâna» adını taşırdı. Orada dervişler terbiye görürlerdi. Orada pişen yemek değil dervişlerin kendileri idi. Bununla beraber bu matbahta yalnız cuma geceleri ve bazan pazartesi geceleri pilâv pişirilirdi. Pilâvın adı «Lokma» idi. Bu pilâvın pişirilmesi bir takım usul ve merasime tâbi' idi. Bunun için ayrı bir kazan vardı. Gümüş gibi parlak olan kazan beze sarılı olduğu halde ona mahsus dolapta saklanırdı. Bu kazanda lokmadan başka birşey pişirilmezdi. Bunun için hususî bir ocak da vardı. O ocağa «Âteşbaz-ı Veli Ocağı» adı verilirdi.

Matbahın içerisinde bir salon vardı. Buraya «Meydan-ı Şerif» denilirdi. Bu «Meydan-ı Şerif» de biri kırmızı, öteki beyaz iki post vardı. Kırmızı post «Sultan-ı Veled Makamı»

beyaz post «Âteşbaz-ı Veli Makamı» idi. Tekkenin post-nişini yani şeyhi ve «Ser tabbah dede» bazı merasim için meydan-ı şerife geldiği vakit kırmızı, «Kazancı» beyaz posta otururdu.

Lokma pişeceği zaman «Kazancı dede» hazır bulunur ve lokma onun nezareti altında pişirilirdi. Kazancı dede «Meydan-ı Şerif» e dâhil olduğu zaman «Âteşbaz-ı Veli» postuna otururdu. Lokma piştiği esnada matbahta kazancı dede'den başka matbah canları bulunurdu.

Lokma; pirinç, et, soğan, nohut, kişniş, fıstıktan yapılma bir yemek idi. Lokma'nın ayarını, pişirilecek miktarı nazar-ı dikkate alarak mevcut bütün canların hisselerine düşecek miktarı kazancı dede tâyin eder, onun kendi hissesine düşen miktarı koyduktan sonra kepçeyi matbah canına verirdi. Can kepçenin ucunu öper, kazancı dedenin koyduğu miktar kadar su koyduktan sonra o da yanındakine verirdi. Kepçe sıra ile ve aynı merasimle matbah canları arasında devreder ve bu suretle şu lüzümlu miktarda konulmuş olurdu. Lokma kazanına harçlar ilâve olunduktan sonra bir daha açılmazdı. Canlar pişinceye kadar niyaz vaziyetinde dururdu. Piştikten sonra indirilir, suyunu çekmek ve kemalini bulmak üzere kor üzerine konurdu.

İkinci matbah dervişler için yemek pişirilen alelâde mutfaktı. Oradaki yemekler ya dervişlerden biri tarafından, yahut aylıkla tutulmuş bir aşçı canibinden pişirilirdi. Bu matbahın mânevî bir kıymeti yoktu. Aşçıya matbah canları yardım ederlerdi.

Tek matbah olan tekkelerde baştaki ocak «Âteşbaz-ı Veli ocağı» itibar edilir, lokma o ocakta pişirilirdi. O esnada maaşlı aşçı matbahta bulunamazdı. Çift matbahlı tekkelerde olduğu gibi Ser tabbah dedenin nezareti altında lokma pişirilirdi. İkinci matbah-ı şerif gibi bu matbahın kapısı da lokma piştiği müddetce sır (örtülmek, kapanmak) olunurdu.

Giren müştaktır ol dudumane girmiyen müştak
Misal-i Ka'be bir hayret fezadır matbah-ı molla
Şeyh Galip

MATEM ÂYİNİ (ماتم آيينى) [*Hal.*] Kerbelâ hâdisesinin vuku bulduğu muharrem ayının onunda o günün hatırasını anma vesilesiyle yapılan âyin hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Âyin-i sûkvari» de denir. Hazret-i Peygamber Efendimizin torunu Hüseyin'in şahadetiyle neticelenen bu hâdise İslâmlar arasında büyük bir tesir uyandırmış ise de matem tutulmasına sonradan başlanmış ve giderek sofiye ve alelhusus Alevî'ler arasında taammüm edip bu münasebetle merasim icrasına da başlanmıştır.

Tarihî tetkikleriyle tanınmış olan Efdalüddin Bey (İslâm-Türk Ansiklopedisi, Âyin maddesi) bunun için şu kıymetli tafsilâtı veriyor:

«Muharrem ayının onuncu günü Kerbelâ hâdisesinin vâkı olduğu gündür. Hazret-i Hüseyin'in şehadetiyle neticelenen bu vak'a-i dilsûz bütün İslâm câmiasını dilhûn eylemişti. Hazret-i Peygamber Efendimizin torunlarının şehit edilmesi ve ehl-i beyt-i Resulün duçar-ı hakaret olması ehl-i islâmın kalbinde unutulmaz yaralar açtığında şüphe yoktu. Ancak bu matemi ıstırabı derece derece ifrata vardırmak suretiyle yükselten Alevîlik matem icrasını da derece derece ilerleterek Âyin-i sûkvarîyi ihdas etmişlerdir. Süleyman b. Sadr-ul-Huzaî ashab-ı kiramdan bir zat olup Kerbelâ hâdisesinde Hazret-i Hüseyin'e yardım etmediğinden nâdim olarak bu günaha tövbe edenler mânasına olan Tevvabîn fırkasının başına geçmiş idi. Bu fıkra intikam-ı Hüseyin için hareketlerinde (65 inci sene-i hicriyesi rebiyülâhirin de) Hazret-i Hüseyin'in merkad-ı mübarekine gelerek yirmi dört saat müddetle mezarın pişgâhında feryad ü figan ve bükâ (Ağlama) ile izhar-ı matem ve tövbe ve istiğfar ettikten sonra Şam'lılara karşı hareket eylemişlerdi. İşte matem âyininin başlangıcı bu vak'a olmuştur.

«Bilâhara İslâm devletlerinde vakit vakit Şi'a kuvvet ve nüfuzunun hükümran olması sebebiyle bu muhitlerde de resmî matemlerin vukunu tarih yazmaktadır. (Büveyh oğullarının Bağdat'da tegallüp ile idareyi ellerine almaları üzerine Şi'a mezhebini de Bağdat'da kuvvetlendirerek diğer mezheplere itibar etmemişlerdi. Bunlardan Muizz-üd-Devle emrederek 352 senesinde muharremin onuncu günü çarşılar kapanmış ve kadınlar dağılarak sokaklarda feryad ve figan etmek ve cem-i gafir sokakları dolaşarak ağlamak suretiyle matem âyini icra edilmiş ve bu âyin tekerrür ederek ertesi sene dahi aynı suretle âyin icrasına teşebbüs edilmiştir. Fakat bu defa, Sünnîler ile Şi'iler arasında vak'a hâdis olarak mühim bir kıtal olmuş ve Bağdat yağma edilmiştir. Âl-i Büveyh'in nüfuzu altında bulunan ülkelerde kendileri gulat-i şi'a'dan olmaları itibariyle Şi'ilik merasimi tamim edilmiştir.

«İslâm memleketlerinde Turuk-ı âliyye müntesibîni matem günlerinde nefislerinde tatbik ettikleri riyazet ve imsak ve Kerbelâ şühedasına hürmeten izhar-ı ye's ve sükût ihtiyar etmek suretiyle mahabbet ve teessürlerini tazelerler.

«İfrata giden şi'a ve gulat ise matem âyinlerine devam ederler. Bu âyinler İran'da çok mutantan yapılmakta idi. Orada âyin icrası sırasında nefsini katledecek derecede ileri gidildiği vâkı olmuştur. II inci ve 12 inci milâdî asırlarda Nişabur'da yapılan âyinler ve Devlet-i Safeviye'nin revnaklı günlerinde İsfahan ve Kazvin'de yapılan âyinler mâruftur. İran haricinde bulunan İranîler de bulundukları memleketlerde matem günlerinde muhitlerinin müsaadesi nisbetinde bu âyine iştirak ederler.

«Osmanlı saltanatı devrinde de Türkiye'de yaşıyan İran ahalisi hükümetin gösterdiği müsaadeden istifade ederek mutantan âyinler yapmışlardır. Bu âyinlerin en meşhurları İstanbul 'da yapılırdı İranîlerin ekseriyyetle sakin oldukları üç han (Valide hanı, Vezir hanı, Yıldız hanı) muharremin ilk gününden itibaren halılar, şallar ve pençeli bayraklar ile donanır, mersiyeler okunur, eşraf ve tüccar birbirlerini odalarına davet ederler, bu suretle geçen dokuz gün zarfında hazırlıklar yapılarak matem-hiz desteler hazırlanırdı.

«Yine bu günler zarfında Şi'a büyükleri fukaraya sadakalar vermek, şüheda-yı Kerbelâ uğruna hayrat ve meberrat olarak muhtaçları gözetmek gibi güzel işlerle bu günleri yaşarlardı. Ağniya bezl-i mal etmekten çekinmez ve âyinlerin icrası için ihtiyarı lâzım gelen masrafları temin ederlerdi. Şi'î mezhebine sâlik olmadıkları halde bazı usul şinas güzel sesliler mersiyelr okumak üzere hanlara devam ederlerdi.

«Deste denilen cemaat şu yolda teşekkül eder: Önde siyah gömlekler giymiş mürahik çocuklar, ikinci gurupta sîne zenler (bunlar ellerini göğüslerine vurarak yürürler), üçüncü gurupta zincirler ile kendilerine vuranlar, dördüncü gurupta beyaz gömlekler giyinmiş oldukları halde yalın kılıçlar ve gaddareler ile başlarına vurarak kendi kanlarını dökenler, bu dördüncü gurubu teşkil edenlerden her birinin arkasında ellerinde kalın değnekler bulunan muhafızlar bulunup önde yürüyen ve elindeki keskin bıçağı alnına havale eden şahsın her defa kılıcı kendine vuracağı sırada tesirini ve kafaya nüfuzunu azaltmak için elindeki değneği arkadan siper olarak tutup kılınç veya gaddarenin şiddetini tadil ederler. Deste bu suretle tamamlanır. Çocuk gurubu dörder, beşer kişi saf halindedir. Zincir zenler de kezalik saf halindedir. Yalnız bunların omuzlarından aşırarak sırtlarına havale ettikleri ucu topuzlu zincirleri salladıkları sırada arkasındakilere dokunmaması için saflar seyrektir. Kesici alet ile kafalarını yaralıyanların teşkil ettikleri gurup ise saf halinde olmayıp bunlar yüzleri yekdiğerine müteveccih olmak üzere bir kare teşkil ederler. Bu karenin ortasında mersiye okuyarak darbeleri tanzim eden birisi vardır. Mersiyehanlar ekseriya Kâzım Paşa'nın meşhur mersiyesini okurlar. Bu mersiyenin nakarat beyti olan:

Düştü Hüseyin atından sahra-yı Kerbelâya
Cibril var haber ver Sultan-ı Enbiyaya

beyti okunması akabinde zincirzenler ve gaddareciler birden «hamle» dedikleri hareketleriyle kendilerine vururlardı. Sinezenler de muttarit surette «Ya Hüseyin!» teranesiyle göğüslerini döverek deste yürürdü. Geceleri yapılan bu kanlı âyinin icrası sırasında kafilenin önünde ve destenin arasında meş'alecilerin omuzlarında taşıdıkları mütaaddit meş'aleler ile gece tenvir edilirdi. Desteyi teşkil eden dört gurupun araları biraz açıkca tertip edilir. Bu araların birinde tezyin edilmiş bir deve ve devenin hörgüeü üzerinde iki güvercin bağlanmış olduğu halde «Şarban» denilen biri tarafından deve yedilir. Bu güvercinler «Haseneyn» Hazaratını temsil eder. Desteler yukarda ismi geçen hanlarda tertip olunup icray-ı âyine başlar, bir handan diğerine gidip yine avdet eder idi. Muharremin onunda yapılan bu merasim sebebiyle halk kesif kalabalıklar halinde güzergâhları ve davetliler hanları doldururdu. Han kapılarından girip çıkarken ve yüksek duvarlı dar sokaklar arasından geçerken meş'alelerin kızıl şûleleri duvarlara aks ile husule gelen matem-hızların gölgeleri ve hareketleri çok heyecanlı bir manzara vücude getirirdi. Destenin hareketi sırasında etraf tam bir sükûn muhafaza ederdi. Bu sükûn arasında çocukların okudukları besteyi mütaakip bir «Ya Hüseyin!» sadası yükselir, onu mütaakip zincir sesleri işitilirdi. Mersiye nakaratının okunması akabinde de ifade edilemiyecek bir sada olarak gaddare, kılıç ve palaların başlara vurmalarında siper tutulan değneklere temasından acip bir sada husule gelirdi. Bu sükûn ve ahenk içinde deste geçerdi.

«Kadim zamanlardan beri devam eden bu âdet İkinci Abdülhamit'in son zamanlarında hanlar dahiline munhasır bırakılmış, Meşrutiyetin ilânından sonra kanlı kısmı men' edilmiş, İran inkılâbı akabinde de teferrüatı ortadan kaldırılarak sükûnetli bir ibadet şeklini almıştır.»

MATİZ (ماتیز) [*Bah.*] Prasya kontra iskota ve buna benzer makara ve saireye donatılan selviçelerden biri kesildiği surette kesik uçları tekrar birbirine rapt için yapılan dikişin adıdır. Bu türlü dikiş yapma ameliyesine «Matiz etmek» denir.

§ [*San.*] Orta oyununda sarhoş rolü hakkında kullanılır bir tabirdir.

MATLA (مطلع) [*Ede.*] Kaside ve gazelin ilk beytine verilen addır. Son beytine de «Makta» denir.

Mehveşim divançe-i hüsnünde matla' gösterir
Ebrüvanın şakk-ı mah âra du mısra' gösterir
Veçhi vardır kıt'a-i Mir olsa ba hatt-ı İmad
Hüsn-i hattiyle o çarebra marakka gösterir
Şehdi

MATLABCI (مطلبجی) [*İlm*] Şeyhülislâm kapısında (dairesinde) sıraları gelen mazul kadılara memuriyet teklif eden memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Matlab; Arapça istenilen şey, meram, maksat, bahis, mesele mânalarına gelir.

MATRABAZ KAYIĞI (مطرباز قایغی) [*Bah.*] Iğrıpları ve dalyanları dolaşıp balık toplıyan muhtekirin bindiği kayık hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MATRAK (مطرق) [*San.*] Üzerine deri kaplanmış başı yuvarlakça kalın değnek adıdır. Lobut'la arasındaki fark, lobut'un ustalar tarafından oynanan oyunda, matrakın ise acemilerin taliminde kullanılmasından ibaretti. «Lehçe-i Osmani» de «Değnek, çubuk, üzeri post gerilmiş kalkan taklidi, acemiye talim eslihası, yalandan kalkan, kılıç, lobut, külünk» suretinde izah olunmuştur. «Lûgat-i Naci» de üstüne sahtiyan kaplanmış kalkana mutraka denildiği yazılı olduğu gibi «Kamus-ı Türkî» de de matrak'ın Arapça mitrak'tan galat olduğu ve değnek, sopa, talimci şişi mânasına geldiği gösterilmiştir.

MATRAK BAZLIK (مطرق بازلق) [*San.*] Matrakla oynanan oyun hakkında kullanılır bir tâbirdir. Evliya Çelebi, Dördüncü Sultan Murat'ın «Her fende yegâne-i asr bir Padişah-ı Sam akran» olduğunu yazarken (c. 1, s. 257) şu tafsilâtı da veriyor: «Matrak bazlıkta da üstad-ı kâmil idi. Karşısına bir er gelemezdi. Her bir üstada bir canipten muhalefet ile darp urup matrakı kafasında trak ettirirdi. Matrak bazlık yüz altmış bend idi. Hünkâr ancak yetmiş kadarını bilirdi.»

MATRAKÇI (مطرقچی) [*San.*] Matrak denilen aletle talim öğreten adam, talimci yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MATRAK OYUNU (مطرق اویونی) [*San.*] Cirit gibi eskiden oynanan spor nevilerinden birinin adıdır. Eskiden saray kızları tarafından da bu adla oyun oynandığını yazan Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey «On üçüncü Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı, Saray Âdetleri) başlıklı seri yazılarından birinde (Peyam-ı Sabah, tefrika numarası 8) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Abdülmecit devrinde Müzika-i Hümayun Feriki Necip Paşa'nın nezareti altında olmak üzere kerimeleri Fatma Sultan, Refia Sultan, Cemile Sultan, Münire Sultan ile merhume Atiye Sultan kerimeleri Seniye ve Feride Hanım Sultanların saraylarında kızlardan mürekkep birer takım orkestra ve dansözler tertip olunmuştu. Müzika-i Hümayun için Avrupa'dan celbolunan ecnebi muallimler tarafından bu kızlara da talim ettirilip pek mükemmel bando müzikacılar ve oyuncular yetiştirilmişti. Harem ziyafetlerinde, bayramlarda ve arzu eyledikleri sair vakitlerde bu kızlar Müzika-i Hümayun efradına mahsus olan üniforma misillü elbise giyip o geniş, müzeyyen sofralarda müzika çalarlar ve dansözler de dans ederlerdi. Bu oyuncu kızların alafranga danslarından başka o vakitler «matrak oyunu» namı verilen bir oyun temaşa edenleri hayran ederdi. Bu oyun dört ayaklı mücellâ ve uzun bir direği sofaya vazederler ve direğin tûlüne (uzunluğuna) müsavi renk renk ipek kordelâların uçları direğin tepesine merbut olup diğer uçları da aşağı sarkmış olarak durur. Vakta ki oyuncular meydana gelir, müzika çalar, raks başlar. Bu esnada oyuncuların herbiri kendi fistanı renginde olan bir kordelânın ucundan tutar, yekdiğerini şaşırtma suretiyle raksa devam ederler. Direğin üzerinde kordelâlar örülmeğe başlar. Bu suretle raksettikçe müntehasına (sonuna) kadar direk örülmüş olur ve pek hoş bir manzara irae eder. Badehu örgüyü yine raksederek açmağa başlarlar, eski haline getirirler. Esasen oyunun tertibi sanatlı olmakla beraber pek tuhaf ve eğlenceli bir oyundu. Oyuncu kızların rengârenk kostümler ile raks sırasında aldıkları şeklin hayalini çocukluğum zamanından beri hıfzetmekteyim.»

MATRUŞ (مطروش) [*Hal*] Tıraşlı, sakalsız yerinde kullanılır bir tâbirdir. Matruş aynı zamanda kart adam yerinde de kullanılırdı.

MAVÂL OKUMAK (ماوال اوقومق) [*Hal.*] Asılsız söz söylemek, aldatmak, kandırmak, hileye sapmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında mavâl denilen Arapça mevâl çöl Araplarına mahsus bir teganni (şarkı ve gazel okuma) demektir.

Hiç gelmiyor mu gûşüne avaz-ı ceres
Dağlarda bir mavâl okuyan nim perde ses
Kemalzade Ekrem

MAVNA (معونه = مارنا) [*Bah.*] Buharlı gemilerin icadından evvel Osmanlı donanmasında kullanılan harb gemilerinden birinin adıdır. Mavnalar baştarda sisteminde idiler. Baştarda ile mavna'nın farkı, mavna'nın kıç tarafının müdevver (yuvarlak) olmasından ve teknesinin de daha yüksek ve geniş yapılmasından ibaretti. Binaenaleyh baştarda biçimindeki bir geminin kıç tarafı müdevver olur, her küreği beşer altışar yahut yedişer adam tarafından çekilir, teknesi de yüksek ve ariz (geniş) olarak yapılmış bulunursa ona (mavna) adı verilirdi. Mavna adını alan baştarda dahi Venediklilerin «Mahon» ve «Galizza» tâbir ettikleri gemilerin aynı ve ekseriya iki ve bazan üç direkli olarak inşa kılınırdı. Mavna'nın uzunluğu (195), genişliği (33), kıç yüksekliği (20), baş yüksekliği (12,5), kemere yüksekliği dahi (7,5) kadem olarak yapılır ve yirmi dört topu bulunurdu. Orta hattının sağ ve sol tarafında bulunan on ikişer topun hepsi bordaya çevrilmez yalnız mangalara konulan altışar adet saçma topu ile baş ve kıç tarafında bulunan iki üç top bordaya ateş edebilirdi.

Top cihetiyle bir harb filosunun en kudretli gemisi olan mavnada kürekcilerin bulunduğu mevki bir güverte ile muhafaza edildiği gibi toplar da küpeştelerle mahfuz bulunur ve namlular lombarlardan çıkarılırdı.

Bir mavnanın mürettebatı 45 i gemici, 30 u topçu, 150 si muharip ve 362 si kürekçi olmak üzere 607 kişi idi.

Her mavnanın ikisi iki ve dördü dört çengelli olmak üzere kadırgalarınkinden daha ağır lenger'i olurdu.

Kerestesinin masrafı kadırganın iki misli yani 112.000, çivi masrafı da 141.472 akçaya varırdı.

Eşya naklinde kullanılan ve kürekle hareket ettirilen gemilere de mavna denir.

Doğmazdı güneş hanelere revzen olaydım
Bitmezdi bataklarda kamış neyzen olaydım
Esmezdi denizlerde sağanaklı kara yel
Bir çifte arap mavnasına yelken olaydım
Havaî

MAYASI BOZUK (مایه‌سی بوزوق) [*Hal.*] Necabetsiz, ahlâksız, yüzsüz, terbiyesiz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MAYMUN İŞTAHLI (مایمون اشتهالی) [*Hal.*] Çabuk bıkan, sebatsız, gel geç tabiatli yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MAZGAL (مازغال) [*Mim.*] Kale duvarlarıyle burçlarda dışı dar, içi geniş olarak açılan tûlânî (uzunlamasına) yarıklara verilen addır. Kale müdafileri buradan ok ve silâh atmak suretiyle müdafaada bulunurlardı.

(Sanat Ansiklopedisi) nde «Kale Barbatalarında karşıdaki düşmana ve kaleye hücum edenlere ok, taş ve saire atmak için iki siper arasında bırakılmış yarıklar» suretinde târif olunan «mazgal» için şu tafsilât ta vardır:

«Bugünkü mimaride artık bunlar sırf tezyini bir mahiyyette tatbik olunmakta ve askerî bir vasıf ve karakter verilmek istenen bazı kışla ve saire gibi binalarda süs ve sembol olarak kullanılmaktadır.»

§ [*Top.*] Top siperleri üzerinden top namlusunun geçmesi ve aşağı yukarı hareket edebilmesi için açılan deliklerin adıdır.

MAZGAL DELİĞİ (مازغال دلیکی) [*Mim.*] Kale duvarlarında ok atmak için dar ve uzunca yarık şeklindeki pencerelere verilen addır.

MAZGALLI BARBATA (مازغالی باربات) [*Mim.*] Kalelerin üstünde mazgallar ve mazgal siperleriyle teçhiz edilmiş olan kısımlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu kısımlar mazgallar ve mazgal siperleriyle birlikte diş diş görünen barbatalar arkasındaki seğirdim yolundan bir parça yüksekce olurdu.

MAZGAL SİPERİ (مازغال سیری) [*Mim.*] Kale duvarları üstünden düşmana ok ve taş gibi şeyler atanları düşman oklarından korumak için fasılalı olarak yapılan duvar kısımlarına verilen addır. Bu kısımlar arkalarına sığınacak muhariplerin boyunda yapılırdı.

MAZGAL ŞEVİ (مازغال شوی) [*Mim.*] Mazgalların yanlarındaki mazgal siperlerinin duvar kalınlıklarının ok atmağa mâni' olmaması ve ok atanların kale önünde daha geniş bir sahayı görebilmesi için duvar kalınlıklarının iç tarafına doğru traş edilmesinden hâsıl olan aralıklarına verilen addır. Bu türlü mazgalların dış delikleri iç taraflarındaki ağızlarından daha dar olurdu.

MAZHAR (مظهر) [*Mus.*] Def nevinden bir çalgının adıdır. Def ile mazhar arasındaki fark mazhar'da def'de pul da denilen zilin bulunmaması, deri geçirilmiş kutru bir endaze bir kasnaktan ibaret olmasıdır. Kenarında halkalı olanları da vardır. Zikri canlandırmak maksadiyle Rufai, Kadiri, Sa'di tekkelerinde çalınırdı. Yine bu tekkelerde çalınan Mazhar'ın küçüğüne «Nevbe» denilir.

Mazhar'ı eskiden İstanbul'a gelen kürt seyyahları çalarlardı.

MAZULİYET MAAŞI (معزولیت معاشی) [*Mal.*] Memuriyyetinden çıkarılan, yahut memuriyyetinin lâğvı yüzünden açıkta kalan memurlara, açıkta bulundukları müddetçe, verilen maaş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Memurlara mazuliyet maaşı verilmesine Tanzimat'tan sonra başlanmıştır. Ondan evvel her ne suretle olursa olsun açıkta kalanlara bir şey verilmezdi. Mazuliyet maaşı memurun hizmetine göre maaşının dörtte biri, üçte biri, yarısı nisbetinde verilirdi. Azlolunan bir memurun mazuliyet maaşı alabilmesi için yeniden devlet memuriyyetine tâyin olunabileceği mânasına gelen «cevaz-ı istihdam» kararı alabilmesi lâzımdı. Bu kararı almadıkça, mahkemeye verilmiş ise beraat etmedikçe mazuliyet maaşı bağlanmazdı.

MEACİN KÂRHANESİ (معاجین کارخانه‌سی) [*Tıp.*] Eczahane yerinde kullanılır bir tâbirdir. Macunun cem'i olan Meacin kıvamlı devalı tatlılar mânasına da gelir. Evliya Çelebi Edirne'deki «Bimaristan-ı Bayezit Han»dan bahsederken (c 3, s 470) «Haftada iki gün meacin kârhanesi küşat edilerek şehr-i Edirne'de ne kadar sahib-i illet varsa dar-ı şifaya gelip nice bin türlü meacin ve dermanı mebzulen alırlar. Sair haşişat makulesi hariçtir» diyor.

MEAD (معاد) [*Sof.*] Ahiret âlemi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Gün demek olan yevm ile birlikte ahret günü mânasına gelen «Yevm-i mead» suretinde de kullanılır. Zıddı dünyanın kuruluşu yerinde kullanılan «Mebde'»dir. «Mebde' ve mead» dünya ve ahiret demek olur «Kamus-u Osmanî» de «Mahalli rücû, avdet edilecek yer, alem-i ahiret: (mebde' ve mead), (yevm-i mead) = kıyamet günü. Bu mânada zamm-ı mim ile muad okumak yanlıştır. İnsirah edilen şeye tekrar rücû' etmek, geri dönmek.»

Ezelden münceli hidayet bizde
Ehl-i isti'dade inayet bizde
Bidayet bizdedir, nihayet bizde
Mebde ü meade âşinalarız
Tokadî zade Şekip

MEÂNİ (معانی) [*Ede.*] Belâgat ilminin ayrıldığı üç kısımdan birinin adıdır.

Tarifi şöyledir: Lafzın muktaza-yı hal ve makama mutabakatını öğreten ilimdir.

MEBADİ-YÜN-NİHAYAT (مبادی النهایات) [*Sof.*] Namaz, oruç, zekât ve hac gibi farz olan ibadetler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar sâliki maksada iriştiren vasıtalar olduğu için bu tâbir meydana gelmiştir «Istılahat-ı meşayih» de (Osman Ergin'in hususî kütüphanesinde müellifin el yazması nüsha) bunun için şu izahat vardır: «Farzolan ibadetler zekât, savm, hac gibi. Zira salâtın nihayeti kemâl-i kurb ve muvasala-i hakikiyyedir. Zekâtın nihayeti behulûs mahabbete almak ve masivallahı bezletmektir. Savmın nihayeti rüsum-ı hilkiyyeden nefsini imsak etmektir ve nefsi fena fillâh ile takviyedir. Haccin nihayeti marifete vusul ve bâdelfena beka ile tahakkuk etmektir. Menasikin küllisi menazil-i sâlikinin nihayetine ve makam-ı ehadiyyet ve cem u farka mukabil vazolunmuştur.»

MEBERRAT (مبرات) [*Vak.*] Hayrat ve hasenat nevinden olan fiiller ve işler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça; ihsan, iyilik mânasına olan meberrenin cem'idir.

MEBİ (مبیع) [*Huk.*] Satılmış, satılan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MEBNİ ALEL HİKÂYE (مبنی علی الحکایه) [*Ede*] Hikâye üzerine bina olunmuş, hikâyeye müstenit yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MEBTUTE (مبتوته) [*Fık.*] Talak-ı selâse (üç talak) ile boşanmış olan kadın hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MECAZ (مجاز) [*Ede.*] Bir alâka sebebiyle mevzuu lehinin gayride kullanılan kelime hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Başınız sağ olsun» cümlesisindeki «baş» lafzı; mevzu'u lehinin gayride yani vücut mânasında kullanıldığı için mecaz sayılır.

Mecaz için «Hakikat, mecaz, kinaye diye üçe ayrılan kelime nevilerinin ikincisidir» diyen üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) «Edebiyat Lügati, mecaz maddesi» şu tafsilâtı da veriyor:

Bir kelime, kendi mânasında kullanılırsa hakikat, alâka yani bir münasebetle asıl mânasından başka bir mânada istimal edilir ve kendi mânasında kullanılmasında karine-i mânia bulunursa mecaz olur. Meselâ tahta kelimesi: Ağaçtan satıh mânasına olduğu halde hakikattir. Fakat yazı levhası mânasına kullanılır. faraza muallim tarafından talebeye «Tahta başına geç» denilirse mecazdır. Çünkü levhanın tahtadan yapılmış olması münasebetiyle, bir de başına geçilecek tahtanın ancak yazı tahtası olup döşeme ve tavan tahtalarının başına geçilemiyeceği karine-i mâni'asıyle o kelime, hakikat mânasından mecaz mânasına naklolunmuş olur.

«Nakildeki münasebete alâka denilir. Alâkası teşbih olan mecazlar istiare, başka türlü alâkası bulunanlar da «mecaz-ı mürsel»dir. Mecaz-ı mürselin alâkaları teşbihten başkadır ve en meşhurları şunlardır:

«1 — Hulûl: Hakikat ve mecaz mânalarından birinin ötekine mahal olmasıdır. «Derse girildi» denildiği vakit (hal, olan dersin söylenilip onun mahalli bulunan dershanenin kastedilmesi. «yemekhaneye indi» denilince de (mahal) bulunan yemekhanenin zikrolunup yemeğe inildi denmek istenmesi gibi.

«Mânaca cüz'i bir fark ile buna zarfiyyet mazrufiyyet alâkası da diyebiliriz.

«2 — Sebebiyyet, müsebbebiyyet: Hakikî ve mecazî mânalardan birinin diğerine sebep müsebbeb olmasıdır. «Bir muharrir kalemiyle geçinir» cümlesinde sebep olan kalemin zikredilip müsebbibi olan yazı ücretinin kasdedilmesi, kar yağarken söylenilen «bereket yağıyor» cümlesindeki (müsebbeb) olan bereketin zikredilip (sebep) olan karın muradedilmesi gibi.

«3 — Cüz'iyyet, külliyyet: Hakikat ve mecaz mânalarından biri, diğerinin cüz'ü olmasıdır. Diğer bir tâbir ile: Bir şeyin bütünü kastedilmesidir. Fazıl Ahmet'in:

Marmara'da her yelken
Uçar gibi neş'eli

beytindeki yelken gibi ki onun zikriyle bütünü söylenip parçası, yahut parçası söylenip bütünü bulunan kayık muradedilmiştir.

«4 — Itlak ve takyit Hakikat ve mecaz mânalarından birinin mutlak, yani umuma, öbürünün mukayyet, yani hususa delâlet eder olmasıdır. (Hayvan) kelimesindeki mâna umumîdir. Hayvan deyip de meselâ (at) ı muradetmek onu mukayyet bir mânada kullanmak demek olacağından mecaz olur.

«5 — Kevniyyet: Birşeye eski halinin ismini vermektir. Bir validenin yetişmiş oğluna «Bizim çocuk» demesi gibi.

«6 — Evveliyyet: Birşeyi sonra alacağı isim ile zikretmektir. Tıbbiye ve deniz mekteplerine yeni girmiş talebeye (doktor) ve (kaptan) denilmesi gibi.»

MECELLE (مجلة) [*Huk.*] Osmanlılar zamanındaki ilk medenî kanunun adıdır. Buna «Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye» de denilirdi. Mecellenin lügat mânası kitap, hükmü havi sayfa demektir. «Türk Hukuk Lâgati»nde bunun için şu izahat vardır: «Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye» Osmanlı saltanatında Gülhane Hattı ile açılan devrin en mühim kanunu, Ahmet Cevdet Paşa 'nın reisliği altında toplanan ilmî heyetin tanzim eylediği medenî kanundur. Tebeanın bazı medenî muamelelerinde tatbik edilecek esaslar bir mukaddime ile «Buyu'» «İcar», «Kefalet», «Havale», «Rehin», «Emanet», «Hibe», «Gasp ve itlâf», «Hacır, İkrah, Şuf'a», «Enva-ı şirket», «Vekâlet», «Sulh ve İbra», «İkrar», «Dâva», «Beyyinat ve tahlif, Kaza» kitaplarını teşkil eden bin sekiz yüz elli bir maddede toplanmıştır. Bu kitapların her biri muhtelif tarihlerde kanuniyet kesbetmiştir ki: Birinci kitap Zilhicce 1285, sonuncu kitap Şaban 1293 senesinde irade-i seniyyeye iktiran ettiğine göre Mecelle'nin tanzimi yedi seneden fazla bir zaman sürmüştür.

«Mecelle'nin ihtiva eylediği bazı esaslar İslâm dinine ve Hanefî mezhebine dayandığından din ve devleti birbirinden ayıran Türkiye Cumhuriyeti 1926 senesinde medenî kanunu ve borçlar kanununu kabul ile mecelle'yi ilga eylemiştir.»

«Mecelle cemiyeti» hakkında izahat verirken bir medenî kanun yapılması ve görüşüldüğü sırada yeniliğe ait her işte olduğu gibi bunda da şark kültürüne bağlı olanlarla garplılaşmak istiyenler arasında bir münakaşa ve mücadele kapısı» açıldığını, yapılacak medenî kanunun kökü Şarkta mı, yoksa Garpta mı olmalı idi? İşte bunun uzun uzun münakaşalara sebebiyet» verdiğini kaydeden Osman Ergin (Türkiye'de Maarif tarihi,, c I, s 230) bunun için şunları yazıyor:

«Sait Paşa hatıratında bu meseleye temas ederek der ki:

«Âli Paşa Sultan Abdülaziz'e takdim ettiği lâyiha-i mufassala-i meşhuresinde tebea-i Hıristiyaniyenin müsavaten hukuk ve menafi-i memleketten müstefit olmaları lüzumunu Code Civile'in mehakim-i Devlet-i Aliyyede tatbikini tavsiye etmiş ve Fransız Code Civile'nin arabî tercümesi dahi bana havale olunmuştu. Sonra Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin yapılması fikri galebe ettiğinden Cevdet Paşa ana memur oldu.

«Evet; Sait Paşa'nın dediği gibi nihayet Şarklılar galebe çalarak kurulan cemiyyet-i ilmiyyeye İslâm fıkhı esaslarına ve bilhassa Hanefî mezhebine uygun ahkâmı ihtiva etmek üzere bir medenî kanun tanzimine başladılar. Bu heyetin başında Ahmet Cevdet Paşa bulunuyordu. Âzaları da şunlardı: Evkaf-ı Hümayun Müfettişi Sait Halil Efendi, Şura-yı Devlet âzasından Seyfettin Efendi, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye âzasından Ahmet Hilmi Efendi, Şura-yı Devlet Âzasından Mehmet Emin Efendi, İbn-i Abidin Zade Alâeddin Efendi, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye âzasından Ahmet Hulûsi Efendi.

«Bu zatların kültür itibariyle Şarklı olduklarını ve garp kültürünü bir dereceye kadar reisleri istisna edilirse, bilmediklerini izaha hacet var mı? Hattâ mukayese için Garp medenî kanunlarının tercüme edilerek bu heyete verilip verilmediği de anlaşılamıyor.

«Bu cemiyyet ile eseri olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye hakkında en iyi ve en mevsuk malûmatı cemiyyetin mazbatasından öğrenebiliyoruz:

«O mazbatada deniliyor ki:

«İlm-i fıkhın emr-i dünyaya taalluk eden eiheti münakehat ve muamelât ve ukubat kısımlarına münkasim olduğu gibi milel-i mütemeddinenin kavanin-i esasiyyesi dahi bu üç kısma taksim ve muamelât kısmı Kanun-ı Medenî deyu tevsim olunur. Kanun-ı Medenîye mukabil Devlet-i Aliyyede kadîmen ve hâdisen pek çok kavanin ve nizamat yapılmıştır. Gerçi bunlar kâffe-i muamelâtın fasl ü tesviyesine kâfi değilse de ilm-i fıkhın muamelât kısmı bu hususta olan ihtiyaeata kâfi ve vâfidir ve deavînin şer' ve kanuna havalesince bazı müşkilât görülmekte ise de temyizde nizamen rüyet olunan muamelât dahi anların marifetiyle fasl ve bu misillû müşkiller hallolunmaktadır. Şu kadar var ki kavanin ve nizamat-ı mülkiyyenin asıl ve mercii ilm-i fıkıh olarak nizamen rüyet olunan mevaddın dahi nice hususat-ı müteferriası mesail-i fıkhiyyeye tatbik ile fasl ü hasm olunagelip Mecalis-i Temyiz âzası ise mesail-i fıkhiyyeye muttali olmadıklarından gûya hâkim Efendiler kavanin ve nizamat-ı mevzuanın haricinde olarak mürafaatı iatedikleri kalıba döküyorlar nazariyle bakıp birtakım sü-i zanlara zehap ile güft ü gûya bais oluyorlar.

«İlm-i fıkhın bir bahr-i bîpayan olup bundan dürer-i mesail-i lâzimeyi istinbat ile hall-i mesele edilmek hayliden hayliye meharet ve melekeye mütevakkıftır. Alelhusus Mezheb-i Hanefî üzere tabakat-ı mütefavite de pek çok müçtehitler gelüp ihtilâfat-ı kesire vuku bulmuş ve fıkh-ı Hanefî, fıkb-ı Şafiî gibi tenkih edilmeyip pek müteşaip ve müteşettit olmuştur. İşte bunca akval-i muhalife içinde kavl-i sahihi temyiz ile hâdiselerin ana tatbikinde azîm usret vardır. Kaldı ki tebeddül-i a'sar ile örf ve âdete müpteni olan mesail-i fıkhiyye dahi tebeddül eder.

«Mesail-i fıkhiyyeyi ihata ile gavrına ıttıla' ise güçtür ve bir aralık mesail-i fıkh-ı Hanefiyyeyi cem' ve ihata etmek üzere asrın fukaha ve fuzalası cem' edilerek Tatarhaniye ve Fetavay-i Cihangiriyye gibi kitaplar telifine himmet olunmuş ise de yine bilcümle füru-ı fıkhiyye ve ihtilâfat-ı mezhebiyye hasr ve ihata edilmemiştir.

«Filvaki kütüb-i fetva hâdiselerin kavaid-i fıkhiyyeye tatbikine dair verilmiş olan fetvaları havi müellefat demek olup halbuki bunca asırlardanberi sadat-ı Hanefiyye tarafından verilmiş olan fetvaların cem' ve ihatası ne kadar düşvar olduğu muhtac-ı beyan değildir. İbn-i Nüceym birtakım kavaid ve mesail-i külliyyeyi cemederek bunların tahtında füru-ı fıkhı alâ-veçh-il-ihata derceylemek yolunda bir güzel çığır açmış ise de ondan sonraki asırların âlim ve fakih yetiştirmek yolunda evvelki semahati görülemediğinden onun isrine iktifa ile açmış olduğu çığırı şehrah edebilecek zatlar zuhuruyle bu yolda bezl-i cehd eylemelerine müsait olmamıştır. Şimdi ise her tarafta ulûm-ı şer' iyyede meharetli zatlara nedret geldiğinden mehakim-i nizamiyede ledelicap kütüb ü fıkhıyyeye müracaatla hall-i şüphe edebilecek âza bulundurmak şöyle dursun memalik-i mahrusada kâin bu kadar mehâkim-i Şer'iyyeye kâfi kuzat bulmak müşkül olmuştur.

«Binaen alâ zalik ihtilâfattan ârî ve yalnız akval-i muhtareyi havi olmak üzere muamelât-ı fıkha dair sehl-ül-mehaz bir kitap yazılsa herkes kolaylıkla mütalâa ederek muamelâtını ana tatbik ve böyle mazbut bir kitap olduğu halde naip Efendilere azîm faydası olacağı gibi Mecalis-i Nizamiyye âzasiyle emr-i idarede bulunan memurîn dahi bilmutalâa mesail-i şer'iyyeye intisap ile ledelicap işlerini vüsu'ları mertebe Şer-i şerife tevfik ederler ve hem mehakim-i şer'iyyede muteber ve mer'î hem de Mecalis-i Nizamiyyede hukuk ve dâvaları için kanun vaz'ından müstağni olur mülâhazasına mebni öyle bir eser-i celilin vücuda gelmesi hayli vakitten beri arzu olunur bir keyfiyet olup hattâ bunun için Mecalis-i Tanzimat dairesinde bir cemiyet-i ilmiyye teşkil edilmiş ve haylice mesail yazılmış iken hayyiz-i fi'le gelmeyüp bu dahi birçok mevadd-ı hayriyye gibi mazbut-ı âsar olan asr-ı mehasin hasr-ı hümayuna kalmıştır.

« Mukaddimenin ikinci makalesi İbn.i Nüceym ile onun mesleğine sâlik olan fukahanın cemettikleri kavaid-i fıkhiyye olup hükkâm-ı Şer' bir nakl-i sarih bulmadıkça yalnız bunlarla hükmedemez. Lâkin mesail-i fıkhiyyenin inzibatına küllî faydaları olarak erbab-ı mütalâa mesaili edillesiyle zaptetmiş olurlar ve memurîn-i saireye her hususta merci' olabilir ve bunlara bir adam muamelâtını mehma emken Şer'e tevfik ve takrip edebilir.»

«Cevdet Paşa bu mazbatada Mecellenin tanziminden evvelki fetva ve kanun kitaplarının noksanlarını anlattığı ve o noksanların izalesi çarelerini gösterdiği gibi bunun eserinin yani Mecelle'nin noksanlığı da bilhassa 1908 İnkılâbından sonra mevzuubahis edilmeğe başlandı. Bir çok yazılar

zifeyi hukuk derslerine daha felsefî, daha cazip bir surette tatbik eylemiştir. Her şakirt bu umumî esasat-ı hukukiyyeyi belledikten sonra onaltı kitabın her birinde geçen mesaili pek iyi ihata ve tahlil edebilmektedir. Paşa bu çığır sayesinde Türk gençlerinin müfekkire-i hukukiyyesini tanzim etmiştir.»

«Eski hukukçular Mecelle'de bir çok eksiklikler bulunduğunu itiraf etmekle beraber oldukça mükemmel ve ihtiyacımıza uygun bir medenî kanun olduğu fikrindedirler. Yeniler ise hem onun yazıldığı dili anlamadıkları, hem de medreselerde okunan Şark ve İslâm ilimleri esaslarına vakıf olmadıkları için ona bir kıymet vermemektedirler. Buna mukabil eskiler de yeni Medenî Kanunu ihtiyacımıza uygun bulamamakta, tercümesini beğenmemekte, hele eski kanuna göre edinilmiş bilgiler olmasa anlaşılmak imkânını bile görmemektedirler.

«Her iki zümrenin de az çok ifrat ve tefrite sapmakta oldukları görüldüğünden eski ve yeni kanunlar arasındaki iyi ve kötü cihetleri Garbın diğer medenî kanunları ile de mukayese ederek — gösterecek ilmî bir etüde şiddetle ihtiyaç vardır.

«Temenni olunur ki bu etüdü bir Garplı müsteşrik değil bir şarklı mütefekkir yapsın ve son derece bitaraf davransın.

«Hukuk mekteplerinin medenî kanunların mukayesesi diye bir ders varsa o, bu işi görebilirse de bu mekteplerde Roma Hukuku okutulduğu gibi bir de İslâm Hukuku kürsüsü açılsa çok faydalı olur.»

1926 senesinden itibaren Kanun-ı Medeni'nin tatbikına başlandığından Mecelle hükümden kalkmıştır.

MECELLE CEMİYYETİ (جمعية مجلة) [*İda.*] Medenî Kanunu meydana getirmek için hükümetin vücude getirdiği teşekkülün adıdır. Bu heyetin başında zamanın bu sahada en salâhiyyetli bir rüknü olan Ahmet Cevdet Paşa bulunuyordu. Diğer âzası şunlardı: Evkaf-ı Hümayun Müfettişi Seyit Halil Efendi, Şura-yı Devlet Âzasından Seyfettin Efendi, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Âzasından Ahmet Hilmi Efendi, Şûra-yı Devlet Âzasından Mehmet Emin Efendi, İbn-i Abidin Zade Alâeddin Efendi, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Âzasından Ahmet Hulûsi Efendi.

Bu hey'etin ve hassaten başında bulunan Cevdet Paşa'nın himmetiyle «Mecelle» adı verilen ilk medenî kanun meydana getirilmiştir. On altı kitaptan ve 1851 maddeden mürekkep olan Mecele'nin birinci kitabı zilhicce 1285 (1868),

sonuncu kitabı da şaban 1293 (1876) de kanuniyyet kesbetmiştir.

MECİDİ NİŞANI (مجیدی نشانی) [*İda.*] Osmanlı nişanlarından birinin adıdır. Halk arasında Mecidiye nişanı suretinde de kullanılırdı. 3 zilhicce 1268 (1852) de ihdas olunmuştur. Sultan Mecit'e nisbetle bu adı almıştı. Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci rütbeleri olduğu gibi murassa'ı da vardı. Kayd-ı hayat şartiyle verilirdi.

Birinci rütbesi elli, ikinci rütbesi yüz elli, üçüncü rütbesi sekiz yüz, dördüncü rütbesi üç bin, beşinci rütbesi de altı bin tane olmak üzere sayıları mahduttu. Yalnız ecnebilere verileceklerin her rütbesinin sayısı bundan hariçti.

Nişan; herbirinin arasında Devletin hususi alâmeti olan birer ay yıldız olmak üzere üçer şubeli yedi şua'dan ibaret gümüş bir güneş resminde idi. Dördüncü rütbesine kadar altın, beşinci rütbesinde gümüş levha üzerinde olmak üzere ortaları tuğra ile müzeyyen ve bunun etrafında güvez mina üzerine altın yazı ile «hamiyyet, gayret, sadakat» kelimeleri ve tesis tarihi olan 1268 rakamı yazılı idi. Talik olunacağı yerde de güvez minalı bir ay yıldız alâmeti mevcuttu. Birinci rütbesi etrafı yeşil zırhlı güvez kordon ile sağdan sola takılırdı. Bunun aynı zamanda göğsün sol tarafına talik olunan büyük bir şemaesi vardı. İkinci rütbesi şerit ile gerdana takılırdı. Bunun da birinci rütbe şemsesinden küçük bir şemsesi mevcuttu. O da göğsün sol tarafına talik olunurdu. Üçüncü rütbesi birinci rütbeden küçük, ikinci rütbeden büyüktü. O da ikinci rütbedeki şeritle gerdana takılırdı. Bunun birinci ve ikinci rütbedekiler gibi şemsesi yoktu. Dördüncü rütbesi üçüncü rütbeden biraz küçüktü. Aynı renkteki şeritle göğsün sol tarafına takılırdı. Beşinci rütbesi dördüncüden daha ufaktı. O da dördüncü rütbesi gibi göğsün sol tarafına talik olunurdu.

Murassa' Mecidî nişanının yedi şubesinin her birinde beş şua'da cem'an 29/32 ağırlığında 21 taş, aylarda cem'an 4/32 ağırlığında 5 taş, yıldızda cem'an 6/32 ağırlığında 7 taş, talik yerindeki kravat yıldızında cem'an 1 krat vezninde 6 taş, hilâlde cem'an 1 krat vezninde 9 taş ki tekmil nişanda cem'an 10 1/2 krat ağırlığında 231 taş vardı.

Şemselerde üst katın her bir şubesinde cem'an 54/32 ağırlığında 22 taş, yıldızda 17/32 vezninde 6 taş, hilâlde 25/32 vezninde 9 taş ki cem'an 3 krat vezninde 259 taş bulunurdu. Şemsenin alt katında her bir şubede 89/32 vezninde 39 taştan cem'an 19 1/2 krat vezninde 273 taş bulunmakla tekmil şemsede 40 1/2 krat ağırlığında 532 taş vardı. Bu halde murassa' Mecidiyyenin heyet-i umumiyyesinde cem'an 51 kırat ağırlığında 763 taş bulunuyordu.

Nişan beratla verilirdi. Beratı olmıyan nişanı takamazdı.

Mecidiyye nişanı iyi hizmet edenlere verilirdi. Ancak buna nail olmak için askerler sulh zamanında, ilmiyye ve mülkiyyeden bulunanlar da en az yirmi sene devlet hizmetinde bulunmaları şarttı. Bir rütbesinden ötekisine geçmek için de yine iyi hizmetle beraber beşinci rütbesinde en az iki, dördüncü rütbesinde üç, üçüncü rütbesinde üç, ikinci rütbesinde dört sene bulunması lâzımdı. Askerlerin harb zamanındaki hizmetleri iki kat sayılırdı. Bununla beraber büyük hizmet görenler bu müddet kaydından müstesna tutulmuşlardı. Birinci ve ikinci rütbelerine nail olanların nişanları Padişahın huzurunda göğüslerine takılırdı.

Nişanın birinci rütbesi için iki bin beş yüz, ikinci mertebesi için bin beş yüz, üçüncü rütbesi için yedi yüz elli, dördüncü rütbesi için beş yüz, beşinci rütbesi için de iki yüz elli kuruş berat harcı alınırdı. Ecnebîler berat harcından müstesna idiler.

Bir derece yüksek rütbeli nişan alanlar ondan evvelkini geri verirlerdi.

MECİDİYE (مجیدیه) [*Mes.*] Yirmi kuruş kıymetindeki gümüş paranın adıdır. Osmanlı sikkelerinin (paralarının) tashih ve ıslahı hakkında 1260 (1844) senesinde alınan kararla ilk defa o tarihte basılmış ve Padişahın ismi verilmiştir. Yine o karara göre yirmi kuruştan başlıyan gümüş paraların on, beş, iki ve bir kuruşluk aksamı da darbolunmuştur. On kuruşluğa «Yarım mecidiye», beş kuruşluğuna da « Çeyrek » denilirdi. Ötekileri ise sadece «ikilik», «kuruş», « yirmi paralık » diye yadedilmiş ve tedavülde bulundukları müddetçe o suretle anılmıştır. Ekseriyyetle «Mecidiye» denilen gümüş paraya «Sim mecidiye» yahut «Beyaz mecidiye» de denilirdi.

Mecidiyenin ayarı binde 830 du. Gerek ayar ve gerek vezin itibariyle nizamen binde nihayet üç fazlaya yahut noksana müsaade vardı.

Ben çıkıp gevmiyeye kaydeyledim tarihini
Aldı defterdar efendi bir mecidiye daha
- Lâ -

§ [*İda.*] Eskiden nüfus tezkiresine (Hüviyet cüzdanı) Mecidiye denilirdi. Nüfus tezkiresi Sultan Mecit devrinde ihdas olunduğu için bu tâbir meydana gelmiş idi.

MECLİS (مجلس) [*San.*] Minyatürlerde şahısların tertip ve terkibi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Meclis eskiden tiyatro tâbiri olarak da kullanılır, şimdiki sahne yerine muhtelif şahıslar arasındaki konuşmalara birinci meclis, ikinci meclis, üçüncü meclis ilâh, denilirdi.

§ [*İda.*] Oturacak, toplanılacak yer mânasına gelen meclis ıstılah olarak bir işin âzalar arasında müzakeresi için tahsis olunan resmî makam yerinde kullanılır.

MECLİS ÂRA (مجلس آرا) [*Hal.*] Hoş sohbet adam yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MECLİS-İ ÂLİ-İ HAZAİN (مجلس عالیٔ خزائن) [*İda.*] Maliye işlerini yoluna koymak üzere teşkil olunan heyetin adıdır. Vak'a nüvis Lütfü Efendi hicrî 1281 (1864) senesinde Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın reisliği altında kurulan bu meclis için (Lütfü Tarihi, hususî kütüphanemde müellifin el yazması nüsha, cilt 10, sayfa 109) «Teşkil-i Meclis-i Hazain» başlığı hakkında şu tafsilâtı veriyor:

«İdare-i umur-u maliyenin matlub-ı âli-i cenab-ı Şehinşahî mucebince tesis-i hüsn-ü cereyanı zımnında o esnada Meclis-i Âli-i Hazain namiyle müceddeden teşkil olunan meclisin riyasetine ba hatt-ı hümayun Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa tâyin kılındı. Hatt-ı Hümayun Yaver-i Harb-ı Padişahi Cemil Paşa vasıtasıyle Bâb-ı Âli'ye gönderildi. Meclisin teşkiliyle vezaifinin tâyinine dair yapılan nizamname düstur-ul-amel tutuldu. Âzalığına memur olanların isimleridir: Fransa Sefiri Sabık Reşit Paşa Zade Cemil Paşa, Kabuli Paşa, Cevdet Efendi, Baltacı Aristidi, Baş kitabetine İshak Paşa Zade Postahane Müdürü Kadri Bey tâyin olundu. Müşarünileyh Mustafa Fazıl Paşa'nın müddet-i riyasetinde bazı esbaptan dolayı bir semere görülmediği işitilmişti. Muaharen müşarünileyhin infisali ve vukuiyle Avrupa'ya izam olunduğundan yerine Sadr-ı esbak Mehmet Paşa nasbolundu.»

Çok geçmeden beklenilen faide hasıl olmadığından lağvedilmiştir.

MECLİS-İ ÂLİ-İ TANZİMAT (مجلسی عالیٔ تنظیمات) [*İda.*] Tanzimat'ın icabettirdiği kanun ve nizamnameleri hazırlamak, memleketin ıslah ve imarı için alınacak tedbirleri müzakere ve karar ittihaz etmek, mevcut nizamnamelerden ıslaha muhtaç görülenler hakkında mütalâa beyan eylemek ve bunların tadillerini hazırlamak, nazırların vazifelerinden dolayı mes'uliyyetleri halinde muhakemelerini bidayeten yapmak vazifeleriyle mükellef olmak üzere (1270) (1854) tarihinde teşkil olunan meclisin adıdır.

Bu meclise «Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye»nin bir kısım vazifeleri verilmiş olduğu için «Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye» nin tecezzisinden doğmuş bir meclis sayılabildiği gibi «Dâr-ı Şûr-ayı Âli» nin yerine kaim olmuş da sayılabilir. Meclisin reyleri istişarî idi. Nazırların mes'uliyyeti hakkında verdiği kararlar da ikinci derecede «Meclis-i Vükelâ» da tetkik olunabilir ve ancak Padişahın kabul ve tasdiki ile tenfiz kabiliyyetini iktisap ederdi.

1278 (1861) senesinde tekrar «Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye» ile birleştirilmiştir.

MECLİS-İ EMANET (مجلس امانت) [*İda.*] İstanbul'da ilk Belediye teşkilâtı yapıldığı zaman «Şehremaneti» nde ihdas edilen meclisin adıdır. Hükümet tarafından tâyin edilmiş altı âzadan mürekkepti. Sonraları çoğalmıştı.

Vazifesi mahdut iken 1296 (1878) tarihinde «Cemiyyet-i Umumiyye-i Belediye» lâğvedilerek bunun vazifeleri de Meclis-i Emanet'e verilmiş ve bu meclis bugünkü Belediye meclislerinin vazifeleriyle, salâhiyyetleri mahdut olmak üzere, tavzif edilmiştir.

MECLİS-İ HAS (مجلس خاص) [*İda.*] Sadrazamın reisliğinde Şeyhülislâmla nazırlardan mürekkep meclis hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Meclis-i Vükelâ», «Meclis-i Hass-ı Vükelâ» da denilirdi.

MECLİS-İ HASS-I VÜKELÂ (مجلس خاص وکلا) [*İda.*] Sadrazamın reisliğinde Şeyhülislâmla nazırlardan mürekkep meclis hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Meclis-i Hass» denildiği gibi «Meclis-i Vükelâ» da denilirdi.

MECLİS-İ İDARE-İ EMVAL-İ EYTAM (مجلس ادارهٔ اموال ایتام) [*İlm.*] Eytam (yetimler) malları hakkındaki muameleleri tetkik ve murakabe etmek üzere 21 şaban 1291 (1874) tarihli nizamname ile teşkil ve sonraki nizamnameler ve hususiyle 4 rebiülevvel 1324 ve 3 nisan 1322 (1906) tarihli Emval-i Eytam Nizamnamesi ile vazifesi ve âzasının sayısı artırılan meclisin adıdır.

MECLİS-İ MEŞAYİH (مجلس مشایخ) [*İda.*] Tekkelerin işleriyle meşgul olmak üzere Meşihat dairesinde kurulmuş olan bir teşekkülün adıdır. İlim müesseseleri arasında alâkaları dolayısiyle dinî müesseseleri de tetkik eden Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi, c. 1, s. 241) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Tekkelerin tarikat usullerine göre idarelerini temin ve tekke şeyhliklerine faziletli ve münevver adamları seçip tâyin etmek vazifesiyle mükellef ve eskidenberi mevcut olan

Meclis-i Meşayih 5 mart 1334 (1918) tarihli kanunun ikinci maddesiyle bir reis ve yedi âzadan mürekkep olarak daha geniş mikyasta yeniden kurulmuştur.

«Meclisin âzası arasından seçilmiş üç kişilik bir encümen-i ilmîsi vardır. Bunun işi: Sofiye mesleğinin dinî terbiyesinden ve mânevî feyizlerinden müslümanları istifade ettirecek surette tekkelerde tatbik olunan usulleri, edepleri, âyinleri ve seyr ü sülûkün eski esaslarını dirilterek sofilik mesleğini mütefekkirler ve münevverler nazarında yükseltmek ve tekkelerde tatbik olunacak ilmî esasları düşünüp kararlaştırmaktır.

«Encümen her tarikatin usul ve edeplerini ve âyinlerin şekil ve tarzlarını risaleler halinde yazıp Meclis-i Meşayih'e verecek, oraca görülüp kabul olunduktan sonra bastırılarak münderecatına göre hareket olunmak üzere tekke şeyhlerine dağıtılacaktı ve bunların hepsi bir araya getirilerek Mecelle-i Sofiye adında bir kitap şeklinde de bastıracaktı. Haftada bir gün de her tekke şeyhi kendi çevresinde oturan halka mevizalar (konferanslar) verecekti.

«Encümenin kararı Meclis-i Meşayih'e gönderilip beğenildikten ve Şeyhülislâm tarafından da tasdik edildikten sonra Ceride-i İlmiyye ile de neşrolunacaktı.

«Bunlardan başka tarikatlerin doğru inanışlar üzerine kurulmuş oldukları gözönünde tutularak tekkelerde toplantıların itikatça ve amelece dinî meselelerde yükselmeleri için Kelâm, Fıkıh, ahlâk ve Tasavvuf okunmak ve binası müsait olan tekkelerde dershaneler açılarak geceleri halka okuyup yazma öğretmek, dinî ve medenî dersler göstermek suretiyle onları geceleri buralara çekmek tekke şeyhlerine verilen vazifelerdendi.

«Yine bu cümleden olarak tekkeler çevrelerinde oturan fakir halka mümkün olduğu kadar yardımda bulunacak, hastalarını ziyaret ederek hatırlarını soracak, tedavilerine önayak olacak, yetimlerin, öksüzlerin ve askerî ailelerinin korunması ve yardım görmesi hususlarına delâlet edeceklerdi.

«Bir de tekkelerde toplananların (dervişlerin) orada kendilerine gösterilen ve verilen vazifeleri yaptıktan sonra vakitlerini boş geçirmiyerek fikirlerinin ve bedenlerinin müsaadesi nispetinde herkesin işine yarıyacak ve mesleğe girerek onda ihtisas sahibi olması şarttı.

«Tekkeleri ıslah ve dervişleri tenvir maksadiyle teşekkül eden bu meclis âzası içinde pek değerli mütefekkirler ve mutasavvıflar bulunmasına rağmen ortaya bir risale bile koyamadılar. Yalnız tarihin tekerrürden ibaret olduğunu göstermiş ve mutasavvıflarla müteserri'ler ezelî dâvaya bir misal vermiş oldular ki o da İzmirli İsmail Hakkı Bey ile Urfalı Şeyh Safvet Efendi arasında çıkan bir münakaşadır. Birisi Tasavvuf mesleğini müdafaa maksadiyle Tasavvufun zaferleri, öteki Şeriat cephesini müdafaa arzusiyle Hakkın zaferleri adlarında iki büyükçe eser yazıp neşrttiler. Yine bu iki müessese mensupları arasında Resm-i Mushaf-ı Osmanî diye bir mesele çıkarılarak asırlardanberi bu memlekette görülmüş ve işitilmiş olan Kur'anın imlâsını değiştirdiler.

«Bu zahmetleri, bu emekleri birisi doğrudan doğruya İslâm felsefesi demek olan Tasavvufun esaslarına, ötekisi İslâmiyyetin dinî, ahlâkî ye içtimaî mevzularına temas edecek birer esere sarfetmiş olsalardı ilme ve Türklüğe ve binnetice temsil ettikleri cemiyyete daha çok hizmet etmiş olurlardı. Ne yazık ki bu yola gidilmedi.»

Osmanlı hükümeti ile birlikte Meclis te tarihe karışmıştır.

MECLİS-İ ŞER'Î (مجلس شرعی) [*İlm.*] Kadı'nın muhakeme veya bir takrir istimaı için akdeylediği celse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Meclis'in Şer'e izafesi Şer'î hükümler tatbik olunmak itibariyledir.

MECLİS-İ TETKİKAT-I ŞER'İYYE (مجلس تدقیقات شرعیه) [*İlm.*] Meşihat Dairesinde kadılarla naiplerin ilâmlarını temyiz yoliyle tetkik etmek ve 21 muharrem 1290 (1873) tarihli talimatname ve zeyillerinde yazılı işlere bakmak üzere teşkil olunan heyetin adıdır. Bir reisin riyaseti altında bir kaç âzadan terekküp ederdi.

Osmanlı hükümetinin tarihe karışmasına kadar devam etmiştir.

MECLİS-İ VÂLÂ REİSİ (مجلس والا رئیسی) [*İda.*] Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyyenin reisi hakkında kullanılır bir tâbirdir. 1253 (1837) senesinde kurulan bu meclis zamanla bazı değişikliklere uğramış ve en nihayet 1284 (1867) de Şûra-yı Devlet'in teşekkülüyle ortadan kalktığından Meclis-i Vâlâ reisi tabiri de tarihe karışmıştır.

MECLİS-İ VÂLÂ-YI AHKÂM-I ADLİYYE (مجلس والای احکام عدلیه) [*İda.*] Islahat hareketlerinin icabettirdiği yeni nizamnameleri hazırlamak, memurların muhakemesiyle meşgul olmak, lüzum gösterilen devlet işlerinde rey vermek üzere 1253 (1837) senesinde teşkil olunan meclisin adıdır. Tanzimattan sonra işlerin

çoğalması münasebetiyle «Meclisi- Âli-i Tanzimat» ve «Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye» birleştirilerek yine «Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye» adı altında bir meclise kalbedilmiş ve bu meclis; idare, tanzimat, adliye namlariyle üç kısma ayrılmıştır. İdare kısmı mülkî ve malî işlerle, tanzimat kısmı kanun ve nizamnamelerin tetkik ve tanzimiyle, adliye kısmı da bazı dâvalarla meşgul oluyordu. 1284 (1867) tarihinde bu meclis tekrar «Divan-ı Ahkâm-ı Adliye» ve «Şûra-yı Devlet» olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.

MECLİS-İ VÜKELÂ (مجلس وكلا) [*İda.*] Sadrazamın reisliği altında Şeyh-ül-islâmla nazırlardan mürekkep olarak teşekkül eden ve devletin iç ve dış siyasetine ve mühim işlere mütaallik hususlar hakkında karar veren meclisin adıdır. Bunun yerine «Meclis-has» «Meclis-i Hass-ı Vükelâ» da denilirdi. Kabine demektir.

1908 Temmuz İnkılâbı üzerine kurulan meşrutiyet rejiminde bu meclis kanun ve nizamlarla kendisine verilen vazifelerle mükellef ve devletin iç ve dış siyasetine ve umumî vazifelerine mütaallik hususlardan Padişaha ve Meb'usan meclisine karşı müştereken mes'ul bir meclis vaziyyetine girmiştir.

Meclis-i Vükelâ heyetinde zaman zaman da değişiklik olmuştur. «Ahmet Cevdet Paşa ve zamanı» adlı eserde (yazan, Fatime Aliyye, Dersaadet-Kanaat Matbaası, 1333, sayfa II) Sultan Aziz zamanındaki Meclis-i Vükelâ heyetinin Sadrazam, Şeyh-ül-islâm, Serasker, Kaptan-ı Derya, Tophane Müşiri, Meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliye reisi, Hariciye nazırı, Maliye nazırı, Hazine-i hassa nazırı, Evkaf-ı hümayun nazırı, Ticaret nazırı, Zaptiyye müşiri, Sadaret müsteşarı, Valide kethüdası, Sadaret mazullerinden bazıları mecalis-i âliye memuriyyeti unvaniyle meclis-i vükelâ âzasından addolunurlardı. Yine o eserde şu tafsilât da vardır:

«Sadrazam, Serasker, Kaptan-ı derya, Tophane müşiri, Meclis i vâlâ reisi, Zaptiyye müşiri daima vüzeradan, Sadaret müsteşarı rütbe-i balâ ashabından, sairleri bazan vüzeradan, ve bazan rütbe-i balâ ashabından bulunurlardı. Vezir olan vükelânın şehriye altmış binden yüzbin kuruşa kadar hazine-i maliyeden muhasses maaşları ve mükemmel tayinatları ve rütbe-i balâ ashanının otuzbin kuruştan ellibin kuruşa kadar maaşları ve et, ekmek tayinatları olduktan başka nezaretlerin ekserisinde nazırlara mahsus harçlar dahi var idi. Alelhusus Maliye nazırının tahsildariyyesi küllî miktara baliğ oluyordu. Ovaktin bin kuruşu yirmi dirhem miktarı altına, yahut üçyüz yirmi dirhem halis gümüşe müsavi idi.»

1908 Temmuz İnkılâbından evvelki vükelâ meclisi (hieri 1322 senesine mahsus sâlname) şöyle idi:

Sadrazam, Şeyh-ül-İslâm, Adliye nazırı, Serasker, Şûra-yı devlet reisi, Hariciye nazırı, Dahiliye nazırı, Bahriye nazırı, Tophane müşiri Maliye nazırı, Evkaf-ı hümayun nazırı, Ticaret ve Nafia nazırı, Maarif nazırı, Müsteşar-ı sadr-ı âli. Bunlardan Seraskerle tophane müşiri müşir ötekiler vezirdi.

1908 Temmuz İnkılâbından sonraki vükelâ meclisinde (1328 malî (1912) sâlnamesi) şöyle idi.

Sadrazam, Şeyh-ül-islâm, Harbiye nazırı, Dahiliye nazırı, Adliye nazırı ve Şura-yı devlet reis vekili, Hariciye nazırı, Bahriye nazırı, Maarif nazırı, Evkaf-ı hümayun nazırı, Ticaret ve Ziraat nazırı, Maliye nazırı, Nafia nazırı, Posta ve telgraf ve telefon nazırı.

Meclis-i Vükelâ Osmanlı Saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.

MECMA (مجمع) [*San.*] Geniş karınlı murabba şeklindeki madenî hokkalara verilen addır. Bu türlü hokkaların kapaklarına «şecâb» denilirdi.

MECMA-I ÂSÂR-I ATİKA (مجمع آثار عتيقه) [*San.*] Eski eserlere ait olarak kurulan müzeye verilen addı. 1846 senesinde Ahmet Fethi Paşa tarafından Topkapı sarayında Saint İren kilisesinde kurulan bu müzeye Romalılarla Yunanlılar ve Bizanslılara ait memleketin muhtelif yerlerinden gelen lâhitler, heykeller konulmuştu. Bu müze 1875 yılında «Müze-i Hümayun» adını almış ve Fâtih'in 1472 senesinde yaptırdığı Çinili Köşk'e nakledilmiştir.

MECMA-İ ESLİHA-İ ATİKA (مجمع اسلحهٔ عتيقه) [*San.*] Eski silâhlara ait olarak kurulan müzeye verilen addı. 1846 senesinde Ahmet Fethi Paşa tarafından şimdiki Askerî Müze'nin bulunduğu Saint İren kilisesinde kurulan bu müze daha sonra «Askerî müze» adını almıştır.

MECMA-ÜL-BAHREYN (مجمع البحرين) [*Sof.*] Kabe kavseyn mertebesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye göre orada vücup ve imkân denizleri birleşmiştir. Bunun için cemi-i vücut mertebesi diyenler de vardır. Bu tesmiyenin vechi orada Esma-ı İlâhiyye ile hakayık-ı kevniyenin içtima etmesidir. Lügat mânasına göre, mecma-ül bahreyn; iki denizin birleştiği yer demektir.

MECMA-ÜL-EZDAD (مجمع الاضداد) [*Sof.*] Hüvviyyet-i mutlaka yerinde kullanılır bir tâbir-

dir. Sofiyyeye göre orada her şeyin muaneka-i ittihadı, birleşip birbirinin boynuna sarılmak temmiyeye vesile olmuştur. Tâbirin lûgat mânası hünerlerin birleşmesidir.

MECNUN-U GAYR-I MUTBİK (مجنون غیر مطبق) [*Tıb.*] Vakit vakit delilik alâmetleri gösterenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cünûnı bütün zamanını kaplıyana «Mecnun-u mutbik» denilir. Cünun; delilik, mecnun; da deli demektir.

MECNUN-I MUTBİK (مجنون مطبق) [*Tıp.*] Delilik hali, bütün zamanını kaplıyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mecnun; deli, cünun da delilik demektir. Ara sıra delilik alâmeti gösterene «mecnun-ı gayr-i mutbik» denilir.

MECUSİ (مجوسی) [*Din.*] Zerdüşt'ün ıslah ettiği akidelerden meydana gelen dinin adıdır. İslâmiyyetten evvel İran'ın resmî dini idi. Taraftarlarına İran'da « Gebr », Hindistan'da «Parsî» denilir. Ateşe taparlardı.

Bir hâkten inşa olunar deyr ile mescid
Birdir nazar-ı Hak'ta Mecus ile Müsülman
Ziya Paşa

Mecusî'nin füzundur gayzı İslâma Kitabîden
Sâbit

MECZUP (مجذوب) [*Sof.*] Lûgat mânası cezbeli, deli, divane demek olan bu tâbir sofiye ıstılahı olarak Allah tarafından kendisine çekilmiş, âli mertebeye irişmiş yerinde kullanılır. Değerli müdekkik Osman Ergin bunun için (Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun, Hayatı ve Şahsiyeti, sayfa 32) şu tafsilâtı veriyor:

«Hakkın rızasını kazanan, hak tarafından ünsüne (yakınlığına) lâyık görülen, her türlü hava ve heves şaibesinden (lekesinden) temizlenen ve bu sayede sülûk, makam ve mertebelerine çalışmadan ve yorulmadan erişen ergin kimsedir.

«Sâlikler ve erginler için esrarı keşf memnudur, mezmumdur. Fakat bazı erginler cezbe ile vecdin galebesi sırasında bazı sırlarla vâritlerinin medlûllerini ifşa ederler. Hallac'ın (انا الحق), Bayezid'in (سبحانی ما اعظم شانی) demeleri gibi. Bunlara «şathiyyat» denilir.

«Bazı meczuplarda bu hal çok görülür. Söyledikleri sözler abuk sapık, deli saçması gibidir. Ekseriya rümuzla cereyan eden hâdiselerin mükâşefesi, istikbalin keşfi suretlerinde telâkki edenler avamın ekseriyyetini teşkil ederler. Onlarca meczup; bütün gayp ve esrarına vakıf bir velî telâkki edilir, ondan çekinilir, gönlü kırılmaktan sakınılır. Sofiye de, rüsum uleması da şathiyyatı herkes için mezmum sayarlar. Erginler hakkında ne red, ne kabul gösterirler, ancak sükûtu muhafaza ve fakat müridlerini de, ağyarı da bunları da taklitten tahzir ederler.»

Devr-i çeşmanında görmem cezbeden hali basar
Çok görülmez etse meczup ehl-i hali gözlerin
Muallim Naci

MEÇ (ﻣﻪ) [*San.*] Ateşli silâhın icadından evvel kullanılan harb aletlerinden birinin adıdır. Doğru kılıç demektir. Hüseyin Kâzım Bey'in «Türk Lügati» inde «Keskin olmıyan talim kılıcı, uzun ve ince kılıç» suretinde tarif olunmuştur. Kısa ve uzun olmak üzere iki nevidir. Her iki kısım ya ince ve sivri, yahut ariz (geniş) ve iki yüzlü, bazıları da dürtüldüğü zaman burularak içeride yara açmak için dişli yapılırdı. Meç yakın vakitlere kadar kullanılırdı.

MED (مد) [*Ok.*] Sağ el ile kiriş çekme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Med; arapça uzatmak, çekmek demektir.

§ [*Coğ.*] Deniz veya nehir sularının karaya doğru taşması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Suların geri çekilmesine de «Cezir» denilir.

MEDAR (مدار) [*Ast.*] Seyyarelerin üzerlerinde devirlerini yaptıkları farz olunan kat-ı nakıslar hakkında kullanılır bir tâbirdir Daha başka mânalara gelen Arapça medarın bir mânası da dairedir.

MEDAREYN (مدارین) [*Ast.*] İnkılâbeyn noktalarından muaddel-ün-nehara muvazi olarak geçtiği farzolunan dairelere verilen addır. Bunlardan inkılâb-ı sayfî (yaz) noktasından geçene «Medar-ı Seretan», inkılâb-ı şitevî (Kış) noktasından geçene de «Medar-ı Cedi» denir.

MEDAR-I MUTEDİL (مدار معتدل) [*Ast.*] Medareyn-i kutbeyn (kutupların medarları) ile Seretan ve Cedi medarları arasındaki mıntaka hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlardan medar-ı kutb-u şimali ile medar-ı seretan arasındakine «Mıntaka-i mutedile-i şimali» ve medar-ı kutb-u cenubî ile medar-ı cedi arasındakine «Mıntaka-i mutedile-i cenubi» denir.

MEDAR-I ŞEMS (مدار شمس) [*Ast.*] Mart'ın 21 inden, ertesi sene martının 20 sine kadar bir sene zarfında güneşin katettiği zahirî yol hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu yol vasıtasıyle güneş, hatt-ı istivaya mail bir daire resmeder.

MEDDAH (مداح) [*San.*] Muhtelif şahısları, lehçeleri, hayvanları, kuşları taklit etmek suretiyle hikâye söyliyenler hakkında kullanılır

bir tâbirdir. Arapça ziyade methedici demek olan meddah «Teganni eden dilenci» yahut bundan farksız olarak «Dilenen muganni» mânasına da gelir «Anadolu ve Rumeli Türklerinin eski edebî hayatında meddahlığın çok büyük bir mevkii» bulunduğunu, «Çünkü bizde «Halk Hikâyeciliği» ni temsil edenler asırlardan beri meddahlar» olduğunu söyliyen değerli Profesör Fuat Köprülü (Türkiyat Mecmuası, birinci cilt, sayfa 1 - 45 ; ikinci cilt sayfa 430 - 434) şu tafsilâtı da veriyor :

«Bizim muahharen «meddah» dediğimiz halk hikâyecilerine Araplar «Kassas» ve Acemler aynı mânaya olarak «Kıssahan» derler ki, bu tâbir «Meddah» kelimesininin umumîleşmesinden evvel, Türkler arasında da - bilhassa Anadolu'da - epey zaman yaşamıştır. Daha İslâm medeniyeti tesirinin Türkler arasında lâyıkıyle takarrüründen evvel, bilhassa göçebe hayatı yaşıyan Türk zümrelerinde halk hikâyeciliği vazifesi «Ozan» lara aitti. Ellerinde kopuzlarıyle diyar diyar dolaşarak, muahharen İslâm medeniyeti altında «Âşık, Saz Şairi» adını alan bu ozanlar, eski menkibevî kahramanların meselâ « Oğuzhan » ın hatıralarını terennüm ederlerdi : Bir kısım Oğuz boylarının kahramanlık menkibeleri, «Dede Korkut» adlı menkibevî bir ozana isnat edilerek nesilden nesile naklediliyor, unutulmuyordu.»

Temaşa edebiyatı hakkında kıymetli tetkikler yapan rahmetli Selim Nüzhet Gerçek «Türk Temaşası» adlı eserinde (İstanbul, Matbaa-i Ebüzziya, 1930) buna dair tafsilât verdiği gibi eski devri pek iyi bilen Musahip Zade Celâl «Eski İstanbul Yaşayışı» ında, Ercüment Ekrem Talu'da Yedi Gün neşriyatı arasında çıkan «Dünden hatıralar» da kıymetli malûmat vermişlerdir. Eski âdetleri ve maziye ait şeyleri tetkik ve güzel üslûbiyle ileriki nesillere nakleden Refik Ahmet Sevengil'in «İstanbul Nasıl eğleniyordu» adlı kıymetli eserinde «İstanbul, Ahmet Kâmil matbaası, 927, sayfa 47) bu mevzua ait satırları aşağıya naklediyorum:

«Eski İstanbulluların umumi eğlenceleri arasında en kıdemlisini (eskisini) meddahları dinlemek teşkil eder. İstanbul kahvelerini dolduran halk, meddahların anlattıkları hikâyeleri canla başla dinlerler, vüzera, vükelâ meclislerinde, hattâ saraylarda meddahlar zerafetleri ve mahfuzları olan (batırlarında tuttukları) güzel ve muthik (gülünçlü) hikâyeleri sayesinde mühim mevkiler elde ederlerdi.

«Eski Türkler arasında millî menkibeleri, kahramanlık hikâyelerini manzum olarak terennüm eden ve aynı zamanda sazlarını çalarak halkı eğlendiren (ozan) lar vardı Araplar arasında İslâmiyyetten evvel başlayıp sonraları devam eden ve aynı şekilde hurafelerle karışık kıssalar nakleden adamlar vardı ki (kassas) tesmiye edilirler, gerek halk, gerek Sultanlar arasında rağbet görürlerdi. İranlılar arasında da aynı işi yapanlar (kıssa han) diye yad edilirlerdi. Bunlar İran an'anesini canlandıran (Şehname) yi ezberden bildikleri, icabettikçe okudukları için aynı zamanda (Şehname han) ismini almışlardı.

«Türkler Anadolu'da kasabalar, şehirler tesis edip yerleştikten sonra aşiret hayatına ait olan (ozan) lar da yavaş yavaş hayattan silinmiş, islâmiyyetin tesiriyle kıssa hanlık Türkler arasında da taammüme başlamıştır.

«Türkler arasındaki bu ilk kıssa hanların naklettikleri hikâyeler de bittabi İslâmî mevzulara aitti ve bu miyanda bilhassa İslâm kahramanlarının hayat ve menkibeleri anlatılır, o zamanki dinî hayat tesiriyle halk bunları büyük bir zevk ile dinlerdi.

«Dinî menbalardan aldıkları mevzularını dinî içtimalarda anlatan, ekseriya bu kabil manzum na'tlar, münacatlar ve hükümdarlar hakkında methiyeler okuyan bu ilk kıssahanlara «Muarrif» denilir, hükümdar saraylarında Peygamberin ve ashabının hayatından, gazvelerinden ve muahhar devirlerdeki İslâmî fütuhattan, siyer-i Nebevîden bahsetmeyi meslek ittihaz edinen kimseler «siyerci» unvaniyle yadedilirdi. Bunlar gitgide mevzularını gayr-ı dinî sahalardan almaya ve «Kıssa han» ismiyle yadedilmeye başlamışlardır. Daha Timur devresinde sarayda kıssahanların mevcut olduğuna dair kayıtlara tesadüf edilmiştir.

«Kıssa hanlar, gayr-ı dinî mevzularını nakle başladıkları zaman halkın fazla alâkasını temin için hikâyelerinde bahsi geçen hayvanların ve sairenin seslerini taklit ve türlü muthik fıkralar intihap etmeye başlamışlar, iş bu sahaya dökülünce açık saçık, hattâ müstehcen hikâyeler, fıkralar, kıssalar, kıssahanların en fazla rağbet gören mevzuları arasına girmiştir.

«Bazı kıssahanlar, Peygamber ailesini, din imamlarını ve hükümdarları meth ve sitayiş eden fıkralar da naklettikleri için gitgide «Meddah» namını almışlar, sonradan bu nam umumîleşmiş, kıssahan neden bahsederse etsin «Meddah» namiyle zikredilegelmiştir.

«İlk zamanlarda Türkler arasında «Kıssahan», «Şehnamehan», «Meddah» tâbirleri müteradif kelimeler halinde kullanılmış, bilhassa on birinci asırdan itibaren «Meddah» daha ziyade şöyle bulmuştur.

«Meddahlar İstanbul'da kahvehanelerde, umumî yerlerde eğlendirici hikâyeler anlatarak halkı güldürürler, alâkalandırırlar, muharebe olduğu zaman da ordu ile beraber sefere çıkarlar ve askere şecaat fıkraları, kahramanlık destanları nakleylerlerdi.

«Kıssahanlar, meddahlar muntazam bir tahsil görmemiş olmakla beraber az çok edebî terbiye almış, zeki ve istidatlı kimselerdi. Ekseriya yerinde bilbedahe (düşünmeden) zarif sözler düşürdükleri de olurdu. Hele kübera konaklarına, saraylara dâhil olan meddahlar içinde hayli tahsil ve terbiye görmüş, fikrî seviyesi yüksek kimseler de vardı ve bunlar Padişahlara, vüzeraya musahiplik, nedimlik gibi vazifeler ifa ederler, kendilerini sevdirdikleri ve aynı zamanda zeki ve zarif kimseler oldukları için efendilerinin en gazaplı zamanlarında münasebet getirip hoş bir söz, güzel bir nükte ile hem onların hiddetlerini tadil ederler, hem ihsana mazhar, hem de arada gerek kendilerini gerek. sair birçok kimselerin matlaplarını (isteklerini) temine muvaffak olurlardı.

«Selçuk hükümdarlarının saraylarında ozanlar, kıssahanlar, meddahlar bulunduğu eski eserlerde yazılıdır. Osman oğulları hanedanı da bu an'aneyi Selçuklardan almışlardır. Yıldırım Bayezit'in musahiplerinden bilhassa (Kör Hasan) adlı bir Arap muthik o zaman bütün sarıklıların (Kadıların) kellelerini satırdan kurtaran bir tek sözüyle tarihe geçmiştir.

«Yıldırım Bayezit bir defa kadı'ların su-i istimallerine kızmış ve hepsinin birden idamını emretmişti. Vaziyet vahimdi. Hocaları telâş almıştı, aynı zamanda bütün kadıların birden idamı bir meaele tahaddüsüne de meydan verebilirdi. Bu sırada (Kör Hasan) kadıların yerine Bizans'tan keşiş getirilmesini tavsiye edip Padişahı güldürmüş, bu suretle Yıldırım Bayezit'in hiddeti geçince de kadıların affını temin etmek kabil olmuştur.

«İkinci Sultan Murad'ın sarayında kıssa hanlardan başka ozanlar da vardı. (883) de Fâtih Sultan Mehmet'in sarayında (Mustafa) adlı bir kıssa han ile (Balaban Laal) ve (Ömer) adlı iki nedim mevcuttu. İkinci Selim zamanında şöhret bulan ve saraya kadar dâhil olan (Nakkaş Hasan) ve (Çok yedi Reis) letafet ve şirinkârlıkta mevtayı güldürür acaip muthikler idiler ki istima' eden girancan sukala (ağır canlılar) dahi güle güle ölürlerdi.

«Bunlara muadil nice mukallit ve muthikler İkinci Selim'in meclislerine neşat verirler, ihsan ve atiyye alırlardı. Onuncu asır sonlarında ve on birinci asırda bilhassa kıssahan ve meddahlar müfrit bir rağbet görmüşlerdi. Bu kıssahan ve meddahlar taht-ı revanlar üzerinde ellerinde çevkân, bellerinde mecmualar olduğu halde fasahat ve belâgat üzere kıssa okurlardı. Kahvehanelerde mutripler ve hanendeler günagûn fasıllar yaparlar, gazelhanlar insanı meste derlerdi.

«Fasıl aralarında meddahlar hikâye nakline, taklitler yapmaya başlarlar, dinliyenlerde can bırakmazlardı

«O zamanki kahvehanelerin bugünkü barlardan farkı yoktu. Halk muhtelif numaralar görüyor, «Mahbub-u cihan rakkasların oyunlarını seyrediyor, müzellef köçekler işveye, ahali haz ve neşveye geliyordu.»

Evliya Çelebi (cilt I, sayfa 649) bu sanatı mukallitlik diye tarif ediyor ve kendi devrinde Çıkrıkçı Oğlu Süleyman Efendi, Şebek Çelebi, Şengül Çelebi, Ablak Çelebi gibi birçok meddahların bulunduğunu söylüyor ve onlardan biri hakkında şöyle diyor:

«Allahın yarattığı nekadar haşarat ve hayvanat varsa hepsini sadalariyle taklit ederdi. Bir devenin kükriyerek başka develere hücumunu taklit etse gerçek sanılırdı. Horoz, kaz, turna, karga, ördek, tavuk, serçe, bülbül gibi hayvancıkları taklit ederken birçok defalar yanına bülbüllerin, karatavukların geldikleri ve ona cevap verdikleri görülmüştü.»

Vaktiyle Direkler arasında bu sanatın ehli olanlardan da birkaç hünerver bulunurdu. İsmet Efendi onlardan biriydi. Çocukluğumda meşhur Şükrü'nün şakirdi diye tanılan bu usta meddahı birkaç defa dinlemiştim. Şimdi bile gözlerimi kapayınca onun hafızamda yaşıyan sanatkârlığını duyar gibi oluyorum. Üstad o ak sakalıyle - dilerse - bir genç kız gibi konuşur ve sesine taktığı şuh inceliklerle birçok delikanlıların yüreğini hoplatırdı. Yine o bir bülbülü imrendirecek surette tebelbül (bülbül gibi ötmek) edebilirdi. Arkasından bir Yeniçeri lehçesiyle dinliyenlerin tüylerini ürpertirdi.

Sanatkâr Tahsin Efendi yaşıyan meddahların sonuncusunu teşkil eder.

MEDDECEL (مدجل) [*İda.*] İspanya tabiiyetindeki müslüman Endülüs Arapları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunu müdecel, Müddecer gibi okuyanlar da vardır. Ziya Paşa Endülüs tarihinde (Cilt I. Sayfa 109) Meddecel suretinde kaydetmiştir. Başbakanlık Arşivindeki vesikalarda Meddecel şeklinde harekelenmiştir.

MEDFUAT (مدفوعات) [*Mal.*] Sarfedilmiş, kasadan verilmiş para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tahsil olunmuş, alınmış olan paralar hakkında da «Makbuzat» tâbiri kullanılır. Medfuat; arapça defolunmuş, dışarı çıkarılmış demek olan medfuun cem'idir. Eşya ve levazıma mansus ambar defterlerinde de aynı tâbirler kullanılırdı.

MEDHİYE (مدحیه) [*Ede.*] Birini övmek için yazılan şiirlere verilen addır. Medh; övmek demektir. Şiir o maksatla yazıldığı için bu adı almıştır. «Kaside» de o mânaya gelir. Aralarındaki fark medhiyyelerde girizgâh, nesip, taç, tegazzül, fahriyye, dua gibi rükünlerin bulunmaması sade bir medihten ibaret olmasıdır. Saz şairleri Cenab-ı Hak'la Hazret-i Peygamber'den başka herkes hakkında yazılan şiirlere «Medhiye» namını verirler, cönklere bu namla geçirirler. Halk bu türlü şiirlere «İlâhi» derler.

Methiyelerin bir nevi de Tarikat erbabı şairler tarafından «Pir» hakkında söylenen nefeslerdir. Her tarikatın pîri hakkında pek çok methiyeler yazılmıştır. Bunlar kısmen besteli olup tekkelerde okunurdu.

Hamdi Baba'nın o neviden olan aşağıdaki şiiri Çankırılı Ahmet Talat Bey'in eserinden (Halk şiirlerinin şekil ve nev'i, İstanbul, Devlet Matbaası, 1928. sayfa 336) aynen alınmıştır.

Cem' olup erenler yerli yerine
Erler (Ya Muhammed Ali!) çağırır;
Mürşidinin agâh olur sırrına,
Pirler (Ya Muhammed Ali!) çağırır.

Bu meydana nice âşık verilir,
Erenlerin yol, erkânı denilir;
(Muhammed Ali) nin kadri bilinir,
Diller (Ya Muhammed Ali!) çağırır.

Pîrimin çevresi bahçeler, bağlar,
(Kızıl dereli suyu) mevç urup çağlar;
Çar etrafında (Hû) çekince dağlar,
Çöller (Ya Mahammed Ali!) çağırır.

(Seyyid Ali Sultan) erler atası,
Batınen ihata eylemiş nası;
(Çar alâmet) ile (Kudum) un tası,
Gürler (Ya Muhammed Ali!) çağırır.

Gönüller birleşüp açılır meydan,
Hep yerli yerinde bunca âşıkan;
Erenler meclisi bağ ile bostan,
Güller (Ya Muhammed Ali!) çağırır.

Erenler cem' olap (Taki dağı) nda
Cümle üçler, kırklar, yediler anda
Kızıldereli suyu akap coşanda,
Çağlar (Ya Muhammed Ali!) çağırır.

Erenlerin güzel yolu, erkânı;
Yüz sürüp (Hamdi) ola mihmanı;
Yılda bir kez gelir gayla segranı,
Dağlar (Ya Muhammed Ali!) çağırır.

MEDİNİ (مدینی) [*Mes.*] Osmanlılar zamanında Mısır'da basılan gümüş paralara verilen addır. Hammer; bu sikkeden bahsederken (cilt 6, sayfa 512) hicrî 976 M. 1568 de (Sultanî) altını ile Venedik dukasının kırk bir medini rayici olduğunu (Pigafetta) ya atfen beyan ve (Maedini = Medini) ile (Osmanlı) kelimelerinin bir mânaya kullanılıp aynı akça demek olduğunu da dermeyan ediyor. Bu ciheti tetkik eden İsmail Galip bey (Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniye, sayfa 131) buna dair şu tafsilâtı veriyor: «Bu bapta nazar-ı mütalâamıza tesadüf eden malûmata göre işbu (Midini) lafzı (Müeyyedî) kelimesinden muharreftir. Makrizi'nin nukud-n İslâmiyyeye dair olan eserinde muharrer olduğu üzere Melik Müeyyet Mısır'da nas'ın muamelâtını teshil için dirhemlerin küsuratını darbettirip (818) tarihinde meydan-ı tedavüle çıkarmıştır ki bunlara (Derahim-i Müeyyediyye) yahut (Müeyyedî) namı verilmiştir. Mürur-u zamanla küçük kıt'adaki gümüş sikkelere avam lisanında artık galat olarak (Mîdi) denilüp badehu Osmanlı padişahları tarafından Mısır'da kesilen gümüş paralara dahi (Medini) veya sadece (Medin) tâbir etmişlerdir. İşte (Medinî) yahut (Medin) namının me'hazı bu veçhile olup fakat Hammer'in dediği işbu sikkeyi akça addetmek doğru olmaz. Çünkü o asrın akçasıyle altının Mısır'da seksen akça rayici olduğu ve onun da rivayatı cümlesinden olmasına ve diğer taraftan bir altının yine Mısır'da kırk bir (Midini) ye geçtiği gösterilmesine bakılırsa elimizde bulunan sikke dahi bu iddiamızı teyit ediyor. Bunun vezni olvakit Dersaadet ve sair mahallerde darbolunan akçaların hemen iki misline karip olup binaenaleyh (Midini) denilen sikkenin bu olduğu ve Mısır'da (1045) tarihlerine doğru en evvel bunlara (para) tâbir olunup velhasıl akçanın gayrı bir sikke idüği şüphesizdir.

«(Medin) lâfzı Sultan Mustafa Han-ı Salis asrından itibaren Sultan Selim-i Salis ve daha sonraki zamanlarda yani paranın zuhurundan hayli vakitler mürurunda dahi hitta-ı Mısriyede (para) mânasına istimal olunmakta idi. Hattâ mösyö (Marcel) mağrip meskûkâtı defterinde bundan bahs ile imlâsını dahi (Midin) yazmıştır. Mösyö (Sauvaire) dahi (Midin) ile (divan) lâfızlarını bir mânaya ve para mânasına istimal olduğunu söylemiştir. (Divan) veyahut (divanî) kelimeleri ise elyevm Hicaz'da

bazan para yerinde kullanıldığı malûmdur. Nitekim Mısır'da paraya elyevm (Fıdda) dahi tâbir ederler.»

MEDRE (مدره) [*Öl.*] Ekin ölçeği ile altı okkalık şarap kabı mânalarına gelir bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmani» nin 1293 senesinde basılan ilk tab'ında «Ekin ölçeği ve ekinlik yer, sâir ölçek» suretinde izah olunduğu halde 1308 tarihli baskısında yalnız «Ekin ölçeği» denilmiştir. Meyhanecilerin depolardaki büyük fıçılardan şarap taşımak için kullandıkları altışar okkalık kaplara da medre denilir. Müverrih Ahmet Refik Bey'in «Müskirat ve Âşar» başlıklı yazısında (Hâdisat-ı Hukukiye ve Tarihiyye, birinci cilt, sayfa 225) «Medre (metre) demekti ki, şarap ve hububat ölçmek için kullanılırdı. Her eyaletin ayrı (Medre) si vardı.» izahatı verilmiştir.

Varalım meykedeye okka senin medre benim
- Lâ -

MEDRESE (مدرسه) [*Mek.*] Dar-ül-fünun, üniversite yerinde kullanılır bir tâbirdir. Medrese; arapça ders okunacak yerle beraber talebenin içinde oturup ders okuduğu bina mânasına da gelir. Cem'i medaris'tir.

İslâm âleminde ilk defa medrese yaptıran Türk ümerasından Nisabur hâkimi (Emir Nasr B. Sebüktekin) dir. Bu Zat hicrî 425 (1033) nisanında Nisabur'da (Medrese-i Nâsırî) yi yaptırmış, idamesi için de bir çok emlâk vakfeylemiştir. İslâmda ilk medrese inşasını (Nizam -ül-Mülk) e isnat edenler ve ilk medresenin «Medrese-i Nizamiyye» olduğunu söyliyenler de vardır.

Osmanlılardan ilk medreseyi yaptıran (Orhan Gazi) ise de ilmiyyenin kısmen mevcut teşkilâtını, müderris ve kadı'ların meratip silsilesini bir kat daha intizama sokan (Fâtih Sultan Mehmet) tir. Bununla beraber medrese Anadolu'ya Selçukilerle girmiştir. Konya' da Sırçalı Medrese (1242) 640, Karataî Medresesi (1252) 650, İnce Minareli Medrese (1276) 675 senelerinde yapılmıştır. Bu sebeple Osmanlılar ilk medreseleri kurarlarken bunların ve Mısır ve Türkistan medreselerinin teşkilât ve eserlerinden istifade etmişlerdir. Orhan Bey saltanatının üçüncü senesinde zaptettiği İzmit' de oradaki eski binalardan birini medrese haline koydu. Lâkin İzmit memleketin bir ucunda olduğundan medresesi istenildiği derecede feyiz ve şöhret bulamadı. Üç sene sonra ele geçirdiği İznik mevkiinin ehemmiyyetiyle beraber tanınmış bir yer olduğu için onun eski şöhretini ihya maksadiyle orada kurduğu medrese ehemmiyyet kazandı. Esasen bu medreseyi kurarken başına getirdiği Kayserili Davut Efendi' nin de bu ehemmiyyeti almasında tesiri olmuştur. Davut Efendi İran ve Konya medreselerinden yetişmiş büyük bir âlim idi. Daha sonra da Bursa'da ve diğer şehirlerde bir çok medreseler vücude getirilmiştir. Orhan Gazi'nin saltanatı zamanında Anadolu'ya gelen meşhur seyyah (İbn-i Batuta) Anadolu'nun her tarafında, hattâ küçük kasabalarda bile medreselere tesadüf ettiğini yazar.

Osmanlıların ilk bir buçuk asır zarfında yaptıkları medreselerin derece itibariyle en mühimleri İznik, Bursa ve Edirne medreseleri idi. İlk zamanlarda birinciliği İznik teşkil ediyor idiyse de sonraları yapılan mütaaddit medreseler dolayısiyle İznik ikinci dereceye düşmüş ve Bursa'daki (Sultan Medresesi) en yüksek müderrise verilmek suretiyle birinci olarak kabul edilmiştir. Sultan Medresesi'nden sonra ikinci olarak yine Bursa'daki (Sultan Murat Medresesi) geliyordu.

Edirne hükümet merkezi olduktan bir müddet sonra orada yapılan «Üç Şerefeli Medrese» o zaman bütün Osmanlı memleketlerindeki medreselerin sınıf itibariyle birincisi olarak kabul edildi. Bunun müderrisine o zamana kadar hiçbir müderrise tahsis edilmemiş olan yüz akça yevmiye verildi. Bu sırada İznik müderrisliği otuz, Bursa'daki Sultan ve Muradiye müderrislikleri ise ellişer akça yevmiyeli idiler.

Edirne'deki üç Şerefeli Medrese müderrisliği İstanbul'da «Sahn-ı Seman» medreseleri yapıldıktan sonra bile bir müddet daha ehemmiyyetini muhafaza etti ise de sonraları sıklet merkezi İstanbul'daki Sahn medreseleri olmuştur.

Fâtih devrindeki medrese teşkilâtından evvel de müderris olmak bir sıraya tâbi idi. Müderrislik etmiye mezun olan bir ilim adamının uzun müddet bir medresede «Muid» lik ve «Danişmend» lik etmesi lâzımdı. Ancak ondan sonra müderrisliğe geçebilirdi. Bir âlimin ilmî kudreti ulema huzurunda yapılan bir imtihan neticesinde tasdik edilirdi. Ölen bir müderrisin talebesi boş bırakılmıyarak diğer müderris veya mollalara verilmek usul ve kaide idi.

Diğer İslâm memleketlerinde olduğu gibi Osmanlıların yine ilk devirlerinde medreseden başka mektepler de vardı. Bu mektepler ekseriyyetle camilere bitişik yapılır, yahut cami odalarından biri veya son cemaat yeri buna tahsis olunurdu. Bu mektepler talebeye ilk tahsili vermekte ve kendilerine aynı zamanda

dinlerini öğretmekte idi. Ondan fazla okumak istiyenler medreseye dâhil olurlar, usulü dairesinde tahsillerini bitirip müderrislik pâyesini ihraz edenler tedris (okutma) hakkiyle beraber devletin en yüksek makamlarına geçmek hak ve imkânını da bu suretle elde etmiş olurlardı.

Fâtih Sultan Mehmet İstanbul'u zapteder etmez başlıca kiliselerinden sekizini camiye tahvil ve her birinde birer medrese tesis eylemiştir. Namına nisbet olunan camii vücude getirilince orada sekiz medrese yaptırmış ve bunlar cami etrafında bulundukları cihetle «Semaniyye-i Sahn Medreseleri» adını almıştır.

Sekiz medreseye bitişik olarak (Tetimme) tâbir olunan binalar talebenin (öğrenci) yatıp kalkmaları için tahsis olunmuş idi. Talebeler aynı zamanda bu binalarda yerler içerlerdi.

İlim şubeleriyle ilmiyye mertebeleri teşkilâtında vezir-i Âzam Mahmut Paşa tarafından Türkistan'dan davet edilen (Ali Kuşçu) nun ve (Molla Hüsrev) le diğer ulemanın hizmeti geçmiştir.

Medrese talebesine, ilim aşkıyle yanmalarından kinaye olarak, halk arasında «Sahte» = «Softa» denilirdi.

Talebeden biri «Danişmend» yani «Müderris»lik yolunu tutmak istediği surette ulemadan birine müracaat eder, «Hariç dersleri»ni yani mükaddimatı tahsil ettikten sonra onun delâletiyle diğer bir müderristen «Dâhil dersleri»ni görürdü. Ondan sonra «Sahn» derslerini takibe hak kazanırdı. Âli olan Sahn derslerine dâhil olabilmek için onların tâlisi olan Hariç ve Dâhil derslerini ikmal etmek lâzım geldiğinden bunlara «Musıle-i Sahn» denilirdi.

Sahn medreseleri Fâtih camiinin iki tarafındaki kârgir ve kurşunlu sekiz medrese idi. Bunun için bunlara «Sahn-ı Seman» nami verilmişti.

Sahn medreselerinde hücre sahibi olan talebe ulema ve fuzaladan idiler. Ekserisinin makbul telifleri (eserleri) vardı. Bunların eskilerine «Mnid» denilirdi. Muid'ler medreselerde müzakerecilik ve bunların arkalarında ve idadiyeleri makamında bulunan (Tahta medresesi) ndeki talebeye hocalık ederlerdi.

Bu kademeleri sırasıyle geçen ve binaenaleyh tahsili bitiren talebe «mülâzim» olur, adları «Ruznamçe-i hümayun» a kaydolunurdu. Bu mülâzimlerden yedi sene mülâzemet müddetini bitirenler imtihana girerler, muvaffak olanlar «Rüus» a nail olurlardı. Rüus alanların teşrifatça isimleri istihkakları derecesine göre yazıldığı gibi İbtida-i Hariç (Rüşdî) raddesinde olan medreselere, badehu sıraları geldikçe terakki ederek Dâhil (İdadi) ve sahn (Âliye) medereseleri müderrisliği rüusuna nail olurlar, müderris olamıyanlar da tarik-ı kazaya (kadılığa) sülûk eylerlerdi.

Bütün ilimler ve fenler medreselerde okutulur, hâkimler, hekimler, mühendisler hep buradan yetişirdi.

Kanunî zamanında memleket pek ziyade büyümüş, i'marata da fazlasiyle ehemmiyyet verilmiş olduğu için mühendise, hekime ihtiyaç hâsıl olmuş idi. Mevcut tedrisat bu ihtiyacı tatmin etmediğinden (Süleymaniye) civarında tababet ve riyaziyat tahsiline mahsus olmak üzere bir takım medreseler vücude getirildi. Ezcümle etibba (doktorlar) için bir «Tıp Medresesi» ve onun yanında da bir (Dar-üş-şifa) bina olundu. Yaptırılan dört medrese kendi namına nisbetle anılan cami ile birlikte payitaht için aynı zamanda bir şeref teşkil etti. Yine o büyük mâbedin tam karşısında bir (Dar-ül-Hadis) inşa olunarak zamanında mütehassıslar bu suretle tamamen ayrılmış oldu.

Dar-ül-Hadis medresesi; ilmen, kıdemen (eskilik) mevcut müderrislerin akdemi (en eskisi) addolunurdu. Bu medreselere mahreç vazifesi gören medreselere «Musıle-i Süleymaniye» adı verilmişti.

İbtida-i Dâhil ve İbtida-i Hariç medreselerinde tahsilini bitiren tabiiyat gibi, riyaziyat gibi, tababet gibi müsbet ilimler tahsil edecekse «Musıle-i Süleymaniye» ye Arap edebiyatı gibi, fıkıh gibi, kelâm gibi Şer'î ilimler öğrenecekse «Musıle-i Sahn» a devam ederdi.

Fâtih'in yaptırdığı «Medrese-i Semaniye» de diğerleriyle beraber (Seyyid Şerif) in eserlerinden olan (Haşiye-i Tecrid) gibi (Şerh-i Mevakıf) gibi eserlerin okutturulması bu medreselerin kuruluşu sırasında kararlaştırılmış ve programlara o suretle geçirilmiş idi. Kanunî' den biraz sonra bu dersler felsefiyyattır iddiasıyle «Sahn-ı Seman» programlarından çıkarılarak yerlerine (Hidaye) gibi (İkmal) gibi eserler kondu. Daha sonraları ise fünun-u cedide (yeni fenler) hakkında ulema arasında garip itikatlar peyda oldu.

Bu haller medreselerin inhitatına sebep olmuştur. Ancak medreseye en büyük darbe Şeyh-ül-İslâm (Feyzullah Efendi) tarafından ihdas olunan «Zadegânlık» (asalet, asillik) sınıfı ile vurulmuştu. Çünkü ulema evlâtlarına daha ana karnında iken Allah tarafından okutulmuş gibi doğdukları gün beşiklerinin başına nazar boncuğu kabilinden «Rüus» asıldığını görenler ve bütün ilmiyye tarikinin (yolunun) bunlar için açık olduğunu müşahede edenler artık

medreselerin loş ve mütaaffin havasında vücut çürütmenin lüzumsuzluğuna kail olmuşlardır.

İstanbul'dan başka vilâyetlerdeki şehir ve kasabalarda, hattâ köylerde medreseler tesis olunmuş, ilmin tamimine çalışılmış idi. Hükümet tarafından tesis ve idame masrafları temin olunmuş medreseler olduğu gibi hayır ve hasenat sahiplerinin himmetiyle vücut bulmuş ve vakfettikleri paralar ve gelirli yerlerle devamları sağlanmış olan medreseler de vardı. Yalnız İstanbul'da 78 medresenin bulunuşu eskilerin ilim ve irfana ne kadar ehemmiyyet verdiklerini göstermiye kâfidir. Bu 178 medresede 2300 oda, 63 dershane, 17 kütüphane vardı.

Ders medreselerin içindeki dershanelerde okutulduğu gibi camilerde de okutulurdu. Camilerde okutulan derslere «Cami dersi» de denilirdi. Ve bu derslere medrese talebesi gibi hariçten istekliler de gelirdi. Tahsillerini tamamlıyanlara İcazetname» verilir, icazetname alanlara «Mücaz», icazetname aldıktan sonra ders okutup talebesine icazetname verenlere «Müciz ders-i âm» denilirdi.

Medreselerde salı günü tatil yapılır. ogün ders okutulmazdı. Yalnız istiyenlere proğram dışında «Koltuk» denilen yardımcı dersler gösterilirdi. Salı günü tatil yapılmasının sebebi talebenin çamaşırını yıkaması, sökük ve kopuğunu dikmesi gibi hususî işlerini görmesi ve aynı zamanda kütüphanelere gidip derslerini hazırlaması içindi.

Medresenin bolluğu ilim ve irfanın bütün memlekete yayılmasına ve devletin bütün meratibinin menşeleri olmak hasebiyle rağbet bulmasına hizmet etmiş idi. Ancak zamanın terakkiyatının takip edilmemesi ve cehalet yüzünden taassubun artması medreselerin seviyesinin düşmesine sebep olmuştur.

Medreseler hakkında bir çok yazılar yazılmış, lehinde ve aleyhinde mütalâalar yürütenler olmuştur.

Medresenin bütün tarihini ve okutolan derslerle proğramlarını yazan değerli müdekkik Osman Ergin'dir. Bak, Türkiye Maarif Tarihi, eilt I, sayfa 83 ve mütaakip.

1908 Temmuz İnkılâbın'dan sonra teşebbüs olunan ıslâhat hakkında yazdığı bir broşürde (Medaris-i İslâmiye ıslahat proğramı, İstanbul, Hürriyet matbaası, 1328) Bayezit Ders-i âm Müderrislerinden Şevketî Efendi Osmanlılar zamanında açılan medreselerden bahsederken diyor ki: «Bize tarih gösteriyor ki medreselerin tesis edildikleri zamanlarda kendilerinin haricinde ibtidaî derecede biraz okumaktan başka umumî bir şey bulunmayıp ulûmu âliye ve taliye ancak buralarda tedris edilir, milletin uleması, fukahası hep buradan yetişirdi. Hükkâmı, vüzerası münhasıran bu menbadan feyz alırmış. Bir yandan da bunlara ilhak edilen kütüphanelerdeki ilmî müdevvenattan ve o vakitlerden kalıp da şimdilerde nedret peyda eden bazı derslerden anlaşılıyor ki bu medreseler Şer'î ve Arabî ilimlere itina-yı mahsusta bulunmakla beraber mâkulâtı da daire-i dikkate almaktadır. İşte buradan neticeye vasıl oluyoruz ki: Medaris-i ilmiyye vaktiyle Şer'î ve aklî ilimler gibi mütedavil olan fünunun tedris ve neşri için tesis edilmiş bir darülfünundur.

Şevketi Efendi medreselerin inhitat sebepleri için de şunları yazıyor:

«Vâkıa bizim medreselerimiz, Fenari'ler, Molla Hüsrev'ler, İbn-i Kemal'ler, Ebus-Susut'lar gibi meşhur âlimlerin feyiz menşei olmuşlarsa da bunlarda tutulan meslek Şems-ül-Eimmeler, Fahr-ül-İslâmlar, Buhariler, Nesefîler, Gazaliler, Râziler, İbn-i Sina'lar, Tusîler, Cevherîler gibi büyük âlimlerin takibettikleri feyz mesleğine benzemediğinden onlar bunların irfan seviyesine kadar yükselememişlerdir. Bunlardan her biri ilme ihtisas ederek onda salâhiyyet mevkiini ihraz ettiği halde ötekiler zamanında tedavül eden ilimlerin hemen hepsine hiç olmazsa bir haşiye talik etmişlerdir. Zaten ancak bir ilme sarfedildiği zaman semere bahş bir netice verebilen ömürler şu suretle müteaddit ilimlere inkısam edince o vakitlerin gösterdiği rağbet ve bereket tesiriyle istihsal edilebilen malûmat bile tabiidir ki emsal-i âliyesine karşı mukayese mevkiini muhafaza edememiştir. Fâzıl milletlerde bir yerde bulunan medreseler bütün müderrisleriyle beraber ancak ya bir darülfünun ya bir akademi vücude getirdiği halde bizde her bir medrese idadisi de beraberinde başlı başına bir darülfünun olmak, her bir müderris münferiden bütün fununu tedris etmek nasılsa kaide ittihaz edilerek ihtisasa riayet edilmediğinden ilmî tekâmüller zuhura gelememiş ve binaenaleyh eslâf ve muasırlarımızdan geri kalmamızı mucip olmuştur.

«Dar-ül-Hadiseler; tıp medresesi, hendese medresesi unvanıyle tahsilin tefrikini ispat edecek bir takım mebaninin vücudu ihtisas tarzının bir aralık bizde de zuhurunu gösterirse de lâyık olduğu veçhile takdir edilemediğinden paydar olamamıştır.

«Zamanın ancak defaatla acı ihtarlarından sonra muhtinin tesiratına bizzarure tâbi olarak bazı fenlerin hususi surette tedrisi için teşkilâtta bulunuldu. Şu suretle medreselerden

muahharen tıp, hendese şubelerinin ayrılması ve ulûmun en mühim kısımlarından olan Fıkhın gittikçe genişliyen beşer muamelâtına kâfi derecede ileri götürülememiş olması ve binaenaleyh bunlar için başka müesseseler vücude getirilerek vaktiyle dar-ül-fünun derecesinde bulunan medreselerin birkaç şubesini kaybetmesi ve bundan müteessiren geri kalan şubelerinin de zayıf düşmesi ve tedrisle alâkalı olduğu ilim ve fenlerin mukaddimat ve tekâmülüne yabancı kalarak noksanının ikmal edilmemesi yüzünden de medreseler evc-i kemalinden (yüksek mevki) sukut etmişlerdir.»

1908 Temmuz İnkılâbını mütaakip yapılan ıslahata rağmen daha ziyade tahsilini tamamlıyacakların, diğer tahsil sahalarındakilere nisbetle, hayatta istifade imkânları azalmış olduğundan bir fayda görülemediği için medreseler tarihe karışmıştır.

MEDRESE-İ SÜLEYMANİYE (مدرسهٔ سلیمانیه-) [*Mek.*] Kanunî Sultan Süleyman tarafından Süleymaniye camii etrafında vücude getirilen medreselerin adıdır. Bu medreseler yapılıncıya kadar ulum-u âliye ve âliye (dini ve fennî ilimler) «Sahn-ı seman» namını alan Fâtih medreselerinde okutulurken sonradan fıkıh, kelâm, Arap edebiyatı, şer'i ilimler, tabiiyyat riyaziyyat, tababet gibi aklî ilimler de «Süleymaniye» medreselerinde tedris olunmıya (okutulmıya) başlamıştır.

Medrese-i Süleymaniye'nin talisi derecesinde olan medreseler de vardı. Bunlara da «Musıle-i Süleymaniye», yahut «Süleymaniye tetimmeleri» denilirdi.

MEDRESE NİŞİN (مدرسه نشین) [*Mek.*] Medrese talebesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Medrese talebesi medresede yatıp kalktıkları için medresede oturan demek olan bu tâbir meydana gelmiştir.

MEDRESE-TÜL-EİMME VEL-HUTABA (مدرسة الائمه والخطبا) İmam ve hatip yetiştirilmek üzere açılan mektebin adıdır. 1329 (1913 senesinde açılan bu mektebin ders programı şöyle idi:

İmam ve Hatipler kısmı: Kur'an-ı Kerim nazariyyatı, Kur'an-ı Kerim tatbikatı, Malûmat-ı kanuniye, ilm-i kelâm, Ahkâm-ı nikâh ve talâk, hitabet-i Arabiye nazariyyatı, hitabet-i Arabiye tatbikatı, Türkçe hitabet, ahkâm-ı ibadet.

Ezan ve İlâhi kısmı: Kur'an-ı Kerim nazariyyatı, Kur'an-ı Kerim tatbikatı, ezan ve ilâhi nazariyyatı, ezan ve ilâhî tatbikatı.

Osman Ergin (Türkiye'de Maarif Tarihi) adlı kıymetli eserinde (cilt I, sayfa 139 ve mütaakip) bunun için şu tafsilâtı da veriyor:

«İslâm ve Osmanlı teşkilâtında mahalle imamlarına devletçe idarî, beledî ve dinî birçok vazifeler verilmişti. İmamlar bulundukları mahallede ahlâk zabıtasına bakmıya, evlenme ve boşanma işlerini idareye memur oldukları gibi hükümetin o mahalle halkına vâkı olacak bütün emirlerine ve tebliğlerine de vesatat ederlerdi.

«Camilerde günün beş muayyen vaktında yapılan ibadeti idare etmek, ölenler için dinî merasim yapmak da imamlara aitti.

«Hatiplere gelince: Haftada bir cumaları ve senede iki defa bayram günleri ki bir senede cem'an 56 defa halkı camie toplayıp onlara hutbe adı altında konferans vermek ve bu suretle dünya ve ahiret işlerinden onları muntazaman haberdar, hattâ tenvir etmek vazifeleriyle mükelleftiler. Hükümet hatiplerin intihap ve tayinine ehemmiyyet verir, ellerine vesika mânasına olarak berat vermedikçe yani hükümetin müsaadesi olmadıkça kimse hitabet kürsüsüne (minbere) çıkıp söz söyliyemezdi.

«Fakat ne imam, ne de hatibin yetişme tarzları bu vazifeleri kendilerinden beklendiği gibi yapmıya müsait değildi.

«Medresede şöyle böyle biraz okumuş, lâkin tahsilini ilerleterek rüus alıp kadılık, hâkimlik, müftilik ve müderrislik gibi medrese tahsilinin temin ettiği yüksek mesleklere girememiş olan âciz kimseler ancak geçinmek için mahalle imamı oldukları gibi babaları imam olduğu için şöyle böyle okumakla ve ancak miras suretiyle onların yerine geçen imam oğullarının çoğunda ise o eksik medrese tahsili de yoktu.

«Hatipler için iyi bir tahsilin lüzumu ise imamlardan fazla idi. Çünkü haftada bir defa muntazaman halkın karşısına geçip iyi ve faydalı mevzular bularak onlara hem de arapça - konferans verebilmek şüphesiz yüksek bir tahsile büyük bir talâkata ihtiyaç gösterirdi. Bununla beraber biraz gür sesi olan ve biraz da ezberciliği bulunan herkes birkaç yüz sene önce ve o zamanın ve başka bir şehir halkının haline ve ihtiyacına göre yazılmış veya söylenmiş olan Arapça hutbeleri ezberliyerek ve türlü türlü vaz'iyyetler ve tavırlar takınarak hattâ çoğunun mânasını bilmiyerek Arapçn anlamıyan halk karşısında onları birer musiki parçası gib okurlar ve bu suretle vazifelerini yapmış sayılırlardı.

«Hatipler haftada ancak bir saat kadar vazifedar oldukları için başka işler ve memu-

riyetler bularak maişetlerini bir dereceye kadar temin edebilirler ise de hayatları mahalleye mevkuf fakat aylıkları pek az olan imamlar geçinmek gayesiyle pek sıkıntı çekiyorlar, bunun neticesi olarak da pek aç gözlü oluyorlardı. Meselâ; Ölü yıkamak, düğünlerde, nikâhlarda büyük bahşişler ve hisseler almak, müracaat edenlere tapu ve nüfus kayıtları verirken mühim bir para koparmak hususlarında türlü türlü gayrı ahlâkî çarelere baş vuruyorlar ve binnetiee halkın gözünden düşüyorlar, küçülüyorlar ve âdeta entrikan bir şahıs rolünü oynuyorlardı.

İşte 1329 (1913) de açılan Medrese-tül-eimme vel-hutaba bu dertlere çare bulacak muktedir, İmam ve hatip yetiştirecek, aylıklar verecek ve netice olarak da halka hizmet ve dine hürmet telkin eyliyecekti»

Değerli müdekkikin mütalâasına ilâve edilecek şey büyük şehirlerde değerli imamların bulunduğunu, bazılarının imamlıkla hatipliği birleştirdiğini, gördükleri muhtelif vazifeler dolayısiyle iş sahiplerinden ücret almak salâhiyyetini haiz oldukları için hassatan büyük ve zengin mahalleler imamlarının şimdikilerden çok daha müreffeh bir hayat yaşadıklarını kaydetmekten ibarettir.

Rağbetin azlığı hasebiyle çok geçemeden onun gibi talebesi az olan «Medrese-tül-Vaizin» ile birleştirilmiştir.

MEDRESE-TÜL-İRŞAT (مدرسة الارشاد) [*Mek.*] Medrese-tül-vaizin ile Medrese-tül-eimme vel-hutaba'nın birleştirilmesi suretiyle tesis olunan mektebin adıdır. Vâiz yetiştirmek üzere kurulan Medrese-tül-vaizin ile imam ve hatip yetiştirmek için tesis olunan Medrese-tül-eimme vel hutaba Evkaf Nezareti tarafından idare edildikleri halde bu ikisinin birleştirilmesinden meydana gelen Medrese-tül-İrşat Meşihat'a bağlı bulunan «Dar-ül hikmet-ül-İslâmiyyeye bağlanmıştı. 1335 (1919) senesinde açılan ve vaizlerle hatip ve imamlar için ayrı ayrı iki kısımdan terekküp eden bu mektebin ders programiyle bitirenlerin tayin olunacakları vazifeler Meşihat'in resmî organı olan «Ceride-i İlmiyye» de (Beşinci sene, sayı 51) şöyle yazılıdır:

Vaizler şubesinin programı: Tefsir, hadis, kelâm, fıkıh, usul-ü fıkıh, ferâiz, ahkâm-ı evkaf, mezahib-i İslâmiyye ve turuk-ı aliyye, edyan, ilm-i ahlâk, siyer-i Nebi ve tarih-i İslâm, edebiyat-ı Türkiye ve inşa, tarih, felsefe, ilm-i içtima, hıfzıssıhha, hitabet ve mev'ıza.

Hatip ve imam şubesinin programı: Tertil-i Kur'an-ı kerim, fıkıh, tevhit, hadis, tefsir, kıraat, ahlâk, hitabet, malûmat-ı kanuniye, usul-ü inşa, musiki.

Talebesi leyli (yatılı) idi. Talebenin yemesi ve giymesi medrese talebesininki gibiydi. Vaizin şubesine her sene on talebe alınır ve kendilerine yüzer kuruş aylık verilirdi.

Tahsil müddeti vaizin şubesinde üç, imam ve hatip şubesinde iki sene idi. Vaizin şubesinden çıkanlar yüksek mektepler talebesinin hak ve imtiyazlarına mazhar olurlardı. Rüus alanlar zeyil meşihatlarına, berrî ve bahrî askerî kıt'alarının imamlıklarına, vilâyet, liva ve kaza merkezlerindeki vaizliklere tâyin olunurlardı.

İmamlıkla hatiplik de bundan sonra bu mektebin hitabet ve imamet şubesinden çıkanlara hasredilmişti.

Tevhid-i Tedrisat kanununun neşrine kadar devam etmiş, medreseler kapandığı zaman İmam ve Hatip Mektebi'ne kalbolunmuştur.

MEDRESE-TÜL-KUZAT (مدرسة القضاة) [*Mek*] Kadı yetiştirilmek üzere açılan mektebin adıdır. Medrese denilmesi Meşihat'a bağlı olmasından ve sarıklı hocaların talebe olarak alınmasıyle beraber daha ziyade medreselerde okunan derslerin okutulmasından ileri gelmiştir. Mektep yeniden kurulmuş olmayıp aynı maksatla hicrî 1270 (1853) senesinde Muallimhane-i Nüvvap adıyle açılan ve yine hicrî 1302 (1884) yılında adı «Mekteb-i Nüvvap» a çevrilen mektebin 1329 (1911) senesinde yeniden değiştirilmesinden ileri gelmiştir

Osman Ergin (Türkiye'de Maarif Tarihi, c. 1, sayfa 135 ve mütaakip) bunun için şu tafsilâtı vermiştir:

«Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye denilen ilk medenî kanunumuz tanzim ve tedvin edilmeden ve adliye teşkilâtı esaslarından önce halkın dâvalarına Şer'î mahkemeler bakarlardı ve ozaman hâkimlere kadı ve naip denilirdi. İşte bu mektep kadıları ve naipleri yetiştirmek, onlara fıkıh yani İslâm hukuku ve Şer'î muhakeme usulü, Şer'î ilâm tanzimi gibi şeyleri öğretmek için açılmıştı 1286-1869 da Hukuk mektebi açıldığı ve yine o tarihlerde Mecelle denilen ilk kanun ortaya çıkmış bulunduğu ve aynı zamanda Nizamî mahkemelerin teşkilâtı da esaslanmış olduğu halde ancak miras, nafaka, evlenme ve boşanma işlerine bakan Şer'î mahkemeler henüz kaldırılmamış olduğu için Hukuk mektebiyle beraber bu mektep de tedrisata devam ediyordu ve Fıkıh dersleriyle birlikte Mecelle-i ahkâm-ı adliye ile diğer bazı kanunlar da okutuluyordu.

«Bu mektepten çıkanlar, Hukuk mektebi talebe yetiştirinceye kadar Nizamî mahkemelere de tayin edildiklerinden yakın zamanlara kadar Nizamî mahkemelerde de sarıklı hâkimler ve âzalar bulunmakta idi.

«1908 inkılâbından sonra hükümetçe neşredilen 21 kânun-u evvel 1329 tarihli nizamname ve sonra bunun bazı maddelerini tadil eden 6 nisan 1331 tarihli diğer bir nizamname ile de mektebe Evkaf ve Meşihat makamlarınca yeni bir ruh verilmek istenilmiş, geniş bir program tanzim ve tatbik olunmuş ve 21 ağustos 1330 tarihli başka bir nizamname ile de «Mahkeme-i Şer'iyenin hususat-ı tahririyye ve idariyyesinde istihdam olunacak memurine menşe olmak ve müddet-i tedrisiyesi iki sene bulunmak üzere bir de nihari sınıf açılmıştır. Şimdi üniversite kütüphanesi olan bina işte bu sıralarda bu medrese için yeniden yaptırılmıştır.»

Aynı eserde ders programı için şunlar yazılıdır:

«1908 inkılâbından önce bu mektebin ders programını pek hafif görüyoruz. Maarif nezareti sâlnamesinin dördüncü cildine göre bu mektepte ozamanlar ancak sâk, fıkıh, Mecelle ve feraiz okutulmakta ve bir de mahkemelerde kullanılan Talik yazısı gösterilmekte idi.

«İlmiyye sâlnamesine göre de 1908 inkılâbından sonraki program şöyledir:

«Dürer, Mecelle, feraiz, tatbikat-ı şer'i, defter-i kassam, ahkâm ve nizamat-ı evkaf, arazi kanunu, ticaret-i bahriye kanunu, ticaret-i berriye kanunu, icra kanunu, ceza kanunu, usul-ü makeme i hukukiye, tatbikat-ı hukukiye ve cezaiye ve ticariye, tanzim-i ilâmat-ı cezaiye, medhal-i ilm-i hukuk, hukuk-u düvel, hukuk-ı idare, iktisat, kitabet-i resmiye, hüsn-i hatt-ı talik.

«Sınıf-ı mahsus programı: Feraiz ve vesaya; sâkk-i şer-i; nikâh, talâk, hıdane, nafaka; ahkâm-ı evkaf; defter-i kassam. usul-ü mahkeme-i şer'iye (tatbiki bir surette); malûmat-ı kanuniye; harç ve damga kanunları; kitabet; hesap; usul-i defterî; hüsn-ü hatt-ı talik».

Esasını İslâm fıkhından almış olan Mecelle ahkâm-ı adliye bırakılarak İsviçre medenî kanunu alındıktan ve şer'i mahkemeler kaldırılarak bütün dâvalar Cumhuriyet mahkemelerinde görülmek esası kabul ve tatbik edildikten sonra bu mektebe de lüzum kalmıyarak lağvolunmuştur.

MEDRESE-TÜİ-MÜTEHASSİSİN (مدرسة المتخصصين) [*Mek.*] Medresede okuyanlar arasında mütehassıs yetiştirmek üzere kurulan müessesenin adıdır. Üç şubeden terekküp ediyordu: 1 - Tefsir ve Hadis şubesi. 2 - Fıkıh ve usul-i fıkıh şubesi. 3 - Kelâm, Tasavvuf ve felsefe şubesi.

Bu üç şubenin ayrı ayrı programları vardır.

1 — Tefsir ve hadis şubesinin programı; İlm-i nâsih ve mensuh, ilm-i esbab-it-tenzil, ilm-i usul-ü tefsir, tefsir Tabakat-ı kurra ve müfessirin, nakd-i rical, hadis, mevzuat.

2 — Fıkıh ve usul-ü fıkıh şubesinin programı: Usul-ü fıkıh, fıkh-ı Hanefi, fıkh-ı Şafii, fıkh-ı Malikî, fıkh-ı Hanbelî, hilâf ve cedel, tarih-i fıkıh, mukayeseli ahkâm.

3 — Kelâm, tasavvuf ve felsefe şubesinin programı İlm-i kelâm, ilm-i tasavvuf, ilm-ünnefs, mantık ve felsefe, hikmet-i islâm, felsefe-i islâmiyye tarihi, felsefe-i umumiye tarihi, tarihi edyan ve mezahip (mukayeseli), ilm-i içtima.

«Türkiye'de Maarif Tarihi»nde (c. 1 s. 141) bunun için şu tafsilât vardır:

«Medreselerin ilk teşkilât ve taksimatında onların üstünde ihtisas medresesi olarak Dar-ül-hadis, Dar-ül-mesnevî, Dar-üt-tıp gibi müesseseler ortaya çıkarılmıştı. Fakat fıkıh yani hukuk, kelâm yahut felsefe ve bilhassa Kur'anın tefsir ve tavzihi için ihtisas medreseleri açılmamıştı. Bunlar otodidaktik olarak öğrenilirdi.

«1908 inkılâbından sonra medreselere son şekil verilmek istenildiği sırada ıslah-ı medaris nizamnamesine bağlı bir de ihtisas dersleri gösterecek medrese açılmasına lüzum görülmüştür.

«(1333-1917 de Dar-ül-hilâfet-ül-aliye medresesi programını tensik ve ıslah etmek üzere toplanmış olan 38 kişilik komisyon Medrese-tül-mütehassısin'in tefsir ve hadis, fıkıh kelâm, tasavvuf ve felsefe adlariyle üç şubeye ayrılmış ve bunlar için program da meydana getirmiştir.»

Dar-ül-hilâfet-ül-aliye medresesi teşkilâtı değiştirildiği sırada Medrese tül-mütehassısin'in adı da «Süleymaniye» ye çevrilmiş ve programında da değişiklik yapılmıştır.

MEDRESE-TÜL-VAİZİN (مدرسة الواعظين) [*Mek.*] Vaiz yetiştirmek üzere açılan mektebin adıdır. 6 şubat 1329 (1913) tarihinde açılan bu mektebin ders programı (Ceride-i ilmiye c. 1, s. 572) şöyledir:

Birinci sınıf: Hadis, kelâm, fıkıh, Siyer-i Nebi ve tarih-i islâm, hitabet ve mev'iza, Edebiyat-ı Osmaniye, Edebiyat-ı Farisiye, Edebiyat-ı Arabiye, Tarih-i umumi, Tarih-i Osma-

ni, Türk tarihi, Coğrafya-yı Osmani ve İslâmî, Coğrafya-yı umumî, Hesap, Hendese, terbiye-i bedeniye.

İkinci sınıf: Tefsir, hadis, kelâm, fıkıh, usul-ü fıkıh, hitabet ve mev'ıza, edebiyat-ı Arabiye, edebiyat-ı Farisiye, edebiyat-ı Osmaniye, tarih-i umumî, tarih-i Osmanî, siyer-i Nebi ve tarihi İslâm, cebir, hikmet-i tabiiye, malûmat-ı hukukiye, terbiye-i bedeniye.

Üçüncü sınıf: Tefsir, hadis, kelâm, fıkıh usul-ü fıkıh, felsefe, hitabet ve mev'ıza, edebiyat-ı Arabiye, edebiyat-ı Farisiye, edebiyat-ı Osmaniye, tarih-i enbiya, heyet, hıfzıssıhha, kimya, hikmet-i tabiiye, mevalid-i selâse, terbiye-i bedeniye.

Osman Ergin'in «Türkiye Maarif Tarihi»nde (C. I, Sayfa 138 bunun için şu tafsilât vardır.

«İslâmiyyetten başka dinlerin dünyaya yayılışını ve bunu yapanların yetişme ve çalışma tarzlarını işittikçe bir de bizdeki vaizların hali görüldükçe İslâm dini için de bu yollardan gidilmesi lüzumunu herkes hatırlıyor ve ileri sürüyordu. Fakat Mutlakiyyet devrinde böyle bir teşebbüse girişilmesi hem içerden hem dışardan engellere uğrıyacağı bilindiği için bir şey yapılmıya cesaret edilemiyordu.

«1908 İnkılâbın'dan sonra biraz serbesti elde edilince buna da baş vuruldu ve 6 şubat 1329-1913 te çıkarılan bir nizamname üzerine «Ahkâm-ı Âliye-i Kur'aniyye ve sünnet-i seniyye-i Nebeviyye dairesinde mevaız ı hasene-i içtimaiyye icrasiyle din-i mübin-i İslâmın müessis-i medeniyyet ve fazilet olduğunu cihan-ı insaniyete neşredebilecek erbab-ı kemali yetiştirmek maksadiyle» bir medrese açılmıştır. Şu esbabı mucibe de gösteriyor ki bu medresenin vaiz yetiştirmekten ziyade propagandacı din naşirleri için açılmış âdeta bir misyoner mektebidir.

Bir müddet sonra «Medrese-tül-eimme velhutaba» ile «Medrese-tül-İrşat» adı altında birleştirilmiş, o da az sonra kapanmıştır.»

MEDYUN (مديون) [*Huk.*] Borçlu yani zimmeti meşgul olan kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MEDYUN-I MÜFLİS (مديون مفلس) [*Huk.*] Düyunu yani borcu malına müsavi, yahut ziyade olan borçlu yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MEDYUN-U MÜMATIL (مديون مماطل) [*Huk.*] Kudreti varken borcunun edasını (ödemesini) uzatıp geçiren borçlu yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MEFAŞIL (مفاصل) [*Mal.*] Her köyün reayası ile öşür ve rüsuma tâbi mahsullerinin yazılı bulunduğu defter hakkında kullanılır bir tâbirdir. Fethi mütaakip yapılan arazi tahririnde havass-ı hümayun ile vüzera ve ümera haslarını ve arpalıklarla zeamet ve tımarları köy itibariyle gösteren deftere de «İcmal» denilirdi.

MEFKUT (مفقود) [*Huk.*] Mekânı (yeri), hayat ve mematı (dirilik ve ölülüğü) malûm olmıyan kayıp yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «Gaybet-i münkatia ile kayıp» da denir.

Sağ olduğuna dair haber alınan kayıp, mefkut sayılmaz.

Mefkudun ölümü iki veçhiledir:

1 — Hakikaten ölümdür. Bu beyyine ile sâbit olur.

2 — Hükmen ölümdür. Bu da mefkudun tevellüdünden (doğumundan) itibaren doksan sene geçmiş olmasına mebni hâkimin hükmüyle olur.

Bununla beraber, ölüm tehlikesi bulunan mefkut olup da memat-ı gaib (kayıp) zannolunacak mertebe müddet geçer ve meydana çıkmazsa ölümüne hükmolunabilir.

MEFREŞ (مفرش) [*San.*] Göçlerde yatak ve şiltelerin konulup taşındığı meşinden veya çadır bezinden yapılmış harara verilen addır.

MEFRUK (مفروك) [*Ok.*] Ok atış tavırlarından birine verilen addır. Kavsi sükûnetle (Yayı heyecan göstermeksizin yavaşça) çekerek ön siperde küşat yerine yanaşınca durup oku sür'atle çekerek küşat vermektir. Buna «Hareke» de denilir.

MEHARİM BEYNİNİ CEM (محارم بينى جم) [*Fık.*] Birbirine mahrem olan kadınları nikâh veya milk ile cemetmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Caiz olmıyan bu cemdeki kaide iki kadının her hangi birisi erkek farzolunduğu taktirde diğeriyle evlenmesinin haram olmasıdır. İki hemşire, iki hala, iki teyze gibi. Fakat bunlardan menkûha olan kadın ölse hürmet kalkar, diğerinin nikâhı sahih olur.

MEHD-İ ULYA (مهد عليا) [*Sat.*] Padişahların anneleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Valide Sultan» da denilirdi. Mehd-i ulya daha eski bir tâbir olup diğer bazı şark devletlerinde de kullanılmıştır. Valide Sultan tâbiri ise, rivayete göre, ilk defa Üçüncü Murat tarafından annesine verilmiş ve ondan sonra umumileşmiştir. «Kamus-ül-âlâm» da (Nurbanu Sultan)ın tercüme-i halinde «Meh-

d-i ulya» lıkla en evvel onun şöhret bulduğu yazılıdır.

MEHR (مهر) *[Fık.]* Zevcenin nikâh akdi ile müstehak olduğu mal yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mehre sadak, nihle, alâik, fariza, sadaka, atiyye namı da verilir.

Mehr için «Hukuk-i İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu»nda (ikinci cilt, sahife 121 ve mütaakkip) «İslâm hukukunda mehrin lüzumu ve miktarı» başlığıyle şu tafsilât verilmektedir.

«İslâm hukukuna nazaren her hangi bir müslim ile evlenen kadın, mehr namiyle bir mala müstehak olur. Mal ile mübadelesi kabil olan bir menfaat da mehr olabilir. Nikâh esnasında mehr zikredilsin edilmesin veya nefy edilsin, yani: mehr olmamak üzere nikâh akd olunsun her halde mehr lâzım gelir.

«Mehre bir hakk-ı İlâhi de taalluketmektedir. Binaenaley mehr bidayeten nefy ve iskat edilemez. Fakat bilâhare kadın, isterse bu hakkını iskat ederek mehrini zevcine bağışlıyabilir.»

Bir müslimin tezevvüç ettiği kadın kitabiyye olsa mehre müstehak olduğu kayt ve buna dair izahat da verildikten sonra mehrin miktarına geçiliyor ve şu tafsilât veriliyor:

«Mehrin âzamî haddi için muayyen bir miktar yoktur. Asgari hakkında müçtehitlerin ihtilâfı vardır. Şöyleki: Hanefilere göre mehrin en az miktarı on dirhem gümüştür. Gerek madrub olsun ve gerek olmasın bu miktardan az mehr tesmiye edilemez. Edilecek olsa on dirhem miktarına iblâğ ieab eder.

«Malikilere göre mehrin ekalli halis altından bir dinarın dörtte biri, halis gümüşten üç dirhemdir veya bunların kıymetine muadil olan bir maldır. Bu miktardan aşağı bir mehr ile nikâh aktedilir, takarrup ta vukubulmuş olursa zevç, mehri bu miktara iblâğ eder. Takarrup vuku bulmuş, zevç de mehri bu miktara iblâğa muvafakatta bulunmamış olursa nikâh, mehri iskat şartiyle yapılan bir nikâh fasitdir. Binaenaleyh takarruptan evvel feshedilir. Takarrup vukuu takdirinde ise mehr-i misl lâzım gelir. Fakat sarih bir mehr tesmiyesiyle nikâh akd edildikten sonra zevce mehrini iskat ederse artık nikâh, fasit olmaz.

«İmam Şafi'iye, İmam Ahmed'e, Sevri'ye, Davut Zâhiri ile İbn-i Ebi Leylâ'ye göre mehrin muayyen bir miktarı yoktur. Her mal olan şey, az olsun çok olsun mehr olabilir. Beyi'de semen, icarede ücret olan her şey, gerek ayan ve gerek menafi' kabilinden bulunsun mehr tesmiye olunabilir. Maahâza İmam Ahmet'e göre mehrin on dirhemden az olmaması müstehaptır, dörtyüz dirheme kadar olması ise mesnundur, bundan ziyade olmasında da bir beis yoktur. Şu kadar var ki, mehrin tahfifi müstahsendir.

«Mehri akd zamanında tesmiye ve tayin dahi sünnettir. Ta ki ileride bir münazaayı mucip olmasın. Akd zamanında mehr tayin edilmez veya tesmiye sahih bulunmazsa mehr-i misl, lâzım gelir.

«Nikâh akdi esnasında mehrin behemahal zikredilmesi Şafiilerce de lâzım değildir, belki mesnundur. Hattâ bir reşide tefvizde bulunsa, yani Kendisini bilâ mehr tezviç etmek üzere velisine mezuniyet verse ve velisiim ehrden sükût ederek veya mehri nefy eyliyerek tezviç eylese badetduhul mehr-i misl, lâzım gelir ve bu halde zevce, kendisine mehr tesmiye edilmedikçe nefsini temkinden imtina edebilir.

«Malikî mezhebine göre de tefviz ve tahkim yolile olan nikâhlarda mehr-i misl, lâzımgelir.»

Yine Kamus'ta «Mehrin lüzumundaki hikmet-i teşriiyye başlığı altında da şu tafsilât vardır:

«Zevcelere verilen mehrler, onlardan yapılan istifade ve istimtaa mukabil minveçhin bir bedel demektir. Bununla beraber mehr verilmesi, zevcenin kadrini i'lâ ihtiyacını tehvin, cihaz tedarikini teshil, istikbalini temin, nikâhın ehemmiyetini ilân gibi maslahatları da mutazammındır.

Bu hususta deniliyorki: nikâh bir emr-i hatir dır, şanına itina lâzımdır. Bu cihetle tesmiye edilen mehrin hakîr birşey olmaması, mehrin lüzumundaki hikmet-i Şer'iyye icabatındandır

«Her şeyde olduğu gibi mehr hususunda da ifrat ve tefrit hikmete muvafık değildir. Pek kıymetsiz olan bir şeyin mehr tesmiye edilmesi, hasb-el-ade iki tarafın izzet-i nefsine dokunur, içtimaî mevkii ile mütenasip olmıyabilir, hususiyle kadının istikbaline fena tesir edebilir.

«(Bedayi) de denildiği veçhile nikâh bir takım maksatlara mebni meşru kılınmıştır ki, bunların husulü ancak nikâhın devam ve sebatiyle kabil olabilir. Nikâhın devam ve sebatı ise nefs-i akd ile mehrin vücubuna vabestedir. Çünkü zevç ile zevce arasında vahşet ve huşunet gibi bazı sebepler başgösterebilir ki, zevci talâka sevk eder, eğer nefs-i akd ile mehr vâcip olmıyacak olsa zevç, zuhur eden cüz'i bir huşunete binaen nikâhı izale etmeden geçinmez Zira bu takdirde mehrin lüzumundan korkmı-

yacağı için nikâhı izaleden tebaşiye lüzum görmez. Bu takdirde de nikâhtan matlup olan gayeler, faideler vücude gelmiş olmaz.

«Maahaza nikâhtan beklenilen makasıd ve mesalihin husulü, zevç ile zevce arasında muvafakata muhtaçtır. Bu muvafakat ise zevcenin zevci yanında muazzez ve mükerrem olmasiyle hâsıl olur. Halbuki zevcin nazarında ehemmiyetli bir mala tevakkuf etmeksizin zevcesine vusul yolu müsned bulunmadıkça bu izzet hâsıl olamaz.

«Tariki husulü dar, müşkil olan bir şey, nazarda aziz olacağından imsakine imtina olunur. Bilâkis tarik-i husulü kolay olan bir şey ise göz önünde kıymetsiz olacağından imsakine imtina olunmaz.

«Binaenaleyh kadın, kocasının nazarında kıymetsiz olursa, yani: pek kolaylıkla izdivaç mümkün bulunursa zevç ile zevce arasında muvafakat hâsıl ve nikâhtan matlup makasıd sâbit olmaz.

«Maamafih mehrin pek ziyade olması da mahzurdan hali değildir. Bu cihetle tecahül edecek erkeklerin birer ağır yük altında kalmalarına, sermaye-i maişetlerinin azalmasına ve bir çok erkeklerin de münasip vaktında evlenmeyerek aile teşkilinden mahrum bulunmaları sebebiyet verebilir. Böyle bir hal ise şahsî ve içtimaî menfaatlara münafi olacağından tasvibe şayan olamaz.

«(Nihaye-tül-muhtaç) da yazıldığı üzere Hazret-i Ömer, Radiyallahu Taalâ anh, bir hutbesinde hüzzara hitaben şöyle buyurmuştu:

« لاتغالوا بصدق النساء فانها لوكانت مكرمة فى الدنيا اوتقوى عندالله كان اولى بها رسول الله صلى الله عليه وسلم »

yani: kadınların mehrlerinde haddı tecavüz etmeyiniz. Eğer o, dünyada bir şeref ve nezd-i ilâhi de bir takva olsaydı ona Resul-i Ekrem, Sâllallahü taalâ aleyhi vesellem, herkesten ziyade lâyık olur, muhterem zevcelerinin mehrlerini tezyid buyurmuş bulunurdu.

«Velhasıl: mehr hususunda da itidalden ayrılmamalı, zevcin de zevcenin de hukukuna, menfaatine riayet etmelidir (خيرالامور اوسطها).

MEHR-İ MİSL (مهرمثل) [*Fık.*] Zevcenin babası cihetinden ve olmadığı takdirde memleketi halkından akd tarihinde yaş, cemal (güzellik), bekâret (kızlık) gibi vasıflarda akran ve emsali hakkındaki mehr yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nefa-i akd ile vâcip olduğundan aslolan da bu mehr-i misl dir.

MEHR-İ MUACCEL (مهرمعجل) [*Fık.*] Evlenme sırasında erkeğin kadına peşin olarak vermesi kararlaşan mehr hakkında kullanılır bir tâbirdir. Örfümüzde buna «Ağırlık» denilir. Mehr; kadının nikâh ile mustahak olduğu maldır. Peşin olmıyan mehre «Mehr-i Müeccel» denilir.

MEHR-İ MÜECCEL (مهرمؤجل) [*Fık.*] Evlenme sırasında erkeğin kadına peşin olmıyarak sonradan vermeyi taahhüt etdiği mehr hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mehr; kadının nikâh ile müstehak olduğu maldır. Peşin olarak verilmesi kararlaşan mehre «Mehr-i muaccel» denilir. Mehr-i müeccel ölüm veya talâk (boşanma) yahut eşlerden birinin vefatiyle muaccel olur.

MEHR-İ MÜSEMMA (مهرمسمى) [*Fık.*] Karı için iki tarafın rızasiyle ve nikâh akdi sırasında tayin olunan mehr hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mehr; karının nikâh ile müstahak olduğu maldır.

MEHTABA ALMAK (مهتابه الق) [*Hal.*] Eğlenmek, alay etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MEHTER (مهتر) [*İda., Mus.*] Müzikacı, çadırcı, kavas gibi muhtelif mânalarda kullanılmış bir tâbirdir. Mehter ve mehterhane kelimelerinin mânalarını ve mehter teşekkülünün vazifesini şimdiye kadar hiç bir lügatci ve hiç bir tarihcinin doğru olarak tesbit etmiye imkân bulamadığını «İstanbul Sarayları» adlı kıymetli eserinde (sayfa 28 ve mütaakip) kaydeden değerli müdekkik İbrahim Hakkı Konyalı lügat ve eserlerdeki tafsilâtı da yazarak şöyle izah ediyor:

«Mehter; «Büyük» anlamına «meh» kelimesiyle «Tafdil = büyükleme» edatı olan «ter» den teşekkül etmiş bir kelimedir. En büyük, ekber, âzam mânasınadır.

«Tuhfe-i Vehbi» de bu kelime şöyle tesbit edilmiştir:

Gühter küçürektir dahi mehter demektir pek büyük
Şehnay ve halar surnadır daval tabl kûstur tebir

«Vefik Paşa bu kelimeyi «mihter» şeklinde harekeledikten ve dilimizde «mehter» olarak kullanıldığını ilâve ettikten sonra şu izahatı verir: Mihimihan = ulu, pek büyük; Efganistan ve Türkistan'da vezir, bazı kademe büyük tavile mehteri, perdedar, odacı mehteri, mehterhane-i alem, mehterhane = büyük kapılarda çalınan nevbet takımı; mehteran-ı hayme = Akkâm ocağı.»

«(Burhan-ı kaatı) tercümesi «mih- ulu ve âzam mânasınadır. Tafdil edatı ile mihter;

ulu ve âzam demektir. Sis ve duman mânasına da gelir» diyor.

«Lehce-tül-lügat»de kelime hakkında biraz daha etraflıca şu malûmat vardır: «Mihter-çadır hizmetinde olanlara denir. Arabisi mihtardır. Lügat-i müvellidedendir. Bir çok Arap memleketlerinde hâlâ böyle kullanılmaktadır. Farsçası Ketelciyan'dır.»

« (Lügat-i Naci); Mihter = Farisidir. Ziyade büyük, Âzam. Mihterî = mihterlik, mihteran = mihterler» diyor.

«Şemseddin Sami Bey «Kamus-u Türki» sinde «Mihter»in daha büyük, âzam ve ekber mânasına Farsça bir kelime olduğunu yazdıktan sonra bizde kullanılan mehter kelimesinin de Farsçadan geldiğini söylüyor ve mânalarını şöyle sıralıyor:

«1 - Vaktiyle Bâb-ı âli çavuşu veya kavas; 2 - Rütbe ve nişan veya memuriyet alanların evlerine müjde götürenler, çaylak mehterler müjde getirdiler. 3 - Vaktiyle vezir kapısında çalınan nevbet çalgısı takımı »

«Kamus-u Türki'de «Mehterhane» kelimesi de şöyle anlatılmaktadır: «1 - Vaktiyle vezir kapısında çalınan nevbet çalgısının mahall-i mahsusu, 2 - (Belki mehterhane-i haymeden galat) vezir kapısında çalınan nevbet çalgısı takımı, 3 - Hapishane i umumi.»

« (Resimli Kamus-u Osmani) «mehter'in Farsçadan bozma kavas ve çaylak mânasına bir isim olduğunu söylüyor. «Mehterhane» kelimesi hakkında verdiği malûmat da Kamus-u Türkiden alınmışa benzer ve aynen şöyledir:

«Vaktiyle vezir kapısında çalınan nevbet çalgısı, musiki takımı, hapishane-i umumî.»

« (Kitab-ül-elfaz-ıl-Farisiye-tül muarribe) adlı eserde mehtar ve mehter şeklinde harekelenen, emir ve vali mânasına gelen bu kelimenin Farsçanın mihter olduğu ve Sanskritçe «mahat» kelimesinin de büyük mânasına geldiği yazılmaktadır.

«Nur-ı Osmaniye kütüphanesinde 3106 numarada kayıtlı «Tarih-i Hasan Bey zade» nin 437 nci yaprağında bu kelime mühter şeklinde harekelenmiştir ki yanlış olduğunda şüphe yoktur.

«(Kalkaşendi) bu kelimeyi mihtar şeklinde harekeler ve Farsça en büyük anlamına gelen bu kelimenin şaraphanah, taşthanah, Rikâphanah, gibi daire gulâm tayfalarının en büyüğünün lakabı olduğunu haber verir.

«Şu incelemelerden öğreniyoruz ki «Mihter» Farsça en büyük ve pek ulu anlamına bir ism-i tafdildir. Dilimizde bu kelimenin arapçalaştırılmış şekillerinden «mehter» yerleşmiştir.

«Türk, Arap, Fars lûgatlerinden hiçbirisi «Mehter» in Farsça ay anlamına «meh» ile taze anlamına (ter) den teşekkül etmiş mehiter ve yahut bu terkipten hafifletilmiş ve bozulmuş mehter olduğunu kaydetmiyorlar. Bu teşekkülün yeni ve taze ayla hiçbir münasebeti olmadığı için lûgatciler böyle bir yakıştırma yolu aramaya hiç lüzum görmemişlerdir.

«Saz ve tabl-ü alem mehterlerinin nevbet vururlarken duruş vaziyetlerini aya benzeterek bunun «mehiter» den bozma olduğunu söylemek ve bu teşekkülün mahiyyetini ve vazifesini bilmemekten doğmuş bir yakıştırmadan başka bir şey değildir. Tabl-ü alem mehterlerinin çalarlarken aldıkları durum bir hilâle değil tam bir daireye benzemektedir. Kıymetli müellif İnstanbul Vilâyeti mektupçusu Osman Ergin'de böyle bir yakıştırma zühulüne ve sürçmesine kendisini kaptırmıştır. (Türkiye Maarif Taribi, cilt I, sayfa 30) da diyor ki: «.. Bu mızıkayı çalanların hilâl şeklinde toplanmaları sanat ve mesleklerine ad olmuştur». Bu mütalâanın tamamen indî ve yanlış olduğunu biraz aşağıda mehter teşkilâtını incelerken göreceğiz.»

Değerli müdekkikin bu mütalaasına «İstanbal Sarayları» nın intişarından sonra basılan Hüseyin Kâzım Beyin «Türk Lûgati» ndeki izahı yazmakla iktifa ediyorum:

(Mihter farisi, isim. kavas (kavvas=kavas) yeniçeri zamanında mızıka neferi; eskiden Hicaz'a surre çıkarıldığı vakit mahallelerde dolaşıp kapıların önünde darbuka çalan ve halktan para toplıyan; bir memuriyete tayin olunanlara müjde götürüp bahşiş alan. Garp Türkçesinde «Mehter» telâffuz edilir.»

Nevbetle tabl-ı şöhreti çaldık bu sırada
Paşa kapısına düşeli mehter oldu dil
Surarî

MEHTERAN-I ALEM (مهتران علم) [*Sar.*] Saltanat sancaktarları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mir-i alemin maiyyetinde bulunurlardı. Mir-i alem en makbul saltanat sancaklarından olan ak sancağı ve diğer altı alemdar da öteki sancakları taşırdı.

MEHTERAN-I AHUR-I KÜÇÜK (مهتران آخور کوچك) [*Sar.*] Saray atlarının bir kısmının bulundurulduğu küçük ahırın seyisleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu ahır Mirahur-u sani dahi denilen küçük mirahurun nezareti altında bulunduğu için bu tâbir kullanılırdı. Onsekizinci asırda küçük mirahurluğa tâbi muhtelif sınıfın sayısı 1067 idi

MEHTERAN-I HAYME (مهتران خیمه) [*Ask.*] Çadır ve çadır levazımı yapanlar hakkında

kullanılır bir tâbirdir. Değerli müdekkit İbrahim Hakkı Konyalı «İstanbul Sarayları» adlı kıymetli eserinde mehterhane bakkındaki tetkikatı arasında (Sayfa 74) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Bu teşkilâtın Fâtih zamanında «Mehteran-ı hayme» şeklinde adlandırıldığını H. 883 M. 1478 tarihli bir defterde gördük. Haymedûz, mehter ve şakird olarak 37 kişiden teşekkül eden cemaatın yevmî yedi akça olan bir kethüdası vardır. Bu teşekkül Hasan Bey isminde bir başa bağlıdır. Vesikada bu başın unvanı ve sanatı zikredilmektedir. Biz daha sonraki vesikalarda bu şefin mehter başı, ser mehteran-ı hayme, ser mehteran-ı hayme-i hassa, hayme mehter başısı, hayme-i hassa mehter başısı, çadır mehter başısı, mehterhane nazırı, mehterhane-i hassa nazırı, mühimmat-ı hiyamiye nazırı, hassa mehter başısı şeklinde vasıflandırıldığını görüyoruz.

«Burada vazife alanlar «Mehter, mehteran-ı hayme, mehteran-ı hayme-i hassa, mehteran-ı hiyam, çadır mehteri, haymedûz mehter, diken mehter, mehter şakirdi, mehter-i şakird-i post, haymedûz şakirdi, Mehterhane-i Âmire zâbiti, Mehterhanei Âmire neferi» şeklinde vasıflandırıyorlar.

«Bu teşekkülün çalıştıkları ve vazife gördükleri yerde de «Mehterhane-i hiyam, hayme-i hassa ocağı, mehteran-ı hayme-i hassa ocağı, mehterhane-i âmire, mehterhanei âmire ocağı, çadır mehterhanesi, mehterhane» derler.

«Mehterlerin hizmet ve vazife haricinde oturup kalktıkları yere de «Mehteran-ı hayme-i hassa kışlağı=kışlası, hayme mehterleri kışlağı=kışlası denir.»

Ele geçen vesikalardan mehterlerin Kanunî'den sonraki zamanlarda gördükleri işler daha açık bir surette anlaşılmaktadır. O vesikalara göre mehterlerin her çeşit oba, otağ, muhtelif şekilde çadır, saray ve daire-i hümayunlar için perde, şilte, yastık ve sair mefruşat malzemesi yaptıkları ve bunları tamir ettikleri anlaşılmaktadır.»

MEHTERAN-I TABL Ü ALEM (مهتران طبل وعلم) [*Sar.*] Hükümdara ait mızıka takımı efradı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Takımın başına «mehter başı» denilirdi.

MEHTER BAŞI (مهترباشی) [*Sar.*] Biri saray mızıkacılarının, öteki saray çadırcılarının olmak üzere iki sınıfın başlarına verilen addır. Mızıkaya «Mehterhane» mızıka takımı efradına da «mehteran-ı tabl ü alem denilirdi. Nevbet çalınırken mehter başı halkanın ortasında durur, takımı idare ederdi.

Tabii zamanlarda mehterhane sarayda hergün bir defa ikindi zamanında çalınmak kanundu. Muzafferiyyet haberi geldiği vakitte, arife divanlarında ve düğünlerde de çalınırdı.

Evliya Çelebi seyahatnamesinde (cilt I, sayfa 545) dört kadılık yerindeki mehterlerin maaşları olmayıp düğünlerde davul, zurna çalarak geçindiklerini ve çoğunun Litroz, Terkos ve Balat'da oturup hepsinin mehter başıya mensup olduklarını ve mehter başıdan izin alıp gittiklerini yazıyor.

Mehter başılık yeniçeri ocağının kaldırıldığı H. 1241 (1825-26) senesinde lağvedilmiştir.

MEHTERHANE (مهترخانه) [*Mus*] Bandonun Osmanlılarca kabulünden evvel onun yerini tutan çalgı takımına verilen addır. Padişahlara mahsus bulunanlara «Mehterhane-i Hakanî», «Mehterhane-i hümayun» denilirdi.

Tarihe ait tetkikleriyle tanınmış olan İbrahim Hakkı Konyalı «İstanbul Sarayları» adlı kıymetli eserinin «İmparatorluk Türkiyesinde Tabılhane mehter-mehterhâne» başlıklı kısımda (sayfa 46) «tabılhane hükümdarlığın ve eğemenliğin umumi şiarları arasında mühim bir yer aldığında bir çok tarihî kaynaklar söz birliği yapıyorlar» dedikten ve «Tuğ»un kös olduğuna dair eski kaynaklardaki izahatı yazdıktan sonra sözü Osmanlılarda ilk nevbet vurulmasına intikal ettirerek şu tafsilâtı veriyor:

«Osman oğulları Oğuz Türklerinden bir Uruk oldukları için Osman Şah henüz eğemenliğini almadan evvel, Batı Anadolu'da bir Uç beyi iken şüphesiz eski Türk an'anesine uyarak davul ve kös çaldırırdı. Fakat, hükümdarlık ve saltanatın şiarından olan nevbeti ancak M. 1289, H. 688 yılında çaldırmıştır.

«Selçuk Hükümdarlarından İkinci Giyaseddin Mes'ut M. 1284, H. 683 yılında Osman Şah'a gönderdiği bir fermanla kendisini Söğüt ve havalisinde Uç beyi yapmıştı.

«Osman Şah'ın birbirini kovalıyan zaferleri üzerine Selçuk Sultanı kendisine Karaca Balaban Çavuş vasıtasiyle H. 688 şevvali evvellerinde yazılan bir ferman ve emirlik şiarı olan eşya ve saireyi gönderdi.

«Karaca Balaban Çavuş'un getirdiği bu fermanın bir suretini (Münşeat-ı Feridun) da buluyoruz. Fermanın tarihi 688 olarak tasrih edildiği halde başında «من برهان امیر المؤمنین کیقباد بن فرمزز السلجوق» yazılıdır. Bundan fermanın Selçuk Hükümdarı Üçüncü Alâeddin Keykubat tarafından gönderildiği anlaşılıyorsa da bu fahiş hatayı burada düzeltmiye mecburuz. Bunu Münşeat sahibi uydurmuştur. Tac-üt-Tevarih sahibi de bu hatayı işlemiştir.

«O tarihlerde hükümdar İkinci Giyaseddin Mes'ut idi. Hayrullah Efendi ve «Mufassal» sahipleri de bu yanlışı olduğu gibi kitaplarına geçirmişlerdir. Bu ferman gibi 683 tarihli fermanın başında ve diğer bir yerinde de bu hata işlenmiştir.

«İkinci Mes'ut paytahtı olan Konya'dan gönderdiği 683 tarihli fermanda Osman Beye «Nâsırıddin eb-ün-Nasr Osman Şah» diyordu

«Bu istiklâl veren 688 tarihli fermanda ise «Osman Şah Bin Ertugrul Bey» deniliyordu. Bu fermanla Eskişehir'den Yenişehir'e varıncıya kadar bütün Söğüt bölgesi ve havalisi bir sancak halinde Osman Şah'a veriliyordu. Fermanda gönderilen Eğemenlik malzemesi şöyle sıralanıyordu:

«Tuğ-ı suph tıraz-ı âfitap alem ve tabl-ı nakkare-i pür zemzem-i muhteşem.»

«Ferman'a göre Osman Şah'a eğemenlik şiarı olarak tuğ, alem, tabl ve nakkare gönderilmişti.»

Değerli müdekkik gönderilen diğer şeyleri «Münşeat-ı Feridun» dan naklen yazdıktan ve tarihî eserlerde buna dair olan malûmatı da ayrı ayrı kaydettikten sonra diyor ki:

«İstiklâl fermanı Osman Şah'a Eskişehir'de bir ikindi zamanı gelmişti. Âşık Paşa Zade'nin kalemiyle:

«İkindi vakti idi nevbet uruldu. Osman Gazi ayağın durdu. Ta şimdiye değin kim Âl-i Osman Gazi seferde nevbet urulsa ayağın dururlar.»

«Âşık Paşa Zade'nin bu ifadesine göre Osman Oğulları yalnız sefer halinde iken nevbet urulursa ayakta dururlar, hazerde kıyam etmezler gibi bir mâna çıkıyor. Rüstem Paşa Tarihi'nin ifadesinden de böyle bir mâna anlaşılıyor

«Kâtip Çelebi'ninki de aşağı yukarı bu mânayı ifade ediyor, diyor ki: «Alâeddin-i Sani'den tabıl ve alem ve berat ve kılıç ve hil'at yetişti. Andan erbab-ı divan ve erkân ve âyan araste olup divan-ı Sultanî mürettep olup Osman Gazi izzet ile ayak üzeri durdu. Bu kaide-i Şahane ve kanun-ı mirane nevbet-i Osmanî bunun üzerine kuruldu Ol zamandan ta Sultan Mehmet Bin Murat Han zamanına değin resm-i Osmanî bunun üzerine idi. Her bar ki sefere hurûç etmiye nevbet vurulursa Padişahlar ayak üzere dururlar îdlerde (bayramlarda) dahi bu minvâl üzere idi. Sultan Mehmet Han'dan sonra ayak üzere durmak kat'olundu»

«Halbuki Künh-ül-Ahbar, Tac üt-Tevarih, Hayrullah Efendi taribi, Mufassal, Türk Tarihi (Riza Nur, eilt 3, sayfa 15), Meemua-i Tesavir-i Osmaniye, Hammer Tercemesi bu husuşta başka şeyler söylüyorlar. Âl-i Osman Padişahlarının nevbet dövülürken Sultan Alâeddin'e tazimen ayakta durduklarını kaydederek: «Şimdi de nevbet-i Sultanî ikindi zamanlarında çalınmak ve Selâtin Âl-i Osman hengâm-ı nevbette ayak üzere durmak ol demden kanun oldu.» diyor ve Fâtih zamanında ayakta durmanın kaldırıldığını da ilâve ediyorlar. Hoca Sadettin Efendi Tarihinde bu husus hakkında bir şey söylememiştir. Hayrullah Efendi de her ikindi vakti nevbetin vurulduğunu ve Fâtih'e kadar bütün hükümdarların nevbeti ayakta dinlediklerini kat'î bir ifade ile yazar. Mufassal'da nevbetin her ikindi vakti vurulduğu ve Fâtih'e kadar Osmanlı Hükümdarlarının ayakta dinlediklerini söyler ve şunları da ilâve eder:

«Nevbet-i Sultanî olarak Mehterhane çaldırmak dahi bir âdet-i kadîme-i saltanattır. Selçukilerde buna pek ziyade riayet edilmiştir. Alâeddin Mehmet zamanında nevbet-i Sultaniyi hizmet-i Padişahîde bulunan prensler çalarlar idi. Tabıllar ve nakkareler altından olup çomaklar ve değnekler inci ile müzeyyen idiler.»

«Türk Tarihi de Hayrullah Efendi'yi kopya etmiş gibidir. Âriîî Paşa «Mecmua-i Tesavir-i Osmaniye» sinde «Osman Gazi'ye menşur ile beraber gelen Tabl ve nakkare ve kürenay denilen aletin her ikindi vakti saray-i hümayunlarında çalındığını» söylüyor.

«Yukarıda araştırdığımız mehazlar nevbetin yalnız ikindi vakti vurulduğunu ve Padişahların ayak üzeri dinlediklerini yazdıkları halde Hammer beş namaz vaktinde vurulduğunu yazıyor:

«Osman'ın yeğeni Ak Timur bunları îsale memur oldu. Yeni Bey Âl-i Timur'u istikbal için birkaç hatve ilerledi. Mızıka bir cenk havası çalmakta olduğu halde elleri göğsü üzerinde kavuşturulmuş olarak bir tavr-ı ihtiramkârîde tevakkuf etti. Ahlâfı Selâtin-i hamse zamanlarında mızıka çalındığı sırada bu kaideye riayet ederlerdi. Tâki Osman'nın beşinçi halefi Fâtih Mehmet iki yüz on sene imtidat eden tâzimin çok uzun olduğu bahanesiyle bu âdeti lâğvetti.»

Mehterhane iptidaları sayıları mahdut âletlerden mürekkep iken sonraları büyüdü, genişledi ve yalnız saraya, orduya münhasır kalmaktan da çıktı. Her Vezir dairesinde bir mehterhane bulundurulması âdet oldu.

Mehterhaneler Fâtih devrinden sonra sekiz zilzen ile bir zilzen başıdan, sekiz nakkarezenle bir nakkarezen başıdan, sekiz boru-

zenle bir boruzen başıdan, sekiz tablzenle bir tablzen başıdan ve maiyyetinde dokuz çavuş bulunan iç oğlan başıdan ibaretti. Birşey çalmıyan dokuz çavuşun ellerinde «çevkân» denilen ucu çatal bir değnek bulunurdu. Bu şekildeki mehterhanelere dokuz kat denilirdi. Şu hesaba göre birtakım altmış dört kişiden terekküp ediyor demektir.

Mehterhanenin birinci zâbiti ve şefi «Mehterbaşı ağa» idi. Mehterbaşı ağa zurna çalardı. İkinci zâbiti de «Baş mehter ağa» denilen «Tablzen başı» idi. Öteki âletleri çalanların başlarına da sadece ağa denilirdi.

Vezir mehterhaneleri ikindi ve yatsı namazları kılındıktan sonra olmak üzere günde iki defa çalınırdı. Bunlardan biri akşam yemeğinin ikincisi de uykunun işaretini verirdi. Eski zamanlarda öğle yemeği «Kuşluk» namiyle öğle namazından evvel, akşam yemeği de ikindi namazından sonra yenilir ve yatsı namazından sonra uykuya yatılırdı.

Mehterhane, her ikindi vakti başları iç oğlan baş çavuşunun yahut muadili olanın «Vakt-i sürur ve safa mehterbaşı hey heyl» suretindeki nidası (çağırması) üzerine mehterbaşı ağa elinde zurna olduğu halde bandoya pişrev (önder) olarak Vezirin, Yeniçeri ağası dairesinde ise ağanın oturduğu arz odasının önüne gelir, yerle beraber temenna eylerdi. Bu sırada evvelce vakt-i sürur ve safa diye bağırmış olan başçavuş veya muadili «Esbab-ı hacat ve arzuhal sahipleri var mı?» diye çağırır, arzuhal sunmak istiyenlerin arzuhallerini alıp Vezire yahut Yeniceri ağasına verirdi. Bu iş bitince heyet bir daire teşkil ederek çalmaya başlardı. Borazanlarla, davul, zurna ve zil çalanlar ayakta durdukları halde nekkarezenler yerde bağdaş kurup otururlardı. Mehterbaşı da halkanın ortasında durur, takımı idare ederdi. Çalgı çalındıkça ellerinde çevkân tutan çavuşlar, çevkânları sağa sola, aşağı yukarı sallarlar onlar da ahenge bu suretle iştirak ettikleri gibi arasıra «Allahey» diye bağırırlardı. Dua ile merasime son verilir, çalanlar birer temenna ile çekilirlerdi.

Mehterhane takımını teşkil eden davul bugün de kullanılan davuldan farklı değildi. Davulu biri «Çomak» diğeri ince «Değnek», olmak üzere biri kalın diğeri ince iki değnekle çalarlardı, Davul mehterhaneden başka askerî kalelerde de bugün boru makamında zurna ile birlikte çalınırdı Tablzenler davul çaldıkları vakit «Yektir Allah» diye bağırırlar ve davulu omuzlarında çalarlardı. Davulun bir de büyüğü vardı. Buna «Kös» denilir. Kös'ün davuldan farkı büyük olmasından ibarettir. Kös'ün üst sathı 1,50 metre, alt sathı 70 - 80 santimetre kutrunda idi. İki satıh arasındaki irtifa (yükseklik) 1,30 metreydi.

Zurnanın da şimdiki zurnalardan farkı yoktu. Ağaçtan içi boş olarak yapılmakta, ses çıkartmak için de buğday kamışından baş tarafına küçük bir ıslık takılmaktadır.

Boru: Şimdi askerlerin kullanmakta olduğu borulardan epeyce uzun ve pirinçtendi. Mahrut şeklinde, birkaç büklüm ten mürekkep ve perdesizdi Vazifesi ancak baso tutmak ve ahengi tanzim etmekti.

Zilin de elyevm müstamel zilden farkı yoktu. Bunlar pirinçten mamul dairevi-yüş-şekil iki parçadan mürekkep olup yekdiğerine vurmak ve bilhassa davulla hemahenk gitme suretiyle ses hâsıl ettirilirdi. Kalın ve fazla sada çıkarılması istenildiği zaman her iki zil karşılıklı olarak yekdiğerine vurulur, ve hafif bir ses çıkarılması istenildiği vakit de yalnız kenarları hafifce biribirine değdirilirdi.

Nekkare, hâlâ «Çifte Nâra» denilen iki küçük davulcuktan ibaretti. Buna Sofiye ıstılahında «Kudum» denilirdi. Sağ ve sol elde bulundurulan değnek tarzında iki gön parçasının diğer calgılarla hemâhenk gitmek şartiyle icabına göre hafif ve ağır, yavaş ve çabuk vurulmasından ibaretti. Nekkarelerin mehterhane takımındaki rolden başka bir vazifesi daha vardı O da şimdiki borunun gördüğü habercilik vazifesini görmekti. Bunun içindir ki her askerî kıt'ada, âmirinin rütbesine göre birkaç nekkarezen bulunurdu.

Maiyyetinde yirmi kadar çavuş bulunan pehlivan ve cirit oyunlarının başlangıç ve sonlarında elindeki çevkânları mızıkadaki gibi sallamakla mükellef olan başçavuş kapaklı ve kapağın iç tarafı müselles şeklinde kesilmiş dar kollu, orta yerinde eski beş rakamı tarzında bir işareti haiz mustatil-üş-ekil elvanı (renkleri) havi sarı renkli entari giyer, başına yeşil renkte destar kavuk sarar, ayağına sarı mest papuç iktisa (giymek) eylerdi. Belinde yine aynı renkte ve beş santim kadar genişlikte kemer bulunur ve buna kını soldan sağa doğru gelmek üzere hançer takardı. Kendisinin ve arkadaşlarının ellerindeki çevkânlar gümüşten yapılmış olup çatal başlı ve etrafı zincir ve çıngıraklı idi. Başçavuşa mahsus çevkânın Vezirin oturduğu oda kapısının perdesi üzerine takılması Vezirin gizli müzakerelerle meşgul olduğuna delâlet eder ve bu esnada içeriye kimse giremezdi.

Zurnacıların başı ve mehterhane takımının birinci zâbiti olan mehterbaşı ağa arkasına al kaput ve yahut çuha biniş giyer, başına al renkte destar kavuk sarar, bacaklarına kezalik al çuha çakşır ve ayaklarına da sarı mest pabuç giyerdi.

Mehterhane takımının ikinci zâbiti olan ve baş mehter ağa dahi denilen tablzen (davulcu başı) mehterbaşı ağanın giydiği elbisenin aynını giyer, başına da aynı destar kavuğu sarardı. Zilzenbaşı da bunlardan farklı değildi. Zilzenler ise mor, lâciverd veya siyah çuhadan biniş, bacaklarına al çuha veya bezden çakşır, ayaklarına kırmızı mest pabuç giyer. başlarına da yeşil renkte destar kavuk sararlardı

Borazan ve nakkarezen başıları, diğer musiki aletleri başıları gibi giyinirler, ve aynı destarı takarlardı. Boruzenlerle nakkarezenler de zilzenler, davulcular gibi elbise giymekte ve aynı kavukları takmakta idiler.

Marsigli'nin mehterhane hakkındaki tetkikini Cevat Paşa (Tarih-i Askerî-i Osmani, kitab-ı evvel. sayfa 172) tercüme ve eserine nakletmiştir. Buna nazaran «Türkler ordularında esası müsademe ve sada üzerine müesses olan alât-ı musikiyye istimal ederler ki bunların eşkâl ve heyetleri muhteliftir. Bundan başka asker manevralarından ziyade bir yevm-i resmiyi debdebeli göstermiye yarar». Yine Marsigli bandonun heyet-i umumiyyesi hakkında şu hükmü vermektedir: «İşbu alât-ı musikiyyenin yalnız olarak hasıl eylediği savat-ı muhtelife gerçi samia hıraş (kulağı sağır edici) ise de davul vasıtasiyle bu acı sadalar tadil olunduğu gibi bahusus cümlesi birleşirse husule gelen ahenk haylice güzel olur.»

Hammer (cilt 1. sayfa 313) mehterhanenin Vezirlerle Paşalara mahsus bir şeref vasıtası olup beş namaz vakti cihadı hatırlatarak önlerinde çalındığını kaydettikten sonra çalınan mehterhanedeki çalgıların sayısını şöyle gösteriyor: «Mehterhane onaltı zurna, onaltı tabıl. (davul), onbir boru, sekiz nakkare, yedi zil» dört östen mürekkptir. Bu yetmiş iki mızıkacı takım Padişah bizzat muharebeye gittiği zaman iki misli olur.»

Mehterhane yeniçeri ocağının kaldırılmasına tesadüf eden 1241 (1825-26) senesinden itibaren tarihe karışmış ve onun yerine bando kaim olmuştur.

Bazısı mail olup unvana
Çalıcak iydde mehterhane
Sünbülzâde Vehbi

MEHTERHANE-İ HAYME (مهترخانهٔ خیمه) [*Ask.*] Çadır ve döşeme yapılıp muhafaza olunduğu yer, çadır imalâthanesi hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Ele geçen vesikalardan mehterlerin Kanunî'den sonraki zamanlarda gördükleri işlerin daha açık bir surette anlaşıldığını yazan değerli müdekkik İbrahim Hakkı Konyalı (İstanbul Sarayları. sayfa 78 ve mütaakip) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«1 — Mehterhanede her çeşit Oba, Otağ ve muhtelif çadırlar dikilir ve tamir edilirdi. Hicrî 1231 (1815-16) yılında burada 250 nev'icad çerge, 300 sâyeban çergesi, 15 kubbe çadır, 100 açık ve 20 kubbe memşa=abdesthane çadırı yapılmıştı. Bunların malzeme bedelleri çok kere darphaneden verilirdi. Eğer «diken» mehterler yetişmezse hariçten gündelikle usta da tedarik edilirdi.

«2 — Bazan mehterhane teşkilâtiyle çadır ve oba imaline yetişilmezse hariçte de çadır yaptırılırdı. Hicrî 1173 (1759) yılında Halep'te «Daire-i Hümayun» denilen oba diktirilmişti.

«3 — Burada saraylar ve daire-i hümayunlar için perdeler, nihaliler. mak'adlar vesair döşemeler de yapılırdı. Hicrî 1175 (1761) yılında burada boyu 7, eni 10 arşın olan Sakız işi perde yaptırılacaktı. İstenilen kumaş burada bulunmadığı için Sakız naibine ve muhassılına hüküm yazılmıştı.

«4 — Ölen veyahut azledilen Sadrazamların ve Vezirlerin şahsî obaları da çok kere satın alınarak mehterhaneye konur ve muhafaza edilirdi. Hicrî 1176 (1762) yılında merhum Ebubekir Paşa'nın güvez atlas üzerine işleme bir obası satınalınmıştı. Hicrî 1122 (1710) yılında da eski Sadrazam Ali Paşa'nın büyük bir çergesiyle 10 sokak çadırı bütün teferruatiyle 6500 kuruşa mubayaa edilerek buraya konmuştur.

«5 — Mehterhanede dikilebilecek, hazır ve inşa edilebilecek olan herşeyin malzemesi de buradaki hususî anbarlarda muhafaza edilirdi. Mehterhane ambarlarından daima mühim miktarda Gediz kirpası, bugası, Benaluka atlas, beyaz kirpası, rişe, aba, hasse, kutni, şerit, ibrişim, telli hataî, Üsküdar çatması, Paşa çatması, sim, sırma atlas, elvan çuha, kınap ve yün bulunurdu.

«6 — Mehterler biniş-i hümayun sayebanlarını burada yaparlar, yerlerinde kurarlar ve bunları muhafaza ederlerdi.

«7 — Burada saraylar ve daire-i hümayun için şilte, yüz yastığı, yastık, koltuk yastığı, nihalî, perde, minder, vesaire yapılırdı. Milâdî 1772 (1186) da burada iki çiçekli şilte ile kırmızı tepeli çeşme yapılmıştı

«8 — M[illegible]hanede saray, kasır, daire-i hümayunlar v[illegible]ların fazla ve yedek mefruşatı, evanisi, [illegible]danları vesairesi muhafa edilirdi.

«9 — Bayram biniş-i hümayunlarında kurulan şal otağ-ı hümayunun dört sütunu hicrî 1203 (1788) tarihinde burada tamir ettirilmişti.

«40 — Sarayda ve diğer yerlerde bulundurulan oba, çadır ve saire de burada tamir edilirdi. Hicrî 1212 (1797) yılında enderun cebenanesinde bulunan 47 çergenin çulları güvelendiği için burada tamir ettirilmişti.

«11 — İstanbul'a gelen hatırlı adamlar, elçiler, şerifler için buradan muvakkaten çadır ve sair döşeme eşyası verilirdi. Hicrî 1214 (1799) yılında Mekke'den İstanbul'a beş şerif gelmişti. Mehterhane mevcudundan bunlara oda döşemesi verildi.

«12 — Çadır mevsiminde saraya ait beygirleri otlatmaya gidenlere buradan çadır verilirdi. Hicrî 1227 (1812) yılında Esban-ı hassa ahır-ı has ve sadr-ı vâlâ makam ahırı hademe siyle enderun ve hazinedar ağalarına buradan çadırlar verilmiştir.

«13 — Mehterhanede «Liva-i Şerif» takımı da yapılırdı. Hicri 1230 (1815) yılında burada Mühimmat Nazırı Mehmet Emin Efendi'nin zamanında bir Liva-i Şerif takımı yapılmaaına başlanmıştı.

«14 — Mühimmat-ı hiyam için lâzım olan eşya da mehterhanenin ambarında saklanırdı. Hicrî 1235 (1819) yılında Serez ve havalisinden getirtilen kırk bin çatal küp köylü kirpası mehterhane ambarına konulmuştur.

«15 — Sû[illegible]u hümayunlar için burada her çeşit oba, çadır, yatak, şemsiye çadır, sâyeban verilirdi. Hicrî 1250 (1834) yılında Dolma-bahçe'de yapılan düğün için de buradan çadırlar vesair eşya çıkarılmıştı.

«16 — Mehterlerin mehterhane dışında ve saydıklarımızdan başka da merasim ve teşrifat yerlerinde vazifeleri vardı. Sadrazam Topkapı sarayında divan-ı hümayun için kubbe altına geldikten sonra Fatiha sûresi okunurken çadır mehterbaşı ağaya işaret eder, o da dışarıdan bir iki fodla ve bir tas çorba alır getirirdi. Sadrazam fodladan bir parça yer ve çorbadan biraz içerdi. İsterse burada tarttırırdı da. Yine Sadrazamın işaretiyle divanhanenin önünde Fatiha okunurken yine çadır mehter başısı ağa bir tas yeniçeri çorbası ve bir fodla getirir, bunları da bütün vezirler tenavül ederlerdi.

«Divandan sonra Sadrazam yemek yerken Mehterbaşı ağa ile ekmekci başı ve aşçı başı ve matbah-ı âmire emini ve vekilharç vezir-i âzamın karşısında el kavuşturup dururlar ve yemekten sonra selâmlayıp giderler.

Evliya Çelebi (cilt I, sayfa 202) hayme mehterlerinin divan hizmetlerini çok güzel anlatmıştır.

«17 — Mehterbaşı ağaların ulûfe çıkarılırken yapılan merasimde de vazifeleri vardı. «Atâ tarihi»nde (cilt I sayfa 270) buna dair tafsilât mevcuttur.

«18 — Sürre çıkarılırken yapılan merasimde de çadır mehterlerinin rolleri vardı.

«19 — Padişah sefere çıktığı zamanda muayyen miktarda çadır mehterleri kendisine refakat ederler ve otağ-ı hümaynnu kurup kaldırırlardı.»

Mehterhanenin başında Emin-i Mehterhane (mehterhane emini) adlı bir memur bulunduğu gibi muhafız ve saire namıyle birçok adamlar da vardı. Yeniçeri ocağının kaldırılbığı hicrî 1241 (1825-26) senesinde devlet teşekkülleriне yeni bir şekil verilirken mehterhane rütbesi Humbarahane nezaretiyle Bostaniyan-ı hassa nezareti arasında olmak üzere «Hayyamiye nazırı» unvanlı bir memurun idaresi altına konuldu. Mehterlerden alil ve emektar olanlar tekaüt edilerek Hayyamiye neferleri Asakir-i mansure gibi intizam altına alındı.

MEHTERHANE-İ TABL-Ü-ALEM (مهترخانهٔ طبل وعلم) [*Sar.*] Hükümdara ait mızıka takımıyle sancaktarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlardan alem mehterleri yani sancaktarlar bir bölük halinde otuzla kırk kişi arasında idiler. Bu sınıfa «Alemdaran-ı Haasa» ismi de verilmişti. Mızıka yani mehterhane takımı ise altı bölüğe ayrılmış olup yekûnu altmış iki veya altmış üç kişiden mürekkep ayrı bir sınıftı. Bunlardan birinci bölük zurnacılar bölüğü olup biri «ser zurnai olmak üzere onaltı zurnacıdan mürekkepti. Nakkarezenan denilen çifte nakkareciler sekiz ve tabbal yani davulcular onaltı, zilciyan yani zilciler yedi, nefirî yani boru çalanlar on bir veya on iki ve köszenan ismi verilen fil ve develerle götürülen büyük davulları çalan köscüler ise dört veya beş kişi idiler. Her iki sınıfın yani alem ve mızıkacıların on altıncı asırda iki yüz kadar olup onyedinci asır başlarında mevcutları 228 di.

MEHTERHANE KASRI (مهترخانه قصری) [*Sar.*] Sultan Ahmet'de şimdiki Tapu idaresinin bulunduğu yerin yakınında ve köşe başındaki binanın adıdır. Buna «Mehterhane-i Âmire kasr-ı hümayunu» da denilirdi. Mehterhane

orada bulunduğu için bu adı almıştı. (İstanbul Sarayları) adlı kıymetli eserde (sayfa 75) denildiği gibi eskiden mühim askerî teşekkülle rin bulundukları yerlerin en itinalı ve hâkim parçalarına padişahlar için bir kasır yapılırdı Mehterhane kasrı, Tersane kasrı, Humbarahane kasrı, Tophane kasrı bu neviden bir kasırdı. Bu kasır vesikalarda «Mehterhane-i hıyam kasrı» suretinde de geçer.

Mehterhane kasrı hicrî 1223 (1807) senesinde mehterhane ile birlikte yanmıştır Yangının âni oluşu ve itfaiye teşkilâtının da çalışamayışı yüzünden mehterhanedeki kıymetli çadırlar ve kasırdaki gümüş şamdanlar, gümüş babalı taht, altın yaldızlı bakır eşya da tamamen yanmış, enkaz altında kalmıştı. İki sene sonra yapılan araştırmada külçe halinde bir çok gümüş, bakır ve saire bulunmuştur.

Yine bu eserde kasır için şu tefsilât vardır: «Başvekâlet arşivinde bulduğumuz ve baş yorgancı Ebubekir ağa tarafından verilen ve safer 1231 tarihli kenar yazısını da ihtiva eden bir masraf talepnamesinden bu tarihte «Mehterhane-i Âmirede müceddeden bir kasr-ı hümayun inşa» edildiğini öğreniyoruz. Demek ki mehterhane kasrı hicrî 1231 (1816) yılında tamamlanmış ve döşenmiştir.

«Yine bu vesikaya bağlı ser mehteran-ı hayme-i hassa İbrahim tarafından sunulan kâğıttan ve mühimmat-ı hayyamiye nazırının 1230 tarihli derkenarında «Mehterhane i Âmirede müceddeden inşa buyrulan kasr-ı hümayunun tekemmülü karip olduğu» söylenmektedir.

«Bu vesika bize şunları öğretmektedir:

1 — Yanan adliye sarayının yerine Cebehane kışlasına bir de kasır yapılmıştır. Mehterhane kasrının mefruşatı Cebehane kasrına göre yapılacaktır.

2 — Kasr-ı hümayunun ittisalinde bir sofa, bir cami ve ağa odası denilen büyük bir oda ve bunun ittisalinde küçük odalar vardır. Büyük oda ser mehteran-ı hayme-i hassaya aittir.»

Aynı eserin diğer bir yerinde (sayfa 213) şu malûmat mevcuttur: «Çadır mehterhanesinin ve çadır kasrının inşalarından on sene sonra tekrar bir yangın geçirdikleri anlaşılmaktadır. Fakat biz bu yangını o devrin tarihlerinden «Letaif-i Enderun» da, «Tarih-i Lûtfi» de Şani zade ve Asım tarihlerinde ve başka kaynaklarda bulamıyoruz. Bunu yalnız Başvekâlet arşiv dairesinde saray kısmında 7831 numarada kayıtlı 7 rebiyülevvel 1242 tarihli ve hassa baş mimarı Abdülhalim'in imzasını taşıyan bir vesikadan öğreniyoruz.

«Bu yangının mehterhanede ve mehterhane kasrında yaptığı tahribatın derecesini gösteren vesika bulamadık Mehterhane kasrı bu yangından altı sene sonra esaslı bir surette tamir görmüştür. Yangın kasrın çatısını ve iç kısımlarını, önündeki merdiven saçaklarını, meydana bakan şehnişini yakmıştı. Hicri 1247 (1831) yılında kasır adam akıllı tamir edilmiştir. Tamir esnasında da kasrın Binbirdirek tarafındaki dıl'ı üzerine bir çeşme konulmuştur. Çeşmenin ayna taşının üstündeki Adlî tuğrasının altında da «1247 sene ketebehu Pasim» bunun altındaki madalyon içinde de «Tarih-i tamir sene 1319» yazılıdır. Demek ki çeşme kasrın tamiri esnasında Sultan Mahmut tarafından yaptırılmış ve hicri 1319 (1901) yılında da İkinci Abdülhamit tarafından tamir ettirilmiştir.

«Bu tamir esnasında kasrın içi ve dışı gayrimüslim sanatkâlar tarafından badanalanmış, boyanmış ve şurasına burasına kalem işleri ve başka resimler yapılmıştır Yeniçeriliğin ilgasına kadar birçok sanatlar yalnız müslümanlara inhisar ediyordu.

«Mehterhane kasrının aynasında bu soysuz süslerin artıkları hâlâ yılışık bir eda ile o devri söylüyorlar.»

Mehterhane kasrı sonradan elbise ambarı ve dikimhane adını almıştır.

MEKKÂRE (مكاره) [*Ask. Hal.*] Nakliyat işlerinde çalıştırılan hayvanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça mükâriden bozmadır. Bunun yerine «Mekâri» de kullanılırdı. Askerî teşekküllerde ordu ağırlıklarının nakli için at, deve, katır gibi hayvanlar bulundurulduğu gibi ordu birliklerinin bir yerden bir yere nakilleri sırasında ve daha ziyade harb zamanlarında halkın hayvanları satın alınır ve bazı vakitler muvakkat bir zaman için ordu hizmetine alınarak sahiplerine mahallerince tayin olunan ücretler verilirdi. Mekkâre, kira hayvanlarına yükletilmiş eşya ve levazım yerinde da kullanılırdı

MEKKÂRECİ (مكاره‌جى) [*Hal.*] Hazar ve sefer halinde ordudaki nakil işlerinde kullanılmak üzere bulundurulan at, katır, deve gibi hayvanlarla taşıt işlerini görenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Başlarına «Mekkâreci başı» denilirdi. Halka ait eşya ve levâzım nakli için hayvan işletenlere de bu ad verilirdi.

MEKKÂRECİ BAŞI (مكاره‌جى باشى) [*Ask*] Ordudaki nakil işlerinde kullanılmak üzere bulundurulan at, katır, deve gibi hayvanlarla taşıt işlerini görenlerin başlarına verilen addır. Bu türlü işlerde kullanılan hayvanlara «Mekkâ-

re», bunlarla taşıt işlerini görenlere «Mekkâreci» denilirdi. Bunun yerine «Mekkâri başı» da kullanılırdı.

MEKKÂRİ BAŞI (مکاری باشی) [*İda.*] Eskiden hayvanlarla nakil işlerini idare eden memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mekkâri nakliyat işlerinde kullanılan hayvanlar hakkında istimal olunan mekkâre yerinde kullanılırdı. Başbakanlık arşivinde beyaz üzerine yazılan bir emir Dahiliye (475) aynen şöyledir: «Mekkâri başı Asitane'den Edirne'ye varınca umur-u mühimme ile gideecek tatarlara ücretleri canib-i miriden verilmek üzere başka başka iki re's beygir veresin ea 1205».

MEKİK DOKUMAK (مکینه دوقومق) [*Hal*] Mecaz yoluyle sık sık gidip gelmek, yerinde duramamak, süratle dolaşmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MEKKÂS (مکاس) [*Mal., Fık.*] Tüccarın emvalinden öşür ve baç denilen vergileri cibayet (tahsil) eden memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Gümrükçü demektir. Alınan öşüre veya baç'a «meks» denildiği gibi bunları cibayet etmiye de «meks» denilir.

MEKKE TOPRAĞI (مکه طوپراغی) [*San.*] Varak haline getirilmek için «tirşe» ve «zar» icinde dövülen altının yapışmaması için kullanılan toprağın adıdır. Eskiden İstanbul'un Anadolu yakasına Meke toprağı denildiği için o taraflardan tedarik olunan bu toprağa o ad verilmişti.

MEKRUH (مکروه) [*Fık.*] Haram olmamakla beraber Şer'an memnu' bulunan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mekruh; Arapça tab'an hoş görülmiyen, iğrenilen demektir. «Hukuk-ı İslâmiyye ve İstılâhat-ı Fıkhiyye kamusu»ndaki (Cilt I, S. 30) izahı şöyledir:

«Terki râcih olup işlenmesi hakkında kat'i bir nehiy bulunmıyan fiildir ki, terki memduh, irtikâbı mezmudur. Böyle bir fiilde «Kerahat» bulunmuş olur ve bu kerahat (kerahat-ı tahrimiyye) ile (kerahat-ı tenzihiyye) kısımlarına ayrılır. Şöyle ki harama yakın olan bir kerahat, kerahat-ı tahrimiyye, helâle karip olan bir kerahet da kerahat-ı tenzihiyedir, tenzihen mekruhtur.»

MEKREMETLÛ (مکرمتلو) [*İlm*] Müderris payesinin resmî unvanı olarak kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında mekremetlû suretinde talaffuz olunurdu. Müderrislerin isimlerinin önüne konulur, Mekrumetlû... Efendi suretinde yazılırdı. Mekrûmet; cömertlik demektir.

Yapmışız Hazret-i Kur'ana mufassal tefsir
Mekrumetlû yazılır mı bize ey kılk-i debir
Antakya Müftüsü Sadık

MEKTEBE BAŞLATMAK (مکتبه باشلاتمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle satmak, elden çıkarmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MEKTEB-İ AKLÂM (مکتب اقلام) [*Mek.*] Rüşdiye tahsilinden üstün bilgili memur yetiştirilmek üzere açılan mektebin adıdır. Mektep, Maarif nazırı Kemal Efendi'nin (Paşa) teşebbüsüyle 23 muharrem 1279 ve 8 temmuz 1278 (1862) de açılmıştır. Açılışına dair olan tezkirede (Türkiye'de Maarif tarihi, C. 2, S 397) «Mekâtib-i Rüşdiyeden aklâm-ı şahaneye çıkarılacak sınıf-ı evvel şakirdanına mahreç olmak üzere ba irade-i seniyye mekteb-i maarif-i adliye vaz-ı kadimi veçhile mekteb-i aklâm ittihaz olunarak saye-i maarif-vaye-i hazret-i padişahide şakirdan-ı mumaileyhim emr-i tahsile mübaşeret etmiş» tir deniliyor.

Yine o eserdeki 13 recep 1279 (1862) tarihli bir Maarif nezareti tezkiresinde şöyle denilmektedir:

«Veliyyinîmet-i biminnetimiz Padişahımız efendimiz hazretlerinin memalik-i mahrusa-i şahanelerinde ilm-ü maarifin tezyit ve terakkisi emrinde masruf buyurulan himem-i Celile-i mulûkâneleri cümlesinden olmak üzere geçen sene küşat buyurulmuş olan Mekteb-i Aklâm şakirdanının mevsim-i imtihanları hulûlüne mebni meclis-i maarife celbiyle ezber olarak yazdırılan yazılardan yirmi ikisinin asar-ı kalemiyesi intihap ve kabul olunmuş ve hasb-el-usûl bunların aklâm-ı şahaneye taksimi iktiza etmiş» tir.

Üç sınıf olarak tesis olunmuş olan bu mektep yine o sene içinde «Mahrec-i Aklâm» adını almış ve Mekteb-i Mülkiye'nin açılış tarihi olan 1293 (1876) senesine kadar o adla devam etmiştir.

MEKTEB-İ FÜNUN-U İDADİYE (مکتب فنون اعدادیه) [*Mek.*] Harbiye mektebinin idadî (lise) kısmına verilen addır. Maçka'da askerlik tahsili yaptırmak için kurulan Mekteb-i Ulum-u Harbiye tecrübelerin neticesi olarak muhtelif safhalar geçirdiği gibi topçuluk tahsili için açılan topçu harbiye mektebinin de buraya nakliyle bir kat daha ehemmiyyet kazanmış idi.

1261 (1845) senesinde toplanan bir komisyon tarafından sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin ıslâhına ve bir darülfünun açılmasına karar verdiği sırada askerî mektepler için de bir çok yeni şeyler düşünülmüş ve verdiği kararlar tatbik sahasına da konulmuştur. İşte o cümleden olarak Harbiye'nin yük-

çıkarılacağını umduğumuz bu mektep hakkında şimdilik Osman Ergin'in «Türkiye nin Maarif Tarihi»ndeki (C I, S 162). İzahatı keydetmekle iktifa ediyorum

Değerli müdekkik (Yıldızlar ilmi) «İhtiyarat» kısmından bahsederken aynen şunları yazıyor:

«Bu inanışların ve bu ilimlerin doğru ve makûl olup olmadığı münakaşa yeri burası değildir. Kısaca eskiden böyle bir ilim şubesi vardı; böyle şeylere herkes inanır; kıymet verir ve bu ilim öğretilir ve öğrenilirdi demekle iktifa edeceğim. İşte bundan dolayıdır ki Osmanlı idare teşkilâtında bir Mekteb-i fünun-u nücum bulunurdu. Biraz ileride İslâm kültürü müesseseleri sırasında kendisinden bahsettiğimiz Takiyuddin Rasathanesi cahillerin ve mutaassıpların teşvikiyle yıktırılmamış olsaydı Rasathane'nin en iyi bir nücum mektebi olacağı şüphesizdi. Ne yazık ki bu millet bu ilim müessesesinin hizmetlerinden uzun müddet mahrum kaldı. Rasathaneden sonra açılmış olan bu nücum mektebinin başlangıcı kestirme olarak bilinmiyor. Vak'anüvis tarihleri böyle bir mektebin mevcudiyeti hakkında bir şey bildirmiyor. Hazine-i evraktaki vesikalar kâmilen tasnif edilip ortaya çıkarıldığı zaman bunun hakkında da kâfi derecede malûmat elde edileceği şüphesizdir. Bununla beraber M. Cevdet'in himmetiyle bu evraktan şimdiye kadar tasnif edilmiş olanlar arasında çıkan şöyle bir vesika 1259 tarihinden yani garplılaşma devri başladıktan ve yeni usulde mektepler açıldıktan sonra bile böyle bir mektebin varlığını göstermektedir. Bunu ispat eden ve Esseyid Mehmet Sadullah imzasını taşıyan vesika şudur:

«Ba irade-i şahane Mekteb-i fünun-u nücum'a ve Müneccimbaşı dâîlerine maliye hazine-i celilesinden itâ buyurulan 5500 kuruşun işbu 1259 senesi şubatına mahsuben hazine-i merkume canibinden itası babında...»

«Şu vesikaya göre o devirde ayda 5500 kuruş tahsisatı olan bir nücum mektebi ve onun talebeleri bulunduğu anlaşılıyor. Buradan çıkanlar büyük camilerin yanında bulunan muvakkithanelere tâyin olunurlardı ve müneccim başılar da bunlar arasından seçilirdi.»

MEKTEB-İ MAARİF-İ ADLİYYE (مكتب معارف عدليه) *[Mek.]* Devlet dairelerindeki genç memurları ve hariçten müracaat edecekleri okutup yetiştirmek üzere açılan mektebin adıdır. 1254 (1838) senesinde açılmış olan bu mektepten evvel devlet dairelerinde sıbyan mekteplerinde şöyle böyle bir parça okumuş ve en

fazla bir hatim indirmiş olanlar alınıyor ve birer mektep halinde olan kalemlerde talebe gibi çalışarak yetiştiyorlardı. Fakat zaman icabı olarak gittikçe artan memur ihtiyacını karşılamak üzere yalnız kalemlerde yetiştirilmekle iktifa edilmiyerek az ve çok yetişmiş kimselerin meydana gelmesi düşünülmüş ve o maksatla bu mektep tesis olunmuştur. Bununla beraber ondan evvel de Birinci Sultan Hamit zamanında ve 1195 (1781) senesinde Babçekapı'da daha o zaman duyulan ihtiyacı gidermek maksadiyle bir mektebin bulunduğunu ve bu mektepte talebeye Arapça ve Farsça öğretmek üzere «Hace-i Küttap» adıyle bir hocanın bulunduğunu biliyoruz. Ancak Sıbyan mektepleri bu ihtiyacı karşılıyamadığı gibi bunun da kâfi gelememesi yüzünden bu mektebin kurulmuş olduğu anlaşılıyor.

Mektebin adındaki adliye tâbiri burada hukuki bilgilerin verildiğinden dolayı değil zamanın Padişahı Sultan Mahmut'un mahlasının (Adlî) oluşundandır. Yoksa mektep ilk mektepten başka birşey değildi.

Bu mektep hakkında aydınlatıcı biricik vesika Osman Ergin'in «Türkiye Maarif Tarihi»ne koyduğu (C 2, S 331) 4 sayılı divan-ı hümayun kalemi nizamnamesi defterinde kayıtlı 1254 tarihini taşıyan şu vesikadır:

«Asakir i muntazama-i Şahane'nin fünun-u harbiyede tahsil-i meleke eylemeleri için müteaddit mektepler inşasına iptidar buyurulmuş ve buyurulmakta ise de seyf ile tev'em (ikiz) olan hidemat-ı kalemiyye henüz bir taht-ı zabıta ve nizama ithâl olunamadığından elhaleti hazihi kalemlere alınmakta olan şakirdan sekiz on yaşına kadar mekteplerde yalnız talim-i Kur'an-ı Kerim ederek filcümle sülüs karalayıp Arabî ve Farisi'ye dair hiç bir şey görmemiş ve umur-u dahiliyye ve hariciyyede istihdam olunacak ketebeye göre talimi ehem ve elzem olan ulûm-u riyaziyye ve fenn-i çoğrafyanın belki ismini bile işitmemiş olduklarından ve kalemlerde dahi bunların tahsili mümkün olmadığından fakat devam eylediği kalemin fenni ne ise alâ kader-i istidadihim anı öğrenip gerçi içlerinden bazı erbab-ı akl ü nüha mesai-i kesbiyelerine füyuzat-ı vehbiye-i İlâhiyye inzimamiyle oldukça kâtip denilecek derecede kesb-i liyakat etmekte iseler de anlar dahi ennadir kelmaadum kabilinden olarak ekseri fenn-i kalemden başka ilm-ü hünerden bî haber kalmakta oldularından ledelhace mehamm-i saltanat-ı seniyyede istihdama lâyıklı adam bulunmadığı zahir olmak hasebiyle . . . ketebe-i aklamın böyle yolsuz ve nizamsız kalmaları tecviz buyurulmıyarak bu husus-ı hayriyet mansusun dahi bir hüsn-ü zabita ve nizama raptı» istenilmiş ve yine bu vesikanın sonlarına doğru bu maksat ve gaye şu cümlelerle hülâsa edilmiştir:

«İşbu mektebin tesis ve tanziminden murad-ı âli fünun-u inşada maharetli ketebe yetiştirilerek her biri alâ kader-i istidadihim bimennihi Taâlâ ileride hidemat-ı saltanat-ı seniyyede istihdam kılınmak niyyet-i hayriyesinden ibaret . . .»

Başka bir vesikada da bu maksat ve gaye şu cümlelerle anlatılıyor:

«Badezin (bundan sonra) aklâm-ı şahaneden birine müceddeden alınacak şakirdanın filcümle medlûlat-ı terakibe hususen evamir-i aliyye ve tahrirat-ı seniyyenin sutur-i hilâlinde istimali mütearef olan kelimatın meani ve mezayasına ve fünun-u hutut ve rüsum-u imlâya ıttılaları esnasında levazım-ı İslâmiyye ve âdâb-ı Şer'iyye ile tehallileri hususlarına itina birle müstevfa mahiyetlerle Arabî ve Farisî ve bıtut-u mütenevviadan meşk hocaları tayiniyle Maarif-i Adliye ve ulum-u edebiyye-i adliye mektepleri küşat . . .» edilmiştir.

Eski Bab-ı Âli ve şimdiki Vilâyet Konağı yerinde yüz talebeye maheus olmak üzere açılan mektep yine o sene saray içinde defterdarlıktan boşalan binaya nakledilmiş ise de orasının Bab-ı Âli heyetince işgali üzerine Sultan Ahmet Camii'nin Hünkâr mahfiline taşınmıştır. Mektep leylî ve niharî (yatılı yatısız) idi. Elbise ve çamaşır ile kahveye varıncaya kadar içecek ve giyeceklerinden başka harçlık da verilecekti. Kıyafetleri üniforma şeklinde ve Harbiye ile Müzika-i Hümayun Mektepleri talebeleri biçiminde olacaktı. Mektebin müfredat programı ile imtihan usulü de tesbit olunmuş idi.

1263 (1847) de Kemal Paşa'nın rüşdiye mekteplerini ıslah ve arttırması üzerine Mekteb-i ulûm-ı edebiye ile birlikte bu da yerini ve rolünü rüşdiyelere bırakmakla beraber 1279 (1862) de Mahrec-i aklâm açılıncaya kadar yine hizmetine devam etmiş ve ancak o tarihten sonra memur okutmak ve yetiştirmek vazifesini o mektebe vererek tarihe karışmıştır.

MEKTEB-İ NÜVVAB (مکتب نوّاب) [*Mek.*] Kadı yetiştirmek üzere açılan mektebin adıdır. Bu mektep yeniden kurulmuş olmayıp aynı maksatla Hicrî 1270 (1853) senesinde açılan «Muallimhan-i Nüvvab»ın Hicrî 1302 (1884) yılında adının bu suretle değiştirilmesiyle meydana gelmiştir. Muallimhan-i Nüvvab'dan olduğu gibi buradan çıkanlar, Hukuk Mektebi

açılıncıya kadar, Şer'iye mahkemelerine olduğu gibi nizamî mahkemelere de tâyin edilirlerdi.

Hicrî 1329 (1911) senesinde «Medresetül-Kuzat» adını almıştır.

MEKTEB-İ OSMANÎ (مکتب عثمانی) [*Mek.*] Askerlik tahsil etmek üzere Avrupa'ya gönderilen talebe için Paris'te açılan mektebin adıdır.

«Tahsile gönderilenlerin sayısı çoğaldıkça bunların orada idaresi ve daha iyi bir surette tahsil ettirilmeleri ve hususiyle o zamanlarda pek ziyade dikkat edilen dinî terbiyelerini kontrol etmek fikri ortaya çıkarıldığını» yazan Osman Ergin (Türkiye'de Maarif Tarihi, c. 2, s. 379) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye'nin yazışına göre: o sırada Paris sefaretinde bulunan Cemil Paşa bu maksadın arzu edildiği gibi temini için hükümetçe Paris'te ayrı bir mektep açılması ve gönderilecek talebenin orada Türk mürebbiler idaresinde fakat Fransız muallimler tarafından okutulup yetiştirilmesi münasip olacağını bildirmiş, fikri hükümetçe kabul edilerek 1276 (1859) da Paris'te Krenel mahallesinde Viyola sokağında bir ev tutulup kapısı üzerine Osmanlı Hükümdarının tuğrası asılmıştır.

«Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye her ne kadar açılış tarihi olarak 1276 (1859) u gösteriyor sa da tetkik ettiğim irade defterlerinde 1273 (1856) dan itibaren bu mektebin talebesine, muallimlerine ve idare memurlarına dair kayıtlara raslanmakta olduğuna göre açılışın daha önce ve meselâ 1272 senesinde olması çok muhtemeldir.

«Çünkü bu sene içinde bir ıslahat fermanı neşrolunarak Hıristiyanlara Devlet daireleriyle mekteplerinin kapıları kayıtsız ve şartsız açılmış olduğu gibi yine bu fermanda Maarif ve ulûm ve Avrupa sermayesinden istifade kaydının bulunması itibariyle ilk hızla bu mektebin Paris'te açılmış olduğunu - asıl açılış vesikası çıkıncıya kadar - zan ve tahminde devam edeceğiz. Bu vesikayı irade kayıtleri arasında bulamadım. Paris'te bir Mekteb-i Osmanî açılmasının sebeplerinden birisi de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın daha önce orada bir lisan mektebi açarak Mısır'dan ve Suriye'den gönderdiği Arap çocuklarını okutması ve Ermenilerin de Muratyan Mektebi'nin açılması olabilir. Evet; rekabet ve kıskançlık kasdiyle böyle bir mektebin açılmış olması da hatıra gelebilir. Muratyan Mektebinde okuyup İstanbul'a gelerek hükümet hizmetine girenlerden birisi Sakızlı Ohannes Paşa'dır.

«Bu mektep Fransız askerî mekteplerine girecek talebeyi hazırlıyacak ve fransızcalarını kuvvetlendirecekti. Yani bir nevi ihzarî mektep olacaktı.

«Viyana'da tahsil etmiş olan Ali Nizamî Bey (Paşa) mektebin ilk müdürlüğüne ve yine Avrupa'da tahsil etmiş olan ulemadan Tahsin, Kerim ve Selim Sabit Efendiler de talebenin ahlâk-ı milliyye ve âdab ve erkân-ı İslâmiyyesini muhafazasına memur edilmişlerdi.

«18 z 1279 (1862) tarihli bir tezkire-i samiyede «Paris'te kâin Mekteb-i Osmanî Müdürü bulunan kaymakam İzzetlû Ali Nizamî Bey hayli zamandan beru orada bulunmuş, bu hizmetin ol suretle müddet-i medide bir zâbit uhdesinde bırakılmasından ise erkân-ı Harbiye ve sunuf-ı saireden münavebeten münasip zâbitana ihalesi bazı cihetlerce fevaidi müstelzim olacağ» zikredilmiş ve öyle yapılmıştır. Mekteb-i Osmanî müdürüne - başkaca askerî maaş ve mahsassat almak üzere - 59 lira verilmekte idi.

«Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye bu mektepte müdürlük ve hocalık eden Türk zâbit ve sivil memurlariyle Fransız muallimlerinden bir çoğunun adını, hüviyetini ve hizmetlerini haber vermektedir.

«Abdülhak Hâmit'in babası o sırada memuriyetle Paris'te bulunduğu için büyük şair de bu mektebe devam etmiştir.

«Mektebin mevcudu 60 kadardı ve Paris Harbiye İdadisinin programı tatbik ediliyordu. Dersler Fransız hocalar tarafından fransızca okutuluyordu.

«1284 (1867) de Osmanlı Hükümdarı Abdülaziz Paris'teki umumî sergiyi gezmek üzere Fransaya gittiği sırda talebe tarafından karşılanmış ve padişah tarafından beğenilmiş idi.

«1287 (1870) de Alman-Fransız harbinin çıkması ve fransızcayı kuvvetlendirmek hususunda bir kısım talebenin ileri sürdüğü mahzurun - onun aksini iddia edenlerce de - iyice anlaşılması ve bir de bu mektebin hükûmete 150 000 frank gibi çok pahalıya malolması ve yine bu sırada 1284 (1867) de aynı mahiyette ve aynı şekilde fransızca tedrisatta bulunmak üzere İstanbul'da Mekteb-i Sultani'nin (Galatasaray) açılmış bulunması gibi sebeplerle bu mektep 1291 (1874) te kapatılmış, İstanbul'da askerî rüşdiyesi açılmıştı.»

MEKTEB İ SULTANÎ (مکتب سلطانی) [*Mek.*] Şimdiki Galatasaray liseinin ilk adıdır. 1284 (1867) de açılmıştır. Değerli müdekkik Osman Ergin ilk liselerden bahsederken (Türkiye'de Maarif tarihi, C 2, S 400 ve mütaakip): «1254 (1838) de ilk sivil mektepler açılmak istenildiği zaman sıbyan mektepleri ıslah edilmiyerek

ondan üstün bir tahsil verecek olan rüşdiyelerin açılmasına baş vurulduğu gibi 1284 (1867) de de henüz orta mektep demek olan idadiler açılmadan ondan üstün bir tahsil müessesesi olan liselerin vücude getirilmesine çalışılması oldukça garip görünür. Fakat bunun sebepleri izah edilirse meselede garabet kalmaz sanırım. Bu devrede açılmak istenilen ve açılan liseler: Mekteb-i Sultani ile Dar-üş-Şefaka'dır. Birisi: Müslim, gayr-ı müslim, zengin, ötekisi: fakir aynı zamanda anasız, babasız islâm çocuklarına tahsis edilmiş olan bu iki müessese Türk Maarif Tarihinde birer mühim varlıktır» dedikten sonra Mekteb-i Sultani için şu tafsilâtı veriyor:

«Mekteb-i Sultani'nin açılmasının başlıca sebebi: zamanın hükümdarı Sultan Abdülaziz'in 1284 (1867) de sergiyi ziyaret maksadiyle Fransa'ya yaptığı seyahatın kültür sahasında bıraktığı tesirdir. Bilhassa Fuat Paşa gibi değerli ve münevver vezirleri bulunan bu hükümdar İstanbul'da Fransız liseleri ayarında bir mektebin açılmasına ve orada Fransız diliyle tedrisat yapılmasına müsaade etmiş ve bu işte Fransa İmparatorluğunun maddî ve manevî büyük yardımları da dokunmuştur

«Mektebin açılışı sebebi ve sureti 15 Ş 1284 (1867) tarihli tezkire-i samiyede şu cümlelerle anlatılır:

«Şimdiye kadar bazı mekâtib-i müteaddide de müteferrikan tedris olunmakta olan ulûm ve fünunun esbab-ı terakkiyat ve cümle-i islahattan olmak üzere bir mahalde cem ile her tarafa mahreç olmak üzere bir büyük mektep yapılarak fünun-u lâzimenin orada talim ve tedrisi enva-ı muhassenat ve fevaidi müeddi olacağı cihetle bunun için Dersaadet'de böyle bir mükemmel ve muntazam mekteb-i umumî-i idadi tesis ve teşkili..»

«21 Z 1284 (1867) tarihli tezkere-i samiyede de şu satırları okuyoruz:

«Her memlekette medeniyet ve mamuriyetin en büyük esası ulûm ve maarif olup bir müddettenberi bu bapta devletçe masruf olan himem-i mütevaliyenin semere-i nafiası iktitaf olunmakta ve gerek Dersaadet, gerek taşralarda tesis ve tanzim kılınmış olan mekâtib-i rüşdiye ve sıbyaniye derece-i ulâda olarak terbiyet-i umumiyenin inti̇şarına bais olduğu misillû mekâtibi mahsusaya (askerî meslek ve ihtisas mekteplerine) mensup olan idadi mekteplerinde dahi her birine lâzım olan fünunun mukaddimatı tahsil ettirilerek bu tarikle dahi neşr-i maarife himmet kılınmakta ise de hidemat-ı devletin her nev'ine kesb-i kabiliyyet ve mekâtib-i hususiyede (askerî ve mülkî meslek ve ihtisas mekteplerinde) ikmal-i malûmata tahsil-i liyakat etmek için Avrupa'nın en büyük mektepleri raddesinde her sınıf ehlinin müsteidden-ı etfaline mahsus olmak üzere bir mekteb-i umumi-i idadi tesisi ve Galatasarayı binasının buna tahsisi..»

Bu tezkirenin münderecatı biraz farkla 11 mayıs 1284 (1868) tarihli Takvim-i Vakayi'le de neşredilmiş ve orada mektebin adı «Mekteb-i Sultani» olarak gösterilmiştir.

«24 R 1285 (1869) tarihli başka bir tezkire-i samiyede de Mekteb i Sultani'nin açılışı şu tâbirlerle ilân ve ifade olunmaktadır:

Veliyy-i nimet-i bî minnetimiz Padişahımız efendimiz hazretlerinin âsar-ı inayat-ı celile-i cenab-ı mülûkâneleriyle kâffe-i tebea ve zir-i destan-ı şahanelerinin ifade-i envar-ı ulûm-u maarif ile kemalât-ı insaniyyeye mazhar olmaları vesail ve levazımı istihsal ve ikmal olunmakta olup işbu terbiyet-i umumiyyeye masruf olan himem ve ikdamat-ı celilenin iktitaf olunacak semere-i muntazırası her sınıf tebeadan devlet ve memleket hidematında kullanılmıya ve mesair-i nafiası müşahede olunmıya ehil ve müstait adamlar yetiştirmek maddesi olmasiyle bu matlaba vusul lisan-ı devlet olan Türkçe okuyup yazmayı sair bazı elsine ve fünun-u lâzime ile beraber tahsile mütevakkıf ve manut olduğuna ve bu ise bir mekteb-i umumî teşkiline muhtaç bulunarak beyandan müstağni olduğu üzere Fransa Devletinin bu makule mekâtibin teşkilâtı ve fünun ve maarif tahsilâtı emrinde usul ve kavaid-i mazbutası müsellem idüğüne binaen Galatasarayı Mekteb-i Sultanî olmak üzere ihsan ve Paris'ten müdür ve muallimlerinin celbine müsaade-i seniyye şayan buyurulup saye-i maali vaye-i hazreti şahanede inşaat ve tanzimat-ı muktaziyesi icra olunmuştur.»

«Mekteb-i Sultani'de tedrisat; esas itibariyle fransızca olacak, fakat Türkçe ile de bazı dersler gösterilecekti. Mektebin müdürü ve hocaları Fransız olduğu gibi ders nazırı da müdür-ü sanî unvaniyle Fransız olacaktı.

«(Maarif Nezareti Tarihçe i Teşkilâtı'nda (sayfa 95) mektebin açılış ve tedris tarzı şu cümlelerle anlatılmıştır:

«Hidemat-ı devletin her nev'inde kesb-i liyakat ve mekâtib-i âliyede ikmal-i malûmata tahsil-i liyakat eylemek üzere Avrupa liselerine muadil ve Fransız mektepleri programına mutabık olup Türkçe ile fransızca'nın aynı derecede tedris edilmesi gayesiyle açılmıştır.»

«İşte bu gayelere binaendir ki Fransa hükümeti bu mektebe değerli müdür ve mual-

limler gönderdiği gibi burada zengin bir kütüphane ile bazı fen aletlerini havi laboratuvarlar ve müzeler de kurulmuştu.

«Mektepte Türkçe tedrisatın aynı zamanda fransızca ile birlikte yürütülmesi esası hükûmetçe kabul edilmiş olduğu için «Şakirdanın Türkçe tedrislerine ve usul-ü tahsiliyelerine nezaret etmek üzere İslâmdan birinin ikinci müdür-ü sani olmak üzere tayinine» lüzum görülmüştür.

«İlk defa «Asakir-i nizamiye kaymakamlarından İsmail Bey'in miralaylık rütbesi ile ikinci müdür-ü saniliğe memuriyeti icra olunmuş ise de biraz sonra «bazı esbaptan dolayı yerine mülkiye sınıfından bir münasibinin tayinine» karar verilmiş ve «Meclis-i maabir ve turuk idaresi başkâtibi olup muahharen Altıncı Daire muhasebe müdiriyyetine alınmış olan Selim Efendi senevî 10.000 frank maaşla» ikinci müdürlüğe memur edilmiştir. Fakat bu zat Fransız müdür sani Levistal ile geçinemediğinden azliyle yerine «Fransızca taallüm ve tahsil etmek üzere Paris'e gönderilmiş olan talebe-i ulûmdan olup şimdiki halde boşta bulunan Bosnalı Mustafa Fethi Efendi mektepte yatıp kalkacağı ve yeyip içeceği için - 5 recep 1285 tarihinde 7.500 frankla tâyin edilmiş» olduğu arşivdeki vesikalardan anlaşılmaktadır.

«Bu mektebe Türklerden zengin ve kibar çocukları rağbet ediyorlardı. Fakat hocalarının daha ziyade Fransız ve Hıristiyan oluşu bir kısım Müslüman Türkleri ürküttüğü gibi Angelhard'ın anlatışına göre: Hıristiyan çocuklarının da müslümanlarla birlikte okuması katoliklerin başı ve hamisi olan Papa'ya bu mektebe karşı fena bir vaziyyet aldırmış ve müderris Avram Galanti'nin yazısına göre de: Yahudiler Kaşer meselesini ileri sürerek uzun müddet çocuklarını bu mektebe göndermemişlerdir.

«Mekteb-i Sultaniye kayıtsız ve şartsız rağbet gösteren unsur Bulgarlardır. Onlar bu mektepten çok istifade etmişlerdir.

«İlk zamanlarda mektebe karşı gösterilen rağbetsizlik bir dereceye kadar da ücretin yüksekliğinden ileri geliyordu.

20 mayıs 1284 (1868) tarihli bir Maarif tezkiresine göre: «Mekteb-i Sultanî ileride altı yüz dâhilî şakirt istiap edecek surette tanzim olunacağından ve bunların nısfı İslâm ve nısf-ı diğeri edyan-ı muhtelifeden bulunan tebea-i Devlet-i Aliyye evlâdından mürekkep bulunacağından şimdiye kadar yazılan sıbyan-ı İslâmın adedi 100 nefere baliğ olmamış ve Dersaadet'çe icra olunan teşvikat semeresi olarak bundan böyle tekessür etmesi memul bulunmuş ise de mektebin vakt-i küşadı takarrüp etmekte olduğuna binaen açılmazdan önce şakirdan-ı İslâmiyyenin 300 e iblâğı zımnında bir tedbir ve suret-i münasebede tezekkür ve mütalâa olunmak üzere keyfiyet muvafık-ı re'y ve irade-i alıyye-i cenab-ı dâverileri buyurulduğu halde Şûra-yı Devlet'e havalesi» istenilmiş ve keyfiyet oraca uzun uzadıya müzakere olunarak 15 haziran 1284 tarihinde şu karar verilmiştir:

« İlk açılışta mektebe girecek olan üç yüz talebenin yarısının ücretsiz alınması ve bunların da babaları ölmüş bendezadegân ile sunuf-ı sairenin müsteiddan ı etfalinden tefrik olunması ve bu yardımın müslim ve gayr-i müslim talebe arasında taksimi bir kaide-i mütenasibede bulunmak için gayr-i müslimlere ayrılan 75 parasız talebeden her birine yirmi hesabiyle altmışının Rum ve Ermeni ve Bulgarlara ve onun Katoliklere ve beşinin de Yahudilere verilmesi ve hükümet memuru olup da 2000 kuruş ve daha ziyade maaşı bulunanların bundan istisnasiyle maaşlarının derecelerine göre o gibilerin çocuklarından tam, nısf ve rubu' nispetinde ücret alınması.»

«İşte hükümetçe bu türlü tedbirler ve kararlar alındıktan sonra Mekteb-i Sultanî 20 ağustos 1284 (1 eylûl 1868) de Galatasaray binasında açılıp tedrisata başlamıştır.»

Yine Osman Ergin'in verdiği malûmata göre mektebe aynı zamanda pazar günleri dışardan müracaat edenlere umumi dersler de veriliyordu.

« Türkiye'de Maarif Tarihi »nde (sayfa 405) şu malûmat da vardır:

«Gerek çıkan bazı yazılardan ve gerek arşivde rasladığım vesikalardan anlaşıldığına göre mektebe sonraları hükümetçe lâyık olduğu ehemmiyyet verilmez olmuş, idaresi çığırından çıkmış. Fransız müdür mektepten uzaklaştırılmış ve mektep Galatasaray binasından çıkarılarak Gülhane'ye nakledilmiştir.

«İlk Fransız müdür, De Salve'dan sonra yerine Türk Hıristiyan olarak Vahan, Fotyadi, Sava Efendiler getirilmiş ve 1293 (1876) dan itibaren de Türk, Müslüman müdürler mektebin başına getirilmiştir.

«İlk Hıristiyan Türk müdür Vahan Efendi'nin gelişini talebenin memnuniyyetle karşıladığı Sadarete takdim etmiş oldukları bir teşekkürnameden anlaşılıyorsa da bunun idaresi hakkında Mekteb-i Sultanî adındaki kitapta (sayfa 9) şu satırları okuyoruz:

«Adliye Nezareti müsteşarlığı uhdesinde baki kalmak üzere mektep müdiriyyetine tâyin

kılınmıştır. Müsteşarlık vazifesiyle daha ziyade meşgul olup mektep umurunu müdir-i sani Möyö Grane'ye bırakmıştı. Her gün Möyö De Salve'ı görmeğe alışmış olan talebe Vahan Efendiyi on ay süren müdiriyyeti esnasında ancak bir iki defa mektep içinde tesadüfen müşahede etmiştir. İptida-yi nasbında muallimînden mürekkep bir komisyon teşkil ederek ne kadar tembel ve yaramaz ve ıslahı gayr-i kabil talebe varsa bir defterini tertip ettirip cümlesini bir günde ihraç ile kayıtlerini terkin ettirmiş ve bu suretle talebeye bir korku vermişti.»

«Mekteb-i Sultanî Sava Efendi'nin müdürlüğü zamanında ve 17 za 1292 tarihinde Sadaretten yazılan bir arz tezkiresi üzerine Gülhane'den yine Galatasaray'a gelerek eski halini almış ve hattâ daha ileri giderek bu mektep içinde hukuk, edebiyat ve riyaziyat şubelerini ihtiva etmek üzere bir de Dar-ül-fünun açılmıştır.»

Müslüman müdürler arasında Abdürrahman Şeref, Emrullah Efendilerle Tevfik Fikret, Salih Zeki Bey'ler gibi kıymetli adamlar vardı.

Cumhuriyet devrinde diğer Sultanîler gibi bu da Galatasaray Lisesi adını almıştır.

MEKTEB-İ TIBBIYYE-İ MÜLKİYYE (مكتب طبية ملكيه) [*Mek.*] Sivil doktor yetiştirilmek üzere açılan mektebin adıdır. 1283 (1866) tarihinde açılmış olan bu mektepten evvel Yeniçeri Ocağının kaldırılması üzerine yeni kurulan orduya askerî doktor yetiştirilmek üzere 1242 (1826) tarihinde Askerî Tıbbiyye açılmıştı.

Mektebin açılması sebepleri tedrisatın takip tarzı ve bitireceklerin iatikballeri hakkında 21 Ş. 1288 tarihli tezkire i aamiyede şöyle izah edilmiştir:

«Saye-i mehasin vaye-i hazret-i Padişahide taşralarca istihdam olunacak etibbaya mahreç olmak üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye namiyle bir dersane küşat ve tertibi lüzumuna dair Mekteb i fünun-i tıbbiye-i şahane nezaretinin tezkiresiyle melfuf-ı lâyiha üzerine Meclis-i Vâlâdan kaleme alınan mazbata eneümen-i mahsus-ı vükelâda kıraet olunarak meşmul i nigâh-ı âli buyrulmak için takımıyle arz ve takdim kılındı. Mealinden müsteban olacağı veçhile fünun-u nafia-i tıbbiyenin tahsil ü tedris ile mesleğin ecza-yı terkibiyesine kâfi etibba yetiştirilmesi ve o münasebetle hıfz-ı sihhat-ı umumiyye sarf-ı dikkat ve mesaî kılınması ehem ve elzem olup Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane tababet-i askeriyyeye mahreç bulunmasından nâşi orada tahsil-i fenn-i tababet edenler ordu-yu hümayunlar maiyyetine memur ve tâyin edilmesiyle umum ahali için istihdamı lâzım gelen etibba bizzarure tebea-i ecnebiyyeden intihap edildiği halde anların sanatça derece-i hazakat ve maharetleri tetkik ve teşrih olunsa bile ekserisi halkın muhafaza-i afiyetine kifayet edecek sıfatla muttasıf olmadıklarından ve bilûtfihi Taalâ daire-i mülkiye-i devlet-i âliyyenin vüs'ati iktizasınca şehir ve kasabalarda birer ikişer tabibe ihtiyaç olduğu ve canib-i ahaliden maâlmemnuniye derecat-ı mütefavitede maaş itasıyle muvafakat olunduğu halde pek çok mahalde etibba bulunmadıktan başka ecnebiden tâyin olunan taliplerin dahi ara sıra idare-i askeriyyeye alınmasıyle şimdi taşraca etibbaya pek kalil olarak böyle mütaaddit şehir ve kasabatı câmî ve şâmil olan bir devlet-i muazzamanın ecza-yı mülkiyyesinde etibbanın kıllet-i vücudu ve bu sanatın merkez-i tedrisinde talebenin adetce kifayetsizliği bais-i hayat-ı mülk ve millet olan ulvv-ı himmet-i hazret-i Hilâfetpenahiye nisbetle asla tecviz olunmıyacağından bir Mekteb-i tıbbiyye-i mülkiyenin tesis ve küşadı beca olmasıyle layiha-i mâruzanın ahkâm-ı asliyesine tedelmüracaa bu misillû mekâtibin talebesini gece ve gündüz bir yerde bulundurmak tahsil ve telkin-i fünun için vesail-i musaddaka-i tahsiliyyeden olmasına nazaran şimdiki Mekteb-i tıbbiyye-i şahane talebesinin teksir-i husulü maksada kâfi olur ise de bu tarik ile talebe-i mevcude ne kadar teksir edilmiş olsa maarif-i hâliye dahi birlikte artmak emr-i tabii olarak okadar fedakârlığın ihtiyarına ise hazine-i celilenin tahammülü olmadığından ve bir de Mekteb-i tıbbiyye-i şahaneye alınan talebe hitam-ı müddet-i tahsiliyyeden sonra tababet-i askeriyyeye tayin kılınmış ve o yolda kat'i meratip eylemek niyyetiyle mektebe girerek hizmet-i mülkiyede kullanılacak olanlar ise bu emelden bittabi vareste olacakları cihetle talebe teksir olunsa alınacak etfâl tababet-i askeriyye hizmetinde olan terakkiyatı müvazene ederek hidemat-ı mülkiyyeye meyletmek istemiyeceklerinden tababet-i belediye için müstakil bir ders küşadı ve masraf maddesinin hal ve zaman hükmüne tevfikan tahdidi icap etmesine binaen işbu mekteb-i tıbbiyye-i mülkiyenin talebesi geceleri mektepte kalmayıp mekâtib-i saire-i umumiyye gibi muvazzaf olarak gündüzleri devam eylemek ve tababet-i askeriyye meratibi mukabilinde bazı imtiyazat ve müsaadata mazhar olmak üzere tertip olunması ve usul-ü tedrisiyyeye gelince: Bu mektebin talebesi mekâtib-i rüşdiyeden şehadetname ile çıkmış olan veyahut o dere er-

bab-ı malûmattan bulunan müalim ve gayr-ı müslim tebea-i devlet-i âliyye etfalinin 16 yaşından aşağı yirmi yaşından yukarı olmiyanlarına ve 200 nefere münhasır olarak alınacak ve taşralı bulunanları doktorluk diplomalarını istihsal ettiklerinde kur'adan muaf tutulacak olduğu misillû bu mektepte fenn-i tıp ve teferruatının lisan-ı Osmaniye tercüme ile talim olunacağı ve talebe beş sınıfa taksim ile tahsil-i tababetin beş senede tekmil edileceği dahi anlatılıp vakıa sanat-ı mühimme-i tababetin bizce en ziyade tahsil ve talimini temdid ve tas'ip eden hal fransızca tedris ettirilmeleri bulunup fenn-i tıbbın böyle lisan-ı ecnebiden tahsiline derkâr olan ihtiyacın def'iyle emr-i tedrisin Türkçeye nakil ve hasrı az vakitte çok talebenin yetiştirilmesini mucip olacağı mülâbesesiyle Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanece de derslerin bu yolda talim ettirilmesi esbabına teşebbüs kılınacağından işbu mekteb-i tıbbiye-i mülkiyede gerek tababet ve gerek eczacılık sanatlarının Osmanlı lisanı üzere tedris olunması ve bu mektebin şimdiki halde merkez-i mahsusu olmayıp mekteb-i tıbbiye-i şahane dairesi şu heyeti dahi istiaba kifayet eyliyeceği lâyiha-i mezkûrenin mevadd-ı muhtelifesinde tafsil olunduğu üzere mektebin birinci sene küşadında talebesi 50 neferden mürekkep olarak beşinci senede 200 nefere iblâğ olunacağı ve birinci senenin tahsisat ve masarifat-ı şehriyyesi 3950 kuruştan ibaret olarak sene besene talebe tezayüt ettikçe ve dersleri tevessü' ettikçe terakki ile dördüncü ve beşinci senelerin muhassasat-ı şehriyyesi 9750 kuruşa reside olacağı anlaşılıp esbab-ı memduha-i medeniyyetin âsar-ı meşkûresinden olan böyle bir sanat-ı nafıanın millet ve lisanımızca teshil-i tedrisi ve ihtiyacat-ı hazıranın tadili mukabilinde bu masrafın diriğ buyurulmıyacağı müsellemattan bulunmuş olduğundan nezaret-i mahsusası Mekteb-i Tıbbiye i Şahane idaresine müfevvaz olmak ve çıkarılacak etıbbanın suret-i istihdamları badehu tâyin ve tensik olunmak üzere hemen tertip ve küşadiyle lâyiha-i ma'ruza ahkâmının mevki i icraya konulması ve iktiza eden talebenin tahrir ve tertibine iptidar kılınması »

Mektebin asıl vaziyyetini açıldığı zaman neşredilmiş olan nizamnamesi ile buna 1287 (1870) de yapılan zeylin tesbit etmekte olduğunu kaydeden Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi, c. 2, s. 544 ve mütaakip) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Nizamnameye göre buraya «Mekteb-i rüşdiyeden bir şahadetname çıkmış olanlar yahut o derece malûmat sahibi bulunan tebea-i Devlet-i Aliyye İslâm ve Hıristiyan gençlerinden yaşları 16 dan aşağı ve 25 ten yukarı olmıyanlar» alınır ve bu Türkler doktorluk diplomasını aldıkları zaman «Kur'adan muaf» tutulurlardı.

«Mektebe halkın rağbet etmesi için burada okuyacakların Askerî Tıbbiyyedeki doktora imtihanından müstesna tutulacakları ve askerî hizmete tâbi olmıyacakları ilân edildi. Mektepten diploma alıp çıkanlara o zaman için ehemmiyyetli bir para demek olan 1000 kuruş maaşla memleket tabipliği verildi. Tahsil müddeti başlangıçta beş sene olarak tesbit edilmişti. Fakat beş sene sonra tahsilini bitirenler diploma verileceği sırada bir sene daha mektepte alıkonularak bunlara tababet ile beraber seririyat dersleri de takib ettirilmiş ve bu suretle askerî doktorlar derecesinde okutulmuşlardı. Daha sonra bir de idadi sınıfı ilâve edilerek Mülkiyye Tıbbiye Mektebinin sınıfları yediye çıkarılmıştır.

«Sınıflar çıkarıldıkça Mülkiyye Tıbbiyyesine devam edenlerin sayısı da artarak iki yüzü geçmişti. Bu vaziyet karşısında askerî ve mülkî iki mektebin bir arada bulunmasına imkân görülmiyerek Ahırkapı'da Mülkiyye Tıbbiyye Mektebi için bir tarafı dershaneler bir tarafı da seririyat olmak üzere ayrıca bir bina yaptırıldı ve 1289 (1872) de Mülkiyye Tıbbiyye Mektebi bu binaya taşındı.

«Yine mektep nizamnamesine göre «Hocalar Nezaret tarafından intihap olunan kitaplara bilmüracaa tedris edeceği fenni Türkçeye tercüme ve Arabî ve Türkîlerini bulamadığı ıstılahatın fransızcalarını ayniyle kabul ederek talebeye tedris ve tefhim edeceklerdir.»

«Mektep beş sene üzerine kurulmuştu ve Eczacı Mektebi ile birlikte tedrisat yapılıyordu. Okutulacak dersler nizamnamenin tarifine göre «bir kısmı ulûm-ı tıbbiyye, diğer kısmı fenn-i ispenciyariye» dir. Bunların neler olduğu ve hangi sınıflarda hangi derslerin okutulacağı esas nizamnamede bunlar üzerinde bazı tadilât yapıldığı da zeylinde gösterilmiştir.

«Fakat rüşdiye mezunlarını beş senelik tahsil ettirmekle tabip olamıyacakları anlaşılarak hiç olmazsa bir kısım idadi tahsili mektepte verilmek üzere tedris müddeti yedi seneye çıkarıldı ve sonra bir sınıf daha ilâve olunduysa da memlekette idadiler çoğalmağa başlayınca onlardan talebe alınarak burada idadi sınıfları kaldırıldı. Bununla beraber tedris müddeti de altı sene olarak bırakıldı.

«Gerek 1272 (1855) ıslahat fermanı gerek nizamname İslâm olmıyan talebeye de mektebin

kapılarını açmış bulunduğundan hem tıp hem de eczacı kısımlarına devam edenlerin İslâm olmıyanlar ekseriyyeti teşkil ediyorlardı

«Yapılan bir istatistiğe göre:

«1290 (1873) den 1315 (1897) e kadar 25 sene içinde bu mektepten 584 tabip çıkmıştır. 1315 te 142 talebesi bulunmaktâ idi. Bu talebenin 62 si Müslim, 62 si Hıristiyan ve 18 i Yahudi idi.

«Hıristiyanların gerek tababet, gerek eczacılık meslekiere rağbet edişleri bunların hem memuriyet, hem bir meslek, hem de bir ticaret oluşundan ileri geliyordu.

«Fakat bundaki idarî mahzur gözönüne getirilerek ve tebacümün önüne geçmek üzere 1313 (1895) tarihinden itibaren ikinci sınıf proğramına fıkıh ve iki sene sonra da bütün sınıflara ulûm-u diniyye konulmuştu.

«Mülkiye talebesinin vaziyyeti 1908 İnkılâbına kadar böyle devam etti. 1908 de Haydarpaşa'da yeni yapılmış olan tıbbiye mektebine Saray Burnun'daki askerî tıbbiye mektebinin taşınması mevzuubahis olduğu sıralarda bir şehirde biri mülkî diğeri askerî iki tıp mektebi bulunması muvafık görülmiyerek Ahırkapı'daki Tıbbiyye-i mülkiye mektebi de Haydarpaşa'ya nakledilmiş, orada askerî tıbbiye ile birleşmiştir.

«1909-1910 ders senesi başında tıbbiyye mektebi fakülte haline getirilip Darülfünun'un (Üniversite) bir şubesi olmuştur.»

MEKTEB-İ ULMÛ-İ HARBİYE (مكتب علوم حربيه) [*Mek.*] Harbiye mektebinin ilk adıdır. İkinci Sultan Mahmut zamanında ve 1241 (1825-26) senesinde Yeniçeri ocağının kaldırılması üzerine yeniden askerî teşkilâtın kurulmasına başlanıldığı sırada Avrupa devletlerinde olduğu gibi orduya zâbit yetiştirilmesi için bir mektep açılmasına lüzum görülmüş ve o yolda teşebbüsata girişilerek Mekteb-i Fünun-u Harbiye adıyle ilk harbiye mektebi açılmıştır.

Harbiye ile Musiki mektebiuin ilk defa olarak 1247 (1831) senesinde düşünüldüğünü «Memalik-i mahrusada vâki kazalar dellal başılık ve simsarlıklarından mukataalık veçhile mutasarrıfları uhdelerinde olduklarından maada ba berat-ı şerife eshabı uhdelerinde olan delilci başılıkların bundan böyle mahlûlâtı vukuunda kimseye tevcih olunmayıp Üsküdar'da müceddeden tanzim olunacak mekteb i harbiye müzika-i hümayun masarifine tahsisen mukataat hazinesinden zaptolunması bâ irade-i seniyye karargir olan nizamından olduğuna» dair olan vesikadan anlaşıldığını yazan Osman Ergin (Türkiye'de Maarif «Tarihi, C 2, S 298) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«İşte bu türlü hazırlıklar ve kararlar üzerinedir ki 1247 (1831) de Hassa müşiri Ahmet Fevzi Paşa Selimiyye'deki Hassa ordusu dördüncü alayının ikinci taburu erleri arasından bir takım gençleri seçerek onlara sıbyan bölükleri adını vermekle Harbiye mektebinin temeli atılmış oluyordu. Sıbyan bölükleri gibilere askerî talim ve terbiyeden başka ders olarak neler öğretildiği ve nasıl öğretildiği hakkında bir malûmat elde edilemedi.

«Gerek bir askerî mektebe olan ihtiyaç, gerek sıbyan bölüklerinde yapılan tecrübe, gerekse Avrupa'yı yakından görmüş ve bir garp dilini öğrenmiş olan Namık Paşa gibi Padişahın yanında bulunanların tavsiyeleri üzerine ayrı bir mektep binası yaptırılarak işe esaslı surette başlanması düşünülmüş ve 1250 (1834) de Maçka kışlası mektep haline konulmuştur.

«Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye» nin yazısına göre (sayfa 12) kışla tamir edilerek bir cami ile dört yüz talebeyi alabilecek iki büyük mektep, hütüphane, hamam, hastahane, eczahane, mutfak ve sair müştemilâtı yaptırıldı ve her türlü tahsil a'et ve edevatiyle matbaa takımı ve saire Avrupa'dan getirtildi.

Yine bu eserdeki malûmata göre (sayfa 62) İngiltereden tedris aletleri arasında 2.000 liraya doğru alınabilmiş beş metre tulünde ve bir metre kutrunda adeseleri ve sair tetimmatı pek muntazam ve metin bir rasat dürbünü vardı.»

Mekteb-i Harbiye efradı (erleri) bir tabur sayılmış ve bu tabur sekiz kısma ayrılmıştı. Bu kısımları sınıf sayabiliriz. Neferlere askerlikten önce okuyup yazmayı öğretmek lâzım geliyordu. «Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye» de (sayfa 18) bunun için şu tafsilât verilmiştir: Mekteb-i Harbiye tabirunun ayrılmış olduğu sekiz kısımdan birincisi müptedilerdi. Bunlar kum üzerine parmaklarıyle sülüs yazısı ve rakam yazarlar ve iki harfli lügatlerle elifba'yı (alfabe) öğrenirlerdi. İkinci ve üçüncü kısımlar; üç harfli lügatlerle Amme cüz'ü okurlard. Dördüncü ve beşinci kısımlarda ise İlm-i hal denilen dinî bilgiler taş tahtalar üstüne yazılmak suretiyle öğrenilirdi. Bu kısımlara kadar gelen neferler oldukça Türkçeyi okur, yazar bir hale gelmiş olacaklarından altıncı kısımda askerî talimatnamesiyle kanunnamesi öğretilir ve yedinci ile sekizinci kısımlarda da Tuhfe ve Nuhbe ve sarf-ı arabî ile rik'a yazısı öğretilir ve müsvedde kaleme aldırılırdı.

Sekizinci kısımda dersleri bitirenler arasında istidat ve kabiliyyeti görülenlerden yüz talebe seçilip ikinci mektebe gönderilir, orada

ilm i hesap, Mecmua-tül-mühendisin, hendese, harita tersimi öğretilir, topoğrafya ve hendese ameliyatı yaptırılırdı.

Görülüyor ki Mekteb-i Harbiyede hâlâ askerliğe ve ona yarıyacak ilimlere dair birşey öğretilmiye başlanmamıştır Bu devirlerde Mekteb-i Harbiyeyi bugünkü mânasıyle mektep saymak da doğru değildir. Ozaman denildiği gibi mektep bir tabur halinde bulunuyordu ve bundan dolayıdır ki aynı eserin o sayfasının biraz aşağısında şunlar yazılıdır: Talebe trampete ile iş görürdü. Koğuşlarda gece nöbet beklemek, matbahta yemek pişirmek, pişirilen yemeği taşımak, karavana silmek, yatacağı oturacağı yerleri süpürmek gibi hizmetler münavebe ile neferlere yaptırılırdı. Neferler kır renkli çuhadan yeknasak bir elbise giyerler, meç takarlar ve cuma günleri tüfek, palaska takarak, kısa mintan giyerek selâmlığa giderlerdi.

Mekteb-i Harbiyenin tabur halinden çıkması ve neferlere talebe adının verilmesi Selim Sâtı Paşa'nın nazırlığı zamanına raslar. 1253 (1837) de bu zat mektebe nazır tâyin olunduğu zaman ordudan bir bölük asker getirerek ozamana kedar neferlerin yapmakta olduğu pişirmek, taşımak, silmek ve süpürmek gibi ağır ve süfli işleri onlara gördürmiye başlamış, talebeye yalnız okuyup öğrenmek işi kalmıştı ve ancak bundan sonradır ki harbiyeliler talebe adını alınışlardı.

Mekteb-i Harbiye daha sonra açılan bütün askerî ve mülkî mekteplere örnek olmuş ve oradan çıkanlar sivil mekteplerde bile yarım asır kadar hocalık etmiştir.

Mekteb-i harbiyenin o zamanki tedris vaziyeti hakkında bir yabancının görüşü (Türkiye'de Maarif Tarihi) nde (sayfa 301) şöyle yazılıdır:

«1252 (1836) de Mis Pardo adında bir İngiliz kadını bu mektebi geziyor ve seyahatnamesinde 17 sayfayı buna ayırıyor. Hattâ eserine mektebin resmini de koyuyor. Bizim tarihcilerimizin ehemmiyyet verip devletin siciline bile kaydetmedikleri bu mektep hakkında bir çok hakikatleri ihtiva eden bu yazının bazı parçalarının tercümesini aşağıya koyuyorum: Muharrir mektebin yerini ve kapıdan girince gördüğü iyi karşılanmayı anlattıktan sonra diyor ki:

«... Asıl bina bir murabbaın üç dıl'ını teşkil eder ve dördüncünün ortasında köşke benzer bir bina vardır. Burası topoğrafya matbaasıdır. Matbaanın bütün makineleri İngiliz malıdır ve iyi kullanılmakta olduğu görülüyor. Azmi Beyin odasını terketmeden önce bize profesörlerden bir kaçını takdim ettiğini söylemeyi unutmuşum. Odaya geldiler, saygılarını arzettiler. Bunların arasında dikkate en çok şayan olan Sadık Ağa idi. Prusyalı bir mühtedi olan Sadık Ağa fransızca, italyanca ve Türkçe'yi büyük bir kolaylıkla konuşuyordu ve ingilizce'yi de iyi biliyordu. Biraz konuşulduktan ve talebenin yapmış olduğu askerliğe ait bir takım resimleri yine oldukça kıymetli idi-tetkik ettikten sonra ziyaretimin bir nişanesi olarak bir kaç satır yazı yazmamı ve bunun da matbaada basılmasını Azmi Beyle birlikte benden rica ettiler İsteklerini elde etmiye azmetmiş olduklarını ve esasen münakaşaya değer birşey olmadığını görünce arzularını yerine getirdim. Yazmış olduğum dört beş satırlık manzum sözlerimi hemen basarak bana verdiler. Hoşuma gitti.

«Buradan içerideki bahçeli avluya gittik. Ortada bir cami ve nihayetinde iki büyük dershane var Geniş taş merdivenle bunlardan birisine çıktık Salonun boyunca pek sık konulmuş ve boyalı tahtadan yapılmış yüksek arkalı sıralar vardı. Öndeki sıralar 150 kadar genç talebe tarafından işgal ediliyordu. Bu çocuklar sınıf başı tarafından cümle cümle ağır ağır okunan sözleri dillerinin süslü harfleriyle taş tahtalara yazıyorlardı.

«Şimdi müesseaede 300 talebe vardır. Dinî akidelere dokunulduğu şayiası bir çok ailelerin çocuklarını geri almıya sebep olmuştur.. Bundan sonra riyaziye salonuna girdik. Burada bir sürü genç civardaki arazinin resimli plânlarını boyalamakla meşgul idiler. Bu muhteşem dairenin yapılışı toparlaktı. Etrafında anfiteatr gibi sıra sıra iskemleler vardı. Bunların ortasında bir masa üzerinde küreler haritalar ve dersleri için lâzım olan başka şeyler vardı. Salonun öteki ucunda Sultana mahsus bir galeri bulunuyordu. Bunun üzerinde Sultanın bir Ermeni artisti tarafından yapılmış ve bir Çinli kaleminden çıkmış gibi sert çizgili yağlı boya resmi vardı. Bu resmin altında Adalar denizinin, Marmara'nın, Boğaziçinin haritaları görülüyordu. Bir elektrik makinesi, Amerika'nın büyük bir haritası, geniş bir sahada talebenin sıraları ve iskemleleri salonun diğer eşyasını teşkil ediyordu Burası bu memlekette gördüğüm en güzel bir salondu.

«Camiden çıktıktan sonra matbaayı ziyaret için merdivenle yer kata indik. Burada herşey hareket halinde idi. Mürettipler harfleri diziyorlar, makineler işliyor, çocuklar ba-

sılmış kâğıtları katlıyorlar ve mücellitler de dikiyorlardı. Herşey temiz, intizam içinde ve iyi sevk ve idare olunuyordu.

«Hastahaneden sonra yemek salonunu ziyaret ettik. Burası pek Avrupai idi. İskemleler, tabaklar, kaşıklar ve çatallarla mücehhez uzun ve dar masalar. İçeriye girdiğimiz zaman Azmi Bey, beğeneceğimizden emin olarak bize bakıyordu. Türk âdatında iyi bir reform yapılmıştı. Talebe umumî bir çanağın içerisine ellerini sokacak yerde kendi tabağında kendi çatalıyle yemek yiyordu..»

Seyyah bundan sonra mektep ile o zamanki idaresi ve umumî vaziyyeti hakkında uzun ve âdeta felsefî ve içtimaî bir takım mütalâalar yürütüyor ve diyorki:

«Harbiye mektebinin dışından görünüşünü anlattıktan sonra şimdi ruhunu teşhis etmek kalıyor. Bu, insana durgunluk ve yorgunluk veren bir iştir. Bu müessesenin görünüşü iyi ise de tesisinden beklenen mühim gayeyi elde etmek için lâzım olan esaslardan mahrumdur. Para ve ihtimam hiç esirgenmeden sarfedilmiştir. Talebe okumıya teşnedir. Sultan da pek heveskâr. Ahmet Paşa ve Azmi Bey ise iyi niyetlerle çalışıyorlar Fakat ne yazık ki bu mektep ruhu olmıyan bir cesede benziyor.

«Bizim anladığımıza göre maarif, Türkiye'de yeni doğmuş bir çocuğa benziyor. Bununla beraber İngiltere hariç olmak üzere dünyada Türkiye kadar okuyan bir memleket yoktur. Şarklıların en derin cehalet içerisine gömülmüş olduklarına inandırılmış olan Avrupalıları eminim ki bu iddiam şaşırtacaktır. Şu da bir hakikattir ki imparatorluğun içerisinde hemen herkes okuyup yazma bilir ve bu taribte payitahtın muhtelif mekteplerine dağılmış sekiz binden fazla talebe vardır.

«Osmanlıların tedrisatı: kadını ve erkeği pek az istisnalarla şimdiye kadar yeni bir fikir ilham etmek kabiliyyetinde olmıyan faydasız şeylere münhasırdı. Umumî mekteplerle müesseselerin gayesi ise gençlerin görüş ve anlayış ufuklarını genişletmek ve zevklerini artırmaktır. Bu gayeye erişebilmek için fen ve edebiyata ayrılan şubeler idarelerine tevdi edilecek şahısların intihabında büyük bir kiyaset göstermek lâzımdır. Maatteessüf vaziyyet böyle değildir. Müessesenin dahilî idaresi ehil olmıyan adamlara tevdi olunmuştur. Bu adamlar vazifelerini yapmakta büyük bir hahiş göstermekle beraber cehaletleri dolayısıyle omuzlarına yükletilmiş olan vazifenin ağırlığını ve ehemmiyetini takdirden âcizdirler... Bu taze ve ümitli gençlerin tecrübesiz kanatlarını kuvvetlendirmek için akilâne yardıma ihtiyaçları vardır. Yardımın gölgesi vardır. Lâkin esası yoktur. Genç ve henüz teşekkül etmiş olan zekâların pek az yardım gören azimlerinden ne beklenir. Elde edilecek gayeye doğru uğraşır dururlar. Ayni zamanda eski bâtıl fikirleri ve muhitin tesirini de üzerlerinden atmıya çalışırlar.

«Mes'uliyyeti omuzlarına yükletilmiş olanlar bu müessesenin haysiyyetini koruyabilmek için Avrupa'dan muallim getirmek fikrini ileri sürmüşlerdir Lâkin bu proje daha konca iken solmuş, ilk ortaya atıldığı zamanla muhalefetle karşılaşmıştır. Bu müessese, muallimlerinin iktidarsızlığı, yalancı dostların aldatıcı meth ve senaları ve bâtıl fikirler yüzünden harap olacaktır. Bir ecnebî sefir, mektebin mükemmel olduğunu iddia etmişti Birçok sefaret kâtipleri ve ataşeleri gördükleri terakki karşısında, ellerini göğüslerine kaldırarak, hayret ve taaccüplerini ve hocaların zayıf olan iktidar ve ehliyetlerine karşı meth ve senalarını izhar etmişlerdi.

«Bu suretle bu adamlar iktidarlarının kifayetine inandırılmış ve bu yüzden bu mektep harabiye sürüklenmiş oluyordu. Dünyada mevcut ilimlefin ve fenlerin yalnız adlarını işiten, fakat bu ilimler onlar hakkında en iptidai bilgiden bile mahrum bulunan bu adamlar bütün ilimleri biliyoruz iddiasında idiler.

«Şu halde neden bu mühim müessese bu iktidarsız adamların ellerine teslim edilmiştir? Bu, Rusyanın arzusudur. Türkiye'de maarifin ilerlemesi ve ordunun kuvvetlenmesi Rus zulüm ve itisafının ortadan kalkması demektir. Türkiye bir defa kendi kuvvetini tam olarak elde edecek olursa etrafına örülmüş olan ağları şüphesiz söküp atacaktır. Bu ağın karışık tellerini bir dost eli açmıyacak olursa Turkiye'yi diriltmek mümkün olmıyacaktır. Bunu İngiltere yapmalıdır.

«Türkiye bu iktidarı medenî Avrupa ile müsavi bir vaziyete gelmekle elde edebilir. Bu da gençleri Avrupalılar gibi yetiştirmekle mümkün olur. Fakat onun büyük düşmanı Rusya bu müesseseye mâni olmak istiyor. Ve işte bundan dolayıdır ki Rusya bu müesseseye haset gözüyle bakıyor ve Rusya sefareti onun en ufak işleriyle alâkadar oluyor. Yerli unsurlar ve ilimler varken Avrupa ilmini ve yardımını istihkar ettiriyor, müessese hakkında methiyeler yazdırtıyor ve — gariptir — mektep matbaasında bastırtıyor. Hülâsa müessese hakkında o kadar meth-ü sena afyonu yutturulmuştur ki tesiri pek âşikârdır.

«Bunlara karşı bir tek ümit var. O da Avrupa'da okumakta olan 30-40 gencin gelip bu müessesaye hayat vermesidir.

«Hülâsa şimdiki halde Harbiye mektebi bilvasıta Rus nüfuzu altındadır Bütün hocalar açık veya kapalı bir surette onlar tarafından seçilmiştir. Bu suretle bir adam senede alacağı 200 lira maaşa mukabil ve istihfaf edilmek korkusu olmadan büyük bir ciddiyyetle talebeye beş altı türlü fenni okutmaya çalışır.

«Evvelce bahsetmiş olduğum Sadık Ağa yüksek kabiliyyetli bir adamdır. Vakit ve fırsat verilmiş olsa talebeye derslerinde mühim yardımlarda bulunabilir. Lâkin Rus politikası için buna müsaade etmek de pek fazla olurdu. Aynı zamanda bütün bütün uzaklaştırmak da âkilâne sayılmaz, Senede 150 lira maaşla Jeu degnère denilen ve parçalanmış bir askerî haritayı bilmece halleder gibi bir araya getirmekten ibaret olan Prusya oyununu öğretmekle işgal ediliyor...»

«Seyyah: Burada Ahmet Paşa ve Azmi Bey ve dolayısiyle mektep idaresi hakkında bedbinane daha birçok mütalâalar yürüttükten sonra sözünü şu cümle ile bitiriyor: «50 sene sonra acaba bir seyyah Türkiye'de bir Harbiye mektebi vardır diyebilecek midir? Heyhat! Hiç zannetmiyorum...»

Değerli müdekkik Osman Erg n bunu naklettikten sonra diyor ki:

«Gerek bu seyyahın anlattığı, gerekse ondan evvel yazıldığı gibi bu tarihlerdeki Mekteb-i Harbiye'ye bugünkü bir orta mektep gözüyle de bakılamaz. Bunu o zaman mektebi idare edenler de anlamış olacak ki ıslahat hususunda üç esaslı çareye başvurmuşlardı:

«Birincisi: Avrupa'ya talebe göndermek Ötekisi: Arapça ve farsça gibi fransızca'yı da bir yabancı dil olarak öğretmek Üçüncüsü de: Avrupa'dan muallim getirtmek.

«B. T. Q. mektebin açıldığı 1250 (1834) de Londra'ya beş, bir sene sonra Viyana'ya beş, ertesi sene dört, Paris'e bir, Londra'ya bir ve 1254 (1838) de yine Viyana'ya on iki ki dört sene içinde cem'an 26 talebe gönderilmiş, hattâ Avuaturya imparatoruna Padişah tarafından vuku bulan müracaat üzerine oradan miralay Havzlab adında birisi Istanbul'a gelip talebeyi alarak Viyana'ya dönmüş ve orada da onların tahsillerine nezaret etmiştir.

«Gerek Avrupa'da tahsil edip Harbiye'de hocalık edeceklerin derslerinden, gerekse Avrupa'dan getirilecek muallimlerin takrirlerinden istifade edebilmek için 1256 (1840) da Harbiye programına fransızca ders konuldu ve mekteb-i Tıbbiye fransızca hocası doktor Arkırus bu dersi de okutmaya memur edildi. Yine bu sıralarda İspanyalı Şirans resim ve Fransalı Mavoni talim muallimliğine tayin edildi.

«1257 (1841) de Emin Paşa Mekteb-i Harbiye nâzırı olmuştu. Avrupa'ya ilk defa tahsile gidenlerden olan bu zat gelir gelmez mektepte kendisinden beklenen yenilikleri yapmaya başladı. Talebenin 1250 (1834) den beri okuduğu arabî ve farisî dersleri tamamlamış ve bunların yardımiyle osmanlıca'yı da öğrenmiş olduklarından artık askerliğe yarıyacak derslerin ve ondan önce de riyaziyenin öğretilmesine sıra gelmişti. Emin Paşa, mühendishane hocalarından Büyük Tahir Efendi'yi Mekteb-i Harbiye hesap ve hendese muallimi tayin ettirdi. Bu zat sınıfların ileri gelen çavuş ve başçavuşlarına kara cümleden başlıyarak hesab ı âdi, küsurat ı âşariye, tenasüb' logaritma, eüznrat ve faiz hesaplarını okuttu ve usul-ü hendeseye de başlattı. Aynı zamanda müdür Emin Paşa da sınıflardan 24 talebe seçerek kendi odasında ayrıca cebir okuttu. Bu efendiler bir yandan cebir, bir yandan da Tahir Efendi'den Meemua-tül-hendese adındaki eseri ve ordu kurmak, harita almak usullerini ve istihkâmat-ı hafife va cesime ve usul-i mesaha fenlerini sırasiyle öğretiyorlardı. Yine bu sırada Santandri adında birisi meç ve kılıç talimi muallimi tayin edildi

«Bu dersler okunup bitirildikten sonra yapılan imtihanda kazandıkları dereceye göre talebeye evvel ve sani mülâzimlik- rütbeleri verildi. Fakat yine mektepte okumaya devam ettiler.

«Mekteb-i Harbiye bu hale getirildiği sıralarda Tophane'de de başkaca bir Topçu Mekteb i Harbiyesi kurulmakta idi. Topçuluk yalnız okumak, yazmak ve askerlik öğretmekten ibaret olmayıp aynı zamanda mühim ve fennî bir döküm sanatı da olduğu için bu mektep ötedenberi Avrupalı mütehassısların vücuduna ihtiyaç gösteriyordu. Meselâ 25 ca 1256 (1840) tarihli bir vesikada bu mektep hakkında şu satırları okuyoruz:

«Tophane-i Âmire'de ve Demirhane müteferrikasında istihdam olunmakta olan topçu muallimleri ve ameleden ekserisinin alât ve edevat istimaline adem-i vukuf ve malûmatları cihetiyle saye-i şevketvaye-i hazret-i şahanede talimat-ı askeriye ve imalat-ı mühimat-ı mukteziyenin lâyıkıyle istihsali zımnında bu defa bâ irade-i seniyye Paris canibinden celbolunmuş olan muallimlerden baş muallime 2.000 kuruş mahiye ve kaymakam tayinatı ve diğer dört nefere

dahi 1.200 kuruş maaş ve beherine birer kolağası tayinatı itası. ..

"26 zilhicce 1255 (1839) tarihli diğer bir vesikada da "Bab-ı serasker tercüme odasına dört mütercimin Tophane-i Âmire mektebi şakirdanına fenn-i hendese talim etmiye memur edildikleri bildirmektedir. Buradaki hendese tabiri umumiyetle riyaziye mânasına gelir Bununla beraber bu kadarı da kâfi gelmemiş olacak ki 18 zilhice 1257 (1841) tarihli bir vesikaya göre:

«Asakir-i muvazzafa-i şahanenin iktisab-ı fünun-u harbiye ve hendese eylemeleri için topçu mektebi tâbir olunmak üzere müceddeden Selimiyye ve Beyoğlu ve Tophane-i Âmire kışlalarında mektepler küşat olunması Tophane-i Âmire'de muallim bulunan Prusyalı «Beyzade Koceski» tarafından teklif olunmuş ve iktizası Dar-ı Şura-yı askeride ledel-mûza ere vakıa olvaçhile mektepler küşadiyle müsteiddan-ı askeriyyeden derununa üstat ve şakirt ikame olunsa ileride askerice fevaid-i adideyi müeddi olacağı ve usul ve füruat-ı nizamiye lâyıkıyle yoluna konulacağı derkâr olmakla ber minval-i muharrer mektepl rin küşadiyle icra yı iktizasına iptidar kılınması tensip edilmiş ve bunun üzerine adı geçen kışlalarda Münasip birer odanın mektep ittihziyle derun ve birununa lüzumu olan şeyler ilâve olunmuş ve burlara da mektep denilmiştir.

«Fakat yine aynı sene içinde Tophane harbiyesinin Maçka Mekteb-i Harb yesiyle birleştiğini görüyoruz: Bu mesele hakkında Tophane-i Âmire ferikinin 19 muharrem 1257 (1841) tarihli tezkiresinde şu satırları okuyoruz:

«Saye-i ihsanvaye i Cenab ı cihandaride tanzim ve tertibin muvaffak olunmuş olan Maçka'da kâin Mekteb-i Harbiye i şahanede cemi'-i ulûm ve fünun tahsil ve talim olunmakta olarak lâzım gelen muallimin ve memurîn-i saireai bilintihap tâyin ve tahsis kılınmış ve mekteb-i mezkûrda yetiştirilen zâbitandan bilcümle piyade ve suvari ve topçu ve sair asakir-i muntazama-i şahaneye verilecği muktezayı nizamından bulunmuş olup ancak bundan akdem Tophane-i Âmirede dahi Mekteb i Harbiye tanzim ve küşadiyle yetmiş, seksen kadar talebe tahrir ve çent nefer muallim ve hocalar tayiniyle tahsil-i fünun olunmakta ve idaresine memur mirliva Saadetlû Mehmet Paşa bendeleri tarafından lâzım gelen sa'y ü gayret ifa kılınmakta ise de hadd-i lâyıkında taht-ı rabıta ve zâbıtaya idhâl ve nizamat-ı icabiyesi kemahiye hakkaha tanzim ve ikmâl olunmamış olduğu cihetle bu hususun icrası yani Tophane-i Âmire mekteb-i Harbiyesinin dahi mütaaddit muallimîn ve memurîn ve mahall-i mahsusa inşasiyle talebe ve sairenin istihsal i ulûm-i harbiye eylemeleri masarifat-ı kesireyi mucip ve pek çok tekellüfata tevakkuf edeceğinden ve bu haliyle bırakıldığı surette talebe-i mezkûrenin tahsil masarifat-ı vakıası beyhude kabilinden olacağından salifizzikir Mekteb-i Harbiye-i Şahane'nin vücudiyle Tophane-i Âmire'de müstakil mektep tanzimi icap etmiyeceği derkâr ve mekteb i harbiye-i mezkûrda top imaline dair fünunun dahi tahsiliyle topçuluk ilmine kesb-i malûmat olunmak muhassenatı mucip olacağı bedidar idüğünden zikrolunan Tophane mektebinde mevcut olan taliban ve lüzumu olan hocaların Mekteb i Harbiye-i Şahane'ye nakliyle ileride iktisab-ı malûmat ve maharet eden talebeden istidat ve kabiliyetlerine göre mesnet inayet ve ihsaniyle topçu alaylarına verilmek üzere birleştirilmesi. .»

« 1261 (1845) senesinde toplanan bir komisyon Sıbyan ve Rüşdiye mekteplerinin ıslahına ve bir darülfünun açılmasına karar verdiği gibi askerî mektepler için de birçok yeni şeyler düşünmüş ve hemen tatbik edilmek istenilmiştir. Yapılmak istenilen yenilik sivil mekteplerde olduğu gibi Harbiye mektebini de tahsil itibariyle bir takım derecelere ayırmak, Avrupa'da tahsillerini bitirenlerden muallimlikte istifade etmek ve fazla olarak Avrupa'dan muallim getirtmekti.

«Esasen yedi sekiz senelik tecrübe göstermişti ki bir talebe idadiye yani hazırlayıcı bir mektepte yetiştirildikten sonra Harbiyeye gelmek ve Harbiye'de talebenin alet dersi olan arapça, farsça ve Türkçe öğrenmesiyle uğraşılmamak lâzım gelir. İşte bu düşünceye binaendir ki Mekteb-i Harbiye'nin birisi Mekteb-i Ulûm-ı Harbiyye, ötekisi Mekteb-i Fünun-ı İdadiye adlarıyle ikiye ayrılması ve her birinin ayrı binalarda bulunması ve mektebe yeni hocalar ve fen aletleri getirilmesi esasları kararlaştırıldı. Pangaltı'da yapılmakta olan Tophane Harbiye Mektebi hastahanesi binasına bir Hünkâr dairesiyle kütüphane, manej, ahır ve saire eklenerek Mekteb i Ulûm-u Harbiye'ye tahsis edildi ve Maçka'daki eski mektep de Mektep-i Fünun-u İdadiye olarak bırakıldı.

« Gerek Pangaltı'daki Harbiye gerek Maçka'daki İdadiye mektekleri tamir olunurken talebe Dolma Bahçe Sarayı müştemilâtından Çinili odalara naklolunmuştu.

«İşte bu sırada Avrupa'da bulunan bir çok zâbitler de tahsillerini bitirip İstanbul'a

dönmüşlerdi. Bunların kimisi mektebin idare âmirliklerine, kimisi muallimliklerine tâyin olundular. Meselâ Küçük Tahir Bey cebr-i âdi, cebr-i âlâ, müsellesât-ı müsteviye ve küreviyye, cebrin hendeseye tatbikinin mücessemat kısmı, tamamî ve tefadulî derslerini sırasıyle okutmak üzere riyaziye; Silivrili Ali Bey coğrafya; Ömer Fevzi Bey harita, tarama, usul-ü hendese, cebir ve hesap hocalıklarına tâyin olundular. Zaten mektepte bulunan ve teşkilât sırasında binbaşı olan Büyük Tahir Efendi de ilk sınıfların hesap, hendese ve mecmuatül-mühendisin gibi derslerin hocalığına tâyin olundu.

«Şu izahat gösteriyor ki bu zamanlarda Mekteb-i Harbiye talebesi yüksek riyaziye derslerini kavrıyacak bir seviyyeye çıkmış ve bu dersleri kendi diliyle anlatacak muallimler de yetişmişti.

«Bununla beraber Avrupa'dan yine muallim getirilmesinden istiğna hasıl olmamıştı. Gelecek muallimler bilhassa askerî dersleri okutacaklardı.

«Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye» de (sayfa 43) bunun için şu izahat vardır:

«Sultan Abüdlmecit Pangaltı'da yaptırdığı yeni Mekteb-i Harbiyeye yeni bir ruh ve şekil vermek istiyerek bir hükümdar sıfatıyle Fransa Kralı Louis Philippe ile Prusya Kralı Dördüncü Frédéric'e müracaatla onlardan muallim istemiş ve Fransa'dan muhtelif rütbelerde ve ihtisaslarda Manyan, Mojino, Dobrovil ve Prusyalı Malinofaest gönderilmişlerdir. Yapılan konturata göre muallimler dersleri Türkçe anlatmıya mecbur olduklarından ve geldikleri sırada Pangaltı'daki mektep henüz bitmemiş olduğundan mektep bitinceye kadar bunlar kendi maaşlarıyle hocalar tutup Türkçe öğrenmiye başladılar. Bununla beraber iyi Türkçe öğrenememişler, takrirlerini yine fransızca vermiye mecbur kalmışlardı. Talebenin de fransızca takrirleri anlıyacak kadar bu dilde melekesi bulunmadığından bu mahzuru ortadan kaldırmak için fransızca ve Türkçe bilir tercümanlar bulunup muallimlerin yanına verilmişti. Muallimler fransızca takrir eder, tercümanlar da talebeye o takrirleri anlatmıya çalışırlardı. Fakat muallimlerin yarım ve bir saat anlattığı herhangi bir bahsi tercümanlar talebeye beş on dakikada hulâsa etmek gibi vaziyetler hâdis olmuştu. Bunun da sebebi tercümanların fransızca anlamakla beraber esasen tahsil görmemiş ve okunan derslerin ıstılahlarını öğrenmemiş olmaları idi. Muallimler talebelerden muvafık cevaplar alamayınca işin farkına varmışlar ve ona göre tedbirler almışlardır. Bununla beraber Türkçe'yi güzelce öğrenen ve eserler yazan muallimler de çıkmıştır.

«Pangaltı'daki Harbiye mektebi ile Maçka'daki İdadinin inşaat ve tadilâtı bitmek üzere idi. Türk ve yabancı muallimler toplanarak yeni ders programları tanzim ve tabettirildi ve 1263 (1846-47) senesinde her iki binada yeni programlara göre derslere başlandı.

«Harbiye mektebi üç sınıftı. 1264 (1847-48) de imtihanları yapılarak, zaten mektepte ikon mülâzim rütbesini almış olan talebe de ilk defa olarak yüzbaşılıkla tabura çıkmış bulunuyorlardı.

«İşte 1250 (1834) de elifbadan başlıyan talebe 14 sene sonra en yüksek riyazî ilimleri ve askerliği öğrenmiş oldukları halde orduya iltihak etmiş bulunuyorlardı.»

MEKTEP SEYİRLERİ (مکتب سیرلری) [*Mek.*] Mektep gezintileri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden ilk bahar gelince her mektep kendi civarında bir mesireye giderdi. Çocuklar mesireye üstleri tente ile örtülmüş, defne dalları ile süslenmiş, içlerine şilteler, yastıklar döşenmiş öküz arabalariyle götürülür, gidilen yerde ocaklar yakılarak kazanlarla etli pilavlar, bademli, sütlü helvalar pişirilip çocuklara yedirilirdi.

Mektep seyirlerine çocukların velileri, akraba ve taallûkatı da iştirak ederdi. Halkı ve çocukları eğlendirmek için öküz arabalarının önünde davul zurna çalarak soytarılık eden oyuncular yüzlerini boyarlar, başlarına acayip külahlar giyerek alaca bulaca şalvar, entari ile türlü oyunlar oynayarak sokakları doldaran halkın önünden geçip giderlerdi. Hassaten Çırpıcı ve Veli efendi çayırlarında, Boğaziçi'nin Beykoz çayırında yapılan seyranlar pek hoş olurdu.

MEKTUBÎ (مکتوبی) [*İda.*] Mektupçu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bulunduğu işe göre Mektubî-i Sadr-ı Âli», «Mektubî-i Nezaret» «Mektubî-i Vilâyet» de denilirdi. Vazifesi memur olduğu yerin yazı işlerini görmekti.

MEKTUBÎ-İ NEZARET (مکتوبیٔ نظارت) [*İda.*] Nezaret mektupçusu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bulunduğu nezarete göre «Mektubî-i Nezaret-i Hariciye». «Mektubî-i Nezaret-i Maliye» de denilirdi. Vazifesi nezarete ait yazıların yazılmasını temin etmekti. Mühim olanlarını kendisi yazar, kalemdeki kâtipler tarafından yazılanları da tashih ederdi. 1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra «Kalem-i Mahsus Müdürü» ünvanını almıştır.

MEKTUBÎ-İ SADR-I ÂLİ (مکتوبی صدر عالی) [*İda.*] Sadrazam mektupçusu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vazifesi Sadaret makamından yazılan yazıların yazılmasını temin etmekti. Yazılardan mühim olanlarını kendisi yazar, kalemdeki kâtipler tarafından yazılanları da tashih ederdi. Devlet riealindendi.

MEKTUBÎ-İ SERASKERÎ (مکتوبی سر عسکری) [*İda.*] Serasker mektupçusu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kurulan askerî teşkilâtın başına «Serasker» denildiği için vazifesi o makama ait yazıların yazılmasını temin etmekti. 1908 Temmuz İnkılâbı üzerine seraskerlik unvanı « Harbiye Nezareti » ne tebdil olunduğu için mektupçu'ya «Harbiye Nezareti Mektupçusu» denilmiştir.

MEKTUBÎ-İ VİLÂYET (مکتوبی ولایت) [*İda.*] Vilâyet mektupçusu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bulunduğu yerin adı da ilâve edilmek suretiyle «Mektubî-i Vilâyet-i Edirne» suretinde de kullanılırdı. Vazifesi vilâyete ait yazıların yazılmasını temin etmekti. Mühim olanlarını kendisi yazar, kalemdeki kâtipler tarafından yazılanları da tashih ederdi. Vilâyet mektupçuları aynı zamanda Vilâyet İdare Meclisi'nin tabiî âzası idiler.

MEKTUBÎ KALEMİ (مکتوبی قلمی) [*İda.*] Nezaretlerle vilâyetlerde yazı işlerini gören kalemin adıdır. Kalemin başında bulunana «Mektupçu», «Mektubî» denilirdi. Kazalarda bunun yerine «Tahrirat kalemi» tâbiri kullanılırdı.

MEKTUB-İ SÂMİ (مکتوب سامی) [*İda.*] Sadaret makamından yazılan muharrerat (resmî mektuplar) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadrazamların emirlerine «Emr-i âli» denildiği gibi onlar tarafından yazılan muharrerata tazim maksadıyle «Emirname-i Sâmi» de denilirdi.

MEKTUM MÜHİMME (مکتوم مهمه) [*İda.*] Bab-ı Âli'den gizli olarak yazılan hüküm veya fermanların suretlerinin (kopya) yazılı bulunduğu defterler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mahremiyyeti bulunmıyanları ihtiva eden defterlere sadece «Mühimme» yahut «Mühimme defteri» denilirdi.

MEKTUM MÜHİMME DEFTERİ (مکتوم مهمه دفتری) [*İda.*] Sadrazam tarafından gizli olarak yazılan hüküm veya fermanların suretlerinin (kopyalarının) kayıtlı bulunduğu defterler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Divan müzakerelerini ihtiva eden defterlere de «Mühimme defteri» adı verilirdi.

MEKTUPÇU (مکتوبجی) [*İda.*] Resmî dairelerde yazı işleriyle meşgul olan idare veya kalemin başında bulunan memurun unvanı idi. Mektupçu'ya aynı zamanda «Mektubi» de denilirdi. Nitekim Sadaret mektupçusuna «Mektubî-i Sadr-ı Âli» denilmekte idi. Eskiden bunun yerine «Divan efendisi» tâbiri kullanılmıştır. Sadaretin, nezaretlerin, umum müdürlüklerin, vilâyetlerin mektupçuları vardı. Mektupçunun başında bulunduğu kaleme «Mektubi kalemi» denilirdi. Sadaret mektupçusu sadrazam tarafından yazılan yazıların pek mühim olanlarını kendisi yazar, kalemdeki kâtipler tarafından yazılanları da tashih ederdi. Gelen kâğıtların da bir hulâsasını yapar, sadrazama götürerek anlatır, asıllarını görmek isterse kendisine gösterirdi. İlk zamanlarda hacegândan olan mektupçular sonraları balâlığa yükseldi. Nezaret ve vilâyet mektupçuları da aşağı yukarı aynı işi görürlerdi.

1908 Temmuz inkılâbı'ndan sonra nezaret mektupçularının unvanı Kalem-i Mahsus Müdürlüğü'ne tahvil olunmuştu.

MEKTUP KESESİ (مکتوب کیسه‌سی) [*İda.*] Hazine-i evrak denilen arşivde saklanan resmî muharreratın (mektupların) konulduğu zarflar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Keseler kırmızı atlastan yapılırdı. Bir takım kâğıtlar da torbalarda saklandığı için torbalar da bez ve ham atlastan olurdu. Keselerin muhtelif nevileri vardı. Bunlar içlerine konulan kâğıtlara göre ad alırlardı. Ferman kesesi, rnus kesesi, kaime kesesi, telhis kesesi, hatt-ı hümayun kesesi o türlü adlardır. Mektup kesesi de bu keselerden biri idi.

MELÂMÎ (ملامی) [*Sof.*] Sofiye meslekleriniden birinin adıdır. Bunun Halvetî, Rıfaî, Mevlevî gibi bir tarikat olduğunu söyleyenler olduğu gibi bir tarikat olmadığını ileri sürenler de vardır. Melâmilikle ve onun ileri gelen şahsiyyetlerinden biri olmakla tanınmış olan Rahmetli Abdülaziz Meodi efendi (ölümü 1941) nin «Melâmilik adında bir tarikat yoktur. Bu, Seyyid Mehmed Nur-ül-Arab'ın mahlasından kalmadır. Benim mahlasım nasıl (Meedi) ise, onun mahlası da (Melâmî)-dir.» dediğini değerli müdekkik Osman Ergin (Balıkesairli Abdülaziz Meedi Tolun, sayfa 217) yazar. Sadık Vicdanî merhum da (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye, birinci cüz, sayfa : 103) «Melâmîlik bildiğimiz Turuk-u Aliyye kabilinden bir tarikat-ı mahsusa ve müstakille olmayıp, tari-

katların seyr ve sülûkün de Melâmiyye-i kadime siyretince ittihaz edilebilecek meslek ve meşrepten ibaret bulunmuştur.» der.

İzmit'de tarikatcılık cürmiyle muhakeme edilen birinin aynı iddiayı ileri sürmesi üzerine Kocaeli Ağır Ceza Mahkemesince yapılan istizaha Diyanet işleri reisliğinden Müdde-i umumiliğe şu cevap verilmiştir:

«Tasavvufa ait ilmî membalara göre, Melâmiler, bâtında olanları zâhire vurmıyanlardır. Sofi hem zâhirde hem bâtında, melâmi ise zâhirde değil yalnız bâtında şer'i adabı görenlerdir. Diğer bir ifade ile melâmilerde zikir, fikir vardır. Taç, hırka, tekke, zaviye, âyin yoktur. Sofilerde ise hem zikir, hem fikir, taç, hırka, zaviye, âyin vardır.

«Tarihte ilk defa hicretten sonra 271 de vefat eden Hamdun Kassar avam arasında kıyafette heyetçe temayüz etmemeyi âdet edindikleri için Melâmi unvanını almışlardır. Hicri 833 de vefat etmiş olan Hacı Bayram Velî'nin iki evvelki çırağından birisi Ak Şemseddin Şeyh makamına geçince, ikinci çırağı Ömer Sikkin (Bıçaklı Ömer Dede) taç ve hırkayı yakarak tarikatın zâhiri şekillerini, merasimi atarak, melâmilik mesleğini yenilemiştir. Taç, şeyhlik; hırka, halifelik remzidir. İşte son yüz sene zarfında Arap Hoca Şeyh Muhammet Nur-ul-Arabî tarafından güdülen esas, Muhyiddin - i - Arabi'nin vahdet-i vücut nazariyyesine dayanan tasavvuf ve felsefe, fikir ve sohbet mesleğini Hamdun ve Kassar'ın da Ömer Sikkin'in şu yukarıda izah edilen usule uyarak Melâmîlik adını almıştır. Bu meslek tevhid-i ef'âl, tevhid-i sıfat, tevhid-i zat adlariyle vahdet-i vücut nazariyesini Muhyiddin-i- Arabi'nin sofilik felsefesini anlamak derecelerinden ibarettir. Binaenaleyh Melâmilik başlı başına bir tarikat olmadığı gibi icazetname silsilesi de yoktur. Şeyh Muhammed Nur-ul-Arabî'nin Nakşbendiyye ve Halvetiyye tarikatlarından icazet aldığı ve bu iki tarikattan icazeti vardır diye rivayet edilmiştir.

«Melâmilere mahsus zaviye, tekke, dergâh yoktur. Mülga Meclis-i Meşayih tarafından tefviz edilen tarikat şeyhlikleri ve tekkeler arasında bu ismi taşıyan hiçbir şeyhlik ve bir tekke görülmemiştir.

«Melâmilik bir sohbet yoludur, sohbetleri gizli değildir. Kahvehanelerde ve mesçidlerde, odalarda sohbet ederler ve bu sohbete kendilerine mensup olmıyanlar da gelirler ve sohbetlerinde hususi âyin ve merasim şekilleri yoktur. Keyfiyyet müşavir heyetin 29/11/1943 gün ve 151 sayılı kararına atfen bildirilir.»

«Istılahat-ı Meşayih» de (Osman Ergin'in hususi kütüphanesinde müellifin el yazması nüsha) «Melâmiyye» nin izahı şöyledir:

«Ol kimselere denilir ki derunlarındaki şeyi izhar etmezler ve kemal-i ihlâsı tahakkukta cidd ve sâyederler ve umur ve hususatı mevazıına vaz' ve terkederler; tâ ki arsa-i ayında ne suretle vukuu mukarrer ise, bilâtedbir öylece vuku' bula. Ve ilim ve iradeleri Hak Taalâ'nın ilim ve iradesine muhalefet etmez. Esbab-ı nefy iktiza etmiyen yerde nefy etmezler. Ve subutu iktiza edecek yerin gayride esbaba teşebbüs etmekten içtinap ederler. Çünkü her kim ki sebebi — isbatı iktiza eden yerde — selb ve izaa eylese; tavr-ı akle ve icab-ı Şer'a yakışmıyacak halde bulunmuş olur; ve kadirnaşinaslık olur. Yahut sebebin nef'iyle itimat etmiş olsa şirk ve ilhaddır. Halbuki Melâmiyye şol kimselerdir ki dinî, şer'î muameleleri şayeste-i dergâh-i kabul olduğundan haklarında (اوليائى تحت قبابى لا يعرفهم غيرى) buyrulmuştur.»

Rahmetli Abdülaziz Mecdi Tolun'un tarifi de (Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun, müellifi Osman Ergin, sayfa 223) şöyledir: «Melâmiyye ma'neviyyat ricalinden bir kısım evliya dır ki bunların bâtınlarındaki hakikatten hiçbir şey zâhirlerine mün'akis olamaz.»

Tarikatlar hakkında etraflı ve kıymetli tetkikler yapan ve «Tomar-ı Turuk-u Aliyye» adlı eserinin birinci cüz'ünü Melâmiliğe hasreden rahmetli Sadık Vicdanî eserinin mukaddimesinde hicrî üçüncü asırda tasavvuf cereyan ve irfanının en başlı merkezlerinden biri olarak sinesinde bir hayli mutasavvıf yetiştiren Nişabur sofileri arasında siret ve mesleğince mümtaz bir sima olarak Ebi Salih Hamdun Bin Omaret-ül-Kassar-ül-Nisaburi'nin şöhret bulduğunu ve onun meslek ve meşrebine intisap ve imtisâl ile iştihar eden bir sınıf-ı müridan peyda olduğunu yazıyor ve ilk anlarında (Sofi) tanılırken, orta zamanlarında (Melâmi) namiyle şöhret bulan bu zatın mesleğine (Melâmiyye) ve mesleğini takip edenlere de (Melâmiyyun) denildiğini ilâve ediyor.

Yine o zat en başta Abdullah Testürî ve Cüneyd-i Bağdadî gibi ricalullahın büyükleri bulunmak üzere tasavvuf âleminin en büyük, en güzide simaları ve bilhassa Şeyh-ül-ekber (Muhyiddin-i-Arabî) tarafından takdir ve tebcil olunan Melâmi mesleğinin mütaakip asırlarda acip ve garip telakkilere mâruz olduğunu ve Osmanlı saltanatının hududu içinde bulunan bazı yerlerin son zamanlarda iki Melâmi taifesinin doğum yeri olduğu halde melâmiliğin telakki tarzının bizde daha acip bir şekle gire-

rek lûgatçileri sapıtmış bulunduğunu kaydettikten sonra diyor ki:

«Melâmet» kelimesini «kınamak, azarlamak, itap ve serzeniş etmek» diye tarif eden Türkçe lûgat kitaplarımızdan bir ikisinden başkasında (Melâmiyye-Melâmî-Melâmiyyun) a ait tarifat olmayıp biri Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmanî) si, diğeri Reşat ve Ali Nazima beylerin lûgat kitaplarında da «Hükema-i kelbiyye» ve «Kelbiyyun» acip tarifi yazılıdır.

«(Ahteri) gibi lûgat kitapları «Melâm» ve «Melâmet» i «Rüsvaylık» mânasıyle tarif etmiş (Kamus-u Türkî) de Melâm ve melâmeti tariften sonra «Melâmet» ten ism-i mensup olan melâmi için: «Hükema-yı Kelbiyyun mesleğine karip bir meslek-i kalenderane ittihaz eden tarikatlardan birine tâbi adam» demiştir. En büyük lûgatçilerimizden olan Ahmet Vefik Paşanın melâmiyyun'un tarifinde lâkaydane bir eda ile «Hükema-i kelbiyyun» deyişinden ve Reşat ve Ali Nazima beylerin de Paşa'ya peyrev oluşlarından ziyade, Şemseddin Sami Beyin (Kamus-u Türkî) sindeki tarif dikkat nazarımızı çekti: Demek ki, Şemseddin Sami Bey; 1- İslâmda hûkema-yı kelbiyyun mesleğine karip tarikatlar bulunduğuna kail; 2 - Melâmilik ile Kalenderlik arasındaki farktan zâhil.

«(Kamus-ul-Alâm) ında tarikat ehline karşı neyzen bakışı vaziyyetinde bulunduğu söylenip duran müşarünileyh her zaman müstefidi olduğumuz (Kamus-u Türkî) sini telif ederken Şeyh-ül-Ekber'in (Fütuhat-ı Mekkiye) sine, Mevlâna Cami'nin (Nefehat) ına müracaat etmiş olsaydı bu büyük ve hâkim mutasavvıfların (melâmiliği) nasıl gördüklerini, (Kalenderlik) e ne nazarla baktıklarını görür ve Kamus'una da o acib-ül-lisan tarifi yazmazdı. Çünkü Şeyh-ül-Ekber'in Fütuhat-ı Mekkiyye'sinden me'huz olmak üzere, Sarı Abdullah Efendi'nin mealinin hulâsası olan şu ibare vardır: «Melâmiyye» den gayrî olarak (Sofiye) miyanında (Kalenderiyye) namiyle bir kısım türedi. Melâmiyyenin hal-i şerifini, makam-ı azizini, Sünnet-i Seniyyeye temessükünü, sıdk-u ihlâs ile tahakkukunu yukarıda zikretmiştik. Kalenderîler sekran-ı huzur-u cinan olduklarından âdeti bozdular. Adâb-ı mucalesat ve muhaletata taklidi terkettiler. Huzur-u kalb meydanlarında seyahat eylediklerinden feraizden başka nâfile savm ve salâtı azalttılar. Mubah olan me'kûlât ve meşrubatı yiyip içmekte Şer'in ruhsat-ı ibahasını mubalât etmediler. Hattâ bazan ruhsat-ı şer'iyyeye riayette bile iktisar ettiler. Hakayık-ı azimeti istemediler. Bununla beraber iddihar ve cem' ve iksar-ı dünyaya meyletmedikleri gibi mütekellifin mütenezzihin, müteabbidin merasimine ittiba' etmediler. Kalblerinin Allah ile hoş olmasına kanaat ederek; bundan ziyade bir hali talebe meyil ve intizar göstermediler. İmdi melâmiyye ile aralarındaki fark şudur: Melâmi ibadatını ihfa eder, Kalenderi; âdeti tahrip eder. Melâmî bütün esba-i birr-ü hayre temessük eder; çünkü fazlı orada görür; fakat âmâl ve ahvalini gizli tutar. Halini böyle gizlediği anlaşılmamak için avam-ı halk gibi giyinip kuşanarak arasına sokulur, insanlar gibi harekâtta bulunur. Bununla beraber kesb-ü kâre, Allah yakınlığına da çalışır. Kalenderî ise sermayesi yalnız huzur-u kalb olduğundan halini bildiren bildirmiyen kıyafet ve hey'et ile takayyüt etmez. Mübalâtsızlığı bütün halinden anlaşılır.»

Yine Sadık Vicdanî merhum «(Melâmiyye) levm ve melâmetin yukarıda târif olunan mânalarından me'huz olarak, ümmetin arifelerinin büyüklerinden taife-i ârifeye verilmiş unvan-ı mahsustur.» dedikten sonra melâmilik için şunları da söylüyor:

«O taife-i ârife rical-i âliyesi, ucb-u riyadan ziyade kaçındıkları cihetle; zahirî siretlerinden bâtinî siretlerine intikal edilemiyecek ahval ve ef'al ve etvar ve akval ihtiyar ederek avam ile avam, havas ile havas olmuşlar, hakiki mahiyyetlerini sezdirmemeyi, avam arasında kıyafet ve hey'etçe de tebayyüz ve temeyyüz etmemeyi mesleklerine şiar ittihaz etmişlerdir.»

Çerkeşî Mustafa Efendi'nin sülûke ait risalesinde Melâmiler için şunlar yazılıdır:

«Sofiyeden Melâmiyyun hazaratı avam-ı nas indinde ve mahçubin katında hasb-ezzâhir Şeriate muhalif akval, ef âl ve etvar ile görünür ise de, lâkin tahkik ve tetkik olunursa, kat'an ve katibeten ser-i mu Şeriat-ı Ahmediyyeye muhalefetleri yoktur. Ancak tabayi'-i şerifelerinde sırr-u ihfa mahabbeti merkûz olmağın; mahçubin indinde zâhiren Şeriate muhalif, hakikatte ise tevafuk-u akval, ef'âl ve etvar ile nefislerini mestur ve mahfi kılarlar. Zatında bu fırka-i mesturin kâmillerdir, mükemmiller değildirler. Nefislerinde raşittirler, mürşitler değildirler. Anlardan istid'a sahih fakat istirşat sahih değildir. Zira talib-i tasfiyeyi onlar şekk-ü şüpheye ilka ederler. Mürşidiyyet ise, şekk-ü şüpheye ilka etmek değildir; belki cemi'-i nâsın kulûbünden reyb ve şekki ihraç ve izale etmektir.»

Lâ'li Zade Abdülbaki Yetim Efendi «Lâ'li Zade Risalesi» ve «Menakıb-ı Melâmiyye-i Bayramiyye» namlariyle meşhur olan «Sergüzeşt»

risalesinin «Meşrep ve reviş-i melâmiyyun» faslında diyor ki:

«Tarikata girmek istiyen mümin, iptida tahliye-i derun (içini temizleme) ile memurdur. Buna «Gönül paklama» denir. Mürit, bütün masıvayı kalbinden çıkarır, Allah'tan başka bir şey düşünmez. Mânen, maddeten mürşide teslim olur. Can-ü dilden kemal-i mahabbetle ona bağlanarak ahval ve esrarını saklar. Emir ve telkini dairesinde sülûke, mürşit de istidadına göre onu terbiyeye başlar. İşte o mürit bu suretle ve âdâb-ı Şeriat ve tarikate kemal-i müraat ile yoldaşlarının sohbetine dahil olur. Orada ezkâr yoktur.

«Müridler istidatları nispetinde feyz bulurlar; çünkü her insan bir İlâhî ismin mazharıdır. Ezelden ebede kadar o İlâhî isim üzere seyreder. İns ve cin Cenab-ı Hakka ibadet için yaratılmıştır. Marifet tahsil-i ibadete mütevakkıftır. Kur'an'ın hükümlerine ve Peygamber'in sünnetlerine uyularak; tahsil olunabilen marifet-ul-Allah ve mahabbet-ul-Allah'tan başka beşeri selâmete çıkaran yol yoktur.

«Melâmiler; suret ve şekil değiştirmezler. Sülûkleri mürşide tam teslimiyyet ve mahabbetle itaat ve içini temizlemiye gayretle hubb-i İlâhi'den nasiplerini beklemektir. Keşf ve keramet istemezler, ibadetini fazlalaştırmazlar, farzlarla sünnetleri eda ile ihtifa ederler. Nevafil ve evrad yoktur.

«Cem'iyyet ve sohbetleri tevecüh, murakabe ve zikr-i hafi (gizli zikr) ile geçer. Zikr-i cehri (aleni, yüksek sesle zikr) pek nadir yaparlar Fakat ağyar yanında yapmazlar. Çünkü zamanın kutbundan istizane vabeste ve zikr-i cehride cezbe ve terakki ziyadedir.»

Yine o eserin «Tarik-i ehl-il-cenne vel mahabbe» faslında şöyle deniliyor:

«Ey mürit; Allahı, zaman ve cihette ve dünya ve cennette kaydiyle arama, yanlış yola gitme. Allah yolu gönüldür. Şüphe etme ki; Allaha gönülden yakın yoktur. Müminin kalbi Beyt-ul-Allah (Allah'ın evi), gönül, Allah'ın nurundan bir vediadır (emanet): اول ماخلق الله نورى (İlk halk olunan nurumdur).

«Davut Aleyh-is-Selâm: «Ya rabbi! Seni nerede bulayım» deyince «Ben kırık kalblerdeyim» hitabına mazhar oldu. Hadiste: «ماوسعنى ارضى ولاسمائى ولكن يسعنى قلب عبد المؤمن التقى النقى» Yere ve göğe sığamıyan büyüklüğüm taki ve naki olan mümin kulun kalbine sığar» varit ve binaenaleyh «قلب المؤمن عرش الله = Müminin kalbi Allah'ın arşıdır» olmuştur.

«Ey Mürit! Bil ki; yol, gönüldür. Yolcu sensin, gitmek; kendiliğindendir. Gelmek; sensiz sanadır. Bilmek: Hakikatı anlamaktır. Bulmak; Şuhut ve ayan ile onu görmektir. Olmak: İkiliksiz, ittisalsiz, infisalsiz birliğe yetmektir. Zira ittisal, infisal hulûle hal ve mahal, zarf ve mazruf ve gayrı itibar etmektir. Allah-u Taâlâ başka şeyle müttehit olmaktan münezzehtir. Onun gayri ne var ki; Ol ola?.. ve Ol nenin gayrıdır ki; onunla ittihat eyliye. Pes ikiliksiz birlik olur.»

«Nasihat» faslında deniliyor ki:

«Ey melâmet yolunun yolcusu ve mahabbetin, hakikatın rağbet edicisi. Eğer Allahı aşkla huzur-ı kalb ve safa vakti ele getirdin ise izaa (ziyan) eyleme. Her zaman vakt-i safa ve kalb-i musaffa ele girmez. (لى مع الله وقت) buyrulmuştur. Fırsatını ganimet bilip «تخلقوا باخلاق الله = Allahın ahlâkıyle ahlâklanınız» ile mütehallik ve «والتصفوا باصفات الله = Allahın sıfatlariyle sıfatlanınız» ile müttasıf ol ki; sıfat-ı zulmaniyye ve küdurat-ı nefsaniyyeden kurtularak kalbin iman nurunun yeri olsun.

«Zâhir ve bâtın ilimlerini, İlâhî esrarı bilir kâmil bir mürşidin elini tut ki; kalbine Rabbanî feyz yerleştirsin, Rahmanî cezbe ile aşk ve şevk ve vecd ve zevk versin.»

«Keyfiyyet-i Cemiyyet» faslında da şunlar yazılıdır:

«Tarik-ı Hak» (Hak Yolu) sahipleri bir araya geldikleri veya zikr için toplandıkları vakit, halk ile ihtilattan dolayı kalblerine dolan masivallahı içlerinden atıp tam ihlasla tevecüh ederek; mürşitden istimdat ederler. Birbiriyle musafahadan sonra zikr-ul Allaha başlarlar, sonunda dua ettikten sonra, herkes olduğu yerde oturur, bir güzel sesli Kur'an okur. Bedehu herkes işine, gücüne gider. Bu meclisde ağyar bulunmaz. Bulunursa İlâhi feyz zuhur etmez.»

«Kesb ve maaş» faslından:

«Ey tâlib-i Hak (Hakkı istiyen) din âlimlerine, fakihlere dil uzatma; cahil sofuların onlar hakkındaki kil u kaline bakma;

«Zâhir ulemaası, din-i mübinin hidayetçileridir (doğru yolu göstericileri). Şeriat hükümlerini onlar tahkik ve ityan (bildirmek) ettiler. Cennetin rehberleri, iman ehlinin delilleri (yol göstericileri) oldular.

«Tarikatın mürşitleri din sahiplerinin doktorlarıdır. Riyazet ilâcı ve mücahit şerbeti ile insanın mizacındaki gurur ve şehveti tedavi ettiler.

«Şeriat: Beden, tarikat ruhtur. Bedensiz ruh kabil olmaz. Ruhsuz beden, cemadat halinde kalır. İnsanın vücudü bedenle ruhun

birleşmesiyle görünür. İmdi Şeriat âlimleri, bedenî kuvvetler, tarikat şeyhleri; ruh kuvvetleri hükmündedir. Temsil yoluyle denilmiştir ki: Şeriat mübarek bir ağaçtır. Tarikat o mübarek ağacın çiçekleri, marifet, meyveleridir. Hakikat lüb (iç, öz) ve lezzetidir. İmdi şeriat bedenin, tarikat nefsin, marifet, akl-ı meadın, hakikat, ruhun gıdasıdır.»

Devrelere ayrılan, Melâmiliğin izahiyle beraber bir tarihçesini de yapan kıymetli Müdekkik Abdülbaki Gölpınarlı (Melâmilik ve Melâmiler, sayfa 22-26) şunları yazmıştır:

«Melâmetilik hakkında en mevsuk malûmatı Ebu Abdurrahman Muhammed İbn-il-Hüseyin Sülemî'nin «Risale-tül-Melâmetiye» sinde buluyoruz. Bize bu risaleden bahseden M. Hartman'a müteşekkiriz. Ebu Abdurrahman risalesinde (Erbab-ül-Ulûm vel-ahval)i üç kısma ayırıyor:

«1 — Kur'an ve Hadis'in zavahirinden istinbat-ı re'y ile ahkâm ve ihtilâfatı tesbit eden Fukaha ve din reisleri.

«2 — İlm-i İlâhi ile mümtaz olup dünya sebepleriyle alâkadar olmıyan, kalbleri tahlilgâh-ı İlâhi bulunan ve enva-i keramat ile mümtaz olan «Ehl-ül-marife».. Bunlar, Şer'a kat'iyyen muhalefette bulunmadıkları gibi bâtınen de hafa âleminde müstağraktırlar.

«3 — Bâtinen Hak ile, bir daha ayrılmamak üzere, birleşen «Melâmetiye» dir ki Allah, bu ittisalden sonra onların mahiyyetlerini ketmeder; dünyaya yalnız iftirak ve şer'a inkiyat gibi zâhirî hallerini izhar eder. Bu suretle onlar «Cem'ul-cem'» halinde muhtefidirler.»

Bu taksimden sonra Melâmet erbabının halleri hakkında epeyce tafsilât veriyor. Bu tafsilâttan anlıyoruz ki melâmetî, keramata rağbet etmiyor; ve sofiyane halleri ızmar ederek yalnız ma'kul ve meşru ef'ali izhar ediyor: Hamdun «Melâmetiye tariki insanlara karşı her nevi debdebeden-ehl-i hal olarak feragat ve herhangi sıfat ve hareketi tasdik ettirmek hususunda mesai sarfından istinkâf etmektir» diyerek bu mealeğin bir hususiyyetini irae ediyor. (Edebiyat F. m. 6. Ma. 1340: Sf 280) Melâmetinin her türlü kayıttan vareste olup Allaha rapt-ı kalb etmesi lâzım; hattâ ibadetten bile zevk almamalı! Çünkü bu zevk, sâliki oraya mukayyet kılar; tevhit ise kuyudu refedip, vahdette zevk sahibi olmaktır (Sf. 282).

«Melâmetiyenin kisve-i mahsusaları yoktu. Şeyhleri de vaaz ve zikretmek suretiyle kendilerini izhar etmezler. Bu gibi hallerden temamiyle içtinap ederlerdi. Ebu Hafs, âdi bir işçi elbisesiyle gezer, avamdan farkedilmezdi.

«Melâmetin en ziyade husnmet ettiği sıfat, riya ve ucüptü. Bu iki sıfatı, mahvedebilmek için temayüzden ihtiraz esas bir umde idi. Risale müellifi; Hamdûn'un arkadaşlarından Abd-ül-Haccam isminde birine «Adının Abd-ül-Haccam olması: Abdullah İl-Arif, yahut Abdüzzahit olmasından daha iyidir» dediğini kaydediyor. Âdeta diyebiliriz ki melâmet: fukaha ve müçtehidinin temayüz ve kibrinin müteşerriinin riyasının bir aksülamelidir.

«Ebu Abdurrahman, risalesinde melâmetin 45 umdesinden bahsediyor. Bunların hulâsası şudur ki; melâmetin zahiren ibadetle tefahürü şirk, batınen hal ile tefahürü irtidattır. Melâmeti; haktan maada ne zahiri' ne de bâtınî keşf ve kerametlere rağbet etmez.

«Dil ile zikirden bir şey çıkmaz. Kalb, zikri ihmal ederse dil zikre başlar. Halbuki matlup, kalb ile ruhun sırren zikridir. Binaenaleyh melâmeti zikirle de mukayyet değildir. Melâmeti, görünmesi gayr-i kabil-i içtinap şeylerden maada (cemaatle namaz gibi) şer'a muvafakatını gizli tutar; insanlara karşı daima iyilikte bulunmaya gayret eder. Amal-i sâlihadan dolayı bir zevk duyarsa bu zevk ile mücadelede bulunur. Melâmetiyeye nazaran ubudiyyetin iki umdesi vardır: Allaha karşı iftikar, Peygamberi taklit.

«Melâmeti, yalnız kendi nefsiyle meşguldür; setir maksadı ile bile olsa ihvanının noksanına dikkat doğru bir hareket değildir; hattâ muztar olanlardan maadası için, dua etmek bile hoş görülmez.

«Melameti, hubb-ı gayr timsalidir; fâni fil gayrdir. İhvanının her müşkülüne muavenet eder. Hamdûn «Mü'min, ihvanı için gece kandil, gündüz âsa olmalıdır» demiştir. İhvanı için daima muin ve zahîr olan melâmeti, hiçbir vakit başkasından yardım istemez ve kimsenin muavenetine arz-ı ihtiyaç eylemez. Çünkü, kula arz-ı hacet muhtaçtan yardım istemektir. Belki yardım istenilen kimse daha ziyade muztar ve muhtac-ı muavenettir.

«Risale-i Kuşeyriye, Keşfülmahçup ve Nefehat'taki büyüklerinin sözleri de Sülemî'nin ifadatını teyit ediyor.

«Meselâ; Hamdûn, nefsimi Firavn'ın nefsine tafdil etmem; çünkü ikisi de nefistir. Fakat gönlümü Firavn'ın gönlüne tafdil ederim.» diyor. Anlaşılıyor ki; Melâmetîler, birçok müttakiler gibi günahkârları tezyif etmiyorlar; bilâkis kendileriyle meşgul bulunuyorlar. Ebu

Türab-ı Nahşebi «İbâdat içinde havâtır-ı kalbiyyeyi ıslahtan daha nâfi'i yoktur» sözüyle Melâmetiyenin kesret-i ibâdattan ziyade tezkiye-i nefse dikkat ettiklerini anlatıyor: Eb-ül-Hüseyn-ül-Barûsî de «Her nerede ki nuraniyet olmadığı halde bir gayret ve içtibad görürsün bil ki o, bid'at-ı hafiyedir.» diyerek aynı fikri teyid etmektedir.

«Hulâsa Melâmetiye, Ebu Abdurrahman Sülemî'nin dediği gibi yalnız ahvalde sıtkı, muamelâtta edebi gözeten ve bu suretle tasavvufu hüsn-i ahlâktan ibaret bilen fikir erbabı olmakla beraber vahdet neş'esine mâlik irfan ashabı idi.

«Melâmetiyenin zuhuru hicretin ikinci asrının ikinci yarısındadır. İhtimâl Melâmetî ik, bu asrın iptidalarında da mevcuttur. Fakat isimleri tesbit edilmemiştir. Onun için kat'i birşey söyliyemiyoruz. Yalnız şurası muhakkak ki Ebu Hafs-ül-Haddad, ilk Melâmetî değildir. Mamafih Melâmetiliğin üçüncü asırda temamiyle intişar etmiş olduğunu görmekteyiz. Bu meslek erbabının mütekâsif bir halde toplandığı yerler Horasan ve Mavera-ün-nehir havalisidir. O sıralarda Mavera-ün-nehir'de Samânîler hüküm sürüyor ve şimalden gelen Türk hücumuna karşı durmıya çalışıyorlardı. Sâmanîlerden Ahmet İbn-i İsmail'in kölesi Emir-i leşker ve bilâhara Horasan Valisi olan Alp Tekin, «Gazne» de istiklâlini ilân etmiş (352) ve hafitleri Horasan'ı zaptemişler ve bilhassa Mahmut-ı Gaznevî zamanında hudutlarını Ceyhun'a ve Harizm'e kadar götürerek bütün bu havaliyi ellerine almışlardı. 389 da Sâmanîleri tamamiyl mahveden Karahanîler, Maveara-ün- nehir'e hâkim oldular.

«Melâmetîlik, üçüncü asırdan itibaren Horasan'da kuvvetle intişara başlamıştı. Tasavvufun ruha sükûn bahş eden telkinatı bu siyasî muhitte inkişafa müsait bir zemin bulmuştur. Tâ Ebu Hafs'dan itibaren Melâmetî mümessilleri ekseriyet itibariyle Nişabur, Herat ve Kâbil'lidir. Esasen bu zamanlarda Melâmetin Türkmenler arasında da intişarını biliyoruz. Hattâ bunlardan Ali Abu, Muhammed Maşuki-i Tûsî, Süleyman-ı Türkmanî gibi nüfuz sahibi şeyhlerin hayatlarına ait de oldukça malûmatımız vardır.

«Melâmet dördüncü asrın nihayetlerinde teşekkûle başlıyan ve beşinci, altıncı asırlarda inkişaf eden ilk tarikatlara da nüfuz etmiş, hattâ geniş ve müfrit vahdet taraftarı birçok şeyhler bile Melâmetiliğe intisap etmişler, yahut da neşesini benimsemişlerdir. Bu suretle Melâmet Necmeddin-i Kübra halifesi Babaeddin Velet vasıtasıyle Mevlâna'yı yetiştirmiş ve Mevlevîliği meydana getirmişti. Mevlevîlerle Melâmilerin, tâ evailden beri çok sıkı münasebetleri vardır. Diğer tarikatlar, Melâmîleri umumiyetle tezyif ettikleri halde Mevleviler Melâmîlerle bağdaşmışlardır.

Mevlâna'da ve bilhassa Şems'de Melâmet neş'esini görmemek gayr-ı kabildir. Sultan-ı Divanî'nin hâlâtı, bu neş'enin cezbenâk bir tezahüründen başka bir şey değildir.

«Bilâhara Neşatî Ahmet Dede, Cevrî, Nahifî, Fasih gibi âlim ve şairler; hattâ son zamanlarda Peçevî Ahmet Dede ve Ebu Bekir Dede gibi zevat, Bayramî Melâmîlerinin halisül-akide birer ihvanı olduğu gibi Nuriye Melâmiliği'de (Son devre Melâmiliği) birçok Mevlevîyi kendisine celp ve cezbetmişti.

«Melâmetilerin mühim bir merkezleri de Bağdat'dı. Ahmed-i Hurdeveyh, Cüneyd, Abdülhalil Murtaiş, Ahmet ibn-ı Yahyelcellâ ve müritleri; Bağdat'ı, Melâmetin garbe doğru bir inkişaf merkezi haline getirmişlerdi. Melâmet, buradan pek kolayca Musul, Halep ve nihayet o sıralarda Bâtınîlerin faaliyetlerine sahne olan Suriye'ye geçti. Kadîbül Bâni Mavsılî, Süleyman-ı Türkmanî, Şeyh Rislân-ı Dımışkî, hattâ Tibyan sahibinin Rifâî şubesi olarak gösterdiği Harîriyye tarikatının müessisi Ebül Hasan Aliyyül Harirî, Halep - Suriye'de yedinci asırda yaşıyan ve kuvvetlerini Melâmetilikten alan şeyhlerdir. Bunların ahvaline dikkat edersek hepsi, zavahire karşı lâübalidir, Raks ve semaa taraftar oldukları gibi namaz kılmazlar, hattâ alenen oruç yerlerdi. Şeyh Süleyman ve Kadîbül-Banin ve bu iki şeyhe benziyen Alivyi kürdî ve şeyh Reyhan'ın halâtına evvelce bilmünasebe temas etmiştik. Bunları umumiyetle Melâmetî-Kalenderî; daha doğrusu Bâtınî addedebiliriz. Esasen sekizinci asır iptidalarında ölen Şehbaz lâl Kalender'in meşhur olduğunu görmüş ve Câmî'nin Kalenderlikle Melâmetiliğin farklarında ısrar ve zamanındaki Kalenderleri zemmettiğini okumuştuk. Şeyh-ül-İslâm Abdullah-ı Herevî'nin zamanındaki Melâmetiler hakkındaki mütalâatı da kaydedilmişti.

«Hulâsa - Bâtınî olsun, şeriate mütemessik bulunsun - bir takım Türk tarikatlarının zuhur ve inkişafında Melâmetîlik mühim ve aslî bir âmil olmuş ve hattâ zannederim ki bunun için şimdiye kadar hemen bütün Anadolu halkı; bilhassa Kızılbaş'lar ve Bektaşîler, her Türk velîsini Horasan'dan gelmiş olarak kabul ve Horasan erlerinden olarak ilân etmişlerdir.

«Bâtınî zümrelerinin tedahülüyle aslî saffetini kaybeden Melâmetiliğin yerini dokuzuncu

asrın nısf-ı ahirinde ikinci devre, yani Bayramî Melâ netiliği tutmuş ve Türk ruhundan doğan bu yeni tarikat, ilk Melâmilerin neş'e ve irfanını tamamiyle hâmil olarak zuhur etmişti.

«Melâmetilerin şöhret-i şayiası ve Hacı Bayram'ın nüfuzu neticesi olarak Bayramî Melâmiliği de bütün Anadolu ve Rumeli'de pek az bir müddette intişar edebilmiştir. Bayramî Melâmîliğinin ilk Melâmetîlere iktifa ettiklerini ileride göreceğimiz son Melâmiler de Bayramî Melâmilerinin peyrevleridirler. Böyle olduğu halde «İgnaz Goldziher» «Vorlesungen uber der İslâm» da «Melâmetiyeyi» riya ve haricî tezahürattan müçtenip, vecd ve istiğraka ehemmiyet veren bir zümre» diye tavsif ettikten sonra «M. Hartman» a istinaden bunları son Melâmilerden ayrı bir neş'eye malik göstermiyor ve Bayramî Melâmilerine hiç temas etmiyor. Halbuki son Melâmilerin Bayramî Melâmilerinden yegâne farkları sülûkü ilmî bir hale getirmek suretiyle «İşrakî» likten bir miktar ayrılmaktan ibarettir. Mamafih son Melâmî halifeleri içinde meratip telkininde bulunmıyan ve «Melâmi-Hamzavî» lere harfiyyen peyrev olanlar da yok değildir. Bayramî Melâmilerinin ise tekrar edelim ki Melâmetilerden hemen hiçbir farkları yoktur. Esasen Melâmet, bir tarikat olmaktan ziyade bir neş'e ve hal olduğundan zühule hiç mahal yoktur.

«Melâmetîlerde, Bayramî Melâmileri de, son Melâmiler de aynı neş'eye sahiptirler »

Yazma ve baama eserlerden, muhtelif ve mütenevvî kaynaklardan edindiğim malûmatla iktifa etmiyerek hemen altmış yıldanberi kendini yakın ve uzaktan bilenler arasında «Melâmi» diye tanılan; fakat böyle bir dâva ve iddia ile bir ilişiği de belli olmıyan, bununla beraber kendi âleminde daima tasavvuf, felsefe, edebiyat, ahlâkiyatla nazarî ve amelî müteveggil bulunan bir zata da müracaatla bu baptaki mütalâasını sordum. İsminin yazılmasını istemiyen o muhterem zat cevap olarak dedi ki:

«Sizler, hele bir kılı kırka yararcasına inceliyen tarihçilerce pek bariz bir hakikattir ki bu dünyada pek kıymetli inanç ve gidişlerin sahte taklitleri de pek çok olur; hele mâneviyyat ve ideoloji tarihinde böyle teşebbüsler meslek ve ocaklar, hareketler kesir-ül-vukudur. Mezhep ve tarikatlar içinde emsali sayılamıyacak derecede çoktur.

«En mukaddes, en âlî namlar ve unvanlar altında; en göz çekici, gönül aldatıcı perdeler arkasında işlenmedik cinayetler, zulüm ve gadirler, şenaat ve fecaatlar yok değildir. İşte bunlar beşeriyyetin en büyük yüz karasıdır; Çünkü zehir zakkumu âb-ı hayat diye satıp giderler; Vira «Hak» diye bağırıp haykıran nice ağızlar vardır ki bu âlemde yiyip yutmadık murdar bir hak bırakmamışlardır..., Halen de beşerin hilkat ve tıynetinden bu zilâl ve ihtiraa bu bızırlık kisvesi altında hınzırlık yapmak arzu-yu şedidi bir türlü giderilememiştir. Belki hak ve hakikate aykırı tutulan umumî ve hususî terbiye ve idare sistem ve rejimleri ile bu hırs ve ihtiyâl beslenip durmuştur. Maddî medeniyyetin âlâyişi bizi aldatmasın. İhtimal, benim bu kara ve korkunç hükmümü bana has bir hayal ve zilâl görecekler ve iddia eyliyecekler bulunur. Ne beis var?

«İşte iki umumî harp geçirdik; canlı ve cansız nice servetleri, mamurlukları, konforleri yer yüzünden kaldırıp tamamiyle yok ettik; Bir daha ele geçmesi muhal eski nefis eserleri tuz buz ettik. Sade bu kadar da değil; ya uğradığımız o görülüp işitilmedik mahrumluklar, felâket ve musibetler, zillet ve rezaletler neler de neler... Yine başka... Yeryüzünü gayyaya çevirdik...

«Bütün bunlara rağmen, yine bugün üçüncü ve belki de bir son umumî harp ve ölüm kampanası çalacak, arz küresini benî âdemden mahrum bırakacak sonuncu bir umumî harbe hazırlanmakta değil miyiz? Dediğime bundan daha açık, bundan daha itiraz götürmez bir delil, bir alâmet olamaz sanırım. Herkes bilir ki ihlâs, samimiyyet başkadır, hile ve desise başkadır. İnsancasına kazanıp kazandırtma yine başkadır...

«Aklı başında, ilim ve mülâhazası yerinde hiçbir ârif ve kâmil bugün meydana çıkıp da «Ben Melâmiyim;» demez. Çünkü bundan daha âzim bir küstahlık olmaz ve bizleri her çeşit küstahlıklardan şiddetle men' ve tahzir buyuran, hilkat ve bi'setleri maksat ve hikmetini «Ben ahlâk yüceliklerini tamamlamak için yaratılıp gönderildim!» buyruğunu dâvasına bayrak yapan dünyanın en yüksek ahlâklı insanı Peygamberimiz Efendimize karşı bir isyan olur. Zira Muhammed'liğin gâyesi benliğinden sıyrılmak, hakka ulaşmaktır, âlemlere rahmet olmaktır. Hüccet-ül-İslâm İmam-ı Gazalî, Muhyiddin-i Arabî, Mevlâna Celâleddin-i Rumî, Hacı Bayram-ı Velî, Bursalı Şeyh İsmail Hakkı, Sarı Abdullah Efendi, İmam Şa'rani ve emsali gibi. Adlarını kendine verilip takınılacak bir ad değil, dışardan zamanının en bilgin ve olgun din adamları tarafından verilip takınılacak bir unvan, bir hal, en büyük bir neşve ve kemal olduğunda müttefikdirler.

«İmdi «Ben Melâmiyim!» diyen mutlaka ya bir delidir; yahut büyük bir yalancıdır.

Baldırı çıplağın biri iken, milyarder görünmek, ve böyle telâkki edilmeyi istemek gibi bir kara sevdaya boş kile boş ambar kabilinden bir malihûlyaya kendini kaptırmıştır.?... « Ben Melâmiyim ? » demek: İslâm Velîlerinin en olgun ve erginlerinden biriyim demektir ve nevumma Mehdîlik ve evrensel bir kutupluk taslamaktır; Rabbim Taalâ hepimizi, bütün ümmet-i Muhammdi böyle bir taslaktan, taslak kalmaktan korusun ve cümleyi Hakka, tahkika iletedursun âmin:

« Ben kendi hesabıma ve itikadıma göre, gerçek Melâmîlere evliyaullahlarımızın en belli başlı ahrarı âdeta serdarları tanıdığım bu zatlara daima sığınırım; içli, özlü mübarek sözlerini de bir Âyet-i Kerime'nin, bir Hadis-i Şerif'in bir fiil-i Resul'ün kendi zamanına göre en selâhiyyetli bir açıklaması olmak üzere, kabul eylerim ve ruhaniyyetlerinden daima istimrar ve istifaza ederim, (انفعنا الله ببركات اعلامهم) derim. Amma sahtelerinden bu fuzulî ve muğter çene kavaflarından, akıl ve muhakeme, ilim ve mücahede yoksullarından din ve ahlâk bozgunlarından da Rabbim Taalâya sığınırım. (اللهم احفظنا من شرورهم) derim. Bu sözleri büyük bir mal sahibinin gerçek senedi gibi, kuvvetli gördüğüm için; bu bahse aynen naklederek, bizde öteden beri başı pek belâlı, çok kavgalı olan bir meseleyi ve tarihî bir tâbir ve ıstılahı böylece hall ü faal etmeyi muvafık buldum.»

Melâmi, rind-i mânadır, makamı pek mualladır Serairdan-i Mevlâdır, sebükha-ı hakikattır Melâmet. gaye-i safiyedir seyr-i menazilde Menazil süllem-i vahdet saray-ı Rabb-i izzettir Mubahı, ferd-i şeydadır, cehâl-i lâfza mânadır Serapa ehl-i ehvadırda mahrum-i azimettir. Onu irşad eden yok, kendi de bilmez ki; bi idrâk, İbahat binnetice pek dalâl âlûd sirettir Şeriatta, tarikatta muhakkaktır ki Vicdanî Ufak bir lâübalilik bile mânen hezimettir.

Sadık Vicdanî

MELEK GİRMEZ (ملك كيرمز) [*Hâl*] İstanbul'da Bahçe Kapıdaki bekâr odaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu odalar Yeniçerilerin 31 cemaatinin idaresi altında idi. Bu cemaat mensubu olan külhanîler yakaladıkları kadınları buraya aşırırlar, türlü münasebetsizlikler yaparlardı. Büyük bir tâ'un salgınından istifade olunarak yerine şimdiki « Hidayet Camii » yapılmak üzere yıktırıldığı vakit birçok kadın naaşları bulunmuştu. Nitekim Üsküdar'daki bekâr odaları kaldırılırken de gebelendirilmiş kadınların kullandıkları sayısız beşiğe rastlanmıştır.

MELEKÛT (ملكوت) [*Sof.*] Ervah ve nüfusa mahtas olan âlem-i gayp yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan melekût'un « Kamus-u Osmanî » de izahı şöyledir: İzz ü saltanat, azamet; şârih-i (Kamus) un beyanına göre ehl-i tahkik meleği âlem-i zâhirde, melekûtu da âlem-i bâtında istimal etmişlerdir. Sonundaki vav ile ta-i Zâide mübalağa içindir, Melek-i âzim mânasınadır.»

MELEK - ÜL - MEVT (ملك الموت) [*Hâl.*] Ruhların kabzına memur olan Azrail yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Veremem sana çek benden elin ey melek-ül-mevt
Cananıma nezreylediğim canıma değme
Aşık Ömer

MELFUFAT (ملفوفات) [*İda.*] Bir tahrirat veya tezkire ile birlikte ve bir zarf içinde gönderilen kâğıtlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Melfuf; Arapça lef olmuş, bir zarfın içine konulmuş, bir kâğıt ile birlikte gönderilmiş demektir.

MELFUFAT PUSLASI (ملفوفات پوصلاسی) [*İda.*] Bir tahrirat veya tezkire ile birlikte ve bir zarf içinde gönderilen kâğıtların nevi ve miktarını göstermek üzere tertip olunup zarfın içine konulan müfredatlı kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Melfufat puslası zarfın içindeki kâğıtların cinsleriyle sayıların kontrolü maksadıyla yapılır.

MELİK (ملك) [*İda.*] Hükümdar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan Melik milk sahibi, hâkim, hükümdar demektir. Cem 'i mülûk'tur.

MALİZME (مالزمه) [*San.*] Eskiden yirmi sayfadan ibaret cüz' (broşür) yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça malizme havayic, lâzım olan şey demektir.

MEMDUHİYE (ممدوحيه) [*Mes.*] Sultan Abdülmecit'in tahta çıkışı sırasında bastırılan altın paranın adıdır. Yirmi kuruş değerinde idi Ziynet makamında kullanıldığı için methedilmiş. övülmüş demek olan bu ad verilmiştir.

MEMHUR (ممهور) [*Ask.*] Yeniçerilerle kale muhafazasına memur olanlara tahsis olunan ulûfeyi göstermek üzere verilen vesikanın adıdır. Memhur; mühürlenmiş demek olup vesikalar da mühürlü olduğu için bu ad verilmişti. Bu kâğıtları son zamanlarda bir takım açık gözler sahiplerinden tuttura bildiklerine satın alırlar, ulûfe çıktığı zaman da istihkak sahibi imişler gibi kâğıtda yazılı parayı almak

suretiyle istifade ederlerdi. Fenalığı anlaşılması üzerine satılmaları men' olunmuştur.

MEMLEHA EMİNİ (ملحه امینی) *[İda.]* Tuzla Müdürü yerinde kullanılan bir tabirdir. Memleha; Arapça tuz hasıl olan, tuz çıkan yer demektir.

Tuz varidatı (geliri) «Emin» adı verilen müdür marifetiyle idare edildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

Bu göne tad u tuzu kalmadığı Şehbanın
Emin-i memlehanın binemkliğindendir
Bu göne bâr-ı giran olduğu bu memleketin
Himar zâde fakirin eşekliğindendir.
Nâbi

MEMLEKETEYN (ملکتین) *[Coğ]* Eflak ve Buğdan'ın ikisine birden verilen addır. Memleketeyn; iki memleket, iki kıt'a demektir. Osmanlılar devrinde Eflak ve Buğdan «Voyvoda» unvanını taşıyan Bey'ler marifetiyle ve devletin bir eyaleti halinde idare edilmiştir. Bey'lerin Memleketeyn beyliklerine nasıpları sırasında «Kuka» tâbir olunan ve kul kethüdalarına mahsus olan «Kalensüve» giydirilir, kadifeye kaplı samur «kapaniçe» (kürk) verildiği gibi cevahire mütaallik şeyler de ihsan olunurdu.

Fenerlilere de mahreç teşkil etmiş olan bu eyaletler hakkında Cevdet Paşa (c. 1, s. 239) diyor ki: «923 sene-i hicriyesinde (M. 1517) (Buğdan) fevt (ölmek) oldukta yerine oğlu (İstepan) Voyvoda oldu. 927 H. mayısının (1520) evahirinde (sonlarında) Eflak'a girmiş olan asakir-i Osmaniye'nin muzafferiyyetlerini ve Avrupa hükümdarlarından bilittifak musavenete gelmeyi mukavele etmiş olanların tavik ve betaetlerini (ağır davranmalarını), bilmüşahede müceddeden arz-ı tebaiyyet eylediğine mükâfaten taraf-ı Padişahiden kendisine «Beyaz keçeden beyaz tüylü yeniçeri ustası kukası» ilbas olundu. (Eflak) Bey'leri «siyah tüylü kuka» ile melûl ve mahzun ve hakk-ı tekaddümlerini kaybederek (Buğdan) Bey'lerinden dûn kaldılar. Binaenaleyh bu âne kadar Buğdan Bey'leri mevaki'-i resmiyyede Eflak Bey'lerine takaddüm edegelmişlerdir. Elhasıl Eflak voyvodaları kâh arz-ı tebaiyyet ve kâh isyana cesaret edegelip nihayet (Kanta Gözen) familyasından meşhur (Şerban Vode) Viyana 'nın ikinci muhasarasında Nemçelû ve Leh'lû ile bilmuhabere ordu-yu hümayunun rie'ati vukuunda (Bosna) ve (Sırbistan) ve (Bulgaristan) ülkelerinin inzimamiyle (Tuna) nın karşı yakasını büsbütün Nemçelûye ve (Prut) suyundan (Kırım) a kadar Leh'lûye alıvererek kendisi de (Kostantiniyye) de Kayser olmak hâiyalarını kurmuş ve halkı (Branko vano Besarabe) denmekle mâruf (Kostantin Prada) dahi Almanya imparatoruna bir tebaiyyet-i resmiyye izhar ederek kendi namına sikke darbettirip mülûke mahsus olan Mehterhane takımı ve tûğ gibi şeyler tertiple bütün bütün istiklâl taslamış ve kezalik (Buğdan) da voyvoda bulunan (Kantemir Han) neslinden (Dimitri) Rusya İmparatoru (Petro) nun meclûbu olarak onunla akd-i muahede ve Memleketeyn'i onun himayesine ithal etmiş ve nihayet (1125) sene-i hicriyesinde (M. 1713) Rusya askerleriyle beraber eyaletten çıkıp firar etmiye mecbur olmuş ve artık yerli (Boyar) larına emniyyet ve itimat kalmamış olduğundan Dersaadet'te (Sultan Ahmet) vak'ası bertaraf olduktan sonra Nemçelû ile yeniden sefer kapıları küşat olunmak üzere iken (1128) senesi hilâlinde (M. 1716) Divan-ı hümayun tercümanı (Nikolaki Mavrokordato) Eflak voyvodası ve Rum milleti mütebayyizanından (Mihal Raroviçe) Buğdan voyvodası nasbolunarak voyvodalık bu üslûp ile yerli boyarlarından Fenerliler'e yani İstanbul'da bulunan Rum mütebayyizanına ve betahsis Divan-ı hümayun tercümanlığı hizmetinde bulunan takıma intikal etmiştir. Voyvodaların Fenerlilerden olması devlet-i âliyyece tevsi-i hukuk-u hükümet demek gibi görünmüş ise de Rusyalılar bu suretten daha ziyade istifade etmişlerdir. Zira bu esnada Yeniçerilerin inkıyatsızlığı hasebiyle nizam-ı umur-u devlet muhtel (Bozulmak) olarak vükelâ ve rical-i devlet-i aliyye tez tez azl ve tebdil olunageldiklerinden ve yeniden serkâre (İşbaşına) gelenler cerr-i menfaat zımnında (Para çekmek maksadiyle) Voyvodaların tebdillerine iptidar ettiklerinden onlar dahi Dersaadet'de sarfetmiş oldukları mebaliği derhal ahali sırtından çıkarmak için mezalim ve taaddiyata tasaddi edip devlet-i aliyye ise zulüm ve taaddilerine vakıf olduğu anda tediplerinde tecviz-i tereddüt buyurmadığı cihetle Voyvodaların kimisi bir sene sürmeksizin azl ve tebdil ve kimisi envа-i ukubetle te'dip ve tenkil olunageldiklerinden evvelemirde kendilerine bir melce tedarik etmek ve kendi milletlerinden İstanbul'da olan hasema ve rukabaları (Hasımları ve rakibleri) aleyhine kesb-i kuvvet etmek üzere günden güne oltarafta tevessü' etmekte olan (Rusya) nüfuzundan istifade zımnında Rusyalıya bazı hidemat-ı hafiyye (Gizli hizmetler) arz ederlerdi.

«Memleketeyn ahalisi ise Fenerlilere bigâne ve mültezim nazarıyle bakıp mezalim-i vakıalarından daima şikâyet edegeldiklerinden başka bu asırlarda Memleketeyn'e gidip gelen memurin ve asakir-i devlet-i aliyye dahi kendilerine ziyade cevir ve eza eylediklerinden ahali

bütün bütün bizar ve meyus olarak Rusya tarafına meyil ile anı kendilerine hâmi ittihaz etmişler idi. Velhasıl Voyvodalıkların Fenerlilere intikali memleketin harabiyyetine bâdi ve ehalisinin teneffürü ile nihayet düşman kucağına düşmelerine müeddi oldu.

«1182 senesi (1768) seferinde (Hotin kalesi) Rusların eline düşünce Memleketeyn ehalisi hal-i fakr-u faka ve hicretlerinden iştikâ zımnında Rusya İmparatoriçesi Katarina'ya arz-ı mahzarlar takdim etmişlerdir. Filvaki ol anda Fenerli Beyler'in zulüm ve taaddisiyle fukara ve acezenin hali yaman olup Eflak eyaletinin senevî varidatı yirmi iki yüke ve Buğdan eyaletininki on dört yüke bâliğ olmuş idi.»

Nihayet bu memleketler Osmanlı ülkesinden ayrılmış ve müstakil Romanya hükümeti teşekkül etmiştir.

MEMLÛK (مملوك) [*Fık.*] Bir kimsenin alelıtlak mülküne dâhil olan şey demek olan Memlûk ıstılah olarak birinin mülkünde bulunan köle ve cariye yerinde kullanılır bir tâbirdir. Müennesi «Memlûke» dir.

MEMŞACI (ممشاجی) [*Sof.*] Mevlevî tekkelerinde abdesthaneleri temizliyenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Memşa; abdesthane demektir. Dergâhtaki canlar derli toplu kimseler oldukları için esasen temizliğe büyük bir ehemmiyyet verirlerdi. Fakat Memşacılar da sık sık helâları dolaşırlar, göze çirkin ve iğrenç görünecek şeyleri temizlerlerdi. Abdesthanelerin sularını doldurmak da memşacının vazifesi idi.

MEMUR-UN-BİH (مأمور به) [*Fık.*] Emrolunan iş yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MENAFİ'-İ HAZİNE (منافع خزینه) [*Mal.*] Hazine yararı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Menafi-i emîriyye» de denirdi. Devlet namına mahsulâttan alınan öşür, araziden alınan vergi ve resimler, intikal harcı, haraç ve alelıtlak her türlü vergi ve resimler de bu ıstılahın medlûlünde dâhildir.

MENASIB-I SİTTE (مناصب سته) [*İda.*] Eskiden mevcut devlet mansıplarından (memuriyyet) altısı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu memuriyyetler nişancılık, şıkk-ı evvel, sâni, salis defterdarlıkları, reis-ül-küttaplık, defter eminliği idi. Menasıb-ı sitte, her sene şevval tevcihatında birer sene müddetle tevcih olunurdu. 6 şevval 1244 (1828-29) de neşrolunan "Elbise nizamnamesi„nde bu mansıp sahiplerinin resmî günlerdeki kıyafetleri de tâyin olunmuştu. Ona nazaran âdi fes, güvez hırvani giyecekler, lehkâri takımlı ata bineceklerdi. tanzimattan sonra rütbe ve memuriyetlerin tanzimi sırasında bu tâbir tarihe karışmıştır.

MENDİL ATMA (منديل آتمه) [*Sar.*] Padişah'ın cariyelerden beğendiğine mendil atması münasebetiyle meydana gelmiş bir tâbirdir. Padişah kendisi bir kız seçmek istediği zaman kızların dairesine gider, verdiği emirle kâhya kadın'ın muntazam surette sıraya koyduğu kızlara bakarak içlerinden beğendiğine mendilini atardı. Mendili alan kız Padişah'ın huzurunda diz çöker, elindeki mendili birkaç defa öptükten sonra koynuna sokardı. Bu suretle seçilen kız çalgı ve şarkılarla hünkâr dairesine götürülür, alınan müsaade üzerine huzura çıkarılırdı. Huzura çıkan kız Padişahın ayaklarına kapanır ve bu suretle hükümdarın mahremiyyetine dâhil olan cariye tekrar kâhya kadın'a teslim olunurdu. Bunun üzerine huzura götürülürken yapılan merasim ve debdebe ile hamama götürülüp yıkanır, kokular sürülür, güzelliğini arttıracak mücevherlerle süslenerek Padişahın yatak odasına sokulurdu. Hünkâr tarafından buna da ötekiler gibi bir daire tahsis edilir ve bu suretle «Haseki» zümresine dâhil olurdu.

MENDÛB (مندوب) [*Fık.*] İşlenmesi Şer'an iyi sayılan iş yerinde kullanılır bir tâbirdir. (Hukuk-u İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye kamusu) undaki (c. I, S. 30) izahı şöyledir:

«Yapılması râcih, memduh olmakla beraber terki hakkında meni' bulunmayan ve dinde daima sülûk edilmiş bir tarik olmayan fi'ildir. Buna «Müstahab» da denir. Nafile namaz kılmak, tetavvuan sadaka vermek gibi.»

MENFES (منفذ = منفس) [*Mim.*] Yeraltı ve bodrum katlarına hava ve Ziya vermek için açılan küçük pencerelere verilen addır. Bunun yerine «Nefeslik» de denir.

MENGÛŞ (منكوش) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. Mücerretlerin (evlenmiyenlerin) kulağına takılan küpe hakkında kullanılır. Mengûş; Farsça küpe demektir. «Nur-ul-Hüda Limen-ihteda» Müellifi Haydarî'ler faslında şöyle diyor:

«Gûşlerinde (kulaklarında) birer mengûş, Haydar-ı kerrare (Hazret-i Ali) bend-i halka begûş (kulaklarından bağlı) geçinirler.»

Dürr-i nazmım çarha mengûş olsa bilmez rüzgârı
Şir-i Nef-i midir ol,ya kevkeb-i Sara mıdır? Nef'i

MENİYYE (منيه) [*San.*] Sultan Aziz'in saltanatının ilk devirlerinde İngiltere'den alınan tüfeklerin adıdır. Meniyye; Arapça ölüm de-

mektir. Tüfek öldürücü olduğu için bu ad verilmiştir. Vak'a nüvis Lütfi efendi 1280 (1863) senesi vak'aları arasında (Lütfi tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazması nüshası, cilt 10, varak 84) bunu şöyle yazıyor:

« Londra'ya sipariş olunan altmış bin adet şeşhaneli tüfenkler o esnada peyderpey vürut etmiye (gelmiye) başladı. Meniyye tâbir olunan şeşhaneli tüfeklerin nümunesi huzur-ı şahaneye arz olunduktan bu misillû ve bundan âlâ olarak Tophane'de imali ve cesim demir toplar isagası (dökülmesi) ve Bahr-i Sefit (Akdeniz) istihkâmat-ı cesimesinin nihayet derecede tarsin ve ilâvat-ı muktaziyyenin inşaasıyle teslihat-ı mühimmesi için sarfı icabedecek mebaliğin (paranın) taraf-ı şahanelerinden ita buyurulacağı beyaniyle iktiza-yı halin hemen icrasına musareat (başlanmak) olunması Tophane Müşiri Halil Paşa'ya emir ve irade buyurulmuştur.»

MENKUT (منقوط) [*Ede.*] Ebced hesabiyle yazılan tarihlerin noktalı harfleri hesap edilen nev'i hakkında kullanılır.

MEN LEH-ÜD-DİYE (من له الدیه) [*Fık.*] Diyete müstahak olan kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir. Maktülün veresesi gibi. Diyet; ölüm, yaralama karşılığı olarak alınan mal demektir.

MEN LEH-ÜL-HAK (من له الحق) [*Fık.*] Hak sahibi olan kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MEN LEH-ÜL-HİDANE (من له الحضانه) [*Fık.*] Hidane hakkına malik olan kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hidane; çocuğu alıp beslemek, dayelik demektir.

MEN LEH-ÜL-İSTİĞLÂL (من له الاستغلال) [*Fık.*] Bir vakıf mahallin gallesi kendine meşrut olan kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MEN LEH-ÜN-NAFAKA (من له النفقه) [*Fık.*] Nafakası diğer kimse üzerine lâzım olan kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MEN LEH-ÜS-SÜKNA (من له السکنا) [*Vak.*] Bir vakıf akarın süknasına müstahak olan kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu hak oturmiya münhasır olduğu için başkasına icar edemez ve o akarı lüzum görüldükçe vakfiyyede hilâfına şart yoksa - kendi malından tamir eder.

MENNECİM ÇOCUĞU (منجم چوجغی) [*Hal.*] Kinaye yolıyla bir kimseyi alacak ve saireden dolayı takip ve ta'zib eden muacciz insan hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski mahalle mektepleri müdavimlerinin (talebelerinin) bazı merasimde münacaat okumaları halk arasında bu tâbirin meydana gelmesine sebep olmuştur. Münacaat okuyan çocuklara para ve hediye verilirdi.

MENSUHAT (منسوخات) [*Mal.*] Yaya ve müsellem teşkilâtının kaldırılması, mülkî ve askerî memuriyyetlerin lağvolunması üzerine hükümete intikal eden timarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mensuhat; Arapça nesholunmuş, hükmü kaldırılmış demek olan mensuh'un cem'idir. Hükümete geçen bu türlü timarlar lüzumunda bir hizmet karşılığı olarak tevcih olunmak üzere devlet hesabına idare olunurdu.

MENSUHAT KALEMİ (منسوخات قلمی) [*Mal.*] Yaya ve müsellem teşkilâtının kaldırılması ve mülkî ve askerî memuriyyetlerin lağvolunması üzerine hükümete geçen timar ve zeametlerin Maliye'de kaydını tutan kalemin adıdır. Bu timarlar sonradan Tersane'deki Derya kalemine ilhak edildikleri için bunların tevcihi Kaptan Paşa'lara aitti.

MENSUHAT TİMARI (منسوخات تیماری) [*Mal.*] Yaya ve müsellem teşkilâtının kaldırılması ve mülkî ve askerî memuriyyetlerin lağvolunması üzerine hükümete intikal eden timarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hükümete geçen bu türlü timarlar lüzumunda bir hizmet karşılığı olarak tevcih olunmak üzere Maliye'de «Mensuhat Kalemi» vasıtasıyle devlet hesabına idare olunurdu. Devletçe Bahriye efradına lüzum görüldüğü sırada hükümet uhdesinde bulunan bu türlü timarlar Tersane'de «Derya kalemi» ne verilmiştir. Bunların tevcihatı Kaptan Paşa tarafından yapılır ve Tersane defterhanesinde kayıtları yürütülürdü. Bazıları da Sadrazam'a arzolunarak Defterhanedeki kayıtlarına işaret ettirilirdi. Bu timarlara mutasarrıf olanlar Bahriye ikmal efradı sıfatiyle gemilerde hizmet ederlerdi. Hizmete gelmedikleri zaman yerlerine bedel gönderirlerdi.

MENŞE-İ KÜTTAB-I ASKERİ (منشأ کتاب عسکری) [*Mek.*] Askerî kâtip yetiştirilmek üzere kurulan mektebin adıdır. Yeniçeri ocağının kaldırılıp yeni askerlik teşkilâtı yapıldığı sırada gerek seraskerlik dairelerinde, gerek vilâyetlerdeki ordu hizmetlerinde çalışacak memurlar için tâyin olunan hocalar marifetiyle şakirt adı verilen stajyerler okutulmıya başlanmış ve bir müddet sonra Seraskerlik binası içindeki derslıaneler bir mektep haline konulmuştur. Binanın hangi tarihte bu vaziyeti aldığı tâyin olunan bazı muallimlerin hal tercümelerinden anlaşıldığını ve burann 1293 (1876) da Mem-

şe-i Küttab-ı Askerî adıyle belli başlı bir mektep halini almakla beraber bir mektep şekli verilmesinin 1292 (1875) te başladığını yazan Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi, cilt 2, S 595) şu tafsilâtı da veriyor:

«O sene içinde neşrolunan 7 recep 1292 tarihli ve 14 maddelik bir nizamnamede deniliyor ki: «Aklâm-ı askeriyyenin taht-ı nesak ve intizama alındığı sırada aklâm-ı mezkûre için mahreç olmak üzere Menşe-i Küttab-ı Askeriyye namıyle küşat olunan mektebin usul-ü tedrisiyyesinin daha ziyade mucib-i istifade olacak derecede tadil ve ıslahı ve şakirdanın suret-i ahz ve kabullerinin taht-ı tensika ithali lâzım gelerek badema nizam ittihazıyle hükmü aleddevam mer iyy-ül-icra tutulmak istenilmiştir.

«Bu nizamnameye göre mülkî ve askerî Rüşdiyelerden şahadetname almış olanlar bu mektebe alınacaklar, burada üç sene şu dersleri okuyacaklardır: Tatbikat-ı kavaid i Arabiyye, Baharistan, ilm-i hesaptan tadil ve terkibe kadar, Kavaid-i Osmaniyye, Coğrafya-yı umumî, Tarih-i Osmanî, Mebani - yül - inşa, fıkıh, Türkçe kitabet, usul-ü defterî, Coğrafya-yı Osmanî, Tarih-i umumî, Mecelle ve idare nizamnamesi, hesab-ı muamelât, hüsn-ü hat, imlâ. Aklâm-ı askeriyyede müstahdem ketebeden istek edenlerin ders istimaı için dershaneye girmelerine mümaneat olunmıyacaktır.

«Mektep bu haliyle de 1298 (1880) senesine kadar Bab-ı Seraskerî binası içinde bulunmuş ise de bu tarihten sonra şimdi Eczacı ve Dişçi mektebi ve o zamanlarda jandarma dairesi olan binanın bir kısmına taşınmıştır.

«Mektebin buraya taşınmasında ve bir meslek mektebi halini almasında Daire-i Askerî Reisi Senih Efendi'nin büyük hizmeti dokunmuş olduğu gibi programının tanziminde de Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Cemal beyin (Müşir, Harbiye Nazırı ve sadrazam Ali Rıza Paşa'nın kardeşi.) gayreti olmuştur.

«Mektebin; nizamnamede okutulması gösterilmiş olan programı aynen ve tamamen tatbik edememiş olduğu anlaşılıyor. Son zamanlarda rüşdiyeyi bitirmiş olanlar mektebe alınırlar ve iki sene okurlardı.

«Okunan dersler: Türkçe (kavait, kitabet, belâgat, Fraaça (kavait, Gülistan), Arapça (izhar, mantık), hesap ve usul-i defterî, coğrafya, hat (rik'a yazısı), idare-i askeriyye nizamnamesi.

«Şu programa göre mektepte ancak Türkçe doğru okuyup yazmak için Osmanlıca, Farsça ve Arapça okutuluyor, biraz hesapla defter tutmak usulleri gösteriliyor ve dünya ile kendi memleketini tanımak için de coğrafya öğretiliyor. Mecelle ki zamanın medenî kanunudur, fazla görülerek kaldırılmış bulunuyor. İdare-i Askeriyye nizamnamesinin okutulmasına gelince bu gayet tabii bir şeydir.

«Mektepten çıkanlara şahadetname vermek usulden değildi. Çıkar çıkmaz hepsi Bab-ı Seraskerî'deki kalemlere ve ordulara gönderilirlerdi.»

Menşe-i Küttab-ı Askerî 1908 Temmuz İnkılâbı'na kadar bu vaziyette devam etmiş ve o tarihten sonra kaldırılmıştır.

MENŞE-İ MUALLİMİN (منشئ معلمين) [*Mek.*] Askerî mekteplere hoca yetiştirilmek üzere açılan mektebin adıdır. Askerî mekteplerle Dar-üş şefaka dersi nazırı olan Süleyman Hüsnü Paşa'nın 1292 (1875) senesinde «Askerî mekteplerin tedris vasıtalarından yani asker hocalardan ve mektep binasından istifade etmek suretiyle medrese talebesinden sivil muallim yetiştirilmek üzere Menşe-i Muallimin adiyle idadî ve yüksek derecede bir mektep açılmasına teşebbüs etmiş ve açmıya da muvaffak olmuş olduğunu yazan Osman Ergin (Türkiye Maarif tarihi, c 2, s 597) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Menşe-i Muallimin idadiai program itibariyle o zamanki askerî idadilerin aynıdır. İdadide yabancı dile ve meselâ fransızcaya ehemmiyyet veriliyordu. Tıpkı şimdiki liselerde olduğu gibi beş sınıf üzerine kurulmuş olan bu idadi'nin dördüncü sınıfını bitirenler beşinciye geçerken edebiyat ve fen diye iki şubeye ayrılırlardı. Mektepte günde iki saat ders okutulursa da - medrese âdetlerine uymak için - dört ay dersler tatil edilirdi. Çünkü medrese talebesi senede üç ay cerre gider ve bir ay da bayram aralıkları tatili yaparlardı. Menşe-i Muallimin'e devam edecek talebenin okumakta oldukları cami derslerini terk etmemeleri esas şartlardandı. Şu halde bu mektep talebesi dinî bilgilerini camilerde ve dünyevî bilgilerini burada edineceklerdi. Darülmuallimîn ile sonraları Hukuk mektebine devam eden talebenin çoğu da hep bu suretle medreseye ve cami'ye devam edenlerdendi. Süleyman Paşa bu yola gitmekle medreseyi hissedilmeksizin mektep haline getirmiş oluyordu.

«Menşe-i Muallimin idadisini bitirip de onun yüksek kısmına girmek istiyenlerin bir çoğu şimdi olgunluk dediğimiz bir kabul imtihanına tâbi tutulmıyorlardı. Bununla beraber bu mektebin son sınıflarını bitirmiş, yahut sivil idadilerde okumuş olanlar da bu imtihanı vermek şartiyle girebilirlerdi.

«Menşe-i Muallimin'in yüksek kısmı

tahsil müddetleri 2 ile 4 arasında değişmek üzere II şubeye ayrılmıştı.»

Değerli müdekkik bu şubelerin herbirerlerinin programlarını yazdıktan ve «şu programa göre Menşe-i Muallimîn'in o zamanki biricik muallim mektebi olan ve talebesi % 90 medreselilerden ibaret bulunan Darülmuallimîn'den yüksek olduğu gibi 1316 (1900) da açılan Darülfünun'dan da daha üstündü» dedikten sonra şu tafsilâtı vermektedir:

«Mektepten çıkanlar birdenbire muallim olamayıp iki sene müddetle muallim muavinliği yapacaklar, bu suretle tecrübe ve tatbikat göreceklerdi. Bu tecrübe devresinde yabancı dilden tercüme yapmak suretiyle ebliyyet ve iktidarını gösterememiş olanlar muallim olamıyacaklardı. Muavinlere 500 ile 900 kuruş arasında aylık verilecekti.

«Her muallim okuttuğu dersin kitabını telif ve bilhassa tercüme suretiyle vücude getirmek ve Meclis-i Maarif-i Askerî'nin kabulüne arzetmek mecburiyyetinde idi. Muallimlere bu hizmet ve muvaffakıyyetlerinden dolayı ayrıca nakdî (para) mükâfatlar da verilecekti.

«Muallimlere ders gruplarının ehemmiyyetine göre 1200 kuruştan 3500 kuruşa kadar aylık verilecek ve Hicaz, Yemen, Bağdat ve Trablus Garp gibi uzak vilâyetlere gönderileceklere ayrıca beşer yüz kuruş zam yapılacaktı. Buralara gönderilecek muallimler kur'a ile seçilecekler ve üç sene hizmetten sonra başka yere kaldırılmalarını istiyebileceklerdi.

«Menşe-i Muallimîn'den çıkanlar 15 sene mecburi hizmete tâbi idiler ve tekaüt hakları da vardı. On beş seneyi bitirenlerden birinci sınıf muallimler 5000, ikinci sınıf muallimler 4000, üçüncü sınıf muallimler 3000 kuruş maaşlarla yüksek mektepler muallimliklerine, Meclis-i Maarif âzalıklarına tâyin olunacaklardı. Buralarda münbal bulunmaz da yine muallimliklerine devam ederlerse birinci sınıfın maaşı 4000, ikinci sınıfınki 3000, üçüncüsününki 2800 kuruşa çıkarılacaktı.

«Aradan 65 sene geçmiş bulunduğu halde bugün de muallim yetiştirilmesi ve muallimlerin terfi ve terfihi bu dereceye gelmiş midir? Bilmem! Fakat herhalde şunu biliyor ve görüyorum ki Süleyman Paşa muallimlik işini, bilhassa medrese talebesine asrî ilim ve fenleri öğretmek usulünü 1908 İnkılâbından sonra başvurulan ve bir semeresi elde edilemiyen medrese ıslahatçılarından çok evvel ve çok iyi düşünmüş ve tatbik etmiştir.

«Menşe-i Muallimîn idadiainin ilk sınıfına 50 talebe alınmıştı. Bunlar şevk ve hevesle çalışıyorlardı. O sırada Bosna-Hersek isyanının ve sonra da Osmanlı-Rus Harbinin çıkması üzerine evvelâ asker olan hocaların çoğunun harbe ve talebenin bir kısmının harb dolayısiyle memleketlerine ve başka yerlere gitmesi suretiyle sınıfların mevcudu azalmış, bununla beraber yine tedrisata devam edilmekte bulunmuştu.

«Beş sene sonra ilk giren elli talebenin sayısı son sınıfta altıya inmişti. Bunlardan da yalnız birisi mektebin âlî kısmını takibetmek istemiş, fakat bir talebe için bir sınıf açılması uygun görülemiyerek ozaman Mekteb-i Harbiye ders Nazırı Edhem Paşa'nın teklifi ve Meclis-i Maarif-i Askerî'nin - başkasına emsal olmamak üzere - ittihaz etmiş olduğu karar üzerine bu bir tek talebe Erkân-ı Harbiye sınıflarına devam ile tahsilini tamamladı ve bu talebeye 22 eylül 1300 tarihli bir kıt'a Riyaziyat-ı âliye muallimliği şahadetnamesi verildi. Fakat mektebin diğer sınıfları yine örse boca gidiyordu. Bu gidiş şüphesiz ki memnuniyyeti mucip bir şekilde değildi. Fakat ıslah ümidi vardı. Nihayet o sıralarda Mekteb-i Harbiye Dahiliye Müdürlüğüne tâyin edilmiş olan Binbaşı İsmail Bey (Zülüflü İsmail Paşa) Sultan Abdülhamit'e takdim ettiği bir jurnalda:

«Süleyman Paşa efkâr-ı muzırra eshabından biridir. Memlekette esası hürriyet üzerine müesses bir hükümet teşkil etmek istiyordu. Lâkin ümmetin pişvası olan ulema ile memleketin kuvve-i hayatiyesini teşkil eden ordu bu mel'unane fikre iştirak etmedikçe mevki-i tatbika vazetmek mümkün değildi. Evvelemirde ilmiyye ricaline fünun-u hazırayı telkin etmek ve onlarla ordu arasında bir mukarenet husule getirmek lâzım geliyordu. İşbu iki maksadı istihsal için mekâtib-i askeriyyeye muallim yetiştirmek ve talebe-i uluma mahsus olmak üzere 1292 tarihinde Menşe-i Muallimin namiyle bir mektep küşat etti. Hattâ bu mektep talebesinden biri elyevm Mekteb-i Harbiyyeye devam etmekte ve şimdiden iki sınıf beyninde mukarenet husule gelmektedir» diyerek mektebin dağıtılmasına sebep olmuştur.»

Bu jurnal üzerine Menşe-i Muallimîn tarihe karışmıştır.

MENŞUR (منشور) [*İda.*] Padişah tarafından birine vezirlik, beylerbeyilik ve diğer bir mansıbın tevcihini veya Serdarlığa tâyinini mutazammın verilen ferman yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i Menaşir'dir. Divanî yazı ile yazılırdı. Arapça bir kelime olan Menşurun «Kamus-u Osmani» deki tarifi şöyledir: «Neşrolunmuş, dağıtılmış, yayılmış. Rütbe-i vezaret

ve müşiri tevcibini havi divan-ı hümayundan isdar kılınan ferman-ı âli. Hem kaideleri hem yan veciblerinin (yüzlerinin) dıl'ı mücessemleri muvazi ve müsavi olan hendesî şekil.»

Menşur yedi kısım üzerine yazılırdı; I ve 2 Tabmid ve taaliye denilen Cenab-ı Hakka karşı hamd-ü sena ile Hazret-i Peygambere tâ'zim. 3 — Menşurun verilmesinin sebebi ve bu bususta teşvik ve teşci'i tazammun eden âyet ve hadisler. 4 — İsmine menşur yazılan zatın tavsifi. 5 — Menşurun yazılmasına sebep olan hüküm yani padişahın emri. 6 — Menşurda tavsiye olunan şeylerin yapılması. 7 — Menşurun mazmuniyle hareket edilmesini tekit ve aksinin yapılmasından çekinilmesini tavsiye ile menşur sahibini korkutmak.

Menşurlar Nişancı ile Reis-ül-küttab'ın kalemlerinden çıkar veya onlar tarafından tashib edilirdi.

Feridun Bey münşeatın'da Bahreyn hâkimliğine tâyin münasebetiyle Üçüncü Murat'ın gönderdiği Arapça bir menşur sureti bulunduğu gibi yine o eserde berat adı altında bir hayli menşur vardır. Bundan başka iki menşur sureti de Başbakanlık Arşivinde 5 numaralı mühimme defterinin 484 ve 7 numaralı mühimme defterinin 696 ncı sayfalarında yazılıdır. Ondokuzuncu asır başlarından Yirminci Asır başlarına kadar verilmiş olan vezirlik menşurlarına dair bir defter, yine Başbakanlık arşivinde ve Hatt-ı hümayun defterleri arasındadır.

Hatla aldı çemen-i memleket-i gülzarı
Çekti menşuruna tagra-yı muanber sümbül
Sabit

MENZİL (منزل) [*Hal.*] Kervanların ve posta tatarlarının indikleri ve at değiştirdikleri, yahut geceyi geçirmek üzere konakladıkları bina ve han yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sefer halinde bulunan askerin yiyeceklerini temin ve tedarik etmek ve bedeli mukabilinde zahire alınmak üzere menziller teşkil olunur ve bu işler «Menzil emini» adlı memurlar tarafından görülürdü.

Vardı bir menzile kim Tozkoparan merhumun
Şöhret-i namını bastırdı gubar-ı nisyan
Sabit

§ [*Ok.*] Mesafe yerinde kullanılırdı. Ok menzili denilince atılan okun katettiği mesafe anlaşılırdı.

§ [*Top.*] Muayyen barut hakkıyle atılan bir merminin (gülle) topa verilen herhangi bir irtifa zaviyesine nazaran (yer) ile atıldığı nokta (yer) arasındaki ufkî bu'ud (mesafe) yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Muhtelif mânaları olan Arapça menzil kelimesinin bir mânası da mesafedir.

MENZİL ATLARI (منزل آتلری) [*İda.*] Menzillerde bulundurulan atlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Menzil; konak yeri demektir. Bu yerdeki atlar resmî işlerle acele olarak gidenlerle posta tatarları tarafından kendi atları bırakılarak değiştirildiği gibi vazife ile bir tarafa gidenlere oralardan at verilirdi.

MENZİL ATMAK (منزل آتمق) [*Ok.*] Şimdiki apor tâbiriyle rekor kırmak maksadile yapılan müsabaka yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kemankeşlerde menzil atmaya niyet edenler evvelâ ihtiyarlara (kemankeşlerin seçtikleri heyʼet azası) gelir ve:

— İhtiyarlar duanız ve izniniz ise müstahak isem filân menzile tâlibim diye müracatta bulunurlardı. İhtiyarlar müstahak görürlerse izin verirler ve hazır oldukları halde istekliye ok attırırlardı.

MENZİL BOZMAK (منزل بوزمق) [*Ok.*] Rekor kırmak yerinde kullanılır bir tâbirdi. Menzil; Arapça bir şeyin düştüğü yer, yollardaki konak yeri, ev; atım, mesafe demektir. Başta «Meydan Şeyhi» olmak üzere kemankeşler (Okçular) huzuruyla yapılan atış müsabakası sırasında evvelki menzili aşıranın okunun düştüğü yere Menzil yani taş diktirilir ve bu defa okun düştüğü yere yeniden taş dikilmek suretiyle evvelki menzil yani mesafe bozulduğu için bu tâbir meydane gelmiştir.

Alup şeşhaneyi aguşuna şahane sanatlar.
Yedinci defa bozdu menzili ol Dâver-i şehbâz
Vasıf

MENZİL CETVELİ (منزل جدولی) [*Top.*] Muhtelif menzillere nazaran topa verilmesi icabeden irtifa zaviyelerini göstermek üzere tertip edilmiş olan cetvelin adıdır.

MENZİL DİKMEK (منزل دیکمك) [*Ok.*] Atılan okla kırılan rekor münasebetiyle dikilen taş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Taş dikmek» de kullanılırdı. Menzil; Arapça bir şeyin düştüğü yer, yollardaki konak yeri, ev; atım, mesafe demektir. Menzil dikmek için atılan okun mevcut menzilleri geçtiği, yahut şimdiki tâbirle rekorun kırıldığı kemankeşlerden mürekkep bir heyet huzurunda isbat edilmiş olmasına bağlı idi. Okun düştüğü yere taş dikildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

Üniversite kütüphanesinde okçuluk hakkındaki yazma bir eserde (numara 329) deniliyor ki: « Vaktaki bir pehlivan ihtiyarlar

izniyle bir menzile dura evvelâ pak abdeat alıp salât-ü selâm ile dura ve ayağından nâlini çıkara. Zira âdaptandır. Öğleden sonra öğleyi kıla. Şuhut ile durup havacı ve pehlivan hazır ola ve ayak yeriyle menzile varınca arada kimse olmıya. Zikrolunan havacı pehlivanlardan ola. Gayri bigâne olmıya. Menzil etrafında asla kimse olmıya. Zira su-i zan olunur. Ol pehlivan okun ata ve yanında me'zun var ise anlar dahi maan atalar, Hak Taalâ müyesser edüp menzil bozulup destar bozulur ise yanında olan pehlivanlar belin baasalar, yayın basa. Ol menzil bozan pehlivan üç ok dahi atup ol dahi yayın basa. Cem'-i gafir ve cem'-i kesir okun üzerine varalar. Sağ ve sol dane taşından kırk gez olup tamam aşuru olduğu müteayyin ve mütebeyyin olunca pehlivana söz yok atmışsın dikmek şartıyle çıkaralım mı oldahi dikerim dedikte ihtiyarlardan biri bulunur ise yahut ol kimesnenin (kimsenin) kabza aldığı pehlivanı bulunur ise evlâ olanı üstadı çeke. Olmazsa ihtiyarın biri çeke. O dahi olmazsa ol mecliste sahib-i menzil-i evvel olmazsa müstahakk-ı menzil yahut talib-i menzil çeker.»

Ok çekmenin de yolu vardı. Âyet okunur, salâvat getirilir, geçmiş kemankeşlerin ruhları taziz olunurdu. Okun menzilini geçtiğini görenlerin şehadetine müracaat edilirdi. Ziyafet çekilir, mürafaa yapılırdı.

«Ol menzil atan kimesne (kimse) ayağa kalkar şeyh dahi pehlivana bu menzili sen attın mı der ol dahi naam (evet) biinayet-illâh-i Taalâ ben attım der yine ol menzilde taşı olan kimesne muhasama edip alâ veçh-il-hasım inkâr edicek iki pehlivan ayak yerinde ve iki menzilde ayak yerinde basıp falan kimesnenin okun attı sarık bozdular deyu ikisi şehadet eder, ikisi dahi çağırdığı gibi filân üstad işi ok buraya düşüp biz kondurduk derler erkeğine ve yahut dişisine yahut münharif kondu, ayaklı yahut ayaksız bir hoşça vukuu üzere düştüğün beyan ederler, şeyh olan hasma ne dersin der. Ol dahi şahitleri tezkiye eder. Pehlivanlar ol dört adamın eyülüğüne ve sadakatına ve hüsn-ü haline şahadet ederler. Andan sonra dua olunup Fatiha-i Kerime okunur ve bir ihtiyar kalkıp ok düştüğü yere bir çizgi çizer dahiline hafr ederler, yine o çizgi içerisine üç kerre Salâvat-ı şerife getüreler ve üç kerre dahi cehr ile Tekbir getüreler. Bu minval üzere taş dikilür ve bir Fatiha-i kerime dahi okunur ve giderler. Taş sürmek dahi böyledir.»

Taş dikmenin müddeti altı aydı. Altı ay geçtikten sonra taş dikme salâhiyyeti kalmazdı. Yeniden atması ve menzili bozması lâzım gelirdi.

Rekor kırıp menzil diken başta meydan şeyhi olmak üzere meydan ihtiyarlarına ve kibar atıcılara ziyafet çekerdi.

MENZİL EMİNİ (منزل امینی) [*Ask. İda*] Askerin konak yerleriyle yolda yiyeceklerini temin ve tedarikle vazifeli bulunan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Asker için lâzım olan zahire menzil emini tarafından «Sursat» usulüyle menzil etrafındaki köylülerden tedarik edilirdi. Bunun için kadılara fermanla ocak yaya başıları gönderilir, menzillerde zahire bulundurmaları emrolunurdu. Menzil eminleri zahireyi kendilerine verilen para ile tedarik ederlerdi.

MENZİLHANE (منزلخانه) [*İda. Ask.*] Konak mevkii yerinde kullanılır bir tâbirdir. Posta işini gören tatarlar konak yeri vazifesini gören menzilhanelere inerler, orada geceledikleri gibi hayvanlarını da orada bulundurulan hayvanlarla değiştirerek yollarına devam ederlerdi. Menzilhane konak yeri mânasına da gelir.

MENZİL TAŞI (منزل طاشی) [*Ok.*] Okun düştüğü yere dikilen taş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ok atış yerindeki taşa da «Ayak taşı» denilirdi. Müsabakaya girenler hizayı ayak taşına basmak suretiyle temin ederlerdi. Taşı dikmek için müsabakada rekor kırmak lâzımdı. Taşa rekor kıranın adı ve rekorun kırıldığı tarih yazılırdı.

«Spor ruhu» adlı eserde (İstanbul. selâmet matbaası, 1928, sayfa 132) menzil taşı tâbirinin ok talimgâhı mânasına geldiği ve bu türlü talim yerlerinin memleketin bir çok yerlerinde bulunduğu yazılıdır.

MERAKİB-İ BAHRİYE (مراکب بحریه) [*Bah.*] Mavna, duba, sandal ve emsali deniz vasıtalariyle büyük küçük her sınıf nakliye gemileri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlardan yüz tonilâtoya kadar olanlarına «Merakib-i sagire», yüz tonilâtodan yukarı olanlarına da «Merakib-i eesime» denir. Kara nakil vasıtaları hakkında da «Merakib-i berriye» tâbiri kullanılırdı.

MERAKİB-İ BERRİYE (مراکب برریه) [*Hal.*] At, araba, otomobil gibi kara nakil vasıtaları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Deniz nakil vasıtalarına da «Merakib-i bahriye» denilirdi.

MERAKİB-İ CESİME (مراکب جسیمه) [*Bah.*] Yüz tonilâtodan yukarı olan gemiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yüz tonilâtoya kadar olanlarına «Merakib-i sagire» denir.

MERAKİB-İ SAĞİRE (مراكب صغيره) [*Bah.*] Yüz tonilâtoya kadar olan gemiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yüz tonilâtodan yukarı olanlarına «Merakib-i cesime» denir.

MERASİM ELBİSESİ (مراسم البسه‌سی) [*Kıy.*] Devlet erkânıyle merasime yani resmî toplantılara dahil bulunanların merasim münasebetiyle giydikleri elbiseler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu elbiseler memurun rütbe ve hizmetine göre değişirdi.

MERASİM KAVUĞU (مراسم قاووغی) [*Kıy.*] Devlet erkânıyle merasime yani resmî toplantılara dahil bulunanların merasim münasebetiyle giydikleri başlıklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu başlıklar memurun sıfat ve hizmetine göre değişirdi.

MERCAN TERLİĞİ (مرجان ترلكی) [*San.*] Topuksuz açık terlikler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden kapıdan girilince ayakkaplarını çıkarmak âdet olduğu için kadınlar gibi erkekler de bu türlü terlikleri giyerlerdi. Hâl ve vakti az çok yerinde olanların evlerinin kapılarının yanında ev sahiplerinden başka kadın ve erkek misafirlerin giymesi için de birkaç çift terlik bulundurulurdu. İçtimaî mevkileri nispeten yüksek olan erkekler «Mabeyn terliği» adı verilen kundura biçimindeki terlikleri giyerlerdi.

MERCAN TESBİH (مرجان تسبيح) [*San.*] Denizden çıkarılan mercandan yapılan tesbihler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kırmızı renkli ve kıymetli olan bu tesbihler doksan dokuzlu idi. Ucuna «püskül» yahut «Kamçı» denilen gümüş yayut altından yapılma süsle beraber püskül ve kamçıdan evvel iki santim kadar boyunda «İmame» otuz üç sayıyı belli etmek için de araya «müezzin» denilen yine gümüş veya altından tesbih tanesinden az büyük bir süs takılırdı.

MEREK (مرك) [*Mim.*] Köy evlerinin yanında ot, saman ve yaprak gibi şeylerin ve umumiyetle hayvan yiyeceklerinin muhafazasına mahsus kâgir veya kerpiçten bina adıdır. Bunun yerine «samanlık» da kullanılır.

MERFU-UL-VEZARE (مرفوع الوزاره) [*İda.*] Vezirlerden işlediği bir kabahattan veya devletçe görülen her hangi bir sebepten dolayı vazifesinden azl ile beraber vezirlik rütbesi alınmış olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vezareti (vezirliği) alınmış demektir. Rütbesi refolunan vezirlerin tuğ ve sancağı alındığı gibi kendilerine ondan sonra «Paşa» da denilmezdi. Vezaret rütbesi alınmadan önce Bey, Efendi veya Ağadan hangisi ile anılır idiyse vezirlik rütbesi alındıktan sonra yine onunla çağırılırdı. Bu gibilerin çoğu aynı zamanda bir yerde ikamete de memur yani gösterilen yerde oturmıya mecbur edilirlerdi. Affolunup da bir yere tayin olunanlara tekrar tuğ ve sancak verilir, bunlar verilince de kendilerine evvelki gibi «Paşa» diye hitap olunurdu.

MERGZAR (مرغزار) [*Mal.*] Çayır, mer'a, sulak, otlak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Mevsim-i ayş ü tareptir erdi nevbehar
Kıldı yaran-ı safa gülgeşt-i azm-ı mergzar
Neşet Baba

MERHABA SİPERİ (مرحبا سپری) [*Mim.*] Kalelerde kapının tam karşısındaki duvara açılmış olan mazgal deliğine verilen addır. Kapıdan girmeye muvaffak olan düşmana müdafiler tarafından bu delikten silâh atılır, girenler öldürüldü.

MERHALE (مرحله) [*İda.*] Bir konaklık yani bir yolcunun orta bir yürüyüşle bir günde gidebileceği mesafe yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ortalma olarak sekiz saat itibar edilir.

MERKAD (مرقد) [*Hal.*] Mezar, kabir yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Kamus-u Osmanî» de merkadın asıl mânası uyuyacak yer demek olduğu yazılıdır. Ölüm bir daha uyanmamak üzere uykuya varmak demek olduğu için bu tâbir meydana gelmiştir.

MERKUP (مرقوپ) [*Kıv.*] Mest ve çedik üzerine giyilen sarı meşinden kunduranın adıdır. Eskiden kadınlar da giyerlerdi.

MEREMMETÇİLER OCAĞI (مرمتجیلر اوجاغی) [*Sar.*] Tamir işleriyle meşgul olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında meremet suretinde kullanılan meremet Arapça onarmak, ıslah ve tamir etmek demektir.

MERMİ (مرمی) [*San.*] Kurşun, gülle yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan mermi aynı zamanda atılmış mânasına da gelir. «Kamus-u Osmnî» de «Alât-ı nariye» (ateşli âletler) ile atılacak şey, kurşun, gülle ve saire suretinde izah olunmuştur. Cem'i mermiyyat.

(Raşih) in çektiği saldırmaya vermem metelik
(Ataç) ın attığı mermi bana mantar gelir.
Raşit

MERMİ YATAĞI (مرمی یتاغی) [*Top.*] Mecefte dane ve şarapnel'in konduğu yere verilen addır.

MERRİH (مرّيخ) [*Ast.*] Güneşin etrafında hareket eden seyyarelerden birinin adıdır. Halk arasında merih suretinde de kullanılır. Güneşin etrafındaki seyyarelerin beşincisi olarak itibar olunan bu yıldızın Farsça adı «Behram» dır. Kan gibi kırmızı göründüğü için eski kavimler harp ilâhı ittihaz etmişlerdir.

«ilm-i nücum» adlı eserde (Ragıp Rıfkı, İstanbul, Cihan Biraderler matbaası, 1341, sayfa 16) bunun için şu tafsilât verilmiştir.

Zühre halim, yumuşak ve hassas olan şeyleri idare ettiği gibi Merrih de kuvvetli, sert, haşin ve alelekser hassas olmıyan şeyleri idare eder.

Zühre'nin kadınlığı temsil etmesine mukabil Merrih erkekliğin mümessilidir. Bunun nüfuz ve tesiri altında doğanlar; orta boylu, yuvarlak yüzlü, penbe tenli, parlak ve keskin gözlü, mütenasip endamlı kimselerdir. Bu seyyarenin dimağa olan tesiri yüzünden insanı cür'etkâr, cesur, kavgacı, tehlikeli kılar. Cesaret, kuvvet, ciddiyyet ve faaliyyetin muhassalası olan bu seyyare mensupları daima müdafaaya hazır bulunurlar. Hiddetlerine mağlûp oldukları zaman taarruz ve hücum ederler. Bunlar âlicenap, mu'temet, iddiacı, seri-üttehevvür (çabuk hiddetlenen), çokluk tedbirsizce hareket eden kimseler olup, cesareti icabettiren hareketlerde hayatlarını istihkar ederek birinciliği ibraz ederler. Cesaretle meydana gelecek büyük işleri kazanırlar.

Bu seyyarenin tesir ve nüfuzu umumiyyet itibariyle: Harb, mücadele, tahrip ve yeniden imara; vatan severliğin, şevk ve tahalükün teyakkuz ve intibah halinde bulunduğu her şeye doğru müteveccihtir.

Hamel burcunun müdiri olan Merrih uğursuzluğu en az bir seyyaredir.

MERSA (مرسى) [*Coğ.*] Limanlarda gemilerin demirlemiye elverişli bulunan sahilleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MERSİYE (مرثيه) [*Ede.*] Birinin ölümü üzerine duyulan teessürü anlatmak için yazılan manzumeye verilen addır. Mert bir delikanlının, genç bir kızın ölümü, büyüklerden birinin zıyaı için söylenen şeylere eski Türklerde «Sagu» derlerdi. Sagu sağmak, mersiye söylemek demekti. Bu türlü şiirlere halk arasında şimdi de ağıt denilir.

Mersiye'nin lûgat mânası «Ölen birinin iyiliklerini sayarak, acıyıp ağlamak demektir.» Bu türlü şiirlere mersiye denilmesi bundan ileri gelmiştir.

Mersiye denilince en ziyade (Hazret-i Hüseyin)'in şehadeti münasebetiyle yazılanlar hatıra gelir.

Mersiyeyi «Ölen bir adamın arkasından onun seha (Cömertlik) ve mezayasına dair nimetini gören, fazlını takdir eden veyahut mahabbet saikasıyla iftirak acısı duyan bir şairin teessürlü ve hüzünlü şiir söylemesidir.» suretinde tarif eden Ahmet Bekir bey (Mersiyeler; İkdam, 31 kânuni sani 1341 - 1925) bunun için şu tafsilâtı veriyor: «Mersiye denilince hemen hatıra Kerbelâ şehidi Hüseyn-i mazlum gelir. Hakikaten en güzel ve en yanık mersiyeler ona ve Kerbelâ vak'asına ait yazılanlardır. Vakıa dünya tarihinde bundan feci', bundan şeni' hâdiseler yok değildir. Lâkin (Hüseyin)in (Hazret-i Muhammed)in hafidi (İmam-ı Ali)nin ve Peygamberin kızı (Fatime)nin ciğer pareleri olmasından Kerbelâ vak'ası İslâm âleminde en sûzişli bir facia addedilmiştir. Buna, siyasî cereyanların ve Tekke edebiyatının da çok tesiri olmuştur. Basılan ve basılmıyan Şeyh divanlarının büyük bir kısmında (Âl-i Aba) ya methiyeler, Kerbelâ faciası ve Seyyid-üş şüheda hakkında müessir şiirler, mersiyeler vardır. Tekke edebiyatının tesirlerinden hariç ve âzade kalmış Türk şairlerinden mersiye yazanlar da yok değildir. Bunları tesbit için divanlar üzerinde uzun ve yorucu tetkikler ister. Ben, (Şeyh Mevlevi), (Şeyh Zekâî), (Şeyh Müştak), (Kâmi-i Âmidi), (Osman Nevres), (Leylâ Hanım), (Mehmet Ali Hilmi baba), (Kâzım Paşa) divanlarında mütaaddit mersiyeler gördüm.

«Kâzım Paşa'nın (Mekalid-i Aşk) isminde ve mükerreren basılmış, tamamen mersiyelerden ibaret bir eseri daha vardır.

«Yukarki şairlerin mersiyeleri divanlarından çıkartılarak ayrı risaleler şeklinde, bazıları mütaaddit defalar basılmıştır. Bunlardan başka Kerbelâ Vak'asına dair - mersiye ve tasvir suretiyle - eski ve yeni epeyce eserler matbudur.

«İbn-ür-Reşat Ferruh'un (Kerbelâ - Paris 1305)sı, Muallim Feyzi'nin (Matemname-1289)si, Şeyh Osman Şemsi'nin (Mersiye - i Seyyid - üs Şüheda - 1327) sı, Kâzım Paşa'nın (Riyaz-ı Esfiya) sını tanzir eden M. Asım'ın (Nale-i Uşşak - 1306)ı nispeten kıymeti haiz olanlardır.

«Mersiye yazanlar arasında (Cevahir-i mültekıta - 1286) - Müellifi Lebip Efendi'ye ayrı bir pâye verilmelidir. Merhum (1275) tarihinden itibaren ta (1283)e kadar, muntazaman dokuz sene ve her muharremde birer risale neşretmiştir ki münderecatı mütaaddit mersiyelerden ibarettir. İçlerinde cidden hissedilmiş, çok samimi teessürlerin akisleri vardır.

«Baki ile Taşlıcalı Yahya Bey'in de evvelkisi Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümü, ikincisi Şehzade Mustafa'nın boğdurulması münasebetiyle yazdıkları mersiyeler tarzında hususi elemler tasvir eden şairler de nadir değildir. Yavrusunun matemini terennüm eden (Nakşi-i Sünbülî), (Hoca Tahsin), (Abdülhak Hâmit), yâr-ı vefadarı (Esrar Dede) nin zıyına ağlıyan (Şeyh Galip) defaten hatıra gelenlerdir.

«Hazır sırası gelmişken yazayım. Bizde ilk mersiye kitabı (1266) senesinde, fotoğraf suretiyle basılmış, on altı ufak sayfalık bir risaledir. İçinde sıra ile: (Abdülhak Molla), (Muharrem Efendi), (Şeyh Müştak) ve (Leylâ Hanım) ın yazıları vardır. İkincisi (Şeyh-i Mevlevî) nin (1273) tarihinde (Matbaa-i Âmire) de nesih harflerle ve on büyük sayfadan ibaret mersiyesidir. En sonuncusu (Vamık Şükrü Bey)in (1327) senesinde neşrettiği Müntehabat'tır. İlki ile bu sonuncusu arasında - Lebip Efendi'nin dokuz risalesi dâhil - otuz ikisi manzum ve (Fuzulî) nin (Hadikat-üs-Süeda'sı başta olmak üzere sekiz adedi mensur kırk adet kitap ve risale neşredilmiştir. Bunlar benim yirmi beş sene içinde, çok merakla topladıklarımdır. Tabiî görmediklerim de vardır.»

Üstad Tahir Olgun'un (ölümü 1951) bir mersiyesi:

Ey serir-i şâh-ı biefser Hüseyn
Ser fedayan-ı tarik-ı kurbete server Hüseyn
Böyle yâdeyler seni kalb-i elem perver Hüseyn
Necl-i Zehra, şibl-i Hayder, sıpt-i Peygamber Hüseyn

*

Cedd-i Pâkin nail olmaştan rükâb-ı daşane
Fer verirdin valid-i zîşanının âguşune
Hazret-i Fahr-ül-Betul'ün sine-i pürcaşüne
Cism-i pür nurundu elhak zînet ü ziver Hüseyn

*

Âh o cismin re's-i maktuu olup avaresi
Gerdan-i mazlumun oldu hâke kan fevvaresi
Hununan her katresi bir sönmez âteş paresi
Muhterik hâlâ o ateşpareden diller Hüseyn

*

Zulme tâbi olmadın, düngaya oldun haknüma
Bir cihan-ı hırsa karşı durdan ey merd-i Huda
Hakk-ı i'lâ etmek üzere kendini kıldın fida
Oldu tavrın sâlikân-ı Hak için rehber Hüseyn

*

İndiras-i Şer'i garranın koşup imdadına
Sine gerdin ihtirasın savlet-i bidadına
Bakmadın hattâ bu yolda sevgili evlâdına
Cansipar-ı azmin oldu asgar ü ekber Hüseyn

*

La l-i pâkin bulmamışken hayli dem bir katre sü
İncilâ etmiş iken zâtında sırr-ı vahdehû
Etmedin Allah için ehl-i şekaye serfürû
Oldu halinden nümude mâye-i Hayder Hüseyn

*

Her cerihandan temevvüç etti bir derya-yı nur
Oldu her mızrak, teninde pür tecelli nahl-i tur
Kesti son serrişte-i hestiyi şemşir-i şurur
Öyle açtı ruh-ı bikaydın senin şehper Hüseyn

*

Süllem-i miraç olup zahm-ı ten-i mecruhanan
Kerbelâ bir kurb-i evednası olda rahanan
Cilve-i âşık nüvazi eyledi sabba hanan
Zâtını bir lûtf-i âlâlâline mazhar Hüseyn

*

Cedd-i Kudsî hilkatin Şah-ı Resalet aşkına
Mürteza-yı Kibriya, Zehra-yı ismet aşkına
Dader-i ekrem, o sermest-i şehadet aşkına
Eyle Tahir bendeni babında bir Kamber Hüseyn

Ziya Paşa'nın Kerbelâ mersiyesi:

Gönüller dağdar olsun ki hengâm-ı muharremdir
Maharrem ehl-i aşka mevsim-i endah-i matemdir
Hayal et kim bugün garka behun-i gadr olan gerden
Ziga-yı çeşm-i ümmet base gâh-ı Fahr-i âlemdir
Bürehne pa vü ser Âl-i Nebi serkeşte olmışta
Anınçün şimdi a'van-ı Ümeyye şad ü hürremdir
Budur bir vak'a-i matemfeza kim olmıyan dilsûz
Meğer İbn-i Ziyad ü ya Yezid ü İbn-i Mülcemdir
Kemine bende-i Âl-i Abayız kavm-i Süfyan'e
Demadem lânet etmek farzdır hem farz-ı akdemdir
Vücadum rize rize etseler tig-i felâketle
Yine her rizesinde hubb-i Ehl-i Beyt müdgemdir
Ziya sırr-ı tevellâ vü teberrayı bilen ârif
Gehi bülbül gehi manendi-i pervane ebkemdir

Kerbelâ hâdisesi muharrem ayına tesadüf ettiği için bu ay bilhassa Şi'î mezhebine sâlik olanlar için hâlâ âyinlerle dolu bir melâl ve matem ayıdır. Meşhur mersiyesinde:

Mah-ı Muharrem olda meserret haramdır
Matem bu gün şeriata bir ihtiramdır

diye başlıyan (Fuzulî) yalnız Şi'a'nın değil belki bütün kurun-u vusta müslümanlığının samimî bir hissine tercüman olmuş idi. Çünkü İslâm Cemiyyetlerinde dinî hissin fazlasiyle hüküm sürdüğü o devirlerde «Ehl-i Beyte mahabbet» ananesi çok kuvvetliydi. Hattâ daha sonraları sünnî mezhebi dairesinde inkişaf eden tarikatlarda bile Muharrem ayında, muhtelif şekiller ve derecelerde, bu matem âyinleri ya-

pılırdı. İran'da bu âyinler hâlâ kuvvetle yaşamaktadır.

Nispeten sade olan (Aynî) nin Üçüncü Selim için yazdığı mersiyeden parçalar:

Aksine devreylesün şimden geru çarh-ı anid
Asüman geçsün zemine encüm olsun nâbedid
Ebr-i zulmette kalup gün görmesün eyyam-ı iyd
Matem itsün, kareler giysün şeb-i kadr-i Said
Mah-ı taban olmasun mihr-i felâketten müstefid
Bulmasun fer âfitap matla'-ı subh-ı ümid
Kalp ola dud-i siyaha pertev-i nur-ı sefid
Atlas-ı çarh-ı gühen sal olmasun asla cedid
Ceyb-ü daman-ı şefak pürhun ola ahd-ı medid
Ah-ü feryat eylese âlem değil emr-i ba'id

Bir dahi sen de cihana bakma ey çeşm-i ümid
Dembedem kan ağla kim Sultan Selim olda şehid

Ateşe yansun gül-i gülzar-ı dehr-i bivefa
Bülbül-i sûzanın olsun lânesi duzahnüma
Sinesinden lâlenin dûr almasın dağ-ı cefa
Sünbül-ü dûd-i siyah-ı gamda kalsun daima
Harmen-ı ezharı ihrak eylesun berk-i belâ
Gül ocağında semender âşiyan tutsa reva
Ola berk-i ergavan şehbal-i kaknas-i kaza
Her kiyah-ı sebze olup kerm-i şebtab-ı fena
Cümleten üşkûfeyi mürg-ı niam itsün gida
Olsun etfal-i çemen gül öksüzü sertabepa

Bir dahi sen de cihana bakma ey çeşm-i ümid
Dembedem kan ağla kim Sultan Selim oldu şehid

Yerde esnaf-ı beşer, gökte suruşan ağladı
Sabit-ü seyyareler hurşid-i rahşan ağladı
Bâd ü berk ü berf ü yahçe ebr-ü baran ağladı
Berk ü bar-ı eşcar ü bağ-ı ezhar ü bostan ağladı
Bülbül ü gül kumru vu servi hiraman ağladı
Subhadek pervanelerle şem'i sûzan ağladı
Mürg ü mahı nar u nar-u cins-i hayvan ağladı
Mesçid ü puthanede gebr-ü müslüman ağladı
Bahr ü ber gûh u hacer deşt ü beyaban ağladı
Bud u nabud-i cihan kevn ü mekân kan ağladı

Bir dahi sen de cihana bakma ey çeşm-i ümid
Dembedem kan ağla kim Sultan Selim olda şehid

Ol vücud-i nazenin tabut içinde gark-ı hûn
Vazidüp senk-i musallaya rical-i enderun
Kıldılar ol şah-ı mağfurun namazın müslimun
Hep şehiden göçtüğün itti şehadet hazırun
Fatiha han olda rikkatla cemaat ez derun
Arşa çıktı nâle-i inna ileyh-i raclun
Menzil-i kabre figan-ı âhlar dır reh-i rehnümun
Kalmadı nev'-i beşerde giryeden sabr-ü sükûn
Günc-i mihnette muhibbanı olup zar u zebûn

Bir dahi sen de cihana bakma ey çeşm-i ümid
Dembedem kan ağla kim Sultan Selim oldu şehid

İşte budur Hak Taalâdan reca vü mültemes
Ekl-i İstanbul'a muhtaç olmasun kes bir nefes
Bir sürü dünya perest ikbale can vermiş teres
Olmadı bir kimse imdada gelüp feryad res
Ol gül-i ra'nayı pamal itti heyfa har-a has
Yok mudur can kurtaran âdem deyu çok verdi ses
Sarban-ı mevt asmış üştür-i ömre ceres
Kesti canından ümid Allah bes baki heves
Uçtu mürg-i ruhi bag-ı cennete kaldı kafes
Kalmamış dünyada asla rahm ü şefkat sözü kes

Bir dahi sen de cihana bakma ey çeşm-i ümid
Dembedem kan ağla kim Sultan Selim oldu şehid

Kalecik kazasının Şeyh Şami köyünden (Riza Bey) adında bir kahraman düğününde at üzerinde cirit oynarken başına rastlıyan bir değnekle attan düşüyor. Her kesi müteessir eden bu hâdise üzerine karısının, yahut onun dilinden bir başkasının yazıp Çankırılı Ahmet Tâlât beyin eserine geçirdiği (Halk şiirlerinin şekil ve envai, sayfa 140) ağıtın bazı parçaları:

Batıdan geliyor davulun sesi,
Allı yemenili, eğdirmiş fesi;
Götürmiyor benim beyim nefesi;
Amanın da iller, Beyime noldu?
Vâdesiyle değil, ciritten öldü.
Kara koyun gelmiş kuzusun ister,
Beyim utancından yaresin gizler,
Noldun ey Allahım bir oğul göster?
Amanın da iller; Beyime noldu?
Vâdesiyle değil ciritten öldü.
Çuha mintan giydi, yenin ezmedi,
Bu dünyada doya doya gezmedi;
Hiyanet ettiler, nasıl sezmedi?
Amanın da iller, beyime noldu?
Vâdesiyle değil, ciritten öldü.

MERSİYEHAN (مرثیه خوان) [*San.*] Mersiye okuyan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mersiye; ölünün arkasından onun meziyyetlerine dair nimetini gören, fazlını takdir eden, yahut mahabbet saikasiyle iftirak acısı duyan bir şairin söylediği teessürlü ve hüzünlü şiire verilen addır. Mersiye denilince hemen hatıra Kerbelâ Şehidi Hazret-i Hüseyin gelir. Hakikaten en güzel ve en yanık mersiyeler onun için söylenmiş ve mersiyehan adı verilen okuyucular tarafından okunmuştur.

«Muharrem esnasında ve daha çok bu ayın onuncu gününde okunan mersiyeler, epeyce mühim bir yekûn tutar» diyen Saadettin Nüzhet Ergun (Mersiyehanlar, Türk musikisi antolojisi, ikinci cilt, sahife 475) mersiye ile mersiyehanlar için şu tafsilâtı veriyor:

«XVIII nci asrın son ve bilhassa XIX uncu asrın ilk yarılarında Mersiyehanlıkla iş-

tihar eden bazı şahsiyyetler yetiştiğini de biliyoruz. Muharrem esnasında ve daha çok bu ayın onuncu gününde okunan mersiyeler epeyce bir yekün tutar. Evvelki asırlarda Mersiyehanlıkla iştihar eden şahsiyyetlere dair sarih malûmatımız yoktur. Bununla beraber Ehl-i Beyt ve bilhassa İmam Hüseyn hakkında birçok methiyelerin yazıldığı ve ötedenberi birçok tekkelerde okunduğu muhakkaktır.

«Muhtelif dinlerde mukaddes addedilen muharremin İslâmiyyette de bir hususiyyeti vardır. Bu ayda oruç tutmanın ve «Nevafil» namazı kılmanın faziletlerine dair hadisler de mervîdir. Eski devirlerde muharrem münasebetiyle Mersiyeden başka «Mevlid» de okutulduğunu biliyoruz. Hâşimî'nin 987 (M.1579) de yazdığı «Şeb-i aşûra da Mevlid okunub tevhid oldığunadır» başlıklı şu tarih manzumesi bu hususta vâzıh bir delildir (Hâşimî divanı: Ünv. K. No: 256).

Gurre-i mâh-i muharrem sîneler çâk etmeğe
Nâgehan bir kanla hançer eyledi peydâ yine
Yâ şafak âteş olabdur hem fitil-i dağ olab
Tâzelendi derd ile dâğ-ı dil-i şeyda yine
Tekye içre ol gice bir hâb tevhid ettiler
Kıldı ehl-i derd olanlar âh ü vaveylâ yine
Anda eşk-i dide-i gamdidesi âşıkların
Oldalar Şâh-ı Şehîdin aşkına sakka yine
Cümle uşşâk ol makam içre Hüseyn'i yâd edüp
Râsti olda nevada bülbül-i şeyda yine
Hep görenler dediler bu Hâşimî tarîhair
Eyledi İsa nefesler bir aceb ihya yine
987

« Son zamanlara kadar bazı Anadolu şehirlerinde bu an'anenin devam ettiğini ve Mevlid okutturularak aşure pişirildiğini muhtelif şahıslar söylemektedir.

«Sünbül Efendi tekkesinde muharremin onu, hangi güne tesadüf ederse etsin o gün orada öğleden sonra on iki rekât Husamâ namazı kılındığı ve Yazıcı zade Mersiyesi okunduğu, gecesi de yüz rek'at namaz kılınarak yetmiş bin «Kelime-i tevhid» çekildiği tarihen sabittir.

«Bazı dergâhlarda ve evlerde on gece sırayla Fuzulî'nin « Hadîkatüssuada » sı okunduğu da malûmdur. Câmi bey, Tamışvar'lı Naim gibi şahsiyyetlerin «Razvatüşşüheda» tarzında eserler kaleme almaları da bu mevzuların Anadolu ve Rumeli Türkleri arasında büyük bir rağbet kazandığına kuvvetli birer delildir.

« Mersiye okunmak ve aşure pişirilmek âdetinin bilhassa kıyamî ve devranî tekkelerinde yer bulduğunu görüyoruz. Muharremin onundan otuzuna kadar geçen müddet zarfında tekkenin âyin günü veya gecesi aşure dağıtılır, kurbanlar kesilir, yemekler yedirirler ve maruf Mersiye hanlara mersiye okutulurdu. Bu Mersiyeler, başta Bayramî Yazıcızade (Vefatı 855-1451) olmak üzere Sinanî Seyyid Seyfullah (Vefatı 1010 - 1601), Mevlevi Fasih Dede (Vefatı 1111 - 1699), Gülşenî Sezayî (Vefat. 1151 - 1738), Halvetî Zekâî (vefatı 1227 - 1812), Nakşbendî Selâmî (Vefatı 1228-1813), Bedevî Kâzım Paşa (Vefatı 1307 - 1889), Kadirî Osman Şems Efendi (Vefatı 1311 - 1893), Muallim Feyzi (Vefatı 1328 - 1910) gibi şahsiyyetlerin eserlerinden seçilirdi. Bektaşî tekkelerinde de Mebnî Baba, Mehmet Ali Hilmi Dede Baba gibi maruf zatlerin mersiyeleri okunurdu. Bunlar arasında en meşhur olan Sâfî'nin:

Ey nûr-i çeşm-i Ahmed-i Mahtâr yâ Hüseyn
Vey yadigâr-ı Haydar-ı Kerrâr yâ Hüseyn
Her kim seni vü âlini can gibi sevmeye
İtten beterdir ol nice insan yâ Hüseyn
Kandır şerâb-ı kevsere Sâfî kalana sen
Giydir libas-ı hulle i Rıdvân yâ Hüseyn

mısralarını ihtiva eden manzumesi idi. Bu ve buna mümasil diğer bazı mersiyeler de Yezid ve tâbileri bir takım tâbirlerle tahkir olunmaktadır. Mutasavvıfların bu nevi manzumelerinde ise, en ziyade Ehl-i Beyt hakkında hürmet ve mahabbet izhar edilmiştir. « Vahdet perest » olan bir kısım tarikat mensupları bu vaka'ları hakkın takdiri addetmişler ve « Kazâ-yı İlâhî» ye itiraz olacağı için müsebbiblerini söğüp saymak teşebbüsünde bulunmamışlardır. Bu itibar iledir ki XIX uncu asrın son yarısında « Meclis-i meşayih » Sâfî'nin mersiyesi ile buna benzeyen mersiyelerin tekkelerde okumasını men'etmiş, cemiyet günlerinde ise yalnız Yazıcızade mersiyesinin okunmasına müsaade etmiştir. Bununlaberaber tekkelerde muharrem ayı zarfında okunmağa mahsus olan ve ilâhiler gibi muayyen ezgi ve ikalarla bestelenmiş bulunan bazı mersiyeler de mevcuttur. Bunların en meşhuru Yunus Emre namına şâyi olan manzumedir (Rş. Mc., Sd. Mc.):

Şehitlerin serçeşmesi
Enbiyânın bağrı başı
Evliyanın gözü yaşı
Hasan ile Hüseyin'dir
Hazret Ali babaları
Muhammed'dir dedeleri
Arşın iki küpeleri
Hasan ile Hüseyin'dir
Kerbelâ'dır yazıları
Şehit olmaş gazileri
Fatma Ana kızları
Hasan ile Hüseyin'dir

Kerbelâ'nın tâ içinde
Nar balkır siyah saçında
Yatar al kanlar içinde
Hasan ile Hüseyin'dir
Kerbelâ'da bile taşlar
Okar Kar'an kesik başlar
Şehit olan o kardeşler
Hasan ile Hüseyin'dir
Dedesiyle bile varan
Kevser ırmağında duran
Sasız ümmete su veren
Hasan ile Hüseyin'dir
Derviş Yunus dünya fâni
Bizden evvel gelen kani
İki cihanın sultanı
Hasan ile Hüseyin'dir

«Hicaz, Saba, Hüseynî, Arazbar gibi mahtelif makamlarda ayrı ayrı bestelenmiş bulunan bu ilâhiden başka 1046 (H. 1636) da vefat eden Şabaniye tarikatine mensup Ömer Fuadî'nin şu manzumesi de «Hüseynî» makamındaki bestesiyle pek meşhur olmuştur:

Şah Hüseyn'in fırkatiyle ağlayan gelsün beri
Âh ü vâh idüp demadem inleyen gelsün beri
Kerbelâ'da çağrışırlar yâ Muhammed yâ Ali
Sinesine şerhalarla dâğ uran gelsün beri
Kerbelâ-yi aşk içinde canı ile olup şehit
Sinesin urgan idüp kanlar saçan gelsün beri
Ol Yezid'e can ü dilden lânet idenlerdeniz
Ol Pelid'e sebb ü lâ'nı eyleyen gelsün beri
Hem Muhammed meclisinde Çâryar gelsün beri
Ey Fuadî hâl ile irşâd olan gelsün beri
Kutb-i âlem Şeyh Şabân'ın azîz erkânını
Leyl-i aşûrada ihya eyleyen gelsün beri

«Şikârizade'nin bestelediği Hicaz mersiye de bilhassa Halvetî tekkelerinde çok okunmuştur.

«İslâmiyyet, herhangi bir ölü için nevha ve matemi emretmemiş, fakat mahabbetin tâbiî bir neticesi olan ve ruhun galeyanından husule gelen ağlamayı da bir «nas» ile men'eylememiştir. Hattâ İmam Hüseyin hakkında «Bükâ» yı emr eden hadisler de vardır. Doğuş mahsulü olan ve «Ehl-i Beyt» sevgisini telkin eden dinî mahiyyeti haiz mersiyeler, bu itibar iledir ki, mühim bir kısım tekkelerde şayi olmuş, bu rağbet dolayısiyle de bu asırda bir hayli mersiyehanlar yetişmitir. Vak'anüvis Pertev divanında 1206 (M 1791) yılına ait bir hâdiseyi tasvîr eden ve «Sa diyye fukarasından Revanici Derviş Mustafa aşr-ı muharremde Halvâyî tekkesinde mersiye-i İmam Hüseyin Radıyallahü anh kırâati esnasında Kemâl-i eüş-i lüceei aşk birle müstağrak-ı gufrân oldukta şöylenen mersiyedir» başlığını ihtiva eden şöyle bir manzume kayıtlıdır:

Der viş Mustafa-yi Revani fürûş kim
Ruh-i revanı şâd ola ehl-i vefa imiş
Aşr-i muharreminde iki güz altı sâlinin
Tevhid içinde göçtü nasıl can feda imiş
O gerçi müsteid idi aşk ile ganmağa
Mersiygehan-ı tekkede ateş neva imiş
Bir kerre yâ Hüseyn deyu sagha eyleyüp
Can vermek ise ancak olur bî riyâ imiş
Defn oldu gitti gözlerinin kanı dinmedi
Elhak muhibb-i Âl-i Resul-i Hudâ imiş
Ben Pertev öyle bir karu dâvayı dinlemem
Aşık demek te işte bu zâte seza imiş

«Mersiyenin kendine mahsus bir tavrı, yanık bir edası mevcuddur. Gerek bestelenmiş olan, gerek irticalen söylenmiş bulunan mersiyelerde bu hususiyyet bâriz olarak kendisini gösterir.

«XIX» uncu asrın bilhassa ortalarında ve son yarısında mersiyehanlıkla iştihar eden bazı şahsiyyetler tanıyoruz. Meşhur zâkirlerden Kastamonili Turşucuzade Hafız Mehmed Efendi, Bedevi şeyhi Ali Baba, Beylerbeyili Hakkı Bey, Üsküdar'da Valide tekkesi şeyhi Hafız Şerefeddin Efendi ve kardeşi Âgâh Bey gibi şahsiyyetler bu arada gösterilebilir.

«Boynunu bükerek okuduğu mersiyelerle dinliyenleri mutlak surette ağlatmakla iştihar eden Beylerbeyi imamı hafız Hamdi Efendi de bu asrın ortalarında temayüz etmiş çok kıymetli mersiyehanlardandır.

«Asrın son yarısında, bu sahada büyük bir muvaffakiyyet gösteren ve İstanbul'un en meşhur mersiyehanı olarak tanınmış olan şahsiyyet ise Hafız Hüseyin Tevfik Efendi'dir. 1266 (M. 1849) da Üsküdarda doğdu. Babası Açıktürbe yukuşunda Gizlice evliya zaviyesi şeyhi Mehmet Muhlis Efendi'dir. Babasının vefatı üzerine mezkûr zaviyenin şeyhliğine ve Üsküdar Yenicamii müezzin başılığına tayin edildi. Meşhur Hafız Hacı Sabri Efendi, Fıstıklı mektebinin «muallim-i evveli», iken o da «muallim-i sani'si» oldu. Musikiyi Hacı Faik Bey'den, Şeyh Muhtar Efendi'den, Mutafzade Ahmet Efendi'den ve Paşa Mehmet'ten meşketti. Boğuk fakat gayet muhrik bir sesi vardı. Güzel taksim eder, Cami ve tekke naitleriyle durak okumakta muvaffak olurdu. Fakat bilhassa mersiyede emsali yoktu. En ziyade Bandırma tekkesinde okurdu. Mersiye okurken düşüp bayılanlar, feryad edenler pek çok olurdu. Vefatı 1324 (M. 1906) ramazanındadır. İnadiye'de Selim Baba civarında medfundur.»

MERTEBANİ (مرتبانی) [*Sun.*] Hind-i Çinî'de yapılan yeşilce sırlı fayanslar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Eski Eserler Ansiklopedisi»nde (Mertebani maddesi) antikadan sayılan ve çok kıymetli olan bu mamulât için şu tâfsilât verilmektedir: «Hind-i Çinî'de yapılır. Üstüste üç hamur biribirine kaplanmıştır. Bu suretle meydana gelen gökle yeşil arası ve hareli ve gayet kıymettar ağır bir fayanstır. Tabağı, kâsesi, vazosu ve küpü de olur. Vazolarının ve küplerinin bin lira edenleri görülmüştür. En kıymetlisi ortasında biribirine sarılmış iki kiremit reagi ejderi hâvi olandır ki bunlar bin İngiliz lirasına ancak tedarik edilebilir. Bunlardan Topkapı Müzesi'nde iki bin kadar vardır. Türkler buna çok merak etmişlerdir. Hattâ eski Türklerde de yeşim renginde olan bu mata' gayet kıymetliydi.»

Yine Nurettin Rüştü Büngül buna tahsis ettiği bir yazıda (Tanin, 20 haziran 1946) aşağıdaki kıymetli tafsilâtı vermiştir: «Mertebani; Hind-i Çinî mamulâtından gayet kalın ve ağır bir fayanstır. Avrupalılar buna saladon derler. Bizde adının mertebani oluşu yüksek rütbe ve mertebede olan zevat tarafından kullanılmış olmasına telmihtir. Bu kısım mamulâtın yapılış tarzı üç katlıdır. Altı kiremit, üstü az daha kırmızıya çalar bir renkte, daha üzeri tahinî içerisi de yine kendi renginde hareli ve çiçekli yapılmaktadır. Bunun gayet büyük kuzu tabakları, büyük küçük kâseleri, kapaklı kapaksız vazoları, macun hokkaları da olur. Hattâ büyük küçük küpleri de bulunur. Bunların en kıymetlileri tabağın ortasında yani tahinî rengin üzerine kiremit renginde - ejderha - resimleri olanlardır. Fakat unutmıyalım ki bu cins pek eski ve nevadirdendir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde eski hükümdarlardan kalma bu mertebani tabakların âlâsından binlercesi toplanmış olduğu halde böyle ejder resimlisi yalnız iki tanedir ve bunlar pek çok kıymetlidir. Bu büyük tabakların içerisine büyük bir kuzu dolması veya sırt sırta iki hindi dolması ve kubbe âsa tepelenmiş anber ve pilâv konulduğunu tarihler yazar. Bunları içi dolu olduğu halde sofraya götürmek için kuvvetli Bolulu aşçılar, ayvazlar lâzımdır. Bu cins tabaklar eski Türk hükümdarlarının saraylarında da makbuldü. Hattâ küçük küplerin ve macun hokkalarının kıymetli taşlarla murassa' ve müzeyyenleri görülmüştür Bunun Türklük âleminde yeşim kadar makbul olduğunu da rivayet ederler. Şair Safvet tâli'den şanstan bahsederken:

Kırık bir maşraba bulmaz acı su içmiye rindan
Şerab-ı nâb içer cahhal ka's-i mertebaniden

der ki bununla kalın ve kesif bir nesne olan bu mertebani ile içişin zevksizliğini anlatıyor.

«Eski koleksiyon meraklıları arasında Çin mamulâtı miyanında mertebani en başta yer alırdı. Eski şairlerin şiirleri arasında bunlara yer verilmemesi kalın ve kaba şeyler olmalarından ve zarif olan tabiatlarına uygun bulunmamalarından ileri gelmiştir. Bunlara bir değil bin kerre dokunulsa ses vermez Halbuki Çin tabaklarının başta gelen fağfur öyle değildir. Ona bir dokun bin cevap al:

Neşve ümmit ettiğin sagar da senden gamlıdır
Bir dokun bin âh dinle kâse-i fağfurdan

«Mertebaniyi bilmek de insanın mertebesini arttırır»

Kâseler Çini, tabaklar mertebanidir bütün
Çeşm-i bülbüller birer şehkâr-ı mânidir bütün
Fazıl Ahmet Aykaç

MERTEBE-İ EHADİYYET (مرتبهٔ احدیت) [*Sof.*] Ehadiyyet, birlik mertebesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiye ıstılahlarındaki izahı şöyledir: Hakikat-i vücudun kendisiyle beraber başka hiç bir şey olmamak şartıyle itibar olunmasına denir. O mertebedir ki eemi' esma sıfat müstehlektir. Bu mertebeye eem'ul eem', hakikat-ül-hakayik, dahi denilmiştir.

MERTEBE-İ İLÂHİYYE (مرتبهٔ الهیه) [*Sof.*] İlâhî mertebe mânasına gelir bir tâbirdir. Sofiye ıstılahına ait eserlerdeki izahı şöyledir:

«Hakikat-ı vücutda başka birşey şart kılmak nazar-ı itibara alınırsa bunda yedi vecih cari olur. 1 — Hakikat-i vücude esma' ve sıfat gibi küllî ve cüz-i lâzım olan eşyanın kâffesini şart kılmak nazar-ı itibara alınır. İşte ehl-i hakka göre (vahidiyyet) ve (makam-ı cem') denilen (Mertebe-i İlâhiyye» budur. Bu mertebede ayan ve hakayiktan ibaret olan menazır-ı esmayı istidadat-ı lâzimedeki kemmlât-ı münasibeye hariçte isal nazar-ı itibara alınırsa bu itibara (Mertebe-i rububiyyet) tesmiye olunur. 2 — Hakikat-i vücutda yalnız külliyyat-ı eşya nazar-ı itibara alınır. Bu; «Rahman» ismi mertebesidir. Bu mertebede hakikat-ı vücut, levh-i kaza, ümm-ül-kitap, kalem-i âlâ denilen akl-ı evvelin rabbidir. 3 — Hakikat-ı vücutda külliyyat nazar-ı itibara alınmakla beraber o külliyyatta külliyyata mir'at olacak surette cüz'iyyat-ı mufassala-i sabite itibar olunur. Bu; «Rahim» ismi mertebesidir. Levh i kader, levh-i mahfuz, kitab-ı mübin denilen nefs-i külliyyenin rabbidir. 4 — Hakikat-i vücutda suver-i mufassalanın kabil-i tegay-

yür-i cüziyyat olması şartı nazar-ı itibara alınır. Mâhi, muhyiyyet, muhyi ismi mertebesidir. Levh-i mahv ü ispat denilen cism-i küllide muntabık olan nefsin rabbidir. 5 — Hakikat-i vücut, suver-i nev'iyye-i ruhaniyye, ve suver-i nev'iyye-i cismaniyyeyi kabil olmak şartiyle tefekkür olunur. Bu mertebe, kitab-ı mestur, rekk-ı menşur denilen heyula-yı külliyyenin rabbi olan (elkabil) ismi mertebesidir. 6 — Hakikat-ı vücut, suver-i hissiyye-i ayniyye şartiyle nazar-ı itibara alınır. Bu mertebe hayal-i mutlak ve hayal-i mukayyet âleminin sahibi olan (Elmusavvir) mertebesidir. 7 — Hakikat-i vücut yalnız suver-i hissiyye-i şehadiyye olması şartiyle tasavvur olunur. Bu mertebe, âlem-i mülkün Rabb ü sahibi olan (Ezzahir-ül-mutlak), (Elâhir) ismi mertebesidi.»

MERTEK (مرتك) [*Ok.*] Yayların konulmasına mahsus âletin adıdır. Dilıları yetmiş santim olmak üzere tahtadan yapılmış ve her köşesinden zincirle tavana asılmış salıncak gibi bir şeydir. Beşer santim enindeki tahtalar birbirine çakılmak suretiyle kafes haline getirilirdi. Yaylar bunun üzerine üstüste konulur, o suretle açıkta muhafaza edilirdi.

§ [*San.*] Dört köşeli uzun ve kalınca kereste adıdır. Arap harflerinde (l=A) buna benzediği için birinin cehli anlatılmak istendiği zaman elifi görse mertek sanır denirdi.

MESÇİD (مسجد) [*Mim.*] Camiin küçüğüne verilen addır. Mesçid; Arapça secde edilecek, namaz kılınacak yer demektir. «Sanat Ansiklopedisi» inde mesçid için şu izahat verilmiştir:

«Türklerde mesçid tâbiri mutlaka büyük camilerin gayrı ve mahalle aralarında ekseriya ahşap olarak yapılmış küçük camilere tahsis edilmiştir. Mesçidlerin ayrı bir mimarî tarzı vardır. Bunlar umumiyetle ahşap veya dolma olduklarından sivil mimarî tarzında inşa olunurlar.»

MESİHİ (مسيحى) [*Din*] Hıristiyan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hazret-i İsa'ya Mesih denildiği için onun dinine sâlik olanlara da Mesihî denilmiştir.

Ben ne Mesihî ne mesiha demim
Zevki hakikatte arar ademim
Muallim Naci

MESİREGÂH (مسيرگاه) [*Hal.*] Mesire mahalli, gezme yeri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Seyrangâh» da denir.

MESKEN-İ ŞER'Î (مسكن شرعى) [*Fık.*] Karı kocanın birlikte oturmasına elverişli mutfak vesaire gibi teferruatı olan yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şer'i tâbiriyle tavsifi ancak böyle bir mahalle mesken denilebileceğinden ve meşru bir çiftin oturabileceğinden dolayıdır. Bu şartları haiz olmıyan yer mesken olarak kabul edilemez.

MESKÛKÂT (مسكوكات) [*Mes.*] Basılmış madenî paralar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça meskûkün cemidir. Meskûk; sikkeli, tedavül için üzerine sikke vurulmuş şey demektir.

MESNEVÎ (مثنوى) [*Ede.*] Her beyti ayrı kafiyeli manzumeye verilen addır. «Gazel» gibi, «Kaside» gibi her beytin sonunda aynı «Revi» ile biten kafiye bulundurmak mecburiyyeti olmadığı için nazım şekillerinin en kolayıdır. Bu kolaylık sebebiyledir ki her mevzua dair uzunca manzumeler, hattâ manzum kitaplar mesnevî şekliyle yazılmıştır.

Mesnevî şekli Araplarda yoktu. İran'da İslâmî edebiyatının zuhurundan sonra şüyu' bulmuştur. Acemlere de Türklerden geçtiğine kaail olanlar vardır. Çünkü eski Türklerin sazla okudukları ve «Koşuk» dedikleri manzumeler mesnevî şeklinde idi.

Dâstân (destan) ve hikâye mevzularına dair mesnevî şeklinde kitaplar yazılması Fürs edebiyatında başlamış, ondan sonra Türk edebiyatına geçmiştir.

Hicrî IV (M. X) cü asırda Buhara'da yetişen Rudegi adlı bir şairin «Kelile ve Dimne» ismindeki kitabı Farsça manzum olarak yazılmıştır. Hicrî V (M. XI) inci asırda Horasan 'da ölen (Firdevsî) nin «Şehname» adıyle otuz senede yazmış olduğu altmış bin beyitlik eseri İran dâstânı tasviri itibariyle yüksek bir eserdir. (Yusuf Has Hâcip) adlı Türk şairinin Türk dili ve aruz vezniyle nazmettiği «Kutadgu bilik» isimli ahlâkiyat ve içtimaiyata dair eser de o asrın edebî mahsüllerindendir. Bundan bir asır sonra (Genceli Şeyh Nizamî) nin «Penç Genç» ismini verdiği beş kitap ta mesnevî tarzındadır. Şeyh Nizamî'den sonra hamse nüvislik şairler arasında moda oldu. Acem ve Türk şairlerinden bazıları bu modaya uymuşlar, mesneviler yazmışlardır. Hüsrev Dehlevî, Molla Cami, Ali Şir Nevaî, Behiştî, Arnavut Yahya Bey, Nev'i Zade Ataî, Acem, Çağatay ve Türk hamsecilerinin en meşhurlarındandırlar. Yine mesnevî şeklinde kitap yazmış, fakat yazdıklarını başa çıkaramamış şairler vardır. (Fuzulî) ile (Şeyh Galip) bunlar arasında sayılır. Birinin «Leylâ ve Mecnun», öbürünün «Hüsn-ü Aşk» eserleriçok kıymetlidir.

(Nabî) nin «Hayriye», (Sünbülzade Vehbi) nin «Lûtfiye» adlı manzum nasihatnameleri, yine Vehbi'nin «Tuhfe», «Nuhbe» isimli eserleri de bir vakit çok ehemmiyet kazanmışlardı.

Mesnevî bahsinde Hazret-i Mevlâna'nın mesnevîsini de hatırlamak lâzımdır ki altı ciltlik ve yirmialtı bin beyitlik muazzam bir eserdir. Farsça yazılan bu eserin Türk edebiyatı üzerinde tesiri büyük olmuştur.

(Âşık Paşa) nın Türkçe, (Şeyh Gülşenî) nin Farsça olarak yazdıkları (Garipname) ve (Mânevî) adlı kitaplar mesneviye nazire olarak yazılmışlarıdır. Yunus Emre divanı'nın baş tarafında da uzun bir mesnevî vardır.

Tanzimat edebiyatı üstadları da mesnevî şeklini kullandılar. (Şinasi) nin «Divançe» sinde bu şekil manzumeler olduğu gibi (Ziya Paşa) «Harabat» ın mukaddimesini, (Namık Kemal) «Tahrib-i Harabat» ın bir kısmını, (Abdülhak Hâmit) manzum piyeslerini mesnevî tarzında yazmıştır.

Servet-i Fünun edebiyatının manzum kısımları ekseriyet itibariyle mesnevî şeklinde idi. Millî edebiyatçılar da bu şekli yadırgamadılar.

«Her beyti mukaffa olan nazımdır.» suretinde tarif eden ve «her beyti bir müfret teşkil eder» mütalâasını da ilâve eden müderris Ali Ekrem Bey (Namık Kemalin oğlu) (Nazariyat-ı edebiyye dersleri, 1333-1334 ders yılında Darülfünunda takrir olunan dersler, taş basması, sayfa 278 ve mütaakip) bunun için şu tafsilâtı dahi veriyor:

«Bu nazım tarzı, bir kafiye silsilesinin esaretine tâbi kalmadığı için, gayet vasidir. Vakıa mesnevîde şair her beytini ayni harekâta tâbi bir revi harfiyle bitirmek mecburiyyetine tahammül eder; fakat o harfleri istediği gibi intihap edebildiğinden lisanın bütün kelimelerine tasarrufa muktedirdir. En nefis ve ahenktar kafiyeleri de emrine âmade bulur. İşte bunun içindir ki bu nazım şekli şark ve garp lisanlarının hepsinde gayet makbul olmuştur. Hususiyle hikâyeler, destanlar, tiyatrolar hasılı bütün mufassal manzumeler her lisanda ancak mesnevî tarzında yazılır, Filhakika yüzlerce, binlerce ebyatı bir kafiyede tertip etmek nasıl mümkün olabilsin? Buna hiçbir lisanın elfazı müsait olmıyacağı aşikârdır. Elli, altmış beyitlik kasidelerde aynı kafiyenin tabiatı muhafaza olunmak şartiyle tekrar edilebilmesi ne kadar müşkül olduğunu kasideleri ufak bir tetkike tâbi tutunca anlarız. Birkaç beyitlik şiirden başlıyarak uzun manzumelere kadar bütün şiirler için en müsait şekil mesnevi olduğu şüphesiz ise de en ahenkli nazım şekli bu değildir. Bir gazelin, bir kasidenin kulağa ilka ettiği «Mütemadi bir tekrir-i iltizami» hissini bir mesnevîden hasıl edemeyiz. Bundan ancak «mütehalif bir tekrir-i iltizami» duyarız.

«Mesneviler için gerek eski, gerek bugünkü şairler kısa vezinleri uzun vezinlere tercih ederler. Çünkü mesnevî ekseriyet üzere mufassal şiirlerde ihtiyar olunur. Bir de uzun veznin kabuliyle her fikri ifade için beyhude ıtnaplara düşmek bittabi lüzumsuzdur. Fakat manzume pek mufassal olmazsa mesnevî şekli için vezinlerde pek muvafık olur. Kudemanın ve yeni şairlerin uzun vezinlerle mesnevî olarak yazılmış şiirleri çoktur.

«Eski şairlerimiz mesnevî tarzında Mevlid-i Nebevî, Hilye-i Hakanî, Yusuf ve Zeliha, Leylâ ve Mecnun, Hüsn-ü Aşk, Mihnet Keşan gibi bir hayli kitaplar, risaleler yazmışlardır. Uzun misal vermiye lüzum görmiyerek bir misalcikle iktifa edeceğiz. Yalnız şunu söylemeliyiz ki: Her beyit için bir kafiye bulmak esasen kolay ise de bazı kere şairler evvelemirde söyledikleri bir mısra-ı berceste yi feda edemediklerinden beytin ikinci mısraını birincisine tebean yazmak mecburiyyetinde kalırlar. Birinci mısra' şayet müşkül revi harfi yahut garip bir kelime ile nihayet bulmuş ise ikinci mısra' çaresiz berbat oluverir. Bazan da birinci mısra' berceste olması da ifadenin tabiatını bozmamak, kafiye-i mukayyedeyi ihtiyar etmek, şekilde musamahakârlık göstermek gibi sebepler altında olarak mesnevî beyitlerin kafiyeleri pek güzel olmaz. Hattâ pek çirkin, pek âdî düşürür.

«İşte bu türlü fena kafiyelere bütün uzun mesnevîlerde tesadüf etmemek kabil olamıyor. Yeni şiirlerde nadir olan bu yolda nakiseler kudemanın mesnevilerinde hayfa ki pek çoktur.

Mesnevîye misal:

Bu Hüreyre didi ol Fahr-ı kiram
Katı sür'atle iderlerdi hıram
Görmedim bir kişi kim ol bî bâk
Yürümekte ola ondan çâlâk
Âşık itmişti Onu ruyet-i Rab
Su gibi tizrev olsa aceb
Nereye gitse O mah-ı Kureşî
Perçem-i hur idi çarup keşi
Yola azm itseler izzet ile
Sür'at eylerler idi gayet ile
Çarhi divaneye döndürdü zeman
Ol hidivane hiram ol cevelân
Kadd-ı tubasını arzetse o meh
Hûrlar derler idi tuba leh

Mezd payine verirdi salevat
Katb-i eflâk seri-ül-harekât
Tiz geçerdi nereden itse güzer
Nakd-ı ömr güzeran idi meğer
Gelse reftare kadd-i muhteremi
Guyiya arzı dürürdü kademi
Hilye-i Hakani

MESNEVÎHAN (مثنوی‌خوان) [*Sof.*] Mevlâna'nın «Mesnevî» adlı kitabını okuyup halka anlatan tasavvufî vaaz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mevlevî tarikatında «Mesnevî»yi halka anlatmak için vazife ihdas olunmuştu. Buna «Mesnevîhanlık» denilirdi. Mevlâna zamanında mesnevîhanlık vazifesi yoktu. Onun dervişlerinden çoğu Farsça bilir, bilmiyenler de ya kendisinden, yahut bilenlerden sorup öğrenirdi. Ölümünden sonra yerine geçen Hüsameddin Çelebi muayyen zamanlarda ihvana mesnevî takririne başlamıştır. Mesnevîyi yazmış ve mealini kendisinden telâkki etmiş olan Hüsameddin Çelebi bu münasebetle ilk Mesnevîhan ve mesnevîhanlık namiyle bir vazife müessisi oldu. On iki sene Konya Mevlevîhanesinde şeyhlik ve mesnevîhanlık eden Hüsameddin Çelebi bazı mesnevîhanlar yetiştirip mesnevî takririne izin verdi ki (Seraceddin Mesnevîhan) onlardan biridir.

Hüsameddin Çelebi'yi mütaakip şeyh olan (Sultan Veled) de senelerce mesnevî okuttu. Oğlu (Ulu Arif Çelebi) nin ekser zamanı seyahatla geçtiği için onun şeyhliği devrinde Konya tekkesinde ayrıca, bir mesnevîhan tâyin olundu. Yukarıda ismi geçen (Seraceddin Mesnevîhan) ile (Eflâkî Ahmet Dede) ve (Abdülvehhap Hemedanî) nin «Sevakıp» ismindeki Mevlâna menakibini Farsça'dan Türkçe'ye çevirmiş olan (Mahmut Dede) şeyh olmıyan eski mesnevîhanlardandır.

Hüsameddin Çelebi ile Sultan Veled, şeyh oldukları halde mesnevîyi bizzat okutmuşlarken sonraki çelebiler bu hizmeti tâyin ettikleri mesnevîhanlara havale etmişler, fakat irşat vazifesiyle etrafa gönderdikleri mevlevi şeyhlerini mesnevî okutmak vazifesiyle mükellef tutmuşlardı. Hattâ müstahlef olmadıkları halde hususî olarak mesnevî okutan bazı kimselere mesnevîhanlık destarı sarmıya izin vermişler ve icazetnameler göndermişlerdir.

Son zamanlarda Konya'da Sıdkı Dede, İstanbul'da Hoca Hüsameddin ve Şeyh Osman Salâhattin, Selanikli Mehmet Esat Dede, Galata Mevlevîhanesi Şeyhi Ahmet Celâleddin, Üsküdar Mevlevîhanesi Şeyhi Ahmet Remzi Dedeler mesnevîhanlıkta şöhret almışlardı. Hüsamettin Dede, Eyüp'teki «Hatuniye Tekkesi'nde, Osman Salâhaddin Dede Yenikapı Mevlevîhanesinde, Es'at Dede «Fatih Camii»nde, Şeyh Ahmet Celâleddin Dede «Galata Mevlevîhanesi»nde, Ahmet Remzi Dede İstanbul'da Beyazıt, Üsküdar'da Yeni Cami'de ders okuturlardı.

Osman Salâhaddin Efendi'nin hicrî 1304 (1886) da Ölümü üzerine büyük oğlu Şeyh Mehmet Celâleddin Efendi, onun da hicrî 1324 (1906) da vefatını mütaakip oğlu Şeyh Abdülbaki Efendi Yenikapı Mevlevîhanesi'nde perşembe günleri sema'dan evvel mesnevî takrir ederlerdi. Fatih Camiinde Es'ad Dede'den sonra Karahisarlı Ahmet Efendi, onun ölümünden sonra da Tahir-ül-Mevlevî (Tahir Olgun) haftada bir gün mesnevî okutmuşlardı. Üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) ölümüne kadar Lâleli camiinde Mesnevî okutmuş, dinliyenleri müstefit etmiştir. Rahmetli dersleri bastırmıya da başlamış ise de ömrü vefa etmediği için tamamlıyamamıştır.

MESNEVÎHANLIK KÜRSÜSÜ (مثنوی‌خوانلق کرسیسی) [*Sof.*] Mevlevî tekkelerinde mesnevî takririne mahsus yanyana konulan iki kürsü hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlardan birine «Mesnevîhan», ötekine de «Kaari-i Mesnevi» yahut «Kari' Dede» denilen dede çıkardı.

Mesnevihanlar, Ankaralı İsmail Rüsuhî Dede'nin mesnevi şerhinin birinci cildi mukaddimesinde yazdığı gibi mesneviyi ezberlemiş olduklarından beytleri hâfızalarından okurlar, ondan sonra da ne demek olduğunu anlatırlardı. Şayet bir yerde duraklıyarak alt taraftaki beyti hatırlıyamazlarsa elinde kitap tutan Kaari-i mesnevî tarafından hatırlatılırdı. Sonraları mesnevî hafızı mesnevîhan yetişmediği için mesnevî okutanlar kitapla kürsüye çıkarlar, yahut önünde rahle bulunan mindere oturup kitaba bakmak suretiyle ders okuturlardı. Kaari-i mesnevî'ler de kürsü dibinde yahut rahle yanında oturup okunacak dersin ilk beytini teberruken okurlardı. Buna binaen İstanbul'un Yenikapı Mevlevîhanesi'nde yanyana kürsüler ayırtılmış, biri mesnevî takririne öteki mevlût ve mi'raciye gibi terennümata tahsis edilmiş idi.

MESNUN (مسنون) [*Fık.*] Hazret-i Peygamber'in sünnet-i seniyyelerinden sayılan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mesnun: Arapça, üzerinden ömür geçmiş, yıllanmış şey, âdet olmuş, sünnet kılınmış demektir. «Hukuk-i İslâmiyye ve ıstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu» ndaki (c. 1, s 30) izahı şöyledir:

«Peygamber-i zişan Efendimiz tarafından farz ve vâcib olmaksızın bazen terkedilmek

üzere bir ibadet kabilinden olarak iltizam buyurulmuş olan her hangi fiil ve harekettir.»

MEST (مست) [*San.*] Yekpare ve yarıksız lâpçın ve ayakkabına verilen addır. Abdest alınırken üzerine mesh verildiği için tahrife uğrıyarak meydana gelmiştir. Asıl Türkçesi «Edik»tir. Eskiden pabuçla ve kundura ile giyerlerdi. Şimdi de lastikle giyenler vardır. Başka renkleri bulunmakla beraber en ziyade siyah ve sarı renkler kullanılırdı. Resmî kıyafetlerde muayyen olan renkleri kullanmak mecburiyyeti vardı. Bunlar alelekser kırmızı ve sarı idi. Mestin bir parça uzun konçlusuna «çizme» denilir, bu da pabuçla giyilirdi. Mest papucu erkekler gibi kadınlar da giyerledi.

Sürçenin mest degu ayağın almak ister
Görmedim ben bu ayak naibi gibi şerir
Sabit

MESTURE (مستوره) [*Fık.*] Şâhitleri sırren (gizli) tezkiye için Kadı tarafından gönderilen veraka (kâğıt) hakkında kullanılır bir tâbirdir. İyi hale getirilmek mânasına gelen tezkiye ıstılah olarak bir adamın salâh ehli olup olmadığının erbabından sorulmasına denilir.

«Mesture» namiyle şâhidin memur ise müstahdem bulunduğu (çalıştığı) daireye, değilse oturduğu *mahallenin muhtarına varaka* gönderilmesi hicri 1283 (1866) senesinde ve Refik Efendi'nin Şeyh-ül-İslâmlığı zamanında başlamıştır. Ondan evvel kadılar tezkiyeyi hususi surette yaparlardı. Mesture gönderilenlere «müzekki» denir.

§ [Mal.] Kime ve ne için verildiği gizli kalmak üzere devlet bütçesinden verilen paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bütçeye o namla konulan tahsisatı alâkalılar tarafından hususi bir makbuzla alırlar, mesuliyyeti münhasıran kendilerine ait olmak üzere devletin faydası için lüzumlu gördükleri yerlere sarfederler. 1908 Temmuz İnkılâbı'ndan evvel bunun adı «hafiye tahsisatı» idi. İnkılâptan sonra «Hafiyye» tâbiri çirkin görüldüğü için kaldırılarak yerine «Mesture» tâbiri kullanılmıştır.

MEŞ'ALE (مشعله) [*Sam.*] Aydınlık vermek için içinde çıra ve saire yakılan demirden kap, kandil yerinde kullanılır bir tâbirdir. Elde tutulanlarına elmeş'alesi denir. Petrolün icadından evvel bilhassa ordugâhlarda çıra ve saire yakılmak suretiyle ortalık aydınlatılırdı. Askerlik teşkilâtı arasında bu vazifeyi görenlere «Meş'aleci» denilirdi.

MEŞ'ALECİ (مشعلجی) [*Ask.*] Aydınlatma vazifesiyle mükellef olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ortalığı aydınlatmak için geceleri çıra ve emsali şeylerin yakılmasına ve bundan hasıl olan ziyaya meş'ale denilir. Petrolün, havagazı ve elektriğin icadından evvel bilhassa ordugâhlarda çıra ve odun yakılmak suretiyle meş'alelerle ortalık aydınlatılırdı. Çıra ve ince ince parçalanmış ağaçlar bir sırığın ucuna takılan kova biçimindeki demir kafeste yakılır.

MEŞHUD-ÜN-ALEYH (مشهود عليه) [*Hak.*] Aleyhine şehadet olunan kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MEŞHUD-ÜN-BİH (مشهود به) [*Hak.*] Şahadet edilen yani şahadet mevzuu olan hak yerinde de kullanılır bir tâbirdir.

MDŞHUD-ÜN-LEH (مشهود له) [*Hak.*] Lehine şahadet olunan kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MEŞİDDİ (مشددی) [*İda.*] Elinde değnek olduğu halde Kâbe hademesini işe sevk vazifesini gören memur hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MEŞİHAT (مشيخت) [*Sof.*] Şeyhlik mürşitlik yerinde kullanılır bir tâbirdir. Meşihat aslında «Şeyh»in cem'idir. Fakat mastar olarak şeyhlik, mürşitlik makamında kullanılırdı. Cem'i «Meşayih»tir.

§ [İlm.] İlmiyye mansıplarının en büyüğü olan Şeyhülislâmlık hakkında da kullanılır, Makam-ı meşihat (meşihat dairesi) denilirdi. «Meşihat-ı İslâmiyye» suretinde de kullanılırdı.

MEŞİHAT-I İSLÂMİYE (مشيخت اسلاميه) [*İlm.*] Şeyhülislâmlık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Meşihat; İlmiyye tarikinin en yüksek makamı idi. «Bâb-ı Fetva» dahi denilen meşihat dairesinin en büyük memuru «Şeyh-ül-İslâm» dı.

«Şeyh-ül-İslâm» ünvanı Hicretin dördüncü (milâdi onuncu) asrında zuhur etmiştir. O asırda İslâm kelimesine izafe suretiyle kullanılan tâzim lâfzı bundan ibaret olmayıp İmad-ül-İslâm, Farh-ül-İslâm, Rükn-ül-İslâm, Zeyn-il-İslâm, Şems-ül-İslâm, Cemal-ül-İslâm, Ziya-ül-İslâm, Beha-ül-İslâm, Hüccet-ül-İslâm, Bürhan-ül-İslâm, Nizam-ül-İslâm gibi daha birçok tâzim vasıfları zuhur etmiş ise de bunların herbiri birkaç zata münhasır kalmıştı.

Osmanlı devletinin kuruluşundan evvel «Şeyh ül-İslâm» ünvanını ihraz edenler üç sınıfa ayrılabilir:

I — Zamanında bir şehir ahalisi tarafından «Şeyh-ül-İslâm» denilen.

II — «Şeyh-ül-İslâm» lâkabiyle dünyaca tanınan.

III — İftaye mezun olarak şöhret kazanan.

«Kitab-i A'lâm-ül-Ahyar» da âlimlerden hangilerine «Şey-ül-İslâm» denildiği şöyle tarif olunuyor:

«Fukaha-yi izam ve fudala-yı fihamdan şol sadr-i iftaye örf-i ıstılahta «Şeyh-ül-İslâm» denilir ki aralarında tahaddüs eden münazaa ve mhasamadan dolayı hall-i müşkilât-ı enam eyleye.»

Osmanlıların ilk zamanlarında «Şeyh-ül-İslâm» yerinde «Müfti» tâbiri kullanıldığı gibi Divan-ı Hümayuna da iştirak etmezdi. Divanda şerî işleri Kazaskerler görürlerdi. Müftilerin Şeyh-ül-İslâm unvaniyle vükelâ meclisine iştirâkleri çok sonradır.

Hicrî 1334 (M. 1915) senesinde neşrolunan «İlmiyye salnamesi» nde meşihat teşkilâtı şöyle gösterilmiştir:

Şeyh-ül-İslâm, müsteşar.

Fetvahane-i Âlî: Fetva emini, iki muavin.

Heyet-i iftaiyye «Fetva odası»: Reis-ül-Müsevvidin, müvezzi, cevab-i şifahi memuru, 28 müsevvit.

İlâmat-i Şeriyye müdiriyyeti «ilâmat odası»: İlâmat-i Şeriyye müdürü, 8 mümeyyiz 9 mümeyyiz muavini, taharri-i mesail memuru, 5 birinci sınıf, 4 ikinci sınıf, 4 üçüncü sınıf müsevvit.

Meclis-i tetkikatı şer'iyye: Bir reis, 7 aza.

Meclis-i tetkikat-ı Şeriyye kalemi: 2 mümeyyiz, 4 birinci sınıf, 5 ikinci sınıf, 6 üçüncü sınıf kâtip.

Ders vekâleti ve meclis-i mesalih-i talebe: 1 reis, 5 aza, 1 kâtip.

Ders vekâleti kalemi: 1 Mümeyyiz, 1 birinci, 1 ikinci, 1 üçüncü, 1 dördüncü sınıf kâtip.

Tetkik-i mesahif ve müellefat-i şeriyye: 1 reis 6 aza, 2 kâtip.

Meclis-i meşayih: 1 reis, 1 aza, 1 kâtip.

Mektubî dairesi: 1 mektupçu, 1 mektupçu muavini, 1 mümeyyiz, 1 maruzat kâtibi, 1 mukabeleci, 1 müstacele kâtibi, 1 mühimme kâtibi, 1 şifre memuru, 3 ikinci, 4 üçüncü sınıf kâtip.

İlmiyye muhasebat dairesi: 1 müdür, 1 müdüür muavini, 1 mümeyyiz, 2 birinci, 6 ikinci, 1 üçüncü., 1 dördüncü sınıf kâtip, 1 mutemet.

Emval-i eytam ve beytülmal müdüriyyeti: 1 müdür, 1 müdür muavini.

A — Tahrirat kalemi: 1 tahrirat mümeyyizi, 1 birinci, 4 üçüncü sınıf kâtip.

B — Muhasebe kalemi: 1 mümeyyiz, 2 birinci, 2 ikinci, 2 üçüncü 1 dördüncü sınıf kâtip.

C — İdanat: 2 memur, 1 birinci, 1 ikinci sınıf kâtip.

D — Vezne: 1 veznedar, 1 muavin, 1 ikinci, 1 üçücü sınıf kâtip.

E — Beyt-ül-mal: 1 muhallefat mümeyyizi, 1 muhasebe mümeyyizi, 1 muhasebe kâtibi, 1 muhallefat kâtibi, 3 üçüncü, 1 dördüncü sınıf kâtip, 2 mülâzım.

F — Tahsil: 1 ser tahsildar, 5 tahsildar 1 muhammin.

Memurin müdüriyyeti: 1 müdür, 1 mümeyyiz. 1 birinci, 2 ikinci, 3 üçüncü kâtip.

Levazım ve maaşat kalemi: 1 levazım mümeyyizi, 3 birinci, 3 ikinci, 3 üçüncü, 2 dördüncü sınıf kâtip.

Sicill-i ahval müdüriyyeti: 1 müdür, 1 mümeyyiz, 2 birinci, 1 ikinci, 6 üçüncü, 1 dördüncü sınıf kâtip.

Evrak müdüriyyeti: 1 müdür, 1 muavin, 1 mümeyyiz, 1 birinci, 3 ikinci, 3 üçüncü, 3 dördüncü sınıf kâtip.

İstatistik ve dosya kalemi: 1 mümeyyiz, 3 üçüncü sınıf kâtip.

Daire-i Meşihat tababeti: 1 tabip, 1 kâtip.

MEŞK (مشك) [*San.*] Kırba, tulum mânasına gelen bir tâbirdir. Askerlik teşkilâtında bununla su taşıma işini görenlere "Saka„ denilirdi.

MEŞK (مشق) [*San.*] Yazı hocasının ders olarak verdiği yazı örneği hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mutlaka ders ve talim mânasına da gelir. Yazı öğrenenler bunu karşılarına koyarlar, hoca tarafından öğrendiğine kanaat getirilerek başka meşk örneği verilinceye kadar bunu tekrar tekrar yazarlardı.

İlâhi levha-i meşkin O mu âlem-i imkân
Yazar bozarım ezelden beri nedir gaye?
Ferit Bey

MEŞK ALMAK (مشق آلمق) [*San.*] Yazı öğrenmek için model ittihaz edilen numuneyi «hattat» adı verilen yazı hocasından almak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

O cadufen kalem destinde varken
Füsun-u fitne alsın meşki senden
Halil Nihat

MEŞK ETMEK (مشق ايتمك) [*San.*] Yazı öğrenmek için model ittihaz edilen numuneleri örnek tutarak çalışmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bununla beraber bir şeyi öğrenmek alelâde çalışmak yerinde de kullanılır.

Nâzetmek içün o âfet-i hercai
Etmiş heves tarika-i hodrayi
Evza-i sitemgerani çok meşk ederek
Bizde bilirüz fünün-i istignayi
Nâbi

Meşkegledi pervane vü şem'u gül-i sadberk
Yanmayı, yakılmayı, yaka yırtmayı benden
Kâzım

MEŞKHANE (مشقخانه) [*Mus.*] Musiki öğretilen yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Meşk; öğrenilmek istenilen şey için hocanın yazdığı veya verdiği örnek, hane de ev, yer demek olduğu için meşkhane dershane demek olur. Bununla beraber ıstılah olarak musiki öğretilen yerlere alem olmuştur. Osmanlı Türkleri bütün diğer nefis sanatlara olduğu gibi musikiye de büyük ehemmiyyet vermişler, bir kısım musiki âletleri icat ettikleri gibi pek kıymetli bir musiki de meydana getirmişlerdir. İşte musiki heveskârları bilgilerini hep böyle meşkhanelere devam ederek tanınmış üstadlardan ders almak suretiyle ilerletmişler, ve üstad mertebesine yükselenler başkalarına hocalık yaparak musikiyi memleketin dört bir tarafına yaymışlardır.

Üçüncü Selim gibi büyük musiki üstadı yetiştiren sarayda da meşkhane vardı ve burada saray mensuplarına musiki öğretilirdi.

Saraya musiki ve eğlencenin Yıldırım Bayezit zamanında girdiğini tarihlerdeki kayıtlardan anlıyor, ve Dördüncü Murat zamanında musikinin sarayda çok canlı bir hayat yaşadığını bizzat o hayata iştirâk etmiş olan Evliya Çelebi'den öğreniyoruz.

Büyük sayyah 1045 (1635) de Enderun'a alındığını yazarken (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. I, s. 245) orada ve o tarihteki musiki hayatını da anlatıyor. Onun anlattığına göre sarayda meşkhane hamam yanında imiş, burada "Şeb ü roz suver-i günagûn ile fasıllar„ edilirmiş.

Müftü oğlu Ahmet Hikmet bey de bir tetkik yazısında (Mihrap (mecmua), sayfa 841) saray musikisi için şunları yazmıştır:

"Fenn-i musiki tahsili için Seferli koğuşunun arkasında kâin meşkhanede asrın en ileri gelen musiki üstadları vasıtasiyle istidad-ı fıtrî ve hüdayisi olanlar Ney, Santur, Tanbur gibi musiki âletleri ile usûller ve makamlar talim ettirilerek bu suretle yetişen hanendelerle sazendeler ser mahfil, müezzinbaşı ve imam-ı şehriyari olurlardı.„

MEŞK-İ TUĞRA (مشق طغرا) [*İda.*] Tuğra çekmesini öğrenme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Meşk; öğrenilmek istenilen şey için hocanın verdiği örnek demektir. Eskiden vezirlerle defterdar gibi bir kısım büyük memurlar tuğra çektikleri için o gibiler tuğra çekmeyi öğrendiklerinden onların bu çalışmalarına meşk-i tuğra denilirdi. Sonradan tuğra hakkı onlardan alınmış, yalnız Padişahlara hasredilmişti.

MEŞK TAHTASİ (مشق تختەسی) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. « Sema' tahtası » da denilen bu tahta sema'a yeni başlıyanların üzerinde meşk (staj) ettikleri tahtanın adıdır. Can, «semazen dede» nin nezareti altında ayağının baş parmağını geçirmeğe mahsus bir çivi bulunan bu eilâlı tahta üzerinde uzun zaman sema meşk eder, öğrendiği, dede tarafından tasdik ve şeyh tarafından da imtihan edildikten sonra « semahane» de sema' etmesine müsaade olunurdu.

MEŞK VERMEK (مشق ویرمك) [*San.*] Yazı öğrenmek istiyene yazı hocası tarafından model ittihaz edilmek üzere verilen örnek hakkında kullanılan bir tâbirdir. Bunu alan, hoca tarafından beğenilip değiştirilinceye kadar kopya ederdi.

MEŞRUTA (مشروطه) [*Vak.*] Cami'lerin imam, müezzin, hatip ve diğer hizmet sahipleriyle hastahane, imaret gibi müesseselerde çalışanların ikametlerine tahsis olunan yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Meşruta evler bahsini "bugün medeni memleketlerin hangisinde olursa olsun bir yerde büyük bir fabrika, bir müessese kurulacağı zaman hepsinden önce orada çalışacak mütehassısların, memurların ve bilhassa amelenin barınabilmeleri için herkesin haline, işine ve bütçesine göre oldukça konforlu evler ve apartımanlar yapılmakta ve bu usûl o fabrika veya müessesenin en başlı işlerinden sayılmakta olduğu cümlesiyle izaha başlıyan Osman Ergin (Türk Şehirlerinde imaret sistemi Cumhuriyet matbaası, İstanbul, 1939, sayfa 51) buna dair şu tafsilâtı da veriyor: «İşte imaret yapan (Ergin imaret tâbirini mamure yerinde kullanıyor. M. Z. P.) atalarımızın güzel bir usûlleri de imaretin her parçasında iş görecek olanlara birer ev göstermeleridir. Bu suretle hem onları işlerine yakın bir yerde bulundurmak, hem de ev tedariki ihtiyacından kurtararak çalıştıkları müesseseye daha candan bağlamak gibi menfaatler temin ederlerdi. Vakıf ıstılahında meşruta denilen bu binalar çok kerre imaret çevresinden biraz uzakta fakat onun dört bir tarafına sıralanmış bir halde bulunurlar. Bu tarz imaret sisteminin bulundu-

şu semti imara hizmet çevresini biraz daha büyütmüş oluyor.

«İstanbul'un Fatih civarı öteden beri ulema yatağı olmakla meşhur idi. Bu şöhretin bizzat Fatih zamanında temin edilmiş olduğu Türkçe vakfiyenin şu fıkrasından öğreniliyor:

«Ve zaman-ı devletlerinde olan ulema-yı kiramı havali-i cami' şeriflerinde sakin olmaya tergip belki ekseri için mihmandar-ı keremleri menazil-i lâyika ve mesakin-i faika tertip etmekle erbab-ı fezailin ol havalinin ab-u havasına mail olup etraf-ı camileri mecma-ı ulema olmakla pür nur ve nümune-i beyt-i mamur olmuştur»

«Fatih semtinin bu ulema yatağı oluşu 1918 senesindeki büyük yangına kadar beş asır devam etti. O tarihte bütün evler yanarak ulema dağıldığı gibi medreselerin kapatılması da vaziyyeti büsbütün değiştirdi.»

İşler miydi ta ahd-ı Safiyye'den ba imaret
Evlâdına meşruta eğer tevliyet olmasa
Sabit

Leylâ vü Mecnun vakfıdır geldi müselsel muttasıl
Meşrutadır zencir-i aşk divaneden divaneye
Abdülhak Molla

MEŞŞATA (مشاطه) [*Hal.*] Gelinin saçını tarayıp yüzünü süsliyen kadın hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Maşita» da denir.

Cihana zigb ü fer verdi gine meşşata-yı kudret
Arûs u nev gibi ârayiş ettti köhne dünyayı
Lâ

MEŞTA (مشتا = مشق) [*Aşk.*] Harp halinde bulunan orduların kışı geçirmek üzere çekildikleri yere verilen addır. Arapça bir kelime olan meşta kışın duracak yer, kışlak demektir.

METELİK (متاليك) [*Mes.*] Kuruş küsuratı olmak üzere 1244 (1828) senesinde Darphane Sandıkkârı (veznedarı) meşhur Kazaz Artin marifetiyle tedavüle çıkarılan paranın adıdır. Bu sikkelerin iptida ayarı binde iki yüz yirmiden iki yüz yirmi beşe kadardı. Nevileri de beş kuruşluk, iki buçuk kuruşluk (yüz paralık), bir kuruşluk ile kuruşun aksamından olarak yirmi ve on paralıktan ibaretti. Bu ayar üç sene sonra binde yüz yetmişe kadar tenzil olunarak ikinci tertip olmak ve mecmuunun miktarı ilk basılanların yekûnundan bir misil ziyade bulunmak üzere üç yüz altmış milyon kuruşluk darbedilmiş ve ayarı dûn olan bu ikincilerin birincilerden ayrılması için kordelaları düğümünün hemen altına bir nokta konulmuştur, Bu sebeple sarraflar arasında birincilere «noktasız», ikincilere, «noktalı» adları verilmişti. Metelik en sonra kuruşun dörtte bir küsuruna yani on paraya alem olmuştu. Yukarıdakilerden başka İkinci Abdülhamit'in saltanatının sonlariyle 1324 (1906) senesini takibeden Meşrutiyet devrinde de metelik ve küsuratı olan beş paralık basılmıştır. Sultan Reşat'ın zamanında basılan son metelikler nikeldi. Bunların küsuratı mevcut olduğu gibi yirmişer paralık ve birer kuruşluk ez'afı da vardı. On para ile bir şey almak mümkün olmadığı için metelik tabiri kullanılmaz olmuştur.

METELİK VERMEMEK (متاليك ويرمه‌مك) [*Hal.*] Ehemmiyyet vermemek, itibar etmemek, saymamak, inanmamak, aldırmamak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Metelik kıymeti az bir para olduğu için bu tâbir meydan gelmiştir.

METELİĞE KURŞUN ATMAK (متالغه قورشون آتمق) [*Hal.*] Para sıkıntısı çekmek, malî vaz'iyyeti bozulmak, müflis yerinde kullanılır bir tâbirdir.

METRİS (متريس) [*Ask.*] Harp yerinde askerin muhafazası için yığılan toprak, siper, istihkâm yerinde kullanılır bir tâbirdir.

METRİS TÜFEĞİ (متريس تفنگی) [*San.*] Eskiden kullanılan tüfeklerden birinin adıdır. Siper, istihkâm demek olan metriste kullanıldığı için bu ad verilmişti. «Eslaha-i Nariye» adı verilen ilk ateşli tüfeklerin en ağırıydı.

MEDHİYE (مدحيه) [*Ede*] Büyüklerden birini medh-ü sena için yazılan manzumeye verilen addır. Divan şairleri muhtelif vesilelerle methiyyeler, yazarlar methettikleri adamlardan eaizeler koparırlardı. (Sururi) nin Reisül-küttab Ârif Efendi hakkında yazdığı methiyyeden birkaç beyit:

Dânişver-i rical ki Ârif Efendidir
Bir kadirdan ehl-i Maarif Efendidir
Zât-ı veliyginimetidir her hünerverin
Ahbaba hisse bahş-ı vezâif Efendidir

Aklâmda yazar ketebe münşaatını
Asarı zibbahş-ı sahaife efendidir
Her beytini semasına vakf eglersem seza
Ahval-i milk-ü millete vâkıf efendidir
Kendi gibi bular o da şöhret Sarıriya
Mahdum-i faziletmendi ki Râif Efendidir

METROPOLİT (متروپوليد) [*İda.*] Ortodoks ruhanî reislerinin dinî ve içtimaî mevkileri yüksek olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Velâdika» da kullanılır. Metropolidan suretinde cemilendirilirdi.

METROPOLİTHANE (متروپولیدخانه) [*İda.*] Ortodoks ruhanî reislerinden dinî ve içtimaî mevkileri yüksek olanların bulundukları daireye verilen addır. Ruhanî reislerin dinî, içtimaî mevkileri yüksek olanlara «metropolit» denildiği için onların bulundukları daireye bu ad verilmiştir.

MEVACİP (مواجب) [*Mal.*] Yeniçerilere verilen maaş, aylık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «*Ulûfe*» de kullanılırdı. Lûgatlerin bazılarında yapılması, verilmesi vâcip, lâzım mânasına gelen «mavecebe» den bozma olduğu yazılıdır. Mevacip tâbiri Osmanlılardan evvelki Türk devletlerinde de kullanılmıştır. Mevacip üçer aylığı bir arada olmak üzere verilir ve bunlara masar, recee, lezez, reşen denilirdi. Mevacip merasimle dağıtılırdı. Mevacibin tevzii sırasında Sadrazam'a Padişah tarafından hat, devir kürkü ve hançer verilirdi. Hatt-ı hümayun okunduktan sonra Sadrazam hat odasına giderdi. Sadrazam'ın bu gidişinde bir koluna Defterdar (Maliye Nazırı-Maliye Bakanı) öteki koluna da Sipahiler ağası girerdi. Ondan sonra Defterdar tekrar geri döner, ayrı ayrı keseler içinde hazırlanmış olan paralar dağıtılırdı.

Yeniçerilerin mevacibi divan-ı hümayunda, kapı kulu ocaklarından olan diğer askerlerin mevacibi ise ya kendi kışlalarında veyahut Sadrazam divanında tevzi olunurdu.

Sitare sanma gece keseler mühürlendi
Reşen mevacibini verdi halka iyd-i said
Sabit

MEVACİP DEFTERİ (مواجب دفتری) [*Mal*] Maaş defteri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Ulûfe defteri» de denilirdi. Her mevacip için ocakta Yeniçeri Efendi'si dairesi tarafından üç defter tertip olunurdu. Bu defterlerin başında maaş verildiği zaman Yeniçeri ağası kim ise onun adı ile yeniçeri kâtibinin ismi yazılırdı. Bunlardan «asıl» adı verilen birinci ile «ana defter» yeniçeri efendi dairesinde dururdu. Buna asıl denilmesinin sebebi bir maaş evvelki defterden aynen nakledildiğinden dolayı idi. İkinci defterin adı «Mükerrer» di. Birinci defterin tekerrüründen ibaret olduğu için bu ismi almıştı. Bu defter piyade mukabelecisi denilen maliye memurunda bulunurdu Memur diğer defterle mukabele (karşılaştırma) eder, şayet yanlışlık varsa tashih edip kendi kalemiyle yanına «Sah» işareti koyardı. Üçüncü suretine «Hazine» denilirdi Bu defter Padişaha takdim olunurdu. Bununla beraber bu defterin Padişaha takdimi Üçüncü Murat zamanından sonra terkedilmiş, mukabeleciye verilen deftere bu ad verilmiştir. Dördüncü Murat devrine kadar iki defter tutulurdu. Bu suretle hazırlanan ve karşılaştırılan defter tevziat yapılmadan bir hafta evvel Sadrazama takdim olunur ve onun vasıtasıyle istihsal olunan hatt-ı hümayun mucibince tevziat icra edilirdi.

MEVACİP İHRACI. (مواجب اخراجی) [*Mal.*] Aylık çıkması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mevacip; maaş, ihraç da çıkarmak demektir.

MEVACİP TELHİSİ (مواجب تلخیصی) [*Mal*] Yeniçeri ocağı neferleriyle zâbitlerinin aylıklarının ödenmesi için Sadrazam tarafından Padişah'a müsaade verilmesine dair yazılan kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Aylık verilmeden evvel Yeniçeri efendisi kanun üzere Vezir-i azamı ziyaret ile verilecek mevacibin icmal defterini kendisine takdim eder, Sadrazam bu icmal defterini bir telhisle Padişaha sunarak aylığın ödenmesi için müsaade edildiğine hatt-ı hümayun isterdi.

MEVAD KAĞIDI (مواد کاغدی) [*İda.*] Müzakere zabıtnamesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mühürlenenler «Temessük» adını alırlardı.

Sulh veyahut siyasî ve iktisadî meseleler için yabancı devletlerle müzakere sonunda kararlaşan maddelerin yazıldığı kâğıda da «Mavad kâğıdı» denilir, sulh akdine dair olanlar temessük mahiyyetini almak için mühürlenirlerdi.

MEVALİ (موالی) [*İda, İlm.*] Azatlı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ulema'nın yüksek sınıfı hakkında kullanılan «Molla» nın cem'i de mevali'dir. Molla gibi mevali tâbiri de kullanılırdı.

Araplarda kölelerle hürler arasında vasat teşkil eden sınıfa mevali denilirdi. Mevlâ çokluk köle nevinden bulunur, herhangi köle azat edilirse «Mevlâ» olurdu. Bu mevali Roma devletinde (Liberlinus) adını alan azatlı kölelere benzerlerdi. Bir köle veya esiri sahibi azadederse azatlı sahibinin mevlâsı olur ve ona yahut kabile veya cemaatine intisap eylerdi. Bazan mevlâ azadeden sahibine intisap eylerdi. Filân (Medine) yahut (Mekke) ahalisinin mevlâsıdır derlerdi.

Araplarda mevlâ akraba gibi sayılırdı. Öz karabete (karabet-i sahiha), mevlânın karabetine de «Karabet-i gayr-ı sahiha» denilirdi.

Mevlâ lafzı; dost, akraba, amm-i zade, komşu, oğul, amca, misafir, muhip, tâbi', damat ve saireye dahi ıtlak olunduğu gibi bun-

ların çoğu mecaz yoluyle mevlâya da ıtlak edilirdi. Hakikat-i halde ise Araplarda mevali; itk, akd, rahm mevlâları olmak üzere üç nevi' idiler. İtk yahut itaka mevlâsı esir veya köle iken azad edilen şahsa ıtlak olunur. Bir esiri gördüğü mühim bir hizmetten dolayı azadetmek âdet idi. Bir adam kendi kölesine meselâ «şunu yaparsan hürsün» derdi. Köle o hizmeti görürse hür olur ve sahibinin mevlâsı sayılırdı.

İslâmiyyetin ilk zamanlarında birçok defa köleler azadetmek yoluyle sahipleri aleyhine muin ve zahir ittihaz edildikleri için köle ıtkı büyük bir tesir icra eylemişti. (Taif') in muhasarasında bunun filî tesiri görülmüştü.

Bazan ıtk köle ile mevlâsı arasında hasıl olan bir ittifak üzerine bey' suretiyle vuku bulurdu. Buna «mükâtebe» denirdi. Kölenin bahası takdir olunur ve kölenin çalışıp parayı ödeyince azad olacağına dair bir senet teati edilirdi. Bazan tediyat taksitlere bağlanırdı.

Kölenin velâsı azadedene ait iken bazan azadedene mükâtebe bedelini veren kimseye aidiyyeti şart ittihaz edilirdi. Kezalik bazı ıtk «saibe» şeklinde vuku bulurdu. Yani velâsı hiçbir kimseye ait olmamak üzere azad edilirdi. İslâmiyyet velânın azad edenin gayriye ait olmasını men' eylemiştir. Bundan başka «tedbir» denilen bir usul, ıtk vasıtalarından birini teşkil ederdi. Bu usulde sahibinin köleye «sen ölümümden sonra hürsün» demesinden ibaretti. Köle sahibi ölünce azad olduğu için ölünün ailesine mirasle beraber intikal etmezdi.

Akit mevlâsı, halef yahut istina' mevlâsı dahi denilen bir mevlânın bir şahsın diğer bir şahsa, her ne neviden olursa olsun bir hizmet ile yahut muhalefe veya muhaletat ve mülâzemetle intisap etmesinden ve bu intisabın asırlarca devam eylemesinden hâsıl olur. İslâmiyetten evvel (Yesrib = Medine) de bulunan yahudiler bu muhalefe ve muhaletat mevlâlarına bir misal teşkil ederler. Bunlar İslâmiyyet zuhur edineiye kadar Ensar'ın mensup oldukları (Evs) ve (Hazrec) kabîlelerinin mevalisi idiler.

İslâmiyyetten sonra Araplara mevali olan akvamın velâsı alelekser bu şekilde hâsıl olmuş idi. Çünkü Araplar memleketin hâkim sınıfını teşkil ederlerdi. Memleketin ahalisi ise. hizmet yahut muhaleta ve muaşeretle Aaraplara mülâzemet ettiklerinden Araplara mensup oluyorlardı. Bu yolda hâsıl olan rabıtaya (Velâ-il-müvalât) namı verilirdi. Müvalât bir şahsın diğerine «sen mevlâmsın, ölürsem bana vâris olursun, sağ kalırsam beni müdafaa ve himaye eylersin» demesi ve diğer şahsın «kabul ettim» diyerek teklifi kabul etmesi ile hâsıl olurdu.

Arapların her sınıfı bir sınıf mevaliye malik idi. Bermekîler (Reşit) in, daha aşağıdan olan İranlılar Arap ümerasının ve daha aşağı Arap ümerasının ve daha aşağı Arap tabakalarının mevalisi idiler.

Cahiliyyet zamanında mevlâ bazan Hıristiyan, Yahudi, Mecusî bulunurdu. Bunda dinin tesiri yok idi. Bilâhara İslâmiyyet velâyı yalnız İslâmlara tahsis eyledi. Çünkü Kur'an-ı Kerimde (يا ايها الذين آمنوا لاتخذوا اليهود والنصارى اولياء) ilh. âyeti varit olarak yahudi ve hıristiyanlardan mevlâ ittihazı menedildi.

Rahm mevlâsı, bir kabilenin mevalisinden zevce almaktan hâsıl olur.

Araplarda velâ umumî ve hususî bir takım ahkâm ve kavaide tâbi idi. Umumî ahkâma göre mevlâ hürden aşağı ve köleden yukarı addedilirdi. Mevlâ köle gibi satılamazdı. Lâkin gerek izdivaç ve gerek mirasta hür gibi muamele edilemezdi. Mevlâ hür bir kız veya kadın alamazdı. Mevlânın diyeti sanki köle imiş gibi hürrün diyetinin yarısı idi. Kısaslarda dahi o yolda muamele görerek hürrün yarı cezası ile mücazat edilirdi.

Hususî ahkâma gelince; bu, velânın nev'ine göre muhtelif idi. Bu ahkâma göre en mühim nokta miras meselesi idi. İtak mevlâsı mevrus olur, vâris olamaz. Akit mevlâsı ne mevrus ne vâris olur. Rahm mevlâsı bilâkis hem mevrus, hem vâris olur. Her kim bir köle azad ederse azatlının velâsına sahip ve ana vâris olurdu. Bu sebepten ona (Mevlen-ni'me) denilirdi

Romalılar kendi azadlılarının sülüs mirasını (üçte bir), yahut çalışmaktan ve saireden kazandıkları paranın sülüsünü (üçte birini) almışlardı. Bundan maada şayet bu azadlıların vârisi olmazsa azad sahipleri bütün mirasa sahip olurlardı.

Hulefa-yı-Raşidin zamanındaki fütuhat sebebiyle ele geçen esirler kölelikle ötekinin berikinin eline geçmiş ve bunlar azadedilmek suretiyle hicrî birinci asrın ikinci yarısında mevalinin miktarı epeyce çoğalmıştı. Hilâfet Emevilere intikal edince fütuhata aynı şekilde devam edildi ve esirler çoğaldıkça çoğaldığı gibi azadlılar da bittabi' o nispette artti. İşte bu sebeple Emevilerin zamanında mevalinin miktarı pek ziyade çoğalmıştı. Bu mevalî hizmette bulunmak suretiyle Arapları memnun ettiklerinden Araplar riyaset ve siyaset işlerini kendilerine hasrederek sınaî, ziraî, ve hattâ dinî, ve ilmî işlerde onları istihdam

eylerlerdi. O devirlerde kurra, şairler, kâtipler ve hâciplerin ekseriyyetle mevaliden olmaları bundan neşet eylemiştir. Bazan mevali kendisi dahi zengin olarak köle iştira ve azad ettiğinden bunların da azadlıları olurdu. Bu azadlılardan biri veya bazı evlâdı köle iştira ve itk'a muktedir olur ise bu da mevali sahibi kesilirdi. İşte bu suretle bazan bir adam bir azadlının azadlısının azadlısı veya daha büyük azadlı silsilesinin azadlısı olurdu. Araplarda azadlılık beş dereceye bâliğ olıyor idi.

Muharebelerde istihdam olunan azadlılar ise ayrıca kayde değer. Her kabîleden bazan o kabîlenin aslî efradından daha ziyade miktarda azadlılar bulunurdu. Kabîle bir muharebeye gidince bu azadlılar da beraber giderek kabîlenin muzafferiyyet kazanması uğrunda harb ederlerdi.

Mevalî memlekette çoğalıp da Emevîlerin Araplık lehine ve bilhassa mevalî aleyhine olan taassuplarını, hattâ maaş, ganaim ve feyden hissedar etmeksizin kendilerini piyade (yaya) olarak muharebelerde kullanmak derecesine kadar bu taassupta ileri gitmeleri mevalînin hoşnutsuzluğunu mucip olmuş ve bu hoşnutsuzluk daha doğrusu nefretin tesiriyle azadlıların Alevî'lerden yahut Havariç'ten isyan edenlere zâhir olmalarını intaç etmiştir. Bu sebeple Emevî'lerle her kim muharebeye girişse mazlum bir tabaka teşkil eden mevalî ve köleleri mutin ittihaz eyler idi.

Mevalî Abbasilerle diğer İslâm devletlerinde de aynı şekilde devam etmiş ve yekûnu daha mühim bir miktar tutmuştur.

Osmanlılarda da köle ve cariyelik bele fütuhat devrinde mühim bir mikyasta mevcut olduğu için mevlâlar yani azadlılar da büyük bir yekûn teşkil ediyordu. Mevlâlık köle ve cariye gibi saltanatın hemen hemen sonuna kadar ve fakat tabiî eski ehemmiyetini muhafaza etmeksizin devam etmiş ve diğer bir çok şeyler gibi bu da tarihe karışmıştır.

MEVALİ DEFTERİ (موالی دفتری) [*İlm.*] Mevaliden sayılan Kadı'ların yazılı bulundukları defter hakkında kullanılır bir tâbirdir. Muayedelerde Şeyh-ül-İslâm Efendi'nin rüus kesedarına beyaz ettirdiği bu defteri Reis-ülküttap vasıtasiyle Sadrazama takdim olunur ve sıra bunların kabulüne gelince Sadrazam defter mucibince gelenleri Padişaha tanıtırdı. Üsküdar kadısından sonra sıra müderrislere gelince Sadrazam onları toplu olarak müderrisin duacılarınız derdi.

MEVANİ-İ FER İYYE (موانع فرعیه) [*Ask.*] İstihkâmın ilerisinde vücude getirilen ve müdafilerin ateşi karşısında düşmanı tevekkufa (durmıya) mecbur eden mânialar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MEVCELİ (موجه‌لی) [*San.*] Dalgalı kumaşlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Meve; Arapça dalga demektir.

MEVCUDATİ (موجوداتی) [*Mal.*] Bab-ı Defterdari'den (Maliye) hazineye gelen para, kumaş ve saireyi yazmakla mükellef olan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu işleri görmek için maliyede bir kalem vardı. Kalemin adı da «Mevcudâti kalemi» idi.

MEVEDDETLÜ (مودتلو) [*İlm.*] Rütbesi olmıyan kadılar hakkında olkap olarak kullanılır bir tâbirdir. Meveddet; Arapça sevmek demektir.

MEVHUB-ÜN-LEH (موهوب له) [*Fık.*] Lehine bir mal hibe edilen kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mevhub; bağışlanan mal demektir.

MEVKİB-İ HAC (موکب حج) [*İda.*] Surre münasebetiyle tertip olunan alay hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mevkib; alay, atlı ve piyade cemaat demektir.

MEVKİB-İ HÜMAYUN (موکب همایون) [*Sar.*] Padişah'ın bir yerden bir yere gitmesi münasebetiyle teşkil olunan alay yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mevkib; alay, atlı ve piyade cemaat demektir. Askerlerden mürekkep alay yerinde de kullanılır.

MEVKUFAT (موقوفات) [*Mal.*] Para bedelleri, mahlûl timarlar hasılatı, vakıf yerlerden hazineye ait varidat fazlaları, örfî tekliflerden harbe ait olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü gelir işleriyle meşgul olan kalemin âmirine "mevkufatî=mevkufatçı„, kaleme de "mevkufat kalemi„ denilirdi.

MEVKUFATÇI (موقوفاتجی) [*Mal.*] Yave bedelleri, mahlûl timarlar hasılatı, vakıf yerlerden hazineye ait varidat fazlaları, örfi tekliflerden harbe ait olanlarla meşgul bulunan memurun unvanı idi. Bunun yerine "Mevkufatî„ tâbiri de kullanılırdı. Mevkufatçılık Maliye Nezareti'nin teşkil tarihine, yani Tanzimatın ilânından bir sene evveline (1838) kadar devam etmiş eski bir memuriyyetti. Nezaretin teşekkülünü mütaakip ilkin "Ceride Nâzırlığı„ na ilhak, ve çok geçmeden, "Esham Muhasebeciliği„ ne kalbolunmuştur.

MEVKUFATÇI KALEMİ (موقوفاتجی قلمی) [*Mal.*] Maliyede mevkufat adı altında toplanan gelir işleriyle meşgul bulunan kalemin adıdır.

"Mevkufatî kalemi„ de denilirdi. Başındaki memurun unvanı "Mevkufatçı=Mevkufatî„ idi. 1838 senesinde "Esham Muhasebeciliği kalemi„ ne ilhak olunmuştur.

MEVKUFATÎ (موقوفاتی) [*Mal*] Bâb-ı Defteride yave bedelleri, mahlûl timarlar hasılatı, vakıf yerlerden hazineye ait varidat fazlaları, örfî tekliflerden harbe ait olanlarla meşgul bulunan memurun unvanı idi. Bunun yerine "Mevkufatçı„ tâbiri de kullanılırdı. Mevkufatçılık Maliye Nezareti'nin teşkili tarihine yani Tanzimatın ilânının bir sene evveline (1838) kadar devam etmiş eski bir memuriyetti. Nezaretin teşekkülünü mütaakip ilkin "Ceride Nazırlığı„ na ilhak ve çok geçmeden "Esham Muhasebeciliği„ ne kalbolunmuştur.

MEVKUF-ÜN-ALEYH (موقوف علیه) [*Vak.*] Vakıf tarafından kendisine vakfın menfaatleri şart olunan cihet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna "Meşrut-ün-leh„ de denilir.

MEVLÂNA (مولانا) [*Sof.-Hal-*] Sahibimiz, efendimiz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yalnız olarak kullanılırsa Mevlevî tarikati kendisine nispet olunan Celâleddin-i Rumî anlaşılır. Eskiden akrandan akrana hitaben (Mevlâna, ne haldesin?) ve Mevlâna, görünmez oldun, nerede idin?) tarzında kullanılırdı.

MEVLEL'ITAKA (مولی العتاقه) [*Fık.*] Bir köle veya cariyeyi azadeden şahıs yerinde kullanılır bir tâbirdir. Azad edene "Mu'tık„, Azad olunana "Mu'tak„ ve "Atıyk„ denilir.

MEVLEL MÜVALÂT (مولی الموالات) [*Fık.*] Akd-ı velâ eden şahıslardan mevlâ-yı alâ hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şöyle ki: Bazı ulemaya göre meçhul-ün-nesep olan bir kimse bir şahsa hitaben "sen benim evlâdım ol, öldüğümde malıma vâris ol, bir cinayet işlersem akilem olup tarafıma lâzım gelen ma'kuleyi (borcu) tesviye et„ deyüp o da kabul etse velâ-i müvalât mün'akit olur.

O şahıslardan icapta bulunan şahsa "mevlâ-yı-esfel„, kabul edene "mevlâ-yı-alâ„ denir.

Velâ-yı müvalât bazan iki taraftan olur. Şöyle ki: Meçhul-ün nesep olan iki şahıstan her biri bunlardan evvelki fıkrada beyan olunduğu veçhile icapta bulunup diğeri kabul eylerse her biri diğerinin akilesi ve vârisi olur.

Hangisi bir cinayet işlerse diğeri lâzım gelen ma'kûleyi ifa eder; ve hangisi evvel ölürse derecede mukaddem başka miraaçı olmadığı halde diğeri ona vâris olur.

MEVLEVÎ (مولوی) [*Sof.*] Mevlâna Celâleddin-i Rumîye nispet olunan tarikatin adıdır. Hazret-i Mevlâna Celâleddin-i Rumî 604 rebiulevvelinin altıncı günü (1207) Belh'de doğdu. Babası Bahaeddin Veled büyük bir âlimdi. "Tibyan-üt-turuk„da (Harirî Zade Kemal, Fatih kütüphanesinde yazma nüsha, No: 430, 431, 432, cilt 3, sayfa 148) Mevlâna'nın adı ve babası şöyle yazılıdır: Mevlâna Celâleddin Muhammed Bin Sultan-ül-Ulema Eşşeyh Bahaeddin Sıddıkîyy-ül Belhî sümmer Rumî "Mir'at-üt-Turk„ daki silsilesi söyledir: "Muhammed Celâleddin-i Belhî yür-Rumî Bin Sultan-ül-Ulema şeyh Muhammed Bahaeddin bin Hüseyn-ül-Hatibî Bin Ahmed-il-Hatibî Bin Mahmut Bin Mevrut Bin Sabit bin Müseyyeb bin Mutahhar bin Hammad bin Abdurrahman bin Ebu Bekr-üs Sıddık„. Kıymetli âlim Veled İzbudak (Veled Çelebi) tarafından yazılmış olan "Menakıb-ı Mevlâna„ da da (Üsküdar Mevlevî şeyhi rahmetli Remzi Dede Efendi'nin hususi kütüphanesinde yazma nüsha) silsilesi şu suretle gösterilmiştir: "Mevlâna Celâl-ül-millete veddin Muhammed Bin Muhammed Bin Hüseyn-ül-Hatibîy-ül-Belhî Elbekriyül-Alevî„. Üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) (Tahir-ül-Mevlevî) (Mesnevî dersleri, İstanbul, 1949. sayfa 4) Tibyan-üt-Turuk'daki silsileyi yazdıktan ve o silsileye göre Hazret-i Mevlâna'nın Cenab-ı Sıddık'ın on birinci torunu olduğunu kaydettikten sonra şunları ilâve ediyor:

"Sıddık-ı Ekber neslinden gelen Mevlâna'nın ana cihetinden siyadeti de vardır. Çünkü ecdadından Ahmed-ül-Hatibi (Şems-ül-Eimme Abdullah Sarhasi) nin kızı Firdevs Hatunu almış, cedd-i Mevlâna (Hüseyn-ül-Hatibi) ondan doğmuştu. Şems ül Eimme ise sülâle-i Nebeviyyeden idi. Keza ecdadından (Mutahhar) meşhur İbrahim Edhem Hazretlerinin, cedd-i Mevlâna (Hüseyn-ül- Hatibi) de Harzem Şah Alaeddin'in kızını almış oldukları için o kerim nesebe sürî bir asalet de karışmıştı.»

Mevlâna'ya (Rumî) denilmesi o vakit (diyar-ı Rum) tâbir edilen Anadolu'da yerleşmiş olmasındandır.

Sultan-ül-ulema namiyle şöhret bulan Bahaeddin Veled'e Harzem Padişahlarından Celâleddin iyi bir gözle bakmadığından memleketinden ayrılmak meeburiyyetiade kaldı. O vakit henüz beş yaşında bir çocuk olan Celâleddin'i alarak Hac etmek üzere yola çıktı. Nişabur'da görüştükleri Feridüddin Attar çocukta büyük bir istidat gördüğünü Bahaeddin Veled'e söylediği gibi kendi eserlerinden biri olan "Esrarname„ nin bir nüshasını da Celâleddin'e hediyye etti. Sultan-ül-Ulema Safeviyye'nin büyüklerinden halifesi Seyyid Bür-

haneddin Muhakkik-i Tirmizî ile icra ettiği mübahaselerde yanlarından ayrılmıyan Celâleddin o vakitten itibaren bâtını ilimlerden lezzet almıya başladı. Hicaz'dan dönüşlerinde baba oğul bir müddet Şam'da kaldılar. Bahaeddin Veled orada mülâkî olduğu Muhyiddin-i Arabî'nin meclisine oğlunu da beraber götürdü. Şeyh Ekber bu ziyaretlerde Celâleddin'i taltif eylerdi. Şam'dan ayrılmak üzere vedâ ettiği gün babasının arkasından yürüyen çocuğa bakarak «Süphanallah bir derya bir gölün arkasına düşmüş gidiyor» dediği meşhurdur. Bu sözü Feridüddin Attar'a atfedenler de vardır. Bahaeddin Veled oğluyla beraber Erzincan'a ve oradan Lârende'ye (Karaman) geldi. Lârende'ye geldikleri zaman Celâleddin on üç yaşında idi. Mevlâna bir müddet babasından ders aldıktan sonra babası kendisini Halâviye medresesi müderrisi (Kemâleddin ibn-i Adim) den ders almak üzere Halep'e gönderdi. Usûl, Fıkıh, Hadis ilimlerinde tanınmış âlim olan bu zattan lâzım gelen ilimleri tahsil ve Şam'da kaldığı üç sene zarfında da noksanlarını tekmil etti. Sultan-ül-Ulema Selçuk Sultanı Alâeddin'in dâveti üzerine Konya'ya gelip yerleşti.

623 (1226) da babasının halis dervişlerinden ailesiyle hicret eden ve Mevlâna'yı omuzunda taşımış olan (Hoca Şerafeddin Lala'yı Semerkandî) nin (Gevher Hatun) adındaki kızıyle evlendi. Sultan Veled'le Muhammet Alâeddin Çelebi bu kadından doğdu. Sultan-ül-Ulema Bahaeddin Veled 628 (1230) da Konya'da öldüğü zaman Mevlâna Celâleddin yirmi dört yaşında idi. Babasından münhal olan müderrisliği işgal etti. Pek çok talebe dersine geliyor, bu sayede şöhreti arttıkça artıyordu.

(Mevlâna-yı Rumî) şöhreti o zamandan başlar. Mevlâna babasından ve babasının ölümünden az sonra Konya'ya gelen halifesi (Seyyid Bürhaneddin Muhakkik-i Tirmizî) den sülûk gördü. Ondan hilâfet de aldı. Seyyid Bürhaneddin Kayseri'ye gittikten sonra 642 (1244) senesinde meşhur (Şems Tebrizî) şeyhi (Rükneddin Zerkûbi) nin işaretiyle Konya'ya geldi. Mevlâna, mülâkî ve sohbetine dahil olduğu Şems'den Sema' usulünü aldı. Sema' bu suretle tarikate girmiş oldu. Eflâki haşiyesinde yazılı olduğuna göre Mevlâna Şems ile görüşmeden evvel on sene kadar babasının tariki üzere nâsı irşat etmiş idi. Mülâkattan iki sene sonra o yolda devam etti. Hâl ve tavrında bazı fevkalâdelikler bulunan Şems Tebrizî tecavüze uğradı. Cenab-ı Mevlâna'da tedris ve tesliki bıraktı. Tecavüzün sebebi Şems'in Mevlâna ile sahralarda gezmeleri ve bâtıniyyattan konuşmaları idi. Konya ulemasının istekleri üzerine Şems Tebrizî memleketten çıkarıldı. Onsuz duramıyan Mevlâna arkasından adamlar göndererek kendisini tekrar Konya'ya getirtti. Şems biraz sonra yine gaybubet etti ve tekrar meydana çıktı. Üçüncü ve son kayboluşunda artık bir daha görünmedi. Ölü mü diri mi bilinemediği gibi mezarı bile şüpheli kaldı.

Şems Tebrizî'nin Mevlâna üzerindeki tesiri pek ziyade münakaşayı mucip olan meselelerdendir. Salâhiyyet sahibi bir zat olan Veled İzbudak (Veled Çelebi Efendi) «Muhtasar Menakıb ı Mevlâna» da bunu şu suretle izah etmektedir: «Hazret-i Şems ile Mevlâna miyanında dahi seyr ve sülûk ihtilâfı vardır. Kimisi Hazret-i Şms'le mülâkat etmezden akdem Mevlâna adeta bir müderris iken Hazret-i Şems elinden cam-ı irfanı nûş ederek haiz-i kemalât-ı mâneviyye olduğunu söylerler. Bir diğeri de Hazret-i Mevlâna vaktiyle âlim ve sâlih bir zat idi. Hazret-i Şems geldi azdırdı. Ders ve devri bıraktı, sekr ve istiğrak ile çenk ve çeganeye, raks ve tevacüde daldı zu'munda bulunurlar.

«Bunların hepsi nâkıs ve yanlıştır. Doğrusu Hazret-i Sultan-ül-Ulema zâhir ve bâtını mükemmel bir zat idi. Vefatında Hazret-i Mevlâna yirmi dört yaşında iki çocuk sahibi ve mükemmel ve mükellef bir zat idi. Binaenaleyh Sipehsalar ve Eflâki'nin bizim reyimize muvafık beyanları veçhile hiç şüphe ve tereddüt istemez ki Hazret-i Seyyid gibi kâmil ve mükemmel bunca müridan yetiştirmiş ve nice dilteşnegân ayn-el-fuyuz i tevhidi dilsir-i visâl eylemiş olan Hazret-i Sultan-ül-Ulema bu derece yetişmiş ve bu rütbe kabiliyyet-i kemalât ve makamat göstermiş bulunan oğlunu ihmâl ederek başkalarının himmet ve mürüvvetine terkeylemiyerek binnefs kendisi öz ciğer paresini ve yegâne medar-ı iftiharı ve mahbub-u kalbi olan oğlunu kendisi kemalât-ı mâneviyye ile mütehallî eylemiş ve kendi canişini olmaklığa kabil bir hale is'at etmiştir.

«Kaldı ki Hazret-i Mevlâna'nın çocukluk zamanına âit dahi çok keramet ve menakıp zikrederler. Bitemamiha manzur-ı dervişanem olan âsâr-ı kudsiyyelerinde buy-i zâhir istişmam olunacak hiç bir beyanat-ı âliyyeleri görülmez.

«Bu takdirce menakıp nüvislerin tevatür-i ma'nevîlerin muktezasında Hazret-i Mevlâna kendisini bildiği andan itibaren kendisini bir medresede ve birçok âlim ve ârif, zâhir ve bâtın ilminde kâmil ve sülûk mertebe-

lerinin müntehasına vasıl zevat içinde buldu ve babası ölünceye kadar asla zâhire bakmıya kaadir olamayıp gece gündüz bâtın sahipleriyle musahabet ve tahsil-i ilim ve marifet ile imrar-ı hayat eyledi. Hazret-i Mevlâna gibi harikulâde bir zekâ ve irfana mâlik bir zat yirmi yaşına kadar böyle yaşarsa bâtın ilminden mahrum ve seyr-ü sülûke bigâne kalmasının ihtimali kalır mı?

«Şüphesizdir ki Cenab-ı Mevlâna babasının ölümünde sûrî ve mânevî ilimlerden kâfi derecede nasibedar kâmil bir mürşit idi. Kezalik çocukluğundan beri ara sıra kendilerini vecd ü istiğrak istilâ ederek bahusus çeng ü çegâne sadasını işitince sema' eylediği vaki' idi.

«Münevver babasından olmak üzere pek şâyîdir: Henüz beş yaşında damda çocuklarla oynarken içlerinden biri «Haydi şu damdan öbürüne atlıyalım» demekle zaten Mevlâna olarak doğmuş olan mini mini Celâleddin «Damdan dama atlamk kedilerin işidir. Biz insanız. Haydi biz âli himmetimize dayanarak göklere uçalım» buyurup sema' ve safa ile melekler gibi döne döne uçmıya başlamıştır. Bu miyanda kendisinin:

هر نفس آواز عشق می رسد از چپ وراست
ما بفلك بر رویم عزم تماشا كر است

matlâ'lı mutarrap ve murakkas gazelini hatırlamamak kabil değildir.

«Sultan-ül-Ulema menakıbında yazılı olduğu veçhile Hazret-i Mevlâna'yı makamına bir veliyy-i kâmil olarak bıraktığı ve anın ind-i İlâhide mertebe-i bülendi berekâtiyle Sultan-ül-Ulemanın âhirette derecatı daha yükseldi. Bilcümle enbiya, evliya ve kâmilin huzurunda Mevlâna'nın pederi olmak itibariyle iftihar eyledi.

"Elhasıl babasının hal ve şanı onda da mevcuttu. Eğer kendilerinde bu kifayet mevcut olmasaydı ve yahut babasının müritlerinden faik bir zat bulunsaydı şüphesizdir ki makama o geçirilirdi. Nitekim Hazret-i Pir'in vefatlarında Hazret-i Hüsamettin'in ulüvvü şanından nâşi Cenab-ı Sultan Veled ona takaddüm edemedi. Halbuki Sultan-ül-Ulema'nın ölümünde müritlerin hepsi Cenab-ı Mevlâna'yı kaaim makam-ı Şeyh addedip onu kendilerine mürşit ve pişva edindiler.

"Şu surette Hazret-i Pir Efendimiz'in Kayseri'de sohbetleri riyazat ve mücahedat ve seyr-ü sülûk üzerine idi.

"Konya'da bir müddet sohbetten sonra tekrar tahsil için Şam'a gidip Kayseri'ye dönüşlerinde Hazret-i Seyyid tarafından üç halvet çıkarması rivayeti vardır ki meşhur olan bir sâlike halvet çıkarmak mürşid ve mürebbi vezaifindendir. Fakat meratibin tekmili için şeyhinden telâkki eylediği mânevi bir vazifeyi pirdaşına telkin ve tatbik dahi mümkündür ve evliya menakıbinde görülür. Kaldı ki bu rivayetin sihhat derecesi muayyen değildir. Bir de maksat Hazret-i Pir'in Cenab-ı Seyyid'e intisabı nez' edilmek olmayıp belki hakikatı aramaktır. Hâşa biz Cenab-ı Seyyid'in mürebbiliğini küçük görenlerden değiliz. Farz-ı muhâl olarak öyle olsa bile büyük bir veliyyullahın sülûkunun başlangıcından alelâde bir mürebbi delâlet edebilir. Şeyhini fersah fersah geçmiş evliyaullah cihanda pek çoktur. Hazret-i Seyyid ise ulum-ı rüsumda asrının uleması ve ilm-i bâtında ve alelhusus riyazat ve mücahedatta evvelin ve âhirinin güzidelerinden bulunuyordu.»

Rahmetli Remzi Dede Efendi buraya şöyle bir fıkra ilâve etmişlerdir: «Hilâfetnâmemizde Sultan-ül-Ulema Efendimiz'den sonra Seyyid Bürhaneddin Muhakkik-i Tirmizî Efendimiz yadedilüp Canab-ı Pîr Efendimiz Hazret-i Bürhaneddin'den müstahlef gösterilmektedir.»

Sipehsalar'ı tercüme etmiş olan Avni Bey (Mukaddime sayfa 6) Bürhaneddin Tirmizî'nin pir-i telkini olduğunu şu suretle yazar: «Şu vesaik-i tarihiyyeye nazaran Cenab-ı Mevlâna Efendimiz'in Pir-i telkinleri Seyyid Bürhaneddin muhakkik-i Tirmizî hazretleri olup Şema-i Tebrizî Efendimiz ise eshab-ı sohbetlerindendir.»

«Hazret-i Pîr'in Hazret-i Şems'e intisap ve bi'ati dahi menkibe nüvislerin hepsi tarafından reddedilmiştir. Anlarla muamelesi bir sohbetten ibarettir. Ağyardan hâli olarak bir halvette aylarca sohbetler eylediler. Acip perhizler yaptılar. Bazan huzurlarına Şeyh Salâhaddin ve Çelebi Hüsameddin ve Sultan Veled hazaratından birini kabul ederlerdi. Bu da nadiren vuku' bulurdu. Hazret-i Şems'in üç kerre gaybubeti hengâmında senelerce böyle can sohbeti ettiler. İhvan miyanında Hazret-i Şems'i Hazret-i Pîr Efendimiz'in sohbet şeyhi idi derler. Abd-i âciz bu mânayı Mesnevî'nin bir beytinden istişhad eyledim. Cenab-ı Pir:

كز برای حق صحبت سالها
عدد از آن خوش حالها

Beyt-i şerifleriyle bu hususu tasriha yakın ifade buyuruyorlar.

«Menakıplerde meşhur hikâyedir ki Cenab-ı Pir Efendimiz bir gün bermûtad Hazret-i Şems Efendimiz'in makamat ve kemalâtından

baheeyliyordu. Yâran-ı kiram Cenab-ı Şems'in uluvv-ü meratibine hayran ve sohbet-i Mevlâna ile sarmest ve velhan olmuşlardı. Bu esnada sohbet sekrîyle medhûş bir sâlik içinden bir âh çekip keşke ne olurdu o muazzam Veliyyullahın didar-ı bâkemalini görmek ve güftar-ı dürerbarını işitmek şerefine mazhariyyet bize de müyesser olaydı gibi pek samimî iştiyak izhar eyledi. Zavallının bu ayrılık gayrılık gütmesi karşısındaki zât-ı lâhûti sematı hakkiyle takdir edememesi gayret-i velâyetlerine dokunup gadab-ı azîm ile o biçareye celâl ederek buyurmuşlar ki: Ey, basar-ı irfanı kıse, ey basiret-i iz'anı kıt dervişçeğiz. Karşındaki zâtı anlamak, takdir etmek naaibe-i idrâkinden mahrum olduktan sonra farzet ki Cüneyd ve Bayezit sohbetine erişmiş olasın ve diyelim ki Hazret-i İmam-ül-Esfiya ve Cenab-ı Sultan-ül-Enbiya'nın şeref-i sohbetleriyle kâmkâr bulunasın, ne kazanacaksın. Bugün senin şu anda huzurunda bulunup sohbetini dinlediğin zâtın halât ve makamatı o rütbe efzun ve havsala-i idrâkten o derece bîrundur ki onun her saçının bir telinde nice Şems'ler berdar olmuştur.» کامل عظم الله ذکره

شمس تبریزی که شاه دلبرست
باهمه شاهنش جاندار ماست

و در غزل دیکر فرمایند:

کفت بسم تا کهان نام کل و کلستان
آمد ان کلعذار کفت مرادر دهان
کفت که سلطان منم جان کلستان منم
حضرت چون من شهی وانکهی یاد فلان

از غزل دیکرت:

زخود بکسم وازهر دو عالم
بوصل دوست پیوستم من امروز
زشمسی آشفته بو دم من همه عمر
دران آشفتکی رستم من امروز

«Mervidir ki biçare derviş hücum-ı gadaptan lerzedar olup ateş basarak bayılmış ve günlerce hasta düşmüş ve yine Cenab-ı Hüdavendigâr'ın inayet ve şefkatiyle kendine gelmiştir.

«Şu hikâyeden pek aşikâr istinbat olunuyor ki Evliyaullah'ı kiram şanında hak ve hakikatda da hüküm vermek âzim cürettir. Binaenaleyh rivayetler neticesinde herhangi husus müellifin kalbinde hatır-ı rüchan olursa anı naklile iktifa edip kendi akıl ve muhakemesini Evliyaullahın işine hâkim eylememelidir. Cenab-ı Pîr Efendimiz âsar-ı seniyyelerinde Hazret-i Şems Efendimiz şanında o derece âli ve havsala yakıcı nuut ve sena iradeylerler ki şeyhlik makamı ona nispetle aşağı derecede kalacağı nümayan olur. Hâl öyle iken Pirinden gayrisine iştiyak gösteren sâlike muameleleri işte malûmumuz oldu.

«Abdülvehhap Dede» Sevakıb-ül-Menakıb» ında Hazret i Şems Efendimiz Hazret-i Pîr Efendimizin devrişi olduğunu bertafsil delâil ile isbat eylemiştir. (Molla Câmi) de bu fikirde olduğunu söylemiştir. Vakıa (Meanevîhan Mahmut Dede) «Terceme-i Sevakıb» da bu cihetı teyit eyler. Hazret-i Şârih Efendimiz de «Minhâc-ül-Fukara» da bu cihete kasıldır. Hllâfetname ve silsile-i hülefa-yı tarikatta dahi Hazret-i Şems efendimiz Cenab-ı Mevlâna'nın devrişi olduğu musarrahtır. Binaenaleyh bize düşen: Meanevî:

تالب دریا نشان پایہاست
پس نشان پا درون بحر لاست

deyüp sükût etmektir.»

Tasavvuf'a ait tetkikleriyle tanınmış olan Abdülbaki Gölpınarlı «Mevlâna Celâleddin» adlı kıymetli eserinde (İstanbul Matbaası. 1951, s. 88 ve mütaakıp) Şems ile Mevlânadan hangisinin hangisinden feyz aldığını şöyle izah ediyor:

«Tasavvuf tarihinde coşkunluklariyle tanınmış ve bu yüzden şeriatçıların takibine uğramış, öldürülmüş erler yok değildir. Bunları iki kısım içinde mütalâa edebiliriz: Bir kısmı, Ortodoks Müslümanlığa uymıyan inançlarını daimî bir cezbenin verdiği lâübalilikle izhar eden ve şeriata uygun olmamakla beraber çok defa mânaları da anlaşılmıyan yahut kaba bir tariz ve taarruzdan başka bir mânası olmıyan hareketlerde bulunan ve sözler söyliyen meczuplardır. Hattâ bunların içinde mistik deliliğe, yahut ruhî bir inhitata düşmüş olanlar bile vardır ki Şarkta inanan halkın en ziyade hoşuna giden ve sözleriyle hareketlerine çeşitli mânalar verilen kısım da bunlardır. İkinci kısım, dinin zahirine uymıyan ve aykırı gelen sözlerle hareketleri, yine varlık birliği (Vahdet-i Vücut) inanciyle izhar eden fakat ilk kısımdaki meczuplar sınıfına gelmiyen bilâkis bu coşkunluğa akıl ve iradelerine sahip olmakla beraber inançlarının tesiriyle düşenlerdir. Bunların içinde söz ve hareketlerini, icabedince tevil ederek kendilerini ve inançlarını kurtaranlar olduğu gibi buna tenezzül etmeyip şehitler zümresine katılanlar da vardır. Bu ikinci kısmı da bilgilerine göre iki kategoriye ayırabiliriz. Bir kısmı inanç ve duygularını bilgileriyle izah edecek kabiliyeti kazanmamıştır ve çoğunluk ta bun-

lardadır. İkinci kısmı, çeşitli bilgileriyle inançlarını izah ederler, yahut kabiliyetleriyle inançlarının şiirini yaratırlar. En ziyade şeriatçılar tarafından taarruza uğrıyanlar, bunlardır. Bu son kısmın içinde Hüseyn-ibn-i Mansur-al Hallaç gibi duygusuna mağlûp olanlar ve ilk sınıftaki meczuplar zümresiyle birleşenler olduğu gibi Şihabeddin Sühreverdi-i Maktül gibi derin ve ihatalı bilgisiyle tasavvufla felsefeyi birleştiren ve hattâ bu suretle tasavvufta bir sistem kuran bilginler de vardır. Şems felsefeye muarız olmakla beraber bu son kısımdandır. Halk, bu sınıflar arasında bir tefrik yapmaksızın hepsinin de bareketlerini ve sözlerini, normalin üstünde görüp Tanrıya, nazları geçtiğine inaanmış ve bunları, bir uğurdan niyaz ehli erenlere, yani zâhitlikle yol almıya çalışanlara karşı «Naz ehli» saymış ve bu adla adlandırmıştır. Nitekim Sultan Veled de Şems'i, âşık erenlerin bilmedikleri maşuk erenlerden saymakla aynı telâkkiyi, ilmî bir terimle ileri sürmekte (İbtidaname, s. 197-199), onu mümkün olmıyan şeylere bile muktedir bilmekte (ayni kitap, s. 267), Şems'in, maşukların en üst derecesinde olduğunu söylemektedir (s. 288 ve devamı).

«Makalât» ta çeşitli münasebetlerle çeşitli meselelere temas edip felsefeden, kelâmdan, hadisten, tefsirden, mezheplerden bahseden, sırası gelince çeşitli inançları tahlil eden, Arap ve Fars şairlerinin beyitlerini tenkid veya istişhat yolu anan, bazan Arapça konuşan, eski ve çağdaş erenlerin sözlerini ve menkıbelerini anlatan, devrindeki bilgilerin hepsini bilen ve ortaya bunlara ait meseleler atan, halk hikâyeleriyle bol bol örnekler veren hattâ bazan tarihî vak'alara temas eden fakat bütün bilginin üstünde ilhamı, aşkı ve cezbeyi kabul edip onu esas tutan Şems'in gerçekten bir bilgin er olduğu, kudretli bir görüşe, canlı bir tahlil ve terkib kabiliyetine, kuvvetli bir natıkaya ve inandırış kudretine sahip bulunduğu meydandadır. Bu bakımdan onu ümmî yani anadan doğduğu gibi kalmış, okuma yazma öğrenmemiş sananlar, okumadan yazanlar, bilmeden söyliyenler, yani anadan doğma değil, soradan olma ümmîlerdir. Mevlâna Şemseddin, cinlerle insanları teshir etmekte, kutlu Tanrı adlarını, bu adlardaki sırları ve eşyanın hakikatlerini bilmede Musa'nın yed-i beyzasına sahipti. Şüphe yok ki onun kutlu nefesi, İsa'nın nefesiyle yoldaştı. Kimya bilgisinde eşi, örneği yoktu. Yıldızları davette, riyaziyede, ilâhiyat, hikemiyyat nücum ve cedelde benzeri bulunmazdı. Misli ne dünyada vardı, ne de dünyadakiler arasında. Fakat tanrı erleriyle düşüp kalkınca hepsini de «Lâ-yok» ceridesine kaydetti. Külliyattan da soyundu, mücerredat ve müfredattan da. Tecrid, tefrid ve tevhid alemini seçti» diyor (Eflâkî, 158. a). Onu görenlerin bile anlamadıklarını anlatırken diyor ki: Halk biz Tebriz'li Şemseddin'i gördük der. A musibet nereden gördün? Birisi dam üstünde deveyi görmez de iğnenin deliğini gördüm ve ipliği geçirdim diye iddiaya kalkışır. Hani ne güzel hikâye ederler, adam iki şeye güleceğim gelir demiş Biri zencinin parmak uçlarına kına yakması, öbürü körün, başını çıkarıp pencereden bakması.., (Fihi-ma-fih, 31a.)

«Şems'i Sokrat'a benzetenler, geçekten haklıdırlar (Nicholson: Selected poems from the divanı Shamsi Tabriz, 1898, P. XX). Onun da Sokrat gibi kendi tarafından yazılmış bir eseri yok. Fakat sözleri zaptediliyor ve değerli bir eser meydana geliyor. O da Sokrat'ın Eflâtun'u yetiştirdiği gibi Mevlâna'yı yetiştiriyor ve en mühim unutulmaz ve herdem taze eseri Mevlâna oluyor, yahut da Sokrat'ı nasıl Eflâtun meydana çıkarıyor ve yaşatıyorsa Şems'i de Mevlâna izhar ediyor ve yaşatıyor.

«Tarikat erbabı arasında Şems'mi Mevlâna'yı yetiştirdi, Mevlâna mı Şems'e mürşid oldu meselesi vardır. Tarikat kayıtlarını çözemiyenler de hocalara benzerler. Onlarda da hocalarda olduğu gibi lüzumsuz bahisler mânasız münakaşalar mevcuttur. Bu lüzumsuz ve mânasız bahis ve münakaşalara bu da bir konu olmuştur, Gerçekten de bu bahis abestir amma ne yapalım, bahsi ortaya atan biz değiliz, Bundan dolayı biz de bu hususta konuşma zorunda kaldık.

«Her şeyden önce şunu belirtmek gerektir ki Mevlâna'nın yolu, şeyhlik ve dervişlik, müritlik ve muratlık yolu değil, aşk yoludur. Bu yolda mürit ve murat, şeyh ve derviş, âşık ve maşuktur. Fakat aşkta fâni olan bu âşık, ve maşuk, biribirinden ayırdedilemez. Bir dereceye kadar ki âşık, maşuk libasına bürünür, maşuk sa âşık görünür. Çelebi Hüsameddin'in, Mevlâna müridi olduğunda şüphe yoktur. İş böyle iken Mevlâna, «Mesnevî» dibacesinde ve bu kitabın her cildinde onu öyle över ki insan Hüsameddin'i Mevlâna'nın mürşidi sanır. Bu esas belirtildikten sonra şunu söylemek lâzımdır: Hakikaten Mevlâna ile Şems arasındaki tefeyyüz, karşılıklıdır. Şem'in, Konya'ya gelişini anlatırken söylediğimiz gibi Şems şeyhinin feyzini az görmüş, görüştüğü erlerle uzlaşamamış ve bu yüzden kendisine bir hemdem aramak üzere yollara düşmüştür. Her şeyhi inceden inceye haddeden çeken Şems, «Memleketimden

çıkalı Mevlâna'dan başka şeyh görmedim» sözüyle Mevlâna'nın ululuğunu tasdik etmekte (Makaalât, s. 80, satır 28). «Bu geçe rüyada Mevlâna'ya herşey helâk olur, ancak onun yüzü, onun hakıykatı kalır âyeti okuyordum. Kalan doatların yüzüdür, onlarla buluşmadır. O dost da senain. Şiir: Ya dostu, yahut hayalini görmek, hakıykatın ta kendisidir, ondan başka herşey hayalden ibaret. İnsanlar, ya dünya ehli olurlar, ya ahret ehli, ya Tanrı ehli. Mevlâna Tanrı ehlidir. Mevlâna'dan aldığım feyz bana ve diğer üç kişiye yeter demede» bu üç kişinin kim olduğunu soranlara «Şeyh Salâhaddin, Şeyh Hüsameddin, Mevlâna Bahaeddin» diye adlarını söylemektedir. (Eflâkî, 83. a). Yine «Makaalât» taki «Şemseddin ehil bir zattı Fakıyhti, hilâf ve usûl bilgilerini bilirdi. Usul kuvvetiyle felsefecilerin derilerini yüzerdi. Fakat benim yanıma geldikçe şaşırır da ben derdi senin sözünden başımı da kaybediyorum ayağımı da» sözleri şüphe yok ki Mevlâna'nın, Şems'ten naklettiği sözlerdir. (s. 8, satır. 24-26) Ayn kitaptaki «Bu gün dalgıç Mevlâna'dır. Benim tacirim de Tanrı bereketini daimî etsin» Mevlâna Şemseddin'dir. Gevher de sözlerimiz» cümleleri de şüphe yok ki Şems'le Mevlâna arasında geçen bir konuşmanın zaptından meydana gelmiştir. (s. 87. satır. 12-13) ve Şems'in deryasına dalan Mevlâna'dır amma Mevlâna'nın incilerini alan da Şems'tir (Eflâkî, bu cümleleri Makaalât'tan aynen almıştır 82. a-b).

«Şems Sultan Veled'in dediği gibi Musa' ya benzer bir er olan Mevlâna'ya Hızırlık etmiş, onu âşıklıktan maşukluk durağına yüceltmiştir, bu muhakkak. Şems gelmeseydi Mevlâna, Mevlâna olmıyacak, sıra şeyhlerinden bir şeyh, sayısız sûfîlerden bir sûfi olacaktı. Fakat şu da muhakkak ki Mevlâna, Şems'le görüşmeseydi ne adı duyulacaktı ne sanı. Mevlâna zaten bu coşkunluğa hazırdı. O, silinmiş, arınmış zeytinyağı konmuş, fitili yapılıp düzeltilmiş bir kandildi adeta. Bu kandilin yanması için bir ateş bir kıvılcım lâzımdı. İşte Şems, o vazifeyi gördü, Fakat o yağı tükenmiyen, ışığı Şems'i bile göstermiyecek kadar kandil yanınca Şems de ona bir pervene kesildi. Canını verip onun ışığına karıştı. Şems, Mevlâna'ya bir aynaydı. Mevlâna onda bütün varlık âlemini kaplıyan gerçeği, kendini görüyor, kendine âşık oluyor, kendini övüyor, «Tebriz'li Şems, ancak bir bahane. Güzellikle övülen'de biziz, lütufla övülen de biz. Fakat bu sırrı gizlemek için halka de ki O, kerem sahibi bir padişah, bizse bir yoksuluz» diyordu. Birgün Çelebi Hüsameddin'in bağında ayaklarını suya daldırmış, Şems'ten bahsederken Müderris Bedreddin Veled, Şems'e ulaşamadığına hayıflanınca babamın tertemiz ruhuna and olsun demişti. Şemseddin'e erişemediysen öyle birisine eriştin ki saçının her telinde yüzbinlerce Şems asılı (Eflâkî, 27. b).

«Bu bakımdan Sultan Veled başta olmak üzere Şems'i Mevlâna halifesi gösterenlerin hakkı vardır (İbtida name, s. 158).»

Yazma basma eserlerle alâkalılardan aldığım malûmata dayanrak yukarıya yazdığım satırlara değerli profesör Ali Nihat Tarlan'ın eski bir tâbirle pirinç üzerine Fatiha yazmak kabilinden vücuda getirdiği hacmi küçük, fakat kıymeti büyük bir eserdeki (Mevlâna Celâleddin-i Rumî, İstanbul, Varoğlu Yayınevi, Faydalı kitap serisi, numra 13) malûmatın eklenmesini de faydalı ve mevzuun ehemmiyyeti yüzünden lüzumlu gördüm:

«Hazret-i Mevlâna'nın hayatı hakkında yazılan eserler bugünkü metotla tahlil edilirse içlerinde bazı sakat yerlere birbirini nakzeden veya kronolojiye uymıyan rivayetlere, bilhassa büyük bir vecd-ü imanla yzıldığına göre bu günkü dünya görüşümüze aykırı gelen hâdiselere rastlanır. Büyük şahsiyyetlerin bir çoğu; etrafında bir harikulâdelik havası, bir efsanevî zihniyyet yaratmıştır. Mevlâna'nın hayatı da bundan kurtulamamıştır. Biz burada ancak müspet vakıaları zikr ile iktifa edeceğiz.

O zaman Belh, Harzemşahlarından Muhammed Tekiş'in idaresi altında idi. Mevlâna'nın hayatına dair en mevsuk sayılabilecek bir eser vücuda getiren Sultan Veled İptidanamesi'nde dedesi Sultan-ül Ulema'nın Belh halkına ve Harzemşah'a gücenerek oradan ayrıldığını yazarsa da hangi hâdisenin bu hiddete sebep olduğunu zikretmez. Bu göç hâdisesi hicrî 618 milâdi 1221-22 seneleri arasındadır. Çünkü Sultan-ül-Ulema daha yolda iken Moğol istilâsının Belh'i harap ettiğini haber alıyor,

«İptidaname'ye nazaran Bahaeddin Veled Hac farizasını ifa ettikten sonra Rum'a gelmiştir. Eflâkî Menakıb-ül-Arifin» adlı eserinde Bağdat, Erzincan, Malatya ve Larende'de bir müddet kaldığını yazarsa da bu rivayetler biraz şüphelidir. Yalnız Hazret-i Mevlâna'nın on sekiz yaşlarında Hâce Lala-yı Semerkandi'nin kızı Gevher Hatun'la Larende de evlendiği rivayetine bakılırsa bu şehirde bir müddet kaldıkları kabul edilebilir. Sultan-ül-Ulema'nın ilm-ü fazl-ü takvası Selçukî Hükümdarı Alâeddin Keykubad'ın kulağına gidiyor. Bahaeddin Veled'i Konyaya davet

ediyor. Bizzat Sultan Alâeddin ve Selçukî ümerası onun vaızlarına devam ediyorlar. Başına müridler toplanıyorlar. Ve bu, iki sene devam ediyor. Bahaeddin Veled vefat edince hicri 622 milâdi 1225 senesinde yerine Hazret-i Mevlâna geçiyor. O bir din âlimi sıfatiyle vaız ve nasihatlerde bulunuyor. Aradan bir sene geçiyor. Bahaeddin Veled'in eski müridlerinden Seyyid Bürhaneddin Muhakkik Konya'ya şeyhini ziyarete geliyor. Fakat artık şeyhi hayatta değildir. Onun irşada muhtaç bir oğlu, Mevlâna, vardır. Bundan sonra dokuz sene Mevlâna'yı Seyyid Bürhaneddin'in müridi olarak görüyoruz. Bu dokuz sene Seyyid Bürhaneddin'in tasavvufî irşat ve telkini altında Mevlâna, bir mutasavvıf ve irşada mezun bir mutasavvıf olarak yetişiyor.

«Babasının zâhirî ilmine vâris olduğu gibi mânevî ruh ve görüşünü de elde ettikten ve bu arada Moğol hücumlarından kaçıp Halep'e sığınan büyük âlimlerden istifade için Halep ve Şam seyahatlerini yaptıktan ve orada Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî ile de görüştükten sonra devrine ve muhîtine göre artık tekemmül etmiş bir haldedir. Bu seyahatlerden avdetinde Kayseri'ye de uğruyor, Seyyid Bürhaneddin Kayseri'de vefat ettikten sonra Mevlâna beş seneye yakın bir zaman medresede Fıkıh ve dinî ilimler okutmakla meşgul oluyor. Birçok mürid ve talebesi vardır. Oğlu Sultan Veled'in rivayetine bakılırsa on binden fazla memleketin uleması onu bir peygamber gibi temsil ediyor. Müessir ve câzibeli vaızlariyle memleketi avucunun içine almış bir vaziyette. Zamanın büyük âlimi ve mürşidi, geniş yenli cübbesi ve ulema sarığiyle memleketin büyük bir zâhidi ve âlimi.

«Bu hâl hicrî 642 senesi cumadelâhirinin 26 sına kadar devam ediyor. Şems Tebrizî Konya'ya geliyor ve Mevlâna ile görüşüyor. Şems Tebrizî kimdi? Şemseddin Muhammed Bin Ali Bin Melek Dad; büyük meşayihten Şeyh Ebu Bekir Sellebaf'ın mürididir. Şeyh Ebu Bekir rivayete nazaran kibar evliyadan, kalblerdeki esrarı keşfetmekte zamanın tek şahsiyyeti. Şems Tebrizî, bu şeyhin yanında yetiştikten sonra seyahate çıkıyor. Birçok yerler dolaşıyor. Zamanının mânevî tasavvuf sahibi büyük simalariyle görüşüyor. Epey müddet Halep'te kalıyor. Hattâ bir rivayete nazaran Mevlâna ile ilk defa Şam'da buluşuyorlar. Fakat bu mülâkat birkaç dakika devam etmiş. Acaba Şems Tebrizî niçin bu kadar meşayihle görüştüğü halde kendisine bir ruh yoldaşı bulamamıştı? O, kendi mertebesinde bir ruh istiyordu. Onu arıyordu. Nihayet aradığını Konya'da buldu. Şems, Konya'ya geldiği zaman altmış yaşında olduğuna nazaran 582 senesinde doğmuş olacaktır. Tasavvuf yolunda çok ilerlemiş, vecidli ve imanlı, zâhirî kayıtlardan sıyrılmış, pervasız, ancak kendi ruh ve keşfine karşı duyan harikulâde nâfiz bir seyyah dervîş:

«Bir ufak, fakat çok mânalı hâdise ile bu fikrimizi tevsik edebiliriz:

«Bir gün, bir şeyh post'a iclâs ediliyordu. Birçok şeyhler, âlimler, hâkimler, o mecliste hazır idiler. Muhtelif ilmî bahisler münakaşa ediliyor, herkes fikrini teyit için, hadis naklediyor; büyük âlim veya şeyhlerin sözleri ortaya atılıyor, bir köşede murakabe halinde oturan Şems, yerinden fırlayıp bağırıyor:

«Ne zamana kadar başkalarının sözlerini nakledercek övüneceksiniz? İçinizden bir kişi çıkmıyor ki, Rabbimden kalbime şöyle ilham olundu, diye söze başlasın. Bu hadis, tefsir ve hikmete dair söylediklerıniz o zamanın büyük insanlarının sözleri. Onlar kendilerine ait hâl ve makamdan bahsetmişler. Siz bu zamanın adamlarısınız. Sizin söyliyecek bir sözünüz yok mudur?»

«Bu hâdise, Şems'i tavsif için kâfidir, sanırız. Zira bu söylenen sözler arasında Hadisler de varmış. Fikren ne derece hür olduğu görülüyor. Yalnız bu öyle bir hürriyet idi ki dinî ilimlerde mütebahhir olan ve dinî hayatın zühd ü riyazetini seven, uzvî ihtiraslarından daima uzak kalan Mevlâna'yı sürüklemişti, ve sürüklerken de birçok kayıtlara tâbi olan müslümanlığı hiç saramamıştı. Çünkü Mevlâna, bu kayıtlardan sıyrılmaya susamış bir şahsiyyet değildi ki...

«Eğer ruh ve iç bakımından müslümanlığı sarsaydı zamanının büyük âlim ve zâhidini bir volkan gibi infilâk ettirebilir miydi? Bu nokta, ayrıca uzun uzadıya tetkik edilecek bir mevzudur.

«Şems Konya'ya gelip Şekerciler hanına iniyor. Mevlâna ile görüşmelerine dair birkaç rivayet var. Bunları zikretmiyeceğiz. Bizce mühim olan buluşma ve kaynaşmadır. Bu kaynaşmadan yeni bir âlem doğdu. Biz, büyük Mevlâna'yı şimdi buluyoruz. O, bütün kudretleri gizli bir hazine idi; bir anahtara muhtaçtı. Bir cephaneydi; kıvılcım bekliyordu. Bu hazine açıldı, bu cephane infilâk etti. O vakur âlim; şimdi lâubali bir rind olmuştu. Bir meczuba dönmüştü. Tamamen başka bir âleme girmişti. Şems'den bir an ayrılmıyordu. Müridlerini, talebelerini terketmişti. Şems âlemine çekilmiş,

güneş gibi dönüyor, yanıyor; yana yana dönüyordu Büyük veced, Mevlâna'da sema' şeklinde tezahür ederdi. Konyalılar, büyük âlimin nasıl olup da serseri bir dervişe böyle bağlandığını, kendilerini ihmâl ettiğini bir türlü anlıyamıyor; fena halde kızıyorlardı. Bu bahsi Mevlâna'nın oğlundan dinliyelim:

«Halk birbirine soruyordu: Niçin şeyhimiz böyle bir adama bağlanıp bizden yüz çevirdi. Biz hepimiz asil insanlarız; küçüklüğümüzden beri Allah'ın emri dahilinde yaşamış, Allah'ı ve hakikati aramışız. Şeyhimiz yolunda sadık bir kuluz, onun âşıkıyız. Biz yakinen biliyoruz ki hak, emsalsiz bir şekilde onda tecellî etmiştir; biz ondan ders alıyoruz. Bu Şems kimdir ki, şeyhimizi ırmak bir çöpü sürükler gibi bizden aldı götürdü.»

«Doğrudur; ırmak bir çöpü sürükler gibi Mevlâna'yı sürükledi. Lâkin bunu sürükliyen ne Şems'i, ne de Mevlâna'yı lâyıkıyle tanıyabilmişlerdi. Aralarındaki mukaddes sırrı elbette idrâkten âciz idiler. Bu dedikodular büyüye büyüye Şems aleyhine bir su-i kasde teşebbüs şekline girdi Ve bu seyyah dervîş 643 senesi şevvalinin yirmi birinci perşembe günü Mevlâna'nın bütün ısrarlarına rağmen Konya'dan kalkıp Şam'a gitti. Şimdi Mevlâna, daha derin bir ıstıraba düştü. Bir an huzuru yoktu Nihayet Şems'in Şam'da olduğunu haber alınca ona ne suziçli mektuplar gönderdi. Öyle perişan bir halde idi ki müridler yaptıklarına peşiman oldular. Huzuruna gelip tövbeler ettiler. Mevlâna oğlu «Sultan Veled» in yanına yirmi kişi vererek Şam'a gönderdi. Onlar. Şems'i tekrar Konya'ya getirdiler. Bu ayrılık on beş ay kadar sürmüştü. Yine iki âlem birleşti. O kadar birbirlerinin ruhuna dalmışlardı ki halk yine tahammül edemedi. Mevlâna'ya divane, Şems'e de sihirbaz dediler. Mevlâna'nın bu aşk ve aşk içinde kendini kaybetmesi yine birçok dedikodulara sebep oldu. Gerek Konya halkı, gerek Mevlâna'nın pederiyle Rum'a hicret eden diğer müritler Şems'i ölümle tehdit etmeye kalkıştılar. Nihayet Şems, ikinci defa ve bu sefer ebediyyen ortadan kayboldu. İçinde Mevlâna'nın büyük oğlu Alâeddin Çelebi'nin de bulunduğu bir zümre tarafından öldürüldüğü rivayeti pek doğruya benzemez. Mevlâna yine sonsuz bir ıstırap ve iştiyak içindedir. Şems'in öldüğüne inandırmak istiyorlar, inanmıyor, Şam'a gidip arıyor; fakat yok. Bu hasretini terennüm ediyor! İşte Divan-ı Kebir, bu veced ve aşkın bu derin hasretin ifadesidir.

«Bu yeis ve ümit arasında bocalıyan âşık daima Şems'den bahsedilmesini isterdi. Ona; «Şems'i Şam'da gördüm» gibi yalan haberler getirenler olurdu. O, inanmak ister, inanır; üstünde başında nesi varsa bu müjdeciye verirdi. «Bu yalandır» dedikleri zaman «Ben bu yalan habere sarığımı, feracemi verdim; doğru olsaydı canımı verirdim» derdi.

«Artık irşat vazifesine dahi devam edemedi. Pek perişan halde idi. Ümmî bir kuyumcuyu, Salâhaddin Zerkûb'u kendi yerine şeyh tâyin etti. Müridleri itiraz ettiler: «Bu Ümmiyi biz çocukluğundan beri tanırız. Onu nasıl şeyh olarak kabul ederiz» dediler. Fakat Mevlâna onda Şems'in tecellisini görmüştü. Onun için Salâhaddin'i kendi yerine şeyh nasbetmişti. Bu irşat vazifesini halefine devrettikten sonra kendisi sema' ve raksa düştü. Bir yerlerde duramıyordu. Hattâ Şems'i aramak için ikinci defa Şam'a gittiği zaman bu garip şahsiyyet karşısında herkes hayrete düşmüştü: «Bu nam ve şanı belirsiz dervîş için şöhreti âlemi kaplıyan Mevlâna nasıl bu hale gelir?» diyorlardı. Birçok müritleriyle birlikte Şam'a giden Mevlâna Şems'i bulamadı. Meyus döndü. Bir müddet sonra tekrar gitti ve birkaç ay orada kaldı. Bu Şam seyahatlerinden birçok kimseler, ondaki fevkalâdeliğe meclûp olmuşlardı. Evet Mevlâna tamamen değişmişti. Kur'an okuyanlara şiir okumalarını, cami' ve tekke köşelerinde itikâfa çekilenlere sema' ve raksetmelerini tavsiye ediyordu. Bu eski zâhit ve âlim Mevlâna mı idi? Çıldırmış bir halde mütemadi buhran ve veced içinde dinî salâbeti zayıflamıştı. Zamanın uleması buna küfür ve bid'at demekte tereddüt etmiyorlardı.

«Şems'in yerini şimdi Salâhaddin işgal ediyordu. Mevlâna bütün muhabbetini ona vermişti. O da Şems'in akibetine mi uğrıyacaktı? Evet onu da öldürmeye kalkıştılar. Salâhaddin bu haberi büyük bir sükûn ve tevekkülle karşıladı. «Allah'ın takdiri ne ise o olur dedi, bunlar gafil insanlar, bilmiyorlar ki Mevlâna bende kendini görüyor: onun için bu makama beni seçti. Allah onları ıslah etsin. «Bu hareketlerinden peşiman olan müridleri Mevlâna yine affetti. Salâhaddin namına yazılmış (71) gazel vardır. Oğlu Sultan Veled'e de Salâhaddin Zerkûp'un kızı Fatime hatunu aldı. On sene bu hâl devam etti. 657 senesinde Salâhaddin vefat edince onun yerine Hüsameddin Çelebi geçti. Salâhaddin'in on senelik musahabeti Mevlâna'nın coşkunluğunu biraz teskin etmişti. Dikkat edilirse Mevlâna'nın ruhu kendisiyle yakından dost olanın hüviyyetine bürünüyor. Bu noktada onun psikoloji bakımından incelenecek bir ehemmiyyettedir.

«Hüsameddin Çelebi 622 senesinde Konya'da dünyaya gelmiştir. Babaları ahilerden ve Ehl-i Fütüvvetten oldukları için «İbn-i Ali Türk» de derler. Bu mühim içtimaî ve dinî teşkilât içindeki mühim mevkiini bırakıp arkadaşları ile ve maiyyeti ile beraber Hazret-i Mevlâna'ya intisap etmiştir. Bütün mal ve mülkünü şeyhinin emri altına terkeden bu halis Türk senelerce Salâhaddin Zerkûb'a hizmet etti. Mevlâna Hüsameddin Çelebi'yi çok severdi. Kendisine gelen hediyye ve nezirleri hep ona gönderirdi. Bir meclisde Hüsameddin Çelebi bulunmayınca Mevlâna durgundur, coşmaz. Mevlâna'nın hayatının üçüncü devresinin en büyük didaktik eseri olan Mesnevî'yi, islâmî tasavvuf edebiyatının bu en geniş, en derin görüşlü âbidesini Hüsameddin Çalebi, şeyhinin tükenmez hazineye benziyen ruhundan çekip çıkarmıştı. Mevlâna'yı *derin* bir şevk ve heyecan içinde bu esere sevkeden geceleri sabahlara kadar huzurunda oturup söylediklerini zapteden Hüsameddin Çelebi'dir. 657 ile 660 seneleri arasında başladığı bu esere Mevlâna hayatının son senelerine kadar devam etmiştir.

«Bu sükûn ve huzur devresi de on beş sene devam etmiştir. 672 senesi cemaziyelevvelinin beşinci pazar günü bu harikulâde varlık ebediyete kavuşmuştur. O, ebediyetin eşiğine otnrmuş kapının açılıp kendisinin davet edilmesini bekliyordu.

«Onun arkasından yalnız Müslümanlar *değil Hıristiyanlar, Yahudiler*, bütün onu gören ve tanıyanlar feryat ve figan etmişlerdi.

«Mevlâna'nın mensur eserleri ise «Fih-i ma fih», «Mektubat» ve «Mecalis-i Seb'a» isimlerini taşır.

«Biz muhtelif garp ve şark dillerine tercüme edilen ve son olarak müsteşrik *Nikolson* tarafından çok itina ile ediayon kritiği basılan büyük Mesnevi'den bahsetmiyeceğiz. Çünkü bu eserde hâkim olan fikirdir. Bu fikrî esaslar ise evvelce mevcut idi. Bunlar Mevlânanın ruhundan geçip Mesnevî'ye aksetmiştir. Bizi asıl alâkadar eden eser Divan-ı Kebir'dir. Çünkü onun halis ruh ve şiirinî orada bulabileceğiz.

«Mevlâna'yı bu büyük vecd manzarası içinde bize gösteren onun dinî ve ilmî hüviyyeti değildir. Engin, zengin ruhunun en mukaddes feveranlarını, en cesur tuğyanlarını asırların hayran gözleri önüne seren bir veed ve aşk bürkânı, işte Mevlâna bizce Mesnevî bu volkanın sönmüş lâvlarıdır. Bu indifaın büyük meçhulün karanlıklarına yükselen alevlerini Divan-ı kebir'inde görmek, inliyen ruhunun gök gürültülerini oradan dinlemek kabildir. O bir mutasavvıftır. Tasavvuf ilk adımlarda din ve şeriatin yollarında gider. Fakat bazı ruhlar, bununla doymazlar. Onlarda metafizm bir ıstırap halindedir. Aklın hududunu aşıp keşfe geçerler. Bundan ötesi tamamen sübjektiftir.

«Mevlâna kendi hayatını şöyle hulâsa eder:

«Ömrümü üç kelime ile hulâsa etmek kabildir: Ham idim, piştim, yandım.

«Seyyid Bürhaneddin ile buluşuncıya kadar Mevlâna ham idi. Yani zâhirî ilmlerle uğraşan ve biraz muhitinden tasavvuf zevki alan bir âlim. Ancak yaratılışındaki gizli harikulâde ruhun kıvılcımları ara sıra beliriyor. Fakat bunlar belki de gayr-ı şuurî oluyor.

«Seyyid Bürhaneddin ile geçirdiği zühd ve riyazet seneleri onu pişiriyor. Şems Tebrizi yakıyor. Şems Tebrizi ile görüşmeden evvel o mutedil ve ölçülü bir mutasavvıftır. Bu devirde büyük meşayihin bir tilmizidir. Üzerinde din ve aklın otoritesi hâkimdir. Gerek ilim, gerek tasavvuf yolunda büyük mümtaziyyet ve şahsiyyet görülmüyor. Tahsili pek mükemmel olduğu için zamanına kadar gelen İran şairleri ile meşgul olmuş olabilir. Çünkü Seyyid Bürhaneddin ona daima Senaî'nin şiirlerini okuyor. Böyle esaslı bir hazırlık olmasa o şiirler ibda' edilebilir mi idi?

«O halde Mevlâna'nın asıl hüviyyeti şairliğidir. Bu ruhî hazırlık olmasaydı, tasavvuf umdelerini bu veed ve heyecana bürünerek en ileri hamleler yapması kabil değildi. Şeklen din ve felsefenin bir nevi' şiir mahiyetinde olan ve hakikatte bütün ruh ile kavranan bir hakikati kucaklamak dâvasında olan tasavvuf ekseriya şiir dilinde ifadesini bulmuştur. Şiir, hem onun ibhamını ruhî bir vuzuha eriştirmiş, hem o şiirin ibhamı altında cesur hamlelerini gizlemiştir.

«Divan-ı Kebir, diğer bir adı ile Divan-ı Şems-ül-hakayik Mevlâna'nın halis şiiridir. Her şair, divanında kendi mahlasını kullanır. Mevlâna gazeliyatında Şems Tebrizî'nin adını zikrediyor. Yalnız bunlar içinde yüz kadar gazel vardır ki Salâhaddin Zerkûp ile Hüsameddin Çelebi namına yazılmıştır. Bir de gazellerin bazılarında Hamuşî, Hamuş kün, Bes kün veya bu mânada bir kelime de görülüyor. Bunu Mevlâna'nın mahlası sananlar da vardır. Fakat fikrimizce bu kelime, tasavvufta «Kal» denen sözün pek fazla kıymeti olmadığını ve «Kal»ın verdiği veed ile «hal»e ve onun bâriz vasfı olan sükûta intikal ettiğini ifade için kullanılıyor. Bunların haricinde daima: Şems-ül-hak Teb-

rizî, Şems ül-hakk ı veddin gibi terkipler içinde bu vecdi kendisine ilham eden mürşidi yâdeder. Divan 30.000 ile 50.000 beyit arasında tahalüf ediyor. El yazısı veya matbû divanlarda bulunan gazellerin hepsi Mevlâna'nın değildir, Onların arasına diğer şairlerin eserleri de karışmıştır, «Şerh-i hal-i Mevlevî» adlı eserin müellifi Bedi-üz-Zaman Füruzanfer çok esaslı bir tetkik mahsulü olan eserinde Mevlâna'nın şiirini diğerlerinden ayırdeden farikaları şöyle hulâsa ediyor: Mevlâna'nın gazelleri çok uzundur, içinde bâkir ve taze mâna ve mâzmunlar vardır.

«Mevlâna tasavvuf ıstılâhlarına iltifat etmaz. Onları hususî teşbihlerle kendine has bir tarzda kendine malederek ifade eder. Mevlâna'nın gazellerinde iyi ve kötü mısrâlar çok karışıktır. Münakkah değildir. Eski üstadların üslûbuna daha yakındır; ve bilhassa okuyanı kendi heyecanı altına alacak bir hararettedir. Vezne gelince Mevlâna ekseriya hafif ve raksan hazan da uzun vezinler kullanır. Bazı vezinler kaside vezinleridir. Makta' beyitlerinde Şems kelimesi daima bir terkip içindedir. Şemseddin, Şems-ül-hak, Şems-ül-hakayik gibi, ve son beyitte veya evvelinde ekseriya hamuş kün, hamuş bes kün gibi kelimeler kullanmıştır.

« Mevlâna'nın gazelleri arasına Cemaleddin-i İsfehanî, Şems-i Tabsî, Enverî ve 27 tane de oğlu Sultan Veled'in şiiri karıştırılmıştır. Bunlardan başka Şems veya Şems-i Maşrıkî mahlaslı bir şairin 233 gazeli Divan-ı Kebir'de yer almıştır. Mevlâna'nın üslûbu ile ülfet eden kimse bunları aşağı yukarı ayırdedebilir.»

«Mevlâna'nın kültürü üzerinde duran değerli Profesör hususiyyetine geçerek onun için de şunları söylüyor:

«Mevlâna çok rakik, şefkatli ve samimi idi. Bunu mektuplarından ve âile münasebetlerinden, müritlerine ve dostlarına gösterdiği muameleden anlıyoruz. Oğlu Sultan Veled'in haremi ve Salâhaddin Zerkûp'un kızı olan Fatıma Hatun'a yazdığı bu mektup: Senin ve benim ruhumuz birbirine mezcedilmiştir. Seni muztarip eden her şey beni de muztarip eder.» mealinde Arapça bir beyit ile başlar ve şöyle devam eder:

«Büyük Allah'ı şâhit tutarım ve kadim olan Hakka yemin ederim ki öz evlâdımı inciten her şey bizi on misli fazla müteessir eder. Biz daima sizi düşünürüz. Şeyhlerin sultanı olan Salâhaddin'in benim üzerimde okadar hakkı vardır ki o boreu hiçbir şükran, hiçbir hizmet ödiyemez. O, öz evlâdımızdan benden bir şey gizlememesini rica ederim. Onu rahatsız eden, inciten her şeyi elimden geldiği kadar defetmiye çalışırım. Eğer aziz evlâdım Bahaeddin sizi incitiyorsa Allaha yemin ederim ki onu kalbimden çıkarır atarım; ona selâm dahi vermem, hattâ cenazeme gelmemesini vaaiyet ederim.

«Bu kadar kibar, samimi bir mektubu bugün bile bir kayın peder gelinine kolay kolay yazamaz. Bu ne kadar hatırnüvaz ve ince bir ruhtur. Hayatında bir kimse ondan incinmemişti. O mükellef, haşin bir mürşit değildi; mahviyetkâr idi. Benlik denen şey kendisinde kat'iyyen yoktu. Kendi yerine şeyh olarak nasbettiği müridi Salâhaddin Zerkûp'a şeyhim efendim, sultanım diye hitap ederdi. Kendisine karşı isyan edenlere daima iyi, halim ve mültefit davranırdı. Melekâne ahlâkın bir timsali haline gelmişti. Menakıp kitaplarında şöyle bir vak'a nakledilir:

«Hazret-i Mevlâna'yı görmek üzere Konya'ya gelen büyük bir papaz, maiyyeti ile yolda giderken ona rastgeliyor. Hürmet ederek huzurunda eğiliyor. Mevlâna da aynı hürmetle mukabele ediyor. Papaz, her başını kaldırdığı zaman Mevlâna'yı aynı ihtiram vaziyyetinde görüyor. Nihayet bu tevazu karşısında hayran kalıp müslüman oluyor. Mevlâna eve döndüğü zaman oğlu Sultan Veled'e şöyle diyor:

«Bir papaz, tevazu faziletini elimizden almak, o yolda bize galip gelmek istedi. Allaha şükür biz onu mağlûp ettik. Çünkü tevazu ve bilm Muhammedîlerin şiarıdır.

«Nazarında müslüman, yahudi, hıristiyan yoktu. İnsan vardı. Bir gün vecd içinde sema' ederken bir sarhoş hıristiyan meclise geliyor, coşup sema'a giriyor. Sarhoş olduğu için bazı muvazenesiz hareketleriyle Mevlâna'yı rahatsız ediyor. Dostları bu sarhoşu oradan çekip biraz azarlıyorlar. Mevlâna derhal Sema'ı bırakıp: «Yapmayınız, diyor, o şarap içmiş siz mi sarhoş oldunuz?» «Amma o hıristiyandır, tersadır diyorlar.» (Tersa hem hıristiyan, hem de korkak mânasınadır.) Mevlâna şu nükteli cevabı veriyor: Siz Tersa değil misiniz?»

«Bu kadar geniş, engin ruh hakiki müslüman ruhudur O, kendini ziyaret için yalvararak müsaade istiyen padişahlara, vezirlere kapısını kapar, en basit, nam ve nişanı belirsiz insanları terbiye ve ıslaha çalışırdı. Dünya malında zerre kadar gözü yoktu. «Bugün evde ne var?» diye sorduğu zaman «Bir şey yok» cevabını alırsa memnun olur. «Hamdolsun bugün evimiz Peygamber evine benzedi» derdi. Kat'iyyen nezir ve sadaka kabul etmezdi. Gelen şeyleri ihtiyaç sahiplerine derhal dağıtırdı.

Müridlerini daima çalışmıya ve kazanmıya sevkederdi.

«Ahlâkı hakkında edilen rivayetler gösteriyor ki O tam mânasiyle bir insan-ı kâmil idi.

«Mevlâna zarif ve nüktedan idi de. Elbetta bu zekâ ve bu ince hassasiyet, kudretli şair daima zinde, nikbin (çünkü hayatında bir an ye'se düşmemişti,) bir ruh nükteler yaratabilir. Birkaç zarif nüktesini nakledelim:

«Birgün Sultan Veled «Rebab sesi, ne güzel sestir. Babam Hüdavendigâr, bu; cennet kapısının sesidir» buyurdu, demiş. Bu söz Şerefeddin Musli'nin kulağına gider. Şerefeddin: «Biz de o sesi işitiriz, amma bu veced bizde hasıl olmaz.» diyerek Mevlâna'yı tenkide kalkar. Mevlâna'nın cevabı çok incedir: «Onlar kapının örtüldüğü zaman çıkardığı sesi işitirler. Biz açıldığı zamanki sesi duyarız.

«Bir toplantıda Şeyh Sadreddin Konevî: «Hazret-i Mevlâna'yı bu gece Kurb-u Hüdada öyle mustağrak buldum ki bir kıl ucu sığmaz idi. Mevlâna bunu duyunca: «Acaba Şeyh nice sığmış ola?» diye hayret etmiş.

« (Muhyiddin Pervane) Hazrat-i Mevlâna âyin-i sema'ı aceb âlâ komuştur.» der. Mevlâna şu cevabı verir: «Hâşa komuş olalım. Biz onu kaldırdık.»

«Sultan Veled'in bir gün bir miktar parası zayi olmuş. Sonradan bu parayı kardeşi Alâeddin'in kitapları arasında bulmuşlar. Sultan Veled hiddetlenmiş kardeşine biraz çıkışmak istemiş. Mevlâna oğlunu şu sözlerle teskin etmiş: «Bahaeddin, alâ harf-i cer değil midir?»

"Eldeki vesikalara dayanarak Mevlâna'nın ruhî portresini bir parça çizmiye çalıştık. Bu hususiyyetleri yanyana getirerek onun mânevî simasını belki biraz daha canlı olarak görebiliriz.

"Lâkin onu bir parça duyabilmek için Divan-ı Kebiri'ni çok okumak lâzımdır.

"Türk'ün coşkun ve yüksek ruhunu Melekût âlemine ulaştıran Mevlâna'yı düşündükçe gök kubbe ile yeşil kubbe arasında bir fark göremiyorum.„

Mevlâna'nın sayısı epeyce olan eserlerinin en meşhuru «Mesnevî» dir. 26.000 kadar beyti ihtiva eden bu eser «Hüsameddin Çelebi» nin isteği ile meydana geldiği için bir adı da «Hüsamîname» dir. Nitekim altıncı cildin başında:

کشت از جذب تو علامهٔ
در جهان گردان حسامی نامهٔ

Diyor ki «senin gibi bir âllâmenin câzibesiyle dünyada bir Hüssamîname dolaşmıya başladı» demektir.

Üstad Tahir Olgun'un (ölümü 1951) «Mesnevî dersleri» nde verdiği malûmata göre Mesnevînin yazılışından evvel Mevlevî müntesipleri (Şeyh Attar) ın «Mantık-ut-Tayr» ı ile (Hâkim Senayi) nin «Hadika» sını okurlardı.

«Hüsameddin Çelebi, «Mantık-ut-Tayr» ve «Hadika» tarzında bir eser tertibini Mevlâna'ya rica etti. O da: «Bana da öyle bir fikir lâyih (gelmiş) olmuştu» diyerek sarığından çıkardığı bir kâğıdı Çelebi'ye uzattı. Bu kâğıtda Mesnevi'nin baş tarafındaki 18 beyt yazılı idi. Sonra Mevlâna tarafından söylenilmek ve Çelebi tarafından zabtedilmek suretiyle yazılmıya devam olundu. Birinci cilt 660 (1261-62) de bitti. O sırada Hüsameddin Çelebi'nin karısı öldü. Kendisi de bazı mânevî teceliyyata mazhar olduğu ve cezbe halinde bulunduğu için yazmıya devam edemedi. İki sene sonra yani 662 (1263-64) de ikinci cilde başlandı. Ondan sonra altıncı cildin sonlarına varıncıya kadar söylenilip yazıldı. Fakat o cilttteki şehzadegân hikâyesi tamam olmadan Hazret-i Mevlâna sustu. Çünkü ömrünün sonuna geldiği kendisine malûm olmuştu. Sonra Mevlâna'nın büyük oğlu Sultan Veled bir Hâtime yazdı ve hâdiseyi anlattı. Altıncı cildin başındaki:

بشکش می آرمست ای معنوی
قسم سادس در تمام مثنوی

beytinden de anlaşılacağı üzere Mesnevî altı cilt yahut altı defterden ibarettir. Sonra yedinci cilt diye bir cilt meydana çıkmış, Mesnevî şârihi İsmail Ankaravî tarafından da şerh edilmiştir. Ankaravî merhum, ya mecburen yahut hüsn-i te'vil gayretiyle şerhettiği bu uydurma mesnevi'yi 1035 (1625) tarihinde sahaflardan aldığını ve 814 (1411) tarihinde istinsah edilmiş olduğunu söyler. Fakat bu eserin nâzımı malûm değildir. İfadesine nazaran tasavvuf düşmanı bir mutaassıp olduğu anlaşılıyor. O kadar ki Şeyh-ül-Ekber Muhyiddin-i Arabî gibi ekâbir-i ümmetin en büyüklerinden bir zat için:

شیخ اکبر نیست شیخ اکفرست

Yani «Büyük şeyh değil, en büyük bir kâfirdir» demek küstahlığında bulunuyor. Herif ne maksatla yazmışsa eseriyle namını ipka edememiştir. O herzegû için târik-i dünya papaslar hakkında nâzil olan (الذین ضل سعیهم فی الحیوة الدنیا وهم یحسبون انهم یحسنون صنعا) yani teslise kaail oldukları, yegâne Allah olan

Allah-ı ehade İsa'yı ve Cebrail'i de karıştırmak suretiyle şirk koştukları halde manastırlarda ve sair yerlerde riyazat ile meşgul olan papazların dünya hayatında çalışıp çabalamaları dalâlettir, sapıklıktır. Kendilerine hiçbir faydası olmıyacaktır. Halbuki onlar iyi ve güzel bir iş yapıyoruz sanırlar.» Âyeti onun hakkında da okunabilir.»

Değerli Profesör Ali Nihat Tarlan'ın üzerinde durmadığı "Mesnevî„ nin daha iyi anlaşılması için bu hususiaki salâhiyyetini herkese tanıtmış olan Abdülbaki Gölpınarlı'nın Mesnevî tercümesinin önsözünden (Maarif Matbaası, 1942, birinci cilt) aşağıdaki satırları nakliediyorum:

"Divan'iyle Mesnevî'yi mukayese edenlerden, Mesnevi'de divandaki coşkunluğun olmadığını söyliyenler var. Bu hüküm, Mesnevî bir bütün sayılarak verilirse doğrudur. Divandaki gazellerin çoğu, hattâ hemen hepsi, didaktik mahiyyette olmayıp ruhî hallerin, iç heyecanlarının bedii ifadesidir. Halbuki Mesnevî, sâlikler için yazılmıştır. Muhtelif dinî inanışlar, tasavvuf esasları, bilhassa "Vahdet-i vücut — varlık birliği„ felsefesi tahlil edilmekte, münasip hikâyelere, Kur'an kıssaları anlatılmaktadır. Her bir hikâye, telkin edilmek istenen fikre tatbik olunmaktadır. Bu arada Mevlâna, basit, fakat düşündürücü ve bilhassa buluş kabiliyyetini gösteren deliller getirir, örnekler verir, anlatmak istediği şeyi apaçık bir hale koyar, hattâ gülünç ve bazan açık hikâyeler bile söylemekten çekinmez. Zaten Divan'ındaki bir gazelinde: "Benim gülünç şeyler söylemem, gülünç şeyler söylemiş olmak, eğlenmek, eğlendirmek için değil, öğretmek, halkı neşelendirip anlatmak istediğimi anlatmak içindir.„ der. Mesnevî bir bütün olarak düşünülmezse yukarda söylediğimiz gibi öyle coşkun yerleri, öyle şimşek gibi çakan, yıldırım gibi yakan; öyle şahlanan, öyle âlem hududunu aşan parçaları vardır ki... Yalnız şunu da unutmamak lâzım: Mesnevî'yi bir bütün olarak kabul ettiğimiz takdirde de ondaki basitliğin, coşkunluğun, ihmalin, tertipsizliğin, azametin, kemalin ve noksanın, hulâsa binbir türlü tezahürün kudretli bir ahenk içinde muazzam bir birlik meydana getirdiğini göreceğiz.

"Mesnevî'nin hemen her bahsinde Kur'an kıssaları geçer. Birçok beyitlerde âyet ve hadislerden lafzî ve mânevî iktibas ve tazminler vardır. Bu bakımdan Mesnevi'ye "Mağz-ı Kur'an = Kur'an'ın iç yüzü„ diyenler tamamiyle haklıdırlar. Mevlâna, kitabında kelâm kaideleriaden, Yunaa felsefesiyle bu felsefenin İslâmî şekli olan Hükema felsefesinden, bu sistem içinde yaratılış ve düsya telâkkilerinden, büyük sofileria menkıbelerinden bahseder. Mesnevî'de yer yer realiteye de ehemmiyyet verilmiştir. Bu, yalnız hikâyelerde değildir. Mevlâna gezdiği yerleri, gördüğü şeyleri anlatırkea de realiteye büyük bir kıymet verir. Bütün bir devria âdetleri, görenekleri, düşünce ve sezişleri elle tutulur, gözle görülür bir halde eaelanır. Bazan da Mevlâna, kendi maceralarını, kapalı, yahut açık bir surette anlatır, fikirlerini izah eder. Meselâ ilk hikâyenin başından geçtiğini kendisi de söyler, zaman zamaa Şems'i yâd ile, sırası geldikçe kıyas ve istidlâlin şiddetle aleyhinde bulunarak Fahr-ı Razi'ye zımnen yahut adını veya lâkabını anarak târiz eder. Mesnevi'deki hikâyelerin hepsinin Mevlâna tarafından uydurulmuş olmasına da imkân yoktur. Mevlâna, fikrini açmak, meramını anlatmk için halk hikâyeleriyle ata sözlerine de müracaat etmektedir. Hâlâ söylediğimiz birçek ata sözlerini Mevlâna'da buluyoruz. Bu yüzden Mesnevî folklor bakımından da ehemmiyyetlidir. Mevlâna'ya okuduğu kitaplardaki hikâyelerle sevdiği şeylerin mazmunları da müessirdir. Meselâ birinci ciltteki Tavşan'ın Arslan'ı aldatması hikâyesini "Kelile ve Dimne„ den aldığını kendisi söyler. (S 87 den itibaren), 144-161 inci beyitlerdeki aşk teşhisini İbn-i Sîna'nın "Kanun„ unda bulmaktayız. (Bulak tab'ı, cğ S. 71 - 72 ve 1909 Leyden tab'ı çar makale S. 76-80, not S. 249-250), 1564 üncü beyitteki mazmun, Hayyam'ın bir rübaisini pek andırır (açıklamaya bakın). Fakat Mesnevî'de Mevlâna'ya asıl müessir olan Hakîm-i Senaî ve bilhassa Feridüddin-i Attar'dır. Eflâkî, Çelebi Hüsameddin'in Mevlâna'yı yazmaya teşvik ederken şakirtlerinin Hakîm-i Senai'nin (İlâhi-Name) siyle Attar'ın (Musibet-Name) ve "Mantık-ut-Tayr„ ını okuduklarını, kendisinin de "İlâhi-Name„ tarzında ve "Mantıkut-ut-Tayr„ vezninde bir kitap yazmasını rica ettiğini söylemektedir. Şakirtlerinin bu iki şaire düşkünlüklerindeki sebep de bizzat Mevlâna'nın bunları söylemesiydi. Divanındaki bir gazelde "Attar ruhtu, Senai onun iki gözü. Bize geliace biz, Senai ve Attar'ın ardından geldik„ diye ikisini de hürmetle anarak büyük bir tevazu gösterir. Mevlâna, Mesnevî'sinde, bu iki şairden aynen beyitler de alır. Feridüddin Attar'ın kitapları ve bilhassa "İlâhi-Name„ Mevlâna'ya örnek olmustur. Fakat Mevlâna, "İlâhi-Name„ yi, yahut Attar ve Senai'nin diğer kitaplarını açıp onlardan iktibaslarda

bulunmamıştır. Gerek bu kitaplardan, gerek diğer eserlerden istifadeai hafızaai dolayısiyledir. Hikâyeler nakletme ve o hikâyelerden neticeler çıkarma huausunda o da aynı yolu takınmıştır. Fakat yukarıda anlattığımız hususiyyetler bakımından bu tesir, Mevlâna'nın sanatında tamamiyle erimiş bir mahiyyettedir. Hulâsa Mesnevî, baştan başa bir kültür âlemidir ve dünya eserleri arasında bu kitabın mümtaz bir mevkii vardır, mistik eserlerle sofiyane şiirler arasında bir benzeri yoktur.„

Mesnevî yazıldığından itibaren büyük bir ehemmiyyet kazanmış, başta Mevleviler olmak üzere bütün tasavvuf ve edebiyat âşıkları tarafından sevildiği gibi vahdet-i vücudü kabul etmiyen, yahut kabulde tereddüt eden âlimler bile dil uzatmamıştır. Her tasavvuf kitabına Kur'an ve hadisten sonra şahit olarak Mesnevî beyitleri alınmıştır.

Bir çok tabıları ve muhtelif tercümeleri vardır. «Mevleviliğin İslâm tasavvufunda yepyeni bir şâhika» olduğunu yazan ve hal tercemesiyle beraber Şems ile olan macerayı tafsilâtiyle kaydettikten sonra «Şems vazifesini yapmış ve tasavvuf gelişmelerine daha önce eşi görülmeyen bir mâna ve mahiyet katmıştı» neticesini çıkaran tanınmış ilim adamı Ömer Rıza Doğrul (ölümü 1952) (Tasavvuf, İstanbul, Kâğıt ve basım işleri anonim şirketi, 1948, sahife 118 ve mütaakip) şunları da yazıyor:

«Tasavvuf daha önce İlâhî aşkı tanımış ve bu aşkı tensih eden mânalara ve şâhikalara erişmişti. Fakat Şems, daha doğrusu Şems'in telkini ve Mevlâna bu telâkkilere bambaşka bir mâna vermişti. Çünkü insanın içinde çağlayan İlâhi aşkın mânası, insanın Zât-ı Kibriya'ya karşı duyduğu incizabı yaşatmaası değildi. Bundan başka, Zât-ı Kibriya'nın da insana karşı duyduğu incizaba gerekleşen hayatı yaşaması idi. Çünkü insan maşuk ı İlâhî idi. Ve insanın bir maşnk-u İlâhî olarak yaşamaası ona yalnız bir olagan üstü mümtaziyet vermekle kalmıyordu, onun yeryüzünde bu mümtaziyeti yaşatmasını gerekleştiriyordu.

«Bu görüş, nur-i Muhammedi ve hakikat-ı Muhammediyye'ye dair seleflerin ileri sürdükleri görüşten daha üstün bir görüştü Çünkü hakikat-ı Muhammediyye'yi, veya nur-ı Muhammed'i, ezelde olmuş bitmiş bir vak'a idi. Bu İlâhî eserdi ki, bütün varlıkların var olmasına sebep olmuştu. Ve bu olay, İlâhî aşkın timsali idi. Bu İlâhî aşk âbidesinin yanı başına aynı aşkı ifade eden bir beşerî âbide kurmak gerekti Ve bu âbideyi kurmak Hazret-i Mevlâna'ya Şems'in telkini ile müyesser oldu Bu âbide beşerin maşukiyeti âbidesidir. Beşer ki maşuk-ı İlâhîdir, kendisine âşık olan Zât-ı Kibriya'ya karşı bu duruma lâyık bir mevki almak, yahut mevkiine bu duruma lâyık bir manzara vermek mesuliyyetini taşıyordu Çünkü sevilen varlıktı. Ve sevilen varlığın sevilmeye lâyık bir tavır ve eda alması icabederdi. Yoksa sevilen zât, seven zâtın gözünden düşerdi. Düşmemek için sevene iyi ve güzel görünmesi, sevginin bütün mânasını gerçekleştirmesi, o karşılıklı sevgiyi idame edecek her şeyi yapması gerekirdi. Yoksa sevgi bir mücerret lâftan ibaret kalırdı.

«İnsanın maşuk ı İlâhî olduğunu daha evvel söyleyen bir kimse çıkmamış ve bu sırrı ifşa etmek Hazret-i Mevlâna'ya nasib olmuştu.

«Belki dünyada beşerin seviyesini manevî kemalin en yüksek şâhikaaına kavuşturan en kıymetli telâkki budur. Şüphe yok ki beşerin gönlünde Mevlâ'ya karşı bir incizap vardır ve bu incizaba İlâhî aşk denir. Fakat Mevlâ'nın da beşere karşı bir incizabı vardır ve onun için onu bütün varlıkların göz bebeği yapmıştır. O halde beşerin de bu bakımdan değerini anlıyarak kendisine âşık olan Zât-ı Kibriya'ya karşı nasıl davranmak lâzımsa öylece davranması icabeder. Bunu ihmal ederse Allah'ın maşuku olduğunu unutmuş olur ve o âşıkın gözünden düşmek gibi müthiş bir mahkûmiyeti hakeder.

«Hazret-i Mevlâna, Hazret-i Şems'ten bu büyük dersi almış, bu büyük hakikatı anlamış ve bütün ömrünü bu büyük hakikatı anlatmaya hasretmiştir.

«Hazret-i Şems'in Mevlâna'yı, bütün yâranından, bütün müridanından uzaklaştırmasına sebep, ona bu büyük ve İslamlığın ruh hayatı bakımından bu yepyeni hakikatı telkin etmesi idi. Bu hakikatı nazarî olarak anlamak belki kolaydı, fakat bu hakikatı bir şe'n olarak yaşamak çok güçtü Ve Hazret-i Mevlâna'nın, Hazret-i Şems ile halvete çekilerek her kesle alâkasını kesmesinin, müridlerini ve bütün yakınlarını ızlandıracak derecede kendini Hazret-i Şems'e vermesinin sebebi, Bu hakikatı yaşamak uğrunda sarfettiği gayretti. Çünkü Allah'ın maşuku olarak yaşamak, daha önceden örneği olmıyan bir haldi. Ve bu hali yaşamanın örneği olmak Hazret-i Mevlâna'ya mev'uddu. Onun için Hazret i Mevlâna Hazret-i Şems ile başbaşa vererek bu hali yaşamanın zevkini tadıyor ve bu yüzden başka bir kimse ile temas etmek arzusunu hissetmiyordu. İşte büyük ve müridlerin anlıyacağı seviyeden binlerce kat üstündü. Onun için müridler Hazret-i Şems'in, Hazre-i

Mevlâna nezdinde kazandığı itibarı kıskanıyor ve üstadlarına kavuşmak için sızlanıp duruyorlardı. Üstadları ise eşsiz bir neş'e içinde müstağraktı ve Allah'ın sevgilisi olmayı gerçekleştirmek için çalışıyordu. Onu bu çalışmadan alıkoymak, ruhunun tekâmülüne karşı bir suikasttı. Fakat halden anlamıyanların bunu farketmelerine imkân mı vardı? Hazret-i Mevlâna Sultan-ül-maşukin olan Hezret-i Şems'in telkinleri sayesinde varmış ve onun için Hazret-i Şema'i benimsemiş, «Şems-ül Hakayık» divanını onun adına vücude getirmişti.

«Galiba İslâm tasavvufunun varmış olduğu en son şâhika da budur. Çünkü daha sonra gelen mutasavvıfların biri de yeni bir ufuk açamamış ve tasavvufa yeni bir mâna verememişti. Onun için Hazret-i Mevlâna'yı büyük ve ulu mutasavvıfların sonuncusu saymak, hattâ onun tasavvufu kemaline erdirmiş olduğunu söylemek mümkündür. İnsan Allah'ın maşuku olan bir varlıktır, ve Allah'ın maşuku olmak dolayısiyle ona gerekleşen vazife aşkının ululuğunu düşünerek onu hoşnud etmektir. Yoksa sevdiğini bilerek şımarmak ve âşıkını üzmek değildir. Bilakis, her şımarmasının âşıkını ne kadar üzdüğünü anlayarak kendine ona göre bir durum bir çekidüzen vermektir.

«Bütün tasavvuf tarihinde bir eşi görülmeyen bu telâkki sayesinde can ile canan bir olmuş, âşık ile maşuk, maşuk ile âşık birbirinden ayırdedilmiyecek hale gelmiş ve tasavvuf kemalini bulmuştur.

«Tasavvufun da bu şekilde kemal bulması gerekti. Çünkü daha ötesi yoktu.»

«Tibyan-üt-Turuk» beyanına göre mevleviliğin mebnası (temeli) cezbe, aşk, sema' ve safadır. Yine aynı eserin müellifi Harirî Zade Kemal Efendi'nin «وقال بعضهم» kaydiyle söylediğine göre tarikatın esası İsm-i Celâl ile zikir, ahlâkı tebdil ve fena fil fenadır. Bu ifade şu manzume ile de teyit olunmaktadır.

Mevlevilerden dahi remz-ü began
Gel işit pendi mi ey hızr-ı can
Rüknü üçtür bunun ey zu kemal
Evveli Lil İsm-i zâte iştigal
Saniyen tebdil-i hulk etmek dilâ
Sâlisi oldu fena ender fena
Böyledir Ayin-ü tarz-ı Mevlevî
Ko sivayı oli gör gel Mevlevî

«Mevlâna, dini reformunu yaparken bilhassa üç estetik unsura aşk, müzik ve raks'a dayanmış olduğunu söyliyen Abdülbaki Gölpınarlı (Mevlâna Celâleddin, İstanbul matbaası, 1951, S. 200 ve mütaakip) müzik için diyor ki:

«Mevlâna, Mesnevî'de de, Dîvan-ı Kebir'de de müziği çok övmede, onu en yüksek bir sanat olarak görmede. Hakiykatın harflere, mânanın söze, vezne ve kafiyeye sığamıyacağını anlıyan büyük hâkim, hiç şüphe yok ki şiirden fazla müziği sevmede ve belki de ondan üstün bir sevgi yok. «Rebabın dili Türk olsun, Arap olsun, âşıkların dilidir» diyen Mevlâna insanlardaki birliğin, müzikle meydana geldiğini söylemededir. Onca mestane bir nâra, insanlar arasında bir aykırılıklar doğuran ilmî bir problemden çok üstündür.

«Dîvân-ı Kebir'de, birkaç yerde Ebû-Bekr-i Rebabî adlı birisinden bahsettiği gibi bir gazelinde de Osman adlı diğer bir rebapçıdan bahseder. Bu, Eflâkî'nin râvîleri arasında bulunan Osman-ı Kavval ve Gûyende, yani hânende Osman olsa gerek. Onun müzik makamlarını vâkıfane bir surette sıralıyan gazelleri de vardır.

«Muhammed'in bana dünyanızdan üç şey sevdirildi: Güzel koku, kadınlar ve namaz» dediği rivayet edilmiştir. Mevlâna bu hadise, karşılık, ben de üç şey severim diyordu, hamam, şerbet ve sema', (Eflâkî 102.a). Müziği bu kadar seven Mevlâna'nın sevgisi, karşıdan bir sevgi olamaz. O mutlaka müzikle kaynaşmıştı. Onun şiirindeki müzikte mutlaka vurduğu tellerle çektiği yayda bir ifade kudreti buluyordu. Hâsılı ondaki bu müzik zevki, dinleyip coşmaktan ibaret değildi. Zaten o âdeta ilk şairlere benziyor, Homer, Orfe, Rodegî nasıl şiirlerini müzikle ifade ve ifadelerini şiirle tebliğ ediyorlarsa Mevlâna da şiirlerini müzikle ifade ve ifadesini şiirle tebliğ ediyordu.

«Sultan Veled «Rebab-name»nin önsözünde rebabı, Mevlâna'ya mensup sayar (İst. Üniv. K. F. Y. 1375, 746 da yazılmış nüsha, l. b). Rebaba çok düşkün olan Mevlâna da bir gazelinde medresede Şihabeddin'in odasının yanıbaşında bir oda istiyor, bu hileyle diyor, Rebabiyi de oraya sokarsın. Kadı hallenir de dinlemek isterse ona güzelce bir rebab çalayım, tatlı tatlı dinleteyim. Rebabımın sesinden akıncı bile dirilir. Bir gazelinde de «nerde olursa olsun, şu yepyeni rebabı, gönül dnysunda izini izlesin diye çalmada, tellere onun için yeniden yeniye vurmada, yepyeni nağmeler çıkarmadayım. Dilsiz olan bu anlatış, ağzın haberî bile olmıyan bu haber, bu ses, sizin içindir. Sizin için çalıyorum rebabı diyor»

«Apaçık anlaşılmaktadır ki Mevlâna, rebap çalmayı biliyor. Bir gazelinde «Muhammed uyumadı, uykusuzluktan gözleri süzüldü, rebap da zayıfladı.. Uyuma, bu söz, altın değilse

mutlaka altın hazinesidir», diğer bir gazelinde de «Muhammed gayret etmede, rebap çalmada tellere vurmada, kemençeye yavaşça yay çekmede. Bense onun uykusundan feryat etmedeyim» mealindeki beyitleri ve rubaîleri arasında bir rubaî (s. 24) (s. 24,-rubaî. XCLL), Sultan Veled'in de rebap çaldığını bildirmededir.

«Mevlâna'nın müziğe düşkünlüğü Konya'yı müzikle doyurmuştu âdeta. Hocaların abdest alırken bile kulaklarına rebap sesi gelmedeydi, onlarca artık bid'at, sünnet olmuştu (Eflâkî, 69. a). Konya bilginleri, Kadı Sıraceddin'e baş vurarak şeriatta haram olan rebap ve sema'ı reddetmesini istemişlerdi. Sıraceddin bu erin kuvveti demişti, Tanrıdan. Bütün bilgilerde örneksiz, onunla uğraşmamak gerek. Bu söze kanaat etmiyen bir hoca, fıkha, mantığa, usule, tefsire, tıbba, nüeuma ve sair bilgilere ait bir çok meseleler tertip ederek Mevlâna'ya yollamıştı. Mevlâna her meselenin cevabını o meselenin altına yazmış, ayrıca bütün o meseleleri karıştırarak bir tek mesele yapmış, kâğıdın altına da «Bütün âlimler bilsinler ki dünya isteklerinden vazgeçtik, medreselerle tekkeleri onlara bıraktık. İstedikleri gibi bunların gelirlerinden faydalansınlar. Her şeyden vazgeçip bir bucağa sığındık. İşlerine yarasaydı, rebabı da din imamlarına bırakırdık. Fakat ne yapalım? Onlar rebaba haramdır diyorlar, aleyhinde bulunuyorlar. Rebap garip kalmış, biz de o garibi okşamada ve onun gönlünü yapmadayız? Gariplere dost olmak erlerin kârıdır» sözlerini yazmış, kâğıda rebap hakkında bir de gazel ilâve etmişti. (44. a - b).»

Veled İzbudak'ta «Tarikat-ı aliyye-i mevleviyye» de umde evvelâ ulûm u dünyeviyye ve ledünniyye tahsil etmek, saniyen; tâliplere meşrep ve matlabına göre bu ilimleri talim eylemek, sâlisen; dahilde sâlikânı aleddevam sohbetle teslik ve terbiyet ve hariçte ibadullaha vaaz u nasihattan ibarettir» diyor.

Üstad tabir Olgun (Tabir - ül - Mevlevî) (ölümü 1951) mevleviliğin esasının edep olduğunu söylemiş ve şu izahatı vermiştir:

Yani «آیت آیت همی معنیٔ قرآن ادبست» Kuran'ın bütün âyetlerindeki mâna edepten ibarettir. Mevlâna tarikatı için edebi esas tutmuştur. Bu itibarla mevlevilikte gaye hem sûrî, hem mânevî edeptir. Onun için bir mevlevi dervişi sûrî edebi de muhafazaya çalışır, kal ve halinde edepten ayrılmamıya gayret eder. Bunun tesiriyledir ki mevlevilerde yetişen edipler ve şairler hiçbir tarikatta, hattâ hiçbir meslekte yetişmemiştir. Mevlâna Derviş günah eder mi? sualine karnı acıkmadan yerse günah olur cevabını verdi. Bu; bir edeptir. Sultan Veled'in ayna karşısında sarık sardığını görünce menetti. Bu da bir edeptir. Ölüyü mezara tabutla mı kefenle mi koymalı diye sormuşlar. Çelebi Hüsameddin cevap vermiş. Çelebi de: İnsan ile ağaç topraktan mahlûk olduğu için kardeş sayılır. Toprak ise her ikisinin anası demektir. Şu halde meyyiti (ölüyü) tabutsuz mezara koymak, evlâdı anasının kucağına vermek kabilinden olur» deyince Mevlâna «Bu cevap hiçbir kitapta yazılı değildir» diyerek Çelebi'nin zekâsını ve zerafetini takdir etti. Bu liyakatin takdirini talim eden bir edeptir. Sonra Çelebi Hüsameddin kendisinden feyz aldığı halde Mesnevi'nin müteaddit yerinde ona karşı fevkalâde tâzim ve ihtiram gösterir. Bu da büyük bir zatın mâdununa karşı yapması lâzım gelen hareketi öğretir bir edeptir. Hulâsa Mevleviliğin esası her mânasiyle edeptir.»

Mevlevîlerce yemek sırasında lüzum ve zaruret olmadıkça söz söylememek usûlden idi. Onların bu hareketi bazı itirazlara uğramış, bunun Yahudi âdeti olduğu ileri sürülmüş idi. İlm-ü irfan sahibi olan Asmi Ffendi (Nuhbe-tül-edep, sayfa 5) bunun hikmetini şu suretle izah ediyor:

«Fil asl seyr ü enfüse iştigal eden mevlevilerin her resimde sohbet ve sükût ile mürakabe üzere huzur-ı kalple meşgul olmak ve zaruri bir lüzum olmadıkça taam esnasında dahi huzurdan hâli olmamak maksadiyle kelâm etmemek mevlevihanelerde de'b i kadim olduğuna cevaben kelâm etmemek kavm-i yehud âdeti olduğu için şâri-i Ekremin emri ile men olunduğu ityan olunursa kelâm etmek kavm-i Nasara (hıristiyan kavmi) âdeti olduğu teemmül olunsa müşterek işlerde müşabehetten içtinap mümkün olmadığı için nehyin yalnız kavm-ı yehud âdetine müşabehetten içtinabe kasrı ve kavm-i nasara âdetine müşabehetten içtinaben olmayıp o zaman için sebebe mebni nehyin muvakkat kısmından olduğu «İcab-il-kelâm» nam risalemizde beyan olunduğu veçhile esna-i taamda seyr-ü sülûkten mâdut olan sohbet ve sükûte sâkit olacağı fehm olundukta taamda mevlevihanelerin kaidesini bilmiyen misafir kelâm olunmamasını ademi riayete hamledeceği mülâhaza olunsa riayette noksana hamlolunmamak için misafir bulunduğukça Kabl-et-taam (yemekten evvel) kaide-i merkûre ihbar edilmek yahut min gayri resmin mahsusan it'am etmek (yalnız olarak yedirmek) lâzımdır.

«(تحدثوا علی الطعام ولو بشن اسلحتکم)» hadis-i şerifi saliha karinesiyle ehli silâha hitap olması

ve ümmetin umumuna şümulünü havi olduğu takdirde umum için tamim-i husus için istisnayı mâni olmaması umurun ekserinde kaide iktizası olduğundan taamda bazan sebükmağz kimse bulundukça hilâf-ı edep kelâm sâdır olmamak için sükûtun âdab-ı resmiyyeden olması tamimin hususi için istisnayı mâni olmıyan kısımdan addolunduğu gibi taama bed'olunduktа sofranın reisi huzzara hitaben taama tergip için buyurun kelâmını söylemesi kelâm-ı sünneti dahi icradır.»

Mevleviliğe girmek istiyen kimsenin silsile ve ecdadı ve tavr-u hareketi tahkik olunur ve nesep sülâlesi ve evlât ve ıyal sahibi olmadığı ve istekli bulunduğu anlaşıldıktan sonra kabul olunurdu. Mevlevi olacak kimsenin yaşının yirmiden fazla olması da meşruttu. Sonraları askerliğini yapmış olması şart konulmuş idi. Sâri hastalıklardan sâlim olması da şartlar cümlesindendi. Bütün bunlar tetkik olunduktan sonra üç gün matbahta saka postuna oturtulur, on sekiz gün geldiği elbise ve heyetle hizmette bulundurulurdu. Üç gün içinde tarikatın zorluğu kendisine söylenir, çile kırmanın fenalığı anlatılırdı. Tecrübe günleri olan bu üç gün içinde can kimse ile konuşamaz ve bir şey okuyamazdı. Kendisi ortalığı tetkik eder, orada bulunanlar tarafından da onun tavır ve hareketi tefehhus edilirdi. Üç gün bitince kendisine hizmet verilir, terakki gösterdikçe hizmeti değiştirilirdi. Bin bir gün süren bu hizmete « çile » denilirdi. Canın bu çile müddetinde verilen bütün hizmetleri görmesi ve her şeyi hoş karşılaması lâzım gelirdi.

Mevlevi tarikinde ikrar vermenin esas ve âdabı şöyle tarif ve izah edilmektedir: «İcabında ol canın hizmeti değiştirildikte liyakat ve istidadına göre diğer hizmet verilip her ne hizmet teklif ederlerse cümlesini eyvallah diyerek ve baş eğerek kabul kılıp bir veçhile redgûne muamele etmeyip ve kendinden ileride bulunan ihvanın cümlesine hürmet ve ba husus kazancı bulunan zâbitine ezher cihet itaat ve riayet üzere olup zinhar ve zinhar rızasından hariç harekette bulunmamak ve dinin direği olan beş vakit namazı eksiksiz icra ve şer'î emirlere imtisal ve nevahiden içtinabe dikkat ettirilmek ve bir veçhile hilâf-ı riza-yı Bâri ve mugâyir-i âdab ve erkân-ı Hazret-i Hüdavendigârî hareketi tecviz olunmayıp ve her sabah namazı akabinde eda olunan ism-i Celâl-i şerifte ve meydan sünnet-i seniyyesinde ve sair resm vakitlerinde cümle ihvanla birlikte bulunmak ve kazancı olan zâbitinden desturسuz (izinsiz) çarşı ve pazara gitmeyip nefsanî havayı terk ile ve ruhanî lezzeti isticlâp ile kalbini tezyin etmek ve hizmet-i me'muresini İlâhi feyz mucibi bilip gayri bütün nafile ibadetler üzerine hizmeti tercih etmek, meselâ ibadetlerin efdalı olan Kur'an-ı kerim okurken hizmetinin vakti gelse derhal terk ile hizmetine meşgul olmak, zira sofiye indinde sâlikin hizmeti nafile ibadet üzere müreccah olduğu müttefekun aleyhtir. Sözün şer'i şerifin zâhirine tatbiki gulam ve cariyenin mevlâsı hizmeti var iken ibadet ve nevafile mesağ yoktur, sâlik dahi tekarrub İlallah niyyetiyle hüsn-i rizasiyle rakabesini mürşidine teslim etmiştir, amma feraiz müstesnadır, ve boş vakitlerinde tilâvet-i Kur'an-ı kerim ve evrad-ı şerife ve esma'ı menakıb-ı şerife ve ezkâr-ı sohbet-i ehlullah ile meşgul ve istikamet üzere olmak ve çile muktezasınca tahsis olunan binbir günde Cenab-ı Hak Taalâ ve tekaddes hazretlerinin bin bir ism-i şerifinin sırrına mazhar olmak esbabını istihsale sây ü gayret ederek işbu fazlı usûl üzere aşk iksirinin potası olan matbahta feyz-i riza ve erenler hizmeti ile piştikten ve bu suretle çile müddetini tamamladıktan sonra ol cana germabe resmini (hamamda yıkanma) icra ve badehu kudret perkârından mebde' ve mead sırrı olarak bir gün dahi saka yerine oturtulmak ve ol gün ikindiden sonra höcreye çıkmazdan evvel terbiyesiyle feyz aldığı şeyh efendinin huzuruna varıp sikkesini tekbirlettire ve ol günü isneyn ve cuma günlerine tesadüf ettirerek ol gece meydan-ı şerifte yemekten sonra resm ve sünnet-i tarik-i nâzenin üzere ol Canı cümle ihvanla ba'del musafaha meydancı olan cana terfikan höcresine çıkarılmak ve höcreye vardıkta meydancı olan can gülbanki okuyup geriye gide ve höcresi sır olarak üç gün dahi anda ikamet edio ol üç günde beş vakit namazdan ve beşerî zaruretten gayri mahalle gitmemek ve kimse ile sohbet etmemek meğer meydancı ile, meydancı olan can dahi ol üç gün zarfında sık sık tefekküd-i halinden ihmal etmiye. Ol üç gün arasında mukabele günü tesadüf ederse mukabeleye gider, ol üç gün hitamında ol hankahta kaimmakam-ı Resulallah olan Şeyh Efendi ile görüşe ve badehu gâh ü bigâh (vakit vakit) huzuruna varıp istifaza ve isti'lâm-ı hâl eylemesi badehu höcresi küşat oldukta (موتوا قبل ان تموتوا) hadis-i şerifinin sırrı üzere kendisini ölmezden evvel ölmüş bilip nefsanî havaya sapmıyarak esteizübillâh (وجاهدوا فی سبیل الله بانفسکم) nutk-ı celili üzere Hak yolunda ihtiyar-ı mücahede ederek kemal-i istikamet ve temkin ve gönlünü

saykal-ı ezkâr ile ruşen ve tezyin edip yukarıda zikrolunduğu üzere şerî emirlere imtisal ve mutabaat ve menahiden hazer ve mübaadet ve salât-i hamseyi (beş vakit namazı) cemaatle edaya gayret ve alelhusus sabah namazında ve ism-i Celâl-i şerifte ve akabinde icrası tarikımız âdabından olan meydan sünnet-i seniyyesinde kezalik bütün ihvanla birlikte bulunmaklığa dikkat, mezun olduğu evrad ve ezkâr dersini vaktinde edaya muvazabet ve halî vakitlerde Minhac ve Mesnevî okuyup mazmunlariyle âmil olmak ve nefs mücahedesiyle ilmen ve aynen mânanın hakikatine yakiniyyet hâsıl ederek gafletten ihtiraz ve daima agâhi üzere erenlerin ruhlarına tazarru ve niyaz ile mahv-ı vüeut edip füyuzat-ı ayn-el-hayat-ı cavidaniye hazır ve mânevî sünuhata nâzır ola ve tarikımız sohbetî olduğundan ol hankahın şeyhinin Mesnevî-i şerif ve sair kütüb-i mutasavvife dersinde hazır buluna ve ol şeyh nakıs da olursa onu kâmil bile, zinhar sui zan etmiye. Eğer cüz'ice bir sui zan hatırına gelirse derhal ağlıyarak secdeye vara, istiğfar ede, bu hali kendi noksanından bile ve şeyhinden gayri kendinden akdem olan canlara hürmet ve riayet edip sohbetleriyle müstefid olmağa gayret ede Mesnevî-i şerif

ظن نیکو بر اخوان صفا کرچه آید ظاهر از ایشان جفا

mantuk-ı münifi üzere ihvanının aybını görmeyip daima hüsn-i zan üzere ola, hâsılı dervişe lâzım olan hiç kimsede ayıp görmeyip daima ve müstemirren aybı kendi nefsinde göre vesselâm.»

İntisap usulü de şu suretle tarif ve izah olunmaktadır:

«Sadık bir sâlikte ihlâs ve istikamet müşahede olundukta istihmam (yıkanmak) edip sâlik taharet-i tamme ile iki rek'at namaz kıldıktan sonra mürşid seccadeye oturur, mürid de huzu ve huşu' ile şeyhin karşısına dizi üzerine temas ederek kemal-i ihlâs ile oturur. Şeyh üç İhlâs bir Fatiha okuduktan ve aalâvat-ı münciyeyi tilâvetten sonra esteizübillâh (انالذين يبايعونك انما يبايعون الله الخ.) âyet-i kerimesini ve Ubade B. Samit'ten mervi olan (بايعونى على ان لا تشركوا بالله الخ.) hadisinin mefhumnu söyleyip ve İslâm ve imanın şartlarını birer birer yâdedip ol veçhile ahd ala. İtirazı var ise ol meclise söyleyip ya kanaat ederek intisap veya i'raz (vazgeçmek) eyliye ve badezin ikrarından dönmek ve ahdi nakzeylemek iki âlemde hüsran-ı âzim olduğu kaviyyen telkin edile. Badehu şeyh efendi «ولا تنقضوا الايمان بعد توكيدها الخ» âyet-i kerimesini tefhim ile geçmişteki günahlarına tövbe vere, badezin (bundan sonra) mesaviden içtinap ve mehasine imtisal edeceğine aklı ere ere lisaniyle değil kalbiyle söz ala. Badehu «استغفرالله من كل ذنب الخ.» okuyup cümle günahına tövbe ettin mi Allah yoluna geldin mi diye. On kere de يا ايهاالذين آمنوا توبوا الى الله توبة نصوحا الخ okuya. Bunun üzerine بسم الله على سنت رسول الله وعلى طريق اولياء الله deyip «kabza» tâbir olunan suret-i muayyene üzere el tutuşalar. Yani yekdiğerlerinin sağ ellerini muhkem kabzede. İşte bu yed ve bu ahd tâ Resulallah Efendimizden bana gelinceye kadar şeriat ve tarikat-ı Muhammediyyeye imtisal eylemek anın zâhir ve bâtınını lisanımızla, malımızla, hayatımızla müdafaa edip günden güne kelimetullahı i'lâ eylemek ve mürşidlerin telkin eylediği şerait ve tarikata uygun her türlü emirlere inkıyat eylemek üzere cereyan edegelmiştir. Bu yed'i (el) tutan dünya ve âhirette öksüz ve yalnız kalmaz, yolunu kaybetmez, önünde Şeyhi ve Piri ve başında Peygamber-i âlişanı olduğu halde âhirette يوم ندعوا كل اناس بامامهم sırrınca bunlarla haşrolur yabancı kalmaz mutlaka şefaat ve sahabet ve şefkate mazhar olur. Bu ahdinden nükûl eden ve bu yed'i inkâr eden maazallah-ı Taalâ behemehal dünyada enva-i felâkete uğrar. âhirette ise hali yamandır diye. Daha bu yolda nesayihle tâlibe güzelce tefhim eyliye. Andan sonra evrad-ı şerifemizdeki رضيت بالله ربا ahdini okuyup türkçe mefhumunu keza söyliye, şeriat ve tarikat ahkâmından her ne söylenirse itaat etmek üzere beni şeyhliğe ve mürşidliğe ve Hazret-i Mevlâna Efendimizi pirliğe ve Hazret-i Şems'i ruhanî mürşitliğe ve amme-i güzeştegân-ı tarikatı ve turuk-ı sâireyi ve ulema-yı âmilîni rüesa-yı diniliğe ve Resulallah Sallallahu Taalâ aleyhi ve Sellem Efendimizi peygamberliğe kabul ettin mi? deyip ettim cevabını ala ve üç kere tekit eyleye. Badehu diye ki işte oğlum bu ahd Ahdullahtır, bu yed yed-i Resulallahtır, bu biat de biat-ı Hazret-i Mevlâna imam-ı evliyaullahtır. Bu yed sahih olarak min gayr-i haddin ta Hazret-i Resulallahtan bize vasıl oldu ben de seni müselsel olarak zâhirde Hazret-i Mevlâna'ya ve andan Hazret-i Resulallaha eriştirdim, ve seni oraya muhkemce raptettim. Çalış ki mânen de erişesin, asıl maksad-ı aksa odur. Bu bapta kemal-i hüsn-ü itikat ve hüsn-ü niyyetle sâyü gayret senden ve tarif ve tealik ve tertip bizden, ve himmet Allah ve erenlerden deyip (استعذ بالله ثبت الله الذين آمنوا بالقول الثابت فى الحيوة الدنيا والاخره والله على ما نقول وكيل وكفى بالله شهيدا) âyet-i kerimelerini okuya ve işbu âyet-i celileler mucebince şu ahdimize Cenab-ı Allah ve erenler şahit ola deyip badehu gözlerini kapıyarak üç

kere Allah Allah Allah nefes kesilinceye kadar okuya ve aynen şeyhinden ahzettiği gibi sâlike de üç kere telaffuz ettirip sâlik iade edip bu böylece Hazret-i Peygamber Efendimizden Hazret i Ali ve Hazret-i Mevlâna vasıtasiyle bize geldiğini anlata ve hadis-i şerifi esahh ı esanid (sahih senetleriyle) ile nakleyliye. Badehu mürşid elini müridin sadrına (göğsüne) koyup hayır dua eyliye. İntisap eden kadın ise yekdiğerinin libaslarından (elbiselerinden) tutarlar, temas etmezler. Badehu ikisi de kıyam edip mürşid dua eder, mürid âmin der. Bir miktar da sâliki kendi haline bırakır ki ayrıca dua etsin. Badehu elini yüzüne çalıp Velhamdülillâhi Rabb-il-âlemîn der.

«Hazret-i Pir Efendimiz siz damga vurun katara katın alt tarafını bana bırakın diye hülefasına emrettiği meşhurdur. Malûmdur ki işbu tafsilât âlim olanlara göredir. Cahillere müc. melen ve mefhumen beyanı kâfdir. Alelhusus ki bi'at en son bir ihsandır. Dervişe evvel arakiyye, sonra sikke tekbir olunur. Biraz ism-i celâl, istiğfar, kelime-i tevhit, salavat-ı şerife verilir. Dervişte sadakat ve temkin ve kıdem görülünce bi'at verilir.

«Telkinden evvel mürşid sâlikten makasla birkaç parça kıl alır. Bu da bâb-ı mürşide bağlandığının alâmetlerindendir. O esnada لقد صدق الله رسوله الرؤيا بالحق ilh. âyet-i kerimesini okur. Keserken dahi üç kere kesip birincisinde: الدنيا حرام على الاخره ikincisinde: والاخره حرام على الدنيا üçüncüsünde: وهما حرامان على اهل الله hadis-i mesnunu okur. Mürşidler kıl kesmek hususunda mütenevvi' yol tutmuşlardır. Kimi birincisinde sağ şakağından, ikincisinde sol şakağından, üçüncüsünde alnından olmak üzere keser. Kimi çar darp usulünce saçından, sakalından, bıyığından birer tel kesmekle iktifa eder.

«Eslafın bazısı bi'atten evvel bir inciri ikiye ayırıp yarısını o esnada kendi yer, yarısını da sâlike yedirirdi. İncir bulunmıyan yerde yaş meyve ile iktifa olunur.»

Eserde inabe sırasında şeyh efendiye lâzım olan «Adab-ı tarikat ve etvar-ı hakikat» da uzun uzadiye yazılıdır.

Mevlevîlerin seyr ve sülûkü ism-i Celâl (Allah) dır. Buna sebep olarak da şöyle bir rivâyet vardır: Cüneyd-i Bağdadî bir gün dayısı ve şeyhi olan Seriyyi Sakatî'nin yanına girmiş. Allah Allah diye zikrettiğini görmüş. Lâilâhe illallah zikirlerin afdali olduğu halde siz ne için Allah diye zikrediyorsunuz diye sormuş. Seriyyi Sakatî de: Oğlum, demiş, Lâ yahut Lâilâhe diyeyim de İllallâh demeye vakit bulamaksızın ölmekten korkuyorum da onun için Allah diyorum. İşte bundan dolayı mevlevîlikte ism-i Celâl umumî zikr olarak kabul edilmiştir. Zat ismi olan Allah lâfzının bütün esma ve sıfatı câmi' olması da başka bir sebep olarak gösterilir.

Tarikatin yukarıda kaydolunan incelik ve zarafeti ile beraber mensuplarının edebiyat ve musiki ile meşgul olmalarından dolayı mevlevîler arasında pek zarif ve değerli adamlar, Şeyh Galip gibi büyük şairler, Dede Efendî gibi emsâlsiz musiki üstadları yetişmiştir.

MEVLEVÎHANE (مولويخانه) [*Sof.*] Mevlevî tarikına mahsus tekkelere verilen addır. Mevlevîhanelerin en büyüğü Tarikatın merkezi olan Konya'daki Mevlevîhane idi. Osmanlı saltanatının tarihe karıştığı sıralardaki hududu içinde Konya'dan sonra İstanbul, Manisa ve Gelibolu'dakiler gelirdi. İstanbul'da mütaaddit mevlevîhane vardı. Bunlar bulundukları mevkilerin isimleriyle anılır, Galata, Yeni kapı, Kasımpaşa, Beşiktaş ve Bahariye Mevlevîhaneleri denilirdi. Üsküdar'da ayrıca bir zaviye de vardı. Zaviye tekkenin küçüğü demektir.

Galata Mevlevîhanesi hicrî 897 (Milâdî 1491-92) de tesis olunmuş idi. İlk Şeyh (Mahmut Dede) dir. «Hüsn-ü aşk» Nazımı Galip Dede (Şeyh Galip) bu mevlevîhanede post nişinlik (Şeyhlik) etmiştir. Mesnevî şârihlerinden (İsmail Rusuhî Dede) de burada şeyhlik edenlerdendir. Son Şeyhi fazl-u kemaliyle mâruf (Ahmet Dede Efendi) (ölümü 1947) idi.

Yenikapı mevlevîhanesi Hicrî 1006 (Milâdî 1597) de yapılmıştır. Birinci Şeyhi (Kemali Ahmet Dede) idi. Doğanî Ahmet Hüseyin Dede), (Subuhî Ahmet Dede), (Kârî Ahmet Dede) gibi zatlar burada şeyhlik etmişlerdir. Son şeyh şiir ve inşasıyle kendini tanıttıran (Baki Dede Efendi) idi.

Kasımpaşa mevlevîhanesi Hicrî 1041 (Milâdî 1631) de kurulmuştur. Meşihatını ilk evvel (Abdi Dede) ihraz eylemişti. (İbrahim Dede), (Kasım Dede), (Seyyid Mehmet Dede) gibi zatlar şeyh olmuşlardır.

Beşiktaş Mevlevihanesi hicrî 1030 (milâdî 1620-21) de tesis edilmiştir. Birinci şeyh (Ağa Zade Mehmet Dede) dir. (Ramazan Dede), (Hasan Dede), (Naci Ahmet Dede), (Çengi Yusuf Dede) bu tekkede şeyhlik edenlerdendir. Bu mevlevîhane yerinde Beşiktaş sarayı yapıldığı için sonradan Bahariyye'ye nakledilmiştir.

Mısır'da, Bağdat'da mevlevîhaneler mevcuttur. Rumeli'nin, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde mevlevîhane ve zaviyeleri vardı. Gelibolu, Kayseri, Ankara o meyandadır.

Mevlevîhaneler diğer tarikatlara aid tekkelerden az çok farklı idi.

«Sanat ansiklopdisi» nde (Mevlevîhane maddesi) «XIII cü asırda Mevlâna Celâleddin-i Rûmi'nin kurduğu tarikata mensub mevlevilerin zikir ve devran âyinleri yaptıkları tekke» suretinde tarif olunan mevlevîhaneler için şu tafsilât vardır:

«Mevlevîhaneler umumiyetle büyük bir bahçe içinde muhtelif binalardan müteşekkil birer müessese idi. Mevlevîhaneler birkaç binadan veya kısımdan ibaret olup bunların isimleri aşağıda gösterilmiştir:

1 — Semahane. Burası üstü tavan veya kubbe büyük bir salından ibaret olup ortada meydan denilen ve dervişlerin dönmesine mahsus olan yuvarlak bir saha ve bunun kıbleye gelen tarafında bir mihrab bulunur, burası aynı zamanda namaz kılınan bir mescid mahiyetini de haizdir.

«Etrafı parmaklıkla ayrılmış olan bu sahnın dış tarafı devranı seyredenlere mahsus olup bunun üst tarafına gelen yukarıki katta da saz çalan ve okuyanlara mahsus matrap denilen bir mahfil ve kadınlara mahsus kafes denilen bir yer vardır ki bu yere şeyh dairesindeki haremden girilir.

2 — Türbe. Semahane binası içinde veya bahçede ayrı bir bina halinde bir de türbe olur ki burada mevlevi şeyhlerinden bazıları medfundur.

3 — Çilehane. Burası manen tekâmül etmek ve ruhan yükselmek için dervişlerin riyazat ve çile doldurmak arzusiyle âlemden tecerrüd ederek günlerce yalnız başına ibadet ettikleri küçük ve loş hücrelerdir.

4 — Hücreler. Dervişlerin bir veya bir kaç kişi olarak oturup yattıkları odalardır. Bunlar mevlevihane avlusunun etrafında ekseriya önü revaklı ve medrese odaları gibi içinde ocak ve dolapları olan küçük odalardan ibaret ayrı bir dairedir.

5 — Selâmlık. Şeyhin bulunduğu ve misafirleri kabul ettiği dairedir. Burada hademe ve müridlerin oturmasına mahsus kahve ocağı ve bir de yemek sofası vardır. Her kim olursa olsun, hatta dilenciler bile yemek vakti buraya kurulan yer sofralarında şeyh efendi ve memleket ricali ile ayni sofrada ayni yemekleri yerler.

6 — Harem dairesi. Şeyhin ve ailesinin oturmasına mahsus kapısı ayrı olan daire. Bazan bu daireden selâmlığa geçilen mabeyn kısmı bulunur.

7 — Mutfak ve kiler. Dervişlerin yemeğini pişirmeğe ve erzak muhafazasına mahsus olup binadan ayrı olarak inşa edilmiş mutfak ve kiler. Bunların üstünde de aşçılar ve kilercilerin yatmasına mahsus hücreler vardır.

9 — Meşkhane. Mübtedi dervişlerin dönme talimleri yapmalarına mahsus, döşemesine iri çiviler çakılmış tahta döşeli büyük oda ki burada dervişler ayaklarının baş parmakları arasına bu çivileri geçirerek dönmeyi meşk ederler.»

MEVLEVÎ MUSİKİSİ (مولوی موسیقیسی) [*Mus.*] Mevlevî tekkelerinde sema' sırasında çalınan çalgılar ve okunan naat ve kasideler münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Tarikatlerin bazılarında musikiye de yer verilmişti. Fakat bunların bir kısmı yalnız ses musikisiyle iktifa ettikleri halde bir takımları bir iki saz âletini de kullanmışlar, Mevleviler ise âletlerin sayısını çoğaltarak tam bir musiki takımı vücude getirmişlerdir. Kadirî, Rifaî, Bedevî, Şazelî, Sa'dî gibi, tarikatlar da sadece el ile vurulan «kudum», «mazhar» adı verilen zilsiz «def», «dümbelek» gibi çalgılar, Bektaşî'lerde ise telli bir çalgı olan «saz» çalınırdı. Mevlevîlerde ise «ney», «rebab», «Kudum», «Keman», «Kanun» çalınmakta, sema' sırasında yüksek musiki faslı yapılmakta idi. Zamanımıza kadar gelmiş ve notaları vücude getirilmiş olan âyinler, ladînî musikideki bu tarikat mensuplarının besteledikleri beste, yürüksemaî ve şarkılar musikinin Mevlevîlerde ne kadar ilerlemiş olduğunu gösterir.

«Türklerin İslâmdan önce sâlik oldukları mütaaddit dinlerde musikinin mühim bir mevkii vardı» diyen değerli müdekkik Saadettin Nüzhet Ergun (ölümü 1946) Türk Musikisi Antolojisi, İstanbul, Rıza Koşkun Matbaası, 1943, birinci cilt, safya 7 ve mütaakip) İslâm dinindeki musiki telekki tarzıyle sofiyece musikinin karşılış şeklini şöyle anlatıyor:

«İslâmiyyette de bu sanata karşı menfi bir cephe mevcut değildi. Hazret-i Muhammed, ses musikisine büyük bir ehemmiyet vermişti. Kuran'ın güzel sesle ve bir kaideye müstenit ahenkle okunmasını emrediyordu. «Tecvit» ve «Kıraet» işte bu rağbetin bir neticesi olarak doğmuştur. Kuran'ı birtakım kaidelerle okumayı temin eden ilimlerin musiki ile yakından alâkaları vardır. Bu cihetlerledir ki İslâmiyyetin teessüsü zamanlarında ve daha sonraki devirlerde ses musikisine büyük bir rağbet gösterilmiştir. Çalgı hakkında ise bir «Nas» bulunmadığı için bazı fakihler ve ekseriyyetle mutasavvifler sazlı musikinin bazı insanlar için lehv olduğunu kabul etmekle beraber, bazıları için hattâ ibadet telekki edilebileceği kanaatına varmışlardır.

«Bunlara göre ses ve saz musikileri arasında hiçbir fark yoktur. İki' nevi' musiki de maddî va cismanî birtakım hisleri tahrik ettiği gibi mânevî ve vicdanî en yüksek hislerin husulûne de sebep olabilir. Bu cihetledir ki, hangi nevi' olursa olsun musiki, dinliyenlerin seviyelerine göre helâl ve haram olabilir. Sofiyenin «Sema'» dedikleri işte budur. Avamın sema'ı nefsanî birtakım hatlarla alâkadar olduğu için zararlıdır. Makbul olan sema' havasın sema'ıdır. Bunlar musikiyi gönülle ve derunî bir vecd ile dinlerler ve bu türlü dinleyiş mânevî tarikatlarını icabettirir. İşte bu telâkkiler dolayısiyledir ki mutasavvife arasında musikiye büyük bir ehemmiyyet atfedilmiştir. Tarikat âyinlerinin bilhassa musiki ve şi'rin yardımiyle yapılmaları da bu sanatların tekkelerde fazlasiyle intişarına yardım etmiştir. Mutasavvifler arasında ilâhiler, naat'lar, tevşih'ler vücude getiren ve bunları bizzat besteliyen birçok şahsiyyetlerin her asırda yetiştiğini görmemiz bundandır. Lâdini mahiyyetteki eserleri besteliyenlerin ekseriyyetle bir tarikat mensubu olduklarını göreceğiz.

« Saz musikisinin mahdut bazı tarikat âyinlerinde yer bulduğunu biliyoruz. Bunlar arasında bilhassa Mevleviliği gösterebiliriz. Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin yüksek şahsiyyeti etrafında teşekkül eden bu tarikat âyini, rebab ve kudum'un iştirakiyle yapılmaktaydi. Mevlâna'nın ve oğlu Sultan Veled'in rebab çaldıklarını menakipnamelerden ve sultan Veled'in şiirlerinden öğrenmekteyiz. Mevleviler arasında saz ve söz eserleri vücude getiren bir çok musikişinasların yetişmesi bu rağbetin tabiî bir neticesidir. »

« Mevlevilik nedir ? » adlı kıymetli bir eser yazmış olan değeli muharrir Ziya Şakir Bey mevlevi musikisi için şu tafsilâtı veriyor:

« Mevcut menakipnamelerde musikiye, hemen hemen hiç alâka gösterilmemiştir. Sadece (Hazret-i Mevlâna) nın Avaze-i nay ve kudumdan, vecde gelerek sema ve safa buyurduklarından » bahsedilmekle iktifa edilmiştir... Aynı zamanda, mevlevî tarikati ricalinin tercume-i halleri yazılırken bunların arasında yetişmiş olan musiki dâhilerinin sanat kıymetleriyle eserleri hakkında pek az malûmat verilmiştir.

« Halbuki mevlevî musikisi (Türk Musiki Tarihi) nde pek ehemmiyyetli bir yer almıştır. Bu itibarla, mevlevî musikisinin tarihî seyrini takibederken, onun bütün incelik ve hususiyyetlerini bilmek lâzimdır.

« Biz, bu hususta da esaslı tetkikata giriştik En salâhiyyettar zevata müracaat ederek bazı kıymettar malûmat elde edebildik. Bunları, tarihî sırasiyle arz edeceğiz.

« Bizim başlıca aradığımız nokta, şunlar idi:

1 — Cenab-ı Mevlâna'yı mutehassis ederek, mânevi bir zevk ve neşe ile kendisine (sema' ve safa) ettiren musiki fasılları, hangi makamlara aitti ?

2 — Güfte ve bestelerin mahiyyeti neden ibaretti ?

3 — Muhitindeki hanende ve sazendeler, kimlerden mürekkepti ?

« Maalesef bu üç suale, - musiki tarihini tamamiyle tenvir edecek derecede - cevap bulmak mümkün değil... Asırların esrarlı perdesi altında unutulup gitmiş olan bu meçhuller içinde, elde edilebilen malûmat, ancak şunlardan ibaret...

1 — Makamlar, o devrin yüksek musikişinaslariyle hassas ruhlu münevverlerini ve kibar zümresini en çok alâkadar ve mütehassis eden, Irak ve İran ahenk ve nagmeleri.

2 — İlk devirlerde, kalbine vecd ve heyecan veren İlâhi ve tasavvufî besteler... ve sonra, bizzat kendisinin güfte ve besteleri.

3 — İsimleri meçhul olan Irak ve Tebrizli - kalabalalıkça - hanende ve sazendeler.

« Bunların arasında şu dört derviş de vardır: Ney çalan (Hamza Nayî), (Bekkî Kaval), okuyuculardan (Osman Gûyende), (Arif Gûyende).

« (Hazret-i Mevlâna'nın; muhitinde daima bir hanende ve sazende heyeti bulundurması, çok tabiî idi. Çünkü kendisi, bizzat yüksek bir musikişinas idi... bunda, hiç şüphe edilemiyecek kadar kuvvetli deliller var, bu delillerden birincisi, o devrin en yüksek tahsil programıdır. Hazret-i Mevlâna, o programı tamamen takip ve ikmal etmiştir. Bu miyanda da, (Ulûm-ı tabiiye) grupuna dâhil olan (musiki) yi esaslı bir şekilde öğrenmiştir. Nitekim, aynı programı takibederek ilim ve irfan âleminin yüksek şâhikalarına çıkan Türkistan ve İran uleması arasında İbn-i Sina, Fahreddin-i Râzi, Hakim Sinaî, Seyyid Bürhaneddin Termizi, Seyyid Şerif Cürcani, Sadeddin-i Teftazani, Molla Câmî gibi büyük zevat da (musiki) ilminde yüksek behre sahipleri idi.

«Muhterem üstad (Veled Çelebi) ye ait olup, mesut bir tesadüfle görmek fırsatını elde ettiğimiz yazma - ve gayr-ı matbu - «Menakıb-ı Mevlâna » ya nazaran, (Hazret-i Mevlâna), (Rebab) denilen saza iki tel daha ilâve etmiştir. Bu kayde nazaran, bir saza tel ilâve edebilmek için herhalde çok yüksek bir sanat ve kudret salâhiyyetine malik olmak lâzım gelir.

«Yine bu menakıpnameden öğreniyoruz ki Cenab-ı Mevlâna (ecille-i esatize-i musikiyye)-dendir. Kendisi pek mükemmel rebab çalmaktadır. Eserlerinde (ilm-i musiki) den, uzun uzadıya bahsetmiştir ve musiki nağamatının ruha bahşettiği zevk u safayı zikr ve izah eylemiştir.

«(Rebab), Konya halkınca da meçhul değildi. Türklerin (kopuz) una pek çok benziyen bu ahenktar musiki aletine, Konyalılar (saz) derlerdi.

«Tarif edildiğine göre bu saz, Hindistan cevizi kabuğundan yapılırdı ve üstüne, deri kursak kaplanırdı. Bir arşın kadar sapı vardı. Barsak kirişinden, üç tel takılırdı. At kılından yapılmış, yay ile çalınırdı. Üç telli olduğu için, Irak ve İranlılar bu saza (Sehtar) diyorlardı. Fakat Araplar bu sazı dört tel ile kullanıyorlar ve (rebab) ismini veriyorlardı.

«Bir rivayete nazaran Cenab-ı Mevlâna üç telli İran (tar)ına iki tel ilâve etmiştir; böylece beş telli saz olmuştur. Diğer rivayete nazaran, dört telli Arap rebabına, (Şeş küşe-i âlemin esrarı)nı şerh etmek için iki tel ilâve etmiş. Buna (Şeştar) denilmiştir.

«Bu rivayetlerin hangisi doğru olursa olsun, *muhakkak olan bir cihet vardır ki*, Hazret-i Mevlâna'nın yüksek bir (musikişinas) olması keyfiyyetidir. Yoksa basit ve sathî bir malûmat ile, herhangi bir musiki aletini ıslaha kalkışmak, ona ilâveler yapmak mümkün değildir.

"Hazret-i Mevlâna'nın rebaba gösterdiği alâkaya muhitindekiler ehemmiyyet vermemişlerdir. Bazı dervişlerle, ezcümle (Sultan Veled) ve (Ulu Arif Çelebi) gibi güzide zevat da, rebab meşketmişlerdir.

"Fakat Cenab-ı Mevlâna'nın asıl ehemmiyyet verdiği saz (nay=ney) idi. O nay ki, o bir arşın uzunluğundaki kamış parçasının esrarlı nağmeleri, Hazret-i Mevlâna'nın hassas ruhunda bir ilham kaynağı husule getirmiş. (Mesnevi) gibi muazzam bir (kitab), hiç şüphesiz ki o yüksek ilhamlarla vücude gelmişti.

«(Nay) hakkında efsanevî bir rivayet vardır. Bu rivayete nazaran (Resul-i Ekrem Efendimiz) bir gün, sevgili yeğeni (İmam Ali) ile musahabette bulunurken ona ilâhî aşkın esrar ve hakayıkına taalluk eden bir sır tevdi ediyor ki, Hazret-i Ali onun azametini içine sığdıramıyor. Hemen Medine'nin haricine çıkıyor. Bir boş kuyu buluyor. Takat ve tahammül gösteremediği o sırrı, o boş kuyuya tevdi ediyor.

«Boş kuyu, coşuyor. Sular taşıyor. Bu suların feyzi ile kuyunun kenarında kamışlar bitiyor. Orada, bir kamışlık husule geliyor.

«Nihayet bir çoban, bu kamışlardan birini kesiyor. Onu, muhtelif yerlerinden deliyor. Üflenince nağmeler hâsıl edecek şekle getiriyor. Sonra, dudaklarına götürüyor. Üflemeğe başlıyor. O anda, o kamış parçasından âşıkane enin ve feryatlar yükseliyor. İşitenleri mephut ediyor. Kalblere vecd ve heyecan veriyor.

«O sırada - tesadüfen - oradan (Rerul-i Ekrem Efendimiz) geçiyor. (Nay) denilen bu kamış parçasından çıkan bu âşıkane feryatları işitiyor. Bundaki sır ve hikmeti derhal anlıyor. (İmam Ali) yi çağırıyor:

— Benim sana tevdi ettiğim sırrı, faş ettin mi? diyor. (İmam Ali):

— Evet... o büyük sırrı kalbime sığdıramadım. Onu bir boş kuyuya söylemeğe meebur oldum... diye cevap veriyor.

«O andan itibaren o kamış parçası, aşk ve esrar-ı İlâhinin hakayıkına terceman oluyor. Kıymet ve mebrukiyyet kesbediyor. Artık ona, (Nay) adı yeriliyor.

«Cenab-ı Mevlâna (nay)a âşıktır. Çünkü (nay), kalplerdeki İlâhî cezbeyi coşturan bir ilham kaynağıdır.

«Cenab-ı Mevlâna'nın hassas kalbi, nay'ın enin ve feryatları karşısında, tiril tiril titriyor. Çünkü onun nağmelerindeki mânayı bütün incelikleriyle hissediyor. O kamış parçasının:

(Beni kamışlıktan kestikleri andan beri, benim feryadıma kadınlar ve erkekler ağlamaktadır) dediğini işitiyor.

(Firaktan pare pare olmuş bir sine isterim. Tâ ki, o sine sahibine, iştiyak dertlerini şerh edeyim.)

diye feryat eden nay'ın derdini, herkesten daha iyi anlıyor.

«Nay feryat ediyor:

(Ben, her cemiyyette ağlıyorum. Halleri, iyi veya fena olanlara, refik ve arkadaş oldum.)

diyor ve artık onun en samimi arkadaşı, Cenab-ı Mevlâna'nın, hassas kalbi oluyor.

«Nay dile geliyor:

(Herkes, bana dost veya yâr olduğunu sanıyor. Fakat hiç kimse, benim içimdeki esrarımı arayıp sormuyor.)

diye şikâyet ediyor. Halbuki artık bu şikâyete lüzum kalmıyor. Cenab-ı Mevlâna, onun içindeki esrarı ruhuna soruyor. Öğreniyor, anlıyor. Dinliyor ve artık Nay ile candan ve ruhtan dost oluyor, ve bu dostluk (Mesnevi) gibi bir âlem yaratıyor.

«Cenab-ı Mevlâna, (Nay)ı o kadar anlıyor ki... Artık onun feryatlarını bir tarafa bırakı-

yor. Bizzat kendisi, ondan daha gür, ondan daha mânalı, ondan daha heyecanlı bir seda ile:

(Bu (Nay)ın sesi, ateştir. Rüzgâr değildir. Her kim bu ateşi duymazsa, her kim bu ateşe malik olmazsa... yok olsun...) diye haykırıyor. O ateş, Rabbanî bir ateştir. Aşk ateşidir. O aşk ateşi ki, bizzat kendi kalbini yakıp kül etmiştir.

«O ateş, (Şema) in ateşidir. Fakat (Şema), bir suretten ibarettir. Onun hakikati, insan varlığından çok üstün bir mâna ifade etmekte ve bu mânayı anlamak istiyenleri, (Arş)a kadar yükseltmektedir.

«O ateş, bir (ocak) yakıyor. Cenab-ı Mevlâna'nın (aşk)ından ruhlarına birer (zerre) sıçrıyanlar o ocağın etrafına toplanıyor. Ocak, asırlarca yanıyor. (Nay) asırlarca, durup dinlenmiyor ve ocağın ateşini üflüyor. Aşkın feryadını yükseltiyor. En rakik ve hassas nağmeleriyle:

(Ya Hazret-i Mevlâna. Hak, dost...)

diye Cenab-ı Mevlâna'nın ruhunu terennüm ediyor. Onun ruhunun ilhamlariyle o boş kuynya tevdi edilen (sırr)ın hikmeti. İşte, o sır ve hikmetin yarattığı kamış parçasının İlâhî marifeti.

«Bu marifetin inceliğini herkesten daha derin bir sezişle bulmuş olan Cenab-ı Mevlâna, (Nay)a âşık olmuştu. Dervişlerinden (Hamza)nın üflediği nayı ruhunun bütün hassasiyyetiyle dinliyordu. (Nay) sustuğu zaman, hanendelerinden (Hafız Osman)ın gür ve lâhutî sesi yükseliyor, bu emsalsiz sesli hanende, Cenab-ı Mevlûna'nın rakik ve içli bir gazelini lâhutî nağmelerle kalplere nefh eyledikten sonra refikleri (Bekkî Kaval) ve (Ârif Gûyende) ile diger terennümlere geçiyordu.

«Bu terennümlere ekseriya diğer saz ve ahenk aletleri de refakat ediyordu. (Şeştar) ve (Nay) dan sonra «Kerrenay» geliyordu. Kerrenay, çok sesli bir musiki aleti idi. Bugün adı bile unutulmuş olan bu ağız sazı, bildiğimiz (zurna) veyahut (kılarnet)e benziyordu. O devrin (Mehter) denilen resmî hükümet (Bando)larında kullanılan bu alet de Hazret-i Mavlâna'nın tertip ettiği saz âlemine girmişti.

«Bu sazlara (kudüm), (nakkare) ve (halile) de iştirak ediyordu. Kudüm, ağzına deri kaplanmış olan bir tencereye benziyordu ve (zahme) denilen, anret-i mahsusada çektirilmiş olan iki küçük değnek ile çalınıyordu.

«Gerek kudüm'ün ve gerek onun (nekkare)nin vazifeleri (tempo) tutarak terennümü (usul-i ika') dairesinde yürütülmekti. (Halile) denilen gayet ince bakırdan yapılmış olan (çalpara) da bunlara refakat ederdi.

«Görülüyor ki Hazret-i Mevlâna'nın saz heyeti (hanende - veyahut - gûyende) denilen okuyucularından maada:

«1 — Şeştar; 2 — Nay; 3 — Kerrenay; 4 — Kudüm; 5 — Nakkare; 6 — Halile'den mürekkep sazlardan teşekkül ediyor ve bu teşekkülde hem telli ve yaylı saz, hem dudak sazları ve hem de derili ve bakır sazlar bulunmak dolayısiyle âdeta bugünün (orkestra)sına benziyordu.

«Bu muhtelif sazlarla, tam bir âhenk tesis etmek, kolay bir iş değildi. Bunların akortlarını birleştirerek nağmeleri bir birine kaynatabilmek için hiç şüphesiz ki derin bir vukufa malik olmak gerekti.»

Son zamanlarda mevlevîhanelerde çalınan bu sazların hepsinin Hazret-i Mevlâna zamanında mevcudiyyetini kabul etmek doğru olmasa, çalınan çalgılar nay, rebab ve Kudümden ibaret olsa gerek.

MEVLEVÎ SİKKESİ (مولوی سکه‌سی) [*Soy.*] Mevlevî tarikatı mensuplarının giydikleri başlığın adıdır. Bu başlığa yalnız «Sikke» de denilirdi. (Bak: sikke).

MEVLEVÎ ŞEYHİ (مولوی شیخی) [*Soy.*] Mevlevî tarikatı şeyhleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tarikat mensupları arasında «Dede Efendi» denilirdi.

MEVLEVİYYET (مولویت) [*İlm.*] İlmiyya tarikatında bir ıstılâh olan «Mevleviyyet» alelıtlak kadı'lık demekti. Mevleviyyet; kibar-ı müderrisînin yolu idi. Musile-i Süleymaniye ile onun fevkinde (üstünde) bulunan müderrislere «kibar-ı müderrisin» denilirdi. Bu usul Kanunî'den sonraki zamanda câri olan usûldü. Ondan evvel ilmiyye rütbeleri daha başka türlü idi. Sultan Süleyman'ın yaptırdığı medreseler ilmiyye tarikatında değişiklik yapılmasını zarurî kılmıştı. Halbuki Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 20) sahn mollaları dâhil ve hâriç müderrisleri mevleviyyet makamında gösterilmektedir. Kanunnamenin bu sarahatından anlaşılıyor ki «Mevleviyyet» daha Fatih zamanında mevcut idi. Kanunî'nin ve ondan sonrakilerin ilmiyye rütbelerinden ihdas ettikleri bir rütbe değildi. Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 20) mülâzım yirmi akça ile başlıyor, sırasıyle yirmibeş, otuz, otuz beş, kırk, kırkbeş ve nihayet elli akçaya vasıl oluyordu. Kanunnamede hâriç, dâhil ve sahn müderrislerinin dirlikleri ellişer akça gösterildiğine nazaran elli akçaya çıkan müderrisi, hâriç müderrisi olmak iktiza eder. Yine o kanunname yirmi akça müderrislerin kırkbeş akça ile Kadı olabilecekleri gösterilmekte ve üç yüz akça Ka-

dı'nın mevleviyyet makamında olduğu tasrih olunmaktadır. Yine aynı Kanunnamede «sahn»dan beşyüz akça ile kadılığa vusûl bulur ve Ayasofya medresesinden dahi kezalik böyle vusûl bulur» deniliyor. Bu ifadeler mevleviyyetin o vakit de bir derece olduğunu ve o dereceye hâriç, dâhil ve sahn müderrisîerylei kadılık mesleğinde terakki ederek üçyüz akçaya çıkanların geçmekte bulunduğunu gösteriyor.

Mevleviyyet; Kanunî ve ondan sonra bu suretle Kibar-ı Müderrisîne tevcih olunur ve mevleviyyete geçenler yerlerine giderek orada kaza vazifesi bunlar tarafından görülürdü.

İkinci Sultan Mustafa'nın hocası Şeyh ülİslâm (Feyzullah Efendi) tarafından onikinci asrın başlarında tesis olunan «zadegânlık» ilmiyye tarikını temelinden yıktığı gibi mevleviyyet müstahaklarını da zarara soktu. Çünkü Kibar-ı müderrisînin terakki ile nâil oldukları mevleviyyet ondan sonra ilim ile çokluk alâkaları olmıyan zadegâne tevcih olunmıya başlandı.

Tedris tarikının tarihçesini yazan rahmetli Mehmet Emin Bey (Sebil-ür-Reşad, cilt 17, adet 441) dikkate değen şu mütalâada bulunuyor: «İlim yolunun yüksek olan kadrini korumak ve ehliyyeti olmıyan kimselerin bu kıymetli mesleğe girmelerine mâni olmak için eslâfın koyduğu imtihan usulü yalnız medrese talebesine hasredilmiye başlandı. Mensuplarla zadegân için ilmî mansıplar bayağı baba mirası menziline indirildiğinden imtihansız rüus almak kolaylaştı. Hele sudur ve mevalî oğulları bir birini takibeden tafralarla (sıçramalarla) az zaman içinde pek genç iken mevleviyyete nâil olurlardı.»

Mevleviyyet vaktıyle filî hizmetlerdendi. Mevleviyyet alan mahalline gitmiye, orada vazifeyi fiilî olarak görmiye mecburdu. Ondan sonra yavaş yavaş bu usûl kaldırıldı ve mevleviyyetler nâipler marifetiyle ifa olunmıya başlandı.

Mevleviyyetler üç derece idi: Mahreç mevleviyyetleri, Bilâd-ı hâmse mevleviyyetleri, Haremeyn mevleviyyetleri. Mahreç mevleviyyetlerine bilâd-ı aşere mevleviyyetleri de denilirdi. Bunlar; İzmir, Selânik, Yenişehir Fener, Hanya, Kuds-u Şerif, Halep, Trabzon, Sofya, Galata, Havass-ı Refia (Eyüp ve mülhakatı) kadılıkları idi.

Bilâd-ı hamse mevleviyyetleri de şunlardı: Mısır, Şam, Bursa, Edirne, Filibe kadılıkları.

Haremeyn mevleviyyetleri ise Mekke ve Medine kadılıkları idi.

Mahreç mevleviyyetleri kibar-ı müderrisînin hakkı idi ve her sene on kişi bu mansıplara yükselme salâhiyyetini haizdi. Ancak kibar ı müderrisîn payesini ihraz etmiş olan müderrisler müciz ders-i âmlardan olmaları ve mesleğin kudeması (eskileri) bulunmaları hasebiyle (Rüus) maaşı denilen müderrislik muhassesatları tedricen artmış ve Meşihatta memurluk, bazı camilerde Buharı hanlık gibi vazifeler de deruhde etmek sayesinde ellerine geçen para epeyce bir mikdara bâliğ olmuş bulunuyordu. Mevleviyyeti kabul ettikleri takdirde bu maaş ve vazifelerden vazgeçmeleri lâzım geleceği kendilerine yapılan mevleviyyet teklifini bu sebeple kibar-ı müderrisin alelekser kabul etmezlerdi. Bunun üzerine mevleviyyet bilâd-ı hamse, yahut musile-i Süleymaniye ricaline verilir, yahut açıktan yetişmiş olan zadegâna tevcih olunurdu.

Mahreç mevleviyyeti yapan zat örfî müddetin hitamında mahreç payesine yükselir ve binaenaleyh bilâd-ı hamse mevleviyyetlerinin mülâzimleri sırasına girerdi. Pâye alelusûl zapt gününden (işe başlama günü) itibar edilmek lâzım gelirken Şeyhülislâm'lar bazan bir âtıfet olarak pâyenin mevleviyyetle beraber tevcih gününden itibar ve bunu da fermanlarda tasrih ettirirlerdi. Müderrislerin ara sıra «tafra» ile kayırılmaları vaki olduğu gibi mevleviyyete müstahak olmıyanlar da payesi verilmek, hele son zamanlarda çokluk vaki idi. Bu suretle gelişi güzel mahreç payesi tevcih olunan gûya mevleviyyette bulunup da müddetini bitirmiş gibi üst dereceye mülâzim olanların sırasına geçerdi.

Bilâd-ı hamse mevleviyyetlerine nâil olup da vazife görerek müddetini bitirenlar bilâd-ı hamse payesini alırlardı. Bunlara da, mahreç mevleviyyetlerinde olduğu gibi, pâyenin zapt gününden veya tevcih tarihinden itibarı usulü vardı ve bu da yine Şeyhülislâmların reylerine kalmıştı. Bilâd-ı hamse pâyesini ihraz edenler Haremeyn mevleviyyetleri mülâzimlerinden sayılırlardı.

Bilâd-ı hamse'nin yukarda sayılan yerlerden biri tevcih olunmaksızın ve fîlî vazifede bulunmaksızın pâye olarak tevcih olunduğu da vâki idi. Onlar da kadılıklarda ve fîlî vazifelerde bulunmuş gibi Haremeyn mevleviyyetleri mülâzimleri sırasına geçerlerdi.

Haremeyn mevleviyyetlerinin öteki mevleviyyetler gibi gelirleri çok olmamakla beraber İstanbul kadılığına geçmenin yolu olduğundan ikisi de hasret-ül mevali (mevaliden hasret çektikleri) iken bazılar fiilen Haremeyn'e gitmedikleri halde pâye ile terfi ve pâye aldıkları zaman dahi Mekke mâzulü itibar olunduk-

ları için bilfiil Haremeyn'e gidip gelenlere takdim edildiklerinden Haremeyn'e nevbetleri gelenler hep boş özürlerle gitmekten imtina ederlerdi. Bunun için nizam ve irade çıktığı halde yine bir yolunu bulup yakayı sıyıranlar ve çizilmiş olmalarına rağmen terfi hakkını ihraz eyliyenler bulunurdu.

Mahreç, Bilâd-ı hamse, Haremeyn mevalisinde müddetini bitirerek mâzûl bulunanlar, yahut açıktan bu payelerden birini alanlar Fetva eminliği, ders vekâleti, kazaskerlik kasamlığı, hekimbaşılık, müneccim başılık gibi bir memuriyyet, yahut berveçh-i arpalık yani nâip göndermek suretiyle idare etmek üzere müddetsiz hasılâtıyle geçindirmek maksadı altında bir kaza mansıbıyle taltif olunurlardı. Bunlardan biriyle taltif olunanlar terakki sırası gelinceye kadar biriktirdikleri para ile geçinmek zorunda kalırlardı. İşte kibar-ı müderrisinin mevleviyyet kabul etmemelerinin bir sebebi de bu idi.

Mevleviyyetlerin örfi müddetleri birer sene idi.

MEVLİD ALAYI (مولد الاي) [*Sar.*] Hazret-i Muhammed'in doğum gününe rastlıyan rebiyülevvel ayının on ikinci günü yapılan merasim münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Son zamanlarda nisbeten basit bir şekilde yapılan bu alay vaktiyle büyük bir debdebe ve tantane ile icra edilirdi. Sultanahmet Camii'nde yapılan bu merasimi Atâ bey (Atâ Tarihi, cilt 1, sayfa 234 ve mütaakip) şöyle anlatır: Sultan Ahmet camiinde sadreyn, mevali, müderrisler mertebelerine göre minberin soluna ve sofa kenarına mahfil-i hümayuna doğru, vezirler de mihrabın sol tarafına konulan seccadelere otururlar. Alt tarafına yeniçeri ağası, defterdar, tevkiî, defter emini, kethüda bey, reis-ül-küttap, şıkkayn efendilerin alt tarafına mir-i alem ve kapıcı başı ağalar ve silâhtar, ve bölükât-ı erbaa ağaları, cebeci, topçu, arabacı başı, sipah ve silâhtar kâtibi ve kethüdaları ve bundan sonra Haremeyn müfettiş ve muhasebecisi ve hulefa ve kisedarları otururlar. Yeniçeri ağası selâmlıktan sonra Sadrazama temenna edip oturur, harp münasebetiyle yeniçeri ağası bulunmuyorsa bunun yerini sekban başı işgal eder. Zağarcı, seksoncu başı, turnacı ve muhzır ağa, bostancılar oda başısı, yeniçeri yazıcıları, minber kapısı önünden kürsüye doğru, yeniçeri neferleri camiin dört orta direklerinden direkten direğe ayakta dizilirler. Kapıcı başılar başlarına Selimi ve mevsime göre erkân kürk veya ferace giymiş ve divan takımları atlara binmiş oldukları halde saraya gelirler, Padişahı alayla camie götürürlerdi. Padişahı yeniçeri ağası ve kapıcı başı ağalar selamladıktan sonra camideki yerlerini işgal ederlerdi. Hicri 1182 (1768) seferî dönüşünden sonra sipah ve silâhtar kethüda ve kâtipleri bu resimden affolunmuşlardı. Sadrazam Kalâi ve mevsime göre erkân kürk veya ferace giymiş olduğu ve kendisini sarayından alan divan-ı hümayun çavuşları arkasından takibettiği halde gelir ve etrafına selâm vererek mihrabın önüne konulan seccadeye otururdu. Reis-ülküttap'la çavuş başı ağa sadrazamın karşısında mahfil-i hümayun tarafına konulmuş olan seccadelere, tezkireci ve mektupçu efendiler de geri tarafında, mahfil-i hümayun altına otururlardı. Bu sırada teşrifatçı efendi ile teşrifati halifesi ve kisedar mücevveze ve mevsime göre kürk veya ferace giymiş oldukları halde buhurdanlar getirip sadrazamın, şeyhülislâm'ın ve vezirlerin önüne koyarlar ve mevlidin okunması bitince buhurdanları yine bunlar kaldırırlardı.

Bir hürmet eseri olmak üzere Nakib-üleşraf Efendi'ye camiin sağ tarafındaki köşede hususi surette bir yer ayrılır ve orada yalnızca otururdu. Mevlid münasebetiyle dağıtılan şeker ve şerbetten Nakib Efendi'nin hissesi müstakil bir tabla ile verilirdi. Merasim bitince de kendi adamlariyle yalnız olarak evine dönerdi.

Padişahın geldiğine işaret olmak üzere mahfil-i hümayunun perdesi kaldırılınca kendisine hürmet olmak üzere camide hazır bulunanlar ayağa kalkmak suretiyle tazim eseri gösterirler, kafes çevrilince de yerlerine otururlardı. Müezzin mahfilinde okunmağa başlanan Fetih suresi bitince iptida Ayasofya kürsü şeyhi, sonra Sultanahmet Camii vâizi vâizlere mahsus kürsiye çıkarlar, kısa birer vaızda bulunduktan sonra inerlerdi. Bu sırada şerbet dağıtılır ve Dâr-üs-saade ağası kâtibi vasıtasiyle bunlara kürk giydirildiği gibi surre de ihsan olunurdu. Ondan sonra iptida Mevlidhan-ı evvel, arkasından Mevlidhan-ı sani kürsüye çıkarak mevlid okumağa başlar:

Geldi bir ak kuş kanadiyle revan
Arkamı siğadı kuvvetle hemân

beyti okununca cemaat ayağa kalktığı sırada mahfil-i hümayunda perde dışında duran müjdecibaşı Mekke Emiri'nin namesini teşrifatî efendinin delâletiyle sadrazama götürüp eteğini öperek teslim ederdi. Sadrazamın işaretiyle yanına gelip nameyi alan reis-ül küttap efendi müjdecibaşı ile birlikte Huzur-u hümayuna girer, orada bulunan dar-üs-saade ağası nâmeyi hürmetle alıp silâhtar ağanın yardımıyle kesesini açıp içinden çıkardığı nameyi reis-ül-küttab'a verirdi. Reis-ül-küttab aldığı nâmeyi huzur-u

Şahanede okurdu Dar-üs-saade ağası Haremeyn hizmetini haiz olduğu için ona kürk, reis-ül-küttabla müjdecibaşıya da kaftan giydirilirdi. Reis-ül-küttab ondan sonra yerine gelip otururdu. Bu esnada sât-ı Şahaneye Medine'den gelen hurmadan baş peşkir ağa eliyle ve gümüş tabakla sadrazama götürüp önüne koyar, temenna ederek çekilirdi. Sadrazam hurmadan bir iki tane yedikten ve bir iki tane de şeyh-ül-islâm a verdikten sonra vezirlerin her birine, yeniçeri ağasına, defterdar efendiye, kethüda beye, reis-üi-küttab'a, tevkii'ye, defter eminine, çavuşbaşı ağaya birer tane hurma verir ve boş tabağı bostancı karakulağı ile mahfil-i hümayunda olan peşkir ağasına gönderirdi.

Hurma getiren peşkir ağasına sadaret karakulağı vasıtasiyle yüz altın gönderilirdi. İkinci mevlid han bu sırada kürsüden iner, üçüncü mevlid han çıkarak mevlüdün alt tarafını okurdu.

O esnada Sultan Ahmet camii mütevellisi sadrazam'a Ayasofya camii mütevellisi şeyh-ülislâm'a diğer evkaf mütevellileri de vezirlerle diğer devlet erkânına şeker tablalarını getirirlerdi.

Mevlidin okunması bitince dua edilir ve başta sadrazam olmak üzere bütün devlet erkânı camiden çıkarak camiin dışında, merdiven dibindeki musıkılar önünde atlarına binmiş oldukları halde Padişahı selâmlamak üzere hazır dururlar, hünkâr atlı olarak görülünce başta sadrazam olmak üzere Padişahı selâmlarlardı. Hünkâr alkış çavuşlarının alkışları arasında saraya dönerdi.. Sdrazam da vezirlerle erkan tarafından selâmlanarak ayrılır, onu, şeyh-ülislâm ve vezirler takibederdi.

Bu münasebetle mevlidhanlara da hil'atler giydirilir, atiyyeler verilirdi.

Son zamanlarda bu alay basit bir surette yapılıyor ve saray içinde okutulduğu da olmuyordu

MEVLİDHAN (مولدخوان) [*San*] Mevlid okuyan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mevlidhanlardan bahsederken mevlid okunmanın ayrı bir sanat telâkki edildiğini, XV ci asırda bestelenen bu esere mütaakip asırlarda yeni yeni besteler vücude getirildiğini kaydeden Sadettin Nüzhet Ergun (ölümü 1946) «Türk musikisi antolojisi, İstanbul, Rıza Koşkun matbaası, 1943, ikinci cilt, sahife 469» şu tafsilâtı da veriyor:

«Bu bestelerden birinin XVI cı asır sonunda yaşayan Sinaneddin Yusuf Çelebi'ye ait olduğunu tahmin etmekteyim. Diğer bir beste de XVII ci asrın ilk yarısında yaşayan Bursalı Sekban'ındır. Terceme-i haline vakıf olmadığımız bu musikişinasın eseri, daha devrinde büyük bir şöhret kazanmış ve bu besteyi birçokları, bizzat, bestekârından meşkederek mümkün mertebe yaymağa çalışmışlardır.

«XIX cu asır musikişinaslarından ve mevlidcilerin hafızalarında yaşıyan Mevlid bestelerinden ikisinin kimlere ait olduğunu kat'i olarak söyliyemeyiz. Fakat bunlardan birinin Sekban'ın olması memuldür. Hopçu Şakir Efendi, Külhanbeyi Hüseyin Dede, Mutafzade Ahmet Efendi, Hüdayi şeyhi Ruşen Efendi, Mes'ut Efendi, Paşa Mehmet, Balat şeyhi Kemal, Bedevi şeyhi Ali Baba, Şeyh Muhtar Efendi, Arap Salih gibi şahsiyyetlerin besteli mevlide vakıf olduklarını ve mütaaddid yerlerde okuduklarını da biliyoruz. Bugün hayatta ve 90 yaşında bulunan Sait Özok'da vaktiyle ağabeysi Mes'ut Efendi'den, kendi tâbiriyle - fevkalâde musanna olan - bu besteyi geçmiş, fakat uzun zamanlar okunmadığı için tamamiyle unutmuştur. Bay Hayrullah Taceddin, Ali Baba'dan, Kadirîhane'nin son şeyhi Gavsî de Hopçuzade'den işittikleri mahdud bazı mısraların ezgilerini terennüm edebilmektedirler.

«Hüdayi tekkesi zâkirbaşısı Hayrullah Zekâi Efendi merhum tarafından Hüdayi kütüphanesine vakfedilen bir Miraciye mecmuasının sonunda besteli Mevlid bahirleri de kayıtlıdır. (Üsküdar, Selim ağa Kütüphanesi, Hüdayi Fihristi No. 1286); Hüdayi tekkesinde okunan Mevlid bestesini gösteren bu yazmada her beytin yanında o beytin makamı da tasrih edilmiştir.

«Abdülkadir Töre ise musiki nazariyatına dair yazdığı gayr-ı matbu eserinde şunları söylüyor :

«Bir de Koca Mustafa Paşa'daki Sünbül Efendi dergâhına mahsus olmak üzere bestelenmiş bir mevlid-i Şerif vardır ki her satırdan sonra zâkir kürsüsünün dibinde hay hay derler idi. Zamanımızda bu Mevlid-i bilen Koca Mustafa Paşa'da sâkin mütekaitlerden 78 yaşında Mehmet Sami Efendi vardır »

«Bütün bu muhtelif rivayetlerin mevcudiyetine rağmen Mevlid bestelerinin umumi bir rağbete mazhar olduğu iddia olunamaz Bu eserler Miraciyye gibi mahdut kimseler tarafından öğrenilerek, gene mahdut birtakım yerlerde okunmuştur Nitekim bay Hayrullah Taceddin, bir zamanlar Hüdayî hankahında mutlaka besteli Mevlid'in okunduğunu söylemektedir. Said Özok'un öğrendiği halde okumaya okumaya tamamile unutması ve bugün bilen kimsenin kalmaması da bu eserin taammüm etmediğini gösterir. Bu cihetle gerek XIX cu asırda, gerek

ondan evvelki asırlarda memleketin her tarafında yayılarak okunan Mevlid'in ekseriyyetle besteli Mevlid olmadığı muhakkaktır. Dört bahirden ibaret olan ve bahirleri, sırasile «Dügâh, Hüseynî, Rast, Irak» makamlarından teşekkül eden Mevlid, bazı taksimler gibi kısmen muayyen ezgilerle, kısmen de irticali bir mahiyyette usulsüz, fakat kendine mahsus bir tavırla okunmakta devam etmiştir.

«XIX cu asırda bilhassa Mevlidcilikle iştihar eden bir takım şahsiyyetler mevcuttur. Osmanlı hükümdarları tarafından merasimle okutturulan mevlidleri de bu sahada muvaffak olan en değerli veya en kıdemli kimselere kıraat ettirildiği malûmdur.

«1228 (M 1813) yılında en ihtiyar mevlidci, Beylerbeyi hatibi Hünkâr Beğendi Rıfat Efendi'dir. Gençliğinde mükemmel Mevlid okuyan bu zat bu tarihte ancak ihtiyarlığına hürmeten hünkâr Mevlidlerinde ilk Bahri «Kâr-i kadim negamat ile ve perde-i makamâtı tezyin» ederek okumakta idi (Letaif-i vekayi-i Enderun S. 48).

«Şemsi Efendi de bu devrin ihtiyar mevliteilerindendir. Bu asrın ilk yarısında tiz sesli Mevlidcilerden biri de Zâkirbaşı Hacı İbrahim' dir. Fakat bu sıralarda en muvaffakiyyetli mevlid okuyan değerli sima Selimiyye hatibi Şeyh Ömer Efendi'dir. (Ayni eser: s. 48)

«XIX cu asrın ortalarında gerek sesinin güzelliğile, gerek san'attaki meharetiyle büyük ve devamlı bir şöhret temin eden kudretli şahsiyyet ise Sait Paşa imamı namiyle tanınmış olan Hasan Rıza Efendi'dir.

«. . . . . Sesi gayet parlak, okuyuşu da fevkalâde tavırlı ve müessir olduğu için memlekette büyük bir şöhret kazandı. Fakat kendisinde bir cezbe hali vardı. Canı isterse okur, cemiyyetlere davetle gitmez, gitse bile teklif ve ricalarla değil, içinden gelen bir arzu ile okurdu. Yalnız fakirlerin, âcizlerin riyasız yalvarmalarına tahammül edemez, onların isteklerini yerine getirirdi.

« . . . . . Mevlidcilerin piri addedilen Bedevi şeyhi Ali Baba da Rıza Efendi'nin en değerli talebelerindendir »

Son zamanlarda merhum hafız Kemal ile Hafız Âsım, Hafız Mecid ve Hafız Zeki tanınmış Mevlidhanlardandır.

MEVLİD-İN-NEBİ (مولد النبي) [*Sar*] Hazret-i Muhammed'in doğumu mânasına gelir bir tâbirdir. Bu münasebetle manzum ve mensur olarak yazılan eserlere de bu ad verilir. O türlü eserlere sadece «Mevlid» de denir.

Cenab-ı Peygamber'in doğumuna rastlıyan rebiyülevvelin on ikinci gecesini tes'it maksadıyle (Kitab-üt-tenvir fi Mevlid-il-Sıraceel-Münir» adıyle ilk mevlid menkibesini (İbn-i Dihye) yazmış, Erbil Emiri (Muzafferiddin Gökburi) hicrî 604 (1207) yılında ilk olarak merasimle okutmuştur.

«Mevlid-in-Nebi içtimaının şer'an bir fi'l-i memduh (öğülmüş) veya mezmum (yerilmiş) olması, içtimada müsab (sevap kazanma) olup olmamaları fukaha tarafından tahkik edilmiş» olduğunu yazan büyük âlim Mehmet Kâmil Miras (Mevlid in-Nebi ihtifalinin müstenid-i şer'isi, Mahfil, aded: 5) şu tafsilâtı veriyor:

«Celâleddin Suyutî (vefatı 911/1505) «Hüsn-ül Maksad fi amel-il-Mevlid» namiyle yazdığı bir risalede bu suallere cevaben diyor ki: Mevlid-i şerif ihtifalinin esası Kur'andan bâzı âyetlerin okunması ve vilâdet-i seniyyeleri ânında ne gibi âyât ve şevahit zâhir olup Peygamberliğin nasıl başladığına dair varid olan haberlerin rivayeti maksadıyle müslümanların içtimaından, bazan da bu vesile ile hazırlanan yemeği yeyip dağılmalarından ibarettir ki bu toplantı Risaletpenahın kadrini tâzim ve Mevlid-i seniyyeleriyle ferah ve istibşar gibi iyi maksatlara müstenit bulunduğundan her halde orada bulunanların sevap kazanacağı «bid'at-i hasene» cümlesinden sayılır.

«Sonra Suyutî merhum Malikî fukahasından «Taceddin-i Fakihanî» nin mevlid toplantısını «Bid'at-ı mezmume» addettiğini ve bu hususata (Elmevrid fil-kelâm ala amel-il-Mevlid) adıyle yazdığı bir eserini ibaresiyle zikrederek cevaplarını yazmaktadır ki Fakihanî'nin bütün itirazları bir noktada toplanıyor. O da «Mevlid toplantısının ne kitap ve sünnete, ne de dinde mukteda bih olan ulema-i ümmetten menkul olmadığı» dâvasından ibarettir.

«Suyutî merhum cevaben diyor ki: Evvelâ mevlid âdeti için kitap ve sünnette bir şer'î asıl bulunmadığı müsellem değildirr. Nasıl ki (Ebülbadl B. Hacer) den bu mesele sorulduğunda şu suretle cevap vermiştir: Vakıa Kurun-u selâse ashabından bu bapta bir nakil yoktur. Fakat Mevlid toplantısı mehasini müştemil bir âdet olup zıddı mefasitten korunmak şartıyle «Bid'at-ı hasene» olduğunda şüphe yoktur. Bence mevlidin istinat ettiği şer'î asıl savm-ı âşûra (aşura orucu) dır ki Buharî ve Müslim'in Sahihlerinde müttefikan tahriclerine göre Resûl-î Ekrem Efendimiz Medine'ye hicret buyurduklarında Yahudileri âşûra gününde oruç tutar gördüler. Orucun sebebini sorduklarında «Muharremin onu Firavn'ın boğulup Beni İsrail'e necat bahş olunduğu mübarek bir gündür. Hazret-i Musa bu günü Allah'a şükür

maksadıyle oruçlu bulunurlardı» demeleri üzerine « Biz Musa'ya ittibaa sizden ehakkız» buyurdular ve ashabına o günü oruç tutmalarını emrettiler ki sonra bu oruç ramazan orucu ile nesh olunmuştur.

« Yine İbn-i Hacer diyor ki: Bu âşûra orucundan çıkan hüküm, nimete kavuşmak, cezadan kurtulmak münasebetiyle Allah'a şükür makaaiyle işlenilen fiillerin meşruiyyetidir. Kur'an okumak gibi ibadet nevileriyle hasıl olur. Acaba âhir zaman Nebisi'nin kudum-ı şerefinden daha büyük bir ni'met tasavvur olunabilir mi?

«İbn-i Hacer: Mevlid'in Âşûra gününe tam mutabakatını temin için Mevlid-i Nebevî ihtifalinin rebiyülevvel ayının on ikinci günü yapılmasını tavsiye ediyor. Başka zamanlara teşmiline gelince bu bapta (ve fih-i ma fih) diyor. Bir de mevlid toplantılarında, yalnız Kur'an okumak, yemek yedirmek, sadaka vermek, Peygamber'in methine dair inşad gibi kendisinden Allah'a şükür mânası çıkan şeylere kasredilip kadınların erkeklerle açık saçık bir arada oturmalarından, çalgı ve gına-i batıla gibi esasen haram olan veya mekruh bulunan şeylerden çekinilmesini tavsiye ediyor.

«Sûyutî yine «Hüsn-ül-Maksat»ında diyor ki: Hazret-i Peygamber'in nübüvvetten sonra akikalarını iade buyurmaları da bu bahiste benim hatırladığım şer'î asıldır. Şöyle ki: Beyhakî'nin Enes İbn-i Mâlik'ten tahricine göre Peygamber'in ceddi Abd-ül-Muttalib'in muhterem hafidinin doğumunun yedinci günü akika olarak kurban kesmişlerdi. Akika iadesi câri değilken Risaletmaab efendimiz ikinci defa olarak akikalarını kestiler. Bu iade Cenab-ı Hakk'ın Habib-i Edibini Rahmeten Lil'âlemin olarak baas ve irsaline karşı şükürden başka neye hamlolunabilir? Binaenaleyh Cenab-ı Peygamber'in kudum-ı şerefine karşı yemek yedirmek, sevinç göstermek, yakınlık yollariyle şükür izhar etmek ümmet üzerine müstahaptır

« Şemsüddin-ül-Cezerî (Ôrf-üt-tarif bil-mevlid-iş-şerif) adlı kıymetli kitabında diyor ki: Ebu Leheb, ölümünden sonra rüyada görülüp halinden sorulduğunda cevaben: «Halim ne olacak tabii cehennemdeyim. Yalnız her hafta pazartesi geceleri şu iki parmağımın ucundan Allah tarafından mukadder olan şeyi emiyorum. Bu suretle biraz hafifliyorum. Bu da vilâdet-i Muhammediyye'yi cariyem Suveybe bana tebşir ettiği de onu azadetmekliğim Suveybe'nin de emzirmesi bereketidir» demişti. Zemmi hakkında müstakil bir sûre nâzil olan Ebu Leheb'in Mevlid-i Muhammedî'ye ferahlanmasından dolayı hafiflerse muvahhid bir müminin sürûr ve şadmanî izharı, rahmete vesile olmasında şüphe edilir mi?

« Mevlid toplantısının dayandığı eski usulü Suyutî merhum zikrettikten sonra şunu ilâve ediyor ki: Gerçi bu toplantılar kurun-u selâsede câri değildi. Lâkin onu ihdas eden İslâm hükümdarının âdil, âlim bir zat olması, sonra bu toplantılarda asrının ulema ve fukahasının bulunması hususiyle İbn-i Dihye gibi büyük bir hafız ve muhaddisin rıza göstermesi, hattâ bu babta bir kitap da yazması bunun müslümanlar arasında müstahsen bir fi'il olduğuna delâlet eder »

Mevlid-i Peygamberî'ye dair olan eserler manzum olduğu gibi Arabça'da mensur olanları da vardır. Haremeyn'de (Mekke ile Medine) «Mevlid-i Berzenci» denilen manzume okunur ve her beytin sonunda (Merhaba ya merhaba, ya nur-u aya merhaba, merhaba cedd-ül-Hüseyn Merhaba) nakaratı tekrar olunur. Bizdeki şeker ve şerbet yerine hurma dağıtılır.

Osmanlılar devrinde ilk mevlid kitabı Yıldırım Bayezit'in imamı olan (Süleyman Çelebi) tarafından yazılmıştır. Ondan sonra yine manzum olarak mevlid yazanlar olmuş ise de hiç biri Süleyman Çelebi'nin mevlidi kadar şöhret bulmamış ve onun gibi okunmamıştır. Kadınlar arasında eskiden « İstanbul Mevlidi » adlı manzumenin okunduğu da olurdu. Mevlid-i Ali, Mevlid-i Fatıme, Mevlid-i Hasan, Mevlid-i Hüseyin adlariyle mevlidler vazılmış ve merasim de yapılmıştır. Fakat onların okunması mahdut zaman ve zümrelere münhasır kalmıştır.

Genab-ı Peygamber'in doğuşunu anlatan « Geldi bir ak kuş kanadıyle revan » mısraı okunurken cemaatın ayağa kalkması (İmam-ı Sebki) (ölümü 756/1355) den kalma bir ihtiram alâmetidir.

Mevlid faalları arasında aşir ve ilâhi okunmasına ilâveten aşağı yukarı bir asır evveline kadar her beytin sonunda zâkirler tarafından esma-i İlâhiyeden « Hay » okunurken sonradan vaz geçilmiştir.

MEVRUS (مورروث) [*Fer.*] İrsen kalmış, ölenden intikal etmiş yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kimdir bizi meneyliyecek bâğ-ı cinandan
Mevrus-i pederdir gireriz hane bizimdir
Nâbi

MEVT (موت) [*Sof.*] Nefsin arzusunu söküp atmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ölüm demek olan bu tâbir için Sofiye ıstıla-

hına ait eserlerde şu izahat vardır: « Hevay-ı nefsi kam ve izale etmek. Çünkü nefsin hayatı heva iledir ve nefs lezzatına, şehevatına, muktezıyat-ı tabiiyye-i deniyyesine heva ile meyleder, ve nefs süfliyyate mâil olunca kalbi yani nefs-i natıkayı kendi merkezine cezbeder. Bu halde kalbi hakikat-i ilmiyye hayatından mahrum kalır. Bu, nefsin cehli sebebiyle olur, vakta ki hevanın kam' ve izalesiyle nefs-i evvele kalp bittabi vel-mahabbet-ül-asliye kabil-i mevt olmıyan ilm-i kudsî ve nur-i hakikati ve hayat-ı zatiyesine münsarif ve münkalip olur. İmam Cağfer Sadık buyurur ki mevt tövbedir. Nitekim Allah u Tâalâ'nın Allaha tövbe ediniz nefsinizi öldürünüz mânasına gelen (فتوبوا الى بارئكم فاقتلوا انفسكم) kavl-i şerifinde vâki olduğu veçhile mevt-i nefs tövbedir. Ve her kim ki tövbe ederse nefsi katleder. Bundan Cenab-ı Peygamber'in hadisi veçhile muhalefet-i nefs cihad-ı ekberdir. Diğer bir hadiste de (المجاهدة من جاهد نفسه فتاب عن هواه فاحيينا ميتاً) buyurulmuştur. Bu göne mevte « الموت الجامع بجميع الموتات » tesmiye olunur. »

Sofiyeye göre mevt'in ahdar, ahmer, ebyaz ve esved nevileri vardır.

MEVT İ AHDAR (موت اخضر) [*Saf.*] Az yiyeceğe ve eski bir hırkaya razı, kanaatkâr olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyeye göre bu hale mevt-i ahdar denilmesi kanaatla ihdirar-ı ayş kılındığı içindir.

MEVT-İ AHMER (موت احمر) [*Sof*] Nefse muhalefet yerinde kullanılır bir tâbirdi.

MEVTİ EBYAZ (موت ابيض) [*Sof.*] Açlık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyeye göre az yemek yemek batını aydınlatır ve kalbin yüzünü nurlandırır. Bundan başka karnı mevt-i cu'a (açlık) müptelâ olanın fıtnat ve feraset-i hayat bulur. Bunun diğer bir ifade tarzı da şudur: Betaneti (karın doluluğu) ölenin fetaneti (zihin açıklığı) dirilir.

MEVT-İ ESVED (موت اسود) [*Sof.*] Halkın eza ve cefasına katlanmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Fenafillâh makamına göre bir haldir. Halktan zuhur eden ezayı Hak'tan bilmektir ki mahbubunun fiilinde halkın ef'alinin fenasını bilmekle olur.

MEY (مى) [*Ede.*] Dilber, sevgili, maye-i cünûn (delilik mayası), gevher-i can (Canın cevheri), deva (ilâç) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hattâ daha umumî bir tâbirle her türlü hassa bulunan her şeydir. Mey Farsça şarap, umumiyyetle içki demektir.

Birinciye örnek:

Bir dilber-i gül'izardır mey
Bir akl alıcı nigârdır mey

Sâki sun o maye-i cünûna
Ol mülzim-i akl-ı zû fünûnu

Mey gevher-i bibaha-yı candır
Nakd-ı hirede o râygândır

Ey şâd kılan dil-i hazini
Safrâ-yı gamın sikencebini

Riyazi

İkinciye örnek:

Meydir mihekk-i âşıkan âşûb-ı dil âram-ı can
Sermaye-i pîr-i mugan pîrâye-i bezm-i sanem

Nef'i

Divan edebiyatında mey ve mahbup en çok kullanılan şeylerdir. Bektaşilerde de mey'in hususi bir mevkii vardır.

MEYDAN (ميدان) [*Sof.*] Tasavvufta kâinat, âlem, Bektaşilerle Mevlevîlerce bilhassa âyin icra edilen yer mânasına gelir bir tâbirdir. Bektaşi tekkelerinin meydanlarında taht, çerağ taşı, meydan taşı, mütaaddit post vardı. Bir de ocak mevcuttu. Diğer bütün tekkelerde olduğu gibi Bektaşi meydanlarında da koyun derisinden yapılan postlar, makam itibar olunan dört tanesinden başka meydana dâhil olacakların oturmalarına yetişecek kadar çoktu. Dört postun ikisi tahtın sağ ve sol tarafına, öteki ikiden biri eşiğin yanında bulunan ve kızıl eşik ismi verilen taşın yanına, dördüncüsü de ocağın üst tarafına serilirdi. Tahtın sağ tarafındaki post «Ahmet Muhtar Postu», sol taraftaki post da «Ali-yül-Murteza Postu» idi. Eşiğin yanındaki «Horasan postu», ocağın üst yanındaki «Aşcı baba postu» idi. Tahtın üstünde kandil vardı. Meydan taşının üstüne bir maşraba şeker yahut bal şerbeti konulurdu. Ocağın önünde de buhurdan, bir miktar ödağacı bulunurdu. «Âyin-i cem» yapılacağı sırada çerağlar yakılır, buhurdan ateşlenirdi. Nasip alacak yeni talip varsa rehberinin delâletiyle makamların hepsinde niyaz ettikten ve bunlar hakkında rehberinin izahatını aldıktan sonra rehber meydan ortasına gelir, niyazdan sonra bunu da yeni talibe şöyle tarif ederdi: «Buna meydan derler. Bu meydan Muhammed, Ali, İmam Hüseyin, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli ve erenler meydanıdır. Herkes dünyevî ve uhrevî muradat ve maksuduna bu meydandan erip feyzyap oluyr »

Evvel eşiğine koydum başımı
İçeri aldılar döktüm yaşımı
Erenler yolunda gör savaşımı
Koç kurban dediler meydana geldim
Şâhi

MEYDANA GİRMEK (میدانه گیرمك) [*Ask.*] Harp etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden harp meydanı yerinde er meydanı tâbiri de kullanılırdı. İki taraf karşılaşmadan evvel birbirinden teker teker döğüşmek üzere er isterler, ortaya çıkanlar kalkan ve kılıçla birbirlerine saldırırlardı. İçlerinden sakatlanan ve ölenin yerine başkası çıkar hu suretle harb kızışırdı.

Osmanoğlu Nasuh Paşa için yazılan destandan bir parça:

Yedi iklim dört köşede velvele arâ idi
Yüz çevirmezdi adudan zira ehl-i âr idi
At sürüp meydana girse sankim yanar nar idi
Çöl içinde hep Araplar elinden zâr idi
Heybetinden yol verirdi dağlar Osman-oğluna
Merd idi kâfir müsülman ağlar Osmanoğluna

MEYDAN BAKLASI (میدان بقلاسی) [*Hal.*] Mecaz yoluyle erkekten kaçmıyan kadın hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MEYDAN BAŞI (میدان باشی) [*Ask.*] Acemi ocağı zâbitlerinden birinin adıdır. Buna «Meydan kethüdası» da denilirdi. Ceza işleri bunun mârifetiyle icra olunurdu. Cezaya müstahik olanı döğer, veya zindana kordu. Bununla beraber cezanın tatbik olunması için aceminin yayabaşı veya oda başının müsaadesi lâzımdı. Çünkü efradı onlardan başkası te'dip edemezdi.

MEYDANCI (میدانجی) [*Sof.*] Tekkelerde ve hasseten Bektaşı ile Mevlevi tekkelerinde meydan ve meydan-ı şerif denilen ve âyin yapılan geniş yerin temizliğine bakan, postları yayan, çerağları temizliyen, derviş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mevlevi tekkelerinin büyüklerinde iki meydancı bulunur, birine «İç meydancı, ötekine «Dış meydancı» denilirdi İç meydancı matbahtaki, dış meydancı da matbah dışındaki işlere bakardı. İç meydancısına «İçeri meydancısı» da denilirdi. Küçük tekkelerle zaviyelerde meydancı birdi. Hem iç, hem de dış işlere bakardı.

§ [*Hal.*] Büyük daire ve saraylarda meydanları ve taşlıkları süpürüp temizlemekle vazifelendirilenlere de «meydancı» denilirdi.

MEYDAN DYAĞI (میدان دایاغی) [*Ask. Mk.*] Askerî mekteplerle kışlalarda tatbik olunan cezalardan birinin adıdır. Meydanda tatbik edildiği (yerine getirildiğ) için bu adı almıştı. Arkadaşını yaralamak, hoca veya zâbitine hakarette bulunmak gibi ağır kabahatlerden dolayı verilen bu dayak cezası saf saf dizilen bütün mektep talebesinin, asker ise kışladaki askerlerin huzurunda atılırdı. Cezaya çarpılacak mektepli yahut asker meydana getirilerek cezayı icabettiren kabahatla meydan dayağının tatbiki için verilen karar okunduktan sonra serilen bir battaniye üzerine yüzükoyun yatırılır, başının ucuna ve ayaklarının üstüne kuvvetli birer hademe yahut asker oturtulur, mektebin inzibat zâbiti, asker ise bölüğün zâbitlerinden biri ince kızılcık sopasıyle kaba etlerine vururdu.

Eski bir *Redif Nizamnames'inde* asker kaçakları için şöyle bir madde vardı. «Askerden kaçanlar kendiliklerinden dönüp gelirlerse yirmiden elliye kadar sopa vurulur. Bayılanlar ayılıncaya kadar beklenip dayağa ondan nonra devam olunur.»

MEYDAN GÜNÜ (میدان گونی) [*Ok.*] Ok meydanında menzil atmakla (rekor kırmakla) uğraşılan, yahut başka bir ifade ile müsabaka yapılan günler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Müsabakaya girenler o gün meydana atıldıkları için hem yer, hem de bu hareket dolayısıyle meydana gelmiştir.

MEYDAN HİZMETİ (میدان خدمتی) [*Ask.*] Kışla dışında yapılan hizmetler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MEYDANİ (میدانی) [*San.*] Hind'de, Şam'da ve Diyarbekir'de dokunan bir nevi ipekli çizgili kumaşın adıdır. Bayram yerlerinde erkekler tarafından giyildiği için bu adı almıştır. Koyu ve mor çizgili örnekleri vardı. Mor renklisi makbuldü. Topla satılır, topu on iki endaze (Yedi metreden bir parça fazla) idi ve çift topu iki üç altına satılırdı.

MEYDAN-I SİYASET (میدان سیاست) [*İda.*] Herhangi bir kabahatlerinden dolayı ölüm cezasına çarptırılanların asıldıkları yer mânasına gelir bir tâbirdir. Siyaset; devlet işlerini iyi idare etmemek gibi cürüm işliyenler üzerine terettüp eden cezayı icra etmek mânasına da gelir. Bu sebeple siyaset meydanı mücrimlerin asılmak suretiyle cezalandırıldıkları yere de denilir.

MEYDAN-I SİYASET USTASI (میدان سیاست اوستهسی) [*İda*] Cellad mânasına gelir bir tâbirdir. Cellâd; siyaset meydanı denilen asılma yerinde vazife gördüğü için bu tâbir meydana gelmiştir. «Üstadan-ı divan-ı hümayun»

veya «Cemaat-ı celladan» denilen cellatlar Topkapı sarayında ayrı bir bölük teşkil ederlerdi. Sayıları onyedinci asırda beş, on sekizinci asır başlarında ise yetmişti.

MEYDAN-I ŞERİF (میدان شریف) [*Sof.*] Mevlevî tekkelerindeki muhtelif yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bununla beraber asıl meydan-ı şerif rabıta meydanı idi. Orada canlar şeyhe rabıta ederlerdi. Bir şeyhe rabıta edeceklerin onun biatında bulunmaları lâzım ise de bazan kendisine biat etmemiş olanlar da bulunduğu için rabıta meydanı «Mürakabe meydanı» na çevrılmiş ve oralara ancak çile çıkarmış olanların girmesine müsaade olunmuştu. Bu sebeple muhipler mürakabe meydanına giremezlerdi.

Mevlevi tekkelerinde canların terbiyesine mahsus olan matbahtaki büyük odaya da meydan-ı şerif denilirdi. Burada başta yan yana iki post vardı. Bu postların biri kırmızı, öteki beyazdı. Bunlar birer makamdı. Kırmızı post «Sultan Veled makamı», beyaz post da «Ateşbâz-ı Veli makamı» idi. Tekkenin post nişini (şeyhi) bazı merasim için meydan-ı şerife geldiği vakit kırmızı, sertabbah geldiği zaman beyaz posta otururdu. Matbah canlarından höereleri bulunmıyanlar bu meydanda oturur, oradaki postlarda yatarlardı.

Sabah ve ikindi zamanlarındaki zikirlere mahsus yere de kullanış vaktine göre «Sabah meydanı», «İkindi meydanı» denilirdi. Sabah ism-i Celâl den sonra sertarik veya şeyh efendi dervişlerle mürakabe ve füyuzata muntazır olmak üzere bu meydana girerlerdi. Meydana evvelâ canlar girer ve kıdem sırasıyle otururlardı. Sonradan şeyh efendi gelir, selâm vererek geçip kırmızı posta otururdu. Şeyh efendi (sûre-i Nasr) ı okuduktan sonra bir müddet mürakabede bulunurdu. Dervişler de aynı vaziyyette mürakabe ile meşgul bulunurlardı Bir müddet böyle geçtikten sonra meydancı sâde bir kahve getirirdi. Kahve içilince umumun selâmetine bir gülbank çekildikten sonra dağılırlardı.

MEYDAN KALFASI (میدان قلفه‌سی) [*Boh.*] Yelkencilik devrinde ahşap (ağaç) gemilerin posta ve sair aksamını resmine göre yontup hazırlıyan ameleye nezaret eden marangoz kalfalarına verilen addır.

MEYDAN KASAPLARI (میدان قصابلری) [*Ask.*] Yeniçeri ocağına ait et tomruklarındaki kasaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mezbaha demek olan et tomruklarında çalışan kasaplar rumdu.

MEYDAN KETHÜDASI (میدان کتخداسی) [*Ask.*] Acemi ocağı zâbitlerinden birinin adıdır. Buna «Meydan Başı» da denilirdi. Bununla beraber vesikalarda daha ziyade «meydan kethüdası» geçer. Ocaklıların ceza işleri bunun vasıtasiyle icra olunurdu. Cezaya müstahik olanı döver veya zindana atardı. Ancak o cezanın tatbik olunması için aceminin yayabaşı veya odabaşısının müsaadesi lâzımdı. Çünkü efradı onlardan başkası te'dip edemezdi. Gerek ocakta ve gerek gemilerde çalışan oğlanların ahvalini en iyi bilen kethüda idi.

Meydan kethüdası terfi ederse sekban veya zağarcı bölüklerine geçerdi

MEYDAN OKUMAK (میدان اوقومق) [*Hal.*] Tehdit, kabadayılık yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MEYDAN REHBERİ (میدان رهبری) [*Sof.*] Bektaşı tâbirlerindendir. Vazifesi tarikata intisap eden cana merasim yapılırken rehberlik (kılavuz) etmekti. Bektaşilikte bir de «Yol rehberi» vardı. İstidat sahibi olanları bektaşı yapmıya çalışırdı.

MEYDAN SÜPÜRGESİ (میدان سپورگه‌سی) [*Hal.*] Meaz yoluyle sürtük, derbeder, hercai yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MEYDAN TAŞI (میدان طاشی) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. «Meydan» da bulunan makamlardan bir makamdı. Burada da diğer makamlarda olduğu gibi, niyaz olunurdu. Nasip alan yeni talip rehberinin delâletiyle buraya geldiği zaman bu makamı rehber kendisine şöyle tarif ederdi: «Buna meydan taşı derler. Hazret-i Pîr Efendimizin meydan celladı diye nasp buyurdukları elinde kudret kılıcıyle duran Hâcim Sultanın makamıdır. Bunda terbiyesiz, edepsiz, erkânsız olanları ve yalancılık ve yolsuzluk edenleri terbiye edip yola gelinecek makamdır. Bu makamda terbiye ederler.»

Meydan taşının üstünde şekerden ve yahut baldan yapılmış bir maşraba şerbet bulunurdu. Bu şerbet rehber tarafından meydandaki bütün makamlar ziyaret ettirildikten sonra yeni talibe merasimle içirilirdi.

MEY-İ HAMRA (ی حمرا) (*Ede.*) Kırmızı şarap yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Bir nefes hemdem olup def'i melâl eyligecek
Bulmadım dünyada câm-ı meg-i hamra'dan yeg
Bakı

MEY-İ REVAK (ی رواق) [*ede.*] Saf halis şarap yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Aldı mihr eline bir ulu ayağ
Dop dolu kıldı anı mey-i revak
İsî Rumi

MEYKEDE (میکده) [*San.*] Şarap, rakı ve her türlü içki satılan yer, meyhane yerinde kullanılır bir tâbirdir. Meyhaneci yerinde de «Meykedeci» kullanılırdı.

Ey pir i mugan, meykedenin babını aç kim
Mihnetle bugün bây ü geda işarete düşmüş
Abdülbaki Feyzi

MEYKEDECİ (میکدهجی) [*San.*] Eskiden meyhaneci yerinde kullanılır bir tâbirdi. Meyhaneye de «Meykede» denilirdi.

Vak'anüvis Lütfi efendi meyhanecilerin Yeniçeri ağalariyle ileri gelenlerine aylık, cereme ve başka adlarla para verdiklerini ve Ocağın kaldırılması üzerine bunlardan hazinece «zecriye» adı altında vergi alındığını «Nizamı meykedeciyan» başlığı altında «cilt I, sahife 238» şöyle yazar:

«Yeniçeri zamanında Dersaadet, Galata, Beyoğlu, Boğaziçi taraflarındaki meykedelerden Yeniçeri ağalariyle Bostancıbaşılar ve zâbıtan ı saire taraflarından mahiye ve cereme ve nam ı aharla külliyetli akça alız ve tahsil olunur imiş. Kırk iki senesi zecriye muhassilliği hacegânlığından Nâfiz Efendi'ye ihale olunmasiyle andan sonra meykedeciler muhassılı tanıyıp mukaddema verdikleri mebaliği istekleriyle zecriye sandığına vereceklerini taahhüt etmişlerdir.»

MEYL DAİRESİ (میل دائرهسی) (*Ast.*) Kutb-u semadan (gök kutbu) geçtiği farzolunan devair-i azimeye (büyük daireler) verilen addır.

MEYYİT-İ MÜTAHARRİK (میت متحرك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle hayat ve faaliyet eseri gösteremiyen, oturduğu yerden kalkamıyacak derecede düşkün olan, tenbel yerinde kullanılır bir tâbirdir. Meyyit; arapça ölü demektir.

MEZÂ MA MEZA (مضی ما مضی) [*Hal.*] Olup biteni hoş görmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MEZARNE (مزارنه) [*Bah*] Ambar ağızlarından aşağı su veya sair eşyanın girmesini veya düşmesini men etmek için ambar ağızlarının etrafına ve üst güvertede bulunan kamara medhallerinin alt taraflarına çevrilmiş yüksekçe çerçevelerin adıdır.

MEZAR SOFASI (مزار صوفاسی) [*San.*] Bir ailenin veya tekkeye mensup şeyh ve dedelerin umumî kabristanda veya tekkenin bahçesinde yanyana gömüldükleri set şeklinde yüksekçe ve etrafı duvar ve parmaklıkla çevrilmiş olan yerlere verilen addır.

MEZAR TAŞI KİTABESİ (مزار طاشی کتابه سی) [*San.*] Mezar taşına yazılan yazı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Kitabe-i senk-i mezar» da denilirdi. Taşa kabartma ve oyma olarak ölünün adı, doğum, ölüm tarihi, işi yazıldığı gibi bazan bir şiir veya edebi bir cümle yazılırdı.

MEZBELE KEŞAN (مزبله کشان) [*Sar.*] Sarayın süprüntülerini denize dökenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mezbele; Arapça süprüntülük, pisiik dökülen yer, keşan da farsça çekici, kaldıran demektir. Dilimizdeki karşılığı «Çöpçü» dür. Bu hizmeti görenlerin «Mezbele keşan ocağı» adlı bir teşekkülü vardı.

MEZBELE KEŞAN OCAĞI (مزبله کشان اوجاغی) [*Sar.*] Sarayın süprüntülerini toplayıp atanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tâbirin mânası çöp çıkaranlar (çöpçüler) kurumu demektir. Bu teşekkülün yeri Sarayburnu'nda Sinanpaşa köşkü civarındaydı.

MEZE FIRKATEYN (مزه فرقتین) [*Bah.*] Güvertesinde top bulunmıyan «Fırkateyn» e verilen addır. Aynı tâbir tavlonu olmıyan «Fırkateyn» ler hakkında da kullanılırdı. Meze; yarım demektir.

MEZE KAPAK (مزه قپاق) [*Bah.*] Güvertesine fazla top konarak güverte borusu bir kapağın palavra bataryası gibi beyaza boyanan «Fırkateyn» lere verilen addır.

MEZE KURVET (مزه قروت) [*Bah.*] Mizana sütunu serensiz olan kurvetlere verilen addır. Bu türlü gemilere «Navi» de dinilirdi. Meze kurvetler buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan harp gemilerinin dördüncü sınıfını teşkil ederlerdi.

MEZERKEŞ (مزرکش) [*San.*] Sırma ile işlenmiş mânasına gelir bir tâbirdir.

Kubbe-i iclâli üzere atlas ı gerdun mudur
Ya zemini gök mezerkeş târ bir dibâ mıdır
Yenişehirli Avni

MEZE ÜÇ AMBARLI (مزه اوچ انبارلی) [*Bah.*] Güvertesine fazla top konarak güverte bordası üç ambarlının palavra bataryası gibi beyaza boyanan «Kapak» lara verilen addır. Buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan harb gemilerinden biriydi.

MEZHEB (مذهب) [*Kel.*] Din ve itikat yolu yerinde kulanılır bir tâbirdir. Arapça gidecek yol, meslek demektir. İslâmda birçok mez-

hepler meydana gelmiş ise de başlıcaları ve taraftarları bugün de bulunanları dörttür. Onlar da Hanefî, Mâlikî. Şafiî ve Hanbelî mezhepleridir. Müessisleri imam adıyle anılırlar.

1 — Hanefî; Ebu Hanife Numan İbn-i Sabit'in tesis ettiği mezhebin adıdır. Dört imamın birincisi olan Ebu Hanife hicrî 80 (699) tarihinde Kûfe'de doğmuş, 150 (767) tarihinde Bağdat'da ölmüştür. İmam-ı Âzam şöhretiyle anılan Ebu Hanife İslâm hukukunun ilk müdevvini bulunmaktadır. Fıkıhta mezhebi İrak, Acemistan, Hind, Çin, Afganistan, Bülûcistan, Mısır ve Türkiye'de münteşirdir. Bugün arz küresi üzerinde yaşıyan müslümanların yarısından çok ziyadesi Hanefî mezhebine sâliktir.

2 — Mâlikî; künyesi Ebu Abdullah olan İmam Mâlik'in kurduğu mezhebin adıdır. Dört imamın ikincisi olan İmam Mâlik hicri 93 (711-712) senesinde Medine'de doğmuş, 176 (792) senesinde yine orada ölmüştür. Kendisine «İmamül-Medine», «İmam-ı dar-ül-Hicre» unvanları da verilmektedir.

İslâm hukukuna pek büyük hizmetlerde bulunmuştur. Fıkıhta mezhebi Hicaz'da, Yemen'de, Mağrip'te, Bingazi'de münteşir olmuştur. Tunus ile Faslıların resmî mezhebi Mâlikî mezhebidir. Bu mezhebe sâlik olanların sayısı yirmi milyon kadar tahmin olunmaktadır.

3 — Şâfiî; Muhammed İbn-i İdris İbn-i Abbas-iş-Şâfii'nin tesis ettiği mezhebin adıdır. (Hicrî 150 (767) tarihinde Gazze veya Asklan'da dünyaya gelmiş, 204 (819) tarihinde Mısır'da vefat etmiştir. İslâm hukukuna pek büyük hizmeti dokunmuştur. Dört imamın üçüncüsü olan İmam-ı Şâfiî'nin kurduğu mezhep her tarafta münteşirdir. Bu mezhebe sâlik olanların miktarı altmış yetmiş milyon kadardır.

Hanbelî; Ebu Abdullah Ahmet İbn-i Hanbel iş Şeybanî nin meydana getirdiği mezhebin adıdır. Hicri 164 (780/781)de Bağdat'da doğmuş, 241 (855) de yine Bağdat da ölmüştür. Dört imamın dördüncüsüdür. Bu mezhebe sâlik olanlar yedi milyon tahmin edilmektedir.

MEZO (مزو) [*Bah.*] Trinket ve mayıstra yelkenlerinin altabaşo yakalarını baş taraftan serenin üzerine kaldırmakta kullanılan halatlara verilen addır.

MEZO ASTARI (مزو آستاری) [*Bah.*] Mezo ve gargafunda kanatlarının kullanıldıkları sıralarda yelkeni zedelenemek için selviçeler istikametinde altabaşo'dan kuşağa kadar vurulan iki kat beze verilen addır.

MEZREA (مزرعه) [*Mal.*] Ziraata tahsis edilmiş olan yer mâasına gelir bir tâbirdir. Ekserîya geniş arazi için kullanılır.

MIH (میخ) [*San.*] Büyük kara enserin (çivi) adıdır. At nallarının çakıldığı çivilere de bu ad verilir.

MINTAKA-İ HARRE (منطقهٔ حاره) [*Coğ.*] Seretan medarı ile Cedi arasındaki mıntaka hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sıcak mıntaka demektir.

MINTAKA-TÜL-BURUC (منطقة البروج) [*Ast.*] Gökte on iki burcu havi geniş kuşak hakkında kullanılır bir tâbirdir. Güneşin medarı etrafında bir sene süren hareketi esnasında bu burçların her birinden geçtiği farzolunur. Ay' le yedi seyyare de bu daire içinde hareket ederler. Bu kuşak güneşin medarından, tarafeyninden 8,5 derece olmak üzere 17 derece vâsidir. 360 dereceden ibaret olan mıntakatül-buruc, beheri 30 derecelik 12 burca ayrılmış olup her burc bir cümle-i kevkebiyyenin (yıldız topluluğu) ismini almıştır. Bunlara Hamel, Sevr, Cevza, Seratan, Esed, Sünbüle, Mizan, Akreb, Kavs, Hut adı verilir.

MISIR HAZİNESİ (مصر خزینه‌سی) [*Mal.*] Osmanlı saltanatının bir eyaleti halinde idare olunduğu zamanlarda Mısır'dan İstanbul'a gönderilen vergi paraları hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MISIR KESESİ (مصر کیسه‌سی) [*Mal.*] Altı yüz kuruş itibarî kıymeti olan para ölçüsü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «Kise-i Mısrî» suretinde de geçer. Osmanlı Maliyesinde üç türlü kese vardı: Rumî kese, Divanî kese, Mısır kesesi. Kise-i rumî beş yüz, kise-i divani de denilen Divani kesesi de dört yüz on altı kuruştu. Halk arasında (kese) denilince beş yüz kuruş itibarı olan kise-i rumî anlaşılırdı. Mısır kesesi yalnız Mısır'da kullanılırdı.

MISIR FİTİLİ (مصر فتیلی) [*Top.*] Eskiden ağız otu ile atılan topları ateşlemek için mısır püskülünden örülmek suretiyle yapılan kordonlara verilen addır.

MISIR ZER-İ MAHBUBU (مصر زر محبوبی) [*Mes.*] Osmanlı altın paralarından birinin adıdır. Mısır Darphanesi'nde basıldığı için bu adı almıştır. 17 cumadelûlâ 1201 (1786-87) tarihli bir fermana göre o tarihteki kıymeti iki buçuk bir rubu' kuruştu.

MISIR ZİNCİRLİ ALTINI (مصر زنجیرلی التونی) [*Mes.*] Osmanlı altın paralarından birinin adıdır, Mısır Darphanesi'nde basıldığı ve etrafı zincirli olduğu için bu adı almıştır. 17 cumadelûlâ 1201 (1786-87) tarihli bir fermana

göre o tarihteki kıymeti iki buçuk bir rubu kuruştu.

MISKAL (مثقال = مصقال) [*Mas.*] Eski çalgılardan birinin adıdır. Buna « Musikar » da denilirdi. Mıskal « Burhan-ı Katı' » «Miskal» « Lehçe-i Osmanî » de ise « Mıskal » suretinde yazılıdır. İrili ufaklı on beş vê daha ziyade kamışın yanyana getirilmesi suretiyle yapılan bu çalgı Ney gibi ağızla çalınırdı. Musikar çalanlara « Musikarî » denildiği gib « Mıskalî » de denilirdi.

MISKALE (مصقله) [*San.*] Hâkkolunan (kazılan) yerini eskisi gibi parlatmak için kullanılan âletin adıdır. Hattatlar arasında buna « Mühre » de denilirdi. Gene onlar arasında « Minkaf », « Halezun » tâbirleri de bu makamda kullanılırdı. Çokluk denizböceği kabuğundan yapılırdı. Kalemtraş kabzasını (elle tutulan yeri) bu işte kullanan kâtipler de vardı. Hattatlar ise mutlaka mıskale kullanırlardı. Mıskale ile yapılan ameliyeye « Mıskale etmek » denilirdi. Kılıç, ayna, cam gibi şeylerin pasını, kirini temizlemiye ve onlara cilâ vermiye mahsus âlete de bu ad verilir. Halk ve esnaf Maskala suretinde kullanır.

MISKALE ETMEK (مصقله ایتمك) [*San.*] Hâkkedilen (kazılan) bir kâğıdın veya çizilen bir çizginin iki tarafındaki pürüzlerin düzeltilmesi için yapılan ameliyeye verilen adıdır. Bu işte kullanılan âlete « Mıskale » denilirdi. Bu tâbir cam ve madenî eşyanın temizlenme ameliyesi hakkında da kullanılır. Esnaf arasında «Mıskala etmek » suretinde kullanılır.

MISKALÎ (مثقالی = مصقالی) [*Mus.*] Musikar da denilen Mıskal adlı çalgıyı çalanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mıskal; musikar şeklinde de kullanıldığı için birkaç kamış düdüğün bir araya getirilmesinden ibaret olan bu çalgıyı çalanlara « Musikarî » de denilirdi.

MISRA' (مصراع) [*Ede.*] Tam bir vezin ölçüsünde tanzim edilmiş söz yerinde kullanılır bir tâbirdir. (Kapı kanadı mânasından alınarak nazmın methali yani mizanı demektir» suretinde tarif eden Müderris Ali Ekrem Bolayır, Nazariyyat-ı edebiyye dersleri, 1333-1334 ders yılında Dar-ül-Fünun'da takrir olunan dersler, Taşbasması, sayfa 212) şu tafsilâtı da veriyor:

« Bir mısra' iki yahut ikiden fazla ecza-yı aruziyyeden teşekkül ederek nazım için tam mikyas (ölçü) olur.

«Millî vezinde mısra'lar hecelerin adediyle muayyendir. Arûz vezninin her parçası bir mısra' teşkil ettiği gibi hisab-ı benan (hece vezni) için tahdit olunan hece sayıları da birer mısra'dır.

«Bir vezinli şiirlerde nazmın bütün mısraları birinci mısraa, iki üç vezinli şiirlerde de yine ikinci üçüncü vezinde gelen ilk mısra'a tevfikan yazılır. «Müstezat» lı şiirlerde bazı mısralara birtakım ârızî ecza ilâve olunur. Tek mısralara «mısra-ı âzade»; meali lâtif ve ulvî olanlara da «Mısra-ı berceste» denilmiştir.

« Bir mısra' ile bir mealin tamamlanması kabil ise de bu, ancak küçük bir fikir olabilir. Hususiyle müteheyyiç ve müessir bir şiir bittabi bir mısra' ile yazılamaz. Sanat eseri için bu kadar mahdut bir şekil kâfi değildir. Binaenaleyh millet lisanında paydar olan mısra'lar darb-ı mesel kabilinden olan hakîmane sözlerdir.

Eğer maksut eserse mısra'-ı berceste kâfidir
Ragıp Paşa

Olmıya devlet cihanda bir nefes sihhat gibi
Sultan Süleyman

Na mübarek kademi Nil ü Fırat'ı kurutar
Agâh

«Şu mısra'lardan bir takımı tek mısra' olarak yazılmıştır. Meselâ «Eğer maksut eserse mısra-ı berceste kâfidir» sözü «Acep hayrette-yim ben Sedd-i İskender hususunda» mısra'ıyle beraber bir beyit teşkil eder. Fakat işte bu ikinci mısra' ifadece berceste olmadığından hafıza-i enama intikal edememiştir.

«Durub-u emsâl arasında pek çok sözler vardır ki hisab-ı benan ile mevzun bir mısra' teşkil eder:

Bol bol giyen bel bel bakar

Azıcık aşım ağrısız başım

Gülme komşuna gelir başına

gibi»

MISRİYYE-İ HALVETİYYE (مصریه-حلوتیه) [*Sof.*] Halvetiyye tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Kurucusu Niyazi-i Mısrî'ye nispetle bu adı almıştır. Pek kâmil bir zat olan Niyazi-i Mısrî Malatya'lıdır. Nakşbendî tarikatı mensuplarından Soğancı Zade Ali Çelebi'nin oğludur. 1027 (1618) de Malatya'da doğmuştur. Zamanına göre tahsilden sonra Halvetiyye şeyhlerinden Hüseyin Efendi adında bir zata intisap etmiştir. Şeyhinin bir müddet sonra başka bir yere gitmesi üzerine dört sene kadar Diyarbekir, Mardin, Bağdat ve havalisinde dolaşmış, ondan sonra da Mısır'a gitmiştir. Kahire'de Kadiriyye meşayihinden bir zattan icabe almakla beraber Cami-ül-Ezher'de tahsile devam

ederken Abdülkadir Geylânî'nin manevî işaretiyle 1056 (1646) da İstanbul'a gelerek Kadırga civarındaki Sokullu Mehmet Paşa dergâhında sonraları ziyaretgâh olan höcrede ikameti ihtiyar etmiştir. Biraz sonra Bursa'ya gidip Ulu Cami kurbündeki medresede misafir olmuş, badehu Uşak'a giderek Şeyh Mehmet Efendi dergâhında irşat ile meşgul bulunan Şeyh Yusuf Sinan Ümmi'ye mülâki olup intisabını yeniliyerek onunla Elmalı'ya gitmiştir. Meratibini tekmil ettikten sonra şeyhinin emriyle evvelâ Uşak'a mütaakiben tekrar Bursa'ya gelerek namına nispet edilen dergâhı kurup tarikatın neşrine koyulmuştur. 28 halife yetiştirmiştir. Hoşa gitmiyen bazı hallerinden dolayı bir defa Rodos'a, bir kere de Limni'ye sürülmüş, Bursa'ya dönüşünden sonra üçüncü iclâ olarak tekrar Limni'ye gönderilerek 1105 (1693) senesinde yetmiş yedi yaşında olduğu halde orada ölmüştür. Birkaç eseri, şair olduğu için birkaç defa basılan divanı vardır. Şöhreti her tarafa yayılmıştı. Menakibi de çoktur.

Şairlerden biri onu şöyle tasvir etmiştir:

Hakıkatte reis-i evliyasın hazret-i Mısrî
Zamanın kutbusun, feyz intimasın hazret-i Mısrî
Tasavvuf gülşeninde bülbül-i hoşgûy-i irfansın
Hakikat meslekinde rehnümasın hazret-i Mısrî
Ne âli sözlerin vardır ki, insanı ider methâş
Ukul-i âdeme hayret fezasın hazret-i Mısrî
Gönül ezcan ü dil sevdi seni ya hazret-i Mısrî
Şebistan-ı edebde muktedasın hazret-i Mısrî
Gönül mühtez olur nâm-ı şerifin yad olandakça
Ferah bahşa-yı erbab ı velâsın hazret-i Mısrî

Rahmetli Sadık Vicdanî «Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenamesi»nde silsilesini şöyle yazar: Şeyh Ahmet Şemseddin Efendi (Yiğitbaşı), Şeyh Talip Ümmî Şeyh Abdülvehhab Efendi (Elmalılı), Şeyh Ahmet Efendi (Emir Zade), Şeyh Yusuf Sinan Ümmî Efendi (Elmalılı).

Şiirlerinden bir beyit:

Bir göz ki, anın olmıya ibret nazarında
Ol, düşmanıdır sahibinin baş üzerinde

MISTAR (مسطر) [*San.*] Hat (yazı) ıstılahlarından olup satır çizmeğe mahsus aletin adıdır. Üzerinde sıra sıra bükülmüş ibrişim gerili bir mukavvadan ibaret olan bu alet, kâğıdın altına konulur, üstüne temiz bir bezle sarılı parmak gezdirilmek suretiyle kâğıtda hafif kabartma çizgiler meydana getirilirdi. O çizgiler üzerine yazı yazılmak suretiyle satırların düz olması temin olunurdu. Kâğıt üzerinde çizgi çekilen düz tahta ve ağaç cetvele de bu ad verilir. Cem'i mesatir'dir.

Sine vasfında beyaza çekmiye eş'arımı
Safha-i levh-i simden mıstar gerek puladdan
Sâbit

MISTAR KALEMİ (مسطر قلمی) [*San.*] Yazma kitapların kenarlarına yaldız yahut boya ile yapılan çizgileri çizmeğe mahsus aletin adıdır. Demirden pergel şeklinde idi. Boya yahut yaldız iki çatal arasına konur, o suretle istenilen çizgi çizilirdi.

MIZRAK (مزراق) [*San.*] Ucu demir şişli uzun sırıklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «kargı» da denilir. Mecaz yoluyle uzun boylu zayıf adam hakkında da kullanılırdı. Silâhın icadından evvel harb aleti olarak kullanılan mızrakların ucundaki demir şişin kama gibi düz olanları olduğu gibi üç veya dört köşeli olanları da, altın veya gümüş işlemelileri de vardı. Osmanlı saltanatının sonlarına kadar maiyyet alaylarındaki süvariler tarafından kullanılır, bunlara «Mızraklı alayı», «Mızraklı süvari alayı» denilirdi.

Mızrak iki muharip karşı karşıya geldiği zaman kullanılırdı. Demirin delme hassası olduğu için rastladığı yerde kama tesiri yapardı. Demirin takılmış bulunduğu ağaç sapın uzunluğu iki metreden bir parça uzun olduğu için uzaktan iş görürdü. Saplar elâstikiyeti olmıyan sert ağaçlardan yapılırdı.

Müzede sapı dört beş metre uzunluğunda bir mızrak gördüğünü yazan Cevat Paşa (ölümü 1900) (Tarih-i Askerî-i Osmani, Kitab-ı evvel, s. 157) bunun için şu tafsilâtı veriyor: Sapı dört beş metre uzunluğunda kamıştan yapılmış olduğu için taşınması kolay olduktan başka sallamaktan meydana gelen ihtizaza yürüyüşünü de uydurur ve münasip vakitte havale ettiği düşmanında mühim tesir yapardı. Paşa'nın bahsettigi bu mızrağı Afrikalılardan şimdi bile kullananlar vardır. (Marsıglı) nın ifadesine atfen yine Cevat Paşa Osmanlı serhad (hudud) süvarilerinin kullandıkları «Kostanice» adlı bir mızraktan bahsetmekte ve uzunluğu orta derecede olan sapın ucuna yakın bir yerinde şiddetle vurulduğu zaman çarpmanın tesirinden kurtulmak ve elden düşmemek için bir de yuvarlak düğme bulunduğunu yazmaktadır. (Kargı-Mızrak) adiyle anılan ve kapıkulu süvarileriyle Anadolu Türkleri arasında kullanılan bir mızraktan da kezalik aynı eserde bahsolunuyor ve bunun temrenine yakın bir de flâma gibi bir ufak bayrağın bulunduğunu da ilâve ediyor. Mızraklı süvari alayları efradının kullandıkları mızraklar bu türlü mızraklardır.

Kirpikleri uzundar yârin hayala sığmaz
Bu eski bir meseldir: mızrak çuvala sığmaz
Havayi

MIZRAKLI (مزراقلی) [*Ask.*] Mızrakla mücehhez olan asker hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Yarın maiyyetinde olur hazır-ı sefer
Mızraklı, oklu, yaylı tamam elli bin nefer
Abdülhak Hâmit

MIZRAKLI ALAYI (مزراقلی آلای) [*Ask.*] Efradının elinde mızrak bulunan süvari alayı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Mızraklı süvari alayı» da denilirdi. Osmanlı saltanatının son zamanlarında Padişah'ın böyle bir maiyyet alayı vardı.

MİBREE (مبرئ) [*San.*] Hattatların ve kâtiplerin kalem yontmak için kullandıkları «kalemtraş» ın Arapça ismidir. Kalemtraş daha fazla kullanılırdı. Büyük hattatlar kalem ayırmak için başka, yanlış yazılmış olan bir harfi veya kelimeyi kazımak için de başka kalemtraş istimal ederlerdi. Bunların birincisine «Mifrez», ikincisine de «Mihfere» denilirdi. Alelâde hattatlarla kâtipler bir kalemtraş ile üç işi birden görürlerdi.

MİBRET (مبرد) [*San.*] Eğe nev'inden bir yazı aletinin adıdır. Kamış kalemin elyafı (kalemin içinden çıkan teller) ile diğer kısımların temizlenmesinde kullanılırdı, (Tuhfe-i Hattatin) de «Kalemin büradesi ihracına alettir. Kaşağı gibi» izahatı vardır. Kalemin kabuğunu soymağa mahsus diğer bir âlet daha vardı. Ona da «mikşat» denilirdi.

MİBVEL (مبول) [*Mim.*] Küçük abdest etmeğe mahsus delikli taş veya oluğun adıdır. Fransızcası pissoir'dır. Vakfiyyelerde geçer.

MİCESSE (مجسة) [*San.*] Mumun yanan fitilini koparmağa mahsus âletin adıdır. Mum mahfazasına bu ad verilirdi. Petrolün icadından evvel yağ ve balmumu kullanıldığı için şimdi havagazı ve elektriğin türlü aletleri gibi o zamanda da mumun ve muma mütaallik birçok aletler vardı. Şamdan da onlardan biridir.

MİCMER (مجمر) [*San.*] İçinde tütsü yanan bakır yahut bronzdan küçük şamdan şeklindeki aletin adıdır. «Buhurdan» da denilir. Amber tozundan yoğrularak mum haline getirilen madde dikilerek yakılırdı.

Mum gibi şöyle dikilsem micmere
Gelmez artık bir daha arkam yere
Lâ

MİCREDE (مجرده) [*San.*] Divitin temizlenmesinde kullanılan âletin adıdır. Bunun yerine «micred» tâbiri de kullanılırdı. Micred; «Kamus-ı Osmani» de «Kemik kazımağa mahsus cerrah bıçağı, kazıyacak alet» suretinde izah edilmiştir.

MİÇO (میچو) [*San.*] Meyhanedeki işçiler (garsonlar) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ekseriya genç olan miçolar eskiden «şerbethane» denilen meyhanenin temizliğini yaparlar, müşterilerin de hizmetini görürlerdi. Büyük fıçılar içinde bulunan şaraplarla rakıları merdivenle çıkarak kovalarla alıp şişelere de bunlar doldururlardı.

MİDAD (مداد) [*San.*] Mürekkep yahut yazı yazmıya mahsus siyah veya renkli sulu madde hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Şemim-i zülf-i cananı güzel vasfeyledin Fıtnat
Meğer taktir olunmuştur midadın buy u sünbülden
Fıtnat

MİDAK (مداك) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Sürh (kırmızı boya) ezmek için kullanılan âletin adıdır. Mermer veya somakiden düz satıhlı olarak yapılırdı. Sürh yapılacak madde bunun üzerine konulur, yine mermerden yahut billûrdan diğer bir âletle ovulmak suretiyle ezilirdi.

MİDİLLİ (مدللی) [*Hal.*] At cinsinin küçük çaptaki nevine verilen addır. Bu türlü atlar Midilli adasında yetiştirildiği için bu adı almıştır. Eskiden kibarların çocuklarının binmeleri için konaklarında bu türlü atlar bulunurdu

Akran ü emsalim bütün eşhep suvar-ı ikbal iken
Istabl-ı keremden bana bir midilli çok mudur?
Namık Kemâl

MİDYENİYYE (مدینیه) [*Sof.*] Ebu Midyen Şuayb-ül Magribî tarafından kurulan tarikatın adıdır. Hasan Bin-il-Telemsan-il-Magribî'nin oğludur. Beca'da doğmuştur. Mâlikî fıkhiyle zamanındaki diğer ilimlerde söhret sahibi olduğu gibi salih, müttaki ve aynı zamanda keramet sahibi olarak tanınmıştı. Tarikat silsilesi ikidir. Biri Ebu Sair-ül-Magribî ve Şeyh Ebu Ya'zil Magribî tarikiyle İmam-ı Gazali'ye dayanır. Diğeri de Kadirî tarikının müessisi Abdülkadir Geylânî'dir. Ölümü 589 (1193) senesindedir.

Ebu Midyen tevhid ve tevekkülde sofiye meşayihinin imamı idi. Muhyiddin-i Arabî gibi pek çok zevat sohbetinden istifade eylemiştir. Halk teberrük kastiyle ellerini kendisine sürer, kendisine değen ellerini öperlerdi. Bunu gören birinin «bundan bir iftihar hissi duyuyor musunuz» sualine şu cevabı verdi; «Benim halim Hacer-i esved'e benzer. Bunca enbiya ve evliya

onu öperler. Öyle olduğu halde onun taşlığı değişmez». Dört şubesi vardı: Cebertiyye, Meymuniyye, Deccaniyye, Alevaniyye-i Hameviyye.

MİFREŞE (مفرشه) [*San.*] Kamış kalemlerin bir birine ve mahfazaya çarparak bozulmalarına mâni olmak için divitin kalem konmıya mahsus kısmına veya «Kalemdan» a konulan «pûşi le» (örtü) nün adıdır. Daha ziyade çuhadan yapılırdı.

MİFREZ (مفرز) [*San.*] Kamış kalemi ayırmak için kullanılan kalemtraş nevi'lerinden birinin adıdır. Hattatlar biri kalemi yontmıya, diğeri ayırmıya, üçüncüsü de hâkkâ (kazımıya) mahsus olmak üzere üç kalemtraş kullanırlardı. Bunların her birerlerinin isimleri başka idi. Yanlışları düzeltmek için hâkda kullanılan kalemtraşın ismi «Mihfere» idi Kalem yonttukları kalemtraşa «mibree» denilirdi. Üç kalemtraş kullananlar büyük ve meşhur hattatlardı. Alelâde kâtipler bir kalemtraşla üç işi birden görürlerdi.

MİFTAH AĞASI (مفتاح آغاسی) [*Sar.*] Anahtarcı mânasına gelir bir tâbirdir. «Miftah gulamı», «Anahtar ağası» da denilirdi. Miftah; Arapça anahtar demektir. «Has oda» nın odalıların inzibatından mes'ul küçük zâbitlerinden olmakla beraber Padişah'la temas ettiği için itibarlı vazifelerdendi.

MİFTAH GULAMI (مفتاح غلامی) [*Sar.*] Anahtarcı mânasına gelir bir tâbirdir. «Miftah ağası», «Anahtar ağası» da denilirdi. Miftah; Arapça anahtar demektir. «Has oda» nın odalıların inzibatından mes'ul küçük zâbitlerinden olmakla beraber Padişah'la temas ettiği için itibarlı vazifelerdendi.

MİĞFER (مغفر) (*Kıy.*] Silâhın icadından evvel muharebede kılıç, mızrak ve ok gibi harp âletlerinden korunmak için başa giyilen bir nevi başlığın adıdır. Altından yapılanlarına «Zerrin külâh» da denilirdi. Miğfer, zırh ile beraber bir kül teşkil ederdi. Osmanlı miğferleri muhtelif şekillerde olmakla beraber umumiyyetle iki kısma ayrılırlardı. Bir kısmı ince bakırdan, öteki kısmı çelikten yapılırdı, Miğfer; tepesi sivri fes biçiminde idi. Asıl tepeye gelecek yer temrenle süslenir, temrenin ucu kâh sivri olur, bazan da (Lâfzai Celâl) (Allah ismi) ve bazı kere de hilâl (yeni ay) ile nihayetlenirdi. Önünde burnu muhafazaya mahsus ve aşağı yukarı çıkabilecek surette bir levha ile bunun sağ ve solunda süs nevinden olmak üzere tuğ sokmıya mahsus birer yer vardı. Boyun ve kulakları muhafaza için de küçük zincir haikalardan yapılmış dört beş parmak kadar bir örtü (enselik) rapt olunurdu. Ön taraftan iki uç kavuşturulup burun siperliği de indirilince gözler ile yanaklardan pek az kısmı görünür, başın mütebaki kısmı tamamen örtülmüş bulunurdu. Şimdiki itfaiyye takımının ve bekleme yerlerindeki polislerin başlarına taktıkları şeyler birer miğferden başka bir şey değildir. Eski miğferlerin üstü bir takım âyetlerle süslenirdi. Padişahlarla ümeranınkiler çiçekli, yazılı ve altın işlemeli idi.

Falye verdi top yırtıldı tüfeng-i kinecû
Kelleden çıktı adû galtan olan miğfer gibi
Sabit

MİHATTA (محطه) [*San.*] Hattatların kalemin ucundaki kılların alınmasında kullandıkları âletin adıdır. Mürekkep lif ile kullanıldığı için yazarken lifin çürüyen parçaları kalemin ucuna takılırdı. Bunun yerine Türkçesi olan «cinbiztre» de kullanılırdı.

MİHFERE (محفره) [*San.*] Hattatların yanlışı kazımakta kullandıkları kalemtraşın adıdır. Hattatlar kalem açmakta başka, kalem ayırmakta başka kalemtraş kullanırlardı. Kalem açılan kalemtraşın ismi «mibree», kalemin ayrılmasında kullanılan kalemtraşın adı da «mifrez» di. Üç kalemtraş kullanılması büyük hattatlara mahsustu. Alelâde hattatlarla kâtipler bir kalemtarş ile üç işi birden görürlerdi.

MİHMANDAR (مهماندار) [*İda.*] Hürmet ve i'zaza şayan birinin yahut gelen yabancı hükümdarlarla elçi ve büyük adamların maiyyetine terfik edilen memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ziyarete gelenler memleket dahilinde bulundukları müddetçe yanlarında bulunurlar ve kendilerine lâzımgelen izahatı verdikleri gibi kolaylıklar da gösterirlerdi. Mihman; Farsça misafir, konuk olduğu için mihmandarın Türkçesi misafir tutucu, misafir karşılayıcı demek olur.

MİHMAN EVİ (مهمان اوی) [*Sof.*] Bektaşi tekkelerinde misafirlerin kalması için ayrılan yere verilen addır. Hacı Bektaş tekkesinde ayrı bir yerdi. Han bağı ile Dede bağı'ndan çıkarılıp kendisine meydanda taç giydirilecek derviş bir müddet burada hizmet ederdi. Misafir tarikat mensubu olsun olmasın mihman evinde kalır, ilk gününden ayrılacağı son güne kadar izzet ve ikram görürdü. Hayvanı varsa ahıra çekilirdi. Diğer tarikatların tekkelerinde böyle yerleri olanlar vardı. Onlara da «Mihmanhane» yahut «Misafirhane» denilirdi.

MİHMANHANE (مهمانخانه) [*İda. Sof.*] Misafirlere tahsis olunan yer, misafirhane yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerinde «Mihmansaray» da denilir. Mecaz yoluyle dünya demektir.

MİHMANSARAY (مهمان سرای) [*Hal.*] Misafirlere tahsis olunan yer, misafirhane yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Mihman hane» de denilir. Mecaz yoluyle dünya demektir.

MİHRAPLI ŞAM ÇARŞAFI (محرابلی شام چارشاف) [*Kıy.*] Şam'ın iki parçadan yapılma ipekli çarşafının adıdır. Türlü renkleri olan bu çarşafın üzeri klabdan işlemeliydi. Arka kısmın işlemesi mihrap biçiminde olduğu için bu adı almıştır.

MİHRAS (مهراس) [*San.*] Elvan mürekkep yapmakta kullanılan şeyleri ezmeğe mahsus âletin adıdır. Buna «havan» da denilirdi. Somaki, pirinç ve mermerden yapılırdı. Ezilmesi icabeden madde içine konulur, mermerden yahut billûrdan yapılmış olan el ile ezilirdi.

MİKLEB (مقلب) [*San.*] Eski ciltli kitapların kaplarının sol tarafındaki fazla parçanın adıdır. Kapanan kitabın üst kapağının arasına konulmak suretiyle alt ve üst tarafı kapanmış bir vaziyyete koyması noktasından muhafazasına hizmet ettiği gibi okunan sayfa arasına konularak açıldığı zaman bırakılan yeri kolaylıkla bulmaya da yarardı. Maklap denilmesi yanlıştır. Türkçesi «Karga» dır. Miklebin meydanda kalan kısmına «sertap» denir. Sertaba bir âyet, yahut bir beyit yazıldığı gibi kitabın adı da yazılırdı.

MİKLEME (مقلمه) [*San.*] Kalem koymağa mahsus âletin adıdır. Buna «kalemdan» da denilirdi. Kalemlerin bozulmaması için alelekser mukavvadan yapılırdı. Yirmi otuz santim uzunluğunda bir takımı müdevver, bir kısmı da beyzi idi. Büyük hattatlar beyzi olanını tercih ederlerdi. Madenden, pirinçten ve gümüşten hattâ altından yapılanları da vardı. Alelâde hattatlarla kâtipler kalemlerini dîvitlerde de muhafaza ederlerdi. Kalemlerin biribirine veyahut kenarına çarparak bozulmamaları için kalemdanlarm içine alelekser «mifreşe» namı verilen çuha puşide (örtü) konurdu.

MİKŞAT (مکشط) [*San.*] Hattatların kamış kalemin kabuğunu soymak için kullandıkları aletin adıdır. Kalemtraştan başka idi. Hattatlar bundan başka üç kalemtraş daha kullanırlardı. Kalem yontmağa mahsus kalemtraş başka, ayırmağa mahsus kalemtraş başka, yanlış yazılan bir harfi veya kelimeyi kazımak için kullanılan kalemtraş yine başka idi.

MİKTA' (مقطع) [*San.*] Üzerinde kamış kalemin kesildiği aletin adıdır. Fildişinden, sedefden, abanozdan, kemikten yapıldığı gibi gümüşten, hattâ altından yapılırdı. Ancak kalem kemik üzerinde daha iyi ve pürüzsüz kesildiği için gümüş ve altından yapılanların ucuna doğru küçük bir kemik parçası konulur ve kalem onun üzerinde kalemtraş ile kesilirdi. Kalemtraş mikta' ve makas bir hattat ve kâtip için lüzumlu yazı âleti sayılır ve üçü birden bir takım teşkil ederdi. Mikta' on santim uzunluğunda, iki santim kadar eninde yapılırdı. Limon yaprağı biçiminde yapılanlar da vardı. Yaprak şeklinde olan mikta'lar beş tarafındaki deliğe geçirilen zincirle divitteki hokkanın alt tarafına yapılan küçük halkaya bağlanırdı. Sırrı ve Fikri adlı sanatkârların yaptıkları mikta'lar meşhurdu. Eski eserler mütehassısı Nureddin Rüştü Büngül'ün söylediğine göre (Eski Eserler Ansiklopedisi, sayfa 162) «baş tarafı bir Mevlevî sikkesi ve — ya Hazret-i Mevlâna — yazılı olan bir mevlevî dedesinin yaptığı mikta'lar şayan-ı hayrettir İçlerinde beş liradan iki yüz liraya kadar satılanları vardır»

MİKYAS-ÜL-MATAR (مقیاس المطر) [*San.*] Yağmurun miktarını ölçmiye mahsus aletin adıdır. Kaidesinin mesahası malûm bir kabtan ibarettir. Mikyas; ölçü, matar da; yağmur demektir.

MİKYAS-ÜR-RİYAH (مقیاس الریاح) [*San.*] Rüzgârın sür'at ve kuvvetini tâyin eden âletin adıdır. Mikyas; ölçü, Riyah; da rüzgâr demektir.

MİL (میل) [*Öl.*] Uzunluk ölçülerinden birinin adıdır. Dört bin zira-i mimarî karşılığı sayılır. Cem'i emyal gelir. Uzunluk ölçülerine göre bir mil iki bin beş yüz mimarî zira'dır. Orta yürüyüşle yirmi dakikalık mesafe eder. Muhtelif devletlere göre eb'adı değişir.

§ [*Bah.*] Denizcilikte 1852 metreden ibaret mesafe bir mil sayılır. Vesikalarda «mil-i bahri» suretinde geçer.

§ [*San.*] Göze sürme çekmiye mahsus aletin adıdır. İğne, ok, direk gibi uzunca ve değirmi olan ve çarkın devran merkezi olan mihvere de mil denir.

MİL'AKA (ملعقه) [*San.*] Hattatların kullandıkları küçük kaşığın adıdır. Laal yahut sürh (kırmızı boya) gibi sulu maddelerle rıh'ın hokka ve kâğıda aktarılmasında kullanılırdı. Kaşık diyenler de vardır.

MİLHEZ (ملهز) [*San.*] Mürekkep karıştırmakta kullanılan aletin adıdır. «Mihrâk» da denilirdi. Bu makamda Farsça bir kelime olan «divit şor» tâbiri de istimâl olunurdu. Mustakim Zade «Kirpi otu»nun bu iş için hoş olduğunu söyler.

MİLKA (ملقا) [*San.*] Mürekkep hokkalarına konulan ham ipeğe verilen addır. Çabuk çürümemek için ham ipek yerine bürümcük de kullanılırdı. Lifin fazla sert olanı kalemi bozar, çürümüş olanı da kıl yapardı. Bunun yerine «lika» tâbiri de kullanılırdı.

MİLLET BAŞI (ملت باشی) [*İda.*] Mahallelerin, köylerin idarî işlerine bakmak üzere muhtarlarla birlikte seçilen ihtiyar heyetleri, azalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hıristiyan köylerinin muhtarlarına «koca başı» denildiği gibi âzalarına da «millet başı» denilirdi.

«Başbakanlık Arşivi»ndeki bir vesika (Maliye, 3 m 1258, numara 1522) da şöyledir: «Maliye hazinesi varidat-ı mukarreresinin vaktiyle tahsili elzem iken Bozca ada reayasının elli yedi senesine mahsuben mürettep olan zecriye bedel-i maktûlarının birinci taksit müddeti üç ay mürur ve ikinci taksit zamanı hulûl ettiği halde bir akça tahsil edilip gönderilmediği ve bu ise Ada koca başılarının imtizacsızlığından ve millet başıların müsamahalarından neş'et ettiği tahakkuk etmekle bademe teehhürata bâdi olanların tecziye olunacakları hakkında İmroz muhassil ve naibi ile saire hitaben emir yazılmıştır.»

Milet başı tâbiri sonraları terkedilerek yerine heyet-i ihtiyariye, âza kullanılmıştır.

MİMAR BAŞI (معمار باشی) [*İda.*] Yapı işleriyle vazifeli memura verilen unvandır. Mimar başılar padişahlara mahsus sarayları, camîleri, hayır ve nafıa işlerinde kullanılan binaları yaptırdıkları gibi harb zamanında ordu ile gidip yıkılan kaleleri, tahrip edilmiş veya harap olmuş köprüleri tamir ederler, yolları da asker, top ve mühimmat geçirilebilecek bir hale getirirlerdi.

Mimar başıların maiyyetinde ser mimar ve mimar-ı sani gibi ikinci derecede mimarlar bulunduğu gibi kethüda ve çavuş adlı memurlar da vardı. Bunlar «bütün gün atlar üzerinde İstanbul'u dolaşıp hudutdan taşra ve tarik-i âm (umumî yollar, cadeler) üzere yahut bir garip ve fakir hanesine havale olunarak hane (ev) yapanların hakkından gelip evlerini yıkarlar ve yapan üstadın da (usta) hakkından gelirlerdi.» Bu tarihî şahadet gösteriyor ki eski zamanlarda belediye zabıtasının binalara ait işlerin tetkik ve nizamına ircai mimar başıların vazifeleri cümlesindendi.

Saraylar, camiler gibi büyük binalar yapılırken para işlerinin idaresi için ayrıca «bina emini» de tayin olunurdu.

Mimar başıların merkezi Topkapı Saray'ındaki Sepetçiler köşkünde olmakla beraber Vefa civarında da bir mimar başı kârhanesi vardı.

İstanbul'da yaptırılacak binalar için mimar başıdan ruhsat almak mecburiyyeti vardı. Ruhsatsız inşaat men' ve tatil olunduğu gibi, alınan ruhsatnameye muhalif yapılan inşaaat da usulüne tevfik ettirilir, taallül edenlerin işleri geri bıraktırılırdı.

Şehr Emini adıyle saray memurları arasında mevcut memurun da inşaat işleriyle alâkası vardı. Bundan dolayı vazifeleri mimar başılıkla karıştırıyordu. Zamanla bunlar birbirinin vazife ve salâhiyyetlerini almışlar ve fakat mimar başılar fennî hususlarda şehr eminlerinden fazla söz söylemek hakkını haiz olduklarından mimar başıların madunu sayılmışlardır.

Mimar başılar; bentlerle su yollarının inşaatına, şehirdeki kaldırımların tamiratına da nezaretle mükellef idiler. Arazi ifrazında, tasarrufta anlaşmazlık çıktığında işin hallü faslına da mimar başılar memurdu.

İstanbul ve taşralarda bugün Türklüğün iftihar ettiği binaları yapanlar hep Türk Mimarlardı. Fatih'in mimarı Ayas, Bayezıt'ın mimarı Kemaleddin, Şehzade, Süleymaniye, Edirne'deki Selimiyye gibi emsâlsiz camilerin mimarı Sinan, Yeni camiin mimarları Kasım ve Mustafa, Sultan Ahmet'in mimarı Mehmet bu arada hürmetle anılacak sanatkârlardandır.

Mimar başılık 1247 (1831) senesine kadar devam etmiş o sene şehr eminliği ile birlikte lâğvedilerek bunların ikisinin gördüğü işleri yapmak üzere «Ebniye-i Hassa Müdürlüğü» ihdas olunmuştur.

Mimar başılık yalnız İstanbul'a münhasır değildi. Vilâyetlerde, mühim şehir merkezlerinde, hassaten ehemmiyyetli kaleler bulunan yerlerde de mimar başılar vardı. Nitekim Evliya Çelebi (cilt 4, sayfa 413) Bağdat memurlarını kaydederken «Kırkıncı zâbit mimar başıdır ki beş yüz adam ile kale imaretindedir.» diyor.

MİM KOYMAK (میم قویمق) [*Hal*] Nişan koymk, kia tutmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yeriue «Mimlemek» de kullanılırdı. Vaktiyle Sadrazamlar imza yerine (م = *M*) kullandıkları ve askerlerin künyelerine de konulduğu için bu tâbir meydana gelmiştir.

MİMLEMEK (ميملەمك) [*Ask.*] Yoklama neticesinde askerlerden bulunmıyanların künyelerine na mevcut yani bulunmadıkları işareti olarak konulan (م = *M*) harfi hakkında kullanılır bir tâbirdir.

§ [*Hal.*] Mecaz yoluyle birinin beğenilmiyen hal ve hareketinin kayıt ve işareti yerinde kullanılır bir tâbirdi. Nişan koymak, kin tutmak mânasına da gelir. Yine aynı mânaya gelmek üzere «mim koymak» tâbiri de kullanılır.

MİMLİ KİTABE (ميملى كتابه) [*Mim.*] Ortası kitabe şeklinde traş edilmiş kabartmalı kitabelere verilen addır.

MİNARELERE KAFTAN GİYDİRMEK (مناره‌لره قفتان گيديرمك) [*San.*] Kadir geceleri minarelerin külâhından başlıyarak aşağılara doğru sarkıtılan kandiller hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kandil, ramazan ve bayram gecelerinde minarelerde kandil yakıldığı gibi ramazanlarda iki minare arasında «mahya» kurulur, Kadir geceleri ise selâtin camilerin minareleri baştan aşağı kandillerle donatılırdı. İşte minarelerin baştan başa kandillerle donatılması bir şey giydirilmiş manzarasını hasıl ettiği için minarelere kaftan giydirmek tâbiri meydana gelmişti.

1908 Temmuzundan sonra minarelere kaftan giydirilme âdeti ortadan kalkmış ise de yeni yapılan Şişli camiinde tekrar ihya edilmiştir.

MİNDER (منڈر) [*San.*] Üzerine oturulmak ve yatağa yayılmak için ot, pamuk ve yün doldurulan kalın şilte adıdır. Kullanılış şekline göre köşe, erkân, rahle, araba, kayık minderi nevileri vardı.

Minder ile bir kısım nevileri için (Sanat Ansiklopedisi) nde (minder maddesi) şu tafsilât vardır :

«Odalarda pencere ve duvar kenarlarına boylu boyunca yapılan kerevetler üzerine konulan ot ve kaba yünden doldurulmuş, oturmaya mahsus sertçe şiltedir. Buna sedir minderi denir. Sedirsiz olan ve doğrudan doğruya döşeme üzerine konularak üstünn şilte serilen mindere yer minderi tâbir olunur. Ottan yapılmış olanlarına ot minder denir.

Ergen minderi — Odalarda ergenlerin yani gençlerin oturmasına mahsus olarak baş sedirden aşağıya ve kapıya yakın yerlere konulan bir kişilik oturma minderi.

Köşe minderi — Odaların köşelerine çapraz olarak konan ve boylu boyunca devam etmeyen kerevet minder.

Ot minder — Kanaviçeden yapılıp içine ot doldurulmuş minderler ki karyola ve kerevetlerin üstüne konulur ve bunların üzerine daha yumuşak bir şilte serilir veya pamuk ve yün gibi yumuşakça bir tabaka konarak üstüne astar kaplanır.

MİNDERALTI ETMEK (منڈر آلتى ايتمك) [*Hal.*] Hükümsüz bırakmak, ehemmiyyet vermemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tanzimattan evvel memurlar resmî dairelerde minderde oturdukları ve hükümsüz saydıkları kâğıtları minderin altına koydukları için bu tâbir meydana gelmiştir. Bunun yerine «hasır altı etmek» de denilirdi.

Daroat name-i mihrü vefa allâme-i ihlâs
Kühen takvim veş jersude olmaş minder altında
Yenişehirli Avni

MİNDER ÇÜRÜTMEK (منڈر چورومك) [*Hal.*] Yerinden kalkamamak, uzun zaman hastalık çekmek, tenbellik etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Uzun zaman kaldırıp havalandırılmıyan minder çürüdüğü için bu tâbir meydana gelmiştir.

MİNDERE ÇIKMAK (منڈره چيقمق) [*İda.*] Devletin yazı işleri görülen kalemlerinden birinde mevki ve vazife verilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden devlet dairelerinde minder üzerinde oturulduğu için bu tâbir meydana gelmiştir.

MİNDER SERMEK (منڈو صرمك) [*Hal.*] Yerleşmek, benimsemek, yerinden kalkmamak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MİNDER TUHAFI (منڈر توحافى) [*San.*] Meddah, Fransızların diseur dedikleri sanatkârlık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Meddahlar; minder üzerinde oturarak taklitli hikâye naklettikleri için bu tâbir meydana gelmiştir.

MİNYATÜR (مينياتور) [*San.*] Eski el yazısı kitapları süslemek için sulu boya ile yapılan ince resimler hakkında kullanılır bir tâbirdir. İtalyanca minyatura kelimesinden alınmadır. Bu nakışlarda minyom denilen ve kurşunun bir kırmızı humzu olan süliyen kullanılması minyatür tâbirinin meydana gelmesine sebep olmuştur diyenler de vardır Minyatür için Türkçe bir tâbir yoktur. Buna vaktiyle küçük nakış demek olan «hurde nakış» denilirdi.

Eski İstanbul Dar-ül-Fünununun sanat tarihi müderrisi Vahit Bey «Bazı ıstılahat-ı mühimme-i sınaiyye hakkında mütalâat» adlı eserinde (İstanbul, matbaa-i âmire, 1331) münasebeti yüzünden bir arada kaydettiği enluminure ve miniature tâbirleri için şu izahatı veriyor: «Bu kelimelerin ikisi de kurun-u

vustada yazma kitapları tezyin eden resimlere verilen isimlerdir. Ancak minyatür, vaktiyle yazma kitapların fasıl başlarında ve ibarelerin ilk kelimelerindeki tezyinat idi. Halbuki sonraları tezyinî vasıtalara yaldız, gümüş dahi karıştırılarak tezyin usulü tevessü' ettiğinden bu ikinci tezyin tarzına enluminure denildi. Demek ki minyatür yazma kitaplarda muhtelif renklerden müteşekkil ufak ve süslü resimler, enluminure ise aynı kitaplarda mütenevvi renklerden başka bir de yaldız ve saireden teşkil olunan ziynetlerdir. Bunların birincisinde kullanılan boyaların esası (minyom) olduğu için minyatür namını almıştır ki şu halde miniaturiste (minyatürkâr) (minyatür yapıcısı) diye tercüme olunmak icabeder. İkinci kelimeye gelince; bunun medlulü olan sınaat bizde de mevcuttur. Yazma kitapların sayfalarını altın suyu ve bazı elvan (renkler) ile tezyin, fasıl başlarını tevşih eden, satırlar arasında durak yerleri belli etmek üzere altın suyundan daireler vaz' eyliyen ve emsali tezyinatı icra eden sanat erbabına «Müzehhip» tâbir ediliyor ki enluminure'un tercümesidir. Şu halde enluminure (tezhibat) demek olur.»

Şark minyatürleri umumiyyetle kâğıt üzerine yapılırdı. Bu sebeple kâğıdın cinsine ehemmiyyet verilirdi. Güzelce düzlenmiş ve mührelenmiş olan kâğıdın üzerine nakkaş (nakış yapan, ressam) yapacağı tasvir veya manzaranın umumî hatlarını önce bir yaş fırça ile gösterir, sonra bunların üzerine yürütmek suretiyle çevreleri yine fırça ile siyah veya kırmızı olarak çizerdi. Büyücek nakışhanelerde (resim atölyeleri) üstadın örneklerini şakirtleri (talebeleri) ince ceylan derisi vasıtasıyle silmek suretiyle kâğıda geçirirlerdi. Bundan sonra küçük ve sert fırçalarla son derece ince ezilmiş ve koyu bir haldeki boyaları ayrı ayrı sürerlerdi. Hindistan'da boyaları biraz kabartma göstermek için fazlaca zamk ilâve edilirdi. Minyatürcüler çok maharetli idiler. O kadar ki bir tek tüy yahut samur kılı ile ince hatları birbirine muvazi olarak çizebilirlerdi. İranda eskiden beri nakışa büyük bir rağbet mevcut olduğu için minyatürcülükte en ziyade terakki etmiş olan yer orasıdır.

Osmanlı Türklerinde Fatih zamanından itibaren kitaplara minyatürler yapılmıya başlanmış, hattâ padişahların resimleri de nakşedilmiştir. Osmanlı nakkaşlarına İran üstadları örnek olmuştur. Müzelerde ve kütüphanelerde, bazı hususi koleksiyonlarda fevkalâde minyatür eserleri vardır. Nitekim 1594 de Sinan Paşa'nın Yemen fütuhatına ait (Rûmuzî) nin tarihi. kezalik 1586 da (Asafî Paşa) nın telifi olup (Özdemir oğlu Osman Paşa) nın seferlerini hikâye eden «Şecaatname» si bu arada sayılabilir. Bu iki eser Üniversite Kütüphanesindedir. Bunların hem tezhipleri mükemmeldir, hem de resimleri harikulâde nefis ve incedir.

Türk kıyafetleri ve tarzı minyatürlerde pek mükemmel surette canlandırılmıştır. Minyatürün tarihi hakkında esaslı malûmat veren Celâl Esat Arseven (Sanat Ansiklopedisi, minyatür maddesi) Osmanlı minyatürleri için şu tafsilâtı veriyor:

«Osmanlılarda minyatür Ahmet III zamanına kadar, yani Lâle devri'ne kadar İran ve Selçuk tarzında devam etmiştir. Osmanlılar Selçukîlerden daha dindar ve müteassıp olduklarından ilk devirlerde daha ziyade tezhibe, hüsn-ü hatta ve tezyini nakşa ehemmiyyet vererek insan suretleri yapmaktan ilk zamanları biraz kaçınmışlardı. Osmanlılarda resim ve Minyatürün inkişafı İstanbul'un fethinden sonradır.

«Selçuk hükümdarları gibi Osmanlı padişahları da saraylarında birer nakkaş başı yani baş ressam bulundururlardı. Fatih'in Sinan Bey isminde bir nakkaş başısı vardı. Bu zatın Venedik'te resim tahsil ettiği rivayet olunmaktadır. Menakıb-ı Hünerveran'a göre bunun üstadı Mastori Pavli ve onun da hocası meşhur ressam Damyano imiş. Topkapı Sarayında Fatih'in işbu Sinan Bey tarafından yapılmış bir portresi bulunmuştur. M. Huart tarafından «Müslüman Minyatürist ve Hattatları» hakkında yazılmış olan kitapta, ressam Pavli'nin Fra Paolo da Pistoja isimindeki ressam olmak ihtimali bulunduğu ve bunun da Fra Bartolomeo nun şeriki olduğu zikredilmektedir. Damyano'ya gelince, bunun da Bergamalı Fra Damiano olduğu sanılmaktadır. Sinan Bey şakirtlerinden olan Bursa'lı ressam Şelbizade Ahmet'de Şebih (yani portre) yapmakta çok mahir bir üstat idi. Fakat bunların da yaptıkları resimler daha ziyade tabiata yakın realist resimlerdi. Bilhassa Fatih zamanında İstanbula çağırılmış olan İtalyan ressamı Bellini'nin tesiriyle Osmanlı resimleri Şark ve İran tarzından, yani minyatür nevinden ayrılarak Avrupa resim tarzına yaklaşmakta idi.

«Fakat bunu mütaakip devirlerde İran'dan ve Türkistan'dan gelen bazı üstatların tesiriyle yine Asyaî tarza avdet edilmiştir İstanbul'da bu ressamlar içinde en tanınmış olanı Şahkulu'dur. Bu üstad, II. Bazezid zamanında Tebriz'den Amasya'ya gelmiş ve Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkmasından sonra İstanbul'a gelerek

sarayın nakkaş başısı olmuştur. Bir de yine II. Bayezid zamanında Tebriz'den gelerek saraya nakkaş başı olan Velican vardı.

«O zamanları İstanbul'da yerli ressamlar da bulunduğundan sarayda iki nakkaşhane, yani resim atölyesi tesis olunarak bunların biri İran üstadlarına, diğeri Türk üstadlarına tahsis kılınmıştı. Bu ressamlar da nakkaş-i İran ve nakkaş-i Rum diye ikiye ayrıldı. (Buradaki Rum tâbiri Bizanslı Hıristiyan yani bildiğimiz Rum olmayıp o zaman Anadolu'ya verilen diyar-ı Rum tâbirinden dolayı Türkiyedeki Osmanlı Türklerine verilen isimdir).

«II. Bayezid zamanında bir de Baba Nakkaş isminde bir ressam bulunduğunu Evliya Çelebi yazmaktadır. Bu zatın asıl ismi Şeyh Mustafa imiş. 1572 (H. 980) de vefat etmişti. Evliya Çelebi, Saray-i Cedidde (yani Topkapı Sarayında) Divanhane-i Bayezid Han'ın kubbelerindeki nakışları bu zatın yapmış olduğunu söylemektedir. I. Selim zamanındaki nakkaşlardan da Tacüddin Girihbend ve Bâlî isimdeki üstadlar meşhurdur. Bunlar aynı zamanda minyatür resimler de yaparlardı. Meşhur Silsilename'nin resimlerini yapan Hüseyin'in bu Bâlî olduğu tahmin olunmaktadır.

«Kanunî Sultan Süleyman devrinde de Kınalı Mahmut ve İbrahim Çelebi isimdeki musavvirlerle Hasan Mısrî isimdeki müzehhip, Galatalı Mehmet Çelebi, Nigârî lâkabiyle tanınmış olan Reis Haydar, Musavvir Osman ve bunun şeriki Mehmet Beyle Kefeli Hasan Çelebi adındaki ressamlar meşhurdur.

«Nigârî lâkabını taşıyan Reis Haydar, şebih yani portre yapmakta çok mahirdi. Nakşî ve Şahkulu isimdeki üstadlarla muasır olan bu sanatkâr 1572 (H. 980) tarihinde vefat etmiştir. Asıl ismi Ahmet olan Nakşî ise aynı zamanda müneccim olup Süleymaniye camii'nin muvakkiti imiş. Bu ressam, Sultan Süleyman'ın, Barbaros'un ve II. Selim'in portrelerini yapmıştır.

«Bu resimler bugün Topkapı Sarayı müzesindedir. Bu ressamın Londra müzesinde de iki eseri vardır.

«Yine o devrin meşhur ressamlarından Sâî isminde bir üstada daha tesadüf edilmektedir ki bunun asıl ismi Mustafa'dır. 5195 (H. 1004) senesinde vefat etmiştir. Bunu edip ve hattat olan Abdülkerim Sâî ile karıştırmamalıdır. Sultan Süleyman zamanındaki meşhur ressamlardan birinin musavvir Osman olduğunu yukarda söylemiştik. En velûd sanatkârlardan biri olan bu üstadın sarayda 600 parçadan fazla resmi bulunmuştur, Şehnameci Seyyid Lokman'ın 1579 (H. 987) de yazdığı Hünername'nin resimlerini yapan da bu üstad Osman'dır. Bu Mühim eserin yalnız ikinci cildi mevcut olup birinci cildi bulunamamıştı. Son zamanlarda Şimdiki müze müdürü Tahsin Öz tarafından saray kütüphanesinin kitapları tasnif olunduğu sırada Şehname ismi altında mukayyet olan bir kitabın bu Hünername'nin birinci cildi olduğu ve mukaddimesindeki yazılardan ve ele geçen müsveddelerden mezkûr kitabın dört cilt olmak üzere tertip edildiği anlaşılmıştır. O zamanın yaşayış ve kıyafetlerini en ufak tafsilâtına varıncıya kadar gösteren bu Hünername'nin minyatürleri sanat bakımından olduğu kadar tarih bakımından da büyük değeri olan eserlerdir.

«Bulunan bu birinci ciltteki resimlerin ekserisi sayfa büyüklüğünde 45 minyatürden ibaret olup ikinci ciltte de 65 resim vardır. Bunlar hep nakkaş Osman'ın eseridir III üncü Mehmet'in Surname'sindeki minyatürleri de yapan yine bu nakkaş Osman'dır. Hünername'de 210, Surname'de 427, Şemailname'de 12 minyatür olmak üzere cem'an 649 resim bugün Topkapı Sarayı müzesinde bulunmaktadır.

«Paris'te Millî Kütüphanede ve Boston Şehri müzesinde III üncü Murat'a ait birtakım minyatürler daha vardır ki bunların da üstad Osman tarafından yapıldığı tahmin olunmaktadır.

«Şehnameci Lokman'ın Sultan Murat hakkında yazdığı 1592 (H. 1001) tarihli Şehname'nin ikinci cildindeki resimlerin Mirza Ali'nin eseri olması, ondan sonraki resimlerde Osmanın o tarihlerde vefat etmiş olduğunu tahmin ettirmektedir. (Tahsin Öz: Güzel Sanatlar Mecmuası, No. 8. s. 9).

«III üncü Sultan Mehmet zrmanında Hasan isminde bir ressam mevcut olduğunu ve bunun da gayet güzel resimleri bulunduğunu yine Tahsin Öz söylemektedir.

«IV üncü Mehmet zamanında, yani XVII inci asırdaki ressamlardan Selimiyeli Reşit, Mustafa Çelebi, Süleyman Çelebi ve Levnî isimdeki minyatür ressamlarına tesadüf edilmektedir. Bunlardan Levnî'nin eserleri bilhassa dikkate şayandır. Bunlardan harikulâde çizgi ve şekil güzelliği ile o vakte kadar ki resimlerde görülmiyen bir renk ahengi mevcuttur. Levnî'nin resimlerinde görünen renkler ondan evvelki ressamların renkleri gibi kuvvetli ve parlak renkler değildir. Fakat çok nazik ve ahenklidir, Eşhasın şekilleri daha zarif ve edalıdır. Bu itibarla modern resim tarzına

yaklaşırlar. Levnî'nin resimlerindeki klâsik tarzdaki resimlerle mukayese edecek olursak bunların ayrı bir mektep teşkil ettikleri görülür. Binaenaleyh Levnî Türk minyatüründe kendine mahsus bir mektep tesis eden büyük bir Türk ressamıdır.

«Levnî zamanında bir de Abdullah Buharî isminde bir ressama daha tesadüf edilmektedir ki Topkapı Sarayı Müzesinde ve Üniversite kütüphanesinde resimleri vardır.

«Levni'den sonra resim gittikçe eski Asyaî karakterinden uzaklaşarak realizme doğru temayül eder ve suret ve şebih yapan ressamlar azalır. Manzara ve çiçek resimlerine merak artmağa başlar. Bilhassa Barok devrinde bu temayül büsbütün bârizleşerek hattâ şimdiki impresyonizme doğru gidilir. Bu devrin ressamları içinde de Fasih Dede, Fennni Dede, Derviş Hasan gibi ressamlar zuhur eder ki bunların ekserisi mevlevî'dir. Fenni Dede, resmi Enderun mektebinde öğrenmiş olup mimarlığa da merakı olan bir sanatkârdır. Bir de Edirne'de yaptığı resim ve nakışları ile meşhur olan Derviş Âbî isminde nakkaş vardır.

«Fakat bu resimler daha ziyade tezyinî mahiyyette eserlerdir. Bundan sonra da, yani III üncü Selim'den sonra 19 uncu asır başlarında Avrupa resimlerine olan temayül büsbütün artmış ve menazır kaidelerine uygun realist resimler yapılmağa ve bunlarla binaların tavan, dolap, duvar gibi kısımları tezyin edilmeğe başlanmıştır. II. Mahmut zamanında resim artık tamamiyte Avrupalılaşır. Kitaplara yapılan eski tarz minyatürler yerine duvara asmağa mahsus ve boya resim (Fr. Peinture) sınıfına giren tablolar yapılmağa başlar. O vakıttan itibaren de minyatür tarzında resim yapanlara pek tesadüf edilmez.

«İşte görülüyorki minyatür sahasında Osmanlı Türkleri de mühim eserler yapmışlardır. Fakat bu hususta lâzımgelen tetkikat şu son zamanlara kadar yapılmadığı için Türk eseri olan birçok resimler Avrupalılarca İran ve Çine maledilmiştir. Hattâ M. Mijeon, İslâm sanatlarına dair yazdığı eserlerde Osmanlı Türklerinde ressam ve müzehhib zuhur etmediğini ve bulunan minyatürlerin hep İran sanatkârları tarafından yapıldığını ve buna sebep olarak ta Osmanlı Türklerinde dinen memnu' olduğunu zikretmektedir.»

Profesör Doktor Ahmet Süheyl Ünver de «Türk Tezyinî Sanatında Minyatür» başlıklı bir yazısında (Tasvir-i Efkâr, Sayı 5132 - 775) aşağıdaki kıymetli tafsilâtı veriyor:

«Şimdi Türk Tezyinî sanatlarına maledilen Minyatür şarkın on asırlık resim tarzıdır. Minyatür şarkta kendine has teknikle yapılmış resim demektir. Ona bu ismi Garplılar takmışlardır. Minyatür denilen eski resim bugünkü resmin esasını teşkil eder ve hattâ yeni resim mektebinin anasıdır.

«Yapılan tetkiklerden alınan neticeler açıkça gösteriyor ki Şarkta resmin tarihi çok eski, zengin ve olgundur. Bu zenginlik Şarklı her millete şeref kazandırmıştır. Memleketimizin resim tarihine bir göz atarsak bir çok devirler görürüz Selçukîlerin çok ileride bir resim tekniği ve eserleri vardı. Osmanlıların resim mektebi ise çok çeşitli ve zengindir.

«Bu resimlerden Anadolu'da yetişen sanatkârlar tarafından yapılanlar da ayrı bir hususiyyet ve o zaman diyar-ı Acem itlak olunan Turkiye dışı Şark memleketlerinden gelen bir çok resim üstadının tesiriyle yapılanlarda bir başka tavır vardır. Mütehassıs bir göz için bu resimleri ayırdetmek gayet kolaydır. Ressamlarımızın gördüğü himayeye göre, bilhassa taassubun hüküm sürmediği zamanlarda resim hayatımız çok inkişaf etmiştir. Fatih'in ressamlarından Sinan bey, onun şakirdi Şebli Ahmet, Yavuz ve Kanunî, İkinci Selim devirlerini idrâk eden ve o zamanın Yavuz, Kanunî, Barbaros ve İkinci Selim gibi ricalin kendilerine bakarak en doğru resimlerini yapan Nigâri (Reis Haydar) XVIII inci asra kadar Hünername'nin resimlerini yapan Osman, Kalender, XVIII inci asır başında yaşıyan şayan-ı dikkat şahısların resimlerini yapan Edirneli Levnî (Abdülhak Çelebi) ve Mehmet gibi çiçek ressamlarını sayabiliriz. Bunların imzalı resimleri hiç şüphesiz ki resim tarihimize şeref vermektedir.

«XIX uncu asırdan itibaren resim hayatımız Şarktan yüz çevirerek tamamen garbe döner. Biz şimdilik o kısma girmiyoruz.

«Minyatürlü eserlere Türkiyede XIX uncu asırda rastlamıyoruz. Bu devirde minyatür sahasında belli başlı hiçbir sanatkârımız yoktur. Bu vaziyet Cumhuriyet ilânına kadar sürer.»

MİRABAD KASRI (مير آباد قصری) [*Sar.*] Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından Üçüncü Sultan Ahmet için yaptırılan kasrın adıdır. Kanlıca tepesinde idi.

MİʻRACİYE (معراجیه) [*Eds.*] Miraç münasebetiyle yazılan manzumeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Miraç: merdiven, çıkacak yer demektir. Cenab-ı Peygamber'in urucunu (yükselmek, göğe çıkmak) tasvir eden bu manzumeler Miraç gecesinin ertesi günü cami ve tekkelerde merasimle okunur, dinleyenlere Mevliddeki şerbet ve şeker yerine süt dağıtılırdı.

Miraciyelerin en meşhuru nâzım ve bestekârı tanınmış bestekâr Kutb-i Nâyi Osman Dede olup tevşihlerinin nâzımı da Şeyh Nasuhî'dir. Musikiye ait kıymetli eserleriyle tanınmış olan Doktor Suphi Ezgi'nin (Nazari, Amelî Türk Musikisi) inde (cilt 3, aayfa 102 ve mütaakip) Miraciyenin notası vardır.

Tarihe dair tetkikleriyle tanınmış olan Cemaleddin Server Revnakoğlu «Kutb-i Nâyî Osman Dede» başlıklı bir yazısında (Vakıt, 14 mayıs 1951) Miraciye için aşağıdaki kıymetli malûmatı veriyor:

«Türk ve İslâm edebiyatının kuvvetli mahsulleri arasında, daima muhteşem bir âbide halinde yükselen (Mevlidi Şerif) gibi Türk musiki klâsiklerinin dinî kısmını ihtiva eden ölmez eserlerden biri de (Mi'raciye) dediğimiz kıymettar manzumedir ki cami ve tekkelere mahsus mâbed musikimizde, bilhassa mevlevîlerde. mevlevîhane müzisyenleri arasında çok büyük bir rağbet kazanmıştı.

«Kendi vadisinde muhakkak tek ve mübarek bir şaheser olan (Mi'raciye), aynı zamanda dinî ve ruhanî bir kudsiyyeti de hâiz bulunduğu için müslüman halk arasında - mâna ve mahiyeti anlaşılsın, anlaşılmasın - daima derin bir hürmet ve alâkaya mazhar olmuştur.

«(Mi'raç) gecesine mahsus müstesna mûcizenin, harikulâde safahatını ve Peygamber-i ekberin mazhariyetini ekseriya tasavvuf diliyle anlatan (Mi'raciye) manzumeleri, bildiğimiz tek eserden ibaret değildir.

«(Mevlid-i şerif) gibi zaman zaman tanzir ve teksir edilerek edebiyatımıza kıymetli mahsuller kazandırılmış olduğu hattâ eski divan sahibi mutasavvıf şairlerden bazılarının (de'b i kadîm-i edeb) icaplarından bilerek, yani eski edebî usûl ve geleneklere uyarak (divan) larında (Mevlid), (mersiye ve ramazaniye) den başka ayrıca birde (Mi'raciye) yazdıkları, (Seyyid vilâyet), (Salâhattin Uşşakî) gibi bazı (aziz) lerin de (Regaibiyye) ler kaleme aldıkları görülmektedir.

«(Mi'raciye) ler içinde en meşhuru, 18 inci asrın ilk yarısında yetişen büyük (Itrî) den sonra pek kudretli bir şahsiyyet olarak Kule kapısı (Galata) mevlevîhanesinin neyzen başısı sonra da şeyhi: (Nâyî Osman dede) nin, muhteşem bir muvaffakiyyetle ibdâ ettiği o eşsiz kıymetteki şaheserdir ki bir benzeri yapılamamıştır, belki de yapılamıyacaktır.

«Güftesi harika, bestesi şâhika sayılacak kudrette meydana getirilen, ikisi de kendi eseri olan (Mi'raciye) altı (Bahr) den ibaret olup (segâh, müstear, dügâh, Sabâ, nevâ, hüseynî) makamlarında en güzel ve en mükemmel şekillerde bestelenmiş; zamanımızda okunan (mevlid) ler gibi başıboş bırakılmamıştır.

Evvel Allah adını yâd eyleriz
Dil dil olmuş kalbi dilşâd eyleriz
Zikr-i Hakla natka irşâd eyleriz
Her harap âbâdı âbad eyleriz

kıt'asiyle başlıyan ve:

Bâ hakkı Ahmed Mustafa
(Derviş Osman) a dahi eyle âtâ
Ey kemali kudret ısrı Padişah
Sen kabul eyle recamız ya ilâh

mısralariyle de nihayet bulan bu emsalsiz âbidenin, ayrıca Türkçe ve Arapça olarak aynı makamda hazırlanmış hususî tevşihleri de vardır ki (Mi'raciye) nin başında ve her (Bahr) in arasında cumhurla okunur. Bunlardan mesnevî tarzında yazılanlar, (Nâyi Osman dede) nin, diğerleri de (Şabaniyye) büyüklerinden Hazret-i (Nasuhi)nin dir.

«Mevlâna devrinde, dergâhında neyzenbaşı bulunan (Hamza dede) den sonra ikinci (Kutb-i nâyî) olan (Osman dede) miz, başta bu muazzam eseri gelmek üzere (âyini şerif) leri. mütaaddit (lurak) ları, pek çok ilâhileri, hattâ lâdinî eserleri ile büyük bestekâr ve müdekkit (Hafız Sadettin Kaynak) ın, gerçek bir salâhiyyetle söylediği gibi hakikaten "Çok büyük feyze ve mertebeye, kemale mazhar olmuştur. O, Türk musikisinin bir rüknüdür„

«(Mi'raciye) nin manzum küftesi kenarlarında makamları da gösterilmek suretiyle (1310-1894) de, (Sadiyye) den (Şeyh Ali Galip Efendi) tarafından bastırılmış, bestesi de, zamanımızın (Sikaat) ından sayılan Zekâizade Eyüplü Ahmet İlhami, hattat ve neyzenbaşı Mehmet Emin dede, - bir kısmı da yanlış olmakla beraber - (Seyyid Yakub Han) ın oğlu Abdülkadir bey merhumların, - yine takdir ve şükrana lâyık himmetleriyle - notaya alınmıştır. Fakat (Neva bahri), zamanında teabit edilemediğinden, bunu bilenlerin birer, ikişer ortadan kaybolmasından sonra (13) beyitten terekküp eden bu büyük (bahr) ın kıymettar bestesi, ne yazık ki bugün elimizde bulunamıyor.

«(Nâyi Osman dede) nin, hicrî: (1142) - milâdî: (1729) da vefatiyle yerine şeyh olan oğlu (Sırrı Abdülbaki dede) nin de bir başka (Mi'raciye)si olduğunu görmekteyiz. Daha ziyade Faraçaya kaçan bu eser, (Tahir-ül-Mevlevî) nin (Üstadımız Tahir Olgun) himmeti ile (Fasih dede)ye ait bir yazma mecmuadan alınıp (1317 - 1901) de (32) sayfalık küçük bir eser

halinde bastırılmıştır. Lâkin bunun da bestelenip okunduğunu bilmiyoruz.

«Henüz bestesi bulunamıyan (Mi'râciye) lerden biri de meşhur şair ve muşikinas (Arif Abdülbaki efendi) nin vücude getirdiği manzumedir. Yine (18) inci asrın başlarında tanınmış, (durak) bestekârı (Yusuf Çelebi) nin bu (Mi'raciye) ye yaptığı kıymettar beste hakkında bildiğimiz ve yegâne söyliyeceğimiz şey, onun da maalesef tamamiyle unutulmuş olduğunu kaydetmekten ibaret kalıyor.

«Edirne müftüsü meşhur Mehmet Fevzi Efendi'nin, yakın zamanlarda bastırılan mi'raç manzumesi ise ne besteye alınmış, ne de herhangi bir suretle okutulması müyesser olmuştur.

«(Mi'raciye) nin güftesini tam ve esaslı olarak yeni harflerimizle ve Türk musikisi antolojisi adlı eserinde ilk defa neşre muvaffak olan yine çok değerli ve rahmetli (Sadettin Nüzhet) arkadaşımızdır.

Üsküdar'la, (Hazreti Nasuhi hânikahı) nda yazılan bu (Mi'raciye) nin bir gece içinde nasıl bestelendiğini, yakın zamanlara kadar cami ve tekkelerimizde ne suretle okunduğunu, mârnf Mi'raciye üstadlarını, (Osman dede) nin hal tercümesini, kendisine neden (kutb-i nâyî) denildiğini, bu sahada ve musikimizde büyük bir kudret, büyük bir salâhiyet olan (Hafız Sadettin Kaynak) ın bu mevzuda büyük emeklerle hazırladığı, bilinmiyen ve pek çok malûmatı ihtiva eden Tedkiknamesi de vardır.»

MİRAHUR (ميراخور) [*Sar.*] Sarayda at işlerine bakan memurun unvanıdır. Ahır (Farsça ahur) beyi demek olan emîr-i ahurdan bozmadır. Mîr-i ahur suretinde kullanılırdı. Osmanlı Devletinin teşekkülünden evvel Türk devletlerinde de mevcut olan mirahurluk Osmanlıların eski mansıplarından biri idi. Çavuşbaşılığı nasıl (Samsama Çavuş) ailesi tevarüs etmiş ise mirahurluğu da Germiyan Beyi'nin kızını Osmanlı Şehzadesi (Bayezit) e verirken birlikte gönderdiği (Paşacık Ağa) sülâlesiyle öylece tevarüs etmiştir. Bu tarihi malûmata göre Osmanlılarda ilk mirahurluk (Birinci Murat) ın zamanında kurulmuş demektir.

«Fatih Kanunnamesi» nde (sayfa 10) mirahur hakkında şu kayit vardır: «Bir eemiyet-i eali ve bir mecma-ı ehali olsa divane ahardan adam karışmasun. Evvelâ vüzera, anlardan sonra kazaskerler, andan sonra defterdarlar, andan sonra yeniçeri ağası ve sair özengi ağaları mîr-i alem ve kapıcıbaşı ve mirahur oturur.»

Özengi ağalarının teşrifatı da yine kanunnamede (sayfa 11) şöyle yazılıdır: «Ağalardan yeniçeri ağası sair ağaların büyüğüdür. Baş yeniçeri ağası, anın altına mîr-i alem, anın altına kapıcıbaşı, anın altına mirahur.»

Mirahurlar büyük ve küçük adiyle iki tane idi. Bunlara o mânaya gelen «Mirahur-ı evvel», «Mirahur-ı sani» denilirdi. Birincisi ahır halkının, saraçların, yedekçilerin âmiri idi. Padişahın mevcut bin katar devesinin ve iki yüz katar katırının hizmetine memur olan devecilerle katırcıların zâbitleri sarban ve harbende başılar dahi bunun idaresi altında idiler. Çayır zamanında etrafta bulunan beylik mer'aların otlarını satarak hâsılatının bin yük akça kadarını rikâb-ı hümayuna teslim eder, fazlasını kendisine alıkoyardı. Büyük mirahur, kapıcılar kethüdalığının mafevki (üst derecesi) idi.

İkincisi küçük ahır halkının ve arabacıların zâbiti idi. Sefer-i hümayunda iç oğlanlarına beygir verirdi. Padişahın arabalarını muhafaza etmek de bunun vazifesi idi.

Ordinaryüs profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı Devrinde Saray Teşkilâtı» adlı kıymetli eserinde (Istabl-ı Âmire) başlığı altındaki fasılda mirahurlar için (sayfa 488 ve mütaakip) şu tafsilâtı veriyor:

«Emir-i ahurdan bozma olarak bizde emir-i ahur, ve mirahur denilen iki emir-i ahurun nezaret ve idareleri altında bulunup muhtelif kısımları havi olan Has ahır veya Istabl-ı âmire saray hayvanlarına ve bunların takımlariyle sair hususatına bakar ve bundan başka hayvanlar yetiştirmek hususunda muhtelif teşkilât ile alâkadar olurdu. Buranın en büyük âmiri Mirahur-ı evvel de denilen birinci Emir-i ahur idi.

«Fatih zamanında yani 883 H. 1478 M. tarihinde basit fakat daha sonraki tarihlerde geniş bir teşkilâtı ihtiva eden Has ahırın idaresiyle malî işlerini görmek için bir kalem dairesi olup kâtip, ruznamçeei, ruznamçe halifesi, voynuk kâtibi ve saire bu kalemin başhca memurlarındandı. Bundan başka Has ahıra verilen arpanın çayırlardan biçilen otun Maliye hesabına kontrolü için Maliye baş muhasebesinden buraya tâyin edilen iki kâtip de vardı.

«Has ahır bir mahalde olmayıp İstanbuldaki Yenisaray ile saray haricinde bulunmakta idi. D'ohasson'a göre Emir ahurun dairesi Bâb-ı Hümayun ile Ortakapı arasındaki meydanda ve Ortak-pıya doğru sol tarafta ve eski divan salonunun yanındaydı. Abdurrahman Şeref Bey merhum (Topkapı Saray-i Hümayunu) isimli eserinde sarayın Ortakapısı'ndan dönülünce Meyyit-kapısı görülüp oradan sonra Istabl-ı Âmire memur ve kâtiplerine mahsus bir daire

bulunduğundan bahsetmektedir ki Enderun tarihine göre Baltacılar ocağının arka tarafına düşmektedir. Ecnebilerin eserinde de Ortakapıdan içeri girilince sol tarafta ve içeride bulunan bir has ahırdan bahsedilmektedir. Buradan sarayın birinci meydanına açılan bir kapı vasıtasiyle D'Ohsson'un tarîf ettiği yere çıkılır.

«Son zamanlarda pek harap bir hale gelmiş olan bu bina mükemmel surette tamir olunarak on altıncı asırdaki şeklini almıştır.

«Yine saray sahası dâhilinde deniz ve Sarayburnu taraflarında Romalılardan kalma zafer sütununun önünde de has ahır dairesi vardı. Bunlardan başka has ahır olarak Ahırkapı tarafında Enderun ricaliyle, has odalılar, cündi ağalar, harem ağaları hayvanlarına mahsus Otlukkapı haricinde bir ahır daha bulunuyordu.

«Saray haricinde Vefa semtinde ikinci mirahura tâbi ahırlar vardı. Kadırga limanı ahırları da Has ahıra tâbi olup burada on kadar tahtrevan katırları ve arz ağalariyle sairlerinin katırları dururdu. Padişaha mahsus birtakım atlar şimşirlik ahırında dururdu. Bundan başka Enderun şadırvan ahırları de vardı ki bu da başka olsa gerek.

«Has ahırın âmiri olan mirahur, evvelce bir iken sonradan teşkilâtın büyümesi sebebiyle iki olmuştu. Fakat işlerden asıl mesul olan büyük mirahurdu. Bu zat özengi veya rikâp ağalarındandı

«Büyük mirahur veyahut mirahur-ı evvel ahır halkına yani Istabl-ı Âmire hademelerine, saraçlara, yedekçilere, padişah develerine bakan sarbanlara, harbende denilen katırcılara, koru ve haralara nezaret ederdi Bütün bu ayrı ayrı teşekküllerin muameleleri onun nezaretiyle yapılırdı.

«İkinci mirahur da küçük ahır halkiyle arabacıların idaresine bakar ve seferde iç oğlanlarına beygir verip padişah ve saray arabacılarını muhafaza ettirirdi.

«Saraydaki Has ahır hademeleri uzun müddet devşirme efradından mürekkep olan acemilerden teşekkül ediyordu. Bunların bölükleri ve yevmiyeleri vardı Bundan başka saray haricinde ya timar sahibi veya vergilerden muaf olmak suretiyle Istabl-ı Âmire veya has ahıra merbut ayrı cemaatlar vardı ki yund oğlanları, taylar ağası, korucular, voynuklar bunlardandı.»

Mirahur Hasan Bey'in ölmesi üzerine hicrî 1253 (1837) senesinde mirahurluk unvanı kaldırılarak bu vazifeyi görenlere «Istabl-ı Âmire Müdürü» denildi.

Biri derbanı olurdu biri mirahuru
Gelseler âleme devrinde Peşeng-ü Dara
Nef'i

MİRAHUR-I EVVEL (میراخور اول) [*Sar.*] Istabl-ı Âmire denilen ve saray hayvanlariyle bunların takımlarının idare ve iaşesine, yetiştirilmelerine ait işlerle meşgul olan teşekkülün başındaki memura verilen unvandır. «Mirahur-ı sani» adlı maiyyetindeki memurdan tefrik için «Mirahur-ı evvel» denilmişti. Ahır beyi mânasına gelen emir-i ahur'dan bozmadır. Maiyyetinde işlerin icabına göre teşkilât vardı.

Has ahır hademeleriyle teşkilât miyanında bulunan saraçlara, yedekçilere, padişah develerine bakan sarbanlara, harbende denilen katırcılara koru ve haralara nezaret eder, bütün bu teşekküllerin muameleleri onun nezaretiyle cereyan eylerdi.

MİRAHUR-I SANİ (میراخور ثانی) [*Sar.*] Istabl-ı Âmire denilen ve saray hayvanlariyle bu hayvanlar münasebetiyle vücude getirilen teşekkülün başında bulunan «Mirahur-ı evvel» in muavini yerinde bulunan memurun unvanıdır. «İkinci Mirahur», «Küçük Mirahur» da denilen mirahur-ı saninin vazifesi ahır halkıyle arabacıların idarelerine bakmak, seferde iç oğlanlarına beygir verip padişah ve saray arabacılarını muhafaza ettirmekti.

MİR'AT (مرآت) [*Sof.*] Kâinattaki suret yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mir'at Arapça ayna demektir.

Açarsan can gözün ârif görürsün
Oluptur cümle âlem Hakka mir'at
Lâ

Hüsnüne mümkün mü hayran olmamak ehl-i nazar
Destine mir'at alap ey nur-i çeşmim baksana
Seyyid Vehbi

MİRİ (میری) [*İda.*] Hükümet malı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Beylik» te denilirdi Bey demek olan Emîr'den gelir. Hükûmete ait menkul ve gayr-i menkul her türlü şeyler için kullanılırdı.

Saklama hanene beytülmali
Eyle sandukanı anden hali
Girmesün kesene mal-i mirî
Olma mes'ûl-i sual-i mirî
Üstühvan pare-i mar işte o mal
Zahmı efzanter olar hazmı muhal
Sünbülzade Vehbi

MİR-İ ÂB (میرآب) [*Mal.*] Sulama ve su dağıtımı işine nezaret edenler hakkında

kullanılır bir tâbirdir. Mir-i âblık mukataa suretiyle alınırdı. Mir-i âblık resmi dönüm başına dört akça idi. Sulanma nöbetle olurdu. Sulanacağı zaman mir-i âblığı mukataa ile alan, adamları su taksimine «Mütevelli» tâyin eder ve mütevelliler şebir halkının tasvibiyle olurdu.

Mir-i âb tâbiri Kanunî kanunnamesinde geçer. Kanunnamede (sayfa 66) şöyle yazılıdır: «Müslümanların hamamlarına ve çeşmelerine hayli noksan ve zarar olur imiş. Öyle olsa Mir-i âb olanlar ve köşke nâzır olanlar men' olunup âdet-i kadimden tecavüz etmiyeler, ve eslemeyeni Kadı-i şehr olan dergâh-ı mualla arzeyliye.»

MİR-İ AHKÂM (امیر احکام) [*İda.*] Sadrazamla vezirler ve hüküm yazmıya izinli bulunan defterdar gibi devlet ricalinin alâkalılara yazdıkları hükümler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hükümler beyi demektir.

MİR-İ ALEM (امیر علم) [*Sar.*] Saray memurlarının ileri gelenlerinden birinin unvanıdır. «Emir-i Alem» de denilirdi. Liva yı sultanin (Padişahın bayrağı) hamili ve alem (bayrak) mehterlerinin âmiri idi. Padişahın önünde çekilen tuğları muhafaza ve idare etmek de vazifesi cümlesindendi. İcabında rikâb-ı hümayunu da tutardı. Çok eski vazifelerdendir. Divanda mevkii vardı. Fatih kanunnamesinde (sayfa 10) divandaki yeri şöyle yazılıdır: «Bir cemiyyet-i âli ve bir mecma-ı ehali (toplantı) olsa ehl-i divane ahardan kimse karışmasın evvelâ vüzera (vezirler) onlardan sonra kazaskerler ondan sonra defterdarlar ondan sonra yeniçeri ağası ve sair özengi ağaları, mir-i alem ve kapıcı başı ve mirahur oturur.» Yine o kanunnameye göre (sayfa 15) mir-i alem bir iş için divana girse oturamazdı. Söylenecek şey ne ise ayakta söyleyip çıkardı: «Ağalardan mir-i alem ve kapıcı başı gelmek lâzım gelse onlar dahi oturmazlar.» Kanunnamenin bir yerinde oturacağından, bir başka yerinde de oturmıyacağından bahsedildiğine göre fevkalâde işlerin görüşülmesi için yapılan toplantılarda oturduğu, devlet işlerinin müzakere ve hallîne memur olan «Divan-ı hümayun» da ise oturmadığı anlaşılır.

Elçi kabulünde mir-i alemin hususî vazifesi de vardı. Arz odasında Padişahın huzuruna girip nutkunu tamamlıyan elçinin elinden namesini alarak sıranın en aşağısındaki vezire teslim eder, o da üsttekine, üstteki daha üsttekine vermek suretiyle sıra ile sadrazamın eline geçip onun tarafından taht-ı hümayundaki minder üzerine konulurdu.

Mir-i alem'in beyler beyilerden onbin, sancak beylerinden de bin akça âidatı vardı.

«Risale-i vazifeharan ve meratib-i Âl-i Osman»a nazaran Birinci Sultan Ahmed zamanında mir-i alemin yevmiye iki yüz akça hesabiyle senelik 72.000 akça ulûfesi vardı.

Mustafa Paşa, hicri on ikinci (milâdi on sekizinci) asırdaki devlet erkânının ahvalinden bahsederken (Netayie-ül-Vukuat, cilt 3, sayfa 75) şöyle diyor: «Mir-i alemin fil'asıl menasıb-ı mezkûre (ikinci derece mansıpları) misillû müstahik olanlara verilirken sonraları kapıcı başıların en eskisine mahlas olmuş ve bilcümle kapıcı başıların zâbit ve reisi olmak haysiyyetini iktisap' eylemiştir.»

Değerli müdekkik İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı Devrinde Saray Teşkilâtı» adlı kıymetli eserinde saray hizmetindeki özengi, rikâp ağalariyle müteferrikalar, baltacılar ve bunlara mensup vazife sahipleri arasında kaydettiği mir-i alem için Emir-i Alem başlığı altında (sayfa 396 ve mütaakip şu tafsilâtı veriyor:

«Buna baştaki E harfinin kaldırılmasıyle Mir-i alem denilirdi. Tabl-u alem mehterleri denilen saltanat sancaklariyle Mehterhane takımını ihtiva eden bölükler bunun nezareti altında idi; bu bölüklere yapılacak tâyinler bunun inhasıyle olurdu. Padişahlar sefere gittikleri zaman yedi alemden mürekkep saltanat sancakları bunun nezareti altında giderdi. Emir-i alem sancakların önünde yürür ve Ak alem denilen beyaz sancağı taşırdı. Padişahlar seferi terkettikleri zaman Mir-i alem'in seferde sancak taşıması usulü de kalkmıştı.

«Vazifeye tâyin dolayısıyle, Vezir ve Beylerbeyi ve Sancak beyi olanlara hükümdar tarafından verilen sancak ve tuğlar Mir-i alem vasıtasıyle verilir ve bu münasebetle bunlardan bir hayli âidat alırdı. Her rütbeye göre bu âidat muayyendi.

«Vezir, Beylerbeyi ve Sancak beylerinin vefatlarında kendilerine devletçe verilmiş olan tuğ ve alemleri Emri-i alem tarafından alınarak hazineye konurdu.

«Mir-i alem saraydaki Özengi ağalarının yüksek derecelisi olduğundan bayram tebriklerinde bîrun ağalarının hepsine takaddüm ederek Kırım Han Zade'lerinin tebrikinden sonra el öperdi. On altıncı asrın son yarısında Mir-i alemlere sancak beyliği verilirse dört yüz bin akça has ile tâyin olunurdu. Mir-i alemlerin aynı asırda senevî otuz dört bin akçalık arpalık zeametleri vardı. Mir-i alemlerin kanun hilâfı, doğrudan doğruya vezirlikle vali olduk-

ları da görülmektedir. Meselâ 1003 H. 1594 M. senesinde Mısır valisi Hafız Ahmet Paşa azlolunarak yerine Emir-i-alem Kurt Ağa her sene hazîneye yüz bin altın fazlasıyle irsaliye göndermek şartiyle Mısır valisi olmuştu. Hattâ devlet ricali, para tamamiyle sürüye kurt salar gibi halkın başına belâ edilmemesini söylediklerse de müsmir olmamıştı.

«Muharebe dolayısiyle Padişah'ın tuğlarının ve Sancak-ı Şerifin çıkarılmasındaki merasimde Emir-i-alemin vazifesi vardı. Alay günlerinde Padişahın atının dizginini Emir-i-alem tutardı. Divan-ı hümayunda yemek yendikten sonra vezir-i azama havlu tutmak Mir-i alemin vazifesi idi.

«Emir-i-alemin maiyyetindeki alem mehterlerinin miktarı on altıncı asır sonlarında ve on yedinci asır başlarında 228 olup on yedinci asır ortalarında ise 102 idi.»

İkinci Mahmut devrinde ve 1244 senesi şevvalinin altısında neşrolunan (1828) (Elbise Nizamnamesi) nde Mir-i alem'in resmî günlerde âdî fes, mertebani çuhadan hırvani giyeceği ve vezirlere mahsus Lahkârî gaşiye ve raht takımlı ata bineceği yazılıdır.

«Mir-i alem» lik Mir-i alem Mustafa Ağanın 1244 senesi sonunda (1828) ölümüyle İstabl-ı Âmire müdürlüğüne ilhak edilmek suretiyle tarihe karışmıştır.

Vak'a Nüvis Lütfi efendi (Lütfi tarihi, cilt 2, sayfa 160) o sene içinde ölenler arasında Mustafa Ağa'nın tercüme-i halini yazdıktan sonra (Tavtie) başlığı altında şu malûmatı veriyor: «Vüzeranın en eskisine Şeyh-ül-vüzera ve ulemanın akdemine Reis ül ulema denildiği misillû olvakit kapıcıbaşıların en eskisine Mir-i alem ıtlak olunur ve Mir-i alemlik âdeta bir mansıp hükmünde bulunur idi. Mumaileyhin fevtinde o kaide terk olunarak vezaif-i mahsusası İstabl-ı Âmire Müdürlüğüne ihale kılınmıştır.»

MİRÎ AVCILAR (میری آوجیلر) [*Sar*] Saray hisabına av avlıyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunların sarayda huausi surette defteri tutulduğu için «Defterli Avcılar» da denilirdi. Avcılar av avlanmalarına mukabil bazı rüsûm ve tekâliften muaf tutulurlardı. Mirî avcılar avladıkları hayvanların postlarını her sene ağalarına getirip «Eda tezkiresi» alırlardı. Bunlar ayı, kaplan, zerduva, sansar, vaşak, tilki, çakal avlarlardı.

MİRÎ BİNALAR (میری بنالر) [*Mim.*] Hükûmet malı binalar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden hükûmete ait menkul ve gayr-i menkul her şey için mirî tâbiri kullanılırdı.

MİRİCİ (میریجی) [*Mal.*] Eskiden koyunları tadad (sayan) ve ağnam resmini tahsil eden memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mirî yani hükümet namına vergi aldığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

MİRİ GEMİLER (میری گمیلر) [*Bah.*] Devlete ait gemiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunların kaptanlarına «Mirî gemi reisleri» denilirdi.

MİRİ GEMİ REİSLERİ (میری گمی رئیسلری) [*Bah.*] Devlete ait gemilerin kaptanları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Devlete ait gemilere «Mirî gemiler» denildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

MİRİ HAZİNESİ (میری خزینه‌سی) [*Mal.*] Devlet hazinesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden padişahlara mahsus olan iç hazine. Enderun hazinesinden tefrik için buna «Birun hazinesi» denilirdi. Bu günkü tâbirle Devlet Kasası demektir.

MİRİ HİL'AT (میری خلعت) [*Kıy.*] Hükümete ait hil'at yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu hil'atlerin levazımı devletçe tedarik ettirilerek yaptırılır, nizam ve usulüne göre devlet ricaliyle alâkalılara verildiği gibi tevcihat sırasında giydirilip sonradan tekrar alınırdı.

MİRÎ KAPTAN (میری قپودان) [*Bah.*] Kaptan paşa eyaletine bağlı sancak beyleri gemilerini kullanan kaptanlara verilen addır. Bunlara «Hassa Reisi» de denilirdi.

MİRİ KÂTİBİ (میری کاتبی) [*Mal.*] Maliye ile halk arasında çıkan ihtilâfları halle memur olan mahkemenin hâkimine verilen addır. Baş Baki Kulu dâvacı sıfatıyle bulunur, verilen hükmün hakkaniyyete uygun olup olmadığını Rumeli Kazaskeri tetkik ederdi.

MİR-İ KELÂM (میر کلام) [*Hal.*] Mecaz yoluyle güzel ve zarif sözler söyliyen, fasih, beliğ yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kimi şair kimisi mir-i kelâm
Kimi nesseh u kimisi ressam
Enderunlu Fazıl

MİR-İ KIPTİYAN (میر قبطیان) [*İda.*] Çingenelerin cizye ve ispence resimlerinin (vergilerinin) tahsil ve hükümetle alâkalı işleriyle meşgul memurun unvani idi. Çingenelerin Beyi demektir. Rumeli ve tevabiinin bir beyi vardı. Daha ziyade sipahi ve silâhtarlardan intihap olunurdu. Kayıtlarda «Mir-i kıptiyan Vilâyet-i Rumeli ve tevabii» suretinde geçer. Başbakanlık arşivindeki bir vesikada şöyle bir memura

rastlanmıştır «Vücudî Zade İbrahim Şah Mir-i Kıptiyan-ı Rumeli 1042.»

MİR-İ LİVA (میرلوا) [*Ask.*] Askeri rütbelerden birinin adıdır. Mirliva suretinde de kullanılırdı. Miralay (Albay) terfi edince Mir-i liva, mir-i liva terfi edince Ferik olurdu. Miralay'a kadar askerî erkâna «bey» denildiği halde Mir-i liva ile ondan yukardaki rütbede bulunanlara «Paşa» denilirdi. Elkap olarak da Saadetlû efendim yazılırdı.

§ [*İda.*] Eskiden Sancak beylerine Mir-i liva denilirdi.

MİRİLÛ (میریلو) [*Ask.*] Uzıyan harplerde ve askerin kifayetsizliği zamanlarında aylıkla toplanan askerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar talimsiz, intizamsız oldukları için «Nefir-i âm» (bütün halkın cenge sürülmesi) hükmünde kalıyor, bir istifade temin olunamıyordu. Yeniçeri ocağı'nın ilgasiyle muntazam askerî teşkilât yapılınca dırıntı makulesinden olan bu türlü asker istihdamından vaz geçilmiştir.

§ [*Mal.*] Hükümete ait gelir menba'ları yerinde de mirilû tâbiri kullanılırdı.

MİRİLÛ EYALETLER (میریلو ایالتلر) [*Mal*] Hasılatından merkeze «İrsaliye» namıyle senelik muayyen bir para gönderen ve zahirden (zahireler) bazı mürettebatı olan eyaletlere verilen addır. Bunlara «Maktua merbut eyaletler» de denilirdi. Mısır, Bağdat, Basra gibi eyaletler bu türlü eyaletlerdendi.

MİR-İ MİRAN (میرمیران) [*İda.*] Mülkî rütbelerden birinin adıdır. « Beyler Beyi » demektir.

Hicrî 1259 (1843) tarihine kadar mülkiye memurlarına da askerî rütbelerden olan Feriklik ve Mir-i liva rütbeleri tevcih olunurken o tarihten sonra askerî rütbelerin tevcihi terk edilmiş, onun yerine Ferikliğe muadil olmak üzere «mir-i miran», livalığa karşılık olmak üzere «emir-ül-ümera» rütbeleri ihdas olunmuştur.

Beylerbeyilik Osmanlı teşkilâtında valilik mertebesi idi. O zamanın teşkilâtına göre aynı zamanda askerî hizmetle de mükellefti.

Mir-i miranlara «Paşa» denilir, elkap olarak Feriklerle ulâevvellerine olduğu gibi Saadetlû efendim hazretleri yazılırdı. İsimleri yazılmak icabettikçe Saadetlû.... Paşa Hazretleri denilirdi.

İlk zamanlarda Beylerbeyilik ile Mir-i miranlık ayrı idi. Beylerbeyilik Mir-i miran'lığın fevkinde sayılırdı. Sonradan bu iki rütbe birleştirilmişti.

Karuldum hemen mir-i miran gibi
Ne divanlar ettim veziran gibi
İzzet Molla

MİR-İ MİRAN HASSI (میرمیران خاصی) Mir-i Miran rütbesindeki devlet memurlarına verilen haslar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Haslar biri Havass-ı hümayun, ikincisi vezir, defterdar, ümera ve saireye verilen haslar, üçüncüsü de gelirleri ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere Başmaklık namıyle sultanlara tahsis edilenler olmak üzere üç kısımdı. Mir-i Miran hasları ikinci kısımdandı ve memuriyetle kaimdi.

MİRÎ MUBAYAAT (میری مبایعات) [*Mal.*] Devlet hesabına satın alma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tanzimattan evvvel devlete lâzım olan şeyler her dairenin bu işlerle alâkalı memurları tarafından pazarlıkla satın alınırdı Tanzimattan sonra çıkarılan Müzayede ve Münakasa (artırma — eksiltme) kanunu mucibince devlete ait olup satılacak şeyler müzayede (artırma), alınacak şeyler de münakasa (eksiltme) ile satılmıya ve alınmıya başlamıştır.

MİRÎ MUKATAAT (میری مقاطعات) [*Mal.*] İltizama verilen devlet gelirleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. İltizama verilen mukataalar biri mirî, diğeri malikâne mukataası olmak üzere iki kısımdı. Mirî mukataalar seneden seneye, ikincisi ise kayd-ı hayat şartiyle verilirdi. Mirî mukataaların envaı vardı. Pirinç, balık, tuz, maden mukataaları o kabildendi. 1242 (1826-27) senesinde mukataalar hasılatı Asakir-i Mansure masarifine karşılık tutulmuştur.

MİR-İ MÜSELLİMAN (میر مسلمان) [*İda.*] Müsellimlerin başbuğlarına verilen unvandır. Müsellimlerin otuz neferi bir bölük itibar edilmişti. Sefer vukuunda bunların beşi gider, yirmi beşi kalırdı. Kalanlar gidenlere harçlık verirlerdi. Bunlara birer çiftlik yeri verilmiş idi. Müsellimlerin vazifesi yol yapmak, zahire nakliyyatını temin etmekti.

MİR-İ TULHANE (میری طلخانه) [*San.*] Devlete ait süthane ve yağhanelere verilen addır. Hususî şahışlara ait olanlara «tulhane» denilirdi. Devlete muayyen bir resim veya civardaki imaret ve medreselere bir miktar yağ verirlerdi. Ancak bir yerde tulhane açmak için mirî tulhaneye zarar vermemesi lâzımdı.

MİR-İ YURÜKÂN (میر یورکان) [*İda.*] Yörüklerin başbuğlarına verilen unvandır. Yörük umumiyyetle göçebelere verilen addır. Osmanlılar Rumeli'yi fethetmeleri üzerine Anadolu'da

göçebe halinde bulunan Türklerin bir kısmını oraya nakl ve iskân ettiler. Yerleştirildikleri yerlerde kendilerine arazi verildiği gibi timar da verildi. Sipahi olmıyanlardan sefer zamanında orduda hizmetlerinden de istifade düşünülerek bunlardan yaya ve müsellimler gibi bir teşkilât vücude getirildi. Otuz neferi bir ocak itibar edilmişti. Harb zamanında bunlardan beşi eşkinci namıyle sefere gider, yirmi beşi memlekette kalırdı. Kalanlar, gidenlere ellişer akça harçlık verirlerdi. Eşkinciler o sene yalnız ağnam resmi vermezlerdi. Sefere iştirâk edenlerin vazifesi top çekmek, yol yapmak, zahire nakliyatını temin etmek gibi ordunun geri hizmetlerini görmekten ibaretti.

MİRSAT (مرصاد) [*Vak.*] Vakıf nevilerinden birine verilen addır. Bir mülkün rakabesi kemakân (evvelki gibi) beyt-ül-malin olmak üzere menfaatinin Sultan tarafından bir cihete tahsisi demektir. Buna «irsat» ve yahut «tahsisat kabilinden vakıf» da denilir.

MİSAFİR (مسافر) [*Tul.*] Başka bir semtten, başka bir koğuştan kendilerine yalnız bir yangın için gelmiş olan, yahut yolda aralarına katılan yabancı takımlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MİSAL-İ MEYMUN (مثال میمون) [*Ida.*] Tuğra yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tevki-i hümayun, tevki-i refi', nişan-ı şerif-i âlişan-ı sultanî, nişan-ı hümayun, alâmet-i şerife de misal-i meymun gibi tuğra yerinde kullanılırdı.

MİSKAL (مثقال) [*Öl.*] Yirmi kırat, yani orta büyüklükte yüz arpa ağırlığına verilen addır. Bir miskal vezince bir dirhem ile bir dirhemin yedide üçüne müsavidir. Bu itibarla yedi miskal on dirhem-i şer'î ağırlığındadır. Bir dirhem dört denge, bir denk dört kırata, bir kırat dört buğdaya müsavi sayılırdı. Bu halde bir miskal doksan altı buğdaya müsavi demekti. Bu mikyaslar altın, gümüş ve mücevher gibi kıymetli şeylerin tartılmasında kullanılırdı. Bugünkü ölçüye göre dört buçuk gram mukabili demektir.

Miskal; Arapça vezin, miktar mânasına da gelir.

MİSKET (مسکت) [*Top.*] Saçma şeklindeki küçük kurşunlar hakkkında kullanılır bir tâbirdir. «Dane» de denilen «mermi» lerin içinde «misket» bulunanlara «Şarapnel» denir. Bu türlü mermilerin atıldığı toplara «Misket topu» adı verilirdi.

MİSKET TOPU (مسکت طوپ) [*Top.*] İçinde misket bulunan mermilerin atıldığı toplar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Başbakanlık Arşivi» ndeki vesikalardan birinde (Askerî, tarihi 1184, sıra numarası 38) «Bosna valisi Mehmet Paşa tarafından Tophanede izaası (dökülmesi) istenilen sekiz kıt'a misket topunun masarifi olan 1280 kuruşun tesviyesi» diye yazılıdır.

MİSKİNHANE (مسکین خانه) [*Tıp.*] Cüzam illetine tutulanları şehir halkı ile temas ettirmemek için bu türlü hastaların barınmalarına mahsus binalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Üsküdar'da Karacaahmet mezarlığında halk arasında «Miskinler dergâhı», «Miskinler tekkesi» adı verilen bir miskinhane vardı.

Mehmet İzzet Bey miskin illeti denilen cüzam'dan bahsederken (Rehber-i umur-ı beytiyye, İstanbul, Mahmut bey matbaası, 1326, C 3 S. 33 ve mütaakip) miskinhane için şu tafsilâtı veriyor:

«İstanbul'da cüzamlıların tecridi mütalâasiyle tesis edilmiş olan Miskinhane Üsküdar'da Karacaahmet mezarlığının vasatında (ortasında) ve Haydarpaşa yolunda kâin olup III üncü Selim zamanında 9 hane olarak bina olunmuş ve bunlara ilâveten ikinci Sultan Mahmut tarafından da 1225 tarihinde 11 ev daha inşa edilmiştir.

«Miskinhaneye Evkaf Nezareti tarafından ayrıca tahsisat ve tayinat verildiği cihetle burada bulunan miskinlerin geçinmeleri teminat altına alınmış ve yukarda hastalığın sebepleri arasında sayılan sefalet ve izdiham gibi ahvale meydan bırakılmamıştır. Şöyle ki her gün sabahleyin her miskine iki çift fodla ile Üsküdar imaretin'den çorba, akşamları da pilâv, çorba ve et verildiği gibi haftada iki defa pazartesi ve perşembe geceleri tatlı olarak pilâv ile zerde verilmektedir.

«Bu miskinhaneye avam beyninde «Miskinler Dergâhı» namı verilir. Bu dar-ül-hayr'ın (hayır evi) kapısı önünde ve yol kenarında üstü oyuk mezar taşı gibi bir metre yüksekliğindeki sütuna caddeden geçen yolculardan sadaka vermek istiyenler çukura para bıraktıkları anda içerden bunu gören miskinler bir ağızdan bağırarak dua ederlerdi ve toplanan paraları aralarında taksim eylerler.»

1908 Temmuz İnkılâbından sonra miskinhane kapanmıştır.

MİSKİNLER TEKKESİ (مسکینلر تکیه‌سی) [*Hal.*] Cüzam illetine tutulanların barındıkları binanın adıdır. Buna «Miskinhane», «Miskinler dergâhı» da denilirdi. Cüzam sarî olduğu için buna tutulanlar hükümet tarafından Üsküdar'da Karacaahmet mezarlığında bulunan bu binada muhafaza altında bulundurulurlardı. Tafsilât için bak: «Miskinhane».

MİSMAR (مسمار) [*San.*] Çivi, mıh yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i mesamirdir. Mismar tâbiri daha ziyade yerli çiviler hakkında kullanılır. Vesikalarda geçer.

MİSTİKA (مستيقه) [*Bah.*] Uskunadan küçük olduğu halde tekne ve armazı uskuna tarzında, direkleri de uskunanın grandi direği gibi sübye olarak donanan lombarsız yelkenli gemilere verilen addır. İtalyanca «Mistik» dan alınmadır. Yelkenli devrinde sekizinci sınıf harb gemilerinden sayılırlardı.

MİSVÂK (مسواك) [*San.*] Dişlerin temizlenmesinde kullanılan lifli ağacın adıdır. Sıcak memleketlerde yetişen ağacın parmak kalınlığındaki dallarından yirmi yirmibeş santim uzunluğunda kesilmek suretiyle hazırlanır, kullanılacağı vakit bir ucunun kabuğu kurşun kalemi gibi açılarak kullanılır. Açılan kısımdan çıkan lifler kullanıla kullanıla bozulunca tekrar açılır, bu suretle bitinceye kadar kullanılır.

Her dil keder-i nifaktan pâk olmaz
Her sadedil âgine-i idrâk olmaz
Her şahsa dehenkûşa-yı esrar olma
Her şâh-ı çinar-ü bigd misvâk olmaz
Nabi

Görünür gerçi belinde misvâk
Deheni kizb ile amma na pâk
Sünbülzade Vehbi

MİTRAKA (مطراقه) [*San.*] Tokmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Taşçıların kalem üzerine vurmakta kullandıkları kısa saplı demirden ağır el çekicine de bu ad verilir. Mitrak da denilen bu âlet halk arasında matrak suretinde de kullanılır. Cem'i metariktir.

MİYANE (میانه) [*Ask.*] Yeniçeri teşkilâtına mahsus bir tâbirdir. Miyane; cemaattan küçük, bölükten büyüktür.

§ [*Mus.*] Musiki kârlarının orta hanesine miyane denir.

MİYANE KÂTİPLERİ (میانه کاتبلری) [*Ask.*] Ortaların kâtipleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Orta; yeniçeri teşkilâtında tabur demektir.

MİYANE TIĞI (میانه تیغی) [*Ok.*] Ok rendelerinden bir nev'inin keski demirine verilen addır. Dağlak demiri bulunmadığı zaman okun temizlenmesinde kullanılırdı.

MİZAH (مزاح) [*Ede.*] Arapça lâtife, şaka mânasına gelir bir tâbridir. Lâtifeci, şakacı olanlara mezzah denir.

Hûptur gerçi letafetle mizah
Olmıya lik müeddi-i silâh
Sünbülzade Vehbi

MİZAN (میزان) [*Ast.*] Gökteki onikı burçtan birinin adıdır. Bu burcun hâkimi Zöhre seyyaresidir. Güneş bu burca 22 eylülde girer, 22 birinciteşrin (ekim) de çıkar. Güneş bu burçta iken doğanlar hakkında «İlm-i Nücum» adlı eserde (Ragıb Rıfki, İstanbul, Cihan biraderler matbaası, 1341) şu tafsilât vardır:

«Güneş bu burçta iken doğanlar pek samimî ve hak ve adaletin gayyur müdafileridir. Hissî, takdir ve tahsile meyyal, zevkperest, haria, âlicenap, vicdanlı, fehmü idrak sahibi, nefis sanatlara müstait olurlar. Bunların hemen hepsi pak itidalkâr, sevimli, iyi niyyet sahibi, herşeye iltizamsız hüküm vermeye kabiliyyetli kimselerdir. Bir meselenin iyilik ve fenalık cihetini pek doğru olarak hükmettikleri cihetle metin bir fikir mukayeseleri vardır. Meth ve aitayişi severler ve takdir edildikleri zaman pek ziyade çalışırlar. Umumiyyet itibariyle sevimli ve iyi ahlâklı oldukları için takdire lâyıktırlar. Bu burcun tesiri altında doğanlarda iki nıt hâl vardır: 1- Zevk düşkünü, merasimin ve şekillerin dış kısımlarını, örf ve teamülü, itilâf ve münasebeti sevenler; 2 — Ulvî ve nezih fikir sahibi olanlar ve her şeyde vahdeti takdir edenler.

«Eylülün yirmi ikisi ile otuzu arasında doğanlar garez ve ıvazsız, iyi yaşıyan, zarif, sevimli ve hoş kimselerdir. Birinci teşrinin (ekim) biri ile onu arasında dünyaya gelenler hak ve adaletin müdafileri, açık fikir sahipleri hüsn-ü muaşereti sevenler, bütün münasebet ve alâkalarında pek sadık olurlar. Birinci teşrinin (ekim) onu ile yirmi ikisi arasında doğanlar okadar imtizaçlı olmayıp daha maddî, daha akıllı, zihnî tecellileri bütün şekilleriyle takdir ederler.

«Bünye oldukça iyidir; kendilerini iyi muhafaza ederler ve iyi yaşarlarsa hastalığa tutulmazlar. Bunlar hayatta: Sanatkârlık, ressamlık, kitapçılık, kâtiplik, çalgıcılık, hanendelik vesaire gibi şeylerde muvaffak olurlar.

«Mizan burcunda doğanların şekil ve şemaili: Uzun boylu, ince ve zarif, kumral ve bazan siyah saçlı, güzel müdevver almalı, lâtif pembe ve beyaz tenli, mavi ve cazibeli gözlü.

«Bu burçta doğanlar öteki burçlarda doğanlara nispetle daha bahtiyar olurlar. İstikballeri, diğerleriyle istirâk veya ittihad suretiyle husûl bulur. Tâlihleri, her sekiz senede bir iyi veya fena olarak tebeddüle uğrar.

«Mühim hayat devreleri: 8, 16, 24, 32 yaşlarıdır.»

Hamel ü sevr ile cevzada olur fasl-ı bahar
Seretan ü esed ü sümbüledir yazda karar

Tattı güz faslını mizan ile akrep dahi kavs
Cedi vü delv ile hut oldu zemistane medar
Lâ

§ [*Mal.*] Varidat ve masarifin toplu bir halde gösterilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bütçe demektir. Eskiden bu maksatla tutulan defterlere «mizan defteri» denilirdi. Mizan; Arapça terazi tartı âleti demektir. Tutulan hesap bu mahiyette olduğu için o ad verilmiştir.

§ [*Rig.*] Bir hesap ameliyyesinin doğru olup olmadığını anlamak için başkaca yapılan hesaba da mizan denilir.

MİZAN DEFTERİ (میزان دفتری) [*Mal.*] Varidat ve masarifi toplu bir halde gösteren defterler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Devletin umumî malî vaziyyetini gösteren bu defter rnznamçe kaleminde tutulduğu gibi diğer devlet müesseselerinde o adla defterler tutulurdu.

MİZANE DİREĞİ (میزانه دیرکی) [*Bak.*] Geminin kıç tarafındaki direğin adıdır. Öteki direklerin en küçüğü olan bu direk yekpare olmayıp her biri birbirinin üstünde olmak üzere dört direkten terekküp etmektedir. Bu direklerden en altta ve gemiye raptedilmiş olanına «Ana direk», üstündekine «gabye», daha üsttekine «babafingo», en üsttekine de «Kontra» denilir.

MİZAN-I HARİR (میزان حریر) [*Mal.*] İpek kapanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mizan; terazi, tartı âleti demek olduğu gibi kapan da büyük terazi, kantar demektir. Satılmak üzere getirilen ipekler burada satılır ve tartılarak alanlardan resim alınırdı. Nitekim yağ, bal, un'un satıldığı yerlere de «Yağ kapanı,» «Bal kapanı,» «Un kapanı» denilirdi.

MİZAN KALEMİ (میزان قلمی) [*Mal.*] Tanzimattan evvel devletin varidat ve masarifini toplu bir halde gösteren defterleri tutan kalemin adıydı. Buna «Rıznamçeci» de denilirdi.

MİZAN-ÜL-HARARE (میزان الحراره) [*San.*] Hararet derecesini bildiren âletin adıdır. Fransızcası termometre'dir. Mizan; Arapça terazi, tartı âleti demektir, Bu âlet hararetin derecesini gösterdiği için bu ad verilmiştir.

MİZAN-ÜL-HAVA (میزان الهوا) [*San.*] Havanın tazyik derecesini bildiren âletin adıdır. Fransızcası Barometre'dir. Mizan; Arapça terazi, tartı âleti demektir. Bu âlet havanın sıcaklık ve soğukluk derecesini gösterdiği için o ad verilmiştir.

MİZENE (مازنه) [*San.*] Büyük camilerde müezzinlerin iç ezanı okuyup kamet ettikleri ve tekbir getirdikleri yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «mükebbire» de denilir. Camilerin avlusundaki son cemaat yerinde namaz kılanlara içerdeki imamın tekbirlerini tekrar ederek cemaatın birlikte namaz kılabilmesini temin için yüksekçe bir pencere içine ve dışarıya taşkın olarak balkon şeklinde yapılırdı.

MİZMAR (مزمار) [*Mus.*] Eski çalgılardan birinin adıdır. Nay(ney) yani düdük nev'inden bir sazdı. Biri kamıştan, diğeri ağaçtan olmak üzere iki parçadan mürekkepti. Ağaç kamış gibi yontulur, düzeltilir, sonra içi delinirdi. Ağaç kısmının boyu bir karış ve bir parmaktı. İki ucunda iki parmak kadar bırakılır, kalanı yedi kısma ayrılırdı. Bu yedi kısıma da yedi delik delinirdi. Delikler, ne geniş ne dardı. Orta idi. Yedi deliğin delindiği kısmın arkasına da bir delik delinirdi. Nayın baş paresi gibi hazırlanmış olan kamış bunun üst tarafına takılır, dudaklar bu kamış kısmına deymek ve üflenmek suretiyle çalınırdı. Yaş ağaçtan kesilen bir halka kamıştan olan kısmın baş tarafına takılırdı. Halka çalındığı müddetçe orada durur, çalınmadığı zaman çıkarılırdı.

Hicri dokuzuncu asır evailinde (milâdi on beşinei) yaşamış olan Ahmet oğlu Şükrullah tarafından yazılıp yıldırım Bayezıt'ın oğlu İsa Çelebi'ye takdim edilen eserde (Millî tetebbûlar mecmuası, cilt 2, sayfa 233) mizmar hakkında şu malûmat vardır:

«Mizmar deyu bir naya derler ki ol nayı iki pareden düzerler; bir paresi kara kamıştan ola ve bir paresi ağaçtan ola, ve ol ağacı dahi kamış gibi yonalar ve düzeler ve için deleler; ve anın uzunu bir karış ve bir parmak ola, ve iki ucundan dahi bile ikişer kavsa parmak kadarı koyalar, giru kalanın yedi bölük edeler, her bir bahşında bir delük dahi deleler, ammaenin dahi kik delmiyeler ve dar dahi delmiyeler, ve urulacın yanında bir delük dahi deleler, amma ol delüklerin olduğu yana delmiyeler, ardından yana deleler, amma ol delüğün ikisinin arası beraberinde deleler, ve kamıştan olan parenin dahi uzunu bir karış ve bir parmaktan artuğrak olmak gerekir ve eğer mizmarın uzunluğu bir karış ve bir parmaktan artuk olursa delüklerin dahi kikirek deleler; ve mizmarın aslı şol nay paresidir ki ol ağaçtan düzdükleri nayı anın üstüne pergidürler, ve şol nağmeler ki naydan belürür kamış olduğundandır, ve buudler belürdüğü ol ağaçtan olan nay sebebindendir, ve ol kamıştan olan pare ol dahi yaş iken çenk kirişiyle bir yanın muhkem bağlıyalar yani saralar ve bir

yanın dahi iki üç gün ağaç ortasına koyup şikenceye uralar. Ta kikrek ola; ondan sonra yağ ağaçtan bir halka düzeler ve ol kamıştan olan parenin ağzına bergideler. Nağmeler nayda sakil ve hâd olduğu yani zir ve bem olduğu ol halka sebebindendir ve iki pare kamış dahi biri birine ulayalar ve ikisinin başını biri birine bağlıyalar ibrişimle, şöyle ki iki nayın ortasında bir yarık gibi olur, ve şol vakıt ki nay çalmaktan fârig olalar ol mizmarın ağzına kodukları halkayı alalar, ve şol parmak ki nayın urulacek yerine yakındır, anın nağmesi zirdir, nisbet ile yani yakında olan delüklerin nağmesi ırakta olan delüklere nisbetsizdir ve ırakta olan delüklerin nağmesi yakında olan delüklerin nağmesinden bemdir ve hamamda (karanay) dan artık saz çalınmak imkânı yoktur.»

Bu çalgıyı çalana «Mizmarzen» denilir.

MİZMARZEN (مزمار زن) [*Mus.*] Mizmar adlı çalgıyı çalan hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mizmar; nay nev'inden düdük adıdır.

MODA YELKENİ (مودا یلکنی) [*Bah.*] Serenleri direğin gerisinde ve direk istikametinde amudi bir vaziyyette sürmeli olarak yapılmış müselles şeklindeki yelkenlere verilen addır. Bunlara «huri» veya «Pena» yelkeni de denir.

MODELHANE (مودلخانه) [*San.*] Model yapılan atelyeler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MOLA (مولا) [*Hal.*] Durak, tevakkuf yerinde kullanılır bir tâbirdir. Lâtinceden alınmadır. Yürüyüş sırasında dinlenme maksadiyle olan duruşlara «mola vermek» denir.

Takım rahat, pala uygun, gaza mubarek ola
Tavuklu, hindili köylerde hâftalarca mola
Mehmet Âkif

MOLA VERMEK (مولا ویرمك) [*Ask.*] Yürüyüş sırasında dinlenmek üzere oturulma yerinde kullanılırbir tâbirdir.

§ [*Hal.*] Yorgunluk almak için dinlenme yerinde de kullanılır.

İş edip gazmamış amma... Mola vermiş bir ara
Sonra ikmali için doğraca gitmiş Mısır'a
Halil Nihat

MOLADA (مولاده) [*Hal.*] Yaşlı, acemi, beceriksiz cariyeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmani» de aslı molduvan kelimesi olmak gerek diye yazılıdır.

MOLA TAŞI (مولا طاشی) [*Hal.*] Hamalların üzerine yüklerini koyup dinlendikleri taşa verilen addır.

MOLATO ENFİYESİ (مولاطو انفیه‌سی) [*San.*] Enfiye pevilerinden birinin adıdır. Enfiye, inhisardan evvel İstanbul ve Yanya'nın Filât ve Aydonat kasabalarında mevcut enfiyehanelerde (enfiye imalâthaneleri) yapılırdı. Yanya mülhakatında yapılan enfiyelere «Çam enfiyesi» de denilirdi. Enfiye aynı zamanda enfiye gediği olan yerlerde satılırdı. Başkalarının enfiye yapmaları ve satmaları yasaktı. «Başbakanlık arşivi»ndeki bir vesikaya göre (Maliye, 15 Z 1219, sıra numarası 710) enfiyenin bu imalâthaneleri idareye memur olanlar tarafından bey'e (satmaya) mezun bulunan ve gedik sahibi olan kimseler tarafından muayyen bedellerle ve kendilerine beşte biri bey'iye olarak verilirdi. Enfiye bunlara gönderilir, onlar tarafından satılarak beşte biri alıkonulduktan sonra üst tarafı imalâthanelere gönderilirdi.

MOLLA (ملا) [*İlm.*] Mevleviyyet payesini ihraz eden ulema hakkında kullanılır bir tâbirdir. «ملا = Monla» suretinde de yazılırdı. Sonraları zadegândan olanlarla ilmî ve içtimai mevkii yüksek bulunanlar hakkında kullanılırdı. Birinci sınıf kadılara da Molla denilirdi. Vaktiyle ulema hakkında münhasıran «Efendi» tâbiri kullanılırken sonraları hassaten zadegân sınıfının meydana çıkmasından itibaren onlara «Bey» in ilâvesiyle «Molla bey» tâbiri taammüm etmiştir. Mollanın lûgat mânası âlim, fâdıl, fakih'tir.

Müderrislerle yaşlılar medrese talebelerini isimleriyle çağırmazlar, molla diye hitap ederlerdi.

MOLLA BEY (ملا بك) [*İlm.*] İlmiyyenin zadegân sınıfı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Molla; âlim, fâdıl, fakih, zadegân da asîl demektir.

MOLLA-YI RUM (ملای روم) [*Sof.*] Mevlevi tarikının kuruculuğu kendisine izafe olunan Mevlâna Celâleddin-i Rumî hakkında kullanılır bir tâbirdir. Molla; âlim, fâdıl demektir.

MONOPOLYE (مونوپولیه) [*Mal.*] Şarap ve şıra inhisarı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şarap ve şıra için teamüller ve usuller vardı. Şaraba ve şıraya hükümet tarafından narh konulurdu. Şarabı yalnız Hıristiyanlar satmazdı. Subaşılar ve sipahiler de satardı. Esasen şarap, bağ mahsulü ve varidat menbaı idi. Şarap ve şıranın inhisar ve o zamanın tâbiriyle monopolye hakkı, subaşılarla sipahilere aitti. Bu usul, üzüm yetiştiren eyaletlere mahsustu. Şehirde ve köyde subaşılar ve sipahiler için inhisar müddeti iki aydı.

Bir subaşı veya sipahi, mahsul zamanı iki ay «monopolye tutup» evvelâ kendi şaraplarını satmalarına müsaade ederdi. Şayet bu müddet zarfında satılamazsa artanı «İl narkına» yani câri narka göre Hıristiyanlara devredērdi. Subaşılarla sipahilerin sattıkları şaraplar Hıristiyanlardan alınan «ondalar» yani öşürlerdi. Şarap şıra halinde iken her yüz medresinden on, her on medresinden de üç medre «salarlık» alınırdı.

MORİLE (موريله) [*Bah.*] Loçelerden geminin içine suyun girmesini men için konulan ağaç tıpaların adıdır.

MORİZE (موريزه) [*Bah.*] Yelken camadana vurulurken serene bağlamak için âdi veya çelikli camadanlar ile beraber kullanılan halatlara verilen addır.

MOZO (موزو) [*Öl.*] Ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. «Başbakanlık Arşivi» ndeki bir vesikada (Saray, tarihi, 2 Z 1210, sıra numarası 2338) «Edirne ve Hayrabolu otlaklarında bulunan birinci İstabl-ı Âmire'ye mensup doksan katar devenin beher katarına birar mozo tuzun İnoz Memleha Emini tarafından verilmesi.» Bu vesikadan mozo'nun hicrî on üç (milâdi on dokuz) üncü asırda kullanıldığı anlaşılıyor.

MUABBİR (معبر) [*Hal.*] Rüya tâbir eden, düş yoran yerinde kullanılır bir tâbirdir. Muabbirler türlü türlü şekillerde rüya tâbir ederlerdi. Bir kısmı «Tâbirname» adı verilen kitaplara bakarak düş yorarlardı. Kitaba bakanlar rüya görenin adını, gördüğü rüyayı sorarlar, kitabı açıp orada yazılı olan şeyleri söylerlerdi. Görülen şeyin büyük bir adam, ay, güneş, yahut herhangi bir hayvan olduğuna göre bunlardan ahkâm çıkarırlardı. Kitaptaki yorumları bellemiş, yahut ağızdan ağza intikal edenleri işiterek öğrenmiş olanlar da akıldan söylerlerdi.

MUACCELE (معجله) [*Mal.*] Mirî yani devlete ait iltizamat ve mukataattan ve taksitle satılan emlâkten peşin olarak alınan para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arazi-i emiriyyenin ve yine bu hükümde olan arazi-i mevkufe-i gayr-i sahihanın tasarruf hakkı mukabilinde ve tefevvuzu esnasında peşin olarak verilen nakdî bedel (menfaat) e de muaccele tâbir olunurdu. Bu nakdin miktarı arazinin tefvizi suretine göre değişirdi.

Taksitle satılan bu türlü şeylerin tâyin olunan vâdelere göre sonradan alınan bedellerine de «müeccele» denilirdi. Muaccele; «Kamus-u Osmani» de «Muayyen vakitlerin hulûlünde alınacak irat ve avaide mukabil peşin olarak ödenen bedel, akça demektir.» suretinde izah olunmuştur. Cem'i muaccelâttır. Para sıkıntısı çekildiği zamanlarda iltizam suretiyle satılan şeylerle mukataaların birkaç seneliği birden satılığa çıkarılır ve bedelleri peşin olarak alınırdı. Sekiz hattâ on iki seneliğinin peşin olarak satıldığı zamanlar olmuştur.

MUADDİL-ÜN-NEHAR (معدل النهار) [*Ast.*] Mihver-i âleme amut olan ve kutb-u âlemden doksan derece açık bulunan daire-i azîme hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MUADDUN LİLİSTİGLÂL (معادللاستغلال) [*Huk.*] Kiraya verilmek üzere ihzar ve tâyin oluumuş şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kiraya verilmek üzere yapılmış veya alınmış ev, dükkân, han, hamam gibi akarlarla kira arabası ve kira beygiri gibi şeyler bu cümledendir.

MUAFNAME-İ HÜMAYUN (معافنامهٔ همايون) [*Mal.*] Bir köy veya kasaba halkının yahut bir şahsın vergi vesair devlet tekliflerinden affedilmiş olduğuna dair yazılan ferman veya emir hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü haklar Padişahların salâhiyyetleri cümlesinden olduğu için mükellefiyyetten vazgeçiliş de saltanat makamına atfolunurdu.

MUAHEDENAME (معاهده نامه) [*Huk.*] Sulh şartlarını bildiren ve iki muhasım taraftan kabul ve imza edilen musalaha vesikası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «Ahdname» de denilir. Bununla beraber ahdname tâbiri daha ziyade bir taraftan verilen ahd ve emanı müş'ir vesikaya ıtlak olunur.

MUALLEM (معلم) [*Ask.*] Talim görmüş, askerlik talimlerini öğrenmiş mânasına gelir bir tâbirdir. Vesikalarda «Muallem asker» suretinde geçer.

MUALLEM EŞKİNCİ (معلم اشكينجى) [*Ask.*] İkinci Sultan Mahmut zamanında yeniçeriler arasından yetiştirilmek istenilen bir kısım askerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Harbin talimli askerden başka yolla kazanılamıyacağını anlıyan ve Mısır'da Asakir-i Cihadiyye-i Mısriyye adiyle kurulup yararlıkları anlaşılan teşkilâttan da ilham alan padişah, toplattığı mecalis-i meşveret (meşveret meclisleri) kararları gereğince 1241 (1825-26) de Yeniçeri ocağı'nın «Bütün» adiyle anılan elli bir cemaat ortasının her birinden yüz ellişer nefer alınmak suretiyle 7650 kişiden mürekkep bir teşkilât vücuda getirilmiş ve ileride sayısı arttırılmak üzere bir de kanun yapılarak talim ettirilmek suretiyle yetiştirilecek olan bu teşekküle «Muallem Eşkinci» adı verilmiştir. Ayrılan bu yeniçeri efradına talim yaptırılmaya başlanması ve bu yolla

ocağın zapt ve rapta sokulmak istenildiğinin ilerigelenlerince anlaşılması üzerine kazan kaldırılmış ve neticede Yeniçeri ocağı dağıtılarak yerine askerî teşkilât yapılmıştır.

MUALLİM-İ TALİMHANE (معلم تعليمخانه) [*Ask.*] Ağa bölüklerinden 54 üncü bölüğün kumandanı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Ser muallim-i talimhane» de denilirdi. Efradın talimleriyle meşgul olduğu için bu adı almıştır.

MUALLİMHANE-İ NÜVVAB (معلمخانهٔ نواب) [*Mek.*] Kadı yetiştirilmek üzere açılan mektebin adıdır. Hicrî 1270 (1853) senesinde ve Şeyh-ülİslâm Meşreb Efendi hafidi Mehmet Ârif Efendi'nin zamanında açılmıştır. 1272 (1855) de ilk mezununu vermiş ve o sene bir talebe çıkarmıştır. Buradan çıkanlar, Hukuk mektebi açılıncıya kadar, Şer'î mahkemelere olduğu gibi Nizamî mahkemelere de tâyin edilirlerdi.

Hicrî 1302 (1884) de Mekteb-i Nüvvab adını almıştır.

MUAMMA (معما) [*Ede.*] Bilmece nevilerinden birinin adıdır. Yine bilmece nevilerinden biri olan «Lugaz» ile bunun farkı lugazin her şeye, muammanın ise insan ismine delâlet etmesidir. Eski şairler muammayı tertip etmeye de, hal eylemeye de büyük ehemmiyyet verirlerdi. Hattâ «Camî» gibi bir büyük âlim muammaya dair küçük, orta ve büyük olmak üzere üç eser yazmıştır. «Mir Hüseyin Muammayî» adlı Acem şairi hemen hemen bütün ömrü boyunca muamma ile meşgul olmuştur.

Osmanlılarda muamma ile en ziyade uğraşan «Edirneli Emrî» dir. Emrî, huruf-u heca sırasiyle muammalar tertip etmiştir. Diğer şairlerin divanlarında da birkaç muamma bulunur. Namık Kemal bile:

Bir katre ma düşünce kilk-i kalb-i pâkine
Namım yazıldı her varak-ı tâbnakine

beytiyle Kemal demek olan bir muamma yapmaktan kendini alamamıştır. Sünbülzade Vehbi, oğlu için yazdığı Lûtfiye manzumesinde:

Yoktur anın gibi bir fenn-i leziz
Zihnin ehl-i dilin eyler teşhiz
Milk-i İran'da begayet makbul
Bilmiyen şair olar pek methul
Bunda nadir bulunur erbabı
Biliriz adı çıkan ahbabı
Pederinden anı tahsil ede gör
Bil mezayasını tekmil ede gör

beyitleriyle muammayı uçurdukça uçurur.

«Mir Hüseyin Muammayî» nin «Esma-i Hüsna» muamması olmak üzere yazdığı yüz beyitlik Mesnevi'yi «Lâmiî Çelebi» «Mir'at-ül-Esma yahut Câm-ı Cihannüma» adiyle Türkçeye çevirmiştir. Lâmiî, orada muammaya dair birçok malûmat verir. Ezcümle der ki: «Muamma, asılda «ta'miye» den müştaktır. İsm-i mef'uldür. Ta'miye lûgatte gizlemektir. Bu sebeple muamma, gizlenmiş demek olur. Amma ıstılah-ı zürefa ve itibar-ı urefada şol kelâma derler ki remz ve ima yoliyle onda istihrac-ı isme (isim çıkarmağa) işaret buluna, bir veçhile ki tab-ı selim ve zihn-i müstakim anı müstahsen ve makbul tuta.»

Bu tariften sonra muammanın nasıl yapılacağını ve nasıl hallolunacağını anlatır.

Saz şairleri muammaya çok ehemmiyyet verirler ve bununla biribirlerine meydan okurlardı. Ancak divan şairleri, yukarda işaret olunduğu veçhile, yalnız insan ismine ait bilmecelere muamma adını verdikleri halde saz şairleri her türlü bilmecelere muamma derlerdi.

Halk edebiyatı hakkındaki tetkikleriyle tanınmış olan Çankırılı Talât Bey (Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i, İstanbul, Devlet Matbaası, 1928, s. 161) bunu şöyle anlatır:

«Bir memlekete gelen saz şairlerinin o memleket şairlerine meydan okuma kabîlinden «Muamma» tâlik etmeleri bir âdetti. Bu «Muamma asmak» ve «Muamma indirmek» birçok merasime tâbidi. Şair, muammasını, hallini günlerce evvel bir zarf içinde kahveciye teslim eder, o da çekmecesinde saklardı. Yalnız muammayı duvara asarlardı. İndirileceği gece bir gazelden sonra muammayı halledenler olup olmadığını nazımla sorar, cevap alamazsa kendisi yine nazımla halledderdi. Eğer halledenler varsa asliyle karşılaştırılır, toplanan «saçı» lar müştereken taksim olunurdu.

«Eğer memleket şairleri tarafından halledilmiş ise muammayı indirmek memleket içinde mühim bir hâdise olarak karşılanırdı. Herkes bir gurur duyardı.

«Muammayı halleden memleket şairleri şayet saz çalmayı bilmezlerse bir çalanı oturtup, fasla iştirak ettirirler, muammanın halline ait şiiri okuttururlardı.»

Süleyman ismi için bir muamma:

Sefinenin başı girse limana
Çıkar ismi o şuhun da ayana
Lâ

MUAMMA ASMAK (معما آصمق) [*Ede.*] Saz şairlerinin gittikleri yerlerde ora şairleri tarafından açıklanmak üzere ortaya attıkları muammalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saz şairleri gittikleri memleketin şairleri tarafından açıklanmak üzere hazırladığı muammayı

astıkları için bu tâbir meydana gelmiştir. Şair, duvara astığı muammasının hallini bir zarf içinde kahveciye teslim eder, o da çekmecesinde saklardı. İndirileceği gece bir gazelden sonra muammayı halledenler olup olmadığını manzume ile sorar, cevap alamazsa kendisi bir manzume ile hallederdi. Eğer halledenler varsa asliyle karşılaştırılır, toplanan «saçı» lar aralarında taksim olunurdu.

MUAMMA İNDİRMEK (معما ایندیرمك) [*Ede.*] Saz şairlerinin gittikleri yerlerde astıkları muammanın açıklanması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saz şairleri gittikleri memleketin şairleri tarafından açıklanmak üzere muamma asarlar ve hallini daha evvel bir zarf içinde kahveciye teslim ederlerdi. İndirileceği gece, asan, bir gazelden sonra muammayı halledenler olup olmadığını manzume ile sorar, cevap alamazsa kendisi yine bir manzume ile hallederdi. Eğer halledenler varsa asliyle karşılaştırılır, toplanan «saçı» lar aralarında taksim olunurdu. Muamma, memleket şairleri tarafından halledilmiş ise muammayı indirmek memleket içinde mühim bir hâdise olarak karşılanırdı. Herkes bir gurur duyardı.

MUARAZA (معارضه) [*Huk.*] Bir kimseye kavlen ve fi'len muhalefet etmek mânasına gelen bu tâbir hukuk ıstılahı olarak hak talebine tasaddî (kalkışma) yerinde kullanılır. İ'lâmlarda bilâ beyyine veya bilâ veçhin muarazadan men' talebiyle ifade olunur.

«Hukuk-u İslâmiyye ve ıstılahat-ı fıkhiyye kamusu» ndaki izahı şöyledir: «Hasmın ikame ettiği delile taarruz etmeyip yalnız bu delilin muktezasına muhalif, nâkizini müsbit diğer bir delil ikame etmektir. Şöyle ki: İki delilden biri bir şeyin meselâ, Cevazını, diğeri de adem-i cevazını iktiza etse bir muaraza vücuda gelmiş olur.»

MUARRİF (معرف) [*Vak.*] Camilerle tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını hayır ile anan müezzin ve derviş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cami ve tekkelerde bu işi gören vazife sahipleri yani aylıklı adamlar vardı. Mahkemelerde birinin şahsının veya hüviyyetinin tasdiki yerinde de kullanılır. Muarrif; Arapça tarif eden, bir şeyi etrafiyle anlatan demektir. «Türk Hukuk Lûgati» ndeki (Muarrif maddesi) izahı şöyledir: «Yargıç veya noter, yahut memur-u mahsus huzurunda bir şahsın şahsı ve hüviyyetini beyan ve tasdik eden kimse.»

Hire hükümdarları, kabîle reislerini itaatta bulundurmak için onların çocuklarını rehine olarak toplarlar, saraylarında terbiye ederlerdi. Arasıra bunların babaları çocuklariyle görüşmek için saraya gelirler, hükümdarın huzuruna da çıkarlardı. Huzurda teşrifatçılık eden bir adam «Haza ebu filân» diye gelen adamı takdim eder, çocuğunu hükümdar bildiği için onun babası demekle ziyaretçiyi hükümdara anlatmış olurdu. İşte bu teşrifatçıya yaptığı tarif dolayısiyle «muarrif» denilirdi. Hattâ Arapların oğullarına izafetle kullandıkları künyeler bu suretle istimale başlanılmıştı. Abbasî halifelerinin saraylarında da böyle muarrifler vardı. Onlar da halifenin tanımadığı bir adamı huzura soktukları sırada tarif etmekle mükellef idiler. Bununla beraber sonra nasıl olup da camilerde cuma namazından evvel müezzinin mahfilinde ayağa kalkıp hamd-ü senadan sonra naat okuyan ve vakıf sahibinin adını anıp ona ve bütün ehl-i İslâma dua eden kimseye muarrif denildiği bilinemiyor.

İlmî ve tarihî tetkikatiyle tanınmış olan değerli profesör Fuat Köprülü «Meddahlar» başlıklı kıymetli bir etüdde (Türkiyat Mecmuası, birinci cilt, 1925 Ağustos, sayfa 7 haşiyesi) «Meddahlar, ilk devirlerde, tıpkı muarrifler gibi mevzularını dinî mevzulardan alan yani dinî içtimalarda ve camilerde münacatlar, naatlar, hükümdarlar hakkında birtakım medhiyyeler okuyan kimselerdi» dedikten ve «siyerciler», «kıssahan» ve «şehnamehan» lar hakkında bazı izahat verdikten sonra «muarrif» lere gelince diyerek «muarrif» için şunları yazmıştır:

«Onuncu asır şairlerinden «Fakirî» nin «Risale-i Tarifat» ındaki şu mısralar, onların mahiyyeti ve onuncu asırda hâlâ mevcudiyyetleri hakkında pek vazıh bir delildir:

Muarrifler nedir devr içre dayim
Gehi mahfilniştn ü gâh kaayim
Hüdâ'yiyle Resulü yâd iderler
Âni gûş ideni dilşad iderler
Salâtini gehi tarif iderler
Şerif ismin anup teşrif iderler

«İbn-i Batuta Kastamonu Emîri Süleyman Paşa'nın cuma namazı merasimini anlattığı sırada, camide «Türkçe şiir ile Sultanı ve mahdumunu (oğlunu) sena ve haklarında dua eder» birtakım muarriflerin mevcudiyyetini söyler (Şerif Paşa tercümesi C I, 353). Babası Bursa camilerinde muarrif olduğu için «Duayî» mahlâsını alan bir şairin, «Bayezid-i Veli» zamanında saray hocalığında bulunan şair «Sa'yî» nin, camilerde okunmak üzere ta'rifat icadettiğini «Riyazî» kaydetmektedir «hususî kütüphanemizdeki nüsha, s 143) ki, «Âşık Çelebi» tezkiresinde

ekser elsine-i nâsta şayi' ve zayi' olan tarifat anın inşasıdır» ifadesiyle bunu teyit ettiği gibi (hususî kütüphanemizdeki nüsha, varak 223), «Lâtifî» de «Muarrifler arasında istimâl olunur ve cevamî ve mehafilde olunur garra tarifatı» olduğunu söylemektedir (191 S). Evliya Çelebi, Kazasker alayı içinde Padişaha dua ederek geçen muarriflerin adedini 3.000 olarak gösteriyor (c. I, s. 524).»

MUASKER (معسكر) [*Ask.*] Ordu merkezi, ordu kurulan yer, ordugâh yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MUAŞŞER (معشر) [*Ede.*] Onar mısralık bendlerden teşekkül eden manzumelere verilen addır.

MUAŞŞİR (معشر) [*Mal.*] Taʿşir eden, öşür toplıyan memura verilen addır. Tanzimata kadar toprak mahsullerinden onda bir hesabiyle öşür alındığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

MUAVVEÇ YAZI (معوج یازی) [*San.*] Arap harfiyle yazılan yazılardan birinin adıdır. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra meydana getirilmiş olan bu yazının mucidi güzel yazı yazmakla da tanınmış bulunan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur. Tabiatça, tesirce İslâm yazılarının öteki nevilerine benzemiyen bu yazının unsurları hep yılankavi (bükülmüş yılana benziyen) çizgilerden ibarettir. Bu yazıda düzlük, kırıklık hemen yok gibidir. Daima zindegiye (canlılığa), harekete karşı şiddetli bir istidat gösterir. Muavveç; eğrilmiş, eğritilmiş, eğri büğrü demektir.

Yazıyı icadeden Profesör Baltacıoğlu, buluşunu şöyle anlatır: «Ziya şualarının dalgalı bir denizdeki in'ikâsları, kıvrana kıvrana hareketi, muavveç bir çizgi suretinde teressüm eden kurtlar, güneşin hareli bir zemin üzerindeki telemmuatı, ormanların vahşi sarmaşıkları, bahçelerin helezonlar çeviren göz çekici kavakları, hulâsa tabiatın hayat ve hareket hissini veren bu zengin nümuneleri size aynı tesiri, aynı intıbaları verecektir. Bu yazıyı bana da bu tabiî örnekler ilham eylemişti. Bir gün hutut-ı ziyaiyyeyi kucağında sallayıp duran dalgalı bir denizin içerisindeki eşyanın hayallerini seyrediyordum. Celi nev'inden bir yazının dalgalanıp müstehzi bir çehre ile güldüğünü görür gibi oldum. Bu tahayyül yazıda yeni bir nevi', canlı bir tabiat tesis edebilmem için kâfi oldu. Filvaki ilk kabataslakları istiklâlini kazanamamış bir yazı melezine benziyordu. Fakat intıbalarımı tahayyül eyledikçe, tecrübelerimi artırdıkça daha müstesna, daha hususî bir sima alıyordu. Nihayet bugün gözleriniz önünde duran şu bünye teessüs edebildi.»

Lâtin harflerinin kabuliyle diğer yazılar gibi bu yazı da tarihe karıştı.

MUAYEDE (معايده) [*İda.*] Bayramlaşma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «Resm-i muayede», «Muayede resmi» suretinde de görülür ki bayramlaşma münasebetiyle yapılan merasim anlaşılır. Arapça muayede, bayramlaşmak, bayramda biribirini tebrik etmek demektir.

Bayramlar eskiden yalnız dinî idi. Millî bayramlar milletlerin millî benliklerini anladıkları zamandan başlamıştır. Bu ise çok sonradır. Milletler vaktiyle dinlerine pek ziyade bağlı olduklarından bayramlarına çok ehemmiyyet verirler, büyük şenliklerle tes'it ederlerdi. Osmanlılarda da muayedeler pek parlaktı. Devlet erkânı merasimle Padişahlara tebrikâtta bulundukları gibi biribirlerini toplu olarak ziyaret eder, tebrik resmini ifa eylerlerdi.

Muayedenin ne suretle yapılacağı kanunnamelere bile girmiştir. Nitekim Fatih tarafından çıkarılan «Kanunname-i Âl-i Osman» da (sayfa 25) bayramlarda el öpme merasiminin ne suretle ve nerede yapılacağı tasrih olunmuştur: «Bayramlarda meydan-ı divana taht kurulup çıkmak emrim olmuştur.»

Divanı ve divan merasimini kanun haline koyduran yahut daha doğrusu mevcut usulü hazırlattığı kanuna geçirten yine İkinci Sultan Mehmet'tir: «Bir arz odası yapılsın, cenab-ı şerifim pes perdede oturup haftada dört gün vüzeram ve kazaskerlerim ve defterdarlarım geldikte çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası önlerine düşüp istikbal etsinler.»

Bundan başka hizmeti, içlerinden biri silâhtar, ikincisi rikâptar, üçüncüsü çuhadar, dördüncüsü de tülbent oğlanı olmak üzere otuz iki oğlandan mürekkep bir «Has oda» yaptıran da Fatih'tir.

Esasen saray Osmanlılarda Yıldırım'la başlamış, İkinci Murat'la büyümüş, Fatih'le debdebe ve dârat kesbetmiştir.

Bayram münasebetiyle saraydaki divan meydanına kurulan tahtta yer alan Padişahın başta Sadrazam olmak üzere Padişah huzuruna çıkmağa mezun olanlar tarafından eli öpülürdü. Vezir-i âzam, vezirler, kazaskerler, defterdarlar, muhasebeci, yeniçeri kâtibi, sipahiler kâtibi, ruznameci ile çavuşlar, ulûfeli müteferrikalar, kadılar, müderrisler merasimde hazır bulunur, kadılardan altmış akçadan az ulûfesi olanlarla yirmi akçadan aşağı ulûfesi bulunan müftiler ve küttaptan reis ve kâtipleri, Defterhane kâtipleri bayramda el öpmek şerefinden mahrum edilirlerdi.

Padişah huzurundaki tebrik merasimi şöyle idi: Taht-ı hümayunun solunda Kırım vesair hükümat-ı mümtaze Han zadelerinden İstanbul'da bulunanlar dururlar, arkalarında zülüflü teberdarlar mevki alırlardı. Bunların aşağısına binbaşı ve zâbitler dizilirlerdi. Tahtın mukabilinde sola mailen Mir-i alem ile teşrifatî ve kapıcıbaşı ağalar ve şikâr-ı hümayun ağaları ve müteferrikalar sıravari dururlardı. Sekbanbaşı ağa da Mir-i alem hizasında ve sağ tarafında bulunurdu. Yeniçeri ağası vezir ise vezirlerle birlikte, değilse Sekbanbaşı'nın önünde dururdu. Sipah ve silâhtar ocakları ve bölükât-ı erbaa ricali, Sekbanbaşı ağanın arka tarafında sırasiyle mevki alırlar, çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdası ağaları da ellerinde âsaları bulunduğu halde sağa mailen padişahın karşısında dururlardı.

Taht-ı hümayun tertip edildikten ve etrafı böylece sağlı sollu işgal olunduktan sonra Hünkâr, taht-ı hümayunu teşrif buyururdu. Bu sırada alkışa memur olanlar tarafından «Aleyke avnallah», «uğurun açık olsun», «ikbalin füzun olsun», «padişahım devletinle bin yaşa», «mağrur olma padişahım senden büyük Allah var» cümleleri yükaek sesle söylenir ve Mehterhane de muttasıl çalardı. Bu sırada teşrifatî efendinin işaretiyle alkışçıların «Hareket-i hümayun padişahım devletinle bin yaşa» diye bağırdıkları hengâmde Nakib-ül-eşraf Efendi ricalin arasından ayrılarak huzur-u hümayuna gelir ve mütad olan duayı okuduktan sonra çekilirdi. Bunun arkasından Han zadeler, Mir-i alem, kapıcı ağalar ile Mirahur ve Şikâr-ı hümayun ağaların ve Çaşnigîr ve Müteferrikalar sıra ile el öpme vazifesini ifa ile çekildikten sonra üst kürkünün *sağ yeni* elinde *olduğu halde* taht-ı hümayuna doğru yanaşan Sadrazam, kaldırım kenarındaki taş tekneyi geçtikten sonra çemenzar tarafına meyleder ve bir parça daha yürüdükten sonra diz çökerek yer öperdi. Sonra yine kalkarak ve çemenzar üzerinden taht-ı hümayuna doğru birkaç adım daha yürüyerek tekrar yer öper ve hünkâra yaklaşması üzerine doğrulurdu. Badehu diz çöker ve Padişahın *ilkin sağ*, sonra sol ayağını öptükten sonra kalkarak tahtın sağ tarafına geçip ayakta dururdu. Vezir-i âzamın doğruluşundan başlayıp yer ve ayak öptüğü sıralarda alkışa memur olanlar tarafından «Bin yaşa Vezir-i âzam», «Devletinde daim ol» duaları yüksek sesle eda ve hakkında cabeca alkışlar icra olunurdu. Müteakiben vezirler, sudur-u izam, defterdar, reis-ül-küttap, hacegân, kapıcıbaşılar muayede resmini ifa eyledikten sonra Şeyh-ül-islâm Efendi el öper ve bir dua da okurdu. Arkasından ulema divana dahil olurlar, el öperlerdi. Sadrazam elindeki deftere bakarak İstanbul kadısına kadar olanları Hünkâr'a takdim ederdi. Sıra müderrislere gelince «İstirahat-ı Hümayun Padişahım devletinle bin yaşa» diye seslenilir ve hünkâr bundan sonra müderrisin dâileri demek suretiyle Sadrazam canibinden takdim olunan müderrislerin tebriklerini kabul eylerdi.

Müderrislerin tebrikleri bittikten sonra sipah ve silâhtar ve bölükât-ı erbaa ağaları Padişahın yenini öpüp giderler ve müteakiben vazifeyi maiyyetiyle birlikte yeniçeri ağası ifa ile çekilirdi. En sonra da peykân-ı hassa, cebeciler, topçu, top arabacı, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası dahi ocaklariyle birlikte öpüp bittikten sonra Teşrifatî Efendi dahi aynı vazifeyi yaparak resmin bittiğini arzeyleyince hünkâr kalkar sağ koluna Sadrazam, sol koluna da Dar-üs-saade ağası girerek birlikte taht-ı hümayun dolaşılırdı. Sonra Sadrazam kolunu bırakır, selâm ve iltifat-ı şahaneye başkaca mazhar olmak üzere vükelâ ve vüzeranın yanına giderdi. Hünkâr Bab-üs-saade'ye yanaşınca dönüp vezirlere selâm verir, başta sadrazam olmak üzere vezirlerin hepsi de yerden temenna alırlardı.

Tebrik *merasimi* bayram günü sabah namazından sonra ve bayram namazından evvel icra olunur ve ondan sonra alay ile camiye gidilerek namaz kılınırdı.

Fâtih Kanunname'sinde sadrazamla diğer devlet erkânına ait tebrikâta dair tafsilât yoktur. Hicrî onuncu ve on birinci (milâdî on altıncı ve on yedinci) asırlar zarfındaki yaşayışı en iyi tebellür ettiren ve vezir-i âzam Mustafa Paşa'nın emriyle «Tevkiî Abdurrahman Paşa» tarafından vücuda getirilen kanunnamede (Millî Tetebbular mecmuası sayı: 3) buna dair tafsilât vardır. Aşağıdaki tafsilât oradan hulâsa edilmiştir: Bayrama beş gün kalınca iptida Şey-ül-İslâm Efendi ihtişamla Sadrazama gelir, tebrik ettikten sonra evine dönerdi. Müteakiben sırasiyle vezirler, devlet erkânı ilkin vezir-i âzama, sonra Şey-ül-İslâm'a ve müteakiben ikinci vezir sadrazamdan başlıyarak ve üçüncü vezir de aynı sıra ile ikinciye, diğerleri de bu tertiple giderler, tebrik merasimini debdebe ile icra ederlerdi. Büyük devlet adamlarının her biri mafevkine (kendinden üstün olana) gider ve sonra madunun (kendinden aşağısının) gelmesini beklerdi. Hattâ garip bir usul de vardı. İki vezir aynı zamanda gezemezdi. Bu hali kanunname şu sarahatle menediyordu: «Vüzera-yı-izam gezmekte kanun budur ki mademki bir

vezir Sadrazam hazretlerinden çıkınca öbür vezir hanesinden hareket etmez. İki vezir böyle günlerde maiyyetiyle gezmek kanun-i devlete muhaliftir.»

Ertesi gün mazul büyük devlet adamlarının tebrik resmini yapacakları gündü. O gün örfleriyle ve uzun yenli soflariyle ve ihtişam-ı huddam ve saçaklı abalariyle kazasker ve İstanbul'dan mazuller ve günlük elbiseleriyle beylerbeyiler ve beyler evvelâ vezir-i âzam'a ve badehu sırasiyle şeyh-ül-islâm'a ve vezirlere giderler, tebrik ve tehniyette bulunurlardı.

Bir gün sonra mevalinin, bayrama iki gün kala da yeniçeri ocağının tebrik günü idi. O gece divanhanenin sağ tarafına yani divan kalemi sağına yeniçeri ocağı ricali ve sol tarafa sipah, silâhtar, bölükât-ı erbaa, cebeci, topçu, top arabacı ocakları ve rical-i divan elbiseleriyle gelip toplanırlar, divan çavuşları da Divanhanede safbeste-i ihtiram (hürmetle dizilme) olurlardı.

Yeniçeri ağası vezir ise ve isterse çavuşbaşı ağanın odasında bir müddet dinlenir, Sadrazamın gelişinden az evvel tekrar divanhaneye gelirdi. Ağa vüzeradan olmadığı surette doğruca divanhaneye gelir, orada vezir-i âzamın gelmesini beklerdi. Ocaklıların divanhanede tamamen toplandıklarını mütaakıp ocaklının hazır olduğunu «Ellerinde sim asâ ve mücevveze ve seraser üst ile» çavuşbaş ağa ile kethüda-yı bevvabîn-i şehriyari gelip sadrazama bildirirdi. Bu haberi alan vezir-i âzam kallâvi ve beyaz üst giymiş bulunduğu halde kalkar, hazır olan çizmelerini de giyerek ellerindeki asâları yere vura vura yürüyen çavuşbaşı ve kethüda-yı bevvabîn-i şehriyari'yi takiben divanhaneye dâhil olurdu. İçeriye girince iki tarafına selâm vererek oturmasına mahsus sadra doğru yürürken Yeniçeri ağası istikbal ve temenna eder, koltuğuna girip sadra götürürdü. Bu sırada çavuşlar mûtad veçhile «Devletlû vezir devletinle bin yaşa» diye bağırarak alkışlarlardı. Paşa sadra gelince iptida Yeniçeri ağası el öper ve vezir-i âzamın yanında ayak üzere dururdu. Sonra sekbanbaşı ve sair mücevvezeli olanlar el öperler, durmadan geri dönerlerdi. Badehu sadrazam oturur, yalnız yeniçeri kethüdası etek öptükten sonra gitmez, yeniçeri ağasının alt yanında dururdu. Yeniçeri takımının hitamında ilkin kethüda, sonra yeniçeri ağası tekrar el öperek giderlerdi. Yalnız yeniçeri ağası vezir ise ikinci öpüşten sonra gitmeyip merasimin sonuna kadar durur ve sipah, silâhtar, bölükât-ı erbaa, cebeci, topçu, top arabacı ocakları ağaları sırasiyle el öperler ve Sadrazam tarafından reislerin tebrikleri ayakta kabul edilirdi. Her ocaklı, ocağı halkının sonnna kadar küçük tezkireci Efendinin durduğu tarafa geçip durur ve hitamında temenna ederek avdet eylerdi. Merasimin bitmesini mütaakıp Sadrazam yine alkışlar arasında çavuşbaşı ile kethüda-yı bevvabîn-i şehriyariyi takiben arz odasına avdet eylerdi.

Yeniçeri ağası dahî dâhil olduğu ve diğer takımların başlarında reisleri bulunduğu halde aynı merasimle Şeyh-ül-İslâm Efendiye, sonradan vezirlere ve kazasker efendilere giderler, onların da bayramlarını tebrik eylerlerdi. Nişanesi ile defterdarın payesi varsa aynı merasim onlar hakkında da icra, olmadığı ve yeniçeri ağası vüzeradan bulunduğu surette yeniçeri ağasından maadası tarafından ifa olunurdu.

Arifeye rastlıyan tebrik merasimi de şöyle cereyan ediyordu: Vezir-i âzam, sabah namazından sonra kallâvi giyer, arz odasında bilfiil kazaskerlerle İstanbul kadısının gelmesini beklerdi. Kazaskerler gelip el öper ve otururlardı. İstanbul kadısı efendi ise el öptükten sonra çıkıp giderdi. Bu merasim arz odasında icra olunurken hususi dairede defterdarlar, müderrisler ve sair divan hocaları toplanırlar, Sadrazamın kudumuna (gelmesine) muntazır olurlardı. Bunun üzerine divan-ı hümayun üslûbiyle çavuşbaşı ağa gelerek cümlenin hazır olduğunu Sadrazama bildirince kazasker efendiler kalkıp çıkarlar, onlar da heyete iltihak ederlerdi.

Heyet, sadır makamı etrafında şöyle yer alırdı: Sadır makamının sağ tarafında başta Rumeli kazaskeri, sonra defterdar, müteakiben divan efendileri, sol tarafta başta Anadolu kazaskeri olmak üzere müderrisler, defterdarın vezaret ve yahut beylerbeyiliği payesi varsa o zaman Rumeli kazaskeri de sol tarafa ve Anadolu kazaskerinin üstüne geçer; sağ tarafta başta defterdar olmak üzere müderrislerden terekküp eylerdi. Bu heyet böylece hazır olmasiyle beraber Sadrazam ilkin arz odasında iskemlede oturup hassa hademesinin de tebriklerini kabul ederdi. Onların tebrik usulü de şöyle idi: İptida Mir-i alem ağa, dergâh-ı âli kapıcı başları, çaşnigîr başı, sıra ile arz odasına giderek el öptükten sonra çıkarlardı. Müteakiben Mirahur ağa maiyyetini teşkil eden İstabl-ı âmire heyetiyle beraber odaya girerler, onlar da tebriklerini sunarlardı. Rikâb-ı hümayun ağalarının bayramlık elbiseleri Yavuz'a niapet olunan Selimî kavuk ile erkân feracesinden ibaretti. Bunları matbah-ı âmire ocağı, şehremini, mimar ağa, su nazırı takibeder ve onlar da aynı merasim ile tebrikâtı ifa eylerlerdi.

Bu tebrikler bitince divanhanede ve sadır makamının etrafındaki heyetin hazır olduğu kapıcı ağa tarafından haber verilmiş olduğundan vezir-i âzam kalkıp divanhaneye geçerdi. Bunun üzerine iptida kazaskerler merasim-i mahsusa ile el öperler ve sonrakiler Rumeli kazaskeri tarafından sadrazama takdim olunurlardı. Heyetten kazasker efendilerden maadası çıkıp giderlerdi. Müderris efendilerin tebrik merasimi bitince kazaskerler Sadrazamı selâmlarlar ve onlar da çıkıp giderlerdi.

Bunun üzerine defterdar efendi tebrik resmini ifa eder, ve divan hocaları da onu takip eylerdi Bu sırada takdim vazifesi defterdar tarafından ifa olunurdu. Bu merasimin de hitamı üzerine çavuşbaşı, çavuşlariyle; kapıcılar kethüdası kapıcılarıyle el öperlerdi. Bunun bitmesini mütaakıp Sadrazam kalkıp içeri çekilir ve o sırada çavuşlar tarafından alkışlanırdı. Heyet aynı üslûp ile Şeyh-ül-İslâm efendiye ve sair vezirlere de giderler, tebrikte bulunurlardı.

Vezirler evlerinde kallâvi ile otururlar ve gelenlerin tebriklerini o kıyafetle kabul ederlerdi. Yalnız tebrike gelen zat kendi gibi vezir ise ve Selimî ile gelirse ev sahibi de selimî giyip karşılamaya mecburdu. Vezirlerle bilfiil kazaskerleri, yeniçeri ağasını, defterdarı, rütbeleri olsun olmasın, divan üslûbiyle geldikleri takdirde vezirlerin Selimî ile karşılamaları mecburi idi.

Yine arife olan bu günde ikindi vaktinde vezir-i âzam Şeyh-ül-İslâmın ziyaretini iade eder, tebrikte bulunurdu. Sadrazam bu ziyaretinde erkân kürkü giyer, selimî kavuk takar, müzeyyen ata binerdi. Reis efendi, çavuş başı selimîleri, dergâh-ı âli çavuşları mücevvezeleriyle, çaşnigîr, müteferrika, deliller ve gönüllüler de günlük elbiseleriyle, şâtırbaşı perişanî ve sorguciyle önde giderler, muhzır ağa süpürgesiyle sağ özengide, bostancılar odabaşısı da sol özengide, mataracı başı ve tüfekcileri ve muhzır yoldaşları üsküfleriyle, tezkireciler diğer ağa ve hizmetkârlar günlük sarıklariyle arkadan takip ederlerdi. İşte sayısı en az elliyi bulan bu adamlarla Sadrazam şeyh-ül-islâm efendiye gider ve bir müddet kaldıktan sonra aynı alay-i valâ ile dönerdi.

Bayram gününün resmî alayı yukarıda yazılan Hünkâra mahsus alaydı.

Sadrazamın bayrama mahsus kanunî ve resmî bir günü vardı. O da hazret-i Eba Eyübel-Ensarî'nin ziyaretine mahsus olan üçüncü gündür.

Vezir-i âzam o gün büyük kol eder, selimî ve erkân kürkünden ibaret olan resmî elbisesini giydiği ve yanında çuhadarları bulunduğu halde yeniçeri ağası gelir, onları da üsküfleriyle kuşaklı mumcular takibeylerdi. Bunlardan sonra ortalarında şâtırları olduğu halde süpürgeleriyle bölük başılar yürürlerdi Onları da saraçbaşı ile birlikte elinde değnekle orta çavuş takibederdi. En nihayet sağ özengide muhzır ağa, sol özengide baş bölük başı olmak üzere Sadrazam bulunurdu. Vezir-i âzamı üsküfleriyle muhzırlar, ondan sonra da silâhtar, çuhadar, tezkireciler, telhisçiler, kapıcılar kethüdası, en nihayet bölük ağaları, bölük kethüdaları ve çavuşlar takip ederlerdi.

Alay dönüşte Edirne kapısı'ndan şehre dâhil olurdu. Şehzade Camii önüne gelinince eski odalardan altmış bir solakların odabaşısı bir kâse şerbet çıkarıp sadrazama sunar, ve vezir-i âzam da atın başını çekerek şerbeti içtikten sonra bahşiş ihsan eylerdi. Yeniçeri Ağası, Yeniçeri Kethüdası, baş çavuş burada Sadrazamı selâmlıyarak ayrılırlardı. Lâkin mumcular, bölük başılar, orta çavuş, diğer hademe, sarayına kadar refakat ederler, vezir-i âzam, konağına girdikten sonra dağılırlardı.

Vezir-i âzam harbde olur ve yahut hastalık gibi bir mazereti bulunursa alayı kaymakam tertip ettirirdi. Fakat o zaman alay bir parça sade olurdu. Çünkü yeniçeri ağası alaya iştirâk etmez, makamına sekban başı kaim olurdu. Mumcular ve bölükbaşılar yerine de kollukçular üsküfleriyle yürürlerdi.

Tanzimattan sonra muayedelerde epeyce değişiklik yapılmış ise de yine eski debdebe ve daratın muhafazasına mümkün mertebe çalışılır ve muayedeler oldukça parlak olurdu.

Sarayda yapılan muayedelere teşrifata dahil olanlar iştirâk edebilirdi. Teşrifata dahil olanlar olsun olmıyanlar olsun büyük ve küçük memurlarla bunlarla alâkası bulunanlar birbirlerinin tebrikine giderlerdi. Âdeta bir mecburiyyet halinde olan bu merasim o vaktin nakil vasıtalarının azlığı ve gidiş gelişin güçlüğü nazar-ı dikkate alınırsa ne kadar külfetli bir iş olduğu anlaşılır. Tanzimattan sonra bu cihet de göze çarpmış, bayramlaşmanın saraydaki muayede resmine hasriyle bayramlarda akrabadan başka hiç kimsenin muayede için birbirine gitmemesi usul ittihaz olunmuştur. Hicrî 1261 (Milâdî 1845) senesinde verilen bu karar münasebetiyle vakanüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi tarihi, cilt-8 sayfa-75) dikkate değen şu malûmatı veriyor: «Sene-i mezkûre iyd-i adhasında (kurban bayramında) muayede-i hümayun resminin icrasından sonra her sınıf vükelâ ve memurin ve dalyan saray-ı hümayunda muayede-i umumiyye icrasiyle ey-

yam-ı iydde akrabadan maada hiç kimsenin bir kimseye muayede için gitmek tekellüfünü ihtiyare mecbur olmamaları ve mazul bulunanların akib-i itiyadda devair-i resmiyyeye gidip muayede eylemeleri mahsus varaka-i matbua neşriyle herkese tenbih ve ilân kılındı ve bu usul düstur-ül-amel tutuldu Filvaki gidenler ve gidilenlerce vukua gelen tekellüf ve sudan mânası yoktu. Abd-i fakir o zamana yetişmiş olduğumdan biliyorum, bayağı bir memur dolaşacağı kapılar için defter tutmaya mecbur idi. O tarihlerde vapur, tramvay gibi esbab-ı teshiliye olmadığından beygir ve kayık ücretinden maada gidilen konaklarda ayvaz ve kapıcılara varınca hademe ve kavaslara verilmek için bayağı bir adam bin kuruşa yakın para sarfına muhtaç idi.»

Bu karara rağmen yine kapı kapı dolaşanlar eksik olmuyordu.

Yine Lûtfi Efendi 1285 (1868) senesi vakaları arasında (Lûtfi tarihi, hususî kütüphanemde müellifin el yazması nüsha, cilt 12, sayfa 32) «Muayede» başlığı altında şunu yazıyor:

«Ramazan bayramı muayedesi resmi, o sene Beşiktaş saray-ı âlisinde icra olunmuştur. O tarihten beri böylece itiyat buyurulmuştur. Muayede İstanbul sarayında icra olunduğu vakitlerde badelmuayede Sadrazamlar Bab-ı âli'ye gelerek kapı memurları ve sair bendegân ile muayede icra olunurdu. Muayedenin berveçh-i muharrer Beşiktaş sarayında icrası sebebiyle İstanbul'a gelinip kapıda bulunmaya vakit müsait olmadığından ve saray-ı hümayunda dahi ifa kılındığından bu kapı gidişi âdeti terkolunmuştur.»

Son zamanlardaki muayede merasimini Halit Ziya Uşaklıgil'den öğreniyoruz. Resmî vazifesi icabı olarak yakından gördüğü bu merasimi eski Başkâtip, hâtıralarında (Saray ve Ötesi, cilt 2, sayfa 132 ve mütaakıp) şöyle anlatıyor:

«Nihayet ramazanın bütün merasim ve tekellüfatı birer birer gelip geçtikten sonra bu silsilenin hatimesini bayram için yapılan muayede merasimi teşkil ederdi. Bunun da yapıldığı yer Abdülmecit zamanından beri Dolmabahçe'nin meşhur muayede salonu idi. Abdülhamit bile her türlü evhama galebe çalarak babasının yaptırdığı sarayın muayede salonuna kadar gelmekten ve merasimi burada icra etmekten çekinmezdi.

«Ben o zaman bu rasimede hiç hazır bulunmak istememiştim, fakat takip edilen usule az çok vâkıftım. Pek ziyade izdihama ve külfete sebep olan bu muayede resminin tertibi, icrası teşrifat memurlarına aitti. Teşrifat-ı divan-ı hümayun mevkiini işgal eden zat ile maiyyetinde bulunan zevat, hep Bâb-ı âli memurlarından olmakla beraber vazifelerinin en büyük kısmı sarayla olan münasebetlerine taallûk ederdi. Muayedede hazır bulunacak olanları, Hanedan âzasından başlıyarak heyet-i vükelâyı teşkil eden zevat, ondan sonra ûlâ sanisinden yukarıda bulunan mülkî rütbe eshabiyle bu rütbelerin muadili askerî rütbe eshabı, rüesa-yı ruhaniye ve en son hünkârın hususi hizmetini teşkil eden ve o rütbeler sahipleri arasında sıraya girmiş bulunan zevat terkip ederdi. Bunun nasıl mühim bir yekûn teşkil edeceği düşünülünce derhal anlaşılırdı ki teşrifat idaresi davetleri birkaç nöbete ayırmak mecburiyyetinde idi. Abdülhamit zamanında günden güne adedi artan rütbe sahiplerini böylece ayrı ayrı bayramlara taksim etmekten başka bir çare bulunamazdı. Sultan Reşat zamanında böyle bir tedbire müracaat lüzumu pek hissedilmedi, davet edilecek olanların adedi kendiliğinden mahdut bir daire içinde kaldı. Fakat böyle olmakla beraber bayram namazını mütaakıp Dolmabahçenin bütün salonları, divanhaneleri, odaları akın akın gelenlerle dolardı; ve başlarında âmirleri, bütün teşrifat memurları oradan oraya koşarak, soluya soluya her tarafa yetişerek bu kalabalığı sınıflara ayırmak ve hünkârın önünde yapılacak geçit resmine bir intizam verebilmek için uğraşırlardı.

«Birkaç gün evvelden başlanarak muayede salonu hazırlanmış olurdu. Hazine-i hümayundan, tarihî bir kıymeti haiz olduğundan bahsedilen altın kaplı taht getirilmiş, salonun kara tarafına dipte yerleştirilmiş bulunurdu. Sefirlerle maiyyetlerine, ecnebi muteberanına salonun yukarı katında tahta nazır olan kısmında sandalyeler konulmuş, bir de büfe kurulmuş olurdu. Resmî bir sıfatı olmadığı halde muayede merasimini temaşa etmek müsaadesini alanlar için de yine salonun yukarısında sağ taraf ihzar edilir, mabeyn «fanfare» takımı yine yukarıda mahall-i mahsusunu işgal ederdi.

«Mabeynden muayede salonuna giden oldukça uzun ve dar dehlizlerde hademe-i hümayun bir dizi teşkil eder ve istikbal merasimini ifa etmiş olurdu.

«Nihayet her iş bitip hünkâr da bayram alayından ve namazından avdet edince, bir müddet muayede salonunun bir köşesinde bulunan hususi odada istirahat ettikten sonra odadan çıkar ve tahta doğru yavaş yavaş ilerlerdi.

«Bu sırada selâmlık resminde olduğu gibi alkışçıların beşi onu bir halka halinde toplanarak, dua mıdır, alkış mıdır, ne olduğuna dikkat

edilemiyen yek âvaz bir gulgule içinde bağırdıkları işitilir ve yine bu sırada «fanfare» hünkârın marşını çalardı.

«Artık bütün mukaddimesi yapılıp bitince, hünkâr, tahtına oturmuş, iki tarafta dizi ile ilk kafileleri teşkil eden zevat hazırlanmış, teşrifatçıların idaresi altında geçit resmi başlardı.

«Herkes sıra ile tahtın önünden geçer ve sağ tarafta Baş mabeyncinin elinde duran tahtın saçağını öperek ilerler, tekrar mevkiini alır ve takım takım bütün merasime dâhil olanlar bu suretle tahtın önünden geçip saçağı öptükten ve başına götürdükten sonra dizi dizi etrafta halka halka sıralanır ve nihayet resmî zevatın arkası alınınca başta Rum patriği olduğu halde, toplu olarak muhtelif mezahipten rüesayı ruhaniye salonun ortasına ve tahtın yakınına kadar ilerler, Patrik nutkunu okur, bunun Türkçesi patrikhane tercümanı tarafından tekrar edilir ve bu suretle muayedenin saatlerce süren resmî kısmı sona ermiş bulunurdu. Bu müddet zarfında yukarıda seyirciler eğlenirler miydi, onu bilemem. Fakat herhaldç işin bitmesine ayakta muntazır olanlar günlerce sızıları devam edecek bir yorgunluk geçirmiş olurlardı.

«Bu rasimenin bir eğlencesi, daha ziyade beyinleri nyuşturan bir gulgulesi vardı: «Fanfare» .. Buna gürültü demekten başka çare yoktur. Muayede salonu mesaha-i sathiye itibariyle hadden aşırı geniş ve kubbesinin irtifaı itibariyle de yine mâkûl ölçüleri tecavüz edecek derecede yüksek bir binadır ki Mabeyn ile harem daireleri arasını işgal eder. Burası o kadar tannandır ki bir tarafında bağırılsa ses bir uğultu halinde yuvarlana yuvarlana gider duvarlara çarpar. Artık insan sesi değil, bakır ve tahta aletlerin olanca kuvvetleriyle çıkardıkları seslerin nasıl bir gök gürültüsünü andıracağı hesap edilmelidir. Buna çalınan havalarla merasimin ciddiyeti arasında hiçbir münasebet olmayışını da ilâve etmek lâzımdır. Meselâ Şeyh-ül-islâm Efendi, Sadrazam ve nazırlar geçerken ya Planquette'nin Les cloches de Corneville valsi yahut Mudran'ın Mascotte'undan çıkarılmış bir quadrille çalınıyordu.

«Abdülhamit zamanında ben de bu muayede merasimine birkaç kere davet edilmiş, fakat hiçbirinde hazır bulunmamıştım. Zaten rütbeme ait resmî elbiseye de malik değildim. Sultan Reşat zamanında vazife icabı olarak rasimeyi ilk defa görüyordum ve her yeni görülen şeyde olduğu gibi tecessüs hissi işin gülünç taraflarını görmeğe mâni oluyordu. Sonraları ise alıştım, demeli.

«Bu muayede işinde sükût ile geçiştirilemiyecek bir nokta var: Saçak öpmek meselesi.

«Âyandan ve meb'usandan birçok zevat bu saçak öpmek kaidesini pek ziyade haysiyeti ihlâl edecek, insanlık şerefiyle telif olunamıyacak bir tabasbus kabîlinden telâkki ediyorlardı. Muayedenin icrasından evvel bu kaidenin hazfi için müracaatta bulunuldu. Nasılsa saçak öpmek kaidesinin ilgasını şan-ı saltanata ve ecdattan mevrus an'aneye mugayir addeden hünkâr, diğer birçok vesilelerle pek uysal iken, bu noktada musir bulundu. Öyle ki resmî vazifeleri, yahut akideleri itibariyle birçok zevat, saçağı öpmekten geri kalmamış iken birtakım hürriyyet-i vicdan umdesine riayeti vazife edinenler de sadece bir temenna ile çekilip yürümek cihetini iltizam ettiler ve bu suretle hazır bulunanlar arasında bir ikilik, bir ayrı düşünüş zâhir oldu. Eğer hünkâr kendiliğinden şu, hiç de lüzumu olmıyan saçağı kaldırmış ve Baş mabeynciyi onu saatlerce elinde tutmak yorgunluğundan kurtarmış olsaydı, elbette bu nazariye ihtilâfı, hiç meydana çıkmamış ve mesele yine hünkâr lehine halledilmiş olurdu.»

Sadrazam Sait Paşa da hâtıratında (Sait Paşa'nın Hâtıratı, Dersaadet, Sabah Matbaası, 1328, c. 1, s. 210) «Teşrifat bahsi münasebetiyle hatıra gelen bir şeyi yazayım» diyerek muayede için dikkate değen şu satırları yazıyor:

«Malûmdur ki îdeynde (bayramlarda) divan yerine taht kurulup evvelâ sağ sonra soldan gelenler tahtın saçağını öper ve tâzim adımlariyle geri geri giderler. Büyük tabakalarda bulunan mülkiye ve askeriye ricali muayedenin sonuna kadar hürmetkâr bir tavırla durup mahununda bulunanlar durmadan dönerler. Badehu ilmiyye ricali gelerek büyükleri diz çökmüş oldukları halde kimi tahtın saçağını, kimi padişahın ayağını öpüp ve küçük rütbedeki ulema ise yalnız tahtın saçağına yüz sürüp divandan çıkarlar.

«İşte muayedemizin usulü budur. Furuu (teferruatı) vakit vakit tâdil olunmuştur. Nizamiye askerinin ihdasından sonra davul yerine mızıka çalınması, muayedeyi kubbe altında icra etmek âdet iken Yalı Köşkü sarayı yandıktan sonra Dolmabahçe sarayındaki geniş divan yerinin buna tahsis olunması, bizim tâbirimizce «şirvan» frenk ıstılahınca «galeri» de elçilerin vesair ecnebilerle madamların muayedeleri seyretmeleri, sonradan yapılan değişikliklerden ve icatlar cümlesindendir. Yukarıda yazılan tantanalı rüsum bize Abbasilerden geçti. Vakıa Kayserlerle Acem Kisralarının teşrifatı da mutantan idi. Ama onlarda saçak ve ayak öpülemez

di. Mamafih bu usul nereden ve ne zamanda gelmiş olursa olsun zamanımız böyle şeylere mütehammil değildir. Taabbüdat (ibadet, kulluk) nev'inden olan haller ise İslâm şeriatinde memnudur. Bir de evailde temenna ve inhinalar (eğilme) yoktu. Büyük ve küçük kim olursa olsun buluşmalarda musafaha (el tutuşma) ile iktifa olunurdu. Şimdiki usulun mahzurlarına gelince, yabancı milletler böyle âdetlerimizi istihza ve istihfaf ederek bizi mütemeddin hattâ temeddüne müstait bir millet saymıyorlar. İnsan haklarına ve medenî usullere aykırı ve eğlenmeye sebep olan halleri bırakmalıyız. Teşrifat usullerinde de mütemeddin devletlerin izlerinden gitmeliyiz. Yabancı devletler elçilerini münasebet almaz amma cülûsa (Padişahın tahta çıktığı gün) rastlıyan günlerde yahut sene başlarında resmen hükümdar huzuruna kabul için davet etmek umumi usullere ve saltanat şanına uygun olur. Yoksa elçileri, ailelerini, diğer ecnebileri ve madamları temaşa (seyretmek) maksadı ile resmî yerde bulundurmak münasip olmaz. Padişah alayını görmek arzusunda bulunan ecnebiler ise onu sair halk gibi hariçte görürler.»

Muayede, Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.

MUAYEDE-İ HAVAS (معايدهٔ خواص) [*Sar.*] Enderun ağalarının bayram münasebetiyle Padişahı tebrik etmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. İç hazinede muhafaza edilmekte olan altın işlemeli taht, hazine kethüdası marifetiyle çıkarılır, gılman ve hazine-i hümayun eskileri tarafından Bab-üs-saade'nin iki kapısı arasına getirilerek orada icabeden temizlik yapıldıktan sonra zülüflü baltacılar tarafından kaldırılıp Bab-üs-saade'nin sağ tarafındaki dehliz etrafında olan birinci ve ikinci mermer sütunlar arasından biraz ileriye konulurdu.

Tanzimattan ve Dolmabahçe sarayı'nın yapılmasından evvel Hünkâr bazan Hırka-i Şerif dairesinde, bazan da saray mescidinde sabah namazını cemaatle kıldıktan sonra Hasoda'ya gider, giydirmek ve ödağacı ve buhurla tütsülemek gibi her vazife sahibinin yapmakla mükellef olduğu vazife yapıldıktan sonra Padişah başta Dar-üs-saade ağası olduğu halde silâhtar ve Hasoda'da muayedeye dâhil olanlar tarafından tebrik edilirdi. Bundan sonra hünkâr, Bab-üs-saade önünde kurulan ve muayede-i umum denilen tebrik mahalline gitmek üzere haber beklerdi. Bu sırada Bab-üs-saade ağası tarafından padişahın teşrifine intizar olunduğu bildirilince hünkâr kalkar, Hasoda kapısından biraz yürüyünce Kapıağası, hazinedar başı, kilercibaşı ve saray ağası olan akağalar önde ve kapı oğlanları ve oda kethüdaları onların gerisinde olarak saf halinde selâmladıktan sonra bunlardan dördü eteğini öperek bu suretle merasim tamamlanmış olurdu.

MUAYEDE SALONU (معايده صالونی) [*Sar.*] Bayramlaşma merasiminin yapıldığı salona verilen addır. Muayede; bayramlaşmak demektir. Bayramlaşma merasimi Tanzimattan ve Dolmabahçe Sarayının yapılmasından sonra sarayın salonunda yapılırdı. Pek ziyade vehham olan ve bu sebeple Yıldız Sarayına kapanmış bulunan İkinci Abdülhamit bile muayedeyi o salonda yapardı.

Bayramdan birkaç gün evvelden başlanarak salon hazırlanır, hazine-i hümayundan altın kaplı tarihî taht getirilip salonun kara tarafına dibe yerleştirilirdi. Sefirlerle maiyyetlerine, ecnebi muteberanına (saygılılara) salonun yukarı katında tahta bakan kısmında sandalyeler konulduğu gibi bir de büfe hazırlanırdı. Resmî sıfatları olmadığı halde muayede merasimini görmek müsaadesini alanlar için de yine o salonun yukarısında sağ taraf hazırlanır, mabeyn mızıkası da yine yukarıdaki yerini işgal ederdi.

Mabeynde muayede salonuna giden uzun ve dar dehlizlerde bir dizi teşkil eden hademe-i hümayun karşılama merasimini ifa ederdi.

Tarihe ait yazılariyle tanınmış olan Halûk Y. Şehsüvaroğlu bir yazısında (Tarihî Odalar: Muayede salonu, Cumhuriyet, 17 eylül 1951) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Dolmabahçe Sarayı'nın cebheden bakıldığı zaman ortada en yüksek kısmını teşkil eden bina büyük merasim salonudur.

«Her iki tarafındaki dairelere alt ve üst katlardan koridorlarla bağlı olan Muayede salonunun deniz tarafında büyük sütunlarla süslü geniş mermer merdivenli muhteşem bir giriş kısmı vardır.

«40X45 metre ölçüsünde olan ve orta kısmı kubbeli bulunan salon yerden itibaren 35 metre yüksekliğindedir. Salonun etrafı 56 büyük sütunla çevrilmiştir. Kubbe kısmı, İtalyan sanatkârları elinden çıkmış, zevke ağır gelen barok resimlerle, nakışlarla süslenmiştir.

«Muayede salonunun dört köşesinde küçük birer istirahat salonu bulunmaktadır. Bunlardan deniz tarafında olanlar düz tavanlı ve kara tarafındakiler kubbelidir.

«Salona methal kapısından girildiği vakit sağ taraftaki küçük salon padişahların istirahat ettikleri yerdi. Sol taraftaki ise II. Abdülhamid'in dinlendiği salondu. Kendisi buraya musluk,

sair teferruat yaptırtmış ve penceresinde de gizli bir kapı açtırtmıştı. Merasimden sonra o kapının önünden arabasına binerek hemen Yıldız'a dönerdi.

«Muayede salonunun üst kısmında altın yaldızlı parmaklıklarla ayrılmış localar, merasimlerde yabancı diplomatların, bazı davetlilerin ve mızıkacıların oturmalarına tahsis edilirdi.

«Osmanlı hükümdarları, resmî ikametgâhlarını Topkapı'dan yeni Dolmabahçe Sarayı'na naklettikten bir müddet sonra bayram merasimlerini Muayede salonu'nda yapmağa başlamışlardı.

«Bayramlardan birkaç gün evvel salonun hazırlığına başlanır, Topkapı Sarayı Hazine dairesindeki altın taht, salonun kara cephesinde dip tarafa yerleştirilir ve hazırlanan taht karşısındaki locaya da yabancı diplomatlar için sandalyeler konulur ve bir de büfe kurulurdu.

«Padişahlar bayram namazından ve alayından dönünce bir müddet Muayede salonu köşesindeki küçük odalarında istirahat ederler ve sonra buradan çıkarak tahta doğru yürürlerdi.

«Bu esnada selâmlık resimlerinde olduğu gibi alkışçılardan mürekkep bir grup (dua mı dır, alkış mıdır, ne olduğuna dikkat edilemiyen yekâvaz bir gulgule içinde bağırırlardı...» ve gene bu sırada diğer bir locada bulunan mızıka hükümdarın marşını çalmağa başlardı.

«Padişahlar bu salonda yalnız, başta hanedan mensupları, vükelâ heyeti olmak üzere teşrifata dahil erkekleri kabul ederler. Kadınlarla da harem dairesinde bayramlaşırlardı.»

Muayede salonu bu merasimlerden başka, tarihimizin bazı mühim hâdiselerine de sahne olmuştur.

MUAYYENAT-I ASKERİYYE (معينات عسكريه) [*Ask*] Askerlere verilen erzak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Muayyenat; Arapça, tâyin edilmiş, tahsis olunmuş, belli mânasına gelen muayyenin cem'idir. Muayyenat devamlı olarak verilecek şeyler mânasında ve ekseriya askerî erzak makamında kullanılır.

MUBASSIR (مبصر) [*Mek.*] Eskiden mekteplerde talebenin inzibat işleriyle meşgul olan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mubassır; Arapça görüp gözetici demektir. 1908 temmuz inkılâbından sonra bu vazife müdür muavinlerine verilmiş ve mubassır tâbiri tarihe karışmıştır.

§ [*Mal.*] Gümrüklerde eşyayı muhafaza ile mükellef memurlara verilen addır. Sonradan «muhafaza memuru» adını almıştır.

MUCEBİNCE (موجبنجه) [*İda.*] Nazır, vali gibi iş başında bulunan devlet memurları tarafından kendisine sunulan resmî muamele ve kararların uygun görüldüğüne dair kâğıdın altına veya arkasına yapılan işaret hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mucibince suretinde okunması yanlıştır. «Türk Hukuk Lûgati»ndeki izahı şöyledir: «Devlet teşkilâtında, karar yetkisini haiz makamın tasvibine arzolunan hususuna o makamın muvafakat beyanıdır.»

MU'CİZE (معجزه) [*Fık.*] Peygamberlerden sadır olan harikulâde (âdetin üstünde) işler ve sözler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mu'cizenin umumiyet itibariyle bir târifi de şöyledir: Mu'cize, Peygamberlerin nübüvvetlerinin doğruluğunu teyid için Cenab-ı-Hak tarafından yapılan harikulâde bir emirdir. Evliya-ul-llah'dan zuhur eden harikulâde haller ve sözlere «Keramet», harikulâde şey imana ve sâlih amele mukarin olmazsa «İstidraç» adı verilir.

Hususî kütüphanemde Sofiye ıstılâhları'na ait bir mecmuada «mu'cize» ile «Keramet» in izahı şöyledir: «Dava-yı nübüvvet'e mukarin olarak zuhur eden halâta (hallere) lisan-ı Şeriat'ta «mu'cize» Şeriatın birine münkad olan nufus ı zekiye ashabından zuhur edene de «Keramet» denir.»

Tanınmış muharrir ve ilim adamı Ömer Rıza Doğrul (Ölümü 1952), tarafından tercüme olunup üçüncü cildi Hazret-i Peygamberin ruhanî hayatına hasrolunan «İslâm tarihı: Asr-ı Saadet» de (Sahife 1095 ve mütaakip) «Peygamberlerin mucizeleri-mucizeler nedir?» başlığı altında deniliyor ki:

«Nasıl bu maddî âlem ile onun hâdisatı gündüzlerin geceyi, baharın kışı takip etmesi, çiçeklerin açılması, ağaçların yemiş vermesi, yıldızların muayyen günlerde hareket etmeleri tabii kanunlara tabi ise, ruhaniyat âlemi de kendine mahsus kanunlara tabidir. Onun da arz ve şemsi, onun da zulmet ve ziyası, onun da bahar ve hazanı vardır.

آسمانجاست در ولایت جان
کار فرمائی آسمان جهان

«Günahların zulmeti arzın ufuklarını kararttığı zaman, semavî nur küremize doğar ve hidayet güneşi tulu' eder. Hayat bağı, günahların hazaniyle yıprandığı, sarardığı ve solduğu sıralarda nübüvvetin baharı onu yeniden canlandırır.

«Güneşe, arza, kamere, arz üzerinde vuku bulan hâdiselere hâkim olan kanunlar nasıl değişmezse rüşd ve hidayet, azap ve rahmet, risalet ve nübüvvet gibi hâdisat da muayyen kanunlara tâbidir. Bu kanunlar da lâyetegay-

yerdir. Peygamberlerle Resuller, Zât-i Kibriya tarafından tayin olunan zamanlarda gönderilirler. Halk ya bunların nübüvvet ve risaletini tanır, yahut onları tekzib eder. Bunun neticesi olarak Peygamberlerle onların taraftarları muvaffak olur ve düşmanları hüsrana uğrarlar. Peygamberler bu ruhanî cihad esnasında bizim tasavvur ve idrakimizin fevkinde bazı hareketlerde bulunurlar.

«Ruhumuz, nefsimiz, yahut içimizde esrarengiz kuvvet, nasıl bizim maddî vücudumuza hâkimse, Peygamberlerin «Ruh-i A'zam» ı da, Allahın emriyle cihana hâkimdir. Ruhanî cihanın kanunları, maddî cihanın kanunlarını teshir ettiğinden «Ruh-i A'zam», arzdan semaya bir lâhzada yükselir, bir darbe ile denizleri ayırır, bir işaretle kameri ikiye böler, büyük cemaatları birkaç lokma ile doyurur, parmaklarından su akıtır, bir nefesle hastaları kurtarır, ölüleri diriltir, bir avuç toprakla orduları tarmar eder, elhasıl dağlara, taşlara, sulara, karalara, dirilere, ölülere sözünü dinletir.

«Fakat biz nasıl, muayyen bir zamanda çiçeklerin niçin açıldığını, ağaçların niçin yemiş verdiğini, bir takım yıldızların niçin fasılalarla göründüğünü, balın niçin tatlı olduğunu, arz ve kamerin, hattâ güneşin niçin hareket ettiğini bir tohumun nasıl bir ağaç olduğunu, gıdanın nasıl ete ve kana tahavvül ettiğini bilmezsek Peygamberlerin de niçin muayyen zamanlarda zuhur ettiklerinin, niçin harikulâde hareketler yaptıklarını bilemeyiz. Bütün bildiğimiz Peygamberlerin gelip bunları yaptıklarıdır. Yalnız Peygamberler değil, belki ruhaniyyet sahibi her insan bir takım esrarengiz ve idraki gayr-i kabil kuvvetleri haizdir. Muhtelif milletlerin ruhanî mürşidlerine âit tarihleri dikkatle okursak onların gördükleri şeylerin sair gözlerden nihan (gizli) olduğunu, onların duydukları seslerin başkaları tarafından duyulmadığını, onların bildikleri şeylerin başkaları tarafından bilinmediğini, elhasıl onların yaptıklarını başkalarının yapamadığını görürüz. Buda'nın, Musa'nın İsa'nın tarihte müseccel öyle hareketleri vardır ki İskender'in fütuhatı, Napolyon'un hareketlerini inkâr etmek nasıl mümkün değilse onları da inkâra imkân yoktur. Hindistan'ın ruhanî tarihinin her kelimesi, Benî İsrail enbiyasına âit kitabların her faslı; Hıristiyanların dinî kitabları, cihana gönderilen ruhanî mürşidlerin hayatlarında vukubulan hâdiseleri anlatmaktadır.

«Peygamberlerin zuhuru, hadd-i zatında bir mu'cizedir. Bu zuhur onların Allah elçisi olduklarına delildir. Gözleri gören insanlar, onları bakışlarından, kulakları duyan insanlar, onları seslerinden tanırlar. Akılları düşünen insanlar onların risaletlerinde her mu'cizeyi görürler. Fakat idrak ve basiretleri mahdut olan, hakikatı kavramıya muktedir olamıyanlar bunu kâfi görmezler, maddî ve mahsus alâmetler görmek isterler, bunlar da onlara gösterilir. Fakat muhakkaktır ki Paygamberlere inananlar içinde herkese tekaddüm eden «Sabikin-i evvelin», sıddikîn, sâhilîn kendilerini irşad eden peygamberlerden hiçbir zaman, mu'cize istememişlerdir. Meselâ (Harun) ile (Yuşa') Hazret-i Musa'dan, nübüvvetini ispat için mu'cize yapmasını söylememişler, Hazret-i İsa'nın Havarileri, nimet-i İlâhiyyeye onun mucizelerini gördükten sonra nail olmamışlardı. Hazret-i Muhammed'e inanan, ilk insan, Hazret-i Hatice idi. Fakat Hazret-i Hatice, Kamerin inşikakını beklemedi. Hazret-i Muhammed fukaraya yardım, zavallılara, borçlulara muavenet yurdsuzları, yolda kalanları himaye ettiği için Hatice ona iyman etmişti. Hazret-i Muhammed'in, Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali gibi ashab-ı güzininden hiçbiri Resulün sıdk-ı nübüvvetine inanmak için harikulâde bir şey görmek istememişti. Onlar için Resulün zuhuru, Resulün zat ve risaleti, bir mu'cize idi. Onların gördükleri ve anlattıkları bu, imanlarının yolu bu idi. Fakat Nemrudlar, Firavunlar, Ebucehiller, «Nar-ı İbrahim», «Tufan-ı Nil», «Kaht-ı Mekke» ve «İnşikak-ı Kamer» mu'cizeleri karşısında «iman» nimetinden mahrum kaldılar. Bununla beraber insanlar içinde, cehalet ve gaflet yüzünden akılları câmid (donuk) olan orta bir sınıf vardır ki kendini tenvir edemez, bu sınıf karanlıklarda yüzen şuurunu aydınlatmak için hakikat güneşinin şualarına muhtaçtır. Bunlar nura kavuşunca Firavun'un sihirbazları gibi «Musa'nın ve Harun'un Rabbına iman ettik!» derler. Firavunu'n sihirbazları Musa'nın mucizesi karşısında secdeye kapanmışlar ve imana gelmişlerdi. Hazret-i Muhammed, Bizans'ı mağlup eden İranlıların çok geçmeden Bizans tarafından mağlup edileceğini söylediği, ve bu söz yerine geldiği zaman, Kureyş içinde birçok süleha bunun karşısında uyanmışlar, Hazret-i Muhammed'in hakikatı söylediğine kani' olmuşlardı. Mu'eizattan istifade eden, kendi istidat ve kabiliyyetine göre mu'cizat ile hidayete eren sınıf, bu sınıftır. Bundan başka bu harikulâde hâdisat, bu mu'cizat, hak ve hakikatı teyid, buhran ve felâket devirlerinde müminlerin kalbine cesaret nefheder, onların kanaat ve imanlarını kat kat tarsin eder, onların zafını, aczini, kuvvet ve kudrete kalb, onların imanlarını en sarsılmıyacak şekilde takviye eder.»

Mu'cizeleri ifade eden tâbirlerle, deliller ve âyetlerin enbiye siretleriyle münasebetinden bahsolunduktan sonra (sahife 1098) «okuyucunun aklına gelecek ilk sual şudur: acaba bu mu'cizelere imkân varmıdır? İnsanın aklı böyle bir şey kabul edermi?» deniliyor ve bunun üzerine de şu izahat veriliyor:

«Dünyada din ve felsefe, nakl ve akıl zuhur ettiği gündenberi bu sual üzerine en meraklı münakaşalar vukubulmuştur. Bu münakaşa ve ihtilâfa iştirâk edenlerin bir tarafında ister eski felsefe, ister asrî felsefe, ister Yunan felsefesi, ister İslâm felsefesi, yahut ister Şark felsefesi, ister Garp felsefesi bulunsun, netice hep bir olmuştur. Bazı fikir mektepleri bu mu'cizeleri mümkün, hattâ bir emr-i vaki' tanımış, diğer fikir mektepleri de bunları gayr-i mümkün telâkki etmiştir. Bu ihtilâf en eski zamanlarda câri idi. Bu gün devam ediyor, yarın devam edecek. Bu fikir mektepleri içinde mu'cizatın imkânını kabul edenler, mu'cizatı izah için muhtelif nazariyyeler ve faraziyyeler ileri sürerek bunlarla müteredddit ve mütezelzil kanaatları takviye etmek, bu meseleyle meşgul olanları tenvir ve hoşnud eylemek istemişlerdir. Bu zevat akıl ve hissin fevkinde olan hakikatleri, tabiatta câri olan mahsus kanunlarla te'vil ve izaha teşebbüs ederler. Acaba buna imkân varmıdır? Tabiatın fevkinde olan âlem yani ruhaniyyat âlemi ile tabiat âlemi ayni kanunlara tâbi miki biz temsilî ve istikraî kıyaslarla, bu dünyanın varlığile öteki âlemin varlığını isbat edelim?

«Hakikat şu merkezdedir ki biz bu hatt-ı hareketi takip edecek olursak akıl ve idrakin fevkinde olanı kendi akıl ve idrakimizle anlamak, ölçülemiyecek kadar derin olanı elimizdeki ölçülerle ölçmek istemiş olurnz. Biz akl-ı beşerin halâ bu tabiat âleminin bütün esrarını ihata edecek derecede inkişaf etmediğini nazar-ı dikkate alırsak o zaman fevkattabia âlem hakkındaki nazariyyat ve faraziyyatımızın hakikattan ne kadar uzak olduğunu takdir ederiz

آنان که وصف حسن تو تقریر میکنند
خواب بدیده را همه تعبیر کنند

«Maamafih, biz, akl-ı beşrin bu «görülmeyen rüyayı» tavzih için ileri sürdüğü nazariyyeleri eserimize nakledeceğiz. Onun için evvelâ eski felsefenin nazariyyelerini mevzubaha ettikten sonra asrî felsefenin ne dediğini, bu meseleyi nasıl hallettiğini, daha sonra «Kur'an-ı Kerim»'in bu mesele hakkında neler öğrettiğini göstereceğiz.»

Eserde yüzlerce sahife süren bu nazariyyeler hakkında izahat verildikten sonra (Sahife 1296) «hulâsa» başlığı altında şunlar yazılmıştır:

1 — Mu'cize, nübüvvet sıfatını, nübüvvet seciyesini haiz bir insan vasıtasiyle vukubulan ve zaman-ı vukuunda esbab ve ileli malûm olmıyan bir hâdisedir.

2 — Bu gibi hâdiseler, hadd-i zatında gayr-i mümkün değildir. Bunlara, son derece hayretengiz, yahut müsteb'-ad-ül-vuku' hâdiseler diyebiliriz. Bunlara inanmak için, son derece mevsuk delâile ihtiyaç vardır.

3 — Mu'cizat, müsteb'ad-ül-vukn' olmakla beraber, umumî hayatta mümasillerine tesadüf olunmıyan hâdiseler değildir. Bu gibi hâdiselere inanmamak için harikulâde delâile ihtiyaç yoktur. Binaenaleyh mu'cizata inanmak için de delâil-i âdiye kâfidir.

4 — Fakat iman, delâil vesair harici tesirat ile vücut bulmaz. İman, inanmak iştiyakına, inanmak iştiyakının mevani ve müeyyedatına mübtenidir. Bu iştiyak ile onun mevani veya müeyyedatı, mu'tekidin evvelce beslediği itikadata bağlıdır.

5 — İtikad iştiyakının vücut bulması, gayba imana mütevakkıftır.

6 — İnsan, gaybe iman ediyorsa husumet ve adalet gibi hisler birer mani' teşkil etmez. Peygamberin hayatı ve ahlâkı onun dâvasını teyit eder. Peygamberin sesi ve yüzü birer mu'cize telâkki edilir.»

Tanınmış âlim Hamdi Yazır mu'cize için «Türkçe Tefsir» de (C. 3. S. 2250 ve mütaakip) şu mühim satırları yazıyor:

Mu'cizenin imkânı meselesini asr-ı hazırın fen telâkkisine nazaran hulâsa olarak şöyle halledebiliriz: Kavanin-i tabiiyye denilen ve tabayi'-i eşya üzerinde hâkim görünen umumat evvelâ müşahede, saniyen tecribe, sâlisen istikra ile tesbit ve ta'lim edilen ittıradlardır. İttıradların en mühimmi de illiyyet ittıradıdır. Her hangi bir vakıanın illeti bittecribe ve tard-ü akis suretiyle istihraç olunabildiği takdirde bu tecribe-i ittırad zihnen bütün takdirlere ta'mim olunarak bir kazıyye-i külliyye vaz'edilir. Bu ta'mime istikra ve o kazıyyeye bir kanun tabiî namı verilir. Ve artık bundan onun cüz'iyyatı istintac olunur. Lâkin bütün ulûm-ı tabiiyye ma'lûmatı henüz böyle illiyyet ve ilmiyyet kazıyyeleri haline gelmiş değildir. Bu hale gelebilen ancak fizik ve kimyadır. Onların da mevzularına dahil olan bütün vakıatı ihata ettiği iddia olunamaz. İlm-i hayat ise henüz bu halden uzaktır. Fizik ve kimyada da bir çok vakı'aların, mütaaddit illetlerden her birine ma'lûl olabildiği müsellemdir. Meselâ bir fab-

rikaya, bir su illet-i muharrike olabildiği gibi, bir buhar, bir elektrik de olabilir. Bunlardan başka bütün bu illetler vakıat-ı hâdise olduklarından dolayı illetlerin illetleri ilh.... bütün silsile-i ilel ve kuva hisaba katılmak ve ona göre ilel-i cüz'iyyedeki ilimlerimizin kıymeti ölçülmek lâzımdır. Halbuki illiyyet namına olan bütün malûmatımızı intikad, tenkih ve tensik ederken şunu i'tiraf etmemiz iktiza eder ki biz bütün vakıların illetlerini bilmediğimizden bir vakıanın da bütün illetini bilmiyoruz demektir. Ve filhakika bazı vakıalar hakkında bildiğimiz ve tatbik ettiğimiz illetler, kudretler hem nâkıs, hem de zahirî ve niabîdir. Ne illet-i küldür, ne de illet-i mutlaka ve hakikiyyedir. Hakikî ve mutlak illiyyet esasından bir halk-u iead, illet-i kül de bâliki küllolmak lâzımgelir. Binaenaleyh bizim en kavi malûmatımızı teşkil eden illiyyet ıttıradları hakkındaki ilmimiz tam ve mutlak değil, cüz'i ve nisbîdir. Ve o halde malûmumuz olan ilel ve kuvayı âdiye ve mütenahiyeyi inkâra hakkımız olmamakla beraber bunlara illet-i kül gibi istinad ederek filân şey asla olmaz demeğe ve kudret-i mutlakada aciz farzetmeğe de hakkımız yoktur. Meğer ki o şeyin vücudunu farzetmek onun ademini iktiza edecek bir tenakuz olsun da biri müsbet biri menfi iki elektrik cereyanın telâkısında gördüğümüz gibi hasıla, bir anda sıfıra iniversin. Ruhu bir tarafa bırakalım, bir zıyanın tulûiyle sönüşündeki sür'at bile bize ne kadar seri' bir surette halk-u ifnalar mümkün olduğunu gösterir. Fakat kalbleri câmid bir tabiat halini almış olanlar bu imkânları görmezler de dar kafalarının tevakkuf ettiği her noktada ye's-i mutlaka boğulur kalırlar. Bunlardan başka bir sınıf daha vardır ki arzu ve menfaatlerine muğayir gibi görünen hakk-u hakikati kabul etmek istemezler ve onunla mücadele etmek için her haksızlığı irtikâbdan çekinmezler. İşte Firavun bunlardandır. Ve bu hale fir'avunluk denir.»

MUDAREBE (مضاربه) [*Huk.*] Bir taraftan sermaye, diğer taraftan sa'y ü amel (çalışma) olmak üzere aktedilen şirket hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu adla kurulan şirket (ortaklık) iki türlü idi:

A — Mudarebe-i mutlaka

B — Mudarebe-i mukayyede

1 — Mudarebe-i mutlaka; zaman ve mekân ve bir nevi ticaret ve bâyi ve müşteriyi tâyin ile mukayyet olmıyan mudarebedir.

2 — Mudarabe-i mukayyede; zaman veya mekân veya bir nevi ticaret ile, yahut bâyi veya müşteriyi tâyin ile mukayyet olan mudarebedir. Meselâ, «Filân vakit veya filân yerde, yahut filân cins mal al, sat, yahut filân kimselerle veya filân belde ehalisi ile alış veriş et» dese mudarebe-i mukayyede olur.

MUDARİP (مضارب) [*Huk.*] Mudarebede âmil olan, yani sermaye olarak sa'y ü amelini (çalışmayı) koyan kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Biri sermayeyi, öteki de sa'y ü ameli koymak suretiyle teşkil olunan şirketlere «Şirket-i mudarebe» denilir.

MUFADDİLE (مفضله) [*Kel.*] Hazret-i Ali'yi diğer ashabe tafdil edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şiadan sayılan bu mezhep sâliklerine göre Hilâfet'e ehak olan hazret-i Ali ve onun evlâtlarıdır. Mufaddile, ashab-ı kiramı hayr ile anarlardı.

MUFASSAL DEFTERİ (مفصل دفتری) [*Mal.*] Arazi tahriri sırasında tutulan defterlerden birinin adıdır. Bu deftere yazılan yerler tafsilâtlı olarak geçirildiği için bu ad verilmişti. Kısaltılmış bir surette tutulan defterlere de «Mücmel defteri» denilirdi.

MUFASSAL KALEMİ (مفصل قلمی) [*Mal.*] Eskiden defterhanede mevcut üç kalemden birinin adıdır. Öteki iki kalemin adları da «ruznamçe» ve «icmâl»di. Mufassal kaleminde efradın tasarruflarında olan araziye ait hüccet ve vesaikin kayıtları tutulurdu.

MUGANNİ (مغنی) [*San.*] Sesle ve musiki usuliyle şarkı okuyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Hanende» de denilir.

Nağmesaz oldu muganniler gibi dil bülbülü
Güşâne çünkim sabadan erdi peygam-ı bahar
Şemsi Paşa

MUGBEÇE (مغبچه) [*San.*] Meyhaneci çırağı, sâki yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski şairler nazımda (Ç) harfini teşdit ile de kullanmışlardır. Muğbeçegân suretinde cemilendirilir.

Bir nigâh ı âşinâ bestir bize muğbeççeden
Ba'dezin eg dahter-i rez çekmezüz nazın senin
Nedim

MUGNİ (مغنی) [*Mus.*] Eski çalgılardan birinin adıdır. Otuz dokuz kirişli, rebab ve kanun ortası bir sazdı. Hicrî dokuzuncu asır başlarında (milâdî on beşinci) yaşayıp eski Türk sazları hakkında kıymetli bir eser yazmış olan Ahmet oğlu Şükrullah (Milîl Tetebbular Mecmuası, c. 2, sayı 5) «Safiyüddin Abdülmümin'in rebab, kanun ve nüzheyi esas tutarak Isfahan'da bu sazı ihtira' eylediğini söyledikten sonra aynen şu izahatı veriyor:

«Bu dahi zerdalu ağacından yonulmak gerektir. Ve Mugni'nin çanağı rebab çanağından

büyük gerektir. Ve destesi dahi dört buçuklu gerektir. Ve çanağının uzunluğu bir karış ve beş köşe parmak gerektir. Ve eni bir karış ve dört köşe parmak gerektir. Ve derinliği dört açık parmak gerektir, ve destenin uzunluğu iki karış ve üç açık parmak gerektir, ve derinliği iki köşe parmak gerektir, ve çanağının yüzünü rak (ince deri, tirşe) ile yapıştırmak gerektir, amma çenk gibi anın dahi içini tutkal ile ve sırça (cam) unu ile sıvamak gerektir, andan sonra rakı yapıştıralar. Ve destesine baştan başa yukacık tahta yapıştırmak gerektir. Amma destenin başında dört açık parmak kadarı açık komak gerektir ve bir uzun hark ol açık yere yapıştırmak gerektir. Şöyle ki harktan yukarı kalan dört buçuklu ola ve dört bueağı beraber ola, ve ol açık yeri yirmi yedi bahş eylemek gerektir. Ve her bahşte bir delük delmek gerektir, sakil kirişlerin burgusun komak için, ve andan sonra destenin çanağından yanasından yani çanağa yapıştırdıkları yerden bir hat çekeler. Şöyle ki bir ucu bir tarafa dahi yetişe yani burgu tarafına irişe, ve destenin yüzü iki misline bahş edeler ve ol hattı baştan başa kazalar, bir cetvel hâsıl olur ki ol cetvelin eni bir parmak buçuk enince ola ve derinliği deste derinliğincedir, ve andan sonra ol cetvel olan tarafın bir tarafını dahi on iki kısmet edeler, ve on iki küçük harklar ol tarafa yapıştıralar, ve çanağın bir yanında dahi desteye yapışılan yerde iki delik dahi deleler. Şöyle ki cedvelin ikinci duvarına erişe, ve andan sonra bir tarafına dahi ol iki burgu yeri kadarı koyalar, andan artuğuna on bahşedeler ve on burgu yeri deleler, ve ol delikleri beraber deleler, ve şöyle deleler ki aralıkları dahi beraber ola; ve bu burgulara dahi tiz kirişler takalar. Bu mugni'nin kirişleri otuz dokuzdur. Amma bu otuz dokuz kiriş dört bölük gerektir, «had» ve «müsenna» ve «müselles» ve «zir» ve bunların her üçün bir kiriş hükmünde düzeler, yani üçer ola ve her üçü bir nağmede ortak ola. Ve bu sakil kirişlerin on sekizi zir gerektir, ve sekizi dahi müselles gerektir, ve bu tiz kirişlerde dokuzu müsenna gerektir, ve dördü tiz gerektir, ve mugni çanağı desteye yapıştığı yerden kiriş burguya erdüği yere değin bir uzun hark gerektir ki ol kirişler temam ol harkın üstüne bine ve çalışmaya başlıyan kişi on beşinci kiriştan başlıya.»

Evliya Çelebi (cilt - 1, sayfa 639) Manisa'da icat edildiğini, Tire, Manisa, Aydın, Saruhan, Muğla, Menteşe semtlerinde çok görülür levendane bir saz olduğunu yazar.

MUHABBETHANE (محبت خانه) [*San.*] Hesap işi yahut hesap işlemesi adı verilen eski nakış işlerinden birinin adıdır. İşlemeler biribirine girift vaziyyette olduğu için bu adı almıştır.

MUHADDİS (محدث) [*Had.*] Hazret-i Peygamber'in hadîslerini nakil ve rivayet edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hadîs; Peygamber'in söz ve fiilleri demektir. Bunlardan bahseden ilme «İlm-i Hadîs» denilir. Muhaddisin cem'i «Muhaddisîn» dir.

MUHAFIZ (محافظ) [*Ask.*] Muhafaza edici, koruyucu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden büyük devlet adamlarının şehir iç ve dışında kendilerini koruma maksadiyle yanlarında bulundurdukları adamlara bu ad verildiği gibi bir yerden başka bir yere taşınan eşyanın korunması için kafileye terfik olunan silâhlı kuvvetlere de bu ad verilirdi. Kaleleri düşman tecavüzünden korumak vazifesiyle mükellef olanlara kale muhafızı denildiği gibi bu türlü işlerde bulunanların koruyucularına da muhafız denilirdi.

MUHAKKEM (محكم) [*Fık.*] Tahkim olunmuş, yerleşmiş mânasına gelen muhkem, ıstılah olarak hasımların dâvanın faslı için rizalariyle nasbettikleri hâkim (hükmedici) demektir.

MUHAKKİK (محقق) [*San.*] Eski İslâm yazılarından birinin adıdır. Sülüsten farkı (N = ن) ve (D = د) gibi harflerin muayyen cesametten (büyüklük) biraz daha küçük yazılmasından ibaretti. «Reyhani» gibi «Muhakkik» in de vazii (meydana getireni) «Ali ibn-i Bevvab» dır.

MUHALLEFAT (مخلفات) [*Mal.-İlm*] Ölenin bıraktığı şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Terike» de denilir. Muhallefat; Arapça ölümle bırakılan şey demek olan muhalefin cem'idir.

MUHALLEFAT AKÇASI (مخلفات اقچه‌سی) [*Mal.*] Ölünün bıraktığı şeylerin tutulan muhallefat defteri mucebince satışından meydana gelen paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Terike bedeli» de denilen bu paralar, kanunlarla tâyin olunan müddetlerde zuhur eden vârislere verilir, vâris çıkmadığı surette irat kaydedilirdi.

MUHALLEFAT DEFTERİ (مخلفات دفتری) [*İlm.*] Ölünün kalan eşyası hakkında tutulan defterin adıdır. Buna «Terike defteri» adı da verilirdi. Muhallefat defteri, muhallefat memuru veya kadı tarafından tutulurdu. Muhallefat defteri, ölünün küçük çocuk bırakmış olması ve yahut öldüğü yerde kimsesinin bulunmaması halinde tutulurdu.

MUHALLEFAT HALİFESİ (مخلفات خليفه‌سی) [*Mal.*] Vâris bırakmadan ölenlerin bıraktıkları

terikelerle müsadere olunan emvale âit kayıt vesair işlerin görüldüğü muhallefat kalemindeki kâtiplere verilen addır. Eskiden kalemlerde yazı işleriyle meşgul olanlara kâtip denilmez, halife denilirdi.

MUHALLEFAT KALEMİ (مخلفات قلمی) [*Mal.*] Vâris bırakmadan ölenlerin bıraktıkları terikeye mütaallik işlerle meşgul olan kalemin adıdır. Baş muhasebeye bağlı olan bu kalemde müsadere edilen emvalin de kaydı tutulurdu.

MUHALLEFAT MEMURU (مخلفات مأمورى) [*İlm.*] Ölenlerin bıraktıkları şeyleri tesbit ve bunları paraya çevirmek vazifesiyle mükellef olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ölünün veresesi arasında sagir yani küçük veya mecnun gibi malını kendisi idare edemiyenlerle veresesinden kimsesi bulunmıyanların terikesine muhallefat memuru tarafından el konulur. Küçük veya mâlûl bulunmıyanların muhallefatına el sürülmezdi. Küçük büyüyünce terike bedeli kendisine iade edildiği gibi ölünün veresesinden olduğunu isbat edenlerin şer'î ve kanunî hükümlere göre hisseleri kendilerine verilirdi.

MUHAMİ (محامی) [*Hak.*] Eskiden avukat yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında bunuu yerine «Dâva Vekili» kullanılırdı.

MUHAMMES (مخمس) [*Ede.*] Beş mısralı nazımlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlarda müseddeslerde olduğu gibi, ilk bendin son beyti tekerrür eder, yahut her bir bend bir müstakil mesnevi beytiyle sona erer. Mısraların sayısı nazar-ı itibara alınarak murabba, muhammes, müseddes ilh. adı verilen nazımlarda şairler muhtelif şekiller kabul etmişlerdir. Murabba ve müseddes şekilleri gibi muhammesler fevkalâde ahenkli idi. Bundan dolayı büyük şairler hemen istisnasız bu nazım şekillerini ihtiyar etmişlerdir.

Müderris Ali Ekrem Bolayir «Nazariyat-ı Edebiyye Dersleri» nin 1333-1334 (1917/1918) senelerinde Dar-ül-Fünun'da okuttuğu derslerin taş basmasiyle basılan «Mesalik-i edebiyye» kısmında (Sayfa 284) şöyle diyor: «Mesnevi şeklinde yazılan şiirler ile Tevhit ve Naat vadisindeki samimî kasideler bir de Fuzulî gibi hassas şairlerin ruh-u şafakdarından kopmuş yahut Nedim gibi bikr-i hayal âşıklarının kariha-i tâbnaklerinden incilâ etmiş mahdut gazeller istisna olununca murabbalar, muhammesler, müseddesler ile eski şiirimizin en güzelleri yazılmıştır.»

Bir örnek:

Bu gülistanda benimçün ne gül ne şebnem var
Bu çarşade ne dad ü sited ne dirhem var
Ne kudret ü ne tasarruf ne biş ü ne kem var
Ne kuvvet ü ne teayyün ne zahm u ne merhem var
Bu kârhanede bilsem neyim benim nem var?

Vücud cud-ı İlâhî, hayat bahş-ı kerim;
Nefes atiyye-i rahmet, kelâm fazl-ı kadîm;
Beden bina-yı Huda, ruh nefha-i tekrim;
Kuva vedia-i kudret, havas vaz-ı haktm;
Bu kârhanede bilsem neyim benim nem var?

Bu kârhanede bir başka kâr ü bârım yok;
Ne varsa cümle anındır bir özge varım yok;
Cihana gelmede, gitmekte ihtiyarın yok;
Benim, benim diyecek elde bir medarım yok;
Bu kârhanede bilsem neyim benim nem var?

Zemin bisât-ı kader, çarh hayme-i azamet;
Nücum-ı sabit ü seyyar meş'al-i kudret;
Cihan netice-i cûd-i hazain-i rahmet;
Sahaif-i suver-i kevn nüsha-i hikmet;
Bu kârhanede bilsem neyim benim nem var?

Vücud ariyetidir, hayat emanettir;
İbade dâva-yı milk iddia-yı şirkettir;
Kulun vazifesi teslimdir, itaattir;
Bana kulum dediği lâtuftur, inayettir;
Bu kârhanede bilsem neyin benim nem var?
Nabi

MUHARREM (محرم) [*Tak.*] Arabî aylarla hicrî senenin ilk ayının adıdır. Hicrî tarih Hazret-i Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretiyle başlarsa da bu başlangıç Asr-ı Saadette değil İkinci Halife Ömer-ül-Faruk'un zamanında kabul olunmuştur. Ondan evvel Arapların sâbit ve muntazam bir tarihi yoktu. Bir işin pek eski zamanda vukuunu anlatmak isterlerse (كان ذلك زمن الفطحل) derler, «fethal» kelimesinden Nuh Aleyhisselâm devrinin, yahut Âdem'in hilkatinden evvelki zamanı kastederlerdi.

Bizim «Ceneviz zamanından kalma» âmiyane tâbiri gibi bir de «Âdî» nispeti vardı ki bununla da Âd kavminden bakıyye ve eskiden kalma mânasını anlarlardı.

Fethal zamanından sonra büyücek ve ehemmiyyetli vakaları zamanın tâyinine medar ittihaz eylemişlerdi. Meselâ Hicaz Arapları «Fil vakasından şu kadar yıl evvel» yahut «Kâab» ın ölümünden bu kadar sene sonra derlerdi.

Bu vakaların en meşhur ve tarihe başlangıç olmak üzere söylenenleri şunlardı: Hazret-i İbrahim'in ateşe atılışı, Kâbe'nin İbrahim ve İsmail Aleyhimesselâm taraflarından yapılışı, «Benî Maad» ın Mekke'den çıkıp etrafa dağılışı, «Saad», «Mehd», «Cüheyne» kabîlelerinin Tehame'ye çıkışı, Peygamber'în ecdadından «Kâab ibn-i Luvey» in ölümü, Fil vak'ası.

Araplarca sâbit bir tarihî mebde olmamakla beraber kamerî sene 12 ay itibar edilir ve muharrem sene başı olmak üzere Arabî aylarının isimleri kullanılırdı. 44

Bu on iki ayın «Recep», «Zilkide», «Zilhicca» ve «Muharrem» den ibaret olan dördüne «Eşbür-ü hürüm» derler ve onlar içinde cidal ve kıtali fısk u fücûr sayarlardı.

Eşhür-ü hürümün tek bulunan Receb «ferd», mütevali olan diğer üç ay «serd» kelimeleriyle tavsif olunurdu. Recebe «mümessalül-esinne», «esab», «esam», Muharreme de «elharam» vasıflarını verirlerdi. Çünkü: Muharremin hulûlü; mızrakların temrenini çıkarır ve eldeki silâhları döker yani bıraktırırdı. Keza Recep ayının istimdada karşı kulakları sağırdı. Zira içinde istigaseyi (yardım istemeği) mucip bir hareket olmazdı. Muharremde ise cenk ve cidal haram kılınmıştı.

Recepte umre ifaası ve geri kalan üç ayda hac farizasının edası için gelip gidecek ziyaretçilerin geliş gidişini temine hizmet eden «Eşhür-ü hürüm» badiye sakinlerinin işine gelmemeye başladı. Ziraat ve ticaretin yokluğundan rızkını mızrağının ucuyla çıkaracak olan Bedevîler, bu dört aylık selm-ü aükûndan usandılar. Gözlerine kestirdikleri bir kabîleye saldıracakları, yahut münasip bir mevkide birinden intikam alacakları sırada hürüm ayları hilâllerinin çekilmiş birer cenbiye gibi karşılarında parlamasını hoş görmediler. Binaenaleyh ayların hürmetini değiştirmeye, meselâ Muharrem ve Recebin hürmetini Safer ve Şabana getirmeye başladılar. Bir de Hac ve panayırları nispeten serin zamanlara tesadüf ettirmek için iki senede bir on iki aya bir ay ilâvesiyle bir yılı on üç ay itibar ettiler.

Bu iki sakim âdet «Haccet-ül-Veda'» da Cenab-ı Peygamber tarafından kaldırıldı. Lâkin gerek Peygamber zamanında, gerek Ebubekr-is-Sıddik vaktinde tarih başlangıcı ittihaz olunmadı.

Hicretin on altıncı senesi sonlarında, yahut on yedinci yılı başlarında Halife Ömer'in emriyle Medine'de bir Meclis toplanarak tarih meselesi bahis mevzuu oldu. Cenab-ı Ali'nin teklifi ve meclis âzasının bilittifak kabuliyle Hazret-i Muhammed'in hicretinin İslâm tarihine mebde' ve muharremin de eskisi gibi Arap ayları için başlangıç ittihazı kararlaştı. Sebebine gelince: Hazret-i Ömer devrinde ibraz edilen bir borç senedinde ödeme için vâde tarihi olmak üzere gösterilen şaban'ın geçen şaban mı, gelecek şaban mı olduğu kestirilememişti. O sırada Basra valisi Ebu Musel Eşari'den gelen bir yazıda da Hilâfet makamından alınan kâğıtların hangisi evvel, hangisi sonra olduğu ve hangisinin hükmiyle amel lâzım geldiği bilinemediği cihetle bu hale bir çare bulunması isteniliyordu

İşte o tarihten itibaren muharrem ayı İslâm aylarının birincisi olmuştur.

Muharrem ayında yapılan birtakım merasim olduğu gibi muharremin onuncu gününe rastlıyan «Yevm-i aşûra» nın ayrıca bir ehemmiyyeti vardır. İslâmın zuhurundan ve orucun farziyyetinden evvel Kureyş müşrikleri, o günü oruç tutmakla îzaz ederdi. Hattâ Cenab-ı Peygamber gerek bi'setten evvel ve gerek hicretten sonra aşûra orucuna devam etmişlerdir. Hicretin ilk senesinde Medine Müslümanlarının riayet eylediği aşûra orucu, ümmete mesnun olarak kaldı ve taraf-ı Nebevîden o gün için iatiyen sâim (oruçlu), diliyen müftir (oruçsuz) bulunsun buyuruldu.

Emevilerin ikinci hükümdarı Yezid zamanında ve hicretin 61 inci (680) yılı muharreminin onuncu cuma günü zuhura gelen Hazret-i Hüseyn'in şahadeti meselesi üzerine Şîîlerce o gün matem günü sayılmış ve (Âl-i Büveyh) Bağdad'ı tagallübü altına alınca da mateme resmî bir şekil verilmiştir.

Muharremin iptidasında şuhur-i selâse (üç aylar: reeep, şaban, ramazan) münasebetiyle tatil edilmiş olan eami derslerine başlanıldığı gibi şairler tarafından yeni senenin tebrikini havi manzumeler yazılırdı. Mansup ve mazul vükelâ ve devlet ricali saraya giderler, yeni seneyi tebrik ile Padişahın «Muharremiyye» denilen atiyyesini alarak dönerlerdi. Sonra onlar da bende ve mensuplarına muharremiyye verirlerdi.

Vesikalarda muharremden başka Muharrem-ül-haram suretiyle ve ilk harfi olan «م=m» rumuziyle de geçer.

Eski kadınlar Arabî aylarını, muharremden başlamak üzere şöyle sayarlardı:

Aşure, safer, büyük mevlid, küçük mevlid, büyük tövbe, küçük tövbe, recep, şaban, ramazan, şeker bayramı, aralık, kurban bayramı.

MUHARREMİYYE (محرميه) [*Ede.*] Hicrî ve kamerî senelerin yıl başı ve ilk ayı olan muharrem münasebetiyle şairler tarafından yazılıp büyüklere sunulan manzumeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu manzumeler medh ü sena (övmek) ile beraber «tebrik ve tevrih-i sâl» (seneyi ebcet hesabiyle gösterme) ihtiva ederdi. Eski şairlerin divanlarının hemen hepsinde muharremiyyeler vardır.

Enderunlu Vasıf'ın bahara rastlıyan 1217 (1802) senesi için Üçüncü Selim'e takdim ettiği muharremiyyeden bir parça:

Sâl ü bahar tev'em olup pişgâhına
Tebrike geldi ey Şeh-i dâna mübarekî
Bu sâl-i nevde şahid-i bahtın beyümn-i Hak
Bastı zemin-i meymenete pa mübarekî
İtti tulû' evc-i şereften miesal-i mâh
Tabende necm-i tal'-i garra mübareki
Câm-ı cihan bu sene lebriz-i neş'edir
Sayende dehre şevk u tesellâ mübarekî
Ahdinde geydi bağ u çemenzar feyz alup
Cennet geşili câme-i kemha mübarekî
Güller lisan-ı hal ile der hemçü andelîp
Kıldıkça kaer-ı gülşeni me'ma mübarekî
Âlem tamam saye-i cudanda kâm alup
Der halk birbirine serapa mübarekî
Cümle cihan lûtfun ile kâmyab iken
Lâyık mı sana denmiye şaha mübarekî
Ben de ba iki mısra-ı tarih-i tam ile
Dedim misal-i tuti-i gûya mübarekî
Gülzar-ı milk-i şevkte ey şah kevn gâm
Zib ü tarabla sâl-i serefza mübarekî
1217

§ [*Hal.*] Yeni sene başı olan muharrem münasebetiyle mansup ve mâzûl vükelâ ile devlet ricalinin saraya giderek tebrikâtta bulunmaları münasebetiyle Padişah tarafından verilen atiyyeye de «Muharremiyye» denilirdi. Vükelâ ve rical kendi bende ve mensuplarına muharremiyye verirlerdi. Onların verdikleri muharremiyye çeyrek liradan başlar, çil kuruşa - hattâ dostlar arasında - meteliğe kadar inerdi. Yeni senenin ilk günü alınacak parada bereket tevehhüm edildiğinden o gün akraba ve ehibbadan (ahbablar, dostlar) velevki bir onluk olsun almayı ganimet sayanlar vardı.

Yakın vakıtlara kadar muharrem'in ilk günü akrabanın ve sıkı dostların biribirinden ufak mikyasta borç para istiyenler ve unutup verenlere alanlar tarafından: «yeni yılınız mübarek olsun» denilerek borç diye alınan paranın üstüne oturanlar vardı.

MUHARREM KARARNAMESİ (محرم قرارنامه‌سی) [*Mal.*] Osmanlı hükümetinin Düyun-ı Umumiye idaresiyle yaptığı malî anlaşmalardan biri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Tevhid-i Düyun kararnamesi» de denilir. Bu anlaşma muharrem ayında yapıldığı için bu adı almıştır. Osmanlı imparatorluğu yirminci asır başlarında her cephede olduğu gibi malî cephede de mutlak bir aciz gösteriyordu. Bu aczin pek tabiî neticesi olarak da yine istikraz ardında dolaşıyordu. Ancak daha evvel yapılıp henüz kapatılmamış olan borçların birleştirilmesi, malî tâbiriyle düyunun tevhidi düşünülmüş ve Halil Rifat Paşa'nın sadareti ve Reşat Paşa'nın maliye nazırlığı zamanına tesadüf eden 1901 yılında işe girişilmiştir. Sadrazamın ölümüyle yerine Sait Paşa'nın geçmesi işi ciddileştirdi. Sait Paşa'nın hâtıratının tam yüz altı sayfasını işgal eden bu müzakere onun zamanında neticelenememiş ise de iyi bir mecraya girmiş olduğundan halefi Ferit Paşa'nın zamanında bitirilmiş ve bu münasebetle Muharrem Kararnamesi ortaya çıkmıştır. 1 eylül 1903 tarihli olan bu kararnameye göre müzakerelere başlandığı sırada Osmanlı borçları 79 milyon liraya baliğ oluyor, ve B, C, D tertipleri namı altında toplanan bu borcun B tertibi tahvillerinin yüz kuruşluğu borsada 51, C tertibindeki 30, D tertibindeki 25 kuruşa satılıyordu. Yani Osmanlı devletinin malî itibarı borsada %60 nispetinde aşağılaşmıştı. Bu müzakereler neticesinde yetmiş dokuz milyonluk tahvil piyasadan kaldırıldı. Yerine 32733772 liralık yeni tahviller çıkarıldı ve üç tertip bir tertip altında birleştirildi. Faiz %4, imha akçası %45 santimdi.

Basılmamış olan «Maliye Tarihi» adlı eserimde uzun uzadıya bahis mevzuu olan bu malî hâdise hakkında malûmatına müracaat etmiş bulunduğum eski ve değerli maliye nazırı Abdurrahman Vefik Bey'in mütalâası şöyledir:

«Maliye tarihimizde muhaberat ve müzakeratı iki sene kadar uzun sürmüş ve birçok tenkitler ve itirazlara uğramış malî muamelelerimizdendir. Merhum Sait Paşa, hâtıratının tamam yüz altı sayfasını bu tevhit muamelesinde cereyan eden safahat ile vukua gelen itirazat ve müdafaata hasretmiştir.

«Bidayet-i emirde devlete birçok malî ve iktisadî menafi temin edeceği ümidiyle girişilen bu muamele birçok gayr-ı mesul zevattan mürekkep meclis ve komisyonların müzakerat ve mütalâatına mâruz kaldıkça faydalarından bir kısmını kaybetmiş ve işin içine büyük büyük borsa oyunları girerek çığırından çıkmıştır. Bu komisyonların içinde işi etrafiyle tetkik ve maksadın esasını ihata ederek hal ve maslahatın icabına ve hazine ile memleketin menfaatına uygun bir karar veren komisyon, Maliye Nazırı Reşat Paşa'nın riyaseti altında Maarif Nazırı Zühtü ve Ticaret ve Nafıa Nazırı Zihni Paşa'lardan mürekkep olarak teşekkül etmiş olan heyettir. Hattâ Sait Paşa merhum hâtıratında Ferit Paşa merhumun sadaretinde tanzim ve teati edilmiş olan bu tevhid-i düyun kararnamesinin birçok noktalarını tenkid ederken bahsettiği Almanyalı Rafauf Bey'in tevhid i düyun

işindeki ahvâl ve efkâr-ı garibesi hakkında mabeyne takdim ettiği tezkire-i hususiyede: «Maliye ve Maarif ve Nafıa nazırları hazaratından mürekkep komisyon burasını Rafauf Bey'in riyaset ettiği komiyondan daha iyi bir surette düşünmüş ise bir kere de meclis-i vükelâca müzakere olunur ve diğer noksanları görülür ise onların da ikmâl ve tashihine gayret olunacağı bedihidir» diye medih bima yeşbehüz-zem tarikiyle olsun takdire mecbur olmuştur.

«Mamafih iş o derecede iken dahi karar altına alınamayıp bir buçuk sene daha muhtelif şekillerde muhatabalarla vakit geçirildikten sonra 22 Cumadelahire 1321 ve eylül 1319 (1903) tarihli kararname ve protokol mucebince bir taraftan sadrazam Ferit ve maliye nazırı Reşat Paşa'lar diğer taraftan düyun u umumiye meclis-i idaresi reisi mösyö Hanri Babington Smit imzaları altında Tevhid-i düyun muamelesinin icrası kararlaştırılmıştır. Bu muamelenin son şekli ile dahi temin ettiği malî faydalar mühim idi: Bir kere yetmiş dokuz milyon liralık derecesindeki üç tertip (B, C, D) düyun-u umumiyemizin miktarı otuz iki milyona tenezzül etti. Saniyen; muhtelif fiyatlarda tedavül eden tahviller alınıp satılması kolay ve malî itibarı müemmen bir şekle ifrağ edildi. Sâlisen; düyun-u umumiyeye terk ve tahsis olunan varidatın fazlasından yüzde yetmişi hazineye irca' olunmakla beraber yüzde yirmi beşinden de itibar-i maliye âit fevait temin olundu. Râbian; İkramiyeli demiryolu tahvilâtının faiz tediyatı refedilerek ikramiye ve amortismanın ödeme sureti daha nafi bir şekle vazedildi. Hâmisen; düyun-u muvahhide tahvilâtının başbaşa bedelini vererek tedavülden kaldırmak hakkı 1913 senesinden itibaren temin olundu.»

MUHARRERAT (محررات) [*İda.*] Resmî ve gayr-i resmî mektuplar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça yazılmış mânasına gelen muharrerin cem'idir. Resmî kâğıtlara «Muharrerat-ı resmiyye» hususî kâğıtlara da «muharrerat-ı hususiyye» denilirdi.

MUHARRERAT-I HUSUSİYYE (محررات خصوصیه) [*Ede.*] Akraba ve dostlar arasında yazılan kâğıtlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Resmî dairelerin yazdıkları kâğıtlara «Muharrerat-ı Resmiyye» denir.

MUHARRERAT-I RESMİYYE (محررات رسمیه) [*İda.*] Resmî kâğıtlar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Akraba ve dostların yazdıkları kâğıtlara «Mhuarrerat-ı Hususiyye» denir.

MUHARRİR GÖNE YOKLAMA (محرر کونه یوقلامه) [*Mal.*] Arazi ve emlâk işlerinin yerinde tetkiki ve değişikliğe uğrıyan yerlerin yazılması için gönderilen memurlar tarafından yapılan muamele hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arazi tahriri şeklinde yoklama demektir. Osmanlılarda arazi fethi mütaakıp geniş salâhiyyetli bir emin tarafından lüzumu kadar kâtip ve messah (ölçücü) kullanılması suretiyle yazılırdı. Buna «Tahrir-i arazi» denilir, bu tahrir neticesinde de «Timar» ve «Has» taksimatı yapılırdı. Bu suretle yapılmış olan tahrirden sonra hâsıl olan değişme vaziyyetlerinin tesbit ve tahriri «Muharrir göne yoklama» idi.

MUHARRİR-İ MEMLEKET (محرر مملکت) [*Mal.*] Yeniden fetholunan yerlerle memleketin herhangi bir yerindeki arazinin tahriri (yazılması) işine memur edilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu işe Defterhane kâtipleriyle Divan-ı hümayundan adamlar tâyin olunduğu gibi sancak beyleri, kadılar, müderrisler, timar defterdarları, velhasıl işin ehemmiyyet ve vaziyyetine göre başarılığına ve doğruluğuna inanılan kimseler tâyin olunur, maiyyetine de lüzumu kadar yazıcı verilirdi. Arazi yazılırken dirlik (timar, zeamet, has), vakıf, mülk, hazineye ait mukataa olduğuna dair alâkalıların ellerindeki berat, vakfiyye, milkname iyice tetkik edilir, vesika gösterilmiyen yerler yeni defterde mevkuf tutulurdu. Bir yerin tahriri esnasında, karışıklık olmamak için, tahrir işi bitinceye kadar dirlik sahibine terakki ve hisse verilmezdi.

Tahrirden sonra mücmel ve mufassal defterler İstanbul'a gönderilirdi.

MUHASEBE-İ EVVEL (محاسبهٔ اول) [*Mal.*] Tanzimattan evvel «Bâb-ı Defterdarî»(Defterdarlık dairesi) denilen maliyenin büyük memurlarından birinin unvanıdır. İlkin muhasebeci, sonra haraç, evkaf ve sair adlarla muhasebecilerin çoğalmasından dolayı ötekilerinden ayrılması ve ehemmiyyetinin anlaşılması için «Muhasebe-i evvel» veya «Baş muhasebeci» denilen memur devlet hazinesinin en mühim bir rüknü idi.

Muhasebeciliğin hangi tarihte ihdas olunduğunu Osmanlı tarihleri yazmıyor. Ancak «Fatih Kanunnamesi»nde gösterilmiş bulunması eskiliği hakkında şüphe bırakmaz. Kanunnamede muhasebecinin «ehl-i mansıp» olduğu ve muayedelerde el öpmek salâhiyyetini haiz bulunduğu yazılıdır. Kanunnamedeki ibare (sayfa 25) şöyledir: «Ehl-i mansıp olan muhasebeci ve yeniçeri kâtibi ve sipahlar kâtibi ve ruznameci el öpmek kanunumdur.»

Devletin bütün varidat ve masraf hisapları bu memurun idaresinde olan ve ilkin «Muhasebe», sonradan «Baş Muhasebe» adı verilen kalemde tutulurdu. Baş muhasebenin, devletin bütün kayıtlarının merkezi olmak itibariyle ehemmiyyetli bir mevkii vardı. Muhasebe-i evvel münavebe manasıptandı. Bu sebeple şevval tevcihatında Maliyenin en büyük uzvu olan defterdarlığa tâyin edilenler olduğu gibi defterdar mazûllerinden muhasebe-i evvel olanlar vardı. Yeni sadrazam devlet erkânı arasında muhasebe-i evvele de hil'at-i has giydirirdi. Baş muhasebecilik nüfuzunun derecesi tarihin (Netayic-ül-vukuat, cilt 4, sayfa 119) şu şahadetinden de anlaşılır:

«İşbu kalem (baş muhasebe kalemi) defterdar bulunan zatın maiyyetinde ise de nizama veya hazinenin menafiine mugayir bir emir sâdır olsa tereddütsüz cevap verilirdi. Çünkü kalemin hâmisi olan muhasebeci uzama-yi devletten ve belki defterdardan haysiyetli zevattan olup defterdarlar bir veçhile bu kalem üzerine nüfuz icra edemezlerdi.»

Baş muhasebe yine (Netayic-ül-vukuat)ın beyanına göre (c. 4, s. 118) Hazine-i Âmirenin üss-ül-esası olup devletin bütün varidat ve masraflarını ve malî kanun ve nizamlarını, hattâ enderun-ı hümayun ve has ahır hazinelerinde bulunan mücevherlerle sair kıymetli eşya bu kalemde kayıtlı idi.

Baş muhasebeciler kesedar efendinin gönderdiği kâğıtları evlerinde tetkik ederler ve nadiren defterdarlık dairesine gelirlerdi. Alınan harçlardan kalemin kâtiplerine ve şakirtlerine dağıtıldıktan sonra baş muhasebeciye ait olan paranın yekûnu senede yüz yirmi bin kuruşu buluyordu.

Tanzimat'tan sonra defterdarlığın Maliye Nezareti'ne tahvili sırasında bu da «Muhasebeci», sonradan «Muhasebe-i umumiye müdürü» unvanını almıştır.

MUHASEBE-İ UMUMİYE KANUNU (محاسبهٔ عمومیه قانونی) [*Mal.*] Devletin mallarının idare ve muhasebesinin tâbi olduğu usul ve muamelelere dair olan kanunun adıdır.

MUHASİB-İ MES'UL (محاسب مسؤل) [*Mal.*] Varidatı tahsil, nukud ve ayniyatı muhafaza, masarifi istihkak sahiplerine tediye ve teslim ve bu işlere mütaallik her türlü mürasele ile buna müteferri nakdî ve aynî bilcümle malî muameleleri yapmak ve Divan-ı Muhaseba'ta zaman hesabı vermekle mükellef olan muhasebeciler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MUHASİBİYYE (محاسبیه) [*Sof.*] Ebi Abdullah-il-Hâris bin Esed-ül Muhasibî tarafından kurulan tarikatın adıdır. Ebi Abdullah hicrî 243 (857) senesinde Bağdat'da ölmüştür.

MUHASSİL (محصل) [*Mal.*] Devlete ait vergi ve resimleri tahsil ile mükellef olan memurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça tahsil edici demek olan muhassil Osmanlı Devletinin teşekkülünden evvelki Anadolu Selçukilerinde de o suretle kullanılmıştır. Tanzimat'a gelinciye kadar Suriye, Halep, Bağdat, Basra, Musul eyaletleriyle Cebel-i Lübnan mutasarrıflığından ve mal-i maktu' alınan Sisam adasiyle Aynaroz yarım adasından ve halkı vergi adı altındaki tekâlif ile mükellef olmıyan Hicaz'la Girit ve Taşoz adalarından ve iktaat dairesine sonradan ilhak edilen Trablus Garp ve Bingazi eyaletleriyle Yemen vilâyetinden ve İstanbul ve bilâd-ı selâseden başka Rumeli ve Anadolu'da ve sayılanlardan gayri adalarda sakin bulunan halktan cizye, âşar, ağnam, imdadiye-i seferiye, imdadiye-i hazariye, iane-i cihadiye, sâlâriye, mukabele, harc-ı ferman, harc-ı beha, bedel-i nüzül, avarız, iane-i hükkamiye, bedel-i mübaşiriye, hüddamiye, muhziriye, serbestiye, konak, ispenç, mürur ve ubur ve saire namlariyle birtakım vergiler alınır ve bunlar timar ve zeamet sahiplerine vali ve mütesellimler, voyvodalar tarafından aynen veya bedelen tarh ve tahsil olunurdu. Tanzimat'ın icrasına müsadif olan Hicrî 1255 (1839) senesinden itibaren yalnız cizye, âşar, ağnam ipka edilerek ötekiler lâğvedilmiş ve bunlara karşılık «herkesin mutasarrıf olduğu emlâk ve arazi-i mevcudesinin menafi ve temettüat-ı hâsılasına ve kâr ve ticaret ve iktidarına velhasıl herkesin hal ve tahammülünün derecesine göre vergi namiyle» yalnız bir teklifin mahalleri meclislerince tevzii ve taksimiyle muayyen ve münasip taksitlerde istifası kararlaştırılmıştır. Yapılan nizam mucebince mahallerince tarh olunacak işbu vergi ile zaptedilmiş olan mukataaların ve bunlardan başka her mahallin iltizam defterlerinde mukayyet bulunan bütün emvalin yoluyle tahsilini temin için her eyalete haysiyyet ve iktidar sahibi memur gönderilmesi de takarrür etmişti. İşte gönderilen bu memurların unvanı «Muhassil» di. Muhassiller tâyin olundukları yerlere giderler, oradaki meclise iltihak ederek her mahalle ve köyün nüfus ve servetine göre bir vergi tarh ettirirlerdi. Bu suretle tarh olunan vergilerin, yazılı bulunduğu defterler muhassiller tarafından alınır, merkeze gönderilerek maliyeye takdim edilirdi. Maliye defterleri tetkik ettikten sonra suretini çıkarıp Bab-ı âli'ye arz ile iradesini alır ve bunun üze-

rine eyaletin vali, defterdar, naip, vücuh-ı belde ve kocabaşılarına hitaben evamir-i maliye kaleminden birer kıt'a emr i âli ısdar edilirdi. Eyaletlerin vergileri evvelce merkezce bilinmediği halde bu tarihten itibaren anlaşılmıya başlanmıştır. Muhassillerin mahallerinden gönderdikleri bu defterlere «Muhassillik defteri» denilirdi. Bu vergi musakkafat ve temettü vergilerinin birleşmiş bir şekli idi. Çünkü her şahsın emlâki ve kazancı nazar-ı itibara alınarak herkes ona göre bir vergi ile mükellef tutuluyordu. Âşar ve ağnam rüsumu bundan hariçti. Onların eskisi gibi tahakkuk ve tahsiline devam olunmuş ve fakat bu muamelede muhassiller marifetiyle ifa kılınmıştır. Gülhane Hattı hükümlerine tevfikan tanzim olunup muhassillerin eline verilen 19 Zilhicce 1255 (1840) tarihli ve baş tarafı tuğralı sekiz bendden mürekkep «Talimat-ı seniyye» de muhassillerin yapmakla mükellef bulundukları vazifeler gösterilmekte idi.

Hicrî 1258 (1842) senesinde muhassillik lağvedilerek bunlara âit vazifeler kaza ve livalara askerlerden tâyin olunan en büyük memurların uhdesine tahmil olundu. Bunun mazarratı anlaşıldığı için daha sonraları bu vazifeler defterdar, muhasebeci ve malmüdürlerine verildi.

Vak'a nüvis Lütfi Efendi 1258 vak'aları arasında muhassilliğin lâğvını kaydederken (Lûtfi tarihi, c. 7, s. 35) bu vazifenin lâğvını icabettiren sebepleri dikkate değer bir surette yazıyor. Vak'a nüvisin mütalâası aynen şöyledir:

«Bu tedbiri ittihaza icbar eden şey muhassiller marifetiyle istifa olunan varidat eski senelere nisbetle pek çok tedenni eylemiş ve buna sebep ise ifrat ve tefrit arası gözetilmiyerek adalet icra olunsun ve yahut ızıltısız vakit geçirilsin zu'miyle ekser mahallerin varidatı tabiatı haline bırakılmış ve hele emanet suretiyle cibayet olunan âşar varidatından küllî zayiat görünmüş olmasıdır. Bazı mahallerde ise devlete pek çok varidat gösterip de makbuliyet kazanmayı kurmuş olan muhassiller gittikleri mahallerde talimatlarında münderiç (yazılı) mevaddı su-i istimâl ile ahaliye o vakte kadar mütesellim ve voyvodalara ve sair şuna buna bir senede ne miktar para verilmiş ise devlet sahiplerine red edecektir. Masarifinizi ketm (gizlemek) etmeyip doğruca haber verin deyu edilen ifadelere bazı mahaller sebükmagzanı (akılsızları) aldanıp masrafları beş ise on olmuş diye haber vermişlerdi. Bu misillû ihbarat ise tamamiyle ol mahallere vergi kaydolunarak Tanzimattan evvel verdikleri paranın birkaç katı talep olunduğunu anlayınca akılları başlarına gelmiş ise de iş işten geçmiş ve hazinece öyle kaydolunmuş idi. Aydın taraflarında da böyle olmuştur. Hattâ Tanzimat senesinden bir yıl evvel Aydın'da vali olan Kaptan-ı esbak Tahir Paşa Güzelhisar kasabası civarında Topyatağı nam mahalde yaptırdığı köşke sarfolunan yüzyirmi bin kuruş masarif-i adiye makamında ertesi sene muhassile irae ettiklerinden beher sene o miktar masrafla köşk yapılmış kılıklı ahaliden tahsil olunmıya başlamıştır. Bazı yerlerde ise bunun aksi zuhur etmiştir. Hele Kayseri gibi ahalisi yaman olan yerlerde muhassillerin ifadelerine iğfal olunmayıp senelik masraflarını az göstermiş olduklarından oraların vergileri pek hafif düşmüştür. Bu sebeple Aydın'da vergiler ziyadesiyle ağır tesadüf etmiştir ki bir re's merkebi olan bir fakir senede dörtyüz kuruş vergi verirdi. Sonraları devlet ara sıra tadile himmet eylemiş ise de tahrir-i emlâk usulünün icrasına kadar o esasın yanlışlığı eseri mahvolunamamıştır.»

MUHAŞŞA (محشّى) [*İlm.*] Haşiye yazılmış, haşiyeli kitaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Haşiye; kenar, mülâhaza demektir. Haşiyeler kitapların kenarlarına yazıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Haşiye yazanlara «Muhaşşi» denilirdi.

MUHAŞŞİ (محشّى) [*İlm.*] Haşiye yazan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden kitaplara şerh yazıldığı gibi haşiye de yazılırdı. Haşiye; kenar, pervaz, mülâhaza demektir. Haşiyeler kitapların kenarlarına şimdiki tâbirle not şeklinde yazıldığı için bu tâbir kullanılırdı. Bu türlü haşiyeli kitaplara «Muhaşşa» denilirdi.

MUHATAP (مخاطب) [*İlm.*] Ramazanlarda sarayda Padişah huzurunda takrir olunan ve «Huzur dersleri», «Huzur-ı Hümayun dersleri» denilen derslerde ulemadan hazır bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Muhatap; Arapça kendisine hitap olunan, söz söylenen adam demektir. Ramazanın ilk haftasında ikindi namazından sonra ders takrir eden «Mukarrir» adlı âlimler gibi «Muhatap» ları da Meşihat seçerdi. Muhataplar, birer ders için, medrese tahsili görmüş olanlardan, seçilirdi. Her derste sayısı on dördü geçmezdi.

Dersi hazırlıyan mukarrir ile muhataplar saraydan evvel Dolmabahçe camiinde bir toplantı yaparlar, o günün dersi hakkında bir müzakerede bulunurlardı. İkindi namazı kılındıktan sonra başta mukarrir olmak üzere sıra ile muhataplar, ağır ağır, büyük bir dinî resimeye gidecek olanlara mahsus vakur bir eda ile camiden saraya kadar yürürler, divanha-

neyi geçerler, büyük merdivenden birer birer çıkarlar ve yine öyle birer birer sırayı bozmıyarak yerlerine geçip biraz ayakta dururlar ve daha evvel gelmişse Hünkârını «Oturunuz..» işareti üzerine minderlerine çökerlerdi.

Mukarrir dersin takririne başlardı Birinci Muhatap bir aralık tefsir edilen âyetle münasebetli sual sorar, mukarrir cevabını verirdi. Daha sonra yine münasebet görerek ikinci muhatap bir ikinci sualde bulunur, mukarrir ona da cevap verirdi. Üçüncü muhataba sual sormak fırsatı ya düşer ya düşmez, ötekiler dersin sonuna kadar birer put *gibi sâkit dururlardı.*

Ders bir dua ile sona erince mukarrirle muhatapların ceplerine kese içinde birer atiyye, sırtlarına birer Cübbe, bellerine birer kuşak, ihsan olunurdu. Mukarrirlerin cübbeleri siyah ve iyi bir kumaştan, muhatapların cübbeleri de mavi idi.

Huzur dersleri saltanatın sonuna kadar devam etmiştir.

MUHATABA (مخاطبه) [*Huk.*] Bir muamele hakkında tarafların şifahen görüşmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MUHAYYER (مخير) [*San.*] Eski kâğıt nevilerinden birinin adıdır. Lui Tebrizi gibi bu da şeker renkti.

MUHİB (محب) [*Sof.*] Tarikatı ve tarikat ehlini sevenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Muhib; Arapça mahabbet edici, eden, dost ve hayır istiyen demektir. Muhibban suretinde cemilendirilir. Bektaşilikte muhiblik ilk derecedir. Ondan sonra sırasiyle dervişlik, babalık ve halifelik gelir. Mevlevi muhiblerinin mevlevihanelerde ayrı yerleri vardı. Zikirlere iştirak ederlerdi. Dedeleri, servetlerinin derecelerine göre, görüp gözetirlerdi. Gelişlerinde onlara kahve, şeker, çay, sigara, yemiş ve saire hediyye getirirlerdi.

Mürid muhib çok olsun
Deyu canlar azdırup
Ucb ile kendin gösteren
Bel'am isen haber ver

İbrahim

MUHİB ÂYİNİ (محب آيينى) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. «Nasib alma», «nasib verme» veya «ikrar» denilen tarikata girme münasebetiyle yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu âyin mutlaka perşembe günü akşamı yani cuma veya pazar günü akşamı yani pazartesi veyahut Regaib, Mevlid, Berat gibi şerefli ve mübarek sayılan kandil gecelerinin birinde yapılırdı. Nasib alacak can, o gece kurbanını dergâha götürür, yahut bedelini verirdi. O akşam âyinde yenilecek ve içilecek şeylerin bütün masrafı da ona aitti.

Muhib âyini erkân bakımından, diğer âyinlerin hepsinden daha uzundu. Nasib gecesi «meydancı» meydanı döşer, meydanın cephesindeki «Taht-ı Muhammed» veya «kürsi-i gadîr hun» veya kısaca «taht» denilen üç basamaklı minderin önüne ve her basamağına üçer şamdan konurdu. Tahtın önünde on iki köşeli «meydan taşı» da denilen büyük bir «Balım taşı» yanında da şerbet konan büyük bir tas bulunurdu. Akşam ezanından önce «Baba», sonra kıdem sırasiyle dervişler, muhibler, kadınlar girerlerdi. Âyin bu girişle başlardı. Baba «talib» i «rehber» ine teslim ederdi. Uzun bir merasimden ve talibin tarikata kabulü için canların rızası alındıktan sonra «rehber», talibi «baba» ya teslim eder, baba da evlâtlığa kabul ederdi. Yine uzun bir merasimden sonra âyin biter, «mahabbet» başlardı. Mahabbetten sonra «lokma» yani yemek gelir, yemekte yeni nasib alanın kurbanı ve helvası bulunurdu. Lokmadan sonra «vahdet» e girer yani yatardı.

MUHKEM (محكم) [*Fık.*] Müfesserden daha kuvvetli olan söz mânasına gelir bir tâbirdir. Muhkemin nesha da ihtimali yoktur. Arapça bir kelime olan muhkemin lûgat mânası metanet verilmiş, sağlam, kuvvetli demektir.

MUHKEMAT (محكمات) [*Fık.*] Emirlerle nehiyleri kat'iyyen te'vile muhtaç olmadan açık olarak belirten âyetler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Müteşabihat karşılığıdır.

MUHSAN (محصن) [*Fık.*] Âkil, bâliğ, bür, müslim, afif olan erkek hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü evsafı haiz olan kadına da «Muhasana» denir. Muhsanat suretinde de cemilenir.

MUHTEKİR (محتكر) [*Huk.*] Buğday ve emsali gibi, insanların zaruri ihtiyaçlarını karşılıyan maddeleri, muvazaka vaktinda yüksek bedelle satmak için saklıyan kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü muameleye «İhtikâr» denilir. Böyle saklanan mallar, zaruret görüldüğü takdirde, rızaya bakılmaksızın maliyetine az bir kâr ilâvesi suretiyle zorla alınır. Bir kısım erzak ve eşyaya «Narh» konulması da bu zaruretten doğmuştur.

MUHTELİT MAHKEME (مختلط محكمه) [*Huk.*] Kapitülâsyonların câri olduğu devirlerde Osmanlılarla ecnebiler arasındaki Hukuk ve Ticaret dâvalarına bakmak üzere teşekkül

eden mahkemeye verilen addır. Bu mahkeme İstanbul'da Devlet tarafından mensup (naspedilmiş, tâyin olunmuş) bir reis ve iki âza ile alâkalı ecnebinin mensup olduğu devletin sefaret veya konsoloshanesi tarafından gönderilen iki ecnebi âzadan teşekkül ederdi. Bu mahkemeye «Birinci meclis-i ticaret» de denilirdi. Dâva ile alâkalı ecnebinin mensup olduğu devlet elçiliğinden gönderilen bir tercüman da mahkemede bulunurdu.

MUHTESİP (محتسب) [*İda.*] Sanat erbabının narhlarına bakmak, kile, arşın ve sair ölçüler ile terazi ve kantarları muayene edip düzgün ölçüler kullanmıyan ve satışlarda hile yapanları cezalandırmak vazifesiyle mükellef olan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Muhtesip «İhtisap» lâfzından meydana gelmedir. İhtisabın «Kamus»da tarifi şöyledir: «Bir kimsenin tuttuğu kabih (kötü) fiili beğenmeyip nehiy ve inkâr eylemek mânasınadır ki murat şu işi niçin şöyle ettin diye muahaze eylemekten ibarettir. Muhtesib-i belde bu mânadandır.»

Muhtesiplik; İslâmda eskidir, Peygamber (S. V.) zamanında da vardı, Hazret-i Ömer; Medine'nin, Said bin Said İbn-il-As de Mekke'nin muhtesipliğine tâyin edilmişlerdi.

Esasen kaza kabilinden dinî bir vazife olan (hisbe) nin memuru yani mustesip «Münkeratı» yani şeriate muhalif olan ef'ali (fiilleri, işleri) tahkik ederek sahiplerini cürmüne göre tazir ve tedip ettiği gibi yollarda marin u âbirinin (gidip gelenlerin) gidip gelmelerine mâni halleri gidermek, hammalları ve nakil vasıtalarını tahammülleri fevkinde yük almaktan men', yıkılmak tehlikesinde bulunan binaları yıktırarak bu yüzden yolculara vukuu melhuz tehlikeyi def', mekteplerde ve diğer talim müesseselerinde talebeyi şiddetle döven muallimleri cezalandırmak gibi umumun menfaatına ait şeylere nezaret eylerdi. Bundan başka muhtesip yiyecek içeceğe hile karışmamasını, nokasan tartı kullanılmasını menetmek gibi bugün belediyelerin vazifelerinden olan hususlara da bakardı. Bu işler aslında kadılara mütaallik vazifeler cümlesindendi. Fakat kadının makamını bu gibi işlerin arkasından dolaşmaktan daha âli tuttukları için bu işlere bakmak için ayrıca bu memuriyyet ihdas edilmiştir. Bununla beraber gerek Mısır'daki Fatimîler, gerek Endülüs'teki Emeviler zamanında bu vazife alelekser kadılara yaptırılırdı. Sonradan hisbe vezaifi valilere mütaallik vazifeler arasına girmiştir.

İhtisap; dinî bir hizmet olduğundan mansıbına müslümanların ileri gelenlerinden başka kimse tâyin olunmazdı. Vilâyetlere ve kasabalara ihtisap vazifelerine bakmak üzere memurlar tâyin olunurdu,

Osmanlılarda muhtesip yerine «İhtisap ağası» unvanı kullanılmıştır. Bu memuriyette örfî, lâkin çokluk haklı muameleleriyle Hüseyin Bey şöhret bulmuştu. Sonradan muhtesiplik vazifesi belediyeye, eski adıyle «Şehir Emaneti» ne verilmiştir.

Ağrımaz muhtesipler tafrasından başı hamarın
Anın derd-i seri bed mestler gavgalarındandır
Sabit

MUHZIR (محضر) [*İlm.*] Müddeilerle (dâvacılar) müddei aleyhleri (dâva olunanlar) mahkemeye çağıran memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şer'î mahkemelerde kullanılan bu tâbire mukabil hukuk ve ceza mahkemelerinde «Mübaşir» denilir. Muhzır; Arapça ihzar edici, eden, huzura getiren demektir. Kazasker mahkemeleri gibi muhzır sayısı çok olan yerlerde onların başı makamında «Muhzır başı» da bulunurdu.

MUHZIR AĞA (آغا محضر) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının ağa bölüklerinden muayyen odası olmıyan bölük kumandanı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vazifesi hazarda ve sefer de bölüğüyle vezir-i âzam kapısında ve onun maiyyetinde bulunup gerek divan ı hümayunda ve gerek vezir-i âzam divanında ocağa ait işleri takip ve intaç etmek, aynı zamanda Sadrazama muhafızlık etmekti.

Divan-ı hümayundan Yeniçeri ağası'na hitaben yazılan hükümler buna verilir ve o vasıta ile Ağa kapısı'na gönderilirdi. Bundan başka Paşa kapısı'nda yeniçerilerden dâvası olanları da vezir-i âzamla bu görüştürürdü. Vezir-i âzamın sarayında yapılan ikindi divanında ve daha sonraları Bab-ı âlideki toplantılarda ocağa dair görüşülen işler hakkında Yeniçeri Ağası'nı haberdar ederdi.

Vezir-i âzam kol gezerken beraberinde bulunur ve ocak halkından münasebetsiz hali görülenler bunun vasıtasiyle odasına gönderilerek cezalandırılırdı. Maiyyetinde tomruk işlerinde hizmet eden ve haberci ismi verilen efrat vardı. Vezir-i âzamın maiyyetindeki tüfekçiler ile mataracılar muhzır ağanın mütalâası alınarak tâyin olunurdu. Çünkü Sadrazamın muhafazasından o mes'uldü.

Muhzır ağanın maiyyetinde kapı kâhyaları denilen âmirleri baş kapı kethüdası olan altmış Yeniçeriden mürekkep bir sınıf vardı ki bunlar hem vezir-i âzam dairesinin muhafızları

ve hem de vezir-i âzam tarafından verilen kararların tatbikine memur edilir. Bu kapı kethüdalarından beş tanesi falakacı ismini alıp vezir-i âzam şehirde kola çıktığı vakit beraberinde bulunurlar ve cezalıları yatırıp döverlerdi.

Yeniçerilerden bölüğe çıkan yani kapıkulu süvariliğine nakledilenlerin hükümet tarafından verilen silâh ve at bedelleri bunun vasıtasiyle alınarak kendilerine verilirdi. Eyalet ve kazalara gönderileeek emirleri, derhal göndertmek de buna âitti. Vezir-i âzamın divanında, Yeniçerilerin kanuna muhalif bir iş yapmamaları için icabında paşayı ikaz ederdi.

Muhzır ağanın ulûfesi evvelce on akça olup sonradan yirmi akçaya çıkarılmıştı. Bundan başka şer'î mahkemelerin kulluk âidatı muhzır ağalarınındı. Muhzır ağa evvelce terfi ettiği zaman yayabaşı olurdu. On yedinci asır başlarında deveciliğe, hasekiliğe ve hattâ usûlsüz olarak tornacıbaşılığa kadar çıkarlardı. Fakat asıl ocak kanunu üzere muhzırın yayabaşı olması lâzımdı. Lâkin sonraları muhzır ağa'nın derece ve itibarı artarak evvelâ hasekilerden sonra sıraya girmiş ve daha sonra onlara da takdim olunmuştur.

Muhzır ağa ocak zâbitlerinin imtiyazlılarından olup yayabaşılar gibi ayağına sarı çizme giyer ve çorbacı keçesi denilen üsküfüne balıkçıl tüyü takardı. Divan-ı hümayunda üstüne çuhaya kaplı kürk giyerdi. Fakat galebe divanı denilen elçi kabulü merasimi esnasındaki ulûfe tevziinde Kemhadan üst elbisesi giymesi kanundu.

Onaltıncı asır sonlarında muhzır ağa timara çıkarsa onbeşbin akça ile çıkardı. Muhzır ayağa üç senede bir devir atı ismiyle hükümdar tarafından at verilirdi.

Muhzır ağalığı için bu malûmatı veren Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu ocakları, cilt I, sayfa 208) şunu da ilâve ediyor:

Yeniçeri ocağının ilgasından sonra muhzır ağalık kaldırılarak onun yerine «Tomruk ağalığı» ihdas edildi ve tomruk hizmetini gören habercilere de «Kavas» ismi verildi. Bu kavasların vilâyetlerdeki valilerin maiyyetlerinde olduğu gibi ellerinde gümüş değnekleri vardır.

MUHZIR AĞA ORTASI (محضر آغا اورتەسی) [*Ask.*] Yeniçeri Ocağını terkibeden 196 ortadan 27 nci ortaya verilen addır.

MUHZIR BAŞI (محضر باشی) [*Ilm.*] Dâvacıları mahkemeye çıkarmak vazifesiyle mükellef olan «Muhzır» ların başına verilen addır. Kazasker mahkemeleri gibi muhzır sayısı çok olan yerlerde bulunurdu.

MUHZIBIYE (محضریه) [*İda.* - *Huk.*] Aleyhine açılan dâva münasebetiyle «Muhzır» veya «mübaşir» gönderilmek suretiyle getirilenlerden alınan para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «İhzariye» denildiği gibi «Hademe harcı» da denilirdi. Muhzıriye namiyle alınan para mübaşir veya muhzırın at ve araba masrafından başka yemek ve içmek gibi zaruri maddeler karşılığı idi.

MUİD (معید) [*Mek.*] Medreselerde müzakerecilik edenler ve müderris muavini mertebesinde bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sahn medreselerinde höcre sahibi olanlar ve liyakatli bulunanlar bu adı alırdı. Muidler yine aynı medresedeki talebenin derslerini müzakere eder ve «Sahn» ın talisi makamında bulunan «tetimme» lerde de hocalık eylerlerdi.

Muidlik 1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra «İdadi» programlarının bir parça genişletilmesi suretiyle vücude getirilen «Sultani» lerde de, aynı vazifeyi görmek üzere ihdas edilmiş, sonra da lağvolunmuştur.

Muid-i hürre-i aşkım müderrisizade bir şuha
Sabakhanan-ı fenn-i fitne andan öğrenir dersin
Sururi

MUİNSİZ (معینسز) [*Ask.*] Annesine, evli ise karısına bakacak kimsesi olmıyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Muin; Arapça yardım eden, yardımcı demektir. Askerlik yaşı gelenlerden muinsiz olanlar askerliğe alınmaz, ertesi seneye bırakılırdı. Bu suretle muvazzaf askerlik müddetini geçirenler, hiç askerlik etmiyenler olurdu.

MUKABELE (مقابله) [*Sof.*] Tarikat mensuplarının bir araya gelip toplu bir halde zikretmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mevlevîlerce tafdil maksadiyle «Mukabele-i şerif» denilirdi. Mukabele; biribirine karşı gelmek, yüz yüze olmak, karşılaşmak demek olduğu ve zikir sırasında o şekilde oturulduğu için sofiyece ıstılah olarak kullanılmıştır. «Ashab-ı turukun müçtemian (toplu olarak) zikrettikleri meclise derler» suretinde tarif olunan «Istılahat-ı Meşayih» de (Osman Ergin'in hususî kütüphanesinde müellifin el yazması nüsha) bunun için şu tafsilât vardır: «Cemi' ıhvan misal-i ehl-i cinan bilâ gıll-u gış cem' olup âyineveş (ayna gibi) biribirine mukabil olurlar. Mukabale bu âyet-i kerimeden me'huzdur: (ونزعنا مافی صدورهم

(من غل اخواناً على سرر متقابلين) Şeyh Sühreverdi bu âyet-i kerimenin tefsirinde demiştir ki mukabeleden murad ihvan olanın birbirine sırrî ve aleniyyeti müştevi olmaktır. Şol bir kimsenin kalbinde bir kardeşine hikd (kin tutmak) ve biyanet izmar (gizleme) eyliye ol anın mukabili olmaz. Eğerçe bihaseb-iz-zâhir (görünüşte) yüzü anın yüzüne mukabil olur ise de ashab-ı mukabele cennet-i âcile ashabıdır ve cennet-i âcile ehlullah lisanında marifet-ullahtır.»

§ [*Fık.*] Camide hafızların Kur'an okumalarına da mukabele denir. Cemaata karşı oturulup okunduğu için bu ad verilmiştir.

§ [*İda.*] Yazılı kâğıtları karşılıklı okuyup tatbik etmeye de «Mukabele» denir. Bu vazifeyi görene «Mukabeleci» denirdi.

MUKABELE AKÇASI (مقابله آقچه‌سی) [*Mal.*] Kara ve deniz asker ve zâbitleriyle memurların bir yerde ikamet, beyutet (gecelemek) ve istirahat ettikleri zaman verilmek üzere ihdas olunmuş bir nevi' muvakkat verginin adıdır. Yavuz Sultan Selim zamanında ihdas olunduğu tarihlerin bazısında yazılıdır. Beş senede bir yirmi akça alınmak suretiyle bazı yerlerde daimî şekil almış idi. Kazaların bazısında para yerine peksimet ve zahire olarak tertip edilmişti.

Süleyman Sudi Efendi «Avarız» dan bahsederken «Defter-i Muktesit, cilt 1, sayfa 78 haşiyesi) bu vergiye temas etmekte ve «Benim mazur ve mütalâa güzarım olan mevkufat kalemi ahkâm defterlerine bakılınca hasb-et-tahrir (tahrir münasebetiyle) avarız ve mukabeleye bağlı kaç hane mukayyet ise anlar üzerine aynen ve bedenen bir miktar şey tarh olunarak bunun muayyen bir miktarı mahallince sarfolunur ve bir miktarı da alâkalı dairelere gönderilir» diyor.

Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

MUKABELE BİL-MİSİL (مقابله بالمثل) [*Huk.*] Yapılan bir muameleye karşı aynı mukabeleyi (karşılığı) yapmak mânasına gelir bir tâbirdir.

MUKABELECİ (مقابله‌جی) [*Ask.*] Maliyede varidat ve masarifat hesaplarını karşılaştıran askerlik işlerinde yoklama muamelelerini yapan memurun unvanıdır. Mukabeleciliğin ihdas tarihini tarihler yazmıyorlarsa da «Fatih Kanunnamesi» nde yazılı bulunması, diğer birçok devlet hizmetleri gibi, bunun da eskiliğini gösterir.

Kanunnamede (sayfa 18) kâtipler mertebesinde sayılan mukabeleciliğin teşrifat itibariyle mevkii şöyle gösteriliyor:

«Küttab meratibinde reis-ül-küttab anın altına yeniçeri kâtibi anın altına rûznameci anın altına mukabeleci anın altına mukataacı anın altına tezkereci anın altına reis kâtipleri oturur.»

Yine Fatih Kanunnamesi'ne göre (sayfa 18) mukabeleci hace makamında idi. Divana uzun yenli üst ile girerdi. Böyle olmakla beraber azil ve nasbı defterdara aitti:

«Yukarda mezkûr olan küttab hace makamındadır. Anlar divanda uzun yenli üst giyerler. Reis kâtipleri neferdir ve bu zikrolunan küttabın azil ve nasbı defterdarlarıma müfevvezdir. Anların hüddamıdır.»

Kanunnamedeki kayıttan mukabeleciliğin mühimce bir mevkii olduğu anlaşılır. Sonradan bu vazife muhtelif safhalar geçirmekle beraber defterdarlık dairesinde baki kalmıştır.

§ [İda.] Devlet dairelerinde tebyiz edilen (beyaza çekilen) kâğıtları müsveddeleriyle karşılıklı okuyup tatbik eden memur hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MUKABELE GÜNÜ (مقابله گونی) [*Sof.*] Tarikat mensuplarının toplu bir halde zikirle meşgul oldukları gün hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mevleviler bunun yerine «Mukabele-i şerif» tâbirini de kullanırlar. Mevlevî şeyhi rahmetli Remzi Dede «Tabirat-ı Mevleviyye» sinde (hususi kütüphanemde yazma nüsha) bunun için şu izahatı vermiştir: (موتوا قبل ان تموتوا) fehvasınca mevt-i ihtiyari ile, ölmeden evvel ölüp, vücudü makberesini (زوضة من رياض الجنة) eyliyen ve marifetullahtan ibaret olan cennet-i âcileye dahil bulunan ihvan-ı basafanın sine-i hakikat defineleri hıkd ve hased ve hiyanet gibi gıll-u gıştan tabir ve pâk ve (المؤمن مرآت المؤمن) müeddasınca kalb-i safi ve tâbnâk ile sema' günü dergâh-ı şerifte biliçtima yekdiğerine mukabil bulunup kendinden maarif ve hakayik mayvaları hâsıl olan cennet mesabesindeki şeyh-i mükerremlerinden istifaza-i ders-i mesnevi ve icrayı âyin-i mevlevi ettikleri güne «Mukabele günü» derler.»

Asıl mukabele Devr-i Veledi esnasında ve şeyh postunun önünde iki dervişin niyaz ederek yek diğerine karşı durması demektir. Bundan dolayı sema' gününe «Mukabele günü» tâbir edilmiştir.

MUKABELE-İ PİYADE (مقابلهٔ پیاده) [*Ask.*] Timarlarının hâsılatına göre birlikte muharip götürmeye mecbur olan timarlılarla zaimlerin kaydını tutan kalemin adıdır. İkinci Sultan Mahmud'un Yeniçeri teşkilâtının lâğvından evvel süvari ve piyade yetiştirmek üzere yaya

başılara, zaimlere, sancak beylerine, beyler beyilere timar ve zeamet adiyle arazi verilirdi. İşte bu usule göre süvari ve piyadelerin ayrı ayrı taksimatını, adlarını, ölüm, azil, nasp, veraset gibi muamelelerini kayt ve takibeden kalemler vardı. Bunlardan piyadelerin kaydını tutan kalemlere «Mukabele-i piyade», süvarilerin kayıtlarını tutan kalemlere de «Mukabele-i süvari» denilirdi. Bu kalemlerin reisleri, halifeleri, şâkirtleri vardı.

MUKABELE-İ SÜVARİ (مقابلهٔ سواری) [*Âsk.*] Timarların hâsılatına göre birlikte atlı muharip götürmeye mecbur olan sipahilerle zaimlerin kaydını tutan kalemin adıdır. Kalemin reisi ve halifeleri vardı. Rahmetli Muallim Cevdet (ölümü 1935) (Osman Ergin, Muallim M. Cevdet'in hayatı, eserleri ve kütüphanesi, İstanbul, Bozkurt matbaası, 1937, sayfa 174) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Sultan Mahmut'un yeniçeri teşkilâtını lâğvından sonra bütün memurlar için maaş usulü konulduğu malûmdur. Bu usulden evvel süvari ve piyade yetiştirmek üzere köyler, nahiyeler, vilâyetler derece derece yayabaşılara zaimlere, sancak beylerine, beyler beyilere arazi taksim edilir ve şu kadar süvari ve piyade yetiştirmek üzere memur edilirdi. İşte bu usule göre süvari ve piyadelerin bir bir taksimatını, adlarını, vefat, azil, nasp, veraset gibi muamelelerini kayıt ve takip ve miraslarını defterlere tesbit eyliyen kalemlere «Mukabele-i Süvari ve mukabele-i piyade» derlerdi. Tabiî bu kalemlerin, diğer kalemler gibi, reisleri, baş halifeleri, muavin, mümeyyiz, kâtip ve şâkirtleri vardı. Meşhur Kâtip Çelebi mukabele-i süvari kaleminde ikinci halife olarak tarihe geçmiştir.»

MUKABELE-İ ŞERİF (مقابلهٔ شریف) [*Sof.*] Mevlevi âyini hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Mukabele günü» de derler. Karşılaşma demek olan mukabele sofiye ıstılahı olarak tarikat müntesiplerinin bir araya gelip toplu bir halde zikretmeleri demektir. Mevlevi tekkelerinde âyin bütün muhiplerin iştirak edebilmesi için o zaman haftanın tatil günü olan cuma günleri yapılırdı. Müstesna olarak hafta içinde de mukabele yapılan dergâhlar vardı.

O gün öğle vaktine doğru dergâha akın başlardı. Mevlevi dergâhlarında yüksek bir musiki bulunduğu için gelenler arasında muhiblerden başka musiki sevenler ve hoş ve lâtif bir manzara teşkil eden sema'ı görmek için can atanlar da vardı. Mevlevi âyinleri bazı tarikatlarda olduğu gibi gizli olmadığı için dergâhların kapıları herkese açıktı. Mevleviler, tarikleriyle alâkalı olmıyanların da gelmelerini hoş görürlerdi. Bunlara «Züvvar» (ziyaretçiler) adını vererek sema'hanenin geniş bir kısmını, bu ziyaretçilere tahsis ederlerdi.

Mevlevilikte iki türlü zikir vardı. Biri «Zikr-i celi», öteki «Zikr-i hafi» idi. Aleni zikir demek olan zikr-i celi post nişin efendinin (şeyhin), bulunmadığı surette sertabbah dede'nin reisliğiyle halka teşkil etmiş olan dervişler tarafından alenen okunan «İsm-i Celâl» dir. Zikr-i hafi'de «Âyin-i şerif» tir. Âyin-i şerif her ne kadar aleni olarak icra olunur idiyse de dervişin zikri hafi olduğu için buna «Zikr-i hafiy» denilmiştir. Derviş her adımda İsm-i Celâl zikrine müdavemet eylerdi.

Sultan Veled devrinde, yani dönmiye başlamazdan evvel şeyh efendiyi takiben şeyh makamında birbirini selâmlıyarak üç kere yapılan devrin her adımında dervişler hafiyyen bir İsm i Celâl okurlardı. Dervişlerin şeyh efendiyi takiben boyun kesmeleri vahdet-i vücude delâlet ediyor, birbirlerini selâmlamaları ve selâmlarken gözlerinin içine bakmaları «المؤمن مرآت المؤمن» (Mümin müminin aynasıdır) hadisinin sırrının tecelliine alâmet sayılırdı. Dönmiye başladıkları vakit yine her dönüşte bir İsm-i Celâl okurlardı Bu okuma kalbî olarak yapıldığı için aleni ve herkesin gözü önünde yapılan bu zikre zikr-i hafi denilirdi. Bu hafi zikre «Sema'» da denilmekte idi.

Mukabele esnasında en tanınmış musiki üstadları tarafından bestelenen âyin-i şerifler okunur, başta ney olmak üzere muhtelif musiki âletleri de çalınırdı.

MUKADDEM (مقدم) [*Kıy.*] Tersane çavuşlarının feslerinin üstüne sardıkları sırma ve klapdandan yapılmış kenarları saçaklı puşi (örtü) nin adıdır.

§ [San.] Kutnuye benzer bir kumaş adıdır.

MUKADDERAT (مقدرات) [*Huk.*] Keyl, vezin, sayı, zira' yani ölçü, tartı ve sayı ile miktarı tâyin olunabilen şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mekilât ve mevzuata, adediyat ve mezruata şâmil olur.

MUKALLİD (مقلد) [*Fık.*] Bir müçtehide tâbi' olup onun reyini hareket düsturu ittihaz edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şer'î ve dinî meselelerde içtihad için pek büyük kabiliyyet, pek geniş malûmat, bundan başka pek büyük bir diyanet ve pek azim bir ahlâkî seciyye lâzım olduğu için kendisinde bu vasıflar bulunmıyanlar «Müçtehid» sıfatını takınmaktan çekinmişler, İslâm âleminee kabul edil-

miş olan bu müçtehid-i muazzama taklid yolunu tutmuşlardır.

Bir kimsenin boynuna gerdanlık takmak demek olan taklid, ıstılahta başkasının kavlini hüccete, delile bakmaksızın kabul etmekten ibarettir. Kendilerinde içtihad kudretini göremiyenler bir müçtehidin sözünü veya işini kendi boyunlarına bir gerdanlık yaparak taktıkları için bu gibilere mukallid denilmiştir.

§ [San]. Taklid yapan, taklid yaparak güldüren, komik yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MUKARREBİN (مقربين) [*Sof.*] Allah'a yakın olanlar, evliya yerinde kullanılır bir tâbirdir. Peygamber'lerle, melâike'ler hakkında da kullanılır. Melâikelerden Allah indinde emsalinden yüksek mevkii olanlara daha ziyade «Mukarrebûn» denilir. Mukarreb; Arapça takrip edilmiş, yaklaştırılmış demektir.

Mukarrebin için Mir Seyyid Ali Bin Şahab-üd-din-ül Hemedanî (ölümü 786/1384) «Risale-i fütüvvetiyye» sinde (Ayasofya Kütüphanesi 2873 numaralı mecmua içinde, Türkçeye çeviren Tahir Olgun) Allah indinde makbul olanların biri «Ebrar», diğeri «Mukarrebin» olmak üzere iki kısım olduğunu yazdıktan sonra mukarrebin için şöyle diyor:

«Mukarrebin tarikat semtinin ayyarı ve hakikat meydanının canbazıdır. Bunlar, ruh-u mukaddes hades merkebinden (binilecek şey) indirmiş, zaman ve mekâna seyri bisatını dürüp toplamış, vehim ve hâyâl gözlerine mil çekmiş, akl-ı muhtasarı lisan-ı fuzulun tenzih makasiyle kesmiş, ahmak nefisle gayret mahallesi başını kesmiş, heva ve heves askerini aşk ateşinin hücumiyle inhizama uğratmış, ahlâk-ı beşeriyye süprüntüsünü tabiat ondan nefiy süpürgesiyle süpürmüş, şehvet yılanının başını yokluk külüngü ile ezmiş, kurbet bisatı kenarında dünya ve ukba nalınını çıkarmış, kendi hılkıyyetlerini adem deryasına atmış, vücud-u mevhum şuurundan fâni olmuş, hudus yükü olmaksızın kıdem sahasına ayak basmış, baka-yı ahadiyyet denizinden baş çıkarmış, vücud zahmeti olmaksızın hakkı Hak ile görmüş, ubudiyyet âlemi darlığından rububiyyet kanadiyle hüviyyet âlemine uçmuş, Zât-i Bâri matlaından doğan marifet-i sıfat güneşi onların ruhunda gurub etmiş, ebediyyetin saadet sabahı yine olanların ruh-ı mukaddesleri maşrıkından tulû' eylemiştir.

«Bunlar «kâh (كاه) yani «Allah onları sever» nesiminin rayihasiyle mahabbet meydanında koşarlar. Kâh ahadiyyet güneşinin pertev-i envarı ile müşahede meydanında erirler.

«Mukarrebin», surî varlık güzelliğinin süsü ve mevcudat hazinesinin sırr-ı tılsımıdır. Mevcudatın varlığı onların vücuduyledir, varlık nurunun Vücud-i İlâhi hazinesinden kâinata ifazası onların vücudu vasıtasiyledir. Onların esrarı, envarı, ruhaniyan meclislerinin şem'i, müşahedeleri ravzaları ise kerrubîlerin nazargâhıdır.»

MUKARRER (مقرر) [*Mal.*] Yeniçeri odalarına her ulûfede terakki denilen ve müstahiklere dağıtılması icabeden paralardan birinin adıdır. Üç ayda bir ulûfe dağıldıkça bütün ocağa aralarında tevzi edilmek üzere verilen bu paranın miktarı üç yüz akça idi. Bu paradan her odaya mevcudunun az veya çokluğuna göre birer, ikişer, üçer, beşer akça verilirdi. Bu akçalar odalardaki müstahiklerin yevmiyelerine on altıncı asrın ortalarına kadar buçuk yani yarımşar akça olarak dağıtılırdı. Başta Yeniçeri ağası olmak üzere diğer ocak erkânına da bu paradan hisse ayrılırsa da onlar hisselerini almazlar, müstahiklerine dağıtırlardı.

§ [*İda.*] Tâyinleri her sene bir sene müddetle yapılan memurlardan bu müddet bitmeden evvel hizmetleri beğenilenlerin yeniden bir sene için yerinde kalmalarına müsaade edilmesine de «mukarrer» denilirdi. «İpka» dahi denilen bu muamele ya memurun müracaatı ve yahut Sadrazamın doğrudan doğruya tasvibi ile olurdu. Yerlerinde bırakılanların ipka edildiklerine dair gönderilen fermanlara da «İpka fermanı», «Mukarrer fermanı» denilirdi.

MUKARRER FERMANI (مقرر فرمانى) [*İda.*] Eskiden tâyinleri bir sene müddetle yapılan memurlardan yerlerinde bırakılanlara vazifelerinde ipka olunduklarına dair gönderilen ferman hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «İpka fermanı» da denilirdi.

Münavebe menasıbına tâbi olanlardan müddet bitmeden evvel hizmetleri beğenilerek yeniden bir sene için yerlerinde kalmalarına müsaade edilenler hakkında «İpka» ve «Mukarrer» tâbirleri kullanıldığı için fermana da «Mukarrer fermanı» denilmiştir.

MUKARRİR (مقرر) [*Ilm.*] Ramazanlarda sarayda Padişah huzurunda ders takrir edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mukarrir; Arapça bir maddeyi takrir eden, anlatan, Avrupaî mânasiyle konferansçı demektir. Mukarririn suretinde cemilendirilir. Medrese derslerini tamamlayıp icazet almış, sonra da müderris sıfatiyle ders okutarak talebeye

icazet vermiş olanlardan seçilen mukarrirler arasında çok değerli olanlar bulunduğu gibi bu vasıfları haiz olmakla beraber basit ve kitap dışına çıkamıyan kimseler de vardı. «Huzur-u Hümayun» dersleri adı verilen bu dersler, mev'izeler (vaizler) Kur'an'ın bir âyetini esas tutarak o mevzu dairesinde lâzım gelen izahatı vermekten ibaretti. Bu derslerde Padişahlardan başka şehzadeler, başkâtip, baş mabeyinci gibi saray erkânı ve «Muhatap» adı verilen yine aynı vasıfları haiz seçkin zatlar bulunurdu.

Eski mabeyn başkâtibi büyük edip Halit Ziya Uşaklıgil hâtıralarında huzur derslerinden bahsederken (Saray ve Ötesi, cilt II, sayfa 135 ve mütaakıp) «Saray ramazanının başlıca hususiyyeti huzur dersleri idi» dedikten ve «İsviçre, İngiltere, Almanya gibi protestan diyarlarında Pasteur'lerin pazar hitabelerini hatırlamak için Tevrat'tan, İncil'den ilham alarak herhangi bir fıkranın, bir âyetin etrafında sanatkârane nakışlar, tevşihler yaparak bunlardan ahlâkî neticeler çıkardıklarını; Katolik âleminde, meselâ Fransa'da köy rahiplerine varıncaya kadar mev'izelerini işliye işliye bunların arasından şöhretleri cihana şâmil hatipler yetiştiğini, hele Fransa edebiyatında Bossuet, Fénélon, Bourdalouz, Massillon, Pléchier hitabeleriyle — sermon — kendilerini dinliyen hükümdarları bile gaşy haletine getiren dâhiler zuhur ettiğini» bildiğini ve «onun için hikmete, hitabet ve belâgate, her dinden daha müsait olan, hele Kur'an kabilinden cihanın hiçbir lisanında, hiçbir edebiyatında misline tesadüf mümkün olmıyan bir ilham menbaından saniha alacak olan İslâm vâizlerinin, bilhassa huzur derslerinde, hem Padişah hem Halife makamlarını işgal eden zâtın karşısında söyliyeceklerin yüksekliğine intizar etmek ve bunları dinlerken bir istiğrak zevkini ummak en sarih hakkı olduğu halde müthiş bir hayal inkisarına» uğradığını yazdıktan sonra sözü Mukarrire intikal ettirerek şunları yazıyor:

«Huzur dersleri başlarında bir mukarrir ile muhataplardan mürekkep bir zümre tarafından verilirdi. Mecmuu on beşi geçmiyen bir heyet. Dersler ramazanın ilk gününden başlıyarak haftası sonuna kadar devam eder ve bunlara ikindi namazından sonra başlanırdı. Her sene mukarrirleri ve muhatapları — ki birer gün için ayrı ayrı zevattan teşekkül ederdi — Meşihat, mer'i olan bir usûl dairesinde sıra ile intihap ve sarayâ îzam ederdi. Bu derslere dahil olmak için namzetler iyice çalışırlardı. Zira vaziferini bitirince ceplerine bir atiyye, sırtlarına bir cübbe, bellerine bir şal kuşak ihsan olunmak mukarrerdi. Mukarrirlerin cübbeleri siyah ve iyi bir kumaştan, muhatapların cübbeleri de mai idi.

«Saraydan evvel Dolmabahçe camiinde bir toplantı yaparlar ve o günün dersi hakkında bir tecrübede bulunurlardı. Bu tecrübe gayet basitti. Mukarrir sırası gelmiş olan âyeti tefsir ederken yanında oturan muhatap bir sual iradeder, mukarrir bunun cevabını verir. İkinci muhatap bir ikinci sualde bulunur, buna da cevap verilince, üçüncü muhataba söz söylemek fıraatı ya düşer ya düşmez. Diğer muhataplar da dersin sonuna kadar birer put gibi sâkit dururlardı. İşte tecrübe muhatapların soracakları şeyleri söylemekten ve alacakları cevapları anlatmaktan ibaret olurdu.

«Vaktaki camide ikindi namazı kılınmış, bu tecrübe de yapılmış olurdu, başta mukarrir arkasında sıra ile muhataplar, ağır ağır, büyük bir dinî resimeye gidecek olanlara mahsus vakur bir eda ile camiden saraya kadar yürürler, divanhaneyi geçerler, büyük merdivenden birer birer çıkarlar ve yine öyle birer birer sırayı bozmıyarak yerlerine geçip biraz ayakta dururlar ve daha evvel gelmişse, Hünkârın: «Oturunuz!» işareti üzerine minderlerine çökerlerdir.»

Hâtıra sahibi huzur derslerinin başlangıcı hakkında izahat verdikten sonra şöyle devam ediyor:

«Mukarrir başlardı: Hangi âyete sıra gelmişse oradan... Evvelâ onun mânasını söylerdi, kısaca, çabukça... Asıl matlup olan o değildi; âyet, muhtelif müfessirlerden naklen türlü rivayat ve hikâyatı döküp saçmak ve bunların etrafında çeşit çeşit, acip ve garip, efsanelerle dolu tevşihata bir girizgâh bulmak için vesile teşkil ederdi. İşte ilk gününden başlıyarak, bütün ramazanlarda Huzur dersleri böyle devam edinee bizler için «Eyvah!..» diye yanmaktan başka bir iş kalmamış oluyordu.

«Mukarrirler arasında bir defa meb'us Hoca Asım Efendi bulundu. Bu zatı mecliste bir kere dinlemiş, talâkatına, mantığına hayran olmuştum. İlkönce pek iyi başladı. Bildiğim Hoca Asım Efendi idi. Fakat nasılsa, zâhir emsalinden başka türlü olmak istemediğinden, o da sapıttı, o kadar bâriz bir inhiraf ile değil, fakat o tanınmış mantık adamından büsbütün başka bir adam oldu.

«Bir defa da Fâiz Efendi hoca isminde şahsan pek sevimli, galiba lâz şivesinde fakat güzel sesli, hitabet kabiliyyetli bir zat gördüm. Bu da ilkönce pek iyi bir tesir yapmakla baş-

ladı; fakat tabiatın kendisine bahşettiği vasfı, meselâ bir âyet mânasından fırsat bularak sözlerini dinî ve ahlâkî bir mev'ize şekline ifrağ etmek maksadiyle istimal etmiş olsaydı tam beklenen bir hitap olmak kabiliyyetinde iken nasılsa lâfı tasvirlerin haramiyetine intikal ettirdi. Memleketin bugün mekteplerinde resim dersleri verilirken, sarayın birçok kısımları tasvirlerle dolu iken, karşısında söz söylenen Padişah bizzat mükerreren resimlerini yaptırmış iken bu zâtın bu zeminde, o tarzda söz söylemesi ve bu sırada tasvirlere şedit bir hücum yapması öyle beklenmiyen, kendisinden umulmıyan bir hâdise oldu ki hakkında hâsıl olan iyi intiba derhal silindi. İşte Sultan Reşat'ın zamanında da huzur dersleri böyle başladı ve böyle devam etti »

Mukarrirlerden bazıları huzurda takrir ettikleri dersleri kitap halinde bastırmışlardır. Debreli Vildan Faik Efendi'nin «El mevaizül-hisan» adlı eseri onlardan biridir.

MUKASEME TARİKİ (مقاسمه طریق) [*Fer.*] Vereseden bazısı bir vârisi ikrar ve bazısı inkâr ettikten sonra ikrar eden vârisin hissesi kendisiyle ikrar olunan arasında taksim olunması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MUKATAA, (مقاطعه) [*Mal.*] Lûgat mânası kesişmek, biribirinden kesilmek demek olan mukataa ıstılah olarak devlete ait bir varidatın bir bedel mukabilinde kiralanması yani muvakkaten temliki yerinde kullanılır. «Ikta'» da bu mânaya gelir. Cem'i mukataattır.

İslâm devletlerinde mukataa usulü eskiden beri câri idi. Emevi ve Abbasî hükümdarları bazı akraba ve havassına araziyi ıkta' ederlerdi. Fakat bunlardan haraç alınmazdı. Bunlar zamanında asker maaşları ve sair masraflar her yerde haraç varidatından tediye olunurdu. Mukataat arazisi ise sahipleri elinde kalır, ondan bir şey alınmazdı. İlk defa (Nizam-ül-Mülk) bu usulü değiştirdi. Selçuk devletinin genişlediğini görünce, araziyi mukataalara tahvil ve askere tefviz etti. Bununla arazinin bir kat daha mamur olacağını düşünmüştü. Çünkü arazi böyle birçok ellerde bulunursa, bu eller kendi menfaatları icabı olarak onun imarına gayret edeceklerdi. Filhakika bu teşebbüs iyi neticeler verdi. Memleket epey mamur oldu. Hasılat arttı. Ondan sonra gelenler de bu usul üzere hareket ettiler. Meselâ (Salâhaddin-i Eyyubî) bütün memleketini ve bilhassa Mısır'ı maiyyetindeki ümera, zâbitan ve askerlere mukataa auretiyle verdi. Bu usul mucebince kendilerine arazi tevcih edilenler halktan yalnız muayyen miktarda vergi almıya salâhiyyetli idiler, yoksa başka bir hakka malik değildiler. Sonradan mukataatta birtakım tadiller vuku bularak arazi kısmen mukataat, kısmen satılık, kısmen vakıf oldu.

Osmanlılar zamanında makataat «Mukataat-ı Miriyye» ve «Mâlikâne» olarak iki kısımdı. Birincisi seneden seneye iltizama, ikincisi kayd-ı hayat şartiyle alâkalılara verilirdi. Mirî mukataaların envaı vardı. Pirinç, balık, tuz, maadin ve saire o kabildendi. Hicrî 1242 (1826) senesinde Asakir-i Mansure masarifine karşılık tutulmuştu. Tanzimattan sonra bu usul tarihe karışmıştır.

Yine ıstılah olarak mukataa, arsası vakıf ve üzerindeki bina ve ağaçlar mülk olan akar hakkında da kullanılırdı. Bunlarda bina ve ağaçların mâliki arsa için senevî bir kira verirdi. Verilen kira yerin icarı olduğundan buna «İcare-i zemin» (yer kirası) denilirdi.

Arsası arazi-i emiriyyeden olan yerler üzerine yapılan binalardan dolayı alınan vergiye de «Mukataa-i zemin» denirdi.

Kesmezse iltifatını gamzen derunden
Alsun gönül mukataasın iltizam ile

MUKATAACI (مقاطعه جی) [*Mal.*] Mukataa işlerine bakan memurun unvanıdır. Mukataacılık vazifesinin hangi tarihte ihdas olunduğunu tarihler yazmıyorsa da «Fatih Kanunnamesi» nde yazılı bulunması diğer birçok devlet hizmetleri gibi bunun da çok eski olduğunda şüphe bırakmaz.

Kanunnamede (sayfa 18) kâtipler mertebesinde sayılan mukataacılığın teşrifat itibariyle olan mevkii şöyle gösteriliyor: «Küttab meratibinde reis-ül-küttab anın altına yeniçeri kâtibi anın altına rûznameci, anın altına mukabeleci, anın altına mukataacı, anın altına tezkireci, anın altına reis kâtipleri oturur.»

Yine Fatih Kanunnamesi'ne nazaran (sayfa 18) mukataacı hace (hoca) makamında idi. Divana uzun yenli üstile girerdi. Böyle olmakla beraber azil ve nasbı defterdara aitti: «Yukarıda mezkûr olan küttab hace makamındadır. Anlar divanda uzun yenli üst giyerler. Reis kâtipleri neferdir ve bu zikrolunan küttabın azil ve nasbı defterdarlarıma müfevvezdir. Anların hüddamıdır.

Kanunnamede tâyinleri için şu kayıt vardır: «Reis kâtiplerinin yolu hazine kâtibi olup mukataacı ve muhasebeci olmaktır.»

Osmanlılar bazı yerlerin rüsum ve hasılatını timar ve zeamet sahiplerine tefviz ve has olarak tefrik ettikleri halde birtakım yerleri böylece ayırıp vermişler, hazineden nihayet iki sene olmak üzere valilerle mir-i livalara ve

mültezimlere ilzam eylemişlerdir. Mukataacı işte bu suretle hazine hesabına ilzam olunan ve «Mukataa» namını alan rüsum ve hasılatın kaydını tutar ve bu varidatın hazineye alınmasına tavassut eylerdi. Mültezimlerden para tahsil eden memurlar da vardı. Bunlara da «mübaşir» denilirdi.

Bir müddet sonra, bilhassa hazinenin muzayakaya düştüğü devirlerde pek ziyade hasılat getiren timar ve zaametler mahlûl oldukça tevcih olunmayıp mirî canibinden zaptedilerek ilzam olunmıya başlanmış ve bunlara da «Mukataat-ı miriyye» ismi verilmiştir. Büyük şehirlerde dahi kantariye, keyyaliye (kile resmi), baç, kara gümrükleri ve müskirat resmi gibi birtakım resimler ihdas olunarak bunlar da mukataat-ı mirîye cümlesine ithâl edildi. Bu suretle mukataalar arttıkça arttı.

Tanzimatı mütaakıp vergi usulleri yeniden tanzim olunduğu sırada mukataaların şekli değiştirilmiş ve mukataacılık bu suretle tarihe karışmıştır.

MUKATAA-İ ZEMİN (مقاطعهٔ زمین) [*Mal.*] Arazi-i emiriyye üzerine cemaatlar namına yapılan mektep, hastahane, mâbet gibi hayrî ve dinî müesseseler münasebetiyle alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu vergi o gibi yerlerde hazinenin inkıtaa uğrıyan âşar vergisi karşılığı idi. Bu sebeple bunun yerine «Bedel-i öşür» de denilirdi.

MUKATAALI AKARAT-I MEVKUFE (مقاطعه‌لو عقارات موقوفه) [*Vak.*] Aynıyle intifa olunmak üzere vakfolunmuş veya icar ve istiglal olunarak hâsıl olan ücret ve gallesi bir hayır cihete şartedilmiş olan vakıf akarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MUKATAAT (مقاطعات) [*Mal.*] Devlete ait varidatın bir bedel mukabilinde kiraya verilmesi yani muvakkaten temliki yerinde kullanılan «Mukataa» nın cem'idir. Mukataalar müzayede (artırma) usulüyle taliplerine ihale olunduğu gibi emanet suretiyle de idare edilirdi. Bedellerin bir kısmı peşin, bir kısmı da vâdeli olarak tahsil olunur, peşin olarak alınana «Muaccele» taksite bağlanana da «Müeccele» denilirdi.

MUKATAAT BERATI (مقاطعات براتی) [*Mal.*] Mukataaya bağlanan yerler münasebetiyle mültezimlere verilen vesika yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesika berat şeklinde olduğu için bu ad verilmiştir. Bu münasebetle kadı'ların verdikleri vesikalara da «Mukataat rüusu» denilirdi.

MUKATAAT HAZİNESİ (مقاطعات خزینه‌سی) [*Mal.*] Mukataa bedellerinin yatırıldığı devlet kasası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı devletinin kuruluşunda Beyt-ül-mâl adı verilen ve bir Defterdar idaresinde kurulan para işleri yine aynı mânayı ifade etmek üzere «Hazine-i devlet», «Hazine-i Emiriyye», «Hazine-i Padişahi», «Hazine-i Hassa» gibi muhtelif isimler almış, sonraları harb masrafları gibi fevkalâde masraflara karşı bir ihtiyat hazinesi olmak ve varidatı havass-ı hümayun hasılatı, ganaim humsu, hükümdarlardan gelen hediyyeler ve saireden teşekkül etmek üzere «İç hazine» ve «Enderun hazinesi» adlariyle tesisler de vücude getirilmişti. Daha sonra varidat ve hasılatın artan nevilerine ve bunların sarf ve istimal tarzlarına göre hazineler arttırılarak «Tersane-i âmire hazinesi», «Mansure hazinesi», «Haremeyn hazinesi», «Evkaf-ı hümayun hazinesi» namlariyle teşekküller meydana gelmiştir. «Mukataat hazinesi» de bu türlü hazineler arasındadır. Mukataalar yine senelik bir bedel karşılığında devlet adamlarına verilir, yahut emanet suretiyle idare edilirdi. İşte bu maktu' bedellerle bunlardan emanet suretiyle temin edilen gelirlerin toplandığı hazineye «Mukataat hazinesi» denilirdi.

MUKATAAT-I MİRİYYE (مقاطعات میریه) [*Mal.*] Mukataaya yani kesime verilmiş olan yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mukataalar biri «Mukataat-ı miriyye», diğeri «Malikâne» olmak üzere iki kısımdı. Birincisi seneden seneye iltizama, ikincisi kayd-ı hayat şartiyle alâkalılara verilirdi. Mukataalar bazı defa kesime verilmez, emanet suretiyle idare olunurdu.

MUKATAAT RUUSU (مقاطعات رؤسی) [*Mal.*] Mukataaya bağlanan yerler münasebetiyle mültezimlere verilen vesika yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kadı'lar tarafından verilen bu vesika ruus şeklinde olduğu için bu ad verilmiştir. Bu münasebetle merkezde Defterdar tarafından verilen vesikaya «Mukataat beratı» denilirdi.

MUKAVELÂT MUHARRİRİ (مقاولات محرری) [*Huk.*] Eskiden «Noter» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bak: Kâtib-i Adil.

MUKAYESE ZAHİRESİ (مقایسه ذخیره‌سی) [*Mal.*] İstanbul halkının iaşesi için taşralardan cebrî mübayaa suretiyle alınan zahire hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu adın verilmesi satın alınan zahirelerin eski zamanlara kıyas edilerek yapılmasından dolayı idi. Bunun böyle olduğuna 1169 (1755-56) senesinde Vidin Muhafızı Muhsin zade Vezir Mehmet Paşa'ya yazılan emirdeki (Mecelle-i Umur-u belediye, müellifi Osman Ergin, cilt I, sayfa 776) «Bahr-i Siyah ve Tuna sahillerinde vâki iskele ve kazaların sene-i sabık mukayesesi tertibi üzere Asitane-i Saadetime nakli matlubum olan ecnas-ı zaha-

irin bu sene-i mübarekede dahi sabıkına kıyas ile» ibaresi delâlet eder.

Halkın elindeki zahire gerçi mubayaa suretiyle alınmakta idiyse de sahiplerinin rızasına bakılmıyarak alındığı ve günün rayici yerine hükümetçe tâyin olunan çok ucuz bir bedelle alınmakla beraber kendi vasıtalariyle iskeleye kadar indirmek mecburiyeti de tahmil olunduğu için bu satın alma tarzı halkın memnuniyetsizliğini mucib oluyordu. Bununla beraber bu hal hükümetin nazar-ı dikkatini çektiği anlar da olmuştur. Ezcümle 1190 (1776) senesinde sadır olan bir hükümde (Başbakanlık arşivi, Divan-ı hümayun mühimme-i zahair defteri, numara 13) «Asitane-i aliyyem ahalisinin ekvat-ı ruxmerreleri için mukaddema tertip olunan mukayese zahairi fukaraya mucib-i zulüm ve taaddi idüği bilihbar malûm-u mülûkânem olmaktan naşi rahmen lilibad mukayese-i merkumenin ref'ine irade-i şahanem taallûk etmeğin...» denilmektedir.

Halbuki ondan sonra verilen bir lâyihada (Tatarcık Abdullah Efendi lâyihası, Tarih-i Osmani Encümeni mecmuası, numara 44) bundan bahsedilmiş olması mahzuru hükümetçe de teslim olunan bu usulün İstanbul'un iaşesi zaruretiyle sonra da devam edildiğini gösterir.

Mubayaa (satın alma) işi mubayaacı namı verilen memurlar marifetiyle zurraın ellerindeki mahsulün onda biri alınmak suretiyle yerinde yapılır, iskelelerden İstanbul'a nakillerinin temini için de mübaşirler tayin edilirdi. Mubayaacılar gibi İstanbul'dan giden bu mübaşirler iskelelere gönderilen zahireleri narh mucebince gemilere yükletip İstanbul'a gönderiyor, paytaht'a gelen buğday ve arpalar icabettikçe sarfolunmak üzere, Tersane tarafındaki ambarlara konuluyordu. Zahire, evvelleri İstanbul rayici esas ittihaz edilmek suretiyle satın alınmakla beraber mubayaacılar aldıkları mahsulün bedellerini hemen ve tamamen verirlerken sonraları câiza ile mubayaacılığı ele geçirenler halkın elindeki mahsulü fazlasiyle satmak imkânı mevcut iken eksik fiyata aldıkları yetmiyormuş gibi paralarını da vermemiye ve akıl ve hayale gelmedik zulüm ve cefa etmiye başlamışlardı.

Tanzimattan sonra bu usûl kaldırılmıştır.

MUKTEZA (مقتضی). [*İda.*] Resmî dairelerin kalemlerinde nizama ve usul ve kaideye göre resmî işler üzerine yazılan derkenar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça Mukteza iktizalanmış, iktiza etmiş, bir şeyin icap ve iktizası, neticesi demektir.

MUKTEZA İLÂMI (مقتضی اعلامی) [*Hak.*] Cihet tevcihi ve hüccete merbut alacak gibi muhakeme ve hükme muhtaç olmıyan hususlarda vuku bulan talep ve istida üzerine hükümdara veya icra kuvvetini hâiz makama hitaben mukteza tayinini muhtevi olarak yazılan derkenar ve ilâmlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MUMAİLEYH (مومی الیه) [*İda.*] Resmiyatta (resmî işlerde) ilmiyyeden İstanbul payelilerden, askerlerden feriklerden, mülkiyeden ulâ evvelleriyle beylerbeyilerden aşağı rütbede bulunanlarla okur yazar olanlar hakkında, yukarıda ismi geçen, yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yukarıda sayılan ve onlardan yüksek olan rütbe sahipleri hakkında bunun yerine «Müşarünileyh», askerlerden neferler ve halktan aşağı tabakadan olanlar hakkında da «merkum» tâbiri kullanılırdı.

MUM ALAYI (موم آلایی) [*Hal.*] Ramazan'da teravih namazından sonra Ravza-i Mutahhare'de (Hazret-i Peygamberin türbesinde) yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Evvelce yakılması mu'tad olan altın şamdanlara sekiz tane daha mum ilâve edildiği için bu ad verilmiştir. Şeyh-ül-Harem biniş giyerek Bâb-ı Şami'den (Şam akpısı) şamdanla huzur-u Saadete girer, hizmeti olan öteki zevat salâvat-ı şerife okuyarak onu takibederlerdi. Mescid-i Saadetin kumluğunda biriken halk salâvat getirirken içeriye girenlerden iyi sesli biri Kabr-i Saadet'e karşı bir Naat okuduktan sonra din ve devlete dua edilerek merasime son verilirdi.

MUM ALMA (موم آلمه) [*Hal.*] Nahl'ın bir yerden bir yere götürülmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nahl; bal mumundan hurma ağacı biçiminde yapılarak gelinin yahut sünnet çocuğunun önünde götürülürdü.

MUMCU (موجی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı'nda çavuşlardan sonra gelen küçük zâbitlerin bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ocakta Mumcu adlı on iki zâbit vardı. Bunlar Yeniçeri ağası'nın emir çavuşları mesabesinde idiler. Terfi edince «Oda başı» olurlardı. Mumcular başlarına bilek kalınlığında bükülmüş bir astarı çaprazvari dolamak suretiyle külâh şeklini alan ve tepesinde püsküllü bir kısmı bulunan bir serpuş (başlık) takarlardı. Arkalarına kaftan, içlerine mintan, bacaklarına şalvar, ayaklarına yemeni giyerlerdi. Şalvarla mintan siyah çuhadandı.

Yeniçeri ortalarının aydınlatılmasında kullanılan mumları yapanlara da Mumcu denilirdi.

Hierî on ikinci (milâdî on sekizinci) asırda ocağın mumcu kârhanesinde (imalâthane) yirmi altı nefer vardı. Ocağın mum bedelleri ocak tarafından verilmek üzere hükümet tarafından temin edilirdi. Yeniçeri meydanında haftada bir gün, üç mum bir akça üzerinden on beşer mum verilmek kanundu. Mum fiyatı yükselse de ocak bundan fazla vermez, aradaki farkı hükümet verirdi. Her bir mum on altı dirhemdi. Çarşamba günleri yeniçeri ocağı çavuşları «Selimî» serpuşlariyle odalara mum datırlardı.

§ [San.] Petrolün icadından evvel aydınlık vasıtası olan yağ ve balmumlarını yapan esnafla kaldırım amelesine de «Mumcu» denilirdi.

MUM DAMLALIĞI (موم داملالغی) [*San.*] Şamdanlarda mumun yanarken damlaları yere düşüp ortalığı kirletmemek için muma geçirilen ve diplerine konan camdan veya madenden ortası delik pul şeklinde küçük yuvarlak levha adıdır.

MUM MAKASI (موم مقراضی) [*San.*] Petrolün icadından evvel aydınlık vasıtası olarak kullanılan mumların uzayan fitillerini kesmek için istimal olunan âletin adıdır. Âlet makas biçiminde olduğu için bu ad verilmiştir. Bu makaslar daima şamdanların yanında ve bir tepsi içinde bulundurulurdu.

MUM OLMAK (موم اولق) [*Hal.*] Yumuşamak, inadı bırakmak, uysallık yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MUM YAPIŞTIRMAK (موم یاپیشدیرمق) [*Hal.*] Nişan koymak, bellemek, unutmamak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden mekteplerde kitabın dersin kaldığı yerine balmumu yapıştırıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

MURABAHA (مرابحه) [*Mal.*] Kanun ile tâyin olunandan fazla faiz şartını ihtiva eden para verme mukavelesi hakkında kullanılır bir tâbirdir.

«Kamus-u Osmani» de Arapça bir kelime olan Murabaha'nın tarifi şöyledir: Matatı fazla kâr ile satmak. İkraz ve istikraz, idane ve istidane olunan akçayı bir miktar zam ile alıp vermek. Faiz ile para ikraz etmek.»

22 mart 1303 (1887) tarihli murabaha nizamnamesi hükmüne göre yüzde dokuzdan fazla faiz alınamaz ve aradan kaç sene geçerse geçsin faiz re's-ül-mal miktarını geçemez.

MURABAHACI (مرابحه جی) [*Mal.*] Faizle para veren yerinde kullanılır bir tâbirdir. Murabaha: faizle para ikraz etmek demektir.

MURABAHA TARİKİYLE BEY' (مرابحه طریقیله بیع) [*Huk.*] Bir şeyin kaça mal olduğunu söyliyerek ondan fazlasiyle satmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MURABBA' (مربع) [*Ede.*] Dörder mısradan müteşekkil bendlerle yazılan şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü manzumelerde İlk bendin dört mısraı bir kafiyede tertip olunmak, diğer bentlerin üç mısraından sonra birinci bendin ekseriyet üzere dördüncü mısraı ve bazan yalnız kafiyesi tekrar edilmek şarttır. İlk bendin dört mısraı mukaffa olmamak yahut diğer bendlerde birinci kafiye tekrar edilememek şartiyle yazılan nazımlara da Murabba' denilir. Murabba'larda Muhammes ve Müseddes'de olduğu gibi ilk bendin son beyti tekerrür eder, yahut her bend bir mesnevî beyitle sona erer. Muhammes ve müseddesler gibi Murabba'lar da çok ahenkli olduğu için büyük şairler hemen istisnasız bu nazım şeklini ihtiyar etmişlerdir.

Müderris Ali Ekrem Bolayir «Nazariyat-ı Edebiyye dersleri» nin 1333-1334 (1917-1918) senelerinde Darülfünunda okuttuğu derslerin taş basmasiyle basılan «Mesalik-i Edebiyye» kısmında (sayfa 284) şöyle diyor: «Mesnevî şeklinde yazılan şiirler ile Tevhid ve Naat vadisindeki samimî kasideler bir de Fuzûlî gibi hassas şairlerin ruh-u şafakdarından kopmuş, yahut Nedim gibi bikr-i hayâl âşıklarının kariha-i tabnakinden inciIâ etmiş mahdut gazeller istisna olununca murabba'lar, muhammesler, müseddesler ile eski şiirimizin en güzelleri yazılmıştır.»

Sıtk ile terkedelim her emelt her hevesi,
Kıvalım hail iee azmimize ten kafesi:
İnledikçe eleminden vatanın her nefesi
Gelin imdada diyor bak budur Allâh sesi.

Bize gayret yakışır merhamet Allahındır;
Hükm-i âti ne fakirin ne şehinşahındır.
Dinle feryadını kim terceme-i âhındır.
İnledikçe ne diyor bak vatanın her nefesi

Mahv eder kendini bülbül bile hürriyet için
Çekilir mi bu belâ âlem-i pür mihnet için:
Din için devlet için can çekişen millet için
Azme hail mi olurmuş bu çürük ten kafesi

Memleket bitti yine bitmedi hâlâ sen ben
Bize bu hal ile bizden büyük olmaz düşmen
Dest-i a'dadeyiz Allah için ey ehl-i vatan
Yetişir terkedelim gayri heva vü hevesi
Namık Kemâl

Murabba'; rubai ile karıştırmamalıdır. Rubai dört mısra'dan teşekkül ettiği gibi kendine mahsus vezinleri vardır.

MURABBA' DOLAMA (مربع دولامه) [*Kıy.*] Üste giyilen cübbemsi bir nevi elbisenin adıdır. Dolamanın muhtelif nevileri vardı. Murabba dolama onlardan biri idi.

MURADİYYE (مراديه) [*Sof.*] Nakşbendiyye tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Şeyh Muhammed Murad Bin Ali Bin Davut Bin Kemaliüddin-ül-Hanefi-yül-Buharî tarafından tesis olunmuştur. Nakşbendiyye tarikinin öteki şubeleri de şunlardır: Ahrariyye, Naciyye, Kasaniyye, Müceddidiyye, Mazhariyye, Melâmiyye-i Nuriyye, Camiyye, Halidiyye.

MURAKABE (مراقبه) [*Sof.*] Allahı kalb ile mülâhaza etmek (düşünmek) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye'ye göre Hakkı mülâhaza etmek onu daima kendine hazır ve nâzır, söylediklerini işitici, hallerini bilici bilmekle ve müşahede kılmakla olur. Çünkü Hak Taalâ abdin her haline ve â'maline nâzır ve şahittir. «Kamus-u Osmani» de murakabe-i sofiyyenin tarifi şöyledir: «Masivadan alâkayı keserek kalben Cenab-ı Hakka tevecciih etmek, Allahın ilminin bütün halleri muhit olduğunu düşünüp ibadete devam ile nefsi haraset etmektir.»

MURAKABEYE VARMAK (مراقبه يه وارمق) [*Sof.*] Gözlerini kapayıp Allah'a tevecciih etmek ve bu vaziyyette zikir ve tesbih ile meşgul olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MURAKKA' (مرقع) [*San.*] Hattatların ayrı ayrı kâğıtlara yazıp bir arada mecmua haline getirilen «meşk» ler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine cem'i olan «Murakkaat» da kullanılır.

Mehveşim divançe-i hüsnünde matla' gösterir
Ebrüvanın mâh âsâ dü mısra' gösterir
Vechi vardır kıt'a-i Mîr olsa ba hatt-ı İmad
Hüsn-ü hattiyle o çar-ebru murakka' gösterir.
Şehidi

§ [Sof] Eski ve yamalı elbise, hırka hakkında kullanılır bir tâbirdir. Melâmete sülûk eden dervişler kibir ve gururlarını kırmak için bu türlü hırka giyerlerdi. Böyle yamalı hırkaya Farsça «Jende», denildiği için bunları giyenlere de «Murakka' puş», «Jende puş» denilir.

MURASSA' (مرصع) [*San.*] Tersi' olmuş, üzeri cevherle süslenmiş yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kılıç, nişan gibi şeyler cevherle tezyin edilir ve o türlü süslenmiş olanlara murassa' kılıç, murassa' nişan denilirdi.

MURASSA' MECİDÎ (مرصع مجيدى) [*İda.*] Mecidî nişanının elmas ve cevahirlisine verilen addır. Verilenden bin kuruş harç alınırdı. Şemaesi göğsün sol tarafına takılır ve nişan kordonun ucuna raptolunurdu. Kordon sağdan sola takılırdı. Sahibinin ölümüyle geri alınmaz, takmak hakkı olmamak üzere, vârislerin ekber ve erşedine (büyük ve reşid olanına) bırakılırdı.

MURASSA' İFTİHAR MADALYASI (مرصع افتخار مدالیه سی) [*İda.*] 1256 (1840) da ihdas olunan madalyanın adıdır. Murassa' olup beyzi şekilde ve düz bir madalya tarzında olan bu madalyanın üzerinde bir altın levha etrafı üzerine 4 milimetre genişliğinde murassa' bir gümüş çerçeve ile çevrilmiş bulunan çiçekli tuğra ve çerçeve dışında dört tarafı 8 milimetre genişliğinde kezalik murassa' 32 tane ışık saçan çizgi vardı. Gümüşten olan çizgilerin altları altın kaplama olduğu gibi nişanın arka kapağı altındı. Çizgilerin hepsi bir boyda olmayıp 16 tanesi biraz kısa ve bunların aralarına gelen diğer 16 tanesi bir parça uzun idi. Madalyanın çenberinde her biri 32/3 lük 32 tane taş vardı. Çenberin etrafındaki 16 tane uzun çizginin her birinde cem'an 32/5 ağırlığında beş taş ve öteki 16 kısa çizginin de yine her birinde cem'an 32/4 vezninde 3 taş olup bütün nişanda 7,5 kart ağırlığında 160 taş vardı. Nişanın kutru 45 × 39 milimetre idi.

Kordelâsı düz ve kırmızı olup göğsün sol tarafına takılırdı. Sanayi madalyası makamında verildiği zaman beyaz ve kırmızı renkli kordelâ ile tâlik edilirdi. Bu madalya tâlik hakkı olmamak üzere veresâye bırakılırdı.

MURASSA' İMTİYAZ (مرصع امتياز) [*İda.*] İmtiyaz nişanı'nın elmas ve cevahirlisine verilen addır. Verilenden bin kuruş harç alınırdı. Nişan şemsesi göğsün sol tarafına, orta kıt'adaki nişan gerdana takılır ve küçük kıt'adaki nişan kordonun ucuna raptolunurdu. Kordon sağdan sola tâlik edilirdi. Sahibinin ölümüyle geri alınmaz, takmak hakkı olmamak üzere, vârislerin ekber ve erşedine (büyük ve reşid olanına) bırakılırdı.

MURASSA OSMANİ (مرصع عثمانى) [*İda.*] Osmanî nişanı'nın elmas ve cevahirlisine verilen addır. Verilenden bin kuruş harç alınırdı. Şemsesi göğsün sol tarafına takılır ve nişan kordonun ucuna raptolunurdu. Kordon sağdan sola takılırdı. Sahibinin ölümüyle geri alınmaz, takmak hakkı olmamak üzere, vârislerin ekber ve erşedine (büyük ve reşid olanına) bırakılırdı.

MURAT (مراد) [*Sof.*] İradesi meslup (giderilmiş) olan meczup yerinde kullanılır

bir tâbirdir. Sofiye ıstılahlarına ait eserlerde bu türlü olanlar Allah'ın sevgilileri oldukları söylendikten sonra şu tafsilât da verilmektedir: «Mahbubun hassası, şedaid ve meşâk-ı maddiyye ve mâneviyye ile iptilâya dair ahvalinde eser meşhud olmamaktadır. Ahvalinde iptilâ eseri meşhud olursa henüz mahbub değil muhibdir. Bu nevi mecazip aklî âfetlere uğrıyan mecanin (mecnunlar, deliler) kabilinden olmayıp câzib-i kulup (kalbleri cezbeden, çeken) mehabib-i İlâhiyyedir.»

MURURİYYE (مرورية) [*Mal.*] Yabancı bir memleketten getirilip dahilde sarfolunmıyarak diğer bir ecnebi memlekete çıkarılan emtiadan alınan resim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Bac» da denilmiştir ki şimdiki tâbirle «transit» demektir. Bazı yerlerde câri kıymet üzerinden yüzde üçten beşe, birtakım yerlerde de yük hesabiyle, teamül üzerine, yük başına bir kuruştan on kuruşa kadar alınırdı.

MURUR TEZKİRESİ (مرور تذكره‌سى) [*İda.*] Memleket içindeki seyahat vesikasına verilen addır. 1908 İnkılâbına kadar memleket dışına çıkanlara pasaport verildiği gibi vilâyet hududu dışına çıkanlara da murur tezkiresi verilirdi. Matbu ve harca tâbi olan bu murur tezkirelerine nüfus kâğıdındaki izahat yazılmakla beraber nereye ve ne için gideceği de yazılırdı. Müddeti de bir sene idi.

MURUR-U ÜLYÂ VE SÜFLÂ (مرور علیا وسفلا) [*Ast.*] Bir yıldızın devrî hareketinde iki defa nısf-ün-nehardan geçmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MUSABİH (موصيه) [*Fık.*] Vasiyyet olunan mal veya menfaat hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MUSAHİB (مصاحب) [*Sar.*] Padişahların, daha ziyade eğlendirmek için, hizmetlerinde bulundurdukları adamlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Musahib; Arapça sohbet ediei, eden demektir. «Musabihan» suretinde cemilendirilirdi. Padişahların gerek saraydaki ağalardan, gerek vezir ve beyler beyilerden «Musahip denilen malûmatlı, sözünden sohbetinden istifade edilen veyahut zarif, nüktedan ve hazır cevap zatlardan maiyyetleri vardı. Bunların arasında cüce, dilsiz ve hadım ağalarından seçilmişler de bulunurdu. Üçüncü Murat'ın musahiplerinden Şemsi Paşa ile Beylerbeyi Mehmet Paşa, Dördüncü Mehmet'in veziri ve damadı Mustafa Paşa musahiblerin tanınmış şahsiyyetlerindendir. Padişah kimi isterse onu kendisine musahib yaparak bu unvanı kendisine verirdi. Meşhur musiki üstadı İsmail Dede Efendi ve güzel musahabeleri ve menkibeleri ile İkinci Mahmut'a musahib olan Ali Bey ve hayalî Sait Efendiler meşhur simalardır. Musahiblik 1250 (1834) senesinde lâğvedilip musahiplerden Abdi ve Sait Beylere kapıcı başılık verilmiştir.

Cahil Arap musahiblerin hükümdar üzerinde iyilikten sarf ı nazar kısa akıllariyle yaptıkları telkinlerin neticesinde devlete verdikleri zararlar on altıncı asır sonlarında başlar.

MUSÂ LEH (موصى له) [*Fık.*] Lehine vasiyyet olunan kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MUSALLA (مصلى) [*Vak.*] Namaz kılınacak mahal yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk dilinde ekseriya cenaze namazı kılınmaya mahsus üstü açık yer yerinde kullanılır.

Musallaların mesçid hükmünde olduklarını söyliyen değerli âlim Ali Hikmet Berki (Vakıflar, İstanbul, Rıza Koşkun matbaası, 1941, s. 119) şu tafsilâtı da veriyor:

«Bazı kasaba ve köylerde cenaze namazı kılmağa mahsus mahaller vardır. Bunların bazısı cami avlularında ve bazısı ayrı ve müstakildir. Bunun gibi bazı yerlerde namaz kılmağa mahsus musallalar olup hattâ bazılarında mimber vardır. Bunların bazısı vakıftır. Vakıf olmayıp arazi-i metruke kabilinden olarak devlet tarafından terk ve tahsis olunanlar olduğu gibi vakıf veya böyle devlet tarafından metrûk olduğu malûm olmıyanlar da vardır. Bu gibi belli olmıyan musallalar vakıf hükümlerine tâbi olmak lâzım gelir.

«Vakıf cenaze veya bayram musallaları, vakfiyyette mesçid hükmündedir. Te'bit zikredilmese dahi müebbeden musalla olarak ipka olunur.»

Gûş idüp esafını Nabi dedi tarihini
Hem mestre hem musalla bu makam-ı dilküşa
Nabi

MUSANDIRACI BAŞİ (موصاندیره‌جی باشی) [*Sar.*] Saray memurlarından birinin unvanıdır. Musandıranın «Lehçe-i Osmani» deki izahı şöyledir: «Sendre tâbir olunan kayınağaçı padavrasından yapılan müzeyyen doğrama ve dolaplık çingene çerkesinde musandıra arıyor». Harem ağalarının kabiliyyetlilerinden tâyin olunan musandıracı başının vazifesi büyük koğuş ve ağakoğusu adlarını alan Dar-üs-saade koğuşlarının temizliğini temin ettirmek, küçük ağalara abdest aldırıp namaz kıldırmak idi.

Dar-üs-saade ağalığı nizamının tatbikine ve edebe aykırı hareketlerin men'ine de memurdu. Ağalardan kabahat işliyenlerin tedibi de bunun vasıtasıyle icra olunurdu. Terfi edince «Ortanca» olurdu.

MUSANNA' KABZA (مصنع قبضه) [*Ok.*] Dört parçadan yapılan yaylara verilen addır. Bu türlü yaylar akça ağacından yapılır, üzerine iki taraftan bir de kabzanın arkasına istenilen boya gelmek üzere kızılcık ağacı ilâve edilirdi. Bu şekildeki yaylar zarif olurdu. Musanna' kabza denilmesi de ondan ileri gelirdi.

MUSANNİF (مصنف) [*İlm.*] Kitap telif eden, kitap yazan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine sonraları «Müellif» denilmiye başlanmıştır.

§ [*San.*] Classeur yerinde de kullanılır.

MUSAVVİR (مصور) [*San.*] Resim yapan, ressam yerinde kullanılır bir tâbirdir. Resme «Tasvir» denildiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Arapça bir kelime olan musavvirin «Kamus-u Osmani» deki tarifi şöyledir: «Tasvir eden, suret veren, surete koyan, tersim eden, ressam». Musavvir; Arap kaidesiyle «musavvirin», Farisî kaidesiyle de «Musavviran» suretinde cemilendirilirdi.

MUSHAF (مصحف) [*Hal.*] Kur'an-ı Kerim yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında musaf denir. Mushaf, aslında mütaaddit sahifelerden ibaret kitap mânasına olup sonradan Kur'an yerinde kullanılmıştır.

Elmalı'lı Hamdi Yazır (Türkçe Tefsir, C. 1, S. 25) bunun için şu tafsilâtı veriyor. Malûm olduğu üzere Kur'anın sahifelerini câmi' olan şirazeli mücelledin ismidir ki iki yanındaki kablara « دفتين = deffeteyn » denilir. Kütüb-i sâlifeye sahifenin cem'i olarak « صحف = suhuf » denilir idiyse de Mushaf ismi Kur'ana mahsustur. Mimünde zamma, fetha, kesre üç hareke caizdir.

«Zammile «mushaf» bir araya toplanıp bağlanmış sahifeler, fethile «mashaf» sahifelerin içtimaı mahalli, kesr ile «mishaf» sahifelerin içtimai âleti mânasını ifade eder.

«Kur'an nâzil olduğu zaman nüzulü veçhile ve ayrı ayrı tertemiz sahifelere yazılıyordu ve bunların hangi sureye ve neresine ait olduğuna işaret buyuruluyordu. Bu sahifelerin hepsi bir araya ciltlenmiyor, nesh mülhuz bulunuyordu. Yalnız « صحفاً مطهره », «صحف مكرمه» olarak kemal-i tekrim ile hıfzolunuyordu. İstinsah edenler de o suretle yazıp ezberliyorlardı. İlk evvel Ebubekr-is-Sıddik, Radiyallahüanh hazretlerinin hilâfetinde bütün bu sahifelerin hepsi birlikte yazılıp toplu olarak şirazelendi ve «Mushaf» ismi verildi ki buna cem'i Kur'an meselesi tâbir olunur. (Sure-i Beraenin ahirinde «لقد جاءكم رسول» âyetine bak) ondan sonra Ashab-ı kiram sahifelerini mushaf haline koydular, Hazret-i Osman'ın hilâfetinde etraf vilâyetlerde bazı ihtilâf yüz gösterdiğinden müşarünileyh Hazret-i Ebubekir zamanında ilk cem olunan mushafı kıraet eimmesi olan Ashab-ı kiramın huzurile bir daha tatbik ve tetkik ederek sekiz nüsha daha yazdırıp yedisini esas olmak üzere Medine, Mekke, Yemen, Bahreyn, Şam, Kûfe, Basra gibi merkez olan vilâyetlere gönderdi, birini de kendi yanında alıkoydu ve ondan sonra bütün mushaflar bunlara tevfikan yazıldı. Bunun için Hazret-i Osman'ın yanında alıkoyduğu mushafına «İmam» tesmiye olunmuştur.»

MUSİKAR (موسيقار) [*Mus.*] Eski çalgılardan birinin adıdır. «Burhan-ı katı'» daki izahı şöyledir: «Kafla, Butimar vezninde. Miskal tâbir olunan saz ismidir. Onbeş ve ziyade irili ufaklı kamışı dizip Nay (ney) gibi ağızla çalarlar. Bazılar indinde dervişana mahsus bir sazdır. Bazılarına göre çoban düdüğüdür ki kaval tâbir olunur. Bir kavilde bir kuştur. Minkarında (gagasında) kati vafir surahları (delikleri) olmakla rüzgâr dokundukça onlardan günagûn (türlü türlü) âvâzeler zuhur eder, hattâ musiki ondan ahzolunduğu (alındığı) mervidir.»

Bir uçtan bir uca kadar gittikçe kısalmak suretiyle ve fişeklik suretinde dizilerek yapılan Musikar'da ne kadar kamış (düdük) varsa o kadar ses çıktığı gibi uzun düdükten kaba, kısa düdükten de ince ses çıkardı. Bunu çalanlara «Musikârî» denilirdi. Musikara miskâl de denildiği için çalanlara «Miskalî» adı da verilmiştir. Nitekim Sultan Mahmut devrinde yaşamış olan tanınmış bostekâr İsmet Ağa bunu çaldığı için Miskâlî İsmet Ağa diye şöhret bulmuştu.

MUSİKAR - I HATAYİ (موسيقار خطايى) [*Mus.*] Eski çalgılardan birinin adıdır. Buna «Çapçak» da denilirdi. Birkaç kamış düdüğün biribirine ve hepsinin bir boruya bağlanmasıyle meydana gelen bu çalgı, üflenerek çalınırdı. Çalınırken hangi delik veya delikler açılırsa karşı gelen ney veya neylerden ses çıkar, ötekiler kapalı olduğu için bunlar ses vermezdi.

MUSİKÂRİ (موسيقارى) [*Mus.*] Musikar adlı çalgıyı çalanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Musikar, Miskal şeklinde de kullanıldığı için birkaç kamış düdüğün bir araya getirilmesin-

den ibaret olan bu çalgıyı çalanlara «Miskalî» de denilirdi.

MUSİLE-İ SAHN (موصلهٔ صحن) [*Mek.*] Âli (yüksek) olan sahn derslerine dahil olabilmek için onun tâlisi (ortası) makamında bulunan medreseler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Medrese programlarına göre ilk tahsil «Hâriç» orta tahsil «Dâhil» medreselerinde alınır, oradan çıktıktan sonra âli tahsil takibedilmek üzere «Sahn medreseleri»ne girilirdi. Bu medreselere «Tetimme medresesi» de denilirdi. Sahn tahsilini bitiren ve imtihanında da muvaffak olanlar «Mülâzim» kaydolunur, isimleri «Ruznamçe-i Hümayun»a yazılırdı.

Musile-i Sahn aynı zamanda İstanbul ruus derecelerinden bir rütbenin adıydı «Sahn-ı seman»dan sonra gelirdi. Hicrî 1334 (miladî 1916) tarihinde neşrolunan «İlmiyye Sâlnamesi»nde bu rütbeyi haiz 70 kişinin adı yazılıdır.

Pâye-i musile ihsan eyle ben kuluna
Ulema haylına pehna-yı sahndar olmuz
Sâbit

MUSİLE-İ SÜLEYMANİYE (موصلهٔ سلیمانیه) [*İlm.*] İstanbul ruusu derecelerinden bir rütbenin adıdır. «Hamise-i Süleymaniye»den sonra gelirdi. Musile-i Süleymaniye ile onun üstünde bulunanlara «Kibar-ı Müderrisîn» denilirdi. Bu tarik ile sahipleri mevleviyyete nail olurlardı. «İlmiyye Sâlnamesi»nde hicrî 1334 (Milâdî 1916) bu rütbeyi haiz on sekiz kişinin adı yazılıdır.

MUSKA (موصله) [*Hal.*] Hastalığa ve nazara karşı üstte taşınan dualar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça yazılı şey demek olan «Nusha»dan bozmadır. Üç köşe şeklinde katlanarak yedi kat muşambaya sarılır ve bir meşin içine dikilip iki ucundan bağlı bir kaytanla boyuna asılır, yahut takkeye veya elbiseye dikilirdi. Muskaların böyle üç köşe olarak kıvrılması da eski zamanlardan beri nazara karşı kullanılan göz şeklinde bir tılsımdan gelmiş olması çok muhtemel olduğunu söyleyen Celâl Esad Arseven (Sanat Ansiklopedisi, muska maddesi» şu tafsilâtı da veriyor:

«Bir göz şeklinin böyle bir müselles ve ortasında bir yuvarlak nokta şeklinde çizilmiş olması buna âmil olmuştur. Tılsım olarak kullanılan bu müselles şeklini birbirine geçmiş iki müselles şeklinde olanları da vardır ki bunlar iki gözü temsil ettiği için daha müessir addolunurdu. Böyle çift müselles şeklinde de tılsımlar vardır. Mühr-ü Süleyman ismi verilen bu altı köşeli şekil içine tılsım olarak birtakım remzî harfler, rakamlar ve işaretler yazılarak eriyince o su içilirdi. Bu altı köşeli şekil Yahudilerin alâmet-i mahsusasının aynıdır.»

§ [*Ok.*] Yay'ın kabzasının ortasına baş parmak enine yapıştırılan meşin hakkında kullanılır bir tâbirdir. Biri sırmalı, öteki âdî olmak üzere iki nevi' idi. «Telhis-i resail-ür-rimat» ta (sayfa 34) muska hakkında şu izahat vardır: «Muska tâbir olunan sahtiyan ya meşin içi yonulup yalnız üstü derisi kalır. Ama Üsküdar meşini ıslanıp bir miktar üstü derununden ayrılıp sıyrılmakla ince lâtif olur. Badehu matlup olan renge boyanıp kurudukta balık tutkalı sürülüp kurudukta hıfzolunur. İcabında siper derunu (içi) ve emsali ve tırnak üstüne yapıştırmak murat olunan mahalle kesilip ıslatılıp yapıştırılır.»

MUSLİHİYYE-İ HALVETİYYE (مصلحیهٔ خلوتیه) [*Sof.*] Halvetiyye tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Kurucusu Muslih'in galatı olup Musilî lakabiyle tanınan şeyh Mustafa Muslihiddin Efendiye nispetle bu adı almıştır. Mustafa Muslihiddin Efendi Tekirdağın'da doğmuş, Şeyh Âdil Çelebi'den inabe alarak şeyhinin ölümünden sonra yerine geçip irşada koyulmuştu. Ölümü 1099 (1697-98) dir. Sadık Vicdanî (Tomar-ı Turuk-u Aliyyeden Halvetiyye silsilenamesi) nde (Sayfa 100) silsilesini şöyle yazar: Şeyh İbrahim Ümmî Sinan, Şeyh Emir Ali Efendi (Alemdar), Ali Efendi (Üsküplü-sonra Rusçuklu), Alâeddin Efendi, Habib Efendi, Âdil Çelebi.

Mustakim Zade «Risalet-İt-tâç» adlı eserinde altı terekli bir tâç ihdas edip bundan dolayı şeyhiyle arasının açıldığını, sonradan da tekrar bulunduğunu yazar.

Bu şubeden «Zühriyye» adlı bir kol da meydana gelmiştir.

MUŞAMBA FENER (موشامبا فنار) [*San.*] Elde taşınan ve katlanan üstüvani şekilde körüklü ve altıyle üstü madeni iki yuvarlak parçalı fenerin adıdır. Muşambalı olduğu için bu ad verilmiştir. Eskiden sokakların karanlık ve fenersiz sokağa çıkmak yasak olduğu zamanlarda elde taşınırdı. Bunların kâğıttan yapılanlarına «Kâğıt fener» denilirdi. Kâğıt fenerler donanmalarda kullanılırdı.

MÜŞİKÂF (موشکاف) [*Hal.*] İşini dikkatle yapan, kılı kırk yaran, müdekkik yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dikkat nazarı sahibinden kinaye olarak kullanılır.

Husrev-i sahip tasarruf müşikâf-ı akd ü hal
Nakd-i vaktı akl-i kül sermaye-i rüşd ü sedat
Nef'î

MUŞTA (موشته) [*San*] Muhtelif sanat sahiplerinin kullandıkları baskı âletinin adıdır. Vesaile denilen kâğıt yapıştırmaların enini belli etmemek için mücellitlikte, saraç, ayakkabıcı ve emsali deri işleri yapanların dikişi sertleştirmek için saraçlık ve ayakkabıcılıkta kullandıkları muştalar şimşir gibi sert ağaçtan, taştan, madenden yapılır.

§ [Hal.] Yumruk, tokat yerinde muşta kullanılır. Farsça o mânaya gelen Müşt'ten bozmadır.

MUTALLÂKA (مطلقه) [*Fık*] Kocasından boşanan kadın hakkında kullanılır bir tâbirdir. Karısını boşayana «Mutallik» denilir.

MUTALLA SARIK (مطلی صاریق) *Kıy.*] Üstüne sarı sırmadan dört beş santim eninde şerit sarılan sarıklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü sarıklar resmî günlerde giyilirdi. Mutallâ Arapça tılalanmış, üzerine yaldız sürülmüş, yaldız kaplanmış, yaldızlı demektir.

Sırma şerit yaldıza benzediği için bu ad verilmiştir.

MUTALLİK (مطلق) [*Fık.*] Karısını boşıyan adam hakkında kullanılır bir tâbirdir. Boşanan kadına «Mutallâka» denir.

MUTARRAF TAHMİS (معرف تخمیس) [*Ede.*] Gazelin birinci ve ikinci mısraları arasına üçer mısra ilâvesi suretiyle yapılan tahmisler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tahmis; bir gazelin her beytine üçer mısra ilâvesiyle «Muhammes» haline getirmek demektir. Divan şairleri tahmise pek meraklı idiler. Kasideleri bile tahmis edelerdi. (Muhibbî) mahlasını kullanan Kanunî Sultan Süleyman'ın bir gazeline (Âynî) nin mutarraf bir tahmisinden iki bend:

«Halk içinde bir nesne yok devlet gibi»
Mansıba derd-ü meşakkat rahatı mihnet gibi
Nimeti nikmet bu dehrin, îzzeti zillet gibi
Ekl-ü şürbü can-ü cisme sıklet-ü illet gibi
«Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi»

. . . . . .

«Ger hazur etmek dilersen ey (Muhibbî) fariğ ol»
Gafil olma, aç gözün (Âynî) budar usl-ı usul
Kıble-i kalbe tevccüh kıl, tarik-i Hakkı bul
Bu ahdla ülfet eme, pendimi eyle kabul
«Olmaya vahdet makam-ı küşe-i üzlet gibi»

MUTASARRIF (متصرف) [*İda.*] Sancak adı verilen teşekkülün başında bulunan memur hakkında unvan olarak kullanılır bir tâbirdir. Liva dahi denilen sancak, kaza ile vilâyet arasında idarî bir teşekküldü. Bunların bir kısmı kazalar gibi vilâyete bağlı, birtakımı da müstakildi. Vilâyetlere olduğu gibi sancaklara bağlı kazalar da vardı. Cumhuriyet devrinde sancaklar vilâyet sayılmak suretiyle lağvedilmiştir.

Mutasarrıflığa bir kıt'a sebebolmuş idi
Bu kasidem beni vâliliğe eyler îsal
Ziya Paşa

§ [Mal.] Gayr-i menkul malların sahipleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan mutasarrıf tasarruf eden, sahip bulunan, israftan sakınıp iktisat eden mânalarına da gelir.

MUTATABBİP (متطبب) [*Tıb.*] Hekimlik ehliyyet ve salâhiyyetini iktisap için lâzım gelen tahsili yapmaksızın ve mezuniyyeti haiz olmaksızın hasta tedavi edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kendisine tabiplik (hekimlik) süsü veren, tabiplik taslıyan demektir.

MUTEDİL (معتدل) [*Mus.*] Irak Türlerince sevilip kullanılan bir nevi güfteli esere verilen addır. Neva, segâh, pençgâh makamlarında olmak üzere «Koşuk» adı verilen iki beyitli şiirlerin bestelenmesi suretiyle vücude getirilir.

MUTEZİLE (معتزله) [*Kal.*] İbadın fiillerini kendi kudretlerine isnad edip kaderi inkâr eden mezhep taraftarlarına verilen addır. İtizalleri (doğru yoldan ayrılmaları) bu adın verilmesine sebep olmuştur.

Mutezile'nin «Zünüp ehli hakkında ne müslimdir, ne kâfirdir, belki fâsiktir, iman ile küfür arasında bir fısk vardır.» diyerek «iki menzile arasında bir menzile daha ispat etmişlerdi. İşte mutezilenin hassası budur» diyen ve «mutezile'nin kendilerine «Adliye» namını verirler. Çünkü «mesalih-i ibada riayet Hakîm-i Mutaale vaciptir» derler, bunu adi görürler» i de ilâve eden İsmail Hakkı İzmirli (Yeni İlm-i Kelâm, birinci kitap, sahife 129) şu tafsilâtı da veriyor:

«Mutezile biraz sonra Cühem bin Safvan'dan inkâr-ı sıfat bid'atını da almakla başlıca üç bid'at ile sair fırkalardan temayüz etmişler idi. Kader, itizal, tecehhüm. Buna mebni mutezile evvel emirde iki fıkraya ayrılır: Mutezile-i Halisa, mutezile-i Cühemiye. Şu kadarki mutezile içinde «Habitiye» gibi bazı gâliye de vardır.»

MUTRİP (مطرب) [*San.*] Musiki usûllerine göre ilâhi, gazel, şarkı okuyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında bunun yerine «hanende» kullanılır. Mevlevihanelerde

neyzen, kudumzen ve âyinhanların bulunduğu mahfile (yer) denilirdi.

Esbab-ı ayş-ü işreti selbetti dehr-i dûn
Pir-i mugana, mutriba, rindana hasretiz
Abdülbaki Fevzi

MUTRİPHANE (مطربخانه) [*Sof.*] Mevlevihanelerde neyzen, kudumzen ve âyinhanların bulunduğu mahfile (yer) verilen addır. Bunun yerine daha ziyade «Mutrip» kullanılırdı.

Sahn-ı mutriphane-i balâde inşad eyliyor
Zöhre, âyin-i makam-ı çargâh-ı mevlevi
Lâ

MUVAHHİD (موحد) [*Fık.*] Tanrının birliğine iman ve itikat edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cem'i muvahhidîndir.

MUVAHHİDİ KÜRK (موحدی کورك) [*Kıy.*] Kürk nevilerinden birinin adıdır. Ulema merasim günlerinde giyerdi.

MUVAKKİ' (موقع) [*İdr.*] Fermanlara tuğra çekenler mânasına gelir bir tâbirdir. Bunun yerine «Tevkii», «Nişancı» da kullanılırdı.

MUVAKKİT (موقت) [*Vak.*] Vakitlerin tayinine yarıyan saatları tanzim eden ve bunların ayarlarına ve tamirlerine bakanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Camilerin sokak üzerinde ve ekseriya kapılarının yanında vazife ören bu memurların bulundukları yere «Muakkithane» adı verilirdi. Muvakkitler aynı zamanda nücum ve felekiyyat denilen heyet ilminin tahsiline ve ilerlemesine de hizmet derlerdi.

«Evliya Çelebi Seyahatnamesi»nde (cilt sayfa 682) Bayezit muvakkiti için şunlar yazılıdır: «Cümleden muvakkitin ulûfesi şart-ı vâkıf üzere ziyadedir. Zira İslâm memleketlerinde nekadar keştiban (kaptan) ve mellâhan (remici) varsa cümlesi Sultan Bayezit Han muvakkitine muhtaçtırlar. Zira cümle reislerin pusulameleri ve saat ayarları bu cami mihrabından tashih olunduğundan muvakkite muhtaçtılar, ve eemi' frengistanda ilm-i nücuma mahsus olan üstad kefere mikyaslarını ve kıble-nümalarını Bayezit camiinde tashih ederler.»

Şb-i yeldayı müneccimle muvakkit ne bilir
Âptelâ-yı gama sor kim geceler kaç saat
Lâ

MUVAKKİTHANE (موقتخانه) [*Vak.*] Vaktin tayinine yarıyan saat gibi âletlerin bulunduğu yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saatları tanzim ve bunların ayarlarına ve tamirlerine bakan memurlara «muvakkit» denir. Kıymetli müdekkik Osman Ergin (Türk şehirlerinde imaret sistemi, Cumhuriyet matbaası, İstanbul, 1939) bunun için şu tafsilâtı veriyor: «İmaret parçaları arasında ve imaretin bir köşesinde küçük bir yer işgal eden, binaenaleyh ehemmiyetsiz gibi görülen bu müessese; vaktin tayinine ve bunlara mahsus âletlerin ayarına ve tamirine yaradığı gibi aynı zamanda nücum ve felekiyyat denilen heyet ilminin tahsiline ve ilerlemesine vasıta olmuştur. Bunlara eski devirlerin birer ameli heyet mektepleri, ufak mikyasta birer rasathanesi denilse hata edilmiş olmaz.

«Her büyük imaretin birer muvakkiti bulunurdu. Bu muvakkit saydığım işleri yapmakla beraber müracaat edenlere nazarî, amelî dersler de gösterirdi.

«Üniversitede kozmografya okutan, hattâ rasathane gibi müesseseleri idare eden bazı ilim adamlarımız son zamanlarda Sultan Selim Camii muvakkiti Hüseyin Efendi'den istifade ettiklerini ve ondan birçok şey öğrendiklerini minnetle, hürmetle hâlâ yadederler.

«Usturlap; güneş saati, rubu' tahtası, pusula, kıblenüma ve saat gibi eski devrin bu işlere yarıyan âletleri hep bu muvakkitlerin bildikleri, yaptıkları ve düzelttikleri şeylerdir. muvakkitlerden en son istifade edenlerden ve bizzat muvakkitlik yapmış olanlardan birisi de Ahmet Ziya Akbulut'tur. Bu zat ölümüne kadar eski tarzda Takvim-i Ziya adında bir takvim neşrettiği gibi memleketin ötesinde berisinde birçok güneş saatı da yapmıştır. En son yapmış olduğu birisi alafranga, öteki alaturka iki güneş saatı Beyazıt'da İnkilâp müzesi avlusundadır.

«Bugün radyolar dünyaya saat haberini vermeyi âdet ve iş edindikleri gibi şehirlerin meydanlarına konulan saatlerden başka bütün medenî şehir ve kasabalarda birer saat kulesi bulunduğunu da biliyoruz. İşte vaktiyle Türk şehir ve kasabalarında bu vazifeyi muvakkithaneler görürlerdi. Yakın senelere kadar meselâ Şirket-i Hayriyye tarifelerinin başında «Yenicami ayariyle» diye gösterilen kayıtla Yenicami muvakkithanesindeki saat ve o muvakkithanenin hizmeti kaydolunurdu.»

İmaret tâbirinde izah olunduğu veçhile imaret mamure mânasına gelmekle beraber yemek pişirilen, dağıtılan, yenen yer hakkında alem olduğu için muvakkithaneler o türlü yerlerde değil bugün de görüldüğü gibi camilerin methallerinde yapılırdı.

MUVAZAA (مواضعه) [*Hak.*] İki kimsenin aralarında olmıyan bir tasarrufu herhangi bir garaz veya maksatla olmuş gibi göstermeyi

gizlice kararlaştırdıktan sonra bu tasarrufu yapmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MUVAZENE-İ UMUMİYE KANUNU (موازنهٔ عمومیه قانونی) [*Mal.*] Bütçe Kanunu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden bütçeye muvazene dendiği için kanuna bu ad verilmiştir.

MUVEŞŞAH (موشح) [*Ede.*] Mısralarının birinci harfleri sırasiyle alınıp yazılınca bir kelime veya bir isim meydana gelen şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Nedime ismini belirten bir şiir:

Niçin yine bad-i saba esti acep bağ-ı dile
Encam-ı harabi ise solsun gülü gönlün kime ne?
Dün tuttu kolamdan da Nedimem bana gül-
dâgdü yine
İmkânı mı var ayrılayım âşkım ol gül dehene
Mestane bakındım da ipek saçlarının sim teline
El sürmedim asla darılır belki değip ellerine
R. Özbay

MUYTABAN (مویتابان) [*Sar.*] Has ahırdaki muytapçılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Muytaban muytabın cem'idir. Muytap; Farsça kıl dokuyan, kıldan dokuma yapan sanatkâr demektir. Halk arasında Mutaf, mutafçı suretinde kullanılır.

MUYTAP (مویتاب) [*San.*] Kıl dokuyan, kıldan dokuma yapan sanatkâr hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında Mutaf, mutafçı suretinde kullanılır. Farsça olan bu kelime yine Farisî kaidesiyle cemilendirilirdi. Mutaf; «Lehçe-i Osmani» de «Kıl işleri dokuyan ve diken muytap esnafı» suretinde izah edildikten sonra mutaf işleri olarak da belleme, payvant, kebe, kolan, gebre gösterilmiştir.

MUYTAPLAR KETHÜDASI (مویتابلر کتخداسی) [*San.*] Kıldan keçe, yular, torba ve emsali şeyler yapan ve muytap adı verilen esnafın ele başına verilen addır. Muytaplar kethüdası diğer esnaf kehüdaları gibi esnafın birbirleri ve hükümetle olan işleri ile meşgul olurdu.

MUZAHERE (مظاهره) [*Sof.*] Mücahede yoluna girmiş olan sâlikin uzun bir mücadeleden sonra vecitli ruha mazhariyyeti, hicap içinde olan huzura girmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu hal ruhun Allah'a mutlak teslimiyyetini, dünya ve mafihanın terkini ifade eder.

MÜZE DÜZAN (موزه دوزان) [*Sar.*] Çizmeci yerinde kullanılır bir tâbirdir. Müze; Farsça çizme, dûz da dikmek mânasına gelen duhten mastarından dikici demektir. Dûzan dûz'un cem'idir. Saray sanatkârları arasında geçer.

MUZIKA-İ HÜMAYUN (موزیقهٔ همایون) [*Sar.*] Saray muzıkasına verilen addır. İkinci Mahmut tarafından Yeniçeri ocağı kaldırılıncıya kadar Saray muzıkası; davul, boru ve daha başka musiki âletlerini çalan «Mehterhane» ile alaturka musiki takımından mürekkepti. Yeniçeri ocağı lâğvedilince mehterhane de kaldırılmış, yerine Garp müzik âletleri kabul edildiği gibi çalgı takımına da «Muzıka-i Hümayun» adı verilmiştir. Avrupa'dan çalgılar ve bunları öğretecek mütehassıslar getirilmek ve «Muzıka-i Hümayun Mektebi» adıyle bir de mektep açılmak suretiyle bando adı verilen bu çalgı takımı az zamanda meydana geldi. (Atâ tarihi)nde mevcut malûmata göre Muzıka-i Hümayun için ilk ecnebi muzıka muallimi Monzel isminde biridir. Zamanla sarayın diğer teşkilâtı gibi bu da hayli büyüdü. Askerî sınıftan sayılan muzıkacılar arasında büyük rütbeliler, livalar, ferikler çoğaldı. 1908 Temmuz inkılâbından sonra tasfiyeye tâbi tutulan muzıka-i hümayun saltanatın sonuna kadar devam etmiştir.

Mabeyn Başkâtibi Halit Ziya Uşaklıgil hatıralarında Abdülhamit'in hal'iyle Sultan Reşat'ın padişahlığı zamanında sarayda yapılan teşkilâtı anlatırken (Saray ve Ötesi, cilt I, sayfa 163 ve mütaakıp) şu tafsilâtı veriyor:

«Saray teşkilâtı için pek lâzım, fakat Hazine-i Hassa için pek ağır bir yük olan müesseselerden biri Muzıka-i Hümayun ve Hademe-i Hümayun diye yadedilen ayrı ayrı iki kısımdan mürekkep olmakla beraber aynı kışlada, aynı sakf altında ve birbirine mümasil şartlarla öteden beri mevcut olan heyetlerdi. Bunların geçmiş zamanlarda nasıl terekküp ettiklerine, esefle kaydetmelidir ki bizde tarih bu neviden tafsilâtı zaptetmemek ihmalinde bulunduğundan, vâkıf değiliz. Fakat meşrutiyet sarayı teşekkül ederken gördük ki, biraz da Abdülhamit idaresine mütaallik rivayetlerle bilinirdi. Abdülmecit'den başlıyarak Abdülâziz zamanında daha geniş bir mikyasa varan bu müessese Abdülhamit devrinde artık büsbütün çığırından çıkmış ve Sultan Reşat'a taşınmıyacak bir siklette intikal etmişti. Mamafih bunu taşımak da lâzımdı. Nihayet bunları bir tasfiye ameliyyesinden geçirip mâkul ve müteesses bir kaideye de muvafık şekle soktuktan sonra taşımak mümkün oldu. Zaten saltanat sarayının zaruri icaplarından olarak bu neticeye vâsıl olmak da mutlaka lâzımdı.

«Nasıl imkân bulundu? Bu, gayet basitti. Muzıka ve Hademe-i Hümayun erkân ve efradı kâffeten Padişahtan başlıyarak ine ine en küçük rütbelere kadar birer askerî mertebe

sahibi idi ve bu itibarla cihet-i askeriyye ile alâkadardı. Bu alâka para hususunda Hazine-i Hassayı çok ağır masraflardan kurtarmamakla beraber netice itibariyle Harbiye Nezareti'nin bu tasfiye ve irtibat zemininde bir tesviye sureti aranmasına kifayet eden bir sebep oldu. O zaman icabatına uygun seri' kararlar almaktaki himmetine, askerliğe taallûkundan dolayı müzakere ve istişareye salâhiyyet sahibi olan yaverler heyetinin dirayet kabiliyyetleri de inzimam edince bu zor zannedilen mesele kolay halledilebildi.

«Bunu anlıyabilmek için o müesseselerin Abdülhamit'in elinde ne hale geldiğini bilmek icabeder. Memleketin kesesinden, o biçare fakir keseden mürüvvet ve ihsan dağıtan bu Padişah eğer boş keseden rütbe ve nişan dağıtarak nice müstekreh hislere şişkin göğüslere çeşit çeşit nişanlar, hattâ murassalarından, takmaya, muhtekir saraflara, mürtekip mültezimlere kadar hattâ balâ rütbesi vermeye kâfi bir siyaset tedbiri nazariyle bakmadıkça şuna buna Şûray-ı Devlette, Cemiyyet-i Rüsumiyede, Meclis-i Maliyede, Maarif meclisinde, devair aklâmında ve bunların arasında tercihan İstişare odasında birer sandalya bahşederdi. Sandalya derken bunun lâfzı murat olan bir nesne olduğunu unutmamalı. Hiçbir zaman oralarda ismen mevcut olanların dörtte birine kifayet edecek kadar sandalya yoktu, amma senede altı defa olsun, yahut yolunu bulan için daha fazla maaş vardı. Bunlardan sonra kendi elinin altında saraya mütaallik muhtelif ocaklar vardı ve bunların arasında da Enderun-u Hümayun muzıka ve hademe vardı. Kendisinin âtıfetine müracaat olundukça hiçbir hisaba uymıyan semahatla, daha doğrusu reddetmekten ürken bir vehimle tervic-i matlap imkânını arıyan bu adam için o iki müessesenin kapıları daima açıktı.

«Hele muzıka ve Hademe-i hümayun kışlasının koğuşları... Kimler yoktu? En evvel göze sanki muzıkada muallim olmak üzere celbedilen ve paşalıktan başlıyarak türlü askerî rütbelerle oraya alınan musiki üstadları vardı. Bu miyanda meşhur İtalyalı Guatelli Paşa'dan sonra İspanyol D'Aranda Paşa, Macar Wondra Bey tahattur olunabilir. Bunlar hakikaten birer üstad olmakla beraber müessesede birgünâ hizmet etmişler midir? Bunu bilmiyorum. Yalnız Wondra'dan pek çok istifade edenler arasında Kemancı Zeki Beyle viyolonsel üstadı Cemil Bey unutulmamalıdır. Daha garip olarak Abdülhamit nasılsa Yıldız sahnesi için bir opera heyeti teşkili merakına da düştüğünden Beyoğluna ne çeşit bir Fransız, yahut İtalyan opera heyeti gelse meselâ yaverlerden birinden, şundan bundan gelen bir tavsiye ile bunların döküntülerinden birkaçını alıkor ve türlü rütbelerle, dolgun maaşlarla Muzıka-i Hümayuna tâyin ederdi. Bir vakitler bu suretle memlekette kalmış olanlar Şişli'nin Etfal Hastahanesi civarında mükemmel evler yaptırmışlar, orada âdeta bir müstamere teşkil etmişlerdi.

«Herkesten ziyade bunlar bir yüktü. Sonra fanfare ve orkestra takımları, saz takımı, müezzinler, nihayet hademe... Gümüşsuyu kışlasının yangından kurtulmuş koğuşları bunları istiaba kâfi değildi. Hattâ bütün kışla yangından masun kalmış olsaydı bile...

«Harbiye Nezareti her şeyden evvel hizmetlerine lüzum olmıyanları silkip kalabalığı bir tarafa attı. Kalmasına cidden ihtiyaç olanları muzıka ve hademe olarak iki kısma ayırdı. Askerî rütbeleri ilga ederek herkesin liyakatına, hukukuna göre sınıflar teşkil etti. Bunların maaş itibariyle alâkalarını kendisine alıkoydu. İaşe ve kısmen ilbas vazifesini Hazine-i Hassa'ya bıraktı. O da iaşe işinde usnlü, yani table d'hôte teşkilâtını tatbik etti. İlbas meselesinde de yine Sadullah Bey'in zekâsı ve zevk-i selîminden muzıkacılara üstü kırmızı, altı beyaz, hademeye üstü beyaz altı kırmızı birer alaylık kıyafetle gayr-i resmî birer münasip elbise yaptırıldı. Hele Hademe-i Hümayun için bu elbiselerden başka yalnız büyük alaylara mahsus kalpakla birer tuğdan mürekkep bir serpuş yaptırıldı ki cidden pek güzel bir manzara teşkil ederdi.

«İşte bu umumî hatlarla vücuda gelen muzıka ve hademe hey'etleri artık pek mâkul bir mikyas içinde intizam kesbetmiş oldu. Hele muzıka heyeti en muktedir musikişinaslarımızdan olan Safvet Bey'le pek çalışkan bir muallim olan Zeki Bey'in talim ve idaresi altında günden güne tekâmül eden bir fanfare ve orkestra takımları bulmuş oldu. Onların attıkları esas üzerine yürüyen bu takımlar zaman geçtikçe daha ziyade terakki ederek memleket için cidden iftihar edilecek bir mertebeye vâsıl olmuştur. Bu miyanda genç kemancı Ekrem Zeki'nin babası Zeki'yi Chef d'Orchestre olarak tahattur etmek bir borçtur.

«Her vesile ile gördük ki bu takımlarda cidden kabiliyyetlerine güvenilecek sanatkârlar vardır. Muzıkada istipdat zamanında en ziyade ihmâl edilen saz takımı olmuştu ve yine öylece bu takım ikinci derecede kaldı. Aralarında mesleklerinde ihtisas peyda etmiş olanlar ve

nöbetle sarayda ezan okumaya gelen müezzinler de dahil oldığu halde pek güzel sesliler bulunmakla beraber pek nadir vesilelerle saraya celbedilen bu takım hiçbir zaman diğer takımlar mertebesine yükselememişlerdir. Buna mukabil gerek akşam üstü sarayda nöbet tutan ve alaylarda çalan bando ile ziyafetlerde kendisini musikişinas ecnebi misafirlerine hayretle ve zevkle dinleten orkestra herhangi bir saraya lâyık kemale erişmişti.

«Burada işaret edeceğim ki Gümüşsuyu kışlası'nda sayılamıyacak derecede bol alât-ı musikiyyeden başka binlerce lira kıymetinde, pek çok itina ile vücuda gelmiş her neviden partition'larla dolu bir kütüphane vardı. Bunların ziyana uğramamış olması ve el'an istifade mevkiinde bulundurulması pek ziyade arzu edilir.

«Gerek muzıka gerek hademe o zaman sarayda pek müsait hâtıralar bırakmıştı. Bu da ancak bu müessesenin hal'den sonra iktisap ettiği şekle ve intizama medyun olan bir neticeydi.»

Muzıka-i Hümayun saltanatın sonuna kadar devam etmiş, onunla beraber tarihe karışmıştır.

MUZIKA-İ HÜMAYUN MEKTEBİ (موزیقهٔ همایون مکتبی) [*Mek.*] Saray-ı hümayunla askerî bandolara eleman yetiştirilmek ve aynı zamanda Şark musikisi de öğretilmek üzere açılan mektebin adıdır. İkinci Sultan Mahmut tarafından Yeniçeri ocağı kaldırılıncaya kadar gerek sarayın, gerek askerî teşkilâtın «Mehterhane» adlı muzıkaları vardı. Hicrî 1241 (1825) de ocak ortadan kaldırıldığı zaman Mehterhane de lâğvedildiği gibi saray mehterhanesi de ortadan kaldırılmış ve onların yerine Bando ikame edilmişdir. İşte yeniden kurulan askerlik teşkilâtında zâbit yetiştirilmek için «Mekteb-i Ulûm-u Harbiye» adiyle Harbiye mektebi kurulurken muzıkacı yetiştirilmek üzere «Muzıka-i Hümayun Mektebi» adiyle bir de mektep tesis olunmuştur.

Osman Ergin (Türkiye'de Maarif Tarihi, cilt 2, sayfa 311) «İstanbul'da bir Harbiye ve bir Muzıka mektebi açılmasına karar verildiği zaman onlara karşılık olmak üzere Dellalbaşılık ve simsarlık gibi vazifelerde münhal vuku buldukça yeniden başkalarına verilmeyip mevkuf tutularak Üsküdar'da açılacak Harbiye ve Muzıka mekteplerine tahsisi 20 B. 1247 de Padişah tarafından irade» edildiğine dair arşiv vesikasını geçirdikten sonra açılış tarihi hakkında şunları yazıyor:

«Görebildiğim vesikaların tarihleri 1247 (1831) olduğu ve Mekteb-i Harbiye ile de ancak bu seneden itibaren meşgul olunmaya başlandığı için Muzıka-i Hümayun mektebinin de 1247 (1831-32) de açıldığını kabule mecburuz. Askerî müze rehberinde bu mektebin 1252 (1836) da açıldığı yazılı ise de bu, ciddî bir esasa dayanmaz.

«1248 (1832-33) tarihini taşıyan Masarifat Nazırı Ahmet Fethi Paşa'nın şu takriri bize mektebin açılış tarihini göstermektedir:

«Atufetlû Müşir Paşa marifetleri ve Muzıka-i Hümayun ustakârı Lanizetto vasıtasiyle bundan bir sene akdem aşağıya ısmarlanmış olan muzıka sazları bu defa vürut etmiş ve icabeden bahası 24700 kuruşa baliğ olmuş olmakla ...»

«Bununla beraber Harbiye mektebi ile Muzıka-i Hümayun mektebinin Üsküdar tarafında açılacağı ilk vesikalarda görülmesine rağmen Harbiye'nin 1250 (1834) de İstanbul'da Maçka'da açıldığını bildiğimiz için onunla birlikte yürüyen muzıka mektebi için de bu seneyi açılış tarihi olarak alabiliriz.»

Muzıka-i Hümayun Mektebi binasında hem Garp, hem Şark musikisi talim edildiğini ve aynı zamanda Enderun efendilerinden başka Padişah hizmetinde bulunacak hademenin de burada işe yarar bir şekilde okutulup yazdırıldığını yazan Osman Ergin şu tafsilâtı da veriyor:

«Burada toplanan gençlere aynı zamanda Türkçe ile dinî ve içtimaî bilgiler öğretildiği ve bunun için de o zamana göre öğrenilmesi elzem ve zaruri bulunan Arapça ve Farsça okutulduğu şüphesizdir.

«Nitekim Kethüda Zade Menakıb'ını yazan Emin Efendi'nin bu mektepte okuduğunu ve sonra orada Farsça okuttuğunu biliyoruz.

«1270 (1853) de eski Dolmabahçe Sarayı yerine şimdiki kârgir saray yapıldığı sırada Gümüşsuyu'nda muzıka ve Hademe-i Hümayun efendileri için de bir mektep yapıldığını biliyoruz. Şimdi yüksek Mühendis Mektebi olan bina budur.

«Tesadüf bize Muzıka-i Hümayun talebesinin kıyafetlerini de bildirmektedir: 1254 (1838) de Bâb-ı Âli ile Bâb-ı Defteri denilen hükümet dairelerindeki gençleri okutmak maksadiyle Mekteb-i Maarif-i Adliye adiyle bir mektep açılmak üzere hazırlanan nizamnamede bu yeni mektep talebesinin giyeceği elbise için Harbiye ve Muzıka-i Hümayun talebelerinin kıyafetleri örnek olarak gösterilmekte ve o kıyafetin nelerden ibaret olduğu anlatılmaktadır. İşte bu vesikada Harbiye talebesi ile muzıkalıların kıyafet hususunda bile yanyana yürüdüklerini gösterir.»

«Türkiye Maarif Tarihi» nde «İlk kuruluşta adları geçen ve yine ilk zamanlarda bu mektepte muallim olarak bulunmuş olan» Avrupalı muallimler için de şu malûmat vardır:

«Akşam Gazetesi'nde senelerden beri Saray ve Bâb-ı Âli'nin İç yüzü başlığı altında neşriyatta bulunan eski İstanbul Valisi Süleyman Kâni diyor ki: «Lûtfi Tarihi'nin yedinci cildinde Abdülmecit devrinde hicrî 1258 tevcihatında saray muzıka muallimi Donizetti Bey'e miralaylık tevcih edildiği zikrediliyor. Lûtfi tarihinin bendeki nüshasında bu tevcihat sırasında 'Muzıka-i Hümayun'a mensup birisi tarafından yazılmış olması pek muhtemel olan şu mealde bir haşiye vardır:

«Bu Donizetti: Muzıka-i Hümayun'a gelen ikinci muallimdir. İtalya'daki Donizetti'nin kardeşidir. Muzıka-i Hümayun onun zamanında 20, 30 alafranga hava ile biraz terakki etmişti. Sonra Guvatelli Paşa zamanında pek çok terakki eylemiştir» dedikten sonra bu mevzu etrafında daha bir hayli izahat vermektedir. Meselâ diyor ki: Âta Tarihi'nde ilk ecnebi muzıka muallliminin Mangel isminde birisi olduğu zikredilmiş bulunması kütüphanemde bulunan Lûtfi Tarihi nüshasındaki kaydi teyit eylemektedir. Bu mösyö Mangel'in hangi millete mensup olduğu gösterilmiyorsa da ismine bakılırsa Fransız olması ihtimal dahilindedir. Herhalde sarayda ya çok zaman kalmamış, yahut bir eser bırakmamıştır ki pek küçük yaşta saray muzıkasına girmiş olan Miralay Zati Bey kendisinden bahsolunduğunu duymamıştır.»

Vaziyyeti temamiyle aydınlanmıyan ve kapanış tarihi de bilinmiyen bu mektep hakkında fazla malûmat ancak Arşiv'in tasnifi bittikten ve buna dair meydana çıkacak vesikalar üzerinde tetkikat yapıldıktan sonra elde edilebilecektir.

MÜBAH (مباح) [*Fık.*] İşlenip işlenmemesi müsavi olan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Diğer bir târifle sevap ve günahı olmıyan, ne helâl ne haram olan fiil demektir.

MÜBALÂĞA (مبالغه) [*Ede.*] İfrata varmak, medihte veya zemde haddi ziyadesiyle taşırmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir şey anlatırken olduğundan fazla, veya eksik göstermek, meşhur tâbir ile «Habbeyi kubbe, kubbeyi habbe yapmak» tır suretinde izah eden ve bir bina vasfında olan:

İrtifâ-ı takının gânında geyvân-ı felek
Pesterin ol rütbekim kûhsâre nisbet ka'r-ı câh

Beytini örnek olarak kaydeden üstad Tahir Olgun (Ölümü 1950) (Edebiyat Lûgati, Mübalâğa maddesi) şu tafsilâtı da veriyor

«Şair o binanın kemerindeki yüksekliği anlatmak için onun yanında Zühal seyyaresinin dağ tepesine nispetle kuyu dibi gibi kalacağını söylüyor; kemerin yüksekliğini olduğundan çok, hem pek çok fazla göstermek istiyor. Keza Şem'înin:

Göremez giresem eğer mûr-i zaifin gözüne
Eg Süleyman-ı zaman; şöyle hayâl oldu tenim

beytinde şair, zayıflamış cismini o kadar küçültüyor ki karıncanın gözüne girecek olsa onu göremiyeceğini iddia ediyor.

«Mübalâğayı eskiden (Tebliğ), (İğrak), (Gulüv) diye üçe ayırırlar, birincisini makbul, ikincisini makbulca, üçüncüsünü gayr-ı makbul sayarlardı.

«Divan edebiyatının hemen en mübalâğacı şairi olan Nef'înin:

Memleket, meşşâte-i adliyle zîynetyâb olur
Saltanat, pirâye-i hulkîyle hüs-ü-an bulur

beytinde (tebliğ) vardır. Çünkü bir hükümdarın adaletiyle memleketin, yine onun güzel ahlâkiyle devletin süslenmesi ve yükselmesi mümkündür. Fakat:

Adli bir gayette kim devrinde kebk-ü şâhbâz
Birbirini âşiyanında gelir, mihman bulur

beytinde (İğrak) vardır. Çünkü Doğan Kuşu ile Kekliğin birbirine misafir olacak kadar alışmış olmalarına imkân yoktur. Alıştırılırsa ve Doğan'ın karnı tok bulunursa mümkün olabilir diyelim. Lâkin:

Her ne emretse kazagı tabi-i ferman bulur

mısraında (gulüv) vardır. Çünkü bunun hiçbir suretle te'viline imkân yoktur.

«Yalnız şurası unutulmamalıdır ki tabiatın fart-ı heyecanını gösteren yerlerde, güzel olmak şartiyle, hoş görülebilir. Âkif'in:

Eg bu topraklar için toprağa düşmüş asker;
Gökten ecdad inerek öpse o pâk anlı değer.
Sana dar gelmiyecek makberi kimler kazsın?
Gömelim gel seni târihe desem sığmazsın!

hitabındaki mubalâğa gibi.

«Lâtife yolundaki (İğrak) ve (Gulüv)ların hoşa gideceği ise malûmdur.»

MÜBARİZ (مبارز) [*Hal.*] Kavgacı, bahadır mânasına gelir bir tâbirdir. Eskiden yapılan muharebelerde iki hasım ordu karşılıklı tutuşup çarpışmak üzere birbirinden mübariz isterler, iki taraftan çıkarılan mübarizler birbirleriyle dövüşürlerdi. Hasmına karşı mübariz çıkaramıyan ordu yenilmiş sayılırdı.

Banca demdir da'vi-i sahip-kıranî eylerim;
Bir mübarîz gök mu meydan-ı sahan tenha mıdır?
Nef'î

MÜBAŞİR (مباشر) [*İda.*] Tanzimattan evvel devletçe gördürülmesi lâzımgelen bir işin yapılmasına memur edilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mübaşir; Arapça bir işe başlayıcı, başlıyan demektir. Bu gibilere devletçe yol parası vesair masraf karşılığı verilmez, onların bu türlü masrafları gittikleri yerlerin tevzi defterlerine geçirilmek suretiyle halkından tahsil olunurdu.

§ [*Huk.*] Mahkemelerde celp ve tebliğ işlerinde kullanılan memurlara verilen addır. Mübaşirler aynı zamanda mahkemenin idare ve inzibatına ait işleri yapmakla vazifelidir. 3650 numaralı kanunla adlî evrakın tebliği posta, telgraf ve telefon idaresine verilmiştir.

MÜBAŞİRİYYE (مباشريه) [*İda.*] Devletçe bir işi yapmaya memur edilenlerin masraflarına karşılık olmak üzere gittikleri yerlerdeki halktan tahsil olunan para hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Tanzimattan evvel Mübaşir adı verilerek gönderilen memurlara devletçe yol parası ve sair masraf karşılığı verilmez, onların bu türlü zaruri masrafları gittikleri yerlerin tevzi defterlerine konulmak suretiyle halktan tahsil olunurdu. Tanzimattan sonra gönderilen memurlara devletçe harcırah, yevmiye verilmek usulü konulmak suretiyle halktan bu adla para alınması kaldırılmıştır.

MÜBTEDİ (مبتدی) [*Sof.*] Mevleviliğe intisap edip çileye giren «Can» hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mübtedi; bir şey öğrenmeye yeni başlıyan acemi, şâkirt demektir. Mübtedi binbir günlük çilenin bütün usûl ve adabına riayete mecburdu. Bu arada matbah-ı şerifte yatmak da vardı. Yüzlerce gün tarikatın usulüne riayet eden bir mübtedi, herhangi bir sebepten dolayı bir gece hariçte kalsa o anda «Çileyi kırmış» sayılır ve çileye yeni baştan başlamak mecburiyyetinde kalırdı. Bu çile müddeti içinde dışarda işleri olanlar ya aşçı başıya veyahut kazancıya müracaat ederek izin isterlerdi. Eğer pek mühim bir sebep ve mazeret olursa istenilen izin verilirdi. Böylece müsaade alan en kestirme yoldan giderek en kısa bir zamanda işini gördükten sonra bir an bile vakit geçirmeden, dergâha döner, hizmetine devam ederdi.

Binbir günlük çile müddetini muvaffakiyyetle dolduran «Can», «Müntehi» lik derecesine yükselerek yapılan merasim sonunda «Dede» lik unvanını alır ve kendisine bir «Hörce» verilirdi.

§ [*Hal. - Mek.*] Medrese, mektep veya herhangi bir iş ve sanata yeni başlamış olanlar hakkında da kullanılır bir tâbirdir. Bitirme sırasına gelenlere «Müntehi» denilirdi.

MÜCAHEDE (مجاهده) [*Sof.*] Nefsi bedenî meşakkatlerle yormak, heva ve hevese muhalefette bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i mücahedattır. Hüseyin Kâzım Bey'in «Türk Lûgati»ndeki izahı şöyledir: Cehd ve gayretle çalışmak, sa'y, gûşiş, nefsiyle cihad etmek; din düşmanlariyle cihad ve mukatele etmek, hak rızasıyçin nefsi bezletmek.»

Değil mi cenk hayatın zebunu âlemde?
Mücahede ile gaşar çaresiz bu âlemde
Mehmet AKİF

MÜCAHİD (مجاهد) [*Hal.*] Kâfirlerle harbeden, cihad eden yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cehdedip çalışan mânasına da gelir.

Cihad; din düşmanı ile cenk etmek demektir. Cem'i mücahidin'dir.

MÜCAMELE (مجامله) [*İda.*] Lûgat mânası bir adamla dost olup sureta iltifat tarzında güzel muamele edişmek demek olan mücamele, riayeti hukukan mecburi olmadığı halde devletlerin birbirleriyle, yalnız bir nezaket, bir emsilekârlık, bir dostluk, bir karşılık eseri olarak idame ettikleri münasebetler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «mücamele-i düveliye» suretinde geçer.

MÜCAVİR (مجاور) [*Hal.*] Hac niyyetiyle Hicaz'a gidip merasimin icrasından sonra Haremeyn civarında ikamet (oturma) ve itikâfı ihtiyar edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mekke ile Medine'de senelerce mücavir olarak oturanlar vardır.

MÜCAZ (مجاز) [*İlm.*] Medresede okutulan dersleri tamamlayıp icazet (şahadetname) alanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ders okutup talebesine icazet verenlere de «Müciz» denilirdi.

MÜCAZAT-I TEDİBİYYE (مجازات تأديبيه) [*Huk.*] Cünha; cezası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cünha kabahatle cinayet arasında sayılır ve bir haftadan fazla hapis, muvakkaten nefiy, memuriyyetten tard, ceza-yı nakdî, mücazat-ı tedibiyyeyi teşkil ederdi.

MÜCAZAT-I TERHİBİYYE (مجازات ترهيبيه) [*Huk.*] Cinayet cezası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kabahat, cünha, cinayet olmak üzere

üçe ayrılan cezaların üçüncü ve en ağırını teşkil eden mücazat-ı terbibiyye ölüm, müebbed veya muvakkat kürek, kalebendlik, nefy-i ebed, müebbeden rütbe ve memuriyyetten mahrumiyyet, medenî haklardan iskat cezaları idi.

MÜCEDVEL (مجدول) [*San.*] Sayfa kenarları «Cetvel»li olan kitaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cetvelli demektir.

MÜ'CEM (معجم) [*Ede.*] Ebced hisabiyle yazılan tarihlerin noktalı harfleri hisab edilen nev'i hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mü'cem; noktalanmış demektir. Noktalı harflere «Huruf-u mü'ceme» denirdi. «Menkut» tâbiri de aynı mânada kullanılır.

Tarih-i sal bed'ini mü'cem yazup dedim
Hüznî rakamla etti müverrihliğe heves
Sururi

MÜCERRET (مجرد) [*Ede.*] Eski yazıda noktasız harflerle yazılan şiir ve nesirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Mahzuf» ve «Mühmel» de kullanılırdı.

MÜCERRET ÂYİNÎ (مجرد آیینی) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. Mücerret olacak yani evlenmemek taahhüdünde bulunacak «can»ın bu ikrarı münasebetiyle yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu âyinde mücerret olacak canın saç, sakal, bıyık ve kaşları ustura ile tıraş edilir ve sağ kulağı delinirdi. Delinen kulağına «mengûş» adı verilen küpe takılırdı. Bu âyine yalnız mücerretler girebilir, mücerret olmıyan «Baba»lar hattâ «Halife»ler giremezdi. Eskiden bektaşilerde, ancak dört dergâhta, Kerbelâ'da İmam Hüseyin âsitanesi'nde, Pîrevi'nde yani Hacı Bektaş dergâhında, Mısır'da Kaygusuz Sultan dergâhında ve Tesalya'da Reni kasabasındaki Dur Bali Sultan âsitanesinde yapılırdı.

MÜCEVHERAT (مجوهرات) [*San.*] Elmaslı ve başka türlü kıymetli taşlı takımlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mücevherat, mücevherin cem'idir. Mücevher; elmas gibi kıymetli taşların adı olduğu gibi elmaslı takımlar hakkında da kullanılır.

Eski eserler hakkındaki bilgisi ile tanınmış olan Nureddin Rüştü Büngül bu başlıkla yazdığı bir tetkik yazısında (Tanin, 12 mayıs 1946) Yusuf Mısrî namında birinin eline geçtiğini ve şimdi Ankara Umumi Kütüphanesi'nde bulunduğunu söylediği «Elmülehcar» adlı ve hicrî 927 tarihli yazma eserde mücevherat adı altında yirmi beş türlü mücevherin yazılı olduğunu söylüyor ve onları şöyle yazıyor:

«Zümrüt, yakut, zebercet, belhaş, benefs, berhadi, elmas, aynülhir, badızehr, firuzeç, akik, mıknatis, sinadeç, dehenç, lahverd, mercan, şenç, hameşt, hümahan, yeşim, yesib, nur, talk, lü'lü'.

«Bir çoğunun adını bile bilmediğimiz veya ehemmiyyet vermediğimiz bu taşların her birinin ayrı ayrı havassından bahsediyor ve bunları zamanına göre kuruşlandırıyor, kıymetlendiriyor. Müellifin tadat ettiği rakamlara bakılırsa o zaman da mücevherat epeyce para ediyormuş. Fakat bu taşları n içerisinde Yakut, Zümrüt, Elmas, Gök yakut yani safir bir de inci bunların en kıymetlisi olduğu anlaşılıyor. Zebercet, mercan, yeşim, aynülhir hattâ firuzeç biraz para ederse de diğerleri yalnız burada değil Avrupa'da mücevherat kadar para etmez, yani mücevherat idadında değildir.

«Asıl mücevherattan madut olanlara gelince: Zamanımızda en çok para edenler lekesiz halis yeşil renkli zümrüt ve halis şarabi renkte al yakut ve güvercin göğsü denilen gök yakut yani safir'dir. Bunların damla ve dedekülahı tâbir edilen lekesiz kısmı gayet kıymetlidir. Bir de bunların fasatalileri yani düz ve işlenmişleri vardır. Fakat bunlar Rusya'da ve bazı Avrupa memleketlerinde para eder. İnci de kıymetlidir. Hele bunların fevkalâdeleri pek çok kıymetlidir. İncinin hacım ve renk itibariyle kıymetleri artar. Beyaz, sarı, siyah ve pembesi olur, yuvarlak ve uzun kısımları vardır.

«Elmas'ın da siyahı, mavisi, hattâ pembe ve filizisi olur. Fakaf buralarda bu renkli mücevherat nâdir zuhur eder ve memleketimizde kullanılan elmas, bildiğimiz elmastır. Bazı memleketlerde bunların yüzlerce kırat büyükleri bulunur. Bunun birisi de - Kaşıkçı elması - namiyle bizdedir ki, dünyanın sayılı elmaslarındandır. Pırlanta'nın en büyüğü ve en kıymetlisi de İngiltere'dedir. Milyonlar değerindedir. Elmas'ta olduğu gibi, tabiî bir renkte, pırlanta da bulunur. Çünkü büyük bir elmas işlene işlene meydana çıkarılır ve pırlanta olur. Fakat her elmas pırlanta olmak istidadında değildir ve beş altı kırat elmastan ancak iki krat pırlanta çıkar.»

MÜCEVHER NOKTA (مجوهر نقطه) [*San.*] Tezhib ıstılahlarındandır. Nokta çeşitlerinden birine verilen addır. Buna «Geçme nokta» da denir. Birbirinin altından ve üstünden geçmek üzere muhtelif ve muntazam şekillerde yapılır.

MÜCEVVEZE (مجوزه) [*Kıy.*] Eskiden giyilen başlıklardan birinin adıdır. Ağzı yukarısına nispetle daha dar, tepesi kırmızı renkte

çıkıntılı, mukavvadan üstüvani şekilde idi. Yarım endaze (32-33 santimetre) uzunluğunda olup etrafına tülbent sarılırdı. Padişahlar, Sadrazamlar, devlet erkâniyle memurların bazısı uzun zaman resmî serpuş (başlık) olarak başlarına giymişlerdir. Fatih Kanunnamesi'nde (s. 15) yazılı bulunması eskiliğini gösterir.

Türk ve İslâm Müzesi müdürü rahmetli Abdülkadir Erdoğan mücevveze için (Zaman, 3 ikinci teşrin (Kasım) 1935) şu izahatı vermiştir :

«Mücevveze'nin kökü (cevz) dir. (Cevz) in de türlü türlü mânası vardır. Bunlar içinde (mücevveze) ye kök olmaya en çok yaraşan ikisidir. Birincisi : Sağlam Arapçadır. Her nesnenin ortasına, çok ve büyük olan yerine denir. İkincisi : (Koz) dediğimiz yemiştir. Bu Arapça değildir. Birincisi ile (Mücevveze) nin ilgisini bulmakta güçlük yoktur. İkincisiyle mücevveze arasındaki bağlantıyı çözmek için bunun üzerinde biraz durmak gerektir.

«Eski dil bilginlerinden Ebi Mansur-u Cevalikî «Kitab-ül-Areb ü min kelâm-il Acemi» adlı eserinde (Cevz) in Acemce'den alındığını ve fakat Arab'ın bunu eski zamanlardanberi söyliyegelmekte bulunduğunu yazıyor.

«(Müterazzi) de «Kitab-ül-Muarreb» inde :

« (Cevz), (Göz) ün muarrebidir. (İbrahim bin Mûs-el-Cevzi) de buna niabet olunmuştur» diyor.

«Kamus mütereimi Asım Efendi : «Cevz» (Levz) vezninde... Semer-i marufun ismidir ki Koz tâbir olunur, (göz) den muarreptir.» diye yukarıdakileri pekleştiriyor.

«Mücevvezeye gelince : Bu yukarıda ayrı ayrı mânaları gösterilen iki köke de bağlanabilir. Birincisine göre : (Mücevveze) nin mânası, (ortası büyültülmüş) yani başlığın tepesi kabartılmış, ikincisine göre mânası: (cevizleştirilmiş) yani kavuğun tepesi kabuklu (ceviz) gibi kabartılmış demek olur. (Mücevveze) eskiden alay ve divan günlerinde giyilen resmî bir başlıktı. Yarım endaze boyunda mukavvadan yapılır ve üzerine beyaz tülbent çekilirdi. Tepesine kırmızı kumaştan kabarık birşey geçirilirdi. İşte tepesi (koz) gibi kabarıklı uzun başlıklara (Mücevveze) adını koymuş olabilirler.

«Bizde eski başlıklardan (Selimî) vardır. (Selimî) (Mücevveze) den biraz daha uzunca olur. Bunun tepesi kabarık değil, düzdür. (Selimî) ve (Mücevveze) yi saray mensuplarının daha çok giydikleri ve her buyruğa daha çok baş eğdikleri için (kavuk sallama) sözünün buradan ileri geldiği sezilmektedir.»

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı Padişahların kavuklarıyle elbiselerinden bahsederken (Osmanlı Devrinde Saray Teşkilâtı, sayfa 217) şu tafsilâtı veriyor : «Osmanlı Padişahları ile şehzadeler ve devlet erkânı muharebe günlerinde Üsküf ismiyle beyaz keçeden yapılmış sırmalı Börk giymişlerdir. Börkün sırma ile süslenmesini bazı tarihler Süleyman Paşa ile biraderi Birinci Murat Bey'e atfediyorlar. Bertrandon dö la Brokiyer, Rumeli seferi esnasında İkinci Sultan Murat'ı Yenipazar'da görmüştü ; yanında kırk elli ademiyle önünde on iki solak bulunan Murat'ın üzerinde zerduva postundan bir kürk ve kırmızı tüylü kadifeden bir ceket ve başında da diğer Türklerin taşıdığı veçhile kırmızı bir Börk varmış. Müverrih İdris-i Bitlisî, muharebeden hariç zamanlarda ve divan içtimalarında divan erkânı Üsküf üzerine başlarının etrafına Kureuk (imame, sarık) ilâve ederlerdi ; sonra Fatih ulema serpuşunu ihdas edip kendisi giydiği gibi devlet erkânına da giydirdi diyor ki bu serpuş Âli'nin kaydına göre Mücevveze'den başka bir şey değildir.»

Yavuz Sultan Selim zamanında kendi ismine izafetle Selimî serpuş ihdas ettiğini, on sekizinci asırda da Osmanlı hükümdarlarının hem müceevvezeyi ve hem de Selimî giydiklerini yazan değerli Profesör eserinin haşiyesinde de şunları söylüyor : «Mücevveze ; Fatih'in kanunnamesi'nde de (S. 15) zikredilmektedir. Bu serpuşun iptida Yıldırım Bayezit zamanında kullanıldığı rivayet ediliyor. Takriben 32,33 santim uzunluğunda mukavvadan bir serpuş olup etrafına ve aşağı kısmına tülbent sarılırmış : Hammer bu serpuşu görmüş olan D'Ohsson'dan naklediyor ; Riko'da ve Ârif Paşa'nın Mecmua-i Tesavir-i Osmaniyye isimli eserinde mücevvezenin resimleri gösterilmiştir.»

Başta sadrazam olmak üzere vezirler ve büyük memurlar muhtelif zamanlarda türlü vesilelerle mücevveze giyerlerdi. Vezir-i âzam arife'den birgün evvel yapılan bayram tebriki merasiminde mücevveze giyerdi. Arife günü «Kallavi» ile arz odasında Enderun ricalinin tebriklerini kabul eden Sadrazam sonra «mücevveze» ve üst giyerek arz odasında Enderun ricalinin tebrikâtını da o kıyafetle kabul eylerdi.

Cuma alayına iştirak eden vezirler başlarına «Mücevveze» giyerlerdi. Yeniçeri ağası Divan-ı hümayunda «Mücevveze», vezirler «Selimî» giydikleri yerlerde o da «Selimî» giyerdi. Beylerbeyilerle sancak beyleri divana geldiklerinde vezirler gibi «Mücevveze» giyerlerdi.

Sefer münasebetiyle yapılan alaylarda vezirler, vezir rütbesi olan nişancı ve defter-

darlar «Kallavî», olmıyanlarla Yeniçeri ağası, rikâb-ı hümayun ağaları, cebeci başı, reis-ülküttap «Selimî», hacegânla müteferrikalar, çaşnigîrler, dergâh-ı âli çavuşları «Mücevveze» giyerlerdi.

Divan günlerinde Sadrazam'a refakat eden çaşnigîrleri, mataracıları, tüfenkçileri «Üsküf», müteferrikaları, ağaları, saraç başısı «Müeevveze», şatır başısı «Perişanî», şatırları da «ruz-ı merre sarık» takarlardı.

İkinci Sultan Mahumut tarafından Yeniçeri ocağı'nın kaldırılması üzerine serpuş (başlık) olarak «Fes» kabul olunduğu için diğer serpuşlar gibi «Mücevveze» de ortadan kalkmıştır.

MUCİZ (مجيز) [*İlm.*] Medresede ders okutup talebesine icazet (şahadetname) veren ders-i âmlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İcazet alanlara «Mücaz» denilirdi.

MÜCMEL DEFTERİ (مجمل دفترى) [*Mal.*] Arazi tahriri sırasında tutulan defterlerden birinin adıdır. Bu deftere yazılan yerler kısaltılmış olarak geçirildiği için bu ad verilmişti. Vesikalarda «Defter-i mücmel» suretinde geçer. İzahlı bir surette tutulan defterlere de «Mufassal defteri» denilirdi.

MÜÇTEHİD (مجتهد) [*Fık.*] Fer'î olan şer'î bir hükmü delilinden istinbat (çıkarmak) hususunda bütün kuvvetini sarfeden âlim yerinde kullanılır bir tâbirdir. İstinbat olunan şer'î hükme de «Müçtehid-ün-fih» denilir. İçtihad, kolay bir şey olmadığı için şer'î delillerden hükümleri çıkarmaya «İstinbat» denilmiştir. Çünkü istinbat, esasen kuyudan güçlükle su çıkarmak demektir. Müçtehid kelimesinin lûgatlerdeki izahı şöyledir: İçtihad eden, gayret sarfeden, bir işte olanca kuvvetiyle çalışan; bir mezhep vazeden; din imamı, fakıh.

Fer'iyyattan olan şer'î meselelerin hepsinde içtihada muktedir olana «müçtehid-i mutlak», bu meselelerin yalnız bir kısmı hakkında içtihada kadir olana da «müçtehid-i mukayyet» denilir.

İçtihada ehliyyet Kitabullaha, Sünnet-i Nebeviyyeye, mevarid-i icma' ile vücuh-i kıyasa vukuf (bilgi) ile hâsıl olur.

İmam-ı Âzam ile diğer üç müçtehid bu şartları haiz oldukları için birer müçtehid-i mutlak olarak tanınmışlardır.

İçtihadın hükmü, zannın galebesidir. Yani içtihad ile sâbit bir mesele hakkındaki kanaat, hata ihtimaliyle beraber zannın galebesidir. Bir müçtehid, kendisinin hakka isabet ettiğini kat'î surette iddia edemez. Belki isabet ettiğine galib zan ile kani bulunur. Bu cihetle içtihad, kat'iyattan olan usûl ve fruda câri olmaz. Çünkü bunlarda zannın galebesi kâfi değildir, bunlarda cezm lâzımdır.

Bir müçtehidin daima isabeti icabetmez. Bir müçtehid bir meselede musip olacağı gibi diğer bir meselede muhti olabilir. Çünkü her hâdisenin hükmü İndallah bu hüküm, müçtehidin içtihadına tâbi değildir. Bu hükmü keşfeden bir müçtehid musiptir, keşfedemiyen bir müçtehid de muhtidir.

Fıkıh meselelerinde derin bilgi ile tanınan Ömer Nasuhî Bilmen «Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu»nda «Mu'tezile taifesi ise her müçtehidin musip olduğuna kail bulunmuştur. Bunlara göre hüküm, indallah müçtehidin içtihadına tâbidir. Böyle olmasa teklif-i malâyutak lâzım gelir.» dedikten sonra buna ait cevabı yazıyor:

«Buna cevaben deniliyor ki: Bir müçtehid, hükm-i şer'îsi musarrah olmıyan bir hâdise hakkında müeerred içtihad etmekle mükelleftir, yoksa herhalde hakka isabetle mükellef değildir ki teklifi muhâl lâzım gelsin. Mamafih her müçtehid, musip olsa çok kere iki nâkizin içtimaı lâzım gelir ki, bu muhaldir. Vücuttan çıkacak bir kan ile abdestin bozulması veya bozulmaması hakkındaki iki içtihad gibi. Bir şeyin aynı zamanda hem helâl, hem de haram olması da bu kabildendir.»

Yine o kıymetli eserde müçtehid için şu tafsilât da veriliyor:

«Bir müçtehid, hata etse de indallah mes'ul olmaz, belki me'cur olur. Çünkü bir hakkın zuhuru için kendi kudretini sarfetmiştir. Şu kadar var ki bir müçtehid, kendi iktidarını lâyıkıyle sarfetmeyip doğru yol vazıh olduğu halde hilâfına içtihadda bulunursa bundan dolayı mesul olur.

«Bir de âlemin hudusu, kıdemi gibi akliyyatta ve Hak Taalâ'nın zât ve sıfâtı gibi ilâhiyyatta ve nebeviyyatta hak bilittifak bir olduğundan bunlardaki hata, ma'füv değildir. Ancak mu'tezileden bir taife bunlarda da hükmün içtihada tâbi olacağına kaail bulunmuştur ki, asla doğru olamaz.

«Hata eden bir müçtehid, hükümde isabet edemediği cihetle intihaen muhti ise de kendi kudretini bezledip delilleri tetkik eylediği cihetle iptidadan musiptir. Bundan dolayıdır ki, içtihadına herhalde hasene = sevap terettüp eder. Nitekim Aley-is-salâtü vesselâm Efendimiz, Amr İbn-il-As Radiyallah-u Anh'a hitaben: (احكم على انك ان اصبت فلك عشر حسنات وان اخطات فلك حسنة) = Hükmet şöyle ki: İsabet eder isen on sevap

hata eder isen bir sevap vardır.) buyurulmuştur. Mamafih bazı zatlara göre hata eden müçtehid, hem iptidaen, hem de intihaen muhti bulunmuş olur.

«İçtihad, cumhur-ı ulemaya göre tecezzi kabul etmez. Yani: yalnız birkaç meselenin menatını, edille ve esbabını bilen bir âlim için yalnız o meselelerde içtihada kıyametmek câiz olmaz. Çünkü diğer meselelerin de hükümlerini, ilel ve esbabını, anlıyabilmek melekesini hâiz olmayınca içtihadına güvenemez, kendisine galebe-i zan hâsıl olmaz. Zira hükmünü keşfettiğine zâhip olacağı mesele, diğer meseleler ile alâkadar olabilir. Onlar bilinmedikçe muayyen meselenin hükmü taayyün etmiş olmaz.

«Deniliyor ki: İçtihad için bir fakahet melekesine ihtiyaç vardır. Bu öyle mahdut meselelere vukuf ile elde edilmiş olamaz. Meselâ: Bir kimse her sözü mukteza-yı hale, belâgat ve fesahat kavaidine tatbika kaadir olmalıdır ki belâgat melekesini hâiz sayılsın. Yoksa yalnız bir iki sözü belâgat vecihlerinden bir ikisine tatbika kaadir olmakla belâgat melekesini hâiz bulegadan madut olamaz. İşte bir din âliminde de her hükm-ü şer'îyi delillerinden istinbat edecek bir meleke-i fıkhiyye bulunmalıdır ki müçtehid sayılabilsin, içtihadına mesağ bulunsun.

«Bir müçtehidin bazı meseleler hakkında (lâedri = bilmiyorum) demesi, kendisinde içtihad melekesinin bulunmamasına delâlet etmez. Çünkü böyle bir meleke bulunduğu halde bunu bazı meseleler hakkında istimale vakit bulamamış olabilir veyahut o meseleler hususunda kemal-i ittikasından dolayı hemen cevap vermeyi ihtiyata muhalif görmüş olabilir.

«Rivayete nazaran İmam Mâlik Hazretlerinden kırk mesele sorulmuş, otuz altısı hakkında (Lâedri) demiştir.

«Meşahirden Şa'bî merhum demiştir ki: (Lâedri nısf-il-ilm = bilmiyorum demek, ilmin yarısıdır.) Vakıa bir zâtın bilmediğini bilmesi de bir ilimdir; bir hünerdir.

«İmam Şa'bî, bir mesele hakkında (Lâedri) demiş, sâil olan şahıs, «Sen Irak'ın fakihi olduğun halde bilmiyorum demekten utanmıyor musun?» demekle Şa'bî merhum: Fakat melekler, Allah Taalâ'ya (لا علم لنا الا ما علمتنا = ya Rabbi! Senin bize bildirdiğinden başka bizim bilgimiz yoktur) demekten istihya etmemişlerdir, diye mukabelede bulunmuştur.

«Velhasıl: Bir müçtehid için her meselenin hükmünü hemen bilmek icapetmez. Elverir ki kendisinde matlup olan fekahet mevcut bulunsun.

«İçtihad için pek büyük bir kabiliyyet, pek geniş malûmat lâzımdır. Bundan başka da pek büyük bir diyanet, pek azim bir seciyye-i ahlâkiyye iktiza eder. Hafızalarını bütün âyât-ı celile ile, yüz binlerce ehadis-i şerife ile tezeyyün etmiş, birçok dinî ilimlerde teferrüd eylemiş olan bir nice yüksek zatlar bile içtihada cesaret edememiş, kendilerinde içtihada salâhiyyet bulunduğunu iddiada bulunmamışlardır. Çünkü bu salâhiyyeti lâyıkı veçhile hâiz olmıyanların içtihada kıyamı, teşehhiyattan ibaret olarak haklarında pek büyük mânevi mes'ûliyyeti dâvet eder. Binaenaleyh bu salâhiyyeti hâiz olmıyanlar için İslâm âlemince kabul edilmiş olan bir müçtehid-i muazzama taklitte bulunmaktan başka yol yoktur ve illâ dinin kudsî ahkâmını muhafaza ve idame kabil olamaz.

«Taklid, lûgatte bir kimsenin boynuna gerdanlık takmak mânasınadır. Takallüd de gerdanlık takınmaktır. Istılâhta: Taklid: Başkasının kavlini hüccete, delile bakmaksızın kabul etmekten ibarettir. Başka bir târif ile taklid: Bir insanın başka bir zata söylediği sözde, veya yaptığı işte hakkaniyyetine mu'tekit olup delile bakmaksızın tâbi' olmaktır. Sanki bu insan, o zatın sözünü veya işini kendi boyuna bir gerdanlık yaparak takmıştır. Kılade ise gerdanlık demektir.

«İşte bir müçtehide bir hüsn-ü itikattan dolayı tâbi' olmak da bir taklid meselesidir ki, bunun sahibine «Mukallid» denilir.

«Mamafih içtihad derecesini hâiz olmıyan fukahadan her birine de mukallid-i mahz denilerek şu veçhile târif edilmiştir. «Şer'î hükümleri, delillerinden istinbata; bu hükümlerin aralarını tefrik ve temyize ve rivayetlerin bazılarını bazılarına tercihe muktedir olmayıp yalnız bir mezhebe mensup hükümlerin, meselelerin ve rivayetlerin büyük bir kısmını hıfzetmiş, bunları eserlerine derç eylemiş olan bilgili zattır. Böyle bir zat, şer'î delilleri lâyıkıyle tetkik ve itkan etmiş bulunmaz, tercih veya temyiz eshabının temyiz ve tashihlerini tefrik ve temyizlerini eserlerinde nakliyle iktifa eder, bir rivayetin kuvvet ve sihhat derecesini kendi re'yiyle tâyine kalkışmaz.

«Bir vazifeyi, bir memuriyyeti bir zata tefviz ve tahmil etmiye de taklid denilmiştir. Böyle bir şeyi kabul ve tahammül etmiye de «Takallüd» denilir. Taklid-i kaza, takallüd-ü kaza tâbirleri gibi.»

İlelebed yetişir müçtehid bu ümmetten
Şu var ki: çıkmalı ferda-yı nûre zulmetten
Mehmet Âkif

MÜÇTEHİD FİL-MES'ELE (مجتهد فى المسئله) [*Fık.*] Mezhebinde hükümleri mevcut olmıyan meselelerde içtihada muktedir olan fukaha hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜÇTEHİD FİL-MEZHEP (مجتهد فى المذهب) [*Fık.*] Doğrudan doğruya edille-i şer'iyyeye müracaatla ahkâm istinbatı iktidar ve ebliyyetini haiz olmakla beraber mezhep sahibinin tesis eylediği usûl ve kavait üzerine hareket eden müçtehid hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜÇTEHİD FİŞ-ŞER (مجتهد فى الشرع) [*Fık.*] Ne furu'da ne usulde başka bir müçtehidi taklit etmeyip usul kaideleri tesis ve furu'un hükümlerini şer'î delillerden istinbat eden büyük din âlimleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜÇTEHİD-İ MUHTİ (مجتهد مخطی) [*Fık.*] İçtihadında hata eden fakih yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MÜÇTEHİD-ÜN-FİH (مجتهد فيه) [*Fık.*] Hakkında kat'î delil bulunmıyan mesele mânasına gelir bir tâbirdir. Buna «Mes'ele-i içtihadiyye» de denir.

MÜD (مد) [*Öl.*] Ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. «Lehçe-i Osmanî» de «müdre, karamut, batman nev'i» suretinde izah olunmuştur. Yakın zamanlara kadar «Midilli» de zeytin tanelerinin tartısında kullanılırdı. «Tac-üt-Tevarih» de (c. 1, s. 189) Kütahya Müddü suretinde geçer. Batman gibi bunun da miktarı her yerde bir değildi. Kütahya'da bir müd yirmi, Diyarbakır'da on altı, Siverek'te ise sekiz İstanbul kilesi idi.

«Müd» suretinde yazılan bu tâbirin «Türk Lûgati» ndeki izahı şöyledir: «Mekûlâta mahsus bir mikyastır. Hicazlılara göre bir «rıtl» ile rıtlın üçte birine müsavidir. Irak'lılara nazaran iki rıtl miktarıdır. Cem'i «emdad, midad» tır.

MÜDÂM (مدام) [*San.*] Şarap yerinde kullanılır bir tâbirdir. Müdame suretinde de kullanılır.

Nâşet pes perdede müdamı
Baştan savagör bu akl-ı hâmı
Riyazi

MÜDAYENE HÜCCETİ (مداينه حجتی) Emval-i eytamdan borç para almak için yazılan hüccet-i şer'iyyeye verilen addır.

MÜDAYENE SENEDİ (مداينه سندی) [*Hak.*] Borç senedi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Müdayene; borçlanmak demektir.

MÜDEBBER (مدبر) [*Fık.*] Itkı (azatlığı) mevlâsının ölümüne muallâk (bağlı) bulunan köle hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cariyenin bu türlüsüne (müdebbere) denilir.

MÜDEBBİR (مدبر) [*Fık.*] Memlûkünün ıtkını (azatlığını) kendisinin ölümüne talik etmiş olan mevlâ hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜDEBBİRE (مدبره) [*Fık.*] Itkı (azatlığı) mevlâsının ölümüne muallâk (bağlı) bulunan cariye hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kölenin bu türlüsüne «müdebbir» denilir.

Esbak Reis-ül-küttap Mehmet Ârif Efendi'nin Cihanseza adlı cariyesini müdebbire eylediğine dair kendisine verdiği kâğıdın örneği:

«Bâis-i tahrir-i kalem-i abd-i behin-i miskiy-yül-hitam ve badi-i takrir-i rakam-ı anberin-i ra'na nizam oldur ki Cenab-ı isabet bahş-i cihan ârâ ve tedbir-i tekaddes an-işşebihi vennazîr hazretlerinin takdir-i ezeliyyesiyle idaremde olan baiset-ül-kitap orta boylu kara gözlü ve kaşlı Çerkesiyy-ül-asıl Cihanseza bint-i Abdullah nam cariyemi tedbir-i sahih-i mukayyed ile müdebbire eyledim. Vefatımdan kırk bir gün mukaddem sair ahrar-ı asliyye misillû hürre olup bâd-el-vefat sâkin olduğum bir bab konağın ba hüccet-i şer'iyye mülk olan mahallin nısfını malımdan ifraz ve mumaileyhaya hibe-i sahiha ile hibe eyledim. Vârislerim muhalefet ve mücadele ve müdahale eylemiyeler. Eğer ederler ise (فدجاء بغضب من الله ومأويهم جهنم = Allah'ın gazabına uğrasınlar ve yerleri cehennem olsun) buyurulduğu âyet-i kerimenin mâsadakına mazhar ola. İşbu vesaya-yı sahiha ve niyyet-i hâlise makbul ve muteber tutulup mevsufe-i mezkûre-i bâlâ mumaileyha müdebbire olup üzerinde velâ-ı şer'iden gayrı hakkım kalmayıp rıkkıyyet mütalâasiyle ve hibe ve îta eylediğim mülk hususunda dahi tarafımızdan ve a'kab ve ahlâfım ve müteallikatım taraflarından ve efrad-ü âferideden keenna min kân ve sebeben minelesbap muaraza ve müdahale eylememeleri işbu kendi hat ve mührümle memhur ve ma'mulün-bih senedi vakt-ı hacette ibraz ve ihticac eyliye «an recep 248 Mehmet Ârif Reis ül-küttab-ı Esbak.»

MÜDDEİ (مدعی) [*Huk.*] Dâva eden yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dâva edilene «mudde-i aleyh» denir.

MÜDDE-İ ALEYH (مدعی عليه) [*Huk.*] Dâva edilen yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dâva edene «muddei» denir.

MÜDDET-İ SEFER (مدت سفر) [*Fık.*] Seyr-i mutedil (orta yürüyüşle) üç günlük yani on sekiz saatlik mesafe hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜDERRİS (مدرس) [*İlm.*] Medrese ve camide talebeye ders okutan hoca yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kullanılış itibariyle «Muallim» ile farklıydı. Cem'i «müderrisin» dir.

Müderris olmak için medrese veya camide okunması meşrut olan dersleri okuyup icazet almaya bağlı idi.

Müderrisler ilk zamanlarda İstanbul'da medreseler sayısınca olduğu halde sonraları sayıları arttığı için Pay-ı taht müderrisleri mevaliye menşe' olmuş ve biri İstanbul, ikincisi Bursa ve Edirne müderrislikleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bundan dolayıdır ki son zamanlarda müderris demek yalnız ders okutan demek değildi. Medreselerin müdürlüğü mânasına da gelirdi. Vaktiyle müdür olanların medreselerinde ders okutmaları da usûlden iken sonradan dersler camilerde de okutulmaya başlanmış ve ondan sonra bir kısım müderrislerin medreselere taallûku oralarda talebe işlerine bakmaktan ibaret kalmıştır.

Tanzimattan sonra açılan Darülfünun hocalarına da müderris unvanı verilmiş ve bu unvan, Darülfünun'un Cumhuriyet devrinde Üniversite, hocalar da Profesör adını alıncıya kadar devam eylemiştir.

Müderrisler verüp mihraba arka
Gerüp göğsün ederler iftiharı
Söz açsan bâb-ı marifetten
Yumup ağzın ederler va'z-ı vekarı
Lâ

MÜECCELE (مؤجله) [*Mal.*] Mirî yani devlete ait iltizamat ve mukataattan ve taksitle satılan emlâkten taksitle satılanların vâdeleri geldiğinde alınan bedelleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü şeylerin peşin olarak alınan bedellerine de «Muaccele» denilirdi. Müeccel; Arapça te'cil olunmuş, geriye bırakılmış, mühlet tâyin edilmiş demektir. Cem'i müeccelâttır. Taksitle satışta bedelin ödenmesi için mühlet tâyin olunmak suretiyle geriye bırakıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir

MÜEDDÂ (مؤدا) [*Ede.*] Mâna yerinde kullanılır bir tâbirdir. Söz ve yazı tarzı mânasına gelen edanın karşılığıdır. Edanın güzel oluşuna Hüsn-ü eda denilir.

Edaı lâtif ü müeddâ sahif
Hüseyin Şiyret

MÜELLİHE (مؤلهه) [*Kel.*] Hazret-i Ali'ye ulûhiyyet isnad edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şi'adan olan bu mezheb sâlikleri İbn-i Sebe'in ehass-ı ashabından idiler.

MÜEVVEL (مؤول) [*Fık.*] Delâlet ettiği mütaaddit mânalardan, vecihlerden bazıları zannî delil ile, galip re'yle tevecciih eden müşterek lâfız hakkında kullanılır bir tâbirdir. Meselâ hayz ile tuhr beyninde müşterek olan kur' lâfzı için bu iki mânadan biri tercih edilirse bir müevvel lâfız olmuş olur.

Arapça bir kelime olan müevvelin «Kamus-u Osmani» deki izahı şöyledir: «Te'vil edilmiş, zâhirî mânadan udûl (sapmak, dönmek)»

MÜFADAT-I ÜSERA (مفادات اسرا) [*İda.*] İki muharip kavmin esirlerini mütekabilen (karşılıklı olarak) mübadele etmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tarihî vesikalarda geçer.

MÜFARAKAT (مفارقات) [*Fık.*] Karı kocanın talâk veya feah ile birbirlerinden ayrılmaları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tafsilâtı «Kitab-ün-nikâh» ta geçer.

MÜFESSER (مفسر) [*Fık.*] Lûgat mânası tefsir edilmiş, mânası izah suretiyle bildirilmiş demek olan bu kelime ıstılâh olarak beyan-ı tefsir veya beyan-ı takrir sebebiyle mânası nastan daha vazıh olan sözdür ki nesihten başka bir şeye ihtimali bulunmaz. Meselâ: «Seni azâdettim» sözü bir nastır. «Seni rıkkiyyetten azadedip hürriyete kavuşturdum» sözü de müfesserdir.

MÜFESSİR (مفسر) [*İlm.*] Kur'an'ın mânalarını şerh ve izah eden, o maksatla Kur'an tefsiri yazan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Herhangi bir kitabın ibaresini açıklıyanlara da müfessir denilir. Arapça bir kelime olan müfessirin mânası tefsir eden demektir. Tefsir de mânası kolay anlaşılmıyan bir ibareyi açıklamak, izah eylemektir. «Müfessirin», «Müfessiran» suretinde cemilendirilirdi.

MÜFRED (مفرد) [*Ede.*] Kafiyesiz beyte verilen addır. Kafiyeli olursa «Musarra'» denir.

MÜFREZ-ÜL-KALEM HAZİNE (مفرزالقلم خزينه) Tanzimattan evvel Mısır, Bağdat, Şam ve Yemen hazineleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu yerlerin malî işlerine merkezce bu nazarla bakılması hisap ve kitaplarının tetkikine girişilememesinden ötürü idi. İkinci Mahmut'la başlıyan merkeziyyet usulü ile bunların da diğer vilâyetler gibi idaresi temin edilmesi ve para işlerine de doğrudan doğruya el konulması üzerine bu tâbir tarihe karışmıştır.

MÜFT (مفت) [*Hal.*] Bedava, beleş, ucuz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça olan bu tâbir tarihî ve malî vesikalarda geçer.

Köhne takvim deyüp da atma
Banamıştır diye müfte satma
Lâ

MÜFTHAR ULÛFESİ (مفتخوار علوفه‌سی) [*Mal.*] Hizmet karşılığı olmıyan askerî tahsisat yerinde kullanılır bir tâbirdir. Birinci Mahmut zamanında (Hicrî 1153, milâdî 1740) Yeniçeri ulûfa beratlarının (esame denilen maaş kâğıtlarının) alınıp satılmasına izin verildiğinden vakt ü hali düzgün olan adamlar, hususiyle bedesten haeegileri irat alır gibi yeniçeri beratlarını sahiplerinden satın alırlar ve mevaeip çıktıkça gidip ulûfe bedenini istifa eylerlerdi. Mütaaddit ulûfeyi uhdesinde toplıyanlar bile vardı. Müft; Farsça bedava demektir. Bu gibiler hizmet görmeden esham mahiyyetini alan maaş kâğıtlarını satın alarak bunlarla yeniçerilerin hizmet mukabili aldıkları ulûfeye konduklarını için bedava yeyici demek olan bu tâbir meydana gelmiştir.

MÜFTİ (مفتی) [*İlm*] Şeyh-ül-İslâm tâbirinin taammümünden evvel ilmiye mesleğinde mevcut üç tâbirden biridir. Diğer ikisi «Kadı» ile «Müderris» ti. Müfti; fetva verdiğinden dolayı bu adı almıştır. Fetvâ, şâb-i kavi (kuvvetli genç) mânasına gelen «Feta» dan alınmadır. Halle muhtaç olan fıkhî bir mesele hakkında sorulan suale selâhiyyet sahibi olanın verdiği cevaba «fetva» denir. Fetva; şifahî (ağızdan sorma) olduğu gibi tahriri (yazılı) de olur. Her iki takdire göre ilmî salâhiyyete dayanarak cevap verene «Müfti» denilir.

İslâmiyyetin ilk zamanlarında ve hattâ sonraları bile fetva verebilmek için mutlaka hükümetin resmî bir unvan olarak kabul ettiği «Müfti» olmaya mütevakkıf değildi. Ehliyyet ve liyakat sahibi olan her müslüman «fetva» verebilirdi.

İlk Müftinin Cenab-ı Peygamber olduğunu «Bu mühim vazife şüphe yok ki Peygamberimiz Aleyhisselât ü Vesselâm ile başlamıştır» suretinde kaydeden Diyanet İşleri Reisi Değerli Âlim Ahmet Hamdi Aksekili (Ölümü 1951) (İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası, cilt 2, numara 90) şu tafsilâtı da veriyor: «Gerçi bazı tarihlerde, hattâ «Tarih-i Hulefa» ve «Tarih-i Fukaha» da ilk Müfti Hazret-i Ebu Bekir, ilk Hâkim de Hazret-i Ali olduğu yazılıyorsa da bunun mânası Peygamber zamanında Sahabeden ilk fetva veren ve Peygamber'in harice gönderdiği ilk kadı ve hâkim demek olacaktır. Hafız Zehebî'nin «Tezkire-tül-Huffaz» da beyanına göre Peygamber zamanında Hazret-i Ömer, Ali, Muaz ve Ebu Musa fetva vermişlerdir. Yoksa İslâmda ile müfti de, ilk kadı ve hâkim de Peygamber'in bizzat kendisidir.

«Peygamber'in ifta suretiyle ahkâmı tebliğ etmesi, yani sorulan suallere cevap vermesi, şer-i münzelin bir beyanı ve tefsiri oluyordu. Burada Peygamber vahy-ı İlâhîden anlamış olduğu hükmü haber veriyor. Çünkü Peygamber'in vazifesi sadece Kur'an'ı tebliğ etmek değil, Kur'an'ı tebliğle beraber yerine göre beyan ve tefsir etmek yani âyetlerin delâlet ve işaretlerinden anlaşılan hükümleri bildirmek, müşkil, mücmel ve gizli olan cihetlerini aydınlatmaktır. (Süre 16, âyet 44, 86 bak: الجامع باحكام القرآن لابى عبدالله محمد بن احمد الانصارى القرطبى)

«Peygamber'in fetva suretiyle olan hükümlerine bir misâl verelim: Oruç âyeti nâzil olduğu zaman bununla orucun farz olduğunu herkes anladı. Fakat bir adam orucln olduğunu unutarak yer, yahut içerse bununla orucun bozulup bozulmıyacağı hakkında oruç âyetlerinde Kur'an'da sarih bir şey yoktu. Bir gün oruçlu olduğunu unutarak birşey yemiş olan Sahabeden bir zat bu meseleyi gelip Peygamberimize sordu. Peygamber Efendimiz de şöyle cevap verdi: Bir kimse oruçlu olduğunu unutarak yer, yahut içerse bundan dolayı ne kaza lâzım gelir ne de kefaret. Onun orucu yine oruçtur. «İşte Peygamber Efendimizin bu cevabı bir fetvadır ve ولكن ما تعمدت قلوبكم فليس عليكم جناح به «âyet-i kerimesinin, yani şer'-i münzelin bir tefsir ve beyanıdır. Re'sen verdiği hükümler ve cevaplarda, esas bakımından, yine şer-i münzele raci demekir.

«Hulâsa: İslâmda ilk müfti Paygamberimiz Efendimizdir. Müftiler, yani dinî sorulara cevap verenler, Peygamberin deliline nazaran cevap vermekte naiplerdir. Fetva müessesesinin birinci devri Peygamberin hayatta bulunduğu devirdir. Peygamberin fetvası da, kazaî hükümleri de doğrudan doğruya Allah'ın vahyine ve kitabına dayanır.»

Değerli âlim fetva müessesesinin ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı devirleri hakkında uzun uzadıya izahat verdikten sonra «Müftilik vasıfları ve müftinin riayet edeceği esaslar» başlığı altında şu tafsilâtı veriyor:

«İfta, yani dinî sorulara cevap vermek; kitabullahtan, peygamberin sünnetinden ve diğer şer'î delillerden dinî hükümler çıkarmak demek olduğuna göre bunlardan sahih ve doğru bir hükme varabilmek için:

A — Vücuh ve maani-i Kur'an'î nâsih ve mensuhunu, muhkem ve mukayyedini bilmek,

B — Esanid-i sahihayı bilmek,

C — Sünen-i seniyyeyi bilmek, yani dinî sorulara vereceği cevapların dayandığı esasları anlar bir durumda olmak,

Ç — Kitap ve sünnetten dinî hükümler istihracına, hak ile bâtılı kolayca ayırdedebi-

lecek kudreti ve kabiliyyeti olmak, yani dirayet bakımından da ehliyetli olmak,

D — Doğrulukla, emniyyetle, güzel niyetle muttasıf bulunmak (ki bu, fetvada aslî bir unsurdur).

E — Kendisinden evvel o meseleye dair verilmiş fetvalar varsa onları da bilmek,

F — Bir hâdisede rey beyan ederken zaman ve mekân kayıtları da gözetilmek.

«Binaenaleyh bunlara cevap verecek olanların, zaruretlerin, dinî ilimlerin, içtimaî hâdiselerin, örf ve âdetin, mesalih-i ammenin künhüne, tarz-ı cereyanına vâkıf olması lâzımdır.

«Örf ve âdetin İslâmda çok mühim bir kıymeti vardır. Örf ve âdet üzere varit olan Nas'lar, örf ve âdetin değişmesiyle hükümlerini, örf ve âdete bırakırlar. İbn-i Kayyım «İslâm-ül-Muvakkiin» de şöyle der:

«Hüküm verilir, fetva çıkarılırken zaman ve mekân kayıtları gözetilir... Fetvalar daima bu suretle verilmek icabeder. Örfte bir yenilik bulunduğu gibi nazar-ı itibara al; örfte bir şeyin sâkit olduğunu görünce bırak. Kitaplarda naklolunan mesail üzerinde ömrün oldukça mıhlanıp kalma. Başka iklimden bir adam gelir ve senden fetva isterse artık onu senin memleketinin örfüne getirmiye çalışma; kendi memleketinin örfünü sorup öğren da fetvayı ona güre ver..»

«Bunları bilmiyen, bir kimsenin uluorta her sorulan meseleye cevap vermiye kalkışması en büyük günahtır. Çünkü bu, re'y-i hodi ile, arzu ve hevesat-ı nefsaniyye ile Allah ve teşahhi ile, ve Peygamber namına söz söylemek demektir. Bu ise haramdır, Allah'a ve Peygamber'e iftiradır.»

«İlim ıstılahında Müftinin mânası» için de şu izahatı veriyor:

«İlmî ıstılaha göre müfti demek, müçtehid demektir ve müçtehid için pek çok ilim ve kudret ister ki yukarıda saydıklarımız da bunlardan bazılarıdır.

«Bir hâdisenin şer'î hükmünü tâyin edebilmek, zannedildiği kadar kolay bir iş değildir. Bunu yapabilmek için bütün bu ilimlerle mücehhez olduktan sonra ta Peygamber'den itibaren ve her asrın tarihini güzelce zaptederek o tarihte şer'î sebep ve ilimlerin amelî kıymetlerini ve içtimaî neticelerini tetkik, böylece geçen asrın bir fezlekesini yapıp sonraki asrın ihtiyaçlarını tâyin eylemek ve dinin anayasası demek olan esas prensipleri olduğu gibi kalmak ve hükümler onlara dayanmak şartiyle, bu ihtiyaçlara cevap vermek, onlara göre hükümler terfi' etmektir. Başka bir tâbirle, kitap ve sünnetin nassından, delâlet ve işaretlerinden, içtihad ve kıyas yoliyle zaman ve mekâna münasip ahkâm çıkarmaktır.

«Bundan dolayıdır ki, İslâmda içtihada büyük bir kıymet verilmiş ve içtihad, dinin kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu iktidarı haiz zatlar ise Peygamber'e yakın olan en feyizli çağlarda bile pek nâdir yetişmiştir. Yetişenlerden birçokları da kendilerini bu yüksek mevkie ehil görmemişlerdir. İslamî edep ve tevazu' işte böyle olur.»

Osmanlılarda müftiliğin ihdası tarihine dair tarihî bir kayıt yoktur. Ancak ilmî salâhiyyeti hâiz her âlimin fetva vermek hakkı mevcut olduğuna göre o unvanı haiz olmasa bile Osmanlıların tâ kuruluşlarında Müftilik vazifesini görenlerin mevcudiyyetlerinde şüphe yoktur. İznik, Bursa müderrisleri hiç şüphe yok ki aynı zamanda birer müfti idiler.

Son vak'a nüvis Abdurrahman Şeref Efendi (ölümü 1925) (Tarih-i Devlet-i Osmaniye, sayfa 28) sonradan Şeyh-ül-İslâm unvanını alan Müftilik için şunu yazar: «Fetva hizmeti için müstakil bir memur bulunmıyarak (Molla Fenari) Bursa kadısı iken ve (Celâl Zade Hızır Bey) fetih akabinde İstanbul kadısı nasp buyurulduğu zaman fetva hizmeti dahi uhdelerine muhavveldi. Muahharen (Kemâl Paşa Zade) ve (Ebussuut Efendi) gibi fuzala, kazaskerlikten sonra fetva mansıbına revnakbahş olmalariyle mansıb-ı memurun ismi (Meşihat-ı İslâmiyye) ye tahavvül ve sadreyn-i muhteremeynin fevkinde olarak ilmiyye tarikinin reisi ve Mehakim-i Şer'iyyenin nâzırı itibar olunup giderek Şeyh-ül-İslâmlar bilcümle ilmî tevcihleri tertip ve tensip eder oldular ve Sadrazamlar ile hem rütbe tutuldular.»

«Feridun Bey münşeatı» nda Evrenos Bey'e ait fermanda (Elvan Fakih) in umum Rumeli vilâyetlerine Şeyh-ül-İslâm tâyin olunduğuna dair bir kayıt vardır.

Feridun Bey eski fermanlarla muharreratı tahrif ederek bulunduğu asrın şivesine uydurduğu sâbit olduğuna nazaran Evrenos Bey'e ait fermanın aslı görülmedikçe «Şeyh-ül-İslâm» unvanının (Elvan Fakih) hakkında kullanıldığı şüpheli olduğu gibi bu tâbirin devlet teşkilâtında resmî bir makam olan «Şeyh-ül-İslâm» lığa temamen tekabül etmediği de görülüyor. Bu olsa olsa «Baş müfti» mânasını ifade edebilir. Henüz Osmanlı milkine ilhak olunan Rumeli'ye müderrisler, âlimler gönderildiği gibi (Elvan Fakih) in fetva salâhiyyetini haiz müfti unvaniyle gönderilmiş, yahut yine müderrislikle hattâ kadılıkla beraber müftiliğin de uhdesinde eemedilmiş olması muhtemeldir.

«Şeyh-ül-İslâm» tâbiri gibi «Müfti» tâbirine de ilk *defa* olarak «Fatih Kanunnamesi» nde tesadüf olunuyor. Kanunname de (sayfa 10) «Şeyh-ül-İslâm ulemanın reisidir ve muallim-i Sultanî dahi kezalik serdar-ı ulemadır vezir-i âzam onları riayeten üstüne almak münasiptir amma müfti ve hoca sair vüzeradan birinci tabaka yukarıdır ve tasaddür dahi ederler» deniliyor.

Kanunnamede «Şeyh-ül-İslâm» ile «Müfti» tâbirleri müteradif elfazdan olarak kullanılmıştır. Hattâ ibare resmî tâbirin «Müfti» olduğuna ve müftilere «Şeyh-ül-İslâm» denildiğine delâlet etmektedir. Nitekim o zamanlarda ve hattâ çok sonralara ait eserlerde «Müfti» tâbiri kullanılmış, bilâhare Kanunî'den sonra bu tâbir terkedilerek «Şeyh-ül-İslâm» kullanılmıya başlamıştır.

Müftiler ve hattâ unvanın tebeddülüyle Şeyh-ül-İslâmlar devletin resmî işleriyle alâkadar değillerdi. Divanda dahil bulunmamaları buna delâlet eder. Kanunnamede (sayfa 10) divanda kimlerin bulunacağı gösterilmiştir: «Bir cemiyyet-i âli ve bir mecma-ı ahali olsa ehl-i divana ahardan adam karışmasun evvelâ vüzera andan sonra kazaskerler andan sonra defterdarlar andan sonra yeniçeri ağası ve sair özengi ağaları mir-i alem ve kapıcı başı ve mirahur oturur.»

Kazaskerler esasen zamanın en büyük âlimleri oldukları için şer'î işleri divanda onlar görürlerdi. Kendilerinin mevcudiyyeti diğerlerinin bulunmasını müstağni bırakırdı. Mamafih «Müfti» lerin divanda bulunmamaları onların memleket işleriyle alâkadar olmadıklarını ifade etmez. Harp ilânı gibi mühim işler zuhurunda memleketin sair uleması ve divan dışındaki erkânı gibi müfti ve Şeyh-ül-İslâmlar da davet olunur, reyleri alınırdı.

Müftilik payesini ihraz eyliyen zevat içinde fazlu kemâlleri müsellem olanlara kendilerini bir kat daha tevkir için «Müftilenam» denildiği gibi (İbn-i Kemâl)e (Müfti-yyüs-sekaleyn» unvanı verilmiştir.

Şeyh-üi-İslâm unvanının kabulünden sonra da istiyenlere fetva vermek ve aynı zamanda ilmî ve idarî işlerle de meşgul olmak üzere vilâyet, liva ve kazalarda «Müfti» unvaniyle memurlar istihdam olunmuştur.

MÜFTİ-İ KANUN (مفتی قانون) [*İda.*] Nişancı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Nişancılar kanunlara ait bükümler hakkında mütalâa beyanına salâhiyyetli oldukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

MÜFTİ-İ MACİN (مفتی ماجن) [*Hal.*] Müftilerden uygunsuzluğu görülenlerin tezyifi (zemmi) için kullanılır bir tâbirdir. Macin; sefih, hali'-ül-izar demektir.

MÜFTİLENAM (مفتی الانام) [*İlm.*] Şeyh-ül-İslâm yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şeyh-ül-İslâm tâbiri sonradan kullanılmıya başladığı için eski vesikalarda Müftilenam geçer.

Olup gâhiçe dahi müftilenam
Nice bikesani ederdim bekâm
İzzet Molla

MÜHENDİSHANE-İ BAHRİ-İ HÜMAYUN (مهندسخانهٔ بحریٔ همایون) [*Bak.*] Bahriye (denizci) zâbiti yetiştirmek üzere açılan mektebin adıdır. 1187 (1773) senesinde açılmıştır. İlk hocası Cezayirli Seyyid Hasan Paşa'dır. Yine onun teklifiyle 1190 (1776) da Tersane'nin Darağacı semtinde bir hendesehane inşa olundu ve denizcilikten başka topçuluk da öğretilmiye başlandı. Bununla beraber açılışından beş altı sene geçtikten sonra bu binanın ihtiyacı karşılamadığı anlaşıldığından yine Tersane sahasında Camialtı yakınında birkaç odadan ibaret Mühendishane binası yapıldı. Bu mektebe Fransız hocalar da getirilmişti. Fransızların Türk askerliğine karşı gösterdikleri alâka ve İstanbul'da bulunan Fransız heyetinin oynadığı rol çok geçmeden Rusların nazar-ı dikkatini çekti. Müttefikleri olan Avusturyalılarla birlikte Fransa'ya yapılan müracaat üzerine Fransız heyeti 1203 (1788-89) de memleketten ayrıldı.

Fransızlar gittikten sonra mühendishanenin başına Kasap başı zade İbrahim Efendi getirildi. Riyaziyecilerden Gelenbevî İsmail, Palabıyık Mehmet ve Bahar Efendiler sırasiyle baş hocalığa tâyin olundular.

«Türkiye'de Maarif Tarihi»nde (cilt 2, sayfa 266) Mühendishane'nin geçirdiği safhalar hakkında şu izahat vardır:

«1207 (1792-93) de Kumbarahane ve 1210 (1795-96) da Mühendishane-i Berri-i Hümayun yapıldı. Hattâ Tıphane adiyle bir de Tıbbiyye mektebi inşasına başlandı. Şu suretle Tersane çevresinde toplanmış olan askerî mekteplerin başına 1218 (1803) senesinde Kırımlı Abdullah Ramiz Efendi getirildi.

«Abdullah Ramiz Efendi 1218 (1803) den 1223 (1808) e kadar beş sene bahrî ve berrî mühendishaneleri idare etti ve her iki mektebin yenilenmesine ve ilerlemesine çalıştı. Bu müddet içinde iki mektebin talebesi birçok dersleri aynı hocalardan gördüler. Yeni açılan Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un ders vasıtaları daha mükemmel olduğundan Mühendis-

hane-i Bahri-i Hümayun talebesi kalfaları yani muallim muavinleriyle birlikte her hafta pazartesi ve perşembe günleri Mühendishaneye gelerek orada dera görürler ve başka günlerde kendi mekteplerinde ve denizde tatbikatla meşgul olurlardı.

«O sırada derya kaptanı olan Küçük Hüseyin Paşa iki mektebin birleşmesiyle esas maksadın kaybolacağını anladı. Sultan Selim'e verdiği bir arizada: Yeni sistem gemi inşası için deniz mektebinden yetişmiş inşaiye mühendislerine ihtiyaç olduğu ve bunun için de mevcut mühendislerden istifade edilerek yeniden ve esaslı bir surette deniz mektebinde tedrisata başlanmasını teklif etti. Maksadı bir deniz inşaiye mektebi kurmaktı. Bu teklifi padişah: Pek güzeldir. Takrir mucebince nizam olsun diyerek tasvip etti ve bu suretle bahriye mühendishanesi berriye mühendishanesinden ayrılmış oldu.

«Bunun üzerine de Moralı Seyyid Ali Efendi'nin Bahriye Nazırlığı zamanında 1221 (1806) şimdiki havuzların bulunduğu yerde yeni bir mektep yapılmasına başlandı. Fakat o sırada Kabakcı Mustafa isyanının çıkması inşaata devama mâni oldu.

«1238 (1822-23) de bahriye mektebi yine Tersane içinde Parmakkapı yakınında Bıçkı mağazasına taşındı. Burada birçok değişiklikler ve eklemeler yapıldığı halde yine mektep olmıya lâyık değildi.

«1246 (1830-31) da mektep Heybeli Ada'da iki sene önce kışla olarak yapılmış olan binaya taşındı.»

MÜHENDİSHANE-İ BERRİ-İ HÜMAYUN (مهندسخانهٔ برّی همایون) [*Ask.*] Topcu zâbiti yetiştirmek üzere kurulmuş olan mektebin adıdır. Mektep 1187 (1773) senesinde Haliç'te Tersane'de açılmış olan «Mühendishane-i Bahri-i Hümayun»'un genişletilmesi suretiyle 1210 (1795-96) senesinde tesis olunmuştur.

Tersane çevresinde toplanmış olan askerî mekteplerin başına 1218 (1803) tarihinde Kırımlı Abdullah Ramiz Efendi'nin getirildiği kaydedilen «Türkiye'de Maarif Tarihi»nde (c 2, s 267) mühendishanenin geçirdiği safhalar hakkında da şu tafsilât verilmiştir: Abdullah Ramiz Efendi 1218 (1803) den 1223 (1808)e kadar beş sene bahrî ve berrî-mühendishaneleri idare etti ve her iki mektebin yenilenmesine ve ilerlemesine çalıştı. Bu müddet içinde iki mektebin talebesi birçok dersleri aynı hocalardan gördüler. Yeni açılan Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un ders vasıtaları daha mükemmel olduğundan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun talebeleri kalfaları yani muallim muavinleriyle birlikte her hafta pazartesi ve perşembe günleri mühendishaneye gelerek orada dera görürler ve başka günlerde kendi mekteplerinde ve denizde tatbikatla meşgul olurlardı.»

«En son aldığı şekil Topçu Harbiye Mektebi olduğuna ve bu mektepten topçu ve istihkâm zâbitleri yetişeceğine göre başlangıcını bulmak için daha önce açılan ve onunla beraber yaşıyan Humbaracı ve Lâğımcı ocaklarına kadar inmek lâzım» geldiğini yazan Osman Ergin (Türkiye'de Maarif Tarihi, c 2, s 273) bunun için de şu tafsilâtı veriyor:

«Bu kitabın birinci cildinde askerlikte ilk yeniliğin Humbaracılıkla başladığını izahetmiş, fakat tam garplılık cihetine gidilmemiş, kıyafet değiştirilmemiş ve tedrisatta bir yabancı dil öğrenmek esası kabul edilmemiş olduğu için Humbarahane'yi Garplaşma devirleri arasında göstermiştim. Her ne kadar başına da Kont Bonoval adında bir Avrupalı getirilmiş ve bu zat bir hayli ıslâhata muvaffak olmuşsa da adını da, dinini de, kıyafetini de değiştirerek bilâkis kendisi şarklılaşmış olduğu için bu bakımdan da Humbarahane'yi yeni mekteplerden saymıyacağız. Bir de Humbaracı alayı tedristen ziyade talime kıymet veren bir müessese idi. 1210 (1795-96) da Mühendis Mektebi açıldıktan sonra bile bu vaziyyet devam etmiş ve ancak 1241 (1825-26) de Yeniçerilerle birlikte kaldırılmıştır. Bu zamanlarda nazarî ders olarak yalnız hendese okutulduğu ve asıl vazifeleri ameliyat ve talim olduğu 1222 (1807) tarihli nizamnamelerinin şu fıkralarından da anlaşılır.»

Değerli müdekkik Humbaracıların talim ve terbiye ile meşgul olacakları zamanlara ve öğrenmeleri lâzım gelen diğer şeylere dair olan nizamnamenin fıkrasını yazdıktan ve Lağımcı Ocağı hakkında da izahat verdikten sonra izahatına şöyle devam ediyor:

«(Mir'at-ı Mühendishane) nin yazısına göre (sayfa 18) Selim III (24 s. 1211) bu mekteplerin kurucusu sayılır. Bu padişah; 1203 (1788-89) de hükümdar olur olmaz bu işlerle uğraşmıya başlamış, Fransa'dan ve İsveç'ten zâbitler getirerek Tophanede birçok yenilikler ve ıslahlar yapmıştır. Bu hey'etler Bahriye mektebinde de tedrisat ve tatbikatta bulunmuşlardır.

«Yine o esere göre (sayfa 9) bu padişah Enderun ağalarının en müstait ve en gençlerinden bir çoğunu seçerek ve başlarına mütefennin hocalar tâyin ederek Eyüp'te Bahariyedeki sarayında Mühendishane-i Sultanî adiyle bir mektep açmış, mektep talebelerine bir iki sene kadar dinî ilimlerin mukaddimatı ile Türk-

çenin doğru okutulup yazdırılmasına yarıyacak kadar Arapça ve Farsça öğretilmiş ve 1208 (1793-94) tarihlerine doğru talebenin istidad-ı riyazî ve hikemî ilimleri öğrenebilecek bir dereceye getirilmiştir.

«Bu tecrübeler kâfi görülmemiş ve ihtiyaç da zorlamış olacak ki 1210 (1795-96) da o zaman belli başlı mekteplerin meselâ Humbaracı ve Lağımcı kışlalariyle Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'un toplu bulunduğu Tersane sahasında ve Hasköy'de yeni bir mühendis mektebi yapılmıştır.

«Yeni mühendishaneye ellisi lâğımcı ve otuzu humbaracı yani topçu ocağından olmak üzere cem'an 80 nefer talebe seçilmişti ve bahriye mektebi talebesi de bir kısım dersleri bu mektepte onlarla birlikte okuyacaklardı.»

Dört sınıf olan mektebin programiyle 1220 (1805) senesinde talebe kadrosunda tadilât yapıldığı yazıldıktan ve buna dair olan vesikalar konmak suretiyle tafsilât verildikten sonra deniliyor ki:

«Bu devirlerde mühendishanenin yüksek riyaziye öğreten biricik mektep olduğu ve askerler arasında yüksek riyaziye tahsil edenlere Erkân-ı harp denildiği için ilk mühendishane mezunları da Mansure ordusu'nda erkân-ı harplık vazifesini görürlerdi. Bunların görecekleri vazifeleri Mirât-ı mühendishane, Cevdet Tarihi'nden naklen şu cümlelerle hulâsa eder:

«Asker bir mahalle memur olduklarında ordu kurmak, metris hafrettirmek, ve zehair ve mühimmatı neferatın adedine göre tevzi ve bunları bir mahalden mahall-i ahara nakletmek ve ledeliktiza köprü yapmak ve tarafeyn askerinin kemiyet ve keyfiyyetini muvazene etmek ve zaman ve suret-i hücumu ve mevki-i harbi asakire irae ve arz ve hava ve kiyahı keşf ve muayene velhasıl fenn-i hendeseye dair olan dekayiki sefer ve hazarda icra eylemek için askerin içinde mühendis bulunmak feraiz-i umurdan olmasiyle... her ortaya ikişer mühendis tâyin olunmuş ve bunlar olvaktin hükmünce Erkân-ı harp zâbiti makamında olarak sağ ve sol kolağaların madunu ve sair zâbitanın mafevki olmak üzere tertip edilmiştir.

«Mühendishanenin başında Nâzır namiyle büyük bir memur bulunmakla beraber asıl rolu baş hoca oynardı. Baş hoca mühendishanenin mütefennin, dil bilir hocası, zâbiti ve başmühendisi idi. Talebenin talim ve taallümü ve zapt ü raptı ile meşgul olurdu.

«Mühendishane baş hocaları içinde en meşhuru İshak Efendi'dir. Yabancı dil bilmesi, mütefennin olması ve dilimizde kullanılan bazı fennî ıstılahları koymuş bulunması itibariyle bu zatın Türk tefekkür tarihinde mühim bir yeri olmak lâzım gelir.

«İshak Efendi mühendishanenin ıslahı hakkında 1246 (1830) senesinde Selim III e bir rapor vermiş, o raporda: Hükümdarın, Elhaleti hazihi Mühendishane-i Hümayunda vacib-ülistihdam intihap ve tâyin kılınacak kâmil mühendis kalmamış... denilerek ıslahat icrası İshak Efendiye havale edilmiştir.

«Mühendis mektebi'nin iki kat üzerine dört dershanesi ve ayrıca muallimlere mahsus odaları, kütüphane ve matbaayı havi bir bina olduğunu, talebenin sıralarda ve sandalyelerde otırduğunu ve muallim kürsüsünün yüksekçe bulunduğunu «Mir'at-ı Mühendishane»den öğreniyoruz. Yine bu eser Takvim-i Vakayi'den naklen ve hulâsaten hoca İshak Efendi'nin tedris usulünü şu tarzda anlatır:

«Baş hoca İshak Efendi'nin zir-i taliminde bulunan 36 nefer müstait mühendisler beher gün alessabah mektep kütüphanesinde toplanarak beher üç neferi bir takım olmak üzere her birerleri kendi sandalyelerine otururlar. İşbu takımlardan biri meydandaki siyah tahtanın yanına gelerek kütüb-ü efrenciyyeden ulum-ı riyaziyyeye dair Pezo nam müellifin Franseviyyülibare mecmuasının üçüncü cildinden o gün okunacak dersin bir miktar ibaresini tahtaya yazarlar. Sonra lisan-ı Franseviyi, Arabinin sarf ve nahv kavaidine tatbik ve ibaresinin mâna cihetinden raptına dikkat olunduktan sonra beher takım ibare-i mezkûreyi Türkçeye bittercüme kendi taş tahtalarına yazarlar. Hoca tarafından taş tahtadaki tercümeler imlâ ve mâna cihetiyle tashih olunur. Sonra yine üçüncü ciltten idrolik tâbir olunan hendese-i miyah bahsi talim ve anın eşkâlini mezkûr tahtaya tersim ile ders takrir ve nöbetçiler ol dersin hisap ve amellerini bilfiil tahtaya takrir ederler ve hoca tarafından dersin maddesi üzerine sual ve cevap olunarak ders bittikten sonra şakirdan odalarına giderler.

«İkinci tahsil: Şakirdan bir miktar istirahat ettikten sonra yine kütüphaneye gelirler. Mecmua-i ulûm-u riyaziyenin üçüncü cildinden mihanik tâbir olunan bahsi nöbetçiler mezkûr tahtaya tersim ile hoca dahi o şekillerin dersini takrir eder. Sonra bu ders üzerine sual ve cevap tekmil olup şakirdan yine odalarına dönerler.

«Üçüncü tahsil: Namazdan sonra otuz altı nefer mühendis yine toplanırlar. İlm-i mantıktan İsaguci risalesinden bir miktar ibareyi nöbetçi bulunanlar tahtaya yazarlar. Dersin

hükmü icabınca sual ve cevap olunup Arabî kavaidi Fransa lisanı kavaidine tatbik olunarak işbu dera dahi hitam bulur.

«Soara usul-ü izaa kitabının şekilllerini mezkûr nöbetçiler tahtaya bittahrir hoca tarafından ders takrir olunup kezalik sual ve cevap eereyan ederek derse hitam verirler.»

«1250 (1834) de Harbiye mektebi açıldığı zaman gerek o mektebe, gerekse mühendishaneye muallim ve fabrikalara mütehassıs yetiştirmek üzere mühendishane muallimlerinden iki zâbit ile on talebe İngiltere'ye tahsile gönderilmiş ve bunlar tahsillerini bitirdikten sonra gelip öğrendiklerini burada tatbika ve talime başlamışlardır. Daha sonra Mekteb-i Harbiyeden Avrupa'ya talebe gönderilmiye başlandığından ve 1261 (1845) de gerek sivil gerek askerî mekteplerde mühim bir yenilik cereyanı baş gösterdiğinden ötekilere nispetle biraz geç kalmakla beraber mühendishane de bahsolunan yeniliklerden istifade etmiştir.

«Ezcümle 1264 (1847-48) Avrupa'dan tahsilden gelen Tophane Nâzırı Bekir Paşa'nın teklifiyle çıkarılan bir nizamname üzerine 64 senelik mühendishane topçu ve mimar yani istihkâm mektebine tahvil olundu ve o zamanki mektep ihtiyatıyle birlikte idadî addolunup bunun üzerine dört senelik de harbiye ile mimar sınıfları açıldı. Ve mektep binasında bir hayli ilâveler ve tamirler yapılmak suretiyle burası da Garp tarzında tedrisatta bulunur bir mektep haline getirildi.

«Avrupa'da tahsil ettirilen talebeden büyük faydalar görüldüğü anlaşılması ve mektebin yeni aldığı şeklin de münevver ve mütefennin muallimlerine ihtiyacı olması üzerine 1263 (1846-47), 1267 (1850-51), 1271 (1854-55), 1272 (1855-56) senelerinde Avrupa'nın muhtelif merkezlerine bir hayli zâbit gönderilerek tahsil ettirilirdi. Bunların içinde birç ok riyaziyeciler, sanatkârlar, hattâ ressamlar vardır.

«1264 (1847-48) senesinde topçu mektebini garplılaştırmak için bir yola daha gidildi. Avrupa'dan muallim getirildi. «Mir'at-ı Mühendishane» de bu Avrupalıların adları ve hizmeti anlatılmaktadır.

Topçu mektebi tarihinde ehemmiyyetle kayde değer üç hâdise daha vardır:

«Birisi 1281 (1864-65) de idadisinin Galatasaray'a, ötekisi de 1288 (1871) de harbiye sınıflarının mekteb-i Harbiyeye nakli keyfiyyetidir. İdadinin nakli sebebi: Bütün askerî idadilerin Galatasaray'da birleştirilmesi kararından ve harbiye sınıflarının nakli sebebi de: «Topçu şakirdanı mekteb-i Harbiye'de bulunursa görecekleri top talimleri ameliyatının Beyoğlu'ndaki topçu kışlasından iktiza eden top ve neferler alınarak icra edilmesi ve bu veçhile suret-i mükemmelede terakkilerine hizmet olunması» mütalâasıdır.

«1284 (1867) de Galatasaray'daki idadi-î umumi Kuleli kışlasına kaldırılarak Galatasaray'da sivil mahiyyette ve mekteb-i Sultanî adiyle başka bir umumi idadi açıldığı gibi 1295 (1878) de Harbiye'deki topçu ve istihkâm sınıfları tekrar Harbiye'den alınıp mekteplerine gelmişlerdir.

«Üçüncü ehemmiyyetli hâdise: Sivil mühendis yetiştirmek için yapılan teşebbüslerdir. 28 C 1286 tarihli bir tezkire-i samiyede:

«Hendese-i Berri-i Hümayun'da küşadolunan topçu ve enjeniyör sivil mektebi sunuf-i atikasından esamisi muharrer efendilerin tekaütlüklerinin icra kılınması» fıkralarının bulunması bu teşebbüsün hayli eskiliğini gösterir.

«6 Kânunuevvel 1282 (1865-66) tarihli bir meclis-i vâlâ mazbatasına göre o tarihte eski Darülfünun binasında bir Mülkiye Mühendis ve Sanayi mektebi açılmak istenilmiş ise de muvaffak olunamamış ve ancak 1290 (1874) da Galatasaray'da açılan Darülfünun-i cedid'in Turuk ve Masbir yahut Mühendisin-i Mülkiye şubesi bu işi görmüştür. Fakat beş sene sonra bu Darülfünun kapanmıya mecbur olduğu için sivil mühendis yetiştirmek keyfiyeti de devam edememiştir.

«Ancak 1301 (1883-84) de Hendese-i Mülkiye Mektebi'nin Mühendishane binasında açılmasiyle bu iş de yoluna girmiştir.»

MÜHENDİSHANE-İ SULTANİ (مهندسخانهٔ سلطانی) [*Mek.*] Fennî bilgiler öğretilmek üzere açılan mektebin adıdır. Osmanlı tahtına oturduğu günden itibaren zamanın ihtiyaçlarını takdir ederek bir takım yeniliklere teşebbüs eden Üçüncü Selim Enderun ağaları'nın en müstait ve en gençlerinden seçtiklerinin başlarına mütefennin hocalar tâyin etmek suretiyle 1207 (1792-93) senesinde Eyüp'te Bahariye'deki sarayda açtırmıştır. «Mir'at-ı Mühendishane»de verilen izahata göre (sayfa 9) talebeye bir iki sene kadar dinî ilimlerin mukaddimatı ile Türkçenin doğru okutulup yazdırılmasına yarıyacak kadar Arapça ve Farsça öğretilmiş, kendileri riyazî ve hikemî ilimleri öğrenebilecek dereceye getirildikten sonra ilk talebesini bunlar teşkil etmek üzere 1210 (1795-96) da Hasköy'de Tersane'de bulunan «Mühendishane-i Bahri-i Hümayun»da «Mühendishane-i Berri-i Hümayun» açılmıştır.

MÜHİMMAT-I KIRTASİYYE (مهمات قرطاسیه) [*İda.*] Kalem, kağıt, mürekkep, hokka ve saair yazı âletleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Levazım-ı kırtasiyye» de denilirdi. Kırtas; kâğıt, sayfa demektir.

MÜHİMMAT NÂZIRI (مهمات ناظری) [*Ask.*] Asker ve harb için lâzım olan silâh ve eephane işlerinin başında bulunan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mühimmat; ehemmiyyetli, lâzım, tehiri câiz olmıyan şey mânasına gelen mühimmin eem'idir.

MÜHİMME DEFTERİ (مهمه دفتری) [*İda.*] Sadaret dairesinde tutulan defterlerden bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mühimmelerin birkaç nev'i olduğunu yazan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teskilâtı, sayfa 82) bunun için şu tafsilâtı veriyor: «Biri alelâde tutulan mühimme olup açık olarak divan müzakerelerini hâvi idi. Diğer bir mühimme defterinin adı mektum-i mühimme defteri olup gizli olarak yazılan hüküm veya fermanları hâvidir. Muharebe zamanında lâzım olan bütün defterler Sadrazam ve Serdar-ı ekrem ile beraber sefere gönderildiğinden seferdeki müzakerelere ait tutulan mühimme defterlerine ordu mühimmesi denilirdi. Sadrazamın seferde bulunması münasebetiyle devlet merkezinde Rikâb-ı hümayun kaymakamı'nın riyaseti altında toplanan divan veya meclisteki müzakereye dair tutulan deftere de Rikâp mühimmesi ismi verilmiştir.»

Mühimme defterlerini tutanlara «Mühimme nüvisan» denilirdi.

Nizam mahiyyetinde olan şeylerin kaydi için resmî dairelerde tutulan defterlere de bu ad verilirdi. Çok dikkat ve itina ile tutulan bu defterler daimî bir müracaat yeri idi. Eski bir muamele yahut bir iş bahis mevzuu olduğu zaman bu defterlere bakılır, ona göre mütalâa beyan ve yahut muamele ifa edilirdi.

MÜHİMME NÜVİSAN (مهمه نویسان) [*İda.*] Divan-ı Hümayun kaleminde tutulan mühimme defterlerini tutanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Türkçesi mühimme kâtibi, yazıcısı demektir.

MÜHMEL (مهمل) [*Ede.*] Noktasız harflerle yazılan tarih hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜHRE (مهره) [*San.*] Kâğıt ve saireyi parlatmak için kullanılan âletin adıdır. Mühre billûrdan yapıldığı gibi deniz böceği kabuğundan da yapılırdı. Kalemtraş kabzasının ucu dahi bu işte kullanılırdı. Taş mühre de vardır. Altın yaldızla parlatılan mührelere «Zer mühre» denilir. Bunlar sert akikten yapılır. Madenlerin parlatılmasında kullanılan mühreler çelikten yapıldığı gibi bu türlü mührelere de «Maskala» adı verilir.

«Sanat ansiklopedisi»nde (Mühre maddesi) aşağıdaki mühre nevileri yazılıdır:

B ö c e k m ü h r e — Deniz böcekleri kabuğundan mühre.

C a m m ü h r e — Yuvarlak camdan mühre.

Ç a k m a k m ü h r e — Çakmak taşından yapılan ve deri ile mukavvaları ve kâğıtları parlatmıya yarıyan mühre.

D a m a r m ü h r e s i — Tezhiblerde yaldızlanan yaprak damarlarını, tezyinatın girintili çıkıntılı yerlerini parlatmak için kullanılan mühre. Tırnak mühresi de denir.

H a r m ü h r e — Katır boncuğu.

T ı r n a k m ü h r e — Altın cilâlamağa mahsus, kurşun kalem ucu inceliğinde küçük ve ince mühre. Damar mühresi de denir.

Z e r m ü h r e — Yaldıza cilâ vermeğe mahsus, ucu hakik mübre.

Yafkadır kâğıd-ı dil eşkile aharlayıp
Mühre-i dâğile şeffaf u kalemgir edelim
Sabit

MÜHRELEMEK (مهرلمك) [*San.*] Islak süngerle silinip tekrar yazılacak kâğıdın üzerine mühre sürülerek parlatma ameliyesine verilen addır.

MÜHRESENK (مهرسنك) [*San.*] Akik nevinden bir taş adıdır. Bir sapa takarak tezhib nakışlarını ve yaldızları mührelemekte kullanılır.

MÜHRE TAHTASI (مهره تختاسی) [*San.*] Üzerinde kâğıt mührelenen âletin adıdır. «Pesterek» de denilirdi. Ihlamurdan yapılan ve ortası bir parça çukurca olan bu tahta muhtelif boylarda olurdu. Yekpare olması şarttı.

MÜHREZEN (مهرزن) [*San.*] Kâğıtların üzerine mühre vuran sanatkâra verilen addır.

MÜHR-İ HMÜAYUN (مهر همایون) [*Sar.*] Padişahların mutlak vekâletini hâiz olduğuna delâlet etmek üzere Sadrazamlara verilen mühür hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mühr-i Hümayun suretinde de kullanılan bu mühre «Mühr-i Şerif», «Hatem-i vekâlet» de denilirdi.

Abbasî halifeleri vezirlerine mühür verdikleri gibi Türk hükümdarları da vezirlerine mühür vermişler ve mühr-ü hümayun tâbirini kullanmışlardır.

Osmanlı tahtına çıkan yeni Padişah'ın ilk işi adına mühür kazdırmaktı. Mühr-i hümayun

denilen bu mühürlerin bir tanesi Sadrazam'a verilirdi. Padişah'ın cülûsu üzerine usulen mazul sayılan Sadrazam bu yeni mühürle makamında ipka olunurdu. Şeyh-ül-İslâm da aynı suretle yerinde kalırdı. Sonraları Padişah tarafından saraya çağırılıp kendisine mühr-i hümayun verilerek makamında ipka edilen Sadrazam, Şeyh-ül-İslâm'la beraber «Sadaret alayı» adı verilen alayla Paşakapısı'na gelerek Padişah'ın cülûsiyle mazul sayılan devlet ricaline hil'at giydirmek suretiyle onları makamında ipka ederdi. Azlolunan Sadrazamdan divanda Padişah'ın mührünü almıya ve yeni Sadrazama mühr-i hümayunu vermiye bir zamanlar kapıcılar kethüdaları memur edilirlerdi. Eğer kapıcılar kethüdası padişahın mührünü eyaletlerden birinde vali bulunan ve yeni tâyin olunan Sadrazam'a götürüyorsa maiyyetine bir miktar kapıcı alır ve öyle giderdi. Beraberinde götürdüğü kapıcıların sayısı her zaman bir değildi. On ile kırk arasında değişirdi. On yedinci asırdan itibaren Sadrazamlığa tâyin edilenler İstanbul'a çağırılarak huzura kabul olunurlar ve mühr-i hümayunu Padişahlar kendi elleriyle verirlerdi. Bu sebeple o tarihten itibaren kapıcılar kethüdasının bu cihetten vazifesi kalmamıştır.

Mühr-i hümayun Osmanlılarda ilkin yüzük şeklinde idi. Sadrazamlar parmaklarına takarlardı. Sonradan ince bir zincire bağlı altın kese içinde boyunlarına takıp ceplerinde taşımak âdet oldu.

Mühr-i hümayun'un kullanılış şekli hakkında Fatih kanunnamesi'nde (sayfa 27) şu izahat vardır: «Mühr-i şerifim vezir-i âzamda dursun. Hazinem, defterhanem mühürlenmek lâzım gelse ve açılmak lâzım gelse defterdarlarım emriyle açılıp kapansın.»

Hammer (cilt 3, sayfa 219) bu münasebetle diyor ki: «Üzerinde Padişahın tuğrası mahkûk (kazılmış, yazılmış) olan mühr-i hümayunun verilmesi o zamandan beri devletin en büyük mansıbı olan vezaret-i uzmanın tevcibini tazammun eder. Hazine odası'nın mühürlenmesinden başka hallerde mühr-i hümayunun kullanılması Sadrazamın Padişaha hitaben yazacağı arizalara tahsis olunmuştur. Bütün mâruzat evvelce vezir-i âzamın elinden geçeceği ve zat-ı Şahaneye arz hakkı vezir-âzama münhasır bulunduğu cihetle Padişahi kendi mühründen ve ecnebi hükümdarları elçilerinin resmî müsullerinde (hürmeten ayakta durmak) takdim eyledikleri itimatnamelerdeki mühürlerden başkasını görmez.»

«Başbakanlık Arşivi»nde Sadrazamların padişahlara takdim ettikleri telhisler ve mâruzat imzasızdır. Sonraları «M» harfi yazılmıya başlamıştır. «M» malûm mânasına gelirdi. Sadrazamın ismi yazılı mühür ilk defa 1278 (1861-62) senesinde Keçeci Zade Fuat Paşa tarafından kazdırılmış ve kullanılmıştır. Sadrazamlar buyrultuların üstüne imza yerine «Sah=ق» işareti koyarlarken Fuat Paşa onun yerine mühür basmıya başladığı için Sadrzamların mühür kullanmaları âdet oldu. Ondan sonra telhislerle mâruzat da Sadrazamlar tarafından mühürlenmiye başlandı.

Tanzimattan evvel Topkapı Sarayı'nda bulunan ve Divan-ı hümayun münasebetiyle açılan maliye hazinesiyle defterhaneyi mühürlemek için Çavuşbaşı mühr-i hümayunu Sadrazamdan alarak öper ve mühürledikten sonra yine öpüp kendisine geri verirdi. Ertesi divanda defterhane ile hazine açılacağı zaman yine çavuşbaşı defterdar veya tezkirecilerin huzuruyle mühürleri fekkeyler (mühürle mühürlenen mumlar bozulur.) bu suretle hazine ile defterhane açılırdı.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı Mühr-i hümayun için (Osmanlı Devletinin Saray teşkilâtı»nda sayfa (235-236) şu tafsilâtı veriyor:

«Osmanlı hükümdarlarından her birinin kendi isimleriyle babalarının isimlerini havi biri zümrüt ve diğer üçü altından olarak yüzük şeklinde tuğralı dört mührü vardı; her hükümdar değiştikçe, tuğralı mühür de değişirdi; yeni hükümdarın mühürleri icabedenlere verilir ve kendisinden evvelkinin mührü de alınarak saray hazinesine konurdu. Bu dört mühürden biri murabba' ve diğer üçü beyzî şekilde olup murabba' yani dört köşeli olan mühür, diğer üçüne nispetle daha küçükçe idi. Padişah zümrüt olan bu yüzüğü parmağına takardı.

«Murabba' veya köşeleri kezalik murabba' şeklinde olan mühür, padişahın şahsına mahsustu ve kendisinde dururdu; beyzi olan diğer üç mühürden birisi hükümdarın mutlak vekili olduğuna işaret olmak üzere vezir-i âzama verilirdi. Vezir-i âzam yüzük şeklinde olan ve Mühr-i hümayun, Hatem-i Şerif, Hatem-i Vekâlet denilen bu mühr-ü, küçük bir kese içinde boynuna takarak koynunda muhafaza ederdi. Yine aynı şekilde olan üçüncü mühr-i hümayun Hasoda başı'ya ve dördüncü de harem-i hümayun hazinedarı olan bir kadına verilirdi.

«Bazan vezir-i âzamdaki mührün zâyi' olması veya Sadrazamın bir ihtilâl üzerine saklanarak mührün alınmaması yahut pay-i tahtta bulunmayıp muharebe münasebetiyle azledilen sadrazamdan gelecek mührün gecik-

mesi sebebiyle Hasoda Başı'ndaki mühür, kendisinden alınarak muvakkaten yeni tâyin edilen Sadrazam'a verilirdi; çünkü yeni Sadrazamda mühür bulunmadıkça onun Padişah'a vekil olması mümkün değildi.

«Padişahlar kendi parmaklarındaki zümrüt üzerine hakkedilmiş yüzük şeklindeki mühr-i hümayun ile kendilerine maliye tarafından takdim edilen ceb-i hümayun akçalarını ve bazı muayyen haraç ve sairenin tesellüm makbuzlarını mühürlerlerdi.

«Osmanlı Padişah'larının şimdiye kadar görülen mühürlerinden en eskisi İkinci Bayezit ile Yavuz Sultan Selim'e âit olan Mühr-i hümayunlardır.»

Sadrazamlar mühürden ayrılmayı mansıptan ayrılmakla bir saydıklarından geceleri de mührü koyunlarında taşırlardı. Âli Paşa'nın hamama bile Mühr-i hümayunla girdiği meşhurdur.

Osmanlı saltanatının sonuna kadar kullanılan Mühr-i hümayun son zamanlarda Mabeyn Başkâtibi yahut Baş Mabeynei marifetiyle azlolunan Sadrazamdan alınır ve saraya çağrılan yeni Sadrazam'a verilirdi.

Götürü mühr-i hümayunu ile etti teşrif
Mühr veş mihr koda sine-i carh üzere kadem
Nabi

MÜHR-İ NÜBÜVVET (مهر نبوت) [*Hal.*] Resul-ü Ekrem'in (Hazret-i Muhammed) iki omuz başı (kürek) arasında et beni hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Cihan zir-i niginindir seraser hükm-i şer'inde
Sana mahsustur mühr-i nübüvvet ya Resulâllah
Nâzım

MÜHR-İ RESMİ (مهر رسمی) [*İda.*] Resmî dairelerin kullandıkları mühürlere verilen addır. Bugün bunun yerine «Resmî Mühür» tâbiri kullanılır.

MÜHR-İ SADARET (مهر صدارت) [*İda.*] Sadrazamlar tarafından resmî işlerde kullanılan mührün adıdır. Tanzimattan evvel Sadrazamlar Padişahın mührünü kullandıkları için buna «Mühr-i Hümayun», «Mühr-i Şerif», «Hatem-i Vekâlet» denilirdi. Padişah'ın adı yazılı olan bu mühür tâyin olunan Sadrazam'a verilir, azledilince de geri alınırdı. Sadrazamlardan adına ilk mühür yaptıran Keçeci zade Fuat Paşa'dır. Fuat Paşa'nın 1278 (1861-62) senesinde yaptırdığı bu mühre «Mehmet Fuat Sadrazam» yazdırmıştı.

MÜHR-İ SÜLEYMAN (مهر سلیمان) [*Hal.*] Peygamber Süleyman'a nispet edilen mühür hakkında kullanılır bir tâbirdir. Masenluğun alâmeti olarak kullandıkları müsellese benzer şekil işte budur.

Etrafa saldı şa'şaaeın küşe küşe mihr
Oldu ufukta mühr-i Süleyman gibi ayan

MÜHR-İ ŞERİF (مهر شریف) [*İda.*] Padişahın resmî işlerde Sadrazamlar tarafından kullanılan mührünün adıdır. Buna «Mühr-i Hümayun», «Hatem-i Vekâlet» de dedilirdi. Mühür tâyin olunan Sadrazam'a verilir, azledilince de geri alınırdı. Sadrazamlar Tanzimattan sonra kendi adlarına mühür yaptırmıya başlamışlar, resmî kâğıtlarda onu kullanmışlardır. Bununla beraber Padişahın adına yazılı olan mühr-i hümayun yine Sadrazama verilir ve bu mühür yalnız ecnebî hükümdarlara yazılan namelerin zarflarına yapıştırılan mumun üzerine basılırdı.

MÜHR-İ ZATİ (مهر ذاتی) [*San.*] Eskiden imza yerinde kullanılan mühürlere verilen addır. Zatî mühür, zat mührü demektir. 1908 Temmuz İnkılâbı'na kadar, pek az istisnalarla, memurlar da dahil olmak üzere, hemen herkes mühür kullanırdı. Altından, gümüşten, akik'ten daha başka şeylerden yaptırılan zat mührlerine yalnız isimlerini yazdıranlar olduğu gibi babalarının adlarını, bazı güzel sözler, hattâ beyitler yazdıranlar da vardı. Sadrazam Âli Paşa'nın mührü «Hâk ol ki Hüda mertebeni eyliye Âli» suretindeydi. Durmuş adlı birinin mührü de şöyle idi: «Lûtf-i Hakka dayanmış Durmuş.»

MÜHTEDİ (مهتدی) [*Hal.*] Başka dinde iken İslâm dinini kabul etmiş olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan Mühtedi; ihtida eden, hidayet bulan, İslâmiyyeti kabul eden demektir.

MÜHÜR (مهر) [*San.*] Üzerinde isim veya işaret kazılı olup mektuplara, senetlere ve diğer kâğıtlara basılan taştan yahut madenden yapılma âletin adıdır.

«Kamus» da birçok mânası varsa da halk arasında (Hatem = Zat Mührü) yerinde kullanılanı kadınların süs için kullandıkları boncuklara isim olan (mühre) kelimesinden alınmadır. Sebebi de mührlerin ilk zamanlarda Akik ve Süleymanî benzeri taşlardan yapılmış olmasıdır.

Mühür Mısır'da Hazret-i Yusuf zamanından beri malûm olduğu gibi, Yahudilerce de bilindiği «Mühr-i Süleyman» denilen şeklin şöhretinden anlaşılıyor. Hasılı mühür Şarklılarda olduğu gibi Garplılar arasında da maruf idi.

Romalılarda bir kimseye mühür teslimi onun hakkında fevkalâde mahabbet ve emniyyet gösterilmesi demek idi. Anahtar, kilit tanımayan Avrupa'nın eski kavimleri, muhafaza edecekleri eşya üzerine balmumu ile mühür vururlardı.

Şahıs için yapılanlara «Mühr-ü Zati», resmî daireler için yapılanlara «Mühr-ü resmî» denilirdi.

Mühürlere isim yazılmak mutlaka âdet değildi. Kendisine göre bir alâmet de mühür olarak kullanılırdı. Meselâ Jules Cèsar mührü üzerine bir (Vénüs) yazdırmıştı. Cèsar Auguste'ün mühründe bir Ebülhevl, Pompée'ninkinde bir gemi provası üzerinde bir köpek resmi bulunurdu. Avrupa hükümdarlarının da mührleri resimli ve nakışlı idi. Hatta kendi resimlerini havi olanlar da vardı.

Papa iki mühür kullanır. Birincisi, üzerinde Saint-Pierre'in balık delu ağını sudan çıkarılırken gösteren bir resmini havi büyük bir yüzüktür. Emirlerini mühürlemeğe mahsus olan ikincisi ise sağda Saint-Pierre, solda Saint polun başı ve ikisi arasında bir haç ve diğer tarafında Papa'nın kendi ismi yazılıdır.

Hazret-i Muhammed civar hükümdarları islâmiyyete davet için yazdıkları namelere «Kelime-i Şahadet) i havi ittihaz ettikleri mührü basarlardı. Ashab-ı kiramla Emevî ve Abbasî Halifeleri de muhtelif yazılı mühür kullanmışlardır.

Osmanlılarda da 1908 Temmuz İnkılâbına gelinciye kadar memurlar resmî kâğıtlara imza atmazlar, mühür basarlardı.

Mühür kullanılması çok eski olduğu için hele Osmanlılar zamanında yetişen hakkâkların (mühürcülerin) yaptıkları mühürler güzel sanatlardan sayılacak, müzelerde yer alacak kadar güzeldi. Nitekim sanat meraklılarından mühür koleksiyonu yapanlar olduğu gibi müzelerde yer alanlar da vardır.

Mühürcülük sanatı hakkında bir tetkik yazısı yazmış ve güzel örnekler de vermiş olan Rahmetli İbrahim Alâeddin Gövsa (ölümü 1949) (Eski Mühürcülük Sanatı, Yedi Gün, numara 407) şunları yazıyor:

« Güzel sanatların şarkta ve daha ziyade bizde çok inkişaf etmiş ve nefis eserler bırakarak bugün tabiatiyle munkariz bir şubesi de mühürcülüktür. Ben mühürleri muhtelif noktalardan severim. O minimini şeylerde bazı defa zevkin, zarafetin birçok türlüsü toplanır. İlkönce yazıların güzellikleri vardır. Rık'a, sülüs, tâlik, divanî ve saire gibi çeşitlerin birer tablo gibi insanı hayran eden çeşitlerine rastgelirsiniz. İkinci derecede yazının istif dedikleri tarzları göze çarpar.

«Küçük bir sahaya üç, beş ve bazı defa daha fazla kelimenin en hoş bir biçimde sığdırılması üstad mühürcülerin başlıca hünerleridir. Onlar âdeta bir şahıs için bir arma yaparlar.

«Üçüncü derecede mührlerin madenlerinde, taşlarında ve nihayet kulplarında iltizam edilmiş güzellikler zevki okşar. Bazı defa mühürlere sahibinin mizacını, meslek ve mezhebini anlatan sözlerin, mısra veya beytlerin sığdırılmış olması da ayrı bir hususiyyettir. Bütün bunlardan başka her mühür vaktinde bir insanın remzi olmuş, bir şahsiyyet ifade etmiş bulunduğuna göre mânevi bir ehemmiyyeti haizdir. Arada tanınmış, tarihî olmuş isimlere ait mühürlerin ele geçmesi de mühür koleksiyonculuğunda hoşa giden mazhariyyetlerdendir.

«Mühür, şüphe yok ki, eski medeniyetlerin bir damgası idi. Tarihi insanlıkla birlikte başlıyan eşyadandır. Madenlerden önce âdi taşlar üstüne, toprak testilere rastgeliniyor. Alâca hafriyatında ele geçen böyle çok eski mühürler var ki, hiyeroglifleri, eşya veya hayvan şekillerini ihtiva ediyor. Ankara Etnoğrafya müzesinde bulunan bu mühürler arasında yüzük şeklinde bir altın Hitit mührü vardır. En aşağı 3500 yıllık olduğu tahmin edilen bu mühür yalnız eskiliğiyle değil, zarafetiyle de çok değerli bir eserdir.

«İslâm medeniyetinde mühür bir an'ane teşkil eder. Belki Peygamber'in sırtındaki ben'in mühür şeklinde olması ve peygamberlik mührü sayılması da ona mânevi bir kıymet vermeğe tesir etmiştir. Hazret-i Muhammed'in birkaç mühür kullanmış olduğu rivayet edilir. İlk halifelerle Abbasî ve Emevî halifelerin mühürlerindeki yazıları Araplar kayd ve muhafaza etmiş olacaklar ki, «Mecmua i Ebüzziya» iki nüshasında bunları birer birer kaydeder.

«Türk hattatları Arap yazısını çok işledikleri ve güzelleştirdikleri gibi, mühürcülüğü de nefis bir sanat haline koydular. Yakın devirlerin bazı mühürlerinde hayretle seyre lâyik örnekler vardır.

«Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde İstanbul esnafını anlatırken mühürcüleri ve hakkâkları üç kısma ayırıyor. Birinci kısım «Esnaf-ı hakkâkân» dediği zümredir. Onlar hakkında şöyle diyor:

«Dükkân 35, nefer 105 tir. Pîrleri Hakkâk Abdullah Yümni'dir. Veysel Karanî'nin kemer bestesidir. Hazret-i Resul'e hedayasiyle gelip «Veysel Karanî» den kemer besteliği maskbul-i

Resul oldu. Kabri Yemen'de Nefir şehrindedir. Bunlar da dükkânlarında akiki Seylân Piruze taşı hâkkederek ubur ederler.»

«İkinci kısma «Esnaf-ı mühürkünan» adını veriyor. Onlar hakkında da böyle söylemektedir:

«Pîrleri Hazret-i Osman'dır. 80 nefer, 35 dükkândır. Bunların Murat Han asrındaki ileri gelen ustaları Mahmut Çelebi, Rıza Çelebi, Ferit Çelebi nam kâmillerdir ki, bir mühürü yüz kuruştan beşyüz kuruşa kadar yazarlar. Vüzera mühürlerini de bunlar kazır.„

«Evliya Çelebi mühürcülerin üçüncü kısmına «Esnaf-ı mühürkünan-ı sim heykel» unvanını verir. Onlar hakkında da diyor ki:

«Bunlar gümüş mühür ve tılsımat kazır başka bir esnaftır. Akik-i Yemeni'yi kazıyamazlar. Pîrleri (Hazret-i Ükkâşe) dir. Hazret-i Risaletin zahrındaki mühr-i Nebevî'yi görüp öpmüştür.»

«Dikkate şayandır ki, Evliya Çelebi'nin mühürcülerin pîri olarak kaydettiği «Yümnî» adı son zamanlara kadar bu sanat mensuplarında tekerrür ve devam etmiştir. Nitekim İstanbul'da yirmi beş sene kadar önce ölen son üstad mühürcü de Yümnî idi ki, şimdi Güzel Sanatlar Akademisi'nde hâk muallimi olan oğlu da aynı ismi taşımaktadır. Ananeye çok bağlı olan bu sanat mensupları anlaşılıyor ki, kazdıkları mühürlere ilâve ettikleri imzaları birbirine uygun olarak istiare ediyorlar veya ustalarından alıyorlardı. Bendeki mühürlerin imzalı olanları delâletiyle son devirlerin yirmi, yirmi beş kadar tanınmış mühürcüsünü tesbit ettim ki, bu isimlerin hemen hepsinde bir san'at hususiyyeti vardır. Fennî, Mislî, Yümnî, Sırrî, Aşkî, Sami, Zeki, Azmi, Dânâ, Seza, Resa ve saire.

«Mühür, bir şahsın veya bir makamın remzi olduğu için hususî bir ehemmiyyet taşırdı. Bundan dolayı vaktiyle san'atı mazbut tutarlarmış. İşi bilen herkes mühürcülük yapamazmış. Mühürcüler kethüdasına verilen Padişah fermanlarından birini şimdi İstanbul'un yegâne mühürcüsü kalan Sahaflardaki Fehmi'de görmüştüm. Bu zat da adını aynı isimde olan ustasından aldığını söyler.

«Bazı mühürlerin yazısında zarif veya tuhaf sözlere tesadüf ediliyor. Manzum mühürler arasında da tarihî mahiyet almış olanlar vardır. Meselâ Türk himayesi altında orta Macar Krallığı yapmış olan Tökeli Emre'nin mühüründe şu beytin yazılı olduğu meşhurdur:

Muhibb-i Âl-i Osmanım, ittaat üzreyim emre
Kıral-ı Orta Macarım ki namım Tökeli Emre

«Üçüncü Ahmet zamanında devlet hizmetine girerek Kumbaracı Ahmet Paşa diye meşhur olan Fransa'nın Burbon hanedanı mensuplarından Kont de Bonneval'in mühürü de şu şekilde imiş:

Din-i İslâmdır Atâ-yı müteal
Ulu nimet sana Ahmet bu neval

"Görülüyor ki, o mühürü tertip eden şair (Bu nimet) mânasına gelen (Bu neval) kelimelerini Ahmet Paşa'nın asıl adı olan «Bonneval» ismine benzetmek ve onu hatırlatmak için kullanmıştır.

"Bendeki mühürler arasında da böyle manzum olanlar var: «Amel-i pâke muvaffak ola Yarab: Ahmet» gibi.

«Divan edebiyatı mühür, hatem istiare ve telmihleriyle doludur. Mühürün eski şairlerimizin hayallerinde bu kadar yer tutmasına «Mühr-i Süleyman ananesiyle» padişahların sadrazamlara verdikleri «Mühr-i Hümayun»lar sebep olmuştur denebilir. Hele Padişah mühürlerinin alınıp verilmesindeki heyecanlı ve bazı defa kanlı hâdiseler elbette zihinlere derin izler bırakırdı. Eski mühürcülük sanatı kadar bizde-ki mühür edebiyatı da meraka değer tetkik mevzularıdır.

«Ben eski zevk ve zarafetin birer komprimesi halinde telâkki ettiğim bu minimini sanat eserlerini pek sevdiğim için vakit ve imkân buldukça mühüre ait her türlü anane ve malûmatı toplamaktayım. Vesikalarım ve koleksiyonum tekemmül edince bu mevzua ait bir eser meydana getirmek tasavvurundayım. Şu makale ve buraya derç edilen mühür örnekleri şimdilik ancak bir heves nişanesi sayılabilir.»

Yukarıya konulan malûmattan mühür koleksiyonu yapmıya koyulmuş ve bundan başka muhtelif mevzular ve hassaten kıymetli ansiklopediler ve lûgatlar meydana getirmiş olan İbrahim Alâeddin Gövsa'nın tasavvur ettiği eseri meydana getirememiş olmasına ne kadar teessüf edilse azdır.

Hatem gibi nam ister isen semt-i sehade
Bas mührü temessüklere esnafı dolandır
Lâ

MÜHÜRDAR (مهردار) [*İda.*] Sadrazamlarla nâzır ve valilerin maiyyetlerinde resmî kâğıtları mühürlemiye memur olanlar hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Sadaret, nezaret ve vilâyet memurlarından seçilen mühürdarlar maiyyetlerinde çalıştıkları sadrazam, nâzır ve valilerin mahremleri olduğu için onlar değiştikçe mühürdarlar da değişirdi.

MÜJDECİ (مژدهجی) [*Sar.*] Hüccac (hacılar) kafilesinin dönüşünü Padişah'a bildirmek-

le vazifelendirilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski zamanlarda Haccın müşkilâtından dolayı Surre ile giden müjdecilerin verdikleri haber sevindirici olduğu için bu haberi getirmekle vazifelendirilenlere bu ad verilmiştir. Müjdeciler İkinci Sultan Mahmut zamanına kadar peyklerden, peyk unvanının kaldırılması üzerine silâhşorlardan, daha sonra da sarayla şehzadelerin maiyyetindeki hademelerden seçilirdi. Başlarına evvelleri "Müjdeci-i evvel„ sonraları "Müjdeci başı„ denilirdi. Müjdeciler Şam'da kalırlar, yalnız müjdeci başı kafile ile Hicaz'a kadar giderdi. Müjdecilerin vazifesi Surre ile birlikte kafilenin Hicaz'a varmış ve Haccın ifa edilmiş olduğunu Surre eminindan evvel Pây-ı tahta gelip haber vermekti. Müjdecilik Hicaz'ın Osmanlı saltanatından ayrılmasına kadar devam etmiştir.

§ [*Hal.*] Doğum gibi sevinçli haberi akraba ve dostlara haber verenlere de müjdeci denir.

MÜJDECİ BAŞI (مژدەجی باشی) [*Sar.*] Hüccac (hacılar) kafilesinin dönüşünü Padişah'a bildirmekle vazifelendirilen memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. İlk devirlerde bunun yerine "Müjdeci-i evvel„ kullanılırdı. Surre Emini'nin maiyyetinde hüccac kafilesi ile giden müjdeciler *ilkin peyklerden, İkinci Mahmut* zamanında ve yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra girişilen değişiklikler sırasında peyk adının silâhşorluğa çevrilmesi üzerine silâhşorlardan, en sonra da sarayla şehzadelerin maiyyetindeki hademelerden tâyin olunur, müjdeci başılığa da bunların en eskisi ve lâyık olanı seçilirdi. Peyklerden müjdeci başı tâyin olunduğu zamanlarda Peykân-ı hassa ocaklılarından kethüdadan itibaren sırasıyla bir münasibini peykbaşı inha eder, Bâb-üssaade ağası arzederdi. Müjdecilerden bir tanesine "Müjdeci-i sâni„ ötekilere de sadece "Müjdeci„ denilirdi. Müjdeci başı kafile ile Hicaz'a gider, müjdeci-i sâni ile müjdeciler Şam'da kalarak kafilenin gelmesini beklerlerdi.

Müjdeci başının vazifesi Surre-i hümayunun ve hüccac kafilesinin Mekke'ye varışını ve bu hususa dair Mekke Şerifi'yle Şam valisi'nin mektuplarını ve Şam kadısı'nın ilâmını sadrâzama ve o vasıta ile Padişaha bildirmekti. Müjdeci başı bunları ikinci müjdeci ile birlikte sadrazama takdim etmesi üzerine sadrazam tarafından kendilerine hil'at giydirilir ve mektuplar ile saraya gönderilirdi. Müjdeci başı Mevlid ayı başlarında İstanbul'a dönüp müjde haberini getirirdi. Bu müjde haberi bir zaman divanda ve sonraları Paşakapısında, Sadrazam'a bildirilirdi. Rebiyülevvelin on ikinci günü Sultan Ahmet camii'nde yapılan Mevlid alayı'nda Padişah camide iken Mekke Şerifi'nin gönderdiği mektup ile beraber gelmiş olan hurmaların Padişah'a takdimi kanundu.

MÜJDECİ-İ EVVEL (مژدەجی اول) [*Sar.*] Hüccac (hacılar) kafilesinin dönüşünü Padişaha bildirmekle vazifelendirilen memurların başı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sonraları bunun yerine "Müjdeci başı„ denilirdi. Bak: Müjdeci başı.

MÜJDECİLİK (مژدەجیلك) [*Sar.*] Hüccac (hacılar) kafilesinin hac merasimini ifa ederek dönüşünü Padişaha bildirmekle vazifelendirilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Surre ile giden müjdeciler ilkin peyklerden, İkinci Sultan Mahmut zamanında peyk adının silâhşorluğa çevrilmesi üzerine silâhşorlardan, en sonra da sarayla şehzadelerin maiyyetindeki hademelerden seçilir, başlarına ilk devirlerde «Müjdeci-i evvel», sonraları "Müjdeci başı„ denilirdi. Telgraf olmadığı zamanlarda ihdas edilmiş olan bu vazife telgrafın icadı üzerine saati saatine haber almak mümkün olmasına rağmen bir anane halinde Hicaz'ın Osmanlı saltanatından ayrılmasına kadar devam etmiştir.

MÜJDECİ-İ SANİ (مژدەجی ثانی) [*Sar.*] Hüccac (hacılar) kafilesinin dönüşünü Padişaha bildirmekle vazifelendirilen memurlardan müjdeci başıdan sonra gelene verilen addır. İkinci müjdeci demektir. Surre alayı ve hacı kafilesiyle İstanbul'dan hareket eden müjdecilerden «Müjdeci-i evvel» kafile ile birlikte Hicaz'a gittiği halde «Müjdeci-i sani» Şam'da kalır, kafilenin dönüşünü Müjdeci başı ile birlikte sadrazama bildirirdi. Sadrazam her ikisine de hil'at giydirirdi.

MÜKÂLEME MEMURU (مكالمه مأموری) [*İda.*] Muhariplerden (harb edenlerden) biri tarafından diğer muharip tarafa konuşmaya memur edilen memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mükâleme memuru'nun yanına bir bayrakla beraber bir boruzan veya trampetçi alarak tayin olunan yere gelmesi usuldendi. Gittiği yerin dilini bilmiyenler tercüman da beraber götürürlerdi.

MÜKÂLEMENAME (مكالمه نامه) [*Ede.*] Lûgat öğrenmek ve yabancı bir dilde konuşmıya alışmak için iki veya daha ziyade lisan (dil) üzerine mükâleme suretinde tertip olunan kitaplar hakkında kullanılır bir tabirdir. Mükâleme; söyleşme, iki kişi arasında olunan

söz demektir. Kemâl Paşa'nın Farsça ve Türkçe üzerine bir mükâlemenamesi olduğu gibi daha başkalarının birkaç dil üzerine tertip olunmuş mükâlemenameleri vardır.

MÜKÂRİ-İ MÜFLİS (مکاری مفلس) [*Hak.*] Parası ve hayvan tedarikine kudreti olmadığı halde kiralık binek veya yük hayvanım vardır diye yolcuları aldatarak paralarını alan kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mükâri kiraya veren kimse demektir. Bunun yerine «Mükri» de kullanılır.

MÜKÂŞEFE (مکاشفه) [*Sof.*] Sâlikin girdiği mücahede yolunda merhaleleri (yol) kat' ile «müzahere» makamını da geçtikten sonraki yüksek mânevî mertebe hakkında kullanılır bir tâbirdir.

«Kamus-ı Osmani» de Arapça bir kelime olan mükâşefenin izahı şöyledir: «Âşikâr etmek, meydana çıkarmak. Bir hususu keşf yoluyla bilmek ki Evliyaullâhın kalplerinde umur-i gaybiyyenin zâhir olması demektir.»

Sofiyeye göre bu mertebeye erişen sâlikten artık hicap zâil olduğu için ona delâlet etmek üzere mükâşefe denilmiştir. Sofiye ıstılahlarına ait eserlerde perdenin arkasındaki gizli işleri ve hakiki mânaları öğrenmek demek olan «hicabın maverasında olan umur-i gaybiyye ve maani-i hakikiyyeye muttali olmak» suretinde de tarif olunmuştur.

Şeyh-ül-akber mükâşefenin mütaalliki maani yani gözle görünmiyen şeyler, müşahedenin mütaalliki ise zevat yani gözle görünen şeylerdir diyor.

MÜKÂTEBE (مکاتبه) [*Hak.*] Bir muamele hakkında iki tarafın mektuplaşması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MÜKEBBİRE (مکبره) [*Mim.*] Büyük camilerde müezzinlerin son cemaat yerlerinde namaz kılan halka imamın tekbirlerini tekrar etmek üzere bulundukları çıkıntılı balkonlara verilen addır. Buna «Mizene» de denir.

Camilerde müezzinlerin bir arada oturmaları için ayrılan yüksekçe ve parmaklıklı sofa veya sütunlar üzerine inşa olunan yüksek yerlere de «müezzin mahfili» adı verilir.

MÜKERRER (مکرر) [*Ask.*] Yeniçerilerin ulûfe yani maaşları için Yeniçeri kâtibi dairesinde tanzim olunan «Mevacip defteri» nin ikinci nüshasına verilen addır. Bu defter Yeniçeri ağası'nın dairesinde dururdu. Yılda dört defa verilen ulûfe için üçer nüsha olarak yapılan defterin «esıl» adı verilen birincisi «Efendi kapısı» nda saklanır, «Hazine» denilen üçüncüsü de saraya gönderilirdi.

MÜKREH (مکره) [*Fık.*] İkrah ve icbar olunan kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cebredene «Mükrih» denilir.

MÜKREH-ÜN-ALEYH (مکره علیه) [*Fık.*] Bir kimsenin işlemek üzere icbar edildiği iş yerinde kullanılır bir tâbirdir. İkrah ve icbar olunan kimseye «mükreh», zorlayana da «mükrih» denir.

MÜKREH-ÜN-BİH (مکروه به) [*Fık.*] İkrahta havfı yani korkuyu mucip olan şey yerinde kullanılır bir tabirdir.

MÜKRİH (مکره) [*Fık.*] Birine bir işi işlemek için cebreden kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. İkrah ve icbar olunana «mükreh» denilir.

MÜL (مل) [*San.*] Şarap yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Sâki yine câmı eyle pür mül
Demdir ola ceyb-i aşş pürgül
Rıgazi

MÜLÂZEMET (ملازمت) [*İda.*] Maaşsız acemilik hizmeti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Staj karşılığıdır. Eskiden stajyer yerinde «mülâzim», «şakirt» kullanılırdı.

Madunda bulunanın mafevkine ziyaret kastiyle devamına da mülâzemet denir.

MÜLÂZEMET GÜNÜ (ملازمت کونی) [*İlm.*] Müderrislerin Şeyhülislâm ile görüştükleri güne verilen addır. Mer'i ve müttehaz usûl mucebince müderrisler perşembe günü Şeyhülislâma gider, görüşürlerdi. Başka gün gitmezlerdi. İşte bu sebeple perşembe gününe ilmiye ricali arasında «Mülâzemet günü» adı verilmişti.

Ziyarete giden müderrislerden sahn-ı seman ile ondan yüksek rütbede olanlar Şeyhülislâm tarafından kabul olununcıya kadar intizar odasında, musile-i sahn ile ondan aşağı derecede bulunanlar sofada otururlardı. Kabul vakti gelince hep birden Şeyh-ül-islâm Efendi'nin huzuruna çıkarlardı. Dar-ül-hadis müderrisi hepsine riyaset ederdi.

MÜLÂZİM (ملازم) [*İda.*] Stajyer yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tanzimattan evvel bunun yerine «Şakirt» denilirdi. Osman Ergin mülâzimle şakirdi (Türkiye'de Maarif Tarihi, c. I, s. 3 haşiyesi) şöyle izah ediyor: «Her ikisi de hiçbir şey bilmiyerek bir kaleme yazılan ve orada okuma, yazma ve kalem muamelesi öğrenerek sonra aylığa geçen genç memurlara denilir. Mektep talebesine de evvelce şakirt denilmesine bakılırsa o zamanlarda resmî

dairelerı tamamen birer memur mektebi sayabiliriz.»

«Tanzimattan sonra bu iki tâbirin kullanış şekilleri biraz değişerek şakirt okumak *için mektebe ve mülâzim* de aylık almaksızın sırf iş öğrenmek üzere kaleme devam eden çocuklara alem oldu.»

§ [*İlm.*] Medrese tahsilini bitirip «icazet» alanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mülâzimlerin adları «Rıznamçe-i divan-ı hümayun» a kaydolunurdu. Yedi seneden ibaret olan mülâzimlik müddetini dolduranlar «rüus» imtihanına girerler, muvaffak olanlar «iptida-i hâriç rüusu» ile müderris tâyin edilirlerdi. İmtihanda muvaffak olamıyanlar ve imtihanda muvaffak olanlardan istiyenler «kaza» mesleğine geçip «Kadı» olurlardı.

§ [*Ask.*] Askerlik teşkilâtında yüzbaşıdan aşağı derecedeki zâbitlere verilen unvandı. Sani ve evvel olmak üzere iki dereee idi. Mülâzim-i sani terfi edince mülâzim-i evvel, mülâzim-i evvel terfi edince yüzbası olurdu.

MÜLÂZİM-İ EVVEL (ملازم اول) [*Ask.*] Askerlik teşkilâtında yüzbaşıdan aşağı derecedeki zâbitin unvanı idi. Bunun bir derece alt tarafı «mülâzim-i sani» idi. Mülâzim-i sani terfi edince mülâzım-i evvel, mülâzım-i evvel de yüzbaşı olurdu.

MÜLÂZİM-İ SANİ (ملازم ثانی) [*Ask.*] Askerlik teşkilâtında zâbitliğin ilk derecesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Terfi edince «mülâzim-i evvel» Mülâzim-i evvel de yüzbaşı olurdu.

MÜLÂZİM KAPTAN (ملازم قپودان) [*Bah.*] Stajyer kaptan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden stajyerlere mülâzım, şâkirt denilirdi.

MÜLEMMA' (ملمع) [*Ede.*] Başka dillerden alınma parçalar bulunan yahut diğer bir tarif ile iki veya üç dilde yazılan şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü manzume yazmıya «telmi» denilir.

GAZEL

O şehsuvara ki sertaç ola bu Avrupa saç
Sezd bigired eğer ez digar-ı Mısır haraç
O mehlikaya bütün halk müşteri amma
Ki ez meta'-ı visaleş hemi sitaned baç
Ciğerde tig-i nigâhın ne yareler açtı
Diğer betig keşiden tü misli muhtaç
Nigâhın itse ne gam şerha şerha sinemizi
Dihed makrah-ı lâ'let bezahm-ı gamze ilâç
Hevâ-yı zülfüdür aksa-yı arzu Cevdet
Sıvad-ı tarre nemayed mera şeb-i Miraç
Cevdet Paşa

Kud enar-el aşk, lil uşşakı minhac-ül hüda
Sâlik-i rah-ı hakikat aşka eyler iktida
Fazalî

Mülemma' Tanzimattan sonra şakaya çevrildi. Şu biçimde mülemma'lar yazılır oldu:

Je vous rencontrai pendant l'été dans an jardin
Elinizde bulunar birde demet mademoiselle
A quoi pensez vous pour qui vous vous
rendez malheureuse
Je vous assure que vous n'etes pas grisette
mademoiselle
Gören âgâh-ı lisan zanneder elbette beni
Taşırım cepte Fransızca gazette mademoiselle
Lâ

MÜLEMMA' ŞEMSE (ملمع شمسه) [*San.*] Renkli şemseler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kabın şemse veya köşebent kalıbının basılacağı kısmın münasip noktalarına kap meşinine zıt renklerde meşin parçaları yapıştırılarak üzerine kalıp basılmak suretiyle yapılırdı. Yalnız işlenince aradan görünen renk renk meşinler kitaba başka bir güzellik verirdi.

Diğer şemse adları şunlardır: Yekpare şemse, mülevven şemse, sıvama şemse, üstten ayırma şemse, alttan ayırma şemse.

MÜLEVVEN ŞEMSE (ملون شمسه) [*San.*] Altınla beraber diğer renklerin de ilâvesi suretiyle yapılmış olan şemseler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Türlü renklerle boyanmış olduğu için bu ad verilmiştir. Diğer şemse adları da şunlardır: Yekpare şemse, mülemma' şemse, sıvama şemse, üstten ayırma şemse, alttan ayırma şemse.

MÜLHAKAT (ملحقات) [*İda.*] Vilâyetlere bağlı olan liva, kaza, nahiye ve köyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mülhakın cem'idir. Mülhak; Arapça katılmış demektir.

MÜLK (ملك) [*Mal.*] Vakıf olmıyan arazi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mülk araziye sahip olan şahıs tam tasarruf hakkına malikti. Araziyi isterse evlâdına miras bırakır, isterse satar, hibe eder veya vakfeylerdi.

§ [*Sof.*] Tabiî mahsusattan olan şehadet âlemi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mahsusat; arş, kürsi ve maddî ve manevî hararet, burudet, rutubet, yubuset gibi anasırdan mürekkep cisimlerdir.

MÜLK-İ MUKAYYET (ملك مقيد) [*Huk.*] İrs ve şira gibi mülk sebeplerinden biriyle takyit ve beyan olunan mülkiyyet yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MÜLK-İ MUTLAK (ملك مطلق) [*Huk.*] İrs ve şira gibi mülk sebeplerinden biriyle takyit ve beyan edilmiyen mülkiyyet yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MÜLKİYE (ملكيه) [*İda.*] Devletçe rütbe itibariyle ayrılan üç sınıftan birinin adıdır. Diğer iki sınıfa «İlmiyye» ve «Askeriye» denilirdi. Mülkiye tâbiri Tanzimattan sonra ortaya çıkmıştır. Memur tâbiri de ilâve olunarak «Mülkiye memuru», memurların büyüklerine de «Rical-i mülkiye» (mülkiye ricali) denilirdi. Rical; ulâ evveli rütbesinden yukarı rütbede olanlara denilirdi. Bu rütbe ile ondan yüksek rütbe sahipleri teşrifata dahil idiler.

Mülkiye rütbeleri hamiseden başlar, vezirlikte nihayet bulurdu. Bir zaman memuriyyete mahsus olarak ihdas edilmiş olan rütbeler sonraları memuriyyetten ayrılmış, istenilen memura arzu edilen rütbe verilmiştir.

Mülkiyenin askeriye gibi ayrı elbiseleri yoktu. Bunlar halk gibi setre pantolon fes giyerlerdi. Bununla beraber yarı resmî ve resmî kıyafetleri vardı. Alaturka setre İstanbolin, redingot yerine göre yarı resmî yerine göre resmî elbise sayılırdı. Resmî kıyafet rütbeye göre sırmalı işlemeli elbise idi. Bu elbise o zamanki asker kıyafetine müşabih olarak dik yakalı ve kapalı göğüslü idi. Rengi siyahtı. Kılıç ta takılırdı.

§ [*Mek.*] İdare memuru yetiştirmek için Tanzimattan sonra İkinci Abdülhamit'in saltanatının ilk senelerinde açılan ve şimdi «Siyasal bilgiler okulu» adını taşıyan mektebe de bu isim verilmiştir.

MÜLKİYE NÂZIRI (ملكيه ناظری) [*İda.*] Dahiliye nâzırı yerinde kullanılmış bir tâbirdir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra İkinci Sultan Mahmut zamanında değişiklikler yapılırken «Kethüda-yı Sadr ı âli» unvanı Mülkiye nazırlığına, daha sonra da «Dahiliye Nazır» lığına tahvil olunmuştur.

MÜLKİYE NEZARETİ (ملكيه نظارتی) [*İda.*] Dahiliye Nezareti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Umur-u Mülkiye Nezareti» de denilirdi. Nezareti başında bulunan memurun unvanı «Mülkiye Nâzırı idi. Daha sonra Dahiliye Nezareti» denilmiştir.

MÜLK-İ YEMİN (ملك يمين) [*Fık.*] Bir kimsenin temellüküde bulunan köle ve cariye yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nikâhlı gibi mülk-i yeminin istifrâşı firaş-ı sahihti. Her iki istifraştan hasıl olan çocuk vâris sayılırdı. Yalnız cariyeyi istifraşta, husûle gelen çocuğun kendisinden olduğunu müstefrişin ikrarı lâzımdı. Nesebi ikrar etmeksizin ölüm halinde cariyenin «Bu haml müteveffadandır» diye iddia eylese bile nesebin sübutuna hüküm olunamazdı.

MÜLKNAME (ملكنامه) [*Mal.*] Hükümdar tarafından bir arazi parçasının hukuk-ı şeriyye veya rakabesinin bir veya birkaç şahsa temlikini mutazammın verilen ferman, vesika hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Mülkname-i Hümayun» tâbiri kullanıldığı gibi «Temliknamə-i ve «Temlikhane-i Hümayun» da denilirdi. Biri «Mülk, diğer «name» olmak üzere iki kelimeden mürekkep olan bu tâbirin lûgat mânası mal kâğıdıdır.

Temlik olunan bu türlü yerler meccanen (parasız) verildiği gibi «mukataat» tan birkaç senelik bedeli peşin veya taksitle ödenmek üzere muayyen bir bedel mukabilinde de verilirdi. Lala Şahin, Timurtaş ve Evrenos gibi gazilerle bazı kimselere meccanen, bir kısım eşhas (şahıslar, adamlar) ile memurlara da maktu' bedel karşılığında yerler temlik olunmuş ve mülkiyyetlerini mübeyyin temliknameler verilmiştir.

Mülkname ile temlik olunan bu kabil yerlere «Malikâne» denilirdi. Tanzimattan sonra malikâne verilmesi usulü kaldırıldığı gibi mülkname ile tasarruf olunan yerlerden timar ve zeametten mukataaya ve mukataadan da malikâneye kalbedilen yerler, bedelleri verilmek suretiyle, hükûmetçe sahiplerinden alınmış ve kimse ile alâkası olmıyarak mülk gibi tasarruf olunan yerler için de mülkname mukabilinde sahiplerine tapû verilmiştir.

MÜLK TİMAR (ملك تيمار) [*Mal.*] Sefer vukuunda mutasarrıfı gitmeyip cebeli gönderen timarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü timarlar Anadolu eyaletinde vardı. Bunun diğer timarlardan bir farkı da timar mutasarrıfının cebeli göndermediği zaman zaptedilmesi yalnız cebeli göndermediği sene mahsulünün hazine tarafından alınması idi. Bu nevi timarlar timar sahiplerinin erkek olsun kadın olsun vârislerine intikal eylerdi. Buna «Malikâne timarı» da denilirdi.

MÜLTEKA-Yİ NESEP (ملتقای نسب) [*Fer.*] İki veya mütaaddit kimsenin neseplerinin birleştiği şahıs hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜLTEKİT (ملتقط) [*Fık.*] Lukatayı, lâkit veya lâkitayı bulup alan kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Lukata; sokakta bulunan ve sahibi bilinmiyen şey demektir.

MÜLTEZİM (ملتزم) [*Mal.*] Bir köy veya kasabanın devlet varidatını (gelirini) deruhde

ve iltizam edip buna mukabil hazineye maktuan para veren kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Âşar ve rüsum müzayedeye (Arttırmaya) çıkarılır, en çok vermeyi teklif edenlere ihale edilirdi. Bu türlü varidatı iltizam edenler deruhde ettikleri şeylerin hükümet hissesini halktan tahsil ederler ve peşin yahut taksitle borçlandıkları bedeli öderlerdi. Diğer bir ifade ile mültezim hazineye maktuan para verir, cibayet ettiği şey kendisinin olurdu. Mültezimin suretinde cemilendirilirdi.

Bir iki mültezimi eyledi havale buna
Ki iştirak ile itmişler iltizam-ı sitem
Nef'i

MÜLÛKÂNE (ملوكانه) [*Sar.*] Padişaha yakışacak tarzda, şahane yerinde kullanılır bi tâbirdir.

Ola zîbende-i agûş-i kabul i Mevlâ
Din ü dünyaya mülûkâne bu sa'yi meşkûr
Fâzıl

MÜLÛKÎ SAKIZ HELVASI (ملوكی ساقز حلواسی) Eskiden yapılan helvalardan birinin adıdır. Profesör Doktor A. Süheyl Ünver tarafından neşrolunan «Tarihte elli Türk yemeği» adlı eserdeki tarifi şöyledir:

«800 dirhem helvacı çöveni, 15 dirhem has un, 25 dirhem sade yağ. İptida has unu sade yağıyle helva meyanesi gibi tabh edip indireler. Badehu çöveni 50-60 dirhem su ile hulâsasını alıp ol su ile şekeri peynir şekeri kıvamına gelince kaynatıp mermer yahut tepsi üzerine döküp soğumıya karip meyaneden azar azar verip alıştıralar. Ondan sonra peynir şekeri gibi mismarda (çivi) gereği gibi ağarınca çekeler. Badehu soyulmuş Şam fıstığı ile tekrar kifayet miktarı karıştıralar. Badehu sakız helvasının taşrasındaki beyaz kabından kifayet miktarı mukaddem tedarik edip sakız helvası yapar gibi iki kap arasına miktar-ı kifaye koyalar. Yahut Lokum gibi keseler. Velhasıl murat üzere yapup ekl oluna (yenile). Sükkerî sakız helvasının mülûkîsi bu olur.»

MÜLZİME (ملزمه) [*San.*] Yazıhane veya çekmecenin üstündeki kâğıtların rüzgârdan uçmaması için üzerine konulan busûsî âletin adıdır. Fakirler alelâde taşiarı bu makamda kullanırlar, zenginler ise billûrdan, gümüş ve altından yapılmış şeyleri istimâl eylerlerdi. Şimdi bile yazıhanelerde bu işi görmek için bazı şeyler kullanılır.

MÜMATALE (عاطله) [*Huk.*] Deynin edasını (borcun ödenmesini) uzatıp geçiktirme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MÜMESSEK MACUN (عسلك معجون) [*San.*] İçine kokulu maddeler konulmuş olan macunlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun gibi kokulu şerbetlere de «mümessek şerbet» denilirdi. Sarayda divan günlerinde Sadrazam'la vezirlere ve diğer devlet erkânına bu türlü macunlar verilirdi.

MÜMESSEK ŞERBET (عسلك شربت) [*San.*] İçine kokulu maddeler konulmuş olan şerbetler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun gibi kokulu macunlara da «Mümessek macun» denilirdi. Sarayda divan günlerinde Sadrazam'la vezirlere ve diğer devlet erkânına bu türlü şerbetler ve macunlar verilirdi.

MÜMSİHA (مسحه) [*San.*] Hattatlarla kâtiplerin kalemin mürekkebini silmek için kullandıkları beze verilen addır. Siyah olan bu bez aynı zamanda yumuşaktı.

MÜMTAZ (ممتاز) [*Ask.*] Askerlik teşkilâtında «Erkân-ı harb» gibi ayrı bir sınıf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Pangaltı Harbiye mektebi ile Mühendishane'nin üçer seneden ibaret olan Harbiye sınıflarını bitirenlerden üç tahsil senesi içinde okunan derslerden en iyi derece alanlardan ihtiyaca göre Erkân-ı harb sınıfına ayrılırlar, üç sene erkân-ı harb tahsili görerek ve bu tahsil devresindeki muvaffakıyyet derecelerine göre «Erkân-ı harb» yahut «Mümtaz» olurlardı. Mülâzim-i sanilikle Erkân-ı harbiye sınıflarına ayrılanlar ikinci sene mülâzim-i evvelliğe terfi ederler, mektebi bitirince de yüzbaşı olurlardı. Mümtazlardan Harbiye'den çıkanların yakalarında, topçuların da kollarında hususi alâmetler bulunduğu gibi sınıf arkadaşlarına nazaran terfileri daha çabuk olurdu.

Emekli mümtaz topçu binbaşıları Ömer Lûtfü ve Hüsnü beyler Mühendishane'den çıkan mümtazlar hakkında aşağıdaki malûmatı lûtfetmişlerdir:

«(Mühendishane-i Berri-i Hümayun) denilen topçu mektebinde üç sene tahsil edenler topçu mülâzimi olarak mektepten çıkarlar ve alaylara tevzi olunurlardı. Yalnız son sınıfı ikmal ile mülâzim olanlardan ilk 3-5 mülâzim Erkân-ı harb namzedi olarak Harbiye'deki Erkân-ı Harbiye sınıflarına dahil olurlar ve orada Harbiye mektebi'nden Erkân-ı harb namzedi olarak ayrılan piyade ve süvari mülâzimleriyle birlikte üç sene Erkân-ı harbiye derslerini görerek Erkân-ı harb yüzbaşılığiyle mektepten çıkarlar ve Erkân-ı harb zâbiti olarak muhtelif ordu kıt'alarına tâyin edilirlerdi.

«1314 (1896-97) senesinden itibaren Erkân-ı harbiye mektebine dahil olan namzetlerden bir kısmı Erkân-ı harb yüzbaşısı ve bir kısmı da Mümtaz yüzbaşı olarak mektepten çıkarlardı. Erkân-ı harb olarak ayrılanlar yakalarına Erkân-ı harb armasını, Mümtaz olarak kalanlar da yakalarına yalnız bir yıldız takarlardı. Ve bunlar da yine Erkân-ı harbler gibi kıtalarına sevkolunurlardı.

«Mühendishane-i Berri-i Hümayun denilen mektepten çıkan topçu mülâzimleri arasından 3-5 Erkân-ı harb namzedi ayrıldıktan sonra aynı zamanda 3-5 mülâzim topçu zâbiti tefrik olunurdu. Bunlar da yine aynı mektepte mevcut topçu mümtaz sınıflarında üç sene daha tahsil ederek mektebi bitirince keza yüzbaşı rütbesiyle mektepten çıkarlardı. Bunlara «Mümtaz topçu yüzbaşısı» denilirdi

«Bu topçu mümtaz zâbitlerinin dersleri Erkân-ı harbiye sınıflarından büsbütün başka idi. Bu dersler yüksek riyaziye, yüksek balistik ve top, mermi, kundak imalâtı gibi askerî mühendisliğe ait derslerden ibaretti. Bunlar mektebi ikmal edip mümtaz topçu yüzbaşısı olunca askerî fabrikalarda tavzif edilirlerdi. Yani kıt'lara sevkolunmazlar, fabrikalarda çalışırlardı.»

1908 temmuz inkılâbından sonra mümtaz sınıfı lâğvedilmiştir.

MÜNACAT (مناجات) [*Ede*] Cenab-ı Hakkın af ve mağfiretini niyaz yollu yazılan şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Lûgatte fısıldamak, kulağa söylemek mânasına gelen münacat ıstılah olarak İlâhi dergâha niyaz, dua demektir. «Kamus»taki izahı şöyledir: «Niyaz; dergâh-ı İlâhiye niyaz, münacat eltafı ihfa cihetiyle olduğuna mebnidir. Bir kimsenin ellerini kaldırıp dileğini Allah'tan gizlice istemesi münacat olmakla beraber Vehhab-ı kerimden bir şey istemek için yazılan manzumelere de münacat denilmiştir.» Eski şairler divanlarının başına Münacat, sonra Naat koyarlar, kaside. Tarih, Gazel gibi diğer şiirlerini ondan sonra geçirirlerdi.

Haktaalâ azamet âleminin pâdişehi
Lâmekândır olamaz devletinin tahtgehi
Hastır zat-ı ilâhisine mülk-i ezelî
Bihadud anda olan kevkebe-i lemyezeli
Eser-i hikmetidir yerle göğün bünyadı
Dolu boş cümle yed-i kudretinin icadı
İzzet ü şanını takdis kılar cümle melek
Eğilir secde eder piş-i celâlinde felek
Emri veçh üzre yer eyler gece gündüz hareket
Değişir, tazelenir mevsim-i feyz-i bereket
Pertev-i rahmetinin lem'asıdır ayle güneş
Tab-ı hışmından alır alsa chennem âteş
Şerer-i heybet-i ulviyyesidir yıldızlar
Anların şu'lesi gök kubbesini yaldızlar
Kimi sabit kimi seyyar betakdir-i kadir
Tanrının varlığına her biri bürhan-ı münir
Varlığın bilme ne hacet küre-i âlem ile
Yeter ispatına halk ettiği bir zerre bile
Göremez zatını mahlûkunun âdi nazarı
Hisseder nuru amma ki basiret basarı
Vahdet-i zatına aklımca şehadet lâzım
Can ü gönlümle münacat ü ibadet lâzım
Neş'e ü şevk ile âgatına tapmak dilerim
Anla var Halikıma gayrına yapmak dilerim
Ey Şinasi içimi havf-ı İlâhi dağlar
Suretim gerçi güler kalb gözüm kan ağlar
Eder isyanıma gönlümde nedamet galebe
Neyleyim yüz bulamam ye's ile afvım talebe
Ne dedim tövbeler olsun bu da fi'l-i şerdir
Benim özrüm günehimden iki kat bedterdir
Nur-i rahmet niye güldürmiye rug-ı siyehim
Tanrı'nın mağfiretinden de büyük mü günehim

Bi nihaye keremi âleme şamil mi değil
Yoksa âlemde kulu âleme dahil mi değil

Kulunun za'fına nisbet çoğise noksanı
Ya anın kahrına galip mi değil ihsanı

Lehvine olda sebep acz-i tabii kulunun
Hem Odur âlem-i ma'nide şefii kulunun

Beni afv eylemiye fazl-ı İlâhisi yeter
Sanma hâşa kerem-i na mütenahisi biter
Şinasi

MÜNADİ (منادی) [*Mal.*] Tellâl yerinde kullanılır bir tâbirdir. Münadi; Arapça nida edici, çağırıcı demektir.

MÜNAKAZA (مناقضه) [*Fık.*] Bir delilin mukaddimelerini teşrih ve tâyin etmeksizin nefs-i delilin butlânını diğer bir delil ile isbat etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu münazara ilmi ıstılahınca «nakz» da denir. «Hukuk-u İslâmiyye ve Istılahat-ı fıkıhiyye kamusu» nda (birinci cilt sayfa 34) misalle izahı şöyledir: «Bir maddede müddeinin delili cari olduğu halde hükümü tabalüf ettiği veya müddeinin delili hususi bir fesadı, meselâ: Devir ve teselsülü veya iki nakizin içtimaını müstelzim bulunduğu beyan olunarak müddeiniu delili iptal edilse bu bir münakaza olmuş olur. Bu halde münakızın iraddettiği delile «Şâhit» denilir.»

MÜNAKKAHİYET (منکحیت) [*Ede.*] Fazla sözler bulunmıyan ve anlaşılmasında güçlük

olmıyan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Diğer bir tarifle ifade tarzının «icaz», «itnap» diye iki haddin ortası demektir. Sözde, yazıda «haşv» bulunmamak da münakkahiyetin bir tarifidir. Buna «müsavat» da denilir.

MÜNAKASA (مناقصه) [*Mal.*] Devletçe veya bir müessesece alınacak bir malın ve yaptırılacak bir işin indirilmeye konulması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Münakasa; biri kapalı zarfla, diğeri açık indirme ile olmak üzere iki türlü yapılır. Kapalı zarfla yapılan münakasada istekliler tekliflerini kapalı zarfla bildirirler, açık indirmede ise karşı karşıya geçip indirme yaparlar. Münakasaya konulan şey en çok indirme yapana ihale edilir.

MÜNAKASA KAİMESİ (مناقصه قائمه‌سی) [*Mal.*] Devletçe veya bir müessesece açık indirme ile alınacak bir malın veya yaptırılacak işin şartları nelerden ibaret bulunduğu ve ne zaman ve ne suretle tesalim edilerek bedelinin ödeme yolu ne olduğu yazılı olan kâğıdın adıdır. Tâyin olunan günde toplanan heyetçe ve tellâl marifetiyle karşılıklı indirme yapılarak en çok indirme yapana ihale edilir.

MÜNAKASA ŞARTNAMESİ (مناقصه شرطنامه‌سی) [*Mal.*] Devletçe veya bir müessesece kapalı zarfla alınacak bir malın veya yaptırılacak bir işin muhammen bedeliyle şartlarının nelerden ibaret bulunduğu ve ne zaman ve ne suretle teslim edilerek bedelinin ödeme yolu yazılı olan kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu işe girişmek istiyenler alacakları şartnameyi imzalamak ve tekliflerini ayrı bir kâğıda yazmak suretiyle zarfa koyup verirler. Zarflar tâyin olunan gün ve saatte heyet huzurunda açılarak en az fiyat teklif edene ihale edilir.

MÜNASEHA (مناسخه) [*Fer.*] Terikenin taksiminden evvel vereseden birinin veya bir kaçının vefatiyle bunlara isabet eden hisselerin kendi vârislerine mevrus olması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MÜNAVEBE MENASIBI (مناوبه مناصبی) [*İda.*] Baş muhasebe, Büyük ruznamçe, Anadolu muhasebesi ve sair mansıplar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Her sene şevval ayında ipkaen veya müceddeden tevcih olunan bu mansıplar alelekser biri diğerinin yerine geçtiği için o adı almıştı. Hicrî 1241 (1825-26) senesine gelinceye kadar her sene ramazan bayramı ertesinde ve şevval ayı içinde yapılmak usuldendi. «Şevval tevcihatı» denilen bu tevcihat sırasında vezirler, rical, kapıcıbaşı, hacegân mansıpları ipkaen veya müceddeden tevcih olunur ve münavebe menasıbının Başmuhasebe, Büyük ruznamçe ve Anadolu muhasebesi gibi büyükleri vezir kethüdası, defterdar ve reis-ül-küttap mazullerine, küçükleri de hacegâne tefviz edilirdi. Mahrum kalanlara da atiyye verilirdi.

İkinci Mahmut zamanında Yeniçeri ocağının kaldırılmasını mütaakıp eski şeyler değiştirilirken şevval tevcihatı da şaban'da yapılmıya başlanmış ve nihayet bunun zararı anlaşılarak hicrî 1254 (1838) senesinde görülecek hakiki lüzum ve zaruret üzerine icabettikçe değişiklik yapılmak üzere münavebe menasıbı tevcihatından vazgeçilmiştir.

MÜNAVEBE TİMARI (مناوبه تیماری) [*Mal.*] Timarlardan bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara «benevbet timar» da denilirdi. Birkaç kişiye ait timar demektir. Bu türlü timara sahip olanlar harp zamanında nöbetle sefere gittikleri için timarlarına bu ad verilmiştir.

MÜNAZARA (مناظره) [*Ede.*] Bir şeyin caiz veya gayr-ı caiz olması hususunda iki tarafın karşılıklı mütalâada bulunması yerinde kullanılır bir tâbirdir. İlim olarak münazara, irat olunan delilleri tetkik ile münasebet ve adem-i münasebetini göstererek cevap verme usulü demektir.

MÜNAZİÜNFİH (منازعفیه) [*Hak.*] Âidiyyeti münazaalı olan, niza' ve ihtilâfın mevzuunu teşkil eden mal veya hak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Diğer bir ifade ile nizaa sebep ve husumete bâis olan husus demektir. Niza'; çekişme, husumet etme mânasına gelir.

MÜNECCİM (منجم) [*Ast.*] Yıldızlar ilmini bilenler ve onlardan ahkâm çıkaranlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Müneccim; yıldız demek olan Necm'den gelir. «Kamus» da «Şol kimsedir ki bihasb-is-seyr vel mevakit nücuma nazar eder ola, yani nücumun tulû' ve gurup ve sair evza-ı fenne âşina olmakla ahvalini zapt ve takvim eder ola. Müneccimbaşı efendi malûmdur». «Kamus-u Osmani» de de nücum (yıldızlar) ilmine âşina olan, nücumun seyr ve hareketinden ahkâm çıkaran, yıldızların ahvalini zapt ve takvim eden suretinde izah olunmuştur. Müneccimîn şeklinde cemilendirilirdi.

«Heyet = kozmografya» ve «Tencim = yıldızlar ilmi» ilimlerindeki bilgisiyle tanınmış olan Sadi Bey ricam üzerine aşağıya aynen koyduğum malûmatı lûtfetmiştir:

«Müneccim; ilm-i tencim Astrologie ile meşgul olandır. Bunu heyetşinas astronom ile karıştırmamalıdır. Müneccim; astrologie Şems, Kamer, Utarit, Zühre, Merrih, Zühal, Uranus,

ve Neptün seyyarelerinin ve bunların evza' ve harekâtının hayvanlara, insanlara, bilhassa büyük kimselere müessir olduğu kanaatindedir.

«Uranus seyyaresi 18 inci, Neptün seyyaresi de 19 uncu asırda keşfedildiğine göre eski müneccimler ancak Şems ve Kamer dahil olduğu halde yedi seyyarenin hareketlerinden bir takım hükümler istihraç etmiye çalışmışlardır. Uranüs'un keşfi buhar makinelerinin icadı, Neptün'ünki de elektriğin ihtirası ile alâkadar bulunduğu muasır Avrupa müneccimlerinin başlıca itikadındandır. 1930 senesinde keşfolunnan Plüton seyyaresi de beşeriyyet için yeni bir devrenin açılmasına bais olacağını iddia ediyorlar.

«Malûmdur ki kudema Batlamyus sistemini kabul etmişti. Arzı merkez-i âlem addedip şemsi onun etrafında hareket ettiriyordu. Şemsin bir senede arz etrafındaki zahirî harekâtı neticesi olarak çizdiği daireye (Daire-i husuf) «Ecliptique» ismi verilir. Bu; tam bir daire değildir. Bir kat-ı' nakıstır. Mamafih bu husus kudemaca bilinemediğinden daire-i husufu tam bir daire olarak kabul edip onu 360 dereceye taksim eylemişlerdi. Diğer seyyarelerin medarı da - kamer dahil olduğu halde - daire-i husuftan çok uzaklaşmadığından bunun üzerinde bulunan (suret-i kevkebiyeler) Constellation müneccimler indinde son derece ehemmiyyet kesbetmiştir.

«Yıldızları yeknazarda kolayca tefrik için sema (suret-i kevkebiye)lere taksim olunmuştur. Gökyüzünün muayyen kısmındaki parlak yıldızları birbirine bağlıyan hatlar tasavvur edilecek olursa bunlar, heyet-i umumiyyeleri itibariyle bazı hayvan, nebat ve eşya şekillerini andırır.

«Kurun-u ulâda muhtelif kavimler kendi itikat ve düşüncelerine göre (suret-i kevkebiyeler) icadetmişlerdir. Bugün kullanılan şekillerin kısm-ı âzamı eski Yunanilerin vazettikleridir. Yunan ve Roma ilmini Avrupa'ya tanıtan Araplar, bu (suret-i kevkebiye) leri kabul etmişlerdir. Parlak yıldızlara verdikleri isimler tahrif olunarak istimal edilmektedir. Vega = nesir-il-vaki, Altair = nasir-üt-tair gibi.

«(Daire-i husuf) un sekiz buçuk derecelik mıntakasına (mıntaka-tül-buruç) ismi verilir ki buna isabet eden (suret-i kevkebiye) on iki tanedir.

(Hamel), (Sevr), (Cevza), (Seratan), (Esed), (Sünbüle), (Mizan), (Akrep), (Kavs), (Cedi), (Delv), (Hut),

«(İlm-i heyet) de «İtidal noktalarının ric'ati» diye bir bahis vardır. İlkbahar şemsin (Hamel) suret-i kevkebiyesine dahil olduğu vakit başlardı. Bu hal, bundan iki bin sene evveli için vâkidi. Lâkin (itidal noktaları)nın — (muaddal-ün-nahar dairesi) ile (daire-i husuf) un (takatu' noktaları) — ric'atı yani seyyarelerin garptan şarka doğru olan hareketlerinin hilâfına şarktan garbe ilerlemesi ve 26000 senede bir devir yapması yüzünden bu noktalar, yukarıda söylenilen on iki (suret-i kevkebiye) üzerinden geçecektir. Buna binaen ilkbaharın başlangıcında şema (hamel) de değil daha geride yani (Hut suret-i kevkebiyesi) ndedir. Mürur-i zaman ile bu tehalüf çoğalmış olacağından (mıntaka-tül-büruc) un-müneccimlerin itikadına göre - tesiratı da değişmek ihtimali vardır. Halbuki ehemmiyyeti haiz olan seyyarelerin evza' ve harekâtıdır.

«(Suret-i kevkebiye) lerden sarf-ı nazar olunarak (Daire-i Husuf) on iki kısma ayrılmış ve bunlara (burç) ismi verilerek (itidal-i rebii noktası) ndan itibaren başlanılıp eski on iki (suret-i kevkebiye) ye nispet olunmuştur. Bu suretle meselâ (Hamel burcu) (Hut suret-i kevkebiyesi) ne tekabül eder.

«Bu izahatı vermekten maksat (burç) ile (suret i kevkebiye) tâbirlerinin aynı olmadığını anlatmaktır. (Burç) un asıl tarifi şöyledir: (Küre-i Sema) kutuplar hattından geçen müsteviler ile on iki kısma — portakal dilimleri gibi — ayrılırsa her dilime burç ismi verilir.

«Bu anlaşıldıktan sonra eski müneccimlerin kullandıkları (nazar) ve (ittisal) tâbirlerini izah edelim:

«Yedi seyyarenin her biri, mizacı dolayısiyle (Saad), veya (nahs) tır. Zühre ve Müşteri (Saad), Mirrih ve Zühal (nahs) tır. Uranus ve Neptün ise Zühal mizacında fakat ondan dûn bir derecede (menhus) olduğu muasır müneccimler tarafından kabul edilmiştir. Seyyarelerin (saad) veya (nahs) olmalarından başka bir de birbirlerine (nazar) ları vardır. (Mıntaka-tül-büruç) 360 dereceye taksim olunduğuna göre 180, 120, 90, 60 derecelik kısımlara sıra ile (mukabele), (teslis), (terbi') ve (tesdis) ismi verilir. İki seyyarenin (daire-i husuf) üzerinde ki mesafeleri söylenilen bu derecelere müsavi olursa iki seyyarenin (mukabele), (teslis), (terbi'), (tesdis) ile (nazar) ları vardır denir. Mukabele ve terbi' (nazar-ı adavet), teslis ve tesdis (nazar-ı meveddet) dir. (Kıran) şemsten maada seyyarelerin ve kamerin bir derecede olmasıdır. Şems ile kamerin bir dereeede bulunmasına (içtima) veya (mehak) tâbir olunduğu gibi şems ile diğer seyyarelerin (daire-i husuf) üzerinde bir noktada bulunmaları haline de

(iktiran) teamiye edilmiştir. İki (saad) seyyarenin (kıran)ı (kıran-ı saadeyn), iki (nahs) seyyareninki (kıran-ı nahseyn) dir. (Kıran) ve (iktiran) diğer (nazar) lardan daha müessir ve kuvvetli olduğuna ve ehemmiyyet itibariyle (mukabele), (terbi'), (teslis), (tesdis) geldiğine müneccimler itikat etmektedir.

«Seyyarelerin aralarındaki bu (nazar) lara (ittisal ile nazar) denir. Bundan başka bir de sırf (nazar) vardır ki kuvvet ve ehemmiyyet ve derece-i tesir itibariyle birbirine münasebeti olan iki seyyarenin dabline denir. Müneccimlerin esas olarak kabul ettikleri (ittisalsiz nazar ve nazarsız ittisal) olmaz kaidesidir.

«Yine müneccimlerin itikadına göre (Utarid) in mensubatı şunlardır: Utarid, ne (saad) dır, ne da (nahs) tır. Ancak hangi seyyare — eskilerin tâbiriyle — hangi kevkeple (nazar) ve (ittisal) i olursa onun tabiatını alır. Yani (saad) ise saad, (nahs) ise nahs olur. Eğer yalnız bulunursa bulunduğu (burc) un tabiatı üzere olur. Mizacı (barit) ve (yabis) tir. Enva-i renk ile mülevven, rayihası: karışık ve (sevdavî) dir. Âzadan: Damak, dudaklar, parmaklar ve dimağa mensuptur. İnsanlardan; ashab-ı divan, vüzera, ehl-i hikmet, müneccim ve mühendise delildir. Eğer menhus ve bedhal ise şairlere, yalan söyliyenlere delâlet edip mizaç cihetinden zeki, haris, hilekâr ve çok söyliyenlere işarettir. Hastalıklardan: Sar'a, cinnet ve malihûlyaya alâmettir. Mevzilerden: Divanhane ve ibadethanelere mensuptur. Edyandan: Felsefeye, hikmete delildir. Şehir ve memleketlerden: Mogolların mahal-i zuhuruna, Türkistan ve civarına, Şam ve Mağrip taraflarına nispet edilmiştir.

«Müşteri, (saad-ı ekber) dir. Mizacı: mizac-ı ruh gibi (had) ve (latip) rengi: Beyazdır. İnsandan: Hükümdara, şurefaye, imamlara, kadılara, vezirlere ve diyanet sahiplerine, zengin tacirlere, hazinedarlara delildir. Eğer menhus olursa kendini beğenmiş riyakâr sofulara ve münafıklara mensuptur. Mevzilerden: İbadethane, cami ve medreselere, hazinelere, mamur ve âli yerlere, güzel gözlü ve sarı saçlı insanlara. Edyandan: Din'i İslâm'a, şehir ve memleketlerden: Horasan, Yemen, Mekke, Medine ve Mağrip taraflarına nispet olunur.

«Utarit'le Müşteri'nin teslisi yani aralarında 120 derece (120=360/3) bulunması halinde biribirine (meveddetle nezaret) leri vardır. Yani dostlukta bulunuyorlar demektir. Bu vasıftan müneccimler şu hükmü çıkarırlar: Âlimler ve sanatkârların kuvvet bulmasına, halkın rahatına, ticaretin inkişafına, ilmî ve edebî eserlerin çoğalmasına, havaların lâtif gitmesine delâlet eder. İşte «Gûya Utarit teslis-i Müşteri'ye» *mısra*ındaki Utarit'in Müşteri ile teslisi eski müneccimlere bu hükmü ifade eder. Üç parmak arasında olan kalemi Utarit'e nispet eden şair, onu (Saad-ı ekber) olan Müşteri ile teslis ediyor diyerek - devrindeki müneccim itikadına göre - bununla ilmî ve edebî eserlerin çoğalacağını anlatmak istiyor.»

Şeb-i yeldayı müneccimle muvakkit ne bilir?
Müptelâ-yı gama sor kim geceler kaç eaat!
Lâ

MÜNECCİM BAŞI منجم باشی [*Sar.*] Yıldızlar ilmiyle uğraşan ve onlardan ahkâm çıkaran müneccimlerin başı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saray memurlarından olan Müneccim başı'lığın ne zaman ihdas edildiğini Osmanlı tarihleri yazmıyor. Bununla beraber kurafata inanan eski milletler gibi Osmanlıların da bir işe başlamak, hattâ muharebede hücuma geçmek için «eşref saat» (iyi zaman) ların seçilmesini müneccimlerden sordukların göre bunun eski olduğuna hükmolunabilir. Nitekim Fatih'in hücum için müneccimlerin eşref saat seçmiş oldukları tarihlere geçmiş olduğuna bakılırsa müneccim başılığın eskiliği hakkında bir fikir hâsıl olabilir.

Osmanlılar zamanında yıldızlar ilmi demek olan «İlm-i nücum» ile uğraşanlar çoktu. Buna dair eser yazanlar, diğer milletlerde bu ilim hakkında yazılan şeyleri tercüme edenler vardı.

«Bütün müneccimler yalancıdır» demek olan «کل منجم کذاب» sözünün ortada olmasına ve her zaman tekrar edilmesine rağmen bununla ulema adını taşıyan din âlimleri uğraşırlardı. Bu sebeple Müneccim başı'ların da çoğu o zümredendi.

Kıymetli tetkik eserleri meydana getiren Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 369 ve mütaakıp» Müneccim başı'lık için şu tafsilâtı veriyor:

«Osmanlı tarihinde padişah cülûsu, velâdet (doğum), harb ilânı, ordunun hareketi, Sadrazamlara mühür verilmesi, denize gemi indirilmesi, Sultan düğünü vesaire hep birinci veya ikinci müneccimin tertip ettikleri zayiçe üzerine bir eşref saat intihabiyle o saat ve dakikada icra olunurdu. Bunu devlet ricali de kendi tâlilerinin müsait gitmesi için tatbik eylerlerdi. Bundan dolayı müneccimlik Osmanlı devletinde mühim bir itiyat olarak kabul edilmişti.

«Fatih Sultan Mehmet İstanbul fethine hareket edaceği zaman müneccimler padişahın hareketi için eşref saat intihap etmişler ve hükümdar da o saatte sefere çıkmıştı.

«İlmiyye sınıfından olan Müneccim başı ile ikinci müneccimin tâyinleri reis-i etibba yani Hekim başının inhasiyle olurdu. Bunlar icabettikçe saat-ı muhtar veya eşref saat denilen uğurlu bir saat gösterirler ve tertip ettikleri zayiçe Sadrazam tarafından Padişaha takdim olunur, hükümdar hangisini muvafık görürse ona göre hareket edilirdi

«Sadrazam'a mühr-i hümayun verilmesi yani onun sadarete tâyini, ordunun hareket saati, bir mahalle asker sevki, Has ahır atlarının çayıra çıkarılması, çocuk tevellüdü, ziyafet saatinin intihabı, Padişah kayığının veya tersanede bir geminin denize indirilmesi yahut vaz'-ı esas resmi ve saire gibi hallerde hep iki müneccimden birinin tertip ettiği zayiçe üzerine merasim yapılırdı. Meselâ tarihsiz bir vesika (Üçüncü Ahmet olması muhtemel) yapılacak bir ziyafetin saati Müneccim başı'dan sorulmuş, o da şevvalin onuncu salı gününün ziyafet için münasip olacağını göstermişti. Sultan düğünü münasebetiyle de İkinci Mahmut zamanında böyle bir zayiçe tertip edildiğini görmekteyiz.

«Padişahlardan bir tanesi yani Birinci Abdülhamit zayiçeye ve eşref saate itibar etmez ve fakat an'ane olduğundan dolayı bunu tatbik ederdi. Bu hükümdar, sefer esnasında ordunun İstanbul'dan çıkmasına dair eşref saat ihtiyari hakkında Sadrazam ve Serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa'nın takdim ettiği telhise cevaben; beyaz üzerine yazdığı hatt-ı hümayunda şu satırlar vardı:

«Hazret-i Fahr-i kâinat Efendimiz nücumen bir mahlle hareket etmedi; Elmütevekkil Alâllah. Benim umurum Cenab-ı Hakka tefvizdir; nücuma tefviz değildir; Devlet-i aliyyede gerçi bu misillü umur-u muazzamalar vakt-i muhtar addolunagelmiştir.»

«Yine aynı hükümdar zamanında Sadrazam'lara mühr-i hümayun verilirken birinci ve ikinci müneccimlerin eşref saat intihap etmeleri kanun olduğundan bahisle Padişah'a münecimlerin gösterdikleri uğurlu saati havi iki zayiçe takdim edilmiş ve bunlardan hangisiyle hareket olunacağı sorulmuştu. Bu telhisin üzerine Padişah:

«Evvel ve sani kavl-i nücuma itibaren yazmışlar ilimlerinde hangisinin mahareti zâhir ise zâhiren ona göre amel ve hareket gerektir yoksa hakikat-ı hal âlim-ül-gâyb olan Allah'a malûmdur.»

«Hatt-ı hümayununu yazıp telhisi iade eylemiştir.

«Müneccimbaşı'ların vazifelerinden biri ve en mühimi takvim tertibi idi ki bu âdetleri yakın zamanlara kadar devam etmiştir. Müneccim başı'lar takvim tertibini hicri 1215 Milâdi 1800 senesine kadar meşhur Mirza Uluğ Bey'in (vefatı 1449) zeyçinden hesap ederek yaparlardı. Fakat o tarihten sonra yeni dürbün ve âlât-ı rasadiyye ile takvim terkibini Üçüncü Selim emreylediğinden Fransız heyet şinaslarından meşhur Kasini'nin zeyçinden hesap olunarak takvim yapılmış ve hicrî 1248 Milâdi 1832 senesinden itibaren de Lalant zeyçi namiyle mâruf zeyçten istifade olunmuştur. Müneccim başı'lar tertip ettikleri takvimleri Padişah ve Sadrazam'a takdim ederek mukabilinde Nevruziyye ismiyle atiyyeler alırlardı. Padişahlar on yedinci asırda bin akça ve on sekizinci asır ortalarında ise altı bin sağ akça (gümüş para) atiyye verirlerdi. Yirminci asır başlarında baş müneccim Sadrazam'a takdim ettiği takvim sebebiyle arkasına bir erkân samur kürk giydirilip kendisine beş yüz kuruş atiyye verilirdi. Müneccim başı'lar ramazanda gerek Padişah'a ve gerek sadrazama imsakiyye de takdim ederlerdi.

«Müneccim başıların maiyyetlerinde şakirtleri de vardı. On yedinci asır başlarında bunların miktarı beş kadardı. Müneccim başı'lar içinde en meşhuru on yedinci asırda yetişen Müneccimbaşı Hüseyin Efendi olup zayiçelerinin isabetiyle şöhret bulmuş ve bu yüzden iyi servet iddihar etmişti. Her gün kendi zayiçesine bakan bu zat kendisi için mukadder akibetin önüne geçemiyerek maktulen vefat eylemiştir. Tarihlerde müneccimlerin ihbarına aldanıp ortaya atılan birtakım şahıslara tesadüf edilmektedir ki Kırım Hanlarından iki Şahingiray ile Canikli Hacı Ali Paşa torunu Tayyar Paşa bunlardandır.

«Osmanlı ricalinden müneccimlerin istihracına aldanıp onunla hareket eden ve hareketlerini ve işlerini ona uydurmak istiyen zevat vardı. Kendisine sadrazamlık verilecek bir vezir mühr-i hümayunun birkaç dakika veya birkaç saat sonra tevdiini rica eylemiştir. Ratip Efendi'ye, Üçüncü Selim tarafından, reis ül-küttaplığa getirileceği evvelden bildirilmişti. Ratip Efendi bu tâyinin eşref saat saydığı bir gün sonraya tehirini rica eylemiş, fakat bu sırada başka biri reisliğe getirilerek Ratip Efendi'nin zayiçesi bozuk çıkmıştır.»

Müneccim başılık Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmekle beraber son

zamanlarda bir unvandan ve vazifesi her sene bir takvim yapmaktan ibaret kalmıştı.

MÜNŞEAT (منشآت) [*Ede.*] Münşiler tarafından yazılıp bir araya toplanan yazı örnekleri mecmualarına verilen addır. Bunlar bir vakitki inşa kitapları gibi örnek olarak kullanılırdı. "Münşeat" lar yazı heveslileri tarafından istinsah edilir, yahut yazdırılır, icabettikçe müracaat edilmek üzere saklanılırdı. Bugün kütüphanelerde, yahut ötede beride aynı adamın münşeatına rastlamaklığımız bunu gösterir. Hattâ içlerinde mühim olanların münşiliğe heves edenler ve kâtipler tarafından ezberlendiği (Şeyh Galip) in:

İndinde muazzam metalip
Ezberleme münşeat-ı Ragıp

demesinden anlaşılıyor.

Bastırılanları da bulunan münşeatlar içinde tarih nokta-i nazarından istifade edilenler vardır.

MÜNŞİ (منشی) [*Ede.*] İyi nesir yazanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine "Nâsir" de kullanılır. Münşi mânaca kâtipten farklıdır. Kâtibe nispetle Münşi daha ziyade bilgi ve rüsuh (maharet, meleke) sahibi sayılır. Bu sebeple kâtip, muharrir, yazıcı, münşi tâbirindeki kudreti ifade edemez. Kâtip; devlet dairelerinde, muharrir, gazetelerde, yazıcı ise esnaf dükkân ve loncalarında yazı yazan mânalarında kullanılırdı.

Necatname-i savvamı münaşi-i rahmet
Mürekkeb-i şeb-i iyd ile eyledi tesvid
Sabit

MÜNŞİYANE (منشیانه) [*Ede.*] Münşiye yakışır tarzda yazılan mensur (nesir) yazılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Münşi iyi nesir yazan demektir.

MÜNTEHİ (منتهی) [*Sof.*] Mevleviliğe intisap edip binbir günden ibaret olan "çile" müddetini bitirerek yapılan merasim sonunda "Dede" lik unvanını alanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Müntehi; nihayet bulan, nihayete eren demektir. Mevlevîliğe intisap ederek çileye giren "Can"a "Müptedi" denilirdi.

§ [*Mek.*] Medrese ve mektebe girip son sınıfa yükselenler hakkında da "Müntehi" tâbiri kullanılır. Mektebin son sınıfına "Müntehi sınıf" denilirdi.

MÜNTEHİ SINIF (منتهی صنف) [*Mek.*] Mektebin son sınıfı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Medrese ve mektebin ilk sınıfında bulunanlara "Müptedi" denilirdi.

MÜRABİTİN (مرابطین) [*Hük.*] Müslümanları düşmanların şerrinden muhafaza maksadiyle hudutta devamlı surette oturanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Serhatlerde tavattun (yerleşen) eden islâm ahali de mürabitin'den sayılırdı.

MÜRAHİK (مراهق) [*Fık.*] On iki yaşını bitirip de bâliğ olmıyan erkek çocuk hakkında kullanılır bir tâbirdir. Dokuz yaşını bitirip de baliğ olmayan kız çocuğa da "Mürahika" denilir.

MÜRAKABE (مراقبه) [*Sof.*] Masıvadan alâkayı keserek kalben Cenab-ı Hakka teveccüh etmek, İlâhî ilmin her şeyi muhit olduğunu düşünüp ibadete devam ile nefsi korumak yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Istılahat-ı Meşayih» deki izahı şöyledir:

«Lûgatta intizar mânasınadır. Amma ıstılah-ı Meşayih'de Cenab-ı Hakkı kalp ile mülâhaza etmektir. Hakkı mülâhaza kılmak anı (daima kendine hâzır ve nâzır, akvaline semi' sözlerini işitir), ahvaline âlim (ahvalini bilir), âmaline basir (yaptıklarını görür) bilmekle ve müşahade kılmakla olur. Çünkü Hak Taalâ abdın her haline ve âmaline nâzır ve şahittir. Nitekim Allah taalâ buyurur (وما تکون فی شأن وما تتلوا منه قرآن ولا تعملون من عمل الا کنا علیکم شهودا اذ تفیضون فیه) (اذا عصیت مولاك فاعص فی مواضع لایراك) ve bazı Meşayih demiştir ki yani Mevlâna isyan ettiğin vakit öyle mevazide (yerlerde) isyan et ki Mevlâ seni görmeye. Bunda işaret vardır ki hiçbir yer yoktur ki Hakkın ilim ve basarından bariç olsun.»

«İrşad-ür-ragıbin» de (hususi kütüphanemde yazma nüsha) sâlikin dördüncü rüknü olarak kaydolunan mürakabe için şu izahat verilmiştir:

«Mürakabelerin birincisi dairei-i imkânda olan mürakabe-i Ehadiyyettir. Çünkü sâlikin batını zikr ile münevver oldukta şeyhi ana işbu mürakabe-i ehadiyyeti talim eder. Mürakabe'nin mânası salih zikir ve rabıta etmeyerek huzur ile Hakka müteveccih olup feyz-i İlâhinin kalbi üzerine vuruduna muntazır olmaktır. Ve amma letaife meleke hasıl olup zikrederlerse nurun-alâ-nur'dur. İşbu mürakabe-i ehadiyyette sâlik iptida kendisini daire-i imkânda farzedip öyle mürakabeye şürû' etmelidir. Gerek bu mürakabe ve gerek sair mürakabelerde sâlik kendisini ol mürakabe ettiği daire derununda farzetmelidir. Ve mürşidi dahi tevecchte kendini ol dairede farzeder ve cemi' evkatta niyaz ve şikestegi-i tam ile müteveccih-i İlâhi ve mürakib-i feyz-i gayr-i mütenahi olup

ve Hazret-i Zat-ı Tealaye mahabbet etmelidir. Ve işbu teveccühle hatırında meleke hasıl olursa buna (huzur-u kalbi) derler ki zikr-i ism-i zat ve zikr-i nefy-i isbattan maksut dahi bu huzurdur.

«Mevrid-i feyz sâlikin kalbidir. İşbu murakabede sâlikin kalbine feyz varit oldukta ol feyzin nuru ile münevver olup cezbe-i İlâhiyye ile uruç ve terakkiye şürû' eder ki buna «aeyr-illallah» denir.»

MÜRASELE *[İlm.]* (مراسله) Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından kadı ve naiplere ve onlar canibinden nahiye naiplerine tayinleriyle selâhiyetlerini mübeyyin olarak yazılan resmî emirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kadılar tarafından bir husus hakkında yazılan resmî kâğıtlara da mürasele denilirdi. Mürasele; Arapça haberleşmek, mektuplaşmak demektir.

Cem'i olan müraselât tahrirat, mektup mânasına kullanılır.

MÜRASELE-İ ŞER'İYYE *[İlm.]* (مراسلهٔ شرعیه) Kadılar tarafından nüvvab (naipler) nasbı hakkında yazılan tahrirat (mektup) hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜRDE BACI *[Mal.]* (مرده باجی) Ağnamın (koyun, keçi) kesilmek üzere İstanbul'a sevkinde ve taşralarda derbentlerden ve sair geçit yerlerinden geçirilişlerinde alınan resme (vergi) verilen addır. Müruriye demek daha münasip olan bu resme malî ıstılah olarak aynı zamanda «Selâmet akçası», «Zephiyye resmi», halk arasında da «Toprak bastı parası» denilirdi. Bunlar ayrı ayrı birer mukataa idi. Mürde baeı mukataat hazinesi varidatından sayılırdı. Bu resim yalnız ağnamdan değil kesilmek üzere gelen sair hayvanlardan da alınırdı. Ötekiler gibi bu da ihtisap mukataasının ihdas olunduğu hicrî 1241 (1825-26) senesinden itibaren tadilâta uğramıştır.

MÜRDE YERİ *[Ask.]* (مرده یری) Yeniçerilerden ölenlerin boşalan yerleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Devlet dairelerinde bunun yerine «Münhal» tâbiri kullanılır. Mürde; Arapça ölmüş demektir. «Esas-ı Nizam-ı Yeniçeri» adlı müellifi meçhul eserde (Süleymaniye'de, Esad Efendi kütüphanesi kitapları arasında yazma nüsha, numara 2068) bu tâbir şöyle geçer: «Galatasaray'ında olan teberdarların ve aşçıların ve cameşuylerin (çamaşırcıların) dahi ulûfelerin bir uğurdan alırlar, anların dahi bölük başıları vardır. Nihayet bunlar kati çok değildir. Otuzar kırkardır. Bunların dahi bölük başıları ziyade ulûfelidir. Bunların içinde dahi mürde yeri bey' (satılmak) olunagelmiştir. Talep olunmak lâzımdır.» Bu izahattan ölenlerin açılan yerlerini Yeniçeriliklo alâkası olmıyanların satın aldıkları ve ocakta hizmet etmeksizin ulûfelerini aldıkları anlaşılıyor.

MÜREDDEF *[Ede.]* (مردف) Redifli olan manzume hakkında kullanılır bir tâbirdir. Redif; kafiyenin «revi»sinden sonra tekrarlanan harf yahut kelimedir. Kafiyenin asıl son harfine «revi» denilir ki birbirine uygun olması lâzım gelen bu harftir.

Geçip Kemâl-i belâgat kelâli kalmıştır
Meâl-i şiir unutulmuş, melâli kalmıştır

Beytinde asıl kafiyeleri «kelâl», «melâl» lâfızlarıdır ki revi harfleri (a) dır. Ondan sonra tekrarlanan (ı) ve kalmıştır ise «redif»tir. Manzumede bunlar böyle tekerrür ettiği için manzumeye Müreddef denilir.

MÜNEKKİD *[Ede.]* (منقد) Bir eseri tenkid eden, mahiyyeti hakkında mütalâa beyan eyliyen yerinde kullanılır bir tâbirdir. Fransızca Gritique mukabili olan tenkid bir eserin iyi olup olmadığına, onun hakikaten güzel sayılıp sayılamıyacağına dair hüküm vermek mânasında kullanılır. Edebî münekkid olmak, yahut sanata ait herhangi bir eseri tenkid edebilmek o işde salâhiyyet sahibi olmıya bağlıdır. Salâhiyyeti bulunmıyan birinin o eser hakkında verdiği hüküm kat'i değil indi olur.

MÜREKKEB (مرکب) [*San.*] Yazı yazmakta kullanılan maddenin adıdır. Son zamanlarda bunun yerini boya almıştır. Bugün sayısı çok azalan hattatların kullandıkları mürekkeb muhtelif usullerde yapılırdı. En iyisi bezir yağının yakılması ile hâsıl olan isten yapılan ve «Bezir isi mürekkeb» adı verilen mürekkebdir.

«Boya, mürekkeb, ahar, ebru mecmuası» adlı yazma eserde (Millet Kütüphanesi, numara 809) mürekkeb yapma usulü hakkında şu izahat vardır:

«Âlâ siyah mürekkep yapma usulü: 50 dirhem Musul mazısı, 50 dirhem sirke, 25 dirhem zac-ı Kıbrıs, 100 dirhem ma-i safî (temiz su). Yukardaki maddeler yarısı kalıncıya kadar kaynatılacak ve sonra süzülüp içine bir miktar zamk-ı arabî ilâve olunarak güzelce karıştırılıp bir şişe içinde muhafaza olunacaktır. Âlâ siyah mürekkeb olur. Mazı'yı birkaç gün evvel dövüp suda bırakılırsa daha güzel olur.

«Diğer siyah mürekkep yapma usulü: 6,5 dirhem dude (bezir isi), 26 dirhem zamk,

19 dirhem mazı, 6,5 dirhem şap. Evvelâ mazıyı kaynatıp sonra şapı yakıp mazının suyuna katılacak, sonra zamkı bu su ile ıslatıp badehu dudeyi tedrici yani yavaş yavaş alıştırıp ziyade dövülecek ve sonra süzülecektir. Âlâ mürekkeb olur.»

Mürekkeb mürur-i zamanla koyulaştığı ve bozulma alâmeti gösterdiği zaman bir miktar sulandırılır, tekrar kullanılır. Hattatlar âdi su katmak suretiyle sulandırmak yerine suret-i mahsusada hazırlanmış olan bir tertibi kullanılırdı. Mecmuada bu tertip için şu izahat vardır:

«100 dirhem gül suyu, 2 dirhem zağferan 10 dirhem zaç, 7 dirhem mazı, 6,5 dirhem şap, yarım dirhem nışadır, 2 dirhem antimon, 1 dirhem mersin yaprağı, 3 dirhem anzarot, 3 dirhem rastık.»

«Yukarda miktarı yazılı eczayı dövüp bir kâsede gül suyu ile ıslatıp iki gün durduktan sonra temiz bir kapta yarım kıye su ile ateş üzerine konularak güzelce kaynatılıp sonra sık tülbentten süzülüp bir defa daha süzülerek kalan sâf suyu alınıp bir şişe içinde hıfz edilerek lüzumu halinde mürekkebe üç beş damla konulacaktır.

«Gülzar-ı savab» da da (müellifi Nefes Zade İbrahim, tahsis ve tertip eden Kilisli Muallim Rifat, Güzel Sanatlar Akademesi neşriyatından, İstanbul, 1939, sayfa 93-100) birkaç türlü mürekkeb tarifi vardır.

Üç hokka devatımda dedi yar ne vardır
Dedikim ey Hüsrev-i şirin-i şeker leb
Zülf-i siyehin, lâl'-i lebin, çeşm-i kebudun
Evsafını tahrir içün üç türlü mürekkeb
Sabit

MÜREKKEBCİ (مركبجى) [*San.*] Mürekkep yapan ve satan esnaf hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Çok Havayileri var idi ki yazılsa bütün
Boş kalır banca mürekkebcilerin dükkânı
Sürari

MÜREKKEB YALAMAK (مركب يالامق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle okuyup yazmak, ilim tahsil etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bezir isi mürekkeple yazılan yazıda yapılan yanlış yalamak suretiyle silindiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

— Amma pek hırpaladın şi'ri!

— Evet Hırpaladım...

Çünkü merkep değilim. Ben de mürekkeb yaladım.

Mehmet Âkif

MÜRETTEB (مرتب) [*Huk.*] Hizmet karşılığı olmaksızın bir kimseye ilmî, iyiliği gibi bir sebepten dolayı mecanen verilen şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Zevaid» 'in müradifidir.

MÜRETTEBAT (مرتبات) [*Bah.*] Gemi adamları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Müfredi olan mürettep: tertip edilmiş, dizilmiş, yerli yerine konulmuş, demektir.

§ [*Mal.*] Vilâyet, sancak ve kazalara varidatlarından üst derecedeki merkezlerine gönderilmek üzere tertip edilen paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜRETTEB DİVAN (مرتب ديوان) [*Ede.*] Bir şairin şiirlerinin kabul edilmiş olan usûl dairesinde toplanmış bulunduğu eser hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bir divan mürettep sayılabilmek için şiir örneklerinden olan Tehvid, Münacat, Naat gibi dinî mevzuları baş tarafa gelmek üzere Padişahların, devlet erkânının sitayişlerine dair Kaside'leri, doğum, ölüm ve sair tarihleri, bunlardan sonra da kafiyeleri itibariyle huruf-i heca sırasına göre gazel'leri ve en sonra da Rubai, Kıt'a, Murabba', Muamma, Şarkı ve en nihayet Müfred'leri ihtiva etmesi lâzım gelirdi. Bunların tamamı bulunmıyan ve yalnız kasidelerden veya gazellerden ibaret olanlara sadece «Divan» denildiği gibi mürettep olan divanlar hakkında da «Divan» tâbiri kullanılırdı.

MÜRGDAR ŞEMSE (مرغدار شمسه) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Çiçekler arasındaki dalların üzerinde kuşlar bulunan şemselere verilen addır. Şemse: Kitap ciltlerinin üst kapaklarına yapılan süsler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Güneşe benzediği için bu ad verilmiştir.

MÜRİD (مريد) [*Sof.*] Bir şeyhe intisap edip henüz sülûk mertebesine varmamış olan tarik ehli, derviş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şeyh Muhiddin-i Arabî «Fütuhat-ı Mekkiyye»sinde Müridi «Nazar ile basiretten ve irade den tecerrütle Allah'a müteveccih olan sâliktir.» suretinde tarif etmiştir. Sâlik bu halinde vücut âleminde Allah'ın irade ettiği şeyin lâmu-hale vuku'bulduğunu, başkasında müessir irade olmadığını bilir. Binaenaleyh Hakkın iradesinde muzmahildir. Hakkın muradı olandan başkasını irade edemez demektir.

Mürid; tasavvuftaki dört derecenin ikinci derecesidir. Bu dört derecenin ilki tâlib, üçüncü ve dördüncüsü de sâlik ve vâsıldır. Mürid; tecrübe ve imtihan devresi geçirmiş, irade yolu-

na girmiş olana denir. Mutasavvıfa, iradeye, tarik-ı iradeyi tâzim eder. Ulûm ve maarifi iradeye, bina kılar. Bir tarika dâhil olana mürid demeleri bundan dolayıdır. Mürid için ancak şeyhe hüsn-i zan, şeyhe suâide edep şarttır. İrade inşilâbı yoktur.

Müridi üç sınıfa taksim etmişlerdir:

Birinci sınıf: mutlak müriddir. Mutlak Mürid; şeyhe niçin kavliyle itiraz etmiyen ve şeyhinin sözlerine karşı delil istemiyen sâliktir.

İkinci sınıf; Mücaz mürittir. Zâhir ve bâtın emrinde şeyhinin re'y ve iradesi altında bulunan sâlike denilir.

Üçüncü sınıf; Mürted müriddir. Mürted mürid; şeyhinin gıyabında nefsinin muktezıyatını tervice gayret yani mürşidinin emir ve nehyine muhalefet eder.

Bu üç sınıftan makbul olan ilk iki sınıftır.

Tasavvufa mütaallik eserlerde müridde bulunması lâzım gelen evsaf uzun uzadıya izah olunmaktadır. Onlara nazaran en başta sıtk ve istikamet gelir. Buradaki sıtk ve istikamet kendisinin emanetine tevdi olunan şeylerin muhafazası, emanete hiyanet edilmemesi demek değildir. Azimet ve irade binasının asl-ı sabih ve kavim esas üzere müesses olmasıdır.

Sâlik için vâcip olan şeylerden biri de her ma'siyet ve zilleden tevbe ve rücu'dur. Bu da büyük, küçük, aleni, gizli, her türlü zillelerin terki ile mümkündür. Hasımlarını irzaya cehd ve sa'y etmesi de bu cümlede dahildir. Hısımları razı etmiyen müride hiçbir şey feth olmaz.

Yine mürid için mal alâkasından tecerrüd etmek lâzımdır. Cah hırsını bırakmak da o cümlede dahildir. Kabul ile red indinde müsavi olmıyan müridin kendisi için bir şey husulü müyesser değildir, en muzır olanı da nasın bir sâliki ayn-ı isbat ve teberrük ile mülâhaza etmeleridir.

Şeyhinin işaret ettiği şeylere muhalefet etmemek de müridlik âdabı cümlesindendir. Müridin şeyh'e muhalefeti büyük bir zarardır. Bu hal ilk zamanlarında başlamış ise ömrünün sonuna kadar böyle gideceği anlaşılır. İradenin birinci şartı ise şeyhine itiraz şâibesi olmamaktır. Her ne vakit müridin hatırına kendisi için dünya ve ahirette kadir ve kıymet veyahut dünya üzerinde kendinden aşağı birinin bulunduğu hutur eylese iradetinde onun için kıdem sahih olmaz.

Müridin şeyhinden başkasına esrarını açmaktan çekinmesi de lâzımdır. Saklamış olsa verdiği söze hiyanet olur ki kötülüğü söz götürmez.

Müridin kesel ve batalet meyliyle vakfesi fetretinden eşeddir. Vakfe ile fetret beyninde fark vardır. Fetret iradetten rücû' ve ondan huruçtur. Vakfe kesel hallerini istimlâ ederek seyirden sükûn ve batalettir. Şeyh müride ezkârdan hangi ismi telkin etmiş ise ona müdavemet etmesi lâzım gelir. Ondan başka bir şeyle meşgul olması âdaba muhalif ve müridin terakkisine münafidir.

Müridin edeblerinden biri de iradet mevkiine mülâzemetle temekkün tarik ı merkez husûle gelmedikçe ve kalbiyle Rabb-i Kerime vusûl bulmadıkça nakil ve sefer yolunu ihtiyar etmemesidir. Zira mürid bakımında vaktinin gayride nakil ve sefer ihtiyarı öldürücü zehirdir. Bu meslege sâlik olanların hiçbirisi matluba vasıl olamaz. Cenab-ı Hak bir mürid için hayır muradeder ise onu iradesinde sabit kılar.

Mürid için vâcip olan daima fukara tarafını iltizam etmektir. Nefsi üzerine hasım ve müddei olup bilâkis nefsini istishap ile onların husumetinde bulunmamaktır. Hattâ hak kendi tarafında olduğunu görse bile sükût etmek icabeder.

Feraizin ikamesi, sünnetlerin idamesi mürid için lâzım olan şeyler cümlesindendir. Zikre devam da o cümledendir. Mürid malını başkalarının iyiliğine sarfetmekten doğacak fakr-u zarureti rıza ile telâkki etmekle beraber nefsinin hazlarına ait küllî ve cüz'î işlerde suul ve munazaraları bırakması lâzımdır. Zira bunlara sabr-u tahammül etmeyip de nefsinin müşteheyatı peşinde olan kimsenin hali kazancı sayesinde dünyadan kâm almakla meşgul olanların haline benzer.

Mürid ezkâra devam ve halvet ve üzleti ihtiyar eylediği esnada uykuda veya uyanık halde yahut uyku ile uyanıklık arasında evvelce görmediği şeyleri görür, meselâ bir hitap işitip veyahut bir mâna müşahede eder ise bununla kat'iyyen iştigal etmemesi ve emsaline muntazır olmaması icabeder. Zira bunlar terakkisine mâni' olur. Hattâ kalbi bunlardan fâriğ olmak için şeyhini keyfiyyetten haberdar etmesi lâzım gelir. Şeyhin üzerine vâcip olan da müridin esrarını saklaması ve bu halleri müridin nazarında îzam değil, bilâkis küçük göstermesidir. Zira bunların cümlesi imtihan ve haberlerdir. Müridin bunlardan ve bu türlü şeyleri düşünmekten çekinmesi, himmetini bunların üstünde tutması lâzımdır. Çünkü bu yakınlıkların arkası hakikatin mükâşefesidir.

Müridin hallerinden birisi de bulunduğu yerde müeddep bir mürşid veyahut kâmil bir

şeyh olmadığı halde irşada memur zatın bulunduğu yere hiceret ve dergâhına mülâzemet eylemesidir.

Şeyhinin kadir ve kıymetini anlıyan müridin kalbi ile kendisi için bundan gayri şeyh olmadığına ve onu Allah'a götüren yolu gösteren bundan başka bir kimse bulunmadığına itikat etmesi lâzım gelir.

MÜRSAT (مرصاد) [*Vak.*] Vakıf yerlerin tamirinden meydana gelen borç yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tamire muhtaç olduğu halde gallesi mevcut olmıyan ve tamirata kâfi ücret-i muaccele ile isticar da edilmiyen bir vakıf yeri, ileride vakfa rücû' etmek üzere kendi malından tamir eden bir kiracının bu yüzden o vakıfta olan alacağı bu kabildendir. Bu alacak ya vakfın sair gallesinden taksitle ödenir yahut kiracının kira bedeline mahsup edilir. Mürsat, vakfın sair masarifi üzerine takdim edilir.

MÜRSEL-ÜN-İLEYH (مرسل‌الیه) [*Huk.*] Nakliyyat mukavelesi mucebince malı teslim etmiye salâhiyyetli kimse, zarfın üzerinde yazılı adres gereğince mektubun sahibi olan şahıs hakkında kullanılır bir tâbirdir. Gönderene «mürsil» denilir. Eski hukukta söz kendisine tebliğ olunan kimseye de müresel-ün-ileyh denilirdi.

MÜRSEL VAV (مرسل و = واو) [*San.*] Vav (و = V) harfinin yazılış şekillerinden birine verilen addır. Bu türlü و = V yuvarlak yazılırdı.

MÜRSİL (مرسل) [*Hak.*] Nakliyyat mukavelesinde malı gönderen, mektubu yazıp postaya veren, eski hukukta sözünü tebliğ etmek üzere birini diğerine gönderen kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Gönderilene «mürsel-ün-ileyh» denir.

MÜRŞİT (مرشد) [*Sof.*] Tarikat piri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan mürşidin lûgat mânası irşadeden, din emrinde (işinde) doğru yolu gösteren demektir. Sofiye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: Doğru yola delâlet eden zattır. «Seccade nişin», «Post nişin» yahut alelıtlak «şeyh» de denilir. «Seccade nişin», «Post nişin» unvanları şeyhlerin oturdukları şeylere nispetle kullanıldığı gibi mürşit tâbiri de gördüğü vazife itibariyle verilmiş bir unvandır. Mürşit te pek çok yüksek vasıflar bulunmak icabeder. Sofiyeye aid eserlerde bunun için uzun tafsilât vardır. Mürşidin suretinde cemilendirilir.

Rayet-i didar-ı Hak'tan "len terani„ remzini
Çeşm-i zârım aşk ile (Tur) olmayınca bilmedim
Kisve-i Âl-i Aba Enver hakikat sırrını
Vaslat-ı mürşidle mesrur olmayınca bilmedim
Enverî

Mürşide var mürşide var mürşide :
Anden olur derde derman ey dede ;
Lâ

MÜRTET (مرتد) [*Fık.*] İrtidat eden, dininden dönen iymandan sonra inkâr ile kâfir olan mânalarına gelir bir tâbirdir. Halk arasında (mürtat) suretinde kullanılır. Başka dinden iken İslâmiyyeti kabul edenlere «mühtedi» denir.

Kalmışsa eğer bir iki ma'bet, o da mürtet
Göğsündeki haç küfrüne fetva-yı müebbet
Mehmet Âkif

MÜRTES (مرتث) [*Huk.*] Harb safında yaralanıp henüz ruhunu teslim etmeden mareke (harb meydanı) dışına nakledildikten biraz sonra ölen İslâm mücahidi mânasına gelir bir tâbirdir.

MÜRTEŞİ (مرتشی) [*Huk.*] Haksız ve kanunsuz bir şeyin hakkı gösterilmesi veya cezayı icabettiren bir fiil ve hareketin örtbas edilmesi için para alan hakkında kullanılır bir tâbirdir. Rüşvet alan demektir. Rüşvet verene «râşi» denir.

MÜRTEZİKA (مرتزقه) [*Vak.*] Vakfın gallesinden maaş ve tayin alanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Diğer bir tarifle vakfın menfaatları kendilerine şart olunan kimseler demektir. Arapça bir kelime olan mürtezik rızklanan, rızk alan demektir. İmamlar, müezzinler, kayyumlar ve diğer vazife sahipleri evkaftan aldıkları maaşlarla geçindikleri için bu tâbir o gibiler hakkında kullanılırdı. «Ehl-i vezaif» tâbirinin müradifidir. Ehl-i vazaifin aldıkları maaş ve tayinine «vazife» denilirdi.

MÜRÜVVET TAŞI (مروت طاشی) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. «Meydan» da Hazret-i Pîr postun'un yanında bir makamdır. Buna «Niyaz taşı», «Kızıl eşik» de denilir, burada niyaz edilirdi. Yeni talip ikrar verdikten ve meydan kapısı eşiğinde niyaz ettikten sonra rehberinin delâletiyle buraya gelir, niyaz ederdi. Rehber o sırada kendisine «bu makama bâb-ı mürüvvet derler. Meydan içerisine girildikte erenler cemali müşahede olunup ve maksada erileceği vakit erenler huzuruna varılıp niyazı kabul olunduğu mahaldir.» derdi.

MÜSADERE (مصادره) [*İda.*] Vezirlerle devlet erkânının ve memleket zenginleriyle tanınmış adamların ecelleriyle öldüklerinde yahut her hangi bir sebeple idamlarında metrûkâtının ve bazan da sağlıklarında mallarının hükümet namına zaptedilmesi yerinde kullanı-

lır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan müsadere cereme suretiyle birinin emval ve eşyasının zaptedilmesi mânasına gelir. Osmanlı tarihinde bir leke teşkil eden müsadere Fatih zamanında başlamıştır. Malları ilk müsadere olunanlar Vezir-i âzam Candarlılardan Halil Paşa ile Yakup ve Mehmet Paşa'lardır. Sonraları öyle zamanlar geldi ki sırf parasına tamaan değerli adamlar, namuslu simalar yok ediliyor, evlâtları ve meşru' vârisleri olduğu halde malları kendilerine bırakılmıyarak zaptediliyordu. Vâris bırakmaksızın ölenlerin ve yahut kanunî bir hükme dayanılarak mallarının hükümete intikal etmesi tabiî ve câiz olabilirse de aksi surette metrukâtın zaptına kıyam bir haksızlık, daha doğrusu zulümden başka bir şey değildir.

İkinci Sultan Mustafa harbin idaresi için zenginlerin mallarını müsadere etmekte beis görmemişti. Tarih bu bapta diyor ki: «Sultan Mustafa Han-ı Sani'nin tabiatı müsadere tarafına mail olduğundan vüzera-yı sâlife tevabi ve müntesebatından şöhret-i servetle müştehir olanları ve hattâ birkaç sene mukaddem darüs-saade ağalığında ve haznedarlıktan çırağ ve tekaüden Mısır'a izam kılınan ağaların zenginlerini bile müsadere ederek umur-u seferiyyeye sarfeyledi.»

Hükümet-i merkeziyenin bu keyfiyyeti terviç etmesi taşradaki büyük memurlara, beylerbeyi ve mirlivalara cesaret vermiş, onlar tarafından da eyaletleri dahilindeki zenginlerin malına konmak için birçok adamlar öldürülmüştür. Osmanlı tarihlerinde bu bapta birçok isimler yazılıdır.

Değerli müverrihlerden Mustafa Paşa (Netayic-ül- vukuat, cilt-2. sayfa-102) bu meseleyi tetkik ederken bir kısım müsaderelere cevaz veriyor, yalnız iş ve güçleriyle meşgul zenginlerin sırf servetlerine tamaan öldürülmelerini haksız buluyor. Birinci kısmına da iştirak edilmesi kabil olmıyan ve dikkate değen bu mütalâalar olduğu gibi nakledilmiştir: «Vüzera-yı izamın varidat manasıpları gayr-i mukarrer olmak hasebiyle istikrar-ı menasıba nail ve hüsn-i idare-i zatiyyesine kadir olanlar kesb-i servet ve sâman edegeldiklerinde ve dairei vezaret ledeliktiza kullanılmak üzere küçük bir ordu hükmünde bulunduğundan hin-i irtihallerinde nukud-ı mevcude ile bazı zikıymet eşya ve esliha ve hayvanat ve çadır gibi mühimmat-ı seferiyye canib-i mîriden kabz olunup veresesine emlâk ve akar ve saireden geçinecekleri derecede emvâl terk olunur ve medar-ı taayyüş bırakmıyan vüzera ve ümeranın evlâtlarına taraf-ı devletten maaş ita kılınır idi. Hattâ Köprülü oğlu Fazıl Ahmet Paşa'nın vefatında bin kese kadar nukudu hazine-i hümayuna ahz olunup emvâl ve emlâk-i külliye irsen biraderi Fazıl Mustafa Bey ile hemşirelerine intikal eylemiştir. Kezalik Merzifonî Kara Mustafa Paşa magduben maktul olduğu ve bilcümle nukut ve eşyası mirîye kabz olunduğu halde oğlu Ali Bey ki sonraları Maktül Zade Ali Paşa namiyle kesb-i iştihar etmiştir, Divan yolunda olan medrese ve müteferriatını pederinin akab-i idamında inşa ettirip bunların ise ne kadar masraf ve servete mevkuf idüği muhtac-ı beyan değildir ve daha pek çok vüzera zadeler babalarından kalan emval ve emlâk ile müreffehen evkat güzar olmuşlardır ki her birinin itiyanı mucib-i tafsil olacağından terk kılınmış ve zannolunduğu gibi her vezirin vefatında kâffe-i emval ve emlâki müsadere olunmak ve ıyal ve evlâdı sokaklara atılmak vâki olmamıştır. Bir de hadd-i mârufu tecavüz ile cem-i mal eden ashab-ı ikbal ve müteneffizan ekseriya müptelâ-yı muahaza ve müsadere olmuşlar ise de dikkat olunduğu halde her birisi bir sebep ve lüzum tahtındadır. Ezcümle Sultan İbrahim'e kesb-i takarrüb eden meşhur Cinci Hoca'nın üç bin iki yüz keselik nukut ve eşyası müsadere olunmuştur ki asrımız hesabınca yüz bin kese akça demektir. Hace-i mezbur bukadar mebaliği üç beş sene zarfında vüzera ve ümeranın takdimine mecbur oldukları rüşvetler ile Evkaf-ı Selâtin ve saireden bilâ istihkak tahsis ettirdiği vezaif ve taraf-ı Padişahi'den aldığı atayadan cem ve iddihar eylemiş idüği meydanda olmasına nazaran bunları bilistirdat umur-u mühimme-i devlete sarfeylemek adil ve zulümden hangisine şebih olduğu erbab-ı insafın mütalâa-i bitarafanesine bırakıldı. Şukadar var ki esas madde vech-i meşruh üzere olduğu halde su-i istimalâta münkalip olup memurin ve mülteziminden ve belki devlet işine karışmayıp kendi ticaret ve ziraatiyle kesb-i servet ve sâman eden ağniyadan vefat edenlerin emvali birer nam ve vesile ile müsadere olunmıya başlanıldığından bu kaidenin ne derecelere kadar vardığı ileride görülür.»

Yine Mustafa Paşa eserinin diğer bir yerinde (Netayic-ül-vukuat, cilt 4, sayfa 99) müsaderenin Yeniçeri ocağının ilgasından sonra İkinci Sultan Mahmut tarafından isdar olunan ferman ile kaldırıldığından bahsederken diyor ki: «Muhallefat zaptı filâsl nevumma makbul ve meşrû' bir derecede yani muhallefat-ı vâkıa emval-i emîriyyeden muhtelia ve müddehar

olması maznun olanlar hakkında câri iken sonraları su-i istimale vardığından mirî ile muamelesi olsun olmasın ve hizmet-i devlette bulunsun bulunmasın ağniyadan birisi fevt oldukta veresesine cüz'i *bir şey terk* olunarak müsadere kılınır ve bazan dahi muhallefat vereseye terk olunarak maktua rapt olunur yani muayyen bir meblâğ ahziyle bitirilirdi.»

Vak'a nüvis Lûtfi efendi Yeniçeri ocağının kaldırılmasını mütaakip «Yeniçerilerin taaddileri ekseriyyetle devletin mecbur olmuş olduğu masarif için ahzı ihtiyat hükmüne giren müsaderat ve zapt-ı muhallefattan mirî ile münasebeti olmayıp ticaret ve sanat erbabından olanların muhallefatına taarruz olunmaması hakkındaki İkinci Mahmut'un iradesini kaydederken (Lûtfi Tarihi, cilt I, sayfa 144) «İstitrat» başlığı altında şu mütalâayı yürütmüştür. «Erbab-ı devletten bulunanların muhallefatını istiana Şer-i şerif iktizasından olduğu (Esat Efendi) «Üss-ü zafer» de mahsusen isbat ve iddia etmiştir. Muharrir-i fakir dahi min gayr-i haddin beyan-ı hale müeaseret eder ki usul-i fıkhiyyenin mesail-i esasiyyesindendir ki gerek mâkul olup da meşru' ve gerek meşruiyyetini müteakıp makul olsun şu iki kavle göre dahi akıl ve naklin ittifakı müttefik-ünaleyhtir. İktizayı şer'iden kat'-ı nazarla müsadere kaziyyesi teşrih olundukta eğer muhallefat-ı mevcude mevtanın öz malı ise ana müdahaleye kimsenin hakkı olamayıp alâ ma farazallah taksim olunur. Lâkin taraf-ı devletten mansup ve memur olup da yedd-i emanetine tevdi kılınan devlet emvalini ketm ve ihfa ve ahaliyi teerime ictira edip bunlardan cemeylediği nukut ve emvale tasarrutu meşrû' olamadığı cihetle ahz ve zaptı ayn-ı adalet olacağını akıl ve nakil musaddaktır. Devlet olvakit müsadereyi resmen ref' ve ilga buyurmamış olsaydı yine memnuiyyeti tabiî idi. Sebebinin intifası müsebbibin nefyini mucip olacağından ittihaz buyurulan usûl-ü adliyye muktezasınca ebvab-ı zulmiyye (zulüm kapıları) mesdut olduğu takdirce kabahata meydan bulunmaz ki müsadere edilmek lâzım gelsin.»

Yeniçeri ocağının kaldırılmasını mütaakıp bazı istisnalarla kaldırılan müsadere usulü Tanzimattan sonra tamamen kaldırılmış ve ancak mahkeme hükmüne bağlı olması lâzımgelen bu kötü âdet tamamen tarihe karışmıştır.

MÜSAHERET [*Fık.*] (مصاهرت) Nikâh ile hâsıl olan akrabalık yerinde kullanılır bir tâbirdir.

MÜSAKKA [*Ok.*] (مصقه) Yapıştırılmak icabeden şeylerin tutkal sürülüp kurutulmak suretiyle kolaylıkla yapıştırılabilecek bir şekilde hazırlanmasına verilen addır. Mektup zarflarının zamklanmış kapakları gibi. Yapıştırılması lâzım geldiği zaman hazırlanmış olan bu parçalar ıslatılarak yapıştırılırdı.

MÜSAKKAFAT [*Mal.*] (مسقفات) Üstü örtülü, tavanlı ev, dükkân ve emsali gayr-ı menkuller hakkında kullanılır bir tâbirdir. O mânaya gelen «müsakkaf» ın cem'idir. Vakıf yerlerden binalı olanlara «Müsakkafat-ı mevkufe» denilir.

Vakfiyyelerde aynı zamanda bağ, bahçe, tarla ve parayı da ihtiva eden «müstegallât» tâbiri geçer.

MÜSAKKAFAT-I MEVKUFE [*Vak.*] (مسقفات موقوفه) Hayır müesseselerinin idaresi için icabeden geliri karşılamak üzere vakfedilmiş olan binalar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜSALÂHANAME (مصالحه نامه) [*İda.*] Sulh muahedesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Müsalaha; arapça sulh edişmek, iki taraf kavga ve nizâı bırakarak barışmak, uzlaşmak, uyuşmak demektir.

MÜSAMERE (مسامره) [*Sof.*] Hakkın abde sırren (gizlice) muhadese ve muhatabası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiye ıstılahlarına ait eserlerde bunun izahı şöyledir: «Âlem-i esrar ve âlem-i guruptan (sır ve gayıb âleminden) Hakkın âriflere zuhur eden hitabıdır. Âlem ve âlemde olan eşyanın ecnası, envaı, eşhas-ı hakkın zuhuratının mezahiri ve tecelliyatının bir nevi' ile cilvegâhı olduğundan Ruh-ul-emin bu âleme hitab-ı Hak ile nâzil olmuştur.»

MÜSCCAA' (مسجع) [*Ede.*] Seci'li olan yazılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Seci'; nesrin kafiyesidir. Seci'ler ya cümlelerin sonunda yahut arasında bulunur.

MÜSEDDES (مسدس) [*Ede.*] Altı mısralı nazımlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlarda, muhammeslerde olduğu gibi, ilk bendin son beyti tekerrür eder, yahut her bir bendi bir mesnevi beytiyle sona erer. Mısraların sayısı nazar-ı itibara alınarak murabba', muhammes, müseddes ilâh. adı verilen nazımlarda şairler muhtelif şekiller kabul etmişlerdir. Murabba' ve muhammes şekilleri gibi müseddesler de fevkalâde âhenkli idi. Bundan dolayı büyük şairler hemen istisnasız bu nazım şekillerini ihtiyar etmişlerdir.

Müderris Ali Ekrem Bolayır «Nazariyat-ı edebiyye dersleri»nin 1333-1334 (1917-1918) senelerinde Darülfünunda okuttuğu derslerin taş basmasiyle basılan «Mesalik-i edebiyye»

kısmında (sayfa 284) şöyle diyor: «Mesnevî şeklinde yazılan şiirler ile Tevbit ve Naat vâdisindeki samimi kasidelere bir de Fuzulî gibi hassas şairlerin ruh-u şefakdarından kopmuş yahut Nedim gibi bikr-i hayal âşıklarının kariha-i tabnakinden incilâ etmiş mahdut gazeller istiana olununca murabba'lar, mahammesler, müseddesler ile eski şiirimizin en güzelleri yazılmıştır.»

Bir Örnek

Eylemem töhmetim inkâr o değil fergadım
Dest-i vus'amda mıdır hilkat-i maderzadım;
Hâşa billâh ki benim reyim ola icadım;
Yazmağa, bozmağa kabil mi değildir adım;
Müstait kıl gog ise lûtfunla istidadım;
Sana güçlük mü var ey şâh-ı kerem mutadım

Etse mahlûku ihata ezeli ilm-i Hüda;
Neden eyler aceba anda teaddüt kadema?
Kâşki bahsını terkeylese güruh-u ulema..
Ben kulum kulluğuma lâyık olandır bu reca,
Müstait kıl gok ise lûtfunla istidadım;
Sana güçlük mü var ey şâh-ı kerem mutadım.

Keremin mücrimedir, muterif-i taksirim;
İdemem cürmümü inkâr o değil tezvirim;
Yed-i takdirdedir var ise de tedbirim;
Birakup aklımı geldim sürüyüp zencirim;
Müstait kıl gok ise lûtfunla istidadım;
Sana güçlük mü var ey şâh-ı kerem-mutadım

Biliriz akl ile butlanımızı Hak sensin,
Hadd-ı zatında ubudiyyete elyak sensin,
İhtigarın dahi mutlei muhakkak sensin!
Müstait kıl gok ise lûtfana istidadım
Abd-i âciz ne yapar Kaadir - mutlak sensin
Sana güçlük mü olur ey şâh-ı kerem mutadım.

Mebhas-ı ceb-rü kaderden o kadar bizarım
Şu kadar fehm ederim ben ki maasi kârım.
Kudretim yoksa dahi cürmüme var ikrarım;
Rabb-i izzet ne demektir bilirim Hünkârım
Müstait kıl gok ise lûtfuna istidadım
Sana güçlük mü var ey şâh-ı kerem mutadım.
İzzet Molla

MÜSELLEM (لم) [*Ask.*] Osmanlıların teşekkülü sıralarında ve Orhan Gazi zamanında vergiden muafiyet suretiyle askerlik hizmetinde bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Müsellemin suretinde cemilendirilirdi. Bu ismin verilmesi vergiden muaf tutulmuş olmalarından dolayı idi. İlk teşkil olunan müsellemlerin sayısı bindi. Bunlar da sipahiler gibi harb vukuunda sefere giderler ve harb devam ettiği müddetçe ulûfe alırlardı.

«Kavanin-i Âl-i Osman der hulâsa-i mezamin-i defter-i divan» da, (sayfa 42) ki malûmata göre otuz neferi bir ocak itibar olunurdu. Ocaktaki otuz neferin beşi «benevbet eşkinci», yirmi beşi «yamak» tı. Sefer vukuunda «benevbet eşkinci», «yamak» olanlardan Avarız-ı divaniyye mukabelesinde ellişer akça harçlık alarak sefere giderlerdi. Sefer olmadığı zamanlarda bir şey almazlardı. Benevbet sefere eşenler o sene «Âdet-i ağnam» vermezlerdi. Müsellemlere birer çiftlik miktarı yer verilir, çiftliğinde yetişen kendi zahirelerinin öşür resmi timar kaydedilirdi. Benevbetlisi o timarın mahsulünü alıp sefere giderdi. Hizmetleri top çekmek, yol temizlemek, askere zahire getirmekti.

«Kanunî kanunnamesi» nde (sayfa 43) müsellemlerle yayalara mütaallik hükümler bir fasılda toplanmıştır. Bu fasılda kanun-i kadim veçhile müsellemlerin çiftlik yerleri olduğu kaydedilmiş ve bu çiftliklerin öşür ve rüsumdan müsteana olduğu da tasrih edilmiştir. Bu çiftlikler alınıp satılamaz, tapuya raptolunamazdı. Koyunlarından ağnam resmi alınmadığı gibi rüsum da istifa olunmazdı. Bununla beraber müsellem kendi çiftliği dışında olarak sipahiye ait bir yeri ektiği surette öşürünü ve iki dönüme bir akça hisabiyle resmini timar sahibine vermek mecburiyyetinde idi. Bu yer bağ ise her dönüm için on akça vermekle mükellefti.

Kanunî ile beraber ondan sonraki zamana âit ahkâmı da ihtiva eden başka bir kanunnamede (Millî Tetebbular mecmuası, cilt I, sayı 2. sayfa 311) müsellemlere ait çifliklerin topraklarında başka birinin ekip biçmesi halinde öşür ve resmi müsellemlere aitti. Müsellemler de sipahiler gibi kendi yerlerinden öşür ve resim alırlardı. Hattâ bu kanunnameye göre müsellemlere ekinlerin kendilerine zarar irası halinde on seneden fazla müddetle müsellemin toprağında oturmuş olsalar bile çıkarmak hakkını veriyordu.

Yine Kanunî Kanunnamesine göre müsellemlerin oğulları da «yamak» yazılabilirlerdi. İhtiyarlığı veya hastalığı yüzünden sefere gidemiyen yamak oğlu varsa onu gönderir, yoksa yerine gidene harçlık verirdi.

Teke ili'ndeki müsellemlerin ahvaline dair kanunnamede mevcut sarahatten orada müsellemlerin halkı kendilerine raiyyet kaydettikleri ve bunlardan öşürden başka değirmen resmi ile beraber raiyyet yazılan evlerden kırk elli akçeye kadar para aldıkları da yazılıdır. Halkın şikâyeti üzerine Kanunî zamanında şöyle bir kanun çıkarıldı: Her ocakta onbeş haneden noksan olanın itmam edip ve ziyade olanı onbeş haneye bir eşkinci vazolunmak mukarrer

oldu ve resim-i çift tâyin olunup zulüm ve taaddi olunmasun deyu her bir ocağın noksanın tamam edüp ve ziyadesine (onbeş hane hisabı üzere) birer eşkinci vazolunup raiyyet yazılan kimselerden tamam çiftlisüne otuz ve nîm çiftlisüne onbeş ve bennake oniki ve ehl-i kisp olan mücerretlere altı akça ve iki koyuna bir akça takdir olundu.

Müsellemlerin aldıkları resmin yarısı kendilerine, obür yarısı da subaşılarla çeribaşılara aitti. Kanunî zamanında müsellemlerin sancak beylerine raptedildikleri bu kanunnameden anlaşılıyor.

Bir zamanlar harbe iştirak ederek dövüşen müsellemler sonraları Yeniçeri teşkilâtındaki sipah bölüklerinin ihtiyaca kâfi gelmesi üzerine top çeken, manda ve öküzlerin ve topların alât ve edevatının muhafazası, kale muhasarası esnasında metris yollarında ve pusularda topların saklanması, askerin geçeceği yerlerdeki yolların yapılması, köylerin tamir edilmesi, zahire naklinin temin olunması gibi vazifelerle tavzif olunmuşlardı. Müsellemler, ordunun önünde balta ve kürek ile sefere giderlerdi.

«Kavanin-i Âl-ı Osman» da (sayfa 45) vazifeleri ile kaldırılmaları hakkında şu tafsilât vardır: «Anadolu'da piyade ve müsellem taifesi vardı ki cümle sefere eşer benevbetlisi altıbin dokuz nefer olup yamaklariyle yirmialtı bin beş yüz neferdi. Beyleri nevbetlülerin sefere ihraç edip top çekmiye ve yol ayırtmıya ve zahire götürmekte hizmet ederlerdi. Rumeli'nde olduğu üzere bunların dahi müsellem ocağının çiftliklerinde hasıl olan terekenin zahire öşür reamin ol ocakta nevbetlû olan yaya ve müsellem alup sefer hizmetin eda ederlerdi. Şimdiki halde yaya ve müsellem taifesi refolunup cümlesi riaya kaydolunmuştur ve çiftlikleri zeamet ve timara bağlanup bâlâ zuama ve erbab-ı timarı Kaptan paşa ile derya seferine memurlardır.»

Cevat Paşa «Tarih-i Askeri-i Osmanî» adlı eserinin ikinci cildinde (Üniversite kütüphanesinde Yıldız kitapları arasında yazma nüsha, numara 136) müsellemleri «Pişdarda hareket ile ordunun geçeceği köprü ve bunları tamire memur olduklarından bunlara köprücü tâbir olunduğu da vardır» suretinde tarif ettikten sonra aşağıdaki izahatı veriyor:

«Müsellemlerin baltadan başka silâhları yok ise de civar köyler halkı veyahut topçu depoları müsellemlere lüzumu olan kazma ve kürek ile sair edevatı tedarik etmiye mecbur idiler. Tüfek istimali müsellemlerce memnu idi. Ordu yol yürürken müsellemler hududtaki şehir ve kalelerde bulunan veya oralara gönderilen müsellemler top yanına konulur, liyakatleri derecesine göre topçu sınıfının muhtelif hizmetlerinde bulunurlardı. Muhasara esnasında istihkâm ve sıçan yollariyle buna mümasil inşaatı yapmıya da memur idiler. Bu işlerden pek çok kâr ettiklerinden yeniçeriler bile kendilerine haset ederlerdi. Bu sınıftan sair piyadelerin hepsinden ziyade korkulurdu. Çünkü harb alât ve edevatının cümlesi bu sınıfın elinde idi.

«Müsellemlerin adedi mahdut değildi. Dahilinde bulundukları eyaletin büyüklük ve küçüklüğüne ve onlara tahsis olunan arazinin az ve çokluğuna göre vilâyetlerin bazılarında çok ve bazılarında az idi.»

Müsellemlik hicrî onbirinci (milâdî onyedinci) âsırda lağvedilmiştir.

MÜSELLES (مثلث) [*San.*] Hem eski içkilerden, hem de pomad nevilerinden birinin adıdır. «Tla» da denilen ve şaraptan üçte bir kalmak suretiyle kaynatılarak yapılan bu kuvvetli içki eski edebiyata girmiştir.

Leblerinden alsam üç buse olur kanım helâl
Ger müselles olıcak derler haram olmaz şarap
İbn-i Kemal

§ [*Mus.*] Telli sazlardan birinin adıdır. Ud'un ikinci teline de "müselles„ denilir.

MÜSELLİM (مسلم) [*İda.*] Eyalet valileriyle sancak mutasarrıflarının uhdelerinde bulunan yerlerin idaresine memur edilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vali ve mutasarrıflardan uhdesine tevcih olunan iki yerden mühim olanında kendisi oturur, ötekini gönderdiği adam idare ederdi. Yine bunlar tarafından bir kazanın varidatını tahsil için gönderilen memurlara «mütesellim» denilirdi. Müsellimlerle mütesellimlerin azil ve nasbı doğrudan doğruya onu tâyin etmiş olan vali ve mutasarrıfa aitti. İkinci Mahmut devrinde merkeziyyet usulünün tesisi üzerine bunlar kaldırılmış, hükümet tarafından her yere vali, mutasarrıf ve kaymakam gönderilmiye başlanmıştır.

MÜSELLİM KALDIRAN (مسلم قالدیران) [*San.*] Odanın ortasına kadar uzanan çubuklara verilen addır. Bu çubuklar yaseminden, yahut kiraz dalından yapılır, ağza gelecek yerine kehribar takılırdı. Zenginlerin kehribarları murassa olurdu.

MÜSELSEL (مسلسل) [*Ede.*] Bütün mısraları kafiyeli olan manzumeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sekiz on beyit yazılınca yek

ahengi (ahenk birliği) ile tab'a kelâl (yorgunluk, bezginlik) verdiği için son zamanlarda kullanılmadığı gibi eskilerden de yazanlar pek azdır.

MÜSEMMEN (مثمن) [*Ede.*] Sekizer mısrâlı beyitlerden müteşekkil manzumelere verilen addır. Müsemmen, Arapça sekizli demektir. Tanınmış şairler, Murabba', Muhammes, Müseddes gibi Müsemmen de yazardı.

MÜSEMMAT (مسمط) [*Ede.*] Dört mefailün yahut müstefilün gibi cüzü'leri tekrarlanan vezinlerden tanzim edilen şiirlere verilen addır. Araplar bizim «Murabba'», «Muhammes», «Müseddes», «Terkib-i bend» «Terci-i bend» ilâh. dediğimiz şekillerin hepsine birden «Müsemmat» derler. Dört cüz'e ayrılan her beytin son cüz'ü, gazelin esas kafiyesini takibetmekle beraber üç cüz'ü de ayrıca kafiyeli olur. Öyle ki her cüz'ü birer mısra şeklinde yazılsa bir beyt, dört mısralı bir bend teşkil eder.

Beni candan usandırdı,
Cefadan yâr usanmaz mı?
Felekler yandı âhımdan,
Muradım şem'i yanmaz mı?

Şeb-i firkat yakar cânım
Döker yaş çeşm-i giryanım.
Uyarır halkı efgânım,
Kara bahtım uyanmaz mı?

Gül-i rahsarına karşû,
Gözümden kanlı akar su,
Habibim; fasl-ı güldür bu,
Akar sular bulanmaz mı?

Gamım pinhan tutardım ben,
Dediler: Yâre kıl rûşen,
Disem ol bî vefa bilmem,
İnanır mı, inanmaz mı?

Değildim ben sana mâil,
Sen ettin aklımı zâil,
Bana tâneyliyen cahil,
Seni görgeç utanmaz mı?

Fuzûlî rind-i şeydadır,
Hemişe halka rüsvadır,
Sorun kim bu ne sevdadır,
Bu sevdadan usanmaz mı?
Fuzûlî

MÜSEMMAT SEMAÎ (مسمط سماعی) [*Ede.*] Her beyti dört parçadan ibaret halk şiirleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Diğer semailerin vezin ve şekilce aynıdır.

Hakikat câyıdır cana;
Bizim meyhanemiz şimdi.
Sirişk-i âşıkān âsa,
Dolar peymanemiz şimdi.

Ziya-yı şem'i hûbane
Düşen ta haşredek yane;
Ruh-ı dildar-ı canane,
Döner pervanemiz şimdi.

Bakar mı hüsn-i daray'a?
Salâ hû cam-ı sevda'ya;
Takıldı zülf-i Leylâ'ya,
Dil-i divanèmiz şimdi.

Alanlar aşk ile yanık,
Durur her kavline sadık;
İçer peymanegi âşık,
Olur mestanemiz şimdi.

Entsim (Nuri) zar oldu,
Kararım bî karar oldu:
Habibim; beyt-i yar oldu:
Dil-i divanemiz şimdi.
Tokatlı Nuri

MÜSENNA (مثنی) [*Mus.*] Eskiden telli sazlarda kullanılan tellerden birine verilen addır. Ud'un üçüncü teli bu ismi taşır.

MÜSKITAT-I HUDUT (مسقطات حدود) [*Fık.*] Had cezalarını iskat ve izale eden sebepler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zina hakkındaki ikrardan rücu' bu kabildendir.

MÜSKITAT-I KISAS (مسقطات قصاص) [*Fık.*] İcap eden bir kısası iskat ve izale eden sebepler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sulh, cinnet, ölüm bu kabildendir.

MÜSEVVİD (مسود) [*İda.*] Resmî dairelerde ve daha ziyade mektubî ve tahrirat kalemlerinde müsvedde kaleme alan kâtipler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Müsveddeleri tebyiz (beyaza çekme) edenlere «Mübeyyiz» denir. Müsevvidin suretinde cimilenir.

MÜSTA'Fİ (مستعفی) [*İda.*] İsti'fa eden, bir memuriyet veya himetten affedilmesini istiyen yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan müsta'fi suçunun affını istiyen mânasına da gelir.

MÜSTEGALLÂT (مستغلات) [*Vak.*] Hayır müesseselerinin idaresi ve masraflarının temini için iktiza eden gallat (zahire, mahsul) ve varidatı getirmek üzere vakfedilen müsakkafattan yani üstü örtülü akarlardan maada mal yerinde kullanılır bir tabirdir. O mânaya gelen «müstegal»in cem'idir. Gerek akar olsun bağ, bahçe, hamam, değirmen, çiftlik, ev, dükkân mağaza gibi gerek vakfını mütearif (herkesin bidiği meşhur) menkul olsun irbahı (faiz geti-

ren) yahut mudarebe,, ya bidaa (sermaye) sıretiyle tenmiyesi meşrut olan vakıf paralar gibi. Yerin vakıf olduğu daha açık anlaşılması için «müstegallât-ı mevkufe» suretinde de kullanılırdı. Binalı olan yerler hakkında ise «müsakkafat-ı mevkufe» tâbiri kullanılırdı.

Müstegallat-ı mevknfe dört kısma ayrılır:

1 — İcare-i vahideli akarat-ı mevknfe.

2 — İcare-i vahide-i kadimeli akarat-ı mevkufe.

3 — İcareteynli akarat-ı mevkufe

4 — Mukataalı akarat-ı mevkufe.

MÜSTEGALLÂT-I MEVKUFE (مستغلات موقوفه) [*Vak.*] Hayır müesseselerinin idaresi için icabeden gelir karşılığı olmak üzere vakfedilmiş olan müsakkafattan yani üstü örtülü akarlardan maada, tarla ve sair mal yerinde kullanılır bir tabirdir. Vakfedilen yer tavanlı yani bina ise «müsakkafat-ı mevkufe» denilirdi.

MÜSTAHFIZ (مستحفظ) [*Ask.*] Yeniçeriliğin kaldırılmasından evvel kale, hisar ve memleket muhafazasında bulunanlar, kaldırıldıktan sonra da redifiikten sonraki askerlik hizmetiyle mükellef olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İlk zamanlardaki müstahfızlık daimî hizmet halinde olduğu için kendilerine timar verilirdi. Sonraki müatahfızlık ise harb gibi lüzum görüldüğü zaman askerlik hizmetine çağırıldığı için bu gibilere yalnız hizmete çağırıldıkları zaman, diğer askerî efrat gibi, maaş ve tayin verilirdi.

MÜSTAFİZ TİMARI (مستحفظ تیاری) [*Mal.*] Kale ve memleket muhafızlığı hizmetinde bulunanlara verilen timarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunların sayısı kalelerin çoğalıp azalmasına göre artmış, eksilmiştir. Bu gibilerin timarlara tasarruf noktasından diğerlerinden farkları yoktu. Fark yalnız gördükleri vazifeden ibaretti. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra müstahfız teşkilâtına da nihayet verildiği için müstahfız timarı da tarihe karışmıştır.

MÜSTAHİKKİN-İ İLMİYYE MAAŞATI (مستحقین علمیه معاشاتی) [*Ilm*] Memuriyyet ve mâzuliyyet maaşı olmıyan ilmiyye mensuplarına bağlanan aylıklar hakkında kullanılır bir tâbirdirdir. 1908 Temmuz inkılâbı'ndan sonra ilmiyye mensuplarının «tarik maaşı» kaldırılarak onun yerine bu namla maaş bağlanmıştır.

MÜSTAHLAS GEDİK (مستخلص کدك) [*Mal.*] Berveçh-i mülkiyyet bir gediğin müstekarr-ün fihi olan müsakkafın yanmış veya yıkılmış olup da arsasında mevcudiyyetine halel gelmiyen gedik hakkında kullanılır bir tâbirdir. Diğer bir tarif ile yanan gedikli bir binanın arsasında gedik hakkı bâki kalan gedik demektir.

MÜSTAKAR GEDİK (مستقر کدك) [*Mal.*] Dükkân veya mağaza gibi bir mahalle konulan gedik demektir. Gediğin mutasarrıfı başka yerde sanat ve ticaret icra edemezdi. Gediğin bir ikinci nev'i de «havaî gedik» idi. Havaî gedik şahsa aitti. Sahibi istediği yerde sanatını icra edebilirdi. Müstakar gedik gediğin te'sisinde binanın üst katında tesis edilmiş ise ona da «Havaî gedik» denilirdi. Ancak iki havaî gedik arasında bu itibarla fark vardı. Çünkü onun sahibi yine orada icra-yı sanata mecburdu. Gedik esasen emlâkin tasarrufuna bir engel teşkil ettiği halde havaî vaziyyette olanlar daha fazla müşkilâta sebep oluyordu. Çünkü zemin ile havanın mutasarrıfları ayrılınca binanın tamiri, ve yahut yeniden inşası bahis mevzuu olduğu zaman ayrı ayrı olan sahipleri ihtilâfa düşüyordu. Gediklerin kaldırılmasıyla bu hal de ortadan kalkmıştır,

MÜSTAKBİL-İ MİSAFİR (مستقبل مسافر) [*Vak.*] İmarete gelen misafirleri karşılayıp îzaz ve ikram vazifesiyle mükellef memura verilen addır. Müstakbil, Arapça istikbal eden, karşılıyan demektir. Daha başka tâbirler gibi bu da vakfiyyelerde geçer.

MÜSTECAB - ÜD - DAVE (مستجاب الدعوة) Duası makbul olan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Müstecap: Arapça istediği kabul olunmuş demektir. Vesikalarda ulema ile şeyhlerden bahsolunurken geçer.

MÜSTEFREŞE (مستفرشه) [*Fak.*] Odalık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan müstefreşe fıraşa, yatağa giren demektir. Saraylarda ve 1908 Temmuz İnkilâbı'na kadar zenginlerin konaklarında, nikâhlı karılar dışında olarak, bu namla cariyeler bulunurdu. Saraylarda küçükten alınarak ve terbiye edilerek «Gözde»liğe çıkan kızlar «İkbal»likle beraber müstefreşe unvanını da alırlardı. Zenginler ya küçükten alıp büyüttükleri, yahut büyük olarak satın aldıkları kız ve kadınları fıraşlarına (yataklarına) almakla o sıfat kendilerine verilirdi. Müstefreşelerden azadedilenler ve edildikten sonra evlenenler, ev bark, sahibi olanlar bulunmakla beraber alelumum diğer cariyeler gibi esirliği hayatları boyunca uzıyanlar, ve gençlik ve güzellikleri geçtikten sonra sarayların ve konakların hasis işlerinde çalıştırılanlar da vardı.

Çünkü insan mı kıyas eylediniz biz ki «şey»iz!
Paranın sakına, bazusuna müstefreşeyiz!
Mithat Cemal Kuntay

MÜSTEFTİ (مستفتی) [*Fık.*] İstifta eden, fetva istiyen, şer'an bir müşkülün hal ve beyan edilmesini talep eyliyen mânalarına gelir bir tâbirdir. Fetva verene «müfti», fetva vermiye «ifta», fetva istemiye «istifta» denilir.

MÜSTEMEN (مستأمن) [*İda.*] Osmanlı devleti ile sulh halinde bulunan ve uhude (ahidlere) müsteniden memleket içinde yaşıyan ecnebiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Başka bir tarifle Osmanlı ülkesinde oturmalarına müsaade olunan yabancı devlet tebaasına denir.

Süleyman Sudi efendi (ölümü 1895) (Defter-i muktesit, cilt 3, sayfa 166 haşiyesi) müstemeni şöyle izah ediyor: «Bir memlekete hariçten gelip mesken ittihaz etmiş ve o memleket ahalisinin malik olduğu hukuk ve imtiyazatın haricinde bazı müstesna hallere de mazhar olmuş olan şahıslardır ki ekseriya Devlet-i aliyyede ticaret yapan ecnebî tebaa bu kabildendir.»

Ecnebi memleketlerde seyahat ve ikamet eden müslümanlar da bu sıfatla anılırlardı. Aman dilemiş demek olan istimandan gelen müstemen «harbî»nin karşılığıdır. Şeriat lisanında «harbî» İslâm diyarına (memleketine) giren tüccarlara verilen addır. Müstemen olanlar İslâm diyarında bir seneden az oturacak olurlarsa «harbî», bir sene veya bir seneden ziyade ikamet eyliyecek ve yahut yerleşip kalacak olurlarsa «zimmî» sayılırlardı. Müstemenler harbîliklerini muhafaza ettikleri müddetçe «cizye» ile mükellef tutulmazlardı.

MÜSTESNA EVKAF (مستثنا اوقاف) Evkaf nezaretinin teşekkülünden evvel ve sonra hükümetin müdahalesi olmaksızın mütevellileri tarafından idare olunan vakıflara verilen addır.

Müstesna evkaf iki kısımdı: Eskidenberi müstesna tutulanlar, istisnaya dahil edilenler. Eskidenberi müstesna tutulanlar sekiz tane idi.

1 — Celâleddin-i Rumi evkafı «evkafı Celâliyye»
2 — Haci Bektaş-ı Veli evkafı
3 — Abdülkadir Ceylânî evkafı
4 — Haci Bayram-ı Veli evkafı
5 — Gazi Mihal Bey evkafı
6 — Gazi Ali Bey evkafı
7 — Gazi Süleyman Bey evkafı
8 — Gazi Evrenos evkafı.

Bunlar mütevellileri marifetiyle idare ve ta'mir olunurdu. Yalnız muhasebelerin rü'yeti ve vakıf şartlarına riayet edilmediği keyfiyyetine Evkaf Nezaretince nezaret edilirdi.

Sonradan istisnaiyyete dahil edilenler üç kısımdı. Birinci kısım on dört tane idi:

1 — Zağnos Paşa evkafı
2 — Emir Ahmet-ül-Buharî evkafı
3 — Şeyh Sinan Erdebilî evkafı
4 — Himmet Efendi evkafı
5 — Firuz Bey evkafı
6 — Tur Ali Bey evkafı
7 — Şeyh Şüca-üd-din-i Veli evkafı
8 — Bazirgân Haci Mehmet Efendi evkafı
9 — Candarlı Kara Halil Hayreddin Paşa evkafı
10 — Germiyan Zade Yakub Çelebi evkafı
11 — İshak Fakih evkafı
12 — Bedrüddin Parsî Bey evkafı
13 — Molla Şemaüddin-ül-Fenarî evkafı
14 — Abdülcebbar Zade Mustafa Bey evkafı

İkinci Kısım; tesçilleri tarihinden itibaren mütevellileri tarafından müstesna suretiyle idare olunan vakıflardı:

Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey, Lâ'li Zade Abdülkadir Efendi, Emir-i Buhari şeyhine meşruta Abdüllâtif Efendi, Bab-üs-saade ağalığına meşruta Gazanfer Ağa, Galata mevlevihanesine meşruta İskender Paşa, Sürahi Ahmet Ağa, Gümrük Emini Hasan Ağa, Ahmet Dede, Yenikapı mevlevihanesine meşruta Kâtip Mehmet Efendi, Merkez Efendi vakfiyle meşihata meşruta Huma hatun Gailesi, Bevvaban-ı sultani mihmanına meşruta Hayreddin Ağa, Eyüp'te Özbekler şeyhine meşruta Sadr-ı esbak Reşit Paşa, Altunî Zade İsmail Paşa, Sadr-ı esbak Mehmet Ali Paşa, Türbedaran-ı Hassa, Sara-yı sim sakabaşılarına meşruta, Saray ortakapı kol ağalarına meşruta, Hayyatin-i Hassa ocağına meşruta.

Üçüncü kısım; sonradan istisnaiyyeti tasdik olunan vakıflar:

Serasker Hasan Rıza Paşa, Gazi Kara Halil Hayreddin Paşa, Molla Şemsüddin-i Fenarî, Muhiddin-i Fenarî ve Ali Fenarî, Maarif Nazırı Zühtü Paşa.

Bunlardan mevkuf-un aleyhleri arazi olanların âşârı ihale olunduğu surette hükümetçe müzayede ve ihalesi yapılır, mültezimlerinin senetleri mütevellilerine verilirdi. Emaneten idare edildiği surette tâ'şiri mütevellilerine bırakılırdı. Diğerlerinde olduğu gibi bunların da muhasebelerinin rü'yeti ve vakıf şartlarına riayet edilip edilmediği keyfiyyetine Evkaf nezaretince nezaret edilirdi.

1908 İnkılâbından sonra ilk sekizin istisnaiyyeti ipka edilmiş, ötekilerin istisnaiyyeti

kaldırılmıştır. Kaldırılanların mütevellilerine hükümetçe muayyen bir şey verilmek usulü konulmuştu.

Her iki kısım müstesna vakıflara «Evkaf-ı mülhaka» yahut «Evkaf-ı gayr-i mazbuta» da denilirdi.

MÜSTESNA EYALETLER (مستثنا ايالتلر) [*İda.*] İdare noktasından umumî hükümler dışında muameleye tâbi tutulan eyaletler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü muamele gören eyaletler şunlardı:

1 — Sayda eyaleti (Beyrut ve Suriye); 2 — Halep; 3 — Bağdat; 4 — Basra; 5 — Musul; 6 — Trablus Garp; 7 — Bingazi; 8 — Hicaz; 9 — Yemen.

Bunlardan Hicaz ile Basra'nın arazisi arazi-i öşriyyeden, diğerlerinin arazisi arazi-i haraciyyedendi. Bunlar fetholundukları zaman timar ve zeamet usulüne tâbi tutulmadığı gibi malî işlerine de merkezce müdahale edilmemişti. Halkı eskiden beri ne gibi tekâlif ile mükellef idiyse hazine için de o alınmış ve arazileri hakkındaki eski hükümler de haliyle bırakılmıştı.

Bunların umumî idare dışında bırakılmasında birçok sebepler vardı. Halkının aşayir ve urbandan müteşekkil ve muhtelif din ve mezhebe tâbi bulunması ve mevkilerinin siyasetce nazik ve mühim olması başlıcalarını teşkil ediyordu. Bu eyaletler «müfrez-ül-kalem» namiyle ayrıca birer hazine teşkil ederlerdi. «Şam hazinesi», «Bağdat hazinesi» «Yemen hazinesi» ilâh. denilirdi.

Buralarda devlet namına alınan vergiler şunlardır:

Sayda eyaleti; bu eyaletin halkı köy ve mezrea itibariyle feddan veya çift üzerine kayıt ve her feddan üzerine senevî «meblegan» ve «aynen» denilerek iki cins vergi konulmuştu.

Meblegan yani nakit olarak tahsili lâzım gelen tekâlif hazineye gönderilir, aynen alınan buğday, arpa gibi mahsulat «güne» denilen mirî ambarlarına teslim edilirdi.

Alınan nakdiyat ve ayniyat haraç nispetinde yani yüzde ondan elliye kadar müterakki bir dereceydi. Aynen her nevi hububat alınmış ve hattâ eski kayıtlara arazinin feddanı üzerine şukadar kıyye rugan-ı sade alındığı bile geçirilmiştir.

Bundan başka oralarda sahipleri münkariz olup mahlûlen hazinenin malı olan «arazi-i şemsiyye» imar ve ziraat edilmek üzere mültezimlere icar olunur, mahsulatından öşür alınırdı. Bu icarlara oraların tâbirince «Kasumat» dahi denilirdi. «Kısım minel humus», «Kısm miner-rubu'» namiyle hisse-i emiriyye cibayet edilmiştir.

Bu bedel ve icarlardan maada oralarda bir nevi' inhisar ve imtiyaz bedeli demek olan «gedik» muamelesi de câri olmuştur. Külliyetlisi Beyrut şehrindeydi.

Halep eyaleti; Burada da arazi-i şemsiyye icar ve bedelâtı ile âşarı varidatın mühim kısmını teşkil ederdi. Bundan başka gerek Sayda ve gerek Halep eyaletlerinde çölden gelip mamurelere giren aşayirden kâh nakden, kâh mevaşi (koyun, keçi, sığır ve emsali hayvan) olarak aynen «vedi» namiyle bir vergi alınırdı. Bu vergi sonraları on kuruş olmak üzere tâyin olunmuştu.

Bağdat, Basra ve Musul eyaletleri; Burslarda öşürden nısfa kadar âşar hasılâtı ve mukataat varidatı ile ihtisap adı altında bir takım vergi ve resimler alınırdı. Bundan başka aşayirden çadır başına, yahut hayvanların adedi itibariyle her aşiretin haline ve mahallerinin teamüllerine göre çadır vergisi de alınmıştır.

Trablus Garp ve Bingazi eyaletleri; Bu iki eyaletteki vergilerin kaidesi öteki yerlerde alınan vergi kaidelerinin hiçbirine benzemezdi.

Bu eyaletteki vergiler esas itibariyle iki kısma ayrılabilir. Birisi hurma ve zeytin ağaçlariyle kuyular üzerine, diğeri de erkek nüfusuyle hayvanlar üzerine mevzudu. Bunlar sayıldıktan sonra ağaçlar birer, kuyular onar itibar olunduğu gibi develerin birer, öküz, manda ve ineklerin ikişer, koyunların onar, keçilerin yirmişer re'si (başı, sayısı) birer çadır itibar olunarak onun üzerine vergi tarh ve tevzi edilirdi. Bu vergiler şeyhler vasıtasıyle tahsil olunurdu.

Bu iki eyaletin Osmanlı mülküne ilhakı zamanında meccanen askerî hizmette istihdam edilmek üzere «Kul oğulları» namiyle vergi ve âşardan muaf tutulmuş bir sınıf muhtar halk da vardı. Fakat sonradan bu imtiyaz kaldırılmış, onlar da mükellefîn meyanına sokulmuştur.

Oralarda bir de «lâkibi» resmi vardı. Bu resim bir nevi ceza idi. Hurma ağaçlarının tepesi kesilmek suretiyle bir nevi su alınır ve bu su içki gibi kullanılırdı. Kesilen ağaç senelerce mahsul vermediğinden men' için o resim konulmuştu. Kesilen hurma ağacının her birinden en az bir altın alınırdı. Ağaç yaşlandıkça resmin nispeti de artardı.

Hicaz eyaleti; Haremeyn'i muhtevi idi. Haremeyn arazisi ziraata müsait olmadığı için halkı ticaretle iştigal ederdi. Bu eyalet halkı vergi ile mükellef tutulmamıştı. Hattâ devlet ve Mısır Hıdiviyyeti hazinelerinden diğer İslâm memleketlerinden mütaaddit sur-

reler, ikramiyeler, senelik mürettebat ve muhassesattan başka «hût» namiyle birçok atiyye ve hediyeler vardı. Yalnız «Cidde» de dahilî mamulât ve masnuattan ihtisap resmi ve bazı yerlerinde develerden «tahriciyye» alınırdı.

MÜSTEŞRİK (مستشرق) [*Hal.*] Şarklılara ait ilimlerle uğraşan garplılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Orientaliste karşılığıdır. Müsteşrikîn suretinde cemilendirilir.

MÜSTEZAT (مستزاد) [*Ede.*] Mısraların sonuna vezinli ve kısa bir parça ilâvesi suretiyle meydana getirilen şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Bazı manzumelerde mısraların sonuna mevzun ve kısa bir parça ilâve edilir. O ilâvelere «ziyade», ziyadeli mısralı manzumelere «müstezat» denilir.» suretinde tarif eden üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) (Edebiyat lûgati, müstezat maddesi) örnekle beraber şu tafsilâtı da veriyor:

«Nedim'in bir manzumesinden şu parça gibi:

Ey şâh-ı kerem pişe; dil-i zâr senindir
Yok minnetin asla
Ey kân-ı kerem; anda nekim var senindir
Pinhân ü hüveydâ
Senkim gelesin meelise bir yer mi bulanmaz
Baş üzere yerin var
Gül goncasısın, gûşe-i destar senindir
Gel ey gül-i ra'nâ

«Muallim Naci merhum Fransız şairi (Corneille) den «Lâle'nin güneşe arzettiği bir niyaz» unvaniyle tercüme ettiği şu manzume de bir müstezattır:

Ey kevkeb-i rahşân ki benim ismi ü cemâlim
Senden alıyor feyz
Olsun bana âraiş-i baki bu kemâlin
Nakıs kalıyor feyz
Men' eyle aman etmeden evrakımı bi renk
Gaddâr zaman
Olsun (Jüli) nin cephe-i pâki bana örnek
Sevsin beni canı. . .

«Halk şairleri ıstılahında müstezade «yedekli» denir.

«Eski şairler, müstezatlarda - lüzum olsun olmasın, her mısraın sonuna bir parça ilâve ederler, bununla âhenk teminine çalışırlardı. Âhenk için «hagv» yapmaktan bile çekinmezlerdi. Meselâ (İzzet Molla) nın:

Bülbül; yetişir bağrımı hûn etti figanın
Zapt eyle dehanın
Hançer gibi deldi ciğerim tîğ-i zebânın
Te'sir-i lisanın

«Müstezadındaki (tesir-i lisanın) ziyadesi hakikaten ziyadedir. Çünkü bülbüle (senin kılınç gibi olan dilin, yüreğimi hançer gibi deldi) dedikten sonra (te'sir-i lisanın) demenin lüzumu, hattâ mânası yoktur.

«(Servet-i Fünun) şairleri de müstezatlı manzumeler yazdılar. Fakat ziyadelerin kullanışında âhengin intizamından ziyade mânaca lüzumuna ehemmiyyet verdiler.

«Fikret'in:

Çekiç altında muhakkâr ezilir günlerce
Bir çelik parçası bir tîg-ı mehîb olmak için
Sonra yatmakla geçer ömrü niyamında bütün
Ne hazin işkence

«Parçasında olduğu gibi bir (ziyade) yi bir mısra yerinde kullandılar. Keza:

Çocuk değil ba bir çiçek
Ya bir melek
Sen ey şüküfe-i cihan
Nesin, safa-yı dil misin
Değil misin
Feda şu anlaşılmıyan
Sürûduna
Benim bütün fesahatım
Belâgatım
Olanca şairiyetim . . .

«Manzumesinde görüldüğü üzere ziyadeleri muayyen mevkilerde değil, mânanın icabettiği yerlerde istimâl ettiler. Yeni müstezatlar eskilerden mânalı oldu. Lakin ziyadelerin aralarındaki mesafelerin bir olmaması dolayısiyle nazım âhenginde bir aksaklık duyulmıya başladı.»

Halk edebiyatı tetkikleriyle tanınmış olan Çankırılı Ahmet Talât Bey «müstezat» için (Halk şiirlerinin şekil ve nev'i, İstanbul, Devlet Matbaası, 1928) şu kıymetli tafsilâtı veriyor:

«Kalenderî vezniyle yazılan bir şiirin her mısraının nihayetinde (mefûl-ü mefail-ü) yahut (mef'ul-ü faulun) gibi bir (ziyade) ilâve edilerek vücude gelen şekle aruz ve halk şairleri (müstezat) ve saz şairleri ve halk (ayaklı kalenderî) derler. Cönklere (kalenderî ayaklı, ayaklı kalenderî) şekillerinden biriyle geçer. Hususî bir âhenkle okunur. Mamafih (müstezat) ismi saz şairlerince de malûm ve müstameldir.

«Meşhur Âkif Paşa'nın hasmı Mülkiye Nâzırı Pertev Paşa'nın, Nedim'in, Fitnat'ın, Emrah'ın müstezatları hemen her cönkte mevcut gibidir. Pertev'in:

Hasretle ba şeb gâh uyudun, gâhi uyandın,
Hep ol mehi andım

Eğlence edâp hab u hayalin oyalandım
Ta sabaha dayandım;

Beyti ile başlıyan müstezadı ile Emrah'ın:

Aşk-ı ezeli âşıka ilham-ı Hüdadır
Bir neşve nümadır.
Tahkik gönül şehrine pür nur-ı ziyadır
Minhac-ı Hüdadır

Matla'lı ve:

Zâhid beni taan eyleme kim mescide gelmez,
Rah-ı Hakkı bilmez!
Ben mu'tekifim kûşe-i meyhane banadır,
Mescid de sanadır;

Beyt-i lâubaliyanesini havi müstezadı âşık fasıllarında, Çankırı'da ve bazı mahallerde saz âlemlerinde tercihan okunmaktadır.

Emrah'ın şu ayaklısı şuara beyninde meşhurdur.

Ey gülşen-i cennette biten vird-i târavet,
Vay bu letafet;
Cennette mi eer çektin âya serv-i kamet,
Bilmem melâmet?
Sen pâdişeh-i kişver-i mahbub-ı cihansın
Sultan-ı zamansın,
Dil mülki senin, tahta cülûs eyle, adalet
Ey şah-ı velâyet;
Benden sakınıp rûyunu zülfüne bürünme
Ağyare görünme;
Hüsnünde ki var bunca nezaketle sabahet
Allaha emanet;
Bana bu nezaket, bu letafet, bu ne ziba
Şol nev aruz âsa?
Yoksa ki benzetmiş seni meşsata-i kudret,
Vermiş sana zinet;
(Emrah) sana bülbül gibi ey ruhları gülgûn
Bin can ile meftun;
Gel padişehim bâşın eyle inayet,
Kıl nail-i vuslet

«Aruz şairleri müstezadı yalnız bir vezne hasrettikleri halde -şayan-ı dikkattir ki- saz ve halk şairleri semai ve koşmalara da (ziyade) terdif etmişler ve buna (ayaklı) namını vermişlerdir.

«Aruz şairlerinden Fıtnat hanım ilk defa başka vezinle bir müstezat kaside yazabilmiş, ta Fikret'e kadar bu hal devam ederek kendisini hiçbir şair takib etmemiştir. Çünkü mevcut şekillerden birini tadil, yahut yeni bir şekil ibda' etmek aruz okutan medrese ulemasının tekfirini mucip olurdu. (Edebiyat-ı cedide) şairlerinin o zaman muahezeye uğramış olmalarının sebeplerinden biri de yeni şekiller meydana atmalarıdır. İptida (Fikret) merhum (Ey Kız) unvanlı manzumesinde birer küçük (ziyade) ilâve ederek müstezadın aruzun bütün vezinlerine tatbiki hususunda bir rehber, böylelikle eski «Şerh-i belâgat» ın (fetva-yı sühan) ına ehemmiyyet vermiyerek yeni bir edebî tarikat tesisi azmiyle açtığı teceddüt cihadında muvaffak olmakla yeni edebiyat taraftarlarına peygamber olmuştur. Şu halde takaddüm fazla saz ve halk şairlerine ait demektir. Bununla beraber aruz âlimlerinin bu kadar şedit taassubuna rağmen halk şairlerinin her şekilde müstezat yazabilmeleri dikkate değer bir edebî hâdisedir. Bu cihetin tedkik ve tâmiki edebiyat tarihimiz için çok faydalı olur. Çünkü şiirlerinin şekillerini kadim ananelerden, nümunelerden alan bu şairlerin şu hareketleri halk kitlesinin arzusuna tevafuk etmeseydi şiirleri cönklerde yer bulamazdı.»

MÜSEVVİGAT-I ŞER'İYYE (مسوغات شرعیه) [*Hak.*] Beyt-ül-mal ile kasırlara ve terikeye ait gayr-i menkullerin satılmasını caiz kılan haller hakkında kullanılır bir tâbirdir.

«Türk Hukuk Lûgati»nde (Müsevvigat-ı şer'iyye maddesi) bunun için şu tafsilât vardır:

«1 — Bir akara iki kat kıymetle talip bulunmak. Bu halde beyt-ül-malin ve küçüğün gayr-i menkulü satılabilir.

2 — Müteveffanın borçlarına diğer malları kifayet etmemek. Bu surette müteveffanın terketmiş olduğu gayr-i menkullerinden deyinini ödiyecek miktarı satılabilir.

3 — İnfak zarureti. Küçüğün infakı akarının satılmasına mütevakkıf ise bu halde akarı satılıp nafakasına sarfolunmak caiz olur.

4 — Vasiyyet-i mürseleyi infaz zarureti. Meselâ: Bir kimsenin üç bin lira vasiyyeti olup da emvâl-i menkulesi kâfi gelmese vasiyyeti infaz için akarlarından kifayet edecek miktarı satılır.

5 — Bir akarın varidatı sarfiyatını karşılamamak.

6 — Akarın az vakit içinde harap veya kıymetine noksan arız olması melhuz bulunmak. Bu iki halde de gerek kasır ve gerek beytülmale ait akar satılabilir.

7 — Akar müşterek olup da taksim halinde kasır veya beyt-ül-mal hissesiyle intifa kabil olmamak.»

MÜŞAARE (مشاعره) [*Ede*] Karşılıklı şiir söylemek ve okumak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Divan şairlerinden birinin bir manzumesine diğer biri tarafından aynı vezin ve kafiyede olmak üzere yazılan «nazire»ye de bu ad verildiği gibi halk şairleri arasında ya-

pılan şiir yarışlarında da birinin okuduğu beyte öbürü tarafından vezin ve ayak uydurmasına da müşaare denilir.

Edebiyat meraklıları tarafından muayyen bir mevzua göre, meselâ dudak ve yanak mazmunlarını havi olmak üzere beytler okunması yahut birinin okuduğu beytin son kelimesiyle başlamak üzere diğer birinin başka bir beyit okunması da bu tâbirin içine girer. Meselâ biri:

Haddeden geçmiş nezaket yal ü bâl olmuş sana
Mey süzülmüş şişeden ruhsar-ı âl olmuş sana

beytini okuyunca ikincisinin:

Sana ey nûr-ı müceseem, nice teşbih edeyim
Yok iken vech-i şebeh taze nihâl-i çemeni

beytini inşat etmesi, üçüncüsünün de:

Çemen-i gülşeni ihya kılâr âb-ı bâran
Giryesi çarkın eder rûy-i zemini handan

beytini yetiştirmesi müşaare sayılır.

Müşaarelerde sıraası gelince bir beyit bulup okuyamıyan mağlup olmuş sayılırdı.

MÜŞAKELE (مشاكله) [*Ede.*] Bir şeyi sohbetinde bulunduğu bir şeyin ismiyle zikretmekten ibaret edebî sanat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Meselâ: Çıplak bir dervişin; kendisine «Gel babacan sana bir çay demliyeyim» diyen birine cevap olarak «Erenler hele çay dursun bana şimdilik bir hırka demle» demesi bir müşakeledir. « Bedii sanatlardandır » diyen üstat Tahir Olgun (Edebiyat lûgati; müşakele maddesi) şu tafsilâtı veriyor: «Bir masdarın diğer bir lâfız ile mânası değişmiş ve müştakkatının bir ibarede mükerrer irat edilmiş olmasıdır.

Seni ol rütbe sever, kıskanırım kim güzelim
Kimseenin yâdına gelmezdin elimden gelse

Beytindeki (yâdına gelmezdin) ve (elimden gelse) cümlelerindeki gelmek masdarı müştakkatının kullanılışı gibi.

«Malûmdur ki yâde gelmek: hatırlamak demektir. Elden gelmek ise: muktedir olmak, yapabilmek mânasınadır.

«Bu mânaların ikisi de gelmek masdariyle ifade edilir.

«Fakat burada evveline gelen (yâde) ve (elden) kelimelerinin yardımıyle asıl mânası değişiyor, başka bir şekil alıyor. Binaenaleyh ikisinin birlikte zikrinden (müşakele sanatı) husule geliyor.

Kendi bazen gelir amma, sözü gelmez kaleme mısraı bunun menfi misalidir.

«Müşakeleyi daha kısa olarak tarif için şöyle de diyebiliriz:

«Bir fiilin başka başka kelimelerle mürekkep ve mükerrer olarak iradıdır.»

MÜŞAHEDE (مشاهده) [*Sof.*] Eşyayı Allah'ın birliğine bir delil bulmak ve onlarda hakkı görmek yerinde kullûnılır bir tâbirdir. (Istılahat-ı meşayih) teki izahı şöyledir: «Lûgatte bir şeyi hazır görmek. Istılahta - (الشاهده سقوط الحجاب رأساً) yani hicabın bir uğurda sukut etmesidir ve müşahede delâil-i tevhid ile eşyayı müşahede etmektir. Yani eşya-yi ehadiyyet-i Hakka delil bulmak ve eşyada Hakkı görmektir. Bu beyit müşahedeyi muhakkikane tarif eder:

عارف آن باشد که از عین العیان
هرچه بیند حق درو بیند عیان

«Müşahede ile rü'yetin farkı: Şeyh-ül-ekberin tarif ettiği veçhile müşahede şahidin yani müşahede edicinin kalpte Haktan şuhududur ki basirette olan nur-i kuds ile olur. Rü'yet ise böyle değildir. Belki rü'yet-i basar ile mahsusata taallûk eder. Evet müşahidin müşahedesi kalp gözü ile olur. Nitekim İsmail Hakkı Muhammediye şerhinde demiştir ki müşahede basîretin müşahedesidir, basarın değil. Zira basarla idrak olunan Nur-u Hakkın âsarıdır. Basiretle idrak olunan o âsarın hakayikidir, ve Hakkı rü'yet bu mânayadır. Bu rü'yet rü'yet-i basardan akvadır. Çünkü şuhut galat etmez.

«Müşahede ile mükâşefenin farkı: Şeyh-ül ekber'in kavlince mükâşefenin mütaallâkı maani müşahedenin mütaallâkı zevattır. Müşahede müsemma için ve mükâşefe hükm-i esma ve sıfat içindir.»

MÜŞAHERE (مشاهره) [*Huk.*] Aylıkla tutmak, aylıkla kiralamak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Aylıklı olarak mânasına «müşahereten» de kullanılırdı.

MÜŞAEHRE HARAN (مشاهره خواران) [*Mal.*] Aylıklı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Müşahere; Arapça aylıkla tutmak, haran da Farsça yiyiciler demektir. Bu itibarla müşahere haran aylıklılar demek olur. Eski vesikalarda geçer.

MÜŞAR-ÜN-İLEYH (مشارالیه) [*İda.*] Resmiyatta (resmîlerde) ilmiyyeden İstanbul payeliler, askeriden ferikler, mülkiyeden ûlâevveli, Rumeli beylerbeyilerle bunlardan yüksek rütbede bulunanlar ve mahsusatta (hususiyatta) (hususlarda) meziyyetli zatlar hakkında, yukarıda ismi geçen, yerinde kullanılır bir tâbirdir. Askerlerden neferler ve halktan aşağı tabaka-

dan olanlar hakkında bunun yerine (merkum), yukarıda yazılanlardan aşağı rütbede bulunanlar, halktan orta tabakada olanlar hakkında da (mumaileyh) tâbiri kullanılırdı.

MÜŞAR-ÜN-BİLBENAN (مشارباليناه) [*Ida.*] Parmakla gösterilen, meşhur, mâruf, muhtar, yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine (Müşar-ün-bil'enamil) de kullanılırdı.

Arapça bir kelime olan müşar; işaret olunmuş, gösterilmiş, benan; parmaklar, parmak uçları, enamil de parmak ucu demektir. Her iki tâbir yüksek rütbeli, tanınmış adamlar hakkında kullanılırdı.

MÜŞEBBEK (مشبك) [*Mim.*] Küçük tahta parçalarından yapılan oymalı kafese verilen addır. Arapça bir kelime olan müşebbek eczası balık ağı ve pencere kafesi gibi örülmüş demektir.

MÜŞATTAR (مشطر) [*Ede.*] Mısraları arasına ayrıca ikişer mısra ilâvesi suretiyle meydana getirilen manzumeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu edebî sanata «Teştir» denilir. Üstad Tahir Olgun'un teştir ettiği aşağıdaki manzume buna bir örnek teşkil eder:

«Ahvâl-i âkibete kerakende fikretiz»
Müstakbeli görenlere bir levh-i ibretiz
Âsâyiş-i cihanı mekabirde seyredip
«Asudegân-ı âleme baktıkça rahatız»
«Bir girdibâd-ı fikre sarılmış bütün gece»
Emvac-ı legl içinde garik-i felâketiz
Girdâb-ı pürharuş-i fena cezbeder de biz
«Âheng-i kalb-i zâr ile nekrân-ı nekbetiz»
Herkes bürüc-i âliye fevkinde sayesiz
Biz düşmüşüz zemine zilâl-i muaibetiz
Lâkin bakın sukutumuza: itilânımâ
«Bir kerbelâ-yı mihneti alkanlı râgetiz

MÜŞİR (مشير) [*Ask.*] Askerlik rütbelerinin en yükseğine verilen addır. Mülkiyeden Vezirlik rütbesine muadildi. Müşirlik tanzimattan sonra meydana gelen rütbelerdendir. 26 muharrem 1248 de ihdas olunan müşirlik ilk zamanlarda askerlerle birlikte mülkiyeden olan devlet ricaline vezirlikle birlikte «rütbe-i vezaret ve müşiri» suretinde tevcih olunmakta iken sonradan yalnız askerlere hasredilmiştir. Müşiran suretinde ceimlendirilirdi.

Asıl vazifesi ordu kumandanlığı olan müşirlerden valiliklerde, nâzırlıklarda bulunan olduğu gibi Sadrazam olanlar da vardır.

Arapça işaret edici demek olan Müşir ıstılah olarak devlet işlerinde emir ve işaret eden demektir. Eski şairlerin kasidelerinde bu mânada geçer.

Dilir-i safşikendir Erdişir-i şir efkendir
Müşir-i mü'temendir müsteşar-ı kâr fermadır
Nef'i

MÜŞRİF (مشرف) [*Vak.*] Vakıf malı muhafaza eden yerinde kullanılır bir tâbirdir. Veznedar ve ambar memuru gibiler bu tâbire girer. Bununla beraber müşrif ancak vakıf malı muhafaza edebilir, vakfın gallatında ve saire de tasarruf edemez. Bazı yerlerde müşrif, nâzır mânasına da kullanılır. Bu halde vakfın mütevellisi mevcut olduğu gibi nâzır mânasında bulunan müşrifi mevcut olsa mütevelli müşrifin re'yi olmaksızın vakıfta tasarruf eyliyemez.

Arapça bir kelime olan müşrifin «Kamus-u Osmani» deki izahı şöyledir: «Bir şeye üstün bakıp muttali' olan. Yüksek yere çıkan, yükselen. Mail ve müstait ve yakın olan. Lisanımızda yalnız son mânada kullanılır: (Müşrif-i harap).»

MÜŞRİF-İ VAKIF (مشرف وقف) [*Vak.*] Mütevellinin tasarrufunu murakaba altında bulundurmak üzere tâyin olunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Nâzır-ı evkaf» da denir.

MÜŞTERİ (مشترى) [*Ast.*] Seyyarelerden (gezici) bir yıldızın adıdır. Buna «Bercis» adı da verilir. Müneccimler arasında «saad-ı ekber», «kadi-i felek» denilir. Müşteri umumiyet üzere saadet, rahmet ve bereket seyyaresi olarak tanınmıştır. «İlm-i nücum» da (ayfa 18-19) bunun için şu tafsilât vardır: Bu seyyarenin her ihtizazı ahenktar olup Müşteri'nin bütün melulâtiyle meşbu' olan şeyler: Sulh ve sükûnun, ahlâkın, mahabbet ve merhametle karışık hak ve adaletin esasını teşkil ederler. Bu uğurlu seyyarenin nüfuz ve tesiri altında doğanlar: Ümitle dolu, şen ve şadan, samimi ve sadık, safvet-i kalp ve ulüvv-i cenap sahibi, hayırhah kimseler olurlar. Bunlar: Kanaatkâr, samimi, namuskâr ve vakur halleriyle tanılırlar. Boyları düzgün, ekseriyyetle iri vücutlu olmaya mütemayil, mavi gözlü, beyaz çehreli, yüksek alınlı, gür saçlıdırlar. Umumiyyet üzere ciddi, vakur olurlar. Emelleri başkalarına iyilik ve hizmet etmektir. Müşteri menşubu, en halim ve mülâyim, en sevimli ve aynı zamanda en merdane, en necip bir tabiata maliktir. Daima büyüklere ve küçüklere karşı gayet namuskârane, minnetdarane, ihtiramkârane, mültefitane muameleler gösterdiği için en mes'udane, halimane, en samimane olan bu hal ve bu meyl ve istidat da mevcuttur. Müşteri için: (saad-ı ekber) ve (saadet-i uzma)

seyyarelerin en uğurlusudur derler. Eğer bunun tesir ve nüfuzu olmazsa, hiçbir sürur ve şadmanî mevcut bulunmaz. Çünkü, müşterinin ihtizazları iyilik etmek arzusundan muttasıl bir saadet olup dindarane teheyyüçler ve en hakimane bir azm ve ihtiyat ile mülhemdir. Bu ihtizazların en âli derecesine irtika ederler. Müşteri'nin tesir ve nüfuzu bütün faziletlerin sadakatın, hakikî aşkın, taltif maksadı tazammun etmeksizin fedakârlığın en yükseğini hususle getirir.

Müşteri seyyaresi Hut ve Kavs burçlarının müdiridir ki, tesiratına tâbi olan medlulü bu seyyarenin menfi tesiratına tâbi olan evsafını ve Kavs'ın nârî olan medlûlü de müsbet cihetini temsil eder.

Bunun tesir ve nüfuzu mevcut olmazsa dünya: Hakiki mahabbet ve muhalesattan, merhamet ve şefkatten mahrum kalır.»

MÜŞTZEN (مشتزن) *[Hal.]* Yumruk vuran pehlivan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Müşt; Farsça yumruk, tokat demektir Müşt; mecaz yoluyle avuç mânasına da gelir. Müşt halk arasında değişikliğe uğratılarak muşta suretinde kullanılır.

Hele insin bir iki müşt-i giran ensesine
Ne ağır başlı olur bak o sebükser dediğin
Muallim Naci

MÜT'A (متعه) *[Fık.]* Muvakkat bir zaman için yapılan nikâh hakkında kullanılır bir tâbirdir. İslâmiyyetin ilk devirlerinde kadının azlığı yüzünden içtimaî zaruret saikasiyle buna cevaz verilmiş ise de sonradan Cenab-i Peygamebr tarafından menedilmiştir. Hadd-ı zatında hayat ve ahlâk kaidelerine uygun olmıyan bu hal Şiiler arasında hâlâ caridir.

Değerli âlim Kâmil Miras Cabir'in müt'anın cevazına dair olan Hadis'i izah ederken (Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih, C. II. S. 333) şunları söylüyor:

«Müt'anın menhi ve mensuh olduğuna dair delillerin kuvvetine mebni bulunan hürmetinde ümmetin icmai naklolunur. Bu cihetle Ehl-i Sünnete göre müt'a suretiyle nikâh sahih değildir. Şiiler arasında bâlâ cari ve muteberdir. Bu cihetle hadd-i zina sâkıt olur, Mehr-i misil lâzımgelir, iddet icab eder, müt'a kaydı lagvolur. Hanefilerce de had sâkıt olur.»

MÜTEFERRİKA (متفرقه) [*Sar.*] Hükümdarla vezirlerin ve diğer hizmet sahiplerinin maiyyetinde hademe nevinden olan bir kısım hizmet erbabı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saraydakilerin «Müteferrika başı» adlı âmirleri vardı. Müteferrikalığın kuruluş tarihi hakkında Osmanlı tarihlerinde bir kayde tesadüf olunamıyor. Ancak «Fatih Kanunnamesi» nde mevcudiyyeti eskiliği hakkında şüphe bırakmaz. Kanunnamede (sayfa 20) Vezir-i âzamlarla vezirlerin, beylerbeyilerle nişancıların oğullarının müteferrika namıyle Padişah hizmetine alındığı yazılıdır.

«Vezir-i âzam oğulları altmış akça ile müteferrika olalar ve sair vüzera oğulları elli akça ile müteferrika olalar ve nişancı oğulları dahi kezalik kırk akça ile müteferrika olalar ve beylerbeyiler oğulları dahi kırk beş akça ile müteferrika olalar.» Kanunnamedeki bu kayde nazaran Fatih zamanında müteferrikalık zadegân sınıfı olduğu anlaşılıyor. Hattâ devlet erkânının bu suretle müteferrika olan oğullarına «vâcib-ür-riaye ağalar» derlerdi.

Üsera (esirler) ve devşirmelerden ümera ve vüzera yetiştirilmiye başlanılınca, bunlar eski devlet zadegânı gibi asalete malik bulunmadıklarından ve babaları gibi zatî meşaileri sayesinde yüksek makamları işgal etmelerine kanunlar müsait olmadığından dolayı bunların evlâtları için müteferrikalık sınıfı ihdas edilerek kayıt ve ithal olunmıya sonradan saray-ı hümayunun has odasından ve eskilerinden dahi bu sınıfa çıkarılmaya başlandı. Sonradan Padişahların hemşire ve kerime zadeleri bile müteferrika olduysa da bu husus uzun sürmedi. Ulûm ve fünun erbabından ve divan-ı hümayun kâtiplerinden bazılarına da müteferrikalık verilirdi. Zuama ve timar sahiplerinden müteferrika olanlar olmuşsa da bu husus da devam etmedi. Sonraları bu mensubar bırakılarak müteferrikalık saraydaki bostancılara inhisar etti.

Müteferrikaların bir kısmı ulûfeli, diğerleri dirlik tasarruf ettiklerinden «ulûfeli müteferrika», «timar ve zeamet müteferrikaları» adlarını alırlardı. Ulûfeli müteferrikaların yevmiyesi altmış, seksen, yüz akça olmak üzere yüksek ve farklı idi. «Risale-i vazife haran ve meratib-i bendegân-ı Âl-i Osman» da (sayfa 97 Sultan Ahmet zamanında Dergâh-ı âli müteferrikalarının sayısı 433 tü. Bunlara yevmiye 17585 akça hisabiyle senede 6330600 akça ulûfe verilirdi. Müteferrikalar ulûfelerini küçük ruznameciden alırlardı. Mütekaitlerine on binden yirmi beşbin akçaya kadar tekaüdiyye verilirdi.

Müteferrikaların bir kısmı gedikli idi. Bunlardan mahlûl vuku buldukça yerine başkası geçirilirdi. Bunlar evvelleri 433 iken sonraları beş altı yüze çıkarılmış hattâ daha da artmıştır.

«Fatih Kanunnamesi»ndeki sarahate göre (sayfa 25) muayedelerde ulûfeli müteferrikalar el öperlerdi. Yine o kanunnameye göre (sayfa 25) Zaim müteferrikalarının el öpebilmesi yüz elli bin akçaya mutasarrıf olmalarına bağlı idi.

Huzuruna çıktıklarında Sadrazamın ayağa kalkıp müteferrikalara tâzim etmesi kanun icabındandır.

İlk zamanlarda şerefli bir iş olan müteferrikalık sonraları ve hassaten bostancılara haarolunduğu muahhar devirlerde eski şeref ve itibarları kalmamıştı.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 428 ve mütaakıp) şu tafsilâtı veriyor:

«Müteferrika denilen hizmet efradı, hademe demektir. Hükümdarın maiyyetinde bulundağu gibi vezirlerin ve diğer başka hizmetlerin de müteferrikaları vardı. Meselâ Yeniçeriler arasındaki solak ve şikâr bölükleri müteferrikaları ve hassahır müteferrikaları ve saire gibi. Fakat bunların hizmetleri ve derece ve mevkileri hükümdar müteferrikalariyle kıyas edilemezdi. Padişah müteferrikaları en itibarlı ve şerefli hizmetlerden olduğu için buraya seçme ve asil ve mutemet kimseler alınırdı.

«Süvari olan müteferrika teşkilâtını Osmanlıların ilk devirlerinde görmekteyiz. Meselâ (837 ramazan 1443 ikinci kânun) tarihli bir vakfiyyedeki şahitler arasında İbrahim bin İshak isminde bir müteferrika görülmektedir. Bu kayıt müteferrikalığın daha evvelki zamanlardan beri devam ettiğini gösterir. Fatih'in kanunnamesinde de müteferrikalardan bahsedilmektedir. Hünkâr müteferrikalarına vâcib-ür-riaye ağalar denilmektedir.

«Müteferrikaların bir kısmı sultan zade, vezir ve beylerbeyi gibi paşa zadeler ile ümera, defterdar ve rikâp ağaları evlâtları olup diğer kısmı da has oda ile hazine ve kiler koğuşlarının ve baltacıların kıdemlilerinden tâyin olunurdu. Bunların dereceleri ve yevmiyeleri aynı olmayıp zadegân denilen çocuklarla has odadan gelen müteferrikalar yüksek yevmiye ve diğerleri ise daha aşağı yevmiye alırlardı. Kanunnameye göre vezir-i âzam oğulları altmış ve diğer vezir çocukları elli, nişancı oğulları ve beylerbeyi oğulları kırkbeşer akça ile müteferrika olurlardı. Onyedinci asırda has odadan çıkan müteferrikalar altmış, seksen ve yüz akça ile tâyin olunurlardı.

«Hükümdar dışarı çıktığı ve cuma namazına gittiği zaman müteferrikalar, önünde giderlerdi. Padişah sefere giderse bunlar da beraberinde bulunup gitmezse müteferrikalar da gitmezlerdi. Padişahla beraber seferde bulundukları zaman Enderun hazinesi'nin muhafazası, müteferrikalara aitti.

«Müteferrikaların başlarına müteferrika başı denilirdi. Müteferrikaların sayısı mutlak muayyen bir miktara tâbi olmayıp hükümdarın arzusuna göre artar veya eksilirdi.

«Ulûfeli müteferrikaların miktarı, onaltıncı asrın ilk yarısında kırk kadardı. Aynı asır sonlarında bütün müteferrikaların (maaşlı ve dirlikli) adedi 433 olup daha sonraki tarihlerde beş, altı yüz kişiyi bulmuştu. 1036 hicri 1626 milâdî tarihinde vezir evlâdı olan müteferrika adedi 9, beylerbeyi evlâdı 5, ümera çocukları 2, defterdar zade 4, rikâp ağaları evlâdı olarak 20 idi. Maaşlı müteferrikaların mevcudu bu on yedinci asır sonlarında 631 olup dört kıst mevacipleri senede altmış altı yük ve onbin kırk akça tutuyordu.

«Padişaha bayram tebriki yapılırken ulûfeli müteferrikalar ayrı ve yüzelli bin akçeli zeametliler ayrı olarak etek öperlerdi. Bunların kıdemlileri daha önden tebrik yaparlardı. Müteferrikalar arasında vezir varsa onlar kendi sınıflarının önünde bulunarak daha evvel tebrik ederlerdi.

«Müteferrikalar merasim ve alaylarda başlarına mücevveze ve arkalarına atlas üst veya erkân kürkü giyerlerdi. Seferde Padişahla beraber bulunurken bazan emir-i âleme tevdi edilmiş olan saltanat sancaklarının muhafazası bunlara bırakılırdı.

«Padişahlar bizzat sefere hareket ettikleri zaman rikâb-ı hümayundaki Padişah tuğlarının muhafızı olarak ulûfeli müteferriklar giderlerdi. Müteferrikaların sefere hareketlerinde zırh, togulga, sorguç ve kolçakları olduğu görülüyor.»

Müteferrikalık tanzimatla beraber tarihe karışmıştır.

MÜTEFERRİKA BAŞI (متفرقه باشی) [*Sar.*] Müteferrikaların başlarına verilen addır. Müteferrika başı saray müteferrikalarının başı idi.

MÜTEFERRİKA-İ SOLAKAN (متفرقهٔ صولاقان) [*Ask.*] Yeniçeri ocağındaki solakların hizmetlerine bakanlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Solaklık münhal olunca solaklık ortalarına verilen efrattan iş bilir, yaşlı başlı muharebelerde bulunmuş olanlarla yeniçeri ağasına hizmet eden kullukçuların boylu boslularından veya hepsine tercihan solakların hizmetlerine bakan müteferrika-i solakan tâyin edilirdi.

MÜTEKAİT (متقاعد) [*Ida.*] Tekaüdü ihtiyar eden, memuriyyet ve hizmetten çekilip-

hizmet müddetine göre maaş alan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Emekli demektir. Mütekaidîn suretinde cemilendirilir.

MÜTEKAİDİN-İ ADLİYE (متقاعدين عدليه) [*İda.*] Adliye Nezareti hizmetlerinden birinden tekaüt edilmiş, emekliye ayrılmış olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜTEKAİDİN-İ ASKERİYE (متقاعدين عسكريه) [*İda.*] Askerlik hizmetlerinden tekaüt edilmiş, emekliye ayrılmış olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜTEKAİDİN-İ BAHRİYE (متقاعدين بحريه) [*İda.*] Bahriye Nezareti hizmetlerinden birinden tekaüt edilmiş, emekliye ayrılmış olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜTEKAİDİN-İ HARİCİYE (متقاعدين خارجيه) [*İda.*] Hariciye Nezareti (dış işleri) hizmetlerinden birinden tekaüt edilmiş, emekliye ayrılmış olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜTEKAİDİN-İ İLMİYYE (متقاعدين علميه) [*İda.*] İlmiyye hizmetlerinden tekaüt edilmiş, emekliye ayrılmış olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜTEKAİDİN-İ MALİYE (متقاعدين ماليه) [*İda.*] Maliye Nezareti hizmetlerinden birinden tekaüt edilenler, emekliye ayrılanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜTEKAİDİN-İ MÜLKİYE (متقاعدين ملكيه) [*İda.*] Mülkiye hizmetlerinden tekaüt edilmiş, emekliye ayrılmış olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜTEKAİDİN-İ RÜSUMİYE (متقاعدين رسوميه) [*İda.*] Rüsumat hizmetlerinden birinden tekaüt enilmiş, emekliye ayrılmış olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜTEMAYİZ (متمايز) [*İda.*] Mülkî rütbelerden birinin adıdır. Saniyeden büyük ûlâ sanisinden küçüktü. Askerîden miralaya muadildi. Bu rütbe sahipleri resmî günlerde alâmet-i farikalı sırmalı esvap giyer, kılıç da takardı. Yalnız ricalden sayılmadıkları için teşrifata dahil değillerdi.

Mütemayizlere İzzetlû elkabı kullanılırdı. Hatime olarak da yalnız Efendim yazılırdı. Bu rütbeye mütemayiz denildiği gibi «saniye sınıf mütemayiz» de ıtlak olunurdu.

Mütemayiz rütbesi hicrî 1262 (1845) senesinde ihdas olunmuştur. Vak'a nüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi cilt - 8 sayfa - 114) ihdası sebebini şöyle yazar: «Memurîn ve bendegâna ehliyyet ve liyakatlerine göre verilmekte bulunan rütbe ve nişanlar tekessür ederek hususiyle saniye rütbesi âdeta âdi rütbelerden madut gibi kaldığından sahipleri ulâ rütbesine göz dikmekte idiler. Her şeyin izzeti hılletinde (azlığında) arandığı misillû giderek işbu ulâ rütbesi dahi saniye rütbesi haline tenezzül ile kadri tenkis olunacağı mütalâasiyle beraber taltif ve mükâfata lâyık olan bendegânın dahi terakkiden mahrum edilmesi lâyık ve reva olamıyacağına mebni ulâ ile saniye raddeleri arasında saniye mütemayizi namiyle yeni bir rütbe idas olundu.»

Mülkî rütbeler arasında bu da tarihe karışmıştır.

MÜTERAKİP (متراكب) [*Ede.*] Aruzda «teraküp» de denilen «bahr»ın adıdır. İki vezni kullanılmıştır:

1 — Feûlün, feûlün, feûlün, feûlün

2 — Feûlün, feûlün feûlün, feûl

MÜTESARİ-ÜL-FESAT (متسارع الفساد) [*Hak.*] Çabuk bozulan şeyler mânasına gelir bir tâbirdir. Et, balik, taze sebze ve meyvalar bu kabildendir.

MÜTESELLİM (متسلم) [*İda.*] Tanzimattan evvel vali ve mutasarrıfların uhdelerinde bulunan sancak ve kazaların idaresine memur edilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Lûgat Mânası tesiim olunan şeyi alıp kabul eden demektir. Bunlara «Voyvoda» denilirdi. İkinci Mahmut zamanında merkeziyyet usulü tesis edilinceye kadar vezirlerle mirmiran gibi mansıp sahiplerinin ekserisi sefere gittikleri zaman mansıplarını «Mütesellim» ile idare ederlerdi. Bunların avaidi mütesellimler tarafından toplanır ve kendilerine gönderilirdi. Bazı yerlerin mütesellimleri yarı mûti, yarı âsi olan yerli derebeyleri idiyse de onlar tarafından da mansıp sahiplerine maktu surette bir miktar şey verilirdi.

Vezir ve mirmirandan valilerle idare olunan yerlerin gelirleri azaldığı zamanlarda mütesellimlerle idare edildikleri de olurdu. «Başbakanlık arşivi» ndeki (Dahiliye, Za 1217, numara 1887) vesika bunu teyit eder. Vesika aynen şöyledir: «Çekirge hücumu ve tuğyan vukuu neticesi olarak Adana vilâyetinde kıtlık hüküm sürdüğü ve ahalisi perişan olmakla varidatının vüzera ve mîrmirandan valileri idareye kifayet edemiyeceği cihetle mütesellim marifetiyle idare edilmek üzere Adana'nın İçel mutasarrıfı Osman Paşa'ya ihalesine dair hüküm.»

Mütesellimlik hicrî bin tarihinden sonra başlamış, Tanzimata kadar devam etmiştir.

MÜTESEYYİD (متسيد) *[Hal.]* Hazret-i Peygamber neslinden olduğu iddiasında bulunan, Seyyidlik taslıyan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Müvelledattan yani Arapçada olmadığı halde Türkler tarafından icad olunmuş tâbirlerdendir.

MÜTEŞABİHAT (متشابهات) [*Fık.*] Mânası gizli ve tevile muhtaç âyetler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Açık, te'vile muhtaç olmıyan âyetlere «Muhkemat» denilir.

MÜTTEKÂ (متكا) [*Sof.*] Çilehanelerle halvethanelerde derin uykuya dalmak istemiyen ve gecelerini zikir ve fikirle geçirmek arzu eden dervişler tarafından kullanılan âletin adıdır. Müttekâ; Arapça dayanacak şey demektir. Varlıklı ve keyif sahibi yaşlı zenginlerden alnını dayamak için yanlarında bu türlü şeyler bulundıranlar da vardı. Müttekâ; Bir arşın kadar yükseklikte, üstüne yaygın hilâl şeklinde bir ağaç takılmış bir değnekten, yahut o tarzda yekpare yapılmış ağaç veya demirden ibaretti. Oymacılar tarafından yapılan müttekâların çiçeklerle, yazılarla süslenmiş bulunanları, ödagacından, abanozdan, pelesenkten, demirhindiden yapılanları olduğu gibi baş tarafı fildişi olanları da vardı. Sonraları bunların altın ve gümüş kakmalı gayet zarif nevileri yapılmış ve koltuk altına konup otururken dayanak yerinde kullanılmaya veya baston gibi elde taşınmıya başlamıştır.

Müttekâ-yı gegânemiz ancak
Bâb-ı rahmet meab-ı Mevlâdır
Lâ

MÜTEVELLİ (متولى) [*Vak.*] Vakıf işlerini vakfiyye şartları ve Şer'î hükümler dairesinde idare ve rüyet için tâyin olunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mütevelli, ya vâkıfın şartiyle, yahut Kadı'nın nasbiyle tâyin olunur. Buna «Kayyim», «Mütekellim alel vakf», yahut sadece «mütekellim» de denilirdi. «Vali» «Vasi» denildiği de vardır.

Vakıfta tasarruf hakkı mütevelliye aittir. Mütevelli, mevcut iken kadı tasarruf edemiyeceği gibi vakıfta istihkakı bulunan mevkufun aleyhin *dahi* mütevelli olmadıkları takdirde vakıfta tasarruf edemezler.

Mütevelli iki kısımdır:

Birinci kısım; Meşruta veçhile mütevellidir. Yani mütevelli olması vâkıfın şartı iktizasındandır. Meselâ vâkıf, vakfın tevliyetini nefsime ve neslen bade neslin evlâdıma şart ettim dese evvelâ vâkıf, öldükten sonra evlâdı ve evlâdın evlâdı mütevelli olurlar. Nitekim vâkıf kendisi öldükten sonra müfti ile kadı birleşerek birini mütevelli tâyin etmelerini şart etse de bunlar da ittifakla birini mütevelli tayin eyleseler bu kimse mütevelli olur.

İkinci kısım; Meşruta veçhile olmıyan mütevellidir. Yani vâkıf tevliyeti kimseye şart etmezse tevliyet hakkı hayatta oldukça vâkıfa ait ve öldükten sonra vâkıfın evlât ve terikelerine tayin ettiği vasiye râi olur. Vâkıfın muhtar vasisisi yoksa kadı bu vakfa mütevelli tayin eyler.

Abbasiler zamanında yalnız haraç için kullanılan tahsil memurlarına bu unvan verilmişti. Bunlar geniş salâhiyyet sahibi idiler. Hattâ iltizam usulü memnu olduğu halde bunların haracı iltizama verdikleri bile vâki olurdu.

Osmanlılar devrinde vakıf işlerinin murakıbı, mütevellilerin âmiri kadılardı. Mütevellilerin memuriyyetlerini hükümete izafeten kadılar tasdik ederlerdi. Mütevellilerin hisaplarını gören, vâkıflerin şartlarını hakkıyle ifaya dâvet eden, dinlemezse veya yapmazsa azledip yerine başkasını tayin eden kadı idi. Bir mütevellinin vâkıfın şartlarını iyi yapmadığı ihbar ve şikâyet edilirse kadı dinler ve mütevelliyi sorguya çekerdi. Evkaf Nezareti'nin teşekkülünden sonra bu hak Evkaf Nâzırı'na intikal etmişti.

Çünkü vakf eyliyemezdin cihet-i aşka tenin
Mütevelli kızı sevmek ne vazifendi senin
Lâ

MÜVELLÂ (مولى) [*Huk.*] Bir kazada vâki bazı muayyen dâvaları o kaza hâkiminin görmesinde mahzur veya mâni bulunduğu surette yalnız o dâvalara bakıp fasletmek üzere tâyin olunan hâkim hakkında kullanılır bir tâbirdir.

MÜZARAA (مزارعه) [*Huk.*] Bir taraftan arazi ve diğer taraftan amel (yani ekip biçmek) olmak ve hasılât aralarında taksim olunmak üzere kurulan bir nevi şirketin adıdır.

MÜZAYEDE (مزايده) [*Mal.*] Devletçe veya bir müessesece satılığa çıkarılan bir malın veya yerin arttırılmıya konulması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Müzayede; biri kapalı zarfla, diğeri açık arttırma ile olmak üzere iki türlü yapılır. Kapalı zarfla yapılan arttırmada istekliler tekliflerini kapalı zarfla bildirirler, açık arttırmada ise karşı karşıya geçip arttırma yaparlar. Müzayedeye konulan şey en çok arttırma yapana ihale edilir.

MÜZAYEDE KAİMESİ (مزايده قائمه سى) [*Mal.*] Devletçeveya bir müessesece açık arttır-

ma ile satılacak bir şeyin veya bir yerin isteklîler arasında arttırma muamelesinin yürütüldüğü kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu kâğıtda satılacak şeyin ne olduğu ve bedelinin ne zaman ve ne suretle ödeneceği yazılır. Tâyin olunan günde toplanan heyetçe ve tellâl marifetiyle karşılıklı arttırma yapılarak en çok fiyat teklif edene ihale edilir.

MÜZAYEDE ŞARTNAMESİ (مزايده شرطنامه‌سی) [*Mal.*] Devletçe veya bir müessesece kapalı zarfla satılacak bir malın veya yerin muhammen bedeliyle şartlarının nelerden ibaret bulunduğu ve bedelinin ödeme yolu yazılı olan kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu işe girişmek istiyenler alacakları şartnameyi imzalamak ve tekliflerini ayrı bir kâğıda yazmak suretiyle zarfa koyup verirler. Zarflar tâyin olunan gün ve saatte heyet huzurunda açılıp en çok fiyat teklif edene ihale edilir.

MÜZEHHEP (مذهب) [*San.*] Eski kitapların hassaten yazmaların tezhipli olanları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tezhip, kitabın ehemmiyyetine, çok kerede sahibinin servetine göre değişirdi. Baştan başa müzehhep kitaplar yapıldığı gibi yalnız ilk ve bazan ilk ve son sayfaları tezhip edilen kitaplar da vardı. Ekseriyet üzere Kur'an-ı Kerimlerin ilk iki; diğer kitapların baştan birer sayfası tezhip edilirdi.

MÜZEHHİP (مذهب) [*San.*] Tezhip yapan sanatkârlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tezhip altın tozu ile altın renginde süs yapma demek olduğu için bu tâbir meydana gelmiştir. Profesör Celâl Esad Arseven «Sanat Kamusu» nda (Sayfa 118) Fransızca «Enlumineur» kelimesi karşılığı olarak kullanılan müzehhip için şu izahatı veriyor:

«El yazısı kitapların yazıları etrafını yaldız ve çiçekler veya nukuş-i tezyiniyye ile süsliyen sanatkârlara Avrupa'da büyük harfleri ve yazıları yaldızla süsliyen sanatkâra eski tâbirle Chrysoraphe derler ki asıl «Müzehhip» in mukabili budur. Enlumineur nukuş-i tezyiniyye ile süsliyene derler. Bizde ise eski eserlerde «Tarrahan» diye bir sınıf sanatkâr vardır. «Tarrah» kelimesi bahçeyi süsliyen ve çiçeklerle tezyinat yapan mânasına geldiği cihetle Enlumineur mukabili olsa gerektir. Eskiden bu iki sanatı bir birinden ayırıyorlardı. Bugün ise gerek yaldızlı ve gerek nukuş ile müzeyyen olarak kitaplara süs yapan sanatkârlara «Müzehhip» diyoruz.»

Tezhip Garp'tan ziyade Şark'ta ilerlemiş bir sanattır. İranlıların çok kıymetli tezhip eserleri ve müzehhipleri vardır. Selçuklarda, daha sonra Osmanlıların siyasî olduğu gibi ilim ve sanat merkezi olan İstanbul'da hadsiz hisapsız müzehhip vardı. İnce bir sanat olan tezhibin kıymetli üstadlarını bilhassa saraylarda çalıştırırlar ve devletin resmî işlerini tezhip ettirdikleri gibi büyüklerin zevkini okşıyacak eserler yaptırırlardı. Bu sanat sahipleri zaman zaman büyük bir refah içinde çalışmış ve bir çok zaman da sefalet çekmişlerdir.

Çarşıları bile mevcut olan müzehhipler o kadar çoktur ki bunların isimlerini bir araya toplamak pek müşküldür. Hattâ bu sanatkârlar pek mütevazi oldukları için eserlerine imza koymadıklarından bir çok kıymetli eserlerin sahiplerinin tâyini kaabil olmadığı gibi isimleri birer suretle zaptedilmiş olanların eserlerini tâyin etmek değil onları bulmak bile mümkün değildir.

Müzehhipler arasında hattat olanlar da vardı. Başka meslek sahiplerinden sırf merak saikasıyle müzehhipliğe sülük edenler dahi mevcuttu.

Müzehhiplerden yalnız tezhibi değil kâğıt boyamayı, aharlamayı, ebru ve cilt yapmayı, şiraze örmeyi, duvar kâğıtlarıyle kutulara ince nakışlar yapmayı bilenler de vardı. Hattâ müzehhiplerin bir çoğu kullandıkları boyaları kendileri yaparlar, sanatlarının hurde (ince) kısımlarında kullandıkları renkleri kendileri meydana getirirlerdi. İnce tahrir için kullandıkları mürekkepler bile ekseriya kendi mamulâtı idi. Bunlardan ince fırça yapanlar bile vardır.

Müzehhipler arasında üstad Ahmed, Halepli Taceddin Oğlu Hüseyin Bilâl, Molla Güranili, Beyaz Mustafa, Kanbur Hasan Çelebi, Haydarpaşalı İbrahim Çelebi, Bursalı İbrahim, Kefeli Hasan, Sultan Selimli Reşit Mustafa Çelebi, Sirkeci Müzehhip Osman, Daramanlı Süleyman Çelebi, Bursalı Abdurrahman Çelebi, Ârif Bey, Ali Musavvir, Ruganî Ali Çelebi, Yenibahçeli Kara Mahmut meşhur simalardır.

MÜZEKKERE (مذكره) [*İda.*] Devlet dairelerinden birinden resmî bir işe dair merciine yazılan kâğıda verilen addır. Müzekkerelerde «elkab» yazılmaz.

MÜZEKKİ (مزكى) [*Fık.*] Şahitleri gizli olarak tezkiye edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir Eskiden kadılar şahit olarak gösterilenlerin iyi adam olup olmadıklarını, şehadetlerinin kabul olunabilip olunamıyacağını icabedenden sorarlar, haklarında iyidir denilenlerin şehadetlerini kabul ederlerdi.

N

NACAK (ناجق) [*San.*] Bir ağaç sapa geçirilen ağzı keskin genişçe demir âletin adıdır. Buna balta da denir. Tarihî vesikalarda geçer

NADE ALİ (ناد علی) [*Sof.*] Bektaşilerle Kızılbaşların vird olmak üzere okudukları meşhur sözdür. Bektaşi an'aneaine göre (Uhud) Gazasında Hazret-i Peygamber çok sıkılmış ve Cebrail'den öğrendiği (Nade Ali) yi okumuş. Bunun üzerine İmam Ali «Lebbeyk» diyerek derhal yetişmiş ve muharebe eden eshabı teşçi etmiş.

Nade Ali şudur:

ناد علیا مظهر العجایب
تجده عوناً لك فی النوائب
کل هم وغم سینجلی
بولایتك یا علی یا علی

Bektaşiler bunu ekseriya bir takım ilâvelerle okurlar. Halbuki «Nasr-ul-Ashap» adlı eserde Kızılbaş şairlerinden Zogaylı Huzaî'nin sözü olarak yazılıdır. Şeyh-ül-İslâm Eb-us-Suut Efendi'nin fetvası da bunu teyit eder.

«Nade Ali» yi (Gaybî) şerh etmiştir.

NAFAKA (نفقه) [*Fık.*] Lûgat mânası evlât ve iyali ve nefsi geçindirecek, havayice ve taayyüşe sarf olunacak erzak, eşya ve para demek olan *nafaka ıstılahta yiyecek, giyecek* şeylerle mesken yerinde kullanılır. «Türk Hukuk Lûgati» ndeki izahı şöyledir:

«Nafaka; lûgat bakımından kişinin iyaline yani beslemeğe mecbur olduğu kimselere infak ettiği nesnedir. Istılahta yiyecek, giyecek şeylerle meskenden ibarettir.»

NAFAKA-İ İDDET (نفقهٔ عدت) [*Fık.*] Kadının iddeti içinde muhtaç olduğu nafaka hakkında kullanılır bir tâbirdir. Koca boşadığı karısını iddeti bitinceye kadar infakla mükellef olduğu için bu müddetteki nafaka hakkında bu tâbir meydana gelmiştir.

NAFAKA-İ MAKZİYYE (نفقهٔ مقضیه) [*Fık.*] Hâkim tarafından takdir olunan nafaka hakkında kullanılır bir tâbirdir.

NAFAKA-İ MEFRUZA (نفقهٔ مفروضه) [*Fık.*] Kaza veya rıza ile takdir ve tâyin olunan nafaka yerinde kullanılır bir tâbirdir.

NAFAKA-İ MUACCELE (نفقهٔ معجله) [*Fık.*] İşlemeden verilen nafaka yerinde kullanılır bir tâbirdir.

NÂFE (نافه) [*Gly.*] Tilki, samur, tavşan ve sair hayvanların göbek taraflarından çıkan kürk adıdır. Çıkarılan hayvanın kürküne göre tilki nâfesi, samur nâfesi, tavşan nâfesi adını alır. Eski kıyafetlere aid vesikalarda geçer.

NA FURUHT MUKATAAT (نافروخت مقاطعات) [*Mal.*] Tâlip çıkmaması yüzünden ihale edilemiyen mukataalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Na furuht mukataalar muhassillerle a'yan-ı vilâyete verilerek tahsil ettirilirdi.

NAHİYE (ناحیه) [*İda.*] İdarî taksimat derecelerinin en küçüğü hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılar zamanında idarî teşkilât vilâyet, sancak, kaza ve nahiye olmak üzere dört derece idi. Nahiye mıntakası birkaç köyü ihtiva ederdi. Teşkilâtın başındaki mülkiye âmirinin unvanı «Nahiye Müdürü» idi. Şimdi bunun yerine «Bucak» kullanılır.

NAHİYE MÜDÜRÜ (ناحیه مدیری) [*İda.*] İdarî taksimat derecelerinin en küçüğü olan nahiyenin başındaki idare âmirine verilen unvandır. Nahiye müdürü Kaymakam'ın madunu olan bir merkez memurudur. Şimdi bunun yerine «Bucak müdürü» kullanılır.

NAHİL (نخل) [*San.*] Balmumundan yapılarak gelinin yahut sünnet çocuğunun önünde götürülen insan, hayvan resimleri meyva, çiçek ve kıymetli taşlarla ve sırma, klaptan gibi parlak teller ve yaldızlı kâğıtlarla süslü ağacın adıdır. Halk dilinde kullanılan «nakıl» nahlin galatıdır ki teşbih suretiyle meyvası ve çiçeği çok ağaç ve fidan hakkında irad olunur. Arapça nahl hurma ağacı demektir.

«Sanat ansiklopedisi» ndeki (nahl veya nakhil maddesi) izahı şöyledir:

«(Galat olarak nakil denir.) Hurma ağacı mânasına olup balmumundan yapılan ağaç ve yapraklı dal ve yemiş taklidi işlere denir ki sathı, altın ve gümüş varaklarla tezyin olunarak, eskiden gelin giderken önünde alayla götürülür ve gelin odalarına süs olarak konurdu. Bu sanata «nahilbendî» denir.

Tarihe ait kıymetli eserler yazmış olan İbrahim Hakkı Konyalı nahl için (İstanbul Sarayları, İstanbul, Bürhaneddin matbaası, 1943, birinci cilt, sayfa 137 ve mütaakıp) şu tafsilâtı veriyor:

«Arapçadan dilimize geçen ve ortasındaki «خ = hı» bâzan «ق = K» ya çevrilerek «nakl» olan kelimenin lûgat mânası «Hurma ağacı» dır.

«Önlemek, bir şeyi seçmek, bulutun kar yağdırması, tipilemek anlamına mastar da olur. Arapça Kamus hurma ağacı şeklinde düzülen bir çeşit kadın süsüne de nahl denildiğini söylüyor.

«Vefik Paşa bu kelimenin mânalarını şöyle sıralar: Fidan, hurma ağacı, balmumundan yapma ağaç, meyva, şüküfe.

«Nahlbend: Balmumundan ağaç yapan üstad. Nahlistan: Fidanlık,

« Birçok Türkçe lûgatlerde nahlbend kelimesi de «Mumdan ağaç ve meyva suretlerini imal eden ehl-i sanat» şeklinde izah edilmektedir.

«Kamus sahibi pek iyi anlatamıyorsa da araplarda hurma ağacı şeklinde yapılmış bir kadın, belki de bir gelin ziynetinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Düğünler için hazırlanan ve düğünü yapanın malî kudretini ve içtimai mevkiini gösteren bir çeşit süstür. Nahl bize ne vakit ve nereden geçmiştir? Bunu kestirip atmaya imkân yoktur.

«Nahlin yeşillik, şarap ve neş'e tanrısı Diyonisos inanışiyle beraber doğduğu muhakkaktır. Romalılar tarafından Baküs şeklinde adlandırılan bu ilâh nerede doğmuş ise nahlin de orədan çıkmış olması kabul edilebilir.Şu halde nahlin Küçük Asya'da doğmuş olması mümkündür. Dinler, milliyetler, mezhepler değiştikçe nahlin adı, şekli, ifade ettiği mâna da değişmiştir. Araplar götürdükleri Yer Tanrısı Sibel'in adını Hübel, Ocak Tanrısı (Lar) ın adını (Lat) yapmamışlar mı idi?... Yunanistan'da, Friçya'da ve Friçya Salütaris denilen Afyon Karahisar ve Konya havalisinde senenin muayyen günlerinde ve çok kere ilkbaharda gül mevsiminde yapılan Diyonisos bayramlarında alayların önünde bir de nahl götürülürdü.

«Bu erkeğin kudretini, kuvveti ve şehveti temsil eden Fallüs fidanı idi. Bu insanın erkeklik âletinin bir timsaliydi. Kutlu sayılırdı. İzmir, Atina ve Roma müzelerinde taştan tenasül âleti şeklinde yontulmuş birçok nahiller vardır. Bunun bir çelenk halini aldığı, bazan bir çam dalı şeklinde âyinlere iştirak ettiği de görülürdü.

«Diyonisos bayramları tes'it edilirken alayın önünde iki kulplu, dibi dar bir şarap testisiyle bir üzüm kütüğü bulundurulur, buudan sonra bir adam tarafından itilir, sürüklenir bir erkek keçi götürülürdü. Başında incir sepeti taşıyan bir adamdan sonra da Fallüs fidanı gelirdi. Bu şenliklerin sonunda şarap İlâhı adına kurbanlar kesilir, mübarek fidan öpülür, sonra da bol bol şarap içilir, oynanır ve eğlenilirdi. Bu bayram üç gün sürerdi. Bayramın ikinci günü bütün bir şehir halkı baharın çiçeklerle, ağaçlarla süslediği geniş çayırlara; ormanlara çıkarlardı. Herkesin önüne büyük bir kap dolusu şarap konur, müsabakanın başladığını gösteren boru seslerinden sonra tellâlların avazı yükselirdi:

«Dindaşlar, müsabaka başlıyor. Millî âdetinize uyarak birer ölçek şarabınızı içiniz! Kabını en evvel boşaltan daha bir ölçek şaraba istihkakı olacaktır: «Bundan sonra bütün Baküs perestler başlarını yeni koparılmış çiçek buketleriyle süslerler ve mâbede giderek tanrı Diyonisos'un önüne buketler korlardı. Eski Yunanlıların düğünlerinde de bu mukaddes Fallüs çelenkleri kullanılırdı. İşte bu cahilî âdet; mahiyyetinden pek çok şey kaybetmiyerek Osmanlı Türklerine kadar gelmiştir. Hammer'in İbrahim Paşa'nın düğününden bahsederken nahillerin insan kuvvetine alâmet olduğunu söylemesinde büyük bir isabet vardır. Mütercim Atâ Bey şöyle bir haşiye yapmıştır: «Nahl insanın kuvvetine alâmet. Nahl katırı gibi donanmış tâbir-i kadimine nazaran eski düğünlerde kızın cihazı ağaç şekline konuluyor ve hayvanlarla, yahut cesametine göre arabalarla götürülüyormuş. Fakat bunların kuvvet alâmeti olması doğru görünmez.»

«Hammer'in nahli niçin kuvvet alâmeti sayıldığını izah etmemesi Atâ Bey merhumu tereddüde düşürmüştür.

«Bizde hiçbir tarihçi nahlin mahiyyetini anlamamış ve hiç bir şey de yazmamıştır. Biz ilk defa bu mevzua temas ediyoruz. Nahl Hammer'in anladığı gibi kızın cihazı asılan ağaç değildir. Bunun Türkçe adı da var: «Düğün mumu» dur. Âli bunu tasrih etmiştir. Ondan sonraki tarihçiler başta Solakzade olduğu halde - Âli'nin tumturaklı ifadesini sökememişler. «Düğün mumu» terkibindeki «mumu» kelimesini «muma» gibi okumuşlar, önüne bir de «ileyh» ilâve edilerek yazıya gelişi güzel mânalar vermişlerdi.

«Nahiller, çok kere servi ağacı şeklinde yapılırdı. Daha evvelleri hurma ağacı şeklinde yapıldığı ve dallarına mumdan süsler ve mulâjlar takıldığı olmuştur. Nahillerin iskeletleri demirden hazırlanır ve her tarafında çengeller yapılırdı. Bunların bazıları okadar büyük yapılırdı ki 200-300 kişi ancak taşıyabilirlerdi. 30-35 arşın boyunda olanları da bulunurdu.

«Nahl yalnız evlenme alaylarında değil sünnet düğünlerinde de kullanılırdı. Bunlar evlenmelerde kız evinden damadın evine alayla getirilirdi. Sünnet düğünlerinde çocuğun ailesi tarafından düzülürdü. Nahlin bir yerden bir yere nakline «Mum alması» denilirdi. Evlenecek sultanların, sünnet olacak şehzadelerin nahilleri çok kere Eski saray'da hazırlanır, buradan damadın evine yahut sünnet düğününün yapılaca-

ğı yere muhteşem bir alayla getirilirdi. Bazan nahillerin serbestçe geçirilmesine mâni olan evler yıktırılır, düğünden sonra tekrar yaptırılırdı.

«Âlî, Künh-ül-ahbar» ında mum alma merasimini çok güzel anlatmıştır.

«Dördüncü Murat zamanında İstanbul'da 4 dükkânda 55 nahilci vardı. Evliya Çelebi bunları «Esnaf-ı nakilciyan-ı sur-i hümayun» şeklinde adlandırıyor ve bunların dükkanlarının Koska fırınnu yanında, Aksaray'da Tahtakale'de bulunduğunu, Odun kapısı'nın iç yüzündeki bir şem'a hanenin karşısındaki dükkânın da Nakılcı başıya ait olduğunu söyler. Meşhur alaya iştirak edenleri de şöyle anlatır:

«Bunlar bu alayda Şehremini maliyle Süleymaniye minaresi biçimindeki balmumunun rengârenk kâfurilerinden ve şemme varaklı tellerinden evce ser çekmiş minareler misali münevver, mutallâ nakiller eyleyip birini yüzer, ikişer yüzer karavana Payzenleri çekip vardiyanlar:

Sağa, sola çekin!.. deyu sipsi düdükleri çalarak ubur ederler.»

«Nahillere cihaz asılmazdı. Bunlara balmumundan ya mulâj halinde veya tablo şeklinde yapılan insan, hayvan, çiçek gibi şeyler asılır, araları da klaptan, sırma gibi parlak tellerle ve yaldızlı kâğıtlarla süslenirdi. Melling'in kitabındaki bir tabloda gelin götüren bir alayın önünde nahiller görülüyor. Melling'in zamanında bu sanat inhitata yüz tutmuş ve nahillere sanatkârane yapılmış balmumu plâkaları yerine sırmalar, teller, ipek püsküller asılmıya başlamıştı.

«Nahiller mütaaddit olursa birisi ve en büyüğü önde gider, onu şeker bohçaları, şekerleme ve tatlı sinileri, şerbet sürahileri, cihaz bohçaları, para keseleri, cevahir kutuları takibederdi. Bundan sonra sırtlarında kurbanlık koyun taşıyan hamallar, daha sonra da cihaz katırları gelirdi. Nahlin ikincisi de gelin arabasının önünde götürülür ve yanlarında iki suvari bulunurdu.

«Topkapı sarayında Bagdat köşkü kütüphanesinde 200 numarada kayıtlı «Şehname-i Murat Han» ın ikinci cildinde şehzadenin Eski saraydan nahille getirildiğini gösteren minyatürler vardır. Minyatürlerin altında «Sur-i hümayunda şehzade-i cihanbaht Eski saraydan nahille getirildiğidir» yazılıdır.»

Bundan sonra «Türk tarihinde en büyük ve en muhteşem nahiller Osmanlı hanedanı âzasının, sadrazam ve vezirlerin evlenme düğünlerinde ve bunların çocuklarının sünnet düğünlerinde kullanılmıştı. İbrahim Paşa'nın evlenme düğününde İbrahim Paşa sarayına getirilen iki nahilden birisinin üstünde 60 bin, ikincisinin üstünde 46 bin parça mum mulâj ve plâka vardı» diyen değerli müdekkik tarihteki meşhur nahiller hakkında da izahat veriyor.

Nahl-ı nazım bilemem doğrusunu hangisi rast
Serve benzetti Acem kaddini Urban bâne
Sururi

NAHLBEND (نخلبند) [*San.*] Balmumundan ağaç ve meyva şekilleri yapan sanatkâra verilen addır. Halk arasında galat olarak nakılbend denirdi.

NAHSEYN-İ FELEK (نحسين فلك) [*Ast.*] Zuhal ile Merrib yıldızları hakkında kllanılır bir tâbirdir. Nahs; Arapça uğursuzluk, meymenetsizlik demektir.

Zuhal; «Nahs-ı ekber», Merrih «Nahs-ı asgar» sayılır.

NAHT (نحت) [*San.*] Ağacı yontmak suretiyle kabartma şekiller yapmak sanatı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Naht; Arapça yontmak, oymak demektir.

NAHVİYYUN (نحويون) [*San.*] Nahiv uleması hakkında kullanılır bir tâbirdir. Nahv kelimelerin revabıtına (bağlanışlarına, bitiştirilmelerine) mütaallik kavaitten (kaidelerden) bahseden ilmin adıdır.

NAİP (نائب) [*İlm.*] Şer'î mahkemelerin hâkimlerine verilen unvandır. Kadı yerinde kullanılırdı. Naip tâbiri naiplerin Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin niyabetini (vekilliğini) yapmalarından dolayı idi. Esas itibariyle Rumeli vilâyetlerinin kadısı «Rumeli kazaskeri», Anadolu vilâyetlerinin kadısı da «Anadolu kazaskeri» idi. Kazaskerler İstanbul'da otururlar, taşralara kendilerine vekâlet suretiyle kadılık etmek üzere birer vekil gönderirlerdi. İşte bu vekillere «naip» denilirdi. Naibin lûgat mânası da vekildir. Lûgatlerdeki izahı vekil, kaimmakam, kadıvekili, sultan tarafından hükme mezun şer'î memur suretindedir.

Mahkemeler tarafından bir işin tetkikine memur edilen bilirkişilerin tetkikatına nezaret etmek üzere seçilen mahkeme uzvuna da bu ad verilir. Bunun «Türk Hukuk Lûgati»ndeki izahı şöyledir: «Haiz olduğu salâhiyyete binaen hâkimlik vazifesine mütaallik işlerde nasbettiği kimsedir.»

Naipler gördükleri dâvalardan kadılar gibi harç alırlar, bu harçlardan kazaskerlere de hisse verirlerdi.

İlk zamanlarda değerli ve namuslu adamlardan intihap olunan naiplerin yerine son-

raları hassaten inhitat devirlerinde aralarında yine değerli ve namusluları bulunmakla beraber cahil de seçilmeye, bu yüzden haklar kaybolmaya başlanmıştı.

Cevdet Paşa hicri 1216 (1801) vak'alarını yazarken (Cevdet Tarihi, cilt 7, sayfa 123) naipler için şöyle diyor:

«Devlet ricali ve saltanat hademesi taşralardan akça ve bohçalar celp ile İstanbul'da ziyade tezeyyün ve ihtişama koyuldular. Bu keyfiyyet tarik-i ilmiyyeye de sirayet ile anlar dahi arpalık ve maişetler ile etba' ve mütaallikatları üzerine tevcih ettirmiş oldukları kaza mansıplarını bey'-i min yezid (arttırma yoluyle) ziyade akça verenlere inabe eder ve ettirir olduklarından taşralarda yazı okuyamıyan naipler peyda olarak kadir ve şan-ı devlet gibi namus-ı Şeriat dahi berbat oldu ve ihkak-ı hukuk-ı ibad emr-i mühimmi bittabi a'yan ve derebeyi gürühundan mütegallibe yedine geçti.»

1908 Temmuz inkılâbı'ndan sonra vaziyet değimiş, naiplerin Kazaskerlerle münasebeti kalmadığı gibi gördükleri dâvaların hâsılatı yerine diğer memurlar gibi maaş bağlanmıştır.

Şer'iyye mahkemeleriyle beraber kadı ve naipler de lağvolunmuştur.

NAİB-İ SALTANAT (نائب سلطنت) [*İda.*] Saltanat vekili mânasına gelen bu tâbir sadrazamlar hakkında kullanılırdı. Padişahın vekili demek olan bu tâbir eski Türk ve İslâm hükümetlerinde de kullanılmıştır.

NAKA (ناقه) [*San.*] Naka-i bahrî denilen deniz filinin dişlerinden yapılan tespihlere verilen addır. Fil dişinden tespih yapmak caiz değildir diyenler için naka tespihler daha makbuldü. Eski eserler mütehassısı Nureddin Rüştü Büngül'ün verdiği malûmata göre (Eski Eserler Ansiklopedisi, Naka Maddesi) eskiden on liradan başlayıp yüzlerce liraya kadar edenleri vardı.

NAKIŞ (نقش) [*San.*] Boya ile resim yapmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Gerek yağlı, gerek sulu ve gerek pastil olsun hepsine nakış denilir. Fransızcası peinture'dür. Eski zamanlarda «nakış işlemek» renkli tire, ipek, ibrişim veya yünle işlenen işlere denilirdi. Boya ile resim yapanlara «Nakkaş», tablo ve insan resmi yapanlara «Musavvir» adı verildiği gibi «şebih yazmak» da denilirdi. Ressam tâbiri Tanzimat'tan sonra kullanılmaya başlanmıştır.

Nakışın, «Sanat ansiklopedisi»ndeki (nakış maddesi) izahı şöyledir:

«Eskiden boyalı resimlere verilen isimdir. Gerek el yazması kitaplara renkli olarak yapılan tezyinî resimlere ve gerekse şimdi minyatür dediğimiz renkli manzara ve insan resimlerine nakış ve bunları yapanlara nakkaş denirdi. Binaların duvar ve tavanlarına boya ile yapılan çiçek ve bezemelere nakış denilmesi renkli iplik veya ipeklerle bez üstüne yapılan işlemelere de, bundan muharref olarak, nakış denilmesini mucip olmuştur. Fakat nakış tâbiri bugün yalnız boyalı tezyinata ve renkli işlemelere münhasır kalmıştır. Bu sebeple bugün nakkaş denilince eskisi gibi renkli resimler yapan ressam anlaşılmayıp yalnız duvarlara tezyinat yapan süsleme sanatkârı anlaşılır.

« 2 — Renkli iplik, yün veya ipekle bez ve kumaşa işlenen tezyinat. (Buna galat olarak nağış denir.) Bunu, duvarlara boya ile yapılan nakışlardan ayırmak için böyle renkli ipliklerle yapılan işlemelere. işleme nakış demek münasip olur, Türklerde çok ileriye gitmiş olan işleme nakışlar, yapılış tarzlarına göre birçok nevilere ayrılmıştır.»

«Osmanlı Türkleri Araplardan ziyade İslâmlığa taraftarlık ettikleri için İslâm dininin yasak etmiş olduğu resmin serbestçe tedris edilemediğini» yazan ve buna «halbuki İslâm dini putperestliği kökünden kaldırmak için resim ve heykeltraşlığı yasak etmişti. Fakat din yerleştikten ve benimsendikten sonra artık putperestliğin dirilmesine imkân ve mahal kalmamış olduğu için ta Emevî ve Abbasî hükümetleri zamanından beri saraya ve havas arasına resim merakı da girmişti. Hattâ Emevî hükümeti paraları üzerinde resim bile vardı» mütalâasını da ilâve eden Osman Ergin (Türkiye Maarif tarihi, cilt 1, sahife 146 ve mütaakıp) Osmanlılarda nakış ve resim hakkında şu tafsilâtı da veriyor:

«Hükümdarlar ve havas ne kadar münevver ve geniş fikirli olursa olsun dinin resmi yasak edişi karşısında pek de cepheden hareket ederek resimlerini çıkartıp umumî yerlere astırmak, yahut evlerde açık resim bulundurmak ve kitaplara resim koymak gibi halleri cahil halk tabakası *hoş görmüyorlardı*. Yalnız kendi ellerinde bulunacak pek mühim ve tarihî kitaplara resimler yaptırırlar ve kendi saraylarında olmak şartiyle portrelerini duvarlara astırırlardı.»

«Bizde resim nakış ve emsali sanatlarla sanatkârlar hakkında eski Müze müdürü Halil Etem'in âsar-ı nakşiyye koleksiyonu adında bir

risalesiyle profesör Fuat Köprülünün İkdam'ın 27 Teşrinievvel, 3, 10, 17 teşrinisani ve 5 Kânunuevvel 1337 nüshalarında çıkan yazıları vardır. Bunları da görmüş olmak itibariyle en son bu mevzuda yazı yazmış olan Üniversite Tarih profesörü İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu bizde resim ve nakışın nasıl yerleşmiş, ne suretle ilerlemiş olduğunu notlarında şöyle anlatır:

«15 inci asır ortalariyle 16 ncı asır sonlarına kadar Şebihnüvis (portreci) Katta' (çakı ile yazı veya resim oyarak onları bir yere yapıştıran), Nakkaş (boya ile resim yapan), musavvir (tablo ve insan resmi yapan), Tarrah manzara ve tezyinat yapanlar), Ressam (çizgi ile boyasız resim yapanlar) gibi epey sanatkârlar yetişmişti. Osmanlıların Konya'da eskiden kalma resim ve nakışlardan istifade ettiklerinde şüphe yoktur. Musavvirlik ve nakkaşlığın Osmanlılara girmesi 15 inci asır yarısındadır. Bursada Yeşil Çelebi Mehmet camiinin nakkaşı Bursalı Ali Bin İlyas, Semerkant'da nakış öğrenmişti. Murad II zamanında Bursalı Nakkaş Safi'yi tanıyoruz. 945 de Bursa'da ölen Hoca Yusuf Bin Hoca Ferruh vardır. Fatih'in hassa musavviri (aylıklı ressamlarından) Sinan Bey Venedik'te yetişmiş ve Mastori Pavli adlı bir ressamın talebesidir. O da Bursalı Şiblî zade Ahmet yetiştirmiştir. Bu, şebih yazmakta (insan resmi yapmakta) mahirdi. 15 inci asır sonunda Hasan ve Fazlullah adlarında iki ressam biliyoruz.

«Osmanlılar şarktan olduğu gibi garptan da ressam getirtmişlerdir ki Veronalı Mateo de Pasti, Federalı Kostançiyo ve 1479 da Venedik'ten istenilen ve gelen ve burada Türk kadını, Solak ve Topkapı sarayı duvar nakışlarını ve şehrin manzarasını ve Fatih'in bir madalyonu ile yağlı boya resmini yapan Centile Bellini (1507) vardır. Bunun yaptığı ve Fatih'in yağlı boya resmi şimdi Londra müzesindedir.

«Bayezit II ve Selim I zamanlarında Mikelanj iki defa davet edilmiş ise de gelmemiştir.

«Yavuz İran seferinden dönerken Şah Mehmed, Abdülgani Derviş adlı musavviri ve Mirza Bey, Abdülfettah, Miraka, Şeref Ali kulu, Ahî Bey gibi nakkaşları getirtmişti. Çaldıran harbini musavvir mozayikten yapılmış bir tabloyu 16 ıncı asır ortalarında İstanbul'a gelen Nemçe sefiri Bozbek görmüştür.

«Topkapı sarayındaki sanatkâran defterinde hariçten gelen nakkaşların isimleri, maaşları ve nereden geldikleri yazılıdır. 16 ıncı asır başlarında Tebriz'den Amasya da Şehzade Ahmed'in yanına gelip kendisine 20 akça yevmiyeli dirlik verilen Şahkulu, Selim I zamanında İstanbul'a gelerek 22 akça yevmiye ile hasse nakışhanesine alınmış sonra maaşı 100 akçaya çıkarılarak baş nakkaş olmuş ve İstanbul'da epey talebe yetiştirmiştir. Bunun Penahî mahlasiyle şiirleri olduğunu musavvirlik ve nakkaşlıkta mahareti bulunduğunu bazı tezkireciler yazarlar. Tezhipte de üstad olan Şahkulu'nun en kıymetli şakirdi müzehhip Kara Memi olup Yıldız kütüphanesindeki Kanunî divanını tezhip etmiştir.

«Bunlardan başka Mısır seferi esnasında Yavuz'un Halep'ten İstanbul'a gönderdiği Tacüddin Girihbend ve Hüseyin Bali ile Kanunî zamanında gelen Kıncı Mahmud, musavvir ve müzehhip Mısırlı Hasan ve talebelerinden İbrahim ve Galatalı Memi, musavvir Üstad Osman, insan resmi yapanlardan Hasan, Kefeli Şair Saî, müneccim, muvakkit ve nakkaş Ahmet Nakşî 16 ncı asrın meşhur simalarındandır. Mimar Sinan'ın dostu olup Tezkire-tül-bünyan'ı yazmıştır.. Nigârî mahlâslı ve şiir, nakış ve resimde mahir Haydar, Selim II ile Barbaros'un resimlerini yapmıştır. Bunun Londra müzesinde iki minyatürü vardır.

«Nakışlar; cami, saray ve evlerin duvarlarına, pencere etrafına ve tavanlarına yapılırdı. Nakışta lâle, karanfil, nar çiçeği esastır. Topkapı sarayı kütüphanesindeki Hünername adındaki eser Şehnamegûy ve müzehhip Eflâtun ile Seyyid Lokman taraflarından tertip ve Üstad Osman'ın resimleriyle tezhip ettiği 16 ıncı asır sonlarına dair en güzel eserlerdendir. 1586 da Özdemir oğlu Osman Paşa'nın Kafkasya zaferlerini musavver Murad III e takdim olunan Şecaatname de güzel eserlerdendir.»

«Şu tarihî izahat Türkiyede resim hususunda ne kadar canlı bir hareket, bir çalışma olduğunu gösterir. Topkapı Sarayında bir de Hasse nakışhanesi olduğuna göre asıl resim mektebinin saray içinde bulunduğunu kabul edebiliriz. Bazı eserlerde de Aksaray taraflarında bir resim mektebi bulunduğu da görülür. Bunun resmî bir mektep olduğuna ihtimal verilemez. O devirde resim o kadar serbest ve mahalle arasında tedris edilir bir ders değildi. Bu olsa olsa mahir bir ressamın kendi evinde birkaç heveskâra resim göstermesinden galat olsa gerektir. Bu kitabın başka bir bahsinde otodidakt tahsil yolları ve yerleri adındaki yetişme tarzından ressamları ayırt etmekte mâna yoktur.

«17 inci asırdan itibaren İslâmlar arasında ressamlığıneskisi kadar heveskârı ve mütehassısı kalmadığını görüyoruz. Bunu taassubun ve cehaleti ngitgide azalacağına bilâkis çoğal-

masına ve binnetice takdirsizliğe atfedebiliriz. Bu tarihten sonra İslâm ressamların yerlerini Avrupalılarla yerli hıristiyanların tuttuğu görülüyor.

«Elvah-ı nakşiyye kolleksiyonunda denildiğine göre: Hicrî 12 inci asrın son yarısında İstanbul'da Ermeni nâkışlarının icray-ı sanat ettikleri şundan anlaşılırki: Abdülhamid I zamanında beş sene kadar İstanbul'da kalıp Türklerin edebiyatı namiyle İtalyanca bir kıymetli eser yazmış olan rahip Toderini Ahmed III ün tasvirini Parsih ve Mahmud I, Osman III ve Mustafa III ün tasvirlerini Rafael ve Abdülhamit I in tasvirini de tabii cesamette olarak Rafael'in oğlu Minas adlarındaki nâkışların yaptıklarını söyler.

«Bununla beraber Türkler arasında da son zamanlara kadar resim sanatı büsbütün terkedilmiş değildir. Hem meşhur bir hattat hem de nâkış olan ve kazasker yani âlimlerden iken 1241-1825 tarihinde ölen Mustafa Rakım Efendi'nin Selim III ün tahta çıktığı zaman resmini yapıp takdim ettiğini Cevdet tarihinde okuyoruz. Bahrî ve berrî mühendis daha sonra Tıbbiye ve Harbiye mekteplerinin açılması üzerine resim mekteplere de girmiş hattâ Avrupa'ya talebe bile gönderilmiştir. Hele 1297 (1879-80) da Sanayi-i Nefise mektebinin açılmış olması ile resim tedrisine Avrupaî bir mektep halini verdirmiştir diyebiliriz.

«Eski devrin resim hususundaki mesaisini gösteren bir salon son zamanlarda Topkapı Sarayı Müzesince tertip edilerek halka açılmıştır. Bu salonu şu satırları okuyanların mutlaka gezmesi ve görmesi lâzımgelir.»

Şekl-i izar-ı yâr gibi nakş-i dilfirip
Levh-i zamire yazmadı suret-i hayal
Bakî

§ [*Mus.*] Mehterhane usullerinden birinin adı idi.

NAKIŞHANE (نقشخانه) [*San.*] Resim atölyesi yerinde kullanılır. İranî'lerin resim galerisi yerinde kullandıkları «Nigârhane» de bu makamda istimal olunurdu. Birşeyi yağlı boya ile boyamak, birkaç türlü renkle süslemek demek olan nakış yerinde de kullanıldığı için nakış evi mânasına gelen bu tâbir meydana gelmiştir.

NAKİB-İ İMARET (نقیب عمارت) [*Vak*] İmaret Şeyhinin (âmirinin) yardımcısı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vakfiyyelerde geçer.

NAKİB-ÜL EŞRAF (نقیب الاشراف) Hazret-i Peygamber'in sülâlesi mensuplarının işleriyle meşgul olan vazife sahibi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ehl-i beyitten olanlara İslâmiyyetin her devrinde pek ziyade hürmet ve tâzim gösterilir, kendilerine ait işlere bakmak üzere içlerinden biri reis tâyin edilirdi. Nakib-ül Eşraf adını alan bu reis Peygamber sülâlesi mensuplarının işlerine bakar, neseblerini kayıt ve zapteder, doğumlarını, ölümlerini deftere geçirir, onları âdi sanata girmekten ve fena hallerde bulunmaktan meneder, haklarını korur, fey ve ganimetten kendilerine ait hisseyi alıp aralarında dağıtır, sülâleden olan kadınların küfvi olmıyanlarla evlenmelerini menneylerdi. Hulâsa Nakib ül-eşraf Peygamber hanedanı efradının umumi bir vasisi hükmünde idi.

Nakib-ül-eşraf'lık mansıbı, gördüğü vazifesinin şerefinden ötürü, en yüksek mansıblardan sayılır, Halifeden sonra gelirdi. Bu sebepten Abbasî halifesi (Kaadir Billah) zamanında Nakib-ül-eşraf bulunan (Eş-Şerif-ür Radi) halifeye hitaben yazdığı bir şiirde «Aramızda bir fark var ise o da sen halifesin ben değilim. Başka cihetlerden bir birimizden farkımız yok» demişti.

Halifeler tarafından Nakib-ül-eşraflara yazılan fermanlar ve beratlarda bu makamı ihraz etmiş olanların kadir ve menziletlerinin büyüklüğüyle mütenasip tâzimkâr sözler kullanılır, şikayet (zemzem dağıtma vazifesi) ve divan-ı mezalim (adalet divanı) riyaseti gibi yüksek memuriyetler verilirdi.

İslâm devletlerinde her devir ve asırda Nakib-ül-eşraflara hürmet ve tâzimde bulunulmuştur.

Osmanlılar Mısır'ın fethini mütaakıp Yavuz zamanında «Hâdim-ül-Haremeyn» unvanını almışlar ve o tarihten itibaren Mekke ve Medine ile sıkı münasebete başladıkları halde daha Yıldırım zamanında «Nakib-ül-Eşraf» tâyin eylemişlerdir. Hammer'in (cilt 2, sayfa 255) buna dair olan ifadesi şöyledir: «Yıldırım Bayezit Seyyid Nuta'yı, ilmî fezailinden dolayı Nakib-ül-eşraf tâyin etmişti. «Seyyid Nuta' ölünce oğlu (Zeynelâbidin Efendi) kendisine halef oldu.

Nakib-ül-eşraflık Fatih zamanında bir aralık lağvedilmiş ise de oğlu Bayezit'in saltanatı zamanında tekrar ihdas olunmuş ve ondan sonra inkıtasız devam etmiştir.

Rahmetli Ali Emîri Efendi (ölümü 1924) «Hâdim ve hâfız-ı emanat-ı mübareke, hulefa-yı Osmaniyenin şeref-i silsile-i siyadetleri

ve ilm-i celil-i ensabın fevaidi» başlığı ile yazdığı kıymetli bir yazıda (Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası, 30 Eylül 1335, adet 19) şu tafsilâtı veriyor:

«Selâtin-i Osmaniye'nin sadat-ı kiram hazaratına fevkalâde hürmet-i mahsusları oldığundan bu silsile-i mübarekeye bazı müteseyyidler karışmamak ve bir seyyid-i Sahih-ün-nesep bir memlekete seyahat ederse hakkında hürmet olunmak ve şayet gittiği şehirde temekkün ve tavattun buyurursa ismi zapt ve kaydolunmak üzere hicretin sekiz yüz tarihinde selâtin-i Osmaniye'nin dördüncüsü bulunan Yıldırım Bayezit tarafından o vakit pay-ı taht olan Bursa'da (Nakib-ül-eşraf) unvaniyle sadattan olmak üzere memur-î mahsus tâyin buyurulmuş ve Fatih İstanbul'u zaptettikten sonra da bu hususa itina buyurdukları gibi mahdumları Sultan Bayezit-i Sani zamanında umum vilâyet ve liva merkezlerine vesair icabeden mahallere de (Nakib-ül-eşraf vekili) unvaniyle memurlar nasp ve tâyin buyurularak sadatın silsilelerinin muhafazasına itina edilmiş ve el'an devam edilmekte bulunmuştur. Zaten o misillû sadat-ı kiramdan olanların ellerinde şecereleri bulunmak tabiî ise de şecereleri ziyaa uğrar veyahut şecere tutmamış bulunanlar olursa ya Dersaadat'de Nakib-ül-eşraf'a veyahut Nakib-ül-eşraf vekillerine müracaatla siyadetini irae ve ispat edebilirler.»

«Nakib-ül-eşraf»ın Osmanlılar zamanındaki vazifesi hulefa ahdindekilerin aşağı yukarı aynıydi.

Vak'a nüvis Lûtfi Eendi (Lûtfi tarihi, cilt 3, sayfa 147) Nakib-ül-eşraflık için «Nakabeti eşraf hizmet-i şerifesinin vazifesi ensap marifetiyle seyyid ve müteseyyidi fark ve temyiz ve hariçten nesep ilhak olunmasını men' ve tahzirdir» diyor.

Osmanlılar zamanında Nakib-ül-eşraf'a pek ziyade hürmet olunurdu. Merasim esnasında devlet ricaline takaddüm ederdi. Nakib-ül-eşraflardan padişahlara kılıç kuşatanlar olduğu gibi müstecab-üd-da've (duası makbul) sayıldıkları için duaların çoğunu Nakib-ül-eşraflar yaparlardı.

İkinci Abdülhamit zamanında Nakib-ül-eşrafların oturmalarına mahsus Yıldız civarında bir konak tahsis olunmuştu.

Nakib-ül-eşrafın 1908 Temmuz İnkılâbı'na kadar maaşı 1000 kuruşu geçmezken ondan sonra aylığı 5000 kuruşa çıkarılmıştır. Eskiden kalabalık bir kalem heyeti varken en sonra 1000 kuruş aylıklı bir kâtibi vardı

Osmanlı saltanatiyle beraber nakib-ül-eşraflık da tarihe karışmıştır.

NAKİP (نقيب) [*San.*] Esnaf teşkilâtı reislerinden birine verilen unvandır. Bu tâbir: (Kamus) da «Bir cemaatın şahit ve nâzırı ve ahvalinin zâmin ve kefili ve ârifi olan kimseye denir ki daima umur ve ahvaline nezaret ve keyfiyyetlerini bahs ve tenkir edip iktiza eden mesalihin rüyet ve tesviye ve temşiyetinde takayyüt ve ihtimam eder ola. Bu; reisten başkadır. Hattâ kârbanın (deve, katır, eşek gibi hayvan katarı, kafile, kervan) nakibi oldur ki leyl-ü-nehar (gece gündüz) kafilenin umur ve mesalihinde ve harekât ve sekenatında nezaret ve tertip ve tesviye ve noksanlarını tekmil makulesi mühimmatında sa'y-ü-dikkat ede ve bu kârban başıdan başka olur ve hâlâ nakib-ül-eşraf Efendi bundandır» suretinde izah olunmuştur.

Reislerden (Duacı) gibi nakip de esnaf tarafından aralarında iyilik ve dindarlıkla tanınmış olanlardan intihap olunurdu. Fütüvvet tarikatı terkedildiği zaman şeyh, nakip ve duacılara lüzum kalmıyarak bunlar artık intihap edilmemiye başlanmış ve yerlerini kethüdalarla yiğit başılar işgal ederek hükümetle esnaf arasındaki işlerini bunlar görmeye başlamıştır.

§ [*Sof.*] Tekkelerde şeyh vekili makamında bulunan sülûkü ilerlemiş dervişler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cem'i «nukaba»dır. Nukaba Rifaî, Sâdî ve Bedevî tarikatlarında sülûkü ilerlemiş, fakat «nukaba» derecesine gelmemiş olan dervişlere de «nakip» denilir, bunlar mukabele esnasında «şed» kuşanırlar ve hizmette bulunurlardı.

NAKKAD-I ERZ (نقاد ارز) [*Vak.*] İmarette pişirilen pilâvın pirincini ayıklıyan hademe hakkında kullanılır bir tâbirdir. Pirinç ayıklayıcı demektir. Vakfiyyelerde geçer.

NAKKAD-İ KENDÜM (نقاد كندم) [*Vak.*] Kalburcu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tâbirin mânası buğday ayıklayıcı demek olup kalburcu da o işi gördüğü için bu ad verilmiştir. Vakfiyyelerde geçer.

NAKKAR (نقار) [*San.*] Ağaç, taş ve madenî eşyayı oyarak ve çukurlaştırıp kabartarak ona mücessem şekiller veren sanatkârlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Nakr; taş veya ağaç üzerine yazı, resim, nakış hâkketmek sanatıdır. Hakkâk ile nakkarın farkı evvelkisi bir madenin sathını kazarak yazılar, resimler yapmak olduğu halde ikincisi madenin sathını kazıyarak yazı ve resimleri kabartma halinde meydana çıkarmaktır.

NAKKARE (نقاره) [*Mus.*] Çalgı nevilerinden birinin adıdır. Küçük davul, trampete benziyen bu çalgıya «kudum» da denir. Hüseyin Kâzım Bey'in «Türk Lûgatı» nda «davulun küçüğü, darbuka» suretinde târif edilmiştir. Tek olanı olduğu gibi çift olanı da vardır. Çift olanına «çifte nakkare», «çifte nara» adı verilir. Nakkare «Mehterhane» de de çalınırdı.

Nakkare önde bir müteharrik cebel gibi
Geçmekte zivakar u tarab mevkib-i zafer
Sancak o reng-i al ile fecr-i ezel gibi
Fark-ı mehabetinde saçar mevce mevcé fer
Tevfik Fikret

NAKKAREZEN (نقاره‌زن) [*San.*] Nakkare çalan sanatkârlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

NAKKARHANE (نقارخانه) [*San.*] Mehter denilen resmî müzika takımlarının bulundukları binaya verilen addır. Bunun yerine «Mehterhane» de kullanılırdı. Mehterhane takımında nakkare adlı çalgı da bulunduğu için bu adı almıştır.

NAKKAŞ (نقاش) [*San.*] Muhtelif sanat sahipleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

I — Boyalı resimler yapan sanatkârlara verilen addır. Hassaten kitaplara minekâri resim yapanlara alem olmuştur. Kitaplara o türlü resimler yapmak ta Yunaniler ve Romalılardan beri malûm ise de en ziyade revaç devri kurun-u vusta (orta zaman) dadır. Kitapların resimli olması eslâfın ahlâk ve âdetlerinin bilinmesine hayli hizmet ettiğinden o türlü eserler pek kıymetlidir. Çok eskilerden böyle musavver olarak zamanın tahribatından masun kalmış (Virjil) in Vatikan kütüphanesinde bir eseri vardır.

Nakkaşlık Şarkta İranlılar tarafından ilerletilmiş ve üstad Acem sanatkârları tarafından o yolda ince nakışlı kitaplar vücude getirilmiştir. Bu gün nadir ve kıymetli olan bu eserler tarihe ve hassaten tarih-i kadime pek çok hizmet etmektedir.

Şark nakkaşlarının başı üstad (Bihzat) tır. Sanatının başlangıcı (Hüseyin Baykara), sonları da (Şah İsmail Safevî) zamanına tesadüf eder. İran nakkaşlarından (Şah kulu Nakkaş) Kanunî Sultan Süleyman zamanında İstanbul'a gelerek Saray-ı Âmire'de müstakil nakışhane vücude getirmiş ve kendisine yevmiye yüz akça vazife verilmiştir. Sultan Süleyman zamanında Nakkaşhane de denilen nakışhanenin üstadı müzehhip (Kara Memi) ve (Şaban) dı. Kanunî'nin ilk zamanlarında (Kıncı Mahmut) da tasvirde şöhret kazananlardandır.

Üçüncü Murat zamanında yaşamış olan (Seyyid Lokman) ın nakışta büyük bir şöhreti vardı. Onun tarafından vücude getirilmiş olan «Hünername-i Âl-i Osman» hierî onuncu (Milâdi on altıncı) asırda Osmanlıların resim ve tezhip sanatının parlak bir örneğidir.

Nakkaşlar öteki sanatkârlar gibi esnaf teşkilâtına tâbi idiler. Evliya Çelebi «Esnaf-ı Nakkaşan-ı musavveran» başlığı altında (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, cilt I, sayfa 610) şu tafsilâtı veriyor:

«Esnaf-ı nakkaşan-ı musavveran dükkân 4, nefer 40, pirleri yoktur. Zira suret yazmak şeriatimizde memnudur. Lâkin hazret-i Risaletpenah Hayber kalesini fethedip andan bir esed (aslan) suretli sancak ganimet almıştı. Mehabet ve salâbet için ol esed suretli sancağı Eba Eyyub-i Ensari alemdar-ı resul idi, ana vermişti. Sonra veled-i mihteri Seydi Emetullah taşıyıp pederi Eyyup Sultan huzurunda kemerine şed bağlayıp bayraktarlarına pîri olmuştu. Kabri - Bayraktar-ı İmam Hüseyin olduğundan - Kerbelâ meydanındadır. Hazret ol sancaktan gayri surete, tasvir yazmaya ruhsat vermemiştir. Amma Rum nakkaşları zade-i tabılarından olarak şevket ve şöhret-i din-i mübin-i İslâma hayran kalarak Hazret-i Hamza-i ba safanın «Zerpin» ile atlar üzerinde senk ve cidâl eylediğ suretini ve «Zerpin» i kayd ü bendederek galip geldiğini tasvir ederler ki gören zî ruh zanneder. Hazret-i Hamza'yı Saad, Said, Halid bin Velit ve daha birçok sahip kıranları zırh ve miğfer ve eebe ve cevşene müstağrak oldukları halde atlar üzerinde tasvir ederler ki gören ehl-i İslâm «Ümmet-i Muhammed'ten sahip kıranlar varmış!» diyerek mücahid fi sebilillâh olmaya gayretkeş olur. Şehname-i Firdevsî'de mestur olan selef pehlivanlarından Sam, Neriman, Zâl, Küştasep, Efrâsyap, Minuçihr, Feridun, demirci Gâve gibi arslanları öyle tasvir ederler ki gören hepsini biribirine hamleye müheyya duruyorlar zanneder. Bu musavvirlerin ser çeşmesi «Miskali solakzade», Tiryaki Osman Çlebi kaleler suretini cengile tasvir etmekte Bihzad-ı sani idiler. Parmakkapı'daki (Taş bâz Pehlivan Ali) padişahların serdar ve vüzeranın Revan ve Bağdat cenklerini yazmada «Veli can-ı evvel» gibi idi ve gayri fünunde dahi Cemşid-i sani i asr idi.»

On ikinci asırda yetişen nakkaşlardan şair «Feti» ile «Fasihî» adlı bir yeniçeri ressamı malûmdur. Fasihî'nin «Esma-i Bilâd» unvanlı manzum telifi ile «Bezm-i küyûf» adlı musavver risalesi vardır.

Meglederr cennete âlem, meğer ey hûr lika
Ande nakkaş-i ezel hüsnüvü tasvir eyler
Zati

2 — İpek, ibrişim, renkli tire ve yünle el işi işliyen sanatkârlar hakkında da bu tâbir kullanılır. O türlü işlere «nakış» denildiği için sanatkârlarına da bu isim verilirdi.

3 — Yağlı veya sulu boya işleri yapan ebniye (binalar) boyacılarına da «nakkaş» denilir.

İstanbulda bazı sanatlar gibi ebniye boyacılığını da yalnız Müslümanlar yaparlarken 1242 (1826-27) senesinden itibaren din farkı gözetilmeksizin herkesin yapabilmesine izin verildiği vakanüvis Lûtfi Efendi'nin (Lûtfi Tarihi, c. 1, s. 239) şu kaydından anlıyoruz:

«Mukaddema bazı sanayi inhisar üzere cari olduğu misillü Dersaadet'te ebniye nakkaşlığı dahi İslâma mahsus ve münhasır idi. Bu inhisarın lâğviyle bundan böyle devlet-i aliyye tebaasından her kim olursa nakkaşlık edebilmesi için ruhsatı havi Mimar ağa ile şehir eminine ve İstanbul kadısına buyuruldular tastir olundu.»

NAKKAŞLAR AĞASI (نقاشلر آغاسی) [*San.*] Sarayların boya işlerini yapan sanatkârların bağlı bulundukları teşekkülün başına verilen addır.

Sarayda ipek, ibrişim, renkli tire veya yünle elişleri yapan sanatkârların bağlı bulundukları teşekkülün başına da bu ad verilirdi. Diğer sanatkârlar gibi nakkaşlar da «ehl-i hiref» idiler.

NAKLE (نقله) [*San.*] Hokkabazların gösterdikleri marifetlerden birine verilen addır. Nakle balmumundan bir iki dakika içinde ağaç, hayvan ve saire yapmak marifetidir.

NAKLİYAT-I ASKERİYYE (نقليات عسكريه) [*As.*] Askeri kıt'aların; top, tüfenk, cephane, teçhizat ve levazimatı ve her türlü seferî ihtiyaçlariyle birlikte bir yerden kaldırılıp başka bir yere gönderilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Askerî nakliyat demektir.

NAKR (نقر) [*San.*] Taş veya ağaç üzerine yazı, resim, nakış hâkketmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü sanat sahiplerine «Nakkar» denilirdi. Nakr'ın «Sanat ansiklopedisi» ndeki izahı şöyledir:

«Tokmakla çelik bir kaleme vurularak herhangi bir cismin parçalarını koparmak ve yontmak suretiyle yapılan oyma sanatına eskiden verilen isimdir. Böyle oyma işler yapanlara nakkar ve bu hususta kullanılan yontma kalemine de minkar denirdi. Saray hazinesinde bulunan eşya defterlerinde altın evani-i nukra veya nukur diye bir tâbire tesadüf olunmaktadır ki bundan da o vakit kabartmalı işlere bu ismin verildiği anlaşılmaktadır. Yontarak oyma yapma mânasınadır.»

NAKŞBENDİYYE (نقشبنديه) [*Sof.*] Sofiyenin büyüklerinden Nakşbend lâkabiyle mâruf Bahaeddin Muhammed bin Muhammed - ül - Buhari tarafından tesis olunan tarikatın adıdır. Sadece «Nakşî» de denilir. Muhammed Bahaeddin «Pir-i nakşibend» terkibinin ebced hisabiyle gösterdiği hicrî 718 (1318) senesinde Buhara yakininde Kasr-ı Ârifan adlı köyde doğmuş, Buhara'da tahsil ederek Hoca Muhammed Baba Semasî tarafından oğulluğa kabul olunarak Emîr Kelâl'e intisap ve hoca Abdülhalik Gacdevanî'den feyz almıştır. Emîr Kelâl'in zikir ve tesbih dairesine devam ettiği halde ruhanî zikirlerinde hazır bulunup Hoca Abdülhalik Gacdevanî'nin delâlet ve vasiyyeti üzere aleni zikre dahil olmazdı. Sonra yedi sene Mevlâna Ârif ile ve on iki sene de Halil Âtâ ile hem-sohbet olmuş, iki defa da Hacca gitmiştir. İkinci defa Hoca Muhammed Parsa ile birlikte Hac etmişti. Dönüşünde Nişabur ve Herat'a uğrayıp bazı eazım-ı meşayihle görüşmüş ve bir müddet dahi Merv'de ikamet eylemişti. Sonra Buhara'ya dönerek ömrünün bakiyyesini orada geçirmiş ve Emir Kelâl'in vasiyyetiyle halefi olmuştur. 74 sene yaşayıp 792 (1389-90) da öldü. «Kasr-ı Ârifan» ölümüne tarih düşmüştür. Aşağıdaki kıt'a bunu gösterir:

خواجة اعظم بهاءالحق والدين نقشبند
آنكه مشهور ولايت شد كمال ملتش
مسكن ومأواى او چون بود قصر عارفان
قصر عارفان زين سبب آمد حساب رحلتش

Müridleri pek çok olup en meşhurları Hoca Alâeddin-i Atâ ile Hoca Muhammed Parsa'dır. «Hayatname» adlı yaaz ve nasihata müteallik bir manzumesi ve «Delil-i Âşikin» adlı tasavvufa dair bir kitabı vardır.

Muhammed Bahaeddin'in tarikat silsilesi şöyledir: Muhammed Bahaeddin Nakşbend, Seyyid Emir Kelâl Bin Hamza, Hoca Muhammed Baba Semasî, Azizan demekle mâruf Hoca Ali Rametini, Pir Nessac, Hoca Mahmud İbhir Fağfurî, Hoca Ârif Rivkeri, Hoca Abdülhalik Gacdevanî, Hoca Yusuf Hemedanî.

Nakşbendiyye tarikına Abdülhalik Gacdevanî'ye gelinciye kadar «Tarik i Hacegân»

denilirdi. Tarikatın esası «huşderdem, nazar der kadem, sefer der vatan, halvet der encümen, yâd kerd, baz keşt, nigâh daşt, yâd daşt, vukuf-ı zamanî, vukuf-ı adedî, vukuf-ı kalbî» den ibaretti. (Tafsilât için bu maddelere bak).

Bir rivayete göre Mevlâna Celâleddin-i Rumî Lafza-i Celâl zikrini Şah Nakşbend'e tebliğ olunmak üzere Hoca Ali Rametinî'ye telkin o da Emir Kelâl'e tefhim edip Muhammed Nakşibend bu suretle tebelluğ etmiştir.

Nakşbendiyye tarikati sünnî yani şer'î emirlere riayetkâr tarikatlardandır. Bu sebeple mensupları namazla diğer feraize müdavim oldukları gibi tâyin olunan evraddan başka «Hatm-i Hacegânî» ye de devam ederler.

Ahrariyye, Nâciyye, Kâsaniyye, Müceddediyye, Muradiyye, Mazhariyye, Melâmiyye-i Nakşbendiyye, Camiyye, Halidiyye adlı şubeleri vardır.

NAKŞ DÛZAN (نقش دوزان) [*San.*] Nakış işliyenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Nakış, ipek, ibrişim, renkli tire ve yünle yapılan işlemeler, dûzan da dikiciler demektir.

NAKŞ-I ZERKÂR (نقش زرکار) [*San.*] Yaldızla yapılan tezyinat hakkında kullanılır bir tâbirdir.

NAKŞ-İ ÂBÎ (نقش آبی) [*San.*] Su ve zamk ile karıştırılmış boyaların kâğıt üzerine sürülmesi suretiyle yapılan resimler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Fransızca karşılığı Aguarelle sulu boyadır. Eski zamanlarda gaudhe denilen ve İranilerin (gevaş) tâbir ettikleri bir usul ile tersim edilirdi. Bu usulde boyalar gayr-i şeffaftır. Yani renklerin içinde beyaz vardır ve muhtelif açıklık ve koyuluklarla beyaz istihsal edilir. Halbuki sulu boya tamamiyle şeffaftır ve kâğıdın beyazlığiyle açıklık, koyuluk hâsıl edilir. Eskiden hattâ on sekizinci asırda bile sulu boya musattah olarak birer boya tabakası husule getirmek üzere kullanılırdı ve koyu olması lâzımgelen yerlere birkaç tabaka geçerlerdi. Yağlı boya gibi modele tecsim ederek işlenmezdi. Şark minyatürlerinde istimal olunan usul (gevaş) usulüdür. Bunu da ekseriya beyaz veya altın bir astar zemini üstüne işlerler ve boyaları beyaz boya ile karıştırırlardı.

NÂKUS (ناقوس) [*San.*] Kiliselerde asılı bir vaziyette durup muayyen vakitlerde çalınan çan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Aldın hezar butgedeyi mesçid eyledin
Nâkus yerlerinde okuttun ezanları
Baki

NALBAHA (نعل بها) [*Mal.*] Nal bedeli yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nal; hayvanların ayaklarına çakılan demirin adıdır. Nal'a Türkçede «takav» denilir.

NALÇE (نعلچه) [*San.*] Yemeni, çizme gibi ayakkaplarına vurulan hafif demir parçalarına verilen addır. Küçük nal demektir. Eski vesikalarda geçen bu tâbir halk arasında nalça suretinde kullanılmıştır.

NAL KASA (نعل قاصه) [*Bak*] Doblin bir halatın iki taraf bedeni üzerine kısa bir parça halat dikilmek suretiyle vücude getirilen kasa hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «parçalı kasa», «falakalı kasa» da denir.

NAMAZGÂH (نمازگاه) [*San.*] Şehir dışında, kırda ve sed üzerinde mihrap konulmak suretiyle namaz kılınmak için yapılan yere verilen addır. Bir kasabanın bütün halkını bir arada bulunduran geniş sahaya da bu ad verilir. Bayramlarda ve fevkalâde günlerde kasaba ve civar köyler halkı hep birden orada toplanırlardı. Namazgâhların çoklarında hutbe ve namaz için üstleri açık kârgir minberler ve mihraplar da vardı.

Eskiden uzun yollarda kervanların konakladıkları yerlere büyük birer namazgâh yapıldığı yazılı olan «Sanat Ansiklopedisi» nde (Namazgâh maddesi) şu tafsilât vardır:

«Bu namazgâhların üzerinde namaz kılanları güneşten korumak için gölge veren büyük ağaçlar ve yanında abdest almak, su içmek ve hayvanlara su vermek için çeşmeler inşa edilirdi.»

NAMAZ OKUMAK (نماز اوقومق) [*Sof.*] Namaz kılmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bektaşilerden öteki tarikatler mensuplarına geçmiştir. Bütün müslümanlara beş vakit olarak kılınması farzolan «Salât» (Namaz) lûgatte «dua» mânasınadır. Bâtinî'ler Kur'an'ın emirlerini işlerine geldiği gibi ve yanlış bir surette te'vil ederek salâtın lûgat mânasını almışlar, o münasebetle o mânayı «okumak» mastariyle ifade etmişlerdir. Halbuki ezan okunur, namaz ise kılınır.

NÂME (نامه) [*İda.*] Mektup, bir taraftan diğer tarafa yazılan kâğıt yerinde kullanılır bir tâbirdir. Keremnâme, mahabbetnâme, iltifatnâme, teşekkürnâme, tavsiyenâme, emirnâme suretinde terkipli olarak kullanıldığı gibi dasitan, hikâye tarzında yazılan yahut suret-i mahsusada bir bahse dair olan kitap, risale ve saire hakkında da şehnâme, marifetnâme, salnâme, nizamnâme, şartnâme, mukavelenâme suretinde de kullanılmıştır.

NÂME BER (نامه بر) [*İda.*] Mektup götürüp getiren yerinde kullanılır bir tâbirdir. Postanın icadından evvel mektuplar hususi adamlar vasıtasiyle gönderildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

NÂME DEFTERİ (نامه دفتری) [*İda.*] Nâmelerin kaydına mahsus olarak Divan-ı hümayunda tutulan defterler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Nâme; mektup, bir taraftan diğer tarafa yazılıp gönderilen kâğıt demektir. Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Başbakanlık Arşivi» ndeki defterlerden bahsederken nâme defterleri için (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1948, sayfa 92) şu tafsilâtı veriyor:

«Başbakanlık arşivindeki nâme defterleri on beş tane olup 1111 H. 1699 M. den başlayıp 1314 H. 1896 M. senesine kadar devam etmektedir. Daha evvelki tarihlere ait defterler yoktur. Onaltıncı yüzyıldaki nâmeler mühimme defterlerine yazılmış olduğundan bu nâme defterlerinin daha sonra ihdas edildikleri anlaşılıyor. Çünkü onsekizinci yüzyıldan itibaren hükümdarlara yazılan nâme müsveddelerini artık mühimmelerde görmemekteyiz.»

NÂME KESESİ (نامه کیسه سی) [*San.*] Padişahlar tarafından İslâm ve Hıristiyan hükümdarlarla Mekke Şerifi, Kırım Hanı, Erdel Kıralı, Eflâk ve Buğdan voyvodaları, Gürcü ve Dağıstan Hanları gibi imtiyazlılara yazılan «Nâme-i hümayun» un konulduğu zarf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadrazamlarla vezirlerin ve daha başkalarının yazdıkları mektupların konuldukları zarflara da bu ad verilirdi. Keseler kumaştan yapılırdı.

NÂME-İ HÜMAYUN (نامهٔ هایون) [*Sar.*] Padişahlar tarafından İslâm ve Hıristiyan hükümdarlarla Osmanlı Devletine tâbi imtiyazlı olan Mekke Şerifine, Kırım Hanına, Erdel Kıralına, Eflâk ve Buğdan voyvodalarına, Gürcü ve Dağıstan Hanlarına gönderilen mektuplara verilen addır. Kâğıtlarının eni ve boyu tezyinatlı olan nâme-i hümayunlar kese adı verilen zarftan başka kozak denilen ucu püsküllü yassı veya yuvarlak kutuya konulurdu. Kozaklar nâme gönderilenlerin mevki ve derecelerine mütenasip olmak üzere gümüş veya altındandı.

Bazı nâmelere altın yaldızlı tuğra çekildiği gibi bundan başka Padişahın kendi mühriyle sadrazamın gönderdiği örneğe göre kenarına altın yaldızlı iki satır olarak hükümdarın imzası konur ve sonra âdet üzere imza nümunesi Padişahın huzurunda yakılırdı.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı tuğra çekilenlerle çekilmiyenler hakkında (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 291) şu izahatı veriyor:

«Mekke Şerifine, Fas hâkimine, Kırım Hanına ve bütün kıırallara giden nâmelerin başına altın yaldızlı tuğra çekilirdi. Yalnız Buhara Hanı ile İran Şahına yazılan nâmelere tuğra çekilmeyip ikinci satırın üeraberinde muharrefce ve altın ile iki satır üzerine Padişahın imzası konurdu. Bundan başka nâme-i hümayunlar gayr-i resmî surette gidecek ise Padişahın kendi yazısiyle bizzat imzasını koyması ve resmî ise altın ile Divan-ı hümayun kaleminde imza konması usuldendi.»

Değerli profesör nâme-i hümayunlar için (aynı eser, sayfa 294 ve mütaakıp) şu tafsilâtı da vermektedir:

«Mekke Şerifine, Fas hükümdarına ve Kırım Hanına giden nâmelerin başına da tuğra çekilip yeşil atlas keseye konulup altın kozak takılırdı. Bunlara vezir-i âzam tarafından yazılan mektuplar da yeşil atlas kese ve gümüş kozakla gönderilirdi.

«Buhara Hanına, İran Şahına yazılan nâmelere tuğra konulmayıp Padişahın adı nâmenin baş tarafı hizasına altın ile iki satır üzerine yazılırdı.

«Erdel Kıralına 980 rebiülâhır (1572) tarihine kadar atlas kese, gümüş kozak ile nâme gönderilirken bu tarihte kızıl atlas kese ve gümüş kozak ile yollanması emrolunmuştu.

«Bunlardan başka Gürcü Hanlarına ve Osmanlılara itaat eden bazı İran valilerine ve Erdel Beyine gönderilen kese ve kozak ile nâme-i hümayun yollanmıştı. Leh Hatmanına Sadrazamın yazdığı mektup da sim yani gümüş kozakla gitmişti.

«Eflâk ve Buğdan voyvodalarına bazan boğası kese (dokuma bezden kese) ve bazan kcaesiz olarak nâme-i hümayun gönderilirdi.

«Nâmelerin kapaklarına, gönderilen hükümdar veya Şerif, Kırım Hanı, Voyvoda ve sairenin mevki ve derecelerine göre elkap yazılırdı. Meselâ Mekke Şerifine:

> Rikâb-ı Kâmiyab-ı Hazret-i Zıllullahiden Emîr-i Mekke-i Mükerreme Cenab-ı emaretmeab eyalet nisab sadakat iktisab, siyadet intisab Şerif Mes'ut bin Saad dame saadühaye şerefyafte-i sudur olan nâme-i hümayun-ı hilâfetpenahidir.»

diye yazılmıştı.

«Osmanlı hükümdarlarının tahta cülûslarında yeni Padişahın hükümdarlığını bildirmek için dost ve hemcivar devletlere birer elçi ile nâme göndermek âdet olduğu gibi sefir

gitmiyen memleketlerin sefirlerine de yeni hükümdarın tuğrasiyle nâme-i hümayun verilir ve bunlar da nâmeyi kendi hükümdarlarına yollarlardı.

«Devletlere gönderilen ve divanî hat diye mâruf olan bir yazı ile yazılan nâmelerin yazılarının güzel olmasına çok dikkat edilirdi. Eğer bu nâmeler şark devletlerinden birisine gönderilecek ise devletler arasında âdeta yazı ve tezhip rekabeti hâsıl olurdu. Hususiyle Osmanlı yazısının en mütekâmil bir devri olan Üçüncü Ahmet zamanında bu hususa itina edilmişti. Çünkü Padişah güzel yazı yazan bir hattat ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa da zevk-i selim sahibi olduklarından her cihetçe nâmelerin güzel olmasına ehemmiyet vermişlerdi.

«On yedinci asrın son yarısından itibaren devletlere giden nâmelerin keseleri ihtimamsızlıktan dolayı pek sade bir hale gelmiş ve ecnebi devletlerden gelen nâmelerin keseleri ise gayet sanatkârane yapılmış olduğundan Damat İbrahim Paşa'nın sadaretinde nakışlı ve güzel sırmalı nâme keseleri yaptırılmıştır.

«1134 senesinde (1722) İran elçisi Murtaza Kulu Han'ın memleketine avdeti münasebetiyle âbadi kâğıt üzerine yazılan nâme-i hümayunun, celî hat kısmını divan kâtiplerinden Firdevsî Seyyid Hüseyin Efendi ve nâme arasındaki Ayat-ı Kur'aniyye ile Arapça terkipleri rık'a yazısiyle Bursalı Mehmet Efendi ve Farisî beytleri müderris Veliyyüddin Efendi (sonra şeyh-ül-islâm olmuştur) tâlik hat ile yazmış ve nâmenin etrafı altın yaldız, kırmızı, siyah ve beyaz ile tezyin olunup güzel bir tezhip yapılmıştı.»

NÂME-NÜVİS (نامه نويس) [*İda.*] Bâb-ı Âli'de divan memurluklarından birine verilen unvandır. Lûgat mânası «nâme yazan», «mektup yazan» demektir. Padişah tarafından hükümdarlara yazılan ve «nâme-i hümayun» adı verilen kâğıtları yazmak vazifesiyle mükellefti. Son zamanlarda bunun vazifesi Padişah tarafından Mekke Emîrine biri Arapça, diğeri Türkçe olmak üzere iki nâme yazmaktan ibaretti. Bu nâmeleri yazmak için nâme-nüvise şaban ayının başında izin verilir, onunda ikmal ederek getirirdi. Bu nâmelerde memuriyyetinin yenilendiğinden, hediyeler gönderildiğinden ve o miyanda mücevher kopçalı elbisenin irsal kılındığından bahsedilir, bilmünasebe vesaya nev'inden halkın hacca hüsn-ü suretle ifası lüzumundan bahsedilirdi. Vaktiyle muahedelerin akdinden sonra tasdikname şeklinde yazılan nâmeler de «nâmenüvis» tarafından yazılırdı.

Son nâmenüvis Reis-ül-hattatin Hacı Kâmil Efendi idi.

NÂMERESAN (نامه رسان) [*İda.*] Sulh haline ve saireye dair nâme (mektup) getirenler, postanın icadından evvel bu vazifeyi gören «tatar»lar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cülûsu ve buna benzer bir vak'ayı ihbar için Padişah tarafından yabancı devletler hükümdarlarına yazılan nâmeyi götürmeye memur olan sefir hakkında müfredi olan «nâmeres» kullanılırdı. Eski vesikalarda geçer.

NAM-I MÜSTAAR (نام مستعار) [*Ede.*] Bir şahsın edebiyat, sanat, ticaret hayatında yahut faaliyette bulunduğu herhangi bir işte hüviyyetini gizlemek için adından gayri ihtiyariyle seçtiği isim yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden, şairlerle muharrirlerin çoğu böyle birer takma ad kullanırlardı.

«Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu»ndaki (c. 6. s. 239) izahı şöyledir: «Başkasına ait bir şey, hilâf-ı hakikat olarak bir şahsa izafe edilip onun ismiyle yâd olunmasıdır. «Bir kimseye ait olan bir hakkın senetde başka bir şahıs namına yazılması» gibi. Bu, muvazaa yoliyle yapılmış bir ikrar demektir.»

NAMUSİYE (ناموسيه) [*San.*] Yatanların görülmemesi için yatağın etrafına çekilen perdeye verilen addır. Bazı yerlerde eibinliğe de bu ad verilir.

NÂN (نان) [*Hul.*] Ekmek, buğday ve diğer hububat unundan yapılan gıda maddesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Parça mânasına gelen pâre ile birleştirilerek «nânpâre» ve tuz demek olan nemek ile birleştirilerek «nân ü nemek» suretinde ve daha başka şekillerde de kullanılırdı. Eski vesikalarda «nân» ve «nân-ı aziz» suretlerinde geçer.

Tende kudret nerden olsun nimeti san şükrüne
Bin dilim olsa yetişmez bir dilim nân şükrüne
Sürurî

Et lokması lâzım mı yetişmez mi sana nân
Lâ

NÂN BAHA (نان بها) [*Mal.*] Bir kısım memurlara ekmek bedeli olarak verilen para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Lûgat mânası ekmek bedeli demektir. Zahire parası demek olan «zahire baha», katık parası mânasına gelen «katık baha», komanya parası demek olan «komanya baha» da o makamda kullanılırdı.

Kara ve deniz teşkilâtına mensup askerlerle zâbitlerin ve memurların bir yerde ika-

met, beytutet (gecelemek) ve istirahatleri zamanında verilmek üzere tertip ve ihdas olunmuş bir nevi muvakkat vergiye de bu ad verilmiştir.

NANE MOLLA (نانه ملا) [*Hal.*] Beceriksiz, işe yaramaz, yavaş, ağır hareketli, tiryaki kıyafetli yerinde kullanılır bir tâbirdir.

NÂNHAR (نان‌خوار) [*Ask.*] Ölen Yeniçerilerin çocukları hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Nânharan» suretinde cemilendirilirdi. Bunlar büyüyünce ocak hizmetine alınmak üzere acemi oğlanı yazılırlar ve ulûfe defterlerinin en sonuna (nânharan, nânharegân) suretinde kaydedilirlerdi. Onaltıncı asrın ilk yarısında bu yetim ve maaşlı kul oğullarının sayısı yedi yüz, onyedinci asır başlarında ise bin altı yüz elli beşti.

Yetimlerin herbirisine ayda üç şinikten üç ayda dokuz şinik un, un istemiyenlere bedeli verilirdi. Bundan başka ayda on beşer akçadan üç ayda kırk beşer akça maaş dağıtılırdı.

NÂNPÂRE (نان پاره) [*Mal.*] Geçim için verilen vazife yerinde kullanılır bir tâbirdir. Alelıtlak geçim vasıtasiyle çıraklık hakkında da bu tâbir kullanılmıştır. Memuriyyet, bir iş isteği hakkında resmî makamlara verilen arzuhallerle büyüklere yazılan isti'tafnamelerde de (şefkat ve inayet dileği) kullanılırdı. Ekmek parçası demek olduğu gibi ekmek dilimi mânasına da gelir. Zarurete düşenler için «nân pâreye muhtâç» tâbirindeki «nânpâre» her iki mânaya gelir.

Me'lûf-i lûtf ü âtifetindir bakup durur;
Bir nânpârecikle ne gûne behreyab olur.
Sabit

NARA (نعره) [*Tul.*] Eskiden yangına giderken ve dönerken kalabalık caddelerde, geçitlerde, dönemeçlerde, meydanlarda tulumbacıların içlerinden «naracı» adı verilen birinin bağırması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nara atmakla yangın münasebetiyle sokağa fırlıyan halkı çiğnenmekten kurtarmak gibi insani bir maksat tâkip edilmekle beraber daha ziyade caka satılırdı.

Naralar eski tâbirle on altı elif miktarı, (gayet uzun) bir (hâ...t...t.) dan sonra (yaman gider memleket kurtaran filân yerli) tarzında idi.

Her semt tulumbasının başka başka naraları vardı ve bunlar az çok o semtleri belirten sözlerden ibaretti. Meselâ: Belediye tulumbacıları: *Cihana teskere dağıtan Belediyeli*, Koca Mustafapaşa tulumbacıları: Yedi kubbe altında hû çeken Hazret-i Sünbüllü, Kazlıçeşliler de oradaki salhanelere telmih suretiyle: Kelle kesen salhaneliler derlerdi. Bu sözleri işitenler nerenin tulumbası olduğunu anlarlardı.

NARACI (نعره‌جی) [*Tul.*] Yangın yerine giden tulumbaya yol verilmesi için haykıran tulumbacı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Naracı, sesi gür olanlardan seçildiğinden daha fazla caka için savrulan naralar ortalığa dehşet salardı.

NAR ÇİÇEĞİ (نار چیچکی) [*San.*] Fes nevilerinden birinin adıdır. Nar çiçeği renginde olduğu için bu adı alan fesi 1908 Temmuz İnkılâbı'na gelinciye kadar hafiyeler giydikleri için o suretle alem olmuştu.

NARÇİL (نارچیل) [*San.*] Denizden çıkan yüzsürü gibi bir maddenin adıdır. Hindistan'da buna benzer bir ağacın meyvesi «Sanat Ansiklopedisi»nde (Hindistan cevizi) olduğunu söyliyenler de vardır. Bundan yapılıp kullanıldıkça sarı bir renk alan tesbihler makbuldü. Eski eserler mütehassısı Nureddin Rüştü Büngül'ün verdiği malûmata göre imamesi kırık olmamak şartiyle sararmış olanları otuz kırk, beyazca olan yenileri de on beş lira değer.

NARH (نرخ) [*Mal.*] Âzami fiyat mânasına mevzu (konulmuş) bir ıstılahtır. Narh yahut halkın talâffuziyle nark, Türkçe bir kelimedir. Rahmetli Süleyman Sudi Efendi (ölümü 1896) (Defter-i Muktesit, c. 3, s. 104 haşiyesi) «Narh yahut nark kelimesi Türkçe olup Arapçası (suur) demektir ki cem'i «es'ar» gelir. Bu kelime Arabistan'ın bazı mahallerinde «amele» lâfziyle yadolunur» diyor.

Baban zade Ahmet Naim Beyin (ölümü 1934) tahkikine göre (Sebil-ür-Reşat, c. 15, s. 25) «Narh, Hazret-i Peygamber zamanında bahis mevzuu olmuş, fakat kendileri buna muvafakat etmemiştir. «Ya Resulallah narh koy» diyen ashaptan birine Cenab-ı Peygamber «Yok, kıymetleri indiren, çıkaran Allah'tır. Ben ise Hak Taalâ'ya kimsenin üzerimde hiçbir hakkı olmaksızın mülâki olmak isterim» cevabını vermiştir. Yine bir sene kaht (kıtlık) olmuştu. Halk «Ya Resulallah narh koy» diye niyaz etmişlerdi. Resul-ü Ekrem «Allah'ın bana emretmediği hiçbir sünnet ve kaideyi sizin başınıza çıkarmaktan dolayı Hak Taalâ'nın suali bana tevecüh etmiyecektir. Siz benden böyle bir şey istemeyiniz de fazl u kereminden ihsan etsin diye Hak Taalâ'ya yalvarınız» buyurmuşlardı. Başka bir zamanda da şunu söy-

lemişlerdi: «Ben elbette ve elbette kimsenin malından hiçbir şeyi gönlü hoş olmadan diğerine vermeye meydan kalmaksızın Hak Taalâ'ya mülâki olacağım. Alış veriş ancak terazi ile olur.

«Hazret-i Ömer de narh aleyhinde bulunmuştur. İmam-ı Şafii'nin «Sünen» isimli kitabından naklen «Eşhür-i Meşahir-i İslâm» da deniliyor ki: Bir gün Hazret-i Ömer «Suk-ul-Muallâ» ismindeki çarşıdan geçerken Medyen ahalisinden Hatip namında birisinin elinde iki keçe çuval içinde kuru üzüm görür. Fiyatını sorar. Satıcı her rıtlın şu kadar kuruşa olduğunu söyler söylemez Hazret-i Ömer: Yahu ta Taif'ten kuru üzüm getiren deveciler bile senin piyasanı nazar-ı itibara mı alacaklar? Bu olmaz. Ya Taif'in piyasasına göre piyasanı düzelt veyahut üzümü evine götür. Orada istediğin fiyata sat» dedi. Fakat Hazret-i Ömer bilâhara bu meseleyi viedanen düşündükte hata ettiğini anlıyarak hemen Hatib'in evine giderek: «Sana söylediğim söz ne bir maksat tahtında ve ne de kat'î hükümdür. Yalnız Ehl-i Beyt için düşündüğüm hayırhahane bir fikre müstenittir. Binaenaley nerede ister isen ve nasıl arzu edersen öyle sat» diye mezuniyyet verdi.»

İşte narh hakkında Şeriat vâzının ve onun isrine tebeiyyet eden halifesinin nokta-i nazarları bu merkezde olduğu halde narh keyfiyyeti İslâm âleminde paydar olmuş ve hâlâ da bazı maddelerde tatbik edilmekte bulunmuştur.

Narh işi Osmanlı Hükümetini esaslı surette işgal etmiştir. Belediyeye taallûk eden diğer işler gibi narh meselesini de lâyık olduğu ehemmiyetle tetkik etmiş olan Osman Ergin'in dediği gibi (Mecelle-i Umur-ı Belediye, c. 1, s. 394) Padişahların en büyük icraat ve muvaffakıyyetleri sırasında es'arın tenziliyle halkın duasını almayı düşünmüşler, sadrazamlar mevkilerini muhafaza edebilmek için bunu bir silâh olarak kullanmışlardır. Nitekim Üçüncü Selim tarafından Kaymakam Musa Paşa'ya yazılan hatt-ı hümayunda (Divan-ı Hümayun Mühimme Defteri, numara 226, sene 1223, 1808) «... ve ibadullahın es'arı hususlarına dahi dikkatle fukara ve zuafadan taraf-ı hümayunuma hayır dua aldırmağa ihtimam edesin», diğer bir hatt-ı hümayunda da (Divan-ı Hümayun Mühimme Defteri, numara 224, sene 1221, 1806) «... İstirahat-ı ibadullaha leyl ü nehar sarf-ı makdur eyliyesin. Hususa sekene-i Âsitane-i aliyyemin muhtaç oldukları ekvat ve erzaklarını vakt ü zamaniyle celp ve ihzar ve muhtekiran taifesini ve ibadullahı ızrar eyliyen mel'anetkârarı siyaset ile ihafe eyliyerek ve es'ara daima mukayyet olarak ibadullaha asla zahmet çektirmiyesin göreyim seni.»

Narhı tatbik ile mükellef memurların başında Sadrazam gelirdi. İstanbul kadısiyle İhtisap ağası ve diğer memurlar da bu hususta vazifeli idiler. Taşralarda kadılar aynı vazifeyi görürlerdi.

Kanunnamelerin beyanına göre (Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, Millî Tetebbular Mecmuası, sayı 3) Sadrazam kol gezerken «Umur-ı narhı bâyi' ve müşteriye gadir olmamak üzere tesviye edip tutmıyanların hakkından gelirlerdi.», «Vezir-i âzam hazretleri umur-ı narha mütaallik sual ve hitabı öyle mahallerde kâh kadı efendiye ve kâh ihtisap ağasına buyururlar. Ama kasap dükkânlarında muzayaka müşahede olunursa meselâ et az olsa veyahut arık bulunsa yeniçeri ağasına sual buyururlar. Narha mütaallik umuru ağadan sormazlar.»

Yine o kanunnamede narh için mevzu olan kanun hakkında da şunlar yazılıdır:

«Ehl-i dükkân beyi lerinde hadden tecavüz edip müşterilere zarar isabet eylese def-i zarar-ı âm için taraf-ı Sultanîden tâyin-i narh lâzım geldikte: evvelâ müdebbir-i umur-ı cumhur olan vekil-i devlet bîgaraz ehl-i vukufla meşveret edip bâyilere ve müşterilere zarar olmamak şartiyle ekvat-ı nâs'a (insan yiyeceği) ve sair mühimmata ve ekvat-ı behayime (hayvan yiyeceği) tâyin-i narh için kadı efendiye yahut muhtesibe hitaben ferman buyururlar. Anlar dahi ferman mucebince tâyin-i narh edip daima icrasiyle mukayyet olurlar. Narh tutmıyanları hallerine göre tazir ederler.

«Narh umuru mesalih-i âmmedendir. Madem ki ferman buyurulmadıkça tenzil ve terfi olunmamak gerektir ve herbar terfi ve tenzil için ferman vermekte gayet ihtiyat lâzımdır. Madem ki zarar-ı âm ihtimali olmıya ferman verilmemek gerektir ve zarar-ı âm olmak ihtimali takdirce bîgaraz ehl-i vukufla müşavere olunup tarafeyne zarar olmamak şartiyle ferman verile. Muhtekirler ve sanatına hîle katanlar ve işini mülevves edenler ve ekmeği çiy pişirenler ve eksik satanlar yerine göre tazir ve tedip olunurlar. Vekil-i devlet olanlar narh umuruna bizzat takayyüd ve ahval-i nâs'ı daima tefekkud ile memurdurlar. Zira istirahat-i âlemin bir maddesi dahi narh icra olunup ehl-i suk ve bazarın umuru muntazam olmaktadır» deyu kadîm kanunnamelerde tasrih olunmuştur.»

İşte bu gibi kanunlara ve usul ve taamüllere tevfikan Sadrazamlar çarşı ve pazarı gezip narhtan fazla satan esnafı sokak ortasında dövdürürler, bozuk veya eksik ekmek çıkaranları furunlarının önünde kulaklarından çivilemek gibi şiddetli icraatta bulunurlardı.

Sadrazam Şehit Ali Paşa bu kanunu iyi bir surette tatbik etmekle beraber yazdığı eserle haleflerine tavsiye ve nasihatte de bulunmuştur. «Şehit Ali Paşa Talimatnamesi» adını taşıyan talimatnamede «Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, c. 1, s. 146» sadrazam şunları söylüyor:

«Es'ar hususu yalnız kuzat ve muhtesibe havale ile geçilmiye. Narh-ı ruziye gereği gibi bakılıp mukayyet oluna ve her nesneyi değer bahası ile sattıralar. Narh-ı ruzi umur-ı küllîyyeden iken cüz'iyye deyu mukayyet olunmadığı halde şehir kadısı ol hükmü icra edemez. Zira emr-i siyaset kendüye müteallik olmamakla ol tarika gidemez. Müsamahasında zarar-ı küllî olduğunu yazmışlardır ve zararı dahi mukarrer ve âşikârdır.»

Narha kadıların ne suretle bakacaklarına ve herhangi nevi mekûlât ve eşyaya ne suretle ve ne derecelerde narh konulması lâzım geleceğine dair ayrıca kanunnameler yapılmıştır. 1091 (1680) senesinde ve Dördüncü Mehmet zamanında yapılmış olan kanunnamede (Millet Kütüphanesi Yazmaları, numara 224) o kabildendir. Bunda düsturlar konulmuştur. O düsturlara nazaran narh yüzde on kâr esasına dayanırdı. «Zahmetli ve emekli» işlerde yüzde yirmi, hattâ yüzde kırka kadar olabilirdi. «Bilcümle şehir içinde bey' ve şira eden ehl-i hirefe nezaret olunup her kişinin harcını, sermayesini, zahmetini görüp onu on bir faida üzerine narh verile meğer gayet zahmetli ve emekli iş ola ol vakit onu on iki faida koyup tecavüz olunmıya. Davar ise on ikiye veya on üçe ve nihayet on dörde narh verile. Onu on dörde satabilecek esnaf arasında kitapçılar da dahildi. Bundan kitapçılığın o zamanlarda da, satışın azlığından olsa gerek, zahmetli işlerden sayılarak fazla kârla satılmasına müsaade olunurdu. Yiyecek ve giyecek eşyayı şehir ve bazarlarda satmak üzere getirenler bu eşyayı «getirici narhı» üzerinden kapanlarla sair satış yerlerinde esnafa, onlar da «oturucu narhı» mucebince dükkânlarında halka satarlardı. Bu gibi şeyleri hariçten getirenler dükkân açıp satamazlardı. Buna teşebbüs edenler cezalandırılırlardı.

Kadılar tarafından tutulan sicillerde bu vazifenin ne suretle yapılması lâzım geleceğine dair kendilerine hitaben Sadrazamlar tarafından yazılan buyuruldulara tesadüf olunmaktadır. «Mecelle-i Umur-ı Belediye» de (c. 1, s. 419) örnek olarak şu buyuruldu yazılıdır:

«İstanbul Kadısı Faziletlû Efendi

Asitane-i saadette sâkin ibadullahın havayic-i zaruriyye ve levazimat-ı sairelerinden olan enva-ı eşyanın celp ve cem' ve iddiharında sa'y ü ihtimamımız berkemâl olduğuna binaen lehülhamt ecnas-ı zehair ve eşya kesret ve vefret üzere olup lâkin esnaf taifesi ol makule eşyanın es'ar-ı yevmiyelerine razı olmayıp tama'-ı hamlarından naşi ziyadeye bey'e cesaret eylediklerinden başka her bir metaın bir gûna muhtekirleri zuhur ve eşyanın galasına sebep ve illet olarak ibadullahı ızrara eür'et edegeldikleri mücerrebattan olduğuna binaen sıyaneten lil'ibat kâffe-i eşyanın narh-ı ruzileri derdest olup daima ve müstemirren nezaret ve sırren ve alenen tecessüs ile hilâfına hareket ederi olur ise te'dip ve gûşmaline itina ve dikkat lâzime-i halden ve bu husus uhde-i hamiyyetinize ihale olunmuş olduğundan sizden me'mul ve muntazır olan dirayet ve kiyaset ve fetanet muktezasınca ibadullahtan canib-i cihandariye isticlâb-ı daavat-ı hayriyyeye sarf-ı mahasal-ı kudret eylemeleri matlub-ı hümayun-ı cihanbanî olmakla imdi mutad-ı kadîm ve de'b-i müstedim üzere kâffe-i levazımat-ı ibadullahın es'ar-ı mevzualarından ziyadeye bey' olunmamasına ve bazı tama'kârların ihtikârdan men' olunmalarına ve Der'aliyyeye celbolunan zehair ve eşyanın habbe-i vahidesi taşraya huruç etmemesine ihtimam ve dikkat ve leyl ü nehar hâb-ı rahatı terk ile tahsil-i rizay-i mülûkâneye bezl-i nakdine-i gayret eylesin deyu buyuruldu. Gurre-i ra. 1194 (1780).

Evliya Çelebi; fethi mütaakıp İstanbul'da ilk defa ne suretle narh konulmuş olduğunu hikâye ederken (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. 1, s. 120) diyor ki:

«İptida vezir-i âzam Mahmut Paşa'ya bir oda yeniçeri ile muhzır ağa ve sipah kethüda yerleri ve cebeci ve topçu ve azep çavuşları ve bir bostancı odabaşısı ve yeniçeriden bir tüfenkçi ve bir mataracı verip ve şehirli taifesini te'dip için falaka değnek urup çarşamba günü kabul edip İslâmbol içre devran ederek Unkapanı'nda bina olunan «Ehl-i hiref divanhanesi» ne gelip indi. Andan Yemiş iskelesi Çardağında cümle esnaf ile divan edip meyveye narh urdu. Andan sebzehane divanına gelip sebzevata ve badehu salhaneye gelip ete narh urarak sarayına avdet eyledi.»

Yine Evliya Çelebi (c. 3, s. 258) efendisi sadrazam Melek Ahmet Paşa'nın bu vazifeyi ne

suretle yaptığını izah ediyor: «Paşa Efendimiz seyr ü saadet ve divan ve adalette revnak nev-i taravet bulup ramazan-ı şerifin on dördüncü erbaa (çarşamba) günü kanun-ı sadrazam üzere kola binip İstanbul mollası önü sıra ayak naibi tali'a muhtesip ağası mukaddem olup bu tertip üzere alay-ı azîm ile Unkapanı canibinde «Eb-ül-feth Sultan Mehmet Han»ın divanhanesinde karar kıldı. Cemi' Karadeniz reisleri, habbazan umcuları ve muhtekir navlunculari cemederek Karadeniz sahilinde Varna, Balçık, Kavarna, Kelikre, Mankalye, Karaharman, 'Köstence, Tulca, İsmail, Kili, Akkerman nam kale ve iskelelerde niceye alındığını sual edip ana göre çeşni tutup filhal ekmek pişirtti. Bâdelmeze velmaaarif üç yüz dirhem beyâz nanpare bir akçaya elverdiğinden öylece narh verdi. Lâhm-i semine dahi yedi akça narh vererek Yemiş iskelesinde Ebülfeth'in sebze divanına gitti. Anda dahi hububattan pirinç, bakla, nohut, mercimek, keten, kına, şeker, kahve ve sair eşyaya narh-ı sultani vererek sarayında karar kıldı.»

Kadılar narh için ayrıca siciller tutarlar, vakit vakit tanzim ve ilân eyledikleri narh defterlerini bu sicillere geçirirlerdi. Narh defterlerinin bazısı umumi, birtakımı hususi mahiyyeti haizdi. Umumi olanlar bütün yiyecek ve içecek şeyleri, hususi olanlar ise yalnız bazı şeyleri ihtiva ederdi. İstanbul kadısı lâzım gelenlerden tahkikat yapmak suretiyle hazırladığı narh defterini bir takrirle Sadrazama gönderir, Sadrazam tarafından «Takririn mucebince işbu nizam düstur-ül-amel tutulmak üzere *sicilli mahsusa* kayıt edilmesi» suretindeki tasvip emri üzerine defter-i sicille aynen geçirildikten sonra esnafa tebliğ ve ilân edilirdi.

Narh yalnız ekmek, peynir, yağ, süt, et gibi yiyecek, alaca, yemeni, yaşmak, tülbent, destmal gibi giyecek şeylere değil zarurî havayiçten olmıyan meselâ lâle soğanına da konurdu.

«Takvim-i Vakayi» gazetesi devletin resmî neşir vasıtası olarak çıkarılmıya başlandıktan sonra narh defterlerinin birer örneği «Takvim-i Vakayie de konulmaya başlanmıştır.

1271 (1854-55) senesinde İhtisap Nezareti lâğvedilerek yerine aynı vazifeyi görmek üzere Şehremaneti ihdas olunmuş ise de narh işlerine yine kadılar bakarlardı Kadılar bu işten ancak 1273 (1856-57) senesinde el çekmişlerdir. Ondan sonra bu vazife Şehremaneti tarafından görülmeğe başlanmış, narhlar Emanetçe tâyin edilerek esnafa tebliğ ve gazetelerle de ilân olunmuştur.

Osman Ergin'in ifadesine göre (Mecelle-i Umur-ı Belediye, c. I, s. 459) Takvim-i Vakayi' ile ilân edilen ve en son olarak tanzim edilmiş olması muhtemel bulunan narh defteri 1278 (1861-62) tarihlidir. Bu tarihten sonra narh işleri bütün bütün ehemmiyetten düşerek nihayet 1282 (1865) senesinde ekmekten başka eşyadan kaldırılmıştır. Bununla beraber sonraları yine bazı şeylere ve o meyanda ete narh konulmuştur.

KIT'A

Alipaşa'da o tâcir peçe-i bîinsaf
Artırır müşteri-i vaslına hâlâ narhın
Üstüne düşmiyelim bir iki günden sonra
Bulur anın da kumâşı Ali Paşa Narhın

Sabit

NAS (نص) [*Fık.*] Sarih mânayı havi olup delil makamında iradolunan âyet yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Kamus-ı Osmani»de haber, delil, hüccet, bürhan mânalarında kullanılan nas'ın fil'asıl beyan ve izhar etmek mânasına olduğu yazılıdır. «Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu»ndaki (c. 1, s. 16) izahı şöyledir: «Söyliyenin cihetinden ileri gelen bir sebeple mânası zahirden daha açık olan lâfızdır. Meselâ ilmin şeref ve faziletini bildirmek iatiyen bir zat, «bilenler ile bilmiyenler müsavi olurlar mı?» dese bu söz, bilmek ile bilmemek arasındaki farkı ifade hususunda nas olmuş olur.

«Tevile ihtimali olmıyan söze, delile de nas denir.»

Nusus suretinde cemilendirilir.

NASİB ALMAK (نصيب آلمق) [*Sof.*] Bektaşi Tâbirlerindendir. Bektaşiliği kabul ile, ikrar vermeğe, el almağa denir. El alacak can evvelâ tanınmış pir bektaşiye müracaat eder, müracaat eden hemen kabul edilmez, bir müddet tecrübe edilir, arzusu ciddî ve samimî, kendisi de dürüst ise kabul olunurdu. Diğer tarikatlarda olduğu gibi bektaşilikte de kabul muamelesi birtakım merasimle icra edilirdi. Bektaşilerde bu merasime diğerlerinden fazla itina olunurdu.

Birinin bektaşiliğe intisabı, mâruf tâbiri ile ikrar vermesi münasebetiyle de «âyin-i cem» yapılırdı Bu merasim için «Meydan» da hazırlık yapılır, evvelki âyinlerden fazla olarak bu âyin arasında yeni can'ın çerağı dikildiği gibi delili yani şem'ası da hazırlanırdı. Bundan başka «Meydan taşı»nın üzerine bir maşraba şeker yahut bal şerbeti konurdu.

Vakit gelince baba meydan kapısından içeri girer, niyaz taşının yanında yerle bera-

ber bir niyazda bulunurdu. Sonra kalkar, meydandaki makamlara ima ve niyaz eder, her hangi mahal ve postu ihtiyar ederse niyaz ettikten sonra geçip otururdu

«Bektaşi İlmihali»nde (sayfa 11) canların meydana ne suretle gireceği ve âyinin ne veçhile icra edileceği şu suretle izah olunmaktadır:

«Badehu dergâhta bulunan canlardan evvelâ aşçıbaşı, andan ulu bulunan karındaşlardan her kim ise sırasiyle.. Erkân erenler üzere, yollu yolunca birer birer meydan kapısından içeri girip kaide-i erenler üzere niyazların edip Dede Efendi dahi yer gösterip ve gösterdikleri mahalle gelip ve niyazın edip karar edeler.. Andan yeni tâlip dahi kendi bildiği gibi meydan kapısından içeri girip ve niyazın edip Dede efendinin gösterdiği mahalle gelip karar ede. Bazı kere Dede efendi tarafından ruhsat-ı aliyye olur ki iptida herkes yollu yolunca canlar maydana girsinler deyu en sonra Dede efendi gelip girip canlar ayakta bulunup Dede efendi meydana girince yere beraber niyaz edip badehu ayağa kalkıp durdukları mahalden «Esselâmü Aleyküm ve Rahmetullah» deyüp selâm vere. Canların içinden aşçı baba ve meydancı baba veyahut bir ulu karındaş dile gelip der ki: «Ve Aleyküm üsselâm ve Rahmetullah ve berekâtühu» deyip andan sonra Dede efendi balâda zikrolunan minval üzere ve âdap ile niyaz ve ima ederek her hangi mahalli ihtiyar ederler ise gelip postuna niyaz edip oturduğu anda cümle canlar maan bir ağızdan oldukları postlara çöküp ve niyaz edip yerlerinde karar edeler. Bu vecihlerin ikisi dahi caizdir ve lâkin yeni tâlip behemehal en son meydana girmek şuruttandır.

«Badehu Dede efendi cümle canlara hitaben: «Canlar akşamlar hayrola» deyip canlar dahi oturdukları yerden yere beraber niyaz ederler. Badehu Dede efendi meydancı babaya bir işaret ede ki buhurdanlığı uyara. Meydancı baba dahi bir niyaz edip ve kalkıp gelip buhurdanlığa ödağacı koyup ve niyazın edip yerinde karar ede. Andan sonra Dede efendi dahi dile gelip cehr ile «destur» deyip ağır ağır bunu kıraet ede ve canlar dahi ihfaen kıraet edeler. «Sure-i Fâtiha ile üç İhlâs okunur.» Bunu mütaakıp dua edilir. Daha sonra Hazret-i Muhammed, Hazret-i Ali, Hazret-i Fatime ve on iki imama Salât ü selâm getirilir. «یا علیاً باد» ile bitirilir.

«Bunları Dede efendi cehren ve canlar hafiyyen okuduktan sonra hû! denilir ve Dede efendi bir niyaz ile ayağa kalkarak geri çekilmek suretiyle ve yere beraber meydana, cümle canlara karşı niyazda bulunduktan sonre darda durup şu özür darı okur: «Besmele ile «ربنا اننا ظلمنا انفسنا ilh.» Pür cemal Muhammed Kemal Hüseyin Ali ra bülent salâvat Allahümme Salli Alâ Muhammed ve Âl-i Muhammed deyip badehu bu tercümanı kıraet ede: «Allah Allah yüzüm yerde, özüm darda, erenler huzurunda, Hak Muhammed Ali divanında canım kurban, tenim tercüman bu hakîrden incinmiş, gücenmiş canlar varsa dile gelsin, yol ile yoldayız, Allah eyvallah erenler kimsenin hakkı kalmasın, hakkı olan gelsin hakkını alsın; zira bu meydan Muhammed Ali meydanıdır erenler hû dost» deyüp özür dileye. Badehu cümle canlar dahi bir ağızdan yere beraber niyaz edip andan tığ-bendin beline kuşanıp ellerin ve ayakların mühürleyip bunu okuyalar «یا ایها الذین آمنوا اصبروا âyet-i kerimesiyle tekbir.» Sonra bu tercümanı okuyalar: Allah Allah men dülbendini gûşvar kılmışım. Dost pendini rehber ile pîr'e ettim iktida, taktı Selman boynuma tığ-bendini pür cemal Muhammed Kemal Hüseyin Ali ra bülent salâvat.»

«Sonra Dede efendi cümle canlara karşı meydan ortasında bir niyaz edip badehu kalkıp ima ederek geri çekilip ve gelip Hazret-i Hünkâr Hacı Bektaş Veli postunda iki rek'at namaz kılıp andan sonra yeni tâlibi ismiyle çağırıp: Gel filân efendi deyip yeni tâlip dahi niyaz ederek yerinden kalkıp Dede efendinin huzuruna gele. Badehu Dede efendi dile gelip tâlibe der ki:

«Filân Efendi, sen bu tarik-ı aliyyeye ve on iki imam katarına ve Muhammed rahına ve Hazret-i Hünkâr Hacı Bektaş Veli yoluna girmek muradedersin ve lâkin bu bizim yolumuz gayet güçtür ve melâmet yoludur ve demirden yaptır, son pişmanlık ısı etmez. «Gelme gelme, dönme dönme» deyu erenlerin kelâmı var, ne dersin diye Dede efendi tâlibe bir defa yahut üç defa sual ede. Tâlip dahi niyaz edip badehu Dede efendi tekrar dile gelip tâlibe der ki Oğlum, rehberliğe kımi istersin. Üç defa yahut bir defa sual ede. Tâlip dahi filân canı isterim diye ismiyle dile gelip andan Dede efendi dahi der ki var imdi ol cana niyaz eyle deyüp tâlip dahi rehberliğe her kimi dil oldu ise rehberlik edecek cana bir niyaz edip badehu geri çekilip makam makam ikameti olan yere gelip ve niyaz edip otura. Andan Dede efendi rehberlik edecek cana dile gelip hitap ede ki: Derviş filân, şu can seni rehberliğe niyaz eder, var imdi şu cana rıza-yı Hak için rehberlik eyle. Badehu rehberlik edecek can dahi eyvallah deyip niyaz ederek gelip Dede

efendiye bir niyaz ede ve andan darda durup badehu bu özrü okuya: Allah Allah günahkârım, mücrimim, şah-ı men auçuma muterifim. Ey Padişah hata kıldım, suçum affeyle, ey şah bihakk-ı Mustafa ve Murtaza keremkân Hüseyin şah bihakk-ı Hanedan-ı Hazret i Âl-i Aba hakkiyçün, kutb-ı âlem Hacı Bektaş Veli hakkiyçün, (ربنا ظلمنا انفسنا) .. estağfurullah .. Ağrınmış, incinmiş, gücenmiş, can karındaş var ise meydan-ı mahabbette, Dâr-ı Mansurda, yüzüm yerde, özüm darda, hakkı olan can karındaş var ise hakkını talep etsin, tarikatte boyun burmak hatadır, erenler yoluna teslim olmak rızadır. Ya elimden, ya dilimden her ne ki geldi ise elim, dilim kesmek revadır, Allah erenler, hû dost pür cemal... deyüp.. badehu Dede efendi dahi dile gelip der ki: Ey erenler, canlar, karındaşlar dile gelsin ve gelip hakkını alsın, zira bu meydan İmam Hüseyin meydanıdır. İşte meydanda duran candan herkes hakkını alsın, kimsenin hakkı kalmasın. Bu sual üzerine cümle canlar dahi bir ağızdan yere beraber bir niyaz edip andan rehberlik edecek can dahi Dede efendiye niyazın edip ve geri çekilip tığ-bendini kuşanıp ve bu tercümanı kıraet ede: Allah Allah hizmet-i merdan bidayet bendini gûşvare kılmışım dost pendini rehber ile pîr'e ettim iktida, taktı Selman boynuma tığ-bendini, pür cemal Muhammed Kemal Hüseyin Ali ra bülent salâvat,.. Badehu Dede efendiye bir niyaz edip geri çekildikte Dede efendi emir buyurup: Şu canın çerağını uyandır deyüp rehberlik edecek can dahi yer beraber niyaz edip ve gelip tahtın üzerinde evvelâ kandilden veyahut çerağ taşı üstünde olan kandilden delili yani şem'ayı alıp ve ol kandilden şem'ayı uyarıp ve şem'a ile beraber çerağ taşına bir niyaz edip badehu ayağa kalkıp yeni tâlibin çerağı uyarıp ve bir niyaz edip andan geri çekilip ve darda durup bu tercümanı kıraet ede:

Allah Allah çok çerağ fahri uyardın o Hudanın aşkına
Seyyid-ül-kevneyn Hâtem-ül-Enbiyanın aşkına
Saki-i Kevser Aliyy-ül-Murtaza'nın aşkına
Hem Hadice Fatime Hayrünnisa'nın aşkına
On iki sadr-ı velâyet pişvanın aşkına
Çardeh-i mâsum-ı pâk âl-i âba'nın aşkına ı
Hazret-i Hünkâr kutb-ı evliya'nın aşkına
Haşredek yansın yakılsın billâh ânın aşkına

«Pür cemal der... Andan Allah eyvallah erenler çerağımız ruşen oldu. Hizmetimizi icra eyledik. Hakka hayırlımızı niyaz ederiz der. Badehu Dede efendi dahi bu gülbangi çeke: Allah Allah çerağ-ı ruşen, Fahr-i dervişan, zuhûr-ı imam-ı abdalyan, nur-ı Nebî, kerem-i Ali, pîrim Hünkâr Hacı Bektaş Veli, evliyanın çerağı ebed ola, akşamlar hayr ola, hayırlar feth ola, münkir münafık mat ola, gerçekler demine hû. Badehu hû dedikte rehberlik edecek can dahi ayağa kalkarken elinde olan delili yani şem'ayı sallayıp bilânefes serapta gelip; delili yerine bırakıp ve geri çekilip Dede efendiye bir niyaz eyledikte Dede Efendi dile gelip: Haydi var imdi bu cana rehberlik edip ma farazallah alel mü'minin ve sünnet-i Seyyid-ülmürselîn ve eimme-i isna aşer imameyn-i müçtehidîn kavilleri üzere evvelâ abdesti ver diye. Rehberlik edecek can dahi eyvallah deyip ve yeni tâlibin huzuruna gelip tâlibine dahi âdapla bir niyaz edip andan tâlibin bir elinden bir yakasından tutup: Buyurun erenler; deyip kaldırıp meydan kapısından taşra çıkarıp ma farazallah alel mü'minîn ve sünnet-i cenab-ı Hâtemün-Nebiyyîn ve kavl-i düvazdeh-i imaman-ı müçtehidîn efendilerimizin kavaid-i aliyyeleri üzere evvelâ iki ellerini iki defa yunup ve ellerinin suyu ile ayaklarına mesh ettirip abdesti verirken rehber tâlibine dile gelip der ki ellerini yundukta işte ezel-i azâlden bu ane gelinciye değin her ne kadar Cenab-ı Hakk'ın nehyettiği menhiyyata el sundun ise cümlesinden âri olmak için ellerini yunmak Allah'ın farzıdır. Ağzına su verirken diye «Ezel-i azâlden bu vakte gelinciye değin ağzından çıkan malâyani küfür ve hata olan nesnelerden yuvmaktır. Bu Peygamber'in sünnetidir. Ve burnuna su verirken der ki bezm-i elest gününden bugüne gelinciye kadar nehyolunan çirkin kokuları ki almış idin, anları defetmek için Peygamberimizin sünnetidir. Yüzünü yunarken der ki ezel-i azâlden bu saate gelinciye değin her ne kadar bir hayali vâkı oldu ise cümlesinden berî olmaktır ve bu Allah'ın farz-ı aynıdır. Kollarını yunarken diye işte bu dahi küçük yaşından beru her ne kadar nehyolunan tahrimat var ise ve ol tahrimatlara kolunu soktuğundan bu vakte değin cümlesinden el yunmaktır, bu dahi Allahın farzıdır, ve başına meshederken der ki baş büyüktür ve gövdeyi taşıyıcıdır ve bilip anlayıcıdır ve cemi' ettiğin günahları ve kabahatleri işlediğinden cümlesinden âri olup pâk olmaktır. Bu dahi Allahın farzıdır, ve ayaklarını meshederken der ki her ne kadar günaha ve kabahate ve lâyık olmıyan yerlere ve Allah rızası olmadığı mahallere yürümüş isen cümlesinden müberra olmaktır bu dahi Allahın farz-ı aynıdır. Andan sonra tâlibin eline bir havlu verip der ki cümle ettiğin kabahatlerden bu da silinmektir. Tâlip silinirken kisvesini başın-

dan alıp meydan kapısından içeri girip niyaz ederek kisveyi götürüp Dede efendi huzuruna teslim ede. Dede efendi dahi tâlibi yedecek tığ-bendi rehbere teslim edip rehber dahi tığ-bendi alıp niyaz ederek meydan kapısından taşra gelip ve tâlibi baş açık ye yalın ayak edip badehu tığ-bendi tâlibin boynuna takıp ve tığ-bendi takarken «destur» deyip bunu okuya: (Besmeleden sonra) « شهد الله انه لااله الا هو.. ان الدين عند الله الاسلام pür cemal Muhammed Kemal, Hüseyin Ali salâvat» deyip Euzu Besmele çektikten sonra meydan kapısından içeri tâlibin sağ ayağını bastırıp ve meydan kapısından içeri girdikte rehber tâlibin sağ tarafından sol elini mühürleyip ve sağ eliyle tığ-bendi tutup tâlip dahi sağ elini mühürleyip sol eliyle rehberin sağ elini tutup badehu niyaz taşı yahut kızıl eşik veyahut mürüvvet taşı tâbir olunur anın dibinde rehber ile maan çöküp anda bir nivaz edip ayağa kalka ve bir adım atıp ve rehber selâm verip der ki: «Esselâmü aleyküm Şeriat erenleri» deyip selâm vere. Dede efendi dahi «ve aleyküm selâm ve rahmetullah ve berekâtühu» deyip selâm ala ve rehber tekrar bir adım dahi atıp «Esslâmü aleyküm hakikat erenleri» deyip dura. Dede efendi cevap verir. Rehber tekrar bir adım dahi atıp: «Esselâmü aleyküm tarikat erenleri» Dede cevap verir. Rehber bir adım dahi atıp «Esselâmü aleyküm marifet erenleri» Dede efendi cevap verir. Rehber dile gelip der ki: «Allah Allah erenlerim, huzur-ı erenlerimize yüzümüz üzere sürünü geldik, bu can on iki imam efendilerimizin katarına ve rah-ı Muhammed Ali'ye ve Hazret-i Pîr Efendimizin rah-ı müstakîmine intisap etmek muradeder ve dostlarına dost olup düşmanlarına düşman olmak muradeder, birçok kuzulu kurbanımız vardır. Erenlerimize niyaza geldik. Kurbanımızı kabul edip Hazret-i Pîr Efendimizin yoluna ve erkânına bu eksikliği kabul buyurup ilhak ederler mi? deyüp söyliye. Badehu Dede efendi dahi dile gelip, derun-ı meydanda bulunan canlara hitaben buyura ki: Ey canlar, erenler, karındaşlar bu meydanda olan can yüzü üzere sürüne gelmiş, niyaz eder ki on iki imam efendilerimizin katarlarına ve rah-ı Muhammed Ali'ye ve Hazret-i Pîr Efendimizin rah-ı müstakîmine tâlip olup can ve başını âl ve evlât uğruna feda edip bir koç kuzulu kurbandır. Bu yola girmek muradedip niyaz eder ne dersiniz? Cümleniz bu candan hoşnut ve razı olup yol ve erkâniyle bu biçare canı karındaşlığa kabul eder misiniz? Cümlenize niyaz eder deyip cümle canlar dahi oldukları mahalden bir ağızdan yere beraber bir niyaz edip andan sonra Dede efendi rehbere «tâlibi getir» deyip rehber dahi tâlibi Dede efendiye getirip ve niyazın edip teslim ede ve teslim ederken bunu okuya « بسمله ان الله وملائكته يصلون على النبي » deyip Dede efendiye teslim ede. Badehu rehber tâlibin sol tarafına geçip ve bir dizi üzerine çöküp bir elini tâlibin sol omuzuna koyup ve bir elini kendi dizi üzerine koyup dura. Badehu Dede efendi dahi tâlibin sağ kulağına farize-i emr-i İlâhi ve sünnet-i seniyye-i Hazret-i Muhammedi ve resm-i Esedullah imam-ül-müstakîm Hazret-i İmam Ali ve kavaid-i mezheb-i Hazret-i İmam Câfer'i ve usul-i Hazret-i Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve erkân-ı ehlüllah üzere telkin edip ve lâkin Dede efendi tâlibin sağ elinden tutup ve tâlip dahi Dede efendinin sol eliyle sağ eteğin tuta. Badehu telkin tamamında Dede efendi tâlip ile maan bir Salâvat-ı Şerif düvazdeh kıraet edeler ve tamamında Dede efendi on iki imamın kadr ve şanların söyleyip ve dünyada âhirette sebeb-i necat oldukların söyleyip bunları böylece büyük bilip imametlerin ikrar eyledin mi deyip üç defa sual ede. Tâlip dahi: «İkrar eyledim» dedikte andan tâlibin tığ-bendin kuşatıp ve başını müzitleyüp nush u pentden sonra bir Salâvat-ı Şerif verip andan diye ki: «Var imdi rehberinle beraber cümle karındaşlara bir niyaz eyle» deyip ve sağ elinden tutup rehberin eline teslim ede. Badehu rehber ile Dede efendiye bir niyaz edip saniyen sırasiyle başka başka bir üslûp üzere niyaz edip andan geri çekilip kapı önünde durup ve gelip Dede efendiye bir niyaz edip andan geri çekilip meydan kapısı eşiğine bir niyaz edip rehber diye ki: «Buna kapı derler ve bu makama Dâr-ül-iman derler. Bu erenler kapısıdır ve bu kapıya gelen geri dönmeyip meram ve maksada erişilen makamdır. Badehu Hazret-i Pîr postu yanında olan niyaz taşı ki kızıl eşik ve mürüvvet taşı tâbir olunur niyaz edip rehber diye ki: «Bu makama bâb-ı mürüvvet derler ve meydan içerisine girildikte erenler cemali müşahede olunup ve maksada erileceği vakit huzur-ı erenlere varılıp niyazı kabul olunduğu mahaldir» andan pîr postuna niyaz edip rehber der ki: «Buna pîr postu derler Hazret-i Pîr Efendimizin bunu Horasan'dan getirip ve bu mahalle serip meram ve maksadın her ne ise iltica olunup murada erişilen makamdır.» Badehu tahtın sol tarafında olan posta gelip ve niyaz edip der ki: «Buna Ali postu derler, cümle müşkül bunda hallolur, Şeriatin, hakikatin, marifetin, tarikatin babı budur. Sebeb-i necat dünyada

ve âhirette bundan olur» diye andan gelip çerağa niyaz edip rehber der ki: «Buna çerağ derler bu çerağ nur-ı Muhammed Ali'dir. Cümle canlar bunun nuriyle münevverlenip onların cemaliyle müşerref olunup, her hakka erişilen makamdır» der. Andan meydan taşına niyaz edip der ki: «Buna meydan taşı derler. Hazret-i Pîr Efendimizin meydan cellâdı diye nasp buyurdukları elinde kudret kılıciyle duran Hâcim Sultan'ın makamıdır. Bunda terbiyesiz, edepsiz ve erkânsız olanları, yalancılık ve yolsuzluk edenleri terbiye edip yola gelinecek makamdır. Bu makamda terbiye ederler.» Badehu küreye yani ocağa niyaz edip rehber diye ki: «Buna küre derler, bunda çiğ olan nesneler pişip, hakkın inayet eylediği nimet bunda tabh olunup Allah'ın dostları intifalanıp şükrün ederler cümlesinin faydalandığı makamdır.» Andan aşçıbaşı baba postuna niyaz edip diye ki: «Buna aşçı postu derler. Bu öyle bir üstaddır ki çiğleri pişiricidir, hamları oldurucudur, çiğlerin lezzetini verdiricidir, yolsuzları yola getiricidir.» Badehu tahtın sağ tarafında olan Ahmet Muhtar postuna niyaz edip: «Buna Ahmet Muhtar postu derler, cemi ulûm-ı evvelîn ve âhırîn yolun yüzün suyu hürmetine halk olunup ve hidayete irgüren budur. Sebeb-i icadı budur. Cümlenin atası anası budur.» Andan gelip tahta niyaz edip rehber diye ki: «Buna taht derler. Emr-i Sübhani ile ve Selman-ı Pâk marifetiyle Hazret-i Peygamber-i Âlişan için kurulan minber-i Resulüllahtır.»

«Andan geri çeiklip meydan ortasına bir niyaz edip rehber diye ki: «Buna meydan derler. Bu meydan Muhammed Ali ve İmam Hüseyin ve Hünkâr Hacı Bektaş Veli meydanı ve erenler meydanıdır. Herkes dünyevî ve uhrevî muradat ve maksuduna bu meydandan erip feyziyab olur.» Andan ayağa kalkıp rehber bu ikrar tercümanını kıraet ede:

Allah Allah hamdü lillâh kim men olam bende-i hâs-ı Huda
Can ve dilden aşkile hem câker-i âl-i aba
Râh-ı zulmetten çıkıp doğra yola bastım kadem
Hâb-ı gafletten uyanıp çeşm-i can olda küşa
Mezhebim hak Câferidir, gayrılar batıl dürür
Pîrim üstadım Hacı Bektaş kutb-ı evliya
Sevdiğim on iki imam, men gürah-ı bacidenim
Yetmiş iki fırkadan aldım beri, dahi cüda
Hakl deyüb ben bağladım ikrar verüp erenlere
Mürşidim oldu Muhammed, rehberim hem Murtaza

Pür cemal, Muhammed Kemal, Hüseyin Ali ra salâvat. Badehu rehber dile gelip diye ki: Allah, eyvallah erenlerim kurbanımızı kabul buyurdunuz, muradımızı verdiniz, meram ve makaadımıza nail ettiniz, Hak hayırlımızı şeydullah ede. Andan Dede efendi dahi bu muhtasar gülbangi çeke: الله الله بسم الله فاتحة الوجود والحمد لله مظهر الموجود، لااله الا الله توحيداً من كشف وشهود. Hazret-i Peygamber, Hazret-i Ali, Hazret-i Fatime, Hazret-i Hadice, İmam Hasan, İmam Hüseyin, İmam Zeynel-Abidin ilh. haklarında tasliye ve tâzim ve cümleye dua ediliyor.»

«Badehu rehber ile tâlip Dede efendiye niyazın edip ve geri çekilip hû deyip tâlibi yerinde oturda. Andan rehber tâlibe bir niyaz edip badehu rehber tekrar Dede efendiye bir niyaz edip geri çekilip meydan taşına dahi gelip bir niyaz idip ve meydan taşı üstünde evvelâ maşrabayı alıp ve darda durup bu tercümanı okuya: بسم شاه، رحمة الله امام حسين، صبغة الله غازى وحر شهيد لعنة الله برجان يزيد ابن يزيد، برجال، محمد كال حسين على را بلند صلوات ...

Badehu Dede efendi dahi bu gülbangi çeke:

«Allah Allah oturan duran kör ola, zümre-i mürai ve mervaniyan ve münkiran kör ola, cümlemizin isteğini veren şah-ı merdan ola ve bilemizce olup yardımcımız yaverimiz ola. Hünkâr Hacı Bektaş Veli destgirimiz ola. Ve Seyyid Ali Sultan devranı yürüye, gerçekler demine hû!..

«Badehu şerbeti evvelâ Dede efendi verip saniyen sırasiyle niyaz ederek sair canlara dağıtıp ve lâkin her nûş olundukça cümle canlar bir ağızdan: «سلام الله على الحسين ولعنة الله على قاتل الحسين» diyerek nûş ederler. Tamamında rehberlik eden can dahi geri çekilip meydan ortasında bir dizi üzere çöküp istediği kadar nûş edip ve yere beraber bir niyaz edip ve ayağa kalkıp ve dile gelip diye ki: Allah Allah eyvallah: Erenlerim cümle hizmetimizi erenlerin emri üzere ettik, Hak hayırlımızı niyaz ederim» diye andan da Dede efendi dahi bu gülbangi çeke:

«Allah Allah cümle hizmetin kabul ola, muradın hasıl ola, er hak yardımcın ola, Muhammed Ali yaverin ola, Hünkâr Hacı Bektaş Veli destgirin ola, menzilin pâk ola, günahların affola, kısmetin gani ola, üçler, yediler, kırklar, hazır ve gaip erenleri gözcün ola, gerçekler demine Hû;

«Hû denildikte maşrabayı meydan taşı üzerine koyup ve niyazın edip geri çekilip andan Dede efendiye dahi niyazın edip gelip postuna çöküp ve niyazın edip otura. Andan sonra Dede efendi dahi cümleye şamil olarak bu gülbangi çeke: Allah Allah Muhammed Habibullah Ali Veliyyullah İmameyn rahmetul-

lah. Dede efendi ondan sonra uzun bir dua okur. Duada şayan-ı dikkat olan cümleler: Daim bizlere kemlik kasdinde olanlara iyilik etmekten ayırmıya, Allah erenler insaf vere. Nihayet gülbank denilen bu uzun dua şöyle bitiyor:

«Anadolu gözcüsü Abtal Musa Sultan ve Rumeli gözcüsü Seyyid Ali Sultan ve Arabistan gözcüsü Kaygusuz Sultan ve Sarı Saltık Sultan ve Balım Sultan ve Ak yazılı Sultan efendilerimiz ve mecmu-u enbiya ve cemi-i evliya ve cümleden erenleri ve Horasan pirleri ve Türkistan serverleri ve cümle piran destgirlerimiz ola ve yardımcılarımız ve püşt-penahlarımız ve gözcülerimiz ola. Allah erenler, Allah erenler, Allah erenler üçler, yediler, kırklar, üçyüzler, binlerle pirler neler, niteliklerle nur-ı, Nebi kerem-i şah-ı merdan Esedullah Ali, pirimiz Kutb-ül-Arifin, gavs-ül-vasilin Hazret-i Hünkâr Hacı Bektaş Veli demine, dem-i piran dem-i muhibban, dem-i âşıkan, dem-i sadıkan, dem-i abdalan, dem-i muhip bacıyan, sırr-ı Resulallah, Kerem-i Ali Veliyyullah, mürüvvet-i Enbiyaullah, inayet-i evliyaullah, yuf münkire, lânet Yezide, tabiin ve tevabiin-Yezide ve âl-i evlâdına, münkir münafıkane lânet-ul-allahı aleyhim ecmaîn, bihürmet-i Şah-ı merdan, şir-i Yezdan Ali ve mükerrem-i Şah-ı Kerbelâ İmam-ı Hüseyin ve bihürmet-i Şah Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve bilcümle er evliya gerçekler demine hû!» «Hû denildikten sonra Dede efendi ruhsat verir, meydanda bulunanlar iptida Aşçı baba olmak üzere kıdem sırasıyle çıkardı. Çıkarken her biri niyaz ederdi. En sonra Dede efendi çıkardı. Biraz istirahattan sonra sofralar kurulur, yemek yenilirdi» Dede efendinin sofrasına canların ulularından münasip olanlar otururdu. Yeni tâlip Dede efendinin sofrasına hizmet ederdi. Yemek bitince Dede efendi bir duadan ibaret olan sofra gülbangini okurdu. Aşçı baba da bu tercemanı okurdu:

«Allah Allah imamların ruh-u revanı şâd ola, Kızıl Veli Seyyid Ali Sultan bilemizce ola, âşık ve sadıklara şifa-i mahz olup nur ola, cümlemizin fahri müzdat ola. Lânet her can-i Yezidan, rahmet bir can-i şehidan pîr Cemal Muhammed Kemal Hüseyin Ali ra salâvat.»

«Leğeni ibriği yeni tâlip getirir, ellere su dökerdi. Kahveyi de o getirirdi. Canların hepsinin gönüllerini alırdı. Canlar da: «Allah erenler ikrarında sabit kadem eylesin» duasında bulunurlardı.

«Tâlibin nasip aldığı gecenin masrafı ona aitti. Tedarik edilen şeyler şunlardı: Kurban, pirinç, rugan-ı sade, rugan-ı çerviş, rugan-ı zeyit, şem-i rugan, şem-i asel, nan-ı has, tuz, biber, karanfil, tarçın, limon, sirke, kaşık, süpürge, kahve, duhan, şeker, asel, pekmez, dakik, nişasta, ödağacı, hatap, kömür, enva-ı sükker, enva i meyve-i ter, enva-i meyve-i huşk, fıstık, üzüm, envai sebze.

«Ertesi gün Dede efendinin yanına varır, niyazını ettikten sonra niyazı her ne ise postunun altına bırakırdı. Verilmesi icabeden diğer niyazlar da şunlardı: Rehber niyazı, aşçı niyazı, kahveci niyazı, meydancı niyazı, kilerci niyazı, verilmesi elzem şeyler de vardı, onlar şunlardı:

«Ak yazılı kızıl deliye şükranelik kurban, şükranelik sadaka, yelkenlere nan. Bunlar zenginler içindi. Fakir olanlar kudretlerine göre verirlerdi. «Bektaşi ilm-i hal» inde (sayfa 25) bunun için şöyle deniliyor:

«Bir can ikrar bend olacağı vakit ol gün ve ol gece her ne kim iktiza edecek hizmet var ise bulunan canların hizmeti ve taamları ve ekl-ü şürpleri o gece yetişecek can kardeşindir. Kalender olur ise kudretine göre olsun.»

NASİBLİ (نصيبلى) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. Nasip almış dervîş hakkında kullanılır bir tâbirdir.

NASRANİ (نصرانى) [*Hal.*] Hıristiyen yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i nasara'dır. Hazret-i İsa'nın (Nasıra) da oturduğu için ilkin kendisine tâbi olanlar, sonra da bütün hıristiyanlar hakkında kullanılmıştır.

Rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır (ölümü 1942) «ان الذين امنوا والذين هادوا والنصارى» ilh âyetini tefsir ederken (Türkçe Tefsir, İstanbul, Matbaa-i Ebüzziya, 1925, birinci cilt, sayfa 374) şu tafsilâtı veriyor:

«Nasara, «Nasranî» nin cem'idir? Keşşaf'ın beyanına göre müfredi «Nasran» dır, «Y» ile nasranî, Ahmedî gibi mübalâga içindir. İseviler kendilerine bu ismi vermişlerdir ki bunda üç vech-i tesmiye beyan ediliyor:

1 — Hazret-i İsa'nın nâzil olduğu «Nasıra» karyesine nisbetidir. İbn-i Abbas, Katade, İbn-i Cübeyr buna kail olmuşlardır.

2 — Beyinlerinde tenasur bulunmak yani biribirlerine nusret etmeleri hasebiyle bu namı almışlardır.

3 — Hazret-i İsa Havariyyun'a, (من انصارى الى الله) buyurmuş, olanlar da (نحن انصار الله) demiş oldukları için bu isim ile tesmiye edilmişlerdir.

«(Nasranî) Rumca hıristiyan diye tesmiye edilmiştir ki «Hıristos» a nisbettir. Frenkler «Krist» diyorlar. Hristos, balâskâr, fidye-i necat vererek kurtulan «münci» diye şerh edil-

diğine nazaran «nasranî» bunun Arapçası ve binaenaleyh Nasranî (hıristiyan) Nasara «Hıristiyanlar» demek olur.»

NASUHİYYE-İ HALVETİYYE (نصوحيه خلوتيه) [*Sof.*] Halvetiyye tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Nasuhiyye şubesi Halvetiyye tarikinin esas şubelerinden birini teşkil eden «Karabaşiye-i Halvetiyye» den ayrılmadır. Bu şubenin müessisi Şeyh Nasuhi Muhammed-ül-Halvetîdir.

Şeyh Ali Alâeddin Karabaş-ı Veli'nin halifelerinin efdalı olan Nasuhi Mehmed efendi Üsküdar'da Toygar Tepesi'nde Bulgurlu Mesçit yakınında Kurt oğlu karşısındaki evde doğmuştur. Doğum tarihi olmak üzere 1058 (1648) ve 1063 (1652-53) tarihleri gösterilmektedir. Babası sipahilerden Seyyid Nasuh bey bin İhtiyareddin'dir. Rahmetli Sadık Vicdanî (Tomar-ı Turuk-u Aliyyeden Halvetiyye silsilenamesi, Evkaf-ı İslamiyye matbaası 1341-1338, sayfa 69) nesebinin Ali-yül-Murtaza'ya müntehi olduğunu Üsküdar'da Doğancılardaki dergâhının son seccade nişini (şeyhi) olan ahfadından rahmetli Kerameddin efendinin yazma «Şemsüs-subuh fi menakıb-i pîr Nasuhi» den naklen şöyle yazıyor :

«Eşşeyh Seyyid Nasuhi Muhammed bin Seyyid Nasuh bin Seyyid Ihtiyareddin bin Seyyid Gıyaseddin bin Seyyid Hızır bin Seyyid Ma'sum bin Seyyid Ahmed bin Seyyid Mahmut bin Seyyid Alâeddin bin Seyyid Hüseyin bin Seyyid Ali bin Seyyid İbrahim bin Seyyid Câfer bin Seyyid Hasan bin Seyyid İshak bin Seyyid İbrahim bin Seyyid Ahmed bin Seyyid Hüseyin bin Seyyid Musa bin Seyyid Muhammed bin Seyyid Musa bin Seyyid İmam Câfer-is-Sadık bin İmam Muhammed-ül-Bakır bin İmam Zeynel'Abidin Ali bin Hüseyin Bin Aliyül-Murtaza.

«Karabaş-ı Veli vasıtasiyle Cenab-ı Şaban-ı Veli'nin kemalinin varisi olan Nasuhi yüksek bir tahsile inzimam eden feyizli irşadı sayesinde kurucusu olduğu tarikat şubesinin Tunus, Cezayir, Trablus Garp taraflarına intişarını temin etmiş, feyiz halkasından pek çok halifeler yetişmiştir.

Ölümü 1130 (1717-18) da, kabri Doğancılar'daki dergâhın içindedir. Penceresinde «Risale-i Velediyye» nin şârihi Zekâi efendi'nin :

Makam-ı evliyadır, menba-ı feyz ü fütuhidir
Edeple dahil ol sofi ba, dergâh-ı Nasuhî'dir

Çerkeşli Hacı Mustafa efendi kendine nisbetle «Çerkeşiyye-i Halvetiyye» adıyle anılan kolu «Nasuhiyye-i Halvetiyye» şubesinden meydana getirmiştir.

Nasuhi için tekkenin son seccade nişini Kerameddin efendinin (Şems-üs-Subuhi fi menakıb-i Pir Nasuhî) den başka halifelerinden (Senai Hasan efendi) de bir menakıbname yazmış ise de Kerameddin efendininkine nazaran çok muhtasardır.

İlâhîlerinden çok okunmuş olan bir tanesi:

Dilhanesi mir'ât-ı Hak
Sırr-ı Cemalâllahı gör
Maksûd olan keşf-i sebak
Seyr-i Cemalâllahı gör
Âdemdedir kenz-i ezel
Gayre bakup etme zelel
Dil zevkine verme halel
Fikr-i Cemalâllahı gör
İfna edüp kevn-ü mekân
Vahdet sarayında heman
Balsun Beka sırrında can
Fikr-i Cemalâllahı gör
Cümle bilir sensin ayan
Ancak cemalindir nihan
Oldu Nasûhî gark-ı ân
Bahr-ı Cemalâllahı gör

Kerameddin efendi merhumun oğullarının elinde bulunan kütüphanesinde Hazret-i Nasuhî'nin şu eserleri bulunmaktadır.

1 — Suret-ül-Mümin, Suret-ül-nur, Suret-ül-Fürkan, Suret-ül-Şuara, Suret-ül-Ankebut, sure-i Yasin, Suret-üs-Saffat. Sure-i Sad, Suret-ül-nemel, Suret-ül-Zemer tefsirlerini havi 9 cilt

2 — Risale-i Püştiye. (Hulefasından Mudurnu'lu Abdullah Rüştü efendi namına yazmıştır.)

3 — Risale-i Fahriyye. (Hulefasından Fahreddin efendi namına yazmıştır.)

4 — Risale-i Velediyye. (Oğlu Alî Alâeddin efendi namına yazmıştır.)

5 — Cem-il-Ehadis

6 — Şaab-ül-İman

7 —Mürasele-i Pîr : (18) kıt'a mektubunu havidir.

8 — Divan-i İlâhiyat

9 — Şerh-i gazel-i Mısrı-i Niyazi. «Ya Cami'-ül-Esrar vel Fezail» mısraiyle başlıyan gazelin şerhidir.

10 — Mükâşefat-ı vakıat: (Bu eseri menfi bulunduğu Kastamonu'da yazmıştır.)

NA'Ş (نعش) [*Hal.*] İçinde ölü olan tabut demek olduğu halde cenaze yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Meydane geldi nâ'ş-i rakib-i nemimesaz
Kıldım huzur-ı kalb ile ömrümde bir nemaz
Sabit

NÂŞİZE (ناشزه) [*Fık.*] Kocasının evinden haksız olarak kaçıp itaat etmiyen kadın hakkında kullanılır bir tâbirdir. Meskenin müstakil olmaması veya fena muamele görmesi gibi haklı bir sebeple evini terkeden kadın nâşize sayılmaz.

NA'T (نعت) [*Ede.*] Hazret-i Peygamberin medhine dair yazılan manzumeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Na't-ı şerif» suretinde de kullanılır. Cihar yarın (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) medihleri hakkında yazılan manzumelere «Na't-ı çaryar», yalnız Hazret-i Ali'nin medhi hakkındakilere de «Na't-ı Ali» denir. Cem'i nuut'tur. Na't yazanlara «Na'tgû» eami ve tekkelerde na't okuyanlara da «Na'than» denilir.

Osmanlı şairlerinin hemen hepsi na't yazmış iseler de en çok na't yazan «Nazîm»dır.

Dr. Subhi Ezgi (Nazarı Umumî Türk Musikisi, s. 3, e. 54) na'tların okunuş tarzı için şu tafsilâtı veriyor:

«Na'tlar camilerde namazdan evvel bir na'than, tekkelerde zikir fasılalarında bir zâkir tarafından yalnız olarak terennüm olunurdu. Na'tların ezgileri müterennimdir, onlar durak evferi ve türki zarp usulleriyle ölçülmüşlerdir. Hareketler orta, ağırca, ağırdır. Bir kişi tarafından okunması türki zarp, durak evferiyle ölçülmüş olmaları, hareketlerinin ağırca, ağır olmalariyle diğer ilâhîlerden temayüz ederler. Güfteleri ekseriya meşhur mutasavvife ve şairlerin şiirlerinden seçilir, güfteler nadiren mensur olur.

«Na'tların şiiri ekseriya dört mısralı, beş hattâ oniki olduğu da vâkıdır. Mevcut na'tlara göre onların üç veya dört şekli vardır.»

Canım kurban olsun senin yolana
Adı güzel, kendi güzel Muhammed
Gel şefaat eyle kemter kulana
Adı güzel, kendi güzel Muhammed!

Yedi kat gökleri seyran eyliyen
Çıkıp Arş üstüne cevlân eyliyen
Miracında ümmetini dileyen
Adı güzel, kendi güzel Muhammed!

Mümin olanların çoktur cefası
Ahirette vardır zevk u safası
On sekiz bin âlemin Mustafa'sı
Adı güzl, kendi güzel Muhammed!

Sana inanmıyan dinsiz, imansız
Âşık Yunus nitsin dünyayı sensiz,
Sen Hak Peygamberisin şeksiz, gümansız
Adı güzel, kendi güzel Muhammed!
Yunus

NÂTERAŞ (ناتراش) [*Hal.*] Mecaz yoluyla terbiye görmemiş, yontulmamış, kaba saba yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Haftabaşı giderek bir berbere baş eğmez isem
Nâteraşan-ı zeman içre kalırdım gümnam
Yenişehirli Avni

NA'T GÛ (نعتگو) [*Ede.*] Na't yazan şairler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Na't Cenab-ı Peygamber hakkında yazılan medhiye demektir.

NA'THAN (نعت خوان) [*Hal.*] Camilerle tekkelerde na't okuyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Na't Cenab-ı Peygamberin medhine dair yazılan manzume demektir.

NAVUL HALİFESİ (ناوول خلیفه‌سی) [*Mal.*] İstanbul'un iaşesini kolaylaştırmak için teşkil olunan Zahire Nezareti'ne bağlı navul kalemindeki defterleri tutan kâtipler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Defterlere zahire ambarının alış verişiyle ekmekçilerin borçları yazılırdı.

NAVUL KALEMİ (ناوول قلمی) [*Mal.*] Ekmekçilerin borçlarını ve zahire ambarının alış verişini havi defterlerin tutulduğu kalemin adıdır. Kalem Üçüncü Sultan Selim zamanında İstanbul'un iaşesini kolaylaştırmak için teşkil edilmiş olan Zahire Nezareti'ne bağlı idi.

NAYİ (نایی) [*Mus.*] Ney çalanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine daha ziyade «Neyzen» denilir. Nayi Osman dede meşhur neyzenlerdendir.

NAZAR (نظر) [*Sof.*] Bir şeye bakmak, bakma demek olan nazar sofiye ıstılahı olarak şeyhin müridi mânevi yolla bakışı yerinde kullanılır. Osman Ergin sofiye tâbirleri arasında (Balıkesirli Abdül'Aziz Mecdi Tolun, hayatı ve şahsiyeti, İstanbul, Ken'an Basımevi, 1942, sayfa 221) Nazar için şu izahatı veriyor;

«Nazar; bakmak. Bütün tarikatlarda mürşidin sâlike nazar etmesi feyzin sereyanına sebeptir. El tutmak, hattâ cezbe hasıl olunca, mürşide sarılmak bile hep feyzin sereyanı içindir. Mevlevilerde sema' esnasında secde etmek ve birine sarılıp birlikte sema' etmek eskiden varmış (Menakib-ül-Eflâki ve Risale-i Sipehsalâr Tercümesi, s. 91-95).

«Tarikatlar içinde Melâmilerden sonra en ziyade nazara ehemmiyet veren Mevlevîlerdir. Mevlevî âyininde devr-i Veledî'de dervişlerin post önünde birbirine karşı durup bakıştıktan sonra; niyaz etmeleri ve niyazdan sonra yine birbirine nazarları, tarikat erkânındandır.

«Yine bütün tarikatlerde, hassaten Mevlevilerde safa-yı nazar tâbiri mevcut bulundu-

ğu gibi; bilhassa Bektaşî ve Mevleviler birbirine sen ve siz yerine «Nazarım» derler. Meselâ sana geldik yerine nazarına geldik denilir.

«Fakat Melâmi Hamzavîler nazarı sülûkün esası olarak kabul etmişlerdir. Tâlip; mürşidin nazariyle aşk ve cezbeye uğrar ve cezbe ile fenaya erer. Buna «nazar-ı hakkanî» de derer.»

§ [*Hal.*] İsabet-i nazar (göz değmek) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Gelmek, uğramak, değmek maddeleriyle nazar değdi, nazara geldi, nazara uğradı suretinde kullanılır. Nazardan korunmak için nazarlık, nazar boncuğu kullananlar vardır.

NAZAR BERKADEM (نظر برقدم) [*Sof.*] Nakşî tarikinde mevcut on iki tâbirden biridir. Diğerleri hoşderdem, sefer der vatan, halvet der encümen, yad kerd, baz keşt, nigâh daşt, yaddaşt, vukuf-i zamani, vukuf-i adedi, vukuf-i kalbî'dir. Bütün bunların Farsça oluşu sadâtın ekserisinin İranî olmasındandır.

Nazar berkadem, sâlikin şehirde, sahrada ve her yerde nazarının kademi yani ayağı üzerinde olması demektir. Yani ayağına bakacak, etrafa göz atmıyacaktır. Ancak bu sayededir ki kalb hatırat ile perişan olmaz, baktığı şeye hatırı taalluk etmez. Sofiyeye göre nazar berkadem aynı zamanda sâlikin varlık mesafelerini kat' ve hodpereatlik (kendini beğenmek) akabelerini tay'de (geçmekte) sür'at-i seyrinden ibarettir. Yani sâlikin bâtın nazarı her nereye yetişse filhal kademi münteha-yı nazarına bakmaktır.

NAZAR BONCUĞU (نظر بونجوغی) [*San.*] İsabet-i ayn denilen kem nazarın, kötü gözün değmemesi için çocukların takkelerine ve elbiselerine dikilen mavi camdan küçücük tesbih tanesi şeklinde ortaları delikli cam yuvarlaklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunların beş parmak şeklinde olanları da vardır. Atlarla nazardan korkulan diğer hayvan ve eşyaya da nazar boncukları takanlara şimdi bile rastlanır. Bunlara «katır boncuğu» da denilir. Nazar boncukları çok azalmış olmakla beraber hâlâ o maksatla takanlara tesadüf olunmaktadır. Yakında bir hammalın taşıdığı yükün sırtını zedelememek için koyduğu arkalığın kenarına mavi boncuk taktığını gördüğümü düşünerek bu saçma âdetten insanların kolay kolay vazgeçemiyeceklerine hükmedilebilir.

NAZAR-I HAKKANÎ (نظر حقانی) [*Sof.*] Nazarı sülûkün esası olarak kabul eden Melâmî Hamzavîler mürşidin nazariyle tâlibin aşk ve cezbeye uğraması ve cezbe ile fenaya ermesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nazar; şeyhin müridî mânevi yolla bakışıdır.

NAZARIN (نظرك) [*Sof.*] Mevlevîlerce senin yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bektaşîler «nazarım» suretinde kullanırlardı. Tarikat mensuplarınca ben, sen gibi, varlık ifade eden tâbirler hoş görülmediğinden ben yerinde «fakir», sen yerine de «nazarım» derlerdi. Hazret-i Mevlâna Mesnevî'de

آدمی دیده‌است باقی لحم وپوست
هر چه چشمش دیده‌است آن خیر اوست

Yani «İnsan nazardan ibarettir, üst tarafı etle deridir. Gözünün gördüğü şey, onun hayrıdır» demiş ve «Basiret gözü açık ve kendisi uyanık kimse insandır» demek istemiştir. İşte bir Mevlevî birine «nazarın» demekle bu beytin mealini ima ederdi.

NAZARLIK (نظرلق) [*San.*] Nazar deymemek için üste takılan boncuk ve emsali şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Buna nazar boncuğu veya nazar takımı da denir» diye yazılı olan «Sanat Ansiklopedisi»nde (Nazar Maddesi» şu tafsilât da vardır:

«Nazar boncuğu daima mavi olur. Buna gözboncuğu da denir. Nazar takımı diye de böyle mavi boncuk, muska, çöreotu, maşallah gibi birkaç nazarlığın bir arada olarak bir takım teşkil edenlerine tâbir olunur. Nazarlık olarak takılan şeyler muhtelif nesnelerden olur ki başlıcaları: böcek boynuzu, hakik, kurtdişi, (bunu ekseriya bir gümüş sapa geçirirler) tesbağa gözeği, yedi gözlü boncuk, tazı boncuğu (denizden çıkar) gibi şeylerdir.»

NAZAR TAKIMI (نظر طاقمی) [*San.*] İsabet-i ayn denilen nazar değmekten korumak için çocuklara takılan şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Nazar takımları muskalar, üzerinde Maşallah yazılı altınlardan başlanarak mavi taşlar, boncuklar, türlü türlü şeylerdi. Eski âdetler bilgini Musahip Zade Celâl (Eski İstanbul Yaşayışı, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1946, s. 24) «Nazar takımları» başlığı altında şunları yazmıştır:

«Ümm-ü Sübyan duası muskası, Hind karıncası boynuzu, gümüşlenmiş kurt dişi, yedi delikli ve pençe şeklinde mavi boncuklarla bir sarmısak tepesi teşkil eder.»

Şimdi bile çocuklarına Maşallah yazılı altın, mavi kordelâ, mavi boncuk takanlar görülüyor.

NÂZIM (ناظم) *[Edb.]* Vezinli söz söyliyen yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nazım; dizme

demek olduğu, nâzım da yazdığı şeyleri dizi haline koyduğu için bu tâbir meydana gelmiştir. Bununla beraber nâzımla şair arasında fark vardır. Her ölçülü ve âhenkli söz meydana getirene «nâzım» denilirse de «şair» denilebilmek için söylediği sözlerde incelik, şiirlik bulunması lâzımdır.

NÂZIM GEMİ (ناظم گمی) [*Bah.*] Bir kolonanın en ilerisinde bulunup kolonayı seyir hattı istikametinde sevkeden gemiye verilen addır.

NÂZIR (ناظر) [*İda*] Bir idarenin yahut dairenin umur ve muamelâtına nezaret eden en büyük memura verilen unvandır. Cumhuriyetin ilk devirlerinde «Vekil», şimdi de «Bakan» yerinde kullanılırdı. Cem'i nüzzar'dır. Osmanlılar devrinde nâzır tâbiri Nüfus Nâzırı, Düyun-i umumiye Nâzırı gibi dir kısım memuriyetlerin unvanı olarak ta kullanılmıştır.

§ [*Vak.*] Mütevellinin, vakıf umurunu ne yolda idare ettiğine nezaret etmek ve vakıf işlerinde mütevelliye merci' olmak üzere nasbolunan murakıbe verilen addır. Nâzıra «mütevelli» denildiği de vâkidir. Bir vakfın nâzırı bulunursa mütevelli onun yerini almadıkça vakıfta tasarruf edemez.

«Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu»ndaki (c. 4. s. 374) tarifi şöyledir: «Vasînin yapacağı tasarruflara nezarette bulunmak üzere mûsî veya hâkim tarafından tâyin olunan zattır. Buna müşrif de denilir.»

NÂZIR-I İMARET (ناظر عمارت) [*Vak.*] Yemekhane nâzırı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Nâzır ve imaret kelimelerinden Farisî kaidesiyle yapılan bu terkibin mânası «İmaret Nâzırı» dır. Vakfiyyelerin imaret kadrolarında bu vazife geçer.

NÂZIR-I VAKIF (ناظر وقف) [*Vak.*] Mütevellilerin tasarrufatına nezaret etmek üzere tâyin olunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Nezaret; bir şeyi görüp gözetmek demektir. Nâzır; vakıfta tasarruf salâhiyyetini haz değildi. Bu tasarruf salâhiyyeti munhasıran mütevelliye aitti. O ancak vakfın şartları ve vakfın menfaati noktalarından mütevellinin bunlara muhalif hareketlerini gördüğü surette merciine şikâyet ve icabında azline tevessül ederdi.

«Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu»nda (c. 4. s. 159) buna şu izahat da eklidir: «Bazı yerlerde mütevelliye nâzır denilmesi de mütearefdir. Artık bu gibi yerlerde nâzır mevcud olan bir vakfa ayrıca bir mütevelli de nasb edilemez.»

Değerli âlim Ali Himmet Berki (Vakıflar, İstanbul, Rıza Koşkun Matbaası, 1940, s. 39) şunu da ilâve ediyor:

«Vâkıflar; bu nezaret vazifesini hâkim gibi bazı makam erbabına şart etmişlerdi. Velâyet-i âmme namına nezaret salâhiyyetini haiz olanlarda, bu şart te'kit kabîlinden, değil ise hususi nezaret nev'indendir.»

NAZİRE (نظیره) [*Ede.*] Bir şairin manzum bir eserine daha ziyade gazeline başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede olmak üzere yazılan benzeri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunu yapmağa «tanzir» denir.

Namık Kemal'in:

Sana senden olur bir işde dâd lâzımsa
Ümidin kes zaferden, gayriden imdad lâzımsa

Matla'lı gazeline Ziya Paşa:

Kıyam-ı mülk ümidin eyleme bidâd lâzımsa
Muhakkaktır zeval-i devlet istibdâd lâzımsa

diye başlıyan bir nazîre yazmıştır.

Engüşt-i hatâ uzatma öyle
Beş beytine bir nazire söyle
Şeyh Galip

NAZLI AŞ (نازلی آش) [*San.*] Dövülmüş pirinç, sade suda mahallebi gibi şekerle pişirilerek tabağa kotarıldıktan sonra üstüne ceviz dövülerek yapılan bir nevi aşa verilen addır.

NAZM (نظم) *[Ede.]* Arapça dizmek demek olan bu kelime ıstılah olarak ölçülü ve âhenkli söz yerinde kullanılır. Mısra'ların dizi halinde bulunması bu türlü ölçülü sözlere «manzum» denilmesine sebep olmuştur. Bununla beraber nazımla şiir arasında fark vardır. Her vezinli söz nazımdır. Fakat şiir olabilmek için mânaca güzel olmak lâzımdır. Bu sebeple vezinli söz söyliyenlere «nâzım» söylenen sözlerde inceelik, şiirlik bulunanlara da «şiir» denilir.

Ya nazm-ı dilâvîz ile bir cây-i müselsel;
Ya mâni-i rengîn ile bir lâlesitandır.
Nef'i

NEBBAŞ (نباش) [*Hal.*] Kefen soyucu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Allah ilk kefen soyana rahmet etsin demek olan «رحم الله النباش الاول» sözü darb-ı mesel yerinde kullanılır.

NECCAR (نجار) [*San*] Dülger, doğramacı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Neccaran suretinde cemilendirilir. Saray teşkilâtında «ehl-i hiref» arasında ve diğer tarihi vesikalarda geçer.

Rıza dîvânının tab'iyle revnak geldi âfâka
Basıldı penç defter na't ü nutku İbn-i Neccarın
Şeyh Zâik

NECM (نجم) [*Fık.*] Bir borcun taksitlerini ödemek için hulûl eden muayyen borç yerinde kullanılır bir tâbirdir. Necm; Arapça yıldız demek olup bir zamanlar, vakitler yıldızlarla tâyin edildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

NECMEDDİN EBRUSU (نجم الدين ابروسى) [*San.*] Zamanımızın tanınmış hattat, mücellit ve ebrucularından imam Necmeddin Efendi'nin icadı olan çiçekli ebru'ya verilen addır. Ebrulu kâğıt, üzerine boya ile damar şeklinde süsler yapılmış kâğıtlara denir. Eskiden bu kâğıtlar kitap ve defterlere kap olarak geçirilirdi.

NEDİM (ندیم) [*Sar.*] Padişahların mukarripleri (yakınları) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan nedim; hemdem, hemsohbet, birlikte îş ü işret ve sohbet eden demektir. Cem'i nüdema'dır. Bunların çoğu tavır ve hareketleri veya söz ve sohbetleri ile Padişahları eğlendirirlerdi. Nedimler Osmanlı Padişahlarının etrafını en ziyade ikbal devrinde almışlar ve bir defa bunlara alışan Padişahlar zaman ile sayılarını artırdıkça artırmışlardır.

Nedimler içinde Padişahı eğlendirenler bulunduğu gibi hayra teşvik edenler olmuş, aralarında memlekete zararı dokunanlar da çıkmıştır. Yıldırım Bayazıt'ın öldürtmek istediği kadıları Bizans'tan papaz getirtmek mecburiyyeti basıl olacağını söylemek suretiyle ölümden kurtaran bir nedim idi. Fakat sonraları devlet işlerine karışmaları yüzünden memleketçe çok zarar görülmüştür.

Nedimlerin ve mukarriplerin fenalıklarını Koçi bey; Dördüncü Murat'a takdim ettiği meşhur risalesinde şu suretle tasvir etmektedir: «982 (1574) tarihine gelinciye kadar vezirler tam istiklâl üzere olup vezaret-i uzma sadrında olanların işlerine bir fert karışmıya kadir değildi Azl ve nasp ellerinde olup Padişah ile arasındaki işlere kimse vâkıf değildi, ve bir maslahata kimse karışamazdı. O tarihten beri nüdema vesair mukarriban Padişah huzurunda hayyiz ve rütbeler (itibar) bulup saltanat işlerine müdahale eder oldular. Arzularını yerine getirmiyen sadrazamları birleşip Padişaha çekiştirmek, iftiralarda bulunmak suretiyle gazabını tahrik ederler, kimini azl, kimini nefy, kimini de öldürtürlerdi. Cümleden biri büyük gayret gösteren ve Acem memleketinden on iki eyalet yeri zaptedip sulh istemiye ve bu maksatla kardeşinin oğlu (Haydar Mirza) yı birçok hediyelerle göndermiye mecbur eden (Ferhat Paşa) kendisini çekemiyen bazılarının iftirasiyle günahsız olarak öldürtülmüştür, Sipahi isyanını bastırmış olan (Yemişçi Hasan Paşa) da bu gibilerin gamzıyle sonradan katledilmiştir. (Derviş Mehmet Paşa) ile (Nasuh Paşa) da böyle akibete uğramışlardır. Bunlardan sonra gelen vezirler bizzarure iç halkına uymıya ve arzularını yerine getirmekten başka çare bulamadılar. «Başmaklık» ve «Arpalık»lardan başka gazilerin ve hizmet sahiplerinin hakları olan «Timar» ve «Zeamet»leri kendilerine yaptırmak suretiyle askerliğe ve beytülmale zarar verdiler. Bununla da kanaat etmiyerek rüşvet kapısını açıp sancaklara ve beylerbeyliğe ve sair mansıplara müdahaleye de koyuldular. Bu sebeple feth ve nusret kapısı kapandı. Zapt u rapt âlemden kalktı.»

Saâdet ile nedîm olalı peder Hana
Ne mercümek görür oldu gözüm ne tarhana
Nef'i

§ [*Ask.*] Yeniçeri ocağında müptedilere verilen addır. Bu tâbir Birinci Sultan Mahmut zamanından itibaren kullanılmıya başlanmıştır. Nedimler ortası al, tepe ve yanları yeşil çuha, üzerleri siyah iplik işlemeli, ağzı beyaz çuha üzerine çizgili kavuk giyerlerdi. İki dılı'lı idi. Bu kavuk seyyah dervişlerle Horasan ricalinin giydikleri kavuğun aynı idi.

NEFES (نفس) [*Eds.*] Bektaşi tekkelerinde hususi bestelerle okunan nükteli zarif, az lâubali ve müstehzi manzum sözler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hece vezniyle tanzim olunan nefesler âyin esnasında sazla okunurdu. Sonraları aruz vezniyle de nefesler yazılmıştır. Kıymetli şair feylesof Rıza Tevfik (ölümü 1949) bunun için «Edebiyat-ı Sofiye» umumî başlığı altında «nefes»lere tahsis ettiği kıymetli bir yazısında (Peyam ilâvesi, birinci sene, adet 28) şu tafsilâtı veriyor:

«Türk sofiye edebiyatında, bir sürü şiirler vardır ki bunlara hep birden «Nefes» denilir. Böyle denilmesine sebep, o gibi şiirlerin bir makam ile, tekkelerde ilâhî gibi okunması ve böyle okunmak için yazılmış ve söylenmiş olmasıdır. Bunlara «ilâhî» denilmemesine bir sebep var ki sarihtir. Hepsi (İlâhî) kabilinden değildir de onun için! Vâkıa (İlâhi) olanları var. Sırf feylesofane olanları da var. (Talimi-didactique) olanları da az değil!.. (Medhiye) nevinden olanları da pek çok. (Hicviye) de var! (Mersiye) ler de var! Bütün bunların cümlesine birden (Nefes) derler. Çünkü - arz ettiğim gibi - bunlar makamat-ı mahsusa üzere teganni edil-

mek için söylenmiş manzumelerdir. Kalenderi gibi, koşma ve yahut destan gibi, bunların muayyen, lâyetegayyer ve klâsik bir bestesi yoktur ve her birinin hemen ayrı ayrı bir okunuşu vardır. Hem onu ekseriya, nâzımı bizzat bestelemiştir. Artık o âhenk üzere okunur, gider. Bazan bir nefesin makamı güzel olduğu için birçok nefesler dahi o makama ve aynı besteye tevfikan terennüm edilir. Anlaşılıyor ki pak güzel ve umum indinde müsellem bir beste olup da bütün nefesler ona göre okunmuş olsaydı, nefeslerin do kalenderiler ve divanlar gibi muayyen ve sabit bir bestesi olacakmış; fakat olamamış; onun için bu cinsten olan manzumelerin fikir mevzuatında ne derece tenevvü' varsa bestelerinde de o kadar fark vardır. Söz ile musiki arasında bir rabıta-i mahsusa, bir hususiyyet-i muayyene yoktur. Öteden beri böyledir. Meselâ pek meşhur olan şu:

Benim adım dertli dolap,
Sagam akar galap, galap
Böyle emretmiştir Çalap
Onun için ben inlerim

(Dolap ilâhisi) nin bestesi başkadır;

(Elif), Allah'ın kânı
(Ya), Bağdad'ın sultanı
(Ta) Tanrı'nın aslanı
Abdülkadir Geylânî

İlâhisinin ki başka;

Yemen illerinde Veyselkarani;

aakaratiyle dem tutan mâruf ilâhininki de başkadır. İşte bu başkalık mevzuatta da vardır.

«Onun içindir ki bir (Tasnif-i mahsus) a dahil olamıyan manzumeler bu (Nefes) lerdir. Bunlara (Nutuk) dahi denilir. Bu tâbirler arasında cüz'i bir fark da vardır; onu da anlatayım: Bazı manzumeler, yalnız okunmak için yazılmıştır. Birincilere (nutuk) derler; ikincilere (nefes) derler. Ben bunların yüzlercesini gördüm ve topladım; mümkün olabildiği kadar da tasnif etmiye çalıştım. İtikadımca kıymet-i fikriye itibariyle en yüksek âsarı bu takımda buldum. Bunlar arasında öyleleri vardır ki, hiç bir lisanda bir misline rast gelemedim; meşhur müsteşriklere arz ettim, hayran oldular. Bunları zamanın ve - niçin söylemiyeyim! - ketmanın, boğup mahvetmesine gönlüm razı olmadı. Onun için tarihî bir vedia olmak üzere telâkki ettiğim bu kıymetli eserleri umuma hediye etmek istedim.

«Cinslerine ve mevzularına göre emsalini tasnife çalıştığım bu manzumeleri birkaç sınıfa ayırmak mümkündür ve o tertip üzere tetebbu' etmek daha faydalıdır. Benim tasnifim o kadar iyi oldu mu bilmem?.. Fakat şimdilik işe yarıyabilir. Bunların bir kısmı sırf (ilâhi) diye malûmumuz olan manzumelerdir. Diğer kısımları da - evvelce söylendiği gibi - methiyeler, mersiyelerdir. Yalnız pek mühim bir sınıf-ı mahsus var ki bilhassa (İnsan) ve (İnsan-ı kâmil) hakkında yazılmış şeylerdir. İnsanın, hattâ en âdi, en bayağı insanın bile azamet ve ulüvv-ü şanını söyler. Mahiyyet-i insaniyyeyi lâhuti olarak telâkki eden itikad-ı sofiyanenin bu şiirler en beliğ lisan-ı beyanıdır. (L'apathéose de l'homme) hakkında, feylesofane kasideler aranılırsa bunlardan iyisi hiçbir lisanda bulunmaz sanırım.

«Tasavvuf felsefesinin bu itikadat ile niçin ve nasıl ve ne yüzden alâkası olduğunu - yeri geldikçe - sarahaten anlatacağım. Şimdi bu cinsten Türkçe şiirler hakkında arzetmiş olduğum umumi mütalâayı teyit ve teşyit için bir iki güzel nümune vereyim:

Şunlar (ilâhi) nev'indendir:

Ya Rabbi! aşkın ver bana
Hû! diyeyim yana yana;
Âşık olayım ben sana;
Hû! diyeyim yana yana!

Koma hiç benliğim bende;
Varlığım gök eyle sende;
Seni görüp her makamda;
Hû! diyeyim yana yana!

Senden gayrısın al benden;
Ayırma ben kalan senden;
Sevdir bana seni candan:
Hû! diyeyim yana yana!

Gönlümde ağyar kalmasın;
Senden gayrı yâr kalmasın;
Noldu'ğum kimse bilmesin;
Hû! diyeyim yana yana!

Mevlâm! koma, beni bana;
Al gönlümü senden yana;
Müştak olayım ben sana;
Hû! diyeyim yana yana!

(Seyyid Nizam oğlu) kaldır;
Gerek yaşat, gerek öldür;
Aşkınla gönlümü doldur;
Hû! diyeyim yana yana!

«Burada sarahaten ve vazıhan görülüyor ki meşhur azizlerden (Seyyid Nizam oğlu Seyfeddin), dünya ve mafiha'dan bütün masivadan (keff-i yed ve fekk-i taalluk) etmek ve (fena fillâh, baka billâh) mertebesine yetmek için ilâhî aşkı şiddetle temenni ediyor.

«Bu (Mertebe-i hayrani), bu (neş'e-i keyecanî), (şarab-ı aşk-ı ruhanî) ile sermest olmadıkça mümkün ve nasip olmaz, değil mi?. İşte o mânayı da Nakşî-i Akkermani bu (nefes) ile hak ediyor:

Aşkın şarabın içmiyen,
Mest olup hayran olur mu?
Zincir-i aşka düşmiyen,
Soyunup uryan olur mu?

Akıt gözlerinden yaşı,
Gör, kimdir işliyen işi.
Kul olur ise bir kişi,
Bu mülke sultan olur mu?

Aşka ciğerin yakmıyan,
Mürşide doğru bakmıyan,
Bahr-i Muhite akmıyan.
Göl iken Umman olur mu?

Gönül geçirme gel çağın,
Ko, gansın pürekte yağın!..
Gülleri bitmiyen bağın,
Bülbülü nalân olur mu?

Nakşî açıldı, çün gözün,
Hakkı görür oldu özün,
Lâkin bilmem işbu sözün!..
Münkire iman olur mu?

«Meşhur (Yunus Emre) nin şu şiiri dahi (aşk-ı İlâhî) nin, kendisine ifaza etmiş olduğu kararsız halleri söyler bir ilâhi'dir. Seyyid Seyfeddin'in şiirine benzer.

Ben gürürüm yana yana,
Aşk boyadı beni kana,
Ne âkilim ne divane,
Gel gör beni, aşk neyledi!

Kâh eserim yeller gibi,
Kâh tozarım yollar gibi.
Taşkın akan seller gibi,
Gel gör beni, aşk neyledi!

Ben gürürüm ilden ile,
Şeyh anarım dilden dile,
Gurbette halim kim bile,
Gel gör beni, aşk neyledi!

Gurbetlik yerde durayım,
Şeyhi düşümde göreyim,
Uyanıp melûl olayım,
Gel gör beni, aşk neyledi!

Akar su gibi çağlarım,
Dertli yüreğim dağlarım,
Şeyhim!. Onunçün ağlarım,
Gel gör beni, aşk neyledi!

Akar gözlerimden kan-yaş,
Bağrım yara, ciğerim taş,
Halimi bil, dertli kardaş!
Gel gör beni, aşk neyledi!

Ben (Yunus) biçareyim:
Baştan ayağa yareyim,
Dost elinde âvareyim,
Gel gör beni, aşk neyledi!

«(Hatayî) ye isnat olunan şu aşağıdaki şiir dahi (nefes) lerdendir Fakat ilâhi değildir.

Aman hey erenler!. mürüvvet eizden!..
Öksüzüm, garibim, ihsana geldim.
Yetim halime merhamet eylen,
Ağlaya, ağlaya meydana geldim.

Şahın bahçesinde bir garip bülbül,
Efganım artmakta halim pek müşkül,
Koparmadım asla, kokladım bir gül,
Kâfir oldum ise, imana geldim!.

İkilik perdesi yoktur gözümde,
Birliktir muradım özüm, sözümde,
Gece gündüz daim Hak divanında,
Kıblegâhım Şah-ı merdane geldim,

Gönül şahinini saldım havaya,
Yüzüm yere sürdüm ben hâkipaya,
Akıl sefinesini vermişim zaya,
Server Muhammed'e, Selman'a geldim.

Muhammed Ali'nin kullarındanım,
Âl-i Aba, nesl-i Haydar'ındanım,
İmam-ı Câfer'in mezhebindenim,
Derd-i mend Hatayî, ihsana geldim.

«Yine (Hatayî) mahlâs-ı müstaariyle meşhur olan o âşıkın şu manzumesi de aynı cinsten bir (nefes) tir:

Çıktım kırklar gaylasına,
(Gel beri, ey can!) dediler.
İzzet ile selâm verdim:
(Gir, İşte meydan!) dediler.

Yerli yerinde durdular,
Yerlerinden yer verdiler,
Meydana sofra serdiler,
(Lokmamıza buyur) dediler.

Erenler gönlü ganidir,
Yavuzu kalbi aridir,
Gelişin kanden beridir,
(Gel söyle ihvan!) dediler.

(Gördüğünü gözün ile,
Beyan etme sözün ile,
Andan sanra bizim ile,
(Ol sen de mihman!) dediler.

Şah Hatayi'm, (nedir halin?
Dua edip kaldır elin,
Kese gör gıybetten dilin,
(Cümlemiz yeksan!) dediler.

«(Şah Hatayî), hemen ekseriya ahlâkî mev'izalar yapar ve onun için (nefes) leri talimî bir üslûp üzere varid olmuştur ve pek çok manzumeleri okunur. Şu da o kabildendir, fakat Pîr Sultan'ın meşhur sözlerinden biridir:

Hû! diyelim gerçekler demine,
Gerçeklerin demi, nurdan sayılır.
On iki imam katarına düzülen,
Muhammed Ali'ye yârdan sayılır.

İhlâs ile gelen bu yoldan dönmez.
Dost olan, dostunda ikilik bilmez.
Eri hak görmiyen, Hakkı da görmez,
Cözü bakar amma körden sayılır.

Üç gün imiş şu dünyanın safası,
Safasından artak imiş cefası.
Gerçek erenlerin nutuk ve nefesi,
Biri kırktır, kırkı birden sayılır.

Gerçek âşık menzilinde durursa,
Çerağ olup yanıp yağı erirse,
Eksikliğin kendisinde görürse,
O da erdir, gerçek erden sayılır.

(Pîr Sultan) Abdal'ım, Bağdad'tır vatan,
İkilikten geçip birliğe yeten,
Erenler yoluna kîl ü kâl katan,
Yolan dikenidir, hardan sayılır.

«Bazı mu'terizane (nefes) ler de vardır ki onlar da terennüm edilir. Onların felsefî bir kıymeti yoksa da nâzımının mensup bulunduğu cemaatin diğerlerine irfan ve fazl u kemal itibariyle faik ve râcib olduğunu söylediği için (nefes) tarzında okunur. (Hasan Dede) nin şu manzumesi o kabildendir. Bunda meşhur (Eşref Oğlu) na tarizi vardır:

Eşref Oğlu; al haberi,
Bahçe bizim, gül bizdedir.

Arı vardır uçup gezer,
Teni tenden seçip gezer,
Zâhit bizden kaçıp gezer,
Arı bizim, bal bizdedir.

Erlik midir eri yormak?
Irak yoldan haber sormak?
Cennetteki yedi ırmak,
Taşkın akar, sel bizdedir.

Adam vardır cismi temiz,
Abdest alır olmaz temiz,
İlî dahl eylemek nemiz?
Bilcümle vebal bizdedir.

Gerçeklerin gerçeğiyiz,
Tekkelerin çiçeğiyiz,
Hacı Bektaş köçeğiyiz,
Edep, Erkân, yol bizdedir.

Kuldur (Hasan Dede) m kuldur,
Mânayı söyliyen dildir,
Elif Hakka doğru yoldur,
Cim urursan dal bizimdir.

«Şu misallerden anlaşılıyor ki türlü türlü manzumeler vardır ki (nefes) lerden mâduttur ve onun için bu (nefes) ler muayyen bir şekle bağlanamamıştır. Bu zikrettiklerimden maada Dü vazdeh imam namiyle bir silsile (nefes) ler vardır ki hep on iki imam methinde vârit olmuştur ve bunlar daima terennüm edilir ve edilmek üzere yazılmışlardır. Nitekim mersiyeler de vardır.»

NEFES

Sevab-ı ledünden için çeker dem,
Ta «Elest» bezminden mestaneler var.
Bâde-i aşkı nûş eden âdem,
Girer mi meşcide meyhaneler var.

Meykede-i aşka giren aylmaz,
(Varlık) kumaşını meydana yaymaz.
Dünyayı, âlemi zerreye saymaz.
Zencir-i gam çeken divaneler var.

Kemankeş olanın yayı yasılır,
Pehlivan âlemde basar basılır.
Erenler kılıcı arşa asılır,
Bu meydanda bunca merdaneler var.

Âlemi hazır bil, bâtın ü zâhir,
Olayım der isen ba yolda mâhir.
Harabat ehline hor bakma Şakir,
Defineye malik viraneler var.

Şakir

Sâmih Rifat ile Yahya Kemal'in aruz vezniyle yazdıkları nefeslerden:

Hezâran per açıp reng-ü ziyâdan
Üfûl etmiş güneş sahn-ı semâdan
Şebistan-ı elem hâlî sadâdan
Gönül pür girye hâl-i inzivâdan

Uzaktan galvarıp ebr-i bahâra
Derim : gel, şöyle meylet bir kenâra
(Hüseyn) inden haber ver kalb-i zâra
Eğer geçdinse dest-i Kerbelâ'dan

*

Fer almışken tulû'-i Kibriyâdan
Bugün bivâye kalmış her ziyâdan
Bu mülkün farkı yok bir tangenâdan
Niçin nûr inmiyor artık semadan

Abâ var, posı var, meydanda er yok
Horasan illerinden bir haber yok
Uzun yollarda durdum bir eser yok
Diyâr-ı Rûm'a gelmiş evliyâdan

§ [*Sof.*] Soluk demek olan nefesin sofiyeye ait eserlerdeki izahı şöyledir:

«Hayat ve his kuvvetleriyle hareket-i iradiyyeyi hasıl olan cevher-i lâtif buharıdır. Hükema buna «Ruh-u hayvanî» derler. Bedeni ihrak eden bir cevherdir. Bunun ziyası mevt ile zâhir ve bâtın bedenden kesilir. Uykuda ise zâhirinden kesilip batınından kesilmez. Buna nazaran mevt ile nevm cins ve ahaddendir. Çünkü mevt inkıta-ı küllî, nevm inkıta-ı nâkıstır. Sabit oldu ki Hakîm-i kadir cevher-i nefsin bedene taallukunu üç kısma taksim etmiştir. 1 — Zıya-i nefesin cemi, eeza-i bedene sirayeti bu yakazadır. 2 — Bâtına sirayet edip zâhirinden inkıtaı bu da uykudur. 3 — Bilkülliye inkıtaı bu da mevttir.»

Hak perestim arz-ı ihlâs ettiğim dergâh bir
Bir nefes tevhîdden ayrılmadım Allah bir
Muallim Naci

§ [*Hal.*] Hastanın üzerine okuyup üflenen soluk ve üfürük yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça nefes : soluk, zaman mânalarına gelir.

NEFES ETMEK (نفس ایتمك) [*Hal,*] Hastanın üzerine okuyup üflemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Sineme pîr-i aşk etti nefes
Üstühandır gam-ı hümaya kafes
Sabit

NEFES ETTİRMEK (نفس ایتدیرمك) [*Hal.*] Hastanın üstüne okutup üfletmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Yaşanır zannediyorsan Baba Câfer'liksin
Nefes ettir, çabucak, kendine, olsun bitsin.

NEFESİ KESKİN (نفسی کسکین) [*Hal.*] Duası ve okuması tesirli yerinde kullanılır bir tâbirdir.

NEFESİ SİNMEK (نفسی سینمك) [*Hal.*] Okunan duanın tesiri görülmek yarinde kullanılır bir tâbirdir.

NEFES ORTAĞI (نفس اورتاغی) [*Tic.*] Sermaye yerine sa'yini (çalışmayı) koyan şirket ortağı hakkında kullanılır bir tabirdir. Biri sermayeyi diğeri çalışmayı ortaya koymak suretiyle meydana gelen şirketlere «Şirket-i mudarebe» denilirdi.

NEFH-İ SÛR (نفخ صور) [*Fık.*] Kıyamet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sûr'un üfürülmesi demektir. Kıyamet sûr denilen borunun İsrafil tarafından üfürülmesi ile başlıyacağı için bu tâbir meydana gelmiştir. Büyük Alim Elmalılı Hamdi Yazır (ölümü 1942) (ویوم ینفخ فی‌الصور) âyetini izah ederken (Türkçe tefsir, cilt 5, sayfa 3707) şu tafsilâtı veriyor :

«Sûr, bazıları bunu (vav)ın fethile «suver» gibi «suret» in cem'i, nefhi de suretlere ruh nefhi diye telâkki etmişlerdir. Lâkin böyle olsaydı zamirinde (فیها) denilmek lâzım gelirdi. Halbuki diğer âyette (ثم نفخ فیه اخری) diye müfred müzekker zamiri gönderildiğinden bu mâna sahih olamaz. Bazıları da bunu bir temsile hamletmişler, mevtânın kabirlerden mahşere çağırılışaları halini, bir orduyu harekete getirmek için boru çalınması haline teşbih suretiyle bir istiare-i temsiliyye yapıldığına zahip olmuşlardır. Ekser müfessirinin kavlince ise bazı hdislerde vârit olduğu üzere sûr, büyük boru gibi bir şeydir ki üç defa nefh olunacaktır: Birincisi Nefha-i feza', ikincisi nefha-i sa'k, üçüncüsü nefha i kıyamdır ve buna memur olan İsrafil'dir. Bu âyette beyan olunduğu üzere birincisi olan Nefha-i fezada göklerde ve yerde kim varsa Allah Taalâ'nın dilediği zevattan maadası hep dehşetten sarsılacak. Sure-i Zümer'deki (ونفخ فی‌الصور فصعق من فی‌السموات والارض الامن شاءالله) kavl-i kerimi mucebince ikincisi olan «Nefha-i sa'k»da ise Allah'ın dilediklerinden maada hepsi yıkılıp ölecek; «ثم نفخ فیه اخری فاذا هم قیام ینظرون» « فاذا هم من الاجداث الی ربهم ینسلون » mucebince üçüncüsü olan nefha-i kıyamda kabirlerden kalkıp mahşere koşuşacaklardır.

«Tirmizi'nin Ebu Said-i Hudrî Radiyallahâ Anh'ten tahriç edip Hasen dediği bir Hadis-i Şerifte Hazret-i Peygamber Sallâllahü Aleyh-i ve sellem: Nasıl zevk ederim, sahib-i sûr boruyu ağzına almış ne zaman nefh emrolunacak diye izin bekliyor buyurmuştur. Bu, Eshab-ı kirama pek ağır geldi, o vakit Aleyh-is-selâtü ves-selâm «حسبنا الله ونعم الوکیل» deyiniz buyurdu.»

Yine Hamdi Yazır «ونفخ فی‌الصور» âyetini tefsir ederken de (aynı eser, cilt 5, sayfa 4137) şöyle diyor: «Görülüyor ki burada iki nefh beyan olunuyor. Birincisi yıkan nefh-i saiktir ki bu, nefha-i ûlâ veya vustâdır. İkincisi kaldıran

nefha-i kıyamdır ki bu da nefha-i saniye veya salisedir. Ve kıyamet kelimesi bu ikincideki kıyam mânasından olmakla beraber birinciyi de mebdei olmak üzere mutazammındır. Onun için kıyametin kopması en büyük yıkımı ifade eder. Buna saat-i vâkıa, hakka dahi denilir.»

NEFİR (نفير) [*San.*] Büyük boru adıdır. (Cami'-ul-Elhan) da iki arşın uzunluğunda ve nefes sazlarının «burgu»dan sonra en uzun olduğu gösterilen nefir Mehterhanenin diğer çalgı âletleri arasında bulunduğu gibi harplerde ve tehlike zamanlarında haber vermek için de nefir çalınırdı. Bazı fakirlerle dervişlerin bellerinde taşıdıkları boynuz boruya da bu ad verilir. Kerrenayın küçüğü olan bu boru «Yuf borusu» diye mâruftur.

Sar idi gûya nefir-i mehteran bir nefh ile
Eyledi düşmenleri üftâde-i hâk ile fena
Sami

§ [*Ask.*] Nefir; feryat, çığlık mânasına geldiği gibi cenge giren fırka; erkeklerden mürekkep cemaat mânasına da gelir.

Bunun «Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu»ndaki (c. 3, s. 371) tarifi şöydir: «Lûgatta cemaat mânasınadır. Istılahda: canlarına, mallarına, çoluk ve çocuklarına saldırmak üzere düşmanın gelmekte olduğundan bir beldede bulunan halkın haberdar edilmesidir ki, bu halde o belde ahalisinden muktedir olan müslümanlar üzerine cihad farz olur. Cem'i: enfardır.»

NEFİR-İ ÂM (نفير عام) [*Ask.*] Harb mıntakasında bulunan bütün halkın cenge sürülmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça nefir'in bir mânası da cenge giren fırka demektir.

Elmalılı Hamdi Yazır (ölümü 1942) «يا ايها الذين آمنوا مالكم اذا قيل لكم انفروا فى سبيل الله اثاقلتم الى الارض» âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 3, s. 2543) nefir için şunları yazıyor:

«Nefr; aslı lûgatte müheyyiç bir emirden dolayı bir yerden fırlayıp çıkmaktır. Ürkmek demek olan nüfur da bu mânadadır. Fakat nüfur mücerret kaçıp kurtulmak için menfi bir harekette istimal edildiği halde nefr düşmana karşı gaza için fırlayıp çıkmakta istimal edilir. Ve böyle çıkıp toplanan cemaate «nefir», her birine «nefer» denilir. İmamın nâs'ı cihada davet ve tahrik etmesine de «istinfar» tâbir olunur ki lisanımızın şimdiki ıstılahında «seferberlik emri», Fransızlarda da «mobilizasyon» yani halkı yerinden oynatma ıtlak edilir. Bu istinfar ya umumi veya hususi olur. Umumisine nefir-i âm tâbiri lisanımızda mukarrerdir. «انفروا فى سبيل الله» emri mutlak olduğu için iki surete şâmildir. Demek ki fisebilillâh istinfar vuku bulunca suretine göre derhal icabet, farzdır. Burada betaet gösterenler bile tekdir edilmiştir. Elbette bu tekâsül, müminlerin hepsinde vâki olmuş değil idi. Fakat bir kül teşkil etmesi lâzım gelen bu heyet-i içtimaiyyeden bazılarının ağır alması küllün betaeti mânasını istilzam edebileceği, seferberliğin vaktiyle istikmal edilmeyip ordu heyet-i umumiyyesinin sırasında hareketten geri kalmasına sebep olabileceği, bunun da zararı umuma ait olacağı münasebetiyle umuma hitap edilmiştir.»

Âyet-i Kerime'de bahsolunan hâdise hicretin dokuzuncu yılı Tebük seferberliği emredildiği zaman vâki olmuştu. O zaman Hüneyn ve Taif muharebelerinden yeni dönülmüş bulunuyordu. Vakit ise yaz sıcağının pek şiddetli bir sırası ve kıtlık zamanı idi. Bununla beraber Medine'nin meyvaları yetişmiş, gölgeleri güzelleşmişti. Sonra mesafe uzak, düşman çoktu. Rum askeri üzerine gidilecekti. Binaenaleyh diğer gazalarda mutad olan hazırlıktan çok ziyade bir hazırlığa ihtiyaç vardı. Bu gibi sebeplerden dolayı bu seferberlik halka güç gelmiş ve bu orduya «Ceyş-i Usret» denilmişti. Böyle birçok müşkilât içinde teçhiz edilebilen piyade ve süvari mecmuu yirmi bin kişilik bir ordu ile Resulüllah Tebük'e müteveccihen hareket buyurmuş, bedevî kabîleleriyle müminlerden bazıları ve birçok münafıklar tahalüf ederek kalmışlardı.

Âlem nefir-i âm çıkılmaz başa
Şanın senin inkâr olunmaz hâşâ
Bilesin ki yalnız bir Nasuh Paşa
Döğüşe döğüşe öl Osman Oğlu
Âli

NEFİR-İ HAS (نفير خاص) [*Ask.*] Muharebe için yalnız bir kısım efradın seferber haline gelmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

NEFİRÎ (نفيرى) [*Mus.*] Nefir çalan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nefir; Mehterhanede ve harblerde de çalınan uzun boru adıdır.

NEFS (نفس) [*Sof.*] Can, ruh, ceset; heva ve heves; bir şeyin hakikati, cevheri mânalarına gelir bir tâbirdir. Rahmetli Elmalılı Hamdi yazır (ölümü 1942) (Türkçe Tefsir, İstanbul, c. 1, s. 223) şöyle tarif etmiştir: «Bir şeyin zatı ve kendisi demektir. Ruh ve kalp mânasına da gelir. Örf-i şer'îde şehvet ü gadabın mebdei olan kuvve-i nefsaniyyeye de ıtlak olunur.» Yine Hamdi Yazır (واذا ربك فى نفسك) âyetini izah ederken (c. 5, s. 2362) şu izahatı ve-

riyor: «Nefs-i insanîde ruh ile bedenin pek acip bir alâkası vardır ki vicdanî kalb ve vahdet-i nefsiyye bu alâkada tecelli eder. Ve vahdaniyyet-i Hakk'a şuhur lemhası da bu pencereden tulû' eyler. Ba alâka hasebiyledir ki ruhta hâsıl olan bir eserden bedene bir eser iner ve bedende hâsıl olan bir eserin ruha birtakım netayici çıkar. Meselâ en âdi bir misal olmak üzere bir ekşi tahayyülünden diş kamaşır ve bir facia tahayyülünden baş ağrısı, hararet veya baygınlık hâsıl olur ki bunlar ruhtan bedene inen âsardır. Kezalik bedende birtakım âmalin tekerrüründen nefiste bir meleke-i kaviyye hâsıl olur ki bu da bedenden ruha çıkan âsardır. Bu suretle insanda hüsn-ü tefekküre mâni olmiyacak veçhile ve kendisine işittirecek olan zikr-i lisanî hazır olduğu zaman bu zikr-i lisanîden hayalde bir eser husule gelir ve bundan ruha bir nur yükselir. Sonra bu envar ruhtan lisana, lisandan hayale, hayalden akla in'ikâs eder. Karşılıklı aynalar gibi mütekabilen birbirini takviye ve yekdiğerini istikmal eyler. Bunun meratibi tezayüt ve terakkisine nihayet yoktur ve bu nâmütenahi deryanın makamat-ı âliye ve mukaddesesi nihayetsizdir. Sefer-i marifet işte bu nihayetsiz deryada matlubi Hakk'a yürümektir. Bu seyrin yegâne gemisi nefs ve yegâne dümeni zikrullahtır. Gaflet-i külliyye hatar-ı mutlak ve her gaflet lâhzası bile bir hatar-ı muhtemeldir.»

«Lûgatta cesed ve ruh ve bir şeyin hududu ve aynı mânalarına gelen (nefs) in ıstılahat-ı sofiyede abd'in evsaf-ı mâlûle ve ahlâk-ı mezmumesi murattır» diyen Abdülhakîm Efendi (Erriyaz-us-Sofiye, s. 27) şu tafsilâtı da veriyor:

«İşbu vasıfların bir kısmı maasî ve şer'î emirlere muhalefet gibi abd'in kisbiyle olan şeylerdir. Bir kısmı da ahlâk-ı rediyye ve deniyyesi olup finefsiha mezmum olanlardır. Bu kısım, mücahede, sa'y ve daimî ikdam ianesiyle mürtefi' ve zâil ve lûtf-i İlâhi ile ahlâk-ı hasene ve sıfat-ı kelime-i müstahsene hâsıl olur. (اولئك يبدل الله سيئاتهم حسنات) buna işarettir.

« Kısm-ı evvel; Şer-i şerifte tahrimi ve tenzihi nehy ile menhi olan zina, şürb-i hamr ve emsali şeylerdir ki fıkıh kitaplarında mezkûrdur.

«Kısm-ı sani; Ahlâkın kötüsü olan kibir, nahvet, gadab, hıkd, hased ve emsalidir ki tasavvuf ve ahlâk kitaplarında mufassalen zikredilmiştir.

« Nefsin muzır ahkâmının eşeddi takaddüm ve temeyyüz gibi şeylere kendinde istihkak ve ehliyyete vücut vermektir. Bu da kâmil olmıyan zevatın huzurunda sülûk eden dervişlerde çokça bulunur.

« (نهي النفس عن الهوى) nazm-ı Celilinde işaret buyurulduğu veçhile Rabbından korkan ve hevasına uymayıp nefsin arzusuna muhalif olan ibadını cennetle tebşir buyurmuşlardır.

«Cenab-ı Peygamber'in (ümmetim için en ziyade korktuğum şey hevalarına tâbi olmalarıdır) hadîs-i şerifi de bunu tasrih eder. Zira hevaya tâbi olmak sahibini Hak'tan men' ve teb'id ede.»

Sofiye nefsi; nefs-i emmare, nefs-i levvame, nefs-i mutmainne, nefs-i raziye, nefs-i maraziyye, nefs-i mülheme, nefs-i zekiyye olmak üzere ayrı ayrı mertebelere ayırırlar.

NEFS-İ EMMARE (نفس امارة) [*Sof.*] İnsanı çirkin şeylere, dünya lezzetlerine sevkeden tabiî kuvvet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyeye ait eserlerde «Öyle bir şeydir ki tabiat-i bedeniyyeye meyleder ve lezzet ve şehevat-ı hissiyye (lezzet ve şehvet duyguları) ile emreder ve kalbi süflî cihete çeker. Cümle şerlerin ve kötü ahlâkların menbaıdır» suretinde izah edilir.

Rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır «انما يأمركم بالسوء والفحشاء» âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 1, s. 583) şöyle diyor:

«O size ancak kötü ve gayet çirkin şeyleri (وان تقولوا على الله مالاتعلمون ومن عند الله) delili olmadan kendi kendinize bilmediğiniz şeyleri Allah'a karşı iftira olarak söylemenizi emreder. O evamir-i İlâhiyye hakkında hayal ve evham ile, teşeyyihat ile söz söylemeğe teşvik eyler. Şeytanın bâtılı hakikat, şerri hayır gibi süsliyerek insanın hayal ve vehmine arz ile tehyiç ü teşvikı emre teşbih edilmiştir. Nitekim nefsin şiddetli arzuları hakkında «nefsim bana böyle emrediyor» denilir ki nefs-i emmare tâbiri bundandır. Bu teşbihte vesvese-i şeytaniyyeyi kabul ile ona itaat eden insanların şeytanın memurları ve tebeası menzilesinde olduklarına remiz buyurulmuştur.»

Nefs-i emmare'nin sofiye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: « Nefs mukteziyat-ı şehvaniyyeye ve devai-i şeytaniyyeye bilâ itiraz tâbi olursa emmare denir.»

Bana hiç nefs-i emmârem gibi sû-i karîn olmaz
Bu düzd-i hânegînin kimse şerrinden emîn olmaz
Hâmi-i Âmidî

Nefs-i emmareye uymak ne hata
Hep anındır bu emarat-ı hava
Sünbülzade Vehbi

NEFS-İ KUDSİYYE (نفس قدسیه) [*Sof.*] Kudse mensup, İlâhî nefis mânasına gelen bu ıstılahın sofiyeye ait eserlerdeki izahı şöyledir:

«Nüfus için taht-ı imkânda olan kemalâtın kâffesini yahut o dereceye karib bir mertebesini istihzar edebilmek melekesini yakinî bir surette haiz olan nefs-i âlidir. Bu mertebe, hadsin nihayet derecesidir.»

NEFS-İ LEVVAME (نفس لوامه) [*Sof.*] İrtikâp olunan fenalıklardan dolayı kendini ziyadesiyle levmeden, kınayan insan iradesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Istılahat-ı Meşayih» deki izahı şöyledir: «Ol şey ki kalbin nuriyle gaflet uykusundan mütenebbih olduğu kadar nuraniyyet kesbeder. Nefs-i levvame ehl-i zulman-ı cibilleti hükmiyle seyyie irtikâp eyledikte kendine levmeder. Tövbekâr olur. Bu suretle kâh terakki ve kâh tenezzül etmek şanındandır.»

NEFS-İ MÜTEKELLİM VAHDE GEÇİNMEK (نفس متکلم وحده کچینمك) [*Hal.*] Kendinden başkasına söz söyletmemek, tahakküm ve istibdat etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

NEFS-İ MUTMAİNNE (نفس مطمئنه) [*Sof.*] Kötü sıfatlardan mutahhar (temizlenmiş) ve pak ve güzel ahlâk ile muttasıf olarak kurb-i İlâhîye itminan hâsıl etmiş olan irade yerinde kullanılır bir tâbirdir.

«یا ایتها النفس المطمئنه» âyetini izah ederken sofiyenin nefsin meratib ve makamatı ve ahvali üzerine uzun sözleri olduğunu, tasavvufun «من عرف نفسه فقد عرف ربه» düsturiyle onun üzerinde dolaştığını yazan ve nefsi «Nefs-i emmare, nefs-i levvame, nefs-i mutmainne, nefs-i radiye, nefs-i mardiye, nefs-i mülheme, nefs-i zekiyye olmak üzere ayrı ayrı mertebelere ayırdıklarını da ilâve eden büyük âlim Elmalılı Hamdı Yazır (ölümü 1942) (Türkçe tefsir, cilt 7, sayfa 5817) ve mütaakıp şunları yazıyor:

«Cehûl ve zalûm olan nefa-i emmarenin eehalet ve hubb-n dünya ile zulüm u kibir ve sefahate ve cah u male meyil ve hırs gibi tabiat-i şehvaniyye ve cismaniyyesini beyan ettiği gibi sonunda «یومئذ یتذکر الانسان وانی له الذکری یقول یالیتنی قدمت لحیاتی» nefs-i levvame tabiatı ve fakat bu levmin zamanı geçmiş olduğundan dolayı faydası olmayıp hükm-ü ebedi azap ve vesâkta kalmak olduğu anlaşılmakla nefs i emmare ve nefs-i levvame hükümleri gösterilmiş, sonra da vaktiyle Hakkı anlayıp o mertebelerden irtika etmiş olan nefs-i mutmainnenin hükmü anlaşılmıştır.

«Nefs-i Mutmainneye bu hitap ne zamandır? Bunda üç kavil vardır: Ölüm zamanında olması, ba's zamanında olması, hisabın tamamında olmasıdır. Kelâmın gelişine nazaran en zâhiri de bu denilmiştir. Çünkü siyak bunun da «یالیتنی قدمت لحیاتی» denilen günde ve ona mukabil olarak söylenmesinde zâhirdir. Bu surette rücuun mânası hisap görülen mevkiften Allah Taalâ'nın inayet ve ikramiyle emir buyurduğu mahal demektir. Yahut hisap neticesine ihtimam ve amellerin kabul olunup olunmıyacağı endişesiyle meşgul olan kalbin tahliyesiyle yine evvelki gibi masıvaya iltifattan kat-ı nazar ederek tamamiyle Rabb'ına dönme olan mülâhaza ile meşgul ol demek de olabilir. Zira nefs-i mutmainnenin şanından birisi de Rabbinin huzurunda hisap verileceğine itminan ile iman etmiş olduğundan dolayı hisaba ehemmiyet vermek, amellerinin kabul ve rizaya mukarin olup olmadığını düşünmektir. Gerek bilâ hisap ve lâ sual geçecek olsun gerekse hisab-ı yesir ile geçecek olsun amellerinin hisaplarının tamam olduğu tebliğ edilirken ona böyle haydi hisap ve sual endişesinden tamamiyle sıyrıl da Rabbine dön denilmesi büyük bir tatyip ve tepşir olduğu şüphesizdir. O halde «radiye»sini bu ebedî niame erdiren Rabbinden razı ve hoşnut», «Marziye»de Rabbin indinde marzi ve makbul, yani selim kalbin, güzel sa'y-ü amelin hisabiyle Rabbin de senden razı olarak, seni en büyük feyz olan rizasına, ridvanına eriştirmek üzere dön demektir. «فادخلی» fa, tefsiriyye olarak rücu beyandır.

«İkrime ve Dahhak'ten rivayet olunduğuna göre bu hitap ile «ارجعی» emri ba's sırasındadır. Yani ey mevt ile sükûne ermiş olan nefs-i mutmainne: Rabbin ve yegâne merciin olan Allah Taalâ'nın huzuruna radiye ve mardiyye olarak dön de ebedî hayata er, demek olur. Bu surette nefes ruh diyenler «فادخلی فی عبادی» de duhulü ruhların ayrılmış oldukları cesetlere duhul ile tefsir etmişlerdir. Ve bunun İbn-i Abbas'tan ve İbn-i Cübeyr'den mervi olduğunu da söylemişlerdir. «وادخلی جنتی» de birlikte dar-ı sevap olan cennete duhuldür.

İbn-i Zeyd ve daha bir çokları da bu hitabın mevt sırasında söyleneceğine kail olmuşlardır. Abd İbn-i Humeyd ve İbn-i Cerir ve İbn-i Ebi Hâtim ve İbn-i Merduye ve Hilye'de Ebu Nuaym İbn-i Cebir'den rivayet etmişlerdir ki: Sallallah-ü Aleyh-i vesellem Hazretlerinin yanında «یا ایتها النفس المطمئنه» okunmuştu. Ebubekir Radiyallah-u Anh «Bu hakikatten güzel» dedi. Resulullah Sallallah-u aleyhi ve sellem de «اما ان الملك سیقول لك عندالموت» Haberin olsun ki melek sana onu ölümün sırasında söyliyecektir» buyurdu. Hakîm-i Tebrizî de bunun

gibi Nevadir-ül-usul'de Sabit İbn-i Aelan tarikiyle Selim İbn-i Âmir'den, Hazret-i Sıddık Radiyallah-u Anh'ten rivayet eylemiştir. Bu surette nefs, ruh mânasına olup rücuu ruhun bedenden iftirakıyle Rabbine doğru radiyeden mardiyyeye gitmesidir «فادخلی فی عبادی» ilh.. Fa takibiyye olarak bilâ terahi âlem-i ervahta mukarrebin silkine duhul veya sonra ba's ile salihin zümresine duhul, «وادخلی جنتی» Onlarla beraber cennete duhul demek olur. İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir ve İbn-i Ebi Hâtim, Ebi Salih'ten rivayet etmişler ki: Bu âyette «ارجعی الی ربك» indelmevttir. Rabbine rücuu dünyadan hurucudur. Kıyamet günü olunca da ona «ادخلی فی عبادی وادخلی جنتی» denecektir. Bu mâna zâhir gibi görünse de yukarıda ihtar üzere «یومئذ یتذکر الانسان» siyakına nazaran bu hitabın da o güne ait olması iktiza edeceğinden bedel ba's hisabın tamamında söylenmesi ezher gurünmektedir. Şu halde bu eserlerin bu siyaka tevfiki «من مات فقد قامت قیامته» medlûlünce mevt gününün kıyamet gününe mülhak olmak olması haysiyetiyle o günün hükmü ölümden itibar edilmek, yahut bu emirlerin sonuncusu olan «وادخلی جنتی» emri o güne ait olduğu için her biri değil de mecmuu itibariyle o siyakta iradedilmiş bulunduğunu kabul eylemek suretiyle kaabil olur. Bir de denilmiştir ki: Bu hitap üç mevtinde söylenecektir. Zira İbn-i Münzir ve İbn-i Ebi Hâtim, Zeyd İbn-i Esleme'den rivayet etmişler: Demiş ki Nefs-i mutmainne: Ölüm sırasında ve ba's sırasında ve cem günü cennet ile tebşir olunmuştur. Bu rivayet zikrolunan vücuhun hepsine muntabık olur. Bütün bu tafsilât söylendiği gibi âyet makali karinesiyle «یقول الله یا ایتها النفس المطمئنه» mealinde kavil takdiriyle ihbar mânasında olduğuna göredir ki cümhurun muhtarı budur. Buna göre bu hitabın ve emirlerin tebşiri değil, tekvini olması iktiza eder. Halbuki ihbarat-ı sabıkadan sonra surenin hatimesi iktiza eder. Halbuki ihbarat-ı sabıkadan sonra surenin hatimesi olmak üzere bu hitabın taraf-ı İlâhîden teşrii surette doğrudan doğruya inşaî bir hitap olması da pek melhuzdur. Ve atıfsız olarak fasl ve irat edilmesi de yalnız makabline mübayenetinden dolayı değil, bunun nüfus-u mutmainne tarafından re'sen ve bilhassa istimaı maksut olduğundan tenbih için olur. Bundan dolayı bir kısım müfessirin de bunun nefs-i mutmainneye dünyada da her zaman için hitap olunduğuna kail olmuştur. Bu bize daha vazıh faydalı görülmektedir. Bu surette rücû' ile emr-i rücu iradî olarak her işte ve bütün umurunda radiye olmak kaydiyle Allah Taalâ'ya ve emr-i takdîrine rücu' ile emirdir. Gerçi verilen tafsilâta göre nefs-i mutmainne mefhumunda bu rücu' dahil ise de serrâ ve derra da kaza ve kadere hüsn ü rıza ve bu suretle bu imtihan ve iptilâ âleminin müşkilâtını iktiham nefs-i emmare ve nefs-i levvame tabiatına muvafık olmadığı gibi nefs-i mutmainne tabiatı için dahi kolay olmayıp bu mertebe nefs-i mutmainnenin kemali mertebesi olan nefs-i radiye hâsılatı olduğu ve indallah merdi olmak da buna mütevakkıf bulunduğu cihetle radiye ve merdiyye kayıtlariyle tasrihan emrolunmuştur. Bu surette fa, aebebiyye olarak «فادخلی فی عبادی» dünyada Rizaullaha muvafık âmal-i salihayı çoğaltarak üzerinde şeytanın sultası olmıyan halis muhlis İbadullah zümresine dahil olmıya çalışarak dünyada ve ahirette o zümreye dahil olmak «وادخلی جنتی» de ahirtte onlarla beraber cennete dahil olmak ile emrolunmuş ve bu vecihle mutmainnenin yine balâda beyan olunan vücuh ile ahiretteki hüsn-i akibeti dahi bir netice olmak üzere iş'ar edilmiş olur, Ve işte böyle bir nefs-i mutmainne ile geçirilecek olan dünya ömri İyd-i Adhaya takaddüm eden bir leyal-i aşr ve halis ibad-ı salihîn zümresi içinde cennete duhul lâhzası da o gecelerin bürüyüp geçtiği en büyük bir iyd-i saadetin fecr i sadıkıdır.»

Nefs-i mutmainne'nin sofiye ıstılahların da izahı şöyledir: «Nefes emr-i İlâhî altında sakin ve şehevata muaraza ederek ıstıraptan salim olursa mutmainne denir.»

NEFS-İ NATIKA «نفس ناطقه» [*Sof.*] Söz söyleme mânasına gelen bu ıstılahın sofiyeye ait eserlerdeki izahı şöyledir:

«Zatında maddeden müeerred, fiilinde maddeye mukarin olan cevherdir. Nüfus-u felekiyye de böyledir. Nefes; İlâhî altında sakin, ve şehevata muaraza ederek ıstıraptan salim olursa (mutmainne) denir. Nefes, bir taraftan şehevata mail, diğer taraftan şehevattan müteaarrız olursa (levvame) denir. Bu mertebede nefes ibadet-i Mevlâdaki taksirattan naşî kendisi levm ve tâyip eder, Nefs, mukteziyat-ı şehvaniyyeye ve devai-i şeytaniyyeye bilâ itiraz tâbi olursa (emmare tesmiye olunur.»

NEFSİNİ KÖRLEMEK «نفسی کورلمك» [*Hal.*] Mecaz yoluyle iştihayı ve şehvet hırsını tâdil ve teskin etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

NEFS-İ RAHMANİ (نفس رحمانی) [*Sof.*] Rahmana, Tanrıya mensup nefs demek olan bu tâbirin «Istılahat-ı Meşayih» teki izahı şöyledir: «Âyan üzerine aynen munbaait olan vücud-i âm ve suver-i mevcudatı hamil olan heyu-

lâdır. Vücud-ı âm heyulâ üzerine tertip olunmuştur. Binaenaleyh insanın binefsihi bir hevadan ibaret olduğu halde suver-i huruf ile muhtelif olan nefsine teşbih olunmuştur. İnsanın nefsiyle mahreçleri hasebiyle vâkı olan kelimat-ı lafziyyeye teşbihen âyan-ı sabiteye kelimat tesmiye edilmiştir. Kezalik kelimat maani-i akliyyeye delâlet ettiği gibi mevcudatın da âyanı münşidine ve münşidinin esma ve sıfatına ve cemi' kemalât-ı sabitesine delâlet eder. Zat ve meratibi hasebiyle. Kezalik âyan üzerine münbasit olan vücud-i âm ve suver-i mevcudatı hâmil olan heyulânın küllîsi. (كن) kelimesiyle vücut bulmuştur. Meşayihin nefs-i rahmani dedikleri oldur ki nefs-i teneffüsiden me'huzdur. Teneffüs; bâtından zâhire irsal-i hava-i harre edip irad-ı hava-i bâride kılmaktır (ترويح الوجود عن الكرب). Zira müteneffis olan kimse teneffüs etmez ise def'an lilkerb. Pes meşayih bu mevcudata nefs-i rahmanî dediler ve bu zuhuratı nefs-i insaniyyeye teşbih kıldılar. Beynehümada müşabehet budur ki Cenab-ı Hak Celle Şanehu kenz-i muhafiliği halindeki (كان الله ولم يكن معه شيء) mefhumunun masadakı olan mertebedir. Bu mertebede iken her bir esma kendi hassası muktezasınca Hak'tan zuhur talep eyleyip sahra-yı vücuda gelmek istediler. Pes anları mertebe-i bâtından zâhire ihraç etmesi keenne Cenab ı Hak def' kerb eylemiş ola. Nitekim müteneffis olanın muhtebes (habsedilmiş) olan hava-i harre hurucu muktezidir. Zuhura geldikte müteneffis safa eder. Pes mevcudata nefs-i rahmanî dedikleri bu veçhiledir.»

NEFY-İ MİLK (نفي ملك) [*Hak.*] Milki başkasına ikrar ile kendisinden nefyetmektir. Bir kimsenin dükkân veya evinin, yahut eşyasının başkasının olduğunu söylemesi o kabîldendir.

NEHY AN-İL-MÜNKER (نهي عن المنكر) [*Fık.*] Şer'an memnu olan şeylerden birini işlemekten alıkoymak, yaptırmamak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nehy; Arapça men'eylemek, yasak etmek demektir. Karşılığı, emir bilmaruftur.

NEKİR (نقير) [*Öl.*] Ağırlık ölçülerinden (miskal) in eczasından birine verilen addır. Miskal'in dörtte birine (denk), dörde ayrılan dengin her bir kısmına (kırat), dörde bölünen kıratın her bir bölümüne (buğday), dört kısma ayrılan (fitilin) de herbirine (nekir) denilir, ikiye bölünen nekir'in her bir bölümüne (kıtmir), yine ikiye ayrılan kıtmirin her birine de (zerre) adı verilirdi. «Kamus-ı Osmani» de nekir için «hurma çekirdeğinin arkasındaki ufak çukuruna denilir ki cüz'i şey mânasını ifade eder, kıtmir için de o çekirdeğe yapışık ince kabuk mânasınadır» izahatı vardır.

NEKKAD (نقاد) [*Vak.*] İmam, hatip, kayyum gibi hizmet sahiplerinin vazifelerine devam edip etmediklerini murakabe ve devam etmiyenlere tenbihat icra ve devamsızlıkları tesbit eden hademe (vazife sahibi) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vakfiyyelerde geçer.

NEKARAT (نقرات) [*Ede*] Şarkılarda tekrarlanan mısra hakkında kullanılır bir tâbirdir. Aşağıdaki şarkının bend sonlarını teşkil eden mısra gibi.

Ne zaman bilmiyoram müddet-i hicran bitecek
Gözdeki fâsılasız girye-i cüşan bitecek
Bitmeden ayrılığın ömr-i perişan bitecek
Yetiş ey rûh-i revan; ten bitecek, can bitecek

Rü'yetinmiş dile mâna-yı muamma-yı hayat
Yoksa sensiz yaşamakmış bana agniyle memat
Olda eyyam-ı firakında dilimde nekarat
Yetiş ey rûh-i revan; ten bitecek, can bitecek

§ [*Hal.*] Söz arasında daima tekrar edilen ve âdeta dilde peresenk olan sözlere de nekarat denilir.

NEMALI (نمالى) [*Mal*] Mîrî mukataatı fazla olup zeamet, timar ve vakıf arazisi az olan sancaklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Gelirli demektir. Aksine (bîhasıl) denilirdi.

NEMÇE (نمچه) [*Coğ.*] Osmanlılar tarafından Avusturya ve Avusturyalı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nemse suretinde de yazılır ve söylenirdi. «Lehçe-i Osmanî» de «Nemçe; Nemse İslâv lisanında dilsiz, dil bilmez mânasına Almanlara ıtlak olunur. Nemçe Devleti kadim Almanya İmparatorluğu» suretinde izah olunmuştur.

NEMÇE EKMEĞİ (نمچه اكمكى) [*San.*] Ekmek nevilerinden birine verilen addır. Terkibine biraz süt konulmak suretiyle yapılırdı. Bu türlü ekmek Osmanlılar tarafından Nemçe, Nemse denilen Avusturya'da yapıldığı için bu ad verilmiştir.

NEMET PÛŞ (نمد پوش) [*Sof.*] Sırtlarına yünden aba giydikleri için dervişler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Nemet; keçe, kebe, aba, yünden yapılma örtü demektir.

Külâhım âsumandır tâc ü fahre rağbetim yoktur,
Nemed - pûşl-i tecridim cihana minnetim yoktur.
Zarifî Ahmet Beg

Hâr bakma her nemd-pûş'a sakın ey muhteşem,
Her gedâyı Hızr gör her şahsa dervişane bak.
Usulî

NE OLDUM DELİSİ (نه اولدم دلیسی) [*Hal.*] Şımarık, sonradan görme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

NESİH (نسخ) [*San.*] Eski yazılardan birinin adıdır. Bu yazı asırlarca Kuran ile dinî kitapların yazılmasında kullanılmıştır.

Aynı zamanda kıymetli bir hattat olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu «Tedrisat-ı İbtidaiyye mecmuası» ındaki bir etüdünde nesih için şu tafsilâtı veriyor:

«Tarihlerin rivayetine bakılırsa Nesih yazısı Abbasî Halifelerinden «El Muktedir Billâh» ile Kadir Billâh'» ın vezîri «İbn-i Mukle», Kûfî'yi tâdil ederek, vücude getirmiştir. Bu ismi alması da «Kûfî»nin ilgasından kinaye olarak vukua gelmiştir. Bu rivayete son zamanlara kadar doğru nazariyle bakılıyordu. Gerek Kûfî ile Nesih'in esas şekilleri arasındaki müşabehet, gerekse Nesih'in İbn-i Mukle'nin yaşadığı dördüncü asırdan itibaren Araplar tarafından kesretle kullanılması bu itikada kuvvet vermekteydi. Fakat İslâmiyyetin ilk zamanlarında Mısır Arapları tarafından papirüsler üzerine yazılmış nesihe pek benzeyen bir takım yazıların keşfi bu itikadın yanlış olduğunu meydana çıkarmıştır.

«Arap yazısı namına şimdiye kadar keşfedilen kitabelerin en eskisi hicretten 110 sene evvele çıkıyor. Bu kitabenin yazısı Kûfî'ye pek benziyor. Halbuki papirüsler üzerindeki nesih yazılarına tamamiyle mugayirdir. Bu sebeple bu mesele ile uğraşan mütehassıslar soruyorlar: Acaba bu yazı o zamanın yegâne yazısı mı? Yoksa esasen toparlak, işlek bir yazı vardı da şekillerinin düz, köşeli olması oydukları bazalt taşlarının gayet sert olmasından mı ileri gelmiştir. Bunlar kestirilemiyor. Şu kadar ki her kitabenin yazısı da birbirine uymuyor: Sert taşlar üzerinde bulunan yazılar alçı üzerindekilere nazaran nisbeten daha köşelidir.

«İlk asr-ı hicrideki sikkelerin (paraların) yazısı nesihten pek farklı değildir. Bunları nazar-ı itibare alarak şekillerin değişikliğini şu suretle izah ediyorlar: Esasen yazı birdi. Fark kullanılan vasıtaların tenevvüünden ileri gelmiştir. Aynı zamanda âbidelere mahsus bir yazı icadetmek için de bir meyil vardı. Bütün bu mülâhazalar dışında vesikalara dayanan bir söz olmak üzere denilebilir ki: Hicretin ilk asrında kûfî ile nesih birlikte yaşıyordu. Kûfi; kitabeler, sikkeler üzerine, Nesih; deri üzerine yazılıyordu. Mamafih ister ayrı ayrı mevcut olsunlar, ister aynı yazının icat tarzı muhtelif iki örneğinden ibaret bulunsunlar kûfi ile nesih için de bir menşe' tayin etmek lâzım gelirse Nebati yazısından başka bir şey gösterilemez.

«İşte Avrupalı mütehassısların içtihadı bu yoldadır. Filvaki Mısır'da keşfedilen papirüslerin yazısı nesihin «İbn-i Mukle» tarafından icadını tekzip eder mahiyettedir. Fakat acaba nesih'in zuhuru meselesi bu vesikalarda kabil-i izah mıdır? Papirüslerin yazısına kat'i olarak nesih demiye imkân yoktur. Bu yazılar nesihe bir esas olmıya ne kadar müsait görülürse aynı zamanda kûfinin ric'î bir istihalesi gibi telâkkiye de o kadar müsaittir. Sonra; papirüs yazılariyle nesihin en eski nümuneleri arasında teşekkülâtça hayli fark vardır. Bu fark bazı harfler için o kadar zâhirdir ki bir tanınmak istenen bu iki bünye, papirüslerin yazısiyle asıl nesih yazısı, biribirine inkılâp edinceye kadar aradan bir takım istihale devirleri geçmiş olduğuna ister istemez hükmetmek lâzım geliyor. Acaba bu istihale - harflerin kolay ve çabuk yazılmak ihtiyacını kovalıyan - bir tekâmül neticesi mi oldu? Yoksa İbn-i Mukle gibi büyük bir sanatkârın teşebbüsiyle mi vukua geldi? Bunun için de kat'i bir şey söylemek mümkün değildir. Şu kadar ki İslâm tarihlerinde nesih'in İbn-i Mukle tarafından icadı hakkındaki rivayet de pek boş bir şey olmamalıdır. Nesihin esası üç yüz sene evvel mevcut olduğu kabul edilirse bile müstakil bir nevi teşkil edebilmesi meselesi yalnız mesainin tekâsüfiyle izah edilemez. Bu işte muhterilerin hissesi büyüktür. Diğer cihetten Sülüa'ün zuhuru yazı tarihinin en karanlık noktalarından birini teşkil etmektedir. Bu yazı Nesihin bünyevî bir inkişafı neticesi olarak mı zuhur etti, yoksa Kûfi'nin tamamiyle münhaniye inkılâbından vücude gelmiş bir yazı mıdır? Bütün bunlardan çıkabilen neticeye göre İbn-i Mukle nesihin mucidi değilse bile müessisi, müceddidir. Sülüsün ihtimal ki doğrudan doğruya mucidi idi.

«Hicri beşinci asırda yetişen Ali İbn-i Bevvap (ölümü 413) İbn-i Mukle'nin yazılarını toplıyarak bu meslegin terakkisi için çalışmıştır. İki yüz sene sonra Abbasilerden Mutasım Billâh'ın kölesi «Yakut Müsta'asımı» halifenin teşviki ile sülüs ve nesih'in ıslahına mesai sarfetti. Altı yedi yüz senelik bir maziye ait olan bu yazılarda yalnız mevzuniyyet, tenasüp, ve camidiyyetten ibaret esas bir tabiat vardır.

Yazı bu sabit vasıflariyle sanat âlemine girmiştir. Araplarda sülüs vé nesih'in en parlak devri bu olmuştur. Bunu iki yüz senelik bir sükûn devri takibetti. Bu müddet zarfında yazılarda bir tebeddül görülmedi.

«Hicri dokuzuncu asrın ortalarına doğru yetişen «Şeyh Hamdullah efendi» sülüs ve nesihin tarihinde büyük bir inkılâp vücude getirmiştir. İkinci Bayezit Amasya'da vali iken Hamdullah efendi'den yazı meşketmiş, tahta çülûsunda kendisini İstanbul'a getirmişti. Hamdullah efendi böyle müsaadekâr bir muhitte çalışarak yazıda tenasüp ve tevazünü takdir eden kavaid-i esasiyyeyi, güzelliğin şerait-i mahsusasını te'sis eylemiştir. Sülüs ile Nesihe hissiyatı tasvir edebilecek bir ifade kazandırmıştır. İki yüz senelik bir sükûn devrini harekete sevkeden büyük sanatkâr vefatından sonra da dört yüz senelik bir istikbalin sanatkârları üzerinde nüfuzunu hissettirmiştir.

«Hamdullah Efendi'nin vefatından bir asır sonra sülüs ve nesihte bir teceddüt devri başlamıştır. Bu devrin yazılarındaki zindegi için belli başlı bir istidat hasıl olmuş, şekiller zarif, narin bir hale gelmiştir. Tarihlerin rivayetine göre bu teceddüdün müessiri «Hafız Osman» dır. Tevatür şeklinde zamanımıza kadar gelen malûmat da bunu teyit ediyor. Hattâ «Hafız Osman yazısı» darb-ı mesel olmuştur. Bununla beraber tetkikat müceddıtlikte Hafız Osman'ın yalnız olmadığını gösteriyor. O devrin kendisi kadar çalışmış diğer sanatkârları dahi vardır. Ezcümle tarihlerde ismi bile geçmiyen muasırı «İmam Abdulla»ın eserleri pek ziyade dikkate şayandır. «Mustafa El Eyyûbi» de sülüste çok muvaffak olan hattatlardandır.

«Bu devirden sonra gelen sanatkârlar hep bu temel üzerinde yenilik göstermişlerdir. Asırların ihtiyacına, bedii zevkine göre bu iki yazı da yeni yeni üslûplar, tarzlar vücude getirmişlerdir. Ezcümle on üçüncü asır hattatlarından «Mehmet Şevki Efendi» sülüs ile nesihten en yeni bir sanat mektebinin sahibi olmuştur. Şekillerindeki keskinlik, vuzuh, cereyanlarındaki şiddet üslûbunun en birinci vasıflarındandır. Bilhassa nesihlerinde gösterdiği incelikler her türlü tasavvurun fevkindedir.»

Sülüs ve nesih yazılarına ait olarak eslâftan intikal eden eserler başlıca üç dört nevide toplanabilir: Kelâm-ı Kadimler ile sair dinî kitaplar, murakka'lar, levhalar.

Kelâm-ı Kadimler daima nesih'le yazılırdı.

Murakka'lar hemen daima hurufat ile kasidelerden ibarettir.

Levhalar; Bunların mevzuu âyet, hadis, kelâm-ı kibar, edebiyattır. Levhaların kenarını tezyin etmek itiyat halini almıştır. Levhalar Şarkta asırlarca resmin yerini tutmuştur.

Levhaların mühim bir kısmını hilyeler teşkil eder. Bunlar ekseriya kâğıt üzerine yazılarak Arap usulü bir şekl-i tezyinide kesilen tahtalar üzerine yapıştırılmıştır.

NESME (نسمه) [*Fık.*] Satın alınan köle hakkında kullanılır bir tâbirdir. İslâmiyyette esire hüriyetinin iadesi sevaplı bir iş sayıldığı için bu maksatla köle alınır ve azadedilirdi.

NESEB (نسب) [*Fer.*] Çocuğun ana, baba cihetinden olan iştirak ve ittisali hakkında kullanılır bir tâbirdir. Neseb; lûgatte hısımlık mânasına gelir.

NESEB BİL-AMUD (نسب بالعمود) [*Fer.*] Aşağıya doğru inen neseb yerinde kullanılır bir tâbirdir. Çocuklar, torunlar ve bunların çocukları arasındaki hısımlık o kabildendir.

NESEB BİL-ARZ (نسب بالعرض) [*Fer.*] Arzın (genişlemesine) olan neseb yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kardeşler ve oğulları, amcalar ve oğulları arasında olan hısımlık o kabildendir.

NESEB BİT-TUL (نسب بالطول) [*Fer.*] Yukarıya doğru uzanan neseb yerinde kullanılır bir tâbirdir. Babalar, dedeler arasında olan ittisal o kabildendir.

NESL-İ VÂKIF (نسل واقف) [*Vak.*] Vâkıfın çocukları ve torunları yerinde kullanılırbir tâbirdir. «Zürriyyet» tâbirinin müradifidir.

NESTA'LİK (نستعليق) [*San.*] Osmanlılarda «talik» denilen yazıya İranlılar «nesih» ile «talik» ten bozma olarak «nesta'lik» demişlerdir.

NİŞATÂBAT SARAYI (نشاط آباد سرايى) [*Sar.*] İstanbul'un saraylarından birinin adıdır. Buna «Nişatâbat Kasrı» da denilirdi. Sonraları «Defterdarburnu Sarayı» adını almıştı. Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından Üçüncü Ahmet için yaptırılan bu saraya dair kıymetli müdekkik Halûk Y. Şehsüvaroğlu (Aylık Ansiklopedi, No. 56) şu tafsilâtı veriyor:

«Ortaköy'le Kuruçeşme arasındaki Defterdarburnu üzerinde onsekizinci yüzyılda Sadrazam Şehid Ali Paşa'nın bir yalısı vardı. Paşanın vefatından sonra yalı Meşaleci Hasan Paşa tarafından satın alınmıştı.

«Pasarofça sulhundan sonra Damat Nevşehirli İbrahim Paşa, İstanbul'un harap saraylarını tamir ve yeni kasırlar inşa ettirirken

Bebek'te de Hümayunâbat isimli bir saray yaptırmıştı.

«1725 senesi yazında Üçüncü Ahmet yeni binayı görmek üzere saltanat kayığiyle Bebek'e gitmiş ve dönüşünde Defterdar Camiinin yanındaki Hasan Paşa yalısının yerini beğenmişti. Damat İbrahim Paşa burada da hükümdar için bir sahilsaray inşasını Tersane Emini Kıbleli Zade Mehmet Bey'e emretti.

«O vakitler Defterdarburnu bugünkü genişlikte değildi. Dağ, dik olarak sahile iniyor ve denizle dağ arasında az bir düzlük bulunuyordu. Sarayı bina etmek için dağdan da yer almak suretiyle zemini genişlettiler ve buraya bir senede gayet zarif bir sahilsaray yapıldı.

« Sadrazam İbrahim paşa 1727 senesi (1139 şevvalinin yirminci perşembe günü) Üçüncü Ahmet'i Neşatâbat'a davet etti (Halk dilinde Nişatâbat). Padişah kayıkla evvelâ Ortaköy'e gelip sadaret kethüdası Mehmet Paşanın yalısında bir müddet istirahatten sonra Neşatâbat'a gitti.

«Kendisine yeni kasırda bir ziyafet verildi. Binayı pek beğenen Üçüncü Ahmet, akşama kadar devam eden bir zevk u safa âlemini yazdığı bir beyitle ifade etti :

Biz safa ile Neşatâbadı ettik çün makar
Sana da ey gam adem âbâda lâzımdır sefer

« Padişah o gün Topkapı'ya dönerken, sadrazama samur hil'at giydiriyor ve sarayın binasına Nâzır Tersane Emini Kıbleli Zade Mehmet Bey'le Mimar Ağa'yı da hil'atlerle sevindiriyordu.

«Neşatâbat Sarayı onaekizinci yüzyıl Boğaziçi mimarîsinin güzel örneklerinden biriydi. Leb-i deryada alt katının iç ve dış duvarları horasanlı beyaz sıva ile yapılmış büyük yalı ve üst kısımda etrafı parmaklıklarla çevrilmiş bir kasır vardı. Yalının önünde çifte ve sağlam kazıklar üzerine oturtulmuş mermer bir iskele bulunuyordu. Sarayın ayrıca ağalar dairesi ve diğer ilâve binaları da mevcuttu.

«Üçüncü Ahmet'in hal'inden sonra tahta çıkan birinci Mahmut, Boğaziçini sever ve yazları ekser zamanlarını Göksu'da, Kandilli'de, Beşiktaş ve Defterdarburnu'nda geçirirdi. Yeni Padişah 1740 yılında Neşatâbat yalısını ve su yollarını esaslı bir şekilde tamir ettirdi (Başbakanlık Arşivi, Saray 2950).

« Birinci Mahmut Nişatâbat'a geldikçe yalının üst tarafındaki büyük havuz kenarında «temaşa-yı âlem-i âb eyler» ve bazan «bir fasl-ı Hüseyni de tarabsaz-ı bezm-i şevk» olurdu.

«Padişahların Boğaziçi'ndeki tenezzüh kasırlarından biri olan Neşatâbat muhtelif devirlerde tamirler gördü. Üçüncü Mustafa 1763 te Defterdarburnu Camiinin evkafından olan civardaki evleri saraya kalbetti.

«Birinci Abdülhamit de 1775 yılında Neşatâbat sahilsarayını tamir ettirdi (Başbakanlık Arşivi, Saray 5647).

«Üçüncü Selim, Neşatâbat'ı sever ve zaman zaman dinlenmek üzere Topkapı Sarayından kayıkla Dafterdarburnu'na geçerdi. Sır kâtibi Ahmet Efendi Padişahın 1205 yılı zilkadesinin on beşinci gününü şöyle geçirdiğini kaydediyor :

«Neşatâbat'a biniş-i hümayunla teşrif buyurulup ağavat kullarına tomak ve pehlivan güreştirilip yukarı havuz başındaki kasra saye endaz-ı saltanat ve derun-ı havuzdaki zevrakçeye kullarını nöbetle bindirip şarkı okutmakla âram ve istirahat esnasında Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'nın ve Mora Valisi Silâhtar Mustafa Paşa'nın birbirini mütaakıp tahriratları vürud eyledi (Topkap Sarayı Müzesindeki defterden)».

« Üçüncü Selim Neşatâbat Sarayını hemşiresi Hatice Sultan'ın ikametine tahsis etmiş ve Sultan burada yerleşmişti. Avrupa mimarî tarzını ve süsleme sanatını beğenen Hatice Sultan, Büyükdere'de Danimarka Maslahatgüzarı Baron de Hübş'in eviyle bahçesini gördükten sonra sarayını ve bahçelerini bu tertipte tanzim ettirmeyi istedi. Danimarka maslahatgüzarı kendisine mimar Melling'i tavsiye etti. Sanatkâr saraya çağırıldı ve tetkiklerini bitirdikten sonra yapacağı değişiklikleri balmumundan bir model halinde Sultan'a gösterdi.

«Neşatâbat'ın iç tezyinatında gözleri yoran altın ve yaldız yerine elvan kullandı. Mimar Melling büyük sarayın içinde yaptığı bazı süsleme değişikliklerinden sonra sarayın yanına tamamen Avrupaî üslûpta yeni bir bina inşa etti. Bu binada evvelâ Baş ağaya mahsus bir daire vardı. Dairenin pencereleri kafessiz ve parmaklıksızdı. Daire Sultan'ın oturduğu kısmın dışındaydı ve oradan bir duvarla ayrılıyordu.

«Melling'in yaptığı kasrın pencerelerinde gayet zarif kafesler bulunuyordu. Bu daireye bitişik üstü kapalı uzun bir dehliz vardı. Bu dehlizin tam orta yerinde iki büyük ve kalın ahşap sütuna dayanmış ve denize doğru çıkmış bir köşk bina edilmişti. Köşkün pencere kepenkleri kaldırılınca olta ile balık da avlanabilirdi.

«Hatice Sultan Sarayı buradan başlıyordu. Sarayın boydan boya geniş salonları ve

ayrıca Padişaha mahsus bir dairesi vardı. Bu daire Üçüncü Selim'in gelişinde açılırdı. Paşa dairesi bahçe tarafında bulunuyordu. Hatice Sultan sarayını büyültürken civarında bulunan Selim Paşa yalısını da alıp maiyyetindekilere tahsis etti. Nişatâbat'da 1791 senesinde başlıyan inşaat 1792 ye kadar devam etmiş ve bu müddet zarfında Hatice Sultan Şeyh-ül-İslâm'ın Bebek'teki yalısında misafir olmuştu. Üçüncü Selim, zaman zaman (tebdil zevrakçesiyle) Defterdarhurnu'nda müceddeden bina oluna Hatice Sultan sahilsarayını temaşa etmiye gelirdi.

«Mimar Melling, sarayın bahçesini de gayet sanatkârane bir şekilde tanzim etti. İvicaçlı bir şekilde yaptırdığı yolların etrafına leylâk, akasya ve gül ağaçları dikti. Buraya girenler yolu bulamazlardı. Hatice Sultan, biraderi geldiği bir gün haremin kızlarını bahçeye çıkartmış, herkesin gezip dolaşıp aynı yere gelmeleri ve şaşırıp kahkahalar, çığlıklar koparmaları Selim'i çok eğlendirmişti. Üçüncü Silim bir gün Nişatâbat'a geldiği vakit bir ecnebi sefiriyle konsolosun iki genç ve güzel kızın Hatice Sultan'a misafir olduklarını öğrendi ve bir paravana arkasından genç kızların harp çalıp dans etmelerini büyük bir takdir ve alâka ile seyretti.

«Mimar Melling'e Neşatâbat sarayında bir daire tahsis edilmiş, madam Melling'in de hareme alınan eşyalar hakkında fikirlerinden istifade edilmiye başlanılmıştır. Hatice Sultan Lâtin harflerini öğrenmiş ve bu harflerle mimarı ile bazı hususlarda yazışmıya başlamıştı. Ayrıca Melling'ten Fransızca dersi de alıyordu.

«O devirde saray taassubu bu kadar ileri bir zihniyeti kabul edemediğinden baş ağanın tezvirleri neticesinde mimar saraydan ayrılmıya mecbur kaldı.

«Üçüncü Selim Sarayburnu'nda Melling'e inşa ettirmeyi düşündüğü saraydan Mısır'ın işgaliyle vaz geçmişti. Melling Neşatâbat'tan ve nihayet Türkiye'den ayrılmıştı.

«Hatice Sultan kardeşinin tahttan indirilmesi ve sarayda öldürülmesi facialarını yaşamış ve İkinci Mahmut zamanında 1821 tarihinde vefat etmişti, Saraylarını dolduran kıymetli eşyalarından satılmasına lüzum görülen zülüflü baltacıların delâletiyle çinili meydanında satıldı. İkinci Mahmut, Neşatâbat sarayını muhtelif tarihlerde kızlarının ikametine tahsis etmişti. Evlenme çağına gelen büyük kızı Saliha Sultan için Neşatâbat «bir tarh-ı nevin ve resm-i dilnişin üzere yeniden tamir ve inşa olundu.»

«Saliha Sultan bu sarayda uzun yıllar oturmuş ve ilk çocuğu Abdülhamit'i burada dünyaya getirmişti.

«İkinci Mahmut'un kız kardeşlerinden Hibetullah Sultan 1841 yılında Neşatâbat'da ölmüş, 1845 senesinde Mehmet Ali Paşa ile Haydar Paşa sahrasında evlenen İkinci Mahmut'un kızı Âdile Sultan bu saraya büyük ve debdebeli bir alayla nakletmişti.

«Neşatâbat, Abdülmecit devrinde de sultanların ikametlerine tahsis edildi ve burada bazı büyük düğünler yapıldı. Yalnız 1853 Kırım Harbi münasebetiyle İstanbul'a gelen Prens Napoleon Neşatâbat'da ağırlanmıştı. 1270 yılı şabanının dördüncü pazartesi günü İstanbul'a gelen Prens, doğru Neşatâbat'a inmiş ve ayın on birinde şerefine Beylerbeyi sarayında bir ziyafet tertip olunmuştu. Prens, Neşatâbat'da yirmi bir gün oturdu ve kendisine büyük ikramlarda bulunuldu (Arşiv kaynaklarında, yapılan yemek sarfiyatı ve saire yazılırdı. Yirmi bir günde prense ve maiyetine sarfedilen yiyecek arasında 1080 av hayvanı, 995 güvercin, 315 tavuk, 96 istakoz, 56 okka kaymak, 4 okka Şam fıstığı vesaire...).

«Prens Napoleon'la beraber İstanbul'a gelen Duke of Cambridge'e Feri'iye sarayı hazırlanmış, fakat Duke burada kalmayı kabul etmiyerek Selimiye'de askerlerin bulunduğu yerde oturmayı tercih etmişti. O tarihlerde İstanbul'da Türkiye hizmetinde bulunan Amiral Slada diyor ki: «Deniz kıyısında Doğu illerinin ıtrıyle Batı Avrupa'nın şaraplarını toplamış ve hükümdar hanedanına mahsus iki yalı, hizmetçileriyle, atlariyle ve kayıklariyle beraber Prens Napoleon ile Duke of Cambridge'in oturmasına ve emrine tahsis olunmuştu. Prens bolluk ve rahat yuvasına çekilerek keyfetmiye başladı. Cambridge dükü ise bu faydasız keyfe kapılmıyarak birkaç gün sonra yalıyı bıraktı ve Üsküdar'a geçip askerlerinin bulunduğu yerde oturmıya başladı.»

«Prens Napoleon, güzel hâtıralarla Neşatâbat sahilsarayından ayrılırken, sarayın nöbetçilerine birer madalya hediye etmişti. (Başbakanlık arşivi, irade defteri, sene 1270).»

Leylâ hanım (ölümü 1936) «Harem ve Saray Âdat-ı kadimesi) adiyle neşrettiği hâtıratın «Sultan Efendilerin İzdivaç Merasimi, Refia Sultan Efendinin düğünü» başlıklı kısmında (Vakit. 5 mart 1337, tefrika numarası 19) sarayın taksimatını şöyle anlatıyor:

«Sultan Mecit Han'ın büyük kerimesi Fatma Sultan Efendi'nin Sadrazam Reşit Paşanın oğlu Ali Galip Paşa ile izdivaci cemiyyetini gördüm. Müşarünileyha hakkında bildiklerimi sırası geldikçe yazacağım. Hakan hazretlerinin ikinci kerimeleri olup Fatma Sultan Efendi

hazretlerinin bir valideden hemşireleri Refia Sultan Efendi'nin Kaptan-ı Derya Mehmet Ali Paşa'nın ilk harcminden olan Mahmut Ethem Paşa ile izdivaçlarında Ortaköy'de Defterdarburnu'nda galiba Sultan Mahmut Han hemşirelerinden ya kerimelerinden birinin sarayı olan sarayda cemiyyette bulundum. Fatma Sultan'ın ikamet ettiği zaman lohusa cemiyetinde bulunmuş ve Refia Sultan Efendi'de haftalarca oturmuştum. Sarayın taksimatını muhtasarca tarif edeyim ki ana müşabih taksimat şimdi yalnız Beşiktaş'ta Tarlabaşındaki sarayda görülebilir.

«Bu saray evvelki sultanlardan birinin sarayı olup Balta Limanı sarayı tamir edilirken Fatma Sultan Efendi, Salı Pazarı'ndaki sarayı yapılırken Münire Sultan Efendi oturmuşlardı. Bunun harem taksimatı Ortaköy'de Defterdarburnu sarayına müşabih ise de öyle güzel değildir. Defterdarburnn sarayı önü geniş rıhtımlı büyük ahşap bir sahilsaray idi.

«Gayet büyük sofanın sahil ve bahçe tarafındaki setli sofalarının bölmelerinin köşe teşkil eden yerlerinde birer oymalı yaldızlı direkle bölünüp yaldızlı kafes konmuş iki kişilik kadar höcrecikler vardı; deniz setli sofasının köşelerine de pencere geçirilmiş, rıhtım üzerine direklerle çıkarılmış büyük bir yerdi. Karşısına tesadüf eden bahçe cihcti setli sofası da aynı fakat ortasından bir kapısı vardı, demir köprü ile bahçeye geçilirdi. Bahçede köprünün hizasında ortası yaldızlı demir parmaklıklı direkli güzel bir kameriyeli büyük havuzun üç kenarına genişçe mermer döşenmiş, ağızlarından su fışkırır mütaaddit iyi traş olunmuş mermer kazlar vardı.

«Havuzun sokak cihetinde duvara muttasıl kazıklar üzerine yapılmış bir yalı vardı. İçine girmedim. Görünüşüne nazaran iki odası, bir sofası vadı. Bir de arkasindaki dağa raptolunmuş köprü gibi bir oda vardı. Zemin bayır olduğundan bahçe set üzerine tarhedilmiş eski çınarlarla sâyedar kış mevsiminde yeşil yapraklarını muhafaza eden fıatık, çam, zekkumlarla nazarlara pek hoş görünürdü.

«Büyük sofanın bahçe setli sofasının haricinde iki tarafından geniş çifte merdivenle aşağı inilirken merdivenin yarısında büyük kapılardan avluya çıkılır, mezkûr kapıların iç tarafında birkaç basamakla büyücek etrafı parmaklıklı bir yer vardı ki merdiven altına gelen o yerden de yine birkaç basamakla aşağı sofaya inilirdi. Merdivenlerin altına gelen o yerler ne için yapılmış anlıyamadım. Ben bulunduğum zaman orta kalfalar orada taam ederlerdi. Lâkin herhalde yemek odası için yapılmamış. Üst kat sofasının iki ucunda gayet ince oymalı bir çeşme vardı. Ayna mermerleri, kurnaları, basamak taşları calib-i dikkat oymalaria müzeyyendi. Ayna mermerlerinde uçları bir araya getirilip kordele ile bağlanmış üç büyük Devekuşu tüyü vardı. Sanatının gösterdiği o inceliğe hayran olmamak kaabil değildi. Musluklar eski değil, yeni fakat güzel işti.

«Deniz cihetindeki setli sofanın iki tarafında gayet büyük ve mütaaddit pencereli birer oda, yanlarında birer küçük oda (koltuk odası makamına olmalı) köşelerde de yine gayet büyük birer oda vardı Hamam bahçe cihetinde kısa bir koridorda musanna' oyma mermerlerle iki kurnalı bir hamamdı. Kurnalar istiritye şeklinde fakat derince, ayna taşları da istiritye gibiydi. Musluklar ördek kafasıydı. İç camekânda oturulup giyinmiye mahsus camekânın bir basamak mermer sedir genişliğinde sedir yerli matâdan düz güvez ipekli ile mefruş ve aynı kumaştan üstünde sırma saçaklı müzeyyen bir tente vardı. Sedirin karşısına gelen duvara iki taraftakilerin üstteki küçük, alttaki daha büyük ince oymalarla dalgalanmış kurnacıklar, ortada büyücek ve başka türlü oyulmuş iki uzunca kurna, en alta da hepsini ihata eden uzun bir kurna yapılmış tâ üstünden akıtılan berrak su hafif gırıltı ile şeffaf billûr damlaları gibi, hele gece mumların aks-i şuaiyle pırlantalar gibi, ne kadar hoş görünürdü. Selsebil ile sedir arasındaki hamam kapısının üzerinde mermer levhaya şu beyit hâkkolunup yaldızlanmıştı:

Selsebile karşı açılır bu bab
Dört yanına saçılır sanki külâb

«Hamamın iç ve dış kapıları güvez çuha kaplanıp gümüş çivilerle ortası baklava şeklinde etrafı iki sıra mıhlanmış çuha defatla değiştirilmişse de çiviler eski müdevver mıhattep çivilerdi. Hamamın ve camekânın kubbeleri de müzeyyendi.

«Büyük sofanın iki köşesinden birer kapı ile hünkâr dairesine geçilir. Karşıki tarafı yan bahçeye nâzır pencerelerle zıyalanmış iki tarafı yani deniz ve büyük bahçe cihetlerinde dört ya altı oda vardı. Onu tahattur edemiyorum. Zira o daire yalnız teşrif-i şahanede açılırdı. Merdiveni ayrı idi. Alt katında bendegân için iki oda ayrılıp mütebakisi meşkhane ittihaz olunmuştu. Yukarıda tarif ettiğim büyük dairenin alt katı da büyük sofa ve mütaaddit odaları deniz cihetindeki setli sofanın altı bulunamamış iki tarafında geride birer küçük oda

vardı. Yukarıki gibi denize doğru çıkılmış büyücek bir beyaz mermer döşenmiş ortasında üç kat çağlıyan kurnalı büyük bir fiskiye ağızlarından su akar ördekler vardı. Yere kadar olan büyük pencerelerden deniz içinde oturulur gibi görünürdü. Oranın rıhtımı tabiî o kadar geniş değildi. Rıhtıma çıkılacak büyük kapılar merdivenlerin karşılarına tesadüf ediyordu.

«Refia Sultan Efendi'nin düğününe yakın ben hastalanmıştım, Cihazı Beşiktaş caddesinden önümüsden geçerken gördüm. Perşembe günü valide ve hemşiremle düğüne gittik. Evli Sultan efendiler, davetli vükâlâ haremleri evvelce gelmişler. Gelin Sultan Efendi müdeppdep, muhteşem alay ortasında dört atlı saltanat arabasiyle geldi. Arkasında birçok arabalar vardı. Biz gelin sultan efendinin arabası görünen pencerelerde yer bulmıya gittiğimizden arkadaki arabalardan kimlerin çıktığını görmedim.

«Kapının karşısında mızıka-i hümayun çalıyordu. Hazine kethüdası, Dar-üs-saade ağası, baş musahip ağa ve diğer kıdemli ağalar üniformalariyle sokak kapısından istikbal ve yerden temenna ile arabanın iki tarafında yürüyorlardı, İhtiram safı almış olan hademe-i hümayun ve büyük zâbitan arasından geçip sarayın iç kapısında durdu. Araba ile kapı arasına toplarla şallar gerildi. Arabadan gelin odasına kadar iki yol ustufe (has telle ipekle dokunmuş kıymetli kumaştır. Yakın zamanda yenisini gördüğüm yok) serildi. Gelin arabası durunca Dar-üs-saade ağası büyük bir temenna ile buyurunuz efendim deyince Damat Paşa yaklaşıp yerden bir temenna ile Sultan hazretlerinin arabadan inmelerini rica etti.

«O devirde gelinlerin hemen çıkmayıp nazlanarak beklatmesi âdetti. O kadar yüzlerce nazarların kendilerine mâtuf olduğunu bilen Sultan Efendi de Damat Paşa da pek sıkıldılar. Gelin giyimi ağır duvak, paşanın üniforması sıcak havada daha ziyade yoruyordu. Nihayet damat sultan hazretlerini arabadan indirdi. Sağdan zevci Paşa, soldan Dar-üs-saade ağası koltuklıyarak içeri getirdiler, Orada hazır bulunan harem-i hümayun ince saz takımı çalmıya başladı. İstikbal eden teşrifatçı kalfadan baş ve ikinci kâtibe kalfalar ellerindeki kendilerine mahsus âsalarla işaret ederek kalabalığı iki tarafa dağıtıp yol açmıya çalışıyorlardı. O kadar izdihamdan geniş yol açmak mümkün mü. Ancak üç kişilik bir geçit açılıp ustufe yaygı üzerinden yürüyerek gelin odasına gittiler. Damat paşa gelini köşesine oturtup çıktı. Bir harem ağası yediyle para serptirdi gitti.»

Harap ve bakımsız bir halde bulunan saray İkinci Abdülhamit devrinde yıktırılıp yerine kızları Zekiye ile Naime sultanlar için iki büyük saray yaptırıldı. Çifte saraylar adıyle anılan bu sarayların biri yirmi beş sene kadar evvel yanmış, öteki de yıktırılmıştır.

NEŞŞAF KÂĞIT (نشاف كاغد) [*San.*] Sünger kâğıdı gibi mesamatı olan kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça neşşaf; sünger gibi suyu çekip içmek demek olan neşfin cem'idr. Mürekkepçiler bu kâğıdı mürekkebi süzme işinde kullanırlardı.

NETA (نيتا) [*Bah.*] Gemiciler arasında muntazam, düzgün ve tertipli yerinde kullanılır bir tâbirdir.

NETA ETMEK (نيتا ايتمك) [*Bah.*] Gemiciler arasında her hangi bir şeyi derleyip muntazam bir surette toplamak ve her şeyi düzgün olarak yerli yerine koymak ve oturtmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

NEVÂBAT KASRİ (نوباد قصرى) [*Sar.*] Kandilli'de Dördüncü Murat tarafından yaptırılan kasrın adıdır. Hicri 1042 (1632-33) senesinde yaptırılan bu kasır sonradan bakımsızlık yüzünden harap olduğundan yıktırılmıştır.

NEVBE (نوبه) [*Sof.*] Tekkelerin bir kısmında bayram ve kandil gecelerinde musiki âletlerinin toplu olarak çalınması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nevbe nevbet'in hafifletilmiş şeklidir. Bu türlü âyinler münasebetiyle musiki âletlerini çalanlara (nevbezen) denildiğini yazan Sadettin Nüzhet Argun (Türk Musikisi Antolojisi, ikinci cilt, sahife 666 - 667) nevbe için şu tafsilâtı veriyor:

«Bayramlarda ve kandil gecelerini karşılayan âyin günlerinde Kadiri'lerle Kıyamî'lerde yani Rifaî, Bedevî ve Sâdi dergâhlarında muayyen bir tarz ile (haliyle), (kudüm), (mazhar) çalınır ve o arada bir takım Arapça kasideler ve şuuller okunurdu. Bunları vuranlara nevbezen derlerdi. Ramazan bayramlarında ekseriyetle üç, kurban bayramlarında iki defa yapılan ve üç fasıldan ibaret olan bu nevbe merasiminde tekkenin şeyhi ve diğer dergâhlardan misafir olarak gelen şeyhler ile zâkirbaşı (Halile), dedeler ile zâkirler (kudüm), dervişler de (mazhar) vururlardı. Birkaç saat devam eden bu merasimde evvelâ ağır, sonra gittikçe hafif ika'lı şuuller okunurdu. Bunlar arasında bilhassa (uşşak) ve (hicaz) makamlarındaki (Şey'enlillah) nakaratlı iki beste musiki bakımından fevkalâde kıymeti haizdir. Beş kısımdan mürekkep olan bu güzel eserin her kısmı arasında zâkir-

başı Aktab-ı Hamse ünvaniyle yadedilen Abdülkadir-i Geylânî, Ahmet Rifaî, Ahmet Bedevî, İbrahim Düsûkî, Sadettin-i Cibavî hakkında meth-ü senayı ihtiva eden ve duraklar gibi ayrı bir besteye malik bulunan kasideleri okur, zâkirler de bir ağızdan (Şey'en-lillah yâ Abdülkadir.... Şey'en-lillah yâ Sadettin nakaratlarını söylerlerdi.»

§ [*Mus.*] Mazhar'ın küçüğüne verilen addır. Tefle Mazhar arasındaki fark tefin zilli, mazharın ise zilsiz olmasıdır. Nevbe de mazhar gibi zilsizdi. Her ikisi tekkelerde çalınırdı.

NEVBEZEN (نوبزن) [*Sof.*] Bayramlarda ve kandil gecelerinde Kadirî, Rifaî, Bedevî ve Sadî tekkelerinde musiki âletleriyle yapılan ve «nevbe» adı verilen âyinlerde çalgıları çalanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu âyinlerde «halile», «kndüm», «mazhar» çalınır ve birtakım Arapça kasideler ve şuuller okunurdu.

Nevbezenleri zâkirbaşılar idare ederlerdi.

NEVBET (نوبت) [*Mes.*] Muayyen vakitlerde resmî yerlerde çalınan mızıka yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «nevbet-i Sultanî» de denilirdi. Osman Gazi'nin hizmetlerine mükâfat olarak Selçuk Padişahı'nınbeylik alâmeti olarak gönderdiği şeyler arasında Şark hükümdarlarının çaldırdıkları davul, zurna gibi mızıka takımı da vardı. Osmanlı Padişahları bunlara daha birtakım musiki âletleri de eklemek suretiyle belli zamanlarda çaldırır ve ilk hükümdarlar nevbet çalındığı müddetçe Selçuk hükümdarına hürmeten ayakta dururlardı. Fatih ayakta dinlemek usulünü kaldırdığı gibi Sultan Mahmut da «Mehterhane» adı verilen bu mızıka takımının yerine bandoyu ikame etmiştir.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı Nevbet için (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 273 ve müteakıp) şu tafsilâtı veriyor:

«Her devlette görülen askerî mızıka takımı, diğer bir kısım Şark devletlerinde de olduğu gibi zurna, nakkare, nefir, zil, davul ve kös'ten mürekkepti. Hükümdara ait bu bandoyu Mehterhane-i tabl-u-alem denilen mehterlerin arasındaki mızıkacılar çalarlardı. Mızıka takımının şefine mehterbaşı denilirdi. Mızıka takımı Emîr-i alem'in nezareti altında bulunmakta olup bütün tâyinler bunun inhasiyle yapılırdı.

«An'aneye göre ılk Osmanlı Beyi olan Osman Gazi'ye Selçuk Hükümdarı tarafından beylik alâmeti olarak sancak ile beraber davul ve saire gönderilmişti. Nevbet vurulurken, Osman Beyden itibaren Padişahların, Selçuk Hükümdarına hürmeten ayağa kalkmaları âdet olmuştu, Fakat Fatih Sultan Mehmet iki yüz yıl evvel ölmüş bir padişaha ayağa kalkmak lüzumsuz diye mehterhane çalınırken bu ayağa kalkmak usulünü kaldırmıştır. Mehter takımı her gün, padişahın bulunduğu yerde yani padişah seferde ise çadırının önünde, değilse saraydaki muayyen yerinde ikindi zamanı çalınır ve bundan sonra dua olunup nevbet merasimi biterdi.

«Evliya Çelebi Osmanlı Padişahlarının on iki kat nevbeti olduğunu yazmaktadır. Devlet merkezi olan İstanbul'da nevbet çalınan yerler muayyendi. Evliya Çelebi zamanında (Onyedinci asrın son yarısı) üç yüz mevcudu olan asıl Padişah Mehterhanesinin yeri Yenisaray'ın Demirkapı mevkiinde idi. Buradaki kuleden her gece yatsı namazından sonra üç fasıl nevbet-i padişahî çalınıp padişaha dua edilir ve sabaha karşı seher vaktinde de divan erkânı ve o civar halkını namaza ve işe uyandırmak için yine üç fasıl nevbet vurulurdu.

« Bu mehterlerden başka Yedikule'de de kırk mevcutlu bir mehter takımı bulunup Fatih Sultan Mehmet kanunu üzere yatsıdan sonra ve sabah namazından evvel yine üç fasıl yaparlardı. Yine İstanbul'da Eyüp, Kasımpaşa, Galata, Tophane, Beşiktaş, Rumelihisarı, Kavak Yenihisarı, Beykoz, Anadoluhisarı, Üsküdar, Kızkulesi mevkilerinde dahi kanun üzere aynı vakitlerde mehterhane çalınırdı. Buraları Fatih zamanında henüz hâli mahaller olduğundan halkın ve alâkadarların uyanık bulunmaları düşünülmüştür. Evliya Çelebi'nin saydığı bu mahallerdeki mehterlerin adedi bin kadardı.

«Tabiî zamanlarda mehterhane sarayda her gün bir defa ikindi zamanında çalınmak kanundu. Bundan başka Padişah cülûslarında kılıç alaylarında, muzafferiyyet haberi geldiği vakitlerde, arife divanlarında ve düğünlerde de çalınırdı.

«Evliya Çelebi gezip gördüğü Osmanlı kalelerinin bir kısmında mehterler bulunup muayyen zamanda nevbet vurulduğunu ve kale nigehbanlarının (gözcülerinin) Yektir Allah diye mukabele eylediklerini yazmaktadır.

«Marsigli, muharebe zamanında köslerin, ordunun düşmana yaklaşması üzerine şiddetle çalındığını ve davulların da ordugâhı muhafaza eden karakol efradının uyumamaları için çalınıp bu sırada davul çalanların Yektir Allah diye bağırdıklarını beyan eylemektedir.

« Gerek sefere harekette ve gerek harb esnasında Padişah mehterhanesi saltanat san-

caklarının altında durup çalınırdı. Sefere gidilirken konak yerlerinde ikindi divanı akd edilip ikindi ezanı okunduktan sonra Otağ-ı Hümayun önünde nevbet vurulur ve bu esnada çavuşlar bir tarafta ve kapıcılar diğer tarafta saf tutup dururlar, nevbet sona erince dua olunup selâmlayıp çekilirlerdi. Nevbet esnasında Otağ-ı Hümayun'un perdeleri açılırdı.

«Sarayda arife günlerinde alay meydanında divanhane üzerindeki Adl Köşkü karşısında ikindi ezanını mütaakıp nevbet vurulurdu. Nevbet bitince divan-ı hümayun çavuşlarından duacı çavuş dua eder ve merasime nihayet verilirdi. Daha sonraki tarihlerde bu arife merasiminin şekli değişmiş ve şöyle yapılmıştır.

«Arife günü Paşakapısı'nda muayede olmadığından orada işi olmıyan çavuşbaşı ikindi divanı için ikindi namazından bir saat evvel saraya gidip namazını eski divanhanede kılar ve sonra kapıcılar kethüdası ile beraber Babüs-saade karşısına durup Padişahın çıkmasına intizar ederlerdi. Gedikli ve ulûfeli çavuşlarla çavuşlar kâtibi, çavuşlar emini, duacı çavuş, mataracı, pişkeşçi ve kapıcılar da yerlerine dönerlerdi. Bundan başka mîr-i alem, birinci ve ikinci mirahorlar yerlerini alıp arkalarında Padişaha mahsus atlar durup mehterhane takımı da hazır olurdu.

«Padişah ikindi namazından sonra arz odası önüne kurulan tahta otturduğu sırada çavuşbaşı ile kapıcılar kethüdası zeminpua edip bu münasebetle alkış yapılır ve nevbet vurulurdu. Nevbet bitince duacı çavuş dua edip çavuşlar âmin derler ve sonra Padişah arz odasına giderdi.

«Üniversite kütüphanesinde Halis Efendi kitapları arasındaki 1184 numaralı bir mecmuada (Üstad-ı Mehteran-ı alem) başlığiyle mehterlerin usul ve makamları gösterilmektedir ki isimleri şunlardır:

«Ahlâtî, Halilevî, Kalenderî, peşrev, türkü, sakil çenber, küçük hafif, büyük hafif, naks, saf, revanî, def usulü, yarım ahlâtî, perişan, değişme, kısm-ı sakil, zamm-ı devr, murabba, devr-i hindi, kara batak, ezgi, sofiyan, semaî, çeng-i harbi.

«Evliya Çeleçi Padişahların on iki kat mehterhanesi ve yirmi çift beyaz develer üzerinde seksen adet Hakanî kösleri bulunduğunun yazmaktadır. Elimizde 1169 H, 1755-56 M. ve 1190 H. 1776 M. tarihlerine ait mehteran-ı tabl-n âlem maaş defterlerinde biri zurnacıbaşı olmak üzere on altı zurnacı, seksen nakkareci (çifte nâra), on altı davulcu, on iki nefirî, dört ve beş köşçü olduğu görülüyor. Bu kayıtlara uygun olarak Hammer, D'Ohsson'dan naklen Padişaha mahsus mehter takımının on altı zurna, on altı davul, on bir boru, sekiz nakkare, yedi zil ve kös'ten mürekkep bulunduğunu ve bu takımın Padişahın sefere hareketinde iki misline çıkarıldığını beyan etmektedir.

«Tarih-i Askëri-i Osmani, iptidadan 1241 H. 1825-26 M. senesine kadar geçen müddet zarfında birkaç defa mevcut mehter takımı adetleri, ilâve ve tenkis suretiyle vüzeraya mahsus mehterhanenin on sekizinci asır sonları ve on dokuzuncu asır başlarında dokuz kat olduğunu yazıyor.

«On altıncı asır sonlarında yazılan Halkondil zeylinde mehterhane âletleriyle bunların biribirleriyle imtizacından hasıl olan âhenkten bahsedilmektedir. Müellif Emir alem'e tâbi bir mehter başının idaresinde iki yüzü mütecaviz mehter takımı bulunduğunu söyledikten sonra şunları yazıyor:

«Türklerin boru (Clairons) ları hemen hemen bizimkilere benzerler. Yalnız trampetleri farklı olup muhtelif nevileri vardır. Bir nevi kulpları hariçte bulunan iki küçük tunç kalkandan mürekkeptir. Bu iki kalkan (zilleri tarif ediyor) biribirleriyle çarpıştıkça çok keskin bir ses husule getirmektedir. Bu ses sairlerinden ziyade hoşlarına gidiyor. Diğer nevi de iki küçük tunç kazana (nakkare) müşabihtir, Eğere raptolunur. Seste bir nevi ahenk husule getirmek için bunlardan birisi diğerinden küçüktür. Berberilerin atabal'larına benzer. Üçüncü nevi de davuldur. Bizimkilere müşabihtir. Yalnız bir küçük farkı vardır. Alt kısmında kiriş yoktur. İki tarafı birden bir tokmak ve bir çomakla çalınır. Davulu çalarken sair musiki âletlerinin ahengine o derece nydurulur ki insan aldanarak iki üç yüz davul birden çalınıyor zannediyor. Her davulcunun yanında iki zurna da bulunur. Bunlarda ahenklerini davula göre uyduruyorlar.»

«Marsigli'de müzik âletlerini birer birer tarif ettikten sonra her biri ayrı ayrı kaba ve keskin birer sada çıkaran bu musiki âletlerinin hep birlikte çalındığı zaman lâtif ve hoş bir ahenk husule geldiğini beyan etmektedir.

Sefer esnasında orduda mehterhane çalınırken iptida serdarın mehterhanesi ve sonra üç tuğlu paşaların yani vezirlerin, daha sonra ikişere tuğluların (beylerbeyi) mehterhanelerinin çalınmaları kanundu.»

Eski âdetler bilgini Musahip Zade Celâl «Eski İstanbul Yaşayışı» adlı eserinde (sayfa

81) «Nevbet nasıl başlar?» başlığı altında şu tafsilâtı veriyor:

«Evvelâ nakkarezen başı meydana gelir. Nakkaresini vurur. Mehter takımı toplanır, yarım daire teşkil eder. Sağ başta baş çevkân ve çevkânîler, sonra zurnazenbaşı ve zurnazenler, ondan sonra nakkarezenbaşı, nakkarezenler daha sonra tabılzenbaşı ve tabılzenler ilâh... sıralanır. Tabılzenbaşı mehterbaşının muavnidir. Takımın intizamından mes'uldür. Tabılzenbaşı gülbankçıya işaret eder, gülbankçı ortaya geçer, baş keser, biraz durur. Sonra başını kaldırır, kuvvetli bir sesle «Vakt-i Surur mehterbaşı ağa» diye haykırır. Üç defa da tekrar baş keser, yerine gider. Mehterbaşı ağır ve vakur adımlarla gelir, takımın ortasında mevkini alır.

«Baş mehter (*Hazır ol!*) der. Biraz durur. (Yallah!) der. Evvelâ borucu çalgılar hep birden kuvvetli bir tempo vururlar ve gittikçe hafifletirler. Zurnazen başı kabalardan perde gösterir. Diğer zurnazenler onu takibederek perde gösterirler ve susarlar. Zurnazen başı tek başına çalacakları makamın sayrini gösterir ve heyet-i umumiye onun karar vermesini bekler. Karar verilmesiyle peşreve girerler. Peşrev arasında çevkânlarını şıkırdatarak (ya hey) diye bağırışırlar. Çalgı devam eder ve nihayete irer. Gülbank çekilir. (Gülbankler daima nevbetten sonra çekilir). Peşrevler, ağır yörük semailer çalınır, şarkı çalınmazdı. Marş şeklinde eser de yoktu. «Kerim Allah, Rahim Allah» diye ağır adımlarla yürürlerdi.»

NEVBET ÇALMAK (نوبت چالق) [*İda.*] Muayyen zamanlarda «Mehterhane» adı verilen mızıka takımının çalınması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nevbet sarayda sabah, ikindi ve yatsı zamanlarında çalındığı gibi ikindi divanına başlanmadan evvel de çalınırdı. Mehterhane muhtelif yerlerde de nevbet çalardı.

NEVBETHANE (نوبتخانه) [*San.*] Mehterhane takımının bulundukları yere verilen addır. «Mehterhane» denilen mızıka takımı muayyen vakitlerde «Nevbet» adı verilen çalgı çaldıkları için bu isim verilmişti. Bunun yerine «Tabılhane» de denilirdi. İstanbul'da ilk «Nevbethane» binası Fatih Sultan Mehmet zamanında yapılmıştır. «Topkapı Sarayı» nın suru yapıldığı zaman Demirkapı'da yapılan «Nevbethane» nin adı oradaki mahalleye de verilmişti. Şimdi de oradaki sokaklardan birinin adı «Nevbethane sokağı» dır.

NEVBET-İ MÜRETTEB (نوبت مرتب) [*Mus.*] Biribiriyle münasebeti olan dört parçadan mürekkeb güfteli musiki eseri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hangi makamdan başlanırsa o makamla bitirilir. Nevbet-i mürettebin mürekkeb olduğu dört parçadan her birinin ayrı ismi vardır. Birinci parçaya (kol), ikinci parçaya (gazel), üçüncü parçaya (terdane), dördüncü parçaya (ferudaşt) adı verilir. Bu dört parçadan her birine mahsus şartlar vardır.

NEVBET-İ SULTANİ (نوبت سلطانی) [*San.*] Eskiden muayyen vakitlerde sarayla muhtelif yerlerde mızıka çalınması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osman Gazi'nin hizmetlerine mükâfat olarak Selçuk Padişahının beylik alâmeti olarak gönderdiği şeyler arasında bulunan davul, zurna ve diğer sazlarla sonradan eklenen bir takım mızıka âletlerinden teşekkül edip «Mehterhane» adı verilen mızıka takımı muhtelif yerlerde ve belli saatlerde çaldırılırdı. Buna sadece «Nevbet» de denilirdi. İkinci Mahmut zamanında Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra «Mehterhane»nin yerine bando ikame edilmiştir.

NEVBET VURULMAK (نوبت اورلق) [*İda.*] Muayyen vakitlerde çalınan mehterhane hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Nevbet-i Sultani» denildiği gibi sadece «Nevbet» de denilirdi.

Osman Gazi'nin hizmetlerine karşılık olarak Selçuk Padişahı'nın beylik alâmeti olarak gönderdiği şeyler arasında bulunan davul, zurna ve diğer sazlarla sonradan eklenen bir takım müzik âletleri belli zamanlarda ve muhtelif yerlerde çalınırdı. İkinci Sultan Mahmut, tarafından Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra «Mehterhane» adı verilen bu mızıka kaldırılmış, onun yerine bando ikame edilmiştir.

Tarihe ait kıymetli tetkikler yapmış olan İbrahim Hakkı Konyalı «Osmanlılarda ilk Nevbet Vurulması» başlığı altında (İstanbul Sarayları, İstanbul, Burhaneddin Matbaası, 1943, birinci cilt, sayfa 47) şu tafsilâtı veriyor:

«Osman oğulları Oğuz Türklerinden bir Uruk oldukları için Osman Şah henüz egemenliğini almadan evvel, batı Anadolu'da Uç beyi iken şüphesiz eski Türk an'anesine uyarak davul ve kös çaldırırdı. Fakat beylik, bükümdarlık ve saltanatın şiarından olan nevbeti ancak Milâdî 1289, hicrî 688 yılında çaldırmıştır.»

NEVCET (نوجت) [*Bah.*] Efradın yatak bandıralarını bağladıkları ince iplere verilen addır.

NEV MÜSLİM (نو مسلم) [*İda.*] Hıristiyanlarla diğer din sahiplerinden yeni müslüman olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ka-

nunnamelerdeki «Kanun-ı nev müslim» adı altındaki maddede yapılan merasime dair şu tafsilât vardır: Vezir-i âzam huzurunda bir gayr-ı müslim, müslüman olmak isterse derhal kelime-i şahadet telkin olunup bir avuç akça ihsan olunarak elbisesi için defterdara emrolunur ve hemen kendisini divan çavuşlarından biri alıp cerrahlardan o gün divanda nöbetçi olan cerraha götürülüp oradaki muayyen yerde sünnet edilirdi.

«Osmanlı Devletinin Merkez Bahriye Teşkilâtı» adlı eserde (sayfa 29) yeni müslümanlardan birinin istidasiyle sadrazamın defterdara havalesine ait olmak üzere şu vesika yazılıdır:

«Devletlû Merhametlû Sultanım hazretleri sağ olsun.

«Elhamdülillâh-i Taalâ bu kulları şeref-i İslâm ile müşerref olup ve din-i Muhammed'i kabul eden olmeyle (olmağla) eltaf-ı aliyyelerinden mercudur ki bu kulları biribirinden kisvebaha ihsaniyle mesrur buyurulmaları babında ferman efendimizindir.»

«Bu istidanın üstüne sadrazam şu derkenarı yazmıştır:

«İzzetlû Defterdar Efendi

Şeref-i İslâm ile müşerref olana kadimen her ne verilegelmişse ona göre viresin deyû buyruldı.

«İstidanın arkasında sekiz kuruş elbise parası ile bir mintan verildiği yazılı olup tarihi 1148 H. 1735 M. dir.»

NEVNİYAZ (نونیاز) [*Sof.*] Müptedi sâlik hakkında kullanılır Mevlevî tâbirlerindendir. Bunlar binbir günden ibaret olan çile müddetini matbahta doldururlardı. Ayakçılıktan başlıyarak muhtelif hizmetlerde bulunurlardı. Kendilerine verilen hizmetleri gördükleri gibi sabah ve yatsı namazlarını mütaakıp meşcidde ve dedegân ile birlikte ism-i Celâl okurlardı. Bunların halkla ihtilâtları memnu olduğu gibi çileyi doldurmuş ve hücreye çıkmış olanlarla da çokluk ihtilât etmezlerdi. Bunun sebebi «Nuhbet-ül-ahbap» da (Müellifi Azmi Dede, Mevlevî Şeyhi Rahmetli Remzi Dede'nin kütüphanesinde yazma nüsha, sayfa 5) şöyle izah olunmaktadır: «Nevniyazan subh u şam (sabah ve akşam) tasfiye-i kalp için yarım saat miktarı yevmiye iki defa murakabe ile mükellef oldukları veçhile istihmam (yıkanmak) ve salât-ı cuma ve lüzum-u zaruri vukuunda mezuniyetle çıkıp nâs ile ülfet etmiyerek avdet etmek tasfiye-i kalbe hail olmamak için kanun oldnğu gibi binbir günü tamamlıyanlarla dahi ihtilâtları memnu olması nevniyazların tasfiye-i kalpte noksanları bulunmak ihtimaliyle bakıye-i zulmetleri hücre nişinlerin kalplerine aksetmemek ve ihtilâta dereceleri itibariyle istihkakları olmamak sebebine âdaba riayet için kaidedir.»

NEVREGÂN (نورگان) [*San.*] Mücellitlerin mukavva ve deri oymakta kullandıkları âletin adıdır. Eğri ve ağzı keskin olan bu bıçağın ucuyla katı'da yapılırdı.

NEVRESİM (نورسم) [*Kıy.*] Yakası büyük, kolsuz, harmanî gibi kaput nevilerinden birinin adıdır. Nizam-ı Cedid'in ilk zamanlarında yapılan ve büyükler tarafından giyilen bir üatlük harmanî gibi sonraları terkedilmiştir.

NEVRUZ (نوروز) [*Tak.*] Eski Türklerle İranlıların Yıl başı itibar ettikleri günün adıdır. Bugün İranlılarla Şiîlerce bayram sayılarak kutlanır. Nevruz; güneşin hamel burcuna girdiği gündür ki martın yirmi ikisine raslar.

Güneşin hamel burcuna intikali keyfiyyetinin eskidenberi nazar-ı dikkati çektiği eski takvimlerde yazılı bulunmasiyle sabittir.

Nevruz'un ehemmiyyeti ve Nevruz merasiminin tarz ve mahiyeti hakkında «Şehname» başta olarak Acem ve Arap menbalarında birçok tafsilât vardır.

«Burhan-ı Katı'» buna dair şu malûmatı veriyor:

«Nevruz; yeni gün, yevm-i cedit mânasınadır. Senede iki güne ıtlak olunur. Birine «nevruz-ı âmme», diğerine «nevruz-ı hassa» derler.

«Nevruz-ı âmme» Ferverdin mahın neyyir-i âzamın nokta-i hamle tahvil eylediği gündür. Vech-i tesmiyesi (böyle denmesi) böyle mervidir ki Cenab-ı Hak âlemi ve Âdem'i ol günde halkeyledi ve kevakibin (yıldızların) meemuu evelerinde ve evler dahi ol gün hamelde bulundu ve kevakip ol günde devrana memur oldu ve bazılar dediler ki (Cemşit Şah) ki Peşdadiyan sultanlarından bir padişahtır. Asıl adı (Cem) dir. Cem; arzın her tarafını dolaştıktan sonra geldiği Azerbaycan'ı beğenip orada maşrık canibe bir âli taht kurdurdu. Şahane bir elbise giyerek, başına da mücevher ve muşa'şa' bir taç takarak tahta kuruldu. Güneş doğup da şa'şaası o taç ve tahta dokununca bütün o havaliyi nura boğdu. Herkes bunu meymenetli ve saadetli sayarak ziyadesiyle ferahlandılar. Mümtaz bir gündür diye o güne «Nevruz» dediler. Pehlevî dilinde şua' ve pertev'e «Şeyd» denildiği için Cem lâfzına izafeten kendisine «Cemşit» dediler. Büyük şenlik yapılıp ondan sonra her sene bu merasimi yapmayı usul ittihaz ettiler.

«Nevruz-ı hassa; Ferverdin'in altıncı günüdür. O gün Cemşit tahta oturup devlet erkâniyle adamlarının hepsini toplıyrak güzel ve beğenilen şekilde devamını emr ile dedi ki: Cenab-ı Hak hepimizi yoktan var ederek akıl ve fikirle diğer hayvanlardan mümtaz kıldı. Bu sebeple hepimize lâzım ve lâyık olan temiz su ile yıkanıp Allah'ın dergâhına secdeye kapanarak şükredelim. Sonra bu günü ve bu usulü yapmağa dikkat etmenizi isterim. Deyince hazır bulunnanların hepsi kabul ederek bu güne «Nevruz-ı Hassa» dediler. Acem Hükümdarı her sene Nevruz-ı Âmme ile Nevruz-ı Hassa arasında olan altı gün içinde bütün hacet sahiplerinin isteklerine müsaade ederler, mahpuslarını salıverirler ve o günleri iyş u işret ve zevk u safa ile geçirirlerdi.»

Nevruz; Araplara « Neyruz » suretinde geçmiştir. Neyruz için « Kamus » ta deniliyor ki:

«Neyruz; Farisî nevruz muarrebidir. Yeni gün demektir. Rivayet olunur ki İmam Ali'ye o gün hulviyata (tatlıya mütaallik şeyler) dair şey takdim olunmakla sebebinden sual ettiklerinde neyruz resmi olduğunu ifade eylemeleriyle (نيروزنا كل يوم) dediler. Kezalik Mihricanda yine aynı resim icra olundukta (مهرجنا كل يوم) dediler. Yani sizler bize her gün neyruz ve her gün Mihrican kaidesi icra ediniz demektir. Fürs-i kadimde iki büyük bayram vardı. Biri nevruz, öteki Mihrican'dır. İmam Ali Irak tarafında oldukları eyyamda vâkı olmuştur.»

Rahmetli Cevdet Paşa (ölümü 1895) takvim hakkındaki eserinin Celâlî tarihine ait fıkrasına göre (Takvim-i Edvar, Matbaa-i Ebüs-Zıya. 1300, s. 49).

«Hicrî 465 (Milâdî 1072-73) senesinde Celâleddin-i Selçukî zamanında servet çoğalıp hikemî ilimler de pek çok terakki ederek bazı yeniliklere girişildiği sırada rasat işine de itina olunup 467 (1074-75) senesinde meşhur Nizam-ül-Mülk'ün topladığı heyetçilerin kararıyle güneşin hamel burcuna nakli günü (Neyruz) sayıldı ve 468 (1075-76) senesi nevruzu yeni takvimin mebdei itibar edildi. Bununla da iktifa edilmiyerek (Ömer Hayyam), (Eb-ül-Muzaffer), (Meymun-ı Vasıtî) ve (Muhammed Hâzım) gibi bu işe memur edildiklerinden 471 (1078-79) senesinden itibaren meydana getirdikleri Şemsî tarihe (Tarih-i Celâlî) adını verdiler. Bunda güneşin hamel burcuna naklettiği «Nevruz» u sene başı itibar eylediler.»

Nevruz'un millî bayram addedilerek tes'idi şüphesizeski İran an'anelerinden bulunduğunu, İslâmiyyetin İran'da intişar ve takarrüründen sonra bu an'anenin devamı ise galiba «Şiîlik» sayesinde olduğunu yazan değerli Profesör Fuat Köprülü (Hayat, sayı 18) «Burhan-ı Katı'daki malûmatı yazdıktan sonra şu tafsilâtı veriyor:

«Selçuk Veziri meşhur «Nizam-ül-Mülk»e isnat olunan «Siyasetname» ile «İmam-ı Gazalî» nin «Nasihat-ül-Mülk» ünde Sasanî'ler zamanındaki âdetleri hakkında bazı mühim tafsilât mevcuttur: İran Hükümdarları «Nevruz» ve «Mihrican» günlerinde bütün efradın hazır bulundukları umumi büyük bir içtima akdederlerdi ve hükümdar o gün bütün şikâyetleri dinlerdi. Eğer kendisi aleyhinde bir şikâyet vâkı olmuşsa, onun hakkında bir hüküm itasını ruhanîlerin en büyüğü olan onun «Mubed-i Mubedan» a havale eder ve kendi hakkında müsamahakâr davranmayıp adaletten ayrılmamasını tenbih eylerdi. O vakit münadi, hükümdar hakkında kimlerin şikâyeti varsa bir tarafa ayrılmamalarını söylerdi. Hükümdar tekrar Mubed'e tevcih-i hitapla: «Allah indinde hükümdarlar tarafından irtikâp edilen günahlar kadar büyük günah olamıyacağını, hükümdarın, tebaasının iyiliğine çalışmakla mükellef olduğunu, eğer hükümdarlar adaletsizlik ederlerse askerlerin de Allah'ı unutarak adaletsizliğe koyulacaklarını, o zaman memleket ve hükümdar ailesi üzerine Allah'ın gazabı davet edileceğini, binaenaleyh bu hususta asla adaletten ayrılmamak vazifesinin şimdi Mubed-i Mubedan'a tevecüh ettiğini» söylerdi. Eğer hükümdar aleyhindeki isnatlar esassız ise, müddei ağır cezalara çarpılırdı. Aksi takdirde, hükmün verilmesini mütaakıp hükümdar tekrar tahta çıkar, hükümdarlık taeı başında olduğu halde, ümerasına «hakkın ihkakına en evvel kendisinden başladığını, binaenaleyh herkesin de kendi hakkındaki şikâyetlerden dolayı hâkim huzuruna çıkmaları icabettiğini bildirirdi. Alelâde zamanlarda hükümdara en yakın ve en nüfuz sahibi olanlar, bu teplantı gününde en uzak ve en nüfuzsuz kalırlardı. «Siyasetname» ye nazaran bu âdet «Erdişir» zamanından «Yezd-i Cird» zamanına kadar devam etmiştir.

« (Kristensen) in mütalâasına göre, bu an'anenin dinî bir mahiyyeti olduğu derhal göze çarpmaktadır. Bunun Birinci "Yezd-i Cird„ tarafından ilgası da bilhassa mânidardır. Çünkü bu hükümdar bütün Sasanî sülâlesi arasında ruhanî sınıfın en çok nefretini kazanmış bir simadır. "Siyasetname„ deki bu rivayetin herhalde tarihî bir esasa istinat ettiği muhakkaktır. " Süryanî „ menbaları da bunu teyit ediyor. Onlara nazaran, her ayın başında her-

kes devlet memurlarının huzuruna çıkarak şikâyetnamesini arz etmeğe, hattâ hükümdar huzuruna çıkmağa mezundu. Yalnız bu âdeti lâğveden, o menbalara nazaran, birinci değil, ikinci "Yezd-i Cird„ idi.»

Safevîler sarayındaki nevruz merasimini Osmanlılardan (Üçüncü Ahmet) zamanında sefaretle İran'a gönderilen (Dürrü Efendi) "Sefaretname„ sine şu suretle geçirmiştir:

"Birkaç gün sonra Nevruz-ı Sultanî hulûl edip anlar nevruza gayet itibar ve iyd-i ekber (büyük bayram) dir deyu tesmiye edip iyd-i ramazan (ramazan bayramı) ve iyd-i edha'dan (kurban bayramı) hâşa mükerrem ve eşref olmak üzere itibar ederlermiş. Hangi ayda vâkı olsa ol ayın nihayetinedek zevk ve şevkle âlâ, edna ve zükûr ve inas ve nisvanı sürur ve şadmanî ederler. Evvelâ tahvil-i şems saatinde bilcümle vüzera ve âyan-ı devlet Şahın meclisine davet ve hazır ve Şahın önüne beş yüz, bin miktarı meskûk (sikke, para haline getirilmiş) altın korlar. Şah dahi eli ile ol altını karıştırıp bir kabza (avuç) alip iptida vezire verip sonra bilcümle huzzar-ı meclise tevzi edip Şahın eli dokunmuştur deyu halk birbirine teberrük deyu ihda ederler. Bu kulunuzu tahvil gecesi davet ettiler. İtizar edip gitmedim.„

Osmanlı şairleri ramazan, bayram, bahar, kış vesileleriyle olduğu gibi "Nevruz„ için de "kasido„ ler yazarlar. "Nevruziyye„ adını verdikleri bu kasideleri takdim ettikleri büyük devlet adamlarından "câize„ ler alırlardı.

"Nevruz„ günü yenilmek üzere yapılan bir nevi tatlıya, macuna da "Nevruziyye„ denilirdi.

İran'da makbul olan Nevruziyyenin tertibi usulüne "Heft sin„ denilir. Macun ilk harfleri (س = s) ile başlıyan yedi şeyden yapıldığı için bu adı almıştır. O yedi şey şunlardır: Somak, sebze, sünbül, semek, sirke, sir, senced. Sir; sarmısak, senced de iğdedir.

Osmanlılar zamanında Nevruziyyeyi eczacılar yaparlardı.

Gül gibi cihan oldu yine hürrem ü handan
Gör neyledi feyz-i eser-i makdem-i nevruz
Nef'î

Gıbta ol şahsa olur erdiği dem nevruze
Gide cânân ile zevk etmiye İstavroz'e
Sevahilnâme — Fennî

NEVRUZİYYE (نوروزیه) [*Ede.*] Nevruz münasebetiyle yazılan şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Güneşin "hemel„ burcuna gelmesi ilkbaharın başlaması demek olduğundan İranîlerin bayram yaptıkları bu gün sonradan Araplara ve Türklere geçmiş, onlar tarafından da tes'it edilmiştir. Nitekim yakın zamanlara kadar bizde de sayılı günlerdendi. O gün "Nevruziyye„ adlı bir tatlı yapıldığı gibi böyle günleri kaçırmıyan şairler de o münasebetle hulûskârane şiirler yazarlar, büyüklerden câizeler koparırlardı.

Rami Paşa'nın oğlu Refet Bey tarafından Damat İbrahim Paşa'ya yazdığı Nevruz redifli uzun kasidenin birkaç beyti:

Hayat-ı taze verüp dehre makdem-i nevrûz
Hoşâ irişti meşâm-ı deme dem-i nevrûz
Dağıttı leşker-i sermayı sahn-ı gülşenden
Karanca bârgehin şâh-ı ekrem-i nevrûz

Nizam-ı tâze bulup mülket-i sahan şimdi
Yetişti vakt-i ferahza-yı hürrem-i nevrûz
Bisât-ı işretini bast-ı bezm-i şevk itmiş
Serir-i hıtta-i bâga Cem-i nevrûz

Giyüp kaba-yı rebiisini gül-i şâdı
Nişin-i gülbün olap oldu hemdem-i nevrûz
Taravetiyle güzü güldü gonca-i bâğın
Olunca mazhar-ı feyz ü mükerrem-i nevrûz

Açıldı bahtı yine siyah-ı dilin
Olup karin-i ataya-yı hürrem-i nevrûz
Harim-i bağ o kadar cilveriz-i şevk olmuş
Ki göree bağ-ı Behişt ola mahrem-i nevrûz

§ [*San.*] Nevruz münasebetiyle yapılan tatlının, macunun adıdır. İranlıların en büyük bayramları olan "Nevruz„ (22 mart) münasebetiyle ilk harfleri (س = s) ile başlıyan yedi türlü maddeden yaptıkları ve "heft sin„ adını verdikleri bu macun sonradan Türkler arasında "Nevruziyye„ ismiyle taammüm etmiştir. Yedi madde şunlardır: Somak, sebze sümbül, semek, sirke, sir, senced. Bunlardan başka tertip edilen bir çeşit nevruziyyenin ortasına «canlı bir balık» konulmaktadır. Sonraları «Nevruziyye» adı altında çeşit çeşit yapılmıştır.

Nevruziyyeyi İstanbul'da eczacılar yaparlar, ağzı kapalı kâselere konan macunun ne vakit yenileceğini gösteren bir de matbu tarifnameyi kâsenin kapağına kordele ile iliştirerek büyüklere takdim ederlerdi.

Eskiden kırk bir türlü baharat karıştırılarak yapılan nevruziyyeler son zamanlarda «Lahuk» denilen akide kıvamına gelmemiş şekerli ve az koyuca şuruba karanfil, kakule, anber, gülyağı, vanilya yahut misk, darçın, karanfil, kişniş, levanta ruhu gibi erkeklik kuvveti arttıran, kadınlık şehvetini kamçılıyan maddeler ilâvesiyle yapılırdı.

Hekimbaşılar da Nevruziyye yaparlar, başta Padişah olmak üzere saraylılarla devlet erkânına bahar atiyyesi (hediyesi) olmak üzere tak-

dim ederlerdi. «Osmanlı» Devleti Saray Teşkilâtı» nda (sayfa 366) bunun için şu tafsilât vardır :

«Hekimbaşılar her sene Nevruz'da (22 mart) anber, afyon hulâsası ve sair kokulu nebattan Nevruziyye ismi verilen kırmızı renkli ve koknlu bir macun yaparak Nevruz gecesi bunları porselen kaplar içinde iptida Padişah, şehzade ve sultanlara, kadın efendilere, sadrazama ve devlet ricaline takdim ile mukabilinde hediyye alırlardı. Nevruziyye takdim eden hekimbaşıya Padişah huznrunda kürk giydirilmesi usuldendir.»

Nevruziyyenin en mükemmel bir «Kudret ve şehvet macunu» olduğunu kaydeden Lokman Hekim (Haber, mübarek Nevruziyyeler, 24 mart 1942) eski bir eczacının kendisine söylediğini işaret ederek şunu yazıyor:

«İstibdat zamanında (70) lik bir nazır, mükemmel bir nevruziyye yapmaklığımı emretti. Her şeyi tamam bir nevruziyye macunu yaptım. Galiba çok memnun olarak neş'e ve şetaret hissetmiş olacak ki, ertesi gün bana (25) tane çil altın göndermişti.»

NEVRUZİYYE PİŞKEŞİ (نوروزیه پیشکشی) [*Sar.*] Nevruz münasebetiyle başta sadrazam olmak üzere devlet erkânı tarafından Padişaha takdim olunan hediyyeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu hediyyelerin başında at gelirdi. Pişkeş, halk arasında peşkeş suretinde kullanılır.

«Her sene yıl başı olan nevruz'da sadrazamla vezirler, eyalet valileri ve muayyen rical taraflarından Padişahlara hediyye-i nevruziyye ismiyle at ve sair hediyyeler» verildiğini yazan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 76) bu münasebetle vezir-i âzam İbşir Mustafa Paşa'nın Dördüncü Mehmet'e takdim ettiği Nevruziyye ile sadarete tayini münasebetiyle yolladığı teşekkür için «Naima» daki (cilt 6, sayfa 64) şu malûmatı naklediyor:

«... Vezir, kaaun üzere nevruziyye pişkeşi ile sadaret pişkeşini cemedip birden irsal eyledi. Bir semend ve iki gaburleyn at ki üçünün dahi dünyada naziri bulunmaz. Serapa cevahir ile arâste zehib-i ahmerden (kızıl altın) mamul raht ve rikâp ve gaddare ve topuz ve sair zerduz bisat ile müzeyyen idi ve sair ecnas-ı tuhaf ve tarayif-i gûnagûnden bohçalardan maada bir araba da yüz keselik filori ve kuruş gönderdi, valide hazretlerine yirmi keselik kadar pişkeş irsal edip...»

NEY (نی) [*Mus.*] Kamıştan yapılan çalgının adıdır. Arap harfeleriyle Nay şeklinde yazılır, halk arasında hafifletilerek Ney suretinde kullanılır. Eskidenberi şarkın her yerinde kullanılan Ney hassaten Mevlevî tekkeleriyle Mevlevi tarikatına mensup olanlar tarafından çalınırdı. Bunu çalanlara Neyzen, Nâyî denilir.

Üstat Velet Çelebi'nin basılmamış «Menakıb-ı Mevlâna» adlı eserine nazaran Mevlâna'nın «Rübap» la üç telli İran «Tar»ına ikişer tel ilâve ettiğini ve yüksek bir musikîşinas olduğunu yazan kıymetli müdekkik Ziya Şakir (Mevlevîlik nedir?) adındaki eserinde Ney için şu tafsilâtı veriyor;

«Cenab-ı Mevlâna'nın asıl ehemmiyyet verdiği saz (Ney) idi. O ney ki, o bir arşın uzunluğundaki kamış parçasının esrarlı nağmeleri, Hazret-i Mevlâna'nın hassas ruhunda bir ilham kaynağı tesiri husule getirirmiş. (Mesnevi) gibi muazzam bir (kitap). hiç şüphesiz ki o yüksek ilhamlarla vücude gelmişti.

«(Ney) hakkında, efsanevî bir rivayet vardır. Bu rivayete nazaran, (Resnl-ü Ekrem Efendimiz) birgün, sevgili yeğeni (İmam Ali) ile musahabette bulunurken ona İlâhi aşkın esrar ve hakayikile taallûk eden öyle bir sır tevdi ediyor ki, Hazret-i Ali onun azametini içine sığdıramıyor. Hemen Medine haricine çıkıyor. Bir boş kuyu buluyor. Takat ve tahammül gösteremediği o sırrı, o boş kuyuya tevdi ediyor.

«Boş kuyu, coşuyor. Sular taşıyor. Bu suların feyzi ile kuyunun kenarında kamışlar bitiyor. Orada bir kamışlık husule geliyor.

«Nihayet bir çoban, bu kamışlardan birini kesiyor. Onu, muhtelif yerlerinden deliyor. Üflenince nağmeler hasıl edecek şekle getiriyor. Sonra, dudaklarına götürüyor, Üflemiye başlıyor. O anda, o kamış parçasından âşıkane enin ve feryatlar yükseliyor. Kalplere vecd ve heyecan veriyor.

«O arada - tesadüfen - oradan (Resul-ü Ekrem Efendimiz) geçiyor. (Ney) denilen bu kamış parçasından çıkan âşıkane feryatları işitiyor. Bundaki sır ve hikmeti derhal anlıyor. (İmam Ali) yi çağırıyor:

— Benim sana tevdi ettiğim sırrı, faş ettin mi? diyor. (İmam Ali):

— Evet. O büyük sırrı, kalbime sığdıramadım. Onu bir boş kuyuya söylemiye mecbur kaldım.

diye cevap veriyor.

«O andan itibaren o kamış parçası, aşk ve esrar-ı İlâhî'nin hakayikine tercüman oluyor. Kıymet ve mebrukiyyet kesbediyor, Artık ona (Ney) adı veriliyor.

«Cenab-ı Mevlâna (Ney)e âşıktır. Çünkü (Ney), kalplerdeki ilâhî cezbeyi coşturan bir ilham kaynağıdır.

«Cenab-ı Mevlâna'nın hassas kalbi, Ney'in enin ve feryatları karşısında, tiril tiril titriyor. Çünkü onun nağmelerindeki mânayı bütün inceliklerivle hissediyor. O kamış parçasından:

(Beni, kamışlıktan kestikleri andan beri, benim feryadıma kadınlar ve erkekler ağlamaktadır.)

dediğini işitiyor.

(Firaktan pâre pâre olmuş bir sine isterim. Tâ ki; o sine sahibine, iştiyak dertlerini şerh edeyim.)

«diye feryat edan Ney'in derdini, herkesten daha iyi anlıyor.

«Ney feryat ediyor:

(Ben, her cemiyyette ağlıyorum... Halleri, iyi ve yahut fena olanlara, refik ve arkadaş oldum)

diyor... ve artık onun en samimî arkadaşı, Cenab-ı Mevlâna'nın, hassas kalbi oluyor.

«Ney dile geliyor:

(Herkes, bana dost ve yâr olduğunu sanıyor.. Fakat hiç kimse, benim içimdeki esrarımı arayıp sormuyor.)

«diye, şikâyet ediyor.. Halbuki, artık bu şikâyete lüzum kalmıyor. Cenab-ı Mevlâna, onun içindeki esrarı ruhuna soruyor, öğreniyor. anlıyor, dinliyor ve artık Nay ile, candan ve ruhtan dost oluyor ve bu doatluk, (Mesnevi) gibi bir âlem yaratıyor.

«Cenab-ı Mevlâna (Ney)i o kadar anlıyor ki.. Artık onun feryatlarını bir tarafa bırakıyor. Bizzat kendisi, ondan daha gür, ondan daha heyecanlı bir sada ile:

(Bu (Ney)in sesi, ateştir. Rüzgâr değildir.. Her kim bu ateşi tutmazsa,. Her kim bu ateşe malik olmazsa.. Yok olsun..)

«diye haykırıyor.. O ateş, Rabbanî bir ateştir. Aşk ateşidir. O aşk ateşi ki, bizzat kendi kalbini yakıp kül atmiştir.

«O ateş, (Şems)in ateşidir. Fakat (Şems), bir suretten ibarettir. Onun hakikati, insan varlığından çok üstün bir mâna ifade etmekte ve bu mânayı anlamak istiyenleri, (arş)a kadar yükseltmektedir.

«O ateş, bir (ocak) yakıyor. Cenab-ı Mevlâna'nın (Aşk) ından ruhuna birer (zerre) sıçrıyanlar o ocağın etrafına toplanıyor... Ocak, asırlarca yanıyor.. (Ney) asırlarca, durup dinlenmiyor. Ocağın ateşini üfürüyor. Aşkın feryadını yükseltiyor.. Ve en rakik ve hassas nağmeleriyle:

(Ya Hazret i Mevlâna.. Hak, dost..) diye Cenab-ı Mevlâna'nın ruhunu terennüm ediyor, Onun ruhunun ilhamlariyle, (aşk)ı ebedileştiriyor. İşte (Ney).. İşte, o boş kuyuya tevdi edilen (sır)ın hikmeti. İşte, o sır ve hikmetin yarattığı kamış parçasının marifeti..»

İhtiyar etmek için hizmet-i Mevlâna'yı,
Vâkıf-ı sırr-ı Ali eyledi Mevlâna'yı.
Lâ

Ney'in Davut, Bolahenk, Şah, Mabeyn, Mansur, Kız Nayı ve bunların yarısı demek olan Nısfiyeleri olmak üzere boyca, kalınlıkça, tabiî ahenkçe farklı nevileri vardır. Üflenecek yerine «Başpare» adı verilen bir parça takılır. Sonuna da «Parazvana» denilen bir parça geçirilir.

«Başpare»; fildişinden, abanozdan, kemikten yahut sert bir ağaçtan yapılır. Dokuz boğum olan (Ney)in boğum yerlerine gümüş tel sarılmak suretiyle çatlamasına meydan verilmez. (Ney)in altısı önde, biri arkada olmak üzere yedi deliği vardır. Her delikten dörder ses, dört de kapalı olmak üzere otuz iki tam, otuz iki de yarım ses çıkar. Altmış dört de çeyrek ses vardır ki bu suretle sesin yekûnu yüz yirmi sekiz eder ki hiçbir sazda bu kadar savt cemiyeti (ses topluluğu) yoktur.

Bir çemenden yaratıp Hazret-i Mevlâ na'yı,
Halka bildirmek için Hazret-i Mevlâ na'yı.
Lâ

NEYZEN (نايزن) [*San.*] Ney çalan musiki sanatkârları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk dilinde ney denilen kamıştan yapılma sazın Farsça aslı nay olduğu için eskiden neyzen yerine «Nayî» kullanılırdı.

Bir neyzene üftade olup daire berkef
Âlâfte makamında hava-yı neye düştüm
Sabit

NEYZEN BAKIŞI (نايزن باقيشى) [*Hal.*] Göz ucuyla yana doğru bakış yerinde kullanılır bir tâbirdir. Neyzenler ney'i bu vaziyette çaldıkları için bu tâbir meydana gelmiştir.

NEZİR (نذر) [*Fık.*] Adamak, adak, kimsenin vâcip olmıyan bir şeyi kendi nefsi üzerine vâcip kılmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kurban, cami veya tekkelere mum, yağ, yahut da mukaddes ve mübarek tanılan bir veli'ye yapılan yardım o kabildendir. Ancak «nezir» ile «adak» arasında ufak bir mâna farkı vardır. Nezir, şarta bağlı vaat mânasına geldiği halde adak'ta böyle bir şart bulunmaz. Burada ilâvesi lâzım gelen bir nokta da kurban bay-

ramı münasebetiyle kesilen kurbanın etinden kurbanı kesenin yemesi caiz olduğu halde adak olarak kesilen kurbanın etinden kesen yiyemez.

Rahmetli Muhammet Hamdi Yazır (ölümü 1942) (يوفون بالنذر ويخافون يوماً كان شره مستطيرا) âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, İstanbul, Matbaa-i Ebuzziya, 1938, c. 7, s. 5504) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Nezir; ahid ve adak demektir ki bir kimsenin üzerine vâcip olmıyan hayırlı bir işi kendine vâcip kılarak yapayım diye taahhüt etmesidir ve şüphe yok ki kendine vâcip olmıyan nafileyi üzerine alıp da ifa eden kimseler, kendilerine vâcip olan vazifeleri evleviyyetle ifa ederler. Bu haysiyyetle (يوفون بالنذر) gerek kendilerin icabı ve gerek Hak Taalâ'nın icabı ile üzerlerine vâcip olan her türlü vâcibe ve vazifelerini ifa ederler demek olur ve bu suretle (والذين هم لاماناتهم وعهدهم راعون) âyeti mazmuniyle (لايزال العبد يتقرب الى بالنوافل حتى اكون سمعه وبصره الخ.) hadis-i kutsîsi mazmununu ihtiva eyler. (يوفون) muzari sigası da bu ifade istimrarlarını ifade eyler. Yani bir iki ifa ile kalıvermezler, müstemirren ifa eder dururlar, hem de yaptıklarına mağrur olup da artık yetişir diye gafil davranmazlar. (ويخافون يوماً كان شره مستطيرا) ve şerr-i müstatir olan bir günden korkarlar. O endişe ile korunur dururlar.»

(يا ايها الذين آمنوا لم تقولون مالا تفعلون) âyetinin izahı sırasında da (cilt 6, sayfa 4926) şu izahatı vermektedir:

«Abdullah Ebi Selâm rivayetine göre bu hitap, hakiki müminlere nezirlerinin ifası lüzumunu ihtar için tehyiçtir. Yapmıyacağınız bir şeyi adamayın, madem ki adadınız o halde sözünüzde durup adaklarınızı yerine getiriniz demektir. İkinci, Dahhâk'in rivayetine göre yapmadığınız şeyi niye söylüyorsunuz, müminlere yalan söylemek yakışır mı? mealinde hitaptır. Üçüncü rivayette ise hitap, zahirde mümin görünen münafıklara tevbihtir. Fakat bu iki rivayete nazaran (مالاتفعلون) de (مالاتفعلوا) gibi mazi mânası gözetmek lâzım geldiğine nazaran zahir olan evvelki rivayet veçhile istikbale ait nezir mânasınadır. Onun için bu âyet ile nezrin ifası vâcip olduğuna istidlâl olunmuştur. Yani aslı meşru olmakla beraber ayn-ı vâcip olmıyan bir fiil, nezir ile vâcip olur. O halde yapmıyacağınız bir fiili nezretmeyin, nezrettiniz mi behemehal icra edin, nezirlerinize yalan çıkmaktan son derece sakının. (كبر مقتاً عندالله ان تقولوا مالا تفعلون) yapmıyacağınız şeyi söylemeniz Allah yanında mebguz, menfur olmak itibariyle ne büyük kabahattir.»

Kâmil Miras Eba Hüreyre'den menkul olan (لايأتى ابن آدم النذر الخ.) hadisini izah ederken (Sahih-i Buharî Muhtasarı Teerid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, c. 12, s. 247-248) bu hadisten önce ve bununla ilgili Buharî'nin bir rivayeti olduğunu kayt ile hadisi «Abdullah B. Ömer der ki: Nebiy-yi zişan Sallâllahü Aleyhi ve Sellem ashabını nezir etmekten, bir şeyi adamaktan men'edip: nezir (adak) hiç bir şeyi (şerri ve zararı) defetmez. Ancak nezir sebebiyle bahilden mal çıkarılmış olur, der idi» suretinde yazdıktan sonra diyor ki:

«Nezir = Adak, mübah olan şeyi Allah rızası için kendi nefsine vâcip kılmıştır. Binaenaleyh bunun memnu olmaması icab ettiği halde Hazret-i Peygamber'in nehyetmesi mübah olan bir şey iltizam edilip de bilâhara yapılmaması mahzuruna mebnidir. Bununla beraber Sahih-i Buharî'nin en zeki bir şârihi olan Hattabî: «Nezrin nehyi, ilmin garip bir faslıdır. Bir şeyi işlemek iptida nehyolunsun işlenince de ifası vâcip olsun, şayan-ı hayrettir» diyor. Sonra bu şüphe şöyle kaldırılıyor:

«Resulullah tarafından nehyolunan nezir, kaderden müstağni ve bizatihi temin-i maksada kâfi itikat olunan nezirdir. Hattâ halkın birtakım cahil tabakaları vardır ki nezrin mukadderatı tağyir edeceğini sanmak gafletinde bulunurlar. İşte nehyolunan nezir, nezrin bu nev'idir. Yoksa hayır şer, menfaat mazarrat Allah'ın eser-i kudreti olduğunu ve nezir yalnız kaderin vücut bulmasına bir vesileden ibaret bulunduğunu itikat ederek yapılan nezir meşru'dur.»

NEZİR AKÇASI (نذر آقچه‌سی) [*Mal.*] Hükümete muhalif hareketlerinden dolayı bir memleket halkından cezaen tahsil olunan para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halktan bu suretle para alınma keyfiyetine de «Nezre kesmek» denilirdi. Asker alınmasından dolayı hicrî 1246 (1830-31) senesinde ihtilâl çıkaran Tosyalılar te'dip edildikten, elebaşılardan bir kısmı idam, bir takımları da nefy olunduktan başka Tosya ile mülhakatı halkından nezir akçası namiyle beşyüz kese tahsil olunmuştu. Vak'anüvis Lûtfî efendi (Lûtfî Tarihi, cilt-4, sayfa 56) bu hâdiseyi kaydettikten sonra «İlâve» başlığı altında şu mütalâayı yürütmüştür: «Bu nezir akçası vuku' bulan ihtilâlden dolayı cezay-ı nakdî demek ise umum ahalinin dul hatunlara kadar bu cezadan hissemend olmaları besbelli olvaktin usulünce yaş yanında kuru da yanar meseline tatbik-i hareket olunmuştur. Yoksa kısame taksimi misillü umumen ahaliden böyle

nezir akçası alınması muhik bir kaideye müstenit olamaz.»

Tanzimattan sonra bu türlü örfî cezaların tatbikinden vaz geçilmiştir.

NEZRE KESMEK (نذره کسملك) [*İda*] Bir yer halkının hükümetçe hoş görülmiyen hareketlerinin tekerrürü halinde tatbik olunan ceza yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu ceza nakdî (para) olduğu gibi bedenî (çalıştırma) suretinde de olurdu. Bu münasebetle alınan paraya da «Nezir akçası» denilirdi.

Nezir; and, vaad, adak demektir. Halk bükümete sadakat ve itaat vaadinde bulunmuş olduklarından hilâfı hareket ahdin nakzı (sözlerini tutmamak) mahiyyetinde telâkki ve bu suretle haklarında ceza tertip olunurdu. 1102 (1690-91) senesinde Kıbrıs'ın yerli yeniçerileriyle zuama ve timar sahipleri valiye kılıç çekerek birkaç ağayı ve alay beylerini öldürdükleri için gönderilen silâhşor Frenk Mehmet Bey önayak olanları cezalandırdıktan sonra Ada halkını da bir daha böyle bir hal zuhur edecek olursa mîriye elli bin altın ile fitnekâr olanlardan otuz kadarının boynu vurulmak üzere nezre kesti. Hattâ unutulmamak için Lefkoşe'de bir taş diktirerek üzerine yazdırdı.

NEZR-İ MEVLEVÎ (نذر مولوی) [*Sof.*] Mevlevilere mahsus tâbirlerdendir. Mevlevilerce onsekiz nezir kabul edilmiş ve bundan birçok mâna çıkarılmıştır. Azmi Dede «Nuhbe-tül-Ahbap»da (Mevlevi Şeyhi rahmetli Remzi efendinin *hususi kütüphanesinde yazma nüsha*, sayfa 11) on sekiz oluşunun sebebini ve neye delâlet ettiğini şöyle izah eylemiştir:

«Nezr-i Mevlevî on sekiz olmak Hazret-i Mevlâna (قدس سره الاعلی) ya yevmiye on sekiz defa vürut eden tecelli-i zata mebnidir ve her biri bin itibariyle on sekiz bin âlemi câmi olduğu gibi Hay ism-i şerifine mutabıktır. Nezr-i Şems altıdır. Mevalid-i selâseden her birinin nev'i takriben altışar bin itibar olunduğundan üç altı bin eem' oldukta on sekiz bine reside olur. Bu takdirce nezr-i Şemsî esnası mevalidden her birinin envaını ve nezr-i Mevlâna esnasını câmidir. Bu beyan malûm oldukta envadan ehas olan esnas-ı envaın külliyyatı ve envaʻ dahi esnasın cüziyyatı olduğu gibi mevcudata asl olan on sekiz küliyyattan her birinin cüziyyatta takriben bin nev'i olmak itibariyle onsekiz bin âlem tesmiyesi esnafın kesretini mâni değildir. Onsekiz külliyyatın evveli akl-ı külden bedʻ ile nefs-i külden arş ve kürsü ve semavat-ı sebʻa ile anasır-ı erbaa ve mevalid-i selâsede nihayet buiur. On sekiz küllîyyat on sekiz bin cüziyyata asıldır. Esnastan ahas olan cevher-i has merd-i Hûda olduğuna Mesnevi:

عقل کل ونفس کل مرد خداست
عرش وکرس را مدان ازوی جواست
مظهر حقست ذات پاك او
زو بجو حق‌را واز دیکر مجو

delâlet eder.»

Azmi Dede'nin on sekiz adedi için böyle bir izahta bulunuşu Türklerde dokuz adedine ehemmiyyet atfedilmesi, verilip alınırken dokuz ve ez'afının alınıp verilmesi sebep olsa gerektir. Bazıları Mesnevi'nin iptidasındaki beyitlerin on sekiz olmasını buna sebep göstermek isterlerse de onsekiz beyitin de bir tesadüf eseri olması hatıra gelebilir.

NISF-ÜN-NEHAR (نصف النهار) [*Koz.*] Kutuplardan geçmek ve arz küresini şark ve garp olarak ikiye ayırmak üzere bir yerden geçmesi tasavvur olunan tul dairesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu ismin verilmesi güneş bu daire üzerinde bulunduğu vakit altına raslıyan bütün yerlerde zeval vakti olmasındandır. Bir kutuptan diğerine müstakim bir hat tutturarak gidecek adam nısf-ün-nehar'ı değiştirmiş olmaz. Fakat şarktan garba veya garptan şarka teveccüh ederek gitse her adımında bir nısf-ün-nehar değiştirir. Demek ki üstüva dairesi üzerinde alınabilen nokta adedince nısf-ün-nehar vardır.

NIKZ-I VAKF (نقض وقف) [*Vak.*] Asıl vakfın taş, kereste, kireç gibi dökümtüleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar vakfın rakabesinden sayılır.

NİF (نیف) [*Cog.*] Mustafa Kemal Paşa kazasının eski adıdır.

NİFAS (نفاس) [*Fık.*] Kadından doğumu müteakıp zuhur eden kan hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Lohusalık» demektir. Ekseri müddeti kırk gün olan bu halinde kadın namaz kılmadığı gibi oruç da tutamaz.

Kadının aylık âdetine «hayz» denir.

NİGÂHDAŞT (نگاه داشت) [*Sof.*] Gözü korumak demek olan bu tâbir Nakşî tarikinde hususi olarak mevcut onbir ıstılahtan biridir. Nakşilere göre Nigâhdaşt havatırı murakabe etmektir. Bu da hatırdan mâsivayı geçirmemek, onun yerine kelime-i tayyibeyi geçirmekle husul bulur. Bu müddet ne kadar fazla olursa o kadar makbuldür. Mâsiva mümkün ise bir

saat, iki saat veya daha ziyade hatıra yol bulamamalıdır.

NİGÂR (نگار) [*San*] Resim, suret yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden insan resimleri yapanlara «nigârende», «nigârî» denilirdi. Farsça bir kelime olan nigâr; nakış, resim gibi put mânasına da gelir.

NİGÂRENDE (نگارنده) [*San*] Eskiden insan resimleri yapan, ressam, musavvir yerinde kullanılır bir tâbirdir.

NİGÂRHANE (نگارخانه) [*San.*] Eskiden resim ve tasvir yapanların çalıştıkları yere verilen addır. Nakış ve resim ile süslü evlere de bu ad verilirdi.

NİGÂRÎ (نگاری) [*San.*] Eskiden insan resimleri yapan, ressam, musavvir yerinde kullanılır bir tâbirdir.

NİGÂRİSTAN (نگارستان) [*San.*] Nakış, resim ile süslü ev, resim ve suret sergisi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «nigârhane» de kullanılırdı.

NİHALÎ (نهالی) [*San.*] Yemek sofralarında sininin üstüne konulan meşin ve saireden yapılmış işlemeli altlığın adıdır. Sahan bunun üstüne konurdu. «Kamus-ı Türkî» de izahı şöyledir: «Esasen fidan dallarından yapılan ve sofrada yemek sahanları altına konulan dairevî şey ki sırmalı meşinden ve sair şeyden de olur» «Bürhan-ı Katı'» da «Nihâl; visâl vezninde yeni dikilmiş fidana denir ve âram ve istirahat mânasınadır. Nihalî ve nihalîce ana mensuptur. Pister ve döşek ve döşenecek nesneye denir ki üzerinde istirahat olunur ve av ve şikâr mânasına gelir» suretinde izah olunmuştur. «Kamus-ı Osmanî» de «nihalî» nin yanlış olup doğrusunun «nihale» olduğu yazılıdır.

Nihalî'nin kullanılmasında muhtelif sebepler ve faydalar vardı. Sininin tam ortasını bulmağa ve sahanı ortaya koymağa yaradığı gibi sahanın sağa, sola oynamaması, sıcak olan sahanın siniyi bozmaması da bununla temin olunurdu.

Leylâ Hanım (ölümü 1936) hatıralarında (Harem ve Saray Âdat ı Kadimesi, Vakit, 1337) şöyle tarif etmiştir:

«Mihalî; tersine kapanmış ayaklı, kenarı kafesli tabak dibidir. Saraylarda gümüştendir. Konaklarda kırmızı veyahut meşin üstüne kenar ve ortası sırma ile işlenmiş müdevver, kalınca ve düzdür. Küçük evler ile kumaş arasına pamuk konup üstü şeritle bağlanır veyahut muşamba kullanılır.»

Şimdi sofralarda bunun yerine tel veya tahtadan yapılma şeyler kullanılmaktadır.

NİHANHANE (نهانخانه) [*Mim.*] Kale, saray ve konaklardaki gizli odalara verilen addır. Nihan; Farsça gizli, saklı, hane de yer, ev demektir. Nihanhanenin (Kamus-ı Osmani) deki izahı şöyledir: «Halvet, mahzen, serdap, mağara, bodrum». (Sanat Ansiklopedisi) nde de yazılı olduğu vechile dışarıdan duyulmaması istenilen eğlenceler çokluk kimsenin bilmediği yerlerden olan bu odalarda yapıldığı gibi bir taarruz veya arama vukuunda da herkes burada saklanırdı.

NİHAYET-İ ŞİDDET-İ SERMA (نهایت شدت سرما) [*Tak.*] İkinci kânunun (ocak) yirmi dördüncü günü vuku bulan ve karla beraber çıkan bir fırtınaya verilen addır. Tâbirin mânası şiddetli soğuğun sonu demektir.

NİKÂH BİLKİTABE (نکاح بالکتابه) [*Fık.*] Şahitlerin münderecatını işitmeleri veya mazmununa muttalî olmaları şartiyle kayıp hakkında mektup ile aktedilen nikâh yerinde kullanılır bir tâbirdir.

NİKÂH-I BÂTIL (نکاح باطل) [*Fık.*] Sıhhat şartlarını câmi olmıyan nikâh hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «nikâh-ı fâsit» de denilir. Şahitsiz veya bir şahitle veya hürmet sebeplerinden biri mevcut iken aktedilen nikâh o kabildendir.

NİKÂH-I FÂSİD (نکاح فاسد) [*Fık*] Sıhhat şartlarını câmi olmıyan nikâh hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «nikâh-ı bâtıl» da denilir. Şahitsiz veya bir şahitle veya hürmet sebeplerinden biri mevcut iken aktedilen nikâh o kabildendir.

NİKÂH-I FUZULİ (نکاح فضولی) [*Fık.*] Asil veya vekil olmıyan kimsenin başkası namına aktettiği nikâh yerinde kullanılır bir tâbirdir.

NİKÂH-I MÜT'A (نکاح متعه) [*Fık.*] Zamanla mukayyet olarak yapılan muvakkat nikâh yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu» nda (İkinci cilt, sayfa 4) «Müt'a, temettü veya istimta gibi bir tâbir ile bir müddet için yapılan nikâhtır» suretinde tarif olunan bu türlü nikâha halk dilinde Acem nikâhı denildiğini kaydeden Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi, c. 5, s. 1573) şu tafsilâtı da veriyor:

«Çünkü son zamanlarda yalnız İran'da tatbik edilirdi. Bu türlü evlenme usulünü, idarî mahzur görerek Hazret-i Muhammed'den sonra Halife Ömer kaldırmıştır.

» İran onun zamanında fethedildiği için İranlılar Ömer'i sevmediklerinden ve o, ne yapmışsa aksini yaptıklarından menettiği müt'ayı da son zamanlara kadar yaşatmışlardır.

«Hattâ İranlılar bu nikâh usulünü o kadar bayağılaştırmışlardı ki umumi kadınların yaşadıkları binalara girer, ahnnd bulundurarak bir kaç dakikalık kısa zamanlar için bile muvakkat nikâhlar yapmakta ve bu suretle, akıllarınca, fuhşa dinî bir mahiyyet vermekte idiler.

«Çığırından çıkmış olan bu türlü evlenme ve nikâh usulünü son zamanlarda İran'dan kaldırmış olan Riza Şah-ı Pehlevî'dir.»

NİKÂH-I SAHİH (نکاح صحیح) [*Fık.*] Sıhhat şartlarını câmi olan nikâh hakkında kullanılır bir tâbirdir.

NİSAN TASI (نیسان طاسی) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlâna'nın türbesine girilince sol tarafta, set üzerinde duran tasın adıdır. Kazan büyüklüğünde olan bu musanna' (sanatlı, işlemeli) tas nisan ayında Kübbe-i Hazra'nın üstüne yağan yağmurla doldurulur, - destar şerillerin talyasanları batırılarak istiyenlere şifa niyetiyle dağıtılırdı. Bu suya aynı zamanda «Destar suyu» da denilirdi.

NİSAN YAĞMURU SUYU (نیسان یاغموری صویی) [*Sar.*] Nisan ayında yağan ilk yağmurdan toplanan su hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kiler koğuşu efradının topladıkları bu yağmur suyu Padişah'a takdim olunur ve kendilerine biner akça bahşiş verilirdi.

NİSAP (نصاب) [*Fık.*] Zekât vâcip olan mal miktarı yerinde kullanılır bir tâbirdir. İki yüz dirhem gümüş, yahut beş deve sahibi olan kimse nisab'a erişmiş ve bu sebeple zekât vermesi lâzım gelmiş olur. Bu takdirde gümüşün nisabı ik yüz dirhem, devenin nisabı da beş baş demektir.

«Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu» nda (c. 3, s. 553) tarifi şöyledir: «Zekât gibi vecibelerin, hadd-i sirkat gibi bazı cezaların vücubuna alâmet olmak üzere şâri-i hakîm tarafından nasbedilen muayyen bir miktardır. Zekâta nazaran iki yüz dirhem gümüşün nisab olması gibi.»

Hanefiyye göre sirkatte nisap bir dinar veya hâlis gümüşten madrup on dirhem veya kıymetçe bu miktar maldır.

§ [*İda.*] Bir mecliste görüşmeğe başlanabilmek, yahut karar verilebilmek için bulunması şart olan âza sayısı yerinde de kullanılır.

NİSBETİYYE KÖŞKÜ (نسبتیه کوشکی) [*Sar.*] Bebek üzerindeki köşkün adıdır. Şehzade Süleyman Efendi'nin malı olan bu köşk sonradan hükümete geçmiş, devlete ait diğer bir kısım gayr-i menkul mallar arasında sermaye teşkil etmek üzere Emlâk ve Eytam Bankası'na devredilerek satılmıştır. Şimdiki halde sanatkâr İbrahim Özgür'ün malıdır.

NİŞAN (نشان) Devlet tarafından hizmet mükâfatı olarak muhtelif derecelerde verilen ve göğse takılan alâmetin adıdır. «Lehçe-i Osmani» de (nişan) kelimesi için şu izahat vardır; «Eser, alâmet, hedef, parayeri, alâmet-i farika, nişan-ı zişan; ferman-ı hümayun, tuğra, alâmet-i ifthar, çelenk, güveği nişanı, namzetlik alâmeti, bir vak'aya alâmet için dikilen taş, nişangâh; nişancı, tevkii, tuğrakeş, atıcı.»

Avrupalılar tarafından pek eskiden icad olunan nişanın Osmanlılarca ihdas ve istimali çok sonradır. Osmanlılar bu makamda «sorguç, «tuğ» ve «çelenk» kullanırlardı. Nişan ilk defa olarak, memuriyyete mahsus olmak üzere İkinci Mahmut zamanında ve 1248 senesi ağustosunda (milâdî 1832) senesinde ihdas olunmuştur. İlk nişanlar ûlâ, saniye, sâlise, râbia rütbelerine mahsus olmak üzere dört nevi ve mücevherli idi. Yine o mahiyyette olan «madalya» nın ihdası ise nişandan evveldir. İlk madalya 1143 (1730-31) senesinde ihdas olunmuştur. «Ferahi» adını taşıyan bu madalyalar altındı. Nişanlar ve ondan sonra ihdas olunan madalyalar para darlığı yüzünden Hicrî 1267 (1850-51) senesinde sahiplerinden alınmıştır. Vak'anüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazısı nüsha, c. 9, s, 12) bunu şöyle yazıyor:

«Zata ve hizmete mahsus olarak rütbe sahiplerinde bulunan nişanların kâffesi toplanılıp Darbhane-i Âmire'ye teslim edilmesine karar verilerek olveçhile vükelâ ve ulema ve bendegân ve asakir-i şahane hâmil oldukları nişanlarını merci'leri vasıtasiyle az zman içinde takım takım Bâb-ı Âli'ye iade ve takdime müsareat ettiler. Muharrir-i fakir o tarihte İsmet Paşa maiyyetiyle Anadolu teftiş kitabetine memuren Ankara tarafında bulunmuştum. İstanbul'dan memuriyyet-i teftişiyyeye dahi gelen emirname mucebince rufaka-i daiyanem (arkadaşlarım) nişanlariyle beraber fakir dahi hâmil olduğum mücevher sâlise nişanını olvakit Dahiliye kâtibi bulunan merhum Nazif Bey'e göndermiştim. Devlet-i Aliyye'nin mâlî muzayaka derecesi işbu nişaların istirdadına teşebbüsten malûm olur yolunda Avrupa'ya aksolunan havadis gazeteler lisanına düşmesine bâis olmuştur. Bu nişanların zayiat ve mesariften sonra husule gelen mebaliğ derece-i mutasavvereye mâni olmuş farz olunsa bile

bu tedbir umum bendegân ve daiyan ve hususiyle zâbitanın nişane-i hüsn-ü hizmet ve şecaat ve sadakatlarından olarak cevher-i can gibi tezyin-i sine-i mefharet (göğüslerini süslemek) etmekte oldukları nişanların abziyle bunca asdikanın gönüllerinin kaçırılmasına değmemiş olsa gerektir,»

Yine vak'a nüvis hicri 1288 (1871-72) senesi vak'aları arasında Rusya devleti tarafından Sultan Aziz'e verilen nişandan bahsederken (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazması nüsha, cilt 13, sayfa 7) «İlâve» başlığı altında şunları yazmıştır:

«Vak'a-i Hayriye tarihi olan bin iki yüz kırk bir (1825-26) senesine gelinciye kadar devlet-i aliyyede teşrifatça müretteb ve muntasam aurette nişan itasına dair malûmat ve kuyudat-ı mevsuka ve resmiyeye muttali olamadım. Eskiden Paşa unvaniyle muanven (unvanlanan) olan vüzeraya kılıç, kaftan ile üç, beylerbeyiler ile mirmirana, mirülümera Paşalara iki ve birer tuğ verildiği misillû ancak ve ordularda fevkalâde yararlıkları görülen şucaan (yiğitlerle) asakirin başlarına takılmak için mütenevvi rütbelerden nişan makamında çelenkler verilirdi. Fevkalâde olarak bazı havass-ı vüzeraya dokuz tuğ verildiği de mesbuktur.»

Hicri 1268 senesi zilhiccesinde (1852) Sultan Mecid'in ismine izafetle «Mecidî» nişanı ihdas olunmuştur. Bu nişanın birinci, ikinci, üçüncü ve beşinci rütbeleri olduğu gibi murassaı da vardı.

Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü rütbeleri ile murassaı bulunan «Osmanî» nişanı Sultan Aziz zamanında ve 1278 zilhiccesinde (1862) ihdas olunmuştur.

Nişanın en çoğu İkinci Abdülhamit zamanında ihdas edilmiştir. Bunlar da Hanedan-ı Al-i Osman, Ertuğrul, İmtiyaz, Şefkat nişanları idi.

1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra da bazı nişanlar ihdas olunmuştur. «Nasrif Nişanı» onlardan biridir. «Meziyyet», «Ziraat liyakat nişanı» adlariyle iki nişanın ihdasına dair nizamname çıkarılmış ise de nişanlar yapılmamış ve kimseye verilmemiştir.

Nişanların bir kısmı hele murassâ olanları pek kıymetli idi. Bunu anlamak için vak'a nüvisin (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazması nüsha, cilt 13, sayfa 81) 1288 (1871-72) senesinde yaptırılan beş nişan için sarfolunduğunu kaydettiği aşağıda yazılı paranın miktarına bakmak kifayet eder:

«O esnada imal olunan iki kıt'a murassâ Osmanî ile üç kıt'a Mecidî nişanlarına ma'a kordon on üç yük elli dokuz bin kuruş sarf olunmuştur.»

Bir yük yüzbin kuruş, yani bin altındı. Beş nişana on üç bin altının harcanması, hassatan devletin para darlığı çektiği o senelerde, israfın derecesini göstermek itibariyle kayde değer.

Lâyık olan ve olmıyana nişan verilmesi dikkati çektiği için bir aralık memurlarla lâyık olanlardan başkalarına nişan verilmemesi için bir nizamname çıkarılmıştır. Vak'a Nüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, cilt 8, sayfa 176) bunu 1260 (1844) senesi vak'aları arasında şöyle yazmıştır:

«Mütenevvi rütbelerden her sınıfta mevcut olan nişanlara dair o esnada beş on bendi şâmil bir veraka-i nizamiyye neşr olundu. Hulâsası rütbe ve nişan tevcih ve itası istihkak ve ehliyyet ve memuriyyet ile meşrut olup açıktan şuna buna rütbe ve nişan verilmemesi karar altına alınıp ledeliktiza nişanların seleften halefe devr ile teati edilmesi ve ilmiyye tarikinde Bilâd-ı erbaa ile Makreç mollalarının nişanları olmadığından bunlar için imal ettirilen ondört adet nişan Şeyh-ül-islâm marifetiyle tedavül olunması usul ittihaz kılındı.»

Nişan sonraları hele İkinci Abdülhamit devrinde önüne gelene arabacı ve bekçiye verilmek suretiyle bütün bütün kıymetten düşürülmüştür.

Biz askeriz askerliğimiz bizlere şandır
Düşman garazı göğsümüze kanlı nişandır
Gerçi verilir âdet olup bazı nişanlar
Askerde nişan sinedeki zahm-ı sinandır
Lâ

Seferde can bahası aldığım Osmanlı nişanın
Bugün görmekteyim hayretle valinin aşağında
Olursa müptezel bu mertebe kadri mükâfatın
Nişanın kıymeti pek dûn kalır asker ocağında
Lâ

Kesretinden kalmadı rağbet nişan-ı devlete
Bî nişan olmak nişan-ı iftiharımdır benim
Saphi Paşa

§ [*İda.*] Nişan tabiri hükümdarın imza ve alâmeti yerinde de kullanılmıştır. Sonraları bunun yerine «Tuğra» tâbiri kaim olmuştur. Değerli Profesör Fuat Köprülü «Bizans'ın Osmanlı Müesseselerine Tesiri» başlıklı kıymetli yazısında (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, cilt 1, sayfa 200 haşiyesi) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Profesör Kraelitz'in Âşık Paşa Zade'den aldığı «Timarların nişanı Bayezit Han adına

oldu «cümlesi «Nişan» kelimesinin hükümdarın imza veya alâmet-i mahsusasını yani tuğrasını muhtevi resmî vesika mânasına kullanıldığını göstermektedir. Fatih devrine ait resmî vakıf defterlerinden de, bir takım yerlerin vakıf olduğunu ispat eden vesikalara «Nişan» denildiği, ve bu «Nişan»ların yalnız Padişahlar değil, şehzadeler ve beylerbeyiler tarafından da verildiği anlaşılıyor. Bu defterler, herhangi bir memleket Osmanlılar eline geçtiği zaman bu gibi tasarruf vesikalarının derhal tecdit edildiğini göstermek suretiyle Âşık Paşa Zade'nin ifadesini de teyit etmektedir. (Ahmet Refik: Türk Tarih Encümeni Mecmuası, numara 79: Fatih zamanında Teke ili, numara 80, Fatih zamanında Sultan öyüğü). XIV ve XV inci asır resmî vesikalarından anlaşıldığına göre bu gibi vesikalara «Biti» unvanı veriliyordu. Profesör Kraelitz'in Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuasında neşrettiği ilk padişahlara ait vesikalarla yukarıda zikrettiğimiz eserindeki vesikalar bunu göstermektedir. Mevzubahis vakıf defterlerinde ise Padişah ve şehzadelerin emirnamelerine «Nişan», beyler beyilerin ve kazaskerlerinkine «biti» denilmektedir. Hattâ burada tesadüf edilen «Evrençin bitisi» ve «Gökçe Evren bitisi»nin ne demek olduğu tamamiyle anlaşılmamaktadır. Bu «biti» kelimesi Shiratori'nin, W. Radloff'un mütalâalarına göre Çince «Fırça» mânasına olan «Pit» kelimesinden alınmıştır. Eski Çin menbalarına nazaran Orta Asya'da daha Tepa-Wei (Milâdi 388-558) sülâlesi zamanında «pi-teh» (ihtimal ki bitik: yazı) kelimesi ve «piteh-çen» (ihtimal ki bitikçi yani kâtip) vazifesi malûmdu. Orhun kitabelerinde «bitig» kelimesi mevcut olduğu gibi «Kudatgubilig» de de «bitikçi» kelimesi geçer. (W. Bartholdun İslâm Ansiklopedisi'ndeki bitikçi kelimesine müracaat). Herhalde Uyguların ve Kara Hanlılar devletinin idarî ıstılahları arasında bulunan bu kelimenin, muahharan Moğollar tarafından iktibas edildiğini ve İlhaniler devletinde «Uluğ Bitkici» memuriyyetinin büyük bir ehemmiyeti olduğunu o devre ait vesikalardan öğreniyoruz. (Muhammet Bin Hinduşah Nahcivani'nin Düstur-ül-Kâtip fi tayin-il meratip adlı eserinde, Köprülü kütüphanesinde numara 1241, var. 187-188; bu hususta Cuveyni Vessaf, Reşidettin gibi müverrihlerin eserlerinde mebzul malûmat vardır). İkinci Bayezit zamanına kadar Osmanlı Padişahlarının muharrerâtında «biti» kelimesinin kalması, bu eski an'anenin bir bakiyesi gibi telâkki olunabilir. (Münşeat-ı Feridun'a bakınız»

§ [*Ask.* Yeniçerilerin bölük ve orta alâmetlerine de «nişan» denilirdi. Bu nişanlar orta ve bölüklerin kapıları üzerinde, çadırlarında ve bayraklarında bulunduğu gibi bunu dövme suretiyle kollarına işletenler de olurdu. Bundan başka yeniçerilerin mezar taşlarında ellerinde ocağa mensubiyyetlerini gösteren sofa tezkirelerinde de ortalarının nişanları görülmektedir.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı Yeniçerilerin nişanlarından bahsederken (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu ocakları, birinci cilt, sayfa 292 ve mütaakıp) şu tafsilâtı veriyor:

«Elimizdeki bir mecmuada yeniçerilerden cemaat ortalarının altmış beşinci sekban ortası ve bunun bölükleri müstesna olarak diğerlerinin nişanları varsa da alt tarafı mevcut değildir; fakat bu noksan kısım başka bir mecmuadan tamamlanmıştır. Cevat Paşa merhum da orta nişanlarını Marsigli'nin bir Türk tarafından resmedilen kitabından alarak eserine koymuştur.

«Benim gördüğüm mecmuada orta nişanlariyle Marsigli ve Cevat Paşa'nın eserlerindeki nişanlar arasında bazı farklar ve değişiklikler vardır. Bunların her ikisinde de sekbanların nişanı gösterilmemiştir. Merhum Mahmut Şevket Paşa'nın (Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyyesi) isimli eserinde bölük ve ortaların nişanları tamamen mevcut ise de tarifleri olmadığından iyi istifade edilmemektedir.»

Uzun Çarşılı bundan sonra mecmuada (Üniversite Kütüphanesi, numara 3325) Yeniçerilerde ilk teşekkül olan Cemaat ortalarının çadır ve nişanlarından başlandığı için kendisinin de önce cemaat veya yaya ortalarının nişanlarını göstereceğini, bununla Marsigli ve Cevat Paşa'nın izahları arasındaki farkları notla göstereceğini söylemekte ve nişanlar hakkında uzun uzadiya tafsilât vermektedir. Örnek olarak birkaç tanesini kayd ile iktifa ediyorum: Cemaat 3 çütürban kırmızı alay bayrağı içinde beyaz Zülfikar, Cemaat 6; çadırın ön kısmında kırmızı küçük alem. Cemaat 10; yarı kırmızı, yarı sarı bayrak. Cemaat 13; kırmızı arslan, önünde bir hurma dalı. Cemaat 24; kırmızı adam pençesi. Cemaat 69; kırmızı kabak. 72; üç şerefeli siyah minare. Cemaat 79; siyah fil.

§ [*Öl.*] Dönüm'ün eczasından birinin adıdır. Her dıl'ı 40 arşın olan dönümün beher dıl'ı 10 çubuğa ayrılır, on kısma bölünen çubuğun her bir kısmına da nişan denilirdi.

NİŞAN ALAYI (نشان آلای) [*San.*] Yeniçeri kabadayılarından birinin işletmek üzere açtığı

kahveye kendi ortasının nişanını alayla götürüp astığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Yeniçeriler kanun mucebince sanat ve ticaretten memnu oldukları halde sonradan ocak bozulmuş ve bu türlü işler de yapanlar olmuştur.

NİŞANCI (نشانجی) [*İda.*] Osmanlılar zamanındaki yüksek vazifelerden birinin adıdır. İslâm hükümetlerinde «Sahib-i kalem-i âlâ», «Sahib-i divan-ül-inşa», «Muvakki'», «Tuğraî», «Pervane» adları verilen makam sahibine Osmanlılar «Nişancı» ve gördüğü vazifeden kinaye olarak da «Tevkiî» ismini vermişlerdir. Resmî dairelerde tevki' denilince imza anlaşılırdı.

Hükümdarların alâmetlerini taşıyan ferman ve beratlara Türklerde «nişan» adı verildiğinden bu alâmeti çekmeğe izinli makam sahibine de «Nişancı» denilmiştir.

Hulefa zamanlarında tevki' demek halifelere verilen istidalara yapılması lâzım gelen muameleyi, yahut verilmesi icabeden cevabı, bugünkü derkenarlar gibi, halife tarafından yazdırılan şerh demekti. Bu şerh inşa divanının reisi, yahut onun makamına kaim olan zat tarafından yazılırdı. Divan reisi halifenin huzurunda bulunarak onun tarafından istenilen derkenarları en kısa bir üslûpla yazardı.

İslâmiyyetin ilk devirlerinde halifeler emir mahiyyetinde olan bu derkenarları kendileri yazarlardı. Yazdıkları ekseriya bir âyet veya hadisten alınma şeylerden ibaretti. Hazret-i Ömer (Amr İbn il-As) ın bir yazısına şunu yazmıştı:

«Emîrin senin hakkında nasıl olmasını istiyorsan sen de halk hakkında öyle ol.»

Arzıhallerle şikayetnamelere yazılan şeyleri ihtisar (kısaltılarak) yazmağa o kadar vakit harcanırdı ki bu suretle meydana gelen ibareler belâgate örnek teşkil ederdi.

Tuğra, tevki' gibi hükümdarların hususi alâmeti ve o alâmeti havi yazılar mânalarında kullanılan nişan kelimesinde teşkil edilmiş olan «nişancı» tâbirinin Osmanlılarda ne zamandan beri kullanıldığı kat'i olarak bilinemiyor. «Fatih Kanunnamesi» nde bulunuşu eskiliği hakkında şüphe bırakmaz. Kanunnameyi haşiyelerle neşreden rahmetli Ârif Bey (ölümü 1921) bu mansıba ilk tâyin olunan zatın meşhur âlim (Şeyh Muammet Cezerî) nin evlâdından (Eb-ül-Hayr Muhammet) Efendi olduğuna kaildir.

Değerli Profesör Fuat Köprülü «Bizans'ın Osmanlı Müesseselerine Tesiri» başlıklı kıymetli yazısında (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. 1, s. 198 ve mütaakıp) «Nişancı» tâbirinin ne zamandan beri kullanıldığını, bugünkü tetkikatımıza göre, kat'i olarak bilinmiyor» diyor ve şunları ilâve ediyor:

«Bu unvanın Fatih zamanından beri kullanıldığını kabul etsek bile, bu nam altındaki müessesenin büyük Selçukîlerdeki «Tuğrâî» lik müessesesinden başka bir şey olmadığı gayet sarihtir. Abbasîlerden başlıyarak bütün İslâm devletlerinde muhtelif farklarla mevcut olan «Divan-ül-inşa» adı büyük Selçukîler zamanında eski Oğuz an'anesine tevfikan «Divan-al-tuğrâ» ya tebdil edilmiştir. İşte bundan dolayı, iptida büyük Selçukî İmparatorluğundan başlıyarak, muhtelif selçukî şubelerinde daima «tuğrâî» lâkaplı bir takım meşhur ricale tesadüf olunur.

«Anadolu Selçukîlerinde de «tuğrâî» lik memuriyeti mevcuttu ve divanda büyük ehemmiyeti vardı. Şemseddin Muhammet Tuğrâî, Nureddin Tuğrâî gibi Selçukî ricali hakkında (İbn-i Bibi) de mühim malûmata tesadüf edilir. XIII üncü asrın başında Anadolu Selcukîlerinde gördüğümüz bu memuriyyetin her halde XII nci asırda da bulunduğunu kolaylıkla tahmin edebiliriz. Büyük Selçukilerde ve Harzemşahlarda olduğu gibi Osmanlı Devletinin XV inci asırdaki nişancılarının vazifeleri arasında esas itibariyle hiçbir fark yoktu. Bütün bu izahat, Osmanlılardaki nişancılık vazifesinin tamamen Selçukîlerden intikal ettiğini gösterebilir. XVI-XVII nci asırlarda bunun yerine «Reis ül-Küttap» lık ve «Tevkiî» lik memuriyyetlerinin daha ehemmiyet kazanması meselesinin tetkiki mevzuumuzdan hariçtir. Bu kısa izahat «Nişancı» lık müessesesinin Grand-logothète mukabili olarak Bizans'tan alındığı iddiasının ne kadar esassız olduğunu ispata kâfidir.»

Nişancıyı «Onsekizinci asır başına kadar devlet kanunlarını iyi bilmek ve yeni kanunlarla eskilerini ve şer'î ve hukukî kanunları telif etmek kudretini haiz olması icabeden ve divanda bu hususlar hakkında fikir ve mütalâasından istifade edilen ve hükümdarlara yazılacak nameleri ve vezirlerin menşur ve beratlarını tahrir veya müsveddelerini tetkik eden nişancıya tuğraî ve tuğrakeş-i ahkâm yahut muvakki' veya tevkiî de denilirdi» suretinde gösteren ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı da (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1948, s. 214 ve mütaakıp) şu tafsilâtı veriyor:

«Ahitname, berat veya menşur, name veya hüküm ve ilmiyyeye ait cihat beratları ile fermanların baş tarafına Padişahın imzası olan tuğrayı çekmek nişancının vazifesi idi. Nişan-

cılığa (Tuğra-yı şerif hizmeti) ismi de verilirdi.

«Osmanlı Devletinin ilk zamanlarında ferman, berat ve hattâ vakıfların kabul ve tevcihi münasebetiyl nişan ve tuğra tâbirleri görülmekte olduğuna göre bu kayıtlar bize nişancı veya tuğraî isminde bir memurun bulunduğunu göstermektedir. II. Sultan Murat'ın emriyle Türkçeye çevrilmiş olan İbn-i Kesir Tarihi'nin Arapça metnindeki muvakki' tâbirinin nişancı diye tercüme edilmiş olması nişancı tâbirinin onbeşinci asrın ilk yarısında Osmanlılarda mevcudiyyetini göstermektedir. Bundan başka Gazi Orhan ve Birinci Murat'la Emîr Süleyman Çelebi'nin tuğralarının mevcudiyyeti, Anadolu Selçukluları ve diğer beylerle beraber bu hizmetin mevcudiyyetini Gazi Orhan Bey zamanına kadar göstermektedir. Bu tâbiri Fatih'in kanunnamesinde de görmekteyiz.»

«Fatih Kanunnamesi» ne nazaran (sayfa 13) nişancılar vezirler, kazaskerler ve defterdarlarla birlikte sadırda oturmak hakkını haiz idiler: «Divan-ı Hümayunda sadra oturmak vüzeranın ve kazaskerlerin ve defterdarların ve nişancıların yoludur. Evvelâ vüzera oturup bir canibe kazaskerler, anların altına defterdarlar otururlar ve ol bir canibe nişancı oturur.

«Yine bu kanunnameye göre nişancı vezir veyahut beylerbeyi ise defterdarların üstünde otururdu: «Ve nişancının mertebesi eğer vezaret ve beylerbeyilik ise defterdarlara tasaddür eder ve sancak ile nişancı ise deferdardan aşağı oturur.»

Teşrifat cihetiyle nişancılık bilâhare tebeddüle uğramış, mevkii yükselmiştir. Tevkiî Abdurrahman Paşa tarafından 1087 senesinde cem ve telfik olunan kanunnamede (Millî Tetebbûlar Mecmuası cilt-1, sayfa-516) teşrifat cihetiyle nişancının vaziyyeti şöyle yazılıdır: «Eğer vezareti var ise vüzeray-ı izam silkine dahil olup hükmünü verir ve eğer Rumeli beylerbeyilik pâyesi var ise beylerbeyilerden maada cümle beylerbeyilere ve kazasker efendilere tasaddür eder ve bu pâye ile divan-ı hümayuna girip çıktıkça vüzera ile bile girer çıkar amma arza girmez.

«Fatih Kanunnamesi» ne nazaran (sayfa 14) nişancılığa dahil ve sahn müderrisleri geçebilirlerdi. «Nişancılık dahil ve sahn müderrislerinin yoludur.»

Yine aynı kanunnameye göre mal defterdarlığından nişancılığa geçmek caiz olduğu gibi reis-ül-küttaplıktan da nişancı olmak mümkündü: Mal defterdarlığından nişancı olsa ol beylerbeyilik hükmü ile olur ve reis-ül-küttap nişancı olsa sancak hükmü ile olur.»

Nişancılığın vazifesi tuğra çekmek olduğu kanunnamede (Fatih Kanunnamesi sayfa 16) sarahaten zikredildiği halde ulemanın da bu işe getirilmesi esasen o zaman da müderrisliğin her işe mahreç olması ile beraber name-i hümayunları yazma vazifesinin nişancılara muhavvel olmasına mebni idi. Ulema içinde edebî ilimlere ve yazı yazma usulüne vakıf olanlar aranarak tayin edilirdi. Nişancılığın ihdasından evvel dahi name-i hümayunlar ulemanın bu hususta iktidar sahibi bulunanları tarafından yazılırdı. Sonradan ulemadan nasp hususu terk ve reis-ül-küttaplar temayüz etmekle nişancılık vazifesi yalnız tuğra çekmekten ibaret kaldı. Arazi ve kuraya mütaallik yani defterhane-i âmire'de mestur olan zeamet, timar, has ve evkaf kararları intikal ettikçe kaydının tevkiî kalemi ile tashihi umuru dahi bilâhare tefviz olundu.

Kezalik «Fatih kanunnamesi» ne nazaran nişancılar terfi ederek beylerbeyi olabilirlerdi: «Beylerbeyilik dört kimesnenin yoludur. Mal defterdarlarının ve beylik ile nişancı olanın ve beş yüz akça kadıların ve dört yüz bin akçaya varmış sancak beylerinin yoludur.»

Nişancıdan vezir de olabilirdi: «Mal defterdarlarının ve beylik ile nişancıdan vezir dahi defaten olmak yoludur ve kanunumdur.»

Divan günlerinde ve diğer resmi eyyamda divan-ı hümayunda yemek yenilirken nişancılar vezirler ve defterdarlarla birlikte hazırlanan sofrada yemek yerlerdi: «Divan-ı Hümayunumda taamda vezir-i âzam baş defterdar sair vüzera ile defterdarlar ve nişancı yiyeler.»

Tevkiî Abdurrahman Paşa tarafından toplanan kanunnameye nazaran nişancılar bilâhara sadrazamların sofrasında yemek yemiye başlamışlardır: «Nişancı ile baş defterdar iskemlelerde oturup vüzera ile tenavül eder.»

Nişancıların oğulları müteferrika olurlardı: «Nişancı oğulları dahi kezalik kırk beş akça ile müteferrika olalar (Fatih Kanunnamesi sayfa 20)»

Bayram muayedelerinde, Padişahlar, vezirlerle kazaskerleri ve baş defterdarı olduğu gibi nişancıları da kaimen kabul ederdi: «Vüzerama ve kazaskerlerime ve baş defterdarıma ve nişancıya kendim kalkmak kanunumdur:»

Nişancıların elkabı defterdarların elkabı gibiydi. Fatih Kanunnamesinde (sayfa 13) buna dair şu sarahat mevcuttur: Nişancıların elkabı defterdar elkabıdır.»

«Fatih kanunnamesi»nde tasrih olunduğu veçhile nişancılar vezir veya beylerbeyi olmadıkça defterdara takaddüm edemezlerken İkinci Ba-

yezit zamanında nişancılığa getirilen (Taci Zade Cafer Çelebi) defterdara takaddüm ettirilmiş ve «mastaba-i saltanîde vüzeranın solunda ik'at olunup nişancı paşa unvaniyle bir kat daha mazhar-ı tevkir» olduğu gibi kendisine de «otak kurulması ferman» olunmuştur.

Hammer (c. 3, s. 226) Fatih zamanındaki devlet müesseselerini tetkik ederken nişancılık için diyor ki: «Nâm-ı şahane işaretinin kâtibi demek olan nişancılar osmanlıların bina-yı saltanetinin dördüncü rüknünü ikmal ederlerdi. Vaz'-ı aslisinde bunlar müsteşar-ı devlet ve bu sıfatla âza-yı divandan madud idiler. Nişancılık mesalih-i umumiyyece bir tesir-i hakikiyi haiz olmayıp bir unvan-ı mefharetten başka bir şey değildir. Mukaddema nişancı işaret-i şahaneyi yani tuğrayı ferman ve beratların üzerine bizzat vazetmiye mecbur idi. Şimdi bu vazife ile mükellef olan kâtiplerdir. Divan-ı hümayundan çıkan bütün evraka şâmil olan işbu vaz'-ı hususuna «Tevki'» tâbir olunur. Kanun-u Osmaninin ilk maddelerine tevfikan nişancı, reis-ül-küttap tarafından tanzim olunan evamir ve berevatı görüp tashih ve yazılmasını emretmiye memurdu. Bugün ise bilâkis muharrerat-ı devleti nazar-ı im'andan geçirmiye memur demek olan mümeyyiz ile beylikçi ve reis sahlarını çektikten sonra yalnız tuğra-yı hümayunu vaz etmiye memurdur.»

Kanunlarla merasimi en iyi bilen nişancılar olduğu için bunlara mütaallik hususat nişancılardan sorulur, ve reyleriyle hareket olunurdu. Nişancıların bu sıfatlarından dolayı kendilerine sabıkta «Müfti-i kanun» itlak olunduğunu Tevkî Abdurrahman Paşa söylüyor.

Yine Abdurrahman Paşa'nın cemettiği kanunnamede (safa 515) nişancılığa ait şu ahkâm ve malûmat münderiçtir: «Tuğra-yı şerif ile memurdur, ve kendi hanelerinde kanununa mütaallik ahkâm yazılır, Mümeyyizi tashih eyledikten sonra kendüsi tuğraların çeker ve defter tashih olunmak lâzım gelse kendüye hitaben varit olan ferman muecebince Defterhaneden getürdüp kendi kalemiyle tashih eder. Tashih fermanı varit oldukta kanun budur ki evvelâ ol ferman-ı şerifin tuğrasını bizzat vezir-i âzam hazretleri çeker, badehu ferman kendüye geldikte zahrının bir köşesine (Defteri gele) deyu kalemiyle işaret edüp defter eminine gönderir, olsaat Defterhane kesedarı defteri ve ol ferman-ı şerifi bile getürür. Pes ber mucib-i ferman-ı hümayun mahallini bulup tahrir ve tashih eyledikten sonra ferman-ı şerifi kendi hıfz eder. Ve kazasker efendilerden memhur kese ile gelen ehl-i cihat beratlarının tuğraların çektikten sonra ehl-i cihatın esamisi defterlerine (sah) çekip ve yine kesesine koyup mühürleyip kendi kesedarı ile kâğıt Eminine gönderir. Ve divan tarafından verilen şikâyet ahkâmın reis efendi (resit) ettikten sonra kesedarı cemedip kendüye götürür. Tuğrlaların çeker.»

Vezaret pâyesini haiz olan nişancılar vezir elbisesini, olmıyanlar sair divan hocaları gibi mücevveze, sof üst, lokmalı kutni iç kaftanı giyerdi. Vezir olmıyan nişancıların atlarına orta abayı ve orta raht vurulurdu. Hasları da dört yükten ziyadece idi. Nişancıların vezir-i âzamları ziyaret için muayyen bir vakit yoktu. İstedikleri zaman gidip ziyaret edebilirlerdi. İstizan âdetti.

«Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı»nda (sayfa 226-227) nişancılık için şu tafsilât da vardı:

«Nişancılar, on sekizinci asır başlarından itibaren baş defterdarın aynı olan mevki, rütbe ve derecelerini ondokuzuncu yüz yıl başlarına kadar muhafaza etmekle baraber tedrici surette eski ehemmiyyetlerini hemen tamamen kaybedip sonraları bu vazife hacegân sınıfının ikinci derecedeki memurlarına verilir olmuştu. Bununla beraber nişancılar eskiden olduğu gibi divan müzakerelerinde sedir üzerinde oturmuşlar ve erkân-ı devlet vasfını 19 uncu asır başlarına kadar muhafaza etmişlerdir. Nişancının onsekizinci asır sonlarında işi pek azdı ve asıl vazifesi olan tuğra keşidesini tuğra keş denilen muavini yapardı. Hammer, bu son zamandaki nişancıdan bahsederken «Ehemmiyeti, elyevm devlet mührünü tatbik edecek yerde sadrazamın mührünü basmaktan ibaret olan şekilcilikten ibaretti.» demektedir. Bir aralık yani 1263 H. 1836 tarihinde lâğvedilen nişancılığın vazifesi defter eminliğine verilmişti. Mühim işlere mütaallik fermanların üzerine Bâb-ı Âli ve diğerlerin de defter eminleri tarafından tayin edilen tuğra nüvis denilen memurlar tarafından tuğra çekilirdi. 1254 H. 1838 M. de defter eminliğindeki tuğra nüvisilik hizmeti kaldırılıp Bab-ı Âli ile Defter eminliği tuğracılığı birleştirilmiş ve bu hizmetin Bâb-ı Âli'de görülmesi muvafık görülmüştür. Bu münasebetle her iki vazife Bâb-ı Âli tuğra nüvisi bulunan Dahiliye kâtibi hulefasından Hacı İbrahim Efendiye verilerek maiyyetine iki kâtip de tayin edilmiştir.

«Nişancılık bir pâye olarak da verilirdi. Meselâ Birinci Sultan Mahmut zamanında Toskana dükalığına orta elçilik ile gönderilen

sabık Mevkufatî Hattî Mustafa efendiye nişancılık pâyesi verilmişti.

«Fesin ibdasından sonra menasıb-ı sitte rütbesinde bulunan defterdar, reis-ül-küttap, şıkk-ı sani defterdarı, nişancı ve defter eminlerin başlarına âdî fes ve arkalarına güğer hayvanî giyip Leh biçimli gaşiyeli ve takımlı ata binmeleri kanun oldu.»

Son zamanlarda «Tevki-i Divan-ı Hümayun» unvanı kullanılmıya başlanmış, nişancı tâbiri terk olunmuştur.

NİŞANCI BEY (نشانجی بك) [*İda.*] Bâb-ı Âli'nin hukuk müşaviri vaziyyetinde bulunan ve yüksek bir memur olan «Nişancı» hakkında kullanılır bir tâbirdir. Nişancının sadrazamla görüşmesi için muayyen bir vakit yoktu. Yalnız istizan (sormak) âdetti.

NİŞANCI DİVİTDARI (نشانجی دیویتداری) [*İda*] Nişancı'nın maiyyetinde bulunan memurlardan birinin unvanıdır. Divitçi demektir.

NİŞANCI HASSI (نشانجی خاصی) [*Mal.*] Nişancılara verilen haslar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'a gelinciye kadar memurlara aylık verilmez, geçimleri için timar ve has verilirdi.

NİŞANGÂH (نشانگاه) [*Top.*] İyi nişan alarak mermi ve kurşunu hedefe isabet ettirebilmek için top ve silâh üzerindeki tertibat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Atılacak mermi, kurşun ve okun isabet ettirilmesi için konulan alâmet yerinde de kullanılır. Şiirde hafifletilerek nişangeh suretinde kullanılırdı.

NİŞAN-I HÜMAYUN (نشان همایون) [*İda*] Osmanlı Padişahlarının imza alâmeti olan «Tuğra» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalardaki «Nişan-ı şerif», «Tevki'-i Hümayun», «Tevki'-i refi'», «Nişan-ı şerif-i âlişan-ı Sultanî», «Tuğra-yı garra-yı sâmi mekam-ı hakani», «Tevki'-i refi-i hümayun», «Misal-i meymun», «Alâmet-i şerife» gibi tâbirlerin hepsi de «Tuğra» demektir.

NİŞAN-I ŞERİF (نشان شریف) [*İda.*] Osmanlı Padişahlarının imza alâmeti olan «Tuğra» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalardaki «Tevki'-i hümayun», Tevki -i refi'», «Nişan-ı şerif-i âlişan-ı Sultanî», «Tuğra-yı sâmi mekân-ı hakani», «Tevki'-i refi'-i hümayun», «Misal-i meymun», «Alâmet-i şerife» gibi tâbirlerin hepsi «Tuğra» demektir.

NİŞAN KALEMİ (نشان قلمی) [*İda.*] Vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, mevali beratlariyle zeamet ve timarların kayıtlarının yapıldığı kalemin adıdır. Buna «Tahvil kalemi», «Kese kalemi» de denilirdi. Zeamet veya timar tevcih olununca iptida derkenar olmak üzere Defterhaneye gider, orada derkenar olunup buyurulduşu alındıktan sonra buraya gelirdi.

NİŞANKEŞ (نشانکش) [*San*] Marangoz ve dülgerlerin rendeliyecekleri tahtalara işaret çekmek üzere kullandıkları bıçaksız âletin adıdır. Bu âlet yalnız kesilecek yeri işarete yarardı.

NİŞANLI KÂĞIT (نشانلی کاغد) [*San.*] Padişah'ın seferde bulunduğu zamanlarda İstanbul'da kaymakam sıfatiyle bırakılan vezire, icabında doldurulmak üzere, nişancı tarafından tuğraları çekilmiş olarak gönderilen ahkâm kâğıtları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Devlet erkânı arasında nişancı da Padişahla beraber gittiği için bu kâğıtlar bulunduğu yerden gönderilir, lüzumunda kaymakam olarak bırakılan vezir tarafından doldurulurdu.

NİŞAN TAHTASI (نشان تخته‌سی) [*San.*] Yapılmakta olan binalarla mal getiren gemilere Yeniçeriler tarafından konulan alâmet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Alâmet tahtadan olduğu için bu tâbir meydana gelmiştir. Yeniçeriler kanun ve nizam dinlemiyerek meşhur tâbiriyle gemi azıya aldıkları son zamanlarda ve hemen bütün esnafı haraca kestikleri sırada buna da başvurmuşlardı. Hükümete ait binalara varıncıya kadar her nerede bir bina yapılmağa başlanırsa oraya bir tahta getirirler ve binanın görünecek bir yerine asarlardı. Bundan maksat amele ücretlerinden ve gemi sahiplerinden hisse almaktı.

Vak'anüvis Lûtfi Efendi 1242 (1826-27) seneleri vak'aları arasında bazı sanatlar gibi Müslümanlara münhasır olan ebniye nakkaşlığının (bina boyacıları) din farkı gözetilmeksizin herkes tarafından yapılmasına izin verildiğini yazarken (Lûtfi Tarihi, c. 1, s. 239) «İlâve» başlığı altında şunları yazıyor:

«Yeniçeri zamanında olunan taadiyattan birisi dahi ebniyelere ve hususiyle tüccar sefinelerine Yeniçerilerin nişan tahtası asması idi. Mirî ebniyesine varıncıya kadar her nerede bir bina inşasını haber alırlar ise nakkaş ve sıvacı ve sair amele için birer nişan tahtası getirtip ebniye mahalline asarlar, o nişan ebniye sahibinin istediği gibi ameleyi kullanamaması alâmeti idi. Böyle balta asmaktan garazları amelenin paralarından kesip almak idi.»

Yeniçerilerle beraber bu da kaldırılmıştır.

NİŞANTAŞI (نشان طاشی) [*Ok.*] Ok müsabakasında atılan okun düştüğü yere, hatıra olarak, dikilen taş hakkında kullanılır bir tâ-

birdir. «Menziltaşı» da denilen bu taşa ok atanın adıyla atıldığı tarih yazılırdı.

NİŞASTA AHARI (نشاسته آهاری) [*San.*] Nişastanın (halk arasında nişeste denilen unlu maddenin) pişirilmesi suretiyle yapılan aharın adıdır. Bu madde kâğıda sürülür, o sayede mürekkebin kolaylıkla silinmesi temin olunurdu.

NİYABET (نیابت) [*İda.*] Hükümdarlıkla idare edilen yerlerde hükümdarlık makamının inhilâlinden veya hükümdarların küçüklük, yahut hastalık gibi bir sebeple kasır olmasından dolayı hükümdarlık vazifesinin başka birisi veya seçilen bir meclis heyeti tarafından görülmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

§ [*İlm.*] Kazasker veya kadıya vekâleten şer'î iş ve dâvaların naip sıfatiyle görülmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Naip bunlar tarafından tâyin edilirdi.

NİYAMGERAN (نیامگران) [*San.*] Kıncılar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça niyam; kılıf, kın, kılıç, hançer; bıçak gibi şeylerin kabı demektir. Eski vesikalarda geçer.

NİYAZ (نیاز) [*Sof.*] Büyüklerden birinin huzurunda edeple bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Niyaz; hacet, ihtiyaç, istek ve tuhfe-i dervişane (*derviş armağanı*) mânalarına gelir. Tarikatların hepsinde niyaz vardır. Yalnız şekli değişir. Mevleviler sağ el sol, sol el sağ omuz üzerine gelmek üzere kolları çaprazvari koymak ve sağ ayağının baş parmağı ile sol ayağının parmağı üzerine basıp eğilmek suretiyle niyazda bulunurlar. Bektaşiler bu makamda bir parça eğilmekle beraber diz çöker, dede'nin sağ ve sol dizini öperler. Öteki tarikatlarda şeyhin huzuruna çıkılırken eller göğüste olduğu halde eğilmek ve şeyhin dizlerini öpmek vardı. Bazıları anasır-ı erbaanın (dört unsur) remzi olarak dört yeri öpmeyi niyazın levazımından sayarlar ve niyaz kelimesinin dört harften mürekkep oluşunu da bunun delili addederlerdi.

Niyaz; hediyye ve ihsan yerinde de kullanılırdı. Gerek mevleviler ve gerek bektaşiler sadaka kabul etmezler, fakat niyazı reddetmezlerdi. Hattâ bektaşilerde nasip alan can zengin ise babaya, aşçı başıya, rehbere, meydancıya ve diğer hizmet sahiplerine niyaz vermek mecburiyyetinde idi. Babanın niyazı postunun altına konulurdu.

Mevlevilerde niyaz onsekiz ve on sekizin ez'afı olarak verilirdi. Bu âdet Mevlâna'dan birine bir şey verdiği vakit ekseriya onsekiz yahut on sekizin ez'afı olan otuz altı, elli dört ve ona göre verir idi. Bundan mânalar çıkaranlar «س = sat» lâfzı Ebced hesabiyle on sekiz olduğundan Mevlevî niyazının da on sekiz olduğunu ileri sürenler varsa da bu, fazla gayret keşlik *olsa* gerektir. Çünkü Türklerde dokuz adedi mukaddes sayıldığı cihetle hediyeler hep dokuz, yahut dokuzun ez'afı olarak verilirdi. Bu sebeple Mevlevi niyazında da bu eski Türk âdetinin tesiri olmak çok muhtemeldir.

Mevlevi tarikinde sadaka ve zekât kabulü caiz değildi. Dervişler muhtaç adamlar oldukları için bunlara verilecek şeyin daha mütevazi', alandan ziyade verene faydalı olduğu şekline sokulması düşünülmüş, o mânayı ifade eden bu tâbir bulunmuştur. Niyazın bir mânası da rica olması hakikaten iyi düşmüştür.

Üstat Velet Çelebi (ölümü 1953) «Muhtasar Menakıb-ı Mevlâna» da (Üsküdar Mevlevi Şeyhi Remzi Dede'nin kütüphanesinde yazma nüsha, sayfa 122 haşiyesi) niyazı tarif ettikten sonra şöyle diyor.

«Bizler سلمان منا اهل البیت» ve «مولی القوم منهم» mantukunca Efendilerimiz ehl-i beyt-i Nebevî misillû sadaka almayız. Garazsız, ivazsız mahza Pir'imizin füyuzatına mazhar olmak ve bizim duamızı almak için hediyesini kabul eylemekliğimizi niyaz ederse anı alırız ve bu vesile ile onu memnun ve müteşekkir bırakırız.»

Buna ait şöyle bir fıkra vardır: Galata Mevlevihanesi neyzenlerinden Deli İsmail Dede ramazan sonlarına doğru bir gün Bayezit camiinde oturuyormuş. Yaklaşan bayramda çoluk çocuğu için tedariki lâzım gelen ötleberiyi düşünüyor, mangırsızlık (parasızlık) kendisini düşündürüyormuş. Dedeyi ve düşündüğünü gören Âli Paşa aynı zamanda bir lâtife yapmış olmak için uşağın eline birkaç altın vererek «Paşa'nın zekâtıdır, kabul etsin» demek suretiyle gönderir. Uşak, Paşa'nın sözlerini söyliyerek altınları uzatır. Dede bir paraya, bir de uşağın yüzüne baktıktan sonra: «Oğlum, demiş, bunu Paşa'ya götür, adını değiştiresin de öyle getir!»

Uşak Dede'nin cevabını Paşa'ya söyler. Âli Paşa bir hayli güldükten sonra: «Paşanın niyazı imiş de» sözüyle uşağı tekrar göndermiş. İsmail Dede altınları alarak teşekkür etmiş.

NİYAZA DURMAK (نیازه طورمق) [*Sof.*] Sağ elini sol omuzuna, sol elini sağ omuzuna koyup biraz eğilerek ihtiram vaz'ı almak, selâma durmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

NİYAZ AKÇASI (نیاز آقچه‌سی) [*Sof.*] Tarikat mensuplarının topladıkları paralar hakkın-

da kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü para toplama âdeti en ziyade Bektaşiler arasında cari idi. Hacı Bektaş Çelebileri ve Narlı Dede babaları her sene bektaşi köylerine ellerinde çelebilerin ve yahut babaların mühürlü kâğıdı bulunan birer adam gönderirler, köylüler topladıkları parayı miktariyle verenlerin adları yazılı defterle birlikte gelen adama verirlerdi.

Bektaşiler birçok namlarla para verirlerdi. Başlıcaları üçtü. Kara kazan hakkı, mürşit hakkı, çerağ hakkı. Birincisi çelebilerin ve dergâhın matbah masrafına karşılıktı. İkincisi doğrudan doğruya çelebilere ve yahut babalara aitti. Üçüncüsü de türbede, dergahta yakılan mum ve gaz masrafı karşılığı idi. Bunlardan başka bir de nezir, adak akçası gibi paralar da verirlerdi. Bir bektaşi her kangi bir dileği için bir para nezreder, baba gelesiye, yahut bir adam gönderesiye kadar onu saklardı.

Köylü bektaşinin verdiği bu kadarla da kalmazdı. Seyyah dervişler ve babalar arasıra köye uğrar, dem akçası, yol mangırı alırdı Bu paraların hepsi niyaz akçasından sayılırdı.

NİYAZ ÂYİNİ (نیاز آیینی) [*Sof*] Mevlevî tâbirlerindendir. Hazır bulunanlardan birinin gönül isteği, yahut şeyhin neş'esi münasebetiyle âyin-i şerifin uzatılması yerinde kullanılır. «İcra edilen âyin-i şerifin ve bu âyin esnasında ika edilen musikinin dinleyiciler üzerinde hasıl ettiği ruhanî zevk ve neş'eden dolayı sema' meclisinin biraz daha uzatılması için yapılan âyindir» suretinde tarif eden tanınmış tarihçi Efdalüddin bey (İslâm Türk ansiklopedisi, âyin maddesi) şu tafsilâtı da veriyor:

«Hazırun arasında bu mukabele-i şerifenin devamını arzu eden bir gönül bulunursa bu neşvenin bir müddet daha uzatılması için niyaz âyini talep eder, yahut şeyh doğrudan doğruya kendi ister. Hazret-i Mevlâna'nın:

ای عاشقان ای عاشقان من خاکرا کوهر کنم
ای مطربان ای مطربان دف شما پر زر کنم

«Beyti ile izhar buyurdukları keramet-i kerimanenin sereyanı ile tarikat-ı mevleviyye gına ve kanaat üzerine müesses bir felsefeyi daima tatbik eder olduğundan Mevlevîlikte asla talep olmayıp daima tecelliye intizar esas tutulmuştur. Bunun için tarikat müntesipleri iane vesaire kabul etmeyip ancak Nezr-i Mevlâna veya niyaz adı verilmek suretiyle ve bir maksada hasredilmek şartiyle verilen akçeyi almak usuldendir. Nezr-i Mevlâna 9 adedi ile taksimi kabil olan 18, 36, 72 gibi miktarlar ile tayin olunan bir hesap üzerine tesis edilmiş olup niyaz âyini istiyenler bu hesap ile sayılan adetlere göre bir teberru' temin ederek niyaz âyini yapılmasını istiyen zat sema' zen-başıya işaret ederek yanına çağırır ve niyaz denilen parayı topluca bir halde ona verir. Bu suretle maksat tamamen anlaşılır. Sema' zen-başı şeyhin işaretiyle müsaade alarak mutribin nezdine gider, elindeki niyazı havi paketi kudümün üzerine bırakır ve avdet eder. Bu hareketler usulü dairesinde yapılacak maksadı ifhama kâfi olduğundan mukabelenin hitamiyle niyaz âyini başlar. Niyaz âyini şu suretle yapılır: Nayzenbaşı segâh makamından muhtasar bir taksim yapar. Bunu mütaakıp:

Şem'i rahine cismimi pervane düşürdüm
Evrak-ı dili âteş-i sûzane düşürdüm

beytiyle başlıyan ve mütaakiben:

Dinle sözümü sana direm özge edadır
Derviş olana lâzım olan aşk-ı Huda'dır

Matla'lı ilâhiler okunur. Son zamanlarda Zekâi Zade üstat Ahmet Efendinin müstear makamından bestelediği şaheser bir diğer ilâhi daha okunduğu gibi saba-bûselik'den:
Ben bilmezdim gizli, ayan hep sen imişsin
mısraiyle başlıyan bir ilâhi ve:

Ey ki hezar âferin bu nice sultan olur

âyin kıt'ası dahi okunur. Bu terennüm ve teganni bittikten sonra yürük-semai usulünde bir terennüm çalınarak, son olmak üzere de bir ney taksimi yapılarak âyin nihayet bulur. Böylece niyaz âyini denilen bir musiki faslı yapılmış olur.»

NİYAZ PENCERESİ (نیاز پنجره‌سی) [*Sof.*] Konya'da Mevlâna Türbesi'nin dışarıya bakan penceresine verilen addır. Tekkelerin türbe pencerelerine de bu ad verilirdi.

NİYAZ TAŞI (نیاز طاشی) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. Meydanda Pir postu'nun yanında bir makamdı. Buna «Kızıl eşik» ve «Mürüvvet taşı» da denilirdi. Burada niyaz edildiği için bu ad verilmiştir. Yeni tâlip ikrar verdikten sonra rehberi delâletiyle buraya gelir, orada niyaz ederdi. Rehber o sırada kendisine: «Bu makama bâb-ı mürüvvet derler. Meydan içerisine girildikte erenler cemali müşahede olunup ve mak'ade (oturulacak yare) erileceği vakit erenler huzuruna varılıp niyazı kabul olduğu mahaldir» derdi.

NİZAM-I ÇEDİT (نظام جدید) [*Ask.*] Üçüncü Selim zamanında Yeniçeri ocağından ayrı olarak teşkil olunan askerî kuvvete verilen addır. Üçüncü Selim askerin ıslahını emel edin-

miş olmakla beraber Nizam-ı Cedidin kuvveden fiile çıkması sadrazam Koca Yusuf Paşanın harpten dönüşte ordu ile birlikte getirdiği Avrupalı muallimlerin ordunun ıslahında müessir olacakları nazarı dikkate alınarak verilen kararla temin olunmuştur. Bu karar üzerine Nizam-ı cedit yazılmak üzere ocaklardan tâlip istenilmiş ise de yeniçerilerden buna razı olan kimse çıkmamış, bu sebeple o adla yeni bir teşekkül vücude getirilmiştir. Karar on iki bin kişilik bir kuvvet vücude getirilmesine dair olduğu halde işe ancak birkaç yüz kişi ile Levent çiftliğinde başlanabildi. İlk zamanlarda bunlar için kışla vesaire yapılmamıştı. Mevcutları tam bir ortaya yani bin altı yüze baliğ olunca kışla yapılması lâzım geldi. Hicri 1208 (1793-94) de bir kışla yapıldı. 1209 (1794-95) da Valide Sultan bu kışlanın içine bir camî, yanına bir çeşme, karşısına da bir mektep yaptırdı. Giderek zâbitlerle erkân için mütaaddit daireler inşa ve ilâve edildi. Az zamanda Levent çiftliği her şeyi mükemmel bir askerî daire haline geldi. Hattâ tüfek yapmak için bir de tüfekhane vücude getirildi. Ustalar tarafından yapılan tüfekleri orada verilen ziyafete gelen devlet adamları seyrederler, askerin manevrada gösterdiği kabiliyyeti takdir ile karşılarlardı.

Nizam-ı Cedidin başına «Talimli asker nâzırı» unvanını haiz olmak üzere ricalden Mustafa Reşit Efendi geçirildi. Bu memuriyyet «Memurin-i cihadiyyeden olmak hasebiyle» nâzır olanların nüfuz ve itibarlarının artması için» güveze kaplı Orta ile divan-ı hümayuna gelip kubbe altında Sadrazam huzurunda baş defterdarların alt yanında oturmaları» kanun haline konuldu.

Nizam-ı Cedit için ayrıca bir hazine de vücude getirildi. Bu hazinenin ismine «İrad-ı Cedit hazinesi» denildi. Karşılık olmak üzere varidat ayrıldı. Şıkk-ı sani defterdarlığı lâğvedilerek hazine nâzırın idaresi altına sokuldu. Yapılan kanunla bu varidat devletin diğer gelirleriyle karıştırılmıyacak, hesabı muntazam tutularak sıkı bir kontrola tâbi olacaktı.

Nizam-ı cedidi teşkil eden askerin talimi Fransa'da cari olan talimatın aynının tatbiki suretiyle yapılıyordu.

Nizam-ı cedit askerinin elbisesi Yeniçerilerin elbiselerinden farklı idi. Nizam-ı cedit askerinin başında bir barata, ayağında dizlik, arkasında da bir ceketten ibaretti. Dizlik ile ceketin rengi kırmızı idi. Sonraları ihdas olunan ikinci orta askerine mavi renk tahsis olunmuştu. Üçüncü bir ortanın teşkilinde renginin bu iki renkten başka üçüncü bir renk olması kararlaştırılmıştı. Zâbitle neferin elbisesi birdi. Aradaki fark cübbe üstündeki düğmelerden ibaretti. Düğmenin çokluğu zâbitin yüksekliğini gösteriyordu. Yalnız binbaşının elbisesi öteki zâbitlerinkinden farklı idi. Binbaşının elbisesi önü çaprazlı bir mintan, genişçe bir kuşak ile bir entariden ve bunun altında da bir şalvardan ibaret idi.

Nizam-ı cedit askerinin silâhı çakmaklı ve süngülü tüfekti. Bu silâhın yeniçeri silâhlarından farkı ancak süngüden ibaretti ve zâbitlere birer eğri kılıç verilirken 1215 (1800-801)de sadır olan bir irade ile eğri kılıcın istimali menedildi. O zamana kadar neferlerin bazısı piştov ve bıçak taşırken onların da bunları taşımaması emrolundu.

Nizam-ı cedide ilk zamanlar fena nazarla bakıldığı halde sonraları, kendilerini rakip sayan yeniçeriler hariç olmak üzere, halk tarafından hoş görülmiye başlandı. Giderek Levent çiftliğindeki kışladan başka sonradan Üsküdar'da yapılan Selimiye kışlası da doldu. Bunun üzerine teşkilâtın taşraya teşmili muvafık görüldü. Niğde, Kayseri, Yenişehir, Ankara, Kütahya, Kastamonu, Bolu, Akşehir ve Aydın'da da Nizam-ı cedit kaydolundu. Bu yerlerin bir kısmında biner, diğerinde ikişer bin nefer yazıldı. Bunların mecmuu on iki bin vardı. Evvelce teşkilât piyade ve topçudan ibaret iken bilâhara Üsküdar'a bir süvari kolu ilâve olundu. Seydişehir'de, Develi'de, Bolu'da, Niğde'de, Ankara'da, Kastamonu'da kışlalar yapılmasına başlandı. Edirne'de aynı maksatla bir kışla vücude getirildi. İki ocağa bir kethüda nasbolundu.

Neferler talim ile yetiştirildiği gibi zâbitler de Humbarahane'den yetiştiriliyordu. Üçüncü Selim'in açtığı Humbarahane'de zâbitlerin gösterdiği gayret herkesin takdir ve hayretini mucip oldu.

Mektebin hocalarından Sait Mustafa Efendi'nin Fransızca yazdığı eserden Cevat Paşa'nın yaptığı tercümede (Tarih-i Askeri-i Osmani, ikinci cilt, Darülfünun kütüphanesinde Yıldız kitapları arasında yazma nüsha, numara 136, sayfa 93) şu tafsilât vardır: «Mektebimizin riyaziyat derslerinde hazır bulunan iki alay orta zâbitanından bazıları dirayetleri ile bizi hayrette bırakmaktadırlar. Bunlar pek kolaylık ve doğrulukla bilcümle nazariyyatı kendi fenlerine tatbik ediyorlar. Zâbitler arasında İstanbullular taşralılardan pek çok temeyyüz edip lâkin mutedil iklimler ahalisi dahi fikrî zekâvetten ve bedenî sür'atten mahrum değillerdir.»

Nizam-ı cedidin artması ve Kadı Paşa ile Cebbar Zade'nin gayretleriyle Anadolu'da da

iyice yerleşmesi muhaliflerin gözlerini yıldırdı. Anadolu'da yapılan teşkilâtın Rumeli'ye teşmili halinde Yeniçeri Ocağı'nın sönmesini mucip olacağı endişesi onları telâşa düşürdü. Rumeli'de türeyen derebeyleri Nizam-ı Cedit gibi muntazam bir askerî kuvvete karşı duramıyacaklarını anladıklarından bu askerîn değil Rumeli'ye tamimini hattâ İstanbul ve Anadolu'da mevcudiyyetini bile istemezlerdi. Mamafih devletçe selâmet Nizam-ı Cedid'in her tarafa teşmilinde görüldüğünden Nizam-ı Cedid'in iptida Tekirdağı'nda icrası münasip görüldü. Tekirdağı mütesellimine ferman gönderildi. Kadı Efendi fermanı okudu, mazmununa itaat lüzumunu söyledi. Bunu duyan Yeniçeriler hücum ile kadıyı öldürdüler. Bu hâdiseyi haber alan hükümetin oradaki yeniçerileri derhal te'dip eylemesi lâzım gelirken yalnız birkaç kalyon irsaliyle Tekirdağı'nın denizden tazyikiyle iktifa olundu. Nizam-ı Cedid o âna kadar gönüllülerden terekküp ederken bu fermanla yirmi, yirmi beş yaşındaki Müslüman halkının lüzumu kadarının asker olacağının gösterilmesi her yerde sü-i tesiri mucip oldu. Edirne Vak'ası da bu yüzden çıktı. Hattâ fermanın her tarafta okunması ve muhteviyatının tatbikine geçilmesi lâzım gelirken Rumeli'nin ekser yerlerindeki hükümet memurları bunu okumağa cesaret edemediler. İstanbul da halkın tehyyücünden çekinilerek Bâb-ı âli fermanı neşrettirmedi.

Memlekette bu yüzden hoşnutsuzluk havası estiği bir sırada Rusya'dan gelecek tehlikenin karşılanması için ordu Sadrazam İbrahim Paşa'nın serdarlığiyle Tuna'ya gönderilmiş idi.

Karadeniz tabyalarının muhafazasına memur yamaklar arasında bulunan Kabakçı Mustafa adlı bir baldırı çıplağın çıkardığı isyan hareketi büyüdü. Memleketin selâmeti için çalışan üçüncü Selim'in hal'i ve sonradan katli ile sona ererken Nizam-ı Cedit de tarihe karıştı.

NİZAMLI GEDİK (نظامی گدك) [*Vak.*] İkinci Sultan Mahmut zamanında ihdas olunan gediklere verilen addır. Bu gedikler vakfına tahsis edildikleri için «Nizamlı Gedikât-ı Mevkufe» de denilirdi. Bu gedikleri bir kısmı Sultan Mahmut tarafından kendi adına vakfedilmiş, bir takımı da Haremeyn vakfına tahsis olunmuştur. İcareteynli veya icareteyn hükmünü iktisap eden icare-i vahideli müsakkafat ve müstagallatta istikrar edilmek üzere gedik temessükleri verilmesinden istifade edilerek sanat icra edilen dükkânlarda berveçh-i mülkiyyet temellük olunan ve gedik namı verilmiş olan alât ve edevata mahsus hüccetlerin nizamlı gedikler namına tashihi yapılarak alâkalıları namına yeniden temessükler verildi.

İhdas olunan bu gedikler hakkında «Emval i Gayr-i Menkuleye Ait Muamelât-ı Tasarrufiyye Rehberi»nde (sayfa 12) şu izahat vardır:

« Müsakkafat ve müstagallât ı mevkufeyi şayet mutasarrıfı bir deyn mukabilinde bir kimseye vefaen ferağ edip te mutasarrıfı bilâvelet (çocuksuz) vefat ylediği takdirde mahlûlen canib-i vakfa rücu edeceğinden ve bu gibi vakıf yerler temin-i deyn edemiyeceğinden dolayı rağbet-i umumiyyeden mahrum kalan müsakkafat ve müstagallâtda istikrar edilen nizamlı gedikler badelvefat temin-i deyn edeceği taraf-ı Hilâfetpenahî'den bahşolunan imtiyazdan ibarettir.»

Bu imtiyaza nailiyyet maksadiyle gösterilen rağbet birçok suiistimale meydan vermiştir. Nitekim ekser dükkân, mağaza, bostanlara, han odalarına, mahzenlere, han ağalarına, odabaşılarına, hamamlara, sakalara, sokak ortalarına tabla komak suretiyle ticaret etmek üzere poğaçacı, mahallebici, balıkçı tablalarına, deniz vasıtalarından pazar, ateş, piyade kayıklariyle, balık, midye, istiridye kayıklarına müceddeden nizamlı gedik temessükleri verilmişti.

NİZAMLI GEDİKÂT-I MEVKUFE (نظامی گدکات موقوفه) [*Vak.*] İkinci Sultan Mahmut vakıflariyle Haremeyn-i Muhteremeyn vakıflarından olan gedikler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Nizamlı gedik» te denilirdi. Bunlardan başka sair vakıflardan olan gediklere «âdi gedik» denilir.

NİZAMNAME (نظامنامه) [*Idu.*] Kanunların tatbik suretlerini göstermek ve emrettiği hususlarla men'eylediği cihetleri tesbit etmek üzere Şura-yı Devlet'in (Danıştayın) tetkiklerinden geçirilmek suretiyle heyet-i vükelâca (vekiller, bakanlar heyetince) tasdik olunup Padişahın iradesine iktiran ettirilen kaideler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Nizamnameler Padişahın iradesiyle tatbik mevkiine girerdi.

§ [*Huk.*] Bir cemiyyetin veya anonim şirketin kuruluşuna ve idaresine mütaallik esaslı hükümleri ihtiva eden hukukî tasarruf ve vesikaya da bu ad verilir.

NİZAMSIZ GEDİK (نظامسز گدك) [*Mal.*] Gedik nevilerinden birinin adı idi. Bu gediklere «âdi gedik» de denilirdi. İkinci Mahmut tarafından ihdas olunup cennetmekân namı verilen nizamlı ve Haremeyn gediklerinin ihdası ve birçok mahallerde istikrarı sırasında icareteyni

ve icare-i vahideli müsakkafat ve müstagallât-ı mevkufenin tasarrufları mülküne hasredilmiş ve tasarruf hak ve menfaati gedik sahiplerine verilmişti. Gedik sahipleri mülk sahiplerine her sene yüz para ile on beş yirmi kuruş arasında bir kira karşılığı öderlerdi. Bu hal vakfolunan yerlerde Evkafın hukukunu zıya'a uğrattığı için mütevelliler kendi vakıflarının icareteynli ve icare-i vahideli gedik istikrarına müsait bostan, hamam, han, mağaza gibi müsakkafat ve müstagallâtı derunlarında (içlerinde) gûya eskiden beri ayn-ı vakıftan müstakar gedik olduğundan bahisle o müsakkafat ve müstagallâtın sahipleri namına gedik temessükleri verildi. İşte bu türlü gediklere «nizamsız gedik» denildi. Nizamlı gedikler sahiplerinin borçlu olarak ölümü halinde borç ödendiği halde bu gedikler borç ödemezlerdi.

NİZAM ŞAHİ (نظام شاهی) [*San.*] Eskiden kullanılan kâğıtlardan birinin adıdır.

NOKTA (نقطه) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Mushaflarla yazmalardaki durak işaretine verilen addır. Noktanın muhtelif şekilleri olduğu gibi büyüklük ve küçüklüğü sayfa veya levhanın icabına ve sanatkârın zevkine bağlıdır.

Noktanın yapılış tarzına göre aldığı isimler şunlardı: Şeşhane nokta, pençhane nokta, geçme nokta, helezoni nokta, yaprak nokta, zerendezer nokta.

Şeşhane nokta; daire şeklinde yapılmış olan noktanın altı parçaya ayrılmış olanına denilir. Daire beşe ayrılmış ise «pençhane nokta» ismi verilir. Geçme nokta; biribirinin altından ve üstünden geçmek üzere muhtelif ve muntazam şekiller yapılan noktaya denilir. Bu noktaya «mücevher nokta» ismi de verilir. İçinde helezon yapılan noktalara da helezonî nokta denilir. Yaprak nokta; muntazam şekilde yapraklardan mürekkep olarak yapılan noktalara verilen isimdir. Zerendezer nokta ise altın zemin üzerine tekrar altınla muntazam şekillerle yapılan noktadır.

§ [*Aşk.*] Mevkiinde yalnız bekliyen nöbetçi nefere de nokta denir.

NOKTACI (نقطه‌جی) [*Sof.*] Melâmiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Melâmilikle tanınmış bulunan Bursalı Tahir Bey bu tâbirin meydana gelmesi sebebini «Menakıb-ı Şeyh Seyyid Hoca Muhammet Nur-ül-Aarabî ve beyan-ı Melâmet ve Ahval-i Melâmiyye» adlı basılmamış eserinde (hususi kütüphanemde yazma nüsha, s. 84) şöyle izah ediyor:

«Bidayeten Pizren kasabasında Hazret-i Aliy-yül-Mürtaza (R. A.) ın akval-i kutsiyyelerini câmi' bulunan «Nokta-tül-beyan» ismindeki risale-i mahsusayı tedris ve tefsir buyurmuş olduklarından Üsküp ve Pizren gibi bazı mevkilerin avamı beyninde (Noktacı) namiyle yâd olunuyorlar.»

NOKTA DEMİRİ (نقطه تیوری) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Noktalar üzerine vurulan demirin adıdır. Bununla ciltlerde nokta yapılır.

NÖBETÇİ KALFALAR (نوبتچی قالفه‌لر) [*Sar.*] Padişahların hususi hizmetlerinde bulunan kalfalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yaşlı başlı ve emniyyetli kalfalar Padişahların hizmetlerini nöbetle gördükleri için bu ad verilirdi.

NÖBETÇİ YENİÇERİLER (نوبتچی یکیچریلر) [*Aşk.*] Gerek harb ve gerek sulh zamanlarında kalelerdeki muhafız yeniçeriler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kalelerin ehemiyyetine ve hudutlara yakın veya uzak oluşuna göre nöbetçilerin miktarı az veya çok olurdu. Kalelerdeki nöbetçi yeniçerilerin ulûfelerini kumandanları olan yayabaşılar dağıtırlardı. Bunların içinde ölen veya kaçanlar olursa ulûfelerini yayabaşı saklar ve üç seneden ibaret olan nöbet müddetini bitirip İstanbul'a dönünce kalmış olan fazla parayı hazineye geri verirdi.

NÖBET KALFASI (نوبت قالفه‌سی) [*Sar.*] Zenci hadım ağalarından nöbet tutanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Nöbet kalfalarının vazifeleri de Harem-i hümayun kapısını beklemekti. Harem-i hümayun hizmetine giren ve «En aşağı» unvanını alan kendileri gibi zenci hadım ağaları bunların hizmetlerini görürlerdi.

Nöbet kalfaları harem kapılarının anahtarlarını sabahleyin namazdan evvel «Dar-üs-saâde ağası» ndan sayarak alırlar, lüzum görüldükçe kapıları açmakla beraber akşam her taraf kapanınca anahtarları yine Dar-üs-saâde ağasına teslim ederlerdi.

Kapı nöbeti içlerinden birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü namlarını taşıyan dört kapı nöbetçisine munhasır ve beşinci nöbet kalfası da müstakillen halvete memurdu. Mertebe itibariyle daha yüksek sayılan bu beşincisi umumi halvet yapıldığı gün kapı nöbetçisi bulunmıyan harem ağalarını halvet hizmetine celp ve sevkederdi.

Harem kapıları Fetih suresi okunarak açılır ve Mülk suresinin okunmasiyle kapanırdı. Geceleyin hastalık gibi fevkalâde bir hal dolayısiyle açılmak icabettiği surette Dar-üs-saâde ağası keyfiyyetten haberdar edilir, getirilen doktor işini görüp çıkınca kapılar tekrar kapanırdı. Yatsıdan sonra kapılar civarında ve

ağa koğuşlarında yabancı hiç kimse kalmamak için ortanca yahut hâsıllı ağalardan biri yüksek sesle (hû) der, bu halvet mânasını ifham ederdi.

En aşağılar daimî ve mutlak surette kapı nöbeti beklerler, acemi ağalar da sıraları gelince nöbet tutarlardı. Nöbet *kalfaları ise* kapı nöbetçilerine kumanda ederler, fiilen kapı nöbetçiliği etmezlerdi.

Bunlardan en eskisi «Ortanca» lığa namzetti.

NÖBETLİ VOYNUK (نوبتلی وینوق) [*İda.*] Voynuklardan vazife görmek üzere İstanbul'a getirilmiş olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Voynuk; seferde ordunun ve ileri gelen vezir ve devlet adamlarının atlarına bakmak ve sair zamanlarda ise has ahır ve çayır hizmetinde kullanılmak üzere gayr-i müslimlerden ve bilhassa Bulgarlardan tertip edilmiş bir sınıf askerin adıdır. Bunlar nöbetle İstanbul'a gelirler, kanun ile muayyen müddetlerini bitirince memlektlerine dönerlerdi.

NUH NEBİDEN KALMA (نوح نبیدن قاله) [*Hal.*] Eski zamandan kalma, modası geçmiş yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nuh, zamanında Tufanın vuku bulduğu peygamberin adıdır.

NÜFUS TEZKİRESİ (نفوس تذکره‌سی) [*İda.*] Şimdiki hüviyet cüzdanına verilen addır. Buna «Tezkire-i Osmaniye» denildiği gibi halk arasında «Nüfus kâğıdı», «Kafa kâğıdı» adı da verilirdi. Bunlar cüzdan halinde değil, çizgili bir kâğıt şeklinde idi. Bugünkü hüviyet cüzdanlarında olduğu gibi sahibiyle, baba ve ana adları, eşkâli ve kayıtlı bulunduğu mahallenin ismiyle sokak ve ev numaraları yazılıydi. İlk nüfus tezkiresi hicrî 1280 (1863-64) senesinde yapılan tahrir (nüfus sayımı) üzerine verilmiştir.

NUKRE (نقره) [*Mes.*] Osmanlılar tarafından çıkarılan ilk paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Nukre; Arapça erimiş, eritilmiş gümüş parçası demektir. Osmanlılar İstanbul'un fethinden sonra altın para bastıkları için gümüş olan ilk paraları hakkında bu tâbir meydana gelmiştir.

Nola nakkad desem Bakî'ye insaf budur
Ki bizim nukre-i endişemiz anın paludar
Sabit

NUKUT (نقود) [*Mes.*] Para demek olan «nakd» in cem'idir. Vesikalarda altın ve gümüş para yerinde geçer,

NUKUD-I MEVKUFE (نقود موقوفه) [*Vak.*] Vakıf paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda geçer.

NUR (نور) [*Sof.*] Aydınlık demek olan Nur; Allah'ın isimlerinden biridir. Sofiyeye göre ism-i zahir ile tecelliye denir ve suver-i ekvanda (dünya suretlerinde) zahir olan vücuttur. Mestur olan bir şeyin Ledün ilmi ile münkeşif olmasına denildiği gibi kalbten kevnî yani mâsivayı çıkarıp atan İlâhî varidata da denir. Yine sofiyeye göre evvelâ bâsıra onu idrak eder, sonra da onun vasıtasiyle sair mubassıratı (görünen şeyleri) görür. İlâhî varidatın küllîsi olmakla da kalbten kevni giderir.

NURBAHŞİYYE (نوربخشیه) [*Sof.*] Kibreviyye tarikati şubelerinden birinin adıdır. Müessisi Muhammed - ün - Nurbahş - ün - Neccar'a nisbetle bu adı almıştır.

NURİYYE (نوریه) [Sof] Rifai tarikati şubelerinden birinin adıdır. Kurucusu Nureddin Habibullah-ı Hadisî'ye nisbetle bu adı almıştır. Rifai tarikının diğer kolları şunlardır; Sayyadiyye, Keyyaliyye, İzziyye, Fenariyye, Fazliyye, Cendeliyye, Cemiliyye, Diriniyye, Atâiyye, Sebsebiyye, İmadiyye, Katnaniyye.

NURSUZ PİRSİZ (نورسز پیرسز) [Hal.] Uğursuz, meymenetsiz, kirli yerinde kullanılır bir tâbirdir.

NUR-UN-NUR (نورالنور) [*Sof.*] Allah hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sofiyeye göre Allah Taalâ'ya Nur-un-nur denmesi meratip hasebiyledir. Çünkü nurların eşrefi Hakk'ın nurudur. Ednası da akıl nurudur. Onun ednası ruhun nurudur. Onun da ednası kalbin nurudur. Onun için sülûk ehli istidadı hasebiyle bu nurların biriyle müstenir (nurlanma) olur.

NUTKUN CANI VAR (نطقك جانی وار) [*Sof.*] Ehlullah'ın sözleri boş değildir, onlarda başka bir ruh vardır yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dervişler arasında felâkete dair bir söz söylenecek olursa bununla mukabele edilir, aman azizim, öyle söyleme, nutkun canı vardır dediğin oluverir denilirdi.

NUTKUNUZA MÜRÛVVET (نطقکزه مروت) [*Sof.*] Hayırlı bir işe, tebşire mütaallik söylenen söze teşekkür yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Nutuk haklamak» gibi bu da daha ziyade Bektaşiler arasında kullanılırdı.

NUTUK (نطق) [*Sof.*] Sofiye daha ziyade Bektaşiler arasında «Şeyh sözü» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Beşiktaşlı Neccar Zade Şeyh Rıza'nın basılan divanına Bursalı Şeyh Zâik:

Rıza divanının tab'iyle revnak geldi âfâka
Basıldı penç defter-i na't ü nutka İbn-i Neccarın

Tarihini söylemiş ve oradaki «Nutuk» u dervişler beynindeki istimale göre irad eylemiştir.

Mürşitlein tarikat sâliklerine söyledikleri ahlâk düzeltici, edep öğretici şiirlere de «nutuk» denilirdi. Bunun yerine «nefes» tâbiri de kullanılırdı. Bununla beraber «nutuk» ile «nefes» arasında ufak bir fark vardır. Manzumelerin bir kısmı yalnız okunmak, bir takımı da «terennüm» edilmek için yazılırdı. İşte bunların birincilerine « nutuk », ikincilerine de « nefes » denilir.

Evvel (Tevhid) sürer mürşit dilinden,
İrişir canına fazlı Hadanın.
Kurtulursun emarenin elinden,
İrişir canına fazlı Hadanın.

İkincide verir (Lâfzatullah) ı,
Anda keşfederler (Sıfatullah) ı,
Hasenat yeter, dil eder günahı,
İrişir canına fazlı Hadanın.

Üçüncüde (gahû) ismini oku,
Garip bülbül gibi durmayıp şakı,
Kendi vücudunda bulagör Hakk'ı.
İrişir canına fazlı Hadanın.

Dördüncü esmaya nail olasın,
(Enelhak) sırrına vâkıf bulasın,
Dahi ölmezden sen, evvel ölesin,
İrişir canına fazlı Hadanın.

Gel imdi sen şeyhin halına,
Karışasın evliyanın yolana,
Dalasın sen âb-ı hayat gölüne,
İrişir canına fazlı Hadanın.

Altıncı makamdır, (makam-ı hayret),
Anda seyrederler bin türlü hikmet:
(Cem-ül-cem') olda farz ile sünnet,
İrişir canına fazlı Hadanın.

Yedinci (kahhar) dır, Vâhid-i kahhar,
Kaldırır hicabı, kalmıya ağyar.
Zatına tecelli eyleyip ol gâr,
İrişir canına fazlı Hadanın.

Lâ

NUTUK HAKLAMAK (نطق حقلامق) [*Sof*] Şeyh sözünü tasdik ve tatbik etmek, verilen emri yerine getirmek makamında kullanılır bir tâbirdir. «Nutkunuza mürüvvet» gibi bu da daha ziyade bektaşiler arasında kullanılırdı.

Sırrını keşfetme sakla
Çıkarma ağzından bakla
Şeyhinin nutkunu hakla
Dervişlikte yol böyledir
Lâ

NÜCEBA (نجبا) [*Sof.*] Rical-ul-lahtan kırklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar halkın yükünü taşırlar ve insanları ıslah ile meşgul olurlar. Sofiyeye ait eserlerde bunun için şu tafsilât veriliyor: Bunlar halka isabeti mukadder olan musibetleri yüklenmektedir. Bunların yüklendiği eskal, beşer kudretinin tahammül edemiyeceği hâdisattır. Kendilerinde şefkat ve merhamet-i fıtriyye tecelliyatının en yükseği vardır. Binaenaleyh tasarrufları gayre nisbetle olur. Çünkü bunların meziyyetleri ancak bu yoldaki yani gayrin yükünü taşımaktaki terakkilerindedir.

NÜKABA (نقبا) [*Sof.*] Kıyamî denilen ve ayakta zikredilen Rifai, Sa'di ve Bedevî tarikatlarında sülûkü ilerlemiş, şeyhlik derecesine yaklaşmış müntehi derviş yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir cemaatin başı, işlerine bakan kethüdası (kâhyası) mânasına gelen nakib'in cem'i olan bu tâbirin sofiyeye ait eserlerdeki izahı şöyledir: Bâtın ismiyle tanılan ricale denir. Nâs'ın bâtınlarını bilirler. Bunlara esrar (sırlar) münkeşif olduğundan zamirlerde (kalblerde) gizli şeyleri bâtınlarından çıkarıp meydana koyarlar. Üç kısımdır: 1) Ulvî nüfustur ki emir âleminin hakayıkından ibarettir. 2) Süflî nüfustur ki hil'katten ibarettir. 3) Vasatî nüfustur ki hakayik-ı insaniyyedir. Bu üç kısım nüfusun her birinde Hak Taalâ'nın İlâhî ve kevnî esrarından bir emaneti vardır. Yine sofiyeye göre Nükaba üç yüz kişidir.

NÜMUNE RÜŞDİYELERİ (نمونه رشديه‌لرى) [*Sof.*] Şimdiki orta mektep derecesinde olan rüşdiyelerde sonradan tedrisatta örnek teşkil edecek surette yapılan değişiklik yerinde kullanılır bir tâbirdir. 1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra Rüşdiyelerde bu türlü bir değişiklik yapılmasının sebebi Türk çocuklarına yabancı dil de öğretip hayatta daha pratik bir surette yetiştirmek maksadından ileri gelmiştir:

Maarif tarihi hakkında kıymetli tetkikler yapan Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi, cilt 4, sayfa 1183) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Türk gençlerinin hep hükümet kapılarına koşarak maaşla geçinmeleri, Türkün gayri unsurlar çocuklarının da bilâkis ticaretle, komisyonculukla ve banka memurluğu gibi yine bu neviden daha doyurucu, daha müreffeh işlerde hayatlarını kazanmaları öteden beri göze çarpıyordu. Bunun sebebi her şeyden evvel tahsil tarzında görülüyor ve ecnebilerle gayr-i müslim unsurların idare ettikleri mekteplerin hü-

kümet mekteplerine nisbetle daha amelî programlar takip ettikleri, lisan derslerine çok ehemmiyyet verdikleri anlaşılıyordu. Bu mekteplerden çıkan çocuklar hayatta kendilerine lâzım olacak malûmatı kısaca, fakat daha faydalı bir surette öğrenmekle beraber öğrendiklerini hayat sahasında, ticaret âleminde tatbika yegâne vasıta olan bir veya birkaç garp dilini de öğrendikleri hayretle görülüyor ve bu hale eiddeh gıpta ediliyordu.

«Her ne kadar bir kısım Türk çocukları papasların, ecnebilerin hattâ Musevilerin idare ettikleri mekteplere devam ederek bu ihtiyaç pek küçük mikyasta telâfi olunuyor idiyse de istipdat devrinde hükümetçe çocukların bu mekteplere gönderilmesinin menedilmesi bu kapıyı da uzun müddet Türklere kapamıştı.

«Bir de tahsil için Avrupa'ya talebe gönderilmesine de esasen hükümetçe iyi bir gözle bakılmamış olması Türk çocuklarına asker ve ve memur olmaktan ve maişetini temin için onlara hükümet memurluğundan başka bir kapı bırakmamıştı.

«10 temmuz 1324 (1908) de Türkiye'de hükümet şeklinin değişmesi o zamana kadar temenni, gıbta ve hayal sahasında kalmış olan bu umumî tedris meselesini canlandırmış ve o sırada hükümetin idare makinesinin her parçasında yapılmak istenilen yeniliklerden birisi maarif sahasında bu tarzda mektep açılması olmuştur. Yegâne çare olmak üzere rüşdiye denilen ilk mekteplerde Fransızca derslerinin saatlerini çoğaltmak, hattâ bazı drealeri Fransızca okutmak fikriyle İstanbul'da üç yerde Kadıköy'ünde, Kasımpaşa'da ve Nişantaşı'nda birer nümune mektebi açılmıştı. Diğerlerine nisbeten en güzel binalarda, en iyi hocaların idaresinde bulunan ve en çok tedris alât ve vasıtalarına mâlik olan bu mekteplerin bir imtihanlarında o zaman bulunarak tedrisatı eskilerinden çok farklı görmüştüm.

«Bu mekteplerin müessisi olan Abdurrahman Şeref bey İstanbul umumî meclis azalığında bulunduğu sırada demişti ki:

«Nümune adını ben koydum. Amma pişman oldum. İstanbul'da üç nümune mektebi açalım, öğleye kadar Fransızca, öğleden sonra da Türkçe - Alyans mektepleri gibi - okutalım ve çocuklarımız Türkçeyi öğrendikleri gibi Fransızcayı da öğrensin, konuşsun. Böyle bir mektep yapalım o zaman pek nafi ve münasip olur. Lisan öğrenmek de lâzımdır. Tahsisatımız da vardı. Haydi bu mektepleri açalım dedik. Düşündük. Hoca aradık. Üç nümune mektebi açacak hocayı ancak bulabildik. Bu mekteplerin adına ne diyelim? (Ekol Pratik) koyalım dedik, (Nümune) koyalım dedik. Öyle yaptık. Nümune mektepleri böyle hâdis oldu. Sonra biz gittik. Başka nâzır geldi. Bu nümune olsun da diğerleri neden olmasın dedi. Bu nümuneleri de ötekilerine benzetmek istedi. Bu mektebin yalnız, adını aldılar. Asıl işin fenalığı orada. Bir fidan diktik. Kurudu diyemeyiz. Diktiğimiz fidan duruyor, Fakat meyvesi yok.

«İşte bu suretle açılan nümune mekteplerine Türk çocuklarının amelî hayatta diğer milletlerin çocukları gibi muvaffak olması için yegâne çare olmak üzere ders programlarına Fransızca ilâve edilen mekteplerin adedi seneden seneye artmak üzere 1339 (1923) senesinde elli beşe baliğ olmuştur.

«1338 de Türkiye'de hükümet şeklinin Cümhuriyete çevrilmesi zamanında 10 temmuz 1908) de olduğu gibi bu sefer de yine hükümet makinesinde birçok değişiklikler yapıldığı gibi Türk çocuklarına ilk tahsil veren Türk mekteplerine yabancı bir dilin ve ez cümle Fransızcanın okutulması muvafık görülmiyerek bu ders Maarif Vekâletince programdan çıkarılmıştır.

«1331 (1915) de yapılmış olan mekteb-i iptidaiyye-i umumiye talimatnamesinde nümune mektepleri için ötekilerden fazla olarak şu kayıtlara rastlanmaktadır;

«Nümune iptidaiyeleri altı derslıaneli mekteplerdir. Bu iptidailerde altı daimî muallimden başka resim, elişleri, terbiye-i bedeniye, musiki (gına), endaht, askerlik talimleri, yabancı dil, biçki, dikiş ve tabahat (yemek pişirmek) için âzami beş seyyar muallim istihdam olunabilir.

«Nümune mekteplerinin baş muallimine müdür denilir. Müdürün dersleri haftada 12 saatı geçmez. Metep müdürü kalan zamanında muallimlerin dearlerine girerek terbiye ve tedris işlerinde gördüğü noksanlara dair muallimlerin dikkatlerini e işler üzerine çeker ve mektebin terbiye vĕ tedrisatının terakkisine çalışır.

«Talebesi fazla olan mekteplerde müdüre bir de muavin verilir. Nümune mekteplerinde bir muallimler meclisi bir de inzibat meclisi kurulur.

«Şu izahattan anlaşılır ki nümune rüştiyeleri Cümhuriyet devrinde kaldırılmış ve bunların yerine amelî hayat mektepleri açılmıştır.»

NÜSHA (نسخه) [*Mit.*] Uğranılan bir hastalıktan kurtulmak, yahut hastalığa uğramamak ve kurşun işlememek için müracaat edilen

mânevi vasıta yerinde kullanılır bir tâbirdir., Halk dilinde (muska) denilir. İnce ve uzun kâğıt üzerine gayet ince kalemle, bazan da gülsuyu, safran gibi şeylerle bazı âyet ve dualar yazılır, ekseriya müselles şeklinde bükülüp yedi kat muşambaya sarıldıktan sonra bez, yahut teneke veya gümüşten yapılmış müselles, yahut üstüvanî şekilde zarfa konularak göğüs üzerine gelmek üzere boyun, yahut sol koltuğun altına tesadüf eylemek üzere sağ omuza hamail olarak asılırdı.

Bir de bunların «vafk» denilen tarzda yazılanları vardı. Onlarda bir takım rakam, harf ve muhtelif şekiller bulunurdu. Vefklerin tertibi hassaten Araplarca ayrı bir ilim sayılmıştır.

Padişahım sanma kim urmaz nişanını kurşunun
Mahi çâk eyler felekte girse mihrin koynuna
Satvet-i şahaneden biçare testi havfidüp
Belki kurşun işlemez bir nüsha takmış boynuna
Lâ

Nüshan maraz-ı aşka ilâç eylemedi hiç
Ey şeyh-i keramat furuş ez de sayun iç
Lâ

§ [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Tâlik yazı ile mail olarak yazılan levhaların yazı ile çerçeve arasına müselles şeklinde yapılan tezyinatın adıdır. Bu tezyinat nüsha şeklinde olduğu için bu ad verilmiştir.

NÜSHA-İ KÜBRA (نسخهٔ کبری) [*Sof.*] Mevlevi tekkelerinde verilen nüshalardan birinin adıdır. Bir de «Nüsha-i Suğra» vardı. Nüsha-i kübra dar, uzun bir kâğıda yazılır, gümüşten ve altından sikke-i Mevlâna şeklinde yapılan mahfazaya konularak o suretle takılırdı.

NÜSHA-İ SUĞRA (نسخهٔ صغری) [*Sof.*] Mevlevî tekkelerinde verilen nüshalardan birinin adıdır. Bir de «Nüsha-i kübra» vardı.

Bu nüsha sikke-i Mevlana şeklindeki mahfazaya konulur, e suretle takılırdı.

NÜZHE (نزهه) [*Mus.*] Eski sazlardan birinin adıdır. Kanuna benzerdi. Aralarındaki fark bunun tam mustatil olmamasından ibaretti. Hicrî dokuzuncu asır evailinde (mîlâdî onbeşinci) yaşayıp eski Türk sazları hakkında kıymetli bir eser yazmış olan Ahmet oğlu Şükrullah (Millî Tetebbûlar Mecmuası cilt 2, sayı 5) «Çenkten geçtikten sonra nüzhede yüksek saz olmaz, bu nüzhe dedikleri sazın yüz sekiz kirişi vardır» dedikten ve «bu sazı Mevlâna İmam-ı âmil Kâmil Safiyüddin Abdülmümin'in tasnif» yani icadeylediğini söyledikten sonra aşağıdaki malûmatı veriyor: «Nüzhe dediğimiz saz dört bacaklıdır. Amma uzunu artuğdur eninden. Ve anın ağacı (kızıl söğüt) ağacı gerektir, veya (Şah-ı çnp) gerektir. Ve eğer «Şimşat» ağacından olursa gayet huptur. Ve servi ağacı dahi iyidür, ve bu sazın uzunu iki karış gerektir, ve üç açık parmak dahi, ve eni tamam iki karış gerektir ve derinliği dört açık parmak gerektir. Nüzhe'nin yüzü ut gibi yukacık (ince) tahta ile örtülmek gerektir, ve anın bir yanı iki bahş gerektir, ve her bahşı yirmi yedi bölük olmak gerektir. Şöyle ki cem'i elli dört bölük olur, ve her bir bölüğüne bir delik gerektir, her biri bir burgu için. Andan sonra bir uzun hirek yani eşik dedikleri ağacı bir eninden bir enine yapıştırmak gerektir, amma şöyle gerektir ki Nüzhe'nin yüzünden bir parmak eni kadarı yüksek ola, andan sonra anı dahi yirmi yediye bölüp her bir bölüğe bir delik delmek gerektir, ve andan sonra her deliğin iki yanında birer delik dahi delmek gerektir, şöyle ki üçer delik biribiri yanında olalar, ve dahi bu üç delikle geri kalan üçer delikler aralığı beraber olmak gerektir, ve ondan sonra nüzhenin uzun tarafından her bir yanını üçer bahşetmek gerektir, ve bir tarafının her birine birer alâmet koymak gerektir, ve ol alâmetler bunlardır (a. b. c. d), ve olbir tarafına dahi konulan alâmetler bunlardı (e. f. g. h), Andan sonra (b) den (d) ye kadar bir hat çekmek gerektir, ve ol hattı dahi yirmi yedi bahş etmek gerektir; ve ol deliklere ufacık burgucuklar sokmak gerektir, zir kirişler takmak için, ve bir hat dahi (e) den (g) ye çekmek gerektir. Şöyleki o iki hat biribirine beraber ola; ve bu hattı dahi yirmi yedi bahş etmek gerektir, ve yirmi yedi delik delmek gerek; amma çünkü onüç delik deline. Dört parmak kadarı açık koyup on dört delik dahi biribiri ardınca delmek gerektir, ve bu delikler dahi yirmi yedi burgu koymak içindir. Amma nüzhanin kirişleri dört türlü gerektir. (Had). müselles), (müsenna) ve (bam). Ve bu kirişlerin bazısı pirinçten gerektir, ve şol kirişler ki pirinçten çekilmişler ve kırk sekiz müselles kiriş gerektir ve sekiz dahi bam kirişidir, ve bunların zirleri için yirmi üç dahi müsenna kirişi gerektir, ve müsenna kirişleri burguları tarafından alalar, ve şol küçük hirklar ki nüzhenin yüzünde vardır, anlara bir gideler, ve üç kirişi dahi müsennalardan alalar. ve nüzhenin yüzünde olan burgular saralar, ve andan sonra dört kiriş dahi pirinçten zirlerden bam düzeler burgular tarafından, ve her üç kirişi bir nağmede orük edeler. Şöyle ki her tarafta ol üç kirişin ikisi bam ola ve birisi zir

ola, ve evvel bam tarafından tutalar, on dört kiriş sayalar. Şöyle ki elli altı kiriş hesabında ola. Şol vasıta ile her üç kiriş bir nağmede ortaktır, ucu bir kiriş hükmündedir, ve çalmıya başlmıya başlıyan ol on dördüncü kirişten başlıya, ve andan sonra gönlü dilediği gibi seyrede; maksudu hasıl olucak geri başladığı yerde karar ede. Amma çenkte kirişin nazarların nice riayet ederler ise bunda dahi öyle edeler, ve şol vakit ki bu sazı gamla götürmek dileseler burgudan yanına tutalar, ve hirekten yanını sağ yanına tutalar ve sol eliyle burgudan yanını çalalar, ve sağ eliyle hirekten yanını çalalar.»

NÜZUL-ANİL-VEZAİF (نزول عن الوظائف) [*Vak.*] Mütevelli, nâzır, eâbi gibi cihat sahiplerinin uhdelerindeki hizmetlerden, başkalarına verilmek üzere, istifa etmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu suretle cihetin kendisine verilmesi matlup olan kimseye «Menzul-ün-leh» denir.

NÜZUL EMİNİ (نزول امینی) [*Ask.*] Sefere giden ordunun konacağı yerleri ve oralarda yiyecek ve içeceklerini hazırlıyan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Türkçesi konakçıbaşı demektir. Şimdiki ordularda bu vazifeyi görenlere «Konaklar müfettişi» denilmektedir.

Arapşa nüzul konacak, inecek yer; mühimmat, konuk için hazırlanan yiyecek demektir.

Nüzul emini; halktan avarız ve nüzul adlariyle alınan vergilerle bu işi görürdü.

NÜZUL ZAHİRESİ (نزول ذخیره‌سی) [*Mal.*] Seferlerde ordunun iaşesi için konak yerlerinde nüzul emini tarafından hazırlanmış olan zahire hakkında kullanılır bir tâbirdir. Nüzul emini ordunun ilerisinde gider, ordu için konak yeriyle beraber efrat ile hayvanlar için de zahire hazırlardı.

O

OBA (اوبا) [*San.*] Ev biçimi, birkaç direkli, uzun bölüntülü keçeden çadıra verilen addır. Cibinliğin ince çuha ve benzeri kumaştan yapılanlarına da bu ad verilir.

§ [*Hal.*] Bir çadır halkına veya birkaç çadırdan ibaret olan topluluğa da oba denir.

OBÜS (اوبوس) [*Top.*] Mücef uzunluğu havanla top arasında olan ve muhtelif barut haklariyle muhtelif kavisli atışlar yapabilen bir silâhın adıdır.

Milâdî onaltıncı asırda icadolunmuştur. Bir manianın arkasında bulunan ve bu sebeple doğruca görülemiyen düşman mevzilerinin yüksek münhanilerle aşırılmak suretiyle endaht yapmak maksadiyle icadedilmiştir.

Obüslerin diğer toplara nisbetle namlıları kısa ve şekilleri de başka türlü idi. Obüslere öteki toplardan az barut konulurdu. Daneler mücefe tomarla konulmaz, hazinesinin önündeki dane yerine el ile sokulurdu. Danenin yerine gelip gelmediği gözle bakılırdı.

Yine obüslerde remiy zaviyesinin on altı dereceden az ve yirmi iki dereceden fazla olmasına cevaz verilemezdi. Çünkü zaviye on altı dereceden az olursa atılan dane gittiği yerde karar edemez, sekerek giderdi. Yirmi iki dereceden ziyade remiy zaviyesiyle atılan dane de düştüğü yere fazla nüfuz etmek suretiyle patladığı için hakkiyle tesir gösteremezdi. Bunun için harblerde obüslerin miktarları muhtelif barutu havi birkaç nevi hartuçları bulundurulurdu.

Obüslerin büyük ve küçükleri vardı.

Obüs topları toptan kısa, havandan uzundu. Obüsün mücefi biri büyük diğeri küçük iki üstüvaneden mürekkepti. Bu üstüvanelerin büyüğüne «mücef obüsü», küçüğüne de «hazine mahalli» adı verilirdi. Obüslerde hazine nihayetinin kenarı müdevver yapılırdı Böyle yapılış barut çamurunun kolaylıkla temizlenmesi içindi. Obüslerin bazısında hazine mahalli üstüvane yerine mahrut-ı nakış şeklinde yapılırdı.

Obüsler alelâde toplar gibi üç kısımdan terekküp ederdi. Bu üç kısma «kuyruk payı», «muylu payı», «uzun pay» denilirdi.

Bütün toplar kuyruk taraflarından ağızlarına doğru kalınlıkları tenakus etmek üzere yapıldıkları için mahrut-ı nakış şeklinde idiler, aucak yirmi iki kıyyelik tunç obüsten başka olan obüslerin kuyruk ve muylu payları üstüvane ve uzun payları nakış ve yirmi iki kıyyelik tunç obüslerin de kuyruk ve muylu ve uzun payları mahrut-ı nakış şeklinde imal olunurdu.

Obüslerle atılan mermilere «dane» denilirdi. Danenin humbara gibi içi boştu. Bu boşluk ecza ile doldurulur, duştüğü yerde patlamak suretiyle tesir yapardı.

Obüslerin ağırlığı daneleri her kaç okka gelirse okkaları dokuz çapında obüslerde 40, on dört çapında olanlarda 50, daha ziyade çaplarda olan ağır obüslerde 70 okkaya ve işbu obüslerin demirden yapılmış olanlarının da kezalik vezin daneleri 80 okkaya darp olunurdu.

OCAĞINA DÜŞMEK (اوجاغنه دوشمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle yalvarmak, sığınmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

OCAĞINA İNCİR DİKMEK (اوجاغنه انجير دیکمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle berbat ve perişan etmek, ifna ve imha eylemek, yıkmak, dağıtmak, yok etmek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

OCAK (اوجاق) [*Sof.*] Bektaşî tâbirlerindendir. Bektaşî tekkelerinin meydan odalarında kıblenin olduğu yerdeki ocağın adıdır. Ocak bulunmıyan meydanda köşenin biri Ocak ittihaz edilirdi. Ocağın bir tarafında Seyyit Ali postu, öbür tarafında Horasan postu vardı.

§ [*Ask.*] Yeniçeri teşkilâtı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Teşekkül kendisini Bektaşîliğe bağlı saydığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Ocak; alel'ıtlak teşekkül (kurum) yerinde de kullanılmıştır.

§ [*Hal.*] Bir ailenin öteden beri yaşadığı ev yerinde ve «aile ocağı» surtcinde kullanılır.

OCAK AĞASI (اوجاق آغاسی) [*Ask.*] Yeniçeri ağası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ocağın başbuğu olmak itibariyle bu tâbir meydana gelmiştir.

OCAK AĞALARI (اوجاق آغالری) [*Ask.*] Başta Yeniçeri ağası olmak üzere ocağın ileri gelenleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Ocak erkânı» tâbiri de kullanılırdı, Yeniçeri ağasından sonra sırasiyle şunlardı: Sekbanbaşı, Yeniçeri kâtibi, Yeniçeri kethüdası, İstanbul ağası, Anadolu ve Rumeli ağaları, Fodla kâtibi, Ağa imamı, Solakbaşılar, Yayabaşılar, atlı zağarcılar, atlı sekbanlar, solaklar kethüdası, peykbaşı, peykler kethüdası, bölükbaşılar, odabaşılar, diğer zâbitler.

Ocak ağaları yeniçeri ağasının inhasiyle tâyin olunurdu.

OCAK BAŞÇAVUŞU (اوجاق باش چاوشی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının ayrılmış bulunduğu ağa bölüklerinin büyük zâbitlarinden birinin adıdır. Ağa bölüklerinin öteki büyük zâbitleri şunlardır: Kul kethüdası, Kethüda Bey, Muhzırbaşı, Kethüda yeri, Baş bölükbaşı. Bütün ocak ağaları gibi ocak başçavuşu da yeniçeri ağasının inhasiyle tâyin olunurdu.

OCAKBAŞI (اوجاق باشی) [*Sar.*] Saray aşçılarından birine verilen addır. Matbah-ı Âmire'de aşçıbaşıdan başka pişirdikleri yemeklere göre ad alan kebapçı, tatlıcı, hamurcu, pilâvcı, balıkçı, perhizci gibi mütaaddit aşçılar olduğu gibi bunların her birinin mütaaddit yamakları da vardı.

OCAK BAZİRGÂNI (اوجاق بازرگانی) [*Ask*] Yeniçeri ocağının mâli işleri ile uğraşanlar bakkında kullanılır bir tâbirdir. Bazirgânlık rumlarla yahudilerin elinde idi. Babadan oğula geçen gedik halini aldığı da olurdu. Alış verişlerden mühim menfaatlar temin eden ve o sayede zengin olan bazirgânlar ocağa dayanarak birçok dalavereler çevirirler, siyasî işlerde de rol oynarlardı. Bu sebeple kaldırılarak işleri ocak baş yazıcısına verildiği zamanlar olmuşsa da yine yolunu bularak tekrar elde ederlerdi.

Bazirgânların İstanbul'daki Valide hanı'yle diğer hanlarda kâgir odaları vardı. Ocağa ait para, defter, eşya ve saireyi oralarda muhafaza ederlerdi.

Bazirgânlık ocağın kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

OCAK BEYTÜLMALCİSİ (اوجاق بیت المالجیسی) [*Ask*] Yeniçeri ocağı mensuplarından ölenlerin bıraktıkları para ve terike (tereke) işleriyle meşgul olan memurun unvanı idi. Ölen yeniçerinin terikesi vârisleri olsa da kadılar tarafından vârislerine verilmez, Ocağa gönderilerek oradan vereselere taksim olunurdu.

OCAK BÖLÜK BAŞILARI (اوجاق بلوك باشلری) [*Ask.*] Yeniçeri ocağında bölük adı verilen teşkilâtın başındaki zâbitler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

OCAK ERKÂNI (اوجاق ارکانی) [*Ask.*] Başta Yeniçeri ağası olmak üzere ocağın ileri gelenleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Ocak ağaları» da denilirdi. Vesikalarda daha ziyade «Ocak ağaları» geçer. Başta Yeniçeri ağası olmak üzere Sekban başı. Yeniçeri kâtibi, Yeniçeri kethüdası, İstanbul ağası, Anadolu ve Rumeli ağaları bunlardandı.

OCAK HASEKİSİ (اوجاق خاصکیسی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının ayrılmış bulunduğu ortalardan birinin zâbitine verilen addır. Ortaların öteki büyük zâbitleri şunlardı: Sekban başı. Zağarcı, Seksoncu, Turnacı, Başdeveci, Yayabaşı. Bütün ocak ağaları gibi Ocak Hasekisi de Yeniçeri ağasının inhasiyle tâyin olunurdu.

OCAK-I BEKTAŞYAN (اوجاق بکتاشیان) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri ocağı Hacı Bektaş Velî'ye müntesip sayıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

OCAK İHTİYARLARI (اوجاق اختیارلری) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının ileri gelenleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Memleketin buhranlı zamanlarında yapılan toplantılara bunlar da çağırılır, reyleri alınırdı.

OCAK İMAMI (اوجاق امامی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının imamı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cami-i Miyane adını alan ve ilkin mesçid halinde bulunan Orta camii Üçüncü Murat devrinde Yeniçeri ağası olan Mehmet ağa'nın arziyle hicrî 1000 (milâdi 1591-92) senesinde büyütülerek cami haline konulmuştur. Camiin imamı, hatibi, müezzini, mumrifi, kayyumu vardı. İmam yeniçeriler arasında okuyup yazan ve tahsil görenlerden seçilirdi. İmam ocaklılara namaz kıldırdığı gibi kendilerine din bilgileri de verirdi.

OCAK KAPI KETHÜDASI (اوجاق قپو کتخدامی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı zâbitlerinden birinin unvanıdır. Diğer ocak ağaları gibi bu da Yeniçeri ağasının inhasiyle tâyin olunurdu. Vazifesi ocağın Bâb-ı Âli ile sair resmî yerlerdeki işlerini takibetmekti.

OCAK KÂTİBİ (اوجاق کاتبی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının kâtibi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ocak kâtibi ocağın erkânındandı.

OCAKLI (اوجاقلی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı mensubu yerinde kullanılır bir tâbirdir.

OCAKLIK (اوجاقلق) [*Mal.*] Kale muhafızlarının veya şehir yerli neferlerinin ulûfele-

rine veyahut Tersane masarifine karşılık olarak tahsis olunan öşür veya örfî hâsılat yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ocaklık âşara munhasır değildi. Örfî tâbirinden de anlaşıldığı veçhile eizye, mizan, harir ve gümrük gibi rüsumat da tahsis olunurdu. Öşür veya rüsum hâsılatı tahsis olunmuş olan hizmet sahibi bunları cibayet (toplamak) eder ve kendisi için bu hâsılat dirlik olurdu. Ocaklık Tanzimat'a kadar devam etmiş, ondan sonra vazife sahiplerine temin ettiği menfaat nisbetinde bir maaş tahsis olunarak ellerindeki yerler hazinece zaptolunmuştur.

OCAK DEMİRLERİ (اوجاق تیورلری) [*Bah.*] Sert havalarda gemi gözdemirlerini sürüdüğü veyahut demirlerden birine bağlı zincir kesildiği vakitlerde kullanılan ihtiyat demirlerin adıdır. Bu demirler geminin bordasında sancak ve iskele palastırasının gerisine asılırdı.

OCAK MUHZIRI AĞA (اوجاق محضری آغا) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının zâbitlerinden birinin unvanıdır. Vazifesi icabedenleri çağırıp yahut tutup getirmekti.

OCAK SÖNDÜRMEK (اوجاق سوندورمك) [*Mal.*] Mecaz yoluyle ortadan kaldırmak, dağıtmak, harap etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Boş evde ateş yanmadığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

OCAK TALİMHANESİ (اوجاق تعلیمخانه‌سی) [*Ask.*] Yeniçerilerin askerlik talimleri ve spor yaptıkları sahaya verilen addır. Yeniçeriler ocağın kuruluşundan itibaren harb olmadığı zamanlarda buralarda ilkin ok, tüfeğin icadından sonra da tüfek talimleri yaparlardı. Talimlerde muvaffakıyyet gösterenlere mükâfatlar verilirdi. Ocak an'anesine göre Okmeydanı da denilen talimhaneyi ilk defa İkinci Bayezit'in yaptırdığını, Kanunî Sultan Süleyman'ın genişlettiğini söyliyen İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, c. 1, s. 332 ve mütaakıp) şu tafsilâtı da veriyor:

«Talimhanenin müdürü yani talimhaneci başı elli dördüncü ağa bölüğü çorbacısı idi. Bu ve maiyyetindeki bölük efradı ok atan yoldaşlara ve kemankeşlere ok verir, talim ettirirler ve Padişah sefere gitmedikçe talimhaneci de gitmezdi. Talimhanecinin her gün başında müeyyeze veya Yusufî ile meydana gelip ok atacaklara, solaklara ve kemankeşlere talim ettirmesi kanundu.

«Ocak Talimhanesinde yeniçerilerin atışlarını seyretmek üzere Kanunî Sultan Süleyman burada kendisine bir yer ve bir de çeşme yaptırmıştı. Padişah senede bir defa buraya gelerek atış talimlerinde bulunur ve muvaffak olanlara ikramiye verirdi. Padişahın bu gelişinde Seksoncular da hazır bulunup Seksonları ayılara saldırtıp paralattırırlar ve pehlivan güreşi yaptırırlardı. Her yeniçeri odasında birer, ikişer pehlivan bulunması kanundu. Bundan başka gürz sallamak ve atmak müsabakası yapılır. Solak ve kemankeşler de maharetlerini gösterirlerdi.

«Padişah'ın, yeniçerilerin Okmeydanı'na gelişinde Yeniçeri ağası başta olarak Ocak zâbitleri de nişangâha tüfek atarlardı. Zâbitlerin hepsi başlarına Yusufî giyerlerdi. Evvelâ Yeniçeri ağası yer öper ve ağa tüfekçileri tüfeği doldurup kendisine verirler ve ağa da nişangâha atardı. Sonra Sekbanbaşı, Kulkethüdası, Zağarcıbaşı, Seksoncubaşı, Turnacıbaşı, dört haseki, Başçavuş böylece derece sırasiyle hedefe tüfek atarlardı. Sonra başçavuş evvelâ cemaat ve sonra bölük çorbacılarına attırırdı.

«Padişahın senede bir defa gelişinden başka yeniçeriler divan günleri talimhaneye gelip ok atarlardı. Her perşembe günü atış talimi yapılması âdetti. Daimî surette meydanda talimde bulunanların muvaffak olanları ağanın inhası üzerine bölüğe çıkarılır yani kapıkulu süvarisi olur veya başka suretle terfi ve ihsana mazhar olurlardı.

«Yeniçerilere ok atmayı talimhanecibaşı ve tüfeğin taammümünden sonra da tüfek atmayı avcıbaşı talim ederdi. Gerek talimhaneci ve gerek avcıbaşı Yeniçeri çorbacılarından yani orta ve bölük kumandanlarından idiler. Yeniçerilerin böyle günlük ve haftalık atış talimlerinden başka bir de üç, dört ayda bir efradın bu hususiaki çalışmalarını kontrol etmek için Yeniçeri ağası, diğer ağalarla beraber talimhaneye gelip vaziyeti teftiş ederdi. Odabaşı veya yayabaşılardan başlıyarak efrada atış yaptırıp muvaffak olanlara gümüşten birer tas veyahut birer altın verilirdi. Talimhanenin bütün masrafları yani ok, yay, barut, fitil ve tüfek ateşine hedef teşkil eden testi vesair masraflarının hepsi hükümet tarafından temin olunurdu.

«Ocaktaki bu talim işleri Yeniçerilerin diğer teşkilâtları gibi onyedinci asrın ilk yarısı içinde gevşemiş ve tedricen bozulmuştur. Mamafih bu asrın ilk devirlerinde bu talim işi tamamen terkedilmiş olmayıp yeniçerilerin hemen daimî surette odabaşılariyle beraber, Etmeydanındaki talimhaneye gittiklerini ve Yeniçeri ağasının dahi haftada üç gün buraya geldiğini ve nişangâhlara tüfek attırılarak vu-

ranlara mükâfat verildiğini biliyoruz.. Bazan Padişahlar seferden evvel ve sefere giderken de atış talimlerini ihmal etmiyorlardı. Meselâ Üçüncü Mehmet, Eğri seferine hareketinden evvel haftada iki gün yeniçerilere tüfek talimi yaptırılması emrolunmuştu. İkinci Osman da Leh seferine giderken Edirne'de Tunca'nın öte yakasına nişanlar koydurup yeniçerilere silâh attırmış ve muvaffak olanlara mükâfatlar vermişti. Mamafih Padişahlar saraya kapanıp ordu işlerini bizzat teftiş ve takip eylemedikleri ve Ocağa gelişigüzel hariçten yeniçeri sokulduğu asırlarda (bilhassa onyedinci asrın ikinci yarısından sonra) bu talimhanenin yalnız adı kalmış ve talimhaneciler de kanun hilâfı olarak ehliyyetsizlerden tâyin edilir olmuştu.

«Üçüncü Sultan Selim Nizam-ı Cedit askerini tanzim ettikten sonra yeniçerilerin de talimlerini ihmal etmemişti. Buraya da on beşer akça yevmiye ile Ocaktan sekiz tüfekçibaşı, on ikişer akça yevmiye ile sekiz tüfekçi odabaşısı, her bir tüfekçiye onar akça yevmiye ile yirmi beşer tüfekçi neferi ve kezalik her birine birer aşçı, birer saka ve birer karakullukçu tâyin ettirmiş ve eskiden beri ocağın talimhaneeibaşısı olan elli dördüncü bölük çorbacısını da onların üzerine memur eylemişti.

«Her sene Hıdırellez'den Kasıma kadar haftada iki gün atış talimi yapılacaktı. Talim yerleri Kâğıthane ile Topkapı haricindeki Seğirdim mahallinde yapılan kışla meydanıydı. Havalar müsait olursa kışın da talim yapılacaktı. Talim günlerinde ocağın başkâtibi ve altı nefer yazıcı mevcut bulunacak ve her nöbette dört oda talime gidecekti. Talim dolayısiyle sarfedilecek barut ve kurşun hükümet tarafından temin olunmakta idi. Cebeciler de haftada iki gün talim göreceklerdi.

«Yeniçerilerin yeni odalardaki Okmeydanı'nın köşesinde bir barut imalâthanesi olup yeniçerilere ait barut burada ıslah olunurdu.»

Nizam-ı Cedit ortadan kalkınca talimler yapılmamış ve ocağın bütün bütün çığırından çıkması üzerine İkinci Mahmut zamanında kaldırılmıştır.

OCAK TATARLARI (اوجاق تاتارلری) [*İda.*] Posta ve telgrafın icadından evvel posta nakliyat işlerinde kullanılan memurlara verilen addır. Yalnızca «tatar» denildiği gibi «ulak» da bu makamda kullanılırdı. Vaktiyle bu işi tatarlar yaptıkları için o ad verilmişti. Vak'anüvis Lûtfi Efendi 1277 (1860-61) senesi vak'aları arasında Sultan Aziz'in cülûsunun telgrafla etrafa bildirildiğini kaydederken (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazması nüsha, cilt 10, varak 3-4) ocak tatarları için şu malûmatı veriyor: Cülûslarda ve mühim hallerde ocak tatarları aldıkları fermanları İstanbul'dan Belgrad'a, Üsküdar'dan Bağdat'a kadar sağ, sol ve orta kollardan yolları üzerinde bulunan şehir ve kasabaların mahkemelerinde halkı toplayıp hâmil oldukları fermanları okuturlar, ilâmlarını ve «hizmet-i mübaşiriyye» adı altında ücretlerini alırlardı. İndikleri menzilhanelerde ve gittikleri yerlerde etmedikleri kalmazdı. Her menzilde birkaç hayvan ölür, sürücüler tatarların kırbaçları altında ezilirdi. Menzilhanelerde hayvanların çabuk hazırlanmadıklarından dolayı tatarların menzilhaneciyi astıkları da olurdu.

Tatarlar uzun kalpak, kısa ceket giyerlerdi.

ODA (اوطه) [*Ask.*] Yeniçeri kışlalarına verilen addır. Her orta ve bölüğün birer odası olduğu gibi acemi oğlanların da ayrı odaları vardı. Yeniçerilerin yeni odaları Aksaray'da, eski odaları da Şehzadebaşı'nda idi. Acemi oğlanların odaları ise Şehzadebaşı ile Vezneciler arasında ve Yeniceri'lerin eski odalarının yanındaydı.

Yeniçeri ocağı tesis edildiği zaman ilk odaların Edirne'de olduğunu, İstanbul merkez olduktan sonra yeniçerilerin de İstanbul'a nakledilerek kışlak denilen odaların yapıldığını yazan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, cilt 1, sayfa 283 ve mütaakıp) İstanbu odaları için şu tafsilâtı veriyor:

«İstanbul'un fethini mütaakıp ilk defa Şehzade Camii yeri ile bunun karşısına yeniçeriler için kışla yapılmış ve bundan sonra da Aksaray tarafındaki yeni odalar bina olunmuştur. Yeniçeri odalarının iptida Şehzadebaşı,nda yapılmasından dolayı bu odalara eski odalar ve diğerine de yeni odalar ismi verilmişti. Bunların Fatih zamanında hangi tarihte yapıldığını bilmiyoruz. Ocak an'anesine göre İstanbul'a giren yeniçerilerden bir kısmı Mahmut Paşa ile beraber deniz tarafındaki Unkapanı kapısından içeri girip eski odalar mevkiine gelince ellerindeki bayrakları oraya dikmişler ve Yeniçeri ağasiyle gelenler de yeni odalar mevkiine bayrak dikerek yeniçeri odalarını bu iki mevkide yapmışlardır. Eski odaların yapılması daha evvel bitmiş olduğundan bunlara eski odalar denilmiştir.

«Eski odalar tamam olduktan sonra ortalar arasında burada oturmak için bir niza' çıkmaması için oda aşçılarının tavsiyeleri üzerine her ortadan seçilen efrat odalara koştu-

rulmuş ve hangi orta efradı hangi odaya daha evvel girdiyse o oda yani kışla o cemaate verilmişti. Bundan dolayı oda numaraları sıravari değildi. Ağa bölükleri soradan ihdas edilmiş olduklarından bunların kışlaları hem eski, hem de yeni odalarda yapılmıştı.

«Odalara yeniçerilerden başkasının girmemesi için bunlar kapılarla tahdit edilmişti. Yeni odalarda âdet kapısı, ağa bölüğü kapısı, solaklar kapısı, meydan kapısı, çayır kapısı, et kapısı, Karaköy kapısı isimleriyle bırakılan yedi kapıdan her birinin nöbetçiliğine on üçüncü yaya ortasiyle ikinci ağa bölüğü ve elli beşinci, yetmişinci, yetmiş üçüncü, elli ikinci, elli altıncı cemaat ortalarını kapıcı tâyin eylemişlerdi. Bu kapıların yedisi de Kanunî zamanında açılmıştır. Daha doğrusu yeni odalardaki kışlalar bu suretle tahdit olunarak içeriye yabancı girmesi menedilmiştir. Bunlardan meydan kapısından girilince Orta camiine gidilirdi. Karaköy kapısı evvelce eski odalarda şimdiki Şehzade Camii'nin bulunduğu yerde olup doksan dokuzuncu cemaat ortası oranın kapıcısı iken camiin inşası münasebetiyle oradan kaldırılan oda, yeni odalara nakledilmiş ve kapıcılığına da yetmiş üçüncü cemaat ortası tâyin kılınmıştı.

«Eski odalardaki kışlalar daha az olduğundan orası üç kapı ile çevrilmişti. Bunlardan Çukurçeşme'ye doğru Ferhat Paşa Sarayı tarafına kırk dördüncü ağa bölüğünü, Şehzade Camii tarafındaki kapıya altmış birinci solak ortası müteferrikalarını ve Meyyit kapısı denilen kapıya da doksan beşinci deveciler ortasını kapıcı tâyin etmişlerdi. Daha evvel söylediğimiz gibi Şehzade Camii'nin mahallinde de odalar vardı. Buraya Şehzade Mehmet namına cami yapıldığından buradaki odaların bir kısmı karşısındaki eski odalara ve bir kısmı da yeni odalara nakledildiler ve bu suretle yeniçerilerin eski odalar denilen kışlaları Şehzade Camii karşısındaki akaretlerin bulunduğu mahal ile onun arka tarafına ve keza Direklerarası kısmiyle arkasına ve Acemiler kışlasına doğru yapılmış oluyordu ve Direklerarası ile Şehzade Camii arasındaki dörtyol ağzında ve Çukurçeşme'ye inen sokağın başında Birler kapısı ve sokağın nihayetinde (yani Çukurçeşme'ye doğru) Kırkdört kapısı olup bu sokağın iki tarafında da odalar vardı.

«Yeni odaları ise Aksaray'da Yusuf Paşa Çeşmesinin karşısında Sofular'a doğru gidilirken sağdaki bostanın mukabilinde eskiden Ahmediyye denilen tezgâhçıların bulunduğu sokağa sapılınca biraz yürüdükten sonra sağ tarafta köşedeki geniş arsa Etmeydanı kışlası olup on sene evveline kadar tonozdan kapısı da durmakta idi. Bu kışladan sağa sapılıp yukarı doğru yokuşa çıkılınca halen de Orta Cami denilen soldaki camiye kadar olan mesafede yani kışlanın gerisinde orta odaları vardı. Oradaki Orta Cami ve karşısındaki Orta çeşme bu orta odalariyle alâkadardı. Yeni odaların şimalindeki kapı âdet kapısı olup Sarıgüzel tarafına açılırdı. Cenup kapısı asıl yeni odaların büyük kapısı idi ki şimdi Tezgâhçılar caddesine tesadüf etmektedir.

«Eski ve yeni odalar içinde tarihçe en meşhuru yeni odalar olup pek çok hâdiselere sahne olmuştur. Yeni odaların ortasında Tekke meydanı denilen bir meydan ile onun ortasında vesikalarda Cami-i miyane denilen orta camii vardı. Yeniçerilerin Etmeydanı da yine bu yeni odalarda idi.

«Odaların zemini çinî tuğla ile döşenmiş içerisi de peyke veya sedirli olup kapıları mermer direklerle süslenmişti. Her kapının üzerinde o orta veya bölüğün nişan denilen alâmeti mahsusası bulunmakta idi. Yine her odanın matbahı (mutfak) ve kileri, çamaşırhanesi, koğuşu ve orta sofası ve çardakları vardı.

«Osmanlı Padişahları an'aneye göre birinci ağa bölüğüne mensup olduklarından yeni odalarda bulunan bu bölüğün kışlasında Padişah'lara mahsus taht-ı hümayun odası vardı. Bundan başka Kanunî Sultan Süleyman, eski odalardan altmış birinci cemaatin kışlası önünden geçerken kendisine takdim edilen bir bardak serbeti içmiş ve bardağın içini altınla doldurarak iade eylemiş ve her geçtikçe kendisine şerbet verilmesini emreylemişti. Kendisinden sonra da devam eden bu yeni kanundan dolayı bu cemaat ortası da kendi kışlalarında bir taht odası vücude getirmişlerdi.

«İzzi Tarihi'ndeki kayda göre yeniçerilerin odalarının mecmuu 199 olup bunun yüzü cemaat odası, altmış biri ağa bölükleri ve otuz dördü sekban ve dördü de solak odasiydi. Cemaat ve ağa bölükleri kışlaları karışık yapılmış olup bunun yirmi altısı eski odalarda ve yüz yetmiş üçü de yeni odalarda idi.

«Yeniçeri odaları ahşab olarak yapıldığından buraları İstanbul'daki yangınlardan dolayı zaman zaman pek azı kurtulmak suretiyle yanmıştır.

«Yeniçerilerin odaları kilim ve halı yerine hasırla kaplı idi. Her sene saray ve yeniçeri odalariyle acemi ocağı odalarına hasır yapmak için Manyas kazasından saz getirilirdi. Bu sazı Manyas halkı tedarik etmekle mükellef idi.

«Yeniçeri ocağının kaldırılması esnasında yeni odalar Karacehennem'in attığı yağlı paçavralarla yanmış ve eski odalar da ocağın ilgasından birkaç gün sonra yıktırılmıştır.»

§ [*Mim.*] Evlerin oturmak ve yatmak için ayrılan kısımlarına verilen addır. Bunlara «hücre», «göz» de denir. Odalar vaziyyetlerine ve kullanılış şekillerine göre ad alır: Asma oda, iç oda, dış oda, ön oda, sıra odalar, yer odası birinciye, oturma odası, yemek odası, yatak odası, çalışma odası, banyo odası, bekleme odası, kiler odası, misafir odası, mabeyn odası ikinciye örnek teşkil eder.

Saray odaları tahsis edildikleri işe göre adlandırılırdı. Taht odası, mabeyn odası, has oda, hazine odası, divan odası, ağa odası, seferli odası, imam odası ve saire o kabildendir.

ODABAŞI (اوطه باشی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı zâbitlerinden birinin adıdır. Buna «Ortabaşı» da denilirdi, Yine zâbitlerden olan Çorbacı'nın muavini demek olup sen askerî teşkilâtına göre mülâzimê muadil sayılırdı. Yayabaşı ile bölükbaşıdan sonra gelen odabaşı bölüğünün inzibatiyle en çok alâkalı idi. Alaylarda tazim resmini ifa ederdi. Odabaşı yeniçeri efradı ile bir odada yatar, muharebede orta veya bölük çadırı denilen çadırda otururdu. Odabaşılar çadırın büyük direği bitişiğinde halı üzerinde otur, efrat da âdetleri icabınca etrafında halka teşkil ederdi.

Odabaşılar çorbacılar gibi elbise giyerlerdiyse de başlarına taktıkları kalafat yeşil çuhadan yapıldığı gibi şalvarları da mavi idi.

§ [*Sar.*] Enderun veya İç ağaları adıyle anılan ağaların birincisinin unvanı idi. Padişahı giydirip soydurmağa memurdu. Bundan dolayı padişahların en yakınlarından (mukarriplerinden) biriydi. Odabaşılar «kapı ağası» pâyesinde olmakla beraber ona tâbi idiler. Ekseriya iç oğlanlarından ve bazan hadım ağalarından seçilirlerdi. Yevmî (günlük) altmış akça ulûfesi ve Padişahın hassa elbisesinden senede beş parça esvabı vardı.

Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 14) Enderun ağaları arasında odabaşıların da arz sahibi oldukları yazılıdır: «İç halkından kapı ağası ve odabaşı ve hazinedarbaşı ve kilercibaşı ve Saray-ı Âmire'min ağası sahib-i arzdır.»

Hazinedarbaşı, kilercibaşı ve Saray-ı Âmire ağası sahib-i arz olmakla beraber kapı ağası ile odabaşının bu hakka ötekilerden fazla sahib bulundukları yine o kanunnameden (sayfa 14) anlaşılıyor; «Ekseriya odabaşı ve kapı ağası arz etmek gerektir.»

Sahib-i arz demek Padişahın yanına girip işler hakkında malûmat veren ve emrini alıp alâkalılara bildiren demektir.

Tanzimat'tan sonra saray teşkilâtında değişiklik yapıldığı sırada bu vazife kaldırılmıştır.

ODA-İ EVVEL (اوطهٔ اول) [*Sar.*] Mehter teşkilâtına mahsus tâbirlerden biridir. Eskiden üç oda mevcut olup oda-i evvel denilen birinci oda ağa odası, ikinci oda kethüda odası, üçüncü oda da baş bölükbaşı odası ibi.

ODA KALFASI (اوطه قالفه‌سی) [*Sar.*] Sarayın oldukça yüksek mevki sahiblerinden birinin adı idi. Küçük yaşta saraya alınan cariyeler acemilik, küçük kalfalıktan sonra bu mansıba yükselirlerdi. Eskimekle beraber hizmetinde muvaffakıyyet gösterenler saraydaki kalfaların en büyük âmiri olan ve hünkâr defterinde Kethüda kadın unvaniyle yazılı bulunan saray ustası olurdu. Oda kalfasının vazifesi şehzadelerden Padişah tarafından memur edildiği hizmeti görmekti.

ODA KETHÜDASI (اوطه کتخداسی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının cemaat ortalarında yayabaşıdan sonra gelen en kıdemli zâbit hakkında kullanılır bir tâbirdir. Oda kethüdası ağa bölüklerindeki baş odabaşılara benzerlerdi. Kul oğlanlarından olup oda hizmetinde bulunanların himaye ve muhafazasiyle mükellefti. Bunlardan ceza görecek olanlar bunun tarafından dövülürdü. Oda kethüdasının alt yanındaki zâbite küçük bölükbaşı denilirdi.

ODALAR (اوطه‌لر) [*Ask.*] Yeniçerilerin oturdukları kışlalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İstanbul'da yeni ve eski odalar adlariyle iki kışla vardı. Yeni odalar Aksaray civarında, Eski odalar Şehzadebaşı'nda idi. İkinci Mahmut devrinde Yeniçeri ocağının kaldırılması sırasında yanmış ve yıktırılmışlardır.

ODALI (اوطه‌لی) [*Sar.*] Topkapı Sarayında Has oda, Seferli odası, Hazine odası, Kiler odası gibi adlar alan yerlerde oturan saray mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara «Kaftanlı» da denilirdi.

ODALIK (اوطه‌لق) [*Hal.*] Evin erkeğine ait hususi hizmetler gördürülmek üzere alınan kadınlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Efendilerinin « firaşına dâhil olan » (yatağına giren) odalıklar « cariye » umumi adını da taşırlardı. Bütün cariyeler gibi odalıklar da son zamanlarda Kafkas tarafları halkından idiler. Bununla beraber içlerinde diğer yerler

halkından olanlar da vardı. Bunlar ilkin sırf bu işler için terbiye edilir, esireiler tarafından güzellik ve cazibelerine göre değer fiyatlarla satılırlardı. İçlerinden bir kısmı odalıktan efendilerinin meşru zevceliğine (nikâhlı karılığına) geçenler olduğu gibi heveslerini aldıktan veya ihtiyaçlarından dolayı satılarak aynı maksatla diğerine intikal edenler de vardı. Odalıklardan ömürleri boyunca esirlik hayatı yaşıyanlar, gençlik ve güzellikleri geçtikten sonra evlerin hasis ve ağır işlerinde kullanılanlar olduğu gibi azadedilenler ve efendileri tarafından evlendirilenler dê olurdu. Odalık istihdamı son zamanlara kadar devam etmiş ise de ilk zamanlara nisbetle azalmış ve hakikaten 1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra tamamen ortadan kalkmıştır.

Osmanlı sarayındaki Hasekiler odalık idiler.

ODALI YENİÇERİLER (اوطه‌لی يكيچريلر) [*Ask.*] Kalelerde muhafızlık eden kapıkulu yeniçerileri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu tâbir bunları yerli kulu yeniçerileriyle yamaklardan ayırmak için kullanılırdı.

ODAŞIK (اوطه‌شق) [*Sar.* - *Ask.*] Sarayla Yeniçeri ocağı kışlalarında aynı oda ve koğuşta oturup yatanların biribirleri hakkında kullandıkları bir tâbirdir. Oda arkadaşı demektir.

OK (اوق) [*San.*] Yay veya keman denilen kavis şeklinde bükülmüş bir ağaç çubuğa gerili kirişe takılarak uzağa atılan ucu sivri demirli ince ve kısa değneğe verilen addır. Ok silâhın icadından evvel bütün insanlar tarafından kullanılmış ise de en büyük mahareti Araplar göstermişlerdir. Araplar badiye (kır, sahra) maişeti eseri olarak kuvvet-i nazara malikiyetlerinden ve o zaman sair şeylerden ziyade yaya ihtiyaçlarından dolayı ok istimalinde pek büyük maharet sahibi oldular. Oku harblerden başka sahalarda da kullanırlardı. Yay ile ok atmakta inanılmıyacak derecelere kadar mahareti ileri götürmüşlerdi. Hattâ bir tîrendaz ceylanı gözünden vurmak isterse derhal istenilen gözünden vururdu. İşte onun için mahir ok atıcılara «remmat-ül-hadak» namı verilmişti. Okçuların bazıları köstebeği ağaca asarak istedikleri âzasını, vücudundan bir şey kalmayıncıya kadar, her ok atımında birer birer düşürürlerdi. Hedefe (nişana) isabet etmiyen ok olmazdı. Arapların bu ok atmaktaki maharetleri İslâmiyyetten sonra Rumlara galibiyyetlerini temin eden sebebler cümlesinden oldu. Çünkü hasımları olan Rumlar ok atmakta kendileri kadar maharet sahibi değillerdi. İslâm kumandanları Arapların okçuluktaki maharetlerini ve bu maharetin muvaffakıyyata tesiri derecesini gözleriyle gördüklerinden kendilerini ok atmakta rüsuh ve mümareseye (alışkanlığa) bir kat daha teşvik ve tergip ederlerdi.

Oka ve okun faziletine dair Kur'anda muhtelif âyetler mevcut olduğu gibi birçok hadisler de vardır. (وماومیت اذرمیت ولکن الله رمی) Kur'an âyetlerinden biridir. (علیکم بالرمی فانه خیر لمن حارب) de hadistir. Oka ait hadisler pek çoktur. «Telhis-i Resail - ür - Remat» müellifi kırk hadis cemeylemiştir. Meali «Binicilikte ve ok atmakta maharet sahibi olmağa gayret ediniz. Nazarımda meharetle ok atan mahir biniciden ziyade kıymetlidir.» hadisi de o cümledendir.

Halifeler ve kumandanlar dahi ok atmakta maharet ihrazı için adamlarına teşvikat ve tergibatta bulundukları gibi atlarına iyi bakmalarını da daima tavsiye ederlerdi. Araplar binicilikte de maharet sahibi idiler. Araplar kurun-ı vustada (orta zamanda) okçulukta pek ileri giderek hattâ ok ve yaya mütaallik sanatlı âletler ve edevatlar bile icat etmişlerdir.

Ok Türklerin de pek eski hattâ tarihten evvelki zamanlarda kullandıkları bir silâhtır. Okun Türk icadı olduğunu ileri süren M. Turhan Tan (ölümü 1939) bir tetkik yazısında (Türkün asîl bir sporu olan okçuluğun tarihi, Cumhuriyet, 15 mart 1937) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Atı vahşilikten kurtarıp ehlileştiren, kılıcı bütün dünyaya tanıtan Türkler, at ve kılıç kadar oka da değer vermişler ve onu uzun menzilli bir silâh olarak binlerce yıl kullanmışlardır. Atalarımız, yine at, kılıç gibi oku da sade bir harb âleti mahiyyetinde kabul etmemişlerdi. Onları birer spor vasıtası yerine koymuşlardı. At üzerinde yıldırım gibi süzülürlerken havaya mendil atıp kılıçla ikiye bölerler ve yine o hızlı uçuş sırasında okla kuş vururlardı. Tarihin hâlâ hayretle kaydettiği Türk gücü işte bu hünerverce yapılan sporlardan doğmuştur.

«Ok dediğimiz gibi, Türk icadıdır. Kaynakları tarihten önceki devirlere kadar uzanan Türk efsanesinde oktan bahsolunur. Meselâ Oğuz Destanında şu kaydi görüyoruz; «Uluğ Türk bir gece altın bir yay ve üç gümüş yay gördü. Yay, doğudan batıya kadar uzanıyordu. Oklar gece tarafına uçuyordu. Uyanınca bunları Oğuz'a bildirdi. O da altı oğlundan üçünü doğuya, üçünü de batıya doğru yola çıkardı, dolaştırdı. Doğuya gidenler altın bir yay, batıya gidenler de üç gümüş ök bulup getirdiler. İşte üç oklar, yüz oklar adını taşıyan Uruklar

bu oklardan sonra vücut buldu ve o yayla okları hatırlatan soy adlarını aldı. Bu rivayet, Herodot'da da küçük bir tahrif ile vardır.

« Çiftçilikten madenciliğe kadar bütün medenî keşifleri bitip tükenmez göçler sırasında dünyanın her tarafına yayan Türkler okçuluğu da tamim etmişlerdi. Fakat Türk bileğinde başka bir kudret bulan kılıç gibi ok da ancak Türklerin elinde yaman bir silâh olarak yaşadı ve « Millî » liğini muhafaza etti. Dilimizde birçok meseller ve tarihimizde birçok misaller vardır ki okun Türk milleti arasında işgal ettiği mevkii gösterir. Meselâ Cengiz'in ölürken oğullarına okla verdiği öğüt ve yaptığı vasiyyet gibi... Meşhur cihangir, dünyaya gözlerini kapayacağı sırada bir iki düzine ok getirtmiş ve bunlardan birini kırdıktan sonra öbürlerini birleştirerek «kırınız bakayım» emriyle oğullarına uzatmış ve onların birleşik okları kıramamaları üzerine: «İşte böyle müttehit olunuz, biribirinizden ayrılmayınız. Her biriniz ayrı ayrı baş çekerseniz kolay kırılırsınız» demişti !.

«Meşhur Dede Korkut kitabında da bir Türkün Alp, yani kahraman sayılabilmesi için uçar kuşları okla düşürmesinin - mızrakla pars öldürmek gibi - şart olduğu yazılıdır.»

Bütün Türkler gibi Osmanlıların da kuruluşlarından pek çok sonralara kadar ok kullandıkları ve askerler arasında tîrendazlar (okçular) bulunduğu tarihlerde yazılıdır. Hattâ Orhan Gazi zamanında ve İzmit önünde vukubulan muharebede İzmit kıraliçesinin kardeşi (Plakoni) nin bir ok darbesiyle telef olduğu ve Birinci Murat devrindeki Kosova muharebesinde pişdar makamında iki bin nefer tîrendaz bulunmakla beraber İkinci Murat zamanındaki meşhur Varna muharebesinde de Osmanlı kemankeşlerinin mühim hizmetler görmüş bulunduğu Solakzade tarihinde yazılıdır. Fatih zamanında ok istimal olunduğu 878 senesindeki Uzun Hasan muharebesinde yeniçerilerin «harbe ve tüfek ve keman ve hadenk ile müsellâh» olduklarının tarihe geçmesi ve Yavuz ahdinde de kullanılmakta devam olunduğu Mısır üzerine gidilirken pişdarı mesabesinde bulunan Sinan Paşa'nın Gaze'deki muharebesinden bahsedilirken « Mısrîler farisliklerine mağrur olup özengi özengiye çatıp ve kalkanların yüzlerine çekip uruştular, alıştılar, veriştiler, Paşayı müşkülküşa yeniçeri şehbazlarının ve sipahilerin güzide tîrendazların ilreiye dizdirip birer yaylım tüfeklerini boşaltıp ve tirlerine şast verince asakir-i Çerakiseden ekseri hazan yaprağı gibi zemine döktüler» tarihî fıkra ile sabittir. 927 senesineki Belgrat muhasarasında ok kullanıldığı da yine tarihlerden anlaşılıyor. İkinci Selim devri ile ondan sonra vukubulan muharebelerde de ok ve yay istimal olunduğuna dair tarihlerde bir sarahat görülemediğine nazaran bin tarihinden sonra artık bu iptidaî âletin bir harb silâhı olarak kullanılmadığı anlaşılır.

Ancak okun bir hrab âleti olarak kullanılmasından vazgeçildikten sonra da Padişahlar talim ve meşkine heves etmişler, İkinci Osman, İkinci Mahmut, Abdülâziz gibi kemankeşler yetiştirmişlerdir. Sultan Aziz Okmeydanı'na gider, ok atardı. Ok atarken başına beyaz takke giydiği ve kollarını sıvadığı görenlerden bize kadar intikal etmiş malûmat cümlesindendir. Yine o malûmata göre bir defasında sol elinin üstü okun çarpmasiyle yaralanmış ve tedavisi epeyce sürmüştür. Bu yaralanma keyfiyyeti kendisinin oktan vazgeçmesini mucip olduğunu okla uğraşanlar söylüyorlar.

Ok ve yayın nelerden yapılıp ne suretle kullanıldığını Cevat Paşa (Tarih-i Askerî-i Osmanî, Kitab-ı evvel, sayfa 130) da izah ediyor, diyor ki: «Yay hafif bir haşep veya boynuz yahut elâstikî sair bir maddeden mamul olup iki uçlarına kâfi tulde bir kiriş raptedilmiştir.

«Ok bir sap ile ucu sivri bir demirden mürekkep olup bunun uzunluk, ağırlık ve genişliği muhteliftir. Kâh ağaçtan, kâh sair şeyden imal olunur.

«Kiriş kvvvetle çekilip değneğin uçları birdenbire bırakılırsa kiriş hal-i aslisine gelirken aldığı elâstikiyyet münasebetiyle ipi kendisine celp ve o da oku şiddetle defedeceğinden bu kuvve-i dafia vasıtasiyle ok ileriye doğru atılıp gider.»

Ok muhtelif ağaçlarla kamıştan yapılırdı. Ağaçların başlıcası çam ile gürgendi. Gürgenden daha ziyade torba kezi yapılırdı. Ağaçlar senelerce kurumağa bırakılır, ondan sonra ok yapılırdı. Yaş ağaç oka gelmezdi. Kamış oklar çok eski zamanda yapılan oklardı. İki asır evvelinden beri ok yalnız çam ve gürgen ağaçlarından yapılırdı. Bahar sonunda ağaçların suları çekildiği zaman yerden bir karış yukarıdan kesilir ve kesilen ağacın bir buçuk ziralık (arşın) kısmının budaksız olmasına dikkat edilirdi. Budaklı ağaç oka gelmezdi. Ok imaline müsait olan ağaçlar ikişer santim kalınlığında kesilip hazırlandıktan sonra küştere tâbir olunan âletle düzeltilir, iki ay kadar o vaziyyette terkedilirdi. Ağaçlar sonra mutedil hararetli bir fırına konularak sararıncıya kadar fırında bırakılırdı. Fırınlama işi mühimdi. Çünkü ha-

raret fazla olursa yanıp kavrulur, noksan gelirse ağaç ağırlığını muhafaza edeceği için hareketi bati olurdu. Fırından çıkarılan ağaçlar havadar ve rutubetsiz bir yerde on gün bırakılır, sonradan yine rutubetsiz bir mahzen veya mağazada üç beş sene saklanırdı. Böylece ok yapmağa yarar bir hale gelen ağaçlar cinsine göre ok yapılmak üzere ayrılırdı.

Çam her tarafta yetişen bir ağaç olmakla beraber ok imaline en müsait olanı Bayramiç kazası dahilindeki Çavuşlar köyünün Kumunçlar dağından kesilenlerdi. Ok yapılmazdan evvel hazırlanan ağacın ok imaline müsait olup olmadığ muayene edilirdi. Buna «cağına bakmak» denilirdi. Muayene şöyle yapılırdı: Sağ elin baş ve orta parmak tırnakları ağız ağıza getirilip ok yeleğinin aşağısından tırnağın üstüne dayatılır, temrin sağ elin ayası ortasına gelmek baş ve orta parmaklarla temrin yukarısından iplik iğini büker gibi kıvrılıp bırakılırdı. Sol elin ayasının içinde dik durarak muntazam dönerse oka elverişli olduğu, dönmezse elverişli olmadığı anlaşılırdı.

Boy itibariyle üç türlü ok vardı: Tarz-ı has, kiriş endam, şem endam. Boğazı incelenerek bedeni göğüslüce olan ve uzunluğunun üçte bir yerinden başlıyarak baldıra kadar gittikçe incelen oklara «tarz-ı has» denilirdi. Boğaziyle beraber uzunluk itibariyle üçte birine kadar aynı halde ve baldırın temrine kadar farksızca indirilen, boğaz, göğüs ve baldırı biribirinden farksız olan oklara «kiriş endam» ismi verilirdi. «Şem' endam» da boğazı ince, uzunluğunun üçte biri tok ve sonra sıçan kuyruğu gibi incelen oklardır.

Ok yapılırken vezin namı verilen bir muayeneden de geçirilirdi. Bu muayene el terazesinin dili mesabesinde olmak üzere bir karış boyunda halka haline konulmuş olan iplik okun tam ortasına geçirilmesi suretiyle yapılırdı. Tam ortası bulunan ok bu vaziyette terazenin iki gözünü taşıyan kol gibi hiçbir tarafa meyletmeksizin mütevazin durduğu surette tam sayılır, aksi takdirde eksik addedilerek ikmal edilirdi.

Yayla ok arasında bir nisbet vardı. Her ok her yayda kullanılamazdı. Yüz dirhem timarlı kavis yani yayla altı veya beş buçuk dirhem gelen ok atılırdı. Dört buçuk veya beş dirhemlik oka doksan dirhem ağırlığı olan yay lâzımdı. Seksen dirhem ağırlığındaki yayla atılacak ok dört veya dört bir denk dirhem olmak icabederdi. Yayın ağırlığı azaldıkça okun da vezni eksilirdi. Yalnız puta ve tîrkeş tîrleri denilen muharebe oklarında fark vardı. Bu yayların uzunluğuyla okların uzunluğu nazar-ı itibara alınırdı.

Birkaç türlü ok vardı: Peşrev, puta, hadenk.

Peşrev; ucunda küçük kemik bulunan okların adı idi. Puta; ucu küçük kemikli oka verilen addı. Hadenk; harb okunun ismiydi. Hadenk'in ucunda büyük ve müsellesî bir demir vardı. Bu türlü okların uçlarına yanacak madde konulur, atılacağı zaman ateşlenirdi.

İstanbul'da okla meşgul olanlar, okçular Okmeydanında toplanır, ok talimlerini, müsabakalarını orada yaparlardı.

Okmeydanı, Fatih zamanında ve İstanbul'un fethi akabinde okçuluğa tahsis edilmiş, sınır taşları konulmak suretiyle tahdit edildiği gibi bir de hatt-ı şerif tastir olunmuştur. Yine onun zamanında oraya bir cami yaptırılmıştır. Sonradan gelen padişahlar ve hayır sahipleri müstakil vakıflar tesis etmişler, tekke ve matbah (mutfak) yaptırmışlardır. Bir aralık okçular azaldığından bu işle alâkaları olan birtakım açık gözler meydanın bir kısmını sattılar. Orada mezarlık yapılması da okçuluğun rağbetten düştüğü o zamana tesadüf eder. Nihayet okla meşgul olan Dördüncü Sultan Mehmet Edirne'den gelip de Okmeydanı'nı tenha ve rağbetten düşmüş görünce ihyasını emrettiği gibi okunu da oraya koydu ve tekkeye taamiye bağladı. Hattâ mevcut kemankeşleri toplatarak tecavüzlerin men'ini emretti. Galata ve Eyüp mollalarının hüccetleriyle tecavüzlerin bir kısmı refedildi. Mevcut kanun ve nizamlar Padişah'ın emriyle Bahtiyar Zade tarafından bir risale halinde toplandı. «Risale fi ilm-ür-remiy» adını taşıyan bu risaleye nazaran (Üniversite Kütüphanesi Yazmaları, No. 329) Okmeydanı'nın işine bakanlara «İhtiyar» denilirdi. Meydanın üç ihtiyarı vardı: Rikâb-ı hümayun atıcıbaşısı, Menzil ihtiyarı, Mütevellî. Rikâb-ı hümayun atıcıbaşısı bu münasebetle «Şeyh-ül-Meydan» unvanını alıyordu. Sonraları atıcıbaşılık kalktığından Şeyh-ül-meydanlık kemankeşlerin menzil sahibi olanlarından intihap edilenlere intikal etmiştir.

Meydanın ve okçuluğun bütün ihtilâflarını bu üç zat hallederdi. Bu vazifeler kayd-i hayat ile tevcih olunurdu. İçlerinden ölenin yerine erşedi, a'lemi, a'kali olan menzil sahibi bulunmazsa o zaman müstahak görülen seçilirdi. Son zamanlarda en eski kabza sahibi kim ise Şeyh-ül-meydan o olurdu. İkinci Abdülhamit devrinde buna riayet edilmeden Seyfeddin Bey tâyin edilmek lâzım iken Mustafa Efendi'ye usul hilâfına cihet tevcih edilmiş ve o zamandan sonra kemankeşlik münkariz olmuştur.

Vaktiyle meydana ve okçulara pek ziyade hürmet olunurdu. Risale'de (varak 6) dikkate değen şu kayıt vardır: «Evvelâ erbabına lâyık olan meydana ve erbabına tâzim olunup selefte vâkı olmuştur ki Okmeydanı'na geldiklerinde hududa dâhil olduklarında na'leynin (ayakkabı) çıkarıp tâzim ederler imiş. Hattâ görmezmisin ki duaya iptidar olundukta Okmeydanından iptida şurû olunur.»

Okçuluğun mevcut usul ve nizamına herkes mutavaat ederdi. Kimse mumanaat edemezdi. Muhalefet eden olursa aralarına alınmaz, oturtulmaz, beraber ok atılmazdı. Bu gibilerin tekrar aralarına girebilmesi nedamet göstermelerine ve mevcut usul ve taamüle riayet edeceklerini taahhüt eylemelerine bağlı idi. Hattâ bununla da iş bitmezdi. Bir koyun almak ve onun icabettirdiği levazımı tedarik ederek kemankeşlere bir ziyafet çekmek mecburiyyetinde idi.

Kemankeşler haftada iki defa pazartesi ve perşembe günleri Okmeydanına çıkarlar, ok atarlardı. Okçu olmıyanlar yalnız «Ali Bâli» tarafında durabilirlerdi. Bu gibiler defterlilerin bulunmağa hakkı olan tarafa gitmek istedikleri surette korucular tarafından menedilirlerdi.

Ok ile iki türlü atış yapılırdı: 1) Hedefe atış. 2) Mesafe atışı. Hedef kalın meşinden yapılırdı. Buna «tabla» ve «puta» denilirdi. Arası doldurulur, kalınlığı sekiz on santim kadar olurdu. Şekli beyzi idi. İki metre murabbaına yakındı. İki ayak üzerine tesbit edilir, etrafına çıngırak takılırdı. Çıngıraklar isabeti haber vermek için konulurdu. Atıcılar çok ise kur'a ile ikiye ayrılırdı. Tarafların atacağı ok muayyen idi. Bir taraf muayyen olan oku attıktan sonra çekilir, diğer taraf atardı. Yer değiştirme sırasında tekbir getirirler ve birbirleriyle karşılaştıkları zaman muaneka (birbirinin boynuna sarılmak) ederlerdi. Okçular ok atarken hedefin karşısına gelen yere konulan hasır üzerine serilen ehramlarda diz çökerlerdi. Sol dizlerini yere koyar, sağ dizlerini kaldırırlardı. Okların üzerinde sahibinin ismi yazılı olduğu için isabetin kimin tarafından vâkı olduğu anlaşılırdı. Birinci parti tarafından atılan oklardan isabet etmiyenler «havacı»lar tarafından toplanır, sahiplerine teslim edilirdi. Atış bitince bir heyet hedefe gider, isabet eden okları sayardı. Hangi tarafın fazla isabeti vâkı olmuşsa o taraf galip sayılırdı. Günün asıl galibi ise hedefe en fazla ok isabet ettiren idi. Galibe verilmek üzere hazırlanan şal kazanan kemankeşin boynuna çaprasvarî takılmış olduğu halde heyetçe tekkeye gidilir, orada ona mahsus olmak üzere mutena bir finanla kahve ikram olunurdu. Galip Şeyh-ül-meydan'ın iltifatına mazhar olurdu.

Mesafe atışında kemankeşler ayakta ok atarlardı. Mesafeyi tâyin için atılacak istikamette havacılar intizar ederlerdi. Ok atacak zat üç beş adım ilerler, okunu atardı. Oku salıverdikten sonra «Ya Hak» diye sesi çıktığı kadar bağırırdı. Bu ya Hak okun atıldığını havacılara haber vermek içindi. Havacılar ellerinde salaşpur olarak dururlardı. Ok tâyin olunan mesafeye ulaşmış ise havacılar salaşpuru açarlar, bu suretle işaret vermiş olurlardı. Ok mesafeye varmamış ise böyle bir işaret verilmezdi, Ok atan yayı bütün kuvvetiyle çektiği için birkaç adım ileriye doğru yürümek zorunda kalırdı. Muvazenesi bozulup düşenler de olurdu. Okçular müsabakaya «koşu» tâbir ederlerdi. Aşağı koşu, orta ve baş koşu adlariyle ayrı ayrı müsabakalar yapılırdı. Aşağı koşuya yeni heves edenler, menzil sahibi olmıyanlar iştirak eder, baş koşuya ise tanınmış okçular girerlerdi.

Darülfünun kütüphanesindeki eserde bu koşular hakkında şu malûmat vardır: «Aşağı koşuda ihtiyarın çektiği yay ile cümlesi durup seksen kez iki bayrak arasına beşer azmayiş atarlar. İleri olana ondül verilir. Bayraktan kaydi harice itibar yoktur. Azmayiş bunda beraberdir. Herkes istediği siperle atılır.

Biner kez ok atan pehlivanlar baş koşuya durup kavlettikleri kadar ok atarlar. Salifüzzikir bayraktan harice ok atsalar itibar olmaz. İleri gelen koşuyu alır. Baş koşudan ortaya adam gitmez. Ortadan başa gelir. Sahib-i menzil ortaya durmaz. Meğer iktiza hasebiyle ihtiyarlar izin vere. Çok yay, az yay dâvası caizdir. Bunlar peşrev atarlar.»

Bir de Buta koşusu vardı. Bu koşu, o eserde, şöyle tarif olunuyor: «Buta koşusu koşusu otuz kadar hatip sofasında oturup bir kement boyu ip ve bir çok kement boyu geri oturup ip altından atarlar. Ziyade vurana verirler. Ekalli üç oktur. Faraza iki adamın vurması aded beraber olsa yine cümlesi beraber atarlar, ta bir adam kalınca böyledir. Üçten aşağıya vermezler, resm-i kadim budur.»

Okçular; Okmeydanına öğleden evvel gelirler, orada yemek yerlerdi. Sonra namaz kılınır, badehu ok atılırdı.

Darülfünundaki okçuluğa ait eserde yemek yenişine dair şu tafsilât mevcuttur: «Somat döşenüp menzil sahipleri sağda yollu yolunca eskilik ile bermucib-i defter oturalar. Talib-i menzil bunlar dahi solda eskilik ile oturalar.

Misafir olursa vâcib-ür-riaye ihtiyarlar yanlarına alalar, tâzim edeler. Defterde dümende olan kimseler lki kişi olup bizmette olalar. Somat kalabalık olursa geri kalan vâcib-ür-riaye adamlar oturalar. Taamı yedikte ihtiyarın biri dua ede ve bir tâlip müstahakkım, benim de taamiyyeden hakkım vardır dese ol tâlip yarı yoldan Hasan taşına otuz beş kez aşırı azmayiş ok atar ise dokuz kez olur ve Hasan taşı ayak yerinden durup peşrev ile yalnız kuveye atarsa dokuz yüz kez olup taama müstahak olup biraz taam ede. Değil ise bir koyun pişirip ihtiyarlar ve pehlivanlar huzurlarına hizmet edip üstad var ise hoş, değil ise murat eylediği üstaddan büyük kabza alıp cümlesinin alâmeratibihim ellerin öpüp dua olunup deftere dâhil ve ardından biri gelince makam-ı hizmette ola. Büyük kabza dediğimiz erbabı katında malûmdur. Defterde olanlar huzur-ı hümayunda ok atmak üzeredir. Meğer özr-i kavisi ola ve yahut ihtiyar ola. Bir tâlip menzil sahibi oldukta sağ kolda, kimden eski ise anın üzerine oturur. Taamiyye-i mezbure iptidası ruz-ı hızırdan ruz-ı kasıma gelince haftada iki gün cümlesi kırk gün ve her gün üçer yüz akça masraf olup yüz kuruş eder on kuruş dahi ramazan-ı şerifin on beşinci günü Okmeydanında Musalla'da ziyafet ola. Baki kalan on kuruş ücret-i mütevelli ve masraf-ı mütevelli ola. Haftada az adam gelirse ona göre taam pişirip fazla zuhur ederse ruz-ı kasımdan sonra taam edeler.»

Şimdiki halde bir harabe olan bu tekkenin vaziyyeti şöyledir: Cümle kapısından girilince bir avlu, sağ tarafta şeyh dairesi, karşı ve nihayete gelen kısımda cami, cümle kapısının sol tarafında meydan, sonra da matbah dairesi. Meydan salon şeklinde ve üç tarafı sedirli idi.

Okmeydanındaki tekkenin şeyhine «Şeyh-ül-meydan» denildiği gibi «Binyüzcü Şeyhi» de ıtlak olunurdu.

Fırlatıp yay gibi dehr atsa da yabana beni
Hedefimden şaşamam ok gibi dümdüz giderim
La

OK ATIMI (اوق آتمی) [*Öl.*] Dört yüz zira ölçü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir okun en çok gittiği dört yüz adım esas tutulduğu için bu ad verilmiştir.

OK AYAKLAMAK (اوق آیاقلامق) [*Ok.*] Yere çarpmakla veya diğer bir sebeple kırılan okun tamiri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kırılan ok ustası tarafından belli olmıyacak ve atış kıymetine halel gelmiyecek surette maharetle tamir edilirdi.

OKÇU (اوقچی) [*Ok.*] Ok, yay yapan sanatkârın adıdır. Silâhın icadından evvel ok ve yayla müsellah (silâhlı) askerlere de bu ad verilirdi.

OKÇULAR ŞEYHİ (اوقچیلر شیخی) [*Ok.*] Okçuların şimdiki tâbirle kulübü yerinde kullanılan Okçular tekkesinin umumi nâzırı, başı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Okçular tekkesi «Okmeydanı» nda bulunduğu için bunun yerine «Şeyh-ül-Meydan» da kullanılırdı. Yesikalarda «Şeyh-ül-Meydan» geçer. İlk zamanlarda rikâb-ı hümayun atıcıbaşısı «Şeyh-ül-Meydan» unvanını taşırdı. Sonradan atıcıbaşılık kalktığından bu vazife menzil sahiplerinden seçilenlere intikal etmiştir.

OKÇULAR TEKKESİ (اوقچیلر تکیه‌سی) [*Ok.*] Okçuların Şimdiki tâbirle kulübü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tekke okçuların ok talimi yapmalarına mahsus olan «Okmeydanı» nda idi. Tekkenin geniş salonuna «sema'hane» denilirdi. Okçular tekkesi, 23 nisan (6 mayıs) ta, yani Hıdrellez günü açılır, altı ay pazartesi ve perşembe günleri talim yapılırdı. Tekkede umumi nâzır makamında «Şeyh-ül-Meydan» (Okçular şeyhi) ile şimdi «hakem» dediğimiz «havacı» lar vardı. Menzil ihtiyarı, mütevelli, korucu adlı vazife sahipleri de mevcuddu. Bunlar, idman yapanları imtihan ederlerdi. Kazananların adı taşa kazılırdı. Şairler bunun için şiir söylerlerdi. Para mükâfatı ayrı bir nimet idi.

Okçuluğun hem spor, hem askerî bir idman olduğunu kaydeden Osman Ergin (Türkiye Maarif tarihi, C. I, S. 184 ve mütaakıp) Muallim M. Cevdet'in son Okçular Şeyhi Ahmet Efendi'den naklen verdiği malûmatı şu suretle yazıyor:

«Okçular tekkesi her sene mayısın altıncı hıdrellez günü açılır, orada altı ay talim yapılırdı. Tekkede umumî reis makamında olan Okçular şeyhi ile şimdi hakem denilen havacılar bulunuyordu, ve bunlar idman yapanları imtihan, yeni yetişecekleri teşvik ederlerdi. ve kazananların adı taşlara yazılırdı. Okmeydanında görülen dikili taşlar bunları gösterir. Şairlerin kazanan Okçular için takdirname mahiyetinde olarak söyledikleri manzumeler, bu taşlara yazılır ve kazananlara ayrıca nakdî mükâfat da verilirdi.

«Şimdi spor meydanlarının, stadyumların oyuncuların sıhhatinin korunması, topun rüzgârın tesiriyle hedefini şaşırmaması için onların çukur, ve etrafı ağaçlarla örtülü yerlerde yapılması ne kadar lâzımsa okçuların spor meydanı da okun rüzgâr tesiriyle daha çabuk

gitmesi için o nisbette yüksek, dört bir tarafı her rüzgârın esmesine müsait bir yerde bulunması şarttı. İşte okçular için bugünkü yüksek sahanın seçilmiş olmasının sebebi budur.

«Yine Muallim M. Cevdet'in derin tetkiklerinden öğreniyoruz ki okçuların evlerinde ya hak levhası bulunmak şarttır. Atışlarda ok yere düşünce seyredenler hep bir ağızdan ya hak diye bağırırlardı. Şimdiki sporlarda da türlü türlü bağrışmalar olmuyor mu?

«Okçular kullandıkları eşya ve edevata da ayrı ayrı hürmet gösterirler ve abdestsiz ok atmazlardı; pirlerini almadıkça vazifelerini bitirmiş saymazlardı. Şimdiki spor kulüplerinde idmanlarda bunlara benzer usuller, âdetler ve tâbirler yok mudur? Yıkanmıyan, sudan istifade etmiyen ve kulüp reisine, fedarasyona hürmet göstermeyip te yan bakan sporcu olur mu? Okçuların yani eski sporcuların evlerinde ya hak levhasına mukabil şimdiki spor kulüplerinde, hattâ herkesin yakasında birer alâmet bulunmuyor mu?

«Okçular tekkesinde başkalarında sema'hane denilen âyin icrasına mahsus salonun duvarlarında türlü türlü oka ve okçuluğa dair hâtıralar ve alâmetler asılı dururdu. Senede altı ay açık ve altı ay kapalı duran okçular tekkesi başlarında bulunanlara şeyh de denilse ve yanında bir de cami ve minaresi bulunsa yine bir spor kulübünden başka bir şey midir?

«Türk kemankeşleri adlı eserinde Süleyman Kâni İrtem: Okmeydanı tekkesini tarif ederken der ki:

«Asıl tekke iki odadan mürekkeptir. Meydan odası, kahve ocağı. Büyük meydan odasında duvara asılmış birçok yaylar, oklar görülürdü. Odanın üç tarafı erkân minderleriyle döşenmişti. Bir tarafında dolaplar vardı. Kemankeşler geldiklerinde yay ve oklarını bu dolaplara korlar, abdest alıp namaz kılarlardı. Abdestsiz ok atmak caiz değildi. Bu iki odadan başka bir de kasr-ı hümayun vardı. Paşa odası büyük devlet ricalinden kemankeşlere mahsustu. Büyük bir sofa ve altındaki methal ile etrafındaki peykeler tekkenin diğer aksamını teşkil ederdi....

«Okmeydanı tekkesinin şeyhine Bin yüzcü şeyh denilirdi. Şeyhler kemankeş pehlivanların en reşid ve akıllı olanları arasından seçilirdi. Kemankeşlik etmek istiyenler iptida bu şeyhten ruhsat almak mecburiyyetinde idiler....

«Şeyhin yanında üç meydan ihtiyarı bulunurdu. Bunlardan birincisi rikâb-ı hümayun atıcı başısı idi. Diğeri menzillere nezaret ederdi Üçüncüsü de mütevelli idi. Bunlar meydanda, tekkede, hemen bütün işlerde rey sahibi idiler. Dâvaları, nizaları, vesair ahvali garazsızca görüp halletmekle mükelleftiler. Altı korucu kendilerine yardım ederdi. İhtiyarlar; sakimi müstakimden ayırabilecek, hüsn ile kubhu fehmedebilecek idrak ve fikir erbabından olurlardı, Meydanın işlerini, remy kanunlarını, meydan âyinlerini bilmeleri ve bunları tatbik ettirecek derecede nüfuz sahibi olmaları iktiza ederdi.

«Pehlivanlar da onların garazsız ve makul sözlerinden dışarı çıkmazlardı. Bu ihtiyarlardan birisi ölünce yerine pehlivanlar arasından en akıllısı, bilgilisi, zekisi ve salâh-ı hal sahibi olanı geçerdi.

«Bu ihtiyarın menzil sahibi olması şarttı. Ancak menzil sahibi bulunmazsa meratib iktizasınca menzile tâlip olanlar, buna istihkakı görünenler arasından seçilirdi, menzil sahibi var iken daha aşağı mertebedeki istihkak sahiplerine bakılmazdı.

«Pehlivanlardan birisi meydanın usul ve âdâbına aykırı bir iş yaparsa evvelâ ihtiyarlar kendisini lisanen tazir ederlerdi. İkinci defa meydanın nâzırı olan Yeniçeri ağası'na söylenirdi. Onun tarafından tazir olunurdu.

«Usul ve âdâba, meydan kanunlarına muhalif harekette ısrar edenler pehlivanlar arasında yolsuz addolunurlardı. Şeyh kendisine:

— Bizimle oturma.

diye yol verirdi. Bu adam artık tekkeye giremez, ok atmağa gelince aforoz edilmiş gibi yalnız atar, menzile durmaz, dursa kimse havasına varmazdı.

«Kabahatini muterif olup da pehlivanlar arasında eski mevkiini işgal etmek isterse bir koyun alıp ziyafet vermesi ve ancak o zaman pehlivanlarla şeyhin onun cürmünden geçmeleri icap ederdi...

«Tekkede meydana tâzim ve meratib edebi carî idi. Hattâ eskiden pehlivanlar Okmeydanı hudutlarına geldiklerinde na'lin çıkarıp tâzim ederlermiş, Tekke içine hayvan bağlanmazdı. Bütün kemankeşlerin mürebbisi ve müdürü olan meydan şeyhine tam riayet göstermeleri ve biribirlerine hürmet etmeleri kemankeşlik âdâbındandı. Meydan ihtiyarlarına da hürmet ve itaat edilirdi.

«Şu usullerin, şu kaidelerin dinle bir alâkası var mı? Tekkede müslümanlığa delâlet eden namazdan başka bir şey görülmüyor. O devirlerde ise namaz kılmıyan kimse var mıydı?

«Spora, beden terbiyesine bu asırda ve bugünlerde hükümetçe verilen kıymet ve ehemmiyeti burada hatırlatmağa lüzum görmüyorum.

Hattâ askerlik bakımından ölmüş ve yalnız beden terbiyesince, pazu kuvvetine yardımı kalmış olan okçuluk bile rağbet bulmağa başlamış ve yeni kurulan bir cemiyet Ankara'da ve İstanbulda merkezler ve salonlar açarak okçuluğun canlanmasına çalışmakta bulunmuştur.»

OKÇU OĞLU (اوقچی اوغلی) [*Kıg.*] Karaman'da bu isimde bir aşiretin giydiği bol yenli kısa cübbeye yerilen addır.

OKIYYE (اوقیه) [*Öl.*] Şer'an kırk dirhem ölçü hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk tarafından «okka», «kıyye» diye kullanılan tartı ölçüsü beldelere (kasaba ve şehirlere) göre değişmekle beraber en tanınmış olanı dört yüz dirhemdi.

OKKA (اوقه) [*Öl.*] Tartı ölçülerinden birinin adıdır. Bunun yerine «kıyye» de kullanılırdı. Okka beldelere (şehir ve kasabalara) göre değişmekle beraber en tanınmış olanı dört yüz dirhem, 1,282 gramdır.

OK KAÇIRMAK (اوق قاچیرمق) [*Ok.*] Umulduğundan fazla giden oku atan hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü atılışa « ok kaçırdı » denilirdi.

OKKALI (اوقه‌لی) [*Hal.*] Mecaz yoliyle büyük, ağır, koca, vekar, haysiyyet sahibi, muhterem yerinde kullanılır bir tâbirdir.

§ [*San.*] Büyük ve kulpsuz fincanla pişirilen kahveye bu ad verilir. Vaktiyle şimdiki kulplu fincanla pişirilen kahveye «zarif» denilirdi. Meydanlarda ve açık yerlerdeki kahve garsonları müşterilerinin arzularına uyarak «okkalı bir», «zarif bir» suretinde bağırırlardı.

Yine eski zamanlarda aade kahveye «erkek kahvesi», şekerli kahveye de «Hanım kahvesi» denilirdi.

OKKANIN ALTINA GİTMEK (اوقه‌نك آلتنه گیتمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle zarar görmek, kaybetmek, felâkete uğramak yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Hokkanın altına gitmek» suretinde de kullanılır.

OKLU BESMELE (اوقلی بسمله) [*San.*] Hat ıstılahlarındandır. (س=S) harfinden sonra yalnız ortası çukurca olarak çekilen çizgili besmeleler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Çizgi oka benzediği için bu tâbir meydana gelmiştir.

OKLUK (اوقلق) [*Ok.*] Ok koymağa mahsus mahfazaya verilen addır. Omuza asılarak taşınırdı.

OK MAZGALI (اوق مازغالی) [*Mim.*] Kalelerde arkasına siper alınarak düşmana ok atmağa mahsus ince, dar ve uzunca yarık adıdır.

OKMEYDANI (اوق میدانی) [*Ok*] Okçuların ok talimlerine mahsus meydana verilen addır. Kasımpaşa ile Darülâceze arasındaki yüksek tepe hâlâ bu eski adı taşımaktadır. Ok talimi, rüzgârların cihetine göre tanzim edildiğinden böyle her rüzgâra maruz geniş meydan seçilmişti. Bu yerin genişliği üzerinde yapılan ok talimlerinin vüs'ati hakkında bir fikir verebilir.

Okmeydanı Fatih zamanında ve İstanbul'un fethi akabinde okçuluğa tahsis edilmiş, sınır taşları konulmak suretiyle tahdit edildiği gibi bir de «Hatt-ı şerif» istar olunmuştur. Yine onun zamanında orada bir cami yaptırılmıştır. Sonradan gelen padişahlar ve hayır sahipleri vakıflar tesis etmişler, şimdiki tâbirle kulüp makamında tekke ve matbah yaptırmışlardır. Meydanın işine bakanlara «ihtiyar» denilirdi. Üç ihtiyar vardı: Rikâb-ı hümayun atıcıbaşısı bu münasebetle « Şeyh-ül-meydan » unvanını taşırdı. Sonradan atıcıbaşılık kalktığından bu vazife menzil sahiplerinden seçilenlere intikal etmişti Meydanın ve okçuluğun bütün ihtilâflarını bu üç zat hallederdi. Son zamanlarda eski kabza sahibi kim ise Şeyh-ül-meydan o olurdu.

Meydanın etrafında kemankeşlerin dikilmiş taşlarının bir kısmı hâlâ durmaktadır.

Halîlm Baki Kunter «Eski Türk Sporları» adlı kıymetli eserinde (İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1938, sayfa 8) «Eski Stadlar ve Kulüpler» başlığı altında Okmeydanı için şu tafsilâtı veriyor:

«İstanbulda beş asırdan beri mevcut olan Stad vardır ki Okmeydanı adıyle anılır. Burada yalnız ok atılmayıp atletik sporların yapıldığı Topkapı Sarayı Arşivinde gördüğümüz tarihî kayıtlarla sabittir. Ancak bu stadda en geniş yer ok atışlarına ve talimlerine ayrıldığı ve meydanın birçok yerlerinde rekortmenler adına mermerden âbideler dikildiği için burasına Okmeydanı adı verilmiştir. Burası İstanbul'un fethinde tesis ve üzerinde tuğralar bulunan hudut taşlariyle sınırı tahdit edilmiştir. İstanbul'un fethi gibi Türklerin uzun zamandanberi besledikleri büyük bir millî emelin Türk gücü sayesinde istihsal edildiğini gören Devlet büyükleri ve âlimler bu zaferin hâtırasını ebedileştirecek bir eser olmak üzere Fatih'in çadırı dikili olduğu yerde bu meydanı tesis eylemişlerdir. Burada Okçular Tekkesi denilen bir kurum da mevcuttu. Burası toplantı ve idman salonları ve kütüphanesi, müzesi, antrenör dairesi hattâ meccani aşevi ile mükemmel bir spor kulübü idi. Yanında devlet erkânının ve ecnebi ricalin müsabakaları ve

merasimi seyretmeleri için ilkin Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş, sonraları çok tamir görmüş bir de kasır mevcuttu. İmparatorluk devrinde Okmeydanlarının başlıcalarının adedi bir aralık otuzu bulmuştu. Belgrat, Üsküp, Edirne, Cidde, Mekke, Kahire, Bağdat, Şam, Amasya, Bursa, Diyarbakır, Ankara'da bulunan en meşhurlarındandı. Hasköy sırtlarındaki Okmeydanından başka İstanbul'da Yenibahçe'de dahi ok atışlarına ve talimlerine mahsus bir saha bulunduğu okçuların sicil defterindeki meşruhattan anlaşılmaktadır.

«Bu iki yerden başka Davutpaşa ve Veli Efendi Çayırlarında, Kâğıthane'de ve İstanbul'un başka semtlerinde de ok atışları yapılırdı,

«Hasköy ile Kasımpaşa arasındaki Okmeydanı'nın iskelesi Haliç üzerindeki Hasbahçe idi. Buraya sonraları yapılmış olan Aynalıkavak kasrı da Okmeydanı'nın müştemilâtından gibi bir şeydi. Halic'in her semtinden, Boğazdan, ve Anadolu yakası'ndan gelen güz l kayıklar ve türlü gemiler çevik kürek darbeleriyle, Hasbahçe iskelesine yanaşır, şehrin spora meraklı halkını ve devletin ileri gelenlerini Okmeydanı yollarına dökerdi, Kara yollarından da yaya olarak yahut atla, araba ile hemen bütün şehir halkı Okmeydanı'na akardı.

«Geniş meydanın üzerinde ok talimlerinden ve müsabakalarından başka hususi mahallerde Pehlivan güreşleri yaya koşuları ve diğer atletik sporlar da yapılırdı.

«Edirneli Hasan Çelebi'nin Okyay risalesi adlı kitabında (Bayazıt'da İnkılâp Kütüphanesinde Muallim Cevdet'in kitapları arasında) Tozkoparan İskender'in Okmeydanı'nda bir yaya koşusundaki muvaffakiyyetinin hâtırasını yaşatmak üzere buraya ak mermerden nişan dikildiği yazılıdır.

«Bu meşhur ok atıcısının menzil sahibi olduğunu ve adına Okmeydanı'nda esmer bir taştan iki sütun dikildiğini biliyorduk. Bu taşlar, Darülâceze ile Okmeydanı telsizi arasından geçen yolun yakınında hâlâ dikili durmaktadır. Hasan Çelebi'nin kıymetli kitabı bu büyük sporcunun yaya koşularındaki kudretini de bize öğretmiş oluyor. Bu koşunun sür'at veya mukavemet koşularından hangisi olduğuna dair şimdiki halde, elimizde mütemmim malûmat yoktur.

« Hicrî 1119 senesi muharrem ayının 11 inci günü Okmeydanı'nda yaya koşusu yapılıp üç nefer Bostancıya ikişer altın ve at yarışlarına altı zolota verildiği ve muharremin 15 inde yapılan bir yaya koşusunda iki kişiye ikişer altın mükâfat verilmiş olduğu Topkapı Müzesi arşivi'nde bulunan 2325 numaralı dosyadaki hisap defterinden anlaşılmaktadır,

«Okmeydanı'nda spor için ayrılan sahalardan başka halkın gezmesi, hava alması için geniş yerler vardı. Meydanın civarında asırlar görmüş büyük ağaçların kapladığı mütaaddit bahçeler bulunuyordu. Bunların havuzları, mevsim çiçekleri, bilhassa gülleri pek meşhurdu.

« Birçok tarihî hâtıraları ve eserleri göğsünde saklıyan Okmeydanı'ndan İstanbul yakasının silüeti ve Haliç pek güzel görünür. İstanbul'un nadide gruplarını seyretmek fırsatı, burada çok kere, elde edilir.

«Üzerinde spora ait birçok tesisatı ihtiva eden Okmeydanı; eski İstanbul'luların hem bir spor merkezi hem de tenezzüh yeri idi. Bu itibarla Okmeydanı'nın eski ve parlak devrini bugünkü kültür parklara benzetmek hiç hata olmaz. Bugün Kültürpark'lardan beklenilen hizmet ve aranılan gaye onda tamamiyle mevcuttu.

«Okmeydanı'nda güzel manzaralı, her yere hâkim, genişçe bir çevrenin adı Çıksalın'dır. Bu ad, Okmeydanı'na ait eski haritalarda da aynen yazılıdır. Bu kelime Okmeydanı'nın, halkın hava ve güneş alması hususunda ifa eylediği hizmeti bildiren ve belirten değerli bir dil vesikasıdır. Çıksalın, iki emirden mürekkep Türkçe bir kelimedir. Etrafına nezareti olan yer, mesire mânasına gelir. Kelimeyi teşkil eden emirlerden biri çık, ötekisi salın'dır. Birincisi çıkmak, ikincisi de salınmak mastarlarından gelmektedir. Salınmak, tenezzüh etmenin tam karşılığıdır.»

Dil handenin gamzesinin menzil idmanıdır.
Ol keman ebruye sahn-ı sine Okmeydanı'dır.
Sabit

OK TEMRENİ (اوق تمرنی) [*Ok.*] Okun ucundaki sivri demirin adıdır. Buna «ok demiri» de denir.

OKTRUVA RESMİ (اوقتروا رسمی) [*Mal.*] Şehir ve kasabalara ticaret maksadiyle getirilen eşyadan alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı vesikalarında giriş resmi vergisi demek olan «resim-i duhuliye» (Duhuliye resmi) şeklinde geçtiği gibi yalnızca «duhuliye» suretinde de geçer.

Garp memleketlerinde «Oktruva» denilen bu vergiye şarkta eskiden «Bac» denilir, bu vergiyi almakla vazifeli olanlara «Bacdar», şehir kapılarında vergi tahsil edenlerin bulundukları binaya da «Bacdarhane» adı verilirdi.

Avrupada Oktruva «komün» teşkilâtı ile başlar. Gelirleri masraflarını karşılamayan

komünler kendilerine vergi tarhına müsaade etmeleri için kırallara müracaat ederler, bunlar da alınacak verginin ekseriyyetle yarısı kendilerine ait olmak üzere tarhına izin verirlerdi. Bu müsaade devletçe tesçil adilen vesikalarla «otroyer» edildiği için bu vergiye garp memleketlerinde «oktruva» adı verilmiştir.

Avrupada ilk ve orta devirlerde olduğu gibi şimdi de oktruva olmayan memleket yok gibidir. Her devletin teşkilâtına göre tarh ve cibayeti az çok değişik ise de hepsinin esası hemen hemen birdir. Binaenaleyh dünyanın her yerinde şehre muayyen huduttan giren muhtelif mevaddan vergi alınır ve şehrin ihtiyaçlarına sarfolunur.

Oktruva adiyle alınan verginin bir kısmı kıralların hazinesine girdiği için halk arasında müstebit hükümdarların satvet ve hükümlerinin idamesine âlet telâkki edilerek Fransız inkılâbından sonra bazı milletler az çok siyasî ve iktisadî hürriyetlerine sahip oldukları zaman galeyan sevkiyle bir aralık kaldırılması cihetine gitmişler ise de sonradan Belediye'lerin âcil ihtiyaçlarına karşılık olarak yeniden tesisine mecbur kalmışlardır.

Türkiye'de oktruva isminin başlangıcı Osmanlı İmparatorluğunun kurulması ile başlar. Osman Gazi'nin ilk tarh ettiği «Baçpazar» yani oktruva olduğu en eski Osmanlı tarihlerinden (Neşri) ile Âşık Paşazade tarafından haber verilmektedir.

Kanunî kanunnamesin'de biri taşradan gelen metaın resmin beyan eden öteki «Matlab'ı me'külât ve gayrihi» başlıkları altındaki iki faslı oktruvaya tâbi maddeler birer birer sayılmakta ve bunlardan alınacak resmin (verginin) miktarını göstermektedir. Tarihi anlaşılamayan fakat daha sonraki zamana ait olan başka bir «kanunname-i Âl Osman»ın (Fasl-is-sâlia-i aşir fi beyan-resm-i kapan ve Baçpazar) ında yine oktruva alınacak maddeler sayılır ve alınacak vergi gösterilir.

Yeniçeri ocağının lâğvına kadar kâh azaltılmak suretiyle muhtelif safhalar geçiren bu vergi 1242 (1826-27) den itibaren yeni bir esas dairesinde ıslah edilerek İmparatorluğun mühim gelirleri arasına geçmiştir. Bu da Yeniçeri ocağının lâğviyle yeniden kurulan (Asakir'i Mansure'i Muhammediyye) masraflarına karşılık olmak üzere ihdas olunan «İhtisap rüsumu»dur Bu tarihten sonra karadan ve denizden gelen ve İstanbul'dan memleket içlerine giden yiyecek, içecek, giyecek, yakacaklarla hayvanlardan, inşaat levazımından ve daha umumî bir tâbirle beşerî ihtiyaçları karşılayan hemen bütün maddelerden ihtisap adiyle vergi alınmağa başlandığı gibi 1245 (1829-30) de bilhassa İstanbul'a civar köylerden gelen meyve, sebze, hattâ çiçeklerden ihtisaptan başka «Bey'iyye» ve «gümrük» adlariyle iki nevi' vergi alınagelmiştir.

İhtisap resmi az çok değişikliklerle 1271 1854-55) yılına kadar vszife gören İhtisap nezaretinin başlıca gelirlerini teşkil etmiştir. O sene «İhtisap Nezareti» adı «Şehremaneti» ne tahvil olunduğu sırada İhtisap resmi de aynen emanete intikal ederek belediyece 26 şubat 1340 (1925) tarihine kadar cibayet olunan duhuliye, pazar, hattâ kantar ve palamar resimleri bunların bakayasından idi.

OK YAYDAN ÇIKMAK (اوق یایدن چیقمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle iş işten geçmek, fırsatı kaçırmak, olacak olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

OK YELEĞİ (اوق یلکی) [*Ok*] Okun dip tarafına takılan tavuk veya kuş tüyünden yapılma kanadlara verilen addır. Bu kanadlar okun havada hedefe (nişana) doğru gitmesini temin ederdi.

OLSUN EFENDİM (اولسون افندم) [*Sar*]. Peki, emir buyurursunuz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

OLTA (اولطه) [*Bah.*] Rüzgâra karşı geminin bir sağa, bir sola doğru gitmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «volta»da kullanılır. Halk dilinde sağa, sola ayak oltası vurup, beyhude gezinmiye «olta vurmak» denilir.

OLTA VURMAK (اولطه وورمق) [*Hal.*] Kararsız bir halde sağa, sola yürüyüş yapmak, dolaşmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

OLUK (اولوق) [*Ok.*] Siperin bir parçasına verilen addır, «Tabla» üzerindeki eşiğin üstüne konur. Oluk, boynuzdan yapılırdı.

OMURGA (اومورغه) [*Bah.*] Geminin temeli olmak üzere en alt kısmında baştan kıça kadar uzanan ağaç veya tabanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir, Buna «ana omurga» denildiği gibi «karına» da denir. Küçük gemilerde yekpare ve büyüklerde birkaç parça olarak yapılır.

OMURGA AŞOZU (اومورغه آشوزی) [*Bah*] Omurga üzerine kaplama tahtalarının başlarını bindirmek için açılan yuvalara verilen addır.

OMURGA İSTİKAMETİNDE (اومورغه استقامتنده) [*Bah.*] Bir geminin rotası üzerin'e veya tam aksi cihetinde bulunan bir maddenin cihetini belirtmek için kullanılan bir tâbirdir.

OMURGA LEVHASI (اومورغه لوحه‌سی) [*Bah.*] Ahşap (ağaç) gemilerde omurgayı teşkil etmek

üzere konan kalın ve metîn levhaya verilen addır.

OMUZA ÇIKMAK (اوموزه چیقمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle yüz bulmak, şımarmak, haddini aşmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

OMUZDA TAŞIMAK (اوموزده طاشیمق) [*Hal*] Mecaz yoliyle itibar göstermek, saymak, kıymet ve ehemmiyet vermek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

OMUZ KALDIRMAK (اوموز قالدیرمق) [*Hal.*] Bilmez görünmek, bilmemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu hareket omuz kaldırılarak belirtildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

OMUZLUK RÜZGÂRI (اوموزلق روزگاری) [*Bah.*] Kış omuzluklarından esen rüzgâra verilen eddır. Dış omuzluklardan esene «dik rüzgâr» denir.

OMUZ ÖPÜŞMEK (اوموز اوپوشمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle aynı derecede olmak, bir seviyede, yekdiğerine müsavi, rakip, aşağı kalmamak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

OMUZ SİLKMEK (اوموز سیلکمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle aldırmamak, ehemmiyyet vermemek, benimsememek, müsamaha yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu hareket, omuz silkmek suretiyle belirtildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

OMUZ ŞALI (اوموز شالی) [*Kıy.*] Kenarları sırma işlemeli ve saçaklı şal veya çuhaya verilen addır. Uçları yere kadar sarkacak şekilde uzun olarak yapılan bu şal omuza alındığı için bu ad verilmiştir.

ON (اون) [*Öl.*] Uzunluk ölçülerinden birinin adıdır. Fransızların eski 1 884 metre uzunluk ölçüsü olan ve (Aune) suretinde yazılan bu ölçü kalelerin muhit ve irtifalarının gösterilmesinde kullanılırdı. Eski vesikalarda geçer.

ONDALIK AĞNAM RESMİ (اونده‌لق اغنام رسمی) [*Mal.*] Koyun ve keçilerden alınan vergilerden birinin adıdır, Her malî sene başında «âdet-i ağnam resmi» ile birlikte sancakça mültezimlere ihale edilir ve maktu bedelleri kendilerinden tahsil olunurdu. Ondalık ağnam resmi yalnız Rumeli kıt'asında carî idi. Anadolu ve Arabistan'da mer'î değildi. Rumeli'deki hayvan sahiplerinden alınan bu vergi Yeniçeri'lerle timarlıların lâğvından sonra «Asakir-i mansure» adıyle teşkil olunan askerî kuvvetin lâhm tayınatı (et tayını) ile sair muayyenata sarfolunmak üzere tahsis olunmuştu. Bu işe bakmak üzere Maliyede «Ağnam ruznamçeciliği» namiyle bir kalem vardı. Bu kalemin başında «Ağnam Müdürü» adlı bir memurla yine bu işlere bakmak üzere «Mirî kasapbaşısı» unvanlı diğer bir memur vardı.

Her sene Ağnam müdürü tarafından mütaaddit sayıcılar tertip ve bunların üzerine nâzır namiyle başkaca memurlar da tâyin olunur, bunlar birer fermanla gönderilirdi. Mıntaka mıntaka tâyin edilmiş olan bu memurlar memur oldukları yerlerin tâbi olduğu valilere müracaat ederler, onlar tarafından intihap ve tâyin olunan birer memuru ve yazılan buyurulduyu alarak memur oldukları yerlerdeki ağnamın tadadını (sayımını) icra eylerlerdi. Sayılan koyun ve keçinin defterleri yapılır, birer örneği merkeze gönderilirdi. Aynen alınan hayvanlar her kolun muayyen olan mevsim ve mesafesine göre alındığı gibi koyun ve keçilerin dokuz, on ve on buçuk okkadan aşağı düşmemesine de dikkat olunurdu.

Onda bir olarak aynen alınanların beher re'sinden (hayvan başından) başka mübaşiriyye namiyle başkaca yirmişer para alınırdı.

Aynen alınan hayvanlar Çorlu cihetlerinde kışlattırılır, icabettikçe İstanbul'a getirilerek evvelleri «Mîri kasap başısı» na sonraları «tayınat-ı lâhmiyye mültezimleri» adını taşıyan adamlara teslim edilirdi. Onlar bunları kestirirler, askere ve halka satılmak üzere kasaplara verirlerdi.

Sonradan bu muamelelerden birçok fenalık ve güçlük görüldüğünden yalnız Rumeli'nin uzak olan Bosna ve İşkodra vilâyetleri hariç olarak diğer yerlerinde aynen alınmak üzere sair vilâyetlerde ondalık ağnam resmi ile âdet-i ağnam resmi birleştirilerek ağnam resmi sancak üzerine mültezimlere maktuan ihale olunmıya başlandı. Daha sonra mukataa halinde beş on seneliği birden satılmış, birçok fenalıklar da bu yüzden çıkmıştır.

Tenzimat-ı Hayriye'nin ilânından sonra ağnam rusminin hükûmet tarafından tâyin olunan memurlar marifetiyle sayılarak hayvan başına bir resim alınması takarrür etmiştir.

Ağnamdan alınan resim her tarafta bir değildi. Resim hayvanın temin edebileceği hasılata göre azalır, çoğalırdı.

ON İKİ DİVAN (اون ایکی دیوان) [*Coğ.*] Bartın kazasının eski adı idi.

ON İKİ İMAM (اون ایکی امام) [*Sof.*] Hazret-i Ali ile başlıyarak Mehdi ile sona eren silsile hakkında kullanılır bir tâbirdir. Aynı mânaya gelen «Eimme-i İsna Aşer» de denir. Abdülbaki Gölpınarlı (Kaygısız, sayfa 158) bunu şöyle izah ediyor:

«İsna Aşeriyye - İmamiyye» akidesince, İmam, Peygamber'in şeriatının Hâfız ve mübelliği olduğundan imam'ın da Nebi gibi «Ma'sum» olması şarttır.

«İsmet ise lütuf olduğundan İmam'ın mutlaka «Allah» tarafından tâyini ve Peygamber tarafından da tebliği lâzımdı. Muhammed, «يا ايها الرسول بلغ ما انزل اليك وان لم تفعل فابلغت رسالته.» âyetinin nüzûlünden sonra «Hacc ül-veda'» dan dönüşte «Mekke» ile «Medine» arasında «Gadir-i Hum» denilen mahalde Ali'yi «İmamet»e tâyin ve bunu «Sahabe»ye tebliğ etmiştir. Ali'den sonra «İmamet», sırasiyle Ali'nin onbir evlâdına geçmiştir. Bunlardan her biri, kendisinden evvelki imamın nasb ve tâyiniyle imam olmuşlardır. Mamafih Peygamber de kendisinden sonra imamların 12 olacağını, bunların birincileri «Ali» On ikincileri «Mehdi» bulunduğunu bildirmiştir. Hattâ «Şia» ya göre isimlerini de haber vermiştir. Muhammed Ve Fatıme ile beraber on iki imam mâsumdur. Bunlara «14 mâsum» denir. Şiilerin 12 imama ait yazdıkları medhiyelere «Düvazde İmam» derler. On iki imam sırasiyle şunlardır:

1 — Ebu-al-Hasan Aliy-ibn-i Ebu Tâlib Emir-ül-Müminin (المرتضى)

2 — Ebu Muhammed Hasan-ibn i Ali (Elmücteba) المجتبى

3 — Ebu Abdullah Huseyn ibn i Ali (السبط، الشهيد).

4 — Ebu-al-Hasan Aliy-ibn-i al-Huseyn (السجاد، زين العابدين).

5 — Ebu Cafer-ibn-i Ali (الباقر)

6 — Ebu Abdullah Cafer-ibn-i Muhammed (الصادق).

7 — Ebu İbrahim Musa-ibn-i Cafer (الكاظم العبد الصالح).

8 — Ebu - al - Hasan Aliy - ibn - i Musa (الرضا الغريب).

9 — Ebu - Cafer Muhammed ibn - i Ali (الهادى، النقى الجواد).

10 — Ebu-Al-Hasan Aliy-ibn-i Muhammed (النقى)

11 — Ebu Muhammed Hasan ibn - i Ali (الزكى، العسكرى).

12 — Ebu - al Kasım Muhammed - ibn - i al-Hasan (المهدى، الحجه، الصاحب الزمان)

Ey Mazhar-ü hem muzhir-i esrar Ali
İsna aşerin hayline serdar Ali
Anlar ki Huseyn-ü Mûsi vü Caferdir
İki Hasan üç Muhammed-ü çar Ali
Galip Dede

Ahmed erenlerin izin izleriz
Can evinde cananımız gözleriz
On iki İmam Şah-ı merdanı özleriz
Narları göründü o dem dideme
Ahmed Bey

ON İKİLER (اون ايكيلر) [*İda.*] Tanzimattan evvel vükelâ hakkında kullanılır bir tâbirdi. Sonradan nâzır ünvanını alan vükelâ (vekiller) başta sadrazam olmak üzere on iki kişiden terekküp ettiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

ON İKİLİK (اون ايكيلك) [*Mes.*] İkinci Sultan Mahmut zamanında bastırılan altın paralardan birinin adıdır. Buna «Adlî Altını» da denilirdi. Bu altınlara on ikilik denilmesi on kuruşa tedavül etmesinden dolayı idi. Adlî altınlarının altı kuruşla yüz paraya geçen yarım ve çeyrekleri de vardı.

Bu altınlar yine İkinci Mahmut zamanında tedavüle çıkarılan «Hayriye Altını» ile mübadele edilmek ve kalanları da hicrî 1245 (1829-30) senesinde verilen emirle tedavülleri menolunmak suretiyle ortadan kaldırılmıştır.

ONLUK OSMANÎ (اونلق عثمانى) [*Mes.*] İkinci Sultan Osman zamanında 1028 (1618-19) senesinde basılan gümüş paralara verilen addır. Bunun yerine «Osmanî» de kullanılırdı. Noksan ve züyuf paraların çoğalması yüzünden baş gösteren müşkilâtı önlemek maksadiyle toplattırılan paralar yerine Ceyyid-ül-ayar yeni akçalar çıkarıldığı sırada on akçaya müsavi olarak bu para kesilmiştir.

İsmail Galip bey bunlardan bahsederken (Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye, sayfa 188) şu izahatı veriyor. Yeni sikkelerden onar akçalıklara padişahın ve yahut devletin kurucusunun adına hürmeten (Osmanî) kelimesi ilâve olunarak Kâtip Çelebi'nin ifadesine göre «Onarlık Osmanî», Kara Çelebi'nin yazışına nazaran sadece «Onluk Osmanî» denilmiştir. Yeni bir tarzda olan bu paraların bir yüzünde «Sultan -ül-berreyn» unvanı, öteki züzünde ortası padişahın, devresi babalarının ismiyle tarih ve basılış yerini gösteren bir ibare yazılı idi.

«Onluk Osmanî»ler ilkin bir dirhem ve bazan onbeş kırat vezninde yani her biri bir buçuk kırat ağırlığında bulunan o vaktin paralarının tamam on tanesine müsavi olmak üzere kesilmiş ve onluk tâbiri de bundan ileri gelmiştir.

Birinci Sultan Mustafa'nın ikinci defaki saltanatı zamanında da onluklardan basılmıştır. Yalnız akçalar gibi onlukların da vezinleri eskisine nisbetle biraz noksandı.

Sultan İbrahim zamanında da onluklarla beraber yarımı yani beş akçalığı da kesilmişti.

Bu beş akçalıklar sekiz kırat ağırlığında idi. Bunların bir yüzünde padişahın adı tuğra içine alınmış ve öteki yüzünde tarih ve basılış yeri yazılmıştır.

ONU ON BİRE SATMAK (اونی اون بره صاتمق) [*Tic.*] Ona mal olan bir mataı (malı) onbire satmak, onda bir kazanmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden «zahmetli ve emekli» işlerde ondan on ikiye, hattâ on dörde kadar satışa müsaade edilmekte idi. Vaktiyle her şey narha tâbi olduğu için narh konulurken bu cihetler nazarıdikkate alınırdı.

1091 (1680) senesinde ve Dördüncü Mehmet zamanında tanzim olunan kanunnamede (Mir'at-ı Adalet yahut Tarihçe-i Adliye i Devlet-i Osmaniyye, müellifi: Ahmet Lûtfi, sayfa 82-89) şöyle yazılıdır: «Bilcümle şehir içinde bey'ü şira eden (alıp satan) ehl i hirefe nezaret olunup her kişinin harcını, sermayesini, zahmetini görüp onu on bir faide (kâr) üzerine narh verile. Meğer gayet zahmetli ve emekli iş ola, o vakit onu on iki faide konuk teeavüz olunmıya. Davar ise onun on ikiye veyahut on üçe ve nihayet on dörde narh verile».

Kanunnameye nazaran onu on dörde satılabilecek şeyler arasında kitaplar da vardı. Bundan kitapçılığın o zamanlarda kârlı işlerden olmadığı anlaşılır.

ON SEKİZ BİN ÂLEM (اون سکز بیك عالم) Bütün varlıklariyle beraber kâinat yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tasavvufa dair kıymetli eserler meydana getiren Abdülbaki Gölpınarlı'nın (Kaygısız İstanbul, Burhaneddin Matbaası, 1934, sayfa 158) izahı şöyledir: «Bu, dokuz felekle beraber «Küre-i hava, küre-i ma, küre-i türab, küre-i nâr, yani anasır-ı erbaa. Cemad, hayvan yani mevalid-i selâse, insan ve insan-ı kâmil: on sekiz olur ki zuhur itibariyle biri bin sayılırsa on sekiz bin olur.»

On sekiz bin âlemin
Nüshası âdem dürün
Bu nüshayı âlim ol
Kurtul derd ü elemden
İbrahim

ORDUCU (اردوجی) [*Ask.*] Yeniçeri teşkilâti sırasında ordu ile sefere giden sanat sahipleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sanat sahiplerine o mânaya gelen «Ehl-i hiref», «Erbab-ı hiref» denilirdi. Kapı kulu ocakları için miktarları divan-ı hümayun tarafından tâyin olunan orducu İstanbul, Bursa ve Edirne'den çıkarılırdı. Orducu çıkarma vazifesini görenlere «Ordu ağası», «Oaducu başı» denilirdi. Hangi sınıftan adam isteniyorsa o sınıfın kethüda, yiğitbaşı ve ihtiyarları tarafından temin olunurdu. Orducu olarak gidecek esnafa, gitmiyenler tarafındnn hizmetlerine karşılık olarak para verilirdi. Bunların hizmeti kabul ile aldıkları para şer'î mahkemelerde orducu ile esnaf kethüda ve ustaları ve şahitler tarafından tesçil olunurdu. Orducular sefere giderlerken alayla İstanbul'dan çıkıp ordugâha giderlerdi. İlkbaharda ordu ile beraber hareket edip yine beraber dönmeleri kanundu.

ORDUCUBAŞI (اردوجی باشی) [*Ask.*] Yeniçeri teşkilâtı sırasında ordu ile sefere giden sanat sahiplerini tedarik edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Ordu-yu-Hümayun ağası» da denilirdi. Orducu çıkarmak için orducubaşıya, kadılara hitaben ferman verilir, o da ona dayanarak istenilen ehl-i hirefin (sanat sahibinin) kethüda, yiğitbaşı ve ihtiyarları marifetiyle çıkarırdı.

ORDUCU ESNAFI (اردوجی اصناف) [*Ask.*] Yeniçeri teşkilâtı sırasında ordu ile sefere giden sanat sahipleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara sadece «Orducu» da denilirdi. Ordunun levazım işlerini gören esnaf kadılara hitaben yazılan fermanla «Orducu ağası» ve «Orducu başı» denilen memurlar tarafından temin olunurdu.

ORDUDAN TÂYİN (اردودن تعیین) [*İda.*] Muharebe zamanında ordunun başında bulunan Sadrazam ve Serdar-ı ekrem tarafından yapılan tâyinler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Merkezden yapılan tâyinlerden ayırmak için bu tâbir kullanılırdı.

ORDUDAN VERİLEN RUUS (اردودن ویریلن روس) [*İda.*] Muharebe zamanında Sadrazam ve Serdar-ı ekrem tarafından verilen ruuslar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadrazam nezaretinde olaa vakıflar ile seferber olan aipah, silâhtar, bölükât-ı erbaa, cebeci, topçu, top arabacılar, ulûfeli müteferrika cihet ruuaları ordu seferde iken ordudan verildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

ORDU HAZİNESİ (اردو خزینه‌سی) [*Mal.*] Muharebe vaktinde askerin ihtiyacına sarfolunmak üzere birlikte taşınan paralarla Maliyeye ait defterlerin bulunduğu çadır hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'tan evvel bir muharebe vukuunda Padişah veya Serdar-ı ekremle beraber Defterdar da hareket ettiğinden mukataat ve sair birinci derecedeki defterler ve kalemler de beraber giderdi. Bu defterler para ile birlikte müstakil bir çadırda muhafaza olunurdu.

ORDU KADISI (اردو قاضیسی) [*Ask.*] Seferde bulunan orduda çıkacak hukukî ve şer'î meselelerin halli için ulemadan bulundurulan memurun unvanı idi. İlkin bu vazife kazaskerler tarafından görülürken sonraları onların sefere iştirak etmemeleri üzerine bu namla bir memur gönderilmeğe başlanılmıştır.

Cevdet Paşa hicrî 1221 (1806-07) senesi vak'alarını kaydederken (Cevdet Tarihi, c. 8, s. 78) buna dair şu malûmatı veriyor:

«Filâsıl kazaskerlik ordu kadılığı demek iken bir vakitten beri Devlet-i Aliyyenin mürettep ocakları çığırından çıkmış olduğu gibi tarik-ı ilmiyyenin dahi vaz-ı aslisi tagayyür edip kazaskerlik bir paye-i âli itibarı olarak Kazasker Efendi'ler Dersaadet'den taşra çıkamaz oldukları cihetle ordu-yu hümayunun hurucunda meratib-i ilmiyye ashabı içinden işe yarar biri intihap ile ordu kadısı nasbolunmak âdet olmuştur.»

Ordu kadılığına Mekke payesi gibi nisbeten yüksek rütbeli ulemadan biri seçilirdi.

Yeniçeriliğin ilgasından ve Avrupa usulünde ordu teşkilâtının icrasından sonr sefer'de bulunan ordulara kadı gönderilmek ihtiyacı kalmamıştır.

ORDU KAİMESİ (اردو قائمه‌سی) [*İda.*] Sefer (harb) zamanında ordunun başında bulunan Sadrazam yahut Serdar-ı ekrem tarafından yazılan emir yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden büyüklerden küçüklere, âmirlerden memurlara yazılanlar gibi ordu kaimeleri de uzun kâğıtlara yazılırdı.

ORDU MÜHİMMESİ (اردو مهمه‌سی) [*İda.*] Muharebe zamanında sefer müzakerelerine ait tutulan defterin adıdır. Muharebe vaktinde lâzım olan bütün defterler Sadrazam ve Serdar-ı ekrem ile beraber sefere gönderildiği gibi sefer müzakerelerine ait ayrıca bir defter de tutulurdu. İşte bu deftere ordu mühimmesi denilirdi.

ORDU ŞEYHİ (اردو شیخی) [*Ask.*] Askerleri gaza ve cihada teşvik ve ordunun muzafferiyyetine dua için bulundurulanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vak'anüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, c. 1, s. 253) bunun için şöyle diyor: «Minelkadim orduda tavaif-i askeriyyeyi emr-i gaza ve cihada iğra (teşvik) ve asakir-i İslâmiyyenin muzafferiyyetine dua için «Ordu şeyhi» namiyle Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'a ordu ile teveccühlerinde kendilerine karagün dostu olan Akşemseddin gibi vaktin mazanna-i kiramından bazı zevat bulunurdu.»

Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

ORDU ŞİKÂYET DEFTERİ (اردو شکایت دفتری) [*İda.*] Muharebe vahtinde vâkı olan şikâyetlerin kaydına mahsus defterin adıdır. Harb zamanında ordu mühimme ve diğer defterler tutulduğu gibi bir de şikâyet defteri tutulurdu. Nitekim 1225 (1810) Rus seferine gidilirken ordu ile beraber tertip, hazariyye, mütesellimlik, askerî, mühimme ve şikâyet defteri tutulmuş idi.

ORDU TEPESİ (اردو تپه‌سی) [*Ask.*] Ordunun hareket ettiği yol üzerinde, geriden gelecek askerî kıtalara işaret olmak ve gidilecek istikameti göstermek üzere her iki fersahlık mesafede yapılan işaret hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sipahiler tarafından bu işaret tepecik şeklinde olduğu için bu ad verilmiştir.

ORDU-YU HÜMAYUN AĞASI (اردوی همایون آغاسی) [*Ask.*] Muharebe zamanında ordunun iaşe ve ibatesiyle sevkine mütaallik işlerle meşgul olmak üzere seçilen memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Ordu ağası», «Orducu başı» da denilirdi. Yeniçeri zâbitlerinden yahut enderun ağalarından seçilir, tâyinine dair ferman verilirdi. Ordu-yu hümayun ağası bu fermanla kadıya müracaat eder, onun vasıtasiyle orduya lüzumlu olan ve fermanda sayısı gösterilen «Ehl-i hiref»i (sanat sahiplerini) toplıyarak kezalik fermanda yazılı yere sevk eylerdi. Orducu denilen sanatkârlar İstanbul, Bursa ve Edirne'den çıkarılırdı. Karargâh değiştikçe ordu-yu hümayun ağası birlikte giderdi. Yalnız şunu da ilâve etmek lâzım gelir ki ordunun iaşe ve ibate vazifesiyle «Defterdar» mükellef olduğu için ordu-yu hümayun ağasının vazifesi onun işini kolaylaştırmaktan ibaretti.

ORMAN KANUNU (اورمان قانونی) [*Hal.*] Eskiden zâbıta memurları tarafından kabahat işliyenlerin dövülmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dayak, sopa ile atıldığı için ondan kinaye olarak bu tâbir meydana gelmiştir.

ORMAN VE MAADİN MEKTEBİ (اورمان ومعادن مکتبی) [*Mek.*] Orman ve maden mütehassısı yetiştirilmek üzere açılan mektebin adıdır. İlk meslek ve ihtisas mektepleri sırasında açılmış olan bu mektepler hakkında Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarih', cilt 2, sayfa 490) şu izahatı veriyor:

«Devletçe ormanlarla madenlerin idaresi bir arada yürütüldüğü gibi bu işler işin açılan mektep'er de bir çatı altında bulundurulmak istenilmiş ve bunlardan ilk önce Orman, sonra Maden mektebi açılmasına baş vurulduğu görülmüştür.

«Daha sonra bu mektepler bu şekilleriyle de yürümiyerek Ziraat ve Baytar mektepleriyle birleştirilip bir müddet de böyle devam etmiş ve bütün bu mekteplerin ihtisaslara göre ayrılışları hayli sonra olmuştur.

Okutacak muallim bulunamadığı için bir zamanlar gösterişten ibaret kaldığını ve bunlardan 1 kânunusani 1285 (1868-69) tarihinde Orman ve 1 kânunusani 1289 (1872) tarihinde Maadin mektebi için bir nizamname neşrolunmak suretiyle bunlara oldukça çekidüzen verildiğini yazan Osman Ergin bunlar da kâfi gelmemiş olacak ki recep 1297 (1879-80) de her iki mektep için on iki maddelik bir nizamname daha çıkarıldığını da ilâve ediyor.

1285 tarihli nizamnameye göre orman mektebi iki sene idi. Maadin mektebi de orman mektebine benziyordu. 1297 tarihli müşterek nizamname her iki mektep için bir arada tahsil müddetini dört seneye çıkarmıştır.

OROS (اوروس) [*İda.*] Şaphane veya memlehanın, tuzlanın muayyen olan satış mevkileri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

OROS NİZAMI (اوروس نظامی) [*İda.*] Şap ile tuz'a mahsus nizam hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ORSA (اورصه) [*Bah.*] Yelkenleri mümkün olduğu kadar rüzgârın estiği cihete yaklaştırarak seyretmek hali hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ORSA BOCA GİTMEK (اورصه بوجه گیتمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle yalpalamk, sallanmak, şaşkınlık, dağınıklık, istikametsizlik yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ORSA HALİNDE (اورصه حالنده) [*Bah.*] Bir geminin mümkün olduğu kadar rüzgârın estiği cihetle yakın seyredişi hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ORSA PUPA ÇEMBERİ (اورصه پوپا چمبری) [*Bah.*] Bomba üzerinde cundaya yakın ve iki tarafında birer mapa bulunan ve orsa pupa palangaları takılan çemberin adıdır.

ORSA PUPA PALANGASI (اورصه پوپا پالانقه‌سی) [*Bah.*] Yan yelkenlerinin bombalarını dirisa etmek ve istenildiği vaziyette tutmak için bomba ile küpeşte arasına donatılan palangaların adıdır.

ORSAYA KAÇMAK (اورصه‌یه قاچمق) [*Bah.*] Bir geminin bir cihete sürekli baş kaldırmayıp sık sık rüzgârın estiği cihete karşı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu hal başlıca gemi teknesinin yapılış hesabındaki yanlışlıktan, hamulesinin iyi istif edilmeyişinden ve açılan yelkenlerdeki nisbetsizliklerle muvazenesizlikten ileri gelir.

ORSA YAKASI (اورصه یاقاسی) [*Bah.*] Seren yelkenlerinin rüzgâr üstünde kalan yakalarına ve yan yelkenlerinin lârmo ve istirilyalara bağlanan yakalarına verilen addır.

ORTA (اورته) [*Ask.*] Yeniçeri teşkilâtında tabur yerinde kullanılan bir tâbirdir. Yeniçeri ortalarının sayısı zaman zaman arttırılmıştır. Son zamanlarda yüz doksan altı ortaya çıkarılmıştı.

Ortaların mevcudu azalmış ve çoğalmış olduğu halde 196 adedi nihayete kadar sabit kalmıştır.

İlk zamanlarda her yeniçeri ortası, altmış, yetmiş, sonraları yüz nefere kakar çıkarıldı.

Ortaların bir kısmı İstanbul'da, mütebakisi vilâyetlerde, büyük şehirlerde, paşaların maiyetinde muvazzaf asker suretinde bulunurdu.

Ortaların her birinin ayrı ayrı bayrakları ve ortalarına mahsus alâmetleri vardı. Ortalar harp zamanlarında orta alâmetlerini çadırlarının üzerlerine koyarlardı.

Orta makamında «Bölük» tâbiri de kullanılmıştır.

Yayabeyler ve cemaat ile sekbanları havi bölüklere «Orta» ve ağa bölüklerine «Bölük» ismi de verilirdi. Mamafih hepsine birden «Orta» da denilirdi.

Her orta ve bölüğün kendisine mahsus «oda» sı yni kışlası vardı.

İlk Yeniçeri odalarını havi kışlalar Edirne'de yapılmıştı.

Yeniçeri ocağının ıslahı kabil olamıyacak dereeede bozulduğu nazarı dikkate alınarak Üçüncü Selim zamanında «Nizam-ı Cedit» in teşkili sırasında Yeniçeri teşkilâtında mevcut olan bu tâbir ipka edildi. Nizam-ı Cedit'de orta oniki bölüğe taksim edildi ve efradın adedi 1602 ye çıkarıldı.

Cevat Paşa «Tarih-i Askeri-i Osmanî» adlı eserinde (Darülfünun Kütüphanesi, Yıldız'-dan naklolunan kitaplar arasında yazma nüsha, numara 136, ikinci cilt, sayfa 32) bu münasebetle şu izahatı veriyor: «Olvakit daha tabur, alay, liva, fırka ve kolordu tâbirleri bilinmeyip sevk-ül-ceyşe cüz ü tam orta denilen bir heyet-i askeriyyeden ve bunun mevcudu ise bin altıyüz neferden ve askerlik kayd-ı hayat şartiyle gönüllü efrattan ibaretti. Bugünkü taburların mevcudu sekiz yüz itibar olunursa bir orta iki taburdan ibaret bir alay demek olup bunlara bir binbaşı kumandan nansbolunursa da bu tâbir

mevcut kuvvete nazaran yanlış kabul edildiği ve bunlara bin altıyüz başı demek lâzım geleceği anlaşılıyor. Bir de orta oniki bölüğe münkasim olduğundan beher bölüğün mevcudu doksan nefer ve on onbaşıdan ibaret olmakla bugünkü bölüklere hemen müşabih olup, ancak yüzbaşı yanı bölükbaşı'lar mülâzim ağalardan sonra geldiğinden mülâzim ağa tâbiri sağ ve sol kol ağalarından aşağı rütbede ikişer zâbite mahsus ve mülâzim tâbiri ise yüzbaşı'yı mütaakıp gelen ve beher bölükte ikşer neferden ibaret olan zâbitana muhtas olduğu gibi evailde çavuş tâbiri devletin düvel-i ecnebiyye nezdine elçilikle gönderdiği zavata mahsus iken sonraları bu tâbir lâğvedilip nihayet zamanımızda olduğu misillû mülâzımdan aşağı onbaşı'dan yukarı rütbeye alem olduğu ve keza her bölüğe birer tertip top ve sekizer nefer topçu ve birer top ustası ve birer top halifesiyle birer arabacı halifesi ve beşer nefer arabacı neferi ve birer zurnazen ve tablzen ve ikişer saka ve altışar karakullukçu tâyin kılındığından bir orta oniki toptan ve bir mükemmel muzıka ve efrattan ibaret bir heyet-i askeriye idüği müsteban olur ki şu tertibat ile bugünkü tertibin arasında olan fark erbabına malûmdur.»

Yeniçeri ocağının kaldırılması ile orta tâbiri de tarihe karışmıştır.

ORTA BAYRAĞI (اورته بایراغی) [*Ask.*] Yeniçeri teşkilâtında tabur yerinde kullanılan ortalara mahsus bayrağın adıdır. Her ortanın kendine mahsus bayrağı ve bayrakta da ortanın işareti vardı.

ORTA CAMİİ (اورته جامعی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının camii hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı tarihlerinde sık sık geçen ve eski eserlerle vesikalarda «Cami-i miyane» diye anılan bu cami ilkin mescit halinde iken Kanunî Sultan Süleyman zamanında Vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın delâletiyle yaptırılmıştır. Camiin imamı, müezzini, kayyumu, vâizi vardı.

Yeniçeriler arasında müzakeresi icabeden meseleler bu camide toplanılarak kararlaştırıldığı gibi onlara yapılacak tenbihler de burada yapılırdı.

ORTA ÇAVUŞ (اورته چاوش) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı zâbitlerinden birinin adıdır. Buna «çavuş-ı miyane» de denilirdi. Ocakta üç çavuş vardı; «çavuş-ı büzürk» (başçavuş), «çavuş-ı miyane» (orta çavuş), «çavuş-ı küçük» (küçük çavuş). Orta çavuş ocaktaki vazifesinden başka Sadrazam kola çıktığı vakit Yeniçeri ağasiyle yeniçeri kethüdası ve başçavuş Sadrazam'ı acemi oğlanları meydanı önünde selâmlayıp ayrıldıkları halde ağa mumcuları ile ocak bölükbaşıları ve diğerleri miyanında orta çavuş ayrılmaz. sarayına kadar götürürdü.

ORTAK (اورتاق) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı mütekaitleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ulûfe defterlerinde bunun yerine «mütekait» tâbiri de geçer.

ORTAKAPI (اورته قپو) [*Mim.*] Eski konaklarda haremle selâmlık arasındaki kapıya verilen addır. Döner dolap gibi orta kapı da kıskanç konak sahipleri için bir iç sıkıntısı menbaı idi. Hanımlarla genç cariyeler oraya hiç uğratılmaz, bu gibilerin sık sık oralarda dolaşmaları ve selâmlıktaki adamlarla görüşmeleri kendilerini hiçbir vakit şüpheden kurtaramazdı. Saraydaki Harem-i hümayun kapısına da ortakapı denilirdi.

ORTA KAYIK (اورته قایق) [*Bah.*] Çıkarma işlerinde kullanılan mavnadan küçük, altları nisbeten düz, başı kalkık ve içeriye bükülmüş, döşemeli kayık adıdır: Buna « kütük » de denilir.

ORTA KAZANLARI (اورته قزانلری) [*Ask.*] Yeniçeri teşkilatında tabur yerinde kullanılan «Orta» ların yemeklerinin pişirildiği kazanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yeniçerilerin orta ve bölük kazanları kendilerince mukaddesti. Her «Oda» nın yani kışlanın bakırdan iki yahut üç kazanı vardı. Yeniçeriler görüşecekleri şeyleri kazanları etrafında toplanarak görüşürler, kararlarını orada verirlerdi. İsyan halinde orta ve bölük kazanları meydana çıkarılırdı. Muharebe zamanlarında yeniçeriler kazanlarını bayrakları gibi muhafaza ederler, düşmanların eline geçmesine meydan vermezlerdi. Muharebede bir orta veya bölüğün kazanı zıyaa uğrarsa bütün orta ve bölük zâbitleri azledilirdi.

Yeniçerilerin orta ve bölük kazanlarından başka bir de Hacı Bektaş-ı Veli'nin çorba pişirip ocağa yadigâr bıraktığına inandıkları «Kazan-ı şerif» vardı. İtikatlarına göre bu kazan bulunduğu yerden kaldırılıp yerine bir kova su dökülürse dünya alt üst olurdu. İsyan zamanında bu kazanın etrafına toplanarak yapacakları şeyleri müzakere ederlerdi. Buraya dehalet edenler himaye görürlerdi.

ORTALAMAK (اورته لامق) [*Ask.*] Düşmanı muharebede sarıp ortaya almak yerinde kullanılır bir kelimedir.

ORTA MALI (اورته مالی) [*Hal.*] Mecaz yoliyle herkesin istifade edebileceği şey, müş-

terek mal, kötü mal. kadın yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

ORTANCA (اورتانجه) [*Sar.*] Harem i hümayun hizmetine alınan zenci hadımağalarının eskileri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hadımağalarına ilkin «En aşağı» adı verilir, sonra terfi sırası geldikçe «Acemi ağa», «Nöbet kalfası» adını alırlardı. Beş tane olan nöbet kalfalarının en eskisi terfi edince «Ortanca» olurdu. Sarayda dört ortanca vardı. Acemi ağalardan da kabiliyyet gösterenler ortanca olabilirlerdi. Ortancalığın yol ve nizamında buna müsaade vardı. Ortancalık gedikli hizmetlerdendi. Ortancalığa terfi edenler hakkında merasim yapılırdı. Kendinden eski bir ağa o gün beraber alır, sabah namazından iki saat evvel kapalı olan oda kapılarının önüne getirip «Lala destur falan ağa ortanca çıkacak» diye haber verirdi. Odadakiler isterlerse kapıyı açar ve görüşürlerdi. İstemezlerse kapıyı açmazlar, bunlar da beklemeyip geçerlerdi. Ortanca çıkan ağa deliliyle beraber namazdan sonra «Oda lalası» na ve bunun vasıtasiyle de «Darüs-saade ağası» nın huzuruna çıkar ve ağanın eteğini öpmek suretiyle teşekkür borcunu yerine getirirdi. Sonra baş kapı gulamı ile eamilerine gider, biraz para serper, orada bulunanlar bu paraları kaparlardı. «Enaşağı» lar daimî surette kapı beklerler, «Acemi ağa» lar ise sırası gelince nöbet tutarlardı. Ortancalar kapı nöbetinde nezaret eylerlerdi. Ortancalıktan «Hasıllı»lığa terfi edilirdi.

ORTA OYUNU (اورته اویونی) [*San*] Karagöz'le tiyatro arasında bir oyunun adıdır. Bu oyun, perdede başlıca elemanları Karagöz'le Hacivat olmak üzere muhtelif tiplerin küçük mikyastaki modellerinden ibaret ve «Hayali» yahut «Hayalci» denilen bir sanatkâr tarafından oynanan Karagöz'ün yere inmiş ve modeller yerine insanlar ikame edilmiş şeklinden başka bir şey değildir. Orta oyunun dekoru ortaya konulan ve «Yenidünya» adı verilen küçük bir parmaklıktan ibaretti. Oyunda «Zenne» ye çıkan «Gaca», taşralı, bekçi, gözlemeci taklidi yapana «Hırbo», firenge «Balama», sarhoşa «Matiz», oyuncuların elbiselerine «Posat», soyunup giyindikleri yere «Posat odası», zurnaya «Papara», defe «Pandili» denir. Halkı güldürenin adı «Paskal» dır. Orta oyununun temel direği «Pişekâr» dır. Vazifesi hem oyunu, hem oyuncuları idare etmektir. Oyunun öteki mühim şahsiyyetlerinden biri de «Kavuklu» dur. Pişekâr'la Kavuklu gibi oyunun öteki uzuvları da hep eski zaman kıyafetleriyle oyuna iştirak ederler. Orta oyunu basit, fakat muayyen bir vak'aya dayanır. Kıymetli müdekkik Refik Ahmet Sevengil'n dediği gibi (İstanbul Nasıl Eğleniyordu ? Ahmet Kâmil Matbaası, 1927, sayfa 102 ve mütaakıp) oyuncular vak'ayı sürükleyip götürmekle beraber çok defa kendilerini bununla mukayyet addetmezler. Münasebetli münasebetsiz, arada istediklerini yapar, halkı nasıl olursa olsun güldürmek maksadını takibederler. Her oyun, başlangıcından sonuna kadar tekerlemelerle doludur. Gerçi bu tekerlemeler de klişe haline gelmiş şeylerdir. Fakat orta oyuncuları yine arada tekerlemeyi de, vak'ayı da diledikleri şekilde tebdil ederler. Böyle yapmak mecburiyyetindedirler ve bunu en iyi şekilde yapan iyi oyuncudur. Bu sebeple orta oyuncu için Karagözcü gibi zekâ, kariha genişliği ve lâtifeperdazlık vasıflarına ihtiyaç vardır.

Orta oyunu için; «Ömründe bir defa olsun hayal oyununu görmüş olan bir seyirci orta oyununu da görecek olursa, lâkayt ve dikkatsiz bile olsa, derhal bu iki oyun beynindeki sıkı münasebetin farkına varır» diyen Selim Nüzhet Gerçek (Türk Temaşası, İstanbul, Matbaa-i Ebuzziya, 1930, sayfa 99 ve mütaakıp) şu kıymetli tafsilâtı veriyor:

«Karagözün eşhasının perdeden yere inerek orta oyununu vücude getirdiğine, pek haklı olarak, hükmeder. Hele bu iki oyunla istinas kesbetmiş olanlar zevahiri delillerden maada bu hükmü tekit edecek birçok hususat meydana çıkarabilirler.

«Bu böyle olduğu ve orta oyuncularının bu hakikati daha iyi takdir etmeleri lâzımgeldiği halde onlar bu oyunu bilmem neden tâ Kanunî Süleyman zamanına çıkarak timarhanesinde delilere oynanan bir oyun gibi göstermekte inat ve ısrar etmektedirler.

«Bugüne kadar orta oyununa dair yazılarda hep bu noktaya temas edilmektedir. Halbuki Süleymaniye vakfiyesinde bu hususa dair bir kayıt yoktur.

«Cinas üzerine müstenit olan orta oyunu her halde güzel sözlere kıymet veren bir sami'in indinde makbul bir oyundur. Orta oyununun kıymeti sanayi-i nefise gibi her devirde revaç bulan esasata iptida etmesindedir.

«Orta oyunu meydanı bir meydan-ı suhandır (söz meydanıdır). Orada karşı karşıya geçen pehlivanlar biribirini sözle mat etmiye çalışırlar. Güzel sözler söyliyerek, nükteler, cinaslar sarfederek, hazır cevaplar yaparak sami'ini (dinliyenleri) eğlendirirler ve aynı zamanda lisanı inceleştirirler ve zarifleştirirler.

«Bu suretle âşikârdır ki bütün bu incelikler bimarhane (tımarhane) sakinleri için ieadedilmemiştir ve edilemez. Orta oyuncuların bu galat iddiası zannederim bazı eski bimarhanelerde curcunabazların, uzun külâhlar, alacalı cübbeler giymiş birtakım oyuncuların mevcut olmasından ileri gelmiştir.

«Kanunî bimarhanesinden çok daha evvel Edirne'de Bayazıt bimarhanesinde hastaların tedavisi için saz çalındığı malûm olduğu gibi orta oyununa, velev uzaktan, müşabih hiçbir eğlencenin olmadığı muhakkaktır. Gürültü yapmakla mükellef olan, saza ayak uydurarak rakseden curcunabazları bittabi dahil-i hesap etmiyorum.

«Orta oyunu hakkında bize, mazideki temaşamıza dair pek kıymetli malûmat veren Eyliya Çelebi'de malûmat yoktur.

«Onun seyahatnamesinde kaydettiği kol takımları taklit yapan ve rakseden oyunculardan müteşekkildir. Bunu Evliya Çelebi (cilt 1, sayfa 645) bize kendisi öğretiyor:

«İstanbul'da bir sur-ı hümayun, ya âyan veya eşraftan birinin sur-ı tezvic veya hitanı olduğu zamanlar hanendeler, mutripler, rakkaslar pişekâran-ı daire zenan, mudhik ve mukallitler, yetmiş tastan, feleğin çenberinden geçmiş şehir oğlanları bir araya gelip bu surlarda bir gün bir gece, iki gün, beş gün oynayıp her gecesinde sahib-i haneden bir kese kuruş bahşiş alırlardı» diyor, sonra tafsilâta geçerek on iki tane olan bu kolların her biri hakkında izahat veriyor: Kol takımı çengi takımı demektir. Tarihlerde Samur-kaş kolu, Akide kolu gibi daha birçok çengi takımlarının ismi geçer. Bu kolların efradı arasında taklit yapanları da vardır.

« Bizi bir an düşündürebilecek yegâne malûmat Raşit tarihinde (Raşit Tarihi, Müteferrika rab'ı, c. 2, varak 6) 1115 vakayii miyanında kaydolunan şu satırlar da mevcuttur:

«Âyan ve ahalinin işbu mehalle davetleri babında te'kit ve şedit müraseleler tahrir ve içinde şöyle yaz böyle yaz diye imlâya gelmez veya zuruf u hurufa sığmaz savt-ı safir teklif edip baziçe-i güftügûları yazıcı oyunundan nümunedar oldu.»

« Orta oyununda da bu tarifata müşabih bir yazıcı oyunu olduğu için bunların ikisinin bir olup olmadığını meydana çıkarabilmek çok şayan-ı dikkat bir meseledir. Zira bir olduklarına hükmedilecek olursa bu tarihlerde orta oyununu mevcut telâkki etmek icabedecek. Ben buna kani değilim.

«Eskiden taklit meddahlığın yaanda mühim bir mevki tutuyordu. Evliya Çelebi'de (c. 1, a. 656) Mukallit Akbaba'nın hazır cevap, nükteşinas bir pehlivan olduğunu ve mukallit çökürcü Sarı Çelebi'nin ilm-i taklid-i letaifte Nasraddin Hoca merhumdan ders almış zannolunduğuna, mukallit sureta Ahmet Çelebi'nin tiryaki olduğundan tiryaki taklidi yapınca insanı hayran eylediğini okuyoruz. Daha birçok mukallitlikten bahseden Evliya Çelebi onlar hakkında tafsilât verirken orta oyunu gibi bir şey olsaydı elbette izahat verirdi. İşte yazıcı oyunu da bu gibi mukallitlere ait bir oyundur. Esasen taklit Selçuk saraylarına varıncıya kadar bütün Şarkta çok mergup bir sanattır.

«Mevcut vesikalara nazaran iptida orta oyununa odur diyecek kadar müşabih bir oyundan bahseden Tarih-i Enderun (Vakayi-i Letaif-i Enderun, s. 187) şahibi Hafız İlyas Efendi'dir. Mumaileyh verdiği izahattan bu vak'anın cereyan ettiği 1253 senesinden evvel bu tarzda bir oyunun mevcut olmadığı ve bunun bir yenilik olmak üzere meydana getirildiği sarahaten anlaşılıyor. Aynen naklediyorum:

«... Kol takımı meydana zuhur ve usul-i âhengi düm tek ile ettikleri curcunalar tab'a fütur vermez ise de içlerinde meşhur mukallit Kolbaşı İbrahim pişekâr-ı hilekâriyle her şeyde imtihan ve dehan-ı hezeyanlarına gelen sözlerde hepsi reside-i pâyan olduğu halde şekl-i şemaillerine nisbet başlarındaki kispet eümlesinin şanı ve cinaslı sözler her birinin gıda-yı canı olmağın bir iki saat kadar söyleştikleri tecnis hiçbir söze makis olmadığından kolbaşıya enis ve kol takımına celis olan Gümüş reis bunlardan nefis saçma yetiştirdiği » mukayyettir.

«Bunu mütaakıp yine aynı eserde bir iki fıkra daha var ki, bu oyunun birkaç sene sonra daha tekâmül ettiğini ve orta oyununa daha ziyade yaklaştığını göstererek müddeanın ispatına medar olacağından sırasiyle (Vakayi-i Letaif-i Enderun. s. 347-351) ilâve edeceğim:

«İşbu kol oyununun koln kanadı ve belki sarayda sebeb-i küşadı olan Çavuş Aziz Bey'in pişekâr-ı hilekârı Kör Mustafa belki itikadı ve ne kadar cevreylese tahammül edeceğine itimad olduğuna itina-yı muhavereyi iltizam ve meclise revnak vermek için kör mör gibi kelâm istişmam edicik vakarına dokunup hemen Aziz'e zâf-ı basar ile nazar ve körlemeden attığı saçmalar ile iskâta zafer buldukta Aziz merkum kör-i nanköre levm edip sen açıkgöz bir adam olsan böyle sakar kör olmazdın, şeninle aual ve cevap ayn-ı azaptır diye hayli bitap göste-

rince Mustafa Bey her ne kadar müşevveş ve şeşi beş görür gibi bir kör-i bîeş ise de yine bastığı yeri bilir keleş olmakla Aziz Bey'e aman azizim nankörlüğü sen bana körlük için edersin bari istediğin gibi eyle de gözüm açık gitmesin demesi parlakça görülmekle Aziz Bey'in sair avenesi Aziz'e istishâp ve Mustafa Bey'e dürüşt hitap ile sen bize dört göz ile bak sonra cevap bulamazsın diye istirkap ettiklerini kör gözüne kestirip cümlenize hüsn-i nazarım vardır dedikçe herkese bir gülme peyda ve vakt-i asra kadar enva-ı iddiaları ruha gıda oldu.

«Aynı kitapta üç sayfa sonra bunu te'kit eden bir fıkra daha var: «Evvelce tanzim olunan kol takımiyle çengiler Topkapı meydanına zuhur edicek arkalarından kolbaşı Çavuş Aziz Bey ve pişekâr-ı hilekârı Kör Mustafa Bey ve Osmanlı Ali ve Makat Esat ve Kanbur Haşmet ve Meddah Salih ve İbrahim Hoca ve Zenne İbrahim ve Malak Halim Bey ve Türk Emin ve Çilingir Zade Ahmet Ağa ve mukallidi Yahud-ı betbut ve mütaahhid i taklîd-i cuhût ve seferli koğuşundan koca yekta-yi sema alût Musahip Sait Efendi'nin de ispat-ı vücut etmeleriyle kola dâhil ve Musahip Zeki Ağa dahi dairezen başılığa nail olup cemi-i neferat ve haşaratiyle serian gelince kol oyunundaki dairezen Yahudilere tatbikan yerlere beraber temenna ve badehu kaiden (pastal) vurmaları muvafık-ı usul olmakla başçavuş zurnazen İzzet Ağa kaba zurnayı dairelere denk ve nefha-i ahı segâh-ı perde-i bîârı mustera âhenk edicek curcunalara istek gelip her biri bir kisbet-i bet ile meydan-ı mahabbete vusul eyledi. Curcuna da tamam oldukta hazırladıkları oyunu itmama cümlesi ikdam edip şöyle me'mulden efzun renk renk verdikleri hassa-i hasais-i Enderun oldu.»

«Naklettiğim bu fıkradan tereddütsüz olarak o zamanlar ismi henüz takılmıyan ve usul-i kadimeye göre, çengilerle beraber olduğu için, kol oyunu tesmiye olunan bir orta oyunu karşısında olduğumuz tezahür eder. Aynı eserde birkaç satır daha var:

«Kol oyunu denilen oyun gün begün derun-ı Enderun'da revaç bulduğu reside-i rütbe-i elcünun-ı fünun olarak taklitde eli ve mukallitlikte medhali olanlar hafi ve celî taharri olundu.»

«Bu parçaların delâletiyle orta oyununun 1235 tarihlerine doğru sarayda oynanmağa başlandığı ve 1241 senesine kadar gittikçe tekâmül ettiği meydana çıkar. Onun asıl isminin verilmesi de çok gecikmez. Zira ayak sahafı Güranlı Hızır Efendi'nin Abdülmecit ve Abdülâziz'in 1252 de Kâğıthane'de yapılan sünnet düğününden bâhis manzum eserinde (Üniversite Kütüphanesi, Yıldız Kitapları, 297 «tarih» orta oyununun ismi geçmektedir.

Orta oyun çeşme oyunla diğer baziçeler
Eylediler cümle etfali seraser dilsera

«Bu devirlerde mukannen günlerde oyunlar oynamak câri değildir. Uzun bir müddet orta oyunu yalnız sünnet düğünlerinde, esnaf cemiyyetleri tenezzühlerinde, peştemal kuşatma merasimlerinde oynanırmış. Bu gibi menabiden, ele geçerse, oyunlarımız hakkında malûmat alınabilir.

«Hayalden intikali cihetine gelince bu da gayet bedihîdir. Zira bu oyunu vücude getirenlere her halde bir örnek lâzımdır. O örnek de sarayda sık sık oynandığı malûm olan hayal olsa gerektir.

«Filhakika Hacivat pişekârın, Karagöz de Kavuklunun örneğidir. Yalnız orta oyununda hayalde mevcut olan remzî mahiyet mevcut olmadığından bu eşhasın şahsiyyetleri oldukça değişmiştir.

«Pişekâr okumuş bir hilekârı, kavuklu da abdalca gözüken kurnaz bir cahili temsil eder.

«Orta oyunu hakkında ilk tetkikleri yapan Doktor Kunoş'tur. Mumaileyh Macar Akademisi namına İstanbul'a gelerek Türkçe hakkında tetkikata başladığı zaman orta oyununu unutmamış ve naklettiği «Büyücü» oyununu (Büyücü oyunu, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1304) neşr bile etmiştir. Bilâhara tetkikatına devam eden müellif orta oyununun kısa bir tarihçesini ve muhtelif oyun hülâsalarını hâvi kıymettar bir eser (Das Turkische Volksschauspiel: İgnaz Kunos, 1908) daha neşretmiştir. Türkçe olarak bastırdığı «Türk Halk Edebiyatı (İkbal Kütüphanesi, 1925) unvanlı eserinde de orta oyununa tahsis edilmiş bir kısım vardır.

«Bizlerden evvelâ, himmeti var olsun, Ahmet Rasim Bey bu mevzuu ele alarak (Tarih ve Muharrir) ismindeki kitabında bazı malûmat vermiş ve daha sonra Akşam gazetesinde neşrettiği perakende makalâtı «Muharrir bu ya» namındaki kitabına naklederek toplu bir hale getirmiştir.

«Türk harsı hakkında kıymettar yazılar neşreden Hamit Zübeyr Bey de orta oyununa dair bir makale (Türk Yurdu, sayı 10) neşretmiştir.

«Ahmet Rasim Bey bakınız orta oyunu için ne diyor: «Bu türlü temaşaları istisgar

edip geçmemelidir. Çünkü bunlar Osmanlı İmparatorluğu dahilinde bulunan anasır-ı muhtelifenin su yüzüne çıkmış tabayi' ve seciyesini, tarz-ı tekellümlerini, kıyafetlerini, ev, bahçe, hamam, meyhane, cemiyyet muaşeretlerini bize has olan hovardalık, çapkınlık, tagallüp, tahakküm, zorbalık âlemlerini o zamanların kadınlık hallerini mümkün mertebe enzar-ı temaşageranda tecessüm ettirir» diyor ki pek doğrudur.

«Hamit Zübeyr Bey de makalesinde: «Halk terbiyesi sahasında film, radyo gibi vasıtalara müracaat ederken mühim bir telkin vasıtası olan orta oyununun Yeni Dünya tâbir olunan kafesinden istifade mümkündür ve bu evvelkilere nazaran kıyas kabul etmiyecek derecede ucuzdur» diyor ve orta oyunundan edilebilecek istifadenin ehemmiyyetine işaret ediyor.

«Evet Orta oyunu bugün halka hitap için en kuvvetli bir vasıtadır. Aynı zamanda sanayi-i lâfziyyeye kıymet veren orta oyunu Türkçenin en ince bir lisan olduğunu ve nükteli, cinaslı sözler vadisinin ne kadar genişletileceğini meydana çıkarmaktadır.

«Amma diyeceksiniz ki bugün inceliği biraz zâil olmuştur. Sarfedilen nükteler, cinaslar biraz sade ve yeknesaktır. Hattâ biraz galiz olanları da vardır.

«Evet pek doğru. Fakat kabahat kimde? Oyuncular daima sami'in neye gülerse ona meyyaldir. Bugün ince nüktelerin güldüremediği eşhasa mukabil biraz daha kabasının güldürdüğü eşhas sayılacak olursa - duyulan kahkahaların perdesinden tefrik edilebilir - bunun sebebini de anlamış oluruz. Orta oyunun bu son teşekkülündenberi hergün biraz daha tekâmül etmesi bu hususta da atiden ümit var olabileceğimizi gösterir. Fakat tamiri kolay ve geçici bir nakise olduğundan orta oyununu bununla itham etmek doğru olamaz.

«Oyunun esasatına gelince orta oyununun eski tarzı hakkında bize en etraflı malûmatı veren (Sabah gazetesi, İstanbul eğlenceleri: 13) Balıkhane nazırı Ali Riza bey merhumdur. Rahmetli bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Orta oyunlarının muzikası tarz-ı kadim veçhile zurna, çifte nâra ve davuldan mürekkep olup her şahıs ne taklidine çıkarsa o taklide mahsus parçayı çalmak şarttır. Orta oyununda usul-ü kadime iktizasınca iptida saz köçek havaları çalmıya başlar. Tam olmak üzere oniki kişiden mürekkep köçekler raksa çıkarlar. Sivri külâhlı bir nekre de elinde şakşak olduğu halde oyuncuları takibeder. Buna postacı itlak olunur. Vazifesi raks esnasında tuhaflık yapmaktır.

«Badehu kol takımının heyeti-i umumiyyesi curcunaya çıkarlar. Curcunacıların başlarında uzun, kısa, sivri külâhlar ve sırtlarında acip libaslar (elbiseler) bulunur. Tabiatın ne kadar biçimsiz mahluku varsa onları taklit ederler. Bunları mütaakıp başında dilimi bir kavuk, sırtında kenarları kürk çevrilmiş bir cübbe ve altında çakşır ve ayaklarında sarı mest pabuç olduğu halde vekarını muhafaza eden bir adam tavriyle ağır ağır pişekâr meydana gelir. Yerle beraber temenna edip (filan oyunun taklidini aldım. Usul ve âhenk ile efendilerime temaşa ettireyim.) der. Ve elindeki şakşak ile zurnacıya çal işaretini verir. Artık oyuna başlanmış demektir. Oyunun iptidasından intihasına kadar oyuna çıkan muhtelif şahısların kâffesi iptida pişekâra müracaat ederler. Bunların her birisine başka başka meram anlatmak ve aralarındaki macerayı halleylemek pişekâra ait bulunduğundan orta oyuncuları beyninde pişekârlık mühim bir vazife addolunur. Sonraları curcunaya çıkmak âdeti oyundan tay olunurdu. Köçekler de resmen ilga edildi.»

«Hal-i hazırda orta oyunu Ali Riza bey merhumun kaydettetiği veçhile curcurnasız ve köçeksiz fakat tıpkı böyledir. Yalnız istipdat devrinde kavuklunun ismi nekreye tahvil edilmiştir. Kavuklu tipini icadeden Attar Şükrü ve Kör Mehmet isminde iki sanatkârdır. Bunlardan Kavuklu'nun ilk şeklini bulan Attar Şükrü Efendi'dir. Şimdiki şeklini veren de Kör Mehmet Efendi'dir. Bu malûmatı Küçük İsmail Efendi'den tevsik ettim. Daha evvelce bu vazifeyi de eşhastan biri görürmüş.»

Rahmetli Selim Nüzhet Ortanca bundan sonra oyunun yapılış tarzı hakkında izahat vermektedir.

Selim Nüzhet Ortanca ile bahis mevzuu ettiklerinden evvel ve sonra da orta oyunu hakkında yazı yazanlar vardır. Refik Ahmet Sevengil evvelkilerden, Ercüment Ekrem Talu ile Musahip Zade Celâl Bey sonrakilerdendir.

Orta oyunu repertuvarında muayyen oyunlar olduğunu, ilk zamanlarda on bir tane olan bu oyunların sonradan ilâve edile edile kırka kadar çıktığını yazan ve Gözlemeci, Çift evlenme, Bahçe, Kunduracı, Sarhoşa hile, Kanlı Nigâr, Meyhane, Yazıcı'nın en meşhur oyunlar olduğunu da kaydeden Refik Ahmet Sevengil (İstanbul Nasıl Eğleniyordu? İstanbul, Ahmet Kâmil Matbaası, 1927, sayfa 102-105) oyuncularla oyunlar hakkında izahat verdikten sonra yazısına şu cümle ile son veriyor:

«Garptan gelen tiyatro karşısında silik ve müphem bir resim haline inkılâp eden eski zamanın belli başlı eğlencesi.»

Eski âdetleri bir fotograf adesesi kadar sıhhatle tesbit eden Ercüment Ekrem Talu (Dünden Hâtıralar, Yedigün Matbaası, 7 Gün Neşriyatı) orta-oyununun çokluk mesirelerde oynandığını yazıyor ve seyircileri « Oyun günü mesirenin küçücük kahvesi iğne atılsa yere düşmiyecek derecede kesif bir halk kitlesiyle dolar, redingottan gecelik entarisine, Reglan pardesüden Şam hırkasına, kukuletalı avniyeden kolsuz hayderiyeye kadar türlü kıyafette erkekler arkasız alçacık iskemlelere çökerler, renk renk çarşaflı, maşlahlı, yeldirmeli kadınlar cıvıl cıvıl, seyrek kafeslerin ardında yer alırlar, zurna orta oyunu giriş havasına ağaz eyler (başlar) ve biraz sonra meydanda pişekâr görünürdü» şeklinde yazdıktan sonra oyunla oyuncular hakkında izahat veriyor.

Yazdığı tiyatrolarla eski âdetleri pek güzel canlandıran Musahip Zade Çelâl (Eski İstanbul yaşayışı, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1946, sayfa 57-63) orta oyunu oyuncuları olarak aşağıdaki adlar yazılıdır:

«Hamdi ve ondan evvel gelip geçen orta oyuncuları, Pişekâr Tosun Efendi, Kavuklu Kör Mehmet, Zenne Ahmet ve refikı Terlikçi Eşref, Bekri Mustafa, Divitçi Mehmet Ağa.

«Bunlardan Kör Mehmet Kavukluların meşhuru olup Makasçılar içerisinde; İskilip hanında, ramazan geceleri de Çenberli Taş'ın karşısındaki handa oynardı. O zamanın meşhur kolları şunlardır:

«Sepetçi Ali Rıza, Kör İmam, Ayı Mehmet, Çifte Kanburlar, Misk Yağcı İzzet, Demirci Ethem, Kâmil Ağa, Agâh, Küçük Ayı Mehmet, Hacı Bekçi, Saffet, Dalgın Şakir.

«Bu adlar altında oynamakta olan kollar olduğu gibi Fatih civarında Zincirli Kuyu'lu Küçük İsmail, Üsküdar'lı Büyük İsmail, Eyüplü Kavuklu Hamdi adlarında ayrı çalışanlar da vardı.

«Kör Mehmet, Abdi Merhum da dahil olduğu halde yukarda sayılan kavukluların üstünde olan Hacı Bekçi'nin çıraklığını yapmış, onun çırağı da Hamdi merhum olmuştur. Bunlardan üstün kavuklu gelmemiştir.»

ORTA SANDIĞI (اورته صاندیغی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağını teşkil eden ortalara ait paraların bulunduğu şimdiki tâbirle kasaya verilen addır. Tabur makamında olan her ortanın bir sandığı vardı. Orta sandığı «Tas parası» adıyle ulûfe tevziinde alınan yüzde üç, beş kuruş ile ölen yeniçerilerin metrukâtının (kalan para ve eşya) satışından hasıl olan para konur, ikraz olunan bu paralardan hasıl olan faizler de sandığa maledilirdi. Ortalardaki paralı yoldaşların bazıları icabında ortalarının ihtiyacını temin için vakfettikleri paralar da sandığın sermayesini teşkil ederdi. Sandığın idaresi işiyle «Bölük Başı» veya «Çorbacı» meşguldü. Sandık işleri orta veya bölük halkının murakabesi (kontrolü) altında bulunduğu için sui istimal yapılamazdı.

Orta efradından harpte esir olan olursa bu paradan fidye-i necat verilerek esirlikten kurtarılırdı. Hastalara ve zarurette olanlara sandıktan yardım da edilirdi. Orta sandığı bu itibarla bir teavün sandığı mahiyyetinde idi.

Bu sandığa «Kara sandık» adı da verilirdi. Bu ikinci adı fidye ve yardım işinden dolayı almıştı.

OSMANÎ (عثمانی) [*Mes.*] İkinci Sultan Osman zamanında basılan gümüş paranın adıdır. Bu paralar padişahın cülûsundan yedi sekiz ay sonra yani 1028 senesi muharremi gurresinde (ilk günü) (1618) sadır olan fermana istinaden Darphane nazırlığına tâyin olunan şıkk-ı sani defterdarı Bekir Efendi marifetiyle bastırılmıştır. İsmail Galip Bey bunlardan bahsederken (Takvim-i meskûkât-ı Osmaniye, sayfa 188) diyor ki «Yeni sikkelerden onar akçalıklara nam-ı hümayun-u şahâneye izafeten veyahut bâni-i devlete (devlet kurucusu) (Osmanî) kelimesi ilâve olunarak Hacı Halife'nin (Kâtip Çelebi) ifadesince «Onarlık Osmanî» ve Kara Çelebi Zade'nin tahririne göre sadece «Onluk Osmanî» ıtlak edilmiştir. İşbu Osmanîler yeni bir tarz ve usul olup bir yüzünde «Sultan-ül-berreyn» unvanı ve diğer veçhinde dahi merkezi nam-ı şahane ve devresi pederleri ismiyle tarih ve mahall-i darp olmak üzere ibare-i malûme derç ve tahrir kılınmıştır.»

Onluk Osmanîler bidayeten bir dirhem ve bazan on beş kırat vezninde yani beheri bir buçuk krat sıkletinde (ağırlığında) bulunan o vaktin akçalarının tamam on adedine müsavi olmak üzere katedilmiş (kesilmiş) ve onluk tâbiri de bundan ileri gelmiştir.

Birinci Sultan Mustafa'nın ikinci saltanat zamanında onluklardan basılmıştır. Yalnız akçalar gibi onlukların da vezinleri eskisine nisbetle biraz noksandı.

Sultan İbrahim zamanında da onluklardan kesildiği gibi yarımı yani beş akçalığı da darbolunmuştur. Bu beş akçalıklar sekiz kırat ağırlığında idi. Bunların bir yüzünde padişahın

tuğra içine alınmış adı ve öteki yüzünde tarih ve basılış yerleri yazılmıştır.

OSMANİ NİŞANI (عثمانی نشانی) [*İda*] Osmanlılar devrindeki nişanlardan birinin adıdır. Sultan Aziz devrinde ve 6 cumadelâhire 1278 (1861) tarihli irade-i seniyye ile ihdas edilmiş olan nişanın nizamnamesinin birinci maddesinde her türlü devlet hizmetlerinde güzel işler görenlere iftihar ve imtiyazı mucip olmak üzere çıkarıldığı yazılıdır. Padişahın himayesi altında olduğu ikinci maddede yazılı bu nişanın birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü olmak üzere dört rütbesi ve bunların da murassâları vardı. Beşinci maddede nişanın sayılarının mahdut olduğu, birinci rütbeden elli, ikinci rütbeden iki yüz, üçüncü rütbeden bin, dördüncü rütbeden de iki bin olacağı tasrih edilmiştir. Murassâ olanların ve ecnebilere (yabancılara) verileceklerin her rütbesi bu sayının dışında idi. Nişan beratla verilir, beratı olmıyan nişanı takamazdı.

Nişanın ortası güvez mine üzerine altından kabartma harflerle (El-müstenid bit-tevfikat-ir-Rabbaniyye Abdülaziz Han melik-i devlet-il-Osmaniyye) ibaresi yazılı olup, bunun altında da devletin alâmeti olan bir yarım ayla etrafında sekiz şubeli gümüşten yapılmış güneş şeklinde idi. Nişanların arka kapaklarında çifte davul ve bayrak resimleriyle bunun üstünde (sene 699) tarihi yazılı olup bunun da üstünde ayar kontrol tuğrası vardı.

Birinci rütbesi sağdan sola takılırdı. Ortası yeşil ve iki tarafı güvez bir hamailin ucuna mnallak ve merbuttu. Aynı şekilde büyük şemsesi vardı. Şemse göğsün sol tarafına talik olunurdu.

İkinci rütbesi; birinci rütbedeki hamail renginde ince şerit ile gerdana takılırdı. Bundan başka birinci rütbesinden küçük bir şemsesi de göğsün sağ tarafına talik edilirdi.

Üçüncü rütbesi ortası yeşil, kenarı güvez renkte idi. İnce şeritle gerdana takılırdı.

Dördüncü rütbesi ötekilerden biraz küçüktü. Evvelkilerin rengindeki şeritle göğsün sol tarafına talik olunurdu. Üçüncü ve dördüncü rütbelerin şemsesi yoktu.

Onuncu madde hükmüne göre muhtelif rütbelerinden hiçbir kayıt ile mukayyet olmaksızın Padişah'ın istediğine vermek salâhiyyeti bulunduğu gösterildiği gibi nişana nailiyyet için ne gibi hizmet ve emeğin bulunması lâzım geldiği de on birinci ile sonraki maddelerde şöyle yazılı idi: Osmanî nişanı mutlaka saltanat-ı seniyyeye iyi hizmet görenlere verilir. Buna nail olabilmek için askerlik sınıfından olanların zulh vaktinde, ilmiyye ve mülkiyye sınıflarından bulunanların da her vakit bulundukları meslekte en az yirmi sene beğenilmiş olarak hizmet görmüş olması lâzımdır. Birinci rütbesine nail olabilmek için de Mecidiye nişanının birinci rütbesini nail olmuş bulunmak şarttı. Üçüncüden ikinciye, ikinciden birinciye geçebilmek için de üçüncü rütbesinde iki sene, ikinci rütbesinde dört sene bulunmuş olmıya bağlı idi. Askerlerin seferberlik zamanları ile yaralanmaları iki kat sayıldığı gibi fevkalâde hizmet görenler gerek ilk olarak nail olurken, gerek rütbenin birinden ötekine geçerken müddet kaydı yoktu.

İlmiyye ve mülkiyye sınıflarından devlet ve millete fevkalâde hizmet görenler, maarif, ziraat ve ticaretin intişar ve tevessüüne sebep olacak makbul bir hizmete muvaffak olanlar da istihkakın müddeti olan yirmi seneden muaftı. Bununla beraber rütbe aşırı nişan verilmek caiz değildi. Gerek nişana ve gerek rütbenin terfiine nail olmak o kimsenin mensup olduğu sınıfın başında bulunanların yazı ile lüzum göstermeleri lâzımdı. Hakikate uygun olmıyan yazıları yazanlar mesul tutulurdu. Nizamnamenin on dokuzuncu maddesinde her sınıfta bulunanlardan hiyanet, irtişa, sirkat ve katil gibi cürümlerle müttehem olanlardan mahkûm olanların kanunî cezalarından başka, üzerlerinde bulunan nişanları da geri alınırdı. Nişan makbuz mukabilinde sahibine verilir, bir rütbesinden ötekine nail olanların yeni nişanı verilirken eskisi geri alınırdı.

Nişanın birinci rütbesi için dört bin, ikincisi için üç bin, üçüncüsü için bin altı yüz, dördüncüsü için de yedi yüz elli kuruş harç alınırdı. Askerlerden bu harcın affı Padişah'ın iradesine bağlı idi. Ecnebilerden harç alınmazdı.

Birinci ve ikinci rütbe Osmanî nişanlariyle beraber verilen şemseler şeklen nişanlardan farklı idi. Bunların göbeklerinde tıpkı nişanlardaki gibi güvez mineli yazı evini çevreleyen yeşil mineli çenber bulunmakta ise de göbeğin etrafı her biri yedişer şua'lı sekiz şubeden müteşekkil gümüşten yapılma güneş şeklinde olup cem'an elli altı şua' vardı. İkinci rütbe şemsesi birinci rütbeden küçüktü. Şemsenin şubeleri biribirine bitişik ve göbekten mahite doğru mailen birer balık sırtı şeklinde konulmuş olup her şubenin yedi şua'ından en ortadaki en uzun ve yüksek ve iki yanındakiler gittikçe biribirinden biraz kısa ve alçaktı. Şua'ların hepsinin uçları sivri olup her iki mücavir şubenin hadd-i ittisalinde bulunan kısa şua'ların üzeri bir oluk teşkil ederdi. Biribirine bitişik iki şu'benin ea

uzun olan orta şua'larının uçları arasındaki muakkariyyet Mecidî şemselerinden daha fazla olup hemen bir zaviye-i kaimeye yakındı. Göbekler gümüş şua'ların üst kısmından bir milimetre kadar yüksek ve göbekteki yarım ay nisbeten yatık olup üzeri tırtılsız düz ve mattı. Şua'lar kâmilen fastalı olup faseta güverse kabareiklarının dört köşesinde birer ince delik vardı. Nişanlarda yıldızların kolları arasındaki haricî zaviyelerde üçer şu'alı ve altlı üstlü fasetalı zanbak çiçeği şeklinde birer ufak gümüş ve yıldızların uçlarında ufak topuzlar vardı. Nişanların üst kısımlarında talik yerlerinde nişanın ucundaki topuza bir mafsal ile merbut ve yıldız yukarıya müteveccih olarak bir ay yıldız ve bunun üstünde kordela geçmek için bir halka bulunup işbu halkalar üçüncü rütbelerde uzun ve dördüncü rütbelerde müdvevverdi. Nişanların arka taraflarında yıldızların sathı kezalik yeşil mineli olup muhitten merkeze doğru biraz münhattı. Göbeğin altına rastlayıp üzerinde davul ve bayrak resimleri bulunan arka kapağı zeminden yüksek yani her halde nişanların arka tarafı bombeli değildi. Nişan ve şemselerde yazılı göbekler ve üzerindeki yarım aylar ve asılma yerindeki ay yıldızlar gümüş üstüne altın kaplama idi. Çenberlere ve nişanların yedi köşeli yıldızlarının yüz ve arka taraflarına gümüş üzerine yeşil mine yapıldıktan sonra çıplak kalan iplik daireler ve yıldızların dış kenarları ve uçlarındaki topuzları ve asılma yerindeki halkalar altınla kuvvetli yaldızlanmıştı. Çenber minesinin altı sık çaprast hatlar ve noktalar şeklinde ve yıldızların yüzünde ve arkasındaki minelerin altları kenarlarında düz mütevazi hatlar ve ortalarında kırık hatlar şeklinde kalemle işlenmiş ve mineler gayet parlak ve berrak yeşildi. Murassa' Osmanî şemselerinde göbek ve çenberler ve yeşil mineli yedi köşeli yıldızlar ve asma yerindeki ay yıldızlar ve arka kapakları ve iğneler kaplama veya yaldız olmayıp elmas altlarına gelen gümüş şua'lardan gayri aksamı altındı.

Murassa' Osmanî Nişanı'nın her bir şubesinde cem'an yarım kırat ağırlığında 7 taş bulunmakla bütün nişanda cem'an 1/2 kırat ağırlığında 49 taş vardı. Osmanî şemsesinde beher şu'bede cem'an 5 kırat ağırlığında 51 taş bulunduğundan bütün şemsede 40 kırat ağırlığında 408 pırlanta mevcuddu.

Murassa' ve birinci Osmanî şemsesi 100, ikinci Osmanî şemsesi 90, nişanlar 65 milimetre kutrunda idi.

Murassa' Osmanî hamilinin ölümü üzerine öteki Murassa' nişanlar gibi takmak hakkı

kâffesini bunların en serbest olarak icra-yı hükm ettikleri yerlerden daha serbest olmak üzere himayeyi deruhte eylemiştir. Bu mensubiyyet-i celile için her hangi milliyyet ve kavmiyyette bulunulursa bulunulsun yine bir beis yoktur. Zira bu heyet-i celile-i Osmaniye kendi himayesi altına aldığı her milliyyet ve kavmiyyet erbabını bu himayeden evvel ne kadar hür iseler ondan daha hür olarak muhafaza etmeği deruhde eyledikten fazla o halkı an asıl Osmanlı gibi mülâhaza etmeyi dahi hükümet binasının temeli addeylemiştir. İşte her hangi din ve mezhepten ve her hangi kavim ve milletten olur ise olsun Osmanlı bayrağı altında tecemmu ve tahaşşüt eyliyen mütemeddin efrada «Osmanlı» ve bunlar üzerine hükümet eyliyen devlete dahi «Devlet-i Aliyye-i Osmaniye» denilmiştir ki bu devletin asıl vazifesi istisnasız insanları hürriyet nimetiyle mesud etmek için olanca himmetini gerek dâhilen ve gerek haricen sarfeylemiye münhasır kalmıştır. Âdeta umumi bir insan kardeşliği demek olan şu cemiyyet-i celile ve cedide bundan altıyüz sene evvel teşekkül eylediği ve ilk teşekkülüyle beraber bu yolda muvaffak olacağını bütün âleme teslim ettirdiği zaman Avrupa'nın ne halde olduğu araştırılacak olursa oradan diyanet ve kavmiyyet itibariyle biribirlerinden ayrı insanların bir nam altında içtimaı tasavvur bile edilmek şöyle dursun hattâ cümlesi bir kavmiyyet ve diyanete mensup bulunan halkın dahi cehalet ve vahşet karanlığı içinde biribirleriyle boğaz boğaza gelmekte bulundukları görülür ki onların işbu şuriş halleri Osmanlılığın medeniyyet sever intizamı şanını bir kat daha i'lâya medar olur.

«Osmanlılığın asıl mahiyyeti muhtelif cinslerden ibaret bulunan bir alay halkın biribirlerinin kanlarını dökmeye meydan bırakmak şöyle dursun hattâ bunları bir milliyyet ve belki bir siyasi kardeşliğe bağlamak kaziyyesi olduğuna göre bir yüksek heyetin insan oğlunu gerçekten mesut eyliyebileceği ve binaenaleyh bütün dünyanın himaye-i Osmaniyeye can atacağı daha kuruluşunun başlangıcında her tarafça teslim edilerek etraf ve civarda ne kadar iş erleri var ise peyderpey devlet-i aliyyeye teklif-i hizmet ve birçok ahali lâyenkatı' mahzarlar takdimiyle arz-ı dehalet eyledikleri gibi mensup oldukları hükümetlerin sevkiyle Osmanlı'ların istilâsına mukavemete çıkan halk dahi bir kere Osmanlılık tahtında müstetir olan medeniyyet ve hürriyet nimetini görünce ve uhde-i umumiyye-i siyasiyye lezzetini tadınca dünya saadetinin olsa olsa bundan ibaret olabileceğine iman ederek can ve gönülden Osmanlı olup kalmışlardır.

«Vakıa Avrupa müverrihleri şu hakikati göremiyerek onları Âl-i Cengiz haşeratı ve Timur-u makhurun musibet saçan çekirgeler gibi mamurelere girerek herc-ü merç eyledikten sonra yine geldikleri yerlere dönmiyerek fetheyledikleri memleketlerde yerleşip kaldıklarını rivayet ederler ise de bu hakikati onların gözlerini örten şey yalnız bir gafletten ibaret olmayıp belki ağraz-ı mahsusa bugünkü günde bile gün gibi aşikâr bulunan hakayik üzerine perde çektiği misillû bu tarihî hakikatleri dahi setr ve ihfa eylediği için müverrihlerin muhakemesini şaşırtmıştır: Fakat tarihî vak'aların akışı nazar-ı dikkat ve hükümden geçirilmiş olsa bunların tabii delâletleri Osmanlılığın kuruluş esası hakkında vermiş olduğumuz malûmatı tavsip ve tasdik eyler:

«Evvelâ Osmanlılık siyasî bir kardeşlik ve milliyyetten ibaret olmasa ve bu heyete dehalet eden her sınıf halk kendi siyasi mes'udiyyetlerinden memnun bulunmasa idi dörtyüz çadır halkından ibaret bulunan bir cemaatın birkaç senede koca bir devlet tesis ve teşkil edebilmeleri mümkün ve müyesser olabilir miydi?

«Saniyen Osmanlılığın esas idaresi altına aldığı halkı evvelkinden daha ziyade hür olarak muhafaza etmeyip de ondan evvelki devletlerde görüldüğü veçhile Osmanlılık dahi mağlûpları mahv ü muzmahil etmek için teşekkül etmiş bulunsa idi Yeniçeri askeri teşkil olunarak mağlûp ve mahkûm milletlerden olanların da eline silâh vermiye hâkim ve galip millet demek olan Osmanlılar emniyyet edebilir miydi? Mihal Bey, Evrenos Bey namları bu zamana kadar rahmetlerle, fâtihalarla yad olunabilir miydi?

«Salisen Osmanlılık maddi ve mânevi nimetlerden addolunmasaydı Sırbiye cihetinden bir şimal ehl-i salibi geçip de Osmanlı'ları Rumeli cihetinden çıkarmak ve belki dünya yüzünden bütün bütün kaldırıp mahvetmek için Kosova Muharebesi'ni açtıkları zaman Köstendil Hâkimi olup Osmanlı'lığın nasıl bir siyasi kardeşlik üzerine kurulmuş olduğunu tanımış bulunan Prens Kostantin meveut bütün kuvvetiyle Murat Han'ın maiyyetine gelerek kendi hemcinsleriyle cenkeder miydi?

«Rabian Osmanlılık o heyyette dâhil olan Hıristiyanlar indinde dahi Müslümanlar indinde olduğu kadar muhterem ve muazzez ve mukaddes bir şey olmasaydı Timur-ı makhur zuhur edip de hattâ Anadolu silâhlı askerlerinden birçoğu düşman tarafına kaçtıkları halde Rumeli Hıristiyan askeri cenkte fedakârane

sabit kadem kalarak gerçekten cansiparane bir suretle çalışırlar mıydı?

«Birçok tarihlerin azimkâr emellere kapılmıyarak ekser hususlarda isabeti derkâr olan eserden müessire intikal suretine tarihî tetkiklere dahi ehemmiyyet verilirse gerek yukarda yazılı dört sebeb ve gerek daha onlar gibi nice bin kandırıcı bürhan ispat eyler ki Osmanlılık insanlık medeniyyetinin herkesi gerçekten mesut eyliyecek yeni prensipleri sinesinde toplamış olup bu itibarla ister gönül rizasiyle olsun ister bir mağlûbiyyet-i harbiyye ile olsun bir kere bu heyet içine girmiş olanlar artık eski din ve milliyyetleri gibi siyasî mensubiyyetleri olmak üzere dahi Osmanlılığı can ve gönülden kabul ve tasdik etmişler ve ancak bu uhuvveti muhafaza için her kâr u zarda Müslüman olan vatandaşlarından ayrılmamışlardır. Hattâ Osmanlılığın teşekküliyle ta Timur-ı makhurun ortalığı here ü merç eylediği zamana kadar Osmanlı hükümeti dairesinin içine girmiş olan halk sınıfının hiç birisinin isyan etmemiş olması dahi bu hakikati bir kat daha bedahetle ortaya çıkaracak ahvaldendir. Zira Timur-ı makhur kuruluşun tazeliğinden dolayı icabeden metanet ve resaneti istihsal etmemiş bulunan saltanat binasını kökünden yıkacak bir sademe ikaiyle defolup gittikten ve İsa Çelebi ve Musa Çelebi gibi şehzadelerin mülk ve saltanatta müstakil kalmak dâvasiyle boğaz boğaza gelerek devlet kendi zatî kuvvetiyle yıkılmak mertebesini bulduktan sonra siyasî milliyyeti teşkil eden gayr-i müslim Osmanlılar yeni siyasî milliyyetlerinden memnun ve müteşekkir bulunmıyacak olsalardı hazır Ulah ve Buğdan gibi mefsedet mekei olan yerlerin ve bilhassa yalnız İstanbul suru içinde muhat ve mahsur kalan bir köhne Bizans İmparatorluğu'nun teşvikatiyle gayr-i müslim Osmanlılar milliyyet-i cedide-i siyasiyyelerini bütün bütün mahv ü nabud edebilirlerdi. Onların ise bilâkis muhafaza ıbetini iltizam eylemiş oldukları her hâdisenin maddi ve mânevi delâletinden istidlâl olunmakta ve binaenaleyh Osmanlı'ların cerad-ı musibet gibi bu topraklara müstevli olduklarını yazan ecnebi müverrihlerinin türrehat-ı vâkıaları sırf garazkârlıktan ibaret olduğu kendi kendiliğiyle meydana çıkmaktadır.»

Osmanlılık hakikaten çok esaslı ve kendi milliyyet ve dindaşlarından olmıyanları yalnız kendilerine sıkı sıkıya bağlamakla kalmıyarak dindaşlarına karşı birlikte karşı koyacak kadar kuvvetli kuruldığu ve i'tilâ devri hayranlık uyandıracak mertebede parlak geçtiği halde sonradan meydana gelen terakkiler benimsenmediği ve cehaletin sebeb olduğu taassub ve bilgisizlik yüzünden idare bağları da gevşediği için çöküntüler başgöstermiş ve bunun neticesi olarak son zamanlarda iler tutar yeri kalmamıştır.

1908 Temmuz İnkılâbı bir aralık ufkunda bir ümit yıldızı gibi parlamış ise de bundan da istifade şöyle dursun yıkımı çabuklaştırmış ve bunun neticesi olarak 1922 senesinde Osmanlı saltanatı ile beraber Osmanlı tâbiri de tarihe karışmıştır.

§ [*İda.*, *Ask.*] Eskiden vezir dairelerinde hizmette bulunanlara verilen addır. Bunların acemilerine «Zobu», hizmette liyakat ve terfie istihkak gösterenlere de «Ağam çırağı» denilirdi. Vak'anüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, c. 2, s. 191) delillerden bahsederken şu izahatı veriyor: «Eskiden Osmanlı namiyle hizmetkârlıkta bulunan ağaların acemilerine «Zobu» tâbir olunduğu misillû bu taifeye dehalet eden genç, ağalardan birinin maiyyetine çırağ olup ocağın usulünü ve ağasının rizasını tahsil ile liyakati teslim olunduktan sonra din ve devlete sadakat ve hiçbir kavgadan geri dönmemeğe gayret edeceğine dair sözle beraber dua ile o zobu'nun başına kalpak giydirilerek (Ağam çırağı) namiyle sıraya geçirirler, içlerinden biri kavgadan firar eder ise ocakça başından kalpağı alınıp badetteşhir tardederlerdi.»

Vezirler vaktiyle maiyyetleriyyle birlikte sefere iştirak ettikleri için dairelerinde bulunanlar kendisi ile harbe iştirak ederler ve göaterdikleri liyakat ve cesaret nisbetinde terakki eylerdi.

OSMANLI HİLÂL-İ AHMER CEMİYYETİ MADALYASI (هيئالى هلال احمر جميق مدالياسى) [*İda.*] Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyyeti'ne maddeten ve mânen iyi hizmetlerde bulunacaklara verilmek üzere ihdas edilmiş olan madalyanın adıdır. Madalya altın, gümüş ve tunçtan olmak üzere üç derece idi. İki buçuk santimetre kutrunda olan işbu madalyaların ortası beyaz, kenarları kırmızı Hilâl-i Ahmer (Kızıl Ay) işareti ve altından başlamak üzere madalyanın iki tarafına doğru dönük bir zeytin dalı resmedilmiş olduğu gibi üst tarafında dahi altın yazı ile «Muavenet-i insaniyyetkârane» ibaresi yazılıydı. Madalyalar Hilâl-i Ahmer Cemiyyeti'nin maddi ve mânevi menfaatlarını geliştiren Osmanlı ve ecnebi erkek ve kadınlara verilirdi. Tunç ve gümüş madalyalar Hilâl-i Ahmer Cemiyyeti idaresinin teklifi ve nizamname mucebince bulunması lâzım gelen âzanın üçte ikisinin kabulü üzerine reis tarafından Sadaret makamına yazılarak çıkacak irade ile verilirdi. Beratlarında

da hâmilinin hizmet ve istihkakı gösterilirdi Altın madalya, Hilâl-i Ahmer cemiyyeti umumi merkez azasından üçte ikisinin reyine dayanan karar üzerine ve muayyen zamanda toplanan umumî meclisin ekseriyyet reyi alındıktan sonra merkez-i umumî tarafından arz olunur, çıkan Padişah iradesiyle verilirdi. İcabında işbu madalyaların meratip silsilesine riayet edilmeksizin doğrudan doğruya altın madalya verilmesi caizdi. Tunç madalyaya nail olanlardan madalya aldıkları tarihten itibaren Hilâl i Ahmer'e karşı yardım ve hizmette beş sene devam edenlere gümüş madalya verilirdi. Madalyaların üç derecesini birden haiz olanlar hepsini birden takmağa mezundular.

Göğsün sol tarafına takılan madalyalar sahibinin ölümiyle geri alınmaz, takmak hakları olmamak ve hizmet hatırası olmak üzere ailelerine intikal ederdi.

OSMANLI RENDESİ (عثمانلی رندەسی) [*San.*] Tahtaların yüzünü düzlemeğe ve pürüzlerini almağa mahsus yan taraftan çifte değnek gibi kulplu rende adıdır.

OSMANLI TEZKİRESİ (عثمانلی تذکرەسی) [*İda.*] Nüfus hüviyet cüzdanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vak'anüvis Lûtfi Efendi 1280 (1863-64) senesi vak'aları arasında nüfus sayımından bahsederken (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazması nüsha, cilt 10, varak 77) «Tezkire-i Osmanî» başlığı altında şunları yazmıştır: Nüfus-ı tebeaya sened-i tebaiyyet olmak üzere (Osmanlı tezkiresi) namiyle kâffe-i nüfus-ı tebea-i şahaneye birer tezkire verilmek için o esnada dâhilen ve haricen tahrir-i nüfusa mübaşeret olundu ve bu hususa dair yapılan sekiz bendi şâmil nizamname evvelce ahalinin malûmu olmak için her tarafa neşir ve ilân kılındı.»

Osmanlı tezkiresi nüsdan şeklinde olmayıp alelâde bir çizgili kâğıttı.

OTAĞ (اوتاغ) [*San.*] Padişahlarla vezirlere mahsus çadırlara verilen addır. Çadırların bu adı almaları için de ot yani ateş yakılmasından dolayıdır. Bunlardan Padişahlarınkine «Otağ-ı hümayun», sadrazamınkine de «Otağ-ı âsafi» denilirdi. Otağ alelâde çadırdan farklı büyük, etekli ve süslü idi. Bilhassa Padişahlarınkiler hepsinden zinetliydiler.

Şafaklar ferş-i rahında fecr-i sadıklar çırağındır
Hilâlin, göklerin kalbinde ger tutmuş otağındır.
Mehmet Âkif

OTAĞ GERAN (اوتاغ گران) [*San.*] Otağ denilen büyük, etekli ve süslü çadır yapanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Otağ; büyük çadır demektir.

OTAĞ GERAN-I HASSA (اوتاغ گران خاصه) [*San.*] Padişahlara mahsus «Otağ-ı hümayun» adı verilen büyük, etekli ve süslü çadır yapanlara verilen addır. Otağ geran-ı hassa, dört bölükten ibaret olan hayme ve çadır mehterlerinden ayrı olarak yedi kişi idiler.

OTAĞ-I HÜMAYUN (اوتاغ همایون) [*San.*] Padişahlara mahsus büyük, etekli ve süslü çadırlara verilen addır. Osmanlı hükümdarlarının muhtelif çadırlarına Otağ-ı hümayun denildiğini ve renginin kırmızı olduğunu yazan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1945, sayfa 270 ve mütaakıp) şu tafsilâtı da veriyor:

«Padişahlar sefere veya her hangi bir mahalle gidecekleri vakit Davutpaşa, Çırpıcı çayırı veya Üsküdar'da Doğancılar meydanı'na, Edirne'de ise Kabakmeydanı'na kurulacak otağlar için, hayme mehterleri daha evvelden gelip malûm ve muayyen olan yerine kurarlardı. Seferlerde Padişahların iki otağları vardı. Birinde oturur, diğeri tuğlarla beraber kendisinden bir gün evvel ileri giderek orada kurulur ve gelince oraya iner ve diğer otağ yine bir konak ileriye giderdi. Otağ-ı hümayun nezareti kapıkulu suvarilerinden sipah bölüğünden tâyin edilen birisinin uhdesinde olup vefatında sipah ağasının inhasiyle başka birisi tâyin edilirdi.

«Padişah Avrupa seferine gidecek ise, otağ-ı hümayun, rikâb ağaları ve şeyhlerin zikirleriyle ve yeniçeri çadırları da Yeniçeri ağasının nezareti altında develerle otakçıbaşı, mehterbaşı (çadır mehterbaşısı) ve dört yüz ilâ yedi yüz mehterle Davutpaşa sahrasına götürülürdü.

«Padişah otağlarından Kanunî Sultan Süleyman'ın Sigetvar'da kurduğu çadır yedi direkli olup muharebeye gitmiyen Üçüncü Murat bu otağı, sefer esnasında vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Sinan Paşa'ya vermiş ve bu otağ daha sonra Macaristan serdarı Satırcı Mehmet Paşa'ya geçmişti.

«Padişahın otağı, manzarası güzel, ağaçlıklı bir yere kurulur ve ordugâhın ortasına tesadüf eden yeniçeri çadırlariyle ihata edilirdi. İki kısım olan otağ-ı hümayun pamuk ipliğinden yapılmıştı. Padişah, şehzade, vezir ve beylerbeyilerden başkaları kırmızı çadır kullanamazlardı. Fakat asıl kırmızı renk hükümdara mahsustu.

«Çadırlar haricen güzel manzaralı, renkli şerit ve sırma saçaklarla süslenmişti. Padişah otağının yanında bir galeri ile ona merbut diğer bir çadır vardı. Bu çadırda Padişah divan müzakeresini dinlerdi. Bu çadırın mukabilinde yine bir galeri ile otağ-ı hümayuna merbut başka bir çadırda hazine-i hümayun bulunurdu.

«938 H., 1531-32 M. tarihinde Nemçe (Avusturya) seferine giden Kanunî Sultan Süleyman'ın çadırını Celâl Zade şöyle tarif etmektedir:

«Enva-i nukuş ve tasvirat ile mülevven ve musanna' divanhaneli haymeler ve üzerlerine bâlâ, serhava hem serziba sâyebanlar kurulup sahn-ı zemine lâtif ve münakkaş kıt'alar ve harir ve dibâdan müzehhep ve masnu' garip kaliçeler (halılar) döşenmişti.»

«Otağ-ı hümayun, mahallinden çıkarılarak mehterlere teslim sırasında merasim yapılırdı. Alay evvelâ saraya gelip oradan Bab-üs-saade önündeki tuğları alıp sonra Bayazıt'da çadır mehterlerinin kışlasına gelir ve oradan da Otağ-ı hümayun'u alıp develere yükleterek Davutpaşa'daki ordu karargâhına götürürlerdi.

«Tuğlarla Otağ-ı hümayun'u nakle memur edilenlerin başlarına konakçıbaşı denilirdi. Bu, bazan beylerbeyi, sancak beyi ve çok defa kapıcıbaşı rütbesinde olurdu.

«Serhadde hükümdar otağı kurulacağı zaman toplarla beraber yeniçeriler de üç el silâh atarlardı.»

OTÇUBAŞI (اوتجی باشی) [*Ask.*] Barutun Osmanlı ordusunda kullanılmasına başlandığı sıralarda barut yapma işinin başında bulunan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda bunun yerine «Barutçubaşı» tâbiri de geçer.

OT GECESİ (اوت گیجه سی) [*Sar.*] Matbah-ı Âmire denilen saray matbahının (mutfak) her türlü tatlılarla tatlıya mütaallik şeyler pişirilen «Helvahane» de macun yapıldığı günün akşamına verilen addır. Macun senede bir defa ilkbaharda büyük kazanlarla nane, darıfülfül, havlıcan, gül, gelincik gibi macunlar kaynatılır ve nefs-i Hümayun için icabı kadarı «Baş lâla yeri» ile kilerin «Baş kullukçu» yerine götürülerek muhafaza altına alındığı gibi saray erkânına da ayrılırdı.

Macunların pişirildiği gece helvahane ocağı halkına mahsus eğlence tertip olunurdu. O gece «Bostancı başı yeri»nde her zaman mevcut bulunan «hayalbaz», «hokkabaz» ve «İnce saz»lar ocağa gönderilir, ocak halkı bu suretle eğlenirdi.

OTLAK (اوتلاق) [*Ara*] Hayvan otlatmağa mahsus mer'a yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu yerler otlu oldukları için bu ad verilmiştir.

OTURAK (اوتوراق = اوطوراق) [*Ask.*] İyi hizmetlerine karşılık taltife lâyık görülen alil (illetli) ve ihtiyar Yeniçeri'lerin muvazzaf hizmetten af ve tekaütlük ile çırağ olunmaları münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Alil olanların tekaüdü nizam iktizasındandı. Ocağın nizamı yolunda iken pir (ihtiyar) ve (amelmande) olmadıkça ve sefere gitmeğe kuvvet ve kudreti kalmadıkça hiçbir Yeniçeri tekaüt (emekli) edilemezdi. Tekaüt olabilmek için silâh altında saç ağartmış, aldığı yaralardan hizmete iktidarı kalmamış olmak lâzım gelirdi. Bunun için ilk zamanlarda mütekaitlerin miktarı pek azdı. Sonraları bu miktar artmış, oturakların adedi mühim bir yekûn teşkil etmiştir. Koçi Bey Dördüncü Murat'a takdim ettiği meşhur lâyihada oturak sayısının on bini aştığını ve bunların taze ve kuvvet-i beden sahipleri olduğunu kaydetmiştir. Oturaklar yani mütekaitler zâbit ve neferdi. Hammer'in beyanına göre (cilt 6, sayfa 164) oturakların tahsisatları yevmî (günlük) otuz akçadan yüz yirmi akçaya kadardı.

«Tarih-i Askerî-i Osmani» de (Kitab-ı evvel, sayfa 44) buna ait şu malûmat vardır: «Eski ocakların yoklama muamelâtına dair manzurumuz olan bazı defatir-i resmiyyede taşraya memur olan ortalar efradından bir kaçının alil olması cihetiyle tekaütlükle çırağ buyurulması Dersaadet'den istid'a olunmakla yoklamanın verdiği cevapta Kanunname-i Hümayun mucebince tekaütlük ancak meydan-ı harbde sakat ve alil olanlara münhasır olduğu ve memuriyyetle taşraya gidenler miyanında alil olanlar olursa bunlar hizmet-i memurelerini badelikmal avdet edinceye değin tekaüt olunamayıp avdetlerinde Hekimbaşı vasıtasiyle huzur-u âlide kemal-i dikkatle muayene olunarak tekaütlüğe şayan olduğu tasdik kılındıktan sonra tekaütlük ile çırağ buyurulması lâzım gelmesiyle bu yolda tekaüt olmak istiyenlerin tehiri cevabı verilmiş olduğundan devletin tekaütlük yolunu mümkün olduğu kadar sed ve tas'ip (zorlaştırma) etmiye çalışmak istemiş ise de faidebahş olmadığı anlaşılıyor.»

Yeniçeri ocağı kaldırılarak askerlik yeni nizamlara bağlandığı ve daha sonra tekaüt kanunları çıkarıldığı zaman tekaütlük işi de usule bağlanmıştır.

§ [*Bah.*] Buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan gemilerin mensup oldukları sınıfın kolaylıkla tâyini için Osmanlı denizcileri

arasında, şimdiki ton kabilinden, ittihaz olunmuş bir mikyastır. Osmanlıların denizde ilk görünüşleri (Kara Mürsel) tâbir olunan çektirilerle vâkı olunmuştu. Bunlar âdeta zamanımızda ticarî nakliyatta kullanılmakta olan bir buçuk direkli Marmara kayıkları tarzında güvertesiz küçük teknelerdi. Fakat mürur-u zamanla (Venedik) harp gemilerini takliden bunların cesametleri tezyit ve şekilleri tebdil olunarak onu mütecaviz envaı meydana çıkarılmış ve her birerlerine başka başka isimler verilerek mütaaddid sınıflara ayrılmıştır. İşte bu gemilerin hangi sınıfa ait oldukları kolaylıkla anlaşılmak için oturak mikyası kullanılıyordu. Nitekim 10 oturaktan 17 oturağa kadar olanlarına (Firkate) denilir ve kürekleri iki ve yahut üç nefer marifetiyle çekilen bu sınıf gemilerin küçüklerine de (Kırlangıç) namı verilirdi. 18-19 oturaklı olanına (Perkende), 20-24 oturaklısına (Kalite), 25 oturaklılara (Kadırga) denilir ve bunların heyet-i mecmuasına (İnce donanma) itlak olunurdu. 26-36 oturaklı gemilere (Baştarde) ve bilhassa 36 oturaklısına (Paşa Baştardesi) tâbir olunurdu. Hulâsa oturak filikada kürekçilerin oturmasına mahsus tahtalardı ve bunların başları filikaların alabandalarına pirinç veya ağaç praçullarla bağlanılırdı. Bu tahtalarda kaç gemici oturabilirse gemi o kadar oturaklı sayılırdı.

OTURAK ULÛFESİ (اوتوراق علوفه‌سی) [*Mal*] Yeniçerilerden tekaüt olanlarla sonradan sehm kâğıtlarını satın alarak hizmet görmedikleri halde ulûfe alanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yeniçerilerden ihtiyarlıyan yahut bir illete uğrıyanlara aylık bağlanır ve ulûfe adı altında bağlanan paraları alırlardı.

Yeniçeri efradının aldığı maaşa «Ulûfe» adı verilmekte ve yevmiye namiyle tahsis olunan ulûfe üçer aylık hisabiyle ikisi bir, diğer ikisi ayrı ayrı olmak üzere üç taksitte tediye edilmekte idi. Yeniçeriler mürur zamanla ve muhtelif âmillerin tesiriyle eski nizamlarını kaybettikleri gibi ulûfe de birçok suiistimale maruz kalmış ve en nihayet 1153 (1740-41) senesinde ocağın intizamını esasından sarsan ulûfenin satılması keyfiyyeti meydana çıkmıştır. O tarihten sonra ulûfe bir nevi sehm kâğıdı makamına geçti ve askerle ulûfe mutasarrıfları ayrı ayrı şahıslar halini aldı. Ulûfe kâğıdı alıp da askerlik etmeksizin muayyen zamanlarda asker gibi ulûfe alanların bu ulûfelerine hizmet görmediklerinden kinaye olarak (Oturak ulûfesi) adı verilmiştir. Oturak ulûfesi bu suretle iratcıların aldıkları ulûfenin adı demekti. Ulûfe ile beraber bu da sonradan kaldırılmıştır.

OTURUCU NARHI (اوتوریجی نرخی) [*Tic.*] Yiyecek ve giyeceğe mütaallik eşyayı dükkânlarında satan esnafın narha tebaiyyetini ifade eden bir tâbirdir. Peynir, yağ, bal, pirinç, sabun ve emsali yiyecek; alaca, yemeni, tülbent, yaşmak gibi giyecek şeyleri hariçten getirenler bunları (getürücü (getirici) narhı) üzerinden kapanlarda ve sair satış yerlerinde esnafa, onlar da «Oturucu narhı» mucebince dükkânlarında halka satarlardı. Bu gibi şeyleri hariçten getirenler dükkân açıp satamazlardı. Buna teşebbüs edenler hükümetçe menedilirdi.

30 z. 995 (1586-87) senesinde İstanbul kadısına yazılan hükümde (Onuncu asr-ı hicride İstanbul Hayatı, müellifi: Ahmet Refik, sayfa 145) şöyle deniliyor: «İstanbul kadısına hüküm ki mektup gönderüp İstanbul zahiresiyçün hariçten İstanbul'a gelen sabun ve pirinç ve bal ve pastırma ve sair bunların emsali zehayiri ehl-i dükkân getürücüden getürücü narhına satın alıp dahi dükkânların da oturucu narhına satıp intifa' edegelmişler iken hâlâ kadimden olagelene muhalif hariçten zikrolunan zehayiri getüren kimesneler getürücü narhına satmayıp dükkânlar tutup dükkânlarına koyup kendüler oturucu narhına satmakla fukaraya zulüm ve taaddî olmağin zikrolunan zehayiri hariçten kimesneler (kimseler) dükkân tutmayıp getürdükleri zahireyi dükkâna komaynp ve oturucu narhına satmamak için emr-i hümayunum verilmesin arzetmeğin buyurdum ki vardukta göresün arz ettüğün üzere zikrolunan zehayiri hariçten getüren kimesnelere kadimden olageldüğü üzere oturucu narhına sattırmayıp getürücü narhına sattırup kadimden olagelen ile amel idüp olagelene muhalif kimesneye iş ettirmeyesin fi 30 z. 995.»

Narh işlerine 1273 (1856-57) senesine kadar kadılar bakarlardı. Ondan sonra bu işle İstanbul'da Şehremaneti, taşralarda da Belediyeler tavzif kılınmışlardır.

Narha kadıların ne suretle bakacaklarına ve hangi nevi mekûlât (yenecek şeyler) ve eşyaya narh konulması lâzım geleceğine dair ayrıca kanunlar yapılmıştı. Kanunnamelerde eşyanın bir kısmına satış fiyatı tâyin olunduğu gibi olunmıyanlar için de düsturlar konulmuştu. O düsturlara nazaran narh yüzde on kâr esasına müstenitti. «Zahmetlû ve emeklü» işlerde daha fazla kâra cevaz verilirdi.

OTUZ İKİNİN AVCI USTASI (اوتوز ایکینك اوجی اوستەسی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı'nın küçük zâbitlerinden birinin unvanıdır. Arkasına kollu bektaşi hırkası tarzında ve etekleri yırtık meşinden bir üstlük giyerdi. Bunun üstünde

bakır veya pirinç düğmeler takılı idi. Hırkanın içine mintan, bacağına şalvar, ayağına siyah yemeni giyer, beline sardığı kuşağa iki bıçak sokardı. Başına yeniçeri üsküfü veya börkü takardı. Şalvarının üstüne ve ön tarafına yine meşinden düğmeli bir önlük koyar ve kuşağı geçme pirinç levhadan mamûl olup buradan yere kadar zincirlere takılmış bir takım zil ve çanlar asılırdı. Resmî günlerde iki tarafında iki karakullukçu yürürdü. Karakullukçular kırmızı salta, siyah mintan ve şalvar, ustanınki gibi kuşak, kırmızı tozluk ve yemeni giyerlerdi. Külâhları ise açık kahve renginde nefer kalafatı idi.

OT YOLDURMAK (اوت یولدورمق) [*Hal.*] Zahmet ve meşakkate sokmak, yormak, eziyet etmek, cebir ve tazyik eylemek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

OYA (اویا). [*San.*] Renkli bir ibrişimden iğne ile kafes gibi araları oluk olarak çiçek veya yaprak şekillerinde örülen işlemelere verilen addır. «Dantel mahiyyetinde olup elbise kumaşlarının ve yemenilerin kenarlarına aüs olarak harç yerinde dikildiği» kaydedilen «Sanat ansiklopedisi»nde (Oya maddesi) şu tafsilât ta vardır: «Bunların düz olanları veya tabii çiçek ve yapraklar gibi mücessem şekillerde örülenleri vardır. Bazı ince oyalar tabii çiçek ve yapraklardan fark olunmıyacak kadar sanatkârane örülmüştür. Oyalar, işleme tarzı ve şekillerine göre şu isimleri alırlar: Âfet tırnağı, çifte, fulya, komşu çatlatan, ince kaba, kirpik, kuşdili, saçak, sayvan, kuşgözü, tavşan kulağı, trabzan, zürafe, zambak, çemen, karanfil, gül, nergis, lâle, hanımeli ve saire.»

OYMA (اویمه) [*San.*] Tezyinî sanatlardan birinin adıdır. Bir yazının yazıldığı kâğıttan yahut bir ornoman ve emsali tezyinatın yapıldığı yerden kesilerek diğer bir kâğıda, bir yere yapıştırılmak suretiyle meydana getirilir. Buna eskiden «Katı'» adı verilirdi. Kesilip yapıştırılan kısma «Erkek», kesilen yazı veya tezyinatın açık kalan kısmına da «Dişi» denilirdi. Osmanlı oymacıların en tanınmış sanatkârı (Bursalı Fahri) dir. Fahri oyması tâbirinin son zamanlara kadar intikal etmiş olması oymadaki maharetinin derecesini göstermiye kifayet eder. Mütaahhirinden Hattat Şevket Vahdetî (ölümü 1871) kâğıt oymacılığında Fahri ayarında sanat incelikleri göstermiştir. Akıllara hayret verecek incelikte, hiç kusursuz oymaları vardır.

«Sanat Ansiklopedisi»nde «Çevre kesme maddesi» «Çevre kesme'nin safiha ve tabaka halindeki bir kartonu, ince bir tahta veya madenî levhayı muhtelif şekillerde ve profil halinde kesip çıkarmak» demek olduğu ve «Buna kesi» denildiği kaydedildikten sonra şu tafsilât veriliyor: «Türklerde ince kâğıtları muhtelif şekillerde kesip oyarak husule gelen şekilleri diğer bir kâğıt veya mukavva üzerine yapıştırmak suretiyle gayet sanatkârane tezyini levhalar yapılır ve yazılar vücuda getirilirdi ki bunlara katı' ve bu işi yapanlara katta' denilirdi. Buna şimdi Oyma diyorlar. Fahri oyması gibi. Fakat oyma tâbirini diğer asıl mânasiyle karıştırmamak için bu işe kesi demek daha münasip olur.»

OYMA KALEMİ (اویمه قلمی) [*San.*] Oymak için kullanılan ucu keskin ve sivri çelik kalemin adıdır. Buna «minkar» da denir.

OYUN ÇIKARAN (اویون چیقاران) [*San.*] Ufak tefek temsiller yapan oyuncu yerinde kullanılır bir tâbirdir.

OYUN ETMEK (اویون ایتمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle aldatmak, hileye düşürmek, zarara sokmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ö

ÖD AĞACI. (عود آغاجی) [*San.*] Yakıldığı vakit güzel koku çıkaran ağaç nevilerinden birinin adıdır. Hatim ve Mevlid âyinlerinde buhurdan içinde yakılır. Öd ağacından tesbih, ağızlık, kutu ve saire yapılır.

ÖKÇELERİ ÇEKMEK (اوکچه‌لری چکمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle hazırlanmak, yola çıkmak, yürümek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ÖKÇESİZ (اوکچه‌سز) [*Hal.*] Mecaz yoliyle korkak, çekingen yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ÖKÇEYE BASMAK (اوکچه‌یه باصمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle takibetmek, tecessüs etmek, murakabe eylemek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

ÖKÜZÜN ALTINDA BUZAĞI ARAMAK (اوکوزك آلتنده بوزاغی آرامق) [*Hal.*] Olmıyacak yerden iş çıkarmak istemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ÖLÇEK (اولچك) [*Öl.*] Ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. «Kile» nin dörtde birine müsavi idi. Bak: kile.

ÖLÜSÜNDEN ÇIKSIN (اولوسندن چیقسون) [*Hal.*] Eskiden kadınların kullandıkları tâbirlerdendir. Çaldığı, yahut haksız aldığı şey kendine hayretmeyip sağlığında kullanamasın, öldükten sonra metrukâtı arasında çıkmın makamında beddua yı tazammun ederdi.

ÖNAYAK OLMAK (اوك آیاق اولمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle rehberlik, elebaşılık yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ÖNE DÜŞMEK (اوکه دوشمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle rehberlik etmek, elebaşılık yapmak, irşat etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ÖNLÜK (اوکلك) [*San.*] Yemek yenilirken göğse takılan peçete nev'inden âletin adıdır. Berber, aşçı ve saire esnafın kullandıklarına da bu ad verilir. Vücudun ön kısmına takıldığı için bu adı alan önlüklerin sadeleri oldığu gibi süslüleri de vardı. Eski eserler mütehassısın Nureddin Rüştü Büngül «Eski Eserler Ansiklopedisi» nde (Önlük Maddesi) bunun için şu tafsilâti vermiştir; «Titrek elleriyle yemek yiyen eski paşalara ait gayet mutantan önlükler ve bilhassa boyuna geçecek yeri olan ve yuvarlak şekl-i mahsus verilen berber önlükleri âlâ kumaşlardan yapılır ve pesent işlemelerle de tezyin edilmişleri vardır. Bunların bir de bohçasiyle beraber elli ve hattâ yüz liraya kadar satılanları vardır. Yemek önlüklerinden de otuz liraya satılan bir tanesini gördüm.»

ÖNÜNE ATMAK (اوکنه آتمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle yürütmek, kovalamak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ÖRDEK BAŞI (اوردك باشی) [*San.*] Zümrüdî yeşil renk hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ÖREKE (اورکه) [*San.*] Yün ipliği yapmağa mahsus âletin adıdır. Bir metre kadar uzunluğunda bir ağacın başına ağaçtan bir tahta geçirilerek yapılan bu âletin başındaki tahta kısmına yün bağlanır, sağ elin parmaklariyle çekilen yün bükülerek iplik haline getirilir.

Kısa iskemle, ebe iskemlesine de bu ad verilir.

ÖRENK (اورنك) [*Mim.*] Hiza ve istikamet gösteren ince ip ve sicime verilen addır.

ÖRENYE KÜTÜĞÜ (اورنیه کوتوکی) [*Bah.*] Teknesi rampa kenetleriyle bağlanarak yapılmış bir nevi kayık adıdır. Karadeniz kıyılarında odun ve kömür nakliyatında kullanılan bu kayıklar bir direkli ve gabye ile randa yelkenlidir.

ÖRF (عرف) [*Fık.*] Eskiden kalma makbul şey, âdet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Örf; «Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu»nda (c. 1, s. 12) «Akılların şehadetiyle iştihar edip tab'an kabul edilen her hangi müstahsen şeydir», «Tarih-i Ebülfetih» (sayfa 13) de «Örf, âdet ve nizam-ı âlem için mevzu kanun olup içinde siyaset-i sultanî veya yasağ-ı padişahî de münderiçtir» suretinde tarif edilmiştir. «Hukuk

Kamusu»ndaki (Örf Maddesi) izahı şöyledir: «Maruf yani bilinen mânasınadır ki insanlarca hüsn-ü telâkki ve kabul olunan şey demektir. Fukaha-yı Hanefiyye örfü «Aklen veya şer'an müstahsen olan ve akl-ı selim ashabı indinde münker olmıyan şeydir» diye tarif ederler. Âdet ve teamül ile aralarında fark vardır.

«Maruf daima müstahsen olan âdetlere itlak olunur. Halbuki âdet ve teamül batıl ve fena itiyatlara da denir. Bunun içindir ki iyi âdet, kötü âdet, iyi teamül, fena teamül denir. İyi örf, fena örf denmez.

«Bundan başka örf, kavil ve fiile şamil olduğu halde âdet ve teamül fiile münhasırdır»

Ziya Gökalp «Terbiye Meselesi» başlığı altındaki bir tetkik yazısında (Yeni Mecmua, sayı 82) örf için şunları söylemiştir: «(Montegü) nün (Rah-i Âmme) namına verdiği içtimaî vicdana ben örf tesmiye ediyorum. Fransızcada bu kelimenin muayyen bir mukabili yoktur. Fakat, biz mutlaka, her ilmî mâna için, Fransızca bir kelime bulmağa mecbur değiliz. (Hars) kelimesinin de Fransızcada tam mukabili yoktur. Çünkü (culture) kelimesi bu lisanda (irfan) mânasınadır. Mamafih, içtimaiyatçılar son zamanda bu kelimeyi, (hars) mânasına kullanmağa başladılar. Örf, efkâr-ı âmme olmadığı gibi (coutume = teamül) ve (âdet = moeurs) de değildir.

«Örfün hakikî mânası Kur'an-ı Kerim'de musarrahtır. Kur'an-ı Kerim (انا وجدنا اٰبائنا) diyenleri (yani an'anelere, âdetlere, teamüllere kıymet verenleri) takbih ettiği halde (örfü emrediniz), (marufu emir, münkeri nehiy ediniz» buyuruyor.

«Vâkıa, bir cemiyyette, an'anenin, âdetin, teamülün kitaplardaki kaidelerin de (düsturn= normatif) mahiyyeti vardır. Fakat, bunların hepsi örfe muvafık oldukça canlıdırlar ve muvafık oldukları derecede bir canlılığa malik bulunurlar.

«Binaenaleyh bir cemiyette, muhtelif kıymetler hakkındaki kıymetler, nihayet (örf) e istinat eder.»

Örf, ikiye ayrılır: Örf-i âm, örf-i has.

Her tarafta cari vâzı-ı gayr-i muayyen olursa «örf-i âm»; bir mahalle mahsus, muayyen bir tayfaya ait olursa «örf-i has» denir.

§ [*Kıy.*] Şeyh-ül-İslâmlarla Kazaskerlerin ve İstanbul kadısı'nın resmî günlerde giydikdikleri büyük kavuğun adıdır. Örfe benziyen ve yalnız daha küçük olup ricalden bazılarının giydiği serpuşa (başlık) da «küçük tepeli» denilirdi.

Gül-i sefîd der-i bustanda örf giyüp
Bahar hâkiminin şimdi Bap naibidir.
Sabit

ÖRFİ DESTAR (عرفی دستار) [*Kıy.*] Ulemanın giydikleri takke, fes ve emsali başlıkların üzerine sardıkları sarık nevilerinden birinin adıdır. Destar dahi denilen sarık Osmanlılarda gelişigüzel sarıldığı halde Birinci Sultan Ahmet devrinde usule tâbi tutulmuş ve o münasebetle de muhtelif isimler meydana gelmiştir. Hacegân'ın kavuklarına sardıkları destara da «kafesî destar» denilirdi. Sofiye mensupları da sarık sararlardı. Sarığa Mevleviler arasında «destar-ı şerif» adı verilirdi.

ÖRÜMCEK TELİ (اورومجك تلی) [*Öl.*] İplik denilen ölçünün yüz kısımda bir kısmına verilen eddır.

ÖŞR (عشر) [*Mal.*] Arapça onda bir demek olan öşr ıstılah olarak hububattan alınan vergi yerinde kullanılmıştır. İlkin şer'i hükme dayanılarak hububattan onda bir alındığı için bu tâbir maydana gelmiştir. Tanzimattan sonra maarif ve menafi' hisseleri zammedilmek suretiyle hububattan alınan vergi sekizde bir çıkarılmıştı. Cem'i olan «Âşar» da bu makamda kullanılırdı. Bak: Âşar.

ÖZENGİ AĞALARI (اوزنكی آغالری) [*Sar.*] Padişahın atının yanında yürümek imtiyazına malik olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Ağayan-ı rikâb-ı hümayun», «Rikâp ağaları»da denilen bu ağalar şunlardır: Yeniçeri ağası, Mir-i alem, Kapıcıbaşı, Mirahur, Çavuşbaşı, Çakırcıbaşı, Çeşnigirbaşı, Bölükbaşı ağalar. Bölükbaşı ağalarına «Altı Bölük ağası» da denilirdi. Sipah, Silâhtar, Gureba-i yemin ve Yesar, Ulûfeciyan-ı yemin ve Yesar ocakları ağaları idi.

«Enderun Tarihi olan «Âtâ Tarihi»nde (cilt 1, sayfa 146) şu izahat vardır: «Yavuz Sultan Selim Han emanat-ı celileyi Arabistan'dan İstanbul'a nakl ile «Rida-i Şerif» daire-i münifesiyle beraber Hane-i hassa'yı bina ve mevcut bulunan kırk nefer ak ağaların zâbiti Kapıağası, andan sonra bittertip Hasodabaşı, Hazinedarbaşı, Kilercibaşı, Sarayağası, Saray kethüdası büyük addolunur. Bunların madununda olan beş nefer eskilerine Köşebaşı ve bunların alt tarafına Başeski, bunlardan sonra olan iki nefere Özengi ağaları tâbir olunurdu.»

İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı»nda (sayfa: 388) Özengi ağaları olarak şunları gösteriyor:

«Özengi veya Rikâp ağaları denilen ağalar, Yeniçeriağası ile Emir-i alem, Kapıcılar kethüdası, Kapıcıbaşılar, Çavuşbaşı, Şikâr ağaları, denilen Çakırcı, Şahinci ve Atmacacı başılar, İmrahurlar, Çeşnigirbaşı, Altı Bölük ağaları, Cebeci, Topçu ve Arabacıbaşılardan mürekkeptir.»

«Fatih Kanunnamesi»nde (sayfa 10-11) Özengi ağalarının divandaki mevkii şöyle gösterilmiştir: «bir cemiyet-i âli ve bir mecma-ı ahali olsa ehl-i divana ahardan adam karışmasun evvelâ vüzera anlardan sonra kazaskerler andan sonra defterdarlar andan sonra Yeniçeri ağası ve sair Özengi ağalar Mir-i alem ve Kapıcıbaşı ve Mirahur oturur.»

Özengi ağalarının en büyüğü Yeniçeriağası idi. Sonra Mir-i alem, daha sonra da ötekiler gelirlerdi. Rikâb-ı hümayun ağalarının divandaki vazifeleri sonradan lâğvedilmiş, divanda yalnız Yeniçeriağası kalmıştır.

Yeniçeri Ocağı'nın ilgası üzerine bu tâbir de tarihe karışmıştır.

ÖZENGİLİK (اوزنكيلك) [*Hal.*] Afyon tiryakilerinin yola çıktıkları sırada yuttukları afyon hapı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden yolculuk atla yapıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Enfiye tiryakileri de ayrılırken çektikleri bir tutam enfiyeye özengilik derler.

P

PABEBCA (پابرجا) [*Hal.*] Ayağı yerde demek olan bu tâbir mecaz yoliyle kaim, sabit, berkarar; daim, bâki yerlerinde de kullanılır.

Aşındırmış öpüp lâgenkati' damanını a'sar
O. lâkin işte endamiyle paberca-yı istikrar.
Fatih camii- Mehmet Akif

PABER RİKÂP (پابر رکاب) [*Hal.*] Ayağı özengide, suvar mânalarına gelen bu tâbir mecaz yeliyle seriüzzeval (çabuk bozulur) fâni; hazır, müheyya yerinde de kullanılır. «Pader rikâp» da aynı yerlerde kullanılır.

PABUÇ (پابوچ) [*San.*] Mestle giyilen ökçesiz ayakkabı nevilerinden birinin adıdır. Farsça ayak örten mânasına gelen (Papuş) tan bozma olup halk arasında «pabuç»da denilen bu ayakkabı azalmış olmakla beraber şimdi de kullanılan ökçesiz mercan terliklerine hemen hemen benzerdi. Pabucun mest gibi siyah, sarı ve diğer renkleri de vardı. Halk en ziyade siyah ve sarı renkleri kullanırdı. Sarı mest pabuç sofiyenin kullandıkları bir ayakkabı sayılırdı. Resmî kıyafette mest gibi pabucun da rengi muayyendi. Resmî pabuçlar en ziyade kırmızı ve sarı renkli idi.

Yeniçeri zâbitleri de mest üzerine pabuç yahut çizme giyerlerdi. Zâbitlerin ayakkapları sarı, neferlerin ayakkaplaı kırmızı idi.

Pabuç «Sanat ansiklopedisi»nde (Pabuç maddesi) «Ayağa giyilen ökçesiz bir nevi ayakkabı» suretinde tarif edildikten ve «Türkler buna başmak ta derler» denildikten sonra şu tafsilât verilmektedir:

«XVI ıncı asırda kadınların giydiği başmak denilen pabuçlar ekseriya kırmızı atlastan ve işlemeli olup topukln idiler.

«XVII inci asırda altın telle işlenmiş kumaş pabuçlar ve kırmızı derilerden, altın kaplamalı demir topukları olan pabuçlar giyilirdi. Pabuçların cariyelere mahsus daha basit olanlarına cevari mesti denirdi.

«Kadınların pabuç altına giydiklerine edik denirdi. Erkekler umumiyetle pabuç içine iç edik olarak mest, lâpçin giyerlerdi ki bu ayakkabıların ikisine çekik pabuç denirdi. Tanzimattan sonra fotin kundura giyildi.»

Ansiklopedide pabuç'un mimari ve inşaat tâbiri olarak izahı yapıldıktan sonra kılıç kılıflarındaki nevine geçiliyor ve şu izahat veriliyor.

«Kılıç kılıflarının aşağıya gelen ucları yere sürtülerek aşınmaması için o kısma geçirilen madeni zarf ki ekseriya tezyinat ile süslenmiş bulunur. Kılıç pabucu veya kılıf pabucu denir. Bazı kılıfların ucuna da böyle pabuçlar geçirilir.»

Topakların göricek mest olup safasından
Pabuç gibi açılıp kaldı ağzı haffafın
Nedim

PABUCA TUZ EKMEK (پابوجه طوز اکمك) [*Hal.* Misafirliği uzatanın bir an evvel gitmesi için girişilen hareket hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden ayakkabıları sokak kapısının yanında bırakıldığı için bir an evvel gitmesi istenen misafirin ayakkabısına bir parça tuz konulur ve ev sahibinin giriştiği bu hareket üzerine misafirin kalkıp gittiğine inanılırdı.

PABUÇLARI ÇEVİRMEK (پابوچلری چویرمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle kabul etmemek, kovmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PABUÇLUK (پابوجلق) [*Mis.*] Ayakkabıları bırakmak için cami kapıları yanında yapılan raflı yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cami içlerinde ayakkabı koymak için oluk şeklinde kenarlı uzun tahtalara da bu ad verilir. Eskiden ev içlerine ayakkabı ile girilemediği için konakların selâmlık kısımlarında da pabuç ve kundura koymak için pabuçluk adlı yerler vardı.

PABUÇ ÜZENGİ (پابوچ اوزنکی) *San.*] Pabuç şeklindeki üzengilere verilen addır. Eski biçim olan bu üzengilerin tabanı geniştir.

PABUÇSUZ KAÇIRMAK (پابوچسز قاچیرمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle korkutup kaçırmak, firara mecbur etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PABUCU BÜYÜĞE OKUNMAK (پابوجی بویوکه اوقونمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle kendisini

şaşırmış olmak, olmıyacak şey yapmak, aklını kaybetmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PABUCU TERS GİYDİRMEK (پابوجی ترس گیدیرمك) [*Hal*] Mecaz yoliyle acele ile yola çıkmıya mecbur etmek, korkutmak, kaçırmak, şaşırtmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PAÇA (پاچه = پاچا) [*Ok.*] Ok yaylarında kullanılan sinirlerden kesilen parçalara verilen addır. Yaylarda kullanılan sinirler öküzlerin bileklerinin yukarı taraflarından diz kapaklarına kadar bir karıştan ziyade uzun olan sinirlerdir. İnek siniri timarlı ve ince yarış okları çekecek yaylarda, öküz siniri tirkeş, çerkes, tatar okları yaylarında kullanılır. Bu sinirler tabii surette biraz kuruyunca yayın bir başından öbür başına erişmek üzere beş boya taksim edilir, iki baştan fazla kalanı kesilir. İşte bu kesilen parçalara «paça» denilir. Paçalar bir tarafa bırakılıp alınan beş boy sinir güneşte yahut yay timarı sandığında kurutulur. Sinirler bu sandık içinde kuruduktan sonra iki uçtan tutulup bükülür. Kuru değnek gibi durursa mermer taş üzerine konularak büyük bir şimşir tokmakla dövülür. Sinir bu suretle yumuşar, tel tel olur. Üstteki kirler, pürtükler bıçakla temizlendikten sonra yaya takılır.

PAÇA GÜNÜ (پاچا گونی) [*Hal.*] Yeni evliler tarafından verilen ziyafetin adıdır. Eskiden perşembe günü akşamı gerdeğe girilir ve bu ziyafet ertesi cuma günü verilirdi. Yakın akrabadan ve konu komşudan başka kimse bulunmıyan bu ziyafette paça yenildiği için bu adı almıştır. Gelinlerin bu ziyafet gününde giydikleri elbiseye de «Paçalık» denirdi.

Çektir çiçekli entariye telli bir şerit
Akranlarına paça günü giy de körlük it
Kâküllerini bağla saçı düğününe git
Alır seni de belki ba günlerde bir yiğit
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol
Enderunlu Vasıf

PAÇAHANE (پاچه خانه) [*Mal.*] Şehir ve kasabalarda kesilen koyun, keçi, kuzu ve oğlaklardan mezbahalarda alınan resimlerden (vergi) birinin adıdır. Mezbahalarda kasaphane, salhane, serhane, kellehane ve ayak, ciğer parası gibi isimlerle mahallerinin ıstılahlarına göre zebanzet olmuş resimler alınırdı. Paçahane de o kabildendir. Bu resimler her yerin taamülü ve tarifesi mucebince muhtelif miktarda istifa ediliyordu. Hayvan başına ikişer paradan başlar, on paraya kadar çıkardı. Bazı yerlerde iltizama verilirdi. O gibi yerlerde muayyen resimden başka kesilen hayvanların baş, ayak ve ciğerleri aynen alınır, paçacılara satılırdı.

PAÇALARI SIVAMAK (پاچالری صیوامق) [*Hal.*] Donun, şalvarın paçalarını yukarı kaldırmak demek olan bu tâbir mecaz yoliyle bir işe ciddiyyetle hazırlanmak, gayrete gelmek, başlamak yerinde kullanılır.

PAÇALIK (پاچالق) [*Kıy.*] Gelinlerin «paça günü» giydikleri elbiseye verilen addır. Gelinlik esvabına nazaran sade olmakla beraber haline göre yine yüksek ve iyi kumaştan yapılırdı. İlk cuma günü giyilirdi.

PAÇAMORA (پاچامورا) [*Bah.*] Eski gemicilerin peksimet kırıklarını bir karavana içinde ıslatarak ve üzerine yağda kavrulmuş soğan dökerek yaptıkları yemeğin adıdır. Bu yemek daha ziyade yemek tedarik edilemiyen zamanlarda yapılırdı.

PAÇAVRAYA ÇEVİRMEK (پاچاورایه چویرمك) [*Hal.*] Utandırmak, terzil ve tahkir etmek, kimsenin yüzüne çıkamıyacak hale getirmek, ayıbını yüzüne vurmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PA DERRİKÂP (پا درریکاب) [*Hal.*] Ayağı özengide, suvar demek olan bu tâbir mecaz yoliyle seriüzzeval (çabuk bozulan), fâni; hazır, müheyya yerinde de kullanılır. «Pa berrikâp» da aynı yerlerde kullanılır.

Dü roze ömr ile pa der rikâb-ı rıhlet iken
Nedir bu dûr ü diraz ihtimam-i fikr-i kuut
Sabit

PADİŞAH (پادشاه) [*İda.*] İslâm hükümdarları gibi Osmanlı hükümdarlarına verilen unvandır. Muhaffefi (hafifletilmişi) olan «Padişeh» suretinde de kullanılırdı. Ahmet Vefik Paşa «Lehçe-i Osmanî» de «Büyük şah» mânasına geldiğini, Türkler ve Türklük hakkındaki tetkikatiyle tanınmış olan emekli Erkân-ı Harbiye Feriki Enver Paşa da «şah-ı pâd» terkib-i tavsifisinin mezcinden hâsıl olmuş» olduğunu söylüyorlar.

İbn-i Kemal (Dekayik-ul-hakayik) adlı eserinde (Üsküdar'da Selim Ağa kütüphanesi, No. 1234, varak 49) bu tâbir hakkında aşağıdaki izahatı veriyor:

«Padişah; lâfz-ı mürekkeptir. Bir cüz'ü pad'dır, bay-ı Acemî ile def-i zarar ve ıslah-ı fesat eden nesneye lisan-ı Fariaî'de pad derler. Pad zehr ondandır. Şol taşın adıdır ki zehrin mazarratını defeder. Bir cüz'ü de şah'tır ki mâna-yı lügavisi ulu'dur amma bihasb-il-örf ıtlakı üzerine istimal olunucak (olununca) murad Sultan olur. Mezkûr lâfz-ı mürekkebin medlûl-i terkibisi sultan yanında olan müdebbir ve mus-

lih'tir. Fusaha-yı Fürs'ün inşalarında elkab-ı vüzerada istimal olunduğu bundan ötürüdür. Şeh, şah'tan muhaffef olup ulu mânasına geldüğleyin (gelince) veyl ve nefiy mânasına da gelir. Nitekim bu beyitlerden:

چیی گفت شه بر منوچهر من
بدین دوستی کردن ومهر من
تن کوه دارم کنون چون که است
یکی آتشم من که دودم شه است

«Padişah'ın bir cüz'ü bu mânaya şeh olıcak elkab-ı selâtinden olur. Mâna-yı terkibisi def-i veyl ve râfi-i zulümdür. Egerçi şah elifle olıcak (olunca) mâna-yı mezkûrde istimali şayi dağildir. Amma kaide-i lûgat-i Fürs üzere şeh'le şah'ın aslı birdir. Vasat-ı kelimede elifin isbatı da iskatı da lisan-ı Farisî'de caizdir Meselâ rah, vah, gâh, sipah, günah derler. Reh ve sipeh yine de derler. Padişah da mürekkeptir. Bir cüz'ü pad'dır ki mânası beyan olundu. Bir cüz'ü de şah'tır. Avam-ı nâs mânasına. Kafiyenin bir nev'ine ki havas yanında makbul değildir, avame nisbet idüp şayegâni derler. Genc-i şayegâni'nin dahi aslı budur. Bir hazinenin adıdır ki Hüsrev Perviz zamanında âmme-i reayadan birisi çift sürerken bulubtur. Makama nisbeti de harf-i kâf'ın ziyadesi de lisan-ı Farisî'de vardır. Kaidesi yerinde beyan olunsa gereklir. Biiznillâh-i Taalâ. Padişah'ın mâna-yı terkibisi muslih-i âmmedir. Bu itibarla elkab-ı selâtindendir. Niteki bu beyitte vâkı oluptur. (Beyt)

ازین ژرف جاهست رهایی دهم
وزان پس پادشاهی دهم

Mutlaka hâkim, ülülemr mânasına da istimal olunur. Niteki (beyt)

که من تا ترا دیدم ای جان من
نیم پادشاه دل خویشتن

« Burhan-ı Katı' » da « padişah » için şu izahat vardır: «Fürs-i kadim lûgatinde zikrolunan pad ile şah'tan mürekkeptir. Pad, hâfız ve mürai ve devam ve sebat ve mal ü menal ve taht mânasınadır ve şah asıl ve sahip ve hüdavend ve damad mânalarınadır ve suret ve sirette ve zâhir ve bâtında emsal ve akrandan faik ve mümtaz mânasınadır. Bu mânalara göre padişah lâfzından dört gûna (türlü) itibar cari olur. Biri hâfız ve rai-i azim demek olur ve selâtîne bu mânayı isnat sahihtir. Zira anlar ibadullahın hıfz ve himayet ve riayetlerine memurlardır. Sani, damat mânasının dahi hamli münasiptir. Zira mülk arus (gelin) ve padişeh damat menzilindedir. Sâlis, asıl ve sabit ve hüdavend mânalarının mülâyemeti zâhirdir. Râbi'; taht ve serir mânası cümleden akreptir. Padişaha Arabîde sultan denir».

Diğer birkaç tâbir arasında menşeini arıyan değerli ilim adamı Darülfünun'un eski profesörlerinden Avram Galanti (Yeni Mecmua, sayı 81) bunun için şunları yazıyor:

«Padişah; bu kelime Sumîrî, sahih bir talâffuz ile Şumerî'dir. Şumer memleketi, eski Cildanistan'da yani Babil devletinin cenubunda kâin olup, keşfiyat ve mu'tiyat-ı ahire sayesinde, kronolojisi milâttan otuz iki asır evvel bir zamana kadar tarihen tesbit edilmiştir. Şumerce'de bir şehrin emîrine, hâkimine Patesi denir. O zaman şehir hükümdarlığı usulü cari idi. Mürur-u zaman ile, bu unvan büyük bir hükümdara tâbi nîm müstakil bir hükümdara verilmiştir. Bazı eski Âsur hükümdarları, kendilerine «Âsur Allahının Patesi» unvanını vermişlerdi. Burada Patesi «Vekil» mânasındadır. Zira hakikî kral, Âsur Allahı idi. Âsur hükümdarlarından bazıları kendilerine doğrudan doğruya Âsur Patesi yani hükümdarı unvanını vermişlerdir. Patesinin Akadca yani Babil'ce ve Âsuri'cesi İştau = İschakou'dır ki Arapça muadili «Şeyh» demektir. Patesi kelimesini tasavvut nokta-i nazarından tetkik edelim: (ت = t, د = d) (س = s, ش = ş) harflerinin mahreçleri bir olduğundan (ت = t, س = s) yerine (د = d, ش = ş) vazolunursa Padeşi=Padechi ve zaman ile Padişah olmuştur. Kullandığımız padişah unvanının menşei bu patesi kelimesi midi? Eğer bu kelime ise, ne vakit, ne tarik ve ne suretle bize geçmiştir. Bu iki suali iradettiğimizde, henüz halledilmemiş olan gayet mühim bir mesele karşısında bulunuyoruz.

«Bu mesel de Şumerî'lerin aile mensubiyyetidir. İlim, Şumerî'lerin gayr-i Sâmî bir kavim olduğunu isbat etmiştir. Bazı âlimler, Şumerî'leri Tûranî farzediyor. Patesi kelimesinin Türkler tarafından unvan olarak istimal edilişi, Şumerî'leri Tûran ailesine ithal edecek kadar bir âmil olabilir mi? Şimdilik bu suali sormakla iktifa ederiz.»

Kemter gedayı az atası kılurda bay
Bir lütfi çok, mürüvveti çok padişah idi

Bâki

Nef'i bunu sanma müft bulmuş
Üç padişehin nedimi olmuş

Ziya Paşa

§ [*Hal.*] Mecaz yoliyle mevcudiyyetlerine kayıtsız şartsız hâkim olmaları itibariyle sevgili, mahbup yerinde kullanılır.

zamanda «suya kaptırmamak için» pala yüzlerini deniz sathına muvazi kılacak veçhile çevirmiye denir.

PALAKETE (پالاكته) [*Top.*] Eskiden arma tahribinde kullanılan biribirine bağlı güllelere verilen addır. Buna makas külle de denirdi.

PALAMAR (پالامار) [*Bah.*] Büyük gemileri karaya bağlamk yabut demir gomneye bedel lengere raptetmek için kullanılan halatın adıdır. Palamar aynı zamanda büyük halat demektir.

«Sanat ansiklopedisi»'nde (palamar maddesi) vaktiyle muharebelerde silâh olarak istimal olunan ve yük kaldırmak için kullanılan sırıklara» denildiği yazılı olduğu gibi sıra ile yanyana kalın ağaçlar çakılarak ve arkası toprakla doldurularak yapılan istihkâm ve müdafaa duvarı » na da palanka denildiği gösterilmiştir.

PALAMAR GÖZÜ (پالامار كوزى) [*Bah.*] Gemilerin baş ve kıç tarafında palamarın geçmesine mahsus deliğe verilen addır.

PALAMARI ÇÖZMEK (پالامارى چوزمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle kimseye görünmeden kaçmak, sıvışmak, savuşmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Palamarı koparmak» da kullanılır.

PALAMARI KOPARMAK (پالامارى قوپارمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle kimseye görünmeden kaçmak, sıvışmak, savuşmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Palamarı çözmek» de kullanılır. Büyük halat demek olan Palamar'la karaya bağlı olan gemi fırtınadan palamarı koparark habersizce denize açıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

PALAN DUZÂN-I HASSA (پالان دوزان خاصه) [*Sar.*] Sarayın has ahır halkı arasındaki palancılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Palan; yük hayvanlarına vurulan semer, palanduz da palan yapan, semerci demektir. Vesikalarda palanduz yerine yine o mânaya gelen «palanî» de geçer.

PALANGA (پالانقه = پلنقه) [*San.*] Orta oyununun oynandığı meydana verilen addır. Oyunun küçük bir parmaklıktan ibaret olan dekoruna «Yeni Dünya», zenneye «Gaça», sarhoşa «Matiz» denilir.

§ [*Mim.*] Ağır cisimleri kolaylıkla kaldırmak için aşağılı yukarılı her biri birkaç gözlü iki makaraya geçirilmiş bir ipin muhtelif devreler yaparak alttaki makarayı ve onun aşağısındaki çengele merbut ağır cismi kaldırmak için kullanılan bu türlü âletlere palanga denir.

PALANÎ (پالانی) [*San.*] Yük hayvanlarına vurulan palan, semer yapanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «palanduz» da kullanılır. Her ikisi de vesikalarda geçer.

PALANKA (پلانقه = پالانقه) [*Ask.*] Etrafı hendekle çevrilmiş ağaç ve topraktan yapılan istihkâma verilen addır. Hüseyin Kâzım Bey'in «Türk Lûgati»nde «Macarca'dan: Ağaç ve toprakla yapılan istihkâm ve siper, ki etrafı hendek olur; bu tarzda bir istihkâm ile muhat olan kasaba» suretinde izah olunmuştur. Vesikaların bazılarında palanga suretinde geçer.

PALA SALLAMAK (پالا صالامق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle korkutmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tek kürekle kayık yürütmek yerinde de kullanılır.

PALAS PANDIRAS (پالاص پاندیراص) [*Hal.*] Hemen, birden bire, habersiz, hazırlıksız yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

PALA SÜRTMEK (پالا سورتمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle görüp geçirmek, dünyanın kolaylık ve güçlüklerini tecrübe etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Biz de az çok pala sürttük;
Sana cahil demedik
Yalnız züppe dedik; bak, yine bakdın dik dik;
Mehmet Âkif

PALİKARYA (پالیقاریه) [*Hal.*] Mecaz yoliyle kabadayı, yiğit, cesur yerinde kullanılır bir tâbirdir. İstihfaf yerinde rum gençleri hakkında kullanılır.

Ne horoz akıllı bu Deli Yani
Toplamış başına bir sürü Yani
Ne yapsın diplomat bakmış inanmış
Paltikaryalar iş görür sanmış;
Tevfik Fikret, Tevfalga Destanından

PALÜDE (پالوده) [*San.*] Nişasta ile meyva sularından yapılan bir nevi tatlı, pelte adıdır.

PALYAÇO (پالیاچو) [*San.*] Canbaz ve hokkabazların yanlarında halkı güldürmek için onları taklit eden soytarıya verilen addır. İtalyanca paliaccio'dan alınmadır.

Vâkıa palyaçolar, soytarılar, maskaralar
Halkı göstermek için kendini, yüksek yer arar
Mithat Cemal Kuntay

PANAYIR OYUNCUSU (پنایر اویونجیسی) [*San.*] Umumi meydanlarda ve panayır yerlerinde halka marifetler gösteren ve oyunlar oynıyan oyunculara verilen addır. Panayır; umumi meydanlarda kurulan sergi ve pazar yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PANDİLİ (پاندیلی) [*San.*] Orta oyununda çalınan defe verilen addır. Oyunun küçük bir parmaklıktan ibaret olan dekoruna «Yeni dünya», oyuna «giriz», zurnaya «papara», zenneye «gaca», sarhoşa «matiz», güldürücüye «paskal» denilir.

PANDOR (پاندور) [*İda.*] Rumeli'de kır bekçisi, derbentçi gibi muhafaza memurları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar birer sene müddetle tâyin olunur, kendilerine buyuruldu verilirdi.

PANZEHİR (پانزهر) [*Tıp.*] Yılan sokmasına karşı suyu içirilen maddenin adıdır. Eskiden Bedestan'da, Mısırçarşısında satılan ve merkep uru da denilen bu madde için «Kamus-ı Osmanî» de şu izahat vardır: «Doğrusu pâd-ı zehir olup Türkçe'de tahrif ile «panzehir» denilen ilâçtır ki tesir-i semmi defeder bir lâfz-ı mürekkeptir. Pâd; hafız mânasında olduğundan zehirden hıfzedici demektir. Bazan tahfif ile (pâzehir) tarzında dahi istimal olunur. Türkçede «Harizma taşı» da derler.»

Sevgilim mar-ı zebandır zehrin
Panzehirler bile teskin edemez
Lâ

PAPAK (پاپاق) [*Kıy.*] Posttan (hayvan derisi) yapılmış kalpak nevilerinden birinin adıdır.

PAPARA (پاپارا) [*San.*] Orta oyununda çalınan zurnaya verilen addır. Oyunun küçük bir parmaklıktan ibaret olan dekoruna «Yeni dünya», oyuna «giriz», defe «pandili», zenneye «gaca», sarhoşa «matiz», güldürücüye «paskal» denilir.

PAPAZİ (پاپازی) [*Gıy.*] Gayet ince tül yahut ipekli organtin gibi bir kumaş adıdır. Kadın elbiselerinin yaka kısmına süs olarak konulduğu gibi «hotoz» da yapılırdı. Pembe, mavi, fıstıkî ve emsali açık renkleri vardı.

PARA (پاره) [*Mes.*] Kuruşun kırkta bir cüz'ü mânasına mevzu bir tâbir olduğu gibi eskiden basılmış olan sikkelerden birinin de adı idi. Para lâfzı, akça kelimesinde olduğu gibi, nakit mânasında ve onu ifade eder surette dahi istimal olunmuştur.

Farsça'da parça, kıt'a, cüz' mânasına gelen para Osmanlılarda sikkeye alem olmuştur. Şöyle ki altının kesrini teşkil için kullanılan akçanın devamlı surette değişmesinden dolayı yeni bir kesrin çıkarılmasına ihtiyaç hâsıl ol-

masiyle akçadan daha büyük kıt'ada kat' olunan sikkeye «para» denilmiştir. Bu sikke Osmanlı kuruşlarının zuhuru üzerine onların asıl kesri itibar edilmiştir,

Mevcut malûmata göre hicrî 818 (1415-16) senesinde Mısır Memlûkü (Melik Müeyyed) in namına nispetle «Müeyyedî» adıyle kesilen sikkeye Osmanlılarda hicrî 1045 (1635-36) tarihlerine doğru para denilmiştir. Sonraları paranın kesri olmak üzere «akça» kabul edildi ve bir para üç akça itibar olundu.

İsmail Galip Bey «Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye» adlı eserinde (sayfa 199) para adlı sikkelerin vezinleri (onluk Osmanî) lerden çok hafif ve akçalardan daha ağır olup beheri beş kırattan biraz ziyade» olduğunu söylüyor ve şu malûmatı da ilâve ediyor: «Mösyö (tavernier) seyahatnamesinde memalik-i Osmaniyye'de bir vakitler tedavül eden ve küçük sikkelerden olan akçadan başka bir de para olduğunu ve Mısır'da dahi bir tanesi dört akça eder ve «para» denilir bir nevi sikke darbolunduğunu rivayet eylemesine göre elimizde bulunan sikkelerin para olduğuna şüphe yoktur. Hattâ Naima'nın en evvel Dördüncü Murat asrında ve 1045 (1635-36) senesinde «Erzurum ordusunda verilen atiyyeler kesik (para) olmakla iki akçaya sarfolundu» demesi ve anı mütaakıp senelerde pekçok defalar bilmünasebe yine «Para» dan bahsolunması İstanbul'da (Para) denilen sikkenin bu asırdan itibaren darp ve ihraç olduğuna delâlet eder ahvaldendir,

«(Para) denilen sikkenin birinci defa olarak hangi tarihte ihraç olunduğuna dair müverrihlerin sözlerinde kâfi sarahat olmadığı gibi Cevdet Paşa'nın tarihinde (cilt 5, sayfa 220) yazılı rivayet de paranın zuhuru tarihini lâyikıyle tâyin edememektedir.

«Mösyo (Belin) dahi bu meseleyi tetkik edip para olsa olsa 1066 (1655-56) senesinde ve yahut biç değilse 1091 (1680) tarihinde zuhur ettiğini zannetmektedir.»

İsmail Galip bey bu tetkikatın neticesi olarak şu hükmü veriyor: «Bize kalırsa elimizdeki sikkeler ile serdettiğimiz delâil paranın zuhuru hakkındaki ihtilâfı halle kâfi addolunabilir.»

PARA KESESİ (پاره کیسه‌سی) [*San.*] Madenî para koymağa mahsus küçük torba şeklindeki kesenin adıdır. Kumaştan yahut ibrişimden örme olarak yapılır, ağızları kaytanla büzülürdü.

PARAVAN (پاراوان) [*San.*] Eskiden hareml selâmlığı ayıran ve şimdi de ilk bakışta görülmesi caiz olmıyan yerleri örten perdelere verilen addır. Bunların Arap, Acem, Hind ve Japon işleri vardır. Türklerce çerçevesi oyma, ortaları eski kumaştan ve çatmalardan yapılanlarının yüzlerce lira değerinde olduğu «Eski Eserler Ansiklopedisi» nde (Paravan maddesi) yazılıdır.

Görmez olmuştu ahibba yaran
Vardı güya aramızda paravan

Lâ

PARAZVANA (پارازوانا) [*San*] Kalemtraşın madenî kısmı ile sapın birleştiği yerde madenî kısmı sapa tespit etmek için iki tarafına konulan madenî parçalara verilen addır. Sanatkârlar kalemtraşa pirinçten, gümüş ve altından olmak üzere adları yazılı damgaları parazvanaya yakın yerlere koyarlardı.

§ [*Bah.*] Gemilerin sancağına çekilen «Kur'an»ın ceviz kabuğu şeklinde yapılan mahfazasının açılıp kapanan yerindeki çenbere de parazvana denilirdi.

Mahfaza gümüşten, parazvana altından yapılırdı.

PARÇALI BOHÇA (پارچه‌لی بوغچه) [*San.*] Türlü renkte dört köşe olarak kesilen küçük kumaş parçalarının biribirlerine dikilmesi suretiyle yapılan bohçalara verilen addır. Eskiden kumaş parçaları biriktirilerek onlardan istifade suretiyle bohça yapıldığı gibi yorgan yüzü de yapılır, o türlü yorganlara da «parçalı yorgan» denilirdi.

PARÇALI ŞEMSE (پارچه‌لی شمسه) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Eski kitap ciltlerinin kapları üzerine yapılan «Şemse» nevilerinden birinin adıdır. Kitabın kabını kaplıyan meşinin ortası kesilerek başka bir meşin üzerine hazırlanan şemseyi muhtevi parçanın yerleştirilmesi suretiyle yapılırdı. Kabın tamamını kaplıyan meşinin üzerine yapılan şemselere «Yekpare şemse» denilirdi.

PARÇA SU (پارچه صو) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Şemse ciltlerin köşeler harieine tekmil cilt devredilmek ve fakat biribirine bitişik olmamak suretiyle yapılan motiflere verilen addır. Motifler biribirine bitişik olarak yapılmış ise bunlara «Yekpare su» denilirdi. Parça suya «Kesme» de denilirdi.

PARİS (پاریس) [*Sar.*] Hazine-i Hümayun ile koğuşların süpürülüp silinmesi münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. «Paris oldu», bugün «Paris var» yahut «şimdi paris ediliyor» denilir, bunlardan süpürülüp temizlik yapmak anlaşılırdı.

PARMAĞI AĞZINDA KALMAK (پارمغی اغزنده قالق) [*Hal.*] Hayret ve taaccüp etmek, takdirle karşılamak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «parmak ısırmak» da denilir.

Gelüp de bir bulunaydın geçenki vâzında
Kalırdı parmağın Allah bilir kim ağzında
Mehmet Âkif

PARMAĞINA DOLAMAK (پارمغنه دولامق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle ağzından düşürmemek, iş güç etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Tar-ı siyeh-i kâkülü düşmüş zemine görmedik
Bu cürmümüz affeylemez durmaz dolar parmağına
Veysi

PARMAK (پارمق) [*Öl.*] Arşının yirmi dört kısımdan bir kısmına yani yirmi dörtte birine müsavi uzunluk ölçüsüne verilen addır. Baş parmağın ilk boğumuna müsavi idi. Arşının yirmi dörde taksimi veyahut yirmi dört parmağın bir arşın olarak vahid-i kıyasi itibar edilmesi Şer'î meselelerin ekseriya 6, 12, 24 kısma münkasım olması hasebiyledir. Hicrî 994 (1585-86) senesine gelinciye kadar buna «Boğum» denilirdi. Parmak diye şahadet parmağı yan yatırılınca parmağın tırnak yanındaki kalınlığına denilirdi. Bir boğum iki buçuk parmak sayılırdı. Bu parmak on iki «iplik» veya «hat» tı. Parmak; metrenin kabulüne kadar ölçüde kullanılan «Ayak»ın da küsuratından idi. Oniki «hat» bir «parmak», on iki «parmak» da bir «ayak» teşkil ederdi.

PARMAK ISIRMAK (پارمق ایصیرمق) [*Mal.*] Hayret ve takdirle karşılamak, garip görmek, taaccüp etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «parmağı ağzında kalmak» da denilir.

Görücek ruh-ı Sikender hele Sadâbâdı
Olda parmak ısırıp himmetinin hayranı
Nedim

PARMAKLA GÖSTERİLMEK (پارمقله کوسترلمك) [*Hal.*] Meşhur olmak, herkes tarafından takdir edilmek, teferrüt etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PARMAKLAMAK (پارمقلامق) [*Hal.*] Karıştırmak, kurcalamak, oynamak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PARTİTA (پارتیتا) [*Mal.*] Gümrüklerde tüccarların itibarlarına göre açılmış olan hisap hakkında kullanılır bir tâbirdir. Gümrükle muamelesi olan tüccarın ithal ettiği malın Gümrük resmi o hisaba geçirilir ve zimmetine kaydolunan bu parayı tüccar ceste ceste öderdi. Şimdiki tâbirle «Hisab-ı carî» demektir.

Tüccarın iflâsı veya sair bir suretle acze düşmesi halinde devlet alacağının ziyaa uğradığı görülerek kaldırılmıştır. Bu muameleye 1275 (1858-59) senesinde başlanmış ve 1278 (1861-62) senesinde nihayet verilmiş olduğuna nazaran üç sene imtidat etmiş demektir. «Partita Nizamnamesi» namiyle bir nizamname de yapılmış idi. Partita; İtalyanca kısım yahut takım demektir.

PARTİTA NİZAMNAMESİ (پارتیتا نظامنامه‌سی) [*Mal.*] Gümrüklerle muamelesi olan tüccarlara hisab-ı carî açılmasına dair elan nizamnameye verilen addır. Kendilerine carî hisap açılan tüccarların iflâsı veya paranın düşmesi yüzünden devlet alacağının ziyaa uğradığı görülmesi üzerine mer'iyetten kaldırılmıştır. Nizamname hükmü 1275 (1858-59) - 1278 (1861) seneleri arasında tatbik olunmuştur.

PASBAN (پاسبان) [*İda.*] Bekçi, gözcü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında «pazvant» suretinde kullanılırdı.

Ol şehinşah-ı felek kişver ki olursa reva
Dergeh-i iclâline hurşid-i gerdun pasban
Üsküdarlı Hakkı Bey

Eğriler geçti doğrular yerine
Uğrular şehre pasban oldu
Amasyalı Refikî

PASKAL (پاسقال) [*San.*] Orta oyunu ile tulûat tiyatrolarındaki güldürücüye verilen addır. Tiyatrolarda bunun yerine «komik» kullanılır. Orta oyununda eskiden bunun yerine «pusatçı» tâbiri kullanılırdı.

PASTAV (پاستاو) [*San.*] Ucu yaldızlı çuha topu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski İstanbul ve Galata tellaliye kanunnamesinde her pastav çuhanın elli arşın olmasının âdet olduğu yazılıdır. Macarca olan bu kelime galat olarak «pastal» suretinde de kullanılırdı. Pastal son zamanlarda bir nevi ayakkabına, ekseriyetle askerlerin giydiklerine denilir. Bu tâbir Hüseyin Kâzım Bey'in «Türk Lûgati»nde «Garp, Polonezce - isim - bir top çuha, Pastavla pazarlık - Toptan - Götürü pazarlık» suretinde izah edilmiştir.

Bir keramet eatarız pastav ise almazlar
Satmayıp bâr-ı riya nişleeün ol delkbedaş
Sabit

§ [*San.*] Orta oyununda pişekârın elindeki şakşağın eski adıdır.

PAŞA (پاشا) *[İda.]* Sivillerle askerlerin ileri gelenlerinin bir kısmına verilen resmî unvandır. Osmanlıların ilk devirlerinde bu unvan hanedan mensuplariyle yalnız bir kısım idare adamlarına *verilirken sonradan askerîden «mir-i* liva» ve ondan yukarı rütbede olanlarla mülkiyeden «vezir», «beylerbeyi», «mir-i miran» ve « mir-ül-ümera » rütbelerine tahsis edilmiştir. Damat paşa, *Ağa paşa, Vali* paşa o cümledendir.

«Lehçe-i Osmanî» de bunun için: «Beşe, baş vüzera ve bazı ümeraya mahsus resmî unvandır. Sabıkta ehl-i seyfe mahsus pâyelerin unvanı idi. Mülkiyede vezir, beylerbeyi, mir-i miran, mir-ül-ümera rütbelerine verilir. Avam zebanzedi unvan dahi olur. Sabıkta paşa sancağı valinin oturduğu eyalet merkezi, sairlerinde sancak beyi olurdu» izahatı vardır.

«Kamus-u Türkî» de şöyle yazılırdır: Paşa (Aslı Baş ağa . Farisî «Pay-ı şah» dan me'hnz olması baittir) Devlet-i Osmaniye'de vüzeraya ve esasen menasıb-ı âliye-i sefiyye ve mülkiyye eshabına verilen unvandır. Vaktiyle bir ve iki ve üç tuğlu olarak üç sınıfa münkasım idi. Elyevm mülkiyyede: Vezir, Rumeli beylerbeyi, miri miran ve mir-ül-ümera isimleriyle dört ve askeriyede müşirlik, feriklik ve *mirlivalık isimleriyle* üç rütbe eshabına verilir. (Sonraları birinci feriklik de ihdas edildiği için askerîde de dört rütbe sahibine verilir): Ahmet Paşa, Ömer Paşa, Nâzır Paşa, Vali Paşa, *Müşir Paşa, Ferik Paşa, Liva Paşa, Kaptan* Paşa. || Paşa kapısı = Bab-ı Âlî.»

«Kamus-u Osmani»de de: «Paşa lâfzının aslı hakkında da pek çok ihtilâf vardır. Lügat erbabının bazıları Farsça (Pây-ı şah) lâfzından muharref olduğuna, bazıları da Türkçe'de büyük birader mânasına olan «Beşe» lâfzının mürûr-i zamanla telâffuzunun «Paşa»ya tahavvül eylediğine ve bir takımı dahi evin, ailenin büyüğü, reisi demek olan «Baş ağa» dan tahrif edildiğine kail olmuşlarsa da Sultan Orhan'ın büyük biraderi Emir Alâeddin'e vezarete nasp ile ona «Paşa» unvanını vermiş olmaları bu lâfzın Türkçe « Beşe » kelimesinden bozma olduğuna delâlet etmektedir» deniliyor.

Eski Darülfünun müderrislerinden ve değerli ilim adamlarından Avram Galanti birkaç tarihî tâbir arasında tetkik ettiği «Paşa» için (Yeni Mecmua, sayı 81) şöyle diyor:

«Paşa; bu kelime Babil'ce olup eyalet reisi yani vali, mutasarrıf mânasınadır. Hükümdar Hammurabi kanununda bu kelime (پا = Paha) suretinde birkaç defa yazılıdır. Ahd-i Atik'in Azra kitabının Acem işlerinden bâhis kısımlarından, aynı kelime aynı suretle zikredilmiştir. Paşa kelimesini tasavvut nokta-i nazarından tetkik edelim: Paha ile paşa kelimelerinin aralarındaki fark (ح = h) ile (ش = ş) sadalarını husule getiren işaretler yani harflerdir. Eski İranîlerin Ay Allahının ismi (ماس = mas)tır. Muahharen İranîler (Ay) a (ماه = Mah) demişlerdir. (Mas) kelimesi mürür-ı zamanla (Mah) olmuştur. Aynı usulün aksiyle (Paha) kelimesi (Pasa) olur. (س = s) ile (ش = ş) harflerinin mahreçleri bir olduğundan (س = s), yerine (ش = ş) vazolnnduğundan (Pasa) kelimesi (paşa) olur. Elyevm bile İbranice'de (Paşa) Paha tarzında yazılır ve o suretle talâffuz olunur. Paşa kelimesi bize ne vakit, ne tarik ve ne suretle geçmiştir. Şimdilik bu suali sormakla iktifa ederiz.»

Hammer'in (cilt 1, sayfa 202) «Paşa» hakkındaki nokta - i nazarı şudur: «Bu ünvan Avrupa'da umumen mâruf ise de mânası ve aslı pek az zevata mulûmdur. Paşa iki kelime-i Farisiyeden, pay ile şahtan mürekkeptir ki hükümdarın ayağı demektir. Bu, Keyhüsrev'in eski bir tesisinden me'huzdur. Eksenofon ondan bahseder. Bu hükümdar hükümetinin memurlarını kendi vücudunun âzası addederek memuriyyetlerinin münasebetlerine göre onları âza-yı muhtelife isimleriyle tesmiye etmiş idi. Bu suretle umur-u dahiliyye ile mükellef büyük memurlar gözleri, zâbıta memurları kulakları, vergi tahsildarları elleri, askerler ayakları, hükkâm ve yahut kanunların tatbik vasıtaları dili idi. Hasılı dahiliyye, polis, maliye, harbiye, adliye nezaretleri gibi yükaek hizmetlere havas tâyin ediyordu, Paşa unvanı *sırf teşbihi* olan bu tesisin taklidinden ibarettir ki hakikatten âri değildir. Çünkü paşa vilâyat valileri, vezir, asker kumandanı olmak itibariyle hükümdarın ayakları demektir.» Aynı *sayfa haşiyesinde de şu malûmat yazılıdır:* «Eksenofon, Sirup 1,7,2 paşa ve han unvanları İran-ı kadimde cari olmak melhuzdur. Aryenlerin (İranîlerin) besüs kelimesi paşa kelimesinden ve muzikanos *musı* handan *muharref* olabilir »

Paşa lâfzını eserinin bir haşiyesinde tetkik eden Osman Nuri Bey (Osman Ergin) (Mecelle-i Umur-u Belediye, cilt 1, sayfa 551) diyor ki: «Benim zannıma göre baş ahi'den baş ağa ve bu da bir derece tahfif edilerek «Beşe» olmuştur. Beşe'nin bilâhara «Paşa» suretine inkılâp etmiş olması istib'ad edilemez. Beşe kelimesi hâlâ Kastamonu vilâyetinin bazı taraflarında müstameldir.»

Frederih Gize «Osmanlı İmparatorluğunun

teşekkülü Meselesi » hakkındaki yazısında (Türkiyat mecmuası, birinci cilt, sayfa 164) Alâeddin Paşa'dan bahsederken «Paşa» için şu mütalâayı ileri sürüyor:

«Müşarünileyhin Orhan'ın büyük biraderi olup olmadığı meselesi bile henüz taayyün etmemiştir. Sonraki Osmanlı müverrihlerinin büyük birader telâkkisine sebep de, hükümdarlık tacından feragat keyfiyyetini daha âsilâne bir şekle sokmak olduğu gibi, diğer taraftan da paşa kelimesinin «Baş ağa»dan müştak olduğu fikrinden ileri gelmiştir. Her ne kadar bu telâkkinin Türkiye'de umumî olmasına ve «Deni»nin «Türk lisanının grameri» adlı eserinde (s. 1156) bu umumî fikre iştirak etmesine rağmen, ben bunun yanlış olduğunu kabul etmekteyim. Baş ağa kat'iyyen bu mânada müstamel değildir. Zira yalnız başına «Ağa» kelimesi zaten «büyük birader» mânasınadır. «Paşa» unvanı aşağı yukarı mnasır olan «Âşık Paşa» gibi dervişlerde istimâl edilmekte idi. Bundan dolayı kabul edebilirim ki Paşa «Padişah» kelimesinden gelmiştir, ve sultan gibi, mânevi âlemde hükümdar mânasına gelir. Nitekim ekseriya sofiyane şiirlerde tesadüf edildiği veçhile derviş, aynı zamanda mânen sultan veya padişahtır.»

Türklerde büyük evlâda paşa da denilirdi. Osmanlılarda ilk defa paşa lâkabiyle lâkaplandırılmış olan (Alâeddin Paşa) görülüyor. Bunun Osman Gazi'nin büyük oğlu ve Orhan Gazi'nin büyük kardeşi olması aynı an'anenin Osmanlılarda da cereyan etmiş olduğunu gösterir. Orhan'ın büyük oğlu (Süleyman Paşa)nın paşalığı da o kabildendir. Bununla beraber Birinci Murat'ın zamanında Kazasker olan (Çandarlı Kara Halil Efendi)ye paşalık unvanı verilmekle Paşa tâbiri resmî elkaba dahil olmuş ve yüksek mertebeleri ihraz edenlere verile gelmiştir. Osmanlı tarihindeki ifadeler hep bunu teyit eder mahiyettedir. Nitekim; Müneccimbaşı; Alâeddin'den bahsederken (cilt 3, sayfa 278) diyor ki: «Türkmen lügatinde büyük karındaşa paşa ıtlak olunup müşarünileyh sair biraderlerinin büyüğü olmakla kendülere paşa denilirdi.»

«Lügat-i Tarihiye ve Coğrafiye» de (cilt 2 sayfa 32) «Eski Türk lisanında büyük evlâda paşa ıtlak olunduğu cihetle serdefter-i selâtin-i Osmaniyan Sultan Osman Gazi Han hazretleri gibi büyük oğlu (Alâeddin) Hazretlerine (Paşa) deyu hitap ve umur-u devlette istihdam buyurur idi. Sonra bu nam umur-u devlette istihdam olunan ahlâfına dahi unvan oldu. Bazıları paşa lâfzının pay ile şah'tan mürekkep yani (Pay-ı şah) tan muhaffef olduğunu dahi beyan ediyorlar » deniliyor.

«Memalik-i Osmaniye'nin tarih ve coğrafya lügati» inde (cilt 4, sayfa 1052) « Paşa; Türk lisanında büyük oğula ıtlak olunduğu halde sonraları meratib-i mülkiyye ve askeriyyeden bazılarına tahsis kılınmıştır » deniliyor ve esbab-ı mucibe gösterilmeksizin ilâveten «Paşa lâfzının Pay-ı şah'tan muhaffef olması hakkındaki rivayetin doğru» olmadığı mütalâası serdediliyor.

«Sicill-i Osmanî»nin (cilt-4 sayfa 738) ifadesi şöyledir: «İlk paşa» «Lala Şahin» dir. Çünkü müşarünileyh serdar olmakla âdat-ı Türkman olarak büyük oğula «paşa» demek varit olmakla bu zat emir-ül-ümera yani Rumeli beylerbeyi olunca «bay» muhaffefi «bey» mafevkinde olarak «paşa» tâbir olunmuştur. «Paşalık bu suretle bendegâna lâkap olunca şehzadegân hazaratına denmiyerek «çelebi, sultan» denmiye başlamıştır.»

Paşa tâbiri, tazim makamında olarak, ulema ve meşayihten de bazılarına verilmiştir. (Molla Sinan)ın (Sinan paşa), Arif-i Billah (Muhlis Paşa), mutasavvıfane şiirleriyle mâruf (Âşık Paşa) o kabildendir. Ancak bunların aldıkları paşa unvanı resmî bir unvan değildir. Bu şekildeki unvan Osman ve Orhan devirlerine munhasırdır. Ondan sonra paşa unvanı hep resmî makam sahipleri hakkında kullanılmıştır.

Vak'a nüvis Lûtfi efendi, hicrî 1288 (1871-72) vak'aları arasında Rusya devleti tarafından Sultan Aziz'e verilen nişandan bahsederken (Lûtfi tarihi, hususî kütüphanemde müellifin el vazması nüsha, cilt: 13, sayfa 7) «ilâve» başlığı altında şu malûmatı veriyor: «Bin ikiyüz kırk bir senesine gelinciye kadar Devlet-i Aliye'de teşrifatça suret-i mürettebe ve muntazamada nişan itasına dair malûmat ve kuyudat-ı mevsuka ve resmiyyeye muttali olamadım. Eskiden paşa unvaniyle muanven olan vüzeraya kılıç kaftan ile üç, beylerbeyiler ile mir-i miran'a, mir-ül-ümera paşalara iki ve bir tuğ verildiği misillû sancaklar ve ordularda fevkalâde yararlıkları görülen şücaan-ı asakirin başlarına takılmak için rütbe-i mütenevviadan nişan makamında çelenkler verilir idi. Fevkalâde olarak bazı havass-ı vüzeraya dokuz tuğ verildiği de mesbuktur. Eski vakitlerde İstanbul'da Sadrazam ile Kaptan paşa ve bazı nişancılardan başka paşa unvaniyle vüzera ve mir-i mirandan bir fert bulunmaz idi. Damat paşalar dahi taşra valiliklerinde bulunuyorlardı.»

Vak'a nüvisin söylediği çok eski zamanlara aittir. Daha sonraları defterdara ve o derecedeki memurlara da vezaret rütbesi verildiği

için Paşa unvanını taşıyan çoğalmıştı. Bununla beraber Osmanlılarda paşa'nın en çok bollandığı zaman 1908 Temmuz İnkılâbına takaddüm eden zamandır. Hicri 1324 (milâdî 1906) senesi için tanzim olunan umumî sâlnameye nazaran 41 müşir, 54 vezir, 20 birinci ferik, 47 ferik, 155 Rumeli beylerbeyi 86 liva vardı. Bu «400» paşaya paşa unvanını taşıdıkları halde teşrifatta dahil olmamaları hasebiyle sâlnameye geçirilmiyen mir-i miranları ve bir de mütekait bulunanları ilâve etmek lâzım gelir. Bunları da 200 farz edersek Meşrutiyet devrini altı yüz paşanın idrâk ettiği anlaşılır.

Temmuz İnkılâbı'ndan sonra mülkiyye ricaline vezirlik ve paşalık verilmemiştir. Yalnız Sadrazam olan mutlaka vezir ve paşa olması hakkındaki an'anenin devamına lüzum görülerek Roma sefirliğinden Sadrazamlığa getirilen Hakkı Bey'le, dahiliye nazırlığından Sadrazam olan Talat Bey'e Paşa denilmiştir,

Bozulmasına dünyanın sebep paşa vü beydir
Fesad ü fitneye bâis bulardır şüphesiz her gâh
Vegsi

PAŞA BAŞTARDESİ (پاشا باشتاردەسی) [*Bah.*] Bubarlı gemilerin icadından evvel kullanılan harb gemilerinden birinin adıdır. Çektiri idadında dahil olan gemilerin en büyüğü baştarde idi. Otuzaltı oturağı vardı. Uzunluğu 210 dan 216 kademe kadar olurdu. Paşa baştardesinde 83 ü gemici ve topçu, 216 sı cenkçi, beş yüzü kürekçi olmak üzere 800 mürettebat bulunurdu. Küregin her birine yedişer nefer tâyin olunur, her mangasına da üçer cenkçi memur edilirdi. Baş taraflarına üçer top konulduktan başka çıkmaları üzerine dörder beşer küçük top yerleştirilirdi. Alâmet olmak üzere kıç kasaraları üzerinde üçer fener yakılırdı.

Çadır adını alan kıç tentesi iptidaları «Seraser» dendi. Sonraları bir yeşil ve bir kırmızı kadifeden yapılmış ve nihayet kırmızı çuhada karar kılınmıştır. Tente döşemesiyle beraber yüzbin kuruş masrafla vücude gelir, ve her sene değiştirilirdi.

Harb gemilerinin yalnız gemici ve kürekçilerine günde yarımşar okka peksimet verilirken paşa gemisinin cenkçilerine de peksimet verilmek usuldendi.

Paşa gemilerinde ötekilerden fazla olarak bir de ayna (dürbün) bulunurdu. Yine paşa baştardesine mîriden «flândire», «kıç bayrağı», «paşa sancağı», «yel bayrağı» verilirdi. Halbuki öteki gemilere yalnız sarılı kırmızılı birer «kıç bayrağı» verilir, öteki bayraklarla flândıraları reisler kendi taraflarından tedarik ederlerdi.

PAŞA DEFTERLİSİ (پاشا دفترلیسی) [*İda.*] Vezirlerle Beylerbeyi ve sancak beylerinin kumandaları altında bulunanlara verilen addır. Sipahiler ümera ve beyelerbeyi'lerin maiyyetinde sefere iltihak ettikleri paşanın ismine nisbetle «filân paşanın defterlisi» denilirdi. Vezirlerin maiyyetlerindeki dirlik sahibi askerlere de bu ad verilirdi. Paşaların içtimaî vaziyyetlerine göre değişen bu defterliler hicrî 1119 (1707-8) senesinde kaldırıldığı gibi vezirlerin diğer maiyyetleri halkı da tahdide tâbi tutulmuştur,

PAŞA DÖKÜNTÜSÜ (پاشا دوکونتوسی) [*Hal.*] Paşa unvanını taşıyanlardan tekaüt edilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vezir ve paşa ünvanını taşıyan ricalin hizmetlerinden açıkta kalmış olanlara da bu ad verilirdi.

PAŞA GEMİSİ (پاشا گمیسی) [*Bah.*] Kaptan paşaların bindikleri gemiye verilen addır. Sonradan Bahriye nazırı unvanını alan Kaptan-ı derya'ların tâyinlerindeki rütbelerine göre top atılır ve paşa gemisi adı verilen gemiye bayrak çekilirdi. Kaptan paşalıkla beraber bu âdet de kaldırılmıştır.

PAŞA KAPISI (پاشا قپوسی) [*İda.*] Tanzimattan evvel Sadrazamların bulundukları daireye verilen addır. Tanzimattan sonra bunun yerine «Bab-ı Âli» kullanılırdı. Vezir dairelerine de bu ad verilirdi.

Nevbetle tabl-ı şöhreti çaldık bu asırda
Paşa kapısına düşeli mehter olda dil
Sururî

PAŞA KAPISI ERKÂNI (پاشا قپوسی ارکانی) [*İda.*] Başta sadrazam olmak üzere büyük devlet adamları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Paşakapısı ricali» de denilirdi. Sadrazamın vazife gördüğü binaya Paşakapısı denildiği için oradaki büyük devlet adamaları hakkında da bu tâbir kullanılmıştır.

PAŞA KAPISI KODAMANLARI (پاشاقپوسی قودامانلری) [*İda.*] Başta sadrazam olmak üzere büyük devlet adamları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Paşakapısı ricali» de denilirdi. Sadrazamın vazife gördüğü binaya Paşakapısı denildiği için oradaki büyük devlet adamları hakkında da bu tâbir kullanılmıştır.

PAŞA KAPISI RİCALİ (پاشا قپوسی رجالی) [*İda.*] Başta sadrazam olmak üzere büyük devlet adamları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Paşakapısı erkânı» da denilirdi. Sadrazamın vazife gördüğü binaya Paşakapısı denildiği için oradaki büyük devlet adamları hakkında da bu tâbir kullanılmıştır.

PAŞALI (پاشالی) [*Hal.*] Paşa unvanını alan vezir ve beylerbeyi gibi büyük devlet adamlarının hizmetinde bulunan gedikli ağalar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Baban vereydi seni bolay kim mevaliye
Sayende biz de taşınırız bari yaliye
Baldırı çıplak olup oturtma haliye
Ne pirpirliye eyle meyl ne paşaliye
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol
Enderunlu Vasıf

PAŞALI ÇAKŞIRI (پاشالی چاقشیری) [*Kıy.*] Eskiden paşaların ağalarına mahsus bir nevi geniş çakşır'ın adıdır. Mecaz yoliyle müptezellikten kinaye halk tâbirlerindendi.

PAŞALI DÖKÜNDÜSÜ (پاشالی دوکونتوسی) [*Hal.*] Paşa unvanı alan vezir ve beylerbeyi gibi büyük devlet adamlarının gedikli ağalarından kapısız kalanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

PAŞALIK (پاشالق) [*İda.*] Paşa unvan ve mansıbı, eskiden bir paşanın idaresinde bulunan yer hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Olma paşalık için avâre
Tabl ü zurna ile girme nâre
Nabi

Zannetme ben Amasya'da paşalık eyledim
Baldum yetim halkını babalık eyledim
Ziya Paşa

PAŞALI KAVUĞU (پاشالی قاووغی) [*Kıy.*] Paşa unvanını alan vezir ve beylerbeyi gibi büyük devlet adamlarının gedikli ağalarının başlarına giydikleri kavuk hakkında kullanılır bir tâbirdir. Üçüncü Selim tebdil gezerken başına bu kavuğu giyerdi.

PAŞALI KIYAFETİ (پاشالی قیافتی) [*Kıy.*] Paşa unvanını alan vezir ve beylerbeyi gibi büyük devlet adamlarının gedikli ağalarının giyiniş tarzları hakkında kullanılır bir tâbirdir.

PAŞALIM (پاشالم) [*Hal.*] Bir efendi bendesi olanlar tarafından «kapı yoldaşım» yerinde biribirlerine kullandıkları tâbirdir.

PAŞA ODASI (پاشا اوطه‌سی) [*Ask.*] Ağa bölüklerinin yirmi birinci bölüğüne verilen addır. Ocak an'anesine göre bunun verilmesine sebep olarak «Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları» adlı eserde (cilt 1, sayfa 169) şu fıkra yazılıdır: «Kanuni Sultan Süleyman zamanında vezir-i âzam İbrahim Paşa Yeniçerilerin eski ve yeni odalarını tamir ettirmişti. Bir gün bunları gezerken yirmi birinci ağa bölüğüne gelince o odanın aşçısı kendisine bir tas şeker şerbeti verir. Bundan memnun olan İbrahim Paşa, şerbeti kana kana içtikten sonra aşçıya ihsanda bulunmuş ve bundan böyle bu oda benim odam olsun diyerek ölümüne kadar odayı himayesine almıştı.»

PAŞA SANCAĞI (پاشا سنجاغی) [*İda.*] Tanzimat'tan evvel valilerin oturdukları eyalet merkezlerine verilen addır.

PAŞAZADE (پاشازاده) [*Hal.*] Paşa oğlu yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PATAKÜTA (پاتا کوتا) [*Kıy.*] Yakası kadifeli, çapraz ipekli mintan adıdır. Kilise tulumbacıları giyerlerdi.

PATALYA (پاتالیه) [*Bah.*] Her iki küreği bir kişi tarafından çekilen ve birden üç çifteye kadar küreği bulunan harb gemilerine mahsus sandal adıdır. Limanda sahile pek yakın bulunulduğu zamanlarda kamarot ve hizmetçilerin gemiye alınmaları veya gemiden dışarıya çıkarılmaları işinde kullanılan bu sandallar bindirme tahtalıdırlar. Kıçtan kara olup sahile iskele olmadığı halde varagele ile gemiye girip çıkmak ve geminin borda veya karinini silmek için de kullanılan batalyadan küçük filika şeklindeki tekneye «borda patalyası» denilir.

PATLAK DİKİŞLİ (پاتلاق دیکیشلی) [*Kıy.*] Eskiden giyilen serpuşlardan (başlık) birinin adıdır. Hırka dikişi gibi dikişli, uzunca sarığı kavuktaki gibi birbiri hizasında olmayıp biraz mukavvesçe sarılmış olan bu başlığı ilmiyye mensupları giyerlerdi.

PATRİK (پطریق) [*İda.*] Rumlarla diğer Hıristiyan milletlerin baş papazlarına verilen addır. Patriğin oturduğu yere (Patrikhane) denilir. Patrik kelimesi Rumca «aile» mânasına olan «patria» ile hükmetmek mânasına olan «archein» kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu itibarla patrik kelimesinin mânası aile veya kabîle reisi demek olur.

Patriklik Milâdî dördüncü asırda henüz vaftiz olunmamış (Büyük Kostantin) namını taşıyan bir Lâtin İmparatoru tarafından ihdas olunmuştur. Sonraları (Umumi Patrik) unvanını almış olan patriklik İmparator tarafından «Piskoposluk» halinde kurulmuş ve «Kostantiniyye baş rahibi» unvanı verilmiş idi. Sonraki zamanlarda patrik unvanına «İstanbul baş piskoposu» unvanının takaddüm etmesi ilk kuruluşunda Patrikhane'nin Piskoposluk halinde bulunmasından ileri gelmiştir. Kaldı ki Hıristiyanlık tarihine göre İstanbul Patriği kendisini «Havariyyun» kürsüsüne câlisi (oturucusu)

bulunan patriklerden sayamaz. Çünkü Kudüs, Antakya ve Roma baş rahipleri birer resulün kürsüsü üzerinde oturduklarına kaildirler. Bizans piskoposu ise bir resulün yani havarinin sandalyesi üzerine câlis bulunduğunu hakkiyle iddia edemez. Çünkü buraya havariyyun'dan hiçbiri gelmemiştir. Binaenaleyh Rum patrikliği Roma ve Kudüs patriklikleri gibi bir havari müessesesi olmayıp Bizans hükümdarının ihdas ve Osmanlı padişahının ipka etmiş olduğu ruhanî bir makamdır. Filvaki şark ve garp kiliseleri umumi bir mecliste içtima ettikleri zaman Rum Patriği daima Papa'dan sonra birinci patrik olarak tanınmıştır. Fakat bu şeref de makamın dinî haklarından ziyade mukim bulunduğu Şark İmparatorluğu'nun pay-ı tahtına ait idi.

Bizans devrinde patriğin hiçbir cismanî salâhiyyeti yoktu. Patriklik makamı imparatorluğun hududu dahilindeki şehir ve kasabalarda ve bunların köylerinde bulunan kilise ve manastırların ve bunlara bağlı emlâk ve akar ve arazinin idaresiyle meşgul muhtelif ruhban (rahibler, papazlar) heyetlerinin mercii idi. Filvaki bazı patriklerin nüfuz sahibi oldukları vâkidir. Fakat bu, kendi şahıslarının imparator saraylarında mergup olmasından, bazı imparatorların dinî hissiyyatlarının fazla kuvvetli bulunmasından ileri geliyordu. Patriklerin bu nüfuzlu zamanlarında İmparator saraylarına her dediklerini kabul ettirmeğe muvaffak oldukları da oluyordu. Fakat bu nüfuz vaktin imparator ve patriğinin değişmesiyle veyahut ölmesiyle değişir, azalır, çoğalırdı. Bundan dolayıdır ki diyanete pek mümaşatkâr olmıyan imparatorlar zamanında Patriğin mertebesi iner, alçalır, nüfuzu azalırdı. İmparatorlar alelekser istediklerini Patrik intihap ettirirlerdi, Bir rivayete nazaran imparatorların biri mergubu olan on dört yaşında bir çocuğu patrik tâyin etmiştir.

Hemen on asır kadar devam eden Bizans zamanında patriklik tarihinde kaydedilecek en dikkate değer hâdise patrikliğin (ortodoks patrikliği) namını alarak Papalık'tan ayrılması keyfiyyetidir. Bu husus ekomentik bir sinod kararıyle tahakkuk etmiştir.

Bizans devrinde yirmi dört piskoposluk da dahil olmak üzere yüz elli yedi Patrik, patriklik makamını işgal etmiştir.

İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi Patrikhane tarihinde mühim bir devre teşkil etmiş ve bu hâdise Patrik (İkinci Atanasyos) zamanında vuku bulmuştur.

İstanbul'un zaptından birkaç gün sonra diğer milletler reislerine olduğu gibi Rumlara da Patrik intihabı tebliğ edildi. Rumlar toplanarak kiliselerde Lâtinlik ve Ortodoksluk meselesinden dolayı birkaç zamandan beri manastıra çekilerak inziva halinde yaşıyan rahip (Yenadius Scolarius) u Patrik intihap ederek keyfiyyeti Fatih Sultan Mehmet'e bildirdiler. Seçilen yeni Patrik İstabl-ı Âmire'den gönderilen gayet mükellef ve müzeyyen eğerli ve üzeri beyaz gaşiye ile örtülü bir ata bindirilerek beraberinde ruhanî heyet olduğu halde saraya geldi. Fatih'in huzuruna kabul olunan patrik kıyam halinde (ayakta) bulunan Fatih'in ayağına kapandı. Sultan Mehmet pek çok iltifat etti ve ruhanî reisliğinin delili olmak üzere Kayser'lerin hükümet alâmeti olarak kullandıkları asâ gibi gümüşten dir asâyı keni eliyle kendisine teslim ve bin altın da harçlık ihsan eyledi. Bu esnada Yenadius, Padişah'ın sihhat ve âfiyet ve satvet ve şevketinin devamına dair bir dua okumuş ve bu suretle merasim sona ermiştir.

Hayrullah Efendi Tarihinde (Kitab-ı samin, sayfa 84) Fatih'in asâyı teslim ettiği sırada patriğe hitaben «Sen kemal-i rahat ve emniyyet ile patriklik umurunu rüyet eyleyüp muracaata muhtaç olduğun umuru dahi bizzat bana arz ve ifade ederek icra eyleyesin» dediği ve (Yeni Osmanlı Tarihi) nde (cilt 2, sayfa 127) «ben de seni Rum milletine patrik ettim. Delâlet-i Rabbaniyyeye mazhar ol. Her halde mazhar-ı himaye-i şahanem olacaksın. Eslâfın benden evvel İmparatorlar zamanında nail oldukları imtiyaz ve müsaadata mazhar olacaksın» sözleriyle iltifatta bulunduğu yazılıdır.

Bu suretle kabul şerefi bittikten ve sarayda bir de mükellef ziyafet verildikten sonra rikâpta mevcut vezirler, paşalar alay-ı vâlâ ile patriği Patrikhane'ye götürdüler. Patrik İstabl-ı Âmire'nin gayet müzeyyen bir atına binmişti.

Fatih sair mezheplere sâlik hıristiyanların da reislerini ipka ve nasbeylemiştir. Hattâ bunlara da asâ ve kılıç ile beraber bir nüfuz ve istiklâl dahi vermiştir. Ermeni, İslâv, Lâtin hıristiyanlar kendi mezheplerinin papaslariyle kalmışlardır.

Fatih'in bu muamelesinden dolayı ricalden bazısı İslâmiyyet bu derece kuvvet ve ülviyyet bulmuşken hıristiyanlara ya İslâm olunuz veyahut kılıçtan geçersiniz deyip de iş bitirmemek nasıl câiz görülür diye itiraz etmişlerdi. Sultan Mehmet-i Sani bu itirazı duyunca:

— Din-i İslâmı Hazret-i Şari'den ziyade himaye iddiasında bulunmak ne büyük vazifesizliktir, cevabını vermiştir.

Rum tarihçileri, Fatih'in patriğe yeni bir selâhiyyet vermediğini, patrikhanenin Osmanlılar zamanında nâil oldukları hukuk ve imtiyazatın İkinci Halife Hazret-i Ömer tarafından Kudüs'ün zaptında verilmiş olan imtiyazların aynı olduğunu iddia ediyorlar ki bu iddia patrikliğin fetihten evvel cismanî bir selâhiyyeti olmadığını ve patrikhanenin cismanî selâhiyyetinin tâ ikinci Halife'nin zamanına ait olduğunu ispat etmektedir. Halbuki Hazret-i Ömer'in malûm olan ahidnamesinde ancak, ırz, can ve millî emniyyeti İslâmın kefaleti altına alınıyor ki bu itibar ile de rum müverrihlerinin iddiaları ihticace sâlih olamaz. Fatih Sultan Mehmet (Genadius)u patrik nasbettiği zaman kendisine yaptığı iltifatlardan başka bir de «Milletbaşı» unvanını vermiştir. Patriklerin rum milleti işleriyle iştigalleri işte o zamandan başladı. Patrikhane o zaman cismanî selâhiyyet aldı. Bizans imparatorlarının milletdaş ve Osmanlıların ise müslüman olması ve İstanbul'un Bizanslılardan Osmanlılara geçmesi arada mühim bir fark husule getirdiğinden Patriğin evvelce mevcut olmıyan ve hattâ lüzum dahi bulunmıyan böyle bir sıfat takınması âdeta tabiî bir keyfiyyettir. Mamafih şu nokta da burada kaydedilmelidir ki Patrik'ler kendilerine gösterilen bu iltifatlardan bu lûtuflardan metbularına karşı şükrana borçlu olacak yerde bu haklarını ve bu selâhiyyetlerini daima ve daima metbuları olan hükümetin aleyhinde kullanmışlardır. Patriğe «Milletbaşı» denilince ilk iş olarak patrikhaneyi bir nevi hükümdar sarayına kalbettiler. Patrik artık bir hükümdar oldu. Vazifesi sırf dinî olan Sinod meclisinden maada «Müşavirler» adı altında Rum milletinin en milliyyetperverlerinden mürekkep cismanî bir meclis teşkil edildi ve patrik daima ve hattâ huzur-u hümayunda bulunduğu zamanlarda bile göğsünde iki başlı kartal resmini havi bir alâmet taşıdı. Patrikhane dahilinde mabeyinciler bulunuyor ve Patrik ancak, müsaadesi alındıktan sonra, bu mabeyincilerin delâletiyle ziyaret edilebiliyordu. Patrikhanenin ancak hükümdar saraylarına mahsus teşkilâttan olmak üzere bir de «Matbah-ı âmire» si vardı.

Patriklik Lozan Muahedesiyle selâhiyyeti tahdit ve dinî işlere hasredilmiş bir halde bâki kalmıştır.

PATRİKHANE (بطريقخانه) [*İdo.*] Patrik adı verilen Rum baş papazının oturduğu yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara Patrikhane Fener'de olduğu için «Fener Patrikhanesi» de denilmiştir. Patrikhane patrikliğin kurulmasiyle meydana gelmiştir. Patriklik milâdî dördüncü asırda (Büyük Kostantin) adını taşıyan bir Lâtin İmparatoru tarafından ihdas olunmuştur.

Türkler İstanbul'u zaptederken iki tarafa ayrılarak biribirleriyle boğuşmaları yüzünden esasen mahdut olan selâhiyyeti ile beraber nüfuzu sıfıra inen Patrikhane Fatih'in Patrik nasbı ve geniş selâhiyyet vermesiyle yeniden canlanmış ve Osmanlı devletinin bilhassa inhitat zamanlarında büyük roller oynamıştır. Osmanlıların muhtelif devletler arasında akdedilen muahedelerden çoğunda patrikhane hakkında devlet için birtakım muzır madde ve hükümler mevcuttur. Bu da devletin gaileli vakitlerinde patrikhanenin hıristiyan devletlerine vuku bulan mütevali tazallümkârane müracaatlarının neticesi idi. Hassatan Tanzimat'tan sonra Patrikhane büsbütün Millî-Yunanî bir mahiyyet almıştır.

İstanbul'un fethi üzerine Fatih tarafından (Yenadius) un patrikliği altında kurulan Patrikane Lozan muahedesine kadar tam 482 sene devam etmiştir. Lozan'da sulh muahedesi bahis mevzuu olurken Patrikhane meselesi de görüşüldü. Türk murahhasları bu müzmin çıbanı katî bir ameliye ile kökünden çıkarıp atmak istediler. Patrikhanenin İstanbul'dan çıkarılması noktasında çok ısrar ettiler. Bir taraftan (Atosefal) kiliseler, diğer taraftan patrikhanenin İstanbul'dan kalkması işlerine gelmiyen Yunanlılar, Hıristiyanlık namına Avrupa ve Amerika'nın dinî taassubunu tahrik için kıyamet kopardılar ve bütün hıristiyan âlemine tazallümler, protestolar ve istimdatnameler yağdırdılar. Mezhep itibariyle ortodoksluktan büsbütün ayrı ve hattâ ortodoksluktan müteneffir olan Anglikan kilisesi bile Patrikhane'nin İstanbul'da ipkası için teşebbüslerde bulundu. Bununla beraber murahhasların bütün ısrarlarına rağmen Fener Patrikhanesi yalnız imtiyazları kaldırılarak alelâde bir kilise halinde İstanbul'da kaldı.

Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü tarafından çıkarılan (Ayın Tarihi) nde «Fener Patrikhanesi'nin geçirdiği inkılâb, Ankara, Teşrinievvel 1339-1923, sene: 1, numara: 2» Patrikanenin tarihi hakkında şu tafsilât verilmiştir:

«Patrikhane müessesesinin hayatı tarihini başlıca üç büyük devre ayırmak lâzım gelir: Teşekkül devri, İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethinden evvelki devri, fetihten sonraki devri... Şimdiki vaziyyet bu üçüncü devrin zeylini teşkil edecektir. Bu üç devrin en büyüğü devr-i sani ve patrikhane'nin en ziyade cismanî ve millî nüfuz sahibi olduğu devir de son devirdir. Patrikhanenin ilk teşekkülü piskoposluk

halindedir ve sırf dinî ihtiyaçlar üzerine kurulmuştur. El'an Patrik unvanına «İstanbul baş piskoposu» takaddüm etmesi bidayet-i halinde patrikhanenin piskoposluk halinde bulunmamasından neş'et etmektedir. (Kostantinopl) un tesisinden mukaddem, yani Şarkî Roma İmparatorluğu'nun Mecûsî'lik devrine ait olan ilk piskoposluk İsa'nın ölümünden elli sene sonra hıristiyanlığı neşir ve telkin maksadiyle tesis edilmiş ve ilk piskoposu da havariyyundan (Apostolos) un şakirtlerinden olup Kudüs'ten gelen Stasis Apostolos olmuştur.

«İznik içtiması ve ilk patrik:

«Malûm olduğu üzere hıristiyanlık dediğimiz İsa dîni evvelâ Kudüs'te, ondan sonra da sırasiyle Yunanistan, Roma ve İstanbul'da yayılmıştır. Piskoposluk hali 24 üncü piskoposun zamanında piskoposluk «İznik» da içtima eden birinci ekomenik (bütün Hıristiyan kiliselerinin murahhaslarından mürekkep umumi) sinod'un kararıyle, ekomenik patriklik ilân edildi. 25 inci piskopos da birinci Mitrofanis namını aldı (Milât'dan sonra 315). Piskoposluğun patriklik yapılmasının sebebine gelince: Milâdın 300 üncü senesinde (Kostantinopl) u tesis eden İmparator Kostantin, bu şehri Şarkî Roma İmbaratorluğu'nun siyasî merkezi ilân ettiği gibi papalık makamına tekabül edecek bir dinî merkez tesis etmek istemiş ve bu maksatla piskoposluğu patriklik yaptırmıştır (milât'dan sonra 325). Bununla beraber Rum Patrikliği Hıristiyanlıkta Papalık'tan sonra gelir. Esasen o zamanlarda Garp ile Şark hıristiyanlığı arasında mezhep farkı siyasî ayrılıştan, Roma imparatorluğu'nun Şarkî ve Garbî namlariyle ikiye ayrılmasından üç yüz sene sonra Milâdî dokuzuncu asırda, patrik meşhur (Fotius) zamanında hâdis olmuştur. Patrikliğe kalbedilinciye kadar piskoposluğun vazifeleri sırf dinî idi ve bugün alelâde bir papazın kilise içindeki işleri ne ise o idi. Fazla olarak o devirde kiliseler aynı zamanda bir de mektep vazifesi gördükleri cihetle oraya devam eden çocukları okuturdu. İlk devir burada bitiyor.

«Piskoposluğu patriklik yaptırtan İmparator Kostantin bu yeni dinî makama bir de yüksek bir pâye vermek istemiş ve bu maksadın sevkiyle bir hiyerarşi (mertebe usulü) ihdas edilmişfir ki patriklik makamı ruhanî derecelerin en yükseğini teşkil etmiştir. Şimdi ikinci devre giriyoruz.

«İmparatorların tahakkümü:

«Hemen on asır kadar süren bu ikinci devre 25 inci piskopos ve birinci patrik sayılan (Mitrofanis) in patrikliğiyle başlıyor. Bu devir içinde patrikliğin hiçbir cismanî selâhiyyeti yoktur. Patriklik makamı imparatorluğun hududu dahilin deki şehir ve kasabalarda ve bunların köylerinde bulunan kilise ve manastırların ve bunlara bağlı emlâk ve akar ve arazinin idaresiyle meşgul muhtelif ruhban heyetlerinin meclisi idi. Filvaki bu ikinci devir esnasında bazı patriklerin nüfuz sahibi oldukları vâkidir. Fakat bu, kendi şahıslarının imparator saraylarında mergup olmasından, bazı İmparatorların dînî hislerinin fazla kuvvetli bulunmasından ileri geliyordu. Patriklerin bu nüfuzlu zamanlarda İmparator saraylarına her dediklerini kabul ettirmiye muvaffak oldukları da oluyordu. Fakat bu nüfuz vaktin imparator veya patriğinin değişmesiyle veyahut ölmesiyle tahavvüle uğrar, azalır, çoğalırdı. Yani bu nüfuz sırf şahsî bir mesele idi.

«Bundan dolayıdır ki diyanete pek mümaşatkâr olmıyan İmparatolar zamanında patriğin mertebesi iner, alçalır, nüfuzu azalırdı. İmparatorlar alelekser istediklerini patrik intihap ettirirlerdi. Bir rivayete nazaran imparatorların biri mergubu olan on dört yaşında bir çocuğu patrik tâyin etmiştir.

«Katoliklikten Ortodoksluğa:

«Bu uzun devir içinde Patrikhane tarihinde kaydedilecek en dikkate şayan hâdise patrikliğin ortodoks patrikliği namını alarak Papalık'tan ayrılması olmuştur. Bu dahi ekomenik bir sinodun kararıylele yapılmıştır.

«Bu devri yirmi dört piskoposluk da dahil olmak üzere 157 patrik idrak etmiştir. Kurun-u Vusta (orta zaman) devrini kapattığı gibi patrikhane tarihinin de ikinci devrini kapatan İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi patrik İkinci (Atanasius) zamanında vuku bulmuştur.

«İstanbul'un fethinden sonra:

«Fetihten sonra ilk patrik malûm (Yenadius) tur. Rum tarihnüvisleri, Fatih Mehmet'in patrikhaneye yani bir selâhiyyet vermediğini ve patrikhanenin Osmanlılar zamanında nâil oldukları hak ve imtiyazların İkinci Halife (Ömer İbn-il-Hattap) hazretlerinin, Kudüs-ü Şerif'in zaptında vermiş oldukları aynı imtiyazların aynı olduğunu iddia ediyorlar ki bu iddia patrikliğin fetihten evvel cismanî bir selâhiyyeti olmadığını ve patrikhanenin cismanî selâhiyyetinin tâ ikinci halifenin zamanına ait olduğunu isbat etmektedir. Halbuki Hazret-i Ömer'in malûm ve yalnız bir taraflı olan ahidnamesinde (bu ahidnamenin sureti tarih-i Taberî'de yazılıdır) ancak emniyyet-i ırz ve can ve mal kefalet-i islâm altına alınıyor ki bu itibar ile de Rum tarihnüvislerinin vâki iddiası

ihtieaca sâlih olamaz. Fatih Sultan Mehmet (Yenadius) u pa rik nasbettiği zaman kendisine yaptığı iltifatlardan başka bir de (Millet başı) unvanını vermiştir, Patriklerin Rum milleti işleriyle iştigalleri işte o zamandan başladı. Patrikhane o zaman cismanî selâhiyyet aldı. Bu, Fatih'in bir hatası olup olmadığı sadedimizin haricindedir.

«Cismanî teşkilât:

«Mamafih şu nokta da burada kaydedilmelidir ki Patrik'ler kendilerine gösterilen bu iltifatlardan, bu lûtuflardan metbularına karşı medyun-ı şükran olacak yerde bu haklarını daimâ ve daima metbuları olan hükümetin aleyhinde istimal etmişlerdir. Evvelemirde patriğe «Millet başı» denilince Patrikhane'yi bir nevi hükümdar sarayına kalbettiler. Patrik artık bir hükümdar oldu. Vazifesi sırf dînî olan Sinod meclisinden maada «Müşavirler» nami altında Rum milletinden en milliyyetperverlerinden mürekkep bir cismanî meclis teşkil edildi, ve patrik daima ve huzur-u hümayunda bulunduğu zamanlar da bile göğsünde iki başlı kartal resmini havi bir alâmet taşıyordu. Patrikhane de «Mabeyinciler» bulunuyor ve Patrik ancak, müsaade-i mahsusa istihsal edildikten sonra, bu mabeyincilerin delâletiyle ziyaret edilebiliyordu. Bu hal (Meledius) un infisali zamşnına kadar böylece devam etti. Patrikhanenin ancak hükümdar saraylarına mahsus teşkilâtından olmak üzere bir de «Matbah-i âmire» si var idi ki bu da son zamanlara kadar devam ediyordu. Patrikhane Osmanlı devletiyle muhtelif devletler arasında akdedilen muahedelerden biri yoktur ki Patrikhane hakkında bu devlet için bir takım mevad ve ahkâm-ı muzirreyi ihtiva etmiş olmasın. Bu da devletin her gaileli zamanlarında, harb zamanlarında, sulh müzakeresi zamanlarında patrikhanenin hıristiyan devletlere vuku' bulan müracaat-ı mütevaliye-i tazallümkâranesinin neticesi idi. Bilhassa Tanzimat Hatt-ı Hümayunundan sonra patrikhane büsbütün millî-Yunanî, siyasî-Avrupaî bir mahiyet aldı.

"Patrikhane sefirleri:

"Patrikhane kapı kâhyaları hükümet nezdinde âdeta bir sefir idiler. Şu farkla ki sefirler Hariciye Nazırına, kapı kâhyaları da Adliye Nazırına müracaat ediyorlardı. O derecede ki meselâ zabıta tarafından rumun birisi herhangi bir sebepten dolayı tevkif edildi mi, kapı kâhyası derhal Adliye Nazırı'na gider ve keyfiyyeti âdeta "protesto„ ederdi.

"Patrikhanenin en çok güvendiği, temas ettiği Osmanlılar aleyhindeki tertibatına hâdim olduğu devlet Rusya idi. Bununla beraber şurası da bilinmelidir ki patrikhanenin en büyük müzahiri Rusya devleti olmakla beraber kıblesi ve istikbal vechesi Yunanistan idi. Çünkü Yunanistan'da (Helen), rumluk da (Helen) dir. Ve Helenizm'in en çok korktuğu İslâvizm'dir.„

Yazıda bundan sonra yeni doğan vaziyyet üzerine Patrikhanenin nakli meselesiyle Papa Eftim hâdisesi hakkında uzun uzadıya izahat verilmektedir.

Tanınmış devlet adamı Şükrü Kaya son zamanlarda Gregoriyen ermenileri arasında çıkan Arslanyan ihtilâfı münasebetiyle yazdığı bir yazıda (Gregoriyen Ermeni Patrikliği, Hürriyet, 6 kasım 1950) «Patrikhane, patriklik ve o makamların imtiyaz ve salâhiyyetleri bahsi Osmanlı İmparatorluğu tarihinin karanlık ve karışık fasıllarındandır» dedikteln sonra şu tafsilâtı veriyor:

Patrikhane, patriklik ve o makamların imtiyaz ve salâhiyetleri bahsi Osmanlı İmparatorluğu taribinin karanlık ve karışık fasıllarındandır.

«Bizans İmparatorluğu'nda, Patrik'ler İmparator tarafından tâyin olunurlar ve onun memuru sayılırlardı. Teokratik bir devlet olan Bizansta Patriklerin, kilise ve manastırların rolü büyük olmuştur.

«İmparatorluğun sukutu ile Patriklik memuriyyetinin de nihayet bulduğunu söyleyen Genadius'u Fatih Sultan Mehmed, Bizans İmparatoru olmak sıfatiyle tekrar o makama tâyin ettiğini tarihler yazıyor. Bütün ruhanîlerin kıyafetleri ve elbiselerinin renkleri, teşrifattaki yerleri de o zaman tesbit edilmiştir.

«Fatih'in Rum Patriği'ne verdiği rivayet edilen fermanın aslının vaktiyle Patrikhane ile beraber yandığı söylenir. Tarihlerde ve devlet arşivlerinde böyle bir kayda tesadüf edilememiştitr. Hattâ ferman denilen vesikanın iki ihtiyar Yeniçerinin şahitliğiyle sonraları Yavuz Sultan Selim devrinde şer'î mahkemeye yeniden tesçil ettirildiği iddia olunur.

«Ermeni Patriğini de Fatih ihdas etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında hele düşkün devirlerinde Patrikler ve Patrikhaneler kendi mezhepdaşlarının hem din ve hem dünya işlerini mutlak bir hâkimiyytle idare ederlerdi. Devlet içinde devlettir. Kaynarca Muahedesi'nde bu hususta devlete bazı ağır külfetler de yükletilmişti.

«Buğdan-Eflâk ve Mora isyanlarında Rum Patrikhane'sine atfedilen ağır töhmetler İkinci Sultan Mahmud'u, Patrik Yuvakim'i Patrikhanenin kapalı kapısında asmaya, Etniki Eterya'yı

ve isyanları idare ettikleri suçu ile Kuruçeşme'deki Rum Sillogosu âzalarını ölüm cezalarına çarptırmaya kadar götürmüştü. Devletin Patrikhanelere karşı emniyyetsizliği o devirde başlar.

«Tanzimat ricali, bütün devlet teşkilâtındaki yaptıkları yenilikleri Patrikhanelere de tatbik etmişlerdir.

«Eski tertip ikinci cilt düsturdaki Rum Patrikhane'sine ait nizamnameyi kilise erkânının telkiniyle Babıâlideki Fenerli büyük memurlar kaleme almış.

«Gregoryen Ermeni kilisesi teşkilâtı Patriğin evsafını, patriklik tarz-ı intihabını 1848 ihtilâli sırasında Paris'te hukuk tahsil ederek Türkiye'ye dönen, Ovedyan Rusinyan, Portakal ve Serviçin adlarındaki genç ve idealist Ermeni hukukçuları yazmışlar. Babıâli de bunları 1863te mucibince amel oluna iradesiyle düstura geçirmiş. Ermeni Patrikliği nizamnamesinde 48 ihtilâlinin yaydığı prensiplerin izleri âşikârdır. Seçim makanizması, reyiâm, gizli rey, açık tasnif ve reylere hile ve fesat karışmasına dikkat vesair ahkâmı itibariyle tamamiyle demokratiktir.

«Papayı Kardinailer meclisi, Patriği Metropolitlerin teşkil ettiği Sensinot intihap eder. Ermeni Patrik namzetlerini, ruhanisi ve cismanîsi karışık umumî meclis seçer. Eğer bu nizamnameler; her hangi bir din ve mezhep müminlerinin yalnız itikat ve ibadetlerini, manastırların ve kiliselerin idaresini ruhanîlerin ve rahiplerin derece, sanat, salâhiyyet, nasb, tâyin ve intihab gibi hususları ihtiva etseydi; lâik Cumhuriyet rejiminde bunlara müdahale hatıra gelmezdi. Fakat o nizamnmelerdeki hükümlerin bir kısmı devletin hukuk-ı hükümranesine giren dünya işlerine de taallûk ediyor, içinde tamamiyle politik hükümler de var.

«Nitekim Lozan muahedesi'nin akalliyetler denilen kısmının yürürlüğü de kendiliğinden kalkmıştır. Zaten Ermeniler bu akalliyet hukukunu çoktan reddetmiş bulunuyorlar. Türk medenî hukuku, kıyafet ve kisve kanunu da bu nizamnamelerin birçok maddelerini fesh ve ilga etmiştir.

«Modern devlet telâkkisi ve devletin esas hukukları prensibi, hiçbir yerde hususiyle Türkiye'de tekrar devlet içinde devlet yaratmıya asla müsait değildir.

«Umumî âsayiş ve âdaba aykırı olmamak, devletin hükümranlık hukukuna ve birliğine dokunmamak şartiyle itikat ve ibadet işlerinde mezhepdaşların kendi hallerine bırakılmaları insanların tabiî haklarıdır. Fakat devletin de anayasaya göre sahip olduğu âmme velâyeti ihmal edilmemelidir.

«Patrik intihabı Patrikhane vazife ve salâhiyyetleri ikide birde devleti işgal edecek kritik meselelerdir. Devleti alâkalı ve ihtisaslı dairelerinin bu nizamnameleri, hattâ ilkileriyle birlikte yeni baştan tetkikle din işlerini dünya işlerinden ayırması, yani modern ve medenî devlet telâkkileri ve prensiplerine göre tâdil etmesi zamanı gelmiştir.»

PATRİKLİK (پطريقلق) [*İda.*] Osmanlı saltanatı zamanında muhtelif gayr-i müslimlerin dînî ve medenî bazı işlerini idare eden makamlara verilen unvandır. Bu makamların mühimleri İstanbul Rum Patrikliği, Mısır tevabii Rum patrikliği, Antakya Rum patrikliği, İstanbul Ermeni patrikliği, Kudüs-ü şerif Ermeni patrikliği idi.

PATRİSELER (پاتريسلر) [*Bah.*] Ana direğinin üstünde bulunan çubukların kapelelerinden geminin yanlarına gelen halatlara verilen addır.

PATRONA (پاطرونا) [*Bah.*] Bahriye Feriki (vis amiral) derecesinde rütbe sahibi olanlara verilen unvandır. Lâtince (Patronus) dan alınmadır. İtalyanlar (Patrona), İngilizler (Patron) şeklinde kullanırlar. İtalyanlar bu tâbiri eski zamanlarda donanma büyük kumandanlarına tahsis etmiş oldukları halde İngilizler şimdi bir küçük geminin yahut nakliye sandalının kumandaniyle gemi sandallarının dümenlerini kullananlara vermektedirler. Patrona izafetle gemiye «Patrona-i Hümayun» denilirdi. Patrona filâmasını prova üstüne çekerdi. Onsekizinci asrın son yarısında sâlyanesi üç bin beş yüz kuruştu.

İhtilâlcilerden meşhur (Halil) tarihe bu namla geçmiş ise de kendisi usulen bu rütbeyi ihraz etmiş değildir.

PATRONA-İ HÜMAYUN (پاطرونا همايون) [*Bah.*] Bahriye feriki rütbesinde bulunan vis amiralin gemisine verilen addır. Patrona filâmasını prova direğinin üstüne çekerdi.

PAY (پای) [*Mal.*] İstanbul belediyesinin Karaağaç mezbahasını kurmasından önce celeplerle kasaplarla arasında hayvan alım ve satımı hakkında «çeşni» usuliyle yapılan muameleye verilen addır.

Celepler tarafından Anadolu yakasından getirilen hayvanlar için (Uzunçayır)da, Rumeli yakasından getirilen hayvanlar için de (Ok meydanı)nda «Kotra» adı verilen birçok ağıllar vardı. Her celebin malı ötekilerine karışmamak için ayrı ayrı kotralarda muhafaza edilirdi.

Satış yapılacağı vakit kasaplar kotraya giderler, hayvanların cinsine, besisine göre pazarlığını keserlerdi. Bu pazarlık sâfi etin

okkası üzerinden yapılırdı. Pazarlık bittikten sonra kotraya girilir, çobanlar tarafından sürü ürkütülerek hayvanlar biribirine karıştırılırdı. Bu kargaşalık hengâmında belirsiz beş koyun yakalanır, kotradan çıkarılırdı. Bunlar kesilir, yüzülür, sakatatı ayıklanır, ve beşi birden tartılarak tartı yekûnunun beşte biri hayvanların ortalama sıkleti addolunurdu. Bu ameliyenin ismine «Çeşni» denilirdi. Çeşni için kesilen hayvanların eti satılmaz, orada hizmet eden esnafa dağıtılırdı.

Pay adı verilen bu merasime iştirâk eden kasaplar ihtiyaçlarını tesbit ederler, ve o ihtiyaç nisbetinde aldıkları koyunları dükkânlarının arkasında bulunan hususî mezbahalarda keserlerdi.

Paylar alınırken çobanlar yine kotraya girer, sürüyü ürkütür, hayvanları biribirine karıştırarak kotranın ancak bir koyun geçebilecek genişlikte olan kapısına doğru sürerlerdi. Kapıdan can hevliyle biribirini ezerek çıkan koyunlar bir, üç, beş, on diye sayılır ve bu suretle her pay biribirine karışmamak için kimi kırmızı, kimi mavi, kimi yeşil, kimisi de sarı renkle nişan edilirdi.

PÂYE (پایه) [*İda.*] Rütbe karşılığı kullanılır bir tâbirdir. Eskiden sivillere verilen rütbeler karşılığı olarak da kullanılan bu tâbir hassaten son zamanlarda, İlmiyye rütbeleri hakkında istimâl olunmuştur. Pâye denilince İlmiyye rütbeleri hatıra gelirdi. Mekke pâyesi, İstanbul pâyesi o kabildendir.

(Başvekâlet arşivi) ndeki bir vesikada (Dahiliye, tarihi 7 m. 1213, fiş numarası 2095) «pâye» nin Tanzimat'tan evvel rütbe yerinde kullanıldığını gösterir: «Büyük kal'a tezkireciliği pâyesini haiz Erzurum Valisi Seyyit Ahmet Paşa'nın divan kâtibi Mehmet Refi' Efendi'ye erbab-ı maariften olmasına ve emektarlığına binaen evkaf muhasebeciliği pâyesi tevcihi.»

«Burhan-ı Katı'» da sekiz mânası olduğu gösterilen Farsça pâyenin şu mânaları kullanılırdı: Kadir, menzilet, rütbe, basamak. Lehçe-i Osmani» de bunun için şu izahat vardır: «Ayaklık, derece, rütbe, mertebe, merdiven ayağı, sıpa, sacayak, - pâye mansıp, paye-i mücerrede.»

İlmiyye pâyelerinin en küçüğü müderrislik, en büyüğü de Rumeli kazaskerliği idi.

Nola Sâbit kuluna eyler isen bir pâye
Eseri ait olur Hazret-i Mevlâye
Sabit

PÂYE-İ FETVA (پایهٔ فتوی) [*İlm.*] Şeyh-ül-İslâm pâyesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şeyh-ül-İslâmlar fetva verdikleri için bu ad meydana gelmiştir.

PÂYE-İ MÜCERREDE (پایهٔ مجرده) [*İlm.*] İlmiyye rütbeleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna dair bilgisini rica ettiğim tanınmış âlim rahmetli Sadrettin Efendi (pâye i mücerredeler) başlığı altında şu malûmatı vermiştir: «1282 (1865-66) teşkilâtı sıralarında taşra müftüleri ve ulema ve ulema zadelerinin devriye rüusuna kanaat etmeyip daha yüksek bir rütbeye rağbet göstermeleri evvelâ İzmir pâye-i mücerredi ihdas olundu ki Mahreç pâyesi demektir. Ancak meslekten yetişen mevalinin hukukuna halel gelmesin için mafevkindeki bilâd-ı hamseye mülâzemet ve taleb-i niyabet gibi haklardan mücerred olarak tevcihi usûl ittihaz olundu ve ondan dolayı bu ad verildi. Taşra ricaline munhasır olmakla İstanbul merasimine dahil olmıyacaklarından Mahreç mevalisiyle Devriye mevalisi arasında ve onlar gibi «saniye» nin fevkinde bir mertebe itibar olundu. Erbabı giderek bununla da kanaat etmediklerinden 1295 (1878) tarihlerinde bir de Edirne pâyesi ihdas olundu. Hukukundan mücerred bilâd-ı hamse pâyesi demek olup nâil olanlar miralaylara takaddüm ederler. Fakat bilâd-ı hamse mevalisinin madununda itibar içlerinden ağır basanlar bu kere de musil-i Haremeyn olan bilâd-ı hamse pâyesiyle taltif ve tarikleri tashih olundu denilerek hemen hemen oldukları yerde terfî olunmak kaidesi kuruldu ve o zamanlara kadar Haremeyn-i muhteremeyn kadılıkları elekdem felakdem usulünden çıkarılıp maka-mı Meşihatın tensibine bırakılmış olmakla bunların tashih tarikiyle içlerine karıştırılmaları da meslekten yetişen bilâd-i hamse ricalinin haklarını ihlâl etmez addolundu.»

PÂYENDAZ (پایه‌انداز) [*San.*] Hükümdarların geçecekleri yerlere tazim makamında döşenen, kumaş, çuha ve emsali şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Tur pâyendaz eder nur-ı Kelim âşubunu
Olsa ey canan güzergâh vadi-i Eymen sanı
Muallim Naci

PÂYE VERMEK (پایه ویرمك) [*Hal.*] Rütbe vermek demek olan bu tâbir mecaz yoliyle hürmet ve itibar vermek yerinde kullanılır.

Bilirse ubd-i zaifi kemal-i zatını ger
Bu bilme Halika hâşa verir mi bir pâye
Ferit Bey

PAYDOS (پایدوس) [*Sar.*] Hane-i hassa ağalarının ikindiden sonra bahçe içinde tenez-

züh etmeleri (gezinmeleri) yerinde kullanılır bir tâbirdir, Filân has odalı nerede sualine «Paydosa gitti» cevabı verildiği surette o ağanın bahçede bulunduğu anlaşılırdı.

Paydos; izin, âzat, ruhsat demektir. Paydos etmek; tatil etmek, paydos zamanı; tatil vakti demektir. Rumcadan alınmış olan bu tâbirin doğrusu «paydes»dir. Nitekim eskiden yapılarda çalıştırılan Rum amele ve rençberlerin işlerini bırakmıya davet yerinde ırgat başıları tarafından «paydes» diye bağırılırdı.

PAYDOSÇU (پایدوسجی) [*Sar.*] Yapılarda paydos diye bağıran, işin tatil edildiğini bildiren işbaşı hakkında kullanılır bir tâbirdir.

PÂY-I MACAN (پای ماجان) [*Sof.*] Mevlevî'lerce pabuçluk yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kendisinden zelle sâdır olan (kusur, kabahat işliyen) mürit saf-ı nialde (pabuçluk) sağ kulağı sol elinde, sol kulağı sağ elinde olduğu halde bir ayak üzerinde durdurulurdu. Bu duruş mürşit tarafından özürün ve zellenin affına kadar devam eder, mürit ancak izin verildikten sonra yerine dönerdi. İşte müridin pabuçlukta bu v ziyette durmasına pây-ı mercan denilirdi,

PAYI TAHT-I SALTANAT (پای تخت سلطنت) [*Cor*] İstanbul hakkında kullanılır bir tâbirdir. İstanbul hakkında şunlar da kullanılırdı: İslâmbol, Kostantiniyye, Âsitane, Dar-üs-saltana, Dar-ül-hilâfe, Der Aliyye, Südde-i saadet, Belde-tüt-tayyibe, Dergâh-ı Selâtin, Dar-ül-Mülk, Çari grat.

PAYZEN (پایزن) [*Bah.*] Buharın icadından evvelki yelkenli harb gemilerinde kürekçilik hizmetini görenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kürekçiler harb esirleriyle cürüm ve cinayet işlemiş takımından idiler. Bunlar kürekler hizasında güvertelere çakılı halkalara ayaklarından zincirle köstekli bulundurulduklari için ayağı bağlı mânasına gelen bu tâbir meydana gelmiştir. Kürekçilerin esir sınıfına «forsa» denildiği gibi her ikisine de «payzen» nami verilirdi. Ceza kanununa giren «Kürek mahkûmu» tâbiri bunu ifade ediyordu.

§ [*Sar.*] Saraylarda yalınayak gezme yerinde «Payzen» kullanılırdı. Ayağı çıplak gezmek ayıp sayıldığı için yalınayak gezenler «payzen payzen geziyorsun» diye tekdir olunurdu.

PAYZEN PAYZEN GEZMEK (پایزن پایزن گزمك) [*Sar.*] Yalınayak çıplak ayak gezme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ayağı çıplak gezmek ayıp sayıldığı için yalınayak gezenler «payzen payzen geziyorsun» diye tekdir olunurdu.

PAZARCI (پازارجی) [*Sof.*] Mevlevî tekkelerinde çarşı işini gören derviş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mevlevîhanelerde canların (dervişlerin) sertabbah dededen izin almaksızın sokağa çıkmaları yasak olduğu için dergâha ait levazımın ve dervişlere müteallik şahsî şeylerin mübayaa ve tedariki çarşı canı dede denilen pazarcı tarafından temin olunurdu. Pazarcı arkasına «destegül» denilen elbiseyi giyer, boynuna da ucu koltuğunun altında düğümlü olan bükülmüş bir peştemal takardı. Aldığı şeyler fazla olursa peştemalı açar, aldıklarını bununla naklederdi. Pazarcının ayrıca zenbili de vardı. Onu herkes hizmete gönderebilir, gitmem diyemezdi.

PAZARCI MAŞASI (پازارجی ماشه‌سی) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Çarşıdan tekkenin levazımını tedarik eden ve pazarcı denilen dedenin beline taktığı ucu kargı gibi demire verilen addır. Esnaf bunu görerek pazarcıya ucuz mal verirdi.

PAZAR KAYIĞI (پازار قایغی) [*Bah.*] İstanbul'da Boğaziçi'nde bulunan yerlere yolcu ve eşya taşıyan beş ve yedi çifte büyük kayıklara verilen addır.

PAZVANT (پازوانت) [*Hal.*] Rumeli'de mahalle bekçilerine verilen addır. Gece bekçisi demek olan Farsça pasban'dan bozmadır.

PEÇE (پچه) [*Kıy.*] Kadınların tesettür maksadiyle kullandıkları yüz örtüsüne verilen addır. İtalyanca pezzeto'dan alınmadır. Çarşafla kullanılan ve yüze tutulan peçe ilkin aiyah kıldan kalınlı, inceli yapılırken sonraları vualleri, ajorluları, nakışlıları çıkmıştır. Mutaassıp olanlarla beraber süs düşkünü olanlardan çifte peçe kullananlar vardı.

PEDERŞAHİLİK (پدر شاهیلك) [*Hal.*] Ailede baba hakimiyyeti sistemi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Babanın otoritesine tâbi olanların hayat ve hürriyetlerine şâmil, mutlak velâyet hakkıdır. Ailede ana hâkimiyeti sistemine de «Mader şahilik» denilir. Peder; farsça baba, Mader; ana demektir.

PEHENGİR (پهنگیر) [*San.*] Tahtanın enini almıya mahsus doğramacı âletinin adıdır. Doğramacı esnafı buna galat olarak «mehengir», «plengir» derler. Ağacı inceltmek için kullanılan çıkırıkcı âletine de bu ad verilir.

PEHLE (پهله) [*San.*] Mezar sandukalarının yan taşlarına verilen addır. Mezarların üzerlerine konulan taşlar gibi bu hacimde ve kapak taşından daha büyük yassı ve kalın

taşlara da bu isim verilir. Farsça yan mânasına gelen "pehlû„ dan bozmadır.

PEHLİVAN (پهلوان) [*Ok.*] Ok atmakta maharet sahibi olan tanınmış Kemankeşler (okçular) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Farsça bir kelime olan bu tâbirin doğrusu pehlevan'dır. Pehlevan iri gövdeli, bünyesi kuvvetli adam, yiğit; güreşçi demektir.

Pehlevan-ı âlem olmuş kalb-i istiğna ile
Top-ı çarhı dehr elinde oynadır elma gibi
Sultan Mustafa

PEKİN İPEKLİSİ (پکين ايپکلیسی) [*Giy.*] Bir nevi ipekli kumaşın adıdır. Çin'de dokunan bu kumaşa Çin ipeklisi, mavi renklisine de Hatâî denilirdi.

PEKSANS (پکسانس) [*Top.*] Sahil istihkâmlariyle harb gemilerinde kullanılmış olan eski toplardan birinin adıdır. Fransız Generallerinden Peksan tarafından icadedilmiş olan bu topa mucidinin adı verilmişti. Gemilerde kullanılması top ve obüsün delmekten ibaret olan tesirine mukabil bunun daha müessir olması ve gemilerin tahribi için atılacak güllelerin hareketlerinin daha ağır olmasının muktazi bulunması idi. Peksans'ın mahrut-u nâkıs şeklinde bir hazinesi vardı. Hazinenin içine az barut konulmak suretiyle güllelerin hareketleri o kadar serî olamadığından işbu gülleler gemiler üzerine atıldığı surette geminin rast geldiği yerini paralar, harap ederlerdi.

Harbiye mektebinin Erkân-ı harb sınıflariyle Mühendishane'nin topçu ve istihkâm sınıflarında okutulmak üzere Alman topçu zâbitlerinden «Fonder Hayman» tarafından yazılıp Şevki ve Ahmet Muhtar Paşa'lar tarafından genişletilmek suretiyle tercüme olunan "Külliyat-ı Fenn-i Esliha„ adlı eserde (İstanbul, Karakin Bağdadlıyan Matbaası, 1306, syfa 44) sahil ve gemi toplarından bahsedilirken bunun için şu izahat verilmiştir.

"Devlet-i Aliyye'nin sahil topçuları 12 santimetrelik Kurpkârî çenberli toplar ile uzun 15 santimetrelik çenberli Krup toplarına ve 21, 24, 26, 28, ve 35,5 santimetrelik Kurpkârî şişhaneli havanlara mâlik olup mamafih sahil istihkâmlarının ekserisinde bir çek atik efvah-ı nâriye ve o arada 22 (uzun ve kısa) ve 44 çapında peksanslar ile 22 ve 24 çapında kaval havanlar mevcut ise de bunların cümlesinin peyderpey ilgasına himmet olunmaktadır.

Yine ayni eserin başka bir yerinde de (sayfa 104) şöyle deniliyor:

«Kaval efvah-i nâriyeden obüs topları ile balyemez topları büsbütün istimalden sâkıt olmuş gibidir. Bazı sahil istihkâmlarında kaval peksanslardan ve bu istihkâmlarla kalelerin ekserisinde kaval havanlardan el'an istifade edilmekte ise de bunların yerine peyderpey kuyruktan dolar sahil toplariyle havanlar vazedilmektedir.»

Filhakika çok geçmeden iptidaî mahiyyette olan peksanslar gerek sahil istihkâmlarından ve gerek harb gemilerinden kaldırılmış, yerlerine son sistem toplar konmuştur.

PENBE ÇUL (پنبه چول) [*Giy.*] Altı üstü pamukla dokunmuş gömleklik ince bez adıdır. Altı pamukla bürümcük, üstü bütün bürümcük dokunmuş olanına «penbe zar» denilir. Her ikisi vesikalarda geçer.

PENBE DÜZ (پنبه دوز) [*San.*] Pamuklu şeyler diken sanatkârlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Penbe; Farsça pamuk demektir.

PENBE ZAR (پنبه زار) [*Giy.*] Altı pamukla bürümcük, üstü bütün bürümcük dokunmuş gömleklik ince bez adıdır. Altı üstü bütün pamukla dokunmuş olanlara «penbe çul» denilir. Her ikisi de vesikalarda geçer.

PENBE İPLİĞİ (پنبه ايپلیگی) [*San.*] Pamuk ipliği yerinde kullanılır bir tâbirdir. Penbe; Farsça pamuk demektir. Eski vesikalarda geçer.

PENCİK (پنجك) [*Mal.*] Akınlarla harblerde ele geçen esirlerden askerlik hizmetinde kullanılmak üzere beşte birinin ve esir sahibinde kalan beşte dördünden alınan verginin adıdır. Osmanlıların kuruluş devirlerinde yapılan akınlar sebebiyle ele geçen esirler gaziler arasında taksim olunur, her esir onu esir edenin sahih mülkü sayılırdı. Esir sahipleri esirlerini hususi işlerinde kullandıkları gibi bu suretle istihdam edecek yeri olmıyanlar veyahut ellerine ihtiyaçlarından fazla esir geçirenler bunları satarlardı. Zamanla esir satışı çoğaldığı için bir esirin bedeli yüz yirmi beş akçaya kadar düşmüştü. Birinci Murat zamanında ulemadan Kara Rüstem Şer'an hükümetin hakkı olan «humus» un zıyaa uğradığını ileri sürdüğünden iş bir heyete havale olundu. Kazasker Kara Halil'in de dahil bulunduğu bu heyet esirlerin humsunun (beşte birinin) hükümete aidiyyetini tasdik ettiğinden rayiç olan yüz yirmi beş akça itibariyle beher esir için Beyt-ül-mal namına yirmi beş akça alınmasını ve beşten ziyade esiri bulunup da beşte birini vermek istiyenlerin verecekleri esirlerin kabul olunmasını kararlaştırdı. Padişahın da uygun gördüğü bu karar üzerine Kara Rüstem'e hums-i ganaimi (ganimetlerin beşte birini) almak vazifesi tevcih olundu. O mânayı

ifade eden ve bundan evvelki İslâm devletlerinde de kullanılıp beşte bir mânasına gelen Farsça «pencik» tâbiri Osmanlılar arasında dahi bu suretle meydana geldi. Esirlerden bu adla vergi alınmasına hicrî 764 (1362-63) tarihinde başlanmış olduğu Kanunnamede (Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, Millî Tetebbular Mecmuası, c. 2, s. 326) yazılıdır. (Cami-üd-Düvel) de aynı tarihi gösteriyor. Müverrih Sadettin Efendi (Tac-üt-Tevarih, c. 1, s. 74) pencik resminin (Zağra) nın fethini mütaakıp ihdas olunduğunu yazar. Zağra'nın fethi hicrî 763 (1361-62) tarihinde olduğuna göre tarihler aşağı yukarı uyuyor demektir.

(Heşt Beheşt) ve (Tac-üt-Tevarih) de bu resmin Yeniçeri'liğin kuruluşunda vaz'olunduğu görülüyor. (Heşt Beheşt) de fazla olarak esirlerden çocuk alınıp terbiye edilmesinin Timurtaş Paşa'nın tavsiyesiyle olduğu yazılıdır.

Devlet hazinesine bu nam altında giren varidat esirlerin mukarrer bedellerinden alınan işbu humus'tur. Her esirin penciği olan yirmi beş akça Beyt-ül-mal'e verildikçe bir varaka (makbuz) verilmek ve o varakada yazılı şahıs o adamın malı olmak kaidesi konulmuş idi. Türkçede bu münasebetle «ben senin pencikli kölen miyim?» sözü darbımesel (atalar sözü) olmuştur.

Esir sahiplerinden beşte bir olarak aynen alınan esirler acemi oğlanı sayılarak acemi oğlanı kışlasına gönderilir, orada Osmanlı hudutlar. dahilindeki Hıristiyanların «devşirme» suretiyle alınan çocuklariyle birlikte asker olarak yetiştirilirdi.

Esirler münasebetiyle alınan pencikten başka İstanbul'da cariye satışlarında da «pencik resmi» namiyle bir fındık altını resim alınırdı. Yeni varidat menbaları arandığı hicrî 1215 (1800-01) senesinde maktu bir fındık altını'nın yerine, diğer ticarî emtia gibi, satış bedelinden yüzde üç resim alınmasına karar verilmiştir. Vak'anüvisin beyanına göre (Cevdet Paşa Tarihi, c. 7, s. 84) tahminen fazla hâsıl olacak otuz beş bin kuruş Gümrük varidatına zam olunmuştur. Esir alım ve satımının men'i üzerine bu varidat da tabiatiyle ortadan kalkmıştır.

Nedir senden bu çektiğim
Esirinsem ver penciğim
Bilmez misin a sevdiğim
Çok naz Âşık usandırır.
Ziya Paşa

PENCİKÇİ BAŞI (پنجكجی باشی) [*Mal.*] Esirlerin beşte birini veyahut karşılığı olan bedelini hükümet hesabına almakla vazifelendirilen memura verilen addır. Alınan esirlere beşte bir mânasına gelen «pencik» ve resme de «pencik resmi» denildiği için memura da «pencikçi başı» denilmiş idi. Bu vazife ilk zamanlarda «Akıncı kadısı» denilen bir memur tarafından görülüyordu.

Pencikçiler; hükümet hesabına alman esirlerin bir defterini yaparak akıncı kumandanı ile birlikte mühürleyip bunları hükümet merkezine gönderirlerdi. Esirlerin Hıristiyan isimleri, babaları, eşkâli ve millî adları deftere yazmak kanundu.

Esir edilen çocukların on ile on yedi yaş arasındakiler tercih edilerek alınırdı. «Pencik oğlanı» adı verilen bu esirler acemi ocağında Yeniçeri olarak yetiştirildikleri gibi içlerinden uygun görülenleri de saray hizmetlerinde kullanılırlardı.

PENCİ KEMER (پنجی كمر) [*Mim*] Tepesi sivri kemerlere verilen addır.

PENCİK EMİNİ (پنجك امینی) [*Mal.*] Pencik kanunu hükümlerine göre esirlerle esir pazarlarında satılan kul ve cariyelerden alınan resmin tahsili işleriyle meşgul olan memura verilen unvandır. On yedinci ve on sekizinci asırlardaki vesikalarda geçer.

PENCİK KANUNU (پنجك قانونی) [*İda.*] Harblerle akınlarda alınan esirler hakkında tatbik olunacak muameleyi gösteren kanunun adıdır.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, c. 1, s. 8 ve mütaakıp) on beşinci asır sonlarındaki Pencik Kanununda asker için alınacak esirlere dair şu kayıtların bulunduğunu yazıyor:

«Akıncı beyi ile toyca ve akıncılardan elde ettikleri esirler pencikçi denilen ve akıncılarla beraber bulunan bir memur tarafından tesbit edildikten sonra akıncı beyinin bilfiil elde ettiği oğlandan yirmi adedi kendisine bırakılırdı. Keza pencikçi'nin elde ettiği esirin beşi ve toycaların büyüklerine birer ve küçüklerinin ikisine bir esir terk edildikten sonra mütebaki erkek esirlerin on ile on yedi yaşları arasındakilerin kusursuz ve sağlam olanlarından her biri üç yüzer akçaya devletçe satın alınırdı. On sekiz yaşlarındakilerin ve hattâ daha büyükçe olanlarının münasipleri de alınabilirdi. Askerlik için orduya alınacak efradın yaşları hakkındaki kaide ve kanun zaman zaman tadil edilmiştir.

«Pencik Kanunu daha sonra esaslı surette tesbit edildi. Acemiliğe alınmıyan veya adedi

beşten aşağı olan erkek esirler; şirhar, beççe, gulâmçe, gulâm, aakallı ve pîr diye birtakım sınıflara ayrıldı ve bu tertibe göre vergi alındı. Üç yaşına kadar olan çocuğa şirhar, yani meme emen denilirdi. Üç yaşından sekiz yaşına kadar olursa beççe (yavru), sekizden on iki yaşına kadar olana gulâmçe (küçük çocuk), bülûğa ermiş olana gulâm denirdi. Kanunnamede bir de sakallı denilen ve gulâm gibi tüysüz olmayıp iyice tıraşı gelmiş olan oğlanlar vardı. Yaşlı olan esire de pîr yani ihtiyar denilir ve vergiler de bunların yaşlarına göre alınırdı. Bundan başka esirlerin tam âzalı veya malûl olup olmadıklarına göre de vergileri değişirdi.

«Kadın esirlerden ümm-ül-veled cariyeden (çocuk anası olan odalık cariye) yüz yirmi akçadan yüz elli akçaya kadar alınırdı. Mariye, duhter, duhterek, acuze, fertute, ma'yube, bîmare, yekdest, yekçeşm gibi sınıflara ayrılan esir kadın ve kızların bu taksime göre vergileri vardı. Bu resimlerin alınması için akıncıların yanında pencikçiler bulunuyordu. Pencikçilerden evvel bu hizmeti akıncı kadıları görürdü. Orduda, İstanbul ve Gelibolu gibi yerlerde de pencik resmi almak için pencik emini denilen memurlar vardı.»

Osmanlı saltanatının inhitat devirlerinde esir alma azaldığı için daha evvelden başlanmış olan devşirme kanunu bunun yerine kaim olmuş ve Hıristiyan çocuklarından o kanun hükmüne göre alınanlar Yeniçeri ocağına verilmiştir.

PENCİKLİ KUL (پنجكلى قول) [*Hal.*] Esirciler tarafından satılıp pencik resmi alınmış olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yeni gelir menbaları arandığı hicrî 1215 (1800-01) senesinde maktu bir fındık altınının yerine, diğer ticarî emtia gibi, satış bedelinde yüzde üç resim alınmasına karar verilmiştir. Esir alım satımının men'i üzerine bu gelir ortadan kalkmış, o münasebetle de bu tâbir tarihe karışmıştır.

PENCİK OĞLANI (پنجك اوغلانى) [*Ask.*] Harblerle akınlarda alınan esirlerden askerlik hizmetinde kullanılmak üzere beşte bir olarak alınanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılarda acemi ocağına alınacak efradın ilk defa Pencik kanunu ile toplandığını yazan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Üzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, cilt; 1, sayfa 9 ve mütaakıp) şu tafsilâtı da veriyor:

«Bu usulü teklif eden Kara Rüstem Gelibolu'da oturtularak harbten sonra Anadolu'ya dönen askerlerden pencik resmini veya aynını aldı.

«Fütuhatın genişlemesi sebebiyle elde edilen pencik oğlanlarının Gelibolu acemi ocağında hep gemi hizmetinde bulunmaları yapılan tecrübelere binaen mahzurlu görülüp bundan sonra pencik oğlanlarının birer akça ile acemi olmaları usulü de kaldırıldı ve bunların Anadolu'ya gönderilerek az bir bedel mukabilinde Osmanlı hudutları dahilindeki çiftçilerin hizmetlerine verilmeleri karar altına alındı. Bu suretle Anadolu'da İslâm terbiyesi görüp Türkçeyi öğrenerek yetişecek olan pencik oğlanlarının orduda daha emniyyetli şekilde hizmet edecekleri düşünülmüştü. Bunların Anadolu'ya gönderilmeleri henüz Rumeli'de iyice yerleşilmiş olmamasından dolayı aradaki deniz sebebiyle Avrupa'ya kaçmamaları içindi. Filhakika bazan buradan bile kaçanlarına tesadüf edilmişti.

«Hükümetin pencik oğlanlarının küçük bir bedel mukabilinde çiftçiye verilmesi muvazaa gibi bir muamele olup esirin icabında "Ben padişah kuluyum„ diye çiftlik sahibine kafa tutmıyarak hizmet etmesi içindi. Sonra bu usul devşirmelere de tatbik edilmişti. Türk çiftçisine esir verilmesi kanununun Sırpsındığı harbinden sora konulduğunu bir me'hazımız yazmaktadır.

«Osmanlı vesikalarında (Türk üzerinde olan oğlanlar) diye zikredilen acemiler işte bu pencik oğlanlariyle daha sonra devşirme kanuniyle alınan Osmanlı hudutları dahilindeki hıristiyan çocuklarıdır.

« Türk çiftçisine verilen bu oğlanlar - pencik ve devşirmeler - yetiştikten sonra birer akça yevmiye ile acemi ocağına, Gelibolu'daki gemi hizmetine ve diğer hizmetlere verilerek oralarda da bulunduktan sonra kapıya çıkma veya bedergâh ismiyle Yeniçeri ocağı'na kaydedilirlerdi. Esir ve devşirmelerin, Rumeli'nin Türkleşmesi üzerine onbeşinci asır ortalarından itibaren Rumeli'deki Türk çiftçilerinin hizmetlerine verildiklerini de görmekteyiz.

«Türk çiftçilerine verilen gerek pencik ve gerek devşirmelerin kaçmamaları ve bunların sevk ve celpleri ve mütemadi kontrol edilmeleri için Anadolu'dakilerin idaresi Anadolu ağası denilen bir zâbite ve Rumeli'dekiler de Rumeli ağası'na tevdi edilmişti.»

Fütuhat devri bitipde esir alınamayınca esirlerden pencik oğlanı tarihe karıştığı gibi devşirme alınma usulü de kaldırılınca bu tabii tamamiyle tarihe karışmıştır.

PENCİK RESMİ (پنجك رسمی) [*Mal.*] Harblerle akınlarda alınan esirlerden «Pencik kanunu» hükümlerine göre alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Pencik kanunu ile beş esirde bir esir, yahut her esir başına yirmi beş akça alınırdı. Sonra kanun değiştirilerek erkeklerden acemiliğe alınmıyan veya sayısı beşten aşağı olan esirler şirhar, beççe, gulamçe, gulam, sakallı, pîr, kadınlar da ümm-ül-veled, mariye, duhter, duhterek, acuze, fertute, ma'-yube, bimare, yekdest, yekçeşm gibi sınıflara ayrılarak bu tertiplere göre vergi alınmıştır.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı Kulu Ocakları, cilt 1, sayfa 9) pencik resminin başlangıcı için şunları yazıyor:

«Osmanlılarda acemi ocağına alınacak efrat ilk defa pencik kanunu ile toplandı. Bu usulü teklif eden Kara Rüstem Gelibolu'da oturtularak harbten sonra Anadolu'ya dönen askerlerden pencik resmini veya aynını aldı. Pencik resminin (H. 764, M. 1362-63) senesinde ihdas edilmiş olduğunu kanunname yazmaktadır. Oruç Bey tarihine göre kanunun teklif edildiği tarih bundan bir sene evveldir. Zaim Mehmet Bey de Sırp sındığı muharebesini mütaakıp olduğunu yazmaktadır. Diğer bir me'-hazımızda da pencik oğlanı alınmasının H 761 M. 1359-60 da yani Edirne'nin fethini mütaakıp olduğu gösterilmektedir. Kavanin-i Yeniçeriyan, ilk pencik oğlanının Bilecik tarafına yapılan akında alındığını beyan etmektedir.»

Esir alınma devrinin kapanması ve sonradan pazarlarda satılan köle ve cariyelerden bu adla alınan resmin kaldırılması üzerine bu tâbir tarihe karışmıştır.

PENC Ü YEKÇİ (پنج ویکجی) [*Ask.*] Pencik kanunu hükümlerine göre esirlerin beşte birini yahut pencik resmini alan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine "pencikçi„ de kullanılırdı. Pencikçi gibi pencik-ü yekçi tâbiri de vesikalarda geçer.

PENÇ (پنج) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Kuşburnu güllerinin açmış çiçeği gibi beş yapraktan ibaret ufacık tezyinî şekillere verilen addır. Beş yapraktan ibaret olduğu için bu adı almıştır.

PENÇ BERK (پنج برك) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Beş yapraklı şekillere verilen addır.

PENÇE (پنجه) [*Ida.*] Vezir-i âzamlarla eyaletlerdeki vezir, beylerbeyi ve sancak beylerinin resmî kâğıtlara imza yerine kullandıkları alâmete verilen addır.

Ahmet Vefik Paşa «Lehçe-i Osmanî» de Pençeyi, sah ve imza gibi fermanlara çekilen işaret ve pençelemek mastarından da sah çekmek ve imza etmek demek olduğunu, Beyanki vaktiyle prenslerin imzalarına pençe denildiğini ve bunların ellerini mürekkebe batırıp muahede ve fermanların altını pençelediklerini yazıyor.

Salâhi bey «Kamus-u Osmanî» de Ahmet Vefik Paşa'nın söylediklerini tekrar ettikten sonra Moğol hükümdarlarının ellerini kırmızı boyaya batırıp bastıklarını beyan, Hüseyin Kâzım Bey de «Büyük Türk Lügati»nde yukarda yazılanları tekrar etmektedir.

Osmanlı tarihine ait kıymetli tetkikler yapan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara dair„ başlıklı yazısında (Belleten, sayı 17-18, sayfa 111 ve mütaakıp) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Hükümdar ve şehzade tuğralarından başka vezir-i âzamın ve eyaletlerdeki vezir ve beylerbeyilerle sancak beylerinin, mütesellimlerin, hükümet ve eyalet işlerine ait muharrerata imza yerine kaim olmak üzere (Pençe) ismi verilen ve tuğraya benziyen alâmetleri görülmektedir. Bu (Pençe) tâbirinin el pençesine benzemesinden dolayı verilmiş olması muhtemeldir. Bunun Osmanlılarda hangi tarihten itibaren başladığını bilmiyoruz; böyle bir işaretin Osmanlılardan evvel kullanılıp kullanılmadığı da şimdilik malûm değildir.

«Osmanlılarda ilk pençeyi onbeşinci asrın hemen hemen ortalarında görmekteyiz; şu halde pençe'nin kıdemini en aşağı onbeşinci asır başlarına kadar uzatmak mümkün olabilir kanaatındayım. Tuğrayı andırdığından dolayı pençeyi tuğraya benzetip bu ismi verenler varsa da pençenin yazılan şahısların derece ve ehemmiyyetlerine göre vesikaların sağ kenarının başına veya ortasına ve imza yerine vesikanın sonuna çekilmeleri ve mütenevvi resimde olmaları dolayısiyle pençeye tuğra demek doğru olamaz. Az evvel söylediğimiz gibi pençeye bu ismin verilmesinin, sağ elin pençesine benzemesinden dolayı olsa gerek. İlk pençlerde hükümdar tuğralarında olduğu gibi bir kaide halinde devamlı surette baba ismi görülmemektedir. Aşağıdaki şekiller arasında görüleceği üzere Mahmut Paşa'nın bir pençesinin yazısı (Mahmut ibn-i Abdülhay) gibi okunuyorsa da kat'i değildir. Mamafih benim gördüğüm pençelerde Ayas Paşa'dan başka baba ismi yazılmış pençeye tesadüf edemedim. Belki ilk devirlerde buna müsaade edilmiştir. Henüz

bu ilk devirlere dair böyle bir pençe elde edilememiştir. Fakat onyedinci asırdan itibaren gördüğüm pençelerde de baba ismi yoktur.

«Pençelerin hepsi de tek kavislidir. Çift kavis ancak tuğralarde olup başkaları çift kavis çekemezlerdi. Jan Döni, İslâm Ansiklopedisine yazdığı Tuğra maddesinin sonlarına doğru, üç tuğlu Osmanlı vezirleri ile mir-i miranların (beylerbeyi) çektikleri pençelerin üzerindeki keşide veya filâmaların vezirlerde üç ve beylerbeyilerde iki olduğunu yazıyorsa da elimizde üç filâmalı beylerbeyi pençesi de bulunduğundan bu mütalâanın umumî olmadığı anlaşılıyor. Yalnız böyle iki filâmalı pençeleri, sancak beyi, mütesellim, vali ve muhafız vekili gibi üçüncü ve dördüncü derecedeki memurların buyruldularında görmekteyiz. Meselâ vesikalar arasında görüleceği üzere (912 zilhicce-1507 milâdî) tarihli Foça sancak beyine ait bir buyruldu ile 1193 zilkade-1779 ikinci kânun), (1216muharrem-1801 mayıs) ve (1248 H. 1832 M.) tarihli buyruldulardaki pençeler iki filâmalıdır.

«Pençelerin filâmalarının uçlarındaki kancaların vezir, beylerbeyi ve sancak beylerinin tuğlarının adedine işaret olduğunu söyliyenler varsa da aynı şeklin üç olarak padişah tuğralarında da bulunması ve bundan başka tuğ sahibi olmıyan mütesellimlerin pençelerinde de böyle iki kanca mevcut olması bunun süs olarak kullanıldığını göstermektedir.

«Pençeler Arap harfleriyle olan vesikaların sağ tarafına çekilirdi. Bazan mektubun sağında yazının başlangıç tarafında bulunur, bazan da yazının sağında ve tamamen orta tarafında çekilir ve bazı kere ise imza gibi buyruldunun sonuna konurdu. Eğer pençe çekilecek buyruldu veya mektup garp lisanlarından biriyle yazılmış ise o zaman pençe vesikanın sol tarafına çekilirdi. Buna misal olarak da İsleve yazılmış bir vesikanın fotoğrafisini ve pençesini makalenin sonuna koydum.

«Pençelerdeki isimler, tuğralarda olduğu gibi mutlaka pençenin altındaki birinci sırayı teşkil etmez. Bu alt kısma bazan isim yazıldığı gibi bazan isim ikinci sıraya düşerek (Bende) (Paşa) veya valinin bulunduğu eyaletin adı yazılabilir. Osmanlı tuğralarında olduğu gibi bazı pençelerde (Muzaffer daima) klişesi ve bazılarında pençeli vesikanın doğru olduğuna işaret olmak üzere (Sah - صح) remzi görülür. Yine bazı pençlerde ise bunların hiçbiri bulunmazdı. (Sah) çekilmiş olan pençelerin yanında vesikanın sıhhatin tâyin için zat mührüne veya resmî mühüre de tesadüf edilmektedir. Budin beylerbeyi Toygun Paşa'nın zat mührünü havi pençesi ile vezir-i âzam Ayas Paşa'nın pençesi yanındaki zat mührü ve sadaret kaymakamı Murtaza ve Vezir-i âzam İbrahim, Recep, Mehmet, Şahin Ali ve Yusuf Paşa'ların resmî mühürleri bu kabildendir.

«Elimizdeki vesikalara göre birkaç türlü pençe şekli görüyoruz. Vezir veya beylerbeyi olan eyalet valilerinin verdikleri tezkiresiz timar beratlarının sağ taraflarında ve Beratın yukarı kısmındaki pençeler tamamen tek kavisli tuğraya benzemektedir. Bunlardan yedi adet pençe, vesikalar arasındadır. Bunların tuğralardaki (daima) kelimesi yerinde (Sah) işareti görülür ve bunu da doğruluğunu teyiden bu beratın arkasında valilerin resmî mühürleri de vardır. Bunlardan başka on altıncı asırda da Budin Beylerbeyi'nin diğer bazı muharreratında da böyle kavisli tuğralar görülmektedir. Bazı pençelerde kavis olmayıp pençedeki (Muzaffer) in (r = ر) harfi yazının başındaki pençenin kenarından başlıyarak mektup veya buyruldunun ortasına, bazan da Eflak ve Buğdan Voyvodalarına yazılan buyruldularda görüldüğü üzere son satırına kadar temadi etmektedir. Vesikalar arasında Budin Beylerbeyi Sokulln Mustafa Paşa ile (H. 1041 M. 1631) sadrazam olan Recep ve 1627 de Budin Valisi Vezir Murtaza Paşalarla Vezir-i âzam İbrahim, Dayendeli Mehmet, Şahin Ali, ve Koca Yusuf Paşa'ların resmî mühürle mühürlenmiş olan buyrulduları sırf voyvodalara ait olmak üzere buyruldu'nun birinci satırının altından başlamak ve en son satırın yanından sola kıvrılarak en son (Sah - صح) konmak üzere pençenin sonuna doğru bir inhina teşkil ederek devam eden keşideli pençelerdendir.

«Pençelerin bir üçüncü nev'i de, kavisli ve sola doğru kuyruklu (keşideli) olmayıp imza gibi mektubun veya vesikanın sonuna ve sol tarafına konan pençedir. Bu gibilere nümune olmak üzere Vezir-i âzam Ragıp Mehmet ve Halil Hamit Paşa'ların buyruldularının sonundaki pençelerini gördüğümüz gibi, bazı mütesellim ve kal'a muhafız vekillerinin de bu yolda pençeleri vardır. Bunlardan başka bir de Asakir-i Mansure teşkilâtını mütaakıp mühürlü pençe şekli görmekteyiz.

«Bu izahattan anlaşılacağı üzere pençeler yerine, mevkiine ve derece-i ehemmiyyetine göre üç, dört şekil arzetmektedir. Şunu da söyliyelim ki vezir, vali ve beylerbeyi'ler her yazdıkları şeye pençe koymazlar, birçok hususlarda ya re'sen veya derkenar suretiyle vâkı direktiflerini daima yanlarında bulunan resmî mühürle mühürlemek suretiyle tahrir ederlerdi. Buna dair de elimizde bir hayli vesika vardır.

«Bu pençelerin tetkikinde nazar-ı dikkatimi celbeden bir nokta var. Onyedinci ve onsekizinci asırlarda beylerbeyilerin pençeleri vezirlerin pençelerine nazaran ince kalemle resmedilmektedir. Bunun bu asırlarda umumî olup olmadığını bilmiyorum. Yalnız gördüğüm beylerbeyi pençelerinin hepsi de ince kalemle çekilmiştir.

«Vezir-i âzam veya Sadrazamlar pay-ı taht veya devlet merkezlerinde bulundukları zaman kendilerinden başka hiçbir kimse pençe çekemezdi. Darüssaade ağası'nın azli meselesinde Osmanlı Hükümdarı İkinci Ahmet ile Vezir-i âzam Arabacı Ali Paşa arasındaki münakaşa bunu te'yit etmektedir.

«Sadrazamların buyruldularına pençe koymaları (H. 1278 M. 1861) senesinde Keçeci Zade Mehmet Fuat Paşa'nın sadaretine kadar devam etmiştir. Sadrazamlar bu tarihten itibaren (Mehmet Fuat Vezir-i âzam) veya (Vezir-i âzam Mehmet Sait) gibi kendi namlarına sadaret mührü kazdırmışlar, gerek re'sen ve gerek derkenar suretiyle olan buyruldularının sağ kenarının üzerine bu resmî mührü basmışlardır. Keçeci Zade Mehmet Fuat Paşa'nın bu tarzdaki mührünü, Ahmet Vefik Paşa'nın Evkaf Nazırlığı zamanında sadarete takdim edilen 1861 tarihli bir arzanın başındaki (Buyruldu-yi Sami) nin üzerinde görmekteyiz.

«Bunlardan başka Maliye'ye ait evrakın altında veya münasip bir yerinde baş defterdarların (kuyruklu imza) denilen işaretleri vardır. Darüssaade ağalarının da idarelerindeki vakıfların muamelesine ait yazdıkları tahriratların sonunda kuyruklu pençeleri görülür. On sekizinci asrın vak'anüvislerinden Halil Nuri Bey, defterdarın işaret-i mahsusasına (küçük sah) demektedir. Makalenin sonundaki vesikalarda iki defterdarın kuyruklu imzasını ve Darüssaade ağalarının pençelerini göreceksiniz.»

Değerli Profesör bundan sonra tetkik yazısına koyduğu pençeler hakkında izahat vermektedir.

Birisi pençe-i ferman birisi sahh-ı sahih
Birisi satha-i telhis biri nevk-i kalem
Nâbi

Çarhdan pençe-i hurşid adını mahvetti
Pençe buyruldasunun şeş cihete saldığı nam
Nedim

PENÇE-İ ÂL-İ ABA (پنجهٔ آل عبا) [*Sof.*] Hazret-i Muhammed, Ali, Hasan, Hüseyin ve Fâtime'nin isimlerinin el pençesi şeklinde yazılan levhalara verilen addır. Bunun kazılmış olanları da vardır.

PERAKENDE (پراکنده) [*Ask.*] Hastalık veya diğer sebeplerle kıt'alarından geri kalmış olan askerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Perakende; Farsça müteferrik, perişan, dağınık demektir.

§ [*Bah.*] Harb gemilerinde tâli ve hususi hizmetlerde kullanılan yazıcı, emirber, salon ve büfe hizmetçisi, kumanyacı, aşçı, terzi gibi efrat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Büyük gemilerde bu gibilerden ayrıca bir bölük teşkil edilir ve buna «perakende bölüğü» denir.

§ [*Mal.*] Dağınık alacak ve borçların kaydedildiği defterler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

PERÇEM (پرچم) [*Hal*] Başın tepesinde ve alında bırakılan saça verilen addır. Buna «kâkül» de denir. At yelesi hakkında da kullanılır. Halk arasında tepede bırakılan saç demetine perçem denir.

Sen dahi bir gerdan-i billûre mi oldun esir
Söyle ey perçem niçin halin perişandır senin
Avni

§ [*San.*] Eskiden bayrak ve mızrak gibi şeylerin uçlarına takılan zülflere de «perçem» denilirdi.

PERDAHT YOLU (پرداخت یولی) [*San.*] Yazma kitapların başlıklariyle levhaların kenarlarındaki ornomanlara verilen addır. Bunlar muhtelif şekillerde ve çok muntazam yapılırdı.

PERDE ÇAVUŞU (پرده چاوشی) [*Ask*] Kumandanlarla valilerin resmî dairelerindeki kapılarının yanında duran ve görüşmek istiyenlere vasıta olan asker ve jandarmalara verilen addır. Eskiden resmî dairelerin kapılarında perde olduğu ve bu işi gören askerler de çavuş rütbesinde bulunduğu için bu tâbir meydana gelmiştir. Sivillerden bu vazifeyi görenlere «perdedar» denilirdi.

PERDEDAR (پرده دار) [*İda.*] Padişahlarla vezirler ve valilerin resmî dairelerinin kapı perdesi yanında duran hademe hakkında kullanılan bir tâbirdir. Kumandanlarla valilerin asker olan bu türlü adamlarına «perde çavuşu» denilirdi. Eskiden resmî dairelerin kapılarında perde olduğu için bu tâbir meydane gelmiştir.

PEREKEŞ (پرکش) [*Sar.*] Yatakları yanyana olanlarla Yeniçeri ocak defterinin alt ve üst tarafında isimleri biribirini takibedenlerin biribirleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kardeşlik mânasiyle tefsir olunurdu.

PERENDEBAZ (پرنده باز) [*San.*] Taklak atan oyuncular hakkında kullanılır bir tâbirdir. Farsça uçan demek olan perende dilimizde iki eli yere koyarak ve uçar gibi dönerek başaşağı

atılan taklağa denir. Eskiden saraylı kızlar arasında incesaz takımlarından başka rakkaslar, canbazlar olduğu gibi perendebazlar da vardı. Ötekiler gibi bunlar da hususi surette yetiştirilir ve padişahın huzurunda tertip olunan oyunlarda maharetlerini göstererek iltifata mazhar olurlardı.

PERHİZKÂR (پرهیزکار) [*Hal.*] Mecaz yoliyle mütteki, sofu; afif, namuskâr yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

Balmaz yimezdir ekseri erbab-ı iffetin
Gördük zemanenin nice perhizkârını
Sabit

PERİ (پری) [*Hal.*] Cin taifesinin gayet güzel ve zarar yapmıyan kısmına verilen addır, Mecaz yoliyle insan nev'inin güzel olanları hakkında da kullanılır. Peri yüzlü mânasına olarak periru, peripeyker; peri evlâdı denecek derecede güzel yerinde de perizad; peri tavırlı mânasına olarak ta perişan suretlerinde kullanılırdı.

PERİSİ HOŞLANMAMAK (پریسی خوشلانمامق) [*Hal.*] Sevmemek, uyuşmamak, canı çekmemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PERİŞANİ (پریشانی) [*Kıy.*] Subaşı, şehir kadısının kethüdası gibi aşağı derecedeki memurların giydikleri başlığın adıdır. Divan günlerinde Sadrazam'a refakat eden şatır başısı başına sorguçlu perişani giyer, şatırlar ise «ruz-i merre sarık» sararlardı,

PERKENDE (پرکنده) [*Bah.*] Buharlı gemilerin icadından evvel kürekle hareket eden ve yelkeni yardımcı bir vasıta gibi kullanan çektiri idadına dâhil harb gemilerinden birinin ismidir. İtalyanca (Brigantin) den alınmadır. 18 ve 19 çift kürekle yürütülen perkende kalite, firkate gibi harb donanmasında muhabere, sığ sularda hareket, muattal gemileri cer, icabında ateş kayığına tahvil gibi hizmetlerde kullanılırdı. Perkendeler aynı zamanda topla da mücehhezdi.

Nerde öc almak için bindiğin ilk perkende
Dorya'nın yaslı dümen kırdığı engin nerde?
Dündar Akanal

PERK RESMİ (پرک رسمی) [*Mal.*] Van gölü'nde hâsıl olan bir nevi soda'dan alınan resim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halkın çıkardığı bu sodadan öşür alınırdı.

PERTAV ALMAK (پرتاو آلمق) [*Hal.*] Hız almak, hızlanmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PERTAV ETMEK (پرتاو ایتمك) [*Hal.*] Sıçramak, atılmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PERVAZ (پروان) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Yazı levhalarının kenarlarına verilen addır. Levha kenarlarına ayrıca kâğıt yapıştırılmakaızın renkli boyalar da yapılırdı. Yapıştırılan kâğıt yalnız bir renkte ise «tek pervaz», yanına ince hat şeklinde başka bir renkte ikinci bir kâğıt da yapıştırılmış ise ona da «çift pervaz» denilirdi.

PERVAZİ (پروازی) [*İda.*] Divan-ı Hümayun ve Defter-i Hakani kalemlerine devam ve hizmet etmeden ve hacegândan olmadan yolunu bularak bu kalemlerden birinde ketebeden (kâtiplerinden) olduklarına dair kayıtlarına şerh verilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu gibiler dışarda başka işler gördükleri ve yazılı bulundukları kalemlerin işleriyle meşgul olmadıkları halde gediksiz zeamet ve timar tasarruf ederlerdi. Timarlar tamamen evlâtlarına intikal etmezdi. «Babaları nân paresinin ihsanı hususi ne veçhile ve ne miktar irade buyurulur ise re'y ve irade-i âliye menut» du. Evlâdı olmıyanların zeamet ve timarları ise «Ba arz-ı hal irade-i Hümayun taalluk eden istihkak erbabına tevcih» olunurdu.

PERVİN (پروین) [*Ast.*] Sevr burcuna yakın bir yıldız kümesine verilen addır.

Celmesün ikisi bir yere benat ün-nâşın
Belki cemiyyet-i pervini perişan olsun
Nef'î

PESEND (پسند) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Mushaf'larla yazmaların ilk sayfalariyle sûre veya bahis başlarında boya ile perdah olunarak altınla karışık yapılmış olan şekillere verilen addır. Altınla karışık muhtelif boyalarla yapılan şekillerin yine aynı renklerin koyu olarak üzerine perdah edilmesi suretiyle yapılırdı.

PES PERDE (پس پرده) [*Hal.*] Mecaz yoliyle gizlice, gizlidén gizliye yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Cümle tedbir pes perdede asulundadır
İhtiyarî mi sanırsın harekâtın sorun
Nâbi

PESTENKERANİ (پستنکرانی) [*Hal.*] Kıymetsiz, ehemmiyyetsiz, rağbetsiz, aşağı; bayağı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PESTEREK (پسترك) [*San.*] Kâğıdın sathını düzeltmekte kullanılan âletin adıdır. Düz ve pürüzsüz tahtadan yapılırdı. Düzeltilmesi lâzım gelen kâğıt bunun üzerine konulur, möhre ile möhrelenmek suretiyle düzeltilirdi. Buna «Möhre tahtası» da denir.

PEŞKEŞ (پیشکش) [*Hal.*] Hediyye, bedava yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça pişkeşten bozma olan bu tâbir «Kamus-ı Osmani» de şöyle izah olunmuştur:

ılır bir tâbirdir.

«Öne çekilen demektir ki armağan, tuhfe, hediyye, bedava yani beleş verilen şey mânasında (çekmek) maddesiyle kullanılır.»

PEŞKEŞ ÇEKMEK (پیشکش چکمك) [*Hal.*] Yapılmıyacak bir iş teklif etmek, kıymetsiz mükâfat, hediyye yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça pişkeş'ten bozmadır.

Peşkeş çeksem olur ben de semend-i tab'ım
Ki verir cilvesi anın dahi bir gûne safa
Nef'î

PEŞKİR (پیشکیر) [*San.*] Havlu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «makrama» da denirdi. Farsça pişgir'den bozmadır.

PEŞKİR AĞASI (پیشکیر آغاسی) [*Sar.*] Sarayda peşkir ve havlulara bakan memura verilen unvandır. Has odaya mensup olan peşkir ağası miftah ağasının muavini idi. Peşkir ağalığı hicrî 1249 (1833) senesinde lâğvedilmiştir.

PEŞKİR ATMAK (پیشکیر آتمق) [*Hal.*] Dokuma bezden yapılan peşkirin sofra hizmeti gören hizmetkârlar tarafından yemek yemek üzere sofranın etrafına toplananların uzaktan dizlerine gelecek surette atmaları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yazdığı yazılarla eski âdetleri tesbit etmiş olan Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey (Onüçüncü asr-ı hicride Ramazan âdetleri) başlıklı yazılarından birinde (Peyam-ı Sabah. tefrika Numarası: 6) bunu şöyle anlatır:

«Eskiden herkes minderlerde balka olarak oturup taam ettiklerinden sofralar alçak iskemleler üzerine sarı veya bakır siniler konulmak suretiyle ihzar edilir ve peşkir tâbir olunan yekpare dokuma bezi peçete yerine istimal olunurdu. Hattâ hizmetkârların ayaktan peşkirleri herkesin dizlerine tesadüf ettirilmek şartiyle atmaları bir hüner addolunurdu.»

PEŞKİR BAŞI (پیشکیرباشی) [*Sar.*] Sarayın kiler koğuşundaki on iki kadar olan eskilerden birinin unvanıdır. Vazifesinden biri de padişahın nefsi (şahsı) için gelen ekmeği saklamaktı. Koğuşta kabahat işliyen oğlanı peşkirbaşı alır, kiler kethüdasına götürürdü. Peşkircilik vazifeleri hicrî 1249 (1833) senesinde lâğvedilmiştir.

PEŞKİR GULÂMI (پیشکیر غلامی) [*Sar.*] Sarayın kiler koğuşundaki adamlardan birinin unvanıdır. Buna «Peşkirî» de denilirdi. Vazifesi padişah yemek yedikten sonra altın sini ile kaşıkları ve sofrayı yıkamaktı. Peşkircilik vazifeleri hicrî 1249 (1833) senesinde lâğvedilmiştir.

PEŞKÜN (پشکون) [*Mim.*] Tepe camlı hamam kubbelerine, dükkânların ön kısımlarına verilen addır.

PEŞKÜN ATLAMAK (پشکون آتلامق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle cesaret göstermek, cüretkârlık etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PEŞLİ ENTARİ (پشلی انتاری) [*Kıy.*] Üst kısmı vücuda uygun, alt kısmı geniş entariye verilen addır. Bu türlü hırkalara da «peşli hırka» denir. Peş, elbiselerin yanlarına eklenen parçaya verilen addır. Peş ilâve olan kısmı genişlemiye yarar.

PEŞLİ HIRKA (پشلی خرقه) [*Kıy.*] Alt kısmı geniş hırkaya verilen addır. Bu türlü entarilere de «peşli entari» denir.

PEŞMİNE (پشمینه) [*Giy.*] Yünden ve kıldan yapılan bir nevi kumaş adıdır. İyi cinsinden Sadrazamlar, âdi cinsten de fakirler ve dervişler sarık olarak kullandıkları gibi hırka yapıp sırtlarına giyerlerdi.

Safdil bir gülşeni dervişine döndü hemen
Lâbis olup mıg-ı hattendan siyah peşmine ruh
Sabit

PEŞREV (پیشرو) [*Mus.*] Muhtelif şekillerde yapılan saz eserleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Farsça önde giden demek olan pişrevden bozmadır. Ya tek bir çalgı veyahut mütaaddit sazlar tarafından saz faslı veya umumî fasıl başlarında çalınır.

Faslın başında geldiği için bu ad verilmiştir. Bununla beraber peşrevler âyin-i şerifin sonunda dahi çalınırdı.

Peşrevlerin üç dört parçadan terekküp ettiğini yazan Dr. Suphi Ezgi (Nazarî ve amelî Türk Musikisi) adlı kıymetli eserinde şu tafsilâtı da veriyor: «Onların her birisine hane ve mülâzime isimleri verilmiştir ve birer cümle halindedir. Zarb-ı fetih ölçüsü ile yapılan peşrevler ekseriya beş haneli olurlar.

«Birinci hane muayyen bir makamda seyretmiş lâhnî bir cümledir. Ekseriya tam kararla durakta durur. Bazan üçlüde veya diğer bir seste asma kalır. Birinci haneden sonra mülâzime gelir ki, o da ya heneye merbut olur veyahut ondan ayrı bulunur. Bu sebeple haneye merbut, haneye gayr-i merbut mülâzime isimlerini alır. Mülâzime her haneden sonra gelir. Mülâzime haneden ayrı bulunduğu vakit bazan peşrevlerde birinci hane mevkiini işgal eder ve yine her haneden sonra gelir.

«Peşrevlerin bir kısmında, hane ve mülâzimelerden sonra bir devrelik veya birkaç ölçülüp yapılmış olan lâhne (terkibi intikal veya teslim) en sonra haneyi tekrar etmek veya gelen heneye ulaştırmak için yapılmış haneciğe de (dolap) denir ki her peşrev'de bulunur. Peşrevler her makamdan ezgilerir. Nadiren muhtelif makamları tanıtmak maksadiyle (fihrist)

adı verilen birçok makam geçgileri yapılmış olur. Peşrevlerin ikinci, üçüncü ilâh, hanelerinde yakın ve hattâ uzak makamlarda geçkiler yapılmıştır.

«Bir de (bataklı) denilen peşrevler vardır. Hanenin bazı ufak ve mütenazır kısımlarına (batak) ismi veilmiştir ki bir saz tarafından icra olunur ve bazı hanelerde sualli cevaplı lâbincikleri tek bir saz ve cumhur sazlar mütenaviben çalarlar.

«Peşrevlerde nadiren usul geçkileri yapılmıştır.»

§ [*Ok.*] Oklardan birinin adıdır. Ucunda demir yerine kemik bulunan bu ok azmayişten mimar arşıniyle bir parmak kısa, yayları da puta yaylarından dar olurdu. Rüzgâra karşı atılırdı.

§ [*Top.*] Mütaaddit kurşunlu mermi (gülle), şarapnelin bir nev'ine de peşrev denilir. Bir nevi havaî fişeği de bu adı alır.

PEŞTEMAL KUŞANMAK (پشتمال قوشانمق) [*San.*] Sanat öğrenen çıraklara ustalık sıfatının verilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden çalıştığı sanatı (zanaatı) öğrenen çıraklar, ustası da dâhil olmak üzere, o sanatın tanınmış adamlarının huzurunda imtihan edilerek muvaffak olanlara peştemal kuşatıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Bu münasebetle eğlenceler de tertip olunurdu.

PEŞTEMALLIK (پشتمالق) [*Tic.*] Ticarî bir müessesenin başkasına devri halinde şöhrete medar olan mânevî kıymete veya müessesenin bulunduğu yerin şeref ve ehemmiyyetine karşılık olmak üzere alınan bedel hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden bir sanata ehliyyeti isbat için o sanatın ustası tarafından yeni sanatkâra peştemal kuşatıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Şimdiki hava parası aşağı yukarı bunun karşılığıdır..

PEYK (پیك) [*Sar.*] Osmanlıların ilk devirlerinde postacı ve muhafızlar, son zamanlarında rikâplarda debdebeyi arttıran teşekkül efradı hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmanî» deki izahı şöyledir: «Sâi, şatır, koşucu, Sabıkta Yeniçerinin peyk askeri, sagire mânasına küre-i arzın peyki, peyk-i eecl, peyk-i zafer.»

Peykin ne zaman ihdas olunduğu Osmanlı tarihlerinde yazılı değildir. Yalnız Fatih Kanunnamesinde (sayfa 17) «Sefer-i zafer rehberim vâkı oldukta rikâb-ı hümayunuma solakbaşı ve peykbaşı yürüsün» denildiğine göre eskiliği hakkında şüphe kalmaz. Padişah bir yere gittiği vakit muhafaza için sağ tarafında, solaklar da sol tarafında giderlerdi.

«Farsça bir kelime olup haber getirici hademe, maiyyet ve etrafta yürüyen ve dolaşan demek» olduğunu yazan İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 439 ve mütaakıp) şu tafsilâtı da veriyor:

«Osmanlılarda peykler yaya bir postacı sınıfı olup fevkalâde koşmakla temayüz etmiştir. Bunlar, bir zaman padişahların iradelerini tebliğ için istihdam edilmişlerdi. Sonradan müzeyyen elbise, sorguç ve başlarındaki taslarla saltanat şiarından addedilerek gösteriş ve debdebe maksadiyle kullanılmışlardır. Fatih'in Kanunnamesinde «Sefer-i zafer rehberim vâkı oldukta rikâb-ı hümayunumda solakbaşı ve peykbaşı yürüsün» denilmektedir.

«Koçi Bey, peyklerin cuma ve bayram namazlariyle padişahların sefere gidişlerinde mevkib-i hümayun denilen saltanat alayının ön tarafında ve solakların önünde yürüyüp ziynet makamında olduklarını ve başka bir hizmetleri bulunmadığını yazmaktadır.

«Onaltıncı asırda yazılan eserlere göre peykler az yerlerdi. Vücutça zayıf ve çevik idiler. Mütemadiyen idman yaparlar ve bu hizmete küçük yaştan itibaren alışırlardı. Bunlar Padişahın emirlerini hayrete şayan bir süratle ve hiç durmaksızın gönderildikleri yere tebliğ ederler ve yolda giderken savulun savulun diye seslenerek koşarlardı. Bazı eserler bunların koşarken nefeslerinin kesilmemesi için ağızlarına içleri boş ve mütaaddit delikleri havi birer küçük yuvarlak soktuklarını rivayet ederler. Kemer veya diz bağlarına da sedası hoş küçük çıngıraklar taktıklarını yazarlar.

«Peykler gece ve gündüz durmadan koşarlar, İstanbul'dan Edirne'ye gidecek olsalar, arası otuz beş, kırk fersahlık olan bu mesafeyi iki günde katederler ve iki günde de geri dönüp İstanbul'a gelirlerdi.

«Peyklerin onaltıncı asırdaki elbiseleriyle onsekizinci asrın son yarısındaki kıyafetleri arasında fark vardır. Onaltıncı asrın son yarısında yazılmış bir me'hazimize göre kıyafetleri şöyle idi:

«Elbiselerinin boyu kısa idi ve fistana benzerdi. Ön eteklerinin ucu sivri olup bellerindeki geniş bir kuşağa raptedilirdi. Fistanlarının arka tarafı yuvarlaktı ve dizlerinin arka kısmına kadar uzanırdı. Şalvarları fazla uzun olup bacaklarının üzerinde kıvrım husule getirirdi. Üzerlerine beyaz, pamuktan mamul ince bir gömlek giyerlerdi. Mamafih çok zaman kaftan, beli dar bir nevi ağır elbise giydikleri de vâkı'di ki boyu bacaklarının ortasına kadar gelirdi. Bunun önü açık olup uçları kuşaklarına

takılır ve bu suretle koşmalarına mâni teşkil etmezdi.

«Yine onaltıncı asrın son yarısında serpuşları şöyle idi: Başlarında üsküf denilen uzun, sivri ve gümüşlü bir külâhları vardı. Külâha kendi kumaşlarından mamul ve sahibinin vakit ve haline göre yaldızlı, bazan hakikî ve bazan diğer taşlarla müzeyyen bir kılıf (tüylük) geçirilirdi. Bu kılıf veya mahfazaya *sorguç* denilen renkli kuş tüyü takılırdı. Peyklerin bellerinde fildişi saplı bir hançer vardı. Sağ ellerinde nacak denilen bir küçük balta tutarlar ve sol ellerinde ise şeker ve şekerleme dolu bir mendil götürürlerdi. Bu şekerleri koşarken ağızlarına atıp susuzluklarını giderirlerdi.

«D'Ohsson, peyklerin kıyafetlerinin solakların kıyafetlerine yakın olduğunu ve başlarında tunçtan altın yaldızlı birer miğfer taşıdıklarını ve bu miğferlerin birer siyah sorguçla süslü olduğunu ve ellerinde teber bulunduğunu yazmaktadır. Resimler arasında onaltıncı ve onsekizinci asırlara ait peyk kıyafetleri bulunduğundan her ikisinin tetkikiyle aralarındaki fark görülmektedir. Peyklerin elbise, filâr ve serpuşları her sene bayramda hükümet tarafından temin olunurdu. Elbiseleri yazlık ve kışlık olarak iki kattı ve sorguçları da balıkçıl tüyündendi.

«Padişahın hususi gezintilerinde şatır gibi giyinen peykler, sırma işlemeli çuha elbise giyip mücevherlerle müzeyyen gümüş kuşak sararlar ve altın işlemeli bıçak takarlardı. Sarıklarında sorguç, ellerinde birer teber bulunurdu. Sonraki tarihlerde yani onsekizinci asrın ikinci yarısında bellerinde tabanca olduğunu da görüyoruz.

«Peykler, onbeşinci asrın sonlarına kadar muharebeden hariç vakitlerde silâh taşımazlardı. 1492 senesinde bir derviş tarafından İkinci Bayezit'e karşı yapılan ve muvaffak olamıyan sui kasıttan sonra peyklerin hükümdara refakat ederlerken şehirde bile silâh taşımaları kanun oldu.

«Padişah merasim ve alaylarda dışarı çıktığı zaman maiyyetine otuz peyk ve binişlerde yani hususi gezintilerde ise on iki peyk bulunurdu.

«Peykân-ı hassa denilen peyklerin miktarı hep aynı olmayıp sonraki tarihlerde daha azdı. Daramon Seyahatnamesine göre mevcutları onaltıncı asır ortalarında kırk kadardı. Aynı esrr sonlarında adetleri seksen ile yüz arasında olup onyedinci asırda ise altmış olduğu görülüyor. Onsekizinci asır sonlarına doğru D'Ohsson'un kaydine göre onun zamanında peykler yüz elli kadar imiş. Bunların nöbetle hizmete çıkanları, yirmi beş ile on iki arasında tehalüf etmektedir. Meselâ H. 1148, M. 1735-36 ile H. 1216, M. 1801-2 senelerinde bunların yani hizmetlilerin mevcudu on altı ve H. 1182, M. 1768 ve H. 1211, M. 1796 senelerinde ise yirmi beş idi.

«Peyklerin biri terfi ederse kapıkulu suvari bölüklerinden sipah bölüğüne verilirdi.

«Peyklerin nezareti kapıağasına ait olup büyük zâbitlerine *peykbaşı* yahut *serpeykân-ı hassa* denilirdi. Bundan sonra baş müjdeci, peykler kethüdası, ikinci müjdeci gelirdi. Sefer münasebetiyle yapılan alaylarda peykbaşı, başına mücevherli taç giyer ve murassa' tirkeş kuşanırdı.

«Peyklerin kışlaları Sultanahmet Camii civarında idi. Bugün dahi o mevkie peykhane denilmektedir. Enderun tarihi, peyklerin kışlalarının Çenberlitaş karşısında Sultanahmet'e giden sokağın ortasındaki Peykhane sokağında bulunduğunu yazmaktadır ki yukardaki tarife tevafuk etmektedir.

«Peyklerin, Hicaz'a giden hüccac kafilesinin hacdan avdetini padişaha tebşir etmek suretiyle müjdecilik hizmetleri de vardı. Bu bölük efradının en kuvvetlisi her sene müjdeciba şı tâyin edilir ve maiyyetinde müjdeci ismi verilen peyklerle Suriye'ye hareket ederdi. Müjdeciler Şam'da kalıp hüccac kafilesinin avdetine intizar ederler ve müjdecibaşı ise kafile ile beraber gidip hacı olarak Şerif'in mektubunu hâmilen avdet ederdi.

«Vezirler, beylerbeyiler, defterdarlar, sancak beylerinin mansıp yani memuriyyet alıp padişah'ın beray-ı teşekkür elini öptükten sonra diğer divan hademeleri arasında peykler ocağına da topyekûn bir bahşiş vermeleri kanun icabındandı. Keza beş yüz akça yevmiyeli mevali de peyklere muayyen bir bahşiş verirdi. Erdel elçisi vergi getirdiği zaman da peyklerin bahşişleri vardı.

«Solak, peyk ve bostancı hasekileri teşkilâtı 1244 H. 1828 M. senesinde kaldırılmış ve bunların müstaitleri «Hademe-i rikâb-ı Hümayun-ı Hassa» ismiyle yeni bir teşkilâta tâbi tutulmuşlardır.»

Vilâyetlere vali sıfatiyle gönderilen şehzadelerin de maiyyetleri arasında peyk adlı adamları vardı.

O altın tas ile meh peykin olmuştur rikâbında
Anınçün daima gitmez yüzünden böyle gerd-i râh
Nedim

Âdâp ile etti peykvâri
Tebliğ-i selâm-ı girdigâri
Nabi

§ [*Buh.*] Rande veya veleistralye ve pokrova yelkenlerinin üst baştan itibaren kıç

tarafında olan köşe adıdır. Buna «çördek yakası» da denir.

§ [*Ast.*] Seyyarelerin etrafında dolaşan semavî ecram hakkında da peyk tâbiri kullanılır.

PEYKÂN (پیکان) [*Ok.*] Okun ucundaki sivri demir hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna ok temreni de denilir. Mızrağın demirine de bu ad verilir.

Rüstem-i tab'ım eğer düşmen ile cenketse
Hamemi tir-i ciğerdûz-i dü peykân eyler
Cevri

Tir-i müjen ucunda görüp katre-i eşki
Üstad iştir bildim o peykân-ı ciğerdûz
Yahya

PEYKÂN-I HASSA (پیکان خاصه) [*Sar.*] Peykler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hassa peyki demektir. Vazifeleri Osmanlıların ilk zamanlarında postacılıkla muhafızlık son zamanlarda rikâplar da debdebeyi arttırmaktı. Süslü elbiseler giyerlerdi. Peykler sağda, solaklar solda giderlerdi.

PEYKBAŞI (پیک باشی) [*Sar.*] Peyklerin büyük zâbitlerine verilen unvandır. Bunun yerine «serpeykân-ı hassa» tâbiri de kullanılırdı. Bundan sonra başmüjdeci, peykler kethüdası, ikinci müjdeci gelirdi. Sefer münasebetiyle yapılan alaylarda başına mücevherli taç giyer ve murassa' tirkeş kuşanırdı.

PEYKE (پیکه) [*Mim.*] Duvara bitişik olarak oturmak için yapılan yerli kerevet şeklindeki tahta veya taş sedire verilen addır. Buna «mıstabe» de denir.

PEYKHANE (پیکخانه) [*San.*] Peyklerin kışlalarına verilen addır. Sultanahmet civarında bugün de o adı muhafaza eden yerde idi.

PEYKHANE-İ HASSA OCAĞI (پیکخانهٔ خاصه اوجاغی) [*Sar.*] Peyklerin mensup oldukları teşekkülün adıdır. Vazifeleri postacılık ve muhafızlık olan peyklerin sayısı zaman zaman değişmiştir. Kışlaları «peykhane» adını taşırdı.

PEYKLER KETHÜDASI (پیکلر کتخداسی) [*Sar.*] Peyklerin zâbitlerinden birinin unvanıdır. «Serpeykân-ı hassa» dahi denilen peykbaşı ile başmüjdeci'den sonra gelirdi.

PEYLEK (پیلك) [*Ok.*] Okun dümdüz gitmesi ve hedefinden inhiraf etmemesi için okların baş tarafına geçirilen tüylere verilen addır. Buna «yelek» de denir.

Hedefimden şaşamam, vardır okumda peylek
Lâ

PILAÇKA (پلاچقه) [*Hal.*] Harbde ve talanda alınan eşya, çapul yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arnavutça'dır. Tarihlerde geçer.

PILAÇKACI (پلاچقه جی) [*Hal.*] Çapuleu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arnavutça harbde ve talanda alınan eşya, çapul demek olan pılaçka'dan meydana gelmiştir.

PIRAÇİRE (پراچیره) [*Bah.*] Pilmar'da yapılan narin ve ufak tekneler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Pilmar yahut Plomarı Midilli adasının cenup sahilinde küçük gemiler imaline mahsus tezgâhları olan bir kasabadır. Pıraçireler başları dik talimarlı ve kıçları kurozlu olurdu. İki direkli olup birer yan yelkenle mücehhez idiler. Uzun cıvadıralarında iki flokları vardı.

PIRAÇİRE YELKENİ (پراچیره یلکنی) [*Bah.*] Pıraçire adlı ufak teknelerde açılan aşırmasız yani sabit yan yelkenlerin adıdır.

PIRASYA (پراسیه) [*Bah.*] Ufkî serenleri istenilen tarafa çevrilerek yelkenleri rüzgârın estiği cihete uydurmak için serenlerin condalarından donatılan selviçeler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

PIRASYA ETMEK (پراسیه ایتمك) [*Bah.*] Rüzgâr istikametini değiştirirken vêya tiramola manevrası yapılırken serenleri pırasya selviçeleri vasıtasiyle çevirme hakkında kullanılır bir tâbirdir.

PIRAZVANA (پرازوانا) [*San.*] Kılıç namlılarının kabza içine giren ve namlıyı kabzaya rapteden çıkıntılı demir kısmına verilen addır.

PİK (پیق) [*Bah.*] Gizlerin üzerine açılan üç köşe vêye münharif şeklinde yelkenlere verilen addır.

PİK YAKASI (پیق یاقاسی) [*Bah.*] Randa, vele istrilya ve pukruva yelkenlerinin kıça kalan yukarı köşeleri hakkında kullanılır bir tâbîrdir. Bunlara «çördek yakası» da denir.

PİR (پیر) [*Sof.*] Tarikat kurucusu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Pir; Farsça ihtiyar, şeyh demektir. Eskiden büyük adamlar hakkında da kullanılırdı. Pir-i Herat Abdullah Ensari gibi. Sonradan tarikat müessislerine (kurucularına) tahsis olunmuştur. Piran suretinde cemilendirilir.

Sofiyeye ait eserleriyle tanınmış olan Abdülbaki Gölpınarlı «Kaygısız» adlı kıymetli eserinin lûgatçesinde «pir» için şunları yazıyor:

«Tarikat müessisleri. Mevlâna Celâleddin-i Rumî, Hacı Bektaş Veli, Hacı Bayram Veli... gibi.

«Melâmî - Hamzavîlerde pir ve mürşid, Melâmî mümessili, yani «Kutnp - Gava» dir. İrşat, ancak onun hakkıdır. İsterse bizzat ken-

disi tâliplerle görüşür, onlara nazar eder. İsterse bazı ihvanına irşada mezuniyyet verir. Onlar, tâlipler «Gavs» namına kabul ve irşat ederler. Bunlara «Rehber - kalbe bakıcı» denir. Her tarikatte şeyh istediği dervişe «İcazet» ve «Hilâfet» verip şeyh yapabilir. Halbuki Hamzavîlerde irşat, pir ve mürşid olan Kutb'un hakkı olduğundan; icazet, hilâfet gibi sûrî meraaim de yoktur. Ancak dediğimiz gibi Kutb; şifahî emriyle bazı kimseleri irşada mezun edebilir »

Hep müftekiriz himmet-i kudsiyye-i pire
Emrazına ruhun nigeh-i lütfi şifadır
Tokadi Zade Şekip

§ [*San. - Ede.*] Bir sanatın müessisi ve mucidi, bir sanat erbabının reisi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Çarhtan aldım Ziya tiğ-i zebanla intikam
Rahmet olsun fenn-i nazmın pirine üstadına
Ziya Paşa

§ [*Mal.*] Erkek esirlerin Pencik kanuniyle ayrılan bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. İhtiyar demektir. Diğerleri şu adları alırlardı: Şirhar, beççe, gulâmçe, gulâm, sakallı. Kadın esirlerin tasnifi şöyle idi: Ümmülveled, mariye, duhter, duhterek, acuze, fertute, mayube, bimare, yekdest, yekçeşm. Esirlerden bu tasnife göre vergi alınırdı.

PİR AŞKINA (پیر عشقنه) [*Hal.*] Faydasız yere, boyhude yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Yutulur herze mi pir aşkına mahrumiyyet
Çekti yıllarca, fakat, çekmiyor artık millet
Mehmet Âkif

PİRELENMEK (پیرەلنمك) [*Hal.*] Şüphelenmek, tereddüt etmek, vesveseye düşmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PİR EVİ (پیر اوی) [*Sof.*] Bektaşî tâbirlerindendir. Hacı Bektaş'taki dergâh hakkında kullanılırdı.

PİRİNÇ AHARI (پرنج آهاری) [*San.*] Pirinçten yapılan ahar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Nişastadan yapılan ahar'a «nişasta ahari» denilir.

PİRİNÇ MEYDANI (پرنج میدانی) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Lokma fazla miktarda pişirilecek ve ayıklamağa matbah canları yetişemiyecek olursa bütün dergâh mensuplarının birlikte pirinç ayıklamaları yerinde kullanılırdı.

PİRİMKÜR (پریمکور) [*İda.*] Voyvnk teşkilâtındaki küçük zâbitlerden birinin unvanıdır. Hıristiyan olan pirimkürlerin ziraat ve haraset eyledikleri çiftlik ve başitnelerinin hukuk ve rüsumları ve kendi oğullariyle kardeşlerinin cizye ve ispençleri, hizmetleri mukabilinde affedilmiş olduğu gibi avarız-ı divaniyye ve rüsum-ı örfiyyeden (örfî resimler) muaf idiler.

PİR-İ MUGAN (پیر مغان) [*Hal.*] Meyhaneci yerinde kullanılır bir tâbirdir,

Zehrap ise de nüş edelim verdiği câmı
Tek düşmiyelim pir-i muganın nazarından
Nabi

PİR-İ SANİ (پیر ثانی) [*Sof.*] Tarikatlerin bazılarında ikinci derecede kuruculuk kudreti göstermiş, tarikati yeniliyerek yayılmasını temin eylemiş olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

PİR OL (پیر اول) [*Hal.*] Yaşa, aferin, aşkolsun yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Vakıa çok severim, her ne desen aldırmam
Bu fakat hazmolunur parça değil.. Pirol imam
Mehmet Âkif

PİRPİRİ (پرپری) [*Kıy.*] Yeniçerilerden salma neferlerinin arkalarına giydikleri eüppeye verilen addır. Kırmızı çuhadan yapılırdı.

Pirpirilikten bakıyye evde kalmış bir yelek
Eskiyüp astarı kirli destimâl olmuş sana.
Vasıf

§ [*Hal.*] Fakir, miskin; âdi, bayağı yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmanî» de «Esnaf-ı hireften olan her hirfetin piri olmak mülâbesesiyle erbab-ı hiref hakkında bu tâbir tevellüt etmek gerek. Cahil, çelebi zümresinden olmıyan» suretinde izah olunmuştur.

Baban verseydi seni bolaykim mevaliye
Sayende biz de taşınırız bûri galiye
Baldırı çıplak alup oturtma haliye
Ne pirpiriye eyle meyl ne paşaliye
Olma sokak süpürgesi kadın kadınçık ol
Vasıf

§ [*Mas.*] Bizans altınlarının bir nev'ine verilen addır. Ufak altın pullara da pirpiri denilir.

PİR POSTU (پیر پوستی) [*Sof.*] Bektaşî tâbirlerindendir. Meydanda bulunan muhtelif makamlardan bir makamdır. Burada da diğer makamlarda olduğu gibi niyaz olunurdu. Nasip alan yeni tâlip rehberinin delâletiyle buraya geldiği zaman rehber kendisine şöyle derdi: «Buna pir postu derler. Hazret-i Pir Efendimiz bunu Horasan'dan getirip buraya sermiştir. Meram ve maksadın her ne ise iltica olunup murada erişilen makamdır.»

PİR Ü PÂK (پیروپاك) [*Hal.*] Tertemiz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Elhased ol rinde kim çekmiş ayağın dehr'den
Meykede peygulesinde pir ü pâk olmuş yatar
Manastırlı Naili

PİR YOLUNA GİTMEK (پیر یولنه گیتمك) [*Hal.*] Mânasız, maksatsız ölüm, hedefsiz zarar, heder olup gitmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PİS BIYIK (پیس بیق) [*Kıy.*] Sulu bir şey yendiği zaman kabın içine giren ve kendisi de kirlenen bıyık hakkında kullanılır bir tâbirdir. Biçimsiz bir tarzda çıkan bıyıklar hakkında da bu tâbir kullanılırdı. Diğer bıyık tâbirleri şunlardır: Çarebru, ter, kaytan, nevhat, burma, pırasa, yastıklı, kırpık.

PİSKOPOS (پسقپوس) [*Ida.*] Bir ruhanî dairenin reisi demek olan piskopos ıstılah olarak berat ve fermanı olup başına taç giyen büyük papas, metropolit, matran, merhase demektir. Şehir ve kasabalarda bulunup da her cemaate riyaset eden ruhanî reisler hakkında kullanılmıştır.

PİSKOPOS BERATI (پسقپوس برآتی) [*Ida.*] Piskoposlara verilen beratlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

PİSKOPOS MUKATAACISI (پسقپوس مقاطعه جیسی) [*Mal.*] Gayr-i müslimlerden alınan «cizye» nin diğer bir kısım vergi ve resimler gibi ihalesi münasebetiyle bunlara ait muamele ve hesapları tutmakla mükellef olan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mukataalar mahallerinde Piskoposlar ve ruhanî reisler marifetiyle tahsil edildiği için bu tâbir meydana gelmişti. Bu mukataacılık 1253 (1837) senesine kadar devam ederek o sene mukataat muhasebeciliğine ilhak olunmuştur.

PİSKOPOS MUKATAASI (پسقپوس مقاطعه سی) [*Mal.*] Piskoposlara verilen mukataalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu mukataaların kayıtları Maliye kalemine bağlı piskopos mukataası kaleminde tutulur, beratları da oradan yazılırdı.

PİSKOPOS MUKATAA KALEMİ (پسقپوس مقاطعه قلمی) [*Mal.*] Patriklerle metropolitlere verilen beratlar ve sair emirlerin yazıldığı kalemin adıdır. Maliye kalemine bağlı idi.

PİSUS (پسوس) [*San.*] Bir fitil ile donyağı yakılan toprak kandil adıdır. Saraylarda alelâde kandille zeytinyağına da bu ad verilirdi.

PİŞDAR (پیشدار) [*Ask.*] Askerin ilerisinde giden müfreze hakkında kullanılır bir tâbirdir.

§ [*Hal.*] Mecaz yoliyle yüzsüz, yüzsüzlükle iş beceren yerinde kullanılır.

PİŞE (پیشه) [*Mus.*] Eski çalgılardan birinin adıdır. Düdük nev'inden bir sazdı. Kamıştan yapılırdı. «Bürhan-ı Katı'» da «Ney aksamından çobanların çaldıkları düdüğe dahi denir ki kaval tâbir ederler» suretinde tarif edilmiştir.

Hicrî dokuzuncu asır evailinde (Milâdî onbeşinci) yaşamış olan Ahmet oğlu Şükrullah tarafından yazılan eserde (Millî Tetebbüler Mecmuası, c. 2, s. 234) pişe hakkında şu izahat vardır: «Pişe, bir neydir ki anı kamıştan düzerler ki gayet değmiş ola, yani yerinden ham kesilmemiş ola, ve dahi kurumuş olmıya, geçmiş olmıya. Ve pişe düzdükleri kamışın eyusu oldur ki anı (Nişabur) dan getüreler, yani (Nişabur) vilayetinde bitmiş ola. Ve bu dediğümüz surette kesilmiş ola veyahut bitmiş kamış ola ve gayet doğru ola; ve pişenin uzunluğu bir karış ve iki parmaktan artık gerekmez amma bir karıştan dahi kısa gerekmez ve eğer pişe'nin avâzın ziyr olmak dileseler eksük etmiyeler, bu didüğümüz gibi edeler. Ve eğer pişenin avâzın bam olmak dileseler iki karış dört parmaktan edeler. Bunun dahi delikleri yedidir. Amma bazı üstadlar dokuz dahi delerler. Ve bunun delüklerinden kik gerektir ve oracık yerden delüğü ırak gerektir.»

PİŞKADEM (پیش قدم) [*Sof.*] Tekkelerde âyini idare eden nakip yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu vazifeyi gören derviş şeyhin muavini sayılırdı. Mevlevîlerde Çelebi Efendi'nin muavinine bunun yerine «tarikatçı» denilir.

PİŞEKÂR (پیشه کار) [*San.*] Orta oyununun temel direği yerinde olan sanatkârın adıdır. Halk arasında peşekâr denilirdi. Sanatkârın vazifesi hem oyunu, hem oyuncuları idare etmekti. Başına al, mavi, sarı, siyah dört renkli ve dört dilimli bir külâh, kenarında dışından kaplanmış dört parmak kürklü bir cüppe, altında aynı renkte bir çakşır, bir entari veya bir mintan, ayağına çedik pabuç giyen pişekâr bütün oyunculardan evvel meydana gelir, oyunu açar. Ondan sonra oynanan oyunun icabına göre birer birer ortaya gelip kendisine çatan oyunculara münasip cevaplar verir, oyunu bu suretle sonuna kadar idare eder.

Pişekârın elinde tuttuğu ve oyunun icabına göre ikide bir eline, koluna, bazan da karşısındakinin kafasına vurarak halkı güldürdüğü şakşağa eskiden «pastav» denilirdi.

Selim Nüzhet Gerçek «Türk Temaşası» adlı eserinde (sayfa 140) tanınmış pişekâr olarak şunları yazar:

Terlikçi Ahmet Efendi, Uzun Halil Efendi, Hamamcı Süleyman Efendi, Tosun Efendi, Abdi Efendi, Kambur İzzet Efendi, Kadir Ağa, Mehmet Çavuş, Mutaf Mustafa Efendi, Frenk Mustafa Efendi, Asım Efendi, Küçük İsmail Efendi.

PİŞKEŞÇİ-İ ŞEHRİYARİ (پیشکشجیٔ شهریاری) [*Sar.*] Padişah adına saraya gelen hediyyeleri almakla vazifeli olan memurun unvanıdır. Dergâh-ı âli veyahut Ortakapı kapıcıları adı verilen kapıcıların âmiri olan Pişkeşçi-i Şehriyari elçilerin getirdikleri peşkeşi divanda vezirlerin önüne getirir, teşhir ederdi. Bundan başka bir memuriyyete tâyin edilenler teşekkür için Padişah'ın eteğini öpmeğe geldikleri zaman pişkeşçi, bunların önüne düşüp merasim ve teşrifata ait usulleri gösterir ve bu hizmeti mukabilinde kendisine hediyye ve para verilirdi. Pişkeşçi-i Şehriyari'nin senede elbiselik iki çuhasiyle pastırması vardı. İzmir mubzırbaşılığı ile tahtacılık, kassam-ı askerî ve nahiye muhzırlıkları aidatı buna aitti. Vesikalarda «Pişkeşçi-i Hazret-i Şehriyari» suretinde de geçer.

PİŞTAHTA (پیش تخته) [*San.*] Üzerinde para sayılan kenarlı ve üstü düz tahtanın adıdır. İçerisinde yazı takımı bulunan çekmece yahut üzerinde yazı edevatı duran rahle mânasına da gelir. Hamamlarda üzerinden para atılacak delikleri bulunan büyük çekmeceye de pişţahta denilir. Pişţahta altın ve gümüş para tedavül ettiği zamanlarda Maliye dairelerinde veznedarlarla sarraflar tarafından da kullanılırdı.

PİŞTOV (پشتو) [*San.*] Tabancadan evvel kullanılmış olan iptidaî silâhlardan birinin adıdır. «Lehçe-i Osmanî» de «Piştov; İtalyancadan Frenk işi tabanca, bel piştovu, cep piştovu, kubor piştovu, döner piştov, rüvelver. Piştov dokuz patlar. Hadîd, şedit» suretinde izah olunmuştur.

Bir aralık orduda harb âleti olarak kullanılmış olan piştov yeni silâhların yanında bir kıymeti olmadığı nazar-ı dikkate alınarak şighane ve eğrikılıç ile birlikte hicrî 1215 (1800) senesinde ordu kadrosundan çıkarılmıştır.

Piştov attıkça atardı benzi çarh-ı pencümün
Kişver-i Bahrâmi târaç eylese ol şeh ne var
İzzet Molla

PİYADE (پیاده) [*Bah.*] Narin yapılı bir nevi kayık adıdır. Eskiden ekseriyyetle İstanbul ve civarında kullanılan bu kayıklar pek makbul tenezzüh vasıtası idi.

§ [*Ask.*] Orduda tüfekle teçhiz edilmiş olan ve muharip sınıfların asli unsuru bulunan efrada da bu ad verilir.

PİYADE-İ HÜMAYUN NEFERATI (پیاده همایون نفراتی) [*Sar.*] Saraya mahsus «piyade» adı verilen kayıklarda hizmet edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kayıkhane ocağına mensup bulunan bunların sayısı sandalcılarla birlikte 43 tü.

PİYAZ VERMEK (پیاز ویرمك) [*Hal.*] Gönül yapmak, meramının husulünü temin edecek surette birini alkışlamak, yüze gülmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PLEVNE MADALYASI (پلونه مدالیه‌سی) [*Ida.*] Osmanlı - Rus harbinin Plevne müdafaasında gösterilen harikayı yaşatmak maksadiyle çıkarılan madalyanın adıdır. 1294 (1877) senesinde çıkarılan bu madalya gümüştendi. Plevne müdafaasında bulunanlara verilmişti.

POKRUVA (پوقروا) [*Bah.*] Üç direkli yelkenlilerde grandi direğinin kıç tarafına açılan yan yelkenlerin adıdır.

PONYA (پونیه) [*Bah.*] Malistre ve trinket yelkenlerinin istifte olunmaları hususunda iskota yakalarını yelkenlerin kendi serenlerinin altına kaldırmak için iskota yakalarına bağlanan halatların adıdır.

POSBIYIK (پوص بیق) [*Kıy.*] Uzun ve aynı zamanda gümrah olan bıyık hakkında kullanılır bir tâbirdir. Diğer bıyık tâbirleri de şunlardır: Palabıyık, pırasabıyık, çarebrı, ter, gaştan, burma' pis, kırpık, yastıklı.

POST (پوست) [*Ida. - Sof.*] Hayvanın üzerinde tüyü olan derisi; tuzlanıp kurutulmuş koyun, kurt ve emsali hayvanların tüylü derileri demek olan bu tâbir mecaz yoliyle mansıp, makam, mesnet; şeyhlik makamı yerlerinde kullanılır. Postların bir kısmı bir makamı temsil ederdi. Postların temsil ettiği makamlar Mevlevilerle Bektaşilerde ziyadedir. Öteki tarikatlerde yalnız şeyh postu vardır.

Mevlevilere ait «Meydan-ı Şerif» de en büyük iki makamı temsil eden iki post vardı. Bunun biri kırmızı, öteki beyazdı. Kırmızı post «Sultan Veled makamı», beyaz post da «Ateş bâz-ı Veli makamı» idi.

Bektaşilikte on iki makamı temsil eden on iki post vardı:

1 — Baba postu; Horasan postu demekti.

2 — Aşçı postu; Seyyid Ali postu demekti.

3 — Ekmekçi postu; Balım Sultan postu demekti.

4 — Nakip postu; Kaygısız Sultan postu demekti.

5 — Atacı postu; Kanber Ali postu demekti.

6 — Meydancı postu; Sarı İsmail postu demekti.

7 — Türbedar postu; Karadonlu Can Baba postu demekti.

8 — Kilerci postu; Erkulu Hâcim Sultan postu demekti.

9 — Kahveci postu; Hazret-i İbrahim postu demekti.

10 — Kurbancı postu; Hazret-i İbrahim Aleyh-is-selâm postu demekti.

11 — Ayakçı postu; Aptal Musa postu demekti.

12 — Mihmanevi postu; Hızır Aleyh-is-selâm postu demekti.

Postu sırtında gezer hayvânın
İlmi sadrında olur insanın
Sünbülzade Vehbi

POSTA GEÇMEK (پوسته چکمك) [*Sof.*] Mecaz yoliyle tekkeye şeyh olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «posta oturmak» da denilirdi. Şeyhler post üzerinde oturdukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

POSTA OTURMAK (پوسته اوطورمق) [*Sof.*] Mecaz yoliyle tekkeye şeyh olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «posta geçmek» de denilirdi. Şeyhler post üzerine oturdukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

POSTİNDÜZ (پوستین دوز) [*Sar.*] Sarayın «Cemaat-i Hayyatin-i Hassa» denilen terziler arasındaki kürkçüler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın verdiği malûmata göre (Osmanlı Devletinin Saray teşkilâtı, sayfa 462) Hayyatin-i Hassa, hicrî 883 (1478) senesinde terzi, kisedûz, postidûz ve hallaç da dâhil olmak üzere sayıları 23 tü. Daha sonra ikiye ayrılan terzilerden onaltıncı asır ortalarında 369, on yedinci asır başlarında 319 kişi idi. Onsekizinci asır ortalarında ve daha sonraları her iki sınıf terzilerin mevcutları 104 kadardı. Enderun Tarihi (Atâ Tarihi, c. 1, s. 310) bunların sayılarının 45 kadar olduğunu yazıyor ki ondokuzuncu asrın ilk yarısıdır.

POST KAVGASI (پوست غوغاسی) [*Hal.*] Mecaz yoliyle makam, mansıp için didişme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden kurutulmuş hayvan derisi demek olan post üzerinde oturulduğu için bu tâbir meydana gelmiştir.

POST KUBBESİ (پوست قبه‌سی) [*Sof.*] Mevlevi dergâhlarında «postnişin» in (şeyhin, dedenin) oturduğu yere verilen addır. Zeminden bir parça yüksekçe olduğu için bu ad verilmiştir.

POST NAKİBİ (پوست نقیبی) [*Sof.*] Tekkelerde postları yerleştirmekle vazifeli derviş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu vazife tarikatte ilerlemiş olana verilirdi.

POSTU DÜRMEK (پوستی دورمك) [*Sof.*] Mevlevi tâbirlerindendir. Meydan-ı Şerifte Sultan Veled ve Ateşbâz-ı Velî makamı sayılan yerde serili postun gece yatılacağı sırada, hürmetsizlik olmaması için dürülüp bükülmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

POSTUNA SAMAN DOLDURMAK (پوستنه صمان دولدورمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle öldürmek, mahv ve ifna etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

POSTUNU ÇIKARMAK (پوستی چیقارمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle öldüresiye dövmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

POSTU SERMEK (پوستی سرمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle bir yerde uzun müddet kalmak, minder çürütmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden şilte ve seccade yerine post, pösteki denilen hayvan derisi kullanıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

PÖSTEKİ (پوستکی) [*San.*] Hayvanların yere serilip üstünde oturulan tüylü derilerine verilen addır.

PÖSTEKİ SAYDIRMAK (پوستکی صایدیرمق) [*Hal.*] Fazla uğraştırmak, yormak, abesle iştigal ettirmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

PÖSTEKİYİ SUDAN ÇIKARMAK (پوستکیی صودن چیقارمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle kurtulmak, hayatını düzeltmek, işini yoluna koymak, meydana çıkmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden oturmakta kullanılan ve koyun ve sair hayvan derilerinden yapılan pösteki suda yıkanıp temizlendiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

POTKAL (پوتقال) [*Bah.*] Kazaya uğrıyan gemilerin âkibetlerini bildirmek üzere yazılan kâğıdın konulduğu mühürlü şişenin adıdır.

POTUR (پوتور) [*Kıy.*] Bacağa gelen yerleri dar şalvar adıdır. Kırmalı ve potlu yani buruşuk olduğu için bu ad verilmiştir.

§ [*Hal.*] Kaba, kendini beğenmiş, sevimsiz, uğursuz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

POTUR OĞULLARI (پوتور اوغوللری) [*Hal.*] Bosna'nın Müslüman halkından devşirme alınmasına müsaade olunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

POYLAK (پویلاق) [*Hal.*] Bekçi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bulgarcadan alınmadır. Evkaf ve Maliye nâzırlıklarında bulunmuş olan Suphi Paşa Rumeli müfettişi iken yazdığı 19 teşrinievvel 1279 (1862-63) tarihli raporda şu kayıt vardır: Dört bin neferden mütecaviz olan poylaklar «bekçi askeri» namiyle askere kalbolunarak hazineden bir akça çıkmaksızın heyet-i askeriyye hâsıl olmuştur.

PRAÇOL (پراچول) [*San.*] Dingil üstünde olmıyan asma araba adıdır. İtalyanca biroccino'dan alınmadır.

PRANGA (پرانقه) [*San.* - *Huk.*] Halkalariyle beraber iki okka yüz dirhem ağırlığındaki demire verilen addır. Pranga denilen bu demir hicrî 1286 (1869) tarihli Askerî Ceza Kanunundaki hükme dayanılarak mahkûmların bir iple bellerine bağlanmak suretiyle ayaklarına takılırdı. Ayağına pranga takılanlara «pranga bend» denilirdi.

Umumi hapishanelerde, hapishanenin iç nizamını bozanlar ve taşkınlık gösterenlere de inzibatî bir tedbir olarak mahkûmların ayaklarına pranga vurulurdu.

PRANGABENT (پرانقه بند) [*Huk.*] Hicrî 1286 (1869) tarihli Askerî Ceza Kanununda mevcut bir cezaya uğratılanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Prangabentlik cezası denilen bu ceza mahkûmların ayaklarına halkalariyle beraber iki okka yüz dirhem ağırlığındaki demirin bir iple beline bağlı olduğu halde takılması suretiyle tatbik olunurdu. Bunlar ayakları demirli olduğu halde askerî binalarda, istihkâm işlerinde ve kışlalarda hidemat-ı şakkada (ağır hizmetlerde) kullanılırlardı. Askerî Ceza Kanunu bu cezayı kaldırmıştır.

PIRASA BIYIK (پراصه بیغ) [*Kıy.*] Uzun ince bıyık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü bıyığı olana «palabıyık» denilir. Bıyığın uzun ve aynı zamanda gümrah olanına «posbıyık» adı varilir. Diğer bıyık tâbirleri de şunlardır: Çarebru, ter, gaytan, nevhat, burma, pis, kırpık' yastıklı.

PRENS (پرنس) [*İda.*] Eflak ve Buğdan eyaletlerine tâyin olunan Fener Beyleri'ne verilen unvandır. Fransızca Prince, hükümdar ailesine mensup demektir. Daha eskiden bunun yerine Almanca'dan alınan (prinz) tâbiri kullanılırdı. Osmanlı tarihlerinde görülen Prenç beyliği Prin-i paute karşılığıdır.

Eflak ve Buğdan beylerinin erkek çocuklarına «Beyzade», karılarına «domna», kızlarına «domniça», beyzadelerin ve domniçaların erkek çocuklarına «çelebi», kızlarına «kokonuça» denilirdi.

PRENSLİK (پرنسلك) [*İda.*] Yarı müstakil veya müstakil küçük devletler hakkında kullanılır bir tâbirdir, 1908 Temmuz inkılâbına kadar Bulgaristan'a, Karadağ'a prenslik denilirdi. Bu unvan onların yarı müstakil olmasından ve Monakoya prenslik denilmesi de onun nüfus ve toprak itibariyle küçük bulunmasındandı.

PRUVA (پروا) [*Bah.*] Geminin ön tarafının en ileri kısmına verilen addır.

PRUVA DİREĞİ (پروا دیرکی) [*Bah.*] Geminin baş tarafındaki direğin adıdır. Bu direk geminin ortasında bulunan grandi direğinden küçük, kıç tarafında bulunan mizana direğinden büyüktür. Yekpare olmayıp her biri biribirinin üstünde olmak üzere dört direkten terekküp eder, Bu direklerin en altta ve gemiye raptedilmiş olanına «anadirek», üsttekine de «kontra» denilir.

PUL (پول) [*Mes.*] Kuruşun küsuratından birine verilen addır. Kuruşun diğer küsuru para ve akçedir. Bir kuruş kırk para, bir para üç akça, bir akça üç puldur.

Bir pul etmez sözünü hep kasid
İkiniz birbirinizden fasid
Sünbülzade Vehbi

§ [*San.*] Delikli küçük madenî parçalara verilen addır. «Sanat Ansiklopedisi»nde (Pul maddesi) vaktiyle gelin elbiseleriyle bir kısım ev eşyasına süs olarak kullanılan bu türlü şeyler için şu tafsilât verilmiştir: «Kâğıt gibi gayet ince ve mücellâ madenî levhalardan yuvarlak ve ortası delik olarak kesilmiş dört beş milimetre kutrunda küçük parçacıklar olup ortalarındaki deliklerden geçirilen ipekli kumaşlar üzerine dikilir ve bunlarla nakış işlenir. Eskiden gelin elbiselerini böyle pullarla işlemek âdetti. Bunlara pullu gelin elbisesi denirdi. Pullu yorgan, pullu bohça, pullu yemeni de yapılırdı. Bu pullar gümüş ve altından olduğu gibi bunların taklidi olarak yaldızlanmış diğer bir madenden olanları da vardır. Bugün hâlâ balo ve büyük tuvalet elbiselerinde pul kullanılmaktadır. Bunların renkli olanları da vardır.

§ [*Sof.*] Yedi defa tekrar edilen dualarn sayısını bilmek için bir kısım tespihlerin baş taraftan yani imamenin yanından itibaren ye dinci taneden sonra mercimek gibi yassıca olarak konan işarete verilen addır.

PULAD (پولاد) [*Hal.*] Farsça çelik demek olan pulad mecaz yoliyle çelik gibi sert ve katı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Sadme-i şeşper-i hıcranına takat mı gelir
Buna sabretmeğe pulad gibi can lâzım
Yenişehirli Avni

PULAD-I ZEREFŞAN (پولاد زرافشان) [*San.*] Oyularak içine altın teller kakmak suretiyle yapılan çelik işleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski silâhlar ve zırhlar bu türlü süslenirdi. Bu usulde yazı ile tezyin edilen işlere «Güftekârî» denirdi.

PULLU GELİN ELBİSESİ (پوللو گلین البسه‌سی) [*Kıy.*] Pulla işlenmiş gelin elbiselerine verilen

addır. Pul; delikli küçük değirmi madeni parçalara denir.

PULTA (پولطه) [*Ok.*] Ucu küçük demirli ok adıdır. Sert bir yayla ve kuvvetli bilekle atılan bu ok demiri, tuncu delerdi.

PURUZ (پروز) [*İda.*] Tanzimattan evvel biri Hıdırellez'de, diğeri Kasım'da olmak üzere senede iki defa yapılan tevzi defteriñe, Rumeli'nin bazı yerlerinde, verilen addır. Rumeli valisi ve ilhakan Semendere sancağı mutasarrıfı ve Belgrat muhafızı Ali Paşa'ya yazılan aşağıdaki hükümde (Başvekâlet Arşivi, Maliye, fiş numarası 94, tarihi evasıt-ı (r 1231) bu tâbir geçer: «Semendere sancağı dâhilinde vâkı kazalar ahalisinden ba evamir-i aliyye matlubat-ı devlet-i aliyye ve masarifat-ı muhafızin her ne olur ise senede iki defa puruz tâbir eyledikleri tevzia ithal ve tahsil olunmak kaide-i kadimeden olduğundan bahisle fimaba'd Semendere sancağı dâhilinde vâkı kazalar ahalisinin mecmu-ı tekâlifleri berveçh-i hakkaniyyet senede iki defe puruz tâbir eyledikleri tevzia ithal olunarak tahsil olunmak hususu bililtimas sen ki vezir-i müşarünileyhsin tarafınızdan ledelistilâm bu husus usul-i kadimeden olup senede iki defadan ziyade defter tevzi olunmamak ve muhafız bulunan vüzera-yı izam taraflarından aleddevam riayânın muhafazalarına ihtimam ve dikkat olunmak babında emr-i şerifim suduru tarafınızdan dahi tahrir ve inha olunmakla veçh-i meşruh üzere amel ve hareket olunmak ferman olunmagın ilh.»

Tanzimat'tan sonra tevzi defterleri kaldırıldığı için bu tâbir de kullanılmaz olmuştur.

PUSAT (پوصات) [*Ask.*] Zırh ve emsali korunma âleti, alelumum silâh yerinde kullanılır bir tâbirdir.

§ [*San.*] Orta oyununda oyuncuların giydikleri elbiselere verilen addır. Oyunun küçük bir parmaklıktan ibaret olan dekoruna «yeni dünya», oyuncuların soyunup giyindikleri yere «pusat odası», zurnaya «papara», defe «pandili» denilir.

PUSATÇI (پوصاتچی) [*San.*] Orta oyununda güldürüeüye verilen addır. Sonradan bunun yerine «paskal» kullanılmağa başlanmıştır. «Lehçe-i Osmanî» deki izahı şöyledir: «Pişekâr; oyunlarda şakşak ve tahta kılıç gibi âletlerle maskaralık eden soytarı.»

PUSATLU (پوصاتلو) [*Ask.*] Zırhlı, silâhlı, yerinde kullanılır bir tâbirdir. Pusat; zırh, silâh demektir.

PUSAT ODASI (پوصات اوطه‌سی) [*San.*] Orta oyununda oyuncuların soyunup giyindikleri yere verilen addır. Oyunun küçük bir parmaklıktan ibaret olan dekoruna «yeni dünya», oyuncuların elbiselerine «pusat», zurnaya «papara», defe «pandili» denilir.

PUSLA ODASI (پوصله اوطه‌سی) [*İlm.*] Şeyhülislâm dairesinde bulunan fetvâhanenin üç kaleminden birinin adıdır. Pusla odasında müsteftilerin (fetvâ istiyenlerin) sualleri tesvit (müsvedde yapmak, yazmak) edilir ve fetvâ istiyenler bununla fetvâ odasına müracaatla istedikleri tetvâyı ağızdan, yahut yazılı olarak alırlardı. Diğer iki odadan birinin adı «Fetvâ odası», ötekinin adı da «İlâmat odası» idi.

PUŞİ (پوشی) [*Kıy.*] Yeniçeri ocağına mensup topçularla bahriyeden Tersane kalyonculannın giydikleri serpuşun (başlığın) adıdır.

PUŞİDE (پوشیده) [*San.*] Örtü yerinde kullanılır bir tâbirdir Puşide; Farsça mestur, örtülmüş demektir. Mushaflarla kavukların üzerine örtülen puşidelerin kumaş üzerine altın ve gümüş tel ile suze denilen nakış işlemelileri olurdu. Bunlara «zerdûz» denilrdi. Mezar sandukalarının üzerine örtülen şal ve işlemeli kumaşlara da puşide denir.

PUTA (پوطه) [*Ok.*] Ok çeşitlerinden birinin adıdır. Hadde putası ve puta olmak üzere iki nevi idi. Hadde putası putadan dirhemsiz yelekleri de putadan kısa ve ensizdi. Kartal ve kuğu kuşu kanatlarından yelek vurulurdu. Boyları azmayiş uzunluğunda idi. Putaların yeleği iki karış uzunluğunda genişliği de uzunluğuna göre olduğu halde hadde putası dirhemden noksan olmak cihetiyle yeleği de uzunluk ve genişlik itibariyle putadan eksikti.

Puta aynı zamanda nişangâh yerinde de kullanılır, putaya atmak, puta atışı denilirdi.

PUTA ATIŞI (پوطه آتیشی) [*Ok.*] Karşıya konulan hedefe ok atmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hedefe atış müsabakaları fertler arasında yapıldığı gibi. ekipler arasında da yapılırdı. Hedefe en çok isabeti olan fert yahut ekip müsabakayı kazanırdı. Ok atmak bir takım usul ve merasime tâbi idi. İki taraf bir bahis karşılığında ok atacaklar ise evvel emirde ilk defa kimin, yahut hangi tarafın atış yapacağı anlaşılmak üzere kur'a atılırdı. Atma nöbeti kendilerine düşen taraf putaya karşı tâyin olunan yere gider, diz çöküp muayyen sayıda ok atardı. Mukabil taraf yayları sağ omuzlarında olduğu halde puta civarında dururlardı.

Ok atanlar oklarını attıktan sonra kalkarlar, yaylarını sağ omuzlarına asarak tekbir ile putalara doğru yürürlerdi. Nöbet sırası kendilerine gelenler tekbir ile bunları karşılarlar ve musafaha ederlerdi. O sırada isabet eden oklar çıkarılarak meydan şeyhinin önüne konulurdu. Bu muamele bittikten sonra karşı taraf putanın karşısına geçer, onlar da muayyen sayıda ok atardı. Ok atma bitince evvelkiler gibi bunlar da yayları sağ omuzlarında olduğu halde tekbir ile putanın yanına gelirler ve diğerleri tarafından kezalik tekbir ile karşılanırlardı. Bu ikinciler kezalik isabet etmiş olan oklarını merasimle meydan şeyhinin önüne koyarlardı. Tâdat (sayma) neticesinde hangi taraf fazla isabet ettirmiş ise bahsi o kazanmış olur, galip tarafa verilmek üzere konulan öndülü alırlardı. Berabere kalmışlarsa öndül ikiye bölünürdü.

Putaya atışta safın başında, ortasında veya aşağısında bulunmakta fark yoktu. Ancak edeben kabza alış tarihine, yani kıdeme göre oturulurdu.

Putaya atılırken atılan ok kemankeşin hatası veya dikkatsizliği yüzünden hedefin gayri yere gitse bile hesaba katılırdı. Ancak yolunda çekilmiş iken bora sebebiyle veya bir kuşa rasgelmek, yahut küşade tahammül edemiyerek parçalanma gibi bir sebeple arızaya uğrıyan bir atış hesaba katılmaz, tekrar atmak salâhiyeti kemankeşe bahşolunurdu.

Putaya atışta okun tablaya, yahut tabla zillerinden birine vâkı isabeti isabetten sayılmazdı. Çünkü bu atışta asl olan putaya isabetti. Atış putaya olmayıp da hava atışı olduğu surette bu isabet sayılırdı. Çünkü hava atışında nişan şartı yoktu. Puta yahut nişan rüzgârın tesiriyle yerinden kalksa ve bu vaziyette iken isabet vâkı olsa kezalik isabetten madut değildi. Çünkü isabet hakikî değil, tesadüfî olmuştu. Bu halde ise asl olan hakikî isabettir.

İki kimse bir nişana atsalar, ikisi de vursalar nişanın ortasına yakın olan okun sahibi ötekine tercih olunurdu.

PUTHANE (بتخانه) [*Mim.*] Puta tapanların ibadet ettikleri yere verilen addır. Puta tapanlara «putperest» denir.

Mescit ü meyhanede, Kâbede, puthanede,
Hanede, viranede çağırırım dost dost!
Mısrî

PUTPEREST (بت پرست) [*Hal.*] Putlara tapanlara verilen addır.

PÜSKÜL (پوسکول) [*Kıy.*] İpek, iplik ve sırma gibi muhtelif şeylerden yapılıp sarkıtılan bir nevi süs demek olan bu tâbir aşağı yukarı aynı mahiyyette olmak üzere fese takılan süs nev'inden sarkıncağın adıdır.

Ahmet Vefik Paşa «Lehçe-i Osmanî» de bunu «Top ipekten, iplikten ya telden saplı top saçak şengüle, fes püskülü, perde püskülü, ince sırma püskül, püsküllü belâ, kuyruklu mükellef neveda cilvenüma, ensesi püsküllü belâ, püsküllendirmek, kuyruk takmak; tas'ip etmek, şubelendirmek» suretinde tarif ve izah eylemiştir.

«Kamus-ı Türkî» de şu izahat vardır: «İplik, ya ipek yahut sırma ve telden yukarısı top ve aşağısı dağınık askı, şengüle, fes püskülü, saçak püskülü, mecazen müşkilât, mevaui.»

Fese püskül takılması fesin Osmanlılar tarafından serpuş (başlık) ittihaziyle beraber başlamıştır. Püskülün fese ne maksatle takıldığına dair elde katî bir malûmat yoktur. En kuvvetli ihtimal tezyin (süs) kastıdır. Göz alışıklığından olacak ki püskülsüz fes nazara hoş görünmüyordu. Fese dair tetkikat yapmış veyahut münasebet dolayısiyle bahseylemiş olan muharrirler de püskülü en ziyade ziynete atfediyorlar. Nitekim Ahmet Rasim Bey fese dair yazdığı bir yazıda (İstişare, No. 7, sayfa 316) iki ihtimal ileri sürüyor; Birincisi; Murassa' fesin bidayette tablasına yakın tarafı müsta'razan (genişliğine) murassa' olup bilâbara bu tezyinat yavaş yavaş tahfif edilmiş ve bir ara püskül mevkiinde bir parça kalmıştır. İşte püskül bu murassa' kısmın değişmiş şekli idi. İkincisi; püskül âdeta ziynet olmak üzere takılmıştır. Halk arasında ipeğin elektrik nakletmemesi hasebiyle paratöner hizmetini görmek için takıldığı ve kılıç muharebelerinde enseye inen keskin kılıç darbelerini körlediği için kabul edildiği hakkında rivayetler varsa da makbul değildir.»

Abdurrahman Şeref Efendi de (Tarih Musahabeleri, sayfa 11) «Püskülün veçh-i ihdasını bilmiyoruz. Ziynet için olması ağleb-i ihtimaldir. Şu kadar ki ilk giydiğimiz feslerde ipek püskül fesin çevresini ihata edip yağmurlu günlerde biribirine karıştığından şimdiki kundura boyacıları gibi sokaklarda on parayа püskül tarayıcı Musevî çocuklar peyda oluverirdi» diyor.

Püskül son şeklini alıncıya kadar epeyce safhalar geçirmiştir. İlk zamanlarda püsküller bükülmemiş ipekten yapılırdı.

Vak'anüvis Lûtfi Efendi 1261 (1845) senesi vak'alarından bahsederken (Lûtfi Tarihi, c. 8, s. 69) «Püskül nizamı» başlığı altında şu malûmatı veriyor:

«O vakte kadar asakir-i muntazama ile âlâ ve edna fes iktisa eden umum bendegân ve teb'a-i Şahane taktıkları püsküller bükülmemiş iplikten mamul idi. Rüzgârdan, yağmurdan ve sair edna şeyden tellerine halel gelerek her gün püsküllerin taraktan geçirilmesine ihtiyaç hissedilmişti. Hattâ püskül taramak için şimdiki kundura boyacıları gibi sokaklarda ve çarşı ve pazarlarda püsküller tarayalım diye ekseri Yahudi çocukları olarak birçok ahali bununla taayyüş ederler idi. Nisvan taifesi dahi bu kalıba dökülerek tablalı fesler üzerine taranmış ipekleri takarlar idi ve başta kolay durması için feslerin içine teller ve üstüne kâğıt yerine gümüşten mamul yaftalar takıyorlardi. İşte bu ipek püsküller halkın başına âdeta püsküllü belâ denmeğe seza olup hususiyle tavaif-i askeriyye ve erbab-ı sebîle (yolcular) ve hademe için tekellüflü şey olduğundan ümera ve zâbitan ve neferat-ı askeriyeye tâyin ve irae olunan dirhemler miktarı örme püskül takımı olması ve teşrifat-ı askeriyye mucibince feslerinin tepelerine (ferah) namiyle madenden mamul alâmet-i imtiyaziyye vaz'ı ve sunuf-ı sairenin dahi tel ipekli püskül yerine örme püskül istimal eylemeleri usul ittihaz kılındı.»

İbrişim, ipek, askerî püsküllerden evvel mavi Tunus püskülleri ve Adalıların «omuz döven»leri meşhur idi.

Püskülün birçok değişik şekilleri vardı. «Baygın», «omuz döven», «orta», «mülkî», «askerî» tâbirleri hep birer nevi püskülü ihtiva ediyordu. Sadrazam Reşit Paşa'nın resimlerinde görülen püskül «baygın» püsküldür. «Omuz döven» Tunus feslerinde kullanılır, yarım okka ve daha ziyade ağırlığında olanları bulunurdu. Ekseriya mavi, nadiren siyah olan bu püsküllere Rumeli'de de tesadüf olunurdu. Rumeli'de Tunus fesi ve büyük püskülü kabadayılar, yahut kabadayılık taslıyanlar takarlardı. «Orta» ise «omuz döven» den küçük, «mülkî» den büyüktü. Bunu Tunuslular ve bazı ihtiyarlar takarlardı. «Mülkî» püskül son zamana kadar sivillerin takmış oldukları püsküldü. «Askerî» püskül ise zâbitlerle neferlerin kullandıkları üstüvaneye benzer püsküldü.

Yine Ahmet Rasim Bey o makalesinde püskülün vaziyyeti itibariyle ifade ettiği mânaları da şu suretle kaydediyor: «Püskülün fes üzerinde en makbul vaziyyeti tamamen ense ortasına düşer. Yan duruşlarla öne düşüşler erbabı indinde ayrı ayrı mânaya mevzudur. İbiğin ucu ense ortası hizasına müteveccih olduğu halde püskülün tersine dönerek fes tablası üzerinden ön tarafa püskürme duruşu da bir nevi şive-i şuhane sayılır. Fesi alın tarafından kırarak üzerinden püskül sarkıtış Muhsin Merhum'un dediği «kabaramazsın kel Fatma» mukallididir. Şu bir iki tarz kabadayı, hovarda, çapkın, kopuk alayı kıyafetlerine hastır.»

1908 Temmuz İnkılâbından sonra bir kısım gençlerin püsküllerı çıkarmaları halk tarafından hoş görülmemişti.

Kalmaz gabacun yerde balup bir ayak olsan,
Başlarda ıpek püskül olup dalgalanırsın.
Deli Ozan

PÜSKÜLLU BELÂ (پوسکوللی بلا) [*Hal.*] Mecaz yoliyle baş derdi, yorucu, karışık iş yerinde kullanılır bir tâbirdir. Başa giyilen festeki püskülden meydana gelmiştir.

İnsan alacası içinde bilinmez asla
Seni bir rabıtasız âdem olur faraza
Tek dururken başına takmalı püsküllü belâ
Neme lâzım kocaya varma kızım taş başına
Sermet

İKİNCİ CİLDİN SONU